

**THE
PENNSYLVANIA
STATE UNIVERSITY
LIBRARY**

SÆCULUM I.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΠΑΠΑ ΡΩΜΗΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ

S. CLEMENTIS I,

PONTIFICIS ROMANI,

OPERA OMNIA,

*CUM GENUINA, TUM DUBIA ET ALIENA, QUÆ GRÆCÆ IN PROPRIO IDIOMATE, VEL, DEPERDITO
TEXTU GRÆCO, SYRIACE ET LATINE TRANSLATA TANTUM EXISTANT
ET EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR:*

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS.

VENIT 10 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'ANBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUSE.

1857

458921

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO I CONTINENTUR.

S. CLEMENS I PONTIFEX ROMANUS.

SCRIPTA GENUINA.

Epistola I ad Corinthios.	199
Epistola II.	329
Epistolæ duæ ad virgines (Syriace et Latine), interprete D. Cl. Villecourt, S. R. E. cardinali.	349

SCRIPTA DUBIA.

Constitutiones apostolicæ.	509
Recognitiones.	1157

LECTORI.

Prodeant feliciter, erudite Lector, hæc nostri Clementis Opera, sive genuina, sive ipsi supposita, ab omnibus antiquitatis ecclesiasticæ studiosis tanti facienda. Hæc quæ antea, hic illic sparsa, in bibliothecarum angulis delitescabant et pene sigillatim sepulta jacebant, nos primi in unum collegimus et nova luce donavimus. Grandis quidem labor, sed cui, annuente Deo, non impares fuisse confidimus. Hæc nobis sit merces nos de religione Christiana bene meritos fatearis. Vale et nostris conatibus fave.

DISSERTATIO

DE OMNIBUS GENERATIM

PRIMI ECCLESIAE SÆCULI SCRIPTORIBUS.

(D. LE NOUVEY, *Apparatus ad Bibliothecam mazarinam*, Parisiis, 1705, in-folio, p. 1.)

CAPUT PRIMUM.

Quam pauca supersint scriptorum primi Ecclesiae sæculi opera; cur Deus plura interire permiserit; et quid in hac dissertatione tractandum sit.

Plurima quidem veterum primi Ecclesiae sæculi Patrum exstant opera, in Bibliotheca nostra Lugdunensi promiscue edita; sed nulla sunt, aut certe paucissima, quæ veros genuinosque tantæ antiquitatis characteres præ se ferre invictis argumentis demonstrarent. Septem quippe Ignatii, episcopi Antiocheni et martyris, epistolæ, ab eo, uti ostendimus, dubio procul sunt profectæ; at illæ eadem non ante octavum secundi sæculi annum in lucem prodierunt. Ad primum vero Ecclesiae sæculum pertinere nobis videntur cum Barnabæ apostoli Epistola, tum etiam tres Pastoris, seu Hermæ libri; veremur tamen ne eæ quibus id assequimur, conjecturæ, quantumvis firmæ sint et solidæ, iis non probentur, qui nec præconceptas opiniones possunt unquam deponere; nec vinci volunt, nisi demonstrationibus invictissimis. Porro autem quamvis omnibus id esset persuasum, duæ tantum nunc superessent scriptorum primi hujus sæculi lucubrationes. His autem quod adjungatur, nihil fere aliud restat, nisi prima ac forsitan secunda Clementis Romani Epistola, quæ cum in Bibliotheca nostra Lugdunensi non sint excusæ, nullus de iis erit nobis hoc in opere dicendi locus.

Mirum sane, ac forsitan incredibile nonnullis videbitur, quod tam pauca ad nos pervenerint primæ Christianorum ætatis opera. Extra dubium namque est plures hujusce temporis scriptores varia edidisse opuscula, epistolas, tractatus vel alias hujusmodi lucubrationes. Quæ ergo Dei providentia, inquit, fieri potuit, ut tam pretiosa divinatorum hominum monumenta, quæ primi esse debebant traditionis nostræ canales, penitus interierint? Verum his querimoniis cito modum impones, si aliunde damnus illud, quantumvis lugendum, plene resarcitum intelligas. Etenim omnes novi fœderis libri scripti sunt hoc sæculo; atque eo plurimum adulto, et pene labente, Joannes apostolus Evangelium, Apocalypsinque suam publicavit. Quid quod et eadem Dei providentia factum est, ut iis acerbis in nascentem Ecclesiam sævientium persecutionum temporibus, plures cum ex apostolis, tum ex iis,

PATROL. GR. I.

A qui cum Christo, carne nostra induto, conversati sunt, longum in tempus vitam produxerint, eosque qui sæculo secundo floruerunt, habuerint discipulos. Hos ergo sacris doctrinæ Christianæ præceptis et dogmatibus, quæ illi a Christo ipso acceperant, potuerunt imbuiere: nec aliis Ecclesia indiguit doctoribus, quæ, tanquam canalibus, eadem dogmata voce et ore, sine scripto, de manu, ut aiunt, in manum ad nos transmitterentur. Denique hæc tot tantique pretii scriptorum jactura docemur, non aliud divinæ Providentiæ fuisse consilium, nisi ut ii sanctissimi scriptores, qui omnes plerique sanguinem pro Christiana fide tuenda, et propaganda fuderunt, illam sanguineis effusi cruoris guttis altius, quam charta, calamo et atramento, animis hominum inscriberent, insigerentque.

B Cum autem paucissima sint Patrum primi Ecclesiae sæculi opera, illa sane eo pluris æstimanda sunt, quo majorem iidem Patres et merito suo, et sua cum Christo ejusque apostolis consuetudine ac familiaritate sibi conciliaverunt auctoritatem. Quapropter ut germana eorum scripta a spuris et supposititiis queant facile discerni, singula quæque ad severiores criterii regulas, studiosè diligenterque in sequentibus dissertationibus examinabimus. Sed prius de iis quæ ad illos scriptores generatim ac universe pertinent, hac in dissertatione disputandum est. Ostendemus itaque quod eorum ingenium, quæ studia, quæ occupationes, quæ occasiones eis ad scribendum fuerint, quos prostraverint Christiani nominis et doctrinæ hostes, ac tandem quæ fuerint scholæ seu loci publici, in quibus ii Christianam didicerint fidem, vel alios ipsimet eam edocuerint.

CAPUT II.

Quod fuerit scriptorum primi sæculi ingenium, quæ studia, occupationes et occasiones ad scribendum.

Extra controversiam est illos eo potissimum omnes ingenii sui nervos contendisse, omneque studium et operam consumpsisse, ut Evangelium Christi omnibus annuntiarent; ac demonstrata Christianæ religionis veritate, iis persuaderent eam solum, cæteris omnibus repudiatis, esse amplectendam. Hinc Judæos variis convincebant argumentis Christum esse illum tandiu, tantoque ardore ab eis expectatum, Messiani, verumque Genum, et Patriæ

æterni Filium; tunc vero completa, quæ de illo a prophetis prænuntiata fuerant, oracula; ac Moysis legem, cæremonias, et sacrificia ab eo fuisse recessa et abrogata.

Paganis autem et idolorum cultoribus ibant persuasum fieri non posse, ut plures sint dji, sed unum tantummodo esse Deum cæli et terræ, rerumque omnium creatorem; Christum vero unicum ejus esse Filium, ita a Patre genitum, ut unus idemque cum eo sit Deus. Hunc, ut homines redimeret, humanam assumpsisse carnem, ipsumque, quo magis falsorum numinum cultus infandis sceleribus obscenitatibusque abominandis erat conspurcatus, eo puriores sanctioresque et vitæ instituendæ et adorandæ divinitatis leges hominibus constituisse. Porro autem etsi Christus ab impiis perduellibusque Judæis morti fuerit traditus, scriptores tamen nostri luculentissime ostendebant illius divinitatem innumeris, quæ ipse ediderat, quæque ipso nascente, moriente, atque a mortuis resurgente contigerant, miraculis fuisse perquam invictissime demonstratam. His addebant nos post ipsum a mortuis aliquando esse suscitandos, ac secundum vitæ nostræ opera aut supplicii æternis afficiendos, aut sempiterna donandos felicitate. Quam quidem doctrinam miraculis, a se quoque editis confirmatam, fuso sanguine plerumque consignabant.

Quos tandem ad Christianam fidem recens adduxerant, hos primis novæ legis præceptis erudiebant, informabantque qua ratione post abjectam Judæorum paganorumve religionem uni Deo serviendum. Tum deinde eos docebant quid singulis quibusque esset præstandum, ut genitalibus baptismi undis Christo consepulti, et cum eo resurgentes, nova gratiæ vita, peccatis amplius non morituri, renascerentur. Post susceptum divinæ regenerationis sacramentum, secretiora fidei nostræ adyta eis reserabant clara et accurata eorum omnium, quæ alios celabant, cum mysteriorum Trinitatis et Incarnationis, tum sacramentorum ac præsertim Eucharistiæ expositione. In primis autem illos hortabantur, ut in tradita fide constantes permanerent, ac pro ea tuenda quælibet perferrent genera tormentorum.

Quibus sane tormentis si vita eis eriperetur, id nonnulli litteris mandabant. Scribebant vero alii aliorum virtute et merito præstantiorum historiam, itinera, pericula, labores, certamina, passiones, supplicia, et omnia eorum martyrii acta. Alii statuta et canones, ab apostolis eorumque successoribus ad doctrinæ explicationem, informationemque morum sancita, scriptis tradebant; alii datis ad quosdam Christianos, aut episcopos, aut Ecclesias litteris, illos accendebant ad tyrannorum persecutiones patientissime tolerandas; vel graviora quorundam

A peccata, vel nascentes, jamque irruentes abusus castigatione paterna coercebant, corrigebantque. Alii denique ne simpliciæ quorundam animi corrumpentur, in perversas doctrinas, erroresque nefarios, ac nascentes hæreses stylum verterunt.

CAPUT III.

De hæresum primi sæculi ortu, progressu, et interitu, earumque expugnationibus; ac primum de hæresi Simonis Magi.

Verum enimvero adversus divinos Christianæ fidei assertores ab ipso orientis Ecclesiæ initio ex erebi faucibus emergerunt stupenda variarum hæresum monstra: atque ut prudenter monet Theodoretus: *Cum diabolus hominum perniciem sitiret, non expectavit, ut apostolorum prædicatio invalesceret; sed cum primum illi terram colere, et pietatis semina spargere ceperunt, hic interim seminavit zizania, id est schismata et hæreses.* Contra hæc errantium hominum portenta, quæ non minus, quam persecutores, crudele et exitiosum Ecclesiæ bellum intulerunt, quandoque palam et aperte, quandoque tectius, et occultius decertarunt scriptores nostri. Quapropter ut eorum scripta, quibus hæreses satis obscure verbis nunquam obscurioribus impugnantur, facilius possint intelligi, earumdem hæreseōn ortus, progressus et interitus breviter, sed clare et accurate explicandi sunt.

Simon Magus primam inter Christianos, ut Irenæus¹, Eusebius², Epiphanius³ et Theodoretus⁴ memorant, hæresim excogitavit, disseminavitque: *Ut magnis, inquit Eusebius⁵, et admirabilibus Servatoris nostri apostolis par adversarius consisteret.* Qua ergo ratione Clemens Alexandrinus⁶ hanc hæresim non ante adultum sæculum secundum, et Marcionis ætatem ortum habuisse dixerit, omnino non videmus. Sed de hac Clementis opinione alibi disputabitur.

Is porro Simon Gythis vico Samariæ oriundus, plura quæ miraculis et prodigiis omnino similia videbantur, magicis artibus patrabat. Sed post extinctum martyrio Stephanum, Philippus Samariam evangelii prædicandi gratia se contulit, ibique non falsa, ut Simon⁷, sed vera edidit miracula. Quibus ab eodem Simone Mago cognitis, Christianam religionem ille professus est, vel, ut ait Eusebius⁸, simulavit se profiteri. Cum vero in baptizatos sacra Petri et Joannis manu impositione Spiritum sanctum, omnibus plane aspectabilem, descendere conspexisset, pecuniam iisdem apostolis obtulit, ut eundem Spiritum sanctum in alios transfundendi sibi facerent potestatem. Verum hac impia oblatione ab apostolis acri magnoque, uti par erat, animo confestim rejecta, Simon in eos debacchatus, rursum magicis artibus, erroribusque suis spargendis eo perniciosior dedit operam, quo ea

¹ Præfat. lib. 1 *Hæret. Fab.* ² Lib. 1 *advers. Hæres.* cap. 20. ³ *Hist.* lib. 11 cap. 13. ⁴ *Hæres.* 21 ⁵ *Hæret. Fab.* lib. 1, cap. 1. ⁶ Lib. 11 *Hist.* cap. 14. ⁷ Lib. VII *Stromat.* ⁸ Act. VIII, IX et seq. ⁹ *Locis citat.*

omnia facta Christiani nominis specie audacius venditabat.

Qui autem fuerint Simonis errores ab antiquissimis Patribus discas. Primum enim ex Theodoret post Irenæum testimonio ¹⁰: *Docuit semetipsum esse, qui inter Judæos quidem, quasi Filius apparuerit; in Samaria autem, quasi Pater descenderit, et in reliquis vero gentibus, quasi Spiritus sanctus, adventarit.* Neque his repugnat in nova editione emendata Augustini narratio ¹¹.

Secundo iidem Patres, nec non Philastrius, tradunt Simonem sibi copulasse Helenam seu Silenem: *Quæ initio quidem, verba sunt Eusebii ¹², apud Tyrum urbem Phœnicæ publice in lupanari prostituerat.* Idem Simon, teste Irenæo, dicebat: *Hanc esse primam mentis ejus conceptionem, matrem omnium, per quam initio concepit angelos facere et archangelos..... a quibus et mundum factum esse dixit.* Addit Epiphanius: *Se summam esse Dei vim, scortum vero suum Spiritum esse sanctum affirmare ausus est; atque eam ipsam esse propter quam, ut loquitur Irenæus, Trojanum contractum est bellum.* Hinc ridiculas anilesque fabulas commentus, asseverabat eos: *Qui in eum et in Helenam spem habebant... secundum ipsius gratiam salvari et non secundum operas justas.* Quod certe secutoribus suis sic ille tandem persuaserat, ut imaginem ejus ad figuram Jovis, Helenæ vero ad figuram Minervæ prout venerarentur, easdem suffimentis, sacrificiis ac libationibus colere non verentes.

Simon præterea, auctore Epiphanio: *Nomina quædam principatum et potestatum commentus est caelestesque globos varios.... nostrum porro hoc sæculum ab æquitate principatibus et potestatibus cum defectu conditum.* Se vero, ut subnectit Irenæus, cum hominibus conversatum aiebat, cum non esset homo; et passum, cum non esset passus.

Docebat insuper: *Legem Moysis non a Deo, utimur Epiphanii verbis, sed a sinistra quadam intelligentia profectam; uti neque prophetas a bono Deo, sed ab alia atque alia intelligentia comparatos fuisse... denique quisquis Veteri Testamento fidem adhibet, incurrere mortem asseverat.* Resurrectionem vero mortuorum, uti refertur apud Augustinum, pernegabat, sinebatque indifferenter uti feminis. His alias ipse, et discipuli ejus adjugebant obscenitates, turpitudinesque æterno damnandas silentio. Illas tamen Eusebius ¹³ his paucis, nec inhonestis, verbis comprehendit: *Nihil tam impurum aut esse aut excogitari potest, quod flagitiosissima illorum, Simonis discipulorum, secta longo intervallo non superet, dum miseris atque omni scelere cooperitis mulieribus illudunt.*

Origeni ¹⁴ si credideris, Simon: *Quo plures sibi pararet discipulos, sustulit de sua doctrina mortis*

A periculum, quod Christiani docebantur contemnere, dicens indifferentem rem esse idololatriam. Imo nec ulla persecutio contra Simonianos unquam exorta est: Tertullianus ¹⁵ denique testatum facit Simonis sectatores quemdam angelis cultum, superstitione et idololatria infectum exhibuisse: Simoniana autem magiæ disciplina, inquit, angelis serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur, et a Petro apostolo in ipso Simone damnabatur. Illud tamen Tertulliano, si hæc vera, uti refertur, fuerit ejus mens et sententia, adversari videtur, quod Simon ipse jactitabat se angelos creasse: seque e caelo delapsum: *Ut angelos, cum male moderarentur mundum, corripere.* Sed nulli mirum esse debet, si homines a veritatis via perquam longissime aberrantes, secum ipsi aliquando pugnent, et inepte contra se dicant. Et re quidem vera Epiphanius Simonem ideo castigat, quod de angelis quædam secum pugnantia tradiderit: *Quemadmodum vero nugarum suarum oblitus impostor, velut eorum quam antea tradiderat, ignarus, se ipsum refellit. Nam cum dicit angelos a se per intelligentiam suam procreatos esse, subjecit postea, ut eosdem illos latere descendendo posset, figuram in unoquoque caelo mutasse. Igitur latebat ideo, quod eos metueret. At qui quid eos, quos ipse condiderat, angelos impostor ille metuebat?*

Simon errores suos publicavit primum Samariæ ac in Judæa, deinde aliis in locis, oppidis et civitatibus, ac tandem Romæ; qua in urbe animos hominum ita sibi devinxit, ut ipsi tanquam supremo Deo summi adorationis honores fuerint decreti, et Claudio imperante, statua eidem erecta in insula Tiberina inter duos pontes, cum hac inscriptione: *Simoni Deo Sancto.* Narrant tamen recentiores quidam scriptores ¹⁶ pontificatu Gregorii decimi tertii inventam hujuscæ statuae basim lapideam, cui hæc inscriptio incisa erat: *Simoni Sancto Deo Fidio sacrum,* id est ut ipsi aiunt: Herculi, non Simoni. Inde autem concludunt Justinum, primigenium erroris illius fontem, ob Latinæ linguæ imperitiam a Simonianis deceptum, tradidisse hanc fuisse Simonis Magi statuam. Sed scriptoribus illis omnino probandum erat basim illam, quæ his temporibus ultimis inventa est, eandem ipsam fuisse, ipsique superpositam statuam illam, de qua Justinus aliique Patres antiquissimi mentionem olim fecerunt.

Ut sit, primus ille hæresiarcharum parens Simon Magus, a primo apostolorum principè, Simone Petro, percussus, victus prostratusque est: *In Judæa, inquit Eusebius ¹⁷, a Petro apostolo convictus est, omniaque ejus malefacta patefacta, longissime trans mare fugam arripuit.* Hunc autem Romam fugientem apostolus insecutus, ibidem illum

¹⁰ Loc. cit. ¹¹ Lib. de hæc. cap. 4. ¹² Lib. II Hist. cap. 13. ¹³ Lib. II Hist. cap. 13. ¹⁴ Lib. VI cont. Celæ. ¹⁵ Lib. de præscript. cap. 53. ¹⁶ Justin. Apol. 4, n. 96, et Euseb. lib. II Hist. cap. 13. ¹⁷ Lib. II Hist. cap. 14.

omnemque ejus potentiam delevit et exstinxit: *A cultum, quem abjicere visi fuerant, deinceps nihilominus relabuntur.* Exstabant ergo Eusebii tempore quidam hæresis Simonianæ fautores. At cum plebsque, relictis eorum fraudibus, ex Ecclesia ejectos esse idem Eusebius testificetur, id certe indicio est nec dubio nec obscuro, eos tum paucos admodum fuisse, et quidem sub falso Christianorum nomine sese occultantes. Unde concludas necesse est, hæresim illam non diu postea perseverasse, et cito fuisse exstinctam.

CAPUT IV.

De hæresi Menandri.

¹⁰ Menander Samaritanus genere e vico Caparæteia, Καπαρὰτείας seu Χάβραι, oriundus, Simonis discipulus, ¹¹ majorem se antecessore ac præceptore suo **B** jactabat. Quapropter nonnullis quibusdam erroribus impiæ magistri sui doctrinæ additis vel immutatis, novam condidit sectam, et hæresiarchæ titulum ac nomen promeruit. Is itaque cum Simon dixisset summam se esse Dei virtutem, docuit ¹²: *Primam quidem virtutem incognitam omnibus, se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus, salvatorem pro salute omnium.* His adjecit: *Resurrectionem per id quod est in eum baptisma, accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales.* Cætera, eosdem ac præceptor suus errores et magicas artes consecratur.

Nonnullis autem explicatu difficile videtur, quo sensu Irenæus primum Menandri errorem esse **C** dixerit, quod se præceptore suo Simone majorem jactaret, cum Simon summa Dei vis ab aliis voluerit audire, nequaquam vero Menander. Attamen si Irenæi verba attente perpendantur, haud ægre solvetur difficultas illius nodus. Non alia quippe viri sancti mens esse videtur, nisi Menandrum se magistro suo, non virtute quidem et potentia, sed scientia et missione prædicasse majorem.

Quos Menandri hæresis adversarios habuerit, accipies a Theodoro ¹³, qui eam a Justino martyre, Irenæo, ac Origene scriptis expugnatam esse testatur. Neque ullus certe ibi unquam inficias nonnihil adversus illam a Justino et Irenæo memoriæ fuisse proditum. Verumtamen quæ Theodoretus scribit in modum, ipsemet procul dubio quædam alia eorum scripta, quibus hæresim illam planius fusiuseque confutabat, ibi indicasse videtur. Porro autem quæ Menander de baptismo suo, quo homines immortales fieri garriebat, adeo temere venditavit, ea Tertullianus egregie refellit, et ridicula esse demonstrat ¹⁴. Neque tamen illud censemus adjiciendum, quod nonnulli Tertullianum rursus de eadem hæresi aliquid in *Libro de præscriptionibus* litteris mandasse opinantur. Nihil

¹⁰ Lib. de hæres. cap. 1. ¹¹ Lib. 1 Hæret. Fab. cap. 1. ¹² Lib. VII Strom., p. 765. ¹³ Apud Euseb. lib. IV Hist., cap. 2. ¹⁴ Hæres. 21, 4. ¹⁵ Lib. VI cont. Celso. ¹⁶ Lib. II Hist. cap. 2. ¹⁷ Ibid. cap. 15. ¹⁸ Theodoret. lib. 1 Hæret. Fabul. cap. 5. ¹⁹ Epiphani. Hæres. 22. ²⁰ Iren. adv. Hæres. cap. 24. ²¹ Lib. 1 Hæret. Fabul. cap. 2. ²² Lib. de anima, cap. 50.

enim ibi de ea reperias, nisi in libri illius capite 45, quod ab impostoribus ibi assutum esse critici peritiores observant.

Non diu stetit illa Menandri hæresis. Justinus siquidem quamvis plures initio a Menandro deceptos esse agnoscat; paucos tamen suo tempore superstites extitisse non obscure declarat³¹: *Menandrum Antiochiæ multos arte magica decepisse scimus... suntque adeo nunc quoque ab eo reliqui nonnulli, qui hoc sic profitentur*. Inde ergo Menandriam hæresim ante Simonianam excidisse non absurde colliges; nisi eam in Saturnili et Basilidis sectas influxisse dixeris.

CAPUT V.

De hæresi Cerinthi.

Cerinthus ab ipso apostolorum tempore novæ hæreseos parens, in *Ægypto*, inquit Theodoretus³², plurimo tempore versatus, et in philosophiis scientiis eruditus, venit postea in *Asiam*, et discipulos suos de nomine suo appellavit. Cui concinit quidem Epiphanius, sed addit eos dictos fuisse Merinthianos: *Utrum vero, ait ille³³, Cerinthus ipse Merinthus alio nomine sit dictus, nescire me fateor, an præter hunc alter eo nomine appellatus exstiterit, adjutor illius et socius, id quidem soli Deo compertum est.*

Primum autem, teste Irenæo³⁴, Cerinthus: *Non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a virtute quadam separata, et distante ab ea principalitate, quæ est super universa, et ignorante eo qui est super omnia Deo*. Christum autem, auctore Theodoro³⁵, duas in partes, seu personas a se invicem distinctas, dividebat; tradebatque *Jesum secundum naturam ortum ex Joseph et Maria, temperantia autem, et justitia, et aliis virtutibus excelluisse*. Vel ut ait Irenæus³⁶: *Plus potuisse ab omnibus, et post baptismum descendisse in eum Christum ab ea principalitate, quæ est super omnia, figura columbæ, et tunc annuntiasse incognitum Patrem, et virtutes perfectisse; in fine autem revolasse iterum Christum de Jesu, et Jesum passum esse et resurrexisse, Christum autem impassibilem perseverasse, existentem spiritalem*. Contra tamen Epiphanius³⁷, ac post eum Augustinus³⁸: *Dicere, inquit, nihil est veritus passum quidem et crucifixum esse Christum, nondum tamen a mortuis excitatum, ac tum demum cum mortui resurgent omnes, excitandum*. Unde merito quidem jure Cerinthianos secum invicem aperte pugnasse concludit.

Nec minus hæresis illa sibi ipsi in eo adversabatur, quod: *Carne circumcidi oportere, verba sunt Augustini³⁹, atque alia hujusmodi legis, nimirum Mosaicæ, præcepta servari juberet. Nam eum a quo lex tradita sit, bonum negat esse, ait Epiphanius⁴⁰,*

A cujus tamen legi, tanquam bonæ obten. perare videtur. Hinc etiam Cerinthiani, ut idem Epiphanius subdit⁴¹: *Paulum penitus explodunt, propterea quod circumcisionem abdicavit*. Philastrius vero arguit Cerinthum, quod et alios plures novi fœderis libros repudiaverit: *Apostolum Paulum non accipit, Judam proditorem honorat, Evangelium secundum Matthæum solum accipit, tria Evangelia spernit, beatos martyres blasphemat*. Neque tamen ab eo integrum Matthæi Evangelium acceptum fuisse auctor est Epiphanius⁴²: *Matthæi Evangelio non integro, sed ex parte duntaxat utuntur, nimirum propter genealogiam, quæ ejus est carnis propria*. Nec mirum; quando quidem ea Christi genealogia omnes errores funditus evertebantur.

B Caius autem apud Eusebium Cerintho errorem Chiliastarum tribuit⁴³: *Per revelationes a se, tanquam a magno Apostolo conscriptas, portenta quædam, quasi ab angelis sibi ostensa commentus, nobis introducit, affirmans post resurrectionem regnum Christi in terris futurum, ac rursus homines Hierosolymis degentes, cupiditatibus et voluptati corporis obnoxios fore; additque mille annorum spatium in nuptialibus festis transactum iri*. Unde etiam Chiliastæ, inquit Augustinus⁴⁴, *sunt appellati*. Id confirmat Eusebius hac Dionysii Alexandrini auctoritate: *Aiunt eum, Cerinthum, librum composuisse, indito Joannis nomine, dum auctoritatem figmentis suis ex Joannis nomine mutuari vellet*. Sed de hoc ridiculo Cerinthi commento alibi dabitur fusius disputandi locus.

Visum est nonnullis eos, qui viventes baptismo non fuerunt abluti, post mortem ab iis hæreticis sacramento illo fuisse initiatos. Verum cum ii solo Epiphani, quem de aliis potius hæreticis ibidem loqui plures existimant, testimonio innitantur, id isti vel negant omnino, vel penitus incertum esse contendunt.

Quanto horrore Cerinthus Joanni evangelistæ fuerit, discimus ex Irenæo⁴⁵, qui ab aliis se accepisse testatur, Joannem, *cum lavandi causa balneum Ephesi esset ingressus, viso intus Cerintho, mox illotum ex balneo profugisse, atque in hæc prorupisse verba: Fugiamus hinc, ne forte balneum corruat, in quo est Cerinthus veritatis inimicus*. Epiphanius igitur, qui hæc Ebioni tribuit, memoria procul dubio lapsus est. Neque tamen ad expugnandam Cerinthi hæresim ibi stetit divinus plane Joannis ardor et studium. Ille enim, ut tradit Hieronymus⁴⁶: *Scriptit evangelium, rogatus ab Asiæ episcopis, adversus Cerinthum, aliosque hæreticos*. Epiphanius⁴⁷ autem arbitratur Jacobum aliosque apostolos adversus eundem hæresiarcham litteras in hæc verba Antio-

³¹ Apolog. 2. ³² Lib. II *Hæret. Fabul.* cap. 3. ³³ Hæres. 28. ³⁴ Lib. I *Adv. hæres.* cap. 25. ³⁵ Loc. cit. ³⁶ Loc. cit. ³⁷ *De hæres.* § 8. ³⁸ Loc. cit. § 6. ³⁹ *De hæres.* cap. 8. ⁴⁰ Loc. cit. ⁴¹ *Lib. de hæres.* ⁴² Loc. cit., § 5. ⁴³ Lib. III *Hist.*, cap. 28. *Vid. Theodor. loc. cit. et eundem Euseb. lib. VII Hist.*, cap. 25. ⁴⁴ Loco cit. ⁴⁵ Euseb. lib. III *Histor.* cap. 28, et lib. IV, cap. 14, et ipse Irenæus lib. 3, *adv. Hæres.* cap. 5 et Theod. lib. II. ⁴⁶ *De script. eccles.*, in *Joan.* ⁴⁷ Hæres. 28, § 2.

chiam direxisse: *Quoniam cognovimus quosdam a nobis ad vos esse profectos*, etc. Nihil quoque dubitat Petrum et Paulum, eodem penitus evertendi erroris amore succensos, contra ipsum into certamine, hæresim ejus confutasse et profligasse. His Theodoretus adjungit Caium, Dionysium Alexandrinum, Justinum martyrem, Irenæum atque Origenem. Porro autem cum non alios qui contra Corinthum pugnaverint, commemoret vñ ille doctissimus, hinc non leve ducitur argumentum hæresim illam, circa Origenis tempora extinctam, nullos amplius habuisse fautores. Certum tamen est præcipuos Cerinthi errores ab aliis postea adoptatos fuisse hæreticis, qui nova sectis suis, ut dicemus, nomina imposuerunt.

CAPUT VI.

De hæresi Ebionis.

Eblon cujus nomen apud Patres doctissimos⁴⁴, idem ac mendicus sonat, a Maria Mercatore⁴⁵ vocatur philosophus et stoicus philosophus. Eruditus autem scriptor quidam nomen mendici ipsi inditum patat, quod spreis divitiis, voluntariam paupertatem profiteretur. Verum Epiphonio Ebionitæ se mendicos prædicant, quod apostolorum tempore mos esset bona sua distringere, et ad illorum pedes abjicere.

Quo autem loco et tempore orta sit Ebionis hæresis idem Epiphanius his verbis declarat⁴⁶: *Hujus factionis exordium post Hierosolymitanæ urbis excidium capiti. Quo tempore Christiani omnes cum in Peræa degerent, atque in urbe Pella potissimum, quæ in Decapolitana provincia est... prope Batanæam ac Basanitidem; cum illic, inquam, domicilium collocassent, hinc Ebioni data est propagandi erroris occasio. Qui in pago quodam Cocabe, in regione Carnaimorum, Arnemi, et Astarotharum, et Basanitidis tractu habitare cepit, quemadmodum vetus ad nos usque fama pertulit. Postea vero adjicit⁴⁷: In Asia ac Romæ errorem suum disseminavit. Cum itaque urbs Hierosolymitana juxta peritiorum chronologiam anno Christi 70 capta fuerit ac diruta, per id ferme tempus Ebion in locis, ab Epiphonio commemoratis, errores suos disseminare cepit. Nec longe abest ab hac sententia Hieronymus, qui Joannem, consurgente Ebionis hæresi, Evangelium suum scripsisse affirmat⁴⁸: Scripsit Evangelium adversus Corinthum..... et maxime nunc Ebionitarum dogma consurgens.*

Errores vero Ebionis iidem propemodum erant, ac Cerinthi; ita ut ille a quibusdam, quod tamen indubitatum omnino non est, ejusdem Cerinthi discipulus fuisse asseratur. Docerat autem Christum merum esse hominem, ex Maria et Joseph humano

more procreatum; ipsumque Filium Dei progressionem quadam virtutis, verba sunt Epiphani⁴⁹, et conjunctionem cum Deo factum: proindeque adoptivum duntaxat esse Dei Filium, ut eidem Ebioni improbat Mercator, Sectatores tamen Ebionis non uno eodemque modo hunc magistri sui errorem secuti sunt: *Alii enimvero ab his eodem nomine nuncupati, inquit Eusebius⁵⁰, absurdam eorum sententiam rejicientes, Christum quidem ex Virgine et Spiritu sancto genitum esse non negant: sed iidem nihilominus cum Christum, utpotè Deum, Verbum, ac sapientiam Patri, ante omnia subituisse minime fateantur, in eandem cum prioribus sententiam delapsi sunt. Unde etiam Epiphanius⁵¹: Alii aliter de Christo pronuntiant.... Nonnulli enim ex eis Adamum fuisse Christum prædicant... Alii e celo Christum esse confitentur, sed ante omnia creatum, ac spiritum quendam esse, angelisque præstare, atque omnium rerum dominatum tenere. Qui cum perpetuam illic habitationem sortitus sit, quoties libuerit, in hæc infima delabitur, quemadmodum in Adamo descendit, et patriarchis corpore circumfusus apparuit, velut cum ad Abrahamum, Isaacum et Jacobum addit. Idem denique postremis temporibus venit, Adami corpore contactus, et homo visus est, et in crucem sublatus surrexit, et ascendit in cælum. Rursus ubi libuerit, ita se rem habere negant, in eumque duntaxat sese sanctum infudisse Spiritum, qui est Christus, eumque qui Jesus vocatus est, induisse. Et infra⁵²: Duos a Deo constitutos esse asserunt, Christum et diabolum, quorum illi futuri, huic præsentis sæculi potestas est commissa: idque adeo omnipotentis illius mandato ad cujusque postulationem esse factum, etc.*

Hanc porro opinionum divisionem et differentiam Elxæo pseudopropheta tribuendam esse suspicatur. Quidam vero hunc Elxæum, seu Elxai peccularis cujusdam hæresis, quæ ab illius nomine Helcesaltarum dicta est, tradunt fuisse auctorem. Illius porro errores ab Eusebio⁵³ et Theodoro⁵⁴ notantur; sed eam simul natam, simul extinctam idem Eusebius in ecclesiastica sua Historia testatus est. Citatum a nobis illius locum si adire vueris, lege etiam in eum Valesii notas et animadversiones.

Ebionitæ autem præterea docebant omnes lege Mosaiica teneri, servandamque Sabbati celebrationem, quamvis Dominicam quoque diem in Resurrectionis Christi memoriam ipsimet observaverint. Quapropter et juxta Irenæum⁵⁵: *Paulum recusant, apostatam eum legis dicentes..... solo autem eo quod est secundum Matthæum Evangelio utantur.* His quoque de Evangelio Matthæi dicuntur, concinit Theodo-

⁴⁴ Origen. lib. II *cont. Cels.* et lib. IV *Periarch.*; Euseb. lib. III *Hist.* cap. 37; Epiphanius, hæres. 50; Theodor. *Hær. Fabul.* cap. II. ⁴⁵ Mercat. *Anthem. Nestor.* 12. ⁴⁶ Hæres. 50, § 1. ⁴⁷ *Ibid.* § 18. ⁴⁸ *De script. eccles.*, in Joan.; Tertul. *Lib. de carne Christi*, cap. 18. Origen. *homil.* 47 in *Luc.*; Hieronym. *De script. eccles.* ⁴⁹ Hæres. 50, § 18, et Euseb. lib. III *Hist.* cap. 37. ⁵⁰ *Loc. cit.* ⁵¹ Hæres. 50, § 5. ⁵² *Ibid.* § 16. ⁵³ *Ibid.* § 3. ⁵⁴ Euseb. lib. VI *Hist.* cap. 50. ⁵⁵ Theod. lib. II *Hær. Fab.*, cap. 7. ⁵⁶ *Loc. cit.*

retus; addit tamen Epiphanius⁴¹: *Quoniam ne integrum quidem habent, sed adulteratum et mutilum; atque iis omnibus, quæ ad genealogiam Christi spectant, inde abrasis, id ipsum Hebraicum vocant.* Quid ergo, inquires, Mercatori faciemus, qui de Ebione hæc scribit: *Christum in Dei filium adoptatum ausus est prædicare, asserens se Matthæi, Marci et Lucæ evangelistarum auctoritatem secutum?* Atiebant nonnulli Mercatorem de Ebione, alios vero Patres de ejus loqui discipulis. At id quod vero videtur similis, si subjungunt, tres illos evangelistas ab Ebione, ut ait Mercator, citatos, non ideo quidem quod admittenda putaret illorum Evangelia; sed ut eorum auctoritatem contra Catholicos, qui eam divinam esse credebant, argumento, ut loquuntur, ad hominem urgeret. Cæterum si quid aliud senserit Mercator, certe opinio illius aliorum Patrum sententiæ præferenda non est.

⁴² Prædicabant insuper Ebionitæ *Christum veritatis esse prophetam... Prophetas vero, non veritatis, sed intelligentiæ esse prophetas, proindeque Jesum solum esse prophetam.* Et paulo superius: *Abrahamum, et Isaacum, ac Jacobum, et Moysen, atque Aaronem admittunt, una cum Jesu, qui Moysis duntaxat successor, neque quidquam amplius fuerit. Secundum hos nullum alium ex prophetis asciscunt, sed cum execratione proscribunt ac derident, puta, Davidem, et Salomonem, atque Isaiam, Jeremiam, Danielem, Ezechielem, quibuscum Eliam atque Eliseum repudiant.* Si quis autem interrogasset: *Unde igitur tenes quæ ad Moysen Abrahamumque pertinent?* respondebant illico id sibi a Christo patefactum.

Alios eorum errores enumerando idem Epiphanius⁴³ dixerat: *Est hoc illis insuper in more positum, ut adolescentulos citra maturam ætatem ad nuptias compellant... neque vero unis duntaxat nuptiis affinitates inter se conjungunt, sed si cui divortium facere libuerit, ac novum inire matrimonium, ad tertias et septimas usque nuptias permittunt.* Superius vero⁴⁴: *Hodie, inquit, virginitas apud illos et castitas omnino prohibetur... Nam olim de virginitate gloriari solebant, nimirum ob Jacobum fratrem Domini, adeoque libros suos ad seniores et virgines inscribunt.*

Tradit etiam⁴⁵ Ebionem discipulosque ejus ab alimentis omnibus reliquoque, quod carne constet, abstinuisse; quod illa e corporum coitu concubituque gignantur. Nec pigebit ex eodem Epiphanio⁴⁶ observare Ebionitæ quotidie lavasse, et quotiescunque aliquid impuri se tetigisse arbitrabantur. Quam consuetudinem ut Petri auctoritate firmarent et exemplo: *Petrus, inquit, lavabat quotidie, priusquam cibum sumeret.* Pergit idem Epiphanius⁴⁷: *Baptismo quoque præter quotidianum illum iniliantur, et ex Christianorum Ecclesiæque imitatione*

mysteria quædam quotannis celebrant, in quibus panes azymos, et ad alteram mysterii partem meram aquam adhibent.

Idem adhuc Epiphanius⁴⁸ memorat eosdem hæreticos, ut magnum erroribus suis auctoritatis pondus tribuerent, sacra apostolorum nomina quibusdam libris, a se confectis, præfixisse: *Apostolorum alios Aetus circumferunt, in quibus plurima sunt impietatis illorum vestigia, ejusque potissimum auctoritate libri ad oppugnandam veritatem armantur.* Et infra⁴⁹: *Apostolorum nomina, quo facilius sectatores suos pelliciant, per simulationem admittunt, quibus etiam confictos quosdam a se libros inscribunt, velut a Jacobo, Matthæo, ac reliquis discipulis editos, inter quæ Joannis etiam apostoli nomen admiscant.* Testatum denique facit, librum qui *Circuitus Petri*, et a Clemente conscriptus esse ferebatur, iisdem hæreticis usui fuisse.

Qua cura Epiphanius errores Ebionitarum recenset, eadem plane diligentia eos, a quibus rejecti et destructi sunt, luculenter ostendit: *Porro, inquit ille, non Joannes modo, sed et omnes prorsus apostoli Ebionis fidem repudiant, et a suis dogmatibus, atque apostolico illo charactere alienam judicant; id quod unicuique perspicuum est.* Vidimus supra ex Hieronymo Joannem in primis adversus consurgens Ebionis dogma, suum eddidisse Evangelium. Nullus porro dubitandi locus est, quin divini illi pugiles plenam perfectamque adversus hos fidei et catholicæ veritatis hostes victoriam reportaverint. Et certe jam monuimus illos a suis primordiis variâ in partes scissos fuisse, et inter se divisos. Quid autem aliud ex hac dissensione sequi potuit, quam integra hujus sectæ ruina, excidiumque certum et celerrimum. Non ibimus tamen inficias plures Ebionis errores ab aliis postmodum hæreticis renovatos, sed in profligatum ab apostolis Ebionitarum nomen, sibi deinceps arrogare non ausi sunt.

CAPUT VII.

De hæresi Nazaræorum.

Quamvis Nazaræi a quibusdam Christiani hæretici, a nonnullis nec Christiani, nec Judæi, ab aliis denique iisdem ac Ebionæi erroribus implicati dicantur, illi tamen, si Epiphanio⁵⁰ fides, meri erant Judæi: *Neque Jessæos se ipsos vocant, neque Judæorum vocabulum retinent, neque se Christianos, sed Nazaræos de illa loci appellatione nuncupant, cum interim meri sint Judæi, neque aliud prætereant.* Et sectione nona: *Judæi potius quam cujusvis alterius generis sunt, tametsi Judæis sint inimicissimi; neque enim Judæorum posteri solum capitali illos odio prosequuntur, sed et mane ac meridie et ad vesperam, ter de die, cum in synagogis suis ad orandum conveniunt, diris illos devotent, ac solemnibus imprecationibus proscribunt.* Idem tamen paulo aliter, et planius il-

⁴¹ Epiphanius. loc. cit., § 13. ⁴² Epiphanius. loc. cit., § 18. ⁴³ Ibid. ⁴⁴ Ibid. § 2. ⁴⁵ Ibid. § 15. ⁴⁶ Ibid. § 2, 15 et 22. ⁴⁷ Ibid. § 16. ⁴⁸ Ibid. ⁴⁹ Ibid. § 23. ⁵⁰ Hæres. 29 § 7.

lud desinare videtur his verbis : *Hoc igitur uno tam a Judæis, quam a Christianis differunt : ab illis quidem quod in Christum credant ; a Christianis vero quod Judaicis ritibus implicantur.*

Hos autem iisdem propædum ac Ebionæi erroribus imbutos docet idem Epiphanius ⁷¹ : *Ambo collatis inter se capitibus, suam alter cum altero improbitatem ac nequitiam communicavit. Atque etsi quadamtenus a se mutuo dissideant, in excogitando tamen pravissimo dogmate sese invicem expresserunt. Utrum vero ipsis et cum Cerinthianis eodem modo convenerit, anceps ille est : De Christo vero, inquietabat ⁷², certo affirmare nequeo, utrum Cerinthi, vel Merinthi impietate illa decepti, simplicem illum hominem assererent, ac uti sese res habet, per Spiritum sanctum de Maria Virgine genitum esse fateantur. Theodoretus vero brevius planiusque edisserit, qui fuerint Nazaræi, et quæ eorum hæresis, quo tempore exorta, et a quibus tandem expugnata : Nazaræi Judæi sunt, Christum honorantes, tanquam hominem justum, et Evangelio utuntur, quod secundum Petrum dicitur. Has hæreses, imperante Domitiano, constatas auctor est Eusebius. Contra quas scripsit Justinus philosophus et martyr, et Irenæus successor apostolorum, et Origenes.*

Hic autem obiter observa illud difficultate omni non carere, quod ait eos usos Evangelio κατά Πέτρον, quandoquidem affirmat Epiphanius illud secundum Ματθαῖον, et Hebraice scriptum fuisse ⁷³ : *Est vero, inquit, penes illos Evangelium secundum Matthæum Hebraice scriptum, et quidem absolutissimum. Hoc enim certissime, prout Hebraicis litteris initio scriptum est, in hodiernum tempus usque conservant. Hæc sane assertio tam certa et perspicua scrupulum sane et quamdam dubitationem injicit, num aliquid in textum Theodoretum mendum irreperit, vel ipse falsus sit, aut memoria lapsus ; ac pro κατά Πέτρον apud ipsum legi debeat, κατά Ματθαῖον. Et certe huic conjecturæ favet Hieronymus, ubi dixit ⁷⁴ : In Evangelio quo utuntur Nazaræi, et Ebionitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo translultimus, et quod vocatur a plerisque Matthæi authenticum. Idem alibi repetit ⁷⁵, ac tandem docet Evangelium non Matthæi sed Marci Petro fuisse attributum ⁷⁶ : Sed et Evangelium secundum Marcum, qui auditor ejus et interpretes fuit, hujus, Petri, esse dicitur.*

CAPUT VIII.

De hæresi Nicolaitarum,

Nicolaitæ novam quoque primo sæculo sectam commenti sunt. Erroris eorum paucis verbis exponit Irenæus ⁷⁷ : *Indiscretis vivunt, nullam differentiam esse dicentes in mæchando, et idololhytum edere. Augustinus autem paulo dilucidius ⁷⁸ : Placet*

usus indifferens seminarum. Hi nec ab iis, quæ idolis immolantur, cibos suos separant, et alios ritus gentiliū superstitionum non averantur. Narrant alia quædam fabulosa, de munda, nescio quæ barbara principum nomina miscentes disputationibus suis. Barbara illa nomina refert quidem Epiphanius, sed eos de iisdem inter se dissecutire monet. Aliqui, inquit : Barbelonem nescio quam celebrant, cui in octavo caelo domicilium attribuunt. Hanc a Patre productam affirmant, matremque alii Jaldabaoth, alii Sabaoth faciunt.... alii Prunicam quamdam, alii Caulancauch cuidam eandem venerationem deserunt, quo nomine unum ex principibus appellant... Alii dicunt initio tenebras, ac voraginem, et aquam fuisse, quæ a se invicem spiritus secreverit. Verum tenebras contra spiritum iracundia ac furore percitæ, sursum excurrentes, cum eo congressæ sunt. Inde matris nescio quæ, genita prodit, quæ ejusdem spiritus consuetudinem appellit, ex eaque quatuor æones producti sunt, ab his quatuor decem alii procreati, item dextra sinistraque, nec non lumen et tenebræ. Secundum hos omnes turpem quendam æonem editum narrant, eumque cum ea, quam paulo ante diximus, matricæ coisse ; et ab utroque deos, atque angelos, et dæmones, ac septem spiritus ortum habuisse. Subjungit tandem : Certos libros Jaldabaoth nomine inscriptos, ac commentitios habent.

Hos hæreticos, si Irenæum ⁷⁹ et Eusebium ⁸⁰ audias, Joannes his verbis in Apocalypsi notat ⁸¹ : *Sed hoc habes boni, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi, A quibus autem sint oppugnati, accipies a Theodoro ⁸² : Contra hos, inquit, scripsit Clemens, et Irenæus, et Origenes, et Hippolytus episcopus et martyr. Quam vero feliciter contra eos pugnaverint, colligas ex victoria ab eis perquam citissime reportata. Etenim hæc hæresis, teste Eusebio ⁸³, brevissimo temporis spatio permansit. Ex hoc tamen fonte corruptissimo fluxerunt Gnostici, alique complures, de quibus Epiphanius ⁸⁴ : Ab hoc fonte, ait, derivati, ac pessime in mundum introducti sunt hæretici illi, qui eam sibi, quam falso nominant, cognitionem vindicant, cujusmodi sunt Gnostici, Phibionitæ, et quibus ab Epiphane nomen est inditum. Tum etiam Militares, Levitici, alique complures. Quorum quilibet hæresim propriam, ad animi sui affectiones accommodans, sextentas nequitias vias excogitavit. Atque inde procul dubio orta est, ea quam supra memoravimus, hos inter hæreticos de barbaris principum nominibus dissensio.*

Quis autem hujusce hæreseos auctor fuerit, non ita promptum est definire. Plurimi existimant non alium fuisse quam Nicolaum, unum ex septem illis Ecclesie diaconibus, qui ab apostolis electi et inaugurati sunt. Et hæc quidem fuit Irenæi ⁸⁵, Epipha-

⁷¹ Hæres. 30, § 2. ⁷² Hæres. 29 § 7. ⁷³ Hæres. 29, § 9. ⁷⁴ Lib. II Comment. in Matth. ad cap. XII. ⁷⁵ De scriptor. eccles., in Matth. cap. 27. ⁷⁶ Lib. de hæres., § 5. ⁷⁷ Hæres. 25, § 2, 3 et 5. ⁷⁸ Loc. cit. ⁷⁹ Lib. V Hist. cap. 29. ⁸⁰ Lib. III Hist., cap. 29. ⁸¹ Hæres. 25, § 2. ⁸² Lib. III Hist., cap. 29. ⁸³ Hæres. 25, § 2. ⁸⁴ Lib. III Hist., cap. 29. ⁸⁵ Hæres. 25, § 2.

nii et Philastrii opinio, quibus astipulantur Hilarus ⁷⁷, Hieronymus ⁷⁸, Isidorus ⁷⁹, alique non pauci. In eorum tamen grege Tertullianus non annumerandus est. Nihil enim de Nicolao illo scripsit, nisi in capite 45 *Libri de præscriptionibus*: quod quidem caput eidem libro ab impostore quodam assutum fuisse jam observavimus.

Refragantur autem huic tot tantorumque virorum sententiæ scriptores nonnulli, aiuntque hos hæreticos, ut celeberrimo alicujus auctoris nomine facum aliis facerent, hunc Nicolaum sibi falso ascivisse sectæ suæ principem. Scimus quidem in Ignatiana quadam epistola illud aperte asserti ⁸⁰: *Fugite impuros Nicolaitas, falsum sibi nomen sumentes*; sed cum hæc verba interpolatoris sint, non vero Ignatii, ex iis profecto nihil certi concludi potest. Quapropter opinionis illius fautores et patroni ex Clementis Alexandrini auctoritate validius eruunt argumentum. Is enim Nicolaitas arguit, quod in hæresis suæ confirmationem verba Nicolai pravos in sensu detorquerent: *Tales sunt, inquit ille ⁸¹, qui dicant se sequi Nicolai, a Iducientes ejus viri aliquid litterarum monumentis mandatum, sed ab eis detectum, nempe: Oportere carne uti. Sed ille quidem vir præclarus significabat oportere voluptates arcere et cupiditates, et hac exercitatione marcidas flaccidasque reddere carnis appetitiones et insultus. Qui autem instar hircorum sunt effusi in voluptatem.... decretum ipsius voluptatis, non autem viri apostolici sequuntur.* At Clemens Nicolaum haud dubie virum præclarum et apostolicum non appellasset, si tam pravæ hæreseos parens fuisset et auctor.

Quid plura? Idem Clemens omnem impuri criminis, ab iisdem hæreticis Nicolao inusti, suspicionem egregie depellit ⁸²: *Cum autem de dicto Nicolao loqueremur, illud prætermisimus. Cum formosam, inquit, haberet uxorem, et post Servatoris assumptionem ei fuisset ab apostolis exprobrata zelotypia, in medium adducta muliere, permisit cui vellet eam nubere. Aiunt enim hanc vocem illi voci consentaneam, quæ dicit, quod carne uti oporteat, ejusque factum et dictum absolute, et inconsiderate sequentes, qui ejus hæresim persequuntur, impudenter effuseque fornicantur. Ego autem audio Nicolaum nullum unquam glia, quam ea quæ ei nupserat, uxore usum esse, et ex illius liberis filias quidem consensisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitii erat depulsio atque expurgatio in medium apostolorum circumactio uxoris, cujus dicebatur laborare zelotypia; et continentia a voluptatibus quæ magno studio parantur, docebat istud: uti carne, hoc est exercere carnem. Neque enim, ut existimo, volebant convenienter Domini præcepto duobus dominis servire, voluptati et Deo. Ita ille et verba Nicolai male interpretata, et errores illi falso imputatos esse de-*

A monstrat, Clementi astipulatur post Eusebium Theodoretus. Ex allato quippe Clementis testimonio sic ille concludit ⁸³: *Ex quibus liquido convincitur, falso sibi de hujus appellatione nomen arrogare Nicolaitas.* Eusebius vero ⁸⁴: *Hi Nicolaum quemdam unum, ex illis, qui ad curam inopum gerendam, una cum Stephano ab apostolis constituti fuerant ministri, sectæ suæ auctorem jactabant.* Quid aliud hoc verbo jactabant, innuit Eusebius, quam Nicolaum hujus hæreseos non esse auctorem?

Porro autem quid de hac quæstione, quam tantorum Patrum auctoritas dubiam reddit, statuendum sit, ab aliis lubentius audiemus. Enim vero Irenæus et Clemens, antiquiores et præcipui utriusque opinionis fautores, coævi erant, et a Nicolai temporibus tam parum remoti, ut ab ejusdem Nicolai amicis aut discipulis potuerint facile discere, num ab illo vere profecta sit ea hæresis. Et Clemens quidem se id non indiligenter investigasse significat. Quid vero quod in ejus opinionis firmamentum adducj illud potest, quod hæreticis in more positum sit magnum sibi quemdam hæreseos suæ advocare auctorem? Neque tamen eo repudianda est Irenæi sententia, quia ab uno ex septem primis Ecclesiæ diaconis hæresim illam ortum suum: duxisse improbabile videatur. Nam cum Christus ab uno e suis apostolis, ne doctrinam suam propagaret, ad necem sit venditus, potuit et unus ex septem illis diaconis alicujus hæreseos inventor esse ac promulgator.

CAPUT IX.

Quæ ex hac hæreseon descriptione utilitas?

Quorsum, inquires, illa tot hæreseon descriptio ac historia? Nonne illi humanæ mentis monstruosissimi partus perpetuo silentio sepeliendi erant? Quid vero ex hac odiosa molestaque commemoratione in Ecclesiam emolumentum, et in lectores utilitas? Non minimum certe. Nam præterquam quod hæreseon cognitione nonnunquam, uti diximus, obscuriores Patrum loci facilius intelliguntur, inde etiam intollerabilis hominum, nova semper molientium, superbia retunditur, ac tandem funesto hæreticorum casu Catholici fiunt cautiore. In primis autem ex hac errantium errorumque historia discunt omnes, quæ fuerit ab Ecclesiæ principio vera et catholica fides ac doctrina. Atque ne extra primum Ecclesiæ sæculum excurrat oratio, ex his quæ a nobis hætenus disputata sunt, liquido colligitur, quid de præcipuis fidei nostræ articulis, quos respuebant hæretici, iis temporibus sit assertum et definitum. Verum enim vero cum Ecclesiæ Patres erroris hæreseosque eos condemnant, qui Christum merum hominem, ex Maria et Joseph, non secus ac cæteros homines, genitum, nec Patri æterno æqualem asserere ausi sunt, inde concludas oportet eosdem Patres fide certissima credidisse Christum esse Fi-

⁷⁷ Cap. 25 in *Matth.* ⁷⁸ Epist. 11 ad Heliodor. post med., et epist. 48 ad Sabinian. cap. 3. ⁷⁹ Lib. III *Origin.* ⁸⁰ Epist. ad Trallens. ⁸¹ Lib. II *Stromat.*, post med. ⁸² Lib. III *Stromat.*, onge post init. ⁸³ Loc. cit. ⁸⁴ Lib. III *Histor.*, cap. 2.

linum Dei, Patri suo æterno æqualem, ex Maria Virgine, sola Spiritus sancti virtute editum. Hinc autem rursus colligas necesse est orthodoxam de Christi divinitate, unaque illius cum Patre substantia, seu consubstantialitate doctrinam a Patribus primi Ecclesiæ sæculi, et longe ante Nicænum concilium fuisse traditam, assertam et propugnatam. dem quilibet et de aliis quibusque erroribus, quos ab hæreticis defensos, a Patribus rejectos esse dialimus, iudicium ferre debet.

Alia quoque ex hisdem hæreticis inde nata est Ecclesiæ utilitas, quod si Ecclesiæ Patribus suos adversus hæreses libros et tractatus quos fortassis nunquam edidissent, scribendi dederint occasionem. His ergo hæreticis, licet invitis et sæpius reclamantibus, debemus pretiosa illa tantorum virorum monumenta, ex quibus sacrorum fidei dogmatum traditio ad nos usque deducta est. Neque aliud hac in re magis lugendum, quam quod omnia ejusmodi scripta ad nos non solum non pervenerint, sed nec ulla plurium exstet amplius memoria, nec ullum eorum ullibi nobis vestigium supersit.

CAPUT X.

De scholarum Christianarum origine.

Adversus hæreticos non calamo duntaxat et scriptis, sed viva etiam voce, variisque sermonibus decertabant scriptores nostri, Christianosque cum morum præceptis, tum fidei doctrina erudiebant. Illos autem ea docebant in locis privatis, ac quandoque publicis, quantum pacatiora persecutionum tempora id ferebant, vel eos summus martyrii ardor ad prædicandam fidem impellebat. Ac primum quidem extra controversiam est apostolos, atque eorum discipulos in vicorum urbiumque plateas et compita, in Judæorum synagogas et scholas gentillum sese incredibili prorsus ardore idcirco contulisse, ut Evangelium Christi, et sacram ejus doctrinam annuntiantem, eamque persuaderent omnibus. Et sane Paulus cum Athenas venisset: *Disputabat in Synagoga cum Judæis et colentibus, et in foro per omnes dies ad eos, qui aderant. Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi disserebant cum eo*⁹⁷, etc. Cum autem Ephesi moraretur: *Introgressus in Synagogam cum fiducia loquebatur per tres menses, disputans et suadens de regno Dei. Cum autem quidam indurarentur et non crederent, maledicentes viam Domini coram multitudine, discedens ab eis, segregavit discipulos, quotidie disputans in schola tyranni cujusdam. Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini Judæi atque gentiles*⁹⁸. Nullus autem dubitandi locus est, quin Paulus, aliique apostoli, similes aliis in locis disputationes instituerint.

In privatas vero domos sæpius ii cogebantur, quo sacra mysteriorum nostrorum cognitione eos

A imbuerent, qui divinis eorum sermonibus ad fidem adducti, Christianam religionem, pristinis erroribus depositis, vel publica sinceraque professione erant amplexati, vel jam amplexaturos se esse, certo pollicebantur. His autem, ut plenius fidei Christianæ præceptis et dogmatibus informarentur, quosdam præficiant, quos Apostolus ipse doctores appellat, et a cæteris fere omnibus Ecclesiæ ministris aperte discernit. De iis quippe hunc in modum ille ad Ephesios scribit: *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam vero prophetas, alios autem pastores et doctores*⁹⁹. Et ad Corinth. : *Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores*¹⁰⁰. Porro autem illud doctoris munus episcopis potissimum delatum esse idem non obscure docet prima ad Timotheum Epistola: *Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse..... hospitalem, doctorem*¹⁰¹. Ad Titum vero: *Oportet episcopum sine crimine esse..... amplectentem eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem; ut volens sit exhortari in doctrina sacra, et eos qui contradicunt arguere*¹⁰².

Idem tamen doctoris officium aliis, episcopo inferioribus, nonnunquam demandabatur. Rursum enim Paulus ad Timotheum: *Qui bene, inquit, præsent presbyteri, duplici honore digni nabeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina*¹. Quod si ea presbyteri voce episcopos ipsos designari pertinacius contendas, et tu ipse fatearis necesse est duplicis generis fuisse episcopos, quorum nonnulli, Paulo teste, in verbo et doctrina laborabant. Verumtamen et alios ab episcopis munia doctorum obisse haud obscure demonstrant ea Actorum verba: *Erant autem in Ecclesia Antiochiæ prophetæ et doctores, in quibus et Barnabas et Simon, qui vocabatur Niger, et Lucius Cyrenensis, et Manahen, qui erat Herodis Tetrarchæ collactaneus, et Saulus*². Hos enim omnes et singulos ad dignitatem episcopalem evectos fuisse quis audeat affirmare?

Ad scholarum porro originem illud magis pertinere forsitan videbitur, quod Timotheo adhuc scribit Paulus: *Quæ audisti a me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere*³. Ex his quippe verbis duo, quæ ad Institutum nostrum maxime conducunt, non inepte sane colliguntur. Primo quidem Paulus Timotheum doctrina Christiana erudierat, per multos testes, id est, coram multis, qui eum et docentem audierant, et tradidit Timotheo doctrinæ locupletissimi testes erant. Atqui si Paulus Timotheum aliosque, qui eum audiendi causa in eundem locum convenerant, sic doctrina fidei instituit, quis inficiabitur ipsum eodem docendi modo alios quoque discipulos quos iisdem imbuisset instituitis? Secundo Paulus Timotheo præcipit alios docere, id est eadem quæ ab ipso audierat, aliis eadem methodo tradere. Quod

⁹⁷ Act. xvii, 17. ⁹⁸ Act. xix, 8. ⁹⁹ Ephes. iv, 11. ¹⁰⁰ I Cor. xii, 28. ¹⁰¹ I Tim. iii, 2. ¹⁰² Tit. i, 7, 9.

¹ I Tim. v, 17. ² Act. xiii, 4. ³ II Tim. ii, 2.

quidem et a successoribus ejus diligenter fuisse observatum, nullus, opinor, negaverit. At porro si iis locis, in quibus docentem Paulum tot tantique discipuli audierunt, nomen scholæ deneges, tibi quidem non omnino repugnabimus; modo ad illos primam Christianarum scholarum originem reducendam esse concedas.

Primo tamen Ecclesiæ sæculo, nondum elapso, quaedam Christianorum scholas, proprie dictas, non institutas fuisse, deducto ex Eusebii *Historia* non levi plane argumento, colligi posse putamus. Ibi enim de Pantæno, Alexandrinæ scholæ præfecto, hæc leguntur: *Per idem tempus, Commodi nimirum imperante, fidei scholæ præerat vir doctrinæ causa celeberrimus, nomine Pantænus; quippe jam inde a priscis temporibus sacrarum litterarum schola, in eadem civitate, Alexandrina, fuerat instituta, quæ quidem nostra ætate adhuc perseverat.* Atqui Commodus ab anno 180 ad annum 195 Romani imperii frena moderabatur. Per hoc ergo tempus Pantænus scholæ Alexandrinæ præfuit. Cum itaque Eusebius eandem scholam a priscis temporibus institutam fuisse asserat, inde profecto non improbabilem ducimus conjecturam, jam a primo Ecclesiæ sæculo jacta fuisse scholæ illius fundamenta, nec eam alium fortasse quam Marcum evangelistam, primum Alexandriæ episcopum, habuisse auctorem.

Neque vero prima duntaxat hujus scholæ initia indicat Eusebius, verum etiam quid in ea doceretur tractarique solet, luculenter tum aperit, cum eam sacrarum litterarum scholam appellat. His siquidem verbis ille nobis aperte declarat sacras litteras, id est, sacros Veteris et Novi Testamenti libros ibi a doctoribus et magistris fuisse explicatos. Nec obscurius paulo post tradit huic sacrarum Scripturarum explicationi adjectam divinorum dogmatum explanationem: *Divinorum, inquit, dogmatum thesauros exposuit.*

Qua autem methodo id fieret, sic ipse ibidem docet: *Partim viva voce, inquit, partim scriptis.* In hac ergo Alexandrinæ Ecclesiæ schola et sacra Scriptura, et divina fidei Christianæ dogmata, partim viva voce, partim scriptis explanabantur. At cum Eusebius illud idem a priscis temporibus factum esse asseveret, nullus procul dubio negaverit eandem docendi methodum in antiquioribus ejusdem Ecclesiæ scholis, quidam et in aliis pluribus, fuisse observatam. Porro autem ante et post scriptos atque publicatos novi fœderis codices, apostoli eorumque discipuli Christianis eadem explicabant fidei dogmata, eaque prophetarum oraculis, aliisque Veteris Instrumenti testimoniis, ac tandem non solum divina Christi auctoritate, varisque miraculis, ejus nomine editis, confirmabant, sed sæpius fuso etiam sanguine consignabant.

† Euseb., lib. v *Hist.*, cap. 40.

S. CLEMENS I

PONTIFEX ROMANUS.

NOTITIA EX LIBRO PONTIFICALI DAMASI PAPÆ.

(Mansi, Concil., I, 85.— Cf. variorum notas ad hunc locum Libri Pontificalis, Patr. Latinæ t. CXXVII, col. 1079.)

Clemens natione Romanus, de regione Cælio monte, ex patre Faustino, sedit annis 9 [mens. 11, d. x]. Fuit autem temporibus Galbæ et Vespasiani, a consulatu Tragali [Trachalæ] et Italici, usque ad Vespasianum nono et Titum. Hic cum multo liberos zelo fidei et Christianæ religionis scriberet, martyrio coronatur. Hic fecit VII regiones dividi notaritis fidelibus Ecclesiæ, qui gesta martyrum sollicite et curiose, unusquisque per regionem suam, perquirent. Hic fecit duas epistolas, quæ Canonicæ nominantur. Hic ex præcepto B. Petri suscepit Ecclesiæ pontificatum gubernandum, sicut ei fuerat a Domino Jesu Christo cathedra tradita vel commissa. Tamen in Epistola quæ ad Jacobum scripta est, qualiter ei commissa est a B. Petro Ecclesiæ, reperies. Ideo Linus et Cle-tus ante eum conscribuntur, quia ab ipso Principe apostolorum, ad ministerium sacerdotale exhibendum sunt episcopi ordinati. Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros decem, diaconos duos, episcopos per diversa loca quindecim. Obiit martyr anno Trajani tertio. Qui etiam sepultus est in Græcia 1x Kalend. Decemb. Et cessavit episcopatus dies XXI.

VARIORUM PROŒMIA

HISTORICO-LITTERARIA

AD EPISTOLAS SANCTI CLEMENTIS I PAPÆ.

I.

EX EDITIONE COTELERII.

(Patres apostolici, Amstelædami, 1724, in-fol.)

VETERUM TESTIMONIA

DE SANCTI CLEMENTIS EPISTOLIS.

I.

S. IRENEUS, lib. III, adversus Hæreses, cap. 3.

Interpretatio vetus.

Apud Eusebium Hist. eccl. l. v, c. 6.

Interpretatio Valesii.

Fundantes igitur et instruentes beati apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Hujus Lini Paulus in his quæ sunt ad Timotheum Litteris meminit. Succedit autem ei Anacletus. Post eum tertio loco ab apostolis episcopatum

θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τοῦτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολαῖς μὲμνηται· διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνάκλητος· μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀπο-

Fundata jam et ædificata Ecclesia, beatissimi apostoli episcopatus officium Lino tradiderunt. Hujus Lini mentionem facit Paulus in Litteris ad Timotheum. Huic successit Anencletus. Post quem tertio ab apostolis loco pontificatum sortitus est Clemens;

S. IRENÆUS, lib. III *adversus Hæreses*, cap. 3.*Interpretatio vetus.*

sortitur Clemens; qui et vidit ipsos apostolos, et contulit cum eis; et cum adhuc insonantem prædicationem apostolorum, et traditionem ante oculos haberet, non solus: adhuc enim multi supererant tunc, ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facti, scripsit quæ est Romæ Ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem, factorem cœli et terræ, plasmato-

Apud Eusebium *Hist. Eccl.* I. v. c. 6.

στόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης· ὁ καὶ ἔωρακώς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους, καὶ συμβεβηκώς αὐτοῖς· καὶ ἐτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων οὐ μόνος· ἐτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδιδαγμένοι. Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος, στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορινθῷ γενόμενης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἢ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίᾳ ἰκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιδάξουσα αὐτοὺς, καὶ ἀνανεοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἦν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει.

Interpretatio Valesii.

qui quidem beatissimos apostolos viderat, et cum iisdem familiariter versatus fuerat; et prædicationem apostolorum adhuc auribus suis insonantem, traditionemque præ oculis habebat. Nec vero ipse solus, sed et alii plurimi etiam tum supererant, ab apostolis instituti. Hujus Clementis temporibus cum gravissima dissensio Corinthi exorta esset inter fratres, Ecclesia Romana luculentissimam epistolam Corinthiis scripsit, qua eos ad pacem concordiamque revocaret, et fidem illorum, et quam recens ab apostolis susceperat traditionem renovaret.

II.

CLEMENS Alexandrinus; *Στρωμ.* lib. I. cap. 7, edit. Oxon., an. 1715, tom. I, p. 359.

Ἐάν δὲ τὴν βασιλικὴν τε καὶ αὐθεντικὴν εἰσοδὸν ζητῆς, ἀκούσῃ· Ἀὐτὴ ἡ πύλη τοῦ Κυρίου· δικαιοὶ εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. Πολλῶν τοίνυν ἀνεωγμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὐτὴ ἦν ἐν Χριστῷ.

Quod si viam regiam et authenticum ingressum quæris, audies: *Hæc est porta Domini: justi intrabunt in eam*. Cum ergo multæ apertæ sint portæ in justitia, hæc in Christo iuveniendâ est. CLEM. epist. 1, cap. 48.

IDEM, *ibid.*, lib. et cap. cit.

Αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, κατὰ λέξιν φησὶ, τὰς διαφορὰς ἐκτιθέμενος τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν δοκίμων· ἦτω τις πιστός· ἦτω δυνατός τις γινώσκων ἐξεπιστεῖν· ἦτω σοφός ἐν διακρίσει λόγων· ἦτω γοργός ἐν ἔργῳ. Eadem repetit. Alexandrinus infra lib. VI, cap. 8, tom. II, p. 775.

Jam Clemens in epistola ad Corinthios his verbis inquit, exponens differentiam eorum qui sunt probati in Ecclesia: *Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretionem sermonum, sit stupendus in operibus.* Locus exstat in eodem cap. 48, epist. 1.

IDEM, *ibid.*, lib. IV, cap. 17, tom. I, pp. 609, 610.

Ναὶ μὴν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος Κλήμης, καὶ αὐτὸς ἡμῖν τύπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπογράφων, λέγει· *Τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς*, κ. τ. λ. Hic Clemens Alex. capita e regione notata excerpit.

Parro autem Clemens apostolus in epistola ad Corinthios, ipse quoque nobis quamdam Gnostici imaginem describens, dicit: *Quis enim apud vos diversatus*, etc. Epist. 1, capp. 1, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 36, 38, 40, 41, 48, 49, 50, 51, 53.

IDEM, *ibid.*, lib. V, cap. 12, tom. II, pag. 693.

Ἄλλὰ κἀν τῇ πρὸς Κορινθίους Ῥωμαίων ἐπιστολῇ· Ὁκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις γέγραπται, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι.

Quin etiam in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: *Oceanus infinitus, et qui sunt post ipsum mundi.* Epist. 1, cap. 20.

IDEM, *ibid.*, lib. VI, cap. 8, tom. II, pag. 773.

Τοσοῦτῃ γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσα δοκεῖ μᾶλλον μεζῶν εἶναι· ὁ Κλήμης, ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησὶ.

Eo enim debet esse humilior, quo videtur esse major, dicit Clemens in epistola ad Corinthios. Epist. 1, cap. 48.

III.

ORIGENES, *Περὶ ἀρχῶν*, lib. II, cap. 3, num. 6, edit. Paris., 1733, tom. I, pag. 82.

Meminit sane Clemens apostolorum discipulus etiam eorum quos ἀντίχθονας Græci nominarunt, atque alias partes orbis terræ ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis qui ibi sunt

⁶ Psal. cxvii, 20.

quisquam transire ad nos; quos et ipsos mundos appellavit, cum ait: *Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi qui trans ipsam sunt mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus gubernantur.* Paucisque interjectis.... Ex his tamen quæ Clemens visus est indicare cum dicit: *Oceanus qui intransmeabilis est hominibus, et hi mundi qui post ipsum sunt:* qui post ipsum sunt mundos pluraliter nominans, quos et eadem Dei providentia agi regique significat, semina quædam nobis huiusmodi intelligentiæ videtur aspergere, quo putetur omnis quidem universitas eorum quæ sunt atque subsistunt, cœlestium et supercœlestium, terrenorum infernorumque, unus et perfectus mundus generaliter dici: intra quem vel a quo (si qui illi sunt) putandi sunt contineri. Epist. 1, cap. 20.

IDEM, in *Ezechiel.*, cap. 8, tom. III, pag. 422, A.

Φησὶ δὲ ὁ Κλήμης· Ὁκεανὸς ἀπέρατος ἀνθρώποις, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι τοσούταις διαταγαῖς τοῦ Δεσπότου διοικουῦνται.

Dicit quoque Clemens: *Oceanus impermeabilis hominibus, et qui post eum mundi, tantis Domini ordinationibus gubernantur.* Epist. 1, cap. 20.

IDEM, in *Joan.*, tom. IX, part. II, pag. 443, edit. Huet. Colon., 1685.

Μεμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι πολλοὶ τινες λοιμικῶν ἐνσκηψάντων νοσημάτων αὐτοῦς σφάνια ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ παραδεδώκασι· καὶ παραδέχεται ταῦθ' οὕτως γεγονέναι οὐκ ἀλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος, λέγοντος· Μετὰ Κλήμεντος, κ. τ. λ.

Relatum autem atque testatum apud gentiles est, multos cum pestilentes morbi grassarentur, se ipsos ut victimas pro patria tradidisse: atque hæc ita evenisse admittit non sine causa, historiis credens Clemens ille fidelis, cui testimonium perhibet Paulus dicens: *Cum Clemente*, etc. Epist. 1, cap. 55.

IV.

Rufino interprete.

Hujus Clementis epistola habetur ad Corinthios scripta, præcipua plane et valde mirabilis: quam velut ex persona Romanæ Ecclesiæ dicitur, cum dissensio apud Corinthios fuisset exorta. Quam epistolam in plurimis Ecclesiis publice legi, et veterum et nostris etiam temporibus constat. Verum de seditione facta apud Corinthios ac dissensione plebis, testis valde fidelis Hegesippus indicat.

Rufino interprete.

Clemens in epistola quam Corinthiis scribit, meminit Epistolæ Pauli ad Hebræos, et utitur ejus testimoniis. Unde constat, quod Apostolus tanquam Hebræis mittendam patrio eam sermone conscripserit, et ut quidam tradunt, Lucam evangelistam, alii autem hunc ipsum Clementem interpretatum esse. Quod et magis verum est, quia et stylus ipse epistolæ Clementis cum hac concordat, et nimirum utriusque Scripturæ plurimam similitudinem ferunt. Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus.

EUSEBIUS, *Hist. eccl.*, lib. III, cap. 16.

Τούτου δὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογούμενη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτύσατο, στάσεως τῆνικαδὲ κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. Ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις Ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν. Καὶ ὅτι γε κατὰ τὸν δηλούμενον, τὰ τῆς Κορινθίων κεκίνητο στάσεως, ἀξιόχρεως μάρτυς ὁ Ἠγῆσιππος. *Lege NICERONUM*, lib. III, cap. 16.

IDEM, *ibid.*, lib. III, cap. 58.

Τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ ἀνωμολογημένῃ παρὰ πάντων, ἣν ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτύσατο. Ἐν ἣ τῆς πρὸς Ἑβραίους πολλὰ νοήματα παραθεῖς, ἤδη δὲ καὶ αὐτολεξεῖ ρητοῖς τισιν ἐξ αὐτῆς χρησάμενος, σαφῆστατα παρίστησιν ὅτι μὴ νέον ὑπάρχει τὸ σύγγραμμα. Ὅθεν εἰκότως ἴδοξεν, αὐτὸ τοῖς λοιποῖς ἔγκαταλεχθῆναι γράμμασι τοῦ Ἀποστόλου. Ἑβραίοις γάρδιὰ τῆς πατρῆου γλώττης ἐγγράφως ὠμιληκότος τοῦ Παύλου, οἱ μὲν τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, οἱ δὲ τὸν Κλήμεντα τοῦτον αὐτὸν, ἐρμηνεύσαι λέγουσι τὴν γραφὴν. Ὁ καὶ μᾶλλον εἴη ἂν ἀληθές, τῷ τὸν ὅμοιον τῆς φράσεως χαρακτηριστῆρα τὴν τε τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴν, καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους

Valesio interprete.

Hujus igitur Clementis exstat epistola uno consensu recepta, eximia prorsus atque mirabilis, quam nomine Ecclesiæ Romanæ ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit, cum apud eos gravis esset exorta dissensio. Hanc in plerisque Ecclesiis et nostra et superiori memoria palam recitari consuevisse comperimus. Porro supradicti Clementis tempore seditionem inter Corinthios esse comotam locupletissimus testis est Hegesippus.

Valesio interprete.

Clementis illa (epistola) ab omnibus recepta, quam Ecclesiæ Romanæ nomine ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit. In qua cum multas inserat sententias desumptas ex Epistola ad Hebræos, iisdemque interdum verbis utatur, satis indicat opus illud nequaquam recens esse. Quamobrem cum reliquis Apostoli scriptis non sine causa hoc etiam recensitum videtur. Cum enim ad Hebræos patrio sermone scripsisset Paulus, alii Lucam evangelistam, alii hunc de quo loquimur Clementem. Epistolam illam esse interpretatum ferunt. Quod quidem verius videtur, cum præsertim et Clementis, et illa ad Hebræos Epistola eundem habeant stylum, nec

ἀποσώζειν· καὶ τῷ μὴ πόρρω τὰ ἐν ἑκατέροις τοῖς συγγράμμασι νόηματα καθεστάναι. Τούτων δὲ ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆ· οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώριμον ἐπιστάμεθα· οὐ μὴν δὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν. Et infra : Ἡ μὲν οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογούμενη γραφὴ, πρόδηλος. Lege NICEPHORUM, lib. II, cap. 46, et lib. III, cap. 18.

Rufino interprete.

Simul et de epistola Clementis quædam commemorat (Hegesippus) quæ etiam inserere huic operi nostro necessarium duxi.

Rufino interprete.

In hac ipsa scriptura meminit etiam (Dionysius) epistolæ Clementis ad Corinthios scriptæ; significans veteri instituto et antiqua consuetudine semper ipsam epistolam lectam esse in Ecclesia. Denique sic dicit : *Beatam, inquit, duzimus hodiernam Dominicam diem, in qua legitur epistolam vestram, quam et semper ad nostri comonitionem legemus, sicut et illam priorem a Clemente ad nos scriptam.*

Rufino interprete.

Utitur sane exemplis, etiam ex his libris qui a nonnullis minime recipiendi videntur : id est, ex Sapientia quæ dicitur Salomonis, et ex Sapientia Sirach quæ appellatur Ecclesiasticus apud Latinos : sed et de Barnabæ, et Clementis epistola ponit exempla.

EUSEBIUS Hist. eccl., lib. IV, cap. 22.

Ἀκούσαι γέ τοι πάρεστι, μετὰ τινα περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ εἰρημένα, ἐπιλέγοντος ταῦτα. Lege NICEPH., lib. IV, cap. 5.

IDEM, ibid., lib. IV, cap. 23.

Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀνάγκωσιν αὐτῆς ποιείσθαι. Λέγει γοῦν· *Τὴν σήμερον οὖν Κυριακὴν ἀγίαν ἡμέραν διηγρόμεν, ἐν ἣ ἀνεγνώκαμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολὴν· ἣν ἔξομεν ἀεὶ ποτε ἀναγινώσκοντες γουθεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γράψαισαν.* Lege NICEPH., lib. IV, cap. 8.

IDEM, ibid., lib. IV, cap. 13.

Κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγόμενων Γραφῶν μαρτυρίαις· τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος Σοφίας, καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ, καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίου ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα, καὶ Κλήμεντος, καὶ τοῦδα. NICEPH., lib. IV, cap. 33.

V.

CYRILLUS Hierosolymitanus, Cateches. XVIII, cap. 8, edit. Paris., 1720, pag. 288, D.

Ἦθει θεός τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀπιστίαν, καὶ ὄρων εἰς τοῦτο κατειργάσατο, φοβίκα αὐτῷ καλούμενον. Τοῦτο, ὡς γράφει Κλήμης, καὶ ἰστοροῦσι πλείονες, μονογενὲς ὑπάρχον, κατὰ τὴν Αἰγυπτίων χώραν ἐν περὶ πένταχοσίων ἐτῶν ἐργόμενον, δεικνυσι τὴν ἀνάστασιν· οὐκ ἐν ἐρήμοις τόποις, ἐν μὴ ἀγνωστῇ τῷ μυστηρίῳ γινόμενον, ἀλλ' ἐν φανερᾷ πόλει παραγινόμενον, ἐν ἀψηλαφητῇ τῷ ἀπιστούμενον. Σηκὸν γὰρ αὐτῷ ποιήσαν ἐκ λιθάνου καὶ σμύρνης, καὶ λοιπῶν ἀρωμάτων, καὶ ἐν τῇ συμπληρώσει τῶν ἐτῶν εἰς τοῦτον εἰσελθόν, τελευτᾷ φανερῶς καὶ σήπεται· εἶτα ἐκ τῆς σαπίσης σαρκὸς τοῦ τελευτήσαντος, σκώλης τις γεννᾶται· καὶ οὗτος ἀζήθεις, εἰς ὄρνεον μορφοῦται. Paucisque interjectis : Εἶτα περροφυ-

B Noverat Deus hanc hominum in credendo pervicaciam, atque ad id avem comparavit, phœnicem appellatam. Hæc, ut scribit Clemens, aliique complures narrant, cum sit unigena, in Ægyptiorum regionem quingentis quibusque annis adveniens, resurrectionem ostendit : non in desertis locis, ne res illa mysterium facta, lateret ; sed in urbe conspicua præsentem se sistens, ut manu contractetur quod alioqui fidem non inveniret. Constructo enim sibi ex thure, myrrha cæterisque aromatibus nido, in hunc expleto annorum curriculo ingrediens moritur palam ac putrescit. Deinde ex putrefacta mortuæ avis carne vermibus quidam enascitur ; hinc que augmentum capiens, in volucrum conformatur.

Valesio interprete.

Postquam (Hegesippus) de Clementis ad Corinthios epistola quædam commemoravit, hæc addit, quæ nos, si placet, audiamus.

Valesio interprete.

In hac ipsa etiam epistola (ad Soterem) meminit (Dionysius Corinthius) Clementis epistolæ ad Corinthios scriptæ, quam ex priora consuetudine in Ecclesia legitam esse testatur his verbis : *Hodie, inquit, sacrum diem Dominicum transegimus, in quo epistolam vestram legitimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis a Clemente scriptam epistolam, optimis præceptis ac documentis abundabimus.*

Valesio interprete.

In iisdem libris (Stromateis) affert (Clemens Alexandrinus) testimonia Scripturarum quæ a nonnullis repudiantur : nempe ex Sapientia quæ dicitur Salomonis, et ex Sapientia Jesu filii Sirach ; item ex Epistola ad Hebræos, et ex Barnabæ, Clementis, Judæque epistolis.

σας ὁ προειρημένος φοινίξ, καὶ τέλειος οἶος ἦν ὁ *A Paucisque interjectis* : Postea phœnix prædictus præterea, φοινίξ γενόμενος, ἀνίπτεται τοιοῦτος εἰς ἀέρα, οἶος καὶ ἐτετελευτήκει σαφιστάτην νεκρῶν ἀνάστασιν ἀνθρώποις ἐπιδείξας.

A Paucisque interjectis : Postea phœnix prædictus plumescit, perfectusque, qualis erat prior, phœnix factus, in æra talis volat, qualis erat cum moretur, evidentissimam mortuorum resurrectionem hominibus ostentans. Epist. 1, cap. 25.

VI.

ΕΡΙΦΡΑΝΙΟΥΣ, *Advers. Carpocrasios*, Hæresi 27, num. 6.

Λέγει γὰρ ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ· Ἀναχωρῶ, ἀπειμι, ἐνσταθήτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ· τίσι τοῦτο συμβουλεύων· εὐρομεν γὰρ ἐν τισιν ὑπομνηματισμοῖς τοῦτο ἐγχείμενον.

Dicit enim (Clemens) in una epistolarum suarum: *Recedo, abeo, instet populus Dei*; nonnullis videlicet hoc modo consulens: nam in quibusdam commentariis ita scriptum reperimus. Epist. 1, cap. 54.

ΙΔΕΜ, *Advers. Ebionæos*, Hæresi 30, num. 15.

Αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς κατὰ πάντα ἐλέγχει ἄφ' ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων, τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις Ἐκκλησίαις ἀναγιγνωσκόμενων, οὗ ἄλλον ἔχει χαρακτῆρα ἢ ἑαυτοῦ πίστεως καὶ ὁ λόγος, παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς *Περίοδοις* νενοθευμένα· αὐτὸς γὰρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οὐ δέχονται· αὐτὸς γὰρ ἐγκωμιάζει Ἠλίαν, καὶ Δαβὶδ, καὶ Σαμψῶν, καὶ πάντας τοὺς προφήτας, οὓς οὗτοι βεβελύττονται.

Clemens ipse omnibus illos (Ebionæos) modis redarguit iis epistolis circularibus, quæ ab eo scriptæ in sacrosanctis Ecclesiis leguntur. Ex quibus constat, longe ab iis quæ in *Circuitibus* illis sub ejus nomine adulterina exstant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim virginitatem Clemens edocuit, et isti repudiant: ille Eliam, Davidem et Sampsonem omnesque prophetas commendat, quos hi detestantur.

VII.

ΗΙΕΡΟΝΥΜΟΥΣ, lib. *De viris illustribus*, cap. 15, cum vetere Græco interprete.

Κλήμης, περὶ οὗ Παῦλος ὁ Ἀπόστολος πρὸς Φιλιππησίους γράφων, λέγει· *Μετὰ καὶ Κλήμεντος*, κτλ., τέταρτος μετὰ Πέτρον Ῥώμης ἐπίσκοπος· δεύτερος γὰρ Λίνος ἐγένετο, τρίτος Ἀνέγκλητος, εἰ καὶ πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων ὑπολαμβάνουσι, δεύτερον μετὰ τὸν ἀπόστολον Πέτρον γεγενησθαι Κλήμεντα. Ἐγράψεν ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας Ῥώμης πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ Ἐκκλησίαν ἐπιστολὴν πᾶνυ θαυμαστὴν, ἥτις ἐν φανεροῖς τόποις δημοσίᾳ ἀναγινώσκειται, τῷ χαρακτῆρι τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς Παύλου συνήθουσα, οὐ μόνον νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ λόγοις. Καὶ ἀπλῶς μεγίστη ἐστὶν ἐν ἑκατέρᾳ ὁμοίωσις. Φέρεται καὶ ἕτερα ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ εἶναι ἐπιστολὴ, ἥτις παρὰ πάντων ἀποδοκιμάζεται. Καὶ διάλογος Πέτρον καὶ Ἀπίωνος μακρῷ λόγῳ συνταγείσα, ἥτινα Εὐσέβιος εὐθύθει ἐν τῷ τρίτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τεύχει. Τελευτῆ τῷ τρίτῳ ἐνιαυτῷ Τραϊανοῦ, καὶ τὴν τούτου μνημὴν ἀχρι τήμερον ἐν τῇ Ῥώμῃ οἰκοδομηθεῖσα ἐκκλησία φυλάττει.

Clemens, de quo apostolus Paulus ad Philippenses (iv, 3) scribens ait: *Cum Clemente et cæteris cooperatoibus meis, quorum nomina scripta sunt in libro vitæ*: quartus post Petrum Romæ episcopus; siquidem secundus Linus fuit, tertius Anacletus; tametsi plerique Latinorum, secundum post Petrum apostolum putent fuisse Clementem. Scripsit ex persona Romanæ Ecclesiæ ad Ecclesiam Corinthiorum valde utilem epistolam, quæ et in nonnullis locis publice legitur, quæ mihi videtur characteri Epistolæ, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur, convenire. Sed et multis de eadem epistola, non solum sensibus, sed juxta verborum quoque ordinem abutitur. Omnino grandis in utraque similitudo est. Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat. Et disputatio Petri et Apionis longo sermone conscripta, quam Eusebius in tertio *Historiæ ecclesiasticæ* volumine coarguit. Obiit tertio Trajani anno, et nominis ejus memoriam usque hodie Romæ exstructa ecclesia custodit.

ΙΔΕΜ, lib. I *advers. Jovinianum*, cap. 7.

Ad hos (eunuchos) et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit (*Philip. iv, 3*) scribit epistolas, omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contexuit.

ΙΔΕΜ, lib. xiv *Comment. in Isa. lxx, 13*.

Clemens vir apostolicus, qui post Petrum rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: *Sceptrum Dei Dominus Jesus Christus, non venit in jactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate*. Epist. 1, cap. 16.

ΙΔΕΜ, lib. I *Comment. in Epist. ad Ephes.*, II, 2.

Querimus quoque quid sit: *In quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi hujus*: utrumnam et aliud sæculum sit, quod non pertineat ad mundum istum, sed ad mundos alios, de quibus et Clemens in Epistola sua scribit: *Oceanus, et mundi qui trans ipsum sunt*. Epist. 1, cap. 20.

ΙΔΕΜ, *ibid.*, lib. II, ad cap. iv, 1.

Cujus rei et Clemens ad Corinthios testis est: *Vinculum charitatis Dei quis poterit enarrare?* Epist. 1, cap. 49.

VIII.

Ριζουο-Justinus, seu auctor *Quæstionum et responsionum ad orthodoxos*, in respons. ad quæst. 74 (inter Opera S. Justini martyris, pag. 469, B, edit. Paris. 1742).

Εἰ τῆς παρούσης καταστάσεως τὸ τέλος ἐστὶν ἡ διὰ τοῦ πυρὸς κρίσις τῶν αἰσίων, καθὰ φασιν αἱ Γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἔτι δὲ καὶ τῆς Σδύλλης, καθὼς φησὶν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ.

A Si præsentis rerum status finis est impiorum per ignem judicium, prout testantur Scripturæ prophetarum et apostolorum, atque etiam Sibyllæ, ut ait beatus Clemens in Epistola ad Corinthios.

IX.

Dorotheus Archimandrita, doctrina 23, sub finem.

Ὡς λέγει καὶ ὁ ἅγιος Κλήμης· *Κἀν μὴ στεφανῶνται εἰς, ἀλλὰ σκουδίσθη μὴ μακρὰν εὐρεθῆναι τῶν στεφανουμένων.*

Ut enim ait et sanctus Clemens: *Etiam si quis non coronetur, studeat tamen non procul a coronatis inventiri.* Epist. 2, cap. 7.

X.

Georgius Syncellus, *Chronogr.*, pag. 344, edit. Paris.

Τούτου ἐπιστολὴ ἡ μία γνησία Κορινθίους φέρεται, ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας γραφεῖσα, στάσεως ἐν Κορίνθῳ συμβάσης τότε, ὡς μαρτυρεῖ Ἡγήσιππος, ἥτις καὶ ἐκκλησιάζεται.

B Hujus (Clementis) epistola quæ unica genuina est, ad Corinthios fertur, tanquam ab Ecclesia Romana scripta, seditione tunc temporis, ut testatur Hegesippus, Corinthi orta; quæ etiam ab Ecclesia recipitur.

XI.

Photius, *Biblioth.*, cod. 113.

Οὗτός ἐστιν ὁ Κλήμης, περὶ οὗ φησὶν ὁ θεοπέσιος Πύλος ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους Ἐπιστολῇ· *Μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βιβλίῳ ζωῆς.* Οὗτος καὶ ἐπιστολὴν ἀξιόλογον πρὸς Κορινθίους γράφει, ἥτις παρὰ πολλοὺς ἀποδοχῆς ἤξιώθη, ὡς καὶ δημοσίᾳ ἀναγινώσκασθαι. Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται· ὡσπερ ἐπιγραφόμενος ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ Πέτρου καὶ Ἀπίωνος πολύστιχος διάλογος. Τούτων φασὶν οἱ μὲν δευτέρον μετὰ Πέτρον ἐπισκοπῆσαι Ῥώμης, οἱ δὲ τέταρτον· Λίνον γὰρ καὶ Ἀνάκλητον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ Πέτρου Ῥώμης ἐπισκόπους διαγεγονέναι· τελευτῆσαι δὲ αὐτὸν τρίτῳ ἔτει Τραϊανοῦ.

C Hic Clemens ille est, de quo divinus Paulus ad Philippenses ait: *Cum Clemente et cæteris adiutoribus meis quorum nomina sunt in libro vitæ.* Scripsit idem magni faciendam ad Corinthios epistolam, quæ a plerisque tanto in pretio est habita, ut etiam publice legi solet. At quæ secunda dicitur ad eosdem, ut notha rejicitur, quemadmodum et longa illa disputatio, ipsius Petri et Apionis nomen falso præferens. Hunc secundum a Petro Romæ episcopatum gessisse quidam autumant, alii vero quartum: Linum enim et Anacletum, inter ipsum et Petrum, Romæ episcopos fuisse, ac tertio demum Trajani anno vitam finisse.

IDEM, *ibid.*, cod. 126.

Ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον, ἐν ᾧ Κλήμεντος ἐπιστολαὶ δύο πρὸς Κορινθίους ἐνεφέροντο· ὧν ἡ πρώτη δι' αἰτίας αὐτοῦς ἀγει, πτάσει καὶ ταραχαῖς καὶ σχίσμασι τὴν πρέπουσαν αὐτοῖς εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν ἐμπολιτεύεσθαι, λύσαντας, καὶ παραινέει παύσασθαι τοῦ κακοῦ. Ἀπλοῦς δὲ κατὰ τὴν φράσιν καὶ σαφὴς ἐστίν, καὶ ἐγγὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἀπεριέργου χαρακτήρος. Αἰτιάζοιτο δ' ἂν τις αὐτὸν ἐν ταύταις· ὅτι τε τοῦ ὠκεανοῦ ἔξω κόσμους τινὰς ὑποτίθεται εἶναι· καὶ δευτέρον ἰσως, ὅτι ὡς παναληθεστάτων τῶν κατὰ τὸν Φοῖνικα τὸ θρῆνον ὑποδείγματι κίχρηται· καὶ τρίτον ὅτι ἀρχιερέα καὶ προστάτην τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐξονομάζων, οὐδὲ τὰς θεοπρεπῆς καὶ ὀφηλοτέρας ἀφήκε περὶ αὐτοῦ φωνὰς· οὐ μὴν οὐδ' ἀπαρακαλύπτως αὐτὸν οὐδαμῇ ἐν τούτοις βλάσφημεῖ. Ἡ δὲ δευτέρα καὶ αὐτῇ νοθεσίαν καὶ παραινέειν κρείττονος εἰσάγει βίον, καὶ ἐν ἀρχῇ Χριστὸν τὸν θεὸν κηρύσσει. Πλὴν ὅτι βῆτά τινα, ὡς ὅτι τῆς θείας Γραφῆς, ξενίζοντα παρεισάγει· ὧν

D Lectus est libellus, in quo Clementis epistolæ dum ad Corinthios continebantur: quarum prima ipsos accusat, quod seditionibus, turbis ac dissidiis, pacem et concordiam quæ inter ipsos versari debuerat, solverint; hortaturque ab hoc malo cessare. Est autem dictione simplex ac perspicuus, accedensque ad ecclesiasticam et inelaboratam dicendi formam. Reprehenderit vero in illis quispiam: quod extra oceanum mundos quosdam existere supponit: deinde forte etiam, quod phœnicis avis exemplo tanquam verissimo utitur: tertio quod Pontificem Præsidemque Dominum nostrum Jesum Christum appellans, illas Deo convenientes ac sublimiores de eo voces non protulit; tametsi nec aperte ipsum ullibi in his blasphemet. Secunda vero et ipsa institutionem ac admonitionem melioris vitæ inducit; atque in principio Christum Deum prædicat. Verum dicta quædam peregrina velut e sacra Scriptura subinducit: quibus ne prima qui-

^a Ephes. iv, 2.

οὐδ' ἡ πρώτη ἀπὸ πλάκτου παντελῶς. Καὶ ἐρμηνείας ἅς
 δὲ βῆταιν τινῶν ἀλλοδαπῶν ἔχει· ἄλλως τε δὲ καὶ τὰ
 ἐν αὐταῖς νοήματα ἐβρίμμενα πως, καὶ οὐ συνεχῆ
 τῆν ἀκολουθίαν ὑπῆρχε φυλάττοντα.

A dem epistola omnino vacat. Et interpretationes lo-
 corum quorundam alieniores profert. Alioquin
 ipsa quæ in his epistolis insunt sensa, nonnihil ab-
 jecta sunt, neque continentem seriem ac conse-
 quentiam servant.

XII.

ANASTASIUS Bibliothecarius, *Hist. eccles.*, edit. Paris., pag. 17.

Hujus (Clementis) Epistola fertur ad Corinthios missa, quam tota recipit, ut Hegesippus testatur, Ecclesia.

XIII.

NICON monachus, in *Pandect.* serm. 18.

Κλήμεντος Ῥώμης. Δίκαιον οὖν καὶ ὁσιον... καὶ
 στάσεις τοῦ ἀπαλλοτριῶσαι ἡμᾶς τοῦ καλῶς ἔχοντος.
 Τοῖνον ἀκολουθήσωμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας... Πόρρω
 ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ... Κοληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθώοις καὶ
 δικαίοις· εἰσὶ δὲ οὗτοι ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ. Γέγραπται
 γάρ· Κολῶσθαι τοῖς ἀγίοις, ὅτι οἱ κολλώμενοι
 αὐτοῖς, ἀγιασθήσονται. Καὶ ὁ Κύριος λέγει· Τὸν
 ὁμολογήσαντά με... τοῦ Πατρὸς μου. Ἐν τίνι δὲ...
 τῶν ἐπιτολῶν. Hæc ex codd. Regiis 2418, 2423, 2424,
 descripsit Cotelerius, ediditque in not. ad epist.
 Clem. cap. 14, unde huc translata sunt.

Clementis Romani. Justum ergo et sanctum... in
 dissidia et seditiones (homines collimantes) ut nos
 a recto et honesto avertant. Eos ergo sequamur,
 qui cum pietate . . . Procul a me abest . . . Adhæ-
 reamus ergo viris honestis et justis: hi vero sunt
 electi Dei. Scriptum est enim: *Facile ut sanctis
 adhæreatis, quia qui illis adhærent, sanctificabuntur.*
 Et Dominus dicit: *Qui me confessus fuerit . . . Pa-
 tris mei.* In quonam autem . . . mandata illius
 (non spernendo). Epist. 1, cap. 14, 15 et 46; Epist.
 2, cap. 3.

JUDICIA RECENTIORUM

ET PRIMUM QUIDEM

PATRICII JUNII PRÆFATIO.

Si plenius de Clemente nostro et ejus scriptis, C
 ornatissemum et clarissimum virum dominum Tho-
 smice Lector, scire desideras, Gregorium Turonen-
 sem *De martyrum gloria*, Simeonem Metaphrastem,
 Pontificum Romanorum βιογράφους, Baronium, an-
 naliſcum conditorem, Sixtum Senensem, Bellarmi-
 num et alios, qui ecclesiasticos scriptores et eorum
 scripta nobis tradiderunt, per otium potes consu-
 lere. Nos nube hac tam illustrium testium, quos in
 antecessum præmisimus, contenti, oculis tuis et
 patientia d'utius abuti desinimus, et de fide et au-
 ctoritate hujus operis γνησίου καὶ ἀναμφιβόλου, plura
 de nostro adjicere supersedemus, ne soli lucem
 fenerari, et faculam obscuram meridie accendere
 velle videamur. Antequam autem ad lectionem di-
 vini hujus et plane apostolici scripti te accingas,
 patere, quæso, ut de antiquitate exemplaris quo
 nos uti sumus, et de versione nostra plana et rudi,
 paucis te moneamus. Cyrillus, qui hodie Constan-
 tinopoli patriarchatum obtinet, vir pietate et erudi-
 tione insignis, ex Ægypto, cum sedem Alexandri-
 nam relinqueret, magnam librorum suppellectilem
 secum advexit, inter quos, codicem omnium vetu-
 stissimum et longe pretiosissimum (in quo veteris
 et novi fœderis libri litteris grandioribus, manu
 Theclæ nobilis feminae Ægyptiæ, circa primi con-
 silii Nicæni tempora, bellissime exarati sunt) per

ornatissemum et clarissimum virum dominum Tho-
 man Roe, equitem auratum, et apud Turcarum
 imp. serenissimi regis nostri oratorem, cum ex
 Oriente rediret, dono ad serenissimum regem no-
 strum transmisit. Ad calcem venerandi hujus codicis
 et χειρῶν τιμαλφεστάτου, in membranis laceris,
 adjecta erat Clementis ad Corinthios Epistola eadem
 manu scripta, quam nunc bono publico et tuo usui
 in lucem damus, legis Pythagoricæ non immemores
 (quæ, ut Synesius in *Dione* auctor est, οὐκ ἐπὶ τοῖς
 βιβλίοις ἐπιποιεῖν, ἀλλὰ βούλεται μένειν αὐτὰ ἐπὶ τῆς
 πρώτης χειρὸς, ὅπως ποτὲ ἔσχε τύχης, ἢ τέχνης), nihil
 dementes, nihil de nostro addentes, non syllabam,
 non litteram, non apicem aut iota unum, fidelissime
 quantum potuit fieri expressimus. Voces autem de-
 perditas et litteras vetustate exesas, spatiis et in-
 terstitiis accuratissime dimensi, pro ingenioli nostri
 tenuitate supplevimus et minio rubro (novo hoc et
 inusitato imprimendi genere), notavimus; quod a
 nobis consulto factum est, ne rejicientes te sæpius
 ad notas, molestiam tibi inutilem crearemus, vel
 oram libri supplementis et emendationibus crebris
 nimium fœdaremus, denique ne industriis feliciori-
 bus et ingeniis στοχαστικωτέροις conjecturam libe-
 ram ad judicium liberius præripereimus. In reliquo
 etiam opere, errata quamplurima expunximus, et ut

omnia quam emendatissima prodirent, pro facultate nostra et modulo admisi sumus. Verum hoc sic accipi volumus, non tanquam assecutos nos credamus, sed tanquam assequi laboraverimus, et fortasse non frustra; si modo tu candidum te aestimaterem laborum nostrorum, et diligentiae qualiscunque benignam interpretem praeberis, stylus auctoris et scribendi genus primaeuam simplicitatem sapit, et tenera adhuc nascentis Ecclesiae incunabula, quibus veteres Patres et Ecclesiae primi nutritii, nihil excelsum aut elatum, nec ad audientiae popularis libeccbras culto sermone fucatum, in medium proferebant; sed ad diuinam indulgentiam prae-

A candam, et gratiam ac salutem auditori procurandam (ut Cyprianus ad Donatum) verbis non diceris sed fortibus, et rudi veritate simplicibus utebantur. Quare si in versione nostra eloquii venustatem aut rhetorici sermonis nitorem exspectas, frustra fueris; fides, non ornatus aut verborum elegantia, nobis prae oculis in hoc negotio erat. Quod reliquum est, conatibus nostris fave, et pleniorum opem huic nostro tribue, aliosque veteres, qui memoriam suam tibi commendant, ab oblivionis iniuria asserere; quorum immortalitati dum consulis, pariter et tuae prospicies. Vale, et aeternitatem cogita. Oxoniae pridie Kal. Nov. 1632.

EJUSDEM ΠΡΟΣΗΜΕΙΩΣΙΣ.

Veterum primitivae Ecclesiae episcopi, non tantum gregibus sibi commissis, ut monet Paulus, sedulo attendebant, quae verbo et sermone, sanctaque et inculpata conversatione inculcabant; verum etiam, ut dilectionem Spiritus, charitatem individuum, unam fidem, unam Ecclesiam, et episcopatum unum ostenderent, curam suam et sollicitudinem ad longe distantes extendebant, et quae raris vocis, propter locorum distantiam, in verbo Domini et vera pietate erudire non poterant, per epistolas monere, consulere, objurare interdum, et universam fraternitatem (ut Cyprianus de epistolis suis ad clerum Romanam scriptis loquitur) ad deprecandum Dei misericordiam, alloqui et hortari non desinebant: duplicique hac ratione Christi Evangelium praedicabant. Quod Clementis Alexandrino est ἐγγράφως καὶ ἀγράφως τὸν λόγον κηρύττειν, voce scilicet et scripto; ubi probat ἐπιτομήν τὴν διὰ τῆς χειρὸς, quam vocat ἀγγελικὴν, non minus commodi et utilitatis Ecclesiae Dei afferre, quam illam alteram, quae διὰ τῆς γλώττης est, et κηρυκτικὴ appellatur. Hinc est, quod inter Cypriani, et aliorum Patrum scripta, frequentes epistolae ad clerum et plebem diocesanam Ecclesiarum, reperiantur: hujusque generis sunt quae Encyclicae nominantur, qualis et haec, quae in manibus est, non immerito censenda est, cum publice in omnibus ecclesiis primitivae legeretur, licet ad unam scripta, ac hoc nomine ab Epiphaniis etiam insigniatur. Magnam autem olim inter Ecclesiam Romanam et Corinthiensem necessitudinem, et animorum conjunctionem fuisse, praeter hanc responsoriam Clementis, testantur etiam epistola Dionysii Corinthiorum episcopi, quarum mentionem facit Eusebius Historiae suae lib. iv, cap. 22, quippe quae eodem apostolos Petrum et Paulum, primos fundatores haberent, et in eodem fide conspirarent, doctrinae consanguinitate (ut verbis Tertullianus), pacis communicatione, fraternitatis appellatione, et hospitalitatis condensatione, tanquam firmissimo glutino, inter se invicem copularentur. Ecclesiae autem Romanae non suum nomen fronti praefixit; ut modestiae et humilitatis posteris aetatibus

B exemplar imitandum proponeret: et Corinthios, quae ad fraternam concordiam et humilitatem tota haec epistola hortatur, non tantum scripto, sed exemplo etiam suo, veram et non fucatum ταπεινοφροσύνην doceret, quae, Basilio teste, τὴν ἅλων ἀρετῶν θεοουπολαβάνων est. Quo anno autem episcopatus ejus missa sit haec epistola, et an Romae esset Clemens cum hanc scriberet, apud antiquos nullum vestigium: probabile est non prius scriptum fuisse quam in exilium relegeretur, quod factum est biennio antequam martyrio vitam finiret; quod ex ipsius verbis non obscure colligi potest, ubi de Pauli laboribus, de mortis genere, et martyrii loco disserens, ait, cum in finibus Occidentis passum esse. Verisimile est, si in urbe tum fuisset, ἐν ταύτῃ τῇ βασιλεὶ πόλει, vel aliquid ejusmodi, voluisse illum scribere. Adde quod statim in initio, cum tarditatem suam in rescribendo excusat, calamitatum suarum et περικοπῶν mentionem facit: ἀλλ' ἐπέχω καὶ οὐδὲν ἐπέχω, et ex via hac ἄδεται, quem nemo ante calcavit, pedum refero. Post consultationem, quae verbis Paulinis concipitur, Corinthios propter constantis fidei sinceritatem, propter morum probitatem, et insignem in omnibus εὐσεβίαν καὶ εὐταξίαν, vehementer laudat, et in hoc etiam Pauli discipulum se probat, qui Epistolas suas a laudibus ordiri amat. Sic enim ad Romanos: Ἡ κίσις ὑρῶν κηρυττῶνται ἐν ἅπασιν τοῖς κείσοις, sic ad Corinthios: Ἐκλαυσιθεὶτε ἐν ἀδελφοῖς, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει, ὥστε ὑμεῖς μὴ ὑστερεῖσθε ἐν μηδενὶ χαρίσματος. Sed non est propositum nostrum accuratam analysin, aut longiores commentarios scribere: neque operae typographicae, quae commentas has et congestas stricturas praecipiti festinatione extrudunt, immaturum fetum teneriore cura laudare, et paterni affectus γυμνασία simul exponere, patiuntur. Quare praeter illa quae magis obvia erant, et supra a nobis suis locis in margine emendata sunt, quaedam impraesentiarum, quae medicam manuum desiderant, vel notata digniora videbuntur, observabimus, reliqua cum Graecis aut Aegyptiis exemplar emaculatis et perfectius nobis subministrant, vel in Hieronymi versionem Latinam incidere

contigerit, quam in bibliothecis alicubi latere, spem A calcem Operum Fulgentii; atque utinam id aliquando nobis facit catalogus codicum fratrum Lobienſium, eveniat, et spes noſtræ non inanes deprehendantur! quem domi habemus ſcriptum ante 400 annos, ad

Ex epistola Gallica V. A. Hieronymi Bignonii ad Hugonem Grotium,
data Lutetiæ a. d. 7 Augusti 1633.

Velim ſcire quodnam ſit tuum iudicium de epistola Clementis nuper in Anglia edita. Fides codicis manuſcripti, qui ex Oriente advectus dicitur et M. Britannia regi donatus, ſinceritas Patricii Junii, qui eam edidit, teſtimonia a veteribus ex ea epistola deprompta, quæ in hæc etiamnum leguntur, primum veram ut crederem Clementis epistolam me adduxerunt. Poſtea ſtyli quædam ratio et ſpiritus, ut ita dicam, sæculi ita ei inesse videbantur, ut vix dubitandi eſſet locus. Attamen, dum eam lego, fateor mihi quædam in ea occurrere a ſtylo apoſtolico aliena. Inſunt frequentiora epitheta, amplificandique formulæ, quæ ævum poſterius, Liturgiasque et Euchologia Græcorum ſapere videntur. Argumentum e phœnice ductum, ejuſque deſcriptio aliena, meo quidem iudicio, ſunt a Clemente, pro-

ximo apoſtolorum diſcipulo; quamvis qui eum æcuti ſunt, eo argumento uſi ſint, ſed contra ethnicoſ et philoſophoſ, inque ſcriptis aliis generis, quam eſt epistola ad Eccleſiam apoſtolicam data, quæque aliquandiu pro canonica habita eſt. Occurrit etiam locus, in quo oblationeſ vult loco, tempore et horis certis offerri, pag. 52 et 53, ubi etiam legitur vocula *laicus*, quæ mihi ſuſpecta eſt. Pagina etiam 62 Eccleſiam Corinthiam *ἀρχαίαν* vocat, quod vix Clementi convenire queat. Denique, cum ſcriptum genuinum cenſeam, crediderim tamen plureſ clauſulaſ et voceſ ei additaſ ab iis a quibus poſtea exſcripta eſt; quod etiam aliis ejuſdem antiquitatis ſcriptis, ipſique adeo Clementi contigit. Libenter audiverim quid de re ſentiaſ tu, cui non facile, ad talia egregie ſapientia, imponi queat.

Hugo Grotius epistol. ad Gallos cliv, ad amplissimum virum Hieronymum Bignonium, in supremo Senatu Parisiensi Advocatum Regium.

Epistolam quæ Clementis ad Corinthioſ inſcribitur, vir ampliffime, ab Angliſ promiſſam mihi jam pridem, cum Hamburgi fruſtra diu expectaſſem, nunc demum, poſtquam Francofurtum veni, viri maximi, Suecorum regis cancellarii vocatu, a familia Anglicani legati accipio. Noli vero ad moram hanc, ſine mea culpa natam, aliam adjungere, quamvis nec litteræ tuæ quibus reſponſum tam diu debeo, eſſent ad manum, neque librorum, quos inſpectoſ vellem, copia. Quod unum potui, epistolam illam legi relegique aliquotieſ, et omnibus quantum mearum eſt virium expenſis, aliter exiſtimare non potui, quin hæc ſit eadem quam legit Photiuſ, cujuſ tempore cum exſtiterit, non mirum eſt, ſi ad noſtra tempora in ſanctioribus libris ſervata fuerit. Neque vero cauſæ quidquam video, cur aut illa quam Photiuſ legit, non eadem ſit cum ea quam Hieronymuſ et ante eum Clemens Alexandrinuſ, propiuſque Clementis Romani tempora Irenæuſ, habuerunt: aut cur illi aliuſ dandus ſit ſcriptor, quam iſ ipſe Clemens Romanuſ, quod tanto conſenſu ab omnibus proditum eſt. Non loca tantum omnia, quæ ab antiquiſ adducuntur, hic apparent, ſed et reſ ipſæ, quæ obſervat Photiuſ, et quod maximum, character Hieronymo dictuſ, ad illum qui eſt in Epistola ad Hebræoſ accedere. Cujus cauſa non alia eſt, quam quod hic Clemens, ut et Lucas, et quiſque ille eſt ſcriptor ad Hebræoſ Epistolæ, antequam Chriſtiani fierent, Græcum ſermonem ex erudiſ auctoribuſ hauſerant, cujuſ nitor, ubi non aliena dicta, aut ex ſacriſ litteriſ deprompta verba ſuiſ inſerunt, ſed liberiori dictione utuntur, facile cognoscitur. Hinc illæ voceſ. *μεγα-*

*λοπρεπέſ, ἀπροσωπολήπτωſ ριφικινδύνουſ, ἀνταπαύετοſ, ἐργοπαρέκτηſ, ἀξιαγάπητοſ, μωμοſκοπιεῖſται, ἐτεροκλινέſ, ἐτερογώνιων, et, quo Lucas utitur, ἀνορθοθαλμεῖν, etiaque ſimilia. Eſt ipſe ſermo, non ut *ἐβραϊζουſιν* in minutiaſ conciuſ, ſed largiuſ fluenaſ. Nam et lectum ab illo Euripidem et Sophoclemoſtendunt ſententiæ ex illiſ *Phæniffiſ*, hujus *Ajace* translataſ. Accedunt indicia non ſimulataſ vetuſtatiſ: Quod de Chriſto ſemper loquitur, non ut poſterioroſ *πλατωνικώτερον*, ſed ſimpliciter plane, et ut Pauluſ apoſtoloſ ſolet. Alia quoque dogmata poſtea ſubtiliuſ explicata tractat *ἀφαλιſτερον*, et voceſ *κλήſεωſ, κλητῶν, ἐκλεκτῶν*, ſenſu plane Paulino utitur; quod in Veteriſ Inſtrumentuſ lociſ puriſſimam neque adhuc interpolatam ſequitur Septuaginta ſenem verſionem. Sed nec illoſ ſpernit Hebræorum libroſ, qui ſecundum Vetuſ Inſtrumentum apud Chriſtianorum antiquiſſimoſ auctoritateſ habuere; quod verbis rebuſque utitur deſumptiſ ex iſ quæ Pauluſ, Petruſ et alii ad Hebræoſ ſcripſere, non etiam ex illiſ libroſ quæ Evangelia noſ vocamuſ, quæque poſt Epitolaſ prodierunt; quod dicta quædam uſurpat non ſcripta, ſed ut memoria recente per manuſ tradita; quod nuſquam meminit exſortiſ illiſ epicoſporum auctoritateſ, quæ Eccleſiaſ conſuetudine, poſt Marci morteſ, Alexandriaſ, atque eo exemplo alibi, introduci cœpit, ſed plane ut Pauluſ apoſtoloſ, oſtendit eccleſiaſ communi preſbyterorum, qui iidem omneſ et epicoſ ipſi Paulo dicuntur, conſilio fuiſſe gubernataſ. Nam quod *ἀρχιερέſ, λευίταſ et λαϊκούſ* nominat, omnia iſta nomina non ad Eccleſiam, ſed ad templum Hieroſolymiticum pertinent; unde in-*

fert omnia certo ordine agenda, si Judæis, tanto magis Christianis. Tempus ipsum quo scripta est hæc epistola, ego ad finem Neronis, aut certe ad eos annos qui Vespasiani imperium antecesserunt, referam. Nam oblationum meminit, quæ in templo ex lege serent, sicut et ad Hebræos scriptor, post cujus epistolam hanc credo scriptam: eoque fieri ut aliqua inde sumpta suæ intexuerit epistolæ Clemens. Mirum videri possit dissidia ista Corinthiorum Christianorum ad vim usque, et ut loquitur, bellum, id est, rixam, progressa, nisi et de aliis ex Hebræa gente Christianis similia commemoraret in Epistola Jacobus. Ex iis autem, quorum ad vim usque progressa erat animi impotentia, quosdam a magistratibus in carcerem datos, non est quod mireremur. Neque enim de nihilo est, quod Ponticus Christianis scribens Petrus⁷ tam sollicitè eos

A monet, μή γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιός. Hæc sunt causæ, cur ego hanc epistolam non modo genuinam arbitrer, sed et nulla in ea manus adulteræ vestigia agnoscam. Alteram epistolam, cujus fragmentum additum est, quanquam Clementis et ipsa in libris nonnullis nomen prætulit, non esse tamen ei tribuendam, etiam veteres judicarunt: quorum auctoritati accedit characteris diversitas. Neque tamen dubito, quin primi sæculi sit opus, scriptum ante constitutum ecclesiarum consensu canonem, et forte alterius alicujus Clementis. Hæc quæ mihi visa, eadem libertate qua colloqui tecum mihi concesseras, ad exactissimum de rebus omnibus iudicium tuum, vir omni ex parte incomparabilis, defero, etc. Francofurti 17 Julii 1634.

Ex alia epistola ejusdem Bignonii, a. d. 28 Augusti 1634 data.

Gratias tibi ago, eruditi et solidi tui iudicii, de Clemente, causa. Solus hodie horæ momento ejusmodi res dirimere potes, idque cuius sæculo et scriptori, quod ei debetur, reddere, et fructum, qui ex eo capi possit, ostendere. Rationibus tuis nihil est quod objiciatur, iudiciumque tui auctoritatem irrefragabilem esse par est. Genuinum quidem omnino monumentum hoc esse putaveram, sed suspicabar ei periodos aut voces aliquot a librariis asutas. Tu vero dubitatione illa me levas, nisi quod narratio de phœnice me etiam nonnihil offendit; quippe quæ copiosior est et σοφιστικώτερα, quam stylus apostolicus patiatur. Ea fabula, quamvis a scri-

ptoribus Christianis postea adhibita, scriptis primi successoris apostolorum Principis non sat digna videtur, præsertim tot verbis exposita. Alioqui mirum videri non possit eum esse usum opinionem tunc temporis receptam, ut ethnicus ad veritatem doctrinæ Christianæ plenius admittendam invitaret; quomodo et Paulus usus est Inscriptione *Dei ignoti*⁸, quamvis sententia diversa ab opinione vulgari atque inscriptionis basi aræ insculptæ. Putabam ergo descriptionem phœnicis adjectam ab alio fuisse nudæ ejus mentioni, a Clemente obiter injectæ; sed in meliore tua sententia acquiesco, nec meum est tecum contendere.

(Æscorpta hæc sunt e testimoniis de Bignonio, quæ alteri editioni Parisinæ Formularum Marculfi anno 1665 sunt præfixa.)

HERMANNUS CONRINGIUS

JOACHIMO JOANNI MADERO, VIRO DOCTISSIMO S. P. D.

Præclare de publico mereris, doctissime Madere, D illas horas, quas succidere tibi licet ordinario numeri, in id impendens, ut hominibus nostris exhibeas primæ illius aureæ tempestatis quæ superant monumenta. Etsi enim⁹ perfectus sit divinarum Scripturarum canon, et jamdudum cum S. Augustino¹⁰ didicerimus, solis illis libris hunc honorem timoremque deferre, ut nullum eorum scribendo aliquid errasse, firmissime credamus: per tamen simul est jucundum atque utile, apostolorum quoque discipulos auditoresque consulere, quid illi scilicet a tantis magistris acceperint, aut certe quanta fide doctrinam acceptam servarint, qui non dubitavere sanguinem suum profundere in Christi testimo-

nium, induti jam proinde stolis candidis, et ante thronum Dei constituti servant illi die ac nocte in templo ejus, illo qui sedet in throno habitante super illos¹¹, quo elogio martyres Spiritus sanctus persecutus est. Saltem illa nefas est contemnere, quæ publica auditione ipsa vetus et sancta Ecclesia dignata est: ut Polycarpi epistolam in Asiæ conventibus, Clementis in nonnullis locis publice lectitatum esse, et Eusebii et S. Hieronymi testimonio novimus¹². Hanc certe utramque Epistolam magni facere par est, vel ideo quoniam ad utramque, ceu ad secundarium quemdam sinceræ fidei canonem, jam tum olim adversus hæreses sui sæculi provocaverit sanctissimus martyr Irenæus¹³. In utraque

⁷ I Petr. iv, 15. ⁸ Act. xvii, 23. ⁹ Vinc. Lirinens. ¹⁰ Epist. xix, ad Hier. ¹¹ Apoc. vii, 15
¹² Lib. iii Histor.; Lib. de scriptor. eccles. ¹³ Lib. iii, c. 5.

autem illa publicanda hactenus tuam operam collocasti, primam Polycarpi, nam et Clementis sanctas illas litteras edens.

Neque vero quidquam video cause, cur suspicemur alias esse illas postas ab illis quas tanto in pretio prieca Ecclesia habuit. In Polycarpi sane epistola deprehendere est ipsam illam de Deo et Domino nostro Jesu Christo sanam doctrinam, cujus nomine refellendis sui sæculi hæresibus, invadere illam præsumptiavit commendavitque S. Irenæus: deprehendere est locum integrum unum alterumque, quem adducit Eusebius¹⁶, et post illam Nicophorus Callistus, et quidem ita ut liquide appareat, fraude nulla insertos esse: deprehendere est ex prima Petri Epistola depremissa hæc pauca, que idem Eusebius notaverat: deprehendere denique est illud omne, quod Photius, accuratissimus liberorum censor, in lecta Polycarpi epistola animadvertit, multis nimirum referens admonitionibus, *πρὸς σεμνότητος καὶ ἀνδρείου κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς ἱερουζουλίτης ἐκκλησίας*, quodque in ea dicat auctor se *Ignatii epistolæ ad Philippenses missas, poteroque ab illis edoceri si quid de eo inveniunt*. Horum, inquam, omnium desiderat nihil. Ad hoc, ipsam Epistolam exordium ostendit, scriptam illam, que tempore non unius exortis episcopi in manu Ecclesie erat administratio, sed communi presbyterorum consilio et auctoritate omnia regerentur: quod non diu post Polycarpum mutavit. Sed et videre est damnata placita Marcionis de carne et passione Christi, resurrectione item et iudicio mortuorum, illamque adeo solemnem et uni illi martyri propriam detestationem, qua obviam sibi Romæ factum Marcionem excepit Polycarpum, *προσώτων σκίλλος τοῦ Σατανῆ*, memorat Irenæus¹⁷. Ex adverso, quibus Flacius, eamque secuti alii, dubiam reddere Epistolam illam tentavere, talia sunt ut in commodum *εὐλογητῶν* referre nequeas, quamvis coneris. Simplicitas certe dictionis et inelaboratus sermo, que illi causantur, arguunt potius apostolicam statem scripturamque, ut que uni illi tempestati et solis apostelia, eorumque discipulis familiaria fuerit.

Par ratio est Clementine illius Epistolæ ad Corinthios, quam ex vetustissimo Alexandrino codice nobis non adeo pridem Patricius Junius vir clarissimus communicavit, et tu hodie ex Londinensi exprimis. Etiam hic enim invenire est, que cum de illa, tum ex illa veteres omnes prædiderunt. Observamus sane et *εὐδὸν εὐκ ὄλιγον* Corinthi ortam inter fratres, progressam nimirum ad vim et bellum, sive duella: et Romanæ Ecclesie, non autem unius Clementis nomine exaratas litteras; easque ad pacem et concordiam Corinthios floctentes, memorantesque eorum fidem, quam recentior ab apostolis acce-

perant, plane quemadmodum Epistolam illam laudavit S. Irenæus¹⁸. Quæ Clementis Alexandrini et Origenes¹⁹ ex illa Epistola preferunt, verbis totidem in nostra reperiantur, et quidem ita ut ibi nata dixeris, non autem dolosa manu inducta. Eusebius²⁰ quoque prodit, dissidio apud Corinthios orto, scriptam a Clemente nostro Epistolam *ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας*, aut ut alibi loquitur, *ἐκ προόρου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας*, eamque dictionis characterem et sententiam cum Epistola ad Hebræos plurimum convenire: que omnia hic lauculentissime apparent. Qualem vero Epistolam illam Eusebius, talem et S. Hieronymus²¹ eam nobis descripsit: ut proinde nostra hæc ab illa quam Hieronymus ad manum fuit, nihil abeat. Sed et quem idem S. Hieronymus²² semel iterumque ex Epistola illa in medium avertit, hæc in nostra desiderantur: perinde ut hic reperitur etiam illa phœnicis commemoratio, quam ex Clementis epistola producit Cyrillus Hierosolymitanus²³. Omnia ex parte quoque nostra hæc respondet illi descriptioni quam Photius in Bibliotheca habet, argumento videlicet, dictione et doctrina de mundis trans oceanum, de Phœnice et de Christi persona. Tantum deest fortassis quod S. Justinus martyr²⁴, sive quis alius auctor *Responsion. ad orthodox.* ex Epistola illa refert, quodque oculi Clementi dictum laudat Basilius ad Amphilechium. Verum non est quod propterea sequi suspicemur, cum quatuor integra folia nobis deesse læstetur is cui editionem primam debemus, Patricius Junius: et Basilius (sive alius libri illius scriptor) illa sua ex hac Epistola forte non prompserit. Nihil sane ex omni antiquitate prædixeris de Clementis illa germana Epistola, quod merito quem fecerit de nostra dubitare.

Jam vero cum cara nostram hanc legenti nihil occurrit fucati aut subdoli; et tamen omnia referunt plane apostolica tempora, characterem scribendi, et doctrina ipsa. Quod firmo est argumento, saltem ex illo ævo ad nos Epistolam illam pervenisse, etsi de auctore forte non constaret. Sermo sane is est, quem summus criticus Photius iudicavit, *ἀπλοῦς κατὰ τὴν φράσιν καὶ σαφὴς, καὶ ἔγγυς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτήρος*; extra autem primum illud Ecclesie ævum frustra formam illam scribendi quaesieris. Sic quod epistola Romanæ Ecclesie, non vero episcopi et presbyterorum aut episcopi solius nomine exarata est, alteri ætati quam soli apostolicæ non convenit: paulatim crescente auctoritate primum collegii presbyteralis, inde unius episcopi, et sensim a curatione sacrarum rerum remoto populo. Sequens etiam ævum longe aliter de persona Christi locutum est: cum hic non fere alia reperias, quam illa quibus S. Paulus est usus. Videre etiam hic est in ordine hierar-

¹⁶ Lib. III Hist., c. 36; l. IV, c. 14. ¹⁷ Loc. citat. ¹⁸ Lib. III, c. 15. ¹⁹ Lib. IV Strom.; lib. II *Περὶ ἀρχαῶν*. ²⁰ Lib. III Hist. c. 12 et 33. ²¹ *De scriptor.* ²² In cap. LU Isai. c. cap. IV Ephes. ²³ Catech. 18. ²⁴ Resp. 74 Basil., c. 29.

chico numerari non alios quam episcopos et diaconos, episcopi nomine omnes presbyteros comprehendente : secus quam infra apostolica et apostolicis viciniore tempora obtinuit. Huic uni ætati etiam congrua est sacrificiorum celebratio in Hierosolymitano templo, cujus hæc Epistola meminit. Multa alia non simulatæ vetustatis indicia congest Hugo Grotius, vir summus, epistola quadam ad Hieronymum Bignonium, quæ in libro *Epistolar. ad Gallos* est CLIV : quæ non possum non probare : nisi in eo erraverit ille ὁ πᾶν, quod neget Clementem aliquid ex Evangelii, quæ appellamus, adduxisse, cum tamen ex S. Lucæ cap. vi verba Domini nostri sint repetita. Satis vero vel illa a nobis allata sunt paria vindicandæ suæ dignitati illi nostræ epistolæ : eoque nihil attinet plura in confirmationem nunc producere. Et sane tibi quidem, mi Madere, fortasse satis est id, quod nemine adversante omnes omnino, penes quos hodie criticæ regnum est, Epistolam hanc ut germanam admittant. Quidni enim tuto sequaris hac in re Grotios, Salmasios, Calixtos, Horneios, Vossios, Rivetos, Blondellos, Seldenos, Petavios, Patricios, aliosque censores librorum exactissimos? Præsertim si nemo doctior dissentiat, ut hic dissentit, quod sciam, nemo.

Loquor vero, uti novisti, tantum de Epistola illa prolixiore ad Corinthios, non de altera ista, cujus fragmentum itidem publicavit Patricius ille Junius. Quanquam et hanc existimem esse illam Photio lectam, imo illam cujus Eusebius, Hieronymus, et alii meminerunt, ut Clementi quidem auctori tributæ, sed perperam. Utique enim in hoc ipso fragmento

A deprehendas quod Photius notavit, nempe *ἡ ἀγιαν καὶ παραλυσιν κρείττονος βίου, καὶ ἐν ἀρχῇ τὸ κήρυγμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ*. Solam, nimirum, illam primam cum omni antiquitate germanam agnosco : alteram non item, etæi sit vetusta, et longe melioris notæ, atque sunt illæ quæ vulgo apud Latinos Clementis nomine circumferuntur. Et vero non nisi unicam a Clemente epistolam profectam esse, reliqua vero omnia, quæ sive Constitutionum apostolicarum, sive Recognitionum, sive Epistolarum nomine veniunt, mentiri auctorem, vel illud unum pro sufficiente est argumento, quod S. Irenæus non nisi unicam illam laudet in veritatis catholicæ testimonium, dum studiose oppugnat hæreses, episcoporum Romanorum consensu. Imo tanti est roboris illa Irenæi commendatio, ut par sit reliquorum etiam episcoporum Romanorum ejus ævi epistolis, quas Isidorus Mercator edidit, falsi convincendis. Quod ulcus tangere non est hujus instituti.

Ut redeam igitur ad epistolæ hujus meæ initium, laudabilem profecto operam præstas bono publico, vir doctissime, aurea illa primitivæ Ecclesiæ monumenta, rariora inventu hisce in oris et paucis lecta, nostris typis publicans. Non possum sane ego non tibi auctor esse, in illo instituto strenue pergenti. Ejusmodi utique scripta volvere, longe præstabilius utilisque est, quam rixosis, imo contumeliosis libellis legendis tempus terere, quales hæc nostra ætas æterna cum infamia edit passim plurimos.

Vale, mi Madere, et salve plurimum. Helmsstedii in Acad. Julia 1654, vi Kal. Decembr.

JOACHIMI JOANNIS MADERI

AD LECTOREM PRÆFATIO.

Properat ad te, Lector benevole, hæc Clementis ad Corinthios epistola *ἡ ἀνωτάτη καὶ θαυμασιὰ*, juxta Irenæum et Eusebium, multis jam sæculis desiderata. Lucæ illam non ita pridem donavit rursus vir clarissimus Patricius Junius, serenissimi, heu quondam! Britanniarum regis bibliothecarius, cui propterea maximas certe gratias debemus. Quantæ vero apud veteres fuerit auctoritatis, tot tibi illorum, quos deinceps exhibemus, suggerunt testimonia; quæ una cum aliis propheticis apostolicisque scriptis legi olim in quibusdam Ecclesiis solitam, fidem faciunt, itidemque de causa scriptionis et styli genere te certiore reddunt. Non ergo erat, quo te amplius morarer, quandoquidem nunquam satis laudatus Patricius sua ad Lectorem præfatione veterum testimoniis supra subnexa, in reliquis tibi poterat satisfacere : ni fuisset qui tantam lucem

nebula nuper voluisset obducere, et hujus scripti γνησιότητα temere nimis atque inconsiderate negare. Sane in verminosio libro suo quem interim, dum de hac editione cogito, in vulgus emisit, tam audacter famam ejus arrodit, ut ne tineis quidem trucibusque blattis, quæ damnum ipsi jam ante summum intulerant, mordacitate cedat. Nec tamen virum istum alias magnum, vel hanc epistolam, vel loca auctorum a quibus testimonia sumit, attente unquam reor legisse et probe examinasse, sed fucum potius simplicioribus parum ab antiquitate instructis facere voluisse. Ut enim silentio involvam frivola ista de minio rubro, quo lacunæ in superiore editione magna diligentia sunt notatæ, et quæ præterea de styli simplicitate et incondita ejus connexionem profert, ut jam dudum ipsi Photio observata primū imprudenter satis consarcinato-

rem epistolæ (ita namque ejus sonant Germanica) multa omisisse ait, quæ sub Clementis Romani nomine ab aliis Patribus cidentur, velut Hieronymi locum in cap. 17 ad Ephesios: *Oceanus et mundi qui trans ipsum sunt*; et in quartum ejusdem: *Vinculum charitatis Dei quis potest enarrare?* quasi non utrumque, illud scilicet pag. 29 sub finem, hoc pag. 63 clare inveniatur scriptum. His subnectit, etiam centuriatores Magdeb., centur. 1, lib. 2, x, observasse illud quod Basilius Magnus cap. 29 libri *De Spiritu S.* ex hoc Clemente citat in hæc verba scriptum: *Sed et Clemens Romanus*: « *Venit, inquit, Deus Dominus Jesus Christus et Spiritus sanctus,* » in ea quæ tum exstabat editione non potuisse reperiri. Mallem vero ostenderet aliquam, quæ tum exstiterit, hujus epistolæ editionem. Ipsi centuriatores paulo ante eodem illo capite: *Meminerunt, inquit, epistolæ cujusdam ejus ad Corinthios Irenæus, Eusebius et Hieronymus, quæ hodie nusquam exstat.* Num ergo deinceps sibi ipsis contradicunt? Non sane: sed longe illis mens alia verbis a paulo ante productis: *Incertum, aiunt, utrum ex ea Epistola, an ex alio aliquo Clementis scripto, Basilius in libro De Spiritu S. cap. 29, hæc verba protulerit in enumeratione testimoniorum doctorum veterum de Trinitate; sed et Clemens Rom., etc.* Ex quibus paucis, amice Lector, judicare posses quam, scilicet, in reliquis oratio ejus mereatur fidem, adeoque quod proverbio dicitur, ἐξ τοῦ χαρακίδου τὸ ὑπόστυμα γινώσκουσιν, ni longe turpius sese in sequentibus daret ille ab affectibus e. cæcatus Judex. Cum primis, inquit, illud de phœnice commentum prodit auctorem hujus epistolæ, non esse eum adiutorem S. Pauli, ad Philippenses 17, quod pag. 34 et 35 est reperire. Ubi Clemens ille personatus it probatum (quod minime verum est) resurrectionem carnis quotidie fieri, quemadmodum nox cubat, exurgit dies, abit dies, nox ingruit et insequitur, etc. Hic principio non contentus vocem *carnis*, quæ nusquam in contextu comparet, causæ suæ probandæ gratia, inseruisse; præterea magna iterum cum impudentia hæreseos eum audet insimulare, quasi affine quippiam senserit errori Hymenæi et Phileti, quorum dogma hoc fuerit, quod resurrectionem eodem modo, quemadmodum

A bonæ fidei conscientia illi inservierunt. Ita D. Paulus jam ante satæ frugis argumento resurrectionem in priorè sua ad Corinthios Epistola, cap. xv, evicerat, utunturque eadem probandi ratione tot deinceps sequentium sæculorum Patres. Cum primis illa natura dormientis et resurgentis exempla Septimiani styli diligentia ingeniose admodum augeat et illustrat, plane ac si hunc ipsum Clementis locum de industria sibi sumpsisset exornandum. *Aspice, inquit, ad ipsa quoque exempla divinæ potestatis. Dies moritur in noctem, et tenebris usquequaque sepelitur. Funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta: ubique justitium est. Ita lux amissa lugetur, et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem et*

*B integra et tota universo orbi reviviscit; interficiens mortem suam, noctem, rescindens sepulturam suam, tenebras; hæres sibiimet existens, donec et nox reviviscat, cum suo illo suggestu. Redaccenduntur enim et stellarum radii, quos matutina succensio exstinxerat, reducuntur et siderum absentia, quas temporalis distinctio exemerat; redornantur et specula lunæ, quæ menstruus numerus attriverat; revolvuntur hiemes et æstates, verna et autumnus, suis viribus, moribus, fructibus. Et paulo post de phœnice: Si parum universitas resurrectionem figurat; si nihil tale conditio signat, quia singula ejus non tam moris quam desinere dicantur; nee redanimari, sed reformari existimentur, accipe plenissimum atque firmissimum hujus spei specimen. Siquidem animalis est res et vitæ obnoxia et morti; illum dico alitem Orientis peculiarem, de singularitate famosum, de posteritate monstruosum, qui semetipsum lubenter funerans renovat, natali fine decedens atque succedens; iterum phœnix, ubi jam nemo; iterum ipse, qui non jam; alius idem. Quid expressius atque signatius in hanc causam? aut cui alii rei tale documentum? Deus etiam Scripturis suis: « *Et florebit enim, inquit, velut phœnix; » id est de morte, de funere; uti credas de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse. Multis passeribus nos antistare Dominus pronuntiavit; si non et phœnicibus, nihil magnum. Sed homines semel interibunt, avibus Arabiæ de resurrectione securis? Sic quam elegantissime Tertullianus sæculo post natum Christum tertio, libri *De resurrect. carnis* cap. 12 et 13, ne solum Clementem ejusmodi argumentis usum existimes. Nam et Epiphanius, Constantiæ Cypri episcopus, in *Ancorato* suo sive fidei Christianæ expositione, et Cyrillus Hierosolymitanus, *Catechasi* xviii, tum Dracontius in *Hexæmetro* in eandem scribunt sententiam, ut alios omnittam qui de phœnice tanquam resurrectionis signo singulariter loquuntur. De ea namque in ore olim atque in sermone omnium erat fabula: *Jam ad aures multorum pervenit credentium ei non credentium,* inquit Epiphanius dicto loco; unde et tam frequens ejus cum apud gentiles, tum Christianos mentio, licet in illorum narrationibus non parva reperiat varietas. Videatur ex illis Herodotus lib.**

ii, cap. 73; Ovid., xv *Metamorph.* vers. 392; Plinius, lib. x *Histor. naturalis* cap. 2; Mela, lib. iii; Solinus Polyhist., cap. xlv; Aristides in *Palinodia de Smyrna restaurata*, tom. I, p. 470; Ælianus lib. vi *Histor. animal.*, cap. 58; Lucianus, Dialogo περί τοῦ Πλαγίου τάλαντος; Claudianus, *Eidyllion* primo. Ex Christianis vero, una cum superius memoratis, et quos doctissimus Weitzius ad Dracontium, Juniusque in notis huic epistolæ subjectis citat, Eusebius, iv *De vita Constantini*, cap. 72, Suidas in Φοίνιξ. Non ergo mirum erat, si Christianismi doctores ad rem vulgo creditam provocarent; quandoquidem et Dio asserere audebat lib. LVIII, Sexto Papinio et Q. Plautio coss. paulo ante Tiberii obitum in Ægypto phœnicem apparuisse, id quod etiam Plinius memorato loco ex Cornelio Valeriano refert. Tacitus vero, vi *Annal.*, 28, idem ad Pauli Fabii, et L. Vitellii tempora reducit, quorum consulatus juxta Onuphrii *Fastos* in annum U. C. DCCLXXXVI, Christi 35 incidit: quæ fama nostri Clementis tempore adhuc erat recens, utpote qui juxta Anastasium Bibliothecarium anno ejus sæculi 93, secundum alios vero citius, episcopatu Romano præesse cœpit. Quid quod Christianos illis temporibus phœnicem resurrectionis symbolum cœmetherialibus tumulis inter alia insculpsisse, ex B. Cæciliæ Actis discas: quæ idipsum B. Maximi martyris sarcophago curavit insculpendum. Verba Actorem, ut ex cod. ms. Vatic. Vallic. in *Roma subterranea novissima* Aringhii citat, hæc sunt: C. Quem, Maximum scilicet, S. Cæcilia virgo sepelivit in novo sarcophago, et jussit ut in sarcophago ejus sculperetur phœnix, ad indicium fidei ejus, qui resurrectionem se inventurum exemplo phœnicis ex toto corde suscepit. Vides ergo, quam juste in hæc tandem verba erumpat χριτης ille egregius: Estne hic (Clemens, scilicet) bonus, fideque dignus apostolus et adjutor S. Pauli, qui resurrectionem carnis fabulis tam bellis potest astruere? et an non multo rectius judicavit illud Belgii sidus, hugo Grotius, falso itidem illo ipso scripto verbis in sequentibus, ut rei absurdæ auctor, suppositus, epistola quadam ad Bignonium hactenus inedita: *De phœnice rem fuisse eo tempore eruditissimè creditam, nec eo argumento uti Clementem ut probet τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, sed ut ostendat ex re credita non esse eam τῶν ἀδυνάτων.* Inscitia profecto summa est, illi propterea hanc epistolam abjudicare, præcipue cum jam suis temporibus Cyrillus Hierosolymitanus, Photiusque Constantinopolitanus, hic sæculo nono, ille quarto, commentum illud in eadem legerint, et exinde in scriptis suis citarint, ut ex illorum testimoniis superius manifestum fuit. Nec minoris est audaciæ, persuadere velle eruditissimè, Scultetum, Cocum, Blondellum, Rivetum, Voetium. partibus reformatorum, ut jam vulgo dicuntur, una addictos doctores, ex hac fabula arripuisse

A ansam a Patricio dissentendi, totamque epistolam rejiciendi; cum nec Scultetus, nec Cocus, unquam eandem, ut nondum a Patricio forte visam, nedum evulgatam, viderint, adeoque de re ignota judicium suum non potuerint interponere. Ipsemet hoc testatur Abrahamus Scultetus, quondam professor Heidelbergensis *Medullæ* suæ²² pag. 371 et 372, de hujus Clementis scriptis inter alia inquit: *Epistolam hic quondam ad Corinthios scripsit, cujus meminit Dionysius Corinthius apud Euseb. (lib. iv, cap. 23; lib. iii, cap. 38.) Periti celebris ista epistola, sed in locum ejus substitutæ sunt quinque aliæ, et Recognitionum libri decem, qui hodie Clementis nomine circumferuntur. Epistolæ exstant tomo primo Concilliorum, quæ singulis fere lineis Clementem adu-
B terinum loquantur. Earumdem quinque Clementinarum, quæ Decretales vulgo, non vero hujus ad Corinthios, examen instituit Robertus Cocus Anglus in sua *Censura*²³ pag. 41 et seqq. Blondellus item singulari libro adversus Isidori Mercatoris figmenta, Genevæ an. Christi 1628 excuso, ubi simul ostendit ex quibus centonibus eæ consutæ fuerint et confectæ. Quanto vero in pretio hanc ipsam habuerit Epistolam, *Apologia* ejus pererudita pro *Hieronymi sententia de episcopis et presbyteris* probat, in qua non veretur B. Patris sententiam testimoniis ex ea desumptis confirmare et asserere. Quemadmodum etiam ex Voetio et Riveto, qui cum Blondello eam et viderunt et legerunt, haud facile queas perspicere et dijudicare, num vel recipientium, vel resipientium sequantur partes: hujus namque editione ultima Genevensi anni 1652, hæc sunt verba: *Scripsit Clemens, teste Hieronymo in Catalogo, ex persona Ecclesiæ Romanæ ad Ecclesiam Corinthi valde utilem Epistolam, quæ nonnullis in locis publice tum legebatur. — Hanc autem desideratam Patricius Junius vir clarissimus, regis magnæ Britanniæ bibliothecarius, ex lacervis reliquiis vetustissimi exemplaris regii eruit, lacunas explevit, Latine vertit, et brevibus notis illustravit, eamque edidit, cum fragmento secundæ epistolæ ad eosdem, Oxoniæ anno 1633. In ea reperiuntur quæ a nonnullis veteribus citantur, ut in notis suis, ex collatione, ostendit eruditissimus editor, qui veram et genuinam esse
D Clementis Epistolam existimat, non obstante fabula de phœnice, quam ad illustrationem doctrinæ de resurrectione adducit. Quod postea fecerunt alii plures ex veteribus. Argumenta viri doctissimi expendere poterit lector eruditus. Epistola totâ alioqui satis refert simplicitatem primætam, et quæ in ea leguntur ad argumentum quod in ea tractatur, satis sunt accommodata. Id sane notandum quod pag. 41 de justificatione scribitur: Nos ex voluntate Dei in Christo Jesu vocatos, etc. Gisbertus Voetius vero theologiæ in academia Ultrajectina prof., in *Disput. selectis theologicis*, pag. 103 partis primæ, cum quæstionem attulisset hanc: *Quid de epistola Clementis ad***

²² Edit. Francofurt. 1634. ²³ Edit. Helmstad., anno 1641.

Corinthios nuper evulgata, sed non sine multis maximeque lacunis? dubie pariter respondet: Admiratur singularem divinam Providentiam, quæ curavit ut ab apostolorum discipulis virisque apostolicis et apostolorum sæculo proximis, aut nihil scriberetur, aut nihil conservaretur et ad posteros manaret; aut saltem nihil ab initio Ecclesiæ usque in hunc diem superasset, de quo non dubitaretur, aut quod per tineas blattasque, aut alium quemvis Dei exercitum mutilatum non esset: ut soli Scripturæ tanto evidentius sua constaret auctoritas, illique soli esset propria incorruptibilitas et æternitas. Quod si igitur ille ἐπιπλάω; auctor saltem per transennam, quod aiunt, eos quos adducit scriptores inspexisset, non potuisset ignorare omnia illa testimonia, quæ contra hanc Epistolam producit, potius adversari sibi, quam prodese. Nec enim ulterius eum quidquam juvat Eusebius, quem fingit lib. vi, c. 13 scribere, jam suo tempore, circa annum videlicet 324, Clementis Epistolam non pro genuina amplius habitam, etiamsi lib. iii, c. 16 ipse fuerat testatus, adiutorem Pauli Clementem Epistolam ad Corinthios scripsisse, quæ etiam in quibusdam ecclesiis sit lecta. Nam ista quoque verba eo modo apud Eusebium non leguntur, sed cum toto 12 et 13 capite illius libri de Clemente Alexandrino et ejus scriptis agat: *Hunc uti, ait, in illis etiam earum Scripturarum testimoniis quibus contradicitur, et ejus quæ est Jesu Sirach, et Epistolæ ad Hebræos, denique et Barnabæ et Clementis et Judæ; uti verba sonant juxta edit. Latinam Grynæi. Ut vero Rufinus vertit, apud quem est alia capitum divisio: Utitur, inquit cap. 2, exemplis etiam ex his libris, quæ a nonnullis minime recipiendi videntur, id est, ex Sapientia quæ dicitur Salomonis, et ex Sapientia Sirach, quæ appellatur Ecclesiasticus apud Latinos. Sed et de Barnabæ et Clementis Epistola ponit Romanis exempla, et de Epistola Judæ. Quæ verba, si τὸ contradici, vel non recipi, etiam ad Clementis Epistolam restringenda putes, non de omni contradictione sive non receptione simpliciter, sed tantum de non receptione in canonem Scripturarum loquuntur: eademque ratione multis aliis qua Veteris, qua N. T. libris contradictum est, aliis alios nunc probantibus, nunc reprobantibus. Interim posterius hoc non tollit prius, legi eam in quibusdam ecclesiis solitam; cum in primitiva Ecclesia Christianis non tantum canonice stricte ita appellati, sed etiam alii libri ab antiquitate sua et utilitate commendati, ad ædificationem plebis, non vero ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam, prælegerentur: qua in re licet similiter discrepare possent inter se ecclesiæ, et aliæ aliorum lectionem præferre, tamen illa particularis reprobatio ab Ecclesia quadam aut ejus doctore facta, non statim poterat ipsi scripto omni ex parte derogare, aut ejus fidem infringere. Demum crassa est ignorantia, inque theologiæ doctore, et quidem tanto, non ferenda, hanc scilicet Epistolam, cum istis, de qui-*

A bus supra mentio injecta est, decretalibus confundere: quod ipsum cum non uno loco in ista ἐπιπλάω; sua facit, tum evidentiter in sequentibus verbis, quibus quasi hactenus de Clemente dictis colophonem addit: Et quod magis est, inquit, cum nuperus episcopus Yprensis Cornelius Jansenius Augustini sui tom. III, lib. vi, cap. 12, ex Clementis epistola testimonium citasset, deridet eum Jesuita Aurelianensis Dionysius Petavius tom. III *De Eccles. dogm.* lib. III, *De Opific.* cap. 8, num. 5, quod non distinguat inter sinceros et supposititios scriptores. Dignum sane patella operculum, de quo tamen ægre

Spectatum admissi, risum teneatis, amici.

B Ecquis enim nescire potest, ipsemet cum Jansenii, tum Petavii verba inspiciens, de longe alia epistola, et quidem ipsa tertia decretali, quæ tomo I Conciliorum Surii pag. 148, in Blondelli vero *Censura* pag. 72 exstat, et ad omnes coepiscopos, presbyteros, diaconos, ac reliquos clericos, et cunctos principes majores minoresque, titulum mentitur, utrumque locutum. *Post S. Dionysium, inquit Jansenius, Clementis papa, in epistola tertia; ubi primo dicit, quod Augustinus toties tradidit, nos esse liberi arbitrii, quia velle et nolle habemus in potestate. Ad hæc Dionysius Petavius: Hoc sensu, ait, vim accepit auctor ille, qui sub Clementis nomine epistolam tertiam concinnavit ex libris Recognitionum. Qua ex epistola novæ sectæ patronus testimonium secundum posuit, adeo in testium delectu incuriosus, ut promiscue sinceros ac supposititios habeat. Unde cum nullo pacto adducar ut credam magnum aliquem theologum in ejusmodi minutiis tantum ex ignorantia errare errorem; viderit ille, quo animo, qua conscientia id fecerit. Ego hoc, Deo teste, pro certo affirmare queo, me nullius partis studio, sed solius veritatis amore ductum hoc qualecunque ejus ἐπιπλάω; examen instituisse, ne scilicet incautiorebus sub veri nomine posset imponere, eosque ab utilissima hujus Epistolæ lectione absterrere. Tum ut B. præceptorem meum ab injuria vindicarem: quem idem ille, ob Clementem hunc Apostoli cooperatorem pronuntiatum, imprudentiæ arguit, ipse potius ita fortassis coarguendus. Opto vero, ut uniuscujusque Christiani menti firmiter inhæreat illud Clementis nostri, auro quovis pretiosius, monitum: *Cur inter nos sint contentiones, iræ, simulates, schismata et bellum? Nonne unum Deum et unum Christum habemus? nonne unus est Spiritus gratiæ, qui super nos effusus est, et una vocatio in Christo? Cur Christi membra divellimus et discernimus, et contra proprium corpus seditionem movemus, eoque vesaniæ devenimus, ut aliorum nos membra esse oblivioni tradamus.* Quod superest, Lector benevole, hanc Epistolam, ea qua potuimus fide et diligentia curavimus exprimendam, ut nihil amplius fere hic desiderare possis, quam quod lacunæ non minio rubro, ut in editione Anglicana factum, sed minoribus litteris sint notatæ. Neque enim, etiamsi illud nobis non*

liceret, volumus propterea totum intermittere, sed vel eo modo textum genuinum a supplemento distinguere, quo et tunc, si ita videretur, industriam relinqueretur palæstra vel ad conjectandum, vel ad iudicandum. Alias testimonia passim a nobis aucta sunt, addita etiam Græcis versione Latina; tum loca et variantes lectiones apud Clementem Alexan-

drinum reperit, suis quoque pagellis, ex editione Parisiensi a. Chr. 1641 novissima indicatæ. In omnibus si non omnia forte palato tuo respondeant, id partim scholasticis occupationibus meis, partim absentia meæ ab operibus typographicis tribue, et quod in simili genere optares, æqui bonique facies. Salvo, ac bene vale.

GODEFREDI VENDELINI

DE CLEMENTIS ET EJUS EPISTOLARUM TEMPORE DIVINATIO.

Clemens Romanus, Faustini filius (quem apostolus Paulus, ad Philippenses scribens, suum vocat cooperatorem inter ceteros, quorum nomina scripta sunt in libro vitæ) Petri apostoli successor, apostolus idem ipse vocatur a Clemente Alexandrino lib. iv *Stromatum*: quemodo et Barnabas aliique magnorum apostolorum comites et discipuli pari nomine apostoli (minores tamen) habiti fuerunt et appellati. Clemens hic post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, vixitque ad tempora Trajani; cuius anno tertio, qui fuit epochæ nostræ centesimus, Joannis quoque evangelistæ morte nobilitis, Chersonæ in Ponto, post exilium sui quinquennium, occidit. Is erat annus post Christi Ascensionem sexagesimus et octavus, prout habemus traditum. Quot vero tunc annos habuerit Clemens, etsi non legimus proditum, constat tamen non multo minorem fuisse centenario, valde senem utique fuisse oportet, si (quod habent *Recognitionum* libri, non in totum dramatici) ad primam famam Christi jam in cœlum recepti, vivente adhuc Tiberio, juvenis fuit florentis ætatis, iudicii limati, doctrinarumque rubrionum avidi; plane ut annos facile viginti quatuor excesserit, vel ad trigessimam propius accesserit, natusque videatur per initia circiter nostræ epochæ, Joanni evangelistæ quasi cœtaneus ac plane cœvus.

Intra hoc primum sæculum pontificatum Romanum gessit episcopus Clemens, annis (ut inter omnes, quamvis diversissima tradentes, consentitur) novem cum mensibus et diebus aliquot. Intra idem sæculum episcopi Romani recensentur Linus, Cletus et Anacleus; quaque Græci ferme ex Cleto et Anacleto unum eundemque videantur intelligere, nimis occitanter, propter affinitatem nominum, socordes.

Quis vero vel ante hos, vel inter illos, vel post hos, Clementi locus, quod tempus debeat, scriptores certant, jam ab antiquo proximoque illis sæculo. Itaque et in Breviariis nostris priorum editionum a posterioribus discordia est, et ἀπορίαν suam in omnibus, usque ad annum 179, profitetur Baronius identidem, donec ita fidem suam liberet: Si quis

B certioram de annis invenerit chronographiam, qua tamen non rejiciatur e numero pontificum Romanorum Cletus, nec martyrum Lugdunensium sincerum testimonium condemnatur, haud invito assentiamur. Ego itaque multa curiosaque indagine, postquam rationes omnes variorum scriptorum diligenter excussi, videor mihi veri fidem deprehendisse hanc certissimam.

Anno epochæ nostræ 41, die 23 Januarii, occiso Caio, successit in imperium Claudius, qui Herodem Agrippam statim dimisit in suum regnum, isque magna celeritate reversus est in Judæam per mensem (scilicet) Februarium totum, vel initia Martii. Exceptus a suis popularibus honorifice; quibus demerendis (ut se gratiosum ac popularem præberet) odiosam illis Christianorum, nimis invalentium, multitudinem opprimere, hominesque illos novos, seditiosos, nefarie impietatis in Deum, legesque Mosaicæ insimulatos ad supplicia rapere aggressus est, a præcipuis eorum capitibus apostolis grassandi facti initio. Itaque occidit Jacobum, fratrem Joannis, gladio²².

Hanc mortem habemus adnotatam Kalendis Aprilis, quæ hoc anno 41 inciderunt in Sabbatum; ut videatur Jacobus, de occasione ipsius Sabbati, quasi facti, dictove aliquo violati tumultuose correptus a furentibus, statimque (ut sit in deliciis flagrantibus) plexus capite, saltem post occasum solis; quo momento Judaicum Sabbatum, diesque Kalend. Aprilis desinebat, inibatque prima Sabbati; eadem Aprilis mensis illis numerabatur secunda. Atque hoc est quod Hieronymus in *Ezech.* cap. xliii, traditum a majoribus non satis intellexit; dum scribit immolatum Jacobum, die secunda Paschatis; quod constare haud posse Baronius quoque perdidit. Et certe Pascha Judaicum isto anno incidit in diem quartam Aprilis, ad vesperam. Non ergo die secunda Paschatis occisus est Jacobus, sed secunda mensis, in quam Pascha illo anno incidit.

Post occisum ergo, seu ipsis adhuc Kalendis Aprilibus, seu postridie mane, Jacobum, videns Herodes hoc placuisse Judæis, apposuit apprehendere et Petrum; non quidem eodem, credo, die,

²² Act. xii, 2.

sed uno saltem alterove interposito, quibus populi applausum explorare ac persentiscere potuit, et Petrus inveniri; qui prola raptus fuerit in carcerem, ipso die Azymorum, sanctissimo securitatis asylo, et propter publicam lictitiam ad tam tristia inopinabilia Sed Herodem nec Sabbata in Jacobo, nec Azyma in Petro remorata sunt, quominus saltem comprehenderentur, dilato interim supplicio, quod Petro meditabatur post Pascha, diesque Azymorum omnes transactos. Is ergo custodiebatur in carcere, ex quo per argelum liberatus est, pridie destinati supplicii, nocte scilicet, inter duodecimum et decimum tertiam Aprills.

Liberatus tanto miraculo Petrus, relicta Judæa, contulit se in alia loca. peragratisque regionibus variis, ecclesiisque confirmatis. pervenit tandem Romam, coeptante anno Claudii secundo, ipso secundum et Largo consulibus, qui fuit annus æræ nostræ 42, fixitque illic sedem pontificiam, cujus cathedræ natalis celebratur, decima octava Januarii. A qua die ad ejus mortem numerantur anni 23, menses 5, dies 12, si numeres a die xv Kal. Febr. ad iii Kal. Julias anni nostri 67, quo crucifixus animam Deo reddidit.

Medio isto tempore, cum Claudius imperator adicto Judæos Roma expulisset, ipse quoque Petrus cedere coactus est; reversusque in Judæam concilium habuit illud primum apostolorum, anno nostro 50, Claudio dein sublato, a. d. iii klus. Octobris, anno nostro 54, successit Nero, primo imperii sui quinquennio clementissimus princeps. Sub quo Petrus reversus Romam, non illic sedentariam vitam transegit, sed graviter atque impigre alias quoque orbis Romani provincias circumiit, ac denique in Britannias penetravit. Dum vero abest, ne Roma sine capite interim ageret, Linum²⁰ illi constituit episcopum, consulatu Neronis et Veteris, anno nostro 55. Is vero sedit annos 12 (inchoatos interpretor) hoc est, undecim exactos cum mensibus quatuor, diebus duodecim, quotidem menses ac dies habent membranæ Bucherianæ. Desiit ergo vivere anno nostro 66, omnino, vivente adhuc Petro; quod luculente confirmat scriptor anonymus *De certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Petri et Pauli*; quem Arundellæ comitis Sacellanus (*Pertæus*) e Græcia secum advexit in Angliam, ex quo Patricius Junius illustrem hunc locum citat, Græce quidem, sed quem ego sic Latine represento: *Moratus Petrus in Britannia dies aliquot, cum multos illuminasset verbo gratiæ, ecclesiasque constitueret, postquam episcopos quoque et presbyteros ac diaconos ordinasset, impositis manibus duodecimo Neronis anno (is fuit noster 66, jam indicatus) iterum Romam rediit; ubi Linum jam mortuum inve-*

niens, Clementem loco illius ordinavit inuitum, dignitatemque istam recusantem. Quem idoneis rationibus persuasum²¹, ac confidere admonitum in cathedram divinorum eloquiorum (quam ille obtinuerat) sublimavit. Eloquentem hanc in Britanniam aliunde vidit etiam Baronius, et est luculenter adstructa, non ita pridem. Sed pergit, post pauca, anonymus: *Igitur confestim milites, comprehensis omnibus qui Christo nomen dederant, in condemnatorum eos deduxerunt locum. Et Clementi quidem, ut pote de cognatione Cæsaris, pepercerunt, Herodionem vero et Olympam²² cum reliqua multitudine, gladio percusserunt. Petrum autem, magnum illum Domini apostolum situ²³ inverso suspenderunt in cruce; in qua vulnere dolores instar Christi ac Dei nostri perpassus, puram suam atque incontaminatam animam in Dei manus obtulit. Clemens vero discipulus ejus et episcopus pretiosum ejus corpus magnifice in loco illustri tumulavit.*

Ecce ut, vivente adhuc Petro, Linus sederit episcopus quem propterea chorepiscopum Marianus aliique scripserunt, inter quos Leo II, successor Agathonis: *Petrus, inquit, adjutores sibi accivit Linum et Cletum; non tamen pontificii potestatem eis tradidit, sed Clementi.* Tam certum semper fuit una cum Petro Linum præfuisse fidelibus Romanis, et ab eodem Petro traditum pontificatum Clementi. Sic ergo liquidior incipit fluere hæc Chronologia, in hunc modum:

Anno nostro 66 Linus postremum vixit, mortuus vigesima tertia Septembris, anno 12 Neronis, quo Petrus ex Britannia reversus Romam Linum invenit jam mortuum. Ipse mox, cum Paulo, coniectus est in carcerem Mamertinum, in quo detenti fuerunt menses octo, usque ad finem Junii sequentis.

Anno nostro 67, Petrus in carcere constitutus persuasit Clementi, ut episcopatum vellet suscipere et Lino succedere. Is ergo ex hujus anni circiter Paschate sedit annos 9, menses 11, dies 12, ut habet Indiculus, juxta quem occisi Petri pretiosum corpus magnifice sepelivit, insigni in loco, ut vidimus.

Anno ergo 77, cum Romæ inter fideles orta esset (qualis postea Corinthi) magna dissensio super honore pontificatus, ne quasi ex testamento Petri successisse videretur Clemens, ac ne posteris hæc principatus ambitio perniciosi exempli haberetur, ultro se pontificatu abdicavit, usus istis verbis, quæ in altera epistola Corinthiis proposuit imitanda: *Si propter me seditio, contentio et schismata orta sunt, emigrabo, abibo quocunque volueritis.* Epiphanius, in hæresi Carpocratianorum, hanc Clementis abdicationem hoc epiphonemate innuit

²⁰ Cletum addit Damasus in *Gestis pontificum* mss. Hoc enim in editis non comparat. Sic etiam Marianus Scotus. ²¹ Quæ Clementi dixerit Petrus, cum eum consecravit, ex Anastasio ms. leges apud Salmasium, in *Eucharistico*. Jac. Sirmondo. p. 664. Hæc enim ab Anastasio editoribus expuncta sunt. ²² Rom. xvi, 11, 15. ²³ Theodoretum vide *Ἐπιτὸν ἀγῶνιστικόν*.

conclusam: *Scedo, abeo, bene stabilitur populus Dei*; addens, se id in commentariis quibusdam sic invenisse. Abdicaverit ergo die 12 Februarii, quæ tunc fuit feria quarta Cinerum. Ita post quatuor dies Cletus, et re et nomine electus, sedere cœpit ex die 16 Februarii, Dominica ipsa Quadragesimæ, tenuitque pontificatum, vivo Clemente, annis sex, mensibus duobus, diebus decem, quos Indiculus representat exserte: *A consulatu, inquit, Vespasiani viii et Domitiani v, qui est annus mihi jam indicatus 77, planissime.*

Anno igitur nostro 83, Domitiano ix et Rufo consulibus, obierit Cletus, die 26 Aprilis, ut est in Hemerologio, intervallum illud a creatione illius, ad unguem confirmante. Vacasse traditur sedes diebus 15. Ergo ex die undecima Maii, quæ tunc fuit Pentecoste, rursus electus Anacleus sedit annos 12, menses 2 (non 10) dies 3, usque ad annum nostrum 95, diemque Hemerologio agnatum decimum tertium Julii, Domitiano xvii et Flavio Clemente consulibus, quos etiam agnoscit Indiculus, mira in his constantia et veri fide.

Erat hic annus Domitiani tyranni 14, quo persecutionem suscitavit in Christianos, cujus causam Clemens, in Epistola illa luculenta (quam ex persona non sua, sed Ecclesie Romanæ scripsit ad Corinthios adversus episcopum suum seditiosos) refert ad dissidia illa Christianorum, adversus se invicem consurgentium; quale quid etiam Romæ factum innuit; suum ipsius certamen ante annos octodecim tacite innuens.

Interim autem, sive occiso jam Anacleto, sive conjecto in vincula, Evaristus successor designatus est, cui membranæ tribuunt annos 13, menses 7, dies 2, usque ad Gallum et Braduam, consules anni nostri 108, ut omnino cœperit ex anno illo jam dicto 95. Quia vero Clemens jam decrepitu obierat anno, sicut diximus, nostro 100, die 23 Novembris; neque mors ejus ex Ponto Romam perferri potuit, nisi post dies saltem triginta, hinc factum est ut abinde, numerato altero velut initio, Evaristus sedit scribatur annos 7, menses 10, dies 2, usque ad diem vicesimam sextam Octobris anni 108, utque in Græcia legamus, post electionem Evaristi pontificis, successisse Alexandrum anno 19 Trajani.

Alexander ergo sedere cœpit ex anno 108 jam dicto, seditque annos 10, menses 5, dies 21. Conjectus in carcerem anno nostro 116, octavo sui pontificatus, Eliano et Vetere consulibus, vivente adhuc Trajano, ut habent Acta; in quo carcere duos annos egit, usque ad tertium Adriani, no-

stram 119, Adriano iii et Rustico consulibus, quando ad diem tertiam Maii occisus est, et vacavit sedes diebus 25, usque ad vicesimam nonam Maii Dominicam, qua successit Xystus. Post quem anno 128 Telesphorus, 138 Hyginus, 142 Pius, sub quo Marcion hæreticus exortus est, annis 115 post duos geminos consules, hoc est, anno nostro 145, docente hoc Tertulliano.

Sic ergo specimine saltem præbito restituendæ, quod pollicebar, chronologiæ pontificiæ, intellectoque tempore, quo episcopatum gessit Clemens, quoque post abdicatum pontificatum tandem occisus est, videamus nunc et de vero epistolarum illius tempore, istius maxime²⁰ quam nunc damus. Nam illa præclara omnibusque antiquis Patribus laudata, et in Ecclesiis, iustar apostolicarum, recitari solita, quæ data est sub persona non abdicati Clementis, sed potius Romanæ Ecclesie (post Anacleum sine episcopo degentis scilicet) ad Ecclesiam Corinthiam, satis jam suam occasionem annumque indicavit, nostrum 95, fervente persecutione Domitiani quem maxime, perscripta; eodem admodum stylo, quo idem Romanus clerus ad Cyprianum utitur. At character nostræ hujus hominæ similior, quam epistola, et ab altero diversissimus, privatum scriptorem arguit. Tempus quoque insinuat pacatissimum, nullis in Ecclesiam procellis turbidum; tantoque magis ad charitatem mutuam fovendamque pacem hortatoriam Ad quam obtinendam non oporteat inveniri hominem²¹ qui eam largiatur, sed Deum scilicet. Quibus verbis vel ego fallor, vel innuitur Vespasianus imperator, qui anno nostro 75, sexto suo consulatu, templum Pacis Æternæ omnium toto orbe pulcherrimum dedicavit; semet existimans illum principem pacis, patrem futuri sæculi prævultum apud Isaiam, cujus imperii non foret finis. Non hunc ergo mortalem hominem, sed Deum inveniri debere monet Clemens, qui æternam pacem suis largiturus sit. Tanto ergo Epistola hæc prior illa, quæ post 20 demum annos missa fuit Corinthum. Idque subindicat apud Eusebium; lib. iv, cap. 23, Dionysius Corinthiorum episcopus, in epistola dicata Soteri pape circa annum nostrum 167, in qua Romanos alloquitur, his verbis: *Hodie Dominicam sacram diem peregrimus, in qua legimus vestram²² epistolam, quam semper ad nostram instructionem legimus, sicut et priorem nobis a Clemente scriptam.* De quibus verbis quod volui conficio, Clementis ipsius esse hanc epistolam; illam vero alteram, non tam decrepiti Clementis, quam etiam Romani cleri.

²⁰ Intellige secundam. ²¹ Hæc legas sect. xi. ²² Quæ Clementi Alexandrino, *Strom.* lib. v, p. 786, ἡ πρὸς Κορινθίους ἑπιστολή.

LECTORI.

Hactenus Vendelinus, cujus verba ex editione Pauli Colomesii descripsimus. Cæterum qui annos, quibus sedit Clemens, multo certius rescire auebit, is adeat oportet eruditissimas *Dissertationes* Joannis Pearsonii et Henrici Dodwelli, de *successione primorum Romane urbis episcoporum*; qui viri totam chronologiam pontificiam feliciter illustrarunt, quamvis per omnia non consentiant.

Pearsonius vult Clementem sedisse ab anno 69 ad 83. Dodwellus vero ab anno 64, vel 65 ad 81. Hic etiam cap. 11 *Diss. de success. pontificum Rom.* contendit incertum esse, an epistola Clementis prior ab eo jam episcopo scripta sit; at certe non de-

buisse episcopi nomine scribi, quamvis episcopum jam Clementem fuisse testari videantur Hegesippus atque Irenæus. Digna sunt lectu quæ hanc in rem habet, sed prolixiora, quam quæ huc transferantur. Idem in *Dissertationum Irenæicarum* prima, § 28, suspicatur non immerito, alteram, quæ dicitur, Clementis epistolam, esse potius διδάχην ejus seu ejus doctrinam, ab alio scriptis mandatam, atque ex ejus concionantis ore exceptam, vel ex auditorum ab eo memoria exaratam. Eum, Lector, adito, quæ rebus ecclesiasticis antiquissimi ævi nemo facem hactenus intulit fulgentiorem.

J. B. COTELERII

JUDICIUM DE PRIORE EPISTOLA S. CLEMENTIS.

Cum quæcumque de Epistola a B. Clemente, Romanæ Ecclesiæ nomine ad Corinthiorum Ecclesiam scripta, proferri potuissent, fere omnia partim ab antiquis tradita, partim a recentioribus occupata fuerint, vice præfationis, pauca duntaxat adnotabimus ad ea veterum testimonia, quæ nonnihil scrupuli legentibus forte injicerent, nisi exponerentur; ac deinde queremus quando stylum accevit Κλήμης, τὸ τοῦ Χριστοῦ κλημα. Equidem ab Eusebio lib. III, cap. 16 et 38, epistola vocatur ὁμολογουμένη, ἀνωμολογημένη παρὰ πάντων, ab omnibus uno consensu recepta. Ille tamen historicus lib. VI, cap. 13, refert Clementem Alexandrinum in libris Ἐρωτημάτων uti testimoniis Scripturarum a quibusdam repudiatarum, nempe Sapientiæ Salomonis, Sapientiæ Siracidis, Epistolæ ad Hebræos, Epistolarumque Barnabæ, Clementis et Judæ. Quo modo volumen ab omnibus admissum, a quibusdam rejicitur? Nam repugnantiam tolles, si dixeris cunctos quidem opus agnovisse pro genuino Pontificis facta, sed non omnes habuisse pro scripto canonico: de primo, nullam motam antiquitus controversiam; de secundo, motam, aliis extra canonem ponentibus, quæ sententia obtinuit, aliis intra, ut auctor *Canonum apostolicorum*, canone ultimo, proindeque forsitan et qui eos canones in numero sacrarum Scripturarum collocat Joannes Damascenus, quique eosdem admittunt Trullani episcopi. Atque hujus postremæ opinionis documentum præbet antiquissimus codex bibliorum manu Theclæ exaratus, ex quo duæ istæ epistolæ prodierunt; quandoquidem eas cum libris Novi Testamenti conjunctas exhibet. Neque vero quidquam causæ est, cur alias quas-

Biam suspicaris apostolorum Canonis Clementinas epistolas; quæ apud Græcos aut nullæ fuerunt, aut non seorsum lectæ, sed initio *Recognitionum. Actuum Petri, Clementinarum*, similisque farinam apocryphorum.

Ad ejusdem Eusebii observationem, imitatum esse Clementem Epistolam ad Hebræos, addi potest consimilis, de imitatione aliorum Novi Testamenti librorum, præsertimque Epistolarum ad Corinthios et Epistolarum Petri: utriusque enim apostoli erat discipulus. Nec mirum, quod Dominicæ ac apostolicæ sententiæ et dictiones in ore fuerint hominum apostolicarum, atque in usu primorum Christianorum.

C Photius *Bibliothecæ* codice cxxvi videtur scripsisse: Αὐτὸς οὗτος δ' ἔν τις ἀπέβη ἐν τοῖς τοῖς, non autem ἐν ταῖς ταῖς. *Reprehenderit vero eum quispiam in his.*

In *Libro pontificali*, ubi de Clementis vita, necnon in ejus Operis exscriptoribus, memorantur duæ Clementis epistolæ, eæque canonicæ et catholicæ. Quod ita acceptum ab auctore libri *De gestis Romanorum pontificum*, credito Luitprando, quasi ageretur de duabus primis Clementis Decretalibus ad Jacobum. Gravi, ut equidem sentio, errore. Nam si *Decretales* in animo habuisset scriptor *Pontificalis libri*, non solum duas dixisset, verum quinque. Quemadmodum βιογράφος ille, qui mira supinitate, postquam de duabus epistolis catholicis a Clemente ad Jacobum datis retulit, subjungit quænam contineantur in illis duabus, et in reliquis tribus. Adde quod in Pontificali opere sejungi videtur epistola ad Jacobum a duabus canonicis epistolis. *Hic fecit duas epistolas, quæ canonicæ nominantur.* Et infra:

Tamen in Epistola, quæ ad Jacobum scripta est.

Circa tempus quo Romani litteras ad Corinthios dederunt, non una est criticorum opinio. Alii assignant finem Neronis, aut certe eos annos qui Vespasiani imperium excidiumque Hierosolymitanum antecesserunt. Hos refellit epistola, tum cap. 47, cum velut antiquæ meminit Corinthiorum primæ dissensionis, sub Apollo excitatæ, qui teste Hieronymo circa finem Commentariorum in Epistolam ad Titum, Corinthi fuit episcopus; tum Corinthiacam Ecclesiam, veterem appellat: dumque cap. 4, 5 et 6 subindicat persecutionem aliam ab illa prima Neronis. Post Neronem autem Domitianus primus Christianos persecutus est, jam eversa Hierosolyma. Sed Clemens, inquit viri doctissimi, meminit, cap. 41, oblationem in templo. Quidni meminisset? cum nunc quoque, tot elapsis sæculis, par mentio idemque sermo haberi queat; quemadmodum legenti patebit. Alii suspicantur a Clemente exsule factas litteras, sub finem vitæ: quia cap. 5 dicit Paulum in finibus Occidentis passum esse, nec urbis Romæ facit commemorationem; et quia in initio calamitates adversitatesque suas proponit. Verum quis credat Romanis aditam Chersonesum, ut ad Corinthios scriberent?

A Et vero eum qui nomine Ecclesiæ Romanæ scribebat, illa eloqui decuit quæ Urbi, non quæ sibi convenirent, ut certe Urbi conveniunt. Unde evanescit quiddid obijcitur. Alii epistolam missam volunt anno Domini 95, fervente persecutione Domitiani. Rectius tamen quam fervens, destinens notaretur persecutio, quam nimirum innuit epistolæ principium, quæque aptior fuit ad destinandos cum litteris quinque legatos, nominatos in fine epistolæ.

B Cæterum spes Patricii Junii de Hieronymiana Clementinæ epistolæ interpretatione, mihi pertenuis aut nulla est, librariorum doles consideranti, et quo pacto, ut vendibiliorem mercem haberent, odiosum Rufini nomen e principio ac fine interpretationis Explanationum Origenis in Epistolam ad Romanos sustulerint (quod tamen retinet codex Thuanæ bibliothecæ) ac favorable Hieronymi intruserint. Quocirca suspicio tenet me, idem scelus hic perpetratum, ac versionem Clementinæ epistolæ ad Jacobum a Rufino factam, Hieronymi titulo fuisse honestatam.

Denique monendus es, Lector, uncis per totum opus inaperatis includi ea quæ in ms. deleta aut amissa, per conjecturam suppleta, in editione Anglicana miniatis litteris impressa sunt.

J. B. COTELERII

JUDICIUM DE POSTERIORE EPISTOLA S. CLEMENTIS.

Exstat de hac Epistola judicium magni critici Eusebii, *Historia ecclesiasticæ* lib. III, cap. 38, hisce verbis expressum: Ἰστοίον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆ· οὐ μὲν ἴθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώριμον ἐπιστάμεθα, οὐ μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ καχρημένους ἴσμεν. Quæ a Rufino, uti solet indiligenter redduntur sic: *Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus.* Nec magis accurate Hieronymus, libro *De viris illustribus*: *Fertur et secunda esse ex ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobatatur.* Et Photius *Myriobib. lib. cod. 112, 113*, ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται. Neque enim dicit Eusebius secundam Clementis epistolam notham esse, et ab antiquis reprobatam; dicit solummodo ignoratam fuisse, in citationibus a veteribus prætermittam, in dubium vocatam; unde eodem loci et alibi priorem nuncupat ὁμολογουμένην, ἀνωμολογημένην παρὰ πάντων. Itaque rectius in Nicephoro lib. III, c. 48 habetur: Καὶ ἄλλη δὲ αὐτοῦ φέρεται ἐπιστολῆ, τῆς προτέρας κατὰ πολὺ ἀποδόουσα· περὶ ἧς ὁ αὐτός φησιν Εὐσέβιος, μὴ ἐν ἐπιστήμῃ ταύτης τοὺς ἀρχαίους εἶναι. Maximus in Prologo ad Dionysii opera, agens de Eusebio, καὶ μὴν οὕτε Πανταίου τοὺς πόνους ἀνε-

C γραφέν, οὕτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν. Et vero quemadmodum Cæsariensi episcopo credimus, dubitatum fuisse de auctore nostræ epistolæ; quemadmodum non possumus nunc, post deperditos tot primorum Patrum libros, memoriam illius accusare, quæ tamen non semper fida existit; ita negamus inde consequi, pro pseud-epigrapha necessario habendam epistolam: cum fieri quiverit, ut opus genuinum in controversiam venerit, et a primis Ecclesiæ scriptoribus non fuerit celebratum. Certe es dubitatio, ea ommissio, non deterruerunt auctorem *Canonum apostolicorum*, can. ult., Epiphanium heresi 37, c. 6, heresi 30, c. 15, et eum qui *Librum pontificalem* composuit, quo minus de Clementinis epistolis, perinde ac nihil intercederet inter illas discriminis, loquerentur. Mitto enim Niconem, de quo ad superioris Epistolæ caput 14. Imo quod admodum mirere, id ab ipsis Hieronymo ac Photio designatum, quando suam non Eusebii proponunt opinionem; ille in volumine 1 adversus Jovinianum cap. 7, hic in *Myriobibli* cap. 126. Quinetiam utramque inter sacræ Scripturæ libros collocasse videntur Ecclesiæ illæ, quæ canonibus apostolicis regebantur, quique eos canones in Novi Testamenti voluminibus recenset Joan-

nos Damascenus lib. iv *Orthodoxæ fidei* cap. 18, et quotquot Bibliorum codicibus utebantur similibus illi Theobæ, e quo duæ istæ epistolæ prodierunt. Accedit huc quod eadem utrobique apparent antiquitatis notæ, eadem interdum verba usurpantur; nec tantam diversitatem habet stylus, quin ab eodem scriptore variis temporibus diversisque pro causis oriri potuerit. Dionysius autem Corinthius scribens ad Romanos apud Eusebium lib. iv, c. 23, ideo unius tantum epistolæ Clementis mentionem facit, quia loquitur de litteris Romanorum nomine datis ad Corinthios; et posterior Clementis, etsi, teste Photio, ad Corinthios quoque esset scripta, non tamen sicut prior, Ecclesiæ Romanæ nomen, sed Romani Pontificis præferebat. Indicatur id appellatione, ἀδελφοί μου, quam in secunda non semel positam invenies, nusquam in priore.

Objicit Jacobus Usserius, dissertatione de scriptis Ignatii, etc., cap. 16 ad hunc modum: Epistola titulo Clementis ad Corinthios ornata, proferebat (quemadmodum ex *Questionibus ad orthodoxos, Justino Martyri* tributis, Resp. ad quæst. 74 intelligimus) carmina Sibyllina, quæ Clementis temporibus posteriora fuerunt; unde colligitur eam citationem cum in priore Clementis epistola nusquam compareat, ad alteram referri debere, quæ ejusdem nomine falso inscribatur. Infirmum plane argumentum. Audi verba pseudo-Justini: Εἰ τῆς παρουσίας καταστάσεως τὸ τέλος ἐστὶν ἢ διὰ τοῦ πυρὸς κρίσις τῶν ἀσέδων, καθὰ φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἐπὶ δὲ καὶ τῆς Σιβύλλης, καθὼς φησὶν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, etc. Si præsentis rerum etatis finis est impiorum per ignem judicium, prout testantur prophetarum et apostolorum scripta, atque insuper Sibyllæ ipsius, quemadmodum ait beatus Clemens in Epistola ad Corinthios, etc. Quæ in Gallicam linguam ita vertit David Blondellus libro primo De Sibyllis, cap. 20, ac si legisset, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ. Sed erratum est properantis hominis, nimiumque memoria fidentis. Itaque cum pseudo-Justinus generatim de epistolis loquatur, neutra autem ad nos integra pervenerit, temere ab Usserio asseveratur res, quam nullo modo potuit rescire. Quinimo si divinationibus indulgere licet, crediderim in primæ epistolæ lacuna ad c. 57 factam Sibyllæ mentionem. Atque conjecturæ fundum et auctorem do S. Irenæum lib. iii *Adversus hæreses*, cap. 3, ubi hoc pacto disserit: *Sub hoc igitur Clemente, dissensione non mota inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quæ est Romæ Ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians (annuntians omittitur in Græco apud Eusebium lib. v, cap. 6; et Nicephorum lib. iv, cap. 15, forte ob similitudinem participiorum ἀνανεοῦσα et ἀναγγέλλουσα. Nam Rufinus videtur hoc quoque in Eusebio legisse, dum interpretatur exprimens) quam in recentis ab apostolis re-*

ceperant (ex Eusebio, Rufino, Nicephoro, atque ex sensu scribendum *recepert*) traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem, factorem cæli et terræ, plasmatorem hominis; qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus. Brevem enumerationem capitum, in hac Ecclesiæ Romanæ epistola contentorum, sanctus martyr instituit. Ea autem omnia adhuc legere est, excepto ultimo, quod dubio procul lacuna illa circa finem interjecta complectebatur. Quis porro non videt, ubi ignis diabolo et angelis ejus præparatus memorabatur, illi commode potuisse agi de mundi fine, ac de impiorum per ignem judicio tunc futuro; ideoque et Sibyllæ mentio fieri?

Ait tamen vir perdoctus non licuisse per tempora Clementi ex Sibyllinis carminibus, utpote ipso posterioribus, testimonium petere. Hoc probandum erat, non modo dicendum: quod si constaret, requirerem prædictarum Quæstionum codices mss. num pro καθὼς haberent καὶ ὡς aut καὶ καθὼς. Verum super Sibyllinis versibus exploratum non habetur, quando cœperint apud Christianos evulgari. Sub apostolis rem contigisse persuaderet, quod a multis refertur, Clementem Alexandrinum in vi Stromateo (p. 636) recitare verba Pauli apostoli, Græcos seu gentiles ad Sibyllæ oracula amandantis; nisi aut Clemens fabulam a quodam apocrypho sumpsisse dici posset; aut potius illius sensum viderentur non attigisse homines docti; quæ quidem mea est opinio. Eo quippe loci postquam ex *Petri prædicatione*, libro extra canonem posito, affirmavit ὁ Στρωματεύς, Græcis, ut Deum colerent et gloria afficerent, concessam fuisse philosophiam, quemadmodum eadem ob causam utrumque Testamentum Judæis et Christianis; ista paulo obscuriora subjicit: Ἐπεὶ οὖν καθάπερ Ἰουδαίους σώζεσθαι. ἐβούλετο ὁ Θεός, τοὺς προφήτας διδοὺς, οὕτως καὶ Ἑλλήνων τοὺς δοκιμωτάτους, οἰκίλους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας ἀναστήσας, ὡς οἱοί τε ἦσαν εἶχεσθαι τὴν παρὰ Θεοῦ εὐεργεσίαν, τῶν ἑβραίων ἀνθρώπων διέκρινεν, δηλώσει πρὸς τὴν Πέτρου κηρύγματι, ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος. Λάβετε καὶ τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους, ἐπίγνωτε Σιβύλλαν, ὡς θεοὶ ἕνα θεὸν καὶ τὰ μέλλοντα ἴσασθαι καὶ τὸν Ὑστάσπην λαβόντες ἀνάγνωτε, καὶ εὐρήσατε πολλῶν τηλαυγέστερον καὶ σαφέστερον γεγραμμένον τὸν Ἰδὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ καθὼς παρὰ ταξιν ποιήσουσι τῷ Χριστῷ πολλοὶ βασιλεῖς μισοῦντες αὐτὸν, καὶ τοὺς φοροῦντας τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπομονὴν, καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. Εἶτα ἐνὶ λόγῳ πυνθάνεται ἡμῶν. Ὅλος δὲ ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, τίνος; οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; Quæ verba sic accipimus, quasi λάβετε, etc., sit Apostoli exhortatio. Ad ego illa, ὁ ἀπόστολος λέγων Παῦλος, non refero ad consequentia λάβετε, etc., sed ad præcedentia, οἰκίλους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας, seu ad versiculum 12 capitis I Epistolæ ad Titum, εἰπέ

τις ἐξ αὐτῶν ἄως αὐτῶν προφήτης; et λάθετε, etc., Clementis esse arbitror, non Pauli: tum quod in fine dicitur, αἴσα ἐν λόγῳ, etc. *Prædicationi Petri* tribuo, cum cujus ultimo sermone paulo ante per Clementem laudato convenit optime. Quocirca verto: *Quandoquidem quod sicut Judæos Deus salvos esse voluit, dans eis prophetas, ita etiam Græcorum probatissimos, proprios suæ linguæ prophetas excitans, prout poterant capere Dei beneficentiam, a vilibus vulgaribusque hominibus secreverit, declarabit, præter Petri prædicationem, qui hoc dicit apostolus Paulus. Libros quoque Græcos sumite; agnoscite Sibyllam, quo modo unum Deum manifestet, et ea quæ futura sunt: sumptum etiam Hystaspem legite, et invenietis Dei Filium multo clarius apertiusque esse scriptum, utque multi reges adversus Christum aciem instruent, odio habentes tum illum, tum eos qui nomen ejus gestant, et ejus fideles, illiusque tolerantiam atque adventum. Deinde uno verbo (seu una ratione) nos interrogat: Totus aulem mundus, et quæ sunt in mundo, cujus sunt? Nonne Dei? Sic pulchre omnia sibi constant, aliter impeditiora. Adde quod vix in toto Clemente invenias aliquid apocryphi prolatum, nomine dumtaxat, auctoris, non præmisso operis titulo, non adjecta dictione, quæ quale sit scriptum declaret. Legatur tota Alexandrini disputatio; conferatur cum iis quæ in Stromateo 1 edisserit de Græcorum sapientibus, præsertim pag. 299, ubi locum Epistolæ ad Titum adducit: Confido fore ut mea non improbetur interpretatio. Nihil ergo adjuvamus hoc testimonio, ad investigandum quod quaerimus tempus.*

Jam vero si agatur de Sibyllinorum carminum sylloge qua hodie utimur, pro certo haberi debet, quod a multis evidenter fuit probatum, eam multo post apostolica tempora lucem vidisse. Nonnulli sane in ea versus leguntur, ætate posteriores scriptis Patrum Sibyllina oracula citantibus: quales hi duo:

Οὐκ ἐτι γὰρ παρὰ σεῖο τὸ τῆς φιλοδρέμμονος ὕλης
Παρθενικῆ καὶ κοίραι πύρ ἔνθεν εὐρήσουσιν;

in *Παρθένια* nostra lib. v post medium; sunt enim de incenso Vestæ templo sub finem imperii Commodi, proindeque cum jam Justinus, Athenagoras, et Theophilus Antiochenus Sibyllina in testimonium pro fide Christiana advocassent. Ac Origeniani cujusdam manum redolet libri 11 finis, ad quem scholiastes Græcus sic adnotabat:

Ψεύδη προφανῶς· οὐδὲ γὰρ λήξει ποτὲ
τὸ πύρ κολάζον τοὺς κατακκριμένους.
Κἀγὼ γὰρ ἂν εὐξαιμι τοῦθ' οὕτως ἔχειν,
Ὁὐλαῖς μεγίσταις σφαλιμάτων ἐστιγμένους,
Ἄλ' μείζονος χερήσουσι φιλανθρωπίας.
Ἄλλ' αἰσχυνέσθω φληναφῶν Ἄριγίνης,
Πέρας γενέσθαι τῶν κολάσεων λέγων.

Recteque observat qui nostra ætate plurimos iudicio superavit Gerardus Vossius *De poetis Græcis* cap. 1, non existitisse temporibus Justinii martyris, Tatiani, Clementis Alexandrini, Eusebii, aliorum-

PATROL. GR. I.

A que multorum, versus Sibyllinæ Collectionis lib. 1, et lib. 111 de Sibylla Noe costanea; quandoquidem ex illorum Patrum professione, nulla e Sibyllis Mosem antiquitate superavit. Ex quibus intelligitur non unum poetam Sibyllam se esse finxisse, sed plures, diverso tempore, quorum versus disiectos, unum in corpus consarcinator incertus multo post denatos apostolos compegerit.

Quod autem a pluribus existimatur, primo sæculo ac principio secundi Sibyllam a Christianis scriptoribus citari nequivisse, id vero ego inficior, rationibus adductus non paucis. Quoniam, scilicet, gratis ac sine fundamento illud asseritur. Deinde quia viventibus apostolis, ac Luca scribente Evangelium, multa apocrypha et pseudepigrapha otiosi temerariique homines edebant, inquit Origenes, homil. 4 in *Lucam*, eumque sæpissime sequens Hieronymus, Proemio Commentariorum super Matthæum, nec non Titus, Ambrosius, Beda, Euthymius, Theophylactus, ad primum versum Evangelii Lucæ: quidni et in illis quædam Sibyllino nomine? Ad hæc certum est ex Varrone, Cicerone, Tacito, Suetonio, Plutarcho, multa vana et supposititia inter paganos quasi Sibyllina fuisse circumlata, ante et statim post primordia nostræ religionis: hoc exemplo cur non idem evenerit apud nos? Adjice his testimonium Hermæ lib. 1, vis. 2, cap. 4, quæque ibi adnotabam de insigni isto loco Josephi *Antiquit. Judaic.*, lib. 1, cap. 5: Περὶ δὲ τοῦ πύργου τούτου καὶ τῆς ἀλλοφωνίας τῶν ἀνθρώπων, μέμνηται καὶ Σίβυλλα, λέγουσα οὕτως· Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων, πύργον ὑποδομήσαν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἀναθησόμενοι δι' αὐτοῦ. Οἱ δὲ θεοὶ, ἀνέμους ἐπιπέμφαντες, ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἴδιαν ἐκάστη φωνὴν ἔδωκαν καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν· qui locus respondet his Sibyllinis lib. 111, circa initium:

Ἄλλ' ἐπὶ τὴν μεγάλην θεοῦ πλάσασιν ἀπειλαί, εἰς:

Concludo nihil vetare quin vero Clementi laudata fuerit Sibylla, in re præsertim ethnicis non ignota, mundi videlicet fine, ac impiorum per ignem iudicio: de qua consule præcipue Justinum Martyrem *D Apologetico* 11, p. 66, et *Sibyllina nostra Oracula* lib. 11 et 111. Ac forsitan Clemens exemplaria viderat antequam a Christianis (ut conqueritur Celsus apud Origenem lib. vii, contra eum) fuissent interiectis pluribus interpolata.

Cæterum videtur hæc secunda epistola ante primam esse scripta. Quandoquidem innuit fragmentum illius pacifica tempora; et ex Photii codice 126 colligimus dissidii Corinthiaci in ea factam non fuisse mentionem: at si datâ esset post priorem, hoc est post finem persecutionis Domitiani, tempore pacis, atque ante persecutionem sub Trajano redintegratam, non prætermisisset discordiam aut reconciliationem Corinthiorum, cum utrumque tempus solummodo annus sejungat. Quare missam ar-

bitror inter duas primas persecutiones, Neronis ac Domitiani, et ante seditionem Corinthi excitatam.

Omittebam hic, ut in veterum testimoniis, duo quas postea occurrerunt loca. Primus locus est præfationis concilii Nicæni, Latine ex Arabico per Abrahamum Eccbellensem factæ; in quo dicitur Clementem epistola 2 mentionem fecisse sectarum 70. Verum illa epistola, si eadem est ac nostra, nec est plane apocrypha, nequaquam retulit 70 hæreses, retulit forsitan 7. Alterum locum deprompsi ex optimis membranis codicis admodum antiqui in bibliotheca PP. Soc. Jesu, copiam faciente Gabriele Cossartio, viro cum insignis doctrinæ, tum prolixæ humanitatis. Est autem S. Damasceni *Eclogarum sacrarum* cap. Πστρ τῶν προσχαλῶν καὶ τῶν αὐωνίων ἀγαθῶν, καὶ ὅτι χρῆ τῶν παρόντων τὰ μέλλοντα προτιμᾶν, quod respondet capiti 20 libri II *Parallelorum* editorum.

Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους β'.

Ὁ τῶν παρόντων αἰσθητικῶς συνήσιν ὡς οὐτα ἃ λογίζονται τινες εἶναι τερπνὰ, ξένα καὶ μακρὰν ἐστὶ τῶν ἀπεχθῶν. Ἀλλὰ καὶ πλοῦτος πολλακίς μᾶλλον πένις ἐθλίψε, καὶ ὕγεια πλέον ἤγλασε νόσου. Καὶ καθόλου τῶν λυπηρῶν καὶ φευκτῶν πάντων ὑπόθεσις καὶ ὕλη, ἡ τῶν ἀσπαστῶν καὶ μετ' εὐχῆν περιβολὴ γίνεται.

S. Clementis ex Epistola II ad Corinthios.

Qui res præsentis vitæ agnoscit, intelligit neque ea quæ nonnulli jucunda reputant, aliena esse aut procul dissita ab iis quæ odio habentur. Quinetiam divitiæ sæpenumero magis quam paupertas læserunt, et sanitas plus morbo affixit. In summa, gratarum rerum ac optatarum affluentia evadit in causam et materiam omnium tristium atque detestatarum.

II.

EX EDITIONE PETRI COUSTANTII.

(*Epp. Rom. Pont. t. I, Paris. 1721, in-fol.*)

EPISTOLÆ S. CLEMENTIS I PAPÆ.

Quando et quam diu sederit.

1. Clemens veterum testimonio ut apostolorum æqualis celebratur. Quamobrem non alius creditur ab eo, cujus Paulus Philip. iv, 3, meminit. Licet hunc uti jam præmonuimus, a Petro episcopum ordinatum Tertullianus *Lib. de præscript.*, c. 32, tradat, atque ævo Hieronymi, ipso Hieronymo teste, *plerique Latinorum secundum post Petrum apostolum putarent fuisse*; idem tamen Hieronymus, necnon Epiphanius, Augustinus, Optatus, Eusebius, scriptor poematis adversus Marcionem, Tertulliano olim tributî, et Irenæus, sicut et veteres Romanorum pontificum catalogi, proximum Petri successorem non Clementem, sed Linum designant. Ita ille intelligi potest a Petro ordinatus episcopus ad episcopalia, seu apostolica munia obeunda, ut nullum ecclesiæ esset alligatus, sed post mortem Lini et Cleti a Romanis in episcopum proprium cooptatus fuerit. Epiphaniî ea de re conjecturam superius, ubi de Lino disseruimus, relatis ipsius verbis exposuimus.

2. Anno Christi 91, Clemens in Cleti locum successus creditur. Romanam sedem in Bucheriano quidem catalogo annis ix, mensibus xi, diebus xii,

C in Corbeiensi autem annis ix, mensibus x, die i obtinuisse memoratur. Eum, anno Trajani imperatoris tertio, hoc est Christi centesimo, cum totos novem annos prædicationem verbi divini procurasset, e vita abisse Eusebius lib. iii *Hist.*, c. 34, scribit. Hinc valde sublestæ est fidei, quod solus Prædestinatus a Sirmondo vulgatus cap. 12, narrat, quemdam videlicet Marcum, qui carnis negabat resurrectionem, ideoque Christum non vere passum, sed putative, conabatur astruere, a Clemente Romano episcopo ut dignissimo Christi martyre fixis et integris assertionibus confutatam, et coram plebe in ecclesia detectum, æterna damnatione punitum fuisse. Nam et Irenæus lib. i, c. 9, circa annum 180, aut etiam 190, Marci commenta confutans, de eo ut adhuc superstite loquitur: et Eusebius lib. iv, c. 11, postquam Valentinum aliosque hæreticos Hygino pontifice Romam venisse, atque ad Aniceum usque permansisse enarravit, adjungit et hunc Marcum eodem tempore exstitisse. Quod indicio est hunc hæreticum ante Hygini tempora fuisse ignotum.

ADMONITIO IN EPISTOLAM PRIMAM.

I. Elapso sæculo Cyrillus Lucaris primum Alexandrinus, ac deinde Constantiopolitanus patriarcha Carolo I, Anglorum regi, insignem dono misit codicem Alexandrinum, grandioribus litteris manu Theclæ nobilis femine Ægyptiæ, circa Nicæni I concilii, ut fertur, tempora exaratum, in quo Veteris et Novi Testamenti libri duæ Clementis epistolæ subjiciuntur. Harum prima valde celebris apud veteres fuit. Hanc quippe laudant Irenæus lib. III, c. 5; et apud Eusebium lib. v, c. 6, Clemens Alexandrinus *Stromatum* lib. I, IV, V et VI; Origenes lib. II *De principiis*, cap. 3, et in *Joan.* I, 29; Hegesippus apud Eusebium lib. IV, c. 22; Eusebius ipse lib. III *Hist. eccl.*, c. 16; scriptor questionum Justinii nomine vulgarum, c. 74; Epiphanius hæc. 27, n. 6, et hæc. 30, n. 15; Hieronymus, *Lib. de vir. illustr.* c. 25, lib. XIV, in *Isaia* LII, 13, et *Comment.* in *Ephes.* IV, 1; Photius cod. 415 et 426, ut alios taceam. Etiamsi autem a plerisque Clementis, a nonnullis tamen Romanorum, quia videtur eorum nomine a Clemente conscripta est, epistola nuncupatur. Nominatim vero Clemens Alexandrinus, lib. V *Strom.* pag. 584, verba numeri 20 sic laudat: Ἀλλὰ καὶ τῆ πρὸς Κορινθίους Ῥωμαίων Ἀποστολῆ ὡκεανὸς ἀπέραντος ἀνθρώποις γέγραπται, καὶ οἱ μὲν αὐτὸν λόμοι. *Quin etiam in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: Oceanus, etc.*

II. Epistolam illam publice olim plurimis in ecclesiis lectam fuisse Eusebius *Hist. eccl.* lib. III, c. 16, tradit, et Epiphanius hæc. 30, n. 15, atque Hieronymus lib. *De viris illustr.* confirmant. Hoc certe Corinthi ex prisca consuetudine factum esse Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. IV, c. 23, locupletissimus testis est. Ex eo etiam loco, quem in laudato codice Alexandrino obtinet, conjectare est ei a nonnullis vel parem sacris libris, vel proximam post illos tributam esse auctoritatem. Cui conjecturæ favet ultimus Apostolorum canon, in quo inter Novi Testamenti libros duæ Clementis epistolæ recensentur. Et Clemens quidem Alexandrinus lib. IV *Strom.*, dum hanc ut Clementis apostoli laudat, inter apostolicas Scripturas videtur ei locum dare. Imo non alla de causa Eusebius lib. VI, c. 15, Clementem Alexandrinum Scripturarum ab aliis repudiatam, nominatimque epistolarum Barnabæ, Clementis et Judæ testimonii uti notat, nisi quia pro sacra Scriptura hanc Clementis epistolam habebat. Eo pacto quindam pugne speciem, quæ in Eusebii *Historia* occurrit, dum Clementis epistolam loco mox laudato ab aliis repudiatam, et lib. III, cap. 16 et 38, ab omnibus uno consensu receptam scribit, componi posse Cotelærius observat. Quamvis enim ab omnibus inter ecclesiasticas, non item ab omnibus inter sacras Scripturas est recepta, sed a plerisque e divinatorum librorum canone rejecta fuit.

III. Non desunt, qui cum Clementis nostri sen-

sentias apud Clementem Alex. lib. IV, pag. 516, paucioribus perstrictas, et contra pag. 517 pluribus explicatas offendant, epistolam hanc non sinceram, sed aliis locis truncatam et aliis interpolatam ad nos pervenisse suspicentur. Sed Clementis Romani Alexandrinum interpolatorem esse non ambiget, qui verba addita ad institutum ipsius Alexandrini, quo de Gnosi tractare sibi proposuerat, accommodata esse comperit. Qui autem Clementis nostri sententias nonnullis in locis interpolare sibi licere existimavit, in aliis eadem licentia ad eas contrahendas uti potuisse non dubitatur. Præterea Joan. Clericus *Artis criticæ* part. III, sect. 2, c. 5, n. 12, observat, ex duorum locorum capituli 46 epistolæ nostræ cum verbis Clementis Alexandrini cognitione nonnullos moveri, ut hæc duo loca ex Alexandrino ascita opinentur. Ipsius Alexandrini verba ad prædictum caput 46 referemus et expendemus.

IV. Præclaram hanc epistolam primus Patricius Junius Latine conversam ac notis illustratam Oxonii anno 1633 edidit. Eandem cum insigni præfatione anno 1634 Helmestadii recudi curavit Joachimus Joannes Maderus. Mitte et quam Bartonius anno 1647, ac subinde Godefridus Vendelinus et Joannes Fell. Oxoniensis antistes aliique subinde in eam navarunt operam. Postmodum et Joannes-Baptista Cotelærius anno 1672 illam nova interpretatione novisque notis adornatam Parisiis in lucem emisit. Eam demum recensuit ac notarum spicilegium collegit Paulus Colomeaius, cujus novissima editio Londini anno 1694 prodit. Cotelærii interpretationem, ut litteræ tenaciorem, verbis nonnullis identidem mutatis, retinendam duxi.

V. De tempore quo scripta est, nondum inter eruditos convenit. Ac licet prima illius verba de persecutione dicta esse plerique omnes consentiant, ea tamen alii de Neronis, alii de Domitiani persecutione interpretantur. Et hanc quidem alii ferventem, alii desinentem intelligunt. Hinc circa tempus, quo epistola ista scripta est, triplex maxime existit opinio: prima Joannis Ernesti Græbii, qui *Spicileg. Patr.* t. I, p. 254 et 255, eam Neronis persecutione desinente, proxime post apostolorum Petri et Pauli martyrium, hoc est anno Christi 68 vel etiam 65 exeunte scriptam esse contendit; altera Godefridi Vendelini eandem anno Christi 95, fervente Domitiani persecutione illigantis; postrema Cotelærii atque Tillemontii, qui illam desinente ejusdem imperatoris persecutione, circa annum Christi 97 scriptam arbitrantur. Quartam vir clarissimus Claudius Fleury, t. I *Hist. eccl.*, pag. 248, excogitavit, quæ ad Græbii sententiam propius accedat. Nempe ad id tempus, quod Neronis interitum excepit, et Jerosolymitanum antecessit excidium, referri posse opinatur; et casus adversos, in epistola principio memoratos, de bello civili, quod Neronis mors excitavit, interpretatur.

VI. Obscurum non est, Clementem ibi de ærumnis, quibus oppressa erat Romana Ecclesia cum Corinthiorum epistolam accepit, sed a quibus respirabat cum hanc rescripsit, habere sermonem, adeoque Vendelini de persecutione servente sententiam minime probandam esse. Neque minus certo ex eodem exordio conficitur, ærumnas illas de Neronis persecutione interpretari non licere. Nihil enim erat, cur in litterarum tarditate Corinthiis excusanda hoc taceretur, Petrum videlicet, cujus erat ipsorum satisfacere quæstionibus, iis acceptis detentum, cæsum et e vivis fuisse sublatum. Deinde in toto epistolæ contextu illud innuitur, eum ipsum qui nunc rescribit, prius Corinthiorum scripta accepisse. Quocirca ad litteram intelligendi sunt tum Irenæus lib. III, *Adv. hæres.* c. 3, et apud Eusebium *Hist. eccl.*, lib. v, cap. 6; tum Hegesippus apud eundem Eusebium lib. IV, c. 22, cum dissensionem, quam sedare nunc conatur Clemens, non sub Petro, sed sub Clemente ortam esse testantur. Præterea cum idem Irenæus, apostolicorum temporum tam vicinior, Clementem tertio loco ab apostolis post Linum et Cletum, seu ut vocat, Anacletum, Romæ episcopatum sortitum esse scribat, reliquum est ut eum pluribus post Neronem annis Romanæ Ecclesiæ administrationem suscepisse crediderit. Hunc autem ea in re falsum esse quis sibi persuadeat? Eidem suffragantur et plerique Patres, qui Romanorum Pontificum seriem texunt, atque ipsi veteres catalogi, in quibus Petro Linus, Lino Cletus, huic Clemens successisse legitur. Ipsa quoque Clementis verba num. 44 qui expenderit, ubi laudata apostolorum providentia subdit: *Qui igitur ab illis, aut deinceps ab aliis viris eximiis constituti sunt... ac longo tempore præclarum ab omnibus testimonium reportarunt, hos censemus officio injuste dejici*; hæc, inquam, qui expenderit, is persuasum habebit epistolam istam tunc temporis conscriptam esse, cum ab officio suo remoti fuissent presbyteri, qui non solum ab apostolis, sed etiam ab aliis deinceps, hoc est ab eorum successoribus ordinati, munus suum longo tempore obierant. Standum igitur est sententiæ Eusebii, in cujus *Chronico* cap. 15, pontificatus Clementis initia ad postremos Domitiani imperatoris annos referuntur. Unde nihil rationi magis consentaneum occurrit, quam ut Corinthiorum epistolam sæviente Domitiani persecutione Romam pervenisse, atque illis eadem persecutione desinente a Clemente circa annum Christi 97, rescriptum esse censemus.

VII. Neque his adversatur illud, num. 41: *Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, vel votiva, vel pro peccato et delicto, sed Jerosolymis tantum, licet Grabius hinc certo constare sibi dicat, templum Jerosolymitanum tum stetisse, atque excidium illius, quod in annum 70 incidit, necdum contigisse; alioqui non offeruntur in præsentem, sed olim offerebantur fuisse dicendum. Verum non satis attendit vir eruditus sermonis usum, quo res præteritas veluti præsentem ob oculos ponere et per præ-*

A sensu tempus enuntiare narranti licet. Quid enim in hac epistola sibi vult, *Sacrificia non in omnino loco, sed Jerosolymis tantum offeruntur*, nisi illud, *Ex præscripto legis sacrificia Jerosolymis tantum offeruntur*? Quod quidem præscriptum cum etiamnum in lege maneat, ipsa Clementis verba etiam nobis efferre non inepte nunc liceret. Nempe Clemens comparatione ac more Judæorum, quibus sacrificiorum leges a Moysæ præscribuntur, Christianis auctor est, ut et ipsi statutum ab apostolis oblationum et officiorum ordinem reverenter accipiant ac servant. Hoc autem, ut ipse v. cl. Claud. Fleury fatetur, in exponendis comparationibus usu venit, ut res præteritæ perinde ac si præsentem adessent, ob oculos ponantur.

B VIII. Frustra etiam Clementem proxime post Petri ac Pauli martyrium scripsisse ex eo colligitur, quod num. 4 Abelis, Jacob, Moysis ac Davidis, qui per æmulationem et invidiam multa passi sunt, præmissis exemplis, num. 5 initio subjicit, *sed missis veteribus exemplis, venianus ad proximos athletas, et ætatis nostræ generosa exempla sumamus*, ac deinde Petri et Pauli martyrium enarrat. Nemo enim non videt quam recte Clemens circa annum Christi 97, Petri ac Pauli martyrium, cum temporibus Davidis, Moysis, Jacob et Abelis comparatum, *proximum ac vicinum ætatis nostræ* dixerit. Imo neque proximum ab eo dicitur diebus quibus scribit, sed ætati, quæquam agit, seu in qua degit. Demum num. 47 ubi ad evangelica tempora animum refert, eaque cum illo confert quo scribit, Corinthiorum Ecclesiam antiquam vocare, et primum eorum dissidium, de quo Paulus I Cor. 1, loquitur, ut in principio Evangelii ortum memorare, ipsamque apostoli hujus epistolam, tametsi quatuordecim tantum annis excidium Jerosolym. præcesserit, in principio Evangelii scriptam dicere non dubitat. Quod sane evidenti argumento est eum, cum ita scriberet, longius ab eodem principio recessisse; nec ab hinc recessisse longius videretur, si, ut vult Grabius, prædicta Pauli Epistola hæc Clementis novem duntaxat vel ad summum duodecim annis posterior foret.

IX. Ex venerando illo sacræ antiquitatis monumento, quod summam primorum Christianorum simplicitatem sapit, duo imprimis maximi momenti documenta fideles percipiunt. Primum enim ubi in primaria Ecclesia, tot Spiritus sancti donis ornata, ac maximis apostolorum sudoribus exulta, spinas dissensionum exortas vident, minus jam mirantur, si inter Christianas societates, quæ recte compositæ audiunt, hujusmodi scandala oboriri contigerit. Nunquam nimirum quiescit antiquus zizaniorum seminator, et agrum Domini infastus seminibus fœdare non cessat. Sed quamvis antiquum sit hoc malum, non ideo tamen minus lugendum; sed nullum esse, cui remedium citius adhibendum sit, item ex hoc scripto, ut ex Pauli Epistola, docetur. Nempe tenui discordiarum flamma, nisi quam primum exstinguatur, brevi ingens incendium concitari aptissime callebant.

ADMONITIO IN EPISTOLAM SECUNDAM.

I. Ex eodem codice Alexandrino, ex quo superior, prodiit subsequens epistola. De hac Eusebius lib. III *Hist. eccl.* c. 38: Ἰστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆ, οὐ μὴν εἶθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώριμον ἐπιστάμεθα, οἷον δὲ μὴ τοὺς ἀρχαίους ἀδελφῆ κεχρημένους ἴσμεν. *Sciendum autem est quod et secunda quædam Clementis epistola esse dicatur: eam autem non similiter ac priorem notam esse comperimus; quoniam nec veteres ea usos esse novimus.* Observat Cotelerius hæc Eusebii verba indiligenter a Rufino sic reddita: *Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus; neque magis accurate ab Hieronymo Lib. de vir. illustr.* (si tamen ibi ad Eusebii verba respicit) expressa fuisse in hunc modum: *Fertur et secunda esse ex ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobatur; Photium denique cod. 113 Hieronymi sententiam sequi, ubi ait: Quæ secunda ad eosdem (Corinthios) dicitur, ut notha rejicitur; certe hanc secundam epistolam minime ab Eusebio dici notham et adulterinam, aut a veteribus reprobata, sed prima minus notam atque in citationibus a veteribus præterminissam.* Ab Eusebii mente nonnihil etiam recessit Nicephorus Callisti lib. III, c. 18, ubi de eadem sic loquitur: Καὶ ἄλλη δὲ αὐτοῦ φέρεται ἐπιστολὴ τῆς προτέρας κατὰ πολλὸν ἀποδέουσα· περὶ ἧς ὁ αὐτὸς φησὶν Εὐσέβιος, μὴ ἐν ἐπιστήμῃ ταύτης τοὺς ἀρχαίους εἶναι. *Fertur et alia ejus epistola multe inferior prima, de qua dicit idem Eusebius, veteres ejus notitiam non habere.* Ait quippe Eusebius eam veteribus minus notam prima, sed non eis prorsus ignotam scribit.

II. Hic notandum, ex omnibus scriptoribus mox citatis, nullum esse, qui duabus litteris plures Clementi Romano attribuat aut attributas agnoscat. Ex quo colligere est, Epiphanium cum hæres. 27, n. 6, Clementem in una epistolarum suarum citat, aut cum hæres. 30, n. 15, laudat *Epistolas circulares quas (idem pontifex) scripsit, quæque in sanctis Ecclesiis leguntur*, et in quibus *virginitatem docet*, non alias vel a præmissa vel a sequente memorat. Et hoc quidem eo est probabilius, quod cum Hieronymus *Lib. de script. eccl.* tantum duas Clementis epistolas recenseat, eas ipsas, quas Epiphanius proxime laudavit, lib. I *Adversus Jovinianum* commendare non dubitatur his verbis: *Ad hos (eunuchos) et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminuit, scribit epistolas, omnemque sermonem suum de virginitatis puritate contexuit.* Et vero quis credat Hieronymum anno 392 in *Libro de script. eccl.* in quo data opera virorum insignium scripta recenset, tantum duarum epistolarum Clementis mentionem fuisse facturum, si ab anno 384 contra Helvidium scribens alias ab his duabus jam nosset. Quod si nullas alias novit, ubi Clementem dicit omnem sermonem suum de *virginitatis puritate* contexuisse, hyperbolico quidem, sed tamen

A familiari more intelligendus est loqui. Ubi enim aliqua de re quis identidem locutus est, is omnem de ea orationem contexuisse satis familiariter dicitur. Clemens vero cum epist. 1, n. 21, 29, 30, 38, 45, 48, 58, tum epist. 2, n. 8, 9 ac 12, ut taceam quæ forte in foliis avulsis ea de re disserebantur, *puritatem, continentiam, castitatemque* commendat. Hinc et illud consequens ut, si Epiphanius atque Hieronymus non in epistola, sed in epistolis Clementis *puritatem virginitatis* doceri prædicantes, utramque indicare voluerint, parem simul ar. habus, ut ejusdem parentis, tribuerint auctoritatem. Ipse etiam locus, quem in codice Alexandrino obtinet, in quo cum sacris utriusque fœderis libris nullum aliud opus præter hanc et superiorem Clementis epistolam continetur, utramque nonnullis in Ecclesiis inter sacras Scripturas admissam fuisse indicio est: idque confirmat 84 seu ultimus apostolorum canon, qui quidem in catalogo librorum Novi Testamenti duas Clementis epistolas ponit.

III. In omnibus quidem editionibus, una Patricii Junii excepta, *δευτέρα πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ* inscribitur: sed hæc inscriptio ad Corinthios num genuina aut Alexandrini codicis auctoritate fulta sit, nonnulli dubitant; maxime cum in Juniana editione, in qua primum Græce prodiit, hunc unum præ se ferat titulum, *Fragmentum epistolæ secundæ ex eodem ms.*, nec Eusebius, Rufinus, Hieronymus ac Nicephorus Callisti de altera loquentes Clementis epistola, ad quos scripta sit indicent. Verum hic scrupulus, ex indiligentia ejus injectus, qui primæ Clementis epistolæ a Junio editæ alteram hanc omisso ejus titulo subnexuit, facile eximitur. Nam cum Alexandrinus codex omnium scriptorum, quæ in eo continentur, generalem præ se ferat indicem eadem manu, qua totus codex scriptus est, exaratum; hæc altera epistola non solum in hoc indice, sed etiam in ipsius fronte *ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους* prænotatur. Neque codici hæc refragantur Eusebius, Rufinus, Hieronymus aut Nicephorus. Dum enim memorata Clementis ad Corinthios epistolæ prima, proxime subjiciunt: *Fertur et altera*, nec ad alios hanc alteram scriptam esse designant, et hanc ad eosdem scriptam censentur intelligere. Aut certe, si ad alios scriptam nosset, hæc illorum reticentia merito negligentiae culparetur. Sed et Photius, qui aliquod saltem epistolæ hujus exemplar penes se habuit, et Damascenus, qui unum et alterum nobis fragmentum illius transmisit, dum eam ad Corinthios scriptam disertis verbis tradunt, id quod per se innuunt Eusebii, Rufini, etc. verba, confirmant.

IV. Eam nihilominus nonnulli suppositionis suspectam habent; idque nominatim Joan. Ern. Græbius *Spicil. Patr.* t. I, pag. 265, conscripsit putat ex verbis Dionysii Corinthiorum episcopi apud Eusebium lib. IV, c. 23, ad Romanam Ecclesiam sic re-

scribentis : *Hodie sacrum diem Dominicum trans-*
egimus, in quo epistolam vestram legimus; quam quod-
am perpetuo deinceps legentes, perinde atque priorem
illam nobis a Clemente scriptam, optimis præceptis
ac documentis abundabimus. Quomodo tamen ex his
verbis id quod vult conficiatur, non est exploratum.
Hoc unum ex his conficitur, primam videlicet Cle-
mentis epistolam, non item hanc alteram, Corinthi
publicè legi consuevisse: at ut hæc altera falsa sit,
inde non est consequens. An id moris tunc erat, ut
omnes non apostolorum tantum, sed et apostolico-
rum virorum epistolæ in publicis Ecclesiarum con-
ventibus legerentur; ideoque falsi arguenda sit
altera Clementis epistola, quod in illis conven-
tibus minime lecta fuerit? Certe si valerè hu-
jusmodi argumentum, vix ambigendum videtur,
quin eo Eusebius, Hieronymus ac Photius ad epi-
stolam istam rejiciendam usi essent. Certius autem
ex hac disparitate, qua primam in ecclesialis lectam,
alteram non lectam docemur, percipitur ratio cur
prima notior ac celebrior altera evaserit.

V. Addit Grævius suppositionis sibi suspicionem
augeri ex loco consudam libri apocryphi, qui cum
epist. 1, n 23, sit laudatus, in hac epistola n. 11,
iterum citatur; quasi repetita ejusdem sententiæ
citatio idonea sit falsi suspicandi causa. Sed unum
eundemque locum, ubi sese offert occasio, ab eo-
dem scriptore in eodem opere, quanto magis in di-
versis, iterato citari quid mirum? Quo etiam sin-
gularior est sententiæ iterum prolata, eo aptior est
ad persuadendum, epistolas in quibus pariter lau-
datur, ab uno auctore proficisci. Aut si hæc senten-
tiæ, quia ex libro aliquo apocrypho excerpta est, sus-
pectam reddit secundam; cur non reddat et primam?

VI. Idem dicendum et de censura Photii, qui quid-
dem ubi præmiat, *Lectus est tibellus, in quo Cle-*
mentis epistolæ duæ ad Corinthios continebantur, ac
de prima quid sentiret ubi exposuit, subjicit de altera:
Secunda vero et ipsa admonitionem mellioris
vite inducit, atque in principio Christum Deum præ-
dicat, Verum dicta quaedam peregrina velut a sacra
Scripturâ subinducti, quibus ne prima quidem epi-
stola omnino vacat. Et interpretationes quorundam
hecorum alioquos profert. Ac demum de utraque
concludit: *Alloquin ipsa, quæ in his epistolis insunt*
sensu, nonnihil abjecta sunt, nec continentem seriè
ac consequentiam servant. Nam nihil in hac secunda
reprehendit, quod non primæ cum ea commune esse
fateatur; eoque pacto singularem notat utriusque
consensum, unde ad utramque suscipiendam
jure inducamur.

VII. Neque efficacius veritatem epistolæ nostræ
impugnat illud pseudo-Justinii respons, ad quest. 74:
Si præsentis rerum status satis est impiorum per-
ignam iudicium, prout testantur prophetarum et apo-
stolorum scripta, atque inæper Sibyllæ vaticinia,
quemadmodum ait B. Clemens in sua ad Corinthios
epistola. Primo enim in hoc libro ipsa tacentur Cle-
mentis verba, quæ prius essent expendenda, ut sa-

num de illis iudicium ferri posset. Deinde primæ
an secunda Clementis epistola ibi laudetur, non
constat. Usserius quidem dissert. de scriptis Igna-
tii cap. 10, pseudo-Justinii verbis secundam episto-
lam memorari putat; sed Blondellus lib. 1 *De Sibyl-*
lis, c. 20, sic eadem Gallice vertit, quasi primam in
eis citatam legisset. Tertio nec deest conjectura,
locum illum, quem pseudo-Justinus perstringit, ad
eam pertinere, quem Irenæus lib. III *Adv. hæ-*
c. 3, velut ex prima epistola citat, ubi Clementem
de igne, quem Deus diabolo et angelis ejus præpara-
vit, sermonem habuisse testatur. Quod si ita est,
nihil officit epistolæ secundæ veritati. Denique ar-
gumentum ex Sibyllæ mentione petitum, valde in-
firmum esse Cotelærius erudite ostendit.

B VIII. Item vir clarissimus nihil obstare censet,
quominus et hæc secunda epistola pro genuino
Clementis fetu habeatur. Illam primæ subnezam et
Clementis nomine insignitam exhibet pervetustus
codex Alexandrinus, in quo nulla Clemente poste-
riora scripta continentur, eidem suffragantur non
modo Photius, qui similem penes se habuit, sed et
ultimus apostolorum canon, qui secundam illam
epistolam non secus ac primam proximè post sacras
libros recenset. Utriusque etiam cognationem pro-
bant peculiare quidam loci ex apocryphis, ut vi-
detur, expressi. Alios mitto scriptores, qui eam
Clementis nomine laudarunt. Tantum observo, apud
Dorotheum abbatem, qui inter illos merito propter
testimonium ex ea prolatum ac Doctrinæ 23 inser-
tum appellandus erat, in *Biblioth. Patrum Climaci*
loco Clementis nomen per escitantiam librorum
irrepsisse. Ad nos quod attinet, epistolam tanto
temporè tractu cum prima conjunctam separare,
aut nomen quod ex omni hominum memoria præ se
fert, ei abjudicare religioni nobis est. Illam piam,
utilem et Clemente non indignam esse neque ipsi,
qui eam suppositionis suspicantur, negant. Deside-
randum esset, ut integrior ad nos pervenisset.

IX. Nec morari nos debet opinio eorum, quibus
Grævius incunctanter subscribit, qui, propter exor-
dium, in quo salutatio cum prece conjuncta contra
apostolorum atque ipsius Clementis morem deest.
Id quod etiamnum habemus, hominibus potius quam
epistolæ partem iudicant. Non enim tanta est illa
ratio, ut veterum, qui epistolam nuncupant, summo
consensui non dicam anteferri, sed vel conferri ullo
modo valeat. Neque etiam in inquisitione temporis,
quo scripta est, nos opus est diutius distineri. Ut
enim illud certo dignoscatur non admodum inter-
est, cum nullum in ea factum explicatur. Obser-
vant tamen eruditi, eam redolere tempus, quo ec-
clesiæ pace fruebantur. Primùm anno 1633, Græcæ
tantum ad calcem epistolæ I, à Patricio Junio edi-
tæ adjuncta Oxoniæ proditit. Eam postea Latinitate
donarunt Joann. Bapt. Cotelærius et Gottifredus
Vendelinus, exindeque Græcæ et Latine sæpius re-
cusa est. Cotelærii interpretationi, ea qua in prima
usi sumus libertate, adhæremus,

III.

EX EDITIONE GALLANDI.

(Vet. Patr. t. I, Venet. 1763, in-fol., p. xi.)

SYNOPSIS DISSERTATIONIS.

SECTIO I.

- I. Nonnulla de Clemente R. cujus quatuor supersunt epistolæ. Et primum quidem de duabus ad Corinthios. Studium in his hic iterum evulgatis, adhibitum.
- II. Prioris epistolæ Corinthiacæ præstantia et integritas asserta. Conjecturæ de illius interpolatione, explosæ.
- III. Posterioris item sinceritas astruitur et confirmatur.
- IV. Adversariorum objectiones tolluntur: quarum prima e dissimilitudine styli desumpta.
- V. Falso existimatur illa fuisse a sanctis Patribus reprobata. Suspecta fides Eusebii. Dionysii Corinthiorum episcopi locus discussus.
- VI. Ejusdem epistolæ cum priore consensus, iudice vel ipso Photio.
- VII. Pseudo-Justini locus immerito objectus.
- VIII. Solvuntur argumenta, quibus notham suspicatur epistolam Hermannus Venema. Clemens origine gentilis, non Judæus. Christianismus, ejus ætate, longe lateque propagatus. Epistolæ 1 locus insignis de Christi divinitate propugnatus.
- IX. Tempus quo utraque epistola scripta fuerit, inquiritur.

SECTIO II.

- X. Ejusdem Clementis Epistolæ 2 ad Virgines, nuper editæ. Nova recensio hic denuo typis excusæ.
- XI. Argumenta quibus harum epistolarum ingenuitas confirmatur, alia externa, interna alia. Epiphanius testimonium excutitur ac defenditur.
- XII. Testimonium item Hieronymi expensum, illustratum assertumque. Aliis etiam nonnullis Patribus antiquioribus eadem epistolæ haud incomperitæ.
- XIII. Characteres interni propositi. Aliquot sententiæ Syriacarum epistolarum, in Corinthiacis quoque occurrunt. Eadem utrobique scribendi et ratiocinandi methodus. Mores denique vere apostolici.
- XIV. Diluitur de Græcis cujus mentio apud Hermam, Clementis Romani uxore, lepulum Hermanni Venemæ commentum. Duo epistolæ 1 ad Corinthios loca vindicata. Quæ vero Virginitibus inscribuntur, Græciæ litteris fuisse primum exarata perhibentur, Ecclesia in pace constituta.

SECTIO I.

DE DUABUS EPISTOLIS AD CORINTHIOS.

I. Clemens Romanus, sanctorum Patrum quot A apostolis hauserat, sancte custoditam et religiose servatam, fideliter ad nos usque transmisit. Harum duæ priores Corinthiis inscriptæ, circa elapsi sæculi medium; duæ vero posteriores de virginitate pertractantes, nuper demum e bibliothecarum tenebris erutæ, in lucem prodierunt. De utrisque nobis agendum. Nunc vero de duabus epistolis Corinthiacis.

Has itaque anno 1633, e vetustissimo ms. codice Alexandrino edidit Oxonii primus omnium Patri-
civus Junius: priorem quidem, addita Latina versione notisque illustratam; posterioris vero reliquias Græcæ tantum ad calcem rejectas. Quo verosum pensum rite absolvet editor, voces deperditas, ut ipsemet in præfatione testatur, et litteras vetustate exesas, spatiis et interstitiis accuratis-

¹⁰ Philipp. iv, 5.

sime dimensata, supplevit et minio rubro notavit; A plaria quæ eorum uterque cum ms. codice quam eo nimirum consilio, ut quæ in laceris membranis temporis injuria consumpta desiderabantur, ab iis quæ addita vel suppleta fuerint lectores facilius secernerent. Quæ quidem supplementa Juniana posteriores editores, ut uncialis clausa typis imprimerentur, diligenter curarunt. Magna enim vero et laudanda Junii solertia, si fides ipsi adhibenda. Verum secus sentiunt de eo deque ejus labore in describendo ms. Alexandrino viri longe doctissimi, Wottonus (1) in primis, Millius (2) et Grabius (3): ut proinde minus recte cenquerit Fellus (4), « actum scilicet irrito conatu acturum fuisse illum, qui post Junium ad exemplar Alexandrinum omnia denuo exegisset: siquidem, subdit, ea habetur de eruditione, industria et fide D. Junii apud omnes fama, ut eandem suspicione aliqua labelactare, non incivile modo, sed iniquum prorsus videatur. »

At pretium fuerit operæ hic in medium proferre, quæ de Juniana Clementinarum Epistolarum editione fuere ab ipso Grabio adnotata. Sic autem se habent (5): « Quæ ex collatione (ms. codicis Alexandrini) emendationem præbent, ad hæc fere capita reducuntur. I. Nonnulla in editis omittuntur quæ in prototypo exstant, ut ex versione Latina constat. II. Haud pauca vocabula litteris miniatis eduntur, quæ in codice exstant; quod factum esse a typothetis verisimile est. III. Sunt haud pauca, quæ non recte exscripsit editor. IV. Nonnulla aliter scripta sunt, quam editor representavit ex singulari quadam ejus opinione; qua adduci non potuit, ut scriptionem veterem aliter exhiberet, quam secundum vulgarem scribendi morem. V. Sæpe cum ipse male exscripserit, correctionem ex conjectura addit ad marginem; quæ correctio in ipso codice reperitur. » Hactenus Grabius. Quibus ergo vitiis laborant editiones ferme omnes, utpote quæ fuere ad Junianam exactæ: quod quidem liquido patet ex Wottoniana, omnium emendatissima.

Hæc igitur Cantabrigiensis satis luculenta $\xi\delta\delta\omega\tau\zeta$ in vulgâs prodiit anno 1718, summa cura Henrici Wottoni elaborata. Eam enim haud semel exigens V. C. ad fidem ms. codicis Alexandrini, adhibito etiam Junii edito cum eodem codice a Millio atque a Grabio collato, Junianum textum quem cæteri editores sunt secuti, octogies emendavit supplevitque; quæ vero aberant a ms. exemplari, atque a Junio litteris miniatis designabantur, minutioribus typis imprimenda curavit. Sed præstat Wottonum ipsum audire, qui consilium studiumque suum in hac editione adornanda hisce verbis exponit (6): « Cum primum mecum decrevissem editionem S. Clementis in me suscipere, Grabii Milliique exem-

accurate contulerat, mihi comparavi, atque illorum collationes et emendationes diligenter ad oram libri mei adnotavi. Quod cum egissem, ms. codicem quanta fieri potuit diligentia plus quam semel de novo contuli; quem, cum unicus sit, usque ad litteram secutus sum, præterquam in abbreviationibus, quas hoc in loco potius adnotandas duxi. Hujusmodi sunt: $\Theta\Xi$ pro $\Theta\epsilon\delta\varsigma$, $K\Xi$ pro $K\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$, $\text{I}\bar{\Xi}$ pro $\text{I}\eta\sigma\omega\upsilon\varsigma$, $X\Xi$ pro $X\rho\iota\sigma\tau\acute{\omicron}\varsigma$, $\text{I}\bar{\text{I}}\bar{\text{N}}\bar{\text{A}}$ et $\text{I}\bar{\text{I}}\bar{\text{N}}\bar{\Xi}$ pro $\text{I}\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$ et $\text{I}\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$, $\text{O}\bar{\text{Y}}\text{N}\text{O}\bar{\Xi}$ pro $\text{o}\bar{\upsilon}\rho\alpha\nu\acute{\omicron}\varsigma$, $\text{A}\bar{\text{H}}\text{O}\bar{\Xi}$ pro $\text{\AA}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$, $\text{I}\bar{\text{E}}\bar{\text{A}}$ et $\text{I}\bar{\text{H}}\bar{\text{A}}$ pro $\text{I}\sigma\rho\alpha\eta\lambda$, $\text{I}\bar{\text{A}}\text{M}$ pro $\text{I}\epsilon\rho\upsilon\sigma\alpha\lambda\eta\mu$, $\text{I}\bar{\text{P}}\bar{\text{A}}$ pro $\text{\pi}\alpha\tau\epsilon\rho\alpha$. Ubi vero codex ms. discedit a vulgari scribendi ratione, vel parum rectè se habet, veram ac usitatiorè scribendi rationem, ut et lectiones, emendationes et conjecturas Junii, Boisii, Cotelerii, Felli, Colomesii ac Clerici, inter variantes lectiones posui. Plurimis etiam in locis textum emendavi et suæ integritati restitui, ubi parum rectè a Junio describebatur. — Quæ me ad hanc editionem suscipendam præcipue impulerunt, hæc fuerunt: ne deesset emendatio Græci textus editio, etc. » Hanc autem Wottonianam editionem, omnium licet accuratissimam, qui deinceps epistolas Clementinas typis excuderunt viri eruditi, si Richardum Russelium excipias, præterire inconsultam. Quod quidem mirum, si minus de reliquis, at saltem de Clerico qui eandem præ manibus habuit: ex ea enim selectiores Boisii adnotationes a Wottono tum primum editas descripsit, quas in secundam Amstelodamensem Patrum apostolicorum editionem Cotelerianam transtulit. At eo in primis nomine illam insuper habuisse videtur Clericus, quod editor Cantabrigiensis tum Eduardus Bernardi notulas quibus Epistolæ $\text{\AA}\nu\theta\epsilon\rho\tau\alpha\nu$ elevare conatus est exussuravit, tum ipsummet Clericum identidem haud immerito castigavit.

Quandoquidem vero Russelii mentio incidit, illud interest adnotare, industrium hunc editorem in suis *Patrum apostolicorum operibus genuinis*, Londini anno 1746 evulgatis, Wottonianam editionem præ cæteris sibi sequendam jure censuisse. Qui et ad calcem secundæ partis voluminis $\text{\AA}$ laudabili consilio pleraque subjecit adnotata, ex Joannis Millii apographo accurate ad ms. codicis Alexandrini fidem exacto descripta: quæ quidem adnotata Wottonum prætermisisse, quamvis et ipse apographum Millianum sibi comparasse asseveret, miror enimvero; eo vel maxime quod nonnulla in iis reperiantur, quibus ex eodem ms. vetustissimo codicum editorum lectio passim exactior redditur.

Neque porro illud prætermittendum, V. C. Joanni Ludovico Frey, qui anno 1742 *Epistolas Patrum*

(1) Prolegom. ad Bibl. polyglott., sect. ix, § 31.

(2) Apud Russel., edit. PP. Apost., tom. I, part. II, p. 256.

(3) Prolegom. ad vers. LXX, cap. II, § 1.

(4) Præfat. ad epist. I Clem., edit. Oxon., 1669.

(5) Apud Wottonum ad calcem epist. Clem., pag. 102.

(6) Præfat., p. ccvii.

apostolicorum typis Basileensibus consignavit, Wottonianum exemplar, quod quidem exoptabat, videre tum demum luisse, cum jam epistola Clementis e prelo evasisset : ut proinde posteriorem tantummodo paulo emendatiorem exhibuerit. Qualemcumque tamen hujus editionis Freyzae, alioqui satis nitidae, defectum supplere admisit est vir eruditus Antonius Birrius in *publico Specimine*, eidem Basileae anno 1744 edito, atque conjecturis haud penitendis ad textum Clementinum editionis Wottonianae ulterius adhuc detergendum referto. Hujus autem Speciminis Birriani exemplar cum frustra diu conquisivissem, summo licet studio expetitur, voti tandem compotem me fecit vir liberaliter eruditus Gaspar Hagenbuchius, a quo una cum litteris humanitatis et officii plenissimis Turico Helvetiorum dono illud accepi : quo quidem nomine viro optimo gratias ago et habeo.

His itaque aliaque subsidiis instructus, ad eam quam hic profero editionem parandam elaborandamque me contuli : quo quidem in opere quantum industriae ac studii adhibuerim, aliorum esto iudicium. Illud sane affirmare ausim, Clementis Epistolas ad Corinthios nunc demum prodire multo castigatiores, quam hactenus fuere in vulgus editae : tot enim loca sunt restituta, tot mendae sublata ; ut perpauca, si qua sunt, adhuc emendanda superesse videantur. Cum vero in textu Graeco emaculando summa cum laude praee omnibus versatus fuisse videatur Henricus Wottonus, solertem hunc editorem ferme ubique sum assectatus : ea tamen adhibita ratione, ut nonnulla quandoque in notis subjecerim ex Millii praesertim apographo, quae vel ipsum editorem Cantabrigiensem fugerunt, ut modo praemonui ; quin et in medium protulerim aliquot virorum eruditorum conjecturas, Birrianas in primis, quae ad veram lectionem erueandam, ubi textus defecit, propius accessisse visae sunt. Interpretationem Cotelarii a Coutantio recensitam retinui, nisi aliter suaserit exactior codicis Alexandrini collatio, a Wottono et Millio instituta ; sicubi enim ex fide ms. lectio vulgata reformanda fuit, interpretatio quoque ut ad textum Graecum exigeretur oportuit. Adhaec, Veterum testimonia praemisi ex Cotelariana editione desumpta ; quibus tamen alia nonnulla intexui, caeteris aut praetermissa aut invisita. Fragmenta item Clementina adieci, ex iis potissimum petita quae Coutantius concessit : at locum Irenaeum ab ipso recitatum omisi, quem potius inter testimonia referendam censui ; in eo namque non aliquid novi, sed tantum Epistolae I synopsin Irenaeus exhibuisse perhibetur, ut cuilibet diligenter attendenti compertum fiet : quod quidem magno Ecclesiae annalium parenti jampridem suboluit (7), cum adhuc Clementis textus in bibliothecae

A carum latebris delitesceret. Summaria denique capita e Coutantiana et Freyana editionibus contexta subjecimus.

II. Jam vero, ut de harum epistolarum praestantia et sinceritate disseramus, celeberrima est, quod omnes eruditi noverant, quae prior Corinthiis inscribitur : *Ἰκανοτάτη γραφή* dicta S. Irenaeo, *Ἐπιστολὴ μεγάλη τε καὶ θαυμασιὰ* Eusebio : atque adeo tantum non canonica, eam apud omnes auctoritatem obtinuit, ut perinde ac reliquae apostolorum Epistolae, publice aliquibus in ecclesiis lecta fuerit : quod quidem praeter Eusebium, Hieronymum aliosque veteres scriptores, testatur antiquior Dionysius Corinthiorum episcopus (8). Haec sane priscum Evangelii vigorem spirat : stylus quam proxime ad Novum Testamentum accedit : res verbaque ipsa desumpta in primis ex Epistolis Paulinis : denique nihil fere in ea reperiri contingit, quod primava nascentis Ecclesiae incunabula non referat, nihilque quod virum plane apostolicum non maxime deceat.

At quamvis hujusmodi venerandum sacrae antiquitatis monumentum a plerisque vetustis locupletissimis testibus quos eidem praemisimus, usquequaque astruatur ; atque, simul ac ex antiquissimo ms. codice Alexandrino illud in lucem fuit editum, summo eruditorum ferme omnium consensu, sincerum omnino quantumcumque est, agnitum fuerit, receptum comprobatumque : non defuere tamen hoc et superiore saeculo, qui vitiatum idem mireque interpolatum obfirmate contenderint. Eos inter primas tenet Eduardus Bernardus, cujus notulae in utraque Amstelodamensi Cotelariana Patrum apostolicorum editione comparent : quibus nimirum in id operis potissimum omnia adhibito conatu incumbit vir *κριτικώτατος*, quo hanc epistolam a plano improbo misere foedatam suadeat, qui Clementi Romano innumeras Clementis Alexandrini lacinias adsuverit. Severioris autem hujus critici placita Joanni Clerico verumque probantur, qui ea primus in vulgus emisit. Utrumque porro, sed Bernardum praesertim, solide refutavit laudatus Henricus Wottonus in notis ad Clementinas epistolas, quarum editionem eo potissimum nomine a se adornatam profitetur (9). Verum haud pigeat ipsummet accuratissimum editorem hac de re disserentem audire (10) : Irriti sunt, inquit, hujus (Bernardi) conatus ; qui enim hoc modo ex Clemente Alexandrino arguit, aut eum non probe novit, aut mala fide agit : eadem enim ratione actum erit de authentia et fide eorum omnium, qui a Clemente Alexandrino usquam citantur, scriptorum. Nemo enim Patrum majori licentia est usus in citandis auctoribus, sive sacris sive ethnicis ; cum ei in more sit, non integra auctorum verba semper

(7) Baron., ad ann. 95, num. 2.

(8) Dionys. Corinth. apud Euseb. *Hist. eccl.* lib. iv, c. 23.

(9) Praefat. ad Clement. Epist., p. 207.

(10) In not. ad Clem. Epist. 1, cap. 9, p. 40.

recitare, sed pro arbitrio suo nunc contrahere, A drini ex quo descriptum est pretiosum illud ximilion, tum ex veterum Patrum testimoniis, nos eandem omnino epistolam habere, quam habuit vetusta Ecclesia; quam audierunt in sacris coetibus primævi Christiani, dum adhuc ejus lectionis usus vigeret; quam denique legerunt Dionysius Corinthius, Clemens Alexandrinus, Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, et ceteri.

Verum si altius adhuc assurrexisset vir clar., vetustis illis Ecclesie scriptoribus vetustiores etiam addere poterat Polycarpum, sanctissimum Smyrnensem episcopum et martyrem, qui eandem Clementinam Epistolam manu versasse, quin et nonnulla ex ea pene verbo tenus excerpta in suam ad Philippenses Epistolam transtulisse perhibetur. Neque fortasse otiosum fuerit, quæ viris eruditibus nobisque observata de Polycarpiana lectione occurrunt, in unum congesta atque invicem comparata in medium proferre. Ea itaque locorum aliquot parallelismum institutum.

Epist. I Clementis ad Corinthios.

Cap. I. Γυναῖτιν τε — παρηγγέλλετε, στεργούσας καθήκοντως τοὺς ἀνδρας ταυτων — πανν σωφρονούσας.

Cap. V. Πέτρος — οὕτω μαρτυρήσας ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης.

Cap. VII. Δὲ ἀπολιπόντες τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἐλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως ἡμῶν κανόνα.

Cap. IX. Δὲ ὑπακούσωμεν τῇ μεγαλοπρεπεί καὶ ἐνδόξῳ βουλήσει αὐτοῦ [Θεοῦ] — ἀπολιπόντες τὴν ματαιοπониαν, τὴν τε ἔριν, κ. τ. λ.

Cap. XIII. Μνημημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὗς ἐλάλησεν διδάσκων — ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὅμιον.

Cap. XXI. Ἴδωμεν πῶς ἐγγὺς ἐστὶν [ὁ Κύριος] καὶ δεῖ οὐδὲν λελθῆν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα — ἐρευνητῆς γάρ ἐστὶν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων.

Ibid. Τοὺς νεοὺς παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ· τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθώσωμεθα· τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγγελίας ἦθος ἀνδειξάσθωσαν· τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλήσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἴσπην παραχέτωσαν. D

Ex hæcenus allatis collatisque locis manifeste liquet, ut quidem arbitror, ab ultima usque antiquitate Polycarpe, Joannis evangelistæ discipulo, fuisse perlectam Clementis Romani Epistolam qua de agimus, eamque præ oculis habuisse sanctum Smyrnensem antistitem, dum suam scriberet ad Philippenses: unde orta similitudo illa, quæ non solum eundem stylium ubique, sed eadem quoque pene verba referre haud semel videtur. Cum itaque in Polycarpiana perbrevis Epistola tot appa-

reant Clementinæ vestigia; hanc unam ob causam, Bernardi, Clerici ac Moshemii conjectationes de hujus laciniis ex Clemente Alexandrino desumptis, omnino evanescent oportet.

Neque alii profecto desunt, qui ejusdem Epistolæ sinceritatem in dubium revocent; quod nimirum nonnulla fabulosa præ se ferat; quod aliqua in ea desiderantur a vetustis Patribus allegata, etc. Sed hos morosiores criticos missos facimus: tum quod eorum objectiones fluxo adeo talo nitantur, ut pe-

Epist. Polycarpi ad Philipp.

Cap. IV. Διδάξωμεν — τὰς γυναῖκας ὁμῶν — στεργούσας τοὺς ταυτων ἀνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ — ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ.

Cap. IX. Πέτρος καὶ Παῦλος — οὗτοι πάντες — εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσι παρὰ τῷ Κυρίῳ.

Cap. VII. Δὲ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν — ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παραδοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν.

Cap. II. Δὲ ἀναλωσάμενοι τὰς δούφους, δουλεύσατε τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην.

Cap. II. Μνημονεύσαντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος διδάσκων — ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεσται ὅμιον.

Cap. IV. Γινώσκ. — δεῖ [ὁ Θεός] πάντα ἡμῶν σκοπεῖται, καὶ λελθῆν αὐτὸν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, οὔτε τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.

Ibid. Διδάξωμεν — τὰς γυναῖκας ὁμῶν [πορευθεσθαι] ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγγελίᾳ — καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ Ἰησοῦ ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ· καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ.

(11) Potter. ad Clem. Alex. Strom. lib. iv, cap. 18, p. 610, not. 4.

(12) Instit. hist. Christ. major. sæc. 1, p. 212-215.

(13) Prefat. ad Epist. SS. PP. apostol. circa med.

dom cum singulis conferre haud expedit, tum in primis quod a plerisque viris eruditissimis res abunde satis fuerit pertractata. Firmum igitur ratumque sit, germanam omnino esse priorem Clementis epistolam, quæ utinam ad nos integræ pervenisset! quid enim in ea continetur, tempora plane apostolica refert; neque ullum ex omni retro antiquitate quispiam testem produxerit, qui homines cordatos de illius sinceritate merito ancipites reddere valeat.

III. Posterioris item ad Corinthios Epistolæ Clementinæ, sunt qui non solum veritatem, verum etiam antiquitatem impugnant. His nuper etiam accessit haud incelebris criticus Hermannus Venema in Epistolis Harlingæ evulgatis, eo potissimum nomine, quo epistolarum Clementis a clar. Wetstenio haud ita pridem editarum integritatem everteret: qua de re mox inferiatur. Ne itaque officio nostro deesse videamur, Cotelerium, Bullum, Coutantium aliosque viros doctos assectati, adversariorum objectionibus facere satis operæ pretium existimamus.

Observandum itaque primum Epistolam utramque ex uno superstite vetustissimo codice Alexandrino in lucem proditisse. Scilicet; codex iste quatuor voluminibus constans, præfixum habet indiculum librorum utriusque Fœdoris, ab ejusdem librarii manu characteribus uncialibus exaratum: quem integrum exhibet Beveregius (14), et quidem summa fide descriptum, adeo ut ne lacunas quidem suppleverit, sed ubi litteræ quasvis erant vetustate abraasæ, ibi interstitia accurate dimensa reliquerit: quod itidem præstitit ex Beveregio Humfredus Hodius (15); et deinceps, at non pari religione, Joannes Ernestus Græbius (16). In hoc igitur indiculo sub finem, litteris grandioribus absque accentibus et spiritibus quibus caret, sic legitur:

KAHMENTOË E. . . . . AH Ā
 . . . . . ENTOË E. . . . . AH B

Quas autem præ se fert hic indiculus duas Clementis Epistolas, eas exhibet ad calcem ejusdem ms. codicis volumen quantum: priorem quidem sic inscriptam, KAHMENTOË HPOË KOPINΘIOËÏ EΠIÏTOAÏH A; posteriorem vero sic, KAHMENTOË EΠIÏTOAÏH B; ut videre est apud Wottonum, solertissimum laudati codicis exscriptorem. Ex hoc igitur Alexandrino exemplari conperitur est, primo, duas Epistolas Clementem scripsisse; deinde utramque fuisse Corinthiis inscriptam. Licet enim posterior, ex librorum fortasse incuria, prænotata πρὸς Κορινθίους haud compareat; quidni et eam ad Corinthios missam existimemus, cum prioris inscriptio hac de re satis superque indubios nos reddat? Enimvero neque prior legitur in indiculo fuisse ad Corinthios perscripta. Quis

porro ne illam quidem Corinthiorum nomine signatam ex ejusdem indiculi silentio jure arguat?

Neque item silentium nos moveat Eusebii, et qui eum secuti sunt, Hieronymi atque Rufini; qui dum Epistolæ secundæ meminerunt, Ecclesiæ Corinthiæ fuisse illam inscriptam non perhibent. Cum enim laudati scriptores, ut recte Coutantius, memorata priore Clementis ad Corinthios Epistola, statim subdant: *Fertur et altera*, neque ad alios hanc alteram scriptam esse, designant, eam quoque ad eodem scriptam intelligere merito existimantur; alioquin, si ad alios missam nossent, neque id inuissent, hæc ipsorum reticentia jure ac merito negligentiae culpanda videretur. Quid quod Dorotheus archimandrita, Joannes Damascenus et Nikon monachus secundam Clementis Epistolam, et quædam ad Corinthios scriptam, legerunt, ejusque unum alterumve fragmentum apud illos servatum etiamnum reperimus? Quid quod vel ipse Photius semel iterumque palam testatur, sibi lectum libellum in quo Clementis Epistolæ duæ ad Corinthios continebantur, ejusque de utraque judicium mire consonat cum iis quas adhuc supersunt? Consules infra veterum testimonia Epistolæ Clementinæ præmissa, fragmentaque iisdem subjecta. Si quid ergo negotii facessant antiquiorum Eusebii, Hieronymi ac Rufini loca haud satis aperta, quod tamen vix admiserim, hinc procul dubio difficultas omnis tollatur oportet; cum diarta posteriorum scriptorum verba, priorum et sententiam explanent et testimonia confirmant.

Ex his itaque certum habemus, ut equidem existimo, haud parum ponderis ad asserendam Clementi Romano hanc secundam Epistolam, habere auctoritatem codicis Alexandrini, proximo ut videtur sæculo post concilium Nicænum ex antiquiore profecto exemplari descripti. Ex eo enim liquet utramque Clementinam Epistolam non solum inter canonicas Scripturas perinde recensitam fuisse, ac si utraque vere canonica esset, verum etiam ambas propterea in sacrorum Librorum censulocum habuisse, unaque cum aliis canonicis libris fuisse compactas, quod utraque tuæ temporis in cœtibus ecclesiasticis vel legi solet, vel saltem sacre publicæ lectioni destinaretur. Quod quidem magis adhuc confirmatur ex canonibus apostolicis, circa sæculi III medium collectis: in horum enim canonum ultimo, sacrarum Scripturarum recensionem proferente, post enumeratas apostolorum Epistolas statim subjiciuntur Κλημεντος ἐπιστολαὶ δύο: quas profecto eadem fuisse videntur cum iis quas Alexandrini codicis indiculus exhibet; eo vel maxime quod eodem plane ordine quo laudatus indiculus, canon iste apostolicus illas digerat: ut proinde nulla subsit dubitatio, quominus utriusque

(14) Cod. can. Eccl. prim., lib. II, cap. 9.

(15) De Bibl. text. orig., lib. IV, cap. 4, p. 649.

(16) Prolegom. ad vers. LXX, tom. I, cap. I, § 2.

recensionis locus sit accipiendus de duabus Epistolis Corinthiacis, quorum auctor fuerit Clemens Romanus.

Hinc itaque meritissimo exploditur a viris doctis Vendelini et Dodwelli (17) opinio, quæ Grabio (18) quoque aliisque probatur: homiliæ scilicet partem esse, quæ inscribitur secunda Epistola; illiusque fragmentum satis longam quod etiamnum superest, ad veterem διδαχὴν Clementinam esse omnino amandandum: quin et eo processit ipse Dodwellus intemperantis critices sectator studiosissimus, ut loca nonnulla ejusdem Epistolæ styli eclogarium hypotyposeon Clementis Alexandrini referre professus fuerit, adeoque immistos invicem duos illos fuisse Clementes conjecerit. Sed censores istiusmodi mittamus, qui a veritate longe aberrare noscuntur. Quam enim canones apostolici, quam per vetustus codex Alexandrinus, quam denique Eusebius, Hieronymus, Dorotheus, Damascenus, Photius, et cæteri summo consensu *Epistolam* nuncupant, eam vero nonnisi conjectando in *Homiliarum* censum referre atque inter supposititia *Clementina* collocare: id tum demum est hominum otio abutentium, qui non rationem in disputando sequantur, sed sive contentionis sive novitatis studio se abripi sistant: ut propterea eorum opinio veterum sententiæ non solum non præferenda, sed ne conferenda quidem cum illa videatur.

IV. Neque demum singillatim acceptæ adversariorum objectiones tanti sunt ponderis, ut hanc Epistolam suppositionis suspectam reddere valeant. Joannes Morinus, vir cætera doctus, eandem a sanctis Patribus adulterinam fuisse habitam secum reputans, sed immerito ut mox patebit, quo id magis adhuc astruat, ab ipsius Epistolæ stylo argumentum desumit, et quidem acrius fortasse quam decebat. « Illius stylus, inquit (19), ut prioris non est similis, sed argutus; non sponte fluens, sed pro auctoris captu studiose elaboratus; non ἀπειροδικὸς et nonnunquam ἀνανταπόδοτος sed verborum ambitum, antitheses earumque redditionem ambiciose affectat. » Hæc Morinus, cujus sententia Richardo quoque Simonio probari videtur (20). Inficiari equidem nolim haud leve aliquando argumentum ex dissimilitudine styli suppetere, quo alicui scriptori opus adjudicetur, aliique addicatur; dummodo tamen reliqua rite cohæreant. Verum hunc canonem criticum non esse nimium urgendum, nemo non videt: siquidem, ut optime Cotelierius quem sequitur et Grabius (21), styli dissimilitudo ab eodem scriptore pro varietate temporum et causarum oriri potuit.

A Neque desunt exempla, quibus hujusmodi assertum comprobetur. Ut autem unum vel alterum proponamus, *Epistolam ad Hebræos* non esse apostoli Pauli, sed vel Barnabæ vel Lucæ vel nostri Clementis, e styli caractere veterum nonnulli existimarunt, Origenes (22), Eusebius, Hieronymus, aliique antiquiores. Attamen quam fluxa sit hæc sententia, cum ex *Epistola II Petri*, tum in primis ex ipsius *Epistola ad Hebræos* contextu satis liquet, ut præ cæteris nervose rem astruit Joannes Millius (23). Idem iudicium latum olim fuisse de Petri *Epistola II* testantur iidem scriptores quorum modo meminimus (24). Verum et hic frustra censitum ex dissimilitudine styli, eas Epistolas duos scriptores prode, quas unius Petri esse luculenter aliunde constat. De auctore itidem *Apocalypseos*, aliis quidem nominibus, at præsertim e styli ratione antiquitus dubitatum, utrum fuerit Joannes apostolus. Dionysium Alexandrinum apud Eusebium (25) si audiamus, *Evangelium* Joannis et ejusdem *Epistola I* sibi mutuo cohærent; atque in omnibus, si recte perpendis, unum idemque utriusque scriptoris genus evidenter apparet; *Apocalypsis* vero ab utroque illo scripto aliena est et extranea. At quam parum hæc in re tribuendum sit Dionysii Alexandrini auctoritati, norunt eruditi, ut abunde satis ante oculos posuit vir doctus modo laudatus (26).

Ex hactenus allatis exemplis manifeste liquet, mea quidem sententia, quam tenui tibicine fultum sit argumentum e styli dissimilitudine sumptum, quo *Epistola II* adjudicetur Clementi. Jam cætera prosequamur.

V. Morinum modo audivimus, nullo teste adhibito, asseruisse hanc epistolam a sanctis Patribus tanquam adulterinam fuisse habitam: quæ quidem sententia nonnullis quoque aliis probatur. Jurene, an secus, videamus. De hac ipsa epistola Eusebii testimonium hujusmodi habemus (27): Ἰστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολή· οὐ μὲν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώσκον ἐπιστάμεθα, ὅτι μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν. « Sciendum est autem, quod et secunda quædam Clementis epistola esse dicatur: verum hanc non perinde ac priorem notam esse comperimus; quoniam nec veteres ea usos esse novimus. » Quem locum Rufinus indiligenter pro more suo ita interpretatur: *Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus.* Neque magis accurate Hieronymus: *Fertur secunda esse ex ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat.* Photius autem ad Hieronymi sententiam accedens, hæc habet (28): Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς

(17) Dodw., *Dissert. in Iren.* § xxix, p. 33.

(18) *Spicil.*, tom. I, p. 268.

(19) *Exercit. biblic.*, lib. I, exerc. ix, cap. 4, § ix.

(20) *Bibl. chois.*, t. I, chap. 28, p. 282.

(21) *Spicil.*, tom. I, p. 268.

(22) Origen., apud Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 25.

(23) Prolegom. ad N. T., n. 85. seqq.

(24) Origen., *Comment. in Joan.*, tom. v, p. 88. Euseb., l. c.; Hieron., *De vir. illustr.*, cap. I.

(25) *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 50.

(26) Mill., l. c. num. 176, seqq.

(27) *Hist. eccl.*, lib. iii, cap. 38.

(28) *Bibl. cod. cxiii.*

τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται. « Quæ autem A secunda ad eosdem (Corinthios) dicitur, ut notha rejicitur. » At rectius ad mentem Eusebii Nicephorus (29) : Καὶ ἄλλη δὲ αὐτοῦ φέρεται ἐπιστολή, τῆς προτέρας κατὰ πολὺ ἀποδέουσα· περὶ ἧς ὁ αὐτὸς φησιν Εὐσέβιος, μὴ ἐπιστήμη ταύτης τοὺς ἀρχαίους εἶναι. « Fertur et aliq̄ ejus (Clementis) epistola, priore longe inferior; de qua dicit idem Eusebius, veteres ejus notitiam non habere. » Ex his itaque testibus uni Eusebio standum, nemo non videt : fides enim penes auctorem, non autem penes interpretes aut exscriptores. Photius vero minime audiendus, qui multo recentior est quam ut ipsi assensum præbeamus : neque enim ullius testis antiquioris auctoritatem adducit. Quid igitur Eusebius? Neque a veteribus reprobata dicit posteriorem epistolam, neque prodit veteres ejus notitiam non habuisse, neque illam scribit inter adulterina rejectam; sed tantum « priore minus notam fuisse, neque a veteribus usurpatam. » Cedo, num inde consequitur epistolam nostram fuisse reprobata, ignotam, postulataque νοθεύει? Aliud enim verum est minus cognitum, aliud ignotum omnino; atque aliud est non uti, aliud reprobare atque inter supposititia referre. « Quemadmodum igitur, verbis utor cf. Cotelerii, non possumus nunc, post perditos tot primorum Patrum libros, memoriam Eusebii accusare, quæ tamen non semper fida existit; ita negamus inde consequi pro pseudepigrapha necessariam habendam epistolam : cum fieri quiverit ut opus genuinum in controversiam venerit, et a primis Ecclesiæ scriptoribus non fuerit celebratum. »

Quid vero, si Eusebius Arii placitis impense addictus, de secunda Clementis epistola sic abjecte sensisset scripsissetque; propterea nimirum quod in ea sanctus Pater illustrissimum de Christi divinitate testimonium ediderit (30)? Illud sane viris doctis cum veteribus tum recentioribus observatum, Cæsariensem episcopum æstu partium haud semel abreptum, in sua Historia sive non satis aperte tradidisse, sive pleraque dissimulasse, sive silentio penitus præterisse, quæ suis opinionibus novisset incommoda. Qua de re Photium (31), Baronium (32) et Montfauconium (33) consulere præstat. Verum quidquid demum senserit de secunda Clementis epistola Cæsariensis episcopus, satis compertum est nihil ex ejus verbis exsculpere posse adversarios, quo illam suppositionis merito suspectam reddere possint.

At enim Dionysius Corinthiorum episcopus apud Eusebium (34), ad Soterem papam rescribens, unius epistolæ Clementis, et quidem prioris, meminit hisce verbis : Τὴν σήμερον οὖν Κυριακὴν ἁγίαν ἡμέ-

ραν διηγáγομεν, ἐν ἧ ἀνεγνώκαμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολὴν, ἣν ἐξομνᾶτε ποτε ἀναγινώσκοντες νοθεύεισθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν. « Hodie sanctum diem Dominicum trans egimus, in quo vestram legimus epistolam, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam a Clemente scriptam, unde optimis munitis instruemur habebimus. » Hinc infert Græbius (35), unam a Clemente scriptam ad Corinthios epistolam; quam τὴν προτέραν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν Dionysius appellat, quod scilicet ad Ecclesiam Corinthiacam prius ea missa fuerit, quam Soter suam deinceps eidem inscripserit. Esto : meminert hic Dionysius prioris tantum Clementis epistolæ : neque enim placet Beveregii sententia (36), conjicientis episcopum Corinthiorum, ommissa Soteris epistola, de utraque Clementina verba fecisse. Minus item nobis probatur quod alii arbitrantur, Dionysium nempe illam Clementis epistolam, quæ publice legebatur, ideo fortasse προτέραν vocasse, ut eam ab altera Soteris ad Corinthios pariter scripta distingueret. At his missis, num propterea ritè cum Græbio colligas, post ævum demum Dionysii vertente sæculo II ita scribentis, Clementinam secundam fuisse confictam? Hoc unum scilicet ex iis confici posse videtur, fuisse in more positum institutoque Corinthiorum Ecclesiæ, priorem quidem Clementis epistolam legi, posteriorem vero non item. Numquid demum tunc temporis erant legendæ in publicis Ecclesiarum conventibus omnes non apostolorum modo, sed etiam apostolicorum virorum epistolæ; ut proinde posterior Clementina censenda sit pseudepigrapha eo nomine, quod de illius lectione in conventu Corinthiaco nullam injiciat mentionem Dionysius? Cum itaque priorem quidem, minime vero posteriorem, in cœtu ecclesiastico perlegi consuevisse ab episcopo Corinthiorum ediscamus; hinc sane perspicimus, cur priorem *eximiam prorsus atque mirabilem* appellarit episcopus Cæsariensis; de posteriore vero scripserit, illam *minus notam fuisse neque a veteribus usurpatam*. Sic ferme argumentatur Coutantius, a quo pedem non discedit nuperus dissertator Romanus.

VI. Pergamus porro. Subdit præterea vir eruditus, suppositionis suspicionem sibi injicere sententiam e libro quodam apocrypho acceptam, quæ in hujus epistolæ capite 11 exstat, cum jam et in prioris capite 23 paucis mutatis occurrat. Eamdem objectionem deinceps repetiit Hermannus Venema in epistolis, quas Clementinarum epistolarum editioni Wetstenianæ nuper opposuit (37). Hinc enim iudicium sumi posse satis apertum existimat, quo epistolæ secundæ alius a Clemente scriptor statuatur.

(29) *Hist.*, lib. III, cap. 18.

(30) *Clem.*, Epist. II, cap. 1.

(31) *Bibl. cod.* cxxvii.

(32) *Ad ann.* 318, §§ xc, xcv.

(33) *Opp. Athan.*, tom. I, part. 1, pag. 243.

(34) *Hist. eccl.*, lib. IV, cap. 23.

(35) *Spicil.*, tom. I, pag. 266.

(36) *Cod. can.* lib. II, cap. 9, § x, pag. 115.

(37) *Venem.*, Epist. 2, § XXI, pag. 78.

sime dimensa, supplevit et minio rubro notavit; A plaria quæ eorum uterque cum ms. codice quam eo nimis consilio, ut quæ in laceris membranæ temporis injuria consumpta desiderabantur, ab iis quæ addita vel suppleta fuerint lectores facilius secernerent. Quæ quidem supplementa Juniana posteriores editores, ut uncialis clausa typis imprimerentur, diligenter curarunt. Magna enim vero et laudanda Junii solertia, si fides ipsi adhibenda. Verum secus sentiunt de eo deque ejus labore in describendo ms. Alexandrino viri longe doctissimi, Wottonus (1) in primis, Millius (2) et Grabius (3): ut proinde minus recte cenauerit Fellus (4), et actum scilicet irritò conatu acturum fuisse illum, qui post Junium ad exemplar Alexandrinum omnia denuo exogisset: siquidem, subdit, ea habetur de eruditione, industria et fide D. Junii apud omnes fama, ut eandem suspitione aliqua labelactare, non incivile modo, sed iniquum prorsus videatur. »

At pretium fuerit operæ hic in medium proferre, quæ de Juniana Clementinarum Epistolarum editione fuere ab ipso Grabio adnotata. Sic autem se habent (5): « Quæ ex collatione (ms. codicis Alexandrini) emendationem præbent, ad hæc fere capita reducuntur. I. Nonnulla in editis omittuntur quæ in prototypo exstant, ut ex versione Latina constat. II. Haud pauca vocabula litteris miniatis eduntur, quæ in codice exstant; quod factum esse a typothetis verisimile est. III. Sunt haud pauca, quæ non recte exscripsit editor. IV. Nonnulla aliter scripta sunt, quam editor representavit ex singulari quadam ejus opinione; qua adduci non potuit, ut scriptionem veterem aliter exhiberet, quam secundum vulgarem scribendi morem. V. Sæpe cum ipse male exscripserit, correctionem ex conjectura addit ad marginem; quæ correctio in ipso codice reperitur. » Hactenus Grabius. Quibus ergo vitis laborant editiones ferme omnes, utpote quæ fuere ad Junianam exactæ: quod quidem liquido patet ex Wottoniana, omnium emendatissima.

Hæc igitur Cantabrigiensis satis luculenta *ἔκδοσις* in vulgus prodit anno 1718, summa cura Henrici Wottoni elaborata. Eam enim haud semel exigens V. C. ad fidem ms. codicis Alexandrini, adhibito etiam Junii edito cum eodem codice a Millio atque a Grabio collato, Junianum textum quem cæteri editores sunt secuti, octogies emendavit supplevitque; quæ vero aberant a ms. exemplari, atque a Junio litteris miniatis designabantur, minutioribus typis imprimenda curavit. Sed præstat Wottonum ipsum audire, qui consilium studiumque suum in hac editione adornanda hisce verbis exponit (6): « Cum primum mecum decrevissem editionem S. Clementis in me suscipere, Grabii Millique exem-

accurate contulerat, mihi comparavi, atque illorum collationes et emendationes diligenter ad oram libri mei adnotavi. Quod cum egissem, ms. codicem quanta fieri potuit diligentia plus quam semel de novo contuli; quem, cum unicus sit, usque ad litteram secutus sum, præterquam in abbreviationibus, quas hoc in loco potius adnotandas duxi. Hujusmodi sunt: ΘΞ pro Θεός, ΚΞ pro Κύριος, ΙΞ pro Ἰησοῦς, ΧΞ pro Χριστός, ΙΙΝΑ et ΙΙΝΞ pro Πνεῦμα et Πνεύματος, ΟΥΝΟΞ pro οὐρανός, ΑΠΟΞ pro ἄνθρωπος, ΙΞΑ et ΙΗΑ pro Ἰσραήλ, ΙΑΜ pro Ἰερουσαλήμ, ΙΙΡΑ pro πατέρα. Ubi vero codex ms. discedit a vulgari scribendi ratione, vel parum rectè se habet, veram ac usitatorem scribendi rationem, ut et lectiones, emendationes et conjecturas Junii, Boisii, Cotelerii, Felli, Colomesii ac Clerici, inter variantes lectiones posui. Plurimas etiam in locis textum emendavi et suæ integritati restitui, ubi parum recte a Junio describebatur. — Quæ me ad hanc editionem suscipiendam præcipue impulerunt, hæc fuerunt: ne deesset emendatio Græci textus editio, etc. » Hanc autem Wottonianam editionem, omnium licet accuratissimam, qui deinceps epistolas Clementinas typis excuderunt viri eruditi, si Richardum Russelium excipias, præteriere inconsultam. Quod quidem mirum, si minus de reliquis, at saltem de Clerico qui eandem præmanibus habuit: ex ea enim selectiores Boisii adnotationes a Wottono tum primum editas descripsit, quas in secundam Amstelodamensem Patrum apostolicorum editionem Cotelerianam transtulit. At eo in primis nomine illam insuper habuisse videtur Clericus, quod editor Cantabrigiensis tum Eduardi Bernardi notulas quibus Epistolæ ἡ ἀθεύετλαν elevare conatus est exsufflarit, tum ipsamet Clericum identidem haud immerito castigavit.

Quandoquidem vero Russelii mentio incidit, illud interest adnotare, industrium hunc editorem in suis *Patrum apostolicorum operibus genuinis*, Londini anno 1746 evulgatis, Wottonianam editionem præ cæteris sibi sequendam jure censuisse. Qui et ad calcem secundæ partis voluminis ἡ laudabili consilio pleraque subjecit adnotata, ex Joannis Millii apographo accurate ad ms. codicis Alexandrini fidem exacto descripta: quæ quidem adnotata Wottonum prætermisisset, quamvis et ipse apographum Millianum sibi comparasse asseveret, miror enimvero; eo vel maxime quod nonnulla in iis reperiantur, quibus ex eodem ms. vetustissimo codicum editorum lectio passim exactior redditur.

Neque porro illud prætermittendum, V. C. Joanni Ludovico Frey, qui anno 1742 *Epistolas Patrum*

(1) Prolegom. ad Bibl. polyglott., sect. ix, § 31.

(2) Apud Russel., edit. PP. Apost., tom. I, part. II, p. 256.

(3) Prolegom. ad vers. LXX, cap. II, § 1.

(4) Præfat. ad epist. I Clem., edit. Oxon., 1669.

(5) Apud Wottonum ad calcem epist. Clem., pag. 102.

(6) Præfat., p. ccvii.

apostolicorum typis Basileensibus consignavit, Wottonianum exemplar, quod quidem exoptabat, videre tam demum licuisse, cum jam epistola Clementis a prelo evasisset: ut proinde posteriorem tantummodo paulo emendatiorem exhibuerit. Qualemcunque tamen hujus editionis Freyanae, alioqui satis nitidae, defectum supplere admisit est vir eruditus Antonius Birrius in *publico Specimine*, eidem Basileae anno 1744 edito, atque conjecturis haud penitendis ad textum Clementinum editionis Wottonianae ulterius adhuc detergendum referto. Hujus autem Speciminis Birriani exemplar cum frustra diu conquisivissem, summo licet studio expetitur, voti tandem competentem me fecit vir liberaliter eruditus Gaspar Hagenbuchius, a quo una cum litteris humanitatis et officii plenissimis Turico Helvetiorum dono illud accepi: quo quidem nomine viro optimo gratias ago et habeo.

His itaque aliisque subsidiis instructus, ad eam quam hic profero editionem parandam elaborandamque me contuli: quo quidem in opere quantum industriae ac studii adhibuerim, aliorum esto iudicium. Illud sane affirmare ausim, Clementis Epistolas ad Corinthios nunc demum prodire multo castigatiores, quam hactenus fuere in vulgus emissae: tot enim loca sunt restituta, tot mendae sublata; ut perpauca, si qua sunt, adhuc emendanda superesse videantur. Cum vero in textu Graeco emaculando summa cum laude praee omnibus versatus fuisse videatur Henricus Wottonus, solertem huic editorem ferme ubique sum assectatus: ea tamen adhibita ratione, ut nonnulla quandoque in notis subjecerim ex Millii praesertim apographo, quae vel ipsum editorem Cantabrigiensem fugerunt, ut modo praemonui; quin et in medium protulerim aliquot virorum eruditorum conjecturas, Birrianas in primis, quae ad veram lectionem eruebant, ubi textus defecit, propius accessisse visae sunt. Interpretationem Cotelierii a Coutantio recensitam retinui, nisi aliter suaserit exactior codicis Alexandrini collatio, a Wottono et Millio instituta; sicubi enim ex fide ms. lectio vulgata reformanda fuit, interpretatio quoque ut ad textum Graecum exigere oportuit. Adhaec, Veterum testimonia praemisi ex Cotelieriana editione desumpta; quibus tamen alia nonnulla intexui, caeteris aut praetermissa aut invisita. Fragmenta item Clementina adjecti, ex iis potissimum petita quae Coutantius concessit: at locum Irenaicum ab ipso recitatum omisi, quem potius inter testimonia referendum censei; in eo namque non aliquid novi, sed tantum Epistolae I synopsin Irenaeus exhibuisse perhibetur, ut cuilibet diligenter attendenti compertum fiet: quod quidem magno Ecclesiae annalium parenti jam pridem suboluit (7), cum adhuc Clementis textus in bibliothec-

arum latebris delitesceret. Summaria denique capita e Coutantiana et Freyana editionibus contexta subjecimus.

II. Jam vero, ut de harum epistolarum praestantia et sinceritate disseramus, celeberrima est, quod omnes eruditi norunt, quae prior Corinthiis inscribitur: *Ἰκανοτάτη γραφή* dicta S. Irenaeo, *Ἐπιστολὴ μεγάλη τε καὶ θαυμασία* Eusebio: atque adeo tantum non canonica, eam apud omnes auctoritatem obtinuit, ut perinde ac reliquae apostolorum Epistolae, publice aliquibus in ecclesiis lecta fuerit: quod quidem praeter Eusebium, Hieronymum aliosque veteres scriptores, testatur antiquior Dionysius Corinthiorum episcopus (8). Haec sane priscum Evangelii vigorem spirat: stylus quam proxime ad Novum Testamentum accedit: res verbaque ipsa desumpta in primis ex Epistolis Paulinis: denique nihil fere in ea reperiri contingit, quod primava nascentis Ecclesiae incunabula non referat, nihilque quod virum plane apostolicum non maxime deceat.

At quamvis hujusmodi venerandum sacrae antiquitatis monumentum a plerisque vetustis locupletissimis testibus quos eidem praemisimus, usquequaque astruatur; atque, simul ac ex antiquissimo ms. codice Alexandrino illud in lucem fuit editum, summo eruditorum ferme omnium consensu, sincerum omnino quantumcunque est, agnitum fuerit, receptum comprobatumque: non defuere tamen hoc et superiore saeculo, qui vitium idem mireque interpolatum obfirmate contenderint. Eos inter primas tenet Eduardus Bernardus, cujus notulae in utraque Amstelodamensi Cotelieriana Patrum apostolicorum editione comparent: quibus nimirum in id operis potissimum omni adhibito conatu incumbit vir *χρησιμώτατος*, quo hanc epistolam a plano improbo misere sedatam suadeat, qui Clementi Romano innumeras Clementis Alexandrini lacinias adsuerit. Severioris autem hujus critici placita Joanni Clerico verumque probantur, qui ea primus in vulgus emisit. Utrumque porro, sed Bernardum praesertim, solide refutavit laudatus Henricus Wottonus in notis ad Clementinas epistolas, quarum editionem eo potissimum nomine a se adornatam profitetur (9). Verum haud pigeat ipsummet accuratissimum editorem hac de re disserentem audire (10): Irriti sunt, inquit, hujus (Bernardi) conatus; qui enim hoc modo ex Clemente Alexandrino arguit, aut eum non probe novit, aut mala fide agit: eadem enim ratione actum erit de authentia et fide eorum omnium, qui a Clemente Alexandrino usquam citantur, scriptorum. Nemo enim Patrum majori licentia est usus in citandis auctoribus, sive sacris sive ethnicis; cum ei in more sit, non integra auctorum verba semper

(7) Baron., ad ann. 95, num. 2.

(8) Dionys. Corinth. apud Euseb. *Hist. eccl.* lib. iv, c. 23.

(9) Praefat. ad Clement. Epist., p. 207.

(10) In not. ad Clem. Epist. 4, cap. 9, p. 40.

recitare, sed pro arbitrio suo nunc contrahere, A drini ex quo descriptum est pretiosum illud χειμήλιον, tum ex veterum Patrum testimoniis, nos eandem omnino epistolam habere, quam habuit vetusta Ecclesia; quam audierunt in sacris caetibus primævi Christiani, dum adhuc ejus lectionis usus vigeret; quam denique legerunt Dionysius Corinthius, Clemens Alexandrinus, Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, et cæteri.

Vernum si altius adhuc assurrexisset vir clar., vetustis illis Ecclesiæ scriptoribus vetustiore etiam addere poterat Polycarpum, sanctissimum Smyrnensem episcopum et martyrem, qui eandem Clementinam Epistolam manu versasse, quin et nonnulla ex ea pene verbo tenus excerpta in suam ad Philippenses Epistolam transtulisse perhibetur. B Neque fortasse otiosum fuerit, quæ viris eruditibus nobisque observata de Polycarpiana lectione occurrunt, in unum congesta atque invicem comparata in medium proferre. En itaque locorum aliquot parallelismum institutum.

Epist. I Clementis ad Corinthios.

Cap. I. Γυναιξίν τε — παρηγγελλετε, στεργούσας καθ' ἰκόντως τοὺς ἀνδρας ταυτων — πάνυ σωφρονοῦσας.

Cap. V. Πέτρος — οὕτω μαρτυρήσας ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης.

Cap. VII. Διὸ ἀπολείπωμεν τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἐλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως ἡμῶν κανόνα.

Cap. IX. Διὸ ὑπακούσωμεν τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐνδόξῃ βουλήσει αὐτοῦ [θεοῦ] — ἀπολιπόντες τὴν ματαιοπονίαν, τὴν τε ἔριν, κ. τ. λ.

Cap. XIII. Μνημημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὓς ἐλάλησεν διδάσκων — ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἐν αὐτῷ μετρηθήσεσθε ὅμιν.

Cap. XXI. Ἴδωμεν πῶς ἐγγύς ἐστιν [ὁ Κύριος] καὶ δεῖ οὐδὲν λήθηεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα — ἐρευνητῆς γάρ ἐστιν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων.

Ibid. Τοὺς νεοὺς παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ· τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διαρθρώσωμεθα· τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγνείας ἦθος ἐνδειξάσθωσαν· τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίας, ἴσῃν παρεχέτωσαν. D

Ex haecenus allatis collatisque locis manifeste liquet, ut quidem arbitrator, ab ultima usque antiquitate Polycarpe, Joannis evangelistæ discipulo, fuisse perfectam Clementis Romani Epistolam qua de agimus, eamque præ oculis habuisse sanctum Smyrnensem antistitem, dum suam scriberet ad Philippenses: unde orta similitudo illa, quæ non solum eundem stylium ubique, sed eadem quoque pene verba referre haud semel videtur. Cum itaque in Polycarpiana perbrevis Epistola tot appa-

Epist. Polycarpi ad Philipp.

Cap. IV. Διδάξωμεν — τὰς γυναῖκας ὁμῶν — στεργούσας τοὺς ταυτων ἀνδρας, ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ — ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ.

Epist. Polycarpi ad Philipp.

Cap. IV. Διδάξωμεν — τὰς γυναῖκας ὁμῶν — στεργούσας τοὺς ταυτων ἀνδρας, ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ — ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ.

Cap. IX. Πέτρος καὶ Παῦλος — οὗτοι πάντες — εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ.

Cap. VII. Διὸ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν — ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παραδοθέντα λόγον ἐπιστρέφωμεν.

Cap. II. Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς δεσφύας, δουλεύσατε τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην.

Cap. II. Μνημονεύσαντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος διδάσκων — ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεσθε ὅμιν.

Cap. IV. Γινώσκ. — δεῖ [ὁ Θεός] πάντα ἡμῶν σκοπεῖται, καὶ λήθηεν αὐτὸν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, οὔτε τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.

Ibid. Διδάξωμεν — τὰς γυναῖκας ὁμῶν [πορευέσθαι] ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγνείᾳ — καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ Ἰησοῦ ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ.

reant Clementinis vestigia; hanc unam ob causam, Bernardi, Clerici ac Moshemii conjectationes de hujus lacinialis ex Clemente Alexandrino desumptis, omnino evanescent oportet.

Neque alii profecto desunt, qui ejusdem Epistolæ sinceritatem in dubium revocent; quod nimirum nonnulla fabulosa præ se ferat; quod aliqua in ea desiderantur a vetustis Patribus allegata, etc. Sed hos morosiores criticos missos facimus: tum quod eorum objectiones fluxo adeo talo nitantur, ut pe-

(11) Potter. ad Clem. Alex. Strom. lib. iv, cap. 18, p. 610, not. 4.

(12) Instit. hist. Christ. major. sæc. 1, p. 212-215.

(13) Prefat. ad Epist. SS. PP. apostol. circa med.

dom cum singulis conferre haud expediat, tum in primis quod a plerisque viris eruditissimis res abunde satis fuerit pertractata. Firmum igitur ratumque sit, germanam omnino esse priorem Clementis epistolam, quæ utinam ad nos integrapervenisset! quidquid enim in ea continetur, tempora plane apostolica refert; neque ullum ex omni retro-antiquitate quispiam testem produxerit, qui homines cordatos de illius sinceritate merito accipites reddere valeat.

III. Posterioris item ad Corinthios Epistolæ Clementinæ, sunt qui non solum veritatem, verum etiam antiquitatem impugnant. His nuper etiam accessit haud incolebris criticus Hermannus Venemius in Epistolis Harlingæ evulgatis, eo potissimum nomine, quo epistolarum Clementis a clar. Wetstenio haud ita pridem editarum integritatem everteret: qua de re mox inferius. Ne itaque officio nostro decesse videamur, Cotelierum, Bullum, Coutantium aliosque viros doctos assectati, adversariorum objectionibus facere satis operæ pretium existimamus.

Observandum itaque primum Epistolam utramque ex uno superatite vetustissimo codice Alexandrino in lucem proditisse. Scilicet; codex iste quatuor voluminibus constans, præfixum habet indiculum librorum utriusque Fœderis, ab ejusdem librarii manu characteribus uncialibus exaratum: quem integrum exhibet Beveregius (14), et quidem sumptis fide descriptum, adeo ut ne lacunas quidem suppleverit, sed ubi litteræ quasvis erant vetustate abraße, ibi interstitia accurate dimensa reliquerit: quod itidem præstitit ex Beveregio Humfredus Hodius (15); et deinceps, at non pari religione, Joannes Ernestus Græbius (16). In hoc igitur indiculo sub finem, litteris grandioribus absque accentibus et spiritibus quibus caret, sic legitur:

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ Ε. . . . . ΑΗ Α
 . . . . . ΕΝΤΟΣ Ε. . . . . ΑΗ Β

Quas autem præ se fert hic indiculus duas Clementis Epistolas, eas exhibet ad calcem ejusdem ms. codicis volumen quartum: priorem quidem sic inscriptam, ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΗΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α; posteriorem vero sic, ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β; ut videre est apud Wottonum, solertissimum laudati codicis exscriptorem. Ex hoc igitur Alexandrino exemplari comperitur est, primo, duas Epistolas Clementem scripsisse; deinde utramque fuisse Corinthiis inscriptam. Licet enim posterior, ex librorum fortasse incuria, prænotata πρὸς Κορινθίους haud compareat; quidni et eam ad Corinthios missam existimemus, cum prioris inscriptio hac de re satis superque indubios nos reddat? Enimvero neque prior legitur in indiculo fuisse ad Corinthios perscripta. Quis

porro ne illam quidem Corinthiorum nomine signatam ex ejusdem indiculi silentio jure arguat?

Neque item silentium nos moveat Eusebii, et qui cum secuti sunt, Hieronymi atque Rufini; qui dum Epistolæ secundæ meminerunt, Ecclesiæ Corinthiæ fuisse illam inscriptam non perhibent. Cum enim laudati scriptores, ut recte Coutantius, memorata priore Clementis ad Corinthios Epistola, statim subdant: *Fertur et altera*, neque ad alios hanc alteram scriptam esse designent, eam quoque ad eandem scriptam intelligere merito existimantur; alioquin, si ad alios missam nossent, neque id inuissent, hæc ipsorum reticentia jure ac merito negligentis culpanda videretur. Quid quod Dorotheus archimandrita, Joannes Damascenus et Nicon monachus secundam Clementis Epistolam, et quidem ad Corinthios scriptam, legerunt, ejusque unum alterumve fragmentum apud illos servatum etiamnum reperimus? Quid quod vel ipse Photius semel iterumque palam testatur, sibi lectum libellum in quo Clementis Epistolæ duæ ad Corinthios continebantur, ejusque de utraque judicium mire consonat cum his quæ adhuc supersunt? Consulens infra veterum testimonia Epistolis Clementinis præmissa, fragmentaque illis subjecta. Si quid ergo negotii facessant antiquorum Eusebii, Hieronymi ac Rufini loca haud satis aperta, quod tamen vix admiserim, hinc procul dubio difficultas omnis tollatur oportet; cum diserta posteriorum scriptorum verba, priorum et sententiam explanent et testimonia confirment.

Ex his itaque compertum habemus, ut equidem existimo, haud parum ponderis ad asserendam Clementi Romano hanc secundam Epistolam, habere auctoritatem codicis Alexandrini, proximo ut videtur sæculo post conciliam Nicænam ex antiquiore profecto exemplari descripti. Ex eo enim liquet utramque Clementinam Epistolam non solum inter canonicas Scripturas perinde recensitam fuisse, ac si utraque vere canonica esset, verum etiam ambas propterea in sacrorum Librorum censu locum habuisse, unaque cum aliis canonicis libris fuisse compactas, quod utraque tuæ temporis in eorum ecclesiasticis vel legi solet, vel saltem sacre publicæ lectioni destinaretur. Quod quidem magis adhuc confirmatur ex canonibus apostolicis, circa sæculi III medium collectis: in horum enim canonum ultimo, sacrarum Scripturarum recognitionem proferente, post enumeratas apostolorum Epistolas statim subjiciuntur Κλήμεντος ἐπιστολαὶ δύο: quæ profecto eadem fuisse videntur cum his quas Alexandrini codicis indiculus exhibet; eo vel maxime quod eodem plane ordine quo laudatus indiculus, canon iste apostolicus illas digerat: ut proinde nulla subsit dubitatio, quominus utriusque

(14) Cod. can. Eccl. prim., lib. II, cap. 9.

(15) De Bibl. text. orig., lib. IV, cap. 4, p. 649.

(16) Prolegom. ad vers. LXX, tom. I, cap. 1, § 2.

recensiois locus sit accipiendus de duabus Epistolis Corinthiacis, quorum auctor fuerit Clemens Romanus.

Hinc itaque meritissimo exploditur a viris doctis Vendelini et Dodwelli (17) opinio, quæ Græbio (18) quoque aliisque probatur: homiliæ scilicet partem esse, quæ inscribitur secunda Epistola; illiusque fragmentum satis longum quod etiamnum superest, ad veterem διδαχὴν Clementinam esse omnino amandandum: quin et eo processit ipse Dodwellus intemperantioris critices sectator studiosissimus, ut loca nonnulla ejusdem Epistolæ stylum eclogarium hypotyposeon Clementis Alexandrini referre professus fuerit, adeoque immistos invicem duos illos fuisse Clementes conjecerit. Sed censores istiusmodi mittamus, qui a veritate longe aberrare noscuntur. Quam enim cauones apostolici, quam pervetustus codex Alexandrinus, quam denique Eusebius, Hieronymus, Dorotheus, Damascenus, Photius, et cæteri summo consensu *Epistolam* nuncupant, eam vero nonnisi conjectando in *Homiliarum* censum referre atque inter supposititia *Clementina* collocare: id tum demum esse hominum otio abutentium, qui non rationem in disputando sequantur, sed sive contentiois sive novitatis studio se abripi sinant: ut propterea eorum opinio veterum sententiæ non solum non præferenda, sed ne conferenda quidem cum illa videatur.

IV. Neque demum singillatim acceptæ adversariorum objectiones tanti sunt ponderis, ut hanc Epistolam suppositionis suspectam reddere valeant. Joannes Morinus, vir cætera doctus, eandem a sanctis Patribus adulterinam fuisse habitam secum reputans, sed immerito ut mox patebit, quo id magis adhuc astruat, ab ipsius Epistolæ stylo argumentum desumit, et quidem acrius fortasse quam decebat. « Illius stylus, inquit (19), ut prioris non est simplex, sed argutus; non sponte fluens, sed pro auctoris captu studiose elaboratus; non ἀπαιροδικῶς et nonnunquam ἀνανταπόδοτος sed verborum ambitum, antitheses earumque redditionem ambitiose affectat. » Hæc Morinus, cujus sententia Richardo quoque Simonio probari videtur (20). Infirmari equidem nolim haud leve aliquando argumentum ex dissimilitudine styli suppetere, quo alicui scriptori opus abjudicetur, aliique addicatur; dummodo tamen reliqua rite cohæreant. Verum hunc canonem criticum non esse nimium urgendum, nemo non videt: siquidem, ut optime Cotelerius quem sequitur et Græbio (21), styli dissimilitudo ab eodem scriptore pro varietate temporum et causarum oriri potuit.

A Neque desunt exempla, quibus hujusmodi assertum comprobetur. Ut autem unum vel alterum proponamus, *Epistolam ad Hebræos* non esse apostoli Pauli, sed vel Barnabæ vel Lucæ vel nostri Clementis, e styli caractere veterum nonnulli existimarunt, Origenes (22), Eusebius, Hieronymus, aliique antiquiores. Attamen quam fluxa sit hæc sententia, cum ex *Epistola II Petri*, tum in primis ex ipsius *Epistolæ ad Hebræos* contextu satis liquet, ut præ cæteris nervose rem astruit Joannes Millius (23). Idem iudicium latum olim fuisse de Petri *Epistola II* testantur iidem scriptores quorum modo meminimus (24). Verum et hic frustra censitum ex dissimilitudine styli, eas Epistolas duos scriptores prodere, quas unius Petri esse luculenter aliunde constat. De auctore itidem *Apocalypseos*, aliis quidem nominibus, at præsertim e styli ratione antiquitus dubitatum, utrum fuerit Joannes apostolus. Dionysium Alexandrinum apud Eusebium (25) si audiamus, *Evangelium* Joannis et ejusdem *Epistola I* sibi mutuo cohærent; atque in omnibus, si recte perpendis, unum idemque utriusque scriptionis genus evidenter apparet; *Apocalypsis* vero ab utroque illo scripto aliena est et extranea. At quam parum hac in re tribuendum sit Dionysii Alexandrini auctoritati, norunt eruditi, ut abunde satis ante oculos posuit vir doctus modo laudatus (26).

Ex hæcenus allatis exemplis manifeste liquet, mea quidem sententia, quam tenui tibi fultum sit argumentum e styli dissimilitudine sumptum, quo *Epistola II* abjudicetur Clementi. Jam cætera prosequamur.

V. Morinum modo audivimus, nullo teste adhibito, asseruisse hanc epistolam a sanctis Patribus tanquam adulterinam fuisse habitam: quæ quidem sententia nonnullis quoque aliis probatur. Jurene, an secus, videamus. De hac ipsa epistola Eusebii testimonium hujusmodi habemus (27): Ἰστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆ· οὐ μὲν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γνῶριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρημένους ἴσμεν. « Sciendum est autem, quod e secunda quædam Clementis epistola esse dicatur: verum hanc non perinde ac priorem notam esse comperimus; quoniam nec veteres ea usos esse novimus. » Quem locum Rufinus indiligenter pro more suo ita interpretatur: *Dicitur tamen esse et alia Clementis epistola, cujus nos notitiam non accepimus.* Neque magis accurate Hieronymus: *Fertur secunda esse ex ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat.* Photius autem ad Hieronymi sententiam accedens, hæc habet (28): Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς

(17) Dodw., *Dissert. in Iren.* § xxix, p. 53.

(18) *Spicil.*, tom. I, p. 268.

(19) *Exercit. biblic.*, lib. I, exerc. IX, cap. 4, § IX.

(20) *Bibl. chois.*, t. I, chap. 28, p. 282.

(21) *Spicil.*, tom. I, p. 268.

(22) Origen., apud Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 25.

(23) Prolegom. ad N. T., n. 85. seqq.

(24) Origen., *Comment. in Joan.*, tom. V, p. 88. Euseb., l. c.; Hieron., *De vir. illustr.*, cap. I.

(25) *Hist. eccl.*, lib. VII, cap. 50.

(26) Mill., l. c. num. 176, seqq.

(27) *Hist. eccl.*, lib. III, cap. 38.

(28) *Bibl. cod. cxiu.*

τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται. « Quæ autem **A** secunda ad eosdem (Corinthios) dicitur, ut notha rejicitur. » At rectius ad mentem Eusebii Nicephorus (29) : Καὶ ἄλλη δὲ αὐτοῦ φέρεται ἐπιστολή, τῆς προτέρας κατὰ πολὺ ἀποδόουσα· περὶ ἧς ὁ αὐτὸς φησιν Εὐσέβιος, μὴ ἐν ἐπιστήμῃ ταύτης τοὺς ἀρχαίους εἶναι. « Fertur et aliq̄ ejus (Clementis) epistola, priore longe inferior; de qua dicit idem Eusebius, veteres ejus notitiam non habere. » Ex his itaque testibus uni Eusebio standum, nemo non videt: fides enim penes auctorem, non autem penes interpretes aut exscriptores. Photius vero minime audiendus, qui multo recentior est quam ut ipsi assensum præbeamus: neque enim ullius testis antiquioris auctoritatem adducit. Quid igitur Eusebius? Neque a veteribus reprobata dicit posteriorem epistolam, neque prodit veteres ejus notitiam non habuisse, neque illam scribit inter adulterina rejectam; sed tantam « priore minus notam fuisse, neque a veteribus usurpatam. » Cedo, num inde consequitur epistolam nostram fuisse reprobata, ignotam, postulataque νοθεύας? Aliud enim verò est minus cognitum, aliud ignotum omnino; atque aliud est non uti, aliud reprobare atque inter supposititia referre. « Quemadmodum igitur, verbis utor cl. Cotelerii, non possumus nunc, post deperditos tot primorum Patrum libros, memoriam Eusebii accusare, quæ tamen non semper fida existit; ita negamus inde consequi pro pseudepigrapha necessariam habendam epistolam: cum fieri quiverit ut opus genuinum in controversiam venerit, et a primis Ecclesiæ scriptoribus non fuerit celebratum. »

Quid vero, si Eusebius Arii placitis impense addictus, de secunda Clementis epistola sic abjecte sensisset scripissetque; propterea nimirum quod in ea sanctus Pater illustrissimum de Christi divinitate testimonium ediderit (30)? Illud sane viris doctis cum veteribus tum recentioribus observatum, Cæsariensem episcopum æstu partium haud semel abreptum, in sua Historia sive non satis aperte tradidisse, sive pleraque dissimulasse, sive silentio penitus præterisse, quæ suis opinionibus novisset incommoda. Qua de re Photium (31), Baronium (32) et Montfauconium (33) consulere præstat. Verum quidquid demum senserit de secunda Clementis epistola Cæsariensis episcopus, satis compertum est nihil ex ejus verbis exsculpere posse adversarios, quo illam suppositionis merito suspectam reddere possint.

At enim Dionysius Corinthiorum episcopus apud Eusebium (34), ad Soterem papam rescribens, unius epistolæ Clementis, et quidem prioris, meminit hisce verbis: Τὴν σήμερον οὖν Κυριακὴν ἁγίαν ἡμέ-

ραν διηγáγομεν, ἐν ἧ ἀνεγνώκαμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἐξομνᾷτε ποτε ἀναγινώσκοντες νοθεύεσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν. « Hodie sanctum diem Dominicum trans egimus, in quo vestram legimus epistolam, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam a Clemente scriptam, unde optimis munitis instruamur habebimus. » Hinc infert Græbius (35), unam a Clemente scriptam ad Corinthios epistolam; quam τὴν προτέραν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν Dionysius appellat, quod scilicet ad Ecclesiam Corinthiacam prius ea missa fuerit, quam Soter suam deinceps eidem inscripserit. Esto: meminerit hic Dionysius prioris tantum Clementis epistolæ: neque enim placet Beveregii sententia (36),

conjicientis episcopum Corinthiorum, omissa Soteris epistola, de utraque Clementina verba fecisse. Minus item nobis probatur quod alii arbitrantur, Dionysium nempe illam Clementis epistolam, quæ publice legebatur, ideo fortasse προτέραν vocasse, ut eam ab altera Soteris ad Corinthios pariter scripta distingueret. At his missis, num propterea rite cum Græbio colligas, post ævum demum Dionysii vertente sæculo II ita scribentis, Clementinam secundam fuisse confictam? Hoc unum scilicet ex iis confici posse videtur, fuisse in more positum institutoque Corinthiorum Ecclesiæ, priorem quidem Clementis epistolam legi, posteriorem vero non item. Numquid demum tunc temporis erant legendæ in publicis Ecclesiarum conventibus omnes non apostolorum modo, sed etiam apostolicorum virorum epistolæ; ut proinde posterior Clementina censenda sit pseudepigrapha ec nomine, quod de illius lectione in conventu Corinthiaco nullam injiciat mentionem Dionysius? Cum itaque priorem quidem, minime vero posteriorem, in cœtu ecclesiastico perlegi consuevisse ab episcopo Corinthiorum ediscamus; hinc sane perspicimus, cur priorem *eximiam prorsus atque mirabilem* appellarit episcopus Cæsariensis; de posteriore vero scripserit, illam *minus notam fuisse neque a veteribus usurpatam*. Sic ferme argumentatur Coutantius, a quo pedem non discedit nuperus dissertator Romanus.

VI. Pergamus porro. Subdit præterea vir eruditus, suppositionis suspicionem sibi injicere sententiam e libro quodam apocrypho acceptam, quæ in hujus epistolæ capite 11 exstat, cum jam et in prioris capite 23 paucis mutatis occurrat. Eandem objectionem deinceps repetiit Hermannus Venema in epistolis, quas Clementinarum epistolarum editioni Wetstenianæ nuper opposuit (37). Hinc enim judicium sumi posse satis apertum existimat, quo epistolæ secundæ alius a Clemente scriptor statuatur.

(29) *Hist.*, lib. III, cap. 18.(30) *Clem.*, Epist. II, cap. 1.(31) *Bibl. cod.* CXXVII.(32) *Ad ann.* 318, §§ xc, xcv.(33) *Opp. Athan.*, tom. I, part. 1, pag. 243.(34) *Hist. eccl.*, lib. IV, cap. 23.(35) *Spicil.*, tom. I, pag. 266.(36) *Cod. can. lib. II*, cap. 9, § x, pag. 115.(37) *Venem.*, Epist. 2, § XXI, pag. 78.

Itane conset? Quasi vero, ut cum viro docto respondeam (38), justam suspicionis ansam ejusdem sententiæ repetitio præbeat. Quod si res ita se haberet, ætium profecto esset de pluribus veterum indubitis monumentis, in quibus passim unus idemque auctor, sive in ipso opere, sive etiam in variis, eadem Scripturarum loca easdemque sententias pro re nata sibi repetenda esse duxit. Cujus quidem rei exemplum quod mihi nunc succurrit, apud Justinum Martyrem cum in utraque *Apologia* tum in *Dialogo cum Tryphone*, luculentum satis habetur. Quid porro vetat, quo minus pro temporis institutique ratione unam eandemque sententiam in eodem opere, adeoque magis si diversa illa sint, recitet iterum idem auctor? Imo vero, quo singularis est effatum rursus in medium adductum, eo conductibilis evadit ad suadendum unum esse auctorem epistolæ utriusque, in quibus reletum pariter comparitur.

At etiam sententiam illam de qua disputamus, ex opere aliquo pseudepigrapho exceptam novimus. Quasi vero alienius operis auctoritas propterea minuat, quod illius scriptor quendam vere dicta et argumento quod jam tractat apprime congrua, ex libro non canonico forte adduxerit. Viri eruditissimi verbis utor (39). Næ, si contra secundam epistolam hæc ratio vim habeat, jam de primæ quoque integritate conclamatum est. Quid quod Photii censura epistolæ utriusque consensionem, ad loca quædam apocryphâ quod attinet, confirmans, utriusque item unum eundemque auctorem agnoscit? En peracere de his Clementinis epistolis critici hujus judicium (40): *Secunda, inquit, dicta quædam peregrina velut e sacra Scriptura subinducti, quibus ne epistola quidem prima omnino vacat. Et interpretationes quorundam locorum alieniores profert.* Hinc de utraque ita demum concludit: *Attoquin ipsa quæ in his epistolis insunt sensus, nonnihil abjecta sunt, nec continentem seriem ac consequentiam servant. Videtur nihil in posteriore notare Photium, quod non et priori cum ea esse commune pronuntiet? Photius igitur, ut jure arguit Coutantius, utriusque hac in re consensum indigitans, ad utramque pariter suscipiendam nos quodammodo inducit, hortatur, perurgit.*

Hactenus cum Græbio sumus in primis congressi; qui tamen deinceps animum mutasse perhibetur: siquidem alibi (41) locum ex Epistola II, et quidem tanquam Clementinum acceptum, contra Lucæ Mellierii Artemonii seu Samuelis Crellii cavillationes acriter propugnat: adeo ut sive Græbianæ sententiæ patronis, sive vel ipsi Græbio nihil reliqui esse videatur.

VII. Sunt insuper, qui secundæ hujus Epistolæ

(38) Coutant., *Epist. Rom. Pontif.*, pag. 59, § v.

(39) Mill., *Prolegom. ad N. T.*, n. 147.

(40) *Bibl. cod. cxxvi.*

(41) *Annot. ad G. Bulli defens. fid. Nic.*, sect. II, cap. 5, § 5. pag. 62.

A. veritati locum objiciant e pseudo-Justino desumptum, qui sic se habet (42): *Εἰ τῆς παρουσίας καταστάσεως τὸ τέλος ἐστίν, ἢ διὰ τοῦ πυρὸς κρίσεως τῶν ἀσεβῶν, καθὰ φασιν αἱ γραφαὶ προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων, ἔτι δὲ καὶ τῆς Σιβύλλης, καθὼς φησιν ὁ μακάριος Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ, κ. τ. λ.* « Si præsentis rerum status finis, est implorum per ignem judicium, prout testantur Scripturæ prophetarum et apostolorum, atque insuper Sibyllæ, ut ait beatus Clemens in Epistola ad Corinthios, » etc. Ad quæ quidem verba plura erudite observat Cotelierius, atque ex eo Coutantius aliique. Verum, illa missis, in medium proferre libet, quæ ad hunc pseudo-Justini locum adnotavit nuperus operum S. Justinii editor Parisiensis: « Cum Sibyllini versus, inquit, referantur in *Constitut. apostol.* lib. v, quod opus sub nomine Clementis ferebatur, conjici posset nostrum hunc scriptorem, memoria effluente existimasse, hæc Sibyllæ testimonium quod in *Constitutionibus apostolicis* legatur, in Epistola ad Corinthios exstare. Si minus placeat hæc conjectura, illud saltem cum doctissimis viris asseverare non dubitabo, nostrum scriptorem minime cum eis facere, qui ejus testimonio utuntur, ut Epistolam S. Clementis secundam minime genuinam esse probent, sed hominis factum cui noti erant Sibyllini de extremo judicio versus, multe recentioris S. Clemente: Ut omittam pseudo-Justinum in ambiguo reliquisse, utrum S. Clementis Epistolam citaverit, quis ignorat multa Sibyllis oracula, propheticia sententiis consentanea, attribui solita fuisse, antequam prodirent carmina illa Sibyllina? Quorum artifex non videtur facinus suscepturus, aut saltem optatos fraudis exitus habiturus, nisi jam tum animis insedisset anticipata de Sibyllinis predictionibus opinio. » Hactenus vir ille doctus. Qui autem hæc de re plura scire gestiunt, eos ad scriptores modo laudatos remittimus.

VIII. Reliquum est ut alius adversarii neque incelebris neque indocti, Hermanni Venemæ, objectionibus occurramus, quibus hujus Epistolæ quæ de agimus, integritas vehementius impetitur. Et in prima quidem Epistolarum suarum (43) quarum modo meminimus, in eo solus est vir clar. quo probet, non tantum Hieronymum doctorem maximum ad secundam Epistolam Clementinam respexisse, dum nos edocuit S. Clementem *ad spirituales et evangelicos eunuchos* scripsisse, *omnemque pens sermonem suum de virginitatis puritate contexuisse*, verum etiam S. Epiphanium in eandem oculos habuisse intentos, dum de ipsius Clementis *Epistolis encyclicis* sermonem habuit. Nec ita multo post, sui penitus oblitus vir eruditus, quod profecto mirari subit, plura congerit (44) quibus evincat, alium om-

(42) *Quæst. ad orthod. Respons. ad quæst. LXXIV*, Inter. Opp. S. Just. M.

(43) *Epist. I*, ad cel. P. Wesseling., § 10, p. 15.

(44) *Epist. II*, ad cl. T. Hemstlerus., § 20, p. 76.

nino esse a Clemente nec eo paulo recentiore, A cui hæc ipsa Epistola referatur accepta. Nollem factam enimvero : quid loquat? An longa illa disputatione quam primum contexuit H. Venema, nos ludere voluit? An vero Hieronymum et Epiphanium ita bardos existimavit, ut pro fetu Clementino Epistolam reciperent supposititiam? Nimirum vir criticus ad subtrahendam Clementinarum Epistolarum *De virginitate* integritatem, telaque clar. Wetstenii editoris declinanda, primum quidem ad posteriorem Clementis Corinthiacam Epistolam velut ad asylum confugit, nullumque non movet lapidem quo hanc Epistolam demonstraret illam ipissimam esse in quam digitum intenderunt veteres, Hieronymus in primis atque Epiphanius : postmodum autem, perinde ac de triumpho securus, in eandem consurgit secundam Corinthiacam Epistolam, quam commentitiam esse nobis persuadere conatur; nihilque pensi habet, dummodo unius prioris ad Corinthios Epistolæ auctor Clementis esse videatur. Age nunc, illa discutiamus posteriora, quæ ad ejus suppositionem evincendam vir doctus adducit.

Primum igitur argumentum ex eo petit H. Venema (45), quod auctor Epistolæ posterioris sese origine gentilem aperte prodat (46), cum contra natione Judæum fuisse Clementem clamare censeatur locus ille prioris Epistolæ, ubi Jacobum *patrem nostrum* appellat (47). Perbelle sane. Neque nuper demum exorta est de Judaismo Clementis opinio. Primus, quod quidem sciam, qui eam invenil, fuit Tillemontius (48). Exinde vero idem visum Coutantio (49), licet postea sententiam mutarit (50). Accessit demum Ceillierius, qui fidenter nimis id asserere non dubitavit (51). At elumbe profecto habendum argumentum istiusmodi, quo Corinthiacæ posterioris Epistolæ tollatur integritas. Quidni sodes Clemens Pauli *συγγυός*; Jacobum *patrem nostrum* eo sensu vocare potuerit, quo idem Apostolus promissionis filios in semine Abrahamæ et Israel computari docet, ut recte Coutantius melius consultus? *Non enim, inquit divinus præco* ²⁴, *omnes qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ : neque qui semen sunt Abrahamæ, omnes filii : sed in Isaac vocabitur tibi semen : id est, non qui filii carnis, hi filii Dei, sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine.* Hinc alibi ²⁵ etiam ipsemet Apostolus *Israel Dei* vocat eosdem promissionis filios, sive ex circumcisione sive ex præputio vocatos. Hanc igitur doctri-

nam institutionemque primum quidem assecutus a Paulo Clemens Romanus, deinceps vero volens et ipse iisdem apostolicis præceptis imbueri Corinthios, Jacobum *patrem nostrum* vocavit : quemadmodum etiam ibidem nonnullis interjectis (52), *patrem nostrum* appellavit Abrahamum. Quam quidem doctrinam cum deinde accepisset Ecclesia Romana sive ab Apostolo sive etiam ab ipso Clemente, sanctam inter actionem precationem hujusmodi sacris ministris recitandam indixit (53) : *Deus, fidelium pater summe, qui in toto orbe terrarum promissionis tuæ filios diffusa adoptionis gratia multiplicas, et per paschale sacramentum, Abraham puerum tuum universarum, sicut jurasti, gentium efficias patrem, etc.* Alibi quoque clarius adhuc (54) : *Pater fidei nostræ Abraham summus, obtulit holocaustum super altare pro filio.*

Quid quod Theophilus in suis ad Autolyicum libris (55), quod pene exciderat, Davidem *patrem* seu *progenitorem nostrum* appellat? *Ἐπειτα Δαυὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν (ἐβασίλευσεν) ἐτῆ μ'. « Deinde David pater noster regnavit annos quadraginta. » Nunquid ideo Hebræus, episcopus iste Antiochenus?*

Verum, ut ad ea verba, *Jacobum patrem nostrum*, apertius enucleanda simulque propugnanda redeamus, quo deinceps ex eorum ambiguitate omnis objiciendi præcidatur occasio : Patrum quoque antiquissimi eodem plane sensu cum Clemente perhibentur esse locuti : Justinus martyr (56), Clemens Alexandrinus (57), Tertullianus (58), auctor *Expositionis in Evangelium Lucæ* quæ sub Titi Bostrensis nomine circumfertur (59), et Augustinus (60). Hinc ergo Venemiana objectio evanescit : que enim sensu locutus est apostolus Paulus, quo Ecclesia Romana ab ipso edocta, quo Patres antiquiores, eo item Clemens noster locutus esse dicendus, et quidem ad Corinthios Romanæ Ecclesiæ nomine scribens : ut propterea non suo tantum, sed et Romanorum atque Corinthiorum nomine, Abrahamum et Jacobum *patres nostros*, fidei scilicet nostræ patres, ipsemet appellasse putandus.

Instat porro vir criticus, atque ex his verbis ejusdem Epistolæ (61) : *Plures facti sumus iis qui Deum habere censentur* (Judæis), colligit auctorem eo demum tempore vixisse, quo Christianismus inter gentes numerosissimus erat supra Judæos : quod quidem, inquit, rectius quam in Clementis, quadrat in Trajani et sequentium imperatorum tempora, quibus Ecclesia gentium longe lateque

²⁴ Rom. ix, 6-8. ²⁵ Galat. vi, 15, 16.

(45) Epist. II, l. c.

(46) Clem., Epist. II ad Cor., capp. 1 et 2.

(47) Id., Epist. I, cap. 4.

(48) Mem. Hist. eccl., t. II, p. 149.

(49) Epist. Rom. Pontif., p. 11.

(50) Ibid., p. 41.

(51) Hist. gener., tom. I, p. 508.

(52) Epist. I, cap. 31.

(53) Missal. Rom. in Sabb. sanct. ad prophet. iv

(54) Brev. Rom. Sabb. ante Quinq. ad Magnificat.

(55) Lib. III, ad Autolyc., § 25.

(56) Dial. cum Tryph., § 134.

(57) Clem. Alex., Strom. lib. vi, cap. 7, p. 770.

(58) Adv. Marcion., lib. IV, cap. 24.

(59) In cap. I Evang. Luc. Bibl. PP. edit. Paris, tom. XIII, p. 767.

(60) Serm. V, § 4; Opp. tom. V, p. 30.

(61) Epist. II, cap. 2.

propagata est. Quid multis opus est? Nonne Paulus ad Romanos scribens⁶², gratias Deo agebat, quod fides eorum annuntiabatur in universo mundo? Nonne dicebat⁶³, in omnem terram exiisse sonum apostolorum, et in fines orbis terrarum verba eorum? Nonne Deum glorificabat⁶⁴, quod mysterium temporibus æternis tacitum, patefactum esset ad obedientiam fidei in cunctis gentibus? Eodem loquendi genere. alibi quoque utitur idem Apostolus. Ad Colossenses⁶⁵: In verbo veritatis Evangelii, quod in universo mundo est, et fructificat, et crescit. Et iterum: Evangelium.... prædicatum est in universa creatura quæ sub cælo est. Ad Timotheum item⁶⁶: Magnum est pietatis sacramentum, quod... prædicatum est GENTIBUS, creditum est in MUNDO. Nec mirum sane: ut enim alios prætereamus apostolos, unus magnus Paulus, teste nostro Clemente (62), Præco factus. in oriente et occidente.... cum universum mundum docuisset justitiam, et ad occidentis terminum venisset, ac sub præfectis martyrium passus esset, ita e mundo migravit. Quæ cum ita sint, quidni ergo vere scripserit in posteriore Epistola Clemens Romanus: *Plures facti sumus Judæis, qui Deum habere censentur?*

Verum ad nodum graviolem solvendum studiosè properemus. Statuit nimirum vir clar. (63): « Epistolæ secundæ auctorem se a Clemente diversum eo ipso profiteri, quod Christi divinitatem expressè inculcet, et Domini non tantum, sed et Dei titulum ei dandum esse contendat (64); cum verus Clemens nusquam id data opera fecerit, nec alio ac Domini titulo cum ornaverit, licet hic illic se divinitatem Christi agnoscere insinuet. » Quid queris? Locus ex Epistola I, in medium proferatur, quo uno tota eliditur Venemæ objectio. Sic autem se habet (65): *Τὸς ἐποδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρχούμενοι καὶ προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς, ἐστερνισμένοι ἦτε τοὺς σπλάγγνοις, καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν.* Hoc est: « Dei viatico contenti, et sermonibus illius diligenter attendentes, dilatati eratis in visceribus, et passiones ejus præ oculis vobis erant. » Ubi primum observandum, relativum αὐτοῦ respicere procul dubio proxime antecedens Θεοῦ. Cum autem παθήματα nullo pacto Deo Patri attribui possint, reliquum est ut hic Jesum Christum, Deum, Filium Dei, Deum de Deo, Deum verum de Deo vero intellexerit S. Clemens. Qui quidem passiones Christi *passiones* Dei appellat, sic nempe ab apostolo Paulo institutus, cujus erat συναργός; qui eodem plane sensu Christi Ecclesiam appellavit⁶⁷ *τὴν Ἐκκλησίαν, τοῦ Θεοῦ ἦν περιποιησάτω διὰ τοῦ βίου αἵματος*, « Ecclesiam Dei quam acquisivit

A sanguine suo. » Nec dubito quin hisce verbis, καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν, respexerit S. Pater ad illud ejusdem Apostoli, Galatas ita objurgantis⁶⁸: *Ὁ ἀνόητοι Γαλάται, — οἷς κατ' ὀφθαλμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς προσεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος: « O insensati Galatæ...., ante quorum oculos Jesus Christus præscriptus est, in vobis crucifixus. »* Nimirum Clemens, ut assolet, Paulum imitatus, in memoriam redigit Corinthiis, quomodo ante motus in eorum Ecclesia nuper exortos, omni virtutum genere florere, atque *Dei passiones* semper ante oculos ipsis observarentur. Divinæ igitur naturæ majestatem cum carnis humilitate crucisque ignominia hoc loci conjungit sanctissimus Pater: duas item naturas agnoscit in Christo: unam Verbi Personam, quæ carne passa est: ac *Dei passiones* Ecclesiæ Corinthiæ proponit velut longe maximum mysterium, unde vitæ sanctioris præcepta institutaque omnia ducantur. Ex quibus ergo liquido patet, non solum quid S. Clemens, sed etiam quid Romani, quid Corinthii, quid demum cæteri Christiani, sæculo I apostolico de Deo in carne passo senserint atque crediderint. Quæ quidem contra Socinianos valide urget vir doctus Maranus (66): idemque argumentum jam pridem pluribus fuerat persecutus Grabijs (67); qui aliorum S. Patris nostri locorum parallelismo instituto, hunc ipsum de quo agimus strenue vindicavit, atque Christi deitatis hostibus fidenter objecit.

C Haud me latet enimvero, in eo Clementino loco quem modo protulimus, Junium conjectasse pro παθήματα forte legendum μαθήματα. Sed plane respiciendum cum Grabio, Wottono aliisque viris doctis inane commentum, quod textum citra ullam necessitatem, neque ullius ms. codicis auctoritate sollicitare comperitur. Et jure quidem: etenim nonne demum apte cohærent omnia, si *verba Dei* mentis *attentioni*, ejusque *passiones* cordis *oculis* proponantur? Quod ubi diligenter attendo, mirari subit, clar. Fleuryum vitiosam Junii conjecturam sequi maluisse, quam sinceram textus lectionem; qui Gallice non *passiones*, sed *doctrinam* reddiderit (68).

D Hæc autem fusius pertractasse libuit, tum ut insigne Clementinum de Christi divinitate testimonium vindicarem, tum veru in primis ut Venemæ objectionem diluerem: qui virorum doctissimorum in hunc locum adnotata præterire maluit, quam Photii judicium minus caute prolatum deserere aut benignius accipere; eo scilicet nomine, quo præconceptam opinionem de epistolæ secundæ suppositione celebris illius critici calculo comprobaret confirmaretque.

⁶² Rom. I, 8. ⁶³ Rom. I, 18. ⁶⁴ Rom. XVI, 25, 26. ⁶⁵ Coloss. I, 6, 23. ⁶⁶ I Tim. III, 16. ⁶⁷ Act. XX, 28. ⁶⁸ Gal. III, 1.

(62) Epist. I, cap. 5.

(63) Venem., Epist., II, § 20, p. 77

(64) Epist. II, cap. 1-3.

(65) Epist. I, cap. 2.

(66) Divinit. D. N. J.-C. manif., lib. IV, cap. 3. p. 377.

(67) In Annotat. ad Bulli defens. fid. Nic., p. 60.

(68) Hist. eccl., tom. I, p. 242, edit. in-4.

IX. Superest nunc tempus inquirendum, quo utraque epistola fuerit Corinthiis inscripta. Et de priore quidem, magna inter viros eruditos controversia. Sed rationibus utrimque allatis pro viribus excussis, eorum demum sententiæ nobis accedendum existimamus, qui Neroniana persecutione desinente, stanteque adhuc templo Hierosolymitano, nempe circa æræ vulgaris annum 68 eam fuisse a Clemente scriptam censuerunt. In quam sane sententiam præ cæteris concessisse novimus duumviros doctissimos, Pagium (69) ac nuper purpuratum Patrem cui acceptam referimus *Historiam ecclesiasticam* eleganter Italicis litteris traditam (70). Quo autem utcumque pateat quam firmis rationibus ininitatur sententia huiusmodi, præcipua saltem ex ipsa Epistola argumenta paucis contrahamus. Sic itaque scribit Clemens sub initium (71): *Propter subitas ac sibi invicem succedentes calamitates et casus adversos qui nobis acciderunt, tardius, fratres, nosmetipsos convertisse agnoscimus ad ea quæ a vobis quæsita fuerunt.* Quibus verbis, primum quidem persecutionem quæ jam deferbuerit, vel potius quæ nuper desierit, designari; deinde vero vel Neronis vel Domitiani persecutionem hic innui, nemo est sane qui non perspiciat. Verum, quæ paulo post subdit Clemens, Neronianam scilicet indicare perhibentur. De beatis enim apostolis Petro et Paulo, ceu non ita pridem martyrio consummatis, hæc habet (72): *Ἐλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔργιστα γενομένους ἀθλητάς· λάβωμεν τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναία ὑποδείγματα. — Λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους, h. e. « Veniamus ad proximos athletas, et sæculi nostri generosa exempla sumamus. — Ponamus nobis ante oculos bonos Apostolos. »* Ubi probe notanda cum Dodwello (73) aliisque, Clementis verba, quibus gloriosa Petri et Pauli certamina describens, illos *ἔργιστα γενομένους ἀθλητάς, nuperrimos athletas*, appellat, seu *quam proxime* sublato e medio fuisse testatur, atque τῇ γενεᾷ ἡμῶν, *hac nostra ætate* floruisse. Eandem porro persecutionem magis adhuc inculcare videntur, quæ paucis interjectis occurrunt (74): *Τούτοις τοῖς ἀνδράσιν ὁσίων πολιτευσαμένοις συνηθροίσθη πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν.* « Viris istis qui vitam sancte instituerunt, magna electorum multitudo aggregata est. » Ubi videas neminem, si Petrum ac Paulum excipias, a Clemente laudari, non Flavianum Clementem, non Acilium Glabronem, non Flavianum Domitillam, nullum denique tot illustrium martyrum qui sub Domitiano passi sunt; quorum aliquem saltem memorasset S. Pater, si post Domitianeam

A persecutionem scripsisset, ut auctor eminentissimus optime arguit (75). Quid quod Clementinis pene consona de Neronis persecutione scripsisse Tacitus comperitur (76)? *Videbatur Nero, inquit, condendæ urbis novæ, et cognomento suo appellandæ, gloriam quærere. — Sed non ope humana, non largitionibus principis, aut deum placamentis decedebat infamia, quin jussum incendium crederetur. Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quæsitissimis pœnis affecti, quos per flagitia invidiosos, vulgus Christianos appellabat. — Igitur primo correpti qui fitebantur: deinde indicio eorum multitudo ingens (eadem sane phrasi, qua utitur S. Pater, πολὺ πλῆθος) haud perinde in crimine incendii, quam odio humani generis convicti sunt. Et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis connecti, laniatu canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi: atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis crearentur.* Non adeo tamen sæviebat Domitianus, Tertulliano teste, qui ejus persecutionem ita describit (77): *Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate; sed qua et homo facile captum represait, restitutis etiam quos relegaverat: ut propterea nullum dubium superesse videatur, quin verba illa Clementis quæ sub initium hujus § recitavimus, de Neronis potius quam Domitiani persecutione sint accipienda.* Deferbuit autem, imo vero et desiit ea persecutio, sublato Nerone, quem 9 Junii anno æræ vulgaris 68 periisse comperit. Eodem igitur anno currente vel saltem desinente, Romana Ecclesia in pace utcumque constituta, scripserit S. Pater. Plura in hanc sententiam videsis apud scriptores modo laudatos, quibus addas velim Wottonum (78), ut alios prætereamus.

Huic item anno 68 esse illigandam hanc ad Corinthios priorem epistolam, suadet cultus Judaici mentio in templo Hierosolymitano tunc adhuc stante vigentis, quæ in eadem epistola hisce conceptis verbis occurrit (79): *Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt; et sacerdotibus locus proprius assignatus est; et levitis sua ministeria incumbunt. — Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, vel pro peccato et delicto, sed Hierosolymis tantum: neque illic in quovis loco fit oblatio, sed ante templum ad altare, prius facta a summo sacerdote et prædictis ministris, oblatis inspectione et probatione. Qui ergo præter id quod voluntati ejus consentaneum est, aliquid faciunt, morte multantur. Neque aliter sane loquitur Clemens, ac Paulus ad Hebræos scribens: quem ubique fere sectatur S. Pater, ejus συναρχός. In ea enim Epistola meminit Apostolus* ⁸⁰

⁸⁰ Hebr. ix, 25.

(69) Pagi Crit., ad ann. 78, § 3.

(70) Orsi, *Istor. secl. lib. II, § 33, t. I, p. 411*, edit. Rom. in-8°.

(71) Epist. 1 ad Cor. cap. 1.

(72) *Ibid.*, cap. 5.

(73) *Addit. ad Pears. Opp.*, post p. 219.

(74) *Ibid.*, cap. 6.

(75) Orsi, *Istor. eccl.*, t. I, p. 412.

(76) *Annal. lib. xv, capp. 41-44.*

(77) *Apologet. cap. 5.*

(78) *Præfat. ad Clem. epist.*, 203 seqq.

(79) *Epist. I, capp. 40-41.*

pontificis, qui *intrat* in sancta per singulos annos in sanguine alieno : meminit item⁴⁴ sacerdotis, qui *præsto est* quotidie ministrare, ac hostiarum quas indesinenter *offerunt* ministri. Quæ quidem, ut alia in eandem sententiam dicta omittamus, cum tempore præsentis apud Clementem, haud secus ac apud Paulum efferantur, (tunc adhuc templum stetit, cultumque viguisse Judaicum videtur. Quin et nondum obsessam, sed pacatam potius vel ipsam urbem Hierosolymitanam Clementina verba insinuare comperiuntur; aut saltem rumorem de illius obsidione Romam nondum fuisse perlatum satis aperte declarant. Anno autem Christi 68, Vespasianus, plerisque Judææ urbibus occupatis, ipsam Hierosolymorum metropolim circumcidere molitus est : quam deinde Titus, a Vespasiano patre ad consequendum bellum in Judæa relictus, post quatuor mensium obsidionem in paschate inchoatam, anno demum 70 cepit atque cum templo diruit : ut proinde priorem ad Corinthios epistolam circa annum 68 scripserit S. Clemens.

Hactenus vero dictis unum adhuc addere placet. Nimirum, sub finem ejusdem epistolæ (80) inter nuntios a Clemente ad Ecclesiam Corinthiacam missos recensetur Fortunatus, ipsemet ille ut videtur, qui aliquot ab hinc annis ab iisdem Corinthiis cum Stephana et Achaico, ad Paulum dum ageret Ephesi, fuerat ablegatus. Ejus cum laude meminit Apostolus in priore ad Corinthios Epistola⁴⁵, quæ scripta fertur circa annum 57. Hic igitur cum in cæta

A Corinthiorum valde emereret, ab eo missus; Romam venit, quo sibi diro schismate laboranti opem ferret Romana Ecclesia. Exinde vero eundem legatum illuc cum epistola Clementis remittit, postulatque ut cum nuntio concordiae initæ brevi ad se redeat. Quis porro facile sibi persuadeat, ut præeunte Dodwello (81) arguit vir eruditus (82), eundem Fortunatum post tantum temporis intervallum, quantum ab anno 57 ad finem sæculi elapsum est, potuisse aut voluisse ætate jam valde provecum, adeo longum iter suscipere? At omnia demum rite coherere noscuntur, si Clementina epistola circa annum Christi 68 scripta censeatur. Neque alia profecto desunt argumenta, quibus sententia isthæc magis magisque firmetur; quæ tamen brevitatis ergo consulto præterimus.

De temporis autem notatione quo scripta fuerit posterior Clementis epistola, nihil quidem certi ex ea elicere possumus, cum mutila ad nos pervenerit, unde illud statuatur. Qui eam integram legisse putatur Photius, in ejus recensione nullam facit dissidii Corinthiaci mentionem; sed ipsam tantummodo *institutionem et admonitionem melioris vitæ inducere* scribit (83). Hinc facile quis colligat, Corintho Romam reduce Fortunato cum aliis sociis, schismate iam sublato et quieti ecclesia illa restituta, hanc deinde fuisse a Clemente perscriptam epistolam, anno forte insequente 69, quo in pace magis adhuc firmarentur Corinthii.

SECTIO II.

DE DUABUS EPISTOLIS AD VIRGINES.

X. Nunc autem sermo instituendus de duabus epistolis, quæ *De virginitate* seu *ad virgines* scripsit S. Clemens. Eas primum evulgavit Lugduni Bataavorum anno 1752 e ms. codice Novi Testamenti Syriaci, cum versione Latina, Joannes Jacobus Wetstenius; exstantque ad calcem voluminis II Nov. Test. Græci, ab eodem typis Amstælodamensibus excusi. Ad exemplar Wetstenianum nostram editionem exegimus, suis quibusque locis ea restituentes, quæ doctissimus editor prolegomenis subjecta sive addenda sive emendanda monuerat. In textu item Syriaco sectiones seu capita distinximus, ordinem secuti quem ipsemet interpretes in sua versione retinendum censuit. Sacræ Scripturæ verba quorum haud pauca Wetstenium fugerant, caractere Italico describenda curavimus, locis insuper

⁴⁴ Hebr. x, 3, 11. ⁴⁵ I Cor. xvi, 15, 17.

(80) Epist. 1, cap. 68.

(81) *Addit. ad Pears. Opp.*, post p. 221.

C editore omnino prætermissis. Quin etiam, ut exactior adhuc editio nostra prodiret, Wetstenianam sive in textu sive in versione a nobis rogatus recensuit R. P. Bonifacius Finetti Ord. Prædic., vir in linguis exoticis excolendis studiosissimus : cujus proinde conjecturas in lectionem Syriacam et castigationes in Wetstenii versionem, ipsius nomine signatas in limbum conjecimus. Cum autem hac in urbe typi Syriaci quotquot erant necessarii haud præsto essent; Patavium contendimus; votisque nostris quibus expetebamus ut eadem epistolæ Syriacæ ac Latine in seminario Patavino excuderentur, eminentissimus princeps, nunc vero SS. D. N. Clemens XIII perhumaniter annuit. Impressionis curam sibi suscepit libens Antonius Zanolinus, celebris linguarum orientalium in eodem seminario professor : quibus quidem nominibus duumviris do-

(82) Frey., not. ad cap. 2 epist. 1 Clem., p. 112.

(83) *Bibl.* cod. cxxvi.

ctæ, in primis autem sanctissimo Patri Pontifici Maximo nosmetipsos summopere obstrictos palam profitemur.

XI. Jam vèro disquirendum, num demum Clementi Romano utraque epistola jure sit adscribenda. Eas enim vero velut sinceros Clementis fetus agnovit cl. editor, ac pro viribus eidem asserere aggressus est. Verum duos præ cæteris viros haud incelebres nactus est adversarios : alterum quidem Nathanaelem Lardnerum, qui anno 1753 dissertationem 70 paginarum in-8° Anglice Londini edidit ; pluribusque in contrariam sententiam adductis, in eam tandem cogitationem devenit, has nimirum epistolas circa medium sæculi III ab episcopo Ecclesiæ orientalis fuisse perscriptas (84) : alterum vero Hermannum Venema, qui anno insequente 1754, Harlingæ vulgatis tribus epistolis, VV. CC. Wesselingio, Hemsterhusio et Cannegietero inscriptis, easdem epistolas Clementinas supposititias esse omni studio contendit evincere : in iis enim inter alia Hieronymi stylum sibi suboluisse innuit (85) ; et quamvis de auctore ac tempore quo vixerit nihil definiat, eum tamen fuisse orientalem, non Romanum, et Origene quoque posteriorem arguit (86). Utrique statim respondit Wetstenius, iterumque quas edidit epistolas, magis magisque Clementi Romano vindicavit : Lardnero quidem in Diario literario Gallice inscripto *Bibliothèque raisonnée* (87) : Venemæ autem, epistola eo ipso anno 1754 Amstelodamensibus typis consignata, quam epistolæ Venemianæ opposuit. Utinam vero duabus quoque reliquis respondere valuisset vir doctus ! At lethali morbo decumbebat Wetstenius, dum primam exaravit epistolam v Kal. Martii 1754 menseque sequente diem supremum obiit ix Kal. Aprilis, annum agens LXI. Quæ vero hæcenus recensui opuscula, ea donec accepi ab eruditissimo Jacobo Kriehout ; qui datis quoque humanissimis litteris una cum sermone funebri, quem ipsemet habuit in obitum laudati Wetstenii decessoris sui, munera mihi pergrata large cumulavit : quo nomine mihi temperare haud possum, quin V. C. comitatem adeo singularem quam maxime testatam faciam.

Verum ut ad rem propius accedamus, harum epistolarum auctorem fuisse Clementem Romanum, duplici argumentorum genere demonstrandum suscipimus. Primum quidem petimus ab *externis*, sive antiquorum scriptorum testimoniis quibus illas fuisse a Clemente perscriptas astruitur, sive Patrum vetustissimorum operibus unde ab iisdem eas fuisse perlectas colligitur. Alterum vero, *internum* scilicet, ex ipsis epistolis sumimus. In his autem argumentis digerendis Wetstenium potissi-

imum assectamur : ea tamen ratione, ut nonnulla utrobique a nobis in medium proferantur, Wetstenio prætermissa ; eaque in primis quæ ex harum epistolarum instituta collatione cum duabus reliquis Corinthiacis, ad rem magis pertinere nobis visa sunt.

Testis itaque antiquior Epiphanius, qui adversus Ebionæos hæc habet (87) : *Αὐτὸς Κλήμης αὐτοῦς κατὰ πάντα ἠλέγχευ ἀφ' ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων, τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων· ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτῆρα ἢ αὐτοῦ πίστεως καὶ ὁ λόγος, παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ὄνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νενοθευμένα. Αὐτὸς γὰρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οὐ δέχονται· αὐτὸς γὰρ ἐγκωμιάζει Ἑλίαν, καὶ Δαβὶδ, καὶ Σαμψὼν, καὶ πάντας τοὺς προφῆτας, οὓς οὗτοι βεβλήτονται.* Id est : « Clemens ipse omnibus illos (Ebionæos) modis redarguit iis epistolis circularibus, quæ in sacrosanctis ecclesiis leguntur : ex quibus constat, longe ab iis quæ in *Circuitibus* illis (*Petri*) sub ejus nomine adulterina existant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim Virginitatem ipse (Clemens) edocet ; et isti (Ebionæi) repudiant : ille Eliam, Davidem et Samsonem omnesque prophetas commendat ; quos hi detestantur. » Quæ profecto Epiphaniana duabus hæc Clementinis epistolis mirum in modum congruere noscuntur. Primum itaque in iis, Epiphanio teste, S. Clemens *virginitatem edocet* : harum enim epistolarum pars minima, ut recte advertit Wetstenius (88), in extollenda quidem virginitate versatur ; at longe maxima, imo tota epistola secunda, in virginibus officii admonendis occupatur, seu de virginitate pio ac ritè servanda pertractat : ut propterea S. Pater in his epistolis *virginitatem potius edocere*, quam *commendare*, jure ab Epiphanio dicatur.

Jam cætera prosequamur. *Eliam*, inquit, *laudat Clemens*. Et quidem his verbis (89) : *Certe etiam Elias et Elisæ, et multorum aliorum sanctorum reperimus conversationem fuisse sanctam et sine macula. Tum vero, ait, Davidem commendat.* Id quoque sic præstitum a Clemente (90) : *Nonne docet te illud Davidis, quem invenit Deus virum secundum cor suum, hominem fidelem, perfectum, sanctum, verum? Deinde Samsonem extollit, subjungit Epiphanius. En Clementinum locum (91) : Non audivisti de Samsonem Naziræo, cum quo fuit Spiritus Dei, viro forti? Is vir Naziræus fuit, et sanctus Dei, et fuit in fortitudine et robore. Denique, subdit, omnes prophetas laudibus effert. Scilicet in hanc sententiam (92) : Porro etiam Elisam et Gehasi et filios prophetarum reperimus habitasse in*

(84) Lardner, *A dissertation upon the two Epistles ascribed to Clement of Rome*, p. 37, 54, 57.

(85) Epist. 2, § 27, p. 89.

(86) Epist. 3, § 16 seqq., p. 129.

(87) Tom. L, part. II, art. 8, p. 363 et suiv.

(87) Hær. xxx, § 15, Opp. tom. I, p. 159.

(88) Epist. ad H. Venem., p. 24.

(89) De virg. epist. 1, cap. 6.

(90) Epist. 2, cap. 9.

(91) *Ibid.*, cap. 9.

(92) *Ibid.*, cap. 14.

timore Dei; et hospita non fuit eis. Micham et prophetas omnes pariter sic reperimus habitasse in timore Domini. Hactenus Clemens; cujus verbis enimvero ad Epiphaniū testimonium comprobandum nihil clarius esse aut luculentius videtur; seu potius ad nostras Clementi assereudas epistolas, nihil aptius hujusmodi Epiphaniū testimonio, validius nihil proferri posse liquet.

Quænam vero hactenus observatis objiciantur, inspicimus. Hand ita pridem V. C. « Nihil moror, inquit, S. Epiphaniū testimonium; nam illud expetitum est ex epistolis Clementis, quæ tunc *legebantur in ecclesiis*. Profecto ex testimonio S. Hieronymi discimus, nullas alias Clementis Epistolas ætate illa in Ecclesiis legi consuevisse, nisi ad Corinthios *geminas*. » Nolim enimvero viro eruditissimo hæc excidisse. Testatur quidem S. Hieronymus (95), Clementis priorem ad Ecclesiam Corinthiorum Epistolam in nonnullis cœtibus ecclesiasticis lectam fuisse; at *secundam a veteribus reprobata* asserit; tantum abest, ut in ecclesiis tunc legi consuevisse *geminas* ad Corinthios epistolas, ex ejus testimonio discamus. Quod autem hæc de re doctor maximus, idem quoque ante ipsum Dionysius Corinthius, idem etiam Eusebius Cæsariensis, idem reliqui antiquiores profitentur. Cum itaque certo constet ex veterum testimonio, unam, et quidem priorem, Corinthiis inscriptam epistolam publice fuisse lectitatam, id ipsum profecto Epiphanius item novisse jure existimandus: adeoque, ubi non unam Clementis epistolam, sed ejus *Epistolas circulares* in ecclesiis fuisse perlectas affirmat, de Corinthiacis epistolis ipsius verba nullo pacto accipienda esse videntur. Quid quod Epiphaniū testimonium alias omnino ab epistolis ad Corinthios respicere prohibetur? In Corinthiacis enim nulla *Samsonis* mentio, neque *uspium omnium prophetarum* encomium occurrit; ut reliqua prætereamus: quæ sane in epistolis Clementinis extitisse, S. Epiphanius luculenter testatur.

At inquit cum Lardnero (94), Epiphaniū quidem epistolas Clementis una plures agnoscere, atque in iis non solum de Virginitate scripsisse Clementem, sed etiam Samsonem laudasse, ipsum profiteri: quod utrumque in epistolis Syriacis conspicitur, desideratur autem in Græcis. Hinc tamen nemo jure colligat, jussu Lardnero, Epiphaniū de prioribus statim intelligendum: cum enim neutra Corinthiaca epistola integra ad nos pervenerit, fieri potest, ut Samsonis mentio inter ea quæ in iisdem epistolis desunt, maxime vero in secunda, occurreret. Næ, qui rationes suas ita subducit, operam ludit. Quid quæris? nullus conjecturis locus, ubi res ipsa clamat. Quæcunque de Clementis epistolis refert Epiphanius, in primis

A autem Samsonis elogium, ea demum omnia in nostris Syriacis comparent; frustra vero in Græcis requiras: ut propterea nullum amplius dubium superesse merito videatur, quin de prioribus tantum, non autem de posterioribus, Epiphaniū testimonium sit accipiendum.

Lardnerum secutus alia plura congerit Hermannus Venema, quibus Epiphaniū locum enervet, atque in sententiam suam pertrahat. Et primo quidem negotium facessit viro critico (95), quod S. Epiphanius *ἑρκευαλοῦς, circulares*, epistolas nostras appellet; verumtamen animum ab hoc scrupulo parumper avertens, nondumque deposita omni cunctatione, *elucescere* ait, S. Patrem *hæc addito criterio vulgarissimas* tantum Corinthiis inscriptas *in oculis habuisse*. Vereor equidem ne dictis Venemianis calculum non adjiciant viri docti, ut quæ minus recte sibi cohærere videntur. Utcunque autem res se habeat, nihil sane prohibet, quominus vel existimemus, Epiphaniū ætate apud nonnullas ecclesias in more fuisse positum epistolas *De virginitate* publice legi; vel cum Westenio (96) censeamus: Epiphaniū ut Eblonæos, non Clementis solum, sed etiam Ecclesiæ auctoritate premeret, encomium priori Corinthiacæ Epistolæ tributum, in utramque *ad virgines* transluisse. » Quidni autem id rite fecerit S. Pater? ratus nimirum episcopi Romani epistolas ad Ecclesiæ universæ institutionem pertinere, quemadmodum et de priore ad Corinthios factitatum noverat. Porro ad reliqua Epiphaniā extenuanda, plura congerit idem vir eruditus; quæ tamen omnia expendit ac diluit cl. editor: adeo ut constet, sanctum episcopum Constantiensem, dum verba superius recitata perscriberet, in hæc epistolas Syriacas oculos intendisse.

XII. Epiphanius Hieronymus accedat doctor maximus, testis alter locupletissimus. Sic igitur ille adversus Jovinianum (97): *Hi sunt eunuchi, — quos castravit non necessitas, sed voluntas. — Ad hos et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contexuit.* Ageas nunc, hujusmodi testimonium expendamus. Tria in eo sunt probe notanda. I. Ad *eunuchos spirituales* et evangelicos scripsisse Clementem asserit sanctus doctor. II. Non epistolam, sed *epistolas* iisdem inscriptas ipsum exarasse testatur. III. In his epistolis *omnem pene sermonem suum de virginitatis puritate* illum *contexuisse* tradit. Quæ quidem adeo sunt manifesta, ut nullum supersit dubium quin de nostris epistolis sint accipienda. Quid vero ad hæc eruditi viri modo laudati? Existimant nempe Hieronymum hic animum intendisse in secundam ad Corinthios epistolam, ubi forte de virginitate Clemens prolixius egerit

(95) *De vir. illustr.*, cap. 15.

(94) Lardner, *A dissert. upon the two Epist.*, p. 24.

(95) Epist. 1, pag. 6.

(96) Epist. ad H. Venem., p. 23.

(97) Lib. 1, § 12.

lis in locis quæ nunc desiderantur; neque enim integra ad nos pervenit. Quid loquar? Quovis equidem pignore contendere ausim, ex tribus notis in testimonio Hieronymiano observatis, nullam omnino posteriori epistolæ Corinthiæ; at contra epistolis nostris ad unam omnes rite congruere. Primum enim hæc *virginibus fratribus et virginibus sororibus*, id est eunuchis spiritualibus quos castravit voluntas, inscriptæ feruntur. Deinde, non unam, sed *duas epistolas* ad illos misit S. Clemens. Denique in iisdem *omnem pene sermonem de virginitatis puritate contextit*. Ubi advertendum, perquam apposite fuisse locutum sanctum Hieronymum: *vigilanti siquidem verba usus, ut phrasi Augustiniana loquar (98), atque restrictionis voculam pene usurpans, non omnem absolute dixit, sed omnem pene sermonem de virginitate a Clemente fuisse contextum: propterea scilicet, ut optime Wetstenius (99), quod in prima epistola cap. 14, agitur de visitandis ægrotis, et cap. 15, de aliis officiis, quæ non magis ad virgines quam ad conjuges pertinent; in secunda vero proponuntur exempla Mosis, Aaronis et Josuæ, qui certe in conjugio vixerunt.*

At enim Hieronymus in disputationibus cum adversariis, ac præsertim eo in libro *contra Jovinianum*, omnia exaggerat atque hyperbolice loquitur: ut proinde haud miretur quispiam, si secundam tantummodo epistolam Corinthiæ respiciens, *epistolas fuisse a Clemente perscriptas testetur: quæ est primum Grabii, deinde Lardneri et Venemæ sententia. Esto: consueverit aliquando in disputationis æstu exaggerare Hieronymus; non est tamen cur hic ipsum non humane, non proprio locutum existimemus. Præterea, epistolas ad eunuchos evangelicos dedisse Clementem perhibet S. Pater. Num ergo et hic illum hyperbole fuisse usum; aut ad eos quos castravit non necessitas, sed voluntas, missam putabimus quæ est posterior ad Corinthios? Quid quod Hieronymo consentiens Epiphanius, testatur *circulares epistolas eundem misitisse Clementem, in quibus virginitatem edocet? An vero sanctus quoque Constantiensis episcopus exaggerasse dicendus? Fac denique in reliquis quæ exciderunt posterioris Epistolæ Corinthiæ, fuisse de Virginitate locutum Clementem: at quomodo, sodes, in ea quæ supersunt quadrent Hieronymi verba, quibus affirmat in illis Clementinis Epistolis omnem pene sermonem fuisse de virginitatis puritate contextum? Ibi namque potissimum pleraque occurrunt de Christo Deo, de vocationis Christianæ præstantia, de mundi contemptu, de certamine spirituali, de carnis resurrectione, de bonis promissis, etc., paucissima vero de castitate in genere, omnibus etiam conjugatis,**

servanda. His denique cum Wetstenio (100) addas velim, epistolas quidem Syriacas pro Hieronymo et contra Jovinianum maxime facere: in iis enim statuit Clemens (1), virginibus sanctis excellentiorem in cælis locum datum iri, quam conjugibus sanctis: quæ est ipsissima sententia Hieronymi. Verum ex Epistolis Græcis nullum suæ causæ præsidium querere potuisset sanctus doctor, ubi nullum de virginitate colenda vestigium. Quæ cum ita se habeant, nonnisi de nostris ad virgines epistolis Hieronymi verba intelligenda esse noscuntur.

Sed ecce tibi rursus vir ille doctissimus, cujus paulo ante meminimus, qui ex Hieronymi silentio in libro *De viris illustribus*, harum Epistolarum suppositionem evincere existimat. «Hieronymus, inquit, in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum Clementem non negligit, laudatque ejus epistolam primam ad Corinthios: meminit et secundæ, quam tamen non ab omnibus admitti affirmat. Profecto non siluisset et geminas alias, si nosset.» Illas utique non omisisset sanctus doctor, si nosset quo tempore librum *De viris illustribus* edidit. Hinc vero earum integritatem suspectam reddere liceat? Cedo, quo demum anno confecti fuere sive Catalogus ille Hieronymianus ubi nulla nostrarum epistolarum mentio, sive libri duo *contra Jovinianum* in quibus eadem ex nostra sententia laudantur? Scilicet ex ipso Hieronymo discimus (2), librum *De viris illustribus* fuisse absolutum anno *Theodosii principis* xiv, hoc est anno Christi 392. Patet præterea ex eodem sancto doctore, libros adversus Jovinianum post hunc ipsum anam prodiisse: siquidem in eorum primo, num. 26 operis *De viris illustribus* meminit. Quare, anno minimum 393, aut serius fortasse, contra Jovinianum scripserit S. doctor. Nihil igitur mirum, si de quibus loquitur Clementinis epistolis in iis libris, eas in Catalogo præterierit. Cur ita demum, inquires? quia videlicet in prologo ad eundem Catalogum queritur ipsemet Hieronymus, pleraque tunc sibi fuisse incomperta. *Neque enim, ait, de his quæ non legi, nosse potui; et quod aliis forsitan sit notum, mihi in hoc terrarum angulo fuerit ignotum.* Quid porro, si sanctissimus doctor in subsecutis libris plura memoret tractatorum ecclesiasticorum opera, quæ dum eorumdem reliqua in Catalogo recenseret, omisit? An vero fictitia reputanda opera illa, eo quod eadem in Catalogo prætermisisset doctor maximus? Imo vero nemo jure non dixerit cum ipso Hieronymo, illum nempe quæ tunc non legerat, nasse non potuisse, quodque in illo terrarum angulo, in solitudine Bethleemica, et antea fuerat ignotum, postea comperisse. Agedum, uno vel altero exemplo rem adstruamus. 1. Memorat Hieronymus in epistola 71, ad

(98) Aug., in Joau. tract. 120, § 2, Opp. t. III, part. II, col. 804.

(99) L. c., pag. 40.

(100) Epist., pag. 34.

(1) Clem., epist. 1 *De virgin.* cap. 4.

(2) *De vir. illustr.*, in prolog. et cap. 135.

Lucinum n. 4, Hippolyti Portuensis opusculum **A** nunc strictim saltem proponere, nostra interesse existimamus.

Contra *Gentes*, cujus nulla mentio in Catalogo cap. 61. Haud equidem miror: in eo enim recenset S; doctor Hippolyti libros quos reperit, ut ipse testatur: ab eo autem postea repertum opus illud apologeticum, indicat annus 397, quo scripta fertur eadem epistola. II. In praefatione ad librum XVIII, in Isaiam, Dionysium Alexandrinum librum composuisse tradit contra Irenaeum Lugdunensem episcopum, chiliastici regni assertorem; quem tamen omittit in Catalogo cap. 69, licet ibi ejusdem Dionysii operum recensionem longe accuratam instituat. Cujus silentii ratio ea demum est, quod commentaria illa quinque post annos fuerint elucubrata. Neque enim assentiri possum Valesio viro doctissimo, censenti (5) S. doctorem minus recte in Irenaeum transferre, quae adversus Nepotem episcopum Aegyptium Dionysius litteris tradidit. Siquidem in Catalogo diserte perhibet Hieronymus, sicuti ante ipsum et Eusebium, *duos libros* edidisse Dionysium adversus Nepotem: in praefatione autem ad Isaiam I. c. eundem Dionysium librum divulgasse adversus Irenaeum asservat. III. De Pierio, Ecclesiae Alexandrinae presbytero, verba faciens in Catalogo cap. 76, S. Pater, ejus tractatum de propheta Osee tantummodo nominat: in epistola vero 49, num. 3, sub finem anni 393, Pammachio inscripta, ejusdem Pierii amplissimum commentarium in Epistolam I ad Corinthios collaudat. IV. Praetermittit in Catalogo, cap. 129, Didymi Commentarium in Psalmos; cujus tamen meminit in Epistola 112, n. 20, anno 404, ad Augustinum missa. Dies me deficiet, si omnia recensere velim quae veterum scriptorum opera prius omissa in libro *De viris illustribus*, in aliis postea lucubrationibus Hieronymianis enuntiantur. Verum satis haec sunt: ex quibus lis omnis dirempta esse videtur.

Ne quis autem putet his duobus tantummodo antiquis Patribus Epistolas de quibus agimus fuisse perspectas: siquidem et alios vetustiores illas haud ignorasse comperimus ex plerisque locis parallelis Justini martyris, Clementis Alexandrini, Cypriani atque insuper ejusdem Hieronymi, quae diligenter conquisita exegit ad Clementina laudatus Wetstenius (4). Et ea quidem hic describere libuisset. Verum pro instituti nostri ratione satius duximus illa praetermittere, ne longius quam par sit excurrat oratio.

XIII. Quandoquidem vero praeter argumenta externa e veterum testimoniis usurpata quae ab objectionibus hactenus pro viribus vindicavimus, praesto sunt quoque interna quibus earundem epistolarum integritas magis magisque confirmatur; ea

A nunc strictim saltem proponere, nostra interesse existimamus.

Primum igitur in his epistolis Syriacis nonnullas sententias perspicimus, quas pene ἀπολεξαι Graecae pariter exhibent. Unum alterumve specimen accipe. I. Legimus in Epist. 1 ad Corinth. cap. 27: *Hac igitur spe animi nostri ad eum adstringentur, qui fidelis est in promissionibus. — Qui ne mentiamur praecipit, multo magis ipse non mentietur: nihil quippe Deo impossibile, praeterquam mentiri.* Sic plane in epist. 1 ad virginis, cap. 4: *Desiderat spem promissam et preparatam et positam in caelis a Deo, qui promisit ore et non mentitur.* Utrobique scilicet Paulum apostolum, ut assolet, imitatur Clemens; apud quem eadem phrasid occurrit ⁶⁶: *Ut per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem.* II. In Epist. 1 ad Corinth., cap. 4, ita scribit S. Pater: *Emulatio effecit, ut Joseph ad mortem usque persecutionem sustineret, et in servitum addiceretur.* Eadem loquendi ratio in epist. 2 ad virgin., cap. 8: *Nonne pulchritudinem hujus casti et recti (Joseph) concupivit mulier? ut in concupiscentia cum non se subiceret et inclinaret. ut faceret libidinem et voluntatem ejus, in omnem afflictionem et in omnem cruciatum conjiceret virum justum usque ad mortem.* III. In epist. 1 ad virgin. laudat Clemens *overarios imitantes Patrem et Filium et Spiritum sanctum.*

C Quibus affinia ex alio ejusdem Clementis loco profert S. Basilius, sic inquires (5): *Ὁ Κλήμης ἀρχαϊκώτατον ἐστὶν, φησὶν, ὁ Θεός, καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Clemens simpliciter: *Vivit, inquit, Deus, et Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus.* Alia ejusmodi haud pauca in promptu erunt Epistolas Corinthiacas ac Syriacas attente legenti, easque sedulo invicem conferenti; quibus proinde referendis supersedemus. Hic tamen illud solummodo ruraum subjicere placet, quod ex viro doctissimo (6) superius protulimus: *Quo singularior, ait, est sententia iterum prolata, eo aptior est ad persuadendum, epistolas in quibus pariter laudatur, ab uno auctore proficiaci. Unum enim eundemque locum, ubi sese offert occasio, ab eodem scriptore in eodem opere, quanto magis in diversis, iterato citari quid mirum?*

D Deinde scribendi, exempla in medium producendi, et ratiocinandi methodus, eadem omnino utrobique perhibetur. Verbi causa, in epist. 1 ad Corinth., capp. 4-12 et alibi passim: *Recurramus, inquit, ad omnes generationes. — Fixis oculis eos intueamur, qui magnificentiae ejus gloriae perfecte servierunt. Sumamus Enoch, etc. — Sed ut vetera*

⁶⁶ Hebr. vi, 18.

(5) Ad Euseb. H. E., lib. vii, cap. 24.

(4) Wetsten., Epist. ad H. Venem., pagg. 10 seq. et Biblioth. raison., tom. I, art. 8, p. 365.

(5) De Spir. sanct., cap. 29, § 72.

(6) Coutant., Epist. Rom. pontif., pag. 39, § 5.

exempla relinquamus, veniamus ad proximos athletas, et sæculi nostri generosa exempla proponamus. Habes autem simillima et maxime gemina in Epist. 2 ad virgin. capp. 7-15: Consideremus igitur, fratres, et videamus quomodo conversati fuerint omnes patres justi toto tempore habitationis vstræ: inquiramus et scrutemur a Lege ad Novum Testamentum. — Et ne nimis longum faciamus sermonem nostrum, quid dictum est de Domino Jesu Christo? Ipse Dominus cum duodecim discipulis, etc. Scilicet, mos erat Clementi, sacrarum Scripturarum studiosissimo, ex utriusque Fœderis paginis pleraque exempla desumere, quæ instituto suo summe congruentia perspiceret: quod quidem in utroque Epistolarum pari, eodem plane tenore, satis aperte facilitatem cernimus. Et hic quoque, ut sæpe alias, apostolo Paulo constanter adheret: qui primum ⁴⁷ patriarcharum et prophetarum gesta Hebræis ante oculos ponens, eos ad fidem retinendam adhortatur; deinde propositis Christi et sanctorum exemplis, ad tolerandas passiones, ad pacem, concordiam et sanctitatem servandam illos allicere studet, ita demum orationem concludens: *Ideoquæ et nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, et circumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen.*

Neque etiam omittendum putamus unum vel alterum styli indicium, haud quidem exiguum, quo magis adhuc id quod intendimus, confirmatur. En illud ex epist. 1 ad Corinth. cap. 3: *Hinc, inquit, emulatio, invidia, contentio, seditio, persecutio, commotio, bellum et captivitas manarunt.* Et cap. 35: *Nos igitur summo studio contendamus in numero exspectantium eum reperiri. — abjicientes a nobis omnem injustitiam et iniquitatem, avaritiam, contentiones, malignitates et fraudes, susurros et obreccionem, odium Dei, superbiam et ostentationem, inanem gloriam atque amorem vanitatis.* Confer ista, si placet, cum his quæ leguntur in Epist. 1 ad virgin. cap. 8: *Qui vere fideles sunt, ait, et spiritus Christi habitat in ipsis, in illis non potest esse cogitatio carnis; quæ est scortatio, impudicitia, impuritas, idololatria, veneficium, inimicitia, invidia, contentio, ira, rixa, divisio, zelus, etc.* Nonne Clemens utrobique se ipsum prodit? quippe Clemens, inquam, scriptionis Paulinæ characterem ubique fere imitatus, cum hic tum illic respexisse videtur Rom. 1, 29-31; Gal. v, 19-21; 1 Tim. vi, 4-5 et II Tim. iii, 2-5.

His addas velim *δοξολογίαν*, mediam inter epistolam, more itidem Paulino, usurpatam: verborum copiam ex divinis Litteris passim derivatam:

⁴⁷ Hebr. xi et xii.

(7) Venem., epist. 2, pag. 87.

(8) Clem., epist. 2 ad Virg., cap. 16.

(9) Epist. 1 ad Cor., cap. 21.

(10) *Past.* lib. 1, vis. 2, cap. 4.

aliaque plura, quæ in solertis lectoris oculos gemina prorsus sive in Corinthiacis sive in Syriacis incurrunt. Ad hæc, mores vere apostolici, simplicitas, modestia, frugalitas, benignitas, et cætera. Uno verbo, utrumque epistolarum par vivam Clementis imaginem referre, ac tantum non spirare comperitur.

XIV. Superest ut illud quoque diluamus quod vir eruditus sæpe laudatus ingerere haud veretur. Nimirum, inquit (7), auctor se ipse virginibus fratribus adnumerat (8), et suum exemplum illis in omni conversatione imitandum proponit. Quod quidem factum historicum, si censorem hunc audias, a Clementis persona esse videtur alienum: quin et cum ipsius Clementis confessione consistere nequit; si quæ in prima persona in epistola ejus ad Corinthios efferuntur, ad ipsum quoque referre, ut oportet si nihil obstat, liceat. Loquitur autem, subdit vir criticus, *de uxoribus et liberis nostris*, cum dicit (9): *Uxores nostras ad id quod bonum est corrigamus; — liberi nostri disciplinæ Christi participes sint*, etc. Cui nescio, tandem concludit, num quid roboris addat, quod Clementi adjungatur Grapte apud Hermam (10). Cujus rei melior reddi vix posse videtur ratio, quam quod Grapte fuerit *Clementis uxor*. Haecenus eruditus Venema: et quidem satis belle.

Nolim equidem virum clar. in cælibatum ecclesiasticum iniquum suspicari. At illud ipsi condonandum minime reor, quod suæ sententiæ vim addere cupiens, nobis obrudat velut Clementis Romani lectionem, quæ Alexandrino erat adscribenda. Rem paucis attingimus infra (11); quam tamen hic pertractandam, commentum Venemianum flagitat, non postulat Sic igitur S. Clemens (12): *Τὰς γυναίκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθώσωμεθα. — Τὰ τέκνα ὑμῶν τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαμβάνετωσαν.* Id est: *Uxores nostras ad id quod bonum est corrigamus. — Filii vestri disciplinæ Christi participes sint.* Ita constanter codex ms. ex quo uno Clementina epistola fuit desumpta. Haud sane me fugit, apud Clementem Alexandrinum (13) qui ex Romano integrum pæne caput illud 21 exscripsit, legi τὰ τέκνα ἡμῶν. Sed non est demum cur Clementem Romanum ex Alexandrino emendemus, vimque inferamus codicis ms. lectioni cum clar. editore Pottero, ac Davasio ipsum secuto: eo vel maxime quod nemo nesciat in more positum fuisse Clementi Alexandrino, in auctorum locis describendis alia contrahere, alia tollere, alia interponere atque præ arbitrio mutare, omnia uno verbo sibi permittere: quod et hoc ipso in capite licenter nimis exsequitur, ut apud Wottonum videre est.

(11) Vid. not. in cap. 2^a epist. 1 ad Corinth.

(12) L. c.

(13) *Strom.*, lib. iv, cap. 16, p. 612, edit. Oxon.

Quid quaeris, inquires? Esto: scripserit Clemens τὰ τέκνα ὁμῶν: at ipsum τὰς γυναίκας ἡμῶν scripsisse liquet: quod utique ad Venemæ sententiam confirmandam satis est. Næ, qui sic sentiat, minus attente Clementem legerit. Siquidem, quod scripserit S. Pater τὰς γυναίκας ἡμῶν, in causa fuit verbum διορθώμεθα; ut sermoni paulo ante in prima persona instituto, ἐντραπῶμεν, αἰδισθῶμεν, τιμῆσωμεν, παιδεύσωμεν, sententia congrueret. Cum autem mox aliud loquendi genus usurpet, scripsisse omnino censendus est τὰ τέκνα ὁμῶν: perinde ac si ab orationis cursu abreptus, quod modo scripserat minus sibi consentanee, uxores nostras corrigamus, emendare voluerit; adeoque stylum statim castigatius exacuens, docentisque dignitati prospiciens, orationem permutat, atque, filii vestri suscipiant, convenientius rescribit. Retinenda igitur proba lectio ma. codicis Alexandrini, ac procul amandanda de Grapte Clementis uxore hinc eruta conjectura viri eruditi; qui Cotelierianam versionem a Clerico recensitam sive mendosam sive infidam exscribere maluit, quam textum ipsum consulere.

Sed nondum dimittendus Hermannus Venema. Pergit vir criticus! et, quo probet allata verba esse accipienda velut a Clemente de se ipso prolata, hæc subdit: « Licet nomine Ecclesie Romanæ, ipse tamen epistolam scripsit, et ad se subinde expresse digitum intendit, uti in verbis (14): Si propter me seditio, et discordia, et schismata, discedo, abeo: fieri, Epiphanius statuit (15).» Operam ludit censor iste. Et ægre quidem ferendum, quod non perspexerit vir oculus totus, Epiphanium Clementis sententiam non ex ipsius epistola, sed ex quibusdam commentariis in quibus dictum illud invenerat, descripsisse. Sic enim ille l. c.: λέγει γὰρ ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ· Ἀναχωρῶ, ἀπειμι. .... εὐρομεν γὰρ ἐν τισιν ὁπομηματισμοῖς τοῦτο ἐγκαίμενον. « Dicit enim (Clemens) in una Epistolarum suarum: Recedo, abeo: ... nam in quibusdam commentariis ita scriptum reperimus. » Quid quod ipsemet Epiphanius luculenter testatur, quod Clemens illa proferens, nonnullis hoc modo consulebat? τίς τοῦτο συμβουλεύων: tantum abest, ut sanctus Constantiensis episcopus memorie tradiderit, Clementem eo loci ad se digitum expresse intendisse, quemadmodum præpostere contendit vir clarus. Verum tamen Clementem ipsum ita loquentem audiamus: Τίς οὖν ἐν ἡμῖν γενναῖος; τίς εὐσπλαγχνός; τίς πεληροπορημένος ἀγάπης; σὶπάτω εἰ δὲ ἐμὲ στάσεις, καὶ ἔρις, καὶ σίσματα, ἐκχωρῶ, ἀπειμι, οὐδὲν βούλησθε. — Τοῦτο ὁ ποιήσας, ἐαυτῷ μέγα κλέος ἐν Κυρίῳ περιποιήσεται, καὶ πᾶς τόπος δέξεται

αὐτόν. « Quis ergo inter vos generosus? quis misericors? quis charitatis plenus? dicat: Si propter me seditio, et discordia, et schismata; discedo, abeo quocumque volueritis... Qui hoc fecerit, sibi magnum decus in Domino comparabit, omnisque locus eum suscipiet. » Quibus sane verbis nemo non videt, hortari Clementem Corinthios, ut etiamsi justus quis inter eos fuerit, atque immunis a schismate, quin et omni virtutum genere ornatus; juri tamen suo cedat, ut Ecclesie Corinthiacæ tranquillitas inde consurgat. An non igitur Clementi mire concinit Epiphanius, dum ait ipsum ita fuisse locutum, τίς τοῦτο συμβουλεύοντα? Hinc immerito insimulant sanctum illum Constantiensem episcopum Thorndicium (16) et Burtonum (17), quod Clementinam sententiam haud sit assecutus. Immerito item ex ejusdem S. Patris verbis, Clementis abdicationem confirmare nituntur alii magni nominis viri.

At potiori jure notandus H. Venema, qui eo potissimum nomine Epiphaniæ auctoritate abutitur, quo nimirum commento suo de Grapte Clementis uxore fundamentum præjaciatur, nullo innixus veterum testimonio, quin e contra obnitente scriptorum antiquorum fide. Nam, ut Ignatii Epistolarum interpolatorem omittamus (18), quem unum novit hic censor, vetustiorum adhuc habemus Recognitionum scriptorem, sæculo II desinente, cujus hæc sunt verba (19): Ego Clemens in urbe Romæ natus, ex prima ætate pudicitie studium gessi. Quæ postea tum Clementinorum (20), tum Epitomes (21) auctores exscribere. His accedit Althelmus, qui Clementis virginitatem sive prosa sive carmine celebrasse comperitur (22). Clemens itaque virgo, si fides his auctoribus. Et quidni fides? ait doctissimus Cotelierus (23).

Verum, quid porro de Grapte dicendum? Si Hermæ quidem verba penitus introspicias, sentias utique cum viris eruditis (24) oportet, ipsam fuisse feminam spectatæ pietatis, forsitan diaconissam, sive Ecclesie Romanæ πρεσβύτιδα, viduam scilicet, cui reliquas viduas juniores atque orphanos sub viduarum cura positos, optimis præceptis institutisque inbuendi munus commissum fuerit. Cum igitur sive ex verbis Clementis, sive ex Epiphaniæ auctoritate, suæ causæ præsidium frustra quaeratur eruditus Venema, quin et ipsi obstant tum Ecclesie scriptorum vetustissimi, tum recentiorum doctissimi; neque ullum omnino vadem ipsemet pro sua sententia in medium adducat: in nihilum abeat necesse est Grapte Clementis uxor, quam comminiscitur; cumque istiusmodi figmento evanescit

(14) Epist. 1 ad Corinth., cap. 54.

(15) Hæres. xxxviii, § 6.

(16) Origin. eccles., pag. 386.

(17) In not. ad Clem. l. c.

(18) Ignat. Epist. ad Philadelph. interpol. cap. 4.

(19) Auct. Recognit. lib. 1, cap. 1.

(20) Auct. Clement. hom. 1, cap. 1.

(21) Anct. Epitom. cap. 1.

(22) De laud. virg. et de laudib. virginum. cap. 22.

(23) Cotel. in not. ad Clem. epist. 1, cap. 38.

(24) Cotel. et Fell., ad Herm. vis. 2, cap. 4, ac Dodw. in addit. ad Pearson. opp. posthum., p. 196, et ibid., in dissert. singul. p. 158.

quoque illud argumentum hinc desumptum, quo A epistolarum ad virgines sinceritatem oppugnare aggressus est. At de his satis.

Cæterum easdem Epistolas Græce primitus exaratas fuisse colligit cl. Wetstenius tum ex vocibus, εὐχαριστία, ἀσμετα, κίνδυνος, τάξις, σχῆμα, διαθήκη, ἀγών, ἀπολαύσι occurringibus; tum ex indi-

ciis haud obscuris verborum φιλαελεψία, φιλοξενία, φιλαργυρία, φιλοπρωτεία, παραιτεσθαι, etc. Et scriptæ quidem fortasse fuerint non longe a Neronis obitu, dum Ecclesia tranquilla pace frueretur: in his enim nullius calamitatis aut vexationis Christianorum mentio.

IV.

EX P. LUMPERI HISTORIA.

(Historia theologico-critica de vita, scriptis atque doctrina SS. Patrum, etc.; t. I, Aug. Vindelk., 1783, in octavo.)

CAPUT PRIMUM.

ARTICULUS UNICUS. — VITÆ S. CLEMENTIS HISTORIA.

S. Clementis patria et generis nobilitas. — Clementis Romanus sanctorum Patrum, quotquot exstant vetustissimus, neque uno nomine primus, Roma e senatorio genere (25) ortus est. Græca S. Petri apud Henschenium acta etiam Augustis cognatum fuisse, Neronemque, dum Christianos persequeretur, ab illo eapropter abstinuisse testantur.

Annus natiuitatis, et ejus conversio. — Quo anno primam lucem aspexerit, nemo, quod sciam, prodidit; si tamen conjectare liceat, Christò in terris adhuc degente natus e reliqua vitæ serie censeri potest. Sanctus Paulus in ea, quam ad Philippenses dedit, epistola laudat Clementem nostrum ceu apostolatus sui socium et coadjutorem²⁵⁻¹⁰⁰; in libris¹⁰⁰⁻¹⁰⁰ Ad Philipp., cap. iv, v. 3 et seq.

(25) Recentiores critici, levissima ducti conjectura, non Romanum et præclarissimo natum genere, sed ex stirpe Judaica procreatum censent. Primus qui eam inuexit novitatem fuit Tillemontius in suis Monumentis historiæ ecclesiasticæ, tomo II, pag. 149. Exinde vero idem visum Coutantio nostro in celeberrimo suo opere Epistolarum Romanorum pontificum, tomo I, pag. 11, licet postea suam mutari sententiam loco citato, pag. 41. Accessit deum reverendissimus dominus Remigius Ceillierius noster, qui sidenter nimis id asserere non dubitavit in Historia generali auctorum sacrorum et ecclesiasticorum, tomo I, pag. 598. Colligi id posse ex ejusdem sancti Clementis ad Corinthios epistola capite iv arbitratur, ubi ait: Propter æmulationem Pater noster Jacob aufergit a facie Esau fratris sui. Verum hæc verba nequeunt vetustam opinionem elidere. Sane illam auctor Libri pontificalis secutus ait: Clemens natione Romanus de regione Cælio monte ex patre Faustino. Similia habentur in Catalogis Romanorum Pontificum vetustioribus: consentitque Breviarium Romanum ad diem 23 Novembris; de illo item sanctus Eucherius Lugdunensis in epistola ad Valerium. Clemens vetusta prosapia senatorum,

B vero Recognitionum, qui sub Clementis hujus nomine circumferuntur, a divo Petro apostolorum principe ad Christum conversus esse, eique postea comes fidelis adhæsisse narratur. Quorum librorum etsi non admodum firma sit auctoritas, hac tamen ex parte nil magnopere se offert, cur rejicienda videatur.

A divo Petro episcopus designatur. — Cum utroque certe apostolorum principe Clementem diu et familiariter egisse, a Petro autem etiam successorem in pascendo grege Domini designatum fuisse, plerique fatentur (26).

Cleto in pontificatu succedit, anno Christi 91. — Quotus ordine Romanam cathedram insederit, vetus et adhuc sub judice lis est; non sedisse tamen ante

C atque etiam stirpe Cæsarum, omni scientia refertus, omniumque liberalium artium peritissimus ad hanc justorum viam transiit; itaque in ea excellenter floruit, ut Principis quoque apostolorum successor existit. His fidem minime derogamus, cum ipsius Clementis in contrarium producta intelligi possint de fidei gratia, propter quam, ut inquit ad Galatas cap. vi Paulus apostolus, Filii promissionis computantur in semine. Quid quod Theophilus in suis ad Autolycum libris, lib. III, sect. 25, Davidem patrem seu progenitorem nostrum appellat? Ἐπειτα Δαβὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν (ἐβασίλευσεν) ἔτη μ'. Deinde David pater noster regnavit annos quadraginta. Nunquid ideo Hebræus episcopus iste Antiochenus? Eodem plane sensu cum Clemente locuti sunt Patrum antiquissimi Justinus M. (Dialogo cum Tryphone, sect. 134); Clemens Alexandrinus (Stromatum lib. vi, c. 7); Tertullianus adversus Marcionem, lib. iv, c. 24; auctor Expositionis in Evang. Luc. quæ sub Titi Bostrensis nomine circumfertur (Tit. Bost. in cap. i Lucæ) Bibliot. PP., edit. Paris., tom. XIII, pag. 767; Aug. serm. 5, § 4, Opp. tom. V, pag. 30.

(26) Vide Irenæum, l. II, c. 3; Zozim. apud Baron, ad ann. 417, num. 20.

Linum, quod divus Hieronymus in caput LII Isaiaë A
 innuit, pro certo jam habetur, (27). Quamvis enim
 a sancto Petro in episcopum sacratus, et successor
 designatus fuerit, honorem nihilominus et tunc mo-
 deste recusasse, et post S. Jacobi obitum S. Lino
 ultro cessasse, traditur a Baronio, cujus sententiam
 comprobant Natalis Alexander (28), Bollandus, Cote-
 lerius et Tillemontius. Quod, ut Natalis Alexander
 ait loco citato, *et pessimum posteris exemplum præ-*
beri animadverteret, si ex vi ordinationis et desi-
gnationis, de se factæ a S. Petro (quantumvis justa
esset) exerceret pontificium; quia futurum prævi-
debat, ut si pontifici liceret sibi designare succes-
sorem, plures in cathedram Petri subvecti, sed
Petri vestigia non secuti, relationem carnis et san-
guinis non Spiritus sancti afflatum attenderent....
 sicque summum Ecclesiæ sacerdotium ab ordine
 Melchisedech in ordinem Aaronis decideret, nec
 dignatio cœlestis gratiæ, sed carnalis successio
 generaret Sacerdotem. :

Sanctus Irenæus (29) enumerans Romanos ponti-
 fices qui ad sua tempora floruerant, tertio post
 sanctum Petrum loco Clementem ponit.

Pariter Eusebius (30) et Epiphanius (31) sentiunt:
 ex adverso sanctus Augustinus (32) Clementem
 Lino immediate successisse testatur: quem ordi-
 nem in numerandis Petri successoribus tenent etiam
 sanctus Optatus Milevitanus (33), Chronicon quod
 Damaso vulgo tribuitur, et catalogus vetus Rom.
 pontificum e ms. codice reginæ Sueciæ ab hagio-
 graphis Belgis in Maii Propylæo excusus.

Præter pugnantia adeo testimonia, non desunt
 suæ utriusque ex his opinionibus difficultates; poste-
 rior inde tamen gravissime premitur, quod fasti
 Ecclesiæ, vetus Romanorum traditio, et plerique
 catalogi Rom. pontif. sanctum Clementem martyrio
 coronatum asserant imperante Trajano, atque adeo
 sub initio sæculi II; quamvis neque Linum plus
 quam XII, neque Clementem ultra decem annos
 sedisse quisquam testetur, a Petri autem martyrio
 usque ad Traiani imperium XXX ut minimum, annos
 fluxisse constet. Difficultate hac ut se expedirent,

aliqui ferunt (34) eum ad schisma evitandum. Pon-
 tificia dignitate se abdicasse, et longe post obiisse;
 verum id omni penitus dubitatione non vacat. Quid
 autem in re adeo obscura tricisque chronologicis
 implexa vero propius accedat, lectoris arbitrium
 esto: mihi animus inclinatur, ut S. Irenæo ceu testi
 omnium antiquissimo, nec longe a Romanis posito,
 quin in Urbe ipsa versato, subscribam, et Clemen-
 tem, non ante, quam post Linum et Cletum, vel ut
 Irenæus habet, Anacleum sedisse censeam.

Res ab eo in pontificatu gesta.— Quo tempore
 Ecclesiæ præerat, duo potissimum egisse memora-
 tur. Laborante diro schismate Corinthiorum Ec-
 clesia, scripsit egregiam hodie adhuc superstitem
 epistolam, qua laicis in presbyteros etiam sanctis-
 B simos insurgentibus suavitatem pacem, mutuaque
 concordiam. Negotium istud ex sententia perfecit
 sanctus Pontifex. Alterum, quod septem urbis re-
 giones in notarios totidem partitus sit, qui in gesta
 SS. martyrum inquirerent, illaque ad posteros
 scriptis commendarent (35): hinc etiam percipi-
 mus, quantam diligentiam ab ipsis incunabulis
 Rom. Ecclesia adhibuerit in colligendis martyrum
 fastis. Ingente Christianæ rei detrimento acta hæc
 sub Diocletiano, e fundo religionem Christianam
 convellere laborante, flammis perierunt, ita ut
 paucula hodie genuina venerandæ antiquitatis mo-
 numenta reliqua sint. Promeruit et ipse Clemens
 eisdem fastis adscribi.

Martyrium sancti Clementis, ejusque obitus.—
 Etenim in Chersonesum Tauricam relegatus (Tar-
 tariam minorem vulgo appellat) cum doctrina et
 miraculis omnes incolas convertisset ad Christum,
 jubente Trajano in mare demersus fuit anno J. Ch.
 100, Trajani III. Hæc ex actis, quæ in manibus
 versantur hodie, eruta sunt; merito tamen a viris
 gravissimis, Pearsonio præcipue, in dubium revo-
 cantur, quemadmodum inferius singulari articulo
 ostendemus. Sunt, qui minime violenta morte de-
 cessisse divum Clementem autumant. Sic Euse-
 bius (36) et sanctus Hieronymus ejus mortem nulla
 de martyrio mentione instituta commemorant. San-

(27) Et Clemens vir apostolicus, qui post Petrum
 Rom. Ecclesiam rexit, scribit ad Corinthios, etc.,
 opp. D. Hieron. noviss. edit. Venet., tom. IV, p. 1,
 col. 612.

(28) In *Hist. eccl. sæculi I*, dissert. 13, pag. mihi
 344.

(29) Fundantes igitur et instruentes beati apostoli
 Ecclesiam, Lino episcopatum administrandæ Ec-
 clesiæ tradiderunt. Succedit autem ei Anacleus; post
 eum tertio ab apostolis episcopatum sortitur Cle-
 mens. S. Irenæus l. III *Adv. hæres.*, cap. 3, pag.
 mihi 176, edit. noviss. Venetæ de anno 1734.

(30) *Hist. eccl.*, l. III, c. 15, ait: *Anacleus ex-*
actis in episcopatu annis XII successorem reliquit Cle-
mentem. Vide etiam ejusdem libri c. 4 et 21, edi-
 tionem Valesii Taurinensem pag. 82, 95 et 98.

(31) *Romæ primi omnium Petrus et Paulus apo-*
stoli pariter atque episcopi fuerunt, inde Linus, tum
Cletus, post hunc Clemens. Epiphani. hæres. 27, c. 6,
 pag. 107, edit. Lipsiensis Petavii, vulgo Colonien-
 sis.

(32) *Petro successit Linus, Lino Clemens, Clementi*
Anacleus, Anacleto Evaristus. S. Aug., ep. 53 ad
Generosum.

(33) *Cathedra una est, sedit prior Petrus, cui suc-*
cessit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacleus. D.
Optatus, lib. II.

(34) D. Epiphanius hæres. 27, c. 6. Henschenius et
 Papebrochius in Maii Propylæo.

(35) Guilelmus Burius in sua Rom. pontif. no-
 titia adjicit, illum insuper vestes in missa adhi-
 bendas sacerdotibus præscripsisse, et ut mappa
 lineæ, quas corporalia vocamus, in peculiari vase
 lavarentur, statuisse; sed id e commentitia Cle-
 mentis ad Jacobum Epistola Burius deprompsit.
 Consecravit hic sanctus Pontifex, geminis mense
 Decembri ordinationibus, diaconos duos, presby-
 teros decem et episcopos quindecim.

(36) Eusebius, *H. E.*, l. III, c. 54; Hieron. in Ca-
 talog. c. 15.

cius Irenæus (37) vero Pontifices usque ad Eleutherium recensens, eorum quemquam martyrium passum præter Telesphorum haud significat. Rufinus (38) tantum sanctum Clementem martyrem appellat, atque de eo Zozimus (39) Pontifex, tantos eum in veritate noscenda progressus fecisse, ut fidem a sancto Petro acceptam et populo traditam martyrio consignaverit.

A Observandum autem est cum Cl. Remigio Ceillierio (40), martyris appellationem sæpe iis tributam fuisse, qui aliquid pro Christo passi fuerint, licet cruciatibus interempti non fuissent; atque hæc fuisse ratio videtur, qua Rufinus et Zozimus sanctum martyrem appellarunt, qui, cum Ecclesiam sæviente Domitiani persecutione moderatus fuisset, ab ea immunis omnino non fuerit.

CAPUT II.

DE SCRIPTIS S. CLEMENTIS PRIMI ROMANI PONTIFICIS.

ARTICULUS I.

DE PRIMA EJUS AD CORINTHIOS PERSCRIPTA EPISTOLA.

Sanctus Clemens Romanæ Ecclesiæ nomine scripsit. — Inter multa, quæ Clementi nostro tribui solent opuscula, una est Ecclesiæ Romanæ nomine ab eo ad Corinthios epistola, quæ pro genuino illius fetu certo laudari possit. Illam commendat Irenæus (41), Dionysius sæculo secundo Corinthiorum episcopus in sua ad Soterem epistola (42), Eusebius (43), Cyrillus Hierosolymitanus (44), Epiphanius (45) aliique complures (46). Scriptam Epistolam illam nomine Romanæ Ecclesiæ docet divus Hieronymus (47). Ea siquidem ætate episcopi nihil inconsulta Ecclesia sua aggrediebantur. Præterea cum schisma, quod Corinthiorum Ecclesiam exagitant, tollere consilium esset, universa Romana Ecclesia majus pondus, quam solus Episcopus apud eos habitura esse videbatur.

Quæ ejus scribendæ occasio? — Epistola hæc, ut est a nobis admonitum, occasione schismatis, quod per ea tempora Corinthiorum Ecclesiam vexabat, conscripta fuit. Schisma vero illud ex invidia quarundam in eos qui dignitates et munera obtinebant, conflatum fuit; unde infidelibus Jesu Christi religionem blasphemandi ansa data est. At cum Corinthios ipsos schismatis sui puderet, ad Roma-

B nam Ecclesiam scripsere, quasdam quæstiones proponentes. S. Clementis animum schisma istud affligebat plurimum, cupiebatque tanto malo obviam ire: verum cum Romani ipsi aliis malis jactarentur, promptam illis opem ferre nequivit. Domitiano autem extincto anno 95 rebusque Romanis majori in tranquillitate collocatis, sanctus Clemens tempore usus, Corinthiis tandem rescripsit.

De hac epistola judicium. — Celeberrima est, quod omnes norunt eruditi, quæ prior Corinthiis inscribitur, epistola: *ἡ κωνσταντίνη γραφή*, *potentissima*, seu ut Valesius vertit, *luculentissima scriptura*, dicta a S. Irenæo (48); *ἐπιστολὴ μεγάλη τε καὶ θαυμασία*, *magna et admirabilia*, ab Eusebio (49), atque adeo tantum non canonica. Eam apud omnes auctoritatem obtinuit, ut perinde ac reliquæ apostolorum epistolæ publice aliquibus in ecclesiis lecta fuerit: quod quidem præter Eusebium, Hieronymum, aliosque veteres scriptores, testatur antiquior Dionysius Corinthiorum episcopus (50). Hæc sane priscum Evangelii vigorem spirat: stylus quam proxime ad Novum Testamentum accedit: res verbaque ipsa desumpta in primis ex Epistolis Paulinis (51). Denique nihil sere in ea reperiri contingit, quod primæva nascentis Ecclesiæ incunabula

(37) L. III, c. 5.

(38) *De orig.*, tom. I, pag. 778.

(39) Tom. IV *Concil.* Mansi, col. 350.

(40) Tom. I des *Auteurs ecclésiastiques*, pag. 599.

(41) *Sub hoc ergo Clemente dissensione non modica inter eos, qui Corinthi essent, fratres facta, scripsit, quæ est Romæ, Ecclesia luculentissimam epistolam.* Irenæus, l. III, c. 3, n. 3.

(42) *Hodie sacrum diem Dominicum transeginimus, in quo epistolam vestram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis a Clemente scriptam Epistolam, optimis præceptis ac documentis abundabimus.* Apud Euseb., *H. E.* l. IV, c. 23.

(43) *Hujus igitur Clementis exstat Epistola uno consensu recepta, eximia prorsus, atque mirabilis; quam nomine Ecclesiæ Romanæ ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit. Hanc in plerisque ecclesiis et nostra, et superiori memoria pajam recitari consuevisse comperimus.* Euseb., *H. E.*, l. III, c. 16, 38:

l. IV, c. 23.

(44) Catechesi 18, c. 8.

(45) *Hæresi* 30, n. 15, pag. 139; et *hæres.* 27, n. 6, pag. 107, edit. Petavii.

(46) Vide Origenem, tom. I, edit. Paris., 1735, pag. 82; tom. III, pag. 422; et tom. IX, part. II, pag. 143, edit. Huetii Colonizæ, 1685. Clem. Alexand., l. I *Strom.*, c. 7, tom. I, pag. 359, edit. Oxoniens. 1715; et l. IV, c. 1, tom. I, pag. 609; Hieron. *De viris illustr.*, c. 15; tom. II, part. II, pag. 8503, edit. noviss. Venetæ de anno 1767.

(47) Idem l. c. Vide etiam Irenæum lib. III, cap. 3.

(48) Lib. III, cap. 3, n. 3.

(49) *H. E.*, lib. III, cap. 16, pag. 95, edit. Taurinensis.

(50) Apud Euseb., *H. E.*, l. IV, c. 23.

(51) Hæc ipsa similitudo, teste D. Hieronymo (in catal. c. 15), in causa fuit, cur quidam S. Clementem Epistolæ ad Hebræos interpretem, atque etiam auctorem esse existimarint.

non referat; nihilque, quod virum plane apostolicum non maxime deceat.

Dubitationes, quæ de hac epistola moventur. — At quamvis hujusmodi venerandum sacræ antiquitatis monumentum a plerisque vetustis locupletissimis testibus, usquequaque astruatur; atque simul ac ex antiquissimo ms. codice Alexandrino istud in lucem fuit editum, summo eruditorum fere omnium consensu, sincerum omnino, quantumcunque est, agnitu fuerit, receptum, comprobatumque: non defuere tamen hoc et superiore sæculo, qui vitiatum idem, mireque interpolatum obfirmate contenderint. Eos inter primas tenet Gisbertus Voetius theologiæ professor in Academia Ultrajectina, qui varias (53) adversus hanc epistolam movit objectiones, sed plane frivolæ, et supinam redolentes negligentiam; uti clare ostendit Joachimus Maderus in præfatione ad lectorem, Helmenstadiensi editioni Epistolæ Clementis præmissa. Ast nihil mirum, virum istum, multæ alioquin lectionis in recentioribus, epistolam sancti Clementis, aliæque ejusmodi ob vetustatem veneranda monumenta in dubium vocasse; cum ipse, ex male præconcepta opinione ac odio adversus antiquam catholicæ Ecclesiæ traditionem, optaverit, nullum plane virorum apostolicorum scriptum superesse, ut illo ipso loco indicat sequentibus verbis: *Admiramur singularem Dei providentiam, quæ curavit ut ab apostolorum discipulis, virisque apostolorum sæculo proximis, aut nihil scriberetur, aut nihil conservaretur, et ad posteros maneret, aut saltem nihil ab initio Ecclesiæ usque in hunc diem superesset, de quo non dubitaretur; aut quod per tineas blattasque, aut alium quemvis Dei exercitum mutilatum non esset: ut soli Scripturæ tanto evidentius sua constaret auctoritas, illique soli esset propria incorruptibilitas et æternitas.* Verum alii, melioris in his rebus judicii, talibus directe contradicentes, mirantur potius, ac merito deprædicant (judice viro clarissimo Grabio (53), singularem divinam Providentiam, quæ curavit, ut a sanctorum apostolorum discipulis, virisque apostolicis, et apostolorum sæculo proximis, plura scriberentur, eorumque aliqua sancte asserta ab initio Ecclesiæ in hunc usque diem superessent, nec a blattis tineisque, aliæque ejusmodi exercitu, sed strenuis in ordinata Dei acie prostatis vel parastatis ederentur, deque iis nullus dubitandi locus relictus esset; ut nimirum Scripturæ tanto evidentius sua constaret auctoritas, ac canonica Evangelia, aliæque scripta sanctorum apostolorum et discipulorum a falsis, quæ illorum nominibus supposita sunt, discernentur, (id quod absque catholicorum Patrum traditione, apostolicæ

ætati vicinorum vix, ac ne vix quidem fieri potest), denique ut sacer codex a corruptione ac injuria non tam temporum, quam malorum ingeniorum, vindicaretur, et genuinus ejus sensus in aliquibus locis quodammodo obscurus, magisque ab hæreticis obcuratus, egregie illustraretur; sicque propria verbi divini veritas contra falsas quorundam hominum opiniones, heri natas, cras vero interituras, firmaretur, in æternum duratura.) Hactenus vir gravissimus Grabius.

Voetium presso pede sequentes Eduardus Bernardus, atque Joannes Clericus (54) banc epistolam a plane improbo, qui Clementi Romano innumeras Clementis Alexandrini lacinias adsuerit, misere fœdatam suadere conati. Utrumque porro solide refutavit Cl. Henricus Wottonus (55). Juvat ipsummet hunc doctissimum virum hac de re disserentem audire: « Irriti sunt, inquit, hujus (Bernardi) conatus: qui enim hoc modo ex Clemente Alexandrino arguit, aut eum non probe novit, aut mala fide agit; eadem enim ratione actum erit de authentia et fide eorum, qui a Clemente Alexandrino usquam citantur, scriptorum. Nemo enim Patrum majore licentia est usus in citandis auctoribus, sive sacris, sive ethnicis: cum ei in more sit, non integra auctorum verba semper recitare, sed pro arbitrio suo nunc contrahere, nunc de suo inserere, alia omittere, alia variis modis mutare. »

« Si ad hæc sedulo attendas, agnosces, pie Lector, mecum, ex Alexandrino non interpolatam fuisse, toties ab Ecclesia primæva celebratam laudibus, imo et cum sacris Scripturis publice lectam Rom. Clementis epistolam. » Hæc Wottonus cui tamen præiverat Joannes Potterus vir cl. in animadversionibus ad Clementem Alexandr. (56) ubi summam quidem, sed acriter Bernardi conjectationes elisit.

Longius adhuc progressus est Joannes Mosheimius (57) qui Clementis epistolam primam quarta sui parte multandam censet, a capite nimirum 9 ad 55; sed hæc priora quidem decem capita eo iudice ab interpolatione sunt prorsus immunia. At inania esse, ac futilia Mosheimii argumenta in oculis posuit Joannes Ludovicus Frey (58). Siquidem invictè vir eruditus evincit, cum ex antiquitate codicis Alexandrini, tum ex veterum Patrum testimoniis, nos eandem omnino epistolam habere, quam habuit vetusta Ecclesia, quam audierunt in sacris cœtibus primævi Christiani, dum adhuc ejus lectionis usus vigeret; quam legerunt Dionysius Corinthius, Clemens Alexandrinus, Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, cæterique; quam denique Polycarpum Smyrnensem episcopum et mar-

(53) Part. I. *Selectar. disputat.*, pag. 105.

(54) *Spicileg. SS. Patrum*, tom. I, pag. 260, 261.

(55) In notis edit. PP. apostolic. Cotelierianæ Amstelodam., anni 1724.

(56) In notis ad Clem. Epist. I, cap. 9, pag. 40.

(56) Potter. ad Clem. Alexand. *Strom.* l. IV, c. 18, pag. 610, nota 4.

(57) *Instit. hist. Christ. majores sæc. I*, p. 212 usque 215.

(58) *Præfat. ad epist. SS. PP. apostolic.*, circa medium.

tyrem manu versasse; quin et nonnulla ex ea verbotenus excerpta in suam ad Philippenses Epistolam transtulisse, suadent loca ex Clementina et Polycarpiana epistola desumpta, in medium prolata, atque invicem collata (59). Hanc unam ob causam, Bernardi, Clerici ac Moshemii, conjectationes de bujus laciniis ex Clemente Alexandrino desumptis omnino evanescent oportet.

Neque alii profecto desunt, qui ejusdem epistolæ sinceritatem in dubium revocant, quod nimirum nonnulla fabulosa præ se ferat; quod aliqua in ea desiderarentur a vetustis Patribus allegata, etc. Sed hos morosiores criticos missos facimus: tum quod eorum objectiones fluxo adeo talo nitantur, ut pedem cum singulis conferre haud expediat, tum imprimis, quod a plerisque viris eruditis res abunde satis fuerit pertractata. Firmum igitur, ratumque sit, germanam omnino priorem esse Clementis epistolam: quidquid enim in ea continetur, tempora plane apostolica refert; neque ullum ex omni retro antiquitate quispiam testem produxerit, qui homines cordatos de illius sinceritate merito ancipites reddere valeat.

ARTICULUS II.

DE SECUNDA AD CORINTHIOS EPISTOLA.

Dubitaciones veterum de altera sancti Clementis epistola. — Præter sancti Clementis ad Corinthios epistolam, de qua hactenus egimus, altera eidem ab Eusebii (60) ætate tribuitur, quæ tamen, ut est ab eo adnotatum, adeo celebris ut prior non erat, neque a veteribus recitabatur. Imo sanctus Hieronymus veteres eam rejecisse refert (61); Photius (62) vero ætate sua pro supposititiâ habitam fuisse testatur.

Queritur hic præterea (63) humiles sententias, neque satis apte invicem nexas in ea exstare, atque alieniores interpretationes Scripturæ, et Jesu Chri-

sti verba, quæ in Evangelio non leguntur, proferre, quorum aliqua ex apocrypho Ægyptiorum Evangelio petita sunt (64).

His vero posthabitis contendunt Cotelarius (65), Coutantius (66), Gallandius (67), et Bullus (68), et alii, epistolam hanc revera sancti Clementis esse. Cernimus enim eam (69) postremo apostolorum canonè non modo sancto Clementi tributam esse, verum etiam prioris instar inter Scripturas sacras recenseri. Sanctus Epiphanius (70) eam quoque S. Clementis nomine recitat, cui et a sancto Hieronymo (71) atque etiam a Photio (72) tribuitur. Quibus sit, ut, cum eam tanquam supposititiâ habitam dixerunt, non ex sua, sed aliorum sententia locuti fuerint. Eusebius vero inter eos, qui epistolam hanc ut supposititiâ duxerunt, minime est numerandus, cum nihil de ea pronuntiet, nisi (73) eam non adeo ut priorem celebrem, atque a veteribus memoratam fuisse. Id autem mirum videri non debet, cum non, ut prior, Romanæ Ecclesiæ, sed pontificis tantum nomine scripta, neque publice in Ecclesia lecta fuerit: unde factum, ut conjectat Bullus (74) ut quod paulatim, quasi Clementis revera non esset, neglectui habita fuerit; quam etiam ob causam aliæ Clementis epistolæ (nam et alias scripsisse virum sanctum mihi indubium est) prorsus interciderunt. Cæterum in exiguis illis hujus epistolæ reliquiis multa cum priore similitudo elucet: idem quoque vetustatis color, eadem dicendi formæ et plures loci (75) ex apocryphis libris prolati in utraque spectantur.

Corinthiis inscripta fuit. — Eusebius, ad quos data sit hæc epistola, non commemorat; Photius vero aperte ait (76), eam ad Corinthios datam fuisse, quod ex Dorothei Archimandritæ Niconis monachi atque ex Parallelorum auctoris testimonio (77) inter sancti

(59) Confer caput 4 epistolæ S. Clem. ad Corinth. cum cap. 4 epist. Polycarpi ad Philipp.; cap. 5 cum cap. 9; cap. 7 cum cap. 7; cap. 9 cum cap. 2; cap. 15 cum cap. 2; cap. 21 cum cap. 4.

(60) Sciendum autem est alteram quoque sancti Clementis epistolam circumferri; verum hanc non perinde cognitam fuisse, ac primam, pro certo habemus; quandoquidem vetustiores illa nequaquam usos esse comperimus. Eusebius, H. E. l. III, c. 38, pag. 117.

(61) Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat. Hieron., in Catalog., c. 15.

(62) Quæ secunda ad eosdem dicitur, ut notha rejicitur. Phot. cod. cxiii.

(63) Secunda vero epistola et ipsa institutionem ac admonitionem melioris vitæ inducit, atque in principio Christum Deum prædicat. Verum dicta quædam peregrina, velut e sancta Scriptura subinducit, quibus ne prima quidem epistola vacat, et interpretationes locorum quorundam alieniores profert: alioquin ipsa, quæ in his epistolis insunt, sensa nonnihil abjecta sunt, nec continentem seriem, ac consequentiam servant. Cod. 126, Photius.

(64) Clemens epist. 2 ad Corinth., n. 4, 5, 12.

(65) T. I PP. apostolicorum, pag. 182.

(66) Epistol. Rom. pontif., pag. 34.

(67) In Biblioth. PP. noviss. Græco-Latina, t. I, pag. 14, prolegom.

(68) Defensio fidei Nicæn., pag. 49 et 50.

(69) Sint autem vobis libri venerabiles et sancti Veteris Testamenti Moysis quinque... libri vero nostri, hoc est Novi Testamenti Evangelia quatuor... Clementis epistolæ duæ. Can. apost. 85.

(70) Dicit Clemens in una epistolarum suarum, etc. Epiphanius hæres. 77, n. 6. Ipse Clemens omnibus illos (Ebionitas) modis redarguit in Epistolis circularibus, quas scripsit, quæque in Ecclesiis leguntur. Idem hæres. 30, n. 15.

(71) Ad hos (eunuchos) et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas, omnemque fere sermonem suum de virginitalis puritate contexuit. Hieron., l. I advers. Jovin., cap. 7.

(72) Photius, cod. cxlvi.

(73) Eusebius, ut supra.

(74) Est id a Photio observatum codice 125. Verum dicta quædam peregrina, inquit hic criticus, velut e Scriptura sacra subinducit, quibus ne prima quidem epistola omnino vacat. Vide num. 23 prioris, et 12 ac 13 numeros posterioris Clementis epistolæ.

(75) Defensio fidei Nicænæ, pag. 50.

(76) Lectus est libellus, in quo Clementis epistolæ duæ ad Corinthios continebantur. Photius, ibid.

(77) Ut enim ait S. Clemens: Etiam si quis coronetur, studeat tamen non procul a coronatis inveniri. Epist. 2, c. 7.

Joannis Damasceni opera intelligitur; atque ex ms. codice, quo Junius ad eam in publicum edendam usus est, quem a primi usque Nicæni concilii temporibus exaratum (78) fuisse existimat. Prior quidem epistola in laudato codice ad calcem sic inscripta legitur: Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολή Α'; posterior vero sic: Κλήμεντος ἐπιστολή Β'; licet autem posterior ex librariorum forte incuria, prænotata πρὸς Κορινθίους haud compareat; quidni et eam ad Corinthios missam existimemus, cum prioris inscriptio hac de re satis superque indubios nos reddat? Eam vero neque prior legitur in Indiculo fuisse ad Corinthios perscripta. Quis porro ne illam quidem Corinthiorum nomine signatam ex ejusdem Indiculi silentio jure arguat? Neque item silentium nos moveat Eusebii, et qui eum secuti sunt, Hieronymi atque Rufini, qui, dum epistolæ secundæ meminerunt, Ecclesiæ Corinthiæ fuisse illam inscriptam non perhibent. Cum enim laudati scriptores, ut recte Coutantius, memorata priore Clementis epistola ad Corinthios statim subdant: *fertur et altera, neque ad alios hanc alteram scriptam designat*; eam quoque ad eodem scriptam intelligere merito existimantur: alioquin si ad alios missam nosset, neque id inuissent, hæc ipsorum reticentia jure ac merito negligentiae culpanda videretur.

Obiectio prima contra authenticam hujus Epistolæ Clementinæ. — Joannes Morinus hanc epistolam suppositionis suspectam habet eo argumento, quod nimirum illius stylus, non ut prioris, sit simplex, sed argutulus (79), non sponte fluens, sed pro auctoris captu studiose elaboratus; non ἀπαιροδιδὸς et nonnunquam ἀνανταπόδοτος, sed verborum ambitum, antitheses, earumque repetitiones ambitioso affectet. Idem quoque argumentum urget Richardus Simonius (80).

Inficiari equidem nolim, haud leve aliquando argumentum e: dissimilitudine styli suppetere, quo alicui scriptori opus abjudicetur, aliique addicatur; dummodo tamen reliqua rite cohæreant. Verum nunc canonem criticum non esse nimium urgendum, nemo non videt; siquidem, ut optime Cotelierius, quem sequitur et Gravius (81), styli dissimilitudo ab eodem scriptore pro varietate temporum et causarum oriri potuit.

Obiectio secunda ex Dionysio Corinthiorum episcopo desumpta. — Vir. cl. Joannes Gravius (82) ex verbis Dionysii Corinthiorum episcopi apud Eusebium (83) confici putat, unam duntaxat a D. Clemente epistolam esse scriptam, quam τὴν προτέραν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσθαι Dionysius appellat, quod scilicet ad

A Ecclesiam Corinthiæ prius ea missa fuerit, quam Soter suam deinceps eidem inscripserit.

Responsio. — Verum esto, meminerit hic Dionysius prioris tantum Clementis epistolæ: neque placet enim Beveregii sententia (84), conjicientis, episcopum Corinthiorum omisa Soteris epistola de utraque Clementina verba fecisse. Minus item nobis probatur, quod alii arbitrantur, Dionysium nempe illam Clementis epistolam, quæ publice legatur, ideo fortasse προτέραν vocasse, ut eam ab altera Soteris ad Corinthios pariter scripta distingueret. At his missis, num propterea rite cum Grabin colligas, post ævum demum Dionysii vertente sæculo ii ita scribentis, Clementinam secundam fuisse confectam? Hoc unum scilicet ex iis, B observante Coutantio nostro, confici posse videtur, fuisse in more positum, institutoque Ecclesiæ Corinthiorum, priorem quidem Clementis epistolam legi, posteriorem non item. Nunquid demum tunc temporis erant legendæ in publicis ecclesiarum conventibus omnes non apostolorum modo, sed etiam apostolicorum virorum epistolæ: ut proinde posterior Clementis censenda sit pseudepigrapha eo nomine, quod de illius lectione in conventu Corinthiaco nullam injiciat mentionem Dionysius? Cum itaque priorem quidem minime vero posteriorem in cœtu ecclesiastico perlegi consuevisse ab episcopo Corinthiorum addiscamus; hinc sane perspicimus, cur priorem *estimiam prorsus atque mirabilem* C appellarit episcopus Cæsareensis; de posteriore vero scripserit: *Illam minus notam fuisse, neque a veteribus usurpatam.*

Occurritur tertiæ objectioni. Responsio. — Nec dicat vir eruditus, suppositionis suspicionem sibi injicere sententiam e libro quodam apocrypho acceptam, quæ in hujus epistolæ capite 11 exstat, cum jam et in prioris capite 23, paucis mutatis, occurrat. Si enim contra secundam epistolam hæc ratio vim haberet, jam de primæ quoque integritate conclamatum foret. Adde, quod repetita ejusdem sententiæ citatio nullatenus idonea sit falsi suspicandi causa, ita censente viro in re critica peritissimo Coutantio.

Obiectio quarta, et responsio. — Sunt insuper, qui D secundæ hujus epistolæ veritati locum objiciant a pseudo-Justino desumptum, qui sic se habet: *Si præsentis rerum status finis est impiorum per ignem judicium, prout testantur Scripturæ prophetarum et apostolorum, atque insuper sibyllæ, ut ait B. Clemens in epistola ad Corinthios, ad quæ quidem verba plura erudite observat Cotelierius, atque ex eo*

(78) S. Clementis ex epist. 2 ad Corinth. : Qui res præsentis vitæ cognoscit, intelligit, neque ea, quæ nonnulli jucunda reputant, aliena esse, aut procul dissita ab iis, quæ odio habentur, l. ii *Parallelorum*, cap. 20. Junius præfat. in Clem. epist., tom. I *Patrum apostolicorum*, pag. 132.

(79) *Exercitat. Biblic.*, l. i, cap. 4, 5, 9, exercit. 9.

(80) *Bibl. Chois.*, t. I, c. 38, pag. 282.

(81) *Spicileg.* t. I, pag. 268.

(82) *Ibid.*, pag. 266.

(83) *Hodie S. diem Dominicum transeginus, in quo vestram legimus epistolam: quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam a Clemente scriptam, unde optimis monitis instruemur, habemus.* Euseb., *H. E.*, l. iv, c. 25.

(84) *Cod. canon.*, l. ii, cap. 9, § 10, pag. 115.

Coutantius aliique. Verum iis missis, conjici primo possit, nimirum hunc scriptorem memoria effluente existimasse, hoc sibyllæ testimonium, quod in *Constitutionibus apostolicis* legerat, in epistola ad Corinthios exstare. Si minus placeat hæc conjectura, illud saltem cum doctissimis viris asseverare non dubitabo, nostrum scriptorem minime cum iis facere, qui ejus testimonio utuntur, ut epistolam S. Clementis secundam minime genuinam esse probent, sed hominis fetum, cui noti erant sibyllini de extremo judicio versus, multo recentioris sancto Clemente; ut omittam pseudo-Justinum in ambiguo reliquisse, utram sancti Clementis epistolam citaverit. Ita fere disserit vir doctissimus Prudentius noster Maran (85).

Obiectio quinta diluitur. — Hermannus Venema argumentum contra authenticam secundæ epistolæ eo ducit, quod auctor epistolæ posterioris sese origine gentilem aperte prodat (86), cum e contra natione Judæum fuisse Clementem clamare censeatur locus ille prioris epistolæ, ubi Jacob *patrem nostrum* appellat (87). At elumbe profecto argumentum istiusmodi, quo Corinthiacæ posterioris epistolæ tollatur integritas. Quidni sodes Clemens Pauli *συπεργός*, Jacob *patrem nostrum* eo sensu vocare potuerit, quo idem Apostolus promissionis filios in semine Abrahamæ et Israel computari docet, ut recte Coutantius (88) noster observat? *Non enim*, inquit *divinus præco, omnes, qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ; neque qui semen Abrahamæ sunt, omnes filii; sed in Isaac vocabitur tibi semen; id est, non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine*¹⁻³: *hinc alibi*¹⁰ *etiam ipsemet Apostolus Israel Dei vocat eisdem promissionis filios, sive ex circumcissione sive ex præputio vocatos.* Hanc igitur doctrinam institutionemque primum quidem assecutus a Paulo Clemens Romanus, deinceps vero volens et ipse iisdem apostolicis imbuere præceptis Corinthios, Jacobum *patrem nostrum* vocavit; quemadmodum etiam ibidem, nonnullis interjectis, *patrem nostrum* appellavit Abrahamum (89). Quam quidem doctrinam cum deinde accepisset Ecclesia Romana sive ab Apostolo, sive ab ipso etiam Clemente, sanctam inter actionem preceationem hujusmodi sacris ministris recitandam indixit (90): *Deus fidelium Pater summe, qui in toto orbe terrarum promissionis filios diffusa adoptionis gratia multiplicas, et per Paschale sacramentum Abraham puerum tuum universarum, sicut jurasti, gentium efficis Patrem, etc.*; alibi quoque clarius adhuc (91): *Pater fidei nostræ Abraham summus, obtulisti holocaustum super altare pro filio.*

¹⁻³ Rom. ix, 6, 8. ¹⁰ Galat. vi, 15, 16. ¹¹ Rom. i, 8. ¹² Rom. x, 18. ¹³ Rom. xvi, 25, 26. ¹⁴ Coloss. i, 6. ¹⁵ *ibid.*, 23. ¹⁶ I Tim. iii, 16.

(85) In noviss. Opp. edit. S. Justin. M., adnot. ad hunc locum.

(86) Clemens, epist. 2 ad Corinth., cap. 1 et 2.

(87) *Idem*, epist. 1, cap. 4.

(88) *Epist. Rom. pontif.*, pag. 41.

(89) Clemens, ep. 1, cap. 31.

(90) *Missal. Rom.*, Sabbato sancto, ad prophet. 4.

Obiectio sexta, et responsio. — Instat porro vir criticus, atque ex his verbis ejusdem epistolæ (92): *Plures facti sumus iis, qui Deum habere censeantur* (Judæis scil.), colligit, auctorem eo demum tempore vixisse, quo Christianismus inter gentes numerosissimus erat supra Judæos, quod quidem, inquit, rectius, quam in Clementis, quadrat in Trajani, et sequentium imperatorum tempora, quibus Ecclesia gentium longe lateque propagata est.

Quid multis opus est? nonne Paulus ad Rom. scribens gratias Deo agebat, quod fides eorum annuntiaretur in universo mundo¹¹? Nonne dicebat in *omnem terram exiisse verba eorum*¹²? Nonne Deum glorificabat quod *mysterium temporibus æternis tacitum, patefactum esset ad obeditionem fidei in cunctis gentibus*¹³? Eodem loquendi genere alibi quoque utitur idem Apostolus ad Colossenses: *In verbo veritatis Evangelii, quod... in universo mundo est, et fructificat et crescit*¹⁴. Et iterum: *Evangelium... prædicatum est in universa creatura, quæ sub cælo est*¹⁵, ad Timotheum item: *Quod prædicatum est gentibus, creditum est in mundo*¹⁶ (*magnum scilicet pietatis sacramentum*). Nec mirum sane; ut enim alios prætereamus apostolos, unus magnus Paulus, teste nostro Clemente (93), præco factus in Oriente et Occidente... *cum universum mundum docuisset justitiam, et ad Occidentis terminum venisset, ac sub præfecti martyrium passus esset, ita e mundo emigravit.* Cum hæc ita sint, quidni ergo vere scripserit in posteriore epistola Clemens Romanus: *Plures facti sumus Judæis, qui Deum habere censeantur?*

Diluitur obiectio septima. — Verum ad nodum graviorem solvendum studiose properemus; statuit enim vir cl. Venema (94) epistolæ secundæ auctorem se a Clemente diversum eo ipso profiteri, quod Christi divinitatem expresse inculcet, et Domini non tantum, sed Dei etiam titulum ei dandum esse contendat; cum verus Clemens (95) id nusquam data opera fecerit, nec alio ac Domini titulo eum ornaverit, licet hic illic se Christi divinitatem agnoscere insinuet. Verum unico ex epistola prima prolato loco tota eliditur Venemæ obiectio. Sic autem se habet: *Τοῖς ἐφοδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρχοῦμενοι καὶ προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς, ἐστερνισμένοι ἦτε τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν.* Hoc est: *Dei viatico contenti et sermonibus illius diligenter attendentes, dilatati eratis in visceribus, et passiones ejus præ oculis vobis erant.*

Ubi primum observandum, relativum αὐτοῦ respicere procul dubio proxime antecedens Θεοῦ. Cum

(91) *Breviarium Rom.*, Sabbato ante Quinquagesimam, ad *Magnificat*.

(92) Clem., epist. 2, cap. 2.

(93) Epist. 1, cap. 5.

(94) Epist. 2, § 20, pag. 77.

(95) Epist. 2, cap. 1 et 5.

autem καθήματα nullo pacto Deo Patri attribui possint, reliquum est ut hic Jesum Christum Filium Dei, Deum de Deo, Deum verum de Deo vero intellexerit sanctus Clemens.

ARTICULUS III.

DE TEMPORE QUO UTRAQUE EPISTOLA CORINTHIIS SCRIPTA FUIT.

De tempore, quo prima fuit exarata, opiniones diversæ. — Superest nunc tempus inquirendum, quo utraque epistola sancti Clementis fuerit Corinthiis scripta. Et de priore quidem magna inter eruditos viros controversia est. Ac licet prima illius verba de persecutione dicta esse plerique omnes consentiant, ea tamen alii de Neronis, alii de Domitiani persecutione interpretantur. Et hanc quidem alii ferwentem, alii desinentem intelligunt; hinc circa tempus, quo epistola illa exarata est, triplex maxime existit opinio. Prima est Joannis Ernesti Græbii (96), Pagii (97), Orsi (98), et Gallandii (99), qui eam Neronis persecutione desinente, proxime post apostolorum Petri et Pauli martyrium, hoc est, anno Christi 68 vel etiam 65 exeunte, scriptam esse contendunt; altera Godefridi Vendelini, eandem anno Christi 95 fervente Domitiani persecutione alligantis. Postrema Cotelerii atque Tillemontii, qui illam desinente ejusdem imperatoris persecutione circa annum Christi 97 scriptam arbitrantur. Quartam vir clarissimus Claudius Fleury (100) excogitavit, quæ ad Græbii sententiam propius accedit. Nempe ad id tempus, quod Neronis interitum exceperit, et Jerosolymitanum antecessit excidium, referri posse opinatur, et casus adversos, in epistolæ principio memoratos, de bello civili, quod Neronis mors excitavit, interpretatur.

Circa annum Christi 97, probabiliter scripta dicitur. — Obscurum non est, Clementem ibi de ærumnis, quibus oppressa erat Romana Ecclesia, cum Corinthiorum epistolam accepit, sed a quibus respirabat, cum hanc rescripsit, habere sermonem, adeoque Vendelini de persecutione fervente sententiam minime probandam esse. Neque minus certum ex eodem exordio conficitur, ærumnas illas de persecutione Neronis interpretari non licere. Nihil enim erat, cur in litterarum tarditate Corinthiis excusanda hoc taceretur, Petrum videlicet, cujus erat ipsorum satisfacere quæstionibus, iis acceptis detentum, cæsum, et e vivis fuisse sublatum. Inde in toto Epistolæ contextu illud innuitur, eum ipsum, qui nunc rescribit, prius Corinthiorum scripta accepisse. Quocirca ad litteram intelligendi sunt tum Irenæus (1), tum Hegesippus (2), cum dissensionem, quam sedare nunc conatur Clemens, non sub Petro, sed sub Clemente ortam esse testantur. Præter-

(96) *Opicileg. Patrum.*, tom. I, pag. 254 et 255.
 (97) *In crit. Baronii*, ad ann. 78, § 3.
 (98) *Histor. eccl.*, lib. II, § 32, tom. I, pag. 411, edit. Rom.
 (99) *In noviss. Biblioth. P. P.*, tom. I, in proleg., pag. 19, num. 9.

ea cum idem Irenæus apostolorum temporibus tam vicinus Clementem tertio loco ab apostolis post Linum et Cletum, seu, ut vocat, Anacletum, Romæ episcopatum sortitum esse scribat, reliquum est, ut eum pluribus post Neronem annis Romanæ Ecclesiæ administrationem suscepisse crediderit. Hunc autem ea in re falsum esse, quis sibi persuadeat? Eidem suffragantur et plerique Patres, qui Romanorum pontificum seriem texunt, atque ipsi veteres catalogi, in quibus Petro Linus, Lino Cletus, huic Clemens successisse legitur. Ipsa quoque Clementis verba capite 44 hujus epistolæ occurrence qui expenderit, ubi laudata apostolorum providentia subdit: Qui igitur ab illis, aut deinceps ab aliis viris esimiis constituti sunt... ac longo tempore præclarum ab omnibus testimonium reportarunt, hos censemus officio injuste dejici. Hæc, inquam, qui expenderit, persuasum sibi habebit, epistolam istam tunc temporis conscriptam esse, cum ab officio suo remoti fuissent presbyteri; qui non solum ab apostolis, sed etiam ab aliis deinceps, hoc est ab eorum successoribus ordinati, munus suum longo tempore obierant. Standum igitur est sententiæ Eusebii, in cujus Chronico (3) pontificatus Clementis initia ad postremos Domitiani imperatoris annos referuntur. Unde nihil rationi magis consentaneum occurrit, quam ut Corinthiorum epistolam sæviæ Domitiani persecutione Romam pervenisse, atque illis eadem persecutione desinente a Clemente circa annum Christi 97 rescriptum esse censeamus.

Jerosolymitanum templum stetit ex ea minime conficitur. — Neque his adversatur illud Clementis nostri (4): Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, vel votiva, vel pro peccato et delicto, sed Jerosolymis tantum. Licet Græbii hinc certo sibi constare dicat, templum Jerosolymitanum tunc stetit, atque excidium illius, quod in annum 70 incidit, necdum contigisse; alioquin non offeruntur, in præsentem, sed olim offerebantur, fuisset dicendum.

Verum non satis attendit vir eruditus sermonis usum, quo res præteritas veluti præsentis ob oculos ponere, et per præsens tempus enuntiare narranti licet. Quid enim in hac epistola sibi vult, sacrificia non in omni loco, sed Jerosolymis tantum offeruntur, nisi illud, ex præscripto legis sacrificia Jerosolymis tantum offeruntur? quod quidem præscriptum cum etiamnum in lege maneat, ipsa Clementis verba etiam nobis efferre non inepte nunc liceret. Nempe Clemens comparatione ac more Judæorum, quibus sacrificiorum leges a Moyse præscribuntur, Christianis auctor est, ut et ipsi statutum ab apostolis oblationum et officiorum ordinem reverenter accipiant ac servent. Hoc autem, ut ipsi

(100) *Tom. I Eccl. hist.*, pag. 265, edit. Latin.
 (1) *Lib. III Advers. hæres.*, cap. 3, et apud Eusebium, *H. E.*, lib. v, c. 6.
 (2) *Apud Euseb.*, lib. IV, cap. 22.
 (3) *Cap. 15.*
 (4) *Epist. I Clem.*, cap. 41.

vir celeberrimus Claudius Fleury fatetur (5), in exponendis comparationibus usu venit, ut res præteritæ perinde ac si præsentibus adessent, ob oculos ponantur.

Nec sequitur ex ea, ut Petri et Pauli martyrium proxime exceperit.—Frustra etiam Clementem proxime post Petri et Pauli martyrium scripsisse ex eo colligitur, quod capite 4 (6), Abelis, Jacob, Moysis et Davidis, qui per æmulationem ac invidiam multa passi sunt, *præmissis exemplis, capitis 5 initio subjicit: « Sed missis veteribus exemplis veniamus ad proximos athletas et ætatis nostræ generosa exempla sumamus (7), »* ac deinde Petri et Pauli martyrium enarrat. Nemo enim non videt, quam recte Clemens circa annum Christi 97 Petri ac Pauli martyrium, cum temporibus Davidis, Moysis, Jacob et Abelis comparatum, *proximum ac vicinum ætatis nostræ dixerit.* Imo neque proximum ab eo dicitur diebus, quibus scribit, sed ætati (γυνεῖ) quam agit, seu in qua degit. Demum capite quadragesimo septimo, ubi ad evangelica tempora animum refert, eaque cum illo temporis spatio confert, quo scribit, Corinthiorum Ecclesiam antiquam vocare, et primum eorum dissidium, de quo Paulus loquitur¹⁷, ut in principio Evangelii ortum memorare, ipsamque apostoli hujus epistolam, tametsi quatuordecim tantum annis excidium Jerosolymitanum præcesserit, in principio Evangelii scriptam dicere non dubitat. Quod sane evidenti argumento est, eum, cum ita scriberet, longius ab eodem principio recessisse: nec abhinc recessisse longius videretur, si, ut vult Grævius, prædicta Pauli epistola hac Clementis novem duntaxat, vel ad summum duodecim annis posterior foret.

De tempore, quo altera epistola scripta.—De temporis autem notatione, quo scripta fuerit posterior Clementis epistola, nihil quidem certi ex ea elucere possumus, cum mutila ad nos pervenerit, unde illud statuatur. Qui eam integram legisse putatur Photius, in ejus recensione nullam facit dissidii Corinthiæ mentionem; sed ipsam tantummodo institutionem, et admonitionem melioris vitæ inducere scribit (8). Hinc facile quis colligat. Corintho Romam reduce Fortunato, cum aliis sociis, schismate jam sublato, et quieti Ecclesia illa restituta, hanc deinde fuisse a Clemente perscriptam epistolam anno forte 98 insequente, quo in pace magis adhuc firmarentur Corinthii.

Num altera Clementis epistola sit homiliæ pars.—Viris quibusdam doctis, præsertim Vendelino atque Blondello, visum fuit, secundam Clementis ad Corinthios epistolam homiliæ potius partem esse, cui epiloni Grævius quoque incunctanter subscripsit,

A qui propter exordium, in quo salutatio cum prece conjuncta, contra apostolorum atque ipsius Clementis morem, deest, eam in homiliarum censum referendam esse judicavit. Verum non tanta est hæc ratio, ut veterum, qui epistolam nuncupant, summo consensui non dicam anteferri, sed vel conferri ullo modo valeat. Longius adhuc processit Dodwellus, intemperantioris critices sectator studiosissimus, qui asserere non dubitavit, loca nonnulla ejusdem epistolæ stylum eclogarium Hypotyposeon Clementis Alexandrini referre, adeoque immistos invicem duos illos fuisse Clementes. Sed censores istiusmodi mittamus, qui a veritate longe aberrare noscuntur.

Duo maximi momenti documenta pro fidelibus.—
B Ex venerando hoc sacræ antiquitatis monumento, quod summam primorum Christianorum simplicitatem sapit, duo in primis maximi momenti documenta fideles percipiunt. Primum enim, ubi in primaria Ecclesia, tot Spiritus sancti donis ornata, ac maximis apostolorum sudoribus exculta, spinas dissensionum exortas vident, minus jam mirantur, si inter Christianas societates, quæ recte compositæ audiunt, hujusmodi scandala oboriri contigerit. Nunquam nimirum quiescit antiquus zizaniorum seminator et agrum Domini infaustis seminibus fodere non cessat. Sed quamvis antiquum sit hoc malum, non ideo tamen minus lugendum; sed nullum esse, cui remedium citius adhibendum sit, item ex hoc scripto, ut ex Pauli Epistola, docemur; nempe tenui discordiarum flamma, nisi quam primum extinguatur, brevi ingens incendium concitari, apprime callebant.

ARTICULUS IV.

UTRIUSQUE EPISTOLÆ BREVIS ANALYSIS.

Primæ ad Corinthios divi Clementis epistolæ analysis.

Sanctus Clemens, postquam Corinthiis, eodem fere pacto quo divus Paulus Epistolas suas exorditur, salutem dixisset, purgat se apud eos, quod propositis dubitationibus tardius rescribat. Eorum deinde virtutes extollit, fidei præcipue constantiam, pietatis excellentiam, hospitalitatis magnificentiam, scientiam absolutissimam, sinceram in pastores obsequium, Dei verbi studium, egregium pro sua aliorumque salute animi candorem, atque in Domini legibus servandis fidelitatem, commendat. Ad schisma deinde transiens, quo tot virtutes obcurabantur: *Omnia gloria, inquit, et copia vobis data erat, atque in vobis illud Scripturæ impletum est: « Edit, et bibit, et dilatatus est, ac incrassatus: et recalcitavit dilectus¹⁸. »* Hinc æmulatio et discordia, et seditio. Sic insurrexerunt inhonorati contra honora-

¹⁷ I Cor. 1. ¹⁸ Deut. XXXII, 15.

(5) Ad annum 69, tom. 1, pag. 284.

(6) Clem. epist. 1, num. 4.

(7) Clem., epist. 1, num. 5.

(8) Photius, codice cxxvi.

tos, inglorii contra gloriosos; insipientes contra sapientes, iuvenes adversus seniores. Ideo procul absunt iustitia et pax; dum unusquisque timorem Dei deserit, et in fide illius cœcutit, nec in institutis præceptorum ejus ambulat, nec Christo decenter conversatur; sed unusquisque secundum pravas cupiditates suas incedit, invidiam iniquam et impiam assumendo, per quam et mors intravit in mundum.

Pluribus deinde Veteris Testamenti exemplis, quæ incommoda ex invidia oriuntur, ostendit; inter cætera vero Caini, Mariæ sororis Moysis et Aaron, Dathan et Abiron exempla recenset; atque ut novo invidiæ exemplo Corinthios acrius commoveat: Propter iniquam æmulationem, inquit, apostoli Petrus et Paulus martyrium passi sunt. Propter æmulationem quoque Dnaines et Dirce (9) fortissimæ illæ mulieres, cum gravia et nefanda supplicia sustinissent, cursum suum fide invicta perfecerunt. Quo vero eos ad vocationis suæ officia atque ad pœnitentiam hortaretur, vocationis ipsorum sanctitatem, pretiosum Christi sanguinem pro nostra salute effusum (10), Ninivitarum pœnitentiam, Henoch, Noe, Abrahami fidelitatem, cæterasque patriarcharum virtutes, Jesu Christi humilitatem, ejus, a quo creati sumus, bonitatem atque miserationem; pacis et humilitatis commoda, inanimatarum creaturarum, solis, lunæ, stellarum, maris et abyssorum impenetrabilium in Dei leges sibi impositas obsequium, postremo Domini erga res omnes creatas beneficia, præcipue vero in Christianos, ob oculos proponit. Quibus hæc superaddit: *Æquum igitur est, ut ab ejus voluntate non simus transfugæ: homines stultos, insipientes, elatos, et gloriantes in sermonis sui jactantia offendamus potius, quam Deum. Dominum Jesum Christum, cujus sanguis pro nobis datus est, veneremur. Præpositos nostros revereamur; seniores nostros honoremus; juvenes doceamus disciplinam timoris Dei; liberi nostri discant quid charitas, apud Deum possit.*

Hortatur deinde sanctus Clemens Corinthios, ut Dominum timeant, atque in ejus bonitate sperent, tum ob resurrectionis fiduciam, cujus exempla aliquot profert, a rebus naturalibus petita, cujusmodi est illud phœnicis (11), tum ob Dei in promissis servandis fidem, et quod impossibile sit peccatoribus, ejus oculos effugere. Addit, cum miserationum ille

(9) Dux hæ mulieres Neroniana persecutione sævientæ passæ creduntur. Ruinart., *Act. martyr.*, pag. 2, aut illa, quæ sub Domitiano excitata fuit. Tillemont., tom. II, pag. 55, et not. 7 sur S. Clément pape, pag. 264 dans l'*Hist. ecclés.*

(10) Primo igitur jam sæculo creditur Ecclesia, Christi sanguinem pro totius mundi salute effusum esse.

(11) Tacitus, lib. vi *Annalium* phœnicis historiam citra jocum commemorat. Eadem a Tertulliano, *Lib. de resurrect. carnis*, cap. 12; a S. Epiphano, in *Anacrato*; ab Origene, lib. iv *contra Celsum*; a S. Cyrillo cateches. 18, memoratur, adeo ut hæc opinio communis esset, atque nulla disquisitione instituta ex quorundam tantum rerum naturalium gen-

A parens divinæ electionis suæ participes nos effecerit, et sancti populi membra reddiderit, nihil nobis superesse, nisi ut omnigena recta opera maximo cum animi ardore consectemur ad Patrum nostrorum Abrahami, Isaaci et Jacob exemplum; quorum fides, obedientia atque humilitas tam grandibus præmiis affectæ fuere. Sit ergo omnis gloriatio nostra et fiducia in ipso: voluntati ejus subjiciamur: et nos concorditer cum angelis coram ipso Sanctus, sanctus, sanctus clamantibus, communi consensu, et tanquam uno ore clamemus, ut participes fiamus magnarum et inclytarum promissionum ejus, quarum excellentiam et quantitatem ipse tantum cognoscit.

Ordinis vero, et inter præpositos atque subditos discriminis necessitatem in ecclesiastico ministerio demonstraturus, militiæ exemplum proponit. Neque enim ibi omnes præfecti sunt, neque tribuni, neque centuriones, sed unusquisque in suo ordine ab imperatore et ducibus mandata peragit. Cuncta itaque ordine debemus facere, quæ nos Dominus jussit peragere. Oblationes et officia non temere vel inordinate fieri præcepit, sed præfinitis temporibus ac horis; quo etiam loco, et a quibus celebrari velit, ipse excelssissima sua voluntate definiit, ut pure et sancte omnia facta justa ejus beneplacitum, accepta essent voluntati ejus. Qui ergo assignatis temporibus oblationes suas faciunt, accepti et beati sunt; nam qui sequuntur leges Domini, non aberrant. Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt; et sacerdotibus locus proprius assignatus est; et levitis sua ministeria incumbunt; homo laicus præceptis laicis constringitur. Unusquisque vestrum, fratres, in suo statu gratias Deo habeat, in bona conscientia degens, non transgrediens præscriptam muneris regulam. Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia, sed Hierosolymis tantum (12) atque illic non in omni loco fit oblatio, sed ante templum ad altare.

Ostendit subin sanctus Clemens, Deum ipsum ecclesiasticæ hierarchiæ auctorem esse; Jesum Christum a Deo, apostolos a Jesu Christo missos fuisse; eos in fide per Spiritum sanctum confirmatos, regnum Dei adventurum esse ubique a unanimitate, atque primitiis eorum, quos ad fidem converterant, in episcopos et diaconos eorum, qui credituri erant, constituisse. Neque hoc novum: a multis enim temporibus de episcopis et diaconis in Scriptura mem-

tilium scriptorum fide recepta. Quia vero Græca vox φοῦνίξ, ut observavit Cotelerius, Latine et unigenam arem, et palmam significat, locos sacre Scripturæ in quibus φοῦνίξ Græce de palma dicitur, de alite interpretantes, quod de phœnice ave narratur, etiam Scripturarum auctoritate niti facile sibi persuaserunt sancti Patres.

(12) Sanctus Clemens, templum Hierosolymitanum, cum epistolam istam scriberet, adhuc superstes fuisse significare videtur; licet id necessario ex ejus verbis non consequatur, cum tota ejus oratio comparatio tantum sit. Solemus autem in comparationibus res præteritas tanquam præsentibus proponere. Fleury, *Hist. eccl.*, tom. I, in Clem. lib. II, § 35.

tionem factam fuisse. Mox contentiones ob Aaronis sacerdotium Moysis ætate exortas describit, et Corinthios injuste episcopatu privavisse eos, qui ab apostolorum successoribus constituti fuerant, et munere suo inculpate et præclare fungebantur. *Schisma vestrum, inquit, multos pervertit; multos in animi defectionem, multos in vacillationem, omnes nos in tristitiam conjecit. Turpia sunt, dilecti, et valde turpia, et Christiana conversatione indigna, audiri, firmissimam et antiquam Corinthiorum Ecclesiam propter unum aut alterum hominem contra presbyteros seditionem movere. Atque is rumor non tantum ad nos pervenit; sed ad eos quoque, qui a nobis alieni sunt animo et sententia; adeo ut propter vestram insipientiam, etiam blasphemiam et convicia nomini Domini inferantur. Auferam igitur celeriter hoc scandalum, et Domino accidam et plangam, orantes eum ut, propitius factus, reconcilietur nobis atque in decoram et castam fraterni amoris viam nos reducat et restituat.*

Charitatis deinde laudes persequitur, eam Moysis ad instar commendans, qui e libro vitæ deleri cupiebat, si populo suo veniam non impetrasset; docetque, qua ratione inter ipsos servari possit; quibus gentilium ipsorum exemplum superaddit, qui ob publicam utilitatem mortem atque exilium subire. Fraternalis etiam correctionis utilitatem commemorat, subditque: *Vos ergo, qui seditionis fundamenta jecistis, subditi estote presbyteris et in penitentiam corripimini: melius siquidem vobis est*

A in ovili Christi parvos et probatos inveniri, quam altum sapientes e spe illius ejici. Claudid epistolam, Deum orans, ut per D. N. J. Christum, illis det fidem, timorem, pacem, patientiam, cæterasque virtutes, petitque ut Claudium, Ephebum, Valsium et Fortunatum, epistolæ hujus tabellarios, brevi et cum gaudio remittant, ut citius, inquit, optabilem nobisque desideratissimam pacem ac concordiam annuntient.

Analysis epistolæ secundæ D. Clementis ad Corinthios.

B In altera ad Corinthios epistola, sibi proposuisse videtur sanctus Clemens, ut Corinthios ad vitam ipsorum vocatione dignam ducendam hortaretur. Quare, sub ipsum initium docet, eos de Christo, tanquam de Deo sentire æquum esse, et quanta eidem debeant, atque quam gratos se illi exhibere oporteat, quod eos ad Evangelii lucem vocarit, gratum vero animum non solam divinitatis ejus professionem palam edendo probari ait, sed potius præceptorum ejus viam ingrediendo. Subdit, hominis vitam in duo tempora, sive sæcula inter se diversa divisam esse, præsens unum, futurum alterum, quæ quasdam veluti inimicitias invicem exercent; prius scelera atque flagitia prædicare; posterius his omnibus nuntium remittere; præsens sæculum penitentiam destinatum, atque Dei iræ et futuri sæculi supplicii effugiendis aptum esse, cujus diem atque tempus penitus ignoramus.

CAPUT III.

S. CLEMENTIS ROMANI OPERA DUBIA.

ARTICULUS UNICUS. — *Quid de duabus Clementis ad virgines epistolis sit sentiendum.*

Quis primus has epistolas detulerit. — Nuperrime v. cl. Joannes Jacobus Wetstenius (13) duas alias produxit sancti Clementis Romani epistolas, hactenus omnibus incognitas, quas velut sinceros D. Clementis fetus agnovit cl. editor, ac pro viribus eidem asserere est aggressus. Verum duos præcæteris viros haud incelebres nactus est adversarios: alterum quidem Nathanaelem Lardnerum, qui anno 1753 dissertationem 60 paginarum in-8° Anglice Londini edidit; pluribusque in contrariam sententiam adductis, in eam tandem cogitationem devenit, has nimirum epistolas circa medium sæculi tertii ab episcopo Orientalis Ecclesiæ fuisse per-

D scriptas (14); alterum vero Hermannum Venema, qui anno insequente 1754, Harlingæ vulgaris tribus epistolis, viris clarissimis Wesselingio, Hemsterhusio, et Cannegietero inscriptis, easdem epistolas Clementinas supposititias esse omni studio contendit evincere; in iis enim inter alia D. Hieronymi styllum sibi suboluisse innuit (15). Et quamvis de auctore ac tempore, quo vixerit, nihil definit; eum tamen fuisse Orientalem, non Romanum, et Origene quoque posteriorem arguit (16). Utrique statim respondit Wetstenius, iterumque, quas edidit epistolas, magis magisque Clementi Romano vindicavit: Lardnero quidem in Diario lit-

(13) In Novo Testamento Græco cum lectionibus variantibus, commentario pleniore ex scriptoribus Hebræis; Græcis et Latinis, Amstelodami 1751 edito.

(14) Lardner, *A dissertation upon the two Epistles ascribed to Clement of Rome*, 37, 54 et 57.

(15) Venema, *epist.* 2, § 27, § 89.

(16) Idem, *ep.* 3, § 16 et seqq., pag. 129.

terario Gallice inscripto *Bibliothèque raisonnée* (17) A Venemæ autem, epistola eo ipso anno 1754 Amstelodamensibus typis consignata, quam epistolæ primæ Venemianæ opposuit. Ulteriores vindicias pro his Clementinis epistolis demum v. c. Andreas Gallandius (18) exaravit. Verum argumentis cum intrinsecis tum extrinsecis in utramque partem sine præjudicio expensis eas positive dubias esse; neque aliquid pro vel contra authenticam earumdem certo statui posse, cum v. cl. Joa. Mansi (19) existimo.

Argumentum pro authentia primum. — Argumentum primum pro authentia harum D. Clementis epistolarum petunt præfati auctores ex testimoniis sanctorum Hieronymi et Epiphani, quorum primus hujus Clementis epistolas a frequenti virginitatis commendatione laudat (20), alter vero ait, a sancto Clemente laudibus efferrî Eliam, Davidem et Samsonem (21). Utraque hæc sicut nuspian in duabus leguntur vulgatis divi Clementis ad Corinthios epistolis, ita vicissim perspicue in utraque hac apparent.

Secundum argumentum. — Secundo probant authenticam Clementinarum ex conformitate styli harum epistolarum cum duabus ad Corinthios datis: observant passim eandem sententias, eandem scribendi, exemplaque in medium producendi et ratiocinandi methodum. Ad hæc mores vere apostolici, simplicitas, modestia, frugalitas, benignitas eadem insunt, etc.; uno verbo, utrumque epistolarum per vivam Clementis imaginem referre, ac tantum non spirare arbitrantur. Demum in utraque hac epistola nihil occurrere oppositum moribus Ecclesiæ Christianæ prioris sæculi, quo Clemens floruit, Wetstenius, alique persuadere conantur.

Argumenta contra authenticam. — At vero criticis morosioribus arduum videtur admittere, et pro sinceris agnoscere epistolas tota plane antiquitate, et ad hoc usque sæculum ignotas. Neque facile concedunt, divum Hieronymum sermonem de illis habuisse in fragmento a Wetstenio ejusque sectatoribus producto, quod hoc argumento evinci posse existimant. Hieronymus in catalogo *De viris illustribus* Clementem non negligit, laudatque ejus

epistolam primam ad Corinthios; meminit et secundæ, quam tamen non ab omnibus admitti affirmat. Profecto non siluisset et geminas alias, si nosset (22). Quo ergo spectavit in testimonio ille ex libro *contra Jovinianum* producto? arbitror præ oculis habuisse epistolam ad Corinthios secundam, in qua forte de virginitate prolixior, sermo habebatur; quanquam enim is modo non legatur, non est cur quispiam miretur; neque enim integra ad nos pervenit, ut eruditus omnibus exploratum est. Nec multum Epiphani testimonium nos morari debet; siquidem illud expeditum est ex epistolis Clementis, quæ tunc *legabantur in Ecclesiis*. Profecto ex testimonio sancti Hieronymi discimus, nullas alias Clementis epistolas ætate illa in Ecclesia legi consuevisse, nisi ad Corinthios geminas. Accedit quod, observante v. cl. Lardnero (23), neutra Corinthiacarum epistola integra ad nos pervenerit, atque inde facile fieri potuit, ut Samsonis mentio inter ea, quæ in iisdem epistolis desunt, maxime vero in secunda, occurreret.

An nihil moribus primi sæculi contrarium occurrat? — Quod vero ait Wetstenius, nihil in utraque littera hac occurrere a moribus ætatis illius abhorrens, usque adeo verum haud judicat illustrissimus D. Mansi (24); ex earum enim lectione deprehendisse sibi visus est, nescio quæ vestigia monachatus, nempe cœtus hominum, qui morum sanctimoniam singularem elegerint, quod permaxime elucet illis verbis: « Id quod non decet fideles, illos præcipue, qui elegerunt sanctitatem. » Monachorum autem a consortio fidelium recessus recentior est, quam ut cum ætate Clementis componi possit (25). Cæterum styli similitudo, sententiarum æqualitas non semper eundem probat operis auctorem. Tandem vix probabilis est, Clementem Romanum Syriacè scripsisse.

Alii insuper argumentis Semlerus has epistolas oppugnat, sed quæ mihi præjudicia potius, quam rationes esse videntur. Talia certe sunt, quod Ignatius (26) Clementi pudicitiam, non virginitatem, concedat, et quod doctrina de fugiendis omnimode, etiam quoad locum, mulieribus, non sapiat genium

(17) Tom. L, parte II, art. 8, pag. 363.

(18) *Bibl. Vet. PP.* tom. I, in prolegom., pag. 20 et seqq.

(19) Tom. I *Concil.*, col. 144 et seqq.

(20) *Hi sunt eunuchi, quos castravit non necessitas, sed voluntas propter regnum cælorum. Ad hos et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas, omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contexit.* S. Hieron., lib. I *contra Jovinianum*.

(21) *Clemens ipse omnibus illos (Ebionæos) modis redarguit iis epistolis circularibus, quæ in sacrosanctis Ecclesiis leguntur: ex quibus constat, longe ab iis, quæ in Circuitibus illis (Petri) sub ejus nomine adulterina exstant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim virginitatem ipse (Clemens) docet, et isti (Ebionæi) repudiant: ille Eliam, Davidem, et Samsonem omnesque prophetas commendat; quos hi detestantur.* Epiph., hæc. 30, §. 15, Opp. t. I, p. 139.

D (22) At pace adversariorum dixerim, hoc argumentum nimium probare, consequenter nihil inde evinci. Plurimo enim veterum scriptorum opera abs D. Hieronymo in *Libro de viris illustribus* prius ommissa in aliis postea lucubrationibus Hieronymianis enuntiata observant viri eruditi. Adde quod librum *De viris illustribus* anno Christi 392 absolvit, primumque subsequente anno libris adversus Jovinianum vulgavit, quemadmodum ex eodem sancto doctore constat

(23) *A dissertat. upon the two Epist.*, pag. 24.

(24) Tom. I *Conciliorum*, col. 157.

(25) Neque hæc crisis sat firmo innitur tale. *Quis enim ignorat, jam a tempore apostolorum extitisse ascetas, qui inter Christianos strictius quoddam, ac severius vitæ genus amplecti sunt? Vide Montausconium, dissert. De Psillonis Therapeutis.*

(26) S. Ignatius, *Epistola ad Philadelph.*, cap. 4.

apostolicum, sed monasticum. Econtra Wetstenius hoc ipsum argumentum pro astruenda γρηγοριανη adhibet, qui hanc ipsam severitatem in causa ponit, cur refrigerato cœlibatus studio, immissaque inter clericos quoque luxuria, tandiu epistolæ illæ delictuerint.

Ambæ hæ epistolæ argumenti sunt ascetici nec multum, quod ad doctrinæ, aut historię, aut disciplinæ quoque ecclesiasticæ rationem accuratius percipiendam magnopere facit, complectuntur. Prima continet laudem castitatis, scilicet virginitatis, veranque rationem, cum virtute eonjunctam; altera eandem pluribus illustrat exemplis, maxime ipsius auctoris, aliorumque ipsi similium, quorum fuga et abstinentia a feminis magna sanæ et sollicita describitur, nullo ut loco morentur aut diversentur, ubi aut nulli viri, aut femina unica sit, eaque abstinentia prophetarum pæne omnium exemplis commendatur. Monentur etiam, ad quos scribit, ne

Paganis sacra prælegant aut exponant, ludibrii vitandi causa.

Earum primitiva lingua.—Versio illarum simplex est et fidelis, neque tamen Syriaco idiomati ita similis, ut aut perspicuitas, aut linguæ Latinæ puritas laboret: quod tamen magis in altera epistola, nescimus quo casu, factum, ut ad verbum translata omnia, Schmidianæ Bibliorum versioni essent similima; quod tamen crebris illis ad Scripturæ sacræ loca allusionibus datum videtur. Cæterum, Græcæ scriptas primitus quod epistolæ putat Wetstenius, e Græcis vocabulis, quæ ibi crebra leguntur; Latine scriptas cur dicere non possemus? cum Latinum vocabulum seligo, sæculum initio epistolæ primæ invenerimus. Nam complura e Græco in hanc linguam transiisse, vel ex Novo Testamento apparet. Exaratas quidem fortasse fuisse non longe a Neronis obitu, dum Ecclesia tranquilla pæce frueretur, censet Gallandius (27).

CAPUT IV.

DE SUPPOSITIIS S. CLEMENTIS NOMEN PRÆFERENTIBUS SCRIPTIS.

Præter laudatas hactenus epistolæ, multa alla explorata est epistolæ hujus falsitas, quod eam D. sub Clementis Romani nomine circumferuntur opera: nempe quinque ad diversos epistolæ, homiliæ novemdecim, decem libri *Recognitionum*, octo *Constitutionum apostolicarum*, *Liturgia* et *Canones apostolorum*; quæ omnia collegit Joannes Baptista Cotelerius, Sorbonæ doctor, et adnotationibus illustrata Græcæ et Latine inter Patres apostolicos anno 1672 edidit.

ARTICULUS I.

DE QUINQUE PSEUDO-CLEMENTINIS EPISTOLIS.

Mirum est viris doctissimis Turriano, Binio et quibusdam aliis in tantæ eruditionis ecclesiasticæ luce probari potuisse has quinque epistolæ decretales Clementi Romano suppositas. Adeo enim perspicacibus viris deformes videntur hoc saltem tempore, ut nulla arte, nulla cerussa, aut purpurisso fucari possint. Prima ad Jacobum fratrem Domini Hierosolymorum antistitem data, quanquam gatis antiqua, quippe jam a Rufino sæculi quarti scriptore in Latinum translata, et nonnullis etiam antiquis canonum collectionibus, nominatimque codicis a Paschasio Quesnello vulgati quibusdam exemplaribus inserta (28), spuria tamen a modernis criticis pæne omnibus agnoscitur. Inde autem certa et

explorata est epistolæ hujus falsitas, quod eam D. Clemens post passionem Petri ad Jacobum scribere fingitur; quem ante Petrum obiisse indubitatis monumentis notum habetur. Nam Jacobum anno Christi 62 a Judæis occisum esse, omnes conveniunt: Petrum autem aliqui anno 65, plures anno 66, alii autem 68 aut 67, nulli sanè ante 65 annum passum existimant.

Secunda eundem sanctum Jacobum de sacramentis, vestibus et vasis sacris instruit; quod verum Clementem sibi arrogasse in apostolum, quis credat? Tertia inter alios etiam principibus majoribus et minoribus, ceu jam Christo aggregatis, inscribitur, qui ævo Clementis inter fideles adhuc nulli erant. Quarta ad Julium et Julianum discipulos data, purificationes seu ablutiones Judaicas suadet, et pro certo ponit, eum, qui has negligit, nec de interna animæ puritate cogitare. Quinta denique fratribus et condiscipulis Jerosolymæ cum Jacobo habitantibus inscripta, narrat Clementem adfuisse, dum Ananias et Saphira conjuges coram Petro mortui conciderunt, quod nullam verisimilitudinem habere videtur: et quis credat sanctum (quemadmodum in hac epistola legitur) docuisse, rerum omnium communem usum, ipsarumque adeo uxorum, intercedere debere.

(27) *Biblioth. PP.*, tom. I, prolegom. 4, pag. 25.

(28) Unde mirum non est hanc epistolam anno 442 a concilio Valensi 1, canone 16, ac subinde a

Nicolao I, Joanne VIII pontificibus, aliisque nomine Clementis fuisse laudatam.

ARTICULUS II.

DE RECOGNITIONUM LIBRIS, LITURGIA CLEMENTINA, ALIISQUE SUPPOSITIIS OPERIBUS.

Testatur Photius (29) duo volumina a se perfecta fuisse, quæ scripta complura sub sancti Clementis nomine complectebantur. Priori apostolicæ constitutiones, opus apud universam antiquitatem celeberrimum, continebantur; quod tamen doctorum virorum iudicio longe post sancti hujus Pontificis tempora conscriptum fuit (30), altero sancti Petri res gestæ, ejusque cum Simone Mago colloquia describuntur, et qua ratione sancti Clementis ipse parentem, atque fratres suos recognoverit, unde *Recognitionum* appellatio syntagmati huic indita est. Solet et *Itinera*, aut *Itinerarium* vel *Circuitus S. Petri*, atque *Acta D. Petri* appellari. Fuere et qui opus istud cum illa, quæ fertur sancti Petri cum Apione, disputatione confuderint. At Photius (31) opera hæc inter se diversa esse contendit.

Veterum quidam eos sancto Clementi tribuerunt. — Origenes (32) sancti Clementis nomine loca complura recitat, quæ hodie in *Recognitionum* libris leguntur. Origene igitur opus istud antiquius est, atque ejus ætate, ut supposititium ab universis non habebatur. Idem quoque ut sancti Clementis Romani scriptum a D. Epiphano et Rufino (33) laudatur; uterque vero conqueritur, ab hæreticis, Ebionitis præsertim, corruptum atque interpolatum fuisse, erroresque suos undique eos illi inspersione. Addit sanctus Epiphanius, nihil integrum ab illis relictum fuisse. Sanctus Hieronymus (34) idipsum S. Clementis nomine recitat. Rufinus (35) ad sancti Gaudentii preces Latine opus istud reddidit, neque quidquam a se resectum præter loca nonnulla vires suas, atque captum exsuperantia commemorat. At tamen præter Ebionitarum, Eunomianorum præterea, atque complurium aliorum errores, qui ab Ecclesia damnati fuerunt, eo contentos animadvertit (36).

Supposititii sunt. — Eadem vero in hoc opere Eu-

(29) Codice cxiii, in sua *Bibliotheca*.

(30) Invicti argumenti loco sit D. Hieronymi silentium, qui ut peritissimus antiquitatis scrutator in catalogo scriptorum ecclesiasticorum mentionem certe eam injecisset, si se vivente constitutiones D. Clementis nomen præferentes in Catholicorum manibus versatæ fuissent. Quid quod liber hic ab apostolico sæculo abhorrentia complectatur? Petrus enim Saturninum et Basilidem absurdorum dogmatum auctores dicit, qui Petro tamen posteriores erant. Lib. II, c. 29 decernitur decimas et primitias pendendas episcopis, quæ profecto nascentis Ecclesia ignoravit. L. VI, c. 15 baptismum ab hæreticis collatum iterari jubent. In octavo *Constitutionum* libro continetur etiam liturgia seu Missæ dicendæ ratio a capite quinto usque ad 15, in fine autem ejusdem libri in editione Conciliorum v. cl. Mansi col. 595, t. I, subjunguntur canones 84 ceu ab apostolis sanciti, ac a B. Clemente collecti. Verum de his alio loco et tempore, in quo nos demonstratos confidimus, scripta hæc primum sæculo tertio adornatæ fuisse.

(31) Codice 113.

(32) Origenes, t. III *Comment. in Genes.* cap. XXII,

A se bii (37) ætate legebantur, cum a scriptore isto non ideo tantum rejiciatur, quod veterum testimoniiis firmatum non sit, verum etiam, quod apostolicæ fidei normam non servaret. Rejectum quoque fuit ab auctore synopses sancti Athanasii (38) nomen præferentis, a Gelasio papa (39). Sanctus Hieronymus (40) vero qui id sancti Clementis nomine laudat, idem tamen tanquam apocryphum rejici monet. Est enim commentitius historiis refertum, nullam veritatis speciem habentibus. Imo et blasphemæ voces (41) in Dei Filium, atque ineptiæ indignæ, quæ sub tanto nomine lucem viderent, ibidem occurrunt. Opus vero istud supposititium esse vel ipsa epistola, quæ in ejus antecessum legitur, argumentum est; nuntiat enim sancti Petri mortem sancto Jacobo Hierosolimitano episcopo (42) qui pluribus annis ante apostolorum principem obierat. Epistola hæc Photii (43) ætate in omnibus *Recognitionum* exemplaribus non exstabat. Observat autem idem criticus, eam aliquando sancti Clementis, quemadmodum hodie ex Rufini interpretatione legitur, alias vero sancti Petri nomine inscriptam fuisse, atque duo hæc exemplaria eventus toto cælo diversos retulisse. Conjecturam vero inde sumit, duas operis hujus editiones invicem valde diversas exstitisse, unam sub sancti Petri, alteram sub sancti Clementis nomine, quæ a Rufino reddita fuit. Nec injuria: videmus enim ea, quæ sanctus Epiphanius et sanctus Hieronymus ex *Recognitionibus* laudantur, in iis, quæ supersunt, aut penitus non exstare, aut longe alia ratione legi.

Circa tertium sæculum scripti fuere. — *Recognitionum* auctoris ætatem accurate designare non valemus; at si opus istud idem, atque sancti Petri cum Apione disceptatio foret, quæ fuit Cotelerii (44) et insignium quorundam criticorum sententia, altero tantum sæculo exeunte, aut tertio ineunte paulo ante Origenem scriptum fuisse censendum esset. Ait enim Eusebius (45) haud dudum spissa quædam opera sancti Clementis nomine prolata

Philocal., et in cap. xxvi *Matth.*

(33) Epiphanius, hæres. 30, n. 15; Rufinus, *De adulterat. libr. Origenis*.

(34) Hieronymus, in *Ep. ad Galat.*

(35) Rufinus, prolog. in lib. *Recognit.*

(36) Idem, *De adulterat.*, lib. *Orig.*

(37) Eusebius, l. III, c. 38, *H. E.*

(38) Pag. 154.

(39) In *decreto*.

(40) In *Catalog.* c. 15.

(41) *Refertur autem est hoc opus absurdis nugis, non sine plurimis ex Arij opinionibus in Filium blasphemis.* Photius, cod. cxiii.

(42) *Notum tibi facio, Domine, quia Simon Petrus pro pietate pati volens, præsentem vitam finivit.* Ep. Clem. ad Jacob., n. 1.

(43) Photius, cod. 113.

(44) Cotelerius, t. I *Patrum apostol.*, pag. 490.

(45) *Quidam porro alia etiam opera prolata et copiosa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lucem protulerunt: puta Petri et Apionis disputationes, quarum apud antiquos nulla omnino exstat mentio; neque enim sincera rectæ fidei ab apostolis tradita nota illis expressa reperitur.* Euseb. l. III, c. 38, *H. E.*

fuisse, quæ sancti Petri cum Apione dialogos complectebantur. Photius tamen opera hæc invicem diversa fuisse existimat (46). Exstant in *Recognitionibus* capita undecim de fato ex opere quodam a Bardesane circa annum 170 conscripto petita. Minime tamen inde consequitur, eum *Recognitionum* auctorem esse, cum ejus errores de duobus principiis pluribus locis ibidem refutentur. Satius vero est existimare, eum qui opus istud conscripserit, eorum partem, quæ Bardesanes de fato dixerit, inseruisse, quod et Eusebius in suis Præparationis evangelicæ libris præstitit, ubi eundem locum legimus, quem *Recognitionum* auctor a Bardesane mutuum acceperat.

In quot libros totum opus distributum sit. Quid de illo sentiendum.— Refert auctor tertio *Recognitionum* libro, se decem alios sancti Petri sermonum libros, quos Cæsareæ habuerat, ad sanctum Jacobum misisse. Hi vero unquamne in vulgus editi fuerint? ignoramus; hodie autem nullum eorum vestigium superest. *Recognitiones* in decem libros distributæ sunt. Priori inducitur sanctus Clemens rationem narrans, qua sancti Barnabæ prædicationibus ad fidem traductus, atque in ea a sancto Petro institutus fuerit. Alter sancti Petri cum Simone Mago sermonem complectitur. Tertio iidem de natura liberi arbitrii colloquuntur, quo sanctus Petrus potestatem animi nostri esse definit, *id, quod libet, agendi*. Quartus, quæ a sancto Petro in itinere Tripoli Cæsaream suscepto gesta sunt, edisserit, et plurimos sancti Petri hortationibus ad fidem traductos refert. Quintus prææneticus sermo est, quo sanctus Petrus inscientiam seu ignorantiam peccatorum omnium originem esse, idolorum cultus falsitatem, atque Dei unitatem demonstrat. Sexto baptismi necessitatem probat, explicatque, quomodo ad eum accessurus comparatus esse debeat. Septimo sanctus Clemens varios eventus narrat, qui matri et fratribus suis contigerunt, et quo pacto in eos rursus in Palæstina inciderit. Sequentes duo dialogi sunt, quibus sanctus Petrus, Aquila, Nicetas, et sanctus Clemens seni cuidam, quem sancti Clementis patrem esse postea agnoverunt, ostendunt, fateri nos omnino debere, cuncta divinæ Providentiæ imperio, non casu geri. Decimus ac postremus liber dialogus quoque est inter sanctum Clementem, eundemque senem de boni et mali natura. Ad finem libri de Simone Mago mentio instituitur, atque de ea, quæ ibi fertur, senis hujus in Simonis Magi vultum metamorphosi. Hæc sunt, quæ de decem *Recognitionum* libris hodie exstantibus lectoribus leviter delibanda proposuimus, ut eos inutilia fere scripta legendi

A labore levaremus. Recte de iis pronuntiavit Photius (47) stylum atque eruditionem in iis conspiciam merito esse commendandam; auctorem vero theologiæ, atque ecclesiasticæ doctrinæ admodum peritum non fuisse et fabellarum inventoribus accensendum.

ARTICULUS III.

DE CLEMENTINIS ET NONNULLIS ALIIS SCRIPTIS SUPPOSITIIS EJUS NOMINE INSCRIPTIS.

Clementinæ sancti Clementis nomen falso præferunt.— Præter decem *Recognitionum* libros exstant sub sancti Clementis nomine novem et decem homiliæ, quæ plerumque Clementinæ appellari solent. Existimat Cotelarius (48) eas alteram fortassis *Recognitionum* editionem esse sancti Petri nomen præferentem; illud sane constat, complura in homiliis istis exstare, quæ in *Recognitionibus* etiam leguntur, easdem fabulas, eosdemque errores utrinque occurrere; eandemque utriusque operis distributionem videri. Stylo sunt valde eleganti, præbetque auctor plurimæ eruditionis specimen; commentitium autem se esse, multis notis prodit.

Epitome sancti Petri vitæ supposititia quoque est.— Est etiam a Cotelario edita (49) sancti Clementis historia, quæ *Epitome sancti Petri vitæ* inscribitur. Scriptum hoc ad sanctum Jacobum Hierosolymitanum episcopum datum esse fingitur, atque præter res a sancto Petro gestas, sancti Clementis etiam vitæ historiam complectitur. Istud vero nihil nisi *Recognitionum*, Clementinorum, Actorum martyrii sancti Clementis, atque historiæ de Ephraim summa est. Hujus collectionis auctor, qui Metaphrastes (50) esse creditur, ea, quæ in scriptis, unde hæc excerpta, redundare, aut falsa perniciosaque esse sibi visa sunt, amputavit.

Alia supposititia sancti Clementis nomen præferentia scripta.— Fuit jam a nobis superius annotatum, *Recognitionum* auctorem affirmare, decem sancti Petri sermonum Cæsareæ habitorem libros sancto Jacobo a se missos fuisse. Decem illi libri, ut jam semel monuimus, ad nos non pervenerunt; attamen pseudo-Clemens operam dedit, ut quid illis contineretur, penitus non ignoraremus. Ex illis quidam (51) de veri prophætæ notis, atque de legis intellectu agebat. Anastasius (52) Antiochenus laudat præterea sancti Clementis nomine orationem quamdam *de Providentiâ, atque de justitiâ Dei*. Inde vero fortasse fragmenta a Cotelario edita (53) petita sunt, quibus Trinitatis mysterium probe explicatur. Veteres sancti Clementis scripta eorum appellatione non addita sæpe laudarunt, inter cæteros sanctus Basilius (54) pseudo-Dionysius Areopagita, auctor disputationis contra Arium inter opera sancti Athanasii, Anastasius Sinaita, Nice-

(46) Photius, codice cxiii.

(47) Loco citato.

(48) Cotelar., t. I, pag. 607.

(49) Ibid. pag. 635.

(50) Id., *ibid.*

(51) Lib. I *Recognitionum*, n. 17.

(52) Anast., quæst. 96, pag. 526.

(53) Cotelar., not. ad lib. I *Recognit.*, n. 24; et inter testimonia veterum de Clementin.

(54) Basilius, lib. I *De Spiritu sancto*, cap. 29; Dionys., *De divin. nominibus*, c. 6; Anastasius in *Odego.* cap. 2; Nicephor., t. III *Hist.*, c. 11. Videndus quoque Grabe, tom. II *Spicileg.*, pag. 189 et seqq.

phorus Callistus, atque nonnulli alii. De liturgia sancti Clementis, atque de collectione, quam ab eo institutam ferunt, sancti Petri revelationum, idem ferendum est iudicium.

ARTICULUS IV.

DE ACTIS MARTYRII SANCTI CLEMENTIS.

Acta martyrii sancti Clementis tam admirandis narrationibus tota confata sunt, ut aegre legentis supposititia videri non possint. Constant autem mera miraculorum narratione; quæ licet stylo valde gravi conscripta sit, nativus tamen ille antiquitatis color, qui in genuinis ejus ætatis scriptis conspicuus est, ibidem non spectatur. Refert primum, Sisinnium, quod Theodora uxor Christianam religionem professam fuisset, valde indignatum, rationem, qua factum hoc ulcisci posset, quævisse; cum vero Theodora quadam die ad ecclesiam ivisset, Sisinnium quoque eo contendisse, at per aliam portam subisse, cunctaque, quæ in Christianorum mysteriis gerebantur, curiose admodum perlustrasse. Precibus autem a sancto Clemente absolutis et populo *Amen* respondente Sisinnium curiositatis suæ pœnas dedisse, et lingua, auribusque illico captum fuisse. Eum vero tam celeris ultionis eventu percalsum erroris sui pœnituisse, et cum baptismo corporis, animæ quoque salutem consecutum fuisse. Publium Tarchinianum sacrorum officiorum comitem, cum Christianam religionem tantos in urbe progressus facere cerneret, data regionum præfectis pecunia, auctorem illis fuisse ut in Christianos populum concitarent. Clementem igitur primum adorti sunt, eum de sacrilegio, de impietate, atque de violatis Augustorum edictis accusantes. Trajanus his omnibus a Mamertino urbis præfecto acceptis sanctum Pontificem in Chersonesum ultra Pontum Euxinum relegavit. Invenit vero ibi ultra duo millia Christianorum jam diu ad cædendi marmoris opus damnatorum. Inter maxima autem horum fidelium incommoda illud erat, quod sexto milliario aquam humeris suis deportare deberent. Pontifex autem eorum miseratione tactus, cum agui cujusdam ductu, ubi fons esset, cognovisset, eam, ut effoderent, Christianis ostendit. Quibus nequidquam laborantibus sanctus Clemens eum locum ipse levi ictu percussit, et fons illico exsiliit. Ad miraculi hujus famam tota provincia accurrens, cunctisque ad fidem traductis et baptizatis intra anni spatium septuaginta ecclesie constructæ, idola omnia confecta, templa circumjacentis regionis diruta, omnesque luci usque ad trecenta milliaria in circuitu concisi fuere. Trajanus vero, ut tantum rei Christianæ progressum sisteret, Clementem anchora ad collum ligata in mare demergi mandavit. At mari usque ad locum, quo Pontificis corpus jacebat, recedente, illud tunulo saxeo in templo quodam marmoreo conditum Christiani invenerunt.

Multa autem disquisitione opus non est, ad hi-

storiz hujus falsitatem demonstrandam; cum lector facile percipere possit, fabellam sapere, quæ de Sisinnio referuntur. Quis enim credat ætate illa, qua pagani Christianorum cultui vetando plurimum invigilabant, ecclesias vulgo adeo notas, tantamque eas subeundi licentiam fuisse, ut paganis ipsis aditus ad eas pateret, et Domini ministris nil prohibentibus, quæ in sacrorum mysteriorum celebratione gerebantur, perlustrare valeret? illud quoque verosimile non sit, Trajani ætate præfectum ullum tanta audacia fuisse, qui seditiones in urbe vel contra Christianos excitare auderet. Ad hæc sacrorum officiorum comitis appellatio Publici tributa sancti Clementis ævo cognita adhuc non erat; sed Constantino primum imperante usurpatam fuisse, ex historia discimus. Fidem etiam superat, sanctum Clementem illos, qui ad mortem eum conquirebant, *canes in homines latrantes* vocavisse; quod tamen ab eo pronuntiatum in ejus actis legitur.

Ingens Christianorum in Chersonesum deportatorum numerus sub sancti Clementis adventum argumento etiam est horum actorum falsitatis. Neque enim tempus, quo illuc deportari potuerint, perspicimus. Etenim si sub Domitiano damnatos dicamus, reponi potest, eos altero Trajani anno, quo sanctus Clemens eo relegatus fertur, illic amplius non existitisse; cum Nerva Domitiani successor et proximus Trajani decessor (55) omnes a Domitiano relegatos tam Christianos, quam alterius cujusunque generis revocaverit, quomodo sancti Joannis exemplo docemur. Sed neque sub Trajani imperii exordium illi damnati fuere, cum is decimo tantum imperii sui anno quæstiones in Christianos habere cœperit, quemadmodum ab Eusebio in Chronico docemur.

Fabulis quoque est annumerandum, quod in actis istis refertur, intra anni unius spatium septuaginta ecclesias in Chersoneso conditas fuisse. Neque enim inscio Cæsare construi potuissent. Quod si Trajanus id rescisset, cum Christianis esset iniquior, quod sane acta hæc sincera esse affirmantes fateantur necesse est, eas tanto numero ædificari passus non fuisset. Accedit, compertum non habere, Christianos ad tertii tantum sæculi initium ecclesias, ad quas palam convenirent, habuisse. Aulidianus præses, qui a Trajano ad Christianæ pietatis augmentum prohibendum in Chersonesum missus fertur, solius sancti Clementis morte contentus non fuisset, sed eum pro sua in deos pietate suoque in Cæsaris jussa obsequio quamplurimos ex rebellibus illis Cæsaris mandatis parere renuentibus, idolorumque cultus hostibus, plectere utique debuisset.

Quod de mirifico illo fonte acta ista memorant, qui ad sancti Clementis preces emanavit, prætereundum nobis esse censemus; singulæ enim narra-

(55) Dio, libro LXVIII, pag. 769.

tionis hujus partes se ipsas falsitatis coarguunt. Idem sentiendum est de iis, quæ acta ista addunt, cum discipuli paucis post sancti Clementis martyrium diebus ad locum, quo ille in aquas demersus fuerat, accessissent, tribus scilicet a littore milliaribus mare recessisse, atque eos sancti martyris reliquias tumulo lapideo conditas in marmoreo templo invenisse. Qui enim fieri posset, ut res adeo admirandæ universæ antiquitati ignotæ, atque ab omnibus ecclesiasticæ historiæ scriptoribus altissimo silentio sepultæ fuerint? haud diffitemur quidem, ejus rei in opusculo quodam (56) Ephraim Chersonis episcopo tributo mentionem fieri: verum scriptum illud levioris ponderis esse videtur. Ex ipso enim stylo dignoscimus, illud Græci cujusdam mediæ ævi opus esse. Eundem æque, ac actorum martyrii sancti Clementis auctorem fabellis delectari inde intelligimus, quod singula ab eo relata a veteri quodam episcopo Constantino appellato, cujus acta a Bollandi edita sunt, falsi redarguantur. Is enim cum circa annum 850 Chersonem profectus esset, incolas diligenter sciscitatus est, constaretne sibi, quæ ferebatur, fama, sancti Clementis corpus marmoreo monumento in templo ab angelis condito repertum fuisse, et mare quotannis die sancto

A Clementi sacra ad tria millia passuum recedere? Quibus universi reposuere, hæc sibi hactenus incomperta fuisse (57).

Obscurior præterea, aut potius tanquam apocrypha et commentitia a D. Gregorii M. usque ætate historia hæc habita fuit; cum sancto Eulogio episcopo Alexandrino martyrum acta ab Eusebio Cæsareensi collecta expetenti Pontifex ille doctissimus responderit: « Præter illa, quæ in ejusdem Eusebii libris de Gestis sanctorum martyrum continentur, nulla in Archivo hujus nostræ Ecclesiæ vel in Romanæ urbis bibliothecis esse cognovi, nisi pauca quædam in unius codicis volumine collecta. Nos autem pæne omnium martyrum distinctis per dies singulos passionibus collecta in uno codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione Missarum solemnia agimus. Non tamen in eodem volumine, quis, qualiter sit passus indicatur, sed tantummodo nomen, locus, et dies passionis ponitur. » Hæc sane sanctus Gregorius (58) scripturas non fuisse, si acta, quæ hodie sub sancti Clementis nomine exstant, novisset, ubi non dies modo et locus passionis ejus legitur, sed complura alia, quæ circa ejus mortem evenere, singillatim describuntur.

CAPUT V.

DOCTRINA SANCTI CLEMENTIS.

ARTICULUS I.

OBSERVATIONES DOGMATICÆ IN DIVI CLEMENTIS ROMANI EPISTOLAS GENUINAS.

§ I. De sancta Scriptura et traditione.

Ex prima divi Clementis ad Corinthios epistola utilissimum eruimus in favorem sacrarum litterarum testimonium; has siquidem Spiritus sancti oracula vocat: *Diligenter, legitur ibi, inspicite Scripturas, Spiritus sancti vera oracula: Τὰς ἀληθεῖς βήσεις Πνεύματος τοῦ ἁγίου* (59). Ait etiam sanctus Pontifex: *Nostis enim, et probe nostis Scripturas sacras, dilecti, et penitus in divina eloquia, Τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, introspexisistis.* Quid aptius ad SS. Scripturarum cum inspirationem, tum divinitatem comprobendam proferri potest? Non solum autem SS. litterarum divinitatem ex divo Clemente ostendi-

C mus, sed eundem sanctum pontificem tanquam testem non contemnendum apostolicæ Evangeliorum originis cum viro doctissimo (60) contra Freretum (61) in aciem producimus; in utraque enim sua epistola verbis evangelistarum frequenter utitur. Quinimo ex ipsius scriptis demonstrare possumus contra antiquos et recentiores bibliomachos, non paucos sanctæ Scripturæ libros habere auctoritatem canonicam. Siquidem ait: *Præcipue memores sermonum Domini Jesu, quos locutus est docens mansuetudinem et æquanimitatem. Sic enim dixit: « Estote misericordes, ut misericordiam consequamini; dimittite, ut dimittatur vobis* (62). » E libris canonicis ad Evangelia Matthæi ac Lucæ respexit. Et dum dicit capite secundo prioris epistolæ: *Omnes autem humili animo eratis, nullatenus super-*

(56) Tom. I Operum Cotelarii, pag. 815.

(57) Acta sancti Constantini apud Bolland., 9 Martii.

(58) S. Gregor. M., lib. viii Epistol., indictione 1, epistola 29, *Ad Eulogium Alexandr.*

(59) S. Clemens Rom., ep. 1 ad Corinth., cap. 45.

(60) Vincentius Fassinius in libro singulari adversus Freretum *De apostolica Evangeliorum origine*, Libri edito 1775, in-4°.

(61) *L'Examen critique des apologistes de la religion chrétienne.*

(62) D. Clemens, ep. 1 ad Cor., cap. 13: *Μάλιστα μενημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ; οὓς ἐλάλησε διδάσκων ἐπιεικῶς καὶ μακροθυμῶν. Οὕτως γὰρ εἶπεν Ἐλεεῖτε, ἵνα ἐλεηθῆτε, ἀφίετε, ἵνα ἀφεθῇ ὑμῖν ὡς ποιεῖτε, οὕτως ποιηθήσεται ὑμῖν ὡς δίδοτε, οὕτως δοθήσεται ὑμῖν ὡς κρίνετε, οὕτως κριθήσεται ὑμῖν ὡς χρηστεύεσθε, οὕτως χρηστευθήσεται ὑμῖν ὡ μέρω μετρεῖτε, ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὑμῖν.* Conf. Luc. vi, 36, 38; et Matth. vii, 1. Taceo plura alia loca, quæ in secunda Clementis epistola ex evangelistis relata conspiciuntur.

*bientes, magis subjecti, quam subjicientes, dantes lu-
bentius, quam accipientes, Acta apostolorum præ-
oculis habuit (63). Refert insuper integras sententias ac loquendi phrases in D. Pauli, Petri et Jacobi Epistolis obvias. Sic capite 35 epistolæ primæ ad Corinthios, dum ait: Si secuti fuerimus viam veritatis, abjicientes a nobis omnem injustitiam et iniquitatem, avaritiam, contentiones, malignitates, et fraudes, susurros et obrektiones, odium Dei, suverbiā, et jactantiam, inanem gloriam atque amorem vanitatis (64). Qui enim hæc faciunt Deo odiosi sunt; neque solum qui faciunt, sed et qui consentiunt eis. En integras sententias ex Epistola sancti Pauli ad Romanos.*

Sic capite 47, in prima sua Epistola, recitat sanctus Pontifex integram fere historiam de dissensione in Ecclesia Corinthiorum exorta temporibus sancti Pauli apostoli, ex Epistola gentium Doctoris prima ad Corinthios perscripta. Sumite Epistolam, ait, beati Pauli apostoli. Quid primum vobis in principio Evangelii scripsi? Profecto in Spiritu ad vos litteras dedit de se ipso et Cepha, et Apollo, quia etiam tum diversa in studia scissæ eratis (65).

Eadem in Epistola sanctus Clemens tribus vicibus alludit ad quædam divi Pauli in secunda ad Corinthios Epistola; primo dum ait: Per hunc (Jesus Christum) in altitudines calorum oculos defigemus. Per hunc speculabimur expertem labis ac supremum illius vultum (66); secundo dum scribit: Et nos igitur oremus pro eis, qui in aliquod peccatum lapsi sunt, ut detur illis moderatio et humilitas, quo

A non nobis, sed Dei voluntati cedant (67); tertio cum inquit: *Lux nostra in Deo sit, et non nobis ipsis* (68). Sic sensum verborum divi Pauli ad Colossenses enarrat, capite 21 suæ 1 Epistolæ sanctus Papa dum scribit: *Nisi digne illo viventes bona et beneplacita in conspectu ejus cum concordia fecerimus* (69).

Sic phrasin Paulinam ad Thessalonicenses hisce verbis exprimit: *Hæc omnia igitur ab eo habentes, in omnibus ipsi gratias agere debemus, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.* Et dum ait: *Servetur itaque totum corpus in Christo Jesu* (70). Sic binis vicibus alludit (71) ad Epistolam primam divi Pauli ad Timotheum; primo cum ait: *Accedamus ergo ad eum in sanctitate animæ, castas et impollutas manus elevantes ad illum, diligentes benignum et misericordem Patrem nostrum.* Secundo dum dicit: *Videamus quid bonum, quid gratum, acceptumque sit apud eum, qui fecit nos* (72). Et quando scribit: *Veniamus ad gloriosam et venerabilem vocationis nostræ regulam,* divi Pauli ad Timotheum Epistolæ secundæ imitatur expressionem (73). Alibi etiam eadem prorsus verba recitat, quæ in Epistola B. Pauli ad Titum habentur (74). Sæpissime quoque usurpat sententias, quæ cum Epistola Doctoris gentium ad Hebræos conspirant (75); atque propterea etiam a non paucis Græcis Patribus, ac orientis Ecclesiis ejusdem Epistolæ auctor credebatur. De Jacobi Epistola catholica, quam olim Lutherus velut stramineam rejecit, non pauca in rem suam assumpsit sanctus Clemens (76). Tandem utriusque divi Pe-

(63) Clemens Rom., ep. 1, c. 2: Ἦθιον διδόντες ἡ λαμβάνοντες, conf. Act. xx, 35.

(64) D. Clem., c. 35: Καὶ ἀκολουθήσωμεν τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας, ἀπορρήψαντες ἀφ' ἑαυτῶν πᾶσαν ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν, πλεονεξίαν, ἔρις, κακοθελίας τε καὶ δόλους, ψιθυρισμούς τε καὶ καταλαλιάς, θεοσυγίαν, ὑπερηφανίαν τε καὶ ἀλαζονείαν, κενοδοξίαν τε καὶ φιλοξενίαν. Ταῦτα γὰρ οἱ πράσσοντες, συγγητοὶ τῷ Θεῷ ὑπάρχουσιν· οὐ μόνον δὲ οἱ πράσσοντες αὐτά, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοχοῦντες αὐτοῖς. Collect. Rom. 1, 30. Idem, c. 32: Ἐξ αὐτοῦ ὁ Κύριος Ἰησοῦς τὸ κατὰ σάρκα.

(65) Ἀναλάβετε τὴν Ἐπιστολήν τοῦ μακαρίου Παύλου τοῦ Ἀποστόλου· τί πρῶτον ὑμῖν ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου ἔγραψεν; ἐπ' ἀληθείας πνευματικῶς ἐπέσειλεν ὑμῖν, περὶ αὐτοῦ τε, καὶ Κηφᾶ, καὶ Ἀπολλῶ διὰ τὸ καὶ τότε προσκλήσεις ὑμᾶς ποιηθῆσαι. Coll. I Cor. 1, 12. — Idem, c. 48: Καὶ ζητεῖν τὸ κοινωφελές πᾶσιν, καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ. Coll. I Cor. 1, 24. — Idem, c. 37, longa allusione respicit ad I Cor. 11, 12. — Idem, c. 49: Ἡ ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάνησεν ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον ἀγάπῃ σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπῃ οὐ στασιάζει, ἀγάπῃ πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ. Ἐν ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ. Διὰ ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστον ἐστὶ τῷ Θεῷ. Conf. I Cor. 13, 1, 4, 7. — Idem, c. 24: Κατανόησωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ Δεσπότης ἐπιδείκνυται διηγεκῶς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἔσεσθαι, ἧς τὴν ἀπαρχὴν ἐποίησατο τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσας. Conf. I Cor. 15, 20.

(66) Idem, c. 36: Διὰ τούτου ἀτενίσωμεν εἰς τὰ ὄψη τῶν οὐρανῶν, διὰ τούτου ἐνοπεριζόμεθα τὴν ἀμω-

μον καὶ ὑπερτάτην εἶναι αὐτοῦ. Coll. II Cor. 11, 18.

(67) Idem, c. 56: Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐντύχωμεν περὶ τῶν ἐν τινι παραπτώματι ὑπαρχόντων, ὅπως δοθῇ αὐτοῖς ἐπιείκεια καὶ ταπεινοφροσύνη, εἰς τὸ εἶξαι αὐτοὺς μὴ ἡμῖν, ἀλλὰ τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Coll. II Cor. 11, 5.

(68) Idem, c. 30: Ὁ ἔπαινος ἡμῶν ἔστω ἐν Θεῷ, καὶ μὴ ἐξ αὐτῶν. II Cor. 1, 17, 18; et Rom. 11, 29.

(69) Idem, c. 21: Ἐάν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι, τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ' ὁμονοίας. Coll. Col. 1, 10.

(70) Idem, c. 38: Ταῦτα οὖν πάντα ἐξ αὐτοῦ ἔχοντες, ὀφειλομεν κατὰ πάντα εὐχαριστεῖν αὐτῷ ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. Coll. I Thess. 5, 18. — Idem, c. 38: Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Coll. I Thess. 5, 23.

(71) Idem, c. 29: Προσέλωμεν οὖν αὐτῷ ἐν δίδωτῃ ψυχῆς, ἀγνῶς καὶ ἀμιάντους χεῖρας ἀφροντες πρὸς αὐτόν. I Tim. 11, 8.

(72) Idem, c. 7: Βλέπωμεν τί καλὸν, καὶ τί τερπνόν, καὶ προσδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Coll. I Tim. 5, 4.

(73) Idem, c. 7: Ἐλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως ἡμῶν κανόνα. Coll. II Tim. 1, 9.

(74) Idem, c. 2: Ἐτοιμοί εἰσιν πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Parati ad omne opus bonum. Coll. Tit. 11, 1.

(75) Vide cap. 2 epist. 1 Clem., c. 7, 9, 12, 17, 23, c. 26 et c. 43, coll. cum cap. 111, v. 12, Epist. ad Hebr. Idem c. xi, v. 7, v. 31, v. 37, cap. 111, v. 2. — 5. c. 10, v. 39, c. 1, v. 3, 5, 7, 13. Consule observationes viri clar. Schmidii sup. Epist. D Pauli ad Hebræos; proleg. c. 2, pag. 13, 14.

(76) Ἀβραάμ ὁ φίλος προσαγορευθεὶς, Ἀβραάμ

tri Epistolæ sententias non raro imitatur; primæ quidem, cum inquit : *Charitas operis multitudinem peccatorum* (77); et : *Unusquisque subjiciatur proximo suo* (78). *Omnes humiliter autem animo eratis, nulloatenus superbiales, magis subjecti, quam subjicientes* (79). Secundæ vero dum scribit : *Noe penitentiam predicavit; et qui obedierunt, servati sunt* (80). *Propter hospitalitatem et pietatem Lot e Sodomis salvus evasit, cum tota regio circumjacens igne et sulphure damnata esset. Palam fecit Deus, quod sperantes in se non derelinquit, eos vero, qui in contraria declinant, punitioe ac supplicio afficit* (81).

Hæ autem allegationes divi Clementis eo majus habere nobis videntur pondus, quod in prima sua epistola nullum apocryphum opus memoret; locus enim ille capituli tertii (*miseri sunt, qui animo sunt duplites*) nequaquam, ut Gravius (82) arbitratus est, e scriptura apocrypha desumptus est, sed, ut bene notavit Gallandius (83), ibidem D. Pontifex alludit ad versum octavum capituli I Epistolæ divi Jacobi, atque ad versus tertium ac quartum capituli III secundæ D. Petri Epistolæ.

In altera quidem sancti Clementis ad Corinthios Epistola duplicem offendunt critici locum ex scripto apocrypho prolatum. Primus sic se habet; ait quippe Dominus in Evangelio : *Si parvum non servastis, quis magnum dabit vobis? dico enim vobis: Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est*¹⁰. Locum autem hunc a sancto Patre velut ex Evangelio descriptum recitat quoque S. Irenæus (84), ubi Gravius conjicit (85), hæc ex Evangelio secundum Ægyptios fuisse deprompta. Sed nobis videtur non nisi allusio ad versus decimum et undecimum capituli XVI Evangelii secundum Lucam. Alter locus, quem etiam doctissimus Lardnerus (86) ex Evangelio Ægyptiorum desumptum censet, consentientibus fere omnibus criticis, in fine hujus epistolæ legitur hoc modo : *Interrogatus enim ipse Dominus a quodam, quando venturum esset regnum*

¹⁰ Luc. XVI, 10.

amicus vocatus. Clem. epist. 1, cap. 10 et 17. Coll. cum Jacob. Epist. c. 11, v. 23. Ταλαίπωροι εἰσιν, οἱ δόλωχοι, οἱ διατάζοντες τὴν ψυχὴν. *Miseri sunt, qui animo sunt duplites et incerti.* Clem. ep. 1, c. 23. Coll. cum Jac. c. 1, v. 8. Θεὸς γὰρ, φησὶν, ὑπερηφάνοις ἐπιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. *Deus enim, inquit, superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Clem. Epist. 1, c. 30. Coll. cum Jac. Ep. c. 14, v. 6, item confer. cap. 50, ep. 1 Clem. cum cap. 2, v. 21 Ep. Jacobi et c. 49 Clem. ep. cum cap. 5, v. 20 Ep. S. Jacobi.

(77) Ἀγάπῃ καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. Clem. Ep. 1, c. 49. Coll. I Pet. 14, 8.

(78) Idem, c. 38 : Ὑποτασσέσθω ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ. Col. I Pet. 1, 5.

(79) Idem, c. 2 : Πάντας τε ἐταπεινοφρονεῖτε, μηδὲν ἀλαζονευόμενοι, ὑποτασσόμενοι μᾶλλον ἢ ὑποτάσσοντες. Coll. I Pet. 1, 8.

(80) Id. c. 7 : Νῦν ἐχέρουεν μετάνοιαν καὶ οἱ ὑπακούσαντες ἐσώθησαν. Coll. I Pet. 11, 5.

(81) Id. c. 11, Διὰ φιλοξενίαν καὶ εὐσέβειαν ἴωτε ἐσώθη ἐκ Σόδμων, τῆς περιχώρου πάτης κριθείσης

A ejus, dixit : Cum duo erunt unum, et quod foris, ut quod intus, et masculum cum femina, neque mas, neque femina. Verum non video, qui fieri possit, ut propterea hujus sancti pontificis testimonium quoad genuina sanctorum apostolorum scripta repudiandum ait omnino.

Historiam etiam Judith divus Clemens suæ inseruit epistolæ numero seu capite quinquagesimo quinto; cumque eidem statim subjungat facta Estheris, non inverosimill consequentia exinde deducitur, eum tanti æstimasse librum *Judith*, quanti librum *Estheris*. Verum librum *Esther* ex divinarum Scripturarum albo excludere nunc nemo Christianorum, excepto solo hypercritico Semlero (87), audeat; eumque ceu divinum librum a nascente jam Ecclesia agnitus fuisse, omnes fere uno ore profitentur eruditi : cur non quoque librum *Judith* a divo Clemente inter sacras Scripturas relatum fuisse concludere possimus?

Est præter hucusque adnotata alius sanctorum præcipue ævi apostolici Patrum usus in illustrando, confirmandoque textu sacro, cujus rei jam specimina quædam damus. Modos loquendi e sacris libris ductos divus Clemens, alios inter plures, sequentes usurpavit : primo a Clemente nostro κανόνα (88) de finibus muneris et provincie dici, clarum est per phrasin, idque habet ex II Corinth. c. x, v. 13 : Μὴ παρεκβαλῶν ὠρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα. *Non transgrediens præscriptam muneris sui regulam.* Secundo explicat sequentibus verbis sententiam Pauli ad Philippenses c. 11, v. 6 et 7 : Ἰησοῦς οὐκ ἦλθεν ἐν κόμπῳ ἀλαζονείας, οὐδὲ ὑπερηφανίας, καίπερ δυνάμενος, ἀλλὰ ταπεινοφροῶν (89). Cyrill. Hieros. Cat. 11, p. m. 222 extr. : Τί ἐστιν ἕτερον γινώσκον τὰ βᾶθη τοῦ Θεοῦ; I Cor. 11, 10; unde patet, in verbo ἐταπεινῶν nullam emphasis esse ab eo quæsitam, quæ nec ibi est : pro eoque Clemens (90) : Ἐγκύπτειν, ἐγκυφότες εἰς τὰ βᾶθη τῆς θείας τῆς γνώσεως, unde et patet, τὰ

διὰ πυρὸς καὶ θελοῦ πρόδηλον ποιήσας ὁ Δεσπότης, ὅτι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν οὐκ ἐγκαταλείπει, τοὺς δὲ ἑτεροκλίνας ὑπάρχοντας εἰς κόλασιν, καὶ αἰκισμὸν τίθησι. Coll. II Pet. 11, 6, 9 et Judæ 7.

(82) *Spicileg. SS. Patrum*, tom. 1, p. 268.

(83) *Biblioth. SS. Patr.*, tom. 1, in hunc locum.

(84) *Similiter Dominus dixit ingratis in eum existentibus : Si in modico fideles non fuistis, quod magnum est quis dabit vobis?* S. Irenæus, lib. 11, cap. 64.

(85) Gravius, *Spicileg. SS. Patrum*, tom. 1, pag. 35.

(86) *In der Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte*, part. 11, tom. 1, pag. 74.

(87) *Libro de canone*, parte 11, pag. 561 et seq.

(88) Clemens Rom. epistola 1, c. 41.

(89) *Jesus Christus non venit in jactantia arrogantia, neque superbia, etiamsi potens sit; sed in humilitate.* Clem. ep. 1, c. 16.

(90) *In divina cognitionis profunda introspectientes.* Idem, ep. 1, cap. 40.

πάθη τῆς θελας accepta esse de Evangelio, in quo est μυστήριον Θεοῦ, arcana olim voluntas Dei de salute hominum; bene idem sanctus Cyrillus Catechei xvi, pag. 429, συγχεῖν pro interpretari ex I Corinth. cap. ii, v. 13. Curiosus atque studiosus lector, qui plura hac de materia desiderat, consulat v. cl. Fromanni observationes ad Novum Testamentum e Clemente Romano.

De traditione. Controversia non sola Scriptura duce, sed et per traditionem decidenda. — Sanctus Clemens Romanus in prima sua ad Corinthios epistola ad controversias in Corinthiorum Ecclesia excitatas dijudicandas, finendasque non divinarum solum Scripturarum, verum traditionis etiam utitur auctoritate. Vult enim Corinthiis ad ea suis in disceptationibus esse respiciendum, quae post Jesum Christum usque ad eam diem in Ecclesia tradita et servata fuerant. Apostoli nobis, inquit (91), evangelizarunt a Domino Jesu Christo missi; Jesus Christus a Deo..... Et apostoli nostri cognoverunt per D. N. J. Christum, quod futura esset contentio de nomine episcopatus; ob eam ergo causam constituerunt supradictos (scilicet episcopos et diaconos) et deinceps futurae successionis regulam tradiderunt.

§ II. De SS. Trinitatis mysterio, Filio Dei Jesu Christo, ejusque gratia.

De Trinitate. — In fragmento vii divi Clementis ex Basilio Lib. de Spiritu sancto c. 29, quod Coutantius, Gallandius ac Grabius epistolis sancti hujus pontificis adjungunt, expressa habetur trium divinarum Personarum a sancto Clemente professio (92). Nonnulli viri eruditi insuper arbitrantur referre Coutantio (95) a sancto Clemente specialem de Spiritu sancto habitum fuisse sermonem, idque fragmento viii, in quo de Spiritu sancto disseritur, confirmant; sed rem non evincunt; cum etiam in epistolis de Spiritu sancto hac disserere licerit, ac certum sit mutilas esse epistolas ad Corinthios. In laudato hoc fragmento viii, perspicue sanctus hic papa tradit doctrinam de Spiritu sancto (94).

Divinitas Dei Filii Jesu Christi. — Attenta consi-

⁹¹ Act. xx, 28. ⁹² Gal. iii, 1.

(94) Clem. Rom., 1, cap. 44.

(92) Sed et antiquior Clemens: *Vivit, Deus, Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus.* Nemo non videt Dei nomine Personam Patris intelligi. Id enim antiquis moris esse nullus ignorat, nisi qui in ipsorum scriptis peregrinus est, ut cum Deum simpliciter sine adjuncto in Scripturis legunt, vel ipsi enuntiant, Patrem hoc nomine expressum interpretentur, atque ipsi expriment.

(95) *Adud Mansi, t. I Concil., col. 234, in nota 2.*

(94) *Beatus vir (inquit sanctus Clemens) qui cognoscit Patris donum per processionem sanctissimi Spiritus. Beatus vir, qui agnoscit et comprehendit Spiritum sanctum esse donum illius. ab eo in figura columbae traditum, etc., etc.*

(95) Epistola 1, cap. 2.

(96) Haud me latet in eo Clementino loco Junium

A deratione dignae sunt sententiae quas circa divinitatem Jesu Christi in utraque epistola divi Clementis habemus. *Omnes autem, ait sanctus Clemens (95), humili animo eratis.... Dei viatico contenti.... et accurate attendentes sermonibus ejus.... Passiones illius (Dei) praeculis vestris erant: Τα παθήματα αὐτοῦ (Θεοῦ) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν (96).* Hoc in loco divus Clemens passionem Christi passionem Dei appellat, sic nempe ab apostolo Paulo institutus, cujus erat συνεργός (cooperator), qui eodem plane sensu Christi Ecclesiam appellavit ⁹⁰: Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἦν περιποιήσατο διὰ τοῦ Ἰησοῦ αἱματος. — *Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo.* Nec dubito, quia hisce verbis: Καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν, repererit sanctus Pater ad illud ejusdem Apostoli, Galatas ita objurantis ⁹¹: *O insensati Galatae..... ante quorum oculos Christus praescriptus est, in vobis crucifixus.* Nimirum Clemens, ut assolet, Paulum imitatus, in memoriam redegit Corinthiis, quomodo ante mortem in eorum Ecclesia nuper exortos, omni virtutum genere florere, atque Dei passionem semper ante oculos ipsi observarent.

Duae in Christo naturae; una divina, altera humana; et una Persona. — Divinae igitur naturae maiestatem cum carnis humilitate, crucisque ignominia hoc loco conjungit sanctus Pater; duas item naturas agnoscit in Christo: unam Verbi Personam, quae carne passa est, ac Dei *passiones* Ecclesiae Corinthiiae proponit velut longe maximum mysterium, unde vitae sanctioris praecipua institutaque omnia deducantur. Ex quibus ergo liquido patet, non solum quid sanctus Clemens, sed etiam quid Romani, quid Corinthi, quid demum ceteri Christiani saeculo 1 apostolico de Deo in carne passio senserint, atque crediderint. Quae quidem non solum contra Arianismum ac haeresin Nestorianam multum valent, sed etiam valde contra Socinianos urget vir doctus noster Maranus (97): idemque argumentum jam pridem pluribus fuerat persecutus Grabius (98) qui aliorum sancti Patris nostri locorum parallelismo instituto, hunc ipsum, de quo agimus, strenue vindicavit, atque Christi Deitatem

D conjectasse pro παθήματα legendum forte μαθήματα. Sed plane respuendum cum Grabio, Wottono aliisque viris doctis inane commentum, quod textum citra ullam necessitatem, neque ullius ms. codicis auctoritate sollicitare comperitur. Et jure quidem: etenim nonne demum apte coherent omnia, si verba Dei mentis attentioni, ejusque passionem cordis oculis proponantur? quod ubi diligenter attendo, mirari subit, cl. Fleurius in sua *Historia ecclesiastica*, tom. I, pag. 277, edit. Lat. in-8° vitiōsam Junii conjecturam sequi maluisse, quam sinceram textus lectionem, qui Gallice non *passiones*, sed *doctrinam* reddiderit.

(97) *Divinitas D. N. J. Christi manifest.*, lib. iv, cap. 3, p. 377.

(98) In adnotat. ad Bulli defens. *Ed. Nic.*, pag. 60.

hostibus fideiter objecit (99). In secunda epistola (100) auctor iste nos docet, ut sentiamus de Jesu Christo tanquam de Deo, et tanquam de iudice vivorum et mortuorum: *Fratres*, ait ipse initio illius epistolæ, *ita sentire nos oportet de Jesu Christo tanquam de Deo* (ὡς περὶ Θεοῦ), *tanquam de iudice vivorum et mortuorum*; — et numero 36, ep. 1 aperte dicit Jesum Christum a Deo esse secundum carnem: *Ἐξ ἀδελφῶν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐδὲ κατὰ σάρκα*.

Nescio an elarius possit quis de divinitate Jesu Christi testimonium proferre. Expresse alibi declarat, Jesum Christum spiritum fuisse, priusquam caro fieret: *Jesus Christus* (1) *Dominus... cum primum esset spiritus caro factus est* (2). Ex quo deducitur adversus quosdam nostrorum temporum Arianos, Filium Dei exstittisse ante suam incarnationem.

Beneficia Verbi incarnati circa homines. — Nihil movendis animis aptius dici potest iis, quæ tradit sanctus Clemens in utraque epistola circa beneficia, quæ pro hominibus ex incarnatione Verbi sunt consecuta. Ait enim in prima, nos in Jesu Christo salutare nostrum adinvenisse; ipsum esse *oblationum nostrarum supremum Pontificem; infirmitatis nostræ esse patronum et auxiliatorem* (3). Per hunc, pergit sanctus iste pontifex, in *celorum altitudines oculos defigemus; per hunc immaculatum et supremum illius vultum speculabimur; per hunc oculi cordis nostri aperti sunt; per hunc insipiens et obscurata mens nostra in admirabilem ejus lucem repullulat; per hunc voluit Dominus, ut immortalē cognitionem gustaremus. Qui cum sit (addit insuper) splendor majestatis ejus, tanto major est angelis, quanto excellentius nomen sortitus est. Quod quasi de verbo ad verbum ex Epistola ad Hebræos excerptum est, in qua Apostolus iisdem ferme verbis elogium Jesu Christi efformat. Hinc Eusebius (4) advertit, in prima hac sancti Clementis epistola haberi nonnullas sententias Epistolæ divi Pauli ad Hebræos et quandoque etiam expositas iisdem verbis, quibus utitur Apostolus: quod quidem ostendit, pergit Eusebius, Epistolam ad Hebræos nequaquam esse opus recens, et jure meritoque aliis istius apostoli epistolis adjungi.*

In secunda epistola non minus urget ingentes utilitates incarnationis. Vetat primo loco humilia

(99) Notandum hic obiter gravissimo in errore versari Photium, dum asserere non erubescit, in sancto Clemente nihil adinveniri ad Salvatoris divinitatem comprobendam. Ita sane nunquam locutus fuisset, si verba attendisset, modo a nobis allata, in quibus sanctus Pontifex tanquam certum ratumque constituit, in Jesu Christo una simul cum humanitate divinitatem inhabitare.

(100) Epistola 2, cap. 1.

(1) Ibid., cap. 9.

(2) Hoc est, cum esset Deus. Spiritus enim vocabulum sæpe apud antiquos divinam naturam sonare præfatione generali in novissimam operum S. Hilarii Pictavi. editionem num. 62 et 63 pluribus exemplis demonstratum est a Contantio nostro; unde illud Augustini epist. 140, n. 11, ad Clementis men-

A sentire de nostra salute, et de illo, qui hujus salutis est auctor. Docet insuper nos peccare, si nescimus unde et quomodo vocati sumus, et a quo, et in quem locum; et quanta sustinuit Jesus Christus pati propter nos. En maxima beneficia, quæ a divino hoc Salvatore, ut tradit sanctus Clemens, recepimus! Lucem nobis largitus est: tanquam pater filios nos appellavit; per euntes nos servavit. Misertus est nos, et visceribus commotus, salvos fecit, cum in nobis multum errorem ac interitum spectasset; nec habere nos ullam spem salutis, nisi eam, quæ ab ipso. Vocavit enim nos, qui non eramus, et voluit, a nihilo esse nos. Hic aperte tradit Clemens, quod Augustinus postea frequens docuit, vocatos nos a Deo, cum nulla in nobis merita, imo et multa demerita conspexisset.

B Misera hominis ante incarnationem. — Verba hæc mirifice ostendunt maximam hominis miseriam ante incarnationem, extremamque, qua detinebatur, necessitatem medicinalis gratiæ Salvatoris (5); tradit etiam paulo inferius, gentiles ante incarnationem Jesu Christi ita mente captos fuisse, ut adorarent lapides, lignum, aurum, argentum, atque æs, opera hominum; insuper quod tota eorum vita nil aliud erat quam mors: et tenebris, et caligine obvolvabantur; quod Ecclesia paucis constabat fidelibus, ac populo circumdabatur ingrato, et beneficiorum Dei immemori. Quæ quidem de idolorum cultoribus intelligenda sunt; quippe ante incarnationem ad Ecclesiam non spectabant, et Deum ignorabant. Quod dixit (Scriptura), ait Pater iste (6), *letare, quæ non parit, nos dixit: Sterilis quippe erat Ecclesia nostra, antequam dati essent liberi. Igitur inferri nequit, ante incarnationem neminem justum adfuisse. Sic et Christus, egregie concludit ipse, voluit servare pereuntia, et multos servavit, dum venit, dumque nos jam pereuntes vocavit* (7).

Animadvertere hic oportet cum nostro pio auctore, debere nos veros, germanosque grati animi sensus erga Salvatorem enutrire. *Confitebimur autem illum faciendo, quæ dicit, et mandata illius non spernendo; nec solum labiis eum honorando, sed ex toto corde, ex tota mente. Non modo igitur, ait sanctus hic pontifex (8), ipsum vocemus Dominum, id enim non salvabit nos; sed in operibus ipsum confiteamur; in diligendo alii alios, in non adulterando,*

tem magis accommodatum exscribimus: *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis; reddite vicem, et efficiamini Spiritus et habitate in illo: quasi diceret, Verbum cum esset spiritus, seu Deus, caro factum est, naturam suscipiendo humanam; reddite vicem, et qui caro estis, efficiamini quodam modo Spiritus ac Deus, naturam induendo divinam, et habitate in Deo.*

(5) *Salutare nostrum invenimus Jesum Christum, Pontificem oblationum nostrarum, infirmitatis nostræ patronum et auxiliatorem. Epist. 1 Clem., cap. 36.*

(4) Lib. II Hist. eccles., cap. 38.

(5) Epist. 2, cap. 1.

(6) Epist. 2, cap. 2.

(7) Clem. Rom., ep. 2, cap. 2.

(8) Idem, ibid., cap. 3.

neque obtrahendo invicem, neque æmulando; sed vivendo in continentia, misericordia, et bonitate, etc. (9) *Hæc agendo acceptorum beneficiorum memores erimus vere, sicuti Christianos deest.*

Jesus Christus non fuit homo phantasticus, sed verus, quamvis non purus. — In prima sua epistola sanctus Clemens Jesu Christo carnem, sanguinem, et animam manifeste attribuit. In charitate, inquit (10), assumpsit nos Dominus Deus noster ex voluntate Dei, sanguinem suum pro nobis tradidit, et carnem pro carne nostra, et animam pro animabus nostris.

*Christus pro omnibus mortuus. — Sanguinem Christi pro totius mundi salute effusum esse, quin ab hac gratia mortalium ullus excipiatur, sanctus hic pontifex diserte affirmat (11): *Fixis oculis, respiciamus in sanguinem Christi, cernamusque, quam pretiosus sit ejus sanguis, qui propter nostram salutem effusus toti mundo penitentiam gratiam attulit.**

*Jesus Christus iudex vivorum et mortuorum. Aeternitas suppliciorum et præmiorum. Meritum et necessitas bonarum actionum. — Sanctus Clemens Jesum Christum appellat quoque judicem vivorum et mortuorum (12), item poenarum aeternitatem clarissimo testimonio affirmat, dum ad Corinthios scribit (13): *Facientes enim Christi voluntatem, requiem inveniemus. Sin minus: nihil nos ab aeterno supplicio eripiet, si mandata illius contempnamus;... quid vobis videtur? qui incorruptionis certamen corruerit, quid patietur? De his enim, qui sigillum non servaverunt, ait: Vermis eorum non exstinguitur⁹. Itaque fratres mei, alibi scribit (14), omnino ne vacillemus, sed sperantes sustineamus, ut et mercedem reportemus. Fidelis enim est, qui pollicitus est, se unicuique retributorum operum retributiones. Si ergo fecerimus justitiam coram Deo, in regnum ingrediemur, et accipiemus promissiones, quas e auribus non audivit, nec oculus vidit, quasque in cor hominis non ascenderunt¹⁰.**

Verba faciens sanctus Clemens de gratis quas veteres patriarchæ consecuti sunt, aperte docet, has omnes Deam gratis largitum fuisse, et horum virorum meritis, ac bonis operibus tribui non posse. *Ita ergo omnes, ait ille (15), gloriam et amplitudinem consecuti sunt, non per se ipsos, aut opera sua, aut justas actiones, quas fecerunt, sed per voluntatem ejus. Ex quibus præmissis hanc infert illationem (16): *Et nos igitur ex voluntate illius, scilicet Dei, in Christo Jesu vocati, non per nosmetipsos justii efficiamur; neque per sapientiam nostram, aut intelligentiam, aut pietatem, aut opera, quas in cordis sanctitate operati sumus; sed per fidem, per**

A quam cunctos, qui unquam justii fuerunt, justificavit. Sanctus Pater tradit hic conjunctim egregias tres veritates; primo nostram vocationem ad fidem esse gratuitam ex parte Dei, cum sit effectus bonæ voluntatis suæ, ac misericordiæ erga nos: Καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ θελήματος αὐτοῦ κληθέντες.

Secundo omnes conatus humanos, et ipsa etiam pietatis opera, si in se ipsis spectentur, et sejuncta a fide, per quam vivificantur, nequaquam sufficere ad justificationem promerendam: Οὐδὲ δι' ἐαυτῶν δικαιοῦμεθα, οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας σοφίας, ἢ συνέσεως, ἢ εὐσεβείας, ἢ ἔργων ὧν κατεργασάμεθα ἐν ὁσιότητι καρδίας.

Tertio per fidem nos justos effici, et fidem hanc omni tempore ad salutem necessariam fuisse; quippe per hanc Deus justificavit cunctos qui unquam justii fuerunt: Ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντας τοῦ ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ θεὸς ἰδικαίωσεν.

Fatendum nihilominus est, in allato textu nonnulla verba haberi, quæ possent lectorem morari, nisi perfecte calleat vera sancti Clementis principia. Hæc autem verba haud ita perspicua sunt, quæ sequuntur: *Opera, quas in cordis sanctitate (ἐν ὁσιότητι τῆς καρδίας) operati sumus!* Ex quibus inferre quis potest, sanctum hunc pontificem rejicere meritum bonorum operum. Immerito autem hanc illationem quis inferret; et hoc esset recedere a mente sancti Pontificis, qui non in uno loco et meritum et necessitatem bonorum operum fatetur. *Quid igitur faciemus, fratres? sanctus ait ille post allata superius verba (17): cessabimus a bonis operibus, et charitatem derelinquemus? Neutiquam hoc a nobis fieri permittat Dominus; sed cum diligentia et alacritate festinemus omne opus perficere.... videamus, quod in bonis operibus ornati fuerint omnes justii. Et ipse ergo Dominus, cum se operibus decorasset, gavisus est. Habentes itaque hoc exemplar, impigre ad voluntatem ejus accedamus; ex totis viribus nostris operemur opus justitiæ. Et paucis interjectis, sic concludit (18): *Oportet ergo nos ad bonum faciendum prompto animo esse: ex hoc enim omnia constant.* Sufficiant hæc, ut omnibus innotescat, quid sanctus Clemens senserit de merito et necessitate bonorum operum. Cæterum quando dicit, nos per bona opera non venire ad justificationem, id unice intendit, bona pietatis opera in se ipsis accepta, et fidei spiritu destituta, sicuti superius diximus, operari non posse nostram justificationem, et ex sola fide, qua opera nostra vivificantur, effectum hunc posse expectari. Hoc pacto sanctus Pontifex satis superque comprobatur excellentiam, et efficaciam fidei Christianæ.*

⁹ Isai. LXVI. 24. ¹⁰ Isai. LXIV. 4; et I Cor. III. 9.

(9) Clem. Rom., epist. 2, cap. 4.

(10) Idem, ep. 1, cap. 49.

(11) Idem, ibid., cap. 7.

(12) Epist. 2, cap. 1.

(13) Ibid., cap. 6 et 7.

(14) Epist. 2, cap. 11.

(15) Epist. 1, cap. 32.

(16) Ibid.

(17) Ibid., cap. 33.

(18) Ibid., cap. 34.

§ III. De resurrectione.

Resurrectio carnis. — De resurrectione corporum expressis terminis loquitur sanctus Clemens. Ut possimus facile veritati huic fidem præstare, utitur sanctus hic pontifex in epistola prima aliquibus similitudinibus, quæ humiles sunt, et minus peritorum captum non superant. Primo id probat ex ipsa resurrectione Salvatoris, ac dicit Jesum Christum ostendisse nobis in sua resurrectione primitias resurrectionis nostræ. Secundo probat hoc ducta paritate a nocte et die sibi invicem succedentibus (19); tertio ex quotidiana experientia, qua conspicimus arida, et nuda semina in terram jacta, magna providentiæ Domini virtute exsurgere, ac fructum proferre.

Fabulosa historia phœnicis. — Quarto ex fabulosa historia phœnicis (20). In orientalibus locis, scilicet in Arabia, tradit sanctus Clemens, est avis ista, quæ vocatur phœnix, quæ singularis et unigena existens annos vivit quingentos. Cum jam morte dissolvenda est, loculum sibi conficit e thure, myrrha et reliquis aromatibus, quem loculum completo tempore ingreditur et oblit. Ex carne ejus putrefacta vermis nascitur quidam, qui animalis defuncti humore nutritus plumescit, et alia phœnix omnium oculis apparet. Nonnullas alias miras circumstantias recitat de phœnice sanctus Clemens, quæ sicuti modo allatæ commentitiæ sunt. Erravit ergo Pontifex, dum hujusmodi historiæ plenam fidem adhibuit; ceterum erravit eum plerisque spectatissimis auctoribus vetustis, Christianis seque ac gentilibus (21).

Quinto tandem sanctus Pontifex probat resurrectionem mortuorum iis Scripturæ locis, in quibus sermo est de hac veritate, iisque utitur aptissime ad fidem et spem super hunc articulum in nobis excitandum. *Deus, qui ne mentiamur præcepit*, egregie ait ille (22), *nullo magis non mentitur. Nihil quippe Deo impossibile, præterquam mentiri. Exsuscitatur itaque in nobis fides ejus, concludit ipse, et cogitemus quod omnia ipsi propinqua sunt. In verbo magnificentis suæ constituit omnia, et in verbo potest illa evertere. Cum voluit, atque ut voluit, omnia condidit* (23): *neque quidquam ab eo decretum præteribit: universa coram ipso sunt, nihilque consilium ejus latet.* Hac doctrina, veritas de qua agimus, mea opinione evidentissime comprobata est. Impossibile est hujus argumenti vim non sentire; Deus in Scripturis suis corporum resurrectionem spondet; sed Deus mentiri nequit, quia ipse Veritas est ex una parte; ex

A altera vero omnipotens est, ut quæ promisit, adimpleat: ergo absque ulla controversia corpora nostra resurgent. Argumentum hoc, dicam iterum, cujusque increduli perveraciam expugnat.

Inpropria carne mortui resurgent. — In secunda vero (24) epistola expresse assertit, quod in propria carne nostra resurgemus, proprio nostro corpore bonorum operum mercedem recipiemus. *Nos in hac carne, ἐν ταύτῃ τῇ σαρκί, mercedem recipiemus.* Summa in parvo hoc textu præcisio reperitur, et nulli tergiversationi locus remanet.

§ IV. De hierarchia ecclesiastica.

Plurima haud levis momenti tradit vetustus hic Pater circa ecclesiasticum ordinem. Primo vult omnia in Ecclesia ordinate fieri. *Cuncta, inquit ille (25), ordine debemus facere, quæ nos Dominus jussit peragere: statutis temporibus oblationes et officia perfici, neque temere vel inordinate fieri præcepit, sed præfinitis temporibus et horis: ubi etiam et a quibus celebrari vult, ipse sua excellentissima voluntate designavit, ut pure et sancte omnia facta in beneplacito, accepta essent voluntati ejus.* Semper igitur in Ecclesia pro celebratione divini sacrificii assignata fuerunt loca, tempora ac personæ.

Magis autem instat, quoad ecclesiasticam subordinationem: *Summo quippe sacerdoti, ait ille (26), sua munia tributa sunt, et sacerdotibus locus proprius assignatus est, et levitis sua ministeria incumbunt; homo laicus, λαϊκὸς ἄνθρωπος, præceptis laicis constringitur.* Ex quibus concludit (27): *Unusquisque vestrum, fratres, in statu suo gratias Deo habeat, in bona conscientia degens, non transgrediens præscriptam muneris sui regulam, in honestate. Consideremus eos, habet ipse alibi (28), qui sub ducibus nostris merent, quam ordinate, quam strenue, quam submisso imperata exsequantur. Non omnes sunt præfecti, neque tribuni, neque centuriones, neque quinquaginta militum præfecti, neque consequentium gradum; sed unusquisque in suo ordine ab imperatore et ducibus mandata peragit.* Hinc conjicimus qualis esset primis Ecclesiæ temporibus subordinatio, in ministerio et ecclesiasticis dignitatibus; episcopi scilicet eminebant super simplices sacerdotes, sacerdotes vero super diaconos, et generalim clerici super laicos.

Missio apostolorum et episcoporum, qui in illorum locum successerunt. — Quoniam de ecclesiastico ordine loquimur, id in medium afferre possumus, quod docet sanctus Clemens circa missionem apo-

(19) *Dies et nox nobis resurrectionem declarant: cubat nox? exsurgit dies; dies abijt? nox advenit. Videmus fruges: seminatio grani quomodo fiat. Exiit seminator, et jecit semen in terram, jactisque seminibus, quæ arida et nuda ceciderunt in terram, dissolvuntur; deinde ea ex dissolutione, magna Domini providentiæ potestas resuscitat; atque ex uno fructum pluribus auctum profert.* Epist. 1, cap. 24.

(20) *Ibid.*, cap. 25.

(21) Tillemont, tom. II, *Mémoires pour servir à l'Histoire ecclésiastique*, pag. 117, observat, S. Cyrillum

Hierosolymitanum inter cæteros hoc usum fuisse divi Clementis loco; absque eo, quod illum erroris insimulet: quod quidem peregit in sua Cathes. 18.

(22) Epist. 1 Clement. cap. 27.

(23) *Quando vult et quomodo vult, omnia facit.*

(24) Epist. 2, cap. 9.

(25) Epist. 1, cap. 40.

(26) *Ibid.*

(27) *Ibid.*, cap. 41.

(28) *Ibid.*, cap. 37.

atolentium et episcoporum, qui ipsos sunt subsecuti. A Dicit ergo quod apostoli nobis evangelizaverant a Domino Jesu Christo missi, et Jesus Christus a Deo missus; ideoque est missus Jesus Christus a Deo, et apostoli a Christo; utraque autem missio facta est ordinatim ex voluntate Dei. Insuper quod apostoli acceptis mandatis, et certo persuasi per resurrectionem Domini nostri Jesu Christi, et in fide confirmati per verbum Dei, cum sancti Spiritus plenitudine ac securitate egressi sunt, annuntiantes adventurum esse regnum Dei: prædicantes igitur, tandem concludit, per regiones et urbes, primitias earum spiritu cum probassent, in episcopos et diaconos eorum qui credituri erant, constituerunt. Neque hoc novum, addit sanctus pontifex: a multis enim temporibus de episcopis et diaconis scriptum fuerat; sic enim alicubi dicit Scriptura: Constitutam episcopos eorum in iustitia et diaconos eorum in fide (29). Ex Isaie cap. LX, versa 17, videtur textus iste excerptus, ubi quid simile legitur; alii autem illum ex aliquo apocrypho libro exscriptum putant.

Paucis interjectis de injustis honorum pastorum depositionibus addit sanctus Pontifex, quod apostoli cognoscentes per Dominum nostrum Jesum Christum, quod temporis decursu esset contentio de nomine episcopatus; ob eam causam accepta perfecta cognitione successores sibi constituerunt, et deinceps futuræ successionis regulam tradiderunt (30) ut cum illi decessissent, ministerium eorum ac munus alii viri probati exercebant (31). Constitutos itaque ab illis (prosequitur sanctus Pontifex) vel deinceps ab aliis viris eximii, consentiente ac comprobante universa Ecclesia; qui inculpate ovili Christi ministraverunt cum humilitate, quiete, nec illiberaliter, quique longo tempore ab omnibus testimonium præclarum reportarunt, hos putamus officio injuste defici: neque enim leve erit peccatum, si eos qui citra querelam et sancte offerunt dona, episcopatu privaverimus. Habes modo quæ in sancto Clemente memoratu mihi visa fuerunt digna, quoad ordinem sive ecclesiasticam hierarchiam.

Instructio adversus schismaticos. — Antequam ad morum veritates, quas tradit sanctus Clemens, gradum faciamus, nonnulla, quæ schisma respiciunt, sunt hic asserenda. Uiquid, scribit ille ad Corinthios²⁹, inter nos sunt contentiones, iræ, dissensiones, schismata et bellum? nonne unum Deum habemus et unum Christum? atque unus est Spiritus gratiæ, qui effusus est super nos (en explicita confessio SS. Trinitatis, et trium in una natura distinctarum Personarum fides) et una vocatio in Christo? cur diducimus et distrachimus membra Christi, et contra

²⁹ I Cor. xii, 30. ³⁰ Matth. xviii, 7. ³¹ Matth. xxvi, 26. ³² Luc. xvii, 2.

(29) Ibid., cap. 42.

(30) Ibid., cap. 44.

(31) Videtur hic S. Clemens innuere ab apostolis ipsis traditam fuisse eam successionis in episcopatu normam, quæ prioribus sæculis servabatur, ut scilicet per clerum fieret electio presentibus ejusdem provinciæ episcopis, qui, populo consentiente, illam confirmarent, et electum metropolitanus consecra-

ret. Id tamen non officit, quo minus lapsu temporum mutari hæc norma potuerit: cum ea quæ ad disciplinam Ecclesiæ pertinent, citra fidei periculum mutationi obnoxia esse satis constat. (32) Clem. Rom., ep. 1, cap. 43. (33) Epist. 1, cap. 37. (34) Quotquot igitur per quemdam adversarii illi-
 proprium corpus seditionem facimus, eoque vesaniæ devenimus, ut alios aliorum membra esse oblitiscamur? Recordamini verborum Domini nostri Jesu; dixit enim: «Væ homini illi per quem scandalum venit²⁹! bonum erat ei, si natus non fuisset³⁰, quam ut unum ex electis meis scandalizaret: melius erat ut ei mola circumponeretur et in mare demergeretur, quam ut unum de pusillis meis scandalizaret³¹.» Schisma vestrum multos pervertit; multos in animi dejectionem, omnes nos in tristitiam conjecit (32). Turpia sunt, dilecti, prosequitur sanctus Clemens, ac valde turpia, et Christiana conversatione indigna, audiri firmissimam et antiquam Corinthiorum Ecclesiam propter unum aut alterum hominem contra presbyteros seditionem movere. Atque is rumor non tantum ad nos pervenit, sed ad eos quoque qui a nobis alieni sunt animo et sententia, adeo ut propter vestram insipientiam etiam blasphemiarum et convicia nomini Domini inferantur. «Vobis autem periculum creatur, occasionem hisce blasphemiarum præbendo.» Hæc est imago quam de schismate, et de malis quæ inde consequuntur, sanctus iste pontifex depingit. Videamus modo quænam remedia Corinthiis præscribat ut a spirituali hac contagione liberentur.

Remedia contra schisma. Hortatur illos, ut Domino cadant et plangent, orantes eum, ut propitius factus reconcilietur illis, atque in decoram et castam fraterni amoris viam illos reducat (33). Vult igitur ut humiles se ipsos præbeant non solum Deo, sed et toti terrarum orbi, ut publicam utilitatem peculiaribus eorum commodis præferant, ac eharitatem diligant, divinam scilicet virtutem illam, quæ essentialiter est inimica schismati. Vos igitur, dicit insuper, qui seditionis fundamenta jecistis, subditi estote presbyteris, et in penitentiam corrigimini, flectentes genua cordis vestri; discite subjici, deponentes arrogantem et superbam linguam vestram jactantiam; melius siquidem vobis est, in ovili Christi parvos, et probatos inveniri, quam altum sapientes et spe illius dejici. Utinam gravis hæc veritas vim haberet super illorum animum, qui se ab Ecclesia separant! Cæterum ex hisce eruitur, schismaticos ab Ecclesiæ corpore esse divisos, omni adempta salutis spe, quandiu in damnabili hac divisione perstiterint.

§ V. De penitentia atque observatione mandatorum. De confessione peccatorum ac eorumdem remissione.

Penitentiaæ agendaæ et confessionis peccatorum faciendæ quoque mentionem habet D. Clemens, non uno quidem, sed pluribus locis, potissimum autem numeris 51 et 52 ep. 1 (34), hancque confessionem Dominum Deum exigere probat ex adductis quibus-

ret. Id tamen non officit, quo minus lapsu temporum mutari hæc norma potuerit: cum ea quæ ad disciplinam Ecclesiæ pertinent, citra fidei periculum mutationi obnoxia esse satis constat.

(32) Clem. Rom., ep. 1, cap. 43.

(33) Epist. 1, cap. 37.

(34) Quotquot igitur per quemdam adversarii illi-
 peum deliquimus, veniam postulemus; illi vero qui

dam sacræ Scripturæ locis : correptionem quoque aut potius correctionem fraternam a ministris Ecclesie suscipiendam docet. Ast nonne idem etiam docet concilium Tridentinum sessione 14, cap. 5 et canone 6?

Confessionem autem faciendam esse presbyteris ex Clementis epistolæ capite 57 constat, ubi ait : *Subditi estote presbyteris, et correptionem suscipite in penitentiam; flectentes genua cordis vestri, discite subjici, deponentes arrogantem et superbam linguæ vestræ jactantiam....*

Tradit quoque universalem esse peccatorum remissionem, ei nullum esse peccatum, quod post seriam penitentiam per Christi meritum non remittatur (35).

Alibi etiam docet (36) ad justificationem nostram ac remissionem peccatorum nostrorum non fidem tantum, sed et charitatem requiri.

Multis insuper sanctus Clemens declarat præcepta Dei omnia et nos posse servare, et a nobis necessario servanda esse. *Cum diligentia et alacritate*, ait ipse (37), *festinemus omne opus bonum perficere.... Ex totis viribus operemur opus justitiæ.*

§ VI. De auctoritate Ecclesiæ Romanæ.

De dogmate quidem catholico, quod ex præscripto concilii Tridentini etiam publice profitemur : sanctam nimirum catholicam et apostolicam Ecclesiam Romanam esse omnium Ecclesiarum matrem et magistram, in epistola sua nullibi explicitam mentionem facit divus Clemens. Verum si potissimum scopum, aliæque hujus epistolæ accidentia rite perpendamus, sat clare præfatum dogma inde colligitur, deduxitque vir clarissimus Pater Conradus Ebert Benedictinus sacrosanctæ theologiæ professor Fuldensis in hunc fere modum. En ipsius verba : « Enimvero si perscrutemur, quinam illi fuerint, qui vel litteris ante datis, vel ut saltem probabilissimum videtur, legatione missa a Romana Ecclesia post ortas inter se contentiōnis turbas auxilium petierunt, si tempus, quo, si, ad quos confugerit Ecclesia Corinthiorum, si ea, quæ post scriptam hæc epistolam evenerint, rite examinemus, plura certe occurrent, quæ celeberrimum hoc Ecclesiæ catholicæ dogma quam maxime illustrent et confirmant.

« Ecclesia Corinthia a celeberrimo gentium Apo-

seditionis ac dissensionis duces et principes fuerunt, debent communem spem contemplari..... Melius est homini confiteri de lapsibus et peccatis (ἐξομολογεῖσθαι περὶ τῶν παραπτώματων) quam indurare cor suum, prout induratum est cor eorum qui contra famulum Dei Moysen seditionem fecerunt.... Clemens, epist. 1, cap. 51 et capite 52, ait : Nullius rei, fratres, indigens est Dominus omnium, nec quidquam desiderat, præterquam ut ei fiat confessio. Ait enim electus David : « Confitebor Domino, et placebit ei super vitulum novellum, cornua producentem et ungulas. Videant pauperes et latentur. » Et iterum : « Immola Deo sacrificium laudis. Nam sacrificium Deo spiritus contribulatus. »

(35) Animam intendamus in sanguinem Christi, cernamusque quam pretiosus De.) sicut ejus sanguis, qui

stolo fundata, ad quam rite instituendam Idem D. Paulus binas dederat Epistolas affante Spiritu divino scriptas, quæ eodem fere tempore fidem Christi ab apostolis edocta fuerat, quo Ecclesia Romana; aut quæ majori forte gloriari poterat antiquitate; in qua adeo divites et nobiles versabantur Christiani, ut suas eleemosynas exteris quoque Ecclesiis transmitterent; Ecclesia, inquam, Corinthia, oris quædam seditione, ad Ecclesiam Romanam confugit, et ab ea auxilium petit.

« Advertamus pariter ad tempus, quo seditio hæc in Ecclesia Corinthia orta est, nempe, quo Ecclesia Romana sat gravem exantlabat persecutionem; quo quidem adhuc vivebant apostoli; discipuli vero Christi et apostolorum quamplurimi, viri autem apostolico spiritu ducti vere innumeri; quo in Asia multo magis, ut saltem ominari licet, vigebat Christiana religio, ac in ipsa urbe Romana, ubi superstio gentilis fere omnis sua templa, suos cultores habebat; quo Ecclesiæ columnæ, divi nempe apostoli Petrus et Paulus jam defuncti erant, quo autem vivebat adhuc, ut ex Eusebio discimus, dilectus Christi discipulus divus apostolus et evangelista Joannes, vel in insula Patmos, vel Ephesi degens.

De Ecclesia Romana.—« Quinam porro erant Romani, ad quos Ecclesia Corinthia confugit? Nonne in ipsa Ecclesia Romana viventibus adhuc apostolis Petro et Paulo contentiones ortæ erant inter eos, qui ex Synagoga, et inter eos, qui ex gentibus ad Jesu Christi fidem vocati erant, ut Epistola divi Pauli ad Romanos sat clare docet. Nonne jam bina vice gravem persecutionem perpessa fuerat, aut adhuc tunc exantlabat Ecclesia Christianorum Romana? nonne nulla ei ab imperatoribus totius fere orbis dominis salus, nullum eidem a senatu, populoque Romano auxilium? nonne vel ipsi nobiliores Ecclesiæ Romanæ, vel in exilium missi erant Christiani, aut in angulis delitescebant? ad hanc igitur Ecclesiam celeberrima Corinthiorum Ecclesia confugit.

« Et quæ demum eveniunt post obtentam a divo Clemente, nomine Ecclesiæ Romanæ, epistolam in Ecclesia Corinthiorum? cessat seditio, redit serenitas pacis, ut ex Irenæo discimus. Epistola hæc tanto applausu ibidem suscipitur, ut porro per plura

propter nostram salutem effusus, toti mundo penitentia gratias obtulit. Recurramus ad omnes generationes, discamusque quod in generatione et generatione penitentia locum Dominus dedit volentibus ad ipsum converti, capite 7 et capite 8. *Ministri divinæ gratiæ per Spiritum sanctum de penitentia locuti : ipseque omnium Dominus de penitentia locutus est cum juramento : « Vivo enim ego, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur. »*

(36) Beati sumus, dilecti, si præcepta Domini in charitatis concordia fecerimus, ut per charitatem remittantur nobis peccata, scriptum quippe est : « Beati quorum remissa sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. » Clemens, epistola 1, capite 50.

(37) Clemens, epistola 1, capite 34.

sæcula certo tempore in publicis conventibus Christianorum lecta fuerit, prout ex Dionysio Corinthio enarrat Eusebius, et suo adhuc tempore factum esse divus Hieronymus testatur: spectabant nempe Corinthii hanc epistolam tanquam fortissimum antidotum adversus futuras seditiones; deprehendebant plura in ea sacræ Scripturæ loca clarius exposita, et moribus emendandis feliciter adhibita: inveniebant apostolicas traditiones a celeberrimo apostolorum discipulo sibi conscriptas; legebant in eadem leges disciplinæ jam ab ævo apostolico introductas; atque sat clare ex eadem Romanæ Ecclesiæ supra cæteras colligebant principalitatem. Cur enim Ecclesia Corinthia ad Romanam confugit Ecclesiam; nisi in hac ipsa superius quoddam magisterium, aut eminentiorem quamdam auctoritatem agnovisset? Nonne aderant complures longe viciniores Ecclesiæ pariter ab apostolis fundatæ, ad quas confugere longe facilius potuisset, si agnovisset in eis æqualem omnino cum Romana auctoritatem? Nonne illo tempore, quo Ecclesia Corinthia ad Romanam confugit, ad imperii clavum sedebat Domitianus, persequens crudeliter Christianos, in urbe Romana potissimum dominans et Christianos ibidem exagitans, ut ex Eusebio discimus? Cur cum tanto periculo illuc legatos aut saltem epistolam mittit, nisi Ecclesiam Romanam, reliquarum magistræ fuisset venerata? Nonne hoc ipso tempore florebant varii adhuc apostolici viri, et plures Christi et apostolorum discipuli? ad quos longe facilius potuisset accedere? cur ab hisce non potius auxilium petiit? nisi vel hi ipsi a Romana Ecclesia quamdam dependentiam fuissent professi; nonne ille ipse, in quem fundaverat suam Ecclesiam Salvator noster Jesus Christus, quod personam suam jam defunctus erat cum divo Paulo zelosissimorum apostolorum? et nihilominus ab eadem Ecclesia, in qua crudeli persecutione vitam posuerant ambo apostoli, subsidium et instructionem tempore seditionis et contentionis inter ipsos Christianos exortæ petit Ecclesia Corinthia! et cur illud, nisi in ipsa Ecclesia Romana potestatem divi Petri adhuc tum vigere novisset? et demum, unde, quæso, tantus huic epistolæ Clementis, aut Romanorum effectus, ut in Ecclesia Corinthia contentiones cessent, seditionis ignis exstinguatur, pax redeat? cur divi Clementis epistola tanta veneratione suscipitur, ut quantocius cuncti eidem obediant? cur tanta eidem tribuitur reverentia, ut post plura sæcula eam in conventibus publicis legant, nisi divum Clementem ceu sancti Petri apostolorum Principis successorem fuissent venerati, nisi præ reliquis etiam sanctissimis viris majorem quamdam auctoritatem eidem tribuissent? Hoc ipso sane tempore, ut ex Eusebio discimus, vivebat adhuc Ephesi divus

A Joannes apostolus et evangelista, dilectus Christi discipulus, qui (ut phrasi Ecclesiæ loquar) *fuente Evangelii de ipso sacro Dominici pectoris fonte potavit*, qui porro testante divo Hieronymo (38) totas Asiæ fundavit, rexitque Ecclesias: Romæ autem jam martyrio affectos esse divos apostolos Petrum et Paulum, id certe Ecclesiam Corinthiam minime latebat. Et nihilominus non legationem ad divum Joannem, sed ad Ecclesiam Romanam et ad ejusdem Præsulem destinant Corinthii. Quis ex hoc non colligat, Corinthios divum Clementem ceu totius Ecclesiæ caput, et omnium Christianorum patrem et doctorem fuisse veneratos? et per hanc ipsam in re ardua cessionem ac obedientiam, ubi zelus invidia jam exarserat ante, fuisse confessos, quod ipsi divo Clementi in *beato Petro pascendi, et regendi* (quod spiritualia atinet) *et gubernandi universalem Ecclesiam plena potestas sit tradita?* Hactenus clarissimus Fuldensis theologus.

ARTICULUS II.

OBSERVATIONES MORALES.

§ I. De humilitate, et charitate, vitioque eidem opposito, æmulatione.

Humilitas. Exemplum humilitatis in sancta Persona Salvatoris. — Quoad moralem sancti Clementis doctrinam, en pulchriora loca, quæ ex duabus epistolis excerpta eam respiciunt. Loquitur primo de humilitate Christiana, ejusque praxim sanctus hic pontifex fidelibus commendat; exhibet exemplum ipsiusmet Jesu Christi, de quo hæc habet (39): *Scriptum majestatis Dei, Dominus noster Jesus Christus, non venit in jactantia arrogantis, neque superbie, cum potens sit; sed in humilitate, quemadmodum Spiritus sanctus de ipso locutus est.* Deinceps post adducta illa prophetæ Isaie loca, in quibus de tormentis et abjectionibus Salvatoris est sermo, ita concludit, ad Corinthios sermonem convertens: *Cernitis, viri chari, quod exemplar nobis datum sit? nam si Dominus adeo humilitat se gessit, quid faciemus nos, qui sub jugum gratiæ ejus per ipsum venimus?*

Alia exempla humilitatis in patriarchis et prophetis. — Post divinum hoc humilitatis, abjectionisque exemplar, sanctus Pontifex nobis ob oculos ponit perfectam humilitatem sanctorum prophetarum Eliæ, Elisei et Ezechielis. Abrahæ humilitatem commendat (40) in istis ejusdem patriarchæ verbis: *Ego autem sum terra et cinis* 39; humilitatem Job in verissima hac, quam tradit, veritate: *Nemo mundus a sorde, et si unius diei sit vita ejus* 40; humilitatem Moysis in aversione, quam Deo testatus est, a sumendo regimine populi Israelitici 41: humilitatem Davidis, quæ maxime in psalmo L reperitur, ubi verus hic pœnitens humilitatem cordis sui manifestat (41).

38 Gen. xviii, 27. 39 Job xiv, 4. 40 Exod. iii, 11.

(38) D. Hieronym. *De script. eccles.* in Catalogo.
(39) Epist. 1, cap. 16.

(40) Ibid., cap. 17.
(41) Ep. 1, cap. 18.

Pulchra sententia de humilitate. — Splendidissimis hisce humilitatis Christianae exemplis adjungit sanctus Clemens nonnullas breves sententias circa hanc eandem virtutem. *Laus nostra, inquit, in Deo sit, et non a nobis ipsis* (42). *Etenim, addit ipse, Deus odit eos qui semetipsos praedicant. Testimonium boni operis nostri ab aliis tribuatur nobis, sicuti exhibitum est Patribus nostris. Temeritas, arrogantia et audacia, maledictis a Deo; moderatio autem et humilitas et mansuetudo apud illos, qui a Deo benedicti sunt . . . Unusquisque, habet alibi* (43), *proximo suo subjiciatur . . . humilis non sibi testimonium ferat, sed sinat, ut alter ipsi perhibeat testimonium: qui carne castus est, ne insolescat, sciens alium esse, qui et continentiam donat. Reputemus ergo, fratres, ex qua materia creati simus; qui, et quales in mundum ingressi simus, tanquam a sepulcro et tenebris; auctor et opifex noster in mundum suum nos introduxit, praeparatis, antequam nasceremur, benefactis suis. Sit aliquis fidelis, sit potens in enarranda cognitione . . . tanto humilior esse debet, quo major esse videtur* (44); *quia, ut alio loco dicit* (45), *quo majori cognitione digni sumus habiti, eo periculo graviori obnoxii sumus.*

De charitate. Characteres charitatis. — Quod de charitate docet sanctus Pontifex, et ad pietatem allicit, et omnem nostram promeretur attentionem. Divinae hujus virtutis characteres sunt sequentes: *Charitas nos Deo agglutinat, et charitas operit multitudinem peccatorum*⁴¹; *charitas omnia tolerat*⁴², *omnia aequo fert animo; in charitate nihil sordidum, nihil superbum, videlicet moderationem in omnibus servat, charitas schisma non habet, charitas seditionem non concitat, charitas omnia facit in concordia: in charitate omnes Dei electi perfecti sunt. Sine charitate nihil acceptum est Deo* (46).

Pulcherrimo huic charitatis elogio, ejusdem virtutis exemplum addit sanctus Pontifex, illudque considerandum proponit in Moyse, qui olim suas ad Deum fudit preces, ut aut dimitteret peccatum populi sui, aut deleret eum de libro viventium⁴³. *Quis ergo inter vos generosus? concludit sanctus Clemens* (47), *quis misericors? quis charitate plenus? dicat: Si propter me seditio orta est, et discordia, et schismata, discedo, ab eo quocumque volueritis; et facio quae a plebe mandantur; solum ovile Christi in pace degat, cum constitutis presbyteris.* Haec sane est perfecta charitas, quae nullo privatae utilitatis studio ducitur; ejusque ductum secuti sunt nonnulli sancti episcopi, quando dissensiones, ac

schismata eorum causa excitari deprehenderunt. Dicamus etiam, omnes ministros Domini idipsium in iisdem circumstantiis peragere debere; fidelibus enim praebere tenentur exempla charitatis, quae purissima sit, et commoda non quaerat. *Ne vereantur igitur id agendo necessaria amittere: Qui enim hoc fecerit... peroptime ait sanctus Pontifex* (48), *omnis locus eum suscipiet: Domini enim est terra, et plenitudo ejus.*

Ut ostendat sanctus Clemens, impossibile haudquaquam esse, quod superius docuit, exempla profert gentium, ac narrat, multos reges ac principes exstitisse ex gentibus, qui se ipsos morti tradiderunt, ut cives suo sanguine liberarent. Ait insuper (49): *Multos inter nos cognovimus, qui seipsum in vincula conjecerunt, ut alios redimerent. Multi se ipsos in servitutem dederunt, et accepto pretio sui, alios liberant.* Egregia haec perfectae charitatis exempla praeculis habeant Ecclesiae ministri, ac attente considerent.

De aemulatione. Effectus aemulationis. — Tertius articulus quoad mores, quem in sancto Clemente observat cl. Marechal O. S. B., est circa invidiam, seu aemulationem. Demonstrat Corinthiis, quod, postquam huic passioni se toto animo dederunt, procul absit justitia et pax: *Unusquisque timorem Dei deserit, et in fide illius caecutit, nec in institutis praecceptorum ejus ambulat, nec Christo decenter conversatur; sed unusquisque secundum pravas cupiditates suas incedit.* Deinde nonnulla ex Scripturis exempla affert, quibus morum depravationem omni tempore in hominibus inductam ostendit ex hoc vitio: *Quod propter aemulationem, ait hic sanctus Pater* (50), *fratricidium commissum sit propter aemulationem Pater noster Jacob a facie fratris Esau au fugit*⁴⁴; *aemulatio effecit, ut Joseph ad mortem usque persecutionem sustineret*⁴⁵ *et in servitutem addiceretur. Aemulatio Moysen a facie Pharaonis regis Aegypti fugere compulit cum popularem suum dicentem audiret: Quis te constituit principem et judicem super nos? nunquid tu vis me occidere, quemadmodum occidisti heri Aegyptium*⁴⁶? *Propter aemulationem Aaron et Maria extra castra segregati habitarent. Aemulatio Dathan et Abiron vivos ad inferos detrusit, quod cum Moyse Dei famulo seditiones contenderent. Ob aemulationem David non tantum alienigenis invidus, sed etiam a Saul rege Israel*⁴⁷ *fuit vexatus. Sed ut vetera exempla relinquamus, prosequitur sanctus Pontifex* (51), *veniamus ad proximos athletas, et saeculi nostri generosa exempla pro-*

⁴¹ Jac. v, 20; I Petr. iv, 8. ⁴² I Cor. xiii, 4. ⁴³ Exod. xxxii, 32. ⁴⁴ Gen. iv, 5-8. ⁴⁵ Gen. xxvii, 41. ⁴⁶ Gen. xxxviii. ⁴⁷ Exod. ii, 14. ⁴⁸ Num. xii, 4. ⁴⁹ Num. xvi, 33. ⁵⁰ I Reg. xviii, 8.

(42) Ep. 1, cap. 30.
(43) Ibid., cap. 38.
(44) Ibid., cap. 48.
(45) Ibid., cap. 41.
(46) Ibid., cap. 49.

(47) Epist. 1, cap. 54.
(48) Id., ibid.
(49) Ibid., cap. 55.
(50) Ibid., cap. 4.
(51) Epist. 1, c. 5.

ponamus. Propter æmulationem et invidiam, qui Ecclesie erant fideles et justissimæ columnæ, ad mortem usque acerbam persecutionem passi sunt. Ponamus nobis ante oculos sanctos apostolos. Propter æmulationem iniquam Petrus non unum aut alterum, sed plures labores sustulit, atque ita martyrium passus in debitum gloriæ locum ascendit. Propter æmulationem Paulus patientiæ præmium obtinuit, cum catenas septies portasset, vapulasset, lapidatus esset: præco factus in Oriente . . . totum mundum docens justitiam, et ad Occidentem terminum veniens, et sub principibus martyrium passus, ita e mundo migravit, atque in locum sanctum abiit, patientiæ magnum exemplar factus. Locus iste attenda consideratione dignus est; primo enim expressum, et omni exceptione majus continet testimonium martyrii duorum principum apostolorum, SS. sc. Petri et Pauli. Secundo tradit, postremum hunc apostolum ad fines usque Occidentis migrasse; quibus verbis, ut animadvertit abbas Fleury, et post eum reverendissimus Ceillier, designari posset sancti hujus apostoli iter in Hispaniam. De hoc autem judicium apud criticos esto: id enim pendere in finem nobis isto in opere propositum non tendit.

§ II. De officiis Christianorum, etc.

De sæculo præsentis et futuro. Contemptus hujus sæculi, et amor futuri. Non possumus amborum esse amici. — En aliqua loca in secunda epistola ad Corinthios, quæ ad mores pertinent. Auctor hic hortatur Corinthios, ut terrena omnia despiciant, et cœlestia solummodo concupiscant; validissima, quam affert, ratio, ut illos ad id peragendum moveat, est: quia dum illa possidere concupiscimus (terrena scilicet), excidimus a via justa (52); inde vero infert, quod præsens sæculum et futurum sunt duo inimici; quia sæculum præsens prædicat adulterium, corruptelam, avaritiam et fraudem; futurum vero istis renuntiat. Porro hoc sæculum et futurum sunt duo inimici... Non ergo possumus, concludit ipse, amborum amici esse. Oportet autem, ut valedicentes illi, hoc utamur (53). Veritas hæc satis firma est ac gravissima; et si probationibus indigeret, unum sufficeret in medium afferre Salvatoris oraculum: Nemo potest duobus dominis servire⁵⁴. Quoad futurum sæculum auctor iste tradit id, quo deberemus vehementissime commoveri, scilicet, quod non intrabimus in regnum Dei, nisi purum et immaculatum servaverimus nostrum baptismum, hoc est, nisi nostram baptismi innocentiam servaverimus, aut nisi per pœnitentiam impetraverimus remissionem le-

⁵⁴ Matth. vi, 24.

(52) Epist. 2, cap. 5.

(53) Ibid., cap. 6.

(54) Ibid.

(55) Ibid., cap. 7.

(56) S. Clem. Rom., ep. 2 ad Corinth., num. 8. Hinc prævertitur Origenis error, ejusque sequacium modernorum theistarum, quo, ut loquitur Justinianus, tom. V Concil. Lab. 666, omnium impiorum hominum et præterea dæmonum pœnam finem habitu-

ram esse, restitutumque iri tum impios homines tum dæmones in pristinum ordinem suum censuit. Hæc enim sine prævia pœnitentia admitti nequeunt. Rursumque dum numero sequenti docemur, nullum post hanc vitam superesse tempus, in quo sanari valeamus, illa in pristinum ordinem suum revertendi spes impiis prorsus aufertur.

thium, quibus eam maculavimus: Nos, nisi baptismum purum et immaculatum servaverimus, qua confidentia intrabimus in regiam Dei (54)?
A terribili hac veritate, quæ evidenter probat necessitatem perseverandi in Christiana justitia, sumpta occasione stimulus nobis addit, ut certamen incamum cum hostibus nostræ salutis. Nos igitur certemus, ait ille (55), ut omnes coronam reportemus... et si non possumus omnes coronari, baltem prope coronam simus. Postrema hæc verba maximam afferre debent consolationem iis haud salis firmis Christianis, qui perfectam nequeunt de vehementibus passionibus victoriam reportare, licet omni conatu in id tendant.

Post hanc vitam nullum pœnitentiæ tempus. — Ut autem efficacius ad hoc certamen nos moveat, tradit, quod Deus concedat nobis temporalis hujus vite tempus, ut pœnitentia ducamur. Quippe postquam e mundo exivimus, ait ipse (56), non amplius possumus ibi confiteri, aut pœnitentiam adhuc agere. Vult ergo, ut quandiu id nobis Deus tribuerit, totis viribus conemur nostri baptismi munditiam servare, aut maculas per peccata inductas detergere.

Christianorum officia sanctus Pontifex paucis complexus est omnia, dum ait Corinthiosque admonet (57), ut Dominum Jesum Christum venerentur, præpositos revereantur, seniores honorent, juvenes doceant disciplinam timoris Dei; uxores suas ad id quod bonum est inducant; amabiles castitatis mores ostendant, simplicem ac sinceram mansuetudinis suæ voluntatem demonstrant, moderationem linguæ suæ silentio manifestam faciant; charitatem suam non secundum animi propensiones, sed omnibus Deum sancto timentibus æqualem præbeant. Liberi nostri disciplinæ Christi participes sint, discant quæ humilitas apud Deum valeat, quid casta charitas apud Deum possit, quomodo timor ejus (Domini) bonus est ac magnus et servans omnes qui in ipso versantur in pura mente.

ARTICULUS III.

DE ERRATIS VERIS VEL FALSIS S. CLEMENTIS.

Quid Photius in divo Clemente reprehendat. — Tria in priori ad Corinthios epistola Photius (58) reprehendit. Primum, quod auctor mundos alios ultra oceanum esse existimare videatur. Deinde quod ad corporum resurrectionem probandam phœnicis comparatione utatur, quasi avis illa revera existeret, et ea, quæ de illa feruntur, vera omnino forent. Postremo, quod, ubi de Jesu Christo agit,

ram esse, restitutumque iri tum impios homines tum dæmones in pristinum ordinem suum censuit. Hæc enim sine prævia pœnitentia admitti nequeunt. Rursumque dum numero sequenti docemur, nullum post hanc vitam superesse tempus, in quo sanari valeamus, illa in pristinum ordinem suum revertendi spes impiis prorsus aufertur.

(57) S. Clemens Rom., ep. 1 ad Cor., num. 21.

(58) Photius, col. lxxvi.

voces ejus tantum humanitatem designantes adhibeat, eum summum Pontificem et caput nostrum appellans; nihil vero eximium atque sublime habeat, quo ejus divinitas significetur. At secundam ac tertiam reprehensionem jam superius diluimus (59); ad primam vero respondet Cl. V. Remi Ceillier (60), mundos illos, quos sanctus Clemens ultra oceanum esse ait, antipodas esse, quos revera existere omnes hodie fatentur; quæ de re Photii ætate fortassis non liquebat (61). Quia tamen remotas ac prius incognitas mundi partes, puta Britannicas Insulas, Julio Cæsari, Virgilio, aliisque a Cotelerio relatis, *novos orbis* nuncupare solemne est, ambigere licet num Clemens Romanus Pontifex de remotis mundi partibus ultra oceanum, non tamen in adversa nobis parte sitis loquatur. Viderit etiam quisque, num subscribendum putet Origeni (62) atque divo Hieronymo (63) qui plures mundos a divo Clemente hic asseri arbitrantur. Mihi vero longe probabilissimum videtur, cognitæ orbis partes, quæ prius latebant, extra oceanum mundos ab eo appellari, eamque locutionem antiquis usitam fuisse Julii Cæsaris, Virgilii, Senecæ aliorumve testimonia a viro doctissimo Joanne Baptista Cotelerio (64) relata probant.

Num S. Clemens hierarchiam ex episcopis, presbyteris, ac ministris constantem crediderit? — Fuisse nonnulli critici, qui ex epistola priori sancti Pontificis nostri conficere putant, duos tantum in clero ordines, episcopos scilicet et diaconos a Clemente agnoscere; quia ait ab apostolis episcopos et diaconos ordinatos fuisse, nulla de presbyteris adjecta mentione (65). Sed pluribus revincit eos v. cl.

(59) Vid. cap. 2, art. 2, num. 11, et in analysi notam inferius positam. Quibus adde, quod si S. Clemens de Christi humanitate frequentius disserat, in eo apostolorum sectatur methodum, qui, ut est a S. Athanasio (Athanas. *De Dionysio*, pag. 553) unum adversum, sæpius de Servatoris humanitate quam divinitate agébant, idque propter hæreticos, qui primis illis temporibus Deum hominem factum esse negabant.

(60) *Histoire générale des auteurs eccl.*, tom. 1, chap. 10, art. 5, § 4, n. 2.

(61) Plinius in libro sexto, cap. 65 testatur, ea de re insignem olim vulgus inter ac litteratos viros pugnam fuisse.

(62) Origenes, lib. II *Periarchon.*, cap. 3.

(63) D. Hieronym., in *Ephes. Ep.* cap. 11, 2.

(64) Consule Cotelerii notas in caput 20 epistolæ I D. Clementis I Rom. pontif.

(65) *Prædicantes* (apostoli) igitur per regiones et urbes, primitias earum spiritu cum probassent, in episcopos et diaconos eorum, qui credituri erant, constituerunt. Clem., ep. 1, n. 42.

(66) Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt: et sacerdotibus locus proprius præstitutus est: levitis quoque sua ministeria incumbunt: homo laicus præceptis laicis constringitur. Idem, n. 40.

(67) Non enim leve erit peccatum, si eos, qui citra querelam, et sancte offerunt dona, ab episcopatu removerimus. Beati presbyteri, qui viam prius emensi, fructuosam ac perfectam consecuti sunt dissolutionem. Idem, n. 44. Notat in hunc Clementis locum v. cl. *Epp. Rom. pontif. Constantius*: Dum paulo inferius

A Cotelerius. Superius quippe numero 40, præter sacerdotes et levitas summum sacerdotem prædicat (66), et inferius numero 44, cum Corinthiis expostulat, quod dejecti ab iis sint presbyteri, quos apostoli aliive eximii viri ordinassent (67), forte etiam episcopos tantum ac diaconos hic recenset, propter Isaia locum mox ab eo citatum, in quo episcopi et diaconi nominatim memorantur (68). Accedit quod numero 21 epistolæ I, aperte presbyteros ab episcopis discernat; ait enim: *Presbyteros nostros revereamur; seniores nostros honoremus.* Græce: *Τοὺς προηγούμενους ἡμῶν ἀιδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους ἡμῶν τιμήσωμεν.* Quis autem ignorat, episcopos frequenter appellatos fuisse προηγούμενους? Vide Cl. Binghamum, *Originum eccles.* t. I, c. 2, § 5.

Illud certo constat, sanctum Clementem loca quædam laudare, quæ in Scriptura iisdem verbis non exstant; eorum tamen aliqua quoad sententiam ibidem leguntur. Sic verba hæc refert (69) quasi in Scripturis essent: *Miseri sunt, qui animo sunt duplices et incerti, qui dicunt: Hæc audivimus etiam a patribus nostris, et ecce consenuimus et nihil horum nobis accidit.* Eundem locum altera quoque epistola recitat (70); licet nullibi in Bibliis ita legatur. Quod si loca plura variis Scripturæ libris (71) dispersa colligamus, sententiam eandem deprehendemus. Alium etiam locum sanctus Clemens altera epistola recitat, quem Clemens Alexandrinus (72) ex Evangelio secundum Aegyptios acceptum esse, ait. Est autem hujusmodi: *Cum dua erunt unam, et quod foris ut quod intus, et maculatum cum femina, neque mas neque femina* (73).

præmittit Clemens, si eos ab episcopatu removerimus, ac deinde proxime subjicit, *Beati presbyteri*, etc. sibi non secus, atque Irenæo, presbyteri atque episcopi nomina synonyma esse, eaque ad eandem rem enuntiandam, promiscue hoc loco usurpare se, indicat.

(68) *Neque hoc nove; a multis enim temporibus de episcopis et diaconis scriptum fuerat. Sic enim Scriptura alicubi Isaia LX, 17, dicit: « Constituum episcopos eorum in justitia, et diaconos eorum in fide. »* Similis est Chrysostomi libro *Quod Christus sit Deus*, tom. V, c. 7, p. 737, hujusmodi observatio: *Et neque ipsum sacerdotum nomen, episcoporum nomen dico, obtulit (vetus lex); « Constituum enim principes tuos in pace » dicit, « et episcopos tuos in justitia. »* Nimirum Græce apud Isaia legatur: *Καταστήσω γὰρ τοὺς ἄρχοντας σου ἐν εὐφροῇ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ.* Pro verbo καταστήσω, exstat apud LXX καὶ δώσω; quos secutus Irenæus, lib. IV, c. 44, scribit: *Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait: « Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia. »* Quo in loco Irenæus presbyteri episcopique vocabula promiscue accipit, ac synonyma habet.

(69) Clem. Rom., ep. 1, n. 23.

(70) Idem, ep. 2, n. 11.

(71) Consule Isaia v, 19; Eccles. v, 1 et seq.; Jac. I, 8, et IV, 8; II Petri III, 3, 4.

(72) Clemens Alexandrin., lib. III *Strom.*, sub finem.

(73) S. Clem. Rom., ep. 2, n. 12, in fine.

Usus fuit versione LXX interpretum. — Sanctus A Clemens Septuaginta Interpretum versione in epistolis suis utitur; verum plerumque sententiam potius, quam verba ipsa repræsentat. Invidiam vero commemorans in Aaronem ob sacerdotium concitatam, complura refert, quæ in Numerorum libro non leguntur. Itaque e Judæorum traditione ab eo accepta fuisse existimamus; quemadmodum et quod de Rahab habet, eam de exploratorum via (74) interrogatam, longe aliam demonstrasse ab ea, qua illi redituri erant; quod in libro Josue, ubi historia hæc describitur, minime occurrit. Hactenus v. cl. Remi Ceillier. Verum quod de via contraria exploratoribus a Rahab demonstrata, ex erronea Junii lectione hujus Clementini loci deprompsit; Junius enim quod hic in archetypo desideratur, studens B supplere, ediderat (ὁδὸν ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἔ (ἄν-
τα), et Latine: *viam ostendens eis contrariam*. Quod cum Cotelierius animadverteret repugnare Historiæ sacræ, quæ exploratores e domo Rahab tum nondum exiisse, sed in ea adhuc latitare docet; οὐχ ὁδὸν, ἔ(αίνας) pro ἔ(ἄντα) substituit. Nec dubium, quin ejus correctio Junianæ sit præferenda lectioni: maxime cum hanc ad exploratores Josue, quibus unis Rahab viam contrariam ostendisse memoratur, referri orationis series non sinat. Antea etiam forte legendum καὶ τοῦ πορσούοντα, οὐκ εἶδα, et quo pergant nescio, conjectat v. cl. Coutantius, at perperam; nam hujus supplementi capax non est manuscripti lacuna.

ARTICULUS IV.

VARIÆ EDITIONES EPISTOLARUM S. CLEMENTIS ROM. PONTIFICIS.

Clementis Romani ad Corinthios epistolæ, quanto reliquis sub ejus nomine vulgatis sinceriores sunt, et a primæva simplicitate minus alienæ, tanto plus operæ iisdem edendis, in alias linguas transferendis, et illustrandis impenderunt viri antiquitatis ecclesiasticæ studiosi. Laudatur hoc nomine in Gallandi Prolegomenis Patritius Junius Scotus (75), heterodoxus quidem, ast eruditus, et antiquitatum scrutator indefessus; qui insigne hoc ætatis apostolicæ monumentum diu tenebris consēpultum, e vetustissimo ms. codice Alexandrino, quem manu Theclæ nobilis feminæ Ægyptiæ circa concilii Nicæni tempora exaratum, Cyrillus Lucaris, ex Alexandrino Constantinopolitanus patriarcha, per Thomam Rowæum ex Oriente reducem, Carolo I. Angliæ regi dono miserat, anno 1633, Oxonii primus edidit in-4° Græcæ ac Latine: priorem quidem epistolam addita Latine versione, notisque illustratam; posterioris vero reliquias Græcæ tantum ad calcem rejectas. Quo vero suum pensum rite absolveret editor, voces deperditas, ut ipsemet

fatetur in præfatione, et litteras vetustate exesas, spatias et interstitiis accuratissime dimensis supplevit, et minio rubro notavit; eo nimirum consilio, ut quæ in laceris membranis temporis injuria consumpta desiderabantur, ab iis, quæ addita, vel suppleta fuerint, lectores facilius discernent. Quæ quidem supplementa Juniana posteriores editores, ut uncinulis clausa typis imprimerentur, diligenter curarunt. Magna enimvero, et laudanda Junii solertia, si fides ipsi adhibenda. Verum secus sentiunt de eo, deque ejus labore in describendo ms. Alexandrino viri longe doctissimi Wottonus in primis, Millius et Græbius (76), ut proinde minus recte censuerit Fellus (77): « Actum, scilicet, irrito conatu acturum fuisse illum, qui post Junium ad exemplar Alexandrinum omnia denique exegisset: siquidem, subdit, ea habetur de eruditione, industria et fide D. Junii apud omnes fama, ut eandem suspitione aliqua labefactare non incivile modo, sed iniquum prorsus videatur. »

At pretium fuerit operæ: hic in medium proferre quæ in Juniana Clementinarum epistolarum editione fuere ab ipso Græbio (78-100) adnotata; sic autem se habent: « Quæ ex collatione ms. codicis Alexandrini emendationem præbent, ad hæc fere capita reducuntur. Primo nonnulla in editis omittuntur, quæ in prototypo exstant, ut ex versione Latina constat; secundo haud pauca vocabula litteris miniatis eduntur, quæ in codice exstant, quod factum esse a typhothetis verisimile est; tertio sunt haud pauca, quæ non recte exscripsit editor; quarto nonnulla aliter scripta sunt, quam editor repræsentavit ex singulari quadam ejus opinione; qua adduci non potuit, ut scriptionem veterem aliter exhiberet, quam secundum vulgarem scribendi morem; quinto sæpe cum ipse male exscriperit, correctionem ex conjectura addit ad marginem; quæ correctio in ipso codice reperitur. » Hactenus Græbius. Quibus ergo vitis laborant editiones fere omnes, utpote quæ fuere ad Junianam exactæ. Eandem Junianam editionem Helmstadiensibus typis exprimi curavit Joachimus Joannes Maderus anno 1654, et nova præfatione addita genuinum esse hunc Clementis fetum, contra quemdam Lutheranae communionis theologum demonstravit. Joanne Fellus Oxoniensium antistes anno 1669 Oxonii et 1687 Londini in-8° utramque Clementis ad Corinthios epistolam, minori quidem forma, sed notis non minus doctiâ conspicuam repræsentavit. Prior ad Corinthios epistola Latine duntaxat inter Francisci Rous *Mella Patrum* Londini in-8° 1650 conspicitur. Anno 1672, hæc epistolæ nova interpretatione novisque notis adornatas Paris. in-fol. in lucem emisit Joan. Cotelierius doctor Sorbonæ in opero

(74) S. Clemens Rom., ep. 1, num. 42.

(75) Tom. I *Bibl. SS. Patrum*, pag. 41.

(76) Walton., Prolegom. ad *Bibl. polyglot.*, sect. 9, § 34; Millius apud Ruffel., edit. *PP. apostol.*, t. I, part. II, pag. 256; Græbe, Prolegom. ad

versionem LXX seniorum, cap. 2, § 1.

(77) Præfat. ad epistolam I Clem., edit. Oxon., 1669.

(78-100) Græbius, apud Wottonum, ad calcem Epistolæ Clement., p. 101.

celeberrimo de Patribus apostolicis. Eas quoque recensuit ac notarum spicilegium collegit Paulus Colomesius anno 1687 Londini in-8°, quæ editio iterata ac emendata prodit denuo 1694 ibidem. Cotelierii interpretationem adjectis suis notulis evulgavit Clericus Antwerpæ seu verius Amstælodami anno 1698 in collectione Patrum apostolicorum, et auctius adhuc anno 1724 ibidem in-fol. Collectioni insuper conciliorum cum Labbeanæ tum Mansianæ, ac primo volumini *Epistolarum Romanorum pontificum* Coutantii epistolæ præfate insertæ sunt. Anno 1718, Cantabrigiensis satis luculenta harum epistolarum editio in vulgus prodit summa cura Henrici Wottoni elaborata; eam enim haud semel exigens v. cl. ad fidem ms. codicis Alexandrini, adhibito etiam Junii edito cum eodem codice a Millio atque Grabio collato, Junianum textum, quem cæteri editores sunt secuti, octogies emendavit supplevitque; quæ verò aberant a ms. exemplari atque a Junio litteris miniatis designabantur, minutioribus typis imprimenda curavit, lectiones et conjecturas, Junii, Boisii, Cotelierii, Felli, Colomesii ac Clerici inter variantes lectiones posuit. Hanc autem Wottonianam editionem licet omnium accuratissimam, qui deinceps epistolas Clementinas typis excuderunt, viri eruditi, si Richardum Russelium et Gallaudium excipias, præteriere inconsultam. Quod quidem mirum, sin minus de reliquis, saltem de Clerico, qui eandem præ manibus habuit; ex ea enim selectiores Boisii adnotationes a Wottono tum primum editas descripsit, quas in secundam Amstælodamensem Patrum apostolicorum editionem Cotelierianam transtulit. At eo in primis nomine illam insuper habuisse videtur Clericus, quod editor Cantabrigiensis tum Eduardi Bernardi notulas, quibus epistolæ primæ ἀδελφῶν elevare conatus est, exsufflarit, tum ipsummet Clericum identidem haud immerito castigavit. Anno 1742, Joan. Ludovicus Frey epistolæ Patrum apostolicorum typis Basileensibus consignavit, Wottonianum exemplar, quod quidem exoptabat, primum obtinuit, cum jam epistola 1 Clementis e prelo evasisset; ut proinde posteriorem tantummodo paulo emendatiorem exhibuerit. Qualemcunque tamen hujus editionis Freyanæ, alioquin satis nitidæ, defectum supplere annisus est vir eruditus Antonius Birrius in *Publico specimine* itidem Basileæ anno 1744 edito, atque conjecturis haud pœnitendis ad textum Clementinum editionis Wottonianæ ulterius adhuc detergendam referto. Russelium in suis Patrum apostolicorum operibus genuinis Londini anno 1746 evulgatis, Wottonianam editionem præ cæteris sibi sequendam jure censuit; qui et ad calcem secundæ partis voluminis primi laudabili consilio pleraque subjecit adnotata ex Joa. Millii apographo accurate ad ms. codicis Alexan. fidem exacto descripta; quæ quidem adnotata Wottonus prætermisit, quantumvis et ipse apographum Millianum sibi com-

A parasse asseveret, et passim ex eo accuratior reddi editio potuerit, teste Gallandio.

Nuper tandem v. cl. Andreas Gallandius presbyter congregationis Oratorii S. Philippi Nerii, antecedentium omnium editionum subsidio instructus, emendatissimas et castigatissimas edere omni studio ac opere adnissus est hasce Clementis epistolas in sua *Bibliotheca veterum Patrum* opere uti excellentissimo, et utilitatis, quam scientiarum ecclesiasticarum studiosis omnibus afferat cumulatissimam, laude præstantissimo; ita sumptuoso, chartæ insuper nitore et characterum venustate undique expolito ex typographia Joa. Albrizii Venetiæ 1765. Quantum vero laboris ac diligentiae in adornanda hac editione impenderit, pluribus exponit in Prolegomenis, atque simul ibidem epistolarum istarum præstantiam, integritatem, ac sinceritatem invictis argumentis tuetur, ac vindicat; cujus labore nos quoque plurimum usos fuisse, in signum gratitudinis palam fatemur.

Anglice Clementis Romani epistolæ ad Corinthios. per Guil. Burtonium, cum notis copiosis ac Guil. Cavei judicio Londini 1647, atque iterum Guil. Wakæo interprete, una cum Barnabæ, Ignatii, Polycarpi epistolis atque Hermæ *Pastore* itidem in sermonem Anglicum conversis sub titulo; *Epistolæ genuinæ Patrum apostolicorum in Anglicum sermonem translatae* Londini 1693, in-8°; et iterum ibidem 1710 prodierunt. In Gallicam linguam ambæ a Gratio Oratorii sodale, conversæ fuere, et quarto Gallicorum Bibliorum tomo, anno 1717 in-fol. Parisiis insertæ. Easdem in idloa Germanorum transtulit Jo. Otto Glüsing Hamburgi 1723, in-8°, cum epistolis et scriptis virorum apostolicorum. Antiquior adhuc habetur conversio in Bibliis Germanicis Hamburgi editis anno 1710. Nostra ætate utramque edidit Germanice Simon Grynæus Basileæ 1782 in-8°. cum aliis Patrum apostolicorum monumentis, apposis quibusdam notulis dubiæ fidei: inde factum, ut P. Vitalis Moesl monachus Ord. S. Benedicti Salisburgi ad S. Petrum, quo faciliorem atque securiorem Catholicis etiam Patrum apostolicorum lectionem redderet, eandem, paucis contra fidem catholicam militantibus, immutatis, Augustæ Vindelicorum 1774 denuo procudendam curavit.

Recognitionum libri a Rufino Latine redditi Basileæ cum pseudo-decretalibus anno 1526, in-fol. et subin Parisiis 1541 et 1568, Colonia: 1569. Lugduni in *PP. Bibliotheca* anno 1677 sunt evulgati. Coloniensis editio præter *Recognitionum* libros. Clementinæ quoque, et S. Petri gestorum summam a Peronio conversam cum notis Venradii completitur.

Primus Tornebus eandem Græce et Latine edidit Parisiis anno 1554 in-4°. *Clementinæ et Epitome* illa exstant etiam in Cotelieriana collectione; de qua superius mentio a nobis instituta est, cum suppositiis sancti Clementis litteris ad sanctum Jacobum episcopum Hierosolymitanum.

DE DUABUS EPISTOLIS CLEMENTIS ROMANI.

(HEZEL, *Patrum apostolicorum Opera*, Tubingæ, 1842, in-8°.)

I. Clementem Romanum eundem esse cum eo, A quem S. Paulus in Ep. ad Philipp. iv, 3, laudibus effert (1), jam Origenes (2), Eusebius (3), Epiphanius (4), Hieronymus (5) et alii veterum affirmarunt. Quod si res ita se habet, facile apparet, Clementem S. Pauli, Philippis in Macedonia secundo itinere apostolico a. 53-55 (cfr. Act. xvi) Evangelium prædicantis, socium ac coadjutorem optime meritum fuisse.

Chrysostomus in Commentario ad I Timoth. suspicatur, Clementem, pariter ac Lucam et Timotheum, perpetuum itineris comitem divi Pauli fuisse.

Mihi autem Clemens civis urbis Philippensium fuisse videtur, qui a Paulo, Philippis morante, conversus, ipse præconem Evangelii in opere apostolico optime adjuvit, Paulo autem abeunte, domi remansit, inter suos Christi causam agens.

Pluribus conjectura nostra probari potest.

- a) Cum Paulus Philippos properaret, neminem nisi Silam, Timotheum et Lucam comitem habuisse videtur. Cfr. Act. xvi.
- b) Nullibi sacra Scriptura Clementis meminit, apostolum Paulum in itineribus comitantis.
- c) Ex Philipp. iv, 3, clare apparet, tempore primæ Pauli captivitatis Romanæ Clementem Philippis degisse.
- d) Philipp. iv, 3, Clementis non aliter fit mentio, ac eorum, qui cives Philippenses absque dubio fuerunt.

Quando, ubi et quonam genere ortus fuerit Clemens noster, nescimus. *Liber pontificalis*, catalogi Romanorum pontificum, S. Eucherius Lugdunensis et *Breviarium Romanum ex Recognitionibus* et homiliis pseudoclementinis fabulosam illam receperunt narrationem, quæ Clementi genus Romæ senatorium, patremque Faustinum ex stirpe Cæsarium vindicat. Talia refutatione non indigent.

Tillemontius (*Mémoires* II, p. 149) ex prima Clementis epistola, cap. 4 (πατήρ ἡμῶν Ἰακώβ) collegit, virum nostrum apostolicum ex stirpe Ju-

daica esse editum. Ipsi primum accessit Coutantius in celeberrima sua editione *Epistolarum Romanorum pontificum*, t. I, p. 11; postea vero (l. c. p. 41) vir doctissimus suam mutavit sententiam. Tillemontii sententiam amplexus est Herin. Venema, ut exinde argumentum deduceret contra epistolam posteriorem, cujus scriptor origine gentilem aperte se prodit.

Tillemontius addere poterat, Clementem non solum cap. 4, sed et cap. 31 (ὁ πατήρ ἡμῶν Ἀβραάμ) patriarcham Judæorum *patrem nostrum* appellare.

Præterea Clemens c. 55 de amore erga patriam disputans, exemplis gentium prolatis, ad exempla eorum procedit, quos, ut dicit, *inter nos cognovimus*. Quibus cum *judaicas* mulieres, Judith et Esther, ascribere videatur, ipse in ortus judæici suspicionem incurrit.

Sed non valde gravia hæc sunt argumenta. Notum enim est, et alios Patres, quos e gentibus ortos esse nemo nescit, justas Veteris Testamenti personas suis ascribere majoribus. E. g. Theophilus lib. III ad Autol., n. 24, scribit: Ἀβραάμ ὁ πατριάρχης ἡμῶν, n. 27: Ἀβραάμ τοῦ προπάτορος ἡμῶν, et n. 94: Δαβὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν.

Quod autem memorata capituli 55 exempla attinet, monendum præterea, Clementem fortasse primum e gentibus, tum e Christianis, denique e Judæis exempla amoris patriæ protulisse.

Clementem, apostolorum discipulum, a Clemente Alexandrino Apostoli nomine insignitum (6), *Romanæ Ecclesiæ fuisse episcopum*, unanimes tradunt veteres; sed quotus ordine Romanam insederit cathedram, vetus et adhuc sub iudice lis est.

I. Clementem immediatum Petri successorem fuisse, plerique Latinorum priscis jam temporibus, teste Hieronymo (7), affirmarunt.

Eum a Petro ipso fuisse ordinatum, Tertullianus addit (8). Hieronymus ipse, quamvis in Catalogo Clementem Lino et Anacleto postposuerit, postea sententiam mutasse, cæterisque Latinis accessisse

(1) Καὶ ἐρωτῶ καὶ σὲ, σύζυγε γνήσιε· συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὡν τὰ ὀνόματα ἐν βιβλίῳ ζωῆς.

(2) In Joan. I, 29, Opp. t. IV, p. 153, ed. BB.

(3) H. E. III, 15.

(4) Hæres. 26, n. 6.

(5) *Catal. script. eccl.*, c. 15. Opinionem hanc impugnant Gieseler, Lehrb. d. Kirchengesch. I, 121, Guericke, Handb. d. K. G. I, 167 et alii, ad quorum augendam dubitationem magnum Jacobsonus accedere putat pondus ex eo, quod Irenæus, qui omni

laude Clementem nostrum cumulat, de tali ac tanto testimonio (Philipp. iv, 3) ne verbum quidem habeat.

(6) Strom. IV, 47, p. 609, ed. Pott.

(7) *Catal. script. eccl.*, c. 15: *Clemens... quartus post Petrum Romæ episcopus; siquidem secundus Linus fuit, tertius Anacleus, tametsi plerique Latinarum secundum post Petrum apostolum putent fuisse Clementem.*

(8) *De præscript. hæc.*, c. 52: *Romanorum (Ecclesiæ) Clementem a Petro ordinatum edit.*

videtur, scribens : *Et Clemens, vir apostolicus, qui A post Petrum Romanam Ecclesiam rexit, scribit ad Corinthios (9).*

2. Clementem nostrum Lino demum successisse censent Augustinus (10), Optatus Milevitanus (11), *Constitutiones apostolorum* (12) et *Catalogus Romanorum pontificum*, a Bollandistis in Propylæo mensis Mali evulgatus.

3. Denique non Linum solum, sed et Cletum seu Anacletum ante Clementem nostrum Romanæ Ecclesiæ gubernacula tenuisse, Irenæus (13) contendit: *Θεμελιώσαντες αὐν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι Ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Δίνω τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τούτου τοῦ Δίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολαῖς μέμνηται· διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος· μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακὸς τοὺς μακαρίους Ἀποστόλους, καὶ συμβεβηκὸς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἑναυλον τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων κ. τ. λ.*

Cum Irenæo stat Eusebius (*H. E.* III, 13, 15, 34), docens, Linum ab anno 68 usque ad an. 80, Anacletum 80-92, Clementem 92-101 p. Ch. n. sedem Romanam tenuisse.

Eandem sententiam Hieronymus in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* c. 15 tuebatur, ut supra vidimus (14).

4. Varias has sententias ita componebant viri docti et priscorum et recentiorum temporum, ut conicerent, Linum et Cletum viventibus adhuc apostolis Paulo et Petro Romanorum fidelium fuisse antistites; Clementem autem, illis fortasse defunctis, seu sub Nerone martyrio coronatis (15), a Petro, ad mortem properante, Romanæ Ecclesiæ episcopum esse ordinatum.

Hanc sententiam tuiti sunt

a) Rufinus (Præf. in *S. Clementis Recognit.*) : *Cujus rei hanc accepimus esse rationem, quod Linus et Cletus fuerunt quidem ante Clementem episcopi in urbe Roma, sed superstite Petro, videlicet, ut illi episcopatus curam gererent, ipse vero apostolatus impletet officium. Sicut invenitur etiam apud Cæsaream fecisse; ubi cum ipse esset præsens, Zachæum tamen a se ordinatam habebat episcopum. Et hoc modo utrumque verum videbitur : ut et illi ante Clementem numerentur episcopi, et Clemens tamen post obitum Petri docendi suscepit sedem.*

β) *Chronicon Damasi* : *Nisi tempora pontificatus Lini atque Cleti sub spatio præsulatus B. Petri*

(9) In Isai. c. LII.

(10) Ep. 53 ad Generos. : *Petro successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus.*

(11) Lib. II : *Cathedra una est; sedit prior Petrus, cui successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus.*

(12) Lib. VII, c. 46 : *Τῆς δὲ Ῥωμαίων Ἐκκλησίας Δίνας μὲν ὁ Κλαυδίας πρῶτος ὑπὸ Παύλου, Κλήμης δὲ μετὰ τὸν Δίνου θάνατον ὑπὸ ἑμοῦ Πέτρου δεύτερος χειροτονήται.*

comprehenderit, non sibi consensu respondebant anni pontificum Romanorum annis imperatorum.

γ) Beda venerabilis, Rabanus, Haymo et alii. Cfr. Coteler. ed. *PP. apost.*, t. I, p. 492 et p. 387.

Conjecturæ huic Eusebius obstat, docens, Clementem anno demum 92 sedem episcopalem ascendisse, 24 annis a morte S. Petri præterlapsis, quorum 12 Lino, et pariter 12 Anacletum assignantur. Sed vix credam, Eusebium id, documentis fultum, scripsisse. Fortasse per traditionem ipsi innotuerat, Linum et Anacletum 12 annos Romanam rexisse Ecclesiam. Cum autem ipsum, lateret, illos conjunctos, *una cum vivente adhuc Petro*, gubernacula tenuisse; fieri poterat, ut, *Catalogum Irenæi* respiciens, summa fiducia suam nobis proponeret computationem.

5. Nec de Epiphaniï conjectura taceamus, qui I Clem., c. 54, male interpretatus, Clementem, a Petro ordipatum, pacis causa cessisse Lino autemat; Lino autem successisse Cletum, Cletum Clementem resumpto pontificatu, arbitratur (16). Nos hanc quæstionem iterum attingemus, de tempore, quo I Clementis epistola scripta fuerit, disputantes.

Jam de morte Clementis verba faciamus. Eusebius contendit, Clementem novem annos munero episcopali functum, tertio Trajani anno (101 p. Ch.) mortem obiisse. Ad ea autem, quæ supra diximus, et infra dicemus, attendentes, novem quidem regiminis annos Clementi tribuimus (a. 68-77) cum Caveo, Dodwello, Fleurio et aliis; eum autem jam sub Vespasiano defunctum esse putamus. Qui vero Eusebio fidem habere velit, cum ipso credat oportet, brevi tempore, a. 101-153, non minus quam septem seu octo pontifices sedem Romanam ascendisse, quamvis una tantum persecutio hoc temporis spatium perturbasset.

Eusebius et Hieronymus (l. l. c. c.) mortem Clementis nulla de martyrio mentione instituta commemorant. Irenæus quoque (III, 3), pontifices usque ad Eleutherium recensens, eorum quemquam martyrium passum præter Telesphorum haud significat. A Rufino vero et Zosimo Clemens noster martyr appellatur (17).

Ex Actis martyrii, sine dubio supposititiis, Lumperus historiam martyrii S. Clementis his verbis refert : « Clementem, a Mamertino, urbis præfecto, fidei causa accusatum, Trajanus in Chersonesum ultra Pontum Euxinum relegavit. Invenit vero ibi

(13) *Adv. hæres.*, l. III, c. 3, apud Euseb. *H. E.* v, 6.

(14) Cfr. supra not. (7).

(15) Indiculus Rom. Pontif. supra memoratus, *Linum* Capitone et Rulo coss. (i. e. a. 67, p. Ch.) e vivis decessisse annotat.

(16) *Hæres.* XXVII, n. 6.

(17) Lumper, *Historia theologico-critica*, t. I, p. 46.

ultra duo millia Christianorum, jam diu ad cædendi marmoris opus damnatorum. Inter maxima autem horum fidelium incommoda illud erat, quod sexto milliaro aquam humeris suis deportare deberent. Pontifex autem eorum miseratione tactus, cum agni cujusdam ductu, ubi fons esset, cognovisset, eam, ut effoderent, Christianis ostendit. Quibus nequidquam laborantibus S. Clemens ipse eum locum levi ictu percussit, et fons illico exsiliit. Ad miraculi hujus famam tota provincia accurrente, cunctisque ad fidem traductis et baptizatis, intra anni spatium septuaginta ecclesiæ constructæ, idola omnia confRACTA, templa circumjacentis regionis diruta, omnesque luci usque ad trecenta milliaria in circuitu concisi fuere. Trajanus vero, ut tantum rei Christianæ progressum sisteret, Clementem anchora ad collum ligata in mare demergi mandavit. At mari usque ad locum, quo Pontificis corpus jacebat, recedente, illud tumulo saxeo in templo quodam marmoreo conditum Christiani invenerunt (18). »

II. Clementis temporibus cum gravissima dissensio Corinthi exorta esset inter fratres (19), Ecclesia Romana luculentissimam epistolam Corinthiis scripsit, qua eos ad pacem concordiamque revocaret, et fidem illorum, et quam recens ab apostolis susceperant traditionem renovarent. Ita Irenæus (20). Hanc epistolam nomine Ecclesiæ Romanæ Clementem nostrum scripsisse refert Eusebius (21); multique alii veterum hujus epistolæ meminerunt. Sed ante sæc. xvii omnes medii et inferioris ævi theologi hanc Patris apostolici epistolam deperditam lugebant.

Anno autem 1632 Cyrillus Lucaris, patriarcha Constantinopolitanus, Anglorum regi Carolo I antiquissimum V. et N. T. codicem dono misit; et ecce, ad calcem præstantissimi hujus codicis Alexandrini epistola illa Clementis, dudum desiderata, inveniebatur (22) cum fragmento alterius libri, quem catalogus codici prælixus his litteris signat:

.... εντος; ε.....λη Β. (23) id est Κλημεντος επιστολη β'.

Utrunque hanc Clementis epistolam ex vetustissimo illo codice primus omnium Oxonii 1633 edidit Patricius Junius, regis Anglorum bibliothecarius; voces deperditas et litteras vetustate exesas, spatiis

(18) *Historia theol. erit.*, t. I, p. 52 sq.

(19) Seditio mota fuerat contra presbyteros (c. 47), qui injuste muneribus suis deiciebantur (c. 44). Schenkelius (in *Ullmanni Stud. et Krit.* 1841, Fasc. I, p. 53 sqq.) autumat, factionem illam, quæ Christi esse gloriabatur, revivisse, et sicut auctoritatem apostolorum, ita et auctoritatem presbyterorum, qui ab apostolis fuerant instituti, sprevisse ac rejecisse. Sed Clemens ipse recentiore Corinthiorum seditionem ab illa priori bene distinguit, c. 47.

(20) *Adv. hæres.* III, 5. Apud Euseb., *Hist. eccl.*, v, 6.

(21) *H. E.* III, 16 et 38.

(22) Codex ms. epigraphen præstat: Κλημεντος προς Κορινθίους επιστολη. Cfr. Jacobson, *Patres apost.*, t. I, p. 203.

plevit et minio notavit. Sed ipsius editio, et omnes, ad Junianam exactæ, vitii laborant non paucis. Quo factum est, ut Henricus Wottonus, e Coll. S. Joan. Evang. A. M. codicem mstum de novo accurate inspiceret, et textum Junianum octlogis emendaret et suppleret. Sic prodiit 1718 Cantabrigiæ editio Wottoniana, in qua, quæ aberant a msto exemplari, minutioribus typis impressa invenis. Hanc editionem Gallandius sibi sequendam summo jure censuit, qui insuper notis et conjecturis aliorum virorum eruditorum, Millii, Birii, Freyii, etc., in elaboranda sua editione est usus. Denique a. 1839 Oxonii et typographico academico prodiit editio elegantissima Guilielmi Jacobsoni, qui codicem Alexandrinum iterum evoluit, textum passim emendavit, conjecturas doctas proposuit, et annotationibus aliorum suas adjecit (24).

Nos cum Gallandio et Jacobsono, ea, quæ apud Wottonum, msto codici plane adhærentem, vitioso vel obsoleto more scripta inveniebantur, mutavimus; voces et litteras, quæ in codice desunt, uncia inclusimus, et Jacobsonum aliosque viros doctos duces habuimus.

III. Clementem Romanum ad Corinthios scripsisse, nemo negabit. Fuere tamen, qui epistolam nostram non genuinam putarent nec illam censerent, quam antiqui Patres laudarunt et allegarunt. Præsertim Jo. Tolandus (25), Christ. Aug. Salig (26) et Gisbertus Voetius, theol. professor in Academia Ultrajectina (27) authenticam epistolæ nostræ negarunt, illi imperiose nulla afferentes argumenta, hic hallucinationem potius, quam demonstrationem proferens. Quam male præconcepta opinione ductus id egerit, audi. *Admiramur*, inquit, *singularem divinam providentiam, quæ curavit, ut ab apostolorum discipulis, virisque apostolicis, et apostolorum sæculo proximis, aut nihil scriberetur, aut nihil conservaretur et ad posteros maneret, aut saltem nihil ab initio Ecclesiæ usque in hunc diem superesset, de quo non dubitaretur, aut quod per tineas blattasque, aut alium quemvis Dei exercitum mutilatum non esset: ut soli Scripturæ tanto evidentiis sua constaret auctoritas, illique soli esset propria incorruptibilitas et æternitas.*

Nos eandem, quam Clemens scripserit, habere epistolam, exinde satis probatur, quia ea, quæ ve-

(23) Cfr. Jacobson l. c., p. xi. Inscriptionis in fronte epistolæ ipsius ne litteram quidem integram præbet Cod. mstus Jacobson, l. c. p. 214.

(24) S. Clementis Romani, S. Ignatii et S. Polycarpi Patrum apostolicorum, quæ supersunt. Accedunt S. Ignatii et S. Polycarpi martyria. Ad fidem codicum recensuit, adnotationibus variorum et suis illustravit, indicibus instruxit Guilielmus Jacobson A. M., aule B. Mariæ Magdalænæ vice-principalis, collegii Exoniensis nuper socius. II tomi.

(25) In Catalogo librorum Christo et apostolis ascriptorum c. 18. T. I Opp., p. 392.

(26) *De diptychis veterum*, c. 5, § 4, p. 39. Cfr. Musheim. *Instit. majores*, p. 213.

(27) *Select. disput.*, p. 1, p. 103. Cfr. Grabi *Spicileg.*, t. I, p. 260.

ieres Ecclesiae Patres ex dicta epistola allegarunt, in A nosira reperiuntur.

(a) Jam S. Polycarpus, ut Gallandius monuit, eandem Clementinam epistolam manu versavit, et nonnulla ex ea pene verbotenus in suam ad Philippenses epistolam transtulit.

Epist. I Clem.

Epist. Polyc.

C. 1. Γυναίξιν τε... παρηγγέλλετε, στεργούσας καθυκόντες τοὺς ἀνδρας αὐτῶν.... πάνυ σωφρονοῦσας.

C. 5. Πέτρος... οὕτω μαρτυρήσας ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης.

C. 7. Διὸ ἀπολείπωμεν τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σμυνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως ἡμῶν κανόνα.

C. 9. Διὸ ὑπακούσωμεν τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἐνδόξῳ βουλήσει αὐτοῦ (Θεοῦ)... ἀπολιπόντες τὴν ματαιοπониαν, τὴν τε ἔριν, κ. τ. λ.

C. 13. Μεμνημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὓς ἐλάλησεν διδάσκων... ὅ μὲτρον μετρεῖτε, ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὑμῖν.

C. 21. Ἴδωμεν, πῶς ἐγγὺς ἐστὶν (ὁ Κύριος), καὶ ὅτι οὐδὲν ἐλήθηεν αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν, ὧν ποιούμεθα. Ἐρευνήτης γὰρ ἐστὶν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων.

Ibid. Τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθώσωμεθα. Τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγνείας ἦθος ἐνδειξάσθωσαν... τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλήσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἴσπην παρεχόμεναι.

(h) Quae Irenaeus de epistola Romanae Ecclesiae ad Corinthios refert, optime respondent indoli no-

C. 4. Διδάξωμεν... τὰς γυναῖκας ὑμῶν... στεργούσας τοὺς αὐτῶν ἀνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ καὶ... ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ.

C. 9. Πέτρος καὶ Παῦλος... εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ.

C. 7. Διὸ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν... ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παραδοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν.

C. 2. Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύς, δουλεύσατε τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην.

C. 2. Μνημονεύσαντες... δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος διδάσκων... ἐν ᾧ μέτρον μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

C. 4. Γινώσκ... ὅτι (ὁ Θεὸς) πάντα ἡμῶν σκοπεῖται, καὶ ἐλήθηεν αὐτῶν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, οὔτε τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.

Ibid. Διδάξωμεν... τὰς γυναῖκας ὑμῶν (πορεύεσθαι) ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγνείᾳ... καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ Ἰησοῦ ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ:

strae epistolae. En verba ejus: 'Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος, στάσις οὐκ ὀλίγη τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἢ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάουσα αὐτοὺς, καὶ ἀναθεύουσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἦν γεωστὶ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήσει.

(c) Clemens Alexandrinus multos epistolae Clementinae locos laudat, qui adhuc in epistola nostra reperiuntur.

Strom. I, c. 7, p. 339: Αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ κατὰ λέξιν φησὶ, τὰς διαφορὰς ἐκτιθέμενος τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν δοκιμῶν. *Ἦτω τις πιστός, ἦτω δυνατός τις γνώσιν ἐξειπαιν, ἦτω σοφός ἐν διακρίσει λόγων, ἦτω γοργός ἐν ἔργοις.* Eadem verba, ex I Clem. c. 48 desumpta, repetit Alexandrinus Strom. VI, c. 8, p. 773.

Strom. IV, c. 17, p. 609, 610: Ναὶ μὴν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος Κλήμης, καὶ αὐτὸς ἡμῖν τύπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπογράφων λέγει. *Τίς γὰρ παρεπιδημήσας πρὸς ὑμᾶς, κ. τ. λ.* Hic Alexandrinus epistolae nostrae capita 1, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 36, 38, 40, 41, 48, 49, 50, 51, 53, excerpit.

Strom. V, c. 12, p. 693: Ἄλλὰ καὶ τῇ πρὸς Κορινθίους Ῥωμαίων ἐπιστολῇ. *Ἄριστος ἀπέραντος ἀνθρώποις γέγραπται, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι.* Cfr. I Clem. c. 20.

Strom. VI, c. 8, p. 773: *Τοσοῦτον γὰρ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖς ὀφείλει, ὅσον δοκεῖ μᾶλλον μίζων εἶναι, ὁ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησὶ.* Cfr. I Clem., c. 48.

Strom. I, c. 7, p. 339: Ἐὰν δὲ τὴν βασιλικὴν τε καὶ ἀθηναιτικὴν εἰσοδὸν ζητῆς, ἀκούσῃ Ἀυτὴ ἢ πύλη τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ, πολλῶν τοῖνον ἀναφγμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἦν ἐν Χριστῷ. Cfr. I Clem., c. 48.

(d) Origenes, *De principiis*, II, c. 3, n. 6, t. I, p. 82, ed. BB.: *Meminit sane Clemens apostolorum, discipulus etiam eorum, quos ἀντίχθονας Graeci nominarunt, atque alias partes orbis terrae, ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis, qui ibi sunt, quisquam transire aanos; quos et ipsos mundos appellavit, cum ait: « Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi, qui trans ipsum sunt mundi, qui his eisdem et dominatoris Dei dispositionibus gubernantur, »* Cfr. I Clem. c. 20.

Orig. in Ezech. c. 8, t. III, p. 422: *Ἡσὶ δὲ ὁ Κλήμης: Ἄριστος ἀπέραντος ἀνθρώποις, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι τοσαύτας διαταγὰς τοῦ Δεσπότου διοικούνται.* Cfr. I Clem. c. 20.

Idem in Joann. I, 29, t. IV, p. 153: *Μεμαρτύρηται δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι πολλοὶ τινες λοιμῆ*

κῶν ἐνοσηφάντων νοσημάτων ταυτοὺς σφάγια ὑπὲρ τοῦ κοινού παραδεδόχασαι· καὶ παραδέχεται ταῦθ' ὅπως γεγονέναι οὐκ ἀλόγως πιστεύσας ταῖς ἱστορίαις ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος, λέγων· *Μετὰ Κλήμεντος*, κ. τ. λ. Cfr. I Clem. c. 55.

(e) *Eusebium* eandem quæ nunc exstat, Clementis epistolam ante oculos habuisse, verba ejus satis demonstrant:

Hist. eccl. III, 16 : Τούτου θὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτυπώσατο, στάσεως τηνικᾶς κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης.

Ibid. III, 38 : Τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ ἀνωμολογημένη παρὰ πάντων, ἣν ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτυπώσατο. Ἐν ἣ τῆς πρὸς Ἑβραίους πολλὰ νοήματα παραθεῖς, ἥδη δὲ καὶ αὐτολεξεῖ ῥητοῖς ἐξ αὐτῆς χρῆσάμενος, κ. τ. λ.

Epistolam nostram sæpe iisdem verbis uti, quæ in Epistola ad Hebræos inveniantur, nemo nescit (28).

(f) *Cyrillus Hierosolymitanus*, Catech. 18. c. 8, fabulam de phœnice (I Clem. 25), ut ipse testatur, ex epistola Clementis profert.

(g) Epiphanius hæc. 27, n. 6 : *Ἀέγει γάρ* (Clemens) *ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ* : « Ἀραχωρῶ, ἄπειμι, ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ. » Cfr. I Clem., c. 54.

(h) Hieronymus *Catal. script. eccl.* c. 15 : *Scriptis* (Clemens) *ex persona Romanæ Ecclesiæ ad Ecclesiam Corinthiorum valde utilem epistolam, quæ et in nonnullis locis publice legitur, quæ mihi videtur characteri epistolæ, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur, convenire. Sed et multis de eadem epistola, non solum sensibus, sed juxta verborum quoque ordinem abutitur.*

Item lib. XIV Comment. in Isai., c. LI, 13 : *Clemens, vir apostolicus, qui post Petrum rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios* : « Sceptrum Dei, Dominus Jesus Christus, non venit in jactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate. » Cfr. I Clem., c. 16.

Item lib. I Comment. in Ep. ad Eph., c. II, 2 : *Clemens, in epistola sua scribit* : *Oceanus et mundi, qui trans ipsum sunt.* Cfr. I Clem. c. 20.

Item ibid. lib. II, ad c. IV, 4 : *Cujus rei et Clemens ad Corinthios testis est* : « Vinculum charitatis Dei quis poterit enarrare? » Cfr. I Clem. c. 49.

Testimonia posteriorum taceamus.

IV. Nonnulli veterum locos epistolæ Clementinæ laudant, qui in nostris exemplaribus non leguntur. E. g. *Basilius*, lib. de Spiritu sancto c. 29, n. 72,

(28) Multi autumarunt, aut Clementem ipsum epistolam ad Hebræos scripsisse, aut certe eam in sua scribenda ante oculos habuisse. Longe aliter conjicit Dr. Mäck (*Tubing. theol. Quartalschrift* 1838, fasc. III, p. 385 sqq.), id agens, ut nobis ostendat, epistolam Clementis Epistola ad Hebræos fuisse priorem, et hanc ad Clementis epistolam bene apud Corinthios introducendam confectam, et una cum Cle-

A t. III, p. 61, ed. B. B. scribit : Ἀλλὰ καὶ ὁ Κλήμης ἀρχαιότερον (f. ἀρχαιότερος)· Ζῆν, φησὶν, ὁ Θεὸς, καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (29).

Sed fuites sunt illorum rationes, qui hanc ob causam authenticam epistolæ nostræ impugnaverunt; fortasse enim omnes hi loci, quorum parvus est numerus, olim post caput 57 legebantur, ubi folium integrum excidit. Certe ῥῆσις illa Basilii, ut Freyius monuit, peropportune illi loco convenit, et accommodari potest in epistola ad finem decurrente.

V. Jam de integritate dicendum est.

(a) Eodem anno 1633, quo primum epistola nostra typis vulgabatur, Hieron. Biguonius, Jctus Parisinus, integritatem ejus in dubium vocavit, plures clausulas et voces epistolæ genuinæ additas esse putans. Præsertim viro doctissimo displicebat

(α) narratio de phœnice c. 25.

(β) frequentia epithetorum.

(γ) vox λαϊκός c. 40 et

(δ) locus capitis 47 : ubi Ecclesia Corinthiorum ἀρχαία vocatur.

Ipsi respondit Hugo Grotius, (30), inter alia nomen Clementem sine dubio æquæ ac auctorem Epistolæ ad Hebræos Græcum sermonem ex eruditis auctoribus hausisse, ideoque liberiori dictione, non, ut ἑβραϊζουσιν, in minutias concisa, sed largius fluenti, usum esse.

Quod narrationem de phœnice atinet, alii quoque veterum, e. g. Tacitus (*Annal.* VI, 28) et Plinius (*H. N.* VII, 49 ; XIII, 9 ; XXI, 9) eidem fabulæ fidem habebant.

Ecclesiam Corinthiorum jam a Clemente, respectu aliarum Ecclesiarum, ἀρχαίαν appellari potuisse, nemo negabit.

Denique de voce λαϊκός quæ dicenda sunt, in notis ad c. 40 reperies.

(b) Supra jam diximus, Clementem Alexandrinum multa epistolæ nostræ capita (1. 9—12. 17. 18. 21. 22. 36. 38. 40. 41. 48. 49. 50. 51. 53.), tecto Romani Clementis nomine, excerpssisse, et abbreviata libro quarto Stromatum intextuisse (31). Eduardus vero Bernardus et Clericus in utraque Amstelodamensi Cotelieriana editione Patrum apostolicorum, suspicabantur omnes hos locos Alexandrinum ipsum habere auctorem, e cujus libro interpolatam esse nostram epistolam contendunt.

Illis accessit Laurentius Mosheim V. C. (32). Ipsi

mentis epistola datam esse ad Corinthios. Mæckium impugnavit W. F. Rinck in *Ullmanni-Stud. et Art.* 1839, fasc. IV, p. 1002 sq.

(29) Reliquos locos reperies in Galland. *Bibl.* t. I, p. 44 sq.

(30) Vide supra, col. 47.

(31) Cfr. Not. 2 ad c. 9.

(32) *Instit. hist. chr. majores*, p. 214. sq.

enim in epistola nostra multa proferri videntur, A quorum nulla est cum consilio, Corinthios ad concordiam vocandi, cognatio. Prætor, inquit, decem capita quædam habent vestigia manus fallacis, sed non ita multa: persequitur auctor constanter consilium suum. At capite XI et XII ad fidem et hospitalitatem commendandam, accedit, in quo nulla plane apparet coherentia cum præcedentibus. Quocirca parum abest, quin hæc capita existimem intrusa esse. Redit ad institutum Clemens capite XIII, et in eo pergit ad c. XXII. Hoc vero capite repente, nulla ipsum ratione invitante, ad argumentum longe aliud properat, ad resurrectionem corporum mortuorum, de qua ad caput usque XXVIII disserit. Capite XXVIII instituti sui recordari videtur iterum; atque hujus capituli initium bene concinit fini capituli XXI, difficillime vero cum exitu capituli XXVII jungi potest. Quapropter quæ de cadaverum in vitam reditu præcipiuntur sex capitibus, subjecta videntur esse Clementi... Neque melius existimo de capitibus XL—XLV et de capite LV quibus ea legas, quæ nulli potuerunt in mentem venire nisi homini, rei quam agit, prorsus immemori.

Quod Bernardi et Clerici attinet argumentationem, bene Wottonus (33) ita disserit: Irriti tamen sunt hujus conatus. Qui enim hoc modo ex Clemente Alexandrino arguit, aut eum non probe novit, aut mala fide agit. Eadem enim ratione actum erit de authenticitate et fide eorum omnium, qui à Clemente Alexandrino usquam citantur, scriptorum. Nemo enim Patrum majore fletitia usus est in citandis auctoribus, sive sacris, sive ethnicis; cum ei in more sit, non integra auctorum verba semper recitare, sed pro arbitrio suo nunc contrahere, nunc de suo inserere, alia omittere, alia variis modis mutare.

Moshemio denique ita respondeamus:

- (a) Capp. XI et XII epistolæ nostræ cum antecedentibus bene coherent, quippe quæ eandem cum his materiam tractent, invidiæ Corinthiorum exempla hospitalitatis, pietatis et fidei opponant, simulque poenas dissensionis (c. XI) ostendant.
- (b) Nec capita XXIII—XXVIII a consilio Clementis remota sunt. Resurrectionis enim Clemens aut ideo meminit, quia teste I Cor. 15, 12, nonnulli Corinthiorum resurrectionem mortuorum negabant; aut ideo, ut ea, quæ Noster c. 21 et 22 de pœnis improborum dixerat, probarentur.
- (c) Capita XL—XLV aperte id agunt, ut Corinthios, contra clerum rebellantes, ad concordiam et subjectionem revocarent. Optime igitur consilio

Clementis respondent, simulque arctissime cum capitibus 37 et 38 coherent.

- (d) Caput denique LV nil nisi exempla ejus charitatis profert, de qua capite antecedenti verba fiebant.
- (e) Porro nonnulla capita, Moshemio displicentia, jam a Veteribus laudantur et citantur, e. g. c. LIV ab Origene in Joann. 1, 29; c. XXV a Cyrillo Hieros. Catech. 18, 8.
- (f) Omnia capita in dubium vocata in antiquissimo illo codice Alexandrino reperiuntur.
- (g) Quum epistola Clementis publice in Ecclesiis prælegeretur, vix fieri poterat, ut ab homine improbo scœdaretur.
- (h) Styli ac orationis diversitas nullibi in epistola nostra est reperienda.

VI. Recentiorum temporum viri docti et authenticitatem et integritatem primæ Clementis epistolæ, ad unum omnes agnoscunt, et nulla jam gravior dubitatio hac de re movetur. Quem enim lateat primæva simplicitas, qua ornatur, evangelica sapientia, qua excellit, apostolica prædicatio, quam sonat hæc Clementis epistola? Nonne viro apostolico ea se præbet dignissimam? Omnia sane ei authenticitatis indicia adsunt. Audi Wottonum (34): In illa, inquit, non violatur temporis ratio, nihil contra (antiquam) Ecclesiæ disciplinam instituitur; nihil contra doctrinam Christianam præcipitur; stylus ac dicendi methodus proxime accedunt ad Novum Testamentum, neque aliquid, quod non est maxime viro apostolico dignum, in ea reperitur. Et alio loco (35): Illa vis et ἐνέργεια divina ubique in eo (Clemente) resulget, quæ suo fulgore percelsit animum legentis; adeo, ut paucè dicam, Spiritum Dei, non hominem in eo loquentem sentias.

Hugo Grotius (36) non simulatæ vetustatis indicia in epistola nostra reperiri contendit: De Christo semper loquitur, non ut posteriores πλατωνικώτερον, sed simpliciter plane, et ut Paulus Apostolus solet. Alia quoque dogmata, postea subtilius explicata, tractat ἀφελέστερον, et vocibus κλήσεως, κλητῶν, ἐκκλητῶν, sensu plane Paulino utitur.

VII. Magna fuit apud veteres epistolæ nostræ auctoritas, quam Irenæus ἰκανωτάτην γραφήν (37), Eusebius μεγάλην τε καὶ θαυμασιάν (38) appellat. Publice eam, præsertim diebus Dominicis, in nonnullis Ecclesiis fuisse prælectam, Dionysius Corinthius (39), Eusebius (40), Hieronymus (41), et Photius (42) testantur.

Minoris eam Photius ipse æstimabat, quod Clemens mundos trans oceanum existere supponeret (c. 20), phœnicis avis exemplo tanquam verissimo uteretur (c. 25), quodque Pontificem Præsidentemque

(33) In Notis ad I Clem., c. 9.

(34) Præf. p. ccvii.

(35) In Ded. cat.

(36) In Epist. ad Bignonium, apud Coteler., ed. Patr. apost., t. I, p. 134. (Supra, col. 47.)

(37) Adv. hæc., III, 3.

(38) H. E. III, 16.

(39) Apud Euseb. H. E. IV, 33.

(40) H. E. III, 16.

(41) Catal. script. eccl. c. 45.

(42) Biblioth. cod. cxiii.

Dominum nostram Jesum Christum appellans A (c. 36), illas Deo convenientes ac sublimiores de eo voces non protulisset.

VIII. Jam de tempore, quo prima Clementis epistola scripta fuerit, disputemus.

Scriptam eam esse brevi post persecutionem aliquam, constat ex ipsa epistola, c. I. Esse vel Neronis vel Domitiani persecutionem nemo dubitat. Grabius, Pagius, Orsius, Gallandius, Wottonus alique, Neronis persecutione desinente, proxime post Apostolorum Petri et Pauli martyrium, circa A. 68 scriptam eam esse contendunt. Cotelerius autem, Tillemontius et Lumperus, Domitiani persecutione desinente, circa a. 96 vel 97 eam exaratam arbitrantur.

Tota hæc quæstio facillime posset dissolvi, si tempus Clementini episcopatus plane constaret. Ex supra dictis autem intelleximus, ecclesiasticum Clementis regimen aut annis 68—77, aut 92—101 esse tribuendum.

Quum vero res ita se habeat, epistolam ipsam inspiciamus, temporis indicia investigaturi.

(a) Clemens-martyrii Apostolorum Petri et Pauli capite 5 mentionem faciens ait: Ἐλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα γενομένους ἀθλητάς. Inde apparet, epistolam nostram non multo post persecutionem Neronis exaratam esse.

(b) Capite 6 persecutio nuper præterlapsa (c. 4), adeo cruenta, et multitudo martyrum tanta describitur, ut Neronis, non Domitiani tempora indicentur. *Ingentem enim multitudinem sub Nerone cruciatam fuisse, Tacitus (eadem sane phrasi, qua utitur S. Pater, πολλὸν πλῆθος) nobis refert (43); de Domitiano autem Tertulianus ita loquitur: Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate, sed qua et homo, facile captum repressit, restitutus etiam quos relegaverat (44)*

(c) Capp. 5 et 6, nullus tot illustrium martyrum, qui sub Domitiano passi sunt, nominatur: non Flavius Clemens, non Acilius Glabrio, non Flavia Domitilla, non Joannes Evangelista; quorum aliquem, ut Cardinalis Orsi (45) monet, saltem memorasset S. Pater, si post Domitianeam persecutionem scripsisset.

(d) Ante Domitiani tempora, et paulo post Neronis persecutionem epistolam nostram scriptam esse, suadet cultus Judaici mentio, in templo Hierosolymitano tunc adhuc stante vigentis. Capp. 40 et 41. Ad enervandum hoc argumentum

(43) *Annal.* xv, c. 41—44.

(44) *Apolog.*, c. 5.

(45) *Istor. eccl.*, t. I, p. 412. Apud Galland. *Bibl.*, t. I, Proleg., p. IX.

(46) *Antiquit.* III, c. 10.

(47) Cfr. Grabii *Spicil.*, t. I, p. 256.

(48) *Historia theol. crit.*, t. I, p. 56—92.

(49) In Commentationibus de Patrum apostolicorum theologia morali.

(50) *Patrolog.* t. I, p. 61 sqq.

Lardnerus et alii exemplum Josephi Flavii proferebant, qui a. 93 p. Ch. n. de sacrificiis non aliter disputavit, ac si templum adhuc existisset (46).

Sed res utraque, Josephi et Clementis, longe dissimilis est. Josephus, sacros populi sui ritus describens, per figuram, historicis non inusitatam, præsentem, quod dicimus, historico utitur. Clemens autem, ut Corinthios ad ordinem servandum adduceret, lectoribus ordinem Judaici cultus ante oculos ponit. Quod si autem templum jam fuisset destructum, tota S. Patris argumentatio fuisset infirma, ipsaque adversarios invitasset, ut dicerent: en, eversione templi Hierosolymitani Deus ipse testatus est, talem ordinem sibi non esse exoptatum.

B Ex his colligimus, epistolam nostram desinente Neronis persecutione et ante excidium Hierosolymæ (A. 68—70) esse scriptam, S. Clementem autem immediate S. Petro successisse,

Quæ a Cotelerio aliisque objiciuntur, nullius sunt ponderis. Inde enim, quod Clemens, c. 47, referat, primam Corinthiorum disensionem ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου excitatam esse, concludi non potest, longius temporis spatium ab illa prima disensione esse præterlapsum. Namque S. quoque Paulus novem circiter annis post fundatam Ecclesiam Philippensem, in Epistola ad Philippenses IV, 15, de ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου loquitur, minime innuens, Ecclesiam Philippensem ante multos jam annos esse fundatam.

C Nec id nos movet, quod S. Clemens c. 42, Ecclesiam Corinthiorum ἀρχαίαν appellaverit. Ἀρχαία enim Ecclesia, ut bene animadvertit Dodwellus, optimo jure ea nuncupatur quæ ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, id est primis prædicati Evangelii temporibus, est fundata (47).

IX. De doctrina S. Clementis Lumperus (48), Heynsius, Junius ac VanGilsæ (49) et Moehlerus (50) disputarunt.

X. *Secundæ Clementis epistolæ* a nemine antiquissimorum Patrum sit mentio. Nam deus Clementis epistolas jam *secundo* post Christum seculo fidelibus notas fuisse, nullo modo e verbis Dionysii, Corinthiorum episcopi, conjici potest (51). Quum enim egregiam illam, de qua supra disputavimus, Clementis epistolam *πρωτέραν* appellaverit, id non respectu secundæ cujusdam Clementinæ epistolæ, sed epistolæ Soteris, Romani pontificis, pariter apud Corinthios publice prælectæ, dixisse manifestum est.

(51) Dionys. Cor. apud Euseb. *H. E.* IV 23: Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ (epistola Dionysii ad Soterem) καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται (Dionysius) ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν, ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιῆσθαι. Λέγει γοῦν: Ἐτὴν σήμερον οὐκ Κυριακὴν ἀγίαν ἡμέραν διηγάζομεν, ἐν ἣ ἀνεγνώκαμεν ὑμῶν (Soteris) τὴν ἐπιστολὴν· ἣν ἔσομεν αἰεὶ ποτε ἀναγιγνωσκόντες νοθεύεσθαι, ὡς καὶ τὴν πρωτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφείσαν.

Seculo autem *tertio* secundam Clementis epistolam in usu et auctoritate fuisse, ex Apostolorum canone 85 demonstrare conatus est Gallandius (52). Sed erravit vir doctissimus. Nam postremus iste canon non ante finem seculi quinti confectus est, ut egregie docuit Dr. Sebastianus de Drey V. C. (53).

Primus, qui secundæ Clementis epistolæ meminit, Eusebius est, monens, et alteram Clementis epistolam proferri; sed eam non perinde ac priorem notam esse, quoniam nec veteres ea usi fuerint (54).

Deinde inest hæc epistola celeberrimo illi Alexandrino codici, in Museo Britannico Londinensi aservato. Seculo igitur IV et V Clemens hujus epistolæ auctor a multis putabatur. Quo jure, nescimus. Pariter nos latet, quibus nixi argumentis Hieronymus (55) et Photius (56) hanc epistolam a veteribus reprobam contenderint; nam Eusebius talia non profert, antiquiores autem prorsus de ea silent. Non errare te putem, si Hieronymum et Photium Eusebii verba minus recte interpretatos esse contenderes. Ergo veterum testimonia authenticam hujus epistolæ non aperte negare, antiquissimorum autem Patrum silentium suspectam eam reddere, clare perspicimus (57).

Quæ quum ita sint, epistolam ipsam, seu potius fragmentum, quod adhuc superest in codice Alexandrino, adeamus oportet, investigantes, num interna ei insint indicia, quibus Clemens noster ejus auctor probari possit. Audiamus Wottonum (58). *Quoad stylum, inquit, et dicendi methodum (epistola II) est adeo dissimilis a priora ac indubitata, ut merito dubitari possit, an sit vere Clementis.* Eadem jam Joannes Morinus monuerat, dicens (59): *Illius stylus ut prioris non est simplex, sed argutus; non sponte fluens, sed pro auctoris captu studiose elaboratus; non ἀπεριόριστος et nonnumquam ἀναντανόητος, sed verborum ambitum, antitheses earumque redditionem ambitiose affectat.* Morino assentitur criticorum princeps Richardus Simon (60), quem plerique secuti sunt. Eandem partem novissimis temporibus

Wocherus tenuit in versione sua prioris epistolæ Clementis (61). Quicumque secundam istam epistolam attente legerint, negare non poterunt, magnam inter ipsam et priorem styli diversitatem intercedere.

Præter silentium antiquissimorum Patrum ac styli diversitatem id etiam suspicionem suppositionis nobis injicit, quod dimidia pars capituli 23 primæ epistolæ in secundam quoque est recepta c. 11.

Bene addit Gravius (62), haud epistolæ formam habere istam, quæ secunda Clementis ad Corinthios dicitur, ipsaque inscriptione cum voto juncta in frontispicio carere, qualis tamen in omnibus Apostolorum ac virorum apostolicorum litteris ad particulares Ecclesias datis, inque ipsa prima Clementis, plane exstat. Homilix potius quam epistolæ similem recte judicavit Vendelinus, qui tamen minus recte ipsi Clementi eam adscripsit, et post eum Dodwellus Dissert. 1 in Irenæum, § 29 (63). Clementi nostro hanc epistolam vindicare studuerunt Cotelerius (64), Coutantius (65), Gallandius (66) et Lumperus (67). Sed vix in partes suas te trahent viri doctissimi, cum ipsorum argumenta sint levia, ipsique magis objectionibus aliorum bellum indixerint, quam suam opinionem probaverint. Illud absque omni dubio facilius erat; nam neminem fugiet, Hermannum Venemam (68) aliosque nonnumquam leviores contra authenticam hujus epistolæ objectiones esse ausos. Sed nemiui defensorum hujus epistolæ firma argumenta pro Clemente auctore proferre contigit.

Placet nobis Gravius sententia, a Moehlero quoque recepta (69), istam vulgo dictam epistolam secundam Clementis fuisse unam ex homiliis eidem (false) adscriptis, quales plures una fuisse patet ex Anastasii Antiocheni Quæst. 96.

Wocherus, nullo certo fundamento nixus, Dionysio, Corinthii episcopo, hanc epistolam tribuendam esse putat (70).

Gravius autem opus hoc spurium medio sæculo III, post Origenis tempora, Clementi suppositum fuisse suspicatur (71-78).

tur, quarum respectu de pluribus Clementis epistolis loqui debebat; 2° secundæ nostræ Clementis epistolæ expressis verbis nullibi Epiphanius testimonium præbet.

(58) Præf. p. ccvi.

(59) Exercit. Biblic. l. 1, c. 4, 5, 9. Exercit. 9.

(60) Bibl. Chois. T. 1, c. 38, p. 282.

(61) Die Briefe der apostolischen Vaeter Clemens und Polycarpus, neu übersetzt und mit Einleitungen und Commentarien versehen von M. J. Wocher. Tübing. 1830. p. 203, 208.

(62) Spicileg. t. 1, p. 268.

(63) Gravius Spicil. l. c.

(64) In edit. PP. apost. t. 1, p. 182.

(65) Epist. Rom. pontif. t. 1, p. 34.

(66) Biblioth. t. 1, Proleg. p. xiv.

(67) Hist. theol. crit. t. 1, p. 22.

(68) Cfr. Galland. Bibl. l. c. p. xvii, et Lumper. l. c. p. 27.

(69) Patrol. t. 1, p. 65 sq.

(70) L. c. p. 204.

(71-78) Spicil., t. 1, p. 269.

(52) Bibl. Veter. PP t. 1, Proleg. p. xv.

(53) Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Canones der Apostel., Tübingen 1832, D p. 370, 377, 445.

(54) Hist. eccl. iii, 38: Ἰστέον δὲ, ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆ· οὐ μὴν εἶδ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώσκον ἐπιστάμεθα· ἔτι μὴδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ χειρῆμενους ἴσμεν.

(55) Catal. script. eccl. c. 15: Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobat.

(56) Bibl. cod. cxiii: Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς (Corinthios) ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται. Præterea Photius notat, epistolam hanc secundam dicta quædam peregrina velut e sacra Scriptura inducere, interpretationes locorum quorundam alieniores proferre, nec continentem orationis seriem ac consequentiam servare.

(57) Nonnulli Epiphanius quoque epistolæ nostræ testimonium præbere contendunt, quippe qui (Har. 27, 6 et 30, 15) de pluribus Clementis epistolis verba facit. Sed 1° Epiphanius epistolas quoque illas ad virgines Clementinas putasse vide-

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΡΩΜΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Α'

Ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας γραφεῖσα.

S. CLEMENTIS

EPISCOPI ROMANI

EPISTOLA AD CORINTHIOS I

Ex persona Romanæ Ecclesiæ (79) scripta.

INTERPRETE J.-B. COTELERIO.

(GALLAND, *Vel. Patr. Biblioth.*, t. I, Venet. 1765, in-fol., p. 9.)

ARGUMENTUM.

Ad litteras Ecclesiæ Corinthiæ, et discordia et seditione contra presbyteros concussæ, respondet Ecclesia Romana. Discidio dolet, auctoresque seditionis, ut, pœnitentia suscepta, presbyteris obediant, hortatur. Suadet hospitalitatem, humilitatem, concordiam, timorem Dei. De resurrectione promissa exponit, de phœnice avi mirabili, de continentia, modestia, sobrietate, de bonis operibus, de mutuis officiis, de servando sacrorum ordine. Ab apostolis cum episcopos et diaconos constitutos esse docet, tum quemadmodum in locum mortuorum episcoporum successores suffiendi sint, præscriptum. Episcopos rite creatos officiaque servantes non esse removendos. Claudium, Ephebum, Valerium, Vitonem, Fortunatum, nuntios suos, brevi remitti cupit.

INDEX CAPITUM.

- CAPP. I et II. Post salutationem, cur tardius litteris Corinthiorum rescribat exponit, simulque eorum elogium exorditur: laudat ipsorum fidem, pietatem, hospitalitatem et εὐταξίαν, quæ ante natum schisma floruerint.
- III. Seditione oborta ex invidia et æmulatione, tristem Corinthiæ Ecclesiæ statum describit.
- IV, V, VI. Quanta mala ex hoc fonte profluxerint, exemplis vetustis et recentioribus confirmat.
- VII, VIII. Ad pœnitentiam Corinthios hortatur, cuius gratiam toti mundo oblatam docet.
- IX, X. Sanctorum exempla ipsis imitanda proponit, obedientiæ in primis et hospitalitatis Abraham.
- XI, XII. Lot ac Rahab hospitalitatem, pietatem fidemque commemorat.
- XIII. Humilitatem commendat.
- XIV. Seditionis auctores deserendos suadet.
- XV. Adhærendum iis qui pacem colunt, non qui fingunt, inculcat.
- XVI, XVII, XVIII. Rursus ad humilitatem sectandam eos pertrahere studet, Christi, Abraham ac David exemplis propositis.
- XIX, XX. Deum pacis et concordie amantem esse, argumentis ex rebus creatis desumptis probat.
- XXI. A Dei bonitate et omni-præsentia, Christianorum erga unumquemque officia demonstrat.

VARIORUM NOTÆ.

(79) Eam ob causam Irenæus, lib. III, c. 3, ab Ecclesia quæ est Romæ scriptam dicit, licet cæteri Clementem ejus scriptorem fuisse sentiant. Maluit autem Clemens Ecclesiæ suæ quam proprio eam nomine inscribere: vel quia tum præules nihil sine Ecclesiæ suæ consilio agere solerent, ut Cyprianus de se nominatim epist. 5, ad clerum suum inemoravit his verbis: *Solus rescribere non potui; quando a primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro et consensu plebis, mea privatim sen-*

tentia gerere; vel etiam ne proprias partes tueri videretur, si ubi restauranda erat apud Corinthios ecclesiasticis viris competens dignitas atque reverentia, aut ipse solus, aut cum eo clerus sine plebe Ecclesiam illam alloqueretur. Postulabat præterea recta ratio, ut si quidem prius Corinthii non ad Clementem unum, sed ad Romanos scripserant, Romanorum nomine Clemens, non proprio rescriberet.

COUST.

XXII. Quæ sane officia, fide quæ est in Christo, A confirmari ostendit.

XXIII. Non ambigendum quin voluntas Dei perficienda sit, declarat.

XXIV. Transit ad alterum Epistolæ caput de Resurrectione, cuius veritatem nobis Deum ostendere variis argumentis ex naturæ ordine constituto petitis, astruit.

XXV. Phœnicis quamdam resurrectionem proponit.

XXVI. Resurrectionem a sanctis creditam evincit.

XXVII. In primis verò istum fidei articulum comprobans ab omnipotentia Dei, qui resurrectionem promissit, quique mentiri non potest.

XXVIII. Iterum hortatur Corinthios ad virtutes acquirendas : Denique timendum, cuius iudicium nemo se subducere valet, ostendit.

XXIX. Deum nos peculiariter sibi elegisse.

XXX. Ut pars ac sors Dei, quæ ipsum deceant sectemur.

XXXI. Quæ ratione benedictionem divinam consequamur, exemplo Abraham et Jacob docet.

XXXII. Iusti efficiuntur per fidem.

XXXIII. Nec tamen caritas et bonæ opera sunt derelinquenda, exemplo Dei proposito.

XXXIV. Bona opera fiduciam præstare apud Deum, exemplo angelorum docet.

XXXV. Præmiis excellentiam, beatitudinem æternam, adducit, viamque ad illam consequendam indicat.

XXXVI. Christus quid nobis præstet, luculenter ostendit.

XXXVII. Ut ordinem et stationem quilibet suam observet, membrorum nostri corporis mutua necessitudine proposita, monet.

XXXVIII. Quomodo in Ecclesia alii aliis subijci debeant; et pro diversis divinitus acceptis donis, Deo præstandum sit obsequium, arguit.

XXXIX. Homini non esse unde extollatur, arguit.

XL. Ordo servandus.

XLI. Præsertim in oblationum ritu.

XLII. Ordo ministrorum in Ecclesia a Christo constitutus : episcopi et diaconi ab apostolis ordinati.

XLIII. Moysis exemplum in medium profert, qui contentionem de sacerdotali dignitate ortum sedavit.

XLIV. Apostolorum regulam de creandis episcopis proponit : legitime electos ac recte viventes, de munere suo dejicere nefas.

XLV. Non leguntur justi a justis, sed ab iniquis vexati.

XLVI. Corinthiorum dissensio quam perniciosa.

XLVII. Quam ipsa ignominiosa.

XLVIII. Ut ad fraterni amoris studium cito redeant, hortatur.

XLIX. Charitatis encomium.

L. Quam expetenda sit caritas.

LI. Ad peccati confessionem dissidii auctores allicit : prætere de lapsibus confiteri, quam indurare cor monet.

LII. Confessionem desiderat Deus, nullius rei indignus.

LIII. Quod astruit Moysis exemplo ; ejusque charitatem extollit.

LIV. Generosi animi indoem insinuat, quo schisma penitus excindatur.

LV. Idque gentilium primam, deinde Judith et Esther exemplis confirmat.

LVI. Quomodo delinquentes sint corripiendi : oratio et admonitio mutua persequenda.

LVII. Iterum dissidii auctoribus modestiam et humilitatem inculcat.

LVIII. Precatio ac votum.

LIX. Ut missos cito remittant Corinthii, rescribantque de pace, petit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

CAPUT I.

Ἡ [Ἐκκλη]σία τοῦ Θεοῦ (80) ἡ παροικοῦσα (81)

Ecclesia Dei quæ incolit Romam, Ecclesiæ Dei

VARIORUM NOTÆ.

(80) Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Miseret me doctorum virorum, quod odin catholicæ veritatis, studioque vanæ hæreseos adducti, existimant per hanc superscriptionem adjuvari errorem suum, quo episcopi conquant presbyteros, quia nulla peculiaris vel scribentis mentio, vel cleri Romani prærogativa, vel Corinthiaci presbyterii a plebe discretio appareat, sed omnes ad omnes conferim scribant. (Cfr. Blond. Apol. pro sent. Hieron.) At si recte ex principiis suis voluissent argumentari, concludere oportebat idem jus fuisse laicis ac presbyteris et episcopis ; atque hoc modo deterrimum rerum statum invehere, ἀναπύλας, adversus quam Clemens tota pugnabat epistola. Præclara vero hac ratiocinatione conficietur, ut Paulus, quia scribit Epistolas una c. m. Sosthene, Timotheo, Silvano, et fratribus universis, majorem non obtinuerit quam ultimis Christianorum, in Ecclesiæ regimine, auctoritatem. Cur ergo, rogabis, cum Clemens γυμνῆ κεφαλῇ potuerit litteras dare, maluit latere sub personâ Ecclesiæ? Facilis D responsio: Quoniam totius apostolicæ Ecclesiæ commune votum erat, pacatam cernere Corinthiorum Ecclesiam, a Petro quoque Pauloque fundatam ; ingensque futurum erat Corinthiis incertivum, ipsa Romanorum simul scribentium concordia. Accedit hoc apostolicus mos communicandi quæ gerebantur, cum tota Ecclesia, qui et diu duravit, et ordinem hierarchicum non infringit. Unde S. Cyprianus, fortissimus apicis episcopalis propugnator, ita clerum suum alloquitur, epist. 5 : Ad id verò quod scripserunt mihi con-presbyteri nostri Donatus et Fortunatus, Novu-

tus et Gordius, solus rescribere nihil potui ; quando a primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro, et sine consensu plebis, mea privatim sententia gerere. Sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis, quæ vel gesta sunt, vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus. COTELERIUS. — Ἡ Ἐκκλησία. Recitissime statuit erud. Junius veteres primitivæ Ecclesiæ scriptores, etc., quæ vide initio Προσημειώτως (Supra, col. 45). At non solum singulares persone et Ecclesiarum præfecti, sed tota Ecclesiarum universitas hoc ipsum præstabat. Sic Smyrnenis Ecclesia ad illam, quæ in Ponto erat, litteras dedit, quarum maximam partem legere est apud Eusebium, Hist. lib. iv, c. 14, et eas totas, si non per interpolationes plus quam totas, ex editione reverendiss. Usserii Armachani. Sic etiam Ecclesiæ Viennæ et Lugduni Galliarum epistola, apud eundem Eusebium, occurrit. Adeo non singularis exempli res est præsentis epistolæ formula, Ecclesiæ Romanæ nomine perscriptæ. Quia et observandum, instituti hujus causas non adeo a fraterna illa charitate et animarum zelo, quibus olim Christianorum mentes incaluerunt, quam ex regiminis ecclesiastici et indivi-

(81) Παροικοῦσα. Vertendum utrobique peregrinatur Romæ et Corinthi peregrinatur, ut variis exemplis ostendit vir magnus Henricus Valesius, in limine notarum ad Historiam ecclesiasticam Eusebii. P. COLONZSIUS. Sic verterat Patr. Junius, quem temere correxit J. B. Cotelerius.

quæ incolit Corinthum, vocatis, sanctificatis in vo-

A [Ῥώμην], τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροι-
κούςῃ (82) Κόρινθον, κλητοῖς, ἡγ[ασμέν]οις ἐν

VARIORUM NOTÆ.

duæ unitatis, quæ fideles universos conjunxerat, vi et necessitate esse repetendas. Quisquis enim Ecclesiæ cuiusvis membrum audiebat, aliis quibuscunque prolinus adnoctebatur; et qui ab aliqua meruerat ejici, ab universis utique extorris habebatur. Unde, referente Tertulliano, *De præscr. adversus hæres.* : Tot ac tantæ Ecclesiæ una est illi ab apostolis prima, ex qua omnes; sic omnes prima et omnes apostolicæ, dum unam probant unitatem. *Communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contestatio hospitalitatis : quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio.* Cujus viri, prærupta licet, valida sensa verbis, ut solet, magis Romanis effert Cyprianus, *Lib. de unitate Ecclesiæ : Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur;* et Optatus Milevitanus, lib II : *Totus orbis commercio formatarum in una communione societate concordat.* Hinc S. Ignatius ad Smyrnæos, Ephesios, Magnesios, Philadelphicos, Trallesios et Romanos epistolas scripsit; Polycarpus ad Philippenses; Dionysius ad Lacedæmonios, Athenienses, Nicomedienenses, Cretenses, Ponticos et Romanos; Cyprianus ad clerum Romanum; clericum et plebem Hispaniarum, ad Numidas, Thybaitanos, Furnitanos et Assuritanos; ut non ad sequioris sæculi scriptores descendam. Hinc etiam epistolæ synodice, fidei, quam quisque episcopus profitebatur, indices, ortum duxere. Quæ quidem mittebantur, non obsequii causa, ad sedem Romanam, sed ad omnes undique ex æquo Ecclesias; cui muneri minime eximebatur ipse pontifex Romanus, testante Gelasio primo, qui ait : *Mos est Romanæ Ecclesiæ sacerdote noviter constituto, formam fidei suæ ad sanctas Ecclesias prorogare.* Unde epist. 1 et 2, habetur fidei ejus confessio universis Dardanias episcopis, et aliis. Quod ipsum cum ab eo poscebat Euphemius Constantinop. respondet Gelasius : *Fuit quondam ecclesiastica hæc regula, apud patres nostros, quibus una catholica, apostolicaque communio ab omni prævaricatorum libera pollutione constabat.* Ep. 9. Idem Gregorium Magnum præstitisse affirmat Joannes Diaconus in ejus Vita, quam epistolam videre est in Operibus quæ exstant, ep. 24. Imo vero nec vel ipsi hæresiarchæ huic officio defuere, sed licet ab Ecclesia se ultro dividerent, eidem tamen adherere, ambitione satis præpostera usque affectabant. Ex Socrate, Theodorilo et aliis discimus, quanto studio Arianarum partium antesignani, scriptis undique epistolis, synodisque congregatis, Ecclesiis s. commendabant. Quin Montanus id satagebat et tantum non obtinuit, ut a Zephyrino pont. Romano, ipse una cum prophetis suis admitteretur, si Tertulliano, *Lib. cont. Prax.* in sua causa fides est. Ita et Marcion, teste Epiphonio, a patre suo Siuopensi episcopo ejectus, eidem Ecclesiæ Romanæ seipsum adjungere diligenter attentabat : quibus rite præstructis, facili ad sequentem epistolam patebit aditus. Nimirum, quando teterrima seditio, illa longe improbius, quæ D. Pauli temporibus gliscebatur, Corinthiorum Ecclesiam direxerat, expectandum erat, ut deinceps pro Ecclesiæ lege et more, cum seditiosi, tum etiam episcopi, per vim et nefas ejecti, nec non ipsa demum Ecclesia male mulctata, querelas et ἐπιζητήσεις suas, quarum mentio statim sequitur, interponerent, responsuque omnes et singuli ferrent, non ab episcopo tantum, sed, quod hic factum videmus, ab ipsa etiam Ecclesiæ universitate. De characterē epistolæ istius, non opus est multa dicantur; si quidem licet a Decretalium, quas papæ sequentes imperioso stylo dictarunt, prorsus sit aliena, ἰκανωτάτη γραφή, a S. Irenæo, ab Eusebio

μεγάλη καὶ θαυμασία, ab Hieronymo valde utilis, et *Epist. ad Hebræos consimilis*, et deum a tota Ecclesia publice legi, et tantum non catholica haberi meruit. J. FELLUS.

(82) *Τῇ παροιούσῃ.* Jun. cum edit. omittit τῇ; quem articulum Woll. restituit ex ms. GALLANDI. — *Παροιούσῃ Κόρινθον.* Forte κατοικούσῃ, a vitandam ταυτολεξίαν, cum idem sit κατοικεῖν quod παροικεῖν, ut videre est statim in initio libri Ruth, et alibi apud LXX seniores. Utraque autem vox παρεπίδημην significat, et sæpius pro eadem usurpatur, ac in eadem enuntiatione ad majorem evidentiam, et ἐνέργειαν adhibetur, ut apud psalm. xxviii, 13 : Πάροικος ἐγὼ εἰμι παρὰ σοὶ καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου, et I Pet. II, 11 : Ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπίδημους, etc. Sic vetus etiam inscriptio ex insula Delo nuper allata, in ara ab Atheniensibus, Romanis et aliis peregrinis qui in insula inquilini erant, Apollini consecrata, quam inter marmora regia in hortis Jacobæis videre licet. Quem locum, si vicinam Pinacothecam Bibliothecæ celeberrimæ conjunctam, si numismata antiqua, Græca et Romana, si statuas et signa ex ære et marmore consideres, non immerito Thesaurum antiquitatis, et ταμειῶν instructissimum, nominare potes. Inscriptionem ipsam in gratiam eorum, qui ejusmodi studiis delectantur, non abs re forte erit attexere, in qua literas vetustate abrasas, nos supplēvimus :

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΝΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥΑΧΑΡΝΕΑ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΝΔΗΛΟΥΓΕΝΟΜΕΝΟΝ
ΑΘΗΝΑΙΩΝ
ΚΑΙΡΩΜΑΙΩΝΚΑΙΤΩΝΑΛΛΩΝΖΕΝΩΝ
ΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΕΣΚΑΙΠΑΡΕΠΙΔΗΜΟΥΝΤΕΣΕΝ
ΔΗΛΩ
ΑΡΕΤΗΣΕΝΕΚΕΝΚΑΙΚΑΛΟΚΑΓΑΘΙΑΣΚΑΙΤΗΣ
ΠΡΟΣΤΟΥΣ
ΘΕΟΥΣΕΥΣΕΒΕΙΑΣΑΝΕΘΗΚΑΝΑΠΟΛΛΩΝ

Nascentis autem Ecclesiæ statum, quæ sub imperatoribus ethnicis, et ut plurimum persecutoribus, nullibi stabilem et permanentem locum possideret, sed (sicut olim patriarchæ in tentoriis, et populus Israeliticus in eremo sub pellibus) patriam cælestem anhelans, vitam in terris vagam ac dubiam, tanquam hospes et peregrina transigeret, voces hæc appositissimæ, παροικεῖν et κατοικεῖν, graphice depingunt, et nobis ob oculos ponunt. Longum esset per singulos Patres ire, et loca ex illis cumulare, quibus humanæ vitæ, quam παροικίαν vocant, τὸ ὀλιγοχρόνιον, et Ecclesiæ instabilem sortem promiscue his vocibus, denotant; epistola ad Diognetum plane aurea, sic loquitur : Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη, πατρίς ἐστὶν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρίς, ξένη, etc. JUSTINUS. — Negari minime debet παροικεῖν idem sæpissime esse ac παρεπίδημην, et proinde versionem doctiss. Junii recte esse institutam; præsertim cum is nascentis Ecclesiæ status, ut sub inpp. ethnicis et plurimum persecutoribus nullibi stabilem et permanentem possideret locum, sed patriam cælestem anhelans, vitam in terris vagam et dubiam, tanquam hospes et peregrina transigeret. Πατρίδας ἔχουσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη, πατρίς ἐστὶν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρίς, ξένη, ut ait Justinus ad Diognetum. Interea tamen advertere licebit παροικούς, non modo inquilinos et hospites, sed in vicinia habitantes cives et indigenas a probatissimis auctoribus passim dici; et non tantum continentia ædificia, sed pomærium et universam quaqua patet

Θαλήματι Θεοῦ, διὰ τοῦ [Κυρίου ἡμῶν] Ἰησοῦ Χριστοῦ · [χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ παντο- [κράτο]ρος Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυν- θεῖη.

[Διὰ τὰς] αἰφνίδιους (83) καὶ ἐπαλλήλους⁸⁴ [τὰς γε- νομ]ένας ἡμῖν συμφορὰς (84) καὶ [περι]πτώσεις, ἀδελφοί, βράδειον (86) [γυωρ]ίζομεν (87) ἐπιστροφῆν πεποι[κέν]αι (88) περὶ τῶν ἐπιζητουμένων [παρ'] ὑμῖν πραγμάτων, ἀγαπητοί (89), τῆς τε ἀλλοτριᾶς

⁸³ F. ἰδίως καὶ ἐπαλλήλους.

VARIORUM NOTÆ.

suburbicariam regionem, et, ut Theophili Antecessoris verbis utar, πάντα τοὺς ὑπὸ τὴν πόλιν ἀγρούς urbibus accenseri; quodque ad rem præsentem in primis spectat, in manifesto est, minores Ecclesias familiam atque nomen a matricibus ducere. Unde Epistola D. Pauli, quæ ad Corinthios inscribitur, omnibus totius Achaïæ Ecclesiis, teste ipso Apostolo, mittebatur; nimirum τοὺς ἀγροὺς τοὺς οὖσιν ἐν ᾧ τῇ Ἁχαΐᾳ. II Cor. I. Insuper collecta Hierosolyma mittenda I Cor. xvi. 4, et II Cor. viii. 9, ad totam Achaïam pertinuit, quod constare poterit ex Rom. xv. 26; II Cor. ix. 2. Qui demum Corinthios irrigasse I Cor. iii. 6, totam Achaïam perlustrasse fertur Act. xviii. 27. Pari ratione cum Smyrnensis Ecclesia, apud Eusebium lib. iv. cap. 14, Epistolam suam inscribit τὰς κατὰ Πόντον παροικίας, et ibidem Dionysius, τῆς ἐν Κορίνθῳ παροικίας, Philippus τῆς Γορτυναίων παροικίας, episcopi perhibentur; ut ubique regiones omnes istis matricibus Ecclesiis, et eidem episcopi curæ subjectæ intelligendæ veniant. Priscis siquidem temporibus, idem fere erat paræcia, quod nunc diæcesis diceretur. Sic can. 18 concil. Anycrani: Εἰ τινες ἐπίσκοποι κατασταθέντες, καὶ μὴ δεχθέντες ὑπὸ παροικίας ἐκείνης, εἰς τὴν ὀνομασθήσαν, ἐτέραις βούλοιντο παροικίας εἰσεῖναι καὶ βιάζεσθαι τοὺς καθεστῶτας, καὶ στάσις κινεῖν κατ' αὐτῶν, τοῦτους ἀφορίζεσθαι. Frustra itaque sunt ii, qui ex plurium presbyterorum, hac in epistola ad Christianos Κορίνθον παροικοῦντας mentione, rem hierarchicam concidisse autumant, et presbyteranæ ἰσοτιμίας imaginem et typum exhiberi gloriantur. FELL.

(83) Διὰ τὰς αἰφνίδιους. Ex acriori ms. inspectione sic legit ediditque Wott., c'iusa sententia cum πληθυνθεῖη. Paulo aliter Pearson. Vitio sane laborat Jun. et emid. Imp. lectio. Quorsum enim ista, ἐφ' ὧν ἰδίως καὶ ἐπ' ἀλλήλους, post πληθυνθεῖη subjecta? Plura videsis apud ipsum Wottonem. GALL. — Ἐφ' ὧν ἰδίως. Alludit fortasse ad locum Pauli I Thess. iii. 12: Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι, καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς. Legendum autem arbitror, ἐφ' ὧν ἰδίως. Jun.

(84) Διὰ γενομένας συμφορὰς. Ex hisce verbis colligit Junius verisimile esse hanc epistolam fuisse conscriptam a Clemente in exsilio constituto; sed puto bonæ fidei rem non esse, si quis alieno nomine litteras mitteret, quo tempore constaret eum peregre versari, nec convenire eos posse, quorum verbis se scribere profiteretur. Præterea sollemnis illa legatio, quæ in calce epistolæ recensetur, argumento erit, hæc ab Insula aut Metallo minime fuisse transmissa. Et quidem si anonymo auctori, qui de certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Petri et Pauli scripsit, et in Bibliotheca Arundeliana habetur, fides sit habenda, saltem in illa persecutione, quæ B. Petrum martyrio donavit, præteriebatur Clementis noster et natalium privilegio inviolatus permansit. Ait enim ille: Οὐ στρατιώται παραρχήματα πάντας συλλαβόμενοι, (Christianos) ἐπὶ τὸν τὼν κατα-

stum: gratia vobis et pax ab omnipotente Deo per Jesum Christum multiplicetur.

Propter subitas ac sibi invicem succedentes calamitates et casus adversos qui nobis acciderunt (83), tardius, fratres, nosmetipsos convertisse agnoscimus ad ea quæ fuerunt quæsitæ a vobis, dilecti, et ad seditionem impiam ac detestandam, advenis Deique electis alienam; quam pauci homines insolentes et audaces in tantum recordiæ inflam-

δικῶν ἀγοῦσι τὸπον καὶ τοῦ μὲν Κλήμεντος, ὡς συγγενοῦ Καίσαρος, φειδόνται, Ἡροδῶνα δὲ καὶ Οὐλυμπῶν, σὺν ἑμὰ πλήθει, τῇ τοῦ ἔριφους ὑπάγουσι τομῇ. Πέτρον δὲ τὸν μέγαν τοῦ Κυρίου ἀπόστολον ἀντιστρόφως τῷ σταυρῷ προστηγνύουσιν. Ubi obiter notare est, plerosque, qui Clementis vitam scripsere, succedentium pontificum majestatem ob oculos habentes, eum imperatoria familia ortum somniasse; et quæ de Fabio Clemente consule, atque Flavix Domitillæ viro, retulerat Dio lib. lxxvii, ad nostri decora concessisse. FELL. — Διὰ γενομένας conjungendum eum antecedentibus, quæ ita, ex codice Alexandrino, legenda sunt: Δὲ αἰφνίδιους καὶ ἐπαλλήλους γενομένας ἡμῖν συμφορὰς καὶ περιπτώσεις, non ἐφ' ὧν ἰδίως. Ita legendum vidit Angliæ decus Joan. Pearson. COLON.

(85) Sæviente scilicet Domitiani persecutione, quæ anno Christ 95 cœpit. Quo tempore Romanam Ecclesiam convocare, ut Corinthiorum votis fieret satis, minime liberum erat. Qui calamitates, quas Clemens exsul passus sit, hic commemorari putant, non attendunt eum Romanæ Ecclesiæ nomine scribere, adeoque non privatas, sed sibi cum Ecclesia Romana communes ærumnas enarrare. Coust.

(86) βράδειον. Al. βράδιον; at Cler. et Birr. βραδεῖαν..... ἐπιστροφῆν id est: Seram nos adversionem (animi) fecisse intelligimus. GALL.

(87) Γυωρίζομεν. Jun. δυσολίζομεν: satis incommodè. Cler. δοκῆσομεν, contra ms. fidei. Al. cum Wott. νομίζομεν. At Wetst. in Proleg. ad Nov. Test. Gr. p. 65, γυωρίζομεν pressius ad stylum S. Pauli, quem passim usurpat S. Pater. Hæc lectio probatur Freyo, et Birrio. GALL. — Δυσολίζομεν. Ad suppleendam hæc lacunam, vocem νομίζομεν, nec incommodo sensu, primum substituitimus, sed cum diligentius postea, et oculis accuratioribus exemplar intueremur, et vestigium minutissimum τοῦ ο ante cerneremus, δυσολίζομεν, licet rarus occurrat, reponere non dubitavimus; δυσολίζειν autem Hevychio est, φοβεῖσθαι καὶ ὑποπτέειν. Jun. — Guetius opinatur ad οἶω ὀλομαι, οὕτω ὀλομαι deduci. FELL. Quidquid hic comminiscuntur aut coactum, aut barbarum est. Legendum videtur βραδεῖαν δοκῆσομεν ἐπιστροφῆν πεποιηκέναι περὶ τῶν ἐπιζητουμένων, hoc est, si ita loqui Latine liceret, seram videbimur adversionem fecisse de iis quæ quærebatis. Sensus est, videbimur sero ad animum revocasse. CLER.

(88) Ἐπιστροφῆν πεποιηκέναι. Ἐπιστρέφεσθαι, et ἐπιστροφῆν ποιεῖν est, curare, animadvertere, et animum adhibere, vel adijcere. Præter exempla quæ Stephanus offert, adde, si placet, e Rhodiaca Dionis Chrysostomi locum insignem, non tantum ut vim vocis et proprietatem discas, sed turpe lucrum caveas, quod animi et rationis oculos obæccat, nec justum ab injusto, aut honestum a turpi discernere patitur: Ἄλλ' ἐστὶ αὐτὸ ταῦτο ἡ μοχθηρία, τοῦ κέρδους ἐνεκά καὶ χρείας, μηδενὸς αἰσχροῦ μηδὲ ἀδίκου πράγματος ἐπιστρέφεσθαι, μηδὲ φρονεῖν ποῖον τὸ γινόμενον, ἀλλὰ μόνον εἰ λυσιτελεῖς. Jun.

(89) Ἀγαπητοί. Vox hæc sede sua, et loco tur-

nuarunt, ut venerabile ac illustre, dignumque quod ab omnibus ametur nomen vestrum, magnopere blasphemetur ⁴². Quis enim apud vos diversatus, omni virtute plenam firmamque fidem vestram non probavit? sobriam et mitem in Christo pietatem non est admiratus? magnificentiam qua hospites excipere soletis, non celebravit? perfectam denique certamque cognitionem vestram, non beatam prædicavit? Omnia enim sine personarum acceptione a vobis fiebant, et in Dei legibus ambulabatis, præpositis vestris subditi, et senioribus qui sunt inter vos debitum honorem tribuentes. Junioribus, ut moderata et honesta sectarentur, mandabatis; mulieribus, ut in inculpabili, gravi et casta conscientia omnia peragerent, diligendo viros suos, prout officium postulat, denuntiabatis; utque in obedientiæ canone constitutæ, res domesticas honeste administrarent modestissimeque se gererent, docebatis.

⁴² Clem. Alex., lib. iv Strom., p. 516, hæc citat.

VARIORUM NOTÆ.

bata est, et jungenda procul dubio voci præcedentis paginæ ἀδελφοί, quod a nobis in versione nostra factum est, ut tricæ implicati eloquii, suo ordini et juncturæ redderentur (ut loquitur Hieronymus de phrasi Paulina), et verborum illa, plano magis et expedito stamine decurrerent. Disponere autem apte, et figurare varie, non nisi ῥητόρων καιοί concessum est. Clemens noster nullo colore aut luminia orationis affectat, phrasis ejus simplex, rudis, et plane ἀρρητόρευτος est; sed postea fusius de ejus stylo, et scribendi genere. Jun.

(90) Ἐξοίς. Legit Wolt. cum Cot. aliisque, ἔξυς. Congrua tamen ma. lectio, adeoque retinenda videtur Millio. Nimirum S. Paier schisma exhibere reprehendit, quod sit Christiania, ἔξοίς scilicet se antecessorum fidelium mare, advenis in terra electisque a Deo, maxime abominandum. Tertullianus Apol. cap. 1, alloquens imperii Romani antistites qui religionem Christianam insectabantur: Scit hæc religio se peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos invenire: caterum genus, sedem, spem, gratiam, dignitatem in cælis habere. GALL.

(91) Μιαρός καὶ ἀνόσιον. Quære ex grammaticis, an quatuor epitheta recte uni substantivo apponantur. An vero duo ex glossa? BERNARD.

(92) Εἰς τοσοῦτον ἀνοσίᾳς. Hoc est, tanto furore inflammantur; vel ita inflammantur, ut rem ad tantum furorem adduxerint, ut nomen vestrum summopere vituperetur; hoc est, ut dissidiis vestris infamæ sitis. Nomen hic est existimatio. CLEM.

(93) Ἀξιαγάπητον. Eadem voce utitur cap. 21. Quo sit ut mirer asseveratum a viro πολυμήμονι, Davide Blondello, in præfatione Apologie pro sententia Hieronymi p. 40, id nominis nostra in epistola non comparere. Cot.

(94) Τοῖς νόμοις. Clem. Alex. ἐν τοῖς νομίμοις. Quæ genuina lectio, ut ex sect. 50 et 40 liquet. Apud eundem Clementem Strom., lib. 1, Nymphodoros ἐν τρίτῳ νομίμῳ Ἀσίας laudatur, et ἐν νομίμοις βαρβαρικοῖς αἰθι. Quo nomine volumen scripserat Aristoteles, Varroni lib. vi De legibus et Apollonio in Historiis mirabilibus laudatum. COLON. — Græce cum Clemente Alexandr. ἐν τοῖς νομίμοις legendum esse suadet similis phrasis sub Ænem num. 3, ut reddat illis repromissionem... cum servaverint legitima Dei. COUST.

(95) Ὑποτασσομένοις ad σπ. ἀρχαίους cap. 2. Hæc

καὶ ξένοις (90) τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ Θεοῦ, μιὰς καὶ ἀνοσίᾳς (91) στάσεως, ἣν ὀλίγα πρόσωπα προσητῆ καὶ αὐθάδη ὑπάρχοντα, εἰς τοσοῦτον ἀπονοίας (92) ἐξέκαυσαν, ὥστε τὸ σεμνὸν καὶ περιβόητον, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀξιαγάπητον (93), ἔνομα ὑμῶν, μέγας βλασφημηθῆναι. Τίς γὰρ παραπιθμησας πρὸς ὑμᾶς, τὴν πανάρετον καὶ βεβαίαν ὑμῶν πίστιν οὐκ ἰδοκίμασεν; τὴν τε σώφρονα καὶ ἐπιεικῆ ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν οὐκ ἐθαύμασεν; καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς φιλοξενίας ὑμῶν ἦθος οὐκ ἐκήρυξεν; καὶ τὴν τελείαν ἀσφαλῆ γῶσιν οὐκ ἐμακάρισεν; ἀπροσωπολήπτως γὰρ πάντα ἐποιεῖτε, καὶ τοῖς νόμοις (94) τοῦ Θεοῦ ἑπορεύσθε, ὑποτασσομένοι (95) τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ τιμὴν τὴν καθήκουσαν ἀπονέμοντες τοῖς παρ' ὑμῖν πρεσβυτέροις· νέους τε μέτρια καὶ σεμνὰ νοεῖν ἐπατρέπετε (96) γυναῖξιν τε ἐν ἀμώμῳ καὶ σεμνῇ καὶ ἀγνῇ συνειδήσει πάντα ἐπιτελεῖν παρηγγέλλετε, στεργούσας καθήκοντως τοὺς ἀνδρας ἑαυτῶν· ἐν τε τῷ κανόνι τῆς ὑποταγῆς ὑπαρχούσας, τὰ κατὰ τὸν οἶκον σεμνῶς οἰκουρεῖν (97) διδάσκατε, πάνυ σωφρονούσας.

facia ex Paulinis, atque extra tempus suum, ad loquuntur grammatici. BERNARD.

(96) Σεμνὰ νοεῖν ἐπατρέπετε. Forte προτρέπετε, vel ἐπατρέπετε aut ἐξετρέφετε potius, quod idem est cum ἀνετρέπετε, hoc est, a teneris instituebatis, et imbuebatis. Jun.

(97) Οἰκουρεῖν. Pro οἰκουρεῖν, legendum monuit οἰκουρεῖν Dominus Boisius, canonicus Eliensis, vir emendatus et gravis, et in hoc litterarum genere, quod ipsius eruditissime notæ in Chrysostomus testantur, longe versatissimus, cujus industria in hoc opere non leviter nos adjuvos esse profiteamur. Cum enim in apographum nostrum casu incidisset, in quo præter lacunas suppletas, nullæ tum emendationes nostræ, sed exemplar προτύπων fide optima, etiam cum omnibus fugis et nævis expressum, quos nos postea emaculandos, et per otium abstergendos proposueramus, temperare sibi non potuit, quin varia observaret: pro quibus ut illi, licet de facie adhuc ignoto, gratias agimus maximas; ita alios latere nolumus, per quos vel minimum proficimus. Verum huic loco αὐτουρεῖν convenientius esse arbitramur, siquidem addit auctor, τὰ κατὰ τὸν οἶκον. In muliere enim ἀνδραῖς, qualem Salomon postremo Proverbiorum describit, non tantum requiritur, ut domi se contineat, et raro in publicum prodeat; quam Apostolus ad Titum 11, 5, οἰκουρὴν ἀγαθὴν vocat, et Clemens Alexandrinus 11 Strom. elegantissime exprimit: Ἡτὶς φυλαττομένη, τὰς πολλὰς τῆς οἰκίας ἐξόδους ἀποκλείει ὡς οἶόν τε αὐτῆς πρὸς τοὺς οὐ προσήκοντας προσέφως, προυργαίτερον τιθεμένη τῆς ἀκαίρου φλυαρίας τὴν οἰκουρῆαν: verum etiam, ut sedula sit iustar apis oportet, nec ἀργὸν τὴν χεῖρα ἔχειν, sed τῷ ἀνδρὶ ἐνεργεῖν εἰς ἀγαθὰ πάντα τὸν βίον, ut est, apud regum sapientissimum, ibidem. Unde idem Clemens in Pædagogii lib. 111: Ἡ δὲ αὐτοργία ταῖς γυναῖξιν μάλιστα τὸ γνήσιον ἐπιφέρει κάλλος, γυμνάζουσα τὰ σώματα αὐτῶν, καὶ σφᾶς αὐτὰς δι' αὐτῶν κοσμοῦσα· οὐ τὸν ὑπ' ἄλλων πεποιημένον προσφέρουσα κόσμον ἀκοσμον, καὶ ἀνελεύθερον καὶ ἐταιρικόν, ἀλλὰ τὸν ἐκάστης σώφρονος γυναῖκος διὰ τῶν χειρῶν αὐτῆς, ὅποτε χρήσῃ μάλιστα, ἀρχομένη καὶ ἐξυφαινόμενον. Et supra ejusdem libri cap. 40, τῆς γυναῖκεως αὐτοργίας varias species enumerat, ταλασουργίαν, scil. ἰσουργίαν, etc., ad quæ te remittimus. Id. — Non satis Christianiæ matris in οἰκουρεῖν, domum cu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

A

CAPUT II.

Πάντες τε ἐταπεινοφρονεῖτε (98), μηδὲν ἀλαζονεύμενοι, ὑποτασσόμενοι μᾶλλον ἢ ὑποτάσσοντες, ἡδίων (99) δίδόντες (100) ἢ λαμβάνοντες· τοῖς ἐφοδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρκούμενοι (1), καὶ προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς (2), ἑστερνισμένοι (3) ἢτε τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ (4) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν. Οὕτως εἰρήνη βαθεῖα καὶ λιπαρὰ ἐδόδοτο πᾶσιν, καὶ ἀκέραιος πόθος εἰς ἀγαθοποιεῖαν, καὶ πλήρης Πνεύματος ἀγίου ἔκχυσις ἐπὶ πάντας ἐγένετο· μισοὶ τε ὄσια βουλῆς ἐν ἀγαθῇ προθυμίᾳ μετ' εὐσεβοῦς παιδείας ἐξαιτῶνται τὰς χεῖρας ὁμῶν πρὸς τὸν παντοκράτορα Θεόν, ἱκατεύοντες αὐτὸν ὡς γενέ-

Omnes autem humili animo eratis, nullatenus superbientes, magis subjecti quam subjicientes, dantes libentius quam accipientes. Dei viatico contenti; verbaque ejus diligenter attendentes, dilatati eratis in visceribus; ejusque passiones (5) vobis prae oculis erant. Sic alta et abundanti pace frueutes, inexplebile benefaciendi desiderium omnes tenebat, plenaque Spiritus sancti super omnes effusio erat: sancta quoque voluntate referti, bono atque alacri animo cum pia fiducia manus vestras extendebatis ad omnipotentem Deum, ei supplicantes ut propitius esset, si quid inviti peccassetis.

1 I Pet. v, 5. 2 Act. xx, 35. 3 Heb. viii, 12; II Mochab. vii, 37.

VARIORUM NOTÆ.

rare, nisi fortis illius matrisfamilias adinstar, quam Salomon Prov. ul. describit, manum operi admoveat. Recte Janius cum temperantia administrare, rectius fortasse, decore, aut cum matronali gravitate administrare diceretur. FELL.

(98) Πάντες ἐταπεινοφρονεῖτε. Ad locum I Petr. v, 5, respexit hic Clementis nostrum arbitror, πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι τὴν ταπεινοφροσύνην ἐπιμελῶσασθε. Unde infra ἐνδυσάμεθα τὴν ὁμῶν ταπεινοφροσύνην, et passim in hac epistola Corinthios ut humilitate se ornent, et humilitatem cum concordia induant, hortatur: quæ cæterarum virtutum merito a Basilio θεσαυροφυλάκιον vocatur, et a Chrysostomo, μήτηρ, καὶ ρίζα, καὶ τροφὸς, καὶ ὑπόθεσις, καὶ σύνδεσμος τῶν ἀγαθῶν. JUN.

(99) Ἠδίων. Pro μᾶλλον quod habet Jun. cum e. iitt. Woll. ἡδίων ex ms. restituit. Sic legit et Gradius. Sic quoque Millius in Prolegom. ad N. T. n. 140. Lectio sane propior ad Act. xx, 35. GALL.

(100) Ἠδίων δίδόντες. Alludit ad locum Act. xx, 35: Μακάριόν ἐστι δίδοναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. De quo loco Josephus, scriptor Christianus (quem ex codice msto, Cantabrigiensi descriptum habemus) in Ἰστορικῶν suorum, quæstione 121, sic habet: Τίνας εἰσὶν αἱ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων μαρτυρίαι παραγενόμεναι, ὧν τὰς γραφὰς οὐκ ἔχομεν; Μαθαίως φησι ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς ἐξ Αἰγύπτου ἀνάδου, εἰς τὴν Ναζαρεθ μετὰ τοῦ Κυρίου. Ἐβίων δὲ φησὶ τὴν Ναζαρεθ, ἵνα πληρωθῇ τὸ γερμανικόν· ὅτι Ναζαρεθὸς κληθήσεται. Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους φησι· Διὸ λέγει· Ἐστραί αὐ καυθύνων, καὶ ἐκπαύοντι σοὶ ὁ Χριστὸς· καὶ πάλιν γέγραπται· Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ἄσσαν, ὁ δεύτερος εἰς πνεῦμα ἡωποιούων. Καὶ τοῖς ἐν Μιλήτῳ πρεσβυτέρους διαλεγόμενος, φησι· Μνημονεύετε, ὅτι μακάριόν ἐστι δίδοναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. His adiecit, si placet, locum Chrysostomi, quem nos ex Catena Græca in Acta et Epistolas canonicas eruimus, quæ in Bibliotheca novi collegii hujus Academiæ servatur, et longe alia est ab ea, quæ sub Ōecumenii nomine, in lucem prodiit: Καὶ ποῦ εἶπεν; Ἵως ἀγράμματος παρῶντων αἱ ἀπόστολοι, ἢ ἐξ ὧν ἂν τις συλλογισαίτο ὅτιον. Καὶ γὰρ εἶδετε τὴν παρρησίαν τὴν πρὸς τοὺς κινδύνους, τὴν συμπάθειαν τὴν πρὸς τοὺς ἀργόμενους, τὴν διδασκαλίαν τὴν μετὰ παρρησίας, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν ἀκτῆμοσύνην. Τοῦτο δὲ καὶ ἀκτῆμοσύνης μείζων· εἰ γὰρ ἐκεῖ, Πάλησόν σου, φησι, ὑπάρχοντα, εἰθέλεις τέλειος εἶναι ὄντα πρὸς τὸν μηδὲν λαμβάνειν, καὶ ἑτέροις τρέφει, τί τοῦτο ἴσον; Εἰς βαθμὸς, ρίψαι τὰ αὐτοῦ· δεύτερος, ἑαυτῷ ἐπαρκεῖν τρίτος, καὶ ἑτέροις τέταρτος, τὸ καὶ κηρύττοντα ἔξουσίαν ἔχοντα λαμβάνειν, μὴ λαμβάνειν ὥστε πάλιν τῶν ἀκτῆμόνων οὗτος βελτίων ἦν. JUN.

(1) Ἐφοδίοις τοῦ Θεοῦ ἀρκούμενοι. Forte doctrinam salutis ex sacris Scripturis haustam intelligit, ut Basilius ad Meletium epist. 56: Ὁφέλιμα δὲ δάγματα, ἢ ἐφοδία πρὸς τὸν ἐνεσῶτα αἰῶνα, καὶ

τὸν μᾶλλοντα. Sic Cyrillus Hieros. catech. 5, vult catechumenos suos fidem in cordibus insculptam habere, καὶ ἐπ' αὐτῆς λέξω μνημονεῦσαι, id est, verba ipsa symboli mente et memoria tenere, καὶ ἐφόδιον ἔχειν ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς. Vel potius τὰ βιωτικὰ ad victum et vestium necessaria τῶν ἐφοδίων nomine intelligenda sunt, ut Paulus I ad Timotheum vi, 8: Ἐχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τοῦτοις ἀρκεσθήσμεθα, et ad Hebræis xiii, 5: Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος, ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. Id.

(2) Προσέχοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐπιμελῶς. F. τοῖς λόγοις. Sequitur locus, cujus sensum ac elegantiam minime assecutus fuit eruditus interpres. ἑστερνισμένοι ἢτε τοῖς σπλάγχνοις. Clementi ἑστερνισμένοι sunt, qui Latinis pectorosi, homines lati capacisque pectoris. Respexit autem dubio procul ad verba Apostoli II ad Corinthios vi, 11: Ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται. Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν, στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ἡμῶν· τὴν δὲ αὐτῆν ἀντιμισθίαν (ὡς τέκνοις λέγω), πλατύνθητε καὶ ὁμῶς. Cor nostrum dilatatum est. Non angustiamini in vobis: angustiamini autem in visceribus vestris. Eandem autem habentes remunerationem (tanquam filiis dico), dilatamini et vos. Quæ circa suspicari quis possit, particulam ἐν e Clementino textu excidisse. Cor. — Προσέχοντες τοὺς λόγους. Totus hic locus corruptus, et sic forte restituendus, προσέχοντες τοῖς λόγοις (licet προσέχειν cum quarto casu hoc sensu interdum junctum reperitur, ut Isaïæ cap. primo bis: Προσέχετε νόμον Θεοῦ, et χριστὴν γερῶν οὐ προσέχοντες) αὐτοῦ ἐπιμελῶς; οἱ ἐνεστερνισμένοι ἦσαν τοῖς σπλάγχνοις, καὶ τὰ μαθήματα αὐτῶν (id est documenta, vel magisteria, ut Cypriani verbo utar) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν. JUN.

(3) Ἐστερνισμένοι... τοῖς. Al. ἐνεστερνισμένοι. Cot. ἑστερνισμένοι... ἐν τοῖς. Vid. II Cor. vi, 12. GALL: — Ἐστερνισμένοι. Ad hæc Clementis verba alludere videtur Constitutionum apostolicarum consarcinator in Proœnio Operis, cum ait: Ἐνεστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ, ut monuit rev. Pearson, pro Ignatii epistolis, p. 63. COLOM.

(4) Καὶ τὰ παθήματα αὐτοῦ (supple ex præcedentibus Θεοῦ) ἦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμῶν. Præteritisse videtur ista conspectum oculatissimi critici Photii: cujus judicium e Bibliothecæ codice 126, petiunt, habes hic in testimonio veterum. Cor.

(5) Cujus scilicet viatico contentos eos proxime dixit. Ita, ut observavit Cotelerius, passiones Christi Clemens passiones Dei nuncupare non dubitat: quod Photium fugit; alioquin cod. 126 minime notasset id forte nonnullos in hac epistola reprehensuros esse, quod Clemens Christum appellans nequaquam sublimiores et convenientes Deo voces adhibuerit. Tantum observat nullas ei excidisse, quæ divinæ illius naturæ adversentur. Ex hoc au-

Inu nocturne solliciti eratis pro universa fraternitate, ut numerus electorum Dei cum misericordia et conscientia salvaretur. Sinceri et simplices eratis, atque injuriarum invicem acceptarum immemores. Omnis dissensio omnisque scissura vobis abominationi erat: proximorum delicta lugebatis: illorum defectus, vestros censetis; benefacti nullius poenitebat vos, ad omne bonum opus parati ⁴⁰. Veneranda et virtutum omnium referta conversatione ornati, omnia in timore ejus peragebatis: mandata et precepta Domini in tabulis cordis vestri scripta erant ⁴⁰.

Aσθαι (6), εἰ τι ἀκοντες ἡμάρτετε. Ἄγων ἦν ὑμῖν ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ὑπὲρ πάσης τῆς ἀδελφότητος (7), τὸ σώζεσθαι μετ' ἑλπίδος καὶ συνειδήσεως (8) τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ. Εἰλικρινεῖς καὶ ἀκέραιοι ἦτε, καὶ ἀναμνηστικοὶ (9) εἰς ἀλλήλους. Πᾶσα στάσις, καὶ πᾶν σχίσμα βδελυκτὸν ὑμῖν· ἐπὶ τοῖς παραπτώμασι τοῖς πλησίον ⁴¹ ἐπενθεῖτε· τὰ ὑστερήματα αὐτῶν ἴδια ἐκρίνετε· ἀμεταμέλητοι ἦτε ἐπὶ πάσῃ ἀγαθοποιίᾳ, ἔτοιμοι εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Τῇ παναρέτῳ καὶ σεβασμίῳ πολιτείᾳ κεκοσμημένοι, πάντα ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ ἐπιτελεῖτε· τὰ προστάγματα καὶ τὰ δικαιώματα (10) τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὰ πλάτη τῆς καρδίας (11) ὑμῶν ἐγγράπτω.

⁴⁰ F. τῶν vel πλησίον. ⁴¹ Tit. iii, 1. ⁴² Prov. vii, 3.

VARIORUM NOTÆ.

tem loco aperte prævertitur ac perimitur hæresis Nestoriana. **C**oust.

(6) Ἰλιως. Wott. videtur vox satis apta τῷ γενέσθαι, animo propitio; al. maluit ἰλιων. **G**ALL.

(7) Ὑπὲρ πάσης τῆς ἀδελφότητος. Sic I Petr. ii, 17: Τὴν ἀδελφότητα ἀγαπάτε. Sub lege olim, non tantum qui eisdem parentibus erant prognati, sed qui ejusdem tribus, qui eorumdem sacrorum, et ejusdem verbi participes erant, fratres vocabantur, ut Barnabas [immo Clemens Alex. ipse] apud Clementem Alex. ii Strom.: Ὁ νόμος ἀπαγορεύει ἀδελφῶν δανεῖξιν, ἀδελφῶν ὀνομάζων, οὐ μόνον τὸν ἐκ τῶν αὐτῶν φωντα γονέων, ἀλλὰ καὶ ὅς ἂν ὁμόφυλος ἢ ὁμογνώμων τε, καὶ τοῦ αὐτοῦ λόγου κεκοινωνηκίως. Sic in primitiva Ecclesia, cum Christiani animo animaque inter se miscerentur, et omnia præter uxores indiscrimata haberent, ut loquitur Tertullianus, fratres propter hanc πρὸς ἀλλήλους φιλοστοργίαν καὶ ἀγάπην dicebantur et habebantur, præcipue vero quia unum Patrem Deum (ut idem Tertullianus in *Apologetico*) agnoscerent, unum spiritum sanctitatis haberent, et de ejusdem ignorantie utero ad unam veritatis lucem expavissent. Sic Chrys. hom. 25. in epist. ad Heb. exponens v. ii, 5, primæ ad Cor.: Ἀδελφὸν ἐνταῦθα λέγων πάντα τὸν πιστὸν ἀπλῶς, οὐ τὸν μονάζοντα· τί γὰρ ἐστὶ τὸ ποιοῦν τὴν ἀδελφότητα; τὸ λουτρὸν τῆς βαπτιστικῆς, τὸ δυναθῆναι καλεῖσθαι Πατέρα τὸν Θεόν, ὥστε ὁ μὲν κατηγορούμενος κἂν μοναχὸς ἦ, οὐκ ἀδελφός, ὁ δὲ πιστὸς κἂν κοσμικὸς ἦ, ἀδελφός ἐστίν· εἰ τις, φησὶν, ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος· οὐδὲ γὰρ ἴχνος τότε μονάζοντος ἦν, ἀλλὰ πάντα πρὸς κοσμικὸς διελέγετο ὁ μακάριος Παῦλος. Hinc apud Cyprianum, fratrum et fraternitatis frequentissima mentio, et toties in epistolarum sine, illud repetitum: *Fraternitatem universam meo nomine salutate*, et, *Fraternitatem, quæ vobiscum est, nullam a me salutate*. O tempora vere aurea, et mores Christo, ac sacrosancto ejus nomine dignissimos! cum unanimitas in Ecclesia floureret, et populus omnis Christianus in solidam corporis unitatem artissimæ concordie glutino copularetur. Longe aliter in his novissimis diebus, et mundi senio (quod deslere facilius est, quam corrigere) cum jurgiis et contentionibus in religione, quam vinculo pacis esse oporteret. Christi tunica inconsutis et individua, in varias partes scinditur, et corpus ejus mysticum dissidio compaginis separatur (ut loquitur Cyprianus) ac divulsis laceratione visceribus in frusta discerpitur. Fraternitas omnis hodie extincta est, unanimitas primæva non tantum diminuta, de quo Cyprianus suis temporibus queritur, sed e medio penitus sublata esse videtur. *Dii meliora piis!* Jun.

(8) Συνειδήσεως. Al. συνδέσεως, vel συνευδοκίσεως. Ms. adhaereo cum Wott. Sed verterem potius, *unanimi co. sensu*. Enque videtur fuisse S. Pa-

tris sententia, quo iterum schisma retunderet. Ipsemet sane Cot. infra cap. 34, τῇ συνειδήσει, *communi consensu*, est interpretatus. **G**ALL.

(9) Ἀναμνηστικοὶ. Ms. lectionem mendosam Wott. cum aliis sic emendat, ἀμνηστικοὶ. Malleum cum Birr. *παναμνηστικοὶ*, id est: *Omnis inter vos offensæ immemores*. Vel: *Nullius omnino invicem injuriæ memores*. Delectatur certe hujuscemodi compositis S. Pater. Sic mox hic: Τῇ παναρέτῳ... πολιτείᾳ cap. 33, τῷ παμμεγεθεστάτῳ αὐτοῦ κράτει, et post pauca, τὸ ἐξοχωτάτων καὶ παμμέγεθες κατὰ διάνοιαν cap. 35. ὁ πανάγιος cap. 45, τῷ παναρέτῳ ὀνόματι αὐτοῦ cap. 57, ἡ πανάρετος σοφία, etc. **I**DEM.

(10) Καὶ τὰ δικαιώματα. Hæc verosa quæ desunt editt. restituit ex ms. Wott. Ea quoque legebat in suo exemplari Bois. Sic enim ille, in notis ad h. 1. *Malim ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, ut deinde lin. seq. pro τὰ δικαιώματα τοῦ Κυρίου, scribatur τὰ δικαιώματα αὐτοῦ*. Quin et illa legit Jun. ut patet ex ejus versione, ubi sic: *Mandata et præcepta Domini*. **I**v.

(11) Ἐπὶ τὰ πλάτη τῆς καρδίας. Sic Proverb. vii, 3: Ἐπιγραφὸν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας σου, hoc est ἐπὶ τοῦ στήθους· verum ego Clementem nostrum respexisse potius arbitror, ad tabulas lapideas, in quibus digito Dei leges insculpebantur, et ad locum Apostoli II ad Cor. iii, 3: Οὐκ ἐν πλατῆ λίθινοις, ἀλλ' ἐν πλατῆ καρδίας σαρκίνοις. Et Jeremias xxxviii (Vulg. xxxi), 33, quem locum Paulus ad Hebraeos his laudat: Διδοὺς δῶσα νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτούς. Sic Cyrillus Alex., ut est in Catena in Psalmos, collector Niceta, quam nos ms. habemus, ad vers. 41 psal. cxviii: Ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἐκρύψα τὰ λόγια σου, τοῦτέστιν ἐν τῷ ταμίῳ τῆς ψυχῆς ἀνεξάλειπτον ἐνεκλόαφα τὴν μνήμην τῶν ἐνοικίων σου, ὅπως ἀεὶ ταύτας ὀρών καὶ μνημονεύων μὴ ἀμάρτω σοι. Ubi rationem reddit, cur Domini præcepta in intimis cordium nostrorum penetralibus recondi debeant, et similitudine elegantissima a thesauris, et pretiosis χειρῆλοις petitâ, illustrat. Sic Cyrillus Hieros. catech. 5, de fidei dogmate: Ἐν ὀλίγοις τοῖς στίχοις τὸ πᾶν δόγμα τῆς πίστεως περιλαμβάνομεν, ὅπου καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως μνημονεύσαι ὑμᾶς βούλομαι, καὶ παρ' ἑαυτοῖς μετὰ πάσης σπουδῆς ἀπαγγεῖλαι, οὐκ εἰς χάριτας ἀπογραφόμενους, ἀλλ' ἐν καρδίᾳ τῇ μνήμῃ στυλογραφούντας, φυλαττομένους ἐν τῷ μελετᾶν· et paulo infra: Βλέπετε οὖν, ἀδελφοί, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς νῦν παραλαμβάνετε, καὶ ἀπογράφασθε αὐτάς εἰς τὸ πλάτος τῆς καρδίας ὑμῶν, ubi ex comparatione superiorum ἐπὶ τὰς πλάκας reponi debere, ad oram libri nostri ante aliquot annos observavimus, atque ita hoc loco apud Clementem legendum esse, non dubium est. **J**UN.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT III.

Πᾶσα δόξα (12) καὶ πλατυσμός (13) ἐδόθη ὑμῖν, καὶ ἐπετελέσθη τὸ γεγραμμένον (14) Ἐψαγεν καὶ ἐπισεν, καὶ ἐπαλατύνθη καὶ ἐπαχύνθη, καὶ ἀπελαλάκτισεν (15) ὁ ἡραπηνός. Ἐκ τούτου ζῆλος καὶ φθόνος (16), καὶ ἔρις, καὶ στάσις, διωγμός καὶ ἀκαταστασία, πόλεμος καὶ αἰχμαλωσία. Οὕτως ἐπηγέρθησαν οἱ ἄτιμοι ἐπὶ τοὺς ἐντίμους, οἱ ἄδοξοι ἐπὶ τοὺς ἐνδόξους, οἱ ἄρρονοι ἐπὶ τοὺς φρονίμους, οἱ νέοι ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους. Διὰ τοῦτο (17) πόρρω ἄπασιν

¹⁰ Deut. xxxii, 15 ¹¹ Isa. iii, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(12) Πᾶσα δόξα. Nuncusque iaudantur Corinthii, et illorum pii, sancti et religiosi mores ipsis ob oculos ponuntur, ut vituperium propter vitia in quæ degenerarunt, acrius illorum animos pungeret. Ἰκανὸν μὲν γὰρ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἡ κατηγορία πληρῆσαι (ut Chrys. in 2 vers. xi cap. primæ ad Corinthios), ὅταν δὲ πρὸς παράθεσιν ἐτέρων κατωρθωκότων καὶ ἐγκωμιαζομένων γίνηται, μείζον ἔχει κέντρον. Transiit autem paulo abruptior est, et majoris evidentiæ causa, quædam addi posse videntur, ut Ἄλλα νῦν οἷα ἐξ οἷων, vel tale aliquid. Sed Photius, criticorum pater, in Μυριοβίβλω, hoc multis ante nos sæculis deprehendit, qui in hac genuina, et altera etiam epistola, quæ falso sub Clementis nomine ferebatur, νοήματα quædam causatur ἕρριμμένα πως, καὶ οὐ συνεχῆ τὴν ἀκολουθίαν φυλάττοντα : quare nos nihil mutamus, aut addimus, sed ut excusator fiat Clemens noster, præter ea quæ supra in epistola ad lectorem, de apostolicorum virorum stylo breviter tetigimus, καὶ ἄκρω δακτύλῳ, placet hic quædam de phrasi et caractere illorum temporum subtexere ; postea, licet sapientius occasio offeratur, altum silentium promittimus. In Ecclesiâ infantia, veterum Patrum docendi et scribendi ratio, plana, simplex et brevis fuit, non ad delectationem aurium, sed animarum salutem comparata : quippe qui fidem non in εὐρεσιλογίᾳ, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει τῶν θεῶν Γραφῶν poverent, ut loquitur Cyrillus Hieros. catechesi quarta : et auditores haberent, qui, νηπιωδέστερων καὶ γαλακτώδους εἰσαγωγῆς indigerent. Hinc Methodius apud Epiphanium : Τὸ μὲν οὖν παλαιὸν βραχὺ παντελὸς τὸ περὶ ἐξηγητῶν ἦν, φιλοτιμουμένων μὴ τέρπειν, ἀλλὰ ὠφελεῖν τοὺς παρόντας. Sic Greg. Nazianz., orat. 21 : Ἦν ὅτε ἤματις τὰ ἡμέτερα, καὶ καλῶς εἶχεν, ἤνικα τὸ μὲν περιττὸν τοῦτο, καὶ κατεγλωττισμένον τῆς θεολογίας καὶ ἔντεχνον, οὐδὲ πάροδον εἶχεν εἰς τὰς θείας αὐλάς. Hinc Hieronymus de Didymo : Imperitus sermone est, et non scientia, apostolicum virum ex ipso sermone exprimens, tam sensuum nomine, quam simplicitate verborum ; quod et ipse Didymus sub firmè tractatus sui de Spiritu sancto, de seipso fateri non erubescit. Imo et apostoli ἄγριοι, ἀμαθεῖς, ἀγράμματοι καὶ ἀσύνετοι habebantur, ut Chrys. homil. 3, in Epist. priorem ad Corinthios ; et in præfatione sua ad Romanos : Οὐδὲν ἀμαθέστερον Πέτρου, οὐδὲν ἰδιωτικώτερον Παύλου καὶ τοῦτο αὐτὸς ὠμολόγει, καὶ οὐκ ἠσγύνετο λέγων Ἐὶ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει (II Cor. xi, 6). Et in expositione psalmi xlii, ἰδιώτας, ἀσήμενος, ἀπλόιδας, μοναχίτυνας, ἀνυποδέτους, γυμνοὺς et ἰχθύων ἀφωυότερους eosdem vocat. Sic Greg. Nysseus ad illud Psalmistæ, Ἐκ στόματος νηπίων (Psal. viii, 3), ut est in Catena nostra in Psalmos : Ἄλλως καὶ τύπος ἦν τῶν ἀποστόλων καὶ γὰρ οὗτοι ἰδιώται σφόδρα ὄντες καὶ τῶν ἰχθύων αὐτῶν ἀφωυότεροι, τὴν οἰκουμένην ἄπασαν ἐσαγήνευσαν. Sic Theodoretus de curandis Græcorum affectibus sermone 8, de apostolorum scriptis : Τὰ γὰρ δὴ τούτων συγγράμματα ἀπλὰ γὰρ ὄντα, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γυμνωμμένα λαμ-

Omnis honor et latitudo vobis data est, et illud Scripturæ impletum est : Edit et bibit, et dilatatus est et incrassatus, et recalcitravit dilectus ¹⁰. Hinc æmulatio, invidia, contentio, seditio, persecutio, commotio, bellum et captivitas manarunt. Sic vires et inglorii contra honoratos et gloriosos, sic insipientes contra sapientes, et juvenes contra seniores insurrexerunt ¹¹. Hanc ob causam procul absunt iustitia et pax, dum unusquisque Dei timo-

πρότητος καὶ κομψέας, καὶ μὲν δὴ καὶ σμικρὰ καὶ ὀλίγα, πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀξίεραστα. Sic Basilus ad Libanium : Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν, ὦ θαυμάσια, Μωσῆ καὶ Ἠλῆ, καὶ τοῖς οὕτω μακαρίοις ἀνδράσι σύνεσμεν, ἐκ τῆς βαρβάρου φωνῆς διαλεγόμενοις ἡμῖν τὰ ἐκωτῶν, τὰ παρ' ἐκείνων φεγγόμεθα, νοῦν μὲν ἀληθῆ, λέξιν δὲ ἀμαθῆ. Sic Hieronymus in iii cap. ad Ephes. : Nos quætiescunque solacismos, aut tale quid adnotamus, non apostolum pulsamus, ut malevoli criminantur, sed magis apostoli assertores sumus, quod Hebræus ex Hebræis, absque rhetorici nitore sermonis, et verborum compositione, et eloqui venustate, nunquam ad fidem Christi totum mundum transducere voluisset [i. valuisset], nisi evangelizasset eum non in sapientia verbi, sed in virtute Dei ; et ibidem paulo infra : Iste igitur qui solacismos in verbis facit, qui non potest hyperbaton reddere, sententiamque concludere, audacter sibi vindicam sapientiam. Vide ejusdem epistolam ad Algasiam, ubi sensus involutos, eloquium implicatum, et artis grammaticæ imperitiam in Paulo notat, et dictum illud, Esi imperitus sermone, non tamen scientia, non de humilitate, sed de conscientia veritate, ab ipso prolatum esse affirmat. Sed hæc hactenus, et fortasse plura quam par erat. Ib.

(15) Πλατυσμός, ut Cyrillus in Catena nostra in Psalmos interpretatur, est προχμμάτων εὐθυμία [i. εὐθηρία] καὶ εὐρυχωρία. Corinthii enim illis temporibus, ut Chrysost. in argumento prioris ad Corinth. Epistolæ auctor est, urbs magna fuit καὶ πολυάνθρωπος, πλοῦτου καὶ σοφίας ἔνεχεν θαυμαστή, καὶ τῆς Ἑλλάδος τὸ κεφάλαιον. Τὰ γὰρ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων ἀθλίως διέκειτο λοιπὸν, τῆς ἀρχῆς πάλα μεταπεσοῦσης. Ib.

(14) Ἀπελαλάκτισεν. Leg. cum Col. aliisque, ἀπελάκτισεν. GALL. — Ἀπελαλάκτισεν. Reponendum ἀπελάκτισεν, quamvis notissimum sit, inlautes uberibus abstractos, protervos, importunos, querulosque et prorsus implacabiles esse. Hoc autem in loco semel observetur Clementem, in laudandis sacris Scripturis, apostolos imitatum, qui subinde sensa magis quam verba reddebant ; nec id quidem distincte et seorsim, sed permistim et quasi per spicilegium decerptis suffragiis. Nec adeo ab Hebræis fontibus, quam LXX Interpr. profluente minus fortasse limpido, sed magis accommodo, omnibusque exposito hausisse. FELL.

(15) Ἐψαγεν, καὶ ἐπισεν, κατέπλατύνθη, καὶ ἐπαχύνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἡραπηνός. Non multum dissimiliter citat B. Chrysostomus homil. I in Genesim ; sic : Ἐψαγε καὶ ἐπισ, καὶ ἐλιπύνθη, καὶ ἐπαχύνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἡραπηνός. Cot.

(16) Καὶ φθόνος. Sic Wott. ex ms. Ista omittunt editi, quæ tamen agnoscit Junii versio : æmulatio, invidia, contentio. GALL.

(17) Διὰ τοῦτο. Vertimus : Hanc ob causam, procul absunt iustitia et pax, quod unusquisque, etc. Junius : Hinc est quod iustitia procul exulante et pace, unusquisque. Recedimus aliquanto a versione viri doctissimi, ut mens auctoris expressius patra

rem deserit, et in fide ejus cæcutit, neque in institutis præceptorum ejus ambulat, aut vitam Christo dignam degit; sed secundum pravas ipsius concupiscentias incedit, iniquam et impiam invidiam resumendo, per quam et mors in mundum intravit¹⁸.

ἀπαθὴ ἀνεληφότας (19), δι' οὗ καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον.

CAPUT IV.

Sic enim scriptum est: Et factum est post dies, obtulit Cain ex fructibus terræ sacrificium Domino: Abel autem obtulit et ipse de primogenitiis ovium suarum, et de adipibus earum. Et respexit Deus super Abel, et super munera ejus: super Cain autem, et super sacrificia ejus non advertit. Et contristatus est Cain valde, et concidit vultu suo. Et dixit Deus ad Cain: Quare tristis factus es? et quare concidit vultus tuus? Nonne si recte offeras, non autem recte divides, peccasti? Quiesce: ad te conversio ejus, et tu dominaberis ipsius. Et dixit Cain ad Abel fratrem suum: Transeamus in campum. Et factum est dum essent in campo, surrexit Cain super Abel fratrem suum, et occidit eum¹⁹. Videtis, fratres, propter æmulationem et invidiam fratricidium commissum. Propter æmulationem pater noster (24) Jacob²⁰ a facie fratris sui Esau aufugit. Æmulatio efficit, ut Joseph ad mortem usque persecutionem sustineret²¹, et in servitutem addiceretur. Æmulatio Moysen a facie Pharaonis regis Ægypti fugere compulsi, cum popularem suum dicentem audiret: Quis te constituit principem et judicem super nos? nunquid tu vis me occidere, quemadmodum occidisti heri Ægyptium²²? Propter æmulationem (26) Aaron et Maria extra castra segregati habitaverunt²³. Æmulatio Dathan et Abiron vivos ad inferos detruxit²⁴, quod cum Moyse Dei famulo seditione contende-

¹⁸ Sap. II, 24. ¹⁹ Gen. IV, 3-8. ²⁰ Gen. XXVII, 41. ²¹ Gen. XXXVII. ²² Exod. II, 14. ²³ Num. XII, 4. ²⁴ Num. XVI, 33.

VARIORUM NOTÆ.

possit; qui utilissimum hoc effectum contra seculi politico reddidit; pessum ire morum curam, pacemque civilem, contempta prius pietate. FELL.

(18) Τῷ Χριστῷ. Licet probetur hæc lectio Wott, ea tamen displicet Dav. quia ideo sic supplet: τῷ ἐν Χριστῷ, phrasi ab Apostolo passim usurpata. GALL. — καθῆκον τῷ Χριστῷ. Legendum forte Χριστιανῶν, est autem καθῆκον, idem quod προσῆκον, ut Cl. Alex. Pædag. lib. 1, ubi ex Stoicorum schola καθῆκον definit esse τὸ κατορθούμενον κατὰ τὴν τοῦ λόγου ὑπακοήν. JUN.

(19) Ἀνεληφότας. Mallet Wott. Ἐαστον — ἀνεληφότας. At nihil mutandum, ista suadent: Matth. XXVI, 22: Ἦρξαντο λέγειν... Ἐαστος. Act. II, 6: Ἦκουον εἰς Ἐαστος. Et com. 8: Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν Ἐαστος; Sic alibi passim nomen collectivum singulari verbo plurali junctum reperitur. GALL. — Ζῆλον ἄδικον καὶ ἀσεβῆ ἀνεληφότας. Fortasse dicit ἀνεληφότας respectu habito ad seditionem D. Pauli tempore natam; de quo sub epistolæ finem, data opera, disserit; ut sensus sit, illos ad iniquam et impiam æmulationem denuo reversos. Vide I Cor. XI. Ratio insuper habenda particulæ καί, quæ immediate sequitur, οὗ καὶ θάνατος. FELL.

(20) Ἐπίθεν. Ms. ita se habet. Editi. ἐπίθεν. GALL.

(21) Ἀλαρ. Sic ex ms. Wott. Sic et apud LXX.

ἡ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη, ἐν τῷ ἀπολείπειν Ἐαστον τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῇ πίστει αὐτοῦ ἀμβλυωπῆσαι, μηδὲ ἐν τοῖς νομίμοις τῶν προσταγμάτων αὐτοῦ πορεύεσθαι, μηδὲ πολιτεύεσθαι κατὰ τὸ καθῆκον τῷ Χριστῷ (18), ἀλλὰ Ἐαστον βεβίησαι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ τὰς πονηρὰς, ζῆλον ἄδικον καὶ ἀσεβῆ ἀνεληφότας (19), δι' οὗ καὶ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐγράφεται γὰρ οὕτως: Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας, ἤραγε καὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ Θεῷ καὶ Ἀβελ ἤραγε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων, καὶ ἀπὸ τῶν στείων αὐτῶν. Καὶ ἐπίθεν (20) ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἀβελ, καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ ἐπὶ δὲ Κάιν, καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν. Καὶ ἐλυπήθη Κάιν ἄλαρ (21), καὶ συνέχευε τῷ προσώπῳ αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς Κάιν: Ἴνα τί περιλυπηθεὶς ἐγένετο; καὶ ἴνα τί συνέχευε τὸ πρόσωπόν σου; Ὅχι ἐὰν ὀρθῶς (22) προσενέτης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες; Ἡσύχισον πρὸς σὲ ἡ ἀποτροπὴ αὐτοῦ, καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ. Καὶ εἶπε Κάιν πρὸς Ἀβελ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ: Διέλωμεν εἰς τὸ πεδίον. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐν τῷ πεδίῳ, ἀνέστη Κάιν ἐπὶ Ἀβελ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν. Ὁρατε, ἀδελφοί, ζῆλος καὶ φθόνος ἀδελφοκτονίαν κατεργάσαντο (23). Διὰ ζῆλον ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἰακώβ ἀπέδρα (25) ἀπὸ προσώπου Ἡσαὺ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ζῆλος ἐποίησεν Ἰωσήφ μέχρι θανάτου διωχθῆναι, καὶ μέχρι δουλείας εἰσελθεῖν. Ζῆλος φυγῆν ἠνάγκασε Μωϋσῆν ἀπὸ προσώπου Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, ἐν τῷ ἀκούσας αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἠεροῦλου: Τίς σε κατέστησε κριτὴν ἢ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν; μὴ ἀναλεῖν με σὺ θέλαις, ὃν τρόπον ἀνέλεες ἐχθρὸς τὸν Αἰγύπτιον; Διὰ ζῆλον Ἀαρὼν καὶ Μαρίας (27) ἔξω τῆς παρεμ-

Editi vero, ἄλαρ. Hinc in errorem lapsus Schotenus in Diatrib. de auctor. vers. LXX Interpret., cap. IV, pag. 108. lb.

(22) Ὅχι ἐὰν ὀρθῶς...εἰς τὸ πεδίον. Hunc locum illustrat Pearson. in Praefat. parænet. ad vers. LXX. lb.

(23) Κατεργάσαντο. Sic ms. Alex. Et mox, φυγῆν. Codd. impp. κατεργάσαντο...φυγῆν. lb.

(24) Hac loquendi ratione indicare videtur Clemens se ex Jacob stirpe potius oriundum, quam ex prosapia Cæsarium; adeoque Judæum, non Romanum esse. Secus tamen Eucherius in epistola ad Valerianum sentit. Forte etiam Clemens Jacob eo sensu Patrem nostrum vocat, quo Paulus Rom. IX, promissionis filios in semine Abraham et Israel computari docet, eosque ex ipso Israel Dei Gal. VI, 16, nuncupat. Coust.

(25) Ἀπέδρα. Hesychius ἐξρονι ἀπιφυγῆν. Coust.

(26) Ut solam mariam periusam terna, ita et unam extra castra exclusam Scriptura memorat. Coust.

(27) Ἀαρὼν καὶ Μαρίας. De Maria ex textu sacro constat, eam castris exclusam, de Aaron non item; sed sacrae litteræ, cum de pluribus loquuntur, ea generatim solent perferre, quæ partium tantum revera conveniunt. Sic de latronibus dictum Matth. XXVII, 44, utrumque Dominò male-

Θολῆς ηὐλόθησαν. Ζῆλος Δαθάν καὶ Ἀθεϊρῶν ζῶν-
 τας κατήγαγεν εἰς ἔθου, διὰ τὸ στασιάσαι αὐτοὺς
 πρὸς τὸν θεράποντα τοῦ Θεοῦ Μωϋσῆν. Διὰ ζῆλον
 Δαβὶδ φθόνον ἔσχεν (28), οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Σαοὺλ βασιλέως Ἰσραὴλ ἰδιώ-
 χθη.

rent. Ob æmulationem David non tantum alienige-
 nis inivisus, sed etiam a Saul rege Israel fuit vexa-
 tus 28.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

CAPUT V.

Ἄλλ' ἵνα τῶν ἀρχαίων ὑποδειγμάτων παυσώμεθα,
 ἔλωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγριστα γενομένους ἀθλητάς· λά-
 θωμεν τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναία ὑποδείγματα.
 Διὰ ζῆλον καὶ φθόνον, [Ἐκκλησίας πι]στοί (29) καὶ
 εὐαίσθητοι· στυλοῖ (30) ἰδιώχθησαν καὶ ἕως θανα-
 τῶ[υ] δεινοῦ] (31). Ἀδύωμεν πρὸ φθοραμῶ[ν] ἡμῶν
 τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους (32). Ὁ Πέτρος διὰ ζῆλον
 ἔδωκεν οὐχ [ἕνα οὐ]δέ δύο, ἀλλὰ πλείους ὑπ[ὲρ]νεγκεν]
 (33) πόρους, καὶ εὖτω μαρτυρήσας (34) ἐπορεύθη
 εἰς τὸν ὀρειλ[όμενον]τόπον τῆς δόξης. Διὰ ζῆλον [δι]

Sed ut vetera exempla relinquamus, veniamus
 ad proximos athletas, et sæculi nostri generosa
 exempla proponamus. Propter æmulationem et in-
 vidiam, qui Ecclesie erant fideles et justissima col-
 lumnæ, ad inortem usque acerbam persecutionem
 passi sunt. Ponamus nobis ante oculos sanctos
 apostolos. Propter æmulationem iniquam Petrus
 non unum aut alterum, sed plures labores sustu-
 lit, atque ita martyrium passus in debitum gloriæ
 locum ascendit. Paulus propter æmulationem pa-

28 I Reg. xviii, 8.

VARIORUM NOTÆ.

ditisse, cum D. Lucas unum solum ea in noxa B
 fuisse distincte pronuntiet. Sic D. Lucas et Joannes
 milites illudentes acetum Domino obtulisse aiunt.
 D. Matthæus unum ex iis id præstitisse narrat. Ita
 D. Paulus Christum post resurrectionem ejus ap-
 paruisse refert τοῖς δώδεκα, cum tamen nec Judas,
 qui suspendio vitam finierat, imo nec Petrus, nec
 Thomas, nec Jacobus tunc temporis interfuerint.
 Simili ritu in Epistola ad Hebræos de pluribus
 dicitur, quod clause runt ora leonum, et serra erant
 dissecti, quorum tamen unum ad solum Daniele m,
 alterum ad Isaiam pertinet. FELL.

phvs. Nec tantum: στυλοῖ, sed βάρεις etiam et πύρ-
 γοι τῆς Ἐκκλησίας vocantur; unde Cyrillus Alex.
 ut est in Catena nostra ad vers. 4 psal. xlvi: Βάρεις
 ὀνομάσθαι φαμέν τοὺς ἐπισήμους μάλιστα τῶν πύρ-
 γων, οἵπερ ἂν εἴεν ἐν τειγῶν περιβολαῖς: οὐδὲν οὖν
 ἔρα τὸ ἀπεικῆς, ἀτε δὴ πόλιως ἀπαξ τῆς Ἐκκλησίας
 ὀνομασμένης, βάρεις αὐτῆς εἶναι λέγειν τοὺς ἀγίους
 ἀποστόλους, ἵγουν τοὺς καθάπαξ τῶν ἁγίων ἐκκλη-
 σιῶν διδασκάλους καὶ μυσταγωγούς, εἴεν γὰρ ἂν
 βάρεις, οἱ μεγάλοι καὶ ἐξαιρετοὶ τῆς τοῦ Θεοῦ πό-
 λεως, οἱ ἐν αὐτῇ ὑπερέχοντες, et Chrysostomus ad
 vers. 13 ejusdem psalmi ex eadem Catena: Ἡ βά-
 ρεις, ἦτοι πύργους τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ἀγίους εἶναι
 φαμέν ἀποστόλους τε καὶ εὐαγγελιστάς. Non ignoro
 tamen, interdum etiam titulum θεμελίου et κρηπί-
 δος, apostolis communicari, quia scilicet Ecclesiam
 supra fundamentum, quod est Christus, fundant
 et condiderunt, vel ut Ignatius ad Philad. loquitur,
 ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ οἰκίαις ἰδρώσι καὶ πόνοις
 ἰδρύσαντο. Unde Chrys. hom. 2 in psal. 1: Ἄκουε τί
 φησι Πέτρῳ τῷ στυλῷ, τῇ κρηπίδι, τῷ διὰ τοῦτο
 κληθέντι Πέτρῳ, ἐπειδὴν τῇ πίστει πεπετραμένος
 ἦν, et paulo infra ibidem: Στύλος τῆς Ἐκκλησίας,
 ἡ κρηπίς τῆς πίστεως, ἡ καρφαλὴ τοῦ χοροῦ τῶν
 ἀποστόλων, ὁ Πέτρος. Sic Hesychius presbyter, in
 encomio divi Andreæ apud Photium, in Μυριοβί-
 βλω Σάλπιγι ἡμᾶς ἱερατικῆ πρὸς πανήγυριν ἡθροί-
 σεν Ἀνδρέας, ὁ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων πρωτότο-
 κος, ὁ πρωτοπαγῆς τῆς Ἐκκλησίας στύλος, ὁ πρὸ
 Πέτρου Πέτρος, ὁ τοῦ θεμελίου θεμελίος, ὁ τῆς
 ἀρχῆς ἀπαρχῆ. Jun.

(28) Δαβὶδ φθόνον ἔσχεν. Forte ὑπέσχεν. Jun.
 — Nihil mutandum, nam φθόνον ἔχειν est phrasis
 bene Græca, significatque invideri, ut docebit
 H. Stephanus in Thesuro, ex Aristide et Isocrate.
 CLER.

phvs. Nec tantum: στυλοῖ, sed βάρεις etiam et πύρ-
 γοι τῆς Ἐκκλησίας vocantur; unde Cyrillus Alex.
 ut est in Catena nostra ad vers. 4 psal. xlvi: Βάρεις
 ὀνομάσθαι φαμέν τοὺς ἐπισήμους μάλιστα τῶν πύρ-
 γων, οἵπερ ἂν εἴεν ἐν τειγῶν περιβολαῖς: οὐδὲν οὖν
 ἔρα τὸ ἀπεικῆς, ἀτε δὴ πόλιως ἀπαξ τῆς Ἐκκλησίας
 ὀνομασμένης, βάρεις αὐτῆς εἶναι λέγειν τοὺς ἀγίους
 ἀποστόλους, ἵγουν τοὺς καθάπαξ τῶν ἁγίων ἐκκλη-
 σιῶν διδασκάλους καὶ μυσταγωγούς, εἴεν γὰρ ἂν
 βάρεις, οἱ μεγάλοι καὶ ἐξαιρετοὶ τῆς τοῦ Θεοῦ πό-
 λεως, οἱ ἐν αὐτῇ ὑπερέχοντες, et Chrysostomus ad
 vers. 13 ejusdem psalmi ex eadem Catena: Ἡ βά-
 ρεις, ἦτοι πύργους τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ἀγίους εἶναι
 φαμέν ἀποστόλους τε καὶ εὐαγγελιστάς. Non ignoro
 tamen, interdum etiam titulum θεμελίου et κρηπί-
 δος, apostolis communicari, quia scilicet Ecclesiam
 supra fundamentum, quod est Christus, fundant
 et condiderunt, vel ut Ignatius ad Philad. loquitur,
 ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ οἰκίαις ἰδρώσι καὶ πόνοις
 ἰδρύσαντο. Unde Chrys. hom. 2 in psal. 1: Ἄκουε τί
 φησι Πέτρῳ τῷ στυλῷ, τῇ κρηπίδι, τῷ διὰ τοῦτο
 κληθέντι Πέτρῳ, ἐπειδὴν τῇ πίστει πεπετραμένος
 ἦν, et paulo infra ibidem: Στύλος τῆς Ἐκκλησίας,
 ἡ κρηπίς τῆς πίστεως, ἡ καρφαλὴ τοῦ χοροῦ τῶν
 ἀποστόλων, ὁ Πέτρος. Sic Hesychius presbyter, in
 encomio divi Andreæ apud Photium, in Μυριοβί-
 βλω Σάλπιγι ἡμᾶς ἱερατικῆ πρὸς πανήγυριν ἡθροί-
 σεν Ἀνδρέας, ὁ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων πρωτότο-
 κος, ὁ πρωτοπαγῆς τῆς Ἐκκλησίας στύλος, ὁ πρὸ
 Πέτρου Πέτρος, ὁ τοῦ θεμελίου θεμελίος, ὁ τῆς
 ἀρχῆς ἀπαρχῆ. Jun.

(29) Ἐκκλησίας πιστοί. Mallet Birr. addito ar-
 ticulo, οἱ πιστοί. Quin et fortasse legendum, ἀριστοι,
 vel μέγιστοι, aut κρείττιστοι ex latiore lacunæ spa-
 tio conjecit. GALL.

C
 φησι Πέτρῳ τῷ στυλῷ, τῇ κρηπίδι, τῷ διὰ τοῦτο
 κληθέντι Πέτρῳ, ἐπειδὴν τῇ πίστει πεπετραμένος
 ἦν, et paulo infra ibidem: Στύλος τῆς Ἐκκλησίας,
 ἡ κρηπίς τῆς πίστεως, ἡ καρφαλὴ τοῦ χοροῦ τῶν
 ἀποστόλων, ὁ Πέτρος. Sic Hesychius presbyter, in
 encomio divi Andreæ apud Photium, in Μυριοβί-
 βλω Σάλπιγι ἡμᾶς ἱερατικῆ πρὸς πανήγυριν ἡθροί-
 σεν Ἀνδρέας, ὁ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων πρωτότο-
 κος, ὁ πρωτοπαγῆς τῆς Ἐκκλησίας στύλος, ὁ πρὸ
 Πέτρου Πέτρος, ὁ τοῦ θεμελίου θεμελίος, ὁ τῆς
 ἀρχῆς ἀπαρχῆ. Jun.

(30) Στυλοῖ. Christus est Ecclesie fundamen-
 tum, ut Paulus ad Corinth. I, iii, 11: θεμελίον γὰρ
 ἔστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Sic Cyrillus Alex. in Mi-
 chæam de Ecclesia loquens: Τίθεμελιῶται γὰρ ἐπὶ
 πέτραν, καὶ ἔστιν αὐτῆς ἱερισμα· Χριστὸς ἀκράδαν-
 τας, καὶ διηνεχῆς ἀσφάλεια, αὐτῆρ τε καὶ λυτρωτής.
 Apostoli vero passim in scriptis Patrum, mundi et
 Ecclesie στυλοὶ vocantur. Ignatius ad Philad.: Στυλοὶ
 τοῦ κόσμου οἱ ἀπόστολοι. Sic Basilius ad vers. 4
 psal. lxxiii, ut est in Catena nostra: Τὴν συνεκτι-
 κήν τῆς γῆς δύναμιν στυλοὺς εἰρήσθα: νόησον· εἰσὶ
 καὶ στυλοὶ τῆς Ἱερουσαλήμ οἱ ἀπόστολοι, κατὰ τὸ
 εἰρημένον, «Στύλος καὶ ἰδρατωμα τῆς ἀληθείας.» Sic
 Chrysostomus in Ethico, homi. 10 ad Ephes.: Πολ-
 λούς ἔστιν ἰεῖν ὡς στυλοὺς ἐστώτας. Οἷδε γὰρ καὶ
 ἀθρόπρους στυλοὺς καλεῖν, οὐ τῇ δυνάμει μόνον,
 ἀλλὰ καὶ τῷ κάλλει πολὺν παρέχοντας κόσμον, κε-
 φαλάς ἔχοντας καχυρωσώμενας. Sic homil. 32 ad Rom.
 ubi urbis Romæ, in qua Petrus et Paulus passi et se-
 puliti sunt, encomium elegantissimum habetur: Διὰ
 τοῦτο θαυμάζω τὴν πόλιν, οὐ διὰ τὸν χρυσὸν τὸν
 πολὺν, οὐ διὰ τοὺς κίονας, οὐ διὰ τὴν ἄλλαν φαντα-
 σίαν, ἀλλὰ διὰ τοὺς στυλοὺς τῆς Ἐκκλησίας τούτους.
 Sic Cæsar. us de Paulo resp. ad questionem 20:
 Ἀπειθεῖν γὰρ, πάλιν καὶ σκαράτων λύκος Χριστιαν-
 οῦς Παῦλος, ὁ νῦν τῆς Ἐκκλησίας στύλος, ἡ ὑψηλό-
 φωνος τῆς πίστεως σάλπιγξ. Sic Theodoratus de Pe-
 τρω, orat. Περὶ ἀγάπης: Ὅτω τὴν οἰκουμένην σαλευ-
 μένην ὁ μέγας οὗτος στύλος ὑπήρσειε, καὶ καταπεσῆν
 οὐκ εἴασε κεντελῶς, ἀλλ' ἀκρόβρωσε καὶ ἰδρατῶν ἀπέ-

D
 quod est πρώτους. Jun.
 (31) Καὶ ἕως θανάτου[υ] δεινοῦ]. Ms. histom ita
 supplet Jun. Mallet tamen Wolt. καὶ ἕως θανά-
 το[υ] ἡλθον]: et venerunt usque ad mortem. Fortasse,
 melius. Sic sup. cap. 4: Ἰωσήφ μέχρι θανάτου διω-
 χθῆναι, καὶ μέχρι δουλείας ἐισελθῆναι. GALL.
 (32) Τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους. Forte ἀγίους
 scribendum, vel potius πρώτους seu κορυφαίους
 cum primitus per contractionem scriberetur αους,
 quod est πρώτους. Jun.

(33) Ὑπ[ὲρ]νεγκεν. Editi ad unum omnes, ὑπ[ὲρ]νε-
 γεν] contra fidem cod. ms. qui teste Wott. sic se
 habet: Ὑπ[ὲρ]...cum spatio sex circiter litterarum.
 Hinc ipse legit ὑπ[ὲρ]νεγκεν.] GALL.

(33) Ὑπ[ὲρ]νεγκεν. Editi ad unum omnes, ὑπ[ὲρ]νε-
 γεν] contra fidem cod. ms. qui teste Wott. sic se
 habet: Ὑπ[ὲρ]...cum spatio sex circiter litterarum.
 Hinc ipse legit ὑπ[ὲρ]νεγκεν.] GALL.

(34) Μαρτυρήσας. De Petri et Pauli passionis
 tempore non liquet. Synodus Romana sub Gelasio
 P. hæreticos garrire ait, Petrum et Paulum diverso
 tempore martyrio fuisse coronatos. Et tamen sic
 sentiebant Justinus M. et Irenæus, qui anonymo
 Græco ms. teste, in libello de certaminibus Petri
 et Pauli, Paulum quinque annis post Petrum mar-
 tyrio sublatum esse tradiderunt. Sic Philastrius

(34) Μαρτυρήσας. De Petri et Pauli passionis
 tempore non liquet. Synodus Romana sub Gelasio
 P. hæreticos garrire ait, Petrum et Paulum diverso
 tempore martyrio fuisse coronatos. Et tamen sic
 sentiebant Justinus M. et Irenæus, qui anonymo
 Græco ms. teste, in libello de certaminibus Petri
 et Pauli, Paulum quinque annis post Petrum mar-
 tyrio sublatum esse tradiderunt. Sic Philastrius

lientiæ certamen sustinuit, in vincula septies con-
jectus, fugatus, lapidatus: et præco factus in
Oriente ac Occidente, eximium fidei suæ decus ac-
cepit. Cum totum mundum docuisset, et ad Occi-
dentis terminos venisset (39), ac sub principibus
martyrium passus esset; sic e mundo migravit, et
in locum sanctum abiit, patientiæ summum exem-
plar factus.

CAPUT VI.

Viris istis sancte vitam instituentibus magna
electorum multitudo aggregata est, qui multas con-
tumelias multaque tormenta propter æmulationem
passi, exemplar optimum inter nos exstiterunt.
Propter æmulationem vexatæ mulieres Danaides et

Α Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ὁπίσθεν (35), ἐπτάκις
δεσμὰ φορέσας, [φυγα]βευθεῖς, λιθασθεῖς (36), κήρυξ
γ[ενόμενος] ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν [τῇ] δύσει, τὸ
γενναῖον (37) τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβεν δι-
καιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ [ἐπὶ] τὸ
τέρμα τῆς δόσεως (38) ἐλθὼν, καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ
τῶν ἡγουμένων (40), οὕτως ἀπῆλλάγη τοῦ κόσμου,
καὶ εἰς τὸν ἄγιον τόπον ἐπορεύθη, ὑπομονῆς γ[ενό-]
μενος μέγιστος ὑπογραμμός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τούτοις τοῖς ἀνδράσιν ὁσίως (41) πολιτευσαμένοις
συνηθροίσθη πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν, οἵτινες πολλὰς
αἰκίας καὶ βασάνους (42) διὰ ζῆλον παθόντες, ὁπό-
δειγμα κάλλιπτον ἐγένοντο ἐν ἡμῖν. Διὰ ζῆλον δέω-
χθεῖσαι γυναῖκες Δαναίδες καὶ Αἰρκαί (43), αἰκί-

VARIORUM NOTÆ.

inter hæreticos reponit, qui hebdomadis dies sep-
tem a planetis nominabant, cum tamen B. Ignati-
um et Justinum M. ita loqui solitos constat. CO-
LON.

(35) Ὑπόσθεν. Editi, ἀπέσθεν. At ex Wott. ms. ex-
hibet u...v. Legit igitur ὁπίσθεν, veritque: *Patientiæ præmium sustinuit*. Sic quoque legitur Mill. in sua Novi Testam. Græci editione, pag. 327. Insolens tamen Wottoniana versio mihi videtur, atque a contextu aliena; adeoque ita potius reformatanda: *patientiæ certamen sustinuit*. Hesychio enim teste, idem est interdum βραβεῖον ac στάδιον: quod proprie quidem locum notat, in quo cursu et lucta certabant athletæ; verum a SS. Patribus pro vitæ præsentis curriculo et certaminæ elegantèr quandoque usurpatur: ut videre est apud Svericum in *Theo. Eccl. v. Βραβεῖον et Στάδιον*. GALL.

(36) Ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας, [ραβ]δευθεῖς, λιθασθεῖς. Expuncto [πα]βευθεῖς editionis Anglicanæ, posui [ραβ]δευθεῖς, propter istud II Corinth. xi, 25: Τρεῖς ἑβραδίστην, ἅπασι ἐλιθάσθην. Discimus autem ex hoc loco, Paulum septies in vincula fuisse coniectum: quod apud alium auctorem non memini me legere. GOT.

(37) Τὸ γενναῖον ἢ ὑπογραμμός. Ex glossa hæc esse suspicabatur vir doctus. Ed. BERNARDI'S.

(38) Ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δόσεως. Petrum et Paulum Romæ sub Nerone martyrio vitam finiisse, notius est quam ut in dubium vocetur. De tempore autem, opinio duplex est, quidam volunt eodem die et anno passum esse utrumque, ut Eusebius ex Dionysio, Corinthiorum episcopo, et Caio scriptore ecclesiastico; alii eodem die, sed anno uno interjecto. Vide magni Scaligeri notas in Eusebium. Anonymus [anonymus iste est Simcon Metaphrastes. Liber exstat, sed Latine tantum, apud Lippomanum et Surium ad 29 Junii] autem scriptor de certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Petri et Pauli, quem dominus Petrus, illustrissimi Arundellæ comitis sacellanus, e Græcia secum advexit, Paulum quinque annis post Petrum martyrio sublatum, auctor est, et Justinum et Irenæum hujus gentilitiæ ἀρχηγούς laudat, ejus verba ita habent: Λέγουσι δὲ τινες προλαβεῖν τὸν Πέτρον ἐνιαυτὸν ἓνα, καὶ τὸ μακάριον ἐκείνο δέξασθαι καὶ δεσποτικὸν πάθος, τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων προθέμενον ἀκολουθεῖσαι δὲ τούτῳ τὸν μέγαν ἀπόστολον Παῦλον, ὡς Ἰουστίνος καὶ Εἰρηναῖός φασιν, ἐφ' ὅλοις ἔτασι πάντε: καὶ γε τούτοις ἐγὼ πείθομαι μάλλον. Ex hoc tractatu, siquidem occasio non incommoda hoc loco se offert, placet nonnulla ἐν τάξει προσθήκης καὶ περιουσίας de Petro et Clemente nostro, ejus successore, subiungere, quæ non ingrata fore legentibus arbitror: Ἐπιμένει τὸ (scilicet Petrus) ἐν Βρετανίᾳ ἡμέρας τινὰς, καὶ πολλοὺς τῷ λόγῳ

Β φωτίσας τῆς χάριτος, ἐκκλησίας τε συστησάμενος, ἐπισκόπους τε, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους χειροτονήσας, δωδεκάτῳ ἔτει τοῦ Καίσαρος Νέρωνος αὐθις εἰς Ῥώμην παραγίνεται ἔνθα καὶ τὸν Αἴνον τελειωθέντα εὐρηκῶς, τὸν Κλήμента ἄντ' αὐτοῦ χειροτόνησεν, ἀπαναυόμενον καὶ τὴν προστασίαν παρατιτούμενον ὃν καὶ λόγοις ἱκανοῖς πείσας, καὶ θαρβεῖν προτρέψάμενος, ἐπὶ τὴν αὐτοῦ τῶν λόγων ἀναβιβάξει καθέδραν; et paulo infra: Οἱ οὖν στρατιῶται παραχρημα πάντας συλλαβόμενοι (scil. qui Christo nonien dederant) ἐπὶ τὸν τῶν καταδίκων ἄγουσι τόπον καὶ τοῦ μὲν Κλήμεντος ὡς [vide Eucherium in testimoniis de Clemente] συγγενούς τοῦ Καίσαρος φερόνται. Ἡρόδιωνα δὲ καὶ Ὀλυμπῶν [de iis D. Paulus Rom. xvi 11, 15], σὺν ἅμα πλῆθει, τῇ τοῦ ξίφους ὑπάγουσι τομῇ Πέτρον δὲ τὸν μέγαν τοῦ Κυρίου ἀπόστολον [vide Theodoret. Περὶ ἀγάπης] ἀντιστρέφως τῷ σταυρῷ προστηγνύουσιν, ἐφ' ᾧ τὰς ἐκ τῶν ἡλῶν δούνας παραπλησίως τῷ Χριστῷ καὶ Θεῷ ἡμῶν καὶ αὐτὸς ὑπομείνας, τὴν καθαρὰν αὐτοῦ ψυχὴν καὶ ἀμόλυτον εἰς χεῖρας Θεοῦ παρατίθεται. Κλήμης δὲ, μαθητὴς αὐτοῦ καὶ ἐπίσκοπος, τὸ πολῦ τιμον αὐτοῦ σῶμα μεγαλοπρεπῶς ἐνταφιάσας, ἐν τόπῳ ἐπισήμῳ κατέθετο. JUN. -- Τέρμα τῆς δόσεως. Romæ, hoc est in Hesperia, sive Italia. FELL. At Fello amicissimus Joan. Pearsonus, Cestrensis episcopus, in diss. 4 de success. primorum Romæ episc., cap. 8, § 9: *Quis unquam dixit, inquit, Romam fuisse terminos aut fines Occidentis?* Tum ostendit Hispaniam posse intelligi. Ecce tibi iterum alium eruditissimum episcopum Anglum Ed. Stillingfleetum, in *Originibus Britannicis*, cap. 4 Britanniam interpretantem, non sine verisimilitudine. Utrumque adi, nam hæc, urgente prelo, prope scribenti eos exscribere non vacat. CLEB.

(39) *Sen coram principibus testimonium dixisset*, sanguinem pro confessione veritatis fundere non dubitans. Etiamsi autem ἡγουμένων vox imperatores plures sonet, hic tamen unum Nerone non inusitato loquendi modo designat. COVST.

(40) Ἠγουμένων. Joan. Pearsonus, loco laudato, intelligit præfectos, quales erant ultimo Neronis anno duo præfecti prætorio Tigellinus et Sabinus, et cum summa potestate Helius. Eum consule. CLEB.

(41) Ὀσίως. Ita se habet ms. heic et in alterius epist. cap. 5. Editi utrobique, θεῶς. Hanc lectionem pluribus confirmat Wott. GALL.

(42) Πολλὰς αἰκίας καὶ βασάνους. Al. leg. πολλὰς αἰκίας καὶ βασάνους. Ib.

(43) Δαναίδες καὶ Αἰρκαί. Sic ex ms. Wott. Editi ... Αἰρκαί. Viris criticis crucem fixit hic locus. Alit ex Clem. Alex. Στρατ., lib. iv cap. 19 interpolatum censent. Al. prorsus expungunt. Al. aliter legunt. Birt. autem evincit eos decipi, qui putant,

σματα δεινὰ καὶ ἀνόσια παθοῦσαι, ἐπὶ τὸν πίστειος βέβαιον δρόμον καθήνησ[αν] (44), καὶ ἔλαθον γέρας γυναικῶν αἰ ἀσθενεῖς τῷ σώματι. Ζῆλος ἀπηλλοτριώσε γαμετάς ἀνδρῶν, καὶ ἡλλοίωσεν τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀδάμ· Τοῦτ[ο] νῦν ὁστοῦν ἐκ τῶν ὁστῶν μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου. Ζῆλος καὶ ἔρις πόλεις μεγάλας κατέστρεψεν, καὶ ἔθνη μεγάλη ἐξεβρίζωσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ταῦτα, ἀγαπητοὶ (45), οὐ μόνον ὑμᾶς νοθετοῦντες πιστεῖλλομεν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς ὑπομνήσκον[τας] (46)· ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ ἔσμεν σκάμμα[τι] (47) καὶ ὁ αὐτὸς

Gen. II, 23.

VARIORUM NOTÆ.

ista ex Alexandrino huc esse translata: cum illic *Dirce* quidem nulla; *Danaides* vero, non in patientiæ, sed in audaciæ muliebri in armis tractandis exemplum proponantur. GALL. — *Δανάη τε καὶ Δίρη*. Legendum forte, *Δανάη τε καὶ Δίρη*. Cor. Vide quæ hac de re scripsimus *Artis critica*, p. 3, sect. 11, c. 5, 14. CLERICUS. — *Δανάη τε καὶ Δίρη*. Nemo est qui primo intuitu non videat, hæc aliena esse ab hoc loco, et plane contra auctoris mentem, qui verba ejus quæ paulo supra habentur, vel leviter perpendit; ubi relictis antiquis exemplis, sui sæculi et ὑπογυώτερα (ut verbo Demosthenis utar) in medium proferre pollicetur. Errori autem huic, si conjecturæ locus, ansam præbuisse Clementis Alexandrini lectionem verisimile est, qui libro IV *Strom.*, dum repetit quæ infra sub finem hujus epistolæ habentur, et hujus loci ἐξηγητικὰ sunt, post exempla Judith et Esther, addit ex profana historia, et poetarum fabulis, fortium mulierum facta nonnulla, quæ gladius, ignes et tormentorum cruciatus, constanti animo et masculo contemperunt (quod etiam in *Libro ad Martyras* a Tertulliano factum esse, deprehenditur), inter quas, Danaï filias, et *Danaidum* auctorem memorat, qui illarum historiam carmine heroico conscripsit. Unde factum est, ut cum in margine vetustis alicujus exemplaris, hæc in es primum scriberentur, ab imperito librario postea in textum irrepserint; quas nos ideo unci inclusas a reliquis discrevimus, non inepte tamen retineri possunt, si ὡς particula præmittatur, sed prior sententia magis arriidet. JEN. — Variæ in hunc locum diversorum sunt conjecturæ. Græce *Δανάη τε καὶ Δίρη* legendum esse Cotelerius suspicatur. At Joann. Clericus *Artis crit.*, p. 3, sect. 2, c. 6, n. 13, pro verbis *Δανάη τε καὶ Δίρη*, restituendum esse conjecat ἀνευ αἰδοῦς καὶ δίκης, sine reverentia et jure, hoc est irreverenter habito sexu infirmiore, et contra jus et fas. Sed conjecturæ ejus neminem facile subscripturum puto, cum orationis series postulet, ut quemadmodum proxime exposuit virorum, ita nunc mulierum proponat specialia atque singularia exempla. Longe minus cuiquam placebit, quod vocem Græcam ἔζηλον, Latine *zelotipiam* interpretatur. Non enim aliud hic sonat, quam superius, ubi Paulus, Petrus, David, etc., διὰ ζῆλον vexati memorantur. Neque magis audiendus videtur, cum id de hoc loco statuit, ut nisi *mendum in eum irrepserit, dubium esse nequeat, quin semipagano librario debeat, qui fabulam filiarum Danaï cum veris historiis conjunxerit*. Quasi vero fieri non potuerit, ut circa illud tempus, quo Petrus et Paulus propter æmulationem gentilium præsi sunt, eandem ob causam vexatæ fuerint duæ mulieres *Danaides* et *Dirce* appellatæ, quæ aliunde nobis ignotæ sint. Certe orationis series, uti mox dicebamus, postulat, ut insignium mulierum singularia exempla subjiciantur: nec quidquam magis in errorem inducit, quam ex cognatione nominum id uni tribuere,

Dirce, postquam gravia et nefanda supplicia sustinissent, constantem fidelis cursum consummarunt, et debiles corpore nobile præmium acceperunt. *Æmulatio uxores a maritis abalienavit, et dictum patris nostri Adam mutavit: Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea* *. *Æmulatio et contentio urbes magnas evertit, et gentes magnas eradicavit.*

CAPUT VII.

Hæc, charissimi, non tantum ut vos officii vestri admoneamus scribimus, sed etiam ut nos ipsos commonefaciamus; in eadem enim arena versamur,

quod de altero novimus. Quapropter nec probanda videtur opinio eorum, qui eo quod Clemens Alex. lib. IV *Strom.* inter feminas ethnicas quæ sibi laudem virtutibus suis pepererunt, prædictas Danaï filias recenset, easque encomio, cui titulus *Danaides*, a quodam poeta celebratas commemorat, ex hoc Alexandrini loco istum a librario quodam temere consarcinatum fuisse arguunt. COST.

(44) *Ἐπὶ τὸν πίστειος*. Ex Wott. ita ms. aliæque articulo τῆς, quem addunt editi. GALL. — *Ἐπὶ τὸν δρόμον καθήνησας*. Forte eis, ut infra eis πέπειρον καταντᾶ. Sic Paulus ad Ephes. IV, 13: Μέχρι καταντῶμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστειος; et ad Philip. III, 11: Ἐπίως καταντῶμεν εἰς ἔξανάστασιν τῶν νεκρῶν. Malim tamen, delecta præpositione, καθήνησας legere, alludendo ad illud Pauli II Timoth. IV, 7: Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἡγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέληχα, τὴν πίστιν τετήρηκα. JUN.

(45) *Ταῦτα, ἀγαπητοὶ*. Hic mutato stylo, superioris objurgationis asperitatem, blandiore alloquio lenit et emollit, καὶ κωφεύτερα παρεμβάλλον, ut alicubi loquitur Os aureum, καὶ τιθεὶς ἑαυτὸν μέσον, τὸ σφύδρον τῆς ἐπιτιμήσεως λαλεῖ. Atque in hoc veri, fidelis, et solliciti pastoris partes exsequitur, cui ab Apostolo utrumque munus, hortandi, scilicet, et objurgandi, pariter injungitur: quorum alterum, metu vel adulatione negligere, οὐ διδακτῶλου, ut Chrysost. in Epist. ad Galatas, ἀλλὰ λυμῶνος ἀν εἶη, καὶ πολεμίου. Sic Christus exemplo suo apostolos instituit, quos interdum laudat et beatos prædicat, interdum vero acriter increpat et objurgat. Sic Apostolus Clementem docuit, qui sæpenumero in epistolis suis (ut Chrysost. ibidem) κατ' ἔγνωσ τοῦ διδασκάλου βαίνων ποικίλλει τὸν λόγον πρὸς τὴν τῶν μαθητευομένων χρείαν, νῦν μὲν καίτων καὶ τέμνων, νῦν δὲ προσγῆ φάρμακα ἐπιτιθεὶς, νῦν μὲν ἐν βάρβω νῦν δὲ ἐν ἀγάπῃ καὶ πνεύματι πραότητος ἐρχόμενος, ut de seipso ad Corinthios loquitur. ID.

(46) *Ἐπομνήσκοντες*. Ms. mendum ex errore librarii sic corrigunt Wott. et Dav. ὑπομνήσκοντες. Rectius quam Clericus, cujus emendatio ὑπομνήσκοντες in fut. minus apte cohæret cum præcedente νοθετοῦντες. GALL.

(47) *Ἐν τῷ αὐτῷ ἔσμεν σκάμματι*. Σκάμμα non tantum locum certaminis et agonis, sed certamen ipsum significat, atque hoc sensu intelligendus est Balsamon ad canonem 63 synodi sextæ in Trullo, ubi de Simeone Metaphraste sic loquitur: Ζῆλος τοίνυν τῷ μακαρίτῃ, τῷ δὲ μαρτυρικῷ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας σκάμματα, πολλοὺς νόμους καὶ ἰδρύσει κατακαλύοντι, εἰς ὕμνον Θεοῦ, καὶ δόξαν αἰωνίζουσιν τῶν ἁγίων μαρτύρων. Interpres vertit *fossas*, sed non adeo recte. Sic passim apud Chrysostomum: Πρὸς μείζονα ἐκλήθημεν σκάμματα, et πρὸς μακρότερα ἀπεδυσάμεθα σκάμματα. Interdum etiam vita nostra in terris, misera, laboriosa, molestiis ac

et certamen idem nobis impositum est. Quare inanes et vanas curas relinquamus, et ad gloriosam et venerandam sanctæ vocationis nostræ regulam veniamus. Videamus quid bonum, quid gratum acceptumque sit coram eo qui fecit nos. Animum intendamus in sanguinem Christi cernamusque quam pretiosus Deo sit ejus sanguis, qui propter nostram salutem effusus, toti mundo pœnitentiæ gratiam obtulit. Recurramus ad omnes generationes, discamusque quod in generatione et generatione pœni-

Α ἡμῶν ἀγῶν ἐπικεῖται]. Διὸ ἀπολείπωμεν τὰς κενὰς καὶ ματαίας φροντίδας, καὶ ἐλθῶμεν ἐπὶ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς ἀγίας κλήσεως (48) ἡμῶν κανόνα (49). [Βλέπωμεν εἰ καλὸν, καὶ εἰ τερπνὸν [καὶ προσδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. [Ἀτενίσσωμεν (50) εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, [καὶ ὄρωμεν ὡς ἐστὶν εἰμίον τῷ Θεῷ [αἷμα] αὐτοῦ (51), ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν [σωτηρίαν] ἐκχυθὲν, παντὶ τῷ κόσμῳ μετανοίας χάριν ὑπήνεγκεν. [Ἀνέλθωμεν (52) εἰς τὰς γενεὰς πάσας, [καὶ καταμάθωμεν ὅτι ἐν γενεᾷ

VARIORUM NOTÆ.

difficultatibus plena, et variis τῷ ἀντιπάλῳ tentationibus obnoxia, metaphorice non ineleganter hac voce adumbratur. Sic Ephræmi Syri metaphrastes Græcus, qui existat in Bibliotheca nobilissimi et Illustrissimi viri, Arnudellæ comitis, et Angliæ marescalli, orat. περὶ Παρθένιας· Σκάμματι γὰρ τοῦτον ὁ βίος οὗτος ἀγωνίζεται τέλειοι τῆ αὐτῶν προθυμῆ ἀπόδος δεῖκνύουσιν ἑαυτοὺς ἐν τῷ σκάμματι, οἱ δὲ θεῖοι καὶ χαῖνοι τῆ αὐτῶν χαυνότητι· ἔξω τοῦ σκάμματος φεύγουσιν. Et ibidem : Χωρὶς ἀγῶνος οὐδεὶς στεφανοῦται ἐν βίῳ, καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ τῆς ἀσκήσεως ἀνευ ἀγῶνος οὐδεὶς δύναται ἐπιτυχεῖν ἀμαράντου στεφάνου καὶ ζωῆς αἰώνιου. Sic Chrysost. hom. 23 in priorem ad Cor. : Καὶ γὰρ ἔδει τῶν σκαμμάτων εἰσὼ μένοντα, ἀγωνίσασθαι, καὶ οὐ μετὰ τὸ λυθῆναι τὸ θέατρον διακρούειν ἀνόνητα, ubi de pœnitentiâ post mortem inulit locus est insignis. Cujus sententiæ Ephr. Syrus Περὶ μετανοίας, suffragatur : Δεῦτε οὖν, δεηθῶμεν ἕως ἐστὶ καιρὸς, ὥδε ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐπ' ὅσον ἐσμέν, ἡμεῖς· δυνάμεθα δυσωπῆσαι πάντοτε τὸν Θεόν, εὐχερὲς ἡμῖν ἐστί καὶ κρούειν εἰς τὴν θύραν τῆς αὐτοῦ εὐσπλαχνίας· ἐκχέωμεν δάκρυα ἕως καιρὸς ἐστὶ δευθῆναι τὰ δάκρυα, ἵνα μὴ ἀπειθόντες εἰς τὸν ἐκεῖ αἰῶνα, κλιούσωμεν ἀνωφελῶς· ἐκεῖ τὰ δάκρυα εἰς οὐδὲν λογίζονται. "Ὅσον γὰρ ἡμεῖς θέλωμεν, τοσοῦτον καὶ συγχωρεῖ ὁ Θεός, ὁ ἀγαθός· ἐνταῦθα ἀποῦει ἡμῶν παρακαλοῦντων, καὶ ἐνταῦθα συγχωρεῖ, ἡμῶν κλαυθόντων, ἐνταῦθα ἐξελίσφει τὰς ἡμῶν ἀνομιὰς, ἡμῶν εὐγνωμονούντων, ἐνταῦθα παράκλησις, ἐκεῖ δὲ ἐκδικησις· ἐνταῦθα συγχώρησις, ἐκεῖ καταζήτησις. "Ὅδε μακροθυμία, ἐκεῖ ἀποτομία· ὥδε συγκατάδοσις, ἐκεῖ δὲ ἀκριβεία· ὥδε αὐταξουσία, ἐκεῖ δικαστήριον· ἐνταῦθα εὐδαια, ἐκεῖ στενοχωρία· ἐνταῦθα ἀπάλευσις, ἐκεῖ δὲ βασανισμοί, etc. Et Basilus Ad virginem lapsam, tom. II, pag. 755. Asterius etiam homilia De divite et Lazaro : Ἐλθόντος δὲ καιροῦ τοῦ καθήκοντος, καὶ τοῦ ἀπαραίτητου προστάγματος τῆς πρὸς τὸ σῶμα κοινῆς ἱποστατικῆς αὐτῆν, ἀναλογισμὸς εἰσέρχεται τῶν βεβιωμένων, καὶ ἀνωφελὲς μετάνοια, κατόπιν τῆς χρείας· τότε γὰρ ὀνήθησι μεταμέλεια, ὅταν ὁ μεταβουλεύμενος ἐξουσίαν ἔχει τῆς διορθώσεως, et Justinus martyr in Apolog. : Ἐν ἔθῳ ἐκπρόθεσμος ἡ μετάνοια. Sed in viam redeamus, neque longius extra scamma vagemur. Cyrillus Alexandrinus Glaphyrorum lib. 1, Deum nihil sanctis largiri sine labore et sudore, auctor est, nec quemquam ante γυμνάσματα νοτίς et desiderijs coronare, καὶ τῆ τῶν ἀθλῶν ἀμφιλαφία κατακλυσιζέειν. Et Clemens, in Protreptico : Ἀποδυσάμενοι δ' οὖν περιφανῶς ἐν τῇ τῆς ἀληθείας σταδίῳ, γνησίως ἀγωνισώμεθα [στ. ἀγωνίσασθε], βραδύουτος μὲν τοῦ λόγου τοῦ ἀγίου, ἀγωνοδοτούντος δὲ τοῦ Δεσπότη τῶν ἁλῶν· οὐ γὰρ μικρὸν ὄμνιν τὸ ἀθλον, ἀθανασία· πρόχα· etc. Et lib. vii Strom. : Οὗτός ἐστιν ὁ ἀθλητὴς ἀληθῆς, ὁ ἐν τῷ μεγάλῳ σταδίῳ τῷ κατὰ κόσμῳ τῆν ἐλπίδινην νίκην· κατὰ πάντων στεφανοῦμενος τῶν παθῶν· ὃ ἐ γέρ· ἔγνωθέτης ὁ παντοκράτωρ Θεός, ὃ ἐ βραδύτης ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, θεαταὶ δὲ ἄγγελοι, καὶ τὸ παρχρετίον τὸ πάμμαγον, οὐ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ τὰς διὰ σαρκῶν ἐνεργούσας πνευματικὰς ἐξουσίας ἐμπαιδῶν παθῶν. Quem locum

Tertull. ad Martyras elegantissime exprimit : Bonum agonem subiturus estis, in quo agonothetes Deus vobis est, xystarches Spiritus sanctus, corona æternitatis, bravium, angelicæ substantiæ politia in cælis, gloria in sæcula sæculorum. Itaque epistates vester Christus Jesus, qui vos spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, etc. Sed verendum est, ne diu explicationi hujus vocis diutius immoramur, et testimonia varia cumulamus, longiores quibusdam videamur; quare superato hoc scammate, rusticæ saltuatim tantum hinc inde quedam libabimus; neque enim μετὰ πόδας progredi, et singula accuratius persequi, si quidem hoc maxime vellemus, typographus patitur, qui calces premit, et operas suas cessare queritur. Jun. — Cum sciamus, ex Julio Polluce, vocem hanc κυρίως dici περὶ παντάθλου ἀθλήτου, et una conjungantur apud eum σκάμμα et κανὼν, ut scilicet sit τὸ μέτρον τοῦ πηδήματος κανὼν, ὃ δὲ ὄρος τὰ ἱσκαμμένα, quas voces hic simul positas videmus, malimus τὸ σκάμμα arenam vertere, quandoquidem licet in stadio omnia exercitiorum genera celebrarentur, tamen ad cursores peculiari jure spectare videbatur. Sed quia de usu σκαμμάτων in scriptoribus agonisticis alium fere silentium, breviter adnotandum duco, in athletarum saltu, non solum rationem habitam quo usque quis prorsum emicaret, sed ut sursum subilliret; qua ex parte quando satisfactum, tunc demum de emenso spatio contendere licebat; siquidem quicumque præteritis sulcorum obicibus compendia quærebat, inanem lussisse operam, atque ἔξω σκαμμάτων dicebatur. FELL.

(48) Τῆς ἀγίας κλήσεως. Testatur Millius, quod non vidit Wottonus, ms. ita se habere, τ...σεως, hiatusque non nisi sex aut septem litteras admittente. Ideoque mallet τ[ε]λειώ[σε]ως reponere; quod apud SS. Patres baptismum significat, cujus κανὼν renuntiationem in primis postulat κανὼν καὶ ματαίων φροντίδων, de quibus hic sermo. Videtis Svicer. in Theol. eccl., v. Τελειώσις. GALL.

(49) Καρόνα. Vox, si quæ alia, agonistica, ut supra adnotatum, quomodo perpetuo, fere a D. Paulo II Cor. x, 13, 15, 16; Gal. vi, 16, usurpatur; ideam fere quod γράμμη, et aliquando quod σκάμμα. Satis ergo infeliciter normam reddidit Junius; nos lineam substituimus. FELL.

(50) Ἀτενίσσωμεν. Sic Jun. cum editis. An potius [Ἀπορῶ]μεν? Forte respexit S. Pater ad illud Hebr. xii, 2 : Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν. GALL.

(51) Ὡς ἐστὶν εἰμίον τῷ Θεῷ αἷμα αὐτοῦ. Videtur Clemens heic imitatus S. Petrum, qui et ipse I Epist. i, 19, sanguinem D. N. J. C. appellat εἰμίον αἷμα. lb.

(52) Ἀνέλθωμεν. Ita Wott. contendens, verbum istud, aut alterum ἀνώμεν, magis congruere τῷ εἰς τὰς γενεὰς πάσας, quæ jam præterierunt; vertique : Recurramus ad omnes generationes. Melius forte quam [ἀτενίσσωμεν, quod hic iterum exhibent Jun. et editi. Dav. tamen. [ἀναθῶ]μεν mallet. lb.

[καὶ] γενεᾷ μετανοίας τόπον (53) ἔδω[κ]εν ὁ Θεοσκόπης A τοῖς βουλομένοις επιστραφῆναι ἐπ' αὐτόν. Νῦν ἐκήρυξεν μετανοίαν, καὶ οἱ (55) ὑπακούσαντες ἐσώθησαν. Ἰωνᾶς Νινευίταις καταστροφὴν ἐκήρυξεν, οἱ δὲ μετανοήσαντες ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν αὐτῶν, ἐξήλασαν τὸν Θεὸν ἱκετεύσαντες, καὶ ἔλαβον σωτηρίαν, καί περ ἄλλοτριοὶ τοῦ Θεοῦ ὄντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Οἱ λειτουργοὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ διὰ Πνεύματος ἁγίου περὶ μετανοίας ἐλάλησαν, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Θεοσκόπης τῶν ἀπάντων περὶ μετανοίας ἐλάλησεν μεθ' ἑαυτοῦ. Ζῶ γὰρ ἐγὼ, λέγει Κύριος, οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετανοίαν προστιθεὶς καὶ γνώμην ἀγαθὴν. Μετανοήσατε οἶκος Ἰσραὴλ (57) ἀπὸ τῆς ἀνομίας ὑμῶν. Εἶπον τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ μου· Ἐὰν ὣσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ἀπὸ τῆς γῆς ἕως τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐὰν ὣσι πυρρῶτεροι κόκκου, καὶ μελάντεροι σάκκου, καὶ ἐπιστραφῆτε πρὸς με ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ εἰπήτε, Πάτερ, ἐκκουσσομαί ὑμῶν ὡς λαὸς ἁγίος (58). Καὶ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ λέγει οὕτως· Λούσαθε καὶ καθαροὶ γένησθε, ἀφέλασθε τὰς ποτηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ἀπέραντι τῶν ὀφθαλμῶν μου· κούσαθε ἀπὸ τῶν ποτηριῶν ὑμῶν, μάθετε καλῶν ποιῆν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσαθε ἀδικούμενον, κρῖνατε ὄψαρον, καὶ δικαιοῦσατε χήρον, καὶ δεῦτε καὶ διαλεγχθῶμεν (59). Λέγει (60)· Καὶ ἐὰν ὣσιν

Gen. vii; Sap. x, 4; Eccli. xlii, 17; Heb. xi, 7; I Petr. iii, 20; II Petr. ii, 5. 57 Jon. iii. 58 Ezech. xxxiii, 41. 59 Ezech. xviii, 30. 60 Isa. i, 18. 61 Jer. iii, 19, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(53) *Μετανοίας τόπον*. Forte τύπον, id est ὑπόδειγμα, ut est vers. 45, cap. xlii Sap. Sirach ad quem locum respexisse videtur auctor noster. JUN.

(54) *Elegantius quidem Cotelerius hæc ita veritit: recitamus ad omnes mundi ætates, discamusque quod in singulis ætatibus pœnitentiam, etc.; sed satius visum est litteram Græcam exprimere*. COUST.

(55) *Kaὶ ol*. Articulus ol deest editi. quem ex ms. restituerunt Mill. et Wott. GALL.

(56) *Postrema hujus sententiæ verba Clemens Alexandr., lib. i Pædag., c. x, Ezechielis nomine sic citat: Dicit enim per Ezechielem: Si conversi fueritis ex toto corde, et dixeritis, Pater, audiam vos tanquam populum sanctum*. COUST.

(57) *Μετανοήσατε, οἶκος Ἰσραὴλ*. Verba contextus aliter se habent; verum de hoc loco, et aliis S. Scripturæ testimoniis, quæ frequenter in hac epistola citantur, plura loca in unum interdum compingi (quod ab aliis etiam Patribus non raro fit, nec apostoli ipsi exemplit carent), sensum quoque aliquoties, et non verba exprimi, observandum est, quod utrumque in hoc loco, deprehendere est. Quia et in verbis ipsis non parva sæpenuero differentia occurrit: varietates autem singulas notare longum esset, et cuius ex collatione cum editione τῶν Ὁ, quæ exstat, et omnium manibus teritur, obvium est. Quare laborem hunc aliis relinquimus, et damnum, si quod inde existit, majore lucro potestea compensabimus, cum novam editionem bibliothecæ Græcorum, ex manuscripto exemplari Theclæ, quod omnium quotquot hodie in Europa sunt, longe optimum et antiquissimum est, divini nuptiis auspiciis, et serenissimi regis domini mei gratia et favore, in lucem emittere dabitur. JUN.

(58) *Λαὸς ἁγίος*. Clemens Alexandrinus, *Pædag.*, lib. i, c. 10, habet λαοῦ ἁγίου, ubi verba hæc Eze-

A *tenitæ locum Dominus deest volentibus ad ipsum converti* (54) *Noe pœnitentiam prædicavit* 61; et qui obedierunt, servati sunt. Jonas Ninivitis prædicavit 62; illi autem de peccatis suis acta pœnitentia, Deum precibus placarunt, et salutem consecuti sunt, licet alieni a Deo essent.

CAPUT VIII.

Ministri divinæ gratiæ per Spiritum sanctum de pœnitentia sunt locuti: ipseque omnium Dominus de pœnitentia locutus est cum juramento. Viro enim ego, dicit Dominus: nolo mortem peccatoris, sicut pœnitentiam 63: addens (56) et pulchram sententiam: *Resipiscite domus Israel ab iniquitate vestra* 64. *Dic filiis populi mei: si peccata vestra a terra usque ad cælum pertingant, et si sint rubrora cocco et nigriora sacco; conversi autem fueritis ad me ex toto corde* 65, et dixeritis: *Pater; exaudiam vos tanquam populum sanctum* 66. Et in alio loco sic dicit: *Lavamini et mundi estote, auferite mala ex animabus vestris ab oculis meis: quiescite a malitiis vestris, discite facere bonum, quaerite iudicium, liberate oppressum, judicate pupillo, et justificare viduam: et venite, et disputemus, dicitis: Et si fuerint peccata vestra quasi phœnicium, sicut nitem dealbabo; et si fuerint ut coccinum, sicut lanam dealbabo. Et si volueritis ac audieritis me, bona terræ*

C *chielis nomine laudat, ejus etiam videntur esse superiora. Hinc itaque firmatur Cotelerii conjectura. Porro locus ille Ezechielis vel deest in libris nostris, vel desumptus est ex altero Ezechielis volumine, quod is, Josepho teste, scripserat, quodque inter apocrypha recenset Synopsis Athanasiana. vel potius Eusebiana. Sic Esdræ locum laudat Justinus martyr, in Dialogo cum Tryphone, apud Lactantium Latine versum lib. iv. c. 18, quem in codicibus nostris incassum quaeras. Alium citat ex Sophonia Clemens Af., Strom., lib. v, qui in ejus vaticinio non comparat. Hunc desumptum esse suspicor ex Sophonæ prophetia, vel Apocalypsi, inter libros apocryphos memorata, in canone Scripturarum Nicephoro patriarchæ CP. tributo, et in ms. bibliothecæ Barrociæ, Colom.*

(59) *Διαλεγχθῶμεν*. Mill. sic legit in ms. veritati Hebraicæ congruenter, Isa. i, 18, Editi, διαλεχθῶμεν. Al. cum codd. Alex. et Vat. διαλέγωμεν. GALL. — *Καὶ δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν*. Ita Aldina editio. At in aliis, aut καὶ δεῦτε, διαλεχθῶμεν, aut καὶ δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν, ut Procopius, aut καὶ δεῦτε, διαλεχθῶμεν. Sane verbo Hebraico utrumque significatur, increpato et discrepatio; quæ duo valde sunt affinia. Hesychii codices in mendo videntur culcare, διαλέγωμεν, ἕως ἑλεγεῖν ἀλλήλων ἔλωμεν, pro διαλεχθῶμεν. Apud Basilium autem et Chrysostomum, διαλεχθῶμεν in textu, suspectum est; quia διαλεχθῶμεν commentarii supponunt. Jam Hilarius ad psalm. quidem ii, 5: *Et venite, arguamur; prælatione vero in psalmum cxix: Et venite, disputemus*. Nec dissimilis varietas in Michæa, cap. vi, vers. 2, διαλεχθήσεται, vel ut Basilium ad locum Isaïæ de quo agimus habet, διαλεχθήσεται. A Tertulliano exhibet

(60) *Λέγει*. Add. Κύριος ex LXX. GALL.

comedetis : si autem nolueritis, neque audieritis me, gladius devorabit vos : os enim Domini locutum est hæc ⁶¹. Omnes itaque dilectos suos volens pœnitentiæ fieri participes, omnipotente sua voluntate firmavit.

γράφ σλόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Πάντας οὖν τοὺς ἀγαπητοὺς αὐτοῦ βουλόμενος μετανοίας μετασχεῖν, ἐστήριξε τῷ παντοκράτορικῷ βουλήματι αὐτοῦ.

CAPUT IX.

Quare obsequamur magnificæ et gloriöse illius voluntati, et supplices illius misericordiæ ac benignitati procidamus; et convertamur ad miserationes ejus, relictis vanis operibus, contentione, et quæ ad mortem ducit, æmulatione. ⁶² Fixis oculis, eos intueamur, qui magnificæ ejus gloriæ perfecte servierunt. Sumamus Enoch ⁶³, qui in obedientia justus repertus, translatus fuit, et non inventa est mors illius. Noe ⁶⁴ fidelis inventus, per ministerium suum regenerationem (65) mundo prædicavit; et per eum Dominus conservavit animalia, cum concordia in arcam ingressa.

CAPUT X.

Abraham amicus ⁶⁵ vocatus, inventus est fidelis, quando dictis Dei obtemperans fuit. Hic per obedientiam exiit de terra sua, et de cognatione sua,

⁶¹ Isa. i, 16, 20. ⁶² Clem. Alex., Strom. lib. iv, pag. 516 sequentia nummatim perstringit. ⁶³ Gen. v. 24. Eccli. xlv, 16; Heb. xi, 5. ⁶⁴ Gen. vi, 8; vii, 1. Eccli. xlv, 17; Heb. xi, 7; I Petr. iii, 20; II Petr. ii, 5. ⁶⁵ II Paral. xx, 7; Judith viii, 22; apud Lat. Interp. Isa. xli, 8; Jac. ii, 23

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Διὸ ὑπακούσωμεν (61) τῇ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ ἐνδόξῳ βουλήσει αὐτοῦ, καὶ ἰκέται γενόμενοι τοῦ ἔλεους καὶ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, προσπέσωμεν καὶ ἐπιστρέψωμεν ἐπὶ τοὺς οἰκτιροὺς αὐτοῦ, ἀπαλιπόντας τὴν ματαιοπονίαν (62), τὴν τε ἔριγ, καὶ τὸ εἰς θάνατον ἄγον ζῆλος (63). Ἀτενίσωμεν (64) εἰς τοὺς τελειῶς λειτουργήσαντας τῇ μεγαλοπρεπείᾳ δόξῃ αὐτοῦ. Λάβωμεν Ἐνωχ, ὃς ἐν ὑπακοῇ δίκαιος εὐρεθείς, μετετέθη, καὶ οὐχ εὐρέθη αὐτοῦ θάνατος. Νῶε πιστός εὐρεθείς, διὰ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ παλιγγενεσίαν κόσμου ἐκήρυξε (66), καὶ διασώσει δι' αὐτοῦ ὁ δεσπότης τὰ εἰσελθόντα ἐν ὀμονοίᾳ ζῶα εἰς τὴν κιβωτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἄβραμ, ὁ φίλος (67) προσαγορευθείς, πιστὸς εὐρέθη, ἐν τῷ αὐτὸν ὑπήκοον γενέσθαι τοῖς ῥήμασι τοῦ Θεοῦ. Οὗτος δι' ὑπακοῆς ἐξήλθεν ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς

VARIORUM NOTÆ.

tur tertia lectio, eaque corrupta. Qui enim lib. i C ad uxorem cap. ult. recte verterat : *Et venite, dispartemus*; in lib. iv, adversus Marcionem cap. 14, vitiosis sultis libris, interpretatur : *Et venite, conciliemur*, quod est διαλλαχθῶμεν : atque id verbi restitendum forsitan Chrysostomo in illud, *Vidua eligatur non minus exaginta annorum*, etc., ubi locum pro heretice adducit, exponitque per καταλλάττεσθαι, et καταλλάξαι. Porro dum Isaïæ testimonium apud sanctos Patres quaero, duo loca depravata inveni, de quibus admonere non erit supervacaneum: Nempe Irenæi ac Luciferi. Ille lib. iv *Adversus hæreses*, cap. 32, ait : *Lavamini*, etc. *Non enim sicut mutus homo, ut multi audent dicere, divertit* (hoc est, aversatur) *eorum sacrificium; sed miserans eorum cœcitate*, etc. Quid sibi vult, *mutus homo*? Conjectebam, *iratus homo*, fundum conjecturæ habens antecedentia et subsequentia. Præcedit : *Deinde ne quis putet, propterea quod irasceret, eum recusare hæc, infert consilium ei dans*. Sequitur : *Si enim irascens, abneret hæc eorum sacrificia*. Juxta Luciferum lib. i, ad Constantium imperatorem, pro S. Athanasio, verb. prophetica esse debent : *Lavamini, mundi estote, auferite malitias ab animis vestris, non ab inimicis vestris*. Cot.

(61) Ὑπακούσωμεν. Hanc esse veram ms. lectionem testatur Wott. Sic quoque legerunt Mill. et Grab. qua sane voce utitur S. Pater, cap. 7 et 10, alibi sæpius. Editi ad unum omnes Junium secuti, ἔπακούσωμεν. Id. — Διὸ ἔπακούσωμεν. Dominus Boisius ὑπακούσωμεν legendum monuit, cujus conjecturæ ego libens subscribo, licet interdum ἔπακούσαι ἐμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, et tertio casui junctum reperiat apud LXX, sed sensu diverso, ut Prov. xv, 32 : εὐχαί; δὲ δίκαιον ἔπακούσει, et Gen. xvi, 11 : ὅτι ἐπήκουσα ὁ Κύριος τῆς ταπεινώσεως σου. Jun.

(62) *Ματαιοπορίαν*. Forte ματαιολογίαν. Id.

(63) *Καὶ τὸ... ἄγον ζῆλος*. Lege καὶ τὸν... ἄγοντα ζῆλον. Vocem ζῆλος mascul. genere, ut par est, sumit S. Pater sup., cap. 3 et 5, licet per hanc sero Epistolam eandem vocem neutro genere expresserit librarium, ut Mill. et Wott. observatum.

(64) *Ἀτενίσωμεν*. Hæc confer cum Clemente Alexandrino, p. 516, *Strom.*, lib. iv, a verbis, *ἀτενίσωμεν οὖν εἰς τοὺς τελειῶς λειτουργήσαντας*, etc., et agnosces, pie Lector, necum ex illo interpolatam fuisse dulcissimam epistolam, atque interpolatorem sedulo cavisse, qui longa esset magis quam μεγάλη τε καὶ θαυμασία, quibus laudibus eam ornât Eusebius. EDUARD. BERN.

(65) Qua scilicet per baptismum renascimur. Regenerationis ejusdem symbolum fuisse arcam, qua Noe servatus est, etiam I Petr. iii, 20, notatur. Coust.

(66) *Παλιγγενεσίαν κόσμου ἐκήρυξε*. Regeneratio quæ fit per baptismum lavacrum, operante Spiritu sancto, παλιγγενεσίας nomine hoc loco intelligenda non est, sed generis humani instauratio, et generatio nova : atque hoc sensu apud Philonem Judæum, et alios reperitur. Locus etiam Matthæi, xix, 28, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, sic interpretandus est, cum, scilicet, cœlum, terra, et mare præterierint, ut est Apoc. xxi, et qui throno insidet nova omnia creabit, οὐρανὸν καινὸν, γῆν καινὴν, καὶ καινὰ πάντα. Jun.

(67) Ἄβραμ ὁ φίλος. Add. cum Jun. τοῦ Θεοῦ. Sic et Clem. Alex. l. c. hæc verba exscribens. Dav. tamen legit : Ἄβραμ Θεοῦ φίλος, putans ex voce ΘΥ facile manasse O. Vide infra, cap. 17. GALL. — Ἄβραμ ὁ φίλος προσαγορευθείς. Forte τοῦ Θεοῦ addendum, ut est Jac. ii, 23, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη. Jun.

συγγενείας αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐ-
 τοῦ, ὅπως γῆν ὀλίγην, καὶ συγγένειαν ἀσθενῆ, καὶ
 οἶκον μικρὸν καταλιπὼν, κληρονομήσῃ τὰς ἐπαγγελ-
 λίας τοῦ Θεοῦ. Λέγει γάρ αὐτῷ· Ἄπελθε ἐκ τῆς
 γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ
 οἴκου τοῦ πατρὸς σου, εἰς τὴν γῆν ἣν ἄν σοι
 δείξω· καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ ἐλο-
 γήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔση
 ἐξολογημένος· καὶ ἐλογῆσω τοὺς ἐβλογούμένους
 σε, καὶ καταράσσομαι τοὺς καταρωμένους σε· καὶ
 ἐβλογηθήσονται (69) ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς
 γῆς. Καὶ πάλιν ἐν τῷ διαχωρισθῆναι αὐτὸν ἀπὸ
 Λῶτ, εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· Ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλ-
 μοῖς σου, ἴδε ἀπὸ τοῦ τόπου οὗ νῦν σὺ εἶ, πρὸς
 βορρᾶν, καὶ ἄλβα, καὶ ἀνατολὰς, καὶ θάλασσαν·
 οὗτοι πᾶσαν τὴν γῆν ἣν σὺ ὄρῃς, σοὶ δώσω αὐτήν,
 καὶ τῷ σπέρματι σου ἕως αἰῶνος. Καὶ ποιήσω τὸ
 σπέρμα σου ὡς τὴν ἄμμον τῆς γῆς· εἰ δύναται
 τις ἐξαριθμῆσαι τὴν ἄμμον τῆς γῆς, καὶ τὸ σπέρμα
 σου ἐξαριθμῆσεται. Καὶ πάλιν λέγει· Ἐξήγαγεν
 ὁ Θεὸς τὸν Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀνάβλε-
 ψον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἀριθμήσον τοὺς ἀστέ-
 ρας, εἰ δυνήσῃ ἐξαριθμῆσαι αὐτούς, οὕτως ἔσται
 τὸ σπέρμα σου. Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ,
 καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. Διὰ πίστεως καὶ
 προσήνεγκεν αὐτὸν θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸς ἐν τῶν ὀρέων

et de domo patris sui ; ut exigua terra, et cogna-
 tione debili, et domo parva derelicta (68), promi-
 siones Dei in hæreditatem acciperet. Dicit enim
 ei : Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de
 domo patris tui, in terram quam tibi demonstravero :
 et faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi,
 et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus : et
 benedicam benedictibus tibi, et maledicam maledi-
 centibus tibi : et benedicentur in te omnes tribus
 terræ ⁷¹. Ac rursus cum recessit a Lot, dixit ei
 Deus : Respiciens oculis tuis, vide a loco in quo
 nunc tu es, ad Aquilonem, et Africum, et Orientem,
 et mare : quia omnem terram quam tu vides,
 tibi dabo eam, et semini tuo usque in sæculum. Et
 faciam semen tuum sicut arenam terræ. Si potest
 quis dinumerare arenam terræ, et semen tuum di-
 numerabitur ⁷². Et iterum ait : Eduxit Deus Abra-
 ham, et dixit ei : Respice in cælum, et numera stel-
 las, si potes dinumerare eas : sic erit semen tuum.
 Credidit autem Abraham Deo ; et deputatum est ei
 ad justitiam ⁷³. Propter fidem et hospitalitatem da-
 tus est ei filius in senectute ⁷⁴ ; et per obedientiam
 obtulit eum ⁷⁵, sacrificium Deo, in uno montium
 quem ipsi ostendit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

CAPUT XI.

Διὰ φιλοξενίαν (70) καὶ εὐσέβειαν Λῶτ ἐσώθη ἐκ
 Σοδόμων, τῆς περιχώρου πάσης κριθείσης (71) διὰ
⁷² Gen. xii, 1, 2, 3, ⁷³ Gen. xiiii, 14, 15, 16.
⁷⁴ Gen. xix, et II Petr. ii, 6, 7.

Propter hospitalitatem et pietatem Lot e Sodo-
 mits salvus evasit ⁷⁷, cum tota regio circumjacens
⁷⁵ Gen. xv, 5, 6. ⁷⁶ Gen. xxi. ⁷⁸ Gen. xxi.ii.

VARIORUM NOTÆ.

(68) Hoc est quæ paucis admodum constabat, C
 Abrahæ enim fratres tantum duo fuerant, Aran et
 Nachor. Aran vero iam obierat relicto Lot filio. Cum
 Lot igitur ex hac prosapia restabant Nachor et
 Abraham, qui quidem propter sterilitatem Saræ
 filii carebat. Coust.
 (69) Καὶ ἐβλογηθήσονται. Ita ms. ut apud LXX.
 Ita et reliquæ editt. præter Cler. et Coust. ubi καὶ
 omittitur. Gal.
 (70) Διὰ φιλοξενίαν. Clem. Alex., l. c. Id.
 (71) Κριθείσης. Al. hanc vocem corrigendam
 putarunt, quam tamen acriter tuetur Wott. locum-
 que integrum sic verit : Cum regio tota in circuitu
 igne et sulphure pænas lueret. Quin et addit. S. Pa-
 trem procul dubio respicere ad II Pet. ii, 6, lucu-
 lentum sane testimonium, eam Epistolam ab initio
 usque canonicam fuisse atque ab Ecclesia Romana
 receptam. Wottonianam sententiam probat Clericus
 exscribitque. Id. — Τῆς περιχώρου πάσης κρι-
 θείσης. Dominus Boisius καταστραφείσης legendum
 putat, suffragante historia, et verbis contextus, D
 Gen. xix, 25 : Καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας,
 καὶ πᾶσαν τὴν περιχώρον· vel κατακαυθείσης. Ego
 simplex καυθείσης substituentium puto, et in ver-
 sione Latina illam lectionem secutus sum ; quamvis
 non negem κριθείσης retineri posse, et quidem
 sensu commodissimo, pro κατακρίθεισης. Κρίνειν
 enim pro κατακρίνειν, et κρίμα pro κατάκριμα, sæ-
 pissime in Novo Testamento, et in hoc scripto usur-
 pantur. Primæ et postremæ lectioni favere videtur,
 II Pet. ii, 6 : Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόρρας
 τεφρώσας κατέκρινεν. De vastitate autem et sterili-
 tate illius regionis, olim fertilissimæ et amœnissimæ,
 quæ divinum scelerum et impietatis vindic-

etam ; et imbrem igneum ac sulphurem cælitus
 demissum, secuta est, apud Chrysostomum homil. 8,
 in priorem ad Thess. locus est elegantissimus :
 quem hic subjicere non pigebit, in gratiam eorum,
 quibus non minus gratum erit hæc legere, quam
 nobis primum notare, et exciperere jucundum fuit :
 Ἀστὴρ δὴ οὖν ἡ οὕτως εὐβαλὴς καὶ πρὸς πάσας τὰς
 χώρας ἀμιλλωμένη, ἡ φθάνουσα τῇ εὐθηνίᾳ τὸν παρά-
 δεισον τοῦ Θεοῦ, πασῶν τῶν ἐρήμων ἐρημοτέρα ἐστὶ
 νῦν, καὶ ἔστῃκε μὲν δένδρα, καὶ καρπὸν ἔχει, ὃ δὲ
 καρπὸς τῆς τοῦ Θεοῦ ὀργῆς ἐστὶν ὑπόμνημα· ἐστὶ καὶ
 μὲν βόαι (καὶ τὸ ξύλον λέγω καὶ ὁ καρπὸς) λαμπρὰν
 τὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσαι, καὶ τῷ ἀγνώτῳ παρέχουσαι
 πολλὰς τὰς ἐλπίδας· εἰ δὲ ληφθεῖεν εἰς χεῖρας, δια-
 κλασθεῖσαι καρπὸν μὲν οὐδένα, κόνιν δὲ καὶ τέφραν
 πολλὴν δεικνύουσιν ἐναποκειμένην ἔνδον. Τοιαύτη
 καὶ ἡ γῆ πᾶσα· κἂν λίθον εὐρῆς, τετεφρωμένον εὐ-
 ρήσεις· καὶ τί λέγω λίθον, καὶ ξύλα, καὶ γῆν ; ὅπουγε
 καὶ ἄηρ, καὶ τὰ ὕδατα μετέσχε τῆς συμφορᾶς. Κα-
 θάπερ γὰρ σίμωτος ἐμπρησθέντος καὶ κατακαυθέν-
 τος, τὸ μὲν σχῆμα μένει, καὶ ὁ τύπος ἐν τῇ τοῦ πυρὸς
 βίβει καὶ ὄγκος, καὶ ἡ ἀναλογία, ἡ δὲ δύναμις οὐκέτι·
 οὕτω δὲ ἐκεῖ γῆν ἐστὶν ἰδεῖν, ἀλλ' οὐδὲν ἔχουσαν γῆς, ἀλ-
 λά πάντα τέφραν· δένδρα καὶ καρπούς, ἀλλ' οὐδὲν ἔχον-
 τα δένδρον, οὐδὲ καρπῶν ἀέρα καὶ ὕδωρ, ἀλλ' οὐδὲν
 ἀέρος οὐδὲ ὕδατος· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα τετέφρωται.
 Sic Tertullianus in Apolog. : Sodoman et Gomorriam
 igneus imber exussit ; olet adhuc incendio terra, et
 si qua illic arborum poma cernuntur, oculis tenuis,
 ceterum contactu cinerescunt. Et De pallio idem :
 Aspice ad Palæstinam, qua Jordanis amnis finium
 arbiter, vastitius ingens, et orba regio et frustra ager
 est, et urbes retro ; et populi frequentes, etc. Jun. —
 Neque mutandum κριθείσης, contra ms. codicis

igne et sulphure damnata esset : palam faciente Domino, quod sperantes in illum non derelinquit; eos vero qui in contraria declinant, punitioe ac supplicio afficit. Quæ enim una cum eo egressa fuerat uxor illius, cum diversa sentiret nec concors esset, in ejusmodi signum posita est, ut salis statua in hodiernum usque diem sit facta : quo cunctis notum esset, quod animo incerti et de potentia Dei dubitantes, in iudicium et in significationem universis generationibus fiunt.

CAPUT XII.

Ob fidem et hospitalitatem servata est Rahab meretrix ⁷². Missis enim a Jesu filio Nave ad Jerichuntem exploratoribus, intellexit terræ rex, quod regionem eorum exploratum venerant : et emisit viros qui eos comprehenderent, ut comprehensi necarentur. Eos igitur hospitalis Rahab suscipiens, in solario sub lini stipula occultavit. Supervenientibus autem hominibus a rege missis, ac dicentibus : *Viri ad te venerunt terræ nostræ exploratores ; educ eos, rex enim ita imperat ; illa respondit : Duo viri quos quaeritis, ingressi sunt apud me,*

⁷² Jos. II ; Heb. XI, 31.

VARIORUM NOTÆ.

fidem ; neque interpretandum κατακρίσις, nam hæmo dixerit κατακρίνειν διὰ πυρός ; sed hic est antecedens pro consequente, iudicium pro supplicio, ideoque κρίσις perinde est ac κόλασις. Nihil est frequentius in Scriptura verbis iudicio, pro eo quod est *plectere*, et iudicium pro eo quod est *pæna*. Miror ejus rei memoriam viris doctis illico in mentem non venisse. Vertendum ergo erat : cum tota regio (Jordani) circumjacens igne et sulphure pænas iussit ; non conflagraret, ut Junius, aut damnata esset, ut Cotelierius. CLEM.

(72) Πρόδηλον ποιήσαντος ὁ Δεσπότης. Wott. male πρόδηλον ποιήσαντος τοῦ Δεσπότης. Hanc tamen S. Patris phrasin scriptoribus ἀτιμωτάτοις familiarē esse, adeoque non mutandam, probat contra popularem suam Blackwallius in *Auctorib. sacr. class.*, tom. I, pag. 59 ; quem sequitur Dav. GALL.

(73) Συνεξελεύθη γὰρ αὐτῷ. Ita ms. ex Wott. At Jun. cum reliquis editit. γὰρ in margine posito, παρ' exhibet in textu. Id.

(74) Στήλην ἀλός ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Statuam se vidisse testatur Josephus *Antiquitatum* lib. I, cap. 12, plurimaque illius mentiō apud auctores, Hebræos, Græcos, Latinos. Insigne est testimonium S. Irenæi lib. IV *Contra hæreses*, cap. 51 : *Lot reliquit in confinio uxorem suam, statuam salis usque in hodiernum diem.* Et in fine capituli : *Et cum hæc ferent, uxor remanserit in Sodomis, jam non caro corruptibilis, sed statua salis semper manens, et per naturalia ea quæ sunt consuetudinis hominis, ostendens ; quoniam et Ecclesia, quæ est sal terræ, subrelicta est in confinio terræ, patiens quæ sunt humana : et dum sæpe auferuntur ab ea membra integra, perseverat statua salis, quod est firmitamentum fidei, firmans et præmittens filios ad Patrem ipsum.* Quæ obscuriora viderentur, nisi faciem præferrent versus carnis inscripti Sodoma, quod inter opera Tertulliani et Cypriani locum invenit :

*Namque comes conjux, hæc me, male tum quoque legis
Femina non patiens, divina ad murmura cæli
Audaces oculos nequidquam sola retrahit ;
Nec habitura loqui quod viderit, et simul illic
Ite fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulcrum,*

πυρός καὶ θελοῦ πρόδηλον ποιήσας ὁ Δεσπότης (72) ὅτι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν οὐκ ἐγκαταλείπει, τοὺς δὲ ἑτεροκλινεῖς ὑπάρχοντας εἰς κόλασιν καὶ αἰκισμὸν τίθει. Συνεξελεύθη γὰρ αὐτῷ (73) τῆς γυναικὸς ἑτερογνώμονος ὑπαρχούσης καὶ οὐκ ἐν ὁμολογίᾳ, εἰς τοῦτο σημεῖον ἐτέθη, ὥστε γενέσθαι αὐτὴν στήλην ἀλός ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης (74) εἰς τὸ γνωστὸν εἶναι πᾶσιν, ὅτι οἱ διψυχοὶ καὶ οἱ διατάζοντας περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, εἰς κρίμα καὶ εἰς σημεῖωσιν πάσαις ταῖς γενεαῖς γίνονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν ἐσώθη Ῥαββὴ ἡ πόρνη (75). Ἐκπεμφθέντων γὰρ ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ τοῦ Ναυῆ (76) κατασκόπων εἰς τὴν Ἰεριχὼ, ἔγνω ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς ὅτι ἤματι κατασκοπεῖσαι τὴν χώραν αὐτῶν (77), καὶ ἐξέταμψεν ἀνδρας τοὺς συλληφθέντους αὐτοὺς, ὅπως συλληφθέντας θανατωθῶσιν. Ἡ οὖν φιλόξενος Ῥαββὴ εἰσδεξαμένη αὐτοὺς, ἐκρυβεν εἰς τὸ ὑπερῶν, ὑπὸ τὴν λινοκαλάμην. Ἐπισταθέντων δὲ τῶν παρὰ τοῦ βασιλέως, καὶ λεγόντων [Ἄνδρες πρὸς σέ ἦλθορ οἱ κατάσκοποι τῆς γῆς ἡμῶν,] ἐξήγαγε αὐτοὺς, ὁ γὰρ βασιλεὺς οὕτως κελεύει. Ἡ δὲ ἀπε-

*Ipsaque imago sibi formam sine corpore æternam
Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluvius dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
Dicitur et vitens alio jam corpore, sævus
Munificos solito dispungere sanguine menses.*

Videsis eundem Irenæum, cap. 64 ejusdem libri, necnon Prudentii *Hamartigeniam* versu 740 et sequentibus. COT.— Στήλην ἀλός. Cyrillus Hieros. catech. mystagogica prima : Ἡ δὲ τούτου γυνὴ στήλη γέγονεν ἀλός ἐσθητικευμένη δι' αἰῶνος, ἔχουσα τῆς πονηρᾶς προαιρέσεως καὶ ὑποστροφῆς τὴν μνήμην. Abraham contra, τῆ ἰσχυρομένη στήλη πίστει καὶ ὑπακοῆς ἰδρυται, ut loquitur Basilius in *Constit. monasticis*. JUN.— Josephus lib. I *Antiq.*, ejusdem sæculi cum Clemente scriptor, ex oculorum fide hoc ipsum testatum facit : Ἰσορήχη δὲ αὐτὴν ἔτι γὰρ νῦν διαμένει. Quam rem ne minus probabilem putemus, rationem istius diuturnitatis impendio admirandam assignat Tertullianus ; scilicet, quod perpetuis temporibus reparetur, et si quis advena formam mutilaverit, suggestu ex sese vulnera protinus complet, imo quod et fuso subinde sanguine, originem et cladem lateatur. Nec hic sistitur, sed et præsentis ævi scriptores (quam recte alii judicent) etiamnum superesse asserunt vivacem hanc, et suo quasi sale conditam statuam. FELL. At Colomesius nos amandat ad p. 109 *Observat.* suarum *sacrarum*. Vide et Diss. Joannis Clerici de statua salina, ubi hæc fabula de industria expenditur.

(75) Διὰ πίστιν... ἡ πόρνη. Hæc tantum hinc excerptit Clemenens Alex., l. c. GALL.

(76) Ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ τοῦ Ναυῆ. Sic Wottoniana editio ex ms. Al. ex duobus τοῦ unum omittunt. Id.

(77) Τὴν χώραν αὐτῶν. Editi αὐτοῦ. Ad fidem ms. αὐτῶν restituit Wott. Sic etiam legisse Jun. patet ex ejus versione : *Rescitit terræ rex quod regionem eorum exploratum venerant ; licet in ejus editionis textum αὐτοῦ irreperit.* Junianam versionem arguebat Fellus, veram ms. lectionem ignorans. Id.

κρήνη (73)· εἰσῆλθον [οἱ δύο ἀν]δρες οὗς ζητεῖτε ἅ sed confestim abierunt et pergunt : non ostendens
 πρὸς με, [ἀλλὰ ταχέως ἀπῆλθον, καὶ πορεύον-
 [ται (79)· οὐχ] ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐκείλους
 (80).] Καὶ εἶπεν πρὸς τοὺς ἀνδρας· [Γινώσκουσι
 γνώσκω ἐγὼ, ὅτι [Κύριος ὁ Θεὸς] ὑμῶν παραδι-
 δωσιν ὑμῖν [τῆρ πό]λιν ταύτην, ὃ γὰρ φῶδος καὶ
 [τρό]μος ὑμῶν ἐπέπεσεν τοῖς κα[τοι]κοῦσιν αὐ-
 τῆν (81). Ἐὰν οὖν γένηται] λαβῆν αὐτῆν ὑμᾶς,
 διασώσατέ, με, καὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου.
 Καὶ εἶπαν αὐτῇ· Ἔσται οὕτως, ὡς ἐλάλησα· ἡμῖν.
 Ἄς ἐὰν οὖν γινῶς παραγινόμενος ἡμῖς, συνά-
 ξεις πάντας τοὺς σὸδες ἑπὶ τὸ στέγος σου, καὶ
 διασωθήσονται· ὅσοι γὰρ ἐὰν εὐδεδώσωιν ἐξω τῆς
 οἰκίας, ἀπολοῦνται. Καὶ προσέθεντο αὐτῇ δοῦναι
 σημεῖον (82), ὅπως κρεμάσῃ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτῆς κόκ-
 κινον· πρόδηλον ποιούντες (83), ὅτι διὰ τοῦ αἵμα-
 τος (84) τοῦ Κυρίου λύτρωσις ἔσται πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν. Ὁρᾶτε, ἀγα-
 κητοί, οὐ μόνον πίστις (85), ἀλλὰ προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν (86).

eis illos. Et dixit ad viros : Certo scio ego, quod
 Dominus Deus vester tradit vobis urbem hanc; ti-
 mor enim et pavor vestri incidit in habitatores ejus.
 Quando igitur contigerit vos eam capere, servate
 me et domum patris mei. Et dixerunt ei : Sic erit,
 quemadmodum locuta es nobis. Cum igitur nos adesse
 cognoveris, congregabis omnes tuos sub lecto tuo,
 et servabuntur : quotquot enim invenientur extra do-
 mum, peribunt. Et signum ei dare addiderunt, ut
 funiculum nempe coccineum appenderet de domo
 sua : manifestum facientes, quod per sanguinem
 Domini futura esset redemptio universis creden-
 tibus et sperantibus in Deum. Videte, dilecti,
 non solum fides, sed etiam prophetia in muliere
 B exstitit.

VARIORUM NOTÆ.

(78) Ἡ δὲ ἀπεκρήθη. Cum Dav. lego φοεῖ ἀπε-
 κρήθη : Hæc respondit. GALL.

(79) Καὶ πορεύονται. Cout. mallet, καὶ τοῦ
 πορεύονται, οὐκ οἶδα, et quo pergant nescio. At hujus
 supplementi capax non est ms. lacuna. Simplicior
 lectio quæ hæctenus invaluit. Ib.

(80) Οὐχ ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐκείλους. Ita
 ms. recte supplevit Cot. Juniana enim lectio [ὀδὸν]
 ὑποδεικνύουσα ἐ[γαν]τῶν] contextui et historice ve-
 ritati minime respondere videtur. Ib. — [Ὀὐχ]
 ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς ἐκείλους.] Cum variis mo-
 dis quæ desiderantur, suppleri queant; vir doctus
 edendum curavit, [ὀδὸν] ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς
 ἐ[γαν]τῶν.] Vignā ostendens eis contrariam : sensu
 plane diverso a verbis libri Josue, cap. 11, vers. 5,
 ubi Rahab negat se scire quo homines illi abierint.
 Ostendit quidem mulier contrariam viam, sed ex-
 ploratoribus Judæis, non autem missis a Hieri-
 chuntis rege. Liceat autem hic obiter monere de
 vitio editionum S. Hieronymi, in nomine Rahabæ.
 Libro de interpretatione nominum Hebraicorum,
 capite de Jesu Nave : Raal, latitudo, vel fames, sive
 impetus. Legendum enim dubio procul Raab. Cot. —
 Junius quod hic in archetypo desideratur, studens
 supplere, ediderat, [ὀδὸν] ὑποδεικνύουσα αὐτοῖς
 ἐ[γαν]τῶν.] et Latine, viam ostendens eis contrariam.
 (quod cum Coteierius animadverteret repugnare
 historię sacræ, quæ exploratores e domo Rahab
 tum nondum exiisse, sed in ea aubæ latitare doc-
 cet, οὐχ pro ὀδὸν, ἐ[κείλους] pro ἐ[γαν]τῶν] sub-
 stituit. Nec dubium quin ejus correctio Junianæ sit
 præferenda lectioni : maxime cum hanc ad ex-
 ploratores Josue, quibus unis Rahab viam contrariam
 ostendisse memoratur, referri orationis series non
 sinat. Antea etiam forte legendum, καὶ τοῦ πορεύον-
 ται, οὐκ οἶδα, et quo pergant nescio. Coust.

(81) Τοῖς κατοικοῦσιν αὐτῆν. Lectum ergo Clemen-
 ti comma versiculi 9, cap. 11 Josue, quod a
 multis editionibus abest, in Complutensi vero ita
 effertur, καὶ κατέπησον πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν
 γῆν ἀφ' ὑμῶν, et codice 720 Bibliothecæ regię hoc
 modo, καὶ τετῆραισιν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν,
 ἀπὸ προσώπου ὑμῶν. Cot.

(82) Καὶ προσέθεντο αὐτῇ δοῦναι σημεῖον. Hel-
 lemismus, in sacris litteris passim occurrens, quo
 alias utitur S. Pater, ut advertit Wolt., idemque si-
 gnificat quod ἔδωκαν ἐπὶ αὐτῇ σημεῖον. Cotelierii
 versionem : Et addiderunt ut signum daret, suggillat
 Dav. quod historię divinæ repugnet : non enim
 Rahab speculatoribus, sed speculatores Rahab si-
 gnum dederunt, ex Jos. 11, 18. Sic igitur ipse, ad

sensum quod attinet, interpretatur : Præterea, vel
 insuper et signum dederunt. Recte. At ejusdem erro-
 ris postulandi erant Junius et Fellus, Cotelierio
 præeuntes, apud quos sic lego : Et ut signum daret,
 addiderunt. Hic reformandam esse Cotelierianam
 versionem non agnovit Cout. aliter emendaturus,
 ut alibi passim. Eam ipsi recensuimus, litteræ tam-
 en in hærentes. GALL.

(83) Πρόδηλον ποιούνας, etc. Habet hæc figura
 et allegoria suffragatores multos magnosque : Justi-
 num in Dialogo, p. 338, Irenæum, lib. 1v, cap. 37;
 Origenem Homil. 3 et 6 in Jesum Nave, et ad Mat-
 thæi xxvii, 28; Ambrosium libro de Salomone, cap. 3;
 et lib. v De fide, cap. 4; Hieronymum epist. 2; pseudo-
 Hieronymum ad Marci xiv, 4; Paulinum carne 23;
 Augustinum in psalm. lxxvi, 4; Prosperum De pro-
 missionibus et prædictionibus Dei, part. 11, cap. 14;
 Fulgentium lib. 1 De remissione peccatorum, cap. 21;
 Theodoritum quest. 2 in Josuam, et ad versum 31
 cap. xi Epistolæ ad Hebræos. Ut nihil dicam de
 auctore operis imperfecti in Matthæum, tomo VII
 B. Chrysostomi, ad cap. 1, vers. 3, quo loci cor-
 rupte legitur signo rubri sparsi pro signo rubro
 sparsi; item de Procopio Gazæo, et aliis quos in
 adversariis meis notatos non inveni. Quam horrende
 coccinum interpretati sint Gnostici, cernere potes
 apud Epiphanium, in eorum hæresi, cap. 9. Cot.

(84) Διὰ τοῦ αἵματος. Post B. Clementem eodem
 trahere linteum istud observo Justinum M. Irenæum,
 Origenem et alios, quorum nomina legere est in
 Observo. sacris, p. 97. Colom.

(85) Οὐ μόνον πίστις, ἀλλὰ προφητεία. In Deo
 D Israelis reposita fiducia, et ab ipso sperata salus
 ante Domini adventum, in justitiam atque fidem re-
 putabantur, licet Messie futurus adventus, cum
 ejusdem incarnationis, mortis et resurrectionis
 mysteriis minime essent perspecta. Eodem jure ple-
 ræque res gestæ per totam legis œconomiam, pro-
 phetice loco sunt habitæ, Deo eas ita dirigente, ut
 futuræ redemptionis statum adumbrarent. Ita ex
 Egypto

(86) Προφητεία ἐν τῇ γυναικὶ γέγονεν. Origenes
 homil. 3 mox citata : Sed et ista meretrix, quæ eos
 suscepit, ex meretrice efficitur jam propheta. Dicit
 enim : « Scio quia Dominus Deus vester tradidit vo-
 bis terram hanc. » Vides quomodo illa quæ aliquando
 erat meretrix, et impia et immunda, nunc jam Spi-
 ritu sancto repleta est; et de præteritis quidem con-
 ficitur, de præsentibus vero credit, prophetat autem
 et prænnuntiat de futuris. Cot.

CAPUT XIII.

Humiles itaque simus, fratres, deponentes omnem arrogantiam, et fastum, et amentiam, et iras; atque faciamus quod scriptum est: dicit enim Spiritus sanctus: *Non gloriatur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis; sed qui gloriatur, in Domino gloriatur, quaerendo illum, et faciendo iudicium ac justitiam*⁷⁰: praecepit memores sermonum Domini Jesu, quos locutus est docens mansuetudinem et æquanimitatem. Sic enim dixit: *Estote misericordes, ut misericordiam consequamini; dimittite, ut dimittatur vobis; sicut facitis, ita vobis fiet; sicut datis, ita dabitur vobis; sicut iudicatis, ita iudicabimini; sicut indulgetis, ita vobis indulgebatur; qua mensura metimini, in ea mensurabitur vobis*⁷¹. Hoc praecepto et his mandatis stabiliamus nos ipsos, ut in obedientia sanctorum eloquiorum ejus ambulemus, humiliter de nobis sentientes. Ait enim sanctus sermo: *Super quem respiciam, nisi super mansuetum et quietum, et tremementem sermones meos*⁷²? *τίνα [ἐπι]βλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πραῆν καὶ [ἡσύ]χιον* (92) *καὶ τρέμοντά μου τὰ λόγια;*

CAPUT XIV.

Justum ergo ac pium est, viri fratres, Deo potius obedientes nos esse, quam sequi eos qui in superbia et seditione duces fuerunt abominandæ æmulationis. Detrimentum enim non leve, imo vero grande periculum sustinebimus, si præcipitanter

⁷⁰ Jer. ix, 23, 24; I Cor. i, 31; II Cor. x, 17.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ταπεινοφρονήσωμεν οὖν, ἀδελφοί, ἀποθέμενοι πᾶσαν ἀλαζονείαν, καὶ τύφον, καὶ ἀφροσύνην, καὶ ὀργάς· καὶ ποιήσωμεν τὸ γεγραμμένον. Λέγει γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· *Μὴ καυχᾶσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ· ἀλλ' ἢ ὁ καυχώμενος* (87), *ἐν Κυρίῳ καυχᾶσθω* (88), *τοῦ ἐκζητεῖν αὐτὸν, καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην* (89)· μάλιστα μεμνημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὓς ἐλάλησε διδάσκα[ων] ἐπισκίαν καὶ μακροθυμίαν. [Οὐ]τως γὰρ εἶπεν· *Ἐλθεῖτε ἴνα ἐλεη[θῆ]τε, ἀφίστε ἴνα ωφεθῆ ὑμῖν· ὡς] ποιεῖτε, οὕτω ποιηθήσεται ὑμῖν· ὡς δίδοτε, οὕτω δοθήσεται ὑμῖν· ὡς κρίνετε, οὕτω κριθήσεται [ὑμῖν· ὡς] χρηστεύσεθε, οὕτως χρη[στευθῆ]σεται ὑμῖν· ᾧ μέτρῳ με[τρεῖτε], ἐν αὐτῷ μετρηθήσεται ὑμῖν· [Ταῦτη τ]ῆ ἐντολῇ καὶ τοῖς παραγγέλ[μασι] τούτοις στηρίσωμεν (90) ἐαυ[τούς] τὸ πορεύεσθαι ὑπηκόους [τῆ]ς τοῖς (91) ἀγιοπερεπέσι λόγοις αὐτοῦ, ταπεινοφρονούντες. [Φησ]ὶν γὰρ ὁ ἁγιος λόγος· *Ἐπί**

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

[Δ]ικαιοσύνην (93-94) καὶ ὁσιον, ἄνδρες ἀδελφοί, ὑπηκόους ἡμᾶς μάλλον γενέσθαι τῷ Θεῷ, ἢ τοῖς ἐν ἀλαζονείᾳ καὶ ἀκαταστασίᾳ μυσσαροῦ ζήλου ἐρηγγοῖς ἐξακολουθεῖν. Βλάβην γὰρ οὐ τὴν τυχοῦσαν (95), μάλλον δὲ κίνδυνον ὑποίσομεν μέγαν, ἐὰν ῥιψοκινδύ-

⁷¹ Luc. vi, 36-38. ⁷² Isa. LXVI, 2.

VARIORUM NOTE.

Ægypto populi Israelitici exitus, transitus per mare Rubrum, serpentis ænei elevatio, ut innumera alia præteream, ad Messias tempora pertinuisse constat. Sed præ aliis, peculiari quodam jure, hæc servatæ vitæ, quasi paschalis tessera, et in purpura sanguinis redempti pignus prophetiæ elogium meruisse videbantur; siquidem in lege Mosaica perpetuus fere usus symboli illius, nimirum, coccini, in omnibus cujuscūque generis piamentis et lustrationibus. Ita Ep. ad Hebr. ix, 19, cum universus populus accepta lege lustrari deberet, Moses dicitur, *accepisse sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua et lana coccinea et hyssopo, ipsum quoque librum et omnem populum aspersisse*. Idem in leprosi purificatione factum Levit. xiv, 49. Imo vero ex Thalmude discimus cod. Ioma, יומא, diem Chippurim כִּפּוּרִים (qui, si quis alius, expiationis per Domini sanguinem obtinendæ typum gessit), non sine *לשון של חטא* lingua seu filo coccineo celebratum. Imo si Gemaræ ejusdem libri, et libro luchasin fides, exinde etiam de magnæ isitius solemnitate successu iudicium ferebatur; si enim expiatio rite peracta esset, coccus albedinem induebat *לשון של חטא* הוה, suisque nivibus similiter reconciliatæ gentis innocentiam sponondisæ fertur. FELL. — Cf. Thalmud, *Rosch-hasschana* fol. 31 verso; *Ioma*, fol. 39 verso et fol. 67 recto. DRACB.

(87) *Ἄλλ' ἢ ὁ καυχώμενος*. Particulam ἢ, quam Jun. et editi omittunt præter Londin., restituit ex ms. Wott. eamque exhibent LXX ad Jer. ix, 24. GALL.

(88) *Ἐν Κυρίῳ καυχᾶσθω*. Ita quidem D. Paulus I Cor. i, 31; II, x, 17. Verum aliter Jerem. ix, 23, 24, Clemens, al. Cyprianus, alii. COLON.

(89) *Τοῦ ἐκζητεῖν αὐτὸν, καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ*

C *δικαιοσύνην*. Legebat etiam *ἐκζητεῖν* Lucifer, verit enim *inquirere*, lib. ii pro S. Athanasio paulo post initium. Item *καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην* reperies in Antiochi homilia 43. COT.

(90) *Τούτοις στηρίσωμεν*. Ita Wott. ex ms. Editi vero, omisso τούτοις, exhibent *στηρίξωμεν*. GALL.

(91) *Ἐπηκόους ἡμᾶς τοῖς*. Jun. ac editi, ... [ἀε] τοῖς: contra fidem cod. ms. qui, teste Wottono, exhibet ὑπηκόους ... αστοῖς. Legit quoque Mill. ... αστοῖς; sicque lacunam supplevit, [αεβ] αστοῖς: satis infelici conjectura. Wott. igitur nihil hæsitans ita hiatus complet: [ἡ]μᾶς τοῖς. Dav. vero, [δν]τας τοῖς. Ultram harum lectionem seligas, per me licet. Juniana sane ac Milliana rejiciendæ videntur. Id.

(92) *Ἐπὶ τὸν πραῆν καὶ ἡσύχιον*. Nunc LXX: ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον, quo modo a multis lectum olim. Clementinæ lectioni favent Athanasius in Domini occursum, Proclus in sanctam quintam feriam, D Theodorus Studita serm. Catechet. 90. Psellus citatus in Catena in *Psalmos* et Chrysostomus hom. 9 in *Genesisim*, expositione in psal. cxxxi et cxxlii. Sermone de Christi precibus, et hom. 15 et 66 in *Matthæum*; qui tamen homil. 55 in *Genesisim* utrumque conjungit sic: ἐπὶ τὸν πρῶτον, καὶ ἡσύχιον, καὶ ταπεινόν; et homil. 41 in *Matthæum* habet, ἐπὶ τὸν πρῶτον καὶ ταπεινόν. COT.

(93-94) *Δίκαιον οὖν*. In *Pandecte* Niconis Monachi λόγῳ τῆ', cod. Reg. 2418, 2423, 2424: Κλήμεντος· Ῥώμης. Δίκαιον οὖν καὶ ὁσιον, etc., ut *supra* inter *testimonia veterum*, col. 43. Connectit verba Clementis Epistola i, cap. hoc et sequenti et 46, item Epistola ii, cap. 3. Idem.

(95) *Τὴν τυχοῦσαν*. Editi omittunt articulum τὴν, quem Wott. ex ms. restituit. GALL.

ως ἐπιδόμεν αὐτοῖς τοῖς θελήμασι τῶν ἀνθρώπων, αἷτινες ἔξακοντεῖουσιν (96) εἰς ἔριν καὶ στάσεις, εἰς τὸ ἀπαλλοτριῶσθαι ἡμᾶς τοῦ καλῶς ἔχοντος. Χρηστευσώμεθα αὐτοῖς (97) κατὰ τὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ γλυκύτητα τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Γέγραπται γάρ· Χρηστοὶ ἔσονται οὐκ ἐπιτήρορες ἡγῆς, ἀκακοὶ δὲ ὑπολειφθήσονται ἐκ' αὐτῆς (98)· οἱ δὲ παρανομοῦντες ἐξολοθρευθήσονται (99) ἀπ' αὐτῆς. Καὶ πάλιν λέγει· Εἶδον (100) ἀσεβῆ ὑπαρυψόμενον, καὶ αἰπερόμενον (1) ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ παρήλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν, καὶ ἐξεζητήσα τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ οὐκ εὔρον. Φύλασσε ἀκακίαν, καὶ ἴδε εὐθύτητα, οὗτοι ἔστιν ἐγκράτειμα (2) ἀνθρώπῳ εἰρηρικόῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τοῖσιν (3) καλληθῶμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας εἰρηνεύουσιν, καὶ μὴ τοῖς μεθ' ὑπεκρίσεως βουλομένοις (4) εἰρήνην. Λέγει γάρ· που· Ὅτιος δ' ἄδεις τοῖς χελεσὶν με τιμῆ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόδῶν ἀπεσεν ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πάλιν· Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλογοῦσαν (5), τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν (6) καταρῶντο.

⁹⁶ Prov. II, 21, 22 sec. LXX. ⁹⁸ Psal. XXI, 9.

A nos tradiderimus voluntatibus hominum, qui ad contentionem et seditiones collimant, ut nos ab eo quod recte habet abalient. Benigni erga ipsos simus secunduim misericordiam, et dulcedinem Creatoris nostri. Scriptum est enim : *Benigni erunt habitatores terræ; et innocentes remanebunt in ea* ⁹⁶ : *iniqui vero exterminabuntur ab illa* ⁹⁸. Et rursus dicit : *Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani; et transivi et ecce non erat; et quæsi locum illius, et non inveni. Custodi innocentiam, et vide æquitatem; quoniam sunt : iniquia homini pacifico* ⁹⁹.

CAPUT XV.

B Adhærecamus ergo iis qui cum pietate pacem colunt, et non iis qui cum simulatione pacem volunt. Dicit enim alicubi : *Populus hic labiis me honorat; cor autem eorum longe abest a me* ⁹⁶. Et iterum : *Ore suo benedicebant; corde vero suo maledicebant* ⁹⁸. Rursusque ait : *Dilexerunt eum ore suo*, ⁹⁹ *Ibid. 35-37.* ⁹⁸ *Isa. XLIX, 13.* ⁹⁹ *Psal. LXI, 5.*

VARIORUM NOTÆ.

(96) *Οἷτινες ἔξακοντεῖουσιν.* Dominus Boisius deesse aliquid putat, et vocem λόγους, aut ῥήματα, suppliri debere. Ego malim, sine ulla additione, ἔξακονῶσιν legere, atque in versione nostra a nobis redditum est : ut vero sensus plenior et rotundior sit, non recuso τὰς γλώσσας addere, si quis ita velit, et phrasi quidem elegantissima, qua Libanius Epistola ad Basilium utitur: *Εἰ ταῦτα γλώττης ἀργότερας, τίς ἂν εἴης αὐτῆν ἀκονῶν; Sic epistola ad Sallustium nondum edita, χεῖρα ἀκονῶν dicit, ἣδῃ γάρ ἀνισταμένων τῶν τὰς δεξιὰς εἰς τὸ ταχέως γράφειν ἀκονῶντων· sic Psalmista, linguam improborum, qui iniquitatem et dolos machinantur, ζυρὸν ἤκονημένον, vocat. Quibus vero ἔξακοντεῖουσιν magis placet, ad explendum sensum addere possunt, τὰς γλώσσας vel τὰς γλώσσας; lingua enim conviciantium et pravorum hominum, βολὴς ἐστὶ τιτρώσκουσα, et τῶσιν ψευδές, ut loquitur Jeremias cap. IX, vers. 3 et 8, quam Salomon in Proverbiis μάχαιραν appellat, et Jobus μάστιγα. Unde Nazianzenus, epist. 191, quæ in ms. codice bibliothecæ Bodleianæ, non Timotheo, ut in impressis, sed Stagiritio sophistæ, inscribitur : Κατάθεσθέ ποτε τὰ ὄπλα, καὶ τὰς σφενδόνας, καὶ τὰς δεινότερας μελάς, τὰς γλώσσας, αἷς κατ' ἀλλήλων βάλλετε, καὶ τιτρώσκετε, et Nicephorus Callistus, lib. VIII, cap. 11 de Ariana hæresi, et schismate in Ecclesia tum orto, verba faciens : Οὗ γάρ ἀλλόγλωσσοι ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιστρατεύον, ἀλλ' ὁμοδιανοὶ καὶ ὁμόφωλοι κατ' ἀλλήλων ὠπλιζοντο, ταῖς γλώσσαις, οἷα ὄρασι, χρώμενοι. Jun.*

(97) *Χρηστευσώμεθα αὐτοῖς.* Pro αὐτοῖς al. maluit ἀλλήλοις. Al. αὐτοῖς : quæ sene vox interdum usurpatur pro ἀλλήλοις. Sic Coloss. III, 13, χαρίζόμενοι αὐτοῖς. At lectio ms. retinenda videtur, si referatur ad schismaticos, de quibus paulo superius : τοῖς ἐν ἀλαζονείᾳ, x. τ. λ., qui utique sensus contextui hujus capituli aptius cohærerere videtur. Sin aliter sentias, ne tunc quidem mutanda lectio : sæpe namque utitur S. Pater his vocibus, αὐτοῖς, αὐταῖς, pro ἀλλήλοις, ἀλλήλους, ut infra notatum ad Epist. 2, cap. 4. GALL.

(98) *Χρηστοὶ ἔσονται οὐκ ἐπιτήρορες ἡγῆς, ἀκακοὶ δὲ ὑπολειφθήσονται ἐκ' αὐτῆς.* Hæc ergo vere sunt LXX Senium. COT.

(99) *Ἐξολοθρευθήσονται.* Junius et editi ad unum omnes legunt ἐξολοθρευθήσονται. At ms. ἐξολοθρευθήσονται, tum hic, tum perpetuo apud LXX.

Sic et ἀλεθρεύω, ἀλεθρευσις, ἀλεθρευτής : et ἐξολοθρεύω, etc. Utuntur ἀλεθρεύω tum Eustathius, tum Suidas; adeo ut antiquior esse videatur et accuratior scribendi ratio per ε : derivatur enim ἀλεθρεύω εὐδλεθρός, quod semper scribitur cum ε. Wott. GALL. — Quod hic de LXX assertur manifestus est error. Etenim apud seniores illos perpetuo legitimus ἀλοθρεύω, ἐξολοθρεύω. Sic etiam ἀλόθρευσις, ἐξολοθρευμα (utrumque ἀπαξ λεγόμενον, Jos. XVII, 13; et I Reg. XV, 21), ἐξολοθρευσις. Suidas vero in Lexico altum de his ambobus verbis tenet silentium. Nihil dicere possum de Eustathio quem non habeo præ manibus. DRACH.

(100) *Εἶδον, x. τ. λ.* Hæc et sequentia usque ad initium cap. 16, paucis mutatis, recitat Clemens Alex. *Στρομ.*, lib. IV, cap. 5, pag. 577. GALL.

(1) *Αἰπερόμενον.* Editi αἰρήμενον. At ms. αἰπερόμενον. Neque suspicari quis potest, quin hic legendum sit *εἰπειρόμενον*, ut apud LXX. Cum enim in hoc ms. ε et αι. sæpissime inter se permittuntur, utraque tum vocali tum diphthongo suis locis restituta, αἰπερόμενον evadit *εἰπειρόμενον*. Wott. Id.

(2) *Ἐγκράτειμα.* Memoriam intelligit Euthymius, quæ duplici modo conservatur, vel per prolem, vel per bona opera; ingeniosissime vero Ferrandus locum hunc ita paraphrâzet : *Erit tempus quo insonti homini mercès congruens rependetur.* Uterque ad Hymnographi mentem. COLON.

(3) *Τοῖσιν, x. τ. λ.* Hæc quoque Nicon in *Pandect.*, ut modo notatum, cap. 14. GALL.

(4) *Βουλομένοις.* Al. λαλούμένοις, al. βουλονομένοις. At, amabo te, cur demum ins. lectio sollicitanda? An non satis clare insinuat S. Pater et animi perversi sententiam et verba dolosa? Id.

(5) *Εὐλογοῦσαν.* Hanc ms. lectionem recte se habere Mill. perspexit; tertia scilicet pluralis Dorica. Clem. Alex. εὐλογοῦσι. Editi vero cum LXX εὐλόγουν. Millio accedo; eamque lectionem confirmo ex LXX. Psalm. V, 10 : *Ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἰδοῦσάν.* Qui sane locus, Dorica item dialécto expressus, mihi videtur huic Clementino quam similis. Id non advertens Wott. minus recte censuit, hic forte legendum εὐλόγησαν : hæc enim temporum inversio psalmi a Clemente recitati sententiam immutat. Id.

(6) *Τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν.* Vocem αὐτῶν, quæ deest editis, restituit Wott. ex ms. Id.

et lingua sua mentiti sunt ei : cor autem ipsorum non erat rectum cum eo; nec fideles habiti sunt in testamento ejus⁹⁷. Muta fiant labia dolosa⁹⁸. [Disperdat Dominus universa labia dolosa, et] linguam magniloquam, qui dixerunt : Linguam nostram magnificemus; labia nostra apud nos sunt; quis noster Dominus est? Propter miseriam inorum, et genitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus : ponam in salute, fiducialiter agam in eo⁹⁹.

CAPUT XVI.

Christus enim eorum est qui humiliter de se sentiunt, non eorum qui supra ovile ejus efferunt sese. Sceptrum majestatis Dei, Dominus noster Christus Jesus, non venit in jactantia arrogantiae neque superbiae, etiam si potens sit; sed in humilitate, quemadmodum Spiritus sanctus de ipso locutus est. Ait quippe : Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus; sicut radix in terra silientis : quoniam non est species ei, neque gloria : et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens prae specie hominum. Homo in plaga et do-

⁹⁷ Psal. LXXVII, 36, 37. ⁹⁸ Psal. CXX, 19. ⁹⁹ Psal. XI, 4-6.

VARIORUM NOTÆ.

(7-8) Ἄλλα γενηθήτω, κ. τ. λ. Editi omnes, præter Loudinensem, ἀλλὰ πρὸ ἄλλα, quod tamen exhibent tum cod. ms. tum Clem. Alex. At locus iste mutilus apud utrumque Clementem, ita restituentus : Ἄλλα γενηθήτω τὰ χεῖλη τὰ δόλια [καὶ ἐξολεθρεύσαι Κύριος πάντα τὰ χεῖλη τὰ δόλια, καὶ] γλώσσαν μεγαλορῆμονα. Hinc enim hiatus iste manavit, quod librarius a priore δόλια oculos suos ad γλώσσαν post alterum δόλια converterit. Idque jam antea monuerunt Potterus ad Clem. Alex. Στρωμ., lib. IV, cap. 6, pag. 578, et Wolt. ad GALL. h. 1. Ἄλλὰ γενηθήτω. Clemens Alexandrinus legit ἄλλα, et quidem recte; locus autem hic conflatus est ex vers. 19 psalmi xxx juxta computationem Græcorum, et versu 4 psal. XI et ois qui sequuntur. In testimoniis Scripturarum citandis, solemne esse Patribus, ex variis locis unum corpus elicere, supra notavimus. Cur autem in imperativo γενηθήτω et non γενηθείη scribatur, audiat Basilium ad illud psalm. XLV : Καὶ κατενοδοῦ, καὶ βασιλεύε. Μὴ ξενίζῆτω δὲ ἡμᾶς τὸ προστακτικῶς λέγεσθαι τὸ, κατενοδοῦ, διὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, οὕτως ἀεὶ σχηματιζούσης τὰ εὐκτικὰ γενηθήτω γὰρ τὸ θέλημά σου, ἀντὶ τοῦ γενηθείη, καὶ ἐθέτω ἡ βασιλεία σου, ἀντὶ τοῦ ἐλθῆ, et Cyrillum ad illud psal. LIV : Ἐθέτω δὴ θάνατος ἐπὶ αὐτούς, ut et in Catena nostra, non tantum εὐκτικὰ, sed προρῆτικὰ etiam in Scripturis προστακτικῶς elerri, auctor est. Ἔθος ἐστὶ τῆ Γραφῆ τὰ προρῆτικὰ προστακτικῶ τῶν προφέρεσθαι καὶ ἐνταῦθα τοίνυν τὸ, ἐθέτω θάνατος, καὶ τὸ, καταθήτωσαν, ἀντὶ τοῦ ἐλεύσται, καὶ καταθήσονται, ἐρηται. Jun.

(9) Μεγαλύνομεν. Dav. leg. μεγαλυνοῦμεν, ut habent LXX psalm. XI, 5. Ejus conjectura confirmatur ex Clem. Alex. qui et ipse sic legit l. c. GALL.

(10) Τὸ σκῆπτρον τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ ὁ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς. Apposite Procopius ad Exodi caput IV initio : Dicitur Christus baculus, quod omnes ab ipso sustinemur et confirmamur. Sermonem namque Domini confirmati et consolidati sunt cæli. Fulcit quoque sermo Dei justos. Et per Filium

Καὶ πάλιν λέγει Ἠγάπησαν αὐτὸν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τῇ γλώσσει αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτὸν, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθέσια μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ ἐπιστάθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. Ἄλλα γενηθήτω (7-8) τὰ χεῖλη τὰ δόλια, γλώσσαν μεγαλορῆμονα, τοὺς ἐλπόντας τὴν γλώσσαν ἡμῶν μεγαλύνομεν (9), τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστίν, τίς ἡμῶν Κύριος ἐστίν; ἀπὸ τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων, τὴν ἀνα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ταπειοφρονοῦντων γὰρ ἐστὶν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἐπαυρομένων ἐπὶ τὸ ποιμνιον αὐτοῦ. Τὸ σκῆπτρον (10) τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ, ὁ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς Ἰησοῦς, οὐκ ἤλθεν ἐν κόμπῳ ἀλαζονείας, οὐδὲ ὑπερηφανίας, καίπερ δυνάμενος· ἀλλὰ ταπειοφρονοῦν, καθὼς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον περὶ αὐτοῦ ἐλάλησεν. Φησὶ γάρ· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίτι ἀπεκαλύφθη; ἀνηγγελάμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον ὡς βίβα ἐν γῆ διψώσῃ· ἐπιούσκον εἶδος αὐτοῦ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδωμεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἀτιμον, ἐκλείπον παρὰ τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων (11). Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὦν καὶ πόσφ,

quasi baculum portamus ad Patrem. Ait enim : Compellam sive cogam ipsos sub baculum meum. Baculus, sive virga, regni symbolum est. Imperat siquidem per Filium omnibus Deus Pater. Ad hunc inquit David : Virga tua et baculus tuus consolata sunt me. Hæc est virga quæ progeminat ex radice Jesse. Hæc est virga Aaronis florida, etc. Cot. — Τὸ σκῆπτρον. Hieronymus in LU cap. Isaia hunc locum laudat, ut supra inter veterum testimonia de Clemente et ejus scriptis, a nobis notatum est. De ratione autem primi adventus Christi in humilitate et clementia, addatur ex Epistola ad Diognetum, Justin Martyris locus : Τῶτον πρὸς αὐτοὺς ἀπέστειλεν, ἄρα γε ὡς ἄνθρωπον ἂν τις λογιόσαιτο, ἐπὶ τυραννίδι, καὶ φόβῳ, καὶ καταπλήξει; οὐ μνοῦν, ἀλλ' ἐν ἐπιεικειᾷ καὶ πραύτητι, etc., et de duplici habitu et duplici adventu Christi legatur Tertullianus, capite ultimo Contra Judæos JUN. — Respicit ps. XLV, 7 : Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ράβδος τῆς βασιλείας σου, quem locum adducit Auctor ad Heb. I, 8 ad divinas Christi prærogativas stabilendum, quo etiam prolatum concludit Justinus M. adversus Tryphonem ὅτι καὶ προσκυνητός ἐστὶ καὶ Θεός, καὶ Χριστός. Et quidem eo felicitus adducitur hic locus ad retundendam Judæorum pertinaciam, quod ad Messiam pertinere vel ipsi fatentur Rabbini; scilicet, Thargum, Kimchi, Aben Ezra, et Sal. Iarchi. Certe Christus Dei sceptrum, quod potentiae symbolum, rectissime dicitur, siquidem per eum omnia facta sunt quæ sunt facta, Joan. I, et ut ait auctor ad Heb., τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. Male ergo vapulat auctor noster, apud Photium, quod Christum ἐξονομάζων οὐδὲ τὰς θεοπροπέτας, καὶ ὑψηλοτέρας περὶ αὐτοῦ ἀφῆκε φωνάς. FELL.

(11) Ἐκλείπον παρὰ τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων. Aliter, ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Εἰ, ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Deficiens citra filios hominum. Et deficiens citra omnes homines, inquit Tertullianus cap. 14 libri adversus Judæos, ac lib. III contra Marcionem cap. 17. Apud Gregorium Nyssenum, tomo II. in testimoniis adver-

καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν· ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμώθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσῃ· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομιὰς ἡμῶν. Παιδεία εἰρηρῆς ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μῶλοπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπληρώθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὀδῷ αὐτοῦ ἐπληρώθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ τὸ πεκαλώσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κειρατοῦ ἀγῶνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρισις αὐτοῦ ᾗσθη· ἐν γένεσιν αὐτοῦ τις διεηγήσεται; ὅτι ἀρροσταὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἢ ζωῆ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἦκει εἰς θάνατον (12). Καὶ δώσω τοὺς ποτηροὺς ἀντιτεῖς τῆς σαφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομιῶν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ Κύριος βούλεται καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς (13). Ἐὰν δῶται (14) περὶ ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὁμῶν ὄφεται σπέρμα μακρόβιον. Καὶ Κύριος βούλεται ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιοῦσαι δικαίον ἐν δουλεύοντα πολλοῖς· καὶ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀνόμοις (15) ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκεν, καὶ διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. Καὶ πάλιν αὐτὸς φησιν· Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θρεψιδὸς ἀνθρώπων, καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με, ἐξεμνηστέρωσάν με, ἐλάλησαν Κύριον, βυσσάσω αὐτὸν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὁρᾶτε, ἄνδρες ἀγαπητοί, τίς ὁ ὑπογραμμὸς ὁ δεδομένος ἡμῖν· εἰ γάρ ὁ Κύριος οὕτως γῆν τῆς χάριτος αὐτοῦ δι' αὐτοῦ (16) ἐλθόντος (17);

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Μιμηταὶ γενώμεθα κάκεινων ὄττινες ἐν δέρμα-

** Isa. LIII, 1 et seq. ** Psal. xxi, 7-9. ** Clemens Alex., Strom. iv, p. 516 hæc laudat.

lore positus, et seiens ferre infirmitatem : quia aversa est facies ejus, despecta, et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet; et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione : ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum : livore ejus nos sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus : homo in via sua erravit : et Dominus tradidit eum propter peccata nostra; et ipse propter afflictionem non aperit os. Sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est : generationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vitam ejus; ab iniquitatibus populi mei venit ad mortem. Et dabo malos pro sepultura ejus, et divites pro morte illius; quia iniquitatem non fecit, neque dolus inventus est in ore ejus : et Dominus vult mundare eum plaga. Si datus fuerit pro peccato, anima vestra videbit semen longævum. Et Dominus vult auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentia, justificare justum bene servientem multis : et peccata eorum ipse portabit. Propterea ipse possidet multos, et sortium dividet spolia : pro eo quod traditus est ad mortem anima ejus, et in iniquis reputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est. Et rursus ipse dicit : Ego actem sum veimis, et non homo; opprobrium hominum et abjectio plebis. Omnes qui conspiciebant me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, moverunt caput. Speravit in Dominum, eruat eum, salvum faciat eum quoniam vult eum. Videtis viri dilecti, quod exemplar nobis datum sit; nam si Dominus adeo humiliter se gessit, quid faciemus nos, qui sub jugum gratiæ ejus per ipsum venimus?

ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλῆν. Ἠλίπισεν ἐπὶ ἑταπεινοφρόνησεν, τί ποιήσομεν ἡμεῖς οἱ ὑπὸ τὸν ζυ-

CAPUT, XVII.

** Imitatores etiam simus eorum, qui in pellibus

VARIORUM NOTÆ.

gus Judæus cap. De passione, pag. 156. Deficiens propter (rectius verum fuisse præter vel ultra) morem filiorum hominum. Hoc est Græce ἐκλείπον παρὰ τὸ ἦθος τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. Editio Aldina, codex Regius 229 et Procopius, ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Cot. (12) ἦκει εἰς θάνατον. Hodierna LXX versio pro, ἦκει habet ἤχθη. At Clementinam lectionem confirmat S. Justinus Martyr Apol. 2, n. 11. GALL. ← Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἦκει εἰς θάνατον. Ut pierarumque aliarum varietatum, ita istius exempla dari possunt. Vide Justinii Martyris Apologiam 2, p. 86; Dialogum, p. 230; Chrysostomi orationem in illud, Pater si possibile est, tom. II, p. 127, librum quod Christus sit Deus, tomo eodem p. 830, et Gregentii disputationem p. 53. Porro corrupta esse arbitror ista Eusebii lib. iv Demonstrationis evangelicæ, cap. 16, p. 190. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀγῶμον, ἀπὸ τε τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ. Cot. (13) Τῆς πληγῆς. Sic Wott. ex ms. Editi vero ταις

D πληγαῖς. Ms. lectionem exhibet et S. Justinus l. c. eamque agnoscit cod. Vat. GALL. (14) Ἐὰν δῶται. Wott. qui hanc lectionem exhibet ex ms. legit δῶτε cum editis, ai pro e positum existimans. At S. Justinus l. c. legit δῶται. Sic etiam cod. Alex. apud Isaiam LIII, 10. Itaque a ms. minime recedendum putamus. Id. (15) Καὶ τοῖς ἀνόμοις. LXX : καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις. Ita et S. Justinus l. c. Id. (16) Δι' αὐτοῦ. Hac verba quæ desiderantur in editis, Wott. ex ms. restituit, agnoscitque Junii versio, quæ sic se habet : Quæ sub jugum ejus gratiæ per ipsum venimus. Ea quoque Walkius in Anglica sua versione inseruit. Id. (17) Ἐλθόντος. Librarii mendum. Lxx. ἐλθόντες. His adde ex Wott. in hoc ms. sæpe inter se permutari e in o : unde in eo legitur paulo superius, hoc ipso in capite : Ἡ ψυχὴ ὁμῶν ὄφεται τὸ σπέρμα μακρόβιον; ubi pricul dubio legendum est ὄφεται. Id.

caprius et melotis circumierunt¹⁸ predicantes Christi adventum: dicimus autem prophetas Eliam et Eliseum, adhuc et Ezechielem, ac præterea eos qui præclarum testimonium consecuti sunt. Magno testimonio ornatus est Abraham, et *Dei amicus*¹⁹ appellatus est: hic autem intento respiciens ad gloriam Dei, humiliter ait: *Ego autem sum terra et cinis*²⁰. Adhuc autem et de Job ita scriptum est: *Job erat justus et sine criminis, verax, colens Deum, abstinens ab omni malo*²¹; sed ille se ipsum accusans dicit: *Nemo mundus a sorde, etsi unius diei sit vita ejus*²². Moyses fidelis in tota domo ejus appellatus est²³, et per ejus ministerium statuit Deus populum Israelis liberare a suis plagis et contumeliis; sed ille magno honore affectus, grandia locutus non est; imo dum e rubo datum esset illi oraculum, dixit: *Quis sum ego, quod me mitis? Ego vero sum gracili voce et tardus lingua*²⁴. Et iterum ait: *Ego autem sum vapor ex olla*.

¹⁸ Heb. xi, 37. ¹⁹ II Paral. xx, 7; Isa. xli, 8; Jac. ii, 23. ²⁰ Gen. xviii, 27. ²¹ Job i, 1. ²² Job xiv, 4, sec. LXX. ²³ Num. xii, 7; Heb. iii, 2-3. ²⁴ Exod. iii, 11; iv, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(18) *Ολιτρος ἐν δερμασιν*, x. τ. λ. Clem. Alex. *Στρομ.*, lib. iv, cap. 17, a cap. 12 hujus epist. transit ad præsens cap. 17 nonnulla hinc excerpens. GALL. — *Ολιτρος ἐν δερμασιν*. Hic locus ex II ad Hebræos desumptus est, prout tota hæc narratio de fide et obedientia patriarcharum: similitudinem sensuum et verborum, quam Patres inter Epistolam ad Hebræos, et hanc Clementis esse dixerunt, ex hoc loco et aliis facile deprehendere potest diligens et attentus lector. Clemens Alex., lib. iv *Strom.* addit, *καὶ τριχῶν καμηλιῶν πλέγμασι*. Jun.

(19) *Ταπεινοφρονῶν*. Ms. exhibet *ταπεινοφρωνων*: unde posterius *ων* redundare existimo; adeo ut legendum sit *ταπεινοφρων*: quod aptius consentit cum analogia et syntaxi Græcæ linguæ, in qua duo participia rarius concurrunt absque copula. Sic infra sub initium cap. 19, simili errore legitur in ms. *ταπεινοφρονον* pro *ταπεινοφρον*. Wott. GALL.

(20) *Εἶπεν*. Ita cod. ms. At Jun. cum editis, præter Londin. litteris miniatis aut hamis inclusum exhibet *λέγει*; perinde ac si nihil hic exstaret in ms. Id.

(21) *Ἐὰν καὶ*. Ita lacunam supplet Wott. pro quo Jun. cum editis, *οὐδὲ εἰ*. Mill. *εἰ καὶ*. Cotel. vel *οὐδ' ἂν* vel *ἔὰν καὶ*, vel *κἄν*. Plura in hunc Jobi locum observat lectu digna Cl. Sabatierius in *Biblior. sacror. Latinis versionib. antiq.* tom. I, pag. 856. Id. — *Οὐδὲ εἰ μὴς ἡμέρας ἢ ζωὴ αὐτοῦ*, vel *οὐδ' ἂν*, vel *ἔὰν καὶ*, vel *κἄν*. Primum reperies in Clemente Alexandrino *Strom.* iii et iv, p. 468, 516, et Origene homil. 5 in *Geremiam*, et tomo xv in *Matthæum*, ad cap. xix, vers. 29. Secundum in *Constitutionibus apostolicis*, lib. ii, cap 18; Epiphano hæresi 59, cap. 1; Chrysostomo *Serm. in Præcursorem Domini*, tomo VI, et Gregorio Nysseno *Oratione de penitentia*, tom. II; tertium in Codicibus vulgaris. Ultimium in Philone Judæo libro *De nominum mutatione*: *μὴς ἡμέρας* habent multi, alii *μὴ ἡμέρας*; Catena vero ms. in Jobum cod. 495, bibliothecæ Regiæ, *μὴν ἡμέραν*. Cor.

(22) *Ἄψαι τὸν Ἰσραὴλ διὰ*. Jun. cum editis: *Ἦσται τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ*: contra cod. ms. fidem, quem testatur Mill. apud Russelium, lacunæ initio exhibens litteram λ non ρ, et præpositionem διὰ non

σιν (18) *ἀψαισιν, καὶ μηλωταῖς περιπατήσαν, κηρύσσοντας τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ λέγομεν δὲ Ἑβραῖον καὶ Ἑλισσαῖον, εἰ δὲ καὶ Ἰεζεκίηλ τοὺς προφήτας, πρὸς τοῦτοις καὶ τοὺς μαρτυρημένους. Ἐμαρτυρήθη μεγάλως Ἀβραάμ, καὶ φίλος προσηγορεύθη τοῦ Θεοῦ καὶ λέγει, ἀτενίζων εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ταπεινοφρονῶν (19). Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός. Ἔτι δὲ καὶ περὶ Ἰὼβ οὕτω γέγραπται: Ἰὼβ ἦν δίκαιος καὶ ἀμεμπτος, ἀληθινός, θεοσεβής, ἀτεχόμενος ἀπὸ παντός κακοῦ· ἀλλ' αὐτὸς αὐτοῦ κατηγόρων] εἶπεν (20). Οὐδὲ εἰ καθαρὸς ἀπὸ ρύ[που, ἐὰν καὶ (21)] μὴς ἡμέρας ἢ ζωὴ αὐτοῦ.] Μωϋσῆς πιστὸς ἐν ἅπασιν [τῶ οἴκῳ] αὐτοῦ ἐκλήθη, καὶ διὰ τῆς [προστα]σίας αὐτοῦ ἐκρίνεν ὁ Θεὸς [ἵνα] τὸν Ἰσραὴλ διὰ (22) τῶν μαστιγῶν, καὶ τῶν [αἰκι]σμάτων αὐτῶν· ἀλλὰ κακ[α] [ἵνα] δοξασθεὶς μεγάλως οὐκ ἐμ[εγαλο]βήμονησεν, ἀλλ' εἶπεν, ἐ[κ τῆς] βῆτου χρηματισμοῦ αὐτῶ δεδο[μέν]ου (23). Ἦς εἰμι ἐγὼ, ὅτι με πέμπ[εις]; ἔγω δὲ εἰμι Ἰσχυρῶνος καὶ βρ[α]δύγλωσσος. Καὶ πάλιν λέγει· Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας (24).*

ἀπὸ, hiatusque non nisi undecim litteras admittere. Ipse itaque legit *λ[α]ν αὐτοῦ Ἰσ[α]* διὰ. Al. aliter. Ego vero chasma istud sic sanandum censeo: *Ἐκρίνεν ὁ Θεὸς ἄψαι τὸν Ἰσ[α]* διὰ τῶν μαστιγῶν. Ut sensus sit: decrevisse Deum eruere e captivitate Ægyptiaca Israelæ, dum flagellis et contumeliis acrius premebatur. Eadem enim vi pollere mihi videtur h. l. præpositio διὰ, qua I Pet. iii, 20, *Ὀλίγα... ψυχὰι διεσώθησαν δι' ὕδατος*: *Paucæ... animæ salvæ factæ sunt per aquam*, id est, *mediis inter undas* Noemum ejusque familiam Deus servavit incolumem. GALL.

(23) *Ἀσδομένον*. Sic ms. apud Wott. At codd. impp. *διδόμενον*. Id.

(24) *Ἐγὼ δὲ εἰμι*. Plura in hunc locum, viri docti. Mihi magis aridet sententia Fabricii in *Cod. pseud. Vel. Test.*, tom. I, pag. 848. Putat igitur ipse hoc dictum desumptum quidem vel ex psal. cxviii, 83, vel ex Osæ xiii, 3, sed non referendum ad Moysen. Nam, inquit, cum S. Clemens, post verba Moysis ex Exod. iii, 11, et iv, 10, subdit: *Καὶ πάλιν λέγει*, non Moysen quidem, sed alium sacrum scriptorem respexit: ita enim solenne apud Christianos scriptores, ex diversis sacræ Scripturæ codicibus citata loca conjungere. Id. — *Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας*. Recte observatum Henrico Casaubono de lingua Hebraica scribenti, p. 112, nimium ingenio suo indulgere virum doctum Joannem Chiffletium, quando in apologetica Parænesi ad linguam sanctam, num. 60, ut verba Moysis Exodi vi, 12, ad Clementinæ hæc accommodet, Hebraicam veritatem sollicitat, transferendo *לֵךְ יְכַרְכַּרְשֶׁתָּה*, in *יְכַרְשֶׁתָּה יְכַרְכַּרְשֶׁתָּה*, quæ nihili sunt. Addit Casaubonus, ex corruptione ejusdem loci Græci *ἐγὼ δὲ εἰμι ἀπερίτμητος τοῖς χειλεσιν* videri factum *ἐγὼ δὲ εἰμι ἄπ[ερ] ἀτμὶς ἀπὸ χύτρας*: nec considerat homo litteratus, præter alia, illud ἀπερίτμητος τοῖς χειλεσιν e Theodotionis editione desumi, qui multo post Clementem vixit. Restat ut acceptus sit textus a quodam apocrypho, uno forsitan ex iis quæ Moysis nomen præferabant. Similitudinem vero nonnullam habent testimonia, Jobi xli, 11: *De naribus ejus, procedit fumus, sicut olla succensæ atque ferventis*; psalm. ci, 4: *Defecerunt sicut fumus dies mei*,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τί δὲ εἶπωμεν ἐπὶ τῷ μεμαρτυρημένῳ Δαβὶδ; πρὸς
 ὃν εἶπεν ὁ Θεός· *Εὗρον ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου,
 Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰσσαι, ἐν ἐλέει αἰωνίῳ* (25) *ἔχρισα
 αὐτόν.* Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λέγει πρὸς τὸν Θεόν· *Ἐλέ-
 ησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ
 κατὰ τὸ πλήθος τῶν οἰκτιρμῶν σου, ἐξάλειψον τὸ
 ἀνόμημά μου.* Ἐπὶ πλείον κλύον με ἀπὸ τῆς
 ἀνομίας μου καὶ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας μου καθάρισόν
 με. Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ τρωσάω, καὶ ἡ
 ἀμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστὶν διαπαντός. Σοὶ
 μόνῳ ἤμαρτον, καὶ τὸ ποηρῆν ἐνώπιόν σου ἐποίη-
 σα (26)· ὅπως ἂν δικαιωθῆς ἐν τοῖς λόγοις σου,
 καὶ νικῆσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Ἴδόν γάρ ἐν
 ἀνομίαις συνελησθήν, καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσση-
 σέν με ἡ μήτηρ μου. Ἴδόν γάρ ἀλήθειαν ἠγάπη-
 σας· τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου
 ἐδήλωσάς μοι. *Ῥυτίσις με ὑσώσῃ, καὶ καθα-*

CAPUT XVIIII.

A Quid vero dicemus de David, qui egregium testi-
 monium reportavit? ad quem dixit Deus: *Inveni
 hominem secundum cor meum, David filium Jesse:
 in misericordia sempiterna unxi eum* 100. Atqui ille
 etiam dicit ad Deum: *Miserere mei, Deus, secundum
 magnam misericordiam tuam: et secundum multitu-
 dinem miserationum tuarum, dele iniquitatem meam.*
*Amplius lava me ab iniquitate mea; et a peccato meo
 munda me. Quoniam iniquitatem meam ego cog-
 nosco; et peccatum meum coram me est semper.*
*Tibi soli peccavi, et malum coram te feci: ut justi-
 fieris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.*
*Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum; et in
 peccatis concepit me mater mea. Ecce enim veritatem
 dilexisti: incerta et occulta sapientiæ tuæ manifesta-*
 B *sti mihi. Asperges me hyssopo, et mundabor: lava-
 bis me, et super nivem dealabor. Audire me facies*

100 Psal. LXXVIII, 21; Act. XIII, 22.

VARIORUM NOTÆ.

psalm. cxviii, 83, juxta quemdam interpretem: Ἐγ-
 νήθην ὡς ἀσπὶς ἐν καπνῷ, et Jacobi iv, 14: *Quæ est
 enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens, et
 deinceps exterminabitur*: Ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν;
 ἀσπὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φανομένη, ἔπειτα δὲ
 ἀφανίζομένη. Id. — Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀσπὶς ἀπὸ χύ-
 τρας. De hoc loco, cum nusquam in Pentateucho
 reperitur, pro me respondeat Chrysostomus homi-
 mil. 7, in priore ad Corinthios: Καὶ τοῦ γέγρα-
 πται ταῦτα; λέγεται γὰρ γεγράφαι, καὶ ὅταν μὴ
 διὰ τῶν ῥημάτων, ἀλλὰ δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων
 κείμενα ἢ ἐπὶ τῶν ἱστοριῶν, ἢ ὅταν τὸ αὐτὸ μὲν
 νόημα κείμενον ἢ μὴ ἐπ' αὐτῶν δὲ τῶν ῥημάτων, ὡς
 ἐνταῦθα: et paulo infra: Ἡ εἰκὼς καὶ γεγράφαι ἐν
 βιβλοῖς, καὶ ἠφανίσθαι τὰ βιβλία· καὶ γὰρ πολλὰ
 διεφθάρη βιβλία, καὶ ὀλίγα διεσώθη, καὶ ἐπὶ τῆς προ-
 τέρως αἰχμαλωσίας, καὶ τοῦτο δῆλον ἐν ταῖς παρα-
 λειπομέναις, etc.; vide locum, et homiliam 9 in
 Matthæum, ubi eadem eisdem fere verbis habentur.
 Josephus etiam in *Hypomnestico*, et resp. ad quæ-
 sitionem 120 recenset, τὰ μνημονεύμενα ἐν ταῖς
 Γραφαῖς βιβλία ὡς ἄντα, οὐχ εὐρισκόμενα δέ. Sed
 nos ad finem festinant, ad alia transire cogimur.
 Id. — Non est opus talibus apoloigiis, quando com-
 pertissimum est, non omnia quæ dixerant viri sancti
 scriptis Veteris Testamenti mandari, magis quam
 quæ Dominus noster gessit et locutus est, de qui-
 bus ait Joannes cap. ult. si scribantur per sin-
 gula, etc. Quin et auctor ad Hebr. c. xii, 21 huic
 ipsi Mosi verba attribuit, quæ non magis quam hæc
 in Pentateucho comparent. Nullibi enim dicentem
 audimus, ἔμφοδός εἰμι, καὶ ἐντρομος. Interea tamen,
 utcumque aibi desiderenter, saltem videntur occur-
 rere psalm. cxix, 85, כָּנַד בְּקִיטוֹר *ego sui sicut
 olla in fumo*, quamvis versio LXX Intt. aliud quid-
 dam profiteatur; unde licet Mosi jure tribui non
 possint, Davidi fortassis, cuius statim mentio sit,
 de facili restituentur. Rem serio pensitant dubi-
 tatio non levis suboritur, locum hunc librarii in-
 juria luxatū, ita posse reponi: Τί δὲ εἶπωμεν ἐπὶ
 τῷ μεμαρτυρημένῳ Δαβὶδ πρὸς ὃν εἶπεν ὁ Θεός·
*Εὗρον ἄνδρ. κατὰ τὴν καρδίαν μου, Δαβὶδ τὸν τοῦ
 Ἰσσαι, ἐν ἐλαίῳ αἰωνίῳ ἔχρισα αὐτόν.* Ἀλλὰ καὶ
 αὐτὸς λέγει πρὸς τὸν Θεόν· Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀσπὶς ἀπὸ
 χύτρας. Καὶ πάλιν λέγει· Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, etc.
 Fatendum quidem est, periodum hanc non aliter,
 apud Clementem Alexandr. quam hic haberi. Sed
 qui meminerit quid de interpolatis *Danaidum* et
Dirceæ nominibus supra observatum, atque etiam
 perspexerit qua licentia Clemens Alex. utatur in

laudando hoc nostro; nimirum, quasi ex nominis
 prærogativa de suo ubique ageret; adeo illum non
 testem genuinæ lectionis citabit, ut corruptæ potius
 insimulandum censeret. Adnotare insuper licebit
 voces has reperiri *Ose. xiii, 3*, licet enim nunc
 temporis legatur ὡς ἀσπὶς ἀπὸ δακρῶν, aut; ut alia
 exemplaria, ἀκρίδων, quasi ex voce ἄκρη, tamen
 Theodotion et ms. Alexand. ἐκ κατνοδόχης et B. Hiero-
 nymus, e *sumario* reddidere; certe hic nullo
 sensu legitur sive ἀκρίδων, sive δακρῶν, et verisi-
 mile pro χύτρας, librarii errore nunc haberi.
 Consonat etiam vox Hebraica קִיטוֹר, quæ non modo
 C ὀπή et θυρίς, sed apud Rabbinos קִיטוֹר לְיָדוֹ exponitur.
 Arabes etiam קִיטוֹר dicunt, nisi quod, illi vase
 magnum velint. Hanc versionem agnoscit Thar-
 gum, in *Osee* loco supra citato קִיטוֹר מִיַּדוֹ כִּיטוֹר.
 FELL.
 (25) *Ἐν ἐλέει αἰωνίῳ.* Jun. cum editis, ἐλαίῳ pro
 ἐλέει. Mendose. Codex ms. exhibet ἐν ἐλαίῳ; solent
 enim codicum præsertim vetustiorum descriptores
 ai passim pro e ponere; quod et in hoc Psalmistæ
 loco factum vidimus: unde natus error τοῦ ἐλαίῳ
 pro ἐλέει, qui per omnia fere exemplaria dimanavit
 Ita Mill. Aliter tamen Dav. qui tum ex Clem. Alex.
 Στρωμ., lib. iv, cap. 17, pag. 614, tum in primis ex
 Hebraica veritate et codice Alex., Psal. LXXIX, 20,
 omnino legendum statuit, ἐν ἐλαίῳ ἀγιῳ. Verum
 optima videtur ms. lectio: eo vel maxime quod et
 codex Vat. heic præferat ἐν ἐλέει. Accedit sic
 quoque legisse S. Hieronymum, qui *Comment. in*
 D *Isaiam*, cap. lv, hæc habet: « Hoc pactum quod
 Dominus pollicetur, non erit breve et unius tem-
 poris, sicut fuit populi Judæorum; sed manebit in
 æternum, ut veniat verus David, et in Evangelio
 compleantur quæ ex Dei persona sunt repromissa:
*Inveni David servum meum, in misericordia sancta
 unxi eum.* » Quem in locum Wolt.: « Si ego recte
 conjiciam, inquit, pro sancta legendum est *sempiterna*,
 id postulante contextus ratione: inquit enim
 comparisonem S. doctor inter pactum et promissa,
 tum Legis tum Evangelii, quorum illa temporanea,
 hæc sempiterna. Quod ut probet, subdit ex Psalmis
 hoc commia: *Inveni... misericordia sempiterna unxi
 eum*: eo quod sub vero Davide, id est Messia, pactum
 et promissa forent sempiterna. Nullus igitur
 dubitandi locus, quin legerit S. Clemens apud LXX:
 ἐν ἐλαίῳ sive ἐλέει αἰωνίῳ. » GALL.
 (26) *Ἐποίησα.* Recte hic abruptit sacrum car-
 men Clemens Alexandrinus, p. 517. B.

exultationem et lætitiã : exultabunt ossa humiliata. Averte faciem tuã a peccatis meis; et omnes iniquitates meas dele. Cor mundum crea in me, Deus; et spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne projicias me a facie tua; et spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Redde mihi lætitiã salutaris tui; et spiritu principali confrũna me. Docebo iniquos vias tuas; et impij convertentur ad te. Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meæ: exultabit lingua mea justitiã tuã. Domine, os meum aperies; et labia mea annuntiabunt laudem tuã. Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique : holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus : cor contritum et humiliatum Deus non despiciet.

τὸ στόμα μου ἀνοιξεῖς (30), καὶ τὰ χεῖλη μου θύσῃς, ἔδωκα ἄν' ὀλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. Θυσία τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπειωμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουθενώσει.

CAPUT XIX.

Talium igitur ac tantorum, adeoque præclaris testimoniis celebrium humilitas, ac demissio per obedientiam, non tantum nos, sed et ætates quæ nos præcesserunt meliores fecit, eosque qui in timore et veritate eloquia ejus susceperunt. Multorum igitur magnorumque ac illustrium gestorum participes facti, recurramus ad pacis scopum nobis ab initio traditum; et figamus oculos in patrem et creatorem totius mundi, atque illius magnificis et exsuperantibus donis pacis ac beneficiis hæreamus: cogitatione contemplerur eum, mentisque oculis patientissimam illius voluntatem intueamur: consideremus quo modo erga omnem creaturam suam lenem facilemque se præbeat.

CAPUT XX.

Cœli gubernatione ejus commoti, in pace ei sub-

1 Psal. L. 3-19.

μισθήσομαι· πλυθεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι. Ἀκουεῖς με ἀγαλλιάσῃν καὶ εὐφροσύνην· ἀγαλλιάσονται ὁσὰ τεταπειωμένα. Ἀποστρέψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον. Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ θεός, καὶ πνεῦμα εὐθές (27) ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μὴ ἀποβρίψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου (28) σου, [καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν σου μὴ ἀνταρέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν] τοῦ σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι ἡγήμογικῶ στήρισόν με (29). Διδάξω ἀνόμους τὰς ὁδοὺς σου, καὶ ἀσεβεῖς ἐπιστρέψουσιν ἐπὶ σέ. [Ῥύσαι] με ἐξ αἱμάτων, ὁ θεός, ὁ θεός τῆς σωτηρίας μου· ἀγαλλιάσει-

ται ἡ γλῶσσά μου τὴν δικαιοσύνην σου. Κύριε, ἀνῃγχεῖται τὴν ἀλησίαν σου. Ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσία τῷ θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Τῶν τοσούτων οὖν καὶ τοιούτων οὕτως μεμαρτυρημένων τὸ ταπεινόφρον καὶ τὸ ὑποδὲς (31) διὰ τῆς ὑπακοῆς, οὐ μόνον ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸ ἡμῶν γενεάς, βελτίους ἐποίησεν, τοὺς τε καταδεξαμένους (32) τὰ λόγια αὐτοῦ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ. Πολλῶν οὖν καὶ μεγάλων καὶ ἐνδόξων μετεληφότας πράξεων, ἐπαναδράμωμεν ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς παραδεδομένον ἡμῖν τῆς εἰρήνης σκοπὸν· καὶ ἀτενίσωμεν εἰς τὸν πατέρα καὶ κτίστην τοῦ συμπαντος κόσμου, καὶ ταῖς μεγαλοπρεπέσι καὶ ὑπερβαλοῦσιν αὐτοῦ δωρεαῖς τῆς εἰρήνης, εὐεργεσίαις τε κολληθώμεν· ἴδωμεν αὐτὸν κατὰ διάνοιαν, καὶ ἐμβλέψωμεν τοῖς ὀμμασι τῆς ψυχῆς εἰς τὸ μακρόθυμον αὐτοῦ βούλημα· νοήσωμεν πῶς ἀόρητος ὑπάρχει πρὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Οἱ οὐρανοὶ τῇ διοικήσει αὐτοῦ σαλευόμενοι (33) ἐν

VARIORUM NOTÆ.

(27) *Εὐθές*. Ita legebant in ms. Mill. et Wott. ut apud LXX, ubi editi, εὐθύ. Et mox ms. ἐγκάτοις pro ἐγκάτοις, codd. imp. GALL.

(28) *Ἀπὸ τοῦ προσώπου*. Deest τοῦ codd. imp. quod exstat in ms., ut apud LXX. Id.

(29) *Στήρισόν με*. Sic se habet ms., non vero, ut in editi. στήριζόν με. Id.

(30) *Κύριε τὸ στόμα μου ἀνοιξεῖς*. Hodierna LXX versio : Κύριε τὰ χεῖλη ἀνοιξεῖς, καὶ τὸ στόμα μου. x. τ. λ. Clementinæ tamen lectioni favet S. Ambrosius : *Os meum aperies. et annuntiabit laudem tuam*: epist. 42, n. 4. edit. BE. Id.

(31) *Τὸ ὑποδὲς*. Id est, τὸ ἐπίφοβον, ἢ ὑπόφοβον : submissio cum pavore. Hesychius, ὑποδέστερος, ταπεινότερος, ὑποδέτης, ἐνδεής, καταδέτης, ἐπίφοβος. Bois. Id.

(32) *Καταδεξαμένους*. Litterula mutata, legendum καταδεξιμένους, in futuro. Ita et superiores, et præsentis, et posteris, ut par est, memorat. Dav. Id.

(33) *Τῇ διοικήσει αὐτοῦ σαλευόμενοι*. Μὴ σαλευόμενοι, sic Chrysostomus ad versum in psal. CXLVIII: *Ὅχι οὐρανὸς παρεσαλεύθη*. Locus integer divinam διοίκησιν universi elegantissime depingit. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστόν, οὐχ ὅτι διακρατεῖ μόνον, οὐδὲ ὅτι ἐσθῆ- κάσιν ἀκίνητοι οἱ νόμοι τῆς φύσεως, ἀλλ' ὅτι καὶ χρό- νων οὕτως ἄπειρον. Ἐνθὲσον γοῶν πότος αἰῶν, καὶ οὐ-

δὲν συνεχύθη τῶν ὄντων· οὐ θάλαττα τὴν γῆν ἐπέ- κλυσεν, οὐχ ἥλιος τὸδε τὸ ὀρώμενον κατέκαυσεν, οὐκ οὐρανὸς παρεσαλεύθη, οὐ νικτὸς οὐδ' ἡμέρας ὄροι συν- ἐγύθησαν, οὐχ ἰσῶν τροπαί, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλ' ἕκαστον καὶ τῶν κάτω καὶ τῶν ἄνω, μετὰ πάσης ἔσθηκε τῆς ἀκριβείας, τοὺς ἀπαξ τιθέντας ὄρους ἐξ ἀρχῆς αὐτῷ διατηροῦν. Vox autem σαλευθῆναι, ut obiter moneamus, non semper motum localem et corporis significat, sed motus etiam et affectus animi interdum metaphoricè, ut notat Greg. Nazian. ad illud psal. xxxii. Σαλευθῆτσαν πάντες οἱ κατοικῦντες τὴν οἰκουμένην, ut est in Catena nostra : Ἀκούοντες, φησί, αὐτοῦ οἱ τὴν οἰκουμένην οἰκοῦντες ἄνθρωποι, ἀπὸ τῆς προτέρας στάσεως ἧς εἶχον εἰδω- λολατρῶντες δηλονότι σαλευθῆτσαν, τῷ ἰδίῳ ἢ μουρῶ ὑπακούοντες. Τὸ γὰρ σαλευθῆναι ἐνταῦθα δηλοῖ, οὐ κίνησιν τινα σωματικὴν, ἢ κλόνον τοιοῦτον. Ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον ἔθος καὶ ἰσοπνεύστῃ Γραφῇ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν ἐπισήμων δρωμένων λέγειν ὅτι ἐσαλεύθη· οἷον ὅτε Χριστὸς ἐποχούμενος τῷ πάλῳ, μετρίων ὑμολογούντων αὐτὸν, ἀνέβη εἰς Ἱερουσό- λυμα· τότε τὸ ἐπίσημον τῆς εἰσβολῆς διεργασιῶν ὁ εὐαγγελιστὴς γέγραπεν, ὅτι εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱε- ρουσόλυμα ἐσεσθῆ πᾶσα ἡ πόλις, ἀντὶ τοῦ, ἔγνω καὶ ἔλαθεν οὐδένα, καὶ θεαύμαστο παρά πάντων. Οὕτως καὶ ἐνθάδε νοήσεις τὸ σαλευθῆναι πάντας τοὺς κατοικῦντας τὴν οἰκουμένην, κατὰ πληττομένους καὶ ἰσο-

είρηνη ὑποτάσσονται αὐτῷ, Ἡμέρα τε καὶ νύξ τὸν τετα[γ]μένον ὑπ' αὐτοῦ δρόμον διανύ[ο]σιν, μὴδὲν ἀλλήλοις ἐμποδίζ[ο]ντα (34). Ἡλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρων τε χοροί, κατὰ τὴν διαταγὴν [α]ἴθου ἐν ὁμοιοῖς, δίχα πάσης [π]αραεκβάσεως, ἐξελίσσουσιν [το]ύς ἐπιτεταγμένους αὐτοῖς ὁρισμούς. Γῆ κυφοροῦσα, κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ τοῖς ἰδίους καιροῖς τὴν καμπλήθη ἀνθρώποις τε καὶ θηροῖν, καὶ πᾶσιν τοῖς οὐσιν ἐπ' αὐτὴν (35) ζωοῖς ἀνατέλλει τροφήν, μὴ διχοστατοῦσα, μηδὲ ἀλλοιοῦσά τι τῶν δεδογματισμένων ὑπ' αὐτοῦ. Ἀδύσσων τε ἀνεξιχνίαστα, καὶ νεπέτων ἀνεκδιήγητα κρίματα (36) τοῖς αὐτοῖς συνέχεται προστάγμασιν. Τὸ κύτος (37) τῆς ἀπείρου θαλάσσης κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ συσταθὲν εἰς τὰς συναγωγὰς, οὐ παρεκβίνει αὐτὴν περιτεθειμένα αὐτῇ κλεῖθρα (38), ἀλλὰ καθὼς διέταξεν αὐτῇ, οὕτως ποιεῖ. Εἶπεν γάρ· Ἔως ὧδε ἤξει, καὶ τὰ κύματα σου ἐν σοὶ συντριβήσεται. Ὁκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέ-

A jiciuntur². Dies etiam et nox, ab illo ordinatam cursum perficiunt, neque sibi mutuo impedimento sunt. Sol quoque ac luna et siderum chori, secundum ejus mandatum, in concordia, sine ulla transgressionem, sibi constitutos orbis evolvunt. Terra graviora, juxta voluntatem illius, suis temporibus, plurimum cibum hominibus ac feris, omnibusque quæ super eam sunt animantibus, producit; nihil repugnans, neque mutans quidquam eorum quæ ab illo decreta sunt. Abyssorum impervestigabilia et inferorum inenarrabilia judicia iisdem mandatis continentur. Immensi maris profunda moles per ordinationem ejus in cumulos coagmentata, circumposita sibi claustra non transgreditur, sed prout ei præcepit, ita facit. Dixit enim: *Huc usque venies, et fluctus tui in te conterentur*³. Oceanus hominibus impermeabilis, et qui post ipsum sunt mundi, eisdem Domini dispositionibus gubernantur. Tempestates

² Gen. 1, 9. ³ Job xxxviii, 10, 11.

VARIORUM NOTÆ.

μάζοντας, ὡς ἀγνωσίᾳ παντελῶς οὐδὲνα τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν, καὶ τὸ ὑπερπερὲς ἀξίωμα τῆς ἐνοούσης αὐτῷ δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς. JEN. — Non facile quis sibi indulserit eam dicituram, ut velit de suo contradictoriam apponere auctoris vocibus, cujus mentem interpretari præseferat; præsertim si ejusmodi verba commodum sensum ulla tenus admittant; quod quidem hic loci contingere videtur. Quisquis enim perpetuam cælorum vertiginem, planetarum errores, apogea et perigea, progressionem, stationem et retrogradationem, et varia quæ subinde occurrunt phænomena observaverit, æstu quodam rapti, et marini fluctus ad instar σαλευεσθαι non distabitur; præsertim post explosos, per solidissimam argumenta, solidos orbem et inductas inde hypothèses de systematum liquido in æthere ceu vastissimo in pelago decursu, et tantum non in Cartesianis vorticibus perenni jactatione. FELL.

(34) Ἀλλήλοις ἐμποδίζοντα. Lego ἀλλήλαις ἐμποδίζουσαι. De lucis et tenebrarum, diei et noctis, mutua et perpetua successione, de constanti et irremisso a prima creatione utriusque cursu, sine ulla confusione, aut impedimento quocumque, legatur Chrysostomi homil. 3 in Genesis: Ἰδιαν τινὰ χῶρον ἐκάστῳ ἀπένειμεν, ὁρὸς τινὰς ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἐκ προσομιᾶν ἐκάστῳ πηγῆς, ὥστε εἰς τὸ διηνεχῆς τοῦτους ἀπαραποδίστους διαφυλάττειν. Καὶ τοῦτο ἔξεστι συνιδεῖν ἐκάστῳ τῶν εὐ φρονούντων, πῶς ἐξ ἐκείνου μέγρι τοῦ παρόντος οὕτε τὸ φῶς ὑπερέβη τοὺς οἰκείους ὁρὸς, οὕτε τὸ σκότος τὴν οἰκείαν τάξιν παρέβη, σύγχευσιν τινὰ καὶ ἀταξίαν ἐργασάμενον, et paulo infra: Ὅστε μιμήσασθαι κἂν τῶν στοιχείων τὴν τάξιν, τῶν ἀπαραποδίστων τηρούντων τὸν δρόμον, καὶ μὴ ὑπερβαίνειν τὰ οἰκεία μέτρα. Et Justinus Martyr, ad Diognetum: Ὡ τὸς οὐρανοῦς ἔκτισεν, ὡ τὴν θάλασσαν ἰδίους ὁρὸς ἐνέκλεισεν οὐ τὰ μυστήρια πιστῶς πάντα φυλάσσει τὰ στοιχεῖα· παρ' οὐ τὰ μέτρα τῶν τῆς ἡμέρας δρόμων εἴληψε φυλάσσειν· ὡ ψιθαροεὶ σελήνην νυκτὶ φαίνειν κελύουσιν· ὡ ψιθαροεὶ τὰ ἀστρα, τῷ τῆς σελήνης ἀκολουθούοντα δρόμῳ, etc. Et Eucherius *De contemptu mundi*: *Cernis ut etiam dies atque anni, et cuncta hæc ornamenta cæli, Dei verbum mandatumque infatigabili observatione consentent, præceptorumque ejus custodiam irremissa lege famulatum.* JEN.

(35) Ἐπ' αὐτῇ. Ita in ms. leg. Mill. et Wott. Editi ad unum omnes, ἐν αὐτῇ. GALL.

(36) Κρίματα. Al. κύματα, al. κλίματα, al. κοήματα Birr. existimat S. Patrem scripsisse κρυμματα, vox quidem insolens Græcis, ἀναλόγως tamēn

efformata ἀπὸ τοῦ κέκρυμαι, ut a κέκριμαι κρίμα. Conjicit itaque vir doctus, κρύματα hic esse χάσματα κεκρυμμένα, id est *occulis voragine, vel hiatus, seu recessus penitus abditos.* Sic igitur integram sententiam ipse vertit: *Abyssorum et inferorum quoque impervestigabiles atque inenarrabiles recessus iisdem imperiis coercentur,* quibus Deus scilicet universa gubernat. Videsis Cangium in *Glossar.* v. Κρούπτειν. Id.

(37) Τὸ κύτος, x. τ. λ. Respexit hic procul dubio S. Pater historiam creationis Gen. 1, 9, versionem LXX secutus. Illustrat hunc locum Pearson in *Præfat. ad edit. Biblior.* LXX, ubi monet versionem Junianam minus recte institutam, ita potius esse conformandam: *Moles immensi maris in ipsa sui creatione in congregationes suas collecta, repayula sibi circumposita non transgreditur.* In qua quidem interpretatione minime probat Birr. verba hæc, κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ, ita reddi, *in ipsa sui creatione;* cum pronomen αὐτοῦ ad ipsum δημιουργὸν referendum sit, ad quem etiam sequens verbum διέταξεν necessario refertur. Vertit igitur ipse, *secundum opificium ipsius.* Id.

(38) Ὅτ παρεκβίνει αὐτὴν περιτεθειμένα αὐτῇ κλεῖθρα. De cancellis et limitibus mari a Deo positibus, intra quos fluctuum feroces fremitus se continentem, præscriptos fines transgredi non audent, vid. Jerem. v, 22, et Proverb. viii, 29, ubi LXX Seniores voce ἀκριθασμοῦ utuntur, quæ exactam terminorum limitationem, et finium accuratam meditationem significat. Vide etiam T. tullianum cap. primo *De trinitate,* et Chrysostomum ad vers. 7 psal. cXLVIII; et Theodoretum ad eundem, [edidit a. 1642, Sirmondus. Verum verba hæc loco citato non leguntur. Consule sermonem 4, τῶν θεραπειτικῶν, et confer cum verbis a Junio hic laudatis. COLL.] cuius verba cum Græcæ adhuc non existent, et sint longe elegantissima, placet hic attexere. Βλέπε τῆς θαλάσσης τὸ κύτος, τὸ μέγεθος, τὴν εἰς πελάγη διαίρεσιν, τὰς ἀκτὰς, τοὺς ὁρμους, τὰς ἐν μέσῳ νήσους, τῶν ἰχθύων τὰ γένη, τὰ εἶδη, τὰ σχήματα, τὴν ποικιλίαν, τὴν πρὸς τὴν χέρσον φιλίαν, τὰ τῶν κυμάτων σκιρτήματα, τὸν ἐπιχείμενον αὐτοῖς τῆς προνοίας γαλιπὸν, δι' ὃν τὴν ἡπειρον ἐπικλύζειν οὐ δύναται, ἀλλ' ὁρμῶντα κατὰ τῆς ψάμμου, φοβεῖται τοὺς ὁρμους, καὶ τὸν θεὸν ἐκεῖ νόμον γεγραμμένον ὄραν, οἶόν τις γαῦρος ἵππος ἀγρόμενος ὑπὸ πωλοδᾶμον ἀνακλιτὸν αὐγένα, καὶ εἰς τοῦπίσω χωρεῖ ὥστερ μετακλούμενος ὅτι καὶ τῆς ψάμμου προσέψαυσε. Cum his confer quæ scribit Cyrillus Hieros. catech. 9: Τίς δύναται

vernæ, æstivæ, autumnales et hiemales, in pace Α παντος (39), καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι (40), ταῖς ἀ-

VARIORUM NOTÆ.

δηγήσασθαι τῆς θαλάσσης τὸν βυθὸν, καὶ τὸ πλάτος, ἢ τῶν ὑπερμέτρων κυμάτων τὴν ὀρμὴν; ἀλλ' εἰς τοὺς ὄρους αὐτῆς ἔστηκε, διὰ τὸν εἰπόντα: Ἐχρη τοῦτου ἔλευση, καὶ οὐχ ὑπερβῆση, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεται σου τὰ κύματα. Ἦτις καὶ δηλοῦσα τὸν ἐπιηρημένον αὐτῇ τοῦ προστάγματος λόγον, ἐπακδρομοῦσα διὰ τῶν κυμάτων, γραμμὴν τινα φανεράν ἐναφίησι τοῖς αἰγιαλοῖς· δηλοῦσα τοὺς ὄρωσιν, ὥσπερ ἐστὶ τοὺς προσσταταγμένους οὐ παραβέβηκεν ὄρους. Jm.

(39) Ὁκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέραντος, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. Dicitur oceanus hominibus ἀπέραντος: tum quia, ut ait Hieronymus ad Ephes. iv, 7, mare immensum est, et capacitas ejus Deo soli nota; tum quia, teste Theodorito ad psal. lxxi, 8: Πέραν τῆς γῆς τὰ μέγала ἐστὶ καὶ ἀπλωτα πελάγη, ἔτιναι Ἀτλαντικὰ καλοῦσιν, ἢ ὠκεανὸν ἐσπέριον καὶ ἔβρον. Nimis absurdum est, verba sunt Augustini lib. xvi, De civit. Dei, cap. 9, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse. Apud Gildam Sapientem, De excidio Britannie, initio: Oceani diffusionem, et, ut ita dicam, intransmeabili undique circulo. Plinius lib. ii, cap. 67: Sic maria circumfusa undique dividuo globo, partem orbis asferunt nobis; nec inde huc, nec hinc illo pervio tractu. Consule Macrobius in Somnium Scipionis, lib. ii, c. 5. Item Josephum, De bello Judaico, lib. ii, c. 12. Imitatur autem Epistolam hanc ad seditiosos Corinthios datam Dionysius Alexandrinus, scribens de seditione Alexandriae concitata, apud Eusebium lib. vii, cap. 21. Historia: Ὁ πᾶσι καὶ πέραντος ἀνθρώποις ὠκεανός. Eo quoque respicere videtur Irenæus lib. ii, cap. 47. Quid autem, inquit, possumus exponere de oceanii accessu et recessu, cum constet esse certam causam? Quidve de his quæ ultra eum sunt enumerare qualia sint? quibus verbis apponi debent ista Hilarii ad psalmi lxxviii finem: Mare, quod profundum infinitaque sui obice mentem humanæ opinionis excedat, ut neque quid extra se, neque quid intra sit, sensu persequente capiamus. Sed et Clementis Romani locus citatur a cognomine Alexandrino, Strom., v, p. 586, ubi de nullis cælis seu mundis; et a Hieronymo in Ephes. ii, 2, qui, opinor, transcribit Origenis Commentarios, necnon ab ipso Origene lib. ii Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, quos loci Nostrum exponens ait: Meminit sane Clemens apostolorum discipulus, etiam eorum quos ἀντιχθονας Græci nominant, atque illius partes orbis terræ, ad quas neque nostrorum quisquam accedere potest, neque ex illis qui ibi sunt quitaquam transire ad nos, quos et ipsos mundos appellavit, cum ait: « Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi qui trans ipsum sunt mundi, qui his eisdem dominatoris Dei dispositionibus gubernantur. » Et infra: Ex his tamen quæ Clemens visus est indicare, cum dicit: « Oceanus intransmeabilis est hominibus, et hi mundi qui post ipsum sunt; » qui post ipsum sunt mundos pluraliter nominans, quos et eadem Dei summi providentia agi regique significat; semina quædam nobis hujusmodi intelligentiæ videtur aspergere, quo putetur omnis quidem universitas eorum quæ sunt atque subsistunt, cælestium et supercælestium, terrenorum infernorumque, unus et perfectus mundus generaliter dici; intra quem, vel a quo cæteri (si qui illi sunt) putandi sunt contineri. Unde voluit quidem [voluit quidam, vel voluit quidam] globum lunæ vel solis, cæterorumque astrorum, quos planetas vocant, per singula mundos nominari. Sed et ipsum supereminentem quem dicunt [ἀχρητων] globum, nihilominus mundum appellari voluit. Denique etiam Baruch prophetae librum in assertione hujus testimonium vocant, quod ibi de septem mundis vel cælis evidentiùs indicatur, etc. Primæ Adamantii explicationi favet Plinius, Hist. nat.,

lib. vi, cap. 22, his verbis: Taprobanen alterum orbem terrarum esse. diu existimatum est, Antichthonum appellatione. Et postea: Sed ne Taprobanes quidem, quamvis extra orbem relegata, nostris vitibus caret. Mela, lib. i, cap. 9: Quod si est alter orbis, suntque oppositi nobis a meridie Antichthones; lib. iii, c. 7: Taprobanes, aut grandia admodum insula, aut prima pars orbis alterius Hipparcho dicitur. Omitto omnium sermone celebratam epistolam Zachariæ pape ad Bonifacium archiepiscopum, qua Virgilium presbyterum

(40) Καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι. Κόσμοι pro κόσμος numero plurali, quod Hebraicum est, et Scripturis familiare, ut notat Chrysost. ad v. 1 psal. xviii, ut est in Catena nostra: Ὁ δὲ ψαλμὸς ὀνομάζων οὐρανὸς οὐρανῶν, καὶ πλειόνων ἡμῖν ἔνοιαν ἐνεποίησεν, εἰ μήπου τις εἴποι ὅτι ἐλεῶθεν ἡ τῶν Ἑβραίων διάλεκτος τὰ ἐνικά πληθυντικῶς ὀνομάζειν. Ἀντι γοῦν τοῦ εἰπεῖν, ὁ οὐρανός τοῦ οὐρανοῦ, εἶπεν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν. Sic Theodoretus quest. 11 in Genesim: Πληθυντικῶς δὲ ἡ θεὰ Γραφή τοὺς οὐρανούς ὀνομάζει, λέγουσα οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, ἐπειδὴ τῶν Ἑβραίων ἡ γλῶττα, οὕτε τὸν οὐρανόν, οὕτε τὸ ὕδωρ ὀδεν ἐνικῶς ὀνομάσαι εὐροὶ δ' ἂν τις τοιαῦτα πολλὰ καὶ παρὰ τῇ Ἑλλάδι φωνῇ. Ἀθήνας γὰρ τὴν πόλιν οὐδὲς ἐνικῶς ὀνομάζει, ἀλλ' Ἀθήνας πληθυντικῶς, καὶ Δελφὸν τὴν πόλιν, οὐδὲς καλεῖ Δελφόν, ἀλλὰ Δελφούς. Sic Philoponus in Genesim lib. iv, cap. 5: Πολλὰ τῶν ὀνομάτων ἐνικῶς ἅμα καὶ πληθυντικῶς λέγεται, τῆς αὐτῆς μὲν οὐσης ἐν ἐκατέρῃ φωνῇ σημασίας, nec tantum in nominibus propriis hoc obtinere vult, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προσηγορικῶν, et utriusque generis exempla affert. Τῶν κόσμων autem nomine, si præcedens nostra conjectura vera est, gentes Britannicæ intelligendæ veniunt, et populus qui insulam incolebat; vel insula ipsa, que propter magnitudinem, mundi alterius nomen meretur, et a reliquo orbe, tanquam orbis alter, Oceano divisus est. Verum hæc accuratius perpendenda τῶν γεωγράφων κατὰ relinquimus, neque quidquam in re adeo obscura, pro certo et indubitato affirmamus; nobisque satis erit, si viris doctis, quæ in medium protulimus, non prorsus ἀπίθανα, nec penitus absurda videbuntur. Jm. — Sentit Julius orbes hosce esse Insulas Britannicas, et quidem rectissime, si poetarum ratio sit habenda in re seria. Seneca enim appellat orbem ultra Oceanum, Manilius novos, quos pontus subduxerat orbem, Virgilius penitus toto divisos orbe Britannos, Claudianus alio quæsito orbe et nostro diductos mundo. Sed nec desunt historici, qui istis succenturiunt. Josephus appellat ἑτέραν οἰκουμένην. L. Florus de iis verba faciens ait Cæsarem respexisse Oceanum et quasi hic Romanus orbis non sufficeret, alterum cogitasse; quem sensum iisdem ferme verbis expressit Velleius Paterculus. Imo nec aliter sensisse visus est Urbanus Papa Rom. qui Anselmum Cantuariensem Archiepiscopum alterius orbis Papam agnoscebat. At nihilominus cum omnibus retro sæculis magna hominum animos tenuit anticipatio istius Americani orbis, qui nunc detegitur; et Plato, Aristoteles, Plinius, Ælianus, Seneca, Tertullianus non obscure videntur eum adumbrasse. Origenis sententiæ potius accedo, qui lib. ii Περὶ ἀρχῶν, hæc verba enarrans, ad trans mare ἀντιχθονας, hoc est regiones Americanas retulit. Fatendum quidem est, eum misere hallucinatum, quando ea quæ habentur II Pet. iii, 13, in hunc etiam sensum pertraheret; sed si aliquando dormitaverit, nemo ipsi jure interdicat, ne denuo expergiscatur; nec solemus comperita dicentibus fidem abrogare, eo quod alibi per errorem eandem lusisse deprehensi sunt. FELL.

ταῖς ταγαῖς (41) τοῦ Δεσπότου διευθύνονται. Καιροὶ A
καρῖνοι, καὶ θερινοὶ, καὶ μετοπωρινοὶ, καὶ χειμερινοὶ
ἐν εἰρήνῃ μεταπαρὰδίδασιν ἀλλήλοις. Ἀνέμων στα-
θμοὶ (42) κατὰ τὸν ἴδιον καιρὸν τὴν λειτουργίαν
αὐτῶν ἀπροσκόπως ἐπιτελοῦσιν. Ἀέναοί τε πηγὰς
πρὸς ἀπλάυσιν καὶ ὑγίειαν δημιουργηθεῖσαι, διχα
ἐλλείψεως παρέχονται τοὺς πρὸς ζωῆς (43) ἀνθρώποις
μαζοὺς. Τὰ τε ἐλάχιστα τῶν ζῶων τὰς συνελύσεις
αὐτῶν ἐν ὁμοιοῖα καὶ εἰρήνῃ ποιοῦνται. Ταῦτα πάντα
ὁ μέγας δημιουργὸς καὶ Δεσπότης τῶν ἀπάντων ἐν
εἰρήνῃ καὶ ὁμοιοῖα προσέταξεν εἶναι, εὐεργετῶν τὰ
πάντα, ὑπερεκπερισσῶς δὲ ἡμᾶς τοὺς προσπαρευγυῖας τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα (44) καὶ ἡ μεγαλωσύνη (45) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

aliae aliis succedunt. Ventorum libramina proprio
tempore munus suum sine offendiculo obeunt. Fon-
tes etiam perennes ad usum et sanitatem creati,
ubera indesinenter ad hominum vitam præbent. De-
nique animalia minima coetus suos in concordia et
pace faciunt. Hæc omnia magnus opifex et rerum
omnium Dominus, in pace et concordia fieri iussit;
omnibus benefaciens; superabundanter autem no-
bis, qui ad miserationes ejus confugimus, per Do-
minum nostrum Jesum Christum, cui gloria et ma-
jestas in sæcula sæculorum. Amen.

in pace et concordia fieri iussit; omnibus benefaciens; superabundanter autem no-
bis, qui ad miserationes ejus confugimus, per Do-
minum nostrum Jesum Christum, cui gloria et ma-
jestas in sæcula sæculorum. Amen.

VARIORUM NOTÆ.

presbyterum damnat, quod alium mundum aliosque B
homines sub terra esse affirmaret. Quinetiam par-
tes mundi incognita, dissitæ, et ultra oceanum po-
sitæ, solent orbes appellari. Sic Cæsar cum Britan-
niam intrasset, alium se orbem terrarum scripsit re-
perisse, ulli referetur ab Eumenio, Panegyrico in
Constantium. Notissimus Virgilius versus :

Et penitus toto divisos orbe Britannos;

ad quem Servius notat, Britanniam a poetis dici
alterum orbem terrarum. Notus etiam ille Manilii
lib. 1 :

Ignotusque novos Pontus subduserat orbes.

Quibus adde hos Senecæ in *Medea* :

Venient annis

*Sæcula seris, quibus oceanus
Vincula rerum laxat, et ingens
Pateat tellus, Tiphysque novos
Detegat orbes, nec sit terris
Ultima Thule.*

Itaque longe abit sententia Clementis ab errore
philosophorum et hæreticorum quorundam, qui
plures aut innumerabiles mundos a nostro hoc
plano diversos somniabant. Legatur infra, cap. 21.
Cor. — Ὁκεανὸς ἀνθρώποις ἀπέραντος. Lege ἀπέ-
ραντος, atque ita Rufinus Origenis interpretis, *intransi-
bilis et intranstruabilis* vertit, licet eodem errore
apud Clementem Alex. scribatur, ἀπέραντος. Per
oceanum antem hic, nisi me fallit conjectura, τὴν
ἐξω θάλασσαν intelligit, neque eam omnem, sed Bri-
tannicum nostrum et Hibernicum mare, quod veteri-
bus Græcis et Romanis æque impervium erat, ac
ipsa Britannia incognita, cujus ora maritima quæ
contra Galliam est, ante Julii Cæsaris tempora (qui
posteris ostendisse potius quam tradidisse insulæ
notitiam dicitur) vix Gallis vicinis illorumque mer-
catoribus innotuerat. Quid quod Basilium longe post
Clementem nostrum, homil. 4 in *Hexæmeron* : Τὸ
πέλαγος τὴν Βρεττανικὴν νῆσον καὶ τοὺς ἐσπερίους
Ἰβηρας περιπτυσσόμενον, μέγα vocat καὶ πλωτήρησι
ἀτόλητον, quem locum Ambrosius sic exprimit:
*Quis deinde sciat, in quantum se illud magnum et
inausum navigantibus, atque intentatum navis fun-
dat mare, quod Britannias frementi includit æquore,*
etc. Et Libanius Basilii coætaneus in Basilico, de-
scribens Constantii imperatoris τὸν διάπλουον εἰς τὴν
νῆσον τὴν Βρεττανίαν, et tractatus difficultatem
maximam, propter æstus contrarios, et ventorum
violentiam, mare Britannicum ἀπέραντον esse di-
cit; ubi forte ἀπέραντον legendum esse, non inepte
quis conjicere potest, sed de voce contentio non
moveo. Ejus verba ita se habent: Ἔστι δὴ λόγος, μάρτυ-
ρας τὰς θείας παρεχόμενος, ὡς ἄρα μελίζων εἰς κίνδυ-
νον [ἴσ. ἐστὶ κίνδυνος] πλοῖον στρογγύλον ὑπὲρ ἐκεί-
νης ἀφείναι τῆς θαλάσσης, ἢ ναυμαχίαν ἐτέρωθεν συ-
στρασεῖσθαι, οὕτω λαμπρὰ μὲν καταγίγδες εἰς οὐρανὸν
ὑπόσσει τὰ κύματα ἐξῆται δὲ ὑπολαβόμενοις ἀν-

μοι, πρὸς ἀπέραντον ἐκφέρουσι πέλαγος; τὸ δὲ δεινό-
τατον, ἐπειδὴν γὰρ τοῖς ἄλλοις ἅπανσι ὁ κυβερνήτης
ἀντιστήσῃ τὴν τέχνην, ὑπονοστέῃ μὲν ἐξαίφνης ἡ θά-
λαττα, ἡ δὲ τῶς μετέωρος ὑπὲρ τῶν κυμάτων ὀλιγὰς
ἐπὶ ψιλῆς ὁρᾶται τῆς ψάμμου κειμένη; καὶ εἰ μὲν
ὄξαιαν ἀναποστῆλῃ τὴν καλῖβροταν, ἀναλαμβάνει τε
αὐθις τὸ σκάφος, καὶ δεῖ τὰ λοιπὰ ποιεῖν τοὺς ἐμ-
πλέοντας ἦν δὲ μελλήσῃ πρὸς τὴν ἐπάνοδον, δύεται
κατὰ μικρὸν τὸ πλοῖον, ὑπεκρούσης πρὸς τὸ ἄγθος τῆς
ψάμμου. Jun. — Rectius diffusissimum mari Atlantico
hæc convenient, præsertim cum ex Suida discam-
pus πάντα τὰ ἀπλωτα πέλαγῃ, *omnia innavigabilia
maria Atlantica* appellari; et etiam abunde cognov-
erimus veteres pene omnes in ea fuisse sententia,
naturæ et rerum sine, Cimmerias tenebras, sædani
caliginem, intranabiles peludes, et vastum demum
Chaos inibi versari. FELL.

(41) Ταγαῖς. Al. malunt ἐπίταγαῖς, al. διαταγαῖς.
Ms. adhæret Wott. putans Origenem legisse ταγαῖς,
eo, quod Rufinus verterit *dispositionibus*. Verum
C Origenes l. c. in *Ezech.* exhibet ἐπίταγαῖς. GALL.—
Ταγαῖς. Male conjiciunt ἐπίταγαῖς ἢ διαταγαῖς. He-
sychius: ταγαῖς, ἀρχαῖς, ἡγεμονίαις. CROM.

(42) Ἀνέμων σταθμοὶ. Etiam venti, utcumque
inconstantes legi subjiciuntur. Annua agnoscunt
flamina et statis temporibus quasi ex conducto red-
eunt; adeo non penitus ubi vult spirat ventus. FELL.

(43) Πρὸς ζωῆς. Ita ms. cujus lectio retinenda
videtur. Sic enim et Act. xxvii, 34, eadem præpo-
sitione πρὸς secundo casui juncta, hoc ipso sensu
usurpatur: Τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας
ὑπάρχει: *Hoc enim ad salutem vestram confert.* At
Jun. cum edit. πρὸς ζωῆν.

(44) Ἡ ἡ δόξα, x. τ. λ. Non tantum in fine, sed in
initio, et medio Epistolarum suarum, divus Paulus
δοξολογίαν usurpat, quem Clemens discipulus, ut in
aliis, sic in hoc etiam imitatur. Apud Chrysostomum
homil. 55 in *Matthæum*, hymnus εὐχαριστή-
ριος habetur, quo monachi sui temporis in eremo,
a cæna utebantur (quos propter vitam sanctimoniam,
et cælestem in terris conversationem, ἀγγέλους
vocat) in quo, cur post δοξολογίαν, hymnum rursus
inciperent et continuarent, rationem reddit, his
verbis: Μὴ τοίνυν μετὰ τούτοις ἐγκαλῶμεν τοὺς ἀγ-
γέλους ὡς ἀτάκτως ποιοῦσιν, ὅτι καταλύσαντες τὸν
λόγον εἰς δοξολογίαν, πάλιν ἄρχονται τῶν ὑμνῶν τῶν
ιερώων, ἀποστολικῶς γὰρ ἐπονται νόμοις, ἀπὸ δοξολο-
γίας ἀρχόμενοι, καὶ εἰς τοῦτο τελευτῶντες, καὶ μετὰ
τὴν τελευτὴν ταύτην προομιμαζόμενοι πάλιν. Sic Hie-
ronymus in præfatione in Psalmos ad Sophronium,
probat unum tantum esse Psalterium volumen, li-
cet quinque occurrat illud γένοίτο, γένοίτο, i. e.
amen, amen; unde quidam in quinque libros divi-
dere solent, et ἄλλην πεντάτευχον faciunt, ut loquitur

(45) Καὶ ἡ μεγαλωσύνη. Articulus ἡ, qui exstat
in ms., deest codd. imp. GALL.

CAPUT XXI.

Videte, dilecti, ne beneficia ejus quæ multa sunt, omnibus nobis in condemnationem cedant, nisi dignæ illo viventes, bona et accepta in conspectu ejus cum concordia fecerimus. Dicit enim alicubi: *Spiritus Domini, lucerna scrutans secreta ventris*. Consideremus quam prope sit, et quod nihil latet ipsum, tum cogitationum nostrarum, tum ratiocinationum quas facimus. Æquum igitur est, ut ab ejus voluntate non simus transfugæ. Homines stultos, insipientes, elatos et gloriales in sermōnis sui jactantia offendamus potius, quam Deum. Dominum Jesum Christum, cujus sanguis pro nobis datus est, veneremur. Præpositos nostros revereamur, seniores nostros honoremus, juvenes doceamus disciplinam timoris Dei. Uxores nostras ad id quod bonum est corrigamus: amabiles castitatis mores ostendant; simplicem ac sinceram mansuetudinis suæ voluntatem demonstrent; linguæ suæ moderationem silentio manifestam faciant; charitatem suam non secundum animi propensiones, sed omnibus Deum tracte timentibus æqualem exhibeant. Filii vestri

♠ Prov. xi, 27.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὁρᾶτε, ἀγαπητοί, μὴ αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ αἰ πολλαὶ γίνωνται εἰς κρίμα πᾶσιν ἡμῖν, ἐάν μὴ ἀξίως αὐτοῦ πολιτευόμενοι, τὰ καλὰ καὶ εὐάρεστα ἐνόησον αὐτοῦ ποιῶμεν μεθ' ὁμοιοῦς. Λέγει γάρ που (46) Πνεῦμα Κυρίου λύχνος ἐρευνῶν τὰ ταμεία τῆς γαστρὸς. Ἴδωμεν πῶς ἐγγύς ἐστιν, καὶ ὅτι οὐδὲν ἄλλοθεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, οὐδὲ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα. Δίκαιον οὖν (47) ἐστὶν μὴ λειποτακτεῖν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Μᾶλλον ἀνθρώποις ἀφροσι καὶ ἀνοήτοις καὶ ἐπαιρομένοις καὶ ἐγκαυχώμενοις ἀλαζονεῖν (48) τοῦ λόγου αὐτῶν, προσκόμεν (49), ἢ τῷ Θεῷ. Τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὐ τὸ αἶμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη (50), ἐντραπῶμεν. Τοὺς προηγουμένους (51) ἡμῶν αἰδασθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους ἡμῶν τιμήσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. Τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν διορθώσωμεν τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγνείας ἥθος ἐνδειξάσθωσαν, τὸ ἀκέραιον τῆς πραότητος αὐτῶν βούλημα ἀποδειξάσθωσαν, τὸ ἐπεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν διὰ τῆς φωνῆς (52) φανερὸν ποιήσάτωσαν, τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλήσεις (53), ἀλλὰ πᾶσι τοῖς

B

C

D

VARIORUM NOTÆ.

tur Nicetas in præfatione in Catenam suam. Si enim Amen, inquit, pro quo Aquila transtulit τεπιστωμένος, in fine tantummodo librorum poneretur, et non interdum aut in exordio, aut in calce sermonis sive sententiæ, nunquam Salvator in Evangelio loqueretur: Amen, amen dico vobis; nec Pauli Epistolæ, in medio illud opere continerent. Moyses quoque et Jeremias, et cæteri in hunc modum multos haberent libros, qui in mediis voluminibus suis, Amen, frequenter interserunt. Jun.

(46) Λέγει γάρ που. Ista exscribit Clem. Alex., *Στρωμ.*, lib. iv. cap. 47, pag. 611. GAL. — Λέγει γάρ που Πνεῦμα Κυρίου λύχνος, ἐρευνῶν τὰ ταμεία τῆς γαστρὸς. Ita distingo. Dictum est Salomonis, Prov. xi, 27, ex memoria paulo indiligentius, ut fere sit, violatum. Neque enim recurrendum ad libros vel apocryphos; vel sacros deperditos, quo mittitur a viro doctissimo Joanne Morino, exercitatione Biblica ix, cap. 4, num. 8. Idem porro sensus dicto datur in Catena Græcorum Patrum. Cot.

(47) Δίκαιον οὖν ad τῷ Θεῷ. Interpolatoris hæc sunt. Verba ab usu remota aut difficilia inductus homo vitat, immutatque et mittit de Gnosticis, ut dolium tegat, sed transpareat. BEAN. Petita, nempe, hæc vult vir doctus a Clemente Alexandr., p. 517, sed interpolata, ut Clementis Romani verba haberi queant.

(48) Ἀλαζονεῖα. Editi ἐν ἀλαζονείᾳ. At ms. deest præpositio ἐν. GALL.

(49) Προσκόμεν. Forte προσκρούσωμεν, qua voce Chrysostomus frequentissime utitur, ut homil. 20 in Epist. ad Ephes.: Οὐδὲν φοβερὸν τῶν ἐν τῷ βίῳ, ἢ μόνον τὸ προσκρούσαι τῷ Θεῷ, et homil. 5 in Epist. ad Rom.: Τὸ γὰρ προσκρούσαι τῷ Θεῷ τοῦ καλασθῆναι χαλεπώτερον, et in Matth. homil. 31: Τὸ γὰρ πάντων χαλεπώτερον παρήχα νῦν, ὅτι τῷ Θεῷ προσκρούεις, et alibi passim: quibus vero προσκόμεν magis arridet, per me retineant licebit, cum sciam apud Petrum scriptum esse, τῷ λόγῳ προσκόμεται. Jun.

(50) Ἰαπερ ἡμῶν ἐδόθη. Clemens Alex. legit ἡγιάσθη: quid si ἐξεχύθη; sed nihil muto. Id.

(51) Τοὺς προηγουμένους. Omnia apud Clementem Alexandr. probe cohererent. Apud Clementem Romanum est maxima perturbatio. Caput hoc ex Clemente Alexandr., p. 517, misere corruptum est. BEAN.

(52) Διὰ τῆς φωνῆς. Clem. Alex. l. c. pag. 612, legit διὰ τῆς σιγῆς: quam quidem lectionem ms. lectioni præfert Wott. Sic et Dav. nisi malis cum ipso, διὰ τῆς ἀφωνίας, ut propius ad ms. accedas. GALL. — Διὰ τῆς φωνῆς. Clemens Alex. legit σιγῆς, et quidem multo rectius: γυναῖξί γὰρ κόσμον ἢ σιγῆ φέρει, ut auctor est Sophocles. Modesto enim silentio in muliere nihil commendatius, præsertim in publicis coetibus, et sacris conventibus, ut præcipit Paulus. Unde Cyrillus Hieros. in *Pro-catechesi*, mulieres vult in templis exorcismorum tempore, legendo, orando et psallendo occupatas esse, sed sine omni murmure et strepitu, ita ut proxime assidentium vicinæ aures, laborum loquelas non audiant. Ejus verba ita se habent, καὶ ὁ σύλλογος πάλιν ὁ παρθενικὸς οὕτω συνειλέχθω, ἢ ψάλλον, ἢ ἀναγινώσκων, ἢ εὐχῆ (ms. Oxoniensis in Bibliotheca Bodleiana optima nota, legit ἡσυχῆ, et recte) ὥστε λαλεῖν μὲν τὰ χειρῆ, μὴ ἀκούειν δὲ τὰ ἀλόγιστα ὡτα: γυναῖξί γὰρ λαλεῖν ἐν ἐκκλησίᾳ οὐκ ἐπιτρέπω. Καὶ ἡ ἔγγραφος ὁμοίως μιμνήσκω [ισ. ὑμνεῖσθω] καὶ προσευχέσθω, καὶ τὰ χειρῆ κινεῖσθω, φωνῆ δὲ μὴ ἀκούεσθω, etc. Jun.

(53) Μὴ μετὰ προσκλήσεις. I Timoth. v. 21: Μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλησιν. Nihil faciens in alteram partem declinando, vertit Latinus interpres. Exponitur enim πρόσκλησις per Suidam ἐπερομέρεια. Id vero nominis restitui debet bis S. Basilio: semel quidem, homilia in principium Proverbiorum, p. 399, ubi nunc habetur: Ὅτε ποιῶν κατὰ πρόσκλησιν, (editio Græca πρόσκλησιν) ἀλλ' εὐθέως (eadem editio εὐθείας) καὶ ἀδιαστροφῶς ἐκφέρων τὰς κρίσεις: cum Œcumenius ad locum Apostoli laudatum ita citet: Μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλησιν, ἀλλ' εὐθείας καὶ ἀδιαστροφῶς ἐκφέρων τὰς κρίσεις. Iterum autem, epistola 342, in qua pari modo hodie legitur: Μηδὲν ἡμῶν δυναμένων ποιῆσαι κατὰ πρόσκλησιν. Cot.

φοβούμενοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἰσὴν παρεχέτωσαν (54). Τὰ τέκνα ὑμῶν (55) τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαμβανέτωσαν· μαθεύτωσαν τί ταπεινοφροσύνη παρὰ Θεῷ ἰσχύει, τί ἀγάπη ἀγνή παρὰ τῷ Θεῷ δύναται· πῶς ὁ φόβος αὐτοῦ καλῶς καὶ μέγας, καὶ σώζων πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ὁσίως ἀναστρεφόμενος ἐν καθαρᾷ διανοίᾳ. Ἐρευνητῆς γάρ ἐστιν ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμήσεων (57)· οὐ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐστιν, καὶ ὅταν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ταῦτα δὲ πάντα βεβαίῳ ἦ ἐν Χριστῷ πίστις· καὶ γὰρ αὐτοῖς (59) διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου οὕτως προσκαλεῖται ἡμεῖς· Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου, φόβος Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζῆν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς; παύσου τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλη τοῦ (60) μὴ λαλήσῃς δόλον· ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ πόλις ἀγαθῶν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ δίωξον αὐτήν. Ὁμοθυμίᾳ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὅσα αὐτοῦ πρὸς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιούντας κακά, [τοῦ ἐξολε]θρεῦσαι (61) ἐκ τῆς ἐδόμη[σ]ον αὐτῶν. Ἐκέκραξεν ὁ δ[ίκαιος] καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐ[τοῦ], καὶ ἐκ[εῖ] πασῶν τῶν θλίψεων αὐ[τοῦ] (62) ἐρρύ[σατο] αὐτόν. Πολλὰ μ[ό]στιγες (63) τοῦ ἁμαρτωλοῦ, τοὺς δὲ ἐλπίζον[τας] ἐπὶ Κύριον ἔλεος κυκλώσ[ει].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὁ οἰκτιρῶν κατὰ πάντα καὶ εὐεργετικὸς πατὴρ ἔχει σπλάγχνα ἐπὶ φοβουμένοις αὐτόν, ἥπιώς [τε] καὶ προσκυῶν τὰς χάριτας αὐ[τοῦ] ἀποδοῖ τοῖς προσερχομένοις αὐτῷ ἀπλήθ[η] διανοία. Διὸ μὴ διψώμεν (64), μηδὲ ἰνδαλλέσω (65) ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐπὶ ταῖς

* Psal. xxxiii, 12-18. * Psal. xxxi, 10.

A disciplinæ Christi participes sint; discant quid humilitas apud Deum valeat, quid casta charitas apud Deum possit; quomodo timor (56) ejus bonus est ac magnus, et servans omnes qui in ipso sancte versantur in pura mente. Scrutator enim est cogitationum et consiliorum mentis: cujus spiritus est in nobis; et cum voluerit, auferet eum.

CAPUT XXII.

Hæc autem omnia confirmat fides quæ est in Christo. Ipse etenim per Spiritum sanctum, ita nos compellat: Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos? Contine linguam tuam a malo; et labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum: quære pacem, et persequere eam. Oculi Domini super justos, et aures ejus ad precem eorum: valens autem Domini super facientes malu, ut perdat de terra memoriam eorum. Clamavit justus, et Dominus exaudivit eum, et ex omnibus tribulationibus ejus liberavit eum. Multa flagella peccatoris: sperantes autem in Domino misericordia circumdabit.

CAPUT XXIII.

Misericors omnino et beneficus pater viscera erga timentes eum habet; gratiasque suas benigne et suaviter largitur iis qui ad ipsum simpliciter mente accedunt. Quare ne dubii animo simus, neque hæsitet anima nostra super eximiis et splendidis ejus

VARIORUM NOTÆ.

(54) Ὁσίως ἰσὴν παρεχέτωσαν. Birr. putat ὁσίως ad feminas Christianas referendum; quas nempe doceat S. Pater, Deum timentibus charitatis officium exhibere ὁσίως, id est ἀγνῶς καὶ καθαρῶς, et æqua lance, μὴ κατὰ προσκλίσεις. Hunc itaque locum sic distinguit: Τὴν ἀγάπην αὐτῶν, μὴ κατὰ προσκλίσεις, ἀλλὰ πᾶσιν τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν, ὁσίως ἰσὴν παρεχέτωσαν. GALL.
 (55) Τὰ τέκνα ὑμῶν. Clem. Alex. l. c. ἡμῶν. Hinc arguit Cl. Potterus perperam legi ὑμῶν apud Clementem nostrum; eo vel maxime, quod paulo superius scripserit S. Pater in prima persona, ἐντραπῶμεν... αἰδεσθῶμεν... τιμῶμεν... τὰς γυναῖκας ἡμῶν διορθωσάμεθα. Sic et Dav. Potterum secutus. Sed non est, meo quidem iudicio, cur ms. lectioni vim inferamus. Quod enim scripserit Clemens Rom. τὰς γυναῖκας ἡμῶν, in causa fuit verbum διορθωσάμεθα, ut sermoni jam in prima persona instituto sententia congrueret. Cum autem hic alio scribendi genere utatur, scripsisse omnino censendus τὰ τέκνα ὑμῶν. Ib.
 (56) Apud Clementem Alex. timor Domini, ὁ φόβος Κυρίου, et mox in puro corde, ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ. COUST.
 (57) Καὶ ἐνθυμήσεων. Imitatur S. Pater Apostolum, Heb. iv, 12: Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ... κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας. GALL.
 (58) Ἀρέλει αὐτήν. Sic Wott. ex ms.; editi, præter Lond., ἀνέλοι αὐτήν. Ms. lectionem exhibet etiam Clem. Alex. Utrobiq; tamen legendum jubet Dav. in futuro secundo, ἀνέλει αὐτήν: Et cum voluerit, auferet eum (spiritum). Ib.
 (59) Καὶ γὰρ αὐτοῖς, x. τ. λ. Ista delibet Clemens Alex., Στρωμ., lib. iv, cap. 17, p. 612. Ib. — Καὶ γὰρ αὐτοῖς, etc. Simplicius Clemens Alexandrinus,

a quo hæc petita sunt, ὁ Κύριος λέγει. A capite sequente ad cap. xi. adulterina omnia, post Clement. Alexandrinum addita. BERN.
 (60) Χεῖλη τοῦ. Leg. χεῖλη σου, ut apud LXX, et Clem. Alex. GALL.
 (61) Ἐξολεθρεῦσαι. Vulg. ἐξολοθρεῦσαι. Vid. superius observata ad cap. 14. Ib.
 (62) Θλίψεων αὐτοῦ. Editi omittunt αὐτοῦ. Ex Mill. tamen et Wott. post un exstat in ms. a... cum spatio septem circiter litterarum: quod quidem chasma sic supplendum, ex contextu liquet, αὐτοῦ ἐρρύ[σατο]. Apud LXX θλίψεων αὐτῶν. At Clem. Alex. θλίψεων ἐρρύσατο, absque αὐτῶν. Ib.
 (63) Πολλὰ μ[ό]στιγες. Ms. deest articulus αἰ, quem exhibent editi, ut apud LXX.
 (64) Μὴ διψώμεν. Duplex iste animus apud scriptores sacros pessime audire solet, ut sit ἀνήρ διψυχός instabilis, varius, fluxus, imo nullius fidei, qui cor illud, quod Deo Opt. Max. in solidum debetur, inter ipsum et Satanam, pietatem et lucri compendia, voluptatumque illecebras partitur et dispescit. Ἰνδαλλέσθαι autem est φαντάζεσθαι spectra et phasmata captare. Inde Jerem. xvii, 3, qui alibi δαιμόνια redduntur, ἰνδαλματα a LXX Int. diel merueri; quo omnino significato eadem vox occurrit Sap. xvii, 3. Qui ergo inani φιλαυτίᾳ sibimet ipsis placent, et se ipsos, ut sine merito, ita etiam sine rivali depereunt, quosque B. Judas ἐνυπνιαζομένων appellat, ii sunt a quorum labe et morbo S. Clemens cavere hortatur atque suadet. FELL.
 (65) Ἰνδαλλέσθω. Virorum doctorum ingenia torsit hic locus. Al. mallent ἐνοιάσθω, vel ἰαγγιάσθω. Al. δικαζέσθω. Uiquid autem ms. lectio sollicitetur? Rara quidem vox ἰνδαλλω, vel ἰνδαλλομαι,

muneribus. Longe a nobis sit Scriptura illa, ubi dicit: *Miseri sunt qui animo sunt duplices et in-derti, qui dicunt: Hæc audivimus etiam tempore patrum nostrorum; et ecce consenuimus, et nihil horum nobis accidit. O amentes, comparate vos arbori: vitem sumite, primum quidem frondescit: inde fit germen, tum folium, exinde flos, postea acerba uva et immatura; denique uva perfecta et matura. Videtis quod in exiguo tempore ad maturitatem perventit fructus arboris? In veritate, brevi et subito perficietur voluntas ejus; Scriptura etiam testimonium perhibente, quod cito veniet neque tardabit, et repente veniet Dominus ad templum suum, et sanctus quem vos expectatis.*

ὁ χρονισί, καὶ ἐξαιφνης ἦξει (70) ὁ Κύριος εἰς δόξατα.

CAPUT XXIV.

Consideremus, dilecti, quemadmodum Dominus continuè nobis ostendat resurrectionem quæ futura est; cuius primitias fecit Dominum Jesum Christum, suscitans eum e mortuis. Intueamur, dilecti, quæ omni tempore fit, resurrectionem. Dies et nox resurrectionem nobis declarant: cubat nox, exurgit dies: dies abit, nox ingruit et insequitur. Vi-

† Jác. 1, 8; II Petr. III, 4. † Hab. II, 3, Malach. III, 1; Hebr. X, 37.

VARIORUM NOTÆ.

ut adnotavit Frey, sed quæ huic loco apprime congruit. Hæc autem, auctore Varino, γίνεται ἐκ τοῦ εἶπω, τοῦ ὁμοίω· τραπένης τοῦ εἰς τ, ὡς ἐπὶ τοῦ αἰαί αὐν, καὶ τετραμμένον τοῦ εἰς ι ὡς ἐπὶ ἐχω ἴχω, καὶ τῶν ὁμοίων. Hinc ἰνδάλματα sunt φαντάσματα, θνείρατα, ἅπερ μὴ παρόντα ὑπονοεῖ τις, ὁμοιώματα, ἀπεικονίσματα. Idem docet Hesychius: Ἰνδάλεται, ὁμοιοῦται, φαίνεται, δοκεῖ, στοχάζεται, ἰσοῦται, σοφίζεται. Sic ergo vertenda videtur Clementis sententia: *Neque vanas sibi fingat species et phantasmata, vel Neque decipiatur animi sui figmentis anima nostra.* GALL.— *Μηδὲ ἰνδαλλέσθω.* Forte ἰνδαίεσθω litterarum levi mutatione, vel potius λιγυράσθω, quod idem est, et a Chrysostomo sæpenu- mero usurpatur, ut homil. 25 in Epist. ad Hebræos, de Abrahamo verba faciens, et ejus fide quæ non vacillaverat, licet Dei præcepta promissis plane contraria viderentur: Εἶδες μάχην προσταγμάτων καὶ ἐπαγγελίας, ἐναντία ταῖς ἐπαγγελίαις προσέταξε, καὶ οὐδὲ οὕτως λιγυράσεν ὁ δίκαιος, οὐδὲ ἠπατήσθαι ἔφη, et paulo infra ibidem: Ἐναντία ταῖς ὑποσχέσεσι προστέτακτο ποιεῖν, καὶ οὐδὲ οὕτως ἰδορυθῆθαι, οὐδὲ λιγυράσεν, οὐδὲ ἠπατήσθαι ἐνόμισεν, et homil. 49, in Epist. ad Eph. ubi de Providentia divina dubitandum non esse asserit, licet rerum multarum causæ et rationes nos lateant quod egregiis similitudinibus, a fabricorum, pictorum, apum, formicarum, aranearum, et hirundinum operibus illustrat. Ἄλλ' ἀπειθε εἰς τεκτονεῖον, καὶ οὐκ ἐξεστάεις τὸν λόγον, καίτοιγε οὐδὲν οἶδας τῶν γινόμενων ἐκεῖ, καὶ πολλά ἄπορα εἶναι σοι δοκεῖ, ὅσον ὅταν τορεύῃ τὸ ξύλον ὅταν μετασχηματίσῃ· μᾶλλον δὲ εἰς εὐπορώτερον σε τέχνην ἀν' ἀγάθω, ὅσον τὴν τῶν ζωγράφων, καὶ ἐκεῖ λιγυράσεις· εἰπέ γάρ μοι, οὐχὶ ἀπλῶς σοι δοκεῖ ποιεῖν ἃ ποιεῖ; τί γάρ αὐτῷ βούλονται αἱ γραμμαὶ καὶ αἱ περιαιγωγαὶ τῶν γραμμῶν; ἀλλ' ἀν' ἐπιθῇ τὰ χρώματα, τότε σοι φανέται ἡ τέχνη καλὴ, καὶ ὁμοῦ οὐδὲ οὕτως ἀκριβῶς οὐδὲν δυνήσῃ καταμαθεῖν, Jun. (66) Ἡ Γραφή αὐτῆ. Quid, si cum Dav. mutato accentu, legamus, ἡ γραφή αὐτῆ, hæc Scriptura? GALL.— Ἡ Γραφή αὐτῆ. Scriptura apocrypha;

Ἄ ὀπερβαλλούσαις καὶ ἐνδόξοις θωρεαῖς αὐτοῦ. Πόρρω γὰρ νέσθω ἀφ' ἡμῶν ἡ Γραφή αὐτῆ (66), ὅπου λέγει· Ταλαιπωροὶ εἰσιν (67) οἱ δίσφυχοι, οἱ διστάζοντες τὴν ψυχὴν, οἱ λέγοντες· Ταῦτα ἠκούσαμεν καὶ ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν (68), καὶ ἰδοὺ γρηγάμμεν, καὶ οὐδὲν ἡμῖν πούτωρ συμβέβηκεν. Ὁ ἀνόητοι (69), συμβάλατε ἑαυτοὺς ἐξ ἴω λάβατε ἄμπελον· πρῶτον μὲν φυλλοφόσι, εἶτα βλαστὸς γίνεσται, εἶτα φύλλον, εἶτα ἄνθος, καὶ μετὰ ταῦτα ὄμγαξ, εἶτα σκαρυλὴ παροστηκνία. Ὅρῳτε δεε ἐν καιρῷ ἄλλω εἰς πέπειρον κατατῆθ' ὁ καρπὸς τοῦ ξύλου. Ἐπ' ἀληθείας ταχὺ καὶ ἐξαιφνης τελειωθήσεται τὸ ἱβούλημα αὐτοῦ, συνεπιμαρτυρούσης καὶ τῆς Γραφῆς, ὅτι ταχὺ ἦξει, καὶ τὸν γὰρ αὐτοῦ, καὶ ὁ ἅγιος (71) ἐν ὑμῖν προσ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Κατανοήσωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ Ἀεσπότης ἐπι- δεικνυται διηγεῖς τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἔσε- σθαι, ἥς τὴν ἀπαρχὴν ἐποίησατο τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσας. Ἴδωμεν, ἀγαπη- τοί, τὴν κατὰ κα[ιρῶν] γινομένην ἀνάστασιν. Ἡμέρα καὶ νύξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσ[ιν] (72)· κοιμάται ἡ νύξ, ἀνίσταται ἡ [μέρα]· ἡ ἡμέρα ἀπεισιν, νύξ ἐπέρ-

cujus testimonium, ut propheticum, repelitur in Epist. 2, cap. 11. Loca canonicorum librorum ut- cunque similia notavi ad marginem. Cor.

(67) Ταλαιπωροὶ εἰσιν. De hoc loco, cum nusquam in Scripturis exstet, nihil aliud responderi potest, quam quod supra de verbis Moysis, Ἐγὼ δὲ εἰμι ἀπὸ ἀπὸ γῆρας, ex Chrysostomo a nobis allatum est. Videtur autem respexisse ad locum Petri epist. II, cap. III, 4: Καὶ λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως. Jun.

(68) Ἐπὶ τῶν πατέρων. Editi ἀπό. Wott. vocem ἐπὶ restituit ex ms. cod. qui eam exhibet tam hic, quam cap. 11 alterius epistolæ, ubi hæc eadem habentur pene αὐτολεξεί. Quæ quidem lectio magis placet Cler. Hunc autem locum illustrat Dodwel- lus tum in *Cyprian. Dissert.* 12, § 33, tum in *Ire- naic. Dissert.* 1, § 20. Utrobique, tamen pro ἐπὶ legit ἀπό, Junianam editionem secutus. GALL.

(69) Ὁ ἀνόητοι. Verba hæc et sequentia Clementis non sunt, ut ex secunda Ep. patet, sed ejusdem auctoris, cujus superiora. Hoc dudum monuerunt rev. Pearson et sagacissimus G. Wendelinus. COLON.

(70) Καὶ οὐ χρονισί καὶ ἐξαιφνης ἦξει. Ista quæ in omnibus editis omittuntur, præter Londinensem, Wott. ex ms. restituit. Nec immerito suspicatur, Junium vel librarium qui hanc epistolam primus ex isto Cod. descripsit, ea prætermisisse, quod oculos a priore ἦξει ad posterius converterit. GALL.

(71) Καὶ ὁ ἅγιος. Conjicit Col. per contractio- nem primo scriptum ἄγγελος, transiisse postea in ἅγιος. Id.

(72) Ἡμέρα καὶ νύξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦ- σιν. Tertullianus De resurrectione, c. 12, locum hunc eleganter exprimit, nec dubium est, quin in hoc et sequente capite, quod de phœnicæ est, Clementem nostrum secutus sit. *Aspice nunc, inquit, ad ipsa quoque exempla divine potestatis. Dies moritur in noctem, et tenebris usquequaque sepelitur.*

[χεται. Βλέπωμεν (73) τοὺς καρπούς· ὁ σπόρος [κόκκου (74)] τίνα τρόπον γίνεται. Ἐξήλ[θεν ὁ σπ]είρων, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν, [καὶ βληθέ]ντων σπαρμάτων, ἅτινα πέ[πτωκεν εἰς τὴν γῆν] ξηρὰ καὶ γυμνὰ (75), δι[αλύεται] (76).] Ἐίτ' ἐκ τῆς διαλύσεως ἡ μεγα[λειότης] (78) τῆς προνοίας τοῦ Θεοπότου [ἀνίσ]τησιν αὐτὰ, καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς πλε[ίονα] ἀ]βξει, καὶ ἐκφέρει καρπὸν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

[Ἴδω]μεν τὸ παράδοξον σημεῖον, τὸ [γιν]όμενον ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς [τό]ποις, τουτέστιν τοῖς περὶ τὴν Ἀραβίαν. Ὅρνον γάρ ἐστίν ὁ προσονομάζεται φοῖνιξ (79)

deamus fruges : seminatio grani quomodo fiat. Exiit seminator, et jecit semen in terram; jactisque seminibus, quæ arida et nuda ceciderunt in terram, dissolvuntur; deinde ex ea dissolutione (77), magna providentiæ Domini potestas resuscitat : atque ex uno, fructum pluribus auctum profert.

CAPUT XXV.

Contemplemur signum mirabile, quod in Orientalibus locis, scilicet in Arabia fit. Avis quippe est quæ vocatur phœnix : hæc unigena existens, annos

VARIORUM NOTÆ

Funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta, ubique justitium est, quies rerum. Ita lux amissa lugetur, et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem et integra et tota universo orbi reviviscit, interficiens mortem suam, noctem, rescindens sepulcrum suam, tenetras, hæres sibiimet existens, donec et nox reviviscat cum suo et illa suggestu, etc. Sic Epiphanius in *Ancorato* : Καὶ ἡ κτίσις πάσα διαβρήθη ἀυτοῖς ἄλγχει, ὑποφαίνουσα καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀναστάσεως τὸ εἶδος· δύνει γάρ ἡ ἡμέρα, καὶ νεκρῶν αἰνιγτόμεθα ἔην τρόπον καιμισμὸν αἰνιττομένης. Ἀνατέλλει ἡ ἡμέρα ἡμᾶς διὐπνίζουσα, καὶ ἀναστάσεως ὑποδεικνύουσα τὸ σημεῖον. Locus hic corruptus videtur, quem nos ex conjectura sic emendandum putamus, καὶ νεκρῶν ὑπνωττόμεθα τὸν τρόπον, καιμίσσεως θάνατον αἰνιττομένης, etc. JUN.

(73) *Βλέπωμεν*. Sic legit Mill., non autem Ἰωρμύεν cum Jun. et editis : quod hic ms. hiatus sex litteras admittat. Jamque paulo superius, et mox infra iterum occurrit Ἰωρμύεν. GALL.

(74) Ὁ σπόρος κόκκου. Qui ms. inspexerunt, Junii supplementum, ὁ σπόρος [πᾶσα] δῆλον] rejiciunt viri docti; cum nonnisi sex vel septem litterarum sit chasma. Mill. ergo supplet γυμνός, vel νεκρός, veritiquæ : Videamus fructus, quomodo semen nudum, vel mortuum producitur. Dav. autem supplendum autumat, οἰδαμεν vel εἶδμεν. Wott. vero sic legit : ὁ σπόρος [κόκκου] vel [σίτου] τίνα τρόπον γίνεται : Quomodo fiat seminatio grani. Quam sane lectionem cum Cl. editor pluribus tucatur, præ reliquis seligendam censuimus. Id.

(75) *Ξηρὰ καὶ γυμνὰ*. Sic Proclus apud Epiphanium, γυμνὰ καὶ ἄσπαρκα βάλλεται εἰς γῆν, καὶ τελεσφοροῦμενα ἀποδίδεται. Sic Apostolus ad Corinth. I, xv. 37, οὗ τὸ σῶμα γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον. JUN.

(76) *Διαλύεται*. Sic legunt Mill. et Wott. quod ms. lacuna quinque aut sex tantum litteras requirat, adeoque incapax sit supplementi Juniani, δι[α]λύει χρόνος]. Theophilus quoque Antioch., lib. I, ad Autol., cap. 13, hac ipsa de re agens, verbum λύεται usurpat. GALL.

(77) Junius et Cotelier. *post dissolutionem*. Maluimus secundum Græcam litteram *ex dissolutione* : quod et institutæ comparationi aptius congruit, ut quemadmodum corpora ex morte, ita grana ex dissolutione resuscitentur. COUST.

(78) *Μεγαλειότης*. Legit Jun. cum editis, μεγα[λη] δύναμις : contra ms. sdem, qui exhibet μεγα...ης. Hinc procul dubio legendum censent Wott. et Mill. μεγα[λειότης]. GALL.

(79) *Ὅρνον γάρ ἐστίν ὁ προσονομάζεται φοῖνιξ*. Non fertur alia fabula, in cujus enarratione consentiant magis, magisque dissentiant scriptores. Consentiant fere omnes in re, dissentiant de modo. Et quidem mos est patribus exemplo phœnicis, partim ad mores uti, partim ad mysteria, partum virgineum, et resurrectionem Dominicam ac no-

stram. Trahitur ab aliis ad falsa dogmata, apud Augustinum lib. iv, *De anima et ejus origine* cap. 20; et apud Maximum, citatum in Euthymii Panoplia parte II, titulo 15, p. 607, et in Notis Hoeschelii ad *Bibliothecæ Photianæ codicem cxxvi*. Sed mirum, cunctis Christianis non suboluisse fraudem, ob paganisimum fabellæ permistum. Quia autem φοῖνιξ Græce et unigenam avem et palmam significat, hinc factum est, ut Davidis textus psalm. xci, 13, Αἰχαιὸς ὡς φοῖνιξ ἀνήσσει, a plurimis de palma, a Tertulliano in *Libro de resurrectione carnis*, cap. 13, et ab Epiphanio in *Physiologi* capite 11, de alite sit acceptus. Hinc etiam evenit, ut Ezechielis poeta, in dramate inscripto *Ἐξαγωγή*, postquam egit de septuaginta palmis, Exod. xv. 27, subjunxerit, occursum atque descriptionem phœnicis, versibus quos continet Eusebii *Præparatio evangelica* lib. ix, cap. 29, et Eustathii *Commentarius in Hexæmeteron*, p. 25, 26; utque auctor carminis de phœnice, Lactantio tributi, in fictione sua locum palmæ dederit; ut denique ratione etymologiæ, arborem alii ab ave, avem alii ab arbore deduxerint : de quo videndi præter mox memoratum poetam, Plinius *Historiæ* lib. xiii, cap. 4, et Isidorus *Originum* lib. xvii, cap. 7 et lib. xiii, cap. 7. Porro narratiuncula phœnicis in editionibus posterioribus Hieronymi manca est, atque adeo ex veteri Lugdunensi ad pristinam integritatem revocari debet, rescribendo hunc in modum : *Phœnix avis est in India, et per quingentos annos de Libano implet se aromatis, et sic nidificat. Et indicat sacerdoti Heliopolitano, mense Famenoth aut Farmuth. Implet aram sacerdos sarmentis, et ibi confert phœnix aromata, et electrum aræ imponit. Et primo solis ortu, phœnix quidem movet pennas, solis vero calore accenditur electrum, et sic exaruntur aromata, et ipse phœnix incenditur. Crastino die de cinere gignitur vermis, secundo pennas effert, tertio ad antiquam redit naturam : et sic ad sua loca revertitur.* Habetur locus in Epistola, seu potius post Epistolam ad Præsidium, de cereo Paschali. COTELERIUS. — *Ὅρνον γάρ ἐστίν ὁ προσονομάζεται φοῖνιξ*. De phœnice, ave πολυθρηλήτω, et resurrectionis symbolo, multi multa, Patres Græci et Latini, historici, et philosophi, stricta et soluta oratione. Maximus autem contra Severi dogmata ad Petrum Illustrium, fabulam conatur ostendere, quæ de ea narratur, nullumque animal μοναδικὸν esse contendit, οὐδὲ τι τῶν ὑπὸ γένεσιν καὶ φθορᾶν ἐμφύχων καὶ αἰσθητικῶν σωμάτων (ut ille loquitur) μοναδικῆν ὑπάρχειν καθ' ὑπόστασιν φύσεως. Ἐν ἡ ἑξ ἀλλήλων κατ' εἶδος διαδοχῆ, ἀριθμηλὸς χαρακτήρ τοῦ εἶναι, καὶ ὄρος ἐστίν. Ego, licet incerta sint quedam, quæ de hoc alite feruntur, et fabulosis aucta (ut Tacitus *Annalium* lib. vi), cæterum esse ejusmodi volucrum, quæ redivivo suæ carnis humore reparetur, et de suo surgat rogo, corporisque sui hæres, et cineris sui letus sit, et quod in Ægypto etiam aliquando aspiciatur, cum illo non ambigo : maloque cum Clemente nostro

vivit quingentos; cumque jam morte dissolvenda est, laculum sibi conficit e thure et myrrha et re-

Α τοῦτο μονογενὲς ὑπάρχον ζῆ ἑτη πεντακάσια· γενόμενόν τε ἤδη πρὸς ἀπολυσιν τοῦ ἀποθα-

VARIORUM NOTÆ.

viro apostolico, Tertulliano, Origene, Cyrillo Hierosolymitano, Eusebio, Nazianzeno, Epiphanio, Synesio, Hieronymo, Ambrosio, Lactantio, Plinio, Seneca, Mela, Solino, Philostrato, Libanio, et aliis, errare; quam Maximum et ejus sequacium opinione sequi, qui tunc παντοκρατορικῆν τοῦ δημιουργοῦ δύναμιν rationis humanæ imbecillitate metiuntur et ancillantis naturæ dominum circumscribunt. Maximo autem Origenem oppono, qui lib. IV *contra Celsum*, secunduam naturam hoc fieri posse asserit; ejus verba ita se habent: Δύναται καὶ αὐτὸ φυσικὸν τυχεῖν, ἐπιδαφιλουσαμένης τῆς θείας προνοίας, καὶ ἐν ταῖς διαφοραῖς τῶν ζώων παραστῆσαι ταῖς ἀνθρώποις τὸ ποικίλον τῆς τῶν ἐν κόσμῳ κατασκευῆς, φθάνον καὶ ἐπὶ τὰ θρῆνα· καὶ ζῶν τι μονογενὲς ὑπέστησαν, ἵνα κἂν τοῦτῳ ποιῆται θαυμασθῆναι, οὐ τὸ ζῶον, ἀλλὰ τὸν πεποιηκῶτα αὐτό. Et plenissimo huic et firmissimo (ut Tertulliani verbis utar) resurrectionis specimini, ex Methodio, etiam novissimi diei non ab simile in natura indicium et documentum, addo: pyragnum, scilicet, plantam. quæ ardente Olympo in mediis flammis viret et floret, ac si juxta aquarum decursum plantaretur; sed præstat ipsum audire, qui miraculi hujus autoptes fuit. [*Phot. Bibl.*, p. 623, edit. Schott.] Ἐθεασάμην ἐν Ὀλύμπῳ ἐγὼ πῦρ αὐτόματως κατὰ τὴν ἀκρώρειαν τοῦ ὄρους κάτωθεν ἐκ τῆς γῆς ἀναδιδόμενον· περὶ δὲ πύραγον φυτόν ἐστιν, οὕτω μὲν εὐθαλὲς καὶ χλοερὸν, οὕτω δὲ συσκιον, ὡς ὑπὸ πηγῆς [Ισ. ἐπὶ πηγῆ] μάλ- λον αὐτὸ βεδλασθηκέναι· δι' ἦντινα οὖν αἰτεῖται, εἰ φύσεις εἰσὶ φθαρτῶν, καὶ ὑπὸ πυρὸς καταναλουμένων σωμάτων, οὐ μόνον οὐ καταφλέγεται τὸ φυτόν τοῦτο, ἀλλὰ μᾶλλον ἀκριβοτέρως ὑπάρχει εἰ τῇ φύσει ἐστὶν εὐκαιστόν, καὶ ταῦτα περὶ αὐτὰς αὐτοῦ τὰς ῥίζας τοῦ πυρὸς ἐντυφμημένου; κλάδος γούν ἐγὼ τῶν δένδρων ἐκ τῆς παρακειμένης ὕλης ἐπέβριψα, καὶ ἂν ἐρεῦγεται τὸ πῦρ τόπον, καὶ εὐθέως εἰς φλόγα ἀρθέντες ἑτεροποίησαν. Τί οὖν βούλεται τὸ παράδο- ξον; εἶγμα τοῦτῳ τῆς μελλούσης ὁ θεὸς ἡμέρας καὶ προοίμιον ἔθετο, ἵνα γινώσκωμεν ὅτι πάντων πυρὶ κατομβρομένων, τὰ ἐν ἀγνεῖα σώματα διατρέψαντα καὶ δικαιοσύνη, καθάπερ ψυχρῷ ὕδατι πυρὶ ἐπιθή- σονται. [*Legendum forsan divisim πῦρ ἄγνος. Sic certe II. Si. et ejus gener Casaubonus. Quibus fa- vere videtur Vitruvius lib. VIII, c. 3. Sic autem ille: In Thessalia fons est profluens, ex quo fonte pæcis nullum gustat, ad quem fontem proxime est arbor florens purpureo colore. Ut enim Vitruvius vocem fons bis iterat, sic potuit Methodius vocem πῦρ repetere. COLOM.*] Verum solertibus naturæ mystis, abditas harum rerum causas curiosius in- dagandas relinquo, et cum Cyrillo Alexandrino, de celo qui Jonam Dei jussu devoravit, verba faciente, locum hunc concludo: Φαμέν οὖν ὅτι παράδοξον ἄληθώς, καὶ λόγῳ καὶ συνθηθείας ἐπέκεινα, νοοῦν ἂν εἰκότως τὸ συμβεβηκός· ἀλλ' εἰ θεὸς λέγοιτο κατορ- θοῦν, τίς ὁ ἀπιστούσων ἔτι; παναλίς γὰρ τὸ θεῖον, καὶ τὰς τῶν θντων φύσεις μεταπλάττον εύκόλως, πρὸς ὅπερ ἂν εἴλοιο, καὶ τοῖς ἀρήτοις αὐτοῦ πνεύ- μασι τὸ ἀντεξάγον οὐδέεν· τὸ γὰρ φθεῖρασθαι πεφυκός, κρεῖττον ἂν γένοιτο καὶ φθορὰς αὐτοῦ ἐθέλοντος, καὶ τὸ πειρηγὸς καὶ ἀκράδαντον, καὶ τοῖς τῆς φθορὰς δυσ- άντητον νόμοις, πάθοι ἂν εύκόλως φθοράν· φύσις γὰρ, οἶμαι, τοῖς οὕσι τὸ τῷ κτίσαντι δοκοῦν. Sed cum hæc scribimus, longe funestissimum nuntium huic allatum est, de cæde incomparabilis herois, et regis bellicosissimi, Gustavi vere Augusti, phœnicis hujus sæculi; cujus egregia faciuora æternus annalium honor celebrabit: nos subitam heu nimis et immaturam orbi Christiano ejus mortem (si vera sunt quæ tristi fama percrebrescent) similitudine a phœnicæ sumpta, et verbis Libanui, in necem stre- nuū bellatoris, sed longe dissimilis principis, non

inepte deflere possumus; si tantam, et tam cala- mitosam tanti ducis jacturam verba ulla satis ex- primere valeret: ἤγροτο γεύσας μὲν ἀγαθὴν τὴν οἰκουμένην, κορέσαι δὲ οὐκ ἀρκέσας· ἀλλὰ πεπὸν- θαμεν οἰονεῖ τῷ φοίνικι τῷ θρνιθι πάρεστι, διὰ πά- σης μὲν τῆς γῆς ἐκτείνεται τὴν πτῆσιν, στήναι δὲ μη- δαμοῦ, μήτε ἀγρῶν, μήτε ἀστέων· ἀμυδρὰ γὰρ οὕτως ἂν γέγονε τοῖς ἀνθρώποις ἢ τοῦ θρνιθος ὄψις· καὶ νῦν ἦν οὗτος ἀπέδωκεν εὐδαμονίαν, ὡσερ ὑπόπτε- ρος διέδραμεν· nisi Deus Opt. Max. Ecclesie sæ misertus, ex ejus favillis novum et redivivum alium phœnicem laboranti suo populo suscitaverit; quod ut faciat, votis assiduis et ardentibus flagitare non cessabimus. Γένοιτο, γένοιτο. JUN. — Photius in *Bibliotheca*, pro irritabili criticorum indole, vitio verit auctori nostro, quod de phœnicis hic verba fecerit. Meminisse tamen potuit, in sacris literis, saltem ex mente LXX Intt., Hieronymi, atque alio- rum interpretum animalia recenseri, non magis a naturalis historie et philosophiæ peritis agnita, quam Assyria hæc volucris, quæ proprii corporis hæres et cinerum fetus, redivivo carnis sæ humore reparari, et de senebri rugo resurgere perhibetur; ibi etenim אִי, אִי-יַעוּ, תָּנִים, תִּלְתָּל, קָק, סִפּ, שִׁי, טַרְיָאֵפּוֹ, gryphes, μυρμηκολόντες, fœni, sa- tyri, sirenes, lumie redduntur. Imo vero disquisi- tionem aliquam meretur, annon de phœnicæ ex- pressa habeatur mentio in S. Scriptura, nimirum, libro Jobi, c. xxix, 18, ubi dicit: שִׁבַּע יָקָר עָפְרִים הָאָרָא הַחַיָּה, *expirabo in nido meo et sicut phœnis multiplicabo dies.* Velutissimi, apud Hebræos, auctores, lib. Zohar, *Thalmud* in tract. Sanhedrin, Bereschith Rabbah, lib. *Jalkut*, R. Salomo Jarchi, in comment. ad hunc locum sane sunt in ea sen- tentia. Quin et in *Massora* specialiter notatur, quod hæc vox חַיָּה aliud significet quam vulgo, de qua Hieronymus in ep. ad *Præsidium*. Et vero ex nota quadam Massorethica quæ ascripta legitur, in qui- busdam Bibliis nuss. quæ præscribitur bis reperiri idque in duabus significationibus, sequitur apud Jobum phœnicem significare, cum Gen. xxii, 17, arenam significet. Porro dicit R. David Kimchi, se invenisse vocem חַיָּה cum *Schuzek*, ut phœnicem significet, in libro correcto Hierosolymitano. Revera LXX seniores ita reddunt hæc vocēs, ἢ ἡλιχία μου γηράσαι ὡσερ στᾶλεχος φοίνικος, ubi φοίνιξ homo- nymum est et palmam non minus quam phœnicem effert. Sed quandoquidem חַיָּה palmam nunquam de- notare cognoscitur, cogitandum venit, utrum in- credible proorsit sit τὸ στᾶλεχος hic in eo signifi- cato apud eos positum, quo stirps et stemma, in om- nibus fere dialectis, passim usurpantur. Quod si fiat, ipsi LXX Intt. omnino phœnicem agnovere. At vero si mantissæ loco adiciatur, auctores lauda- tissimos, quæ sacros, quæ profanos, nimirum, He- rodotum, Tacitum, Dionem, Plutarchum, Piniuum, Senecam, Melam, Solinum, Philostratum, Liba- nium, Tertullianum, Origenem, Cyrillum Hierosol., Eusebium, Nazianzenum, Epiphanium, Synesium, Hieronymum, Ambrosium, Lactantium, Bedan, etc., ut tacem poetarum gentem et sequioris ævi scrip- tores præteream, eadem fuisse in sententia; ni- mium mirum videri debet (utcumque Bochartus aliter senserit) doctissimum Junium apud se sta- tuisse tantis auspiciis errare, præsertim in re ubi sine noxa peccatur, quam contrariæ sententiæ fau- toribus accedendo vel recte sentire. Certe cum Corn. Tacitus, cui astipulantur reliqui istius sæ- culi historici, disertè dicat *Paulo Fabio et Lucio Vitellio coas. post longum sæculorum ambitum, ævem phœnicem in Ægyptum venisse, et præditiās ποῖδε-*

κῆν (80) αὐτῶν, σημεῖον ἐκείνῃ ποιεῖ ἐκ λιθάνου καὶ ὀσμύρης, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρωμάτων, εἰς ἃν κληροδοῦντος τοῦ χρόνου εἰσέρχεται, καὶ τελευταῖα Σηπτεμβρίου ἢ τῆς σαρκὸς, σκόλης τις γεννᾶται, ὅς ἐκ τῆς ἐκείνης τοῦ τελευταίου χρόνου ζωῆς ἀνατρεφόμενος, περισσοῦ· εἶτα γενναῖος γενόμενος, αἶμα τῶν σημεῖων ἐκείνου, ὅπου τὰ ὄσπια τοῦ προγεγονότος ἐστίν, καὶ ταῦτα βασιτάζων, διανεύει (81) ἀπὸ τῆς Ἀραβικῆς χώρας εἰς τῆς Αἰγύπτου, εἰς τὴν λεγόμενὴν Ἡλιούπολιν· καὶ ἡμέρας (82), βασιτάζων τῶντων ἐπιπτάς, ἐπὶ τῶν τοῦ Ἡλίου βασιμῶν τιθῆσιν αὐτὰ, καὶ οὕτως εἰς τῆς Αἰγύπτου ἀφίκοιτο. Οἱ οὖν ἱερεῖς ἐπισκέπτονται τὰς ἀναγραφὰς τῶν χρόνων, καὶ εὐρίσκουσιν αὐτῶν πεντακοσιοστοῦ ἔτους πεπληρωμένον ἀληθῆνα.

A liquidis aromatibus, quem completo tempore ingreditur, et obit : ex carne vero ejus putrefacta, vermis quidam nascitur, qui animalis defuncti humore nutritus, plumescit : deinde fortior factus, loculum illum ubi antecessoris ossa reposita sunt, sustollit ; eaque portans, ex Arabica regione ad Ægyptum et urbem quæ dicitur Heliopolis, vergit ; et interdum, spectantibus omnibus advolans, super altare Solis illa colloca, atque ita retrorsum proripit se. Itaque sacerdotes commentarios temporum diligenter inspicunt, et inveniant avem expleto anno quingentesimo venisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΓ΄.

CAPUT XXVI.

Μεγά καὶ θαυμαστὸν οὖν νομίζομεν εἶναι, εἰ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀπάντων (83) ἀνάστασιν ποιήσεται τῶν ὄσπια αὐτῶ δουλευσάντων ἐν πεποιθήσει πίστειος ἀγαθῆς, ὅπου καὶ ἂ' ὀρνέου δείκνυσιν ἡμῖν τὸ μέγα ἐκείνου τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ; [Ἀλέγει γάρ που Καὶ ἐξαναστήσεις με, καὶ] ἐξομολογήσομαι σοι. [Καί]· Ἐκοιμήθηρ καὶ θάνατος· ἐξη[γέρθηρ, δε] σὸ μετ' ἐμοῦ εἰ. [Καί] πάλιν τὸ δ λέγει· Καὶ ἀναστήσεις (84) [τῆ]ρ σάρκα μου ταύτην, τὴν ἀναστήσεις αὐτῶν πάντα.

An magnum igitur et admirabile esse arbitramur, B si omnium rerum opifex resurgere illos faciat, qui sancte et in bonæ fidei confidentia ipsi servierunt ; ubi etiam per volucrum nobis ostendit promissionis suæ magnificentiam ? Dicit enim alicubi : *Et suscitabis me, et confitebor tibi* 9. Et : *Dormivi et soporatus sum : exsurrexi, quia tu mecum es* 10. Ac rursus Job dicit : *Et resuscitabis carnem meam hanc, quæ omnia hæc perpessa est* 11.

9 Psal. xvii, 59 10 Psal. iii, 6 11 Job xix, 25, 26.

VARIORUM NOTÆ.

riem doctissimis indigenarum, et Græcorum, multa sapere eo miraculo disserendi ; minime putandum est esse merum mendacium, et puram putam fabulam effuditur ; præsertim quando satis constat quantum olim malus daemon miserorum hominum superstitionis et ignorantie insultabat, quantumque esse ejus erat ea tempestate, cum Evangelii splendor terrarum orbem vitalibus radiis salutare inciperet, notabili aliquo commento se ipsum venditare. Et quidem qui se pro aëris principis, per avium ministeria, et universum scientiæ auguralis apparatus generat, quique celeberrima illa Jovis Dodonæi apud Græcos, atque Hammonis apud Ægyptios oracula, solemnè avium τερατεία, dedicaverat, qua de re inter alios consuli potest Herodotus in Euterpe, non absurde fecisse videbitur, si nutantia sua sacra stabilire conarctur, revocato eo ostentio Heliopoli, quod animos hominum pridem imbuerat, promptissimamque fidem sibi spondere poterat : nimirum, quod post longa quadam intervalla, avis formæ prorsus insolitæ, a colore saltem, si non et veteri nomenclatura phœnix dicenda, sese ostentaret ; quæ sublato, ut verbis Taciti uter, *myrtilis pondera, tentatoque per longum iter, ubi par omni, per meatu sit, sarcinam suam ad solis aram parferret, atque adoleret* ; et officio illo plane mirabili, non minus quam munere honorem altaribus adderet. Ostentum certe illud, quod Tarquinio Prisco animum dedit, ut apud Romanos imperium capesseret, ut alia a Livio memorata præteream, multum ex hoc ei trahere videtur, nec non ei faciem præferre. Sed si hæc minus satisfaciunt, dici poterit, phœnicis histopiam, apud omnes, pro concensu habitam, et proinde argumento ad homines ducto rectissime interire ; nihil enim refert, quibus arpis hominem comodiamus ; nec minus feliciter ab admisso errore redarguetur error, quam a veritate in medium producta veritati fides et auctoramentum succedunt. Nec aliter videtur B. Paulus, cum in hoc ipso negotio, apud hosce arbitros (Corin-

thios intelligo) versaretur, allegasse in causam suam morem pariter cum phœnicis hæc historia improbabilem, baptismum pro mortuis, ut exinde resurrectionem comprobaret. FELL. — De phœnice nullum antiquius testimonium habemus eo quod exstat in *Historia Sinica* viri fide dignissimi Martini, sub Xoarro IV, imperatore : *Sub initium imperii, Solis avis apparuit, cujus adventu felicitatem regno portendi vulgo existimant. Ex forma, qua avem hanc pingunt, aquilam crederes, nisi plumarum mira et discolor varietas obstaret. Phœnicem ut esse suspicer, ejus raritas persuadet. Eadem legas in Ezechieli Tragici versibus, apud Eusebium, Præp. evang., lib. ix, et Eustathium in Hexameron. COLON.*

(80) Πρὸς ἀπολυσιον τον ἀποθανεῖν. Boisius legendum monuit, πρὸς ἀπόλυσιν, καὶ καιρὸν τοῦ ἀποθανεῖν. Quod Epiphanius sic exprimit : Ἐπὶ γνώτῃ τῶν καιρῶν τῆς αὐτοῦ τελευταῖ· ἐνοστάνα, et Ambrosius : *Quæ cum finem vitæ sibi adesse advertit, et Tacitus : Confecio quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris struere nidum, etc. JUN.*

(81) Διανεύει. Al. διανεῖ, vel διανεύει, hoc est, uno progressu fertur, recta volat in Ægyptum. At Wott. nihil mutat : existimat enim, Hezychium secutus, vocem διανεύει, id est, σπρέφει vel κυκλεῖ (a terra Arabica ad Ægyptum vergit) huic loco aptissime convenire. GALL.

(82) Καὶ ἡμέρας. Si Clericum audias, leg. καὶ δ' ἡμέρας. Id.

(83) Τῶν ἀπάντων. Ms. ita se habet. Editi præter Londin., τῶν πάντων. Id.

(84) Ἀναστήσεις. Hunc Jobi locum ad resurrectionem primus traxit B. Clemens, quem alii postea sunt secuti. Sed quis a primis istis Christianis, sæculo majoribus, omnium Scripturæ locorum germanam explanationem expostulet ? Quis in multis His non æque hallucinatos existimet, atque eorum nepotes ? COLON.

CAPUT XXVII.

Hac igitur spe, animi nostri ad eum astringantur, qui fidelis est in promissionibus et justus in iudiciis. Qui ne mentiamur præcepit, multo magis ipse non mentietur. Nihil quippe Deo impossibile, præterquam mentiri. Exsuscitetur itaque in nobis fides ejus, et cogitemus quod omnia ipsi propinqua sint. In verbo magnificentæ suæ constituit omnia, et in verbo potest illa evertere. *Quis dicit ei: Quid fecisti? aut quis resistet virtuti fortitudinis ejus* ¹²⁻¹³? Quando vult et quomodo vult, omnia faciet; neque quidquam ab eo decretum præteribit ¹⁴. Universa coram ipso sunt; nihilque consilium ejus latuit. *Si cæli enarrant gloriam Dei: opus autem manuum ejus annuntiat firmamentum; dies diei eructat verbum, et nox nocti annuntiat scientiam; et non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum* ¹⁵.

CAPUT XXVIII.

Cum omnia igitur videantur et audiantur, timeamus eum, et pravorum operum impuras cupiditates relinquamus, ut illius misericordia a futuris iudiciis legamur. Quo enim quis nostrum a potente ejus manu fugere potest? Qualis autem mundus suscipiet quempiam ab eo transfugientem? Dicit namque Scriptura alicubi: *Quo ibo, et quo abscon-*

¹²⁻¹³ Sap. xii, 12. ¹⁴ Matth. xxiv, 35. ¹⁵ Psal. xviii, 1-4.

VARIORUM NOTÆ.

(85) *Ποιήσει*. Ita ms. ex Mill. et Wott. At Jun. cum editis, ἐποίησεν. Quam quidem lectionem alteri insti præferendam putat Wott. et pro παρέλθη legendum παρήλθε. Sed non est cur sollicitemur ms. lectionem, cum ποιήσει recte τῶν παρέλθη congruat. *Quando vult et quomodo vult, omnia faciet; neque quidquam ab eo decretum præteribit*. Sic Frey. GALL.

(86) *Ἐἰ ὁ οὐρανός*. Conjicit Dav. legendum, Καὶ ὁ οὐρανός. Ib.

(87) *Ἀκουόμενῳ*. Ex Bois, εὐχαιόμενῳ ὑπ' αὐτοῦ. Ib.

(88) *Ἐκπεσθώμεν*. Ex ms. Wott. hanc lectionem restituit, quam Jun. cum edit. præter Londin. margini apposuit, altera σκεπασθώμεν in textum illata. Ib.

(89) *Ποῦ... φυγεῖν*. Ita ms. Al. malunt ποῖ: exhibentque φεύγειν. Ib.

(90) *Ἀυτομολούντων*. Pseychius: Ἀυτόμολος, ὁ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀπελθὼν, προδότης. In hac voce interpretanda peccavit magnus Casaubonus Polyb. lib. iv, p. 522, ubi ὁ δὲ αὐτόμολος *Αυτοπολιον* vertit, quasi nomen esset proprium. At Polybius *Ἄετον* quemdam transfugam intelligit, cujus ante meminerat, ut monuit Casaubono par, si non in quibusdam superior, Henr. Valesius Præf. in excerpt. ex collect. Constantini Porphyrogenetæ. COLON.

(91) *Λέγει γὰρ πῶς τὸ γραφεῖον*. Recte γραφεῖον nomine Psalterium donatur: quandoquidem, ut discimus ex S. Epiphonio hæresi 29, cap. 7; et S. Hieronymo in *Prologo galeato*, ac in præfatione ad *Danielem*, distribuuntur Scripturæ sacræ Testamenti Veteris in νομολογίαν seu νόμον, προφήτας, et γραφεῖα: in libros Moysi seu Legum, Prophetas, et hagiographa: contineturque in tertio ordine, liber Davidis. Certe Lucæ xxiv, 44, Psalmos distinctos habes a Lege et Prophetis. *Necesse est im-*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ταύτη οὖν τῇ ἐλπίδι προσδεθέσθωσαν αἱ ψυχὰι ἡμῶν τῶ πιστῶ ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις, καὶ τῶ δικαίῳ ἐν τοῖς κρίμασιν. Ὁ παραγγεῖλας μὴ ψεύδεσθαι, πολλῶ μᾶλλον αὐτὸς οὐ ψεύσεται: οὐδὲν γὰρ ἀδύνατον παρὰ τῷ Θεῷ, εἰ μὴ τὸ ψεύσασθαι. Ἄναζωπυρησάτω οὖν ἡ πίστις αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, καὶ νοήσωμεν ὅτι πάντα ἐγγὺς αὐτῶ ἐστίν. Ἐν λόγῳ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ συνεστήσατο τὰ πάντα, καὶ ἐν λόγῳ δύναται αὐτὰ καταστρέψαι. *Τίς ἐρεῖ αὐτῶ, Τί ἐποίησας; ἢ τίς ἀντιστήσεται τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ;* ὅτε θέλει, καὶ ὡς θέλει ποιήσει (85) πάντα, καὶ οὐδὲν μὴ παρέλθῃ τῶν δεδοματισμένων ὑπ' αὐτοῦ. Πάντα ἐνώπιον αὐτοῦ εἰσι, καὶ οὐδὲν ἄληθεν τὴν βουλὴν αὐτοῦ. *Ἐἰ ὁ οὐρανός (86) διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποιήσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· ἡ ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύρεται ῥῆμα, καὶ ἡ νύξ ῥυκτὶ ἀναγγέλλει γνώσιν καὶ οὐκ εἰσὶ λόγον, οὐδὲ λαλιὰ, ὧρ οὐχὶ ἀκούσονται αἱ φωναὶ αὐτῶν.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Πάντων οὖν βλεπομένων καὶ ἀκουόμενων (87), φοβηθώμενα αὐτὸν, καὶ ἀπολείπωμεν φαύλων ἔργων μαρὰς ἐπιθυμίας, ἵνα τῷ ἐλέει αὐτοῦ σκεπασθώμεν (88) ἀπὸ τῶν μελλόντων κρίμάτων. Ποῦ (89) γὰρ τις ἡμῶν δύναται φυγεῖν ἀπὸ τῆς κραταιᾶς χειρὸς αὐτοῦ; ποῖος δὲ κόσμος δέξεται τινα τῶν αὐτομολούντων (90) ἀπ' αὐτοῦ; Λέγει γὰρ πῶς τὸ Τραφεῖον (91), Ποῦ

pluri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, et Prophetis, et Psalmis, de me. Ac sentiunt cum evangelista præstantissimi Judæi, Philo et Josephus: ille *Libro de vita contemplativa*, post initium, p. 893; hic lib. i *contra Apionem*, post initium similitur, p. 1036. Interdum tamen cum γραφεῖος et ἀγογράφος non numeratur psalmi, juxta alias Scripturæ divisiones; nimirum, Epiphanii capite 4, libri *De mensuris et ponderibus*, illiusque exscriptoris Joannis Damasceni cap. 18, lib. iv *De orthodoxa fide*; item Cassiodori lib. i *Institutionis ad divinas lectiones*; necnon Hieronymi in præfationibus ad *Tobiam et Judith*. Hic enim cum in supra citato *Prologo*, a libris canonicis Hebræorum, libris Legis, Prophetarum, et hagiographis, in hisque postremis Psalterio, sejunxisset volumina Tobie ac Judithæ, eadem duo volumina in præfationibus ad ea, tradit ab Hebræis de catalogo divinarum Scripturarum secari, atque legi inter hagiographa, quorum auctoritas ad reboranda illa quæ in contentionem veniunt, minus idonea judicatur. Quo fit, ut duplicis generis hagiographa habuisse dicendi sint Hebræi, majoris videlicet, ac minoris auctoritatis, atque in prioribus duntaxat cum sacris Scripturis posuisse Psalmos. Nec miraberis diversam acceptionem auctoritatemque hagiographorum postquam insignia ista de canonicis libris apud B. Augustinum, lib. ii *De doctrina Christiana*, cap. 8, legeris: *In canonicis autem Scripturis, Ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur; inter quas sane illæ sunt, quæ apostolicas sedes habere, et Epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonicis, ut eas quæ ab omnibus accipiuntur Ecclesiis catholicis, præponat eis quas quædam non accipiunt. In eis vero quæ non accipiuntur ab omnibus, præponat eas quas plures gravioresque accipiunt, eis quas pauciores minorisque*

ἀφῆξω (92), καὶ τοῦ κρυθῆσομαι ἀπὸ τοῦ προσώ-
 που σου; ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ εἶ ἐκεῖ·
 ἐὰν ἀπέλθω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, ἐκεῖ ἡ δεξιὰ
 σου· ἐὰν καταστρώσω εἰς τὰς ἀβύσσους (93),
 ἐκεῖ τὸ πνεῦμά σου. Ποῖ οὖν τις ἀπέλθη, ἢ τοῦ
 ἀποδράσῃ ἀπὸ τοῦ τὰ πάντα ἐμπαριέχοντος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Προσέλθωμεν οὖν αὐτῷ ἐν ὁσιότητι ψυχῆς, ἀγνάς
 καὶ ἀμίαντους χεῖρας αἰροντες πρὸς αὐτόν, ἀγα-
 πῶντες τὸν ἐπικειῆ καὶ εὐσπλαγγνον Πατέρα ἡμῶν,
 ὃς ἐκλογῆς (94) μέρος ἐποίησεν αὐτῷ. Οὕτω γὰρ γέ-
 γραπται· Ὅτε διμερίσεν (95) ὁ Ἰψίστος ἔθνη, ὡς
 διέσπειρεν (96) υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν
 κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ (97). Ἐγενήθη μερὶς
 Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολιῶσιμα κληρονο-
 μίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ λέγει·
 Ἴδοὺ Κύριος λαμβάνει ἐκ τῶν ἔθνῶν ἐκ μέσου
 ἔθνῶν, ὡς περ λαμβάνει ἀνθρώπος (98) τὴν ἀπαρ-
 χὴν αὐτοῦ τῆς ἁλῶ, καὶ ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ
 ἔθνους ἐκείνου Ἅγια ἄγλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Ἄγιου οὖν μερὶς ὑπάρχοντες, ποιήσωμεν τὰ τοῦ
 ἀγιασμοῦ πάντα, φεύγοντες καταλαλιὰς, μιαιφάς τε
 καὶ ἀγνοῦς (99) συμπλοκάς, μέθας τε καὶ νευτερι-
 σμούς, καὶ βδελυκτὰς ἐπιθυμίας, μισαρὰν μοιχείαν,
 βδελυκτὴν ὑπερηφανίαν. Θεὸς γὰρ, φησὶν, ὑπερη-
 φάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.
 Κολληθῶμεν οὖν ἐκείνοις, οἷς ἡ χάρις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ
 δίδεται. Ἐνδυσώμεθα τὴν ὁμόνοιαν, ταπεινοφρονούν-
 τας, ἐγκρατευόμενοι, ἀπὸ παντὸς φιθιρτισμοῦ καὶ κα-
 ταλαλιᾶς πύργῳ ἑαυτοῦς ποιοῦντες, ἔργοις δικαιοῦ-
 μενοι, καὶ μὴ λόγοις. Λέγει γάρ· Ὁ τὰ πολλὰ λέ-
 γων, καὶ ἀντακούσεται, ἢ ὁ εὐλαλὸς εἰσεται εἶναι
 δίκαιος; εὐλογημένος ἡσυχῆτος γυναικὸς ὀλιγό-
 βιος. Μὴ πολλὸς ἐν ῥήμμασιν ῥίπου. Ὁ ἔπαινος ἡμῶν

A dar a facie tua? Si ascendero in caelum, tu es illic :
 si abiero ad extrema terrae, illic est dextera tua : si
 divertero in abyssos, illic est spiritus tuus 16. Quo
 igitur abibit quispiam, vel quo aufugiet ab eo qui
 omnia complectitur?

CAPUT XXIX.

Accedamus ergo ad eum in sanctitate animæ,
 castas et impollutas manus elevantes 17 ad illum,
 diligentes benignum et misericordem Patrem no-
 strum, qui [nos] sibi ipsi electionis partem fecit
 Sic enim scriptum est : Quando dividebat Altissimus
 gentes, quando disseminavit filios Adæ; constituit
 terminos gentium secundum numerum angelorum
 Dei : factus est pars Domini, populus ejus Jacob,
 funiculus hæreditatis ejus, Israel 18. Et in alio loco
 ait : Ecce Dominus accipit sibi gentem e medio gen-
 tium, sicut homo accipit similitias areæ suæ : et ex
 gente illa egredientur Sancta sanctorum 19.

CAPUT XXX.

Cum igitur Sancti pars simus, faciamus omnia
 quæ ad sanctitatem pertinent; vitantes obtrecta-
 tionem, impuros ac impudicos complexus, ebrieta-
 tes novarumque rerum studia, et abominandas cu-
 piditates, detestandum adulterium, execrabilem
 superbiam. Deus enim, inquit 20, superbis resistit;
 humilibus autem dat gratiam. Agglutinemur ergo
 ad eos, quibus gratia a Deo concessa est. Indua-
 mus concordiam, humiles, continentes, ab omni
 susurro et obtrectatione procul recedentes, operibus
 et non verbis justi effecti. Dicit enim : Qui multa
 loquitur, et vicissim audiet : aut eloquens videtur
 esse justus? Benedictus natus mulieris, brevis vitæ.
 Ne multus sis in verbis 21. Laus nostra in Deo sit,

16 Psal. cxxxviii, 7-10. 17 I Tim. ii, 8. 18 Deut. xxxii, 8, 9. 19 Deut. iv, 34; Num. xviii, 27; II Paral. xxxi, 14. 20 Jac. iv, 6; I Petr. v, 5. 21 Job xi, 2, 3; xiv, 1.

VARIORUM NOTÆ.

auctoritatis Ecclesiæ tenent. Si autem alias invenerit
 a pluribus, alias a gravioribus haberi; quanquam
 hoc facile invenire non possit, æqualis tamen aucto-
 ritatis eas habendas puto. Cor. — Hinc patet cla-
 riss. Is. Vossium in responsione ad iteratas Ric.
 Simonii objectiones immerito existimare vocem
 γραφεῖον ab Aquila fuisse confictam. Hinc etiam
 firmatur Epiphaniæ locus hæres. 29, sect. 7, ubi de
 Nazarenis agens, ait libros hagiographos a Judæis
 γραφεῖα appellari. Post Epiphanium idem tradit Da-
 niascenus. COLON.

(92) Ἀφῆξω. Vox nonnullis suspecta; sed eam
 fuisse usurpatam a Platone, vii De rep., idemque
 significare ac ἀφίξομαι, advertit Mill. GALL.

(93) Ἐὰν καταστρώσω. Sic optime expressit
 Clemens vim verbi Hebraici שָׁרַרְרָה, quod sonat stra-
 vit. Neque enim semper ille sequitur versionem τῶν
 O, sed interdum vel suam, vel aliorum Hebraice do-
 ctorum præfert. Veritas Hebraice sonat Latine : Si
 stratum fecero, vel stratum posuero in abyso, vel
 in sepulcro. Et sic Græce : Ἐὰν καταστρώσω εἰς τὰς
 ἀβύσσους. Bois. GALL. — Ἐὰν καταστρώσω εἰς τὰς
 ἀβύσσους. Sic Job xvii, 13 : Ἐν δὲ γνόφῳ ἔστρωται
 μου ἡ στρωμνὴ, verbum autem καταστρώνναι hoc
 loco, proxime accedit ad fontem Hebraicum. JUN.

(94) Ὁς ἐκλογῆς. Mancam esse lectionem putant
 nonnulli interseruntque ἡμᾶς vel τὰ ἔθνη. Rem ta-
 men acu tetigisse mihi videtur Dav. qui levi muta-
 tione rescribit, οὗς ἐκλογῆς, ut ad vocem ἡμῶν re-
 feratur. GALL.

(95) Διμερίσεν. Ita ms. apud Wott., sic et
 edit. Londin. Al. διμερίσεν. Id.

(96) Διέσπειρεν. Sic ms. ut apud LXX, cui veræ
 lectioni in marginem rejectæ, istani in textu substi-
 tuit Jun., cum edit. δὲ ἔσπειρεν. Wott. Id.

(97) Θεοῦ. Hæc vox deest codd. impp, si Londin.
 excipias, quæ tamen exstat in ms. et exhibent LXX. Id.

(98) Ὅσπερ λαμβάνει ἀνθρώπος. Recte obser-
 vavit Frey, hunc locum Clementem efformasse tum
 ex Num. xviii, 27, tum ex II Paral. xxxi, 14, ubi
 legitur : Δοῦναι τὰς ἀπαρχὰς Κυρίου, καὶ τὰ Ἅγια
 τῶν ἁγίων. Ut sensus sit : Deus sibi ex reliquis
 hominibus separavit nos, et fecit ἐκλογῆς μέρος, ut
 ex area decerpitur ἡ ἀπαρχὴ Deo sacra, quæ fit
 Ἅγια ἁγίων. Id.

(99) Ἄγνοὺς συμπλοκάς. Ex incuria librarii
 mendum hic sane patet. Hinc al. legunt λάγνοους. Al.
 et forte rectius, ἀναγνοῦς : vox ecclesiasticis scri-
 ptoribus usitata. Id. — Ἄγνοὺς. lege λάγνοους ex
 reverendi Patris conjectura. Hesychius : Λάγνος, ὁ
 αἰσχρὸς, περὶ πορνείαν ἐπισημῶν. COLON.

et non ex nobis ipsis ²⁰ : odit enim Deus eos, qui semetipsum predicant ²¹. Testimonium boni operis nostri ab aliis tribuitur nobis, sicut datum est patribus nostris, viris iustis. Temeritas et arrogantia et audacia, maledictis a Deo ; moderatio autem et humilitas et mansuetudo, apud illos qui a Deo benedicti sunt.

CAPUT XXXI.

Ejus igitur benedictioni firmiter adhaereamus ; et videamus quoniam sint benedictionis viam. Animo repetamus quae ab initio facta sunt. Cujus gratia pater noster Abraham benedictus fuit ²² ? nonne quia iustitiam et veritatem per fidem operatus fuerat ? Isaac cum confidentia quod futurum erat cognoscens, libenter factus est sacrificium ²³. Jacob in humilitate, dum fratrem fugit, recessit de terra sua, et profectus est ad Laban ²⁴, et servivit : et datum sunt ei duodecim tribus Israel ²⁵.

CAPUT XXXII.

Si quis animo sincero singula perpenderit, donorum quae per eum concessa sunt magnificentiam agnoscat. Ab illo enim orti sunt omnes sacerdotes ac levites, qui altari Dei ministrant : ab illo Dominus Jesus secundum carnem ; ab illo reges et principes et duces secundum (5) Judam : nec reliqua ejus tribus in parvo honore sunt, utpote Deo promittente : *Erit semen tuum sicut stellas caeli* ²⁶. Si ergo omnes gloriam et amplitudinem consecuti sunt, non per seipsum aut opera sua aut justas actiones quas fecerunt, sed per voluntatem ejus. Et nos igitur ex voluntate illius in Christo Jesu vocati, non per nos ipsos iusti efficiamur, neque per sapientiam nostram aut intelligentiam aut pietatem aut opera quae in cordis sanctitate operati sumus, sed per fidem, per quam omnes ab initio justificavit Deus omnipotens, cui sit gloria in saecula saeculorum. Amen.

²⁰ Rom. II, 29. ²¹ II Cor. I, 17, 18. ²² Jac. II, 21. ²³ Gen. XIIII, 9. ²⁴ Gen. XXVIII, XXIX. ²⁵ II Reg. XI, 34 sec. LXX. ²⁶ Gen. XXII, 17 et XXVI, 4.

VARIORUM NOTAE.

(100) Ἐν Θεῷ. Jun. mallet ἐκ Θεοῦ. Hanc lectionem Wottono videntur suadere sequentia, καὶ μὴ ἐξ αὐτῶν. Conjecturam confirmat locus Rom. II, 29, unde Clementinus forte desumptus : Οὐ δὲ παῖνος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ. GALL.

(1) Διδόσθω ὅπ' ἄλλων. Sic Proverb. XVII, 2 : Ἐγκωμιάζεται σε ὁ πλάς καὶ μὴ τὸ σὸν στόμα, ἀλλότριος καὶ μὴ τὰ σὰ χεῖρα. In proprias enim laudes odiosa est jactatio, ut Cyprianus ad Donatum loquitur, et ut Plinius, epist. 8, lib I, eleganter, quod magnificum referente alio fuisset, ipso qui gesserat recensente, vanescit. Et Clemens noster infra : Ὁ ταπεινοφρονῶν μὴ ταυτῶ μαρτυρεῖτω, ἀλλ' ἐάτω ὄψ' ἐτέρου μαρτυρεῖσθαι. Jun.

(2) Τοῖς κατηραμένοις. Al. praemittendum putant παρὰ, sicut mox, παρὰ τοῖς εὐλογημένοις. Wott. nihil addit : eadem enim phrasaeos mutatio subinde occurrit in Novo Test. ad cuius stylum proxime accedit S. Pater. Quibus sane sententiam probat confirmatque Blackwallus in Auctoribus sacris class. defens., pag. 85. GALL.

(3) Τὸ δωδεκάσχηπρον. Hoc est, τὸ δωδεκάφυλον : σκήπτρον enim pro φυλῇ sumitur, ut III Reg. XI,

A ἔστω ἐν Θεῷ (100), καὶ μὴ ἐξ αὐτῶν· ἀπειταπεινοῦς γὰρ μοι εἶ Θεός. Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγαθῆς κρείττους ἡμῶν διδόσθω ὅπ' ἄλλων (1), καθὼς ἐβόη τοῖς ἀπειροσιν ἡμῶν τοῖς δικαίοις. Θράσος καὶ ἀβδόμια καὶ εὐλα, τοῖς κατηραμένοις (2) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἰσχυρία καὶ ταπεινοφροσύνη, καὶ πραότης, παρὰ τοῖς εὐλογημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Κοληθώμεν οὖν τῇ εὐλογίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἔσμεν τίνες αἱ ὁδοὶ τῆς εὐλογίας. Ἀνατιλίθμεν ἐὰν ἀρχῆς γενόμενα. Τίνες χάριν εὐλογηθῆ ὁ πατήρ ἡμῶν Ἀβραάμ ; οὐχὶ δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστιος ποιήσας ; Ἰσαὰκ μετὰ πεποιθήσεως γενώσμεν ἐὸ μῆλλον, ἥδὲ [ως ἐγένετο] θυσιᾶ. Ἰακώβ μετὰ ταπεινοφροσύνης] ἐξέχωρησεν τῆς γῆς αὐτοῦ φεύγων ἀβελ[φόν], καὶ ἐπορεύθη πρὸς [Λαβάν], καὶ ἐδούλευσεν· καὶ ἐδύθη αὐτῷ] τὸ δωδεκάσχηπρον (3) τοῦ [Ἰσραήλ].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

[Εἴ]τις καθ' ἐν ἑκάστον εὐκριν[υός] κατανοήσῃ, ἐπιγνώσεται [τὰ με]γαλεῖα τῶν ὀπ' αὐτοῦ διδομ[ένων] δωριῶν. Ἐξ αὐτοῦ (4) γὰρ ἱερεῖς] καὶ λευῖται πάντες οἱ λειτουργ[ου]ντες τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Θεοῦ· ἐξ αὐτοῦ ὁ Κύριος Ἰησοῦς τὸ κατὰ σάρκα· ἐξ αὐτοῦ βασιλεῖς, καὶ ἄρχοντες, καὶ ἡγούμενοι κατὰ τὸν Ἰσραήλ· τὰ δὲ λοιπὰ σκήπτρα αὐτοῦ οὐκ ἐν μικρῇ δόξῃ ὑπάρχουσιν, ὡς ἐπαγγελαμένου τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ. Πάντες οὖν ἐδοξάσθησαν καὶ ἐμεγαλύθησαν, οὐ δι' αὐτῶν, ἢ τῶν ἔργων αὐτῶν, ἢ τῆς δικαιοπραγίας ἧς κατεργάσθησαν, ἀλλὰ διὰ τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Καὶ ἡμεῖς οὖν διὰ θελήματος αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κληθέντες, οὐ δι' ἑαυτῶν δικαιοῦμεθα, οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας σοφίας, ἢ συνέπειος, ἢ εὐσεβείας, ἢ ἔργων ὧν κατεργασάμεθα ἐν ὀσότητι καρδίας· ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντας τοῦ ἀπ' αἰῶνος (6) ὁ κωνοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσεν· ὥ ἔστω ἡ δόξα (7) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

31 : Καὶ δώσω σοι δέκα σκήπτρα, καὶ δύο σκήπτρα ἔσονται αὐτῷ. Sic etiam Clemens noster cap. seq., τὰ δὲ λοιπὰ σκήπτρα. Ita Jun. Quibus addes, ex D Kuchal., eandem vocem hoc ipso sensu usurpanti ab auctore Testam. XII Patriarch., tum in Test. Dan, cap. 4 : Ἴνα μὴ λυθῶσ' δύο σκήπτρα ἐν Ἰσραήλ : Ne solvantur duo tribus in Israel ; tum etiam in Test. Nephthalim, cap. 5 : Κληρονομήσουσιν αἰχμαλωσίᾳ τὰ ἰδ' σκήπτρα τοῦ Ἰσραήλ : Hereditatem obtinebunt in captivitate duodecim tribus Israel. In.

(4) Ἐξ αὐτοῦ. Ita recte Jun. cum edidiis, licet ms. praese ferat, ἐξ αὐτῶν. Mendum sane ex librarii negligentia ortum : mox enim bis repetitur, ἐξ αὐτοῦ ; Id.

(5) Vertit Cotelier. propter Judam, alii vero interpretes, ex familia et sanguine Judae. Declarat Clemens rex, principes ac duces originem habuisse ex Jacob secundum tribum Judae. Couss.

(6) Τοῦ ἀπ' αἰῶνος. Haec est ms. lectio, teste Mill., non autem, τοὺς ἀπ' αἰῶνος, ut habent edidii. Wott. id iugit. GALL.

(7) Ἐστω ἡ δόξα. Codd. imp. praeter Iamdiu deest articulus ἡ, quem exhibet us. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ.

A

CAPUT XXXIII.

Τὸν παρθένον, ἀδελφοί; ἀργήσωμεν (8) ἀπὸ τῆς ἀγαθότητος, καὶ ἐγκαταλείψωμεν τὴν ἀγάπην; μαρτυρεῖται τοῦτο εἶσαι ὁ Δεσπότης ἐπ' ἡμῶν γεννηθεῖς· ἀλλὰ σκευάσωμεν μετὰ ἐκτενείας [ε] καὶ προθυμίας τὸν ἔργον ἀγαθὸν] ἀπειλεῖται. Αὐτὸς γὰρ ὁ δημιουργὸς (9), καὶ θεσπότης τῶν ἀπάντων, ἐπὶ ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ ἀγαλλιᾶται. (10). Τῷ γὰρ παρμεγεσθέντι αὐ[τοῦ] κράται οὐρανοὺς ἐστήριξε[ν] (11), καὶ τῇ ἀκαταλήπτῳ αὐτοῦ συ[νέσει] διεκδόσησεν (12) αὐτοῦ· γῆν τε [διεχώ]ρισεν (13) ἀπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν ὕδατος, καὶ ἤρασαν [ἐπὶ τῶν] ἀσφαλῆ (14) τοῦ ἰδίου βουλήματος (15) θεμέλιον· ἐπὶ ταῖς (16) ἐκείνου εἰκόνας φοιτῶντα, τῇ αὐτοῦ [προστά-]ξι ἐκείνουσαν εἶναι· θάλασσαν τε καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶσα πρῶτημ[ου]ρηθῆς, ἐνέκλεισεν τῇ αὐτοῦ [δυ]νάμει. Ἐπὶ πᾶσιν τὸ ἐξοχώτατον, [καὶ] παρμύγεθος κατὰ θέμισκα, [ἀνθ]ρωπον, ταῖς ἰσραῖς καὶ ἀμύμοις (17) χερσὶν ἐπέλασεν, τῆς αὐτοῦ εἰκόνας χαρακτήρα. Οὕτως (18) γὰρ φησὶν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν (19). Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἄρσεν καὶ θήλυ ἐποίησεν αὐτούς. Ταῦτα οὖν πάντα τελειώσας, ἐπήνεσεν (20) αὐτὰ, καὶ ἠλόγησεν καὶ εἶπεν· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. Ἴδωμεν ὅτι τὸ ἐν ἔργοις (21) ἀγα-

Quid igitur faciemus, fratres? Cessabimus a bonis operibus, et charitatem derelinquemus? Neutiquam hoc a nobis fieri permittat Dominus; sed cum diligentia et alacritate festinemus omne opus bonum perficere. Ipse namque Opifex et Dominus omnium in operibus suis exultat. Crescit enim suprema sua et maxima potentia Arcanum, et incomprehensibili prudentia sua ornavit. Terram quoque ab aqua quam illam ambit, separavit; et super immobile propriam voluntatis fundamentum firmavit. Animalia etiam quae in illa versantur, jussu suo praecepit esse. Mare quoque et quae in illo vivunt animalia cum prius creasset, potentia sua inclausit. Prae omnibus animal excellentissimum et intellectus ergo maximum, hominem, sacris et intaminatis manibus formavit, imaginis suae characterem. Ita enim ait Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem: masculinum et feminam fecit eos*. Haec igitur omnia cum perfecisset, laudavit ea, et benedixit, dixitque: *Crescite et multiplicamini*. Videamus quod in bonis operibus ornati fuerint omnes justi. Et ipse ergo Dominus cum se operibus decorasset, gavisus est. Habentes itaque hoc exemplar, impigre ad vo-

Gen. 1, 26, 27. Ibid. 28.

VARIORUM NOTAE.

(8) Ἀργήσωμεν. Ita ms. non, ut in editis, ἀργάσωμεν. Ceterum Jun. aliterque nullent, ποιήσωμεν, ἀργήσωμεν, ἐγκαταλείψωμεν: quod Wott. minime necessarium videtur. lb.

C spatio, sidenter legit cum Damasceno, συ[νέσει] διεκδόσησεν. Quam lectionem Cont. etiam est secutus. lb.

(9) Αὐτὸς γὰρ ὁ δημιουργός, etc. Citantur haec tanquam incerti, in Parallelis B. Joannis Damasceni lib. 1, cap. 8, sic ex interpretatione doctissimi hominis Jacobi Billii: Cum ipse sit creator ac dominus omnium, in operibus suis delectatur. Etenim summo suo robore caelos fundavit, et incomprehensibili sua industria eos ornavit: terram autem distinguit ab aqua eos ambiente, et super tuto voluntatis suae fundamento stabilivit. Deinde excellentissimum ac primum maximum, hominem, suismet immaculatis manibus ad imaginis suae effigiem finxit. Sic enim ait Deus: *Faciamus hominem ad imaginem nostram ac similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem, masculinum et feminam fecit eos*. Haec igitur omnia cum absolvisset, benedixit ac dixit: *Crescite et multiplicamini*. Legebat, opinor, in Graeco: Αὐτὸς ὡν δημιουργὸς καὶ θεσπότης τῶν ἀπάντων, ἐπὶ ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ ἀγαλλιᾶται. Τῷ γὰρ παρμεγεσθέντι αὐτοῦ κράται οὐρανοὺς ἐστήριξεν καὶ τῇ ἀκαταλήπτῳ αὐτοῦ σοφίᾳ ἐπέλασεν αὐτούς· γῆν τε διεμέρισεν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτοῦ ὕδατος, καὶ ἤρασαν ἐπὶ ἀσφαλῆ τοῦ ἰδίου βουλήματος θεμέλιον, εἰτα τὸ ἐξοχώτατον καὶ παρμύγεθος, ἄνθρωπον, ταῖς αὐτοῦ ἀμύμοις χερσὶν ἐπέλασεν, εἰς αὐτοῦ εἰκόνας χαρακτήρα, οὕτως γὰρ φησὶν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· ἄρσεν καὶ θήλυ ἐποίησεν αὐτούς. Ταῦτα οὖν πάντα τελειώσας, ἠλόγησεν καὶ εἶπεν· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. Ὅτι.

(13) Διεχώρισεν. Editi διεμέρισεν. Jo. Damascenus, ἐχώρισεν; hancque lectionem ex eo hausit Cont. Cum vero hiatus ms. plures quam tres litteras postulet, reponit Wott. [διεχώ]ρισεν; quod in primis vox ista subinde occurrat Gen. 1. lb.

(10) Ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ. Sic legitur cum Jo. Damasceno, Wott. et Cont., non autem cum editis, [ὡς] πύργον ἀσφαλῆ. Et recte quidem. Hinc enim sententia sublimior, lb.

(14) Ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ. Sic legitur cum Jo. Damasceno, Wott. et Cont., non autem cum editis, [ὡς] πύργον ἀσφαλῆ. Et recte quidem. Hinc enim sententia sublimior, lb.

(11) Οὕτως. Ita ms. apud Woti. Ita et Jo. Damasc.; editi, praeter Lond., ὁστω. lb.

(15) Βουλήματος. Jo. Damascenus, θελήματος. lb.

(12) Συ[νέσει] διεκδόσησεν. Jun., cum editi, [σ]οφίᾳ ἐπέλασεν. Verum Wott., perspicens in ms. priorum syllabam συ — cum plurium litterarum

(16) Τὰ τε — αὐτοῦ δυνάμει. Licet ista omiserat Damascenus, ea tamen contextus Clementinus requirit. lb.

(13) Διεχώρισεν. Editi διεμέρισεν. Jo. Damascenus, ἐχώρισεν; hancque lectionem ex eo hausit Cont. Cum vero hiatus ms. plures quam tres litteras postulet, reponit Wott. [διεχώ]ρισεν; quod in primis vox ista subinde occurrat Gen. 1. lb.

(17) Ἐπὶ πᾶσιν — ταῖς ἰσραῖς καὶ ἀμύμοις. Paulo aliter Damascenus: ἐπὶ τούτοις — ταῖς ἰσραῖς αὐτοῦ καὶ ἀμύμοις. lb.

(14) Ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ. Sic legitur cum Jo. Damasceno, Wott. et Cont., non autem cum editis, [ὡς] πύργον ἀσφαλῆ. Et recte quidem. Hinc enim sententia sublimior, lb.

(18) Κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Jo. Damasc. et LXX: Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν. lb.

(15) Βουλήματος. Jo. Damascenus, θελήματος. lb.

(19) Κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Jo. Damasc. et LXX: Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν. lb.

(16) Τὰ τε — αὐτοῦ δυνάμει. Licet ista omiserat Damascenus, ea tamen contextus Clementinus requirit. lb.

(20) Ἐπήνεσεν. Cave ne legas cum edito Jo. Damasc. ἐποίησεν: uliquid enim τελειώσας ἐποίησεν: cum perfecisset, [scilicet] Recte igitur ms. ἐπήνεσεν: quo quidem uno verbo S. Pater ea transigit, quae occurrunt Gen. 1, 31: Καὶ ἔβλεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν, καὶ ἰδοὺ καλὰ ἔσαν. In hanc ferme sententiam Wott. lb.

(17) Ἐπὶ πᾶσιν — ταῖς ἰσραῖς καὶ ἀμύμοις. Paulo aliter Damascenus: ἐπὶ τούτοις — ταῖς ἰσραῖς αὐτοῦ καὶ ἀμύμοις. lb.

(21) Ἴδωμεν ὅτι τὸ ἐν ἔργοις. Licet hanc ms. lectionem Wott. retineat; aliis tamen aliter visum. Dav. leg. Ἴδωμεν τί τὸ δέον. Ἔργοις, x. τ. λ. Sed longius abijt a ms. Scripius accedit Birr. qui levi mendo sublato, ita scribendum arbitratur: Ἐβόμεν ὅτι τε ἐν ἔργοις... οἱ δίκαιοι, καὶ αὐτὸς, x. τ. λ. Vidimus et justos, etc. lb.

(18) Κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Jo. Damasc. et LXX: Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν. lb.

(22) Ἴδωμεν ὅτι τὸ ἐν ἔργοις. Licet hanc ms. lectionem Wott. retineat; aliis tamen aliter visum. Dav. leg. Ἴδωμεν τί τὸ δέον. Ἔργοις, x. τ. λ. Sed longius abijt a ms. Scripius accedit Birr. qui levi mendo sublato, ita scribendum arbitratur: Ἐβόμεν ὅτι τε ἐν ἔργοις... οἱ δίκαιοι, καὶ αὐτὸς, x. τ. λ. Vidimus et justos, etc. lb.

luntatem ejus accedamus : ex totis viribus nostris A οἷς πάντες ἐκοσμήθησαν οἱ δίκαιοι. Καὶ αὐτὸς οὖν ὁ
operemur opus justitiæ. Κύριος, ἔργοις ἑαυτὸν κοσμήσας, ἐχάρη. Ἐχοντες οὖν
τοῦτον τὸν ὑπογραμμὸν, ἀόκνως προσέλθωμεν τῷ θελήματι αὐτοῦ· ἐξ ὅλης (22) ἰσχύος ἡμῶν ἐργασώμεθα
ἔργον δικαιοσύνης.

CAPUT XXXIV.

Bonus operarius cum fiducia panem operis sui accipit : segnis vero et remissus locatorem suum non audet intueri. Oportet ergo nos ad bonum faciendum prompto animo esse : ex hoc enim omnia constant. Quippe nobis prædicit : *Ecce Dominus, et merces ejus coram illo* 21 ; ut reddat unicuique secundum opus suum 22. Itaque nos ex toto corde hortatur ad hoc, ne segnes et desides simus ad omne opus bonum. Gloriatio nostra et fiducia in ipso sit, voluntati ejus subjiciamur. Attendamus ad universam angelorum ejus multitudinem ; quo modo astantes voluntati ejus famulentur. Dicit enim Scriptura : *Dena millia denum millium assistebant ei ; et mille millia deserviebant ei* 23. Et clamabant : *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth : plena*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΔ'.

Ὁ ἀγαθὸς ἐργάτης μετὰ παρήγιας λαμβάνει τὸν ἄρτον τοῦ ἔργου αὐτοῦ· ὁ νωθρὸς καὶ παρειμένος, οὐκ ἀντοφθαλμεῖ τῷ ἐργοπαρέκτῳ αὐτοῦ. Δίον οὖν ἐστὶν προθύμους ἡμᾶς εἶναι εἰς ἀγαθοποιῶν· ἐξ αὐτοῦ (23) γὰρ ἐστὶ τὰ πάντα. Προλέγει γὰρ ἡμῖν· Ἰδοὺ ὁ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ (24). Προτρέπεται οὖν ἡμᾶς ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἐπ' αὐτῷ (25), μὴ ἀργός, μήτε παρειμένους εἶναι ἐπὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Τὸ καύχημα ἡμῶν καὶ ἡ παρήγια ἐστω ἐν αὐτῷ· ὑποτασώμεθα τῷ θελήματι αὐτοῦ. Κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλῆθος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν παρεστῶτες. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ (26). Καὶ

21 Isa. xl, 10, lxii, 41. 22 Psal. lxi, 13. 23 Dan. vii, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(22) Ἐξ ὅλης. Bois. niallet, καὶ ἐξ ὅλης : nec dissentit Wott. GALL.

(23) Ἐξ αὐτοῦ. Id est, τοῦ ἐργοπαρέκτου, scilicet τοῦ Θεοῦ. Sic Bois. Cui accedere videtur Wott. Ita enim interpretatur : *Ex ipso enim omnia sunt.* Id.

(24) Ἰδοὺ ὁ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Barnabæ cap. 21 : Ἐγγὺς ὁ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ. In Constitutionibus apostolicis lib. II, cap. 14, et in Ignatio interpolato Epist. ad Smyrnicos, cap. 9 : Ἰδὲ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Eadem Diataxas lib. III, cap. 43 : Ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ : quibus verbis subjunguntur ista in *Questionibus Anastasii a Gretsero editis, quæst. 22* : Καὶ οὐκ ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Clementis Stromateus lib. IV, p. 528 : Εἴρηται γὰρ· Ἰδοὺ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ab Origene homil. 35 in *Lucam* : *Et tunc complebitur : « Ecce homo, opera ejus ante faciem suam. »* Et tomo XVI, in *Joannem* : Ἰδοὺ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Basilii in psal. xxxii, 48 : Ἰδοὺ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ (ita editio Græca cum tribus mss. Regiis magnæ vetustatis) ἀποδοῦναι ἐκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Chrysostomus Concione 2 *De Lazaro*, tom. V : Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Apud pseudo-Chrysostomum sive auctorem *Operis imperfecti in Matthæum*, ad cap. III, vers. 12 : *Ecce homo, et opera ejus.* S. Ambrosius in psalmi cxviii, octonarium 11, vers. 82 : *Deficiebat ergo in verbum Propheta. Nos autem otiosos nos putamus, si verbo tantummodo studere videamur ; et pluris vestimamus eos qui operantur, quam eos qui studium cognoscendæ veritatis exercent. Dicunt enim plerique : « Ecce homo, et opera ejus, quasi qui verbo studeat, non operetur, etc. »* Denique Valentinus et qui cum eo monachi epistola ad sanctum Augustinum, 256 inter illius doctoris epistolas : *Quia venit Dominus, et merces ejus cum ipso : quia stabit homo, et opus ejus (male vulgo corpus) ante ipsum.* Desumpserunt cuncti ex locis Scripturæ Isaïæ xl, 40 ; lxii, 41 ; Apocal. xxii, 12 ; Psalm. lxi, 13. Cor.

(25) Ἐπ' αὐτῷ Bois. addit πεποθέναι, innixus

Prov. III, 5. Al. ἐπ' αὐτῷ. Dav. sidenter, ἐπὶ τὸ μὴ, x. τ. λ. Verum Wott. ms. adhærens, ita reddit : *Adhortando nos, ad ipsum convertit toto corde.* Eo enim modo, inquit, legimus apud Æschinem, προτρέψασθαι εἰς τὴν ἡμέτεραν φιλίαν : *adhortando convertere ad amicitiam nostram.* GALL.

(26) Κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλῆθος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν παρεστῶτες. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ. Duo hic observanda veniunt. Alterum, omnes angelos assistere, ac ministrare, juxta doctrinam multorum : ad quam facere videntur cum testimonia divina, Genes. III, 24 ; Tobias XII, 14, 15 ; psalm. ciii, 4 ; Isaïæ vi, 2, etc. Lucæ I, 19, atque Hebr. I, 7, 14 : tum suffragia SS. Patrum : *Sosthenes*, inquit *Minucius Felix, et verum Deum merita majestate prosequitur, et angelos, id est ministros et nuntios Dei, sed veri, ejusque venerationi novit assistere.* Didymus lib. I *De Spiritu sancto*, ex interpretatione Hieronymi, ante finem, addit ista ad Hebr. I, 7 : *Licet enim non omnes singulatim invisibiles creaturæ missæ sint ; tamen quia ejusdem generis et honoris aliæ missæ sunt, quodammodo et ipsæ possibilitate sunt missæ, missarum consortes, æqualisque substantiæ.* Apud eundem Hieronymum epist. 142 : *Quidam Græcorum in Scripturis apprime eruditus, Seraphim virtutes quasdam in caelis esse exposuit, quæ ante tribunal Dei assistentes, laudent eum, et in diversa ministeria mittantur, maximeque ad eos qui purgatione indigent, et ob pristina peccata aliqua ex parte supplicii purgari merentur.* Atque in eadem epistola angeli ab Hieronymo appellantur totum ministerium cælestis, et apparatus in cælestibus virtutes ; quemadmodum Damasceno angelus est Θεοῦ παραστάτης καὶ λειτουργός, or III pro sacris imaginibus. Auctor Commentariorum in Epistolam ad Hebræos, inter Opera S. Ambrosii, ad vers. 7, cap. 1 : *Non enim solos angelos hoc sermone significat, sed omnes virtutes ministerii superni fungentes.* Et postea : *Potest dici, quando levia (I. lenia) nuntiare mittuntur, angelos esse ; quando ad vindictam mittuntur, ministros esse, id est ignem ardentem.* Quæ postrema concordant cum citatis mox ex Hieronymo, cumque his ex eodem apud Sedulium ad Hebr. I, 7 :

ἐκκαρῶτον ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος, Κύριος σθαθαῶθ, ἁ
 κλήρης πᾶσα ἢ κλισίς (27) τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ
 ἡμεῖς οὖν ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντες, τῆ
 συνειδήσει (28) ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος βοήσωμεν πρὸς
 μὲτὸν ἔκτενῶς, εἰς τὸ μετόχους ἡμᾶς γενέσθαι τῶν
 μεγάλων καὶ ἐνδόξων ἐπαγγελίων αὐτοῦ. Λέγει γάρ·
 Ὁφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν, καὶ
 ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἠτοίμασεν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ΄.

Ἡ μακάρια καὶ θαυμαστά τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ, ἀγα-
 πητοῦ ζωῆ ἐν ἀθανασίᾳ, λαμπρότης ἐν δικαιοσύνῃ,
 ἀλήθεια ἐν παρρησίᾳ, πίστις ἐν πεποιθήσει, ἐγκρά-
 τεια ἐν ἀγασμῶ, καὶ ταῦτα ὑπέπιπτεν πάντα ὑπὸ
 τὴν διάνοιαν ἡμῶν. Τίνα οὖν θρα ἐστὶν τὰ ἐτοιμαζό-
 μενα τοῖς ὑπομένουσιν; ὁ δημιουργὸς καὶ πατὴρ τῶν
 αἰῶνων ὁ πανάγιος, αὐτὸς γινώσκει τὴν ποσότητα καὶ
 τὴν καλλογηαυτῶν. Ἡμεῖς οὖν ἀγωνισώμεθα εὐρεθῆ-
 ναι ἐν τῷ ἀριθμῶ τῶν ὑπομενόντων αὐτὸν, ὅπως μετα-
 λάβωμεν τῶν ἐπηγγελμένων δωρεῶν. Πῶς δὲ ἔσται
 τοῦτο, ἀγαπητοί; Ἐάν ἐστηρικμένη ἦ ἡ διάνοια (30)
 ἡμῶν πίστεως (31) πρὸς τὸν Θεόν, ἐάν ἐκζητῶμεν τὰ
 εὐάρεστα καὶ εὐπρόσδεκτα αὐτῷ, ἐάν ἐπιτελήσωμεν τὰ
 ἀνήκοντα τῇ ἀμώμῃ βουλῆσει αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθή-
 σωμεν τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας, ἀπορρίψαντες ἀφ' ἑαυτῶν
 πᾶσαν ἀδικίαν καὶ ἀνομίαν, πλεονεξίαν, ἐρεῖς, κακο-
 θείας τε καὶ δόλους, ψιθυρισμῶς τε καὶ καταλαλιὰς,
 θεοσυγίαν, ὑπερηφανίαν τε καὶ ἀλαζονείαν, κενοδο-

est omnis creatura gloria ejus²⁷. Et nos ergo con-
 corditer in unum congregati, communi consensu
 tanquam ex uno ore ad ipsum clamemus totis viri-
 bus, ut participes fiamus magnarum et inclytarum
 promissionum ejus. Dicit enim: *Oculus non vidit,
 nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quanta
 præparavit expectantibus eum*²⁸.

CAPUT XXXV.

Quam beata sunt, dilecti, et mirabilia dona Dei
 vita in immortalitate, splendor in justitia, veritas
 in libertate, fides in confidentia, continentia in san-
 ctitate; et hæc omnia sub intellectum nostrum cad-
 dunt. Quænam igitur sunt quæ præstolantibus
 apparantur? sanctissimus opifex et pater sæculo-
 rum, ipse quantitate, pulchritudinem excellen-
 tiamque illorum cognoscit. Nos igitur summo stu-
 dio contendamus in numero expectantium eum
 reperiri, ut participes fiamus donorum repromis-
 sorum. Quo modo autem eveniet istud, dilecti? Si
 mens nostra in Deum fide stabilita fuerit, si placita
 illi et accepta exquisiverimus, si perfecimus quæ
 ad inculpam ejus voluntatem pertinent, et secuti
 fuerimus viam veritatis; abjicientes a nobis om-
 nem injustitiam et iniquitatem, avaritiam, conten-
 tiones, malignitates et fraudes, susurros et obtre-
 ctationes, odium Dei, superbiam et ostentationem,

²⁷ Isa. vi, 3. ²⁸ Isa. Lxv, 4; 1 Cor. ii, 9.

VARIORUM NOTÆ.

*Duplex angelorum officium est: aut enim spiritum
 consolationis, aut ignem vindictæ hominibus mini-
 strant; item cum istis Hieronymianis pariter, in
 psalmo ciii: Ut in aliis lumen veritatis infundant,
 in aliis peccata consumant; et istis, ad locum Dani-
 elis: Duplex angelorum officium est; aliorum qui
 justis præmia tribuunt; aliorum qui singulis præsent
 cruciatibus; nisi si ultima vox mutanda est in civi-
 tatibus, ex S. Thoma ad eundem prophetam: Ne-
 que enim boni, sed mali angeli tormentis præpositi
 sunt, inquit sæpe dictus Hieronymus sub finem li-
 bri ix Commentariorum in Ezechielem. Idem,
 enarrans duos primos versus capituli vi Michææ:
 Alii, montes, colles et valles, angelos arbitrantur:
 qui vel in caelestibus serviant Deo; vel hominibus præ-
 sint super hanc terram; vel apud inferos constituti,
 eorum qui suo vitio exstiter terreni, fundamenta di-
 cantur. Consule de assistentia et ministerio angelo-
 rum Gregorium Papam hom. 34 in Evangelia, Pri-
 masium ad Hebr. i, 14; et Isidorum Hispalensem
 libro De ordine creaturarum cap. 2, tom. I Spici-
 legii Acheriani. Itaque minus verisimilis sit Diony-
 sii opinio, in opere De caelesti hierarchia contendens,
 angelos tantum superiores assistere Deo, solos-
 que inferiores mitti ad humana ministeria: necnon
 Theodoriti contraria sententia, ad Danielis vii, 16,
 existimantis, digniores ex angelis non modo astare,
 sed ministrare etiam, reliquos astare dumtaxat.
 Crediderim, sacris eloquiis potissimum adductus,
 omnes angelorum ordines assistendi ac ministrandi
 officii fungi; quosdam tamen angelorum sæpius
 alterutrum munus exsequi; ita ut minores dignita-
 te ac numero magis mittantur, resque nostris
 serviant, majores vero ac plures frequentius assi-
 stant propter Deum, atque inter hos pauci sint qui
 rarissime omnium cessent ab assistendo. Alterum
 quod observandum sese offert, est inversio prophē-
 tici contextus, Dan. vii, 10, sic: Μύριαι μυριάδες*

*παριστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούρ-
 γουν αὐτῷ, cum a LXX convenienter archetypo
 redditum fuerit, χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ,
 καὶ μύριαι μυριάδες παριστήκεισαν αὐτῷ. Consen-
 tiant tamen cum Clemente Irenæus lib. ii, cap. 6;
 Gregorius Nyssenus, homil. 8 in Ecclesiastem, et
 Cyrillus Alexandrinus, epistola in Symbolum. Pe-
 jus in aliis verba ministrandi et assistendi perversi-
 tuntur: ut in Tertulliano c. 3 Libricontra Praxeam;
 Chrysostomo tom. VI Hom. de cæco et Zacchæo;
 Theodoro Studita, catech. 82, 107; Michæe Syn-
 cello Laudatione in angelos, tom. I Auctarii Biblio-
 thecæ Patrum Combessiani; Liturgiis Gregorii et
 Cyrilli; et Ordinationibus Syrorum Maroniarum a
 Joanne Morino publicatis; necnon in Gregorio Nys-
 seno tom. III ad finem tractatus De virginitate, et
 Basilio Seleuciensi oratione i. Quin etiam qui ad-
 versus Novatianos scripsit, impressus cum Cypri-
 ano, sub finem sui opusculi, in Danielis textu parem
 ponit numerum assistentium ac servantium. Sed
 maxime præ cæteris turbant Eusebius et Chryso-
 stomus, Præparationis evangelicæ lib. vii, cap. 15,
 et contra Anomæos oratione 6, tom. I, referendo:
 Μύριαι μυριάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιά-
 δες παριστήκεισαν ἐμπροσθεν αὐτοῦ, vel παριστή-
 κεισαν αὐτῷ. Cor.*

(27) Πᾶσα ἢ κλισίς. Ita ms. Editis vero, præter
 Londin. deest ἢ. LXX, ἢ γῆ. GALL.

(28) Τῇ συνειδήσει. Forte, καὶ τῇ συνειδήσει,
 vel potius συνδέσει, sic etiam supra: Μετ' ἑλέους
 καὶ συνειδήσεως, forte συνδέσεως legendum est. JEN.

(29) Ἡτοίμασεν. Sic ms. apud Wott. Sic et edit.
 Londin. Al. ἐτοίμασεν. GALL.

(30) Ἡ διάνοια. Deest codd. imp. articulus ἡ,
 quem exhibet ms. Wott. Id.

(31) Πίστει. Aut legendum πίστει cum Wott.
 aut cum aliis supplendum διά. Id.

hanc gloriam etque amorem vanitatis. Qui enim ista faciunt, odiosi Deo sunt : neque scilicet qui ea faciunt, sed etiam qui consentiant illis⁴⁰. Dicit enim Scriptura : Peccatori autem dixit Dominus : Quare non amittas iustitias meas, et casum testamentum meum per os tuum? Tu vero odisti disciplinam, et proiecisti sermones meos retrorem. Si videbas faciem, conturbas eum : et cum adulteris portionem tuam ponebas. Os tuum abundavit malitia ; et lingua tua concinnabat dolum. Sedens adversus fratrem tuum loqueris, et adversus filium matris tuae ponebas scandalum. Haec fecisti, et tacui ; existimasti, inique, quod ero tibi similis. Arguam te, et statuum te contra faciem tuam. Intelligite utique haec, qui obliviscimini Deum ; ne quando rapiat sicut leo, et non sit qui eripiat. Sacrificium laudis honorificabit me ; et illis iter quo ostendam illi salutem Dei⁴¹. *Θαυόμενοι τοῦ Θεοῦ, μὴ ποτε ἀρπάξῃ ἡς ἡμῶν (41), καὶ μὴ ἦ ὁ θνάσκων. Θυσία αἰρέσεως δοξάσωμε, καὶ ἐκεί ὁδὸς ἦρ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ (42).*

CAPUT XXXVI.

Haec est via, charissimi, in qua salutare nostrum invenimus, Jesum Christum, pontificem oblationum

⁴⁰ Rom. 1, 32. ⁴¹ Psal. xlix, 16-25.

Ἰαν (32) τε καὶ φιλοξενῶν (33). Δεῦτε γὰρ οἱ ἐπιθεῖντες (34) ἐτυγχεῖ τῷ Θεῷ ὑπερχεῖσιν ὁ μόνον (35) δὲ εἰ πρόσσοιτε αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ εἰ συνευδοκοῦντες αὐτοῖς. Αἰεὶ γὰρ ἡ Γραφή Τῷ δὲ ἀμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἴνα εἰ σὺ διαγῆ εἰς ἐκκαθάρατά μου, καὶ ἀναλαβέσῃς τὴν διαθήκην μου ἐπὶ στήματός σου ; Ἐν δὲ ἀπίστους κινήσῃ, καὶ ἐξέβαλλες (36) τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ἔσθια. Εἰ ἐθεάρας κλέπτῃ, συνέτριπες (37) αὐτῷ, καὶ μετὰ μοχλῶν τὴν περιβία σου ἐτίθεις. Τὸ στήμα σου ἐκλάσσεως κείων, καὶ ἡ γλῶσσά σου παρεκλεπῶν δολιότητα (38). Ἡσθήμωνος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου καταλλείας, καὶ κατὰ τοῦ νόου τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον. Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσθήμων ἐπέλαδες, ἀνομα (39), οὗτις ἐσθῆμων οἱ ὄμοιοι. Ἐβλήξω σε, καὶ παροστήσω σε κατὰ πρόσκοπόν σου (40). Σὺ γὰρ δὴ τῷτα εἰ ἐκλάσσεως ἀρπάξῃ σου (41). Σὺ γὰρ δὴ τῷτα εἰ ἐκλάσσεως ἀρπάξῃ σου (42).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

Ἀδελφὲ ἡ ἀδελφὲ, ἀγαπητοὶ, ἐν ἧ εὐδοκίᾳ τὸ σωτήριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστῶν, τὸν ἀρχιερεῖα τῶν προφητῶν

VARIORUM NOTÆ.

(32) *Κεροδοξίαν*. Conjectit Birr. S. Patrem scripsisse *κινδοξίαν*, et *novarum opinionum studium* notare voluisse. Conjecturam confirmat ex eo, quod in ms. codice, teste Wottono, sæpissime occurrat e pro ai, positum. Sic cap. superiore legitur *προτρέπετε* pro *προτρέπεται*. Sic alibi passim. GALL.

(33) *Φιλοξενίαν*. Mendosa lectio ex contextu. Al. ergo sic restituant, *φιλοξίαν*. Al. *φιλοκενίαν*. Al. *φιλοξενίαν*; idque astruunt ex Rom. 1, 51, quo respexisse S. Patrem censent, et apostoli vocem *ἀναλήμωσας* fuisse interpretatam, *ἀφιλοξένους*. At Birr. *ἀφιλοξενίαν* respuens tanquam vocabulum omnino adhuc novum, legendum esse *φιλοδοξίαν* contendit. Habet tamen *ἀφιλοξενίαν* Cyrillus Alex. apud Svicernm in *Theis*. Ib.

(34) *Ταῦτα γὰρ οἱ πρόσσοιτε*. Hæc ἀπολεξεί fere apud Paulum ad Romanos capite primo, et versu ultimo. Jm.

(35) *Ὁ μόνον*, x. τ. λ. Hinc arguit Mill. tum in *Prolegom. ad N. Test.*, numm. 447, 447, tum ad ultimum comma, 1 c. *Ep. ad Rom.* sic legisse S. Patrem nostrum *Rom. 1, 32* : *Ὁ μόνον δὲ οἱ ποιούντες*, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πρόσσοις, ut quidem legit Vulg. Interpres. Millio adhærent Wott. ad h. l. et Wetst. in sua *Nov. Test. Gr. edit.* ad Rom. 1, 32. His nuper accessit vir doctus Goldhagenius e Soc. J. in *Spicil. apolog. ad noviss. edit. cathol. Nov. Test. Gr.* Huic tamen sententiæ adversatur Whitbyus in *Exam. Var. Lect.* lib. 11, cap. 1, sect. 1, n. 16. GALL.

(36) *Ἐξέβαλλες*. Ita ms.; editi, *ἐξέβαλες*. Ib.

(37) *Συνέτριπες αὐτῷ*. Testatur Mill. existare in ms. αὐτῷ. Sic et apud LXX. Attamen abest ab omnibus editis, ne Wottoniano quidem excepto : quod miror. Ib.

(38) *Δολιότητα*. Sic ms. apud Wott. At codi. Imp. præter Londin. *δολιότητας*. Ib.

(39) *Ἄνομα*. Cold. imp. *ἀνομίαν*, et apud LXX. At ms. *ἀνομαί*, ubi procul dubio legendum est *ἀνομαί*, et pro e positus. Sic legit et Clem. Alex. *Στρομ.*, lib. 1v, cap. 24, p. 634. Consentiant Vulg. Syr. et Arab., licet textus Heb. et Hieronymi versio neque *ἀνομαί* neque *ἀνομίαν* agnoscant. Wott. Ib.

(40) *Παροστήσω σε κατὰ πρόσκοπόν σου*. De

hoc textu ita sentio. Scripserant LXX Senes, *παροστήσω κατὰ πρόσκοπόν σου*. Id vero cum obsecrare videretur, ex præcedentibus Psalmistarum verbis, explicationis gratia, apposuit margini alius promissio, scilicet, alius voces *τῆς ἀμαρτίας σου*, hincque postea *Ἰθρῆν*, prout libuit, aut excerpserunt sincerum textum, aut *εἰ*, *τε*, inseruerunt, aut subijunxerunt *τῆς ἀμαρτίας σου, peccata tua*. Clementinam lectionem amplectitur Glossa in *Catena contra super Psalmos*; et Apollinarius citatus a concinnatore alterius *Catena contra* in 1. priores psalmos, ubi præpostero ordine loquitur : *Arguam te, et statuum contra te faciem tuam*. Item Eligius homil. 8. Eandem exhibet ac interpretatur S. Augustinus enarratione in partium hunc quadragesimum novum. Cujus interpretatio excerpta invenitur in his commentariis, quæ Rufino Aquileiensis tribui solent. A Famulo apud Canisium, t. V, p. 11, p. 421, citatur sic : *Arguam te et statuum illum (scribo illa) ante faciem tuam*. Videto eundem Basilium in ps. xxxvii. *Sedeat quotidie in tribunalis mentis tuae, et statuat ante faciem suam, ex Reg. solitariorum, c. 24. Cor.*

(41) *Ὁς ἡμῶν*. Antiquissimum, ut vides, glossema huc translatum ex altero psalmo, nempe vii. 2. Exstat quoque, apud B. Augustinum : comparetque adhuc vestigium illius in Explanacionibus Chrysostomi, Theodoriti atque Arnobii. Quod autem ab horum textu abest, profectum videtur ex solempni seu incuria, seu fraude describentium, dum aut ex memoria non ex codice exarant, aut gestiunt representare lectionem suo sæculo vulgatam. Atque propter hoc ultimum forsitan deformem profert Theodoriti interpretationem *Catena in Psalmos* a Balthasare Corderio publici juris facta, cum *Catena* mss. Bibliothecæ regię ab impresso Theodorito nullatenus discrepent. Ib.

(42) *Ἐκεί ὁδὸς ἦρ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ*. Servant ἡ Chrysostomus, Hieronymus, Theodoritus, Catena; et quedam Psalteria Bibliothecæ Christianissimi regis. Exponit vero Eutyminus καθ' ἑν. Cujus Græca ex eadem Bibliotheca profero : *Τὴν δὲ τῶν ἀντιγράφων, ἦρ δείξω γράψωσι. Καὶ νοεῖται τὸ καθ' ἦρ. Τινὲς δὲ μετὰ τὸ δείξω ὑποστήζοντες, αὐτὸ τὸ σωτήριόν μου, φασίν. Ib.*

ἡμῶν, ἀπὸ ἀπειρεσίῃ καὶ βοηθῶν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. Διὰ τοῦτου ἀπειρεσίῃ (43) εἰς τὴν ἐξῆς τῶν οὐρανῶν διὰ τοῦτου ἐνσπριζόμεθα τὴν ἀρραβὴν καὶ ἀπειρεσίῃ τὴν αὐτοῦ διὰ τοῦτου ἠνεψύθησαν ἡμῶν αἱ ἀφελῆσαι τῆς καρδίας διὰ τοῦτου ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτισμένη διάνοια ἡμῶν ἀναβάλει εἰς τὸ θεωρεῖσθαι αὐτοῦ φῶς (44) διὰ τοῦτου ἠβλήθησαν ὁ ἀσπότης τῆς ἀθανάτου γυναικὸς ἡμεῖς γυνάσθαι· δεῖ δὲ ἀπαύρασθαι (45) τῆς μαρτυροῦσας αὐτοῦ, τοσοῦτον μάλιστα ὅστις ἀγγέλων, οὐκ ἀπαυροῦντο δρομα καὶ κληρονομίαν. Γέγραπται γὰρ οὕτως· Ὁ πατὴρ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ κρεβάτια, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πορδὸν γάργυρον. Ἐπὶ δὲ τῷ νῆφ αὐτοῦ οὐδὲς εἶπεν ὁ ἀσπότης· Πλὴν μου εἰ σὲ, ἔργον ἀφῆκον γυμνάσαι σε· ἀίτησαι παρ' ἑμοῦ καὶ ὄψω σε ἔσθῃ τῆς κληρονομίας σου, καὶ ἐπὶ τῆν κερὰ [σχιστὸν σου τὰ πόρτα τῆς γῆς]. Καὶ πάλιν λέγει πρὸς αὐτὸν Κῆθου] ἐκ δεξιῶν μου, δεῖ δὲ [θεῶ τοῦ] ἐχθροῦ σου ἀκαπόδιοι τῶν ποδῶν σου. Τίνας οὖν οἱ [ἐχθροὶ Κυρίου (46)]; Οἱ φαῦλοι καὶ ἀντιπασσόμενοι] (47) τῷ θελήματι τῷ θελήματι... θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ.

Ἐραυτοῦσάμεθα εἶναι, ἀφῆρες ἀβέλφοι, μετὰ πάσης ἐπινοήσεως ἐν ταῖς ἀρώμασι προστάγμασιν [αὐτοῦ.] Κατανοήσωμεν τοὺς στοιχεύμενους τοῖς ἡγουμένους ἡμῶν (48), πῶς εὐεχόμενοι, πῶς εὐεχόμενοι (49),

43. 44 Photius, c. cxxvi. Bibliothecae. 45 Sep. vii, 26; Hebr. i, 3, 4. 46 Psal. cxi, 4; Hebr. i, 7. 47 Psal. ii, 1, 6; Hebr. i, 5. 48 Psal. cxi, 1; Hebr. i, 13.

VARIORUM NOTÆ.

(43) Ἀπειρεσίῃ. Ita sane ms. ut habent editi : C. legendum, ἀπειρεσίῃ. Max enim idem ms. exhibet, ἐνσπριζόμεθα, ubi editi præ se ferunt, ἐνσπριζόμεθα. Wott. Gall.
 (44) Διὰ τοῦτου... ἀναβάλει. Hæc recitat Clem. Alex. Strom. lib. iv, cap. 16, p. 613, ubi Cl. Potter vocem ἀναβάλει contra Jun. eam sollicitanter erudite tuctur. In eadem sententiam præverant Moïsi. et Fell. quibus exinde accessit Wott. Sic psal. xxvii, 7 : Καὶ ἀνέβη ἐν σάρφ μου. Sic et Philipp. iv, 10 : Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μέγας, ὅτι ἦδη πάλιν ἀνεβάλει τὸ ὑπὲρ ἑμοῦ φρονεῖν. Videas Swicer. in Theol. Eccl., γ. Ἀναβάλει. Cæterum videtur S. Pater respexisse ad Rom. i, 21 et i Petr. ii, 9. Ip. — Forte ἀναβῆται vel ἀναβῆται, i. e. diligenter et adiente contempletur : vel potius integer locus sic legendus est : Διὰ τοῦτου ἐν τῇ ἀσύνετῃ καὶ ἐσκοτισμένῃ διάνοια ἡμῶν, ἀναβάλει τὸ θεωρεῖσθαι αὐτοῦ φῶς, ubi phrasi Paulina ad Rom. i, 21 : Διάνοια ἀσύνετος et ἐσκοτισμένη vocat. Jun.
 (45) Ὁς δὲ ἀπαύρασθαι. Hæc ex Epistola ad Hebræos, et capite primo, eisdem fere verbis deprecatoria sunt, unde, et ex aliis locis, ὁμοίως τοῦ χαρακτήρος τῆς φράσεως, καὶ τῶν νοημάτων, ut loquitur Eusebius, inter hanc Clementis, et Epistolam ad Hebræos, facile liquet. In.
 (46) Ἐχθροὶ Κυρίου. Jun. cum editis, αὐτοῦ pro Κυρίου. Dnas ad summum litteras admittere habitum ms. testis est Wott. qui proinde putat in eo extitisse ΚΥ, id est Κυρίου : sic enim vox ista ibidem perpetuo scribitur. Gall.
 (47) Ἀντιπασσόμενοι. x. τ. λ. Editi sic : ἀντιπασσόμενοι τοῦ θεοῦ] τῷ θελήματι τῷ θελήματι [θεοῦ], contra idem cod. ms. qui sic se habet : ANTTIASS... Τῷ ΘΕΛΗΜΑΤΙ Τῷ ΘΕΛΗΜΑΤΙ... ΘΥ. Hinc Wott. alterum τῷ θελήματι removens, utpote librarii oscitantia redundans, sic legit : ἀντιπασσόμενοι] τῷ θε-

nostrarum, infortitatu nostre patreorum et auxilia-
 tarem 43. Per hanc cogitum astitueimus aspicimus.
 per hanc inasculatam et aspremam illius vultum
 speculamur, per hunc oculi cordis nostri aperti
 sunt, per hunc insipientis et obscurata mens nostra
 in admirabilem ejus læcem assurgit, per hunc ve-
 luti Dominus ut inasculatam cognitionem gustare-
 mus : qui cum sit splendor majestatis ejus, tanto
 major est angelis, quanto excellentius nomen hystori-
 tati 44. Ita quippe scriptum est : Qui facit angelos
 suos spiritus, et ministros suos flammam ignis 45.
 De Filio autem suo sic dixit Dominus : Filius meus
 es tu ; ego hodie genui te. Pectus a me, et dabo tibi
 gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam ter-
 minas terra 46. Et iterum dicit ad eum : Sede a
 dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum
 pedum tuorum 47. Quinam igitur sunt inimici Do-
 mini ? Qui peavi sunt, quique divina voluntati suam
 voluntatem opponunt.

CAPUT XXXVII.

Militemus igitur, viri fratres, omnibus viribus in inculpatis ejus præceptis. Consideremus eos qui sub duobus nostris merent, quemadmodum ordi-
 nate, quam strenue, quo modo submisisse imperate

λήματι [τῷ] θεοῦ. Aliter Dav. Miratur Birt. codicem hic deseruisse Wottonum. Hunc itaque locum ita ipse restituit : Ἀντιπασσόμενοι] τῷ θελήματι [αὐτῶν], vel ἀντιπασσόμενοι αὐτῶν] τῷ θελήματι τῷ θελήματι [τοῦ] θεοῦ. Nimirum conjicit, αὐτῶν brevi nota scriptum, ibi fuisse a librario prætermissum. Id.
 (48) Ἠγουμένους ἡμῶν. Fell. mallet αὐτῶν : alienam patens a sanctis Ecclesie Patribus, ut tribunos militares, duces suos appellat. Birt. locum interpretatus de imp. Rom. sic reddit : Militantes principibus seu duobus nostris. Equidem S. Clemens supra cap. 5, eandem vocem usurpat, ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, ubi Cot. vertit sub principibus, al. sub imperatoribus, nimirum, explicante Salmasio, sub Nerone. Is. — Legerem αὐτῶν, plus enim SS. Ecclesie Patres a bello abhorrebant, quam ut tribunos militares, duces suos appellare sustinerent. Eo autem silentius conjecturam interpono, quia vox ἡμῶν per lacunam in exemplari desiderata, ex conjectura quæ omnibus ex æquo patet, primitus a Junio restituebatur. Fell.
 (49) Πῶς εὐεχτικῶς. Hanc lectionem tuctur Fell. redditque, quam strenue, alacriter, impigre. Malunt al. εὐεχτικῶς, quam obsequenter. Birt. tamen propius ad ms. accedens, una litterula inserta, leg. εὐεχτικῶς ; vel si mavis, εὐεχόμεως, perproprie, peralacriter. Gall. — Πῶς εὐεχτικῶς. Quam strenue, alacriter, impigre ? Mavult quidem Junius ut εὐεχτικῶς legatur ; sed minime necesse est quidquam mutare, etenim a Platone De legg. εὐεχτικοὶ ad militiam requiruntur. Quinimo integri ætate et viribus ubique gentium in milites ascripti, qui οὐρανῶν, παῖδες, νεανίαι, pubes passim dicti ; ideoque vigente disciplina, Pancratiastarum more, ad εὐεχτικῶν, sive ἀκρότητα τῆς υἱεῖας exercerbantur ; unde B. Paulus I. Tim. ii, 4, mandat : Κακοπάθειον ὦ ; καλῶς στρατιώτης. Fell.

exsequantur. Non omnes sunt præfecti. neque tribuni, neque centuriones, neque quinquagenarii, et sic deinceps; sed unusquisque in sua statione, quæ a rege ac ducibus imperantur peragit. Magni sine parvis, neque parvi sine magnis consistere nequeunt. Mutua quædam in omnibus necessitudo est, et in his usus. Exemplo nobis sit corpus nostrum: caput absque pedibus nihil est, sic neque pedes absque ca, ite: minima autem corporis nostri membra, necessaria et utilia sunt toti corpori: tum universa conspirant, et ad conservationem totius corporis una subiectione utuntur⁴⁴.

καὶ ὑποταγμένως ἐπιτελοῦσιν τὰ διατασσόμενα.

Οὐ πάντες [ε]σὶν ἑπαρχοί, οὐδὲ χιλιάρχοι, οὐδὲ εκατόνταρχοι, οὐδὲ πεντηκόνταρχοι (50), οὐδὲ τὸ καθ' ἑξῆς· ἀλλ' ἑκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι τὰ ἐπιτασσόμενα ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἡγουμένων ἐπιτελεῖ. Οἱ μεγάλοι δὶχα τῶν μικρῶν οὐ ζύνανται εἶναι, οὔτε (51) οἱ μικροὶ δὶχα τῶν μεγάλων. Σύγκρασις τῆς ἐστίν ἐν πᾶσι, καὶ ἐν τούτοις χρῆσις. Λάβωμεν τὸ σῶμα ἡμῶν· ἡ κεφαλὴ δὶχα τῶν ποδῶν οὐδὲν ἐστίν, οὕτως οὐδὲ οἱ πόδες δὶχα τῆς κεφαλῆς· τὰ δὲ ἐλάχιστα μέλη τοῦ σώματος ἡμῶν ἀναγκαῖα καὶ εὐχρηστά εἰσιν ὅλω τῷ σώματι· ἀλλὰ πάντα (52) συμπίπτει τῷ σώματι.

CAPUT XXXVIII.

Servetur itaque totum corpus nostrum in Christo Jesu; et unusquisque proximo suo subjiciatur secundum donum quod per gratiam illius obtinuit. Fortis ne negligat quidem imbecillum; imbecillis vero fortem revereatur: dives pauperi largiatur; pauper vero gratias agat Deo, quod ei dederit per quem inopia ejus suppleatur: sapiens ostendat sapientiam suam, non in verbis, sed in bonis operibus: humilis non sibi testimonium ferat; sed ab altero sibi ferri sinat: qui carne castus est, ne insolescat, sciens alium esse qui ei continentiam do-

⁴⁴ I Cor. xii. 14, 27.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα (53) ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ ὑποτασσέσθ[ω] (54) ἑκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ, καθ[ὼς] καὶ ἐτέθη ἐν τῷ χαρίσματι αὐτοῦ (55). Ὁ ἰσχυρὸς μὴ τμμελεῖτω (56) τὸν ἀσθενῆ, ὁ δὲ ἀσθενὴς ἐντρεπέτω τὸν ἰσχυρόν· ὁ πλουσίος ἐπιχορηγείτω τῷ πτωχῷ, ὁ δὲ πτωχὸς εὐχαριστεῖτω τῷ Θεῷ, ὅτι ἔδωκεν αὐτῷ δι' οὗ ἀναπληρωθῆ αὐτοῦ τὸ ὑπέρημα· ὁ σοφὸς (57) ἐνδεικνύσθ[ω] τὴν σοφίαν αὐτοῦ, μὴ ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς· ὁ ταπεινοφρονῶν μὴ ἐαυτῷ μαρτυρεῖτ[ω], ἀλλ' ἕατω (58) ὑπ' ἑτέρου (59) ἐαυτὸν [μαρ]τυρεῖσθαι· ὁ ἀγνὸς ἐν

VARIORUM NOTÆ.

(50) Πεντηκόνταρχοί. Vertit Cot. *quinquaginta militum præfecti*. Simplicius Wott. *quinquagenarii*. Sic et Cout. Hieronymo præeunte in iii Isaie. Hanc interpretationem confirmo ex Vulg. interprete Exod. xviii, 21: *Et constitue ex eis tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, et decanos*. Ita et comm. 25. In Græco sic ex cod. Vat.: Καὶ καταστήσεις ἐπ' αὐτῶν (cod. Alex. αὐτοὺς ἐπ' αὐτῶν) χιλιάρχους καὶ εκατοντάρχους καὶ πεντηκοντάρχους καὶ δεκάδάρχους. Sic Deut. i, 15. GALL. — Ἐπαρχοί, etc. Pie admodum ac eleganter B. Hieronymus i *adversus Jovinianum*, 20: *Quo modo in legionibus et exercitu sunt duces, sunt tribuni, sunt centuriones, sunt ferentarii, ac levis armaturæ, et miles gregarius, et manipuli; commissaque pugna, vacant nomina dignitatum, et sola fortitudo quæritur: ita in hoc campo, et prælio, quo contra dæmones dimicamus, non quærentur nomina, sed opera; et gloriosior ille sub vero imperatore Christo, non qui nobilior, sed qui fortior est*. Et lib. ii, cap. 15, enumerat imperatores, præfectos, comites, tribunos, centuriones, manipulos, et reliquum militiæ ordinem. Ad Isaie vero iii, 3, ubi LXX habent παντηκόνταρχοί, ait: *Quo modo enim centuriones vocantur, qui centum præsumt militibus; et chiliarchi qui mille, quos nos tribunos appellamus, ab eo quod præsent tribui: sic in Israelitico exercitu quinquagenarii vocabantur, qui in capite erant quinquaginta militum: unde et decanos dicimus, qui decem præsumt hominibus*. In Xenophontis *Ἑλληνικῆς* lib. viii, paulo post initium, nominantur δεκάδάρχοι, λοχαγοί, χιλιάρχοι, μυριάρχοι, et στρατηγός. Vide Exod. xviii, 21, 25; Deuteronom. i, 15; IV Reg. i, 9, etc., et I Machab. iii, 55. Cor.

(51) Οὐτε. Sic ms. At codd. imp. omnes, οὐδέ. Wot. GALL.

(52) Ἀλλὰ πάντα. Suspecta nonnullis lectio. Dav. pro ἀλλὰ legit ἅμα. At nihil mutandum vide-

tur, si ἀλλὰ vertamus, imo, *quin imo, quin potius*. Sic Luc. xii, 7, et Act. xix, 2. Videtis Schœttingii *Lexic. Nov. Test. v. Ἀλλὰ*. Id.

(53) Ὁλον τὸ σῶμα. Sic Wott. ex ms. Sic et editi. Basileens. et Londin. Al. omitunt. Quæ sane verba hic requiri satis liquet ex initio cap. seq. Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα. Id.

(54) Ὑποτασσέσθω, κ. τ. λ. Est imitatio Pauli, Ephes. v, 31: Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ. Ita Cler. apud quem tamen, Θεοῦ irrepsit pro Χριστοῦ. Id.

(55) Καθὼς καὶ ἐτέθη ἐν τῷ χαρίσματι αὐτοῦ. Legendum putabat Bois. καθὼς καθήκει, videlicet αὐτῷ vel ἐκάστῳ: *sicut convenit in dono*. At Wott. a ms. non recedit. Sic et Cler. verba hæc ita interpretatur: *Unusquisque proximo suo subjiciatur, pro loco in quo proximus ejus collocatus est, dono a Christo accepto*. Id.

(56) Μὴ τμμελεῖτω. Ita ms. cujus mendum alii sic corrigunt, μὴ πλημμελεῖτω. Al. μὴ ἀτμμελεῖτω. Magis placet Milj. lectio, μὴ ἀμελεῖτω. Id.

(57) Ὁ σοφός, κ. τ. λ. Hæc exscribit Clem. Alex. *Στρωμ.*, lib. iv, cap. 16, pag. 613, paululum pro more suo mutata. Id.

(58) Ἐάτω. Jubet Potter. rectam hanc lectionem restituendam esse quoque Clementi Alex. apud quem leg. ἐν τῷ corrupte: ἔατω namque facile transit in ἐν τῷ, mutato α in ν. Idem postea probatum et Cout. Atamen quis credat? Russel. in sua noviss. edit. Londin., rejecta optima ms. lectione ἔατω, quam exhibent præcedentes editi., sequi maluit mendosam Alexandrini, ἐν τῷ. Cæterum in eandem sententiam loquitur S. Pater sup. cap. 30: Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγαθῆς πράξεως ἡμῶν διδοσθῶ ὑπ' ἄλλων. Id.

(59) Ὑπ' ἑτέρου. Sic ms. ut apud Clem. Alex. At codd. imp. præter Lond. ὑπ' ἑτέρου. Id.

τῆ σαρκί (60) καὶ μὴ (61) ἀλαζονευέσθω, γινώσκων ὅτι ἑτε]ρός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν (62) [αὐτῷ] τὴν ἐγ-
χράτειαν. Ἀναλογισ[ώμε]θα οὖν, ἀδελφοί, ἐκ ποίας
[ὑλ]ῆς ἐγενήθημεν (63), ποῖοι καὶ τί[νες εἰ]σθηθόμεν
εἰς τὸν κόσμον, [ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ σκότους· (64)
ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουργήσας [εἰσ]ήγαγεν εἰς
τὸν κόσμον αὐτοῦ, [προ]στοιμάσας τὰς εὐεργεσίας
[αὐ]τοῦ, πρὶν ἡμᾶς γεννηθῆναι. [Ταῦ]τα οὖν πάντα
ἐξ αὐτοῦ ἔχοντες, [ὁ]φειλομεν κατὰ πάντα εὐχαριστεῖν [αὐ]τῷ · ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Ἄμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ἄφρονες καὶ ἀσύνετοι, καὶ μωροί, καὶ ἀπαίδευτοι
χλευάζουσιν ἡμᾶς καὶ मुखτηρίζουσιν, ἑαυτοὺς βου-
λόμενοι ἐπαίρεσθαι ταῖς διανοίαις αὐτῶν. Τί γὰρ
δύναται θνητός; ἢ τίς ἰσχύς γηγενούς; γέγραπται
γάρ· Οὐκ ἦν μορφή πρὸ ὀφθαλμῶν μου· ἀλλ' ἦ
αἰφρα καὶ φωρὴν ἤκουον. Τί γάρ; μὴ καθαρὸς
ἐσται βροτὸς ἐναντι Κυρίου (65); ἢ ἀπὸ τῶν ἔρ-
γων αὐτοῦ ἄμεμπτος ἀνὴρ; εἰ κατὰ παιδῶν αὐ-
τοῦ οὐ πιστεύει, κατὰ δὲ ἀγγέλων αὐτοῦ σκολιόν
τι ἐπερόσηεν, οὐρανὸς δὲ οὐ καθαρὸς ἐνώπιον
αὐτοῦ· Ἐὰ δὲ, οἱ κατοικοῦντες οἰκίας πηλί-
νας (66), ἐξ ὧν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ
ἐσμεν· Ἐπαισεν αὐτοὺς σητὸς τρόπον, καὶ ἀπὸ
πρωτῶν ἕως ἐσπέρας οὐκ ἔτι εἰσίν· παρὰ τὸ μὴ
δύνασθαι αὐτοὺς ἑαυτοῖς βοηθῆσαι, ἀπόλωτο·
ἐπεφύσησεν αὐτοῖς, καὶ ἐτελεύτησαν, παρὰ τὸ μὴ
ἔχειν αὐτοὺς σοφίαν. Ἐπικάλεισι δὲ, εἰ τίς σοι
ὕπακούσεται, ἢ εἰ τίνα ἀρίων ἀγγέλων δύη (67).

⁶⁴ Job iv, 16-18. ⁶⁵ Job xv, 15. ⁶⁷ Job iv, 19-21.

VARIORUM NOTÆ.

(60) Ὁ ἀγρός ἐν τῇ σαρκί. Unus est iste ex illis
locis, in quibus Clemens, juxta relationem cum
Epiphaniū, hæresi 30, cap. 15, tum Hieronymi,
lib. 1 contra Jovinianum, cap. 7, pro virginitate per
epistolā suas locutus fuerat. Ipse virgo; si fides
auctori *Recognitio*num, interpolatori epistolarum
S. Ignatii, atque Althelmo, seu Adelmo. Et quidni
hæset? Cot.

(61) Καὶ μὴ. Istud καὶ non agnoscit Clemens
Alex. expunxitque Russel. in edit. Lond. Delendum
sane cum viris eruditiss, utpote ortum ex male re-
petita præcedentis voculæ syllaba. GALL.

(62) Ἐτερός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν. Cyprianus
ad Donatum de gratiæ divinæ efficaciam eleganter:
*Dei est, inquam, Dei omne quod possumus, inde vivi-
mus, inde pollemus, etc.*, ubi ad verba divi Pauli
Act. xvii, 28, alludere videtur: Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶ-
μεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν. JUN.

(63) Ἐγενήθημεν. Ita ms. quomodo vertit Ju-
nius: *ex qua materia facti sumus*, licet ejus editio
cum cæteris omnibus præ se ferat, ἐγενήθημεν.
Wott. GALL.

(64) Εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ
σκότους. Potterus in notis ad Clem. Alex. l. c. ista
sic potius distinguenda censet: Ἀναλογισώμεθα—
ποῖοι καὶ τίνας εἰσθηθόμεν εἰς τὸν κόσμον ὡς ἐκ
τοῦ τάφου καὶ σκότους ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουρ-
γήσας εἰσῆγαγεν εἰς τὸν κόσμον αὐτοῦ. *Reputemus
—qui et quales in mundum ingressi sumus: tanquam
e sepulcro et tenebris auctor et opifex noster in
mundum suum nos introduxit.* Aliter Dav. cuius hæc
sententia: « Deleta post vocem κόσμον interpun-
ctione, vertendum quasi legeretur, ὅτι ἐκ τοῦ τάφου
καὶ σκότους: aliquando enim hæc est istius parti-

nat. *Reputemus ergo, fratres, ex qua materia facti
simus; qui et quales in mundum ingressi simus,
tanquam e sepulcro et tenebris: auctor et opifex
noster in mundum suum nos introduxit, præparatis
ante quam nasceremur benefactis suis. Hæc igitur
omnia ab eo habentes, in omnibus gratias ipsi
agere debemus; cui gloria in sæcula sæculorum.
Amen.*

CAPUT XXXIX.

Stulti et insipientes, et fatui, et imperiti derident
nos ac subsannant, dum cogitationibus suis se ex-
tollere cupiunt. Quid enim potest mortalis? aut
quale robur terrigenæ? Scriptum est enim: *Non
erat figura ante oculos meos; sed auram et vocem
audiebam. Quid enim? nunquid homo coram Domino
mundus erit? vel de operibus suis inculpabilis vir?
Si in servis suis non credit, et adversus angelos suos
pravum quid advertit⁶⁵; cælum autem non est mun-
dum coram eo⁶⁶: hem vero, qui habitant domos lu-
teas, ex quibus et ipsi de eodem luto sumus. Percussit
illos tanquam lineam, et a mane usque ad vesperam
ultra non sunt: eo quod non possent sibi ipsis sub-
venire, perierunt: insufflavit eis, et interierunt; quia
non habebant sapientiam⁶⁷. Invoca autem, si quis
tibi respondeat; vel si quem sanctorum angelorum
aspicias: etenim stultum perimit ira; errantem autem
occidit zelus. Ego autem vidi stultos radices mitten-*

culæ vis et potestas. Quod si interpretemur, *tan-
quam ex sepulcro, sive receptam distinctionem ser-
vemus, sive prout voluit Cl. Potterus. eam muta-
mus, oratio non recte cohæret, meraque sit arena
sine calce.* Cæterum hæc verba, ἐκ τοῦ τάφου καὶ
σκότους, interpretatur Bois. *ex tenebricoso sepulcro,*
per figuram quæ dicitur ἐν δὶά δυοῖν: « Tenebrico-
sum autem sepulcrum, inquit, vocare videtur
S. Pater uterum maternum, quia inde tanquam ex
tenebricoso aliquo sepulcro homines in hanc lucem
prodeunt. » Id.

(65) Ἐναντι Κυρίου. Ita ms. Ita quoque cod.
Alex. Job v, 17. Vat. tamen, ἐναντίον τοῦ Κυρίου.
Wott. Id.

(66) Ἐὰ δὲ, οἱ κατοικοῦντες οἰκίας πηλίνας.
Melior ea lectio Vulgata et Ambrosiana, τοὺς δὲ κατο-
ικοῦντας, a qua non sine labe, abest vox ἔα, ut
patet ex ms. Alex. Quid sit ἔα, docent grammati-
corum filii, nec non Polychronius ad Job xv, 16.
In Catena autem libri Job, non quidem edita, sed
ms. regiæ Bibliothecæ, ad illud: Ἐὰ δὲ ἀνθρώπος,
xv, 6, ex Olympiodori expositione reperi: Ἐὰ δὲ,
ἀντὶ τοῦ, καὶ περιττὸν καὶ λογισασθαι περὶ ἀν-
θρώπου. Chrysostomus, *Περὶ ἀκαταλήπτου.* Ἐὰ
(sic omnino legendum, pro quo unus cod. Reg. ἔάν.
alter ἐὼ) δὲ τοὺς κατοικοῦντας οἰκίας πηλίνας ἐξ οὗ
καὶ αὐτοὶ ἐσμεν ἐκ (abest præpositio in 2 Reg.)
τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ. Apud Augustinum, lib. *Adnot. in
Job: Habitanes autem (alias etiam) domos luteas,
quorum conversatio non est in cælis, percussit illos
tanquam lineam.* Cot.

(67) Ὀψῆ. Sic ms. cod. apud Wott. Editi, præ-
ter Londin., ἔψῆ. GALL.

tes; sed status obsequiis est illorum habitato. Longe sunt illi eorum a salute; conseruantur super ianuam peioram; et non erit qui eripiat. Quis enim ab illis parata sunt, iusti comedent; ipsi vero de malis non liberabuntur⁶⁶.
 καὶ οὐκ ἔσται ἡ ἐξαιρέσις· ὁ γὰρ ἐκείνους ἐπιδοσθεῖσθε, εὐκαίρως ἔδοσαν· αὐτοὶ δὲ ἐκ κινήσεως ἐξαιρετοὶ ἔσονται.

καὶ γὰρ ἄγρορα ἀναρὰ ἄρτῃ· καὶ λανθάνει δὲ θανατοὶ τῆλος. Ἐγὼ δὲ ἔρασαν ἄγρορας βίβας βαλόντας, ἀλλ' (68) εὐθὺς ἐδράθη ἀπὸ τῆς δίαιτα. Ἐγὼ γένουσα οἱ υἱοὶ αὐτῶν ἀπὸ σωτηρίας· καλοῦσθεῖσθε (69) ἐπὶ ὄρασις ἡσθάνων, ἡτολμασται, εὐκαίρως ἔδοσαν· αὐτοὶ δὲ ἐκ κινήσεως ἐξαιρετοὶ ἔσονται.

CAPUT XL.

Cum ergo haec nobis manifesta sint, etiam in diuina cogitatione profunda introsipientes, cuncta ordine debemus facere, quae nos Dominus statutis temporibus peragere iussit: oblationes scilicet et officia perfici, neque temere vel inordinate fieri, praecipit, sed praefinitis temporibus et horis: ubi etiam et a quibus celebrari vult, ipse excelsissima

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ.

Ἐροδῶν οὖν ἡμῖν ὄντων τούτων, καὶ ἐγκαυφέτες (70) εἰς τὰ βέθη τῆς θείας γνώσεως, πάντα τάξει (71) ποιῶν ὀφειλομέν, ὅσα ὁ Δεσπότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσε[ν] κατὰ καιροὺς τεταγμένους· τὰς τε προσφορὰς (72) καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθε, καὶ οὐκ εἰκῆ ἢ ἀτάκτως ἐκέλευσαν γίνεσθαι, ἀλλ' ὀρισμένως καιροῖς (73) καὶ ὄρασις· πῶς τε καὶ διὰ τίνων ἐπιτε-

⁶⁶ Job 7, 1-5. ⁶⁷ Clem. Alex., Strom. iv.

VARIORUM NOTAE.

(66) Βαλόντας, ἀλλ'. Ita ex ms. Wotf. et edit. B. Κοσσεῖ. Al. βάλοντας, ἀλλά. Gall.

(68) Καλοῦσθεῖσθε. Id est conseruantur. Κάλωσθαι, porcollas, quo apud Iudaeos nihil contemptius. Colas. Legimus apud Hesychium cum a, καλοῦσθεῖσθε, quod ille interpretatur χλευσθεῖσθε. Nec non per ω, quod ab eo explicatur καλοῦσθεῖσθε, et ποδωκαθεῖσθε. Vido quae apud Suidam a Kustero observata fuerunt. Wotf. Sed magis ad rem facit Olympiodori scholion in hunc locum, a Lamberto Bosio in sua Bibliotheca Graec. edit. relatum: Καλοῦσθεῖσθε, τὸ ἐστίν, ἐπιτελεῖσθε, ἐξεντελεῖσθε· καλοῦσθε γὰρ ὁ μικρὸς χαίρει. Gall.

(70) Ἐγκαυφέτας. Hanc esse germanam lectionem, non autem ἐγκαυφέτας, ut habet Clem. Alex. Strom. lib. iv, cap. 16, p. 613, advertit Peller. Sic et infra cap. 53, Ἐγκαυφέτας εἰς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Ideme Bois. jam antea viderat. lo.

(71) Πάντα τάξει, x. τ. λ. Editi sic distinguunt hunc locum: πάντα — ἐκέλευσαν κατὰ καιροὺς, x. τ. λ. Wotf. tamen interpungit, ut apud Clem. Alex. quor. haec et nos sequimur. Idem placuit et Dav. lo.

(72) Τὰς τε προσφορὰς, x. τ. λ. Ista, dnarum vocum sede mutata, mallet Dav. sic leg.: Τὰς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας οὐκ εἰκῆ καὶ ἀτάκτως ἐκέλευσαν ἐπιτελεῖσθαι καὶ γίνεσθαι, ἀλλ' ὀρισμένως καιροῖς καὶ ὄρασις. lo. — Προσφορὰς. Satis constat ὄρασις, προσφορὰς, quodque eodem redit ὁμῆν εὐδοκίας, voces esse in Novo Testamento receptas; an voco per metaphoram et blandiora tropica tormenta usurpentur, aut absolute ex usu communi et receptae Ecclesiae praxi admixtae fuerint, altius repetendum. Et quidem si Canonis ii, qui apostolorum nomen praerant, illos, aut saltem Clementem hunc nostrum (quod a quibusdam dici solet) auctorem haberent, nullus superesset dubitationi locus. Canon enim tertius sic ait: Ἐφ' οὗς ἐπισκοπὸς ἢ πρεσβύτερος κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν, ἐπὶ τῇ θυσίᾳ προσηνέχῃ ἑτέρα τινα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἢ μέλι, ἢ γάλα, ἢ ἀντὶ οἴνου σίκερα, ἢ ἔρνεϊς, ἢ ζῶα τινα, ἢ ὄπρεια κατὰ τὴν διάταξιν, καθαιραίσθω· πλὴν νέων χιθῶνων, ἢ σταφυλῆς; τῶ καιρῷ τῶ δέοντι, etc. Sed quandoquidem de eorum canonum ille dubitatur, observari debet, primis temporibus, non solum singulis diebus Dominicis, in Christianorum conventu ex D. Pauli mandato, pauperum gratia collectam pecuniarum fuisse institutam; sed etiam ἀπρόβλητα quaedam dona, seu oblationis nomine sacrae mensae fuisse alata. Hinc saepius, in hac ipsa epistola, τῆς προσφορὰς mentio; ubi etiam episcopi describuntur hoc caractere, et elogio, quod sint

προσηνέχοντες τὰ ὄρασι. In quem sensum θεοφῶρος Ignatius, nequidquam reclamante piagosa SS. Patrum Orbilio Daliceo, ait ad Smyrnenses, non licere abaque episcopo ὄρασι βαπτίζειν, ὄρασι προσφέρειν, ὄρασι θυσίαν προσκομίζειν. Nec aliter Justinus mart., cum elementa ad Eucharistiam adhibita, tum ad eulogias absentibus mittendas destinata Apol. ii discretis verbis προσφορὰς appellat. Sed apertissima omnium Irenaeus, lib. iv, c. 39, rem totam exsequitur: Dominus, inquit, discipulis suis dans consilia, primitias Deo offerre ac suis creaturis, non quas indigent, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati, quod saepius ingerit c. 53 et 54, et alibi passim. Quibus succinit B. Cyprianus De opere et elemosyna, quem fere descriptit August. serm. 43 De temp. Atque hanc ipsam ob causam, oblationum vox tam frequenter apud antiquissimos Ecclesiae Patres occurrit, praesertim ubi de Eucharistiae mysteriis agitur, ut et Missali Romano, imo vere et in Ecclesiae nostrae Anglicanae solemnibus officio etiamnum retinetur. Nimirum, ut sacratissima Eucharistiae mysteria tā εὐχρηστικά sive pacificis omnino videri possent, par erat ut qui sacris operaretur, mensura sua Deo offerret, cumque eadem participaret, sacrae adnotus mensae numinis convivia foret, possetque, ut D. Pauli verbis utar, θυσιαστήριον μετέχειν. Porro animadverti debet, eam fuisse primitivam non modo Eucharistiae, sed et oblationum religionem, ut ab illa detineri ἀπόστασις, sive excommunicationis gradus haberetur; et proinde apud sacros canones, praesertim Ancyranos, κοινωσία χωρὶς προσφορὰς tanquam districtioris censurae, et segregationis nota solebat irrogari, utcumque hoc minus observatum a viris doctissimis. Quinimo in gravissimam inexpiabilis delicti poenam cedebat, si cui post mortem animadversario illa prorogaretur, nec in venas indultae fides oblationis defuncti nomine, quasi postliminio reciperetur; adeo Deo et sacris elargiri, non factura, sed privilegium et lucrum, nascente Ecclesia, habebantur. Fell.—Est qui velit haec omnia esse mali communitis, ad finem usque capitis, et lectorem amandet ad Clementem Alexandrinum, p. 518. Eadem, inquit, habes inter διατάξεις apostolicas, ut dicuntur. Bern.

(73) Ὀρισμένως καιροῖς. Omnibus tempus determinatum est et opportunitas omni negotio sub calis, inquit vir sapiens Eccles. iii, 1. Serio dolendum, si paratas sibi habeant vices levissima vitæ munia, sola pietas, in cuius obscuro vita ipsa concessa fuit, temporis limitibus excluderetur. Revera septimum diem humano generi a condito mundo maximis, id est suis auspicijs sanctum voluit

ἡθελοῦσιν ὄντας, ὡς τὸς ὁρίσεν τῇ ὑπαρχούσῃ αὐτοῦ βουλήσιν ἢ ὡς ὅτις πάντα τὰ γινόμενα (74) ἐν εὐδοκίᾳ, ἀκέραια εἶη τῷ θελήματι αὐτοῦ. Οἱ οὖν τοῖς προσεταγμένοις καιροῖς κοινῶντας τὰς προσφορὰς αὐτῶν, εὐκράδευτοι τε καὶ μακάριοι τοῖς γὰρ νεμίμοις τοῦ Δεσπότου ἀπολοῦσθοντες ὡς διαμαρτίνουσιν. Τῷ γὰρ ἀρχιερεὶ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομένα εἰσὶν (75), καὶ τοῖς ἱεραῖσι βίος ὁ τίμος προσητάται, καὶ λευτεροῖς ἴδιαι διακονίαι ἐπιτίθενται ὡς λαϊκοῖς ἀνθρώποις (76) τοῖς λαθεῖς προσεταγμένον δέδεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

Ἐκαστος ὑμῶν, ἀδελφοί, ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι εὐχαριστοῦσθε θεῷ, ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει ὑπαρχῶν, μὴ παρεκβαίνων τὸν ὄρισμὸν τῆς λειτουργίας αὐτοῦ πανέναν, ἐν ἀμύθητι. Οὐ πανταχοῦ, ἀδελφοί, προσφέρονται θυσίαι ἰδὲλεχιστοῦ, ἢ εὐχῶν (78), ἢ περὶ ἁμαρτίας καὶ πλημμελείας, ἀλλ' ἢ (79) ἐν Ἱερουσαλὴμ μόνῃ· καὶ οὐ ἐν παντὶ τόπῳ προσφέρεται, ἀλλ' ἐμπροσθεν τοῦ νεοῦ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, μωμοσκοπηθέν (80) τὸ προσφερόμενον διὰ τοῦ

A sua voluntate definit: ut pure et sancte omnia facta in beneplacito, accepta essent voluntati ejus. Qui ergo assignatis temporibus oblationes suas faciunt, accepti et beati sunt: nam qui sequuntur leges Domini, non aberrant. Summo quippe sacerdoti sua munia tributa sunt; et sacerdotibus locus proprius assignatus est; et levitis sua ministeria incumbunt: homo laicus preceptis laicis constringitur.

CAPUT XII.

Unusquisque vestrum, fratres, in sua statu gratias Deo habeat, in bona conscientia degens, non transgressiens prescriptam numeris sui regulam, in honestate. Non ubique, fratres, offeruntur sacrificia jugia (77), vel volutra, vel pro peccato et delicto, sed Hierosolymis tantum; neque illic in quovis loco fit oblatio, sed ante templum ad altare; prius facta a summo sacerdote et predictis ministris oblati inspectione ac probatione. Qui ergo

VARIORUM NOTÆ.

DOMI. Unde postquam in ejusdem collegatione novam renati orbis epocham instituisse, paribus eam privilegia donavit et tñ: Κυριακῆς sacrosancta facta est religio. Quia etiam quandoquidem Salvator noster pietatem discipulorum suorum Moisis sequacium κατωρθώματα superare voluit, apud quos, ultra Sabbati solemnia, secunda et quinta Sabbati habebantur sacre, ne, ut ait Malmonides, *thesphillah oubirchath Cohanim*, c. 12, n. 1, *trium dierum spatia ad auditione cessaretur* (unde fluxit mos jejunandi diebus τῶν Σαββάτων, cujus mentio Luc. xviii, 12), per erat ut hisdem saltem intervallis, apud Christianam religionem professos, sacra redirent munia, quod ulique factum, nimirum, stationum debent ad quartam et sextam promotis; quod passim ex Tertulliano discimus, et etiam a Clemente Alex. qui eos τερπὰ καὶ παρασκευῆν, sive Ἐπου καὶ Ἀφροδίτης appellat; licet diu sit ex quo Romana Ecclesia ab antiquissima hac praxi desciverit. In minoribus temporis intervallis, consimilibus omnino ratio; eas enim, quæ in Ecclesia Judaica receptæ fuerant, vices non a Domine nostrò tantum, sed insuper ab apostolis agnitas videmus, proinde, Act. iii, 1, τὴν ὄραν τῆς προσευχῆς, solemnioris officii causa. D. Petrum et Joannem, in templum perduxisse verbis disertis dictam est. In Synagoga, licet lege nulla de precibus cavetur, singulis diebus tres recurrebant eorum vices: מַלְמוֹסְקוֹפְתֵין מַלְמוֹסְקוֹפְתֵין מַלְמוֹסְקוֹפְתֵין Malmonides *lad. De prec. et benedict. sacerdot.*, c. 1, 8, quas etiam Christianæ Ecclesie moribus receptas, Tertullianus in *Lib. de jejunio*, Cyprianus *De oratione*, nec non Hieronymus ad Lætan et Demetriad. nescire nos vetant. Addi his non injuria poterit, tam egregium horarum sacrarum usum fuisse, ad promovendas pietatis rationes, ut Julianus Apostata, postquam pro comperto habuisset, fidem Christianam vi et injuriis non posse superari, atque imitatione demolendam statuisset, gentilibus suo intronitendas curavit ὡρον τε βητῶν καὶ ἡμερῶν τεταγμένας εὐχὰς, teste Soromeno, lib. ix, c. 15, quod etiam Apollonius Tyaneum fecisse discimus a Philostrato, Vitæ ejus lib. iv, c. 8. Apud Turcas eundem invaluisse morem nemo est qui mensial. FELL.

vari *siot*. Non adeo laudat apostolicus noster ordinem, ac diversa officia pontificis, sacerdotum, levitarum atque laicorum, si, quemadmodum heterodoxis placet, religio Christiana pontificatum sustulisset, nullumque voluisset esse munus peculiare pontificis, quod non etiam competeret sacerdotibus, ipsis quoque pontificibus. Laudat, quia docente Hieronymo [i in *Jovin.* 15, et *epist.* 85], in utroque Testamento aliam ordinem pontifex tenet, alium sacerdotes, alium levites, atque traditionibus apostolicis de veteri lege descendentes, successerunt episcopi, presbyteri et diaconi Aaroni, et illis ejus, et levitis. Cor.

(78) *Ααλὸς ἀνθρώπων*. Nulla tam addicta, tam misera servitus est, quam δουλεύοντος τῇ ὑποθέσει. Alias viri doctissimi Salmasius et Salderns, ut alios minorum gentium criticos præteream, Calvinus aut Erasti placitis addictos, nunquam tam graviter, in arte quam profitebantur, lapsi essent, ut dicere sustinerent *olim presbyteros fuisse laicos, et laici vocem, quatenus clero contradistinguitur, serius in Ecclesia obtinuisse*. Ignatii loca non affero, siquidem novatores, quando ejus auctoritate premuntur, breviter se expediunt dicendo *ψαυδερῆ γραφῶν* eum, aut interpolatum. FELL.

(77) *Supple secundum veterem legem*. Quam immerito autem epistolam istam ante templi Hierosolymitani excidium scriptam esse hinc nonnulli colligant, in prævio monito patet. GALL.

(78) *Εὐχῶν*. Forte εὐχαριστηρίων, inquit Junius. Sed præterquam quod sacrificia de quibus hic sermo, non dicuntur LXX Senioribus εὐχαριστήρια θυσίαι, sed *εὐχῆραι*, nihil mutato opus est: cum et εὐχῆ, sacrificia salutaria sint, ista nempe quæ ex voto offeruntur, Levit. xi, 6. MULL. Haud aliter Wott. GALL.

(79) 'Α.Α.Α' ἢ. Sic ms. apud Wott. Editis deest ἢ. lo.

(80) *Μωμοσκοπηθέν*. Vox Hellenistica et gentilibus usurpata. Erat autem *μωμοσκοπῶν* officium, ut viri eruditi observant, diligenter inspicere ne qua labe victimis sacrificandis subesset: quod in primis apud Judæos obtinebat, ipso Deo præcipiente Levit. xxii, 24, 25. Auctor *Constit. apost.* lib. ii, cap. 3: *Μωμοσκοπιθεὶς τὸν μὴ ἔλαστα εἰς ἱεροσύνην προχειρίζεσθαι: Diligenter inspicite in eis ulla macula in eo, qui ad sacerdotium est assignandus; digitam intendens ad Levit. xxi, 17-24. lo.* — *Μωμοσκοπηθέν*. Quid sit *μωμοσκοπιθεὶς*, quive

(74) *Τὰ γινόμενα*. Ita ms. apud Wott. Editi ad unum omnes, τὰ ομιτουν. GALL.

(75) *Τῷ γὰρ ἀρχιερεὶ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέ-*

— *Μωμοσκοπιθεὶς*. Quid sit *μωμοσκοπιθεὶς*, quive

præter id quod voluntati ejus consentaneum est, aliquid faciunt, morte multantur⁸⁰. Videtis, fratres : quo majori cognitione digni habiti sumus, eo graviori periculo sumus obnoxii.

CAPUT XLII.

Apostoli nobis evangelizarunt a Domino Jesu Christo, Jesus Christus a Deo. Missus igitur est Christus a Deo, et apostoli a Christo : et factum est utrumque ordinatim ex voluntate Dei. Itaque acceptis mandatis, et certo persuasi per resurrectionem Domini nostri Jesu Christi, et in fide confirmati per verbum Dei⁸¹ cum Spiritus sancti plenitudine ac securitate, egressi sunt, annuntiantes adventurum esse regnum Dei. Predicantes igitur per regiones ac urbes, primitias earum, spiritu cum probassent, in episcopos et diaconos eorum qui credituri erant, constituerunt. Neque hoc

⁸⁰ Vide Clem. Alex., *Strom.* 1. ⁸¹ I Thess. 1, 5.

VARIORUM NOTÆ.

fuerint *μωμοσκόποι*, abunde ex scriptoribus ethnicis, Judæis, Christianis, docuerunt viri eruditi. Atque eos victimarum probatores *μωμοσφραγιστάς* vocatos invenies in lib. iv Porphyrii *De abstinentiâ ab animalis*. *COT.* — *Μωμοσκοπηθέν*. Sacerdotes non tantum Judæorum, sed gentium etiam, hostias probare solebant, et victimarum præcordia diligenter inspicere et examinare, antequam litant, quod of *ἔξωθεν δοκιμάζειν*, et *ἔξεδάξιν τὰ ἱερέα* vocant, scriptores autem sacri *μωμοσκοπεῖν*. Unde Philo Judæus *Περὶ γερουσίας*. Ἄτοπον γὰρ ἱερέων μὲν πρόνοιαν ἔχειν ὡς ὀλοκληροὶ τὰ σώματα καὶ παντελεῖς ἔσονται, τῶν τε κατὰ θυομένων ζώων, ὡς οὐδὲν οὐδεμιὰ τὸ παράπαν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ βραχυτάτῃ χρῆσται λέσθῃ, καὶ τίνας δεῖ καὶ ὄσους ἐπ' αὐτὸ τοῦτο χειροτονεῖν τὸ ἔργον οὐ; ἔνιοι μωμοσκόπους ὀνομάζουσιν, ἵνα ἄμωμα καὶ ἀσυνή προσάγῃται τῷ βωμῷ τὰ ἱερέα, etc., ubi nominis rationem observare licet, et quod infrequenter ante ipsum, et a quibusdam tantum usurparetur. Ut est, libro *De sacrificiis*, et initio tractatus *De sacrificantibus*, ostendit summam curam adhibitam fuisse in deligendis his *μωμοσκόποις* ἀριστινῶν, qui accurato examine sacrificia singula, et partes singulas scrutarentur ἀπὸ ποδῶν ἀκρων, ὅσα τε ἔμφανῆ καὶ ὅσα ἐπὶ γαστρὶ, καὶ μηροῖς ἢν κέχρυπται, ne quid vitii, corruptelæ, aut labis lateret. Sic Clemens Alex. lib. iv *Strom.* : Ἦσαν δὲ κἀν ταῖς τῶν θυσιῶν προσαγωγαῖς παρὰ τῷ νόμῳ, οἱ τῶν ἱερέων μωμοσκόποι. Et Chrys. hom. 20 in Epist. ad Romanos, de prævia examinatione nostra corporis et animi, antequam ad sacram synaxin accedere præsumamus, sic scribit : Διὸ χρὴ πανταχόθεν μωμοσκοπεῖσθαι τὸ σῶμα τὸ ἡμέτερον. Et γὰρ οἱ τὰς παλαιὰς ἀναφέροντες θυσίας ἐκελευοντο πάντα περισκοπεῖν, καὶ οὕτε ὠτέμνητον, οὕτε κολοδόκερον, οὕτε ψωραγχιῶντα, οὕτε λειχῆνα ἔχοντα ἐπετρέποντο ἀναφέρειν πολλῶ μᾶλλον ἡμᾶς τοὺς οὐ πρόβητα ἄλογα, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἀναφέροντας, πλεονα ἀκρίθειαν ἐπιδείκνυσθαι χρῆ, καὶ πάντοθεν εἶναι καθαροὺς, etc. Et homil. 17 in Epist. ad Hebræos : Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱερεὺς ἐπιφανεῖ τότε τοὺς ἁγίους καλῶν καὶ διὰ τῆς φωνῆς ταύτης μωμοσκοπῶν ἄπαντας, ὥστε μὴ προσελθεῖν τινα ἀπαράσκευον, etc. Dominus Dunæus in notationibus suis, pro *μωμοσκόπων* hoc loco *μυμνήσκων* reponendum putat, ego vero *μωμοσκοπῶν* retinere malui, cum Chrysostomus, solemnem illam vocem in participatione

ἀρχιερέως καὶ τῶν προειρημένων λειτουργῶν. Οἱ οὖν παρὰ τὸ καθῆκον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ποιούντες τι, θάνατον τὸ πρόστιμον (81) ἔχουσιν. Ὁρᾶτε (82), ἀδελφοί, ὅση πλειονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτω μᾶλλον ὑποκείμεθα κινδύνῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐξεπέμφθη ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· ἐγένοντο οὖν ἀμφοτέρω εὐτάκτως ἐκ θελήματος Θεοῦ. Παραγγελίας οὖν λαβόντες, καὶ πληροφροηθέντες διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ (83) τοῦ Θεοῦ, μετὰ πληροφορίας Πνεύματος ἁγίου, ἐξῆλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μέλλειν ἔρχεσθαι. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες, καθέστησαν (84) τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους

τῶν φρικτῶν μυστηρίων in primitiva Ecclesia usurpari solitam, respiciat. Ὅσοι ἐν μεταβολῇ, ἀπέλθετε, πάντες, εἰ, Ἀπέλθετε οἱ μὴ δυνάμενοι διεθῆναι. Vide ejusdem homil. 3 in Epistolam ad Ephesios, et diligenter perpende. *Jux.* — Hæc ex Clemente Alexandr. p. 521, B, male immutata, effictaque. Nam et male hic hærent, vix quidem Græca, et falsissimum dicunt; scilicet, fuisse summi et cæterorum sacerdotum, ac levitarum esse *μωμοσκόπους*. *BERNARDUS.* — *Tanta cautela*, inquit Philo Judæus initio lib. *De victimis*, utuntur in hoc negotio, ut probatissimi sacerdotum peritissimique ab extremis pedibus eorum tum conspicua tum quæ sub ventre feminibusque latent diligenter perscrutentur, ne vel levis macula fugiat. Idem Philo lib. *De agricultura* observat et apud Gentiles fuisse delectos qui hoc munere fungerentur, hosque a nonnullis *μωμοσκόπους* nuncupatos. *CONST.*

(81) *Πρόστιμον*. Hesychius : πρόστιμον, ζῆμα. *COLOM.*

(82) *Ὁρᾶτε*, etc. Hinc usque ad cap. 48, omnia omisit Clemens Alexandrinus, nec agnovit. *BEAN.*

(83) *Ἐν τῷ λόγῳ*. Omnibus codd. impp. deest ἐν, quod apud Wott. exhibet ms. *GALL.*

(84) *Καθέστησαν τὰς ἀπαρχὰς*. Primogeniti olim, natalium jure, sibi sacerdotium vindicabant. Primitivæ autem Ecclesiæ usus id maxime posebat, et plurimi intererant, ut conversus quilibet non confirmaret modo, sed et faceret fratres. Huic mori digitum intentat Epiphanius hæres. 75, et ex Actorum libro et D. Pauli Epistolis constat Ecclesias tunc temporis fuisse, quæ civitatis totius nomine censerentur, κατ' οἶκον constitutas. Episcopos vero Spiritus sancti monitis huic curæ æmotos fuisse discimus ex Act. 1, 24; xxiii, 2; I Tim. iv, 14, quod et Eusebius, ex Clem. Alexandrino, de B. Joanne refert, dum illum narrat episcopos in Ecclesiis Asiæ ordinasse τοὺς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σηματονομήτους; cujus rei vestigia etiamnum comparent, siquidem nunc ad sacerdotium nemo admittitur, nisi qui prius professus fuerit se Spiritus sancti instinctu vocatum ad munus istud suscipiendum, et ita, post preces solemniter pro ejusdem largitione facias, denum hæc formula ordinatur : *Accipito Spiritum sanctum*. *FEL.*

καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν (85). Καὶ αὐτοῦτο οὐ καινῶς ἐκ γὰρ δὴ πολλῶν χρόνων ἐγγράπητο περὶ ἐπισκόπων καὶ διακόνων. Οὕτως γὰρ ποῦ λέγει ἡ Γραφή *Καταστήσω* (86) τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς διακόνους (87) αὐτῶν ἐν πίστει.

⁸⁵ Isa. lx, 17.

A nove : a multis enim temporibus de episcopis et diaconis scriptum fuerat. Sic enim alicubi dicit Scriptura : *Constituum episcopos eorum in iustitia et diaconos eorum in fide*⁸⁶.

VARIORUM NOTÆ.

(85) *Εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν*. Hic insurgunt adversus Ecclesiam novi Aeriani, clamantes agnosci duntaxat a Clemente duos in clero ordines, episcoporum eorumdemque presbyterorum, et diaconorum. Ad quos breviter, uti notarum scriptorem decet, ita respondeo. Non sunt expressiora verba Epistolæ nostræ testimoniis Novi Testamenti; de episcopis et diaconis solummodo, Philipp. 1, 1, et I Tim. 111. De episcopis et presbyteris, Act. xx, 17, 28, Tit. 1, 5, 7 et I Petr. v, 1, 2; de presbyteris ac presbyterio, Act. xiv, 23; xv, 2, 4, 6, 22, 23, 41; xvi, 4; xxi, 18; I Timoth. iv, 14; v, 17, 19; Jac. v, 14; II et III Joan. 1. Verum hos textus nequaquam officere orthodoxæ, fuse solideque demonstratur a catholicis doctoribus; quod neminem latet. Certe nomina apostoli, episcopi, presbyteri, in Scripturis ponuntur ὁμωνύμως. Apostolus Christus; apostoli, modo tantum duodecim, modo etiam Barnabas, Paulus, Andronicus, Junias, Epaphroditus, alique plures I Corinth. xv, 7. Jam vero episcopus dicitur Christus, I Petri 11, 25. Episcopatus tribuitur apostolis, Act. 1, 20. Episcoporum nomen veris episcopis, hoc est, antistitibus primi ordinis datur I Tim. 111, 2, et Tit. 1, 7, juxta communem SS. Patrum doctrinam. Et episcopi Philipp. 1, 1, sunt secundi gradus, δευτέρου θρόνου, sacerdotes, Chrysostomus, Œcumenio, Theophylacto, Theodorito, necnon Auctori Commentariorum inter Hieronymi Opera cursorum : item Act. xx, 28; pseudo-Hieronymo illi ad I Tim. 111, 8; Theodorito in interpretatione versus primi Epistolæ ad Philippenses, et Maximo ad initium *Cælestis hierarchiæ*, ac libri *De divinis nominibus* : præterea I Tim. 111, 2, et Tit. 1, 7; Theodorito eidem. Denique *πρεσβύτερον* se appellat apostolus Petrus, itidemque apostolus Joannes; et I Tim. iv, 14. Presbyterium de primo sacerdotii gradu exponunt antiqui interpretes; in aliis vero locis presbyteros seu seniores, interdum volunt esse summos primosque sacerdotes, interdum sacerdotes inferiores ac secundos : observantque sæpenumero, indiscriminatim solere appellari episcopos et presbyteros. Quinetiam ex mente Chrysostomi ad Philipp. 1, 1, in .io Christianismi sub *diaconorum* nomine episcopos etiam ac presbyteros designabant. Unde apostolicas paginas scriptaque Ecclesiæ magistrorum evolvens, passim offendes hæc et similia de ordine ecclesiastico dicta, *διάκονοι*, *διάκονοι Θεοῦ* vel *Χριστοῦ*, vel *Ἐκκλησίας*, vel *Ἐθαγγελίου*, vel *καινῆς διαθήκης* vel *δικαιοσύνης*, *leitourgoi*, ὑπέρταται, *ministri*, *ministri Ecclesiæ*, etc., *διακονία*, κλήρος τῆς *διακονίας*, *ministerium ecclesiasticum*, etc. Unde etiam cum B. Hieronymus sub principium Commentariorum ad Epistolam ad Philemonem, propter illa verba Coloss. iv, 17 : *Εἰπάτε Ἀρχιππῶ· βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ*, suspicetur Archippum fuisse episcopum; quæ etiam est pseudo-Ambrosii inductio; ex iisdem verbis qui sub persona Hieronymi latet ὑπομνηματιστής, Archippum diaconum facit; atque ad Rom. xii, 7 : *Ministerium in ministrando* : subnotat, *Ministerium sacerdotulæ, vel diaconatus officii*. Demum in Epistolæ conciliabuli Sardicensis, episcopi Ariani queruntur omnes se *diaconos et sacerdotes Dei* despici. Ac forsitan Clementi sermo duntaxat de episcopis et

diaconis generaliter sumptis, quatenus sunt sacerdotes et pastores, qui Christianam plebem inspiciunt ac regunt, qui laicis hominibus res sacras administrant. Infra enim *ἱερατεύειν* et *leitourgeîn*, *ἐπισκοπεῖν* et *leitourgeîn* pro eodem habet; altimque tota in Epistola silentium de episcopis et diaconis, cum plurima fiat mentio presbyterorum. Adde quod suspicari non nemo possit, in testimonio quod subjungitur, Isaïæ lx, 17 : *Καταστήσω* (ita quoque Joannes Chrysostomus libro *Quod Christus sit Deus*, cap. 7, tom. V) τοὺς ἀρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ, ideo nostrum mutasse ἀρχοντας in διακόνους, quia Christus Dominus Math. xx, 25, apostolis hunc in modum est locutus : *Οἴδατε ὅτι οἱ ἀρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι καταξουσιάζουσιν αὐτῶν· οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος· καὶ ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δούλος*. Improbabiliter quippe conjectant duo viri docti [Hammond., *De episcop.* dissert. 4. c. 7; dissert. 5, cap. 7; Morinus *Exercit. Bibl.*, lib. 1, Exercit. 9, cap. 4] : unus, Clementinam lectionem fuisse codicis quo utebantur apostoli, atque hodiernæ esse præferendam; alter, decerptum hic aliquem ex non exstantibus libris, sive sacrum sive apocryphum. Mallet dicere, confusa fuisse duo Isaïæ testimonia; citatum cap. lx, vers. 17, et istud cap. lxvi, vers. 21 : *Ἄν' αὐτῶν λήψομαι ἱερεῖς καὶ Λευίτας*. Primus sane locus ad sensum Clementis citatur ab Irenæo lib. iv, cap. 44 : *Tales, inquit, presbyteros nutrit Ecclesia; de quibus et Propheta ait : « Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in iustitia. »* Col. — Locus iste aliter concipitur in editionibus hodiernis, ut apud Irenæum lib. iv, c. 44. Vix itaque dubitem, quid B. Clemens locum illum, ut alios aliquot, paulo immutarit, ut ad propositum suum aptaret, nec Hebræus textus secus sentire nos cogit, ut pluribus contendit vir notissimæ eruditionis Henr. Hammondus. Col.

(86) *Καταστήσω*, x. τ. λ. Suspiciatur Mill. locum istum Clementis respexisse Irenæum, dum scriberet lib. iv, cap. 44 : *Τοιούτους πρεσβυτέρους ἀνατρέφει ἡ Ἐκκλησία, περὶ ὧν καὶ ὁ προφήτης φησὶν· Δώσω τοὺς ἀρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ*. GALL. — *Καταστή-*

D *σω*, etc. In Hebr. *הקצן תשגן עולם תתקן יחבשי* quod LXX Intt. vertunt : *Δώσω τοὺς ἀρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ*. Observari potest *תתקן*, quod alibi sæpe *ἐπισκοπεῖ* redditur (sed procuracionem et officium omne significat), hic efferrī per *διακόνους*, et *עולם* quod per *εἰρήνην* explicari solet, sed bona quæcumque denotat, hic *πίστιν*, nec id quidem incommode, verti; insuper transponi episcoporum, diaconorumque mentionem, ut ordo utriusque muneris rectius constaret : hæc autem satis opportuna a S. Clemente referrī ad Ecclesiæ Christianæ præfectos, non facile diffitebitur quisquis locum Isaïæ inspexerit, atque totum hoc caput ad Messias tempora pertinere, Judæis ipsis calculum apponentibus, neminerit. FELL.

(87) *Καὶ τοὺς διακόνους*, etc. Qui ausus est tot ineptias Clementis nomine vendere, etiam sacris litteris hanc clausulam adjecit, ut assumentum hoc præcedentibus responderet. BEAN.

CAPUT XLIII.

Et quid mirum, si quibus in Christo commixtum est a Deo hoc munus, predictos consulerint? quandoquidem et beatus Moyses, fideiis famulus in tota domo⁸⁸, omnia que ipsi mandata erant, in sacris libris adnotavit; quem et secuti sunt reliqui prophete, his que ab ipso sancita erant testimonium pariter perhibentes. Ille namque⁸⁹ cum stipulatio pro sacerdotio incidisset, ac tribus inter se dissentirent, quantum illarum glorioso eo nomine ornata esset; iussit ut duodecim principes tribuum afferrent sibi virgas quibus uniuscuiusque tribus nomen esset superscriptum: hasque acceptas ligavit, et assulis eorum principum obdignavit; atque illas deposuit in tabernaculo testimonii super mensam Dei: et clauso tabernaculo, claves iuxta et virgas signavit: ac dixit illis (91): Viri fratres, cujus tribus virga germinaverit, hanc elegit Deus ut sacerdotibus fungatur eique ministret. Hanc autem lacte, convocavit universam Israel, sexcenta millia virorum: et sigilla principibus tribuum ostendit, aperuitque tabernaculum testimonii, ac prestulit virgas: et inventa est virga Aaron non tantum germinasse, sed et fructum habere. Quid vobis videtur, dilecti? Annon id futurum preceperat Moyses? Maxime noverat: verum ne seditio inter Israelitas oriretur, ita se gerat ut glorificaretur nomen veri et solius Dei, cui gloria in secula seculorum. Amen.

CAPUT XLIV.

Et apostoli nostri cognoverunt per Dominum

⁸⁸ Num. xii, 7. Heb. iii, 2, 5. ⁸⁹ Num. xvii, 1, etc.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Και εἰ θαυμασίων, εἰ εἰ ἐν Χριστῷ πιστευθέντες (88) παρὰ Θεοῦ ἔργον τοιοῦτο, κατέστησαν τοῖς προσηγμένους; οἱ οὖν καὶ ὁ μακάριος πιστὸς διεκρίσαν ἐν ἄλλο ὄσπρ Μωϋσῆς, τὰ διατεταγμένα αὐτῷ πάντα ἐσημαίωσαν ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις, ἧ καὶ ἐκπαυλοῦθησαν οἱ λοιποὶ προφῆται, συνεπιμαρτυροῦντες τὰς δα' αὐτοῦ νομοθετημένους. Ἐκείνος γάρ, ὁ Ἰησοῦ ἐμπροσθέντος περὶ τῆς ἱερωσύνης, καὶ στασιαζουσῶν τῶν φυλῶν, ὅποια αὐτῶν εἴη τῷ ἐνδοξῷ ἔσθματι κειροσημένῃ, ἐκλεταυεν τοῖς δώδεκα φυλάρχους προσαναγγεῖν αὐτῷ βάρδους, ἐκτετραγμμένους ἐκάστης φυλῆς κατ' ὄνομα (90); καὶ λαβὼν αὐτὰς, ἔβησεν, καὶ ἐσφράγισεν τὰς δακτυλίας; (91) τῶν φυλάρχων, καὶ ἀπέθετο αὐτὰς εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου ἐπὶ τὴν τράπεζαν τοῦ Θεοῦ· καὶ κλείσας τὴν σκηνὴν, ἐσφράγισεν τὰς κλείδας, ὡσαύτως καὶ τὰς βάρδους· καὶ εἶπεν αὐταῖς: Ἄνδρες ἀδελφοί, ἦς ἂν φυλῆς ἡ βάρδος βλαστήσῃ, ταύτην ἐκλελεταεὶ ὁ Θεός, εἰς τὸ ἱερατεῦσιν καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ. Ἠρωδίας δὲ γενομένης, συνεκλίεσεν πάντα τὸν Ἰσραὴλ, τὰς ἑξακοστας χιλιάδας τῶν ἀνδρῶν, [καὶ ἐπε]βλήετο τοῖς φυλάρχοις [τὰς σφραγίδας, καὶ ἦνοιξεν τῆ[ν σκηνήν] τοῦ μαρτυρίου, καὶ προσήγγειεν] βάρδους, καὶ ἐβάρθη ἡ [βάρδος] Ἀαρὼν ὁ μόνον βεβλή[στηκυία], ἀλλὰ καὶ καρπὸν ἔχουσα. Τί δοκαίτε, ἀγαπητοί; οὐ π[ροβήν]ω Μωϋσῆς τοῦτο μέλλειν [ἔσεσθαι]; Μάλιστα βδο' ἀλλ' ἔνα μὴ ἀ[στασια]σία γένηται ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ὁσέως ἐπολιθῆεν (92), εἰς τὸ δοξασιθῆναι εἰς ὄνομα τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου [Θεοῦ], ἧ ἡ ὁσέως εἰς τοῖς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Και ὁ ἀπόστολος ἡμῶν (93) ἔγραψεν διὰ τοῦ Κυ-

VARIORUM NOTÆ.

(88) *Πιστευθέντες*. Ita ms. apud Wott. quem sequitur quoque edit. Londin. At Jun. cum reliquis, πιστεύοντες, germana lectione ad marginem rejecta. Gall.

(89) *Ἐκτετραγμμένους* — κατ' ὄνομα. Mallet Dav. ἐκτετραγμμένης. Bois. vero, τὸ ὄνομα. lo.

(90) *Ἐσφράγισεν τοῖς δακτυλίοις*. In rebus gestis narrandis, tempus licere creditum est circumstantiam adhibere, que narrationis illo rectius texendo videntur conducere; licet minime reperiantur in his scriptis, e quibus historia ipsa primitus petebatur. Hoc jare utabatur B. Stephanus Aot. vii, B. Paulus II Tim. iii, 8, et ad Heb. xii, 21, ut et alii passim. Josephus, cum negotium hoc narrat, ait virgas facile cognitias τῶν τότ' ἀνδρῶν κατασημαίωμένων αὐτὰς ὄσπρ ἐπιμύζων. Fall.

(91) Referendo virgarum historiam, ad contenta capite xvii libri Numerorum adjicit nonnullas circumstantias admodum verosimiles, ac ut videtur desumptas ex Hebraeorum traditionibus. Cum vero duodecim virgas ponit, eadem in sententia versatur ac Philo Judæus lib. iii *De vita Mosi*, circa medium, Augustinus sermone 3, *De tempore*, et auctor librorum *De mirabilibus sacre Scripturæ*, lib. i, cap. 81, tom. III Operum ejusdem Nipponensis episcopi; sed dissentit ab editione Vulgata, nisi in ea præpositio *obique* mutetur in copulam atque, legaturque Num. xvii, 6: *Locutusque est Moyses ad filios Israel: et dederunt ei omnes prin-*

cipes virgas per singulas tribus: fueruntque virgæ duodecim, atque virga Aaron. Cæterum istius præpositi expositiōnem habes in postrema parte homiliiæ 9 Origenis ad Numeros: ex qua fecerunt integrum sermonem, ac inter Augustinianos collocarunt, 99 *De tempore*, et 10 *De diversis*. Ac emendandus etiam per dnos manus exaratos codices, Origenis textus: *Est enim virga una: non Est enim virgam unam*; ut respondeat Græco LXX: *Ἐστὶ γὰρ βάρδος μία.* Cor.

(92) *Ἐπολιθῆεν*. Hiatus ms. sic supplevit Dav. cui Vott. adheret. At Cor. leg. ἐνόησεν. Gall.

(93) *Οἱ Ἀπόστολοι ἡμῶν*. Dispicet Dav. hæc ms. lectio; adeoque vel scribendum putat εὐ μόν, vel prorsus delendum ἡμῶν. Apostoli enim, inquit, non ἡμῶν erant, sed Ἰησοῦ Χριστοῦ: neque hæc, si cum audias, loqui solent veteres vel recentiores. Dictum nollem. Sic enim lego Philipp. ii, 25: Ἀναχαλιὸν δὲ ἠγγασάμην Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφόν — ὙΜΩΝ ἀπόστολον — τίμῃμαι πρὸς ὑμᾶς. Precisus adhuc II Pet. iii, 2: Ἐνησθῆναι — τῆς τῶν ἀποστόλων ὙΜΩΝ ἐντολῆς. Cur ergo οἱ ἀπόστολοι ἩΜΩΝ non scripserit S. Pater? His addas velim ex II Cor. viii, 23: Ἀπόστολοι Ἐκκλησιῶν: que sensu forte dixerit S. Clemens, οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν, ad utramque Ecclesiam, Romanam scilicet et Corinthiacam, respiciens. Denique ad rem quod attinet, ita statuit ipsemet Apostolus I Cor. iii, 11: Πάντα γὰρ ὁμῶν ἔσται, εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπόλλος,

ῥου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἕρις ἔσται (94) ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εὐληφότες ταλεῖαν, κατέστησαν τοὺς προειρημένους, καὶ μεταξὺ ἐπινομήν δωδύκασιν (95), ὅπως ἐὼν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἑστέροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. Τοὺς οὖν κατασταθέντας (96) ὑπ' ἐκείνων, ἢ μεταξὺ ὑφ' ἑτέρων ἄλλογίμων ἀνδρῶν, συνευδοκησάσης τῆς Ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ ταπεινοφροσύνης, ἡσύχως καὶ ἀβαναύσως (97), μεμαρτυρημένους τε πολλοὺς χρόνοις

A nostrum Jesum Christum, quod futura esset contentio de nomine episcopatus : ob eam ergo causam, perfectam præcognitionem adepti constituerunt prædictos, et deinceps futuræ successionis regulam tradiderunt : ut cum illi decessissent, ministerium eorum ac munus alii viri probati exciperent. Constitutos itaque ab illis, vel deinceps ab aliis viris eximiiis, consentiente universa Ecclesia ; qui inculpate ovili Christi ministraverunt cum humilitate, quiete, nec illiberaliter ; quique longo tempore ab omnibus testimonium præclarum re-

VARIORUM NOTE.

εἶτε Κηφᾶς — πάντα ὁμῶν ἔστιν ὁμῆς δὲ Χριστοῦ. Ib. — *Οἱ ἀπόστολοὶ ἡμῶν*. Hoc nullus unquam dixit Clemens. BEAN.

(94) *Ὅτι ἕρις ἔσται*. Luculenta præsentio rerum apud nos gestarum, quæque prophetici apostolici xpi et viri spiritum proficitur. Olin schismata et hæreses subinde ortæ, præ fastigii istius desiderio et ambitu, nunc idem ipsum contemptus et odium præstant. FELL.

(95) *Ἐπινομήν*. Vox insolens plurimum negotii viris doctis fæcessit. Hinc al. legebat ἀνομομήν. Al. ἐπιλογήν. Al. ἐπιταγήν. Al. ἐπιμονήν. Nec minor in ejus interpretatione dissensus. Hi enim reddebant ordinem præscriptum. Isti præscriptas officiorum vices. Illi præceptum, formam. Hammond. in dissert. 5, contra Blondellum, *seriem* aut *modum successionis, catalogum, distributionem, ordinationem* : in cujus sententiam ivit Wott. eo in primis innixus, quod vox ἐπινομήν aliquando significet καταλέγειν, id est *catalogo adscribere*. Sic denique Cler. : *Malim vertere subrogationem, hoc est nomina subrogandorum ; quod sensus omnino requirit. Vetus Onomasticon ἐπινομήν vertit supererogo, quod idem significare videtur ac suberogo. Ad cujus interpretationis confirmationem facit quod habet Hesy-chius, qui ἐπινομῶς interpretatur κληρονομῶς, hæredes.* GALL.

Καὶ μεταξὺ ἐπινομήν δωδύκασιν. Correctiones virorum doctissimorum parum necessarias judico ; nec probarim aut ἀνομομήν Junii, aut ἐπιλογήν Boisii, aut ἐπιμονήν Turneri, apud Usserium de Epistolis S. Ignatii cap. 18. Nam textu non mutato, bonus sensus Clementis verborum afferri potest. Cum doctrina verò epistolæ nostræ concordat doctrina Cyprionicarum Epistolarum 41, 52 et 53. Cor. — *Ἐπινομήν δωδύκασιν*. Boisius ἐπιλογήν legit, ego malim ἀνομομήν, i. e. ἀνομοειδήν, cum Hesychio, et cum Suida ἀπόμοιραν. Descriptæ autem ministeriorum et officiorum vices hæc voce exprimitur, quæ apud Dionysium Areopagitam λέξεις et ἀνομομοίσεις, Budæo teste, vocantur : atque hoc sensu vox *ensus*, apud Tertullianum forte accipienda est, *De præscriptis adversus hæreticos*, cap. 32 : *Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deserunt, sicut Smyræorum Ecclesiæ habens Polycarpum ad Johanne collocatum refert ; sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit ; proinde utique et cæteras exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant, etc.* Ubi census suos deferre, est ordinem episcoporum suorum ad originem recensere, ut ipse lib. 4 *Adversus Marcionem*, cap. 5, loquitur (ubi etiam vox hæc, *census*, legitur, præ libro primo contra eundem et cap. 21 bis) : *Ordo tamen episcoporum ad originem recensens, in Joannem stabili auctorem ; sic et cæterarum generositas recognoscitur, alibi, libros censuales vocat ; verum de re dubia satis.* JON. — *Ἐπινομήν δωδύκασιν*. Hæc μονήρης λέξις negotium fecit viris undequaque doctissimis. Eruditiss. Junius, *præscriptas officiorum vices* ; clariss. Salmasius,

præceptum ; reverentiss. Usserius, ordinem præscriptum ; illustriss. Marca, formam, optimus Hammondus, seriem aut modum successionis, catalogum, distributionem, aut ordinationem esse censent, et satis constabit contextus ratio, quocumque ex istis modis interpretemur. Sed quandoquidem certissimum est vocem νομήν eodem omnino esse in significato cum verbo νόμος, atque etiam ἐπινομήν ; et apud Herodianum ita passim conjungi, quemadmodum hic apud Clementem nostrum, cum verbo δωδύκασιν, simplicissimam judico Hammondii versionem, atque eidem accedendum. FELL.

(96) *Κατασταθέντας, etc.* Locus, si quis alius, apprimè utilis ad intelligendum quæ fuerint partes cleri et plebis, in episcoporum ordinatione. Κατάστασις ad apostolos et episcopos, συνευδόκησις ad plebem spectabat. Rem optime illustrat B. Cyprianus ep. 68 : *Diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum, quæ apud nos quoque et fere per universas provincias tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, episcopi ejusdem provinciæ proximi quique conveniant, et episcopi deligatur plebe præsentem, quæ singulorum vitam plenissime novit, et uniuscujusque actum, de ejus conversatione perspexit ; quod et apud vos factum videmus, in Sabini collega nostri ordinatione, ut de universæ fraternitatis suffragio, et de episcoporum, qui in præsentia convenerunt, quique de eo ad vos litteras fecerant, judicio episcopatus ei deferretur et manus ei in locum Basilidis imponeretur.* Ita in substituendo successore in locum Judæ proditoris, cum apostoli duos constituissent ; fideles ex eorum mandato inquirunt, et ἐπισκοπήν quadam episcopum designant, ἐπισκέπτοντες ἄνδρας μεμαρτυρημένους. Cujus rei, cum obiter mentionem fecisset, hanc causam assignat D. Cyprianus, modo laudatus : *Hoc tam diligenter et caute convocata tota plebe geretur, ne quis ad altaris ministerium, vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet.* Ita et Timotheus a B. Paulo ordinabatur, siquidem ἐπαρτυρατο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν, Act. xvi. Verba Origenis hæc ipsa in re legisse minime poterit, ex hom. 6 in *Levit.*, ubi ait *requiri, in ordinando sacerdote præsentiam populi, ut sciant omnes et certi sint, quia qui præstantur est ex omni populo, qui doctior, qui sanctior, qui in omni virtute eminentior, ille eligitur ad sacerdotium, et hoc, adstante populo, ne qua postmodum retractatio cuperiam, ne quis scrupulus resideret.* Iste autem est plebis assensus, quem Theodoritus in causa Petri successoris Athanasii lib. iv, c. 18, describit, quod in illo ὁ λαὸς ἅπας ταῖς σύμφωναις ἐδήλου τὴν ἡδονήν. FELLUS, qui cum *hæc confert ritus Ecclesiæ Anglicanæ in electione presbyterorum et episcoporum ; quæ cum nihil ad Clementem facerent, omnisim.* COR.

(97) *Ἀβαναύσως*. Vox Græca βαναύσος de iis artibus dicitur, quæ camini seu ignis subsideio opera faciunt, atque inde ad quaslibet mecha-

portarunt; hos putamus officio injuste deici. Neque enim leve erit nostrum peccatum, si eos qui citra querelam et sancte offerunt dona, ab episcopatu removerimus. Beati presbyteri, viam prius emensi, qui fructuosam perfectamque consecuti sunt dissolutionem; non enim verentur, ne quis eos transferat de loco ipsi constituto. Videmus enim, quod vos, nonnullos honeste viventes, ex administratione quam inculcate ac honorifice exsequebantur, dimovistis.

CAPUT XLV.

Contentiosi estis, fratres, et in rebus quæ ad salutem non pertinent æmulatores. Diligenter inapicite Scripturas, Spiritus sancti vera oracula. At-

Α ὑπὸ πάντων, τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβαλέσθαι τῆς λειτουργίας. Ἀμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσενηχόντας τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν (98). Μακάριοι οἱ προσδοιπορήσαντες πρεσβύτεροι, οἵτινες ἔγχαρπον καὶ τελείαν ἔσχον τὴν ἀνάσσειν· οὐ γὰρ εὐλαβοῦνται μὴ τις αὐτοὺς μεταστροφή ἀπὸ τοῦ ἰδρυμένου αὐτοῖς τόπου. Ὅρωμεν γὰρ ὅτι ἐνίους ὑμεῖς μετηγάγετε καλῶς πολιτευομένους,] ἐκ τῆς ἀμέμπτως αὐτοῖς τετιμημένης λειτουργίας (99).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Φιλόνεικ[οί] ἔστε, ἀδελφοί, καὶ ζηλωταὶ περὶ [μῆ] ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν. Ἐν[κύπτει]τε (100) εἰς τὰς Γραφάς, τὰς ἀληθεῖς [βήσεις] Πνεύματος τοῦ ἁγίου.

VARIORUM NOTÆ.

nicas artes translata est. Unde Hieronymus lib. 1 B *contra Pelagium*, artes omnes memorans, nominatimque grammaticam, rhetoricam, philosophiam aliasque liberales recensens, præmittit: *Ut taceam de his quas Græci θανάσιους vocant, nos ad opera manuum pertinere possumus dicere*. Veteribus autem hujusmodi artifices ab honoribus secludere solemne erat. At ministerium hic commendatur, quod non est hujusmodi illiberale. Qui vero singula hujus loci adjuncta de presbyteris qui a Corinthiis ejecti sunt, expenderit, facile assentiet, nullum inde permitti locum sententiæ, quæ hanc epistolam proxime post Petri et Pauli obitum anno 68, aut etiam 65, exeunte scriptam esse vult. Dum autem paulo inferius præmittit Clemens, si eos ab episcopatu removerimus, ac deinde proxime subjicit, *Beati presbyteri*, etc., sibi non secus atque Irenæo presbyteri atque episcopi nomina synonyma esse, eaque ad eandem rem enuntiandam promiscue hoc loco usurpare se indicat. COCST.

(98) Ἀμαρτία γὰρ, γ. τ. λ. Jun. hunc locum ita reddebat: *Non enim leviter peccabimus, si eos repudiaverimus, qui sancte et sine reprehensione episcopatus munera offerunt*: minus recte conjungens τῆς ἐπισκοπῆς cum δῶρα, quod cum προσενηχόντας erat construendum. Hunc errorem primum sustulit Hammondus in dissert. modo laudata. GALL.

— Ἀμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσενηχόντας τὰ δῶρα, τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν. Sacerdotes dona seu munera Deo offerunt, preces fidelium, sacrificia incruenta, sanctam eucharistiam. Tertullianus *in contra Marcionem* 9, agens de loco Matth. viii, 4: *Vade, ostende te sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moyses*, ait: *Argumenta enim figurata, utpote prophetatæ legis, adhuc in suis imaginibus tuebatur, quæ significabant hominem quondam peccatorem verbo mox Dei emaculatum, offerre debere munus Deo apud templum, orationem, scilicet, et actionem gratiarum apud Ecclesiam*, per Christum Jesum catholicum Patris sacerdotem. Sic apud Maximium ad caput 3 *Cælestis hierarchiæ*, sacerdotum est τὸ δῶρον προσκομίζειν. Vide hic in *Constitutionibus apostolicis* II, 59; VIII, 5, 12, 13, et in Ignatio ad Smyrναῶς cap. 7. Origenes hom. 13, in *Æzodum*: *Cum accipitis Corpus Domini, cum omni cautela et veneratione servatis, ne ex eo parum quid decidat, ne consecrati muneris aliquid dilabatur*. Dionysius *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 3, τὰς δωρεὰς τῶν θεουργῶν. Gregorius Nyssenus sub finem orationis 11 *contra Eunomium*, τὴν μυστικὴν δωροφορίαν. Gregorius Naz. Carm. Iamb. 15:

Θεῶ δὲ δῶρον, θυσίαι καθάρσιαι,
Δῶρων δοχεῖσ' ἄγνων, ἢ θεηδόχου
Τελεπέα.

Munera sanc.a, verba sunt Stephani II, pape, ad Pippinum regem, *id est Corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasis, quæ folles com- cant, miserunt, et cibo carniū copioso saturati comedebant eadem munera*. In epistola de morte Hieronymi, ante finem: *O signum dilectionis inopinabilis, ut idem sit dator quod datum*, (ita lege cum editione antiqua Lugdunensi), *et donator idem sit quod ipsum donum*. Ab Æthiopicis quoque eucharistia dicitur appellari ἄρτος, quod interprete evangelista Marco cap. vii, vers. 14, est δῶρον. Quid plura? cum passim auctores hoc modo usurpent δῶρα, munera, dona; προσφέρειν, προσφορά, sacrificium vel sacrificia offerre, et similia. Est itaque hæc δῶρων et δωρεᾶς acceptio jam a temporibus apostolicis usitata: atque a Judæis ad Christianos transit. Casaubonum fugit ratio, seu potius memoria, quando in exercitatione 16, cap. 51, ista habet:

C *Aliquando Patribus Eucharistia dicitur δῶρον ἐξ- τήριον, donum a discedente donatum. Sic scribit Basilus in Homilia de charitate, Christum reliquisse ἐξ-τήριον δῶρον τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, μέλλοντα συμπληροῦν τὴν ἐν σαρκὶ οἰκονομίαν. Reliquisse, inquam, suis discipulis donum profectitium, cum inibi esset, ut dispensationem in carne sua impleret*. Non enim de Eucharistia loquitur magnus doctor, in epistola 77, unde locum excerptis Symeon Logotheta oratione 3 *De charitate*; sed agit de pace, quam ἐξ-τήριον δῶρον appellat ob Christi oraculum Joan. xiv, 27, quemadmodum et Gregorius Theologus ad finem orationis 14. Cot. — Δῶρα. Nemo veterum ita sine adjecto simpliciter locutus est; ambiguum enim velint primitias, gratiarum actiones, eleemosynam, etc. Sanguis et Corpus Domini sunt dona Dei. BERN. — Τῆς ἐπισκοπῆς. Hanc vocem Junius errore gravi construxerat cum δῶρα, cum hoc debeat construi cum προσενηχόν- τας. FELL.

D (99) *Τετιμημένης λειτουργίας*. Cum sedulam curam iis præstare soliti simus, quæ in honore ac pretio habemus, λειτουργίαν τιμᾶν dicuntur, qui munera sua diligenter obeunt. Cyrillus in *Julianum* lib. vii, c. 243: *Ὅτι ζῶον παντός ἀπεσχήμαθα καὶ τὸν τοῦ Πυθαγόρου τετιμηχάμεν λήρον*. Clementina Homil. 3, c. 59: *Μηδέποτε τὸ τῆς μοναρχίας τιμή- σαντες ἀγαθόν*. Eis intelligit, qui sententiam de unitate Dei fixam ratamque non servant. Similiter apud Platonem φοβεῖσθαι δέξαν idem valet ac ἐπι- σθαῖ δόξη. Vide Theodoritum *Therap.* II, p. 27. Dav. GALL.

(100) Ἐνκύπτειτε. Ita procul dubio ex cod. ms. legendum est: in hoc EN — E; qui usitatior est scribendi mos in hoc msto. Wott. In.

Ἐπίσταθε (1) [ὅτι οὐ]δὲν ἄδικον οὐδὲ παραπειποιη-
 μένον γέγραπται ἐν αὐταῖς· [οὐ γὰρ εὐ]ρήσατε δι-
 καίους ἀποβε[δλημ]ένους ἀπὸ ὁσίων ἀνδρῶν. Ἐδιδύ-
 χθησαν δίκαιοι, ἀλλ' ὑπὸ ἀνό[μω]ν· ἐνεφυλακίσθη-
 σαν (2), ἀλλ' ὑπὸ [ἀν]οσίων· ἐλιθάσθησαν ὑπὸ πα[ρα-]
 νόμων· ἀπεκτάθησαν [ὄπ]θ τῶν μαρῶν, καὶ ἄδικον
 ζῆλον [ἀ]νεύληφσαν (3). Ταῦτα πάσχοντες εὐκλεῶς
 ἤνεγκαν. [Τί γ]ὰρ εἰπωμεν, ἀδελφοί; Δανιὴλ ὑπὸ
 τῶν φοβουμένων τὸν Θεὸν [ἐ]βλήθη εἰς λάκκον λεόν-
 των; ἢ Ἀνανίας (4) καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ, ὑπὸ
 τῶν θρησκουόντων τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐνδοξον θρη-
 σκαίαν τοῦ Ὑψίστου, κατείχθησαν εἰς κάμινον πυρός;
 μηδαμῶς τοῦτο γένοιτο. Τίνες οὖν οἱ ταῦτα δρᾶσαντες;
 οἱ συγγητοὶ καὶ πάσης κακίας πλήρεις, εἰς τοσοῦτο
 ἐξήρισαν θυμοῦ (5), ὥστε τοὺς ἐν ὅσῃ καὶ ἀμώμῃ προ-
 θέσει δουλεύοντας τῷ Θεῷ εἰς αἰκίαν περιβαλεῖν (6).
 μὴ εἰδότες ὅτι ὁ Ὑψίστος ὑπέρμαχος καὶ ὑπερασπι-
 στής ἐστιν τῶν ἐν καθαρᾷ συνειδήσει λατρευόντων τῷ
 [πα]ναρέτῳ (7) ὀνόματι αὐτοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς
 αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. Οἱ δὲ ὑπομένοντες ἐν
 παποιθήσει, δόξαν καὶ τιμὴν ἐκληρονόμησαν· ἐπήρθη-
 σάν τε καὶ ἑπαφροὶ (8) ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μνη-
 μοσύνῃ αὐτῶν, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

A tendite, nihil injustum, neque perversum in illis
 scriptum esse. Non enim invenietis justos ab ho-
 minibus sanctis depulso. Persécutionem passi
 sunt justi, sed ab iniquis : in carcerem sunt con-
 jecti, sed ab impiis, lapidati sunt a nefariis ;
 occisi a scelestis et injusto zelo abreptis. Hæc
 passi, bono animo tulerunt. Quid enim dicemus,
 fratres? Daniel⁵⁵ in specum leonum ab hominibus
 Deum-timentibus conjectus est? An Ahanias, Aza-
 rias et Misael⁵⁶, ab eis qui magnificentum et nobilem
 Altissimi cultum observabant, conclusi sunt in for-
 nacem ignis? Absit prorsus. Quinam igitur hæc
 patrarunt? Homines odio ac execratione digni,
 et omni malitia pleni, eo furoris proruperunt, ut
 viros in sancto et inculpato proposito Deo servientes,
 contumellis ac tormentis affecerint; desoientes, Alt-
 tissimum esse propugnatores et protectorem eorum,
 qui in pura conscientia potentissimo nomini ejus
 inserviunt : cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. M:
 vero in fiducia sustinentes, gloriæ et honoris hæredes
 facti sunt; atque exaltati sunt beatique effecti a
 Deo in memoria ipsorum, in sæcula sæculorum.
 Amen.

⁵⁵ Dan. vi, 26. ⁵⁶ Dan. iii, 21.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Ἐπίσταθε. Sic ms. Sic etiam editi. At Wott.
 Colomesius secutus, leg. ἐπίσταθε, vertitque,
 discite. Cout. autem, aliter ac reliqui editores, hunc
 locum ita distinguit: Ἐγχεύετε εἰς τὰς γρα-
 φὰς, τὰς ἀληθεῖς [ρήσεις] Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐπί-
 σταθε· [οὐ]δὲν ἄδικον, οὐδὲ παραπειποιη-
 μένον γέ-
 γραπται ἐν αὐταῖς : Diligenter inspiciite Scripturas,
 Spiritus sancti vera oracula attendite : nihil in illis
 injustum neque perversum scriptum est. GALL.
 (2) Ἐνεφυλακίσθησαν. Sic Wott. ex ms. quem
 sequitur et edit. Londin. Al. ἐφυλάχθησαν. Id.
 (3) Ἀνεύληφσαν. Ms. ita se habet : ... νεύληφο-
 των. Legit igitur Wott. [ἀ]νεύληφῶτων. Ita et edit.
 Londin. Al. [πα]νεύληφῶτων. Id.
 (4) Ἡ Ἀνανίας. In ms. ante Ἀνανίας litteræ spa-
 tium existat. Wott. articulum ὁ reponit. Sed magis
 placet ἡ cum Dav. Editi utrumque omittunt. Id.
 (5) Ἐξήρισαν. Mira inter viros eruditos de hac
 voce dissensio. Al. ἐξήρθσαν. Al. ἐξήλασαν, vel
 ἐξήσαν. Al. aliter. Birr. nallet ἐξήρθσαν : at ipsi
 scriptulum injicit Hesychius, apud quem legitur :
 Ἐξήρσαν, ἐξώρμησαν. Id. — Εἰς τοσοῦτο ἐξήρισαν
 θυμοῦ. Boisius legendum putat, ἐξήρθσαν vel ἐξή-
 γρωθήσαν, vel ἐξήρθησαν. Quid si ἐξέκασαν, ut
 in initio, εἰς τοσοῦτον ἀπονοίας ἐξέκασαν, licet lit-
 terarum affinitas huic lectioni non adeo faveat, vel
 ἐξήρθησαν, scil. ταυτούς, phrasi Græcis et Latinis
 scriptoribus non inusitata. JUN.
 (6) Εἰς αἰκίαν περιβαλεῖν. Et hic varia fertur
 virorum doctorum sententia. Ms. lectionem retinet
 Wott. vertitque : Ut — tormentis injecerint. Sic quo-
 que Wakeus Anglice. Dav. εἰς αἰκίαν προβαλεῖν. Birr.
 vero suspicatur, seripsisse Clementem, εἰς αἰκίαν
 πυρὶ περιβαλεῖν : Ut in cruciatum (id est execruci-
 andi causa) igne circumdarent; vocemque πυρὶ ob se-
 quens περι.. excidisse; quod sane obvium; præ-
 sertim si oratio ex dictis illis ore fuisset excepta.
 Emendationem confirmat ex eo, quod verbum istud,
 simili in re adhibitum, tertium casum fere adsci-
 scat, licet aliter Clerico visum. Gloss. Cyrill. Περι-
 βάλλω πράγματι ἢ τιμωρίᾳ. Afficio. Quibus si locus

est, sic equidem mire conspirat cum historia narra-
 tio, neque temeritatis arguenda conjectura videtur.
 GALL.
 (7) Παναρέτῳ. Legunt editi cum Jun. ἐναρέτῳ.
 At ms. non agnoscit ε, exhibetque — ναρέτῳ, cum
 spatio duarum saltem litterarum. Restituo igitur
 [πα]ναρέτῳ. Wott. Hanc lectionem sequitur et edit.
 Lond. Id.
 (8) Ἐπαφροὶ. Hic quoque locus variis conjectu-
 ris tentatus. Al. ἐλαφρίζομενοι. Al. ἐλαφροί, vel ἑπαυ-
 ροί, vel ἀνέπαφοί. Ruchato maxime probatur ἑπαυ-
 ροί, quæ lectio non est Cler. ut ipse pufat, sed Co-
 tel., eamque ideo sequitur, quod Græci diphthongum
 au pronuntiarent ac si scripta esset αφ. Birr. autem
 legendum arbitratur ἑπαρχοί, quæ vox occurrit quo-
 que cap. 37, vel certe ἑφοροί, suadentes sacra histo-
 ria Dan. iii, 30. Nullam harum lectionum admittens
 Dav. integrum hunc locum sic legit : Ἐπήρθσαν
 δὲ καὶ ἐπαθέριοι ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ἔστω μνη-
 μόσυνον αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.
 Id. — Ἐπαφροὶ ἐγένοντο. Boisius legit ἐλαφροὶ vel
 ἀνέπαφοι. Ego malim ἐλαφρίζομενοι legere, cum
 Philone Judæo, qui hanc vocem cum ἐπικουφίζε-
 σθαι eandem facit, et sæpius conjungit. Sic περὶ
 φυτουργίας· Τότε δὲ ὑπὸ τῆς σωτηρίου παιδείας ἐπι-
 κουφισομένη καὶ ἐπελαφρίζομένη, οὐδὲν ἴσχυσε
 βλάψαι. Et de mundo : Τῆς γεώδους καὶ βάρους ἐχού-
 σης οὐσίας ἐπελαφρισθείσης, καὶ τῶν ἀνω τόπων ἀνι-
 λαβούσης. Symesius de insomniis voce simpliciter in
 eadem significatione utilis : Τῆς τε ἀρτίστης ἐξέως
 ἐν ψυχᾷ ἐλαφρίζουσος αὐτὸν καὶ ἐναπορεγνυμένης
 κηλῖδα τῆς χειρὸς. Non sum nescius tamen Chry-
 sost. hom. 44 in Genesim, ubi comparationem inter
 tres pueros in caminum ignis conjectos, et Jose-
 phum ejusque continentiam et castitatem instituit,
 voce ἀνεπάφου uti, quam lectionem non improbo.
 Ejus verba ita se habent : Οὗχ οὕτω θαυμαστὸν εἶναι
 μοι δοκεῖ, τὸ τοὺς τρεῖς παῖδας ἐκείνους, ἐν μέτρῃ τῇ
 καμίνῳ τῇ Βαβυλωνίᾳ ἐκείνῃ, τοῦ πυρός ἀνωτέρους
 γενέσθαι, καὶ μηδὲν πλέον τὰ σώματα αὐτῶν παθεῖν.
 ὡς θαυμαστὸν καὶ παράδοξον, τὸν δίκαιον τοῦτον εἰς

CAPUT XLVI.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΣ.

Talibus itaque exemplis et nos adherere oportet, fratres. Scriptum enim est : Sanctis vos adjungite ; quia qui illis adherent, sanctificabuntur. Et rursus in alio loco dicit : Cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverseris⁹⁷. Quare innocentibus et justis jungamus nos : ii quippe sunt electi Dei. Uquid inter vos sunt contentiones, iræ, dissensiones, schismata et bellum? Nonne nobis unus est Deus, et unus Christus, et unus Spiritus gratiæ qui effusus est super nos, et una vocatio in Christo? Cur diducimus et distrabimus membra Christi⁹⁸, et contra proprium corpus seditionem movemus ; eoque vesaniæ devenimus, ut alios aliorum membra esse obliviscamur? Recordamini verborum Jesu Domini nostri. Dixit enim : *Bona homini illi : bonum erat ei, si natus non fuisset*⁹⁹,

⁹⁷ Psal. xvii, 26, 27. ⁹⁸ Rom. xii, 5. ⁹⁹ Math. xxvi, 24.

VARIORUM NOTÆ.

την κείμενον ταύτην, την τῆς Βαβυλωνίας ἡλετωτέρα, ἐμπεπτωκότα, την ἀσελγειαν λέγω τῆς Αἰγυπτίας, ἀνέπαφρον διαμείναι, καὶ καθαρόν τῆς σωφροσύνης τὸ ἔνδυμα διατηρήσαντα, οὕτως ἐξέλθειν. JUN. — Ἐπαφροί. Fortasse hæc vox non prorsus absurde retineri poterit, ut sensus sit, eos qui per patientiam Deum honorarunt, ab ipso exaltatos, niveoque candore nitentes, apud eum in æterna memoria esse. Ἐπαφρον dicitur, apud Galenum, et alios quod, spuma obductum renitet et albescit ; στολάς autem λευκάς esse gloriæ cœlestis habitum abunde novimus, adeoque is festivæ omnis lætitiæ color ; ut a B. Juda qui in pudendis glôriantur, et laudi ducunt, ab ipso describi meruerint, ut sint ἐπαφροζόντες τὰς ἐσφύων ἀσφύνας. FELL.

(9) Κολλῆσθε, x. τ. λ. Hunc locum in Scripturis non inveni, ac fortasse non ad verbum, sed ad sensum productus est, nec ex uno sed ex pluribus textibus. Sapientia Sir. vi, 35 : Τίς σοφός ; αὐτῷ προσκολληθήτω. I Cor. vii, 14 : Sanctificatus est vir infidelis per mulierem fidelem, et sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem. Sic Cotel. a quo tamen Coust. dissentit. Laudat hæc S. Patris verba Clementis Alex. Strom. lib. v, cap. 8, pag 677, sed ordine inverso. GALL. — Monet Cotelerius se nusquam in Scripturis hunc locum invenisse, eumque ex pluribus textibus conflatum conjectat, puta ex his Ecclesiastici xi, 35 : Τίς σοφός ; αὐτῷ προσκολληθήτω, et ex I Cor. vii, 14, ubi vir infidelis per mulierem fidelem, et mulier infidelis per virum fidelem sanctificari dicitur. Facilius hoc darem, si tantum legere esset : Scriptum est enim, quia qui sanctis adherent, sanctificabuntur, nec subjungeretur aliter disertus Scripturæ textus. Joan. Clericus Artis crit. p. 3, sect. 2, c. 5, n. 12, observat similem esse locum Clementis Alexandrini Strom., lib. v, p. 572, ita enuntiatum : Γέγραπται δέ : Μετὰ ἀνδρὸς ἀθώου ἔσθι, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσθι, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. Κολλῆσθαι οὖν τοῖς ἀγίοις ; προσήκει, ὅτι οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἁγιασθήσονται. Scriptum est autem : Cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverseris. Adherere ergo par est sanctis, quia qui adherent eis sanctificabuntur. Atque is est primus locus, ex quo notat vir eruditus Clementis nostri epistolam nonnullis videri interpolatam, utpote in quam hæc Clementis Alexandrini verba mutato eorum ordine transiata judicent. Sed cur non potius hunc ibi Clementem nostrum imitari censeamus? maxime cum alibi ejus verba exscribat interduan,

Τοιοῦτοις οὖν ὑποδείγμασι κολληθῆναι καὶ ἡμεῖς δεῖ, ἀδελφοί. Γέγραπται γάρ · Κολλῆσθε (9) τοῖς ἀγίοις, ὅτι οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἁγιασθήσονται. Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ λέγει · Μετὰ ἀνδρὸς ἀθώου ἀθῶος ἔσθι, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσθι (10), καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. Κολληθῶμεν οὖν τοῖς ἀθώοις καὶ δίκαιοις ; εἰσὶν δὲ οὗτοι ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ. Ἰ[να] τί ἔρεις, καὶ θυμοί, καὶ διχοστασίαι, καὶ σχίσματα, πόλεμὸς τε ἐν ὑμῖν ; ἢ οὐχὶ ἓνα Θεὸν ἔχομεν (11), καὶ ἓνα Χριστὸν, καὶ ἐν Πνεῦμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ μία κλήσις ἐν Χριστῷ ; Ἰνα τί διελλόμεν (12) καὶ διασπώμεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, καὶ στασιάζομεν ἕρως τὸ σῶμα τὸ ἴδιον, καὶ εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἐρχόμεθα, ὥστε ἐπιλαθέσθαι ἡμᾶς ὅτι μέλη ἐσμεν ἀλλήλων ; Μνήσθητε τῶν λόγων Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Εἶπε γάρ (13) · Οὐδαί

et ea aut paucioribus perstringendo, aut pluribus interpolando imitari convincatur. Nobis quidem, qui ignoramus ubi scriptum sit : Sanctis vos adjungite, etc., verborum Clementis Alexandrini ordo videtur concinnior. Sed forte hunc ea ipsa ratio, quia unde sumpta esset illa sententia nesciebat, adduxit, ut totius loci ordinem interverteret, neque Clementis nostri nomine eum laudaret. Coust.

(10) Καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσθι. Hæc desunt codd. impp. quæ tamen exstant in ms. apud Wott. Ea quomque agnoscit Jun. versio, quæ sic se habet : Et cum electo electus eris. Hinc non ipsi, sed typhothetæ vitio vertenda hæc omissio. Editio Londin. Wottonianam expressit in Græcis, sed Latina non restituit. GALL.

(11) Ἢ οὐχὶ ἓνα Θεὸν ἔχομεν. Frey, hunc locum ita distinguit, ut duas complectatur sententias : Nonne habemus unum Deum, et unum Christum, et unum Spiritum gratiæ in nos effusum? Nonne una nobis est in Christo vocatio? Videtur S. Pater respexisse ad Ephes. iv, 4, 5, 6. Confer etiam I Cor. xii. Cæterum simile dictum S. Clementis recitat S. Basiliius de Spiritu sancto, quod infra inter Fragmenta recitat. lb.

(12) Ἰνα τί διελλόμεν, x. τ. λ. In eandem sententiam S. Pater superius cap. 38 : Σωζέσθω οὖν ἡμῶν ὅλον τὸ σῶμα ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Tertullianus Apolog., cap. 39 : Corpus sumus de conscientia religionis, et disciplina divinitate, et spei sedere. lb.

(13) Εἶπε γάρ. Quod antiquis non insoleus fuit, multa testimonia in unum conjungit : nempe Matth. xxvi, 24 ; Luc. xvii, 2 ; Matth. xviii, 6, et Marc. ix, 42 ; Ac in Marco, aut in Luca, aut in utroque reperisse videtur περιεσθῆ pro hodierno περιχεται ; sicque in Luca exhibit codex Evangeliorum ms. qui est bibliothecæ Regiæ, 2247. Vulgata, imponatur. Verbo etiam περιεσθῆνα utitur Theophylactus eum evangelistam enarrans, necnon Origenes ad Matthæi cap. xviii. Et vero eadem divinatorum eloquiorum compages struitur a Clemente Alexandrino ad finem Cento^{is} 3, ubi cognominis sui Romani verba mutantur : nec multum absimilis, a Tertulliano lib. iv adversus Marcionem, cap. 35, sic : Conversus ibidem ad discipulos. Væ, dicit, auctori scandalorum : exp. disseet ei si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato præcipitains esset in profundum, quam unum ex illis modicis, utique discipulis ejus, scandalizasset, ab Origene homil. 25 in Numeros : Sicut et Dominus designat, cum dicit, quia melius fuerat homini illi non nasci, aut tantum

τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· καὶ ὅτι ἦν αὐτῷ εἰ (14) οὐκ ἔγνωθήθῃ, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσαι· ἠδὲ καὶ ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον, καὶ καταπορευθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἕνα τῶν μικρῶν μου σκανδαλίσαι. Τὸ σχίσμα ὑμῶν πολλοὺς διέστρεψεν, πολλοὺς εἰς ἀθυρίαν ἐβάλεν, πολλοὺς εἰς διαταγμὴν, τοὺς πάντας ἡμᾶς εἰς λύπην· καὶ ἐπιμονὸς ὑμῶν ἐστὶν ἡ σέβας.

ΚΕΘΑΑΑΙΟΝ ΜΖ.

Ἀναλάβετε τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ μακαρίου Παύλου τοῦ ἀποστόλου. Τὸ πρῶτον ὑμῖν ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου (15)

“ Matt. xviii, 6. “ Marc. ix, 41; Luc. xvii, 2.

VARIORUM NOTÆ.

causam alligari circa collum ejus, et præcipitari in profundum maris, quam ut scandalizat unum de pusillis istis; item ab auctore dialogorum contra Marcionistas, inter Origeniana opera, dialogo 1, post medium: Sic enim ipse Christus, sententiam talis dicit: Væ homini illi, per quem Filius hominis traditur; melius erat illi, si natus non fuisset, vel postquam natus esset, ut mola asinaria ei appenderetur. et in profundum maris demergeretur, necnon ab Hilario ad psalm. cxviii. 167: Quis secundum Evangelium, utilis sit in vitam non venisse, quam scandalum minimis intulisse. Atque colligi potest ex locis Tertulliani ac Origenis, nonnulla exemplaria evangelicæ habuisse περιδείξαι. Certe in Latino Euthymio legitur Lucæ xvii: Exedit illi, ut mola asinaria alligetur ad collum ejus, idemque verbum in hoc Christi sermone usurpant non pauci, ut scriptor tractatus De cena Domini, in Cyprianicis operibus; Hilarius in Mattheum, canone 18, Paulinus presbyter in Vita S. Ambrosii, et Hieronymus lib. 1 contra Jovinianum, cap. 13, ad Ezechielis capita xvi, xxxiii, xxxiv, ad Mich. iii, et ad Malachiam xi. Quod si is, verba sunt tractatus ad Virginem lapsam, cap. 7, tom. IV S. Ambrosii, qui unum scandalizaverit, mola circumligatus jactari debet in mare. Prædictæ porro compagis eruenda ratio ex Commentario B. Hieronymi ad Matth. xviii, 7: Similique, inquit, per generale sententiam percutitur Judas, qui proditori animum præparaverat. Cor. — An duos Evangelii ejusdem locos Clemens hic in unum conbasse censendus sit, merito quaeratur, ut quod Christus Matth. xviii de scandalorum auctore, et quod ibid. xxvi de Juda proditore dixit, simul conjungeret. Nempe et ab aliis, quos Cotelerius citat, simul utriusque conjunctum reperimus. Habes namque apud Tertullianum lib. iv adv. Marcion., c. 35: Væ dicit auctori, etc. Apud Origenem vero homil. 25 in Numeros: Sicut et Dominus designat, etc. His concinit auctor dialogi 1 contra Marcionist. apud eundem Origenem post med.: Sic enim ipse Christus, etc. Denique Hilarius in psal. cxviii, lit. 21, n. 6, docet, quia secundum Evangelium, utilis sit in vitam non venisse, quam scandalum minimis intulisse. Ex quo Hilarii loco, sicut ex superiore dialogi 1 contra Marcionistas, et aliis apparet, olim sermone Christi de prodicione Judæ nonnulla etiam de scandalis scandalizantiumque poenis fuisse adjuncta. Lectionis hujus quaedam restant vestigia in veteri exemplari Græco colleg. Gonvill. et Cui Cant. citato inter variantes lectiones edit. Oxon. Nempe Matth. xxvi, 24, ubi alii codices præseferunt: Οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται, prædictum exemplar habet: Οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ δι' οὗ σκάνδαλα γίνονται καὶ ὁ Υἱὸς ἀνθρώπου παραδίδοται. Tum sequitur in aliis codicibus, καὶ ὅτι ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἔγνωθήθῃ, etc. Quocirca nihil erat cur Artis critica auctor eadem Christi verba evulsi modo apud Clementem, Strom., lib. iii, pag. 472 rebata offendens, istud in loco superius citato

quam ut unum ex electis meis scandalizaret: melius erat, ut ei mola circumponeretur, et in mare demergeretur, quam ut unum de pusillis meis scandalizaret. Schisma vestrum multos pervertit; multos in animi dejectionem, multos in vacillationem, omnes nos in tristitiam conjecit: et adhuc seditio vestra persistit.

CAPUT XLVII.

Sumite Epistolam beati Pauli apostoli. Quid primum vobis in principio Evangelii scripsit? Pro-

pronuntiaret: Neminem esse puto, qui a se interpretare possit, ut credat utrumque (Clementem) eadem duo loca hæc conjunxisse et eodem modo immutasse, aut Clementem Alexandrinum citasse Evangelia ex Clemente Romano. Sed nihil velat nos censere hominem, qui Alexandrini Clementis verba atibi miscuit cum verbis Scripturæ, ex eo temere hæc sumpsisse. Quod cum asserit, primum pro certo ponit hic aliquid verbis evangelicis ad alterum Clemente de suo fuisse adjectum. At ex mox citatis Patribus apparet, quædam olim vulgata fuisse Evangeliorum exemplaria, in quibus conjuncta erant duo illa loca, quæ Clemens Alexandrinus Romanusque conjungunt. Non igitur casu, sed ex hujusmodi exemplarium fide ea ab utroque conjuncta jure credamus. Deinde nec illud certum, quod vir eruditus unico motu loco quem proxime expendimus, pro confesso haberi vult, huic Clementis Romani epistolæ quidquam, quod ex verbis Clementis Alexandrini sumptum esset, fuisse admistum. Contra indubitatum est Clementem Alexandrinum e Clementis Romani epistola multa fuisse mutuatum. Quare si alterutrum ex altero hunc locum exscripsisse fatendum est, ex hac epistola potius in Stromata, quam e Stromatibus in hanc epistolam translatum esse ratio suadet. Coust.

(14) Αὐτῷ εἰ. Jun alique interpretandum h. l. censent μάλον. At cur ita demum? Neque enim sacer textus Matth. xxvi, 24, unde partem hanc sententiæ Clemens procul dubio deduxit, neque Clemens Alex. qui hæc exscrispsit, agnoscunt. Ita feru. e Mill. et Woll. GALL.

(15) Ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου. Hoc est, inquit viri docti, in principio Epistolæ primæ ad Corinthios. Evangelii, scilicet, nomine comprehenditur totum Testamentum Novum, ut cernere est Constitut. apostolic., lib. 1, c. 5, utque docet Origenes præfatione Commentariorum in Joannem. Unde ab eodem Adæmantio ad Matth. xxi, 45, locus I Cor. xii, 15, et a Gregorio Nysseno ad Theophilum Alexandrinum contra Apollinarem, locus I Joann. v, 19, tanquam Evangelii citantur. Sit ergo in principio Evangelii, idem ac apud Clementis imitatoreu Polycarpum, cap. 11: In principio Epistolæ. Forte tamen principium Evangelii hic denotat prima prædicationis evangelicæ tempora. Philipp. 1, 5: Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν. Et cap. iv, vers. 15: Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππησιοί, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδέ μοι Ἑκκλησία ἐκοινωνήσεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι. Quare in hoc ipso capite Corinthiacam Ecclesiam noster Ἀρχαίαν appellat, ἐξ Ἀρχαίων χρόνων, ait Polycarpus initio Epistolæ suæ ad Philippenses. Quippe erant duæ istæ Ecclesiæ ex numero apostolicarum: Quæ ab apostolis fuerunt conditæ; quæ aliquem ex apostolis auctorem suum proferunt; quæ apostolorum alumna existiterunt; quæque apostolicas epistolas accipere veruo-

fecit in Spiritu ad vos litteras dedit de seipso et Cepha et Apollo⁶² (17), quia etiam tum diversa in studia scissi eratis. Sed varia illa animorum inclinatio minus peccatum vobis insulit: propendebatis enim in apostolos testate sanctitatis, et in virum ab illis probatum. Nunc vero quoniam vos pervertit, et nominatissimi vestri fraterni amoris immi-nerint decus, animadvertite. Turpia sunt, dilecti, ac valde turpia, et Christiana conversatione indigna. audiet firmissimam et antiquam Corinthiorum Ecclesiam propter unum aut alterum hominem contra presbyteros seditionem movere. Atque is rumor non tantum ad nos pervenit; sed ad eos quoque qui a nobis alieni sunt animo et sententia; adeo ut propter vestram insipientiam⁶³, etiam blasphemie nomini Domini inferantur, vobis autem periculum creetur.

CAPUT XLVIII.

Auferamus igitur hoc celeriter, et Domino acclamamus, et plangamus orantes eum, ut propitius factus nobis reconcilietur, nosque decoræ et castæ fraterni amoris conversationi nostræ restituat. Hæc enim est porta justitiæ ad vitam aperta, sicut scriptum est: *Aperite mihi portas justitiæ; ingres-*

⁶² I Cor. i, 12, seq. ⁶³ Rom. ii, 24; I Tim. vi, 4.

A ἔγραψεν; ἐπ' ἀληθείας πνευματικῶς ἐπέστειλεν ὑμῖν, περὶ αὐτοῦ τε καὶ Κηφᾶ τε (16) καὶ Ἀπόλλω, διὰ τὸ καὶ τότε προσκλιθεῖς ὑμᾶς πεποιθῆσθαι. Ἄλλ' ἢ πρόσκλιτος ἦ καὶ ἐν (18) ἤτερον ἁμαρτίαν (19) ὑμῖν προσήμεγεν· προσελλίθητε γὰρ ἀποστολῶν μεμαρτυρημένοις, καὶ ἀνδρὶ δεδωκεμᾶσι μὲν παρ' αὐτοῖς. Νυνὶ δὲ κατανεήσατε τίνας ὑμᾶς διέστρεψαν, καὶ τὸ σεμνὸν τῆς περιδοῦ τοῦ φιλαδελφίας ὑμῶν ἐμείωσαν (20). Αἰσχρὰ, ἀγαπητοί, καὶ λίαν αἰσχρὰ, καὶ ἀνάξια τῆς ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς, ἀκούεσθαι, τὴν βεβαιωτάτην, καὶ ἀρχαίαν (21) Κορινθίων Ἐκκλησίαν, δι' ἐν ἣ δύο πρόσωπα, στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους. Καὶ αὕτη ἡ ἀκοή οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς ἐχώρησεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροκλίνεῖς ὑπάρχοντας ἀπ' ἡμῶν ὥστε καὶ βλασφημίας ἐπιφέρεισθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου, διὰ τὴν ὑμετέραν ἀπροσῆνην, ἐαυτοῖς δὲ κίνδυνον ἐπιπεργάσεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗΨ.

Ἐξάρωμεν οὖν τοῦτο ἐν τάχει, καὶ προσπίσωμεν τῷ Δεσπότῃ, καὶ κλαίσομεν ἱκετεύοντες αὐτὸν, ὅπως ὡς γινόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν, καὶ ἐπὶ τὴν σεμνὴν τῆς φιλαδελφίας ἡμῶν (22) ἀγνὴν (23) ἀγωγὴν ἀποκαταστήσῃ ἡμᾶς. Πύλη γὰρ δικαιοσύνης ἀνεωγυῖα εἰς ζωὴν αὕτη, καθὼς γέγραπται: Ἀνο-

VARIORUM NOTÆ.

runt; ut usurpem dicta Tertulliani *De virginibus velandis*, cap. 2; *De præscriptione hæreticorum*, cap. 32; lib. iv *adversus Marcionem*, cap. 5; et Augustini ii *De doctrina christiana*, 8. Alio sensu Hieronymus lib. ii, *contra Jovinianum*, cap. 11, scribit: *In foribus Evangelii, Anna, filia Phannelis, univira inducitur semperque jejunans*, et ante eum Tertullianus *De jejuniis*, cap. 8: *In limine Evangelii, Anna, etc. Foris enim ac limen Evangelii dicuntur tempora præcedentia mox securum Evangelium, quod teste Hieronymo, i in Jovin. 14 ante crucem Christi non est.* Cor. — Εὐαγγέλιον hoc loco late sumitur, et apostolorum scripta comprehendit, ut apud Nysseum, qui contra Apollinarem locum ex Epistola Joannis laudans, scribit: Καθὼς φησὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ἔλεον τὸς τὸν κόσμον ἐν τῷ ποτηρῷ κελθεῖν. Sic legis nomine non tantum Πεντάτευχος Moysis, sed prophetarum etiam interpretationes, et reliqui Veteris Testamenti libri intelliguntur. Unde Joannis cap. x, 34, locus Psalmistæ: Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστε, scriptus esse dicitur ἐν τῷ νόμῳ et cap. xv ejusdem Evangelii, vers. 25: Ὅτι ἐμίσησάν με ὄψεσάν, quæ verba sunt Psalmistæ, psal. xxxiv, 19: Ἐν τῷ νόμῳ, scripta esse dicuntur, et ad I Corinth. xiv, 21, locus Isaia, et Apostolo ἐν νόμῳ scriptus esse dicitur. Ignorantia hujus latioris acceptionis in errorem quosdam induxit, qui Moysis tantum quinque libros a LXX Senioribus in linguam Græcam versos esse opinantur, quia apud quosdam Patres inveniatur, ex Hebraico fonte illos τῶν νόμων translulisse, ac si legis nomine, libri Moysis tantum intelligendi essent; sed de versione τῶν Ὁ' alias fortasse commodior disserendi occasio dabitur. Jun.

(16) Κηφᾶ π. Editis deest τε, quod exhibit ms. apud Wott. GALL.

(17) Cepham memoratum I Corinth. i, 12, et iii, 22, Petrum intelligit. Nam quod alius Cephas a Petro agnosci non debeat, nos docent Hieronymus, Claudius Taurinensis, et Anselmus, ad Galat. c. ii, ubi contrariam refellunt sententiam, de qua con-

sule etiam Eusebium *Hist. eccl.*, lib. i, cap. 12; Theophylactum eum Oecumenio ad prædictum Galat. caput, necnon Dorotheum in Synopsi. Videntur autem qui hoc modo senserunt, habuisse nomen Cephæ in codicibus suis Galat. ii, 11, 14, ut colligere licet cum ex Eusebio, tum ex quibusdam editionibus ac interpretibus. Cor. — Aperte hic docet Clemens Cepham, cuius Paulus I Cor. i, 10 meminit, non unum e septuaginta discipulis Christi, sed apostolum celeberrimum existisse. Ubi enim his Pauli verbis: *Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cepha*, apostolos celeberrimos et virum ab illis probatum significari prædicat, perspicuum est eum et Paulum et Cepham duos apostolos celeberrimos, et Apollo virum ab utroque probatum intelligere. Sic porro locum illum interpretatur, licet in eo Cephas non primus, sed tertius appelletur. Coust.

(18) Ἡ ἐκείνη. Sic Wott, ex ms. At codd. imp. omittunt ἢ. GALL.

(19) Ἐτερον ἁμαρτίαν. Legendum, ἤτερον ἁμαρτίαν. Sic Joann. xvii, 11: Διὰ τοῦτο, ὁ παραδιδούς με σοὶ μεῖζονα ἁμαρτίαν ἔχει. Omisit, ut sit, librarius ultimam prioris vocis litteram, quod ab eadem littera vox posterior inciperet. Dav. GALL.

(20) Τὸ σεμνὸν... ἐμείωσαν. Τὸ σεμνὸν μειοῦν, id est *majestatem minuere*, formula est loquendi, quæ ad Romanorum consuetudinem proprius aliquanto accedat. Clemens patria Romanus fuit, Bois. lb.

(21) Ἀρχαίαν. Loquitur hic B. Clemens non absolute sed comparate ad alias Ecclesias ab apostolis fundatas. Non erat itaque cur locus iste sapientissimum Bignonium torqueret. Colom.

(22) Ἡμῶν. Deest hæc vox codd. imp. præter Londin. quam tamen exhibit ms. apud Wott. GALL.

(23) Ἀγνήν. Ex Clem. Alex., *Στραγμ.*, lib. iv, cap. 17, pag. 613. Wott. præmittere vallet. Al. aliter. lb.

Ξατέ μοι (24) πύλας δικαιοσύνης, εισελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξυμολογήσομαι τῷ Κυρίῳ. Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εισαλεύσονται ἐν αὐτῇ. Πολῶν (25) οὖν πολῶν ἀνεργειῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν Χριστῷ, ἐν ἣ μακάριοι πάντες οἱ εισελθόντες, καὶ κατευθύνοντες τὴν πορείαν αὐτῶν, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ, ἀταράχως πάντα ἐπιτελοῦντες. Ἦτω τις πιστός, ἦτω δυνατὸς γινῶσιν ἐξειπεῖν, ἦτω σοφός ἐν διακρίσει (26) λόγων, ἦτω ἀγνός ἐν ἔργοις (27) τοσοῦτῳ γὰρ (28) μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι, καὶ ζητεῖν (29) τὸ κοινωφελές πᾶσιν, καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ΄.

Ὁ ἔχων ἀγάπην ἐν Χριστῷ, ἐρησάτω τὰ τοῦ Χριστοῦ παραγγέλματα. Τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τίς δύναται ἐξηγήσασθαι; τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ τίς ἀρκεῖ, ὡς ἔδει, εἰπεῖν; τὸ ὕψος, εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη, ἀνεκδιήγητόν ἐστιν. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς (31) τῷ Θεῷ. Ἡ ἀγάπη καλύπτει (32)

“ Psal. cxvii, 19, 20. “ Col. iii, 14. “ Jac. v, 20; I Petr. iv, 8.

VARIORUM NOTÆ.

(24) Ἀρολῆται usque ad ὁσιότητι. Hæc ex Clemente Alexandrino, p. 288, esse traducta nihil certius est. Romani verba incipiunt ab ἦτω, etc. BERN.

(25) Πολῶν, x. τ. λ. Ista exscripsit Clemens Alex. Strom., lib. i, cap. 7, pag. 359 suppresso Clementis Rom. nomine; eademque iterum recitat lib. vi, c. p. 8, pag. 772 quæ tamen memoriæ lapsu Barnabæ tribuit, ut viri docti observarunt. GALL. — Πολῶν, x. τ. λ. Emenda itaque Stromatæa Clementem lib. i, p. 288 et lib. vi, p. 646, rescribens in priori loco, πολλῶν τοίνυν ἀνεργημένων πολῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἡ ἐν Χριστῷ: in posteriori vero in quo per memoriæ erratum, quale ad Barnabæ caput 5 adnotabamus, tribuit Barnabæ Clementis verba, πολλῶν πολῶν ἀνεργειῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ, αὕτη ἐστὶν ἡ ἐν Χριστῷ. Legi potest inter cætera, S. Ignatii Epistola ad Philadelphos cap. 9, et Severiani Gabalensis Oratio de sigillis, post initium, tom. VI Joannis Chrysostomi. Cot. — Hunc locum Clemens Strom. lib. i, imitatus Clementem in epistola ad Corinthios interpretationis suæ auctorem habere se notat; sed lib. vi eundem exscribens Barnabæ nomine citat in hunc modum: *Prophetæ autem* (David psal. cxvii, 19) *dictum exponens Barnabas infert: Cum multæ portæ sint, etc.* COTST.

(26) Διακρίσει. Editi, *δικατὰ κρίσει*: contra cod. ms. fidem, qui sic se habet: ΔΙΑΚΡΙΣΙΝ. Pulat Wott. scripsisse Clementem, *διακρίσεισιν*; sed litteræ ε σ incuria librarii excidisse. Verum legere præstat *διακρίσει* cum Clem. Alex. utroque in loco modo laudato. GALL.

(27) Ἦτω ἀγνός ἐν ἔργοις. Conjiciebat Cot. ex altero Clemente reponendum *conflicte*, ἦτω γοργός ἐν ἔργοις. Sed nihil nos cogit, ut ms. emendemus ex Alexandrino; qui aliorum scripta excerpens, addit, detrahit, invertit, ut viris eruditissimis comperit. Ib. — Cogitandum an ex altero Clemente reponi debeat, ἦτω γοργός ἐν ἔργοις, ἦτω ἀγνός. Cot. — Legendum, *sit abundans in operibus, sit castus, si cum Clemente Alexandr. præteratur ἦτω γοργός ἐν ἔργοις, ἦτω ἀγνός.* Sequens sententia laudatur in Antonii Melissæ parte 2, serm. 75, et apud Maximum Locorum communium serm. 49. COTST.

(28) Τοσοῦτῳ γὰρ. Sic ex ms. Wott. quem sequitur edit. Londin. At aliis deest γὰρ. GALL. — *Μᾶλλον μείζων.* Græbius in *Spicil.*, tom. I, p. 270 censet, Epistolæ Clementinæ additam hanc vocem μείζων, quod desit in impressis Maximi et Antonii Melissæ editionibus. Jamque idem adverterat Cot.

sus in eas, confitebor Domino. Hæc porta Domini; justi intrabunt in eam“. Cum ergo multæ portæ apertæ sint; quæ in justitia est, eadem et in Christo est: in quam beati sunt omnes qui intrarint, et iter suum in sanctitate ac justitia direxerint, omnia imperturbate peragentes. Sit aliquis fidelis, sit potens in enarranda cognitione, sit sapiens in sermonum dijudicatione, sit in operibus purus; tanto enim humilior esse debet, quo major esse videtur; et querere quod omnibus utile est, non autem sibi.

CAPUT XLIX.

Qui charitatem in Christo habet, sernet Christi mandata. “ (30) Vinculum charitatis Dei quis potest enarrare? Magnificentiam bonitatis ejus quis, prout oportet, eloqui valet? Altitudo ad quam evenit claritas, inenarrabilis est. Charitas nos Deo agglutinat: *charitas operit multitudinem peccatorum* “:

Sed nihil detrahendum suadet Clemens Alex. qui hanc S. Patris sententiam integram recitat Strom., lib. vi, cap. 8, pag. 773. Ib. — *Τοσοῦτῳ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι.* Citatur etiam ab Alexandrino Strom., vi. In Antonii Melissæ parte II, sermone 75... *Κλήμεντος...* Τοσοῦτόν τις μᾶλλον ὀφείλει ταπεινοφρονεῖν, ὅσον δοκεῖ μᾶλλον εἶναι. Καλὸν γὰρ αἰεὶ τῷ κρείττονι τὸ χειρὸν ἀκολουθεῖν, διὰ βελτιώσεως ἐλπίδα, et in Maximo Locorum communium sermone 49... *Κλήμεντος...* Τοσοῦτόν τις μᾶλλον ὀφείλει ταπεινοφρονεῖν, ὅσον δοκεῖ μᾶλλον εἶναι. Vides et abesse utrobique vocem μείζων: et sententiam καλὸν γὰρ, etc., sejungit debere a priori. Quod postremum firmat veteris codicis auctoritas: necnon Damasceni *Eclogæ* manuscriptæ in Bibliotheca Claromontana cap. περὶ συναγωγῆς χρηστῶν ἀνδρῶν, etc., quæ Philoni ascribunt illud, καλὸν αἰεὶ, etc. Cot.

(29) Καὶ ζητεῖν, x. τ. λ. Hæc laudat Clemens Alex. Strom. lib. vi, cap. 17, pag. 615. Videtur S. Pater digitum intendisse in illud I Cor. x. 33: *Μὴ ζητῶν τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.* GALL. — *Ζητεῖν τὸ κοινωφελές.* Chrysostomus ad illud Pauli I Cor. x. 33: *Μὴ ζητῶν τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν ἵνα σωθῶσι,* dicit publicum Ecclesie bonum querere, et aliorum salutem privato commodo antepone, canonem esse Christianismi perfectissimum. Τοῦτο κανὼν Χριστιανισμοῦ τοῦ τελειοτάτου, τοῦτο ὅρος ἡκριβωμένος, αὕτη ἡ κορυφή ἡ ἀνωτάτη, τὸ τὰ κοινῇ συμφέροντα ζητεῖν. JUN.

(30) Hieronymus in Ephes. iv, 1, hæc citat, non quidem Barnabæ, ut in Londinensi epistolæ hujus editione anni 1694 adnotatur, sed ipsius Clementis nomine. COTST.

(31) Ἀγάπη καὶ κλῆ ἡμᾶς. Hoc loco Paulum imitatur I ad Corinthios xii, ubi charitatis, et mutue dilectionis, elegantissima descriptio est, et Ephræm Syrus tractatu *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακῶν* utriusque vestigiis insistit, cujus verba cum Græce non exstent, placet hic subjungere: *Μακάριος ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐκείνος ὁ ἔχων ἀγάπην Θεοῦ, ὅτι τὸν Θεὸν ἐν αὐτῷ περιφέρει, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει: ὁ ἔχων ἀγάπην πάντων*

(32) Ἡ ἀγάπη καλύπτει... ἀγάπη πάντα. Sic Wott. ex ms. Sic et edit. Londin. Al. articulum omittunt priore loco, et posteriore reponunt. GALL.

charitas omnia sustinet⁷¹; omnia aequo animo fert; in charitate nihil sordidum, nihil superbum; charitas schisma non habet; charitas seditionem non concitat; charitas omnia facit in concordia; in charitate omnes Dei electi, perfecti sunt facti. Sine charitate nihil acceptum est Deo. In charitate nos assumpsit Dominus; propter charitatem quam erga nos habuit Jesus Christus Dominus noster ex voluntate Dei, sanguinem suum pro nobis tradidit, et carnem pro carne nostra, et animam pro animabus nostris (37).

CAPUT L.

Videlicet, charissimi, quam magnam et admirandam res sit charitas, et quod perfectio eius nequeat explicari. Quis idoneus est ut in ipsa inventatur, praeter eos quos Deus dignos esse voluerit? Creamus igitur et petamus a misericordia eius, ut in charitate vivamus⁷², citra humanam propensionem, et inculpatis. Generationes omnes ab Adam usque in hodiernam diem praeterierunt: et qui per Dei gratiam conseruati sunt in charitate, habent sedem piorum; qui manifestabuntur in visitatione regni Christi. Scri-

⁷¹ I Cor. xiii 4 seq. ⁷² I Tim. v 21.

πλήθος ἁμαρτιῶν· ἀγάπη πάντα ἀρέχεται, πάντα μακροθυμαί· οὐδὲν βάνευσον (33) ἐν ἀγάπῃ (34), οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη εὐστασιάζει· ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ἁρμονίᾳ· ἐν τῇ ἀγάπῃ (35) ἐπιλειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ· Αἰγα ἀγάπης οὐδὲν ἀνάριστόν ἐστιν τῷ Θεῷ· Ἐν ἀγάπῃ προσελήθεθα ἡμεῖς ὁ Θεσπίτης· δεῖ τῆς ἀγάπης ἣν ἔσχεν εἰς ἡμᾶς, τὸ σῆμα εἰς τοὺς ἡμεῖς ὑπὲρ ἡμῶν· Ἰησοῦς Χριστὸς (36) ὁ Κύριός ἡμῶν, ἐκ θελήματι Θεοῦ, καὶ τὴν σάρκα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς ἡμῶν, καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν.

Ἔρατε, ἀγαπητοί, πῶς μέγα καὶ θαυμαστόν ἐστιν ἡ ἀγάπη, καὶ τῆς τελειότητος αὐτῆς οὐκ ἔστιν ἐξήγησις. Τίς ἰκανὸς ἐν αὐτῇ εὐρ[εθῆναι], εἰ μὴ οὐκ ἀποκαταξέωσι [ὁ Θεός; Εὐχάρισμα] (38) οὐκ καὶ ἀποκαταξέωσι ἀπὸ τοῦ ἐλά[ου] (39) αὐτοῦ, ἵνα ἐν ἀγάπῃ [ζῶμεν], ἢ καὶ προσκλινομεθα ἀνθ[ρωπίνης], ἔμπροσθεν· Αἱ γενναὶ πόλαι (40) ἔως τῆς ἡμετέρας παρ[η]λθου, ἀλλ' οἱ ἐν ἀγάπῃ τελειωθέν[τες], κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ (41) χάριν, ἔχουσιν [αὐτῶν] χωρὸν (42) εὐσεβῶν· οἱ φανερ[εθῆ]σονται (43) ἐν τῇ ἐπισημοσῇ τῆς βασιλ[είας]

VARIORUM NOTÆ.

πάντων οὐκ Θεῷ περιγίνεται, ἡ γὰρ ἀγάπη ἐξου βλάλει τὸν φθόνον ἔχων ἀγάπην, οὐδένα βδελύσσεται ποτε, οὐ μικρὸν, οὐ μέγαν, οὐκ ἐνδοξον, οὐκ ἄδοξον, οὐ πένητα, οὐ πλούσιον, ἀλλ' ἀπάντων περιψήματα γίνεται, πάντα στέγει, πάντα ὑπομένει· ὁ ἔχων ἀγάπην, οὐκ ἐπαίρεται κατὰ τινας, οὐ φυσιοῦται, οὐδενὸς καταλαλεῖ, ἀλλὰ τοὺς καταλαλοῦντας ἀποστρέφεται. Ὁ ἔχων ἀγάπην ἐν ὄδῳ οὐ κορυβτεύει, οὐκ ὑποσκελίζει τὸν ἀδελφόν· ὁ ἔχων ἀγάπην οὐ φθονεῖ, οὐ ζηλοῖ, οὐ βασκαίνει ἐπὶ πτωσὶ ἐτέρῳ, οὐ διασύρει τὸν πτωχόν, ἀλλὰ συνλυπεῖται καὶ συναντιλαμβάνεται, οὐ παρορᾷ τὸν ἀδελφόν ἐν ἀνάγκῃ, ἀλλὰ συνεπαίμνει καὶ συναποθνήσκει· ὁ ἔχων ἀγάπην, τὸ θέλημα ποιεῖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μαθητῆς τῆς ἀληθείας ὑπάρχει. Αὐτὸς γὰρ ὁ καλὸς Θεσπίτης ἡμῶν εἶπεν, Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. Ὁ ἔχων ἀγάπην οὐδέποτε ἑαυτὸν περιποιεῖται, οὐ λέγει ἑαυτοῦ ἴδιον οὐδὲν, ἀλλὰ πάντα ὅσα ἔχει, κοινὰ τοῖς πᾶσι προτίθει· ὁ ἔχων ἀγάπην, ἀλλότριον οὐδένα λογίζεται, ἀλλὰ πάντας ἰσοποιεῖται· ὁ ἔχων ἀγάπην, οὐ παροξύνεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἐξάπτεται εἰς ὄργην, οὐ χεῖρει ἐπὶ ἀδικίᾳ, ἐπὶ ψεύδει οὐκ ἐνδελείχει, ἐχθρὸν οὐδένα ἠγγεῖται, εἰ μὴ μόνον τὸν διάβολον· ὁ ἔχων ἀγάπην, πάντα ὑπομένει, χρηστεύεται, μακροθυμαί. Μακάριος οὖν ὁ τὴν ἀγάπην κερκτημένος καὶ μετὰ ταύτης ἀποδημήσας πρὸς Θεόν, ὅτι αὐτὸς τὸ ἴδιον ἐπιγινώσκων, προσδέχεται αὐτὸν ἐν τοῖς κλίποις αὐτοῦ, ὁμοδιατὸς γὰρ ἀγγέλιον ἐσται, καὶ οὐκ Χριστῷ βασιλεύσει ὁ τῆς ἀγάπης ἐργάτης. Δι' αὐτῆς γὰρ καὶ ὁ Θεὸς λόγος ἐπὶ τὴν γῆν παρεγένετο, δι' αὐτῆς καὶ ὁ παράδεισος ἠνεώχθη ἡμῖν, καὶ ἀνοδος εἰς οὐρανὸν ἐπέδειχθη πᾶσιν· ἐχθροὶ ὑπάρχοντες τῷ Θεῷ δι' αὐτῆς κατηλλάγημεν· εἰκότως οὖν εἴπωμεν, ὅτι ἀγάπη ὁ Θεός ἐστι, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει. *Jun.* — Ἀγάπη κολληῖ ἡμᾶς τῷ Θεῷ. Hæc ad μακροθυμαί esse ex Clemente Alexandrino scies, si legas p. 518. D. BEAN.

(35) Οὐδὲν βάνευσον ad ἀγάπην. Hæc absunt a Clemente Alexandrino, sūntique interpolatoris. *BEAN.*
(34) Ἐν ἀγάπῃ ad voculam καὶ capituli sequentis

decimam. Hæc nōn sunt in Clemente Alexandrino, p. 518 D. *BEAN.*
(35) Ἐν τῇ ἀγάπῃ. Deest τῇ eund. imp. a Londinensem excipias. At illud ex Wott. agnoscantur ms. et Clementis Alex. GALL.
(36) Ἰησοῦς Χριστός. Codd. imp. ὁ Χριστός. Restitui Ἰησοῦς ex ms. qui exhibet Ἰ: quo modo vox Ἰησοῦς perpetuo describitur in hoc codice. Wott. Sic et edit. Londin. *BEAN.*
(37) Nota hic Apollinaris dogma præverti et Patrum adversus eum argumentis præcludi. *Cæcst.*
(38) Εὐχάρισμα ad ἀγαπῶμαι. Hæc sunt interpolatoris. *BEAN.*
(39) Ἀπὸ τοῦ ἐλάου. Codd. imp. ἀποκαταξέωσι [εἶναι ἀξίους; petimus digni haberi: mentem quidem, sed non verba S. Patris assecuti. Ms. enim exhibet ΑΠ...ΟΥΣ. Ad quem locum Mill. : « Desiderantur, quantum ex lacuna colligo, sex vel septem litteræ. Legendum forte ἀπὸ τοῦ ἐλέου: Na enim vocem istam semel atque iterum exprimit librorum noster, licet plerumque ai scribat pro e. » In eandem sententiam Wott. qui tamen putat ms. exhibuisse ἀπὸ ἐλα[ου] omisso articulo, et ai pro e positus, ut alibi passim. Sic et Cler. At Dav. leg. ἀγ[ια]σμοῦς. « Litteræ namque, ait, G II, decurtato altero crure, tam vicinæ sunt, ut hæc pro illa vel scribi, vel scripta possit videri. » GALL.
(40) Αἱ γενναὶ πόλαι. Recitat hæc verba Clem. Alex. suppresso Clementis Rom. nomine, *Στρωμ.*: lib. iv, cap. 17, pag. 614. *BEAN.*
(41) Θεοῦ. Sic Wott. ex ms. Sic et Clem. Alex. At Jun. cum editis, præter Londin. Χριστοῦ. *BEAN.*
(42) Χωρὸν. Ita ms., editi vero, si Londinensem excipias, exhibent χώρον, ut apud Clem. Alex. Lectionem ms. pluribus veterum exemplis tuetur Wott. addens quoque, idem iudicium tullise Cl. Benteleium, quem consule sis in *Dissert. de Phalar.*, pag. 185. *BEAN.*
(43) Φανερωθήσονται. Sic Jun. cum editis, Clementem Alex. secutus: quæ optima esse lectio videtur. Wott. tamen sic leg. φανερούνηται: manifestantur: fortasse ob præcedens ἔχουσιν. *BEAN.*

αὐτῶν Χριστοῦ. Γέγραπται (44) γάρ· Εἰσαλ[θε] εἰς
 αὐτὸν (45) ματὸν δόξ[η]· ὅτι οὐ παρέβη ἡ
 ἀρετὴ καὶ θ[υμ]ός μου· καὶ μνησθήσομαι (46) ἡμέ-
 ρας ἀγαθῆς, καὶ ἐνοουήσω ὑμᾶς [ἐκ] τῶν θη-
 κῶν (47) ὄρων. Μακάριοι ἵσταν, ἀγαπῆτοι, εἰ τὰ
 [ἀρετῶ]ν ἔργα (48) τοῦ Θεοῦ ἵπτοῦμαι ἐν ἡμετέροις
 ἀγαθῆς, εἰς τὸ ἀρεθ[η]ν[α]ί· ἡμεῖς δὲ ἀγαπᾶς τὰς ἀμαρ-
 τίας (49). Γέγραπται γάρ· Μακάριοι [ὡ]ς ἀρεθ[η]θη-
 σαι εἰ ἐνοουήσῃ, καὶ ὡς (50) ἐκαστὸν ἡμετέρον αἰ
 ἀμαρτίας. Μακάριος δὲ ἄνθρωπος (51) ὃ ὃς (52) μὴ λο-
 γιᾶται Κύριον ἀμαρτίας, ἀλλὰ ὅτι ἐν τῷ σπ[υ]ρί-
 τῳ αὐτοῦ ἔσται. Ὅτις δὲ μακαριώτατος ἔγιναι ἐπὶ
 τῶν ἐπιεικῶν δὲ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ
 αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ.

Ὅτι [οὖν] (53) παρέβ[η]μεν διὰ τινος τῶν [τοῦ]
 ἀντιει[ρη]μίου, ἐξέλωμεν [συγγνώμην]· καὶ ἵπκω
 ὃ ὅτινες ἀρχῆγοι τῆς σάσσεως καὶ διχοστασίας ἐγ-
 νήσαν, ἀπεθῆσαν τὸ κοινὸν τῆς ἐλπίδος σκεπῆν.
 Ὅτι γὰρ μετὰ φόβου καὶ ἐγένης πολιτευόμενα, ταυ-
 τὰς θέλωμεν ἄλλοι οὐκ εἶναι (54) περιπέττειν ἢ τοὺς
 πλησίον· μᾶλλον δὲ ταυτῶν κατέγνωσι φέρουσι, ἢ
 τῆς παραδομένης ἡμῶν καλῶς καὶ δικαίως (55) ὁμο-
 φωνίας. Καλὸν γὰρ ἀνθρώπων ἐρομολογῆσαι περὶ
 τοῦ παρεπιπέττειν, ἢ σκληρῶναι τὴν καρδίαν αὐτοῦ,
 καθὼς ἐσκηρῶνθη ἡ καρδία τῶν στασιαζόντων πρὸς
 τὸν θεράποντα τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦν· ὡς τὸ κρῖμα πρὸς
 διπλῶν ἐγενήθη· κατέβησαν γὰρ εἰς ἦδον ζῶντας, καὶ
 ὄψιντας κατέβησαν εἰς τὸν ὄθον. Φαράω καὶ ἡ στρατὸς
 αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἡγεμόν[οι] Αἰγύπτου, τὰ τε
 ἄρματα καὶ οἱ ἀναβά[τα]ι (56) αὐτῶν, οὐ δὲ ἔλθον

A ptum enim est : Ingressus in cubacula tua peccatum
 quantumcumque, donec pertransit in a et furor meus.
 Et recordaber diei boni⁶⁶, et suscitabo res e sepulcris
 vestris⁶⁷. Beati sumus, dilecti, si precepta Domini in
 charitatis concordia fecerimus, ut per charitatem
 remittenter nobis peccata. Scriptum quippe est :
 Beati, quorum remissionis sunt iniquitates, et quorum
 tota sunt peccata. Beatus vir cui non imputabit Do-
 minus peccatum, nec est in ore eius dolus⁶⁸. Hac
 beatitudo contigit electis a Deo per Iesum Chri-
 stum Dominum nostram; cui gloria in secula se-
 culorum. Amen.

τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὃ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν

CAPUT LI.

Quamcumque igitur per quosdam adversarii Ma-
 psum deliquimus, veniam postulamus : illi vero
 qui seditionis ac dissensionis duces et principes
 fuerunt, debent communem spem contemptari. Qui
 enim cum timore et charitate vivunt, se ipsos in
 contumelias incidere malunt, quam proximos; sequo
 ipse potius imitari vult, quam pulchre et ju-
 ste traditam nobis concessionem. Nam melius est ho-
 mini, confiteri de lapsibus et peccatis, quam indu-
 rare cor suum; prout insuratum est cor eorum qui
 contra famulum Dei Moysen seditionem fecerunt⁶⁹ :
 quorum condemnatio manifesta fuit; descenderunt
 enim in infernum vivi, et mors absorpsit eos. Pha-
 rao et exercitus ejus et omnes preefecti Egypti⁷⁰,
 currus etiam et equites eorum, non aliam ob cau-
 sam maris Rubri profundo immergi sunt, et petie-

⁶⁶ Isa. xvi, 20. ⁶⁷ Ezech. xxxvii, 12, 13. ⁶⁸ Psal. xxi, 1, 2. ⁶⁹ Num. xvi. ⁷⁰ Exod. xiv.

VARIORUM NOTÆ.

(44) Γέγραπται... εἰσαλθῆς. Hæc pro Clementinis
 p. 519 : Ἡ ἀγάπη ἀμαρτάνει οὐκ ἐξ. Bern.
 (45) Ταμῖα. Ex Mill. et Wott. ita se habet ms.
 Ka et apud LXX, Isa. xvi, 20. Editi, præter Lon-
 din, ταμῖα. GALL.
 (46) Καὶ μνησθήσομαι, x. τ. λ. Vix dubito, quin
 S. Pater respexerit ad illud Ezech. xxxvii, 12, 13 :
 Ἰδοὺ ἐγὼ ἀνοίγω ὑμῶν τὰ μνήματα, καὶ ἀνάσω ὑμᾶς
 ἐκ τῶν μνημάτων ὑμῶν... καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ εἰμι
 Κύριος, ἐν τῷ ἀνοίξαι με τοὺς τάφους ὑμῶν, τοῦ ἀνα-
 γαγεῖν με ὑμᾶς ἐκ τῶν τάφων ὑμῶν, τὸν λαὸν μου.
 Aliter Cot. cui tamen ægre assentitur Cot. lb. — Καὶ
 μνησθήσομαι ἡμέρας ἀγαθῆς, καὶ ἀναστήσω ὑμᾶς
 [ἐκ] τῶν θηκῶν ὑμῶν. Simile nonnihil habes in li-
 bro apocrypho IV Esdræ II, 16 : Et resuscitabo
 mortuos de locis suis, et de monumentis educam il-
 los. Lege etiam Isaiæ xvi, 19; lxiii, 11; et Hebr.
 xiii, 20. Hinc enim forte consarcinatus fuit iste lo-
 cus. Cot.
 (47) ὄρων. Sic Wott. ex ms. Sic et Londin.
 editio. Al. σκῶν. GALL.
 (48) Τὰ προστάγματα. Editi, præter Londin.
 deest articulus τὰ, quem restituit Wott. ex ms. lb.
 (49) Ἀμαρτίας. S.c ms. apud Wott. absque ἡμῶν,
 quod addunt editi, præter Lon in. neque illud con-
 textui esse necessarium, vox ἡμῶν præcedens satis
 evincit. lb.
 (50) Καὶ ὡς. Monet Mill. exstare ὃ in ms. quod
 fugit Wott. Sed si res ita se habeat, vel excidit v;
 vel ex vitio librarii, ὃ secundi committis in præ-
 cedens irrepit. Constans enim est lectio, καὶ ὡς. lb.
 (51) Μακάριος δὲ ἄνθρωπος. Hæc usque ad Χριστοῦ τοῦ

Κυρίου ἡμῶν, exscripta sunt ex Clemente Alexan-
 drino p. 519. A. Bern.
 (52) ὃ ὃς. Ms. exhibet οὐ οὐ, tum hic, tum
 psal. xxi, 2. At cod. Vat. ὃ sic et Rom. iv, 8,
 eodemque modo legitur in Hebræo textu et in
 versionibus omnibus. Igitur ὃ veram esse lectionem
 existimo. Wott. GALL.
 (53) Ὅσα οὖν, x. τ. λ. Jun. cum editis, excepto
 Londin. hunc locum minus recte sic exhibet : Ὅ-
 [α] οὖν] παρέβ[η]μεν διὰ τινος τῶν [τοῦ] ἀντιει-
 μένου. Nam Wott. in ms. sic legit : ὅσα...ν παρε-
 μέν δια τινος των ἀντικ...ενου. Ipse igitur hiatus
 ita complet : ὅσα [οὖν] παρέβ[η]μεν διὰ τινος τῶν
 [τοῦ] ἀντικει[μ]ένου. Huic autem voci postrema
 aliam addendam censet quæ librario exciderit,
 nempe vel τεχνῶν, δόλων, ἐπιβουλῶν, πειρασμῶν,
 vel παρεμπύσεων cum Clemente Alex. Στραμ.,
 lib. iv, cap. 17, pag. 614. At Dav. nihil addens,
 voces ms. δια τινος των, sic legit, διὰ πειρασμῶν
 v.l τεχνασμάτων. Aliter Cout. Junianum lectionem
 secutus. lb. — Ὅσοι μὲν οὖν ad ἀντικειμένον.
 Hæc efficta sunt ex his Clementis Alex., p. 519 :
 Ἦν δὲ καὶ περιπέση, etc. Ἀξιώσωμεν, etc. Hinc
 ad ἐρομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ, cap. 52, omnia fluxit
 interpolator, et intempèstive de confessione tot
 verba ingressit. Bern.
 (54) Οἰκταίς. Leg. cum Jun. cæterisque, αἰκταίς,
 facili mutatione. Wott. GALL.
 (55) Καλῶς καὶ δικαίως. Ita ms. apud Wott.
 Editi, καλῆς καὶ δικαίας. lb.
 (56) Ἀναβά[τα]ι. Wott. magis placet leg. ἀνα-
 βά[τα]ι, quam cum editis [ἐπιβ]α[τα]ι. Sic Exod. xiv.

runt, quam quod stulta eorum corda indurata fuerint, post signa et miracula per famulum Dei Moysen facta in terra Ægypti.

εἰα [χα] τὰ τέρατα (57) ἐν γῆ Αἰγύπτου,] διὰ [τοῦ θ]

CAPUT LII.

Nullius rei, fratres, indignus est Dominus omnium, nec quidquam desiderat, præterquam ut ei fiat confessio. Ait enim electus David : *Confitebor Domino, et placebit ei super vitulum novellum, cornua producentem et ungulas. Videant pauperes, et latentur*. Et iterum dicit : *Inmola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis tue : et eruam te, et honorificabis me*⁷². Nam *sacrificium Deo, spiritus contribulatus*⁷³.

μαί σε, καὶ δοξάσεις με. Θυσία γὰρ τῷ Θεῷ πνεῦμα

CAPUT LIII.

Nostis enim et probe nostis sacras Scripturas, dilecti; et penitus in Dei eloquia introspeixistis : illæ igitur in memoriam revocate. Cum Moyses in montem ascendisset, et quadraginta dies noctesque quadraginta in jejunio ac humilitate transegisset, dixit ad eum Deus : *Moyses, Moyses, descende velociter hinc; quia iniquitatem fecit populus tuus, quos eduxisti de terra Ægypti : transgressi sunt cito de via quam mandasti eis, et fecerunt sibi fusilia. Et dixit Dominus ad eum : Locutus sum ad te semel et iterum, dicens : Vidi populum hunc; et ecce populus dura cervice est : dimitte me exterminare eos, et delebo nomen eorum de sub cælo; et faciam te in gen-*

⁷² Psal. lxxviii, 31, 32. ⁷³ Psal. xlix, 14, 15.

Α τινά [αιτίαν] ἐβυθίσθησαν εἰς θάλασσαν [Ἐρυθρ]άν, καὶ ἀπόλοντο, ἀλλὰ διὰ [τὸ σκλ]ηρυνθῆναι αὐτῶν τὰς ἀσ[υ]νέτους καρδίας, μετὰ τὸ γενέσθαι [τὰ σημ]- θ]εράποντος (58) τοῦ Θεοῦ Μωϋσέως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ.

Ἀπροσδεῆς (59), ἀδελφοί, [ὁ] Δεσπότης ὑπάρχει τῶν ἀπάντων, [οὐ]δὲν οὐδενὸς χρῆζει, εἰ μὴ τὸ [ἐξ]-ομολογεῖσθαι (60) αὐτῷ. Φησὶ γὰρ ὁ ἐκλεκτὸς Δαβὶδ (61)· Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀρέσει αὐτῷ ὑπὲρ μόσχον νέον, κέρατα ἐκφέροντα καὶ σπλάς· Ἰδέτωσαν πτωχοὶ καὶ εὐφρανθήτωσαν. Καὶ πάλιν λέγει· Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰρέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου· καὶ ἐπικάλῃσαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαι σου τετριμμένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ.

Ἐπίστασθε (62) γὰρ, καὶ καλῶς ἐπίστασθε, τὰς ἱερὰς Γραφάς, ἀγαπητοί, [καὶ ἐγκε]κύφατε εἰς τὰ λόγια τοῦ [Θεοῦ· εἰς ἀ]νάμνησιν οὖν ταῦτα [λά]θετε (63).] Μωϋσέως γὰρ ἀναβαλ[ωντος εἰ]ς τὸ ὄρος, καὶ ποιήσαν[τος] (64) τεσσαρ[ά]κοντα ἡμέρας, καὶ τεσσα[ρά]κοντα νύκτας ἐν νηστεία [καὶ ταπειν]ώσει, εἶπαν πρὸς αὐτὸν [ὁ Θεός· Μω]ϋσῆ (65), Μωϋσῆ, κατέβηθι [τὸ τάχος] ἐντεῦθεν, ὅτι ἠρόμησεν [ὁ λαός σ]ου, οἷς ἐξήγηρες ἐκ γῆς [Αἰγύπτου]· παρέβησιν ταχὺ ἐκ [τῆς ὁδο]ῦ ἧς ἐνέτειλόν αὐτοῖς, [ἐποίησα]ν ἑαυτοῖς χωνεῦματα. [Καὶ εἶπεν] Κύριος πρὸς αὐτόν· Δελάλη[κα πρὸς] σὲ ἅπαξ καὶ δις· λέγων· [Ἐύχασα] τὸν λαόν σου, καὶ ἰδοὺ λαός (66) [σ]κληροτρά-

⁷⁴ Psal. l, 19.

VARIORUM NOTÆ.

25, 26 : καὶ τὰ ἄρματα, καὶ οἱ ἀναβάται...ἐπὶ τε τὰ ἄρματα, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀναβάτας : quo procul dubio respexit S. Pater. GALL.

(57) Τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα. Jun. et codd. iunpp. [τη]λικαῦ[τα] τέρατα, non prorsus ad fidem ms. qui exhibet ...εἰα... τα τέρατα. Legendum procul dubio [τὰ σημ] εἰα [χα] τὰ τέρατα. Fere enim ubique in sacris litteris eo modo simul leguntur σημεῖα καὶ τέρατα, præcipue in libro Exodi, ubi hæc ipsa narrantur. Sic et Act. vii, 36 : Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῆ Αἰγύπτου. Wott. lb.

(58) Διὰ τοῦ θεράποντος. Editi omittunt articulum τοῦ, quem hiatus ms. apud Wott. requirit. lb.

(59) Ἀπροσδεῆς. Ruchat. in sua Gallica versione monuit ad hunc locum, parem sententiam occurrere in Actis Thecla apud Grabium Spicil., tom. I, pag. 101 : Θεὸς ζηλωτῆς..θεὸς ἀπροσδεῆς, χρῆζων τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας. Deus zelotes...qui nulla re indiget, præterquam salutem hominum, interprete ipso Grabio. lb.

(60) Οὐδὲν...τὸ ἐξομολογεῖσθαι. Ms. exhibet...δεν. Sed Wott. legit cum editis, [οὐ]δέ. Pro τὸ autem, Jun. et Fell. malunt τοῦ. Utrobique tamen ms. lectionem retinendam esse censet Dav. [οὐ]δὲν οὐδενὸς χρῆζει, εἰ μὴ τὸ ἐξομολογεῖσθαι : Nihil a quoquam petit, nisi ut ipse conseruetur. lb.

(61) Δαβὶδ. Hæc et sequentia usque ad finem capituli, nonnihil mutata recitat Clemens Alex. Στρωμ. lib. iv, cap. 17, pag. 614. lb.

(62) Ἐπίστασθε ad καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς αὐτόν. Pro his habet tantum Clemens Alexandrinus p. 521, C, hæc verba : Αὐτίκα ἐὶν ὁ Μωϋσῆς μόνος ἀκούσας παρὰ τοῦ Θεοῦ. BERN.

C (63) Adverte. Ante Μωϋσέως, exstare in ms. i testatur Wott. Qui propterea conjicit scriptum fuisse λάθετα pro λάθετε, ai pro e positus, ut passim alibi. Mill. vero cum lacuna non nisi septem litteris expleri posse videatur, reponit [ἐ]λάθετα]t. GALL.

(64) Ποιήσαντος...ἡμέρας καὶ...νύκτας. Insolens videtur Wottono hæc phrasis, ποιεῖν χρόνον. Quæ tamen frequenter occurrit apud sacros Novi Test. scriptores. Act. xv, 33 : Ποιήσαντες δὲ χρόνον. xviii, 23 : Καὶ ποιήσας χρόνον τινά. xi, 3 : Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς. II Cor. xi, 23 : Νυχθήμερον ἐν τῷ θυῷ πεποίηκα. Jac. iv, 13 : Καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα. Quid plura? Wetst. ad Act. xv, 33, profert aliquot hujusmodi exempla, vel ex ipsis limatissimis Græciæ scriptoribus, Demosthene, Platone, Polybio desumpta. lb.

(65) Ὁ θεός· Μωϋσῆ. Jun. [Θεός, Ἀνάστηθ]i : contra fidem cod. ms. qui sic se habet· ΑΥΤΟΝ...ΣΗ. Itaque Mill. legit, ut apud LXX, αὐτὸν [Κύριος· ἀναστ]ῆ, pro ἀνάστηθι. Wott. vero : αὐτὸν [ὁ Θεός· Μω]ϋσῆ. Sic et edit. Londin. Al. Junium sequuntur, si Clerici secundam editionem excipias; ubi tamen neque lectore admonitio, neque rite reddita ms. lacuna, ita locus effertur : αὐτὸν ὁ θεός· [Μω]ϋσῆ. lb.

(66) Καὶ ἰδοὺ λαός. Vocem λαός litteris iniatis descriptis Jun. perinde ac si abset a ms. ubi nihilominus, Wott. teste, occurrit. Hæc paucis mutatis recitat Clemens Alex. Στρωμ., lib. vi, cap 19, p. 617. Ad quem locum Potter. lectione Juniana deceptus, censebat potius ex Alexandrino quam ex LXX Clementem Romanum fuisse reformandum. lb.

χαρις· βασάν με [ἐξα]θερῶσαι (67) αὐτοῦς, καὶ ἔξα[λειψῶ τὸ] δρομα αὐτῶν ὑποκα[τωθεῖν] τοῦ ὄφρατος, καὶ ποιήσω [σε εἰς εἶ]θνος μέγα καὶ θαυμαστὸν [καὶ πολὺ] μᾶλλον ἢ τοῦτο. [Ἔλεε δὲ Μωϋσῆς· Μηδαμῶς Κύριε, [ἀφες τῆν] ἁμαρτίαν τοῦ λαοῦ τούτου, ἢ κἀμὲ (68) ἐξάλειψον ἐκ βιβλίου ζώντων. Ὁ μεγάλης ἀγάπης, ὡ τελειότητος ἀνοπερ- ὄλητος! Παθήσιάζεται (69) θεράπων πρὸς Κύριον μετ' αὐτῶν ἀξιοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ΄.

Τίς οὖν ἐν ἡμῖν γενναῖος; τίς εὐσπλαγχνος; τίς πεπληρορημένος (70) ἀγάπης; εἰπέτω· Εἰ δὲ ἐμὲ στάσις (71), καὶ ἔρις, καὶ σχίσματα, ἐκχωρῶ, ἀπειμι (72), οὐ ἔαν βούλησθε, καὶ ποιῶ τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ πλήθους· μόνον τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ εἰρηνεύτω, μετὰ τῶν καθεσταμένων πρεσβυτέρων. Τοῦτο ὁ ποιήσας ἑαυτῷ μέγα κλῆρος ἐν Κυρίῳ περιποιήσεται, καὶ πᾶς τόπος δίδεται αὐτόν. Τοῦ γὰρ

A lem [magnam et mirabilem, et multam magis quam hanc. Dixit autem Moyses: Neutiquam, Domine; remitte peccata huic populo; vel etiam me dele de li bro viventium". O charitatem magnam! o insuperabilem perfectionem! Libere ad Dominum loquitur famulus, remissionem pro plebe postulat, vel se ipsum quoque cum eis deleri petit.

αἰτεῖται ἀφεσιν τῷ πλήθει, ἢ καὶ ἑαυτὸν ἐξαλειφθῆναι

CAPUT LIV.

Quis ergo inter vos generosus? quis misericors? quis charitatis plenus? Dicat: Si propter me seditio, et discordia, et schismata, discedo, abeo, quocunque volueritis; et quæ multitudo jusserit facio: tantum ovile Christi in pace degat, cum constitutis B presbyteris. Qui hoc fecerit, sibi magnum decus in Domino comparabit; et omnis locus eum excipiet. Domini enim est terra, et plenitudo ejus". Hæc,

" Exod. xxiii, 7, 9, 10, 31, 32, xxxiii, 3; Deut. ix, 12-14. " Psal. xxiii/4.

VARIORUM NOTÆ.

(67) Ἐξαθερῶσαι. Vide supra, cap. 14. GALL. (68) Κἀμὲ. Ita ms. apud Wott. Ita quoque Clementis Alex. l. c. ut apud LXX. Editi vero, præter Londin. καὶ μέ. Id.

(69) Παθήσιάζεται, etc. Hæc usque ad historiam Judithæ non extant in Clemente Alexan., p. 521. BERN.

(70) Πεπληρορημένος. Perperam mutaretur in πεπληρωμένος, cum πληροροῖσθαι significet impleri aliqua re, ut observatum a Scripturarum interpretibus, antiquis quoque. Sic Eccle. viii, 11, Græce, ἐπληροροῖσθαι, Latine apud Hieronymum, repletum est. Lucæ 1, 1, τῶν πεπληρορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Vulgata: Quæ in nobis completæ sunt rerum. Coloss. 1, 2: πληροροῖσθαι, plenitudinis. Similiter 1 Thess. 1, 8, 11 Tim. iv, 5, 17; et alibi. S. Chrysostomus ad 11 Tim. iv, 5: Τὴν διακονίαν σου πληροροῖσθαι, τουτέστι, πληρῶσον. Theophylactus ad 11 Tim. iv, 17: Πληροροῖσθαι, τουτέστι, βεβαιώσθαι, ἢ εἰς πάρας ἔλθῃ, καὶ πληρωθῆ. Sed quid in re clara ac testata immoror? Cot. Similia occurrunt sup. cap. 42. GALL.

(71) Εἰ δὲ ἐμὲ στάσις. Epiphanius lib. 1 Adversus Carpocratios, ubi mentionem Clementis nostri facit, ad hunc locum respicit, scribens: Ἄγετι γὰρ μετὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ· Ἀναχωρῶ, ἀπειμι, ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, etc., ubi ἐνσταθῆτω legendum puto, pro quo Clemens noster εἰρηνεύτω habet. Quantum fraternitatem universam dilexerit, τὸ κοινωφελεῖς quæsierit, et paci Ecclesiæ, vir hic sanctus, studuerit; et quam ahominanda ipsi fuerint schismata, quæ Christi τὸν ἀρραφον καὶ ἀβρῆχτον χιτῶνα σχίζουσι, ex hoc loco facile apparet: nullum enim gravius peccatum admitti potest, quam unionem Ecclesiæ scindere, auctore Cypriano, qui Libro de unitate Ecclesiæ, inexpiabilem discordiæ maculam martyrii sanguine ablui, et passione purgari negat: quod Chrysostomus homil. 11, ad Ephesios, suppresso nomine, audeat sed verum esse dictum pronuntiat. Ejus verba ita se habent: Ἀνὴρ δὲ τις ἄγιος εἰπέ τι δοκοῦν εἶναι τολμηρὸν, πλὴν ἀλλ' ὁμοῦ ἐφθέγγατο· εἰ δὴ τοῦτο ἐστίν; οὐδὲ μαρτυροῦν αἶμα ταύτην δύνασθαι ἐξαλειφῆναι τὴν ἁμαρτίαν Ἰησοῦν, etc., qui paulo infra eadem homilia, se pacis studio omnia postponere, imo et episcopatum ipsum abdicare, paratum esse profitetur: modo unitas Ecclesiæ conservetur; Et μὲν οὖν περὶ

ἡμῶν ταῦτα ὑποπτεύετε, ἔτοιμοι παραχωρῆσαι τῆς ἀρχῆς, ὅτω περ ἂν βούλοισθε· μόνον Ἐκκλησία ἔστω μία, in quo Clementem nostrum ὑπογραμμὸν sibi proposuisse, et locum hunc, ad quem alludit, præ oculis habuisse, verisimile est. Jun. — Εἰ δὲ ἐμὲ στάσις. Locum hunc citat Epiphanius hæres. 27, et etiam exemplo et moribus Clementis nostri descriptum ait; qui Ecclesiæ Romanæ cathedræ a D. Petro admotus, se eo munere abdicavit, quandiu Linus et Cletus in vivis essent. Ex qua duplici successione fortassis, si non potius ex Ecclesiis a B. Petro et Paulo, Judæorum gentiumque apostolis, seorsim aliquando habitis, fieri potest, ut adeo parum inter scriptores conveniat, utrum Clemens immediate successerit Petro, an quarto saltem loco. Licet non sim pacius aliam etiam causam a plurimis redditam; quod, scilicet, nemo illi Romæ succedere liquido potest dici, de quo multum dubitatur, an ipse Romæ unquam fuerit. Obiter monendum apud Epiphanium in loco supra memorato repohi commodè posse pro ἐνσταθῆτω, ἐσταθῆτω, quamquam velem rem lectionem retinet doctis. Petavius. Sed hoc ipsum, quod hic loci suadet B. Clemens de se proficitur et spondet S. Chrysostomus, qui ait hom. 11 in Epist. ad Ephesios: Εἰ μὲν οὖν περὶ ἡμῶν ταῦτα ὑποπτεύετε, ἔτοιμοι παραχωρῆσαι τῆς ἀρχῆς, ὅτω περ ἂν βούλοισθε, μόνον Ἐκκλησία ἔστω μία. Et Gregorius Nazianzenus re ipsa præstitit, qui ut seditio obviæ iret, postquam ad Constantinopolitanam sedem admotus esset, protinus τὴν προστασίαν παρήτησατο. Socrat. Hist. v, c. 7. FELL.

(72) Ἐκχωρῶ, x. τ. λ. Laudat hunc locum S. Epiphanius, hæres. 27, num. vi, GALL. — Ἐκχωρῶ, ἀπειμι. Ex memoria laudat S. Epiphanius hæres 27, cap. 6, sic: Ἀναχωρῶ, ἀπειμι· ἐνσταθῆτω αὐτῷ; iuxta Patricium Junium ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ. Idem Junius apponit verba B. Chrysostomi valde similia, ex sine homiliæ 11, in Epistolam ad Ephesios. A te vero addi potest locus Origenis homil. 19, in Jeremiam, postremæ editionis, p. 194. Cot. — Ἐκχωρῶ, ἀπειμι. Scripsit Clemens ἀναχωρῶ, ἀπειμι, ἐνσταθῆτω ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, ut Epiphanius docet p. 107, hoc est bene se habeat populus Dei. At Clemens episcopus Romanus, an Ecclesia Romana dicere posset: Ποιῶ τὰ προσταττόμενα ὑπὸ τοῦ πλήθους, quod nihil iniquius, sordidiusve? BERN.

qui divinae, cujus nunquam poenitet vitam vivunt, fecerunt et facient.

CAPUT LV.

Ut autem etiam gentium exempla proferamus: multi reges et principes, pestifero tempore aevante, cum oraculo admoniti essent, se ipsos morti tradiderunt, ut cives suo sanguine liberarent. Multi a suis civitatibus, ne seditio amplius duraret, secesserunt. Multos e nostris cognovimus, qui se ipsos in vincula coniecerunt, ut alios redimerent. Multi se ipsi in servitatem dederunt, et accepto pretio sui, alios cibarent. Mulieres complures per gratiam Dei corroboratae, strenua et virilia multa gesserunt. *Ecce Judith* 75, cum urbs obaideretur, rogavit seniores ut sibi liceret in alienigenarum castra transire: ac se ipsam periculo tradens, propter charitatem patriae populi que obsessi egressa est; et Dominus tradidit Olophernem in manu Sennae. Nec minus perfecta secundum fidem Esther 76 periculo se objicit, ut duodecim tribus Israel jam perituras

75 Judith. viii-xiii. 76 Esth. v, xiv, xv.

Α Κυρίου ή γη και το πλήρωμα αιδής. Ταύτα, οι πολιτευόμενοι την μεταβαλλήτων πολιτειαν του Θεου, έποίησαν, και ποιήσουσι

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ΄.

Ἔνα δέ (75) και ὑποδείγματα ἔθνῶν ἐνέγωνμεν· πολλοί βασιλεῖς και ἡγεύμενοι (74), λοιμοῦ τινος ἐνοστάντος καιροῦ, χρησιμοδοτηθέντες, παρέδωκαν ἑαυτούς εἰς θάνατον, ἵνα ῥύσωνται διὰ τοῦ ἑαυτῶν αἵματος τοὺς πολίτας. Πολλοὶ ἐξεχώρησαν ἰδίῳν πόλεων, ἵνα μὴ στασιάζωσι ἐπὶ πλείον. Ἐπιστάμεθα πολλοὺς (75) ἐν ἡμῖν παραδεδωκότας ἑαυτούς εἰς δεσμά, ὅπως ἑτέρους λυτρώσονται (76). Πολλοὶ ἑαυτούς παρέδωκαν εἰς δουλείαν, και λαβόντες τὰς τιμὰς αὐτῶν, ἑτέρους ἐβίωμισαν. Πολλὰς γυναῖκας ἐβδυναμώθησαι διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐπετέλεσαντο πολλὰ ἄνδρεα. Ἰουδιθ ἡ μακαρία (77), ἐν συγκλεισμῷ σύσης τῆς πόλεως, ἤτησας παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐαθῆναι εὐτήν ἐξελθεῖν εἰς τὴν παρεμβολήν τῶν ἀλλοφύλων· παραδοῦσα οὖν ἑαυτήν τῷ κινδύῳ ἐξῆλθεν δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος, και τοῦ λαοῦ τοῦ ἔντος ἐν συγκλεισμῷ, και παρέδωκεν Κύριος Ὀλοφέρνην ἐν

VARIORUM NOTÆ.

(75) Ἔνα δέ, x. τ. λ. Huc respexit Origenes tom. IX, in Joann., p. 143. GALL.

(74) Πολλοὶ βασιλεῖς και ἡγεύμενοι. En Origenis verba in Joannem, p. 142, 143, huc respicientis: Μαρτυρηται δὲ και παρὰ τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι πολλοὶ τινες λοιμικῶν ἐνοσηφάντων νοσημάτων, ἑαυτοὺς σφάγια ὑπὲρ τοῦ κοινου παραδεδώκασι, και παραδέχεται ταῦθ' οὕτως γεγονέναι, οὐκ ἀλόγως πιστεύσας τὰς ἱστορίας ὁ πιστὸς Κλήμης, ὑπὸ Παύλου μαρτυρούμενος. Hoc est: *Relatum autem ac testatum etiam apud gentiles est, multos, cum pestilentes morbi grassarentur, seipsos in victimas pro patria tradidisse. Atque hæc ita evenisse admittit, non sine causa historici credens, Clemens ille fidelis, cui testimonium tribuitur a Paulo.* Idem in iisdem Commentariis, p. 343: Περὶ δὲ τοῦ πολλῆς ἐπικρατοῦντος τῶν χαλαπῶν ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, οἷον λοιμῶν, ἢ ἐπιδησιῶν νημεσιῶν, ἢ λιμῶν, λέγεσθαι τὰ τοιαῦτα, οὐκ καταργουμένου τοῦ ἐνεργούντος αὐτὰ πονηροῦ πνισύματος, διὰ τὸ ἑαυτὸν τινα ὑπὲρ τοῦ κοινου δίδόναι, πολλὰ φέρονται Ἑλλήνων και Βαρβάρων ἱστορίαι, τὴν περὶ τοῦ τοιοῦτου εὐνοίαν (male interpret ἐνοίαν) οὐκ ἀποπτύοντων οὐδὲ ἀποδοκιμαζόντων. Πότερον μὲν οὖν ἀληθὴ ἔστι τὰ τοιαῦτα, ἢ μὴ, οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶ καιροῦ μετὰ ἐξετάσεως διαλαθεῖν. Verti debuit: *Quod autem frequenter invalescentibus rebus quibusdam asperis in humano genere, veluti peste, aut noxia serenitate ac ventorum cessatione, aut fame, solvantur hæc, quasi sublato malo spiritu qui ea operabatur, eo quod aliqui seipsam pro cunctis obtulerit, multo ferantur Græcorum et barbarum historie, hujusmodi benevolentiam neque respicientem neque reprobatam. Utrum autem illæ narrationes veræ sint, necne, non est præsentis temporis accurate disceptare.* Quibus similia profert lib. iv in *Epistolam ad Romanos*, ante finem, atque, tomo i contra *Celsum*, ante medium. Nihil porro notius iis quæ referuntur de Menæceo, Codro, Macaria, Prologena et Pandora, Philænis fratribus, Lei filiabus, Curtio, Decis, aliisque qui se ultro morti pro communi civium salute obtulerunt. Cot. — Πολλοὶ βασιλεῖς και ἡγεύμενοι. Quales Codrus, Lycurgus; Genusius Cippus, M. Curtius et Scipio Africanus, qui ingrata urbem relicturus, per quem stetit ut ingrata esse posset, Clementis nostri fere verbis ei valedixit, dicens: *Exeo, si plus quam tibi expedit*

crevi. Quin et Oedipus, λοιμοῦ τινος ἐνοστάντος καιροῦ, χρησιμοδοτηθεῖς (auctoris nostri verba affero) a poeta inducitur in eundem morem verba faciens:

*Quicunque fessi corpore et morbo graves
Semianima trahitis corpora, en fugio, exeo,
Relevate colla, mitior cæli status
Post terga sequitur.* FELL.

(75) Ἐπιστάμεθα πολλοὺς, etc. Ad horum exemplum postea B. Paulinus Nolanus presul subito voluntariam servitutum, ut filium viduæ liberaret; referente magno Gregorio, lib. iii *Dialogorum*, cap. 1: Ἄν αἰχμάλωτον, inquit incertus scriplor de Persica captivitate a R. P. Francisco Combesio publici juris factus, θεσπὴ δακρυόοντα, προσπίπτοντα, ταλαιπωροῦντα, χειμαζόμενον, τύπον ἐκ τόπου πρὸς εὐπολίαν μετερχόμενον, μαστιζόμενον, ὑπὲρ Χριστοῦ, καταπονούμενον, και ὡς κτήνος πιπρασόμενον μὴ μόνον χρήματα, ἀλλ' εἰ δυνατὸν τὰ ἑαυτῶν σῶματα μεταδώσωμεν· καλὸν γὰρ ἀγοράσαι Χριστὸν πιπρασόμενον. Cot. — Ἐπιστάμεθα. Hujus rei exempla dabit B. Paulus, Ep. ad Rom c. xvi, 3, *Priscam et Aquilam*, qui pro anima ejus suas cervices supposuerunt; et ad Philip. ii, 30, Epaphroditum animæ suæ parabolanum, παραβολευσάμενον τῇ ψυχῇ. Sequentium temporum heroes, qui hac laude claruerunt, referre mora esset. Gentis tamen nostræ promartyr S. Albanus a nobis præteriri minime debet, qui sub Dioclesiano, pro clerico hospite, qui persecutionem fugientem susceperat, se ipsum tradens, post verbera, aliaque acerbiora tormenta, capite plexus est; quemadmodum Baronius ad. an. 103, ex Be' a nostrate historiam narrat. Hoc autem in loco observari poterit, durante primævæ charitatis impetu, tantam fuisse *Parabolanorum* segetem, quibus id negotii dabatur, ut propriæ salutis dispendio alienam procurarent, inque tam magna hominum collegia excrevisse, ut eorum numerum imperatorum rescriptis necesse esset coerceri, quemadmodum videre est cod. Theod., lib. xvi, tit. ii, de Ep. *Eccles. et clericis*, leg. 42. FELL.

(76) Ἀντρώσονται. Forte λυτρώσονται. Mill GALL.

(77) Ἰουδιθ ἡ μακαρία. Confer Clementem Alexandrinum, p. 521, et constabit illo aliquem juniorem inde hæc quæ hic legis deformasse. nec id quidem perite. BEAN.

χειρὶ θηλείας. Οὐχ ἦσαν αὐτῶν (78) καὶ ἡ τελεία κατὰ πίστιν Ἑσθήρ, κινδύνῳ ἑαυτὴν παρέβαλεν, ἵνα τὸ δωδεκάφυλον τοῦ Ἰσραὴλ μὴ ἀπολέσθαι, ῥύσῃται· διὰ γὰρ τῆς νηστείας, καὶ τῆς ταπεινώσεως αὐτῆς, ἤξιωσεν τὸν παντεπέστην (79) Δεσπότην, Θεὸν τῶν αἰώνων· ὅς ἰδὼν τὸ ταπεινὸν τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἐβρόσατο τὸν λαόν, ὡς χάριν (80) ἐκινδύνευσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐντύχωμεν περὶ τῶν ἐν τινι παραπτώματι (81) ὑπαρχόντων, ὅπως δοθῆ ἀutois ἐπεικαία καὶ ταπεινοφροσύνη, εἰς τὸ εἶξαι αὐτοὺς μὴ ἤμῃν, ἀλλὰ τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ· οὕτως γὰρ ἔσται αὐτοῖς ἔγχαρπος καὶ τελεία ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀγίους μετ' οἰκτιρῶν μιλία (82). Ἀναλάβωμεν παιδείαν ἐφ' ἣ οὐδεὶς ὀφείλει (83) ἀγανακτεῖν, ἀγαπητοί. Ἡ νοουθήσις (84), ἣν ποιούμεθα εἰς ἀλλήλους, καλὴ ἔστιν, καὶ ὑπεράγαν ὠφέλιμος· κολλᾷ γὰρ ἡμᾶς τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Οὕτως γὰρ φησὶν ὁ ἅγιος λόγος· Παιδεύων ἐπαίδευσέν με ὁ Κύριος, καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέν με. Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει (85), μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Παιδεύσει με γὰρ, φησὶν, ὁ δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με, ἔλαιον δὲ ἀμαρτωλῶν (86) μὴ λιπαράτω τὴν κεφαλὴν μου. Καὶ πάλιν λέγει· Μακάριος ἄνθρωπος ὃν ἤλεγξεν ὁ Κύριος, νοουθήσιμα δὲ Παντοκράτορος· μὴ ἀπαυλίου. Αὐτὸς γὰρ ἀλγείν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἐπαισεν, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἴσασατο. Ἐξάκις ἐξ ἀναγκῶν ἐξελεῖται σε, ἐν δὲ τῷ ἐβδόμῳ οὐχ ἄψεται (87) σου κακόν. Ἐν λιμῷ ῥύσσεται σε ἐκ θανάτου, ἐν πολέμῳ δὲ ἐκ χειρὸς σιδήρου λύσει σε· καὶ ἀπὸ μαστιγῶν γλώσσης σε κρύψει, καὶ οὐ μὴ φοβηθῆσιν κακῶν ἐπερχομένων. Ἀδίκων καὶ ἀνόμων καταγέλλομα, ἀπὸ δὲ θηρίων ἀγγίω· οὐ μὴ φοβηθῆς· θῆρες γὰρ ἀγγίω

liberaret. Nam in jejuniis et humilitate peccata est omnium inspectorem Dominum, Deum saeculorum; qui animi ejus humilitatem cernens, populum liberavit, cujus gratia periculis sese illa obtulerat.

CAPUT LVI.

Et nos igitur oremus pro eis, qui in aliquo peccato lapsi sunt, ut detur illis moderatio et humilitas; quo non nobis, sed voluntati Dei cedant; sic enim erit ipsis fructuosa et perfecta quae est apud Deum et sanctos, cum misericordia recordatio. Assumamus disciplinam, juxta quam nemo debet indignari, dilecti. Admonitio quam invicem facimus, bona est et perquam utilis: siquidem nos voluntati Dei agglutinat. Sic enim ait sacer sermo: Castigans castigavit me Dominus; et morti non tradidit me. Quem enim diligit Dominus, corripit; flagellat autem omnem filium quem suscipit. Corripiet enim me, inquit, justus in misericordia, et arguet me; oleum autem peccatorum non impinguet caput meum. Et iterum dicit: Beatus homo, quem arguit Dominus; monitionem vero Omnipotentis ne renuas. Ipse enim dolere facit, et rursus restituit: percussit, et manus ejus sanaverunt. Sexies de necessariis eruet te; et in septimo non tanget te malum. In fame liberabit te a morte: in praelio vero, de manu ferri solvet te: et a flagello linguae abscondet te, et non timebis a malis ingruentibus: injustos et iniquos deridebis; et ferocibus bestias non timebis: bestiae enim feræ pucatae erunt tibi. Deinde scies, quod in pace erit domus tua: habitatio autem tabernaculi tui non peccabit. Scies autem, quod multum semen tuum, et filii tui quasi

⁸¹ Psal. cxvii, 18. ⁸² Prov. iii, 12. ⁸³ Psal. cxl, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(78) Οὐχ ἦσαν αὐτῶν. Ms. pro αὐτῶν exhibet εἰ. Wott. tamen leg. αὐτῶν editis. Sic et Clemens Alex. l. c. Πάλιν τε αὐτῶν ἡ τελεία κατὰ πίστιν Ἑσθήρ. Et rursus perfecta illa in fide Esther. GALL.

(79) Παντεπέστην. Editi, præter Londin. παντοποιήτην. Mill. et Wott. ex ms. restitunt παντεπέστην. Quæ vox occurrit etiam infra, cap. 58, et apud S. Polycarpum *Epist. ad Philipp.*, cap. 7. Id.

(80) Ὁν χάριν. *Latus gratia*, seu secundum litteram Græcam, quorum; ita tamen ut illud quorum pariter referatur ad populum: quod nomen, cum collectivum sit, hanc pariter constructionem. Quocirca minus placet hic versio Cotelerii: propter pericula quæ illa adierat. COTT.

(81) Παραπτώματι. Al. malum περιπτώματι. Sed ms. lectio confirmatur ex Gal. vi, 1: Ἀδελφοί, ἐάν τις προληφθῆ ἄνθρωπος; ἐν τινι παραπτώματι: quod sane S. Pater respexisse videtur. GALL.

(82) Μιλία. Mill. in *Prolegom. ad N. T.*, num. 142, ex isto Clementino loco colligit, S. Patrem in archetypo suo Epistolæ Pauli.æ ad Rom. xii, 15 legisse, prout Interpres Vulgatus ad Rodicos aliqui qui hodieque exstant pervetusti, ταῖς μιλίαις τῶν ἀγίων κοινωνούντας. Sic et Wetst. in nupera *N. Test. Gr. edit.* l. c. Aliter Whitbyus in *Exam. var. lect.*, p. 129. Id.

(83) Ὁφείλει. Sic procul dubio legendum, quod et Jun. in margine libri sui ex conjectura posuit. Codic. imp. omnes (præter Londin.), ἐφείλει. At ms. exhibet ΟΦΙΛΕΙ: in eoque vocalis i pro diphthongo ei sæpius ponitur. Wott. Id.

(84) Ἡ νοουθήσις, etc. Vide Clementem Alexandrinum, p. 122, unde interpolator hæc habet. BERN.

(85) Παιδεύει. Ita quædam exemplaria Proverb. iii, 12; et Apostolus Hebr. xii, 6, item Alexandrinus. Clemens Pædag. l. 9, Chrysostomus in Psalm. cx, et Catena Græcorum in Proverbiis. Alii codices ἐλέγξει. At in Apocalypsi vers. 19, cap. 3, utrumque verbum conjungitur: Ἐγὼ ὄσους ἐάν φιλῶ, ἐλέγξω καὶ παιδεύσω. COTT.

(86) Ἐλαιον δὲ ἀμαρτωλῶν. שָׁרָר Hebræis est caput, præcipuum, venenum, amaror. Ideo in hoc loco psalm. cxl, 5, interpretantur capita, vel præcipuum, vel amaritudinis: quam ultimam interpretationem Hieronymi sequitur Augustinus in Speculo. At LXX, vertentes ἀμαρτωλοῦ, aut legerunt שָׁרָר seu שָׁרָר aut putaverunt veneni metaphoram per nomen peccatoris esse reddendam. Id.

(87) Οὐχ ἄψεται. Sic editi juxta LXX cod. Alex., quam quidem lectionem probat Wott. licet ms. exhibeat ΟΥΚ ΟΥΤΕΤΑΙ. Sed Mill. ms. adhaerens, ita distinguit: οὐ κόβεται. GALL.

omnis herba campi : et venies in sepulcrum, tanquam frumentum maturum, quod in tempore messuerunt; vel sicut acervus areæ in tempore comportatur⁸⁸. Videtis, dilecti, protegi eos qui a Domino castigantur : cum enim bonus sit castigat nos Deus, ut sancta ejus disciplina commoneamus.

καθ' ὤραν συ[γχομι]σθεῖσα. Βλέπετε, ἀγαπητοί, τοῦ δεσπότου· (88) καὶ γάρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει [παι]δείας αὐτοῦ.

CAPUT LVII.

Vos ergo qui seditionis fundamenta jectistis, subditi estote⁸⁹ presbyteris, et correptionem suscipite in poenitentiam : flectentes genua cordis vestri, discite subijci, deponentes arrogantem et superbam linguæ vestræ iactantiam; melius enim vobis est, in ovili Christi parvos et probatos inveniri, quam altum sapientes e spe illius dejici. Ita siquidem dicit Sapientia, omnem virtutem complectens: *Eccæ proferum vobis mei spiritus dictionem; docebo autem*

⁸⁸ Job v, 17-26. ⁸⁹ I Petr. v, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(88) Δεσπότου, κ. τ. λ. Jun. eum editis locum hunc ita supplet: δεσπότου· καὶ γάρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει, θέλει νοθετῆθῆναι ἡμᾶς. Sed non prorsus ad idem ms. cod. qui sic habet: ΔΕΣΠΟΤ—ΔΙΔΑΧΕΩΝ ΠΑΙΔΕΙΑΙ ΔΕ — ΕΙΣΤ — ΗΘΗΝΑΙ ΗΜΑΣ. Legit itaque Wott.: δεσπότου· καὶ γάρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει ὁ θεός] εἰς τὸ νοθετῆθῆναι ἡμᾶς. Dav. autem ita scribendum putat : δεσπότου· θεός] γάρ] ἀγαθὸς ὢν παιδεύει, ἀλλ' εἰς τὸ εὐθύνθῆναι ἡμᾶς. Quod quidem supplementum Cler. felicissimum vocat. Verum nos Wottonianam lectionem sequimur, utpote quæ pressius ms. exprimat. GALL.

(89) Κάμψαντες τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν. Hæc phrasıs in Patribus et conciliis frequens, desumpta videtur ex oratione Manassis, quam quædam biblia complectuntur, quamque referunt *Constitutiones apostolicæ*, lib. II, cap. 22. Multas vero similes in scriptoribus sacris et ecclesiasticis invenies. COT.

(90) Ἡ καθ' ὑπεροχὴν δοκοῦντας, ἐκριψῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ. Nihil inuito; capite 51. ὀφελουσι τὸ κοινὸν τῆς ἐλπίδος σκοπεῖν. Lege hic S. Ignatium ad Ephesios 9, ad Magnesium 9, ad Philadelphenos 5, 11, et S. Polycarpum, Epistolæ cap. 8. Severus de Vita B. Martini, cap. ult.: *Jesum testor, spreque communitatem*. Id. — *Ἐκ τῆς ἐλπίδος*. Forte, κυχλίδος, vel ἐπαύλιδος potius. Basilii in psal. xxviii, homil. prima : Μία ἐστὶν αὐτῆ, ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία· ἦν αὐτῆ πρότερον ἡ τῶν Ἰουδαίων Συναγωγῆ, ἀλλὰ μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀμαρτίαν ἐγένετο ἡ ἑπαυλίς αὐτῶν ἡρωμαμένη. JUN.

(91) Ἡ πανάρετος Σοφία. Librum Proverbiorum, πανάρετον σοφίαν appellat, post Clementem Romanum, Clemens Alexandrinus in Miscellaneo 2, p. 420, citans versum ultimum primi capituli sacri Operis illius; itemque Hegesippus. Irenæus, καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορός apud Eusebium *Hist. Eccles.*, lib. IV, cap. 22. Sed et eodem nomine insignitur Sapientia voluena ab Athanasio in *Synopsi*, Epiphasio *Libro de mensuris et ponderibus*, cap. 4; Damasceno. *Orthodoxæ fidei* lib. IV, cap. 18, et a Gregorio Nysseno, lib. VII contra Eunomium, Ilib. Parisiens. an. 1638, tom. II, 638. In Bibliothecæ Regiæ codice B blico 721 : Σοφία Σολομώντος ἡ πανάρετος, et 1233 : Σοφία Σολομώντος πανάρετος. Ad codice 772, Lexicon vocum sacre Scripturæ, ubi de Sapientia Salomonis, in titulo habet, ἡμῶν τῆς πανάρετου Præterea Sapientiam Siraci-

Α εἰρηνεύσουσιν σοί. Εἶτα γνώση δει εἰρηνεύει σου ὁ οἶκος· ἡ δὲ διαίτη τῆς σκητῆς σου οὐ μὴ ἀμάρτη. Γνώση δὲ δει πολὺ [τὸ σπέρμα σου,] τὰ δέ τέκνα σου ὡς περ [τὸ καμβό]τανον τοῦ ἀγροῦ· ἐλεύση [δὲ ἐν τῷ] ὡς περ· τος ὤριμος, [κατὰ καιρὸν] θεριζόμενος, ἢ ὡς [περ] θημω]ρία ἀλωτος δει] ὑπερασιασμός ἐστιν [τοῖς] παιδευσόμενοις ὑπὸ ὁ θεός] εἰς τὸ νοθετῆθῆναι ἡμᾶς, διὰ τῆς δόλας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

Ἔμεις οὖν οἱ τὴν καταβολὴν [τῆς] στάσεως ποιήσαντες, ὑπο[α]ρχῆτε τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ π[ι]νευθῆτε εἰς μετάνοιαν. Κάμψαν[τε]ς τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν (89), μάθετε ὑποτάσσεσθαι, ἀποθέμενοι τὴν ἀλαζόνα καὶ ὑπερήφανον τῆς γλώσσης ὑμῶν αὐθά[ειαν]· ἄμεινον γάρ ἐστιν ὑμῖν [ἐν] τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μικροῦς καὶ ἄλλογιμους εὐρεθῆναι, ἢ καθ' ὑπεροχὴν δοκοῦντας ἐκριψῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ (90). Οὕτως γὰρ λέγει ἡ πανάρετος Σοφία (91)·

dis, seu Ecclesiasticum vocari πανάρετον Σοφίαν, et πανάρετον invenies in Eusebii lib. VIII *Demonstrationis evangelicæ*, p. 393, cujus verba refert Hieronymus ad Danielis ix, 24, et in ejusdem Eusebii et aliorum Chronicis, in Hieronymo, *Prefatione ad libros Salomonis*; item apud Isidorum Pelusiotam, lib. III, epist. 66; Cassiodorum, *Divinarum lectionum* cap. v; et Georgium Cedrenum edit. Basil. p. 159, l. XLVI. Jam quod σοφία simpliciter ac Sapientia de Proverbiis dicatur, ostendunt loca *Constitutionum apostolicarum* lib. I, cap. 7 et 10; lib. II, cap. 3; lib. IV, cap. 11 et alibi; Justinii martyris in *Dialogo* p. 359; Melitonis Sardensis apud Eusebium *Hist.* lib. IV, cap. 26; Irenæi lib. IV, cap. 37; Clementis Alexandrini in *Protreptico* p. 52; Pædagog. II, cap. 2, et Strom. I, pag. 317; Origenis *Homil. 14 in Genesim*, 6 in *Erodum*, ac sæpe; Gregorii Nysseni *Libro de Vita Mosis* paulo ante finem, oratione 5 *De oratione Dominica*, et in ὑποτυπώσει de pietatis scopo; Chrysostomi sive alterius sermone de tribus pueris, tom. VI. Quibus adijunge veterem interpretem Epistolæ Ignatii attributæ ad Tarsenses cap. 6. In quem locum homo literatus Jacobus Usserius, prava deceptis versione, falso citat Athanasii librum *De decretis Nycænis synodi*. Verba Alexandrini archiepiscopi sunt (tom. I, p. 276) : Ὁ εἰπὼν ὡς Σοφία· Πρὸ δὲ πάντων βουόνων γεννᾷ με. Quæ interpretantur : *Qui dixit, ut in Sapientie libro habetur*, cum significat : *Qui dixit, quatenus Sapientia*. Proverb. VIII, 25. Similiter Ecclesiastico *σοφίας, sapientia*, nomen absolute datur per multos, Origenem homil. 2 in psal. III xxxviii; homil. 6 Græca in Jeremiam, et ad Roman. IX, 20, 21; Gregoriam Nysseniam de Vita Mosis, non multo ante medium; Hieronymum dialogo i *adversus Pelagianos*, cap. 10; pseudo-Hieronymum ad II Corinth. IX, 7. Ratio autem earum appellationum ex eo pelli debet, quod sapientes viri predictis libris præcepta sapientie omniumque virtutum comprehenderint. Ita enim Epiphanius hæresi 69, cap. 11, Paschatis diem, ἀγίαν Θεοῦ πανάρετον ἡμῶν ἐν indignitate. Denique Παροιμίαι sunt Σοφία παιδαγωγική, Gregorio Nazianzeno oratione 11. Ecclesiasticus est, *A Deo spirata Sapientia, Magna Sapientia*, in *Excerptis chronologicis* ex Eusebio, Africano, et aliis. Atque de Cantico canticorum, scriptor homilicæ de Susanna tom. VI Chrysostomi ait : Κατὰ τὴν Σοφίαν τὴν λέγουσαν, Κῆρας

Ἰδοὺ προήσομαι [ὕμῃν] ἐμῆς προῆς ρῆσιν, διδάξω [δὲ ὑμᾶς τὸν ἐμὸν λόγον. Ἐπ[ειδὴ ἐκάλεσα,] καὶ οὐχ ὑπήκουσατε, καὶ ἐξέτεινον λόγους, καὶ οὐ [προσελθετε] ἀλλ' ἀκύρους ἐποι[εῖτε ἐμὰς] βουλὰς, τοῖς δὲ ἐμ[οῖς ἐλέγχοις] ἠπειθήσατε. Τοιγαρ[οῦν κἀγὼ] τῇ ὑμετέρᾳ ἀπολε[ίᾳ (92) ἐπιγελάσομαι· καταχαροῦμαι δὲ [ἠνίκα ἄν] ἔρχηται ὑμῖν δλεθρο[ς, καὶ ὡς ἂν ἀ]φικηται ὑμῖν ἀφρωθέρυθος· ἡ δὲ] καταστροφή ὁμοία κατ[αγι]διπαρῇ, ἥ ὅταν ἐρχηται ὑμ[ῶν] θλίψις] καὶ πολιορκία. Ἔσται γ[άρ] (93) ὅταν ἐπικαλέσησθέ με, ἐγὼ δὲ [οὐκ εἰσα]κούσομαι ὑμῶν· ζητή[σοσι] μὲ κακοὶ, καὶ οὐχ εὐρή[σοσιν]. Ἐμισήσαν γάρ σοφίαν, [τὸν δὲ φό]βον τοῦ Κυρίου οὐ προέλα[υτο, οὐδὲ] ἠθελον ἐμαῖς προσέχ[εῖν βουλαῖς·] ἐμνηστῆριζον δὲ ἐμ[οῖς] ἐλέγχους. Τοιγαροῦν ἐδοῦνται τῆς [ἐαυτῶν] ὀδοῦ τοὺς καρποὺς, [καὶ τῆς ἐαυτῶν] ἀσεβείας πλησθησονται (94). . . . . ποικ (95).

96 Prov. 1, 23-32.

VARIORUM NOTÆ.

κεκλεισμένος, πηγῇ ἐσφραγισμένη (Cant. iv, 12). Auctor Operis imperfecti in *Matthæum* apud eundem Patrem, ad Matth. vi, 6 : *Sicut in Canticis ex persona Ecclesie Sapientia dicit; et consarcinator epistolæ decretalis primæ, Clementis nostro afflictæ : Epistole Sapientia, Valida est dilectio ut mors.* Cant. viii, 6. Cot. — Πανάρετος. SS. Patres quorum mentio Euseb. lib. iv, c. 22, vocabant sapientiam πανάρητον librum Parabolarum Salomonis apocryphum, non Proverbia aut Ecclesiasten. Hunc locum citat Clemens Alexandrinus, p. 126. BERN.

(92) Ἀπολεία. Sic Woll. ex ms. editi, præter Lond. ἀπολεία. GALL.

(93) Πολιορκία. Ἔσται γάρ. Non agnoscit quæ interseruntur in quibusdam LXX Interpretum editionibus, ἥ ὅταν ἐρχηται ὑμῖν θλῆρος, et ab aliis rectius absunt; quemadmodum ab Hebræo, a Vulgata, a Catena in Proverbia, et ab initio libri De singularitate clericorum, in Operibus S. Cypriani: videntur autem ex versiculo præcedente, Proverb. 1, 26 irrepsisse, perperam repetita; aut esse Scholiū, vel interpretatio alia. Certe versio Luciferi lib. 1 pro S. Athanasio, ex solo additamento constat : *Itaque et ego vestra perditione ridebo : gratulabor ergo adversum vos, cum venerit vobis subito tumultus; eversio autem simul et procellæ, et cum advenerit vobis pressura et expugnatio. Erit enim cum me invocaveritis; ego autem non exaudiam vos.* Addiderunt ergo recentiores ex LXX post adversum vos, cum advenerit vobis interitus. Quo modo etiam codex Regius 156, qui opusculum attribuit Origeni, in eoque impressis libris hic emendatior est, quod exhibet, *Eversio autem similis procellæ.* Cot.

(94) Desideratur hic in exemplari antiquo folium integrum, quod quatuor impressi codicis folia constituit. Si unius tantum aut alterius vocis defectus fuisset et paucarum litterarum lacuna, medicinam qualemcunque huic loco male affecto, non minus quam aliis, afferre conati fuisset, sin minus pristinae sanitati et integritati reddere, licuisset; sed πάθος est ἀνίατον, et vulnus majus quam ut ullo conjecturae emplastro regi possit; expectandus est ex Ægypto vel Græcia novus Æsculapius, qui Cle-

menti nostro ποδαγγώντι subveniat. Quæ in reliquo corpore medicam manum prorsus refugere non videbantur, pro facultatis nostræ modulo, sarcinæ et καταρτίζεῖν conati sumus; quam bene? penes doctos, et artis criticæ mystas, iudicium esto. Passim autem in membranæ ex quibus epistola hæc descripta est, observare licet, v finale additum esse tertius personis verborum, desinentibus in a et in t, licet sequentis dictionis littera initialis sit consona, contra receptum et communem scribendi usum; quod summæ antiquitatis non leve argumentum est, cum in antiquis marmoribus, et mss. omnibus codicibus, quæ grandioribus litteris exarati sunt, eadem scribendi forma reperitur.

Sed manum de tabula, præter enim operas typographicas, quæ desinente jam opere plus solito festinant, et notas has abrumpunt; muneri nostri cura, et familiæ privata negotia domum revocant, nec sine dispendio diutius abesse sinunt. Si παρόματα hæc nostra, benigne Lector, purpuræ Clementinæ assuta, non indigne te ferre, (cum scias, ut loquitur Libanius, ad Evagoram epistola nondum edita, ὅτι καὶ βάχεια, καὶ τὴν καλλίστην ἐσθῆτα, πολλάκις ἐν δάγεται κιδώτιον) et primitiis has subita manu collectas, quas nunc in ara benevolentie tuæ colloco, palato tuo non ingratis esse, nec omnino displicere intellexero; postea, si Deus vitam cum valetudine indulsit, largioribus manipulis sinum implebo, et uberiorem messem adolebo. Interea his fruiere, et ornatissimo humanissimoque viro, domino doctori Duppa, celeberrimæ Academiæ Oxoniensis vicecancellario dignissimo, gratias mecum agito; qui dum opus hoc urgeo, humanitate me singulari et benevolentia complexus est, qui thesaurus Academiæ reclusit, qui typos Savitanos πρόφρονι θυμῷ communicavit, qui lentas typographorum moras auctoritate sua castigavit, et aucto operariorum numero, editionem hanc multum promovit. Errata quæ a nobis, vel typographis, commissa sunt, humaniter condona, festinationi da veniam, et quales alios tibi fieri velis, talen te nobis præbe. Vale, et humanum esse, errare, memineris. JUN.

— Hic haud dubie locum habuit Silyllæ testimonium, de quo auctor *Questionum ad orthodoxos*, ut ex Irenæo erudite colligit Cl. Cotelierius. Vidant etiam

(95)... Πικ. Editi; excepto Londin. ἦτον. Deest folium in ms. Comma tamen proxime sequens post πλησθησονται, ex Proverbiis legendum esse non dubitat Woll. Et τὸ — ἦτον, forte εἶπεν vel ἔλεπον, claudere sententiam putat. GALL.

CAPUT LVIII.

Inspector omnium Deus, spirituum Dominus et horum universae carnis; qui elegit Dominum Jesum Christum, et per eum nos in *populum peculiarem*; omni animae quae invocaverit magnificentum et sanctum nomen ejus, det fidem, timorem, pacem, patientiam, equanimitatem, continentiam, puritatem et temperantiam; ut nomini ejus grata sit, per suum sacerdotem et patronum nostrum Jesum Christum: per quem illi gloria, majestas, imperium, honor, et nunc, et in omnia saecula saeculorum. Amen.

CAPUT LIX.

Missos autem a nobis Claudium Ephebum, et Valerium Vitonem cum Fortunato, in pace cum gaudio ad nos brevi remittite; ut citius optabilem nobisque desideratissimam pacem et concordiam annuntient; quo et nos de vestra tranquillitate ocius gaudeamus. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit vobiscum, et cum omnibus ubique vocatis a Deo et per ipsum: per quem ei gloria, honor et potentia, majestas, solium aeternum, a saeculis in saecula saeculorum. Amen.

⁹⁷ Deut. vii, 6; xiv, 2; xxvi, 18.

VARIORUM NOTÆ.

etiam quibus, frui datum est Leontii Cyprii locus theologicos, an non ex his lacuna ista posset utroque suppleri. In his certe utriusque Clementis Epistolae fragmenta haberi, qui manu exaratos legit, affirmat Er. Turrianus, *Defens. epist. pont.*, lib. v, c. 20. COLON.

(96) *Εἰς λαὸν περιούσιον*. Imitatur Paulum ad Tit. ii, 14. At Paulus e LXX Interpretibus hanc locutionem mutuavit. DAY.

(97) *Εἰς εὐαρέστηον*. Hæc sunt interpolatoris, non ea quae Photius notat, quæ existant c. xxvi. BEAN.

(98) *Κλαύδιον Ἐφησον*, x. τ. λ. Jun. cum editis ex mala interpretatione quinque legatos ad Corinthios fuisse missos perhibet. At illud καὶ inter Ἐφησον et Οὐαλίριον interjectum, tres duntaxat fuisse ostendit; quorum duo suis prænominibus insigniti, videntur fuisse liberti, in familias Claudiorum et Valeriorum acciti. Idque jam suspicatus fuerat Bois. Quod exinde probarunt Pears. in notis in Epist. S. Ignatii ad Smyrn., cap. 10; et Dodwell. in disert. ad posthum. Pearson., pag. 221, alique. Cæterum Ephebus iste, ut monuit Coom., memoratur inter Clementis discipulos ad calcem pseudo-Abdias a Laxio vulgati. Sed pro Ephebus, vitiose le-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗΨ.

Ὁ παντοκράτης Θεός, [καὶ] Δεσπότης τῶν πνευμάτων καὶ Κύριος [πάσης] σαρκός, ὁ ἐκλεξάμενος [τὸν] Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ ἡμᾶς δι' αὐτοῦ [εἰς] λαὸν περιούσιον (96), δὴν πάση [ψυχῇ] ἐπιτελεσμένην εὐ μεγαλο[πρεπῆς καὶ ἀγιον ὄνομα αὐτοῦ, [π]ίστιν, φόβον, εἰρήνην, ὑπομονήν, μακροθυμίαν, ἐγκράτειαν, ἀγνείαν καὶ σωφροσύνην, εἰς εὐαρέστησιν (97) τῷ δυνάμει αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ προστάτου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ αὐτῶ δόξα καὶ μεγαλοσύνη, κράτος, τιμὴ, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘΨ.

Τοὺς δὲ ἀπεσταλμένους ἀπ' ἡμῶν Κλαύδιον Ἐφησον (98), καὶ Οὐαλίριον Βίτωνα, σὺν καὶ Φορτυνάτῳ (99), ἐν εἰρήνῃ μετὰ χαρῆς ἐν τάχει ἀναπέμψασθε πρὸς ἡμᾶς, ὅπως θάβητον τὴν εὐκαλίαν καὶ ἐπιποθήτην (100) ἡμῖν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν ἀπαγγέλλασιν· εἰς τὸ τάχιον καὶ ἡμᾶς χαρῆσαι περὶ τῆς εὐσταθείας ὑμῶν. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν, καὶ μετὰ πάντων πανταχῇ τῶν κεκλημένων ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ· δι' οὗ αὐτῶ δόξα, τιμὴ, κράτος, καὶ μεγαλοσύνη, θρόνος αἰῶνος, ἀπὸ τῶν αἰῶνων εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν (1).

gitur *Phabus*. De Valerio autem episcopo Treverens, discipulo B. Petri apostoli, ad d. 29 Jannarii agere Martyrologi, notatum fuit CoTEL. GALL.

(99) *Σὺν καὶ Φορτυνάτῳ*. Sic ms. apud Wott. At, editis deest καὶ. Coniiciebat autem Dav. istud ΚΑΙ ms. legendum forsitan Γαίῳ: ut sicut *Ephebo* ac *Vitoni*, ita et *Fortunato* suum tribuatur prænomen. De quo quidem ita CoTEL: « Habes I Cor. xvi, 17, nomen Φου. τουνάτου, sive juxta alios codices Φορ. τουνάτου, ut hoc loco. Quem Φορτυνάτου tricenisimum quartum inter LXX discipulos constituit, auctor *Chronici Alexandrini* pag. 506. » Iste autem Fortunatus de quo hic S. Pater, idem videtur esse Wott. cum eo, qui ab Apostolo memoratur. « Cum enim, inquit, fuerit jam ætate valde proventus, magnæque apud Ecclesiam Corinthiorum famæ et auctoritatis, a Corinthiis missus Romam venit, ut Romanos de schismate certiores faceret, et posceret eorum opem ad sedandas lites infelices apud ipsos Kerum ortas. »

(100) *Ἐπιποθήτην*. Ita ms. apud Wott. Editi, præter Londin. ἐπιποθήτων: quæ quidem lectio magis placet Bois. eo quod adjectiva composita sint fere communis generis.

(1) *Ἀμήν*. Huic voci Mill. et Vott. subjiciunt ex ms. Κλημέντος πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Β΄.

S. CLEMENTIS

EPISCOPI ROMANI

EPISTOLA AD CORINTHIOS II

INTERPRETE J. B. COTELERIO.

(GALLAND., *Veterum Patrum Bibliotheca*, I, 58, Venet. 1765 fol.)

ARGUMENTUM.

De præstantia vocationis Christianæ; de mundi contemptu; poenitentis locum non esse post hanc vitam; de bonis promissis, præsentium voluptatum abdicacione promerendis.

INDEX CAPITUM.

- CAP. I.** *Christus Deus; magnifice de Christo sentientium; quanta ei debeamus; per misericordiam Dei salvi facti sumus.*
- II.** *Ecclesiæ prius sterilis mira secunditas; gentiles per Christum salvandos Isaias prænnuntiavit.*
- III.** *Christus ergo a nobis agnoscendus, qui nos a cultu decorum mortuorum revocavit, notumque nobis fecit veritatis Patrem.*
- IV.** *Quis Christum vere constiteatur.*
- V.** *Mundus contemnendus, et ad alterius vitæ felicitatem nobis contendendum est.*
- VI.** *Sæculum præsens et futurum, duo inimici; Christi mandata spernentibus nulla salutis spes.*
- VII.** *Sic certandum ut coronemur, aut coronæ proximi simus.*
- VIII.** *Pœnitentiæ locus non est, nisi in hac vita.*
- IX.** *Resurrectio carnis; caro casta servanda, quia in carne judicabimur.*
- X.** *Vitio relicto virtutem prosequamur; bonis promissis præsens voluptas posthabenda.*
- XI.** *De promissis Dei non ambigendum.*
- XII.** *Regnum Dei quotidie expectandum.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἀδελφοί, οὕτως δεῖ ἡμᾶς φρονεῖν περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Θεοῦ, ὡς περὶ κριτοῦ ζώντων καὶ νεκρῶν· καὶ οὐ δεῖ ἡμεῖς μικρὰ φρονεῖν περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν· ἐν τῷ γὰρ φρονεῖν ἡμᾶς μικρὰ περὶ αὐτοῦ, μικρὰ καὶ ἐλπίζομεν λαβεῖν· καὶ οἱ ἀκούοντες (2) ὡσπερ μικρῶν

A

CAPUT I.

Fratres, ita sentire nos oportet de Jesu Christo, tanquam de Deo, tanquam de Iudice vivorum et mortuorum; nec decet nos humilia sentire de salute nostra: dum enim humiliter sentimus de illo, parva etiam accepturos nos speramus: et dum

VARIORUM NOTÆ.

(2) *Kal oi ἀκούοντες.* Hiulca nonnullis visa hæc sententia. Al. sic eam restituunt: Καὶ οἱ ἀκούοντες ὡς περὶ μικρῶν. Al. Καὶ ἡμεῖς οἱ ἀκούοντες τούτων, ὡσπερ μικρῶν. Birr. ita illam integram reddit: Καὶ οἱ παρακούοντες, ὡσπερ μικρῶν, ἀμαρτάνομεν.

Quique negligenter audimus, quasi tenuia sint, peccamus. Vel: Quique aures non attendimus, quasi tenuibus vel parvi momenti rebus, nempe his, quæ de Christo et parta per ipsum salute ante proposuerat. GALL.

tanquam exigua audimus, peccamus, nescientes unde vocati sumus, et a quo, et in quem locum, et quanta sustinuit Jesus Christus, pati propter nos. Quam igitur nos ipsi reprehendimus, et conuersionem, aut quem fructum dignum eorum quæ nobis ipse dedit? Quanta vero ei debemus pia? Nam lucem nobis largitus est; tanquam pater filios nos appellavit; pereuntes nos servavit. Qualem ergo ipsi laudem tribuimus, aut præcedem qua compensemus quæ accepimus (5)? Qui mente eramus capti, et adorabamus lapides, ligna, aurum, argentum atque æs, hominum opera; et tota nostra vita nihil aliud erat quam mors. Obscuritate itaque circumdati, et tali caligine plenum habentes visum; reaperimus, ipsius voluntate deponentes eam qua cingebamur nebulam. Nam miseratus est nos; et visceribus commotus, salvos fecit; cum in nobis multum errorem ac interitum spectasset, nec habere nos ullam salutis spem, nisi eam qua ad ipsum est. Vocavit enim nos qui non eramus, et voluit e nihilo esse nos.

CAPUT II.

Lætare, sterilis quæ non paris; erumpere et clama, quæ non parturis: quia multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum 20. Quod dixit, *Lætare sterilis quæ non paris*, nos dixit: sterilis quippe erat Ecclesia nostra, ante quam dati essent ei liberi. Quod vero dixit, *Clama quæ non parturis*; hoc dixit: Preces nostras ad Deum omnino, ut parturientes solent, non deficiamus referre. Quod autem dixit, *Quia multi filii desertæ, magis quam*

20 Isa. LIV, 1.

VARIORUM NOTÆ.

- (3) *Kal ðsa... καθῶν.* Mallet Birr. καθῶν. *Et quam multa patienter tulerit Jesus Christus, cum passus est pro nobis.* GALL.
- (4) *Πόσα... ðσα.* Fell. jam monuerat ex Act. XIII, 44, eximia David a Deo promissa beneficia, dici illius ðsa τὰ πιστά, ejusque observationem exinde viri docti probarunt. Hinc vertit Birr.: *Quot vero ejus clementiæ beneficia accepta referimus? Quæ sane beneficia deinceps S. Pater enumerat. Haud absimili sensu usurpatur vox ðsa in Constit. apost. lib. II, cap. 23: 'Ο τοιοῦτος ἄρειον ὀφείλει, κἀν λέγει παρ' αὐτῶν, 'Ὅσα μοι γένοιτο: Ηὐ- jusmodi venie carebit, licet secum ipse dicat: Bene mihi sit.* Ib.
- (5) *Seu spiritalia, supple munera.* Mox enim de luce spiritali loquitur, ut subnexa docent. Quocirca Vendelinus Clementis mentem minime videtur assecutus hac versione: *Quantam vero ei debemus sanctimoniam?* Coust.
- (6) *Ποίων.* Legendum jubet Wott. ποίων οὖν. Sic et in super. epist. cap. 30. Ms. exhibet Ἁγίων pro Ἁγίων οὖν. GALL.
- (7) *Δώσωμεν.* Ita ex ms. Wott. Editi, δώσωμεν. Quæ autem stauim sequuntur, sic vertit Cot.: *mercedem compensationis eorum quæ accepimus.* Verum, ut monet Coust., dum ipse litteræ tenax esse vult, Clementis sententiam non reddidit. Vertit Vendelin. *vel retributionis mercedem ob ea quæ accepimus.* Ib.
- (8) *Πηροί... τῇ διανοίᾳ.* Mente debiles, id est cæci. Sic Birr. ex Gloss. Cyrill. et Hesych. Idque confirmant quæ de mentis humanæ tenebris mox

ἁμαρτάνομεν, οὐκ εἰδότες πόθεν ἐκλήθημεν, καὶ ὑπὸ τίνος, καὶ εἰς ὃν τόπον, καὶ ὅσα (3) ὑπέμεινε Ἰησοῦς Χριστὸς παθεῖν ἕνεκα ἡμῶν. Τίνα οὖν ἡμεῖς αὐτῷ ἔδωκα; ἢ τίνα καρπὸν ἀξίον οὗ ἡμῖν αὐτὸς ἔδωκεν; πόσα (4) δὲ αὐτῷ ὀφειλομεν ὅσα; τὸ φῶς γὰρ ἡμῖν ἔχαρισται, ὡς πατὴρ υἱοῦς ἡμᾶς προσηγάγουσεν, ἀπολλυμένων ἡμᾶς ἕωσεν. Ποίων (5) αἶνον αὐτῶν δώσωμεν (7), ἢ μισθὸν ἀντιμισθίας ὃν ἐλάβομεν; πηροὶ ὄντες τῇ διανοίᾳ (8), προσκυνοῦντες λίθους καὶ ξύλα, καὶ χρυσοὺς καὶ ἀργυροὺς καὶ χαλκῶν, ἔργα ἀνθρώπων, καὶ ὁ βίος ἡμῶν βίος ἄλλο οὐδὲν ἦν εἰ μὴ θάνατος. Ἀμαύρωσιν οὖν περιχειμενοὶ, καὶ τοιαύτης ἀγλῦος γέμοντες ἐν τῇ ὁράσει, ἀνεδιέβημεν, ἀποπέμεινοι, κελίνο δὲ περιχειμέθα νέφος, τῇ αὐτοῦ θέλησει. Ἐλέησεν γὰρ ἡμᾶς, καὶ σπλαγχνισθεὶς ἕωσεν, θεατάμενος ἐν ἡμῖν πολλὴν κλύνην καὶ ἀπάθειαν, καὶ μηδεμίαν ἐλπίδα ἔχοντες (9) σωτηρίας, εἰ μὴ τὴν παρ' αὐτοῦ. Ἐκάλεσεν (10) γὰρ ἡμᾶς πᾶσι ἑκαστῶν καὶ ἀθέτησεν ἐκ μὴ ὄντος εἶναι ἡμᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Ἐυφράνθητι, στῆρα ἢ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόθρον ἢ ὄγκ ὠδίνουσα, δεῖ πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχοῦσης τὸν ἄνδρα. "Ὁ εἶπεν, *Ἐυφράνθητι στῆρα ἢ οὐ τίκτουσα*, ἡμᾶς εἶπεν· στῆρα γὰρ ἦν ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν, πρὸ τοῦ δοθῆναι αὐτῇ τέκνα. "Ὁ δὲ εἶπεν, *Βόθρον ἢ ὄγκ ὠδίνουσα*, τοῦτο λέγει: Τὰς προσευχὰς ἡμῶν ἀπλῶς ἀναφέρειν πρὸς τὸν θεόν, μὴ, ὡς αἱ ὠδίνουσαι, ἐγκακῶμεν (11). "Ὁ δὲ εἶπεν, *δεῖ πολλὰ τὰ τέκνα τῆς*

- subdit S. Pater. Ib.
- (9) *Ἐχοντες.* Forte *ἐχοντας*. Sequentia vero, *εἰ μὴ τὴν παρ' αὐτοῦ* vertit Vendel. *præter quam a se.* Ib.— Hic aperte tradit Clemens, quod Augustinus postea frequens docuit, vocatos nos a Deo, cum nulla in nobis merita, imo et multa demerita conspexisset. Coust.
- (10) *Ἐκάλεσεν*, κ. τ. λ. Hic forte respexit S. Clemens ad Rom. IV, 17: Θεοῦ... καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα. Seu potius ejus verba accipienda de gentium vocatione ad fidem, juxta illud Osee II, 24, ab Apostolo usurpatum Rom. IX, 25: Καλέσω τὸν οὐ λαὸν μου, λαὸν μου. GALL.
- (11) *Ἐγκακῶμεν.* Cotel. mavult ἐκκακῶμεν. Cui emendationi favent Cout. et Birr. contra Colomesium et Wottonum, ms. lectionem retinentes. GALL.— *Τὰς προσευχὰς ἡμῶν ἀπλῶς ἀναφέρειν πρὸς τὸν θεόν, μὴ, ὡς αἱ ὠδίνουσαι, ἐγκακῶμεν.* Verbo ἐγκακῶν usus fuerat Symmachus interpres Num. XXI, 5, utens ἐνεκάχησεν, quod LXX verterant προσώχθησεν. Prætulit tamen ἐκκακῶμεν, ob vers. 4, cap. XVIII Lucæ evangelistæ, quo respexisse videtur Clemens, ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Simili modo propter verba Apostoli Ephes. III, 13: Ἀδ αἰτούμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσι μου ὑπὲρ ὑμῶν, scribere oportet apud Gregorium Theologum oratione 44, p. 709: Εἰ μὴ ἐκκακούμεν ἐν ταῖς θλίψεσι, sublato typographico mendo ἐκκαμούμεν. Theodoriti libri ad præsens Scripturæ testimonium Isaie LIV, 4, medica manu forte indigent: *Ἐυφράνθητι στῆρα ἢ οὐ τίκτουσα.* Οὐ γὰρ ἐτικτεν ἡ Ἐκκλησία

ἐρημον, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα: ἐπεὶ ἔρημος ἐδόκει εἶναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ λαὸς ἡμῶν, νυνὶ δὲ πιστεύσαντες, πλείονες ἐγενόμεθα τῶν δοκούντων ἔχειν Θεόν. Καὶ ἑτέρα δὲ Γραφή λέγει, ὅτι *Ὅσα ἤλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοῦς*: τοῦτο λέγει, ὅτι δαί τοὺς ἀπολλυμένους σώζειν. Ἐκεῖνο γὰρ ἔστιν μέγα καὶ θαυμαστὸν, οὐ τὰ ἐσθῆτα στηρίζειν, ἀλλὰ τὰ πίπτοντα: οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς ἠθέλησεν σῶσαι τὰ ἀπολλύμενα (13), καὶ ἔσωσεν πολλοὺς ἄλλων, καὶ καλέσας ἡμᾶς ἤδη ἀπολλυμένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τοσούτον οὖν ἔλαος ποιήσαντος αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς· πρῶτον μὲν ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες τοῖς νεκροῖς θεοῖς οὐ θύομεν, καὶ οὐ προσκυνοῦμεν αὐτοῖς, ἀλλὰ ἔγνωμεν δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας· τίς ἡ γνώσις (14) ἢ πρὸς αὐτὸν, ἢ τὸ μὴ ἀρνεῖσθαι δι' οὗ ἔγνωμεν αὐτόν; Λέγει δὲ καὶ αὐτός· *Τὸν ὁμολογῶσαντά με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Πατρὸς μου*. Οὗτος οὖν (15) ἔστιν ὁ μισθὸς ἡμῶν, ἐὰν οὖν ὁμολογήσωμεν δι' οὗ ἐσώθημεν. Ἐν τίνι δὲ αὐτὸν ὁμολογοῦμεν; ἐν τῷ ποιεῖν ἃ λέγει, καὶ μὴ παρακούειν αὐτοῦ τῶν ἐντολῶν, καὶ μὴ μόνον χρεῖσιν αὐτὸν τιμᾶν, ἀλλ' ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας. Λέγει δὲ καὶ ἐν τῷ Ἑσάτῃ· *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσιν με τιμᾷ, ἢ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπεστῆν ἀπ' ἐμοῦ*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Μὴ μόνον οὖν αὐτὸν καλῶμεν Κύριον· οὐ γὰρ τοῦτο σῶσις ἡμᾶς· λέγει γάρ· *Ὁ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, σωθήσεται, ἀλλὰ ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην*. Ὅστε οὖν, ἀδελφοί, ἐν τοῖς ἔργοις αὐτὸν ὁμολογῶμεν, ἐν τῷ ἀγαπᾶν αὐτοῦ (16), ἐν τῷ μὴ μοιχεύεσθαι, μηδὲ καταλαλεῖν ἀλλήλων, μηδὲ ζηλοῦν, ἀλλ' ἐγκρατεῖς εἶναι, ἀεθλήμονας, ἀγαθοῦς· καὶ συμπάσχειν ἀλλήλοις ὀφειλομένους, καὶ μὴ φιλαργυρεῖν· ἐν τ[ού]τοις ἔργοις (17)

¹³ Matth. ix, 13. ¹⁴ Matth. x, 32. ¹⁵ Isa. xxix, 13. ¹⁶ Matth. vii, 21.

VARIORUM NOTÆ.

εὐσέβεια πάλαι, τῇ δὲ τῶν εἰδώλων δουλείᾳ προσέδρανον: ut restituitur, ἢ εὐσέβειας Ἐκκλησία et προσήδρανον, quod ultimum exhibet Catena ms. in prophetas, Bibl. Reg. cod. 229. Cot. — Vertit Cotelierus, hoc dicit, preces nostras ad Deum omnino, ut parturientes solent, non deficiamus referre, observatque ad marg. sibi videri Græce legendum ἐκκαῶμεν, pro ἐγκαῶμεν, atque Clementem hic respicere ad illud Luc. xviii, 1: Δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκαῶν. Legere est Ephes. iii, 13: Μὴ ἐκκαῶν ἐν ταῖς θλίψεσί μου, et Gal. vi, 9: Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκαῶμεν. At Paulum Colomesium si audias, nihil hic vidit clariss. Cotelierus, ac locum hunc rectissime transtulit Vendelinus in hunc modum: *Hæc dicit, ut orationes modeste offeramus Deo, non ut clamose, parientium instar, vociferemur*. Duplīciter tamen peccare mihi videtur hæc translatio, primo quidem quod clamare nobis vetat, cum Clemens locum Isaie interpretatur, in quo clamare præcipitur: deinde quod antithesim seu oppositionem instituit, quam diversa constructio verborum ἀναφέρειν et ἐκκαῶμεν seu ἐγκαῶμεν non patitur. Coust.

(12) Ita loquens se gentilem indicat, non Judæum. Coust.

(13) Σῶσαι τὰ ἀπολλύμενα. Alludit ad Matth.

A ejus quæ habet virum; quandoquidem populus noster (12) a Deo desertus esse videbatur; nunc vero cum credidimus, plures facti sumus iis qui Deum habere censebantur. Alia quoque Scriptura dicit· Non veni vocare justos, sed peccatores: hoc dicit, quod debeat pereuntes servare. Illud siquidem magnum et admirabile est, non fulcire quæ stant, sed quæ cadunt. Sic et Christus servare voluit pereuntia, et multos servavit dum venit, dumque nos jam pereuntes vocavit.

CAPUT III.

Cum igitur tantam misericordiam erga nos ipse fecerit: primo quidem, quod nos qui vivimus, diis mortuis non sacrificamus, nec adoramus eos; sed per ipsum, cognovimus veritatis Patrem: quænam est agnitio ad eum, nisi ut non negemus illum, per quem agnovimus eum? Aut vero etiam ipse: *Qui me confessus fuerit in conspectu hominum, confitebor ipsum in conspectu Patris mei*. Hæc est itaque merces nostra, si quidem constitemus eum per quem servati sumus. In quonam autem illum constitemur? Faciendo quæ dicit, et mandata illius non spernendo; nec solum labiis eum honorando, sed ex toto corde, et ex tota mente. Dicit quippe in Isaia: *Populus iste labiis me honorat: cor autem eorum longe abest a me*.

CAPUT IV.

Non modo igitur ipsum vocemus Dominum; id enim non salvabit nos; siquidem ait: *Non omnia quæ dicit mihi, Domine, Domine, salvabitur; sed quæ facit justitiam*. Itaque, fratres, in operibus ipsum constitemur; diligendo nos mutuo, non adulterando, neque obtrectando invicem, neque æmulando; sed vivendo in continentia, misericordia, bonitate: et compassione mutua duci debemus; at non pecuniæ

xviii, 11: Ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὰ ἀπολλύσας. GALL.

(14) Τίς ἡ γνώσις, x. τ. λ. Vendelinus: *Quænam erit nostra erga ipsum agnitio?* Si post ad ipsum suppleatur *perducens* aut *pertingens*, integra erit sententia: ac recte consequetur, ut postquam cognovimus Patrem, non negemus Filium; quia nullus pater est sine filio. Hic locus ex iis forsitan est, quos sibi non satis coherere censuit Photius. Coust.

(15) *Ὁὗτος οὖν ... ἐὰν οὖν*. Displicet Wott. οὖν repetitum, pro quo reponit μὲν vel αὐτόν. Dav. mallet: ἐὰν συνομολογήσωμεν. Nihil autem mutat Birr. cum notum sit, eam vocem sæpe παρέλαιν, nec raro pro τοῖνων, *proinde*, poni: quo sensu hic quoque adjecta videtur. GALL.

(16) *Ἐν τῷ ἀγαπᾶν αὐτοῦς*. Al. αὐτόν, id est Κύριον. Al. ἀλλήλους. Al. ἐαυτούς. Birr. retinet ms. lectionem; quod αὐτοῦς æquivaleret Clementi τῷ ἀλλήλους. Sic infra cap. ult. *Ὅταν λαλῶμεν αὐτοῖς ἀλήθειαν: Quando veritatem inter nos loquimur*. Quin et epist. i, cap. 14: *Χρηστευσόμεθα αὐτοῖς*. Quæ locum consule. Id.

(17) *Ἐν τούτοις ἔργοις*. Ex Wott. sic se habet ms. EN T... ΤΟΙΣ ΕΡΓΟΙΣ. Hinc procul dubio legendum ad fidem cod. ἐν τ[ού]τοις vel τ[ισι] τοῖς ἔργοις. Editi vero præter Londin., ἐν τα ἀγαθοῖς τοῖς ἔργοις. Id.

cupiditate; atque in istis operibus confiteamur Deum; non autem in contrariis: nec timendi nobis sunt homines, sed potius Deus. Idcirco, nobis hæc facientibus, dixit Dominus: *Si fueritis mecum congregati in sinu meo, et non feceritis mandata mea, abjiciam vos, et dicam vobis: Discedite a me; nescio vos unde sitis, operarii iniquitatis* 18.

CAPUT V.

Unde, fratres, derelicto mundi hujus incolata, faciamus voluntatem ejus qui vocavit nos; et non vereamur de hoc mundo exire. Ait enim Dominus: *Eritis velut agni in medio luporum. Respondens autem Petrus ei dicit: Si ergo lupi agnos discerpserint? Dixit Jesus Petro (20): Ne timeant agni post mortem suam lupo: et vos nolite timere eos qui occidunt vos, et [post] nihil vobis possunt facere; sed timeate eum, qui postquam mortui fueritis, habet potestatem animæ et corporis, ut mittat in gehennam ignis* 19. Et scitote, fratres, quod peregrinatio carnis hujus in hoc mundo, brevis est ac parvi temporis; promissio autem Christi, magna et admirabilis est, atque requies futuri regni ac vitæ æternæ. Quid igitur faciundo, ea consequi poterimus, nisi sancte justoque vivendo ac operando, et mundana hæc tanquam aliena putando, nec illa concupiscendo? Dum enim ipsa possidere concupiscimus, excidimus a via justæ.

καὶ μὴ ἐπιθυμεῖν αὐτῶν; ἐν γὰρ τῷ ἐπιθυμεῖν ἡμᾶς κτήσασθαι ταῦτα, ἀποκίπτομεν] τῆς ὁδοῦ τῆς δικαιοσύνης.

CAPUT VI.

Dicit autem Dominus: *Nullus servus potest duobus dominis servire* 20. Si nos volumus et Deo servire et mammonæ, inutile nobis est. Nam quæ utilitas, si quis universum mundum lucretur, animam autem detrimento officiat? Porro hoc sæculum et futurum sunt duo inimici. Illud prædicat adulterium, corruptionem, avaritiam et fraudem: hoc vero istis renuntiat. Non ergo possumus amborum amici esse: oportet autem ut illi valedicentes, hoc utamur. Putemus melius esse, quæ hic sunt odisse, quia parva et exigui temporis et corruptioni obnoxia

18 Matth. vii, 23; Luc. xiii, 27. 19 Matth. x, 16; Luc. x, 3. 20 Matth. x, 28; Luc. xii, 4, 5. 21 Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13. 22 Matth. xvi, 26.

VARIORUM NOTÆ.

(18) Τὸν Θεόν. Articulo τόν quem Junius præxit, D spatium in ms. non datur. MILL.
 (19) Μαλλον, ἀλλὰ τὸν Θεόν. Wott. Boisium secutus, putat vel delendum μάλλον, vel legendum μάλλον ἢ τόν. Birr. tamen non sollicitandam ms. lectionem contendit: « Sic enim fere, inquit, infra cap. 10: Καὶ διώξωμεν μάλλον τὴν ἀρετὴν, τὴν δὲ κακίαν καταλείψομεν. Sed et male distinguebant ante μάλλον prius. Sic igitur interpungendus hic locus: Καὶ οὐ δεῖ ἡμᾶς φοβεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους μάλλον, ἀλλὰ τὸν Θεόν. » GALL.
 (20) Secundum apocryphum aliquod Evangelium.
 (21) Αἰώνιος. Omnino legendum αἰώνιος: ἀνάπαυσις ... αἰώνιος. Hanc enim opponit S. Pater ἐπιδημία τῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, quam μικράν et ελιγοχρονον dixit. Dav.

A ὁμολογῶμεν τὸν [Θεόν] (18), καὶ μὴ ἐν τοῖς ἐναντίοις· καὶ οὐ δεῖ ἡμᾶς φοβεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους μάλλον, ἀλλὰ τὸν Θεόν (19). Δ[ί] τούτου ταῦτα ἡμῶν πρᾶσσόν[των], εἶπεν ὁ Κύριος· «Ὑμεῖς μετ' ἐμοῦ] συνηγμένοι ἐν τῷ κλίματι μου], καὶ μὴ ποιῆτε τὰς ἐπιταλάς μου], ἀποβαλὼν ὑμᾶς· καὶ ἐρῶ ὑμῖν· Ἔρχεται ἀπ' ἐμοῦ, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστε, ἐργάται ἀνομίαις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὅθεν, ἀδελφοί, καταλείψαντες τὴν παροικίαν τοῦ κόσμου τούτου, ποιήσωμεν τὸ θέλημα τοῦ καλλίστου ἡμᾶς, καὶ μὴ φοβηθῶμεν ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος· Ἔσεσθε ὡς ἄρτια ἐν μέσῳ λύκων. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος αὐτῷ λέγει· Ἔὰν οὐκ διασπαράξωσιν οἱ λύκοι τὰ ἄρτια; Εἶπεν δ' Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ· Μὴ φοβείσθωσαν τὰ ἄρτια τοὺς λύκους μετὰ τὸ ἀποθανεῖν αὐτά· καὶ ὑμεῖς μὴ φοβείσθε τοὺς ἀποκτείνοντάς ὑμᾶς, καὶ μηδὲν ὑμῶν δυναμένους ποιεῖν, ἀλλὰ φοβείσθε τὸν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν ὑμᾶς, ἐχόντα ἐξουσίαν ψυχῆς καὶ σώματος, τοῦ βαλεῖν εἰς γέενναν πυρός. Καὶ γινώσκετε, ἀδελφοί, ὅτι ἡ ἐπιδημία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς σαρκὸς ταύτης μικρὰ ἐστὶν καὶ ελιγοχρονίος, ἡ δὲ ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἐστὶν, καὶ ἀνάπαυσις τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ζωῆς αἰωνίου (21). Τί οὖν ἐστιν ποιήσαντας ἐπιτυχεῖν αὐτῶν, εἰ μὴ τὸ ὀσίως (22) καὶ δικαίως ἀναστρέφασθαι, καὶ τὰ κοσμικὰ ταῦτα ὡς ἀλλότρια ἠγεῖσθαι, καὶ τὰ κτήσασθαι ταῦτα, ἀποκίπτομεν] τῆς ὁδοῦ τῆς δικαιοσύνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Λέγει δὲ ὁ Κύριος· Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δουρῶν κυρίοις δουλεύειν]. Ἐὰν ἡμεῖς θέλωμεν καὶ Θεῷ [δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ (23), ἀσύμφορον ἡμῖν ἐστὶν. Τί γὰρ τὸ δράλος, ἐὰν τις τὸν δόλον κόσμον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν ζημιωθῇ (24); Ἔστιν δὲ ὁ ὅτος ὁ αἰὼν καὶ ὁ μέλλων δύο ἔχθροί. Ὅτος λέγει μοιχείαν, καὶ φθοράν, καὶ φιλαργυρίαν, καὶ ἀπάτην· ἐκεῖνος δὲ τούτοις ἀποτάσσεται. Οὐ δύναμεθα οὖν τῶν δύο φίλοι εἶναι· δεῖ δὲ ἡμᾶς τούτῳ ἀποταξαμένους ἐκείνῳ χρῆσθαι (25). Οἴωμεθα ὅτι βέλτερον ἐστὶν τὰ ἐνόθεε μωσῆσαι, ὅτι μικρὰ καὶ ελιγοχρονία, καὶ φθαρτά· ἐκείνη

(22) Εἰ μὴ τὸ ὀσίως. Legit Dav. εἰ μὴ τῷ ὀσίως. Cæterum Wott. ex ms. restituit ὀσίως, tam hic quam cap. 6 epist. 1, ubi Jun. cum editis præter Londin. habet ὀσίως, facili errore ob similitudinem litterarum O et Θ, ac Σ et Ε. GALL.
 (23) Μαμωνᾷ. Sic ms. codex cum μ simpliciter. Et quidem recte. Ita enim Hesychius, Suidas, Lucas et codd. perlieque apud Mattheum. Ita denique Pœni pronuntiarunt: ita Syrus, cujus linguae vox ista. MILL.
 (24) Ζημιωθῇ. Ita Mill. ex ms. ut apud Matth. xvi, 26, pro quo Jun. cum editis, ne Wottoniano quidem excerpto, ζημιώσῃ. Sicque legendum esse conjecit etiam Dav. GALL.
 (25) Χρῆσθαι. Mill. et Wott. exhibent ea ms. χρῆσθαι pro χρῆσθαι, quod habent editi. Is.

ὁ ἀγαπήσαι, τὰ ἀγαθὰ καὶ ἀφάρτα. Ποιοῦντες γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ, εὐρήσομεν ἀνάπαυσιν· εἰ δὲ μήτε, οὐδὲν ἡμᾶς ῥύσεται ἐκ τῆς αἰωνίου κολάσεως, ἐὰν παρακούσωμεν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ. Λέγει δὲ καὶ ἡ Γραφή ἐν τῷ Ἰερζεκιήλ· οἱ δὲν ἀναστῆ (26) Νωὲ καὶ Ἰώβ καὶ Δαυιδ, οὐ ῥύσσονται τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ (27). Εἰ δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι δίκαιοι οὐ δύνανται ταῖς αὐτῶν δικαιοσύναις ῥύσασθαι τὰ τέκνα αὐτῶν, ἡμεῖς ἐὰν μὴ τηρήσωμεν τὸ βάπτισμα ἀγνῶν καὶ ἀμίαντον, ποῖα πεποιθήσει εἰσελευσόμεθα εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Θεοῦ (28); ἢ τίς ἡμῶν παράκλητος ἔσται, ἐὰν μὴ εὐρεθῶμεν ἔργα ἔχοντες δόξα καὶ δικαία;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἵστε οὖν, ἀδελφοί μου, ἀγωνισώμεθα, εἰδότες ὅτι ἐν χερσὶν ὁ αἰὼν (29)· καὶ οἱ εἰς τοὺς φθαρτοὺς ἀγῶνας καταπλέουσιν (30) πολλοὶ, ἀλλ' οὐ πάντες στεφανώσονται, εἰ μὴ οἱ πολλὰ κοπιήσαντες, καὶ καλῶς ἀγωνισάμενοι. Ἡμεῖς οὖν ἀγωνισώμεθα, ἵνα πάντες στεφανωθῶμεν. Ἵστε θῶμεν (31) τὴν ὁδὸν τὴν εὐθείαν, ἀγῶνα τὸν ἀφάρτον, καὶ πολλοὶ εἰς αὐτὸν (32) καταπλεύσωμεν, καὶ ἀγωνισώμεθα, ἵνα καὶ στεφανωθῶμεν· καὶ εἰ μὴ δυνάμεθα ἅπαντες στεφανωθῆναι, καὶ ἐγγὺς τοῦ στεφάνου γενώμεθα (33). Εἰδέναι ἡμᾶς

A sunt; illa autem diligere, utpote bona et incorrupta. Facientes enim Christi voluntatem, requiem inveniemus; sin minus, nihil nos ab æterno supplicio eripiet, si mandata illius contemnamus. Dicit autem et Scriptura in Ezechiele: Si Noe et Job et Daniel steterint, non eruent liberos suos in captivitate. Quod si viri adeo justi non possunt iustitiis suis eruire liberos suos; nos, nisi baptisma purum et immaculatum servaverimus, qua confidentia intrabimus in reglam Dei? aut quis advocatus noster erit, si non inveniamur opera pia et justa habere?

CAPUT VII.

Quocirca, fratres mei, certemus, scientes quod præ manibus est certamen; et quod ad corruptibilia certamina multi appellant, sed non omnes coronantur, nisi qui plurimum laboraverint, et præclare certarint. Nos igitur certemus, ut omnes coronam reportemus. Ergo curramus viam rectam; certamen incorruptibile; et multi ad ipsum navigemus; atque certemus, ut coronemur: et si non possumus omnes coronari, saltem prope coronam simus. Scire nos oportet, quod qui certamen cor-

26 Ezech. xiv, 14, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(26) Ἀναστῆ. Sic ms. apud Wott. Id quoque vidit Cot., quem consule. Ed. præter Lond. ἀνάστη. GALL. — Ἐὰν ἀνάστη (s. ἀναστῆ) Νωὲ καὶ Ἰώβ καὶ Δαυιδ, οὐ ῥύσσονται τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. C. Chrysostomus homil. 43 in *Genesis*: Ἐὰν στή γὰρ, φησί, Νωὲ καὶ Ἰώβ καὶ Δαυιδ, υἱοὺς αὐτῶν καὶ θυγατέρας αὐτῶν οὐ μὴ ἐξέλονται. Expositione in psalmum xlviii: Ἐὰν στή Νωὲ καὶ Ἰώβ καὶ Δαυιδ, υἱοὺς αὐτῶν καὶ θυγατέρας οὐ μὴ ῥύσσονται. Clementis ἀναστῆ idem significat atque Chrysostomi στή, hoc est *steterint, stantur, exsurgant*. Nam ut non intelligatur de resurrectione a mortuis; facit, præter contextum Scripturæ, quod tunc temporis viveret Daniel. Additur autem a nostro, ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ, quoniam Ezechiel in captivitate ac de captivitate scribebat. Cot. — Conjectat Cotelierius legendum ἀναστῆ, quod Latine sonet *steterint, stantur, exsurgant*. Certe Ezechielis verba de resurrectione a mortuis minime intelligenda esse notat, cum Daniel, quando hæc ab Ezechiele scribebantur, superstes ac necdum vita functus esset. Coust.

(27) Ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. Vendelinus, de *captivitate*. Observat Cotelierus et in *captivitate*, quod Græcus textus postulat, dicere Ezechiel licuisse, utpote qui in captivitate scribebat, qua cum filiis Israel detinebatur. Recte igitur subaudiatur, *qui sunt*, ante τὸ ἐν *captivitate*. Coust.

(28) Εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Θεοῦ. Dispnet Birrio, in *regiam Dei*. Καυνολογία est enim, inquit, pro εἰς τὴν βασιλείαν. Sed Græcæ litteræ inhærendum puto, quod S. Pater digitum fortasse intenderit in parabolam de rege qui fecit nuptias filio suo, Matth. xxii, 11, 12, deque eo qui in *regiam* ingressus, absque veste nuptiali discubuit. GALL.

(29) Αἰὼν. Suspicantur viri docti, legendum ἀγῶν. Contextus id postulare videtur: Ἀγωνισώμεθα, εἰδότες ὅτι ἐν χερσὶν ὁ ἀγῶν. Certemus, cum sciamus instare certamen. GALL. — Si non est mendum in Græco, verendum est cum Vendelino, sæculum. Quanquam is etiam αἰὼν pro ἀγῶν huc irrepsisse suspicatur. Coust.

(30) Καταπλέουσιν. Wott. mallet καταπαλαίουσιν, ut et mox καταπαλαίωσωμεν. Hanc tamen emendationem reprobant Frey et Birr., quibus, præeunte Boisio, non modo coinmoda, sed et elegans videtur significatio *navigations* ad situm Corinthi, ubi ludi Isthmici celebrabantur. Ad hos enim Isthmicos agonas hic respicere S. Pater videtur. GALL.

(31) Θῶμεν. Al. malunt θῶμεν, al. βῶμεν. At Wott. retinet θῶμεν, vertitque *curramus*: perinde quasi isthuc θῶμεν a θεῷ βαρυτόνῳ deduci possit. « Ego quidem, inquit Birr., θῶμεν relinquo B. Clementi, verum a τῆθῆμι natum: *ponamus vel præponamus viam rectam pro curriculo nobis*, id est *viam virtutis*, quod *incorruptum certamen* interpretatur. Hinc et ἀγωνοθέσια et ἀγωνοθέσια. Vide Polluc. cap. ult. lib. iii. Hoc enim significata, solemne istud agonale verbum est. » Id.

(32) Εἰς αὐτόν. Wott. ex ms. restituit αὐτόν, cuius loco editi, præter Londin., non recte habent αὐτόν. Id.

(33) Καὶ εἰ μὴ, x. τ. λ. Refert hunc locum Dorotheus abbas *Doctr.* xxiii, sed non αὐτολεξεί. Eum primus detexit Cotel. in *Monum. Eccl. Gr.*, tom. I, pag. 753. Ejus verba inter Veterum testimonia superius retulimus. Id. — Καὶ εἰ μὴ δυνάμεθα ἅπαντες στεφανωθῆναι, καὶ ἐγγὺς τοῦ στεφάνου γενώμεθα. Lux petenda ex legibus athleticis. Quippe per quas uni corona cedit; consequuntur alii præmia, alii postea laudem; cæteros nec corona, nec præmium, nec laus manet. Verba Tertulliani sunt lib. i, *Ad uxorem* cap. 3: *Ad primum locum certamen omne contendit; secundus solatium habet, victoriam non habet*. Nili lib. i, ep. 10, *De athleticis*: Οὐ δὲ καὶ δευτερίων (s. δευτερείων) ἀπεργνωκότες, τὰ πρωτεία ἐστεφανηφόρησαν, ep. 17, lib. iv, τὰ δευτερεία κομίζεται τῶν ἐκείνοις δοθησομένων στεφάνων. Ephreni, citante Petro Fabro, *Agonistici* lib. iii, cap. 10: *Festinus autem magis, ut cum perfectis ac fidelibus coronemur; sin vero, vel cum multis placentium laudem præconii mereamur. Beatus qui in agone certaverit, ut cum perfectis victoria coronam accipiat. Miserabilis vero qui hoc tempus vitæ*

raptibile certat, si corrumpere ac peccare inveniat, flagellatus auferitur. et extra stadium projicitur. Quid vobis videtur? Qui incorruptionis certamen corruerit, quid patietur? De iis enim qui sigillum non servaverint, ait: *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur; et erunt in visionem omni carni* 99.

99 Isa. LXVI, 24.

VARIORUM NOTÆ.

suæ negligenter consumpserit, ut indignus sit etiam cum minimis collaudari. Chrysostomi ad I Cor. ix, 24: *Nescitis quod qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium?* Τοῦτο δὲ λέγει, οὐχ ὡς καὶ ἐνταῦθα ἐνδὸς ἐκ πάντων μέλλοντος εἰσενεγκεῖν τὴν σπουδὴν· ὡσπερ γὰρ ἐκαὶ κατιόντων πολλῶν εἰς τὸ στάδιον, οὐ στεφανοῦνται πολλοί, ἀλλ' εἰς ἓνα τοῦτο περιίσταται, καὶ οὐκ ἀρκεῖ τὸ καθεῖναι εἰς τὸν ἀγῶνα, οὐτε τὸ ἀλείφασθαι, καὶ παλαῖσαι· οὕτως καὶ ἐνταῦθα οὐκ ἀρκεῖ τὸ πιστεῦσαι, καὶ ὡς ἐτυχεν ἀγωνίσασθαι, ἀλλὰ ἂν μὴ οὕτως δράμωμεν, ὡς μέχρι τέλους ἀλήπτως ταυτοῦς παρασχεῖν, καὶ ἔγγυς γενέσθαι τοῦ βραβείου, οὐδὲν ἧμῖν ἔσται πλέον. *Hoc autem dicit, non quod unus quoque ex omnibus hic saluus sit futurus, absit! sed quod nos multum adhibere debeamus studium. Nam sicut illic multis in stadium descendentibus, non coronantur plures, verum ad unum corona devenit; nec sufficit in certamen descendere, neque inungi et luctari: ita hic quoque non sufficit credidisse, et leviter ac utcumque decertasse; sed nisi ita curramus, ut ad finem usque nos præbeamus inculpabiles, et prope bravium simus, nihil ad nos emolumentum redibit.* Huc porro non facit opinio celebris de tertio statu, medio inter coronam gloriæ et gehennæ supplicium: qua de re vide, si lubet, Origenem homil. xxi et xxviii in Numeros; ix, x et xvii in Jesum Nave; v in psalmum xxxvi, iii in Jeremiam, tomis in Matthæum ad capitis xx pericopen 1, et ad cap. xxvii, vers. 15; hom. 17 in Lucam, et Explanationem in Epist. ad Rom. ad cap. iii, vers. 10; cap. x, vers. 8, etc.; cap. xiv, vers. 10, etc.; Didymum lib. ii *De Spiritu sancto*, ante medium; Basilium in Regulis brevioribus, respons. ad interrog. 256; Gregorium Nazianzenum, oratione 26, p. 458; oratione 56, p. 590; orat. 40, p. 644, 645, 653; Gregorium Nyssenum, oratione adversus eos qui differunt baptisma; Chronicum a Radero editum, p. 562, 564, cum Paulini sexto carmine; Philastrium, hæresi 99; Ambrosium, Observatione 2, in Michæam; Vitam Ambrosii, in fine; Hieronymum epist. 22, cap. 2, lib. ii *contra Jovinianum*, cap. ult.; epist. 50, cap. 5 et 8; lib. i *adversus Pelagianos*, cap. 9 et ad psalm. xv, 10; lxi, 15; lxiv, 14; cxvii, 56; cxxiv, 6; Pelagium epistola ad Demetriadem cap. 10; Augustinum cum alibi, tum libro *De hæresibus*, hæresi ultima, lib. i ad Bonifacium, cap. 22; sermone 14 *De verbis Apostoli*; Salvianum, lib. iii *ad Ecclesiam catholicam*, paulo ante finem, atque incertos scriptores quatuor, *Solutorem questionum ad Antiochum*, cap. 114, et *Exhortatorem monachorum*, utroque tom. II S. Athanasii, *Objurgatorem virginis lapsæ*, tom. IV S. Ambrosii ac tom. IX B. Hieronymi, et auctorem homiliæ *De corpore et sanguine Christi*, seu de Paschate, excusæ tanquam Hieronymi, Eusebii Cæsariensis, Eusebii Emisani ac Cæsarii Arelatensis: quibus jungendus est Prudentius in fine Hamartigeniæ: *Αὐτίκα ὁ Πέτρος*, in Clementis Alexandrini *Hypotyposibus*, p. 807. c. 1, ἐν τῇ Ἀποκαλύψει φησὶν τὰ βρέφη ἐξαμβλυθέντα, τῆς ἀμείνωνος ἐσόμενα πείρας (μοίρας), ταῦτα ἀγγέλω τημελοῦσιν παραδίδοσθαι, ἵνα γνώσεως μεταλαβόντα, τῆς ἀμείνωνος τύχῃ μόνῃς, παθόντα ἂν ἔπαθεν καὶ ἐν πύματι γινόμενα: τὰ δὲ ἕτερα μόνῃς τῆς σωτηρίας τεύχεται,

A δεῖ εἶναι τὸν φαρτὸν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος, ἐὰν εὐρεθῇ φθειρῶν, μαστιγωθείς αἰρεται, καὶ ἐξωβάλλεται τοῦ σταδίου (34). Τί δοκεῖτε; ὁ τὸν τῆς ἀφαρσίας ἀγῶνα φθειρας, τί παθεῖται; τῶν γὰρ μὴ τηρησάντων, φησὶν, τὴν σφραγίδα· Ὁ σκάλῃξ αὐτῶν οὐ τελευτήσῃ, (35), καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς δρασίον πάσῃ σαρκί.

ὡς ἡδικημένα ἐληθόντα, καὶ μὴ εἶναι κολάσας, τοῦτο γέρας λαβόντα. Hoc est: Jam vero Petrus in Apocalypsi ait infantes abortivos, si melioris fuerint sortis, angelo curatori tradi, ut cognitione suscepta meliorem nanciscantur mansionem, patientes quæ pertulissent, si exstitissent in corpore: reliquos autem solam salutem adepturos, misericordiam propter factam sibi injuriam consequendo, mansurosque adeo supplicio, accipientes id muneris. Origenes homilia 9 in Josuam: *Ego sic video duas esse species eorum qui per fidem festinant et properant ad salutem; et cætera quæ conferre operæ pretium fuerit cum locis Chrysostomi Parænesi i ad Theodorum, cap. 7, Augustini libro quinquaginta Homiliarum, homil. ult., cap. 4 et Cæsarii homilia 6, earum quas in lucem dedit Stephanus Baluzius noster, præstanti vir ingenio excellentique doctrina. Cor. — Dorotheus abbas in Doctrina 23 locum hunc sic laudat, ut Clementis sententiam potius quam verba referat in hunc modum: Ὡς λέγει καὶ ἅγιος ὁ Κλήμης· κἀν μὴ στεφανοῦνται τῆς, ἀλλὰ σπουδασῇ μὴ μακρὰν εὐρεθῆναι τῶν στεφανουμένων. Hinc corrigenda vetus interpretatio Latina, quæ in Bibliotheca Patrum etiam novissima Lugdunensi obtinet, prædicta Dorothei verba sic mendose atque indiligenter reddens: *Ut enim ait Climacus, quisquis coronam optat consequi, studeat atque operam det ut sit opus coronatus, cum reddenda sic fuisset: Ait et sanctus Clemens, etiamsi quis non coronetur, saltem studeat non procul a coronatis inveniri.* Eo autem gravius est Climaci, loco Clementis, mendum, quod Joannes Climacus Dorotheo paulo junior fuerit. Locum hunc Clementis egregie illustrat alter Ephremi a Cotelerio in notis secundum Petrum Fabrum Agonistici lib. iii, c. 10, relatus: *Festinemus autem magis, ut cum perfectis ac fidelibus coronemur; sin vero, vel cum perfectis placitum laudem præconis mereamur. Beatus qui in agone certaverit, ut cum perfectis victoriæ coronam accipiat. Miserabilis vero qui hoc tempus vitæ suæ negligenter consumpserit, ut indignus sit etiam cum minimis collaudari.* Huc accedit quod Tertullianus lib. i *Ad uxorem*, cap. 3, scribit: *Ad primum locum certamen omne contendit; secundus solatium habet, victoriam non habet.* Hic itaque Clementis ad athleticos agones respiciens, sin minus insignem coronam, saltem laudem a Domino consequi ut mereamur nos hortatur. Coust.*

(34) Ὁ τὸν φαρτὸν ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος, ἐὰν εὐρεθῇ φθειρῶν, μαστιγωθείς αἰρεται, καὶ ἐξωβάλλεται τοῦ σταδίου. Iterum mos agonisticus, flagellandi ac ejiçienti atletas qui contra certaminum scita peccarent, a multis antiquis, recentioribus, sæpenumero memoratus, insigniter vero inter paganos a Luciano in *Piscatore*, post medium; Ariano in *Epicteto*, lib. iii, cap. 22, sub medium; Diono Chrysostomo, oratione 34, post initium; inter Christianos ab Origene, homilia 3 in *Jeremiam*; Epiphano, hæresi 61, cap. penult., et Sidonio lib. ii, epist. 2. Cyprii episcopi locus cum Romani pontificis valde congruit: *Παραφθειρας γὰρ ἀγῶνα ὁ ἀθλητῆς, μαστιγωθείς ἐκβάλλεται τοῦ ἀγῶνος. Coust.*

(35) Ὁ σκάλῃξ αὐτῶν οὐ τελευτήσῃ. Fidejubenente me in Tertulliano *De resurrectione carnis*, cap. 51, scribe: *Vermis illorum non decedet.* Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

A

Ὅς οὖν ἔσμεν ἐπὶ γῆς, μετανοήσωμεν. Πηλὸς γάρ ἐσμεν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ τεχνίτου. Ὅν τρόπον γάρ ὁ κεραμεὺς, ἐὰν ποιῆ σκεῦος, καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ διαστραφῆ, ἢ συντριβῆ, πάλιν αὐτὸ ἀναπλάσσει· ἐὰν δὲ προσθήσῃ εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς αὐτὸ βαλεῖν, οὐκέτι βοηθήσει αὐτῷ· οὕτως καὶ ἡμεῖς ἕως ἔσμεν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ σαρκὶ ἃ ἐπράξαμεν πονηρὰ (36), μετανοήσωμεν ἐξ ἄλης τῆς καρδίας, ἵνα σωθῶμεν ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἕως ἔχομεν καιρὸν μετανοίας. Μετὰ γάρ τὸ ἐξελεῖν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, οὐκέτι δυνάμεθα ἐκεῖ ἐξομολογήσασθαι (37) ἢ μετανοεῖν ἔτι. Ὅστε, ἀδελφοί, ποιήσαντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, καὶ τὴν σάρκα ἀγνῆν τηρήσαντες, καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου φυλάξαντες, ληψόμεθα ζωὴν αἰώνιον. Λέγει γάρ ὁ Κύριος (38) ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Ἐἰ τὸ μικρὸν οὐκ ἐτηρήσατε, τὸ μέγα τίς ὑμῖν δώσει; Λέγω γάρ ὑμῖν, ὅτι ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἔστιν. Ἄρα οὖν τοῦτο λέγει· Τηρήσατε τὴν σάρκα ἀγνῆν καὶ τὴν σφραγίδα ἁσπιλον, ἵνα τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπολάβωμεν (39).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Καὶ μὴ λέγῃτω τις ὑμῶν, ὅτι αὕτη ἡ σὰρξ οὐ κρίνεται οὐδὲ ἀνίστάται. Ἰνῶτε ἐν τίνι ἐσώθητε, ἐν τίνι ἀνεδέψατε, εἰ μὴ ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ ὄντες. Δεῖ οὖν ἡμᾶς ὡς ναὸν Θεοῦ φυλάσσειν καὶ τὴν σάρκα. Ὅν τρόπον γάρ ἐν τῇ σαρκὶ ἐκλήθητε, καὶ ἐν τῇ σαρκὶ ἐλευσέσθε. Εἰς Χριστὸς ὁ Κύριος (41), ὁ σώσας ἡμᾶς, ὃν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σὰρξ, καὶ οὕτως ἡμᾶς ἐκάλεσεν· οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν ταύτῃ τῇ σαρκὶ ἀποληψόμεθα τὸν μισθόν. Ἀγαπῶμεν οὖν ἀλλήλους, ὅπως ἐλθωμεν πάντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὅς ἔχομεν (42)

CAPUT VIII.

Quandiu ergo in terris degimus, pœnitentiam agamus. Lutum quippe sutus in manu artificis. Quemadmodum enim figulus, si vas fecerit, illudque in manibus ejus distortum fuerit aut contritum, rursus ipsum reflagit; sin vero anteoccupans, in fornacem ignis miserit illud, non amplius poterit suppetias ipsi ferre: ita et nos, quandiu sumus in hoc mundo, de malis quæ in carne gessimus, ex toto corde resipiscamus, ut a Domino salvemur, dum habemus tempus pœnitentiæ. Postquam enim e mundo migravimus, non amplius possumus ibi confiteri, aut pœnitentiam adhuc agere. Quare, fratres, voluntatem Patris facientes, carnemque servantem castam, et mandata Domini custodientes, consequemur vitam æternam. Ait quippe Dominus in Evangelio¹⁰⁰: Si parvum non servastis, quis magnum vobis dabit? Dico enim vobis: Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est. Hoc ergo dicit: Servate carnem castam, et sigillum immaculatum, ut recipiatis vitam æternam.

CAPUT IX.

Et nemo vestrum dicat, quod hæc caro non judicatur, neque resurgit. Agnoscite in quo servati estis, in quo visum recepistis; nisi dum in hac carne vivitis. Nos ergo decet, carnem sicut templum Dei¹ custodire (40). Quemadmodum enim in carno vocati estis, ita in carne venietis. Unus Christus Dominus qui nos servavit, cum primum esset spiritus, caro factus est, atque sic vocavit nos: ita etiam nos in hac carne mercedem recipiemus. Diligamus igitur nos invicem, ut veniamus omnes in

¹⁰⁰ Luc. xvi, 10, 11. ¹ I Cor. iii, 16, 17; vi, 19; II Cor. vi, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(36) Ἐν τῇ σαρκὶ ἃ ἐπράξαμεν πονηρὰ. Legendum, ἃ ἢ ἐπράξαμεν πονηρὰ, inimissa præpositione, quæ ob syllabæ præcedentis similitudinem videtur excidisse. Dav.

(37) Hinc prævertitur Origenis error, quo, ut loquitur Justinianus, tom. V Concil. Lab., p. 666 A, omnium impiorum hominum, et præterea dæmonum pœnam finem habituram esse, restitutionemque iri tum impios homines tum dæmones in pristinum ordinem suum censuit. Hæc enim sine prævia pœnitentia admitti nequeunt. Rursumque dum numero sequenti docemur, nullum post hanc vitam superesse tempus in quo sanari valeamus, illa in pristinum ordinem suum revertendi spes impiis prorsus aufertur. Neque minus Origenis de resurrectione placito adversantur, quæ de eadem re subjiiciuntur. Cousst.

(38) Ὁ Κύριος. Wott. exhibet ex ms. articulum ὁ, quem editi omittunt. Locum autem a S. Patre velut ex Evangelio hic descriptum, recitat quoque S. Irenæus, lib. ii, cap. 64: Similiter Dominus dixit ingratius in eum existentibus: Si in modico fideles non fuistis, quod magnum est quis dabit vobis? Ubi Græbius conjicit, hæc ex Evangelio secundum Ægyptios fuisse deprompta. Gall.

(39) Ἀπολάβωμεν. Leg. forte, ἀπολάβητε. Id.

(40) Ita Ignatius in epistola ad Philadelphios, n. 7: Carnem, inquit, vestram ut Dei templum custodite. Cousst.

(41) Εἰς Χριστὸς..... τὸ πρῶτον πνεῦμα. Jun. et editi, præter Londin. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Wott. ex ms. restituit Εἰς. Jamque idem viderat Mill. qui

tamen putabat legendum Ὅς. Lectio Milliana probatur a Jan Davisio; nam, inquit, ἐν ἀποδόσει sequitur: Οὕτως καὶ ἡμεῖς. Dum autem scribit S. Pater de Christo, ὃν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, cum primum esset spiritus, ejus divinitatem manifeste astruit; ut recte advertit Ruchat. Sic et I Petr. i, 11, de antiquis prophetis dicitur: Ἐρουνῶνες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ. Eodemque plane sensu Theophilus Antioc. ad Autolyt., lib. ii, cap. 14: Οὗτος οὖν ὢν πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις Ὑψίστου, καθήρχετο εἰς τοὺς προφῆτας. Hic igitur existens spiritus Dei, principium et sapientia, Altissimique potentia, descendit in prophetas. Gall.—Hoc est, cum esset Deus. Spiritus enim vocabulum sæpe apud antiquos divinam naturam sonare præfatione generali in novissimam Operum S. Hilarii Pictav. editionem, n. 62 et 63, pluribus exemplis demonstratum est; unde illud Augustini, epist. 140, n. 11, ad Clementiam mentem magis accommodatum exscribimus: Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i); reddite vicem, et efficiamini spiritus, et habitate in illo. Quasi diceret: Verbum cum esset spiritus seu Deus, caro factum est naturam suscipiendo humanam; reddite vicem, et qui caro estis, efficiamini quodam modo spiritus ac Deus, naturam induendo divinam, et habitate in Deo. Cousst.

(42) Ὅς ἔχομεν. Editi, si Londin. excipias, exhibent ἕως. Retinet Wott. lectionem ὡς. Recte. Sic Gal. vi, 10: Ὅς καιρὸν ἔχομεν: quo forte respexit S. Pater. Gall.

regnum Dei. Donec tempus habemus in quo sanemur, dedamus nos medico Deo, remunerationem ipsi tribuentes. Quam? Pœnitentiam ex sincero corde. Namque præscius omnium est, et quæ in corde nostrò versantur novit. Demus itaque illi laudem, non ab ore solum, sed etiam ex corde: ut nos tanquam filios suscipiat. Etenim Dominus dixit: *Fratres mei sunt illi qui faciunt voluntatem Patris mei*².

CAPUT X.

Itaque, fratres mei, faciamus voluntatem Patris qui vocavit nos, ut vivamus; et persequamur potius virtutem, vitium autem derelinquamus veluti præcursorem peccatorum nostrorum; et fugiamus impietatem, ne nos mala comprehendant. Nam si bene agere studuerimus, consecrabitur nos pax. Ob eam siquidem causam non est reperire hominem. Quilibet humanis timoribus ducuntur, præponentes voluptatem præsentem repromissioni futuræ. Ignorant enim quantum habeat tormentum præsentium usus; et quantas habeat delicias futura promissio. Ac quidem, si illi ista facerent soli, tolerabile esset; jam vero perseverant insontes animas pravus doctrinis imbuere, nescientes quod duplicem habebunt condemnationem, et ipsi, et qui audiunt eos.

CAPUT XI.

Nos ergo in corde mundo Deo serviamus, et erimus justi: quod si non servierimus quia fidem non habemus promissioni Dei, erimus miseri. Dicit enim et sermo propheticus: «Miseri sunt qui animo duplices et corde incerti sunt; qui dicunt: Hæc omnia audivimus etiam tempore patrum nostrorum filii; nos vero diem de die exspectantes, nihil horum vidimus. Amentes, comparate vos arbori; sumite

² Matth. xii, 50.

VARIORUM NOTÆ.

(43) *Αλώνιον*. Al. αλων vel δέξαν αλώνιον. Birr. scripsisse Clementem αλων αλώνιον indubitanter affirmat; errore inde vanasse contendens, quod alterum vocabulum inter dictandum vel describendum, ob similitudinem fuerit omissum. GALL.

(44) *Ὡς υἱοῦς*. Editi, ὡς Θεοῦ υἱοῦς. Verum apud Wott. ms. Θεοῦ non agnoscit, neque postulat contextus. Ib.

(45) *Ἀμαρτιῶν*. Al. τιμωριῶν. Sic et Cot. qui vertit *suppliciorum*. Retinet Wott. ms. lectionem. Vox enim κακία denotare potest internum mentis affectum, τὴν ἐπιθυμίαν, et ἀμαρτία scelus foris peractum: et recte sane. Quidni enim respexerit Clemens ad illud Jac. i, 15: Ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίχτει ἀμαρτίαν. *Concupiscentia cum conceperit, parit peccatum*? Ib.

(46) *Κακά*. Mill. et Wott. leg. in ms. κακά absque articulo τὰ, quod exhibent editi. Ib.

(47) *Ἀνθρώπων*. Forte legendum est ἂν Θεόν. Cum enim in hoc ms. hoc modo scribatur ANON; deleta transversa linea τοῦ Θ, ANON, id est, ἂν Θεόν, exhibet ANON sive ἀνθρώπων. Quod si ita legatur, oportet ut inseramus, αὐτοῖς post ἔστιν, sicque restituatur lectio: Διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἔστιν αὐτοῖς εὐρεῖν, ὅτινες παράγουσι φόβους ἀνθρώπων. WOTT. — Scribendum puto: Οὐκ ἔστιν εὐρεῖν οὐρανὸν, οἳ τινες παράγουσι φόβους ἀνθρώπων: *Calum non possunt invenire, qui hominum me-*

Α καιρὸν τοῦ λαθῆναι, ἐπιδωμέναντα τοὺς τῶν θεραπεύοντι Θεῷ, ἀντιμισθίαν αὐτῶν δίδόντες. Ποίαν; Τὸ μετανοῆσαι ἐξ εὐλαβικῆς καρδίας. Προγνώστης γὰρ ἔστιν τῶν πάντων, καὶ εἰδὼς ἡμῶν τὰ ἐν καρδίᾳ. Δώμεν οὖν αὐτῶν αἰώνιον (43), μὴ ἀπὸ στόματος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ καρδίας, ἵνα ἡμᾶς προσδέξηται ὡς υἱοῦς (44). Καὶ γὰρ εἶπεν ὁ Κύριος: Ἄδελφοί μου οὗτοι εἰσιν, οἱ κοινοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Ὅστε, ἀδελφοί μου, ποιήσωμεν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν, καὶ διώξωμεν μᾶλλον τὴν ἀρετὴν, τὴν δὲ κακίαν καταλείψωμεν, ὡς προσδοίπορον τῶν ἁμαρτιῶν (45) ἡμῶν, καὶ φύγωμεν τὴν ἀσέβειαν, μὴ ἡμᾶς καταλάβῃ κακά (46). Ἐὰν γὰρ σπουδάζωμεν ἀγαθοποιεῖν, διώξεται ἡμᾶς εἰρήνη. Διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἀνθρώπων (47). Οὔτινες παράγουσι (48) φόβους ἀνθρώπων, προρηγμένοι μᾶλλον τὴν ἐνθάδε ἀπόλαυσιν, ἢ τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν. Ἄγνοοῦσιν γὰρ ἡλίχην ἔχει βάσανον ἢ ἐνθάδε ἀπόλαυσις, καὶ ὅταν τρυφήν ἔχει ἢ μέλλουσα ἐπαγγελία. Καὶ εἰ μὲν αὐτοὶ μόνοι ταῦτα ἐκράσσον, ἀνεκτὸν ἦν νῦν δὲ ἐπιμένουσιν κακοδιδασκαλοῦντες τὰς ἀνετίους (49) ψυχὰς, οὐκ εἰδότες ὅτι δισπὴν ἔξουσιν τὴν χριστιανικήν, αὐτοὶ τε, καὶ οἱ ἀκούοντες αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἡμεῖς οὖν ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ δουλεύσωμεν τῷ Θεῷ, καὶ ἐσόμεθα δίκαιοι: ἐὰν δὲ μὴ δουλεύσωμεν, διὰ τοῦ μὴ πιστεύειν ἡμᾶς τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ Θεοῦ, καταλαττωμένοι ἐσόμεθα. Λέγει γὰρ καὶ (50) ὁ προφητικὸς λόγος: Καταλαττωμένοι εἰσιν οἱ διψυχοὶ, οἰδιστάζοντες τῇ καρδίᾳ, οἱ λέγοντες (51): Ταῦτα πάντα ἠκούσαμεν καὶ ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ἡμεῖς δὲ υἱοὶ (52) ἡμέραν ἐξ ἡμέρας προσδεχόμενοι, οὐδὲν τούτων ἐωράκαμεν

tum præseferunt. DAV. — Si modestiori conjecturæ locus est, totum locum, parvula mutatione, sic arbitror restituendum esse: Διὰ ταύτην γὰρ τὴν αἰτίαν οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἀνθρώπων, ὅτινες παράγουσι φόβους ἀνθρώπων; id est: *Hanc enim ob causam non est invenire hominum, qui præterunt timores humanos*. Vel, ut Latinitas nil detrimenti capiat: *Quam ob causam non temere inter homines invenias, qui humanos timores negligant*. Οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἀνθρώπων, constructio Græcæ nota est. BINN.

(48) *Παράγουσι*. Ita ms. apud Wott. At editi, præter Loud., γὰρ ἄγουσι. Bois. vero leg. γὰρ ἔγουσι. GALL.

(49) *Ἄριστοις*. Cum Wott. observavit in ms. s pro ai frequenter poni, procul dubio legit ἀνατίους. Dav. mallet ἀνοήτους. His similia habet S. Ignatius ad *Ephes.*, cap. 16. Ib.

(50) *Λέγει γὰρ καὶ*. Editi, præter Londin., omittunt καὶ, quod exhibet ms. apud Wott. Ib.

(51) *Οἱ λέγοντες*. Ms. non agnoscit δέ, quod interserunt editi. WOTT.

(52) *Ἡμεῖς δὲ υἱοὶ*. Editi omittunt υἱοὶ quam vocem, interlinearem quidem et minutiore caractere, at eadem manu exaratam exstare in ms. testatur Wott. Verum Dav. non inani additamento habet Ea sane non comparat in superioris epist. cap. 23, ubi hæc pene eadem occurrunt. GALL.

ἔτι (53). Ἄνοητοι, συμβάλετε ἑαυτοὺς ξύλων λάβετε ἀμπέλον· πρῶτον μὲν φυλλοφόροι, εἶτα βλαστὸς γίνε-
ται, μετὰ ταῦτα ἕμφαξ, εἶτα σταφυλή παρεστηκυῖα·
οὕτως καὶ ὁ λαὸς μου ἀκαταστασίας καὶ θλίψεις ἔσχεν,
ἔπειτα ἀπολήφεται τὰ ἀγαθὰ. Ὅστε, ἀδελφοί μου,
μὴ διφυγῶμεν, ἀλλὰ ἐλπίσαντες ὑπομεινόμεν, ἵνα
καὶ τὸν μισθὸν κομισώμεθα. Πιστὸς γάρ ἐστιν ὁ
ἐπαγγελλόμενος τὰς ἀντιμισθίας ἀποδοῖναι ἑκάστῳ
τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἐάν οὖν ποιήσωμεν τὴν δικαιοσύ-
νην ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, εἰσέξομεν εἰς τὴν βασιλείαν
αὐτοῦ, καὶ ληφόμεθα τὰς ἐπαγγελίας, ἃς [ὁ]ς ἴσως
ἤκουσεν (54), οὐδὲ ὀφθαλμῶς ἴδεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀρέσθη.

vitem : primo quidem foliis defluit, deinde germi-
nat; postea uva acerba oritur, indeque uva matura.
Ita et populus meus agitationes et pressuras tulit;
dehinc bona excipiet. Itaque, fratres mei, animo
ne vacillemus, sed sperantes sustineamus, ut et
mercedem reportemus. Fidelis enim est, qui pro-
misit se unicuique retributurum secundum opera
ejus. Si ergo fecerimus justitiam coram Deo, in
regnum illius ingrediemur, et accipiemus promissio-
nes, quas nec auris audivit, nec oculus vidit;
quæque in cor hominis non ascenderunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

CAPUT XII.

Ἐκδεχόμεθα ὅν καθ' ὥραν (55) τὴν βασιλείαν
τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀγάπῃ καὶ δικαιοσύνῃ· ἐπειδὴ οὐκ οὐδα-
μὲν τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ. Ἐπερωτη-
θεὶς γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ὑπὸ τινος (56), πότε ἔξει
αὐτοῦ ἡ βασιλεία, εἶπαν· Ὅταν ἔσται τὰ δύο ἐν,
καὶ τὸ ἕξω, ὡς τὸ ἔσω, καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θη-
λείας, οὕτε ἄρσεν οὕτε θῆλυ. Τὰ δύο δὲ ἐν ἐστίν,

Igitur in horas regnum Dei expectemus, in cha-
ritate et justitia : quandoquidem Dei adventus diem
nescimus. Interrogatus enim a quodam ipse Domi-
nus, quando venturum esset regnum ejus, dixit :
Cum duo erunt unum, et quod foris ut quod intus,
et masculum cum femina, neque mas neque femina.
Duo autem sunt unum, quando alter ad alterum

* Vid. sup. epist. I, cap. xxiii. * Isa. lxiv, 4; I Cor. II, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(53) Ἐφράξαμεν ἔτι. Habetur in ms. vox OTI, interlinearis eodem modo quo præcedens utol. Procul dubio legendum est ἔτι. Deest in editis præter Londin. Ex Wott. GALL.

(54) Ἄς ὁὐκ ἴσως ἤκουσεν. Ous desideratur in ms. recte suppletum in editis ex I Cor. II, 9. Wott.

(55) Καθ' ὥραν. Id est singulis horis; ut καθ' ἡμέραν, singulis diebus; κατὰ μήνα, singulis mensibus; κατ' ἐνιαυτόν, singulis anniis. Plena locutio est καθ' ἑκάστην ὥραν. Bois.

(56) Ἐπερωτηθεὶς γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ὑπὸ τινος. Interrogatus enim ipse Dominus a quodam. A Salome, in Evangelio secundum Ægyptios. Discimus ex his Clementis alterius, Strom., III, p. 465, unde nostris et lux et supplementum accedit: Δις τοῦτο τοι, ὁ Κασσιανὸς φησι, πυνθανομένης τῆς Σαλόμης, πότε γνωσθήσεται τὰ περὶ ὧν ἤρετο, ἔφη ὁ Κύριος· Ὅταν τὸ τῆς ἀισχύνης ἐνδύμα πατήσητε, καὶ δευτέρηται τὰ δύο ἐν, καὶ τὸ ἄρσεν μετὰ τῆς θηλείας, οὕτε ἄρσεν οὕτε θῆλυ. Πρῶτον μὲν οὖν ἐν τοῖς παραδεδομένοις ἡμῖν τέτταρα ἐπαγγελλοῖς οὐκ ἔχομεν τὸ ρητόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους· ἔπειτα δὲ ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ, ὅτι θυμὸν μὲν, ἄρσεν, ὀριμὴν, θῆλειαν δὲ, τὴν ἐπιθυμίαν ἀντίτεταται· οἷς ἐνεργήσασι, μετάνοια ἔπεται καὶ ἀισχύνη. Ὅταν οὖν μῆτε τις θυμὸς, μῆτε ἐπιθυμία χαρισάμενος· ἃ δὲ ἔξ ἔθους καὶ τροφῆς κακῆς αὐξήσαντα, ἐπισκιάζει καὶ ἐγκαλύπτει τὸν λογισμὸν· ἀλλ' ἀποδυσάμενος τὴν ἐκ τούτων ἀγλὴν, ἐκ μετανοίας καταισχυνοθεὶς, πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἐνώσει κατὰ τὴν τοῦ λόγου ὑπακοήν· τότε, ὡς ὁ Παῦλος φησιν, οὐκ ἐνι ἐν ἡμῖν οὐκ ἄρσεν, οὐ θῆλυ. Ἀποστῆσα γὰρ τοῦδε τοῦ σχήματος, ὡ διακρίνεται τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ, ψυχὴ, μετατίθεται εἰς ἑνωσιν, οὐδ' ἕτερον οὐσα : Propterea, ait Cassianus, cum percontaretur Salome, quando cognoscerentur ea de quibus interrogabat. dicit Dominus : Quando pudoris indumentum conculcaveritis, et quando duo facta fuerint unum, et masculum cum femina, neque mas neque femina. Primo quidem, in nobis traditis quatuor Evangelii non habemus

hoc dictum, sed in eo quod est secundum Ægyptios. Deinde mihi videtur (Cassianus) ignorare, quod (Evangelium illud) per masculum quidem significet iram, impetum, per feminam vero cupiditatem; quæ cum operata fuerit, penitentia et pudor consequitur. Quando ergo neque ira quis, neque cupiditati obsequens; quæ quidem et ex consuetudine et ex mala educatione incremento accepto, obumbrant ac contegunt rationem; sed exuena culiginem quæ ex iis proficiscitur, et pudore affectus ex penitentia, spiritum et animam unierit in obedientia rationis, tunc, ut ait Paulus, non est in vobis nec masculus nec femina (Gal. III, 28). Recedens enim anima ab ea forma qua mas et femina discernuntur, traducitur ad unionem, neutrum cum sit. Similia Ægyptiaci Evangelii citantur ac exponuntur in Alexandrino presbytero, pag. 445, 452, 453, et p. 799, col. 1. Vide Oracula Sibyllina, l. II, v. 70, 71.

Sed et Evangelii Ægyptiorum mentio fit apud Origenem, hom. 1 in Lucam; Hieronymum, proœmio Commentariorum in Matthæum; Epiphanium, hæresi 62, cap. 2; Titum ac Theophylactum, ad principium Lucæ. Quanquam vero hæretici veteres ad stabiliendum odium suum in nuptias, Evangelii juxta Ægyptios testimoniis uterentur, non tamen ea talia sunt, quæ non queant ad pium sensum adduci, ex sententia utriusque Clementis, ut dicta habeantur et litteraliter, et mystice, ὡς ἐν παραδύσω μυστηριωδῶς, inquit Epiphanium, more Ægyptiaco; ac de Christi regno duplici, intra nos, atque in futura vita, ubi summa erit corporis et animæ unio, ubi spiritale corpus gestabimus, ubi perstantibus sexibus cessabunt sexuum officia. Profecto, si ab aliquo eorum qui temporibus apostolicis prohibebant nubere, compositum fuit Evangelium Ægyptiorum dictum, admodum ille virus erroris sui occultavit, qui a viris doctissimis juxta ac sanctissimis deprehensus non fuit, sed laudatus ac expositus. Unum affirmare possum, pseudo-evangelistam ex solemnibus apud ægyptiorum scriptores consuetudine imitandi canonicos libros, al-

loquemur veritatem, et in duobus corporibus absque simulatione fuerit una anima. *Et quod foris ut quod intus*, hoc ait: animam vocat, quod intus; et corpus, quod foris. Quo modo igitur corpus tuum conspicuum est, ita et anima tua manifesta sit in bonis operibus. *Et masculinum cum femina, neque mas neque femina*: hoc . . . . .

Α δταν λαλῶμεν αὐτοῖς (57) ἀλήθειαν, καὶ ἐν δυοῖ σώμασιν ἀνοποκρίτως εἶη μία ψυχὴ. Καὶ τὸ ἐξω ὡς τὸ ἐσω, τοῦτο λέγει τὴν ψυχὴν λέγει τὸ ἐσω, τὸ δὲ ἐξω τὸ σῶμα λέγει. Ὅν τρόπον οὖν σου τὸ σῶμα φαίνεται, οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ σου δῆλος (58) ἔστω ἐν τοῖς καλοῖς ἔργοις. Καὶ τὸ ἀρσεν μετὰ τῆς θηλειᾶς οὕτε ἀρσεν οὕτε θῆλυ, τοῦτο (59).....

Reliqua desunt.

VARIORUM NOTÆ.

luisse ad Apostoli verba Galat. III, 28, quod et innuit Clemens Stromateus; atque etiam forte ad Ephes. II, 15: *COT.*

(57) *Αὐτοῖς*. Jun. ἄλλοις vel ἀλλήλοις. Mill. mallet nil mutatum, vel certe legendum αὐτοῖς. Vide supra ad cap. 4, not. 16. *GALL.*

(58) *Δῆλος*. Al. δῆλη. Al. κρόδηλος; qua sane voce utitur S. Pater, epist. 1, capp. 11 et 12. *GALL.*

(59) *Τοῦτο*..... Reliqua desunt: supplenda tamen ex Clem. Alex., *Στρωμ.*, lib. IV, cap. 13, pag. 553. Ad quem locum vide Grabii *Spicil.*, tom. I, pagg. 35, 263 *Id.* — *Τοῦτο*. Verisimile sit ex Epiphonio, hæresi 30, cap. 15, et Hieronymo 1 *adversus*

B Jovinianum 7, Apostolicum nostrum in iis quæ desiderantur istius epistolæ, de virginitate disseruisse non paucis.

Hæc supplenda ex Clemente Alexand., III *Strom.*. Masculinum cum femella, nec mas, nec femina; *hoc dicit*: Animum (θυμὸν) ejusque impetum vocat masculinum, concupiscentiam (ἐπιθυμίαν) intelligit femellam, etc. Exhinc nata occasione disserendi de castitate, de virginitate loquebatur. Αὐτὸς παρθενίαν διδάσκει, inquit de Clemente Epiphanius hæres. 30. Idem Hieronymus, lib. 1 *contra Jovinianum*. Nec dubito apud Clem. Alexandrinum aliosque Patres plurima ejus superesse. *COLOM.*

S. CLEMENTIS ROMANI

S. PETRI DISCIPULI

EPISTOLÆ DUÆ AD VIRGINES

LATINE ET GALLICE VERTIT, DISSERTATIONEM PRO EARUM AUTHENTIA PRÆFIXIT

REVERENDISSIMUS

D. D. CLEMENS VILLECOURT

SANCTÆ ECCLESIE ROMANÆ CARDINALIS.

(Lutetia Parisiorum, apud Ludovicum Vives, editorem, 1833, in-8. Ex typis Friderici Boutet, Rupellæ.)

Loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis,
sed in doctrina spiritus.

(I Cor. II, 13.)

EPISTOLA DEDICATORIA

ILL. AC REV. D. D. J. B. MALOU EPISCOPO BRUGENSI

CLEMENS VILLECOURT

EPISCOPUS RUPELLENSIS AC SANTONENSIS, PONTIFICIO SOLIO ASSISTENS.

ILLUSTRASSIME AC REVERENDISSIME PRÆSUL,

Prorsus ignorabam ab Amplitudine tua denuo editas fuisse, cum duabus Epistolis ad Corinthios in Latinum jam dudum conversis, ambas sancti Clementis Epistolas *ad Virgines*, quas, sæculo præcedenti, Wetstinus Basileensis e Sviraco Latinas fecerat.

Hæc cognitio, si ad me citius pervenisset, procul dubio ab hac publicatione me deteruisset. Quomodo enim imperfectum æstimare licuisset mihi opus quod recentiore publicatione dignum judicaverat tantus ac tam eruditus vir, propter litterarum splendorem ac sacrarum peritiam Scripturarum, cunctis plaudentibus piis ac bonis, ad episcopalem dignitatem evectus? Sed me, labore tandem absoluto, dicere puduit: *In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi*¹.

Verumenimvero, eandem ambo currimus viam, et ad sanctæ Matris Ecclesiæ tendimus glorificationem et triumphum. Nec dubito quin vivaci qua polles oculorum perspicacitate, nævos Wetstini translationis permultos animadverteris, etsi illos indicandi non suscepisti curam, tot aliis sollicitudinibus intentus: non enim omnia possumus omnes.

En igitur, doctissime Præsul, ad te redit, novis vestimentis indutus, apostolicus virginitatis præco, dulcis ille Romanus Clemens, beatissimorum Petri et Pauli comes et interpres, primorum Christianorum deliciæ, incipientium et perfectorum doctor et magister, Ecclesiæ sedisque Romanæ vertex et decus.

Quidni cor meum pandam? Erubuit Pontifex ille noster, dum illum a tenobris ad lucem hæretica manus erueret, noluitque tunc qualis esset apparere. Alter Samuel alteri Sauli dicere visus est: *Quare inquietasti me ut suscitarer, ... cum Dominus recesserit a te*²? Enim-

¹ Isa. XLIX, 4. ² I Reg. XXVIII, 15, 16.

vero, fidei Catholicæ hostis gloriam propriam quæsit, imo Ecclesiæ humiliationem, dum thesaurum absconditum reseraret.

Beati quidem Clementis Epistolas *ad Virgines*, laudibus extulit; sed, cum simul immaculatam Christi sponsam conviciis impeteret, adversarium Christi se detegit et ministrum Satanæ, qui transfiguratur se in angelum lucis *.

Non omnes qui extra Ecclesiam sunt, hostili semper spiritu loquuntur. Junius Patricius, Oxoniensis, aliam operam sancti Clementis publicans, in Ecclesiam Romanam non invehitur; quæ catholicæ sanctus Clemens semper dicit, nunquam in Catholicos detorquet; his quæ ad pacem restituendam sanctus Clemens profert, ad seditionem discordiamque spargendam nullibi abutitur; in Petram Ecclesiæ immotam inferi portas commovere non tentat.

Veniam igitur ab omnibus orthodoxis, præsertim vero a te spero, fidelissime Præsul, si beatum Clementem virgines alloquentem novis producam et dignioribus, dummodo mihi non illudam, ornamentis vestitum, et si sensum verborum ejus a Wetstini interpretatione prorsus alienum, non semel usurpem.

Nunc quid in hac publicatione intenderim piis omnibus lectoribus declarare operæ prætium judico, fusius in *prævia dissertatione* discussurus.

Doctus Binius, qui scribebat diu antequam invenirentur Epistolæ sancti Clementis *ad Virgines*, expresse profitetur eas existisse, *canonicasque* fuisse appellatas, sicut Epistolam primam ad Corinthios, quia in fidelium cætibz legebantur.

Hic ego tantum dicam quod si eas authenticas esse non firmiter tenuissem, imo, si minimum etiam dubium de earum genuino auctore in mente remansisset, ab eis vertendis et evulgandis prorsus abstinissem, vel rationes saltem dubii mei exposuissem.

Non eamdem certe securitatem exprimere valeo circa verum sensum ab auctore intentum: cum enim adhuc desideretur primigenius earum textus Græcus, timendum est semper ne quandoque erraverit Syriacus interpres. Ut ut sit, non dubito quin Wetstinus, etiam Syriacum vertens, plures ipse addiderit errores: ideoque non semel ab ejus sensibus exorbitavi. Si recta et congrua fuisset Wetstini interpretatio, nihil fere redarguendum esset in translatione Gallicæ D. Boistard de Prémagny: ideoque non interpretationem ejus, sed annotationes carpo.

Cum vero nihil absolute certum de fidelitate vel erroribus interpretum affirmari queat, absente textu primitivo, cur et ipse novam interpretationem aggressus sum? Huic quæsitio in *prævia dissertatione* satisfaciana. Dicam tamen plurima sacræ Scripturæ loca a Wetstino aut non fuisse agnita, aut male reddita fuisse: quamvis id creditu difficile videri queat de viro tam diu in sacris litteris versato. Sed, si hæc loca agnovit, cur communem etiam apud suos interpretationem abjudicavit? Errores Wetstini aberrationes traductoris Gallici induxerunt.

Præcipua igitur mihi cura incubuit ut, in hac silva densissima, divinas detegerem sententias easque manifestarem. An rectum iter tenuerim, judicet pius ac eruditus lector, imprimis textus antecedentes consequentibus jungendo et comparando. Dialectices enim regulas non ignorabat sanctus Clemens, nec supponi debet contra illas voluisse disserere.

Præterea, ne unum quidem textum novum introduxi, sed semper Wetstini interpretatio oculis meis subjecta est, dum irregulares et contortas ejus locutiones rectitudini naturali restituebam. Nec primus viam hanc ingressus sum: multi enim ante me, in antiquorum auctorum explicatione, audaces, ut sic loquar, conjecturas emiserunt, quæ postea, ab omnibus eruditis, ut veritates inconcussæ receptæ sunt. Ego vero rarissime, nec forsân semel, meris innixus sum conjecturis; sed, ut plurimum, pars quædam textus agniti ad notitiam partis, præ confusione verborum ignotæ, me deduxit. Si fere ubique verba Wetstini abdicaverim, etiam quando ipsius sensui stabam, nedum adversari, potius morem ipsi gerere, existimavi. Sic enim loquitur in suorum Prolegomenon conclusione: « Conversionis Latinæ vitia et inelegantiam benignus lector condonabit homini in opere novo et satis

* II Cor. xi, 14.

molesto parum exercitato, et amicorum etiam consiliis, licet undique expetitis, destituto. Quosdam etiam qui in textum Syriacum irrepererunt errores..., etiam me non monente, facile corriget. »

Prima hujus loci verba Wetstini modestiam commendant: posteriora quæ non intellexerit aut neglexerit, confitentur. Modestiam laudo; tenebrosis locis, quantum in me est, lucem affero; negligentiam, si quæ fuerit, reparare conor. Nonne sic Wetstini votis obtempero?

Omnem fere sermonem suum sanctus Clemens e fontibus sacris desumpsit. Nullis ergo laboribus parcens, eosdem fontes assidue adivi, quos, ut jam dictum est, Wetstinus ne suspicatus quidem fuisse videtur. Unde textus deprompti fuerint, fere ubique notavi, saltem quando phrasis satis integra apparuit: non enim vocabulum quodlibet sacrum indicari debuit, ne innumeræ forent notæ. Versionem adoptavi, non Septuaginta Interpretum aut alterius cujusvis traductoris; sed Vulgatæ, etsi nondum tempore sancti Clementis existeret. Imo, in cæteris locis, quando libera mihi poterat esse verborum idem significantium electio, prætulî fere semper voces a Vulgata consecratas.

Lector attentus et prudens, modo primitivæ Ecclesiæ tantisper calleat spiritum, movebitur has legendo Epistolas, extrinsecis quas præbent authenticitatis probationibus, sentietque quam insulsæ viroque gravi indignæ sint cavillationes D. de Prémagny. Sine fuco aut ambitiosis ornamentis sanctum Pontificem, spiritu apostolico plenum, locutum fuisse, nempe partium studio alienus, inficiabitur. Hinc doctus Junius Patricius jam odoratus fuerat authenticitatem primæ sancti Clementis Epistolæ ad Corinthios.

Monita quæ virginibus dantur, a Scripturis sacris, ut jam dixi, sed præsertim a scriptis apostolorum et evangelistarum, eruuntur. Ad eosdem quandoque revertitur sensus pius Pontifex: tam ardens est ejus desiderium virginibus suis inspirandi amorem virtutum et vitiorum horrorem! Oblique perstringit Christianos hypocritas, qui carnales sensus sub vestimento pietatis occultabant; præcipue vero perfidos hæreticos qui jam tunc Ecclesiam lacerabant, quosque pagani sæpius confundebant cum veris Christi discipulis.

His temporibus, quemadmodum hodie, castitati se devovebant duplicis generis personæ: primo, qui ad ministerium sacrum vocabantur; deinde qui in sæculo remanentes, homines vel femine, ad perfectionem evangelicam tendebant. Prioribus sanctus Clemens commemorat vocationis sublimitatem, ne degeneri conversatione illam deprimant. Et, quoniam humilitas custos est vitæ angelicæ quam ducere debent præsertim Christi ministri, sanctus Pontifex superbiam, quocumque se vertat et abscondat, persequitur, ejusque latebras detegit in prædicatione, exorcismis, cæterisque actibus etiam sanctissimis. Cum autem præsumptio ac temeritas plurimos in perditionem induxerint, cautiones suggerit quibus periculum devitetur.

Utrisque, id est clericis et virginibus in sæculo degentibus, ut sanctum timorem animis eorum incutiat, lapsum exhibet quarundam columnarum quæ inconcussæ et immotæ credi poterant. Eis tamen animum addit, memorans gratias protectionemque a cælo præparatas animabus cautis ac prudentibus.

Wetstinus, qui certe laudari meretur quod sancti Clementis epistolas non depravaverit absone elegantia quæ sensum earum intervertere potuisset, negligentiam interdum eas dedecorantem admisit, quæ multum nocere debuit ipsarum auctoritati. Adeo parum curavit conjungere auctoris sui cogitationes, ut eas potius disjungere studuisse videatur. Nihil tamen facilius erat quam phraseos regularis constructio.

Venia mihi concedatur si laborem viribus forte meis superiorem assumpserim. Homonymus filius Patrem honorare voluit. Præterea sæpius clare exprimit beatus Clemens sacramentorum Ecclesiæ usum, præsertim *divinæ Eucharistiæ*, sacræque exomologesis peccatorum; intemeratam extollit virginitatem beatissimæ Mariæ, quæ cæli Dominum gremio suo gestare meruit. Pectori meo dulcis erat reproductio hujus antiquæ fidei Romanæ quæ semper eadem fuit, est et erit. Sanctum Clementem amare debet Gallia, quæ ab ipso suscepit plures antistites suos, generososque martyres. Nemo autem eum plus diligere ac venerari

debet quam episcopus qui claro ejus nomine insignitur, quique successor est sancti hujus Eutropii, episcopi et martyris, quem ad evangelizandos Santones beatus Clemens ipse miserat.

Latine Galliceque hunc librum edidi; non enim pro solis popularibus meis scribebam, sed pro omnibus etiam extraneis quibus hæc lectio prodesse poterat. Cæterum necessarium erat opponere translationi confusæ Wetstini textum clarum et lucidum. Utinam ædificatione et sanctificatione omnium lectorum Deus Optimus Maximus adimpleat cordis mei desideria!

Epistola hæc, Antistes optime, longior apparebit quibusdam, præsertim longiore dissertatione eam subsequente. Aliud, spero, judicium erit, momentum hujus libri ponderantis.

Si quid in hoc opere, vel in aliis publicationibus meis, minus exactum vel orthodoxum, contra voluntatem, mihi elapsum fuerit, hoc totum subjicio correctioni sanctæ Matris Ecclesiæ Romanæ, sacrique illius Verticis, quibus spondeo ac juro omnimodam ac sinceram, intimo ex corde, fidelitatem et obedientiam.

Qui mihi inspiravit ut hoc opus tibi dedicarem, Præsul ornatissime, Deus, omnium fons bonorum, spiritui tuo indesinenter adsit, teque diu Ecclesiæ decus, fidelium lumen animarum, et Præsulum exemplar, incolumem servet.

Tuus in Christo et Maria addictissimus servus,

† CLEMENS

EPISCOPUS RUPRELLENSIS ET SANTONENSIS.

Scribebam Rupellæ, die octava Nativitatis B. M. V. 1852.

DE DUABUS EPISTOLIS

SANCTI CLEMENTIS ROMANI

AD VIRGINES

DISSERTATIO PRÆVIA

In qua expenditur earum authenticitas et refelluntur objectiones quæ huic opponuntur.

RATIO NOVÆ HUIUS PUBLICATIONIS.

Du desideravi et quæsi duas sancti Clementis Romani Epistolas ad Virgines, quæ sæculo præcedenti, divina favente Providentia, inventæ fuerant.

Noveram quidem acriter impugnatam fuisse a pseudo-reformatis earum authenticitatem, quæ etiam quibusdam Catholicis anceps et dubia visa fuerat. Cum autem certe scirem in his reperiri quæ perfecte congruebant testimoniis sancti Hieronymi et sancti Epiphani, suspicabar a discipulis Lutheri et Calvini hæc antiquitatis monumenta fuisse reprobata præcipue ex odio virginitatis, et a quibusdam catholicis ideo non fuisse admissa quod hæc a suspectis manibus oblata non satis mature ponderassent

A Prorsus firmatum est quod persenseram, quando in possessionem meam ambæ istæ Epistolæ pervenerunt, easque attente consideravi. Insuper sola Wetstini, qui has e Syriaco in Latinum verterat, negligentia sufficere mihi visa est, ut lector respiceret scriptum adeo inconditum: etiamsi enim vel minime attenderetur ruditati, ne dicam imperitiæ, Latinitatis, rarissime, ut jam dixi, textus Scripturæ interpretis animadvertit et agnovit; nec forsitan minus raro auctoris sui plene sensum attingit. Inde factum est ut sæpius inintelligibilis aut barbarus prodiret pius sancti Clementis labor.

Exhorruui, fateor, hanc difficultatum silvam ingrediendo: nec deerant rationes quibus ab his extricandis dumis removerer. Hic enim labor exigi non potest ab episcopo mille aliis gravibus curis in-

tento. Præterea sciebam sectarios non æquiores futuros esse erga elucubrationem meam, postquam ejusdem generis fetum a sodali editum tam direllexerint. Expendebam quoque modicum, qui sperari posset, hujus opusculi fructum: fratres enim nostri errantes, hoc edito libello, non minus quam antea virginitati infensi erunt, etiamsi lucelarius probaretur authenticas esse sancti Clementis Epistolas ad Virgines. Non siquidem huic pontifici felicior obtingere sors potest quam divo Paulo cujus erat discipulus. Catholici hoc novo argumento non indigent ut doctrinam sanctæ matris Ecclesiæ commendatam habeant. Tandem, aiebam, si Deo placuerit emendari et explicatum prodire opus istud, lucem ac voluntatem, ut perficiatur, inspirabit uni ex tot piis doctoribus qui insudant hodie in erudiendis et evulgandis tot veterum Patrum thesauris absconditis.

Semper tamen perseveravit in me motus interior quo ad hunc laborem urgebar. An ille motus supernaturalis fuerit nec affirmare, nec negare audeo. Dicam solummodo quod per plures annos cunctantem sanctus Clemens intus arguere me videbatur; quasi fidei iussorem et adiutorem operis offerens sese: ut quemadmodum ipse virginitatem laudibus exornaverat, cautisque monitis eam præmunierat, sic ego Epistolarum suarum authenticitatem contra oblocutores naviter firmarem: *qui enim aperit os mutorum*¹, etiam, quando vult, loquacissimos et audacissimos mutos efficit.

Quare diutius hæsitassem, cum hujus libelli, per tot sæcula absconditi, publicatio ad majorem Dei gloriam et ad sanctæ matris Ecclesiæ honorem vergere nata esset?

Certe si sola eloquentia in scriptis antiquis quæreretur, in oblivione relinqui potuissent sancti Clementis Epistolæ quas publicamus: libri namque superabundantes politioris litteraturæ et eximiæ poeseos undequaque ad nos pervenerunt. Et utinam perissent tot opera plena fœditatibus et immuneditiis vitium eleganter insinuantibus! Utinam, e contra, conservati fuissent, eorum loco, innumeri sanctorum Patrum thesauri injuria temporum amissi, cœlestemque sapientiam spirantes!

PRETIUM HUIUS MONUMENTI ANTIQUI.

Verum, has inter divitias, tanti nullæ æstimari debent quanti virorum apostolicorum scripta quæ prima Christianorum vestigia nobis detegunt, præcipue autem si ex his ad nos reboet quædam echo remota pontificæ vocis quæ penitus extincta credebatur. Quis, porro, sonus, post apostolorum vocem, clarior nobis vel charior esse potest quam vox sancti Clementis quæ toties in fidelium costibus aures attentas implevit, pectora sancta commovit! Non modò namque ipse vivens prædicavit,

A sed et defunctus adhuc locutus est², dum, per plura sæcula, ipsius scripta fidelibus legerentur. Eo purior aqua manat quo fonti propinquior est. Nemo vero nescit fidem ac vivendi formam cordi sancti Clementis instillatas fuisse ab ipsis apostolis Petro et Paulo quorum discipulus erat. Horum mores sanctissimos coram intuitus est, cæterisque intuentos ac imitandos proposuit: dignus profecto qui ab ipso Petro in successorem eligeretur: ejus quippe scientia, vita, martyrium satis probarunt a cœlo inspiratam fuisse tam eximiam electionem.

Quale fuit illius meritum cujus prædestinatio gloriosa ab ipso beato Paulo prædicta est! Quem certatim laudibus efferunt maximis Ignatius Antiochenus, Irenæus Lugdunensis, Clemens Alexandrinus, Origenes, Eusebius, Athanasius, Cyrillus Hierosolymitanus, Optatus Milevitanus, Epiphanius, Basilius, Hieronymus, Rufinus, Augustinus, Eucherius Lugdunensis, innumerique alii!

B Non solæ sancti Clementis ad Virgines Epistolæ temporum injuriam subierant, plurima alia tanti pontificis scripta amissa sunt, et quæ supersunt, aut mutila aut corrupta ad nos transmissa sunt. Dominus autem qui custodit ossa Sanctorum suorum³, eaque, cum sibi placet, revelat, scripta etiam eorum quandoque, per quemlibet, etiamsi Ecclesiæ catholicæ extraneum, manifestat.

C Sic, anno 1633, doctissimus Junius Patricius, Oxoniensis, edidit Græcè Latineque primam ejusdem sancti Clementis Epistolam ad Corinthios, ex antiquissimo manuscripto Alexandrino. Sic, fere diebus nostris, Joannes Jacobus Wetstinius, e protestantium etiam grege, Syriacè ac Latine edidit, Lugduni Batavorum, duas alias sancti Clementis ad Virgines Epistolas, quas ex antiquo manuscripto Syriaco Novi Testamenti, Alepo, ab imperatore Turcarum misso, eruit.

Litteras sancti Clementis ad Corinthios vocat sanctus Irenæus *potentissimas*⁴. Primam ad eos Epistolam sanctus Hieronymus testatur specialius esse *valde utilem*. « Hæc videtur, ait, characteri Epistolæ, quæ sub Pauli nomine ad Hebræos fertur, convenire⁵. » Idem sanctus doctor dubitat de authenticitate posterioris epistolæ sancti Clementis ad Corinthios.

MOMENTA QUÆ ASTRUUNT NOSTRARUM EPISTOLARUM AUTHENTICITATEM.

De ambabus Epistolis quas hodie, post Wetstinium, publicamus, locutus est sanctus Hieronymus, lib. 1 *contra Jovinianum*, dicens: « Hi sunt eunuchi quos castravit non necessitas, sed voluntas, propter regnum cœlorum. Ad hos et Clemens successor apostoli Petri scripsit epistolas; omnemque pene sermonem suum de virginitatis puritate contextuit: et deinceps multi apostolici, et martyres, et

¹ Sap. x, 21. ² Hebr. xi, 4. ³ Psal. xxxiii, 21. ⁴ l. iii, c. 3. ⁵ *De script. eccl.*, c. 13.

illustres tam sanctitate quam eloquentia viri, quos ex propriis scriptis nosse perfacile est.)

De hisdem Epistolis sic loquitur sanctus Epiphanius⁶: « Ipse Clemens illos per omnia refutat in his quas scripsit epistolis circularibus quæ in sanctis Ecclesie leguntur... Virginitatem Clemens edocuit; isti repudiant. Ille etiam Davidem et Samsonem omnesque prophetas commendat; Ebionitæ delectantur.»

Hæc verba, certissime adeo clare designant epistolas quas de Virginitate scripsit sanctus Clemens, ut de earum existentia dubitari nequeat. Enimvero, sanctus Clemens, juxta beatum Hieronymum, omnium virorum apostolicorum martyrumque sanctitate ac eloquentia illustrium qui hocce thema tractandum susceperunt, antesignanus est. Imo de hisdem Epistolis testatur sanctus Epiphanius eas, adhuc suo tempore, in Ecclesiis lectas fuisse. Quædam insuper narrat quæ in his Epistolis, et nusquam alibi, sanctus Clemens tractat: videlicet, quæ attinent, hæc in re, ad Davidem, Samsonem et prophetas.

Lambertus Gruterus Venradius, qui duo fere sæcula ante Wetstinum scribebat, expresse ponit has Epistolas inter sancti Clementis scripta quæ desiderantur. Idem sentit Baronius, cui Rondininus consentire videtur.

Abbas Gratianus, qui nuper de Græco in Italianam linguam traduxit primam Epistolam sancti Clementis ad Corinthios, super hæc verba quæ num. 38 hujus Epistolæ reperiuntur: *Qui carnis castus est, ne insoleat, sciens aliam esse qui ei continentiam donat*: ait: « Quidam sentiunt hunc locum designari a sancto Epiphanio et a sancto Hieronymo, quando asserunt sanctum Clementem de virginitate disseruisse: sed quamvis expresse ibi mentio fiat de castitate et continentia, cum hæc raptim tantum dicantur, videtur probabilius de his materiis extensivo modo, et ex professo tractatum fuisse in quodam ex capitulis sancti Clementis quæ casu perierunt. Firmatur hæc conjectura ratiocinio et non ambigua assertione prædictorum sanctorum.»

Non sic profecto locutus fuisset honorabilis iste scriptor, si ad eum pervenisset notitia inventionis Epistolarum quas denuo in lucem edimus, post Wetstinum et D. de Prémagny. Præterea, non tantum capitula quædam indicant sancti Epiphanius et Hieronymus, sed Epistolas integras. Veniamus nunc ad probationes intrinsecas. Prima eruitur ex lingua primigenia. Quamvis sanctus Clemens esset Romanus, nulla memorantur ipsius scripta quæ Latino sermone evulgaverit. Græce scripsit ambas Episto-

las ad Corinthios. Patet etiam Græce scriptum fuisse archetypum duarum Epistolarum ad Virgines: versio quippe Syriaca plura conservavit vocabula quæ mere Græca sunt (1). Tempore quo sanctus pontifex scripsit, nulla probabiliter existeret adhuc sacrarum Scripturarum versio Latina, saltem authentica: et inde conjici potest cur Græce potius quam Latine sanctus Clemens opera sua scripserit: cum enim, ut plurimum, ex verbis sacris sermonem suum texerit, multo commodius et securius citare poterat translationem Græcam quæ in manibus omnium erat, quam sententias in Latina vertere linguam. Utiur ergo jugiter versione Græca Veteris Testamenti, etiam quando ab Hebraica lectione recedit. Quod certe magnam denotat antiquitatem istarum Epistolarum. Vetustatem etiam arguit narratio lotionis pedum quæ, temporibus apostolicis, a protractæ ætatis mulieribus adhuc peragebatur, et quæ, ni fallor, ubique cessavit post dies apostolicorum virorum. Nemo mirari debet quod sanctus Clemens initio et fine harum Epistolarum vocetur *Discipulus Petri apostoli*, cum potius beati Pauli discipulus censeatur: Origenes enim, sancti Clementis ætati tam vicinus, sic ipse loquitur in *Philocalia*⁷: *Clemens Romanus, Petri apostoli discipulus*. Si qua præterea fides quibusdam *Recognitionum* (2) narrationibus concedatur, nullum discipulum vel comitem magis assiduam ac unanimum habuit beatus Petrus quam sanctum Clementem. Quid autem incredibile, imo quid non maxime probabile quod sanctus Clemens, qui Romanus erat et Christianus, Romæ sancto Petro adhæserit, ipsiusque discipulus fuerit diu antequam sanctus Paulus Romam veniret?

Certum est sanctum Clementem Romæ natum fuisse patre *Fausto* quem *Faustikianum* plerique nominant, matre vero *Mathidia*. A parentibus Athenas, ubi tunc maxime florebant studia, ad discedam philosophiam missus est: brevique tempore scientiæ princeps fuit existimatus. Cum autem opinionum varietas ancipitem illum efficeret quamnam sententiam amplecteretur de sublimioribus religionis questionibus, in manus Principis apostolorum incidisse fertur, et ab ipso in comitem itinerum assumptus, sic sub tali magistro profecit, ut, eodem jubente, prædicationis munus nonnunquam impletet. Magnum deinde Paulum audivit, eundemque aliquandiu comitatus est: cui ita se probavit, ut ab ipso inter præcipuos et sanctissimos Evangelii collaboratores fuerit numeratus⁸. Imo, probati scriptores, ut sanctus Hieronymus, probabiliter putant a sancto Paulo sanctum Clementem fuisse adhibitum ut in-

⁶ Epiph. contra Ebionitas, hæres. 30, n. 15. ⁷ Philoc. c. 23. ⁸ Philipp. iv, 3.

(1) Exemplo sint istæ voces: *Eucharistia, asotia, kindymos, praxis, schema, taxis, diatheke, agon, autolexei, philadelphia, philoxenia, phllargyria, philoproteia, parateistai*, etc.

(2) Opus *Recognitionum* quod ab antiquis sancto

Clementi tribuitur, fuse narrat relationes sancti Clementis cum sancto Petro. A Græco in Latinum versum est a Rufino. Omnes consistunt ab hæreticis corruptum fuisse librum hunc cæteroqui sublimi philosophia plenum.

interpretaretur *Epistolam ad Hebræos* nuncupatam A Clementique dictatam. Idem quidam conjectant de secunda beati Petri Epistola.

Decebat vero talem virum de virginitate ejusque custodia scribere, quem testantur antiqui auctores per omnem vitam in pura sanctaque virginitate permansisse (3). Permisit demum Dominus ut pretiosus ille thesaurus tandiu desideratus a sectatore pseudo-reformationis et inveniretur, et agnosceretur, et defenderetur. Ne autem talis inventio in fulmen tum veniat catholice doctrinae, inde occasionem sumit inventor declamandi contra Ecclesiam, quia, in his Epistolis nihil reperitur, ut ait ille, de hierarchia, nihil de monachatu et cœnobiis, nihil de terminis et formulis loquendi per concilia inventis et sanctis, a quibus vix se abstinuisset sæculorum sequentium scriptor. »

Studio sectæ suæ abreptus et obcæcatus, Wetstinus non animadvertit se, tali declamatione, infensum præbere monumentis etiam quibus ipse sincera ac immota veneratione adhæret. Agnoscit certe, cum omnibus eruditiss, authenticitatem primæ Epistolæ sancti Clementis ad Corinthios quam invenit ac evulgavit Junius Patricius Anglicanus. In multis porro hujus Epistolæ locis, hierarchia clare memoratur, sed nullibi forsitan splendidius quam n. 40, de quo exscribere juvat verba quæ sequuntur : « Summo sacerdoti sua munia tributa sunt, et sacerdotibus locus proprius assignatus est, et levitis sua munia incumbunt. Homo laicus præceptis laicis constringitur. »

Unice ut hierarchiam agnoscerent et venerentur scripta fuerat hæc Epistola ad Corinthios, qui monitis sancti Clementis obediens, ad submissionem et pacem reversi sunt. De monachatu et cœnobiis verum est sanctum Clementem nec locutum fuisse, nec loqui potuisse, cum tempore suo ista non existerent; sed virgines docet pius pontifex, ut inter sæculares in eadem vivant perfectione quæ a monachis postea et cœnobiis observata est. Nec diffiteor etiam his in Epistolis non reperiri formulas loquendi conciliorum. Hinc ego quoque authenticitatem harum Epistolarum facile concludam, modo his sanctissimis cœtibus nihil detrahatur.

INSULÆ WETSTINI INVECTIVÆ.

Gratum animum unice exprimere voluissent erga Wetstinum pro beneficio quod Ecclesie et eruditioni præstitit has publicando sancti Clementis Epistolas; sed dolorem simul cohibere non licet, quod gratis tam injustum se exhibuerit erga sanctam Ec-

3 S. Iren. *Adv. hæ.*, l. III, c. 5.

(3) Hoc testimonium invenitur in quibusdam exemplaribus Epistolæ S. Ignatii martyris ad Philadelphenses. Ibi quæ alludit sanctus præsul Antiochenus consilio a sancto Clemente ad Virgines dato imitandi Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Si vitiatum fuerit iste sancti Ignatii locus, cum in

PATROL. GR. I.

clesiam occasione hujus publicationis. Credendum est tunc ab illo præfocatum fuisse conscientie propriæ vocem intus contra ipsum reclamantem; sed talis est sæpius conditio eorum qui se tyrannicæ hæresis jugo manciparunt, ut non credant sibi licere unius veritatis prædicationem, quin simul lædant columnam et firmamentum veritatis

Igitur Wetstinus satis insulse invehitur in Romanam Ecclesiam, dicens huic displicere disciplinam in Epistolis sancti Clementis traditam: ideoque has ab Ecclesia semotas per tot sæcula latuisse: « Solent enim, ait, qui in Ecclesia dominantur, non, quod præ se ferunt, mores suos et opiniones ad doctrinam olim traditam conformare, sed doctrinam veterem ad mores et opiniones sui temporis inflectere; et ubi nimis manifestus est dissensus, aut vi agere, aut flammis libros abolere.... Minime tamen decebat ut ab his qui se traditionum veterum tenacissimos esse gloriantur, repudiaretur Clemens noster qui vidit beatos apostolos, et cum illis conversatus fuit, et adhuc in auribus prædicationem apostolorum, et traditionem præ oculis habeat. » Has injurias protulisse non contentus, addit Wetstinus « Clericos non pati se privari familiaritate cum mulieribus; feminas dominari in Ecclesiis, ita ut de sacerdotali gradu favor judicet feminarum; præsules Ecclesie has Clementis Epistolas, in quibus victus tam tenuis commendatur, et ne umbra quidem auctoritatis reperitur, contempsisse atque abjecisse, cum hodie vel infimi ordinis clericus ad dignitatem suam pertinere judicet, ut et lautiori cibo vescatur, et in spiritualibus, personam apostoli vel prophetæ sibi sumat. » Tandem, vix sperat Wetstinus has Epistolas authenticas agnoscere ab his quorum mores non sunt, ut ait, harum doctrinae conformes.

RESPONSIO INVECTIVIS WETSTINI.

Minoribus expensis poterat Wetstinus famam zelantis reformati sibi conquirere, quamvis dubitem num reipsa acquisiverit. Quot namque persecutiones, apud suos, subiit propter Epistolarum istarum publicationem! Ipsi, nedum in patrocinium authenticitatis quam vindicabat, faverent declamationibus D ejus contra Ecclesiam et clerum catholicum, in declamatorem ipsum debacchati sunt. Imo fere inter solos Catholicos Epistolarum authenticitas defensores et advocatos invenit. Hic memorabo tantum *Diarium eruditorum*, mensis Jun. vol. XI, 1758, p. 446. *Diarium* istud fatetur harum Epistolarum inventionem esse maximi momenti; *Commentaria Tri-*

pluribus exemplaribus existat ejusmodi interpolatio, quæ probabiliter anterior est amissioni nostrarum Epistolarum, credendum est ab eisdem Epistolis mutuam fuisse invitationem imitandi tres sanctissimæ Trinitatis personas: quod certe novum et grave præbet authenticitatis argumentum.

roftiana, Aug., 1758, p. 2976; *Godescard*, in *Vita A. paverat dispoliari flagitaverunt et obtinuerunt anno 1730?*

Hocce judiciorum discrimen evidenter demonstrat quibus displicuerit doctrina in Epistolis nostris tradita, quique illas semper latuisse peroptasent.

Quod sentio candide fatebor: nescio utrum sub infeliciores auspiciis quam sub patrociniis et tempore Wetstini, hæc pretiosæ Epistolæ publicari potuerint. Cælibatus pseudo-reformati semper odiosi quidam reformati apologiam incunabulis Ecclesiæ coetaneam in lucem edebat: Lutherum discipulus Lutheri pungebat. Quis favor, ex hac parte, sperandus? In proceres cleri catholici, non lacessitus, indistinctim calumnias struxerat, ipsis imputando morès perversos, hypocrisis ac voluntatem comburendi libros quorum doctrina non poterat ad eorum, ut aiebat, pravitatem et nequitiam inflecti.

Maledicta nec in sectam accusatoris nec in ipsum accusatorem regeram: quid enim prodesse conyitiis? Quid vindicta? Nemo, nisi insaniat, diffiteri potest mille scripta veterum, injuria temporum amissa et obliterata, revixisse tandem cura et sollicitudine præsertim pontificum qui nullis pepercerunt expensis, ut hos conquirent thesauros abconditos. Merito omnium risui se exponeret qui immensam comparare auderet cujusvis generis librorum antiquorum multitudinem a clero catholico detectorum, cum rarissimis sectariorum inventionibus.

Non sibi consentiunt hostes nostri: modo namque accusant Ecclesiæ proceres quod bellum intulerint libris veterum licentioribus, modo ipsis imputant quod, ex industria, moliti fuerint destructionem operum castitatem sanctamque disciplinam docentium.

Quare clerus catholicus insimulatur a Wetstino nimis familiaritatis cum mulieribus, cum inde præcipue pseudo-reformationi displiceat quod sit continens? Hæc etiam inter se pugnant. Arguit Ecclesiæ præsules et clericos quod contempserint et abjecerint sancti Clementis Epistolas, studio gulæ et ambitus; unde gradus ecclesiasticos, ut eos criminatur, usurpant; unde quoque sibi arrogant apostolorum vel prophetarum qualitates! Miserum, sane, perflugium hæresis, quæ quos aversatur, sic injuste debonestat! Speravitne Wetstinus his insanis accusationibus ora claudere eorum qui, in ipso Lutheranorum grege, eum ut Socinianum pestiferumque novatorem denuntiantes a gradu quem occu-

Risu digna est ratio quam offert de exorcismis in principio Ecclesiæ adhibitis, quosque vult confundi cum cura ægrotorum. Inde etiam ansam sumit accusandi indirecte hodiernos Ecclesiæ ritus, asserendo olim saltem omnem fraudis et imposturæ suspicionem, omnem sordidi quæstus spem abfuisse.

COMPENSATIO INJUSTITIÆ PRÆCEDENTIS.

Wetstinus, in Ecclesiam catholicam ejusque clerum invehens, sectæ suæ vestigia secutus est. Ignoscamus illi: nesciebat fortassis quid ageret. Nullum inde ipsi commodum obvenit. Cultus pseudo-reformati patroni in collegam primi insurrexerunt. Utinam hinc potuisset intelligere in solo matris Ecclesiæ gremio veritatem cum laude vera dignoque suffragio defendi ac propugnari! Nec Wetstino a Catholicis denegandus est quem ei consecrarii disputant, meritis honos. Quis porro extraneus partium studiis ipsum non laudabit hæc loquentem? " Erunt forte quibus harum Epistolarum scriptor videbitur et matrimonio esse iniquior, cælibatum vero nimium extollere, quando virginibus sanctis excellentiorem in cælis locum datum iri statuit quam conjugibus sanctis, et morosius quam vel humanitas, vel sæculi nostri consuetudo fert, omnium mulieribus familiaritate et commercio interdiceret, aditumque earum et sermonem defugere jubere, ne quid ex contagione incommodi accipiamus, ut verbis Cæsaris utar.

Aliter, fateor, de cælibatu et matrimonio sentit Clemens quam Lutherus; at nondum probatum est illum male sensisse: si quis enim genium defraudat, et voluptates etiam licitas spernit, ut eo melius et expeditius doctrinæ Evangelii et curandæ Ecclesiæ vacare possit, cur non in altera vita majus a Deo præmium speraret, quam illi qui partem mercedis suæ jam in hac vita receperunt? Cæterum, Clemens nec cælibatum jubet, nec nuptias vetat, ut tum ex ipso loco modo allato patet, tum ex alia ejusdem Epistola scripta adversus eos qui matrimonium rejiciunt, quam legisse testatur Dionysius Barsalibi, apud Asseman: nec de cælibatus præmio quidquam dicit diversum ab iis quæ Paulus docuerat.

EXPENDUNTUR AC REFELLUNTUR RATIONES QUIBUS D. DE PREMAGNY IN DUBIUM REVOCAT AUTHENTICITATEM AMBRARUM EPISTOLARUM SANCTI CLEMENTIS.

Stephanus Franciscus Boistard de Premagny, honesta familia, Rothomagi natus, vir magnæ litteræ

¹⁰ Prolegomen., n. 10. ¹¹ Ep. I., n. 1. ¹² *Biblioth. Orient.*, t. II, p. 155. ¹³ I Cor. VII, 9.

(4) Quare hic ultimus scriptor nostras Epistolas non admisit in sua *Collections*, cum eas authenticas esse non neget? Probabile est aut nulli earum exemplar in manus ejus pervenire potuisse, aut si quoddam pervenerit, pedem ejus retrogrum esse

ad solum conspectum hirsutæ translationis Wetstini. Eadem de causa, ego ipse plures annos distuli meum laborem, qui utinam adhuc sancto Clemente indignus non sit!

taræ, inter præcipuos modernæ philosophiæ patronos, quorum amicus erat, versatus, innumera fere opuscula a se composita legit coram Academia Rothomagensi, cujus membrum erat. Solam vero traductionem Gallicam nostrarum Epistolarum evulgavit, quamvis varia scientiarum penetralia adierit. Catalogus manuscriptorum quæ reliquit (5) non exhibet hominem fidei infensum. Nec tamen negari potest adnotationes ejus plurimas versioni subjectas reprehensione dignas esse, ut patebit ex his quæ modo dicturus sum.

Ordinem sequar numerorum quos affixit D. de Premagny in suis adnotationibus.

I. Vix morabor ut probem contra adnotatorem non nocere Epistolarum authenticitati sanctorum ac beatorum vocabula quibus utitur sanctus Clemens. Ut ab eo adhiberi potuerint, sufficeret unicuique horum verborum usus in Novo Testamento, ubi frequenter reperiuntur.

II. Indirecte et transeunter perstringit apostolatam beati Petri Romæ. Ille autem incursus responsum non meretur: innumeri quippe libri exstabant, tempore D. de Premagny, et nunc exstant, probantes nullum insulsorem in mentibus eruditorum remanere posse dubitationem quam de longa sancti Petri Romæ commoratione: in hoc enim historiæ facto unanimes sunt cum tota retro antiquitate doctissimi scriptores, tum inter Catholicos, tum etiam inter protestantes.

III. Miratur quod sancto Paulo titulus *Divini Apostoli* a contemporaneo tribuatur, isque vocetur Apostolus sine nominis additione, et per antonomasiam. Sed sanctus Clemens in prima Epistola ad Corinthios, quæ authentica ab omnibus agnoscitur, dicit: « Sumite Epistolam beati Pauli. » Quodnam tantum discrimen est inter *divinum* et *beatum*? Nullum profecto. Præterea utrumque vocabulum, tempore sancti Clementis indifferenter usurpabatur. Hinc in Actis martyrii sancti Ignatii Antiocheni, quæ scripta sunt ab ejus discipulis, legitur (n. 9): « Ut convenienter ei quod dixit divinus Paulus, ipse quoque fieret spectaculum mundo, et angelis et hominibus. » Igitur hac ætate ejusmodi voces adhiberi solebant.

Nec mirum quod etiam tunc sanctus Paulus per antonomasiam Apostolus dictus fuerit, cum tam divinitus ad apostolatam fuerit vocatus, ac tanto encomio a sancto Petro fuerit celebrata sapientia talis viri, qui, ut ait sanctus Clemens in prima Epistola ad Corinthios: « Patientiæ præmium obtulit, cum catenas septies portasset, vapulasset, la-

pidatus esset, præco factus in Oriente et Occidente; qui eximium fidei suæ decus accepit, totum mundum docens justitiam, et ad Occidentis veniens terminum, et sub præfectis martyrium passus (6), ita e mundo migravit, atque in locum sanctum ablit, patientiæ magnum exemplar factus. His viris qui divinam vitam duxerunt, aggregata est ingens electorum multitudo, » etc.

IV. Dubiam esse harum Epistolarum authenticitatem, inde pronuntiat D. de Premagny quod, juxta ipsum, impossibile sit conjicere quibusnam scriptis fuerint.

Et tamen magis clara esse non possunt verba quæ initio primæ Epistolæ reperiuntur: *Omnibus virginibus beatis qui (7) constituerunt servare virginitatem propter regnum cælorum.* Ad hos solos utriusque sexus virgines scriptas fuisse has Epistolas agnovit sanctus Hieronymus: ita ut animo mire distractum habere debuerit D. de Premagny qui supra dicta verba prius ab ipso Latine transcripta, deinde in nostram linguam verterat, quando dixit conjici non posse quibus istæ destinarentur Epistolæ.

Boni pastoris officium implebat sanctus Clemens dum invigilaret perfectioni eorum qui illustriorem gregis Christi portionem efficiunt. Dilectus discipulus ipse locum in cælis honoratissimum eis assignat. Postquam enim nuntiavit eos habere nomen Agni Dei et Patris ejus scriptum in frontibus suis, dicit eos cantare ante sedem canticum novum, quod nemo præter illos, cantare potest, additque: *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati: virgines enim sunt. Hi sequuntur Agnum quocumque ierit. Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo et Agno* ¹⁰.

V. Domino de Premagny, post Wetstinum animadvertere placet, nihil in his Epistolis inveniri dictum de hierarchia et ecclesiastica auctoritate: et inde concludere vult dubiam esse earum authenticitatem. Dixerat vero Wetstinus hanc authenticitatem astrui præcise illo silentio. Wetstino jam responsum dedi, Restat ergo ut respondeam adnotatori ibidem quæstionem nullam fuisse de hierarchia et de auctoritate ecclesiastica. Omnia tempus et locum suum habent.

VI. Vitiligat quoque D. de Premagny super vocabulis *Apostoli* et *Evangelii*, quasi hoc tempore usurpari non debuerint. Liceat mihi dicere litem hanc esse summopere ridiculam: postquam enim voces istæ a Christo, ab apostolis et evangelistis adhibitæ fuerint, quis dicere auderet a sancto Cle-

⁵ II Petr. III, 15, 16. ⁶ N. 5. ¹⁰ Apocal. XIV.

(5) Hunc catalogum benigne mihi transmisit D. D. Archiepiscopus Rothomagensis cum brevi notitia hujus auctoris. Tanto Præsuli grates rependo debitas pro isto totaque aliis beneficiis mihi præstitis. Hinc didici D. de Premagny inter religionis amplexus ante mortem se projecisse. Obiit 3 Februarii

anno 1767, annis natus 58.

(6) Ex historia discimus duos fuisse Romæ præfectos ultimo Neronis anno.

(7) Scribitur *qui non quæ*, quia Epistola dirigitur ad virgines utriusque sexus.

mente non potuisse adhiberi? Utramque vocem sanctus Clemens in eadem linea usurpat, scribens ad Corinthios primam Epistolam, ut jam dixi, sine controversia authenticam. « Apostoli, inquit, n. 42, missi a Domino Jesu Christo, Evangelium prædicarunt. »

Sed quaerit D. de Premagny utrum in versione Syriaca reperiantur ista vocabula : *Evangelium*, *Apostolus*? Respondeo id parvi referre, modo sensus idem exprimat. Ut autem curiositati ejus satisfaciam, dicam in Syriaco exprimi tantum sensum verbi *Apostoli*, id est missi, et introductum fuisse vocabulum *Evangelii*. Non eonsultit suæ famæ qui has nœnias proponit.

VII. Qui libidine contradicendi abripitur solem ipsum splendens negaret, aut ejus existentiam in dubium revocaret. Sic D. de Premagny litem suscitavit auctori Epistolarum quia nec præcursores Domini *Baptistam* appellavit, nec dilectum discipulum *Evangelistam*. Inde etiam perpendit utrum ambæ nostræ Epistolæ antecedere potuerint publicationem et cognitionem Evangelii sancti Joannis. Misera prorsus discussio! Si enim antecesserint istæ Epistolæ publicationem Evangelii sancti Joannis, cur eorum antiquitatem impugnat? Sed, procul dubio, adhuc distractus erat legendo et exscribendo has Epistolas : pluries enim ibi sanctus Clemens citavit Evangelium sancti Joannis. In solo n. 15 secundæ Epistolæ, bis hujus Evangelium adduxit : 1° *Mirati sunt quia cum muliere loquebatur* ¹⁷; 2° *Noli me tangere : nondum enim ascendi ad Patrem meum* ¹⁸. Cum ergo sanctus Clemens citaverit hoc sancti Joannis Evangelium, nonne evidens est illud fuisse ante nostras Epistolas scriptum? Hinc etiam patet præcursores Domini a sancto Clemente ut *Baptistam* fuisse agnitos : in primo siquidem capite Evangelii sancti Joannis, sexies beatus præcursor *Baptizans* appellatur.

VIII. Jam superius dixi ægre concedi posse sanctum Clementem strictiori vinculo cum sancto Paulo quam cum sancto Petro ligatum fuisse : commemoratio namque sancti Petri Romæ multo diuturnior, necessitudinem quoque multo arctiorem inter eos producere debuit : quod fatendum esset, etiamsi nihili penderentur tot veterum testimonid quæ sanctum Clementem sancti Petri comitem fuisse evincunt, et eum ab hoc apostolo consecratum episcopum unanimiter tradunt.

Pudet me redarguere quod a notator tam erronee profert de vocibus *Filii Virginis*, quas applicat sanctus Clemens Domino nostro Jesu Christo : quasi titulus *Virginis* adhibitus nondum fuisset ad designandam Genitricem Salvatoris. Nunquid D. de Premagny in dubium revocavit authenticitatem Symboli apostolici, in quo dicitur : *Natus ex Maria virgine*? Aut nunquid verba hæc quamdam obscuritatem involvunt? Addit verba sancti Matthæi

¹⁷ Joan. iv, 27. ¹⁸ Joan. xx, 17. ¹⁹ Luc. i, 34. ²⁰ II Cor. i, 21. ²¹ I Petr. i, 1, 2. ²² I Joan. v, 7.

A magis favere virginitati beatissimæ Mariæ quam verba sancti Lucæ. Non facile tamen concipio quibusnam verbis sanctus Lucas clarius exprimere potuisset Deiparæ virginitatem quam hoc sermone : *Dixit autem Maria ad Angelum : Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Et respondens angelus, dixit ei : Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi : ideoque et quod nascetur ex te sanctum vocabitur Filius Dei* ¹⁹.

IX. Miratur etiam annotator a sancto Clemente adhiberi hæc verba : *Dominus noster Jesus Christus, Dei Filius*. Nunquid igitur insolitæ erant hæc voces quæ toties reperiuntur et in Evangelistis et in Epistolis apostolorum? Quod si hæc nondum sufficient, remitto adhuc philosophum Rothomagensis ad Symbolum apostolorum quod Christiani omnes, tempore sancti Clementis, recitabant sicut et nos, dicentes : *Et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum*.

Non libenter legit simultaneam trium personarum enuntiationem a sancto Clemente expressam. Cur vero non æque displicerent ei verba Christi ad apostolos : *Euntes ergo, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* ²⁰? Putatne a discipulis Christi hoc præceptum non fuisse fideliter et quotidie observatum? Num existimat a primis Christianis non efformatum fuisse signum crucis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti? Audacter dicit usque ad annum 165 tres sanctissimæ Trinitatis personas nunquam fuisse verbis conjunctas. Fallitur : quotidie enim conjunctæ fuerunt in forma baptismatis, et in signo crucis. Imo in scriptis sacris et in traditione hujus temporis illas unitas fuisse evidenter patet. Satis enim clare tres sanctissimæ Trinitatis Personæ exprimuntur simul in his beati Pauli verbis ad Corinthios scriptis : *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus, sit cum omnibus vobis* ²¹; et ad eosdem ²² : *Confirmat nos in Christo, et unxit nos Deus, et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris*.

Non minus clare sanctus Petrus divinas personas simul conjunctas enuntiat, dicens : *Electis... secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Jesu Christi* ²³.

Æque aperte sanctus Joannes dicit : *Tres sunt qui testimonium dant in cælo : Pater, Verbum et Spiritus sanctus ; et hi tres unum sunt* ²⁴.

Equidem infidelibus primi Christiani non debent revelare imprudenter mysteria religionis nostræ, ne ista ab eis deriderentur, et persecutiones gratis suscitarentur ; ideoque Christus dixerat : *Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas ante porcos ; ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos* ²⁵; sed adeo frequens erat inter initiatos sanctissimæ Trinitatis invocatio,

²⁰ Matth. xxviii, 19. ²¹ II Cor. xiii, 15. ²² Matth. vii, 6.

ut auctor *Dialogi Philopatris* qui sub Trajani Imperio scripsit, hac ipsa ratione Christianos derideat, et cuidam fidei dicat: *Jura mihi per Deum cœli, et supremum Dominum, per Filium Patris, per Spiritum qui a Patre procedit, Deum unum in tribus, et trinum in uno.*

Abstinerere debuisset ab omni contentione D. de Premagny occasione alterius textus quem deprompserat sanctus Basilius ab alio sancti Clementis opere quod periit. En ille textus: *Clemens Romanus antiquior dicit: Vivit Deus, et Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus* ¹⁰. Credidit sanctus Basilius hæc sancti Clementis verba sufficere ut stabiliretur consubstantialitas Verbi divini, Arianique refellerentur. Hoc non admittit D. de Premagny. Quis vero hærebit inter affirmantis et negantis auctoritatem?

X. Egre D. de Premagny videtur suscipere verba quibus Epistolarum auctor incitat ad imitationem trium divinarum personarum. Remitto hæc de re lectorem ad ea quæ subjecti in adnotatione loci hujus.

XI. Juxta adnotatorem multum mutat Epistolarum nostrarum auctoritas ex fraude et hypocrisi quæ exprobrantur quibusdam directoribus. *Non major, ait, declamatio erat tempore Chrysostomi.* Sed si inde anceps esset Epistolarum auctoritas, sequeretur dubias quoque judicari posse plerasque sancti Præuli Epistolas: in his enim vehementer invehitur vas electionis contra pseudo-apostolos. Nos vero qui tenemus ab initio mendacem ac homicidam fuisse dæmonem, scimus quoque ab Incunabulis Ecclesiæ huic præsto fuisse ministros quorum versutiae omni tempore revelatae sunt et fortiter explosæ. Non defuit Satanæ suppositum in ipsa Christi societate; nec tamen testimonium de illius perfidia ab evangelistis præstitum, infirmare unquam potuit cætera quæ scripserunt.

Occasione possessionum et exorcismorum, infert adnotator in illis abditas fuisse meras fraudes, ab Asiæ Judæis derivatas. Inde in campum divertit morborum, præsertim eorum qui convulsiones pariunt, quibus fideles delusos fuisse asserit, quasi dæmonis operationes in his fingerentur. Post hanc irruptionem, philosophus Rothomagensis ait: «*Quo major antiquitas ambabus nostris Epistolis dabitur, eo propius ad originem Christianorum abusum adducentur: quod est incommodum et creditu difficile.*

At mihi respondere permittatur: cur mutat adnotator naturam rerum de quibus locutus est Epistolarum auctor? Ne unum quidem verbum ille protulit de fraudibus aut de fictis morbis, aut de convulsionibus diabolo attributis. Ergo in aëren locutus est D. de Premagny, ejusque opera periit. Certissime Christus (velit, nolit criticus noster) abjecit ipse dæmones, præcepitque apostolis ac di-

scipulis suis ut eos ipsi abjicerent, quando dixit: *Dæmones ejicite* ¹¹. Quid mirum igitur si auctor Epistolarum regulas statuat quas sequi debeant exorcistæ? Quid porro istæ redolent nisi castitatem, mortificationem, humilitatem? Indicat quid sit agendum ut spiritus malignus efficaciter expellatur; sed non ideo fraudis insimulat eos qui hæc exorcizandi rationem non adhibuerint. Ipse Christus docuit discipulos suos quibusnam armis muniti pravos spiritus debellare deberent; sed fraudis aut mendacii reos esse non pronuntiavit quando ei narrarunt se optato caruisse effectu. Rem sic exponit Evangelista: *Tunc discipuli accesserunt ad Jesum secreto, et dixerunt: Quare nos non potuimus ejicere illum? Dixit illis Jesus: Propter incredulitatem vestram. Amen, quippe, dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi hinc illuc: et transibit, et nihil impossibile erit vobis. Hoc autem genus non ejicitur nisi per orationem et Jejunium* ¹².

Cessent ergo philosophi hujus sæculi in sanctis Patribus vituperare quæ in Christo revereri debent, nisi forte Christo renuntiaverint.

Sed res notatu dignissima est, plerosque hæreticos et philosophos, ad solam commemorationem dæmonum et exorcismorum excandescere et exagitari quasi ipsi a dæmonibus obsiderentur.

XII. Auctorem Epistolarum arguit adnotator quasi narratorem parum veracem eorum quæ ad Dominum nostrum pertinebant. «*Clemens, inquit, non est diligens relator itineram Christi. Absque dubio enim, plures comitatae sunt eum mulieres, paulo ante quam vitam consummaret. Semel hospitatus est ac manducavit in domo Mariæ et Marthæ; nec semel mulieres effuderunt unguentum super caput et pedes illius,* etc.

Nullus est in pauperum scholis puerulus aut puellula quæ eandem ac philosophus Rothomagensis eruditionem hic producere non valuisset. Nunquid propterea ausi fuissent docere aut reprehendere virum apostolicum, summum pontificem et martyrem? Ut autem reclamaciones domini de Premagny alicujus ponderis essent, debuisset citare quædam sancti Clementis verba quæ suis reclamacionibus occasionem æquam dedissent; sed nulla prorsus ejusmodi verba existunt. Dicitur forte non verum, sed pseudo-Clementem hic impeti: admitti potest ejusmodi excusatio, quin admittatur hypothesis gratuita quam textus sedulo examinatus respuit.

Quod autem adnotator tam serena fronte asserit Christum non semel hospitatum fuisse in domo Marthæ et Mariæ, verum est quidem de prandiis; sed facillime contradici potest quoad pernociationem: veteres enim tradidere Christum secedere consuetum in montem et solitudinem quando apostoli ipsi ad quietem sumendam lectum petebant.

¹⁰ Bas. *De Spirit. S.*, c. 29. ¹¹ Matth. x, 8. ¹² Matth. xvii, 13 et seq.

Hæc porro traditio optime congruit his verbis Evangelii: *Exiit in montem orare: et erat pernoctans in oratione Dei*²⁰. En factum pernoctationis. Visne habere consuetudinem? *Et egressus, ait idem evangelista de tempore nocturno loquens, ibat, secundum consuetudinem, in montem Olivarum*²¹. Omnes evangelistæ signarunt, sedulo huic specialem locum orationis Christi in monte Olivarum, vocantes illum prædium, vel hortum Gethsemani. In publico, easdem fere relationes Christus habuit cum viris et mulieribus: ad salvandum enim utrumque sexum venerat; sed privatim, eodem modo non se gerebat: ideoque mirantur apostoli quando eum solum vident, quamvis in aperto, cum muliere Samaritana colloquentem.

Ex eo quod sanctus Clemens Christi verba retulerit ad Mariam Magdalenam dicentis: *Noli me tangere*, concludere vellet adnotator, contra Wetstinum, ab auctore Epistolarum melius cognitum fuisse sancti Joannis Evangelium quam Evangelium sancti Matthæi qui hanc circumstantiam tacet. Hoc ratiocinium philosophæ parum convenit: neque enim sanctus Matthæus, neque cæteri evangelistæ voluerunt, imo velle potuerunt scribere omnia quæ Christus gesserit. Igitur ab hoc silentio nihil omnino concludi potest. Qui enim concluderet dominum de Premagny nihil aliud scripsisse quam versionem Gallican nostrarum Epistolarum, cum adjunctis adnotationibus, quia has solum typis mandavit, non satis famæ illius consuleret; probabiliter namque opus istud merito inferius est sexaginta aliis opusculis ejus quæ manuscripta remanserunt.

XIII. Auctorem Epistolarum accusat D. de Premagny quasi infideliter narrarit historiam Elisei et Sunamitidis. Sed quæ paucis verbis refert sanctus Clemens optime concordant cum rebus relatis in quarto libro Regum, quamvis res minutissimas non fuerit consecutus. Achilleam philosophus noster æstimavit hanc objectionem: Eliseus acceptavit cubiculum in domo Sunamitidis: ergo non erat hic propheta extraneus omni relationi cum mulieribus. Ergo auctor Epistolarum falsam induxit hypothesis. Ergo honorat sanctum Clementem qui hanc non recipit quasi istarum Epistolarum auctorem.

Ut funditus ruat hujusmodi argumentatio satis erit adnotare hospitalitatem quam interdum propheta recepit apud Sunamitidem, non fuisse cohabitationem quam prohibet sanctus Clemens.

Enimvero domus Sunamitidis una erat ex his opulentis habitationibus quæ plerumque servis abundant. Ipsa declarat se in medio populi sui²² quasi principem habitare, et nulla re indigere. In illa domo, quasi transiens habitat Eliseus cum servo suo. Quare enim sub dio pernoctasset? Quamvis autem domus illa ampla foret vastaque, constru-

atum est pro propheta novum cubiculum omnino separatam ab ea²³. Textus Hebraicus expresse designat separationis murum qui ædificatus est. Hoc ignoravit D. de Premagny, ideoque insuperabilem judicavit argumentationem suam. Aliunde non exigit sanctus Clemens ut nulla sit mulier in domo quam habitant homines virgines, præsertim quando iter faciunt, sed ut fugiant contubernia cum mulieribus, et ut ipsis non ministrent mulieres. Jam dixi cubiculum Elisei apud Sunamitidem fuisse separatam; ibi vero ministerium a mulieribus non recipiebat: illi enim sufficiebat servus qui semper comitabatur eum.

Nævus quærit invenire criticus philosophus in Epistolis nostris ut auctoritatem eorum elevet. Grandis igitur, ipsius iudicio, nævus est quod quater sanctus Clemens Christianos nominaverit, cum vox ista ter tantum in Novo Testamento reperitur. Perspicacitatem hujus adnotationis judicandam relinquo cuilibet lectori. Si cui tamen non sufficeret hoc responsum, scire debet hoc vocabulum adeo commune fuisse hac ætate, ut a gentilibus passim adhiberetur, sicut patet ex *Actis martyrii Sancti Ignatii Antiocheni*, et ex *Epistola Plinii ad Trajanum imperatorem, de Christianis*.

XIV. Wetstinus allegaverat auctoritatem sancti Epiphani qui hæreticis ævi sui opponebat Epistolas sancti Clementis ad virgines, in quibus commemorantur Elias, David, Samson et omnes prophetæ. Ad hoc argumentum reduci potest Wetstini ratiocinatio: « Non solum Epiphanius, sicut Hieronymus, Epistolas indicat quas sanctus Clemens ad virgines scripsit; sed has specialiter Epistolas distinxit enuntiatione textus qui in cæteris operibus sancti Clementis nullibi reperitur. In solis enim Epistolis ad virgines mentio fit de Elia, Davide, Samson et omnibus prophetis. »

Robur hujus ratiocinii quasi non advertens D. de Premagny, sermonem gyroflectit ad inscitiam exempli Samsonis, quasi pessime sanctus Clemens Samsonem huc induxisset. Sed etsi concederetur domino de Premagny Samsonem non debuisse huc introduci, non minus invicta esset conclusio Wetstini, qui, ex hac prolotione authenticitatem Epistolarum nostrarum infert.

Ut autem, ex hac etiam parte, debilem esse adnotatorem pateat, dico exempla Samsonis et Davidis mirifice inservire thesi auctoris Epistolarum. Si namque prudentia prophetarum nos cautos esse monet, quorundam sanctorum virorum casus valentior adhuc prædicatio est ut nobismetipsis diffidamus. Non solum Samsonem et Davidem appellat sanctus Hieronymus in hac materia, sed etiam Salomonem. Omnes norunt hæc sancti doctoris verba ad Nepotianum: « Ne sub eodem tecto mansites, nec in præterita castitate confidas. Nec sanctorum David, nec Samsone fortior, nec Salomone potes esse sapientior. »

²⁰ Luc. vi, 12. ²¹ Luc. xxi, 39. ²² IV Reg. iv, 13. ²³ Ibid., 10.

Præterea, peccaverunt quidem Samson et David; sed in peccatis non perseveraverunt: ideoque sanctus Epiphanius Ebionitas arguit quod eos repudiaverint cum cæteris prophetis.

Quantum ad verbum *laudat* quo usus est Wetsteinus citando textum sancti Epiphanii, scire debuisset D. de Premagny hac voce, sæpissime, nihil aliud significari quam commemorationem, nec laudem ab eo semper indicari.

XV. Prudenter siluisset adnotator quæ dicere præsumpsit de privatione matrimonii. Vult enim sanctus Paulus ut a nobis absit *scurrilitas quæ ad rem non pertinet*²⁵. Plerique homines nubere volunt, quia cælibatum viribus suis superiorem iudicant. His dicit Apostolus: *Melius est nubere quam aeri*²⁶. Isti verò reprehensibiles forent si propterea virginitatem impugnant, aut eam omnibus impossibilem pronuntiarent: doctrinam quippe e diametro contrariam statuit Christus, docendo non omnes quidem capere verbum istud, sed quibus datum est, et addendo: *Qui potest capere, capiat*²⁷: quæ verba iuvant animas generosas et fortes ad virginitatem, propter regnum cælorum. Eandem invitationem et doctrinam protulit sanctus Paulus, dicens: *Volo omnes vos esse sicut meipsum; sed unusquisque proprium donum habet ex Deo: alius quidem sic, alius vero sic*²⁸.

Nugator autem D. de Premagny, insinuando matrimonium potius expiationis quam felicitatis statum esse, ideoque plus mereri qui nubit quam qui a nuptiis se abstinere: quasi qui continentiam respuunt pœnitentiæ meritum intendissent.

Nemo quidem negare potest magnas sollicitudines conjugibus reservari. Ab his præservare cupiebat Apostolus illos quibus dicebat: *Volo autem vos sine sollicitudine esse*²⁹; sed certissimum est mortificationem carnis aut spiritus non esse finem eorum qui conjugium eligunt. Et p̄tinam multo pauciores essent quibus applicari valerent verba Raphaelis archangeli: *Audi me, et ostendam tibi qui sunt quibus prævalere potest dæmonium: hi namque qui confugium ita suscipiunt, ut Deum a se et a sua mente excludant, et suæ libidini ita vacent sicut equus et mulus, quibus non est intellectus: habet potestatem dæmonium in eos*³⁰.

Si attendisset his monitis adnotator, non tam leviter de hæc materia locutus fuisset.

Cæterum, qui propter regnum cælorum matrimonio valedicunt, nullam similitudinem habent cum hæc impura philosophorum lue qui nexus conjugales et, ut verbis Apostoli utar, *honorabile concubium* fugiunt, ut liberius ac turpius voluptatibus carnis habenas laxent. Væ talibus qui generis humani opprobrium sunt!

Sic loquitur D. de Premagny: « Ministri reformati (nuptias contrahendo) prætulere præsens

futuro, certum incerto. Ministri Romani aliter se iungunt et agunt, a quibusdam sæculis, et a matrimonio abstinent. » Priora verba orthodoxa non sunt; posteriora historice sunt falsa. Sæpe legendo adnotationes domini de Premagny, suspicio mihi oborta est illum fortasse pertinuisse ad sectam protestantium. Errabam: nullum quippe hujus familiæ membrum unquam huic hæresi adhæsit. Tantummodo certior factus sum adnotatorem fuisse, ut jam alibi dictum est, socium consuetum philosophorum sæculi præcedentis qui religionem lacessere gloriabantur. In altera editione versionis Gallicæ nostrarum Epistolarum, D. de Premagny id superaddendum iudicavit his quæ in priori editione jam dixerat: « Deus non proponit incrementum mercedis pro cælibibus: et satis mirum est a sancto Clemente prolatum fuisse hoc paradoxum tempore ad eo apostolis vicino, præsertimque sancto Petro prædecessori suo, cujus matrimonium non habetur ut dubium, nec etiam matrimonium horum episcoporum quos volebat sanctus Paulus esse unius uxoris viros. »

Textus jam a me adducti satis explodunt ac refutant hanc domini de Premagny assertionem. Non exspectavit Novum Testamentum Dominus ut mercedis incrementum virginibus spontaneis polliceretur. *Dabo eis, inquit per Isaiam, in domo mea, et in muris meis locum, et nomen melius a filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit*³¹. Merito igitur concilium Tridentinum³² anathemate percussit « eos qui dicunt clericos in sacris ordinibus constitutos, vel regulares castitatem solemniter professos, posse matrimonium contrahere, non obstante lege ecclesiastica, vel voto. » Eadem pœna plectit eos « qui dicunt non esse melius ac beatius manere in virginitate aut cælibatu quam jungi matrimonio. »

Quantum ad hypothesim domini de Premagny, a quibusdam tantum sæculis continentiam fuisse Ecclesiæ ministris præscriptam, dicam illum se historiæ ecclesiasticæ imperitum præbere qui omnibus monumentis ecclesiasticis contradicit, quæ inconcusse evincunt in Ecclesia occidentali continentiam perpetua lege præscriptam fuisse clericis in sacris ordinibus constitutis. Subest sanctus Paulus ut qui ad episcopatum promoventur, si antea fuerint uxorati, sancti et continentes, post consecrationem suam, permaneant³³.

XVI. Paucis respondebo cavillationi adnotatoris de verbo *dixit*, quod reperitur quandoque in Epistolis sine subjecto. Cum sanctus Clemens assidue sacram Scripturam legisset, probabiliterque in primitivo textu, locutionum ejus usum assumpsit. Si tantisper D. de Premagny Hebraicos aut Syriacos fontes delibasset, nihil in sacris Scripturis frequentius agnovisset quam subaudiri subjectum,

²⁵ Ephes. v, 4. ²⁶ I Cor. vii, 9. ²⁷ Matth. xix, 12. ²⁸ I Cor. vii, 7. ²⁹ Ibid., 32. ³⁰ Tob. vi, 16, 17. ³¹ Isa. lvi, 5. ³² Sess. xxiv, *De matrim.*, can. 9. ³³ Tit. i, 8.

quando ex contextu satis intelligitur. Sæpe, in Bibliis, verbum dixit his æquivalet dicitur, dictum est. Poterat ergo scriptor criticus Pythagoricorum somnum non turbare, nec eruditionem prorsus inutilem nobis ostentare. Hanc ego difficultatem expunxi in versione mea: eandem poterat de medio tollere ipse Wetstinus.

XVII et XVIII. Adnotationes quæ sub his duobus numeris includuntur, probant dominum de Premagny non semper præjudiciis obcæcatum et allucinatum fuisse. Has scribendo lineas, optime de justitia et veritate meritis est. Quilibet nihilominus animadvertet ipsum Wetstino semper contradixisse, sive quando rectam viam sequebatur, sive quando ab ea deflectebat. Optandum certe erat ut his ultimis numeris nihil addidisset D. de Premagny. Sed altera, de qua jam locutus sum, opusculi ejus editio quasi pœnitentem ipsum exhibet optime fuisse quod male cœperat. Duas ergo novas prioribus suis adnotationibus adjecit, quæ famæ illius plus nocebunt quam proderunt.

Prima refertur ad separationem quam sanctus Clemens a Moyse factam fuisse asserit inter viros et mulieres, dum incederet Israelitæ, Ægyptum relinquentes. Secunda spectat nomen maris quod sicco vestigio filii Israel transierunt.

1° Juxta adnotatorem, sanctus Clemens locutus est de virorum ac mulierum separatione quam Moyses nullatenus memoravit. Probabile ergo judicat Moysen, virum tam prudentem, consensisse ut promiscue sexcenta millia virorum armatorum procederent cum multo superiori numero mulierum, puellarum et infantium! Quis unquam talem confusionem admissam fuisse imaginari audebit?

Hanc vero considerationem adnotator, quasi puer inexpertus, forsitan mente revolvit: Unde didicit sanctus Clemens hanc factam fuisse separationem de qua Scriptura non loquitur?

Nulla mihi profecto difficultas esset admittendi sanctum Clementem a traditione Judæorum, hac de circumstantia, fuisse edoctum.

Sed nulla nobis est traditionis non scriptæ necessitas, quando æquivalentibus verbis hanc virorum ac mulierum separationem Moyses exprimit.

Enimvero sic legitur in capite XII Exodi, v. 37: *Profecti sunt filii Israel de Ramesse in Socoth, sexcenta fere millia peditum virorum, absque parvulis.* Hic soli viri, quasi emphatice, designantur. Capite XV expressius innuitur separatio. Canticum enim Moyses cum viris concinit. Deinde egrediuntur mulieres, et ipsæ vice sua id canticum cum Maria Moysis et Aaronis sorore, recinunt.

Philo Judæus, sancto Clementi cœtaneus, hanc separationem clare exprimit. Postquam enim Ægyptiorum narravit ruinam, addit: « Factum istud ingens et stupendum Hebræi mirati, quod sine san-

A guine, insperata victoria potiti essent, cum cernerent temporis puncto, hostium interneconem, duas choreas, unam virorum, alteram mulierum, in littore instituunt: et Moyse viris præcinnente, ejus sorore mulieribus, gratulationem Deo cecinerunt⁴². »

Ultimam adnotatoris objectionem de mari Suph attingamus. Non dubitat criticus scriptor hujus maris nomen nullibi in Exodo inveniri. Si de Vulgata versione locutus fuisset, verum quidem dixisset; si vero de textu Hebraico aut Syriaco, temere certe locutus est, præsertim cum esset academicus vir; nunquam enim sive in Exodo, sive in locis aliis sacræ Scripturæ, Hebraice aut Syriace, aliis verbis mare Rubrum designatur quam verbis *Im Suph*, quæ reddit Vulgata nostra per *Mare Rubrum*.

Quis porro ferat hominem præsumentem loqui de his quæ absolute ignorat?

Verbum *Suph* quater invenitur in textu Hebraico et Syriaco Exodi. Si recti fuerint calculi mei, vicesies novies hoc verbum *Suph* eundem sensum exprimens invenitur in Veteri Testamento Hebraico, et plus quam tricesies in Syriaco Novum Testamentum complectente. Santes Pagninus in sua versione Latina litterali semper conservat nomen primitivum, ac vertit: *Mare Suph*.

Existimavit sanctus Hieronymus verbo *suph* significari *rubrum*. Græci idem mare Erythræum vocant, quod etiam *rubrum* sonat. Sed quidam isti mari hoc nomen datum autumant a rege Erythro qui regnavit in insula hujus maris finitima.

Qui uberius hujus vocabuli significationem callere cupiunt, doctissimum adeant Drusium (*Comment. in Exod.*, c. 26).

Hæc sunt fere quæ a pluribus annis scripsissem de duabus Epistolis sancti Clementis ad Virgines, nisi partim temporis angustia, partim laboris difficultas voluntati meæ obices posuissent.

Has Epistolas firmissime credo esse authenticas, quantumvis amarissime feram nondum hucusque repertum fuisse primigenium textum. Si inveniat tandem, quod instantissimis precibus a Deo postulo, omnibus innotescet verus sancti pontificis sensus, qui per traductorem Syriacum vitari potuit. Spero tamen traductionis vitia a me non modo adaucta non fuisse, sed valde imminuta.

Mira fuit sors scriptorum sancti Clementis. A Junio Patricio Anglicano inventa est ejus Epistola ad Corinthios scripta; a Wetstino non minus Ecclesiæ Romanæ infenso inventæ sunt ambæ ejusdem sancti Clementis ad Virgines Epistolæ.

Notæ Patricii in Epistolam quam invenit vix dissidentem hominem delegunt. Prolegomena Wetstini, duobus locis exceptis in quibus odium suum erga Romanam Ecclesiam exerit, testimonia exhibent sinceritatis ac veritatis.

⁴² Philo *De vita Moysis*, lib. I.

Permisit Deus hæc monumenta a viris sedi apostolicæ hostilibus detegi et publicari, ut a sectariis minus impugnarentur, aut fraus Catholicis non imputaretur. Siluit generaliter hæresis de epistola a Junio Patricio inventa: nullusque, quod sciam, novator hujus authenticitatem aggressus est: vix enim, in hac Epistola, sanctus Pontifex delibaverat veritates hæresi odiosas. Dixi vix delibaverat quia non absolute de his omnibus tacuerat, ut jam alibi notatum est. Longe aliter se res habuit in epistolis de virginitate tractantibus: Protestantes enim virginitatis osores, quasi unanimi voce contra authenticitatem earum insurrexerunt. Nec quisquam inde mirari debet: « Omnes namque quæruni placencia; omnes ea audire gestiunt quæ habenas carni laxent, non quæ inducant conscientia custodiendæ studium, religionis curam, Christianorum morum pondus. » Hæc Wicelius Senior qui optime noverat sectam quæ seduxerat illum ⁴².

Certe si qualiscunque epistola, nomine sancti Clementis insignita, reperta fuisset, cujus interpretatio sensum præbuisset cælibatui infensum, mille buccinatores adlaborassent, inter sectarios, ut eam superextollerent, ejusque authenticitatem assererent.

Id abunde probat testimonium quod sancto Paphnucio Socrates tam mendaciter imputat, tanquam in ipso concilio Nicæno prolatum, quodque nunc tot probationibus falsum demonstratum est.

Nec negabo tria concurrisse, non ut pessumderetur, sed ut differretur agnitio authenticitatis nostrarum Epistolarum: primo inventorem, secundo adnotatorem, tertio inventionis ætatem.

Inventorem, qui apud suos etiam suspectæ admodum fidei erat; adnotatorem, qui nomen habebat inter ultimi sæculi philosophos et in academia Rothomagensi ut oraculum audiebatur. Inventionis ætatem, quam vocare possemus incredulitatis æram. Hæc nunc prodesse, non nocere debent iudicio eruditorum.

A Non nocebit inventor qui certe monumentum ipse non struxit quod tot ante illum sæculis existebat, sicut adhuc existit, antiquitatis suæ signa præferens. Imo quo magis suspectæ fidei inventor probabitur, eo clarius patebit inimicum dogmatum orthodoxorum, non sponte in eorum favorem tam splendidum protulisse fulcimentum. Nec illud exhibuit sine conviciis in Ecclesiam sibi invisam.

Adnotator Epistolarum authenticitati non nocet. Quilibet lector æstimare potuit valorem objectionum illius, ac penetrare animum hostilem quo movebatur: *Non enim cor ejus erat rectum coram Domino* ⁴³, cum esset vesanæ philosophiæ late infectum.

B Tandem inventionis ætas vix campum liberum relinquebat veræ eruditioni: hujus enim ætatis philosophia undique sannis ac diceriis veritates etiam apertissimas audacter persequabatur. Ideo *conversum est retrorsum iudicium, et justitia longe stetit et corruit in platea veritas et æquitas non potuit ingredi* ⁴⁴.

Hodie vero Ecclesia mater longis expleta fastidiis contemptores suos contemptui traditos intuetur. *Ipsi jam comedunt fructus viæ suæ et suis consiliis saturantur* ⁴⁵. Si quædam adhuc remanent prisæ fraudis sectatores, *ultra non proficiunt: insipientia enim eorum manifesta erit* ⁴⁶.

C Et nunc, divine Clemens, exsurge, et quasi de tenebris erumpe. Sonet iterum vox tua dulcis quæ prima virginitatis lilia immaculato et intacto splendore olim adornare gestiebat. Te perflante hortum Ecclesiæ, fluant aromata illius; novi semper appareant flores in terra nostra. Hos flores protege, nunquam deficiant; nunquam marcescant. Sacer pontifex, virgo sacerdos, cælestis rore doctrinæ pasce clericos; pasce presbyteros; pasce præsules; pasce candidas sponsas Christi, cui cum Patre et Spiritu sancto sit honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

⁴² Epist. 8 Jun., 1533. ⁴³ Psal. LXXVII, 37. ⁴⁴ Isa. LIX, 14. ⁴⁵ Prov. I, 31. ⁴⁶ II Tim. III, 9.

اذنا
 بهو حيا ملكنا
 فلهو ملكنا

DUÆ EPISTOLÆ
 SANCTI CLEMENTIS

(ROMANI)

DISCIPULI PETRI APOSTOLI

INTERPRETE

CLEMENTE VILLECOURT

S. R. E. CARDINALI.

(Textum Syriacum ex Gallandio [Vet. Patr., t. I] expressimus, adhibitis Typographi Imperialis typta.)

اذنا
 بهو حيا ملكنا
 فلهو ملكنا
 فلهو ملكنا

A PORRO EPISTOLA PRIOR
 BEATI CLEMENTIS
 B DISCIPULI
 PETRI APOSTOLI.
 CAPUT I.

حلهو اذنا
 سمعو حلهو
 سمعو حلهو
 حلهو
 حلهو
 حلهو
 حلهو
 حلهو
 حلهو
 حلهو

Omnibus de salute sua anxiis ac sollicitis in Christo per Deum Patrem; veritati divinæ obedientibus in spem vitæ perennis; diligentibus fratres suos proximosque suos in charitate Dei amplectentibus; sexus utriusque virginibus beatis ac in Deo sanctis, qui, *propter regnum calorum*, decreto consilio, sponte virginitati se manciparunt, salutem.

Fin. (a)

وَاكْفَالًا (a) بِيَوْمِ لِيَلْحَقَ بِكُمْ حَسْبُكُمْ
 وَبِعَمَلِكُمْ سَعْيَكُمْ فِي سَعْيِكُمْ حَسْبُكُمْ
 وَحَقِّبُوا لِقَاءَ رَبِّكُمْ الْكَلِيمِ الْبَرِّ الْبَرِّ
 حَقِّبُوا لِقَاءَ رَبِّكُمْ لِحَقِّبُوا حَقِّبُوا
 وَحَقِّبُوا لِقَاءَ رَبِّكُمْ لِحَقِّبُوا حَقِّبُوا
 مَلَكُوتِهِمْ (b) وَحَقِّبُوا بِيَوْمِ لِيَلْحَقَ
 بِكُمْ حَسْبُكُمْ حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا

A operum ex timore Dei profluentium :
 sicque adimplentur Christi verba :
*Videant opera vestra bona, et glori-
 ficient Patrem vestrum qui in calis
 est* ". Igitur in omni verbo et ope-
*re perfectus sit homo Dei necesse
 est et in conversatione ornatus, ita
 ut ab illo omnia honeste et secundum
 ordinem fiant* ", et omnes actus
 illius in justitia peragantur, ut vi-
 rum Dei decet.

B

فصل

CAPUT III.

حَسْبُكُمْ لِيَلْحَقَ بِكُمْ حَسْبُكُمْ
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا
 حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا حَقِّبُوا

Hoc modo utriusque sexus virgines
 credentibus et credituris mirifica
 virtutum exempla præbebunt. Et
 vero, solum nomen, si desint opera,
 in regnum cælorum non introducit,
 cum solus ille salvari queat qui vere
 fidelis fuerit, nullatenus autem qui
 nomine tantum fidelis vocatur,
 quemque opera infidelem arguunt.

Itaque nemo vos seducat inanibus
 verbis": etenim, quod vir aut mulier
 virginitatis nomen gestent, non pro-
 pterea eorum salus in tuto esse po-
 test, si non exhibeant opera fructi-
 bus plena, splendentia et virginitati
 consentanea: fatuam quippe Domi-
 nus talem virginitatem in Evangelio
 nuncupat, quæ cum oleo careat et
 luce, foris remanet, regno cælorum
 extranea, gaudio sponsi aliena, et
 inter inimicos sponsi computata. De
 talibus enim scriptum est: *Haben-
 tes speciem quidem pietatis, virtutem*

" Matth. v, 16. " I Cor. xiv, 40. " Ephes. v, 6.

FIN. (a)

id. (b)

نپولآه ونندلا . سحر هاتمه . سلسلا
 (a) انبعده : احج : ونهتلا انبعده :
 وسلا او ؟ وسلا الكوا انك حلاسه
 كسه . جنبالا : فهنج حوه . فهنج
 حهنج : حهنج . و سحر انبعده . ح لا
 انبعده . و فهنج . ح انك ونه بهوا خلا
 حبه . وسلا او بهوا بهه نعهه : وه حلسلا
 ههنا فح ك حانعا انسا ونه و
 حلاسه حلاسه : وسلا او : ح سنحه فعه .
 حله حلاسه : انسا ونه حلاسه : ههنا او
 ونه حله : ح ح حقا لقا . ح
 احللا : وانسا : ح هاقسه . و سلسلا .
 انسا و سحر وانسا انسا . ح الكوا
 هه حلا . ح حنعا : انسا ونه و
 سحر الكوا ونه : وسلا او . و سلسلا حوه
 ونه سلسلا حله سنلا وسلا و الكوا . و
 حننا حلسلا نر حوه هه : وسلا او
 وسلا الكوا انعا : ح و سلسلا او
 ونه وسلا . و ح حله ونه وسلا
 ونه وسلا ونه وسلا : و ح حله
 حه حله . و ح ونه وسلا . و ح حله
 بنحده او وسلا . و انسا ونه حله
 حه ونه : و ح حله . و ح هسقه
 حه ونه حه ونه . و ح ونه ونه
 ح انسا . و ح ونه او وسلا

A *autem ejus abnegantes* ⁵⁶; existimant se aliquid esse cum nihil sint, se ipsos seducentes.

Opus tuum suum probet unusquisque ⁵⁷, et semetipsum, qualis sit, noverit: gloriam quippe indebitam sibi arrogat qui virginitate et sanctitate tumet quarum abnegat virtutem: siquidem eo ipso hujusmodi virginitas iocundata est, quod sit cunctis operibus bonis destituta. *Unaquae*

B *que enim arbor de fructu suo cognoscitur* ⁵⁸. *Intellige quae dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum* ⁵⁹.

Et vero, quisquis coram Domino castitatem servaturum sese professus est, omni debet praecingi virtute Dei sancta; et si vere pietatis intuitu, cum timore carnem suam crucifixerit, verbum istud abdicat: *Crescite et multiplicamini* ⁶⁰; simulque C mundi hujus spiritum, cogitationes, desideria, oblectamenta, vini largiores haustus, amorem et otiositatem saeculi ejusque commercium ac necessitudinem fugiens, insidiis, nexibus ac impedimentis ejus alienus efficitur. Sic et tu, dum in terra peregrinus es, vota tua sursum laetus emitte, et pro caelesti patria indesinenter operare.

⁵⁶ II Tim. iii, 5.   ⁵⁷ Gal. vi, 4.   ⁵⁸ Luc. vi, 44.   ⁵⁹ II Tim. ii, 7.   ⁶⁰ Gen. i, 28.

. انبعده FIN. (a)

فصل و

A

CAPUT IV.

مع وذل الله به حج ووهو حه منند ق
 صلاحة ما انما ذم الافر مع صله حله
 وبارك باسمه من الله معقبا. اس
 ملاقا صتعا. حعه حله و صا صمعا.
 حصمعا ووهو ما و الله. و بفضه لاجه
 اس و حه صمعا منن بلاكه
 معصا. صلا و الافر مع حله
 فله و هيا. هلا و ا حله مع و
 ووهو صله اعلا. الا في حله
 و حله ووهو صمعا. لاجه و
 و اعلاه حعه هلا صمعا. ووهو
 و مع حله مع حله. و الله
 و حله حله اذا صمعه حله
 و الله. ووهو مع حله مع حله.
 ووهو مع ووهو و اوه حصمعا
 هلا الاله صمعه. و الله
 و الله حله و حله حله
 معصا اس ملاقا صتعا. حه صمعا
 و ا حله و حله

Qui enim his anhelat sublimibus excellentibusque sedibus, mundo moritur seque ab eo segregat, ut, procul, vitam ducat caelestem ac divinam, sanctorum angelorum instar, in conscientia pura sanctaque et in virtute Spiritus sancti, Deo omnipotenti, propter regnum caelorum, serviens per Jesum Christum.

Idcirco concupiscentias carnis a se removet, nec solum his valedicit verbis: *Crescite et multiplicamini*, sed suspirat in spem vitae aeternae, paratam et conservatam in caelis, quam promisit qui non mentitur Deus.

Hinc cujuscunque sexus virginitas asseritur nomen multo clarius quam honor ex filiis et filiabus procedens, eisque promittitur sublimior habitationis locus; nec ipsis comparandi sunt conjuges licet sanctitate eximii, et quorum torus fuit immaculatus. Locus enim in quo habitabunt, non tantum electis omnibus commune regnum caelorum est, sed pars ipsorum cum sanctis angelis est, ut nobilior et excellentior quod elegerunt vitae genus remuneretur.

فصل هـ

CAPUT V.

D

حله و الله اذا رجا الله حله
 و الله (ا) حله حله و الله
 حله حله و الله. و الله
 حله حله و الله و الله

Virginitatem amplecti meditaris, frater! Num vero satis expendisti quantum laboris ac molestiae secum inducat virginitas? Jugiter coram Deo ambulare debet, nec unquam ab ejus removenda est praesentia.

" I Petr. 1, 4. " Tit. 1, 2. " Nemo non videt hic virginibus applicari a sancto Clemente textum Isaie (cap. lvi, 5). Eandem, sequentibus saeculis, applicationem ejusdem loci fecerunt multi doctores.

A exitum conversationis, imitamine
 fidem. Et alibi dictum est : Imitatores
 mei estote, fratres, sicut et ego
 Christi.
 اتمت : انا؟ انا؟ انا؟
 اتمت : انا؟ انا؟ انا؟

CAPUT VII.

Qui autem Christi consimiles esse
 affectant, imaginem Christi in om-
 nibus referre debent; si enim
 Christum induerunt, similitudinem
 ejus effingere debuerunt et in
 mente, et in omni modo vivendi et
 conversandi : in verbis, in actibus,
 in patientia, in virtute, in castitate,
 in scientia, in longanimitate, in
 corde puro, in fide, in spe, in cha-
 ritate Dei perfecta et plena. Vir et
 mulier virginitatem professi, qui et
 Christum et eos qui Christi sunt in
 omnibus imitari nollent, salvari non
 possent. Debet namque virgo
 quaelibet sancta esse corpore et
 spiritu, in obsequio Domini sui
 permanens, ab illo retrorsum non
 abiens, sed ipsi, per Spiritum Dei,
 in castitate et sanctitate serviens,
 sollicita ut ei placeat in omnibus,
 ambulans coram eo munda et im-
 maculata. Qui talis est, a Domino
 non recedit, sed spiritu cum Domino
 suo manet, adimplens quod scri-
 ptum est : Sancti estote, quia ego
 sanctus sum, dicit Dominus.

B mente, et in omni modo vivendi et
 conversandi : in verbis, in actibus,
 in patientia, in virtute, in castitate,
 in scientia, in longanimitate, in
 corde puro, in fide, in spe, in cha-
 ritate Dei perfecta et plena. Vir et
 mulier virginitatem professi, qui et
 Christum et eos qui Christi sunt in
 omnibus imitari nollent, salvari non
 possent. Debet namque virgo
 quaelibet sancta esse corpore et
 spiritu, in obsequio Domini sui
 permanens, ab illo retrorsum non
 abiens, sed ipsi, per Spiritum Dei,
 in castitate et sanctitate serviens,
 sollicita ut ei placeat in omnibus,
 ambulans coram eo munda et im-
 maculata. Qui talis est, a Domino
 non recedit, sed spiritu cum Domino
 suo manet, adimplens quod scri-
 ptum est : Sancti estote, quia ego
 sanctus sum, dicit Dominus.

CAPUT VIII.

Absit a nobis ut sanctus qui libet
 agnoscatur hac de sola ratione quod

C spiritu, in obsequio Domini sui
 permanens, ab illo retrorsum non
 abiens, sed ipsi, per Spiritum Dei,
 in castitate et sanctitate serviens,
 sollicita ut ei placeat in omnibus,
 ambulans coram eo munda et im-
 maculata. Qui talis est, a Domino
 non recedit, sed spiritu cum Domino
 suo manet, adimplens quod scri-
 ptum est : Sancti estote, quia ego
 sanctus sum, dicit Dominus.

Hebr. xiii, 7. I Cor. iv, 16. Profecto sanctus Clemens non exigit a virginibus omnimodam
 Christi perfectionem; sed hic indirecte arguit fucatam Vestalium virtutem, aut fictam castitatem harum
 virginum quas accusat Apostolus, dicens : Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt
 (I Tim. v, 12). Levit. xi, 44.

١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥
 ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥ ١٥٥٥

^A sanctus nominetur : reipsa, namque sanctus sit necesse est corpore et mente. Hinc cujusvis sexus virgo suam felicitatem quærat in similitudine et imitatione Dei et Christi ejus. Qui se tales exhibent, non insequuntur quæ caro appetit . talis nempe appetitus hos non movet qui vere proposito suo fideles sunt, et in quibus Spiritus Christi habitat. Carnis concupiscentias isti repellunt a se, et immunditiam; ^B impudicitiam, luxuriam, idolorum servitutem, veneficia, inimicitias, contentiones, iras, rixas, dissensiones, sectas, invidias, ebrietates, comessationes ⁷⁹, scurrilitatem, stultiloquium ⁸⁰, contumelias, animositates, detractationes, susurrationses ⁸¹, amaritudinem, indignationem, clamorem, blasphemiam ⁸², jactantiam, malitiam, malorum inventionem, ^C verba nimia et vana, dentium stridorem, criminationem, percussionem, convicium, fraudulentiam, perfidiam, negligentiam, murmurationem, arrogantiam, superbiam, tumorem de genere, forma, loco, opibus, fortitudine; dolum, vanitatem, pertinaciam in suo sensu, odium, inimicitiam, æmulationem, invidiam, malorum retributionem, prodigantiam, gulam, avaritiam, ^D quæ est idolorum servitus ⁸³, et radix omnium malorum ⁸⁴, ornatus cupidinem, vanam gloriam, primatus ambitum, audaciam, elationem, mortis congenerem, cum Deo contra se arma ministret ⁸⁵.

⁷⁹ Gal. v, 21, etc. ⁸⁰ Ephea. v, 4. ⁸¹ Il Cor. xii, 20. ⁸² Ephea. iv, 31. ⁸³ Ephea. v, 5. ⁸⁴ I Tim, vi, 10. ⁸⁵ Primo intuitu exuberantior videbitur ista tot vitiorum enumeratio, præsertim cum sermo dirigatur ad eos qui, viam perfectionis ingressi, supponi facile nequeunt his facinoribus inquinandi. Sed loquebatur sanctus Clemens in sæculo et in urbe scelerum immanitate nimium notis. Indirecte perstringebat sanctus pontifex innumeram hanc turbam cælibum Romanorum et Græcorum qui honestas nuptias fugiebant, ut in omnibus flagitiis liberius volutarentur. Istos delineaverat Apostolus (Rom. 1, 26, 27). In passionibus ignominie et in probum sensum traditos, immutantes naturalem usum, in eum usum qui est

جميعهم. فكانت ايضا من لحم وابلح
 من لحم ودمت ايضا حيا. ولا حيا
 حيا. ومن ثم مع حيا وحيا
 من و مع اوله مع اوله من
 اوله من سمع اوله حيا وحيا
 من حيا حيا. حيا حيا. لا
 من حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا.
 من حيا حيا حيا. ولا حيا حيا
 حيا. من حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 من حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا

A Carnales sunt isti omnes eorum-
 que similes : *quod enim natum est
 de carne caro est* 17; *qui est de terra,
 de terra est, et de terra loquitur* 18,
 et terrena sapit : *quæ sapientia ini-
 mica est Deo : legi enim Dei non est
 subjecta, nec enim potest* 19, et non
 habitat in carne bonum 20, id est in
 eo qui carnalis est, quia Spiritus
 Dei non est in eo. Recte igitur de
 tali generatione dicit Dominus :
B *Non permanebit Spiritus meus in*
homine in æternum, qui caro est 21 ;
si quis autem Spiritum Christi non
habet, hic non est ejus 22. Unde scri-
 ptum est : *Spiritus Domini recessit*
a Saul, et exagitabat eum spiritus
nequam a Domino 23.

CAPUT IX.

من لحم ودمت ايضا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا
 حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا حيا

Quicumque Spiritum Dei inhabi-
 tantem in se possidet, is volunta-
 tem Spiritus Dei facit : et eum sit
 Spiritui Dei consentiens, opera car-
 nis mortificat, Deoque vivit, subji-
 ciens et in servitum redigens
 corpus suum, et affligens illud, ut
D aliis prædicans, exemplar existat et
 forma resplendens his qui cre-
 dunt 24. De servis Dei qui tales sunt

contra naturam, exardescentes in desideriis suis in invicem, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, nequitia, plenos invidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrone, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obediens, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. Attente legenti præsentem sancti Clementis Epistolam, alteramque ab ipso scriptam super eadem materia, clare perspectum est ambas fuisse scriptas a viro qui sancti Pauli apostoli sensus et verba penitissime meditatus, ea quasi sibi propria fecerat. Opponit quoque sanctus pontifex veri eunuchi Christiani vitam moribus Vestalium Romanarum quæ immunditatis horrendis sæpius convictæ penas meritas luebant *quandoque*, id est quando ipsarum concuptores iidem non fuerant qui castitatem earum protelere debuissent. 17 Joan. III, 6. 18 Ibid., 31. 19 Rom. VIII, 7. 20 Rom. VII, 48. 21 Gen. VI, 3. 22 Rom. VIII, 9. 23 I Reg. XVI, 14. 24 Hac verba sancti Clementis satis indicant Epistolam istam et sequentem præcipue spectare ministros sacros, de quibus exigebatur ut, si ante ordinationem nuptias contraxissent, eos unam tantum uxorem habuissent, et a die ordinationis

مدخلكس ك انحب . ومدخلكس مده
 لاجل معصدا قتل . انما متسا
 خضعت حم حده الا حلا ؟ وسده
 الكوا . مغيب بفرهه . حمله بده
 والحب حصه حاره فسا حصه حرا
 حسه بده . اه فسا ؟ فكل صبه نهها .
 فكلنا فعلا هفتا هه قرا . نه . وحقه لا
 زوما حنه بعهنا . ه حسته ؟ الكوا ؟ ه حلا
 نه ؟ حنه . استلا ؟ خضعت حصه
 مغيب حم حده الا حم مصبه قد ا
 حصه حده فسا ا ه ح ا ه الا ه الا . مدبر
 ولا زوم ؟ ه ه حده متعلا . ه نه انحب
 ؟ حنه حده . صبه ه الا . استلا ؟
 ه خضعت حصه حده نهها ه خلهنا
 ه حنه حده . ه بقله . حته ا ه ه الا ه .
 ه حنه حده قلا نه حده ه . ه خلهنا ه حنه
 ه الا حنه نه حنه حده ه حنه
 حصه . استلا ؟ ه ه حنه حده
 انا حده الا ه حده الا حلا ؟ بعهنه
 انا . اه بعهنه . حده . اه نه حنه . انما . اه
 ولا حنه . انما . ه ه ؟ خلهنا ه لا فحسه
 مدبر . مدحه انحب ؟ لا ه حنه ه حنه
 قلا حته ه ه الا حنه حنه ه حنه .
 حنه ؟ ا ه الا حنه حنه الكوا

A sed quaedam loquimur conspicien-
 tes infamiam pravosque rumores
 natos ex vita hominum impuden-
 tium qui, sub pietatis praetextu,
 cum virginibus habitant, vel cum
 eis deserta loca petentes, absque ar-
 bitris et testibus, animam suam pe-
 riculo exponunt in via qua insidiis
 plena est, offendiculis ac foveis.
 Talis vita Christianos divinoque ti-
 more motos prorsus non decet.

B Alii autem mensae accumbentes
 ut manducant et bibant, cum virgi-
 nibus, et viris qui sancti reputan-
 tur, omni relaxationum generi in-
 dulgent, imo indecoris licentiis qua
 fidelibus omnibus, multo vero ma-
 gis his qui se manciparunt vitae
 sanctae indignae sunt.

C Alii vero, cum otio semper tor-
 pescant, ad colloquia vana inutilia-
 que et ad cachinnos conveniunt;
 sequitur postea de aliis detractio
 vel ad detractorem excitatio. Cum
 ejusmodi suademus ne cibum qui-
 dem sumere.

D Quidam penetrant domos illorum
 vel illarum qui virginitati se devo-
 verunt, sub obtentu visitationis,
 lectionis Scripturarum, exorcismo-
 rum aut doctrinae, quibus suam er-
 ga illos sollicitudinem ostentant.
 Sed re ipsa sola ducuntur otiositate,
 cum sint ipsi non solum otiosi, sed
 et verbosi, et curiosi, loquentes
 quae non oportet. Hi, per dulces
 sermones, quaestum venantur in no-

Taxat ibi sanctus Clemens haereticos hujus aevi, discipulos Simonis, Menandri, Saturnilii (quidam historici illum Saturninum vocant), Basilidis et Nicolai. «Simon Magus, ait sanctus Epiphanius, quamdam mulierculam nomine Helenam nactus, patria Tyriam, sibi eam copulat, quacum palam nullam habere se necessitudinem simulans, homo vaser, clam omni se in libidinum genere volubat... Menander, discipulus Simonis, ab ejus dogmate non dissentiebat, nisi quod majorem se antecessore suo jactabat. Saturnilus nuptias condemnavat, ejusque discipulus Basilides nullum non genus pravitatis libidinisque permittebat. Nicolaus e numero septem diaconorum fuit qui ab apostolis delecti fuerant... Uxorem habuit, ab eaque sibi aliquando temperavit, ut eos imitaretur quos Deo penitus addictos cernebat. Sed intemperantiam suam perpetuo coercere non potuit; imo in omne genus libidinis, contumeliaz ac pravitatis erupit» (Sanctus Epiph. *Ad. haer.*, l. 1). Cur autem sanctus Clemens non nominat hos nefandos haereticos quos debellat? Quia satis jam noti erant. Praeterea suscitandi non erant novi hostes contra Ecclesiam quae undique persecutionibus conflagrabat. Caeterum, expresse declarat sanctus Epiphanius nostrum pontificem, in his de virginitate epistolis, contra istos haereticos collectasse. ¹ I Cor. v, 11. ² I Tim. v, 13.

(b) وحتى (a) هسنى هقتلا بمصتق هسنىح ؛
 هبذفق حبسك الكوا . هبمفنه
 لاكوا حبصم . هبمفنه هسلا ه
 حبمصنه ؛ دحوا عمتا . هولا هفا
 هههه حبصم . هسلا هوم حبصا
 الكوا .

^A modestiamque spirantes, enuntiant in timore Dei, suggerendo fratribus ut in omnibus Dei beneplacitum quærant, invicem præveniant ac æmulentur in operibus bonis et absque dolo semper incedant: hæc enim sunt populi Dei ornamenta et mania *.

ههمل ح

CAPUT II.

هال هب هبم هوسمب هه مع حاته
 همع صحت . هبلا لاه مولا هبذفق حبلا
 هومل . هلا ح هب سحا هاسلا .
 هههه هسلا امصهلا هبفها ح
 حاههه هسلا هبمفنه هبمفنه
 ملاء امصهلا الكوا هبمفنه هههه
 حهههه هسلا هسلا هسلا
 حهه . هبمفنه ح حبصا هسلا هوم
 هههه الكوا . هبلا هههه هههه
 حاههه . هسلا امصهلا حاهه
 خا حبه هههه هههه هههه املا هههه
 ههههه هههه هههه هههه ح . هههه
 هههه ح . هههه هههه ح هههه . هههه
 ح هههه . هههه هههه ح هههه
 هههه الكوا هبمفنه . هههه هههه
 املا مضملا هههه هههه هههه حه
 هههه حهههه هههه هههه لاه .

^B Quandoque evenit ut, inclinata jam die, instanteque vespere, longe a nostris et propinquorum domibus dissiti, urgeamur a fratribus qui amorem fraternitatis et hospitalitatis colunt, ut hospitemur apud se. Hos movet desiderium audiendi a nobis, per vigiliam, sacra Dei eloquia, ut ea deinde ipsi memoriæ infigant. Interdum acceptamus panem et aquam, nec non quæcunque nobis, Deo providente, apponuntur. ^C Annuimus quoque invitationi pernoctandi cum illis, ibique hospitalitatem recipiendi, si reperiat vir sanctus in domo quam adijimus. Tunc frater aliquis quæ necessaria sunt parat nobis, disponit ac ministrat; ipse pedes nostros lavat, nosque ungit oleo; ipse, divina fide motus, lectum sternit in quo quiescere debemus. Hæc enim charitatis officia sibi reservat hospes noster, vel id agunt fratres qui in domo sunt, quique nobis tanquam fratri-

* Nihil instructione plenius ac brevius dici potest. Indicat sanctus Clemens quæ fuerint in Ecclesie incunabulis sacerdotum et prædicatorum cautiones, ut coram fidelibus ministerium suum honorarent, secundum Apostoli præceptum. Non omnes indistincte ad prædicationem applicabantur; sed illi præcipue qui tali munere congrue fungi poterant. Cæteri qui munus istud non exercebant prædicantibus plaudibant, nec invidabant. Prædicatores autem divino timore, non tumore pleni, pruritumque linguæ intemperantis cohibentes, invigilabant ne quid ex ore suo excideret quod gravitatem, honestatem sobrietatemque non saperet; sed in omnibus Dei gloriam salutemque proximorum inquirebant, et vitam cujusvis macule et fraudis expertem fidelibus inspirabant.

FIN. (a) هحتق
 ID. (b) هسنىح

حوصلا وحصلا (٦) مصلحا . مصلحا
 مصلحا وحصلا احهفالا . انحن مصلحا
 مصلحا وحصلا حانحا مصلحا وحصلا .
 وحصلا مصلحا وحصلا لا احهفالا .
 مصلحا مصلحا مصلحا : لا مصلحا
 مصلحا مصلحا . الا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا . مصلحا مصلحا
 (b) مصلحا . لا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا . مصلحا مصلحا مصلحا .
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا .
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا
 مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا مصلحا

A et agunt, ut panis buccella, ignobili-
 liter quæsita, saturentur, mistura-
 que modici vini undequaque exhi-
 biti potentur, cantantes cantica Do-
 mini in terra alienigenarum, quod
 non decet ". Non sic, obsecramus
 vos, fratres, agite, nec ista fiant in-
 ter vos : et si qui forte tale vita gen-
 us elegissent, impedito ne ultra
 tam stulte et indecore agere per-
 gangant ".

Rogamus ergo vos qui ejusdem
 justitiæ nobiscum germanitatem
 habetis, ut omnia quæ apud nos
 aguntur ita fiant ut in ædificationem
 vergant his qui fidem nostram sunt
 amplexuri. Exhibeamus nos oves
 Christi, observantia omnis justitiæ,
 moribus sanctis, rectis verosque fi-
 deles pandentibus; nec avertamus
 oculos ab his qui honeste, verecunda
 ac sancte vivunt; illis honorem glo-
 riamque tribuamus. Omnes in Deo
 cooperatores honorate ". Si sic
 statis in Domino; si per omnia in
 illo fideles ac recti manseritis, " gau-

" Hæc meditentur qui sibi metipsis missionem dederunt in terras alienas, ut circumferant illuc eloquia
 sacra, in omnes linguas et pro arbitrio suo conversa, omnibusque populis infidelibus prostituta. O vere
 mercenarii, qui non animas quærunt sed nummos; non gloriam Dei, sed sponsæ Christi humiliationem ac
 tribulationem intendunt! Horum autem consiliorum quis finis? *Qui habitat in caelis irridebit eos: et Domi-
 nus subsannabit eos (Psal. II, 4).* " Quilibet fidelis catholicus, quantum valet, obicem ponere potest et
 debet juxta prudentiæ regulas, ministerio usurpato et circuitionibus vagorum sectariorum. Quanto magis
 principes et magistratus! Civilis tamen potestas limites sibi præscriptos nunquam transgredi debet nec
 invadere in jura Ecclesiæ, quæ ipsa, in his quæ religionem spectant, terminos assignat non transi-
 liendos. " Videtur alludere sanctus Clemens verbis Apostoli (*Philip. IV, 3*), quæ tamen nullibi inte-
 gre citat, præ modestia, quia in his expresse nominatur. " Quis non videt hæc verba soli Eccle-
 siæ principi convenire?

- حصلا Fin. (a)
- حصلا Id. (b)
- حصلا Id. (c)
- حصلا Id. (d)
- حصلا Id. (e)
- حصلا Id. (f)

٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥

A dium nostrum eritis, corona nostra, spes nostra ac vita nostra. Amen.

٥٥٥٥٥٥

CAPUT VII.

٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥

Igitur incipiendo a lege et descendendo usque ad Novum Testamentum, inspiciamus attente, perscrutemur quæ fuerit omnium patrum justorum vita, per totum incolatus sui tempus : optimum namque et utilissimum est a nobis haud ignorari quot et quales viri, propter mulieres, perierint, quot et quales, propter viros, perierint feminæ, quia nimia inter eos exstiterat familiaritas; et, e contrario, quot et quales homines præterquam cum suo sexu necessitudinem aut habitationem habentes, castos invicem et sine macula servaverint se.

٥٥٥٥٥٥

CAPUT VIII.

٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥
 ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥ ٥٥٥٥٥٥

Nota est ac perspecta historia Joseph, qui semper fidelis, prudens, sapiens, justus et pius in omnibus permansit. Nonne mulier concupiscentia exarsit, dum obtutus suos injecit in casti hujus ac recti juvenis pulchritudinem? Ipse vero, cum operi nefario non acquiesceret, nec voluntati pravæ cederet, libidinem exhorrescens, mulier, falso testimonio suo, in omnem ærumnam ac cruciatum eum coniecit. Deus autem eripuit illum ex omnibus malis quæ mulierculæ incitamento in eum irruerant, etiam

وحقه في حقها. فقال له جبارا انك لا تحيا
 اوعلا. صلاته لا لا يهوا اخصيه حر نعا
 ولا حم حدة الا. لا في صفة وا لا لا تحي
 في حق؟ ساهي ستهي حة وا. صلا
 في: وناك لانتها ححة مبعدا
 مفعلا. حة ستهي فحيا حة
 الا. في لا اخصيه حة ولا لا
 وحقه في حقها

A cum periculo vitæ in justitia perseverantem.

Pensate, fratres, qualis libidinis ardor justum hunc invasisset, si oculos ipse in ejus Ægyptiæ corpus injicere consuevisset? Tali exemplo docti, nequaquam apud mulieres ac virgines assidue perstemus: id enim proposito refragatur eorum qui immaculatos se custodire volunt. Charitas enim qua sorores diligere de-

bemus, comites habere debet omnem sanctitatem, castitatem, mentis energiam omnimodam, Deique timorem; nec frequentem apud illas commorationem, aut assiduum in quavis hora accessum admittit.

فصل ٦

CAPUT IX.

لا عصى حر الا عصى نانا. و
 واهي الا انا حة. حة سلا
 حة لا حة ونا انا حة. الا. انا
 حة سلا حة. انا انا حة
 حة ونا. حة في انا حة. حة
 انا انا حة. حة حة حة حة
 انا حة لا حة حة لا حة
 حة انا حة. حة حة حة حة
 حة حة حة. حة حة حة حة
 حة حة حة حة حة حة حة

Num vobis ignota est historia Samsonis Nazaræi virique fortissimi, in quo Spiritus Dei habitavit? Iste segregatus ac Deo consecratus fuit, miraque fortitudo in eo exstitit atque robur; hunc tamen perdidit mulier, vilis corpusculi illecebris, quibus cor ejus misere incendit. Non illum, quicumque es, imitare. Noveris te, nec tua te lateat dignitas; *mulier autem viri pretiosam animam capit* 66. Impense igitur suademus viro ne apud cujusvis hominis uxorem immoretur, nedum licentiam ei demus idem cum puella nubile tectum habendi, aut somnum carpendi ubi quiescit illa, nec frequenter illam adeundi, quod odibile est, ac timori Dei prorsus alienum.

فصل ٧

CAPUT X.

لا فواي انا واهي الا حة
 انا حة. حة حة حة حة حة

Nonne documento tibi est exemplum Davidis quem invenerat Deus virum secundum cor suum, fidelem,

66 Prov vi, 26.

حه فصهنا . هانرا ح ابح حنا
 مقتدا . بهوا مصصع ابي سهوا
 هاصصع ابي قنا . هلا بهوا ابي هعلا .
 الا ابي مقتدا حلهه من بهوا ؟ مسك
 الهوا . بهادح الهوا حلههم حب من
 هعه مصسا . حب هه حلقه بهنا
 مصسا ابي حلهه هلا هلهه . هلا
 مبرم انا حلهه ابي حلهه هلهه
 الهوا بحب . حلهه انا حلهه حلهه
 بهه ؟ انا حلهه حلهه هلهه . حلهه
 الهوا حلهه حلهه حلهه حلهه .
 حلهه . حلهه . حلهه . حلهه .
 حلهه لا حلهه حلهه . اه حلهه
 حلهه حلهه . الا حلهه حلهه حلهه
 حلهه . هلا حلهه حلهه حلهه . هلا
 حلهه حلهه حلهه . الا حلهه حلهه
 حلهه . حلهه حلهه . حلهه الهوا .
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه . لا
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه .
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه .
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه .
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه .
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه .
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه .
 حلهه حلهه حلهه حلهه حلهه .

A ubi nullus sit Christianus, nosque
 dies quosdam incolae loci retineant,
 debemus esse *prudentes sicut ser-
 pentes, et simplices sicut columbae* ²¹,
*non quasi insipientes, sed ut sa-
 pientes* ²², scientes timorem Domini,
 ut glorificetur Deus in omnibus per
 Dominum Jesum Christum, propter
 castas et sanctas conversationes no-
 stras ²³; siye enim manducamus,
 sive bibimus, omnia in gloriam Dei
 B faciamus necesse est, ut quicumque
 nos intuentur, in omni sermone, in
 reverentia, in modestia, in aequitate
 caeterisque rebus omnibus agno-
 scant nos esse semen benedictum et
 sanctum filiosque Dei viventis. Cum
 enim simus fideles, in nullo gentes
 imitari debemus, quibus, e contra,
 omnino dissimiles nos esse oportet,
 et in omnibus a malo abhorrentes,
 ne demus sanctum canibus, mitta-
 musque margaritas ante porcos ²⁴;
 C sed in omni disciplina, scientia, ti-
 more Dei mentisque constantia glo-
 rificemus Deum ²⁵.

Cultus enim quo servimus Deo
 longe nos discernit a gentibus quae
 blasphemant in deliciarum suarum
 ebrietate, verbaque seductionis in
 impietate sua proferunt. Et ideo in
 gentium caeteribus non canimus Psal-
 mos, nec legimus Scripturas, ne
 similes videamur musicis, citharo-
 dis, cantoribus, ariolis multisque
 aliis qui ista, quasi artem exercent

²¹ Matth. x, 16. ²² Ephes. v, 15, 16. ²³ Wetstinus scribit *sestras*, sed mendose, ni fallor. ²⁴ Matth. vii, 6. ²⁵ Pastores animarum qui vitae sanctimonia bonum Christi odorem non spargunt, canibus sanctum projiciunt et margaritas ante porcos mittunt. Inde enim pravi, aut praecupis opinionibus obcaecati homines facile inducuntur ut a religionis ministris in religionem contemptum sum ac furorem convertant eamque cum ipsis dilacerent; sicque impietur Christi vaticinium dicentis: *Ne forte conciliet eas pedibus et conversi diriment vos* (Matth. vii, 6).

SUPERIORUM EPISTOLARUM FRAGMENTA

Quæ in his non exstant, seu aliorum operum, apud veteres relicta.

I.

EX SPICILEGIO SOLESMENSI (*).

(*Spicilegium Solesmense, complectens SS. Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera, selecta e Græcis Orientalibusque et Latinis codicibus, publici juris facta curante domino J. B. PITRA, O. S. B. monacho e congregatione Gallica; tom. I, Parisiis ap. Firmin Didot fratres, 1852, in-4°. — Cum editoris permissione.*)

S. Clemens Romanus ordinandorum de Ecclesiæ consensu sacerdotum legem statuit.

[Fragmentum ad fidem antiqui interpretis (14) recognitum.]

Τί δοκεῖτε, ἀγαπητοί; οὐ π[ροέγνω] Μωϋσῆς τοῦτο ἄλλειν [ἔσεσθαι]; Μάλιστα ἴδαι, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀ[καταστα]σία γένηται ἐν τῷ Ἰσραήλ, οὐτ[ως ἐνό]ησεν, εἰς τὸ δοξαεθῆναι τ[ῷ] ἑνὸς[μα] τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου [Θεοῦ] (ὧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν). Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες; τελείαν, κατέστησαν τοὺς προειρημένους,

(14) *Interpretis.* Quis sit vetus ille interpres, non potui diu et molestè quærere, quin pluries ea mecum revolverim, quibus a Paulino Nolano conditam fuisse Clementinam versionem, tam Paulinus ipse (epist. 46), quam Gennadius (Catal. XLVIII), disertè testatur. Audiendus illustris ille interpres ac piissimus, in epistola ad Rufinum, nostram versionem describens quasi graphice: « Credo enim in Translatione sancti Clementis, præter alias ingenii mei defectiones, hanc te potissimum imperitiæ meæ penuriam considerasse, quod aliqua in quibus intelligere vel exprimere verba non potui, sensu potius apprehenso, vel, ut verius dicam, opinata transtulerim. » Quibus mox Paulinus addit eodem tempore quo hæc scribebantur, ab ipso legi Moysis libros, quos hic ipsius Clementis locus illustrat. Inferre igitur exinde licet, primum exstitisse antiquam Clementinæ epistolæ Latinam versionem hactenus incognitam, Paulino Nolano, ut probabile est, interprete; tum Rufinum inter et Paulinum intercessisse quoddam de Clemente litterarum commercium, quo unus *Recognitiones*, quæ, deperdito textu Græco, ex Latina tantum versione permanserunt; alter vero Epistolæ sibi vertendas recepit, quas adeo raptim transtulit, ut, neglecta rudi versione, nonnisi Græcæ ad nos usque Clementinæ litteræ pervenerint. Cæterum Joannes hic diaconus noster Romanus (b), primus et unus omnium veterum Latinorum est, qui tanti pontificis epistolæ, Græcæ forsân, Latine certo tunc temporis Romæ exstantes, authenticè testimonio adduxerit. In codice Paris. Sangerman.

Fecit Moyses ut Dominus imperaverat, congregataque omni turba ante fores, ait: Iste est sermo quem jussit Dominus fieri, statimque obtulit Aaron et filios ejus (Lev. VIII, 4-6).

In epistola sancti Clementis ad Corinthios (15).

Sciebat (16) Moyses, quod virga Aaron floritura esset (17), sed ideo convocavit populum ut honorabilis Aaron inveniretur (18), et Deus glorificaretur a populis; ipse autem careret invidia..... Hanc

838 exstat, fol. 114.

(15) *Ad Corinthios.* Addendum, *prima*; collectoris usum quam brevius titulos exprimiendi, eo minus quisque sanus incusabit, quod auctores designet Noster multo uberius quam cæteri istiusmodi commentatores; quinimo magni velini facias hoc Joannis nostri testimonium de S. Clemente, utpote Romanum et forsân pontificium; excipiasque libenter veteris interpretationis Paulino Nolano, ut conjici lubet, ascribendæ laciniam prorsus unicam.

(16) *Sciebat.* Singula verba, ut colligenda quam diligenter, sic nunquam pensanda satis; incidunt enim in locum pene desperatum in textu Græco, vulneribus adeo confossum, ut pro virili quisque editor mederi sategerit. Attento igitur hoc primo verbo *sciebat*, exploratum pene mihi est bonam esse Cotelerii lectionem, huc ἐνόησεν inserentis, ubi Junius aliique legunt ἐπόησεν.

(17) *Floritura erat.* Raro exemplo habes paradigma, ad quod provocat inusitatum *floriturum*, de quo quidem mentio nonnulla; de priorè vero in lexicis altum silentium.

(18) *Ut honorabilis Aaron inveniretur.* Horum in Græco nec vola nec vestigium; neque non excitatur mihi suspicio, vel loco doxologiae, quæ glossæma sapit, alia exstitisse primitus Latinis nostris respondentia, vel hæc esse quæ Paulinus candide ait non valuisse se intelligere aut exprimere, nec nisi opinata, sensu potius apprehenso, transtulisse.

(a) Tom. I, p. 293. — (b) Vide Prolegomena ad *Spicilegium Solesmense*, p. LVII.

formam tenentes (19) apostoli (vel (20) successores ejus), quos eligebant, cum consensu totius Ecclesiae ordinabant praepositos.

καὶ μεταξύ ἐπινομήν δεδώκασιν, ὅπως ἐάν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἑτεροὶ δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν... συνευδοκησάσης τῆς Ἐκκλησίας πατρῆς;

[Haecenus ex Spicileg. solesm.]

II (21).

Ex Irenæi libro III. Adversus hæreses, cap. 3.

Sub hoc igitur Clemente dissensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quæ est Romæ Ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam recens ab apostolis acceperat traditionem, annuntiantem unum

Deum omnipotentem factorem cæli et terræ, plasmatores hominis; qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem (22) præparaverit diabolo et angelis ejus (23)

III.

Ex S. Joanne Damasceno, Eclog. lib. 1, tit. 49, pag. 752.

S. Clementis episcopi Romani.

Ad salutem sufficit hominis erga Deum amor. Grati siquidem animi est, dilectionem erga eum conservare, qui nobis ut simus est auctor: qua fit etiam, ut ad alterum ac senii expers sæculum salvi evadamus.

Ejusdem. Tentavit Deus Abraham, non quia ignorabat quis esset, sed ut posterioribus sæculis notum faceret, nec latere pateretur tantum virum: quin potius alios ad fidem et patientiam illius excitaret, suaderetque filiorum amorem præ divini præcepti executione negligendum esse. Quamobrem prospexit ac fecit, ut historia ejus litteris commendaretur.

B Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης.

Αὐτάρκης εἰς σωτηρίαν ἡ εἰς θεὸν ἀνθρώπου ἀγάπη. Εὐγνωμοσύνης γὰρ ἐστὶ τὸ πρὸς τὸν τοῦ εἶναι ἡμᾶς αἰτίον ἀποσώζειν στοργήν, ὅψ' ἦς καὶ εἰς δεύτερον, καὶ ἀγέρω αἰῶνα διασωζόμεθα.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐπαίρασεν ὁ θεὸς τὸν Ἀβραάμ, οὐκ ἀγνοῶν τίς ἦν, ἀλλ' ἵνα τοὺς μετὰ ταῦτα βέλξη, καὶ μὴ κρύψῃ τὸν τοιοῦτον, καὶ διεγείρῃ εἰς μίμησιν τῆς ἐκείνου πίστεως καὶ ὑπομονῆς, καὶ πίεση καὶ τέκνων στοργῆς ἀμελεῖν πρὸς ἐκπλήρωσιν θεοῦ προστάγματος· ὅθεν ἐγγραφοῦν περὶ αὐτοῦ ἱστορίαν γενέσθαι ψκονόμησεν.

IV.

Ex S. Joanne Damasceno, lib. 1 Eclog., tit. 23, pag. 783.

S. Clementis episcopi Romani e secunda ad Corinthiis epistola.

Non turbet cor vestrum, quod iniquos ditescentes

C Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης ἐκ τῆς β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς.

Μὴ ταρασσέτω τὴν καρδίαν ὑμῶν, ὅτι βλέπομεν

(19) Hanc formam tenentes apostoli. Sive Paulino, sive Joanni diacono grates agere est propter asservatam hanc formam. Hinc enim solvitur lis diu et acriter a viris doctis agitata ob vocem Græcam ἐπινομήν, quæ uti proptus insolens, negotii multum accessivit. Alii siquidem legebant ἀπονομήν, alii ἐπιλογήν, alii ἐπιταγήν, alii demum ἐπιμονήν. Nec minor in ejus Interpretatione dissensus: hi reddebant ordinem præscriptum, isti præscriptas officiorum vires, illi præceptum aut formam. Ut ut sit, ultima stante sententia, forma esto genuinus sensus, sitque illa vox Græca primigenia, quæ ad hanc significationem magis accesserit.

(20) Vel. Istud institutum est aut paulo liberius Interpres nodum per paraphrasin explicuit; quem ut solveret Davistius, in his ὁ ἀπόστολος ἡμῶν, aut legendum putavit εὐ μὴν, aut prorsus delendum ἡμῶν. Erit forsitan qui conjiciet collectorem legisæ: ὁ ἀπόστολος τῆ καὶ ἡμῆς, ac transtulisse latiori modo: apostolus vel successores ejus, Petrum intendens ac primos ipsius διαδόχους, nempe Linum, Cletum, Clementem. Quid plurà? Clemens a Petro quartus potuit scribere, interpresque adamussim legere: vel successores ejus.

(21) Quin hoc fragmentum ad 4 epistolam pertinet, Irenæi præfatio dubitare non sinit. In eo Clementis sententiarum potius summa refertur, quam ipsa verba. Idcirco Græcum Irenæi textum

referre supersedemus.

(22) Forte nihil aliud, quam quod hic Irenæus indicat, commemorare voluit apud Justinum auctor responsionum ad quæst. 74, ubi ait: Si præsentis rerum status finis est impiorum per ignem judicium, prout dicunt prophetarum et apostolorum scripta, insuperque Sibyllæ ipsius, quemadmodum ait beatus Clemens in epistola ad Corinthios. Quod si ita est, Clementis epistolam primam citat ille scriptor, non secundam: adeoque ruit Usserii, adversus hanc, argumentum, quasi in ea Sibyllini libri, quos Clemente posteriores esse vult, laudati fuerint. Sed neque in allato loco pseudo-Justinus Sibyllinos libros a Clemente citatos esse affirmat: commode enim illius verba intelligere ita licet, ut præsentis status finem fore impiorum per ignem judicium prophetæ, apostoli, ac Sibylla, necnon Clemens dixerint, maxime si valet Cotelerii conjectura, in Græco καὶ ὡς (non καθὼς) φησὶν ὁ μακάριος Κλήμης, legendum esse opinantis.

(23) His allatis Irenæus Clementis epistolam commendat his verbis: Hanc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesiis annuntiarum, ex ipsa Scriptura qui velint discere possunt, et apostolicam Ecclesie traditionem intelligere; cum sit vetustior epistola his qui nunc falso docent. Ubi discimus duplicem Christianæ scientiæ fontem, Scripturam nimirum et traditionem

τοὺς ἀδίκους πλουτοῦντας, καὶ στενοχωρουμένους A τοὺς τοῦ Θεοῦ δούλους. Οὐδεὶς γὰρ τῶν δικαίων ταχὺν καρπὸν λαβεῖν, ἀλλ' ἐκδέχεται αὐτόν. Εἰ γὰρ τὸν μισθὸν τῶν δικαίων ὁ Θεὸς εὐθέως ἀπεδίδου, ἐμπορίαν ἡσκαῶμεν, καὶ οὐκ εὐσεβείαν, οὐ διὰ τὸ εὐσεβῆς. Ἄλλὰ τὸ κερβαλίον διώκοντες.

A videamus, et Dei servos angustiis afflictos. Nemo quippe justorum continuo fructum retulit, sed illum expectat. Si enim justorum mercedem Deus statim redderet, mercaturæ, non pietati operam daremus: justi siquidem esse non religionis, sed quæstus gratia videremur.

V.

Ex vetusto codice (24) Bibliothecæ PP. soc. Jesu.

Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους β.

Ὁ τῶν παρόντων αἰσθητικῶς, συνήσιν ὡς οὐτε ἂ λογίζονται τινες εἶναι τερπνὰ, ξένα καὶ μακρὰν ἐστὶ τῶν ἀπεχθῶν. Ἄλλὰ καὶ πλοῦτος πολλάκις μᾶλλον πενίας ἔβλαψε, καὶ ὕγεια πλέον ἠνείασε νόσου. Καὶ καθόλου τῶν λυπηρῶν καὶ φευκτῶν πάντων ὑπόθεσις καὶ ὄλη, ἢ τῶν ἀσκαστῶν καὶ κατ' εὐχὴν περιβολὴ γίνεται.

Sancti Clementis ex epistola secunda ad Corinthios.

Qui presentia sentit, intelligit etiam ea, quæ nonnulli jucunda reputant, aliena et procul dissita non esse ab iis quæ odio habentur. Quin etiam divitiæ sæpenumero magis quam paupertas læserunt, et sanitas plus morbo afflxit. In summa, gratarum atque optatarum rerum affluentia, omnium tristitia ac fungiendarum causa et materia eradit.

VI.

Ex sermone 8 S. Maximi, edit. Combefis., pag. 556.

Κλήμεντος Ῥώμης.

Ὁ δίκαιός ἐστι, τοῦ δωροδόκου ἐγκαταλειφθέντος, τὰ δωθέντα παραμένει τοῖς ἀγνώμοσιν.

Clementis Romani.

Haud æquam est, eo qui dedit derelicto, quæ data sunt apud ingratos remanere.

VII (25).

Ex ma. collectione Sententiarum ex Patribus aliisque auctoribus decerptarum in cod. 143. Barocc. bibliothecæ Bodleianæ cap. Περὶ συνηθείας καὶ ἔθους, fol. 156.

Κλήμεντος Ῥώμης.

Διαφορὰ τυγχάνει ἀληθείας καὶ συνηθείας· ἢ μὲν γὰρ ἀλήθεια γνησίως ζητούμενη εὐρυσκεταί, τὸ δὲ ἔθος ὅποιον ἀν παραληφθῆ, εἴτε ἀληθές, εἴτε ψευδές, ἀκρίτως ὑφ' ἑαυτοῦ κρατύνεται· ἐν αἷς γὰρ ἕκαστος ἐκ παιδῶν ἐθίζεται, ταύταις ἐμβαίνει¹⁹ ἤδεται. Ὁ γὰρ μισεῖ τις διὰ τὴν ἐπιούσαν τῇ ἡλικίᾳ σύνεσιν, τοῦτο διὰ τὴν πρὸ χρόνιων τῶν κακῶν συνηθειῶν πράττειν ἀναγκάζεται, δεινὴν σύνοικον τὴν ἀμαρτίαν παρεληφώς.

C

Clementis Romani.

Est differentia inter veritatem et consuetudinem; veritas enim sincere quæsitâ invenitur, consuetudo autem qualiscunque etiam assumatur, sive recta sive vana, indiscriminatim a semetipsa firmatur. Quibus enim quisque a puero assuescit, illis inhæreere amat. Quod enim quis odit pro ea prudentia quam ætas iniecit, id ob diuturnam malorum consuetudinem facere cogitur, peccatum nactus gravem contubernalem.

VIII.

Ex Basilio lib. de Spiritu sancto, c. 29.

Ἄλλὰ καὶ Κλήμης ἀρχαιότερος· Ζῆ, φησὶν, ὁ Θεός, καὶ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον. D

Sed et antiquior Clemens: Vivit, inquit (26), Deus, et Dominus Jesus Christus, et Spiritus sanctus.

¹⁹ Leg. ἐμμένειν. Max., Ser. 62, pag. 675.

(24) In quo scilicet continentur Eclogæ sacræ S. Joannis Damasceni. Excerptum fuerat hoc fragmentum Cotelerii opera ex cap. Περὶ τῶν προσκαίρων καὶ τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν, καὶ ὅτι χρὴ τῶν παρόντων τὰ μέλλοντα προτιμᾶν· quod respondet capiti 20 libri III Parallelorum apud Damascenum olim editorum, ubi lamen desiderabatur, quoad illud in novissima Damasceni editione tom. II, pag. 787, eruditissimus vir Michael Lequien nobis exhibuit.

(25) Fragmentum hoc debemus Joanni Ernesto Græbio, qui illud tomo I Spicilegii Patrum, pag. 269, in lucem emisit. Postrema illius pars, a verbis δὲ γὰρ μισεῖ τις ad finem usque, a Maximo edit.

Combefisii, sermoni 62, inserta jam habebatur.

(26) Nemo non videt Dei nomine Personam Patris intelligi. Id enim antiquis moris esse nullus ignorat, nisi qui in ipsorum scriptis peregrinus est, ut cum Deum simpliciter sine adjuncto in Scripturis legunt vel ipsi enuntiant, Patrem hoc nomine expressum interpretentur atque ipsi expriment. Ex hoc autem fragmento nonnulli, speciale de Spiritu sancto sermonem a Clemente habitum esse volunt, idque subsequenti confirmant; sed rem non evincunt; cum etiam in epistolis de Spiritu sancto hæc disserere licuerit, ac certum sit nullas esse epistolas superiores.

IX (27).

Ex vetere codice bibliothecae Regiae.

S. Clementis episcopi Romani, qui post apostolum Petrum sedi apostolicæ præfuit, de Spiritu sancto.

Beatus vir qui clausos oculos aperuit, et expulsum flatus difficultate spiritum per resurrectionem accepit. Hoc erat humi jacere, et in pedes non stare, non habere veritatem. Resurrectio autem eæ Patris agnitio, et apparitio Filii, qua sensus patefecit. Beatus vir qui cognoscit Patris donum per processionem sanctissimi Spiritus. Beatus vir qui agnoscit et comprehendit Spiritum sanctum esse donum illius, ab eo in figura columbæ traditum. Hoc enim animal innocentiam habet, et caret felle. Pater autem ab omni malitia alienus Spiritum dedit a malitia alienum, expertem iræ atque acerbitalis, perfectum, intaminatum e suis visceribus emittens, ut componeret sæcula, et ejus, qui videri non potest, præberet cognitionem. Ille ergo Spiritus sanctus est et rectus, qui ab ipso procedit, item virtus illius, et voluntas ejus, qui ad plenitudinem gloriæ ejus apparuit. Hunc qui accipiunt, veritatis et gratiæ perfectæ typo signantur.

(27) A Joanne Baptista Cotelerio erutum est, et vulgatum inter notas ad libri 1 *Recognitionum* capit 24, pag. 547. Non ausim asserere ex eodem opere excerptum, ex quo Basilius superius frag-

A Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης, μετὰ τὸν ἀπόστολον Πέτρον τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου ἡγησαμένου, εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Μακάριος ὁ κεκλεισμένους ὀφθαλμοὺς ἀνοίξας, καὶ δικωόμενον ἀσθματι πνεῦμα διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἀναλαβών. Τὸ χαμαὶ καθεῖσθαι τοῦτο ἦν καὶ τὸ ἐπὶ ποδῶν μὴ ἰστάναι, τὴ τὴν ἀλήθειαν οὐκ εἶχειν. Ἀνάστασις δέ ἐστι Πατὴρ ἢ ἐπίγνωσις, καὶ ἐπιφάνεια τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὰς αἰσθηταῖς ἐφανέρωσι. Μακάριος ἀνὴρ ὁ γινώσκων τὴν τοῦ Πατρὸς θέσιν δι' ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος. Μακάριος ὁ γινώσκων καὶ λαβὼν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν ἡ θέσις αὐτοῦ, καὶ τοῦτο ἐν τύπῳ περισσεύει παρέσχε. Τὸ γὰρ ζῶον ἀκακίαν εἶχει, καὶ ἀχαλὸν ἐστιν. Ἄκακος δὲ ὁ Πατὴρ Πνεῦμα ἔδωκεν διακον, ἀόργητον, ἀπικραντον, τέλειον, ἀμικαντον, ἀπὸ σπλάγγων ἰδίων προέμενος, ἵνα ρυθμίσῃ τοὺς αἰῶνας, καὶ τοῦ ἀοράτου δῶ τὴν ἐπίγνωσιν. Ἔστιν οὖν τοῦτο ἅγιον καὶ εὐθές, τὸ ἀπ' αὐτοῦ προελθόν, καὶ δύναντι αὐτοῦ, καὶ θέλημα αὐτοῦ, εἰς πλήρωμα ἐδόξῃ αὐτοῦ φανερωθέν. Τοῦτο οἱ λαβόντες τυποῦνται ἀληθείας τύπῳ, χάριτος τελείας.

mentum exscripsit. Nempe cum Basilli consilio, non secus atque præcedens, opportunum accommodumque esset, probabile est Basilium neque illud omisurum fuisse, si ibidem existisset.

S. CLEMENTIS I

ROMANI PONTIFICIS

EPISTOLÆ DECRETALES

(MANZI, *Concil.*, I, 107.)

D. COUSTANTII MONITUM IN EPISTOLAM SEQUENTEM.

(*Epistolæ Romanorum Pontif.*, t. I, Append., p. 1.)

I.

Joannes Baptista Cotelerius inter ea, quæ *Clementinis* inscripsit^{22, 23}, epistolam sequentem Græcè et Latino edidit. Eiusdem interpretationem jam habebamus a Rufino acceptam, quam Isidorus Mercator, adoptans in fronte collectionis suæ cum non modica accessione præposuit. Cum autem hanc Isidori collectionem suo loco exhibituri simus, nonnullis forte supervacaneum videbitur, epistolam ei insertam aut hic repræsentare, aut illic recudere. Sed neque hanc sine Græco, que primum scripta est, edere, neque in mera Isidori collectione Græcum, quo caruit, adicere convenit. Eo autem propensius primigenium textum Græcum una cum Cotelerii interpretatione hic præmittimus, quod Rufini e Græco in Latinum conversiones quam liberæ sint et indiligentes, nemo non novit. Qui autem illius desiderat interpretationem, Mercatoris collectionem, in qua competentem sibi locum obtinebit adeat.

^{22, 23} *Patres Apost.*, 1 ssec., tom. I, pag. 533.

II.

Rufinus præfat. in vulgatos *Recognitionum* Clementis libros epistolam istam his libris posteriorem opinatur. Photius vero cod. cxii et cxiii, dedicationem esse existimat operis, quod actus Petri et disputationes cum Simone necnon recognitionem Clementis ejusque patris ac fratrum complectebatur; atque hujus sententiæ subscribit Cotelerius, maxime cum ad calcem epistolæ fingatur Clemens jussu Petri ad Jacobum mittere opus cum hac inscriptione, *Clementis Epitome prædicationum Petri in peregrinationibus*, sive, ut Rufino magis placuit, *Itinerarium Petri*. Quo dicto, statim subdit pseudo-Clemens, atque epistolam claudit his verbis: *Ceterum exponere ut jussus sum incipiam*; quibus sane aliquod opus proxime subæcturum promittitur. Præterea cum epistolæ hujus sine, ut postrema nota indicabimus, tam apte cohæret *Recognitionum* Clementis exordium, ut opus istud hic promitti nihil prope dubitemus.

III.

Unde confici arbitramur, ut epistolæ hujus ac mox dicti *Itinerarii* unus et idem sit parens. Cum autem *Itinerarium* illud Ecclesia respuat ut nugis ac fabulis retertum, ideoque Gelasii ejusque concilii iudicio inter apocrypha rejectum sit⁴⁶, eodem iudicio et de hac epistola quid censendum sit edocemur. Idem quoque iudicium firmat manifesta illius cum Clementinis hominibus consensio, quam Cotelerii marginalibus notis adjuti exploratam habuimus. Neque vero inficias ibit quisquam, qui citata loca cum epistola nostra contulerit, utrumque opus ex officina una prodiisse.

IV.

Sensit etiam Rufinus⁴⁷ id epistolæ hujus veritati adversari, quod Clemens proxime Petri successisse in ea prædicatur; ac sibi objici non dissimulat, *quomodo cum Linus et Cletus in urbe Roma ante Clementem hunc fuerint episcopi, ipse Clemens ad Jacobum scribens, sibi dicat a Petro docendi cathedram traditam*. Ille quidem respondet: *Cujus rei hanc accepimus esse rationem, quod Linus et Cletus fuerint quidem ante Clementem episcopi in urbe Roma, sed superstiti Petro, videlicet ut illi episcopatus curam gererent, ipse vero apostolatus impletet officium, indeque factum, ut et illi ante Clementem numerentur episcopi, et Clemens tamen post obitum Petri docendi suscepit sedem*. Sed hanc rationem nullam esse jam demonstravimus cum aliis momentis, tum Romanorum pontificum catalogis, quos texuerunt antiqui Patres. In his quippe Linus et Cletus ante Clementem, non solum ut Romani episcopi, sed etiam ut proximi Petri successores recensentur.

V.

Sed et inde certa et explorata est epistolæ hujus falsitas, quod eam Clemens post passionem Petri ad Jacobum scribere fingitur, quem ante Petrum obiisse indubitatis monumentis notum habetur. Nam Jacobum anno Christi 62, a Judæis occisum esse convenit: Petrum autem aliqui anno 65, plures anno 66, alii aut 67 aut 68, nulli sane ante 65, passum existimant. Hac difficultate motus Herigerus Leobensis abbas, qui sæculo xi florebat, apud nostrum Edm. Martene *Thesaur. Anecd.* tom. I, pag. 117, de epistolis decretalibus Jacobi et Clementis ad alterutrum missis, in quibus ita Clemens ait de Petro, sicut jam passus, quærit quomodo istud componi possit. Igitur, inquit, *Petro vivente manifestum est eum non scripsisse: et Jacobum (tamen) octo annis manifestum est ante passionem Petri decessisse. Post passionem vero Petri Linus xii annis, et Anacletus (hoc est Cletus) totidem cooperatores Clementis, qui Petro vere successerat, existere. Multo minus igitur istorum tempore potuit Jacobo rescribere. Post decessum vero ipsorum cum Clemens solus novem annis Romanæ præsideret Ecclesiæ, multo adhuc minus credendum est potuisse rescribere completo a passione Jacobi xxxii annorum tempore*. Quibus in verbis illud obiter notandum, quod is scriptor tertium quoddam circa successionem beati Petri systema explicat. Nam Clementem Petro vere successisse pro certo habet, ac nihilominus post Petri mortem et Linum duodecim annis et Cletum totidem Romanam Ecclesiam administrasse non dubitat, non quidem veluti successores Petri, sed tanquam *cooperatores Clementis*; adeo ut Clemens tantum xxiv annis post mortem Petri solus Romanam Ecclesiam regere cœperit. Nempe post Rufinum duplex ea de re nata erat ac vulgo obtinebat opinio. quam Photius cod. cxiii memorat his verbis: *Clementem secundum a Petro urbis Romæ episcopum fuisse quidam autumant, alii vero quartum; Linum enim et Anacletum inter utrumque pontifices intercessisse*. Hinc nonnulli scriptores dum modo unam, modo alteram inconsiderate sequuntur opinionem, in manifestam verborum pugnam incidere, uti videre est in *Libro pontificali*, cujus auctor in Petro et Clemente ipsum Clementem proximum Petri successorem facit; in Lino autem et Cletu, quot Linus post Petrum, et quot deinde Cletus annos sederit, recenset. Ita et martyrologii apud Bedam vulgati scriptor ad iv Kal. Decembr. de S. Clemente hæc habet: *Hic ex præcepto B. Petri Ecclesiæ suscepit pontificatum, Linus et Cletus ideo ante eum scribuntur, quia ab ipso Principe apostolorum ad ministerium sacerdotale episcopi sunt ordinati*. Proxime tamen antea de eodem præmittit: *Hic quartus post Petrum Romæ episcopus ordinatus est, nec meminit quod ad vi Kal. Maii Anacletus quartus post B. Petrum Ecclesiam rexisset ab ipso dictus fuerat: aut quod ad vi Kal. Decembris prædicarat de S. Lino, Primus post apostolum Petrum Romanam Ecclesiam tenuit annos xii, menses iii, dies xii*. Ab hac verborum pugna purgatur Martyrologium item Bedæ ascriptum, quod Bollandus initio tomi II mensis Martii vulgavit.

VI.

Postquam a Rufino Latinitate donata est hæc epistola, etiam nonnullis antiquis canonum collectionibus, nominatimque codicis a Pasch. Quesnello vulgati quibusdam exemplaribus inserta est. Unde minime mirum est eam anno 442, a concilio Vasensi I, can. 16, ac subinde a Nicolao I, Joanne VIII, aliisque Clementis nomine fuisse laudatam.

⁴⁶ Gelas. epist. 35, n. 7. ⁴⁷ Rufin. præfat. in lib. *Recog.*

EPISTOLA I.

AD JACOBUM FRATREM DOMINI.

Enarrat Clemens, qua ratione Petrus brevi moriturus, congregatis fratribus, et concione præmissa, qua ipsius Clementis meritum effert, et multa ei tradit regendæ Ecclesiæ præcepta, ipsum sibi successorem ordinat, ac jubetur Clemens post mortem Petri epitomen prædicationum ipsius ad Jacobum mittere.

(Eadem est ac sequens, nisi quod multis interpolationibus ab Isidoro Mercatore, seu potius ab alio quodam multo quam Isidorus antiquiore accreta est.)

EADEM EPISTOLA.

Rufino Torano, Aquileiensi presbytero, interprete ⁴⁸.

CLEMENS JACOBO (28) fratri Domini, et Episcopo A episcoporum, regenti Hebræorum sanctam Ecclesiam Hierosolymis, sed et omnes Ecclesias, quæ ubique Dei providentia fundatæ sunt, cum presbyteris et diaconibus, et cæteris omnibus fratribus. Pax tibi sit semper.

Notum ⁴⁹ tibi facio, domine, quia Simon Petrus (29), qui veræ fidei merito, et integræ prædicationis obtentu, fundamentum esse Ecclesiæ definitus est, qua de causa etiam Domini ore divino cognominatus est Petrus, qui fuit primitiæ electionis Domini, apostolorum primus, cui et primo Deus Pater Filium revelavit, cui et Christus competenter beatitudinem contulit, qui et vocatus est et electus, et conviva Domini et comes effectus, tanquam B bonus et probatissimus discipulus, qui obscuriorem mundi plagam Occidentis (velut omnium potentior) illuminare præceptus est, quique et integre potuit implere præceptum. Sed quousque sermonem protraho, refugiens indicare quod triste est, quod quidem necesse est, licet tarde, proferre? Illic denique ipse Petrus, qui pro immensa charitate, quam erga omnes homines gerebat, palam cum omni fiducia (adversante etiam tyranno totius mundi) bonum prædicare non destitit, et regem omnium sæculorum per orbem terræ, et usque ad ip-

sus Romanæ urbis hujus notitiam, ut etiam ipsa salvaretur, invenit; hic, inquam, pro pietate pati volens presentem vitam finivit ⁵⁰. In ipsis autem diebus, quibus vitæ finem sibi imminere præsensit, in conventu fratrum positus, apprehensa manu mea, repente consurgens, in auribus totius Ecclesiæ hæc protulit verba: « Audite me fratres et conservi mei: quoniam, ut edoctus sum ab eo qui misit me, Domino et magistro meo Jesu Christo, dies mortis meæ instat, Clementem hunc episcopum vobis ordino, cui soli meæ prædicationis et doctrinæ cathedram trado ⁵¹: qui mihi ab initio usque in finem comes in omnibus fuit, et per hoc veritatem totius meæ prædicationis agnovit: qui in omnibus tentationibus meis socius exstitit, fideliter perseverans: quem præ cæteris expertus sum Deum colentem, homines diligentem, castum, discendi studiis deditum, sobrium, benignum, justum, patientem, et scientem ferre nonnullorum (etiam ex his qui in verbo Dei instituntur) injurias.

Propter quod ipsi trado a Domino mihi traditam potestatem ligandi et solvendi; ut de omnibus quibuscunque decreverit in terris, hoc decretum sit et in cælis. Ligabit enim quod oportet ligari, et solvet quod expedit solvi, tanquam qui ad liquidum Ecclesiæ regulam noverit ⁵². Ipsum ergo audite, scientes quia quicumque contristaverit doctorem

⁴⁸ Vide præf. in *Recogn.* ad Gaudentium, ubi ait hanc a se olim interpretatam atque editam. ⁴⁹ Vide infra (t. II) *Epitomen historiæ Clementinæ*, sive *Librum de gestis sancti Petri*, anno 1555, opera Adriani Turnebi Græce editum, et Latine redditum a Joachimo Perionio O. B. ⁵⁰ *Gesta sive Epitome* cit., p. 412, edit. Coloniensis ann. 1569. ⁵¹ *Const.* vii, 46. ⁵² 11 quæst. 3, *Quicumque contrist.* Et in epist. 1 Alexandri papæ I.

(28) Cum hæc epistola scripta sit, ut in fronte et C capite illius apparet, post obitum S. Petri, adeoque post xiii annum Neronis, ad Jacobum fratrem Domini scripta esse nequit: utpote qui, teste Hieron. *De viris illustribus*, septimo anno Neronis Hierosolymis occisus est; unde patet, quod hæc epistola vel non sit Clementis, vel potius ad Simonem, qui etiam frater Domini fuit, scripta sit, et in titulum epistolæ mendose vox, *Jacobum*, irre-

repperit. Ita Possevinus in *Apparatu sacro*, in verbo CLEMENS ROMANUS. Sev. BINIUS.

(29) Sequentes variantes lectiones, notulasque suppediavit Harduinus, qui non has Clementis epistolas tantum, sed etiam reliquas Isidorianæ collectionis contulit cum ms. Bibliothecæ collegii Paris. Soc. Jesu; in quo hujus epistolæ hic titulus habetur: *Incipit Epistola Clementis ad Jacobum fratrem Domini*. Deest autem, *Petrus*, recte.

veritatis, peccat in Christum, et Patrem omnium exacerbat Deum, propter quod et vita carebit. Ipsum autem qui præest cæteris, oportet medici vicem agere, et non feræ bestię furore commoveri. Hæc eo dicente, ego procidens ad pedes ejus, rogabam, excusans me, et declinans honorem cathedræ, vel potestatem. At ille respondens: Pro hoc, inquit, ne me rogaveris. Hoc enim fieri statutum est mihi, et eo magis, quod excusas; quia hæc cathedra cum qui cupit eam, et audacter expetit, non requirit, sed ornatum moribus et in verbis eruditum. Quod si esset alius melior, si quis mihi alius adjutor tam sedulus astitisset, si quis tam plene doctrinæ meæ rationem cepisset, sed et ecclesiasticas dispositiones a me tam plene didicisset, habens alium talem, non te cogeram opus bonum suscipere nolentem. Superfluum est ergo alium quærere, cum primitias eorum qui ex gentibus per me salvantur, et præcipue hujus urbis, te primum obtulerim Deo. Sed et illud intueri, quia si periculum peccati timens, suscipere refugis Ecclesiæ gubernacula; certus esto, quia amplius peccas, qui populum Dei velut in fluctibus positum et periclitantem, cum juvare possis, subterfugis; tui tantummodo habens considerationem, et non quod in commune omnibus expedit, providens. Sed certus esto, quod neesse est te suscipere omne periculum, quia nec ego pro salute omnium ab observando cessabo. Quanto ergo mihi citius acquieveris, tanto me citius laboris et tristitiæ meæ mœrore relevabis. Novi etiam hoc, o Clemens, quod tibi tædia et molestias, pericula etiam et opprobria ineruditi vulgi indocilisque conciliem; quæ tu tamen scio quod constanter et fortiter feres, respiciens ad illam spem, quæ tibi apud Deum patientiæ præparat coronam. Sed et illud cupio, te necum justa ratione perspicere, quando maxime opera tua indiget Christus, nunc cum inimicus adversam sponsum ejus commovet bellum, an futuro in tempore, quando jam Christus post victoriam triumphabit, nec ultra ullius opera indigebit? Quis non etiam parvi sensus intelligat, quod istud est tempus, in quo operam tuam Christus requirit? Tota igitur mente in præsentī necessitate præbe operam tuam, et auxilium in præliis exhibe regi optimo, remunerationes magnificas post victoriam reddituro. Libenter ergo suscipe episcopatus officium, eo maxime, quod ecclesiasticas dispositiones a me probabiliter didicisti, ut salutem eorum, qui per nos confugerunt ad Deum, nequaquam vacillet. Verumtamen et breviter te de ipsius dispensationis ordine coram omnibus commonere necessarium duco.

Te quidem oportet irreprehensibiliter vivere,

et summo studio niti, ut omnes vitæ hujus occupationes abjicias; ne fidejussor existas, ne advocatus litium fias, neve id ulla aliqua occupatione prorsus inveniaris mundialis negotii occasione perplexus. Neque enim judicem aut cognitorem sæcularium negotiorum hodie te ordinare vult Christus, uti ne præfocatus præsentibus hominum curis, non possis verbo Dei vacare, et secundum veritatis regulam discernere bonos a malis. Ista namque opera, quæ tibi minus congruere superius exposuimus, exhibeant sibi invicem discentes, id est laici; et te nemo occupet ab his studiis, per quæ salus omnibus datur.

Sicut enim tibi impietatis crimen est, neglectis verbi Dei studiis, sollicitudines suscipere sæculares: ita et unicuique laicorum peccatum est, nisi invicem sibi etiam in his quæ ad communis vitæ usum pertinent, operam fideliter dederint. Te vero securum facere ex his, quibus non debes vacare, omnes communiter elaborent. Quod si forte a semetipsis hoc laici non intelligunt, per diaconos edocendi sunt, ut tibi solius Ecclesiæ sollicitudines derelinquant; quo ipsam, ut dignum est, dispensare sufficias, et veritatis verbo abundantius et studiosius deservire. Si enim mundialibus curis fueris occupatus, et te ipsum decipies, et eos qui te audiunt. Non enim poteris, quæ ad salutem pertinent, plenius singulis quibusque distinguere. Et ex eo fiet, ut et tu tanquam qui non docueris quæ ad salutem hominum pertinent puniaris, et discipuli per ignorantiam pereant.

Idcirco tu quidem ad hoc solum vacato, ut oportune et sine intermissione doceas verbum Dei, per quod salutem consequi possint. Illi vero cum tanta reverentia tua verba suscipiant, tanquam qui sciant legatum te et præconem esse veritatis, et quodcunque super terram ligaveris, esse ligatum et in cælo; et quodcunque solveris super terram, etiam ibi esse solvendum. Quoniam quidem et tu, ut dixi, quæ oportet, ligabis, et quæ expedit solves. Et ad te quidem qui præes, ista sint monita, et his similia. Ad presbyteros vero sint ista: Ante omnia, ut pudicitiam studentes, adolescentes nuptiis jungant, quo calorem ferventis ætatis conjugali lege præveniant. Sed ne in provectoribus quidem curam habere hujusmodi negligant, quia, in multis, etiam cum senuerit corpus, concupiscentia viget. Ne forte ergo fornicationis labes, occasione accepta, tanquam venenum pessimum ærpat in vobis, cavere et antevenire necessarium est, ne quod in vobis adulterii occultum coalescat incendium. Et quid in omnibus peccatis adulterio gravius? Secundum namque in poenis obtinet locum, quoniam quidem primum illi habent, qui

⁵³ recepturus, in c. Just. ⁵⁴ duxi. ⁵⁵ 12 q. 1, Te quidem. ⁵⁶ Deest hæc vocula in c. Just. ⁵⁷ 11 q. 1, Sicut enim. ⁵⁸ et his quibus debes vacantem, idem codex. ⁵⁹ deponaris. ⁶⁰ Idem in epistola Evaristi papæ. ⁶¹ Ivo, in Decret. lib. v. ⁶² Matth. xvi. ⁶³ Const. iv, 10. ⁶⁴ Nic. I. ep. 49. ⁶⁵ calescat. ⁶⁶ 32 quæst. 7. Quid in omnibus.

aberrant a Deo, etiamsi sobrie vixerint ⁶⁷. Propter quod vos, o presbyteri, Ecclesiam excolite, et ordinate ⁶⁸ sponsam Christi ad pudicitiam. Sponsam autem dico, omnem Ecclesiae congregationem; quae si pudica inventa fuerit a sponso suo, ingentibus ab eo donis et muneribus honorabitur; et vos, velut ministri sponsae, et amici sponsi, ingenti gaudio et lætitia perfruemini. Si vero sponsa hæc reperta fuerit commaculata peccatis, ipsa quidem, tanquam indigna, non tradetur regalibus ⁶⁹ toris. Vos autem poenas dabit, si forte per vestram negligentiam vel desidiam obreperit contagio sæva peccati. Idcirco ante omnia sobrietatis et pudicitiae sollicitudinem gerite. Valde enim apud Deum grave crimen ducitur fornicatio, cujus species sunt quidem plures, sicut vobis et ipse Clemens diligenter exponet. Verumtamen prima species adulterii est, virum propria uxore solummodo non esse contentum, et mulierem non proprio tantum servare se viro. Si ergo castus fuerit quis, potest et humanus et misericors fieri, per quod et ipse æternam a Deo misericordiam consequatur. Sane sicut adulterii venenum cunctis malis perniciosius est, ita amor fraternus et charitas totius boni fastigium tenet. Et ideo diligite omnes fratres vestros, et cum religione ac misericordia respicite ad omnes ⁷⁰. Orphanis exhibete vosmetipsos parentes. Vidua virorum curam impendite, cum omni castitate, quae necessaria sunt, præbentes. Juniores tamen viduas nuptiis copulate. His qui ignorant artificia, exquirite honestas aliquas occasiones, quibus victum necessarium quærant; artificibus vero operam providete, debilibus misericordiam facite. Scio autem hæc omnia facturos vos, si charitatem præ cæteris et ante omnia in vestro corde figatis. Cujus charitatis, et recipiendæ, et habendæ, maximum erit fomentum, si frequenter inter vosmetipsos communem cibum vestrum mensamque faciatis, et in quantum unusquisque prævalet, crebrius panes ac sales suos cum fratribus suis sumat. Per hæc enim præcipue charitas comparatur, et causa totius boni in hujusmodi communiione consistit. Ubi autem pax et bonitas, ibi et salus. Propter quod communes facite cibos vestros cum his qui secundum Deum fratres sunt, quia per hæc temporalia officia, pacis et charitatis fructibus gaudia æterna merebimini ⁷¹. Multo autem sollicitius esurientes reficite, et sitientibus potum date, nudis vestimentum; ægros visitate, et eos qui in carcere sunt, prout possibile est, juvate; peregrinos satis prompte in domibus vestris suscite ⁷². Et ne omnia nunc singulatim dicam, omne donum ipsa per se (si in vobis fuerit) charitas vos facere docebit, sicut et econtrario eos qui a salute alieni sunt, omne malum facere odium docet.

A Si qui ⁷³ ex fratribus negotia habent inter se, apud cognitores sæculi non judicentur; sed apud presbyteros Ecclesiae, quidquid illud est, dirimatur et omni modo obediant statutis eorum. Super omnia autem avaritiam fugite; quæ homines occasione præsentis lucri ab æternis separat bonis. Pondera, mensuras, stateras, pro locis quibusque æquissima custodite; deposita fideliter restituite. Quæ omnia, et si qua sunt similia his, ita demum sollicite et diligenter implebitis, si futurum Dei judicium sine intermissione in vestro corde volvatis. Quis enim peccare poterit, si semper ante oculos suos Dei judicium ponat? Quod in fine mundi certum est agendum, ut tandem qui bene in hac vita egerunt, consequantur bona reposita; peccatores autem ut consequantur præparatas et reconditas poenas, de quibus ita futurum dubitare omnino non possumus; siquidem hæc omnia ita esse ventura verus nobis Propheta prædixit. Unde et vos, qui estis veri prophetae discipuli, abjicite a cordibus vestris autem omnia discordias et animorum dissensiones, ex quibus omne malum opus procedit, et benignitatem ac simplicitatem tota mente servate. Quod si forte alijus cor vel livor, vel infidelitas, vel aliquod malum ex his quæ superius memoravimus, latenter irrepserit; non erubescat, qui animæ suæ curam gerit, confiteri hæc huic qui præest, ut ab ipso per verbum Dei et consilium salubre curetur, quo possit integra fide et operibus bonis poenas æterni ignis effugere, et ad perpetuæ vitæ præmia pervenire.

D Diaconi vero Ecclesiae ⁷⁴, tanquam oculi sint episcopi oberrantes ⁷⁵, et circumlustrantes cum verumcunctia actus totius Ecclesiae, et perscrutantes diligentius, si quem videant vicinum fieri præcipitio, et proximum esse peccato, ut referant hæc ad episcopum, et commoneri ab eo possit is qui in præcipitium lapsurus est, uti revocetur, et non corruat in peccatum. Negligentiores ⁷⁶ quoque, et eos qui rarius ad audiendum verbum Dei accedunt, nec sollicitate ad episcopos tractatum conveniunt, ipsi commoneant et hortentur. Si enim assidui sint ad audiendum, non solum vitæ æternæ ex salubri communiione capiunt lucra, verum et quæcunque illæ sunt tristitiæ vel mærores, quæ ⁷⁷ ex præsentis vitæ necessitatibus et cladibus temporum veniunt, quæque malorum sermonibus ⁷⁸ in corde suo velut jacula defixa circumferunt, abjiciuntur omnia prædicatione veritatis, et vitæ æternæ doctrina ⁷⁹, et eruditione purgata. Alioquin si multo tempore auditum subtrahant a verbo Dei, et remaneant ⁸⁰ in cultu vitiorum, sine dubio spinis erunt ac ⁸¹ sentibus occupati. Et quid aliud, nisi ad ignem talis hæc terra præparabitur? De his ergo, ut diximus, diaconis ⁸²

⁶⁷ Et in *Decr. Ivo*, lib. vii. ⁶⁸ *adornate*. ⁶⁹ *extrudetur a regalibus*. ⁷⁰ *Constit. iv 2*. ⁷¹ *Item in ep. 2 S. Evaristi papæ*. ⁷² *Matth. xxv*. ⁷³ *11. quæst. 1, Si qui est*. ⁷⁴ *Distinct. 93, Diaconi Ecclesiae*. ⁷⁵ *Const. II, 43*. ⁷⁶ *Ms. Negligentiores, et ita semper*. ⁷⁷ *Ms. qui, et ex recentiori manu quæ*. ⁷⁸ *Ms. quæcunque sermonibus suis*. ⁷⁹ *Ms. ritæ æternitate, doctrina, etc.* ⁸⁰ *inculti vitiorum, etc.* ⁸¹ *Ms. a cultu*. ⁸² *Deum amiserunt, spinis ac*. ⁸³ *Ms. diaconi*.

cura sit. Sed et eos qui secundum carnem ægrotant, sollicite perquirant, et plebi (si forte plebs⁴⁴ ignorat) indicent de his, ut et ipsi visitent eos, et quæ necessaria sunt, præbeant eis cum conscientia ejus qui præest. Quod⁴⁵ tamen etiam si clam fecerint, non peccabunt, sed et de peregrinis⁴⁶ similiter episcopo suggerant refovendis; et cætera his similia, quæ ad cultum Ecclesiæ et disciplinam ejus pertinent, diaconis curæ sint⁴⁷. Qui catechizant, id est qui verbo instruunt incipientes, primo oportet, ut ipsi instructi sint; de anima enim agitur hominum. Et oportet eum qui docet et instruit animas rudes, esse talem, ut pro ingenio discentium semetipsum possit aptare, et verbi ordinem pro audientis capacitæ dirigere. Debet ergo ipse præcipue⁴⁸ apprime esse eruditus et doctus, irreprehensibilis, maturus, impavidus, sicut ipsi probabit fore Clementem hunc post me. Multum est autem, si ego nunc de singulis, quæ unusquisque habere debeat, prosequar.

Verumtamen illud est quod præ cæteris ab omnibus vobis cupio in commune servari, ut concordiam teneatis, per quod solum⁴⁹ potestis portum quietis intrare, et civitatem summi regis, quæ pax nominatur, habitare⁵⁰. Similis⁵¹ namque est status omnis Ecclesiæ magnæ navi, quæ per undosum pelagus diversis e locis et regionibus viros portat, ad unam potentis regni urbem properare cupientes. Sit ergo navis hujus Dominus⁵², ipse omnipotens Deus, gubernator vero sit Christus. Tum deinde proretæ officium episcopus impleat, presbyteri nautarum, diaconi dispensatorum locum teneant; hi qui catechizant, nautologis conferantur; epibatis autem, totius fraternitatis multitudo similis sit; ipsum quoque mare hic mundus habeatur: ventorum vero varietates et turbinum, diversis tentationibus conferantur: persecutiones, tribulationes et pericula, fluctibus exæquentur. Terreni vero spiritus, qui vel de torrentibus, vel de convallibus spirant, pseudoprophetarum et seductorum, seu prævæ doctrinæ verba ducantur⁵³: promontoria vero et loca confragosa, hi qui in potestatis sæculi sunt iudices, et pericula minantur et mortes. Dilhalassa⁵⁴ vero loca, quæ duplicibus undæ fallacis æstibus verberantur, dubiis mente, et de repromissionum veritate nutantibus conferantur, atque his qui irratiōnabli fidem nostram ratione discutiunt. Hypocritæ autem et dolosi, piratis similes habeantur. Jam vero rapidus vortex, et tartarea Charybdis, et saxis illa naufragia, ac mortiferæ submersiones, quid aliud æstimanda sunt, quam peccata? Restat igitur, ut hæc navis cursu prospero tuta possit portum desideratæ urbis intrare, ita Deo precem frondere navigantes, ut mereantur audiri. Audiri autem a Deo ita demum merebitur quis, si ora-

tiones ipsæ⁵⁵ bonis moribus et bonis operibus adjuventur. Sed ante omnia cum quiete et silentio, epibatæ (id est laici) in suis unusquisque resideant locis, ne forte per inquietudinem, et inconditas inutilesque discursus, si passim vagari cœperint, vel ab officio suo nautas impediunt, vel in alterum latus per inquietudinem eorum navis pressa demergatur. Nautologi de mercedibus⁵⁶ commoneant; et nihil omnino quod ad diligentiam vel ad disciplinam pertinet, diaconi negligant. Presbyteri velut nautæ aptent singula ad instructionem navis diligenter, et instruant quæ in suo tempore requirenda sunt. Episcopus tanquam proreta, vigilanter et sollicite gubernatoris verba custodiat Christi. Salvator Dominus gubernator Ecclesiæ suæ, diligatur ab omnibus, et ipsius solius præceptis ac⁵⁷ ius-
 B
 C
 D
 sibus credat et obediat omnis Ecclesia. Deo quoque indesinenter supplicetur a cunctis de prosperitate ventorum, ut navigantes omnem tribulationem et omne periculum superent, tanquam mare profundum mundi istius et vitæ humanæ pelagus navigantes, in quo esuriendum sit et sitiendum, nuditatem quoque ferendam, morbos etiam corporis et ægritudines tolerandas. Insuper et hominum insidias ac dolo sæpe laborandum, quippe qui dispergendos se nonnunquam noverint, sed aliquando etiam congregandos, vomitus quoque et sugillationes ferendas. cum ex confusione peccatorum et rejectione criminum, velut male congregati in visceribus fellis, jactura faciendæ est, et abjiciendæ prorsus e corde omnis intrinsecus quæ latet amaritudo peccati, si qua forte ex desideris iniquis, velut ex cibis noxiis, congregata est. Quam utique cum evomuerit quis et abjecerit, ingentis ægritudinis liberabitur morbo, si tamen post vomitum, quæ ad sanitatem pertinent,umat. Verumtamen acitote cuncti⁵⁸, quod supra omnes vos laboret episcopus; quia unusquisque vestrum suum proprium fert laborem, ille vero et suum et singulorum. Propter quod, o Clemens, tanquam qui omnibus præesse te noveris, singulos (prout poteris) juva, et singulos releva, qui et singulorum onus et sollicitudinem portas. Unde et ego nunc hanc tibi injungens dispensationem, scio quia accipio gratiam magis, quam præsto. Sed esto confidens et fortiter ferens; certus quia laboris tui meritum recipies, cum ad portum quietis incolumem hanc provexeris navem. Ibi mercedes et præmia pro omnium salute suscipies, si hic pro omnium incolumitate vigilaveris. Itaque si te multi e fratribus propter rigorem justitiæ odio habuerint, ex hoc quidem non læderis, sed ex hujusmodi odiis amor tibi conciliabitur Dei. Et ideo satage magis et refuge, ne lauderis ab iniquis, et ne a pessime agentibus diligaris; sed potius propter justam dispensationem⁵⁹, et æquissimam regulam disciplinæ, a Christo collaudari merearis⁶⁰. Hæc

⁴⁴ Ex ms. dele plebs. ⁴⁵ Dist. 93, *Diaconi Ecclesiæ*. ⁴⁶ Ms. cura sit. ⁴⁷ In ms. abest vox præcipue. ⁴⁸ quam solam. ⁴⁹ Redundat vox habitare, nec legitur in ms. ⁵⁰ Ivo in *Decret* part. III, c. 1. ⁵¹ Anælet. *epist.* 4, *Const.* II, 61. ⁵² vocentur. ⁵³ Ms. *Bithalassa*. ⁵⁴ ipsius ⁵⁵ mercedibus. ⁵⁶ Evariat. ⁵⁷ *epist.* ⁵⁸ Ms. *justitiæ dispensationem*. ⁵⁹ *Gesta S. Petri*, p. 413.

cum dixisset, et his similia quam plurima, rursus respiciens ad populum, dixit: Sed et vos, charissimi fratres et conservi mei, huic qui praesidet vobis ad veritatem docendam, in omnibus obedite; scientes quod si quis hunc contristaverit, Christum, qui ei docendi credidit cathedram, non recipit. Et qui Christum non susceperit, nec Deum Patrem suscepisse iudicabitur, et ideo nec ipse suscipietur in regno caelorum. Propter quod satagite ad omnem collectam et congregationem semper convenire, ut non velut negligentes et desides a iudice Christo condemnemini. Convenientes vero semper ad Clementem, date omnes operam pro ipso sentire, et summo studio favorem vestrum erga ipsum ostendere⁹⁹, scientes quia propter singulos vestrum, ipsi magis soli infestus est inimicus¹⁰⁰, et in ipsum majora suscitavit bella.

Oportet ergo vos summo studio niti, ut omni erga illum vinculo amoris innexi plenissimo erga eum inhæreatis affectu. Sed et vos quoque ipsi unanimes in omni concordia perdurate, quo facilius etiam illi obedire omnes pari et consensu et unanimitate possitis. Propter quod et vos salute cursequi, et ille possit, obtemperantibus sibi vobis, promptius impositi oneris pondus evehere.¹ Quaedam etiam ex vobis ipsis intelligere debetis, si qua sunt, quæ ipse propter insidias hominum malorum non potest evidenti² et manifestius proloqui. Verbi gratia: ³ Si inimicus est alicui pro actibus suis, vos nolite expectare, ut ipse vobis dicat: Cum illo nolite amici esse; sed prudenter observare debetis, et voluntati ejus sine commonitione obsecundare et avertere vos ab eo cui ipsum sentitis adversum⁴; sed nec loqui his, quibus ipse non loquitur, ut unusquisque qui in culpa est, dum cupit omnium vestrum amicitias reparare, festinet citius reconciliari ei, qui omnibus praest, et per hoc redeat ad salutem, cum obedire creperit monitis praesidentis. Si vero quis amicus fuerit his quibus ipse amicus non est, et locutus fuerit his quibus ipse non loquitur, unus est et ipse ex illis qui exterminare volunt Ecclesiam Dei: et cum corpore vobiscum esse videatur, mente et animo contra vos est. Et est multo nequior hostis hic, quam illi qui foris sunt, et evidenter inimici sunt. Hic enim per amicitiarum speciem, quæ inimici⁵ sunt, gerit, et Ecclesiam dispergit ac vastat⁶. Et cum hæc dixisset, in medio coram omnibus manus mihi imposuit, et in cathedra sua, ingenti verecundia fatigatum, sedere me compulit. Cumque sedissem, hæc ad me rursus locutus est: Deprecor te, o

Clemeus, coram omnibus qui praesentes sunt, ut posteaquam (sicut naturæ⁷ debitum est) vitæ praesentis finem fecero,⁸ Jacobo fratri Domini, descripta breviter, vel quæ ad initium fidei tuæ spectant, vel etiam quos ante fidem animos gesseris, sed et qualiter mihi ab initio usque ad finem comes itineris et actuum fueris, quæque per singulas civitates (me disputante) sollicitus auditor exceperis, quique in praedicationibus meis vel verborum fuerit ordo vel actuum; sed qui me finis in hac urbe repererit, sicut dixi, omnia quam potes, breviter comprehensa, ad ipsum te destinare non pigeat. Nec verearis ne forte multum de meo exitu contristandus sit, cum id me pro pietate sustinere non ambigat. Erit autem ei grande solatium, si didicerit, quod post me non imperitus vir aliquis, aut indoctus, atque ignorans divini verbi mysterium⁹, et ecclesiastici ordinis disciplinam, vel doctrinæ regulam nesciens, suscepit cathedram meam; scit enim, quia si indoctus et iascius officium doctoris accipiat, sine dubio discipuli et auditores ignorantiae tenebris obvoluti¹⁰, in interitum demergentur. Unde et ego, mi domine Jacobe, cum hæc ab eo præcepta suscepim, necesse habui implere quod jusserat, indicans tibi et de his ipsis, simul et de illis breviter comprehendens, quæ per singulas quasque urbes digrediens, aut in praedicationis sermone protulerit, aut in gestorum virtute perfecit; quamvis tibi de his plurima jam et plenius ante descripta, ipso jubeate, transivissem, sub eo ipso titulo, quem ipse præcipit affigi,¹¹ id est Clementis Itinerarium,¹² non Praedicationis Petri¹³.

Sed et nunc exponere jam quæ præcepit, Domino opem ferente, incipiam: *Panitemini*, inquit, *et veram agite penitentiam*¹⁴. Omnes ergo homines, qui Christiano censentur vocabulo, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum et Dominum veraciter credere et confiteri, eumque tota mente et toto corde et tota virtute diligere, et proximos suos tanquam semetipsos, docibilesque esse usque ad perfectam doctrinam ad hæc perficienda, summo opere oportet. Fides enim et dilectio, totius bonitatis est fundamentum. Sine fide autem placere Deo nemo poterit¹⁵. Christo itaque resurgente¹⁶ et ascendente in caelum, misso sancto Spiritu, collata apostolis scientia linguarum, adhuc in uno positi, Symbolum, quod fidelis nunc tenet Ecclesia, unusquisque quod sensit dicendo, condiderunt, ut discedentes ab invicem, hanc regulam per omnes gentes prædicarent. Summam ergo totius fidei catholice recen-

⁹⁹ *dependere*. ¹⁰⁰ *infestat inimicus*. ¹ Conc. Vasense II, c. 6, an. 442, distinct. 93. Et in epist. decr. 3 Anaclet. papæ cujus initium est: *Benedictus Deus*, et similiter Fabiani papæ, quæ incipit: *Divinis præceptis*. ² Conc. Metense ann. 883, c. 8. ³ Ms. *aversum*. ⁴ *inimica*. ⁵ *Gesta Petri*, p. 413. ⁶ Ms. *naturale*. ⁷ Neronis anno 8, currente Christi 62, cæsus est, Petrus vero Neronis ejusdem 43 exeunte, Christi 67. ⁸ *ministerium*, ita et c. Just. ⁹ Ms. *involuti*. ¹⁰ Reliqua sententia non exstat in ms. nostro addita ab aliquo interpolatore. ¹¹ Deest hæc negatio in ms. ¹² Hic desinit epistola in quibusdam codicibus. Cætera sunt vice appendicis, addita circa annum 800, ut videtur. ¹³ Marc. 2. a. ¹⁴ Hebr. xi. 6. ¹⁵ Venantii exp. in Symbolum c. 1, usque ad *Diligere ergo Deum*, etc.

centes, in qua et integritas credulitatis ostenditur, et unius Dei Omnipotentis (id est sanctæ Trinitatis) aequalitas declaratur, et mysterium Incarnationis Filii Dei, qui pro salute humani generis a Patre de cælo descendens, de Virgine nasci dignatus est, quoquo¹⁶ ordine, vel quando mortem pertulerit, quomodo sepultus surrexerit, et in carne ipsa cælos ascenderit, ad dextramque Patris con sederit, iudex venturus sit, ac qualiter remissionem peccatorum sacro baptismate renatis contulerit, et resurrectionem humani generis¹⁷ in eadem carne et in vitam æternam futuram, sic docuerunt¹⁸. *Symbolum* enim Græce, Latine *collatio* dicitur. Et¹⁹ hoc prædicti sancti apostoli inter se per Spiritum sanctum salubriter, ut dictum est, condiderunt²⁰. Dicitur et iudicium, quod per hoc, qui recte crediderit, indicatur. Ergo cunctis credentibus quæ continentur in præfato Symbolo, salus animarum et vita perpetua bonis actibus præparatur.

Et quod²¹ in primordio ejusdem Symboli præponitur, *Credo in Deum Patrem omnipotentem*; præclarum fidei testimonium et fundamentum in priua fronte monstratur, quia salvus esse poterit, qui recte crediderit. *Credere enim oportet accedentem ad Deum*²²; quoniam corde creditur ad justitiam, et ore confessio fit ad salutem²³. Unde ait Propheta: *Credidi, propter quod locutus sum*²⁴. Et illud: *Iustus ex fide vivit*²⁵. Et: *Nisi credideritis, non intelligetis*²⁶. Ergo²⁷ in rebus humanis nullum opus incipitur, nisi labor omnis ad effectum venire credatur. Unde erendum est in Deum, a quo tam præsens vita, quam futura tribuatur. Deus autem appellatio est substantiæ sempiternæ, sive timoris divini. Igitur Deus sine principio, sine fine, simplex, incorporeus et incomprehensibilis. Patrem autem cum audis, agnosce quod habeat Filium veraciter genitum, sicut possessor dicitur qui aliquid possidet, et dominus qui habet quod dominetur. Deus ergo Pater, secreti sacramenti vocabulum est, cujus vere Filius est Verbum, et speculum, et character, et imago vivens Patris viventis, in omnibus Patri similis, ejusdem naturæ in divinitate, genitus, et genitori per omnia cœqualis. Nec queratur quomodo genuit Filium; quod et angeli nesciunt, et prophetis incognitum est. Unde illud dictum est: *Generatio nam ejus quis enarrabit*²⁸? Quam secretam originem cum proprio Filio, novit ipse solus qui genuit.²⁹ Nec Deus a nobis discutiendus est, sed credendus; qui in nobis ipsis nescimus, quod facimus, quomodo sapientia, ingenium, aut intellectus, aut consilium, aut mens nostra generat verbum. Sed sufficit nosse, quia lux genuit splendorem, sicut ait Propheta: *In splendoribus sanctorum ex utero ante Luciferum ge-*

*ausi te*³⁰. Et illud: *Hic Deus noster, et non reputabitur alter ad eum*³¹. Et post: *In terra visus est, et inter homines conversatus est*³².

³³ Diligere ergo Deum unumquemque ex toto corde, et ex tota anima, ut præfixum es, ex tota fortitudine³⁴ oportet, et proximum tanquam semetipsum, respondente Domino cuidam Scribarum ac dicente: *Primum omnium mandatum est, audi Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est; et: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex tota virtute tua: hoc est primum mandatum. Secundum autem simile est illi: Diliges proximum tuum tanquam teipsum*³⁵. Majus horum aliud mandatum non est, quod majus est omnibus holocaustis et sacrificiis. Unde et in Veteri Testamento scriptum habetur: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*³⁶. Et Dominus ait: *Omnia quæcumque vultis ut faciant vobis homines, et vos facite similiter illis*³⁷. Quibus utrisque mandatis³⁸, per unum malitia compescitur, et per aliud benignitas propagatur, ut ne malum quis inferat, sed bonum impendat. Primum, ut ea realiter lædere; secundum ut norit bonum præstare. *Si enim fratrem quem vides, non diligis; Deum, quem non vides, quomodo potes diligere*³⁹? Sic ergo nos decet exercere curam nostram, ut non dimittamus curam vestram: et sic diligere nos, ne negligatur dilectio proximi; quia⁴⁰ Dei dilectio morti comparatur, dicente Sapientia: *Valida est dilectio ut mors*⁴¹: idcirco, quia sicut mors violenter separat animam a corpore, ita dilectio Dei separat animam violenter a mundano et carnali amore. *Qui enim, Dominus inquit, diligit me, mandata mea servabit*⁴². Nam qui Dei præcepta contemnit, Deum non diligit. Unde scriptum est: *Nolite putare quod maneat in dilectione mea, si non servaveritis præcepta mea*⁴³. Neque enim regem diligimus, si odio leges ejus habemus. Neque enim ex toto corde poterit ille Deum diligere, qui nescitur in proximis corrumpere⁴⁴ dilectione: quia per dilectionem proximi pervenitur ad charitatem Christi, quoniam, ut prælibatum est, in his duobus præceptis tota lex pendet et prophetæ⁴⁵. Docibiles ergo, qui perfecte docti non sunt ad hæc peragenda, oportet omnes esse, et ut ipsi docti sint, et alios prudenter instruere, et perfecte possint docere, juxta Danielem prophetam, qui ait: *Populus autem sciens Deum suum, obtinebit, et faciet, et docti in populo docerunt plurimos*⁴⁶. Omnes docibiles, ut jam dictum est, qui docti⁴⁷ sunt, esse oportet; sed sacerdotes doctiores cæteris populis necesse fore docebat Christus dicens⁴⁸: *Quia si cæcus cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadunt*⁴⁹. Sacerdotes⁵⁰

¹⁶ quoque. ¹⁷ resurrectio futura sit. ¹⁸ S. Aug., serm. 115, De temp.; Ruf. in Symb. ¹⁹ quia. ²⁰ contulerunt. ²¹ Ergo quod. ²² Hebr. xi, 6. ²³ Rom. x, 10. ²⁴ Psal. cxv, 10. ²⁵ Habac. ii, 4. ²⁶ Isa. vii, 9. ²⁷ Ruf., præf. Expos. in Symb. ²⁸ Isa. lxxviii, 8. ²⁹ Aug. serm. 181, De temp.; Ruf., l. c. ³⁰ Psal. cix, 5. ³¹ Baruch iii, 36. ³² Ibid., 38. ³³ Hactenus Ven. Fort. ³⁴ Matth. xxii. ³⁵ Deut. vi; Matth. xxii; Marc. xii. ³⁶ Tob. iv, 16. ³⁷ Matth. vii, 12. ³⁸ S. Greg., x Moral., 4. ³⁹ I Joan. iv. ⁴⁰ S. Isid. 2, sent, 5. ⁴¹ Cant. viii. ⁴² Joan. xiv, 23. ⁴³ Joan. xv, 10. ⁴⁴ errare. ⁴⁵ Matth. xxii, 40. ⁴⁶ Dan. xi, 32. ⁴⁷ non. ⁴⁸ Hæc duo vocabula non sunt in ms. ⁴⁹ Matth. xv, 14. ⁵⁰ Distinct. 93, Sacerdotes vero.

vero sal terræ et mundi lumen⁴⁹ docens, præcepit in splendore bonorum operum Patrem glorificare Deum; de quibus Dominus ait: *Beati estis, cum maledixerint vobis homines, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos, mentientes propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis; sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos. Vos estis sal terræ. Quod si sal evanuerit, in quo salietur? Ad nihilum valet ultra, nisi ut foras mittatur, et conculcetur ab hominibus. Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam, et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt⁵⁰, ut qui ingrediuntur lumen videant⁵¹. Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant bona opera vestra, et glorificent Patrem vestrum, qui in caelis est⁵². Episcopos autem per singulas civitates, quibus ille non miserat, perdoctos et prudentes sicut serpentes, simplicesque sicut columbas, juxta Domini præceptionem, nobis mittere præcepit. Quod etiam facere inchoavimus, et Domino opem ferente, facturi sumus. Vos autem per vestras dioceses episcopos sacrate et militite, quia nos ad alias partes, quod idem jussit, agere curabimus. Aliquos vero ad Gallias Hispaniasque⁵³ mittemus, et quosdam ad Germaniam et Italiam, atque ad reliquas gentes dirigere cupimus. Ubi autem ferociores et rebeliores gentes esse cognoverimus, illuc dirigere sapientiores et austeriores necesse habemus, qui quotidie non cessent divina seminare semina, et multos Christo lucrari, et ad rectam fidem et viam veritatis perducere, ut plures manipulos Domino valeant præsentare.*

⁵⁴ In illis vero civitatibus, in quibus olim apud ethnicos archiflamines⁵⁵ eorum, atque primi legis doctores erant, episcoporum primates poni, vel patriarchas, qui reliquorum episcoporum judicia et majora (quoties necesse foret) negotia in fide agitent, et secundum Dei voluntatem, sicut constituerunt sancti apostoli, ita ut ne quis injuste periclitaretur, desinerent.⁵⁶ In illis autem civitatibus, in quibus dudum apud prædictos erant archiflamines, quos tamen minores tenebant quam memoratos primates, archiepiscopos institui præcepit, qui non tamen primatum, sed archiepiscoporum fruerentur nomine. Episcoporum quoque judicia, ut superius memoratum est, et majora Ecclesiarum negotia, si ipsi reclamaverint, aut aliquem timorem, aut istos vel alios suspectos habuerint, ad jam dictos primates vel patriarchas, ne aliquis nocenter⁵⁷ periret, transferri perdocuit⁵⁸. In singulis vero reliquis civitatibus singulos, et non binos vel ternos aut plures episcopos, constitui præ-

cepit, qui non primatum, aut archiepiscoporum, aut metropolitanorum nomine, quia matres civitatum non tenent, sed episcoporum tantum vocabulo possidentur; quoniam nec inter ipsos apostolos par institutio fuit, sed unus omnibus præfuit⁵⁹. Hoc tamen prævidendum instituit, ne in villis, aut castellis vel modicis civitatibus, instituerentur episcopi; ne vite eorum nomen fieret. Episcopos ergo vicem apostolorum gerere, Dominum docuisse dicebat, et reliquorum discipulorum vicem tenere presbyteros debere insinuabat. Et si quis aliquem ex his scandalizaret, gravissimam illi pœnam inferri debere prædicabat. Cunctos se invicem diligere et adjuvare debere, et neminem ab adiutorio fratris se subtrahere instruebat.⁶⁰ Homicidas vero et adulteros, ac cunctos criminalibus nexibus alligatos, et qui eis coæquales non erant, ab eorum vexatione et accusatione, docente Domino, prohibebat, et non nisi a coæqualibus aliquid eis inferri debere docebat; quia discipulum supra magistrum esse, aut ullam ei injuriam inferre, nullatenus debere oportet.⁶¹ Infames etiam omnes, et quos primates et leges sæculi non suscipiunt, sed et laicos ab eorum accusatione et vexatione semper repelli debere, rogabat, et cunctos illis subditos esse præcipiebat.⁶² Cunctorum sacerdotum vitam, superiorem sanctioremque ac discretam a sæcularibus et laicis hominibus esse, et spirituales quosque atque sacerdotes super carnales ac laicos semper constituendos docebat; quoniam pro minimo nobis esse debet, ut a talibus arguamur et judicemur, vel ab humano die.⁶³ Majores vero a minoribus nec accusari nec judicari ullatenus posse dicebat; quoniam non solum hoc divinas, sed et leges sæculi inhihere docebat.

Omnes ergo legum divinarum libenter violatores, et sacrarum institutionum voluntarie perturbatores, ecclesiastica indignos regulam et sancta communione judicabat. Operatores vero earumdem, visque obedientiam, utrarumque ac cæterorum bonorum dignos esse dicebat. Unde et prophetas in testimonium sumebat: *Audite, cæli, et auribus percipite, terra, quoniam Dominus locutus est: Filios enutrivit et exaltavit, ipsi autem spreverunt me. Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui, Israel autem non cognovit me, et populus meus non intellexit. Vae genti peccatrici! populo grati iniquitate, semini nequam, filii sceleratis! Dereliquerunt Dominum, blasphemaverunt Sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos ultra, addentes prævaricationem? Omne caput languidum, et omne cor mærens: a planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas: vulnus et livor, et plaga tumens non est circumligata, nec curata medi-*

⁴⁹ esse. ⁵⁰ Matth. v, 14-16. ⁵¹ Deest media hæc sententia in Lucensi codice. ⁵² Ibid., 16. ⁵³ Ms. Spaniasque. ⁵⁴ Dist. 80, *In illis civitatibus*; et Leo IX, ep. 3. ⁵⁵ *primi sacerdotes flamines*. ⁵⁶ Vide Ant. Aug. in Adr. coll. datam Ingilr., c. 23, Jul. ep. 2. ⁵⁷ *quis innocenter*. ⁵⁸ *jussit*. ⁵⁹ In *Deer. lvo.* lib. II. ⁶⁰ 7 q. 1, *Beatus Petrus* Hadr., c. 63, collections. ⁶¹ 2, q. 7, *Laici in accusatione*. ⁶² *Fab.* ep. 2. ⁶³ Jul. ep. 2, c. 36.

camine, neque sota oleo. Terra vestra deserta, civitates vestrae igne succensæ: regionem vestram coram vobis alieni devorant, et desolabitur sicut in vastitate hostili, et derelinquetur⁶⁴. Væ, inquit, qui dicitis bonum malum, et malum bonum, ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, et dulce in amarum. Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, et nobiles ejus interierunt fame, et multitudo ejus siti exaruit. Propterea dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum absque ullo termino. Et descendunt sortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus ad eum. Et incurvabitur homo, et humiliabitur vir, et oculi sublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, et Deus sanctus sanctificabitur in justitia⁶⁵. Carnales spiritualibus resistere prohibebat. Et de his qui cervicibus suas contra magistros et seniores suos erigebant, hæc in exemplum adducebat⁶⁶: *Detracta est ad inferos superbia tua, concidit⁶⁷ cadaver tuum: subter te sternetur tinea, et operimentum tuum erunt vermes. Quomodo cecidisti de cælo, Lucifer, qui mane oriebaris? Corruisti in terram, qui vulnerabas gentes, qui dicebas in corde tuo: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum; sedebo in monte Testamenti, in lateribus aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Verumtamen ad infernum detraheris in profundum lacu. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient; nunquid iste est vir, qui turbavit⁶⁸ terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, et urbes ejus destruxit, vinctis ejus non aperuit carcerem⁶⁹? Ebrietatem oppido prohibebat, et ebriosos, corpore et animo mortuos esse prædicabat; de quibus et in exemplum aiebat: *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, et potandum usque ad vesperam, ut vino æstuetis: cithara, et lyra, et tympanum, et tibia, et vinum in conviviis vestris: et opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis⁷⁰. Et iterum: Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, et viri fortes ad miscendam ebrietatem: qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justis auferitis ab eo. Propter hoc, sicut devorat stipulam lingua ignis, et calor flammæ exurit, sic radix eorum quasi favilla erit, et germen eorum ut pulvis ascendat. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, et eloquium Sancti Israel blasphemaverunt. Ideo iratus est furor Domini in populo suo, et extendit manum suam super eum, et percussit eum. Et conturbati sunt montes, et facta sunt morticina eorum quasi stercus in medio platearum. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta⁷¹.⁷² Nullum etiam⁷³ presbyterum in alicujus episcopi parochia aliquid agere debere, absque ejus permissu, docebat⁷⁴; sed et cunctos presbyteros propriis**

A episcopis in omnibus absque mora obedientes, instituente Domino, esse debere docebat⁷⁵. Nullum item aliena concupiscere aut præsumere, quæ eorum erant, sed unumquemque suis sibi que commissis contentos esse docebat⁷⁶. Neminem etiam alicui aliquid facere, nisi quod sibi fieri vellet, instruebat. Sanctam quoque Ecclesiam immaculatam omnes servare debere evangelizabat, cujus claves episcopos esse dicebat. Ipsi enim habent potestatem claudere cælum, et aperire portas ejus, quia claves cæli facti sunt. Admonere autem eos neminem debere docebat, quia oculi Domini sunt, et qui eos tangit, tangit pupillam oculi ejus⁷⁷. Et quanta pœna dignus sit qui eos scandalizat, ipsum Dominum docuisse dicebat, ubi ait: *Qui scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris. Væ mundo a scandalis! Necessè est enim ut veniant scandala: verumtamen væ homini illi, per quem scandalum venit! Si autem manus tua scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te. Bonum est tibi ad vitam ingredi debilem, quam duas manus habentem mitti in gehennam ignis. Et si pes tuus scandalizat te, abscinde eum, et projice abs te. Bonum est tibi introire ad vitam claudum, quam duos pedes habentem mitti in ignem æternum. Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, et projice abs te. Bonum est tibi unum oculum habentem in vitam introire, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis. Videte, ne contemnatis unum ex his pusillis. Amen dico vobis: Quæcunque alligaveritis super terram, erunt alligata et in cælo: et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo. Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcunque petierint, fiet illis a Patre meo, qui in cælis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum⁷⁸. Et iterum per prophetam loquitur, dicens: *Expavit, inquit, cælum super hoc, et horruit amplius vehementer, dicit Dominus⁷⁹. O intolerabilem malignitatem, o linguam iniquitatem loquentem contra Deum, et mentem in altitudinem cornu extollentem! Et iterum: Impone, homo, tuæ linguæ ostium et seram. Cessa, cornu in altitudinem extollens, et loquens adversus Deum iniquitatem et proximum tuum. Quousque insultas patienti Christo et fratribus? Sic autem peccantes in fratres, et percutientes eorum infirmam conscientiam in Christum graviter peccatis⁸⁰, et rei iudicio effecti, infames efficiemini, et juste repellemini. Et iterum per prophetam loquitur, dicens: *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini; ministri Dei nostri, dicetur vobis: Fortitudinem gentium comedetis, et in gloria eorum superbietis. Pro confusione vestra duplici et rubore, laudabunt partem eorum. Propter***

⁶⁴ Isai. i, 2 et seq. ⁶⁵ Isai. v, 20 et seq. ⁶⁶ dicebat. ⁶⁷ cecidit. ⁶⁸ Luc. conturbavit. ⁶⁹ Isai. xiv, 11 et seq. ⁷⁰ Isai. v, 11 et seq. ⁷¹ Ibid., 22 et seq. ⁷² Can. apost. 40. ⁷³ Ms. enim. ⁷⁴ volebat. ⁷⁵ Can. apost. 36. ⁷⁶ contentum abire oportere. ⁷⁷ Zach. ii, 8. ⁷⁸ Matth. xviii, 6 et seq. ⁷⁹ Jerem. ii, 27. ⁸⁰ I Cor. viii, 12

hoc in terra sua duplicia possidebunt, et lætitia sempiterna erit eis; quia ego Dominus diligens iudicium, et odio habens rapinam in holocaustum; et dabo opus eorum in veritate, et sædus perpetuum feriam eis. Et sciatur in gentibus semen eorum, et germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint eos, cognoscent eos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. Gaudens gaudebo in Domino, et exultabit anima mea in Deo meo; quia induit me vestimento salutis, et indumento iustitiæ circumdedit me, quasi sponsam decoratum corona, et quasi sponsam ornatum monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam et laudem coram universis gentibus⁸¹.⁸² Eos autem a solo Domino aut iudicandos, aut removendos, et non ab aliis esse dicebat, quia sui sunt, et non alterius. Et quis est, qui alterius iudicet servum? Nam si non patiuntur homines, nec Deus deorum et Dominus dominantium hæc ullatenus patitur. Unde et prophetas sibi testes esse dicebat, per quos Dominus loquitur, dicens: *Ecce excoxi te, sed non quasi argentum elegi te in camino paupertatis. Propter me faciam, ut non blasphemem, et gloriam meam alteri non dabo. Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco. Ego ipse, ego primus, et ego novissimus. Manus quoque mea fundavit terram, et dextera mea mensa est cælos. Ego vocabo eos, et stabunt simul⁸³. Me insulæ expectabunt, et brachium meum sustinebunt. Salus autem mea in sempiternum erit, et iustitia mea non deficiet. Audite me, qui scitis iustum, populus meus, lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuat. Sicut enim vestimentum, sic comedit eos vermis, et sicut lanam sic devorabit eos lineæ. Salus autem mea in sempiternum erit, et iustitia mea in generatione generationum⁸⁴. Et iterum: *Abcondita est via mea a Domino, et a Deo meo iudicium meum transivit. Nunquid nescis, aut non audisti? Deus, sempiternus Dominus, qui creavit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus. Qui dat lasso virtutem, et hts qui non sunt, fortitudinem et robur multiplicat. Deficient pueri et laborabunt, et juvenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem: assumment pennas sicut aquilæ: current, et non laborabunt: ambulabunt, et non deficient⁸⁵. Taceant ad me insulæ, et gentes mutant fortitudinem. Accedant, et tunc loquantur, simul ad iudicium propinquemus⁸⁶. Hos autem qui eos velant, aut amovere vel damnare nituntur, Dominus per prophetam damnat⁸⁷, et usque ad satisfactionem eorum et Ecclesiæ damnatos esse docebat, ubi ait: *Talia elegerunt in viis suis, et abominationibus suis anima***

*A eorum delectata est. Unde et ego eligam illusiones eorum, et damnationem adducam eis; quia locutus sum eis, et non audierunt: feceruntque malum in oculis meis, et quæ nolui, elegerunt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum ejus; dixerunt fratres vestri, odientes vos, et abicientes propter nomen meum: Glorificetur Dominus, et ridebimus in lætitia vestra, ipsi autem confundentur⁸⁸. Non enim laborabunt frustra in conturbatione presules mei, quia semen benedictorum Domini est. Antequam clament, ego exaudiam; adhuc illis loquentibus, ego audiam⁸⁹. Ad glorificandum se, et divina mandata seminanda evangelizanda, eos Dominus elegit, et non ut prohibeantur, aut perturbentur, suggererent; quoniam qui eos lædit, eum lædit, cujus legatione funguntur. Prædicare eos assidue, et mandata Domini sine intermissione annuntiare rogabat. Opera eorum bona coram hominibus monstrare, et conscientiam bonam coram Deo habere insinuabat. Omnes principes terræ, et cunctos homines eis obedire, et capita sua submittere, eorumque adjuutores existere præcipiebat, ut omnes pariter fideles et cooperatores legis Dei monstrarentur, ne de eis dicatur: *Confundentur et erubescunt omnes qui pugnant adversum te, et erunt quasi non sint, et peribunt viri qui contradicunt tibi. Quæres eos, et non invenes viros rebelles tuos. Erunt quasi non sint, et veluti consumptio hominis bellantis adversum te⁹⁰.**

⁹¹ Omnes ergo qui eis contraveniunt, ita damnatos et infames usque ad satisfactionem monstrabat, et nisi converterentur, a liminibus ecclesiæ alienos esse præcipiebat. ⁹² Homicidiorum vero tria genera esse dicebat, et pœnam eorum parilem fore docebat. Sicut enim homicidas interfectores fratrum, ita et detractores eorum, eosque odientes, homicidas esse manifestabat; quia et qui occidit fratrem suum, et qui odit, et qui detrahit ei, pariter homicidæ esse monstrantur⁹³. Omnes etiam a carnalibus desideriis, quæ militat adversus animam, abstinere, et bonam eorum conversationem ac innocentem omnibus monstrare rogabat. Ex corde enim cunctos attentius invicem diligere insinuabat, et veram fraternitatem inter se habere docebat. Quotidiana enim illius prædicatio, inter cætera divina mandata, hæc erat, quam in ejus exemplum etiam tibi, frater charissime, significare curavi. ⁹⁴ Bonorum, inquit, operum inter cætera semina ac negotia sunt, quantum unusquisque sapit et potest, totus intimi cordis, ut prælibatum est, visceribus Deum diligere, et proximum velut seipsum: abnegare seipsum sibi, ut Jesum Christum Dominum nostrum sequatur; et nihil ejus amoris præponere, veritatem corde et ore proferre debere, et totam spem Deo semper com-

⁸¹ Isai. Lxi, 6 et seq. ⁸² Ivo in Decr., p. 5, c. 252. Anac., ep. 2. Alex. ep. 2. Telesph. Fab. Melc. Julius Dam., etc. ⁸³ Isai. XLVIII, 10 et seq. ⁸⁴ Isai. LI, 5 et seq. ⁸⁵ Isai. XL, 27 et seq. ⁸⁶ Isai. XLII, 4. ⁸⁷ Dominum damnare. ⁸⁸ Isai. LXVI, 3 et seq. ⁸⁹ Isai. LXV, 23, 24. ⁹⁰ Greg. XII, 22. ⁹¹ Isai. XLI, 11 et seq. ⁹² II, q. 3, Si autem vobis. ⁹³ De pœnit. distinct. I. ⁹⁴ I Joan. III, 15. ⁹⁵ c. 4 Rog. S. Benedicti, ut quidam notavit ad oram in ms. Justelli.

mittere. Instruebat actus suæ vitæ omni hora custodire, et in omni loco Deum respicere; firmiter scire, cogitationes malas cordi suo advenientes, mox ad Christum allidere, et sacerdotibus Domini manifestare. Os suum a multo⁹⁶ vel pravo colloquio custodire, et verba vana, aut mendacia non loqui; quia *os quod mentitur, occidit animam*⁹⁷. Verba divina libenter audire, et sacerdotibus suis libenter obtemperare, atque obedientes esse docebat. Prædicationi et orationi ac lectioni frequenter incumbere, et eleemosynas veras perficere. Desideria carnis non perficere, sed propriam frangere voluntatem: boni aliquid in se cum viderit, Deo applicare⁹⁸, non sibi: et malum a se factum cognoscat, et sibi imputet⁹⁹. Multum loqui non amare, sed custodire labia sua, ne dolum aut malum loquantur. Diem iudicii timere, gehennam expavescere, vitam æternam omni concupiscentia desiderare; non occidere, non adulterari, non furtum facere, non rem proximi concupiscere, non falsum testimonium dicere¹⁰⁰, sed omnes homines honorare, corpus custodire, vanas et caducas non amplecti delicias, jejunium et vigiliis sanctas amare, pauperes recreare, nudos vestire, infirmos visitare, sitiennes potare, mortuos sepelire, et diligenter eorum exsequias peragere, pro eisque orare et eleemosynas dare; dolentes consolari, et suis bonis refovere, et a malis actibus se alienum facere. Non esse superbum, non vinolentum, nec multum edacem, non somnolentum, non pigrum, non murmuratorem, nec detractorem; quia qui detrahit, non se¹, sed et multos alios occidit. Iram non perficere, nec iracundiæ tempus reservare. Dolum in corde non tenere, nec pacem falsam dare². Charitatem non derelinquere, nec jurare, ne forte perjurium, quod absit! fiat. Malum pro malo non reddere, nec injuriam facere, sed factam patienter sufferre. Inimicos diligere, maledicentes se non maledicere, sed magis benedicere, et persecutionem pro justitia sustinere. Charitatem³ amare, et nullum odio habere; quia *qui odit fratrem suum homicida est*⁴. Elationem fugere, zelum malum non habere, invidiam non exercere, nec contentionem amare. Cum discordantibus ante solis occasum in pacem redire, et de Dei misericordia nunquam desperare. Seniores venerari, et juniores diligere. Episcopos, sacerdotes suos, ac cunctos reliquos Ecclesiæ ministros, atque omnem plebem sibi commissam, verbo divino et mandato instruere ac dirigere, hosque omnes et eorum episcopos tota animi virtute diligere ut oculos suos, quia oculi sunt illorum. ⁵ Eorum præceptis in omnibus obedire, etiamsi ipsi aliter, quod absit! agant, memores scilicet illius Domini præcepti: *Quæ dicunt, facite: quæ autem faciunt, fa-*

*A cere nolite*⁶. Ipsi autem episcopi, si exorbitaverint⁷, ab istis non sunt reprehendendi vel arguendi, sed supportandi⁸, nisi in fide erraverint.

Illi ergo super istos sunt, non autem isti super illos; quoniam major a minore nec argui, nec judicari potest. Nullus se extollat erga doctores⁹ magistrorum suos, quia discipulus super magistrum esse non debet, nec potest¹⁰. ¹¹ Nullus velit dici sanctus, antequam sit; sed prius sit, ut¹² verius dicatur. Præcepta Domini, doctorumque ac magistrorum, factis quotidie adimplere, et in Christi nomine pro inimicis orare oportet. ¹³ Obedientia enim et humiliatio quæ magistris agitur, Domino exhibetur. *Timor Domini delectabit cor, et dabit lætitiā et gaudium in longitudinem dierum. Timenti Deum bene erit in extremis, et in die defunctionis suæ benedicetur*¹⁴. *Væ dissolutis corde, qui non credunt Deo, et resistunt mandatis ejus, et inobedientes ac contumaces sunt his qui ejus leigatione funguntur: et ideo non protegentur ab eo. Væ his qui perdiderunt sustinentiam, qui dereliquerunt vias rectas, et diverterunt in vias pravas. Et quid facient, cum inspicere cæperit Dominus? Qui timent Dominum, non erunt incredibiles verbo illius: et qui diligunt illum, conservabunt viam illius. Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt illi: et qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius. Qui timent Dominum, præparabunt corda sua, et in conspectu illius sanctificabunt animas suas. Qui timent Dominum, custodiunt mandata illius, et patientiam habebunt usque ad inspectionem illius, dicentes: Si penitentiam non egerimus, incidemus in manus Dei, et non in manus hominum: secundum enim magnitudinem illius, sic et misericordia ipsius cum ipso est*¹⁵. *Venite* (inquit) *fili, audite me, timorem Domini docebo vos*¹⁶. *Currite dum lumen vitæ habetis, ne tenebræ mortis vos comprehendant*¹⁷. *Omnis qui vult vitam, et cupit videre dies bonos, prohibeat linguam suam a malo, et labia ejus ne loquantur dolum. Divertat a malo, et faciat bonum: inquiret pacem, et persequatur eam: quia oculi Domini super justos, et aures ejus ad preces eorum. Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum*¹⁸. *Propterea nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intellectus. Sed lætamini in Domino, et exultate justi, et gloriāmini omnes recti corde*¹⁹. *Quia multi venient ab oriente et occidente, Domino dicente, et a septentrione atque meridie, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob*²⁰. Propter quod²¹, deprecor te, frater charissime, ut doceas attentius hunc prædicationis ordinem et absolutionum dies, ut salventur animæ hominum, quæ occulta Dei virtute, quem debeant diligere, priusquam doceantur, agnoscent. Operum vero ratio potestati et arbitrio uniuscujus-

⁹⁶ malo. ⁹⁷ cap. i, 11. ⁹⁸ attribuere. ⁹⁹ applicet. ¹⁰⁰ Deut. v. 1 f. se solum, ita ms. Just. ¹ prætere. ² Castitatem, ita ms. c. 1 Joan. iii, 15. ³ 2, q. 7, Sacerdote. ⁴ Matth. xxiii, 3. ⁵ Conc. Rom. v, sub Symmacho. ⁶ portandi. ⁷ ac. ⁸ Matth. x; Luc. vi. ⁹ c. 4 Reg. S. Benedicti. ¹⁰ quo. ¹¹ cap. ¹² Eccli. i, 12, 13. ¹³ Eccli. ii, 15 et seq. ¹⁴ Psal. xxxiii, 12. ¹⁵ Joan. xii, 35. ¹⁶ Psal. xxxiii, 13. ¹⁷ Psal. xxxi, 9, 11. ¹⁸ Luc. xiii, 29 ¹⁹ Recognit. iv.

que permittitur, et hoc ipsorum est proprium. Desiderium vero habere erga doctorem veritatis, hoc a Patre cœlesti donatum est. Sed salus in eo est, ut voluntatem ejus, cujus amorem et desiderium, Deo largiente, conceperis, facias; ne dicatur sermo ejus ad nos, quem idem dixit: *Quid autem me dicitis, Domine, Domine, et non facitis quæ dico*²⁰? Est ergo proprii numeris, ut unusquisque sit, prout Dominus noster dederit, perfectus in Ecclesia, mitensque semina divina, ut de nobis, non prædictus sermo, sed ille dicatur, quem alibi Dominus noster dixit: *Ideo, inquit, omnis scriba doctus in regno cœlorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera*²¹. Nullus ergo²², inquit, impediat ordinem, aut locum occupet irrationabiliter, vel temporum permutet vices; sed primo quæ sit justitia ejus, quæ voluntas, requiramus, ut bonis operibus ac Dei gratia repleamur. Deus enim his qui recte sentiunt et bona agunt præsto est, quoniam hic manifestat seipsum. Nam si quis velit (antequam actus suos emendet) de his requirere, quæ non potest invenire, stulta et inefficax erit hujusmodi inquisitio. Tempus enim breve est, et in judicio Dei gestorum causa agitur, non quæstionum. Ideoque ante omnia hoc quæramus, quid nos aut qualiter agere oporteat, ut æternam vitam consequi mereamur. Nam si exiguum hoc tempus vitæ per inanes occupamus et inutiles quæstiones, inanes

A sine dubio et vacui ab operibus bonis pergemus ad Deum, ubi judicium operum nostrorum aet. Unaquæque etenim res suum tempus habet et locum.²³ Operum hic locus, hoc tempus est; meritum, sæculum futurum. Curratur igitur per viam mandatorum Dei, et a beatorum præceptorum Domini institutis, et a Spiritus sancti doctrina non recedatur. Quapropter præparanda sunt corda nostra ac corpora, sanctæ mandatorum ejus suorumque episcoporum ac prædicatorum²⁴ obedientiæ militatura, ut suæ gratiæ jubeat nobis auxilium ministrari; et fugientes gehennæ pœnam, ad vitam valeamus omnes pervenire æternam.

²⁵ Hæc itaque, frater charissime Jacobe, ab ore sancti Petri jubentis accepi, tibi que, ut optabas, B insinuare studui, ut servari omnia immaculata præcipias, quia ecclesiastica non oportet negligenter, sed diligenter expleri negotia. Hæc ergo præcepta nemo credat absque sui periculo negligere vel dissimulare, quia in judicio Dei ignis æterni tormenta sustinebit, qui ecclesiastica decreta neglexerit. Qui vero te audierit, ut jusserat minister²⁶ Christi Jesu, gloriam accipiet. Qui autem te non audierit, imo loquentem Dominum per te, ipse sibi damnationem accipiet. Curandum²⁷ ergo et attendendum est nobis omnibus, quod in perpetuum expedit, ut Christi passionibus per patientiam participemus, atque regni ejus mereamur esse consortes. Amen.

EPISTOLA²⁸ II.

AD JACOBUM FRATREM DOMINI.

De sacratis vestibus et vasis.

CLEMENS²⁹ Romanæ Ecclesiæ præsul, Jacobo C Hierosolymorum episcopo.

³⁰ Quoniam, sicut a beato Petro apostolo acceptimus, omnium apostolorum Patre, qui claves regni cœlestis accepit, qualiter tenere debemus de sacramentis, quæ geruntur in sanctis, te ex ordine nos lecet instruere. ³¹ Tribus enim gradibus commissa sunt sacramenta divinorum secretorum, id est presbytero, diacono et ministro³², qui cum timore et tremore clericorum, reliquias fragmentorum corporis Dominici custodire debent, ne qua putredo in sacrario inveniatur ne cum negligenter agitur³³, portioni corporis Domini gravis inferatur injuria. Communio enim corporis Domini nostri

C Jesu Christi si negligenter erogetur, et presbyter minorâ non curet admonere officia, gravi anathemate³⁴ et digna humiliationis plaga feriatur. Certe tanta in³⁵ altario holocausta offerantur, quanta populo sufficere debeant. Quod si remanserint, in crastinum³⁶ non reserventur, sed cum timore et tremore, clericorum diligentia consumantur. Qui autem residua corporis Domini, quæ in sacrario relicta sunt,³⁷ consumunt, non statim ad communes accipiendos cibos conveniant; ne³⁸ putent sanctæ portioni commisceri cibum, qui per aqualiculos digestus, in secessum funditur. Si ergo mane Dominica portio editur, usque ad sextam jejulent ministri qui eam consumpserunt. Et si

²⁰ Luc. vi, 46. ²¹ Matth. xiii, 52. ²² *Recognit.* 2. ²³ Clem., ep. 3. ²⁴ præf. Reg. S. Benedicti Clem., ep. 2. ²⁵ utilis erit m. J. C. et. ²⁶ currendum. ²⁷ In altero e mss. nostris, qui sunt ex antiquissimis, titulus est: *Item epistola præceptorum S. Clementis Papæ, missa Jacobo fratri Domini.* In altero: *Incipit prima S. Clementis Romani ad Jacobum de sacramentis Ecclesiæ.* Ita Harduinus, qui ex prædictis codicibus has variantes lectiones animadvertit. ²⁸ C. H. Clemens Jacobo charissimo. ²⁹ De consec. distinct. 2, *Tribus gradibus.* ³⁰ Humb. adv. Nicetam. ³¹ hypo-diacono. ³² Luc. cod. legit: *et si negligenter agendo portionem corporis (manus antiqua addit et sanguinis) Domini N. J. C. presbyter minorâ non curat, etc.* ³³ percussus ex c. Just. ³⁴ De consec. distinct. 2, *Tribus gradibus, vel Tanta in.* Et in *Decret.* lvo. lib. 1. ³⁵ Ms. *In crastinum.* ³⁶ Humb., cū loco. ³⁷ nec.

tertia vel quarta hora acciperint, jejument usque ad vesperam. Sic secreta sanctificatione aeterna custodienda sunt sacramenta. De vasis sane sacris ita gerendum est: Altaris palla, cathedra⁴⁰, candelabrum et velum, si fuerint vetustate consumpta, incendio dentur, quoniam non licet ea quæ in sanctuario fuerint, male tractari, sed incendio universa tradantur. Cineres quoque eorum in baptisterio inferantur, ubi nullus transitum habeat, aut in pariete, aut in fossis pavimentorum jactentur, ne introeuntium pedibus inquinentur. Nemo per⁴¹ ignorantiam clericus palla mortuum credat obvolvendum, aut diaconus scapulas operire velit⁴², quæ fuit in altari, aut certe quæ data est in mensam⁴³ Domini. Qui hæc fecerit, vel leviter quasi nihil et negligenter habuerit divina mysteria⁴⁴, diaconus triennio, sexque mensibus a Dominico alienus erit altari, gravi percussus anathemate. Quod si clericum presbyter non commonuerit⁴⁵, decem annis et quinque mensibus excommunicatus sit; propterea quod de Dominicis sacramentis subjecta sibi non commonuerit ministeria, et postea cum grandi humilitate matri reconcilietur Ecclesie. Pallas vero et vela, quæ in sanctuarii sordidata fuerint ministerio, diaconi cum humilibus ministris juxta⁴⁶ sacrarium lavent, non ejicientes foras a sacrario velamina Dominicæ mensæ, ne forte pulvis Domini corporis male decidat a sindone foris abluta, et erit hæc operanti peccatum: idcirco intra sacrarium ministeri præcipimus, hæc sancta⁴⁷ cum diligentia custodire. Sane pelvis nova comparetur, et præter hoc nihil aliud tangat. Sed nec⁴⁸ ipsa pelvis vellis apponatur lavandis, nisi quæ ad Domini altaris cultum pertinent. Pallæ altaris solæ in ea laventur, et in aliâ vela januarum⁴⁹. De velis autem januarum⁵⁰ cura sit⁵¹ ostiariis ex admonitione majorum, ne quis negligens aut ignarus ad velum januæ domus Domini manus incondite tergat; sed statim coercitus disceat omnis homo, quia velum atrii domus Domini sanctum est. Præcipimus etiam ne excommunicato⁵² Ecclesie, sive laico, de fragmentis oblationum Domini ponatur ad mensam. Unde scis tu, qui passim sacrarii⁵³ panes indignis impendis, unde nosti, si a mulieribus mundi sunt hi quibus

A sceret, si mundus esset a muliere, cum se mundum ante triduum profiteretur, panes propositionis manducavit.

⁵⁴ Ad Dominica autem mysteria tales eligantur, qui ante ordinationem suam conjuges suas non noverint⁵⁵. Quod si post ordinationem, ministro altaris contigerit proprium invadere cubile uxoris, sacrarii non intret limina, nec sacrificii portitor fiat, nec altare contingat, nec ab offerentibus holocausti oblationem suscipiat, nec ad Dominicæ corporis portationem⁵⁶ accedat, nec⁵⁷ aquin sacerdotibus porrigat ad manus. Ostia⁵⁸ forinsecus claudat, minora gerat officia, urceum sive calicem ad altare non sufferat⁵⁹. Si forte quispiam presbyter, sive diaconus, sacrarii sindonem vel velum, subtracta vendiderit, Judæ Iscariotis similis æstimabitur⁶⁰. Qui propter cupiditatem fecerit hoc opus, noverit se supradicti Judæ suscepturum poenam⁶¹. Clericus vero solus ad femine tabernaculum non accedat, nec properet, sine majoris natu principis jussione. Nec presbyter solus cum sola adjungatur, sed duobus adductis testibus visitet infirmam. Nec solus cum sola femina fabulas misceat. Nec archidiaconus aut diaconus, sub prætextu officii humilitatis⁶², frequenter domicilia matronarum, aut forte per clericos aut domesticos ejus, matronæ mandent secreti⁶³ aliquid. Si cognitum fuerit, et ille deponatur, et illa a liminibus arceatur Ecclesie. Sed si forte aliqua intercessio fuerit, episcopo suggeratur. Et si talis est, ad quam debeat ire pio⁶⁴ interventu ipse pergat. Sin autem, de latere suo dirigat, cum duobus aut tribus, qui hoc sanare debeant⁶⁵. Sane ad visitandam mulierem infirmam nullus clericus ingrediatur, nisi cum duobus aut tribus. Nemo tamen clericorum⁶⁶ cum extranea habitet femina⁶⁷, nisi proxima aut soror fuerit. Et hoc cum magna sollicitudine fiat. Non ignoramus malitias Satanæ. Universa hæc cum mansuetudine ecclesiastica complenda sunt ministeria. Negotium enim Dei non decet negligentem expleri. Iterum atque iterum de fragmentis Domini corporis demandamus. Calicem vero ad perferendum sanguinem Domini, præparatum cum tota munditia ministerii, minister præparet, ne, non bene lotus calix, diacono peccatum fiat offerenti. Ita cum omni honestate, cuncta quæ supra exposuimus, oportet impleri. Tales ad⁶⁸ ministerium

⁴⁰ *caulera*. De consec. distinct. 1: *Altaris palla*. ⁴¹ De consec. distinct. 1: *Nemo per*. ⁴² Conc. Ara., cap. 3, et 5; Autiss. 12, 13. ⁴³ Ms. *in mensa*; at Gratianus *in mensam*. ⁴⁴ Ms. *habuerit ministeria*. ⁴⁵ Ms. *admonuerit*, et ita rursum postea. ⁴⁶ Ivo. part. iii, c. 266. ⁴⁷ Ms. *intra*, ut mox. ⁴⁸ In ms. absunt hæc duo verba. ⁴⁹ Ms. *non*. ⁵⁰ Ms. *Pallæ, in alia pelve laventur, et in*. ⁵¹ Absunt a-c. Justelli. ⁵² De consec. distinct. 2: *Tribus gradibus, § Tanta in*. ⁵³ Ms. *etiam cura sit, cæteris omisiss, de velis autem januarum*. ⁵⁴ Matic. 11, c. 6. ⁵⁵ Ms. *ne unquam extero*. ⁵⁶ *sanctuarii*. ⁵⁷ Ita ms. at Vulgata, et Hebraea *Achimlech*. ⁵⁸ Aliter in mss. Hard. et Just. quæ reservantur notis. ⁵⁹ Ms. *qui ante ordinationem conjuges suas noverint*. ⁶⁰ Scilicet, *si semper continere noluerint*. Sic legit hunc locum et interpretatur Humbertus cardinalis, tempore Leonis IX, lib. *contra Nicetam*. ⁶¹ *portionem c. Just.* ⁶² *sed*. ⁶³ Ms. *aquam sacerdotum porrigat manibus; ostia, etc.* ⁶⁴ *urcium sane ad altare suggerat. c. Har. et Just.* ⁶⁵ II Tur. 25, III Brac. 3. ⁶⁶ Ms. *Inde similis æstimabitur Scariotis*. ⁶⁷ Hipp. 26. ⁶⁸ In ms. deest hæc integra sententia, quoniam inferius repetitur. ⁶⁹ Turon. II, 2, 9. ⁷⁰ *hum. vel officii*. ⁷¹ Ms. *secretis*. ⁷² *pro*. ⁷³ Ms. *debeat sanare*. ⁷⁴ In ms. abest vox *ea clericorum*. ⁷⁵ *Συστοχῆς*, de qua sæpe in conciliis et Patribus. ⁷⁶ Distinct. 25: *Tales ad*.

eligantur clerici, qui digne possint Dominica sacramenta tractare. Melius est enim Domini sacerdoti paucos habere ministros, qui possint digne opus Dei exercere, quam multos inutiles, qui onus grave ordinatori adducant. A principio epistolæ usque ad hunc locum, de sacramentis delegavi bene intuentis ⁷⁵: ubi non murium stercora inter fragmenta Dominicæ portiois appareant, neque ⁷⁶ putrida per negligentiam remaneant clericorum, et convenientes, qui accipere sibi medicinam desiderant, putrida cum viderint, magis cum ridiculo et fastidio videantur accipere, et in peccatum magis decidunt per negligentiam clericorum. Quapropter nemo clericorum ultra hæc dissimulet, aut negligere ullatenus audeat, sed libenter, quæ jussa sunt, expleat, et sacramenta divina nequaquam negligenter contrectet. Ideoque tam juvenes quam senes de his, et de omni conversatione sua, et conversione, et pœnitentia valde esse sollicitos oportet, satisque agere, ut, hæc condigne agant, et de reliquo ornament tam clerici quam sæculares animas suas ornamentis dignissimis, dogmatibus scilicet veritatis, decore pudicitia, splendore justitiæ, candore pietatis, aliisque omnibus, quibus compositam ⁷⁷ decet esse rationabilem mentem. Tum præterea declinare a consortiis inhonestis et infidelibus, et societates habere fidelium, atque illos frequentare conventus, in quibus de pudicitia, de justitia, de pietate tractatur. Orare semper Deum ex toto corde, et ab ipso petere quæ decet, ipsi gratias agere, veram pœnitentiam gerere præteritorum gestorum, aliquantulum etiam, si possibile est, per misericordias pauperum juvare pœnitentiam. Per hæc enim facilior venia dabitur, et indulgenti citius indulgetur. Quod si provectoris ætatis sit is, qui ad pœnitentiam venit, eo magis gratias agere debet Deo, quod postquam finis ⁷⁸ est omnis impetus concupiscentiæ carnalis, scientia veritatis accepta, nulla ei imminet pugna certaminis, per quam, insurgentes adversus animam, reprimat corporis voluntates ⁷⁹. Superest ergo ei in agnitione veritatis, et misericordiæ operibus exerceri, ut afferat fructus dignos pœnitentiæ. Nec putet, quia in temporis longitudine documentum conversionis ostenditur, et non in devotionis ac propositi firmitate. Deo enim manifestæ sunt mentes, quia non temporum rationem colligit, sed animorum. Ipse enim probat, si quis, agnita veritatis prædicatione, non distulit, neque tempus negligendo consumpsit ⁸⁰, sed statim et, si dici potest, eodem momento præterita perhorrescens, futurorum desiderium cepit, et in amorem regni cœlestis exarsit. Propter quod nemo vestrum ultra dissimulet, nec retro respiciat, sed ad Evangelium regni Dei libenter accedat. Non dicat pauper: Quia, cum dives factus fuero, tunc

A convertar. Non requirit a te Deus pecuniam, sed animum misericordem et piam mentem. Neque dives conversionem suam differat pro sollicitudine sæculari, dum cogitat quomodo dispenset abundantiam frugum. Neque dicat intra senectipsum: Quid faciam? ubi recendam fructus meos? Neque dicat animæ suæ: *Habes multa bona reposita in annos multos, epulare et letare*. Nam dicitur ei: *Stulte, hæc nocte auferetur abs te anima tua, et quæ parasti cujus erunt*⁸¹? Itaque festinet ad pœnitentiam omnis ætas, omnis sexus omnisque conditio, ut vitam consequatur æternam. Juvenes quidem in eo grati sint, quod in ipso impetu desideriorum, cervices suas jugo subjiciunt disciplinæ. Senes et ipsi laudabiles, quia multi temporis consuetudinem, in qua male præventi sunt, pro Dei amore ⁸² commutant. Nemo ergo differat, nemo cunctetur. ⁸³ Quæ enim causa cunctandi est ad bene agendum? Animus sibi male conscius, dum videtur sibi nullam pœnam pati, credit quia non judicet Dominus; cum abuti patientia Dei, et non intelligere parcenitatem benignitatem, jam sit magna damnatio. Unde scriptum est: *Maledictus omnis qui opus Domini negligenter agit*⁸⁴. Quapropter pastoralis ordinis est, infatigabiliter revocare, quidquid ad correctionem populorum, imo magis filiorum spiritualium quantum est fas intelligere, cognoverit pertinere, et non, quod absit! cum suo periculo alienæ spei per solam negligentiam facere detrimentum; sed quod ad generalis salutis spectat compendium, salubri necesse est providerè tractatu. ⁸⁵ Homini religioso parum esse debet inimicitias aliorum non exercere, vel non augere male loquendo, nisi eas etiam extinguere bene loquendo studuerit. ⁸⁶ Ecce oris nostri buccina ad aures hominum personamus, neque se deinceps excusabit non monitum, qui, quod sequi debeat, tam verbis quam litteris edocetur. ⁸⁷ Qualis autem condemnatio, et qualis imminet maledictio his qui in patres peccant, divina nos docet Scriptura. Si enim Chanani filius Noe ⁸⁸, cum vidisset nudum suum patrem, quoniam non cooperuit patris corporalis ⁸⁹ nuditatem, sed egressus, nuntiavit eam fratribus, et illi vestimento eum cooperuerunt; ipse quidem Chanani et illi qui ex eo nati sunt, sub maledicto facti sunt; qui autem cooperuerunt, magnam benedictionem meruerunt; multo magis isti majore et ampliore condemnatione digni sunt qui patribus obviare, aut contra eos insurgere nituntur, aut injuriam vel contumeliam eis inferre moliuntur; quoniam qui eis resistit, Deo resistit, et qui eis injuriam vel contumeliam facit, Deo, cujus legatione funguntur, facit: *Expavit cœlum super hoc, et horruit amplius vehementer, dicit Dominus*⁹⁰. O intolerabilem malignitatem! o linguam loquentem ini-

⁷⁵ tuendis. ⁷⁶ S. Greg. in 'Sacram. cap. De ord. subdiaconi. ⁷⁷ comptam, ita ms. ⁷⁸ fractus. ⁷⁹ voluptates. ⁸⁰ contempsit. ⁸¹ Luc. xii, 19, 20. ⁸² timore. ⁸³ Aug. in Ps. ix. apud Prosperum. sent. 138. ⁸⁴ Jerem. XLVIII. ⁸⁵ Prosper. sent. 178. Calixt. ep. 1. ⁸⁶ 2. Quæst. 7, Sacerdotes, et reliqui. ⁸⁷ Justinia. de 5 capitulis. ⁸⁸ Gen. ix. ⁸⁹ corporalem. ⁹⁰ Jer. ii.

quitatem contra Deum, et mentem in altitudinem cornu extollentem! Et iterum: *Impone, homo, tuæ linguæ ostium et seram*⁹¹. Cessa⁹² in altitudinem extollens, et loquens adversus Deum iniquitatem et proximum tuum. Quousque insultas patienti Christo et fratribus? Hæc nos familiariter docebat, et hæc nobis publicitus⁹³ prædictus magister et instructor atque ordinator noster, princeps apostolorum Petrus, in Ecclesia prædicabat, exemplum dans, ut et nos similiter faciamus: *Humiliamini, in conspectu Domini, et exaltabit vos*⁹⁴. *Nolite detrachere alterutrum, quoniam qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi, et iudicat legem. Qui autem iudicat legem, non est factor legis, sed iudex. Unus est enim legislator et iudex, qui potest perdere et liberare. Tu autem quis es, qui iudicas proximum*⁹⁵. Non oportet. Non præcipit nos iudicare invicem, sed magis auxilium ferre.⁹⁶ Væ erit, inquit, his qui fratres tribulant, et eis qui eos persequuntur. Vos autem quanto amplius tribulamini, tanto purgatores atque beatiores efficiemini, si tamen ipsa tribulatio patienter fuerit supportata. Quod etiam ipse nos Dominus docuit: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam*⁹⁷. Et item: *Beati eritis, cum vos oderint homines, et persecuti vos fuerint, et ejecerint nomen vestrum tanquam malum. Gaudete in illa die et exultate, quoniam merces vestra multa est in celo*⁹⁸. Unde et ipse ait: *Diligite Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum sicut teipsum*⁹⁹. Non enim, inquit, recte diligit Deum, qui fratrem insequitur: nec diligit proximum qui ei detrahit, vel qui illum accusat; quia quod sibi quis fieri non vult, hoc alteri nullatenus facere debet. Discite, inquit, filii mei, sapientiam, et tenetote fidem rectam, et amplectimini charitatem, ut non excidatis. *Data est enim a Domino potestas, et virtus ab Altissimo, qui interrogabit opera vestra, et cogitationes scrutabitur vestras*¹⁰⁰. Qui autem custodierint justitiam iuste iudicabuntur: et qui didicerint¹⁰¹ iusta, iuste invenient quid respondeant. Semper cavetote. Præcepit enim ne aliquando peccato consentiamus et prætermittamus præcepta Dei nostri.¹⁰² Ecclesias per congrua et utilia facite loca, quæ divinis precibus sacrare oportet, et in singulis sacerdotibus divinis orationibus Deo dicatos, poni. Quos ab omnibus venerari oportet, et non quoquam gravari. Semper vitate mala, et pro animabus vestris ne confundamini dicere verum¹. Mendacla fu-

gite, et veritatem corde proferte, quoniam multos jam supplantavit suspicio². Charitatem semper diligite. et fratres adjuvate. Erunt enim quasi non sint et peribunt viri qui contradicunt vobis. Unde et Dominus ait: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit; et qui spernit me, spernit eum qui me misit*³. Et item: *Qui enim non est adversus vos, pro vobis est. Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam. Et qui scandalizaverit unum ex his pusillis credentibus in me, bonum est et magis, si circumdaretur mola asinaria collo ejus, et in mare mitteretur. Et si scandalizaverit te manus tua, abscinde illam. Bonum est tibi debilem introire in vitam, quam duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inexstinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. Et si pes tuus scandalizat te, amputa illum. Bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quam duos pedes habentem, mitti in gehennam ignis inexstinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. Quod si oculus tuus scandalizat te, ejice eum. Bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. Omnis enim homo igne salietur, et omnis victima salietur⁴. Bonum est sal: quod si sal insulsum fuerit, in quo illud salietis? Habet sal in vobis, et pacem habete inter vos⁵; quia quisquis vestrum recte docuerit, et iuste vixerit, habebit gloriam. Qui autem secus egerit, indubitanter poenam sustinebit. Ideo bona agere vos semper oportet, ut bravium æternæ vitæ percipiatis.*

His ergo bene parate sententiis. Ne quis hæc præcepta minime credat implenda, et iudicio Dei æterni ignis tormenta sustineat, qui ecclesiastici operis sacra neglexerit. Hæc igitur, frater Jacobe, de ore sancti Petri iubentis audivi: Si quis præcepta hæc non integra custodierit, sit anathema usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi. Hæc præcepta a sancto Petro apostolo accepi; et tibi, frater charissime, insinuare curavi, ut servari omnia præcipias sine macula. Si quis vero audierit te, utilis erit minister Jesu Christi. Qui autem non audierit te, inloquentem Dominum per te, ipse sibi damnationem accipiet.⁶ Omnipotens Deus, charissime, sua te protectione custodiat, atque ad cœlestis remunerationem patriæ, multiplici animarum fructu perducat. Deus te iterum iterumque incolumem custodiat, reverentissime frater. Amen.

⁹¹ Eccli. xxviii. ⁹² cornu. ⁹³ publice. ⁹⁴ 1 Petr. v. ⁹⁵ Jac. iv, ad quem tamen hæc scribi dicitur epistola. ⁹⁶ Alex., ep. 1. ⁹⁷ Matth. v, 10. ⁹⁸ Ibid., 11. ⁹⁹ Matth. xxii, 37. ¹⁰⁰ Sap. vi, 4. ¹⁰¹ creditur. ¹⁰² Abest hæc vocula a c. Just. ¹⁰³ 10 q. 7, Ecclesias per., et de cons. dist. 1, Ecclesias. ¹ Eccli. iv ² Eccli. iii. ³ Luc. x, 16. ⁴ sal salietur. ⁵ Marc. ix, 39 et seq. ⁶ S. Greg. ep. 27, lib. vii.

EPISTOLA III.

AD EPISCOPOS, PRESBYTEROS, DIACONOS, ETC., ET UNIVERSOS FIDELES, DE OFFICIO SACERDOTIS ET CLERICORUM,

Rufino Torano Aquilelensi presbytero interprete.

CLEMENS urbis Romæ episcopus omnibus coepiscopis, presbyteris, diaconis ac reliquis clericis, et cunctis principibus majoribus minoribusve, omnibusque generaliter a fidelibus benedictio, claritas et gloria in gratia Dei, quæ data est nobis in Christo Jesu Domino nostro.

Urget nos, fratres, multus amor vester, et religiosa invitat devotio, quia debitores sumus, ut quædam vobis scribamus. Vos ergo, qui sacerdotio Domini fruimini, et in specula estis positi, plus scire oportet, ut subditos vobis populos pleaciter docere possitis, eisque ad regna cælorum ducatum præbere, Deo annuente, valeatis. Unde et ipsa per se Veritas ait: *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis*⁷, etc. Propter quod consilium do unicuique vestrum, constanter docere verba divina; et discentibus, libenter accommodare aurem verbo Dei. Vestrum enim, quia legatione Domini fungimini, est docere populos; eorum vero est vobis obedire ut Deo⁸. Si autem vobis episcopis non obedierint omnes presbyteri, diaconi ac subdiaconi, et reliqui clerici, omnesque principes, tam majoris ordinis quam inferioris, atque reliqui populi tribus et linguæ non obtemperaverint, non solum infames, sed et extorres a regno Dei et consortio fidelium, ac a liminibus sanctæ Dei Ecclesiæ alieni erunt. Nam vestrum est eos instruere; eorum est vobis obedire ut Deo, cujus legatione fungimini, dicente Domino: *Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit*⁹; et: *Qui vos recipit, et qui me recipit, recipit eum qui me misit*¹⁰. Nihil enim injustius vel inhonestius est, quam filios patribus rebelles, aut clericos vel laicos doctoribus, seu discipulos magistris inobedientes vel protervos existere. Novimus enim primum hominem per inobedientiam cecidisse: idcirco omnes hoc vitium summopere cavere monemus. Et quia *Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*¹¹, Dominus noster mittens vos vice sua in loco apostolorum ad prædicandum, præcepit vobis docere omnes, omnesque vobis fideliter obedientes, ut ipsi, existere; quoniam nec aliter terra pariet fructus suos, nisi culta receperit semen, et irrigata germinaverit, et pariat quæ est paritura. Sic et omnis homo, qui libenter non receperit verbum Dei, illudque in corde suo germinare non siverit, ac mi-

nime crediderit doctoribus et episcopis suis, non benevolus, sed rebellis atque inobediens exstiterit, fructum non germinabit nec pariet, sed similis est arbori illi, de qua Dominus ait: *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur*¹². ¹³ Primus enim pontifex Aaron, chrismate compositionis perunctus, princeps populi fuit; et tanquam rex, primitias et tributum per capita accipit a populo: et judicandi populum sorte suscepta, de mundis immundisque judicabat. Sed et si alius ex ipso unguento perunctus est, virtute inde concepta, etiam ipse rex aut propheta aut pontifex ferebat. Quod si temporalis gratia ab hominibus composita, tantum potuit, intelligite jam quantum ait illud unguentum, quod a Deo de virgulto vitæ prolatum est, cum hoc quod ab hominibus factum est, tam eximias inter homines conferat dignitates. Quid enim in præsentis sæculi propheta gloriosius, pontifice clarius, rege sublimius? Omnis enim pontifex sacro chrismate perunctus, et in civitate constitutus, Scripturis sacris conditus¹⁴, charus et pretiosus hominibus oppido esse debet.¹⁵ Quem, quasi Christi locum tenentem, honorare omnes debent, eique servire, et obedientes ad salutem suam fideliter existere, scientes quod sive honor, sive injuria, quæ ei deferitur, in Christum redundat, et a Christo in Deum.¹⁶ Audire ergo eum attentius oportet, et ab ipso suscipere doctrinam fidei, monita autem vitæ a presbyteris inquirere, a diaconis vero ordinem disciplinæ. Propter quod deprecor vos conservos et adjutores meos, ut discatis attentius animarum curam gerere, et pro omnibus stare, maxime tamen pro his qui in cultu divino laborant. Ecclesiarum omnium curam habetote, servisque earum adjutorium præbete, viduarum religiosam curam gerite, pupillos enixius liberate¹⁷, pauperibus misericordiam facite, juvenes pudicitiam docete. Et, ut breviter totum dicam, alterutrum vos, in quibus res poposcerit, sustentate. Deum colite, qui creavit cælum et terram, et Christo credite, invicem vos diligite, et misericordes estote in omnes, non verbo solo, sed opere et rebus implete charitatem¹⁸.¹⁹ Agite pro viribus, conservi dilectissimi, quia bonum est ut unusquisque vestrum, secundum quod potest, prosit accedentibus ad fidem religionis nostræ. Et ideo non vos pigeat, secundum sapientiam, quæ vo-

⁷ In ms. nostro titulus est: *Item incipit Epistola generalis Clementis pape, omnibus tam majoribus, quam inferioris ordinis clericis, ac cunctis fidelibus scripta.* HARDUINUS. ⁸ In c. Just. dicitur *epistola generalis*. ⁹ Luc. vii, 10. ¹⁰ 11. q. 3, *Si autem vobis*. — Conc. Tribur., c. 8. ¹¹ Luc. x, 16. ¹² Matth. x, 40. ¹³ Jacob, iv, 6, et 1 Petr. v, 5. ¹⁴ Matth. vii, 19. ¹⁵ *Recognit.* 4. ¹⁶ *eruditus*. ¹⁷ *Recognit.* 3, c. 66. ¹⁸ *Dist.* 5, *Audire episcopum*. ¹⁹ *juvate*. ²⁰ *repleti charitate*. ²¹ *Recognit.* 3, c. 37.

bis per Dei providentiam collata est, instruere ignaros et docere. Desiderium ergo habere omnes erga doctorem veritatis, eumque ut oculos suos amare oportet; quia et ipsum populum sibi commissum, ceu proprios filios, amare et docere condecet; hoc enim ei a Patre cœlesti donatum est²². Sed et salus in eo est, ut voluntatem ejus cujus amorem et desiderium, Deo largiente, conceperint, faciant²³. Si quis ergo fidelis voluerit existere, et desiderat baptizari, exutus prioribus malis, de reliquo pro bonis actibus hæres honorum cœlestium ex gestis propriis fiet. Accedat autem qui vult ad sacerdotem suum, et ipsi det nomen suum, atque ab eo audiat mysteria regni cœlorum, jejuniis frequentibus operam impendat, ac semetipsum in omnibus probet, ut tribus mensibus jam consummatis, in die festo possit baptizari. Baptizetur autem unusquisque in aquis perennibus, nomine trinæ beatitudinis invocato super se, perunctus primo oleo per orationem sanctificato, ut ita demum, per hæc consecratus, possit percipere locum cum sanctis²⁴. Nullus enim propter opprobrium senectutis aut juventutis, vel nobilitatem generis, a parvulis et minus eruditis, si quid forte est utilitatis aut salutis, inquirere negligat. Qui enim rebelliter vivit, et discere atque agere bona recusat, magis diaboli quam Christi membrum esse ostenditur, et potius infidelis quam fidelis monstratur. Quomodo ergo non omnibus hoc amabile est, cunctisque exoptatum, ut quæ ignorat, discat, et quæ didicerit, doceat? ²⁵ Certissimum namque est, quod neque amicitia, neque propinquitas generis, neque regni sublimitas, homini debet esse pretiosior veritate, quia nihil est pretiosius anima. ²⁶ Dominus autem creator omnium, ex initio ad imaginem suam hominem fecit, eique dominationem terræ, marisque et aeris ipsius dedit, veritatemque inquirere præcepit, sicut et verus nobis propheta enarravit, et ipsa rerum ratio docet. Solus enim homo rationalis est, et consequens est, ut ratio in rationalibus ²⁷ dominetur. Hic enim ab initio, cum adhuc justus esset, cunctis vitiis et omni fragilitate superior erat; ubi autem peccavit, et factus est servus peccati, simul et fragilitati efficitur debitor et obnoxius. Quod idcirco scriptum est, ut sciant homines, quia sicut ex impietate passibiles facti sunt, ita per pietatem possunt esse impassibiles ²⁸: et non solum impassibiles, verum et parva in Deum fide aliorum passiones curantes. Ita enim verus ipse propheta promisit, dicens: *Amen dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi hinc, et transibit*²⁹. Hujus vocis etiam vos ipsi documenta cepistis, et jam facta quædam per magistros nostros, ipsos videlicet apostolos, non ignoratis; quia, astantibus nobis, eorum meri-

tis dæmones cum passionibus, quas hominibus invexerant, transierunt et fugati sunt. ³⁰ Quia ergo alii quidem homines patiuntur, alii patientes sanant, causa sine dubio vel patiendi vel curandi noscenda est; quæ non alia esse, quam patientibus quidem, infidelitatis, curantibus vero, fidei, demonstratur. Infidelitas enim dum non credit futurum Dei iudicium, peccandi licentiam præbet; peccatum vero, hominem passionibus obnoxium facit. Fides autem, futurum Dei iudicium esse credens, continet homines a peccato. Non peccantes vero, non solum liberi sunt a dæmonibus et passionibus, verum et aliorum dæmones et passiones fugare possunt. ³¹ Ex his ergo omnibus colligitur, quod origo totius mali ab ignorantia descendat, et ipsa sit omnium malorum mater, quæ incuria et ignavia gignitur, negligentia vero aliter et augetur, atque in sensibus hominum radicatur, dum amatur; quam si quis forte doceat effugandam velut antiquis et hæreditariis sedibus, moleste et indignanter avellitur. Et ideo paululum laborandum nobis est, ut indignantes, ignorantie præsumptionem scientiæ ratione reseccemus; in his præcipue, qui in aliquibus minus rectis opinionibus præventi sunt, per quas, quasi sub specie alicujus scientiæ, ignorantia in his vehementius radicata est. Nihil enim est gravius, quam si id quod ignorat quis, scire se credat, et defendat verum esse, quod falsum est: quod tale est, quale si quis ebrius sobrius se putet, et agat quidem cuncta ut ebrius, ebrius se tamen et ipse putet, et dici a cæteris velit. Ita sunt ergo et hi, qui ignoranties quod verum est, speciem tamen alicujus scientiæ tenent, et mala quasi bona gerunt, atque ad perniciem quasi ad salutem festinant. ³² Propter quod ante omnia properandum est ad agnitionem veritatis, ut possimus, quasi lumine nobis inde accenso ³³, errorum tenebras depellere. Grande enim malum est, ut diximus, ignorantia; sed quia substantiam non habet, facile ab his, qui studiosi sunt, effugatur. Non enim aliud est ignorantia, nisi non cognovisse quod expedit. Ubi autem cognoveris, perit ignorantia. Quæri ergo magnopere debet veritatis agnitio, quam nemo alius assignare potest, nisi verus propheta. Hæc enim ³⁴ via ³⁵ est, vitam volentibus ingredi et summum ³⁶ iter bonorum operum pergentibus ad civitatem salutis. ³⁷ Si quis sane audiens sermonem veri prophetae velit aut nolit recipere et amplecti onus ejus, id est mandata vitæ, habet in sua potestate; liberi enim sumus arbitrii. Nam si hoc esset, ut videntes ea, jam non haberent in potestate aliud facere, quam audierant; vis erat quædam naturæ, per quam liberum non esset ad aliam migrare sententiam. Aut si rursus ex audientibus nullus omnino reciperet, et hoc naturæ vis erat, quæ unum aliquid fieri cogeret, et alteri parti non daret locum.

²² *Recognit.* iv, c. 5. ²³ *Recognit.* iii, c. 67. ²⁴ *Dist.* 38, *Nullus episcopus.* — *Recognit.* i, c. 67.
²⁵ *Ans.* *Loc.* lih. i *In Wibertum.* ²⁶ *Recognit.* v, c. 2. ²⁷ *rationalis irrationalibus.* ²⁸ ἀπασι;
²⁹ *Math.* xvii, 19. ³⁰ *Recognit.* v, c. 3. ³¹ *Recognit.* v, c. 4. ³² *Recognit.* *ibid.*, c. 5. ³³ *succenso.*
³⁴ *Ms.* et *Recognit.* *porta est vitæ, volentibus ingredi, et iter.* *HARDUINUS.* ³⁵ *porta.* ³⁶ *senita.* ³⁷ *Recognit.*, v, c. 6.

Nunc autem, quia liberum est animo, in quam vult partem declinare iudicium suum, et quam probaverit, eligere viam; constat evidenter, inesse hominibus arbitrii libertatem.³⁹ Igitur priusquam audiat quis, quod ei expedit, certum est quia ignoret; et ignorans vult et desiderat, quod non expedit agere, propter quod pro hoc non iudicatur. Cum vero audierit causas erroris sui, et rationem veritatis acceperit, tunc si permanserit in his erroribus, quibus dudum fuerat prævencus, recte jam vocabitur ad iudicium, daturus pœnas, quia vitæ hujus spatium, quod ad bene vivendum accepit, in ludibriis consumpserit errorum. Qui vero audiens hæc, libenter accipit, et gratulatur bonorum sibi doctrinam fuisse delatam; requirit intentius, et discere non desinat, usquequo cognoscat, si est vere aliud sæculum, in quo bonis præsentia præparata sint. Et cum certus de hoc fuerit, gratias agat Deo, quod sibi veritatis lumen ostenderit, ac de cætero dirigat actus suos in omnibus operibus bonis, quorum sibi in futuro mercedem certus est præparatam, demirans per omnia et stupens cæterorum hominum errores, et quod ante oculos positam veritatem nemo videat. Ipse tamen gaudens super divitiis sapientiæ, quas invenit, satiabiliter⁴⁰ his perfruatur, et exercitio bonorum operum delectetur, festinans ad sæculum futurum mundo corde et pura conscientia pervenire, ubi etiam videre Deum regem omnium possit.⁴¹ His autem omnibus carere nos et fraudari, sola facit ignorantia. Dum enim ignorant homines, quantum boni habeat scientia, ignorantia malum de se non patiuntur excludi; nesciunt enim quanta sit in horum permutatione diversitas. Propter quod consilium de unicuique discenti, libenter præbere autem verbo Dei, et cum amore veritatis audire quæ dicimus, ut mens optimo semine suscepto, per bonos actus lætos afferat fructus. Nam si, me docente ea quæ ad salutem pertinent, recipere quis abnuvit, et animo pravis opinionibus occupato obsistere nititur; non ex nobis, sed ex semetipso habebit pereundi causam. Debet enim justo iudicio examinare quæ dicimus, et intelligere, quia verba loquimur veritatis, ut cognitis his quæ sunt, ut sunt, in bonis actibus dirigens viam suam, regni cœlorum possit particeps inveniri, subjiciens sibi carnis desideria, et dominus eorum factus, ut ita demum etiam ipse fiat dominatoris omnium jucunda possessio.⁴² Nam qui permanet in malo, et servus est mali, non potest effici portio boni, donec permanet in malo; quia ab initio, et ante jam diximus, duo regna statuit Deus; et potestatem dedit unicuique hominum, ut illius regni fiat portio, cui se ad obediendum ipse subjecerit. Et quia definitum est apud Deum, non posse unum hominem utriusque regni esse servum; omnino studio date operam, in boni regis aulam⁴³ ac jura

A concurrere. Propter hoc denique verus propheta, cum esset præsens nobiscum, et quosdam ex divitiis negligentes erga Dei cultum videret, hujus rei ita aperuit veritatem: *Nemo potest, inquit, duobus dominis servire; et: Non potestis Deo servire et mammonæ*⁴⁴; mammona, patria eorum voce, divitias vocans.⁴⁵ Hic ergo verus propheta, qui in Judæa nobis apparuit, ut audistis; qui, stans publice, sola jussione faciebat cæcos videre, surdos audire, fugabat dæmones, ægris sanitatem reddebat et mortuis vitam: cumque nihil esset ei impossibile, etiam cogitationes hominum pervidebat, quod nulli est possibile, nisi soli Deo. Hic annuntiabat regnum Dei; cui nos de omnibus quæ dicebat, tanquam vero prophætæ, credimus; firmitatem fidei nostræ non solum ex verbis ejus, sed et operibus assumentes; quia dicta legis, quæ ante multas generationes de præsentia ejus exposuerant, in ipso designantur, et imagines gestorum Mosis, et ante ipsum patriarchæ Jacob, ipsius per omnia typum ferebant. Tempus quoque adventus ejus, hoc est ipsum in quo venerat, prædicium ab his constat; et super omnia, quod esset a gentibus expectandus, sacris litteris comprehensum est, quæ in eo pariter universa completa sunt.⁴⁶ Quod autem Judæorum propheta⁴⁷ prædixit eum a gentibus expectandum, supra modum in eo fidem veram firmat. Si enim dixisset a Judæis expectandum, non aliquid eximium prophetasse⁴⁸ videretur, quod a contribuli populo, et a propria gente speraretur is, cujus adventus ad salutem mundi fuerat repromissus. Videtur enim magis consequens ratio esse, ut hoc fieret, quam quod prædicebat magnificentia prophetalis. Nunc autem cum prophætæ dicant, omnem illam spem, quæ de salute mundi repromittitur, et novitatem regni, quæ instruenda per Christum est, atque omnia quæ de eo indicantur ad gentes esse transferenda, jam non secundum consequentiam rerum, sed incredibili quodam vaticinationis eventu, magnificentia prophetica confirmatur. Judæi namque ex initio, adfore aliquando hunc virum, per quem cuncta reparentur, verissima traditione susceperunt; et quotidie meditantes ac prospicientes, quando ejus fieret adventus; ubi adesse eum viderunt, et signa ac prodigia, sicut de eo scriptum fuerat, adimpletem; invidia excecati, agnoscere nequiverunt præsentem, in cujus spe lætabantur absentis. Intellexerunt tantum sancti apostoli, qui a Deo electi sunt, et nos, qui post ab eis electi sumus.⁴⁹ Hoc autem providentia Dei factum est, ut agnitio boni hujus etiam gentibus traderetur; et hi qui nunquam de eo audierant, nec a prophetis didicerant, agnoscerent eum; illi vero, qui quotidianis meditationibus evanuerant, ignorarent. Ecce enim nunc per vos, qui præsentis estis, et desideratis audire doctrinam fidei ejus, et agnoscere quis et quomodo et qualis

³⁹ *Recognit.* v. c. 7, totidem verbis. *ibid.*, c. 9. ⁴⁰ *sædum.* ⁴¹ *Math.* vi, 24. ⁴² *Gen.* xlix, 10. ⁴³ *Recognit.* v, c. 12.

³⁹ *insatiabiliter.* ⁴⁰ *Recognit.*, *ibid.*, c. 8. ⁴¹ *Recognit.*, *ibid.*, c. 9. ⁴² *Recognit.* v, c. 10. ⁴³ *Recognit.*, *ibid.*, c. 11. ⁴⁴ *Agg.* 11.

sit ejus adventus, prophetica veritas adimpletur. ⁴⁹ Hoc enim prophetae ⁵⁰ prædixerant, quia a vobis quærendus esset, qui de eo nunquam audistis. Et ideo videntes in vobis ipsis prophetica dicta compleri, huic uni recte creditis, hunc recte expectatis, de hoc recte inquiritis, ut non solum expectetis eum, sed et hæreditatem regni ejus credentes consequamini, secundum quod ipse dixit, quia unusquisque illius sit servus, cui se ipse subjecerit. ⁵¹ Propterea ergo vigilate, et Dominum Deumque nostrum vobis conscribite Dominum, qui et cæli ac terræ Dominus est. Et ad ipsius vos imaginem ac similitudinem reformate, sicut ipse verus propheta docet, dicens: *Estote boni, et misericordes sicut et Pater vester cælestis misericors est, qui oriri facit solem suum super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* ⁵². Ilunc ergo imitami, et hunc time, et sicut mandatum datur hominibus, *Dominum Deum tuum timebis, et illi soli servies* ⁵³. ⁵⁴ Infidelibus quidem dormit Dominus, et absens habetur his a quibus esse non creditur, et mandatis ejus non obediunt; atque ob id illis videtur quasi dormire Dominus, quia pro peccatis suis non exaudiuntur. ⁵⁵ Quapropter cunctis fidelibus, et summopere omnibus presbyteris et diaconis et reliquis clericis attendendum est ut nihil absque episcopi proprii licentia agant. ⁵⁶ Non utique missas sine ejus jussu quisquam presbyterorum in sua parochia agat, non baptizet, nec quidquam absque ejus permissu faciat. Similiter et reliqui populi, majores scilicet ac minores ⁵⁷, per ejus licentiam, quidquid agendum est, agant: nec sine ejus permissu a parochia abscedant, vel in ea adventantes morari præsumant. Animæ vero eorum ei creditæ sunt. Ideo omnia ejus consilio agere debent, et eo inconsulto nihil. ⁵⁸ Quicumque enim obediunt episcopis suis, videntur quidem aliquid gratiæ conferre Deo. Qui autem eis non obediunt, indubitanter rei et reprobis existunt. Porro ipsi a Deo donum summi numeris consequuntur, qui per justitiæ et præceptorum ejus semitas incedentes doctoribus suis (qui recte episcopi intelliguntur) libenter obediunt. De quibus et beatus Petrus, instructor et ordinator noster, et princeps apostolorum, manifeste cunctos audientes instruebat, dicens: ⁵⁹ Videntur mihi, qui loquuntur verba veritatis, et qui illuminant animas hominum, similes esse radiis solis; qui ut processerint et apparuerint mundo, celari ultra aut occultari nullatenus possunt, dum non tam videntur ab omnibus, quam videre omnibus præstant. Unde et bene ipsa per se Veritas ad Veritatis præcones ait: *Vos estis lux mundi*; et: *Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed supra candelabrum, ut*

A luceat omnibus qui in domo sunt ⁶⁰. Si quis ergo his obedierit, Deo, ut dictum est, magnum munus offert. Qui autem his resistit, aut inobediens exstiterit, non his, sed Domino Salvatori nostro, ejus legatione funguntur, resistit. ⁶¹ Propter quod primum est omnium, justitiam Dei, regnumque ejus inquirere; et suis jussionibus obtemperare; justitiam quidem, ut recte agere doceamur; regnum vero, ut, quæ sit merces posita laboris et patientiæ, noverimus; in quo est bonis quidem æternorum bonorum remuneratio, his autem qui contra voluntatem ejus egerint, pro uniuscujusque gestis pœnarum digna restitutio. ⁶² Hic ergo, hoc est, in præsentem vitam positos, oportet nos agnoscere voluntatem Dei, ubi et agendi, et sacrificandi est locus; ⁶³ quoniam in aliis locis sacrificare et missas celebrare non licet, nisi in his, in quibus episcopus proprius jusserit, aut ab episcopo regulariter ordinato, tenente videlicet civitatem, consecratus fuerit. Aliter enim non sunt hæc agenda, nec rite celebranda, docente nos Novo et Veteri Testamento. Hæc apostoli a Domino acceperunt, et nobis traderunt; hæc nos docemus, vobisque et omnibus, absque reprehensione, tenere et docere, quibus agendum est, mandamus. ⁶⁴ Unaquæque etenim res tempus suum habet et locum. Operum hic locus est, tempus vero meritum est sæculum futurum. Ne ergo impediamur, ordinem locorum ac temporum permutantes, primo, quæ sit Dei justitia, requiramus, et tanquam iter acturi, abundantiam viatico bonis operibus repleamur, quo possimus ad regnum Dei, tanquam ad urbem maximam, pervenire. Deus enim his qui recte sentiunt per ipsa opera mundi, quæ fecit, manifestus est ⁶⁵; ipsius creaturæ suæ utens testimonio: et ideo cum de Deo dubitatio esse non debeat, de sola nunc ejus justitia requiramus et regno. Idcirco persuadeo primum, justitiam ejus esse requirendam, ut per hæc iter agentes, et in via veritatis positi, verum prophetam invenire possimus, non velocitate pedum, sed bonorum operum velocitate currentes; ut ipso duce usi, nullum viæ hujus patiamur errorem. Si enim ipsum sequentes, ingredi meruerimus illam, quo pervenire cupimus, civitatem; omnia jam de quibus quæritur, oculis videbimus, tanquam hæredes omnium facti. Intelligite itaque viam esse hunc vitæ nostræ cursum; viatores, eos qui nos instruunt, vel bona opera gerunt; portam vero, prophetam de quo dicimus; urbem, regnum esse, in quo residet omnipotens Pater, quem soli videre possunt hi qui mundo sunt corde. Non ergo nobis difficilis videatur hujus itineris labor, quia in fine ejus requies erit. Nam et ipse verus propheta, ab initio mundi per sæculum currens, festinat ad requiem. Adest enim nobis om-

⁴⁹ Est quod. ⁵⁰ Isa. lxxv. ⁵¹ *Recognit.*, v, c. 13. ⁵² Luc. vi, 27; Matth. v, 45. ⁵³ Deut. vi, 13. ⁵⁴ *Recognit.* viii. ⁵⁵ 16, quæst. 1, *Cunctis fidelibus*. ⁵⁶ Conc. Tribur. 52. lvo, p. 11, c. 225. ⁵⁷ *seniores ac juniores*. ⁵⁸ *Recognit.* 11. ⁵⁹ Hæc beati Petri apostoli verba habentur in libro viii *Recognitionum*, c. 4. ⁶⁰ Matth. v, 14. ⁶¹ *Recognit.* 11, c. 20. ⁶² De consecr., distinc. 1, *Hic ergo, id est*. ⁶³ Felix IV, ep. 1. ⁶⁴ *Recognit.* 11, et supra in epist. 1. ⁶⁵ Rom. 1.

nibus diebus; et si quando necesse est, apparet, et A corrigit nos, ut obtemperantes sibi, ad vitam perducat æternam. De his autem qui negligunt viam suæ salutis, et adhuc ⁶⁶ non bene fideles, et præceptis ejus suorumque pontificum jussionibus inobedientes, vel contumaces eis existunt, ⁶⁷ Dominus noster Jesus Christus, mittens discipulos suos, præcepit nobis, dicens: *Ut in quamcunque civitatem aut domum introierimus, dicamus: Pax huic domui. Et si quidem, inquit, fuerit ibi filius pacis, veniet super eum pax vestra. Si vero non fuerit, pax vestra ad vos revertetur. Euntes autem de domo vel civitate illa, etiam pulverem qui adhæserit pedibus vestris, excutatis super eos. Tolerabilis erit terræ Sodomorum et Gommorrhæorum in die judicii, quam illi civitati vel domui* ⁶⁸. Quod utique ita demum fieri præcepit, si prius in civitate vel domo veritatis sermo prædicetur; ex quo vel recipientes veritatis fidem, filii pacis et filii Dei fiant; vel non recipientes arguantur, quasi inimici pacis et Dei. Ita ergo et nos, magistri instituta sectantes, primo pacem proponimus auditoribus, ut absque ulla perturbatione possit via salutis agnosci. Quod si quis pacis verba non suscipit, neque acquiescit veritati, scimus adversus eum pugnam verbi movere, et arguere ⁶⁹ acrius, confutando ignorantiam, et redarguendo peccata. Necessario igitur pacem proponimus, ut si quis est filius pacis, pax nostra veniat super eum; ab eo autem qui se alienum paci effecerit, regredietur ad nos pax nostræ. ⁷⁰ Et si iterum in mandatis habemus, ut venientes ad civitatem, dicamus prius quis in ea dignus sit, ut apud eum cibum sumamus ⁷¹; quanto magis convenit noscere, quis, qualisve sit is, cui immortalitatis verba credenda sunt? Solliciti enim, et valde solliciti esse debemus, ne margaritas nostras mittamus ante porcos ⁷². Sed et alias ob causas, utile est viri hujus habere nos notitiam. Si enim sciam, quia in his, de quibus non potest dubitari quod bona sint, emendatus est et inculpabilis; hoc est, si sobrius, si misericors, si justus, si mitis et humanus est, quæ utique bona esse nullus ambigit; tunc consequens videbitur, ut ei qui obtinet bona virtutum, etiam, quod deest fidei et scientiæ, conferatur; et in quibus maculari videtur ejus vita, quæ est in reliquis probabilis, emendetur. Si vero in his quæ palam sunt peccatis involutus permanet inquinatus, non me oportet aliquid de secretioribus et remotis diviniæ scientiæ proloqui, sed magis protestari et convenire eum, ut peccare desinat, et actus suos a vitiis emendet. Quod si ingesserit se, et provocaverit nos dicere, quæ eum, minus recte agentem, non oportet audire; prudenter eum debemus eludere ⁷³: nam nihil omnino respondere, audito-

rum causa ⁷⁴, utile non videtur: ne forte existiment nos reaponsionis penuria declinare certamen, et fides eorum lædatur, non intelligentia ⁷⁵ propositi nostri ⁷⁶. ⁷⁷ Magna contumelia, et grave nobis erit peccatum, si ita desipiamus, ut cum videamus eum qui idola colit esse sobrium, nos qui Deum colimus, sobrii esse recusemus. Non hoc ait inter nos, sed magnum habeamus studium, ut si illi qui errant homicidium non faciunt, nos ne irascamur quidem. Et si illi adulterium non committunt, nec concupiscamus quidem alienam mulierem. Si illi amant proximos suos, nos etiam diligamus inimicos nostros. Si illi mutuo dant his qui habent unde reddant, nos etiam his demus, a quibus recipere non speramus. Et per omnia nos, qui ⁷⁸ æterni sæculi hæreditatem speramus, debemus præcedere ⁷⁹ eos, qui præsens tantum sæculum noverunt; scientes, quia si opera illorum nostris operibus collata, in die judicii similia inveniantur ac paria, confusio nobis erit, quod æquales inveniamur in operibus, his qui propter ignorantiam condemnantur, et nullam spem futuri sæculi habuerunt. ⁸⁰ Et vere digna confusio est, ubi nihil amplius gessimus ab his quibus amplius intelleximus. Quod si confusio nobis erit, æquales his inveniri in operibus bonis; quid erit nobis, si inferiores nos ac deteriores, examinatio futura reperiat? Audite ergo, quomodo de his nos ipse verus propheta docuerit. Ad eos autem qui negligunt audire verba sapientiæ, ita ait: *Regina austri surget in judicio cum generatione hac, et condemnabit eam, quia venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis: et ecce plusquam Salomon hic, et non audunt* ⁸¹. Ad eos vero, qui de malis actibus gerere detrectabant penitentiam, ita ait: *Viri Ninivite surgent in judicio cum generatione hac, et condemnabunt eam, quia penitentiam egerunt in prædicatione Jonæ, et ecce plus quam Jonas hic* ⁸². Videtis ergo, quomodo eos, qui erudiebantur ex lege, adductis ad exemplum illis qui ex gentili ignorantia veniebant, et ostendens eos nec æquales illis esse qui in errore positi videbantur, ex ipsa tantum comparatione condemnat. Ex quibus omnibus sermo, quem proposuimus, approbatur, ut castimonia, quæ aliquatenus etiam ab his in errore sunt positi custoditur; multo prius et attentius, et per singulas quasque, sicut supra ostendimus, species a nobis, qui veritatem sequimur, teneatur; eo magis, quod apud nos observantiæ ejus præmia æterna sunt posita. Aliter enim nemo salvus esse poterit, nisi his observationibus pro viribus operam dederit. Deus vos in sua voluntate, unumquemque in suo ordine semper custodiat, fratres, sibi placere in omnibus concedat. Amen.

⁶⁶ ob hoc. ⁶⁷ Recognit. II. ⁶⁸ Matth. x, 11; Luc. x, 8. ⁶⁹ urgere. ⁷⁰ Recognit. II, c. 3 et 4
⁷¹ Matth. x. ⁷² Matth. VII. ⁷³ erudire. ⁷⁴ causæ. ⁷⁵ non intellecta diligentia. ⁷⁶ In Recognit., non intelligentium propositum nostrum. HARDUINUS. ⁷⁷ Recognit. VI, c. 13. ⁷⁸ quia. ⁷⁹ præcellere. ⁸⁰ Recognit. I, VI, c. 14. ⁸¹ Matth. XII, 42; Luc. II, 24. ⁸² Ibid., 41; Jon. III, 5.

EPISTOLA IV.

Scripta discipulis suis Julio et Juliano, qui malorum hominum persuasionibus aliquatenus a recta viâ declinaverant, [et his atque] gentibus, inter quas habitabant, directa.

CLEMENS Romanæ urbis episcopus, charissimis A fratribus JULIO et JULIANO, ac reliquis consodalibus nostris, gentibusque quæ circa vos sunt.

Oportet fratres, omnes doctores, qui ad salutem animarum instituti sunt, et ad lucrandas animas episcopi sunt consecrati, pro cunctis sollicitudinem gerere, et errantes ad viam veritatis et ad portum salutis reducere. Et licet propter gentes, quæ circa vos sunt, in modico vos errasse contigerit; melius est tamen redire ad veritatis viam, quam diutius in ipso errore perseverare⁸². Quoscumque enim de his, qui vos errare fecerunt, vel de his, qui adhuc verbum prædicationis non audierunt, potestis, vobiscum assumite, et ad viam veritatis adducite, ne infructuosi, sed fructuosi Domine inveniamini.⁸³ Et quoniam quidem, sicut a cultore neglecta terra, spinas et tribulos necessario producit, ita sensus vester longi temporis incuria multas et noxias opiniones rerum et intelligentias falsæ scientiæ germinavit; opus est nunc multa diligentia ad excolendum rus mentis vestræ, ut hoc sermo veritatis (qui est verus et diligens cordis colonus) assiduus excolat disciplinis. Vestrum ergo est præbere obedientiam, et occupationes ac sollicitudines superfluas amputare, ne bonum verbi semen enecet noxium germen. Potest enim fieri, ut multi temporis negligentiam brevis et assidua repararet diligentia. Incertum namque est uniuscujusque tempus vitæ. Et ideo festinandum est ad salutem, ne forte cunctantem mors repentina præveniat.⁸⁴ Et ob hoc acrius adnitendum⁸⁵ est, ut, dum est temporis spatium, collecta malæ consuetudinis vitia resecentur. Quod non aliter facere poteritis, nisi ut irascamini quodammodo adversum vosmetipsos pro his quæ inutiliter gessistis ac turpiter. Hæc enim est utilis⁸⁶ vita⁸⁷, et justa et necessaria iracundia, ut unusquisque, in quibus erravit, et perperam gessit, indignetur, et semetipsum accuset. Ex qua indignatione accenditur in nobis ignis quidam, qui velut agro sterili immissus, consumptis et excoctis radicibus pessimæ voluntatis⁸⁸, bono semini verbo Dei fecundiorum cordis præparet glebam. Puto autem, quod satis dignas habeatis causas iracundiæ, ex quibus justissimus ignis iste coalescat⁸⁹, si consideretis, in quantos vos errores deduxerit ignorantia malum, quantosque lapsus et quanta præcipitia ad peccandum dederit: a quantis vos bonis

abstraxerit, et in quæ præcipitarit mala, et, quod est super omnia gravius, quod vos in futuro sæculo æternis pœnis obnoxios fecit. Nonne pro his omnibus, ubi vobis veritatis lumen effulsit, ignis justissimæ indignationis accenditur, et iracundiæ Deo placitæ intra vos consurgit incendium, quo consumatur et radicitus intereat omne germen, si quod forte intra vos malæ conscientiæ⁹⁰ pullulavit?⁹¹ Unde et ipse qui misit nos, cum venisset, et omnem mundum vidisset ad malitiam declinasse, non continuo ei pacem, in erroribus posito, dedit, ne eum confirmaret in malis, sed ignorantia ejus rulis scientiam veritatis oppoavit; ut, si qui forte respiscerent, lumen veritatis aspicerent, deceptos æ, et in præcipitia erroris abstractos merito dolerent, et iracundiæ salutaris ignem adversus deceptricem suam conciperent ignorantiam. Ob hoc itaque dicebat: *Ignem veni mittere in terram, quem volo ut accendatur*⁹². Est ergo pugna quædam, quæ gerenda nobis est in hac vita. Sermo enim veritatis et scientiæ necessario separet homines ab errore et ignorantia; sicut sæpe videmus, putrefactas et emortuas carnes corporis a connexionem viventium membrorum, ferro secante⁹³, separari. Tale ergo aliquid est, quod agit veritatis agnitio. Necessè enim, ut salutis causa filius, verbi gratia, qui sermonem receperit veritatis, a parentibus separetur incredulis, aut rursus pater separetur a filio, aut filia a matre. Et hoc modo inter propinquos atque consanguineos, credentes atque incredulos, scientiæ atque ignorantia, veritatisque et erroris pugna consistit⁹⁴. Et ob hoc iterum dicebat, qui nos misit: *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium*⁹⁵. Quod si dicat aliquis: Et quomodo justum videtur separari filios a parentibus? Audi quomodo: Quia cum ipsis si in errore permaneant, neque illis proderunt; et ipsi cum illis pariter interibunt. Justum igitur et valde justum est, separari eum qui salvari vult, ab eo qui non vult. Sed et illud advertite, quia non ex illis qui rectius intelligunt venit ista separatio. Illi enim volunt interesse pariter, et prodesse his, et docere meliora. Sed et istud proprium est ignorantia vitium, ut confutantem se veritatis lucem non ferat habere de proximo. Et ideo ex illis ista nascitur separatio. Nam qui scientiam veritatis accipiunt, quia bonitatis plena est, tanquam a bono Deo datam⁹⁶, cupiunt eam,

⁸² perdurare. ⁸³ *Recognit.* vi, c. 2. ⁸⁴ *Recognit.*, *ibid.*, c. 3. ⁸⁵ *innitendum*. ⁸⁶ Hæc vox videtur superflua. ⁸⁷ Forte vitæ. In *Recognitionibus*: *Hæc enim est justa*, vocibus aliis omissis. HARDUINUS. ⁸⁸ *voluptatis*. ⁸⁹ *concalescat*. ⁹⁰ in *Recognit.*, *concupiscentiæ*. HARDUINUS. ⁹¹ *Recognit.* vi, c. 4. ⁹² *Luc.* xii, 49. ⁹³ *secantis*. ⁹⁴ *consurgit*. ⁹⁵ *Matth.* x, 34. ⁹⁶ *Recognit.* vi, c. 5. ⁹⁷ In *Recognit.*, *data*, HARDUINUS.

si fieri potest, cum omnibus habere communem, etiam cum his qui oderunt eos et persequuntur. Sciunt enim quia peccatum, ipsorum causa ignorantiae est ⁷⁷. Propterea denique ipse magister, cum ab his qui ignorabant eum duceretur ad crucem, orabat Patrem pro interfecto-ribus suis, et dicebat: *Pater, dimitte eis peccatum, quia nesciunt quid faciunt* ⁷⁸. Imitantes quoque discipuli magistrum, etiam ipsi, cum paterentur, similiter pro interfecto-ribus suis orabant. Quod si disciplina nobis est, orare etiam pro interfecto-ribus et persecuto-ribus nostris, quomodo non etiam parentum et propinquorum persecutiones ferre, et pro conversione eorum orare credimus? ⁷⁹ Tum deinde etiam ⁸⁰ diligentius consideremus, quae sit nobis causa parentes diligendi. ¹ Pro eo, inquit, quia vitae nostrae videntur auctores, Auctores quidem vitae nostrae parentes non sunt, sed ministri. Non enim vitam praebent, sed ingrediendi nobis ad hanc vitam exhibent ministerium; auctor autem vitae unus et solus est Deus. Si autem auctorem vitae diligere volumus, illum nobis esse diligendum sciamus. Sed illum, inquit, cognoscere non potuimus, istos autem et novimus, et in affectu habemus. Esto, non potuistis cognoscere quis ² sit Deus: quid ³ tamen non sit Deus perfacile scire potuistis. Nam quomodo latere potuit hominem, quod lignum, aut lapis, aut aes, vel alia huiusmodi materia, Deus non sit? Quod si in his quae facile deprehendere potuistis, animum ad discutiendum noluistis intendere; certum est, quia in agnitione Dei impediti estis, non impossibilitatis, sed ignaviae vitio; nam si voluissetis, ex his ipsis inutilibus simulacris profecto accepissetis intelligentiae viam. ⁴ Certum est, quia pro ferrum facta sunt simulacra; ferrum vero per ignem confectum est, qui ignis aqua exstinguitur; aqua autem per spiritum movetur, spiritus autem a Deo initium habet. Sic enim dixit Moses propheta: *In principio fecit Deus caelum et terram. Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super faciem abyssi, et spiritus Dei erat super aquas* ⁵. Qui spiritus Dei jussu, quasi ipsa manus conditoris, lucem separavit a tenebris, et post illud invisibile caelum istud visibile produxit, ut superiora quidem habitaculum faceret angelis, inferiora vero hominibus. Propter vos ergo jussu Dei, aqua, quae erat super faciem terrae, recessit, ut terra vobis produceret fructus. Cui etiam humorum venas latenter inseruit, ut vobis ex ea profluerent fontes et flumina. Propter vos producere iussa est animantia, et omnia quae vestro usui voluntati-que servirent. Annon propter vos venti spirant, ut ex ipsis concipiens fructus vobis terra parturiant? Nonne propter vos imbres profluunt, et tempora vicissitudines mutant? Num propter vos sol oritur,

A et occidit, mutationes luna perpetitur? Propter vos mare exhibet famulatum suum, ut vobis ingratis cuncta subjaceant. Nonne pro his omnibus iusta erit ultionis poena, quia horum omnium largitorem, quem ante omnia et agnoscere et venerari debuistis, solum praeter caeteris ignoratis? ⁶ Sed et nunc per idem vos adhuc in intelligentiam ejus duco. Videtis etenim, quod omnia gignuntur ex aquis, aqua vero per unigenitum ex initio facta est, unigeniti vero omnipotens Deus caput est, per quem tali ordine, ut supra diximus, pervenitur ad Patrem. Cum autem perveneritis, agnoscite hanc esse voluntatem ejus, ut per aquas, quae primae creaturae ⁷ sunt, de quo renascamini. Qui enim regeneratus fuerit per aquam, bonis operibus repletus, haeres efficitur ejus a quo in incorruptione regeneratus est. Propter quod, paratis animis accedite, quasi filii ad patrem, ut peccata vestra diluantur, et causa eorum sola ignorantia fuisse probetur apud Deum. Nam si post agnitionem horum permanetis in incredulitate, vobis iam perditionis vestrae causa, et non ignorantiae, reputabitur. Nec putetis, quod etiamsi omnem pietatem colatis, omnemque justitiam, baptismum vero non accipiatis, spem possitis habere apud Deum; imo majore poena digni eritis, qui bona opera non bene operati estis. Conferitur enim meritum homini ex bonis gestis; sed si ita gerantur, sicut Deus jubet. Deus autem jussit, omnem colentem se baptismo consignari. ⁸ Quod si vos renueritis, ut vestrae voluntati magis, quam Dei, obtemperetis; contrarii sine dubio et inimici estis voluntati ejus. Sed dicitis fortasse: Quod confert aquae baptismus ad Dei cultum? Primo quidem, quia quod Deo placuit, impletur. Secundo, quia regenerato ex aquis, et Deo renato, fragilitas prioris nativitatis, quae vobis per hominem facta est, amputatur, et ita demum pervenire poteritis ad salutem: aliter impossibile est. Sic enim nobis cum sacramento verus propheta testatus est, dicens: *Amen, amen, dico vobis, nisi quis denuo renatus fuerit ex aqua viva, non introibit in regnum caelorum* ⁹. Et ideo accelerate: est enim in aquis istis misericordia ejus quaedam, quae ex initio ferebatur super eas; et agnoscit eos qui baptizantur sub appellatione triplicis sacramenti, et eripit eos de suppliciis futuris, quasi donum quoddam offerens Deo animas per baptismum consecratas. Confugite ergo ad aquas istas: solae sunt enim, quae possint vim futuri ignis exstinguere: ad quas qui moratur accedere, constat in eo adhuc infidelitatis idolum permanere, et ab ipso prohiberi ad aquas properare quae salutem conferunt. Sive enim justus, sive sit injustus, baptismus ei per omnia necessarius est. Iusta quidem, ut adimpleatur in eo perfectio, et

⁷⁷ Recognitionum auctor, rectius: *Peccati ipsorum causa ignorantia est.* HARDUINUS. ⁷⁸ Luc. xxiii, 34.

⁷⁹ *Recognit. debemus.* HARDUINUS. ⁸⁰ *illud.* ¹ *Recognit. vi, c. 6.* ² *quid.* ³ *qui.* ⁴ *Recognit. vi, c. 6.*

⁵ *Gen. 1, 1.* ⁶ *Recognit. vi, c. 8.* ⁷ *creatae.* ⁸ *Recognit. vi, c. 9.* ⁹ *Joan. iii, 5.*

regeneretur Deo; injusto vero, ut peccatorum quæ A gessit, remissio concedatur. ¹⁰ Omnibus ergo festinandum est, sine mora renasci Deo, et demum consignari ab episcopo, id est septiformem gratiam Spiritus sancti percipere (30-31), quia incertus est uniuscujusque exitus vitæ. ¹¹ Cum autem regeneratus fuerit per aquam, et postmodum septiformi Spiritus gratia ab episcopo (ut memoratum est) confirmatus, quia aliter perfectus esse Christianus nequaquam poterit, nec sedem habere inter perfectos, si non necessitate, sed incuria aut voluntate remanserit (ut a beato Petro accepimus, et cæteri sancti apostoli, præcipiente Domino, docuerunt), et demum ex operibus bonis ostendat in se similitudinem ejus, qui eam genuit, Patris. Post hæc vero agnoscat Deum honorare. Honor autem ejus est, ut ita vivat, sicut ipse vult; vult enim unumquemque ita vivere, ut homicidium et adulterium nesciat, odium et avaritiam fugiat, iram, superbiam, jactantiam respuat et exsecratur, invidiam quoque, et cætera his similia, penitus a se ducat aliena. Est sane propria quædam nostræ religionis observantia, quæ non tam imponitur hominibus, quam proprie ab unoquoque Deum colente, causa puritatis expeditur; de castimoniam dico cautela, cujus species multæ sunt. Sed primo, ut observet unusquisque, ne menstruatæ mulieri miscetur; hoc enim execrabile ducit lex Dei ¹². Quod si lex de his non admonuisset nos, ut catuli ¹³ libenter volveremur in stercore ¹⁴. Debemus ali-

illud, in quo mens purificatur, sed quod sequela sit illius boni hoc, in quo caro diluitur. Sic enim, et magister noster quosdam Phariseorum et scribarum, qui videbantur esse cæteris meliores, et a vulgo separati, increpabat, dicens eos hypocritas; quia ea solummodo quæ hominibus videbantur, purificabant; corda vero, quæ solus Deus aspicit, inquinata relinquebant et sordida. Ad quosdam ergo ex ipsis, non ad omnes, dicebat: *Væ vobis scribæ et Pharisei hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis et paropsidis, intus autem plena sunt sordibus. Phariseæ cæce, munda prius quod intus est: et quod deforis est, erit mundum* ¹⁵! Vere enim, si mens mundetur luce scientiæ, cum ipsa fuerit munda ac splendida, tunc etiam ejus, qui deforis est, hominis ipsa necessario curam gerit, id est carnis suæ, ut et ipsa purificetur. ¹⁶ Ubi autem ista, quæ deforis est, purificatio carnis negligitur, certum est neque de puritate mentis ac munditia cordis curam geri. Ita ergo sit, ut is qui intrinsecus mundus est, mundetur sine dubio et extrinsecus. Non semper autem is, qui mundatur extrinsecus, etiam intrinsecus mundus est, videlicet cum agit hæc, ut hominibus placeat. ¹⁷ Sed et illa species castimoniam observanda est, uti ne passim et libidinis solius causa, cum feminis coeat quis, sed posteritatis reparandæ gratia; quæ observantia cum etiam in nonnullis pecudibus inveniatur, pudoris est, si non ab hominibus rationalibus et Deum colentibus observetur. Ergo omnes peccaverunt et egent auxilio Dei (32). Propter quod, charissimi, sectamini semper charitatem, et æmulamini meliora et spiritualia, et adjuvate vos invicem, ut Deo semper in omnibus placere valeatis ¹⁸. Amen.

EPISTOLA V.

De communi vita et reliquis causis, suis discipulis scripta, Hierosolymitanisque directa (33).

Dilectissimis fratribus et condiscipulis, Hierosolymis cum charissimo fratre Jacobo coepiscopo habitantibus, CLEMENS episcopus.

¹⁰ Siric. ep. 1, initio. ¹¹ *Recogn.* vi, c. 40. ¹² Levit. xviii. ¹³ *cantharides*, imo *canthari*, ut bene Turrianus ex Græco codice lib. v, cap. 24. ¹⁴ Deest hæc comparatio in c. Just. ¹⁵ *Recogn.* vi, c. 41. ¹⁶ Matth. 23, 25. ¹⁷ Hæc ab Hemerobaptistis Ebionitis inserta qq. videntur. ¹⁸ *Recogn.* vi, c. 42. ¹⁹ I Cor. xiv. ²⁰ 12, q. 4, *Dilectiss. fratribus.* ²¹ Faustianus hæc dicit lib. xi *Recogn.*, p. 138, quæ refellit ipsemet Clemens.

(30-31) De confirmatione loquitur.

(32) Ergo omnes peccaverunt, etc. Hæc conclusio calumniose reprehenditur ab hæreticis: ita enim sanctus Clemens (aut qui sub ejus persona delitescit) argumentatur: Si ratio naturalis et lex colendi Deum non sufficit ad observandam hanc speciem castitatis, quam pecudes, sine ratione et lege naturæ instinctu servant, et ita mutabiles sunt homines; sequitur omnes esse peccatores, et auxilio Dei egere, ad bene vivendum. Quo nihil verius, nihil subtilius, nec ad rem accommodatius dici potuit. Sev. BINUS.

Communis ²⁰ vita, fratres, omnibus necessaria est et maxime his qui Deo irreprensibiliter militare cupiunt, et vitam apostolorum, eorumque discipulorum imitari volunt. ²¹ Communis enim usus omnium, quæ sunt, in hoc mundo, omnibus esse ho-

(33) Hæc epistola encyclica est; sic dicta, quod omnibus Ecclesiis communis esset, et per manus singulis tradita, universum Christianum orbem circumiret. Diversa tamen est ab illa encyclica, in qua virginitas, teste Epiphan, hæresi 30, deprædicata fuit, quæquo suo tempore, quo integra exstabat, in sanctis Ecclesiis, ut ait, legebatur: sicut et illa quæ ad Corinthios scripta fuit. Cujus autem fidei ac firmitatis sint hæc quinque titulo Clementis notatæ, vide Turrianum lib. ii, *adversus Magdeburgenses*. Sev. BINUS

minibus debuit; sed per iniquitatem alius hoc suum esse dixit, et alius illud, et sic inter mortales facta divisio est. Denique Græcorum quidam sapientissimus²², hæc ita sciens esse, ait: *Communia debere esse amicorum omnia²³, et sicut non potest (inquit) dividi aer, neque splendor solis, ita nec reliqua quæ communiter in hoc mundo omnibus data sunt ad habendum, dividi debere, sed habenda esse communia.* Unde et Dominus per prophetam loquitur, dicens: *Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum²⁴.* Istius enim consuetudinis more retento, etiam apostoli, eorumque discipuli, ut prædictum est, una nobiscum et vobiscum communem vitam duxere. Unde (ut bene nostis) erat multitudinis eorum cor unum et anima una: nec quisquam eorum aut nostrum, de his quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed omnia illis et nobis erant communia, nec quisquam egens erat inter nos. Omnes autem, qui domos vel agros possidebant, vendebant eos, et pretia eorum, et reliquas res quas habebant, afferebant, ponentes ante pedes apostolorum²⁵, sicut nobiscum quidam vestrum cognoverunt et viderunt: et dividebant singulis, prout cuique opus erat. Ananias autem, vir austerus, et Sapphira²⁶ uxor ejus²⁷, qui mentiti sunt apostolis de pretio agrorum suorum, quos vendiderant, nobis presentibus²⁸, in conspectu omnium circumstantium, a conspectu apostolorum, propter peccatum eorum et mendacium quod fecerunt, mortui delati sunt ambo. Cæteraque quæ de talibus²⁹ cognovimus et vidimus, nec recordatione, nec demonstratione digna sunt. Quapropter hæc vobis cavenda mandamus, et doctrinis et exemplis apostolorum obedire præcipimus; quia hi qui mandata eorum postponunt, non solum rei, sed extorres fiunt. Quæ non solum vobis cavenda, sed et omnibus prædicanda sunt.³⁰ Relatum est etiam nobis, quod quidam in vestris partibus commorantes, adversantur sanis doctrinis, et (prout eis videtur) non secundum traditionem Patris³¹, sed juxta sensum suum docere videntur.³² Multas enim quidam (ut audivimus)

²² Platonem intelligit. ²³ In ms. atque editis Merlini et Crabbi pauca inseruntur, de quibus in notis. Ea Surius et post eum alii rescuerunt, cum tamen legantur l. x 'Recogn. ²⁴ Psal. cxxxii, 1. ²⁵ Act. iv, 34. ²⁶ Ms. Zaphira. ²⁷ Act. v. ²⁸ Non videtur tunc Hierosolymis existisse Clementis, natione Romanus, qui plures post annos fidem suscepit. Verba Latini notis nostris inserimus ²⁹ Ms. cætera, quæ talia. ³⁰ Dist. 37, Relatum est. ³¹ traditiones Patrum. ³² Recognit. x, c. 43. ³³ Recognit., ad suum. Hæc quoque ex Harduino desumpta sunt. ³⁴ ut quoquomodo. ³⁵ Recognit. x, c. 43. ³⁶ satisagers. ³⁷ 2, q. 1, Dillectiss. fratribus. ³⁸ inter vos.

FRAGMENTA.

I.

EX DECRETO GRATIANI.

(De consecr., dist. *Sacerdotum aliorumque.*)*Quando celebratur missa, presbyterium laicus ingredi non præsumat.*

Sacerdotum, aliorumque clericorum Ecclesiæ servientium honores, a laicorum loco discrete apparere convenit. Quamobrem nulli laicorum liceat in eo loco, ubi sacerdotes et reliqui clerici consistunt (quod presbyterium nuncupatur), quando missa celebratur consistere, ut libere ac honorifice possint sacra officia exercere [celebrari].

II.

Ex vetustissimo codice Lucensi annorum circiter mille ex epistola B. Clementis ad Jacobum.

1. Episcopus irreprehensibilis sit, non fideijussor,

A nec advocatus litium, nec aliis curis negotiorum mundialium perplexus. Presbyter pudicus, carceres visitet, et peregrinos suscipiat, stateras æquales habeat.

2. Diaconi tanquam oculi et aures episcopi sint. Catechumeni instruantur.

De perceptione, cujus supra.

3. Sacramentum cum omni timore Dei servetur a presbyteris, diaconibus et ministris.

4. Communio in crastinum non servetur, sed cum timore Dei sumatur; ac clericus nec celeriter cibos accipiat.

5. Vasa sacrarii, vel vela vetusta ustulentur, et in sacro fonte pulvis obruatur.

6. De palla nullus mortuus obruatur, nec diaconus imponat, vela et pallas subdiaconus in sacrario lavet.

CONSTITUTIONES APOSTOLICÆ.

PROŒMIA.

J. B. COTELERII JUDICIUM

DE CONSTITUTIONIBUS APOSTOLICIS

(Patres apostolici, t. I, ed. Amstelod. 1724.)

Ex multis, quæ de Constitutionibus apostolicis vario doctorum sermone jactantur, vera quædam sunt, alia falsa, cætera ejusmodi, ut veritatem an falsitatem contineant, certa nequeat argumentatione percipi. Ea si in principio Adnotationum istarum secreverimus, operæ pretium nos facturos non nescimus.

Itaque verum est, Constitutionum apostolicarum *ὁκτάβιβλον*, opus esse apocryphum et pseudepigraphum, ab apostolis non profectum, nec ab apostolico Clemente. Scilicet, quamvis auctor canonis ultimi apostolici, si diversus est ab eo de quo agimus, aliter statuatur; quamvis illos apostolorum canones veros censere soleant Græci posteriores, apo-

stolicas vero *διατάξεις*, Clementis quidem, sed postea adulteratas; quamvis Æthiopes a Græcis edocti apostolicam Octabibulum ut sacram et divinam venerentur; quamvis S. Epiphanius hæresi 80, cap. 7 et Cedrenus duobus in locis, inter Veterum testimonia relatis, *θεῖον λόγον* Diataxibus tribuant; attamen liquido constat, ad apostolos et Clementem non pertinere *σύναγμα*, quod prima Ecclesiæ tempora latuit, quod a tot sanctis Patribus ignoratum fuit, aut neglectum, quod plurimis suspicionem movit suppositionis, plurimis certitudinem dedit falsitatis; quod catholica Ecclesia a canone Scripturarum divinarum excludit; quod denique sexcenta complectitur cum veritate, cum verisimilitu-

dine pugnancia, recentiora temporibus apostolicis, A non tam suam, quam Eusebii proponit opinionem. etque ab apostolico charactere remotissima. Sed de Photio hactenus. Suo quisque utatur arbitrio?

Nec minus verum est, antiquas constitutiones dictas apostolorum, post compositionem suam interpolatricibus manibus subjacuisse. Id clare demonstrant loca citata a B. Epiphanio, et a parente *Opera imperfecti in Matthæum*; quorum pleraque nunc partim non exstant, partim cum magna differentia verborum et sensuum leguntur. Atque ob eam interpolationis famam Græci in Trullo congregati prostantur, canones, Constitutionibus apostolorum Clementinis jam olim ab hæreticis vim factam per nonnulla malaque additamenta. Sed quod merito mirere, Photius, diligentissimus hujuscemodi rerum investigator, neque depravationis, neque iudicii Trullani mentionem facit, nostris διαταγῆς benignior, quemadmodum et Nicetas Pectoratus atque Georgius Cedrenus. Quippe qui sextam suam synodum videantur sprevisse, et in constitutionibus nullam agnovisse corruptionem.

Quod autem Διαταγῆς τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος favet Photius, causa non est odium in Latinos; quibus iniquus in *Μυροβιβλίω* non apparet, utpote tunc orthodoxus et catholicus; cum contra Trullani episcopi, Latinæ Ecclesiæ hostes haud dubii, iisdem διατάξεις nigrum iθeta præfixerint. Causa est, libri præstantia, et forte Epiphaniæ encomium. Certe si, quemadmodum verisimile sit, existimavit Photius, Constitutiones opus esse vetus ac probum, sub nomine apostolorum et Clementis conflictum, tribus reprehensionibus iisque non insolubilibus obnoxium, *κακοπλαστίας*, contumeliarum Deuteronomio factarum, et Arianismi; non intelligo cur adeo culpanda putetur illius critica. Ita fateri ille poterit quod in re est, ab antiquo homine non indocto, at fingendi satis imperito, nec semper veraci, in lucem prolatis fuisse post apostolicum sæculum libros plurimis inconsequentibus ac inconsiderantibus, nonnullis erroribus respersos, de Deuteronomio incaute, de sancta et individua Trinitate periculose loquentes. Ut vero suspicer Constitutiones a Photio non esse attributas Romano Clementi, facit tum magni Magistri existimatio, tum quod eodem loci non magis abjudicat apostolico *Recognitiones*, quas refertas docet absurdis, et Arianismo, quam Constitutiones: quis autem credat ita sentire virum doctissimum et prudentissimum, ut tale scriptum non putet falso auctoris titulo fuisse donatum? tum denique quia idem in Præfatione ad Nomocanonem ambigue de apostolorum canonibus disserit, ut et in his ipsis Bibliothecæ codicibus cxii, cxiii. Quocirca secundum nostram suspicionem, Clementis dicta sunt Photio ea duo Scripta, quoniam Clementino nomine inscripta ferebantur. Quanquam, ut dicam ingenuè, contextus orationis, et censura cum posterioris epistolæ Clementis, cum disputationis Petri cum Apione, non mediocrem pariunt difficultatem. Cur enim non pari modo proscripsit Constitutionum ac *Recognitionum* libros, nisi forte quia in censuris illis

Veritate etiam, sicut et auctoritate, nituntur varix hujus apocryphi appellationes. διατάγματα ἀποστόλων seu ἀποστολικά, τῶν ἀποστόλων seu ἀποστολικὰ καὶ διατάξεις αὐτὸν διαταγαί, διαταγαί vel διατάξεις Κλήμεντος sive διὰ Κλήμεντος, τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος διατάξεις αὐτὸν διαταγαί, et ὀκτάβιβλος Κλήμεντος: item διάταξις, διδασκαλία, καθολικὴ διδασκαλία, et κανόνες sive libri *Canonum apostolorum*. Cujus postremi nominis mentio quoque, apud Œcumenium, ad Actorum ix, 40, hoc modo, καὶ οὗτος ὁ Ἀνανίας διάκονος ἦν ὡς αὐτὸς Παῦλος μαρτυρεῖ ἐν τοῖς κανόσι. Sed cum hujus editionis typis veterum testimonia mandarentur, nondum occurreret locus; de quo vide quæ adnotabo ad libri vii caput 46. Cæterum an Joannes Damascenus *Orthodoxæ fidei* lib. iv, cap. 18, quando canones apostolorum per Clementem editos cum divinis voluminibus annumerat, constitutiones, vel duntaxat canones constitutionibus subnexos intelligat, quæri potest. Malim accipere de solis canonibus; quo majori parte erroris vir sanctus et doctus sublevetur; et quia rarior prima acceptio; et propter Trullanos Patres, quorum sententiam videtur secutus. Adde quod ejusdem libri cap. 13, morem adorandi ad Orientem refert ad traditionem apostolorum non scriptam; cum tamen is mos scriptus reperiat in Constitutionibus.

Jam vero præter supra dictis veris opposita, falsum etiam est, auctorem Constitutionum atque *Recognitionum* eundem esse. Habemus Photii iudicium, qui prærogativam quidem sanioris doctrinæ tribuit primo operi; at eloquentiæ, ac polymathiæ posteriori. Et quis non videt illius scriptorem virum fuisse sanctarum Scripturarum rituumque ecclesiasticorum scientissimum; hujus, hominem in iis rudiorem? Huc accedit quod non semper conveniunt dogmata utriusque. Verbi gratia *Constitut.*, lib. viii, cap. 46, inter inanimata recensentur sol, luna, stellæ; contra *Recognit.*, lib. v, cap. 16. Sic (alia prætereo) Ebioniticæ Ἀναγνώρισμῶν lotiones, in καθολικῇ διδασκαλίᾳ condemnantur.

Perperam quoque confunduntur Constitutiones cum *Clementinis*. Apertesiquidem ac exserte distinguit Nicephorus *Historiæ ecclesiasticæ* lib. iii, cap. 48. Nec sinit hæsitare præsens editio, quæ utrumque σύγγραμμα, ac posterior nunc primum complectitur. Errat iisdem Humbertus Cardinalis, dum Ordinationes seu Constitutiones, a Niceta Pectorato laudatas, ad Itinerarium Petri apostoli transfert, cum quo nihil commune habent, longe de aliis rebus quam de Petri peregrinationibus disserentes. Ansam erroris Humberto dedit ignoratio utriusque apocryphi, solaque notitia hujus Gelasiani decreti, *Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis libri decem* (ita rectius dubio procul antiquæ editiones, quam recentiores octo vel novem) *apocryphum*. Creclitum Cardinali, Græcos nihil

habere nomine Clementis prænotatum, extra *Itinerarium Petri* et *Canones apostolorum*.

Sed et veritati adversatur, Constitutionum apostolicarum compositorem nomen Clementis Romani sibi non assumpsisse. Quod nomen et in fronte voluminis præfixum cernitur, et assertores habet cum canonibus, apostolorum ultimo, et Trullano 2, Photium, Nicetam Pectoratum, Zonaram, Alexium Aristinum, Balsamonem, Matthæum Blastarem, Nicephorum Callisti, Nicetam Serronium, etc., refragatorem autem ex antiquis neminem. Nec mirum si qui apostolorum Diataxes scribebat, apostolorum personam induerit; Clementem vero, hoc est, ut credi volebat, se, putaverit in libri corpore occultandum.

At ista mihi ambigua sunt, quo primum tempore libri Constitutionum pseudoapostolicarum lucem conspexerint, quando interpolati sint, quem haberint parentem, quem corruptorem, et quibus in locis fuerint depravati. Certo novi, quod primus scriptor post tempora apostolica et ante Epiphanium vixerit; sed an propior illis vel huic, plane nescio. Nempe Patrum secundi ac tertii sæculi silentium non est nota indubia, non existisse eorum ætate Diataxes: quandoquidem apocrypha diu ignorantur, diutius contemnantur; unde incerta solent habere principia. Utrum etiam is in eodem ac Arius hærescos luto hæserit, necne, dicere non possum. S. Epiphanius landem orthodoxiæ ei tribuit; et quæ in opere Ariana videntur, forte interpolatori tribui debent, ut a Trullanis censetur; forte ἀρχαῖα sunt, hæretica non sunt, depellique, licet ægre, possunt juxta mentem Photii. Quid tamen si Epiphanium deceperit titulus? si catholicum putaverit, quod apostolicum autumabat, nec inexcusabile videbatur? Jam interpolationis centones ignoti fuerunt Epiphanio, et scriptori *Opera imperfecti in Matthæum*; noti Anastasio Antiocheno *Quæstionum ac Responsionum* auctori: quo autem tempore primum ex otiosi hominis officina manaverint, similiter non liquet. Obscurum præterea quod aiunt, alii ab eadem manu mutationes in Ignatio et in Constitutionibus prodidisse, alii a Diataxeon consarcinateore pseudo-Ignatium solere compilari quasi vel non potuerit B. Ignatii depravator ex *Catholica doctrina* complura mutuari; vel non credibilis fiat, sua ex pseudo-Clementinis Diataxibus auxisse pseudo-Ignatium; cujus interpolationis verus Ignatius manifestissimas facit; cum Constitutionum corruptelæ præter paucissimas occultissimæ sint? Mitto viri docti Davidis Blondelli in censura epistolæ primæ decretalis Clementi ascriptæ divinationem: Quod qui διατάξας scripsit, natione fuerit Palæstinus aut Phœnix, utpote qui thronum Hierosolymitarum reliquis præferat, lib. viii, cap. 10, et nomina mensibus inventa a Tyriis imponat. Non agitur de eminentia sedium, ubi episcopus Alexandrinus præteritur. Jacobum eo

in loco præponit pseudo-Clemens, in aliis multis postponit. Phœnicenne patriam habuerunt quicunque iisdem mensium nominibus usi inveniuntur, quibus διαταγείς nostri?

Ad hæc, dubito affirmare cum viris doctis, τῶν ἀποστόλων διδασκᾶς seu διδασχὴν, apud Eusebium *Hist.* lib. iii, cap. 25, Athanasium in Epistola festali 39, et in *Synopsi sacrae Scripturæ*, si illius est, Nicephorum Constantinopolitanum in *Στιχομετρία*, (ubi vulgo legitur διδασχὴ, cum ms. codex, si fides Joanni Croio, cap. 1 *Observationum in Novum Testamentum*, exhibeat διαδοχαί, manifesto arbitrator, vitio pro διδασχαί) et Nicephorum Callisti *Eccles. Hist.*, lib. ii, cap. 46, diversum esse opus a Constitutionibus apostolicis, sive Catholica doctrina. Zonaras enim ad mox dictam Athanasii Epistolam, laudatus ab eruditissimo ac diligentissimo Usserio, in Prolegomenis epistolarum Ignatianarum, cap. 7, quique exstat etiam in mss. 277, 507. Reg. Biblioth. loquitur ad hunc modum: Τὴν δὲ διδασχὴν τῶν ἀποστόλων, τινὲς λέγουσιν εἶναι τὰς διὰ τοῦ Κλήμεντος γραφείσας τῶν ἀποστόλων διατάξεις, ἃς ἡ λεγομένη ἕκτη σύνοδος ἀναγινώσκασθαι οὐ συγχωρεῖ, ὡς νοθεύσεισας καὶ παραφθαρείσας⁹⁹⁻¹⁰⁰ ὑπὸ αἰρετικῶν. Concinitque Matthæus Blastares, collector Canonum ineditus, in multorum bibliothecis latens, littera β, cap. 11, ubi de S. Athanasii loco, his verbis: Ἐξῆθεν δὲ τῶν κανονιζομένων εἶναι φησι, τὴν Σοφίαν Σολομώντος, etc., τὸν Ποιμένα, καὶ τὴν διδασχὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων ταύτην δὲ ἡ ἕκτη σύνοδος ἤθετησεν.

Sed contra sic argumentantur. Primo, Athanasius διδασχὴν τῶν ἀποστόλων inter eos libros numerat qui catechumenis legendi essent; cum libri Constitutionum episcopis sint dicati, resque ad Ecclesiæ regimen spectantes tractent, et alia quædam μυστικώτερα, quæ idcirco canone apostolorum ultimo in vulgus efferri vetantur. Secundo, διδασχὴ, apud Nicephorum Constantinopolitanum, ejusque στιχομετρίας interpretem Anastasium Bibliothecarium, versiculis 200, solummodo constat; longe autem prolixiores sunt Constitutiones. Tertio, in Scripturarum indiculo, Anastasii Nicæni *Quæstionibus* subjecto, in publica Oxoniensis Academiæ Bibliotheca, Διαδοχαί τῶν ἀποστόλων et Διδασκαλία Κλήμεντος, ut distincta opera, pariterque apocrypha recensentur; at διδασκαλίαις titulum præferunt Diataxes; itaque Διαδοχαί a Constitutionibus secerni debent. Quarto, a *Synopsi* Athanasiana διδασχὴ ἀποστόλων et Κλημέντια velut duo libri memorantur; in Clementinis autem continentur Constitutiones, quippe quæ Clementis nomen præferunt. Quinto, agens de Clementis operibus Eusebius, Doctrinas apostolorum omittit. Sexto, codicem apostolicarum Constitutionum multa Ariana complectentem, nec Ariani pro confirmatione sui erroris adduxerunt, nec adductum Athanasius expendit: quo fit ut, exstante Athanasianis temporibus *Apostolorum De-*

⁹⁹⁻¹⁰⁰ ΑΙ. παραφθαρείσας.

ctrina, nondum lucem aspicerent nostræ Constitutiones. Concludunt, et τῶν ἀποστολικῶν διδαγμάτων librum, citatum in *Quæstionibus*, nomen Anastasii Nicæni præferentibus, quæstione 93, eundem habendum cum ἀποστόλων διδαχαῖς, alium a Διαταγῆσι; et Constitutiones hodiernas etiam ex διδαχῇ apostolorum, et διατάξει Epiphianiana fuisse consarcinatas.

Verumtamen non desunt quæ ad hæc omnia referamus; hunc in modum. Ad 1. Non solis episcopis, sed et laicis quoque, omnibusque Christianis Diataxis et catholica Doctrina nuncupatur; ut fidem faciunt prima libri verba: Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι πᾶσι τοῖς ἐξ ἔθνῶν πιστεύσασιν εἰς τὸν Κύριον, etc. Et vero quis ausit asseverare, quod postremus apostolorum canon tantum ætatis ferat ac prima Διατάξεων editio, qua utebatur S. Epiphanius; quodque primus διαταγῆς sua voluerit occultare? Deinde ex Athanasiana *Synopsi* observat vir non mediocri eruditione, Joannes Dallæus *De Pseudep. apostol.* l. 1, c. 4, duo fuisse *Doctrinæ apostolicæ* velut corpora, aliud quo totus liber continebatur, aliud in quo ea duntaxat libri legebantur, quæ a Patribus tanquam utilia excerpta fuerant. Unde conficitur, ut canone apostolico extremo, de integris διαταγαῖς seu διδαχαῖς agente, possit B. Athanasius in *ἐκτραστικῇ* de solis excerptis loqui. Ad 2. Forte Nicephorus Constantinopolitanus tantum viderat διδαχὴν decurtatam, ideoque constantem versibus solummodo σ', 200. Vel præferre oportet lectionem ms. Croiani, σ', 6000. Ad 3. Indiculus ille etiam subjungitur Anastasii *Quæstionibus* in codice 1789 Bibliothecæ Christianissimi regis. Ita vero habet:

De LX libris, et quinam extra illos sint.

- 1, Genesis. 2, Exodus. 3, Leviticus. 4, Numeri. 5, Deuteronomium. 6, Josue. 7, Judices, et Ruth. 8, Regnorum (seu Regum) primus. 9, Regnorum secundus. 10, Regnorum tertius. 11, Regnorum quartus. 12, Paralipomena, quintus. 13, Job. 14, Psalterium. 15, Proverbia. 16, Ecclesiastes. 17, Cantica sive Canticum Canticorum, quintus. 18, Esdras. 19, Osee. 20, Amos. 21, Michæas. 22, Joel. 23, Jonas. 24, Abdias. 25, Nahum. 26, Habacuc. 27, Sophonias.

Περὶ τῶν ἑβδμήτων, καὶ ὅσα τούτων ἐκτός.

- α', Γένεσις. β', Ἐξοδος. γ', Λευιτικόν. δ', Ἀριθμοί. ε', Δευτερονόμιον. ζ', Τησοῦς. ζ', Κριταὶ καὶ Ρούθ. η', Βασιλειῶν α'. θ', Βασιλειῶν β'. ι', Βασιλειῶν γ'. ια', Βασιλειῶν δ. ιβ', Παραλειπέμενα. ιγ', Ἰώβ. ιδ', Ψαλτήριον. ιε', Παραοιμαί. ις', Ἐκκλησιαστής. ιζ', Ἄσματα (codex 1607 ejusdem bibliothecæ qui complectitur primam partem hujus catalogi, Ἄσμα) ἁμάτων. ιη', Ἐσδρας. ιθ', Ὀση. κ', Ἀμώς. κα', Μιχαίας. κβ', Ἰωήλ. κγ', Ἰωνᾶς. κδ', Ἀβδίας. κε',

- Ναοῦμ. κς', Ἀμβραχοῦμ. κζ', Σοφονίας. κη', Ἀγαθαῖος. κθ', Ζαχαρίας. λ', Μαλαχίας. λα', Ἡσαίας. λβ', Ἰερεμίας. λγ', Ἰεζεκιήλ. λδ', Δανιήλ, λε'. Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαίου. λς', κατὰ Μάρκον. λζ', κατὰ Λουκᾶν. λη'. κατὰ Ἰωάννην. λθ', Πράξεις τῶν ἀποστόλων. μ', Ἰακώβου ἐπιστολή. μα', Πέτρου. μβ', Πέτρου. μγ', Ἰωάννου. μδ', Ἰωάννου. με', Ἰωάννου. μς', Ἰούδα. μζ', Παύλου πρὸς Ῥωμαίους. μη', πρὸς Κορινθίους. μθ', πρὸς Κορινθίους. ν', πρὸς Γαλάτας. να', πρὸς Ἐφεσούς. νβ', πρὸς Φιλιππησίους. νγ', πρὸς Κολοσσαίς. νδ', πρὸς Θεσσαλονικεῖς. νε', πρὸς Θεσσαλονικεῖς. νς', πρὸς Τιμόθεον. νζ', πρὸς Τιμόθεον. νη', πρὸς Τίτον. νθ', πρὸς Φιλήμονα. ξ'. πρὸς Ἑβραίους.

- Καὶ ὅσα ἔξω τῶν ἑ, α', Σοφία Σολομώντος. β', Σοφία Σιράχ. γ', Μακκαβαίων. δ', Μακκαβαίων. ε', Μακκαβαίων. ζ', Μακκαβαίων. ζ', Ἐσθῆρ. η', Ἰουδίθ. θ', Τωβίτ.

- Καὶ ὅσα ἀπόκρυφα. α', Ἀδάμ. β', Ἐνώχ. γ', Λάμεχ. δ', Πατριάρχαι. ε', Ἰωσήφ Προσευχῆ. ζ', Ἑλδὰμ καὶ Μεδάμ. ζ', Διαθήκη Μωσέως. . . . . θ', Ψαλμοὶ Σολομώντος. ι', Ἡλοῦ ἀποκάλυψις. ια', Ἡσαίου δράσις. ιβ', Σοφονίου Ἀποκάλυψις. ιγ', Ζαχαρίου Ἀποκάλυψις. ιδ', Ἐσδρα Ἀποκάλυψις. ιε', Ἰακώβου Ἰστορία. ις', Πέτρου Ἀποκάλυψις. ιζ', Περίοδοι καὶ διδαχαὶ τῶν ἀποστόλων. ιη', Βαρνάβα Ἐπιστολή. ιθ', Παύλου Ἠράξ. κ', Παύλου Ἀποκάλυψις. κα', Διδασκαλία Κλήμεντος.

- 28, Aggæus. 29, Zacharias. 30, Malachias. 31, Isaias. 32, Jeremias. 33, Ezechiel. 34, Daniel. 35, Evangelium secundum Matth. 36, secundum Marcum. 37, secundum Lucam. 38, secundum Joannem. 39, Acta apostolorum. 40, Jacobi Epistola. 41, Petri. 42, Petri. 43, Joannis. 44, Joannis. 45, Joannis. 46, Judæ. 47, Pauli ad Romanos. 48, ad Corinthios. 49, ad Corinthios. 50, ad Galatas. 51, ad Ephesios. 52, ad Philippenses. 53, ad Colossenses. 54, ad Thessalonicenses 55, ad Thessalonicenses. 56, ad Timotheum. 57, ad Timotheum. 58, ad Titum. 59, ad Philemonem. 60, ad Hebræos.

Et qui extra LX sunt: 1, Sapiaentia Salomonis. 2, Sapiaentia Sirach. 3, Maccabæorum. 4, Maccabæorum. 5, Maccabæorum. 6, Maccabæorum. 7, Esther. 8, Judith. 9, Tobias.

Et qui apocryphi: 1, Adam. 2, Henoch. 3, Lamech. 4, Patriarchæ. 5, Josephi Oratio. 6, Eldad et Medad. 7, Testamentum Mosis. . . . . 9, Psalmi Salomonis. 10, Eliæ Revelatio seu Apocalypsis. 11, Esaiæ visio. 12, Sophoniæ Revelatio. 13, Zachariæ Revelatio. 14, Esdræ Revelatio. 15, Jacobi Historia. 16, Petri Apocalypsis. 17, Periodi aut Circuitus et Doctrinæ apostolorum. 18, Barnabæ Epistola. 19, Pauli Actus. 20, Pauli Apocalypsis. 21, Doctrina Clementis. 22, Ignatii Do-

“ Cum superioribus numerata. “ Id est, quintus librorum versibus constantium. 1. Epiphanius. *De mens. et pond.*, c. 4. “ Vide ad Hermæ lib. 1, vis. 2, cap. 3. “ Locus vacuus in membranis. “ f. ἐνάληψες Μωσέως; Assumptio Mosis, ex Athanasio, et Nicephoro CP. “ f. Ἠράξεις.

etrina. 23, Polycarpi Doctrina. 24, Evangelium secundum Barnabam. 25, Evangelium secundum Matthæum.

κδ', Ἰγνατίου διδασκαλία. Α κγ', Πολυκάρπου διδασκαλία. κδ', Εὐαγγέλιον κατὰ Βαρνάβα. κε', Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαίον.

Ἐπιφάνειος δεκάτη τῆς νυκτὸς (f. 166ῃ τῆς ἡμέρας), ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ. Ἐμμεῖνεν δὲ σὺν ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ, κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ, ἕως ἐγένετο ἐπὶ τῶν λδ', καὶ μηνῶν τριῶν, ἐν δὲ τῷ τριακοστῷ τρίτῳ ἔτει αὐτοῦ ἐσταυρώθη, Φαμενώθ κδ' [in marg. Μαρτίῳ, κγ'], ἡμέρᾳ ἑκτῇ, ὥρᾳ ἑκτῇ τῆς ἡμέρας καὶ πῆς σελήνης 18. ἄνωστη δὲ ἐν τριημέρῳ, Ἡαρμουθῆ (al. Φαρμουθῆ) (f. deest. α') [in marg. Ἀπριλλίῳ] ἡμέρᾳ πρώτῃ, ὥρᾳ ἑκτῇ τῆς νυκτὸς καὶ ὥρῃ πᾶσιν ἡμῖν τοῖς 5) 11, hora diei nona. μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα, διδάσκων ἡμᾶς κηρύσσειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἀφῆσιν ἁμαρτιῶν. Ἀνελήθη δὲ Παγῶν γ' (f. ε') [in marg. Ματθ γ'], ὥρᾳ θ' τῆς ἡμέρας.

Ubi Διδαχὰς τῶν ἀποστόλων et Διδασκαλίαν Κλημენტος distingui video, non video qua ratione distinguantur. Quidni ut Liber, à Libri Epitome? Ad hæc multæ fuerunt διδασκαλίαι: et Doctrinæ Ignatii et Polycarpi hic. Doctrina Petri, apud Origenem et Damascenum. Διδασκαλίαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων, lib. v, juris Græco-Romani in Interrogatione 2 Marci Alexandrini et Responsione Theodori Balsamonis ad illam, necnon Didascalia apostolica, quæ apud Æthiopes circumfertur. Cur itaque non existerit etiam Διδασκαλία Κλημντος, diversa a Καθολικῇ διδασκαλίᾳ? Ad 4. Bene duo libri sunt in Synopsi Athanasii vocitata, Διδαχὴ τῶν ἀποστόλων, et Κλημντια, quo pacto apud Nicephori Historiam lib. iii, cap. 18, Διατάξεις ἀποστολικαὶ et τὰ Κλημντια. Ad 5. Ad eundem forsan modum omittuntur ab Eusebio Clementinæ Diataxæ, quarum alibi meminit sub nomine Doctrinarum apostolicarum, quo videntur præteriri Clementinæ Periodi, quas alio in loco commemorat, appellans Petri Actus. Ad 6. Quot alia Veterum citare licuit Arianis, et dissolvenda Athanasio-relinquere? Verbi gratia, ut a Clemente non discedam, Recognitionum libros, plicnos Arianismi. Quæ tamen ab iis fuisse prolata non legimus in S. Athanasii Scriptis. Ad primam conclusionem. Locus Anastasii non exstat quidem in Quæstionibus editis per Jacobum Gretserum; sed in Editione Gentiani Herveti profertur. Liber vero ms. num. 1789, Thesauri regii, post Anastasii Quæstiones centum, habet scriptum:

De apparitione Domini; ex Constitutionibus apostolicis.

Ἐπερ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Διαταγμάτων.

Nam natus quidem est Dominus noster Jesus Christus ex sancta Virgine Maria, in Bethlehem, secundum Ægyptios Chæac 29^{aa}, hora decima noctis; quod est VIII Kalendas Januarii. Baptizatus autem est tricesimo ætatis suæ anno, a Joanne, mensis Tybi, Januarii 6, hora septima diei, in fluvio Jordane. Mansit autem nobiscum in mundo, prædicans evangelium regni celorum, et curans

Ἐτέχθη μὲν γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας ἐν Βηθλεὲμ, ἐν μηνὶ κατὰ Αἰγυπτίους Χοιᾶκ (al. Χυᾶκ) κε' (f. κδ') [in marg. Δεκεμβρίῳ (f. add. κε')], ὥρᾳ ἑξῆς τῆς ἡμέρας (f. δεκάτῃ τῆς νυκτὸς), ὃ ἐστὶν πρὸ ὀκτώ Καλάνδων Ἰαννουαρίων· ἐβαπτίσθη δὲ ἐν τῷ τριακοστῷ αὐτοῦ ἔτει, ὑπὸ Ἰωάννου, τοῦ Τυβῆ (al. Τυβι) ια', [in marg. Ἰαννουαρίῳ, ζ'.]

Idemque fragmentum ex τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων exhibet cōdex 1067, cum quibusdam varietatibus; ut quod prætermittit quæ in margine prioris leguntur, et quod non ponit dies mensium Chæac, Tybi et Phamenoth. Verum dici potest pertinere ἀποσπασμάτιον ad Διδασκαλίαν et Διδάξεις τῶν ἀποστόλων, aut ad Diataxæ primas, vel aliquam earum interpolationem nobis incognitam; qualis Æthiopica; quam nostræ partim similem esse, partim dissimilem, colligitur ex iis quæ apud Damianum a Goes de Æthiopum religione referuntur. Sane in Quæstionibus Anastasii, quæst. 60, p. 398, ista habentur, ex Constitutionibus apostolicis, ἔταν γὰρ καθίσθη, etc., nec inveniuntur in nostris. Apostolicæ etiam nescio cuius Constitutionis Jacobi meminit Joannes Nicænus de nativitate Domini tom. II Ancesarii Combessiani. Atque apostolicam Constitutionem fictitiam nec exstantem contra sacras imagines Catholicis obijciunt Icouomachi apud Nicephorum CP. in Antirrhético 2, cod. Reg. 781. Vide quoque infra ad lib. iii, cap. 14.

Ad 2 conclusionem. Etiamsi concedatur Doctrinam apostolorum et Constitutiones differre, incertum adhuc remanet, an primarum Constitutionum corruptor illam Doctrinam compilarit; sicut Epistolam Barnabæ videtur exscripsisse. Concludo ego ex

11 Vide infra ad lib. v, cap. 13 et 14. 12 Decembris 25, 1. Chron. Alex., p. 552, 554. 13 Matth. iv, 23; ix, 35. 14 Martii 23. 15 Aprilis maxima ex parte respondet. 16 Luc. xxiv, 47. 17 Maii 3.

ante dictis, probabilius censi *διδασχῆ* inter et *διδασκαλίαν* ac *διδάξαν* nihil intercedere discriminis.

Reliqua ad Constitutiones apostolicas pertinentia, vel visa sunt leviora ac tritiora, vel infra in locis controversis, explicabuntur commodius. Non præteribo tamen quæ inter scribenda hæc didici. I. Nonnulla harum Constitutionum capitula referri in principio trium Collectionum canonum manu exaratarum Reg. Biblioth. unius Arabicæ, Græcarum aliarum. II. Solemne esse Orientalibus, eadem capita in

A limine Conciliorum ponere; quo de ultimo auctor mihi Abraham Ecchellensis in Notis ad Catalogum Hebedjesu p. 167, etc. Nam de totius operis Arabica versione exploratum habebam, eam in non una Bibliotheca servari. III, denique spem dari, Clementinas constitutiones cum varijs apostolorum canonibus aliisque Æthiopicis scriptis brevi in lucem prodituras, cura et studio Vanslebil clarissimi illius linguæ peritia, in Prædicatorum familia theologi.

FRANCISCI PAGI

DE CONSTITUTIONIBUS ET CANONIBUS APOSTOLICIS JUDICIUM.

(Ex breviario Gestorio Pontificum Romanorum, in Vita Clementis, § V et seqq.)

Hic paucis agendum de Constitutionibus et Canonibus apostolorum nomine inscriptis; quarum duarum collectionum multi auctorem faciunt S. Clementem; quia licet ambæ inter apocrypha recensentur, *Canones tamen apostolorum* vulgo dicti singulari quadam Ecclesiæ Primitivæ doctrina referti sunt. Constitutiones quidem VIII libris comprehensas Carolus Bovius, Ostunensis episcopus, anno 1573 in lucem emisit, et e Græco in Latinum sermonem transtulit. Eas postea Franciscus Turrianus Latine interpretatus est, et commentariis illustravit. Verum harum Constitutionum auctor non est Clemens Romanus, quia Eusebius, lib. III, c. 15, et Hieronymus *De scriptoribus ecclesiasticis*, cum de scriptis S. Clementis agunt, unam duntaxat illius ad Corinthios Epistolam recensent. Præterea Humbertus Cardinalis, episcopus Silvæ Candidæ, Leonis IX, apud Constantinopolin legatus, Nicetæ Pectorato, Constitutionum apostolicarum loca quædam contra Sabbati jejunium, objicienti, his verbis respondet: *Hoc asserere conaris ex Apocryphis libris et canonibus, pari sententia SS: Patrum repudiatis; et paulo post: Unde nos quoque omnes Apocryphum abjicientes dedignamur audire eorum fabulosas traditiones, quia non sunt ut lex Domini.* Citaverat autem Nicetas quintum et septimum librum Ordinationum, seu Constitutionum apostolicarum. Ex qua Humberti responsione Christianus Lupus, p. 11, ad Canonem II Trullanum, colligit *Constitutiones* illas apocryphas esse, fuisse sententiam sedis apostolicæ, cujus legationem Humbertus gerebat. Præter Lupum, legendi etiam Schelstratus in p. 11 *Antiquit. illustrata*, dissert. 2, c. 2; Natalis Alexander sec. 1, aliique, qui plura de hisce constitutionibus habent.

Quod attinet ad collectionem, quæ sub ejusdem Clementis nomine circumfertur, qui apostolorum canones numero 85, in unum corpus collectos Adalibus proposuisse perhibetur, eam Petrus de Marca *Concord. sacerdotii et imperii*, lib. III, c. 2, n. 5, anteriorem synodo Nicæna, sed posteriorem anno 258

B videri scribit. Ratio prioris est, quia Constantinus imp. ep. 2 ad Eusebium et Antiochenos citat canonem 13, ex quo eruitur, eos canones ante Nicænam synodum cognitos fuisse. Eos vero fuisse posteriores anno 258, ex eo deducit, quod Firmilianus Cæsareæ episcopus iis usus est ad probandam consuetudinem, quæ vigeat in Oriente, repudiandi hæreticorum baptismi, cum tamen ipsi aperte faverent. Canon enim 45 sic conceptus est: *Episcopum vel presbyterum, qui hæreticorum baptismum, vel sacrificium admiserit, deponi jubemus. Quæ est enim conventio Christi cum Belial? Vel quæ pars est fidei cum infidelis?* Et canon 46: *Episcopus vel presbyter eum, qui vere habet baptismum, si de integro baptizaverit; vel si eum, qui ab impiis pollutus est, non baptizaverit, deponatur, ut qui irrideat mortem et crucem Domini, et non discernat sacerdotes a falsis sacerdotibus.* Cum itaque Firmilianus in epist. ad Cyprianum contra hæreticorum baptismum militans, consuetudinem a Stephano Papa laudatam, stylo acriore, quam oportebat Christianum episcopum, excipiens anno 256 aut 257 quo eam scripsit, canones prædictos non allegarit, ex ejus silentio colligere est, incognitos ea ætate fuisse canones apostolicos.

Eos canones, post concilii Nicæni tempora, tam in Oriente quam in Occidente, apud quosdam Catholicos, prævaluisse (varia tamen de eorum numero fortuna) licet colligere ex antiquissima canonum collectione, quæ primum in Oriente a Græcis fuit confecta, et ante tempora Dionysii Exigui existit. Unde quod Gelasius papa in Romana LXX episcoporum synodo posuit: *Liber canonum apostolicorum apocryphus*, commode sensu venit intelligendum. Præterquam enim quod hæc verba non habentur in cod. Justelli, dici potest id a Papa Gelasio dictum, quia hi canones non sunt ab apostolis, sed ab alijs collecti, unde recte Marca laudatus num. 7: *Varie sunt classes apocryphorum in*

Notitia Gelasii, ut observarunt viri eruditi, cum non tantum fragmenta hæreticorum veniant in hunc censum, sed etiam Opuscula tractatorum, in quibus sunt nævi quidam. Nec alio exemplo indigemus quam Eusebii Historia, quam apocryphis accenset Gelasius, cum tamen paulo antea eam suscipendam statuisset; quod, nimirum, velit hos Historiarum libros nævis quibusdam permistos, licet, inquit, propter rerum notitiam singularem, quæ ad instructionem pertinent, usquequaque non dicimus reuendos. Idem, inquit Schelstratius laudatus cap. 1, dicendum de Canonibus apostolorum, singulari quadam Ecclesiæ primitivæ doctrina refertis, licet aliunde, ob certos nævos, inter apocrypha a Gelasio recensitis.

Neque ab antiquis, tam Græcis quam Latinis scriptoribus, subdit idem Schelstratius, ubi canones fuisse rejecti, ut patet ex L canonibus ubique olim receptis, et confirmat post Gelasium collectio Dionysii Exigui. Post Dionysium Cresconius, nescio cujus civitatis in Africa episcopus, qui in sua collectione, usque ad L canones apostolorum enumerat et ad titulos suos comprobandos adducit. Meminit et Anastasius Bibliothecarius Stephani papæ IV, seu potius III, qui in synod. Lateranensi, anno 769, statuit action. IV: *Non amplius suscipiantur Apostolorum prolata, per S. Clementem, nisi L capita, quæ suscepit sancta Dei catholica Romana Ecclesia.* Publicavit hoc concilium Holstenius et laudatam ex eo decisionem confirmat Humbertus Leonis IX legatus, in responsione ad librum Nicetæ, presbyteri et monachi, contra Latinos editum: *Clementis librum, id est Petri apostoli Itinerarium et Apostolorum canones numerant Patres inter apocrypha, exceptis L capitulis, quæ decreverant orthodoxæ fidei adjungenda.* Et hæc quidem de Ecclesia Occidentali L apostolorum canones non improbande, sed demum per pontifices et

A synodos approbante, et ubique fere recipiente.

At latius sese extendit Orientis Ecclesia, in recipiendis apostolorum canonibus, quos LXXXV, omnium primus suæ L titulorum collectioni inseruit Joannes Scholasticus, ut notat Justellus in Præfat. ad tom. II *Biblioth. Juris canonici*, et idem Joannes Antiochenæ Ecclesiæ presbyter, ex ordine Scholasticorum qui in præfatione ait: *SS. Domini discipuli et apostoli LXXXV canones, Clementis opera ediderunt.* Eos, post hanc Joannis collectionem recepit et probavit synodus Trullana, can. 2, et post eam synodus generalis 7, quæ actione 1, consensit e Bibliotheca patriarchii Constantinopoleos tam canonum SS. apostolorum, quam SS. synodorum libros in medium afferri: *Et notarius venerabilis patriarchii legit: Canon SS. Apostolorum LIII (nunc LII). Si quis presbyter eum, qui convertitur a peccato, non susceperit, sed abjecerit, deponatur, etc.* Usque ad LXXVII, recenset Alexius Aristenus, Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconus, in *Synopsi canonum*, quæ primam publicata est tom. II *Biblioth. Juris Canonici*, ubi post Aristenum subnectitur *Epitome canonum* Simeonis Magistri et Logothetæ, in qua exhibentur canones apostolorum LXXXII. Subnectitur et *Synopsis canonum* Arlenii monachi, qui ad cap. 4, subdit: *SS. apostolorum canones LXXXIV, et alios apostolorum canones passim exhibet ut LXXXV canones ab eo admissos constat; quos et diu, ante illos collectores, admisit Photius, in Nomocanone, ad quem edita præfatione, scribit: Canones, qui SS. apostolorum dicuntur, Clementis opera collecti LXXXIV.* Et quibus videre licet Orientales passim omnes LXXXV canones admisisse, qui de facto, post decretum Gratiani, jussu Gregorii XIII editum, reperiuntur, uti et passim in omnibus Conciliorum editionibus. Plura Schelstratius laudatus et Natalis Alexander diss. 17, sæculi I Ecclesiæ.

IN CONSTITUTIONES APOSTOLICAS

ADNOTATIO CRITICA ET CHRONOLOGICA.

(Mansi, *Concil.*, I, 254; Florentiæ, 1759, in folio.)

Constitutiones, quas vocant apostolicas, opus esse spurium, ab iis, quibus ascribuntur, apostolis, tum et ab ipsa apostolorum ætate penitus alienum, nemo theologus modo ignorat vel diffitetur. Quibus vel silentibus vel dissimulantibus, res tamen ipsa per se loqueretur, cum operis illius auctor ineptus sit adeo interdum, ut ab apostolorum, quam affectat, gravitate se penitus degenerem ostendat. Celebris est similitudo, qua Deo Patri, Filio, et Spiritui sancto episcopus, presbyterum et diaconum comparat lib. II, cap. 26. Nec minus ineptus cum lib. VI, cap. 20, vetera sacrificia ante idololatriam

D populi præmissa tantummodo, et sponte offerenda, sed populo demum in crimen prolapsa, ut sacrificii numen agnosceret lege injunctum fuisse statuit. Privatam ultionem per se quidem justam agnoscit, quam ideo vetiit Deus, ait, eo quod tolerantiam ultione præstantiorem agnoverit lib. VI, cap. 23. Si scriptorem hunc audias, Afrorum consuetudo de rebaptizandis hæreticis, Romanorum disciplina, quæ sacramentum illud a quocunque tandem collatum admittit et suscipit, tanto præstantior est, quanto veritas errorem præcedit. Vide lib. VI, cap. 15. Ætatem etiam multo præapostolica

recentiorem prodiit consuetudo illa templorum ritu Christianis peculiari excitatorum, cujus meminit auctor lib. II, cap. 57. Tempia enim a Christianis sæculo demum secundo primum erigi coepisse mihi admodum probatur. Cum episcopos ad varias orbis ecclesias destinatos recenset, eos commemorat, qui diu post apostolos vixerunt. Vide lib. VII, cap. 47. Quin et scriptoris illius ætate Ecclesia Christi totum per orbem diffusa, catholicæ nomen sibi merito vindicabat, quo illam elogio idem auctor non semel mactat. Id vero quam immerito de Ecclesia, qualis erat apostolorum ætate affirmaretur, nemo non intelligit. Ex his omnibus probatum arbitror lucubrationem hanc apostolorum ætatem nec sapere, nec præferre.

At cujus demum ætatis opus illud judicaremus? Alii aliter sapiunt. Ego vero cum in lib. I, cap. 23, etc., adeo multis commendatam legerim episcopis erga resipiscentes fideles benignitatem, et clementiam; cum omnes cujuscunque tandem criminis reos, idololatria quidem excepta, ad penitentiam et pacem, siquidem veniam poposcerint, admitti: scriptor ille mactat; id ego quidem contra Montanistas dictum suspicor, quorum hæresis sæculo labente secundo emerit. Ex quo confici posse censeo lucubrationem hanc sæculo tertio proculdi facile potuisse. Sed et medio circiter sæculo illo tertio evoluta S. Dionysius Alexandrinus a Basiliide episcopo consultus quota noctis hora jejunium solvi liceret Sabbato antepaschali, respon-

dit, se definire nihil ausurum, cum Romani ad galli cantum illud prorogare consueverint, alii citius solverint. Id profecto demonstrat ignoratas ab illo fuisse apostolicas constitutiones, cum in illis lib. V, cap. 18, ad gallicinium prorogandum Sabbathi hujus jejuniæ edicatur. Cum tamen, ut supra monui, ætate illa vixerit auctor, quæ Ecclesia totum late per orbem tandem promulgata, et dilatata erat; idque demum ætate Constantini obtinuerit: ideo Constantini ætate antiquiorem non existimaverim. Rursus autem sæculo quarto insunte, anno, quantum arbitror 309, concilium Eliberitanum celebratum est, cujus primus canon admitti vetat ad communionem illos, qui a fide ad idololatriam apostataverint, quantumcunque de crimine dein penituerint, idque demum repugnare videtur apostolicæ illi constitutioni, cujus supra mentio facta est; ex qua conjectura docemur constitutionem illam nondum anno illo innotuisse. Vicissim vero auctor de Filio Dei ita passim et frequenter loquitur, quemadmodum Antenicæni Patres scribere consueverunt, et voce *omousion*, quamquam sæpe res et occasio postulaverit, nunquam utitur, quo argumento probari posse arbitror Nicæni concilii celebrationem opus idem præcessisse. Quæ si conjecturæ admittantur, intra spatium illud, quod anno 309 et 325 concluditur, vulgatarum constitutionum sedes figenda est.

Utunque res habeat sese, utile est opus ad multa, et dogmatum nostrorum vetustati astruenda apprime necessarium.

DE CONSTITUTIONIBUS APOSTOLICIS

EDITIS

AB HIPPOLYTO EPISCOPO PORTUENSI,

([DE MAGISTRIS,] *Acta Martyrum ad Ostia Tiberina sub Claudio Gothico* (Romæ, 1795, in folio), in Dissertatione *De Vita et Scriptis S. Hippolyti episcopi Portuensis*, p. 134.)

CAPUT PRIMUM.

Titulus in Constitutionibus apostolicis corruptus restituitur. Clemens Romanus et Hippolytus in his colligendis edendisq; adlaborarunt. Paulus Samosatenus Constitutionum corruptor.

I. Inter vetustiora sacræ antiquitatis monumenta, quem locum sibi vindicent *Constitutiones apostolorum*, nemo ignorat, quamvis auctor, earumque editor ignoretur; quemadmodum et corruptor qui eas interpolavit hactenus delituit. Neque enim si nomen Clementis Romani præferunt, ipsi tribui possunt, qui ante vixit, quam plura in *Constitutionibus* enarrata locum haberent. In editorem vero earumdem *Constitutionum*, qui III sæculo vixit, hujusmodi censura non cadit, quando huic temporis omnia fere conveniunt, quæ his *Constitutionibus* continentur. Hunc editorem fuisse Hippolytum palam faciemus, qui non levem ob causam, sed gravissimam, *Ecclesiæ Canonum* editioni omnium

D primus manum admovit, cæterisque viam stravit ad eximium opus novis accessionibus locupletandum; quo in opere, quibus institutis ac moribus ab initio Ecclesia usa fuerit, apparet. Adhuc titulus earumdem *Constitutionum* sui editoris nomen prodit, est enim hujusmodi: *Διατάγαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολιτοῦ, ἢ καθολικῆ διδασκαλίᾳ: Constitutiones sanctorum apostolorum per Clementem episcopum et civem Romanum, seu Catholica Doctrina*. Mirari quis possit viros acutissimos, maxime Cotelerium, Beveregium, Grabium, Clericum, qui minutissima quæque scrutati sunt, non animadvertisse Clementem dici non modo episcopum, sed et *civem Romanum*: idque importune admodum præter morem totius antiquitatis. Ac plures quidem Clementis Romani cum laude meminerunt, nemo unus tamen *civem Romanum* appellat. Accedunt scripta Clementis, partim vera, partim falso ipsi tributa, in

quibus hujusmodi appellatio nusquam occurrit nisi in *Homiliis et Constitutionibus*, idque tam nulla fide, ut etiamnum de Clementis patria disputent eruditi. Constitutionum itaque titulus hoc modo se habuit: Διατάγαι τῶν ἁγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου, καὶ Ἱππολύτου, ἡ καθολικὴ διδασκαλία: *Constitutiones sanctorum apostolorum per Clementem Romanorum episcopum, et Hippolyti Catholica doctrina*. Quam facile nomen Ἱππολύτου in aliud τοῦ πολλοῦ, *Hippolyti in civis* immutatum sit, quisque videt, unaque apparet quanti sit hæc emendatio. Nam diserte quid Clementi, quidve Hippolyto tribuendum in *Constitutionibus*, ipso titulo distinguitur; et Clementi quidem *Constitutiones apostolorum*, sive earum collectio ascribitur: Hippolyto autem *Catholica Doctrina*, hæreticis opposita. Recte autem Baronius aliique doctissimi viri censuerunt uno eodemque opere contineri *apostolorum Constitutiones, et Doctrinas, διατάγαι καὶ διδασκαλίας*, quod opus critici alioqui solertissimi in duo dissecarunt (34). Neque enim ab ipsis animadversum est, ex hisce *Constitutionibus* excerpta quædam exstare breviora vel prolixiora, ut cuique commodum fuit; ea vero excerpta criticis imposuerunt, quasi ad opus aliud pertinerent.

II. *Cur nomen Hippolyti servatum sit in VIII Constit. libro.*—Mansit vero incorruptum Hippolyti nomen octavo libro earumdem *Constitutionum*, sive quia is liber aliquando primus fuit; sive quia a cæteris avulsus Hippolyti nomen tantummodo retinuit. Est autem inscriptio hujus octavi libri: Περὶ χειροτονιῶν διὰ Ἱππολύτου: *De ordinationibus per Hippolytum* (35), aut etiam Ἱππολύτου κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ περὶ ἀπαρχῶν: *Hippolyti canones ecclesiastici de primitiis* (36), prout nimirum sibi quisque descripserat vel caput quartum quod est *de ordinationibus*, vel tricesimum *de primitiis* ex hisce *Constitutionibus*. Is certe liber VIII in varias lacinias discerptus est, indeque alii confecti libelli, quemadmodum Πέτρου καὶ Παύλου τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διατάξεις, vel κανόνες διάφοροι: *Petri et Pauli SS. apostolorum constitutiones vel canones diversi* (37). Neque temere octavo huic libro Hippolyti nomen præmitti consuevit, quando initium sumit ex opusculo Περὶ χαρισμάτων, *De charismatibus*, quod certissime Hippolyto vindicat inscriptio cathedræ marmoreæ, in qua legitur ΠΕΡΙ ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ ac deinde sequitur ΑΠΟΚΤΟΛΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΧΙC. Quod sane argumento est, octavum librum fuisse initium *Apostolicæ traditionis* atque adeo *Constitutionum*, quas Clemens collegerat, Hippolytus vero in vulgus emisit. Aliis autem libris VII continebatur ἡ καθολικὴ διδασκαλία δι' Ἱππολύτου: *Catholica Do-*

ctrina per Hippolytum, in qua colligenda atque ordinanda nescio an plus operæ auctor posuerit, quam in cæteris operibus, quæ bene multa et laboriosa confecit.

III. *In Oriente fere ubique permansit Hippolyti nomen.*—Quamobrem in Oriente ubi locum non habuit illa depravatio nominis Hippolyti, contrarium contigit; extrito nimirum Clementis nomine, illud Hippolyti apud Orientales fere permansit, in quem veluti Ecclesiæ legum conditorem universi respiciunt. Namque in Syrorum vetustissimis codicibus ante sæculum VIII exaratis occurrunt

هذه قوانين كنيسة القديس ابي هيبوليتوس

Constitutiones apostolorum per Hippolytum (38). Atque in sacris Arabum voluminibus, vel Coptitarum potius Ecclesiæ Alexandrinæ, eorum lingua utentium

هذه قوانين الكنيسة الوصايا التي كتبها ابوليدس الناطق فيه

Isti sunt canones Ecclesiæ. mandata quæ scripsit Hippolytus, per quem loquitur [Ecclesia] (39). Æthiopes autem a priscis temporibus post *Canones apostolorum quos CXXVII numerant, recensent* ἉῒϚϚἠ : ΗἰἵΠ-Α.Ϛἠ : Α.Φ : ἸἸἠἸἸ : ΗϚϚ : ΟΠϚ

(40). *Canones Hippolyti doctoris papæ Romæ CXXVIII.* Quinimo Hippolyti nomen apud Æthiopes adeo invaluit, ut pro voce *Canonis* acceptum sit: neque enim aliunde repetere licet dictiones *Abtelis, Abseltis, et Betelsat* quibus secundam collectionem appellant, quam ab ipso *Abulides*, nomine quo Hippolytum dicunt, varie inflexo et corrupto. Cum enim in sua lingua non habeant illarum dictionum, quibus pro titulis utuntur, originem; aiunt hos titulos *Abtelis* seu *Betelsat* et *Abseltis* lingua Græca significare *Canonem* (41), quod falsum esse ac alienum nemo non videt. Ludolphus hujusmodi corruptiones tribui mavult Coptitis; imo vero cum omnem doctrinam ab ipsis acceperint Æthiopes, necesse non est menda etiam acceperisse, ac facillius ab ultimis, nisi ab utrisque, id nomen vitiatum est. Hæc autem ita se habere titulus ipse confirmat hujus alterius Collectionis

ἸἸϚϚ : ΟΜϚΟἸἸ : ክብሐጥሰ : ሞፍፍ : ΗἰἸἸἸἸ :

Representatio et ordinatio Abseltis Canonum Domini nostri. Ubi apparet suo Canones, ac suo Collectorem appellari proprio nomine, quod aliud non est ab illo Hippolyti. Cum vero plurium numero etiam utantur ad eam collectionem significandam, nempe

(34) Usser. *Proleg. in Ep. Ignat.*, cap. 7; Pearson., *Vind. Ignat.* I, 4.
 (35) Grab. ex cod. Barocc. xxviii et Vindob.
 (36) Lloyd. in *Collat. Synodic. Bevereg.* ap. Wolf. *Anecd.* IV, p. 416.
 (37) V. Grab., *Spicil.* I, p. 85.

(38) Mss. cod. Vat., n. 107.
 (39) Ex cod. mss. Macarii presb. Vid. Asseman. *B. O.* tom. I, p. 619 et III, p. I, p. 15.
 (40) Ap. Ludolph. *Hist. Æthiop.*, II, p. 304.
 (41) Ludolph., I. c., p. 350.

ἡΠΠΥΛΗΤ : *Ablehsat*, collectanea vel mandata *Hippolytea* intelligunt. Is liber canones LXXXI comprehendit, quos et *Apostolorum* dicunt.

IV. *An recte Constitutiones præferant nomen Clementis Rom.*—Verumtamen Clementem Romanum omnium primum huic operi manum admovisse, non video qua ratione inficiari quis possit. Super sunt adhuc in *Constitutionibus* utcumque corruptis vestigia ævi quo compilatæ primum fuerunt. Namque ubi plurium Ecclesiarum sit mentio, quæ ab apostolis proprios episcopos ordinatos habebant, non ultra tertiam successionem progrediuntur; veluti cum dicitur de Smyrnensi. *Σμύρνης δὲ Ἀρίστων πρῶτος, μεθ' ὃν Στραταίας ὁ Δώδως, καὶ τρίτος Ἀρίστων*: *Smyrnæ Aristo primus, post quem Strataias Loidis filius, ac tertius Aristo* (42). Nulla hic Polycarpi, ejusque decessoris Bucoli, sit mentio, adeoque Cotelerius adnotavit: *Post secundum Aristonem numerare licet Bucolum, indeque Polycarpum ab apostolo Joanne Smyrnæis præpositum, inquirunt veteres, quique ideo poterat hoc loco memorari; poterat quidem ab alio quam Clemente memorari, siquidem quæ scripsit Cotelerius expedita sunt* (43). Clemens itaque non ultra eam successionem atque traditionem progredi potuit, *quam ante oculos habuit*, ut verbis utar Irenæi. Nam S. doctor cum argumentis a traditione petitis uteretur adversus hæreticos, præcipue ad Clementem provocat: *Τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν ἀληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακῶς τοὺς μακαροὺς ἀποστόλους, καὶ συμβεβηκῶς αὐτοῖς, καὶ ἐτι ἑναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων, κ. τ. λ. Tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clementis, qui et vidit ipsos apostolos, et contulit cum eis, et cum adhuc insonantem prædicationem apostolorum, et traditionem ante oculos haberet... annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem. Traditione igitur quæ est ab apostolis sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertatur ad eam quæ est ex Scripturis ostensionem* (44). Hoc idem argumentum a traditione derivatum commendat Irenæus in præfatione libri tertii ad amicum, quem superius non alium fuisse ab Hippolyto indicavimus: *Evenit itaque neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos. Adversus tales certamen nobis est, o dilectissime. Irenæi ergo tempore post Scripturas erat in Ecclesia certa quædam traditio, de qua nemo nisi hæreticus dubitaret. Hanc eandem traditionem collectam esse a Clemente satis indicat Irenæus, quam in Archivo Ecclesiæ Romanæ depositam, aut certe alicubi servatam vulgavit Hippolytus. Quamvis enim non id modo agamus ut Constitutiones*

Clementi vindicemus, communis tamen aliqua ex parte est causa ipsius et Hippolyti, cum operis eximii constructionem ille delineaverit, iste perfecit. Uterque autem Græce scripsit, sed alteruter Latinam aliquam dictionem adhibuit vulgo usurpatam, quemadmodum ubi ait: "Ἐστω δὲ τῶν τόπων προνοῶν ὁ διάκονος, ἐν ἑκαστος τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν ἴδιον τόπον ὄρμῃ, καὶ μὴ παρὰ τὸ Ἰερόδοτον καθέζωνται. *Diaconus autem locis provideat, ut ingredientium quisque locum suum petat, et nemo in Introitu resideat.* Prodit ibidem se auctor, mutuatus τὸ Ἰερόδοτον ab Latinis, quos inter vivebat, alioqui ab usitatis apud Græcos dictionibus non recessisset. Hujusmodi est etiam πρόσρησις, Latinis *adlocutio*, et προσλαλεῖν, *alloqui*, ut Romanani consuetudinem auctor exprimeret potius quam Græcam (45). Sed et non paucâ invenire licet, quæ ut Romanæ conveniunt Ecclesiæ, ita incertum est an aliis conveniant, sub initium III sæculi (46). Atque hæc invito pessimo hæretico, qui *Constitutiones* adulteravit, remanserunt, de quo aliqua sunt dicenda.

CAPUT II.

Quis primus Constitutionum corruptor.

I. Hunc hominem in Oriente vixisse indicant mensium nomina, quæ propria fuere Syro-Macedonium, *Xanthici nempe, Dystri, Gorpiæi, Hyperberetæi*: tum quoque Antiochiæ vel in eo tractu diversatum esse indicat solemnibus formula publicæ precatationis in qua episcopus Alexandrinus prætermittitur: *Ἐπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθῶμεν. Ἐπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθῶμεν. Ἐπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Εὐδίου καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθῶμεν. Pro episcopo nostro Jacobo et paræciis ejus oremus. Pro episcopo nostro Clemente ac paræciis ejus oremus. Pro episcopo nostro Evodio, et paræciis ejus oremus* (47). Quæ præmissio ad veterem simultatem Ecclesiæ Antiochenæ cum Alexandrina referenda est (48), auctam recenti odio adversus Dionysium M. Alexandriæ episcopum. Nihil enim vetat, imo plura suadent corruptorem *Constitutionum* fuisse Paulum Samosatenum, dum sibi præsidium fux eo codice non contemnendæ auctoritatis polliceretur. Hinc illa quæ Arianismum sapiunt, nemo utique ad Clementem et Hippolytum, summos divinitatis Christi assertores, pertinere arbitrabitur. Facile autem Samosateno ejusve asseclis tribui possunt; dum plura inserunt a *Constitutionibus* aliena, et catholico dogmati prorsus inimica; de quibus Photius: *Καὶ ἐτι Ἀριανισμῶ, ὅπερ ἄν τις καὶ βίαιως διακρού-*

(42) *Constit.* vii, 46

(43) V. Le Quien, *Or. Chr.*, I, 740

(44) S. Iren., III, 3 et 5.

(45) *Constit. ap.* II, 57, 48, et viii, 5. V. Tertullian. *De an.*, ix, 9.

(46) Πυλωροί, ὑποδιάκονοι, κοιμητήρια, κ. τ. λ. *ostiarum, subdiaconi, cæmeteria*, ubi conventus Christianorum.

(47) *Constit.* v, 14, 17 et 20, et can. 30.

(48) V. Petav., *Theol. dogm.*, t. IV, p. 112.

επιτό. *Adhuc arguuntur Arianismi crimine, quod non nisi violenter quis poterit depellere* (49). Quoniam vero constat in Oriente vixisse corruptorem *Constitutionum*, alium a Paulo Samosateno assignare non possumus. Huic omnia conveniunt, maxime quæ sapiunt Judaismum, veluti est exæquetio Sabbathi cum die Dominico (50) cum ipse in gratiam reginæ Palmyrenorum Zenobiæ in comperto fuerit judizans. Patres certe qui ultimo Antiocheno concilio adversus Samosatenum interfuerunt, non mores tantummodo, sed et spuriam damnant *falsamque doctrinam*: "Ὅπου δὲ ἀποστάς τοῦ κανόνος ἐπὶ κίβδηλα καὶ νόθα διδάγματα μεταλήλυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἕξω βυτος τὰς πράξεις κρίνειν. Sed quoniam a fidei regula recedens, ad spuriam et adulterinam doctrinam se transiit, hominis ab Ecclesia alieni actus examinare nihil attinet" (51). Nostra igitur accusatio, quæ tam præclaro nititur testimonio, alioqui tam levis est si cum cæteris conferatur Samosateni criminibus, ut haberi pro calumnia non possit. Quamvis autem non adeo reprehendatur veluti illa consuetudo, illustria quædam nomina præmittendi novis operibus, ac statuendi auctores inter se colloquentes; profecto ea fictio perpetua inducendi apostolos adhuc vivos, quam Photius καχοπλαστῶν appellavit, duxitque accusationum esse levissimam, illico planum hominem prodit, ac ineptissimum, qui absurda, plura et secum pugnantia eo narrandi modo se admittere non pervidit. Quod sane vitium facile sanari potest, si, ea fictione sublata, non in conventu aliquo apostolorum quasi viventium oratio, at ipsa referatur traditio; quemadmodum non dubitamus fecisse Clementem atque Hippolytum, gravissimos viros et sanctissimos. An vero *adhibito examine critico accuratissimo, possint suppositiita a genuinis distingui, et sic nobis appareant multa genuina apostolorum monumenta, quod sibi suasit hoc sæculo vir antiquitatem Constitutionum ultra quam par erat extollens, id hujusmodi critici viderint accuratissimi* (52).

II. *Paulus Samosatenus non uno loco se prodit in Constitutionibus.*— Nobis *Constitutionum* corruptorem sate est indicasse, quem etiam loquentem audire, ac prope oculis intueri si quis velit in hæc animadvertat. 'Ὁ ἐπίσκοπος..... οὗτος ἄρχων καὶ ἡγούμενος ὁμῶν. Οὗτος ὁμῶν βασιλεὺς καὶ δυνάστης. Οὗτος ὁμῶν ἐπίγειος Θεὸς μετὰ Θεόν, ὃς ὀφείλει τῆς παρ' ὁμῶν τιμῆς ἀπολαύειν..... ὁ γὰρ ἐπίσκοπος προκαθεζέσθω ὁμῶν, ὡς Θεοῦ ἀξίως τετιμημένος, ἢ κρατεῖ τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ παντὸς ἄρχει. 'Ὁ δὲ διάκονος τοῦτῃ παριστάσθω ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρὶ, καὶ λειτουργεῖτω αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀμέμπτως, ὡς ὁ Χριστὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν οὐδὲν, τὰ ἀρεστὰ ποιεῖ τῷ Πατρὶ πάντοτε. Ἡ δὲ διάκονος εἰς τύπον τοῦ ἀγίου

Πνεύματος τετιμήσθω ὁμῶν, μηδὲν ἀνευ τοῦ διακόνου πράττουσα, ἢ φθειρομένη, ὡς οὐδὲ ὁ Παράκλητος ἀφ' ἑαυτοῦ τι λαλεῖ, ἢ ποιεῖ, ἀλλὰ δοξάζων τὸν Χριστὸν περιμένει τὸ ἐκάλωθ ἄλγημα. *Qui episcopus est.... hic princeps et dux vester : hic vester rex et dynastes : hic vobis post Deum terrenus Deus, cui honorem præstare debetis... Igitur episcopus vobis præsideat tanquam Dei dignitate condecoratus, ob quam clero præest, et plebi universæ imperat. Diaconus autem episcopo assistat, ut Christus Patri, ipsique in omnibus inculpate ministret, quemadmodum Christus, nihil a se ipso faciens, quæ placita sunt Patri semper operatur. At diaconissa a vobis in figuram sancti Spiritus honoretur, quæ absque diacono nihil agat, aut loquatur, sicut nec Paracletus a se quidquam loquitur aut facit, sed Christum glorificans, exspectat illius voluntatem* (53). Hæc frustra hæc impie scripsit Samosatenus, cum ea quæ animo volutabat effecerit, atque Anomæis eam paritatem reliquerit: 'Ἡμεῖς λέγομεν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς ἐπίσκοπον, καὶ πρεσβύτερον, καὶ διάκονον : *Nos dicimus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum esse instur episcopi et presbyteri et diaconi* (54). Ac revera Samosatenus pro episcopo Antichristum in semetipso exhibuit, homo peccati, filius perditionis, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tanquam sit Deus (55). Βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν ἑαυτῷ κατασκευασάμενος... τοῖς δὲ ὡς ἐν οἴκῳ Θεοῦ σμυνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκούουσιν, ἐπιτιμῶν καὶ ἐνουθρίζων... μεγαλοβήμονων περὶ ἑαυτοῦ καθάπερ οὐκ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σοφιστῆς καὶ γόης. Ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καύσας... εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμωδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἂν τις φρίξειεν. *Nam et tribunal et sublimem thronum sibi ipse construxit.... eos qui cum gravitate ac modestia sicut in domo Dei decet, audirent, increpabat et contumeliis afficiebat... de se autem ipso magnifice loquebatur non ut episcopus, sed ut sophista et impostor. Quin etiam psalmos in honorem Domini nostri Jesu Christi abolevit.... mulieres vero in medio ecclesiæ magno Paschæ die psalmos quosdam canere ad sui ipsius laudem instituit, quod quidem audientibus horrorem merito incusserit.* Hæc Patres illi gravissimi postrenæ Antiochenæ synodi damnare pergunt in Paulo Samosateno (56), quæ licet protulit, operæ pretium hic fuit referre; ut eo magis vera deprehendantur, lucemque accipiant ex præmeditato Samosateni consilio, quo in *Constitutionibus apostolorum* suum virus occuluerat. Neque enim Ecclesiam illam florentissimam post Demetrianum corrumpere adeo potuisset, ut plures haberet etiam episcopos

(49) Phot., cod. cxiii.

(50) Constit. viii, 35.

(51) Ap. Euseb. H. E. vii, 30.

(52) Baratter., *De Const. apost.* dissert. 2. pag. 284.(53) *Constit. ap. ii, 26.*(54) Anomæ. Arian. Dial. I. *De Trm.* int. op. S. Max. conf. t. II, p. 406.

(55) II Thess. ii, 4.

(56) Ap. Euseb. H. E. vii, 30.

noquitiæ suæ fautores, nisi quibusdam veluti præstigiis eos depravasset : eo sane usus artificio, quo maxime solent impostores, ut a falsitate sibi præsidium acquirant, cum a veritate non possint. Quamobrem nemo non videt quam impudenter Sandius, Whistonus, alique novi Ariani provocent ad *Constitutiones apostolorum*, ad loca scilicet interpolata, ut suam asserant impietatem. Dum enim ad pessimam corruptiorem provocant, non profecto Ecclesie doctrinam, sed Paulum Samosatenum ducem sequuntur, quo auctore nec ipsi veteres Ariani gloriati sunt.

III. *P. Samosatenus ex ipsis locis, quæ intacta reliquit, refellitur.*—Quæcunque autem in *Constitutionibus* violentas manus evaserunt, contraria sunt prorsus illis quæ interpolator inseruit. Ipso initio *Constitutionum*, Christi divinitas, atque etiam Spiritus sancti prædicatur; quod initium quia nulli magis convenit quam Hippolyto, ascribemus : Θεὸς φύσει ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ ἀμπαλῶν αὐτοῦ ἐκλεκτὸς, οἱ πεπιστευότες εἰς τὴν ἀπλαγῆ θεοσέβειαν αὐτοῦ, οἱ τὴν αἰώνιον καρπούμενοι διὰ πίστεως βασιλείαν αὐτοῦ, οἱ δύναμιν αὐτοῦ ἐληφότες καὶ μετουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὀπλισμένοι διὰ Ἰησοῦ, καὶ ἐνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ, βαντίσματος μέτοχοι τοῦ τιμίου καὶ ἀθώου αἵματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ παρῆσαν ἐληφότες τὸν παντοκράτορα Θεόν, Πατέρα καλεῖν, συγκληρονόμοι καὶ συμμετοχοὶ τοῦ ἡγαπημένου Παιδὸς αὐτοῦ (57). ἀκούσατε διδασκαλίαν ἱερὰν, οἱ ἀνεχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐκ προστάγματος τοῦ Σωτῆρος, ὁμόστοιχον ταῖς ἐνδόξοις φθογαῖς αὐτοῦ. Φυλάσσετε οἱ Θεοῦ υἱοὶ ἅπαντα εἰς ὑπακοὴν Θεοῦ πράσσειν. Καὶ γένησθε ἀρεστοὶ ἐν πᾶσι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν. *Ecclesia catholica plantatio Dei, ac vinea ejus electa sunt, qui in certissimam Dei religionem crediderunt, qui sempiternum ejus regnum per fidem compararunt, qui ejus virtutem et Spiritus sancti participationem acceperunt, per Jesum armati, ac timorem ejus toto pectore amplexi; asperisionem pretiosi et innocenti sanguinis Christi communicantes, qui fiduciam acceperunt, ut nomine Patris Deum omnipotentem appellarent, cohæredes et consortes dilecti Filii ejus: audite qui ex præcepto Salvatoris promissionem ejus retinetis, sacram doctrinam, gloriosis ejus vocibus consonam. Attendite, filii Dei, ut omnia in obedientia Dei faciatis; et in omnibus estote Christo Deo nostro accepti. Sinceram hic habemus confessionem Dei Patris omnipotentis,*

(57) Hinc sumit initium interpolatio, quæ inepte apostolus inducit loquentes; at facile restitui possunt quæ sequuntur si legamus: ἀκούσαντες διδασκαλίαν ἱερὰν οἱ ἀνεχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐκ προστάγματος τοῦ Σωτῆρος, ὁμόστοιχον ταῖς ἐνδόξοις φθογαῖς αὐτοῦ. Φυλάσσοντες ὡς Θεοῦ υἱοὶ ἅπαντα εἰς ὑπακοὴν Θεοῦ πράσσειν, καὶ γένομενοι ἀρεστοὶ ἐν πᾶσι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν. *Ex præcepto Salvatoris audientes sacram doctrinam gloriosis ejus vocibus consonam, quicunque ipsius promissionis adherent, observantes tanquam Dei filii, ut omnia in*

A *Christi Dei nostri, et Spiritus sancti, in quam falsarius non invasit, ne statim initio deprehenderetur. Ecclesia vero dicitur ἀμπαλῶν ἐκλεκτὸς vinea electa Dei ex Isaiâ juxta Symmachi versionem.*

IV. *Symmachi versio ab Hippolyto adhibita Constitutionum initio. Ἀπονησιζέσθαι quo sensu accipiatur.*—Reliqui enim interpretes, tam Septuaginta quam Aquila ac Theodotio, Hebræum פָּרָה litteris tantum Græcis expresserunt Σωφή. Solus Symmachus electam interpretatus est, ait Hieronymus (58). Quoniam vero ante Hippolytum nemo Symmachi mentionem fecit, nemo scriptorum, qui exstant, ipsius interpretatione est usus, neque potuit ante Hippolytum, quando hujus ævo Symmachus floruit; ad cæteras demonstrationes hæc etiam accedit, ut Hippolyto vindicemus *Constitutiones apostolicas*. Præterea toto sæculo III, Origene uno excepto, nullum novimus, qui Symmachi versionem produxerit; quæ animadversio ad investigandum tempus quo editæ fuerunt *Constitutiones* haud levioris est ponderis. Hippolytus autem interpretationem Symmachi haud semel profert in paucis quæ supersunt (59). Hippolyti est etiam τὸ ἀπονησιζέσθαι, *jejunium solvere*, quemadmodum in sede marinorea ipsius Hippolyti legitur ἀπονησιζέσθαι δὲ δὲ οὐ ἂν ἔμπροσθ Κυριακῆ. *Solvere autem oportet jejunium ubi Dominica incidit.* Eadem significatione idem verbum sæpius occurrit in *Constitutionibus* (60), quamvis Hervetus contrario sensu verterit *jejunare*, quemadmodum et cl. auctor, qui hospitalem tabulam Cluniensem illustravit (61). Joseph autem Scaliger diverse in *Constitutionibus* accipiendum dixit, atque in Hippolyti sede interpretanda, perperam *jejunium transferre* vertit, quem alii secuti sunt (62). Ante Hippolytum nemo id verbum usurpavit, ideoque a lexicographis ignoratur: post Hippolytum Dionysius Alexandrinus adhibuit, sed ita ut ab Hippolyto accepisse propemodum significet; nam refert Ecclesie Romanæ in solvendo jejunio consuetudinem (63) quæ in *Constitutionibus* etiam recurrit, ut eas Romæ confirmet fuisse compositas.

V. *Hippolyti doctrina et ingenium in Constitutionibus adhuc elucens.*—Non verba modo, sed et alia Hippolyti animadvertere licet in *Constitutionibus*, B veluti cum appellat Jesum Christum ἀρχιερεῖς πάντων τῶν λογικῶν ταγμάτων, *Pontificem universorum rationalium ordinum*, quam sententiam Hippolyti contra hæresim Beronis repetitam, haud

obedientiam Dei faciant, utque in omnibus accepti sint Christo Deo nostro.

(58) S. Hieron. *Comm. in Isa.* v, 2; Coteler. in *Constit.* ap. 1, not. 2; Montfaucon, *Hexapl.* II, p. 96.

(59) S. Hippol. in *Gen.* I, Op. t. II, p. 25; et in *psalm.* xxxvii, ex mss. cod. B. M. ap. Bandin. I, 56.

(60) *Constit.* v, 15.

(61) Dichiaraz. *Di una tav. ospit.*, p. 40.

(62) V. Hesych. ἀπονησιζέσθαι et J. Albert. not. ac *Theaur. Eccl. Svicer.*

(63) Dion. Alex., *Ep. ad Basilid.*, I

omnino probat Petavius (64); jurene an injuria, A suo loco inspiciendum erit. Quin etiam liturgia quam exhibent *Constitutiones*, Romana est, quæ adhuc in pervigilio Paschatis præcipua sui parte servatur. Nam et Justinus Martyr eandem liturgiam designat, ac Romæ scribens non aliam indicasset. Quamvis autem in eo consentiant eruditi, quod Justini et *Constitutionum* una sit eademque liturgia, nihilominus Romanam fuisse negant, atque ab Oriente repetunt. Quod necesse non est, cum in Occidente potius in usu fuerit, adeoque Græci eam plerumque omiserunt in suis codicibus. Accedit S. Procli Constantinopolitani testimonium insigne, qui omnium primam eam liturgiam recenset: "Ὁ τε μακάριος Κλήμης, ὁ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων μαθητῆς καὶ διάδοχος, ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ὑπαγορευσάντων: *Beatus nimirum Clemens summi illius apostolorum principis discipulus et successor, qui sacris apostolis ei dictantibus illam edidit* (65). Hoc testimonio cum premantur qui nimum se faciles ad ejurandam veritatem præbent, negant S. Procli esse; quique adeo ratione uti nolentes, dimittendi sunt. Quoniam vero animadvertimus, Hippolytum *παρονομαστίας* vel *annominationibus* delectatum esse, hujusmodi ingenium in *Constitutionibus* quoque se prodit, ubi paganorum sacrificulos non *sacerdotes, ἱερείας*, appellat auctor, sed *μηιερείας profanos, immundosque* (66) quemadmodum et Sibyllam Ἄβυλλον dixit quasi ἀβούλην, *inconsultam ac dementem*. Sed et Hippolyti doctrina eadem fuit in *Constitutionibus* aliisque suis operibus, nimirum catholica: Epiphanius certe de *Constitutionum* codice verba faciens, in quem non adeo depravatum inciderat, hoc judicium protulit: Πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῷ κανονικῆ τάξις ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, καὶ κανόνος καὶ πίστεως. *Omnis quippe canonicus ordo in ipso continetur, et nihil a fide alienum, adulteratumque, neque a confessione, neque ab ecclesiastica administratione, et canone, ac fide*. Quin etiam ulterius progressus est, easdemque *Constitutiones* θεῖον λόγον, *divinum sermonem* appellavit (67). Quid si S. Epiphanius (68) incorruptam vidisset ac sinceram Hippolyti collectionem? Hanc enim perpetuo *διάταξιν* vel *διατάξεις*, *Constitutionem* et *Constitutiones* apostolorum D dicit, propterea quod jam proprio nomine in ipsis inducti erant apostoli, tanquam legislatores ac magistri doctrinam et præcepta proferentes. Hippolytus autem non nisi *παράδοσιν ἀποστολικήν, traditionem apostolicam*, exposuerat, quæ illa fictione loquentium apostolorum non indigebat. Hinc suspectæ primum *Constitutiones*, deinde etiam inter apocrypha relatæ, veluti ab *hæreticis corruptæ*.

VI. De Canonibus apostolicis. An ab Hippolyto

(64) Petav., *Theol. Dogm.*, xii, 10; *Constit.* vi, pag. 50.

(65) S. Procl., *Ep. de tradit. div. miss.*

(66) Mairan., *Præf. in S. Justin.*, p. ii, 10, 2 et seqq.

(67) *Constit.* ii, 28, et v, 7.

A *collecti*.—Quoniam vero postremum *Constitutionum* librum, qui octavus est, nominatim in codicibus Hippolyto tributum *Canones apostolorum* sequuntur, de ipsis aliquid est subjiciendum. Hanc equidem collectionem pervetustam esse ante concilii Nicæni tempora, cum rigidiores critici fateantur, nihil sane in eadem occurrit quod Hippolyti ævo non conveniat: ipsius quinimo ingenium prodit canon de Paschate, ne celebretur *πρὸ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας μετὰ Ἰουδαίων, ante vernal æquinocium cum Judæis*; qui utique debetur synodis hac de re coactis pontifice Victore, unde argumentum habuit Hippolytus evulgandi librum *De Paschate*, ac deinde Paschalem Canonem. Plurimos ex hisce canonibus ab Ecclesia Romana fuisse receptos exploratum est, quod minime factum esset, si canones alios E. R. servasset ab his diversos. Unde vero Ecclesia Romana canones accepisset, nisi a seipsa? Idque adeo verum est, ut Zephyrini pontificis nomen iisdem canonibus præmittatur, qui ab E. R. probati sunt (69). Temere autem assumptum esse nomen Zephyrini, cum revera sub ipso vixerit, scripseritque Hippolytus, nemo sibi suaserit, quamvis epistola illius nomine conficta sit. Neque vero Hippolytus inscio vel nolente pontifice in tabularia penetrare, ac reconditos canones in lucem primum edere potuisset; ut si Zephyrini auctoritas intercesserit, ipsius nomen alibic in sua collectione commendasse Hippolytum, aut certe sui operis tempus designasse opinari liceat. In Oriente quidem ea obtinuit sententia, canones apostolorum fuisse ab Hippolyto collectos, unde et ad *canones apostolorum* per *Hippolytum* allegant, quemadmodum Joannes Darensis, qui viii et ix sæculo vixit, ostendit neminem suo ævo dubitasse, quin Hippolytus fuerit eorundem canonum editor

ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ
ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ

Quod quidem et canones apostolorum, qui per Hippolytum, præcipiunt (70). Sermo erat de primo apostolorum canone: *Episcopus a duobus aut tribus episcopis ordinetur*. Denique ipse Hippolytus hanc sententiam confirmat alio in opere quod posterioribus annis elucubravit: Οἶκον Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπιστέλλων ὁ Παῦλος Τιμοθέω καλεῖ: Ἐὰν δὲ βραδύτω, ἴνα σιδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφασθαι, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ζῶντος. Τούτου τοῦ οἴκου ἀγαθὰ τὰ τοῦ Πνεύματος χαρίσματα, τὰ τε περὶ Τριάδος, καὶ τὰ λοιπὰ δόγματα, ὅτε παραδοθέντες ὑπὸ τῶν ἀποστόλων θεσμοὶ καὶ κανόνες. Ἐν δὲ τούτῳ θαυμαστῶς ἡ ἀρετὴ ἐπιτελεῖται, καλουμένη δικαιοσύνη. *Domum Dei vocat*

(68) S. Epiphanius., *hær. lxx*, 10; et *hær. lxxx*, 7.

(69) *Distinct.* xvi, 2, *Decr. Grat.*

(70) Io. Darensis ap. Abr. Ecchell. *De Eccl. Al. Orig.*, p. 192. V. *Assem. B. O. t. II*, p. 118, et *Cave, H. L. t. II*, p. 131.

Paulus Ecclesiam, ad Timotheum scribens: Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi (71). Hujus domus bona sunt Spiritus charismata, et de Trinitate, cæteraque dogmata, et traditiones, Constitutionesque, et Canones apostolorum. In his autem mirabiliter virtus perficitur, quæ justitia nuncupatur (72). ProvoCAT quodammodo ad ipsum opus quo de agimus, et singulatim recenset non modo charismata, et apostolorum traditiones, verum etiam Canones, adeoque hos pariter in collectione Hippolyti fuisse manifestius apparet. De numero itaque canonum quos Hippolytus recensuit incertus sumus, de collectione non item. Quemadmodum vero superius testimonium Hippolyto convenit, qui titulum ipsum sui operis in eoque contenta expressit, ita nemo imposterum loqui eo modo potuisset. Nam paulo post, eodem in sæculo vertente, cum Hippolyti opus corruptum interpolatumque in Oriente fuerit, atque adeo, sicuti nunc exstat, inter apocrypha relatum: quisnam subinde in præcipua Ecclesiæ laude posuisset, eam apocryphis dubiisve Constitutionibus administrari? Equidem ad Hippolyti laudem pertinet, quod aliæ collectiones pervetustæ ab hæreticis vel fictæ vel interpolatæ, ac magnis Patrum nominibus insignitæ, cum repudiatæ fuerint; una ipsius collectio quamvis interpolata multum aliis præstet. Nam sicut didaschalia τοῦ Ποιμένου improbata fuit, ita quicquid Ἰγνατίου διδασκαλία, Πολυκάρπου διδασκαλία aliæque hujusmodi, de quibus recte pronuntiavit M. Athanasius: Αἱρετικῶν ἐστὶν ἐπίνοια, γραφόντων μὲν ὅτι θέλουσιν αὐτὰ, χαριζομένων δὲ καὶ προστιθέντων αὐτοῖς χρόνους, ἵνα ὡς παλαιὰ προφέροντες, πρόσφασιν ἔχουσιν ἀπατῆν ἐκ τούτου τοὺς ἀνερατοὺς. Πæreticorum sunt commentum, qui ea scribunt quando volunt; illis autem largiuntur, et adjiciunt tempora, quo tanquam antiqua proferentes, ex ea re occasionem habeant decipiendi homines simplices (73).

CAPUT III.

Quænam causa Hippolytum ad hoc opus incitaverit. Constitutiones potissimum Tertulliano et Montanistis oppositæ.

I. Tertullianus, Montanistarum præstigiis fascinatus, paulatim in eorum sectam inclinare cœpit, a qua demum abreptus est. Quod ubi animadvertit Hippolytus, binos opposuit eidem sectæ tractatus, quorum alterum *De charismatibus* inscripsit, *Περὶ χαρισμάτων*; alteri titulum *Apostolica traditio*, *Ἀποστολικὴ παράδοσις* fecit. Montanistas enim invaluisse falsa miracula jactando exploratum est, eaque finxisse non ut paganos Judæosve ad fidem pertraherent, sed ut perverterent orthodoxos. Ait autem Hippolytus charismata divinitus dari, οὐκ εἰς τὴν ἐνεργούντων ὠφέλειαν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν ἀπί-

στων συγκατάθεσιν, ἵνα οὐδ' οὐκ ἔπεισεν ὁ λόγος, τούτους ἢ τῶν σημείων δυσωπήσῃ δύναμις. Τὰ γὰρ σημεῖα οὐ τοῖς πιστοῖς ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις, Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων. Ὅστε γὰρ τὸ δαιμόνας ἐκβάλλειν ἡμέτερον κέρδος, ἀλλὰ τῶν ἐνεργείᾳ Κυρίου καθαιρομένων. *Non ad utilitatem ea operantur, sed ad infidelium assensionem concedi: ut quibus non persuasit sermo, hos virtus signorum flectat ac pudore afficiat.* Signa enim non nobis fidelibus eduntur, sed infidelibus, cum Judæorum tum Græcorum. *Neque enim dæmones ejicere, nostrum emolumentum est, sed eorum qui per Domini operationem purgantur.* Ac Tertullianus quidem somnia mulierularum insolenter nimis charismata vocabat, quemadmodum in visione illa de anima corporali ait: *Et Deus testis et Apostolus, charismatum in Ecclesia futurorum idoneus sponsor: Tu, nec si res ipsa de singulis persuaserit, credas (74).* Montanistæ vero suis fallaciis lucrum undique corradebant, etsi propter cœlestia dona se ab Ecclesia descivisse causarentur. Quid ergo sit charisma eos docet Hippolytus: *Οὐκ ἐστὶν ἄνθρωπος πιστεύσας διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεόν, ὃς οὐκ εἴληψε χάρισμα πνευματικόν. Αὐτό τε γὰρ τὸ ἀπαλλαγῆναι πολυθεοῦ ἀσεβείας καὶ πιστεῦσαι Θεῷ Πατρὶ διὰ Χριστοῦ, χάρισμα ἐστὶ Θεοῦ· τὸ τε ἀποβρέψαι τὸ Ἰουδαϊκὸν κάλυμμα, καὶ πιστεῦσαι ὅτι εὐδοκία Θεοῦ ὁ πρὸ αἰώνων Μονογενής, ἐν ὑστέρω καιρῷ ἐκ Παρθένου γεγένηται δίχα ὀμίλιας ἀνδρός· καὶ ὅτι ἐπολιτεύσατο ὡς ἄνθρωπος ἄνευ ἁμαρτίας πληρώσας πᾶσαν δικαιοσύνην τὴν τοῦ νόμου· καὶ ὅτι συγχωρήσει Θεοῦ σταυρὸν ὑπέμεινεν, ἀσχύνης καταφρονήσας ὁ Θεὸς Λόγος· καὶ ὅτι ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη καὶ ἀνέστη διὰ τριῶν ἡμερῶν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τεσσαράκοντα ἡμέρας παραμείνας τοῖς ἀποστόλοις, καὶ πληρώσας πᾶσαν διὰταξιν ἀνελήφθη ἐπ' ἕβσειν αὐτῶν πρὸς τὸν ἀποστελλαντα αὐτὸν Θεόν καὶ Πατέρα. Ὅ ταῦτα πιστεύσας, οὐκ ἀπλῶς οὐδὲ ἀλόγως, ἀλλὰ κρῖσει καὶ πληροφόριᾳ, χάρισμα εἴληφεν ἐκ Θεοῦ. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πάσης αἰρέσεως ἀπαλλαγείς. Nemo per Christum in Deum credens, qui non accepit charisma spirituale. Ipsum etenim hoc, liberatum esse impio multorum deorum cultu, et credidisse Deo Patri per Christum, charisma Dei est: ut et abjecisse Judaicum velamen, ac credidisse quod Dei beneplacito Unigenitus qui ante sæcula existerat, in extremo tempore ex Virgine natus est sine viri concubitu: et quod in vita tanquam homo versatus est absque peccato, impleta omni justitia legis: quodque permissione Dei Deus Verbum sustinuit crucem confusione contempta: et quod mortuus est, ac sepultus et resurrexit in triduo, atque post resurrectionem cum apostolis diebus quadraginta permansit, completaque omni constitutione, assumptus est in eorum conspectu ad Deum et Patrem qui eum miserat. Qui hæc credidit, non stolide ac citra rationem, sed cum judicio ac certitudine, is charisma*

(71) I Tim. iii, 15.

(72) S. Hippol. in psalm. lxxv, 5, ex Cat. Corder.

(73) S. Athan., ep. Festal., t. II, 39.

(74) Tertull., De an. ix, n. 970

a Deo consecutus est: similiter et qui ab omni hæresi servatus fuit. Dona vero quæ vulgo gratis data dicuntur, in Ecclesia quaerenda esse, ac suo tempore non defuisse testatur Hippolytus: Ταῦτα δὲ φαμεν, οὐ τὰς ἀληθεῖς προφητείας ἐξουθενούντες. Ἴσμεν γὰρ αὐτὰς κατ' ἐπίπνοιαν Θεοῦ ἐν τοῖς ὁσίοις ἐνεργεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ θράσος τῶν ἀλαζονευομένων καταστῆλλοντες. Hæc autem dicimus, non quod veras prophetias contemnamus, quas scimus Dei afflatu in sanctis fieri, sed ut arrogantium confidentiam cohibeamus. Atque hoc veluti procemium fuit majoris operis, quod ad sartam tectamque servandam Ecclesiæ disciplinam Hippolytus primus excogitavit.

II. Tertullianus traditionum vindex, hisce armis ab Hippolyto expugnatur. — Nam si quæ republica suas habuit leges quibus uteretur atque consisteret, ea profecto fuit Christiana, quæ sanctissimis legibus atque institutis usa ab initio, ubique terrarum præpagata est. Has leges atque instituta quæ Clemens collegerat, Hippolytus edidit, cum adhuc religiose in Ecclesia servarentur: nemoque ex hæreticis tam esset impudens, qui mores in Ecclesia receptos negare posset. Ac Tertullianus profecto quo doctior eo pervicacior, facile omnem cohortationem qua ad sanitatem revocaretur, omnemque confutationem insanæ hæreseos quam, veritate abnegata, amplectebatur, contempsisset. Unum supererat argumentum ex traditione petitum; illud ipsum scilicet, quo is pro Ecclesia fortissime dimicaverat. Nam verè præ cæteris animadvertit E. Norisius: Nullus veterum aut tam sæpe, aut tam valide traditionem inculcavit, uti Tertullianus (75). Hoc itaque telo veluti de ipsius manibus erepto, Hippolytus furentes Montani assecclas compescuit ac prope delevit. Sed qui Ecclesiæ legibus ab origine repetitis unam sectam aggressus est, plures alias imposterum exorturas eodem labore confecit. Hippolyti certe canonum collectio adeo probata est sub eodem titulo, quo in ipsius marinorea sede fuit inscripta Παράδοσις ἀποστολική, ut eandem Constantinus M. haud semel episcopis commendaverit (76) atque a PP. inter præcipua Ecclesiæ propugnacula adversus hæreticos fuerit recensita; καὶ ὄροι γὰρ ἐτίθησαν ἡμῖν, καὶ θεμέλιοι, καὶ οἰκοδομὴ τῆς πίστεως, καὶ Ἀποστόλων παραδόσεις, καὶ γραφαὶ ἔχαι, καὶ διαδοχαὶ διδασκαλίας, καὶ ἐκ πανταχόθεν ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἠσφάλισται, καὶ μηδεὶς ἀπατάσθω τοῖς καινοῖς μύθοις. Nam et termini præscripti nobis sunt, et fundamenta posita et fidei structura, et apostolorum traditiones, et sacræ litteræ, et cælestis doctrinæ propagata successio, ac denique divina veritas ex omni parte munita est. et constituta. Proinde nemo se inanibus

A fabulis in errorem abduci patitur (77). Lubet etiam unius ex recentioribus iudicium de hoc opere proficere. Sunt illi canones, Constitutionesque antiquissimæ, multa in illis excellentissima et magni ponderis continentur (78).

III. Cur ab avaritia damnanda initium faciant Constitutiones apostolorum. — Quamobrem nemo amplius mirabitur si ab avaritia damnanda incipiunt Constitutiones apostolicæ: Ἀπέχεσθε οὖν πάσης πλεονεξίας, Abstinetes igitur ab omni avaritia (79). Namque hoc vitium vehementer exprobrat Montano suisque mulierculis coævus Hippolyto auctor: Ὁ πρακτικῶς χρημάτων καταστήσας, ὁ ἐπ' ὀνόματι προσφορῶν τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος. Οὐ δοκεῖ σοι πᾶσα Γραφή κωλύειν προφήτην λαμβάνειν δῶρα, καὶ χρήματα; δεῶν οὖν ἰδῶ τὴν προφήτην εὐληψίαν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ πολυτελεῖς ἐσθῆτας, πῶς αὐτὴν μὴ παραιτήσομαι; Qui pecuniarum exactores constituit: quæ sordidam munera captationem, oblationum nomine callide obrelavit. Non tibi videtur Scriptura universa prohibere, ne propheta munera et pecunias accipiat? Cum igitur videam prophetissam aurum et argentum, vestesque pretiosas accepisse, quomodo eam non repudiabo? (80) Velant insequentem capite Constitutiones, maledictis quempiam incessere: Ἀλλὰ καταρῆται σέ τις; σὶ εὐλόγησον αὐτόν: Sed aliquis tibi maledicti? tu benedic ei (81) propterea quod bacchantes Montanistes, nullum finem maledicendi facerent: Τὴν δὲ καθόλου καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τῶν οὐρανῶν Ἐκκλησίαν βλασφημεῖν διδάσκοντος τοῦ ἀπηυθαδισμένου πνεύματος. Universam vero, quæ per orbem terrarum sparsa est, Ecclesiam, idem ille arrogantissimus spiritus maledictis appelere eos docebat (82). Illud magis mirum, quod Constitutionum compilerator sub initium tam multus sit in virorum ornatum: quasi vero apostolorum ævo id probrum inolevisset: Μὴ καλλωπιζόμενος εἰς τὸ ἀγρευθῆναι τινα... Πιστῶ γὰρ σοι ἐντι καὶ ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔξαστι τρέφειν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς, καὶ ποιεῖν εἰς ἐν, ὃ ἐστι σπατάλιον ἢ ἀπόχυμα, ἢ μεμερισμένον τηρεῖν οὐδὲ μὲν ὀγκοποιεῖν, ἢ διαζαίνοντά τε καὶ πλάσσοντα οὐλήν διατιθεῖν, ἢ ξανθοποιεῖν αὐτήν. Ne ornas te, ut quæpiam capiat... Tibi enim qui fidelis et homo Dei es, non licet nutrire comam, et in unam colligere, quod spatium est: vel effundere, aut discriminatam servare: neque etiam tumefacere, neque carpens ac formans crispam reddere, neque eam flavam facere (83). Atque is quidem cultus facile in Cataphrygas vel Montanistas Asiatico luxu diffluentes invasit: quod et Apollonius ipsis objicit: Προφήτης, εἰπέ μοι, βάπτεται; προφήτης στιβίζεται; προφήτης φιλοκοσμεῖ; Dic mihi, tingitne capillos propheta? num propheta stibio oculos linit? an studet ornari pro-

(75) Noris Op. t. III, col. 1016.

(76) Ap. Eus. De Vit. Const. III, 67.

(77) S. Epiph. hæ. LV, 3.

(78) Albaspin. Observ. I, 13.

(79) Constit. ap. I, 1.

(80) Apollon. ap. Euseb. H. E. v. 18.

(81) Constit. ap. I, 2.

(82) Ap. Euseb.; v. 16.

(83) Constit. ap. I, 5.

pheta? (84). Deinde ad coercendam muliereularum licentiam, quæ nimia erat apud Montanistas, plura congeruntur in primo *Constitutionum* libro, eademque toto opere sæpius inculcantur. Maximilla certe Montanistarum prophetissa, nullum habuit infensio-rem Hippolyto, qui novam Jesabekem in Apocalypsi memoratam, ipsam fuisse interpretatus est (85).

IV. *Errores Montanistarum singillatim ab Hippolyto reiecti.* — Sed neque ullus error proprius Montanistarum fuit, qui non refellatur in *Constitutionibus*. Illi negabant Ecclesiæ potestatem dimittendi graviora crimina, *Constitutiones* ubique asserunt: Καὶ τοὺς μετανοοῦσιν ἁρεσιν διδόναι χρῆ... Γνώρις οὖν, ὡ ἐπίσκοπος, τὸ ἀξιώμά σου, ὅτι ὡς τοῦ δεσμεῖν ἐκληρώσω τὴν ἐξουσίαν, οὕτω καὶ τοῦ λύειν. *Pœnitentibus autem venia concedenda est... Agnosce igitur, episcopo, dignitatem tuam, quod sicut sortitus es potestatem ligandi, ita et solvendi.* Montanistas autem digito monstrat auctor, ubi ait: Δέξαι οὖν τὸν μετανοοῦντα μὴ διστάζων ὄλω, μὴ δὲ παρεμποδιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνηλεῶς λεγόντων, μὴ δεῖν τοιοῦτοῖς συμμολύνεσθαι, μήτε λόγου κοινωνεῖν. *Igitur pœnitentibus recipe; nec te illatenus dubitare faciant, aut a proposito retrahant, qui immisericorditer dicunt, non oportere cum hujusmodi cōquinari, neque vel sermone communicare* (86). Hæc adversus Montanistas dicta esse adnotavit Cotelerius, aut vetustiores etiam hæreticos, quamvis Moshemius ad Novatianos perperam distulerit (87). Neve ullum crimen excipi posset, exempla proferuntur Davidis, et Manassis, quorum unus mœchiæ atque homicidii, alter idololatriæ reus fuerat: hæc enim peccata excipiebant Montanistas, quos veluti alloquitur *Constitutionum* auctor cum ait: Μαζῶν εἰδωλολατρίας οὐκ ἔστιν ἁμαρτία. Εἰς Θεὸν γὰρ ἔστι δυσσεβεία. Ἄλλ' ὁμῶς καὶ αὐτὴ διὰ γνησίας, μετανοίας συγκεχώρηται, *Gravius delictum idololatria non reperitur: est enim in Deum impietas: nihilominus tamen et illud per sinceram pœnitentiam condonatum est* (88). Illi secundas nuptias damnabant, quæ in *Constitutionibus* ita non improbantur, ut manifeste arguatur contrarius error: Λόγον ὑπέξει τῷ Θεῷ, οὐχ ὅτι δευτέρῳ γάμῳ συνήθη, ἀλλ' ὅτι τὴν ἐαυτῆς ἐπαγγελίαν οὐκ ἐφύλαξε. *Rationem Deo reddet, non quod secundis nuptiis copulata sit, sed quod professionem suam non servavit* (89): sermo erat de viduis, quæ castitatem fuerant professæ. Quoniam vero Montanus dissolvendas esse nuptias docuerat, id quoque in *Constitutionibus* est vetitum, μήτε μὴν μετὰ γάμον ἐκβάλλειν ἀκατάγνωστον ἐξέσω. *Non ergo post nuptias liceat ejicere inculpatam.* Multiplicatis jejuniis, quin etiam Quadragesinis,

A maxime nitentur Montanistæ: at certa jejunia, atque unam Quadragesimam prisco servandam *Constitutiones* memorant: Ὑμῖν φυλακτέα ἡ νηστεία τῆς Τεσσαρακοστῆς, μνήμην περιήγουσα τῆς τοῦ Κυρίου πολιτείας τε καὶ νομοθεσίας. *Servandum vobis est jejunium Quadragesimæ, continens recordationem conversationis Dominicæ, et legis latæ* (90). Denique Montanistæ nefas esse aiebant Christiano persecutionem fugere; *Constitutiones* contra, ex his quæ Hippolyti nomen præferunt, non modo ex Evangelii præscripto fugientes persecutionem tuentur, sed laudant etiam ac fratribus commendant: Τοὺς διωκόμενους διὰ πίστιν, καὶ εἰς πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας, διὰ τὸ μαρτυρῆσαι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, προσλαμβάνασθε. Ἐπιστάμενοι γὰρ, ὅτι τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής, ἀποδιδράσκουσι, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων πρόλονται, ἵνα ἀνεξάρτητον ἐν ἑαυτοῖς τὸ νομα τοῦ Χριστοῦ διατηρήσωσιν. Ἐπικουρεῖτε οὖν αὐτοῖς τὰ πρὸς χριστὸν, ἐντολήν Κυριακὴν πληροῦντες. *Eos qui persecutionem patiuntur fidei causa, et de civitate in civitatem fugiunt, quod meminerint verborum Domini* (91) *suscipite. Cum enim norint spiritum quidem promptum esse, carnem vero infirmam, aufugiunt, et facultatum suarum direptionem permittunt ac negligunt, ut in se ipsis nomen Christi iltibatam, et negatione non proditum conservent. Suppeditate ergo illis quæ sunt necessaria, mandatum Dominicum adimplentes* (92).

C V. *Proprii Tertulliani errores ab Hippolyto confutati.* — Ad hæc Tertullianus Montanista, ex novæ sectæ institutis consecraria quædam deduxit, unde et privatim errores alios ascivit. Cujusmodi ille est quem edito libro *De fuga in persecutione* docet, sui Paracleti, Montani scilicet auctoritate fretus, *nulla occasiones martirium redimere fas esse.* Adversus eam sententiam hæc profert *Constitutionum* auctor: Εἰ δὲ καὶ οὐδὲν τὸ ἐστιν ἅπαντα τὸν βίον ἑαυτοῦ ἀποδόμενος ῥύσασθαι αὐτοῦς ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου, μακάριος ἔσται καὶ φίλος τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ ὁ τὰ ὑπάρχοντα πτωχὸς δοῦς, τέλειος, μετὰ τὴν περὶ τῶν θεῶν γνῶσιν, πολλῷ μᾶλλον ὁ ὑπὲρ μαρτύρων. *Jam vero si quis potest tradita omni substantia sua eos [martyres] ex carcere liberare, beatus erit ac Christi amicus. Nam cum is qui dona sua pauperibus dat, perfectus sit post cognitionem rerum divinarum, multo erit perfectior qui pro martyribus cuncta largietur* (93). Christianum salva fide militare non posse Tertullianus pronuntiavit (94), Hippolytus contra in his quæ a corruptore servata sunt: Στρατιώτης προσίων διδασκείτω μὴ ἀδικεῖν, μὴ συκοφαντεῖν, ἀρκεῖσθαι δὲ τοῖς διδομένοις ὀφυνίαις: πεθόμενος προσδεχέσθω, ἀντιλέγων δὲ ἀποβαλλέσθω.

(84) Ap. Euseb. v, 18.

(85) Ap. S. Epiphani. hæc. l. i, 33.

(86) *Constit.* ii, 14, 18 et seq.(87) Moshem. *Instit. mai.* p. 219.(88) *Constit.* iii, 1.(89) *Ibid.* vi, 14.(90) *Ibid.* v, 13.(91) *Matth.* xxvi, 41.(92) *Constit.* viii, 45.(93) *Ibid.* v, 1.(94) Tertullian. *De cor. mil.*, xi.

Miles accedens doceatur nemini injuriam inferre, non calumniari, contentus esse sibi datis stipendiis: obtemperans his admittatur, repugnans rejiciatur (95). Eo tandem vesaniæ Tertullianus prolapsus est ut a levissima deceptus muliere, nuntioque remisso nedum rectæ fidei, sed etiam rationi: animam corporaliter ostensam esse crederet, quæ spiritus videbatur, sed non inanis, et vacuæ qualitatis: imo quæ etiam teneri reppromitteret (96). Sed ea quoque fabula in Constitutionibus convellitur: Ψυχὴ ἀσώματων ἐν ἡμῖν καὶ ἀθάνατον ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' οὐ φθαρτὴν ὡς τὰ σώματα, ἀλλ' ἀθάνατον, ὡς λογικὴν καὶ ἀατῆοῦστον. Animum nostram incorpoream et immortalem constamur, non autem interitus obnoxiam ut corpora, imo mortis expertem, utpote rationalem ac liberæ potestatis (97).

VI. *Tertullianus ac Montanistas nominatenus præteriti, sed undique in Constitutionibus explōsi.*—Atque hæc necessario edisserenda fuerunt, ne amplius lateret utrumque Hippolyti opus, *Περὶ χαρακτηρισμάτων, et Ἀποστολικῆς παράδοσιν*, Montanistis oppositum fuisse, maximeque Tertulliano in eam sectam vergenti: etsi nomen ipsius, quo facilius ab hæresi pedem referret, bene ab Hippolyto suppressum fuerit. Neque enim ipsius famæ Tertullianus percussisset, si quid in se nominatim conscriptum esset. In Constitutionibus itaque frustra Tertulliani mentio aut Montani quaereretur; præsertim vero cum plura sustulerit corruptor, quæ apostolorum ævo convenire non poterant, plura adhuc incaute reliquerit, quæ ad posteriora tempora manifeste referenda sunt. Ad Montanistas vero ac Tertullianum cuncta sere spectant quæ universim in Constitutionibus afferuntur. In ipso enim ultimo capite illud inculcatur: Ἐκαστος ἐμμένειν τάξει τῇ δοθείσῃ αὐτοῦ, καὶ μὴ ὑπερβαίνειν τοὺς ὅρους. *Unusquisque in ordine sibi dato permaneat, neque regularum terminos transcendat.* Deinde auctor Montanistas propius designando, in eorum licentiam invehitur: Εὐκρίτως τὸν ἐπιτηρημένον κίνδυνον τοὺς τὰ τοιαῦτα πράττουσι προσιδόμενοι, καὶ τὴν εἰς τὰς θυσίας, καὶ εὐχαριστίας ἀμείλιαν, ὅφ' ὧν οὐκ ἐχρήθη προσαγομένης ἀσθεῶς, καὶ γινῶν ἡγουμένων τὴν ἀρχειρατικὴν τιμὴν ἥτις μέμνησιν περιέχει τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ Βασιλέως ἡμῶν, ἀνάγκην ἔσχομεν καὶ τοῦτο παραινέσαι· ἤδη γὰρ τινες ἐξετράπησαν ὅπισθεν τῆς ταυτῶν ματαιότητος. *Idcirco jure periculum iis qui hæc faciunt impendens prospicientes, et negligentiam in sacrificiis et gratiarum actionibus [Eucharistis], eo quod impie offerantur ab iis a quibus non oportet, quique honorem pontifi-*

cium complexum magni pontificis Jesu Christi Regis nostri imitationem pro ludo habent; ideo inquam, necesse fuit de eo quoque admonere: jam enim quidam conversi sunt retro post vanitatem suam (98). Hæc utique in codicibus Hippolyto tributa Montanistas feriunt, apud quos vel mulieres episcopi erant et presbyteri; et ad cæteros gradus allegebantur, nullum ut sexus discrimen servaretur. Ἐπίσκοποι τε παρ' αὐτοῖς γυναῖκες, καὶ πρεσβύτεροι γυναῖκες, καὶ τὰ ἄλλα, ὡς μηδὲν διαφέρειν (99). Postrema autem verba in Tertullianum dicta sunt vano prophetiæ nomine deceptum; quem paulo ante suis in Daniele Commentariis pariter Hippolytus notaverat: Πάντες γὰρ σήμερον οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες, τὰ λόγια Χριστοῦ φθειγγόμεθα, ὡς διὰ σωματός αὐτοῦ λαλοῦντες τὰ ὑπ' αὐτοῦ προσηταγμένα: τοῖς γὰρ ἁγίοις καὶ φοβουμένοις αὐτὸν, αὐτοῖς μόνος ταυτὸν ἀποκαλύπτει. Et γὰρ τις δοκεῖ καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ νῦν πολιτεύεσθαι, φόβον δὲ Θεοῦ μὴ ἔχει, οὐδὲ τοῦτον ὠφελεῖ ἢ πρὸς τοὺς ἁγίους σύνοδος. *Quicumque enim hodie in ipsum credimus, oracula Christi loquimur, tanquam ipsius ore prædicantes quæ sunt ab ipso constituta. Sanctis quippe ac se timentibus tantummodo se ipsum revelat. Nam si quis videtur vel in Ecclesia modo versari, timorem autem Dei non habet: neque huic prodest ad sanctos accessisse in conventu* (100). Ac siquidem hæc sunt contumeliæ illæ, quibus ait Hieronymus Tertullianum esse permotum ut Ecclesiam desereret, apparet hominem sui lapsus causam, quam habere nullam poterat, in Romanum clerum summa injuria detorsisse (1). Notatu enim dignum est, quod ipse cum Catholicorum animalium nomine ac pluribus conviciis cumlaret, nemo tum temporis fuit qui nominatim Tertullianum refelleret. Calus enim, Ecclesiæ Romanæ presbyter, adversus Proclum Montani columnen extimie scripsit; Hippolytus in E. R. pari gradu, adversus Montanistas: uterque ea moderatione ut ipse Tertullianus neutrum sit insectatum, ac potius Apollonium exagitaverit, orthodoxum scriptorem, at non ex Romano clero, utpote qui in Oriente vixerit. Cæterum scripsisse Hippolytum contra Montanistas, eosque acerrime præ cæteris impugnasse, in dubium revocari nequit, cum vetus auctor sedulo in ea scripta inquisierit: Τίνας ὀπολήψαις εἶχεν ὁ ἀγιώτατος Ἰππολύτος περὶ τῆς τῶν Μοντανιστῶν αἰρέσεως, καὶ τίνας ὁ ἐν ἁγίοις τῆς Νύσσης Γρηγόριος. *Quidnam senserit sanctissimus Hippolytus de Montanistarum hæresi, quidem S. Gregorius Nyssenus* (2).

(95) *Constit.* viii, 32.(96) *Tertullian. De anim.* ix.(97) *Constit.* vi, 11.(98) *Constit.* viii, 46.(99) *Epiphan. hæf.* xlix, 2.(100) *Hippol. In Dan.* x, 7.(1) Hieron. in *Catal. Script. Eccl.* lxi.(2) *Steph. Gobar. ap. Phot. cod.* ccxxxiii.

VETERUM TESTIMONIA DE CONSTITUTIONIBUS APOSTOLICIS.

Canon apostolicus ultimus.

Sint autem vobis omnibus clericis, et laicis libri A venerabiles et sancti, etc. Clementis Epistolæ duæ; et Constitutiones, vobis Episcopis per me Clementem in octo libris nuncupatæ; quas non oportet coram omnibus divulgare, ob mystica quæ in eis sunt.

Ἔστω δὲ ὑμῖν πᾶσι κληρικοῖς, καὶ λαϊκοῖς βιβλία σιδάσματα καὶ ἅγια, etc. Κλήμεντος ἐπιστολαὶ δύο· καὶ αἱ Διατάγαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις δι' ἐμοῦ Κλήμεντος, ἐν ὀκτὼ βιβλίοις προσπεφωνημένα· ἃς οὐ χρὴ δημοσιεύειν ἐπὶ πάντων διὰ τὰ ἐν αὐταῖς μυστικά.

Eusebius, Hist. eccl., lib. III, cap. 25.

Ex Ruf. interpret

Inter libros nothos collocetur B Actuum Pauli scriptura, et liber qui dicitur Pastor, et Revelatio Petri, insuperque Barnabæ quæ fertur Epistola, et quæ dicuntur Doctrinæ apostolorum.

Ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου Πράξεων ἢ γραφῆ, ὃ τε λεγόμενος Ποιμὴν, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου· καὶ πρὸς τοῦτοις, ἡ φερομένη Βαρνάβα Ἐπιστολὴ, καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διατάγαι. Lege Niceph., l. II, c. 46.

Post hæc jam scriptura est, quæ dicitur Actus Pauli; sed et libellus qui appellatur Pastoris, et revelatio Petri: de quibus quammaxime dubitatur. Fertur etiam Barnabæ Epistola, et Doctrina quæ dicitur apostolorum

S. Athanasius in epistola Festali, tom. II, edit. Paris., p. 39, 40.

Sunt et alii libri præter hos; non quidem canonici, sed quos Patres sanxerunt legi iis qui accedunt ad fidem, cupiuntque in pietatis verbo institui: ut Sapia Salomonis, etc., et quæ vocatur Doctrina apostolorum, et Pastor. Attamen, dilecti, cum illi canonici sint, hi vero legantur, nusquam fit apocryphorum mentio; sed sunt hæreticorum commentum, qui ea scribunt quando volunt, illis autem largiuntur et adjiciunt tempora, quo tanquam antiqua præferentes, ex ea re occasionem habeant decipiendi homines simplices.

Ἔστιν καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἐξωθεν· οὐ κανονιζόμενα μὲν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν Πατέρων ἀναγινώσκασθαι τοῖς ἀρτί προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον· Σοφία Σολομώντος, etc., καὶ Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων, καὶ ὁ Ποιμὴν. Καὶ ὁμοῦς, ἀγαπητοὶ, κἀκείνων κανονιζομένων, καὶ τούτων ἀναγιγνωσκόμενων, οὐδαμῶς τῶν ἀποκρύφων μνήμη· ἀλλὰ αἰρετικῶν ἔστιν ἐπίνοια, γραφόντων μὲν ὅτι θέλουσιν αὐτὰ, χαριζομένων δὲ καὶ προστιθέντων αὐτοῖς χρόνους, ἵνα ὡς παλαιὰ προφέροντες, πρόφασιν ἔχωσιν ἀπατῆσαι ἐκ τούτου τοὺς ἀπειραίτους.

In Synopsi sacra Scriptura.

Iterum libri Novi Testamenti quibus contradicitur, C sunt hi, etc. Doctrina apostolorum, Clementina: ex quibus veriora et a Deo inspirata, electa sunt ac translata. Hæc sunt quæ leguntur, etc.

Τῆς νέας πάλιν Διαθήκης ἀντιλεγόμενα ταῦτα, etc. Διδαχὴ ἀποστόλων, Κλημέντια· ἐξ ὧν μεταφράσθησαν ἐκλεγέντα τὰ ἀληθέστερα καὶ θεόπνευστα· Ταῦτα τὰ ἀναγιγνωσκόμενα, etc.

S. Epiphanius, hæresi 45, num. 5.

Quin et apostoli in libro qui Constitutio vocatur, aiunt: Ecclesia catholica est Dei plantatio ac vinea. *Locus exstat initio Constitutionum.*

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι φασιν ἐν τῇ Διατάξει τῆ καλουμένη, ὅτι φυτεία Θεοῦ καὶ ἀμπελῶν ἢ καθολικῆ Ἐκκλησίας.

Hæresi 70, num. 10.

Ad hoc autem lidem Audiani detorquent apostolorum Constitutionem; qui quidem liber a multis revocatus in dubium, non est tamen improbandus. Omnis quippe canonicus ordo in ipso continetur; et nihil fide adulteratum, neque a confessione, ne-

Εἰς τοῦτο δὲ οἱ αὐτοὶ Αὐδιανοὶ παραφέρουσι τὴν τῶν ἀποστόλων Διατάξιν, οὖσαν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἀλλ' οὐκ ἀδόκιμον. Πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῇ κανονικῇ τάξει ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲν παρακχεραγμένον τῆς πίστεως, οὐδὲ τῆς ὁμολογίας, οὐδὲ τῆς ἐκ-

κλησιαστικῆς διοικήσεως, καὶ κανόνος, καὶ πίστεως. Ἐπεὶ δὲ ῥητὸν, ἀφ' οὗ γνώμην λαμβάνοντες περὶ τοῦ Πάσχα, κακῶς παρερμηνεύουσιν οἱ προσηρημένοι, καὶ ἀγνοοῦντες ἑτέρας ὑπολαμβάνουσιν. Ὅριζοις γὰρ ἐν τῇ αὐτῇ διατάξει οἱ ἀπόστολοι, ὅτι ὑμεῖς μὴ ψηφίζητε, ἀλλὰ ποιεῖτε ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν οἱ ἐκ περιτομῆς· μετ' αὐτῶν ἅμα ποιεῖτε. Καὶ οὐκ εἶπαν· Ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν, οἱ ἐν περιτομῇ· ἀλλὰ· οἱ ἐκ περιτομῆς· ἵνα δείξωσι τοὺς ἀπὸ τῆς περιτομῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μεταλθόντας, ἀρχηγούς εἶναι μετ' ἐκείνων τὸν χρόνον, εἰς. Παρὰ τοὺς ἀποστόλους δὲ τὸ ῥητὸν εἶ· ὁμόνοιαν ἐμφέρεται, ὡς ἐπιμαρτυροῦσι, λέγοντες, ὅτι κἀν τε κλιανηθῶσι, μηδὲ ὑμῶν μελέτω. Ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἐκείσε εἰρημένων ῥητῶν ἡ ἀντίθεσις ὀφθῆσεται. Φάσκουσι γὰρ τὴν ἀγρυπνίαν φέρειν, μεσαζόντων τῶν Ἀζύμων. Οὐ δύναται δὲ τοῦτο πάντοτε γενέσθαι ἐν τῇ ψήφῳ τῇ ἐκκλησιαστικῇ. Hoc autem, in ecclesiastica temporum supputatione, fieri perpetuo non potest. *Lege quod notabo ad Const. apost., lib. v, cap. 17, et cap. 19.*

A que ab ecclesiastica administratione, et canone, ac fide. Porro dictum, a quo sententiam de Paschate accipiunt, prædicti male interpretantur, et per incitiam alieno sensu sumunt. Definiunt enim in ea constitutione apostoli : Vos nolite computare ac discernere, sed tunc celebrate, quando fratres vestri qui ex circumcissione sunt : cum illis una peragite. Et non dixerunt : Quando fratres vestri, qui in circumcissione sunt, sed : Qui ex circumcissione sunt ; ut ostenderent, eos qui ex circumcissione ad Ecclesiam transierunt, futuros post illud tempus duces et auctores, etc. Apud apostolos vero dictum illud propter concordiam positum est, quemadmodum testantur his verbis : Et quamvis aberrent, ne vobis curæ sit. Cæterum ex vocibus ipsis quæ ibi prolatae sunt, oppositio et repugnantia apparebit. Nam aiunt pervigilium agendum esse in medio Azymorum.

Numero 11.

Λέγουσι γὰρ οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι, ὅτι ὅταν ἐκείνοι ἐδωχῶνται, ὑμεῖς νηστεύοντες ὑπὲρ αὐτῶν πενθεῖτε, ὅτι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν· καὶ ὅταν αὐτοὶ πενθῶσι, τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες ἐν πίπτειν, ὑμεῖς ἐδωχίθε.

Dicunt enim iidem apostoli ; quando illi epulantur, vos jejunantes pro ipsis lugete, quoniam in die festivitatis Christum crucifixerunt : et quando illi lugent, azyma edentes cum lactucis agrestibus, vos epulamini. *Lege Constit., lib. v, cap. 15.*

Ibidem.

Ἀθόεις αὐτῶν ἀκούοντες ἐν τῇ Διατάξει, ὅτι ὁ κακῶν ἐαυτοῦ τὴν ψυχὴν ἐν Κυριακῇ, ἐπικατάρατός ἐστι τῷ Θεῷ.

Cum iterum eosdem apostolos audimus, in Constitutione dicentes : Qui affligit animam suam in Dominica, maledictus est Deo. *Lege Const., lib. v, cap. 20.*

Numero 12.

Παρατηρεῖται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἀγεῖν τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα, τουτέστι τὴν ἑβδομάδα τὴν ὀρισμένην καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Διατάξει, ἀπὸ δευτέρας Σαββάτων, ὑπὲρ ἐστὶν ἀγορασμὸς τοῦ προβάτου.

Observat autem Ecclesia, ut festum Paschatis peragat, hoc est, hebdomadam decretam etiam ab ipsis apostolis in Constitutione, a secunda Sabbatorum, quod est emptio agni. *Const. apost., lib. v, cap. 15, 15, 18, 19.*

Hæresi 75, num. 6.

Εἰ δὲ καὶ χρὴ τὸ τῆς Διατάξεως τῶν ἀποστόλων λέγειν, πῶς ἐκεῖ ὠρίζοντο τετράδα καὶ Προσάββατον νηστειῶν (Usserius corrigit, νηστεύειν) διὰ παντός, χωρὶς Πεντηκοστῆς· καὶ περὶ τῶν ἐξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα, τοὺς παραγγέλλουσι μηδὲν ὄλων λαμβάνειν, ἢ ἀρτου καὶ ἄλδς καὶ ὕδατος, ποῖαν τε ἡμέραν ἀγεῖν, πῶς τε ἀπολύειν εἰς ἐπιφώσκουσαν Κυριακὴν, φανερόν ἐστι. Εἰ infra : Εἶτα δὲ εἰ μὴ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τετράδων καὶ Προσαββάτων οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι ἐν τῇ Διατάξει ἔλεγον, καὶ ἄλλως ἐκ πανταχόθεν εἰχόμεν ἀποδείξαι· ὁμοῦς περὶ τοῦτου ἀκριβῶς γράψουσι.

Si vero etiam oportet ex apostolorum Constitutione loqui ; quo modo illic defnierunt jejunandum esse perpetuo quarta feria et Prosabbato, excepta Pentecoste ; et de sex diebus Paschatis, quomodo præcipiunt nihil omnino sumere, præter panem et salem et aquam, qualemque diem agere, et quo pacto jejunium solvere in illucescente Dominica ; manifestum est. *Et paulo post* : Deinde vero, si de eodem argumento Quartarum et Prosabbatorum iidem apostoli in Constitutione non dixissent ; etiam aliter undique possemus demonstrare : quanquam ea de re accurate scribunt. *Lege Constit., lib. v, cap. 15, 20 ; lib. vii, cap. 25 ; lib. v, cap. 15, 15, 18, 19.*

Hæresi 80, num. 7.

Καὶ περὶ μὲν οὖν τοῦ γενείου ἐν ταῖς Διατάξεσι τῶν ἀποστόλων φάσκει ὁ θεῖος λόγος καὶ ἡ διδασκαλία μὴ φθεῖρειν, τουτέστι μὴ τέμνειν ὑψηλὰς γενείου,

Et quidem de barba, in Constitutionibus apostolorum ait divinus sermo, et doctrina : non corrumpeendus esse, hoc est, non esse secandos pilos bar-

læ, neque usurpandum meretricium ornatum, neque debere justitiæ incessum superbæ speciem habere. *Constit., lib. 1, cap. 3.*

Auctor Operis imperfecti in Matthæum, apud S. Chrysostomum. Ad Matth. vi, 3.

Aliter certe sicut apostoli interpretantur in libro Canonum, qui est de episcopis; dextra est populus Christianus, qui est ad dextram Christi; sinistra autem, omnis populus, qui est ad sinistram. Hoc ergo dicit: Ne Christianum facientem eleemosynam, qui est dextra, infidelis aspiciat, qui est sinistra. Christianus autem si Christianum viderit eleemosynas facientem, non est contra Christi præceptum, quoniam ambo dextra sunt. *Vide Not. ad Const. ap., lib. III, c. 14.*

Ad Matth. xxv, 18.

Qui ministerium suum bene consummaverit, apparet quia ex Deo fuerat ordinatus; qui autem ministerium suum non bene consummaverit, ex hominibus ordinatus est. Quo modo autem quidam sacerdotes ex hominibus ordinantur, manifeste in libro octavo Canonum apostolorum dicitur. Qui autem ex hominibus ordinatus est, quantum ad Deum non est diaconus aut sacerdos. *Constit., lib. VIII, cap. 2.*

Maximus, in epistolam octavam Dionysii, post medium.

Porro in sacris institutorem vocat beatum apostolum Paulum, ut eum qui ipsum ordinaverat in pontificatum Ecclesiæ Atheniensis, sicut in sacris apostolorum Constitutionibus scriptum est. *Lib. VII, cap. 46.*

Timotheus presbyter, tractatu de iis qui accedunt ad Ecclesiam, in Auctario Bibliothecæ Patrum Combefisiano, tom. II, p. 453 D.

Audi apostolorum verba: Videte, etc. *Constit., lib. VI, cap. 16.*

Ἀκούε τῶν ἀποστολικῶν Ὁρᾶτε τὰ ἐπ' ὀνόματι, etc.

Canon Trullanus secundus.

Placuit autem et hoc sanctæ huic synodo pulcherrime ac optime, ut ab hoc tempore firmi stabilisque maneant ad animarum medelam et perturbationum curationem, octoginta quinque canones, sanciti a sanctis et gloriosis apostolis, qui præcesserunt nos. Quoniam autem in illis canonibus præceptum est, ut recipiamus eorumdem sanctorum apostolorum per Clementem constitutiones, quibus jam olim ab heterodoxis ad Ecclesiæ perniciem inserta sunt quædam adulterina et aliena a pietate, quæ elegantem ac decoram speciem divinatorum dogmatum nobis obscurarunt; has constitutiones conducibiliter ad Christianissimi regis ædificationem ac securitatem, rejecimus; hæreticæ falsitatis fetus nequaquam immiscentes, et germanæ ac integræ apostolorum doctrinæ inserentes, etc.

Ἐδοξε δὲ καὶ τοῦτο τῇ ἀγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ κάλλιστα τε καὶ σπουδαιότατα, ὥστε μένειν καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν βεβαίως, καὶ ἀσφαλῆς πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἰατρῆσαν παθῶν, τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἀγίων καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων ὀδοφροντα πέντε κανόνας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τούτοις τοῖς κανόσιν ἐντέταται ὀχεσθαι ἡμᾶς, τὰς τῶν αὐτῶν ἀγίων ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος διατάξεις, αἷς τισι πάλαι ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων ἐπὶ λοίμῃ τῆς Ἐκκλησίας, νόθα τινὰ καὶ ξένα τῆς Ἐκκλησίας¹¹ παρενετέθησαν, τὸ εὐπρεπὲς κάλλος τῶν θείων δογμάτων ἡμῖν ἀμαυρώσαντα, τὴν τῶν τοιοῦτων διατάξεων προσφόρως ἀποβολὴν πεποιήμεθα, πρὸς τὴν τοῦ Χριστιανικωτάτου ποιμνίου οἰκοδομήν καὶ ἀσφάλειαν, οὐδαμῶς ἐγκρίνοντες τὰ τῆς αἰρετικῆς ψευδολογίας κυήματα, καὶ τῇ γνησίᾳ τῶν ἀποστόλων καὶ ὁλοκλήρῳ διδασχῇ παρενεύροντες, etc.

Nicephorus Constantinopolitanus patriarcha, in fine Chronologiæ, ubi de libris Scripturarum.

Ex versione Anastasii Bibliothecarii.

Et quæ Novi (Testamenti) sunt apocrypha, etc. Doctrina apostolorum, versus 200, etc.

Καὶ ὅσα τῆς Νείας εἰσὶν ἀπόκρυφα, etc. Διδαχὴ ἀποστόλων ὀτῆχοι σ' ¹⁰, etc.

Photius, Bibliothecæ cod. cxii, cxiii.

Lecta sunt Clementis Romani duo volumina librorum; quorum alteri titulus est, *Constitutiones apostolorum per Clementem*; in quo etiam continen-

Ἀνεγνώσθη Κλήμεντος τοῦ Ῥώμης τεύχη βιβλίων δύο ὧν τὸ μὲν ἐπιγράφεται, *Διατάχαι τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος*, ἐν ᾧ καὶ οἱ τῶν συνοδικῶν κανόν-

¹¹ al. εὐσεβείας. ¹⁰ al. 5.

ων τῶ ἀθροισματι τῶν ἀποστόλων κανόνες ἐπιγραφόμενοι περιέχονται. Et infra : Αἱ δὲ γε Διαταγαὶ τρεῖς μόνους δοκοῦσιν ἐνέγχεσθαι· κακοπλαστία, ἣν οὐ χαλεπὸν ἀποσκευάσασθαι· καὶ ἐπι καὶ τοῦ Δευτερονομίου ὑβρεῖς τινὰς ἐπαφήσιν⁴¹, ἃ⁴² καὶ βῆστον διαλύσασθαι· καὶ ἐπι Ἀρειανισμῶ, ὅσαρ ἂν τις καὶ βιαίως διακρούσαιτο. Ἡ μὲν τοί γε τῶν τοῦ Πέτρου Πράξεων βιβλος τῶ τε λαμπρῶ καὶ τῆ σεμνότητι, καὶ ἐπι τῶ καθαρῶ καὶ συντόνῳ, καὶ τῆ ἄλλῃ ἀρετῇ τοῦ λόγου, καὶ πολυμθεῖα τοσοῦτο ἔχει πρὸς τὰς Διαταγὰς τὸ παραλλάττον, ὡς μηδὲ συγκρίσει τῆ κατὰ τοὺς λόγους πρὸς ἀλλήλας παραβάλλεσθαι τὰς βιβλους, etc.

A tur illi canones, qui inter synodicos capitul apostolorum ascribuntur. Et infra : Porro Constitutiones, ex tribus duntaxat capitibus reprehensional videntur obnoxia: ex mala fictione, quam excutere non est difficile : et quod contra Deuteronomium criminationes quasdam adducant; quod etiam facillime dilui potest : et adhuc ex Arianismo; quod aliquis, licet violenter poterit depellere. Cæterum liber Actorum Petri, splendore et majestate, ad hæc puritate et vehementia, aliisque orationis dotibus, atque multiplici doctrina, tantum Constitutiones superat, ut hos inter libros nulla comparatio, ad sermonem quod attinet, institui debeat, etc.

Nicetas Pectoratus, Lib. contra Latinos, post medietum. Tomo sexto Antiquæ Lectionis, Henr. Canisii; et in Bibliotheca Patrum, tom. IV, part. II, nec non apud Baronium, Annalium tom. II, in Appendice.

Apostolorum vertices, in quinto quidem libro Ordinationum, qui de martyribus inscribitur, juxta Clementem⁴³ : *Quartam feriam et sextam præcepit nobis jejunare Dominus : unam quidem, propter traditionem; alteram, propter passionem : ipsum autem Sabbatum⁴⁴ non tradidit nobis jejunare, quoniam non oportet, præter illud solum, in quo Creator omnium, sub terra fuit.* Unde juxta calcem ejusdem libri, iterum sic loquitur⁴⁵ : *Omne quidem Sabbatum et omnem Dominicum celebrandum⁴⁶ esse dicimus. Gaudere enim oportet in his, et non lugere.* Septimo quidem libro earum Constitutionum, juxta vicesimum quartum caput⁴⁷, hoc inquitur : *Sabbatum namque et Dominicum celebramus⁴⁸; quia illud quidem divinæ operationis est memoria, hic⁴⁹ vero resurrectionis. Unum vero tantum Sabbatum custodiendum est in toto anno, Sepulchrum Domini : quo jejunare oportet. Quando enim Christus in sepulcro jacuit, discipuli potentioram circa eum fetum habebant, quam gaudium ex memoria divinæ operationis, etc.*

Multo post :

In sexto libro Clementis Ordinationum, quæ ab eo conscriptæ sunt, juxta septimum decimum caput, apostoli hæc dicunt : *Episcopum et presbyterum et diaconum, dicimus, qui unam habent uxorem, ordinari, quamvis vivant eorum conjuges, quamvis defunctæ : non licet eos post manus⁵⁰ impositionem inuptos esse, nec insuper ad nuptias ire; aut si nupserint, alteras amplecti, sed sufficere quas habent cum ad ordinationem venerunt.*

Circa finem :

Reliqui autem Verticum, in septimo⁵¹ libro Institutionum, juxta sextum decimum caput liquidius dixerunt : *Scimus enim, inquit⁵²⁻⁵³, quia hi qui circa Simonem, et Cleobium, et Judam, conscripserunt libros in nomine Christi et discipulorum ejus, circumferunt ad seductionem vestram, et eorum qui diligunt Christum, et nos servos ipsius. Et in veteribus quidam conscripserunt libros apocryphos Moysi, et Enoch, et Adam, Isaia, et David, et Eliæ, et trium patriarcharum, corruptiones facientes atque veritatis inimicos libros.*

Humbertus episcopus Sylvæ Candidæ, in responsione ad Nicetæ librum, multo post initium; ibidem.

Reprehendens enim nos, cur jejunemus Sabbatis, dicitis : *Quarta et sexta feria juxta jejunandum; una propter traditionem, altera propter passionem Domini; Sabbato quætem nunquam, nisi uno.* Et hoc asserere conaris ex apocryphis libris et canonicis, pari sententia sanctorum Patrum repudiatis. Nam Clementis liber⁵⁴, id est Itinerarium Petri apostoli, et Canones apostolorum numerantur⁵⁵ inter apocrypha, exceptis capitulis quinquaginta, quæ decreverunt regulis orthodoxis⁵⁶ adjungenda. Unde nos quoque omne apocryphon⁵⁷ abjicientes, dedignamur audire eorum fabulosas traditiones, quia non sunt ut lex Domini.

Georgius Cedrenus, in Compendio Historiarum; editionis Xylandri pag. 175, lin. 52, etc. Editionis regie tom. I, pag. 214, A, etc.

Περὶ τοῦ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ Πέτρου οὕτω φάσκει· Ἡ δὲ καταρχὴ τῶν νόμων

De quo in Constitutionibus apostolicis magnus apostolus Petrus ita disserit : *Hæreses vero novæ ini-*

⁴¹ f. ἐπαφισιν. ⁴² ἄρσιβεδ. ⁴³ Cap. 15. ⁴⁴ al. jejunare Sabbatum. ⁴⁵ Cap. 20. ⁴⁶ al. Dominicam celebrandam. ⁴⁷ Cap. 25. ⁴⁸ al. Dominicam celebremus. ⁴⁹ al. hæc. ⁵⁰ al. manuum. ⁵¹ l. sexto. ⁵²⁻⁵³ al. inquit. ⁵⁴ al. librum. ⁵⁵ al. numeravere. ⁵⁶ al. orthodoxia. ⁵⁷ al. omnem apocryphum.

itam habuerunt a Simone Mago; qui factis in Syria multis absurdis et prodigiis, Romam adveniens, Ecclesiam magnopere vexavit, per magiam, et diabolicam operationem ac peritiam. Nam cum in Cæsarea Stratonis mihi Petro obvius fuisset, conabatur, etc. Lib. vi, c. 7, 8, 9.

αἰρέσεων γέγονεν ἀπὸ Σίμωνος τοῦ Μάγου· ὃς καὶ ἐν Συρίᾳ πολλὰ διαπραξάμενος ἄτοπα, καὶ ἐν Ῥώμῃ γυνόμενος, πολὺ τὴν Ἐκκλησίαν ἐσχυλε διὰ μαγείας καὶ διαβολικῆς ἐνεργείας καὶ ἐμπειρίας. Ἐν μὲν γὰρ Καισαρείᾳ τῇ Σεβάστῳ ἐμοὶ Πέτρῳ συντυχῶν, ἐπειρώτο, etc.

Idem, edit. Basil., p. 195, l. XLII, etc. Reg. tom. I, p. 257, D, etc.

De quibus sane etiam in apostolicis Constitutionibus divinus sermo ait: Jam vero etiam, etc. Lib. vi, cap. 22, 20; lib. 8. cap. 12.

Περὶ ὧν μέντοι κἀν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσσι φησιν ὁ θεὸς λόγος· Ἦδη δὲ καὶ, etc.

Idem, edit. prioris p. 258, l. 1, etc., posterioris tom. I, p. 289, B, etc.

Et in apostolicis Constitutionibus divinus sermo ita loquitur: Judex autem non sit personarum acceptator, etc. Lib. II, cap. 5, 37, 42, 9, 49.

Καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ὁ θεὸς λόγος οὕτως φησὶν· Ἔστω δὲ ὁ κριτὴς ἀπροσωπώληπτος, etc.

Joannes Zonaras, ad canonem apostolorum sexagesimum.

Multi libri ab impiis hominibus adulterati sunt, in simpliciorum perniciem: sicut et apostolicæ Constitutiones episcopis scriptæ per sanctum Clementem, quæ ideo synodice rejectæ sunt.

Πολλὰ βιβλία παρὰ τῶν ἀσεβῶν ἐνοθεύθησαν εἰς βλάβην τῶν ἀπλουστέρων· ὡσπερ καὶ αἱ διὰ τοῦ Κλήμεντος γραφεῖσαι τοῖς ἐπισκόποις ἀποστολικαὶ Διατάγαι, αἱ διὰ τοῦτο καὶ συνοδικῶς ἀπεβλήθησαν.

Leges eundem, ad canonem ultimum apostolorum, et ad canonem Laodicenum sexagesimum. Ex ejus etiam ineditis Scholiis, ad epistolam festalem S. Athanasii, citat ista Jacobus Usserius, in dissertatione de scriptis Ignatii, Polycarpi et Romani Clementia, cap. 7.

Doctrinam vero apostolorum, quidam dicunt easse Constitutiones per Clementem scriptas; quas quæ sexta dicitur synodus legi non permittit, veluti adulteratas et corruptas ab hæreticis.

Τὴν Διδαχὴν δὲ τῶν ἀποστόλων, τινὲς λέγουσιν εἶναι τὰς διὰ τοῦ Κλήμεντος γραφεῖσας Διατάξεις, ἃς ἡ λεγομένη Ἐκτὴ σύνοδος ἀναγινώσκεισθαι οὐ συγχωρεῖ, ὡς νοθευθείσας καὶ παραφθαρείσας ὑπὸ αἰρετικῶν.

Constantinus Aristinus, in Synopsi canonum; ex Trullana Constantinopolitana synodo, num. 7, Bibliothecæ juris canonici veteris tom. II, p. 698.

Quæ ab heterodoxis furtim inserta sunt Constitutionibus apostolorum per Clementem editis, sunt repudianda. Eadem verba usurpat Simeon Magister et Logotheta, in Epitome can., ibid., p. 742.

Τὰ παρὰ τῶν ἑτεροδόξων κλοπιμαίως ἐμβεβλημένα ταῖς διὰ Κλήμεντος τῶν ἀποστόλων Διατάξεσιν, ἀποκήρυκτα.

Ex ejusdem scriptoris mss. scholiis, ad canonem apostolorum ultimum, ista citat Usserius, in dissertatione de S. Ignatio, etc., cap. 15

Secundus canon synodi sextæ in Trullo habitæ, omnino rejicit hasce Constitutiones; propterea quod iis nonnulla ab heterodoxis adjuncta fuerint adulterina, et aliena a pietate.

Ὁ δεύτερος κανὼν τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ γενομένης Ἐκτῆς συνόδου, παντελῶς ἀποβάλλεται τὰς τοιαύτας Διατάγας διὰ τὸ ἐν αὐταῖς ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων προστεθῆναι τινα νόθα καὶ ξένα τῆς εὐσεβείας

Constantinus Harmenopolus, in Epitome canonum, sect. 2, tit. 4, tom. I Juris Græco-Romani, p. 28.

In libro qui dicitur sanctorum apostolorum Constitutiones, hæc tradita sunt: Diaconissa nihil eorum quæ presbyteri, etc., lib. VIII, cap. 28.

Ἐν ταῖς λεγομέναις τῶν ἁγίων ἀποστόλων Διατάξεσιν, ταῦτα διεληπται· Διακόνισσα οὐδὲν ὧν οἱ πρεσβύτεροι, etc.

Theodorus Balsamon, ad canonem apostolorum ultimum.

Tu autem scias, quod licet hic scriptum sit, ut legamus Clementis Constitutiones, sed non divulgemus; attamen secundus canon sextæ synodi

Σὺ δὲ γινώσκει ὡς εἰ καὶ γέγραπται ἐνταυθοῖ ἀναγινώσκειν ἡμᾶς τὰς Διατάγας τοῦ Κλήμεντος, πληρὴ μὴ δημοσιεύειν αὐτάς, ἀλλ' ὁ β' κανὼν τῆς 6' συν

⁵⁷ Cod. R. 2418, διατάξεις.

θεοῦ ἀπηγόρευσε τὴν τούτων ἀνάγνωσιν, διὰ τὸ γε
 νῆσθαι παραποιήσιν ἐν αὐταῖς.

A earum lectionem prohibuit, quoniam in illis adul-
 teratio facta est. *Lege ejusdem Responsa ad Inter-
 rogationes Marci Alexandrini, cap. 1 et 2, in Jure
 Græco-Romano, tom. I, p. 363.*

*Matthæus Blastares, nondum editus, initio Collectionis canonum, per titulos, ordine alphabetico; ubi de
 canonicis apostolorum.*

Φησὶ γὰρ (ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένηκῃ ἕκτη συνόδος)
 τοὺς ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἁγίων Πατέρων καὶ δε-
 χθέντας καὶ κυρωθέντας, ἀλλὰ μὴν καὶ παραδοθέντας
 ἡμῖν ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων ἀποστόλων,
 ὀγδοήκοντα πέντε κανόνας, τὸ κύρος ἔχειν καὶ ἡμεῖς
 κελεύομεν· πλὴν τῶν τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῶν τε
 καὶ διατάξεων. Αὗται γὰρ πρὸς τῶν δυσσεβῶν πολὺ
 τὸ νόθον καὶ σφαλερὸν εἰσεδέξαντο.

Ait enim, (sancta et œcumenica sexta synodus)
 a sanctis Patribus qui ante nos fuerunt, receptos
 atque confirmatos, sed et nobis nomine sanctorum
 et gloriosorum apostolorum traditos, octoginta
 quinque canones, auctoritatem habere nos quoque
 præcipimus, exceptis Clementis epistolâ et con-
 stitutionibus: illæ enim ab impiis multam adulte-
 rationem ac falsitatem acceperunt.

Ibidem, littera β', capite 11.

Ἄς δὲ προστίθῃσι διὰ τοῦ Κλήμεντος δύο ἐπιστο-
 λας, καὶ τὰς πονηθείσας τούτῳ Διατάξεις τῶν ἀπο-
 στόλων· ὕστερον ὁ τῆς ἕκτης συνόδου δεῦτερος κανὼν
 διεγράφη, ὡς πολὺ τὸ νόθον πρὸς τῶν αἰρετικῶν καὶ
 παρέρραπτον δεξαμέναις.

B Quas vero (canon apostolorum octogesimus
 quintus) adjicit duas Clementis epistolas, et ab
 eodem elaboratas Constitutiones apostolorum, post-
 ea secundus sextæ synodi canon abrogavit, quasi
 quæ per hæreticos multum adulterationis ac inter-
 polationis accepissent.

Et paulo post:

Ἐξῶθεν δὲ τῶν κανονιζομένων εἶναι φησιν (ὁ μέ-
 γας Ἀθανάσιος) τὴν Σοφίαν Σολομῶντος, etc., καὶ
 τὴν Διδαχὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων· ταύτην δὲ ἡ ἕκτη
 σύνοδος ἠθέτησεν, ὡς δεδήλωται.

Extra autem canonicos libros ait esse, (magnus
 Athanasius) Sapientiam Salomonis, etc., et Do-
 ctrinam sanctorum apostolorum: hanc autem
 sexta synodus rejecit, quemadmodum jam decla-
 ratum est.

Et infra, de canone apostolorum sexagesimo.

Οὐ μόνον γὰρ οἱ περὶ πλείστου τὸ ψεῦδος ποιούμε-
 νοι, λόγοις οἰκείοις τὸ δυσσεβὲς αὐτῶν φρόνημα κρα-
 τύνειν πειρῶνται, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν εὐσεβῶν συγ-
 γράμμασιν τὰ σφέτερι παρενδύουσιν· ὡς ἐν ταῖς
 βίβλαις ἐπιστολαῖς τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος, καὶ ταῖς
 Διατάξεσιν ἐσκαυώρηται.

C Non solum enim qui maximi faciunt mendacium,
 propriis libris impiam suam sententiam nituntur
 confirmare; sed etiam sua, scriptis piorum insec-
 runt; quemadmodum in memoratis sacri Clementis
 epistolâ et Constitutionibus perperam factum
 fuit.

In littera κ', capite 5, ubi de canone Trullano secundo.

Τοὺς πέντε καὶ ὀγδοήκοντα τῶν ἁγίων ἀποστόλων,
 φημι, πλὴν τῶν διὰ Κλήμεντος Διατάξεων, αὐταὶ γὰρ
 πολὺ τὸ νόθον πρὸς τῶν κακοδόξων δίκην ζιζανίων
 εἰσεδέξαντο, τὸ κύρος ἔχειν κελεύει.

Octoginta quinque canones sanctorum apostolo-
 rum, inquam; exceptis Constitutionibus per Cle-
 mentem scriptis (ipsæ enim multam adulterationem
 a pravæ sententiæ hominibus, instar zizaniorum
 acceperunt) jubet habere auctoritatem. *Vide not.
 in Const. ap., lib. vi, c. 8.*

Nicephorus Callisti, Ecclesiasticæ historiæ lib. III, cap. 18

Τοῦτον συγγραφεὴ καὶ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων,
 ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων πιστεύομεν

D Hunc (Clementem) et apostolicarum Constitutio-
 num, et sacrorum quoque apostolicorum Canonum
 auctorem esse credimus. *Lege lib. II, c. 46.*

*Nicetas Serronius, vel, ut alii, Serranus aut Serrensis, ad Orationem quadragesimam secundam S. Gregorii
 Nazianzeni, num. 26, pag. 1153. C. tom. II. Ad ista verba Theologi, tom. I, p. 685. A. Τοιοῦτον γὰρ
 τὸ ὑπὲρ ἡμῶν σφάγιον, ἐνδύμα ἀφθαρσίας καὶ ὄν καὶ καλούμενον. Talis enim est victima pro nobis cæsa,
 quæ incorruptionis indumentum et est et appellatur.*

Illud autem, *Incorruptionis indumentum*, ex Octabiblo Clementina sumptum est, ubi hæc verba sunt:
Ut dignos eos habeat lavacro regenerationis, quod incorruptionis indumentum est. In Constit. lib. VIII,
 cap. 6, ubi vide not.

*Constitutiones apostolicas laudant præterea Anastasius, quem alii Sinaitam, alii Nicænum vocant. in
 Quæstionum et Responsonum volumine; editionis Greiseri, Resp. 1, 6, 12, 14, 15, 16, 20, 22, 35, 46,
 52, 60, 64 et 65. Nicolaus Methuensis, De corpore et sanguine Christi, in Bibliotheca Patrum, et alii.
 Denique a multis refertur, Æthiopes has Constitutiones pro vere apostolicis habere. Qua de re plus semel
 egimus in notis.*

ΔΙΑΤΑΓΑΙ ⁽³⁾ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

ΔΙΑ

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΟΥ

Η

ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ.

CONSTITUTIONES SANCTORUM APOSTOLORUM

PER

CLEMENTEM

EPISCOPUM ET CIVEM ROMANUM

SEU

CATHOLICA DOCTRINA.

(COTELIUS, *Patres apostolici*, ed. Amstelod. 1724, t. I.)

CAPITA LIBRI PRIMI.

- I. De avaritia.
II. De non reddenda contumelia, nec ulciscendo eo, qui injuriam fecit.
III. De ornatu, et peccato inde proficiscente.
IV. Quod non oportet de iis, qui male vivunt, satagere, sed operi suo vacare.
V. Quos Scripturæ libros oporteat legere.
VI. Quod oporteat abstinere ab omnibus gentilium libris.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α. Περὶ πλεονεξίας.
β. Περὶ τοῦ μὴ ἀνθυβρίξιν, ἢ ἀμύρασθαι ἐν δίκουόντα.
γ. Περὶ καλλωπισμοῦ, καὶ τῆς ἐκείθεν ἀμαρτίας.
δ. Ὅτι οὐ δεῖ περιμεράζεσθαι τοὺς κακῶς ζῶντας, ἀλλὰ τῷ οικίῳ ἔργῳ σχολάζειν.
ε. Ποῖα τῆς Γραφῆς βιβλία δεῖ ἀναγινώσκειν.
ς. Περὶ τοῦ ἀπέχεσθαι πάντων τῶν ἐξωθεν βιβλίων.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Διαταγαί. In Eclogis codicis Mazariniani, nunc Regii 2547: Διαταγαί τῶν ἁγίων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων, αὶ διὰ Κλήμεντος προσφωνηθεῖσαι· βιβλίον πρῶτον. Ἐν τῇ καθολικῇ διδασκαλίᾳ καὶ παραίνεσις περὶ λαϊκῶν, ἐν κεφαλαίοις ια'. *Constitutiones sanctorum maximeque predicandorum apostolorum, quæ per Clementem nuncupatæ fuerunt. Liber primus. In Catholica doctrina etiam cohortatio de laicis, in capitulis 11; nimirum, præfatione pro*

capite primo computata. Agebamus mox de titulis. *Doctrinam vero, Doctrinam sacram, Doctrinam catholicam dictas Constitutiones, in ipsis etiam reperies, Præfatione, et lib. II, cap. 12, (in lemmate) cap. 39, lib. VI, cap. 14 et 18. Quod nomen διδασκαλίας, sicut διδασχῆς, est Novi Testamenti. Act. II, 42: Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδασχῇ τῶν ἀποστόλων. II Timoth. III, 10: Σὺ δὲ παρηκολούθησάς μου τῇ διδασκαλίᾳ. Cor.*

ζ. Περὶ γυναικὸς φαύλης.

η. Περὶ ὑποταγῆς γυναικὸς πρὸς ἄνδρα καὶ φι-
ἀνδρου καὶ σώφρονος.

θ. Περὶ τοῦ μὴ συλλοῦσθαι γυναῖκα ἀνδράσιν.

ι. Περὶ μαχίμου καὶ γλωσσώδους γυναικὸς.

A VII. De muliere prava.

VIII. De uxoris virum diligentis et castæ subje-
ctione erga maritum.

IX. Quod mulier non debet cum viris lavare.

X. De muliere contentiosa et loquacæ.

ΒΙΒΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΔΑΙΚΩΝ.

Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι πᾶσι τοῖς ἐξ ἔθνῶν πιστεύουσιν εἰς τὸν (4) Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, χά-
ρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, διὰ
τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πληθυνθεὶς ἐν ἐπι-
γνώσει αὐτοῦ.

Θεοῦ φυτεία ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ ἀμπέλων
αὐτοῦ ἐκλεκτὸς (5), οἱ πεπιστευκότες εἰς τὴν ἀπλανῆ
θεοσέθειαν αὐτοῦ, οἱ τὴν αἰώνιον καρπούμενοι διὰ
πίστεως βασιλείαν αὐτοῦ, οἱ δύναμιν αὐτοῦ εἰληφότες
καὶ μετουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὠπλισμένοι διὰ
Ἰησοῦ, καὶ ἐνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ (6), βαν-
τίματος μέτοχοι τοῦ τιμίου καὶ ἁθίου αἵματος τοῦ
Χριστοῦ, οἱ παθήσαντες εἰληφότες τὸν παντοκράτορα
Θεὸν πατέρα καλεῖν, συγκληρονόμοι καὶ συμμέτοχοι
τοῦ ἡγαπημένου Πατρὸς αὐτοῦ· ἀκούσατε διδασκαλίαν
ἱερὰν οἱ ἀντεχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐκ προστά-
γματος τοῦ Σωτῆρος, ὁμόστοιχον (7) ταῖς ἐνδόξαις
φθογγαῖς αὐτοῦ. Φυλάσασθε, οἱ Θεοῦ υἱοὶ, ἅπαντα εἰς
ὄψακην Θεοῦ πράσσειν· καὶ γένησθε ἀρεστοὶ ἐν πᾶσι
Χριστῷ τῷ Θεῷ (8) ἡμῶν· ἔαν γὰρ τις ἀνομίαν με-

⁶⁶⁻⁷¹ Isa. v, 7, 2. Citat. Epiphani. hæc. 45, n. 5.

VARIORUM NOTÆ.

(4) *Εἰς τὸν*, etc. Ms. Vindob. ἐπὶ τὸν.

(5) Ἄμπελων αὐτοῦ ἐκλεκτός. Epithetum ἐκλε-
κτός sumptum est ex versione Symmachi Is. v, 2.
Ille enim vocem פֶּזַח *Sorek*, reddiderat ἐκλε-
κτὴν, uti discimus ex SS. Basilio et Hieronymo ad
eum textum. Addit Hieronymus, interpretationem
hanc solum Symmachi esse. Idemque ac Basilius
docuerat Theodoritus ibidem; verum hodie non
habemus integra ejus verba. Editi libri, καὶ ἐφύ-
τευσα ἀμπέλων. Ἔχει δὲ ἑρμηνεία τὸ ἀληθές· ἐκλεξά-
μενος γὰρ Ἀβραάμ τὸν πατριάρχην ὁ τῶν ἔθνων θεός,
ἐκ τῶν τούτου κλημάτων τὸν ἀμπέλωνα ἐφύτευσεν·
cum sensus postulet, post ἀμπέλων, hæc aut simili-
α, *Σωρήκ Σύμμαχος* ἠρμήνευσεν ἐκλεκτὴν. A
Tertulliano quoque *Adversus Judæos*, cap. 13; *Contra*
Marcionem, lib. iii, cap. 23; lib. iv, cap. 29;
Origenes homil. 12, in *Jeremiam*, et ad *Matthæi* xxi,
33, etc; Ambrosio *Hexæmeteron* lib. iii, cap. 12;
Chrysostomus et Cyrillo in *Isaiam*, aliisque, retine-
tur ex LXX *Sorek*, *Sorec*, vel *Sorech*, *Σωρήκ* aut
Σωρήκ. Itaque abest a vero, quod tanquam ex Pro-
copio Gazæo Curterii ait Jacobus Usserius, in Syn-
tagmate de editione LXX Interpretum, cap. 4, ubi
Vulgata Græca editio habet *Σωρήκ*, ibi veros Sep-
tuaginta scripsisse ἐκλεκτὴν. Fraudis fuit viro in-
signiter docto Liber indiligenter visus; in quo ἐκλε-
κτὴν non refertur ad *Σωρήκ*, sed ad σταφυλήν, voca-
bulum ejusdem versiculi. Et vero פֶּזַח non raro in
sacro contextu usurpatur. Insignis est locus Gen.
xlii, 41, quem præclare versum invenies in dispu-
tatione Archelai adversus Manichæum, post Socra-
tem et Sozomenum præstantissimi Valesii, pag.
202, col. 2, qui alligavit ad vitem pullum suum, et
ad optimam vitem pullum asinæ suæ. At Senes per
ἐλίξ exposuerunt; id autem cum multa apud Græcos

LIBER PRIMUS.

DE LAICIS.

Apostoli et presbyteri, omnibus qui ex gentibus
in Dominum Jesum Christum crediderunt; gratia
vobis et pax ab omnipotente Deo, per Dominum
nostrum Jesum Christum, in agnitione ejus mul-
tiplicetur.

B Ecclesia catholica, plantatio Dei est, et vinea
ejus electa ⁶⁶⁻⁷¹; qui in certissimam Dei religionem
credidere, qui sempiternum ejus regnum per fidem
compararunt, qui ejus virtutem et Spiritus sancti
participationem acceperunt, per Jesum armati, et
timorem ejus toto pectore amplexi, aspersionem
pretiosi et innocentis sanguinis Christi communi-
cantes, qui fiduciam acceperunt ut nomine patris
Deum omnipotentem appellarent, coheredes et
consortes dilecti Filii ejus: audite, qui ex præ-
cepto Salvatoris promissionem ejus retinetis, sac-
ram doctrinam, gloriosius ipsius vocibus consu-
nam. Attendite, filii Dei, ut omnia in obedientia
Dei faciatis; et in omnibus estote Christo Deo
nostro accepti. Si quis enim iniquitatem sectetur,

significet; possitque intelligi etiam de funiculo, ac
de cilicio, occasio errandi exatitise videtur Latinis
Interpretibus, qui reddunt apud Hieronymum in
Traditionibus Hebraicis, et apud Augustinum lib.
xvi, *De civitate Dei*, cap. 41, ac lib. xii *contra*
Faustum Manichæum, cap. 42: *Alligans ad vitem*
pullum suum, et funiculo pullum asinæ, aut, et cilicio
pullum asinæ suæ. In quod erratum non incurris-
sent, si cum Theodorito quæset. 110, in *Genesis*.
Diodoro in Catena ms. in *Genesis*, ac forte Cyrillo
in *Glossyris*, legissent καὶ τῇ ἑλίξ τῆς ἀμπε-
λίου. S. Cyprianus *helicem* servat, lib. i *Testi-*
moniorum, c. 21, et S. Ambrosius aliique *ad*
palmitem interpretantur. *Arbitror ergo*, Rufini verba
sunt, Prælatione in librum *De benedictionibus Ju-*
dææ, quem sequetur qui volet, ut nullatenus repu-
gnante, *quod hic ipse Græcus sermo in Latinis exem-*
plaribus antiquitus positus est, ut et alia nonnulla,
et per tempus a scriptoribus non intelligentibus pro
ἑλίξ cilicium dici putatum est. Cot.

(6) Ἐνστερνισμένοι τὸν φόβον αὐτοῦ. Cum Tur-
riano posui in Versione timorem ejus toto pectore
amplecti, sicut Zonaras ἐνστερνίζομεθα canone 1,
Concilii generalis vii, explicat ἀγαπητικῶς δεχόμεθα
καὶ κατασταζόμεθα. Forte tamen in sensu passivo
accipi debet, pro circumdati ac pectus muniti ti-
more Dei. Id.

(7) Ὁμόστοιχον. Ms. Vind: ὁμοστοίχως, conve-
nienter. Vulg. lectio et melior. CLEA.

(8) Χριστῷ τῷ Θεῷ. Uterque codex Vindob. Kō,
hoc e-t, Κυρίῳ, quod rationi loquendi apostolorum
est magis consentaneum, quam secutus esse vi-
detur qui hunc sœtum apostolis supposuit; sed or-
thodoxus Librarius Κυρίῳ mutavit in Θεῷ. Id.

et quæ Dei voluntati adversa sunt faciat; ille ac si a ex gente iniqua esset, a Deo reputabitur.

ταυτώκη και τὰ ἐναντία τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ποιῆ, ὡς παράνομον ἔθνος, τῷ Θεῷ ὁ τοιούτος λογισθήσεται.

CAPUT PRIMUM.

De avaritia.

Abstinetes igitur ab omni avaritia et injustitia : etenim in lege scriptum est : « Non concupisces uxorem proximi tui, neque agrum ejus, neque servum ejus, neque ancillam ejus, neque bovem ejus, neque subjugale ejus, nec quæcunque proximi tui sunt » ; » quia omnis horum cupiditas a malo est. Qui enim uxorem, aut servum, aut ancillam proximi concupiscit ; jam mente adulter ac fur est ; nisi respiscat, judicatus est a Domino nostro Jesu Christo ; per quem Deo gloria. in sæcula. Amen. In Evangelio siquidem, repetens, firmans et adimplens legis Decalogum, ait : « Quia in lege scriptum est : Non mœchaberis ; ego autem dico vobis » : » id est, Ego per Mosem in lege locutus sum ; nunc vero idem ipse dico vobis : « Quicumque aspexerit uxorem proximi ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo ; » hic qui concupivit, animi adulter judicatus est. Qui vero hominem aut asinum cupit, nonne cogitat furari, et sua facere, et abducere ? Rursus qui agrum appetit, et in eo affectu perseverat, nonne maligne id agit, ut terminos agri scalpendo, cogat possessorem, nullo sibi pretio tradere ? Dicit enim alicubi propheta : « Væ qui adjungunt domum ad domum, et agrum agro continuant, ut aliquid proximi auferant » : » idcirco ait : « Nunquid habitabitis soli in terra ? Audita namque sunt hæc in auribus Domini Sabaoth » . » Et alio in loco : « Maledictus qui transfert terminos proximi sui ; et dicet omnis populus : Fiat. » Unde et Moses ait : « Non transmovebis stænes proximi tui, quos patres tui posuerunt » . » Ob hanc igitur causam timores, mortes, judicia, damnationes hominibus hujusmodi divinitus impendent ; iis autem qui Deo obediunt, una hæc lex Dei simplex, vera ac viva insita est : « Quod ab alio oderis tibi fieri, tu alteri ne feceris » . » Non vis ut alius uxorem tuam nequiter ad stuprum aspiciat, neque ipse in uxorem proximi tui oculum im-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ πλεονεξίας.

Ἀπέχεσθε οὖν πάσης πλεονεξίας καὶ ἀδικίας· καὶ γὰρ ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· Ἔστι οὐκ ἐπιθυμήσεις (9) τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου. οὐδὲ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ, οὐδὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ, οὐτε τὴν παιδίσκην αὐτοῦ, οὐτε τὸν βόυν αὐτοῦ, οὐτε τὸ ὑπόζυγιον αὐτοῦ, οὐτε ὅσα τοῦ πλησίον σου ἐστίν· ἔστι ἡ πᾶσα τούτων ἐπιθυμία ἐκ τοῦ πονηροῦ ὑπάργχει. Ὁ γὰρ ἐπιθυμήσας τὴν γυναῖκα, ἢ τὴν παῖδα, ἢ τὴν παιδίσκην τοῦ πλησίον, ἤδη κατὰ διάνοιαν μοιχὸς καὶ κλέπτης ἐστίν. Ἐάν μὴ μεταγνῶ, κέκριται (10) ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ (11) ἡ δόξα τῷ Θεῷ (12) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην. Λέγει γὰρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀνακεφαλαιοῦμενος καὶ στρεβλῶν καὶ πληρῶν τὴν δεκάλογον τοῦ νόμου· Ὅτι ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· τούτέστιν, ἐν τῷ νόμῳ διὰ Μωσέως ἐγὼ ἐλάλησα, νῦν δὲ ὁ αὐτὸς ὑμῖν λέγω· Πᾶς ὅστις ἐμβλέψει εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν, ἤδη ἐμοιχεύσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτος ἐκρίθη μοιχὸς κατ' ἐνοίαν, ὁ ἐπιθυμήσας. Ὁ δὲ τὸν βόυν ἢ τὸν ἄλλον ἐπιθυμήσας, οὐκ ἐπὶ τῷ κλέψῃ, καὶ ἰδιοποιήσασθαι, ἢ καὶ ἀπαγαγεῖν αὐτὸν διανοεῖται ; ἢ ὁ τὸν ἀγρὸν πάλιν ἐπιθυμήσας, καὶ ἐπιμείνας τῇ τοιῆδε διαθέσει, οὐ μόνον ῥαίνεται, ὅπως ὀρυγλυφῆσας ἀναγκάσῃ τὸν ἔχοντα τοῦ μηδενὸς ἀποδόσθαι αὐτῷ ; φησὶ γὰρ ποῦ ὁ προφήτης (13)· Ὅσαί οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρὸς οἰκίαν, καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγιζόντες, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνται τῷ· εἰ δὲ λέγει· Μὴ οἰκήσητε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς ; ἤκουσθη γὰρ εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Sabaoth ταῦτα. Καὶ ἀλλαχοῦ· Ἐπικατάρματος ὁ μεταθεῖς ὄρια τοῦ πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαὸς ἔνοιτο. Διὸ φησὶ καὶ (14) ὁ Μωσῆς· Ὁ μὴ μετακινήσει ὄρια τοῦ πλησίον σου, ἃ ἔθεντο πατέρες σου (15). Διὰ τοῦτο οὖν φόβοι, θάνατοι, δικαστήρια, καταδικαί, παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς τοιούτοις ἐπακολουθοῦσι· τοῖς δὲ ὑπηκόοις Θεῷ ἀνθρώποις εἰς νόμος Θεοῦ ἀπλοῦς, ἀληθῆς, ζῶν, οὗτος ἐνυπάρχει· Ὁ σὺ μισεῖς ὑπ' ἐτέρου σοι γενέσθαι, σὺ ἄλλῳ οὐ ποιήσεις (16). Ὁ δὲ

10 Exod. xx. 17. 11 Matth. v. 27. 12 Isa. v. 8. 13 Deut. xxvii. 17. 14 Deut. xix. 14. 15 Tob. iv. 16.

VARIORUM NOTÆ

(9) Οὐκ ἐπιθυμήσεις. Convenientius Hebraicæ veritati, Exod. xx, 17, acnunc in LXX, a quibus addita videntur nonnulla vel paraphrasticè ex aliis Scripturæ testimoniis. Optime autem διαταγαίς nostri ὑποζύγιον paulo post mutant in βονον. Mos enim LXX ἡμῶν interpretari βονον et ὑποζύγιον. Et cum Zachariæ ix, 9, iidem habeant, ἐπιθεσθῆκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλλον ἄνθρωπον, Matth. xxi, 5, citatur, ἐπιθεσθῆκώς ἐπὶ βονον καὶ πῶλλον οὐδὲν ὑποζυγίου. Similiterque Balaami βονος Numer. xxi, 31, etc. Petro epist. II, cap. II, vers. 16, est ὑποζύγιον. Legendus Suidas in voce Ὑποζύγιον. Cor. (10) Κέκριται. Huic vocis præligitur καὶ in Vind. ms. incommode CLEA. (11) Δι' οὗ. Idem ms. φ, incommode. Orthodoxi Librarii esse videtur. Id. (12) τῷ Θεῷ. Abest ab utroque cod. Vindob-

D nensi. Idem abesse mutato δι' οὗ in φ a manu orthodoxa. Id. (13) Ὁ προφήτης. Ms. Vindob. Ἐσαίας, quæ est glossa. Id. (14) Καὶ. Omititur in utroque cod. et debet omitti, jam enim ad testimonium citatus est Moses. Id. (15) Ἄ ἔθεντο πατέρες σου. Absunt hæc ab utroque perperam, sunt enim non tantum in Hebraico textu, verum etiam in LXX Intt. Male etiam ab iis abest vox ἀπλοῦς, paulo post. Id. (16) Ὁ σὺ μισεῖς ὑπ' ἐτέρου, κ. τ. λ. Proxime accedit ad Vulgatam Tob. iv, 16 : Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias, Græci, καὶ ὁ μισεῖς, μηδὲν ποιήσης. Infra lib. III, cap. 15 : Ὁ μισεῖς σοι γενέσθαι, οὐδὲ ἄλλῳ σὺ ποιή-

βούλει τῇ γυναίκε σου τινὰ ἐμβλέψαι κακῶς εἰ; δια-
φθορὰν αὐτῆς, μηδὲ σὺ τῇ τοῦ πλησίον σου γυναίκε
κακοῦθως ἀτενίσῃς. Οὐ βούλει σου τὸ ἱμάτιον ἀρθῆ-
ναι, μηδὲ σὺ τὸ τοῦ ἐτέρου ἀρῆς. Οὐ θέλεις πληγῆ-
ναι, λοιδορηθῆναι, ὕβρισθῆναι, μηδὲ σὺ ἄλλω ταῦτα
διαύῃς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Περὶ τοῦ μὴ ἀνθυβρίζειν, ἢ ἀμύνασθαι τὸν
ἀδικούντα

Ἄλλὰ καταρᾶται σέ τις; σὺ εὐλόγησον αὐτόν·
ὅτι γέγραπται ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ἀριθμῶν· «Ὁ εὐλο-
γῶν σε εὐλόγηται· καὶ ὁ καταρώμενός σε, κακαῖρα-
ται.» Ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται·
«Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς·» ἀδικούμενοι
μὴ ἀνταδικήσητε, ἀλλ' ὑπομείνατε· ὅτι λέγει ἡ Γρα-
φή· «Μὴ εἰπῆς. Τίσομαι τὸν ἐχθρόν, ἃ με ἠδίκησεν·
ἀλλ' ὑπόμεινον, ἵνα σε ἐκδικήσῃ (17) ὁ Κύριος, καὶ
ἐκδικίαν ἐπαγάγῃ τῷ ἀδικούντι σε.» Καὶ γὰρ πάλιν
ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· «Ἀγαπάτε (18) τοὺς ἐχθρούς
ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ προσ-
εύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόν-
των· καὶ ἔσθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς
οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς
καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.»
Προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοί, ταῖς ἐντολαῖς ταύταις,
ἵνα τέκνα φωτὸς εὐρεθῶμεν πρᾶσσοντες αὐτάς. Βα-
σταῖετέ οὖν, οἱ δοῦλοι καὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλήλους. Ὁ
μὲν ἀνὴρ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔστω μὴ ὑπερή-

A probe intendas. Non vis pallium tibi furto tolli,
neque tu alterius abstuleris. Non vis pulsari,
male audire, contumeliis affici; neque ipse aliam
similibus afficias.

CAPUT II.

De non reddenda contumelia, nec ulciscendo eo qui
injuriam fecit.

Sed aliquis tibi maledicit? tu benedic ei: quo-
niam scriptum est in libro Numerorum¹⁷: « Qui be-
nedicit tibi, benedictus est, et qui maledicit tibi
maledictus est. » Similiter et in Evangelio scriptum
est: « Benedicite iis qui maledicunt vobis¹⁸; » inju-
ria affecti, injuriam ne referatis, sed tolerate; quan-
doquidem Scriptura dicit: « Ne dicas: Ulciscar ini-
micum de iis quæ in me inique egit, sed exspecta,
ut te vindicet Dominus, et vindictam inducat in
eum, qui te injuria affecit¹⁷. » Rursus enim in Evan-
gelio ait: « Diligite inimicos vestros; benefacite his
qui oderunt vos; et orate pro persecutibus et ca-
lumniantibus vos; et eritis filii Patris vestri, qui in
caelis est; qui solem suum oriri facit super malos
et bonos, et pluit super justos et injustos¹⁸. »
¹⁷ Attendamus itaque, dilecti, hæc præcepta, ut ea facien-
tes reperiamur filii lucis. Quocirca, servi ac filii Dei,
ferte vos mutuo. Ac maritus quidem ne in uxorem
superbus arrogansque sit, sed benignus ac facilis,

¹⁷ Cap. xlii, 9. ¹⁸ Luc. vi, 28. ¹⁹ Prov. xx, 22. ²⁰ Matth. v, 44 ²¹ L. Ignat. Interpol. ad Philad. 3.

VARIORUM NOTÆ.

σεως, et lib. vii, cap. 2: Πῶν δ μὴ θέλεις γενέσθαι
σοι, καὶ σὺ τοῦτο ἄλλω οὐ ποιήσεις. Philo Judæus apud
Eusebium *Præparat. evangel.* viii, 7: «Α τις παθεῖν
ἐχθαίρει, μὴ ποιεῖν αὐτόν. Chrysostomus hom. 13,
ad populum Antiochenum: «Ὁ μισεῖς, ἄλλω μὴ
ποιήσης. Valerianus Clemensii homil. 13: Quod
tibi non vis, alio (pro alii) ne facias. Operis imper-
fecti in Matthæum auctor ad cap. xxi, vers. 10.
Pseudo-Clemens Epistola decretali 4, ac vulgò La-
tini: Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris. Quo
de ultimo insignem Ælii Lampridii in Alexandro
Severo locum nemo nescit. Inveni etiam in mem-
bris Regii num. 2386, hoc Apophthegma Orionis
philosophi, editum an ineditum juxta nescio: Ὁπερ
σὺ μισεῖς παρ' ἐτέρων σοι γενέσθαι, τοῦτο εἰς ἐτέ-
ρους μὴ ποίεις. Præterea Act. xv, 29, in exemplari-
bus Irenæi, Cypriani, auctoris versionis Æthiopicæ,
nonnullisque hodiernis, post πορνεία; cernebatur
et cernitur, καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γενέσθαι, ἐτέ-
ροις μὴ ποιεῖν. Et quæcumque non vultis vobis fieri,
aliis ne feceritis. Vide primum lib. iii, *Adversus hære-
ses*, cap. 12, secundum lib. iii *Testimoniorum ad Qui-
rinum*, cap. penult. Vide etiam *Prima religionis
Christianæ rudimenta apud Saxones et Alemanos*,
quæ cum Haymonis Historia edita fuerunt Lugduni
Batavorum, p. 31. In Sexti Sententiis, sent. 169:
Quod pati non vis ab alio, neque id facias. Nilus πα-
ραίνεσθαι tertia, γενεῶν τοῖς πάσιν, ὡς σοι θέλεις πάν-
τας. Denique cap. 5 *Eclogarum* S. Maximi, Socrati
tribuitur, ἃ πάσχοντες ὑπ' ἐτέρου ὀργίζεσθε, ταῦτα
τοῖς ἄλλοις μὴ ποιεῖτε. Cot.

(18) Ἀγαπάτε, etc. Omittit εὐλογεῖτε τοὺς κα-
ρωμένους ὑμᾶς, quod mox citaverat ex Lucæ vi, 28.
Eademque omissio in Latino Interprete, ac in mul-
tis Patribus Græcis et Latinis, Isidoro Pelusiota lib.
iv, epist. 11, Ambrosio in psalmum xxxviii, aucto-
re *Operis imperfecti in Matthæum*. Hieronymo, etc.
Augustinus variat, interdumque agnoscit illud, *Be-
nedicite his qui vobis maledicunt*, ut libro contra Adi-
mantium cap. 17, interdum ignorat, ut epistola 54,
et sermone 170, *De tempore*. Apud Origenem vero
tom. xxii et xxv, in *Joannem*, et apud Cyprianum
lib. *De bono patientiæ*, ac lib. *De zelo et livore*, inve-
nies duntaxat: *Diligite inimicos, et orate pro eis, qui
vos persequuntur*. At apud nonnullos comma de quo
agimus, ad finem versus transierit. Pari modo in
ordine verborum versiculi sequentis multum discre-
pant antiqui, sed sine ullo sensus dispendio, aliis
exhibentibus: *Qui pluit super bonos et malos, et so-
lem suum oriri facit super justos et injustos*. Ita
Tertullianus, n in Marcionem, 17, et Palladius Dia-
logo de Vita S. Chrysostomi cap. 16. Lege Orige-
nem relatum in *Catena in Matthæum*. Aliis: *Qui solem
suum oriri facit super justos et injustos, et pluit super
bonos et malos*. Sic Philastrius parte iii, hæresi 85, et
Basilii Seleuciensis in fine orationis 16, ubi etiam
ὅς τις ponit, quod legebat Interpretes, Latinus, Sy-
rus et Persæ. Aliis: *Qui pluit super justos et injus-
tos, et solem suum oriri facit super malos et bonos*. Eo
modo Basilii Casariensis *Asceticarum constitutio-
num* cap. 1. Quibusdam cum Vulgata, quibusdam
cum Græco concordantibus; quibusdam *ἕκαστο* uni,
modo alteri accedentibus. Cot.

(17) Ἐκδικήσῃ. Βοηθῆσῃ. Alter cod. Vindobon.
mss. itis recte. C. G. R.

sive tantum uxori placere cupiens, eique honorate blandiri, studens esse illi suavis.

CAPUT III

De ornata, et peccato inde proficiente

Ne ornes te, ut quæpiam in te capiatur. Sive enim ab ea coactus, in ea pecces, æterna mors tibi a Deo superveniet, et acerbo sensus cruciatu punieris. Sive non committas scelus, sed mulierem repelias, ac neget ei; etiam in hoc, re licet infecta, peccasti; quod scilicet, cultu tuo illaqueasti mulierem, ut te appeteret; effecisti enim, ut hoc modo affecta appetitu adulterium in te committeret; non tamen adeo in culpa es; quia ad eam quæ amore tui irretita est, non misisti: neque enim tu appetisti illam, ei vero te si non dedas, misericordiam a Domino Deo consequeris, qui dixit: « Non mœchaberis, (et) Non concupisces⁹⁸. » Quod si illa te aspectu, aut tibi in-tempestive occurrens, mente percussa est, et ad te misit; tu autem, ut erga Deum religiosus, negasti ei; hæc vero, quia es formosus juventute conspicuus, corde adeo vulnerata est, ut te amare cœperit; tu peccati mulieris reus invenieris, tanquam auctor scandali, et maledicti hæres⁹⁹. Quare Dominum Deum precare, ut nihil tibi mali propterea indulgatur. Neque enim hominibus te oportet placere, in peccatum; sed potius Deo adhærere, in vitæ sanctitatem, et in requiem æternam. Pulchritudinem tibi a Deo et natura tributam noli insuper ornare; sed eam modeste tempera apud homines; ita ut comæ capillum non nutrias; conscindas potius æ concerpas eum; ne pexus, et illæsos retinens capitis pilos, aut unguentis delibutus, illas mulieres ad te pellicias, quæ sic capi aut capere solent.^{97, 98} Neque vestitu exquisito, ad decipiendum utaris; nec fascias vel crepidas pedibus tuis nequiter componas; sed quod solum honestas et necessitas postulavit usurpa; neque auream palam digitis tuis induas; quandoquidem hæc omnia meretriciæ vitæ

Α φάνος, μηδὲ ἀλάζων, ἀλλ' εὐσπλαγχνος, εὐμετάβητος, τῆ ἰδίᾳ γυναίκα μόνον (19) βουλόμενος ἀρέσκειν, καὶ ταύτην κολακεύειν ἐντίμως, σπουδαζῶν καταθύμιος εἶναι αὐτῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ καλλωπισμοῦ, καὶ τῆς ἐπιθετοῦ ἁμαρτίας.

Μὴ καλλωπιζόμενος εἰς τὸ ἀγρευθῆναι· τίνα ἐτέραν (20) ἐπὶ σοί. Ἐτε γὰρ ἀναγκασθεὶς (21) ὑπ' αὐτῆς, ἁμαρτήσης εἰς αὐτήν, θάνατος παρὰ Θεοῦ ἐτελεύσεται σοι αἰώνιος, ἐν αἰσθήσει πικρῶς κολαζομένη. Ἐτε μὴ ποιήσης τὸ μύθος, ἀλλ' ἀποσεισάμενος αὐτήν, ἄρνηση αὐτήν⁹⁸, καὶ τοῦτο ἡμαρτία, εἰ καὶ μὴ ποιήσης (22), μόνον δὲ τὸ διὰ τοῦ καλλωπισμοῦ σου παγιδεῦσαι γυναῖκα εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι σου· ἐποίησας γὰρ τὴν τοῦτο παθοῦσαν, διὰ τῆς ὀρέξεως μοιχευθῆναι ἐπὶ σοί· ἀλλ' οὐχ οὕτως ὑπάρχεις, διὰ τὸ μὴ προσαποστειλαί σε τῆ ἐπὶ οὐκ ἐπιθυμῆσῃ· οὐ γὰρ σὺ ἐπιθύμησας αὐτῆς· μὴ συνεπιδοῦς δὲ αὐτῇ ἑαυτὸν, ἐλετήθησθαι ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ εἰπόντος· « Οὐ μοιχεύσεις, » καὶ, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις. » Εἰ γὰρ ἐκείνη θαλασμένη σε, ἢ ἀκαίρως συναντήσασα, ἐπλήγη τὴν διάνοιαν, καὶ προσέπεμψέ σοι, σὺ δὲ ὡς θεοσεβῆς ἠρνήσω (23) αὐτήν (24), ἐκείνη μέντοι τὴν καρδίαν ἐτραυματίσθη, εὐμόρφου νεωτέρου ὑπάρχοντός σου καὶ καλλωπισμένου, ὥστε ἐρασθῆναι σου, ἔνοχος εὐρίσκη σὺ τοῦ ἐκείνης παραπτώματος, ὡς αἴτιος αὐτῆς σκανδάλου γενόμενος, καὶ τοῦ οὐαὶ κληρονόμος (25). Διὸ δεήθητι Κυρίου τοῦ Θεοῦ, ὅπως μηδὲν σοι διὰ τοῦτου κακὸν στηριχθῆ. Οὐ γὰρ ἀνθρώποις σε χρὴ ἀρέσκειν εἰς ἁμαρτίαν, ἀλλὰ Θεῷ εἰς ὁσιότητα ζωῆς τε καὶ ἀναπαύσεως τῆς αἰωνίου ἀντέχεσθαι. Τὸ ὑπὸ τῆς φύσεώς σοι δεδομένον ἐκ Θεοῦ κάλλος μὴ προσεπικαλλώπιζε, ἀλλὰ ταπεινοφρόνως μετρίασον αὐτὸ πρὸς ἀνθρώπους, οὕτω τὴν τρίχα σου τῆς κόμης μὴ παρατρέφων, μᾶλλον δὲ συγχόπτων καὶ καθάρων αὐτήν· ἵνα μὴ κατακτενιζόμενος (26) σου καὶ ἄσχυλτον τηροῦντος τὴν κεφαλὴν, ἢ καταμεμυρισμένου σου, ἐπαγάγης σεαυτὸν τὰς οὕτως ἀγρευομένης ἢ ἀγρευοῦσας γυναῖκας· Μηδὲ ἐπιτετραυμένη σὺ τῆ ἐσθῆτι χρῆση εἰς ἀπάτην, μηδὲ ἀναξυρίδας (27), ἢ

⁹⁷ Al. αὐτό, sic Vien. 2. ⁹⁸ Exod. xx, 14, 17. ⁹⁹ Matth. v, 28. ⁹⁷⁻⁹⁸ Epiphani. hæc. 80, n. 7.

VARIORUM NOTÆ.

(19) *Μόνον*. Dcest in mss. Vindob. nec sane sensu necessarium est. CLER.
 (20) *Ἐτέραν*. Al. ἐταίραν. Alter codex νεωτέρων, quod absurdum sane non est, juniores enim potissimum καλλωπιζομένους alliciuntur. Ib.
 (21) *Ἀναγκασθεὶς*. Blanditiis, nempe, quæ non minus πιθανάγη sunt, quam minxæ. Ib.
 (22) *Ποιήσης*. Al. ἐπίσης pro ἐπίσης. Alter Vindob. ἐπ' ἴσης pro ἐπ' ἴση, perinde. Alioqui Græce ἐν ἴσῳ dicere solent. Ib.
 (23) *Ἐρνήσω αὐτήν*. Eclogæ in codice Regio addunt, ἀπίσχυοι τε καὶ οὐχ ἡμαρτίες εἰς αὐτήν. Hoc est, interprete Turriano, et abstinentiati, neque in eam peccasti. Quæ exciderunt a Græco contextu propter repetitionem vocis αὐτήν. COT.
 (24) *Ib*. Alter Vindob. ἀπέχου τε καὶ οὐχ ἡμαρτίες εἰς αὐτήν, non male. CL.
 (25) *Καὶ τοῦ οὐαὶ κληρονόμος*. Absunt ab utroque Vindobonensi. Ib.
 (26) *Κατακτενιζόμενος*. Uterque cod. Vind. κατα-

κτιζομένου, pruriente, quod non est a re ipsa alienum, quamvis vulg. lectio commodum sensum pariat. Ib.
 (27) *Μηδὲ ἀναξυρίδας ἢ κρηπίδας σου*, x. τ. λ. His respondent, meo quidem iudicio, quæ ex apostolorum διατάξει ait S. Epiphanius in hæresi Massalianorum, cap. 7: Μητε ὑπερηφανίας ὑπόδειγμα, δικαιοσύνης τὴν προσέλευσιν ἔχειν. Ita quippe distinguo, verendum autem arbitror, neque superbia speciem, justitiæ incensum habere. Id est, non oportere ut vir justus et fidelis in suo ingressu fastum ostendat. Siquidem fasciæ, et crepidæ, similiaque nimii cultus, non modo luxuriam indicant, sed et arrogantiam, in quam etiam Constitutiones invehi patet ex adverbio ταπεινοφρόνως paulo ante posito. Non me præterit, eruditissimum Usserium in cap. 9 Prolegomenorum ad S. Ignatium, componere cum verbis Epiphanius initium sequentis capituli: Οὐκ ἔση ὡς πετόμενος καὶ ἐμπεριπατῶν καὶ ἀλώμενος ἐν ταῖς ῥύμαις, ἀκαίροσπότης τῶν κακῶς ζώντων. Verum eo capite non agi-

κρηπίδας σου τοῖς ποσὶ κακοτέχνως ὑποβράβης (28) ἄλλὰ τὸ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρείας μόνον· μηδὲ χρυσηλάτον σφενδόνην τοῖς δακτύλοις σου περιθῆς, ὅτι ταῦτα πάντα ἔταιρισμοῦ τεκμήρια ὑπάρχει (29), ἄπερ παρὰ τὸ προσήκον ἐπιτηδεύων οὐ ποιήσεις δικαίως. Πιστῶ γάρ σοι ὄντι καὶ ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔξεσι σοι τρέφειν τὰς τρίχας (30) τῆς κεφαλῆς, καὶ ποιεῖν εἰς ἓν (31), ὃ ἐστὶ σπατάλιον· ἢ ἀπόχυμα (32), ἢ μεμερισμένην τηρεῖν· οὐδὲ μὲν ὄγκοποιεῖν, ἢ διαξάνοντά τε καὶ πλάσσουντα οὐλην διατιθεῖν, ἢ ξανθοποιεῖν αὐτήν· ἐπιπέρι καὶ ὁ νόμος ἀπαγορεύει φάσκων ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ· «Οὐ ποιήσετε ὕμιν σισσην (34), οὐδὲ ἀναξυρίδας (35).» Χρῆ δὲ οὐδὲ γενεῖου

* Lev. xix, 27; et xxi, 5. ** Epiph. ibid. *** Ibid.

VARIORUM NOTÆ.

Αναξυρίδας porro quid sint, præter Lexicographos Pollucem, Hesychium, Suidam, Phrynichum, auctorem Etymologici magni, auctorem Glossarum Herodoti, et præter Diodorum Siculum lib. v, Himerium Sophistam in Photii codice ccxliii, alioque. Hieronymus et Theodorus docent, quando exponunt textum Danielis iii, 21, ad quem legi debet Scholium Græcum prout correctum fuit a Drusio Quæst. Hebraicæ lib. iii, cap. 60. Imperite vero Erasmus, interpretans Chrysostomi homiliam 37 in Acta apostolorum, αναξυρίδας facit gladios peculiare, anaxyridas dictos. At recte Rufinus in Josephi Ἀρχαιολογίας lib. iii, cap. 11 (al. 8), vertit Vastrapas, quæ, teste Glossarii Latino-Græci scriptore, femalia sunt. A nobis Gallis inde appellantur des guêtres. Atque de integumentis ac ornamentis femorum et pedum, multa ne diceremus, eo nos fasces levarunt viri docti diligentia sua. Monemus tantum de loco *Nomicarum Glossarum*: Ὀδωνάρια (seu οὐδωνάρια aut οὐδωνάρια) τὰ περιαιπτόμενα τοῖς ποσὶν ὑφάσματα, ἃ λέγεται ποδάπανα κατὰ Καθαρῶν· τὰ δὲ ἄλλα, πόδια (ita corrigunt) ὡς εἰπεῖν, τὰ ἐξ ἱματίων γεγεννημένα, ἃ παρὰ τισιν ὀδόνια κέκληται ἢ βράκια, χρῶσι περιτιθέσθαι, δακτύλους δὲ τοῖς ποσὶν; sic eum restituendum videri, ἃ λέγεται πόδια. Πανάριον vel Πανάρια κατὰ Καθαρῶν; non vero juxta sententiam clarissimi theologi Dionysii Petavii ad Panarii Epiphaniiani verba, hæresi 59 Catharorum, cap. 11: Ὡς Ἐπιφάνιος κατὰ Καθαρῶν. Cl.

(28) Ὑποβράβης. Alter codex Vind. ὑποβράβης, forte nequitiæ signum fuit, crepidam subjicere puellæ, quasi casu pedi excidisset. Ib.

(29) Τῶντα πάντα ἔταιρισμοῦ τεκμήρια ὑπάρχει. In Epiphonio hæresi 80, num. 7: Μηδὲ ἔταιρισμῷ κατακομίσθαι, vel καταχομισθῆναι. Clemens Alexandrinus lib. iii *Pædagog.*, cap. 3: Κουράς ἀγενεῖς καὶ πορνικὰς ἀποκιστρώμενοι. Cot.

(30) Τρέφειν τὰς τρίχας, etc. Varios compti capitis modos enumerat. Est autem spatallium, ut multi docent, armilla, atque, quod ex pseudo-Clemente hic discimus, coma in unum collecta, forsanne armillis nodata. Seneca, lib. iii *De ira*, cap. 26: *Nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos vîrum dedecet.* Tacitus de Moribus Germanorum, *Insigne gentis, obliquare crinem, nodoque substringere.* Thucydides, lib. i: Χρῶσων τεττίγων ἐν ἑρσῆι (vel ἐν ἑρσῆσι) κρῶδυλον ἀναδύμενοι τῶν ἐν τῇ κεφαλῇ τριχῶν. Apud Philonem Judæum *De vita contemplatiua*, τὰς τῆς κεφαλῆς τρίχας εὐ πως διαπλέκονται σθηκούμενοι. Sic κρῶδυλος, et cincinnum significat, et nodum capilli, *retiolum quod colligit comas* ex Servio ad *Æneid.* iv. Sequitur in *Catholica doctrina ἀπόχυμα*, capillus enim cura effusus: Κομῶν, καὶ γυναικώδεις φέρειν βροστρῦχος μέγρι ζω-

A indicia sunt; quibus si præter officium studueris, juste non ages. Tibi quoque qui fidelis et homo Dei es, non licet nutrire comam, et in unum colligere, quod spatallium est; vel effundere, aut discriminatam servare; neque etiam tumefacere, neque carpando ac formando crispam reddere, neque flavam facere eam: quandoquidem et lex in Deuteronomio vetat dicens: «Non facietis vobis sisoem, neque anaxyridas». Oportet præterea non barbæ pilum corrumpere, nec formam hominis contra naturam mutare. «Non enim, inquit lex, «depilabitis barbas vestras». Nam decori gratia creator Deus leves mulieres fecit; id porro viris inconcinna-

B στήθος καθιεμένους εἰ δυνατόν, inquit Zonaras ad canonem 96 Trullanum. *Perspicue demonstratur, locus est S. Hieronymi ad Ezechielis xliii, 20, nec raris capitibus, sicut sacerdotes cultioresque Isis atque Serapis, nos esse debere; nec rursus comam dimittere, quod proprie luxuriosorum est, barbarorumque et militantium; sed ut honestus habitus sacerdotum facie demonstretur.* Adde Senecam Epist. ult.: *Quid capillum ingenti diligentia comis? Cum illum vel effuderis more Parthorum, vel Germanorum nodo vinxeris, vel ut Scythæ solent spurseris; in quolibet equo densior jactabitur juba, horrebit in leonum cornice formosior, et lib. i Naturalium questionum, cap. ult. de prisco tempore: Conjungam quidem matris crinis ille, quem effunderet olim mos viris fuit, atrectabatur; sed illum sibi sine ullo artifice formosi quætiebant, non aliter quam jubam generosa animalia.* Reliqua τῆς τριχῶς ornamenta: μεμερισμένην τηρεῖν more Samsouis (*Judic.* xvi, 19), ὄγκοποιεῖν, διαξάνοντά τε καὶ πλάσσουντα οὐλην διατιθεῖν, et ξανθοποιεῖν, quod Plinio dicitur rufare, Tertulliano et Hieronymo irrufare, notiora sunt, quam ut renorentur nos. Videsis Claudii Salmasii *Plinianas exercitationes*, ejusdemque Epistolam de cæsariæ viroium et mulierum coma. Ad præsens porro caput videntur respexisse Trullani Patres, canonem 96 sanctientes. Ib.

(31) Εἰς ἓν. Alter cod. Vind. σισσην, qua de voce vide not. ad Levit. xix, 27. Hic quidem servio est de cæsariæ, sed an conveniat hic σισσην nescio. Pro σπατάλιον melius forte esset σπαταλῶντος, *delicias facientis*, quamvis σπατάλιον muliebres ascio quod ornamentum vulgo interpretentur. Sed nihil muto. Cl.

(32) Ἀπόχυμα. Alter cod. ἀπόσχημα, quod quid sit me fugit. Ib.

(33) Διαξάνοντα. Διαξάλειν, alter Vind. Ib.

(34) Ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ, οὐ ποιήσετε ὕμιν σισσην. Aut lapsu memorie constitutor Deuteronomium dixit pro Levitico, aut latius accepit Deuteronomii nomen, eo sensu, de quo paulo post ad caput sextum disseremus. Constitutorem non examinata re discimus est Zonaras, in explicatione canonis 96 Trullani, Zonaramque Theodorus Balsamon, nec non Matthæus Blastares, scriptor ineditus, ad eundem canonem. σισσην autem, σισση, aut ut alii σισσης, σισσης, dictio Alexandrinorum videtur fuisse, ac juxta Hesychium, Phaselitarum, usurpata a LXX, in interpretando textu Levit. xix, 27, quo prohibetur quædam capilli σύνθεσις aut

(35) Οὐδὲ ἀναξυρίδας. Ad hunc locum nullatenus mihi satisfacio: Quid enim, quæso, faciunt anaxyrides pedum, ubi de oapillamento ex Levit.

merito iudicavit. Tu vero, si hæc uti placeas feceris, legis violator, execrabilis eris apud Deum, qui te ad imaginem suam fecit. Si ergo placere Deo voleris, abstine ab iis omnibus, quæ odit ipse, nihilque efficias eorum, quæ illi displicent.

διὰ ἀρέσκειαν, ἐναντιούμενος τῷ νόμῳ, βεβηκυῖος γενέσθῃ παρὰ Θεοῦ τῷ κτίσαντι σε κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ. Ἐάν οὖν Οὐλῆς Θεῷ ἀρέσκειν, ἀπόσχευ πάντων ὧν μισεῖ αὐτοῦ, καὶ μηδὲν πράσσει τῶν αὐτῷ ἀπαρεσκόντων.

VARIORUM NOTÆ.

ἀπόκασσις, Ægyptiaca, opinor, deliciis, vel superstitioni, vel utriusque dicata. Hæc qualis fuerit cum sit incertum, diversimode solent sacra verba exponi ab antiquis de cirro, cincinnis, crispa cesarie, de capillis promissis et intonsis, de κόμη aut de κοῦρᾷ ἐκ πλαγίου; circa quod legito: Pollucem lib. II, cap. 3, num. 5; Herodotum in *Melpomene* cap. 175; Plutarchum in *Vita Thesei* paulo post initium, una cum Dione Chrysostomo de regno orat. 2, post principium, Suida ad vocem Ἀπόνοια, Sidonio lib. I, epist. 2, Aldhelmo opere *De laudibus virginitatis* cap. 28, et aliis de tonsura et rasura in rotundum. Atque hanc Tertullianus cap. 4 *Libri de pallio*, et Sidonius lib. IV, epist. 43, cum multis commemorant. Invenies explanationes istas, si percurreris versiones variarum linguarum, Maimonidis librum *De idololatria*, Rabbinos, Scholium Græcum, S. Cyprianum, in ad Quirinum 83, Hieronymum ad *Jeremiam* IX, 26; Hesychium lib. VI in *Leviticum*, Suidam in Ἀισχύλῃ, Theodoritum in *Leviticam* quæst. 28, atque ex hoc postremo scribentem auctorem *Questionum post Questiones ad Antiochum*, cusarum tom. II S. Athanasii, sect. 28, quem sic emendo: Τινὲς τὴν αἰσχύην ἄλλως ἤρμηνευσαν. Ἐγὼ δὲ οἶμαι τὴν ἀπόκασσιν τὸν νόμον ἀπαγορεύειν. Εἰδώσαν γὰρ οἱ Ἕλληνας μὴ ἀποκείρειν τῶν παιδῶν τὰς κορυφὰς, καὶ τοὺς μαλλίους ἔξιν, καὶ τοὺτους μετὰ χρόνον ἀνακτιθέναί τοις δαιμόσιον. Id est, Sisoem quidam aliter interpretati sunt. Ego vero arbitror lege prohiberi capillorum tonsuram. Conservere enim Greci capita puerorum non attendere, promitti vero comam relinquere, eamque postmodum demonibus consecrare. Perfecto nomen ΠΝΣ non intellectum, reliquit The dotia, τὸ ψαθῖ. Præterea verbum ἱερῆ si deducatur a ἱερῖ, circumdabitur et rotundabitur significat, id quod ad cirros adduci potest; si a ἱερῖ, amputabitur et attendebitur, quod secuti sunt alii. Similiter αἰσχύην referre licet ad ἡνῖψ, ἡνῶ, ἡνῶ, et ad ἡνῖψ, Græcorum αἰσχύ, αἰσχύραν, quorum prius tonsuram, annulatos crines posterius respicit. Unde Hesychius utraque conjunxit. Insuper, inquit, nec contum in rotundum tondere, id est non radere in rotundum aspectum capitis, sicut et Sym-

Α τριχὰ διαφθεῖρειν, καὶ τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου παρὰ φύσιν ἐξάλλασσειν. Ἐ οὐκ ἀπομαδαρώσετε γὰρ, φησὶν ὁ νόμος, τοὺς πώγωνας ὑμῶν (36). Ἐ τοῦτο γὰρ γυναιξίν εὐπρεπὲς ὁ κτίσας ἐποίησε Θεός· ἀνδράσι δὲ ἀνάρμοστον ἐδικαίωσε. Σὺ δὲ ταῦτα ποιῶν

machus edidit; quemadmodum etiam hi facere con-
sumerunt, qui barbaricas student comas; propter
quod, hoc LXX αἰσχύην, forsitan propter magnitudinem
concurssorum (sic) capillorum appellaverunt. Et qui-
bundam interjectis: Sed nec cincinnos nutrire in ho-
norem dæmonum, capillis aliis fortiores, et hoc (s. f.
hos) vovere; student enim hoc pagani, caput puero-
rum offerre dæmonibus. Unde de hoc maxime oportet
putari legislatorem præcipere. Igitur in tanta varie-
tate ac obscuritate, non est facile arguendus anti-
quus poeta Chærilus, qui apud Josephum lib. I
contra Apionem, Judæos appellat κορυφὰς τροχοκο-
υρῖδας, capillis sub rotunditate detonsis, interprete
Rufino; præsertim quia circularis hujus aut semi-
circularis tonsuræ, ὑποτροχάλιον, et περιτροχάλιον,
περιτροχόν, apud Herodotum lib. III, cap. 8 Plu-
tarchum De mulierum viriutibus, paulo ante finem,
Agathiam Scholasticum De imperio et rebus gestis
Justiniani lib. I non multo post initium, Nicetam
Choniatem De Andronico Comæno lib. I, num. 9,
Pollucem loco citato, et Hesychium in voce Σκα-
φίον, excogitari poterunt plures figuræ; harum-
que aliquam in Veteri Testamento non vitatam ni-
hil impedit, quo minus Judæi assumpserint. Pari
modo epithetum ἐπισθοκόριον, quod Galilæus tri-
buit Nonnus in Joann. II, 2, quodque, ut et Home-
ricum δπισθεν κομῆοντες, Machlyibus applicari
queat ex Herodoto lib. IV, cap. 180, Saracenis apud
Theodorum Mopsuestenum, et multis aliis populis,
non certo pugnat cum præcepto Levitici. Cæterum
citatus Rufini locus in mendo cubat, sed parva
opera in rectum statuatur per Græca Josephi. Scri-
be meo periculo: Postquam vero transibant genus
mirabile visione, linguam quidem Phanissam ore
proferentes, habitantes autem in Solymis montibus,
ubi palus amplissima est. Juvenes (corrupte legebat
ἀκμαῖοι pro αὐμαῖοι) capillis sub rotunditate de-
tonsis, super equos erectos (ἀρτά male loco δαρτά)
habentes rullus, et quasi famo siccatos. Plura Cl.
Salmesius, cujus libri in De coma nondum legeram,
cum superiora scriberem, ne necdum vidi dialogum
ab illo eadem de re scriptum. Cot.

xix, 27 disseritur? Multo minus ad rem Francisci Turriani et Caroli Bovii, interpretum, ἐνομιλῆς, incisiones, Levit. XIX, 28; XXI, 5; Jerem. XVI, 6, cruciamentum, non ornamentum. An cum verbis Levitici XIX, 27, voluit jungere textum Levit. XXI, 5: Καὶ φαλακρῶμα οὐ ξυρθεῖσθε τὴν κεφαλὴν ἐπὶ νεκρῷ· καὶ τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος οὐ ξυρθεῖσονται. Et calcæium non rademini caput, super mortuum: et aspectum barbæ non radetis? Verum hoc in testimonio non cultus, sed luctus designatur. Quid si ἀναξυρθεῖς αἰσχύην explicant, secundum mentem Symmaci, qui interpretatur οὐ περιξυρθεῖτε κύκλῳ τὴν πρόσφιν τῆς κεφαλῆς ὑμῶν. Non radetis in rotundum aspectum capitis vestri. Nisi dicatur id, affirmandum restat ἀναξυρθεῖς ex superiori contextu hic irrepissæ; cum tamen affirmationem ægre admiserim absque mss. codicum auctoritate. Cl. Salmesius audaci, ut solet, conjectura, legebat εἶπουν περιξυρθεῖς. In. — Crediderim libri hujus auctorem voce ἀναξυρθεῖς, intellexisse τὰς ἀνω ξυρθεῖς, hoc est, cesariæ tonsuras, quæ ad ornatum faciebant. Ad sonum potius vocis alludit, quam ad veram significationem quæ e solo usu petenda. CLIA.

(36) Οὐκ ἀπομαδαρώσετε, x. τ. λ. Proponit alii verbis legem Levitici XIX, 27: Οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν, Neque corrumpetis aspectum, seu effigiem, seu faciem barbæ vestræ; latam adversus riuum, aut supersticiosum juxta nonnullos, aut luxuriosum juxta cæteros, quibuscum nonster sentit, necnon auctor istius Scholii in Catena ins.: Ὅσπερ κωλύει καλλωπίζεσθαι, οὕτως καὶ ἐπὶ νεκρῷ κόπτεσθαι. Emacula ex codicibus regis Zonaram, ubi exponit canonem 96 synodi Constantinopolitane in Trullo habitæ, ac rescribere illic: Οἱς δὲ προτέρων ὁ χρόνος, κατὰ συστήματα σχεδὸν ποιεῖ τὰς τρίχας τοῦ πώγωνος φύεσθαι, ἵνα μὴ τὴν ὑπὲρ τὴν φέρειεν καθειμένην, οὕτοι ἀπέχονται: μὴν ξυροῦ, κεράμου δὲ τι (male vulgo ἐστὶ) θραῦσμα ἀνδραξίν ἐκπυρούμενον, τῇ ὑπὲρ τῇ προσφέρουσι, καὶ τοῦτο τοῦ πώγωνος ἅπαν ἐκτεφροῦσι τὸ αἰωρούμενον. Verbo autem μαδαρώω utuntur Septuaginta Nehemias XIII, 25. Quod sequitur, τοῦτο, etc., pressius vertetur sic: Nam hoc, carere barba, mulieribus decorum esse Creator Deus fecit; viris autem non convenire judicavit. Cot.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

*Οτι οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τοὺς κακῶς ζῶντας, ἀλλὰ τῷ οικεῖῳ ἔργῳ σχολάζειν.

Ὁὐκ ἔσθ' ὡς πετόμενος (37) καὶ ἐμπεριπατῶν καὶ ἀλώμενος ἐν ταῖς ῥύμαις, ἀκαιροεπόπτῃς τῶν κακῶς ζῶντων· ἀλλὰ τῇ τέχνῃ σου καὶ τῷ ἔργῳ σου προσέχων, τὰ τῷ Θεῷ φίλα ἀναζητεῖ ποιεῖν, καὶ τὰ τοῦ Χριστοῦ λόγια ἀνυμνησκόμενος διηγεκῶς μελέτα. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή σοι, ὅτι « Ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσεις ἡμέρας καὶ νυκτός, περιπατῶν ἐν ἀγρῷ, καὶ ἐν οἴκῳ καθήμενος, κοιταζόμενος, καὶ διανιστάμενος· ἕνα συνιῆς ἐν πᾶσιν. » Ἀλλ' εἰ καὶ πλούσιος ὑπάρχεις, χρεῖαν τέχνης πρὸς τὸ τρέφεσθαι οὐκ ἔχων, μὴ βέμβδος γίνου, μὴδὲ ἀκαιροπεριπάτης (38)· ἀλλ' εἴτε προσέρχῃ τοῖς πιστοῖς τε καὶ ὁμοδόξοις, συμπέλλων τὰ ζῴοποιὰ προσομιλεῖ ῥήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ποῖα τῆς Γραφῆς βιβλία δεῖ ἀναγινώσκειν.

Εἰ δὲ μὴ, καθεδόμενος ἐνδον ἀναγίνωσκε τὸν Νόμον, τὰς Βασιλείους, τοὺς Προφήτας· ψάλλε τοὺς ὕμνους Δαβὶδ (39)· διέρχου ἐπιμελῶς τὸ Εὐαγγέλιον τὸ τοῦτον συμπλήρωμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ τοῦ ἀπέχεσθαι πάντων τῶν ἑξωθεν βιβλίων.

Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου (40). Τί (41)

'' Jos. 1, 8; Deut. vi, 7. '' Citatur ab Anastasio, Quæst. 65.

VARIORUM NOTÆ.

(37) *Ὁὐκ ἔσθ' ὡς πετόμενος.* Infra cap. 7 profertur sententia Proverbiorum vii, 10, 11, 12, quam non injucundum erit cum hac conferre. S. Hieronymus contra Helvidium cap. ult.: *Illa ad hirundinis modum lustrat universa penetratia.* Item epistola xxi, cap. 12 et 13. Cor.—Uterque codex Vindobonensis habet πατώμενος, quod est poeticum, potius quam vulgaris usus. Intelligitur homo otiosus, qui huc illuc fertur vagaturque, cum nescit cuiam rei incumbere eum oporteat. Suidas: *πετόμενος, φερόμενος*, hoc est, homo vagus. CLER.

(38) *Ἀκαιροπεριπάτης.* Mss. Vindobonenses ἀκαιροπάτης. Significatur intempestivus ambulator, qui quasi explorator ubique vagatur. Debuisset potius dicere ἀκαιροπεριπατητικός, nam ea forma activam potestatem habet, περιπάτης passivam. CLER.

(39) *Δαβὶδ.* Deest in altero cod. Vindobonensi. Ib.

(40) *Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου.* Librorum a paganis conscriptorum lectio secum trahit multa incommoda, multa incommoda, ut bono vel malo animo suscipitur. Eapropter apud magistros veteres modo invenies permissam, imo probatam, suasam, laudatam, defensam; modo condemnatam, et vel omnibus, aut saltem quibusdam prohibitam; modo nonnullis præceptionibus munitam atque vallatam. Comprobant, tuentur, laudibus efferunt, potissimum Alexandrinus Clemens lib. 1 Operis varie contexti, Tertullianus De idololatria cap. 18; Origenes Philocalia cap. 15, et apud Eusebium Hist. eccl. lib. vi, cap. 18, 19; Gregorius Nazianzenus orat. 20; Hieronymus epist. 84 ad Magnum Oratorem, Gregorius Papa ad I Reg. xiii, 19, 20; Theodoritus Hist. eccl. lib. iv, cap. 26; Socrates ac Nicephorus in consimili syntagmate, ille lib. iii, cap. 16, hic lib. x, cap. 26; et Joannes Damascenus cap. 1 libri De dialectica. Rejiciunt ac vetant universe, cum Constitutionibus hic et lib. ii, cap. 61, Recognitiones lib. x, capp. 15, 42; Isidorus lib. iii Sententiarum c. 15; notaque nulli non est circa hanc rem Hieronymi flagellatio; cui annectere oportet quod de Cæsario Arelatensi refert

A

CAPUT IV.

Quod non oportet de iis qui male vivunt satagere, sed operi suo vacare.

Ne sis quasi volitans, et inambulans, ac errans in vicis, intempestivus prave viventium spectator; sed arti tuæ operique tuo animum intendens, stude ut quæ Deo accepta sunt facias, et Christi oracula recordatus assidue meditare. Tibi enim ait Scriptura: « In lege ejus meditaberis die ac nocte, deambulans in agro, et sedens in domo, cubans et exurgens; ut in omnibus intelligas. » Sed etsi dives sis, nec arte quæ te nutriat opus habeas; ne vagabundus atque ambulator importunus efficiaris: sed sive adeas ad fideles ac consecrarios, cum eis conferens, sermones salutiferos sere.

B

CAPUT V.

Quos Scripturæ libros oporteat legere.

Sin minus; intus sedens Legem perlege, libros Regum, Prophetas; psalle hymnos Davidicos; horumque complementum Evangelium diligenter percurrere.

CAPUT VI.

Quod oporteat abstinere ab omnibus gentilium libris.

'' Ab omnibus gentilium libris abstine. Quid enim

Cyprianus discipulus in Vita illius, c. 3. Vide quoque epistolam 2 Paulini ad Ausonium. Sed et Origenis studium erga litteras sæculares nonnullis displicebat; quibus ille respondit per epistolam, ut videre est in Historia Eusebii lib. vi, cap. 19. Haymo Halberstadensis lib. vi De Christianarum rerum memoria cap. 3: *Quod autem erratum est ab Origene, et contra orthodoxam fidem aliquid descriptum, opinor hoc ei accidisse, quia nimio lectionis studio philosophos est amplexus. Attigerat enim et omnino assectus fuerat secreta Platonis, et Pythagoræ, Zenonisque Stoici, et Cerinthi volumina, cæterorumque philosophorum, etc.* Quis fuerit Cerinthus isie, novus ex hæretico philosophus, juxta cum ignarissimis scio; nec satago quærere, quia constat apud me debere reponi Cornuti nomen, ex his Rufini, interpretantis caput mox laudatum Eusebianæ historia: *Asectus fuerat Origenes omnia Platonis secreta, Institutus fuerat in libris Numenii, et Cronii, et Apollonhamis, ac Longini, sed et Moderati, atque Nicomachi. In Pythagoricis vero summorum virorum, non eum latuere Commentarii. Attigit etiam Chæremonis Stoici, et Cornuti volumina.* Unde etiam substituendum forte Chæremonis, loco Zenonis in Haymone. Peculiariter vero, ne legant libros ethnicorum interdicit episcopis concilium Carthaginense iv, can. 61: *Ut episcopus gentilium libros non legat, hæreticorum autem pro necessitate et tempore.* Monachus Isidorus Pelusiota lib. 1, epist. 63, et Isidorus Hispalensis cap. 8 suæ Regulæ. Nilus asceta lib. ii, epist. 73, lib. iv, epist. 1. Quinetiam ab Apostata Juliano Christianorum simia, in fragmento præscribitur quibus scriptoribus abstinere debeant sacerdotes. Exstat adhæc epistola Gregorii Nazianzeni ad Gregorium Nyssenūm; numero quadragésima tertia, qua increpat eum quod sacris voluminibus

(41) *Ti.* Ante hanc voculam leguntur in altero Vindobonensi libro: *Τὰ ἀπρετικά μὴ ἀναγίνωσκει.* CLER.

tibi cum alienis sermonibus, vel legibus: vel falsis prophetis; quæ quidem leves homines avertunt a fide? Quid etenim tibi deest in lege Dei, ut ad illas gentium fabulas appellas animam? Sive enim historica percurrere cupis, habes Regum libros; sive sophistica et poetica, habes Prophetas, Jobum, Proverbiorum scriptorem; in his plus industriæ, quam in omni poeti et sophistarum argutiis reperies; quoniam Domini Dei qui solus est sapiens, voces sunt; sive lyricæ expetis, habes Psalmos; sive antiquas origines, habes Genesim; sive leges ac mandata, inelytam Domini Dei legem habes. Ab omnibus itaque alienis et diabolicis fortiter abstine. Sed et dum legem lectitas, abstine ab iis quæ in ea sunt adscita; et si non ab omnibus, a quibusdam tamen, quæ ad Deuteriosim pertinent: quæ tantummodo historicæ

⁶⁶ Anast. κουφοτέρους. ⁶⁷ Anast. εισέρχεσθαι. ⁶⁸ Anast. παραγγεμάτων. ⁶⁹ Anast. ἀπέχου.

A γάρ σοι καὶ ἄλλοιτροὶς λόγοις, ἢ νόμοις, ἢ φε-
δοπροφήταις, ἃ δὴ καὶ παρατρέπει τῆς πίστεως
τοὺς ἁλαφροῦς ⁶⁶; τί γάρ σοι καὶ λείπει ἐν τῷ νόμῳ
τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐπ' ἐκεῖνα τὰ ἐθνόμυθα ὀρθῆσις; εἴτε
γάρ ἱστορικὰ θέλεις διέρχεσθαι ⁶⁷, ἔχεις τὰς Βα-
σιλείους (42)· εἴτε σοφιστικὰ καὶ ποιητικὰ, ἔχεις τοὺς
Προφήτας, τὸν Ἰώβ, τὸν Παροιμιαστὴν, ἐν οἷς πάσης
ποιήσεως καὶ σοφιστείας ⁶⁸ πλείονα ἀγγίζοιαν εὐ-
ρήσεις, ὅτι Κυρίου τοῦ μόνου σοφοῦ Θεοῦ φθογγαὶ
⁶⁹ εἰσιν· εἴτε ἁσματικῶν ὀρέγη, ἔχεις τοὺς Ψαλ-
μοὺς· εἴτε ἀρχαιογονίας, ἔχεις τὴν Γένεσιν· εἴτε
νομίμων καὶ παραγγελιῶν ⁶⁹, τὸν ἔνδοξον Κυρίου
τοῦ Θεοῦ νόμον. Πάντων οὖν τῶν ἄλλοτριῶν καὶ
διαβολικῶν ἰσχυρῶς ἀπέσχου ⁶⁹. Πλὴν καὶ τὸν νό-
μον ἀναγινώσκων, τῶν ἐν αὐτῷ ἐπεισάκτων ἀπέσχου·
B εἰ καὶ μὴ πάντων, ἀλλὰ τινων, τῶν τῆς δευτερώ-
σεως (43)· μόνον δὲ πρὸς ἱστορίαν ἀναγινώσκει, εἰς

⁶⁶ Anast. σοφίας. ⁶⁷ Anast. φθέγματα. ⁶⁸ Anast.

VARIORUM NOTÆ.

nibus abjectis, profana in manus sumpserit, rhetorice audire quam Christianus maluerit. Nec dissimilis argumenti litteræ objurgatoriæ alterius Gregorii lib. ix, epist. 48, Romani scilicet, ad Desiderium Galliæ episcopum, ubi alludere videtur ad verba Hieronymi tum epist. 146, tum lib. iii Commentariorum in Epistolam ad Ephesios ad cap. vi, vers. 4, qui Hieronymus consuli quoque potest cum fructu in *Dialogo adversus Luciferianos* cap. 5, et in epist. 61, cap. 1, quemadmodum et Cassianus collatione 14, cap. 12. Paulinus ad Severum ep. 7, et Sidonius lib. iv, epist. 3, 12; lib. viii, epist. 4; lib. ix, epist. 16. Denique aviditati comparandæ gentilis eruditionis modum imponunt, cæutiones inter legendum profana scripta adhibendas edocent. Opera nullatenus attingenda demonstrant, et capiendas ex ea lectione utilitates indicant, ut multos, qui non occurrunt, missos faciam. Clemens Alexandrinus centone 1, p. 283, 284; Origenes homil. 11 et 14 in *Genesim*, nec non apud Gregorium Thaumaturg. in Πανηγυρικῶν εὐχαριστίας· Didymus citatus a Damasceno *Parallelorum* lib. iii, cap. 64; Basilius homilia in principium *Proverbiorum*, et tractatu integro, Quomodo adolescentes ex gentili doctrina proficiant, Gregorius Nazianzenus, seu potius Amphiloehius Iconiensis, carmine iambico ad Seleucum, Gregorius Nyssenus libro *De vita Mosis*, in *mystica interpretatione*; Isidorus Pelusiota lib. ii, epist. 3; Hieronymus ad Damasum epist. 146; Augustinus epist. 131, ac lib. ii *De doctrina Christiana* cap. 40. Beda lib. ii in *Samuelem* c. 9; Damascenus *Fidei orthodoxæ* lib. iv, cap. 18; Haymo ubi supra, et scriptor *Chronicorum S. Benigni Divionensis* tom. I *Spicilegii Acheriani* pag. 463. Ut autem ad *Constitutiones* redeam, monitum te velim, lector, circa variantes lectiones ex Anastasii *Quæstionibus*, optime exhibere manuscriptum Anastasium in Bibliotheca Regia, ἃ δὴ, et διέρχεσθαι, et βασιλείους, et σοφιστείας, et ἁσματικῶν: præterea rectius in Anastasio ὀρθῆσις, haberi, quam in pseudo-Clemente ὀρθῆσις. COT.

(42) Ἐχεις τὰς βασιλείους, etc. Inter varias Instrumenti Veteris distributiones istam quoque adnotabis; cujus partes sunt ἀρχαιογονία, νόμιμα καὶ παραγγέλαι, ἱστορικὰ, σοφιστικὰ, hoc est ad sapientiam, eruditionem cunctasque disciplinas pertinentia, καὶ ποιητικὰ et ἁσματικὰ. Nullum quipp. opus in Testamento Veteri legitur, quod non ad aliquam ex his classibus referatur. Sic universam Scriptu-

ram, novam quoque, comprehendit divisio præcedentis capituli, in τὸν νόμον, τὰς Βασιλείους cum quibus subintelliguntur reliquæ Historiæ, τοὺς Ὑμνους, et τὸ Εὐαγγέλιον. Videnda notata in caput 47 epistolæ primæ Clementis. Accedit aliquatenus ad priorem enumerationem illa Leontii Byzantini de sectis, actione 2, qua ponuntur βιβλία ἱστορικὰ, προφητικὰ, παραινεντικά, et πρὸς τὸ ψάλλειν γυνόμενα. Secundam instituit Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 4 colligens in Veteri Testamento libros legis quinque, historicos septem, poeticos quinque, totidemque propheticos: nec longe abit Gregorius Nazianzenus carmine 33. De veris Scripturæ libris; duntaxat enim, conjungendo libros quinque Moysis cum septem sequentibus, historicos duodecim facit. E Leontio autem leve mendum tolli debet. Impressum est: Παραινεντικά εἰσι βιβλία τέσσαρα· ὡν πρῶτον ὁ Ἰώβ. Τοῦτο δὲ τινες ἐνόμισαν Ἰωσήφον εἶναι σύγγραμμα· δεύτερόν ἐστιν, αἱ παραβολαὶ Σολομώντος. Τρίτον ὁ Ἐκκλησιαστής· τέταρτον, τὸ ἄσμα τῶν ἁσμάτων. Τετάρθαι δὲ νῦν μετὰ τὰ παραινεντικά τὸ ἄσμα τῶν ἁσμάτων λέγω, ἐπειδὴ ἡ τούτων θεωρία ὑψηλότερα ἐστίν. Cum sensus exigat, μετὰ τῶν παραινεντικῶν, cum, non post; uti postea nactus sum in ms. Regiæ Bibliothecæ. COT.

(43) Τῶν τῆς δευτερώσεως. Ex Clemente suppositio, hic et lib. ii, cap. 5, 35, lib. vi, cap. 12, 18, 19, 20, 21, 22 et 23. Mosaica præcepta dividuntur in, νόμον, seu, νόμον φυσικόν, νόμον πιστῶν νόμον ἀπλοῦν, καθαρὸν, etc., ἀκατανάγκαστον, et in τὰ ἐν νόμῳ ἐπέσαστα, sive δευτέρωσιν, τὰ τῆς δευτερώσεως, δεσµὰ τῆς δευτερώσεως τῶν ἐπεισάκτων· δεσµὰ ἀπίστων, ἐπέσαστα, μάταια, ἄντα· τὰ δὲ τῆς δευτερώσεως ἐπέσαστα: atque naturalis quidem lex est Decalogus, verba decem a Deo prolata et sancita, antequam Israelitæ Apim vitulum conflarent ac venerentur; lex vero adscititia continet ea omnia, quæ populo post idololatriam mandata sunt et imposita, videlicet sacrificia, baptismata, aspersiones, purificationes, decimas, separationes, ciborum distinctionem, vacationes, reliquasque cæremonias et præceptiones: denique legem neque coactio comitatur, neque Evangelii prædicatio sustulit, cum Deuterosis (sive Deuteronomium) et vim intulerit, et per Christum fuerit abolita aut translata, servatis tantummodo quibusdam; verbi gratia oblationibus, ad sacerdotum pauperumque sustentationem. Dixi *Deuterosis sive Deuteronomium*: hæc enim solent abusive discrimine usurpari. Unde S. Anselmus ad Math. xxii, 25, excubens luterpreta-

τὸ γινώσκειν σε, καὶ δοξάζειν τὸν Θεὸν, ὅτι ἀπὸ τοιαύτων καὶ τοσούτων ἐβρύσατό σε δεσμῶν. Ἔστω δὲ σοι πρὸ ὀφθαλμῶν γινώσκειν, τί νόμος φυσικὸς, καὶ τί τὰ τῆς δευτερώσεως (44), τὰ τε ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῖς μοσχοποιήσαο. δοθέντα ἐπέσειαχα. Νόμος γάρ ἐστι, τίνα (45) ἐλάλησε Κύριος ὁ Θεὸς πρὸ τοῦ τὸν λαὸν εἰδωλοατρῆσαι καὶ μοσχοποιῆσαι τὸν παρ' Αἰγυπτίους Ἄπιν, τούτεστιν (46) ἡ δεκάλογος· ἃ δὲ ἀμαρτήσασιν αὐτοῖς ἐπετίθη δασμὰ, οὐ σεαυτῷ μὴ ἐπισπάσῃ. Ὁ γὰρ Σωτὴρ ἡμῶν οὐ δι' ἑτερόν τι ἔλθεν, ἢ ἵνα βύσῃται τοὺς ὑποδίκους τῆς ἀποκαίμενης ὀργῆς,

A cognitionis causa lege; ut agnoscas, laudesque Deum, quod te talibus tantisque vinculis liberarit. Sit autem tibi ante oculos propositum, cognoscere quid sit lex naturalis; et quid sint adjuncta illa, quæ ad Deuterolim spectant, quæque in eremo confessoribus vituli data sunt. Lex enim in iis consistit quæ antequam populus in idololatriam incidere, et vitulum, Apim illum Ægyptiorum, fabricaretur, Dominus Deus locutus est; id est, in Decalogo: porro vincula quæ illis, postquam peccarunt, injecta sunt, tu tibi ne attrahas. Salvator quippe noster

VARIORUM NOTÆ.

tionem B. Hieronymi, δευτερώσεις, mutat in-Deuteronomium. Et Maximus in Scholiis ad Epistolam nonam Dionysii, Judaicas Deuteroseos et traditiones per nomen Deuteronomii exprimit: *ἅπαν τὰ μὲν Γραφῆ οὐ λέγει, οἱ δὲ Ἑβραῖοι ἐν τῷ δευτερονομίῳ ἔχουσιν.* Photius autem, dum de *Constitutionibus apostolicis* iudicat, respiciendo ad loca de quibus agimus, refert opponi libro, quod contra Deuteronomium criminationes quasdam emittat. Ubi admodum suaveni se præstat David Blondellus, qui in pseudo-Isidoro pag. 36, suspicatur pro κατὰ τοῦ δευτερονομίου legendum κατὰ τοῦ δευτέρου γάμου. Consule quod observavi paulo antea. Jam relatæ Auctoris nostri sententiæ favet Chrysostomus orat. 2, *adversus Judæos*, et homil. 17 in *Acta apostolorum*. Si quidem priori in loco docetur, quod post festum dæmonibus celebratum Deus Judæis permisit sacrificia; in posteriori (quem parte describunt Oecumenius ac Theophylactus) quod idololatriam in deserto cum victimis peractam secuta sint sacrificia Deo oblata, et præcepta cærimonialia. Favet qui sub Chrysostomi nomine interdum latet *Operis imperfecti in Mathæum*, dum ad cap. 8, vers. 3, et ad cap. xi, vers. 11 et 30, ponit legem levem et justam, id est, Decalogum ante idolum vituli fabricatum; et legem gravem, immitem, superbam, atque observatæ impossibilem, dictatam a Deo irato, postquam populus vitulum adorasset, in pœnam commissæ idololatriæ, ab eodem autem placato merito rescissam. Favet quoque Lactantius, quia dicit lib. iv, cap. 10, a Deo idololatriæ scelere offenso Judæos legi, quam per Moysen dederat, fuisse subjugatos. Quibus adde Hieronymum ad Jeremiæ vii, 22: *Manifeste, inquit, intelligitur quod primum Decalogum dederit in tabulis lapideis, scriptum digito Dei; et post offensam idololatriæ caputque vituli, postea jusserit sibi magis fieri quam dæmonibus; auferens puram religionem mandatorum Dei, et concedens et sanguinem victimarum, carniisque desiderium.* In Ezech. xi, 23, etc. *Potest et hoc dici, quod ante offensam, Decalogum tantum acceperint, post idololatriam vero et blasphemiam, multiples legis cærimonias.* Quod loci sacri interpretatio Theodoriti cum Hieronymiana concordat. Denique Photius videtur excusare apostolicas Diataxas. Mitto enim Justinum, qui colloquens cum Tryphone (p. 263) agnoscit tantum in lege Mosaica τὰ φύσει καλὰ, καὶ εὐσεβῆ καὶ δίκαια, τὰ καθόλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια, καλὰ et τὰ πρὸς σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ διαταχθέντα: itemque Irenæum, ex cuius sententia lib. iv, cap. 27, dividitur lex in naturalia et libertatis decreta, atque in vincula servitutis; necnon Anastasii Abbatis dictum tom. III *Antiquæ lectionis* Henrici Canisii, sacrificia Judæis permissa non fuisse, nisi postquam dæmoniiis sacrificarunt. Verum non obstante horum auctoritate, compertum habetur ex veritate divinorum eloquiorum, ante vitulum conflatum et cultum, præceptos fuisse eodem modo quæ postea, multos legæis ritus, circumcisionem, sacrificia,

Pascha, oblationes varias, festa, etc. Quinimo dimitti præcipiuntur Hebræi ex Ægypto, ut sacrificent ac immolent Deo. Accedit huc inconstantia nostri constitutoris, quam nemo non perspiciet, si loca illius conferre voluerit. Negare tamen non ausim μοσχοποιῆτα factum esse, ut Deus multo pluribus ac durioribus observationum vinculis ligaverit populum contumacem. Id.

(44) *Τῆς δευτερώσεως.* Alter librorum Vindobonensium, διὰ τῆς δευτερώσεως, quæ sunt per Deuterolim addita. CLES.

(45) *Τίνα.* Ἄ, quæ, in iisdem, quod forte jungendum, hoc modo ἄτινα. Id.

(46) *Καὶ μοσχοποιῆσαι τὸν παρ' Αἰγυπτίους Ἄπιν, τούτεστι.* Hæc omnia desunt in Vindobonensibus codd. et re ipsa Glossema redolent, quo ostenditur quæ fuerit idololatria hic memorata. Traditur idem a pseudo-Clemente altero *Recognitionum* lib. i, cap. 35; Lactantio lib. iv, cap. 10; Hieronymo ad *Osee* iv, 15, 16; vii, 44; viii, 13 (qui etiam de Menei altero bove Ægyptiorum); Rufino in *Amos*. v, 25, 26; et Isidoro *Originales* lib. viii, cap. ult. Theophylactus enarrans Actorum caput vii; μόσχω εἰς τόπον ἐντι: ἐωσφόρου. At Apim soli sacrum fuisse refert Macrobius lib. i *Satur.*, cap. 21; Lunæ, non solum Ammianus lib. xii, ut dictum Salmasio, in *Exercitationibus Plinianis*, pag. 458, sed etiam Ælianus lib. ii *De natura animalium*, cap. 11; Porphyrius apud Eusebium *Præparationis Evangelicæ* lib. iii, cap. 13; Theodoritus *Græcarum affectionum curationis* sermone 3, ante medium, et Suidas pag. 514 in Ἄπις ac Μέμφις. Apud Ælianus vero, libro ii *De natura animalium*, cap. 10, Ægyptii Apidi suo tribuunt viginti novem notas, quæ sidera aliasque res significant. Atque de Api scripserunt omnes; nemo, quod sciam, correxit depravatissimum locum Georgii Cedreni, ubi de gestis Theodosii Magni: Τοῦτον τὸν Σάραπιν οἱ μὲν τὸν Δία εἶναι λέγουσιν, οἱ δὲ τὸν Νεῖλον, διὰ τὸ τὸν μόδιον ἔχειν ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τὸν πήχυν. Οἱ δὲ Ἄπιν τινὰ ἀνθρώπον εὐπορον ἐν Αἰγύπτῳ γεγενῆσιν, ὃς ἐν καιρῷ λιμοῦ, ἐκ τῶν ἰδίων ἐπήρκεσεν Ἀλεξανδρεῦσιν, ᾧ καὶ τελευτῶντι ναὸν καὶ στήλην ἀνέστησαν. Καὶ βουῖς αὐτοῦ ἐτρέφετο, ὃν καὶ Ἄπιν ἐκάλουον, ὁμωνύμως τῷ δεσπότῃ. Σύμβολον οὗτος ἦν τοῦ γεωργίου· μετωνόμασαν δὲ τὸν ἀνθρώπον ἐκεῖνον καὶ Γόρασιν, καὶ Σάραπιν τὴν στήλην. Legendum, μετωνόμασαν δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου καὶ Σάραπιν καὶ Σάραπιν τὴν στήλην· ut patet per hæc Nicephori, *Hist. eccl.* lib. xv, cap. 8: Σάραπις δ' ἐστὶν ὁ Ζεὺς, ἢ ὁ Νεῖλος, ἢ Ἄπις τις ἀνὴρ ἐν Μέμφιδι πόλει, ὃς λιμοῦ γενομένου, ἐκ τῶν ἰδίων Ἀλεξανδρεῦσιν ἐπήρκεσεν ᾧ τελευτήσαντι, νεῶν καὶ στήλην ἰδρύσαντο ὅπου δὴ καὶ βουῖς ἐπίσημὰ τινα ἔχων διετρέφετο, εἰς σύμβολον ὡς εἰκάσαι τῆς γεωργίας, ὃν καὶ αὐτὸν Ἄπιν ὁμωνύμως τῷ δεσπότῃ ἐκάλουον. Τὴν δὲ στήλην τοῦ Ἄπιδος ἐκεῖνου τοῦ ἀνθρώπου μεταγαγόντες εἰς τὸν ναὸν, Σάραπιν ἐκάλουον αὐτοῦ τὴν στήλην, ἢ καὶ Σάραπιν, μεταθέσει τῶν στοιχείων. Cot.

non ob aliud venit, nisi ut reos ab ira reservata liberaret, legem et prophetas impletet; et adscita illa Deuteroseos vincula, vel adimeret vel transferret. Idcirco enim invitans nos aiebat: « Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ¹⁰⁰. » Tu igitur cum legeris Evangelio ac prophetis concordantem legem, etiam legito Regum historias, ut scire possis, quod omnes reges qui justī fuere, a Deo aucti sunt; et apud illum æternæ vitæ promissio eos mansit: quotquot autem reges a Deo fornicati sunt, in defectione sua, justo Dei iudicio, brevi interierunt; et vita ejus privati sunt, sempiternum supplicium pro re- quite sortiti. Hæc igitur cum leges, multum fide auctus, Christo, cujus es corpus ac membrum, adjungentis. Deambulans autem in foro, et lavare cupiens, utere virorum balneo; ne, quia corpus turpiter nudum mulieribus ostenderis, aut quod non decet viros videre, spectaveris, vel tu illaqueeris, vel in te illaquees feminas quæ ita facile capiuntur. Ista ergo cave, ne animæ tuæ injiciantur laquei.

CAPUT VII.

De muliere prava.

Audiamus enim, quid in Sapientiæ libro sanctus sermo dicat: « Fili, custodi sermones meos; mea vero mandata reconde apud teipsum. Dic sapientiam sororem tuam esse, prudentiam autem familiarem tibi asserere; ut te servet a muliere aliena et mala, si te verbis blandis adorta fuerit. De fenestra enim domus suæ in plateas prospiciens, quemcunque viderit insipientum filiorum adolescentem, cordis inopem, prætereuntem per forum, in transitibus ædium suarum, et loquentem in tenebris vespertinis, cum est nocturna quies et caliginosa:

¹⁰⁰ Matth. xi, 28.

καὶ (47) πληρώσῃ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφῆτας, καὶ τὰ θεσπὰ τῆς δευτερώσεως τῶν ἐπεισάκτων ἢ παύσῃ ἢ μεταθῇ. Διὰ γὰρ τοῦτο προσκαλούμενος ἡμᾶς ἔλεγε: « Δεῦτε πρὸς με (48) πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » Ὡς ὅν ἀνθρώπους τὸν νόμον συμφωνῶν ἔντα τῷ εὐαγγελίῳ καὶ τοῖς προφῆταις, ἀναγίνωσκε καὶ τὰς βασιλείους, ὅπως εἰδέναι: ἔχους, ὁπόσοι δίκαιοι ἐγένοντο βασιλεῖς, καὶ ὑβήθησαν ὑπὸ θεοῦ, καὶ ἡ ἐπαγγελία τῆς αἰωνίου ζωῆς αὐτοῖς διέμεινε παρ' αὐτῶν· ὅσοι δὲ βασιλεῖς ἐξεπύρνευσαν ἀπὸ θεοῦ, ἐν ἀποστασίᾳ αὐτῶν συντόμως ἀπέβουλον τῇ τοῦ θεοῦ δικαιοκρασίᾳ, καὶ τῆς αὐτοῦ ζωῆς ἐστερήθησαν, ἀντὶ ἀναπαύσεως αἰώνιαν κόλασιν κληρωσάμενοι. Ταῦτα οὖν ἀναγινώσκων, πολὺ τῇ πίστει αὐξήθεις, προσοικοδομηθήσῃ Χριστῷ. Ὁ σῶμα καὶ μέλος τυγχάνεις. Περιπατῶν δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ, καὶ λούσασθαι βουλόμενος, χρῆσι βάλανελῶ ἀνδρείῳ (49), ἵνα μὴ διὰ τὸ ἐπιδεικνύναι σε σῶμα ἐν ἀσχημῶ ἀποκαλύψῃ γυναίξιν, ἢ θεάσασθαι θεῶν οὐχ ἀρμόζουσαν ἀνδράσιν, ἢ σὺ παγιδευθῆς, ἢ παγιδεύσης ἐπὶ σαυτῷ τὰς οὕτως εὐάλωτους γυναίξας; (50). Φυλάσσου οὖν τὰ τοιαῦτα, ἵνα μὴ λάθῃς βρόχους τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Περὶ γυναικὸς φαύλης.

Μάθωμεν γάρ, ἐν τῇ σοφίᾳ τί λέγει ὁ ἅγιος λόγος: « Ἰὴ. φύλασσε ἑμὸς λόγους, τὰς δὲ ἐμὰς ἐντολάς κρῦψον παρὰ σεαυτοῦ. Εἰδὼν τὴν σοφίαν σὴν ἀέλκροφον εἶναι, τὴν δὲ φρόν σιν γνώριμον περιποίησαι σεαυτῷ, ἵνα σε τηρήσῃ ἀπὸ γυναικὸς ἀλλοτρίας καὶ πονηρᾶς, ἐάν σε λόγοις τοῖς πρὸς χάριν ἐμβάλληται. Ἄπὸ γὰρ θυρίδος οἴκου αὐτῆς εἰς τὰς πλατείας παρακύπτουσα, ὅν ἂν ἴδῃ τῶν ἀφρόνων τέκνων νεανίαν ἐνδεῆ φρονῶν, παραπορευόμενον ἐν ἀγορᾷ, ἐν διόδοις οἴκων αὐτῆς, καὶ λαλοῦντα ἐν σκότει ἐσπερινῶ (51), ἤνιχα ἂν ἡ ἡσυχία νυκτερινῇ καὶ γνοσώδης:

VARIORUM NOTÆ.

(47) Ῥύσῃται τοὺς ὑποδίκους τῆς ἀποκειμένης ἐργῆς, καὶ. Hæc omnia desunt in codd. Vin l. quæ, perspicuitatis causa, addi potuer. CLEM
 (48) Πρὸς με. Deest in utroque. In.
 (49) Λούσασθαι βουλόμενος, χρῆσι βάλανελῶ ἀνδρείῳ. Erant olim in fidelibus, tum luxuria et lascivia, more infidelium diffluentes; tum simpliciores ac idiotæ. a quibus (inquit Epiphanius hæresi 30, cap. 7) propter negligentiam doctorum ignaris, non vitabatur lavatio cum alterius sexus hominibus. Idcirco constitutione hac, et illa capitis 9, prohibentur balnea promiscua virorum et mulierum. Eademque interdictio legitur in canonibus Laodiceno 30, et Trullano 77, ad quem Balsamon improbat etiam lavationem balnei viro uxorique communem. Sed et sancti Patres consuetudinem turpitudinis, periculi et scandali plenam proscriperunt: Clemens Alexandrinus *Pædagog* iii, cap. 5; Cyprianus *De disciplina et habitu virginum*, circa finem, et in antiquis editionibus libro *De lapsis*, ante finem; Chrysostomus tractatu *De educandis liberis*, per virum eruditissimum Franciscum Combelsium vulgato, p. 73; Palladius dialogo *De vita S. Chrysostomi* cap. 13, et Hieronymus lib. ii

adversus Jovinianum cap. ult., nec non Nilus lib. ii, epist. 241. Quid quod ethnicis multis res displicuit? ut Hesiodo in fine libri ii *Opera et Dies*, cujus versus laudatur a Clemente Alexandrino. Varro lib. viii, *De lingua Latina*, post medium. *Ubi bina essent conjuncta adificia, lavandi causa; unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur.* Et in *Historia Augusta* refertur quod Adrianus lavacra pro sexibus separaverit, Antoninus philosophus lavacra mista submoverit, Alexander Severus balnea mista Romæ prohibuerit exhiberi. Denique per leges civiles licebat marito repudium mittere uxori, si ea contra ipsius voluntatem cum viris extraneis lavaret. Absit itaque ut post Evagrium lib. i, cap. 21, et Nicephorum lib. xiv, cap. 50, laudemus stultos illos assectas, qui dum sibi ἀπαθείς esse videntur, solebant balneas adire, ut una cum mulieribus lavarentur. Cot.
 (50) Τὰς οὕτως εὐάλωτους γυναίξας. desunt in utroque libro Vindobon. CLEM.
 (51) Καὶ λαλοῦντα ἐν σκότει ἐσπερινῶ. Ms. Reg 495. καλοῦντα. LXX. aut scripserunt ἀλοῦντα, errantem, vagantem, quod accedit ad significationem. verbi τῆς gradī, itare, aut legerunt πῦξ' a πῦξ cla-

ἢ δὲ γυνὴ συναντᾷ αὐτῷ, εἶδος ἔχουσα πορνικόν, ἢ ποιεῖ νέων ἐξίπτασθαι καρδίας. Ἀνεπτρωμένη δὲ ἐστὶ καὶ ἄσωτος, ἐν οἴκῳ δὲ οὐχ ἡσυχάζουσιν οἱ πόδες αὐτῆς· χρόνον γὰρ τινα ἔξω βέμβεται, χρόνον δὲ ἐν πλατείαις παρὰ πῖσσαν γυνίαν ἐνεδρεύει (52)· εἶτα ἐπιλαθομένη ἐφίλτησεν αὐτόν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ προσεῖπεν αὐτόν· Θυσία εἰρηνικὴ μοι ἐστὶ, σήμερον ἀποδίδωμι τὰς εὐχὰς μου· ἕνεκα τούτου ἐξήλθον εἰς συνάντησίν σου, ποθοῦσα (53) τὸ σὸν πρόσωπον, εὐρηκά σε· κειρίαις τέτακα τὴν κλίβην μου, ἀμφιτέπησι δὲ ἔστρωκα τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου· διέβραχκα τὴν κοίτην μου κρόκῳ, τὸν δὲ οἶκόν μου κινναμύμφ· ἔλθε καὶ ἀπολαύσωμεν φιλάς· ἔω· ἔθρονον, δεῦρο καὶ ἐγκυλίσθωμεν ἔρωτι, καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει· Ἐπιπλάνησεν δὲ αὐτὸν πολλῇ ἡμίλει, βρόχοις τε τοῖς ἀπὸ χειλέων ἐξώκειλεν αὐτόν· ὃ δὲ ἐπηκολούθησεν αὐτῇ κερῶθεϊς (54). Καὶ πάλιν λέγει· Μὴ πρόσταχε φαύλη γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάξει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρνης, ἢ πρὸς καιρὸν λιπαίνει τὸν φάρυγγα, ὕστερον μὲν τοι πικρότερον χολῆς εὐρήσεις, καὶ ἔκνημένον μάλλον μαχαίρας διστόμου. Καὶ πάλιν· Ἄλλα ἀποπήδησον, καὶ μὴ (55) ἐγγρονησῆς, μηδὲ ἐπιστήσης τὸν ὄμμα πρὸς αὐτήν. Πολλοὺς γὰρ τρώσασα καταθέβληκε, καὶ ἀναριθμητοὶ εἰσιν, οὓς πεφόνευκεν. Εἰ δὲ μὴ, φησὶ, μεταμελήσῃ ἐπ' ἐσχάτων σου, ἤνικα ἂν κατατριβῶσι σάρκες σώματός σου, καὶ ἔρεις· Πῶς ἐμίσησα παιδείαν, καὶ ἐλέγχους δικαίων (56) ἐξέκλινεν ἡ καρδία μου; οὐκ ἤκουον φωνῆς παιδείουόντός με καὶ διδάσκοντός με, οὐ παρέβαλλον τὸ οὖς μου, παρ' ὄλιγον ἐγενόμην ἐν παντὶ κακῷ. Ἴνα μὴ δὲ διὰ πλειόνων παρεκταίνωμεν τὰς μαρτυρίας· καὶ εἰ τινα παρηκαμεν, οἱ σοφοὶ ἑαυτοῖς τὰ καλὰ ἐπιλέγοντες, ἐκ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἐπιστερευοῦσθε, παραιτούμενοι πάντα τὰ φαῦλα εἰς τὸ ὅσιους εὐρεθῆναι ὑμᾶς ἐν ζωῇ αἰωνίῳ παρὰ Θεῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ ὑποταγῆς γυναικὸς πρὸς ἄνδρα καὶ φιλήδρου καὶ σώφρονος.

Ἡ δὲ γυνὴ ὑποτασσέσθω τῷ ἑαυτῆς (57) ἄνδρ· ὅτι

Prov. vii, 1 et seq. Prov. ix, 18, sec. LXX. Prov. vii, 25. Prov. v, 11.

VARIORUM NOTÆ.

manit, conuocavit. Certe versio Arabica loquentem exhibet. Postea versu 17, scriptum videntur reperisse in Hebræo, ἵπτα tentorium meum, οἶκόν μου. Cot.

(52) Ἐνεδρεύει. Deest in altero codd. Vindobonensium. Paulo post αὐτόν omittitur. CLER.

(53) Ποθοῦσα. Additur in altero codd. Ibein, quod est forte Glossema. In.

(54) Ὁ δὲ ἐπηκολούθησεν αὐτῇ κερῶθεϊς. Cephphus avis esse dicitur leuissima, stollidissima, capiti facilis, et ad libidinem maxime prona: Inde ex Antiquis, hunc textum LXX, Prov. vii, 22, alii de deceptione intellexerunt, alii de luxuria. Sed si leuitas animalis assumatur, magis Versio Senum respondebit Veritati Hebræicæ, quæ habet ἐκρυβίστην; παραγρημα Aquilæ, ἐξαίφνης Symmacho. Hesychius: Κέρφος, εἶδος ὀρνέου κουφωτάτου, περὶ τὴν θάλασσαν διατρίβοντος; ὃ εὐχερῶς ὑπὸ ἀνέμου μεταγεται. Ἐνθεν λέγεται ὄβρις καὶ κούφος ἄνθρωπος κέρφος. Et poetæ κερῶθεϊς exponit etiam per ἐπαρθεῖς, cui a Suida additur ὄβρις ἐλαυνόμενος. S. Epi-

et vero mulier occurrit ei, speciem habens meretriciam, quæ juvenum corda evolare facit; est autem ipsa in modum volucris vaga, est luxuriosa, et in domo non quiescunt pedes ejus: interdum enim foris vagatur, interdum vero in plateis, ad omnem angulum insidiatur: deinde apprehendens, osculata est eum, et impudenti facie allocuta est eum. Vicinia pacifica mihi est, hodie reddo vota mea; et hanc causam exivi obviam tibi, desiderans faciem tuam, inveni te; fasciis lectum meum tetendi, et tapetiis Ægyptiis stravi; aspersi cubile meum croco, ei domum meam cinnamomo; veni, et fruamur amicitia usque in diluculum, veni, et in amore volutemur; et quæ sequuntur, quibus subdit: Seduxit autem eum multa colloctione, et laqueis laborum abrupuit eum, ille autem secutus est eam, instar cepphi elevatus. Et rursus ait: Ne intenderis mulieri nequam: mel enim distillat de labiis feminae meretricis; quæ ad tempus pinguefacit fauces tuas, postea vero amarius felle invenies, et acutum magis gladio ancipiti. Et iterum: Sed resili, et ne moreris, nec oculum tuum in eam intendas. Multos enim vulnerando dejecit, et innumerabiles sunt, quos trucidavit. Quod si non feceris, inquit, poenitebit te in novissimis, quando contritæ fuerint carnes corporis tui; et dices: Quomodo odio habui disciplinam, et increpationes justorum declinavit cor meum? Non audivi vocem instituentis me; et cum doceret me, aurem non adhibui; pæne fui in omni malo. Sed ne testimonia longius producamus, ac si quæ prætermisimus, vos, qui sapientes estis, vobis commoda colligentes, confirmate vos ex Scripturis sanctis, prava omnia declinantes, ut sancti in vita æterna apud Deum reperiamini.

CAPUT VIII.

De uxoris virum diligentis et castæ subjectiōnis erga maritum.

Mulier vero subjecta sit viro suo quoniam vir ca-

phanus hæres. 79, cap. 2: Τούτων τὸ φρόνημα κερῶμενον τῇ τοῦ προσηρημένου θηρὸς ἐπάρασι. Verbo κερῶμαι utitur Cicero epistolarum ad Atticum lib. xiii, epist. 40. Nec præteriri debet insignis locus S. Athanasii, epistola de synodis Arimini et Seleuciæ, edit. Paris., p. 912: Καὶ περὶ μὲν Γεωργίου τοῦ Καππάδοκος τοῦ ἐκδηθέντος ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας λόγος οὐδεὶς ἀνθρώπου, μήτε ἐκ προάγοντος βίου τὴν μαρτυρίαν ἔχοντος, μήτε ἐκ τῆς Χριστιανοῦ τυγχάνοντος· ἀλλὰ μόνον ὑποκρινάμενον διὰ τὸν καιρὸν τὸ ἐνομα, καὶ πορισμὸν ἡγησαμένου τὴν εὐσέβειαν. Διὸ οὐδὲ μίμψαιτο ἂν τις αὐτὸν εἰκότως, πταίοντα περὶ τὴν πίστιν, ἄνθρωπον μήτε εἰδὸτα περὶ ἂν λέγει, μήτε περὶ ἂν διαβεβαιούται, ἀλλὰ πᾶσι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὡς κέρπον ἐπακολουθοῦντα. Ubi non obscure respicit ad testimonia in Proverbiorum. In.

(55) Καὶ μὴ. Conjunctionem καὶ non habet alter codex Vind. et quidem recte. CLER.
 (56) Δικαίων. Deest in altero, In.
 (57) Τῷ ἑαυτῆς. Alter τῷ ἰδίῳ ἑαυτῆς, quod est perinde. In.

put est mulieris, viri autem in via justitiae incedentis caput est Christus; Christi vero caput, Deus et Pater ejus. Ergo post omnipotentem Deum nostrum, et Patrem, presentis et futuri saeculi Dominum, omnis spiritus et virtutis conditorem, et post dilectum illius Filium, Dominum nostrum Jesum Christum, per quem gloria Deo; time virum tuum, o mulier, et reverere eum; ipsi soli placere stude, et per ministerium tuum illi grata existere, ut ob te etiam beatus predicetur a Sapientia, quae per Salomonem haec ait: « Mulierem fortem quis inveniet? estimabilior autem est lapidibus pretiosis, quae talis est: confidit in ea cor viri ejus: quae talis est, spoliis non egebit; operatur enim viri bona per omnem vitam: deducens lanam et linum, fecit utilia manibus suis: facta est velut navis negotians, de longe congregans ei vitam: et surrexit de nocte, et dedit escas familiae, ac opera ancillis: consideravit agrum et emit, et de fructibus manuum suarum plantavit possessionem: accinxit lumbos suos, firmavit brachia sua: et gustavit quod bonum est operari; et non exstinguitur lucerna ejus tota nocte: cubitos suos ad utilia extendit, manus suas firmat ad fusuam: manus autem suas aperuit pauperi; palmam vero extendit inopi: non est sollicitus de his qui in domo, vir ejus; omnes enim qui apud eam sunt, vestiti sunt duplici stola: et fecit viro suo lanas; ex bysso ac purpura indumenta: conspicuus autem sit vir illius, quando sederit in consessu cum senioribus incolis: sindones fecit, et vendidit Phoenicibus, et cingula Chananais: gloriam et decorem induit, et laetata est in diebus novissimis: os

“ f. δ. οὐ, ut legit Bovius interpres. *1 Cor. xi, 3

VARIGRUM NOTÆ.

(58) Ὁ Θεός. Ὁ ἐπὶ πάντων Θεός. Uterque codex. Quod etsi verum est, posset esse ab Ariana manu, sive scriptoris, sive interpolatoris. CLXX.

(59) Οὐ ἢ δόξα τῷ Θεῷ. Alter codex. ὦ, quoniam verbiis, τῷ Θεῷ, quod forte melius. Id.

(60) Ἐνεργήθη. Utrouque codice additur αὐτόν Id.

(61) Ἡ τοιαύτη σκόλων οὐκ ἀπορήσει. Prov. xxxi, 11. Hodierni LXX addunt, καλών, contra textum Hebraicum, et mss. Bibliothecae Regiae 781, 2221. Rectius ergo in tractatu ad Proverbior. xxxi, 10, etc. De muliere forti, editiones S. Augustini, tom. X, serm. 45, De diversis, cap. 4, ostendunt: Quae talis est; spoliis non indiget, quam editiones S. Ambrosii tom. II: Talis bonis spoliis non indiget. Cor.

(62) Μηροσαμένη ἔριον. In codice Regio 2221: εδραμένη ἔρια. Quod alteri interpreti a LXX, Aquila, Symmacho, et Theodotione tribuunt, quodque sequitur B. Augustinus, ubi mox, vertendo inveniens lanam. Nunc, μηροσαμένη ἔρια. Si autem mutaretur ρ in ν, quae litterae in mss. valde affines sunt, esset quod responderet Hebraeo קרית quaevisit, modo veritate nitatur illud Hesychii μηροειν, κηρύσσειν, ζητεῖν. Non ausim tamen quiddam immutare; tum quia haec acceptio verbi μηροειν inusitata est; tum quia vulgata lectio apparet in Ambrosio, in Catena ad Proverbia, et in mss., tum denique quia saepe LXX ad sensum magis quam ad verbum interpretantur. Id.

κεφαλὴ τῆς γυναίκα; ὁ ἀνὴρ ὑπάρχει· τοῦ δὲ ἀνδρός τοῦ πορευομένου ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, κεφαλὴ ἔστιν ὁ Χριστός· τοῦ Χριστοῦ δὲ κεφαλὴ ὁ Θεός (58) καὶ Πατήρ αὐτοῦ. Μετὰ οὖν τὸν παντοκράτορα Θεὸν ἡμῶν, καὶ Πατέρα, τοῦ τε ἐνεστῶτος καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος Κύριον, πάσης τε πνοῆς καὶ δυνάμεως δημιουργόν, καὶ τὸν ἡγαπημένον αὐτοῦ Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, οὐ ἢ ἡ δόξα τῷ Θεῷ (59), φοβήθητί σου τὸν ἄνδρα. ὦ γυναίκα, καὶ ενεργήθητι (60), αὐτῷ μόνῃ ἀρέσκουσα, αὐτῷ ὑπάρκουσα εὐάρεστος ἐν ταῖς διακονίαις αὐτοῦ, ἵνα καὶ ἐπὶ σοὶ μακαρισθῇ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς σοφίας τῆς λεγουσῆς διὰ Σολομώντος τάδε· Ἡ γυναίκα ἀνδρείαν τίς εὐρήσει; τιμιωτέρα δὲ ἐστὶ λίθων πολυτελῶν ἢ τοιαύτη· θαρσεὶ ἐπ' αὐτῇ ἡ καρδία τοῦ ἀνδρός αὐτῆς· ἡ τοιαύτη σκόλων οὐκ ἀπορήσει (61)· ενεργεῖ γὰρ τῷ ἀνδρὶ ἀγαθὰ κατὰ πάντα τὸν βίον· μηροσαμένη ἔριον (62) καὶ λίνον, ἐποίησεν εὐχρηστα ταῖς χερσὶν αὐτῆς· ἐγένετο ὡς ναῦς ἐμπορευομένη, μακρόθεν συναγούσα αὐτῷ τὸν βίον· καὶ ἀνίσταται ἐκ νυκτῶν, καὶ ἔθηκε βρώματα τῷ οἴκῳ, καὶ ἔργα ταῖς θεραπειαῖς· θεωρήσασα γεώργιον ἐπρίετο, ἀπὸ δὲ καρπῶν τῶν χειρῶν αὐτῆς ἐφύτευσε κτήμα· ἀναζωσαμένη τὴν ὄσφυν (63) αὐτῆς, ἤρεισε τοὺς βραχίονας· καὶ ἐγύσασατο ὅτι καλὸν τὸ ἐργάζεσθαι, καὶ οὐκ ἀποσθένυνται ὁ λύχνος αὐτῆς ἕλην τὴν νύκτα· τοὺς πήχεις αὐτῆς ἐκτείνει εἰς τὰ χροσισμα (64), τὰς χεῖρας αὐτῆς ἐρείθει εἰς ἀτρακτον· χεῖρας δὲ αὐτῆς διήνοιξε πύνητι, καρπὸν δὲ ἐξέτεινε πτωχῷ· οὐ φρονεῖται τῶν ἐν οἴκῳ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς (65), πάντας γὰρ οἱ παρ' αὐτῆς εἰσιν ἐνδοξοῦμενοι διὰ τῆς στολάς· καὶ χλαίνας ἐποίησε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἐκ βύσσου καὶ πορφύρας ἐνδύματα· περιβλεπτός δὲ γίνεταί ἐν πυλαῖς ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἦνίκα ἀν κάθηται ἐν συνιδρύῳ μετὰ τῶν προσηυτέρων τῶν κατοικοῦντων (66)·

(63) Τὴν ὄσφυν. Unus codex. ἰσχύν, minus bene. CLXX.

(64) Χροσισμα. Συμφέροντα, eodem sensu, sed diverso sono. Id.

(65) Οὐ φρονεῖται τῶν ἐν οἴκῳ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. Oniū sit sequentia ὅταν πού χροσίζη. Ita quippe legendum, pro χροσίζη. Non timebit domus tua a frigoribus nivis. Proverb. xxxi, 21. Mox additur στολάς, explicationis gratia. Male autem in editionibus τῶν O, ab ἐνδοξοῦμενοι εἰσι, disjungitur στολάς, quam disjunctionem invenire etiam est in Catena ad Proverbia, in tractatu memorato De muliere forti Salomonis, in Gregorio Nazianzeno oratione 11, p. 181: Ambrosio ad Lucæ xvi, 18, et Augustino, serm. 217 De tempore. Patet ex ordine alphabetico, quo constant isti versiculi viginti duo postremi Parabolarum. Liber Regius 2221: ἐνδοξοῦμενοι εἰσι στολάς· στολάς καὶ χλαίνας, etc. versio; Eliæ Cretensis in S. Gregorii Nazianzeni orat. 11, num. 11, Duplicem stolam ac penulam fecit viro suo. Alter codex 2265: ἐνδοξοῦμενοι εἰσι στολάς· χλαίνας, etc. Apud Cassianum in collatione 14, cap. 8: Omnes enim qui apud eam sunt, vestiti sunt dupliciter. Regie Biblioth. cod. 1009: ἐνδοξοῦνται εἰσὶ στολάς, στολάς καὶ χλαίνας. Idem ms. vers. 30: μάταιον κάλλος γυναίκα; οὐκ ἐστὶ παρὰ σοί. Ubi in multis libris ἐν σοί. Cor.

(66) Κατοικοῦντων. Addit alter codex Vind. τῆς γῆς, quod Hebraeis convenit. CLXX.

σινδνας ἐπίρησε, καὶ ἀπέδοτο τοῖς Φοῖνιξι, περιζώματα
 ἕκ τοῖς Χαναταῖσι· ὄψαν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο,
 καὶ εὐφράνην ἐν ἡμέραις ἰσχύταις· στόμα αὐτῆς
 διήνοιξε σοφῶς καὶ προσχόντως (67), καὶ τάξιν ἐστει-
 λατο τῇ γλώσσει αὐτῆς. Στεγναὶ δὲ (68) διατριβαὶ
 οἴκων αὐτῆς, οἷα δὲ ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγε· τὸ στόμα
 αὐτῆς ἀνοίξει σοφῶς καὶ ἐννόμως, θεσμοὶ δὲ ἐλεημο-
 σύνης (69) ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτῆς· ἀνέστησαν τὰ τέκνα
 αὐτῆς, καὶ πλουτήσαντα ἤνεσαν αὐτήν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐ-
 τῆς ἐπήνεσεν αὐτήν· Πολλοὶ θυγατέρας ἐκτίσαντο πλοῦ-
 τον, πολλοὶ (70) ἐποίησαν δύναμιν· οὐ δὲ ὑπέρχεισαι
 καὶ ὑπερήρας πάσας. Ψευδεῖς ἀρέσκειαι καὶ μάταιον
 κάλλος γυναικὸς μὴ ἔστω σοι· γυνὴ γὰρ εὐσεβῆς εὐλο-
 γεῖται, φόβον δὲ Κυρίου αὐτὴ αἰνεῖτω (71). Δότε αὐτῇ
 ἀπὸ καρπῶν χειλέων αὐτῆς, καὶ αἰνεῖσθω ἐν πόλαις
 ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. Καὶ πάλιν· Ἐὐφρανθήσεται ὁ ἀνὴρ
 σὺν ἀνδρὶ αὐτῆς. Καὶ πάλιν· Πολλοὶ (72) γυναῖκες
 φιλοδέμησαν οἶκον. Ὡς μεμαθήκαται, ὅποια ἐγκώμια
 γυνὴ σώφρων καὶ φιλόδοξος λαμβάνει ἀπὸ Κυρίου τοῦ
 Θεοῦ. Εἰ πιστὴ καὶ ἀρεστὴ Κυρίῳ βούλει εἶναι, ὧ γύ-
 ναι, μὴ καλλωπίζου ἐπὶ τῷ ἀρέσκειν σε ἄλλοτριῶν ἀν-
 δράσι, μηδὲ τὰ τῆς ἐταιριζομένης ἐμπλέγματα, ἣ ἐν-
 δύματα, ἣ ὑποδήσεις μιμοῦ φορεῖν, ἐπὶ τὸ ὑπάγεσθαι
 σε τοὺς εἰς τὰ τοιαῦτα παγιδευμένους. Καὶ γὰρ εἰ
 σὺ οὐκ ἐπὶ τὸ ἀμαρτάνειν ταῦτα ποιεῖς τὰ μύση, ἐπὶ
 δὲ τὸ μόνον καλλωπίζεσθαι, οὐδ' οὕτως ἐκφεύξῃ τὴν
 δίκην εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, ἀναγκάσασα ἐπινευθῆναι
 σοὶ τινα, εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι σου, καὶ μὴ ἐαυτὴν φυ-
 λάξασα ἐπὶ τὸ μήτε σε ὑποπασαίν ἀμαρτίᾳ, μήτε μὲν
 ἐτέρους σκανδαλίω. Εἰ δὲ ἀμαρτήσῃς· ἐνδοῦσα ἐαυτὴν,
 καὶ σὺ ἐπλημμέλησας, κάκιστον ἐνοχος τῆς ψυχῆς
 ἐγένου· εἴτα ἀμαρτήσασα ἐφ' ἐνὶ, ὡς περ ἀπογνοῦσα

A suum sapienter ac rite aperuit, et ordinem posuit
 linguæ suæ; angustæ autem semitæ ædium ejus, et
 cibos pigros non comedit: os suum aperiet sapien-
 ter ac legitime, et leges de elemosyna in lingua
 ejus. Surrexerunt filii ejus, et ditati prædicaverunt
 eam, et vir ejus laudavit illam: Multæ filiæ acqui-
 sierunt divitias, multæ fecerunt virtutem: tu autem
 emines, et universas es supergressa. Fallax gratia,
 et vana pulchritudo mulieris ne sit tibi: nam mu-
 lier religiosa benedicetur; timorem autem Domini
 ipsa laudet. Date ei de fructibus labiorum ejus, et
 laudetur in portis vir illius. Et iterum; Mulier
 fortis, corona viro suo. Et rursus: Mulæ mu-
 lieres ædificarunt domum. Audiistis quas laudes
 mulier pudica et viri studiosa a Domino Deo ferat.
 Si vis fidelis et accepta esse Domino, o mulier,
 noli te ornare, quo alienis viris placeas; neque me-
 retricis cirros aut vestimenta aut calceos imitare
 ac gesta, ut eos quos ista irretiunt, ad te allicias.
 Sed et quamvis hæc flagitia non ad peccatum desi-
 gnes, sed tantummodo ad cultum; neque sic futuras
 pœnas effugies, quæ quempiam ad tui cupidinem
 induxeris, et non caveris ut, neque in delictum
 ipsa incideres, neque alii in scandalum. Quod si
 teipsam dedendo pecces; et ipsa deiiquisti, et ani-
 mæ hominis illius rea es facta: deinde postquam
 cum uno offenderis, quasi semel amissa spe, ad alios
 rursus sine doloris sensu deflectes; sicut ait sermo
 divinus: Cum venerit impius in profundum ma-
 lorum, contemnit; supervenit autem ei ignominia
 et opprobrium. Hujusmodi enim mulier deinceps
 crudeliter sauciata, animas insipientium illaqueat.

• Prov. xxxi, 10-31. • Prov. xii, 4. • Prov. xiv, 1. • Prov. xviii, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(67) *Στόμα αὐτῆς διήνοιξε*, x. τ. λ. Et post unum
 versum, τὸ στόμα αὐτῆς ἀνοίξει σοφῶς καὶ ἐννόμως,
 θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτῆς. Duæ
 sunt ejusdem 26 versiculi interpretationes. Unde
 editio Complutensis habet solummodo, στόμα δὲ
 αὐτῆς ἀνοίγει σοφῶς καὶ νομοθέτως, ἣ δὲ ἐλεημο-
 σύνη αὐτῆς ἐν τῇ γλώσσει αὐτῆς. Clemens Alexan-
 drinus lib. iii *Pædagogis*, cap. 11, p. 250: Ἦτις
 οἷα ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγεν. Θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ
 τῇ γλώσσει αὐτῆς. Ἦτις τὸ στόμα αὐτῆς διήνοιξεν
 σοφῶς καὶ ἐννόμως· ἦς τὰ τέκνα ἐμακάρισαν ἀνι-
 στάμενα. At in Bibliotheca regia codex 721, post
 Χαναταῖσι ponit, στόμα αὐτῆς διήνοιξεν προσχόντως,
 καὶ τάξιν ἐστειλάτο τῇ γλώσσει αὐτῆς. Ἰσχύν καὶ εὐ-
 πρέπειαν, etc., στεγναί, etc. ἔφαγεν. Ἀνέστησαν
 τέκνα αὐτῆς καὶ ἐπλούτησαν. Codex 2221: Χανα-
 ναταῖσι. Ἰσχύν καὶ εὐπρέπειαν, etc., ἰσχύταις. Στόμα
 δὲ αὐτῆς διήνοιξε προσχόντως· καὶ τάξιν ἐστειλάτο
 τῇ γλώσσει αὐτῆς. Στεγναί, etc., ἔφαγεν. Ἀνέστη
 τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ ἤνεσαν αὐτήν. In *Melissæ* lib. ii,
 serm. 53: Στόμα αὐτῆς διήνοιξε προσχόντως καὶ
 ἐννόμως, καὶ τάξιν ἐνετείλατο τῇ γλώσσει αὐτῆς.
 Gregorius Nazianzenus oratione 12: Τίς τάξιν οὕ-
 τως ἐστειλάτο γλῆσσιν. Denique in *Opusculo de mu-
 liere forti* legitur duntaxat, apud Ambrosium: *Os
 suum aperit (vel aperuit) sapienter et legaliter, at
 gratia ejus (χάρις αὐτῆς), proxime ad edit. Symmachii
 et Theodotionis) in lingua ejus; apud Augustinum:
 Os suum aperuit attente, et ordinem posuit linguæ
 suæ. Igitur ex Hebræo, et ex Vulgata sic videtur*

constitui debere versio LXX Senum: Χαναταῖσι Ἰσ-
 χύν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο, καὶ εὐφρανθήσεται ἐν
 ἡμέραις ἰσχύταις. Στόμα αὐτῆς διήνοιξε σοφῶς·
 θεσμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῇ γλώσσει αὐτῆς. Στε-
 γναί, etc., ἔφαγεν. Ἀνέστησαν τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ
 ἐμακάρισαν αὐτήν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἤνεσαν αὐτήν.
 Cor.

(68) *Στεγναὶ δὲ*. Omittit alter liber Vind. δὲ,
 quod rectius. CLEA.

(69) *Ἐλεημοσύνης*. Addit alter codex αὐτῆς,
 sed nihil opus est. Id.

(70) *Ἐκτίσαντο πλοῦτον πολλοὶ*. Desunt in
 altero codice. Id.

(71) *Γυνὴ γὰρ εὐσεβῆς*, x. τ. λ. Ita Clemens Alex-
 andrinus loco citato. Antonius autem Monachus
Melissæ libro ii, serm. 53: Γυνὴ συνετὴ εὐ-
 λογεῖται, φόβος δὲ Κυρίου αὐτὴν αἰνεῖτω. Nostri
 LXX in eo solum variant a *Constitutionibus*, quod
 συνετὴ ponunt, non εὐσεβῆς, pro quo Liber Regius
 2265, σοφῆ. In Ambrosio: *Mulier enim prudens be-
 nedicetur; timorem autem Domini ista laudet*. Apud
 Augustinum: *Mulier enim sapiens benedicetur; ti-
 morem autem Domini ipsa collaudet*. Crediderim legi
 oportere, γυνὴ φόβος Κυρίου, αὐτὴ αἰνεῖσθω. *Mulier
 timor Domini*, (hoc est, timens Dominum), *ipsa lau-
 detur*. Adeo ut συνετὴ seu εὐσεβῆς seu σοφῆ, et εὐ-
 λογεῖται glossemata sint, priora vocum φόβος Κυ-
 ρίου, posterius verbi αἰνεῖσθω. Cor.

(72) *Πολλοὶ*. Σοφαὶ alter codex, et sic habent
 Hebræa. CLEA.

Videamus igitur quo modo tales divina Scriptura traducat. Ait : « Odi supra mortem mulierem quæ est laqueus venatorum, et sagena cordis; vincula vero sunt manus illius ». Et alibi : « Sicut inanris aurea in naribus porci; ita mulieri fatuæ pulchritudo ». Et adhuc : « Sicut vermis in ligno, sic viros disperdit mulier maefica ». Iterumque : « Melius est habitare in angulo subdiali, quam cum muliere loquere et rixosa ». Ne igitur vos, quæ Christianæ estis, huiusmodi mulieres imitemini. Quæ autem viro tuo fida esse vis, illi tantum grata esse contende : in plateis caput tege; nam per velamen, aspectum curiosioribus occludes; faciem tibi a Deo datam, noli pingere : nihil quippe in te est, quod ornatu indigeat; cum cuncta quæ Deus fecit, admodum pulchra sint; at impudicus pulchræ rei ornatus, artificis gratiam dedecorat : dejectis igitur oculis iter tuum perage, atque obvoluto capite, quemadmodum mulieres decet.

τὴν θείαν ταύτην περιεργότεροις· μὴ καταζωγράφει σου τὸ ὑπὸ Θεοῦ πεποιημένον πρόσωπον· οὐδὲν γὰρ ἐν σοί, ὃ κοσμητικῶς δεῖται, ἐπίπερ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεός, καλὰ λίαν· ἀσελήγης δ' ἐν καλῶ ἐπιπέσμοις, τεχνίτου χάριν ἐνουθεῖει· κάτω βλέπουσα τὴν ὁδοπορίαν σου ποιῶν, περικαλύπτουσα ἑαυτήν, καθὼς πρόπει γυναῖξιν.

° Ecclē. vii, 27. ° Prov. xi, 22. ° Prov. xii, 4, in LXX. ° Prov. xxi, 9, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(73) Ἀπογοῦσα. Id est desperans; item renuntians. Cot.

(74) Σὺ τὴν γυναῖκα. Ecclesiastis vii, 27: ΠΡΩΤΑ ΠΗ. In Olympiodoro impresso, deest σύν; at in manuscripto Gazæ regie hic, quemadmodum et cap. 2, vers. 17, non omittitur. Antiochus homilia 18 corrupte, συζετέσθιν γυναῖκα, pro σύν τὴν γυναῖκα. Corrupte etiam apud Gregorium Thaumaturgum in Metaphrasi : Ἐγγὺν τὴν γυναῖκα, γῆν τινὰ, ἢ εἴ τι ἕτερον τοιοῦτον ὑπάρχουσαν. Lege meo periculo, σαγήνην τινὰ. Quod additur in Constitutionibus : « Ἦτις ἐστὶ θῆρευμα καὶ σαγήνη καρδίας, δεσμοὶ δὲ χεῖρας αὐτῆς, quadrat cum istis Hieronymi : Quasi laqueus et sagena cor adolescentis innectit : vincula sunt manus ejus. Apud Anastasium Quest. 65 : Ἐξῆρον πικρότερον ὑπὲρ τὸν θάνατον τὴν γυναῖκα (exempl. leg. 178) : Ἀναίδη γυναῖκα, alterum σύν τὴν) ἦτις ἐστὶ θῆρευμα καὶ σαγήνη καρδίας. Porro credibile mihi sit, particulam σύν, quæ in editionibus Græcis Ecclesiastis sæpe occurrit, cap. ii, vers. 12, 17; cap. iii, vers. 10, 14, 17; cap. iv, vers. 2, 3, 4; cap. vii, vers. 27, 30; cap. viii, vers. 8, 15, 17; cap. ix, vers. 13; cap. xi, vers. 7; cap. xii, vers. 9, quamque representat Alexandr. codex III Regum xiv, 8, irrepisse in textum LXX, ex Versione Aquilæ, qui teste Hieronymo epist. 104 De optimo genere interpretandi, ubi Aquilam et Seniores committit, ἀρόρα et πρόαρόρα, syllabas et litteras ἁχοσῆλως interpretatus fuerat, dixeratque (quemadmodum et videre est in Joanne Philopono lib. i in Hexameron seu de mundi creatione, cap. iv) σύν τὸν οὐρανὸν καὶ σύν τὴν γῆν, Genes. i, 1, reddendo ΠΗ per σύν. Et vero Hieronymus in Commentariis ad Ecclesiastem, in quibus se magis Septuaginta interpretum consuetudini coaptavit, illius σύν nullam facit mentionem. Quin etiam in Metaphrasi Gregorii Nysseni non comparat : nisi quod cod. Reg. hujus, interdum habet; et videtur ille, dum ponit Ecclesiastis ii, 17 : Ἐπίσησα τούτων καὶ τὸν σύμπαντῶν μου βίον, reperisse in exemplari suo, καὶ ἐπίσησα σύμπαντων τὴν ζωὴν, quod etiam retinetur a ms. Regio 278, estque depravatum ex καὶ ἐπίσησα σύν τὴν ζωὴν. Atque idem judicium ferri debet de loco Ecclesiastis iv, 2, 3, apud Hieronymum ad initium

(75) εἰσάπαξ, ἐφ' ἑτέροις ἐκτραπήσῃ πάλιν ἀπὸ ληγκυκία· κατὰ φησὶν ὁ θεὸς λόγος· « Ὅταν εἴθῃ ἀσεβῆς εἰς βάθος κακῶν, καταρροεῖ. Ἐπέρογεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ οὐνοδός. » Ἡ γὰρ τοιαύτη ἰσὺν ἀπειθῶς τετραυμένη παγιδεύει ψυχὰς ἀρρόνων. Μιθώμεν οὖν καὶ τὰς τοιαύτας πῶς θριαμβεύει ὁ θεὸς λόγος, φάσκων· « Ἐμίσησα ὑπὲρ τὸν θάνατον σύν τὴν γυναῖκα (74), ἦτις ἐστὶ θῆρευμα καὶ σαγήνη καρδίας, δεσμοὶ δὲ χεῖρας αὐτῆς. » Καὶ ἐν ἄλλοις· « Ὅσπερ ἐνώπιον χροστῶν ἐν λίαν ὕδρ, οὕτως γυναῖκα κακάρρον. κάλλος. » Καὶ πάλιν· « Ὅσπερ ἐν ἔξωρ σκώληξ (75), οὕτως ἀπόλλυσιν ἄνδρα; (76) γυνὴ κακοποιός. » Καὶ πάλιν· « Κρεῖττον οἰκεῖν ἐπὶ γωνίας (77) ὑπὸ παύθρου, ἢ μετὰ γυναικὸς γλωσσάθους καὶ μαχίμης. » Μὴ οὖν μιμεῖσθε τὰς τοιαύτας γυναῖκας.

B ὁμεις αἱ Χριστιανῆς ὑπάρχουσαι. Πιστὴ δὲ θέλουσα εἶναι τῷ σῶ ἀνδρὶ, πρόσεχε ἐπὶ τὸ ἀρέσκειν αὐτῷ μόνῳ· ἐν δὲ ταῖς πλαταταῖς σκέπουσα τὴν κεφαλὴν (78) σου, διὰ γὰρ τῆς ἐπικαλύψεως ἀποκλείεται

cap. vi Epistole ad Ephesios : Laudavi ego omnes mortuos, qui olim mortui sunt, super viventes, qui vivunt usque in præsens; et melior est super hos duos, qui necdum natus est, et non vidit omne opus malum, quod factum est sub sole. Versio Arabica : Totam pariter odi vitam, hoc est, ἐμίσησα σύν πάντων τὴν ζωὴν, quo loci σύν et πάντων redundant. Observavi præterea, de σύν Ecclesiastis, in scriptis ac editis Bibliis, in Catenis mss. et in Commentariis librisque Patrum, prætermitti aliquando, invariari aliquando in adjectivum σύμπας, aut τὸν πᾶς exponi per ὅλον, σύμπαν, τέλειον; item scribi interdum nomen σύμπας; pro τὸν πᾶς; ad hæc bis male abesse a commentario Olympiodori, ad cap. iii, nempe versu 10, ubi οὖν illius locum occupat, et versu 17, ante τὸν ἀσεβῆ, quo in Scripturæ loco codex Librariæ regie 1598 : Σύν τῷ δικαίῳ καὶ τὸν ἀσεβῆ κρινεῖ ὁ θεός, vitiose quidem, sed non absque industria correctoris cujuspiam. Rectius autem idem Olympiodorus ad versiculum 11, capituli 3, σύν facit loquendi modum Hebraicum, in illa lingua usurpari solitum passim et absque sensu; quam Philoponus locò citato, præpositionem cum, demonstratricem copulationis. Vulgo tamen exponunt simul, et existat in Ambrosii versione Ecclesiastis iv, 2. Quibus assentitur sæpe auctor Arabice Interpretationis; sed Ecclesiastis ix, 15, legebat σύνεσιν, non σύν, veritit enim prudentiam. Cot.

(76) Ὅσπερ ἐν ἔξωρ σκώληξ, κ. τ. λ. Melius in LXX ἄνδρα; qui LXX unam vocem ἡπτακτὰ in ossibus ejus diviserunt in duas בְּחַבְבֵי גְוֵי in ligno, mortes ejus scilicet viri, ac ex sensu interpretati sunt, οὕτως; ἀπόλλυσιν ἄνδρα, sic disperdit virum. Id.

(77) Ἀρόρα. Iterque ms. ἄνδρα, ut est in edit. LXX Intt. Cler.

(77) Ἐπὶ γωνία. Alter ἐν γωνία, contra quam habent edit. LXX Intt. Id.

(78) Σκέπουσα τὴν κεφαλὴν. Refert Georgius Cedrenus Decium imperatorem edixisse, ne mulieres Christianæ caput velarent; illas autem turpitudinem in gloriam vertisse; quo factum ut usque ad sua tempora Christianæ accuratius viventes, absque velamine prodirent; cum obtegerentur Judææ atque ethnicæ. Verum id nequaquam reperit

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ' (79).

A

CAPUT IX.

Περὶ τοῦ μὴ συλλοῦσθαι γυναῖκα ἀνδράσιν.

Quod mulier non debet cum viris lavare.

Περίστασο καὶ τὴν ἐν βαλανείῳ μετὰ ἀνδρῶν ἄτακτον γυναικὴν λούσιν· πολλὰ γὰρ τὰ δίκτυα τοῦ ποτηροῦ. Ἀνδρόγυνον γυνὴ πιστὴ μὴ λουέσθω. Ἐὶ γὰρ περικαλύπτεται τὸ πρόσωπον, τὴν ἀπ' ἄλλοτριῶν ἀνδρῶν ἔψιν μετὰ αἰδοῦς κρύπτουσα, πῶς γυμνὴ μετὰ ἀνδρῶν ἢ τοιαύτη εἰς λουτρὸν εἰσελεύσεται; Γυναίκει οὖν ὄντος βαλανείου, εὐτάκτως μετὰ αἰδοῦς μεμετρημένως λουέσθω. Μὴ περισσοτέραν δὲ λούσιν (80) ποιείσθω (81), μηδὲ ἐν μέσῳ τῆ ἡμέρας,

¹³ Pseudo-Ignat. ad Hieron. 1.

VARIORUM NOTÆ.

in antiquis scriptoribus: imo sancti Patres, etiam qui post Decium floruerunt, Apostolum secuti I Corinth. xi, præcipiunt feminis caput obnubere ac velare. Quocirca existimo historiolum consuetam fuisse ab aliquo nugatore, ad fulciendam sæculi sui pravam consuetudinem. Lege caput sequens, et lib. ii, cap. 57. Cor.

(79) Θ'. In mss. incipit hic κεφάλαιον θ', quia superius est in duas partes divisum. CLER.

(80) Μὴ περισσοτέραν δὲ λούσιν ποιείσθω.

Frequentiores ac non necessariæ lavationes damnantur sententiis Clementis Alexandrini lib. iii *Pædagog.*, cap. 9; Cypriani, *Opere de lapsis*, ante finem; Hieronymi, *epist.* 4, 48, 99; et ad Jeremiam xliii, 21, 22; consarcinatoris Epistolæ ad Præsidiū de cereo Paschali, apud eundem magnum doctorem tom. IX, atque Augustini, *epist.* 109. Et enim semper licuit, exemplo Joannis evangelistæ (si fides Theodorito *Hæreticarum fabularum* ii, 3); veterum Christianorum, referente Tertulliano in capite 42 *Apologetici*, et 3 *Libri de Corona*; multorum monachorum, ex eorum Regulis; Chrysostomi, in Photio *Bibliotheca* cod. lxx, aliorumque plurimorum piorum hominum; semper, inquam, licuit balneum aliquando ingredi: non quidem propter voluptatem, inquit Gregorius Magnus lib. xi, *epist.* 3, et Nicolaus I ad Consulta Bulgarorum, cap. 6; neque propter calorem, addit Clemens Alexandrinus in capite *Pædagogii* laudato; sed propter necessitatem corporis, docetur a duobus pontificibus; propter sanitatem ratione virorum, atque etiam munditiam ratione mulierum, exponitur per doctissimum Presbyterum; quanquam Tertullianus in *Apologetico* dicat: *Lavo et debita hora et salubri, quæ mihi et calorem et sanguinem servet.* Tum *foveandorum corporum causa*, ut loquar cum Optato Milevitano (lib. vi). Aut quod in Augustini *Confessionibus*, lib. ix, cap. 12, legitur, ad anxietatem ex animo pellendam. Nec minus licitum fuit, aut balneis in totum abstinere, post Jacobum fratrem Domini, teste Hegesippo apud Eusebium *Hist. eccl.*, lib. ii, cap. 23, et apud Hieronymum libro *De viris illustribus* in Jacobo, teste etiam Epiphano hæresi 78, cap. 13, item post Joannem evangelistam, eodem Epiphano auctore hæresi 30, cap. 24, nec repugnante Irenæo lib. iii, cap. 3, post monachos plures et sanctimoniales, de quibus Epiphanius in *Expositione fidei* cap. 23. Hieronymus *epist.* 48, cap. 3, post presbyterum illum, cujus mentio actione decima concilii Chalcedonensis, in libello Samuelis et aliorum contra Ibam; postque plurimos et plurimas sanctitatis conspicuæ, quorum quarumque gesta habemus descripta; aut lavacro uti dumtaxat in magna necessitate, quemadmodum virgini præcipit Athanasius in tractatu *De virginitate*, præcipit monialibus auctor Regule monacha-

rum cap. penult. tom. IX Operum Hieronymi, necnon Florentinæ sorori Leander, libro *De institutionibus virginum* cap. 10, utque de Paula refert Hieronymus in Epitaphio illius cap. 7. de Olympiade Palladius in *Vita Chrysostomi* cap. 17, aut certa ætate certisque temporibus ad balneas non accedere. Siquidem lavacra in adultis virginibus et juveniculis viduis Hieronymo displicent. Tertullianus vero *De corona* 3 ostendit fideles sui temporis ex die baptismi, lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinuisse; et cap. 1, *De jejuniis* commemorat lavacri abstinentiam congruentem arido victui seu jejunii xerophagiis: secundum illa verba S. Augustini *epist.* 118: *Jejunia simul et lavacra tolerare non possunt.* Et libro *De penitentia* cap. 11, penitentes appellat inlotos et sordulentos: ἀλουστάς τὸν χρόνον περιμένοντας, ait Sozomenus, lib. vii, cap. 16, *Hist. eccl.*, qua de re vide Pacianum in *Parviesi ad penitentiam.* Adde tempus publicæ calamitatis, ex Responsis Theodori Balsamonis ad Interrogationes Marci Alexandrini num. 11, *Juris Græco-Romani* lib. v, necnon tempus publicæ calamitatis, ex Tertull., *Apolog.* 40. Absit modo ab hujusmodi vel usu vel abstinentia superstitio; qualis in usu reprehenditur a sæpe laudato Tertulliano *De oratione*, cap. 11, plerorumque, qui ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumebant, in commemorationem Dominicæ deditiois; et ab Attone episcopo Vercellensi *Capitularis* cap. 76, eorum qui in aqua sanctificata balneum faciebant pro aliqua infirmitate vel necessitate. VIII tomo *Spicilegii*; qualisque in abstinentia arguitur tum a Gregorio Papa jam citato, prædicantium nemini licere diebus Dominicis corpus lavare, etiam exigente necessitate; tum a pariter citato papa Nicolao, Græcorum, quarta et sexta feria balneum omnino prohibentium. Certe, si ea quoque juvat cognoscere, Pythagoras vetuit usum balnei; abhorruerunt a lavacris quidam idolorum cultores; non licuit militibus ire in balneas; diesque certi fuerunt apud paganos, quibus lavari erat nonnullis religio. Primum docemur ab Æliano *Variæ Historiæ* lib. iv, cap. 17; secundum, a Clemente Alexandrino in *Admonitione ad Gentes* p. 58; tertium, ab Ælio Lampridio, scriptore vitæ Alexandri Severi; postremum, a Tertulliano I ad Nationes 13, et a Plutarcho in *Questionibus Romanis*, edit. Paris. Græco-Latin. t. II, 285. Postea noster Constitutor rejecto meridie, opportuna lavationi definit horam decimam; quia scilicet a moderatioribus ei rei assumebantur tempora vespertina: id quod certus est, quam ut probationis illius indigeat. Cor.

(81) Ποιείσθω. Post hanc vocem addunt ambo codd. μηδὲ πολλὴν, μηδὲ πολλάκις. Quod minus necessarium videtur. CLER.

potest quotidie. Sit vero tibi constitutum tempe-
stivæ lavationis tempus, hora decima; oportet enim
te, quæ fidelis es, omnimodis ac semper oculatissi-
mam curiositatem vitare.

CAPUT X.

De muliere contentiosa et loquace.

Contentionem autem, Christiana mulier, tum ad-
versus cunctos, tum præsertim adversus virum
tuum amputa: ne si infidelis sit, aut ethnicus, per
te scandalum passus, Deum blasphemet; et tu apud
Deum, illius væ hæres reperiaris. Ait enim: « Væ
ei per quem nomen meum blasphematur in genti-
bus¹³; » si autem fidelis est maritus tuus¹⁴, cogit-
tur, ut qui Scripturas sciat, illam vocem in Sa-
pientia scriptam usurpare: « Melius est habitare
in deserto, quam cum muliere linguæ et rixosa¹⁵. »
Quocirca, mulieres, pudore et lenitate pie-
tatem erga Deum etiam ethnicis omnibus, cum viris,
tum feminis, ostendite, in conversionem ac
exhortationem fidei. Quod si vos, o sorores et filie
et membra nostra, brevi admonitione erudivimus;
jam ut sapientes perseverate sine probro vitæ:
studete disciplinas eas nosse, quibus possitis ad
Domini nostri regnum gratia illius pervenire, atque
requiescere in sæcula sæculorum. Amen.

¹³ Isa. l. 11, 5. ¹⁴ L. Ignat. ad Trall. 8, et Ignat. interpol. ibid. Polycarp. cap. 10, 1. infra, lib. 11, cap. 5.

¹⁵ Prov. xxi, 19.

Α ἄλλ' εἰ δυνατόν, μὴδὲ καθημέραν. Ὅρα δὲ σοι ἔσται
τακτὴ ἢ τῆς καιρολογίας δεκάτη· δεῖ γὰρ σε, πιστὴν
οὔσαν, ἐκ παντὸς καὶ πάντοτε τὴν πολυόφθαλμον
περιεργίαν φεύγειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ μαχίμον καὶ γλωσσώδους γυναικός.

Τὸ δὲ μάχιμον σου πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ καὶ
πρὸς τὸν ἄνδρα σου περίκοπον; πιστὴ ὑπάρχουσα,
ἵνα σου ὁ ἄνθρωπος ἐάν ᾦ ἄπιστος (82), ἢ ἐθνικός, μὴ
διὰ σὲ σκανδαλισθεὶς βλασφημήσῃ Θεόν, καὶ σὺ τοῦ
οὐαὶ κληρονόμος εὐρεθῆς παρὰ Θεοῦ. « Οὐαὶ, γὰρ,
φησὶ. δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς
ἔθνεσιν (83). » εἰ δὲ πιστὸς ὑπάρχει σου ὁ ἄνθρωπος,
ἀναγκασθήσεται, ὡς εἰδὼς τὰς Γραφάς, εἰπεῖν τὸ
ῥῆμα τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ Σοφίᾳ: « Κρείσσον οὐ-
κ εἶν ἐν ἐρήμῳ, ἢ μετὰ γυναικὸς γλωσσώδους καὶ
μαχίτης. » Αἱ οὖν γυναῖκες, διὰ τῆς αἰδοῦς καὶ
πραότητος τὴν θεοσεβείαν ἐνδείκνυσθε, εἰς ἐπιστη-
φὴν καὶ προσηγορίαν πίστεως, καὶ τοῖς ἐκτὸς πᾶσιν,
εἴτε γυναῖξιν, εἴτε ἀνδράσι. Καὶ εἰ δι' ὀλίγων νοου-
τήσαντες ἐπαιδεύσαμεν ὑμᾶς, ἀδελφαὶ καὶ θυγατέρες
καὶ μέλη ἡμῶν, ὡς σοφαὶ καὶ αὐταὶ ἀλοιδὸρροτοι τοῦ
βίου διαμείνατε (84). ἐκζητεῖτε μαθήματα γινώσκειν,
δι' ὧν δυνήσεσθε τῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐγγίσει βασι-
λείᾳ εὐαρέστως, καὶ ἀναπαύσεσθαι (85) εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν

(82) Ἄπιστος. Πιστός in utroque, quam bene, C
nescio. CLER.

(83) Οὐαὶ γὰρ, φησὶ, δι' οὗ, etc. Eodem modo
lib. 111, cap. 5. Capite autem 24 libri VII. Δι' ὑμᾶς
τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Vulgo,
δι' ὑμᾶς διαπαντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν
τοῖς ἔθνεσιν. S. Ignatius Epistola ad Trallianos c. 8:
Οὐαὶ, δι' οὗ ἐπὶ ματαιότητι τὸ ὄνομά μου ἐπὶ τινῶν
βλασφημεῖται. Ejus interpolator ibidem, quemad-
modum Constitutiones hoc in loco. S. Polycarpus
Epistolæ suæ cap. 10: Væ illi, per quem nomen
Domini blasphematur! Ex Athanasio, Apologia ad
Constantium p. 693, ac Gregorio Nysseno serm. 3
De Oratione Dominica, et libro De professione Chri-
stiana, οὐαὶ, δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν

τοῖς ἔθνεσιν! Joannes Chrysostomus homil. 7 in Ge-
nesim: Οὐαὶ ὑμῖν, δι' ὧν ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασ-
φημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Homil. 57 in Joannem:
Οὐαὶ τῷ δούλῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ
βλασφημεῖται. Et homil. 46 in Acta apostolorum:
Οὐαὶ ὑμῖν, δι' οὗ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημεῖται.
In Confessione S. Patricii, quæ in lucem emisit
Jacobus Waræus: Væ homini, per quem nomen Do-
mini blasphematur! Denique concilii Turonen-
sis 1, canone 1: Væ eis, per quos nomen Dei
blasphematur! Cor.

(84) Διαμείνατε. Omitit uterque codex Vindo-
bon. et potest abesse. CLER.

(85) Ἀναπαύσεσθαι. Ἀναπαύσασθε alter codi-
cum. Vuigata lectio melior. Id.

VARIORUM NOTÆ.

CAPITA LIBRI SECUNDI.

- I. Quod oporteat episcopum esse eruditum, et in sermone exercitatum.
- II. Qualem esse oporteat episcopum, et reliquos clericos.
- III. In quibus probandus sit qui designatur in episcopum.
- IV. Quod non cuilibet viduæ sit largiendum; sed quandoque sit anteponenda nupta; et quod voraci, ebrioso, pigro, elemosyna non sit præbenda.
- V. Quod non oportet episcopum in judicio esse acceptorem personarum; quodque debeat esse moribus moderatis, et victu frugali.

D ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α'. Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον εἶναι πεπαιδευμένον, καὶ ἐμπειροτὸν τοῦ λόγου.
- β'. Οἷον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικοὺς.
- γ'. Τίνα χρὴ δοκιμάζεσθαι τὸν ἐπίσκοπον προχειριζόμενον.
- δ'. Ὅτι οὐχ ἐκάστη χήρα δεῖ μεταδίδουαι, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ τὴν πλανήρον προκρίνειν, καὶ δεῖ καταφατῆν, μεθύσει, ἀργῶ, οὐ μεταδίδουαι χρῆν.
- ε'. Ὅτι χρὴ ἀπροσωπώληκτον εἶναι τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῷ κρίνειν, καὶ τὸ ἥθος μέτριον, καὶ τὴν διαίταν συνεσταλαμένον.

- ς'. *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον αἰσχροκερδῆ, ἢ μῆτε δὲ ἐγγυᾶσθαι, ἢ συνηγορεῖν.*
- ζ'. *Ὅλον χρῆ εἶναι τὸν μεμνημένον.*
- η'. *Περὶ συκοφαντουμένου, ἢ τοῦ ἐλεγχομένου.*
- θ'. *Ὅτι ἀδωροδόκητος εἶναι χρῆ τὸν ἐπίσκοπον.*
- ι'. *Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος, ἀκρίτως φειδόμενος τοῦ ἡμαρτηκότου, ὀπαίτιος γίνεται.*
- ια'. *Ὅπως χρῆ τὸν ἐπίσκοπον κρίνειν τοὺς ἁμαρτάνοντας.*
- ιβ'. *Διδασκαλλία, ὅπως χρῆ προσφέρεσθαι τοῖς μετανοοῦσι.*
- ιγ'. *Ὅτι φεύγειν χρῆ τῶν ἁμαρτημάτων τὴν πείραν.*
- ιδ'. *Περὶ τῶν λεγόντων μὴ δέχσθαι μετανοοῦντα, καὶ δεῖ δικαίως, κἄν σῴνῃσιν ἁμαρτωλῶ, οὐ συναπόλλυται αὐτῶ.*
- ιε'. *Ὅτι οὐ χρῆ τὸν ἱερέα μήποτε παρορᾶν τὰ ἁμαρτήματα, μῆτε πρόχειρον εἶναι ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι.*
- ις'. *Περὶ μετανοίας, καὶ τίς αὐτῆς ὁ τρόπος, καὶ ὅπως κατορθοῦται.*
- ιζ'. *Ὅτι ἀνεκλήπτου εἶναι χρῆ τὸν ἐπίσκοπον, ὡς τύπον τῶν ἀρχομένων.*
- ιη'. *Ὅτι χρῆ τὸν ἐπίσκοπον φροντίζειν, ὅπως ὁ λαὸς μὴ πλημμελῆ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν σκοπόν.*
- ιθ'. *Ὅτι καὶ ὁ ποιμὴν ἀμελῶς φερόμενος περὶ τὰ πρόβατα, δίκην τίνουσιν, καὶ τὸ πρόβατον μὴ πειθαρχοῦν τῷ ποιμένι, καλᾶζεται.*
- κ'. *Ὅπως χρῆ τοὺς ἀρχομένους πειθαρχεῖν τοῖς ἀρχουσιν ἐπισκόποις.*
- κα'. *Ὅτι κίνδυνος μονομερῆ κρίσιν ποιήσασθαι, καὶ τιμωρίαν ὀρῆσαι κατὰ τοῦ μηδέπω ἐλεγχθέντος.*
- κβ'. *Ὅτι μέγα παράδειγμα μετανοίας πρόκειται Δαβὶδ, καὶ Νινευίται, Ἐξέχιας τε καὶ ὁ τούτου υἱὸς Μανασσῆς.*
- κγ'. *Πρὸς τοὺς ἐκ καταφρονήσεως ἁμαρτάνοντας ἔστω παράδειγμα Ἀμών.*
- κδ'. *Ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς Κύριος παρεγένετο ἁμαρτωλοῦς σώσαι διὰ μετανοίας.*
- κε'. *Περὶ ἀπυργῶν καὶ δεκατῶν, καὶ ὅπως ὀφείλει ὁ ἐπίσκοπος, ἢ αὐτὸς μεταλαμβάνειν ἐξ αὐτῶν, ἢ ἑτέροις διανεμῆν.*
- κς'. *Εἰς τίνας τύπον καὶ ἀξίαν ἕκαστος τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τέτακται παρὰ Θεῶ.*
- κζ'. *Ὅτι φρικῶδες, ἀνθρώπων σαντὸν ἐπιφθίπτειν ἀξιώματί τινι ἱερατικῷ· ὡς οἱ Κορσίται, ὡς Σαουλ, ὡς Ὀζίας.*
- κη'. *Περὶ δοχῆς, καὶ ὅπως χρῆ ἕκαστον τῆμα τοῦ κλήρου ὑπὸ τῶν προσκαλουμένων τιμᾶσθαι.*
- κθ'. *Τίς ἡ ἀξία τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τοῦ διακόνου.*
- χ'. *Ὅπως χρῆ τοὺς λαϊκοὺς πειθαρχεῖν τοῖς διακόνους.*
- χα'. *Ὅτι μὴ χρῆ τὸν διάκονον ἀνευ τοῦ ἐπισκόπου τι πράττειν.*
- VI. *Episcopus ne sit turpi lucro deditus, nec fidejussor, nec advocatus.*
- VII. *Qualem oportet esse eum qui per baptismum est initiatus.*
- VIII. *De eo qui in calumniam, vel reprehensionem incurrit.*
- IX. *Episcopum non debere esse muneribus perivium.*
- X. *Quod episcopus, qui temere parcit peccatori, culpa non careat.*
- XI. *Quo modo oporteat peccatores ab episcopo judicari.*
- XII. *Doctrina de modo quo pœnitentes tractandi sunt.*
- XIII. *Fugiendam esse delictorum experientiam.*
- XIV. *De iis qui affirmant non debere recipi pœnitentem; et de justo, quod licet cum peccatore versetur, non tamen cum eo pereat.*
- XV. *Quod sacerdos nec peccata negligere debeat, nec promptus esse ad vindictam.*
- XVI. *De pœnitentia, et quis illius modus, et quo pacto peragatur.*
- XVII. *Episcopum debere esse irreprehensibilem, utpote formam subjectorum.*
- XVIII. *Quod oportet episcopum curare, ne peccet plebs, quia ipse est speculator.*
- XIX. *Quod pastor ovium negligens, pœnas solvat; et ovis, non obediens pastori, puniatur.*
- XX. *Quo modo subjecti præpositis sibi episcopis obedire debeant.*
- XXI. *Quod periculum sit, una tantum parte audita, judicare, et pœnam decernere contra eum qui nondum convictus est.*
- XXII. *Quod magnum pœnitentiæ exemplum in Davide proponatur; item in Ninivitis, in Ezechia, et in filio illius Manasse.*
- XXIII. *In eos, qui ex contemptu peccant, exemplum sit Amon.*
- XXIV. *Quod Christus Jesus Dominus ideo advenit, ut per pœnitentiam servaret peccatores.*
- XXV. *De primitiis et decimis; et quo modo debeat episcopus, ex eis vel ipse accipere, vel aliis distribuere.*
- XXVI. *Ad cujus formam et dignitatem unusquisque de clero, a Deo sit ordinatus.*
- XXVII. *Quod horrenda res sit, hominem immittere se in aliquam dignitatem sacerdotalem; ut Coritæ. ut Saul, ut Ozias.*
- XXVIII. *De convivio; et qua ratione quilibet cleri ordo a vocatoribus honorandus sit.*
- XXIX. *Quæ sit dignitas episcopi, et diaconi.*
- XXX. *Quo modo oportet laicos obedire diaconis.*
- XXXI. *Quod non oporteat diaconum sine episcopo quidquam facere.*

XXXII. Quod non oporteat diaconus præter voluntatem episcopi det cuiuspiam; id enim in calumniam episcopi cessurum.

XXXIII. Quo modo oporteat sacerdotes, utpote patres spirituales, honorare ac veneratione dignos habere.

XXXIV. Quod principibus ac regibus præstantiores sint sacerdotes.

XXXV. Quod Judaicæ leges, et Evangelium, præcipiant munus oblationem.

XXXVI. Commemoratio decem Dei mandatorum, et quo modo ea hic edisserunt.

XXXVII. De accusatoribus et delatoribus; et quod iudex non debeat illis facile credere, vel non credere, sed adhibita diligenti inquisitione.

XXXVIII. Quod oporteat delinquentes privatim arguere, et pœnitentes recipere, secundum constitutionem Domini.

XXXIX. Exempla pœnitentiæ.

XL. Quod non oporteat hostiliter affici erga illum qui semel vel iterum peccavit.

XLI. Quomodo oporteat recipere pœnitentem, et quomodo agere cum peccatoribus, et quando ab Ecclesia abscindere.

XLII. Iudicem non debere esse acceptatorem personarum.

XLIII. Quomodo oporteat punire calumniatores.

XLIV. Quod debeat diaconus sublevare onus episcopi, et leviora quæque dirigere.

XLV. Quod non convenient Christianis controversiæ et altercationes.

XLVI. Quod non oporteat fideles apud infideles litigare; neque ex his quempiam vocare in testimonium adversus Christianos.

XLVII. Quod oporteat in secunda Sabbatorum, iorum agere.

XLVIII. Quod non oporteat eandem pœnam in omni delicto irrogare, sed variam, pro varietate delinquentis.

XLIX. Quales esse decet accusatores, et testes.

L. Quod usu veniat, ut conjectura ex prioribus malis ducta, aliquis facile credatur posteriora designasse

LI. Quod non oporteat in iudicando, uni parti favere.

LII. Exemplum justi iudicii capiatur de cautione, quam in sententiis iudices Gentiles adhibent.

LIII. Quod non oporteat fideles inter se discordare.

LIV. Quod oporteat episcopos de pace per diaconum populo in memoriam suggerere.

LV. Enumeratio variæ providentiæ, et quemadmodum ab initio Deus per singulas generationes ad pœnitentiam omnes homines vocavit.

LVI. Quod voluntas Dei sit, ut omnes homines in pietate corseatiant, instar cœlestium Virtutum.

Α 18. Ὅτι μὴ γρῆ τὸν διάκονον παρὰ τρέμειν τοῦ ἐπισκόπου δίδόναι τῷ, ἐκὶ διαβολῇ γάρ τοῦ ἐπισκόπου τοῦτο πράξει.

17. Ὅπως γρῆ τιμῶσθαι τοὺς ἱερεῖς, καὶ σεκτοῦς ἡγείσθαι, πνευματικούς ὄντας τῶν τῶν.

18. Ὅτι τῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων εἰσι κρείττους οἱ ἱερεῖς.

18. Ὅτι παρακλειθῆνται οἱ νόμοι καρποφορεῖν ὡσπύτως καὶ τὸ εὐαγγέλιον.

15. Ἰαχόμνησις τῶν δέκα τοῦ θεοῦ λογίων, καὶ ὅπως αὐτὰ ἐνταῦθα διαγορευούσι.

15. Περὶ κατηγορῶν καὶ συγκοφαντῶν· καὶ ὅπως γρῆ μὴ προχειρῶς πιστεύειν ἢ ἀπιστεῖν τοῦτους τὸν κριτήν, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσως.

Β 17. Ὅτι γρῆ τοὺς ἀμαρτάνοντας ἰδιαζόντως ἐξελέγγειν, καὶ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν.

18. Παραδειγματα περὶ μετανοίας.

15. Ὅτι οὐ γρῆ ἐχθροῦς διακείσθαι, περὶ τὸν ἀπαξ ἢ δευτέρον ἀμαρτάνοντα.

16. Ὅπως δεῖ προσέεισθαι τὸν μετανοοῦντα, καὶ ὅπως διαγίνεσθαι πρὸς ἀμαρτάνοντα, καὶ πόθεν ἐκκόπτειν τῆς ἐκκλησίας.

18. Ὅτι γρῆ ἀπροσωπώληκτον εἶναι τὸν κριτήν.

17. Ὅπως γρῆ τοὺς συγκοφάντας τιμωρεῖσθαι.

18. Ὅτι γρῆ τὸν διάκονον ἐκικονοφῆσαι τὸ βῆρος τῶν ἐπισκόπων, καὶ διευθύνειν τὰ κουφότερα.

Γ 16. Ὅτι μὴ προσηκόν Χριστιανοῖς ἀντιλογεῖσθαι καὶ διακληττεῖσθαι.

15. Ὅτι οὐ γρῆ τοὺς πιστοὺς ἐκὶ τῶν ἀπίστων δικάζεσθαι, ὅντι μὴν ἐξ αὐτῶν τῶν καλεῖν εἰς μαρτυρίαν τῶν Χριστιανῶν.

15. Ὅτι γρῆ ἐν δευτέρῃ σαββάτων ποιῆσθαι τὰς δίκας.

17. Ὅτι μὴ γρῆ ταύτην ἐπάγειν τιμωρίαν ἐπὶ πάσης πλημμελείας, ἀλλὰ διάφορον, πρὸς τὸ διάφορον τοῦ ἀμαρτάνοντος.

18. Ὅπολους εἶναι γρῆ τοὺς κατηγορούς, καὶ μάρτυρας.

15. Ὅτι ἐγγυρεῖ, τῶν καὶ ἐκ προτέρων κακῶν μὴ ἀπιστεῖσθαι τὰ δεύτερα.

Δ 15. Ὅτι οὐ γρῆ μοτομερεῖς τὰς κρίσεις ποιῆσθαι.

18. Παράδειγμα τοῦ δικαίου κριματος ἢ τῶν ἐξωθεν δικαστῶν περὶ τὰς ἀποφάσεις ἀσφάλεια.

17. Ὅτι μὴ γρῆ κατ' ἀλλήλων ἔχειν τοὺς πιστούς.

18. Ὅτι γρῆ τοὺς ἐπισκόπους τὰ περὶ εἰρήνης διὰ τοῦ διακόνου ὑπομνηθῆσαι τῷ λαῷ.

15. Ἀκαρθῆμῆσις διαφόρου ἀπονοίας, καὶ ὅπως ἐξ ἀρχῆς κατ' ἐκδόστην γενεάν ἐκάλεισεν ὁ θεός εἰς μετάνοιαν πάντας.

15. Ὅτι θέλημα τοῦ θεοῦ, ὁμόφρονας εἶναι τοὺς ἀνθρώπους περὶ τὴν εὐσέβειαν, παρακλητικῶς ταῖς ἐν οὐρανῷ δυνάμεσι.

νζ. Διατόπισις ἐκκλησίας καὶ κλήρου, καὶ τίς ἐκαστος ἐπιτελεῖν ὀφείλει τῶν συναθροισμάτων κληρικῶν ἢ λαϊκῶν, ἐν τῇ συνάξει.

νη. Περὶ συστατικῶν, ἦτοι ξένων, λαϊκῶν, κληρικῶν, ἐπισκόπων καὶ ὡς οὐ χρεῖα διαφορεῖν.

νθ. Ὅτι χρὴ ἐκαστον ἄρθρον καὶ ἐσπέρως σπουδαῖον εἶναι περὶ τὰς συνάξεις.

ξ. Παράδειγμα πρὸς τῆλον ἑτάρον. Ἡ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων μάταιος συνδρομὴ ἐπὶ τοῖς τοῖς καὶ τὰς συναγωγὰς.

ξα. Ὅτι οὐχ ὅσιον προκρίνειν τὰ βιωτικά τῶν θεῶν.

ξβ. Ὅτι πάντα τὰ Ἑλλήνων ἀσεβήματα ἀποστρέφουσαι χρὴ.

ξγ. Ὅτι ἄρθρον οὐ χρὴ ἐσθίειν τιτὰ τῶν πιστῶν ὡς οἱ περὶ Πέτρον ἀλιεῖς, καὶ οἱ λοιποὶ ἀποστολοὶ, οἱ δὲ περὶ Παῦλον καὶ Ἀκύλαν σκηνοποιοὶ, οἱ δὲ περὶ Ἰούδαν Ἰακώβου γῆς ἔργαται.

LVII. Descriptio ecclesie, et cleri; et quid facere debeat unusquisque clericus vel laicus, in synaxi congregatus.

LVIII. De hominibus commendatis, peregrinis scilicet, laicis, clericis, aut episcopis; et quod sine differentia sint recipiendi qui ecclesiam ingrediuntur.

LIX. Quod debeat unusquisque mane et vespere collectarum esse studiosus.

LX. Exemplum ad emulationem inducens; vanus Gentilium, et Judæorum ad delabra et synagogas concursus.

LXI. Quod non sit fas anteponeere divinis secularia.

LXII. Quod oporteat omnes impietates gentilium aversari.

LXIII. Quod inter fideles qui otiosus fuerit, non debeat comedere: Petrus enim fuit piscator, et reliqui apostoli; Paulus autem et Aquila artifices tabernaculorum; Judas vero Jacobi, agricola.

BIBAIION ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

LIBER SECUNDUS

ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ, ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΝΩΝ

DE EPISCOPIS, PRESBYTERIS ET DIACONIS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

CAPUT PRIMUM.

Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον εἶναι πεκαδυμένον, καὶ ἐμπειροτὸν τοῦ λόγου.

Quod oporteat episcopum esse eruditum et in sermone exercitatum.

Περὶ δὲ τῶν ἐπισκόπων ἠκούσαμεν (86) περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, τὸν ποιμένα τὸν καθιστάμενον ἐπίσκοπον εἰς τὰς ἐκκλησίας ἐν πάσῃ παροικίᾳ, δεῖ ἵκῃ ἔχειν ἀνεγκλήτῳ, ἀνεπιληπτόν, ἀνεπαφόν πάσης ὀδύνης ἀνθρώπων, οὐκ ἐλαττόν (87) ἐτῶν πενήκοντα·

De episcopis vero ex Domino nostro audivimus, eum qui pastor et episcopus in aliqua Ecclesia et parœcia sit constitutus, oportere esse sine crimine, irreprehensibilem, ab omni humana iniquitate liberum, nec minorem annis quinquaginta; tunc

17 f. δεῖν. 18 Tit. 1, 7. 19 I Tim. III, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(86) Ἐκούσαμεν. In utroque οὕτως ἠκούσαμεν. Melius. CLER.

(87) Οὐκ ἐλάττωρα (sic lego) ἐτῶν πενήκοντα. Minus ut habeat admirationis Constitutio, facit hoc Sircii Decretum epist. 1, cap. 9: Quicumque se Ecclesie novit obsequiis, a sua infantia ante pubertatis annos baptizari, et lectorum debet ministerio sociari; qui ab accessu adolescentiæ usque ad tricesimum ætatis annum, si probabiliter vixerit, una tantum et ea quam virginem communi per sacerdotem benedictione perceperit, uxore contentus; acolythus et subdiaconus esse debet; post quæ ad diaconi gradum, si seipse primitus continentia præveniente dignum probaverit, accedat; ubi si ultra quinque annos laudabiliter ministraverit, congruæ presbyterium consequetur: et exinde post decennium episcopalem cathedram poterit adipisci; si tamen per hæc tempora integritas ritæ ac fidei ejus fuerit approbata. Cui adjiciet qui volet canonem supposititium Sylvestri papæ. In Canonibus Hiberniæ, Spicilegio 9, p. 4: Presbyter anno tricesimo, episcopus vel tricesimo, vel quadragésimo, vel quinquagesimo sacerdos efficiatur; item: quadragésimo anno presbyter; quinquagesimo Episcopus stet. Gregorius M., Dialogorum libro II, cap. 2: Per Moysen in Exodo (Quæ hæc voces recte absumt a versione Græca et a missi tum duobus

Regiis, tum uno V. Cl. Claudii Jolii, canonici Parisiensis. Neque enim ad Exodum, sed ad Numeros respicit summus pontifex præcipitur, ut levitæ a viginti quinque annis et supra ministrare debeant; ab anno vero quinquagesimo custodes vasorum fiant... Liqueat quod in juventute carnis tentatio ferveat, ab anno autem quinquagesimo calor corporis frigescat: vasa autem sacra sunt fidelium mentes. Electi ergo cum adhuc in tentatione sunt, subesse eos ac servitū esse necesse est, et obsequiis laboribusque fatigari. Cum vero jam mentis ætate tranquilla calor recesserit tentationis; custodes vasorum sunt, quia doctores animarum sunt. Quamquam canonibus multis et edictis principum requiratur solummodo ad episcopatum suscipiendum ætas annorum triginta, vel triginta quinque, vel supra triginta: necessitate ac summa virtute semper exceptis; quemadmodum docetur, de necessitate, in Epistola Zachariæ papæ ad Bonifacium archiepiscopum decima tertia, et in concilio Lateranensi sub Alexandro III, cap. III, de eximia virtute. exemplis præcipue S. Eleutherii Bilyici apud Nicephorum Histor. lib. III, cap. 29, et S. Remigii Remensis in Vita illius; quorum primus annum agens 20, alter 22, ad summum sacerdotium proventi fuere. Ἀλλ' οὐ νόμος ἐκκλησίας, τὸ σπᾶνός, præclara est B. Gregorii Theologi senten-

enim juveniles impetus quodammodo effugit, ideoque et ethnicorum calumnias, insuperque obtrecciones, quas falsi quidam fratres solent multis inferre, dum ignorant Dei vocem, in Evangelio positam : « Quicumque locutus fuerit verbum otiosum, reddet rationem de eo in die iudicii »²⁰. » Et iterum : « Ex verbis tuis justificaberis, et ex verbis tuis condemnaberis »²¹. » Sit ergo episcopus doctus et sermonis peritus, uti decet eam ætatem. Quod si in quæpiam parva parvæcitate ætate proventus non reperitur, et sit aliquis juvenis, quem Episcopatu dignum iudicent contubernales, quique in adolescentia senilem mansuetudinem ac disciplinam ostenderit ; is testimonium illorum fretus, salva pace constituitur.²² Quippe Salomon annos natus duodecim, Israelitarum rex fuit ; et Josias octavum tantum agens annum, cum justitia regnavit ; Joas pariter septimo anno cœpit imperare²³. Quare etsi juvenis, tamen sit mitis, verecundus et quietus ; ait enim Dominus Deus per Isaiam : « Super quem respiciam, nisi super humilem, et quietum, et timentem sermones meos semper »²⁴. » Similiter et in Evangelio, sic : « Beati mites, quoniam ipsi possi-

A ετι²⁰ τρώπω τινι τὰς νωτερικὰς ἀταξίας καὶ τὰς ἔξωθεν διαβολὰς ἐκταφευγὼς ὑπάρχει, πρὸς τὰς τι-
νων ψευδαδελφῶν εἰς πολλοὺς ἐπιπεραμένους βλασφη-
μίας, οὐ γνωσκόντων ῥήμα Θεοῦ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγε-
λίῳ (88) ἢ Ὅς ἂν λαλήσῃ ῥήμα ἀργὸν, ἀποδώσει
περὶ αὐτοῦ λόγον τῷ Κυρίῳ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. ἢ
Καὶ πάλιν ἢ Ἐκ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ
τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ. ἢ Ἔστω οὖν ταπει-
νευμένος (89) καὶ ἔμπειρος τοῦ λόγου, καθήκων τῇ
ἡλικίᾳ. Εἰ δὲ καὶ ἐν παροικίᾳ μικρᾷ ὑπαρχούσῃ που
προβεθηκῶς τῷ χρόνῳ μὴ εὐρίσκηται, μαμαρτυρη-
μένος (90) ὑπὸ τῶν συνόντων αὐτῷ, ὡς ἀξιὸς ἐπι-
σκοπῆς, διὰ τῆς νεότητος ἐν πραότητι καὶ εὐταξίᾳ
γῆρας ἐπιδεικνύμενος δοκιμασθεὶς, εἰ ὑπὸ τῶν τοιού-
των (91) μαρτυρεῖται, καθιστάσθω ἐν εἰρήνῃ. Καὶ
B γὰρ Σολομῶν δωδεκαετῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἑβασίλευσε (92),
καὶ Ἰωσίας ἐν δικαιοσύνῃ ὀκτὼ ἐτῶν ἑβασίλευσεν,
ὁμοίως δὲ καὶ Ἰωᾶς ἐπτὰ ἐτῶν ἤρξε τοῦ λαοῦ. Ὅστε
εἰ καὶ νέος, ἀλλὰ πρὸς ὑπαρχίῳ, θεϊκός τε καὶ
ἡσύχιος ὅτι λέγει διὰ τοῦ Ἠσαίου Κύριος ὁ Θεός
ἢ Ἐπὶ τίνα ἐπιθλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν (93)
καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους διαπαν-
τός (94) ; ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὕτω ἢ Μα-

²⁰ f. etc. 2. ²¹ Matth. xii, 36. ²² Ibid., 37. ²³ Ignat. interpol. ad Magnes. 3. ²⁴ IV Reg. xii et xi. ²⁵ Isa. lxxvi, 2.

VARIORUM NOTÆ.

tia orat. 39, usurpata deinde ab illo concilio Constantinopolitano quod in templo SS. Apostolorum congregatum fuit, canone ultimo. Notatus fuit memorie lapsus in Hippolyto Thebano auctore vulgato parte 1, tom. III *Antiquæ lectionis* Henrici Canisii, quando sub initium Chronicis sui scribit : Οὕτως ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἄ χρόνους ἐν τοῖς παιδικαῖς αὐτοῦ χρόνοις διήγεν. Μετὰ δὲ τὸ βάπτισμα ἐπέλεξτο αὐτῷ τὸς μαθητὰς, κηρύσσειν σὺν αὐτοῖς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, μέχρι τοῦ σωτηρίου πάθους ἔτη γ'. Διὸ καὶ οἱ ἐν Νικαίᾳ κανόνες τῆς θεοφόρων Πατέρων παρακελεύονται, πρὸ τριάκοντα ἐτῶν μηδένα χειροτονεῖσθαι πρεσβύτερον. Ἀρχετὸν γάρ, φησί, τῷ μαθητῇ, εἶναι ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ τῷ δούλῳ ὡς ὁ Κύριος αὐτοῦ. Id est, Sic Dominus Jesus Christus triginta annos in ætate sua juvenili transegit. Post baptismum autem delegit sibi discipulos, prædicans cum illis regnum suum, usque ad salutiferam Passionem annis tribus. Ideoque Nicæna synodi trecentorum duodeviginti divinatorum Patrum canones decernunt, ut ante annum 30, nemo ordinetur presbyter. Sufficit enim, inquit Scriptura, discipulo, ut sit sicut magister ejus ; et servo, sicut dominus ejus. Nihil enim tale in concilio Nicæno. Sed canon 11 Neocæsariensis ita concipitur : Πρεσβύτερος πρὸ τῶν τριάκοντα ἐτῶν μὴ χειροτονεῖσθω, εἰ καὶ πάντῃ ἢ ὁ ἀνθρώπος ἀξιός, ἀλλὰ ἀποκηραῖσθω. Ὁ γὰρ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ τριακοστῷ ἔτει ἐφωτίσθη, καὶ ἤρξατο διδάσκειν. COT.

tur voce λόγος. Qui personam hic sustinet Apostolorum sic necesse habuit loqui. Id.
C (90) *Μαμαρτυρημένος*. Καὶ σοφὸς εἰς ἐπισκοπὴν κατασταθῆναι, νέος δὲ ἢ ἐκεῖ. Sic uterque codex. Quæ admittenda censeo et sic vertenda : Si vero in parvæcia, quæ parva est, ætate proventus non invenitur, qui testimonium ferat a familiaribus, quasi dignus episcopatu ; et sit illic juvenis, ea sapientia, ut episcopus constitui queat, quod in juventute probatus mansuetudine, et compositis moribus senilem indolem ostenderit. Id.
(91) *Τοιούτων*. Alter ms. : πάντων οὕτως. Id.
(92) *Σολομῶν δωδεκαετής, τοῦ Ἰσραὴλ ἑβασίλευσε*. Idem ætatis Salomoni regnare incipienti tribuunt Eupolemus ab Eusebio *Præparat. evang. lib. ix, cap 30*. prolatus ; Chrysostomus ad *Isaiam iii, 4*, ac libro *De educandis liberis* per R. P. Franciscum Combelsium publici juris facto p. 94 ; Hieronymus epist. 125, quæst. 2, epist. 131 et 132, et ad *Isaiæ* locum memoratum ; auctor *Ἱστοριῶν συναγωγῆς* cum Chronicis Eusebii a Scaligero editis, ubi de Salomone ; Cedrenus et Zonaras in eodem rege ; Chronologia Hebræorum major cap. 14, aliique Rabinorum Tractatus ; item Epistola interpolata S. Ignatii ad Magnesianos cap. 3, et Epistola supposititia Mariæ Procelytæ ad S. Ignatium cap. 3. Nec diversa opinio Josephi, quamvis asserat regnasse Salomonem annos octoginta (perperam in versione Rufini edita, *quadraginta*, cum a Græco non dissentiant libri regię Bibliothecæ) vixisse annon quatuor et nonaginta ; hoc est, xiv vitæ anno regnum inchoasse ; quia videlicet non numerat primum Salomonici regni hiennium, cum postremo Davidici junctum, ideoque Davidi potius ascribendum quam Salomoni. Sane III Regum ii, 12 ad *Σαλωμῶν ἐκάθισεν ἐπὶ θρόνον Δαυὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ*, in ms. Alexandrino additur : ἐτῶν δώδεκα . et in quibusdam ed. videt ἐτῶν δώδεκα, quam postremam lectionem e 4 regis codicibus tres servant. COT.
(93) *Ταπεινός*. Alter ms. C. πρῶτον. C. I. K. A.
(94) *Διαπαντός*. Deest in altero. Id.

(88) *Εὐαγγέλιον*. Addit alter εἰρημένος, et postea pro λαλήσῃ habet εἴρη. Sic in omnibus ferme codd. sunt synonyma inter se mista, aut aliquid omissum, aut additum, sententia eadem. C. I. K. A.
(89) *Πεπαιδευμένος*. Uterque codex : Ἔστω οὖν εἰ δυνατόν ταπεινυμένος, εἰ δὲ ἢ ἀγράμματος, ἀλλ' οὖν. Præterea scholium hoc legitur in margine : Ὅτι τὸ ἀγράμματον εἶναι, ἔμπειρον δὲ τοῦ λόγου, οὐ κωλύει πρὸς ἐπισκοπὴν. Revera Apostoli non postulabant litterarum peritiam in episcopo, quas ipsi ignorabant, sed peritiam Evangelii, quod designa-

κάριοι πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. »
 Ἔστω δὲ (95) καὶ ἐλεήμων, ὅτι πάλιν εἰρηται· « Μα-
 κάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται (96). »
 Γενέσθω δὲ καὶ εὐσυνείδητος, πάσης κακίας καὶ πρ-
 νηρίας καὶ ἀδικίας κεκαθαρισμένος· ὅτι πάλιν εἰρη-
 ται· « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ Θεὸν
 ὄψονται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὅσον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, καὶ τοὺς λοιποὺς
 κληρικοὺς.

Ἔστω οὖν καὶ νηφάλιος, σώφρων, κόσμιος, εὐστα-
 θής, ἀτάραχος, μὴ πάροινος, μὴ πλῆκτις, ἀλλ' ἐπι-
 εικῆς, ἀμαχος, ἀφιλάργυρος, μὴ νεφύτος· ἵνα μὴ
 τυφωθῆς, εἰς κρίμα ἐμπέσῃ, καὶ παγίδα (97) τοῦ
 διαβόλου· ὅτι· « πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται. »
 Τοιοῦτον δὲ δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον, μὴδ ἄνδρα γε-
 ννημένον (98) γυναικὸς μονογάμου (99), καλῶς τοῦ
 ἰδίου οἴκου προεστῶτα. Οὕτω γὰρ δοκιμαζέσθω, ὅπό-
 αὐτὴν χειροτονίαν λαμβάνων καθίσταται ἐν τῷ τόπῳ τῆς
 ἐπισκοπῆς, εἰ ἔστι σεμνὸς, πιστὸς, καὶ κόσμιος· εἰ
 γυναῖκα σεμνὴν καὶ πιστὴν ἔχοι, ἢ ἔσχηκεν· εἰ τέκνα
 θεοσεβῶς ἀναθρέψας καὶ ἐν νοουθεσίᾳ Κυρίου παθεύ-
 σας προήγαγεν· εἰ οἱ κατ' οἶκον αὐτοῦ εὐλαβοῦμενοι
 καὶ ἐντρεπόμενοι αὐτὸν ὑπήκοοι πάντες εἰσὶν αὐτῷ·
 εἰ γὰρ οἱ κατὰ σάρκα ἴδιοι αὐτοῦ, πρὸς αὐτὸν στα-
 σιάζουσι καὶ ἀπειθοῦσι, πῶς οἱ ἐξω τῆς οἰκίας αὐτοῦ
 ἴδιοι γενόμενοι αὐτῷ ὑποταγήσονται;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Πῶς χρὴ δοκιμαζεσθαι τὸν ἐπίσκοπον προχειρι-
 ζόμενον.

Δοκιμαζέσθω οὖν, εἰ ἁμωμὸς ἔστι πρὸς (100) βω-

» Matth. v, 4. » Ibid. 7. » Ibid. 8. » I Tim. iii, 2; Tit. i, 7. » Luc. xiv, 11.

VARIORUM NOTÆ.

(95) Δέ. Οὖν in altero. CLEA.

(96) Ἐλεηθήσονται. Adit uterque codex ἔστω δὲ
 καὶ εἰρηνοποιός, ὅτι πάλιν λέγει· Μακάριοι οἱ εἰρη-
 νοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται : sit et
 pacificus, quia rursus dicit (Scriptura) : Beati paci-
 fici, quia ipsi filii Dei vocabuntur. Ib.

(97) Παγίδα. Desunt καὶ παγίδα et ὁ ante ὑψῶν,
 in utroque Vindobonensi cod. Ib.

(98) Μὴδ ἄνδρα γεννημένον γυναικὸς μονο-
 γάμου. Circa clericorum uxores nulli loquuntur
 multa : nos quoque quædam infra dicemus. Hic so-
 lummodo investigamus quare scripserit Tertullianus
 De exhortatione castitatis cap. 7 : Cautum in
 Levitico : Sacerdos mei non plus nubunt, vel nubant,
 vel nubent ; l. De monog., c. 7 : Prohibet lex sacerdo-
 tes denuo nubere ; et Siricius epist. 1, cap. 8 : Ubi
 illud est, quod Deus noster data per Moysen lege
 constituit, dicens : Sacerdotes mei semel nubant ?
 ac Innocentius cap. 6, epist. 2 : Nec is qui secu-
 ndam duxit uxorem clericus fiat ; quia scriptum est :
 Un us uxoris virum. Et iterum (in collectione Cres-
 conii, alibi) : Sacerdotes mei semel nubant. Et alibi
 (eadem collectio, iterum) : Sacerdotes mei non nu-
 bant amplius ; epist. vero 25, cap. 5 : Scriptum est
 in Veteri Testamento : Uxorem virginem accipiat
 sacerdos. Et alibi : Sacerdotes mei semel nubant :
 cum nec in Levitico, nec in tota lege, nec ullibi
 Scripturarum, quiddam ejusmodi legatur. Et qui-
 dem dici potest Siricium ex Tertulliano accepisse,
 ex Siricio ac Tertulliano Innocentium ; huncque

A debunt terram ». Sit præterea misericors ; quia
 rursus dictum est : « Beati misericordes, quoniam
 ipsi misericordiam consequentur ». Ad hæc sibi
 bene conscius sit, omnis malitiæ, vitii, ac iniquita-
 tis purus ; addit enim Scriptura : « Beati mundi
 corde, quoniam ipsi Deum videbunt ».

CAPUT II.

Qualem esse oporteat episcopum et reliquos clericos.

Episcopus itaque sit sobrius, pudicus, honestus,
 constans, sedatus, non vinolentus, non percussor,
 sed modestus ; non litigiosus, non argenti cupidus,
 non neophytus, ne in superbiam elatus in judicium
 incidat et laqueum diaboli », quia « omnis qui se
 exaltat, humiliabitur ». Talem vero esse decet
 episcopum ; unius uxoris univiræ virum, suæ do-
 mui bene præidentem. Per hæc siquidem probetur,
 cum ordinationem accipiens, in episcopatus loco
 constituitur ; an sit reverendus, fidelis et hone-
 stus ; an uxorem pudicam ac fidelem aut habeat,
 aut habuerit ; an liberos pie educarit ; in Domini
 disciplina erudierit, et ad virtutem deduxerit ; an
 ei domestici omnes honorem, reverentiam ac obso-
 quium præstent ; quando enim qui secundum car-
 nem ad illius familiam pertinent, ei nec concor-
 dant, nec obtemperant ; quo modo qui extranei
 sunt, se ei subjicient, cum curæ illius commit-
 tentur ?

CAPUT III.

In quibus probandus sit qui designatur in episco-
 pum.

Examinetur ergo, an in vitæ officiis nulli culpæ

non sine errore existimasse locum a Siricio citatum
 diversum esse a textu per Tertullianum profato.
 Quapropter tota difficultas ad scriptorem Afrum
 redit. Visum Pamela, adducta verba esse aut ad-
 jectionem ad versum 14 cap. xlii Levitici, aut in-
 terpretationem Symmachi vel Theodotionis. Ex
 sententia autem Seldeni Uxoribus Hebraicæ lib. 1,
 cap. 8, occasionem errandi tribuit Tertulliano,
 quod capite illo Levitici, mulier sive uxor singu-
 lari numero efferatur ; unde cum Hebræi tantum
 colligant non licere pontifici maximo plures simul
 habere uxores, ille conclusit vetitas fuisse cunctis
 sacerdotibus secundas nuptias. Addo ego his, for-
 san a Tertulliano, non ad verbum, sed ex præsum-
 pto sensu Leviticum librum ita citari ; vel quia le-
 gebat, ὁὗτος γυναῖκα παρθένος ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ
 λήψεται, pro παρθένος, Levit. xxi, 13, aut quia ver-
 su 15, non nihil repererat simile illi ex quo Arabicus
 interpret fecit : Et ne profanet stirpem suam per
 aliam mulierem de gente sua. Vel denique quoniam
 putavit virginitatem uxoris ostendi ἀγαπᾶν mariti.
 Cor.

(99) Μονογάμου. Est in altero cod. Vindobon.
 μονόγαμου, ita ut referatur ad virum. Vulgata lec-
 tio ad mulierem refert, quod satius. Videntur enim
 personati apostoli exigere ab episcopo non tantum
 ut abstineat secundo conjugio, sed ne cum primum
 uxorem ducit, vlduam ducat, quod illicitum erat
 sacerdotibus, sub lege. CLEA.

(100) Πρὸς. Unus codd. παρὰ τὰς, minus bene. Ib.

affinis sit. Scriptum namque est : « Diligenter inspicite an sit ulla macula in eo, qui ad sacerdotium est eligendus ²¹. » Sit igitur iræ vacuus, quia Sapientia dicit : « Ira etiam prudentes perdit ²². » Ad hæc, non sit sordidus, sed misericors et charitatis studiosus, ait enim Dominus : « In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si diligatis invicem ²³. » Sit quoque liberalis, viduis ac hospitibus benevolus, promptus ad ministrandum ac serviendum, infatigabilis, pravi pudoris expers; denique quis sublevatione dignior sit apprime calleat.

CAPUT IV

Quod non cuilibet viduæ sit largiendum; sed quandoque sit anteponenda nuptia; et quod voraci, ebrioso, pigro, eleemosyna non sit præbenda.

Et enim si aliqua vidua sit, quæ sibi ad vitam necessaria suppeditare possit; sit vero alia mulier non vidua, quæ vel ob morbum, vel ob multitudinem liberorum, vel ob manuum infirmitatem, in egestatem deciderit; huic potius manum porrigat. Cum autem aliquis, quia edax est aut crapulæ deditus, aut otiosus, inopia victus premitur, is subsidium non meretur, imo nec Ecclesia Dei dignus est. De huiusmodi enim loquens Scriptura ait: « Piger abscondens manum suam in sinum, non poterit eam ad os suum referre ²⁴. » Et iterum: « Piger complexus est manus suas, et comedit carnes suas ²⁵. Omnis enim ebriosus, et scortator, mendicabit; et omnis somniculosus lacris ac pannosis induetur ²⁶. » Et infra: « Si autem in phialas et pocula dederis oculos tuos; postea ambulabis nudior pistillo ²⁷. » Vere enim pigritia mater est famis

²¹ Lev. xxi, 17. ²² Prov. xv, 1, sec. LXX. ²³ Joan. xiii, 35. ²⁴ Prov. xix, 24. ²⁵ Eccl. iv, 5. ²⁶ Prov. xxiii, 21. ²⁷ Ibid. 31 in LXX. Pseudo Ignat. ad Tars. 9.

VARIORUM NOTÆ.

- (1) *Tic*. Deest in altero cod. Vind. CLEN.
- (2) *Διεβρωγέτα*. Alter: *διεβρωγμένα*, non male. Id.
- (3) *Ρακώδη*. Deest in altero. Id.
- (4) *Υστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου*. Proverb. xxiii, 31. Qui sit, inquires, ut ab Hebræo Græcum adeo discrepet? Dicam quod sentio. Non legerunt LXX *בביתך* in *rectitudinibus*, seu *directe*, aut ut *Vulgata blande*. Legerunt *בביתך* in *nuditatibus*: hocque *παραφραστικῶς* reddiderunt per Adagium *γυμνότερος ὑπέρου*, id est, *nudior pistillo*. Fallitur quippe auctor Catene a Peltano *vulgatae*, ὑπερον exponendo quoddam *sicci graminis fanive genus*, quod *propter naturalem debilitatem nudum et leve admodum existit*; videturque ὑπερον cum ὑπερικῶ confundere. Rectius Catena medita: Τῆς θείας χάριτος γεγυμνωμένος πλέον ξύλου τινός, τῆ συνεγεί τριφύει τοῦ ποσττυγόντος τὸν οὐκ εἰδὸν ἀποβαλομένου φλοίου. *Nudatus divina gratia plus quam lignum quidpiam, quod continuo ad obvia attritu suum amisit corticem*. Et alia pariter manu scripta, *γυμνός καὶ βαρὺς ὡς τὸ ὑπερον*. Exstat de isto Parabolærum textu difficultis ac forte manens atque explicandus hic locus Isidori Pelusiotæ libro iv, epistola 112, quam edidit corrupte Conradus Bitterstadius, correctus Andreas Schottus. Ecce illum, ex editione Rittershusiana: Καὶ τὸ ἐν ταῖς Παροιμίαις:

Α τικὰς χρείας. Γέγραπται γάρ· « Μώμοσκοπεῖσθε τὸν μέλλοντα εἰς ἱερουσόνην προχειρίζεσθαι. » Ὑπαρχέτω οὖν καὶ ἀβόρητος· ὅτι λέγει ἡ Σοφία· « Ὅργη καὶ φρονίμους ἀπόλλυσιν. » Ἔστω δε εὐσπλαγχνος, ἀθάνατος, ἀγαπητικός· ὅτι λέγει Κύριος· « Ἐν τούτῳ γίνωσκονταί πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἔστε, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. » Ἔστω καὶ εὐμετάδοτος, φιλόχρητος, φιλόξενος, ὑπηρετικός, εὐδιάκονος, εὐσκυλτος, ἀνεπαίσχυντος, εἰδῶς τὸν μᾶλλον ὄντα ἄξιον ὑπολήψεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἔστι οὐχ ἐκάστη χήρα δεῖ μεταδιδόναι, ἀλλ' ἐστ' ὅτε καὶ τὴν ὑπανδρον προκρίνειν, καὶ ὅτι καταφατῆ, μεθύσει, ἀργῶ οὐ μεταδιδόναι χρῆ.

Β Εἰ γὰρ χήρα τις ὑπάρχουσα ἡ δυναμένη ἐπαρκεῖν ἐν τῷ βίῳ τὰ χρηστῆρια, ἐτέρα δὲ οὐ χήρα, ἀλλ' ἐνδεῆς ὑπάρχει διὰ νόσον, ἢ τεκνοτροφίαν, ἢ δι' ἀσθένειαν χειρῶν, ἐπὶ ταύτην μᾶλλον ἐκτεινάτω τὴν χεῖρα. Εἰ δὲ τις (1) ὡς καταφατῆς, ἢ μεθύσει, ἢ ἀργῶς, ἐν τοῖς βιωτικοῖς θλίβεται, οὐκ ἔστιν ἄξιος ἐπιουρίας οὔτε μὴν Ἐκκλησίας Θεοῦ. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή περὶ τούτων φάσκουσα, ὅτι· « κρύψας ὀκνηρὸς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὑπὸ τὸν κόλπον, οὐ δυνήσεται ἀπενεγκεῖν αὐτὴν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ὁ ἀργῶς περιέλαβεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἔφαγε τὰς σάρκας αὐτοῦ. Πᾶς γὰρ μεθύσει, καὶ πορνοκόπος, πτωχεύσει, καὶ ἐνδύσεται. (2) διεβρωγέτα καὶ ρακώδη (3) πᾶς ὑπνώδης. (4) ἐν ἄλλοις· « Ἐὰν δὲ εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια ὄψς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὑστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου (4). » Ὡς ἀληθῶς γὰρ μήτηρ ἐστὶν ἡ ἀργία τοῦ λιμοῦ.

Υστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου, ὑπερον εἰ ἔστι τὸ νόμα· οὐ γὰρ εἶπε γυμνός ἢ γυμνότητος, ὡς περ ὑπερον, ὅπερ, εἶγε τὸ ὑπερφῶν μὴνύει, ὡφείλε λεχθῆναι, ἀλλὰ γυμνότερος. (in marg. s. γυμνότερος.) Quod item in Proverbiis est: « Tandem obambulabit nudior pistillo. Υπερον si est nomen, non enim dixit, Nudus aut Nudissimus, tanquam pistillum, quod dici debebat, si quidem ὑπερφῶν significat, sed nudiozem dixit. Ex Schottana vero: Καὶ τὸ ἐν ταῖς Παροιμίαις: Υστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου, ὑπὲρ δ' εἰ· συγκριτικῶν γὰρ ἐστὶ τὸ νόμα· οὐ γὰρ εἶπεν γυμνός, ἢ, γυμνότητος ὡς ὑπερον, ὅπερ, εἶπε τὸ ὑπερον, εἶπε τὸ ὑπερφῶν μὴνύει, ὡφείλε λεχθῆναι· ἀλλὰ γυμνότερος ὑπέρου, ὑπὲρ δ' εἰ. Quod item in Proverbiis est: Tandem obambulabis nudior pistillo super quo stas. Siquidem comparativi est gradus nomen: neque enim Nudus, vel Nudissimus dixit, tunc enim dixisse oportuit: Tanquam pistillum; sed dixit Nudior ὑπέρου super quo stas, sive id pistillum sive tabulatum significet. Spissus utrobique tenebras. Sed sensum videre videor, dum post περιπατήσας γυμνότερος ὑπέρου repeto e superioribus verbum ἐστίν. Nisi mea fallit conjectura, vult clarissimus scriptor, quanquam minus probabiliter, legi non oportere in Proverbiis, γυμνότερος ὑπέρου, aut ὑπερφῶν, quia de pistillo aut cœnaculo locum fuisse, γυμνός aut γυμνότητος ὡς ὑπερον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A

CAPUT V.

Ὅτι χρῆ ἀπροσωπώληpton εἶναι τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῷ κρίνειν, καὶ τὸ ἦθος μέτριον, καὶ τὴν βίαν συννεσταλμένον.

Ἔστω δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἀπροσωπώλητος, μήτε πλούσιον ἐντροπέμενος ἢ κολακεύων παρὰ τὸ προσῆκον, μήτε πένητα παρορῶν, ἢ καταδυναστεύων. « Οὐ λήψῃ » γάρ, φησὶν ὁ Θεὸς τῷ Μωσεί, « πρόσωπον πλουσίου, καὶ πένητα οὐκ ἐλεήσεις ἐν κρίσει. Ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ κρίσις. » Καὶ πάλιν « Δικαιῶς διώξεις τὸ δίκαιον. » Τροφή καὶ ποτῶν ⁴³ λυσιτελής καὶ αὐτάρκτης ὑπαρχέτω ὁ ἐπίσκοπος ⁴⁴, ἵνα δυνήθῃ ⁴⁵ νήφειν πρὸς τὸ νοουθετεῖν τοὺς ἀπαιδεύτους. Ἔστω δὲ μὴ δάπανος, μὴ τρυφητής, μὴ ἠδύδιος, μὴ χρηστοφόγος. Ἔστω δὲ ἀνεξίκακος, μακρόθυμος ἐν ταῖς νοουθεσίαις, πολυδιδάκτος (5), μελετῶν καὶ σπουδάζων ἐν ταῖς Κυριακαῖς βίβλοις, πολὺς ἐν ἀναγνώσμασιν, ἵνα τὰς Γραφὰς ἐπιμελῶς ἐρμηνεύῃ, ὁμοστολῶς τοῖς προφηταῖς καὶ τῷ νόμῳ τὸ Εὐαγγέλιον ἐρμηνεύων (6) ὁμοίως τῷ Εὐαγγελίῳ στοιχεύουσαν αἱ ἐκ νόμου καὶ προφητῶν ἐρμηνεύει. Λέγει γάρ ὁ Κύριος Ἰησοῦς « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφὰς· οἱ αὐταὶ εἰσὶν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ. » Καὶ πάλιν « Περὶ γὰρ ἐμοῦ Μωσῆς ἔγραψε. » Πρὸ πάντων δὲ διαστολεύς ἀγαθὸς γινέσθω, νόμος καὶ δευτέρωσιν διαιρῶν, καὶ δεικνύων τί ἐστὶ νόμος πιστῶν, καὶ τί δεσμὰ ἀπίστων, ἵνα μὴ τις ὑποπέσῃ τοῖς δεσμοῖς. Ἐπιμελοῦ οὖν τοῦ λόγου, ἐπίσκοπε, ἵνα ἡ δυνατόν σοι πάντα κατὰ λέξιν ἐρμηνεύειν (7), καὶ ἐν πολλῇ διδαχῇ πλουσιῶς τρέφῃς καὶ φωτίζῃ τὸν λαόν σου τὸν φωτισμὸν τοῦ νόμου. « Φωτίσατε » γάρ, φησὶν ὁ Θεός, « ἑαυτοῖς φῶς γνώσεως, ὡς ἐστὶ καιρὸς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον αἰσχροκερδῆ, μήτε δὲ ἐγγυᾶσθαι, ἢ συνηγορεῖν.

Ἔστω δὲ ὁ ἐπίσκοπος μὴ αἰσχροκερδῆς, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, βλαπτόμενος μάλλον, ἢ βλάπτων μὴ πλεονέκτης, μὴ ἄρπαξ, μὴ ἀποστερητής, μὴ φιλοπλούσιος (8), μὴ μισοπίτῳχος, μὴ κατάλαλος, μὴ ψευδομάρτυς, μὴ θυμώδης, μὴ φιλόμαχος, μὴ ταῖς τοῦ βίου πραγματεῖαις συμπλεγόμενος, μὴ ἐγγυώμενός τινα, ἢ συνηγορῶν δίκαις χρηματικαῖς (9),

⁴³ Citatur a Cedreno. Vide Testimonia Veterum. ⁴⁴ Lev. xix, 15. ⁴⁵ Exod. xxiii, 3. ⁴⁶ Deut. i, 17. ⁴⁷ Deut. xvi, 20. ⁴⁸ al. τροφή καὶ ποτός. ⁴⁹ al. σοι ὡ ἐπίσκοπε. ⁵⁰ al. δυνήθῃς. ⁵¹ Joan. v, 39. ⁵² Ibid., 46. ⁵³ Ose. x, 12. ⁵⁴ I. Clem. Epist. ad Jacob. c. 5. I. Barnab., cap. 19.

VARIORUM NOTÆ.

vel ὑπερῶν, nudus aut nudissimus tanquam pistillum vel canaculum (quibus nihil nudius), sed veram lectionem esse, γυμνότερος ὑπὲρ ὃ εἶ. hoc est, nudior quam es. Nudior supra sive ultra quod es. Cot.

(5) Πολυδιδάκτος. Alter c. Vind. habet πολυδιδάκτικός, hoc est nullum docendi studiosus, quod Episcopum decet quam maxime. Cler.

(6) Ἐρμηνεύων. Deest in altero cod. Vindob. Id.

(7) Ἐρμηνεύειν. Alter habet ἐρμηνεύσης, eadem sententia. Id.

(8) Φιλοπλούσιος. Amans divitias, seu potius divites. Cot.

Quod non oportet episcopum in iudicio esse acceptorem personarum: quodque debeat esse moribus moderatis, et victu frugali.

⁴³ Episcopus vero non sit personarum acceptator, neque talis qui divitem præter officium reveatur aut aduletur, pauperem vero despiciat vel opprimat. « Non » enim, inquit Dominus Moysi. « personam divitis accipies ⁴⁴, et pauperis non misereberis in iudicio ⁴⁵. Quoniam Domini iudicium est ⁴⁶. » Et rursum: « Juste quod justum est persequeris ⁴⁷. » Cibo ac potu simplici et frugali utatur episcopus, quo imperitorum admonitioni possit invigilare. Ne sit sumptuosus, ne delicatus, ne voluptarius, ne cupiditæ obnoxius. Sit clemens, et in monendo patiens; doctrinæ sit multæ, librorum Dominicorum cupidus meditator ac assiduus lector, quo Scripturas exacte interpretetur, Evangelium concordanter prophetis ac legi explicans; similiter Evangelio consonent interpretationes legis et prophetarum. Ait namque Dominus Jesus: « Scrutimini Scripturas; ipsæ enim sunt, quæ testimonium perhibent de me ⁴⁸. » Et post: « De me enim scripsit Moyses ⁴⁹. » Ante omnia autem sit divisor probus, qui legem et deuteriosim sciat distinguere; et quid sit lex fidelium, quid vero infidelium nexus, demonstrare; ne quis in hos casses incidat. Habe igitur curam verbi, episcopo; ut possis omnia ad verbum interpretari, utque populum tuum multa ac copiosa doctrina nutrias, et illustratione legis illumines. « Illuminate » enim « vobis, » ait Dominus, « lumen scientiæ, dum adhuc est tempus ⁵⁰. »

CAPUT VI.

Episcopus ne sit turpi lucro deditus; nec fidejussor, nec advocatus.

Turpe lucrum episcopus non quærat, præsertim de gentilibus, malitque detrimentum capere quam inferre. ⁵¹ Non sit insatiabilis, non raptor, non defraudator, non divitiis inhians, non osor pauperum, non maledicus, non falsus testis, non iracundus, non contentiosus, non negotiis sæcularibus implicitus, non pro alio sponsor, aut in cau-

(9) Μὴ ἐγγυώμενός τινα, ἢ συνηγορῶν δίκαις χρηματικαῖς. Habentur similes sanctiones non paucæ. Postremum autem ita intelligi, ac si esset ne quidem in causis pecuniariis. Nam de criminalibus nulla poterat oriri difficultas. Tertullianus *De idololatria*, cap. 17: *Neque iudicet de capite alicujus, vel pudore; feras enim de pecunia.* Lactantius, lib. vi, cap. 20: *Neque vero justo licebit accusare quemquam crimine capitali; quia nihil distat, utrumne ferro, an verbo potius occidas; quoniam occisio ipsa prohibetur.* Chrysostomus homil. *De penitentia seu de politica*, etc., a Savilio imperfecte, a Combefisio integre edita: Καλὸν, καὶ τὰς χρηματικὰς δίκαις φθάσθαι διακώσσει φιλικαῖς, ἵνα πρὸς τῷ τέλει τῆς δίκης

sis pecuniariis advocatus, non ambitiosus, non inconstantis animi, non linguæ duplicis, non calumniatorum aut detrahentium auditor benevolus, non hypocrita, gentilium festorum non appetens, vanis fallaciis abstinens, neque cupidus, nec avarus : ista quippe omnia, ut Deo inimica sunt, ita et dæmonibus chara. Hæc universa episcopus plebi exemplo firmata suadeat, inducatque laicos ad imitationem morum suorum. « Cautos » enim, inquit, « facite illos Israelis ». Sit autem sapiens, humilis, Dominicarum disciplinarum doctor, indolis liberalis, quique pravis hujusce vitæ studiis omnibus et universis gentium cupiditatibus nuntium remiserit. Præterea circumspicte munus suum obeat, seu populum regere pulchre calleat, acumine ingenii in cognoscendis atque vitandis improbis excellat, diligat cunctos, justitiam servet, judicio polleat; demum quæcumque apud homines pulchra reperiuntur, hæc in se possideat episcopus; quoniam pastor qui nullius vitii argui poterit, discipulos sibi commissus, conversatione sua ad hoc impellet ac veluti coget, ut condigne facta sua æmulentur; quemadmodum aliquo in loco asserit propheta : « Et erit sicut sacerdos, ita et populus ». ⁹⁹ Certe

⁹⁹ Lev. xv. 31. ¹⁰⁰ al. εὐπρόσχος. ¹⁰¹ Varia lectio, alterutrum vacat. ¹⁰² Locus corruptus. ¹⁰³ Ose. iv. 9. ¹⁰⁴ Ignat. interpol. ad Ephes. 15.

VARIORUM NOTÆ.

καθ' ἑαυτῆς τὴν φιλίαν. Ἐκκλησιαστικὰς δὲ μὴδὲ διαλύσασθαι γένοιτο· ἀλλὰ μὴδὲ τὴν ἀρχὴν ἐγγυμνάσειν· πλὴν ἀλλὰ κάκει βελτίων ἢ φειδῶ τοῦ θυμοῦ. *Utile sit, ut civiles ac pecuniarias lites, amicabili compositione, finias, quo, lite finita, amicam obtineas : criminales autem lites, ne quidem componere contingat; at neque ab initio intentare; sed ibi quoque indulgentia præstat iræ.* Quibus adde canonem Tarraconensem 4. et alios. Unde in simili huic apocrypho, epistola Clementis ad Jacobum, cap. 5, generaliter dicitur, μήτε ἐγγυηθῶν, μήτε συνήγορον. *Nec fideiussorem, nec litium advocatum.* Et in Novella constitutione 86 Leonis Philosophi : Ἄξιον ἄρα ἱεροπρεπέως ἢ τῶν θεοκηρύκων ἀποστόλων ψῆφος τοὺς συνήγορους, ἢ ἐγγυλάς, ἢ μισθώσεσιν, ἢ τοῖς ἄλλοις παρακλητοῖς προσέμοντας ἐαυτοὺς ἐπισκόπους, ἢ ἱεραῖς : ἢ κληρικοῖς, τῆς ἱερᾶς ἀπογυμνοῦ τάξεως. *Admodum igitur sancte et decenter apostolorum, præconum Dei, decretum episcopos, sacerdotes et clericos, qui se advocatoribus, sponsionibus, redempturi, idve genus aliis rebus dedunt sacro ordine denudat.* Ubi vides præ oculis imperatoris exstitisse locum Constitutionum, simulque Apostolorum canones. *Designata sunt genera, inquit Innocentius papa ad Felicem Nucernianum scribens, de quibus ad clericatum pervenire non possunt; id est, si quis fidelis militaverit; si quis fidelis causas egerit, hoc est, postulaverit.* *Ac epistol. 25. c. 2 : Quantos ex eis, qui post acceptam baptismi gratiam, in forensi exercitatione versati sunt, et obtinendi pertinaciam susceperunt, accitos ad sacerdotium esse conperimus.* Cap. 4 : *Ne quispiam, qui post baptismum militaverit, ad ordinem debeat clericatus admitti, neque qui causas post acceptum baptismum egerint.* Multo postea a Joanne Xiphilino patriarcha Constantinopolitano definitum fuit contra ecclesiasticos et monachos advocatos, ut non eis liceret causas agere, nisi forte ecclesiasticam aliquam ex illius jussu. Cujus decreti (quod legitur in Balsamone ad canonem 16 Carthaginiensem, et in lib. iii Juris Græco-Romani), ut et illud præce-

μη φιλαρχος, μη διγλωμος, μη διγλωσσος, μη πρὸς διαβολὴν ἢ καταλαλιὰν φιλήκοος, μη ὑποκριτής, μη ταῖς ἑορταῖς τῶν ἔθνῶν ἐπορευόμενος, ἀπάταις κεναῖς (10) μὴ χρώμενος, μὴδὲ ἐπιθυμητικὸς, μὴδὲ φιλάργυρος· ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα ἐχθρὰ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει, καὶ δαιμόνων φλα. Ταῦτα δὲ πάντα ὁ ἐπίσκοπος καὶ τοῖς λαϊκοῖς διαβεβαιούμενος παραγγελλέτω, ἐνάγων αὐτοὺς μιμητὰς γίνεσθαι τοῦ ἑαυτοῦ τρόπου. « Εὐλαβεῖς » γάρ, φησὶ, « ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. » Ἔστω δὲ σοφὸς, ταπεινόφρων, νοουθητικὸς ἐν ταῖς Κυριακαῖς παιδείαις, καλογώμων, ἀποταγμένος πᾶσι τοῖς ἐν τῷ βίῳ πονηροῖς ἐπιτηδεύμασι, καὶ πάσαις ἔθνικαῖς ἐπιθυμιαῖς. Ἔστω εὐπρόστακτος ¹⁰¹, ὄξυς πρὸς τὸ γινῶναι τοὺς φαύλους, καὶ φυλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν, φίλος δὲ ὢν πάντων, δίκαιος (11), κριτικὸς, καὶ ὅσα καλὰ ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ¹⁰², ἢ ὑπάρχει, ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος ἐν ἑαυτῷ κεκτήσθω· ὅτι ἀνεπιληπτος ἀδικίας ὢν ποιμὴν, τοὺς ἰδίους αὐτοῦ μαθητὰς ἀναγκάσει καὶ διὰ τῆς ἀναστορέως αὐτοῦ ¹⁰³ προτρέψασθαι τῶν ἰδίων αὐτοῦ ποιημάτων μιμητὰς ἀξίους γεννηθῆναι· ὡς λέγει πού καὶ ὁ προφήτης (12) : « Καὶ ἔσται καθὼς ὁ ἱερεὺς, οὕτω καὶ ὁ λαός. » Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν (13) καὶ διδάσκαλος Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς (14) τοῦ

nentium aliorum, auctoritatem que modo elevaverit diaconum quidam temporibus Lucæ alterius patriarchæ, discas ex ejusdem Balsamonis loco ad cap. 15, tit. 8 Nomocanonis Photiani, relato etiam in prædicto libro *Græco-Romani Juris*. Cot.

(10) *Κεναῖς*. Alter cod. Vind. κεναις, quæ voces sepe ob soni affinitatem a librariis miscentur, præsertim cum alteruter sensus æque commodus est. CLER.

(11) *Δίκαιος, κριτικὸς*. Alter ms. δικαιοκριτικὸς, eleganter. Hæc conjungenda, ita ut cum acumine judicii æquitatem pari passu incedere oportere intelligamus. Ib.

(12) *Προφήτης*. Additur in altero Ὅση, *Hoise*, quod glossam redolet. Ib.

(13) *Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν*, etc. Sumpserunt hinc amplificator epistolarum S. Ignatii in additamento ad c. 15 epistolæ ad Ephesios, et Antinichus in homilia 114; verba hujus sunt : Θεοῦ ἢ θεῶ Γραφή, ὡς [κ. ὢν] ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Πρῶτον ἐποίησε, καὶ οὕτως εἰδίαζε. Ὁμοίως καὶ αὐτὸς ἐνέλλεται λέγων· Ὅς ποιῆσε καὶ διδάξει, οὕτως μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Videtis, inter alios Hieronymum, epist. 16; pseudo-Chrysostomum auctorem *Operis imperfecti in Matthæum* ad c. iii, 15; Vigilium papam epist. 10; Joannem Climacum *Scala gradu 26*, p. 334, et Johium monachum *Œconomici lib. iii*, cap 11, in col. ccxxii Photiani *Myriobibli*. Insuperque castiga interpretem Anastasii in Ὁδηγῶ cap. 22, ubi inter alias insideliū objectiones hæc quoque adducitur : *Et ὢν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν, ταῦτα εἰδίαζε, πῶς βαπτισθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν οὐκ ἔστρεψε καὶ τὴν ἄλην, ἀλλὰ καὶ ἐνεκάλεσε τὴν βαπτισάντι, quod est : Si quæ cepit Jesus facere, ea docuit; quo modo una maxilla cæsus, non præstitit alteram, quin et cadentem reprehendit? non autem : Si quæ Jesus cepit facere, prius docuit.* Cot.—Pro καὶ γὰρ habetur καθὼς γὰρ in altero ms. Vindob. CLER (14) Ὁ Υἱός. Désunt in utroque ms. Ib

Θεοῦ ἤρξατο πρῶτον ποιεῖν, καὶ τότε διδάσκειν ὡς
 που λέγει (15) ὁ Λουκᾶς· « Ὦν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς
 ποιεῖν καὶ διδάσκειν. » Διὸ φησὶν· « Ὅς δ' ἂν ποιήσῃ
 καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ
 τοῦ Θεοῦ. » Σκοποὺς γὰρ εἶναι δεῖ ὁμᾶς τῶ λαῷ τοῖς
 ἐπισκότους, ὅτι καὶ ὁμᾶς σκοποὺν ἔχετε τὸν Χριστόν.
 Καὶ ὁμᾶς οὖν γίνεσθε σκοποὶ ἀγαθοὶ τῶ λαῷ τοῦ
 Θεοῦ· ὅτι λέγει Κύριος διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ πρὸς ἑκα-
 στον ὁμῶν φάσκων· ἢ Ἰὲ ἀνθρώπου, σκοποὺν δέδωκά
 σε τῶ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ ἀκούσῃ ἐκ στόματός μου
 λόγον καὶ διαφυλάξῃς, καὶ διαγγεῖλεις αὐτὸν παρ'
 ἐμοῦ· ἐν τῷ λέγειν με τῷ ἀνόμῳ· Θανάτῳ ἀποθάνῃ,
 καὶ οὐκ ἐλάλησας τοῦ διαστειλαί ἄνομον ἐκ τῆς ἀνο-
 μίας αὐτοῦ, ὁ ἄνομος ἐκεῖνος ἐν τῇ ἀνομίᾳ αὐτοῦ
 ἀποθάνεται, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς σου ἐκ-
 ζητήσω· σὺ δὲ ἐὰν διαστειλῇ τῷ ἀνόμῳ ἀπὸ τῆς
 ὁδοῦ αὐτοῦ ἀποστρέψαι ἀπ' αὐτῆς, καὶ μὴ ἀποστρέψῃ,
 αὐτὸς ἐν τῇ ἀνομίᾳ αὐτοῦ ἀποθάνεται, καὶ σὺ τὴν
 ψυχὴν σου ἐρρύσω. Ὡσαύτως δὲ (16) μάχαιρα πολέ-
 μου ἐὰν ᾖ ἐρχομένη, καὶ στήσῃ ὁ λαὸς σκοποὺν εἰς
 προφυλακὴν, καὶ ἰδὼν αὐτὴν ἐρχομένην, μὴ προμη-
 νύσῃ, καὶ λάβῃ ψυχὴν, ἢ μὲν ψυχὴ τῆς ἀμαρτίας αὐτῆς
 ἐλήφθῃ, τὸ δὲ αἷμα ἐκ χειρὸς τοῦ σκοποῦ ἐκζητηθή-
 σεται, ὅτι οὐκ ἐσήμανε τῇ σάλπιγγι· ἐὰν δὲ σημάνη
 τῇ κερατίνῃ, καὶ μὴ φυλάξῃται ὁ ἀκούσας, καὶ ἔλθῃ
 ἡ μάχαιρα, καὶ λάβῃ αὐτὸν, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐ-
 τὸν ἔσται, ὅτι οὐκ ἐφυλάξατο ἀκούσας τῆς κερατίνης,
 ὁ δὲ φυλαξάμενος, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐρρύσασα, καὶ ὁ
 σκοπὸς ὅτι ἐσήμανε, ζῶν ζήσεται. » Μάχαιρα μὲν
 ἐστὶν ἡ κρίσις· σάλπιγξ δὲ (17), τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον·
 σκοπὸς δὲ, ὁ κατασταθεὶς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπίσκοπος, ὃν
 δεῖ κηρύσσοντα διαμαρτύρασθαι καὶ (18) διαβεβαιού-
 σθαι περὶ τῆς κρίσεως. Ἐὰν μὴ διαγγεῖλητε, καὶ
 διαμαρτύρησθε τῶ λαῷ, εἰς ὁμᾶς ἡ ἀμαρτία τῶν ἀ-
 γνοοῦντων εὐρεθήσεται. Διδ τοὺς ἀναστρεφόμενους ἐν
 ἀπαιδευσίᾳ (19) νοθετεῖτε, καὶ ἐλέγγετε μετὰ παρ-
 ρησίας, τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκετε, τοὺς ἐπισταμέ-
 νους στηρίζετε, τοὺς πεπλανημένους ἐπιστρέφετε. Τὰ
 αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν λέγοντες, ἀδελφοί, οὐχ ἀμαρ-
 τησόμεθα. Ἐκ γὰρ τοῦ πολλᾶκις ἀκούειν, εἰκόσ τινας
 δυσωπηθέντας κἂν ἀπαξ τι τῶν καλῶν ποιῆσαι καὶ
 τῶν πονηρῶν παραιτησασθαι. Λέγει γὰρ διὰ προφήτου
 ὁ Θεός· « Διαμαρτύρει αὐτοῖς ταῦτα, ἵσως ἀκούσονται
 σου τῆς φωνῆς. » Καὶ πάλιν· « Ἐὰν ἄρα ἀκούσωσιν,
 ἐὰν ἄρα ἐνδῶσι. » Καὶ ὁ Μωϋσῆς φησὶ τῶ λαῷ·
 « Ἐὰν (20) ἀκοῆ ἀκούσῃς Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ ποιή-
 σῃς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ. »
 Καὶ πάλιν· « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου,
 Κύριος εἷς ἐστίν. » Καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πολ-

A Dominus et doctor noster Jesus Christus, Filius
 Dei, primum cœpit facere, deinde docere; quod his
 verbis alicubi exprimit Lucas: « Quæ cœpit Jesus
 facere et docere ». Quocirca idem Magister ait:
 « Qui autem fecerit et docuerit, hic magnus vo-
 cabitur in regno Dei ». Oportet autem ut vos Epi-
 scopi, populo sitis speculatores; quod vos quo-
 que speculatorem habeatis Christum. Et vos igitur
 estote probi speculatores plebis Dei; quia Dominus
 per Ezechielem cum unoquoque vestrum loquens
 ait: « Fili hominis, speculatorem dedi te domui
 Israeliticæ; et audies ex ore meo sermonem, et ca-
 vere facies, et ex me annuntiabis: cum dixerō ini-
 quus: Morte morieris; si non locutus fueris, ut re-
 trahat se iniquus ab iniquitate sua, iniquus ille in
 iniquitate sua morietur, et sanguinem ejus de manu
 tua requiram; tu autem si denuntiaveris iniquo de
 via sua, ut ab ea se avertat, et non se averterit,
 ipse in iniquitate sua morietur; et tu an mam tuam
 liberasti. Similiter autem, si venerit belli gladius;
 et statuerit populus speculatorem ad vigiliam; et
 is videns gladium accedentem, non prænuñtiaverit;
 et gladius tulerit animam; anima quidem peccato
 suo sublata est; at sanguis de manu speculatoris
 requiretur, quia non significavit tuba; si autem
 significaverit buccina, et qui audivit, non se ob-
 servaverit, veneritque gladius, et ipsum tulerit,
 sanguis ejus super ipsum erit; quia audita buccina
 sibi non providit; qui autem cavit, liberavit ani-
 mam suam; et speculator, quia significavit, vita
 vivet ». Gladius quidem est judicium; tuba vero
 sacrum Evangelium; speculator autem, in Ecclesia
 statutus episcopus, quem oportet de judicio prædi-
 care, affirmare, contestari. Si non denuntiaveritis
 populo et obtestati fueritis, in vos inscientium er-
 ratum redundabit. Quocirca imperitos monete, et
 cum libertate arguite, ignaros docete, eruditos con-
 firmate, aberrantes reducite. Nec si eadem verba
 ipsidem de rebus proferamus, vitio nobis vertetur,
 fratres. Scilicet credibile est, nonnullos iterata
 toties auditione pudefactos vel semel aliquid boni
 gesturos, et mali declinatuos. Ait enim per pro-
 phetam Deus: « Testificare illis hæc, forte vocem
 tuam audient ». Et iterum: « Si forte audiant,
 si forte concedant ». Et Moyses populo dicit:
 « Si auditu audieris Dominum Deum, et feceris
 bonum ac rectum in oculis ejus ». Rursumque:
 « Audi Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus
 est ». Et Dominus in Evangelio sæpe comme-

20 Act. i, 1. 21 Matth. v, 19. 22 Ezech. xxxiii, 2 et seq. 23 Jer. xvi, 3; Ezech. ii, 7. 24 Ezech. iii, 11. 25 Exod. xv, 26. 26 Deut. vi, 4; Marc. xii, 29.

VARIORUM NOTÆ.

(15) Ὅς που λέγει usque ad διδάσκειν. Desunt in altero ms. videnturque deleta a critico, qui putabat non posse induci commodè apostolos Lucam ad testimonium citantes. CLER.
 (16) Δέ. Uterque codex καὶ. Id.
 (17) Δέ. Melius omittas cum utroque codice. Id.

(18) Καὶ διαβεβαιούσθαι. Alter omittit. Id.
 (19) Ἀπαιδευσία. Alter addit αὐτῶν. Id.
 (20) Ἐὰν. Hæc vox cum 17 sequentibus, quarum postrema est πάλιν, omissa sunt in utroque. Id.

morat ac dicit : « Qui habet aures audiendi, audiat ⁴¹. » Et sapiens Salomon : « Audi, inquit, filii, disciplinam patris tui, et ne abjicias leges matris tuæ ⁴². » Profecto hactenus non audierunt; nam se audisse putantes, perperam audierunt; derelicto uno ac solo vero Deo, et ad perniciosas atque execrabilis hæreses distracti, de quibus infra dicemus.

CAPUT VII.

Qualem oportet esse eum qui per baptismum est initiatus.

Scitote, charissimi, quod qui in mortem Domini Jesu sunt baptizati, non debeat amplius peccare. Nam sicut mortui, peccati capaces non sunt; ita et Christo commortui, peccatum committere nequeunt. Itaque, fratres, non credimus quempiam vitæ lavacro lotum, adhuc iniquorum flagitii se inquinare. Qui autem post baptismum deliquerit, hic nisi respiscat ac peccare desinat, ad gehennam condemnabitur.

CAPUT VIII.

De eo qui in calumniam, vel reprehensionem incurrit.

Quod si aliquis ab infidelibus, quia non est amplius eorum nequitie consors, calumniosas patitur delationes; sciat ille se beatum esse apud Deum: quemadmodum et Dominus in Evangelio loquitur: « Beati estis cum maledixerint vobis, vel persecuti vos fuerint, vel dixerint adversum vos omne malum verbum, mentientes, propter me: gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis ⁴³. » Qui igitur mendacibus appetitur conviciis, is vere beatus est; quandoquidem Scriptura dicit: « Vir reprobus non tentatur a Deo ⁴⁴. » Porro qui mali quidpiam egisse vincetur, ille non solum nocuit sibi, verum etiam in commune Ecclesie corpus et in sacram doctrinam injuriosus fuit; quasi eam honestatem quam prædicamus, operibus non probemus, mereamurque etiam nos illam exprobrationem a Domino audire: « Dicunt, et non faciunt ⁴⁵. » Quapropter homines hujusmodi, qui vere convicti fuerint, nisi mores mutaverint, episcopus sudenter abdicabit.

CAPUT IX.

Episcopum non debere esse muneribus pervium.

Oportet enim episcopum non modo inculpatum esse, sed et personarum non acceptatorem, qui peccatores humaniter castiget. Quod si sibi quoque male conscius, et certis personis gratificari cupiens, sordide acceptis muneribus, sceleroso pepercit, eumque in Ecclesia manere permiserit, et neglexerit divinas ac Dominicas voces, dicen-

⁴¹ Matth. xi et xiii. ⁴² Prov. i, 8. ⁴³ Matth. v, 11. ⁴⁴ Jac. i, 12, 13. ⁴⁵ Matth. xxiii, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(21) Καὶ δοκοῦντες γὰρ. Oi δ. δέ, alter cod. Vind. CLER.

(22) Θεῶ. Alter codex Vind. παρὰ Θεῶ. Id.

Α λάκις μνημονεύεται λέγων: « Ὁ ἔχων ὅσα ἀκούσων, ἀκούτω. » Καὶ ὁ σοφὸς Σολομὼν φησὶν: « Ἄκουε, υἱά, παιδεύων πατρός σου, καὶ μὴ ἀπίση θεσμούς μητρὸς σου. » Καὶ μέχρι σήμερον οὐκ ἤκουσαν καὶ δοκοῦντες γὰρ (21) ἀκηκοῦσαι, παρήκουσαν, καταλείψαντες τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ εἰς τὰς δοληροὺς καὶ θεινὰς αἰρέσεις κατασπυρέντες, περὶ ἑνὸς αἰῶνις ἑρῶμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ὅσον χρὴ εἶναι τὸν μεμυημένον.

Γνωστὸν δὲ ἔστω ὑμῖν, ἀγαπῆτοί, ὅτι οἱ βαπτισθέντες εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οὐκέτι ὀφείλουσιν ἀμαρτάνειν οἱ τοιοῦτοι. Ὡς γὰρ οἱ ἀποθανόντες ἀνενέργητοι πρὸς ἀμαρτίαν ὑπάρχουσιν, οὕτως καὶ οἱ συναποθανόντες τῷ Χριστῷ ἀπρακτοὶ πρὸς ἀμαρτίαν. Ὁ πιστεύομεν οὖν, ἀδελφοί, λουσάμενόν τινα τὸ τῆς ζωῆς λουτρὸν, ἔτι πράσσειν τὰ τῶν ἀνόμων ἀσελήματα. Ὁ δὲ ἀμαρτήσας μετὰ τὸ βάπτισμα, οὗτος ἂν μὴ μεταγνῶ, καὶ καύσηται τοῦ πλημμελεῖν, εἰς γέενναν κατακριθήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ συκοφαντούμενου, ἦτοι ἐλεγχόμενου.

Εἰ δὲ τις ὑπὸ ἀπίστων συκοφαντηθῆ διὰ τὸ μηκέτι αὐτοῖς συνασελγαίνειν, γινωσκέτω ὅτι μακάριος ὁ τοιοῦτος ὑπάρχει Θεῷ (22). καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει: « Μακάριοι ἔστε, ὅταν ἐνειδῶσιν ὑμᾶς, ἢ διώξωσιν, ἢ εἰπωσὶ κατ’ ὑμῶν πᾶν πονηρὸν ῥῆμα, ψευδόμενοι, ἐνεκεν ἐμοῦ· χαίrete, καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Εἰ οὖν τις βλασφημηθῆ ἐπὶ ψεύσματι, μακάριος ὁ τοιοῦτος. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή: « Ἄνθρω ἀδίκιμος, ἀπειραστος; παρὰ Θεῷ. » Εἰ δὲ τις ἐλεγχθῆ πρὸς τι ἄνομον, ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον ἑαυτὸν ἐδίωξεν, ἀλλὰ καὶ βλασφημίαν προσέτριψε τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας σώματι, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, ὡς μὴ πικρῶντων ἑκεῖνα, ἀ λέγομεν εἶναι καλὰ, καὶ ἐνειδισθῶμεθα καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ὅτι: « Λέγουσι, καὶ οὐ ποιοῦσιν. » Ὅθεν τοὺς τοιοῦτους ἐλεγχθέντας ἀληθῶς, παραιτήσεται μετὰ παύσεως ὁ ἐπίσκοπος, εἰ μὴ μεταβάλλωνται τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Ὅτι ἀδωροδόκητος εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον (23).

Ὁ γὰρ μόνον ἀπρόσκοπον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, ἀλλὰ καὶ ἀπροσωπώληπτον, ἐν χρηστότητι σωφρονίζοντα τοὺς ἀμαρτάνοντας. Εἰ δὲ καὶ αὐτὸς οὐκ εὐσυνείδητος ὑπάρχων, προσωπολήπτης γενόμενος, διὰ τινα αἰσχροκερδῆ δωρολήψαν, φείσεται τοῦ ἀνόμου ἀμαρτάνοντος, ἐάσας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μένειν αὐτὸν, παρακούσας τῆς θείας καὶ Κυριακῆς φωνῆς τῆς (24)

(23) Inscriptio hæc deest in utroque codice. Id.

(24) Τῆς. Hæc vocula deest in altero cod. Id.

λεγομένης ἡ δικαίως διώξεις τὸ δίκαιον (25). Οὐ λήψῃ ἄ
πρόσωπον ἐν κρίσει. Οὐ δικαιοῦσαι τὸν ἀσεβῆ (26).
Οὐ λήψῃ δῶρα ἐπὶ ψυχῇ· τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφλοῖ ὀφ-
θαλμοὺς σοφῶν, καὶ λυμáινεται ῥήματα δικαίων. »
Καὶ ἐν ἄλλοις φησὶν· « Ἐξαρῆτε τὸν πονηρὸν ἐξ
ὀμῶν αὐτῶν. » Καὶ ὁ Σολομών λέγει ἐν Παραομιαίς·
« Ἐκβάλῃ λοιμὸν συνεδρίου (27), καὶ συνεξελεύσεται
αὐτῷ νεκρός. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ἔστι (28) ὁ ἐπίσκοπος ἀκριτῶς φειδόμενος τοῦ
ἡμαρτηκότος, ὑπαίτιος γίνεσθαι.

Ὁ δὲ μὴ προσέχων τοῦτους, ἀκριτῶς φείσεται ἐπὶ
τῷ ὀφείλοντι τιμωρίαν, ὡς ὁ Σαούλ ἐπὶ τῷ Ἀγάγ,
καὶ ὁ Ἡεὶ τοῖς υἱοῖς οὐκ εἰδὼσι τὸν Κύριον. Ἔστι οὗ-
τος (29) ἐβέβηλωσε καὶ τὴν οἰκίαν ἀξίαν, καὶ τὴν
τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν τὴν κατὰ τὴν παροιμίαν αὐτοῦ·
ἄδικος οὖν οὗτος καὶ Θεῷ, καὶ ὁμοίως ἀνθρώποις, ὡς
αἴτιος σκανδάλου πολλοῖς νεοφωτιστοῖς (30) καὶ κατ-
εργασμένοις γενόμενος, ἔτι δὲ νέοις καὶ νέαις τῆ
ἡλικίᾳ, ὃν τὸ οὐαὶ περιμένει, καὶ ἐνικῶς μύλος ἐν τῷ
τραχηλῷ, καὶ ὁ βυθὸς, ἐν ᾧ ὑπόδικος ὑπάρχει. Διὰ
γὰρ τὴν τῆς ἀκρισίας ἀνομίαν βλέποντες τὸν τοιοῦτον
αὐτῶν ἄρχοντα, ἐν ἑαυτοῖς διακριθῆσονται, καὶ χρη-
σάμενοι τῇ αὐτῇ νόσῳ, συναπολέσθαι αὐτῷ ἀναγκασ-
θήσονται, ὡς τῷ Ἱεροβοάμῃ ὁ λαός, καὶ τῷ Κορῆ οἱ συν-
αράμενοι αὐτῷ. Εἰ δὲ βλέποι ὁ ἁμαρτῶν τὸν ἐπίσκοπον
καὶ τοὺς διακόνους ἀβώους ἐγκλήματος, καὶ τὸ ποίμ-
νιον καθαρὸν ὑπάρχον, πρῶτον μὲν, οὐ τολμήσει, κα-
ταφρονήσας (31), εἰς Ἐκκλησίαν Θεοῦ εἰσελθεῖν,
πληροῦς τῆς συνεδήσεως (32) αὐτοῦ· εἰ δὲ παρ'
οὐδὲν ἡγρησάμενος εἰσελθοῖ, ἢ παραχρῆμα ἐλεγχθῆ-
σεται, ὡς Ὁζὰ ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ ἀφάμενος, ὥστε
ἐδράσαι, καὶ ὡς Ἀχαρ (33), ἐπὶ τῇ κλοπῇ τοῦ ἀνα-

tes : « Juste persequeris quod justum est ». Non
accipies personam in judicio. Non justificabis
impium. Non accipies munera propter animam.
nam munera excæcant oculos sapientum, et perversunt
verba justorum. » Et alibi Scriptura pronun-
tiat : « Auferetis malum ex vobis ipsis. » Et Salo-
mon in Proverbiis dicit : « Ejice e consessu pesti-
lentem, et exhibit simul cum eo jurgium. »

CAPUT X.

Quod episcopus qui temere parcit peccatori, culpa
non careat.

Ad ista autem qui animum non adverterit, de-
benti pœnas inconsiderate ignoscet; sicut Saul
Agago; et Heli liberis suis, ignorantibus Domi-
num. Hic ergo tum dignitatem suam, tum Dei Ec-
clesiam sua in parœcia sitam maculat : quocirca
coram Deo et hominibus sanctis injustus est, utpote
auctor scandali multis recens baptizatis et cate-
chumenis, itemque utriusque sexus adolescentibus,
eumque vix manet, et mola asinaria in collo,
et profundus gurgis cui obnoxius est. Nam qui
cernent principem suum adeo in judicando negli-
gentem ac iniquum, vacillare incipient, atque eo-
dem vitio occupati, cogentur una cum eo perire;
sicut populus cum Hieroboamo, et cum Core
sceleris socii interiere. Cæterum peccator cum
episcopum et diaconos criminis puros esse cogno-
verit, et ovile incontaminatum; principio quidem
conscientia sua percussus, Ecclesiam Dei per con-
temptum intrare non audebit : quod si pensi nihil
habens, ingressus fuerit, aut statim arguetur ac
pœnas dabit, sicut Oza cum arcam ut firmaret teti-
git, et sicut Achar cum de anathemate furatus

²⁵ Deut. xvi, 20. ²⁶ Deut. i, 17. ²⁷ Exod. xxiii, 7 in LXX. ²⁸ Ibid. 8. ²⁹ Deut. vii, 15. Cedrenus.
Vide Test. Vet. ³⁰ Prov. xxii, 10. Lege Anastasium, quæst. 60. ³¹ I Reg. xv. ³² I Reg. ii. ³³ Matth.
xviii, 6, 7. ³⁴ III Reg. xii; Num. xvi. ³⁵ II Reg. vi.

VARIORUM NOTÆ.

(25) Δικαίως διώξεις τὸ δίκαιον. Hunc textum,
qui in LXX sic producitur, δικαίως τὸ δίκαιον
διώξῃ, multum detorquet Antiochus homilia 75, dum
citat, δίκαιος τὸ δίκαιον διώξει, si (quod nequaquam
credo) libri impressi vitio carent. Itaque consului
scriptos : et in membranarum Regiis cod. 2420, reperi,
δικαίως τὸ δίκαιον διώξει. Cod. vero 700 : Δικαίως τὸ
δίκαιον διώξεις. COT.

(26) Ἀσεβῆ. Addit uterque Evexen δῶρων. CLER.

(27) Συνεδρίου. Uterque præfigit præpositionem
ex. Id.

(28) Ἔστι, etc. Deest in utroque hæc inscrip-
tio. Id.

(29) Οὗτος. Τοιοῦτος in utroque. Id.

(30) Νεοφωτιστοῖς. Alter νεοφύτοις, minus re-
cte. Id.

(31) Καταφρονήσας. Hæc vox deest in gemino
cod. ms. Vindob. nec sane necessaria est. Id.

(32) Τῇ συνεδήσει. Alter codex τὴν συνεδήσιν,
æque recte. Postea pro ei δὲ παρ' οὐδὲν uterque ei
δὲ καὶ παρ' οὐδὲν, quod est ἐμφατικώτερον. Id.

(33) Ἀχαρ. Quidquid dicat S. Hieronymus, libro
de locis Hebræicis, verum hujus furis nomen est
Achar, non Achan, vel Achor; licet Achan obvium
sit, Achor autem legatur in quibusdam Bibliis mss.
Latinis, in Cæsariensi Eusebio Inscr. τῶν τοιαύτων
ὀνομάτων ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ, in Hieronymo ad Mi-

chææ iv, ult., in quibusdam codicibus Cassiani cap.
20 Collat. 4, in Annalibus Zonaræ et in Jacobi de
Vitriaco Epistola ad Honorium III papam, tom. VIII
Spicil. Acher., p. 375. Nam habent Achar omnes edi-
tiones omnium linguarum I Paralip. ii, 7, ac in
Josue versio Syriaca, cuncti fere Græci codices, et
non pauci Latini manu exarati. Atque ita effertur
a Græcis doctoribus, necnon a multis Latinis, etiam
non admodum antiquis. Præterea lectionem Achan
excludit allusio ad vocem Achar, quæ cernitur
Josue vii, 25, in Hebræo : Achor vero non est no-
men hominis, sed vallis; quod facile cum Achar
confunditur; ut vice versa Achar cum Achor, apud
Theodorum ad Osee ii, 15, ex Syro interprete.
Corrigendæ editiones Origenis per Erasmus ac Ge-
nebrardum procuratæ, quæ perperam homilia 5, in
Isaiam Achaz exhibent, cum vetus illa Merlini me-
lius ostendat Achan. Pari modo Balsamon im-
pressus ad Can. apost. 73, Ἀχας, manuscriptus
Ἀχαρ. De Achare sequentia complectuntur mem-
branæ Regiæ cod. 2437, relatu non indigna : Ὁ νο-
μισάμενος ἐκ τῆς Ἱεραγῶ ψιλῆν ποικίλην λεπτήν,
καὶ σ' δίδραγμα ἀργυρίου, καὶ γλώσσαν μίαν χρυσήν
ἢ δίδραχμων, ἦν ὁ Ἀχαρ υἱὸς Χαρμὶ, υἱοῦ Ζαμβρί,
υἱοῦ Ζαρά. Ἔστι δὲ Ἑβραϊκῆ λέξις τὸ ποικίλην λεπ-
τήν, βένδαν Βαβυλωνίτικον φουφοδοτήν· καλήν ἦγον
χλαμύδα βασιλικήν χρυσήν, τινὲς δὲ στολήν, ὕφασμα,

est⁷⁰, et ut Giezi propter Naamanis munera⁷¹; aut a pastore admonitus, pœnitentiæ subdetur; singulisque conspectis, et macula nec in episcopo nec in ipsi subjecto populo reperta, confusus atque compunctus, pacifica egredietur cum verecundia et lacrymis multis; et grex purgatus manebit: at ille in conspectu Dei plorabit, et de peccato pœnitentiam aget: ita et ipse optimam spem habebit, et totum ovile visis illius lacrymis discet, quod peccatur per pœnitentiam ab interitu eripitur.

θεασάμενον ἐκείνου τὰ δάκρυα, νουθεσίαν ἔξει, ὅτι

CAPUT XI.

Quomodo oporteat peccatores ab episcopo judicari.

Quocirca, episcopo, stude immaculatis actibus locum dignitatemque tuam patefacere; quia inter homines figuram obtines Dei, præsidendo cunctis mortalibus;⁷² sacerdotibus, regibus, principibus,

⁷⁰ Jos. vii. ⁷¹ IV Reg. v. ⁷² I. Ignat. interpol. ad Trall. 7.

VARIORUM NOTÆ.

ἱμάτιον, ἢ ὡς μαντίν (α) ὄπερ ἐτίθειον τοῖς θεοῖς. Ἡ γὰρ γλώσσά ἐστιν ἢν ἐτίθειον τῷ στόματι τῶν θεῶν αὐτῶν, ὁ δὲ τόπος οὐ ἔκρινεν ὁ Ἰησοῦς τοῦ φρονεῦσθηναι τὸν Ἄχαρ, ἐκαλεῖτο φάραγξ Ἄχώρ, hoc est: Qui ex Hierichunte furatus est vestem variam tenuem, et ducentas didrachmas argenti, linguamque unam auream quinquaginta didrachmarum, sicut Achar filius Charmi, filii Zambri, filii Zuræ. Est autem Hebraica dictio, variam subtilem, Rhendam Babylonicum Phuphudotem: bonam: sive chlamydem regiam auream. Nonnulli vero stolam, textum, stragulum, aut pallium: quod diis apponebant. Etenim lingua est, quam ponebant in ore deorum suorum. Locus porro in quo Acharem occidi decreverit Jesus, vocabatur vallis Achor. In eo autem in quo per præstantem virum iudicio Frontonem Duceum arguitur μνημονικοῦ ἀμαρτημάτων B. Chrysostomus; quasi homil. 25 ad Rom. posuerit patrem pro filio, Charmimi pro Achare, defendi forsitan poterit lectione cod. Regii 96: Τὸν καταλευσθέν. α. μετὰ τοῦ γένους παντὸς Χαρχμῖ, non Χαρχμῖ, vertendo: Lapidatum cum omni Charmis genere, non lapidatum cum omni genere suo Charmim. Cot.—Textus hebraicus habet Achan צפ, absque ulla variatione, ut patet ex Variis lectionibus cel. De Rossi. Concordant textus chaldaicus, arabicus, utraque Vulgata latina, antiqua novaque, nec non omnes heb. codd. mss. quos mihi videre contigit. ДАХА.

(34) Καὶ παραντίχα. Alter codex habet καὶ ἡ παραντίχα. CLER.

(35) Ἐπίσκοπε. Alter cod. ὁ ἐπίσκοπε. IDEM.

(36) Τῶ πάντων ἄρχειν ἀνθρώπων, ἱερέων, βασιλέων, etc. Hinc, atque ex cap. 20, 25, 26, 34, lib. vii cap. 31, lib. viii cap. 44, ubi additur sacerdotes esse ἄρχοντας, βασιλεῖς, δυνάστας, δεσπότας, κυρίους, desumpsit falsus Ignatius ad Trallianos 7, ad Philadelphenses 4, ad Smyrναeos 9, ad Antiochenos ult. ac forte suppositor Epistolarum Pontificiarum epistola prima Clementis ante finem, et iulio epistolæ tertię eidem pontifici ascriptæ. Scilicet ita locuti sunt Christiani, postquam imperatores ac reges suæ religionis consortes habuere; ut videre est ex Græcis in Epiphanio hæresi 29, cap. 3, 4; ex Latinis in Ambrosio epist. 13, ad Valentinianum Augustum. Quin ipse primus imperator Christianus Constantinus agnoscit apud Rufinum lib. x Historiæ, cap. 2, Deum sacerdotibus potestatem dedisse de imperatoribus quoque iudicandi. Tum insigni παρρησίᾳ Constantium, Constantini filium, Lucifer Calaritanus siccompellat lib. 1, pro S. Athanasio: Proba te super nos factum iudicem. Proba

(α) Lectio ineptissima. Forte legitur in codice Regio: ἱμάτιον ἢ ἀεὶ ἱμάτιον, stragulum aut aliquid simile. Quibus hæc correctio non arridebit, subtiliorem excogitent, per vos licet. Edit. PATROL.

θέματος, καὶ ὡς Γιεζι ἐπὶ τοῖς τοῦ Νεεμάν χρημασιν, καὶ παραντίχα (34) τιμωρηθήσεται, ἢ νουθετούμενος ὑπὸ τοῦ ποιμένος, εἰς μετάνοιαν ὑπαχθήσεται: περιβλεψάμενος γὰρ τοὺς καθ' ἓνα, καὶ ἐν οὐδενὶ μῶμον εὐρίσκων, οὔτε παρὰ ἐπισκόπων, οὔτε μὴν παρὰ τῶ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένῳ λαῷ, αἰσχυνθείς, μετὰ αἰδοῦς καὶ πολλῶν δακρύων ἐξελύσεται εἰρηκῶς, κατανευγμένος, καὶ μνεὶ κεκαθαρισμένον τὸ ποιμνιον· προσκλαύσει τε τῷ Θεῷ, καὶ μετανοήσει ἐφ' οἷς ἤμαρτε· καὶ ἔξει ἑλπίδα, καὶ τὸ ποιμνιον ὅλον ἀμαρτῶν διὰ μετάνοιαν οὐκ ἀπόλλυται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ὅπως χρῆ τὸν ἐπίσκοπον κρίνειν τοὺς ἀμαρτάνοντας.

Διὰ τοῦτο οὖν, ἐπίσκοπε (35), σπουδαῖε καθαρὸς εἶναι τοῖς ἔργοις, γνωρίζων τὸν τρόπον σου καὶ τὴν ἀξίαν, ὡς Θεοῦ τύπον ἔχων ἐν ἀνθρώποις, τῶ πάντων ἄρχειν ἀνθρώπων, ἱερέων, βασιλέων (36), ἀρχόντων, Trall. 7.

ad hoc te constitutum imperatorem, ut nos armis tuis ad omnem implendam voluntatem amici tui diaboli perduceres. Cum probare non possis; quia præceptum sit tibi, non solum non dominari episcopis, sed ita eorum obedire statutis, ut si subvertere eorum decreta tentaveris, si fueris in superbia comprehensus, morte mori iussus sis; quo modo dicere poteris, judicare posse de episcopis, quibus nisi obedieris, jūm quantum apud Deum, mortis pœna fueris multatus? (Casaub. exercit. 15, c. 11). Prætereo quod a viris doctis est observatum, nomen monarcharum tributum fuisse episcopis, monarchiam de illis dictam. Nec volo citare verba Goffridi Vindocinensis opusculo 2 et 4, episcopum appellantis dominum et imperatorem Christianorum; principem ac regem Ecclesiæ; eum qui ex jure divino regibus ac imperatoribus dominetur: itemque alia id genus. Quæ tamen omnia sobrie intelligere oportet; ne ad episcopalem dignitatem fastus ac tyrannis accedant; unde frequentes sanctorum Patrum querelæ; neve jura principum et jura pontificum confundantur. Nam quod ad postremum attinet, non minus veritate nititur quam superiora, alia nimirum ratione, illud Optati lib. iii, Tertullianum (opinor) in Apologetico et ad Scapulum secuti. super imperatorem non esse nisi solum Deum. Prudenterque ac fortiter ὁ Ἀβραμιαῖος γέρων ὁ ἀληθῶς Ὅσιος Epistola ad Constantium, prolata a magno Athanasio ad solitariam vitam agentes, ait: Μὴ τίθει σεαυτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, μηδὲ σὺ περὶ τούτων ἡμῖν παρακλεύου, ἀλλὰ μάλλον παρ' ἡμῶν σὺ μάνθανε ταῦτα. Σοὶ βασιλείαν ὁ Θεὸς ἐνεχείρισεν· ἡμῖν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίστευσε. Καὶ ὡσπερ ὁ τὴν σὴν ἀρχὴν ὑποκλέπτων, ἀντιλέγει τῷ διαταξαμένῳ Θεῷ οὕτω φοβήθητι, μὴ καὶ σὺ τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἐαυτὸν ἔλκων, ὑπεύθυνος ἐγκλήματι μεγάλῳ γένη. Ἀπόδοτε, γέγραπται, τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ· οὔτε τοῖνον ἡμῖν ἄρχειν ἐπὶ τῆς γῆς ἔξουσιον οὔτε σὺ τοῦ θυμῶν ἐξουσίαν ἔχεις, βασιλεῦ. Ne te misceas ecclesiasticis, neque nobis in hoc genere præcipe; sed potius ea a nobis disc. Tibi Deus imperium commisit: nobis, quæ sunt Ecclesiæ, concedidit. Et quemadmodum qui tuum imperium oculis conatibus invadit, contradicit ordinationi divinæ: ita et tu cave, ne, quæ sunt Ecclesiæ ad te trahens, magno crimini obnoxius fias. (Date,) scriptum est; quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ Dei, Deo (Matth. xii, 21). Neque igitur fas est nobis in terris imperium tenere; neque tu thyratiamatum et sacrorum potestatem habes (II Paral. xvi, 18),

πατέρων, υἱῶν, διδασκάλων, καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν ὑπηκόων. Καὶ οὕτως ἐν ἐκκλησίᾳ καθέξου, τὸν λόγον ποιούμενος, ὡς ἐξουσίαν ἔχων κρίνειν τοὺς ἡμαρτηκότας· ὅτι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις εἴρηται· «Ὁ ἐὰν δείσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὁ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τῷ οὐρανῷ.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Διδασκαλίᾳ, ὅπως χρῆ προσφέρεσθαι τοῖς μετανοοῦσι.

Κρίνε οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, μετὰ ἐξουσίας, ὡς ὁ Θεός, ἀλλὰ τοὺς μετανοοῦντας προσλαμβάνου (37). Ὁ γὰρ Θεός (38), Θεός ἐστὶν ἑλέους. Ἐπίπλησσε τοὺς ἁμαρτάνουσι, νοθεύει τοὺς μὴ ἐπιστρέφοντας, παρακάλει τοὺς ἐστώτας ἐμμένειν τοῖς καλοῖς, τοὺς μετανοοῦντας προσδέχου· ὅτι Κύριος ὁ Θεός μετὰ ὄρκου ἐπηγγεῖλατο ἀφαιρῆσαι παρασχεῖν τοῖς μετανοοῦσιν, ἐφ' οἷς ἡμαρτον. Λέγει· γὰρ διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ· Εἶπον πρὸς αὐτοὺς, ζῶ ἐγώ, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος (39), εἰ θελήσω

¹ f. ὄρησσε. ² Matth. xviii, 18.

VARIORUM NOTÆ.

imperator. De priori vero, præclare in hoc libro *Constitutionum* cap. 20, dicitur : Ποίμαινε τὸ πολίμνιον, μὴ ἐν κράτει μετὰ ἐμπαιγμοῦ, ὡς κατεξουσιάζων, ἀλλὰ ὡς ποιμὴν χρηστός, etc. Et in S. Chrysostomi homil. 11, in Epistolam ad Ephesios : Οὐ χυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀγαπητοί, οὐδὲ δεσποτικῶς ταῦτα ἐπιτάττομεν. Εἰς διδασκαλίαν λόγου προχειρίσθημεν, οὐκ εἰς ἀρχὴν, οὐδὲ εἰς αὐθεντίαν· συμβούλων τάξιν ἐπέχουμεν παραινούντων· ὁ συμβουλεύων λέγει τὰ παρ' αὐτοῦ, οὐκ ἀναγκάζων ἀκρατήν· ἀλλ' αὐτὸν ἀφίησι τῆς τῶν νενομένων (vel λεγομένων) αἰρέσεως κύριον. Non dominamur vestrae fidei, o dilecti, nec domini more hæc imperamus. Ad doctrinam verbi præfecti sumus ; non ad imperium, nec ad auctoritatem. Consiliarium admonentium locum tenemus. Consiliarius dicit quæ a se procedunt, non necessitatem afferens auditori ; sed in ejus potestate dimittit, ut faciendæ eligat quæ dicta sunt. Et ad homiliæ finem : Εἰ μὲν οὖν περὶ ἡμῶν ταῦτα ὑποπτέετε, ἔτοιμοι παραχωρῆσαι τῆς ἀρχῆς ὅτι περ' ἂν βούλοισθε, μόνον Ἐκκλησίᾳ ἐστώ μετὰ, etc. Si hæc ergo de nobis suspicamini, parati sumus cedere regendi munus cui voletis ; modo una sit Ecclesia. Denique in Epistola 3 Hieronymi, ad Nepotianum : *Reæ nolentibus præest, episcopus volentibus ; ille terrore subjicit, hic servitute dominatur.* Quibus similia apud Chrysostomum homil. 15, in epist. 2, ad Corinthios. Sane solent hæreticum Tertulliano hæretico cap. 12, lib. *De monogamia*, et lib. *De fuga in persecutione* cap. penult. exprobrare Ecclesiæ, omnia licere episcopis : ac episcopatum regnum esse sub obtentu procurandi. Concitate juxta ac eleganter B. Hieronymus loquens de S. Epiphano adversus Joannem Hierosolymitanum, epist. 61, ad Pammachium, cap. 4 : *Scilicet delirabat, qui in regno tuo contra tuam sententiam loquebatur.* Cæterum sicut antistitibus nomen regum ac imperatorum aptatur, ita et imperatoribus ac regibus nomen Episcoporum, sacerdotum, pontificum, præsulum, apud Eusebium *De vita Constantini* lib. 1, cap. 44 ; lib. iv, cap. 24 ; Simeonem Thessalonicensem libro *De sacris Ordinationibus*, cap. 7, in epistola Remigii Remensis ad tres episcopos, et in Conciliorum acclamationibus. Notaque est ex Lucifero adulatione Ariariorum episcoporum, qui vocitabant Constantium imperatorem, episcoporum episcoporum. Cot.

(37) *Προσλαμβάνου.* Alter cod. προσδέχου, ex consuetudine librarium, qui sæpe sensus majorum rationem habuerunt quam verborum. Cler.

(38) Ὁ γὰρ Θεός, et seqq. ad προσδέχου. Hæc

patribus, filiis, doctoribus ; cunctis, qui omnes pater tibi subjecti sunt. Sic ergo in ecclesia sede sermonem faciens, quasi potestate præditus judicandi delinquentes ; vobis quippe episcopis dictum est : « Quod ligaveritis super terram, erit ligatum in cælo ; et quod solveritis super terram, erit solutum in cælo ».

CAPUT XII.

Doctrina de modo quo pœnitentes tractandi sunt.

Judica igitur, episcopo, cum potestate, quem admodum facit Deus : verum pœnitentes suscipe. Deus enim Deus misericordiæ est. Delinquentes increpa, admone aberrantes, stantes hortare ad perseverantiam in bonis, pœnitentes admitte ; quoniam cum sacramento Dominus Deus daturum se veniam pœnitentium delictis pollicitus est. Ait enim per Ezechielem : « Dic ad eos : Vivo ego, dicit Adonai Dominus ; si voluero mortem peccatoris,

absunt in altero codice, forte ob repetitionem vocis προσδέχου, qua utraque clausula clauditur. Quam ob rem sæpe a librariis peccatum est. Possunt etiam abesse, sine sententiæ jactura. Id.

(39) Λέγει Ἀδωναὶ Κύριος. Ita cum ms. Alexandrino, Theodorito, codice regio, editio Aldina ; pro quo Complutensis : Κύριος Κύριος ; at male Romana, Κύριος tantum ; errato quod sæpe in ea editio-ne, nonnunquam in aliis, et in mss. quoque occurrit, quodque etiam apud multos Patres deprehendas ; negligentia ac prætermissione descriptorum sacre Scripturæ ; LXX enim interpretes, voces קַיִן יְיָ, quæ passim in Ezechiele repetuntur, vertisse videntur, modo Ἀδωναὶ Κύριος, modo Κύριος Κύριος, modo Κύριος ὁ Θεός, nunquam Κύριος duntaxat. Sed et librarium supinitati ascribendum, opinor, mendum, quod Hieronymi codices deformat, initio libri non Commentariorum in Ezechielem. Meo judicio scripserat ille : *Ubiunque juxta LXX, secundo ponitur, Dominus, Dominus ; secundum nomen tetragrammaton est, quod proprie ad Deum pertinet, et ineffabile dicitur ; primum commune, quod sæpe in hominibus invenitur.* Quam facile autem fuerit notas numerales commutare ad hodiernam lectionem faciendam, primum nomen tetragrammaton est, secundum commune, nemo non videt. Ita gravi errore liberatur vir maximus, qui in eodem commentario ad cap. vi, vers. 3, contra observaverat, quod *quando duo, Domini et Domini, juncta sunt nomina ; prius nomen commune est ; secundum proprie Dei, quod appellatur ἄρρητον, id est ineffabile, et quod scriptum fuit in lamina aurea, quæ erat in fronte pontificis.* Atqui Hieronymi verba de prophetia sola Ezechielis accipi debent. Notat quippe idem sanctus Doctor ad Psalm. viii, 2, et cix, 1, tetragrammaton iis in textibus poni ante Adonai. Quod et alibi fit ; ut Psalm. juxta Hebræos lxxviii, 2 ; cix, 21 ; cxl, 8 ; cxli, 8. Unde generaliter Origenes, interpretans locum Ezech. viii, 1, ait : Ἐν τῇ δὲ γέγραπται· *Χεῖρ Κυρίου Κυρίου· καὶ γὰρ ἐν ἄλλοις εἰρήχαμεν ὅτι πολλαχοῦ τὸ ἐκφωνούμενον ἐν τῇ Κύριος φωνῇ, τὸ σεβάστιμον παρ' Ἑβραίοις ἐστὶν ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὅ τι περ' οὐ ταχέως προφέρονται. Πλὴν ἐστ' ὅτε τὸ Κύριος τάσσεται καὶ ἐπὶ Κυρίου τῶν δούλων. Ἐνθα οὖν κεῖται τὸ Κύριος Κύριος, χρῆ εἶδέναι ὅτι τὸ μὲν ἑτερον ὀνομα τὸ κύριον ὄνομα καὶ ἄρρητον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ λοιπὸν τὸ Κύριος, Ἑβραίοι Ἀδωναὶ, ἐπὶ τοῦ Κυρίου τάσσουσι, ὅτε μὲν προσφερόμενοι τὴν φωνὴν ἐπὶ τοῦ ἄρρητου ὀνόματος, ἐπὶ δὲ ὀνομα ἐπὶ τοῦ Κυρίου τῶν δούλων.*

sed potius, ut impius convertatur a via sua prava, et vivat. Convertimini ergo a viis vestris malis, et quare morimini, domus Israel⁸³? » Hic Scriptura bene sperare peccatores jussit, et salutem, si resipuerint, exspectare : ne quasi deplorati, criminibus succumbant; sed ut sperata salute ad se reversi, peccata sua coram Deo desinant; a quo, patre videlicet bono, oblivionem scelerum ac impunitatem consequantur.

CAPUT XIII.

Fugiendam esse delictorum experientiam.

Porro qui insontes sunt, ita maneant, nec sibi commodum putent peccatorum experimentum; ne dolore, tristitia ac fletibus satisfactionis indigeant. An enim, o homo, qui peccasti, compertum habes, te aliquot dies in hac vita moraturum, ut pœnitentiam agere possis? Incertum obitus tui tempus; et in peccato morienti nulla dabitur pœnitentia, sicuti per Davidem dicitur: « In inferno autem quis constabitur tibi⁸⁴? » Oportet igitur parata habere bona; quo absque tristitia illud iter emetiamur. Unde sacra Scriptura per sapientem Salomonem suadet ac dicit tibi: « Præpara in exitum opera tua, et præpara in agrum⁸⁵, » ne quid boni desit nobis; ut quinque Evangelii virginibus propter fatuitatem defuit oleum pietatis, seu bonorum operum; et extinctis divinæ cognitionis iampadibus, a thalamo sponsi sunt exclusæ⁸⁶. Quare securus vivit, quicumque vitæ suæ parcat, et peccati expers perseverat, ut præcedentia merita sua sibi conservet. Tu vero, episcopo, ita in iudicando te gere, quasi Deo iudicans. « Domini enim, » inquit, « est iudicium⁸⁷. » Et primo quidem pro potestate reum condemna; deinde cum misericordia, miseratione et illecebris adjuge eum tibi, atque

⁸³ Ezech. xxxiii, 11. ⁸⁴ Psal. vi, 6. ⁸⁵ Prov. xlii, 27. ⁸⁶ Matth. xxv. ⁸⁷ Deut. i, 17.

VARIORUM NOTÆ.

Τὸ οὖν Ἀδωναὶ Κυρίου, τῶ νοήσαντι τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ ἀρρήτου ὀνόματος, οὐδὲν διαφέρει τοῦ Κυρίου, (I. Κυρίου Κυρίου,) ὡς ἐκδεδώκαμεν. Hoc est: In quibusdam autem scriptum est: « Manus Domini Domini. » Atqui diximus alibi, sæpe quod exprimitur in voce Dominus, esse venerandum illud apud Hebræos nomen Dei, quod quidem non cito proferunt. Verumtamen est etiam cum nomen Dominus usurpatur de domino servorum. Ubi igitur ponitur Dominus Dominus, sciendum est, alterum quidem esse quasi proprium et ineffabile nomen Dei; reliquum vero Dominus, Hebræi Adonai, de Domino ponunt: interdum quidem proferentes vocem istam in nomine ineffabili, interdum vero tanquam in Domino servorum. Illud igitur Adonai Domini, intelligenti quæ dicta sunt de ineffabili nomine, nihil differt a Domini Domini, ut explicuimus. Quocirca ex corruptis exemplaribus (qualia memorantur in editione Romana ad Ezech. cap. 11) Dominus Adonai citatur a Tertulliano, cap. 20 libri De resurrectione carnis, et ab Origene homil. 4 et 12 in Ezechielem; falsumque est quod in dicta homilia quarta subjungitur: Prius nomen Dei quatuor litterarum est, quod interpretatur naturaliter Deus. Quoniam his quoque in locis librarii accusari queant, qui Adonai Dominus mutaverint in Dominus Adonai, et posterius in

τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἀλλ' ἢ (40) ἐν τῷ ἀποστρέφαι τὸν ἀσεβῆ ἐκ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς, καὶ ζῆν. Ἐπιστρέφεται οὖν ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὁμῶν τῶν πονηρῶν, καὶ ἵνα τί ἀποθνήσκειται (41) οἶκος Ἰσραὴλ; Ἐνταῦθα ὁ λόγος (42) εὐέλπιδας ἐποίησε τοὺς ἡμαρτηκότας, ὅτι ἐὰν μετανοήσωσιν, ἐλπίδα σωτηρίας ἔξουσιν· μήποτε ὡς ἀπηληγῆκοτες αὐτοὺς (43) ἐκδώσιν ταῖς παρανομίαις, ἀλλ' ἔχοντες ἐλπίδα σωτηρίας ἐπιστραφέντες προσκλαύσωσι· Θεῶ περὶ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ (44) λήξονται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀμνηστίαν, ὡς παρὰ πατρός ἀγαθοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅτι φεύγειν χρὴ τῶν ἀμαρτημάτων τὴν πείραν.

Τοὺς μὲν τοι ἀναμαρτήτους, τοίους μένειν χρὴ, καὶ μὴ χρεῖαι ἔχειν τῶν ἀμαρτιῶν, ὅπως μὴ δέωνται ὀδύνης, λύπης, καὶ κλαυθμῶν ἀφέσεως. Τί γὰρ οἶδας, ἄνθρωπε, ἀμαρτήσας, εἰ ἡμέρας ζήσεις ἐν τῷδε τῷ βίῳ, ἵνα καὶ μετανοήσης; ὅτι ἀθλος ἡ ἐξοδός σου ἐκ τοῦ βίου ὑπάρχει, καὶ ἐν ἀμαρτίᾳ τελευτήσαντι μετάνοια οὐκ ἔσται· ὡς λέγει διὰ τοῦ Δαβὶδ· « Ἐν δὲ τῷ ᾄθῃ τίς ἐξομολογήσεται σοι; » Δεῖ οὖν ἔτοιμον εἶναι ἐν ἀγαθοῖς· ἵνα ἀνευ λύπης τὴν ὁδὸν (45) ἐκείνην στεκώμεθα. Διδὸ καὶ παραινέει ὁ θεὸς λόγος διὰ (46) Σολομῶντος τοῦ σοφοῦ λέγων σοι· « Ἐτοίμαζε εἰς τὴν ἐξοδὸν τὰ ἔργα σου, καὶ παρασκευάζου εἰς τὸν ἀγρόν, » ἵνα μὴ ἐπιλείψῃ ἡμῖν τι τῶν καλῶν ὡσπερ καὶ ταῖς πέντε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ παρθένους διὰ μωρίαν ἐπέλειπε τὸ τῆς εὐσεβείας ἔλαιον, καὶ ἀποσθέσασαι (47) τὰς λαμπάδας τῆς θεογνωσίας ἀπεβλήθησαν τοῦ νυμφῶνος. Διὰ τοῦτο ἀκίνητος μένει πᾶς ὁ φειδόμενος τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς, καὶ μένων ἀναμάρτητος, ὅπως καὶ τὰς προγεγονυίας ὑπ' αὐτοῦ δικαιοσύνας αὐτῷ συντηρήσῃ. Σὺ οὖν οὕτω κρῖνε, ὡς Θεῶ δικάζων. « Τοῦ γὰρ Κυρίου, φησὶν, ἡ κρίσις. » Πρῶτον οὖν ἀπ' ἐξουσίας τὸν ἔνοχον καταδικάζει· ἔπειτα μετὰ ἑλέου καὶ οἰκτιρισμοῦ καὶ προσλήψεως οἰκτεροῦ, ὡς ἀποσπασθέντος αὐτῷ σωτηρίαν, εἰ μὴ

prius. Maxime cum ms. codex homiliarum Origenis, ad Christianissimum regem pertinens, homilia illa quarta exhibeat, Adonai Dominus, et nomen Domini, rectius sine dubio. Certe liber Regius 2431, in fragmento Constitutionum hic habet Κύριος Ἀδωναί. Cor. In altero ms. Vindobonensi Κύριος ὁ Θεός expressa compendiarie scriptura κς ὁ θες.

(40) Ἡ. Omittitur in altero cod., nec sane necessarium est. CLER.

(41) Ἀποθνήσκειται. Alter habet ἀποθνήσκειτε, melius, sed oporteret scribi, ὡ οἶκος Ἰσραὴλ : quantum potest etiam ferri nominativus loco vocativi, ut est apud LXX Int., Ezech. xxxiii, 11. Ib.

(42) Ὁ λόγος. Deest in utroque, et revera ex re ipsa subaudiri potest, et sæpe subauditur Ἰσραὴλ. Ib.

(43) Αὐτούς. Lege ἑαυτούς ex utroque codice. Ib.

(44) Αὐτῶν, καί. Insete: Καὶ μετανοήσωσιν ἐκ καρδίας, ἐξευμενισάμενοι αὐτόν, et pœnitentiam ex corde agant, placantes eum. Cor. Sic habet etiam alter codd. Vindobonensium.

(45) Τὴν ὁδόν. Alter cod. ἔξοδον bene, sermo enim est de vitæ exitu. CLER.

(46) Διὰ usque ad sol. Desunt in codd. Vindobonensibus. Ib.

(47) Ἀποσθέσασαι ad θεογνωσίαν. Desunt in altero codice, nec necessaria sunt. Ib.

τάθειτο τοῦ τρόπου, καὶ πρὸς μετάνοιαν χωρήσει· με-
ταμελόμενον δὲ στύφων προσδέχου, μεμνημένος τοῦ
Κυρίου εἰπόντος, « ὅτι χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ
ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

*Περὶ τῶν (48) λεγόντων μὴ δεχέσθαι μετανοοῦντά,
καὶ ὅτι δίκαιος, κἂν σύνεστιν ἁμαρτωλῷ, οὐ
συναπόλλυται αὐτῷ.*

Ἐάν δὲ τὸν μετανοοῦντα μὴ προσδέξῃ, ἐπιβούλοις
αὐτὸν ἐκδοτον παρέχεις, ἐπιλαθόμενος τοῦ Δαβὶδ
λέγοντος· « Μὴ παραδῶς τοὺς θηρίους ψυχὴν ἐξομο-
λογουμένην σοι⁹⁹. » Διὸ παρορμῶν εἰς μετάνοιαν ὁ
Ἱερεμίας λέγει· « Μὴ ὁ πίπτων οὐκ ἀνίσταται; ἢ ὁ
ἀποστρέφων οὐκ ἐπιστρέφει; τί, ὅτι ἀπέστρεψεν (49)
ὁ λαὸς μου ἀποστροφὴν ἀναιδῆ, καὶ κατεκρατήθησαν
ἐν τῇ προαιρέσει αὐτῶν; Ἐπιστρέφητε, υἱοὶ ἀφροστη-
κότες, καὶ ἐγὼ ἴασομαι τὰ συντριμμάτα ὑμῶν. » Δέ-
ξει οὖν τὸν μετανοοῦντα, μὴ διατάζων ὄλιως, μηδὲ
παρεμποδιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνηλεῶς λεγόντων (50),
μὴ δεῖν τοιοῦτοις συμμολύνεσθαι (51), μήτε λόγου
κοινωνεῖν· αὐταὶ (52) γὰρ αἱ συμβουλίαι ἀγνοούντων
εἰσι θεῶν, καὶ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἀλόγων δὲ κριτῶν
καὶ θηρίων ἀμελιέκτων· οὐ γὰρ γινώσκουσιν, ὅτι χρὴ
φυλάσσεσθαι, οὐ τὴν ἐν λόγῳ (53) κοινωνίαν πρὸς τοὺς
ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ τὴν ἐν ἔργῳ. « Δικαιοσύνη γὰρ
δικαίος ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν
ἔσται. » Καὶ πάλιν· « Ἐγὼ ἐάν ἁμάρτη μοι τοῦ ἀδική-
σαι ἀδικημα, καὶ ἐκτενώ τὴν χειρὰ μου ἐπ' αὐτήν,
καὶ συντριψῶ ἐπ' (54) αὐτῆς στήριγμα ἄρτου, καὶ
ἐξαποστελῶ εἰς αὐτήν λιμὸν, καὶ ἐξολοθρεύσω αὐτῆς
ἄθροπον καὶ κτήνος· κἂν ὦσιν οἱ (55) τρεῖς ἄνδρες

A promitte ei salutem, dummodo mores commutet,
et ad pœnitentiam concedat: resipiscentem autem,
vehementer castigatum suscipe, memor Domini,
dicentis « quod gaudium oritur in celo super uno
peccatore pœnitentiam agente⁹⁹. »

CAPUT XIV.

*De iis qui affirmant non debere recipi pœnitentem;
et de justo, quod licet cum peccatore versetur, non
tamen cum eo pereat.*

Sin vero pœnitentem non admiseris, insidiato-
ribus dedititium præbes, oblitus Davidici sermonis:
« Ne tradas bestiis animam confitentem tibi⁹⁹. »
Ideo Jeremias incitans ad pœnitentiam, ait: « Nun-
quid qui cadit, non resurget? aut qui avertit se,
non revertetur? Quare ergo aversus est populus
meus aversione impudenti, et confirmati sunt in
electione sua? »⁹⁹ Revertimini, filii rebelles, et ego
sanabo contritiones vestras⁹⁹. » Igitur pœnitentem
recipe; nec te ullatenus dubitare faciant, aut a
proposito retrahant qui immisericorditer dicunt,
non oportere cum hujusmodi coinquinari, neque
velsermone communicare. Hæc quippe consilia Deum
divinamque providentiam ignorantium sunt; et ju-
dicum ratione carentium, et immanium belluarum:
nec enim intelligunt fugiendam esse communio-
nem operum cum peccatoribus, non sermonis so-
cietatem. « Justitia » enim « justi super ipsum erit,
et iniquitas iniqui super ipsum erit⁹⁹. » Et ite-
rum: « Terra si peccaverit mihi, delinquendo deli-
ctum, et extendam manum meam super eam, et
conteram in ea fulcimentum panis; et immittam in
eam famem, et delebo de ea hominem et jumen-

⁹⁹ Luc. xv, 7. ⁹⁹ Psal. lxxiii, 19. ⁹⁹ Ignat. interpol. ad Ephes. x. ⁹⁹ Jer. viii, 4. ⁹⁹ Jer. iii, 22.
⁹⁹ Ezech. xviii, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(48) *Περὶ τῶν*, etc. Alter codex in hac inscriptio-
ne: « Ὅτι χρὴ φεύγειν οὐ τὴν ἐν λόγῳ κοινωνίαν πρὸς
τοὺς ἁμαρτάνοντας· ἀλλὰ τὴν ἐν ἔργῳ. » Hinc alter
codex ms. summas capitum in margine habet. Sed
non sunt magni momenti et aliquando a bibliopogo
sunt mutilatæ. CLER.

(49) *Ἀπέστρεψεν*. Alter ἀπεστράφη. Ib.

(50) *ὑπὸ τῶν ἀνηλεῶς λεγόντων*, etc. Si quis
cum viris doctis contenderit, ita non potuisse
scribi ante exortum Montanum hæresiarcham, tria
inter nos non commutabimus verba. Attamen non
intelligo, cur adeo negetur existisse ante illud
temporis hæreticos sæviter de pœnitentia sentien-
tes; cum credibile fiat, quod jam a primis sæculis,
quemadmodum ex hæresibus indulgentes multæ
suis omnia permissurunt, adeo ut pœnitentia non
egerent; sic et nonnullæ crudeles denegaverint ve-
niam peccatoribus; quodque etiam in Ecclesiis
variatur fuerit, aliis ad rigorem, cæteris ad facili-
tatem pronioribus; quibusdam severius, aliis mol-
lius de pœnitentiæ fructu disserentibus; quod de-
nique inde manarint sequentium temporum variæ
opinionēs atque consuetudines. Equidem Adamiani,
admodum antiqua hæresis, in culpam lapsos eji-
ciebant penitus; uti refertur in *Panario* S. Epiphani-
iii. Et severiora videri possunt illa senioris ano-
nymi, qui audierat ab his qui Apostolos viderant,
ac B. Irenæi lib. iv. cap. 45: *Et illis quidem, justis
ante Christi adventum viventibus, curatio et remis-*

*sio peccatorum, mors Domini fuit. Propter eos vero
qui nunc peccant, Christus non jam morietur; jam
enim mors non dominabitur ejus* (Rom. vi, 9); *sed
veniet Filius in gloria Patris, exquirens ab actoribus
et dispensatoribus suis pecuniam quam eis credidit,
cum usuris: et quibus plurimum dedit, plurimum
ab eis exiget*, etc. Quid quod illum suum Marcio-
nem pater episcopus vir sanctissimus, etsi multum
petentem, noluit admittere ad pœnitentiam? Con-
sule observata ad caput 1, Mand. 4, lib. II, Her-
mæ, ubi de pœnitentia: iisque adjunge cum cano-
ne apostolico 44, vel 52, observanda in caput 3
Epistolæ S. Ignatii ad Philadelphenos. Quod si
Montanus alicubi traditur primus pœnitentiæ in-
dixisse bellum; hoc ideo dictum est, quia ille er-
ror sub ipsius nomine potissimum cæpit fama ce-
lebrari. Alioqui forte non magis verum erit, quam
quod a Vincentio Lirinensi affirmatur *Commonitorii*
cap. 34, neminem ante crudelissimum Novatianum,
crudelem Deum dixisse, eo quod mallet mortem
morientis, quam ut revertatur et vivat. Cot. — Alter
codex pro ἀνηλεῶς habet ποιηρῶς. CLER.

(51) *Συμμολύνεσθαι*. Alter codex: συναναμιγ-
νυσθαι. Ib.

(52) *Αὐταί*. Alter ταῦτα. Ib.

(53) *Ἀλόγῳ*. Alter λόγῳ, quod perinde. Ib.

(54) *Ἐπ'*. Omittitur in utroque, ut in textu LXX
Int. Ib.

(55) *Οἱ*. Omittitur in altero, melius. Ib.

tum. Et si fuerint tres viri in medio ejus, Noe, et Job, et Daniel; ipsi in sua justitia servabunt animas suas, ait Adonai Dominus⁹⁶. » Apertissime declaravit Scriptura, justum cum injusto conversantem, una cum eo non interire. Siquidem in hoc mundo justus et injustus simul congregantur, vitæ communitate, non etiã sanctitatis; qua in causa amici Dei non peccant, quinimo « Patrem suum qui in cœlis est » imitantur, « qui solem suum oriri facit super justos et injustos, et » imbrem suum « pluit super malos et bonos⁹⁷. »⁹⁸ Neque ullum inde periculum viri justo; nam in stadio victores victis sunt permisti; at in coronæ donatione soli astant qui fortiter pugnaverunt, nec quisquam coronatur, nisi qui legitime certaverit⁹⁹.¹⁰⁰ Unusquisque de seipso confitebitur ac respondebit, neque justum cum injusto Deus perdet; quandoquidem apud eum quidquid culpæ non est obnoxium, nec ultimi subjectum est. Neque enim Noem denersit, neque Lotum incendit, neque Raabam patriæ excidio comprehendit; et si libet, nostra quoque cognosce, Judas sodalis noster, sortem ministerii nobiscum communem accepit, et Simon Magus baptismo Domini signatus fuit; verum cum uterque pravus exstitisset, ille quidem laqueo se suspendit; hic vero præter hominum naturam volitans, gravi casu fractus est. Ad hæc, Arca Noem et filios ejus complectebatur; sed solus Chamus nequam repertus, in filio pœnas dedit. Quod si patres pro filiis non puniuntur, neque filii pro patribus, liquet quod neque uxores pro maritis, neque famuli pro dominis, neque cognati pro cognatis, neque amici pro amicis, neque justus pro injustis; et quod singuli de suis operibus examinantur. Nam a Noe pro mundo pœnæ non sunt exactæ, nec Lotus pro Sodomis incendio conflagravit, nec Raaba pro Hierichuntinis jugulata est, nec Israelitæ pro Ægyptiis submersi sunt. Cœnubernium enim justos injustorum damnationi non involvit, sed unanimitas. Igitur attendere non debemus istis hominibus, ad cædem semper promptis, humanitatis osoribus, criminationis studiosis, et qui cum prætextu mortem inferunt. Alter enim pro altero non moritur, sed « funibus suorum peccatorum unusquis-

Α εν μέσῳ αὐτῆς. Νῶε, καὶ Ἰὼβ, καὶ Δανιὴλ, οὗτοι (56) ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτῶν σώσουσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν, λέγει Ἄδωναί Κύριος. » Σαφέστατα (57) δεδήλωκεν ἡ Γραφή, ὅτι συνὼν δίκαιοι ἀδίκῳ οὐ συναπόλλυται μετ' αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ δίκαιοι καὶ ἀδικοὶ ἀλλήλοις συναγελάζονται κοινωνίᾳ βίου, οὐ μὴν καὶ οὐσίτητος· καὶ τούτῳ οὐχ ἁμαρτάνουσιν οἱ θεοφιλεῖς· μιμηταὶ γὰρ εἰσι τοῦ Πατρὸς αὐτῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τοῦ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντος ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ βρέχοντος αὐτοῦ τὸν ὕετον ἐπὶ πονηροῦς, καὶ ἀγαθοῦς. Καὶ οὐδὲν κινδυνεύουσι ὁ δίκαιος ἐκ τούτου· ἐν γὰρ τῷ σταδίῳ καὶ νικῆται, καὶ νικώμενοι εἰσιν, ἐν δὲ τῷ στεφάνῳ μόνοι οἱ γενναῖοι ἀγωνισάμενοι, οὐδεὶς δὲ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀβλήσῃ. Ἐκαστος γὰρ περὶ ἑαυτοῦ ἐξομολογήσεται⁹⁹, καὶ οὐ μὴ συναπολέσῃ ὁ θεὸς τὸν δίκαιον μετὰ τοῦ ἀδίκου, ἐπίπερ παρ' αὐτῷ τὸ ἀναμάρτητον ἀτιμώρητον. Οὕτε γὰρ τὸν Νῶε κατέκλυσεν, οὕτε τὸν Λὼτ κατέφλεξεν, οὕτε τὴν Ραάβ συναπόλλεσε· εἰ δὲ βούλεσθε γνῶναι καὶ τὰ ἐφ' ἡμῶν γενόμενα, Ἰούδας δὲν ἡμῶν ὄν, λαβεὶ τὸν κληρὸν τῆς διακονίας, ὃν καὶ ἡμεῖς, καὶ Σίμων ὁ Μάγος τὴν ἐν Κυρίῳ σφραγίδα· ἀλλ' ἑκάτερος αὐτῶν ἀναβεχθεὶς φαῦλος, ὁ μὲν ἀπήγγαστο (58), ὁ δὲ παρὰ φύσιν ἱπτάμενος, συνετρέθη (59). Καὶ ἐν τῇ κιβωτῷ, Νῶε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὑπήρχον· ἀλλὰ πονηρὸς ὁ Χάμ εὐρεθεὶς ἄνομος, εἰς τὸν υἱὸν ἐδέξατο τιμωρίαν (60). Εἰ δὲ (61) καὶ πατέρες ὑπὲρ παιδῶν οὐ τιμωροῦνται, οὕτε υἱοὶ ὑπὲρ πατέρων, ὅσῳ, ὡς οὕτε γυναῖκες ὑπὲρ ἀνδρῶν, οὕτε οἰκέται ὑπὲρ δεσποτῶν, οὕτε συγγενεῖς ὑπὲρ συγγενῶν, οὕτε φίλοι ὑπὲρ φίλων, οὕτε δίκαιοι ὑπὲρ ἀδίκων· ἀλλ' ἑκαστος ὑπὲρ τοῦ οἰκείου ἔργου τὸν λόγον ἀπαιτηθήσεται. Οὕτε γὰρ Νῶε ὑπὲρ τοῦ κόσμου ἐκίχην εἰσπεράχθη, οὕτε Λὼτ ὑπὲρ Σοδόμων ἐπυρπολήθη, οὕτε Ραάβ, ὑπὲρ Ἰεριχουνοῦ ἐσφάγη, οὕτε ὁ Ἰσραὴλ (62) ὑπὲρ Αἰγυπτίων¹⁰⁰· οὐ γὰρ ἡ συνολικῆς κατακρίνει τοὺς δικαίους σὺν τοῖς ἀδίκαις, ἀλλ' ἡ τῆς γνώμης ὁμόνοια. Οὐ χρεὶ οὐγ τοῖς ἐτοιμοθανάτοις, καὶ (63) μισανθρώποις, καὶ φιλεγκλήμοσι, καὶ μετὰ προφασίως θανατοποιεῖς προσέχειν (64). Ἐτερος γὰρ ὑπὲρ ἑτέρου οὐκ ἀποθνήσκει (65)· ἀλλὰ « σειραὶ τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἑκαστος σφίγγεται. » Καὶ « Ἰδοὺ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. » Δεῖ δὲ ἡμᾶς βοηθεῖν τοῖς συνοῦσι (66)

⁹⁶ Ezech. xiv, 13. ⁹⁷ Matth. v, 45. ⁹⁸ I. Ignat. interpol. ad Philad. 3. ⁹⁹ II Tim. ii, 5. ¹⁰⁰ Cilas Anastasius, quest. 35. ¹⁰¹ Anast. ἀπολογήσεται. ¹⁰² Anast. Αἰγυπτίων κατεπόντισθη.

VARIORUM NOTÆ.

(56) Οὗτοι. In eodem omittitur. CLEA.
 (57) Σαφέστατα. Præponit unus ἐνταῦθα, hic. Id.
 (58) Ἀπήγγαστο. In utroque ἤγγαστο. Id.
 (59) Συνετρέθη. Prægit alter πρῶτον. Id.
 (60) Εἰς τὸν υἱὸν ἐδέξατο τιμωρίαν. In filio pœnas dedit: Chanaan, e Genes. ix, 25. Notavi porro ad marginem Anastasii quæstiones carere voculis, εἰς τὸν υἱὸν; sed tunc non videram ms. codicem valde antiquum et bonum Regiæ Bibliothecæ, in quo scriptum est, εἰς τῶν υἱῶν, quod et videtur legisse Gentianus Hervetus earum quæstionum interpres. magisque convenit sensui hujus loci. Postea simili

D ratione e scriptio, versione, ac sensu, legendum in Anastasio, ut hic: Οὕτε δίκαιοι ὑπὲρ τῶν ἀδίκων. Demum verbo κατεπόντισθη auctiores ac pleniores sunt quæstiones. Cor.

(61) Εἰ δὲ. Ὅτι δὲ, uterque minus bene. CLEA.
 (62) Ὁ Ἰσραὴλ. Οἱ Ἰσραηλίται, alter codex. Id.
 (63) Ἐτοιμοθανάτοις καὶ. Desunt in utroque. Id.
 (64) Προσέχειν. Addit alter: Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει καὶ. Id.
 (65) Ἀποθνήσκει. Alter τιμωρεῖται. Id.
 (66) Συνοῦσι. F. συνοῦσι. Alter νοσοῦσι, ut bene conjecit Cotelerius. Id.

καὶ κινδυνεύουσι, καὶ σφαλλομένοις, καὶ ὅσον οἶόν τε ἂν παραινέσει τοῦ λόγου ὑγιάζειν αὐτοὺς, καὶ ρύεσθαι ἐκ θανάτου. « Οὐ χρεῖαν γὰρ ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες, (67). » Ἐπειδὴ ἔστι οὐκ ἔστι θάλημα ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς, ἵνα ἀποληται εἰς τῶν μικρῶν. » Οὐ γὰρ τὴν τῶν σκληροκαρδίων ἀνδρῶν βούλησιν ἰστέν χρῆ, ἀλλὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Οὐδὲ γὰρ δίκαιον κεφαλὴν ὄντα σε, ὡ ἐπίσκοπε, οὐρᾶ προσέχειν, τοῦτέστι λαϊκῶ στασιῶδες ἀνθρώπων, εἰς ἑτέρου ἀπώλειαν, ἀλλὰ Θεῶ μόνῳ. Ἄρχειν γὰρ σε χρῆ τῶν ὑπηκόων, οὐ μὴν καὶ ὑπ' αὐτῶν ἄρχεσθαι· οὐτε γὰρ υἱὸς ἀρχει πατρὸς, κατὰ τὸν τῆς γενέσεως λόγον, οὐτε δοῦλος τοῦ κυρίου αὐτοῦ; κατὰ τὸν τῆς ἐξουσίας, οὐτε μαθητῆς διδασκάλου, οὐτε στρατιώτης βασιλέως, οὐτε μὴν λαϊκὸς ἐπισκόπου. Περὶ γὰρ τοῦ μὴ θεκεῖν τοὺς πλησιάζοντας ἀδίκους, τῆ τοῦ λόγου διδαχῆ (68) συμμολύνεσθαι ἢ κοινωνεῖν ταῖς (69) ἀμαρτίαις, ὁ Ἰεζεκιὴλ ἐκκόπτων τὴν τῶν κακοήθων ὑπόνοιαν λέγει· « Τί ὑμεῖς λέγετε αὐτοῖς τὴν παραβολὴν ταύτην ἐπὶ γῆς Ἰσραὴλ· οἱ πατέρες ἐφαγον βρυφακα (70), καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἡμῶν διασάν; ζῶ ἐγὼ, λέγει Ἄδωναι Κύριος, εἰ ἔτι (71) ἔσται ἐν ὑμῖν λεγομένη ἡ παραβολὴ αὕτη ἐν τῷ Ἰσραὴλ· ὅτι πᾶσαι αἱ ψυχὰί ἐμαί εἰσιν· ὃν τρόπον ἡ ψυχὴ τοῦ πατρὸς, οὕτως ἡ ψυχὴ τοῦ υἱοῦ ἐμῆ ἔστιν· ἢ ψυχὴ ἢ ἀμαρτάνουσα αὕτη (72) ἀποθάνεται. Ὅ δὲ ἄνθρωπος, ὅς ἔσται δίκαιος, ποῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην, » καὶ ἐξῆς ἐπιλέγων τὰς λοιπὰς ἀρετὰς, ἐπισημαίνεται ὁ δίκαιος λέγων· « Ὁ τοιοῦτος δίκαιος ὑπάρχει, ζῶν ζήσεται, λέγει Ἄδωναι Κύριος· καὶ ἐὰν γεννήσῃ υἱὸν λοιμὸν, ἐκχέοντα αἷμα; ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τοῦ δικαίου οὐκ ἐπορεύθη » καὶ ἐπαγαγὼν τὰ ἐξῆς, ἐπάγει τοῖς τελευταίοις· « Ζῶσθ οὐ ζήσεται· πάσας τὰς ἀνομίας ταύτας ἐποίησε, θανάτῳ ἀποθάνεται· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτὸν ἔσται· καὶ ἐρεῖται· ὅτι (73) οὐκ ἔλαθεν ὁ υἱὸς τὴν ἀδικίαν τοῦ πατρὸς, ἢ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, δικαιοσύνην καὶ ἔλεος πεποιηκώς; καὶ ἐρεῖς αὐτοῖς· ἢ ψυχὴ ἢ ἀμαρτάνουσα αὕτη ἀποθάνεται· υἱὸς οὐ λήψεται ἀδικίαν πατρὸς, καὶ πατὴρ οὐ λήψεται ἀδικίαν υἱοῦ· δικαιοσύνη δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν ἔσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα φησὶν· « Ἐν τῷ ἀποστρέφαι δίκαιον ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, καὶ ποιῆσει ἀδικίαν, πᾶσαι (74) αἱ δικαιοσύναι αὐτοῦ, κατὰ πάσας τὰς ἀνομίας αὐτοῦ, ἃς

A que constringitur ¹. » Et : « Ecce homo, et opus ejus ante faciem illius ². » ³ Nos autem oportet nostris infirmis, et periclitantibus et deceptis opem ferre; et quoad fieri potest, sermonis exhortatione sanare eos, atque a morte eripere. « Non enim opus habent medico, qui valent, sed qui male habent ⁴. » Quandoquidem « non est voluntas coram Patre, ut pereat unus de pusillis ⁵. » Non enim perpendendum est, quæ stet hominum immitti corde sententia, sed quæ Dei et Patris omnium rerum, quæ est per Jesum Christum Dominum nostrum; cui gloria in sæcula. Amen. Neque etiam æquum est, o episcopo, ut tu qui caput es, assentiaris caudæ, hoc est laico, homini seditioso, idque in alterius perniciem; sed Deo soli ⁶. Nam oportet te subjectos regere, non ab iis regi; cum nec filius imperet patri secundum rationem ortus, nec servus domino suo respectu potestatis, nec discipulus magistro, nec miles imperatori; nec ergo laicus episcopo. Cæterum ne existimetur, eos qui improbos frequentant, sermonis eorum documentis coinquinari, vel peccata eorum participare; Ezechiel præcidens hanc morosorum hominum suspicionem ait : « Quare inter vos dicitis parabolam hanc in terra Israel : Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt ? Vivo ego, dicit Adonai Dominus, si ultra in vobis erit, ut dicatur parabola hæc in Israele; quia omnes animæ meæ sunt : quomodo anima patris, ita anima filii mea est; anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Homo autem qui fuerit justus, qui fecerit judicium et justitiam ⁷, » et deinceps reliquis virtutibus additis concludit, dicens : « Hic justus est; vita vivet, ait Adonai Dominus. Quod si genuerit filium pestilentem, effundentem sanguinem; in via patris sui justi non ambulavit, » et sequentia subjungens, postremo subdit : « Vita non vivet : omnes has iniquitates fecit; morte morietur : sanguis ejus super ipsum erit; et dicetis : Quare non accepit filius iniquitatem patris aut justitiam ejus, justitiam et misericordiam operatus ? Et dices eis : Anima peccans, ipsa morietur : filius non accipiet iniquitatem patris; et pater non accipiet iniquitatem filii : justitia justus super ipsum erit, et iniquitas iniqui super ipsum erit ⁸. » Et paulo post : « Cum, inquit, averterit se justus a justitia sua, et fecerit iniquita-

¹ Prov. v, 22. ² Isa. LXII, 11. ³ Ignat. interpol. ad Smyrn. 9. ⁴ Matth. ix, 12. ⁵ Matth. xviii, 14. ⁶ Deut. xviii, 13, 44. ⁷ Ezech. xviii, 2. ⁸ f. ἐρεῖται. ⁹ Anastasius, ibid.

VARIORUM NOTÆ.

(67) Ἐχοντας. Alter addit : Φησὶν ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις, καὶ πάλιν, omissis quod sequitur ἐπειδὴ. CLEA.

(68) Τῆ τοῦ λόγου διδαχῆ. Potest quoque referri ad præcedentia, τοὺς πλησιάζοντας ἀδίκους, ponendo virgulam post διδαχῆ, ut significetur, quod justus qui iniquis familiariter utuntur, quo eos in pietatis officiis iustruant; non inquinentur cum illis, nec peccato eorum participent. Atque ea interpretatio nunc magis placet, ob ea quæ paulo ante ponuntur sic : Δεῖ δὲ ἡμᾶς βοηθεῖν τοῖς σνοῦσι, aut, ut legunt

Interpretes, νοσοῦσι, καὶ κινδυνεύουσι καὶ σφαλλομένοις, καὶ ὅσον οἶόν τε τῆ παραινέσει τοῦ λόγου ὑγιάζειν αὐτούς. COT.

(69) Ταῖς. Addit uterque αὐτῶν. CLEA

(70) Ὀμφακα. Alter βρυφακας. Ib.

(71) Ἐτι. Abest hæc particula ab utroque. Ib

(72) Αὐτή. Αὐτὴ καὶ habet alter codex. Ib.

(73) Ὅτι. Omittitur in uno. Ib.

(74) Πᾶσαι. Hæc vox, cum tribus sequentibus omittitur in utroque. Ib.

tem; omnes justitiæ ejus, secundum omnes iniquitates quas fecit, non memorabuntur; in iniquitate sua qua inique egit, et in peccato suo quod peccavit, in ipsis morietur. » Et post pauca verba, adjicit: « Cum averterit se iniquus ab iniquitate sua, quam fecit; et fecerit judicium et justitiam; hic animam suam servavit, et avertit se ab omnibus impietatibus suis, quas fecit; vita vivet, et non morietur. » Et infra: « Unumquemque juxta vias vestras judicabo vos, domus Israel, dicit Adonai Dominus ¹⁰. »

CAPUT XV.

Quod sacerdos nec peccata negligere debeat, nec promptus esse ad vindictam.

Videte, filii nostri charissimi, quo pacto Dominus Deus noster, cum justitia misericors est, bonus et hominum amans; et absolvens non absolvet reum ¹¹; et conversum admittens et vivificans, non relinquens suspicionis locum illis qui cupiunt inclementer judicare, et peccatores omnino aversari, nec cum eis communicare vel in sermonibus hortativis et consolatoriis, quibus possent adduci ad poenitentiam: contra quos Deus per Isaiam ait episcopis: « Consolamini, consolamini populum meum sacerdotes, loquimini ad cor Hierosolymæ ¹². » Vos igitur oportet, prophetam audientes, consolari et adhortari peccatores, ad poenitentiam impellere, et ad optimam spem adducere; non autem suspicari quod per charitatem erga eos peccatis eorum participabitis. Libenter ergo poenitentes suscipite; de eorum conversione læti; peccatores cum misericordia et miserationibus judicate. Si enim ambulantes juxta flumen et labescentem, furcillis propellatis ac in amnem dejicias, cum potius manum porrigere debuisses; fratrem tuum interemisti. Præstat itaque labanti dexteram tradere, ne funditus intereat; ut et populus admoneatur, et peccator non omnino pereat. Oportet autem te, episcopo, neque peccata populi negligere, neque poenitentes fastidire; ne tanquam imperitus, Domini ovile disperdas, nomenque Christi novum, quod populo

¹⁰ Anast., ibid. ¹¹ Nahum, 1, 3; Exod. xxxiv, 17, in LXX. ¹² Isa, xl, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(75) *Υμᾶς, οἶκος Ἰσραὴλ.* Omittuntur in altero. CLEB.

(76) *Καὶ ἀθῶν οὐκ ἀθώωσει τὸν ἐνοχόν.* Verba Hebraica, Exod. xxxiv, 7; Nah. 1, 3: *קריי מ'קריי* et *absolvendo non absolvit.* Græci reddiderunt, priori loco ex sensu, καὶ οὐ καθαρίζει τὸν ἐνοχόν, altero ad verbum, καὶ ἀθῶν οὐκ ἀθώωσει. Quam utramque versionem conjunxit noster. Scio Bovium et Turrianum *Constitutionum* interpretes legisse ἀθῶν, atque ita impressum esse in editione Græco-Latina. Scio quoque eam scripturam confirmari editionibus LXX, et commentario S. Hieronymi, licet in eo perperam et contra mentem magni Doctoris excludatur, καὶ ἀθῶν οὐκ ἀθώωσει, atque *Et nocentem non faciens innocentem*, pro καὶ ἀθῶν, proque *Et innocentem.* Verum in *Constitutionibus* sensus exigit

ἂ ἐποίησεν, οὐ μὴ μνησθῶσιν, ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτοῦ, ἢ ἠδίκησεν, καὶ ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ αὐτοῦ, ἢ ἡμαρτεν, ἐν αὐτῇ ἀποθανεῖται. » Καὶ μετ' ὀλίγα ἐπάγει: « Ἐν τῷ ἀποστρέψαι ἄνομον ἀπὸ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ ἤς ἐποίησε, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην, οὕτως τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐφύλαξε, καὶ ἀπέστρεψεν ἀπὸ πασῶν τῶν ἀσεθειῶν αὐτοῦ ὧν ἐποίησε, ζωὴ ζήσεται, καὶ οὐκ ἀποθανεῖται. » Καὶ ἐξῆς: « Ἐκαστον κατὰ τὰς ὁδοὺς ὑμῶν κρινῶ ὑμᾶς, οἶκος Ἰσραὴλ (75), λέγει: Ἄδωνα! Κύριος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι γρηὶ τὸν Ἰερῆα μήποτε παρορῶν τὰ ἀμαρτήματα, μήτε πρόχειρον εἶναι ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι.

Ὁρᾶτε, τέκνα ἡμῶν ἡγαπημένα, πῶς εὐσπλαγχνος μετὰ δικαιοσύνης Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, et καὶ ἀθῶν οὐκ ἀθώωσει τὸν ἐνοχόν (76), et τὸν ἐπιστρέφοντα προσιέμενος καὶ ζωοποιῶν, μὴ καταλιπὼν τόπον ὑπονοίας τοῖς ἀπηνῶς βουλομένοις κρίνειν, καὶ τέλος ἀποστρέφεισθαι τοὺς ἀμαρτάνοντας, καὶ μὴ κοινωνεῖν αὐτοῖς λέγων παρακλητικῶν πρὸς μετάνοιαν ἐναγαγεῖν δυναμένων οἷς ἐκ τῶν ἐναντίων ὁ Θεὸς διὰ Ἡσαίου λέγει πρὸς τοὺς ἐπισκόπους: « Παρακαλεῖτε, παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, ἱερεῖς, λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἰερουσαλήμ. » Κρηὶ οὖν ὑμᾶς αὐτοῦ ἀκούοντας, παρακαλεῖν τοὺς ἡμαρτηκότας, καὶ (77) πρὸς μετάνοιαν παρορμῶν, καὶ εὐέλπιδας ποιεῖν, καὶ μὴ ὑπονοεῖν, ὡς κοινωνοὺς γινομένους τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς, ἔνεκεν τῆς εἰς αὐτοὺς ἀγάπης. Ἀσμένως δὲ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθε, χαίροντες ἐπ' αὐτοῖς, μετὰ ἐλέους καὶ οἰκτιρισμῶν κρίνοντας τοὺς ἀμαρτάνοντας. Ἐὰν γὰρ τὸν παρὰ ποταμὸν βαδίζοντα καὶ μέλλοντα ὀλισθαίνειν κεραταῖς (78) ὕσας (79) εἰς τὸν ποταμὸν ἐμβάλῃς ἀντὶ τοῦ χεῖρα μᾶλλον ὀρέξαι, ἐφόνευσάς σου τὸν ἀδελφόν· δέον μᾶλλον τῷ ὀλισθαίνοντι ἐπιδοῦναι δεξιάν, ἵνα μὴ τελείως ἀπόληται, ὅπως καὶ ὁ λαὸς γουθετῆται, καὶ ὁ ἀμαρτήσας μὴ κατὰ πᾶν ἀπόληται. Δεῖ δὲ σε, ὦ ἐπίσκοπε, μήτε παρορῶν τὰ ἀμαρτήματα τοῦ λαοῦ, μήτε τοὺς μετανοοῦντας ἀποστρέφεισθαι, ὅπως μὴ διαφθέρῃς, ὡς ἀπειρος, τὸ ποιμνιον

ἀθῶν, idque editio Græca repræsentat: in testimonio autem Nahumi ἀθῶν servant Cyrillus (si bene legatur) et Theodoritus, necnon codex Regius 229, qui sedecim prophetas una cum diversorum Græcorum interpretatione complectitur; ut nihil dicam de ms. Alexandrino, et aliis; a Theophylacto vero utraque lectio proponitur, ac explicatur. Cor.

(77) *Παρακαλεῖν τοὺς ἡμαρτηκότας καὶ.* Desunt in altero codice Vindob. CLEB.

(78) *Κεραταῖς.* Omittitur in altero cod. Vind., quod vertit Cotelerius, *furcillis*, ex conjectura, ut puto, potius quam ex comperto usu vocis, qui exemplo probandum erat, si quod suppetebat. Ib.

(79) *Ὑσας.* Alter habet παντελῶς, quod infertur ad ἐμβάλῃς. Vitii quidpiam subesse videtur, quavis sententia non sit obscura. Ib.

Κυρίου, καὶ φαυλότης αὐτοῦ τὸ θνομα τὸ καινὸν τὸ εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐπιτεθὲν, καὶ ὀνειδισθῆση, καθάπερ καὶ οἱ παλαιοὶ ποιμένες, περὶ ὧν ἔλεγεν ὁ Θεὸς τῷ Ἱερεμίᾳ: « Ποιμένες πολλοὶ διεφθείραν τὸν ἀμπέλωνα μου, ἐμόλυναν τὴν κληρονομίαν μου. » Καὶ ἐν ἄλλοις: « Ἐπὶ τοὺς ποιμένας παρωξύνθη ὁ θυμὸς μου, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμνοὺς ὀργισθῆσομαι. » Καὶ ἐν ἑτέροις: « Ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς οἱ φαυλίζοντες τὸ θνομὰ μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ μετανοίας, καὶ τίς αὐτῆς ὁ τρόπος, καὶ ὅπως κατορθοῦται.

Ἰδὼν δὲ σὺ τὸν ἡμαρτηχότα, πικρανθεὶς κέλευσον αὐτὸν ἔξω βληθῆναι, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ¹⁶ πικραίνεσθωσαν οἱ διάκονοι, καὶ ἐπιζητούντες κατεχέτωσαν αὐτὸν ἔξω τῆς ἐκκλησίας, καὶ εἰσελθόντες ὑπὲρ αὐτοῦ σε (80) ἐρωτάτωσαν. Καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἡμαρτηχότων ὁ Σωτὴρ τὸν Πατέρα ἡξίου, ὡς γέγραπται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ: « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ ὄδασιν ὁ ποιοῦσι. » Τότε σὺ κελεύσεις εἰσελθεῖν αὐτὸν, καὶ ἀνακρίνας εἰ μετανοεῖ, καὶ ἀξιός ἐστιν εἰς ἐκκλησίαν ὄλων παραδεχθῆναι, σιτιώσας αὐτὸν ἡμέρας νηστεϊῶν (81) κατὰ τὸ ἀμάρτημα, ἑβδομάδας δύο, ἢ τρεῖς, ἢ πέντε, ἢ ἑπτὰ, οὕτως αὐτὸν ἀπόλυσον, εἰπὼν αὐτῷ ὅσα ἀρμόζει ἡμαρτηχότη εἰς νοουθεσίαν ἐπιπλήσσοντα διδάσκειν καὶ παραινεῖν, ὅπως μείνη παρ' ἑαυτῷ ταπεινοφρονῶν, καὶ δέόμενος τοῦ Θεοῦ τυχεῖν αὐτοῦ εὐμενοῦς (82), καὶ λέγειν ¹⁸ « Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἰασμὸς ἐστί. » Τοιοῦτον γὰρ τι ὑπεμφαίνει καὶ τὸ ἐν τῇ Γενέσει εἰρημένον τῷ Καὶν: « Ἠμαρτες; ἠσύχασον. » τούτέστι, μὴ προσθῆς. Ὅτι γὰρ τὸν ἀμαρτήσαντα δεῖ ὑπὲρ τοῦ οἰκείου πλημμελήματος ἀισχύνεσθαι, ἰκανὸν τὸ λόγιον τῷ Μωσῆ ὑπὲρ Μαρίας εἰρημένον, ἠνίκα ἡξίου ἀφεθῆναι αὐτῇ: Φησὶ γὰρ αὐτῷ ὁ Θεός: « Εἰ ὁ πατήρ αὐτῆς πτύων ἐνέπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οὐκ (83) ἐνετράπη; ἑπτὰ ἡμέρας ἀφορισθῆτω ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσελεύσεται. » Οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς δέον ἐστί ποιεῖν, τοὺς ἐφ' ἀμαρτίας λέγοντας μετανοεῖν, ἀφο-

illius impositum est, vile habeas, et ipse feras opprobrium quemadmodum veteres illi pastores, de quibus Deus dicebat Jeremiæ: « Pastores multi destruxerunt vineam meam, polluerunt hæreditatem meam ¹³. » Et alibi: « Super pastores concitatus est furor meus, et super agnos irascar ¹⁴. » Et alias: « Vos sacerdotes, qui despicitis nomen meum ¹⁵. »

CAPUT XVI.

De pœnitentia, et quis illius modus, et quo pacto peragatur.

Cum videris aliquem deliquisse, acerbè ferens jube eum ejici foras; quo exeunte diaconi moleste etiam ferant, et inquisitum detineant extra ecclesiam; posteaque ingressi, pro ipso rogent te. Etenim Salvator pro peccatoribus Patrem oravit, ut in Evangelio scriptum est: « Pater, dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt ¹⁷. » Tunc jubebis eum intrare: et examine facto, an ducatur pœnitentia, dignusque sit qui in ecclesiam omnino admittatur; afflictum jejuniis per dies hebdomadarum aut duarum, aut trium, aut quinque, aut septem, pro ratione delicti; ita illum dimittes, ea locutus quæ a castigatore salubriter doceri ac moneri convenit peccatorem; quo apud se humiliter maneat, Deum, ut sit sibi propitius, deprecans, ac dicens: « Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Quoniam apud te propitiatio est ¹⁸. » Nam tale quid innuit illud quoque, quod in Genesi Caino dictum est: « Peccasti? Quiesce ¹⁹; » id est, ne pergas peccare. ²⁰ Quod enim eum qui deliquit, pudere errati proprii oporteat, satis demonstrat oraculum illud Mosi in causa Mariæ datum, cum ut huic condonaretur ille oraret. Ait enim Deus illi: « Si pater ejus spuens fuisset in faciem illius, nonne erubisset? Septem diebus segregetur extra castra, et postea ingrediatur ²¹. » Sic ergo et nos necesse est facere, nimirum, eos qui se de peccato agere pœnitentiam profitentur, per tempus propor-

¹³ Jer. xii, 10. ¹⁴ Zach. x, 3. ¹⁵ Mal. i, 6. ¹⁶ al. ἐξελθόντος αὐτοῦ. ¹⁷ Luc. xiiii, 34. ¹⁸ f. λέγων. ¹⁹ Ps. cxix, 3. ²⁰ Gen. iv, 7 apud LXX. ²¹ Citatur ab Anastasio quæst. 6. ²² Num. xii, 14.

VARIORUM NOTÆ.

(80) Σδ. Deest in altero codice. CLER.

(81) Ἡμέρας νηστεϊῶν, x. τ. λ. Alii viri eruditi, ac pluribus documentis aggrediuntur demonstrare, ante Montani hæresim, non diu exclusus fuisse a communione ecclesiastica peccatores pœnitentes; per tempora autem inter Montanum ac Novatium media, crevisse severitatem, non tamen adeo ut veniæ mora biennium unquam excederet. Nec ego contra tendo. Tantum dico, quod fidem non superet, hac quoque in parte variasse disciplinam. Quis enim putet, omnes eos, qui semel duntaxat pœnitentiam suscipi permittebant, breve tempus desinuisse ad satisfaciendum Deo pro plurimis etiam ac gravissimis delictis? Præterea Victorius commentario in Apocalypsim, nescio unde mutuatus, Nicolaitis hunc errorem tribuit: *Ut quicumque fornicatus esset, octava die pacem acciperet*. Plures denique

D illi episcopi, ad quos S. Cyprianus destinat epistolam 53, dubitabant, in causa favorabili trium lapsorum, qui cum nomen Domini fuissent confessi, et carcerem, minas, ac multa diutina, repetitaque tormenta, pro fide in Christum pertulissent, tandem diritate cruciatuum subacti, de gradu gloriæ deciderant, atque ab eo tempore per triennium a pœnitentia agenda non cessaverant; dubitabant, inquam, utrum fas esset, eos lapsos ad communionem admittere, insuperque volebant ea de questione concilium episcoporum agitari; non dispari vigore, atque conspiciatur postea in canonibus synodi Ancyranæ ac Petri Alexandrini. Vide ad canonem apostolicum 17, seu 24. Cor.

(82) Εὐμενοῦς. Alter codex εὐμενῶς. CL.

(83) Οὐκ. Uterque cod. Vind. οὐκ ἔν, non male. Id.

tionem delicti definitum segregare; postea pœnitentes suscipere, tanquam patres filios.

CAPUT XVII.

Episcopum debere esse irreprehensibilem, utpote formam subjectorum.

Si vero episcopus ipse quid offenderit, quo modo adhuc audebit in alterius crimen inquirere, aut aliquem increpare, si aut ipse, aut diaconi in acceptione personæ vel muneris, conscientiam senserint accusatricem? Quando enim magistratus petit, et iudex accipit, iudicium non deducitur ad finem. « Participes » autem « furum, et iudicio viduarum non attendentes » qui sub episcopo sunt, ei non poterunt in oppugnandis vitis auxiliari; nam dicent episcopo quod in Evangelio scriptum est: « Quid vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras »? Vereatur ergo episcopus cum diaconis sociis, ut aliquod ejusmodi verbum audiat: hoc est, non præbeat occasionem. Siquidem peccator, cum viderit aliquem sibi operibus similem, ad eadem perpetranda confirmabitur; ita improbus per unum hominem sumpto prætextu, in alios operatur; quod absit! sicque pervertetur ovile; et quo plures erunt delinquentes, eo magis existet per ipsos commissa nequitia. Delictum quippe non reprehensum, seipso deterius fit, et in cæteros grassatur; quoniam « modicum fermentum totam massam corrumpit »; et fur unus universam nationem infamat; et « muscæ mortuæ putrefaciunt compositionem unguenti aromatici »; cumque rex sermone iniquo aurem præbet, omnes illius ministri iniqui sunt; sic ovis scabiosa, nisi a sanis separaretur, morbum suum cum illis communicat; et homo peste laborans, pluribus formidabilis est; et canis rabie possessus, omnibus quoque attigerit periculum creat. Si ergo hominem nequam ab Ecclesia Dei non separemus, ex domo Dei faciemus speluncam latronum. Non enim oportet peccatores

¹⁸ Isa. 1, 23. ¹⁹ Luc. vi, 41. ²⁰ Citat. Anastasius, quæst. 60, ²¹ Gal. v, 9. ²² in Anastasio ζυμοί.
²³ Eccle. x, 1. ²⁴ Prov. xix, 12. ²⁵ Anast. φυλακτέος. ²⁶ Matth. xxi, 13.

VARIORUM NOTÆ.

(84) Ὡς πατέρες υἱούς. Al. πατέρας. Corrigitur autem oportet etiam ex mss. ac ex Niconis ἀνεκδότοις Collectaneis serm. 51, vitium lectionis in Anastasianis quæstionibus, ὡς περ υἱούς, cui originem dedit abbreviata scriptura. Cor.

(85) Ἡ δὲ διὰ δωροληψίαν. Exciderunt hæc ex altero cod., quia vox antecedens eodem modo desinit. quæ res omissiones frequentes in antiquis codicibus peperit. CLER.

(86) Μὴ γένοιτο. Addit alter eisd. υἱός. Id.

(87) Ἀνελέγκτος. Uterque cod. Vind. ἀνεξέλεγκτος. Id.

(88) Ἄλλους. Alter ἀλλήλους. Id.

(89) Διαρομὴν λαμβάνει. Alter ἡ νομὴ ἔρπει, depascio serpit. Νομὴ est ulceris virulentia, qua fit ut depascatur vicinam carnem, serpendo quaquaversus, ἀπὸ τοῦ νέμειναι depasci. Itaque eisd. ἀλλήλους νομὴ ἔρπει est, virus serpit vicissim; hoc est, alios alii vitis suis inficiunt. Id.

(90) Ἡ βιβλίωμα φηγάματος δολοῦ. Tolle e libris

ρίζειν χρόνον ὠρισμένον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ἁμαρτήματος, ἔπειτα μετανοοῦντας προσλαμβάνεσθαι, ὡς πατέρες υἱούς (84).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ὅτι ἀνεπιλήπτοισιν εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, ὡς τὸν ἄρχομὲνον.

Ei δὲ ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς ἐν προσκόμματι ὑπάρχει, πῶς ἐτι ἐπιεξέσθαι ἐκζητῆσαι ἀδίκημά τινος, ἢ ἐπιτιμῆσαι τινι, διὰ προσωποληψίαν, ἢ διὰ δωροληψίαν (85), ἢ αὐτὸς, ἢ οἱ διάκονοι, οὐχ ὑπάρχοντες εὐσυνείδητοι; ὅταν γὰρ ὁ ἄρχων αἰτῆσθαι, καὶ ὁ κριτὴς λαμβάνη, καὶ οὐ διεξάγεται εἰς τέλος κρίσις. « Κοινωνοὶ δὲ κλεπτῶν καὶ κρῖσαι χηρῶν οὐ προσέχοντες, » οὐ δυναστεύονται οἱ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον συνεπιμαχεῖν τῶ ἐπισκόπῳ· ἐροῦσι γὰρ αὐτῶ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον· « Τί βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς; » Εὐλαβεῖσθε οὖν ὁ ἐπίσκοπος, σὺν τοῖς διακόνοις αὐτοῦ, ἀκοῦσαι βῆμά τι τοιοῦτον· τούτεστι, μὴ διδῶτω ἀφορμὴν. Ὁ γὰρ ἁμαρτάνων ἐπάν ἴδῃ τινὰ ὁμοία αὐτῶ δρώντα, οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ αὐτὰ ποιεῖν· εἴτα ὁ πονηρὸς δι' ἐνὸς ἀφορμὴν λαβὼν, εἰς ἑτέρους ἐνεργεῖ· ὃ μὴ γένοιτο (86)· καὶ οὕτως διαστραφθήσεται τὸ ποίμνιον· πλείονον γὰρ δυνατὸν τῶν ἁμαρτανόντων, πλείονον ἔσται καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐπιτελουμένη κακία. Ἄμαρτία γὰρ ἀνέλεγκτος (87), χείρων ἐαυτῆς γίνεται, καὶ εἰς ἄλλους (88) τὴν διανομήν λαμβάνει (89), ἐπεὶ καὶ « ζῦμη μικρὰ πλήρωμα φεράματος δολοῦ » (90), καὶ εἰς κλέπτῃς εἰς ὅλον ἔθνος τὸ μύθος (91) ἐπήγαγε, καὶ μυῖαι θανοῦσαι σαπριοῦσαι σκευασίαν ἡδύσματος ἐλαίου, καὶ βασιλέως ὑπακούοντος λόγον ἀδικον, πάντες οἱ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρέται παράνομοι· οὕτω καὶ πρόβατον φεραλέον μεταδίδωσιν ἑτέροις τῆς νόσου, μὴ χωρισθὲν τῶν ὑγιεινῶν προβάτων, καὶ ἀνθρωποις λοιμώσεων πολλοῖς φυλακταῖος, καὶ κύνων λύσση συσχεθεῖς ἐπικίνδυνος παντί, ἢ ὅταν προσάψῃ (92). Ἐάν οὖν καὶ ἀνθρωπον (93) παράνομον μὴ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ χωρίσωμεν, ποιήσωμεν τὸν οἶκον Κυρίου σπήλαιον ληστῶν. Δεῖ γὰρ ἐπὶ (94) τῶν ἁμαρτανόντων μὴ παρασιωπεῖν, ἀλλ' ἐλέγχειν, νοθε-

D Anastasii, verba, quæ a margine in textum irrepserunt, quæque etiam absunt a mss. suntque Apostoli I Cor. v, 6, et Gal. v, 9, ὅλον τὸ φέραμα ζυμοί. Pari modo iidem codices Regii postea melius habent, χωρισθὲν, ut *Constitutiones*. Qui autem sequitur in Anastasio, Salomonis locus, ex parte petitus est e *Constitutionum* lib. 11, cap. 9. Reliqua vero omnia Anastasiana, non inveni in nostris Diataxibus. Cor. — In altero cod. Vindobon. legitur πλήρη φεράματα, non male. CLER.

(91) Τὸ μύθος. Addit alter πολλάκις. Verte: *In totam gentem scelus inducit*; hoc est, eam ad latrocinandum exemplo pellicit. Id.

(92) Προσάψῃ. Alter Προσάψεται. Id.

(93) Καὶ ἀνθρωπον. Alter καὶ ἡμεῖς ἀνθρωπον, nos quoque hominem ab Ecclesia, etc. Quod non displicet. Id.

(94) Ἐπὶ. Omittitur in altero, perperam. Ἐπὶ hic est erga. Id.

τείν, ὑποπιέζειν, σιθεῶν νηστείας, ὅπως καὶ τοῖς ἑτέροις εὐλάβειαν ἐμποίησεν. « Εὐλαβεῖς γὰρ, φησὶν, ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. » Χρὴ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸν ἁμαρτιῶν κωλυτὴν διὰ τῆς νοουθεσίας γίνεσθαι, καὶ τῆς δικαιοσύνης σκοπὸν, καὶ τῶν ἡτομασμένων ὑπὸ Θεοῦ ἀγαθῶν κήρυκα, καὶ τῆς μελλούσης ὀργῆς ἐν τῇ κρίσει διαγγελτῆρα· ὅπως μὴ καταφρονήσας τῆς τοῦ Θεοῦ φυτουργίας, ἀκούσῃ διὰ ἀμέλειαν, τὸ ἐν τῷ Ὁσῆ εἰρημένον· « Ἴνα τί παρουσιάσατε ἀσέβειαν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτῆς ἐτρογγύσατε; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅτι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον φροντίζειν, ὅπως ὁ λαὸς μὴ πλημμυλῇ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν σκοπόν.

Πάντων οὖν φροντίζέτω ὁ ἐπίσκοπος, καὶ τῶν μὴ ἡμαρτηκότων, ἵνα μείνωσιν ἀναμάρτητοι, καὶ τῶν ἁμαρτανόντων, ἵνα μετανοήσωσι. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος πρὸς ὑμᾶς (95)· « Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων. » Καὶ (96) τοῖς μετανοοῦσιν ἀφῆσιν διδόναι χρῆ. Ἄμα γὰρ τῷ εἰπεῖν τινα τῶν πλημμυλησάντων γνησίῃ διαθέσει· « Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ » ἀποκρίνεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα· « Καὶ Κύριος ἀφήκε σοὶ τὴν ἁμαρτίαν, θάρσει, οὐ μὴ ἀποθάνῃς. » Γνώριζε οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, τὸ ἀξίωμα σου, ὅτι ὡς τοῦ δεσμεῖν ἐκλήρωσω τὴν ἐξουσίαν, οὕτω καὶ τοῦ λύειν. Ἐξουσίαν οὖν ἔχων τοῦ λύειν, γνώριζε σεαυτοῦ, καὶ ἀξίως τοῦ τόπου σου ἐν τῷδε τῷ βίῳ ἀναστρέφου, εἰδὼς ὅτι πλεονα αὐτὸς ἀπαιτηθῆσεν τὸν λόγον· « Ὁ γὰρ, φησὶ, παρέθεντο πολλοὶ, περισσότερον ἀπαιτήσουσι παρ' αὐτοῦ. » Ἀναμάρτητος μὲν γὰρ ἀνθρώπων οὐδεὶς παρὲξ τοῦ γενομένου δι' ἡμᾶς ἀνθρώπου· ἐπεὶ γέγραπται· « Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, οὐδ' ἂν μία ἡμέρα (97) ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Διὰ τοῦτο καὶ τῶν προγεγενημένων (98) δικαίων τε καὶ πατριαρχῶν οἱ βίοι καὶ αἱ ἀναστροφᾶι ἀνεγράφησαν· οὐχ ἵνα ἐκείνους δνειδίζωμεν ἀναγινώσκοντες, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς μετανοῶμεν, καὶ εὐέλπιδες γενώμεθα ὡς ἀφέσεως τευζόμενοι. Τὰ γὰρ ἐκείνων ρύπη, ἡμετέρα ἀσφάλεια καὶ παραίνεσις, ὅτι καὶ ἡμεῖς ἁμαρτήσαντες, ἐὰν μετανοήσωμεν, συγγνώμην ἔξομεν· ἐπεὶ γέγραπται· « Τίς καυχῆσεται ἀγνήν ἔχειν τὴν καρδίαν, ἢ τίς παρρησιάσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; » Οὐδεὶς οὖν ἀναμάρτητος. Σὺ οὖν κατὰ δύναμιν, σπουδαζέ ἀνεπίληπτος εἶναι· καὶ περὶ πάντων μερίμνα, μὴ διὰ σέ τις σκανδαλισθεὶς ἀπόληται. Ὁ γὰρ λαϊκὸς περὶ ἑαυτοῦ μόνου μερίμνα, σὺ δὲ περὶ πάντων, ὡς πλεον

A conniventia ac silentio præterire; quinto arguere, monere, comprimere, jejuniis macerare, quo cæteri ad sibi cavendum inducantur : « Cautus enim, inquit, facite filios Israelis ».) Decet quippe episcopum delictorum propulsatorem per admonitionem effici, justitiæ speculatorem, bonorum a Deo præparatorum præconem, et futuræ in judicio iræ denuntiatorem; ne contempta Dei plantatione audiat, propter negligentiam, quod apud Oseam dictum est : « Quid reticulistis impietatem, et fructum illius vindemiaestis »?.

CAPUT XVIII.

Quod oportet episcopum curare, ne peccet plebs, quia ipse est speculator.

B Omnium itaque curam habeat episcopus; tum eorum qui non peccarunt, ut tales esse perseverent; tum eorum qui deliquerunt, ut pœnitentia ducantur. Ad vos enim dicit Dominus : « Videte ne contemnatis unum ex his pusillis ».) Pœnitentibus autem venia concedenda est. Nam simul ac peccator quispiam sincero affectu pronuntiavit : « Peccavi Domino; » Spiritus sanctus respondet : « Et Dominus remisit tibi peccatum; confide, non morieris ».) Agnosce igitur, episcope, dignitatem tuam; quod sicut sortitus es potestatem ligandi, ita et solvendi. Quocirca potestate absolvendi præditus, cognoce teipsum, et condignam loco tuo vitam age, non inscius quod majorem reposeris rationem : « Cui enim, inquit, commendaverunt multum, plus petent ab eo ».) Nullus siquidem hominum expers peccati reperitur, præter eum qui propter nos homo factus est, Scriptura dicente : « Nullus mundus a sorde, neque si unus dies vita illius ».) Propter hoc justorum ac patriarcharum qui olim floruerunt, actus et mores conscripti sunt; non quidem ut piis hominibus, dum legimus, vitam exprobremus; sed ut nos peccatorum nostrorum pœniteat, utque in certam remissionis adipiscendæ spem inducamur. Illorum enim nævi nostra securitas et consolatio sunt, quod nos quoque, si de peccatis nostris egerimus pœnitentiam, venia donabimur; quandoquidem scriptum est : « Quis gloriabitur castum se habere cor; aut quis confidet mundum se esse a peccato »?) Nemo igitur absque peccato est. Tu vero, quoad potes, inculpatus esse stude et de om-

⁹⁵ Lev. xv, 31. ⁹⁶ Ose. x, 13, juxta LXX. ⁹⁷ Matth. xviii, 10. ⁹⁸ II Reg. xii, 13. ⁹⁹ Luc. xii, 48. ¹⁰⁰ Job xiv, 4, in LXX. ¹⁰¹ Prov. xx, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(95) Πρὸς ὑμᾶς. Alter Viud. cod. ἐν Εὐαγγελίοις. CLFR.

(96) Καί. Alter, οὐκοῦν, ergo. Ib.

(97) Μία ἡμέρα. Alter cod. μίαις ἡμέραις, æque bene. iuno melius, quamvis vulgata lectio sit eonstantinaea edit. LXX Int. Ib.

(98) Διὰ τοῦτο καὶ τῶν προγεγενημένων, etc.

Lege, si vacat, quæ in hanc sententiam edisseruntur apud sanctos Patres, Irenæum lib. iv, cap. 45; Chrysostomum, homil. de pœnitentia et oratione, tom. I; homil. 29 in Genesim, tom. II; homil. in psalmum l, tom. III; et Augustinum lib. iii De doctrina Christiana, cap. 23, atque libro De natura et gratia, cap. 35. Coz.

nibus esto sollicitus; ne propter te offensus aliquis pereat. Laicus enim sui tantum curam gerit; tu omnium, ut qui plus oneris habes et majore pondere graveris. Scriptum namque est: « Et dixit Dominus ad Moysem: Tu et Aaron suscipietis peccata sacerdotii ⁵⁹. » Quapropter tanquam de pluribus rationem redditurus, curam omnium sustine; ac sanos quidem conserva; eos vero, qui peccaverunt, increpa; jejuniisque attritos, remissione leva; et ingemiscentem, universa precante pro eo Ecclesia, recipe, manuae imposita, permittit ut deinceps cum grege maneat. At somniculosos et ignavos versa, suffulci, incita, consolare, sana; edoctus quantum mercedem, si feceris hæc, capies; contra vero quantum discrimen, si neglexeris. Nam episcopos populum parvipendentes hunc in modum alloquitur Ezechiel: « Væ pastoribus Israelis, quia pascebant semetipsos: pastores non pascunt oves suas, sed seipsos? Lac comeditis, et lanis vestimini, quod validum est occiditis; oves non pascitis: quod infirmum est non roborastis, quod ægrotum non sanastis, quod confractum non alligastis, quod abjectum non reduxistis, et quod perditum non requisistis; et imperiose castigastis eas cum ludibrio: et dispersæ sunt, eo quod non esset pastor, et factæ sunt in devorationem omnibus bestiis satius ⁶⁰. » Et iterum: « Et non quæsierunt pastores oves meas; et pascebant pastores seipsos, oves autem meas non pascebant ⁶¹. » Et paulo post: « Ecce ego ad pastores; et requiram ego oves meas de manu eorum; et faciam ut cessent pascere oves meas; et non amplius pastores pascent semetipsos; et liberabo oves meas de manu eorum; et non erunt illis in devorationem ⁶². » Et ad populum etiam conversus ait: « Ecce ego judicabo inter ovem ad ovem, et arietem ad arietem. Parumne erat vobis, quia bonam pascuam depascebatis; et reliquias pascuæ conculcabatis pedibus vestris, et oves conculcationes pedum vestrorum comedebant ⁶³? » Et post pauca

Α ἔχων βάρος (99), καὶ μείζον βαστάζων φορτίον· γέγραπται γάρ· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Σὺ καὶ Ἀαρὼν λήψετε ἀμαρτίας τῆς ἱερατείας. » Ὅς περὶ πλείονων οὖν ἀπολογούμενος, περὶ πάντων φρόντιζε, καὶ τοὺς μὲν ὑγιεῖς, συντήρει· τοὺς δὲ ἡμαρτηχότας, νουθῆτει, καὶ σιθῶν ἐν τῇ νηστείᾳ, ἐν τῇ ἀφέσει ἐλάφρυνον καὶ προσκλαύσαντα εἰσδέχου (100), πάσης τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ αὐτοῦ δεομένης, καὶ χειροθετήσας αὐτὸν, ἕα λοιπὸν εἶναι ἐν τῷ ποιμένῳ. Τοὺς δὲ ὑπνώδεις καὶ παρειμένους ἐπίστρεψε, ὑποστήριξε, παρακάλει, θεραπεύει, ἐπιστάμενος ἡλίχον μισθὸν ἔχεις ταῦτα ἐπιτελῶν (1), ὡσπερ οὖν καὶ κίνδυνον ἔαν ἀμελήσῃς (2) τούτων. Λέγει γάρ πρὸς τοὺς ἀμελοῦντας τοῦ λαοῦ ἐπισκόπους Ἰεζεκιήλ· « Οὐαὶ τοῖς ποιμαῖσι τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι (3-4) ἐποίμαινον ἑαυτούς· οὐ τὰ πρόβατα ποιμαίνουσιν οἱ ποιμένες, ἀλλ' ἑαυτούς· τὸ γάλα κατεσθίετε, καὶ τὰ ἔρια περιβάλλετε, τὸ ἰσχυρὸν σφάζετε, τὰ πρόβατα οὐ ποιμαίνετε, τὸ ἐνοχλοῦμενον οὐκ ἐνισχύσατε, καὶ τὸ ἀβρωστον οὐκ ἴασασθε, καὶ τὸ συντετριμμένον οὐ κατεδήσατε, τὸ ἐξωσμένον οὐ κατεπεστρέφατε, καὶ τὸ ἀπολωλὸς οὐκ ἐζητήσατε· καὶ ἐν κράτει ἐπαιδεύσατε αὐτὰ μετὰ ἔμπαιγμού· καὶ διεσπάρσαν παρὰ τὸ μὴ εἶναι ποιμένα, καὶ ἐγένοντο εἰς κατάθρωμα πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ δρυμοῦ (5). » Καὶ ἄλιν· « Καὶ οὐκ ἐξεζήτησαν οἱ ποιμένες τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐποίμαινον οἱ ποιμένες ἑαυτούς, τὰ δὲ πρόβατά μου οὐκ ἐποίμαινον. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Ἰδοὺ ἐγὼ πρὸς τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκζητήσω ἐγὼ τὰ πρόβατά μου ἐκ χειρὸς αὐτῶν, καὶ καταπαύσω αὐτοὺς τοῦ ποιμαίνειν τὰ πρόβατά μου, καὶ οὐ ποιμανοῦσιν ἔτι οἱ ποιμένες ἑαυτούς, καὶ βύσσομαι τὰ πρόβατά μου ἐκ χειρὸς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔσονται αὐτοῖς εἰς κατάθρωμα. » Καὶ (6) ἐπιφέρει καὶ πρὸς τὸν λαὸν λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ κρινῶ ἀνὰ μέσον προβάτου εἰς πρόβατον, καὶ κρινῶ πρὸς κρινῶν. Μὴ μικρὸν ἦν ὑμῖν, ὅτι τὴν νομὴν τὴν καλὴν ἐπέμεσε, καὶ τὰ κατάλοιπα τῆς νομῆς κατεπατετε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, καὶ τὰ πρόβατα τὰ πατήματα τῶν ποδῶν ὑμῶν ἤσθιον; » Καὶ ἐπιφέρει μετ' ὀλίγα· « Καὶ

⁵⁹ Num. xviii, 1. ⁶⁰ Ezech. xxxiv, 2-5. ⁶¹ Ibid., 8. ⁶² Ibid., 11. ⁶³ Ibid., 19-20.

VARIORUM NOTÆ.

(99) Ὅς πλείον ἔχων βάρος. Alter cod. Vindobon. πλείον οὖν βάρος ἔχων. Desunt in eo verba sequentia: Καὶ μείζον βαστάζων φορτίον. Quæ possunt abesse, sed melius est ὡς πλείον quam πλείον οὖν. CLER.

(100) Καὶ προσκλαύσαντα, x. τ. λ. Hic, cap. 16, 61 et lib. viii, cap. 8, multisque in locis Patrum, declaratur mos antiquus, secundum quem is qui innocentiam peccato amissam penitentia ductus debebat, cunctis pro illo Deum ac antistitem deprecantibus, Ecclesiæ restituebatur a præsule. Lege ordinaria videlicet. Interdum enim episcopi utebantur potestate sua; atque aut reluctantem populo ad Ecclesiam revertentes admittebant, aut contra plebem pro peccatoribus postulantem recusabant audire. Prioris juris exemplum suppeditat Cyprianus in Epistola 56, ad Cornelium, ante finem, ab his verbis: O si posses, frater charissime, istic interesse vobiscum. Posteriori vero jure cum Lamponiano

D presbytero egit Synesius, cujus vide sodes epistolam 67. Nec omitti debet illustris locus apud Porphyrium de Styge: Εξομολογούνται ἐπὶ τῶν ἐτέρων εἰ τι ἡμαρτον· καὶ δέσπιν ποιούνται, ἵνα οἱ λοιποὶ εὐθωνται περὶ αὐτῶν, καὶ νηστεύσωσι χρόνον τινὰ ἱκανόν. Hoc est, Confitentur Indi ad antri ostium coram aliis, si quid peccati commiserint; rogantque ut reliqui pro ipsis orent, et idoneum quoddam tempus jejunent. CLER.

(1) Ἐπιτελῶν. Alter cod. ποιῶν eodem sensu. Ib.

(2) Ἀμελήσῃς. Alter cod. ἀμελής, sed sequi oporteret ἤς, negligens sis, unde forte factum ἀμελήσῃς. CLER.

(3-4) Ὅτι. Ut in altero cod. Ib.

(5) Δρυμοῦ. Alter ἀγροῦ, ut habent LXX Intt. Ib.

(6) Καὶ. Εἶτα, alter cod., quod rectius, propter sequens, xxi. Ib.

γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος, καὶ ὑμεῖς πρόβατα τῆς νομῆς μου, ἀνθρώποι μου ἐστέ, καὶ ἐγὼ Θεὸς ὑμῶν, λέγει Ἄδωνα Κύριος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ὅτι καὶ ὁ ποιμὴν, ἀμελῶς φερόμενος περὶ τὰ πρόβατα, διαπνέειν τὴν οὐρανὸν, καὶ τὸ πρόβατον μὴ (7) πειθαρχοῦν τῷ ποιμένι, κολάζεται.

Ἀκούσατε οἱ ἐπίσκοποι, καὶ ἀκούσατε οἱ λαϊκοί, ὡς (8) φησὶν ὁ Θεός· « Κρινῶ κρινὸν πρὸς κρινὸν, καὶ πρόβατον πρὸς πρόβατον » καὶ πρὸς τοὺς ποιμένας λέγει· Κριθήσεσθε ἕνεκεν τῆς ἀπειρίας αὐτῶν καὶ τῆς εἰς τὰ πρόβατα διαφθορᾶς· τουτέστιν, ἐπίσκοπον πρὸς ἐπίσκοπον κρινῶ, καὶ λαϊκὸν πρὸς λαϊκὸν, καὶ ἄρχοντα πρὸς ἄρχοντα. Λογικὰ γὰρ τὰ πρόβατα, καὶ οἱ κριοὶ οὗτοι, ἀλλ' οὐκ ἄλογα· ἵνα μήποτε εἴπη ὁ λαϊκός, Ὅτι ἐγὼ πρόβατόν εἰμι, καὶ οὐ ποιμὴν, καὶ οὐδένα λόγον (9) ἔμαυτοῦ πεποιήμαι, ἀλλ' ὁ ποιμὴν ἔφεται, καὶ αὐτὸς μόνος εἰσπραχθήσεται τὴν ὑπὲρ ἐμοῦ δικήν. Ὅσπερ γὰρ τῷ καλῷ ποιμένι τὸ μὴ ἀκολουθοῦν πρόβατον, λύκοις ἔκκεται εἰς διαφθοράν, οὕτω τῷ πονηρῷ ποιμένι τὸ ἀκολουθοῦν, πρόδηλον ἔχει τὸν θάνατον, ὅτι κατατρώγεται αὐτό. Διὸ φευκτέον ἀπὸ τῶν φθορέων ποιμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὅπως χρῆ τούς ἀρχομένους πειθαρχεῖν τοῖς ἀρχουσὶν ἐπισκόποις.

Τὸν μέντοι ποιμένα τὸν ἀγαθὸν ὁ λαϊκός τιμάτω, ἀγαπάτω, φοβείσθω, ὡς κύριον (10), ὡς δεσπότην, ὡς ἀρχιερέα Θεοῦ, ὡς διδάσκαλον εὐσεβείας. Ὁ γὰρ αὐτὸς ἀκούων, Χριστοῦ ἀκούει, καὶ ὁ αὐτὸν ἀθετῶν, Χριστὸν ἀθετεῖ, καὶ ὁ τὸν Χριστὸν μὴ δεχόμενος, οὐδέχεται τὸν αὐτοῦ Θεὸν καὶ Πατέρα. « Ὁ ὑμῶν, γὰρ φησὶν, ἀκούων, ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν, ἐμὲ ἀθετεῖ, καὶ ὁ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστελιαντά με. » Ὁμοίως ὁ ἐπίσκοπος ὡς τέκνα τοὺς λαϊκοὺς ἀγαπάτω, θάλπειν καὶ στέργων (11) τῇ σπουδῇ τῆς ἀγάπης, ὡς ὡὰ, εἰς περιποίησιν νοσίων, ἢ ὡς νοσία, ἀγκαλιζόμενος εἰς περιποίησιν ὀρθίων· πάντας νοθετῶν, πᾶσι τοῖς πληκτισμοῦ (12) ἐπιδοσμένοις ἐπιπλήσων, ἀλλὰ μὴ πλησῶν, ὑποπιέζων εἰς ἐντροπήν, ἀλλὰ (13) μὴ εἰς ἀνατροπήν, νοθετῶν εἰς ἐπιστροφὴν, ἐπιτιμῶν εἰς διόρθωσιν, καὶ εὐθύτητα πορείας· τὸ ἰσχυρὸν φυλάσων, τουτέστι, τὸ ἔδραϊον τῆς πίστεως ἀσφαλὲς τηρῶν· τὸν λαὸν εἰρηνικῶς ποιμαίνων· τὸ ἐνοχλούμενον ἐνισχύων, τουτέστι, τὸ πειραζόμενον ἐν τῇ νοθεσίᾳ στερόπουϊν· τὸ ἀβήρωστοῦν ἰώμενος, τουτέστι, τὸ νοσοῦν ἐκ τῆς πίστεως ἐν διχονοίᾳ, διὰ τῆς διδασκαλίας θεραπεύων· τὸ συντετριμμένον καταθεσμένων, τουτέστι, τὸ πεπλανημένον, ἢ τὸ θεραυ-

⁴⁴ Ezech. xxxiv, 39, 31. ⁴⁵ Ibid. 17. ⁴⁶ I. Ignat. interpol. ad Trall. 7. ⁴⁷ Luc. x, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(7) *Μή*. Τῆ μὴ in altero codicum, nec male. CLER.
(8) *Ὁς*. Τί, *quid*. Ib.
(9) *Καὶ οὐδένα λόγον*. Hæc verba et sequentia ad δέχων desunt in altero codice. Sunt revera amplificatio eorum, quæ proxime antecesserunt; sed nihil vetat hæc quoque esse a Scriptoris manu. Ib.

A subjungit : « Et cognoscetis quia ego Dominus, et vos oves pascuæ meæ; homines mei estis, et ego Deus vester, dicit Adonai Dominus ⁴⁴. »

CAPUT XIX.

Quod pastor, ovium negligens, pœnas solvat; et ovis non obediens pastori, puniatur.

Audite episcopi, et audite laici, quo modo dicit Deus : « Judicabo arietem ad arietem, et ovem ad ovem ⁴⁴; » et quo modo pastoribus ait : Judicabimini propter imperitiam vestram, et propter ovium perditionem : hoc est, Episcopum ad episcopum judicabo, et laicum ad laicum, et principem ad principem. Rationales enim sunt tam oves, quam arietes, non autem rationis expertes; ne forte laicus dicat : Ego ovis sum, et non pastor; si nullam mei rationem habui, viderit pastor, is solus pœnas pro me dabit. Nam sicuti ovis quæ bonum pastorem non sequitur, lupis exposita est ad interitum; ita quæ malum pastorem sectatur, mortem vitare nequit; ab eo, scilicet, devorabitur. Quocirca fugiendi sunt perniciosi pastores.

CAPUT XX.

Quomodo subjecti præpositis sibi episcopis obedire debeant.

⁴⁴ Et quidem bonum pastorem laicus veneretur, amet, metuat, tanquam dominum, tanquam herum, tanquam Dei pontificem, tanquam magistrum pietatis. Qui enim audit eum, Christum audit; et qui spernit eum, Christum spernit; et qui non recipit Christum, non recipit illius Deum ac Patrem. At enim : « Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit; et qui me spernit, spernit eum qui me misit ⁴⁷. » Similiter episcopus laicos ut filios diligit; naturalis studio charitatis prosequens, ac fovens, quasi ova ad exclusionem pullorum, aut quasi pullos ut in gallinas educuntur sinu complectens : cunctos admonens; omnes qui castigatione indigent lædens, sed non illidens; ad conversionem premens, non autem ad eversionem; suadens ad regressum; increpans ut corrigat et in viam rectam deducat : quod firmum est retinens; id est, quod fide fundatum est, in tuto servans; populum pacifice pascens : quod quassum est roborans; hoc est, quod tentatione concutitur, admonitione consolidans : quod ægrosum est sanans; id est, quod ex fide vacillante laborat, per doctrinam curans : quod contritum est ligans; hoc

(10) *Ὁς κύριον*. Præmittit alter codex ὡς πατέρα, οὐ μὴτις quod sequitur ὡς δεσπότην. Ib.
(11) *Στέργων*. Idem habet θερμαίνων. Ib.
(12) *Ἡληκτισμοῦ*. Alter διαπληκτισμοῦ δεομένων. Ib.
(13) *Ἄλλὰ*. Hanc vocem et tres sequentes non legimus in altero cod. Ib.

est, quod vagum est, vel collisum, vel ita peccatis con-
 fractum ut in via claudicet, per exhortationem
 consolatoriam vinciens. Peccatorem, episcopo, deli-
 cictis deonerans, et optima spe replens, jam robustum
 in Ecclesiam restituat, atque reduc ad ovile. Quod
 expulsus fuit revoca; hoc est, quod in pœnam
 peccatorum suorum ejectus fuit, ne sinas foris
 permanere; sed assumptum et conversum, redde
 gregi, seu immaculatæ Ecclesiæ populo: quod vero
 perierat require; id est, quod multitudine peccato-
 rum suorum spem salutis amiserat, funditus inter-
 ire ne permiseris: quod ex animi torpore ac supi-
 nitate in soporem venit et adeo gravem somnum,
 ut suam vitam non recordetur; quodque longe
 recessit a proprio grege, ita ut inciderit in lupos
 ad escam; id tu pervestiga, et monendo converte, ac
 ut vigilet hortare, et spem insere; neque ipse con-
 cedas ut dicat quod a quibusdam dictum est: « Impi-
 etates nostræ super nos, et nos in ipsis tabescimus,
 et quo modo vivemus? » Episcopus, si fieri
 possit, delicium alterius quasi proprium conside-
 ret, et peccatori dicat: Te modo fac convertas, et
 ego mortem tibi debitam suscipiam, quemadmodum
 Dominus pro me et pro omnibus mortuus est. Nam
 « bonus pastor animam suam ponit pro ovibus
 suis: mercenarius autem et qui non est pastor,
 cujus non sunt oves propriæ, videt lupum venien-
 tem, » hoc est, diabolum, « et dimittit oves, et fugit,
 et lupus rapit eas ». Quocirca scire oportet,
 quod Deus, qui misericors est, delinquentibus po-
 nitentiam jurejurando promisit. Qui vero deliquit,
 et hanc de poenitentia professionem Dei ignorat, et
 divinam mansuetudinem atque patientiam nescit,
 insuperque sanctas Scripturas poenitentiam prædi-
 cantes non cognoscit, scilicet, a te non edoctus; is
 propter inscitiam perit; at tu, tanquam indulgens
 pastor et studiosus pabulator, require, numerans
 gregem: quod desideratur investiga, sicut Do-
 minus Deus, bonus Pater noster, qui doctorem no-
 strum Jesum, Filium suum, pastorem bonum ac
 Salvatorem misit, et mandavit ei relinquere nona-
 ginta novem oves in montibus, et properare ad
 quærendam eam quæ erraverat, inventamque super
 humeros suos atollere, et ad gregem portare, gau-
 dendo de ovibus perditæ recuperatione. Pari ergo
 modo, o episcopo, et tu Deo obedientiam præsta,
 lum quod perierat requiris, quod aberraverat diri-

μένον, ἢ τὸ καταγμένον ἐν ἀμαρτίαις εἰς χωρίαν
 ὁδοῦ, ἐπιδέννων (14) διὰ παρακλητικῆς νοουθεσίας,
 ἐλαφρύνων ἀπὸ παραπτωμάτων, καὶ εὐελπιν ποῶν,
 οὕτω, ῥωμαλέον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποκαθίστα, ἐπαν-
 ἄγων ἐν τῇ ποιμνῇ. Τὸ ἐξωσμένον ἐπιστρέφει, του-
 τέστι, τὸ ἐν ἀμαρτίαις γενόμενον καὶ εἰς ἐπιτίμησιν
 ἐκβεβλημένον μὴ εἰς ἐξω διαμένειν, ἀλλὰ προσλαμ-
 βανόμενος καὶ ἐπιστρέφων ἀποκαθίστα ἐν τῇ ποιμνῇ,
 τουτέστι, ἐν τῷ λαῷ τῆς ἀμώμου ἐκκλησίας· τὸ δὲ
 ἀπολωλὸς ἐκζητεῖ, τουτέστι, τὸ ὑπὸ πλήθους παρα-
 πτωμάτων ἑαυτοῦ (15) ἀπελίπισαν τῆς σωτηρίας, μὴ
 ἑάσης τελέως ἀπολείσθαι· τὸ ὑπὸ πολλῆς ψύξεως ψυ-
 χικῆς (16) καὶ νοητικῆς κάθυπνον γενόμενον, καὶ διὰ
 βάρους ὕπνου τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ἐπιλαθόμενον, καὶ
 μακρὰν ἀποστατήσαν τῆς ἰδίας ποιμνῆς, ὡς καὶ λύ-
 κοὶς περιπεσὼν εἰς βορᾶν (17), σὺ ἀναζητεῖ, καὶ
 νοουθετῶν ἐπιστρέφει, καὶ νήφειν παρακάλει, καὶ ἐλ-
 πίδα ὑπόσπειρε, μὴ συγχωρῶν αὐτῷ λέγειν τὸ ὑπὸ
 τινῶν (18) εἰρημένον, ὅτι· « Τὰ ἀσεβήματα ἡμῶν ἐφ'
 ἡμῖν, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτοῖς τηκόμεθα, καὶ πῶς ζησόμεθα; »
 « Εἰ οἶδόν τε σὺν, ἰδιοποιείσθω ὁ ἐπίσκοπος τὸ
 πλημμέλημα, καὶ λεγέτω τῷ ἡμαρτηκῷ, ὅτι σὺ
 μόνον ἐπιστρέφεις, χάριον τὸν ὑπὲρ σοῦ θάνατον ἀνα-
 δέξομαι, ὡς ὁ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ πάντων.
 Ὁ ποιμὴν γὰρ ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν
 ὑπὲρ τῶν προβάτων· ὁ δὲ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποι-
 μὴν, οὐ αὐκ ἔστι τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον
 ἐρχόμενον, » τουτέστι, τὸν διάβολον (19), « καὶ ἀρήσει
 τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει, καὶ ὁ λύκος ἀρπάξει αὐτά. »
 Εἰδέναι οὖν προσήκει, ὅτι τοῖς ἡμαρτηκῶσιν εὐ-
 σπλαγχνος ὢν ὁ Θεὸς, μετὰ ὄρκου μετάνοιαν ἐπηγ-
 γελάτο· ὁ δὲ ἀμαρτήσας καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ
 Θεοῦ τὴν περὶ μετάνοιαν ἀγνοῶν, καὶ τὸ μακρόθυμον
 καὶ ἀνεξίκακον αὐτοῦ μὴ ἐπιστάμενος, ἔτι μὴν καὶ
 τὰς ἀγίας Γραφὰς τὰς ταύτην κηρυσσούσας οὐ γινώ-
 σκων, ἅτε μὴ μεμαθηκὼς παρὰ σοῦ, ἀπάλλεται, σὺ
 δὲ ὡς φιλόστοργος ποιμὴν καὶ ὡς σπουδαῖος νομῆς
 ἀναζητεῖ, ἀριθμῶν τὴν ποιμνὴν· τὸ λείπον ἐκζητεῖ,
 ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ ἡμῶν, ἀποστείλας
 τὸν ἑαυτοῦ Ἰῶν ποιμένα καλὸν καὶ σωτήρα τὸν δι-
 δάσκαλον ἡμῶν Ἰησοῦν, ἐπιτρέψας αὐτῷ ἑάσαι τὰ
 ἐννενηκονταεπέννα ἐπὶ (20) τὰ ὄρη, καὶ πορευθῆναι
 ἐπὶ τὴν ζήτησιν τοῦ πεπλανημένου, καὶ εὐρόντα ἄραι
 ἐπὶ τοὺς ἑαυτοῦ ὤμους, καὶ φέρειν ἐν τῇ ποιμνῇ,
 χαίροντα ἐπὶ τῇ εὐρέσει τοῦ ἀπολωλὸτος. Οὕτως οὖν
 ὑπήκοος γίνου καὶ σὺ, ὡ ἐπίσκοπε, ἐκζητῶν τὸ ἀπω-
 λὸς, κατευθύνων τὸ πεπλανημένον, ἐπιστρέφων τὸ

¹⁴ Ezech. xxxiii, 10. ¹⁵ Joan. x, 11. ¹⁶ al. add. ὑπὸ ἀνοίας. ¹⁷ Matth. xviii; Luc. xv.

VARIORUM NOTÆ.

(14) *Ἐπιδέννων*. Vox est nihili, pro qua legendum, aut *ἐπίδων*, aut *ἐπίδουμων*, ut est in altero codice Vindobonensi, ut postea rescivimus; hoc est, *ligans*, ut solent li qui membra fracta curare volunt. Miror Cotelerium hoc non vidisse, nam hoc verbi monstrum in Ind. Græco recensuit. CLER. — Tantum adest ut *ἐπιδέννων* verbum sit *nihili*, ut habeatur, sensu *ligo*, in Symmachi versione Is. vi, iestante Procopio: *ἐπιδέννομένου* (sc. *τραύματος*). DRACU.
 (15) *Ἐαυτοῦ*. Alter habet *ἑαυτοῦς*, mendose. CLER.

(16) *Ψυχικῆς*. Omittit uterque, nec sane necessarium est et offendit aures. Id.

(17) *Εἰς βορᾶν*. Rectius quam *βορᾶ*, quod est in altero codice. Id.

(18) *ὑπὸ τινῶν*. Omittitur in altero. Id.

(19) *Τουτέστι τὸν διάβολον*. Omittuntur in altero, et glossam redolent. Id.

(20) *Ἐπὶ*. Antecedit in altero cod. *ἐπὶ τῇ ἐρήμῳ*, quæ facile exciderunt, propter repetitionem vocis *ἐπὶ*. Id.

ἀφεστός· ἔξουσιαν γὰρ ἔχεις ἐπιστρέφειν, καὶ ἀποστέλλειν τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει· διὰ σοῦ ὁ Σωτὴρ λέγει τῷ παρεϊμένῳ ἐν ἁμαρτίαις· « Ἀφώνεται σου αἱ ἁμαρτίαι. Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην. » Εἰρήνη δὲ καὶ λιμὴν (21) γαληνός ἐστιν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία· εἰς ἣν λύνει τοὺς ἡμαρτηκότας ἀποκαθίστα ὑγιεῖς καὶ ἀνώμους, εὐέλπιδας, σπουδαίους, ἐργοπόνους ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις· ὡς ἔμπειρος καὶ συμπαθὴς ἱατρός πάντας ἰῶ (22) τοὺς ἐν ἁμαρτίᾳ πεπλανημένους. « Οὐ γὰρ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἱατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. Ἦλθεν γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι καὶ ζητῆσαι τὸ πεπλανημένον. » Ἰατρός οὖν ὢν (23) τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κυρίου, πρόσταγε θεραπείαν κατάλληλον ἐκάστῳ τῶν νοσοῦντων, παντὶ τρόπῳ, θεράπυε, ὕγιαζε, σώου ἀποκαθίστα τῇ Ἐκκλησίᾳ· ποίμναιε τὸ ποίμνιον, μὴ ἐν κράτει μετὰ ἐμπαιγμοῦ, ὡς κατεξουσιάζων, ἀλλ' ὡς ποιμὴν χρηστός τῷ κόλπῳ συνάγων τὰ ἀρνία (24), καὶ τὰς ἐν γαστρὶ ἔχούσας παρακαλῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

* Ὅτι κίνδυνος μοι ομοιωθῆναι κρίσιν ποιήσασθαι, καὶ τιμωρίαν ὀρίσασθαι κατὰ τοῦ μηδέπω ἐλεγχθέντος.

Ἔσο δὲ χρηστός, ἀγαθός, ἥπιος, ἄδολος (25), ἀφειδής, μὴ σκληρός, μὴ αὐθάδης, μὴ ἀπότομος, μὴ ἀλαζών, μὴ ἀνηλεής, μὴ τετυφωμένος, μὴ ἀνθρωπάρεσκος, μὴ δειλός, μὴ δίγλωμος, ἐμπαίζων τοῖς ὑπὸ σὲ λαοῖς, μὴ ἀποκρύπτων ἀπ' αὐτῶν τὰ τοῦ Θεοῦ νόμιμα καὶ τοὺς περὶ μετανοίας λόγους, μὴ πρόχειρος πρὸς τὸ ἐξῶσαι καὶ ἐκβαλεῖν, ἀλλ' ἀσφαλής, μὴ φιλεπιτιμητής (26) προπετής, μὴ παραδεχόμενος κατὰ τινος μαρτυρίαν ἄνευ τριῶν πιστῶν (27) μαρτύρων, καὶ τούτων ὢν ὁ τρόπος ἢ μεμαρτυρημένος πάλοι, καὶ εἰ μὴ ἀπ' ἔχθρας κινούμενοι ἢ φθόνου. Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἐπιχαιρεσίστικοι, πρόγλωσσοι, τριττὴν γλῶσσαν ἔχοντες (28), μισάδελφοι, ἔργον τιθέμενοι σκορπίζειν τὰ Χριστοῦ πρόβατα· ὢν εἰ παραδέχεσθαι θέλεις τοὺς λόγους ἀκρίτως, διασπερεῖς σου τὸ ποίμνιον, καὶ παραδώσεις λύκοις εἰς κατάθρωμα, τουτ-

A gis, quod secusserat revocas; potestatem enim habes revocandi, et dimittendi contractos in remissionem"; per te Salvator, ad paralyti delictorum laborantem ait: « Remittuntur peccata tua". Fides tua te saluum fecit; vade in pace". » Pax autem et tranquillitas portus est Ecclesie Christi: ad quam peccatores absolvendo restitue sanos et immaculatos, bene sperantes, studiosos, in bonis operibus laboriosos: ut peritus et misericors medicus omnibus in peccato versantibus medere. « Non enim opus habent medico qui valent, sed qui male habent" ... Venit enim Filius hominis salvare et querere quod erraverat". » Cum ergo sis Ecclesie Domini medicus, singulis agrotis convenientem medicinam adhibe, omni modo, cura, sana, sospites redde Ecclesie: pasce gregem", non imperiose cum ludibrio, quasi potestatem exercens"; sed ut benignus pastor, in sinum agnos congregans, et fetas refocillans".

CAPUT XXI.

Quod periculum sit una tantum parte audita iudicare, et poenam decernere contra eum qui nondum convictus est.

Esto autem humanus, bonus, lenis, sincerus, verax, non durus, non contumax, non rigidus, non arrogans, non immisericors, non inflatus, non assentator, non improbus, non versipellis, non illudens tibi subjectis populis, Dei leges atque de penitentia sermones illis non occultans, non promptus ad expellendum et ejiciendum; sed prudens, nec qui libenter ac procaciter increpes; nec qui testimonium adversus quempiam admittas, sine tribus fidelibus testibus, hisque quorum mores jam pridem approbati sint, et dummodo neque inimicitii neque invidia ducantur. Multi quippe sunt malevoli, dicaces, tertiam linguam habentes", osores fratrum, id operam dantes, ut Christi oves dispergant: horum si delationes temere vis excipere, gre-

" Luc. iv, 19. " Matth. ix, 2. " Marc. v, 34. " Matth. ix, 12. " Luc. xix, 10. " J. Ignat. ad Polyc. 2. " Ezech. xxxiv. 4. " Matth. xx, 25. " Isa, xl, 11. " Eccli. xxviii, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(21) Λιμὴν. Male omittunt in utroque Vindobonensi. CLER.
 (22) Ἰῶ. Rectius alter κώμενος. Idem pro ἁμαρτίᾳ habet ἁμαρτίαις. Ib.
 (23) Ἰατρός. Alter cod. ὑπάρχων. Ib.
 (24) Τῷ κόλπῳ συνάγων τὰ ἀρνία, x. τ. λ. Habes vestigia integræ versionis Senum Is. xl, 11: Τῷ θραγίλῳ αὐτοῦ συνάξει ἀρνάς, καὶ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ βαστάσει, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσας παρακαλέσει. Hoc est apud Hieronymum: In brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo portabit, et pragmaticis consolabitur. Minus bene quotquot venerunt in manus meas libri, sive excusi, sive manu exarati, ut et Cyrillus ac Procopius, omittunt voces, καὶ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ βαστάσει, quas codex celeberrimus Renati Marchali tribuit A. milæ et Symmacho, cum sint etiam interpretum LXX. Cor.
 (25) Ἄδολος. Deest in altero cod. Vindobon. Cl.
 (26) Φιλεπιτιμητής. Omittitur in altero cod. Ib.
 (27) Πιστῶν. Deest in altero cod. nec necessa-

rium est, quia res per se satis intelligitur. Pro ὢν quod sequitur est ἔάν in utroque. Ib.
 (28) Τριττὴν γλῶσσαν ἔχοντες Linguam tertiam Hebræi appellat, linguam oblocutoris, utpote mediam inter auditorem ac eum de quo sermo habetur: aiuntque lingua tertia tribus perniciem importari, detrahenti, auscultanti et insimulato. Quæ γλῶσσα τρίτη quanta mala excitet, describitur in Eccli. cap. xxviii; ubi tamen nonnulla exemplaria videntur habuisse τρητὴ, hoc est τετρατημένη, perforata; eodem sensu quo servus ille Terentianus jocatur, se quando mendacia tacere jubetur, plenum rimarum esse, hac atque illac perfluere. Egregie in scholio 2 ad gradum 10 Scalæ Joannis Climaci, Κατάλαος ψυχῆ, τριβόλον ἔχει γλῶσσαν· αὐτὴν γὰρ, καὶ τὸν ἀκούοντα, ἐστ' ὅτε δὲ καὶ τὸν καταλαλούμενον βλάπτει. Anima quæ detractionibus est obnoxia, trisulcam habet linguam: nocet enim et sibi ipsi, et auditori, et illi quandoque cui detrahitur. Cor.

gem tuum dissipabis, et devorandum trades lupis. A hoc est demonibus et pravis hominibus; imo vero non hominibus, sed feris humana forma præditis, ethnicis nempe, Judæis et impiis hæreticis. ⁶² Nam ad eum qui ex Ecclesia ejectus est, continuo accedunt truculentii lupi, et quasi agnum devorare gestiunt, in proprium lucrum mortem illius reputantes: etenim illorum pater diabolus, homicida est ⁶³: et qui per imprudentiam tuam injuste segregatus fuit, tum tristitia oppressus, et pusillo animo effectus; aut ad gentes evagabitur, aut implicabitur hæresibus; et ab Ecclesia ac spe in Deum penitus abalienabitur, atque ab impietate compediatur; siæque tu de illius interitu reus. Porro æquum non est promptum quidem esse ad ejiciendum peccatorem, tardum vero ad recipiendum conversum; et temerarium quidem ad amputandum existere, immitem autem ad medendum dolenti; de talibus dicente Scriptura divina: « Pedes eorum ad malitiam currunt: veloces sunt ad effundendum sanguinem ⁶⁴: contritio et miseria in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum ⁶⁵. » Via autem pacis est Servator noster Jesus Christus, qui etiam nos docuit his verbis: « Dimitte, et; dimittetur vobis; date, et dabitur vobis ⁶⁶: » hoc est, date peccatorum remissionem, et remittentur vobis delicta: quemadmodum et per orationem instituit nos, ut ad Deum diceremus: « Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris ⁶⁷. » Quare si peccatoribus veniam non tribuitis, quomodo peccatorum vestrorum veniam accipietis? An non contra vos ipsos ligatis, cum dicitis vos dimittere, et non dimittitis? Annon vestro ori repugnabit, dicendo, *Dimittimus*, et non dimittendo? Scitote enim quod qui nullam iniquitate contactum abjicit, aut ad bonam frugem reversum non admittit, fratris sui interfecto est, et sanguinem ejus fundit, ut Cainus Abeli fratris; sanguisque illius clamans ad Deum, requiretur ⁶⁸. Justus quippe injuste a quoquam occisus, apud Deum requiescet in æternum, et simili modo qui ab episcopo perperam fuerit excommunicatus. Sed qui inculpatum, quasi esset scelerosus, eliminat, is interemptore sævior est, non respiciens ad misericordiam Dei; nec memor

έστι δαίμοσι, καὶ πονηροῖς ἀνθρώποις, μᾶλλον δὲ οὐκ ἀνθρώποις (29), καὶ Ἰουδαῖοις, καὶ αἰρεσιώταις ἀθείοις· τῷ γὰρ ἐκβληθέντι τῆς Ἐκκλησίας, εὐθύς προσπειλάζουσιν (30) οἱ λυμῶνες λύκοι, καὶ ὡς ἀρνα βορὰν ἡγούνται, κέρδος ἴδιον ἡγούμενοι τὴν ἐκείνου ἀπώλειαν· καὶ γὰρ ὁ τούτων πατὴρ διάβολος ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ· καὶ ὁ διὰ τῆς σῆς ἀκρισίας, ἀδίκως ἀφορισθεὶς, καὶ ἀθυμῖα συσχεθεὶς, καὶ ὀλιγοψυχῆσας, ἢ εἰς ἔθνη ἀποπλανηθήσεται, ἢ εἰς αἰρέσεις συμποδισθήσεται, καὶ παντελῶς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος ἀπαλλοτριωθήσεται, καὶ συμποδισθήσεται ἵνα ἀσεβείας, καὶ γενήσῃ οὐ τῆς ἐκείνου ἀπωλείας ἕνοχος. Οὐ γὰρ δίκαιόν ἐστιν, ἔτοιμον μὲν εἶναι ἐκβάλλειν τὸν ἡμαρτηχότα, ὀκνηρὸν δὲ ὑπάρχειν εἰς τὸ προσδέχεσθαι τὸν ἐπιστρέφοντα, καὶ πρόχειρον μὲν εἰς τὸ ἀποκόπτειν, ἀνηλεῆ δὲ εἰς τὸ τὸν ἀλγοῦντα ἰδοῦναι· περὶ γὰρ τῶν τοιούτων λέγει ἡ θεία Γραφή· « Οἱ πόδες αὐτῶν εἰς κακίαν τρέχουσι· ταχίνοί εἰσι τοῦ ἐκχέειν αἷμα· σύντριμμα καὶ τάλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν· οὐκ ἐστὶ φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. » Ὅδὸς δὲ εἰρήνης ἐστὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὃς καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς λέγων· « Ἀφετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν, δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· » τουτέστι, δίδοτε ἀφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν τὰ παραπτώματα (31)· ὡς καὶ διὰ τῆς εὐχῆς ἡμᾶς ἐπαίδευσεν λέγειν πρὸς τὸν Θεόν· « Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφιέμεν τοῖς ὀφειλῆταις ἡμῶν. » Ἐὰν οὖν μὴ ἀφήτε τοῖς ἡμαρτηχόσι, πῶς ὑμεῖς λήψασθε τὴν ἀφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν; οὐχὶ τούναντιον ἑαυτοῦς (32) δεσμεύετε, λέγοντες ἀφιέναι, καὶ μὴ ἀφιέντες; οὐ τῷ ἑαυτῶν στόματι ἐναντιωθήσεσθε, λέγοντες ἀφιέναι, καὶ μὴ ἀφιέντες; γινώσκετε γὰρ ὅτι ὁ τὸν μὴ ἀδικήσαντα ἐκβάλλων, ἢ τὸν ἐπιστρέφοντα μὴ προσδεχόμενος, φονεὺς (33) τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐστὶ, καὶ αἷμα ἐκχέει, ὡς Κατὰ Ἄδελ τοῦ ἀδελφοῦ (34), καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ βοῶν πρὸς Θεὸν ἐκζητηθήσεται· δίκαιος γὰρ ἀδίκως φονευθεὶς ὑπὸ τίνος, παρὰ Θεῷ ἐν ἀναπαύσει ἐστὶ εἰς τὸν αἰῶνα· ὡσαύτως καὶ ὁ ματαίως (35) ἀφορισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ μὲν ἐκβαλὼν ὡς λοιμὸν τὸν ἀνάιτιον, πικρότερος φονεὺς ὁ τοιοῦτος, οὐκ ἀφορῶν εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ ἔλεος, οὐδὲ μνημονεύων αὐτοῦ τὴν ἐπὶ τοῖς

⁶² Ignat. ad Smyrn. 3. ⁶³ Joan viii, 44. ⁶⁴ Prov. i, 16; Is. lix; Rom. iii, 15. ⁶⁵ Psal. xxxiv, 2. ⁶⁶ Luc. vi, 37, 38. ⁶⁷ Matth. vi, 12. ⁶⁸ Gen. iv.

VARIORUM NOTÆ.

(29) Ἐθνικοῖς, καὶ Ἰουδαῖοις, καὶ αἰρεσιώταις. Judaistas, opinor, appellat, non tam Judæos quam judaizantes. Quocirca statim post, gentium duntaxat ac hæreseon mentionem facit, Judaistas complectens in hæreticis: Ὅτι οὐδεὶς Χριστιανὸς Ἰουδαῖζει, est 29 canon Synodi Laodicenæ, καὶ ἐν τῷ Σαββάτῳ σχολάζειν, ἀλλὰ ἐργάζεσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τὴν δὲ Κυριακὴν προτιμώντας, εἴγε δύναιτο, σχολάζειν ὡς Χριστιανοί. Εἰ δὲ εὐρεῖται Ἰουδαῖοι, ἔστωσαν ἀνάθεμα παρὰ Χριστῶ. Sic in Dialogis qui Origeni ascribuntur, dialogo 2, Marcus hæreticus Marcionista Catholicis nomen

D Judaistarum dat, eo quod Legem, Prophetas ac Deum Judæorum non aversentur. Cor.

(30) Προσπειλάζουσι. Alter Vind. προσπαίζουσι. et innox ὡς λύκοι, deinde pro ἡγούνται, αὐτὸ ποιούνται. CLER.

(31) Παραπτώματα. Addit alter codex ὑμῶν. Ib.

(32) Ἐαντοῦς. Alter ἑαυτὸν δεσμεύεις λέγων. Minus hene. Ib.

(33) Φονεὺς. Uterque cod., φονεῖται τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Ib.

(34) Τοῦ ἀδελφοῦ. Αὐτοῦ in Vind., rectius. Ib.

(35) Ματαίως. Ἀδίκως alter cod. Ib.

μετανοοῦσιν ἀγαθωσύνην, οὐδὲ λαμβάνων σκοπούς (36) τῶν τοιοῦτων τοὺς ἐκ πληθους παραπτωμάτων ἐν μετανοίᾳ εὐληθῶς ἀφεσιν. Διὰ τούτο ἰταμότερος σωματικῶ φονεύς ὁ τὸν ἀνάτιον ἀποβρίπτων. Ὁσαύτως καὶ ὁ μὴ προσδεχόμενος τοὺς μετανοοῦντας, σκορπίζει τὰ τοῦ Χριστοῦ, κατ' αὐτοῦ γινόμενος. Ὡς γὰρ δίκαιός ἐστιν ὁ Θεὸς ἐν τῷ κρίνειν τοὺς ἀμαρτωλοὺς, οὕτως ἐλεήμων ἐν τῷ προσδέχεσθαι τοὺς ἐπιστρέφοντας. Ἐλεος γὰρ καὶ κρίσιν ᾤδεν αὐτῷ ὁ θεοφιλῆς Δαβὶδ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ἔστι μὲγα παράδειγμα μετανοίας πρόκειται Δαβὶδ, καὶ Νινευίται, Ἐζεχίας τε καὶ ὁ τούτου υἱὸς Μανασσῆς.

Χρῆ δὲ, ἐπίσκοπε, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχειν καὶ τὰ προωδευκότα (37), καὶ ἐμπειρῶς αὐτοῖς κεχρησθαι πρὸς νοουθεσίαν τῶν στυπτικῶν ἢ παρακλητικῶν δεομένων λόγων. Ἔτι καὶ ἐν τῷ κρίνειν σε, δίκαιον (38) τῷ τοῦ Θεοῦ ἐξακολουθεῖν θελήματι, καὶ ἢ Θεὸς δικάζει τοὺς ἀμαρτάνοντας, ἢ ἐπιστρέφοντας, παραπλησίως καὶ σὲ κρίνειν. Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ τὸν Δαβὶδ ὀλισθήσαντα ὀνειδίσας διὰ τοῦ Νάθαν, καὶ εἰπόντα μετανοεῖν, εὐθύς καὶ τοῦ θανάτου λυτροῦται, λέγων (39)· «Θάρσει, οὐ μὴ ἀποθάνεις;» Ἰωνᾶν μὴ θελήσαντα Νινευίταις κηρύξαι, ὑπὸ θαλάσσης καὶ κήτους καταποθῆναι ποιήσας, εὐξαμένου ἐν κοιλίᾳ (40), ἀνήγαγεν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν αὐτοῦ; Ἐζεχίαν πρὸς ὀλίγον τυφωθέντα, εὐξάμενον μετὰ δακρύων, ἀφῆκε τοῦ ἐγκλήματος; Ἀκούσατε δὲ, ὦ ἐπίσκοποι; πρὸς τὰ τοιαῦτα ὠφέλιμον ὑπόδειγμα. Γέγραπται γὰρ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων (41), τῇ τῶν ἡμερῶν (42), οὕτως· «Καὶ ἀπέθανεν Ἐζεχίας· καὶ ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανασσῆς, ἐτῶν δώδεκα ἐν τῷ βασιλείῳ αὐτῶν, καὶ πενήτηντα καὶ πέντε ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ὄνομα τῇ μητρὶ αὐτοῦ Ἐψιβά (43)· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, οὐκ ἀπέσχετο

bonitatis ejus erga pœnitentes; nec hac in re eos tanquam exemplar considerans, qui multorum peccatorum veniam per pœnitentiam obtinuerunt. Quapropter qui innocentem eiecit, corporali homicida truculentior est. Similiter qui non recipit pœnitentes, quæ Christi sunt dissipat, sitque adversarius ejus. Quia ut justus est Deus in judicandis peccatoribus, ita et misericors est in excipiendis conversis. Misericordiam enim et judicium illi cecinit pius David.

CAPUT XXII.

Quod magnum pœnitentiæ exemplum in Davide proponatur; item in Ninivitis, in Ezechia, et in filio ejus Manasse.

Oporet autem, episcopo, te ante oculos habere etiam præterita, et eis perite uti ad erudiendos eos qui vel acerbis vel mitibus indigent sermonibus. Æquum quoque est ut, in judicando, Dei obsequaris voluntati; et ut quo pacto Deus judicat aut peccatores aut conversos, eodem et tu judices. Nonne enim Davidem lapsam, cum increpasset per Nathaneum, et ille pœnitere se profiteretur, statim morte liberat, dicens: «Confide, non morieris?» Nonne cum Jonas Ninivitis prædicare recusans, et a mariutate celo absorberi jussus, in ventre piscis orasset; ex interitu eduxit vitam illius? Nonne Ezechiam paululum in superbiam elatum, sed postea lacrymose deprecantem, a crimine absolvit? Verum audite, episcopi, exemplum ad hæc accommodatum. Ita scriptum est in quarto libro Regum, et in secundo Præteritorum, seu Dierum: «Et mortuus est Ezechias: et regnavit filius ejus Manasses: duodecim annorum erat cum regnare cœpit, et quinquaginta quinque annos regnavit in Hierosolymis: et nomen matri ejus Hepsiba: fecitque malum coram Domino; non abstinuit abominationibus gentium, quas deflevit Dominus a facie filiorum Israel. Et con-

ἢ H Reg. xiv, 13. ἢ Jon. iii. ἢ IV Reg. xx, xxi; II Paralip. xxxii, xxxiii.

VARIORUM NOTÆ.

(36) Σκοπούς. Eis νοῦν, melius alter Vindob., hoc est ad animum revocans, quod aptius loco. CLEB.

(37) Προωδευκότα. Alter προσελήφота. Id.

(38) Δίκαιον. Δεῖ alter addit τῷ δίκαιον. Id.

(39) Λυτροῦται λέγων. Alter ἐλυτρώσατο εἰπών. Id.

(40) Ἐν κοιλίᾳ. Alter ἐκ κοιλίας, et mox eis ζωὴν, ὡσαύτως καὶ ἐκ φθορᾶς ἄβου τὴν ζωὴν. De quo deliberandum. Id.

(41) Ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων, τῇ τῶν ἡμερῶν. In re clara corrige mendum typographicum, quod indignis modis contaminat Prologum S. Hilarii in Psalmorum explanationem. Paralipomenon duo, in decimum librum Veteris Testamenti sint: sermones dierum Esdræ, in undecimum. Interpungi debet: sint; sermones dierum: Esdræ, in undecimum. Cot. — Pro τῇ τῶν lege ἔστι ἡμερῶν vel dierum, quemadmodum hi libri apud Hebræos vocantur. CLEB.

(42) Τῇ τῶν ἡμερῶν. Desunt in altero cod. Vindob., mox etiam absunt voces: Καὶ ἀπέθανεν Ἐζεχίας καὶ ἐβασίλευσεν ὁ. Id.

(43) Ἐψιβά. Alter Ἐψίβα, Ἀψιβά, Ὀφοβία, Ὀφριβά. Apud Georgium Syncellum Ἐψιβαάλ. In duobus Bibliorum exemplaribus Bibliothecæ Regiæ Ὀφοβία. Latinus interpres, Hapsiba. Hebraice חַפְצִיבָה Hepsiba. Hoc est, Voluntas mea in ea, nomen aptum gratæ mulieri. Quamobrem Hieronymo, in libro De nominibus Hebraicis, restituenda videtur, etiam ex simili opere Venerabilis Bedæ, ista lectio, Epsiba, seu Ephsiba, voluntas mea in ea. Vulgo, Ebsiba, voluntas mea in ea. Similiterque forsitan in Lucifero, libro De regibus apostaticis, legi debeat, Epsiba, non Ebsibas. Josephus Antiq. Judaic., x, 4: Δεξάμενος δὲ τὴν βασιλείαν ὁ παῖς αὐτοῦ (Ἐζεχίου) Μανασσῆς, ἐκ μητρὸς Ἀχιβάς (codex Regius 1051, Αχιβάς) τοῦνομα πολιτεὸς γεγονός. Quo loci conjici potest, litteram χ tenere locum litteræ vicinæ ψ, quanquam χ quoque lectum fuit a Rufino vetere interprete: Cui, inquit, successit in regnum filius proprius, nomine Manasses, de matre quidem Echibere. Ita libri Regii, pro voce nihili excusa, Echibere. Id.

versus est Manasses, ac ædificavit excelsa, quæ destruxerat Ezechias pater ejus: et statuit cippos Baali, et ærexit altare Baali: et fecit lucos, sicut fecerat Achab rex Israelis: et fecit altaria in domo Domini, de qua hæc dixit Dominus ad Davidem et ad filium ejus Salomonem: In illa ponam nomen meum. Et extruxit Manasses altaria, et in eis servivit Baali. Et dixit: Erit nomen meum in sæculum. Et ædificavit altaria, in duobus atriis domus Domini, militiæ cæli: et ipse traduxit filios suos per ignem in Ge Ben-Hennon: et ariolabatur, ac maleficis artibus inserviebat: fecitque ventriloquos et incantatores, et magos, et Teraphim: et multiplicavit ut faceret malum in oculis Domini, ad irritandum eum: et posuit conflatile et sculptile luci, imaginem, quam fecit in domo Domini, in qua elegit Dominus ponere nomen suum, ibi in Hierosolymis, urbe sancta, in sæculum, et dixit: Non adjiciam commovere pedem meum a terra Israelis, quam dedi patribus eorum, si tamen servaverint quæcunque præcepi eis, et omne mandatum quod mandavit servus meus Moses. Et non audierunt; et decipit eos Manasses, ut facerent malum coram Domino, super gentes quas sustulit Dominus a facie filiorum Israel. Et locutus est Dominus ad Manassem et ad populum ejus, in manu servorum suorum prophetarum, dicens: Pro eo quod fecit Manasses rex Judæ, abominaciones istas malas, super omnia quæ fecit Amorrhæus coram eo; et peccare fecit Judam in idollis suis, hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego infero mala in Hierosolyma et Judam, ut quicumque ea audierit, tinniant ambæ aures ejus; et extendam super Hierusalem mensuram Samaritæ, et pondus domus Achabi; et delebo Hierosolyma, sicut deletur tabula quæ deletur, et convertam super faciem suam; et dimittam residuum hæreditatis meæ, et tradam eos in manus inimicorum suorum; eruntque in prædam et direptionem inimicis suis, eo quod fecerint mala in oculis meis, et fuerint irritantes me, a die qua eduxi patres eorum ex terra Ægypti, et usque ad hanc diem. Etiam sanguinem innoxium effudit Manasses multum valde, donec

ἀπὸ τῶν βδελυγμάτων τῶν ἐθνῶν ὧν ἐξωλόθρευσε Κύριος ἀπὸ προσώπου υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἐπέστρεψε Μανασσῆς, καὶ ψυχοδόμησε τὰ ὑψηλά, ἃ κατέσπασεν Ἐζεκιᾶς ὁ πατὴρ αὐτοῦ· καὶ ἔστησε στήλας τῇ Βάαλ, καὶ ἀνέστησε θυσιαστήριον τῇ Βάαλ· καὶ ἐποίησεν ἄλση, καθὼς ἐποίησεν Ἀχαάβ βασιλεὺς Ἰσραὴλ καὶ ἐποίησε θυσιαστήρια (44) ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν ᾧ εἶπε Κύριος πρὸς Δαβὶδ, καὶ πρὸς Σολομῶντα τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, ὅτι Ἐν αὐτῷ θήσω τὸ ὄνομά μου. Καὶ ἔστησε Μανασσῆς θυσιαστήρια, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐδούλευσε τῇ Βάαλ. Καὶ εἶπεν· Ἔσται τὸ ὄνομά μου εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ψυχοδόμησε θυσιαστήρια ἐν ταῖς δυσίαις οἴκου Κυρίου, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ αὐτὸς διήγαγε τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν πυρὶ ἐν Γεβαναί (45) ἐν ὀνόματι· καὶ ἐκλήθονίζετο, καὶ ἐφαρμακεύετο· καὶ ἐποίησεν ἐγγαστριμύθους, καὶ ἐπαοιδούς, καὶ γνώστας, καὶ θεραφεῖν· καὶ ἐπλήθυνε τοῦ ποιῆσαι (46) τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου, τοῦ παροργίσει αὐτόν· καὶ ἐθήκε τὸ χωνευτὸν καὶ τὸ γλυπτὸν τοῦ ἄλσους, τὴν εἰκόνα, ἣν ἐποίησεν ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν ᾧ ἐξελέξατο Κύριος θέσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἔκει ἐν Ἱερουσαλὴμ τῇ ἁγίᾳ πόλει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἶπεν· Οὐ προσθήσω τὸν πόδα μου σαλεύσαι ἀπὸ τῆς γῆς τοῦ Ἰσραὴλ, ἣν ἔδωκα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, πλὴν ἐὰν φυλάξωνται κατὰ πάντα ὅσα ἐνετείλαμην αὐτοῖς, κατὰ πᾶσαν ἐντολήν, ἣν ἐνετείλατο ὁ δούλός μου Μωσῆς. Καὶ οὐκ ἤκουσαν, καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς Μανασσῆς τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ὑπὲρ τὰ ἔθνη ἃ ἐξῆρε Κύριος ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. Καὶ ἐλάλησε Κύριος ἐπὶ Μανασσῆ, καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἐν χειρὶ δούλων αὐτοῦ τῶν προφητῶν, λέγων· Ἄνθ' ὧν ὅσα ἐποίησε Μανασσῆς ὁ βασιλεὺς Ἰούδα τὰ βδελύγματα τὰ πονηρὰ ταῦτα, ἀπὸ πάντων ὧν ἐποίησεν ὁ Ἀμορραῖος Ἰμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἐξῆμαρτε τὸν Ἰούδαν ἐν τοῖς εἰδύλοις αὐτοῦ, τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· Ἰδοὺ ἐγὼ φέρω κακὰ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ Ἰούδαν, ὥστε παντὸς ἀκούοντος αὐτὰ, ἤχησαι ἀμφοτέρω τὰ ὄσα αὐτοῦ, καὶ ἐκτενῶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ τὸ μέτρον Σαμαρείας, καὶ τὸν σταθμὸν οἴκου Ἀχαάβ, καὶ ἀπαλείψω τὴν Ἱερουσαλὴμ καθὼς ἀπαλείφεται τὸ τυξίον ἀπαλειφόμενον (47-19), καὶ καταστρέψω ἐπὶ (20) πρόσωπον

VARIORUM NOTÆ.

(44) *Θυσιαστήρια*. Addit alter codex τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ψυχοδόμησε θυσιαστήρια. CLER.

(45) *Γεβαναί ἐν ὀνόματι*. Unde monstrum lectionis? An ex vocabulo contextus, Γε βενενόμ, II Paral. xxxiii, 6, et nonneminis ad illud nota marginali, ὄνομά τι, quoddam nomen, simul primo mistis ac postea corruptis? Ita sentio. Corrigo etiam in hac voce Luciferum libro *De non parcendo in Deum delinquentibus*, pagina 239 extrema, quo loci producit testimonium sanctæ Scripturæ IV Reg. xxiii, 10: *Contaminavit quoque Thopheth, quod est in convallis filii Ennom*: Græce, καὶ ἐμίανε τὸν Τοφῆθ τὸν ἐν φάραγγι υἱοῦ Ἐνόμ: dicitque, si libris editis credimus: *Et coinquinavit Phem, quod erat in Cepenam*. Sed rescribendum: *Pheth, quod erat in Gehenam aut Gehennam, Gehennom, Gebennom*. Nimirum his nominibus donatur ea vallis. Et legebat Lucifer τὸ

Τοφῆθ τὸ pro Τοφῆθ τὸ, quod habet editio Complutensis, ubi in ms. Alexandrino τὸν Θεοφῆθ, in versionibus Syriaca et Arabica *Taphath*, in Scholio antiquo τὸν Θεοφῆθ, apud Theodoritum τὸ Ταφῆθ, apud Procopium Gazæum *perperam* τὸ Ἀφῆθ, alibi Τοφῆθ. Cor. — Alter Vind. cod. habet γεβάν. CLER.

(46) *Τοῦ ποιῆσαι*. Deest in altero Vind. lb.

(47-19) *Καθὼς ἀπαλείφεται*, x. τ. λ. Nota varias lectiones, καταστρέψω et ἀποδώσομαι. Nam *vertam* quoque exhibet Vulgata; ἀποδώσομαι autem æque ac editum ἀπέωσομαι vel ἀπώσομαι, respondet verbo Hebraico. Quod si cum ms. Alexandrino reponatur in LXX: *Καθὼς ἀπαλείφεται τὸ ἀβάστρον ἀπαλειφόμενος* καὶ καταστρέφεται ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, vertaturque

(20) *Ἐπὶ*. Alter ἀπὸ προσώπου. CLER.

αὐτοῦ, καὶ ἀποδώσωμαι τὸ ὑπόλειμμα τῆς κληρονομίας μου, καὶ παραδώσω αὐτοὺς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῶν, καὶ ἔσονται εἰς προνομὴν καὶ δι' ἀρπαγῆν ἡ πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν, ἀνθ' ὧν ὅσα ἐποίησαν πονηρὰ ἐν ὀφθαλμοῖς μου, καὶ ἦσαν παροργίζοντές με, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐξήγαγον τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου, καὶ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Καὶ γὰρ αἷμα ἀθῶν ἐξέχευε Μανασσῆς πολὺ σφόδρα, ἕως οὗ ἐπλήσθη (21) τὴν Ἱερουσαλήμ στόμα ἐπὶ στόματι· πληρὰ ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτοῦ ὧν ἐξῆμαρτε τὸν Ἰουδαίον, ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου. Καὶ ἦγαγε Κύριος ἐπ' αὐτὸν τοὺς ἀρχοντας τῆς δυνάμεως τοῦ βασιλέως Ἀσούρ, καὶ καταλάβοντες τὸν Μανασσῆν ἐν δεσμοῖς, καὶ ἔδωκαν αὐτὸν ἐν πένδαυξαι χαλκαῖς, καὶ ἦγαγον αὐτὸν εἰς Βαβυλῶνα· καὶ ἦν δεδεμένος (22) καὶ κατασπιδηρωμένος ὅλος ἐν οἴκῳ φυλακῆς, καὶ ἐδίδοτο αὐτῷ ἐκ πιτύρων ἄρτος ἐν σταθμῷ βραχύς, καὶ ὕδωρ σὺν βεβίον ἐν μέτρῳ, ὥστε ζῆν αὐτὸν, καὶ ἦν συνεχόμενος καὶ ὀδυνώμενος σφόδρα. Καὶ ὡς βιαίως ἐθλίβη, ἐζήτησε τὸ πρόσωπον Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ,

A impleret Hierosolymam os ad os; præter peccata sua, quibus peccare fecit Judam, ad faciendum malum in oculis Domini. Et adduxit Dominus super eum principes exercitus regis Assyriorum; et ceperunt Manassem in vinculis, et ligaverunt eum in compedibus æreis, et abduxerunt eum in Babylonem; et erat ligatus ac ferro vinctus totus in domo carceris; et dabatur ei panis ex furfuribus, parvo pondere, et parva mensura aquæ cum aceto, ut viveret; eratque compressus ac mæstus valde. Et ut vehementer coangustatus est, quæsit faciem Domini Dei sui; ac humiliavit se. valde a facie Domini Dei patrum suorum; et oravit ad Dominum, dicens: Domine omnipotens, Deus patrum nostrorum, Abrahami, Isaaci, et Jacobi, et seminis eorum justi. B Qui fecisti cœlum et terram, cum omni ornatu eorum; qui ligasti mare verbo præcepti tui; qui clausisti abyssum, et signasti eam terribili ac glorioso nomine tuo. Quem omnia pavent, et tremunt a facie virtutis tuæ; quia impatibilis est magnificentia glo-

ἡ διαρπαγῆν. Sic alter cod. Vind. ἡ Legendum importabilis, Vulgatæ lectioni et sensui congruentius. EDIT. PATROL.

VARIORUM NOTÆ.

vertaturque: Sicut qui abstergit alabastrum, abstergit, et inverteit in faciem ejus, non erit Græcum inter et Hebræum discrepantia. Editio Complutensis: Καθὼς ἐξαλείφεται τὸ πύξιον, καὶ κατασπιδεῖται ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἀπαλείψω (leg. ἀπολείψω) τὸ ὑπόλειμμα τῆς κληρονομίας μου. Cot.

(21) Ἐπλήσθη. Ἐπλήρωσεν. Cod. alter Vind. Id. (22) Καὶ ἦν δεδεμένος, x. τ. λ. Hæc et alia non pauca que sequuntur, videntur ex traditionibus Judaicis, et ex apocryphis libris in sacrum textum fuisse translata. Unde simili sanctorum profanarumque dictionum compactione, auctor commentarii imperfecti ita loquitur, ad Matth. 1, 10: Cum multa gessisset impiis Manassæ, adduxit super eum Deus principes virtutis regis Assur: et comprehenderunt Manassem in vinculis, et ligaverunt eum in compedibus, et perduxerunt eum in Babyloniam: et erat ligatus et catenatus in domo carceris; et dabatur ei panis hordeaceus ad mensuram modicam, et aqua cum aceto modica ad mensuram, ut viveret tantum; et erat constrictus in doloribus valde. Et ideo cum vehementer affligeretur, quæsit faciem Domini Dei sui, et oravit Deum qui omnibus astat, et exaudivit Dominus vocem ejus, et misertus est ei. Et facta est circa eum flamma ignis, et liquefacta sunt omnia vincula ejus. Liberavitque Dominus Manassem ex omni tribulatione ejus, et reversus est in Hierusalem in regnum suum. Et cognovit Dominus Manassem, dicens: Ipse est solus Deus. Et servivit soli Domino Deo in toto corde suo, et in tota anima sua, omnibus diebus vitæ suæ, et reputatus est justus. Aitunt certe, illud de pane furfureo et posca, (quod etiam referunt Suidas et Glycas, ubi de hoc rege faciunt mentionem) in quibusdam codicibus Græcis inseri inter vers. 11 et 12, cap. 33, libri II Paralipomenon: Ac forte ἡ Ἑβραίων παλαιὰ γραφή οὐ τῶν ἐκκλησιαστικῶν (ὅ quo apocrypho in Sozomeni lib. ix, cap. 17, narratur de Josao rege, filii ipsius, et Zacharia propheta) istas fabellas complectebatur: quemadmodum et similes: qualis illa quam verbis citatam præcedentibus adducit pseudo-Chrysostomus, quemadmodum Manassem occidit voluerit Ezechias rex, pater ejus,

ob prædictionem Isaiæ: qualisque alia apud chronicum Eusebii, Georgium Syncellum, Georgium Hamartolum Monachum, Georgium Cedrenium, Suidam, Glycam, necnon S. Basilium De penitentia homilia 28, ut Manasses τετραπόρωνα εἰδωλα, sive statuam vel suam, vel Jovis, vel τῆς ἀκολάστου δαιμονος, hoc est Veneris, eamque quatuor aut quinque facies habentem, posuerit in templo Dei. Porro Constitutionem locum inventi laudatum a Georgio illo Hamartolo, qui χρονολόγηται ineditus exstat quoque in maxima maximi regis Bibliotheca, et pro μακαρίτην Leonem Allatium vulgandum credebatur. Ait: Ὁσαύτως δὲ καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων διατάξεσιν οὕτω γέγραπται: Μανασσῆς οὖν υἱὸς Ἐζεκιου, ποιήσας τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ὑπὲρ πάντας τοὺς ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καθὼς φησὶν ἡ Γραφή: Ἐπήγαγε Κύριος ἐπ' αὐτὸν τοὺς ἀρχοντας τῆς δυνάμεως τοῦ βασιλέως· καὶ θήσαντες αὐτὸν ἐν πένδαυξαι χαλκαῖς, ἀπήγαγον εἰς Βαβυλῶνα, καὶ ἦν δεδεμένος, καὶ σπιδηρωμένος ὅλος ἐν οἴκῳ φυλακῆς· καὶ ἐδίδοτο αὐτῷ ἐκ πιτύρων ἄρτος βραχύς, καὶ ὕδωρ ὀλίγον σὺν βεβίον ἐν μέτρῳ, πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν καὶ μόνον. Συνεχόμενος δὲ σφόδρα καὶ ὀδυνώμενος, ἐζήτησε τὸ πρόσωπον Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ προσεύξατο λέγων: Κύριε πατερικωτορ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν τοῦ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ· καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ἐκακούσας ὁ Θεὸς τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ διαλύσας τὰ δεσμὰ αὐτοῦ ἐπέστρεψεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῆ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ λατρεύσας Κυρίῳ τῷ Θεῷ μόνῳ ἐξ ὅλης καρδίας αὐτοῦ, ἐλογίσθη δίκαιος. Ὁ φιλανθρωπίας Θεοῦ. Ὅτι μείζων εἰδωλολατρίας οὐκ ἔστιν ἀμαρτία. Εἰς Θεὸν γὰρ ἔστιν ἡ εὐσεβεία, ὅλλ' ὅμως καὶ αὐτὴ διὰ γνησίας καὶ ὀλοφύχου μετανολίας συγκεχώρηται. Καὶ γὰρ ὄντως εἶπον θαυμάσαι τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν, πῶς τὸν τοσαῦτα καὶ τηλαυτα πεπλημμεληκότα χρόνος τοσοῦτος, ἐν μίᾳ καιροῦ ῥοπή συγγνώμης ἤξλωσεν. Nec est quod aliquid post tot alios notem, circa panem furfuraceum modicum, et parvam mensuram aquæ aceto mistæ. Adducoduntaxat locum illustrem S. Basilii epistola ad Julianum Apostatam: Τὰ βέλτεστα τῶν παρ' ἡμῖν βρωμάτων, βασιλῆ χόρτου φύλλα σὺν ἄρτῳ βραχυτάτω

riæ tuæ, et intolerabilis ira comminationis tuæ in peccatores. Immensa vero et impervestigabilis misericordia promissionis tuæ. Quoniam tu es Dominus benignus, longanimis, multum misericors, et pœnitens super mala hominum. Quoniam tu Deus, secundum indulgentiam bonitatis tuæ, promisisti pœnitentiæ remissionem iis qui peccaverunt, et multitudine miserationum tuarum decrevisti pœnitentiam peccatoribus, in salutem. Tu igitur, Domine Deus justorum, non posuisti pœnitentiam iustis, Abrahamo, Isaaco et Jacobo, qui non peccaverunt tibi; sed posuisti pœnitentiam super me peccatore; quia peccavi supra numerum arenæ maris. Multiplicatæ sunt iniquitates meæ, Domine, multiplicatæ sunt iniquitates meæ; et non amplius dignus sum intueri et aspicere altitudinem cœli, præ multitudine iniquitatum mearum, incurvatus multo vinculo ferreo. Quia irritavi iram tuam, et in alium coram te feci, erigens abominationes, et multiplicans offendicula. Et nunc flecto genu cordis mei, deprecans bonitatem tuam. Peccavi, Domine, peccavi, et iniquitates meas ego cognosco; sed peto rogans te: Remitte mihi, Domine, remitte mihi, et ne simul perdas me cum iniquitatibus meis, neque in æternum iratus serves mala mihi, neque condemnes me in infimis terræ. Quia tu es Deus, Deus pœnitentium; et in me ostendes bonitatem tuam. Quoniam me indignum servabis, secundum multam misericordiam tuam: et laudabo te semper omnibus diebus vitæ meæ. Quia te laudat om-

και ἐταπεινώθη σφόδρα ἀπὸ προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ προσήυξατο πρὸς Κύριον, λέγων (23)· Κύριε παντόκρατορ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῶν τοῦ δικαίου. Ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν (24), σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν, ὁ πεδήσας τὴν θάλασσαν τῷ λόγῳ τοῦ προστάγματός σου, ὁ κλείσας τὴν ἄβυσσον, καὶ σφραγισάμενος αὐτὴν τῷ φοβερῷ καὶ ἐνδόξῳ ὀνόματί σου. Ὅτι πάντα φρίσσει, καὶ τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς σου, ὅτι ἀστεκτος ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς δόξης σου, καὶ (25) ἀνυπόστατος ἡ ὀργὴ τῆς ἐπιἀμαρτωλοῦς ἀπειλῆς σου. Ἀμέτρητόν τε καὶ ἀνεξιχνίαστον τὸ ἔλεος τῆς ἐπαγγελίας σου. Ὅτι σὺ εἶ Κύριος εὐσπλαγχνος (26), μακροθύμος, πολυέλεος, καὶ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις τῶν ἀνθρώπων. Ὅτι σὺ ὁ Θεὸς, κατὰ τὴν χρηστότητα τῆς ἀγαθωσύνης σου ἐπηγγείλω μετανοίας (27) ἄφεισιν τοῖς ἡμαρτηκόσι, καὶ τῷ πλήθει τῶν οἰκτιρῶν σου ὤρισας μετένοιαν ἀμαρτωλοῖς εἰς σωτηρίαν. Σὺ οὖν, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δικαίων, οὐκ ἔθου μετένοιαν δικαίοις, τῷ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, τοῖς οὐχ ἡμαρτηκόσι σοι· ἀλλ' ἔθου μετένοιαν ἐπ' ἐμοὶ τῷ ἀμαρτωλῷ, ὅστις ἡμαρτον ὑπὲρ ἀριθμὸν ψάμμου θαλάσσης. Ἐπλήθυναν αἱ ἀνομίαι μου, Κύριε, ἐπλήθυναν αἱ ἀνομίαι μου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος ἀτενίσαι καὶ ἰδεῖν τὸ ὄψος τοῦ ὀβρανοῦ (28), ἀπὸ πληθους τῶν ἀδικιῶν μου, κατακαμπτόμενος πολλῷ δεσμῷ σιδήρου. Διότι παρώργισα τὸν θυμὸν σου, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα, στήσας βδελύγματα, καὶ πληθύνας προσοχθίσματα.

VARIORUM NOTÆ.

καὶ τῷ ἔξοστῆκόσι οἴνω, et versus elegantes B. Gregorii Nazianzeni carmine iambico 18, p. 214:

Φαγεῖν· μέγιστον ἄριστος ἐνδεδῶς δοθεῖς.

Πιεῖν· ὕδωρ σοι δώσομεν, καὶ ὀξίνην. Cot.

(23) *Λέγων*. Vera Manassæ regis oratio legebatur in sermonibus regum Israel, et in sermonibus Hozai, ut docetur II Paral. xxxiii, 18, 19. Ista autem fictitia est, ac extra canonem librorum divinorum collocata: quamvis pro genuina habuerint etiam scriptor Sermonis in Publicanum et Pharisæum, tom. VI Operum B. Chrysostomi, Antonius Monachus lib. II *Melissæ* serm. 94; Theodorus Studita, Sermone catechetico 93; Theophanes Cerameus homil. 2 et 56; Frecculfus, Georgii duo, Syncellus et Hamartolus, in Chronicis suis, atque Suidas in voce *Μανασση*, ubi recte exemplar Regium numero 130: Καὶ τότε προσήυξατο πρὸς Κύριον τὸ, Κύριε παντόκρατορ. Quibus accedunt omnes II, apud quos inter Cantica Scripturæ legebatur; quod factitatum patet ex mss. Alexandrino et Regiis, et ex eo quod eam Frecculfus appellat Canticum pœnitentiæ, Anastasius Sinaita in psalms vi: Τὴν προσευχὴν τῆς ψόδης, Georgius vero Syncellus, Michael Glycas, et Theophanes Cerameus, ψόδην. En Græca Theodori Studitæ: Ὡδὴν ἧς τῷ Θεῷ, ἦν ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας ἔδει ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία. Quare ad marginem alterius ms. Georgii Monachi seu Hamartoli in Bibliotheca vere Regia scholium istud comparet: Ἰστόρητα· παρὰ Ἀφρικανῶ, ὅτι ἐν τῷ ἔδειν τὴν ψόδην τὸν Μανασσην, τὰ δεσμὰ διεβράγγησαν σιδηρὰ ἔντα, pro quo in Damasceni *Parallelis* lib. II, cap. 13 leges: *Memoria proditum est ab Africano, quod dum orationem hanc funderet*

Manasses, vincula ferrea confracta fuerunt, atque ipse fuga salutis suæ consulit. Lib. II Comment. Pet. Lambecii Cæsarei Bibliothecarii, e cod. mss. Vindobonensi inter Theol. Græcos 25: Ἰστορεῖται παρὰ Ἀφρικανῶ, ὅτι ἐν τῷ λέγειν τὴν ψόδην τὸν Μανασσην, τὰ δεσμὰ διεβράγγησαν σιδηρὰ ἔντα, καὶ ἐφυγεν. Id.

(24) *Ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ, κ. τ. λ.* Theophanes Cerameus homilia 56: Κόσμος καὶ ἡ τοῦ κάλλους ἀρμονία, καὶ διακόσμησις, κατὰ τὸ ἴμνου· μενον ἐν τῇ ψόδῃ Μανασση· Ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν. Id.

(25) *Ἀνυπόστατος ἡ ὀργή, κ. τ. λ.* Inter Scripturæ testimonia hanc sententiam profert Antonius *Melissa* dictus lib. II, serm. 94, legitque. Ἐπὶ ἀμαρτωλοῖς, quo modo editio Veneta an. 1652, qua uitor, *Horologii Græcorum*, in officio μεγάλου ἀποδείπνου, *magni Completorii*. Id.

(26) *Ὅτι σὺ εἶ Κύριος εὐσπλαγχνος.* Alexandrinus Bibliorum codex miræ antiquitatis: Ὅτι σὺ εἶ Κύριος ὕψιστος, εὐσπλαγχνος. *Quoniam tu es Dominus altissimus, benignus, ait vetus interpret.* At in editionibus, in *Horologio*, et in quinque mss. Regiis, σὺ γὰρ εἶ Κύριος ὕψιστος, εὐσπλαγχνος. Mitto alias varietates, non majores momenti. Id.

(27) *Μετανοίας.* Alter Vind.: μετένοιαν καὶ ἄφεισιν. Utraque lectio corrupta. Abundat μετένοιας, aut μετένοιαν. Cl.

(28) *Οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος ἀτενίσαι, κ. τ. λ.* Ab auctore homiliæ de Publicano et Pharisæo, quam B. Chrysostomo attribuit, citatur absque particula ἔτι, quæ etiam a reliquis exemplaribus abest. Cot.

Καὶ νῦν κλίνω γόνυ καρδίας μου, δεόμενος τῆς παρὰ σοῦ χρηστότητος. Ἠμάρτηκα, Κύριε, ἡμάρτηκα, καὶ τὰς ἀνομίας μου ἐγὼ γινώσκω· ἀλλ' (29) αἰτούμαι δεόμενός σου· Ἄνες μοι, Κύριε, ἄνες μοι (30), καὶ μὴ συναπολέσῃς με ταῖς ἀνομίαις μου, μηδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνίσας τῆρῆσῃς τὰ κακά μοι, μηδὲ καταδικάσῃς με ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. Ὅτι σὺ Θεός, Θεός τῶν μετανοούντων, καὶ ἐπ' ἐμοὶ δείξεις τὴν (31) ἀγαθωσύνην σου· ὅτι ἀνάξιον ἔντα σώσεις (32) κατὰ τὸ πολὺ ἐλεός σου· καὶ αἰνέσω σε διαπαντός ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις τῆς ζωῆς μου. Ὅτι σε ὕμνει πάντα ἡ δύναμις τῶν οὐρανῶν, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ἐπήκουσε τῆς φωνῆς αὐτοῦ Κύριος, καὶ ψήκτειρῆσεν αὐτόν. Καὶ ἐγένετο περὶ αὐτὸν φλόξ πυρός (33), καὶ ἐτάκησαν πάντα τὰ περὶ αὐτὸν σίδηρα· καὶ ἴασατο Κύριος τὸν Μανασσῆν ἐκ τῆς θλίψεως αὐτοῦ, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Καὶ ἔγνω Μανασσῆς, ὅτι Κύριος αὐτός ἐστι Θεός ὁ μόνος, καὶ ἐλάτρευσε ἐν ὄντι Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ἐλογίσθη δίκαιος. Καὶ περιεβλεψὲς τὸς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρίους, καὶ τὸ γλυπτὸν ἐξ οἴκου Κυρίου, καὶ πάντα τὰ θυσιαστήρια ἃ ψυχοδόμησεν ἐν οἴκῳ (34) Κυρίου, καὶ πάντα τὰ θυσιαστήρια τὰ ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξέβαλεν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ κἀώρωσε τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἐθυσίασεν ἐπ' αὐτὸ θυσίαν σπητηρίου καὶ αἰνέσεως. Καὶ εἶπε Μανασσῆς τῷ Ἰούδα, τοῦ δουλεύειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ Ἰσραὴλ. Καὶ ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ. Καὶ ἐβασίλευσεν Ἀμών ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησε Μανασσῆς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐν πρώτοις, καὶ παρώξυνε Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ. Ἰκούσατε, τέκνα ποθητὰ ἡμῶν, ὅπως Κύριος ὁ Θεός εἰδώλοις (35) προσανασχόντα καὶ πολλοὺς ἀθώους φονεύσαντα, βραχέως τιμωρησάμενος, μεταγόντα προσελάβετο, καὶ ἀφῆκε αὐτῷ τὰ πλημμελήματα, ἐπέστρεψεν αὐτὸν περὶ τῆς (36) τῆν βασιλείαν. Οὐ μόνον γὰρ ἀρίστης τοῖς μετανοοῦσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν αὐτοὺς ἐπαναγεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Πρὸς τοὺς ἐκ καταρροήσεως ἁμαρτάνοντας
ἔστω παράδειγμα Ἀμών (37).

Μείζων εἰδωλολατρείας οὐκ ἐστὶν ἁμαρτία· εἰς Θεὸν γὰρ ἐστὶ δυσέθεια· ἀλλ' ὁμως καὶ αὕτη διὰ γνη-

⁷⁴ al. εἰς.

nis virtus cœlorum; et tua est gloria, in sæcula. Amen. Et audivit Dominus vocem illius, ac miseratus est eum: et orta est circa ipsum flamma ignis; et liquefacta sunt omnia vincula ferrea, quæ circum eum: et sanavit Dominus Manassem ex afflictione ejus; et reduxit eum Hierosolymam ad regnum ipsius. Et cognovit Manasses, quia Dominus ipse est Deus solus; et servivit soli Domino Deo, ex toto corde suo, et ex tota anima sua, per omnes dies vitæ suæ; et reputatus est justus. Et abstulit deos alienos, et sculptile de domo Domini, et omnia altaria quæ ædificaverat in domo Domini, et omnia altaria quæ in Hierosolymis, et projectit extra civitatem; et instauravit altare, et super illud sacrificavit sacrificium salutaris et laudis. Et dixit Manasses ad Judam, ut serviret Domino Deo Israel. Et dormivit in pace cum patribus suis. Et regnavit Amon filius ejus pro eo: fecitque malum in conspectu Domini, secundum omnia quæ fecerat pater ejus in principio; et irritavit Dominum Deum suum. Audistis, filii nobis charissimi, quemadmodum Dominus Deus eum qui idolis ad hæserat, et multos insontes interemerat, leviter castigatum jamque resipiscentem susceperit, dimissisque illi peccatis in regnum restituerit. Non modo enim pœnitentiam agentibus concedit veniam, sed et eos ad pristinam dignitatem revocat.

C

CAPUT XXIII.

In eos qui ex contemptu peccant, exemplum sit Amon.

Gravius delictum idololatria non reperitur: est enim in Deum impietas: nihilominus tamen et il-

VARIORUM NOTÆ.

(29) Ἀ.Λ.2. Omissum in altero Vind. nec ejusmodi precum stylus omitti conjunctiones vetat. CLER.

(30) Ἄνες μοι, Κύριε, ἄνες μοι. De hoc loco videnda homilia 2 Ceramei Theophanis. COT.

(31) Τῆν. Alter codex habet τὴν πᾶσαν, quod est ἑμπατικώτερον. CLER.

(32) Σώσεις με. Sic habet alter codex Vind. Id.

(33) Καὶ ἐγένετο περὶ αὐτὸν φλόξ πυρός. Ut mendacia instabilitate ac portentis gaudent, variis mirisque modis narratur Manassis liberatio, contra simplicitatem divinæ Scripturæ, et auctoritatem Josephi Historici. Non juvat fabulatorum verba transcribere. Legat qui tempus et operam perdere volet, præter Damascenum ex Africano, et auctorem Operis imperfecti, paucis ab hinc notis citatos, quæstiones seu traditiones Hebraicas in II Paralipomenon quæ cum Hieronymo excudantur, Anastasium Sinaitam homilia in psalmo vi, laudatorumque ac sectatorum illius Glycain in Annalibus

suis, Georgium Syncellum in Chronographia, et Suidam in Lexico. Cernit figmenti vices, ac tantum non taurum Phalaridis. Enim vero post hæc scripta venit in manus meas S. Gregorii Nazianzeni codex ms. optimæ notæ ac venerandæ antiquitatis, qui ditissimam magni regis Bibliothecam ditiolem facit; estque octingentorum fere annorum; scriptus magna arte temporibus Leonis imperatoris, filii Basilii Macedonis et Eudociæ Augustæ, quorum icones principio exhibet, ut et Alexandri fratris Leonis. In quo codice circa finem, non sine voluptate vidi figuram Manassis regis in tauro æneo positi. COT.

(34) Ἐν οἴκῳ. Alter Vind. ἐν ὄρει οἴκου, deletis quinque seqq. vocibus. CLER.

(35) Εἰδώλοις. Ambj cod. τοῖς εἰδώλοις. Id.

(36) Περὶ. Melius cad. Vindob. ἐπι. Id.

(37) Ἀμών. Additur in altero cod.: Καὶ ὅτι γένων εἰδωλολατρείας οὐκ ἐστὶν ἁμαρτία: nec nilum peccatum esse idololatria deterius. Id.

lud per sinceram pœnitentiã condonatum est. ⁷⁹ Si qui vero instructa veluti acie rebellis delinquat, tentans Deum, quasi malos non insectantem; hujusmodi venia carebit, licet secum ipse dicat: Bene mihi sit, ambulabo in consuetudine cordis mei pravi. Qualis existit Amon Manassis filius. Ait enim Scriptura: « Et decepit se Amon mala cogitatione transgressionis, et dixit: Pater meus a puero multa inique egit, et in senectute pœnitentia ductus est; et nunc ego ambulabo prout desiderat anima mea, et postea ad Dominum me convertam. Et fecit malum coram Domino, supra omnes qui ante eum vixerant. Et cito delevit eum Dominus Deus ex terra ejus bona. Et irruerunt in eum servi ejus, et interfecerunt eum in domo ipsius; et duos tantum annos regnavit ⁷⁹. »

CAPUT XXIV.

Quod Christus Jesus Dominus ideo advenit, ut per pœnitentiã servaret peccatores.

Attendite ergo, laici, ne quis vestrum cogitationem Amonis in cor suum imprimat, sicque pereat brevi. Parem in modum episcopus observet quantum potest, ut qui non peccaverunt, sine peccato

⁷⁹ Eadem verba usurpat Cedrenus edit. Xylandri. p. 33 lin. 5, edit. Reg. t. I, p. 40, D. ⁷⁹ Il Paral. xxxiii, IV Reg. xxi.

VARIORUM NOTÆ.

(38) *Ἐάν δέ τις ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνῃ.* Quasi una usurpavit Georgius Cedrenus in Compendio Historiarum, ubi de Pharaone, dicens: Εἰδέναι δὲ δεῖ, ὅτι ἐάν τις ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνει, πειράζων τὸν Θεόν, ὡς μὴ ἐπεξιώντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος οὐτε μετανοίας ἀξιοῦται, οὐτε ἀφέσεως ὥσπερ γε καὶ ἄλλοι πλείους, καὶ οὗτος ὁ Φαραὼ. Κάν λέγει τις παρ' ἑαυτῷ, Ὅσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς καρδίας μου τῆς πονηρᾶς, καὶ ὀψέ ποτε μετανοήσω ὥσπερ Ἀμὼς ὁ τοῦ Μανασσῆ· διὸ καὶ τὸ τάχος ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν ὁ Θεός. Allegat autem Georgius Hamartolus, hoc pacto: Ὁπερ οὖν καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διατάξεσιν ὑπεμφαίνου ὁ θεῖος λόγος οὕτω φησίν· Ἐάν δέ τις ἐκ παρατάξεως (aliter ex codicibus Regiis παρατάσεως) ἀμαρτάνει, πειράζων τὸν Θεόν, ὡς μὴ ἐπεξιώντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος ἀφῆσιν οὐχ ἔξει, κἀν λέγει παρ' ἑαυτῷ, Ὅσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς πονηρᾶς μου καρδίας, καὶ τότε μετανοήσω· τοιοῦτος γὰρ ἐγένετο· καὶ ὁ Ἀμὼς, ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός. Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή· Καὶ παρελόγησατο Ἀμὼς, ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός, λογισμὸν πικρὰς πονηρᾶς, καὶ εἶπεν· Ὁ πατήρ μου πολλὰ ἐκ νεότητος παρηνόμησεν, καὶ ἐν γῆρᾳ μετενόησεν· καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι καθὼς ἐπιθυμῆ ἡ ψυχὴ μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς Κύριον. Καὶ ποιήσας τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν ἐν τάχει. Ὀστέδουντ ἐα loco, excidisse e nostris Constitutionibus verba, καὶ ὀψέ ποτε (vel καὶ τότε) μετανοήσω. Videtur autem παρατάσεως esse erratum scribarum, non sine dispendio sensus atque elegantię. Præclare enim dicitur ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνειν, qui Deum rebellis contemptorque peccando oppugnat, et dedita opera obstinatoque animo divinę gratię reluctatur. Cor.

(59) *Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή.* Idem feratur iudicium de hybrida hoc textu, ac de illo capitis superioris. Præter mox adductos Georgios, falsus Chrysostomus ad Matth. i, 10: *Fuit Amon valde iniquus, ut*

σίας μετανοίας συγκεχώρηται. Ἐάν δέ τις ἐκ παρατάξεως ἀμαρτάνῃ (38), πειράζων τὸν Θεόν, ὡς μὴ ἐπεξιώντα τοῖς πονηροῖς, ὁ τοιοῦτος ἀφῆσιν οὐχ ἔξει, κἀν λέγει παρ' ἑαυτῷ, Ὅσιά μοι γένοιτο, ὅτι πορεύσομαι ἐν τῇ ἀναστροφῇ τῆς καρδίας μου τῆς πονηρᾶς. Τοιοῦτος γὰρ τις ἐγένετο καὶ Ἀμὼν ὁ τοῦ Μανασσῆ υἱός. Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή (39): « Καὶ παρελόγησατο Ἀμὼν λογισμὸν πικρὰς πονηρᾶς, καὶ εἶπεν· Ὁ πατήρ μου ἐκ νεότητος πολλὰ παρηνόμησεν, καὶ ἐν γῆρᾳ μετέγνω· καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι καθὼς ἐπιθυμῆ ἡ ψυχὴ μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς Κύριον. Καὶ ἐποίησεν τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, παρὰ (40) πάντας τοὺς γενομένους ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ ἐξωλόθρευσεν αὐτὸν Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τάχει ἐκ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ. Καὶ ἐπέθαντο αὐτῷ οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἐθανάτωσαν αὐτὸν ἐν τῷ ὄκῳ αὐτοῦ· καὶ ἐβασίλευσεν ἐπὶ δύο μῶνα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὅτι Χριστὸς (41) Ἰησοῦς Κύριος παρεγένετο ἀμαρτωλοῦς σώσαι διὰ μετανοίας.

Προσέχετε οὖν, οἱ λαϊκοὶ, μήτις ἐξ ὑμῶν τὸν λογισμὸν τοῦ Ἀμὼν ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ στηρίξῃ (42), καὶ ἔσται συντόμως (43) ἀπολλύμενος· ὁμοίως ὁ ἐπίσκοπος συντηρεῖτω (44) καθὼς δύναται, τοὺς μὴ ἡμαρ-

exstant opera sua maligna, quibus imitatus fuerat Manassem, ut etiam Deum posse se fallere aestimaret, dicens: Pater meus multa ex juventute sua iniquum fecit, et in senectute sua pœnituit: et ego nunc ambulabo, secundum quod desiderat anima mea, et postmodum convertar ad Dominum. Michael Glycas parte II Annalium: *Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή· Καὶ παρελόγησατο Ἀμὼς λογισμὸν πικρὰς πονηρᾶς, καὶ εἶπεν· Ὁ πατήρ μου πολλὰ ἐκ νεότητος παρηνόμησεν, καὶ ἐν γῆρᾳ μετενόησεν. Καὶ νῦν ἐγὼ πορεύσομαι καθὼς ἐπιθυμῆ ἡ ψυχὴ μου, καὶ ὕστερον ἐπιστρέψω πρὸς Κύριον.* Cyrillus Alexandrinus oratione *De exitu animæ et de secundo adventu*: *Οἱ λέγοντες, Ἐν νεότητι ἀμαρτήσωμεν, καὶ ἐν γῆρᾳ μετανοήσωμεν, ὑπὸ δαιμόνων ἐμπαίζονται καὶ χλευάζονται, καὶ ὡς ἐκουσίως ἀμαρτάνοντες, τῆς μετανοίας οὐκ ἀξιοῦνται, ἀλλ' ἐν νεότητι ὑπὸ τῆς τοῦ θανάτου δρεπάνης θερίζονται· ὡς Ἀμὼν ὁ τοῦ Ἰσραὴλ βασιλεὺς, ὁ καὶ τὸν Θεὸν παροργίσας διὰ τοὺς πονηροὺς αὐτοῦ λογισμοὺς, καὶ τὰς βεβήλους αὐτοῦ ἐνοίας. Οἱ γὰρ λέγοντες, Σήμερον ἀμαρτήσωμεν, καὶ ἄβριον μετανοήσωμεν, οἱ τοιοῦτοι ἐματαιώθησάν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Hoc est: *Qui dicunt, Peccemus in juventute, et in senectute pœnitentiam agemus, a dæmonibus illudantur, atque deridentur; quoniamque ultro peccant, eis pœnitere non datur, sed in juventute mortis falce demetuntur: ut Amon Israelitarum rex, qui etiam Deum suis pravis delibationibus, profanisque mentis conceptibus irritavit. Nam qui dicunt, Hodie peccemus, et cras pœnitentiam ducemur, si evanuerunt in cogitationibus suis.**

Cor.

(40) *Πάντας.* Deest in altero cod. Vieun. Cl.

(41) *Χριστὸς.* Alter melius pro hac voce et duabus sequentibus: Κύριος Ἰησοῦς. Id.

(42) *Στηρίξῃ.* Unus στηρίξη. Id.

(43) *Συντόμως.* Alter οὖν τῷ Ἀμὼς, quomodo hic vocatur Amon, in eo cod. Id.

(44) *Συντηρεῖτω.* Διδασκέτω. Id.

τηνάς ἀναμαρτήτους μείναι· καὶ τοὺς ἀπὸ ἀμαρ-
 τῶν ἐπισκερφένας θεραπεύων δεχέσθω· ἐν δὲ τὸν
 μεταγενεώτατα, ἀνηλεὲς ὄν, μὴ προσδέξεται, ἀμαρτή-
 σει εἰς Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ, δικαιῶν ἑαυτὸν ὕπερ
 τὴν ἐκείνου δικαιοσύνην, καὶ μὴ προσλαμβανόμενος
 ὃν προσδέξατο διὰ Χριστοῦ, δὲ ὃν ἀπέστειλε τὸν
 Υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ γῆς τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἄνθρωπον, δι'
 ὃν εὐδόκησεν ἐκ γυναικὸς αὐτὸν γεννηθῆσαι, τὸν ποιη-
 τὴν ἄνδρῶν καὶ γυναικῶν, οὗ χάριν μὴ φεισόμενος
 σταυροῦ (45) καὶ θανάτου καὶ ταφῆς, συνεχώρησε πα-
 θεῖν τὸν τῆ φύσει ἀπαθῆ, τὸν Υἱὸν τὸν ἀγαπητόν, τὸν
 Θεὸν Λόγον (46), τὸν τῆς μεγάλης αὐτοῦ βουλῆς ἄγ-
 γελον, ὅπως τοὺς ὑποκειμένους θανάτῳ ῥύσῃται τοῦ
 θανάτου. Τοῦτον (47) παροργίζουσιν οἱ μὴ προσδε-
 χόμενοι τοὺς μετανοοῦντας· οὗτος γὰρ Ματθαῖον
 ἐμὲ τελῶν ὄντα πρότερον (48), οὐκ ἐπαισχύνθη,
 καὶ Πέτρον ἀρνησάμενον αὐτὸν διὰ βίας τρίτον, καὶ
 διὰ μετανοίας ἐξιλωσάμενον καὶ προσκλαύσαντα πι-
 κρῶς, προσήκατο, καὶ ποιμένα τῶν ἰσθίων ἄρῶν κατέ-
 στησε, καὶ Παῦλον δὲ τὸν συναπόστολον ἡμῶν; πολλὰ
 τὸ πρότερον εἰς ἡμᾶς ἐπιτρεφόμενον κακὰ, καὶ βλασ-
 φημήσαντα εἰς τὸ ὄνομα τῶ ἁγίου, ἀπόστολον ἀντι-
 διώκετον προσχειρίσατο, σκευὸς αὐτὸν ἐκλογῆς ἀναδεί-
 ξας· καὶ ἄλλη τινὲ ἀμαρτωλῶ γυναικὶ λέγει· « Ἀφ-
 είνονται σοὺ αἱ ἀμαρτίαι αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησας
 πολὺ » ἑτέραν δὲ τινα ἡμαρτηκίαν (49) ἔστησαν οἱ

A maneat : item conversos a peccatis, postquam sa-
 naverit, recipiat; sin vero pœnitentem, immiseri-
 cors ipso non admiserit, delinquet in Dominum
 Deum suum, justificans seipsum supra illius justitiam;
 non suscipiens eum, quem Deus per Christum
 suscepit; eum, cujus gratia Filium suum in terram
 misit hominibus ut hominem; eum, propter quem
 placuit illi, ut qui erat viri ac mulieris conditor,
 ex muliere nasceretur; cujusque causa, crucem,
 mortem, ac sepulturam non condonans, permisit
 ut pateretur, natura impassibilis Filius dilectus,
 Deus Verbum, magni consilii divini Angelus 77,
 quo, scilicet, morti obnoxios morte liberaret. Hunc
 ad iram provocant, qui pœnitentes excludunt. Ille
 siquidem me Matthæum, antea publicanum, non
 erubuit; et Petrum, qui eum ter propter metum
 negaverat, et postea eundem placaverat pœnitendo,
 atque amare svererat, complexus est, ac pasto-
 rem agnorum suorum constituit; similiter Paulum
 coapostolum nostrum, etsi initio multis nos malis
 attrivisset, ac in nomen sanctum blasphemasset.
 Apostolum ex persecutore designavit, eumque vas
 electionis declaravit; cuidam etiam mulieri peccat-
 rici ait : « Remittuntur tibi peccata multa, quo-
 niam dilexisti multum 78; » alteram vero quæ de-
 liquerat, cum seniores ante eum statuissent, et re-

77 Is. ix, 6. 78 Luc. vii, 47.

VARIORUM NOTÆ.

(45) Σταυροῦ. Alter σταυρῶ, et similiter duo se-
 quentia in dativo. CLEB.
 (46) Τὸν Θεὸν Λόγον. Ad hunc locum hoc ascri-
 ptum erat scholium : Ὅτι Θεὸς ἐγενήθη, Θεοτόκος
 ὄν ἡ Μαρία· καὶ ὅτι ὁ κατὰ φύσιν ἀπαθῆς, σταυρῶ καὶ
 θανάτῳ καὶ ταφῇ ἔπαθε· μὴ νομίσης δὲ τὸν Θεὸν Λό-
 γον ἀποθανόντα λέγειν τοὺς ἀποστόλους προσέξαντες
 γὰρ τὸ ἐκ γυναικὸς αὐτὸν γεννηθῆναι, οὕτω τὰ ἐξῆς
 ἐπαύρουν· ἵνα νοεῖν ἔχωμεν ὅτι τὰ οἰκία σαρκὶ
 ἀμύληται τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον ἀνεδέξατο, καὶ
 οὐχ ἰσὶ τῆ θεϊκῆ αὐτοῦ φύσει. Vera est Scholiastæ sen-
 tentia, de ipso dogmate; sed per aliam rē loquuntur
 hic personæ apostoli, cum aiunt παθεῖν τὸν τῆ φύσει
 ἀπαθῆ, cum debuissent dicere naturam humanam,
 conjunctam licet cum natura divina, quæ mali nihil
 pati potest, passam tamen supplicium crucis, etc.
 Imprudentia ejusmodi loquendi genera, quæ nus-
 quam occurrunt in apostolicis scriptis, Eutyctis-
 mus pepererunt, et Theopaschitas sefellerrunt.
 Id.
 (47) Τοῦτον. Cod. τοῦτον, ergo. Id.
 (48) Πρότερον. Idem codex τὸ πρότερον. Id.
 (49) Ἐτέραν δὲ τινα ἡμαρτηκίαν. Istum lo-
 cum in mente habuit Græcus quidam cod. Reg. 2375,
 ubi post Evangelium Joannis, positus verisus il-
 lius Evangelii, ultimo capituli 7, et undecim se-
 quentibus, subjungitur : Τὰ ὠβελισμένα ἐν τισιν
 ἀντιγράφοις οὐ καίεται, οὐδὲ Ἀπολλινάριος ἐν δὲ
 τοῖς ἀρχαίοις δια καίεται. Μνημονίουσι τῆς παρ-
 κοπῆς ταύτης καὶ οἱ ἀπόστολοι πάντες ἐν αἷς ἐξ-
 ἔθεντο διατάξαι εἰς οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας. Quæ
 obelo notata sunt, in quibusdam exemplaribus non
 existant, neque apud Apollinarium : in vetustis au-
 tem libris tota habentur. Maminere hujus sectionis
 etiam omnes apostoli in Constitutionibus, quas ad
 edificationem Ecclesie ediderunt. Gravi autem er-
 rore interpret Homiliarum S. Chrysostomi in Joan-
 nem, necnon Croius Observationum in Novum

C Testamentum cap. 17, de muliere hæc adultera acci-
 piunt verba Aureli doctoris homil. 60, seu 61, ad
 cap. x, vers. 24 : Ὅτι γὰρ πανταχοῦ διὰ τοῦτο
 ἡρώτων, οὐχ ἵνα μάθωσιν, ἀλλ' ἵνα τοῖς λεγομένοις
 ἐπιστήσωσιν, οὐκ ἐντεῦθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαγ-
 θεν πολλαχόθεν δῆλόν ἐστι. Καὶ γὰρ ὅτε προσήλθον
 ἐρωτῶντες, εἰ ἔξεστι δοῦναι χῆνον Καισαρί, ἢ οὐ·
 καὶ ὅτε περὶ ἀφέσεως γυναικὸς διαλέγοντο· καὶ ὅτε
 περὶ ἐκείνης ἐπυθάνοντο, ἦν ἔρασαν ἐπὶ ἄνδρα
 ἐσχηκέναι· ἐδάωσαν οὐκ ἀπὸ φιλομαθείας, ἀλλ' ἀπὸ
 γνώμης σκαιῆς πύσεως αὐτῷ προσάγοντες. Vidit er-
 ratum Savilius; sed dum castigare vult, in aliud
 ipse incidit. Existimat quippe locum intelligi debere
 de dimittenda uxore : cum haud dubium sit, quin
 præ oculis S. Patris exstiterit textus Luc. vii, 47,
 etc. Itaque vertendum : Quod enim ubique ideo in-
 terrogent, non ut discant, sed ut dicta culpent, non
 hic tantum, sed et alibi sæpe perspicuum est. Etenim
 quando accesserunt rogantes, an liceret dare census
 Cæsari, necne (Matth. cap. xxii, vers. 17 et 25;
 Luc. vii, 47); et cum de remissione facta mulieri
 sermocinarentur; cumque percunctati sunt de illa,
 quam aiebant septem viros habuisse; deprehensi sunt
 non discendi studio, sed præva voluntate interrogatio-
 nes ad ipsum deferre. Sed et circa historiam Evan-
 gelii Joannis, ingeniosa est B. Augustini conjectura
 lib. ii De adulterinis conjugis, cap. 7 : eam e sacris
 codicibus ablatam fuisse a nonnullis, qui metu-
 bant peccandi impunitatem dari mulieribus suis.
 Ad quam conjecturam pertinet spongia Armeniorum,
 qui totum capitulum, tanquam multis perniciosum,
 debebant; quemadmodum docemur per libellum de
 eorum Religioe. Qui quidem non exigui momenti
 libellus S. Niconi solitus tribui, quia Latine tan-
 tum, nec semper feliciter conversus, exstat sub fi-
 nem Balsamonis, utiliter, opinor, subjicietur e me.
 1818 gazæ Regiæ.

linquentes ei iudicium, abiissent, cordium scrutator Dominus interrogatam, utrum a senioribus condemnata fuisset, atque id negantem, his verbis allocutus est : « Vade igitur, neque ego te con-

προσβύτεροι εμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἐπ' αὐτῷ θέμενοι τὴν χριστὸν, ἐξηλλοῦν, ὃ δὲ καρδιογνώστης Κύριος πωθόμενος αὐτῆς, εἰ κατέκριναν αὐτὴν οἱ προσβύτεροι, καὶ εἰπούσης ὅτι οὐ, ἐφη πρὸς αὐτὴν· « Ὑπαγε οὖν,

VARIORUM NOTÆ.

Περὶ τῆς δυσσεβοῦς θρησκείας τῶν κακίστων Ἀρμενίων.

Τὰ παρὰ τῶν Ἀρμενίων γινώμενα παραλόγως, καὶ δοξαζόμενα, ἐστὶ ταῦτα. Τὴν θέλαν φύσιν φασὶ παθεῖν, καὶ τῇ τῶν Ἀφθαρτοδοκῶν αἰρέσει ὑπάγονται· φασὶ τὴν Τριάδα παθεῖν. Τοῦτο δὲ εἰ καὶ φανερῶς οὐ τολμῶσι λέγειν, ἀλλ' οὖν οἷς ὀρώσι, τοῦτο ἐμπαύουσι. Τρεῖς γὰρ σταυρούς συζευγνύοντες, καὶ ἐνὶ ξύλῳ ἀλλήλοισ ὡσανεὶ ζυγῷ προστηγνύοντες, ὀνομάζουσι τοῦτο, ἢ ἅγια Τριάς· προσεπιτίθεασι δὲ καὶ τῷ ἁγίῳ θμῶν τῷ, σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, τῇ τῷ Κναφέως Πέτρου ἐπόμειοι λύσση· καὶ πρὸς μὲν ἡμᾶς διατείνονται, περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο προστιθέσθαι αὐτοὶ δὲ σαφῶς νοσοῦσι [Interpr. νοοῦσι] τὴν θεοπρέπειαν (1. θεοπάθειαν). Οἴονται δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἦστον εἶναι Πατὴρ καὶ Υἱοῦ· καθὼ τῶν μικρῶν πρόσθεν εἰρημένων τριῶν σταυρῶν, τὸν μέσον ἐλάττω ποιοῦσι· καὶ οἷς θαρβέην ἔχουσιν, εἰς τύπον τοῦ Πνεύματος τοῦτον εἶναι ἀνακαλύπτουσι. Οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ σύγχυσιν ἐπὶ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων ὀγκματίζουσι· χρῶνται δὲ καὶ ἀξίμοις ἐν τῷ μυστικῷ ἄρῳ· καὶ ὕδωρ εἰς τὸ ὄργαν ποτήριον οὐ βάλλουσι. Καὶ τῇ μὲν πέμπτῃ τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς ἐσπέρας, ἐορτάζουσι τὴν ἐορτὴν τὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ· τὴν τε ἄλλην ἅπασαν ἀκολουθίαν τῆς τοιαύτης ἐορτῆς ποιοῦμενοι, καὶ ἢ καὶ τὸ πρόσπορον αὐτῇ Εὐαγγέλιον ἀναγινώσκοντες· ἐν δὲ ἐπὶ ὄρωρ ἐορτάζουσι τὴν Χριστοῦ γέννησιν· καὶ ἐν τῇ λειτουργίᾳ, τὰ ἅγια Θεοφάνια. Ἐτε δὲ οὐδέποτε μεθ' ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τὴν σεβασμωδέτην τοῦ Σωτῆρος γέννησιν γενέσθαι, οὐτως ἐορτάζουσι· (ex Balsam.) πῶς γὰρ δυνατόν, ἐν ἡμέρᾳ μετὰ βλάβης τελεσφορηθῆναι; Καὶ εἰς μυστικῶν ἀπορίας ἐνεσθῆναι ἐξάγονται. Εἰ δὲ

De impia (al. pessima) christi pessimorum Armeniorum religione.

Quæ ab Armeniis præter rationem sunt et creduntur, hæc sunt. Dicunt divinam naturam pati, et in Aphthartodocitarum hæresim inducuntur, aique patri Trinitatem. Hoc autem etsi non audeant aperte dicere; iis tamen quæ faciunt, hoc declarant. Coniungentes enim tres cruces, et cum ligno inter se, tanquam iugo, affigentes, nominant hoc, sancta Trinitas. Adjiungunt quoque sancto hymno illud, « Qui crucifixus es pro nobis, » Petri Fulionis rabiem sequentes; et nobis quidem asseverant, se de Filio hoc adjicere; ipsi vero errore Deum faciente patibilem, aperte infecti sunt. Existimant etiam Spiritum minorem esse Patre et Filio: in quantum trium paulo ante dictarum crucium mediam, minorem faciunt; et per ea quæ audent, hæc esse in Spiritus typum decernunt. Iidem et confusionem in duarum Christi naturarum unione decernunt. In pane quoque mystico utuntur azymis; et in sanctum calicem aquam non immittunt. Sed et quinto mensis Januarii vespere festum Annuntiationis celebrant: tum aliud omne officium hujus festi facientes; tum etiam conveniunt ei Evangelium legentes: mane autem Christi Natalem celebrant: et in missa sancta Theophania. An autem post eum Annuntiationis diem, venerabilissimum Salvatoris Natalem fuisse existimantes, ita festum celebrant, [incertum: manifestum autem est, quod non sicut nos, carnem Domini in Dei Matris utero formatam esse existimant.] Quo modo enim fieri possit, ut infans uno die ad natiuitatis perfectionem perducat? Et in innumeras absurditates ex eo deducuntur. Sin autem exi-

stimant, post duodecim menses, anno in eundem diem reverso, editum esse partum; [non tam humanam natiuitatem introducunt,] quam equis et asinis similem. Hæc enim animalia post annum pariunt. In festo autem sanctorum Theophaniorum, non oratione, non Evangelio, non hymno, non aliarum Scripturarum lectione utuntur; sed crucem tantum in aquam immergentes, hoc sibi sufficere arbitrantur. Circumcisionem autem Seruatoris octo diebus post Theophania celebrantes, falluntur: nescientes quod prius circumciscus, dein deque baptizatus est. Præterea cum magnus Gregorius, qui fuit magnus Armeniæ episcopus, cavisset ut nequaquam ab alio ordinaretur Armeniæ antistes, nisi ab eo qui per tempora esset archiepiscopus Cæsareæ Cappadociæ, ubi ipse quoque ordinatus est; et horrendæ execrationes cum anathemate ab eodem Gregorio sint impositæ in eos qui aliter fecerint: hæc quidem illi transgrediuntur; a Syria autem Amerano Catholicus eorum ordinatur. Sin autem negant, magnum Gregorium hæc constituisse; ostendant nobis ejus ad filios constitutiones; et inde os eis obturabitur. Quod si adhuc contendere; dicant, si possint; anathema sit nobis, si quid tale existitisse novimus. Sin vero chrismate inde non suscepto utantur; nec eorum sacerdotes digni sunt honore sacerdotii. Quando enim ipsorum Catholicus non ordinatur secundum Canones; quo modo qui ab eo promoventur, auctoritatem habebunt? Ad hæc, abstulerunt a sacris Evangeliiis vocem, quæ dicit: « Et factus est sudor ejus, sicut guttæ sanguinis decurrentes in terram (Luc. xii. 24); » hoc pro imbecillitate accipientes in Domini majestate. Sed et Historiam, quæ nos docet, quod mulier adultera ad

ὕπολαμβάνουσι μετὰ δύο ἡμέρας εἰς τὴν αὐτὴν πάλιν ἡμέραν τοῦ ἐνιαυτοῦ περιεληλυθότος, γενέσθαι τὴν κύησιν· (ex Balsam.) ὅσον ἔμποικς ἢ θνοὺς παρεμπερῆ. Ταῦτα γὰρ τὰ ῥῶα μετ' ἐνιαυτῶν εἰκότουσιν. Ἐν δὲ τῇ ἐορτῇ τῶν ἁγίων Θεοφανίων, οὐκ εὐχῆ, οὐκ Εὐαγγέλιον, οὐκ ὕμνον, οὐκ aliarum Scripturarum Γραφῶν κέχρηται: ἀλλὰ μόνον τὸν σταυρὸν εἰς τὸ ὕδωρ καταδύοντες, τοῦτο αὐτοῖς ἀρκεῖν νομίζουσιν. Ἐορτάζοντες δὲ τὴν περιτομὴν τοῦ Σωτῆρος μετ' ἡμέρας ὀκτώ τῶν Θεοφανίων, παραλαίωσι μὴ συνιδόντες ὅτι πρότερον περιτέμνηται, εἰδ' οὕτως βεβάπτισται. Ὅτι (s. Ἐτι) ἀσφαλείας γενομένης παρὰ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου τοῦ γενομένου ἐπισκόπου τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, μηδαμῶς παρ' ἐτέρου χειροτονεῖσθαι τὸν Ἀρμενίας, ὅτι μὴ παρὰ τοῦ κατὰ καιροῦ ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐνθα καὶ αὐτὸς ἐχειροτονήθη καὶ φρικωδέστατων ἄρῶν ἐπιτεθεισῶν καὶ ἀναθήματος παρὰ τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου, τοῖς μὴ οὕτω ποιοῦσι· ταῦτα μὲν παραβαίνονται παρ' αὐτῶν, παρὰ δὲ τοῦ Ἀμπράμ Συρίας ὁ καθολικὸς αὐτῶν χειροτονεῖται. Εἰ δὲ ἀρνοῦνται, ταῦτα τὸν μέγαν Γρηγόριον διατάξασθαι, ἐπιδείξασαν ἡμῖν τὰς πρὸς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ διατάξεις· κἀνεσθῆναι ἐπιστομισθῆσονται: εἰ δὲ καὶ ἐτι ἀμφισβητοῦσιν, εἰπάτωσαν, εἶγε οἱοί τε εἶεν, ὅτι ἀνάθεμα ἡμῖν, εἰ τούτων τι γεγονός οἶδαμεν. [Εἰ δὲ] ἐνεσθῆναι οὐδὲ μύρον κέχρηται: οὐδὲ παρ' αὐτῶν ἱερεὺς ἀξίος τοῦ τῆς ἱερουσύνης ἀξιώματος. Ὅπως γὰρ ὁ καθολικὸς αὐτῶν οὐ κατὰ κανόνας χειροτονεῖται, πῶς οἱ παρ' αὐτοῦ προβαλλόμενοι, τὸ ἀξιώματι ἔχουσι; Περιετὸν δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων τὴν λέγουσαν φωνὴν, ὅτι καὶ ἐγένετο ὁ ἰδρῶς αὐτοῦ, ὡσεὶ θρόμβοι αἱμάτων καταβαίνοντες ἐπὶ τῆν γῆν· ἀσθένειαν τοῦτο

οὐδὲ ἐγὼ σε κατακρίνω. Τοῦτον τὸν Σωτῆρα, βασι- A demno 79. » Hunc, o episcopi, Salvatorem, Regem λέξ., καὶ Θεὸν ἡμῶν Ἰησοῦν, ὃ ἐπίσκοποι, σκοποῦν ac Deum nostrum Jesum, pro scopo habere cou-

79 Joan. viii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

ὕπολαμβάνοντες τῆς τοῦ Κυρίου μεγαλειότητος. Ἄλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν τὴν διδάσκουσαν ἡμᾶς, ὡς προσηγήθη τῷ Ἰησοῦ γυνὴ ἡ μοιχευθεῖσα, τοῦ δὲ εἰπόντος, ὅστις οὐχ ἡμάρτε βαλέτω λίθον ἐπ' αὐτήν, ἀνεγύρησαν ἅπαντες, καὶ οὐδὲ παρὰ τοῦ Χριστοῦ κατακρίνεται, ἐκδέλλουσι, βλαβερὸν εἶναι λέγοντες τοῖς πολλοῖς τὴν τοιαύτην ἀκρόασιν. Ἐσθίουσι δὲ καὶ ἐν τοῖς Σάββασι, καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, ὠν, καὶ τυρόν, καὶ βούτυρον, καὶ πρὸ πάντων αὐτῶς ὁ καθολικός· καὶ κἄν ἔστι παρ' αὐτοῖς ὁ λέγων· Ἐἴ τις οὐκ ἴσον ὀλεται τὸ βούτυρον, καὶ τὸν τυρόν, καὶ τὸ ὠν καὶ [s. del.] τῷ ὄνῳ, καὶ τῷ ἄλειψ, ἀνάθεμα ἔστω. Ἐσθίουσι δὲ καὶ ἑβδομάδι τῆς τυροτάγου, τὸ κρέας, νηστεύοντες τῇ πρὸ τῆς ἀποκρέου ἑβδομάδι νηστεία ἐπιτεταμένην, ἐκτὸς ἄρτου καὶ ὕδατος, μηδενὸς γευόμενοι. Καλοῦσι δὲ τὴν τοιαύτην ἑβδομάδα, Ἄρτιβούρτζια· οὐκ οἶδασι μὲν τοι τί βούλεται ἡ τοῦ ὀνόματος τοῦτου δύναμις· ἀλλὰ τίνας μὲν φασιν Ἀργίου[s. Σερβίου]τινὸς εἶναι τὴν νηστείαν· τινὲς δὲ τῶν Νινευιτῶν, τινὲς δὲ τοῦ Ἀδάμ, ὅτε τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς ἀποβέβηται· κἀνετύθεν ἀλοχονταὶ ἀλόγως νηστεύοντες· ὡς δὲ τινες διεγύονται, καὶ εἰσκῶν ὁ λόγος αὐτῶν ἀληθὴς εἶναι, τῶν παρ' αὐτοῖς τις ἐπισκόπων κυνιδίῳ ἐκέχρητο, ὃ τὸ ἐπώνυμον Ἀρτιβούρτζης· τοῦτο δὲ προσηγήτωρ εἶπεν πρόδρομος ἐξελληνίζμενον λέγειται· προηγίτο γὰρ τοῦ ἐπισκόπου, μέλλοντος εἰσεῖναι εἰς τινὰ κώμην ἢ πόλιν. Οὐ θανόντος, νηστεία ἐπταήμερος παρὰ τοῦ ἐπισκόπου νενομόετηται, εἰς μνήμην τοῦ ἐπὶ κενῷ πένθους. Λειτουργοῦντες δὲ, οὐ μόνον τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς οὐ καθαιρούσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ κουκῶλιον τῷ καλύμματι ἐπιτιθέασι· καὶ τοι τοῦ μεγάλου ἀποστόλου Παύλου διαβρήθην βούντος,

Jesum adducta est, cum illis autem dixisset, « Qui non peccavit, lapidem in illam mittat [Johan. viii], » recesserunt omnes, et nec a Christo condemnata est, ejiciunt; hanc recitationem nullis esse noxtiam dicentes: Comedunt autem et in Sabbatis, et in Dominicis sanctæ Quadragesimæ, ovum, et caseum, et butyrum; et ante omnes ipse Catholicus: et est apud eos Canon qui dicit: Si quis butyrum, et caseum, et ovum non æquivalere existimet vino et oleo, anathema sit. Hebdomadada quoque Lacticianorum, carne vescuntur; jejunantes septimana quæ est ante Carnisprivium, intenso jejunio; præter panem et aquam nihil gustantes. Vocant autem hanc septimanam, Artizburiztia: nesciunt tamen quid sibi velit vis hujus nominis; sed nonnulli quidem dicunt Sergii cuiusdam esse jejunium, vel Argii: nonnulli vero Nivitarum: aliqui vero Adami, quando ex paradiso deliciarum ejectus est. Et hunc sine ratione jejunare convincuntur. Et vero quidam referunt; videturque eorum sermo reverte esse; Aliquis apud eos episcopus utebatur cætello, cui erat cognomen Artizburizes: id autem translatum dicitur, Præcessor, seu præcursor. Præcedebat enim episcopo ingressurus in vilam quamdam vel urbem. Quo mortuo, septem diebus jejunium ab episcopo sancitum est, in memoriam luctus propter carnem. Sacrum autem celebrantes, non modo capillis tegmen non detrahunt, sed etiam cucullam tegmini imponunt: licet magnus Apostolus Paulus expresse clamet [1 Cor. xi], detectos esse non debere in tempore orationis. Non venerantur imagines sacras; quinimo ipsorum Catholicus et episcopi, veneratores earum anathematizant. Nec etiam crucem adorant, nisi clavum in illius medium immise-

runt, insuperque eam baptizaverint. Postquam autem clavo fixa crux et baptizata fuit, si contigerit, ut alterum duorum lignorum separaretur, et aliud remaneat; rectum videlicet, aut transversum; adorant illud quod solum relictum est. Sed et legalia fere omnia, quæ quidem abolita sunt, adhuc peragunt. Agnum enim magna Dominica sacrificant, et limina inungunt; et quæ ossa illius comburentes, servant cinerem cum sanguine in signum expiationis. Et retem ante altare statuunt, ac tintinnabula ipsi, altarique appendunt. Quin etiam pro mortuis sacrificia ovium et boum faciunt: nec aliter defunctum existimant salvandum, nisi in ejus Tertiiis, Nonis et Quadragesimis sacrificia ejusmodi peracta fuerint. Antequam autem hujusmodi hostias immolent, salem benedictum, illis dant in nutrimentum; atque etiam super earum capita quasdam orationes dicunt, sicque mactant. Nominant porro hæc sacrificia, Matalia. (In Bals. Natalitia.) Si qui autem ex illis, horam aliquid negent; anathemate feriunt eum qui illud fecerit. Præterea iidem sunt Monothelitæ. Adversus autem eos qui dicunt, quod Christus ea die qua natus est, etiam fuit baptizatus, sufficit Gregorius Theologus, qui hæc Festa tempore inter se distinguit: atque in oratione quidem quæ incipit, Christus gignitur, ait: « Ac quidem paulo post videbis et Jesum in Jordane purgari; » in Oratione vero, cujus principium, « Rursum Jesus, » ita loquitur: « Christi quidem natalitatem apta solemnitate celebrastis jamjam; nunc vero alia Christi actio, aliudque mysterium. »

ἀνακεκαλύφθαι ἡμᾶς· ἐν τῷ τ. γ. προσευχῆς καιρῷ. Σεπτuαῖς εἰκόσιν οὐ προσκυνοῦσιν, ἀλλὰ μάλλον καὶ ὁ Καθολικός αὐτῶν καὶ οἱ τοῦτων ἐπίσκοποι ἀναθεματίζουσι τοὺς προσκυνοῦντας. Οὕτε δὲ τὸν σταυρὸν προσκυνοῦσιν, εἰ μὴ ἦλον ἐν τῷ μέτρῳ τοῦτου ἐμβάλλουσι, καὶ μὲν τοῖς καὶ βαπτίζουσιν αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὸ καθηλωθῆναι καὶ βαπτισθῆναι τὸν σταυρὸν, εἰ καὶ τὴν τὸ ἔσπερον τῶν δύο ὑλῶν διαρῆθῃ, καὶ καταλειφθῆναι τὸ ἔσπερον, τὸ ἕρπον ἠλασθῆ, ἢ τὸ ἐγκάρσιον, προσκυνοῦσι τῷ καταλειφθέντι μόνῳ. Ἄλλὰ καὶ τὰ νομικὰ σγεδὸν πάντα, ἃ κατηργήθησαν, εἰσέτι τελοῦσι. Θύουσι γὰρ τὸν ἄμῶν τῇ μεγάλῃ Κυριακῇ, καὶ τὰς φιλιὰς χροῦσι, καὶ τὰ ὅσα τούτων καλῶντες, τηροῦσι τὸν χρόνὸν μετὰ τοῦ αἵματος εἰς τὸν πῶν καθαροῦ. Καὶ καταπέτασμα πρὸ τοῦ ὁμοσθηροῦ προβάλλονται, καὶ κωδωνας αὐτοῦ τε καὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξαρτῶσιν. Καὶ μέντοι καὶ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν θυσίας προβάτων καὶ βοῶν ποιοῦσιν· καὶ οὐκ ἄλλως ἡγῶνται σωθῆσθαι τὸν τεθνεῶτα εἰ μὴ ἐν τοῖς τρίτοις αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἐννάτοις, καὶ τεσσαρακοστοῖς· αἱ τοιαῦται θυσίαι ἐπιτελεσθῶσι. Πρὸ δὲ τοῦ τυθῆναι τὰ τοιαῦτα ὁμματα, ἄλλας ἐπευλογοῦντες, εἰς τρυφήν αὐτοῖς διδάσασιν· καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν, εὐχὰς τινὰς ἐπιλέγουσι, καὶ οὕτως σφάζουσιν ὁνοματίζουσι δὲ τὰς τοιαύτας θυσίας, Μatalia (α). Εἰ δὲ τινος αὐτῶν ἄρνοιτο περὶ τινος τούτου, ἀναθεματίζετωσαν τὸν ποιῶντα. Εἰσὶ δὲ οἱ αὐτοὶ καὶ Monothelitæ. Πρὸς δὲ τοὺς λέγοντας, ὅτι καθ' ἣν ἡμεῖραν γεγένηται ὁ Χριστός, καὶ βαπτίστηκεται, αὐτάρχεις ὁ θεολόγος Γρηγόριος, διαστῆλουν τὰς τοιαύτας ἑορτὰς χρονικῶς ἀπ' ἀλλήλων· καὶ ἐν μὲν τῷ, Χριστὸς γεννᾶται, λέγων δὲ: Μικρὸν μὲν ὑστερον ὄψει καὶ καθαιρούμενον Ἰησοῦν ἐν τῷ Ἰορδάνῳ· ἐν δὲ τῷ, Πάλιν Ἰησοῦς, δὲν Τῇ μὲν γεννησεί, τὰ εἰκότα ἀποδοῦσας· ἑστὶ δὲ ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῆς ἁπλῆς Χριστοῦ, καὶ ἄλλο μυστήριον. Cot.

(α) Μatalia. Al. Natalitia, mellus. Didici enim a docto Armeno Galliam peragrante, Matalia Armenicæ esse sacrificium, Des. seq. in Balsam. 58, p. 622. B, 59, p. 632, A.

venit; hunc imitari, mites esse, quietos, humanos, misericordes, pacificos, expertes iræ; ad docendum, convertendum, recipiendum, hortandum et consolandum accommodatos; non percussores, non iracundos, non contumeliosos, non arrogantes, non contemptores, non violentos, non ebriosos, non sumptuosos temere, non voluptarios, non consumptores; non utentes Dei donis tanquam alienis sed tanquam propriis, ut constitutos in bonos dispensatores, utque rationem a Deo reprecandos. Episcopus moderate victu contentus sit; item vestitu ad necessitatem et honestatem apto: bonis Dominicis tanquam extraneis non abutatur, sed cum modo: « Dignus est enim operarius mercede sua⁶⁰. » Non sit luxuriosus, non impensæ ac ornatus cupidus, sed necessariorum duntaxat rerum appetens.

CAPUT XXV.

De primitiis, et decimis; et quo modo debeat episcopus, ex eis vel ipse accipere, vel aliis distribuere.

Decimas et primitias, quæ juxta Dei mandatum erogantur, consumat, ut hominem Dei decet; quæ causa pauperum sponte conferantur, recte in pupillos, viduas, afflictos, et peregrinos inopes dispenset, velut, qui habeat horum impendiorum ratiocinatorem Deum, a quo ipsi hæc procuratio est commissa. Quin etiam, o episcopi, omnibus egentibus justè dispertientes; et ipsi Dominicis rebus utentes, sed non abutentes; ex iis cibum aumentes, sed non eas absumentes soli, imo cum egentibus communicantes; inoffensum Deum habetote. Nam si soli bona Dei consumpseritis, hoc ab eo tanquam insatiabiles et solicomædones probrum reportabit; « Lac comeditis, et lanis operimini⁶¹. » Et alio in loco: « Nunquid habitabit soli in terra⁶²? Quapropter et in Lege mandatum est vobis: « Diliges proximum tuum sicut teipsum⁶³. » Atque hæc dicimus, non ut laboribus vestris nullatenus fruamini; scriptum est quim; « Non alligabis os bovi trituranti⁶⁴; » sed ut moderate cum justitia utamini. Quemadmodum ergo bos in area operans, camî libero ore, pascitur quidem, sed non totum depascitur: ita et vos laborantes in area, hoc est, in Ecclesia Dei, ex Ecclesia vivite; instar quoque levitarum, qui ministrabant testimonii tabernaculo, quod omni ex parte fi-

A λγειν δεῖ, τούτου μιμητὰς (50) εἶναι (51), πραεῖς, ἡσυχλοῦς, εὐσεβλήχους, ἐλεήμονας, εἰρηνικοῦς, ἀσργήτους, διδασκτικοῦς, ἐπιστρεπτικοῦς, εἰσδεκτικοῦς-παρκαλητικοῦς, μὴ πλῆχτας, μὴ ὀργίλους, μὴ ὄφριστὰς, μὴ ἀλαζόνας, μὴ ὑπεροπτικοῦς, μὴ οἰνόφυλας, μὴ μεθύσους, μὴ εἰκαιοδαπάνους, μὴ τρυφητὰς, μὴ πολυδαπάνους, μὴ ὡς ἄλλοις ἄλλ' ὡς ἰδίοις τοῦ Θεοῦ δόμασι χρωμένους, ὡς ἀγαθοῦς οἰκονόμους καθιστώτας, ὡς μέλλοντας ἀπαιτεῖσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν λόγον. Αὐτάρκη ἐχέτω τροφήν, καὶ ἀμφισμὸν, ὁ ἐπίσκοπος, τὸν τῆι χρεῖα καὶ τῆι σεμνότητι προσήκοντα· μὴ τοῖς Κυριακοῖς ὡς ἄλλοις κα-χρήσθω, ἀλλὰ μεμετρημένω. « Ἄξιός γάρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστί. » Μὴ σπάταλος (52), μὴ πέρπερος, ἀλλὰ μόνων (53) τῶν πρὸς σύστασιν ἐπιέ-μνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν, καὶ ὅπως ὀφείλει ὁ ἐπίσκοπος, ἢ αὐτὸς μεταλαμβάνειν ἐξ αὐτῶν, ἢ ἑτέροις διανέμειν.

Τὰ δίδόμενα κατ' ἐντολήν Θεοῦ τῶν δεκατῶν καὶ τῶν ἀπαρχῶν, ὡς Θεοῦ ἀνθρώπου ἀναλισκῶν· τὰ εἰσφερόμενα ἐπὶ προφάσει πεινήτων ἐκούσια, καλῶς οἰκονομεῖτω, ὀφρανοῖς, καὶ χήραις, καὶ θλιβομένοις, καὶ ξένοις ἀπορουμένοις, ὡς ἔχων Θεὸν λογιστέωτην ταύτων, τὸν ἐγγχειρίσαντα αὐτῷ ταύτην τὴν οἰκονομίαν· πᾶσι δὲ (54) τοῖς δεομένοις μετὰ δικαιοσύνης ἐπιμερίζοντας (55), καὶ ὁμοῖς αὐτοῖ χρώμενοι ἐκ τῶν Κυριακῶν, ἀλλὰ μὴ παραχρῶμενοι, ἐσθιοντες ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ κατεσθιοντες αὐτὰ μόνοι, κοινωνοῦντες δὲ τοῖς χρήσουσιν, ἀπρόσχοποι Θεῷ γίνεσθε· ἐὰν γὰρ μόνοι αὐτὰ ἀναλώσητε, οὐκ εὐδοκίησθε παρὰ Θεοῦ, λέγοντες ὡς πρὸς ἀπλήστους καὶ μονοφάγους· « Τὸ γάλα κατεσθίετε, καὶ τὰ ἔρια περιβάλλετε. » Καὶ ἐν ἄλλοις· « Μὴ οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς; » Διὸ καὶ ἐν τῷ νόμῳ προστάσσεται ὁμοῖν (56)· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. » Καὶ ταῦτα (57) λέγομεν, οὐχ ἵνα μὴ μεταλαμβάνητε ὁμῶν τῶν πόνων· γέγραπται γάρ· « Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα· » ἀλλ' ἵνα μεμετρημένως μετὰ δικαιοσύνης, Ὅν τρόπον οὖν (58) ὁ βοῦς ἐργαζόμενος ἐν τῆι ἄλλω ἀκήματος (59), ἐσθίει μὲν, ἀλλὰ οὐ τὸ πᾶν κατεσθίει· οὕτω καὶ ὁμοῖς ἐργαζόμενοι εἰς τὴν ἄλλω, τουτέστιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐσθίετε (60)· ὃν τρόπον καὶ οἱ λεῖπται οἱ λειτουργοῦντες τῆι σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, ἦτις ἦν τύπος τῆς Ἐκκλησίας κατὰ πάντα· προσέτι δὲ

⁶⁰ Luc. x, 7. ⁶¹ Ezech, xxxiv, 5. ⁶² Is. v, 8. ⁶³ Lev. xix, 18. ⁶⁴ Dent. xxv, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(50) Alter cod. habet: Ὅμοῖς ἔχειν δεῖν τούτου καταμίγησιν, non male. CLEB.

(51) Εἶναι. In eodem sequitur εἶναι πραεῖς χρη. In

(52) Σπάταλος. Idem codex: πολυανάλωτος, quod videtur esse τοῦ σπατάλου glossema. Ip.

(53) Μόνων, etc. Idem: μόνως τοῖς π. σ. ἀρχαίμνος. Ib.

(54) Δέ. In eodem τόνον. Ib.

(55) Ἐπιμερίζοντες. Ibid. διανέμονται eodem

sensu. Ia.

(56) Ὅμοῖν. Omittitur in altera codice, nec male, nam mutui amor est omnibus præceptus. Ib.

(57) Ταῦτα. Ibid. τοῦτο. Id.

(58) Οὐν. Ibid. γάρ. Ib.

(59) Ἀκήματος. Ibid. ἀφιμωτος, quod est pejude. Ib.

(60) Ἐσθίετε. Ἐσθίειν ὀφείλετε, codex alter. Ib.

καὶ (61) ἐκ τοῦ ὀνόματος μαρτύριον⁶⁵, τῆς ἐκκλησίας ἢ σκηνῆ προωρίζετο. Ἐνταῦθα γούν καὶ Λευῖται τῇ σκηνῇ προσεδρεύοντες, ἐκ τῶν εἰς τὴν προσφορὰν (62) τοῦ Θεοῦ διδομένων ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ δώρων, καὶ ἀφαιρεμάτων, καὶ ἀπαρχῶν, καὶ δεκατῶν, καὶ θυσῶν, καὶ προσφορῶν, μετέχον ἀκωλύτως, αὐτοὶ, καὶ (63) γυναῖκες αὐτῶν, καὶ υἱοὶ καὶ θυγατέρες αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ (64) τὸ ἔργον αὐτῶν ἦν λειτουργία τῆς σκη- νῆς, διὰ τοῦτο κληροδοσίαν γῆς οὐκ ἔλαβον ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· ὅτι αἱ εἰσφοραὶ τοῦ λαοῦ, κληροδοσία τοῦ Λευῖ, καὶ κληρονομία τῆς φυλῆς αὐτῶν. Ὑμεῖς (65) ὄν σήμερον, ὡ ἐπίσκοποι, ἐστὲ τῷ λαῷ ὁμῶν ἱερεῖς, λευῖται, οἱ λειτουργοῦντες τῇ ἱερᾷ σκηνῇ, τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ παρεστῶτες τῷ θυσια- στηρίῳ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ προσάγοντες αὐ- τῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάκτους θυσίας διὰ Ἰησοῦ, τοῦ (66) μεγάλου ἀρχιερέως· ὁμεῖς τοῖς ἐν ὁμῖν λαϊ- κοῖς ἐστε προφήται, ἀρχοντες, καὶ ἡγούμενοι, καὶ βα- σιλεῖς, οἱ μασίται Θεοῦ καὶ τῶν πιστῶν αὐτοῦ (67), οἱ δοχεῖς τοῦ λόγου καὶ ἀγγελιῆρες, οἱ γινώσται τῶν Γραφῶν, καὶ φθόγγοι (68) τοῦ Θεοῦ, καὶ μάρτυρες τοῦ θελήματος αὐτοῦ· οἱ πάντων τὰς ἀμαρτίας βα- σταζόντες, καὶ περὶ πάντων ἀπολογούμενοι· οἷς, ὡς ἠκούσατε, ἐμβριθῶς ὁ λόγος ἀπειλεῖ, ἐὰν κρύψητε ἐξ ἀνθρώπων τὴν τῆς γνώσεως κλεῖδα· οἷς κίνδυνος ἀλέ- θριος, ἐὰν μὴ διαγγελίητε τὸ θέλημα αὐτοῦ τῷ ὄφ' ὁμᾶς λαῷ· οἷς παρὰ Θεοῦ μισθὸς ἀφευδῆς καὶ κλέος ἀνεκδιήγητον ἐν δόξῃ, καλῶς λειτουργήσασι τῇ σκηνῇ τῇ ἁγίᾳ. Ὡς γὰρ τὸ βῆρος ὀμότερον, οὕτω καὶ τὰς διακονίας τῶν τροφῶν, καὶ τὰς ἄλλας χρείας ὁμεῖς

A gura Ecclesiæ erat; quin etiam ipso nomine testi- monii, -Ecclesiæ tabernaculum designabatur. Huic itaque tabernaculo assidentes levitæ, ex his quæ ab omni populo offerenda Deo donabantur, muneribus, portionibus, primitiis, decimis, sacrificiis, et obla- tionibus, libere accipiebant, ipsi, eorumque uxores, et filii, et filiæ. Sed et quia eorum officium erat tabernaculo deservire, idecirco illis terra inter filios Israel sortito non obtigit; scilicet, populi collatio- nes, sors levitarum erant, tribusque eorum hæredita- tas. Vos igitur, o episcopi, hodie populo vestro estis sacerdotes, ac levitæ, sacro tabernaculo, hoc est, sanctæ catholicæ Ecclesiæ ministrantes, et astantes ad altare Domini Dei nostri, cui rationales ac incruentas hostias offertis per Jesum Pontificem ma- gnum⁶⁶. Vos laicis vestris prophetæ estis, principes, duces, reges; vos mediatores Dei et fidelium ejus, acceptores verbi et præcones, Scripturarum gnari, et voces Dei, ac testes voluntatis ejus; qui omnium delicta portatis, quique de omnibus rationem de- betis reddere; quibus, sicut audistis, horride sermo divinus minatur, si hominibus celaveritis clavem scientiæ⁶⁷; et quibus mortis periculum imminet, si populo vobis supposito Dei voluntatem non annun- tiaveritis; quibus vice versa reponitur apud Deum certa merces et decus inenarrabile in gloria, si pul- chre sancto tabernaculo ministraveritis. Quemad- modum enim vestrum est onus; ita et cibos vobis suppeditatos, et alia necessaria colligitis.⁶⁸ Imita- tores siquidem estis Christi Domini; et sicut ille

⁶⁵ F. μαρτυρίου. ⁶⁶ Ignat. interpol. ad Trall. 7. ⁶⁷ Luc. xi, 52. ⁶⁸ Ignat. interpol. ad Polyc. 1.

VARIORUM NOTÆ.

(61) Προσέτι δὲ καί. Desunt hæc in altero cod. in quo legitur: Ἄηλον γὰρ καὶ ἐκ τοῦ καλεῖσθαι αὐτὴν μαρτυρίου σκηνήν, ὅτι ἐκ τοῦ, etc. CLER.
 (62) Τὴν προσφορὰν. Τὴν τιμὴν. Id.
 (63) Αὐτοὶ καί. Οὐ μόνον αὐτοὶ, ἀλλὰ καί. Id.
 (64) Ἐπειδὴ δὲ. Pro δὲ legit alter codex γὰρ. Id.
 (65) Ὑμεῖς. Καὶ ὁμεῖς. Id.
 (66) Τοῦ. Χριστοῦ τοῦ. Id.
 (67) Οἱ μασίται Θεοῦ καὶ τῶν πιστῶν αὐτοῦ. Ita sæpe sancti Patres. Notavi in adversariis, Origenem homilia 2 in Leviticum, Basilium Constitutionum monasticarum cap. 22, Chrysostomum in Viti Domini homil. 5, Hieronymum epistola 128, et ad Malachiæ caput 11; Isidorum Pelusiotam lib. 11, epist. 20; Andream Cæsariensem in Apocalypsim serm. vii, cap. 21; Anastasium Sinaitam *Oratione de sacra Synaxi*; Historicis ecclesiasticis Evagrium et Nicephorum, illum lib. 11, cap. 8, hunc lib. xv, cap. 17, sive Preces episcoporum Ægyptiorum et clericorum Alexandrinorum oblatas Leoni Augusto, Concilii Chalcedonensis parte 111, num. 22; Maxi- mum ad caput 4 libri *De ecclesiastica hierarchia*; Alcuinum *De divinis officiis* libro, capitibus 13, 40; Leonem IV, in Concilio Romano, canone 17, apud eum scriptorem *De Vitis Romanorum Pontificum*, qui Luitprandus esse creditur; Arnulfum sermone habito in concilio Turonensi; Zonaram ad cano- nem 3 Carthaginensem; Mathæum Blastarem *Juris Græcæ-Romani* lib. vii, pag. 517, seu elemento Γ, cap. 18, et Gregentii disputationem in fine. Imo ante Patres a Philone Judæo libro 11 *De monarchia* lit- teris mandatum est: Βούλεται τὸν ἀρχιερεῖν ὁ νόμος

C μελζονος μεμοιρασθαι φύσεως, ἢ κατὰ ἀνθρώπων, ἐγ- γυτέρως προσίοντα τῆς θείας, μεθόριον, εἰ δεῖ τἀλη- θεὸς λέγειν, ἀμφοῖν, ἴνα διὰ μέσου τινὸς ἀνθρώποι μὲν ἰδῶσκωνται Θεὸν, Θεὸς δὲ τὰς χάριτας ἀνθρώποις ὑπο- διακόνῃ τινὶ χρώμενος ὀρέγῃ καὶ χορηγῇ. *Postulat Lex in pontifice naturam humana majorem, ut qui ad divinam propius accedat, situs (si verum saleri licet) in utriusque confinio; ut per mediatorem aliquem ho- mines quidem Deum propitiant; Deus vero gratias hominibus, aliquo usus ministro, porrigat atque largiat- ur.* Attamen S. Gregorius Nazianzenus (quidquid explicetur per Eliam Cretensem) videtur dubitare oratione 1, an sacerdos mediator Dei et hominum debeat appellari. Μεσσεταλ, inquit, Θεοῦ καὶ ἀνθρώ- πων· τοῦτο γὰρ ἴσως ὁ ἱερεὺς. Quæ ita vertuntur a Rufino ac si legisset ἰδίως: *Mediatorem effici populi apud Deum; quod est speciale officium sacerdotis.* Quinquam epist. 38 Basilium appellat τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μεστήν. In Chrysostomo, Περὶ ἀκαταλί- πτου or. 2 de Zacharia Luc. 1: Καθάπερ μεστήτης τῆς ὄν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. B. vero Augustinus lib. 11, contra Parmenianum, cap. 8, ex I Timoth. 11, 5, arguit eum Donatistam, quod quodam loco mediato- rem posuisset episcopum inter populum et Deum. Sed facilis conciliatio. Solus Christus, aiunt theo- logi, mediator est naturæ ac redemptionis; Sacer- dotes autem mediatores sunt ministerii et interces- sionis. *Lexo Reginensem lib. 1 De ecclesiast. disci- plinis et rel. Christ., cap. 299, synodos Romanas, sub Eugenio II et Leone IV, cap. 17. Cor.*
 (68) Φθόγγοι. Alter codex Κήρυκας, quæ est in terpretatio vocis φθόγγοι, desumpta e psalms. Id.

omnium nostrum peccata in ligno crucis portavit, immaculatus pro merentibus supplicium crucifixus; ita et vos plebis peccata vindicare oportet; cum de Salvatore in Isaia dictum sit : « Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet⁶⁹; » et post : « Ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est. » Ut ergo vos scopi estis, ita et Christum scopum habetis; et ut ille omnium vestrum exemplar est, ita et vos laicorum quibus præestis. Non enim existimandum est, episcopatum facile ac leve onus esse. Quocirca sicut pondus fertis; sic et decet ut primi fructus percipiat, quos cum egen- tibus communicatis; utpote rationem reddituri ei qui cum ratiocinator vester saderit, nulla ratione poterit seduci. Oportet itaque eos, qui Ecclesie assiduo incumbant, ex Ecclesie bonis nutrir, quippe sacerdotes, levitas, præsidēs, Dei ministros; sicut in Numerorum libro de sacerdotibus scriptum reperitur. « Et dixit Dominus ad Aaronem : Tu, et filii tui, et domus patria tua, accipietis peccata sanctuarii, et sacerdotii vestri. Ecce dedi vobis custodiam primitiarum; de omnibus quæ sanctificata sunt mihi a filiis Israeli, tibi dedi ea, in honorem, et filiis tuis post te, legitimum sempiternum. Et hoc erit vobis de sanctificatis, de oblationibus, et de muneribus, et de omnibus sacrificiis, et de omni delicto, et de peccatis : et quæcumque reddunt mihi de omnibus sanctis, tibi erunt ac filiis tuis. In sancto comedetis illa⁷⁰. » Et paulo post : « Omnes primitiæ olei, et vini, et frumenti, quæcumque dederint Domino, tibi dedi ea : omnes primitiæ frugum tibi dedi. His accedit omnis consecratio. Præterea omne hominis ac pecudis sive mundæ sive immundæ primogenitum : item victimæ, earumque pectusculæ ac brachium dextrum, ad sacerdotes pertinent, et ad levitas reliquos, eorum comites⁷¹. » Audite hæc vos etiam laici, electa Dei Ecclesia. Nam et prior populus, « Dei populus, » et « gens sancta⁷² » vocabatur. Et vos igitur estis sacrosancta Dei Ecclesia conscripta in cælis, « regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis⁷³, » sponsa ornata Domino Deo. Ecclesia magna, Ecclesia fidelis, auribus percipite quæ prius dicta fuerunt : exceptitia, et decimæ, et primitiæ Christo pontifici et ministris ejus : decimæ salutaris, prin-

A καρπούθε. Μιμηταί γάρ ἐστε Χριστοῦ τοῦ Κυρίου καὶ ὡσαύτως⁶⁹ (69) πάντων τὰς ἁμαρτίας ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ ξύλον, σταυρωθεὶς ὁ ἄμωμος ὑπὲρ τῶν κολάσεως ἀξίων, οὕτω καὶ ὑμεῖς τοῦ λαοῦ τὰς ἁμαρτίας ἐξιδιοποιεῖσθαι χρῆ· εἰρηται γὰρ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἐν Ἰσαΐ, ὅτι « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται. » Καὶ πάλιν « Αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. » Ὅσπερ οὖν ὑμεῖς σκοποὶ ἐστε, οὕτω καὶ σκοπὸν ἔχετε τὸν Χριστόν· ὡς οὖν αὐτὸς πάντων ὑμῶν, οὕτω καὶ ὑμεῖς τῶν ὑφ' ὑμῶν λαϊκῶν. Μὴ γὰρ νόμιζε (70), ὅτι εὐχερὲς ἢ ἐλαφρὸν φορτίον ἐστὶν ἡ ἐπισκοπή. Χρῆ οὖν ὡς τὸ βάρος φέρετε, οὕτως καὶ τῶν καρπῶν πρῶτους μεταλαμβάνειν, καὶ τοῖς θεομένους μεταδίδοναι, ὡς λόγον ὑρέζοντες τῷ ἀπαρалоγοῦτος ὑμῶν μέλλοντι λογιστεύειν. Δεῖ γὰρ τοὺς τῇ Ἐκκλησίᾳ προσεδρεύοντας, ἐκ τῆς ἐκκλησίας διατρέφεσθαι, ἅτε ἱερεῖς, λευίτας, προέδρους, λειτουργοὺς Θεοῦ· καθὼς ἐν βίβλῳ τῶν Ἀριθμῶν γέγραπται περὶ τῶν ἱερέων : « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἀαρὼν· Σὺ, καὶ οἱ υἱοὶ σου, καὶ ὁ οἶκος πατρὶδος σου λήψεσθε τὰς ἁμαρτίας τῶν ἁγίων, τῆς ἱερατείας ὑμῶν. Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν ἀπὸ πάντων τῶν ἡγιασμένων μοι παρὰ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, σοὶ δέδωκα αὐτὰ εἰς γέρας, καὶ τοῖς υἱοῖς σου μετὰ σέ, νόμιμον αἰώνιον. Καὶ τοῦτο ἐστὶν ὑμῖν ἀπὸ τῶν ἡγιασμένων, ἐκ τῶν καρπωμάτων, καὶ ἀπὸ τῶν δώρων, καὶ ἀπὸ πάντων (71) τῶν θυσιῶν, καὶ ἀπὸ πάσης πλημμελείας, καὶ περὶ ἁμαρτιῶν καὶ ὅσα ἀποδίδασί μοι ἀπὸ πάντων τῶν ἁγίων, σοὶ ἐστὶν καὶ τοῖς υἱοῖς σου. Ἐν τῷ ἁγίῳ φάγεσθε (72) αὐτὰ. » Καὶ μετ' ἄλλα : « Πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου καὶ οἴνου καὶ σίτου, ὅσα ἀν δῶσι Κύριε, σοὶ δέδωκα αὐτὰ καὶ τὰ πρωτογενήματα πάντα σοὶ δέδωκα. Καὶ συνέβρει πᾶν ἀνάθεμα· πᾶν πρωτότοκον ἀνθρώπου καὶ κτήνους καθαροῦ καὶ ἀκαθάρτου, καὶ θυσίας (73), καὶ στήθην, καὶ βραχίονας δεξιῶν τοῖς ἱερεῦσι προσανήκει, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς παραμένουσιν αὐτοῖς λευίταις. » Ἀκούετε ταῦτα καὶ ὑμεῖς οἱ λαϊκοί, ἐκλεκτὴ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἡ λαὸς πρότερον « Θεοῦ λαὸς καὶ ἔθνος ἁγίων » ὠνομάζετο καὶ ὑμεῖς οὖν ἐστε ἅγια τοῦ Θεοῦ ἱερὰ Ἐκκλησία ἀπογεγραμμένη ἐν οὐρανῷ, βασιλείαν ἱεράτευμα, ἔθνος ἁγίων, λαὸς εἰς περιποίησιν, ἐνύμφη κεκαλλωπισμένη Κυρίῳ τῷ Θεῷ. Ἐκκλησία μεγάλη, Ἐκκλησία πιστὴ, ἢ πρότερον ἐβρέθη, νῦν ἐνωτίζου· ἀφαιρέματα, καὶ δεκάται, ἀπαρχαὶ τῷ ἀρχιερεὶ Χριστῷ καὶ τοῖς λειτουργοῖσιν αὐτῷ, δεκάται σωτηρίου, ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ (74). Ἄκουε, ἱερὰ καθολικὴ Ἐκκλη-

⁶⁹ L. Ὡς αὐτὰς. ⁷⁰ Is. LIII, 4, 12. ⁷¹ Num. XVIII, 1, 8. ⁷² Ibid. 12. ⁷³ Exod. XIII, 5, 6. ⁷⁴ Hebr. XII, 23; I Pet. II, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(69) Ὁσαύτως. Bene conjecit Cotelerius ὡς αὐτὸς. Sic enim legitur in altero cod. Vind. Cor.

(70) Μὴ γὰρ νόμιζε. Idem μὴ νομίζετε, non male. Idem.

(71) Πάντων. Deest in altero ms. Vind. Ib.

(72) Φάγεσθε. Idem habet φάγεσθαι, hoc est, ut comedantur a vobis. Ib.

(73) Καὶ θυσίας. Non sine causa Photio critico- rum maximo displicuit *Constitutionum* phrasie,

ἀνακολούθως aliisque vitis sermonis abundans. Quamobrem hic coactus sum non tam ad verba attendere, quam ad sensum, et ad textum Numerorum, qui carptim citatur. Atque simili modo faciendum sæpe fuit Interpretibus hujusce operis. Cor.

(74) Ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ. Forsitan iste locus occasione præbuerit S. Epiphanio ita scribendū hæresi 8, sectione 6 : Καὶ ἦν ἐκεῖ ἀποδεχάτως

σία, ἢ τὴν δεκάπληγον ἐκπεφυγυῖα, καὶ τὴν δεκάλογον εἰληφυῖα, καὶ τὸν νόμον μεμαθηκυῖα (75), καὶ ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκυῖα (76), καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπονομαζομένη, καὶ ἐπὶ τῇ τελευτῇ τῆς δόξης αὐτοῦ ἐστηριγμένη καὶ λάμπουσα (77)· αἱ τότε θυσίαι, νῦν εὐχαί, καὶ δεήσεις, καὶ εὐχαριστίαι· αἱ τότε ἀπαρχαί, καὶ δεκάται, καὶ ἀφαιρέματα, καὶ δῶρα, νῦν προσφοραί, αἱ δὲ τῶν ὁσίων ἐπισκόπων προσφερόμεναι Κυρίῳ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος· οὗτοι γὰρ εἰσὶν ὁμῶν οἱ ἀρχιερεῖς· οἱ δὲ ἱερεῖς ὁμῶν, οἱ πρεσβύτεροι· καὶ οἱ λευταὶ ὁμῶν, οἱ νῦν διάκονοι, καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες (78) ὁμῶν, καὶ οἱ ῥητοὶ, καὶ οἱ πωλωροὶ, αἱ δὲ διάκονοι ὁμῶν, καὶ αἱ χῆραι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ οἱ ἀρφανοὶ ὁμῶν· ὁ δὲ τούτων πάντων ἀνώτερος ὁ ἀρχιερεὺς ἐστί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

Εἰς τίτος τύπος καὶ ἀξίαν (79) ἕκαστος τῶν ἐν τῷ κλήρῳ τέτακται παρὰ Θεοῦ.

Ὁ ἐπίσκοπος, οὗτος λόγου διάκονος, γλώσσης (80) φύλαξ, μεσίτης Θεοῦ καὶ ὁμῶν ἐν ταῖς πρὸς αὐτῶν

⁷⁹ Lege Ignat. interpol. ad Trall. 7.

A cisti, et in Jesum credidisti, illiusque nomine nuncuparis, atque in consummatione gloriæ ejus Græmaris ac splendes; ea quæ olim victimarum erant, nunc sunt præces, et obsecrationes, et gratiarum actiones; quæ tunc primitiæ, et decimæ, et partes demptæ, et dona, nunc oblationes, quas sancti episcopi Domino Deo offerunt per Jesum Christum, pro ipsius offerentibus mortuum. Hi namque vestri pontifices sunt; sicut locum sacerdotum nunc apud vos tenent presbyteri; ac levitarum diaconi, et lectores, et cantores, et ostiarii, diaconissæ, et viduæ, et virgines, et orphani: his vero omnibus superior existit pontifex.

οἱ ἀρφανοὶ ὁμῶν· ὁ δὲ τούτων πάντων ἀνώτερος ὁ ἀρχιερεὺς ἐστί.

B

CAPUT XXVI.

Ad cujus formam et dignitatem unusquisque de clero, a Deo sit ordinatus.

⁸⁰ Qui episcopus est, hic verbi est minister, scientiæ custos, mediator Dei et vestrum in divino

VARIORUM NOTÆ.

ἀσφαλιζομένη, ἵνα μὴ λάθῃ ἡμᾶς τὸ Ἰῶτα, ἢ δεκάς, τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος. *Et erat ibi apud Judæos decimata stabilita; ut non lateret nos littera Iota, quæ est signum numeri denarii, et primum elementum nominis Jesu.* Alii ad litteram I primam in nomine Ἰησοῦς accommodant Decalogum: ut Clemens Alexandrinus, *Strom.* vi, p. 687, auctor *Operis imperfecti in Mattheum* ad vers. 19, cap. xiv, et Maximus in *Catena* ad eundem evangelistam cap. x, vers. 29. Quibus addere potes Interpretes ad *Matthæi* v, 18, cum loco Euthymii *Panoplitæ* parte II, tit. 23, num. 36. Alia vero circa decussim, primamque litteram nominis Jesu commentantur Origenes in *Matthæi* xiv, 57; Epiphanius hæres. 50, cap. 3, et hæres. 70, cap. 12; Hieronymus ad *Zacharias* viii, ult., atque jam citatus pseudo-Chrysostomus ad *Matth.* I, 4 et 17. In fragmentis B. Irenæi et *Catena* in *Judices* ad cap. vi, vers. 27: *Ἐιρηναίου*. Καὶ τοῦτο οὐκ ἀργῶς, ἀλλ' ἵνα διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δέκα ἀνδρῶν, Ἰησοῦν μεθ' ἑαυτοῦ ἔχων παντὴ βοηθόν. Denique ab Alexandrino Clemente *Pædag.* I, 9, Iota nominis Jesu refertur ad rectitudinem et unitatem; juxta illud Corippi lib. II *De laudibus imperatoris*,

Ut sua rectus

Littera, quæ signo stabili non flectitur unquam,

juxta Methodium in *Constitio virginum*, oratione 6, vers. 75, 76, et juxta omnes eos qui testimonium *Matth.* v, 18: *Iota unum, aut unus apex, non præteribit, de cruce interpretati sunt.* Videsis *Catenam Græcorum Patrum* in *Lucam*, ad cap. xvi, vers. 17, atque inde et ex sensu corrigge locum Clementis *Pædag.* I, 9, p. 124, scribendo, τὰς ἐπιπλέξεις (male vulgo ἐπαπλέξεις) τῶν ἀμαρτωλῶν πλαγίας ἀνιπτόμενος ὀδοῦς. Hæc est ad verbum, *implicationes peccantium, obliquas significans vias.* Cot.

(75) *Μεμαθηκυῖα*. Sequitur in utroque *Vindob.* codice: Καὶ τὴν πίστιν κειρατηκυῖα, quæ fidem retinuit. CLER.

(76) *Πεπιστευκυῖα*. Proxime in iisdem sequitur: Καὶ τὴν δεκάδα ἐγνωκυῖα καὶ ἐπὶ τὸ Ἰῶτα, ὅπερ ἐστὶν ἀρχὴ ὀνόματος Ἰησοῦ, πεπιστευκυῖα. Qua de re,

vide Cotelerii notas. In altero ms. hoc scholium legitur: "Ὅτι αἱ προσφοραὶ αἱ λεγόμεναι δεκάται σωτηρίου, ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ· τὸ γὰρ Ἰησοῦς ὄνομα σωτῆρ ἐρμηνεύεται, ὡς καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ λέγει· Αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν. Τὸ δὲ αὐτὸ στοιχεῖον τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος τὸ Ἰῶτα ἐστίν, ὅπερ τὴν δεκάτην σημαίνει. In (77) *Ἀλμπουσα*. Deest in utroque. Id.

(78) *Οἱ ἀναγινώσκοντες*. Quo post apostolos tempore minores ordines, diaconatu inferiores, cœperint in Ecclesia institui, adeo obscuritate involvitur, ut nulla possit certa conjecturaprehendi atque explicari. Aperte quidem S. Ignatius, qui initio secundi sæculi scripsit, agnoscit solummodo tres majores gradus, episcopatum, presbyteratum, diaconatum. Primus vero, quod sciam, lectores nominat Tertullianus libro *De præscriptione hæreticorum* cap. 41. Hypodiaconi autem, exorcistæ, et acoluthi non comparent ante Cyprianicæ epistolæ 24, 28, 78, 79, 80, 16, 55, et Epistolam Cornelii papæ ad Fabium Antiochenum in Eusebio lib. vi, cap. 43, quæ etiam ostiarios adjungit. Sed e media ætate nihil clari affertur. Augetque difficultatem, tum quod credi debeat quasdam Ecclesias hac in disciplina prævisse aliis, exemplo suo: tum quod in diaconis soleant clerici minoris loci comprehendendi; unde Optatus multo post introductionem clericorum diaconis suppositorum, postquam posuisset lib. I, p. 39; lib. II, p. 53, Ecclesiæ membra, *episcopos, presbyteros, diaconos, ministros, et laicos seu turbam fidelium*, eodem lib. II, p. 59, subjungit: *Cum sint (sicut supra dixi) quatuor genera capitum in Ecclesia: episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium; pro quibus enumerantur quinque ordines Ecclesiæ apud Hieronymum.* In *Isaie* cap. xix, presbyteri, diaconi, fideles, et catechumeni. Itaque dubium remanet, an hic et similes *Constitutionum* loci, a primo earum editore, vel ab earumdem interpolatore profecti sint. Omisi parvas auctoritatis librum *De Romanis pontificibus*. Is in Hygino habet, *Hic clerum composuit, et distribuit gradus.* Et in Victore, *Hic fecit sequentes clericos.* Cot.

(79) *Ἀξίαν*. *Ἀσφάλειαν*, alter codex. CLER.

(80) *Γλώσσης*. Idem, λόγου. Id.

cultu : hic est magister pietatis ; hic post Deum pater vester, quia per aquam et spiritum vos in adoptionem regeneravit ; hic princeps et dux vester ; hic vester rex et dynastes ; hic vobis post Deum terrenus deus, cui honorem debetis præstare ; de eo quippe et de similibus siebat Deus : « Ego dixi : Filii estis, et filii Excelsi omnes⁹⁶. » Et : « Filii non maledices⁹⁷. » Igitur episcopus vobis præsideat, tanquam Dei dignitate condecoratus, ob quam clero præest, et plebi universæ imperat. ⁹⁸ Diaconus autem episcopo assistat, ut Christus Patri ; ipsique in omnibus inculpate ministret ; quemadmodum Christus, nihil a seipso faciens, quæ placita sunt Patri, semper operatur. At diaconissa a vobis in figuram sancti Spiritus honoretur ; quæ absque diacono nihil agit, aut loquitur ; sicut nec Paracletus a se quidquam loquitur aut facit, sed Christum glorificans, exspectat illius voluntatem ; ad hæc, ut in Christum non creditur, nisi per Spiritus doctrinam, sic nulla mulier, nisi per diaconissam, ad diaconum aut ad episcopum accedat. ⁹⁹ Presbyteri vero nos apostolos representare videantur vobis ; sintque doctores cognitionis Dei : quandoquidem Dominus, cum nos mitteret : « Euntes, dixit ; docete omnes gentes ; baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ; docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vobis¹⁰⁰. » Videtur etiam et orphani, in formam altaris a vobis reputentur, denique virgines ad instar thu-

Α λατρείας· οὗτος διδάσκαλος εὐσεβείας· οὗτος μετὰ Θεὸν πατὴρ ὑμῶν, δι' ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγεννήσας ὑμᾶς εἰς υἰοθεσίαν· οὗτος ἀρχὼν καὶ ἡγούμενος ὑμῶν, οὗτος ὑμῶν βασιλεὺς καὶ δυνάστης· οὗτος ὑμῶν ἐπίγειος θεὸς (81) μετὰ Θεὸν, ὃς ὀφείλει τῆς παρ' ὑμῶν τιμῆς ἀπολαύειν· περὶ γὰρ τούτου καὶ τῶν ὁμοίων αὐτῶν [f. αὐτῶ] ὁ θεὸς εἶπεν· « Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ Ἰησοῦ πάντες. » Καὶ (82)· « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις. » Ὁ γὰρ ἐπίσκοπος προκαθεζέσθω ὑμῶν, ὡς Θεοῦ ἀξίᾳ τετιμημένος, ἢ κρατεῖ τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ παντὸς ἀρχεῖ. Ὁ δὲ διάκονος τούτου παριστάσθω, ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρὶ (83), καὶ λειτουργεῖτω αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀμέμπτως, ὡς ὁ Χριστὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν οὐδέν, τὰ ἀρεστὰ ποιεῖ τῷ Πατρὶ πάντοτε. Ἡ δὲ διάκονος (84) εἰς τύπον τοῦ ἁγίου Πνεύματος τετιμηθῶ ὑμῖν, μηδὲν ἄνευ τοῦ διακόνου πράττουσα, ἢ φθεγγομένη, ὡς οὐδὲ ὁ Παράκλητος ἀφ' ἑαυτοῦ τι λαλεῖ ἢ ποιεῖ, ἀλλὰ δοξάζων τὸν Χριστὸν περιμένει τὸ ἐκείνου θέλημα· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν εἰς τὸν Χριστὸν πιστεῦσαι ἄνευ τῆς τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας, οὕτως ἄνευ τῆς διακόνου μηδεμίᾳ προσίτω γυνὴ τῷ διακόνῳ, ἢ τῷ ἐπισκόπῳ. Οἱ τε πρεσβύτεροι εἰς τύπον ἡμῶν τῶν ἀποστόλων ὑμῖν νομισθῶσαν, διδάσκαλοι ἔστωσαν θεογνωσίας· ἐπειθεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμᾶς ἀποστέλλων εἶπεν· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν. » Αἱ τε χῆραι καὶ ὀρφανοὶ (85) εἰς

⁹⁶ Psal. LXXI, 6. ⁹⁷ Exod. XII, 28. ⁹⁸ Ignatius ad Magnes. 7. ⁹⁹ Infra, c. 28. ¹⁰⁰ Matth. XXVIII, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(81) *Ἐπίγειος θεός*. Sic Petrum apostolum Θεὸν ἐπίγειον appellatum invenies in Epistola 4 Gregorii II ad Leonem Isaurum, quæ præponitur concilio 7 generali. Sic sacerdotem Χριστὸν ἐπιγῆθιον in Gregorio Nazianzeno carm. 3, p. 64. Et Dei nomen sacerdoti, deorum nomen sacerdotibus in sacris eloquiis dari, docent cum aliis Joannes Chrysostomus Expositione in psalmum cxxxvii, et Gregorius papa lib. iv, epistola 51. Apud Jornandem *De rebus Geticis* cap. 28. Atanaricus rex, intuitus admirabilem urbem Constantinopolim, Theodosius

q. D. Verba : *Deus sine dubio terrenus est imperator*. Cot.

(82) *Kal*. Additur in altero cod. ἀλλὰ γοῦ. CLER.

(83) *Ὁς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρὶ*. Καθὰ περ αἱ δυνάμεις τῷ Θεῷ. Uterque cod. In.

(84) *Ἡ δὲ διάκονος*. Multa *Constitutionum*, fectorem Arianum et Macedonianum redolent, magisque redolent, si constaret scripta fuisse post eorum hæresion exortum. Presentem vero locum confodiunt præcipue ista: S. Gregorii Nazianzeni oratione 44, pag. 709 *De Spiritu sancto*: Πάντως δὲ παρίσταται δεσποτικῶς, ἀλλ' οὐ δουλικῶς, οὐδὲ ἀναμῆνον ἐπίταγμα, ὡς τινες ὁνομαί. *Ac profecto aderit heriliter, non serviliter, nec jussum atque imperium, ut quibusdam videtur, exspectans*. Nihilominus, quo juxta Photii iudicium error circa Trinitatem utcumque a *Diataxis* amoveatur, dici potest cum B. Hieronymo lib. II *Apologiae adversus Rufinum*, cap. 4,

scriptores ecclesiasticos, antequam Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locutus esse. Præterea ostendimus ad Hermam, ministri nomen a quibusdam e sanctis Patribus Filio sanctoque Spiritui fuisse attributum. Comparatio autem Trinitatis atque Hierarchie producitur quidem ab Anomæo in fine dialogi primi *De sancta Trinitate*, tom. II Operum S. Athanasii, sed pie reducitur ad catholicam fidem per orthodoxum, qui consubstantialitatem Patris, Filii, et sancti Spiritus infort ex consubstantialitate episcopi, presbyteri et diaconi. Accedit huc, quod ab antiquis passim sacerdotes cum Deo et Christo componuntur, quodque B. Ignatius ad Trallianos cap. 5 et B. Polycarpus *Epistolæ suæ* cap. 5 aiunt diaconos esse instar Christi; quos tamen Gabriel Philadelphienensis cap. 5, lib. *De sacerdotio*, ut sequentes clericos, locum angelorum tenere vult, ut episcopum Dei et presbyterum Christi. Τί δὲ διάκονοι, inquit Ignatianus ad Trallianos epistolæ corruptor cap. 7, ἀλλ' ἢ μμηταὶ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων; vide pseudo-Hieronymi epistolam *De 7 ordinibus Ecclesiæ*, et Acta concilii Nicæni cap. 51, *De diatyposis ecclesiasticis*, n. 2. Verus Ignatius ad Smyrnetos 8: Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ, ὡς τοῖς ἀποστόλοις· τοὺς δὲ διακόνους ἐντρέπετε, ὡς Θεῷ ἐντολῆν. Cot.

(85) *Ὀρφανοί*. Addit ὑμῶν alter codex. CLER.

τύπον τοῦ θυσιαστηρίου (86) λαλοῦσθωσαν ὁμῖν, αἰ
τε παρθένοι εἰς τύπον τοῦ θυμιατηρίου (87) τετιμηθῶσαν, καὶ τοῦ θυμιάματος.

ribuli et thymiatis seu suffitus honorentur'.
quæ dignitatem sacerdotalem : ut Corithæ, ut Saul,
ut Ozias.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

CAPUT XXVII.

Ὅτι φρικώδες, ἀνθρώπων σωτὸς ἐπιφύπτειν
ἀξιώματι τινι ἱερατικῷ ὡς οἱ Κορῖται, ὡς
Σαούλ, ὡς Ὀζίας.

Quod horrenda res sit, hominem immittere se in ali-
quam dignitatem sacerdotalem : ut Corithæ, ut Saul,
ut Ozias.

Ὡς οὖν οὐκ ἦν ἐξὸν ἀλλογενῇ, μὴ ὄντα λευτήν,
προσενέγκαι τι, ἢ προσελθεῖν εἰς τὸ θυσιαστήριον
ἀνευ τοῦ ἱερέως, οὕτω καὶ ὁμοίως ἀνευ τοῦ ἐπι-
σκοποῦ μὴδὲν ποιεῖτε (88). Εἰ δὲ τις ἀνευ τοῦ ἐπι-
σκοποῦ (89) ποιῆ τι, εἰς μάτην ποιᾷ αὐτό· οὐ γὰρ
αὐτῷ εἰς ἔργον λογισθήσεται. Ὡς γὰρ ὁ Σαούλ ἀνευ
τοῦ Σαμουὴλ προσενέγκας, ἤκουσεν, ὅτι ἐματαιώταί
σοι· οὕτω καὶ πᾶς λαϊκὸς ἀνευ τοῦ ἱερέως ἐπιτελῶν
τι, μάταια ποιεῖ. Καὶ ὡς Ὀζίας ὁ βασιλεὺς, οὐκ ὄν
ἱερεὺς τὰ τῶν ἱερέων ἐπιτελῶν, ἐλεπρώθη διὰ παρα-
νομίαν· οὕτω καὶ πᾶς λαϊκὸς οὐκ ἀτιμώρητος ἔσται,
καταφρονήσας Θεοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ καταμανιῶν ἱερέων,
καὶ τὴν τιμὴν ἀρπάζας αὐτοῦ, μὴ μιμησάμενος
Χριστὸν, ὅς ἐ οὐκ αὐτὸν ἐδόξασε γεννηθῆναι ἀρχι-
ρεὺς, ἀλλὰ περιμένειν ἀκοῦσαι τοῦ Πατρὸς·
ὡς ὁμοίως Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, εὐ ἱερεὺς
εἰ τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μαλχίτεδὲξ. Εἰ οὖν
ἀνευ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς οὐ δοξάζει αὐτὸν, πῶς οἷόν
τε ἀνθρώπων αὐτὸν εἰς ἱερωσύνην ἐπιφύπτειν (90),
μὴ λαθόντα τὸ ἀξίωμα παρὰ κρείττονος, καὶ ποιεῖν
ἐκείνα, ἃ μόνους τοῖς ἱερεῦσιν ἔξεστιν; ἢ οὐχὶ οἱ
Κορῖται (91), καὶ τῆς Λευι φυλῆς ὄντες, πυρί-

A

B

1 L. Polyc. epist. c. 4.—Pseudo-Ignat. ad Tars. 9. xiii, 13. 2 Il Paral. xxvi. 3 Hebr. v, 5. 4 Ps. cix, 4.

1 Ignat. ad Trall. c. 2; ad PhMad. c. 7. 2 I Reg.

VARIORUM NOTÆ.

(86) Εἰς τύπον τοῦ θυσιαστηρίου. Mutuavit ex C
S. Polycarpo. Epistolæ vero De septem ordinibus
Ecclesiæ auctor, tom. IX librorum B. Hieronymi,
ait de diaconis: Altare Christi sunt, in quo confi-
ciuntur sacramenta, in quo offertur oblatio. Quid
ergo in templo Dei, ut ipse nosti, venerabilius altari
esse potest? Quis non se ad mensam Domini acces-
surus humiliet? Cor.

(87) Θυμιατηρίου. Hæc vocula et tres sqq. de-
sunt in altero codice. Id.

(88) Ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μὴδὲν ποιεῖτε. Cf. B.
Ignatium, epist. ad Magnes. 4, ad Trall. 2, ad Philad.
7, ad Smyrn. 8, ad Polyc. 4. Lectu dignissimum
est initium epistolæ 27 S. Cypriani: Dominus nos-
ter, inquit, cuius præcepta metuere et observare de-
bemus, episcopi honorem, et Ecclesiæ suæ rationem
disponens in Evangelio loquitur, et dicit Petro: Ego
tibi dico, quia tu es Petrus, et super istam petram
ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum
non vincunt eam; et tibi dabo claves regni celorum,
et quæ ligaveris super terram, erunt ligata et in coelis,
et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et
in coelis (Matth. xxvi, 18). Inde per temporum
et successuum vices, episcoporum ordinatio, et Ec-
clesiæ ratio decurrit, ut Ecclesia super episcopos
constituatur, et omnis actus Ecclesiæ per eosdem
præpositos gubernetur. Lego etiam canenem ult.
concilii Tolotani 1. Ia.

(89) Ἐπισκόπου. Legitur in altero cod. Vindob.
ἱερέως, ut paulo superius. CLXX.

(90) Ἐνεὸν εἰς ἱερωσύνην ἐπιφύπτειν. Ar-
guuntur a Tertulliano hæretici, libro de sflorum
præscriptione cap. 41, quod laicis sacerdotalia mu-
nera injungerent. Idem ex orthodoxo factus Mon-
taniista, duriuscule loquitur: Vani erimus, si puta-

verimus quod sacerdotibus non liceat, laicis licere.
Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est,
Regnum quoque nos et sacerdotes Deo et Patri suo
fecit. Differentiam inter ordinem et plebem constituit
Ecclesiæ auctoritas, et honor per ordinis concessum
sanctificatus. Adeo ubi ecclesiastici ordinis non est
concessus, et offers, et tinguis, et sacerdos es tibi
solus. Sed ubi tres, Ecclesia est, licet laici. Unus-
quisque enim sua fide vivit: nec est personarum ac-
ceptio apud Deum; quoniam non auditores legi justi-
ficantur a Deo, sed factores, secundum quod et
Apostolus dicit. Igitur si habes jus sacerdotis in te-
mipso, ubi necesse est: habens etiam oportet disci-
plinam sacerdotis, ubi necesse sit habere jus sacer-
dotis. Digamus linguis? Digamus offers? Quanto
magis laico digamo capitale est agere pro sacerdote,
cum ipsi sacerdoti digamo facto auseratur agere
sacerdotem? De exhortatione castitatis cap. 7. Lego
libro De monogamia cap. 12. Necnon (si vis) Epi-
phanium in Expositione fidei cap. 13, et in Anaceph-
thalmosi cap. 5. Id.

(91) Οἱ Κορῖται, etc. Additur lib. vi, cap. 4 et
5. Core et Corithæ, seu ducentos illos quinquaginta,
qui cum Core adversus Aaronem conjura-
verant, flammis ultricibus periisse; Rubenitas vero
Dathanis et Abiromi sociis in Moyseni rebelles,
dehiscente terra fuisse absorptos. Et quidem quod
spectat ad Dathanem atque Abiromum filios Eliabi,
et Onem Phelothi sive Phallu filium, cæterosque
Rubenitas, certa res est ex ipsius Veritatis rela-
tione. Qua constat minus commode ita scripsisse
auctorem hominibus in secundum Domini adventum,
quæ exstat tomo VI B. Chrysostomi: Τίς τῆν συν-
αγωγήν ἄθετον κατέφασε; τίς τοὺς παρὰ Κορὴ καὶ
Δαθὴν ἀνοίξει τῆ γῆ τὸ στόμα καὶ καταπιεῖ ἐκεί-

D

Mosi et Aaroni insurrexerunt, ac de rebus ad se non pertinentibus digladiati sunt? Nonne Dathan et Abiron, vivi in infernum descenderunt? * Et virga germinavit, multorum vesaniam repressit, simulque pontificem quem Deus elegerat demonstravit! Debetis ergo, fratres, sacrificia vestra et oblationes episcopo velut pontifici, vel per vos ipsi, vel per diaconos offerre; quin etiam primitias quoque et decimas, et spontanea dona ei afferte; quia ipse cognoscit miseros, et unicuique largitur, prout conveniens est; ne, scilicet, unus bis aut sæpius eodem die, aut eadem hebdomada accipiat, alter vero ne semel quidem; æquitas enim postulat, ut vere afflictis potius subministretur, quam iis qui tales videntur esse.

CAPUT XXVIII.

De convivio, et qua ratione quilibet cleri ordo a vobis honorandus sit.

Qui ad agapen, seu, ut Dominus appellavit, con-

* Num. xvi. * Ignat. interpol. ad Magnes. 3. * F. deest εἰς.

καυστοὶ ἐγένοντο, ἐπαναστάντες Μωσὶ καὶ Ἀαρὼν, καὶ περὶ τῶν μὴ καθήκοντων αὐτοῖς ἀμιλλώμενοι; καὶ Δαθὰν καὶ Ἀβειρὼν, ζῶντες κατέβησαν εἰς ἕδου; καὶ ῥάβδος βλαστήσασα, ἔστειλε τῶν πολλῶν τὴν ἀνοιαν, καὶ τὸν ὑπὸ Θεοῦ χειροτονηθέντα ἀρχιερέα ἀνείδειξε. Προσέηκε οὖν καὶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, τὰς θυσίας ὑμῶν ἡτοὶ προσφοράς τῷ ἐπισκόπῳ προσφέρειν ὡς ἀρχιερεὶ, ἢ δι' αὐτῶν, ἢ διὰ τῶν διακόνων· οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀπαρχάς, καὶ τὰς δεκάτας, καὶ τὰ ἑκούσια αὐτῷ προσάγετε· αὐτὸς γὰρ (92) γινώσκει τοὺς θλιβομένους, καὶ ἐκάστῳ δίδωσι πρὸς τὸ ἀρμόζον, ὅπως μὴ δις ἢ πλειστάκις τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ἢ τῇ αὐτῇ ἐβδομάδι λυμβάνῃ, ἕτερος (93) δὲ οὐδὲ ὄλωσ· δίκαιον γάρ ἐστι μᾶλλον τοῖς θλιβομένοις κατ' ἀλήθειαν ἐπαρκεῖν, ἢ τοῖς νομιζομένοις (94) θλίβεσθαι.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ δοχῆς, καὶ ὅπως χρῆ ἐκαστον τάγμα τοῦ κλήρου ὑπὸ τῶν προσκυλουμένων τιμᾶσθαι.

Τοῖς εἰς ἀγάπην, ἡτοὶ δοχῆν (95), ὡς ὁ Κύριος ὠνό-

VARIORUM NOTÆ.

λενοι; Moneo quoque, e Theodorito ac Josepho per levem mutationem tolli posse errores seu potius negligentias in hac historia. Querit ille interrogatione 32, in librum Numerorum, quam seditionis occasionem habuerint Δαθὰν, καὶ Ἀβειρῶν, καὶ Ἐλιὰβ. Sed legendum videtur οἱ (aut υἱοὶ) Ἐλιὰβ, *Eliab iberi*. Josephus autem *Antiquit. Judaic.*, lib. iv, cap. 2, ponit simul nomina Δαθάμου καὶ Ἀβειρῶμου (ita codices Regii) καὶ Φαλαοῦς, qui sunt *Kuthi* interpreti Dathan et Abiron et Falas. (Corrupte editur *Balas*, cum vera lectio in miss. Regiis servetur.) Forsan tamen a Josepho exaratum fuit, καὶ τοῦ (vel καὶ υἱοῦ) Φαλαοῦς, intellectusque *Oni*, de quo Numer. xvi, 1. Transeo ad alios factiosos. Sentientia Constitutoris, itemque Optati lib. 1, *De schismate Donatistarum*, paulo ante finem. Quod originem Leviticam habuerint ducenti quinquaginta homines memorati in contradictione Coræ, nec aperte asruitur per divina oracula, nec confutatur clare. Totum sacra Scriptura liquido damnat quod imprudenter Cypriano martyri epistola 65, excidit, cuius verba transcribit Goffridus Vindociensis epist. 22, lib. iv, Dathanem Abironumque ministros fuisse, hoc est levitas; quodque ab Optato Milevitano in loco citato, et ab Ambrosio epistola ad Vercellenses dicitur, viris 250 mortem obligasse per hiatum terræ. Jam vero circa Corem conflatum, quamvis cum nostro, cumque Ignatiano interpolatore ad Magnesianos 3, consentiant Samaritani codices Numer. xvi, 10. Præterea Josephus *Ἀρχαιολογίας* iv, 3; Gregorius Nyssenus libro *De vita Moisi*, sub finem, Joannes Chrysostomus homil. 4, in *Vidi Dominum*, tom. III; Petrus Damiani opusculo 18, cap. 4, et Zonaras in *Annalibus*; affirmari omnino debet post alios, antiquos, recentiores, supplicium de Core sumptum fuisse eodem modo, quo de Dathane et Abiromo, terra, nimirum, tres schismaticos cum suis deglutiente. Quocirca arsisæ Coritas, seu congregationem Coræ, dictum *Constitutionum*, et Theodoriti quæstione 33 in Numerus, veritatem obtinet, si accipiatur de ducentis et quinquaginta; contra, si de iis qui cum Core versabantur, quando pessum abiit. Hoc enim qui vellet, periande falleretur ac is qui ex S. Epiphonio Ancorati cap. 101, et S. Ambrosio tractatu *De 42 mansiōnibus*, mansiōne 15, confundens filios et homines

Coræ, contenderet primos cum patre suo ipsiusque hominibus a terra haustos descendisse vivos in infernum: referente Moysse Numerorum cap. xvi, grande miraculum, ut Core pereunte, filii illius non perierint. Denique in illa dissensione civili alios Mosis imperio, Aaronis sacerdotio alios invidisse, docet etiam Gregorius Nyssenus in *Vita Moisi*, pag. 185. Et revera, licet cuncti adversus Moyssem et Aaronem insurgent, plus tamen quidam primum, plus cæteri alterum petebant. Cor.

(92) *Γάρ*. Addit σαφώς alter cod. CLEM.

(93) *ἕτερος*. Εἰς ἕτερος, alter cod. Ib.

(94) *Νομιζομένοις*. Alter ἐπισημιζομένοις. Ib.

(95) *Εἰς ἀγάπην, ἡτοὶ δοχῆν*. Julianus Apostata in fine Fragmenti, διὰ τῆς λεγομένης παρ' αὐτοῖς ἀγάπης, καὶ ὑποδοχῆς, καὶ διακονίας τραπεζῶν. Videantur Clemens Alexandrinus *Pædag.* ii, 1, p. 141, interpretes ad Lucæ xiv, 13; lexicographi, et Epistola Ignatii ad Smyrναῖος num. 8, cum interpolatione. Enimvero Agapas, publica convivia, optimo jure induxit Christianæ religionis prima antiquitas, eum propter communionem et amicitiam, cuius ergo Lacedæmones συσσίτια sua appellabant φιλιτία, quasi φίλτια teste Porphyrio, iv *De abstinentia*: tum propter alimoniam clericorum et pauperum; unde Agapes nomen eleemosynæ donatum sæpe reperitur. Sed paulatim postea abrogata est consuetudo, quia irrepserant in eam ambitio, ebrietas, rixæ, necnon judaismus atque paganismus. Nam refertur a Philone, libro *De plantatione Noe*, veteres in templis post sacrificia sacras epulas celebrasse, hincque credi verbum μεθύειν trahere originem, eo quod sacrificio peracto, μετὰ τὸ θύειν, vino indulgeretur. Cui originationi consimilem habes in *Etymologico magno*. Ἐτυμολογείται δὲ καὶ παρὰ τὸ ἐνέθειν (Sylburgius θύειν, ego ἐνθύειν) ἡγῶν σφαγιάζειν. Neminem porro latent ethnicorum solemnes et sacre cœnæ in delubris largiter sumi solite. De Judæis autem, præter Isaia lxxii, 9; Malachiæ iii, 10, loca Deuteronomii, et Theodoritum quæst. 10, in eum librum, Cornutus ad Persii satyram quintam: *Thynnus genus piscis est, quod ad templum diebus festis portare solebant, ut ibi pro die festo epulis vescerentur*. Memini etiam me alicubi legere hodiernum Arabum morem, certis diebus dapes apponendi egenis. Cor.

μασε, προαιρουμένοις καλεῖν πρεσβυτέρας (96), ἢν ἐπίστανται οἱ διάκονοι θλιδομένην, αὐτῇ πλειστάκις περιπέτωσαν. Ἀφορίζεσθω δὲ ἐν τῇ δοχῇ τὸ τῷ ποιμένι ἐθίμιον (97), λέγω δὲ τὸ τῆς ἀπαρχῆς, ὡς ἱερεῖ, κἀν μὴ παρῆ τῇ δοχῇ, εἰς τιμὴν Θεοῦ τοῦ τὴν ἱερατείαν αὐτῷ ἐγχειρίσαντος· ὅσον δὲ ἐκάστη τῶν πρεσβυτέρων δίδεται, διπλοῦν δίδεσθω τοῖς διακόνοις εἰς γέρας Χριστοῦ (98). Τοῖς δὲ πρεσβυτέροις, ὡς ἀν κάμνουσι περὶ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον διηγεκῶς (99), διπλῆ καὶ αὐτοῖς ἀφορίζεσθω ἡ μοῖρα, εἰς χάριν τῶν τοῦ Κυρίου ἀποστόλων, ὧν καὶ τὸν τόπον (100) φυλάττουσι, ὡς σύμβουλοι τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τῆς Ἐκκλησίας στέφανοι· εἰς γὰρ νεώτερον καὶ βουλή τῆς Ἐκκλησίας· εἰ δὲ καὶ ἀναγκώστης ἐστὶ, λαμβανέτω καὶ αὐτὸς μοῖραν μίαν, εἰς τιμὴν τῶν προφητῶν· ὡσαύτως καὶ ψαλτῶδός, καὶ πυλωρός. Ἐκάστῳ οὖν ἀξιώματι οἱ λαϊκοὶ τὴν προσήκουσαν τιμὴν νεμέτωσαν ἐν τοῖς ὄμμασι καὶ τῇ κατὰ τὸν βίον ἐντροπῇ· μὴ βράδως δὲ ἐνοχλειώσωσαν τῷ ἀρχοντι, ἀλλὰ διὰ τῶν ὑπηρετῶν ἀβούλονται σημαινέτωσαν, τούτεστι διὰ τῶν διακόνων (1), πρὸς οὓς

¹⁰ Luc. xiv, 13. ¹¹ Ignat. interpol. ad Smyrn. 8. ¹² Supra, cap. 26. Lege Ignat. ad Magn. 6, ad Trall. 2, 3, ad Philad. 5, ad Sm. 8.

VARIORUM NOTÆ.

(96) *Πρεσβυτέρας*, et *πρεσβυτέρων*. Quemadmodum *πρεσβύτερας* Pauli Tit. ii, 3, interpretati sunt alii anus, alii diaconissas; ita hoc loco *πρεσβύτεραι* et *πρεσβυτέρας* vel sunt anus illæ, quas (ut verba Hieronymi usurpant epist. 2 et 49) nutriebat suisque opibus sustentabat Ecclesia. Anicula appellatur in *Gestis purgationis Cæciliani et Felicii*. Infra lib. iii, cap. 13, συγγήρω. Vel sunt diaconissæ, seu viduæ, ætate senili jussæ ordinari. Quo secundo modo τὰς λεγομένας *πρεσβυτέρας*, quæ dicuntur *presbyteræ*, in canone Laodicensi 11, quidam intelligunt. Nec verum est, quod ex S. Epiphonio hæresi 79, cap. 4, et contra canonis Laodicensi Latinos interpretes contendit multijugæ eruditionis homo Joannes Morinus, *De sacris ordinationibus*, exercitatione 10, presbyterarum nomen Græcis esse ignotum. Nam Epiphonio sermo habetur duntaxat de Novo Testamento, in quo ait *πρεσβυτέρας* nominari, non *πρεσβυτέρας*. Sed et Morinus memoria destituit. Paucis enim annis antequam ista scriberet, ediderat Pœnitentia opera Joannis Jejunatoris, et Joannis monachi, ubi *πρεσβυτέρισσαι presbyteræ*, *uzores presbyterorum* non semel comparent. Adde quod a S. Basilio in *Regulis brevioribus*, quæst. 110, 111, *πρεσβυτέρας* (antisutam vertunt. Rufinus Matrem monasterii, seniore matrem) mentio fit. Denique rem conficit, et dissentientes jugulat Photius; cui in *Nomocanone*, titulo 4, cap. penult. *πρεσβύτερα* est, quæ Patribus Laodicensi *πρεσβυτίς*. Prætermisi locum Origenis ad Joannis xiii, 12, etc., quia dum viveret Morinus, nondum Græce in locum prodierant illa Commentaria. Eum vide p. 390, E, Huetianæ editionis. Vide etiam de presbytidibus Palladium Præfatione *Historiæ Lansiæ*, et Antiochum homil. 21. lb.

(97) *Ἐθίμιον*. Alter cod. *ἔθιμον*. Cl.

(98) *Διπλοῦν δίδεσθω τοῖς διακόνοις εἰς γέρας Χριστοῦ*. Antiquus ille Turrianus adnotator, cum putavit minorem Filio fieri Spiritum sanctum per unam portionem diaconissæ, duplicem diaconi, quia cap. 26 diaconissa dicitur figura Spiritus sancti, diaconus vero Filii; non consideraverat, hac præclara sua ratiocinatione conclusum iri, quod a constitutore Apostoli præferantur Spiritui sancto, Christoque æquiparentur. Presbyteris quippe assignat quo-

que duplam partem, in gratiam apostolorum, quorum locum tenent. Verum quis hoc credat: imo quis adeo obtusi sensus, ut non intelligat ejusmodi comparisonibus certos terminos esse præfigendos? Cæterum præter *Diataxes* et *Ignatianos* Epistolæ, in presbyteris apostolos cogitat apud Hieronymum scriptor *Epistolæ ad Rusticum*, *De septem gradibus Ecclesiæ*, qui etiam cum nostro lectores ad prophetas accommodat. De duplici parte legito 1 Tim. v, 17, ibique Chrysostomum, *Œcumenium*, Theophylactum. Clara quoque sunt verba Tertulliani adversus Ecclesiam debacchantis: *Ad elogium gulæ tuæ pertinet, quod duplex apud te præsidentibus honor binis partibus deputatur; cum Apostolus duplicem honorem dederit, ut et fratribus et præpositis*. De jejuniis cap. ult. Apage ergo male ingeniosam Rigaltii interpretationem. Videendum libri viii caput 31. Cor.

(99) *Διηγεκῶς*. Omittitur in altero. CLR.

(100) *Ὅτι καὶ τόπον αὐτῶν*. lb.

(1) *Διὰ τῶν ὑπηρετῶν, τούτεστι διὰ τῶν διακόνων*. Lib. iii, cap. 11; lib. vi, cap. 17; lib. viii, cap. 28, per ὑπηρέτας subdiaconos intelligit, et cap. 10, lib. viii, ὑπηρέτας eodem in sensu (opinor) accipit, quam tamen ejusdem libri cap. 13, videtur usurpare pro costu omnium clericorum diaconis subjectorum. Scilicet ὑπηρέται, Latine ministri, dicuntur aliquando diaconi, aliquando subdiaconi, aliquando clerici non sacerdotes a diaconis ad infimos, aliquando demum subdiaconi cum sequentibus. Exempla sunt obvia. De multis pauca indicabimus. Primam acceptionem invenies in canone Sardicensi 8, in Victorino, Commentario in Apocalypsim, ubi Nicolaum diaconum appellat ministrum, et in Ambrosio ad Lucæ ix, 60. Alcinus, vel alius, *De divinis officiis*, cap. 36: *Subdiaconus, subminister; eo quod sub diacono sit, id est sub ministro*. Lege Sirmondum ad Ennodii epist. 9, lib. vi. Secunda significatio cernitur in pluribus canonibus synodi Laodicensæ, necnon in 69 S. Basili ex interpretatione Balsamonis, et in ejusdem Patris epist. 181, ex Joanne Zonara et Matthæo Blastare ineditis. Iuxta tertium S. Hilarius, in psalmum cxxiv, ad fineq, totam hierarchiam bifariam distribuit, in sacerdotes et ministros. De-

ditur, nisi per Christum. Quare ad eundem modum quæcunque volunt laici, per diaconum episcopo manifestant; atque ita sententiam illius adimplerant. Nam apud priorem quoque populum, nihil sacri in templo aut offerebatur, aut fiebat absque sacerdote. « Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus, » ait alicubi propheta, « quia angelus Domini omnipotentis est. » Quod si dæmonum cultores in detestandis et abominandis ac impuris Deumque offendentibus sacris suis, hucusque sancta ac divina æmulantur: quanquam vero comparatione inita, longissime a sanctis cærimoniis secernenda sit execrabilis superstitio: si tamen in illusionibus suis, nihil sine falso sacerdote offerunt, neque efficiunt; imo illum pontificem pro lapidum ac idolorum ore habent, atque quid facere jubeat expectant, ut quidquid jusserit perficiant, tum absque eo faciunt nihil, eundemque flammam honore prosequuntur, ipsius nomen quoque venerando, ad honorem insanimatorum statuarum, et ad cultum malignorum spirituum. Si illi, inquam, qui vana et falsa opinantur, spemque suam nulla in re solidant, imitari tamen sanctos ritus student: quanto æquius est vos, quorum fides evidentissima, spes certissima est, et a quibus expectatur gloriosa, perpetua, ac stabilis repromissio; venerari in antistitibus Dominum Deum, et existimare episcopos esse os Dei?

CAPUT XXIX.

Quæ sit dignitas episcopi et diaconi.

Nam si Aaron, quia verba, Moysis nomine detulit

¹⁰ Mal. II, 7.

Α πλέον παρήρσιαζεσθωσαν. Οὐδὲ γὰρ τῷ παντοκράτορι Θεῷ προσελθεῖν ἔστιν, ἐὰν μὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ. Οὕτως καὶ οἱ λαικοὶ πάντα ὅσα βούλονται, διὰ τοῦ διακόνου φανερὰ τῷ ἐπισκόπῳ ποιήτωσαν, καὶ οὕτως κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκαίην ἐπιτελείτωσαν· οὐδὲ γὰρ πρότερον ἐν τῷ ἱερῷ ἀγιασμὰ τι προσεφέρετο ἢ ἐγένετο ἔνευ τοῦ ἱερέως. « Χεῖλη γὰρ ἱερέως φυλάσσεται γνώσιν, καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, » φησὶ πού ὁ προφήτης, « ὅτι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορος ἔστιν. » Εἰ γὰρ οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταὶ ἐν τοῖς μυσταῖς καὶ βδελυκτοῖς καὶ ἀκαθάρτοις προσοχθίσμασιν αὐτῶν ἄχρι τοῦ δεῦρο τὰ ἅγια μιμουῦνται· καὶ μακρὰν μὲν ἐπὶ συγκρίσεως τὸ βδελύγμα κεχωρίσθω τῶν ἁγίων (2) ἢ ἐν τοῖς ἐμπαιγμῶσιν αὐτῶν, ἔνευ τοῦ μηρέως (3) οὐδὲν προσφέρουσιν, οὐδὲ ἐπιτελοῦσιν, ἀλλὰ στόμα νομίζουσι τῶν λίθων τὸν μηρέα, περιμένοντες τί προστάξει ποιεῖν αὐτοῖς, καὶ πάντα ἃ ἂν προστάξῃ αὐτοῖς, ἐκαίνα ἐπιτελοῦσι, καὶ ἔνευ αὐτοῦ ποιοῦσιν οὐθέν, καὶ τιμῶσιν αὐτὸν τὸν μηρέα, καὶ σκεπτὸν αὐτοῦ ἠγούνηται τὸ ὄνομα, εἰς τιμὴν τῶν ἀψύχων ζώων, καὶ εἰς λατρείαν τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Εἰ οὖν ἐκαίνοι μέταια καὶ διεψευσμένα (3) δοξάζοντες, καὶ ἐπ' οὐδενὶ βεβαίω ἔχοντες τὴν ἐαυτῶν ἐλπίδα, ἐπιτηδεύουσι μιμῆσαι τὰ ἅγια· πόσω δίκαιον ὕμεις τοὺς φανεράτην πίστιν καὶ ἀκαυτῆ ἐλπίδα ἔχοντας, καὶ ἐνδοξον (4) καὶ αἰώνιον καὶ ἀδιάπτωτον ἐπαγγελίαν ἀπαδεχομένους, μιμῆν διὰ τῶν προσεστώτων Κύριον τὸν Θεόν, ἠγουμένους στόμα Θεοῦ εἶναι τοὺς ἐπισκόπους;

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Τίς ἡ ἀξία τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τοῦ διακόνου.

Εἰ γὰρ Ἀαρὼν (5), ἐπειδὴ ἤγγικε τῷ Φαραὼ πα-

VARIORUM NOTÆ.

nique ultimo loquendi modo utitur Optatus lib. I, pag. 59; et lib. II, pag. 53; atque ex eo Theodorus Balsamon exponit canonem 10, Neocæsariensem. Observarunt etiam viri docti, in canone Eliberitano 33, presbyteros ministros appellari. Cor.

(3) *Τὸν μηρέως*. Dixi ad Barnabæ cap. 9. Adde nunc, forsitan ab Epiphanio Epimenidem appellatum fuisse *μηρέα* τοῦ παρὰ Κρησίν εἰδωλοῦ, non *μῆρα*, quod sensu nullo aut falso ediderunt, hæresi 42, p. 562. Id.

(3) *Διεψευσμένα*: *Ἐψευσμένα*, cod. Vind. alt. Cl. seqq. absunt ab altero codice. Id.

(5) *Εἰ γὰρ Ἀαρὼν*. Sacra duo Mosis et Aaronis Epitheta dilucidaverat Theodoritus questione 17, in Exodum; sed illius declaratio hodie manca est, intricata, et tenebris plus quam Cimmericis obvoluta: Πῶς ἐγένετο τοῦ Ἀαρὼν (melius codices legi Φαραὼ) θεὸς ὁ Μωσῆς; . . . Ὅπως ὁ θεὸς προσέταξε τῷ Μωσῆ, οὕτως ὁ Μωσῆς τῷ Ἀαρὼν. Διὸ δὲ καὶ προφήτης ὁ Ἀαρὼν προσηγορεύθη τοῦ Μωσῆος. *Quo modo Moses fuit deus Aaronis?* (imo Pharaonis). *Quemadmodum Deus imperabat Mosis, ita Moses Aaroni. Quomobrem etiam Aaron vocatus est propheta Mosis.* Quis hæc percipiat ac explicet? Nemo, Hercule, nemo. Nisi loco facis admoveat Catenam Græcorum Patrum in Pentateuehū, editam solummodo Latine, Francisco Zephyro interprete; in qua ad Exodi caput VII legitur ex Theo-

dorito: *Ecce constitit te deum Pharaonis: et Aaron frater tuus erit propheta tuus. . . Id vero pacto? . . . Perinde ac Deus præcipiebat instruebatque Mosem, Moses Aaron ipsum instituebat: quocirca propheta dictus est Aaron fratris sui, id est, interpres; Moses vero deus Pharaonis, quasi iudex et magister.* Quo fit ut scriptum videatur a magno interprete, hoc fere modo: Πῶς ἐγένετο τοῦ Φαραὼ θεὸς ὁ Μωσῆς, καὶ τοῦ Μωσῆος προφήτης Ἀαρὼν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ; . . . Ὅπως ὁ θεὸς προσέταξε τῷ Μωσῆ, οὕτως ὁ Μωσῆς τῷ Ἀαρὼν. Διὸ δὲ καὶ προφήτης ὁ Ἀαρὼν προσηγορεύθη τοῦ Μωσῆος, τούτου ἐστιν ἔρμηνεύς· καὶ ὁ Μωσῆς θεὸς τοῦ Φαραὼ, ὡς κριτῆς καὶ διδάσκαλος. Hoc est: *Quomodo Moses fuit deus Pharaonis, et Moses propheta Aaron frater ejus? Quemadmodum Deus mandata dabat Mosis, ita Moses Aaroni. Quare et Aaron vocatus est propheta Mosis, hoc est, interpres; et Moses deus Pharaonis, ut iudex et magister.* Præclare in Catenam manu scripta Acacius: Ὅν τρόπον ὁ θεὸς διὰ προφητῶν λαλεῖ τοὺς ἀνθρώπους, οὕτω καὶ ὁ Μωσῆς διὰ Ἀαρὼν τῷ Φαραὼ. Διὸ ἐρμηνεύων τὸν νοῦν τοῦ λόγου φησὶ· Καὶ Ἀαρὼν ὁ ἀδελφὸς σου ἔσται σου προφήτης. *Quemadmodum Deus per prophetas hominibus loquitur, ita et Moses per Aaronem Pharaoni. Unde Scriptura exponens sensum dicti ait: « Et Aaron frater tuus erit tuus propheta. » Legatur Exod. IV, 16. Cor. In altero cod. abest ὡς et postea legitur τί πείσῃται ἂν. CLEA.*

D

Digitized by Google

ρὰ Μωσῆος τοὺς λόγους, προφήτης εἰρηται, Μωσῆς δὲ θεὸς τοῦ Φαραῶ, ὡς βασιλεὺς ὁμοῦ καὶ ἀρχιερεὺς, ὡς φησὶν ὁ Θεὸς πρὸς αὐτόν· «Θεὸν ἐθέλειξάσα τῷ Φαραῶ, καὶ Ἄαρὼν ὁ ἀδελφός σου ἔσται σου προφήτης· διατί μὴ καὶ ὑμεῖς τοὺς μεστὰς ὑμῶν τοῦ λόγου, προφήτας εἶναι νομίσατε, καὶ ὡς θεοὺς σεβασθήσεθε;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως χρῆ τοὺς λαϊκοὺς πειθαρχεῖν τοῖς διακόνοις.

Νῦν γὰρ ὑμῖν μὲν (6) ὁ Ἄαρὼν ἔστιν ὁ διάκονος, Μωσῆς δὲ ὁ ἐπίσκοπος· εἰ οὖν ἐβρέθη Μωυσῆς ὑπὸ Κυρίου θεοῦ (7), καὶ ὑμῖν ὁ ἐπίσκοπος εἰς θεὸν τιμηθῆναι, καὶ ὁ διάκονος ὡς προφήτης αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ὁ Χριστὸς ἄνευ τοῦ Πατρὸς οὐδὲν ποιεῖ, οὕτως οὐδὲ ὁ διάκονος ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου· καὶ ὡς περὶ Υἱὸς ἄνευ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἔστιν (8), οὕτως οὐδὲ διάκονος ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου· καὶ ὡς περὶ ὑπόχρεως Υἱὸς (9) Πατρὶ, οὕτω καὶ πᾶς διάκονος ἐπισκόπῳ· καὶ ὡς περὶ ὁ Υἱὸς ἄγγελός ἐστι καὶ προφήτης τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ὁ διάκονος ἄγγελος καὶ προφήτης ἐστὶ τοῦ ἐπισκόπου (10). Διὸ καὶ πάντα τὰ ἐπιταλούμενα ὑπ' αὐτοῦ εἰς τινα, ἐμφανῆ τῷ ἐπισκόπῳ γινέσθω, καὶ (11) δι' αὐτοῦ τελειούσθω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Ὅτι μὴ χρῆ τὸν διάκονον ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου τι πράττειν.

Μηδὲν δὲ ποιεῖται τὸ σύνολον ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου, μηδὲ τι διδόναι τι ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης· ἐάν γὰρ ὡς θλιβομένου τινὸς λάθρα τοῦ ἐπισκόπου διδῷ εἰς τοῖς, εἰς λοιδορίαν τοῦ ἐπισκόπου δώσει, καὶ διαβάλλει αὐτὸν ὡς ἀμελοῦντα τῶν θλιβομένων· ὁ δὲ ἐπίσκοπον ἢ λόγῳ ἢ ἔργῳ κακολογῶν, Θεῷ προσπταίει, οὐκ ἀκούσας αὐτοῦ εἰπόντος· «Θεοὺς οὐ κακολογήσεις.» Οὐ γὰρ περὶ λίθων ἢ ξύλων προσεχθισμάτων ἐνομοθετεῖ, βδελυκτῶν ὄντων (12) διὰ τὴν ψευδωνυμίαν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν κριτῶν, οἷς καὶ εἶπεν, ὅτι «Θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Υψίστου.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Ὅτι μὴ χρῆ τὸν διάκονον παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου διδόναι τι, ἐπὶ διαβολῇ γὰρ τοῦ ἐπισκόπου τοῦτο πράξει.

Εἰ οὖν γνώσκεις, ὡς διάκονος, θλιβομένον τινα, ὁπομνήσας τὴν ἐπίσκοπον, οὕτω διδοῦ· ἀλλὰ μὴ λαθραῖως εἰς λοιδορίαν αὐτοῦ τι ἐπαίττει, ἵνα μὴ καταγογγυσμένον ἐγείρῃς κατ' αὐτοῦ· οὐ γὰρ κατ' αὐ-

⁶ Exod. vii, 1. ⁷ Ignat. ad Magnes. 7. ⁸ Ib. ix, 6; Deut. xviii, 15. ⁹ Exod. xxii, 28. ¹⁰ Psal. lxxxi, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(6) Ὑμῖν μὲν. Desunt in altero cod. Vindob. nec necessariæ sunt. CLXX.

(7) Θεός. Addit codex alter : Καὶ ὁ Ἄαρὼν προφήτης, quæ excidisse videntur. Id.

(8) Οὐκ ἔστιν. Scholium in margine hoc legitur : Ταῦτον καὶ τοῦτό ἐστι τῷ φάσκοντι λόγῳ, μεγάλης βουλῆς τῆς τοῦ Πατρὸς ἄγγελον, δηλονότι τὸν Υἱόν, εἶναι, καί· Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός, ὡς ἐμὲ, αὐτὸν ἀκούσεσθε. CLXX.

(9) Υἱός. Addit codex alter ἐστίν. Ib.

A ad Pharaonem, propheta dictus est; Moses vero deus Pharaonis, ut rex simul et pontifex; quemadmodum ait illi Deus : « Posui te deum Pharaonis, et Aaron frater tuus erit tuus propheta⁶ : » cur non vos quoque, internuntios verbi vestri, inter prophetas reputabitis, atque tanquam deos coletis?

CAPUT XXX.

Quomodo oportet laicos obedire diaconis.

Nunc enim vobis loco Aaronis est diaconus, Moyses autem loco episcopus. Cum igitur Moyzes a Domino appellatus sit deus; a vobis episcopus tanquam deus observetur, et diaconus ut propheta ejus⁷. Nam sicuti Christus sine Patre nihil agit; ita nec diaconus sine episcopo : et sicut Filius sine Patre non subsistit; ita neque diaconus sine episcopo : et sicut Filius debitor est Patri, sic et omnis diaconus episcopo; atque ut Filius Patris angelus ac propheta est⁸; sic et diaconus angelus ac propheta episcopi. Quocirca quæcumque diaconus erga quempiam facit, manifesta sunt episcopo, per quem et perficiantur.

CAPUT XXXI.

Quod non oporteat diaconum sine episcopo quidpiam facere.

Nihil vero prorsus sine episcopo faciat, nec ulli quidpiam, absque illius voluntate, largiatur. Si enim clam episcopo, dederit alicui quasi egenti; in episcopi contumeliam tribuet, quem accusat negligentiae erga calamitosos : qui autem de episcopo, sive per sermonem, sive per actionem detrahit, Deum offendit, cujus hanc vocem non audit : « Diji ne maledicito⁹. » Non enim de lapideis aut ligneis idolis, quæ quod falso divinum nomen gerant, abominabilia sunt, legem ferebat; sed de sacerdotibus et judicibus, quibus alibi dixit : « Dii estis, et filii Altissimi¹⁰. »

CAPUT XXXII.

Quod non oporteat diaconum præter voluntatem episcopi dare ulli; id enim in calumniam episcopi cessurum.

Si quem ergo, diacone, tribulationem pati cognoscis; admone episcopum, et inde eroga : nec vero clam in contumeliam illius quidquam opereris, ne contra eum murmuracionem suscites; non enim

(10) Διάκονος ἄγγελος καὶ προφήτης ἐστὶ τοῦ ἐπισκόπου. Circa primum pseudo-Hieronimus epistola De septem ordinibus Ecclesiae, ait tibi de diaconis : *Hi sunt, quos in Apocalypsi legitimus, septem Angeli Ecclesiarum.* Circa posterius in Alcuino cap. 39, lib. De divinis officiis : *Procedens pontifex in persona Christi, ducit secum prophetas, id est diaconos.* Cor.

(11) Καί, etc. Desunt in altero cod. CLXX.

(12) Ὅρων. Deest in altero cod. Ib.

adversus ipsum murmur orietur, sed adversus Dominum Deum, audietque diaconus cum reliquis, quod audierunt Aaron et Maria, quando Mosi detraxerunt: « Quomodo non timuistis detrudere de Moyse servo meo? » Et iterum ipse Moyses ad ens qui convenerant adversus ipsum, ait: « Non enim contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum Deum nostrum. » Si enim qui laicum racam aut fatuum appellaverit¹¹, non feret impune, utpote qui nomen Christi in Christiano homine contumelia affecerit; quid si aliquis loquatur contra episcopum? per quem Dominus dedit vobis Spiritum sanctum, in impositione manuum; per quem sancta dogmata didicistis, Deum cognovistis, et in Christum credidistis; per quem a Deo cogniti estis; per quem signati estis oleo exsultationis et unguento intelligentiæ; per quem filii lucis estis effecti; per quem in baptismo vestro Dominus episcopali manus impositioni testimonium præbens, super unumquemque vestrum sacram emisit vocem, dicens: « Filius mea es tu; ego hodie genui te¹². » O homo, per episcopum Deus te adoptat in filium: agnosce, fili, dexteram quæ mater tua est; ama eum qui post Deum pater tuus existit; talem venerare.

CAPUT XXXIII.

Quomodo oporteat sacerdotes, utpote patres spirituales, honorare, ac veneratione dignos habere.

Nam si de parentibus carnalibus divina oracula pronuntiant: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene tibi sit¹³; » et: « Qui maledicit patri vel matri, morte iutereat¹⁴; » quanto magis de

Α τοῦ ὁ γογγυσμὸς γενήσεται, ἀλλὰ κατὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀκούσεται ὁ διάκονος καὶ οἱ λοιποὶ, ὡς Ἄαρὼν καὶ Μαρία καταλαλήσαντες Μωσέως ἤκουσαν· « Πῶς οὐκ ἐφοβήθητε καταλαλήσαι κατὰ Μωσῆ τοῦ θεράποντός μου; » Καὶ πάλιν αὐτὸς Μωσῆς φησι τοῖς ἐπισυναχθεῖσιν αὐτῷ· « Οὐ γὰρ καθ' ἡμῶν ὁ γογγυσμὸς ὑμῶν ἐστίν, ἀλλὰ κατὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Εἰ γὰρ ὁ λαϊκὸς εἰρηκῶς βραχὺν ἢ μωρὸν, οὐκ ἀτιμωρητός, ὡς ὕβρισας τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα (13), τί ἂν τις κατ' ἐπισκόπου εἴπῃ; δι' οὗ τὸ ἄγιον Πνεῦμα ὁ Κύριος ἐν ὑμῖν (14) ἔδωκεν ἐν τῇ χειροθεσίᾳ, δι' οὗ ἅγια δόγματα μεμαθήκατε, καὶ Θεὸν ἐγνώκατε, καὶ εἰς Χριστὸν πεπιστεύκατε, δι' οὗ ἐγνώσθητε ὑπὸ Θεοῦ, δι' οὗ ἐσφραγίσθητε ἐλαίῳ ἀγαλλιᾶσεως καὶ μύρω συνέσεως, δι' οὗ οἱ φωτὸς ἀνεδείχθητε, δι' οὗ Κύριος ἐν τῷ φωτισμῷ ὑμῶν τῇ τοῦ ἐπισκόπου χειροθεσίᾳ μαρτυρῶν, ἐφ' ἑκάστον ὑμῶν τὴν ἱερὰν ἐξέτεινε φωνὴν (15), λέγων· « Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. » Διὰ τοῦ ἐπισκόπου σου ὁ Θεὸς υἱοποιεῖται σε, ἄνθρωπε· γνώριζε, υἱέ, τὴν δεξιὰν τὴν μητέρα σου, στέργε τὸν μετὰ Θεοῦ γενόμενόν σου πατέρα, καὶ σέβου τοῦτον (16).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΓ'.

Ὅπως χρή τιμᾶσθαι τοὺς ἱερεῖς, καὶ σεπτοὺς ἡγεῖσθαι, πνευματικοὺς ὄντας γυνεῖς.

Εἰ γὰρ περὶ τῶν κατὰ σάρκα γονέων φησὶ τὸ Θεὸν (17) λόγιον· « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται. » Καί· « Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτᾷ ὡς ἄνθρωπος.

¹¹ Num. xii, 8.

¹² Exod. xvi, 8.

¹³ Matth. v, 22.

¹⁴ Psal. ii, 7.

¹⁵ Exod. xx, 12.

¹⁶ Exod. xxi, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(13) Ὡς ὕβρισας τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα. Is qui fragmenta quedam Constitutionum inventa interpretatus est, Carolus Capellius Venetus, quæ Petrus Crabbe in editione Conciliorum ann. 1551 collocavit, legebat τὸν τοῦ Χριστοῦ ὄνομα. Vertit enim Christi legem. Nec spernenda ea lectio. Cor.

(14) Ἐν ὑμῖν. Abest rectius in cod. altero. CLER.

(15) Τὴν ἱερὰν ἐξέτεινε φωνήν. In Anselmo ad Matth. iii, ult.: Dicitur ergo: « Hic est filius meus; » quia fideles in baptisate filii Dei efficiuntur. Unicuique enim dicitur: Hic qui prius erat filius diaboli, modo est filius meus, etc. Crediderim nostrum ex eorum numero exstitisse, qui in exemplaribus Biblicis repererant: Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Filius meus es tu; ego hodie genui te: S. Augustino dicente in lib. ii De consensu evangelistarum, cap. 14: Illud vero quod nonnulli codices habent secundum Lucam, hoc illa voce sonuisse quod in Psalmo scriptum est, « Filius meus es tu; ego hodie genui te; » quanquam in antiquioribus codicibus Græcis non inveniri perhibeatur, tamen si aliquibus fide dignis exemplaribus confirmari possit, quid aliud quam utrumque intelligendum est quolibet verborum ordine de celo sonuisse? et in Enchiridio ad Laurentium cap. 49: Vox illa Patris, quæ super baptisatum Christum facta est: « Ego hodie genui te; » eamque lectionem, Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, representante

S. Methodio in Convivio Virginitum, orat. 8, p. 107, sicut et Latinam: Filius meus es tu: ego hodie genui te, auctore Quæstionum Veteris et Novi Testamenti, quæstione 54, et postea quæstione 45, Marcello in Apocrypho libello De conflictu Petri apostoli et Simonis Magi, quem edidit ad finem Bibliothecæ Pontificiæ Ludovicus Jacob; necnon B. Hilario De Trinitate lib. viii, paulo ante medium, lib. xi, etiam ante medium, et canone 2, in Matthæum: quo ultimo in loco, esse Matthæi agnoscit. Qui tamen Hilarius in psalm. cxxxviii, 1, vulgari utiliter scriptura Matth. iii, 17, et libro ix De Trinit. multo post initium illam cum alia ejusdem Evangelii textu cap. xvii, vers. 5, permiscet ac confundit, pari memorie errato atque Optatus lib. iv circa finem, Epiphanius hæc. 51, n. 20, et hæc. 76, p. 969, ac is qui putatur esse Gregorius Thaumaturgus orat. Εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνια. Denique, tradente S. Epiphanio hæreseos 30 sectione 13, referri in Ebionæorum Evangelio secundum Matthæum, tres voces cœlitus lapsas in Domini baptismo: Tu es filius meus dilectus, in te mihi complacui. Et: Ego hodie genui te. Et. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Unde verisimile sit, in verum Matthæum atque in Lucam prædicta verba irrepisse. Cor.

(16) Τοῦτον. Abest ex altero codice et quidem melius. CLER.

(17) Θεῖον. Ὅσιον, cod. Vind. La

μᾶλλον περὶ τῶν πνευματικῶν γονέων ὑμῖν ὁ λόγος παρανεύσει τιμῆν αὐτοῦς, καὶ στέργειν, ὡς εὐεργέτας, καὶ προσευχὰς πρὸς Θεόν, τοὺς δὲ ὕδατος ὕμῃς ἀναγεννησαντας, τοὺς ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι κληρώσαντας, τοὺς ἐν λόγῳ γαλακτοτροφήσαντας, τοὺς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀναθροφωμένους, τοὺς ἐν ταῖς νοουθεσίαις στηρίξαντας, τοὺς τοῦ σωτηρίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος ἀζωώσαντας ὑμᾶς (18), τοὺς τῶν ἀμαρτιῶν λύσαντας, καὶ τῆς ἁγίας καὶ ἱερᾶς εὐχαριστίας μετόχους ποιήσαντας, καὶ τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ κοινωνοὺς καὶ συγκληρονόμους θεμένους ὑμᾶς; τοὺτους εὐλαβοῦμενοι τιμᾶτε παντοίαις τιμαῖς· οὗτοι γὰρ παρὰ Θεοῦ ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσίαν εἰλήφασιν ἐν τῷ δικάζειν τοὺς ἡμαρτηκότας καὶ καταδικάζειν εἰς θάνατον πυρὸς αἰωνίου, καὶ λύειν ἀμαρτιῶν τοὺς ἐπιστρέφοντας, καὶ ζωογονεῖν αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΔ'.

Ὅτι τῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων εἰσὶ κρείττους οἱ ἱερεῖς.

Τοὺτους ἀρχοντας ὑμῶν καὶ βασιλεῖς (19) ἡγεῖσθαι νομίζετε (20), καὶ δασμοὺς ὡς βασιλεῦσι προσφέρετε· ἐξ ὑμῶν γὰρ αὐτοὺς τε καὶ τοὺς συνοίλους αὐτῶν τρέφεσθαι χρῆ. Ὡς Σαμουὴλ διετάξατο πρὸς τὸν λαὸν περὶ τοῦ βασιλέως, ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν, καὶ Μωσῆς περὶ τῶν ἱερέων, ἐν τῷ Λευιτικῷ (21)· οὕτως καὶ ἡμεῖς ὑμῖν περὶ τῶν ἐπισκόπων διατασσόμεθα. Εἰ γὰρ ἐκεῖ πληθὸς τηλικούτου βασιλέως ἀναλόγως τῆς ὑπηρεσίας ἐίδου, πόσῳ μᾶλλον οὕχι καὶ νῦν ὁ ἐπίσκοπος λαμβάνειν ὀφείλει παρ' ὑμῶν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ αὐτῷ ὠρισμένα πρὸς διατροφήν αὐτοῦ τε καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κληρικῶν; Εἰ δὲ δεῖ καὶ τι προσθῆναι τῷ λόγῳ, κλείον οὕτως λαμβανέτω, ἢ ἐκεῖνος τὸ παλαιὸν ὁ μὲν γὰρ στρατιωτικὰ μόνον διείπε, πόλεμον καὶ εἰρήνην ἀναδεύγμενος εἰς φυλακὴν σωμάτων, ὁ δὲ τὴν εἰς Θεὸν ἱερωσύνην, σῶμα καὶ ψυχὴν παραιτούμενος κινδύνων. Ὅσῳ τοίνυν ψυχῇ σώματος κρείττων (22), τοσοῦτω ἱερωσύνη βασιλείας· δεσμεύει γὰρ αὕτη καὶ λύει τοὺς τιμωρίας ἢ ἀφέτους ἀέλους. Διὸ τὸν ἐπίσκοπον στέργειν ὀφείλετε ὡς πατέρα, φοβεῖσθαι ὡς βασιλέα, τιμῆν ὡς κύριον, τοὺς καρποὺς ὀρων καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ὑμῶν εἰς εὐλογίαν

A patribus spiritualibus admonet vos Scriptura, honorandos illos ac diligendos, tanquam beneficos, et ad Deum legatos; eos qui per aquam regenerarunt vos, qui Spiritu repleverunt, qui verbo lactarunt, qui in doctrina educaverunt, qui monitis stabilierunt, qui corpore salutarī et pretioso sanguine vos dignati sunt, qui a peccatis absolverunt, et sacrosanctæ Eucharistiæ fecerunt participes, quique vos promissionis Dei consortes ac coheredes constituerunt? Hos venerati, omni honorum genere prosequimini; quoniam a Deo potestatem vitæ et necis acceperunt, in judicandis peccatoribus condemnandisque ad mortem æterni ignis, et in absolvendis a peccato illis qui convertuntur, isdemque vitæ reddendis.

CAPUT XXXIV.

Quod principibus ac regibus præstantiores sint sacerdotes.

Hos principum ac regum loco vobis præesse existimate; his tanquam regibus vectigalia offerte; nam de bonis vestris ipsi eorumque domestici alii debent. Quod in Regnorum primo libro Samuel populo edixit de rege; quod in Levitico Moyses de sacerdotibus: idem nos vobis edicimus de episcopis. Nam si illic populus proportionē tanti regis subministrabat tributa, nonne multo magis nunc debet episcopus a vobis accipere, quæ ipsi a Deo constituta sunt, ad alendum eum et clericos ejus? Imo si quid amplius dici par est, hic plus accipiat, quam olim ille: quandoquidem ille militaria tantum obibat munia; belli ac pacis, pro custodia corporum, arbiter; hic vero Dei sacerdotium administrat, periculorum corporis ac animæ averruncus. Quanto igitur anima præstat corpore, tanto sacerdotium regno; ligat enim ac solvit, prout quis pœna vel vènia dignus est. Quare episcopum diligere ut patrem debetis, vereri ut regem, honorare ut dominum; offerendo ei in benedictionem vestram fructus vestros atque manuum vestrarum opera; tribuendo ipsi, tanquam Dei sacerdoti, ve-

22 Cap. viii.

VARIORUM NOTÆ.

(18) Ὑμᾶς. Deest in altero cod. nec est necessarium. CLER.

(19) Καὶ βασιλεῖς. In altero cod.: ἡγεῖσθε καὶ βασιλεῖς, καὶ νομίζετε. Rectius, ut conjecerat Cotelerius, ἡγεῖσθε, sed glossēma non crediderim esse καὶ νομίζετε, sed concionatoris hujusce personati βαττολογίας, quales sunt hic multæ. Qui talia credunt esse apostolorum, regiam sibi dignitatem clam tribuentem, gravi injuria sanctissimos viros afficiunt, quorum humilitas esset simulata, si hæc eorum essent. Non secernunt æra lupinis, qui talia confundunt. Ib.

(20) Ἠγεῖσθαι νομίζετε. An scripserat solummodo ἡγεῖσθε: et νομίζετε glossa est? Favent interpretes. Cot.

(21) Ἐν τῷ Λευιτικῷ. Desunt in altero cod. Vin-dobon. CLER.

(22) Ὅσῳ τοίνυν ψυχῇ σώματος κρείττων.

D Eadem rationem cur sacerdotialis dignitas regis præferri debeat, adducit quoque inter alias B. Chrysostomus tum alibi, tum præcipue homil. 4 De verbis Isaie, lib. III De sacerdotio, cap. 1, et homil. 15 in II ad Corinthios. Cum quo tam in re, quam in causis rei consentiunt vulgo sancti Patres. Quinimo apud Philonem Judæum, libro De legatione ad Caium, pontificatus tanto supra regnum extollitur, quanto Deus et divina hominibus et humanis excellunt. Unde injusta fertur a Theodoro Balsamone ad canonem 7 Trullanum censura in eos, qui ecclesiasticas dignitates imperatoriis anteponunt. Sozomenus libro II extremo, narrans de imperatorum a pontificum sepultura in eadem apostolorum Ecclesia: Ὡς καὶ τῆς ἱερωσύνης ὁμοτίμου τῇ βασιλείᾳ οὕσης, μᾶλλον μὲν οὖν ἐν τοῖς ἱεροῖς τίποις καὶ τὰ πρῶτα ἐχούσης. Cot.

stras primitias ac decimas, vestra exceptitia ac munera; primitias frumenti, vini, olei, pomorum, lanæ, omnium denique quæ vobis Deus concesserit. Si ita te gesseris, erit oblatio tua accepta in odorem suavitatis Domino Deo tuo, et benedicet Dominus operibus manuum tuarum, et multiplicabit bona terræ tuæ; quoniam «Benedictio in capite ejus qui largitur²³.»

CAPUT XXXV.

Quod Judaicas leges, et Evangelium, præcipiant munerationum oblationem.

Scire autem vos oportet, quod licet liberaverit vos Dominus a servitute ascitorum vinculorum, exhereditaque in refrigerium ac recreationem, non amplius permittens vobis brutorum animalium sacrificia pro delictis; et licet exemerit vos ab expiationibus, victimis emissariis, lavationibus assiduis, et lustralibus aspersionibus: neutiquam tamen a collationibus, quas sacerdotibus debetis, vos liberavit, nec a munificentia erga pauperes. Vobis enim ait in Evangelio Dominus: «Nisi abundaverit justitia vestra plusquam scribarum et pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum²⁴.» Sic igitur redundabit justitia vestra, cum majorem sacerdotum, pupillarum, viduarum, egentiumque omnium curam gesseritis, sicut scriptum est: «Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæcula²⁵.» Et rursus: «Eleemosynis et fide purgantur peccata²⁶.» Et iterum: «Anima quæ benedict, tota recta est²⁷.» Ita ergo tu facies, uti Dominus constituit; et sacerdoti tanquam mediatori inter Deum ac indigos

ἁµῶν προσφέροντες αὐτῷ, τὰς ἀπαρχὰς ἁµῶν, καὶ τὰς δεκάτας ἁµῶν, καὶ τὰ ἀπαρρέματα ἁµῶν, καὶ τὰ δῶρα ἁµῶν διδόντες αὐτῷ ὡς ἱερεὶ Θεοῦ, ἀπαρχὴν σίτου, οἴνου, ἑλαίου, ὀπώρας; ἐρίας (23), καὶ πάντων ὧν Κύριος ὁ Θεὸς ἐπιχορηγεῖ ἡμῖν καὶ ἔσται σοὶ ἡ προσφορά σου δεκτὴ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας Κυριῷ τῷ Θεῷ σου, καὶ εὐλογήσει Κύριος τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου, καὶ πληθυνεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς σου· ἐπιπέσει εὐλογία εἰς κεφαλὴν τῷ μεταδόντος.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ΄.

Ἵτι παρακαλεῖσθαι οἱ νόμοι καρποφορεῖν ὡσαύτως καὶ τὸ εὐαγγέλιον.

Κρὴ δὲ ἡµᾶς γινώσκειν, ὅτι εἰ καὶ ἐβήσατο ἡµᾶς Κύριος τῆς δουλείας τῶν ἑπιστάκτων δεσµῶν, καὶ ἐξήγαγεν ἡµᾶς εἰς ἀνάψυξιν, μηκέτι ἐλάσας ἡµᾶς θύειν ἄλογα ζῶα περὶ ἁμαρτιῶν, καὶ καθαρισµοῦ καὶ ἀποπομπῶν καὶ λουτρῶν συνεχῶν καὶ περιβρατηρίων· οὐ δὴπου καὶ τῶν εἰσφορῶν ἡµᾶς ἠλευθέρωσεν (24), ὧν ὀφείλετε τοῖς ἱερεῦσι, καὶ τῶν εἰς τοὺς δεοµένους εὐποπιῶν. Ἀγέει γὰρ ὁ Κύριος ἡμῖν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· «Ἐάν μὴ περισσεύσῃ ἡμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.» Οὕτως οὖν πλεονάσει ἡ δικαιοσύνη ἡµῶν, ἐν τῷ πλεόν ἡµᾶς πρόνοιαν ποιεῖσθαι τῶν ἱερέων καὶ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν χηρῶν καὶ πάντων δεοµένων (25)· ὡς γέγραπται· «Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τοὺς αἰῶνας.» Καὶ πάλιν· «Ἐλεημοσύναις καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι.» Καὶ πάλιν· «Ψυχὴ εὐλογηµένη, πᾶσα ἀπλῆ (26).» Οὕτως οὖν ποιήσεις σὺ, ὡς ὁ Κύριος δε-

²³ Prov. xi, 26. ²⁴ Matth. v, 23. ²⁵ Psal. cxi, 9. ²⁶ Prov. xv, 27. ²⁷ Prov. xi, 25.

VARIORUM NOTÆ.

(23) Ἐπίσ. Ille Capellius, de quo paulo supra, vertendo *sololis*, ostendit a se lectum *γενίας*. Vide lib. vii, cap. 29. lb. — Alter codicum Vindobon. *ἐλάσας, ὀλεσ*, eujus decimæ solvebantur, cum sale conderetur, seorsum a decimis olei, quod e maturioribus oleis exprimitur. CLXX.

(24) Ὁ δὴπου καὶ τῶν εἰσφορῶν ἡµᾶς ἠλευθέρωσεν. Veteris legis decimæ, δεκάδαί, δευτεροδεκάδαί, πτωχοδεκάδαί (ut cum Hieronymo loquar circa initium libri xiv in *Ezechielem*), primitiæ, portiones, voluntaria dona, ministeria, victimæ, fructus, vota, primitiva, primogenita, omnesque oblationes ac pensiones sacræ duo complectebantur; nimirum, naturale aliquid, et aliquid quod vocant positivum. Ad naturam, sive ad rectam rationem moresque bonos pertinebat sacræ operantium et paupertate afflictorum sustentatio per ejusmodi collationes; positivum vero et certis regulis a Deo determinatum erat reliquum. Atque posteriori quidem per Novum Testamentum abrogato, prius obligat etiam Christianos, qui tenentur, sive dando decimas et primitias, sive alio quo Ecclesiæ visum fuerit modo, clericorum et inopum necessitatibus subvenire. Hinc interdum Patres de decimis tanquam abolitis disserunt, ut Epiphanius hæres. 8, cap. 6, et Chrysostomus homil. 74 in *Matthæum*: interdum non sublatas fuisse aiunt, ut fuse Origenes hom. 11 in *Numeros*, ubi consimiliter ἀταραγεῖ adhibet testimonium Matth. v, 21, et obiter Chrysostomus oratione 5 *adversus Judæos*, atque

pseudo-Chrysostomus ad Matth. xiii, 23. Præterea ad decimas Deo Ecclesiisque persolvendas habemus exhortationes SS. Ambrosii, Augustini, aliorum. *Domos tunc*, inquit martyr Cyprianus in sine tractatus *De unitate Ecclesiæ, et fundos venundabant, et thesauros sibi in cælo reponentes, distribuenda in usus indigentium pretia apostolis offerabant. At nunc de patrimonio nec decimas damus; et cum vendere jubeat Dominus, eminus potius et augemus. Et B. Hieronymus ad Malachiæ caput iii: Quod de decimis primitiisque diximus, quæ olim dabantur a populo sacerdotibus ac levitis, in Ecclesiæ quoque populis intelligite, quibus præceptum est, non solum decimas dare et primitias, sed et vendere omnia quæ habent, et dare pauperibus, et sequi Dominum Salvatorem. Quod si facere nolumus, saltem Judæorum imitemur exordia, ut pauperibus partem denuis ex toto, et sacerdotibus ac levitis honorem debitum deferamus. Cor.*

(25) Καὶ πάντων δεοµένων. Hæc verba in utroque Vindobon. codice absunt. CLXX.

(26) Ψυχὴ εὐλογηµένη, πᾶσα ἀπλῆ. Vulgata ex Hebræo Proverb. xi, 25: Anima quæ benedicti. impinguabitur; LXX vero: Ψυχὴ εὐλογηµένη, aut εὐλογουµένη, πᾶσα ἀπλῆ. Ubi Græcus explanator cum SS. Chrysostomo homil. 16 in Joannem, Ambrosio libro *De Isaac et anima*, cap. 2, Hieronymo lib. iii *adversus Rufinum*, cap. ult. (quo loci interpunctio mutari debet) verbum εὐλογουµαι in sensu passivo accipit; minus apte, si non ad mentem Senam,

εξάτατο· καὶ δώσεις τῷ ἱερεὶ τὰ ὀφειλόμενα αὐτῷ, ἅπαρξην ἄλωνος καὶ ληνοῦ καὶ περὶ ἁμαρτιῶν, ὡς μισίτη Θεοῦ καὶ τῶν θεομένων καθάρσεως καὶ παραιτήσεως. Σὲ μὲν γὰρ διδόναι προσήκει, οἰκονομεῖν δὲ ἐκείνον, ὅτε οἰκονόμον καὶ διοικητὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Οὐ μέντοι λογιστεύσεις σου τὸν ἐπίσκοπον (27), οὐδὲ παρατηρήσεις τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ, πῶς ἐπιτελεῖ, ἢ πότε, ἢ τίσιν, ἢ πού, ἢ εἰ καλῶς, ἢ φαύλως, ἢ δεδόντως. Ἔχει γὰρ λογιστὴν Κύριον τὸν Θεὸν τὸν ἐχειρίσαντα εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν οἰκονομίαν ταύτην, καὶ καταξιώσαντα αὐτὸν τῆς ἱερωσύνης τοῦ τηλικούτου τόπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ΄.

Ἐπόμνησις τῶν δέκα τοῦ Θεοῦ λογίων, καὶ δεκῶν αὐτὰ ἐνταῦθα διαγορεύουσι.

Πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχει τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, πάντοτε μνησθὲν τῶν δέκα τοῦ Θεοῦ λογίων. Ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεὸν τὸν ἓνα καὶ μόνον ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος (28). Μὴ προσανέχειν εἰδώλους, ἢ τίσιν ἑτέροις, ὡς θεοὺς ἀψύχους, ἢ ἀλόγους, ἢ δαιμόσιον. Γινώσκει δημιουργίαν Θεοῦ διάφορον, ἀρχὴν λαβοῦσαν διὰ Χριστοῦ, καὶ σαββαταίς διὰ τὸν παυσάμενον μὲν τοῦ ποιεῖν, οὐ παυσάμενον δὲ τοῦ προνοεῖν, σαββατισμὸν μελέτης νόμων, οὐ χειρῶν ἀργίαν. Πᾶσαν ἐκνομον ἐπιθυμίαν ἀπώσαι, πᾶσαν λύμην τὴν ἐπὶ διαφθορᾷ ἀνθρώπων, πᾶσαν ὀργήν. Γονεῖς τίμα, ὡς αἰτεῖται γενέσεως. « Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. » Κοινωνεῖ βίου τοὺς θεομένους. Ἐπιτοκίαν καὶ παλυστοκίαν μάταιον φεύγε· οὐ γὰρ ἀδωκῆθη. Μὴ ὀφθῆς παρὰ τοὺς ἱερεῖς κενός (29), καὶ τὰ ἐκούσιά σου ἐνδελεχίζων πρόσφερε· καὶ τῆς Χριστοῦ ἐκκλησίας ἢ ἀπολείπων, ὀφθρίζων εἰς αὐτὴν πρὸ παντὸς ἔργου, καὶ πάλιν ἐσπέρας εἰς αὐτὴν ἀπάντα, εὐχαριστῶν Θεῷ ὑπὲρ ὧν σοὶ τὴν ζωὴν κεχάρισται. Ἐργοπῶναι, ἐνδελεχίζε, κοπία, πρόσφερε Κυρίῳ τὰ ἐκούσιά σου. « Τίμα, γὰρ φησι, τὸν Κύριον ἀπὸ ὧν δικαίων πόνων. » Εἰ εἰς τὸν Κορβανῶν (30) οὐ δύνασαι βάλλειν, κἂν κοινῶναι τοὺς

A purificationis et indulgentiæ, dabis quæ ipsi debentur, videlicet primitias aræ et torcularis, nec non oblationes pro peccatis. Te enim largiri decet; illum vera dispensare, quatenus œconomum et procuratorem rerum ecclesiasticarum. Cave tamen ne episcopum ad numeros voces; neque dispensationem illius observes, quo modo eam gerat, aut quando, aut quibus, aut ubi, aut an bene, an male, an prout convenit. Habet quippe rationum petitem Dominum Deum, qui hanc œconomiam in manus ejus dimisit, quippe eum sacerdotio tanti honoris ac loci dignatus est.

CAPUT XXXVI.

Commemoratio decem Dei mandatorum; et quo modo ea hic edisserunt.

Habe præ oculis timorem Dei, semper decem Dei mandatorum memor. Dominum Deum unum ac solum diligere ex totis viribus. Non attendere idolis, aut hujusmodi diis, nempe inanibus, aut bestiis, aut dæmonibus. ²¹ Cognosce creationem Dei novam ac præcipuam, quæ per Christum cœpit, et Sabbathum celebrabis propter eum qui operari et creare quidem desiit, sed non desiit providentia sua gubernare; Sabbathum, inquam, in meditatione legum divinarum, non in vacatione manuum consistens. Omnem illicitam cupiditatem rejice: item omnem noxam, quæ in hominum perniciem vergit; omnemque iram. Parentes honora, ut originis auctores. « Dilige proximum tuum ut teipsum ²². » Egentibus comunica quæ ad vitam necessaria sunt. Perjurium et frequens cum vanitate jusjurandum fuge; non enim innocens ac impunitus eris. Non appareas coram sacerdotibus vacuus, sed voluntaria tua dona offer jugiter; et ad Christi ecclesiam adire ne desinas, quinquimo mane ante ortum opus accurre, similiterque vespere veni, ut gratias Deo agas quod vitam tibi largitus est. Operare, esto assiduus, la-

²¹ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 9. ²² Matth. v, 43. ²³ al. εἰς τὸν κορβανῶν ὃ δύνασαι βάλλων, κοινῶναι. Sic uterque Vindobon. Codex

VARIORUM NOTÆ.

saltem ad veritatem Hebraicam. Cæterum benedicere, idiotismo linguæ sanctæ, est benefacere: recteque hic inter testimonia *De elemosynis et munificentiis* textus iste proverbialis collocatur. Cot.

(27) Οὐ μέντοι λογιστεύσεις σου τὸν ἐπίσκοπον. Huc facit dictum S. Cyrilli Alexandrini in Epistola canonica: Ἀπαὶ σφόδρα, καὶ εἰς ἐσχάτην ἀκρίβειαν καταφέρει τοὺς ἀπανταχῶς γῆς ὄντας θεοσεστάτους ἐπισκόπους, τὸ ἀπαιτεῖσθαι λόγους τῆς οἰκονομίας τῶν παραπιπτόντων αὐτοῖς ἀναλωμάτων, εἴτε ἐκ προσόδων ἐκκλησιαστικῶν, εἴτ' οὖν καὶ ἀπὸ τῆς τινῶν καρποφορίας· ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῶν ἰδίων καιρῶν δώσει λόγον τῷ πάντων κριτῇ. Κεῖμῆλια μὲν γὰρ καὶ κτήσεις ἀκινήτους, ἀνεκποίητους ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς σώζεσθαι χρὴ· θαρσεῖσθαι δὲ τοὺς (vel τοὺς) κατὰ καιρὸν τὴν θείαν διέπουσιν (vel διέποντας) ἱερωσύνην, τῶν παραπιπτόντων ἀναλωμάτων τὴν οἰκονομίαν. Ita scribendum ex mss. Regiis. E quibus etiam complere oportet epistolæ titulum, hoc pacto: Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας ἐπιστολὴ κανονικὴ πρὸς Δόμνον.....

Κύριλλος Δόμνον..... Inepte editores Theodori Balsamonis in eò titulo, initio paginæ 1076 tres ultimas voces paginæ præcedentis 1075 posuerunt, ἐν τοῖς ὅμοιοις. Ib.

(28) Ἴσχύος. Alter codex addit σου. CLER.

(29) Μὴ ὀφθῆς παρὰ τοὺς ἱερεῖς κενός. Modicum detorquet loca Scripturæ Exodi xxxiii, 15; Deuterion. xvi, 16, et Ecclesiast. xxv, 6. Cot.

(30) Εἰ εἰς τὸν Κορβανῶν. Omnino præferri debet lectio marginis. Κορβανῶς, Κορβωνῶς, Κορβωνῶς, est Josepho sacer thesaurus; Hieronymo Caphzophylacium, et dona Dei. Deducitur a *Corban*, quod proprie significat munus Deo oblatum, seu, quemadmodum in libro *De nominibus Hebræicis* apud Hieronymum vertitur, oblationem. S. Hilarius ad Matthæi xxvii, 6: *Neque in Corbanam, id est in oblationem pecunie admisceri liceret.* Unde immerito arguitur S. Chrysostomus (cujus verba in Lexicum suum transtulit Favorinus), quia scribit ad Matthæi caput xv: Κορβῶν οὐκ ἔστι δωρεὰ καὶ προῖξ, ἀλλὰ προσφορά κυρίως λέγεται. Scio LXX. Marcum

hora, offer Domino spontanea tua. Ali enim Scriptura : « Honora Dominum de justis tuis laboribus ».²¹ In Carbonam mittere si non potes, saltem peregrinis unum, vel duo, vel quinque zera minuta tribue.²² Thesauriza tibi caelestes divitias, quas neque linea, neque fures devastare queant.²³ Haec agens, noli episcopum tuum judicare, neque laicum gregalem tuum; nam si fratrem judices, judex absque ele-

ξένους ἐν, ἢ δύο, ἢ πέντε λεπτά. Θεοσέβει σου τῶν οὐράνιων κλοῦτον, ὃν οὐτε σὴς, οὐτε κλέπται λυμανοῦνται. Καὶ ποιῶν οὕτω, μὴ κρίναι τὸν ἐπίσκοπόν σου ἢ τὸν συλλαϊκόν· ἐάν γὰρ κρίνης τὸν ἀδελφόν, κριτὴς ἐγένου, μηδένος σε προχειρισαμένου· τοὺς γὰρ κερῦσιν ἐπιτρέπη κρίναι μόνους· ὅτι εἰρηται αὐτοῖς « Κρίμα δίκαιον κρίνατε. » Καὶ κάλιν· « Γίνεσθε τραπέζιται δόκιμοι (31). » Τῶν γὰρ οὐκ ἐπιτρέπεται.

²¹ Prov. iii, 9. ²² Marc. xii, 41. ²³ Matth. vi, 20.

VARIORUM NOTÆ.

evangelistam, et Josephum explicare per δῶρον. Sed ab illis δῶρον sumitur duntaxat de dono pietatis. Δῶρον τῷ Κυρίῳ reddunt LXX, Levit. i, 10, et ii, 4, et iii, 1. Δῶρον τῷ Θεῷ apud Epiphanium hæresi 33, cap. 4; et δῶρον Θεοῦ in Josepho lib. i contra Apionem statim a medio. Neque enim sollicitare oportet Josephi lectionem, cum δῶρον Θεοῦ eodem modo dicat, quo alibi χρήματα Θεοῦ, et Θεοῦ θησαυρόν : quove Lucas c. xxi, v. 4, posuit τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ, munera Dei. Cor.

Equidem doctorum virorum sententiæ studiosos doctrinarum non fugiunt. Meam ego paucis verbis lectori examinandam ita propono. Ex traditione, sive non scripta, sive in quodam melioris notæ apocrypho relata ferebatur, divino Novi Testamenti oraculo pronuntiari : *Estote probi trapezite*. Id aliquis compertum apposuit ad oram codicis ani, Matth. xxv, 27, et Luc. xix, 23, ubi τραπεζιτῶν mentionem factam videbat. Alius adnotandum putavit ad locum consimilem Apostoli I Thessal. v, 21. Tertius forsitan, tribus in prædictis locis collocavit. Ac nescio an non etiam scriptum fuerit in margine Epistolæ primæ Joannis cap. iv, vers. 1. Inde postea in eorum contextum verba spuria irrepserunt. Quo factum, ut velut Scripturæ, velut evangelica, velut Christi, velut apostolica, velut Pauli, velut Christi simul et Pauli (quod videtur putasse Socrates) citarentur. Certè cum textibus memoratis solent conjungi. Remque declarat Cyrillus Alexandrinus, cum dicit : Τοιοῦτόν τι καὶ ὁ μακάριος Παῦλος φησι· Γίνεσθε φρόνιμοι τραπεζίται, πάντα δοκιμάετε, τὸ καλὸν κατέχετε, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε. Quæ posteriora leguntur in dicta Epistola ad Thessalonicenses. Itaque notari meretur ingens Rufini confidentia : qui eo quod nostrum testimonium non reperiret in apostolicis exemplaribus quibus utebatur, vertendo locum Dionysii in Eusebii *Historia*, γίνεσθε δόκιμοι τραπεζίται, non est interpretatus, sed pro eo substituit, *Omnia legite, quæ bona sunt tenete*; quo modo dictum Apostolicum I Thessalon. v, 21, adducit S. Augustinus libro *De natura et gratia* cap. 39. Minoris errati reus arguitur Nicephorus lib. x, cap. 26, ubi Socrate *Historicum* pro more compilans, quod ille Christo et Apostolo ascribit, generali voce θεῖον λόγον proponit : quo (si mea valet suspicio) *Constitutionum* præsentem locum involvat, de quibus dici θεῖον λόγον ex Epiphanio et Cedreno observavimus initio notarum. Sicut autem hic habetur τραπεζίται δόκιμοι, et capite sequenti ἀργυρονόμοι ἐπιστήμονες : ita in Philone Judæo, libro *De judice*, ad finem, ἀργυρομοίδης ἀγαθός; in Gregorio Nazianzeno, carmine supra citato, εὐφύης ἀργυρογνώμων in Cyrillo Alexandrino, φρόνιμοι τραπεζίται in Origene, tractatu 27 in *Matthæum, prudentes nummularii*; homil. 1 in *Lucam, ab exercitatissimis trapezitis*; ad Joannis xiii, 20, καλοὶ τραπεζίται in Theodoro Studita, serm. Catechet. 125, τῶν καλῶν τραπεζιτῶν; in Hieronymo, 1 adversus Rufinum, *probus trapezita*, in caput v Epistolæ ad Ephesios *prudentissimi trapezita*, in Epistolam ad Philemonem *callidus trapezita*, in Ambrosio ad c. i et xix *Lucæ, bonus nummularius, boni nummularii*; in Epiphanio diacono, a divinis *trapezitis*, et in Joanne Climaco *Scala* gradu 4, paulo ante finem, ἀριστος τραπεζιτης. Denique cum verbis capitis subsequenti merito conferrentur ista Chrysostomi in sermone jam laudato : Καθάτερ γὰρ οἱ τραπεζίται τὸ μὲν κίβδηλον καὶ κεραισμον ἐκβάλλουσι νόμισμα, τὸ δὲ δόκιμον καὶ ὄγλει δέχονται; necnon ista Damasceni pariter citati : Γενοµεθα δόκιμοι τραπεζίται, τὸ μὲν γνήσιον καὶ καθαρόν χρυσίον σωσέοντες, τὸ δὲ κίβδηλον κεραισ-

(31) Γίνεσθε τραπεζίται δόκιμοι. Mandatum hoc, licet nullibi Scripturæ existet, laudatur tamen tanquam Scripturæ etiam a Clemente Alexandrino, sub finem Stromatei i; Origene ad Matth. xxii, 23, 24; xxiv, 4, 5; Pamphilo, initio Apologetici pro Origene; Palladio, *De vita Chrysostomi* c. 4 et Nicephoro, *Historia ecclesiastica* lib. x, c. 26. Evangelicum autem esse tradunt cum Apelle hæretico, apud Epiphanium hæresi 44, c. 2, Cassianus, collatione i, cap. 20, et ii, c. 9, atque auctor *Questionum Cesario*, Gregorii Nazianzeni fratri, ascriptarum, response ad interrogationem 140. Qui tamen locus effectus est ex illo citato Palladii, scriptoris Cesario recentioris. Christo tribuunt præter postremos tres, *Clementinorum* pater homil. 2, n. 51, homil. 3, n. 50, et homil. 18, n. 20; Origenes tom. xix in *Joannem* ad cap. viii, vers. 20; Hieronymus sub finem epistolæ 152; Chrysostomus, sermone *Cur in Pentecoste Acta apostolorum legantur*, paulo post initium, et Socrates lib. iii *Historiæ* cap. 16. Contra apostolicam vocem appellat Dionysius Alexandrinus in Epistola ad *Philemonem Romanorum presbyterum*, cujus verba referuntur ab Eusebio *Hist. eccl.*, lib. vii, c. 7. Et Pauli esse ait Cyrillus Alexandrinus, ad *Isaie* iii, 5. Usurpant vero idem effectum, aut ob oculos habent e Patribus plurimi. Vide præcipue, si lubet, Clementem Stromateum lib. vi, p. 655; lib. vii, p. 754; Origenem homilia 3 in *Leviticum*, homil. 12 (Hieronymo 9) in *Jeremiam* paulo post medium, homil. 19 in eundem prophetam sub finem, homilia 2 in *Ezechielem* paulo post initium, tom. xii in *Matthæum* non longo a principio, et ad Matthæi xxiii, 37; item homil. 1 in *Lucam*, quem locum imitatur Ambrosius initio *Commentariorum* in illud Evangelium; præterea in Joannem tom. xxv, ad capitis viii versiculum 46, et tom. xxxii, ad cap. xiii, vers. 20; Athanasium Epistola ad *Solitarios* circa principium, Cyrillum Hierosolymitanum catechesi vi, in fine; Basilium homilia in principium *Proverbiorum* ante medium et ad *Isaie* i, 22; ii, 2; v, 20; Gregorium Nazianzenum carmine iambico 18, p. 218; Ambrosium in *Lucæ* xix, 45; Hieronymum lib. i *Apologie adversus Rufinum* cap. 4, lib. iii *Commentariorum* in Epistolam ad *Ephes.*, in finem capitis iv, et ad vers. 10 cap. v, et libro in Epistolam ad *Philemonem* ad vers. 5; Procopium Gazæum super *Leviticum* pag. 33; Gregorium Papam lib. xxxiii *Moralium* cap. 26; Damascenum *Orthodoxæ fidei* lib. iv, cap. 18, et Epiphanium diaconum, sermone panegyrico ad *Synodum generalem septimam*. Queritur nunc, quid de celeberrimo loco sentiendum sit.

Τὸναντίον γὰρ εἴρηται τοῖς ἕξω τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἀ κτῆσι effectus es; atqui solis sacerdotibus judicare
δικαστικῶς, ἢ διδασκαλικῶς (32) ὑπάρχουσι· « Μὴ
κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆσεσθε. »
tote probi trapezitarum: vobis autem id non est permissum; imo contra, iis qui dignitatem aut iudicis aut
magistri non habent, dictum est: « Nollite judicare, et non iudicabimini 22.23. »

est concessum, quippe quibus dictum sit: « Judi-
cium justum iudicate 27; » et rursum: « Es-
tote probi trapezitarum: vobis autem id non est permissum; imo contra, iis qui dignitatem aut iudicis aut
magistri non habent, dictum est: « Nollite judicare, et non iudicabimini 22.23. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ.

CAPUT XXXVII.

Περὶ κατηγορῶν καὶ συκοφαντῶν καὶ ὅπως (33)
χρῆ μὴ προχειρῶς πιστεύειν ἢ ἀπιστεῖν τοῦτοις
τὸν κριτῆν, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως.

De accusatoribus et delatoribus; et quod iudex non
debeat illis facile credere, vel non credere, sed ad-
hibita diligentī inquisitione.

Τὸν μέντοι ἐπίσκοπον δεῖ κρίνειν ὁρθῶς, καθὼς
γέγραπται: « Τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνετε. » Καὶ ἀλ-
λαχοῦ· « Τί δὲ καὶ ἀπ' αὐτῶν οὐ κρίνετε τὸ δικαίον; »
Γίνεσθε οὖν ὡς ἀργυροκόμοι ἐπιστήμονες. Καθάπερ
γὰρ οὗτοι τὰ φαῦλα τῶν νομισμάτων ἀποκρίνουσι, τὰ
δὲ ἄξιμα οὐκ αἰσινοῦνται· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τὸν
ἐπίσκοπος χρῆ, τὰ μὲν ἀμωμία κατέχειν, τὰ δὲ ἐπι-
μίμια ἢ θεραπεύειν, ἢ ἀνιάτως νοσοῦντα ἀπορρίπτειν·
καὶ μὴ τάχως κόπτειν, μηδὲ οἷς δὴποτε πιστεύειν
ἐγγυροῦ γὰρ τινας καὶ διὰ ζῆλον, ἢ φθόνον κατὰ τινος
ἀδελφοῦ ἐνοτήσασθαι ψευδῆ κατηγορίαν· ὡς ἐὶ δύο
πρεσβύτεροι ἐπὶ τῆς Σωσάννης ἐν Βαβυλῶνι, καὶ ἡ
Αἰγυπτία ἐπὶ τῷ Ἰωσήφ. Ἐὶ οὖν, ὡς Θεοῦ ἀνθρώπος,
τὰ τοιαῦτα μὴ προχειρῶς παραδέχου, ἵνα μὴ ἀνέλης
τὸν ἀδῶον καὶ ἀπακτείνης τὸν δίκαιον. Ὁ γὰρ τοιαῦτα
παραδέχεσθαι θλίων, ὀργῆς πατὴρ ἐστὶ μάλλον ἢ εἰ-
ρήνης· ὅπου δὲ ὀργή, ἐκεῖ ὁ Κύριος οὐκ ἔστι· ἡ γὰρ
ὀργὴ τοῦ Σατανᾶ ὑπάρχουσα φιλῆ, λέγω δὲ, ἡ παρὰ
τὸ δίκαιον κινουμένη διὰ τῶν ψευδαδελφῶν, εὐδέποτε
ἀφήσει γενέσθαι ὁμόνοιαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅθεν ἐπι-
γινώσκοντες τοὺς τοσούτους ἀφρονάς, ἐριστάς, ζηλω-
τάς, χαίρεισκάκους (34), μὴ πιστεύετε αὐτοῖς· ἀλλὰ
καὶ παρατηρήσατε τοὺς τοσούτους, ἀκούοντές τι παρ'
αὐτῶν κατὰ ἀδελφοῦ· ὅτι οὐδὲν ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτῶν
φόνος· καὶ οὐ τις οὐχ ὀπνοεῖ, καταβάλλουσιν ἄνδρα.
Ἐὶ οὖν πρόσεχε τῷ κατηγορηθέντι, ἐν σοφίᾳ παρατη-
ρῶν τὴν ἀναστροφὴν αὐτοῦ, τίς καὶ ὅποια τυγχάνει·
καὶ εἰ εὖρος αὐτὸν ἀληθεύοντα, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου
διδασχὴν ποιήσου, καὶ μόνον παραλαβὼν τὸν κατηγο-
ρηθέντα, ελεῖξον αὐτὸν, ὅπως μεταγυῖ, μηδενὸς σοι
συμπαρόντος. Εἰ δὲ οὐ πεισθεῖς, γενόμενος δεῦτερος,
ἢ τρίτος, οὕτως αὐτῷ ὑπέδειξον τὸ πλημμέλημα,
νοθετήσας αὐτὸν ἐν πραότητι καὶ παιδείᾳ· ὅτι ἐν
καρδίᾳ ἀγαθῇ ἀναπαύσεται σοφία· ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρό-
νων οὐ διαγινώσκειται. »

Porro episcopum oportet recte judicare; sicut
scriptum est: « Justum iudicium iudicate 22; » et
alibi: « Quid vero a vobis ipsis quod justum est
non iudicatis 24? » Estote igitur tanquam argentarii
periti. Ut enim illi nummos adulterinos rejiciunt,
probos autem retinent; eundem ad modum oportet
ut episcopus quæ non habent maculam complectatur,
quæ autem maculosa sunt, vel curet, vel si
desperanter laborent, abiciat; non tamen statim
amputet, nec quibusvis credat 25; sit enim nonnun-
quam, ut aliqui emulatione ac invidia ducti adver-
sus fratrem falsam accusationem instituant; ut olim
Babylone duo senes adversus Susannam 26, utque
Ægyptia mulier contra Josephum 27. Talia tu, qui
homo Dei es, non temere admittes, ne forte inno-
centem perimas, et occidas justum. Qui enim hæc
libenter audit, magis iræ pater est, quam pacis; ubi
vero ira est, hinc Dominus abest; quia ira Satanae
amica; illam dico, quæ, a falsis fratribus contra
æquitatem concitata, nunquam concordiam in Ec-
clesia subsistere patitur. Unde cognitis iis homini-
bus, imprudentibus, contentiosis, æmulis, malevo-
lentibus, nolite fidem illis habere; quin potius cum
eos audieritis fratrem criminari, cautionem adhi-
bete; quia homicidium lædus illis videtur ac nih-
lum; et ubi nemo suspicatur, prosternunt hominem.
Tu ergo accusatum considera, et sapienter expende
mores illius, qui ac quales sint; et si accusatorem
vere ac iuste loqui compereris, secundum Domini
doctrinam facito; reum assumptum solum, nemine
præsentē argue, ut penitentiam agat: quod si non
patitur se persuaderi, adhibitis duobus vel tribus,
ipsi quantum deliquerit ostende 28, admonens eum
cum mansuetudine ac disciplina; quoniam « in corde
D bono requiescet sapientia; in corde autem impru-
dentium non dignoscitur 29. »

22 Deut. 1, 16, et xvi, 18; Zach. vii, 9. 23 Luc vi, 37. 24 Jo. vii, 24. 25 Luc xiii, 57. 26 Lau-
d. tur a Cedreno. Vide Vel. Testim. 27 Dan. xiiii. 28 Gen. xxxix. 29 Matth. xviii, 15. 30 Prov.
xv, 53.

VARIORUM NOTÆ.

μνοσι. Omiseram notare assertionem Constitutoris,
de præcepto, Estote probi trapezitarum, sacerdotibus
dato, congruere cum oratione Dionysii Alexandrini
de eodem dicto πρός τοὺς θυερωτέρους emisso:
alios tamen id vocis pro generali monito habuisse.
Cæt.

(32) Ἡ διδασκαλικῶς. Deest in codice altero
Vindobonensi, et abesse debet; sermo enim est de
iudice, non de doctore. CLXX.
(33) Ὅπως. Legit ὅτι: alter cod. Vind. lo.
(34) Χαίρεισκάκους. Vind. codices, ἐπὶ γυροῦ-
κάκους, a quibus abest ζηλωτάς. Ia.

CAPUT XXXVIII.

Quod oporteat delinquentes privatim arguere, et pœnitentes recipere, secundum constitutionem Domini.

Si ergo in ore trium vestrum persuasus fuerit, bene habet; sin aliquis obduret, dic Ecclesie⁴⁷; quam si non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus; nec amplius eum tanquam Christianum in Ecclesia relinque, sed tanquam ethnicum remove; volentem tamen respicere, suscipe; neque enim ethnicum vel publicanum in communione recipit Ecclesia, priusquam eum priorum impietatum pœniteat; Dominus enim noster Jesus, Christus Dei, mores mutantibus instituit pœnitentiam.

CAPUT XXXIX.

Exempla pœnitentiæ.

Etenim ego Matthæus, unus ex duodecim, qui vobis in hac doctrina loquuntur, sum apostolus, et quidem qui prius fueram publicanus; qui vero nunc per fidem misericordiam consecutus sum, priorum operam pœnitens, et dignus habitus ut apostolus et verbi divini præco efficerer. Et Zacchæus, quem Dominus pœnitentem ac illi supplicantem recepit, ipse etiam publicanus antea fuit. Jam vero milites et turba publicanorum cum accedunt ad Dominum de pœnitentia sermonem, a propheta Joanne post baptismum audiunt: « Nihil amplius quam quod constitutum est vobis, facite⁴⁸. » Similiter nec deplorata est vita ethnicorum, modo pœnitentia ducti abjiciunt incredulitatem. Itaque velut ethnicum et publicanum habet eum, qui in malo opere deprehensus pœnitentiam detrectat. Si vero postea contentiam mutet, et ab errore se retrahat: queni-

⁴⁷ Matth. xviii, 15. ⁴⁸ Luc. iii, 15.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΡ΄.

Ὅτι χρῆ (35) τοὺς ἀμαρτάνοντας ἰδιαιότως ἐξελῆγειν, καὶ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διαταξίν.

Ἐάν οὖν πεισθῆ ἐπὶ στόματος τῶν τριῶν ὁμῶν, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δέ τις σκληρύνοιτο, εἰπέ τῇ Ἐκκλησίᾳ· ἂν δὲ καὶ τῆς Ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὡς ὁ ἐθνικός· καὶ ὁ τελώνης· καὶ μηκέτι αὐτὸν ὡς Χριστιανὸν παραδέχου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ὡς ἐθνικὸν παραιτοῦ· εἰ δὲ βούλοιο μετανοεῖν, προσλαμβάνου· οὐδὲ γὰρ τὸν ἐθνικὸν, ἢ τὸν τελώνην εἰς κοινωνίαν παραδέχεται (36) ἡ Ἐκκλησία, πρὶν ἢ μεταγνῶ ἕκαστος αὐτῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀσεθειμάτων· τοῖς γὰρ μεταμελομένοις τόπον μετανοίας ὤρισεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς, ὁ Χριστὸς (37) τοῦ Θεοῦ.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ΄.

Παραδείγματα ἐπὶ μετανοίας

Καὶ γὰρ ἐγὼ Ματθαῖος, εἰς τῶν δώδεκα τῶν ἐν τῇδε τῇ διδασκαλίᾳ λαλούντων ὁμῶν, εἰμὶ ἀπόστολος· καὶ αὐτὸς ὢν τελώνης μὲν πρότερον, νῦν δὲ διὰ τοῦ πιστεύειν ἠλεημένος, μεταγνῶκός τε τῷ προτέρῳ πράξει, καὶ ἡξιωμένος ἀπόστολος εἶναι καὶ κήρυξ τοῦ λόγου, καὶ Ζακχαῖος, ὃν ὁ Κύριος προσελάβετο ἐν μετανοίᾳ δεηθέντα αὐτοῦ, ὁμοίως καὶ αὐτὸς τελώνης τὸ πρότερον ὑπῆρχεν. Ἦδη δὲ καὶ στρατιῶται καὶ τελωνῶν ὄχλος προσελθόντες τῷ Κυριακῷ περὶ μετανοίας λόγῳ, ἀκούουσι παρὰ τοῦ προφήτου Ἰωάννου μετὰ τὸ βάπτισμα· « Μὴθὲν πλέον παρὰ τὸ διαταγμένον ὁμῶν ποιεῖτε. » Ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς ἐθνικοῖς οὐκ ἀπέγνωσται ἡ ζωὴ, ἂν μετανοήσαντες· τὴν ἀπιστίαν ἀποβάλλωσιν. Ὡς τελώνην οὖν ἢ ἐθνικὸν ἔχε τὸν ἐπὶ κακῷ ἔργῳ ἐλεγχθέντα, καὶ μὴ μεταγνῶσκοντα. Ἐάν δὲ ὕστερον μετανοῇ καὶ ἐπιστρέφῃ ἐκ τῆς πλάνης (38)· ὡς καὶ τοὺς ἐθνικούς (39) ὁπότεν

VARIORUM NOTÆ.

(35) Ὅτι χρῆ, κ.τ.λ. Titulus isto ad præcedentia quoque spectat. Sed observatum fuit ab episcopo Ostuniensi Bovio, lemmatum horum auctorem defunctorie rem egisse. Cot.

(36) Παράδεχεται. Ita habet cod. Vind. onissis vocibus ἡ Ἐκκλησία. CLER.

(37) Χριστός. Addit cod. Vind. Υἱός, Filius. Id.

(38) Καὶ ἐπιστρέφῃ ἐκ τῆς πλάνης. Desunt hic in altero codice Vind. Sed sunt post μετανοεῖν, minus commode. Id.

(39) Ὡς καὶ τοὺς ἐθνικούς. Quod ethnicis, qui Christianam religionem amplecti gestiebant, admissi quondam fuerint in Ecclesiam, ad audiendum verbum Dei, res est certissima pariter ac notissima: ob quam Origenes in Homiliis sæpe alloquitur compellatque catechumenos et catechumenas. Quod vero spectat ad pœnitentes, docemur a viris eruditissimis: principio, antequam excogitarentur celebres illæ istationes, quæ enarrantur canone ultimo Gregorii Thaumaturgi, quarumque in prima (Fletus dicebatur) qui versabantur, extra ecclesie osium consistebant; tunc, inquam, peccatoribus pœnitentiam agentibus licuisse introire in sacram pœnitentiam, atque lectionibus concionibusque interesse. Quinimo apud Latinos per canonem 4 Herdensis non excluduntur ab ejusmodi beneficio, refractarii ac

in malo obdurati. Generaliterque dicitur ab Hispanis, concilii Valentini can. 1: *Sacrosancta Evangelia ante muneram illationem, vel missam Catechumenorum, in ordine lectionum, post Apostolum legantur: quatenus salutaria præcepta Domini nostri Jesu Christi, vel sermonem sacerdotis, non solum fideles, sed etiam catechumeni, ac pœnitentes, et omnes qui ex diverso sunt, audire licitum habeant. Sic enim pontificum prædicatione audita nonnullos ad fidem attractos evidenter scimus. Et antea sanxerant Afri, concilii Carthaginiensis 4, cap. 84: Ut episcopus nullum prohibeat ingredi Ecclesiam, et audire verbum Dei, sive gentilem, sive hæreticum, sive Judæum, usque ad missam catechumenorum. Quod capitulum Burchardus, lib. iii, cap. 28, attribuit concilio apud Valentias habito cap. 16, forsitan per σφάλμα μνημονικόν. Afros tamen tempore Tertulliani non ita sensisse, conjici datur per illud libri De præscriptione hæreticorum, cap. 41: In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter advenit, pariter audiunt, pariter orant: etiam ethnicis si supervenerint, sanctum canibus, et porcis margaritas, licet non veras, jactabunt. Videtur de Judæis, in præsentia omnium interpretantibus legem, clarissimum Valesium ad Eusebii Hist. lib. ii, cap. 6. Cot.*

θέλουσι μετανοεῖν, εἰς ἐκκλησίαν προσδεχόμεθα, ὅπως ἅ τοῦ λόγου ἀκούωσιν, οὐ μὴν κοινωνοῦμεν αὐτοῖς, μέχρι οὐ τὴν σφραγίδα λαβόντες τελειωθῶσιν (40)· οὕτω καὶ τοῖς σοιούτοις, μέχρι οὐ μετανοίας καρπὸν ἐπιδειξώσιν ἐπιτρέπομεν εἰσερχεσθαι, ὅπως τοῦ λόγου ἀκούοντες, μὴ τελῶς ἀρῶν ἀπόλωνται· μὴ κοινωνήσωσαν δὲ ἐν τῇ προσευχῇ (41), ἀλλ' ἐξερχέσθωσαν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως διὰ τοῦ ἐξιέναι βελτιωθῶσι (42) τὴν ἀναστροφὴν τοῦ βίου, σπουδάζοντες περὶ τὰς συνάξεις ἀπαντᾶν ὅσημέραι, καὶ τῇ δεήσει σχολάζειν, ὅπως καὶ αὐτοὶ δυνηθῶσιν εἰσερχεσθῆναι, καὶ οἱ θεώμενοι αὐτοὺς κατακυρώσιν, καὶ ἀσφαλέστεροι γένωνται, εὐλαβοῦμενοι τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ὅτι οὐ χρὴ ἐχθρῶδῶς διακρίσθαι περὶ τὸν ἀπαξ ἢ δευτέρον ἁμαρτάνοντα.

Οὐ μένοι γε βδελύξῃ τὸν περιπεσόντα ἐνὶ καὶ δευτέρῳ σφάλματι, ὡ ἐπίσκοπε, οὐδὲ κωλύσεις αὐτὸν τοῦ Κυριακοῦ λόγου, οὐδὲ κοινῆς διαίτης αὐτὸν ἐξώσεις· ἐπιτεπερ οὐδὲ ὁ Κύριος παρηλείτο μετὰ τῶν τελωνῶν ἐσθίειν καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ (43) ὅπῃ τῶν Φαρισαίων ἐγκαλοῦμενος περὶ τούτου, ἔλεγεν· «Ὁὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχυρόντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.» Τοῖς οὖν δι' ἁμαρτίας ἀφορισθεῖσι παρ' ὑμῶν, καὶ συναναστρέφεσθε καὶ συναυλιέσθε (44), ἐπιμελούμενοι, παρακαλοῦντες, ὑποστηρίζοντες, λέγοντες αὐτοῖς· «Ἰσχύσατε χεῖρας ἀνεμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα.» Παρακαλεῖν γὰρ χρὴ τοὺς πεινοῦντας, καὶ τοῖς ὀλιγοψυχοῦσι προθυμίαν δίδοναι, ὅπως μὴ τῇ ἀμετρίᾳ τῆς λύπης εἰς ἀφροσύνην χωρήσωσιν· ἐπιτεπερ «ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων.»

⁴⁰ Math. ix, 12. ⁴¹ Isa. xxxv, 3. ⁴² Prov. xiv, 29, in LXX.

VARIORUM NOTÆ.

(40) Μέχρις οὐ τὴν σφραγίδα λαβόντες τελειωθῶσιν. Utrunque, tam nomen, quam verbum baptismum indicat. Dicunt enim Græci Patres de lavacro regenerationis σφραγίς, σφραγίς τοῦ κηρύγματος, σφραγίς δεσποτικῆ, vel Κυρίου, vel ἐν Κυρίῳ, ἐν Χριστῷ, σφραγίς τῆς πίστεως, τῆς ἀληθείας σφράγισμα, δευτέρου βίου σφραγίς, σφραγίς ὀνομάτων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, σωτήριον σφράγισμα, σφραγίς θεῖα, ἁγία, μυστικῆ, πνευματικῆ, ἐπουράνιος, βασιλικῆ, ἀθανάτοιοις, ἀθραυστος, ἀκατάλυτος, ἀνεπιχειρήτος, etc., σφραγίζειν, σφραγίζειν τῷ βαπτίσματι. De baptizato, ἐσφραγισμένος, de non baptizato, ἀσφράγιστος. Latini, signum, signum fidei, signum Christi, sigillum, signaculum, signaculum fidei, obsignatio fidei, vel baptismi. Signare, obsignare, baptisimo consignare. Pari modo, eodemque in sensu, τελειοῦν, τελειοῦσθαι, τέλειος, τέλειον, perficere, perfectus, consummatio, invenias non raro, apud utriusque Ecclesie doctores. Atque ex his Epiphanius lux affulget, qui scribit in hæresis 74, Pneumatomachorum, cap. 11, si libros editos consulimus, ἐπισφραγίς τῆς χάριτος, οὐ σύνδεσμος τῆς Τριάδος. Hoc est, ex mente virorum doctissimorum, qui expungunt, οὐ, idem ille Spiritus sanctus gratiæ sigillum est, ac Trinitatis vinculum. Cum ex his verbis Ancorati cap. 7 : ἐπεὶ σφραγίς τῆς χάριτος σύνδεσμος τῆς Τριάδος, (editio mere Græca median non habet virgulam,) verisimilior lectio conficiatur, ἐπεὶ

admodum gentiles, quando pœnitentiam agere volunt, in ecclesiam ad audiendum verbum admittimus, non tamen cum iis communicamus, donec per baptismi sigillum consummationem accipiant; ita, inquam, ad meliora conversis, donec pœnitentiæ fructus ostendant, in ecclesiam ingredi permittimus; ut Dei doctrinam audientes, non statim ac funditus intereant: hi tamen in oratione non communicant; sed post legis, prophetarum ac Evangelii lectionem egrediantur, ut exeuendo vitam et mores emendent; studentes occurrere quotidie ad sacros conventus, et orationi vacare; quo et ipsi possint admitti, et qui eos viderint compungantur, metuque similis calamitatis cautiores evadant.

CAPUT XL.

Quod non oporteat hostiliter affici erga illum qui semel, vel iterum peccavit.

Cæterum, episcopo, eum qui in unum et alterum prolapsus fuerit peccatum, noli execrari; nec ab auditione Dominici sermonis illum arceas nec a fratrum convictu pellas: quandoquidem nec Dominus cum publicanis ac peccatoribus comedere recusabat; cumque eam ob causam a Pharisæis argueretur, ita respondit: «Nou opus habeat medico qui valent, sed qui male habent». Cum iis igitur, qui peccatorum ergo a vobis excommunicati sunt, conversatione ac convictu jungimini, curam habentes, consolantes, suffulcientes, atque illis dicentes: «Confortamini manus remissæ, et genua soluta». Consolandi enim sunt qui lugent, et animo deficientes recreandi; ne magnitudine moestitiæ ad amentiam deveniant; quoniam «pusillanimis valde insipiens est».

σφραγίς τῆς χάριτος ὁ σύνδεσμος τῆς Τριάδος; emergatque iste sensus utrobique, quandoquidem sigillum gratiæ est conjunctio Trinitatis, in baptizate videlicet, de quo agitur. Id. — Μέχρις. Vind. cod. χρῆ. CLEA.

(41) Μὴ κοινωνήσωσαν δὲ ἐν τῇ προσευχῇ, etc. Notum id. Sed notabilis in primis locus Joannis Jejunatoris, sub finem Theodori Balsamonis pag. 1102: In rei autem sacræ celebratione omnes qui pœnitentiam agunt, et non communicant, diximus catechumenorum edicto debere ex templo egredi, et stare in ferula; in matutino autem, vespere, et reliquis, templi aditum non eis esse prohibitum, quominus possint ingredi, et in eo stare, si velint. Memoratus Balsamon ad canonem Laodicenum 19, in quo sancitur de hoc ritu, prava laborat interpretatio: Ἐν μετανοίᾳ δὲ εἰσιν, inquit, οἱ διὰ τινὰ ἁμαρτήματα ἐπιτιμηθέντες πιστοὶ, οὐ ἀξιούμενοι καὶ τῆς ἁγίας μεταλήψεως. Pone cum cod. Reg. 2431, punctum post ἐπιτιμηθέντες. COT.

(42) Βελτιωθῶσι. Vind. cod. ἐπαβελτιωθῶσι. CLEA.

(43) Καὶ. Vind. cod. δὲ καὶ. Id.

(44) Συναναστρέφεσθε καὶ συναυλιέσθε. Oratio series postulat συναλιέσθε quod verbi interpretatur Turrianus. Reim autem ipsam videbis apud Dionysium Alexandrinum in Historia ecclesiastica Eusebii, lib. vi, cap. 42. COT.

CAPUT XL.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Quomodo oporteat recipere poenitentem, et quomodo agere cum peccatoribus, et quando ab Ecclesia abscindere.

Jam si quis conversus, fructus poenitentiae ediderit, tunc ad orationem admittite; ut filium illum prodigum, qui perierat, et patria bona cum meretricibus abligurierat, posteaque porcos pascebat, de quorum siliquis cupiebat expleri, nec obtinebat; quando poenitentia ductus est, et ad patrem rediit, dixitque: « Peccavi in caelum, et coram te, jam non sum dignus vocari filius tuus »; pater, liberorum amans, cum musico apparatu accepit; priorem stolam, anulum et calceamenta reddidit; mactatoque vitulo saginato, laetus epulabatur cum amicis. Ita igitur et tu facito, o episcopo: ac quemadmodum ethnicum sacro lavacro tinctum, in Ecclesiam inducis post institutionem; sic et hunc, per manuum impositionem, utpote poenitentia purgatum, cunctis pro eo deprecantibus, restitue in antiqua pascua; eritque in loco baptismi, impositio manuum: etenim per impositionem manuum nostrarum, Spiritus sanctus dabatur credentibus. Et si quis fratrum nunquam prolapsus, reprehenderit te, quod huic sis reconciliatus, dicito ei: « Tu semper mecum es, et mea omnia tua sunt: epulari autem et gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, et revixit, perierat, et inventus est »²². Nam quod Deus non solum ignoscat poenitentibus, sed et eos in pristinam dignitatem restituat, abunde testatur

Ὅπως δεῖ προσέσθαι τὸν μετανοῦντα, καὶ διακρίνεσθαι πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας, καὶ πότα ἐκκοπτεῖν τῆς Ἐκκλησίας.

Et de his epistrafelis metanolois καρπὸν ἐπιδειξεται, τότε καὶ εἰς προσευχὴν εἰσέξασθε αὐτὸν ὡς τὸν υἱὸν τὸν ἀπολωλῶτα, τὸν ἀσωτον, τὸν μετὰ πορνῶν μειώσαντα τὴν πατρικὴν οὐσίαν, τὸν χοίρειος βόσκοντα, καὶ κερατίων ἐμπλησθῆναι ἐπιθυμοῦντα, καὶ μὴ τυγχάνοντα, μεταγόντα καὶ παλινορθώσαντα πρὸς τὸν πατέρα, καὶ εἰπόντα: « Ἡμέρτον εἰ, τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ δίκαιος καλεῖσθαι υἱὸς σου, » μετὰ μουσικῶν ὁ φιλότικος πατὴρ προσελάβετο, καὶ τὴν ἀρχαίαν στολὴν, καὶ τὸν δακτύλιον, καὶ τὰ ὑπόδηματα ἀποδοῦς, σφάξας τε τὸν στευτὸν μόσχον ἠεφραίνετο μετὰ τῶν φίλων. Οὕτως οὖν καὶ σὺ ποιεῖ, ὡ ἐπίσκοπε· ἀλλ' (45) ὥσπερ τὸν ἐθνικὸν υἱὸν εἰσέχῃ μετὰ τὴν διδασκαλίαν, οὕτω καὶ τοῦτον χειροθετήσας (46), ὡς ἂν μετανόησεν καθαρισμένος, πάντων ὑπὲρ αὐτοῦ προσευχομένων, ἀποκαταστήσεις αὐτὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ νομήν· καὶ ἴσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ λούματος ἡ χειροθεσία· καὶ γὰρ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν ἡμετέρων χερῶν ἐδίδοτο Πνεῦμα ἅγιον τοῖς πιστεύουσι. Κἂν τις τῶν μὴ σεσαλευμένων ἀδελφῶν αὐτοῦ ἐπιγυμνάσῃ σε, ὅτι δὴ κατηλλέγης αὐτῷ, εἰπὲ πρὸς αὐτὸν· « Σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ τὰ ἐμὰ πάντα σά ἐστιν· εὐφρανθήσῃ δὲ ἐμεῖ καὶ χαρῆσῃ, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὕτως κερδὸς ἦν, καὶ ἀνέζησεν, καὶ ἀπολωλῶς, καὶ εὐρέθη. » Ὅτι γὰρ οὐ μόνον προσδέχεται ὁ Θεὸς τοὺς μετανοῦντας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν ἀποκαθίστησιν (47), ἰκανὸς μάρτυς ὁ

²² Luc. xv, 18, 19. ²³ Ibid. 31, 32.

VARIORUM NOTÆ.

(45) 'A.LI'. Kal alter cod. Vind. Cæsa.
(46) Χειροθετήσας. Hæc est impositio manuum reconciliatoria; de qua etiam cap. 18 et 43, quæque sæpe Patres, sæpe concilia commemorant. Insigniter S. Cyprianus epist. 9: Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores poenitentiam justo tempore, et secundum disciplinæ ordinem ad Exomologesin veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri jus communicationis accipiunt; nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, et offertur nomen eorum, et nondum poenitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo et clero imposita, Eucharistia illis datur. Optatus post medium libri 11: Dum manu impositis et delicta donatis. Concilium Carthagine 4, canone 76: Is qui poenitentiam in infirmitate petit, et casu, dum ad eum sacerdos invitatus venit, oppressus infirmitate obmutuerit, vel in phrenesim versus fuerit, dent testimonium qui eum audierunt, et accipiat poenitentiam. Et si continuo creditur moriturus, reconcilietur per manus impositionem, et infundatur ori ejus Eucharistia. Si supervixerit, admoneatur a supra dictis testibus, petitioni suæ satisfactum, et subdatur statutis poenitentiae legibus, quantum sacerdos, qui poenitentiam dedit, probaverit. Et canon 3 concilii Arausiaci 1: Qui recedunt de corpore poenitentia accepta, placuit sine reconciliatoria manus impositione eis communicari: quod morientis sufficit consolationi, secundum definitiones Patrum, qui hujus-

modi communionem congruenter vaticum nominaverunt. Quod si supervixerint, stent in ordine poenitentium, et ostensis necessariis poenitentiae fructibus, legitimam communionem cum reconciliatoria manus impositione percipiant. Cor.

(47) Εἰς τὴν προτέραν ἀξίαν ἀποκαθίστησιν. Et lib. viii, cap. 9. Cum Cypriano, epist. 19, Eusebio, apud Damasenum lib. 11 Parallelorum cap. 86, et iis qui poenitentiam secundum baptismum, baptismum lacrymarum, baptismum poenitentiam appellant. Quin etiam Chrysostomus Parænesi 1, ad Theodorum lapsum, Palladius Historiæ Lausiacæ cap. 140, et Joannes Climacus Scalæ gradu 5, p. 127, afferunt quosdam poenitentia acta sanctiores existuisse, quam fuerant antequam deliquissent, atque felicitate ac pietate superasse eos qui in justitia baptismali perseveraverant. Scribitque Lactantius lib. v, cap. 15: Cum et Deo satisfacere liceat; et nullus sit tam malus Dei cultor, qui data facultate, ad placandum Deum non revertatur, et quidem devotione majori. Peccati enim conscientia, et metus pænæ religiosiorem facit; et semper multo firmior est fides, quam reponit poenitentia. Sed alia videtur fuisse Ecclesiæ mens, cum laicos lapsos ab ordinibus sacris exclusit, clericos vero poenitentes pristinis gradibus non restituit; item concilii Eliberitani, quod canone 38, jus baptizandi in necessitate tribuit solummodo fidelibus qui lavacrum suum integrum habent. Subscribit quoque Athanasius in illud, Quicumque dixerit, etc. Edit. Paris.,

Ἐγὼς Δαβὶδ, ὃς μετὰ τὴν εἰς τὸν Οὐρίαν ἀμαρτίαν, ἤρχετο τῷ Θεῷ λέγων : Ἄποδος μοι τὴν ἀγαλλίαν τοῦ σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ στήριξόν με. Ἔτι καὶ πάλιν : Ἄποστρέψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν μου, καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον. Καρδίαν καθάρην κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μὴ ἀποφύγῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ σὺ οὖν ὡς συμπαθὴς ἱατρός, τοὺς ἡμαρτητάς πάντας θεράπειος, χροῖμενος σωτηρίας πρὸς βοήθειαν ἀγωγαῖς, μὴ μόνον τέμνων, ἢ καίων, ἢ ξήρια προσφέρων (48), ἀλλὰ καὶ ἐπιδουσιῶν, καὶ μοσῶν καὶ ἐνιέας γλυκία φάρμακα ἐπουλωτικά (49), καὶ καταβρέχων λόγοις παρακλητικoῖς. Ἐάν δὲ κοίλον ἦ τὸ τραῦμα, θρέψον αὐτὸ (50) ἡδὲ ἐμπλάστρω, ἵνα γεμισθῆν, ἵσον τῷ ἀρτίῳ ἀποτελεσθῆ· ἐάν δὲ ρυπανθῆ, τότε κάρσον ξηρίω, τοῦτέστι λόγῳ ἐπιτιμητικῷ· ἐάν δὲ ὑπέρρονον γένηται, θριμελὲς κολλυρίω ἐξομάλισον αὐτὸ ἀπειλῆ κριστικῶς· ἐάν νομῆ γένηται, καυτηρίασον αὐτὸ, καὶ τὴν σηπιδάνα ἐκκαίον, σιτιώσας νηστείας· ἐάν δὲ ταῦτα ποιήσῃς, καὶ γνῶς, ὅτι ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐκ ἔστι μέλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἑλαιον, οὔτε καταβέσμως, ἀλλ' ἐπακτείνεται ἡ νομῆ καὶ προλαμβάνει πᾶσαν ἑσιν, ὡς ἡ γάγγραινα πᾶν μέλος σήπουσα· τότε μετὰ πολλῆς σκέψεως καὶ συμβουλας καὶ ἑτέρων ἱατρῶν ἐμπλαίων, ἀπέκοψον τὸ διασπᾶν μέλος, ἵνα μὴ τὸ πᾶν διαφθαρή (51) σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Μὴ βρόδως οὖν ἑσθι πρόχειρος εἰς τὸ ἀποκόπτειν, μηδὲ ταχέως ἐπὶ τὸν μυρῶδοντα· πρίονα (52) ὄρμα· ἀλλὰ πρῶτα χρῶ σμίλην, τὰ ἀποστέματα διαίρων, ὅπως τὸ ἐνὸς ἐγκαίμενον ἄφρον τὸ ἐν πόνον (53) ποιῶν ἐκκριθῆν, ἀναλγῆς τὸ σῶμα τῆρῃση. Ἐάν δὲ τίνα ἀμετανοήτως ἔχοντα βλέπῃς καὶ ἀποκληρωμένα, τότε μετὰ λύπης καὶ πένθους ἀνάεως

sanctus David, qui post peccatum in Uriam commissum, his verbis Deum precabatur : « Redde mihi habitum salutaris tui, et spiritu principali confirma me⁴⁸ ; » et iterum : « Averte faciem tuam a peccatis meis, et omnes iniquitates meas dele. Cor mundum jcrea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne projicias me a facie tua, et spiritum tuum sanctum ne auferas a me⁴⁹. » Igitur et tu, sicut misericors medicus, omnes peccatores sana, utens salutaribus atque ad subsidium aptis remediis; non solum secans, aut urens, aut sicca et mordacia medicamenta adhibens; verum etiam alligans, et linamentum indens, et pharmaca lenia ac cicatricem obducentia infundens, et verbis consolationis irrigans.⁵⁰ Porro si vulnus altum fuerit, suavi emplastro sove illud, ut carne repletum parti integrè æquale reddatur; sin vero sordes contrabat, tunc repurga mordaci pulvere, hoc est, objurgatorio sermone; si autem intumuerit, complana aeri collyrio, nimirum, minis judicii; et si ulcus serpat, canterio utere, et putredinem extrabe, juniiis scilicet affigens. Hæc cum feceris, si deprehendis quod a pedibus usque ad caput non est malagma imponere⁵¹, nec oleum, nec ligamina; sed dilatatur ulcus, et omnem medicationem anticipet, ad modum gangræne cuncta membra putrefacientis; tunc multa cum circumspectione et consultatione, adhibitæque aliis medicis experientibus absconde membrum putridum, ut non corrumpatur totum corpus Ecclesiæ. Ne igitur facilis ac promptus sis ad secandum. Nec statim ad serram plurimis dentibus armatam prosilias; sed prius utere scalpello, et scinde abcessum, ut egesta quæ intus residet causæ ægritudinis, corpus sanum et doloris expecta remaneat. Si demum impenitentem aliquem videris

⁴⁸ Psal. I, 14. ⁴⁹ Ibid. 11. ⁵⁰ I. Ignat. ad Polyc. 2. ⁵¹ Isa. 1, 6.

VARIORUM NOTÆ.

tom. I, p. 974, cum Hilario ad psalm. cxxkxvii, vers. 2, Epiphonio hæres. 59, capp. 1, 2, 5, 9, 10, et Hieronymo lib. II, adversus Jovinianum cap. III. Hæc licet contraria appareant, vera nihilominus omnia sunt. Etenim lapsus, post peractam penitentiam, justus iterum efficitur ac Dei filius quem admodum erat; cautior in posterum evadit ad vitandum peccatum, et aliquando seipso multisque stantibus religiosior redditur. Veruntamen ratione status, gradum innocentie amittit, qui absque dubio gradu restitutionis sublimior est ac perfectior. Evolem plane modo, quod vidua, per continentiam iterum virgo audit, interdumque seipsa adhuc virgine et multis virginibus præstat; cum vidualis status virginali omnino postponatur. Vide præter allegatos, etiam Philastrum, parte II, hæresis 42, et Isidorum Pelusiotam lib. III, epist. 157. Cot.

(48) Τέμνων, ἢ καίων, ἢ ξήρια προσφέρων. Tertullianus De penitentia cap. 10 : Miseram est secari, et canterio exuri, et pulveris alicujus mordacitate cruciari. Libri II adversus Marcionem cap. 16 : Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferramenta vero ejus accuses, quod secent, et inurant, et amputent, et constrictent? quando sine instrumento artis, medicus esse non possit. Sed accusa male secantem, inportune amputantem, temere inurentem;

etque ista ferramenta quoque ejus, ut mala ministeria, reprehende. De Scorpiaco cap. 5 : Et est plane quasi scævitia medicinæ, de scalpello, deque canterio, de sinapis incendio : non tamen secari, et inuri, et extendi (editiones Rigaltiana priores addunt mordérique) idcirco malum, quia dolores utiles affert. Et imitator Tertulliani Lucifer in tractatu Quod mortuendum sit pro Filio Dei, paulo ante finem : Prospicimus enim, quod licet ferro medicus secet, canterio urat, sinapis incendio ad omnem dolorem ægrum deducat, tamen nec secari, inuri, exedi, mordérique esse inimicum : quippe quod idcirco bonum sit, quia dolores inutiles auferat per adhibitos salutis causa dolores. Quo ex ultimo loco, me etiam tacente, intelliges, lector, scribendum in Tertulliano, exedi (pro extendi) mordérique. Adj, sodes, Joannem Climacum cap. 2 Epist. ad Pastorem. Ib.

(49) Ἐπουλωτικά. Alter Vindob. ἀπουλωτικά. CLEA.
 (50) Αὐτό, etc. Idem αὐτὸ δὲ ἐμπλάστρου. Ib.
 (51) Διαφθαρή. Θθαρή cod. Vindob. Ib.
 (52) Μυρῶδοντα πρίονα. Nonnus Paraphrastes de crurifragio duorum latronum cum Christo crucifixorum, πουλωδοντι πόδες τέμνοντο σιδήρῳ. Cot.
 (53) Τὸ τὸν πόνον. Uterque Vindob. τὸν πόνον. Quod si admittatur, delendum ποιῶν. CLEA.

et obduratum, tunc cum dolore a cluctu ab Ecclesia insanabilem reseca. Ait enim Scriptura: «Auferetis malum ex vobis ipsis⁸⁸. » Et : « Cautos facietis filios Israel⁸⁹. » Et rursum : « Non accipies personam divitis in iudicio; et pauperis non miseraberis in iudicio : quoniam Domini est iudicium⁹⁰. »

CAPUT XLII.

Judicem non debere esse acceptorem personarum.

Si autem falsa sit et calumniosa accusatio; vosque pastores una cum diaconis, vel per acceptionem personarum, vel per munus pactationem, volentes calumniatori gratum facere, mendacium tanquam veritatem ampli fueritis, et accusatum, licet culpæ non asinem, expuleritis ab Ecclesia; rationem reddetis in die Domini; quoniam scriptum est : « Innocentem et justum non occides : non accipies munera ad percutiendam animam; munera enim excæcant oculos sapientum, et pervertunt verba justorum⁹¹. » Et rursum : « Qui justificat impium propter munera, et justitiam justis auferunt⁹². » Attendite igitur, ne acceptores personarum facti, huic Domini voci subiciamini. Quare injustam cuiuslibet condemnationem, et improborum patrociniū vitate. « Væ enim illi, qui dicit malum bonum, et bonum malum; amarum dulce, et dulce amarum; qui ponit lumen tenebras, et tenebras lumen⁹³. » Nam quando alios injuste condemnabitis, ipsi contra vos sententiam feretis; quia Dominus ait : « Quo iudicio iudicaveritis, iudicabimini, et quo condemnaveritis, condemnabimini⁹⁴. » Ergo si absque personarum acceptione iudicatis, agnoscetis accusatorem, qui adversus proximum suum falsum fert testimonium, et declarabit eum delatorem, invidium, homicidam, malignis altercationibus et criminationibus cuncta turbantem, in verbis instabilem, sibi in dictis suis contrarium, et proprii oris verbis captum : ipsi quippe fortis laqueus incumbit, labia sua. « Tu hunc virum, convictus cum fuerit falsi testimonii, iudicabis severe, et gladio ignis trades; faciesque ipsi quemadmodum proximo malitiose facere destinabat⁹⁵; quantum enim ipse potuit, fratrem necavit, aures iudicis occupando : scriptum autem est : « Qui effuderit sanguinem hominis, pro eo sanguis ejus effundetur⁹⁶; et auferes sanguinem innoxium a

Εχοντα, τῆς Ἐκκλησίας ἀποκοπτε. λέγει γὰρ ἡ Γραφή⁸⁷. « Ἐξαρεῖτε γὰρ τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν. » Καί· « Εὐλαβεῖς ποιήσετε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. » Καὶ πάλιν· « Οὐ λήψῃ πρόσωπον πλουσίου ἐν κρίσει, καὶ πένητα οὐκ ἐλεήσεις ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ κρίσις. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Ὅτι χρὴ (54) ἀπροσωπολήπτως εἶναι τὸν κριτὴν.

Ἐὰν δὲ ψευδὴς ἢ ἡ κατηγορία τῆς διαβολῆς, καὶ ὑμεῖς οἱ ποιμένες σὺν τοῖς διακόνοις (55) τὸ ψεῦδος ὡς ἀλήθειαν παραδέξησθε, ἢ διὰ προσωπολήψαν, ἢ διὰ δώρων ἐξαλλαγῆν, βουλόμενοι τὸ ἀρεστὸν τῷ διάδολῳ ποιεῖν, τὸν κατηγορούμενον μὲν, ὑπάρχοντα δὲ τοῦ ἐγκλήματος ἀλλότριον, ἀπίσηθε τῆς Ἐκκλησίας, λόγον ὑφέξετε ἐν τῇ ἡμέρᾳ Κυρίου· ὅτι γέγραπται·
 B « Ἀθῶον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς· οὐ λήψῃ δῶρα, πατάξει ψυχὴν· τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφοῖ ὀφθαλμοὺς σοφῶν, καὶ λυμαίνεται ῥήματα δικαίων. » Καὶ πάλιν·
 « Οἱ δικαιοῦντες τὸν ἀσεβῆ ἔνεκεν δώρων, καὶ τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου ἀφροντες. » Προσέχετε (56) οὖν, μήπως προσωπολήπτως γινόμενοι ὑποπέστετε τῇ φωνῇ τοῦ Κυρίου ταύτης. Φυλάσσετε οὖν τὸ κατακρίνειν τινὰς ἀδίκως, καὶ συνηγορεῖν τοῖς πονηροῖς.
 « Οὐαὶ γὰρ τῷ λέγοντι τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν, τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν, τῷ τιθέντι τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς. » Ἐὰν (57) γὰρ ἐτέρως ἀδίκως κατακρίνητε, καθ' ἑαυτῶν ἀποφαίνεσθε· ὅτι λέγει Κύριος· « Ὁ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε, καὶ ᾧ καταδικάζετε, καταδικασθήσεσθε. » Εἰ οὖν ἀπροσωπολήπτως κρίνετε, ἐπιγνώσεσθε τὸν κατηγοροῦντα κατὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ μαρτυρήσαντα (58) ψευδῆ, καὶ ἐπιδείξας αὐτὸν συκοφάντην, βράσκων, φονέα, τάρασσοντα ὡς κακὸν ἀντιλογίας, ἄσκατον ἐν τοῖς λόγοις, ἑαυτῷ ἐναντίον ἐφ' οἷς φθέγγεται, καὶ ἀπισκόμενον ῥήμασιν ἰδίου στόματος· παγίς γὰρ αὐτῷ ἰσχυρὰ ἐφέστηκε, τὰ ἴδια χεῖλη. Ὅν μετὰ τοὺς ἐλέγχους τῆς ψευδολογίας κρίνετε ἀποτόμως, καὶ τῇ μαχαίρᾳ τοῦ πυρός παραδώσεις· καὶ ποιήσεις αὐτῷ, ὃν τρόπον ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι τῷ πλησίον· ὅσον γὰρ ἐλάλησεν⁹⁸ ἐπ' αὐτῷ, ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν, προλαβὼν τὰ ὠτα τοῦ κριτοῦ· γέγραπται δὲ, ὅτι· ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀνατὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται· (59) καὶ ἐξαρεῖς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον ἀπὸ σοῦ, τὸ ἐκχυθὲν μάτην. »
 te, qui effusus est sine causa⁹⁹. »

⁸⁷ Has voces supplevimus ex versione Latina, quanquam in textu Græco subintelligi possint. Ed. PATROL. ⁸⁸ Deut. xvii, 7. ⁸⁹ Lev. xv, 31. ⁹⁰ Exod. xxiii, 3; Levit. xix, 15; Deut. i, 17. ⁹¹ Exod. xxiii, 7, 8; Deut. xxvii, 25 et xvi, 19. Cedreus. Vide Vet. Testim. ⁹² Isa. v, 23. ⁹³ Ibid. 20. ⁹⁴ Matth. vii, 2; Luc. vi, 37. ⁹⁵ Laudat Cedrenus, ibidem. ⁹⁶ Cedrenus, ibidem. ⁹⁷ Deut. xix, 19. ⁹⁸ Al. τὸ ἐλάλησεν. Deest in utroque Vind. ⁹⁹ Gen. ix, 6. ¹⁰⁰ Deut. xix, 13.

VARIORUM NOTÆ.

(54) Ὅτι χρὴ. Alia est inscriptio capitis in altero cod. Vindobonensi, sed quæ nihil ad rem : Ὅτι χρὴ τοὺς ἀμαρτάνοντας ἰδιαζόντως ἐλέγχειν, καὶ τοὺς μετανοοῦντας προσδέχσθαι κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν. Forte id caput hinc excidit. lb.

(55) Ὑμεῖς οἱ ποιμένες σὺν τοῖς διακόνοις. Iudicii ecclesiastici erga peccatorum reos frequens mentio in libro hoc, ut et apud Veteres. Eo in iudicio sacerdotibus diaconis jungit etiam B. Hieronymus ad illud Michææ : Audite hoc principes do-

mus Jacob, et iudices domus Israel, cap. iii, v. 9; habitumque in conventu clericorum dicunt Eliberitani episcopi canone 74 cor.

(56) Προσέχετε, etc. Hæc vox et decem sequentes desunt in altero, cod. Vindob. CLER.

(57) Ἐὰν, x. τ. λ. Ante hæc voces leguntur in cod. Vindob. προσέχετε, etc., quæ in superioribus aberant. lb.

(58) Ματυρήσαντα. Cod. Vind. ματυρίαν.

(59) Ἀνατὶ τοῦ αἵματος, αὐτοῦ ἐκχυθήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Ὅπως χρῆ τοὺς συγκοφόντας εὐμωρεῖσθαι.

Ποιήσεις οὖν αὐτὸν ἀποσυνάγων, ὡς φονέα ἀδελφοῦ. Ἐπειτα χρόνου διαστάντος, ἐὰν λέγῃ μετανοεῖν, στείθωσατε αὐτὸν νηστείας· καὶ μετὰ ταῦτα χειροθετήσαντες αὐτὸν προσδέξασθε, ἀσφαλίσάμενοι μέντοι αὐτὸν, μὴ τινα ταραξὴν πάλιν. Εἰ δὲ πάλιν (60) εἰσελθὼν, ὁμοίως στασιάζει, οὐ παύμενος τοῦ ταρασσειν, καὶ κατακερτομεῖν τὸν ἀδελφὸν, ἐκ φιλονεικίας μώμους (61) ἐπιτηδεύων, ἐκβαλεῖτε αὐτὸν ὡς λοιμὸν, ἵνα μὴ τὴν Ἐκκλησίαν λυμάλνηται τοῦ Θεοῦ. Ὁ τοιοῦτος γὰρ ταραχὰς συνίστησι πόλεσιν (62)· οὗτος γὰρ κλν ἔσω ἤ, μὴ πρέπων τῇ Ἐκκλησίᾳ, περισοδὲ καὶ μάταιος τυγχάνει, σπιλῶν, ἔσον τὸ ἐπ' αὐτῷ (63), τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ τινες τῶν ἀνθρώπων γεννώμενοι καὶ περισσὰ τῶν

A

CAPUT XLIII.

Quomodo oporteat punire calumniatores.

Hunc igitur Ecclesia extorrem efficies, velut fratricidam. Interjecto dein tempore, si pœnitere se profiteatur, jejunia ipsi infligite; et postea manibus impositis admittite, præmunitum tamen ac eductum molestiam iterum alteri non creare. Quod si rursus in Ecclesiam ingressus, similem concitat seditionem, nec desinit turbas ciere, et fratri convicia ingerere, studio contendendi excogitans crimina; ejicite eum tanquam pestiferum, ne Ecclesiam Dei depopuletur. Hujusmodi enim homo tumultum facit in civitatibus; hic, licet intro consistat, Ecclesiæ indecorus, supervacuum est ac inanis, maculans, quoad ejus est, corpus Christi. Nam si nonnulli homines, ab ortu superflua quædam membra corpori connexa habentes, puta, digitos, vel carnes supercrescentes, sponte ea accrementa, propter fœditatem, abscindunt; neque vero ullatenus indecens est, quod homo opera cujuspiam artificis naturalium recuperat pulchritudinem; quanto magis vos pastores Ecclesiæ, quæ est corpus integrum, constans ex membris sanis, in Deum cum timore Domini et charitate credentibus, facere idem oportet, quando inventum fuerit membrum quoddam inutile, male erga alia affectum, et reliquo corpori deformitatem conscians, illique vexationem, seditionem, bellum ac detractionem inferens, necnon eidem incutiens timores, molestias, vituperationes, obtreccionem, criminationes, tumultus, similiaque exsequens diaboli opera; quasi homo a diabolo electus ad Ecclesiam maledictis, multaque seditione, contentione, discordia inquinandam. Is igitur extra Ecclesiam iterum projectus, merito a Domini cœtu abscissus est: multoque ornatioꝛ nunc apparuit Domini Ecclesia, quam antea, cum supervacaneum ei que non affine membrum habebat; quocirca jam

VARIORUM NOTÆ.

Gen. ix, 6. Pono virgulam in medio, et post eam subintelligo vel τὸ αἷμα, quod agnoscitur a Cedreno edit. Basil, p. 258, lin. 24; nec non ab Irenæo lib. v, cap. 14; et Hieronymo ad Sophonizæ 1, 17, vel τὸ duntaxat, quemadmodum habetur in editione Complutensi, et in Chrysostomo hom. 27, in *Genesim*. Textus Hebræus: *Qui effuderit sanguinem hominis, in homine, aut per hominem, sanguis ejus effundetur*. LXX, vulgo quidem, ut in hoc *Constitutionum* loco; et apud Complutenses: *Ἄντι τοῦ αἵματος ἀνθρώπου, τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται*. Hoc est ex Ambrosiana versione, *pro sanguine hominis, ejus effundetur*. Quæ tamen verba Ambrosius cap. 26 libri *De Noe et arca*, minus commode distinguit et explicavit, collocata distinctione post pronomen *ejus* (ita quippe expositio illius postulat), acceptoque textu de effusione non sanguinis, sed hominis. In Cedreno autem: *Ἄντι τοῦ αἵματος ἐκίνοῦ ἐκχυθήσεται τὸ αἷμα αὐτοῦ* quod Hieronymus interpretatur, *pro sanguine ejus effundetur sanguis illius*; et Irenæi interpretis verteterat (nisi me mea fallit critica): *sanguis illius pro sanguine ejus effundetur*. Denique in Chrysostomo ἀντι τοῦ αἵματος αὐτοῦ τὸ αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, atque ita in *Vita Nilii junioris* a Ca-

riophylo edita p. 137. Unde colligitur legisse Senes, *ὄτι* aut *ὄτινι* *ὄτι*. Cæterum observabis, si id quoque dignum observatu videbitur, a Patribus concilii Trosleiani c. 13, usurpari verba enarrationemque Hieronymi in loco citato. Omittebam imprudens locum exstantem in synodo S. Patricii canone 6, qui tamen animadversione dignus est. *Andi item Dominum dicentem: « Qui effuderit sanguinem innocentem, sanguis ipsius effundetur. »* Forte enim qui illum textum suggestit, legebat in Græco, *αἷμα ἀθῶον*, pro *αἷμα ἀνθρώπου*, non bene percipiens Scripturam in compendium deductam. *Cot.*

(60) *Πάτερ*. Deest in cod. Vind. CLER.

(61) *Μώμους*. In altero Vind. *μωμῶν*, quod est melius. Verte: *studio contendendi irridere eum aggressus*. *Id.*

(62) *Πόλεσι*. Codex Vind. *πόλεσι*. *Idem*.

(63) *Τὸ ἐπ' αὐτῷ*. Cod. Vind. καὶ ἐπ' αὐτῷ, πᾶν. *Id.*

(64) *Ἐπί*. Τὸν ἐπί, ms. Vind. *Id.*

(65) *Φόβους*. Alter ms. φόβον, non male. *Id.*

(66) *Ὀύτος*. Ante hanc vocem habet alter eodd. Vind. *Εἰ ἐξώσητε τὸν τοιοῦτον ἐαυτῶν καὶ περικόψητε, si expuleritis talem a vobis et abscideritis*. Quæ tamen necessaria non videntur. *Id.*

deinceps nulli detractio[n]i, nulli contumeliis feteri subiacet, liberata hominibus improbis, fraudulentis, conviciatoribus, inhumanis, proditoribus, virtutis osoribus, voluptatis amantibus, inanis gloriæ cupidis, impostoribus, opinione sapientiæ inflatis, quique id operam dant ut Domini agnos dispergant, aut potius dissipent. Tu ergo, episcopo, satage una cum clero tibi subjecto, verbum veritatis recte tractare; quia Dominus ait: « Si obliqui ambulaveritis ad me, et ego ad vos oblique ambulabo⁷¹, » et alio in loco: « Cum sancto sanctus eris, et cum innocente innocens eris, et cum perverso perverseris⁷². » Sancte igitur ambulate, ut potius ex hoc ratio reprehensionem.

CAPUT XLIV.

Quod debeat diaconus sublevare onus episcopi, et leviora quæque dirigere.

Unanimitatem igitur inter vos habentes, o episcopi, pacem mutuam colite, misericordes, fratrum amantes, cum diligentia pascite populum, concorditer docentes eos qui vobis subjecti sunt, consentire, ac idem lidem de rebus existimare, ut « non sint in vobis schismata⁷³; » sitis autem « unum corpus et unus spiritus, perfecti eadem mente et eadem sententia⁷⁴, » secundum Dominicam sanctionem.⁷⁵ Ac diaconus quidem cuncta ad episcopum referat, ut Christus ad Patrem: quæcumque tamen potest, per se moderetur, accepta ab episcopo potestate, sicut Dominus a Patre, creare ac providere accepit; at majores causas episcopus judicet. Cæterum sit diaconus, episcopi auris et oculus, et os, cor pariter et anima; ut episcopus in pluribus quam par est

⁷¹ Lev. xxvi, 23, 24. ⁷² Psal. xvii, 26. ⁷³ I Cor. i, 10. ⁷⁴ Eph. iv, 4. ⁷⁵ L. Clem. Epist. ad Jacob., c. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(67) Καταξωθήτε. Resecatur præpositio in ms. Vindob. qui habet ἀξωθήτε, eodem significatu. CLERA.

(68) Κουφότερα. Vind. cod. Διαφότερα, quod idem est, more librorum synonyma miscendum. Id.

(69) Φιλάδελφοι. In cod. Vind. sequitur γίνεσθε, et mox ποιμαίνοντες. Id.

(70) Θέσιν. Ms. Vind. διδασκαλίαν, quod glossosma esse videtur. Id.

(71) Δέ. Deest in altero codice, nec intercedo quin deleatur. Id.

(72) Τὸ δημουργεῖν. Hoc omittitur in altero codice Vindob. Id.

(73) Ὑπέροχα. In altero codice μίζονα, quod glossosma redolet. Id.

(74) Ἔστω ὁ διάκονος, κ. τ. λ. Et lib. iii, cap. penult. καὶ ἀσθησις. Diaconos, episcopi oculos, præsertimque archidiaconum, episcopalem oculum, passim appellant antiqui. Inter cæteros auctor Epistole ad Jacobum, cap. 12 infra; Isidorus Pelusiota *Epistola ad Lucium archidiaconum Pelusii*, quæ bis edita legitur, lib. i, num. 29, et lib. iv, num. 188, ubi dicit quod archidiaconus esse debeat totus oculus, cum diaconi sint oculi episcopi: item Fulbertus epist. 34, et Arnulfus contra Girardum, cap. 1, t. II *Spicilegii* p. 341. Cujus locum ita restituo: *Engonimensem abbatissam quidam tuus archidiaconus gratiam præto fecit accessu. Porro facinus ingra-*

Α πονηρῶν ἀπαλλαγῆσα, θαλάων, λοιδορῶν, ἀνημέρων, προδοτῶν, μισοκάλων, φιληρόνων, κανοδόξων, ἀπατηλῶν, δοξοσόφων, ἔργον θεμένων διασπαίρειν, μᾶλλον δὲ διασκορπίζειν τὰ τοῦ Κυρίου ἀρνία. Σὺ οὖν, ὡ ἐπίσκοπε, στούδαζε ἕμα τῷ ὄπῳ σὲ κλήρω, ὀρθοτομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας: ὅτι λέγει Κύριος: « Ἐάν πλάγιοι πορεύσθε πρὸς με, κατὰ πρὸς ὑμᾶς πλάγιως πορεύσομαι. » Καὶ ἀλλαχοῦ: « Μετὰ ὁσίου ὄσωθήσῃ, καὶ μετὰ ἀθώου ἀθῶος ἴσῃ, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. » Ὅστις οὖν πορεύσθε, ἵνα μᾶλλον ἐπαίνοι καταξωθῆτε. (67) ὄπῳ τοῦ Κυρίου, ἢ μίμψειας ἐκ τοῦ ἔναυθλου.

laudem a Domino consequamini; quam ex contra-

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἵτι χρῆ τὸν διάκονον ἐπικουφίζειν τὸ βᾶρος τῶν ἐπισκόπων, καὶ διευθύνειν τὰ κούφωτερα (68).

Ὁμόφρονες οὖν ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ὡ ἐπίσκοποι, εἰρηνεύετε μετ' ἀλλήλων, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι (69), μετὰ ἀκριβείας ποιμαίνετε τὸν λαὸν, ὁμοφρόνως διδάσκοντες τοὺς ὄφ' ὑμᾶς ὁμογνωμονεῖν, καὶ τὸ αὐτὸ περὶ τῶν αὐτῶν δοξάζειν, ὅπως « μὴ ἦ ἐν ὑμῖν σχίσματα, » ἦτε δὲ « ἐν ὄσω καὶ ἐν πνεύμα, καθηρτισμένοι τῷ αὐτῷ νοί, καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ » κατὰ τὴν Κυριακὴν θέσιν (70). Καὶ πάντα μὲν ὁ διάκονος τῷ ἐπισκόπῳ ἀναφερῆτω, ὡς ὁ Χριστὸς τῷ Πατρί: ἀλλ' ὅσα δὲ (71) δύναται, εὐθύνεται δι' ἑαυτοῦ, λαβὼν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἐξουσίαν, ὡς ὁ Κύριος παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ δημουργεῖν (72), πὸ προνοεῖν τὰ ὄ υπέρσχη (73) ὁ ἐπίσκοπος κρινέτω. Πλὴν ἔστω ὁ διάκονος ἐπισκόπου ἀκοή, καὶ ὀφθαλμὸς, καὶ στόμα, καρδία τε καὶ ψυχὴ (74), ἵνα μὴ ἦ τὰ πολλὰ μεριμνῶν ὁ

C

vescentis uteri tumor excedens, et naturalis effectus aperuit. Quod dum propter insolentiam criminis, divinitatis contemptum civibus incredibile videtur, parturientis abbatissæ gemitus, et novi partus crudelia fidem fecerunt. Univerſa igitur civitas admiratione percussa est: qua cogitatum impatientia, qua temeritate conceptum, qua denique impudentia posse esse completum; quod homo animarum custos, episcopalis oculus, Ecclesie columna, sponsam Domini, Virginum ejus matrem atque custodem, non compellisset verbo tantum, sed opere polluisset. Sic ministri spiritalis, angeli, possunt teste Hilario in psal. cxxix, 2, haberi pro Dei oculis, vel auribus, vel manibus, vel pedibus. Atqui ex Origene ad Matth. xviii, 8, 9, sacerdotes, Ecclesie oculus recte nominantur; diaconi vero cæterique ministri, manna. In quorum primo Adamantium sequitur Hilarius ad psal. cxxxviii, 16, ut in posteriori Zonaras interpretans canonem apostolicum 56. Symeoni autem Theſsalonicensi *De sacris ordinationibus* cap. 15, chartophylax dicitur ἐστὶ τῷ ἀρχιερεὶ δεξιὰ, pontificis dextera. Ratio porro, propter quam tot præclariorum nominibus decorati inveniuntur diaconi, tangitur ab Epiphano heresi 78, cap. 5, his verbis: Ἄνευ δακτύλου, ἐπίσκοπον ἀδύνατον εἶναι, Sine diacono episcopus esse non potest, et a scriptore Epistolæ *De gradibus Ecclesie*, tom. IX Operum S. Hieronymi, istis: Sine diacono sacerdos nomen non habet, etc.

D

Digitized by Google

ἐπίσκοπος, ἀλλὰ μόνον τὰ κυριώτερα ὥστερ καὶ ὁ Ἰωθάρ (75) τῷ Μωυσεὶ διετάξατο, καὶ ἀπεδέχθη αὐτοῦ ἡ συμβουλίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Ὅτι μὴ προσήκον (76) Χριστιανοῖς ἀντιλογίαι καὶ διακλητικισμοί.

Καλὸν μὲν οὖν ἐστὶ τῷ Χριστιανῷ ἐγκώμιον, πρὸς μὴδὲνα ἔχειν πράγματα· εἰ δὲ ἐκ τινος ἐνεργείας ἢ πειρασμοῦ ἐπιουμβῆ τινα πρᾶγμα, σπουδαζέτω διαλύεσθαι αὐτὸ, καὶν δὲν βλαβῆναι τι, καὶ μὴ ἐρχίσθω ἐπὶ κριτήριον ἔθνικόν (77). Ἀλλὰ μὲν μὴδὲ ἀνίχουθε κοσμικοὺς ἀργοντας κατὰ τῶν ὑμετέρων δικάζειν διὰ γὰρ αὐτῶν ὁ διάβολος ἐπιτηδεύει (78) τοῖς δούλοις τοῦ Θεοῦ, καὶ βνειδος ἐπιγείρει (79), ὡς μὴ ἔχόντων ἡμῶν ἓνα σοφὸν τὸν δυνάμενον μεταξὺ βραβεύσαι τὸ δίκαιον, ἢ τὰς ἀντιλογίας διαλύσαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Ὅτι οὐ χρὴ τοὺς πιστοὺς ἐπὶ τῶν ἀπίστων διαδίσσασθαι, οὐτε μὲν ἐξ αὐτῶν τινα καλεῖν εἰς μαρτυρίαν εἴη κατὰ Χριστιανῶν.

Μὴ οὖν γινωσκέτωσαν τὰ ἔθνη τὰς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν διαφορὰς, μήτε καθ' ἑαυτῶν εἰς (80) μαρτυρίαν παραδέχεσθε τοὺς ἀπίστους, μήτε κρίνεσθε ἐπ' αὐτῶν· μήτε ὀφείλετέ τι τούτοις πρὸς συντέλειαν ἢ φόβον (81)· ἀλλὰ ἐπέδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· ὁ εἶον φόρον, ἢ κήνσον, ἢ δίδραχμον, ὡς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν θεὸς τὸν στατήρα, ἀπὸ τῆς ἀπληγῆς πραγμάτων. Αἰροῦ οὖν μᾶλλον βιάπεσθαι, καὶ τὰ πρὸς εἰρήνην σπουδάζειν, οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀπίστους. Ἐλαβεὶς γὰρ τῶν βωτικῶν τι, τὰ πρὸς Θεὸν οὐ ζημιωθήσῃ, ὅτε θεοσεβῆς ὑπάρχων, καὶ κατ' ἐντολὴν Χριστοῦ (82) ζῶν. Εἰ δὲ ἀδελφοὶ εἰς ἀλλήλους ἔχουσιν, ὃ μὴ γένοιτο, αὐτόθεν νοεῖν ὀφείλετε οἱ προηγούμενοι, ὅτι οἱ τοιοῦτοι οὐκ ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ (83) ἔργον ἐπιτελοῦσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐχθρῶν πολεμίων. Καὶ εἰς μὲν αὐτῶν εὐρεθήσεται ἡπικος, ἐπιεικής, φωτὸς τέκνον, ἕταρος δὲ ἀνήμερος, αὐθάδης, πλεονέκτης· ὁ δὲ καταγινωσκόμενος ἐπιτιμάσθω, ἀφοριζέσθω, δίκην τῆς μισαδελ-

Ac minoribus negotiis non occupetur, sed in maioribus; quemadmodum et Jethro Moysi digessit, acceptatumque fuit illius consilium.

CAPUT XLV.

Quod Christianis non conveniat controversiæ et altercationes.

Præclara sane Christiano homini laus est, cum nemine contendere: sin autem alicujus impulsu vel vexatione, alicui negotium incidat, det operam ut dirimatur, quamvis sibi inde aliquid capiendum sit detrimenti; et ne audeat ad gentillum tribunal. Sed nec patiamini ut sæculares magistratus de causis vestris judicium proferant; per eos enim diabolus servis Dei facessit negotium, probrumque excitat, quasi non habeamus nos virum sapientem, qui possit inter partes jus dicere, et controversias disceptare.

CAPUT XLVI.

Quod non oporteat fideles litigare apud infideles; neque ex his quamplurimam vocare in testimonium adversus Christianos.

Ne igitur gentiles cognoscant ortas inter vos hostes, neque adversum vos testimonium infidelium adhibeatis, neque ab eis judicemini; neque ipsis quidquam debeatis, quod ad tributum et terrorem potestatum pertineat; sed reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo; ut vectigal, aut census, aut didrachmum; sicut et Dominus noster tributo statero, a molestia liberatus est. Elige igitur potius damno affici, et quæ ad pacem spectant sectari, non solum cum fratribus, sed etiam cum infidelibus. Nam cum aliquam in hujus vitæ commodis jacturam feceris, nullum divinarum bonorum damnum patieris, utpote Dei cultor, et juxta Christi mandata vivens. Si vero, quod absit! fratres habuerint aliquid inter se controversiæ, inde intelligere debetis vos præpositi, quod hujusmodi homines non se gerunt ut fratres in Domino, sed potius ut hostes infestæ. Ac forte unus eorum reperietur lenis, æquus, alius lucis; alter vero im-

75 Exod. xviii. 76 I Cor. vi, 1. 77 Matth. xxii, 21. 78 Matth. xvii.

VARIORUM NOTÆ.

tum non habet, officium non habet. Mitto τοὺς βασιλέως (seu βασιλέων aut βασιλεῖος) ὀφθαλμοὺς, καὶ τὰ βασιλέως ὄρα, apud Xenophontem et alios: prætereaque πρῶτα τῆς νῆς τὸν ὀφθαλμόν, epistola 127 Gregorii Nazianzeni, et multa id genus obvia. Videto Notam ad caput 30. Cor.

(75) Ἰωθάρ. Apud LXX Ἰωθάρ. Corrupte in Cœna quæ indignè ascribitur S. Cypriano, Lothor. Vale fecit Lothor, pro Jothor. Exod. iv, 18. Ib.

(76) Προσήκον. Alter codex προσήκουσι. CLXX.

(77) Μὴ ἐρχέσθω ἐπὶ κριτήριον ἔθνικόν. Correctum velini Alexandrinum Clementem multo ante finem Stromatei penultimi pagina 750, quo loci enarrans textum Apostoli I Cor. vi, 1, etc., de causis et litibus Christianorum, atque inter se comparans eos qui iudicio contendunt apud iniquos, eos qui apud sanctos, et eos qui nullatenus, dicit secundos primis esse meliores, sed tertios perfectionem attigisse: Καὶ εἶναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμείνους, οὐδέπω δὲ

ἀπαθεῖς (male edunt ἀπειθεῖς, male emendant ἐπειθεῖς, ut antecedentia et consequentia ostendunt), ἢ μὴ ἀμνηστῆκαὶ τῶν γενόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν προσετύθωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν. Cor.

(78) Ἐπιτηδεύεις. Alter cod. Vindob. ἐπεδρεύεις rectius, ut videtur. CLXX.

(79) Ἐπιγείρει. Idem habet ἐπιγείρει sententia commoda: insidiatur servis Dei, probrumque infert. Ib.

(80) Εἰς. Deest in antiquiore cod. Vindob. et quidem recte. Ca.

(81) Φόρον. Φόρον, hoc est vectigal. Tributa et vectigalia solvi jubent larvati hi apostoli, ex decoro; quod tamen alibi non satis servatur. Id.

(82) Χριστοῦ. Θεοῦ ms. Vind. Ib.

(83) Ἐν Κυρίῳ. Desunt in altero codice, forte melius. Ib.

mitis, contumax, fraudator : hic igitur agnitus puniatur, et segregetur, et pœnas fraterni odii luat : dein cum propositum mutaverit, assumatur in societatem : atque ita castigati, tribunalia vestra allevabunt ac infrequentia efficiant. Oportet autem et mutuo injurias condonare; non quidem iudices, sed eos qui similitates habent; quemadmodum Dominus pronuntiavit, cum ego Petrus interrogarem eum : « Quoties peccabit in me frater meus, et dimittam ei? usque septies? » et respondit : « Non dico tibi, usque septies, sed usque septuagesies septies⁸⁴. » Sic enim vult Dominus vere esse suos discipulos, nihilque illos contra aliquem habere unquam, exempli gratia, iram immoderatam, aut furorem immanem, aut cupiditatem iniquam, aut odium irreconciliabile. Eos itaque qui ira jactantur, ad amicitiam; qui odio asperantur, ad concordiam adducite; quia Dominus ait : « Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur⁸⁵. »

CAPUT XLVII.

Quod oporteat in secunda Sabbatorum forum agere.

Fiant judicia vestra secunda post Sabbatum die; ut si vestrae sententiæ contradicatur, vacantes usque ad Sabbatum, possitis contradictionem expendere, et inter se dissentientes, in diem Dominicum pacificare. Assistant autem tribunali diaconi et presbyteri, cum justitia ac citra personarum acceptionem judicantes, tanquam homines Dei. Cum igitur utraque persona, sicut et dicit lex⁸⁶, advenierit, stabunt partes adversæ in medio foro : et auditis iis, sancte ferte suffragia, conantes inter ambos conciliare amicitiam, ante episcopi decretum, ne in publicum prodeat sententia adversus eum qui deliquit; quia episcopus in tribunali approbatorem et conscium iudicii habet Christum Dei. Si qui vero de infamia non recte ambulandi in Domino a quopiam arguantur; eundem in modum utramque personam, et accusatoris et accusati, audite; et non ex præsumptione opinione, neque ex studio unius partis, sed ex justitia, tanquam de æterna vita aut morte, dicite sententiam. « Juste » enim, inquit Deus, « persequeris quod justum est⁸⁷. » Nam qui juste a vobis punitus est ac excommunicatus, a sempiterna vita et gloria rejiculus evasit, tum apud sanctos homines ignominiosus, tum obnoxius apud Deum.

CAPUT XLVIII.

Quod non oporteat eandem pœnam in omni delicto irrogare, sed variam, pro varietate delinquentis.

Nolite de omni peccato eandem proferre senten-

⁸⁶ Matth. xviii, 21. ⁸⁷ Matth. v, 9. ⁸⁸ Deut. xix, 17. ⁸⁹ Deut. xvi, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(84) *Δευτέρα Σαββάτων*. Hoc est, secundo die hebdomadis, nam *Σάββατα* hic *hebdomadem* significat, non *Sabbatum*. Sic dies solis, sive Dominicus dicitur *μέτα Σαββάτων* Matth. xxviii, 1, ad quem locum vide interpretes, et præsertim H. Grotium. CLER.

(85) *Συμπαρέστωσαν δέ, κ. τ. λ.* Interdum jus dicebant episcopi soli; interdum advocatis in consilium

ἄφιας τινῶν· εἶτα μεταμελόμενος προσλαβανέσθω· καὶ οὕτως σωφρονιζόμενοι, ἐπικουφίσουσιν ὑμῖν τὰ κριτήρια. Χρὴ δὲ καὶ συγχωρεῖν τὰ εἰς ἀλλήλους ἀδικήματα· οὐ τοὺς κρίνοντας, ἀλλὰ τοὺς ἔχοντας εἰς ἑαυτούς· καθὼς ὁ Κύριος ἀπεφήνατο, ἐμοῦ Πέτρου ἐρωτήσαντος αὐτόν· « Ποσάκις ἀμαρτήσῃ εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; » καὶ εἰπόντος· « Οὐ λέγω σοι, ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ. » Οὕτως γὰρ θέλει ὁ Κύριος ἀληθῶς εἶναι αὐτοῦ μαθητὰς, καὶ μηδὲν ἔχειν κατὰ μηδενὸς πώποτε, οἷον ὀργὴν ἀμετρον, ἢ θυρὸν ἀνήμερον, ἢ ἐπιθυμίαν ἀδικῶν, ἢ μίσος ἀσπονδῶν. Τοὺς οὖν ὀργιζομένους συμβιβάζετε εἰς φιλίαν, τοὺς ἐχθραίνοντας εἰς ὁμόνοιαν· ὅτι λέγει Κύριος· « Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ὅτι χρὴ ἐν δευτέρᾳ Σαββάτων ποιεῖσθαι τὰς δίκας.

Τὰ δικαστήρια ἡμῶν γινέσθω δευτέρᾳ Σαββάτων (84), ὅπως ἐὰν ἀντιλογία τῇ ἀποφάσει ὑμῶν γένηται, ἕως Σαββάτου ἔχοντας ἄδικαιον, δυνήθητε εὐθῦναι τὴν ἀντιλογίαν, καὶ εἰρηνεύσαι εἰς τὴν Κυριακὴν τοὺς διαφερομένους πρὸς ἀλλήλους. Συμπαρέστωσαν δὲ τῷ δικαστηρίῳ καὶ οἱ διάκονοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι (85), ἀπροσωπλήπτως κρίνοντες, ὡς Θεοῦ ἄνθρωποι, μετὰ δικαιοσύνης. Παραγενομένων οὖν ἐκατέρων τῶν προσώπων, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει, στήσονται ἑκάτεροι ἐν μέσῳ τῶν κριτηρίων, οἷς ἐστὶν ἡ ἀντιλογία· καὶ ἀκούσαντες αὐτῶν, ὁσῶς ἀνεγένκατε τὰς ψήφους, σπουδάζοντες αὐτοὺς φίλους ἀμφοτέρους ποιῆσαι, πρὶν ἀποφάσεως τῆς τοῦ ἐπισκόπου, ὅπως μὴ ἐξέλθῃ ἐπὶ γῆς κρίσις κατὰ τοῦ ἀμαρτήσαντος· καθότι καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ σύμφησον ἔχει καὶ συνίστορα τῆς δίκης τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ τινες ἐν βλασφημίαις τοῦ μὴ καλῶς οὐδεῖσιν ἐν Κυρίῳ ἐλέγχονται ὑπὸ τίνος, ὁμοίως ἀκούσαντες ἑκατέρων τῶν προσώπων, τοῦ τε κατηγοροῦντος, καὶ τοῦ κατηγορουμένου, ἀλλὰ μὴ προλήψῃ, μηδὲ μονομερῶς, ἀλλὰ μετὰ δικαιοσύνης, ὡς ὑπὲρ ζωῆς αἰωνίου ἢ θανάτου δίδόντες ἀπόφασιν. « Δικαίως » γάρ, φησὶν ὁ Θεός, « διώξει τὸ δικαίον. » Ὁ γὰρ δικαίως τιμωρηθεὶς καὶ ἀφορισθεὶς παρ' ὑμῶν, αἰωνίου ζωῆς καὶ δόξης ἀπόβλητος γέγονε, καὶ παρ' ἀνθρώποις ὁσῶς ἔτιμος, καὶ παρὰ Θεῷ κατάδικος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Ὅτι μὴ χρὴ ταύτην (86) ἐπιφέρει τιμωρίαν ἐπὶ πάσης πλημμελείας, ἀλλὰ διάφορον, πρὸς τὸ διάφορον τοῦ ἀμαρτάνοντος.

Μὴ πάσης δὲ ἀμαρτίας τὴν αὐτὴν ποιήσῃ ἀπόφα-

clericis suis. Aliquando liberabant se ea molestia; inferioribusque ordinibus litium diremptionem relinquebant. Coacti etiam nomenclam fuerunt laicos hac in re clericis præponere. Cujus ultimi exemplum habes apud Soeratem. *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 37, in Silvano Trojæ episcopo. COT.

(86) *Ταύτην*. Lege ex cod. Vindobon. et re ipsa τὴν αὐτὴν. CLER.

σιν, ἀλλ' ἐκάστης ἴδιαν· μετὰ πολλῆς φρονήσεως κρινόντες ἕκαστα τῶν πλημμελημάτων, τὰ τε μικρὰ, καὶ τὰ μεγάλα, καὶ ἄλλως (87) ἔργου, καὶ λόγου πάλιν ἑτέρως, καὶ προθέσεως (88), ἢ λοιδωρίας, ἢ ὑπολήψεως διαφόρων, καὶ τοὺς μὲν ὑπερβαλεῖς μόναις ἀπειλαῖς, τοὺς δὲ πενήτων χορηγίαις, ἄλλους δὲ νησιταῖς στυβώσεσι, καὶ ἑτέροις ἀφορίσεσι, πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος αὐτῶν. Καὶ γὰρ καὶ ὁ νόμος οὐ παντὸς ἀμαρτημάτων τὴν αὐτὴν ἐποιεῖτο τιμωρίαν, ἀλλὰ ἄλλως μὲν τὰ εἰς θεὸν καὶ εἰς ἱερέα καὶ εἰς ἱερὸν καὶ εἰς ἱερεῖον, ἑτέρως τὰ εἰς βασιλεῖα καὶ ἔργοντα καὶ στρατιώτην καὶ ὑπήκοον, ὁμίσιμον, ἢ οἰκέτην, ἢ εἰς κτήμα, ἢ εἰς ἄλογον, καὶ πάλιν παρηγλαγμένως τὰ εἰς γονεῖς καὶ συγγενεῖς, ἄλλως τὰ ἐξ ἐφόδου, καὶ τὰ ἀκουσίως ἑτέρως· καὶ τοῖς μὲν θάνατον ἢ διὰ σταυροῦ, ἢ τὸν διὰ λίθων, τοῖς δὲ ζήμιαν, ἢ μάστιγας, ἢ τὸ τὰ ὅμοια παθεῖν οἷς ἔδρασαν. Οὐκοῦν καὶ ἡμεῖς τῶν διαφόρων ἀμαρτημάτων διαφόρους ποιήσθε καὶ τὰς τιμωρίας, ἵνα μὴ τις ἀδικία παρεμπεισούσα κινήσῃ τὸν θεὸν πρὸς ἀγανάκτησιν. Ἦς γὰρ ἂν ἀδίκου κρίσεως μεστὰι γένησθε, ταύτης καὶ τὸν ἀπὸ θεοῦ λήψετε μισθόν· «Ὁ γὰρ κρίματι κρίνεται, κριθήσεσθε.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ.

Ὅποιους εἶναι χρὴ τοὺς κατηγοροῦντας, καὶ μάρτυρας.

Καθίσαντες οὖν ἐπὶ τὸ κριτήριον, παρόντων ἑατέρων τῶν προσώπων, οὐ γὰρ ἐροῦμεν ἀδελφῶν, C μέχρις οὐ ἑαυτοὺς ἐν εἰρήνῃ ἀπολύδωσιν, ἐρευνεῖτε ἀκριβῶς περὶ τῶν ἐνεχομένων· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ κατηγοροῦντος, εἰ πρῶτου (89) τούτου κατηγορεῖ, ἢ καὶ ἑτέροις τιῶν ἐγκλήματα κατενήνοχε, καὶ εἰ μὴ ἐκ μίμψεως αὐτῶν ἢ φιλονεικία⁸⁵ καὶ τὸ ἐγκλημα ἠπόκειται, καὶ ὅποια τις ἢ ἀναστροφή αὐτοῦ ὑπάρχει· καὶ τοιοῦτος δὲ ὢν εὐσυνείητος, μὴ πιστευέσθω μόνος· παράνομον γὰρ τὸ τοιοῦτον· ἀλλ' ἔχέτω καὶ ἑτέροις μάρτυρας, ὁμοίους αὐτῷ τὸν τρόπον· καθὼς ὁ νόμος λέγει· «Ἐπὶ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων σταθῆσεται πᾶν ῥῆμα.» Διατί· δὲ εἶπομεν, τὸν τρόπον αὐτῶν ἐπιζητεῖσθαι, ὅποιος (90) τυγχάνει; ἐπειδὴ πολλὰκις ἐγχωρεῖ, καὶ τοὺς δύο καὶ τοὺς πλείονας ἐπὶ κακῷ μαρτυρῆσαι, καὶ συμφώνως προστήναι τοῦ ψεύδους· ὡς τοὺς δύο πρεσβυτέρους κατὰ D Σωσάννης ἐν Βαβυλῶνι, καὶ τοὺς δύο υἱοὺς τῶν παρανόμων κατὰ τοῦ Ναβουθαῖ ἐν Σαμαρείᾳ, καὶ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Κυρίου ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ κατὰ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος αὐτοῦ. Ἔστωσαν

aliam, sed de unoquoque propriam cum multa prudentia judicantes singula delicta, cum parvum magna; atque aliter sancientes de peccato operis, iterumque aliter de peccato sermonis, diverse etiam de delictis propositi, aut convicii, aut suspicionis. Et quidem ex peccatoribus hos solis minis subficiet; illos elemosynis erga pauperes; alios vero jejuniis comprimet, et alios pro gravitate criminis sui a fidelibus separabis. Neque enim lex omni peccato eandem decernebat poenam; sed aliam quidem commissis in Deum, et in sacerdotem, et in templum, et in sanetnarium; alteram vero designatis adversus regem, et principem, et militem, et subjectum, adversus aequalem, vel famulum, sive contra possessionem, aut pecus; B iterumque diversam delictis in parentes et cognatos; peccatis ex industria aliam, et aliam non voluntariis: atque aliquos quidem reos afficiebant morte, seu crucis, seu lapidationis, caeteros mulctis, aut verberibus, aut talionis supplicio. Igitur vos quoque diversis peccatis diversas poenas imponite, ne qua injuria incidens provocet Deum ad iracundiam. Cujus etenim iniqui iudicii eritis arbitri, ejus et mercedem accipietis a Deo: «Quo enim iudicio judicaveritis, judicabimini⁸⁶.»

CAPUT XLIX.

Quales esse debet accusatores, et testes.

Sedentes igitur in tribunali, presentibus utriusque personis (non enim eos appellabimus fratres, donec cum pace se in benevolentiam susceperint), exquirite diligenter de altercantibus; ac primo de accusatore, an hunc primum accuset, vel aliis quoque crimina impegerit, et annon ex querela eorum ac contentione crimen suppositum sit, et quales sint mores accusantis: cui licet bona conscientia freto, soli tamen fides non habeatur⁸⁵; id quippe iniquum est; sed habeat et alios testes, ei probitate morum consimiles; quemadmodum lex dicit: «In ore duorum et trium testium stabit omne verbum⁸⁷.» Quare autem diximus, inquiri oportere quæ sit testium vita? quia, scilicet, sæpenumero evenit, ut duo vel plures testimonium dicant in malo, et una voce mendacio suffragentur; ut Babylone duo senes contra Susannam⁸⁸, et in Samaria filii iniquitatis contra Nabuthæum⁸⁹, et Hierosolymis turba Judæorum adversus Dominum⁹⁰, ejusque primum martyrem Stephanum⁹¹. Sint igitur testes mansueti, juxta expertes, æqui, charitate præditi, temperantes,

⁸⁵ Matth. vii, 2. ⁸⁶ Ἡ φιλονεικία, vel ἡ φιλονεικία: ⁸⁷ Laudatur a Cedreno. Vide Test. Veterum. ⁸⁸ Deut. xix, 15. ⁸⁹ Dan. xiii. ⁹⁰ III Reg. xxi. ⁹¹ Matth. xxvi. ⁹² Act. vi et vii.

VARIORUM NOTÆ.

(87) Καὶ ἄλλως. Abest καὶ in Vindob. cod. nec necessarium est. CLER.

(88) Καὶ προθέσεως. Dele καὶ ex eodem codice, et sic distingue ἑτέρως: προθέσεως, etc. Id.

(89) Εἰ πρῶτου. Cod. Vind. Εἰ πρὸ τούτου οὐ

κατηγορεῖ καὶ ἑτέροις: an ante hunc quem accusat etiam aliis accusationes impegerit. Eodem sensu. CLER.

(90) Ὅποιος. Vind. cod. ὅποιός τις. Id.

continentes, malitia vacui, fideles, religiosi, talium enim testimonium propter mores eorum firmum est, et propter eorum vitam verum : at testimonium hominum qui tales non sunt, nolite suscipere, quamvis si in delatione consentire videantur. Nam in lege præcipitur : « Non eris cum multis in malitia. Non suscipies auditionem vanam. Non consenties cum multitudo, ut declines a justitia ». Ex alia vero parte reum etiam a vobis oportet cognosci, qualem se in vite usu et consuetudine gesserit, an ex moribus laudem sibi compararit, an inculpatus sit, an pietatis sectator ; an erga viduas, hospites, et pauperes benignus, an fratrum amans⁹¹ ; an turpis lucri non cupidus, non avidus depansionis, non pecunie raptor ac procella ; an temperans, et non luxuriosus, aut violentus, aut otiosus frugum consumptor ; an misericors, atque ad largiendum promptus.

CAPUT L.

Quod usu veniat, ut conjectura ex prioribus malis ducta, aliquis facile credatur posteriora designasse.

Nam si in accusato præjacent prava opera, jam aliqua ex parte veræ videbantur præsentis accusationis, nisi jus ei patrocinetur ; fieri enim potest ut is olim deliquerit, hujus vero accleris sit purus. Quare circa hujusmodi negotia, diligenter et caute vos gerentes, certam indubiamque adversus reum conviciam forte sententiam. Et si post excommunicationem, veniam petat et ad pedes episcopi procidat, et peccasse se fateatur, recipite eum. Porro delatorem impunitum non sinatis, ne adhuc aliam quæpiam recte viventem calumnietur, vel aliquem aliam ad similia faciendâ provocet ; rursusque eum qui convictus fuerit, nulla contumelia affectum non dimittatis ; ne alius eodem crimine obstringatur. Neque enim « testis malorum impunitus erit » ; neque peccator poenam evadet.

CAPUT LI.

Quod non oporteat in judicando uni parti favere.

Diximus jam æquum non esse ut ea judicia exerceantur, in quibus altera pars judicium occupat. Nam si unam personam audieritis, altera absente, hacque ad objectum crimen non respondente, suffragium damnationis temere tuleritis ; rei necis, et consortes calumniatoris, seu eadem cum illo mensura motientes reperiemini apud Deum, justam judicem. « Stetit enim qui tenet candam canis, sic qui presidet alieno iudicio ». Quod si imita-

Α οὖν οἱ μάρτυρες πρᾶξις, ἀδύγητοι, ἐπιεικεῖς, ἀγαπητικοὶ, σώφρονες, ἐγκρατεῖς, ἀπόνηροι, πιστοὶ, θεοσεβῆς ἢ γὰρ πρὸς τοιαύτων μαρτυρία καὶ διὰ τοῦ εὐθέως αὐτῶν βεβαίαν καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτῶν ἀληθῆς ὑπάρχει· τῶν δὲ μὴ τοιαύτων μὴ παραδέχεσθε τὴν μαρτυρίαν (91), κἀν συμφανεὲν δοκῶσιν ἐπὶ τῇ καταμαρτυρίᾳ προσέταται γὰρ ἐν τῶν νόμων « Οὐκ ἔστι μετὰ πολλῶν ἐπὶ κακίᾳ· οὐ παραδέξῃ ἀκοήν ματαίαν· οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ κλήθους ἐκάλειναι τὸ δίκαιον. » Ἐν μέρει δὲ καὶ τὸν κρινόμενον αἰεὶναι ὑπελεγε, ὅπολις ἐστὶ τῇ τοῦ βίου συνθηκῇ καὶ ἀναστροφῇ, εἰ μεμαρτυρημένος τὸν βίον, εἰ ἀνέγκλητος, εἰ ὁσιότητι ἐζηλωτικός, εἰ φιλόδηλος (92), καὶ φιλόθεος, καὶ φιλόπαικος, καὶ φιλόθελος, εἰ μὴ ἀισχροκέρης, καὶ μὴ βρώτης καὶ χρηματολαδίᾳ, εἰ σώφρων, καὶ μὴ δουτος, ἢ μέθυσος, ἢ ἀργυρόφagos, εἰ ἀνεκλαγγῆτος, καὶ εὐμετέβωτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν.

«Οτι ἐγκρατεῖ, τινὰ καὶ ἐκ προκρίτων κινῶν μὴ ἀπιστεῖσθαι τὰ δεύτερα.

Εἰ γὰρ αὐτῷ προδίδικαται ἔργα φαῦλα, ἤδη ἐκ μέρους ἀληθεῖς ἂν εἰεν καὶ νῦν ἐπιπερόμεναι αὐτῷ κατηγορίας, εἰ μὴ ἂν αὐτῷ τὸ δίκαιον ἔχει συναγαγεῖσθαι ἔργων ἐγκρατεῖ γὰρ αὐτὸν ἡμαρτηκίαν μὲν ποτε, τοῦτου δὲ τοῦ ἐγκλήματος ἀθῶν ὑπάρχειν. Διὸ ἀκριδῶς περὶ τὰ τοιαῦτα νήφοντες, ἀσφαλῆς καὶ βεβαίως ποιῆσθε τὰς ἀποφάσεις κατὰ τοῦ ἐλεγχθέντος. Καὶ εἰν μετὰ τὸν ἀπορισμὸν συγγνώμην αἰτῇ, καὶ προσπίσῃ τῷ ἡμισότῳ, καὶ ἡμαρτηκίαν ὁμολογῇ, προσδέχεσθε αὐτόν. Μῆτε δὲ τὸν συκοφάντην ἀτιμώρητον ἐάσητε, ἵνα μὴ καὶ ἕτερόν τινα καλῶς βιούοντα βλασφημήσῃ, ἢ ἕτερόν τινα (93) προτρέψῃται τὰ ἔπρα αὐτῷ δόξαι· μήτε μὴν τὸν ἐλεγχθέντα ἀνύδρεστον, ὅπως ἄλλοι ἕτερος (94) τοῖς αὐτοῖς ἐνοχθεῖ. Ὅστε γὰρ « μάρτυς κακῶν ἀτιμώρητος ἐστίν· » οὐδ' ὁ κλημμένων δίχης ἐκτός (95).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ.

«Οτι οὐ χρὴ μονομαρεῖς τὰς κρίσεις ποιῆσθαι.

Ἐπιποιν δὲ ἔτι τὰς κρίσεις οὐ δίκαιον μονομαρεῖς ποιῆσθαι. Ἐάν γὰρ τοῦ ἐνὸς προσώπου ἀκούσητε, μὴ παρόντος τοῦ ἑτέρου, μηδὲ ἀπολογοσαμένου πρὸς εὐ ἐπιπερόμενον ἐγκλήμα, προπετῶς (96) ἐξενέγκητε ψήφον κατακρίσεως, ἔνοχοι τῆς ἀναιρέσεως, καὶ συμμετρηταὶ τῷ συκοφάντῃ, παρὰ Θεοῦ εὐρεθήσεσθε τῷ δικαίῳ κριτῇ· « Ὅς γὰρ ὁ κρατῶν κέρκου κινδός, οὐτως ὁ προπετῶς ἄλλοστῆς κρίσεως. » Ἐάν δὲ μιμηταὶ γένησθε τῶν ἐν Βαβυλωνίᾳ κρεσθυτέρων, οὕτως

⁹¹ Exod. xxiii, 1, 2. ⁹² Ignat. Interpol. ad Magnes. 9. ⁹³ Prov. xix, 5, 9. ⁹⁴ Prov. xxvi, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(91) *Τὴν μαρτυρίαν.* Τὰς μαρτυρίας. Ms. Vind.
 (92) *Φιλόδηλος.* Deest in cod. Vindob. ut et μὴ βρώτης καὶ χρηματολαδίᾳ, pro quibus habet πολυανάλωτος.
 (93) *Τινὰ.* Deest in altera cod. Vind.
 (94) *Ἐτερος.* Καὶ ἕτερος cod. Vind.

(95) *Ὁδ' ὁ κλημμένων δίχης ἐκτός.* Vide in LXX, Proverb. xxviii, 20; Sap. i, 8; xiv, 31, Sir. xi, 7, xxvi, 13. Cot.
 (96) *Προπετῶς.* Καὶ προπετῶς rectius, in Vind. CLER.

καταμαρτυρήσαντες τῆς Σωσάννης ἀδίκως κατέδικα-
σαν αὐτὴν εἰς θάνατον, ἐνοχοὶ τῆς ἐκείνων κρίσεως
καὶ καταδίκης γένησθε. Ὅτι τὴν μὲν Σωσάνναν ὁ
Κύριος διὰ τοῦ Δανιὴλ ἐβρύσατο ἐκ χειρὸς παρανό-
μων, τοὺς δὲ ἐνόχους τοῦ αἵματος αὐτῆς πρεσβυτέ-
ρους ἐν πυρὶ κατέδικασεν (97), ὅμως δὲ δι' αὐτοῦ
ὠνείδισε λέγων· Ὁὕτως μωροὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ
ἀνακρίναντες, οὐδὲ τὸ σαφὲς ἐπιγινόντες κατεκρίνατε
θυγατέρα Ἰσραὴλ; Ἀναστρέφατε οὖν εἰς τὸ κριτή-
ριον ψευδῆ γὰρ οὕτοι καταμαρτύρησαν αὐτῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ.

Παράδειγμα τοῦ δικαίου κρίματος ἢ τῶν ἐξωθεν
δικαστῶν περὶ τὰς ἰσοφασίαις ἀσφάλεια.

Θεάσαθε δὲ καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια, ὧν τῇ
ἐξουσίᾳ ὀρῶμεν ἀγομένους φονεῖς, μοιχοὺς, φαρμα-
κοὺς, τυμβωρύχους, ληστὰς· καὶ τὰς ἀνακρίσεις (98)
αὐτῶν λαβόντες οἱ ἡγουμένοι ὑπὸ τῶν προσαγγόντων,
λέγουσι τῷ κακούργῳ, εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει· κάκεινον
συγκαταθεμένου, οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὴν κόλασιν αὐτὸν
ἐκπέμπουσιν, ἀλλὰ πλείοσιν ἡμέραις ποιοῦνται αὐτοῦ
τὴν ἐξέτασιν μετὰ συμβουλίου πολλοῦ, καὶ παραπε-
τάσματος μέσου (99). Τελευταίον (100) ὄρον καὶ φη-

98 Dan. xiii, 48.

VARIORUM NOTÆ.

(97) Ἐν πυρὶ κατέδικασεν. Juxta Hebræorum C
traditionem apud Origenem Epistola ἀμοιβαία ad
Africanum, et apud Hieronymum tum epist. 40,
tum in Commentariis ad Jeremiã xxix, 21, 22, 23,
et ad Danielis xiii, 5, 62, quod Achabus et Sedecias
pseudoprophetae, quos frixit rex Babylonis in igne,
atque duo senes judices Susannæ calumniatores,
iidem exstiterint. De quo consule di interpretes.
COT. Pro in πυρὶ, in altero Vindob. cod. est tantum
πυρὶ. CLEA.

(98) Ἀνακρίσεις. Quid in judiciis sit ἀνάκρισις
docent lexicographi. Totam autem judicialem sen-
entiam graphice descriptam habes in Opere imper-
fecto, ad Matth. xxv, 31, hoc pacto: *Criminosas
personas iudex auditurus in publico, tribunal suum
collocat in excelsis, circa se constituit vexilla regalia,
ante conspectum suum ponit super mensam calliculam
(f. caliculum), undetribus digitis mortem hominum scri-
bat aut vitam: hinc inde officiales ordinate consistunt;
in medio secretario ponuntur genera horrenda pœnarum
quæ non solum pati, sed et videre, tormentum: stant
juxta parati tortores, crudeliores aspectu quam ma-
nibus. Tota judicii facies cujusdam schematis terrore
vestitur. Et cum ad medium productæ fuerint crimi-
nosæ personæ, ante interrogationem judicis ipsius,
judicii terribili discutiuntur aspectu. Et ad ejusdem
capitis versiculum 33: Quando aliquis ante con-
spectum regis aut judicis introducitur, ex ipso loco
ubi stare jubetur, intelligit si propter bonum intro-
ductus est, aut propter malum. Si enim propter bo-
num, statim vocatur in proximo; si propter malum,
longe stare jubetur. Genuinus Chrysostomus homil.
47 in Genesim, interpretans Dei interrogationem
Adam, ubi est ait: Ὅτι γὰρ ὅτι ἐπειδὴν ἐφ' ὕψους
τοῦ βήματος καθήμενοι δίκην εἰσπράττονται τοὺς τὰ
φαῦλα ἐργασαμένους, οὐκ ἀξιοῦσιν αὐτοὺς τῆς οἰ-
κατίας ἀποκρίσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἀγκυλώντες αὐτοῖς,
33ῃ ἀτιμία ταυτοῦς περιέβαλον διὰ τῆς τῶν ποιητῶν
παραγγέλτων ἐργασίας· ἀλλ' ὁ μὲν δικαστὴς ἀνακρί-
νεται, ἕτερος δὲ τις ἐστὶς διαδιδάχει τὰ παρὰ τοῦ
δικαστοῦ τῷ ὑπευθύνῳ, καὶ τὰ παρ' ἐκείνου πάλιν*

tores fueritis senum illorum Babylonis incolarum
qui falso testimonio contra Susannam dicto, eam
injusta mortis damnatione affecerunt; obnoxii eri-
tis sententiæ et condemnationi adversum eos latæ.
Quoniam Susannam quidem Dominus per Danielen
eripuit e manibus iniquorum, reos autem sanguinis
feminae senes ad ignem damnavit; vobis vero per
Danielem exprobravit, dicens: « Sic fatui filii Is-
rael, non dijudicantes, neque quod manifestum est
cognoscentes, condemnastis filiam Israel? Reverti-
mini ergo ad judicium, quia falsum testimonium
isti locuti sunt adversum eam ».

CAPUT LII.

Exemplum justi judicii capiatur de cautone quam in
sententiis judices gentiles adhibent.

B Respicite etiam ad mundana judicia, quorum
potestate videmus trahi homicidas, adulteros, vene-
ficos, sepulcrorum prædatores, latrones. Etenim
cum magistratus ab iis qui reos in jus rapiunt, ea
acceperint quæ ad horum pertinent causam, quæ-
runt ex maleficio, an ita se res habeat: et licet
constetur, non illico eam mittunt ad supplicium;
sed pluribus diebus, cum multa consultatione et
interjecto velo, inquirent de crimine. Postremo

διαπορθμεύει τῷ δικαστῇ· καὶ τοιοῦτον ἂν ἴδοι τις
τῶν δικάζοντων πανταχοῦ τὸ ἔθος. Et concione 2 *De
Lazaro*: Οἱ τὸ δεσπονητῶρον οἰκοῦντες, ἀεὶ μὲν ἐν κατη-
φείᾳ καὶ ὀδύναϊς εἰσι, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν
ἐκείνην, καθ' ἣν ἂν μέλλωσιν ἐξάγεσθαι, καὶ παρ'
αὐτὰς τὰς τοῦ δικάζοντος ἀγεσθαι θύρας· καὶ πρὸ
τῶν κηλίδων ἐστῶτες, καὶ τῆς τοῦ κρίνοντος φωνῆς
ἐνδοθεν ἀκούοντες, ἀποπήγνυνται τῷ φόβῳ, καὶ τῶν
νεκρῶν οὐδὲν ἄμεινον διακρίνεται. Concione 4: Ἐπὶ
τῶν ἐξωθεν δικαστηρίων τούτων, ὅταν ὦσι τινες ὑπεύ-
θυνοι λησταὶ καὶ ἀνδροφόναι, πῶρρω τῆς βίβως τοῦ
δικάζοντος ἀποστήσαντες τούτους οἱ νόμοι, τῆς τοῦ
κρίνοντος οὐκ ἐπιτρέπουσιν ἀκοῦσαι φωνῆς, κἂν
τούτῳ μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοῦς ἀτιμάζοντες, ἀλλὰ
μέσος τις διακρίσει ταῖς ἐρωτήσεις τοῦ δικάζοντος,
καὶ ταῖς ἀποκρίσεις τῶν δικάζομένων. Noti sunt
Prudentii versus *Hamartigeniæ* 440, etc.:

Qui summum solidumque bonum putat, ambitionis
Crescere successus; præconum voce trementes
Examinare reos.

Id.

(99) Παραπετάσματος μέσου. Suidæ Lexicon,
παραπέτασμα· παρακάλυμμα, παράπλωμα, τὸ λεγό-
μενον βῆλον. Basilus epist. 79, circa lineam: Οἱ τοῦ
κόσμου τούτου ἀρχόντες, ὅταν τινὰ τῶν κακούργων
θανάτῳ καταδικάζειν μέλλωσιν, ἐφέλκονται τὰ παρα-
πετάσματα, καλοῦσι δὲ τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς τὴν
ὑπὲρ τῶν προκειμένων σκέψιν, καὶ πάλιν ἐνοχολά-
ζουσι χρόνον, etc. Ad quod ultimum pertinet etiam
versus Juvenalis, sat. 6:

Nulla unquam de morte hominis cunctatio longa est.
Ubi (ut id obiter indicem) supplendus est vetus
Scholiastes, sic: *De nece ingenui nulla est longa
dubitatio.* Cæterum non habeo quod addi mereatur
observationibus virorum doctorum de velis judicium,
principum, magnorum, basilicarum, et de judicii
interjecto aut levato velo. Cor.

(100) Τελευταίον. Ms. Vind. Ἐτα τελευταίον.
CLEA.

qui sententiam et suffragium de capite, contra reum laturus est, sublati ad solem manibus, contestatur, insontem se esse humani sanguinis. Atque illi ab hoc scelere abhorrent, quamvis sint ethnici, et ignari tum divinitatis, tum ultionis divinæ adversum ipsos, si innocentes poena mulctarint.

CAPUT LIII.

Quod non oportet fideles inter se discordare.

Vos autem, cognoscetes quis sit Deus noster, et qualia judicia ejus, quo modo poteritis sententiam adversus aliquem injuriose pronuntiare, cum vestrum judicium Deo confestim pateat? Et si quidem juste judicastis, justa præmia et nunc et posthac reportabitis; sin vero injuste, rursum actis paria consequemini. Nos igitur vobis, fratres, consilium damus, malitis a Deo laudem, quam vituperationem adipisci; quia a Deo laudari, hominibus vita æterna est; sicut et vituperari, sempiterna mors. Quocirca estote justi iudices, pacifici, ira vacui. Qui enim irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio. Quod si alicujus opera in quempiam irasci vos contingat: « Sol non occidat super iram vestram. » — « Irascimini » enim, inquit David, « et nolite peccare »; hoc est, cito reconciliemini, ne ira constanter manens, in injuriæ recordationem evadat, et peccatum conficiat. Nam « animæ eorum qui memores sunt injuriarum, in mortem », ait Salomon. Dominus autem noster et Salvator Dominus Jesus Christus dicit in Evangeliiis: « Si offers munus

αφον θανάτου ὁ μέλλον ἐκφέρειν κατ' αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἥλιον ἐπάρας τὰς χεῖρας (1), διαμαρτύρεται ἄδῶς ὑπάρχειν τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου. Καίτοι ὄντες ἔθνικοι, καὶ οὐ γινώσκοντες θεϊότητα, ἢ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ Θεοῦ ἔμναν ὑπὲρ τῶν ἀναιτίως κατακριθέντων, ἀποφεύγουσιν (2).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Ὅτι μὴ χρῆ κατ' ἀλλήλων ἔχειν ῥοδὸς πιστοῦς. Ἦμεῖς δὲ γινώσκοντες τίς ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ὅποια τὰ κρίματα αὐτοῦ, πῶς ἂν κατ' ἐπήρειαν δυνήσομεν τιμὴ ἀπόφασιν δοῦναι, τῆς χρίσεως ἡμῶν παραχρῆμα γινωσκομένης Θεῷ; Καὶ εἰ μὲν δικαίως ἐκρίνατε, δικαίων ἀμοιβῶν καταξωθήσεσθε καὶ νῦν καὶ εἰς αὐθις· εἰ δὲ ἀδίκως, πάλιν τῶν ὁμοίων τεύξεσθε. Ἦμεῖς μὲν οὖν, ἀδελφοί, συμβουλευόμεν ὑμῖν, μᾶλλον ἐπαίων ἀξιοῦσθαι παρὰ Θεῷ, ἢ φόγων δι' Θεοῦ ἔπαινος ζωὴ αἰώνιος ἀνθρώποις, ὡσπερ καὶ ὁ φόβος θανάτου ἀδίκος. Διὸ γίνεσθε δίκαιοι κριταί, εἰρηνοποιοί, ἀόργητοι. Ὁ ὀργιζόμενος γὰρ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰρήνη, ἐνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Ἐἰ δὲ καὶ συμβῆ ἔξ ἐνεργείας τινὸς ὀργισθῆναι ὑμᾶς κατὰ τινος, ὁ ἥλιος μὴ ἐκιδεύτω ἐπὶ τῇ ὀργῇ (3) ὑμῶν. Ὑργίξεσθε γὰρ, φησὶν ὁ Δαβὶδ, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε· τούτεστι, ταχέως διαλλάσσεσθε, ὅπως μὴ ἡ ἐπίμονος ὀργὴ μνησικακία γένηται, καὶ ἀμαρτίαν ἀπεργάσῃται. Ψυχὰ γὰρ μνησικακῶν εἰς θάνατον (4), φησὶν ὁ Σολομών. Λέγει δὲ ὁ (5) Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐν Εὐαγγελλίοις· Ἐάν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον καὶ ἔκει μνησθῆς ὅτι ὁ ἀδελφός

¹⁷ Matth. v, 22. ¹⁸ Ephes. iv, 26. ¹⁹ Psal. iv, 5. ²⁰ Prov. xii, 28, apud LXX.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Πρὸς τὸν ἥλιον ἐπάρας τὰς χεῖρας. Oratorie dictum puto. Quia scilicet solebant iudices tristitiam ac innocentiam suam aliqua exteriori actione, certisque quibusdam verbis attestari, quando reos extremo supplicio adjudicabant. Hinc famosum factum dictumque Pilati (Matth. xxvii, 24), qui in *Historia ecclesiastica* Theodoriti lib. iv, cap. 7, et in Nicephoro lib. xi, cap. 30, per Theodoritum corrigendo ac intelligendo, dicitur etiam convertisse se ad Orientis partes. Cum quo iniquo iudice scite B. Hieronymus comparat nautas Jonæ (Jon. i, 4), quique Hieronymum transcripsit pseudo-Eusebius Emisenus homil. 2 *De paschate*. Hinc etiam magistratum perversa vestis, funesta et impura, maculam habens Θ. Κ θανάτου et κατακρίσεως, nota ex Seneca lib. 1 *De ira*, cap. 16; Valerio Maximo lib. ix, cap. 12, et Servio ad *Aeneid.* xii, 169. Πολλὰ στενάξαντες, inquit de iudicibus S. Basilii in epistola proxime citata, καὶ τὴν ἀνάγκην ἀπολοφυρόμενοι, ὄηλοι πᾶσι γίνονται, πρὸς ἀνάγκην ὑπηρετοῦντες τῷ νόμῳ, οὐ κατ' οἰκείαν ἡδονὴν ἐπάγοντες τὴν κατακρίσιν. Sed et ad locum *Constitutionum illustrandum* facit notabilis ille Aurelii Victoris in Diocletiano: *Igitur Valerius prima ad exercitum concione, cum educto gladio, solem intuens, obtestatur, ignarum cladis Numeriani, neque imperii cupientem se fuisse, Aprum proxime astantem ictu transegit; cuius dolo, uti supra docuimus, adolescens bonus facundusque et gener occiderat. Insuperque iste personati Ambrosii libro De moribus Brachmanorum: Nam et hoc interdum modo a regula veritatis abstrahimur; hoc est, tunc cum necessarium*

potum nostro corpori damus: ob quod postea oculos et manus nostras veluti sacrificium aliquod, ad radios solis agentes extollimus. Cot.

(2) Ἀποφεύγουσιν. Ms. Vindob. τοῦτο ποιούσιν.

(3) Τῇ ὀργῇ. Cod. Vindob. τῷ παροργισμῷ, quomodo si veritas: ira temere concepta; ἐμπατικώτερον erit. CLEA.

(4) Ψυχὰ γὰρ μνησικακῶν εἰς θάνατον. Lib. vii, cap. 4: Ὅδοι γὰρ μνησικακῶν εἰς θάνατον. Ut in LXX Proverb. xii, 28, quodque vertitur apud Cæsarium Arelatensem homilia 9, quatuordecim illarum quas vir doctissimus ac de litteris nostris optime meritis, magis magisque in dies meriturus, Stephanus Baluzius, anno superiore in publico esse effecit: (*Itinera eorum qui memoriam* (sic malium quam injuriam) retinent malefacti in morte. Tamen pro voce injuriam militat ipse Cæsarius homil. 11. *De diligendis inimicis*, in *Bibliotheca Patrum*, hoc modo citans: *Itinera eorum qui injuriam retinent malefacti, in mortem*; nec non auctor sermonis *De martyribus*, apud Augustinum serm. 47 *De sanctis*; apud Leonem, sermone qui præcedit ante penultimum; et in *Miscellaneis Patrum* a Vossio collectis ac una cum Gregorio Thaumaturgo Moguntie excusis: *Itinera eorum qui injuriam retinent. Dominus labefecit in mortem*; vel ut in S. Augustino: *Itinera impiorum, qui injuriam retinent malefacti, in mortem*. Contra Cassianus *Instit.* lib. viii, cap. 14: *Itinera eorum qui memoriam retinent malefacti, in mortem*. Cot.

(5) O. Ms. Vindob. καὶ ὁ.

σου έχει τι κατά σου, ἄρας ἔχει τὸ δῶρόν σου ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε, πρῶτον διαλάτρηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. Ὁ δῶρον δὲ ἐστὶ θεῶ ἡ ἐκάστου προσευχὴ καὶ εὐχαριστία. Ἐάν οὖν ἔχη τι κατά τοῦ ἀδελφοῦ σου, ἢ αὐτὸς ἔχη τι κατά σου, οὔτε αἱ προσευχαί σου εἰσακουσθήσονται, οὔτε αἱ εὐχαριστίαι σου προσδεχθήσονται, διὰ τὴν ὑποκαμμένην ὀργήν· χρὴ δὲ συνεχῶς προσεύχεσθαι ἑμᾶς, ἀδελφοί· ἀλλ' ἐπειδητῶν ἐν ὀργαῖς ἄδικως ἐχθραίνόντων ἀδελφοίς, ὁ θεὸς οὐκ ἐπακούει, καὶ ἐάν τρις τῆς ὥρας προσεύχωνται, χρὴ διαλύειν πᾶσαν ἐχθραν καὶ μικροψυχίαν, ἵνα δυνάμεθα προσεύχεσθαι καθαρὰ τῇ καρδίᾳ καὶ ἀβρότῳ. Καίτοι γε καὶ ἐχθροὺς ὁ Κύριος ἀγαπᾷ προσέταξεν, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς φίλους μισεῖν· καὶ ὁ νομοθέτης φησὶν· Ὁ μισήσεις πάντα ἄνθρωπον· σὺ μισήσεις τὸν ἀδελφόν σου τῆ διαβολῆ σου· ἀλεγμῶ ἀλέγξεις τὸν ἀδελφόν σου, καὶ ὁ λήψῃ δι' αὐτὸν ἁμαρτίαν· οὐ μισήσεις Αἰγύπτιον, ὅτι πάροικος ἦσα παρ' αὐτῶ· οὐ μισήσεις Ἰδουμαῖον, ὅτι ἀδελφός σου ἐστὶ. Καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· Ἐὶ ἀνταποδώκα τοῖς ἀνταποδώσει μοι κακά. Ὅθεν εἰ Χριστιανὸς θέλεις εἶναι, ἐξακολούθει τῷ τοῦ Κυρίου νόμῳ· Ἄνε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας. Ἐπὶ σοὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐξουσίαν ἔθετο ἀφίναί ἁμαρτίας τῶ ἀδελφῷ τὰς εἰς σὲ γενομένας, ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ· τούτῳ τετρακοσίας ἑνεήκοντα. Ποσάκις οὖν ἤδη ἀφῆκας τῷ ἀδελφῷ σου, ἵνα μὴ (6) θελήσης αὐτῷ ἀφίναί καὶ νῦν; Καίτοι ἀκούσας τοῦ Ἰερεμίου λέγοντος, ὅτι ἕκαστος τὴν κακίαν τοῦ πλησίον αὐτοῦ μὴ λογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Ἐδὲ δὲ μνησικακίαι, καὶ συντηρεῖς (7) ἐχθραν, καὶ ἐπὶ κρίσιν ἔρχῃ, καὶ μῆνιν ὀφορῆς (8), καὶ ἡ προσευχὴ σου ἐμποδίζεται. Ἄλλ' εἰ καὶ τὰ τετρακοσία ἑνεήκοντα ἀφεῖς (9) τῷ ἀδελφῷ σου, πλεόνασον τὴν ἀοργησίαν ἐπὶ πλεονεῖ εἰς ἀγαθωσύνην δι' ἑαυτόν. Κἂν ἐκεῖνος μὴ ποιῇ, ἀλλὰ γε σὺ διὰ τὸν θεὸν σπουδαζέ ἀφίναί τῷ πλησίον, ὅπως γένῃ υἱὸς τοῦ Πατρὸς σου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσευχόμενος ὑπακούῃ, ὡς φίλος Θεοῦ.

A tuum ad altare, et ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade, prius reconciliare fratri tuo; et tunc veniens, offer munus tuum ¹. Munus vero est Deo oratio ejusque et actio gratiarum. Si ergo habeas aliquid contra fratrem tuum, aut ipse aliquid habeat contra te, neque orationes tuæ exaudientur, neque gratiarum actiones suscipientur, propter subjacentem iram; oportet autem, fratres, vos assidue orare; et quia eos qui cum injustitia fratribus hostiliter irascuntur, Deus non exaudit, licet in hora ter oraverint, idcirco dirimere debemus omnem inimicitiam et pusillum animum, quo possimus corde puro ac incontaminato orare. Atqui etiam inimicos diligere præcepit Dominus, non autem etiam amicos odisse; et Legislator ait: « Ne oderis illum hominem: ne odio habeas fratrem tuum, animo tuo: arguendo argue fratrem tuum, et ne suscipias peccatum propter eum ². Non odio habebis Ægyptium, quoniam incolam fuisti apud eum: non habebis odio Idumæum, quoniam frater tuus est ³. David quoque ait: « Si reddidi retribuentibus mihi male ⁴. Quare si Christianus esse vis, sequere legem Domini: « Solve omnem colligationem impietatis ⁵. In te enim Dominus posuit potestatem remittendi fratri peccata contra te commissa, usque septuagies septies, hoc est, quadringenta nonaginta ⁶. Quoties ergo jam remisisti fratri tuo, ut nolis ei etiam nunc remittere? Cum et audias Jeremiam dicentem: « Unusquisque malum proximi sui ne cogitetis in cordibus vestris ⁷. Tu autem injuriæ memor es, et inimicitiam retines, et in judicium venis, et iram in te respicis, et oratio tua impeditur. Sed etsi quadringenta nonaginta remiseris fratri tuo ⁸, adhuc propter teipsam auge mansuetudinem tuam in benignitatem; et quamvis ille non faciat, tu tamen propter Deum satage dimittere proximo, ut sis filius Patris tui, qui in cœlis est, utque dum oras, audiaris tanquam Dei amicus ⁹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. ΝΔ'.

CAPUT LIV.

* Ὅτι χρὴ τοὺς ἐπισκόπους τὰ περὶ εἰρήνης διὰ τοῦ διακόνου ὑπομνησθεῖν τῷ λαῷ.

Quod oporteat episcopos de pace per diaconum populo in memoriam suggerere.

Διὰ τοῦτο, ὡ ἐπίσκοποι, μελλόντων ὑμῶν εἰς προσευχὴν ἀπαντᾷν, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν Ψαλμῶδιαν, καὶ τὴν ἐπὶ ταῖς Γραφαῖς διδασκαλίαν, ὁ διάκονος ἐστὺς πλησίον ὑμῶν, μετὰ ὑψηλῆς φωνῆς λεγέτω· Μήτις κατά τινος· μήτις ἐν ὑποκρίσει (10):

Idcirco, o episcopi, cum ad orationem procedetis, post lectionem et Psalmorum cantum, post enarratas Scripturas; diaconus juxta vos stans, proclamet: « Ne quis contra aliquem; ne quis in hypocrisi; » ut si in nonnullis dissidium reperitur.

¹ Matth. v, 23. ² Lev. xix, 17. ³ Deut. xxiii, 7. ⁴ Τετρακοσία, ut infra? ⁵ Zach. viii, 17. ⁶ Matth. v, 24. ⁷ Ibid. v, 45.

⁸ Psal. vii, 5. ⁹ Is. lviii, 6. ¹⁰ Matth. xviii, 22.

VARIORUM NOTÆ.

- (6) Ἴνα μὴ, etc. Ms. Vindob. ὅτι οὐ θέλεις.
- (7) Συντηρεῖς. Ms. unus συζητεῖς, alter φυλάττεις, scribentibus librariis non verba dicentis, sed sententiam verborum qualem putabant. CLER.
- (8) Ὑφορῆς Ms. Vindob. ὑφορῶσι, δ.δ. τοῦτο.
- (9) Ἀφίεις. Præmittitur in cod. Vindob. συνεχώρησας, accusativum lb.
- (10) Μήτις κατά τινος· μήτις ἐν ὑποκρίσει. Diaconorum has aliasque proclamationes plurimas

continent præcipue Liturgie, etiam nostri: Μήτις τῶν κατηγουμένων· μή τις τῶν ἀκρωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων· μή τις τῶν ἑτεροδόξων. Προῦθετε οἱ κατηγουμένοι ἐν εἰρήνῃ. Προῦθετε οἱ ἐνεργοῦμενοι. Προῦθετε οἱ φωτιζόμενοι. Ἀπολύεσθε οἱ ἐν μετανοίᾳ. Μή τις τῶν ἀμυήτων, μή τις τῶν μὴ δυναμένων ἡμῖν συνδεθῆναι· ἀλλήλους ἐπίγνωτε. Τὰς θύρας· τὰς θύρας. Βλέπετε μή τις τῶν κατηγουμένων. Ἰσοκνητούμενοι προῦθετε, etc. Timotheus Alexan-

conscientia pulsati, Deum rogent, et fratribus reconcilientur. Si enim qui eujuspiam domum ingrediuntur, ante omnia dicere debent : « Pax huic domui ¹⁰; » et ut pacis filii, pacem dignis donare, quemadmodum scriptum est : « Iis qui prope, et iis qui longe ¹¹, » quos novit Dominus suos esse ¹²: multo magis qui ecclesiam Dei ingrediuntur, debent ante omnia pacem Dei postulare. Cum autem eam aliis preceatur, multo magis ipse intra se illius sit, tanquam filius lucis. Nam qui illam in se non habet, non est dignus ejus fidei committatur eam aliis conferre. Quocirca principio ipsum oportet secum pacem perficere. Qui enim secum non disidet, neque cum alio pugnabit; sed erit pacis et amicitie studiosus, congregans quæ Domini sunt, ipsiusque adjutor ad multiplicandum ei numerum illorum, qui in unanimitate salvantur. Siquidem excogitatores inimicitarum et pagnarum, controversiarum et litium, improbi sunt, et a Deo alieni.

CAPUT LV.

Enumeratio varie providentiæ, et quemadmodum ab initio Deus per singulas generationes ad penitentiam omnes homines vocavit.

Deus enim, qui Deus misericordie est, a principio singulas generationes per justos ac prophetas vocat ad penitentiam. Et eos quidem qui ante diluvium vixerunt, per Abelem, et Semum, et Sethum, itemque Enosum, ac translatum illum Enochum, ad sanam mentem revocavit; eos vero qui tempore diluvii, per Noem; Sodomitas, per hospitalem Lotam; eos qui post diluvium fuerunt, per Melchisedecum, et patriarchas, nec non per amicum Dei Jobum; Ægyptios, per Mosem; Israelitas, per eundem, et per Jesum, Calebem, Phineem reliquosque; eos qui legis tempora consecuti sunt, per angelos et prophetas; eosdem, per propriam ex Virgine incarnationem; eos qui paulo præcesserunt illius presentiam corporalem, per Joannem præcursorem;

¹⁰ Matth. x, 12. ¹¹ Isa. lvi, 19; Eph. ii, 17.

Α ἵνα ἐὰν εὐρεθῆ ἐν τισιν ἀντιλογία, συνειδήσῃαι κρουσθέντες, δεθῶσι τοῦ θεοῦ, καὶ διαλλαγῶσι τοῖς ἀδελφοῖς. Εἰ γὰρ τοὺς ἐν οἰκίᾳ τινὸς εἰσερχομένους, πρὸ πάντων δεῖ λέγειν· « Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ, » ὡς υἱοὺς εἰρήνης εἰρήνην χαριζομένους τοῖς ἀξίοις, καθὼς γέγραπται· « Τοῖς ἐγγύς (11) καὶ τοῖς μακρὰν, » οὓς ἔγνω Κύριος ὄντας αὐτοῦ· πολὺ (12) μᾶλλον τοὺς ἐν ἐκκλησίᾳ θεοῦ εἰσερχομένους χρῆ πρὸ πάντων ἐπεύχεσθαι (13) τὴν τοῦ θεοῦ εἰρήνην. Εἰ δὲ ἄλλοις ταύτην ἐπέυχεται, πολὺ (14) μᾶλλον αὐτὸς αὐτῆς ἐντὸς ὑπαρχέτω, ὡς τέκνον φωτός. Ὁ γὰρ μὴ ἔχων αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἔστιν ἀξιόπιστος, ἄλλοις αὐτὴν χαρίζεσθαι. Διὸ πρὸ πάντων χρῆ εἰς ἑαυτὸν εἰρηγεῖν αὐτόν. Ὁ γὰρ μὴ πρὸς ἑαυτὸν σπουδάζων, οὐδ' ἂν πρὸς ἄλλον διαμαρτυρησῆται· ἀλλ' ἔσται εἰρηνικός, φιλικός, συνάγων τὰ τοῦ Κυρίου, καὶ συνεργός αὐτοῦ γινώμενος πρὸς τὸ κλεινάσαι αὐτῷ τοὺς σωζομένους ἐν ὁμοίᾳ. Οἱ γὰρ ἐπινοοῦντες ἔχθρας καὶ μάχας, ἀντιλογίας καὶ κρίσεις, πονηροὶ καὶ τοῦ θεοῦ ἄλλοτριοὶ τυγχάνουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ΄.

Ἀπαριθμησις διαφόρου προνοίας, καὶ ὅπως ἐξ ἀρχῆς καθ' ἑκάστην γενεάν ἐκέλευεν ὁ θεὸς εἰς μετάνοιαν πάντας.

Ὁ γὰρ θεὸς, θεὸς ὢν ἐλέους, ἀπ' ἀρχῆς ἐκάστην γενεάν ἐπὶ μετάνοιαν καλεῖ διὰ τῶν δικαίων καὶ τῶν προφητῶν. Καὶ τοὺς μὲν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, διὰ τοῦ Ἄβελ, καὶ Σημ, καὶ Σηθ, ἐτι δὲ Ἐνὸς, καὶ τοῦ μεταστῆθέντος Ἐνὸς Ἰσοφρόνις· τοὺς δὲ ἐν τῷ κατακλυσμῷ, διὰ τοῦ Νώε· τοὺς ἐν Σοδόμοις, διὰ τοῦ φιλοξένου Λώτ· τοὺς μετὰ τὸν κατακλυσμόν, διὰ Μελχισεδεκ, καὶ τῶν πατριάρχων, καὶ τοῦ θεοφιλοῦς Ἰωβ· τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ, διὰ Μωσέως· τοὺς Ἰσραηλίτας, δ' αὐτοῦ, καὶ Ἰησοῦ, καὶ Χαλδῆ, καὶ Φινεὲς, καὶ τῶν λοιπῶν· τοὺς μετὰ νόμον, δ' ἁγγέλων καὶ προφητῶν· τοὺς αὐτοὺς δὲ τῆς ἰβίας ἐνανθρωπήσεως τῆς ἐκ Παρθένου (15) γενομένης· τοὺς πρὸ μικροῦ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ τῆς σωματικῆς, διὰ Ἰωάννου τοῦ προδρομοῦ· τοὺς δ' αὐτοὺς, διὰ τοῦ αὐτοῦ, καὶ μετὰ

¹² II Tim. ii, 49.

VARIORUM NOTÆ.

drinus: Oī ἀποκινῶντοι περιπατήσατε. In S. Chrysostomo tom. I, orat. i adversus Judæos p. 440: Ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους· et tom. VI, hom. in Parabolan de filio prodigo, post medium: Μὴ τις τῶν κατηγόμενων, μὴ τις τῶν μὴ ἐπιδιόντων, μὴ τις τῶν κατασπῶντων, μὴ τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸν μόσχον ἐπιβόσκον, μὴ τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸ οὐράνιον αἶμα τὸ ἐκχυνόμενον εἰς ἀρετῶν ἀμαρτιῶν, μὴ τις ἀνάξιός τῆς ζωῆς θυσίας, μὴ τις ἀμύητος, μὴ τις μὴ δυνάμενος ἀκαθάριστος χεῖλαι προσφάσασθαι τῶν φρικτῶν μυστηρίων. Apud Latinos vero Isidorus lib. vi Originum, cap. 49, scribit: Missa tempore sacrificii est, quando catechumeni foras mittuntur, clamante levita: Si quis catholicus remansit, exeat foras. Et inde missa quia sacramentis altaris interesse non possunt, qui nondum regenerati nascuntur. Auctor Vitæ S. Martialis: Postquam a diacono ex more clamatum fuisset, ut si quis non posset communicare, ab ecclē ia

estret. Gregorius PP. dialog. ii, 23 ... atque ex more diaconus clamaret: Si quis non communicat, del locum cot.

(11) Τοῖς ἐγγύς. Hisce præfiguntur hæc verba: ἔλθὼν εὐαγγελίσαστο εἰρήνην ὑμῖν, in altero cod. Vindob. CLEA.

(12) Πολύ. Vindobon. cod. πολλῶ. lb.

(13) Ἐπεύχεσθαι, etc. Alter cod. Vindob. προσεύχεσθαι τῷ θεῷ τὴν τοῦ λαοῦ εἰρήνην. Quorum verborum eandem esse crediderim sententiam, quæ est Vulgatæ lectionis: ita ut orate Deo populi pacem, perinde sit ac orare pacem Dei, sed posterior loquendi genus usitatus est et dilucidius. lb.

(14) Πολύ. Alter codex πολλῶ. lb.

(15) Ἐκ Παρθένου. In altero codice Vindobon. præmittitur: ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ, nec male, nam prouissima ἐνανθρωπήσεως causa fuit Spiritus sanctus. lb.

τὴν γένεσιν αὐτοῦ, λέγων (16) : « Μετανοεῖτε ἡγ-
 γικα γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν » τοὺς μετὰ τὸ
 πάθος αὐτοῦ, δι' ἡμῶν τῶν δώδεκα, καὶ τοῦ τῆς ἐκλο-
 γῆς σκιάου Παύλου. Ἡμεῖς οὖν οἱ καταβυθθέντες
 εἶνα μάρτυρες τῆς παρουσίας αὐτοῦ, σὺν Τακώβῳ
 τῷ Κυρίου ἀδελφῷ (17), καὶ ἑτέροις ἑβδομηκοντα
 δύο μαθηταῖς, καὶ τοῖς ἐπὶ διακονίαις αὐτοῦ, ἐκ (18)
 στόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠκούσα-
 μεν, καὶ ἀκριβῶς εἰδότες λέγομεν : « Τί ἐστι τὸ θέλη-
 μα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον ; »
 τὸ δὲ Ἰησοῦ γνωρισθὲν ἡμῖν, ἵνα μηδεὶς ἀπληγται,
 ἀλλὰ εἶνον σύμφωνον ἀναπέμφαντας αὐτῷ, ζήσωσιν
 αἰωνίως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ΄.

Ἔστι θέλημα Θεοῦ, ὁμόφρονος εἶναι τοὺς ἀνθρώ-
 πους περὶ τὴν εὐσέβειαν, παρακλητικῶς ταῖς
 ἐν οὐρανῷ δυνάμεσι.

Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἃ εἰδόμεν ἡμᾶς ὁ Κύριος προση-
 γομένους λέγειν τῷ Πατρὶ αὐτοῦ : « Γενήθητω τὸ θέλημά
 σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς (19) » ὅπως ὡς
 αἱ ἐπουράναι φύσεις τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων (20)
 πάνσαι δοξάζουσι τὸν Θεὸν συμφώνως, οὕτως καὶ ἐπὶ
 τῆς γῆς πάντες. οἱ ἄνθρωποι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μίᾳ
 καρδίᾳ δοξάζουσι τὸν μόνον Θεόν, τὸν ἕνα καὶ ἀληθι-
 νόν, διὰ τοῦ μονογενεῖς Χριστοῦ. Θέλημα οὖν αὐτοῦ
 ἐστὶν αἰνεῖν αὐτὸν ὁμοφρόνως, καὶ προσκυνεῖν αὐτὸν
 συμφώνως (21). Τοῦτο γὰρ αὐτοῦ ἐστὶ θέλημα ἐν
 Χριστῷ, πολλοὺς εἶναι τοὺς σωζομένους ἐν αὐτῷ,
 ἀλλὰ μὴ ζημοῦν αὐτὸν, μηδὲ ἑλαττοῦν (22) ὅμας
 τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ συστῆλαιν τὸν ἀριθμὸν, διὰ μᾶς

19 Marc. i, 15. 20 Rom. ii, 2. 21 Matth. vi, 10.

A eodem, per seipsum et post malitiam suam di-
 cens : « Pœnitentiam agite, appropinquavit enim
 regnum Dei » ; eos qui ejus passionem subsequun-
 tur, per nos duodecim, et per vas electionis Paulum.
 Nos igitur pligni habiti testes esse Domini adven-
 tus, una cum Jacobo fratre Domini, et aliis sep-
 tuaginta duobus discipulis, et septem diaconis, au-
 divimus ex ore Domini nostri Jesu Christi, et probe
 scientes dicimus, « quæ sit voluntas Dei bona et be-
 neplacens et perfecta » ; per Jesum Christum nobis
 manifestata ; ut, scilicet, nemo peccet, sed omnes
 homines uno consensu credentes ei, ac uno con-
 cuncta laudibus eum prosequentes, vivant in
 æternum.

CAPUT LVI.

B Quod voluntas Dei sit, ut omnes homines in pietate
 consentiant, instar celestium virtutum.

Hoc enim est, quod nos docuit Dominus, di-
 cere Patri suo, dum oramus : « Fiat voluntas tua,
 sicut in cælo et in terra » ; ut sicut celestis na-
 turæ incorporearum virtutum, cunctæ una sententia
 Deum concelebrant ; sic et in terra cuncti homines
 uno ore, unoque affectu, laudes in solum Deum,
 unum et verum conferant, per unigenitum Chri-
 stum. Voluntas ergo Dei est, ut ipsam concordî
 mente laudemus, et voce consona adoremus. Hæc
 quippe est Dei voluntas in Christo, ut multi in eo
 salventur, non autem ut ei detrimentum quis info-
 rat, neque ut vos Ecclesiam minuatis, aut numerum
 fœdium contrahatis, una hominis anima a vobis

19 Marc. i, 15. 20 Rom. ii, 2. 21 Matth. vi, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(16) Λέγων. Alter ms. λέγοντος, quia refertur
 ad αὐτοῦ, aut, si mavis ταυτοῦ. C. L. X.
 (17) Σὺν Τακώβῳ τῷ τοῦ Κυρίου ἀδελφῷ. Ita
 vocat Jacobum fratrem Domini, episcopum primum
 Jerusalem, ex albu apostolorum expungere ;
 ac tres Jacobos enumerare, duos apostolos, Zebe-
 dei filium et filium Alphaei, prætereaque hunc Je-
 rosolymitanum. Quam sententiam Æthiopes, a
 quibus Constitutionum codex pro sacro habetur,
 in missa sua amplectuntur : consentientibus tum
 Syris, tum a tempore multo Græcis. Contra Latini
 duo in officio ecclesiastico agnoscunt duntaxat Ja-
 cobos, utrumque apostolum, nempe Zebedæi illum,
 fratrem Joannis, et hunc Alphaeo prognatum, qui
 sit etiam frater Domini, ac episcopus sanctæ civi-
 tatis. Par dissidium apud antiquos; nec adhuc lis
 conquievit. Vero similis divinisque eloquiis con-
 gruenter opinantur, qui ad posteriores accedunt.
 Quidquid sit, castigatio non mediocri dignus est
 magnus error, quo Jacobus frater Domini confun-
 ditur cum Jacobo fratre Joannis : secundum notam
 B. Hieronymi ad Galat. i, 19 : Vehementer erravit
 qui æquivalens est Jacobum hunc fratrem Domini de
 Evangelio esse apostolum fratrem Joannis, quem
 constat post Stephanum, juxta fidem Actuum aposto-
 lorum, sanguinem fudisse pro Christo. Quibus similia
 libro adversus Helvidium, cap. 7. Errasse enim er-
 rorem videtur auctor incertus Questionum in sa-
 cram Scripturam (male vulgò inscripturam. Dicta
 at interpretationes parabolarum sancti Evangelii :

omisso videlicet titulo generali, ac in illius locum
 assumpta subdivisione prima) tom. II Operum S.
 Athanasii, quæst. 134, ubi vocem Apostoli, Hebræo-
 rum xi, 35 ; ἄλλοι δὲ ἐτυμολογήσαντες, de decollato
 Jacobo fratre Domini explicat, male accipiens (uti
 apparet) verba Interpretationis S. Chrysostomi :
 Ἰακώβον, inquit, λέγει τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου, καὶ
 τοὺς λοιποὺς ἑοὺ ἀπικεφαλίσθησαν, τυμπανισμὸς
 γὰρ ὁ ἀπικεφαλίσμους λέγεται. Namque constat ex
 Actorum xiii, 2, Jacobum qui capite truncatus fuit,
 fratrem Joannis existisse. Hoc si quis sequi velit,
 habet viri doctissimi ac hisce de litteris bene me-
 riti Francisci Combessii, tom. II Auctarii Biblio-
 thecæ Patrum, pag. 848, emendationem sane proba-
 bilem : τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωάννου, pro τὸν ἀδελφὸν
 τοῦ Κυρίου. Cor.
 (18) Ex. Alter Vindobon. addit ἔ ante præpo-
 sitionem, atque in proxime sequentibus verbis de-
 let καὶ : quæ ex ore D. N. J. C. audistimus accurate
 cognovimus dicimus. C. L. X.
 (19) Ἐπὶ τῆς γῆς. Addit idem codex vultūsti,
 hoc est ut sicut celestes nature, etc. Is.
 (20) Αἱ ἐπουράναι φύσεις τῶν ἀσωμάτων δυνά-
 μων πάνσαι. Melius et simplicius habet cod. Vin-
 dobon. αἱ ἀσώματα δυνάμεις πάνσαι ἐν οὐρανῷ. Is.
 (21) Καὶ προσκυνεῖν αὐτὸν συμφώνως. Desunt
 in altero cod. Vind. Is.
 (22) Ἐλαττοῦν. In altero est ἑλαττοῦν, forte
 melius. Is.

occisa, quæ quidem per poenitentiam servari poterat; perit tamen, non solum propter propriam iram, seu merita sua, sed et jam ob vestras insidias; et implevistis quod scriptum est: « Qui non congregat mecum, spargit¹⁶. » Hic est dispersor, ovium adversarius, Dei hostis, agnorum laniator, quorum Dominus pastor existit. Et nos ex variis gentibus et linguis congregationem fecimus, cum multo labore ac periculo, cum assidua molestia, pervigiliis, esurie, humi cubatibus, persecutionibus, plagis, carceribus¹⁷; ut voluntati Dei obsequentes, triclinium, hoc est, sacram et catholicam Ecclesiam repleremus accumbentibus, nempe vocatis, gaudentibus et exultantibus, prædicantibus et magnificentibus Deum, qui per nos ad vitam illos vocavit. At vos, quantum in vobis fuit, dissipastis. Jam vero, vos laici, pacem mutuo habete, et tanquam prudentes studete Ecclesiam adaugere, ac eos qui vel ferarum vel erratillarum ovium mores ac locum tenent, cicurate, et ad eam reducite, ac in pristinum statum restituite. Atque hæc est maxima in reprobatione Dei merces: « Si eduxeris ex indigno dignum et pretiosum, quasi os meum eris¹⁸. »

CAPUT LVII.

Descriptio Ecclesiæ et cleri; et quid facere debeat quisque clericus vel laicus in synaxi congregatus.

Tu vero, episcopo, sis sanctus, inculpatus, non percussor, non iracundus, non immiliis; sed ædificandi, convertendi, ac docendi seu constituendi avidus, malorum tolerans, animo leni, mansuetus, longanimis, ad hortandum et consolandum idoneus tanquam homo Dei.¹⁹ Cum autem Ecclesiam Dei congregaveris, velut magnæ navis gubernator, cum omni prudentia et disciplina jube fieri conventus, præcipiens diaconis, sicut nautis, ut loca fratribus, quasi vectoribus, adhibita omni cura et decencia, disponant. Ac primo quidem ædes sit oblonga, ad orientem versa, ex utraque parte pastophoria versus orientem habens, et quæ navi sit similis.

¹⁶ Matth. xii, 30. ¹⁷ II Cor. xi. ¹⁸ Jer. xv, 19. c. 14.

VARIORUM NOTÆ.

(23) *Φθορός*. Addit idem *ἐστιν*, melius. CLER.
(24) *Καὶ ὑμεῖς*, etc. Alter cod.: ὑμεῖς οὖν συνάγειν ὀφείλοντες τοὺς ἐκ, etc.
(25) *Τὸν ἐπίκλητον*. Τὸν οἶκον. Alter cod. Vind. In eodem desunt superiora verba: τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες. Id.
(26) *Καὶ τοῦτο*. Οὕτως γάρ. Cod. Vind. Id.
(27) *Θεοῦ*. Idem addit τοῦ λέγοντος. Id.
(28) *Ἄξιον καὶ*. Desunt in eodem. Id.
(29) *Ἐπίδομος*. Deset in altero cod. Id.
(30) *Ἐπιδάταις*. In Epistola ad Jacobum, Rufino interprete, *epibatis*. Valentinianus sociique monachi epistola ad S. Augustinum: *Ora, domine et dulcissime Pater, ut fugiat de congregatione nostra (deset contentio, aut quid simile), et amota omni alienarum questionum procella navis propositi nostri epibatis quietis onusta, intra stationem tutissimi portus secure consistat, dum navigat per hoc mare magnum et immensum; et in illo portu, intra quem jam non erit metuendum vitæ navigium (lego nauquium), mercium*

D indiscrepans accipiat pretium placitarum. Cot.
(31) *Ἐπιμήτης*. Hæc una e formis templorum: ad quam constructa erat ecclesia Sanctæ Sophiæ, τέμενος ἐπιμήτης, et δρομικὸν, uti loquantur. Id.
(32) *Κατὰ ἀνατολὰς τετραμήτρος*. Juxta unitationem morem, quo basilicarum prospectus ad orientem spectabat, inquit S. Paulinus epist. 12 ad Severum, ac multo post eum Stephanus Tornacensis epist. 104; itemque Walafridus Strabo *De rebus ecclesiasticis*, cap. 4; atque eam ob rationem, ut in amissam exoptatam patriam, paradisum, quem Deus plantavit ad orientem, precantes intuerentur: docet scriptor *Questionum ad Antiochum*, resp. ad quæst. 37, tom. II S. Athanasii. Vide Vitruvium, lib. iv, cap. 5 et 8; Plutarchum in *Numa*, Lucianum libro *De domo*, Apionem in Josephi libro II adversus illum, mox ab initio; item Sidonium lib. II, epist. 10, ibique doctos interpretes. Id.
(33) *τὰ παστοφῶρια*. In templis quid sint pastophoria, satis superque docent cum antiqui, tum

A ψυχῆς ἀνθρώπου ὑφ' ὧμῶν ἀναιρεθείσης, ἤεις εἰδύνατο σωθῆναι διὰ μετανοίας, ἀπέλειτο δὲ οὐ μόνον ἐξ ἰβίας ὄργης, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐξ ὑμετέρας ἐπιβουλῆς· καὶ ἐπληρώσατε τὸ γεγραμμένον· « Ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίσει. » Τοιοῦτος δὲ ὢν, σκορπιστής, προβάτων ἀντίδικος, Θεοῦ ἐχθρὸς, τῶν ἀρνίων φθορεὺς (23), ὢν ὁ Κύριος ποιμὴν ὑπῆρξε. Καὶ ἡμεῖς (24) συναγαγὼν ἐκ διαφόρων ἐθνῶν καὶ γλωσσῶν, ἐν πολλῷ μόχθῳ καὶ κινδύνῳ, καὶ κόπῳ διηνεκαί, ἀγρυπνίαις, ἀσιτίαις, χαμυνίαις, διωγμοῖς, πληγαῖς, φυλακαῖς, ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, πληρώσωμεν τὸν ἐπίκλητον (25) τῶν ἀνακαίμενων, τούτεστι τὴν ἱερὰν καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν, εὐφραينوμένων τῶν κλητῶν, καὶ ἀγαλλιωμένων, ἠμούντων καὶ δοξαζόντων τὸν καλέσσαντα αὐτοὺς δι' ἡμῶν εἰς ζωὴν Θεόν. Ὑμεῖς δὲ οὖν τὸ ἐφ' ὧμῶν διεσκορπίσατε. Καὶ ὑμεῖς δὲ οἱ λαϊκοὶ, εὐρηνεύετε πρὸς ἀλλήλους, σπουδάζοντες ὡς φρόνιμοι τὴν Ἐκκλησίαν αὐξάνειν, καὶ τὰ νομιζόμενα ἀγρία ἐπιστρέφειν εἰς αὐτὴν, ἐξημεροῦν, καὶ ἀποκαθιστῆναι. Καὶ τοῦτο (26) ἔστιν ὁ μέγιστος ἐξ ἐπαγγελίας μισθὸς παρὰ Θεοῦ (27)· « Ἐὰν ἐξαγάγῃς ἐξ ἀναξίου ξέιον καὶ (28) τίμιον, ὡς στόμα μου ἔση. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ.

Διατύπωσις Ἐκκλησίας καὶ κλήρου, καὶ τίς ἐκαστος ἐπιτελεῖν ὀφείλει τῶν συναθροισμένων κληρικῶν ἢ λαϊκῶν ἐν τῇ συνάξει.

Σὺ δὲ ὁ ἐπίσκοπος, ἴσο ἅγιος, ἀμωμος, μὴ πλήκτης, μὴ ὀργίλος, μὴ ἀπηνής· ἀλλ' οἰκδόμος, ἐπιστροφεὺς, διδακτικὸς¹⁹, ἀνεξίκακος, ἠπιόδομος (29), πρῶτος, μακρόθυμος, παραινετικὸς, παρακλητικὸς, ὡς Θεοῦ ἄνθρωπος. Ὅταν δὲ συναθροίῃς τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, ὡς ἂν κυβερνήτης γῆς μεγάλης, μετ' ἐπιστήμης πάσης κλίσει ποιῆσαι τὰς συνόδους, παραγγέλλων τοῖς διακονοῖς ὡσαυτὲ νάυταις, τοὺς τόπους ἐκτάσσειν τοῖς ἀδελφοῖς, καθάπερ ἐπιδάταις (30) μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ σεμνότητος. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης (31), κατ' ἀνατολὰς τετραμήτρος (32), ἐξ ἐκατέρων τῶν μερῶν τὰ παστοφῶρια (33) πρὸς ἀνατολήν, ὅς τις ἴστω νηί. Κεῖσθω δὲ μί-

¹⁹ αἱ διατακτικὸς. ²⁰ S. Clem., Epist. ad Jacob.,

σος ὁ τοῦ ἐπισκόπου θρόνος (34), καὶ ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθέζεσθω (35), καὶ οἱ διάκονοι παριστάσθωσαν (36) μυσταλείς (37) τῆς πλείονος ἐσθῆτος (38)· εὐλασῆσαι γὰρ ναῦταις καὶ τοιχάρχοις. Προνοήσῃ δὲ τούτων εἰς τὸ ἕτερον μέρος οἱ λαϊκοὶ καθέζεσθωσαν μετὰ πάσης ἡσυχίας καὶ εὐταξίας· καὶ αἱ γυναῖκες κεχωρισμένως (39) καὶ αὐταὶ καθέζεσθωσαν, συνήκην ἀγου-

A In medio autem situm sit episcopi solium; et utrinque sedeat presbyterium, et assent diaconi expediti ac leviter induti; assimilantur enim nautis, ac iis, qui lateribus navis præsent. Eorum cura ad alteram ecclesiæ partem: laici omnino quiete et ordinatim sedeant; mulieres quoque separatim et ipsæ sedeant, a sermone abstinentes. Medius autem lector, in quo-

VARIORUM NOTÆ.

recentiores. Superest itaque ut adnotem, videri vocem *pastophorium* amissa syllaba transiisse in *pastorium* apud Luciferum libro *De non parcendo in Deum delinquentibus*, pag. 240, in interpretatione vers. 11, cap. xxiii, lib. IV Regum, loco miseris modis accepto; mutilatione, corruptione, transpositione afflicto, nec abaque mss. codicibus sanabili. *Posuerant reges Juda soli ab introitu domus Domini ad pastorium*, quos posuit tres equos, qui in *Faradim*. *Et fontem solis combussit in igne*. Quis hæc intelligat, nisi conferantur cum Græcis? Unde hunc sere in modum possunt concinnari: *Et deposuit equos quos possederant reges Juda Soli ab introitu domus Domini ad pastophorium Nathan regis eunuchi, qui in Pharrim [vel Farvadim]. Et fontem Solis combussit in igne*. Aut in istum: *Et combussit equos, quos possuerant reges Juda Soli ab introitu domus Domini ad pastophorium, quod posuit regis eunuchus, qui in Pharrim, etc.* (Nathan enim nomen proprium, significat posuit.) Hoc est Græce: Καὶ κατέκαυσεν (seu κατέπαιον, quemadmodum optime emendat Bochartus in *Hierozoico*) Ἰσραὴλ οὐδ' ἀνέθηκον βασιλεῖς Ἰουδα τῷ ἡλίῳ ἐν τῇ εἰσόδῳ οἴκου Κυρίου εἰς τὸ γαζοφυλάκιον (vel παστοφόριον) Ναθάν, βασιλέως τοῦ εὐνούχου, (sive ὁ ἀνέθηκε βασιλέως εὐνούχος), ὃς ἐν Φαρουρίμ [aut Φαρουσίμ]· καὶ τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου κατέκαυσεν ἐν πυρὶ. Cum hodie legatur: Καὶ κατέκαυσεν τοὺς ἵππους οὐδ' ἔδωκαν (editio Complutensis ἀνέθηκον) βασιλεῖς Ἰουδα τῷ ἡλίῳ ἐν τῇ εἰσόδῳ οἴκου Κυρίου εἰς τὸ γαζοφυλάκιον Ναθάν βασιλέως τοῦ εὐνούχου ἐν Φαρουρίμ, καὶ τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου κατέκαυσεν πυρὶ (al. ἐν πυρὶ). Certe potuisse γαζοφυλάκιον mutari in παστοφόριον, aut verti *pastophorium*, clarius est quam ut documento indigeat. Quare vice versa vetus Scholiast ad παστοφόρια, Ex. xl, 17, adnotat: γαζοφυλάκια. Aitque in eundem textum S. Hieronymus: *Pro thalamis xxx, quos veteres LXX, sive gasyphylaciis aut cellariis, ut interpretatus est Aquila, Symmachus posuit ἐξέδρας, etc. Initius est triginta thalamos, vel gasyphylacia, sive (ut Symmachus interpretatus est) Exedras, quæ habitationi levitarum atque sacerdotum fuerant præparata*. Et inferior, post exposita gasyphylacia: *Vel certe thalami qui, Græce dicuntur παστοφόρια, ostendunt sponsi adventui cubicula præparata*. Et ad ejusdem prophetæ cap. xlii, initio: *Eductus est in gasyphylacium, sive ut Symmachus et LXX transulerunt, exedram; vel ut Theodotio, παστοφόριον, quod in thalamum vertitur*. Cæterum hic, ubi locum Luciferi illustrare conatus sum, auctoris omnium (quod nemo nescit) depravatissimi, utilissimum tamen ad cognitionem Scripturarum, admonitum te velim, Lector candidè, me in purgando eo Augiæ stabulo plurimum laboris impendisse, paratūque esse ad procurandam editionem, si librum aliquem ms. nactus fuero. Ut si forte in manus tuas, aut notitiam venerit, necum communicare non deligneris, hominem non ingratum singulari beneficio tibi devincturum. Cot.—Alter cod. Vind. habet hic ἔχων παστοφόρια δὲ. Cler.

(35) Παρ' ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθέζεσθω τὸ presbyterium. De sacerdotum primi et secundi ordinis συνθρόνῳ multi multa. Addimus nos correctionem Armenopuli in *Epitome canonum* sect. 1, tit. 3, scholio ad canonem 16 Antiochenum, lib. 1 *Juris Græco-Romani*, hoc pacto: Ἐ συνοδικῆ τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ διάγνωσις συγγράφει καὶ μεταθέσεις ἐπισκόπων γίνεσθαι, διακόν τοῦ πρωτεύοντος αὐτῶν, χρείας κατεπειγουσῆς πρὸς τὸ λυσιτελέστερον· καὶ κατ' ἐπίδοσιν ἐπισκόπων καὶ ἑτέραν ἐπισκοπήν ἰδοσθαι παρὰ τοῦ πρωτεύοντος ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτοῦ, ἐν ἣ καὶ πάσῃ τῇ ἐνορίᾳ αὐτῆς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀρχιερατικῶν ἀπάντων δικαίων ποιῆσεται, ὅσα καὶ γνήσιος ἀρχιερεὺς αὐτῶν, παρὲς τοῦ ἐν τῇ ἱερῷ συνθρόνῳ ἐγκαθιδρύεσθαι. Male vulgo, Μιχαὴλ εἶσιν θρόνῳ. Exstat quippe ejusdem *Juris Græco-Romani* lib. iii, pag. 240, integræ synodalis sententiæ Manuelis Constantinopolitani: atque in ea habetur συνθρόνῳ, sicut in Regiis Armenopuli codicibus. Id

(36) Οἱ διάκονοι χωριστῶσθωσαν. Quandoquidem liquidò constat, diaconos in ecclesia non sedisse cum episcopo et presbyteris; mutari debet prava interpunctio in missa S. Basili, Euchologii seu ritualis Græcorum pagina 181: Καὶ καθέζεται ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ τῶν ἱερέων, τῶν διακόνων, καὶ ὑπερεπῶν τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ ἱσταμένῳ, distinguendo sic: καὶ καθέζεται ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ τῶν ἱερέων τῶν διακόνων, καὶ ὑπερεπῶν, τοῦ κλήρου, καὶ τοῦ λαοῦ ἱσταμένῳ. Recte editio Latina t. VI Bibliothecæ Patrum: *Et sedet Pontifex cum sacerdotibus, stantibus diaconis, ac subdiaconis, et clero et populo*. Id.

(37) Εὐσταλείς τῆς πλείονος ἐσθῆτος. In Chrysostomo tom. VI, *Homil. in Parabolam de filio prodigo*, post mediam: Τῶν λειτουργῶν τῆς βελας ἱερουργίας, τῶν μιμουμένων τὰς τῶν ἀγγέλων πέρυγας ταῖς λεπταῖς ὀβόαις ταῖς ἐπὶ τῶν ἀριστερῶν ὤμων χειμέναις, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιτρεχόντων, etc. Alcuinus *De divinis officiis*, cap. 39: *Diaconus qui non est indutus dalmatica, casula circuminctus legit [forte degit]; ut expedita possit ministrare, vel quia ipsius est ire ad comitatum propter instantes necessitates*. Id.

(38) Τῆς πλείονος. Alter cod. Vind. μετὰ σιμνῆς. Cler.

(39) Αἱ γυναῖκες κεχωρισμένως. Morem Judaicum pariter et Christianum declaratum invenies in Philone Judæo libro *De vita contemplativa*, Josepho lib. vi *De bello Judæo*, Rabbiniis, Inscriptionibus veteribus, ecclesiarum descriptionibus, Expositionibus rituum sacrorum, *Libro pontificali* et sanctis Patribus. Sed præ cæteris notata dignus est locus S. Chrysostomi homil. 74 in Matthæum: Ἐχρῆν μὲν οὖν ἐνδοῦ ἔχειν τὸ τεῖχος τὸ διεύρον ὁμᾶς τῶν γυναικῶν· ἐπειδὴ δὲ οὐ βούλεσθε, ἀναγκαῖον ἐνόμισαν εἶναι οἱ πατέρες κλῆν ταῖς σάνισιν ὁμᾶς ταῦταις διατείλαι. Ὡς ἔγωγε ἀποκίω τῶν προεσυτέρων, οὗ ἐν τῷ παλαιῷ οὐδὲ ταῦτα ἦν τὰ τεῖχη. Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἔστι ἄρσεν ἢ θῆλυ. Κατ' ἐπὶ τῶν ἀποστόλων δὲ ὁμοῦ καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἦσαν, etc. Οὐκ ἠκούσατε, οὗ ἦσαν ἀνηγγεμένοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐν τῷ ὑπερώῳ; *Oportebat quidem interiore pariete a mulieribus disseparari. Verum quoniam non vultis, necessarium esse patres nostri præcaverunt, saltem his lignis parietibus vos disseparare. Audivi autem ego a senioribus, non fuisse hos parietes ab initio. In*

(34) Καίθω δὲ μέσος ὁ τοῦ ἐπισκόπου θρόνος. In *Historia ecclesiastica* Theodoriti lib. v, cap. 3, Meletius Paulino dicit: Et δὲ ὁ μέσος θώκος τῆν ἔριν γενεᾶν, ἐγὼ καὶ ταύτην ἐξέλασαι πεύρασμα. Ἐν γὰρ τούτῳ τὸ θεῖον προπεθετικῶς εὐαγγέλιον, ἐκάρωθεν ἡμᾶς καθῆσθαι παραγγυῶ. Cot.

dam loco excelso stans, legat libros Moſis et Jeſu filii Navis, Judicum et Regnorum, item Paralipomenon, et quæ de populi reditu conſcripta ſunt; ad hæc Jobi et Salomonis volumina, ſimulque ſexdecim prophetarum. Peractisque per binos lectionibus, quidam alius Davidis hymnos psallat, et populus extrema verſuum ſuccinat. Deinde Acta noſtra recitentur, et Epistolæ Pauli adjutoris noſtri, quas ſancti Spiritus ductu ad Eccleſias miſit. Poſtea diaconus vel

σαι. Μίſος δ' ὁ ἀναγνώστης ἐφ' ὑψηλοῦ τινοσ ἑστώσ, ἀναγινωσκέτω τὰ Μωſέωσ (40) καὶ Τησοῦ τοῦ Ναυῆ, τὰ τῶν Κριτῶν καὶ τῶν Βασιλειῶν, τὰ τῶν Παραλιπομένων καὶ τὰ τῆσ ἐπανόδου· πρὸσ τούτοισ τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῦ Σολομῶνωσ, καὶ τὰ τῶν ἐκκαίδεκα προφητῶν. Ἄνὰ δύο δὲ γενομένων ἀναγινωσκμάτων, ἑτερόσ τις τοῦσ τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνοσ, καὶ ὁ λαὸσ τὰ ἀκροστιχία ὑποψαλλέτω (41). Μετὰ τούτο αἱ Πράξεισ αἱ ἡμέτεραι ἀναγινωσκέσθωσαν, καὶ Ἐπιſτολαὶ Παύλου

VARIORUM NOTÆ.

Christo enim Jesu non est mas, neque femina. Apostolorum etiam tempore una viri et mulieres orabant, etc. (Gal. iii, 28). Num audisti viros ac mulieres in cenaculo congregatos fuisse? (Act. i, 13.) Neque vero ad hunc ritum pertinet Licinii lex, relata ab Eusebio lib. i De vita Constantini. cap. 53, qua vetabatur, viros simul cum mulieribus ad precandum Deum convenire. Omnem enim volebat tollere precum communionem viros inter ac feminas, stulte non minus quam impie. Cor.

(40) Ἀναγινωσκέτω τὰ Μωſέωσ, x. τ. λ. infra cap. 59, et lib. v, cap. 19; lib. viii, cap. 5. Apud S. Basilium initio homilia 21, quæ habita est in Lazicis, mentio fit lectionum psalmicarum, proverbialium, historicarum, apostolicarum et evangelicarum. In exhortatione vero ad sanctum baptismum homilia 13, paulo post initium, recitata fuisse eodie dicuntur loca prophetica, Davidica, apostolica actorum et evangelica. Quæ omnia S. Maximus ad caput 3, Ecclesiastica hierarchiæ comprehendit per Velus ac Novum Testamentum; Pachymeres autem, per prophetias, Apostolum ac Evangelium. Ad hæc in Gregorio Turonensi, lib. i De miraculis S. Martini, invenies prophetiam lectionem apostolicæ seu Paulinæ esse præmissam. Denique generaliter loquuntur Patres Laodicenæ synodi can. 16: Περὶ τοῦ ἐν σαββάτω Εὐαγγέλιου μετ' ἑτέρων Γραφῶν ἀναγινωσκέσθαι. *Uti in sabbato Evangelia cum aliis Scripturis legantur.* Ad quem canonem quod ait Zonaras, circa illa tempora in conventibus fidelium Scripturas sacras lectiones non fuisse, nisi restringatur ad diem sabbati, quemadmodum fit a Balsamone, cum veritate pugnat. Nam patet ex Apologetico Justinii martyris, multo ante concilium Laodicenum partem officii ecclesiastici Dominicarum existisse lectiones divinas. In.

(41) Καὶ ὁ λαὸσ τὰ ἀκροστιχία υποψαλλέτω. Qui ante me hæc libros in Latinam linguam converterunt, ἀκροστιχία initia versuum interpretati sunt, gravi sane errato, contrarioque sensu. Quamvis enim ἀκροστιχίσ ἐν Epiphania, hæresi Audianorum, cap. 12, dicatur prior littera vocis alicujus; quavis notæ sint in carminibus acrostichides; hoc tamen loco aperte non prima, sed postrema indicantur. Siquidem præcinebant cantores, populus vero succinebat. Qui Psalter ideo in Socratis Historia ecclesiastica lib. v, cap. 22, appellantur ὑποδολεῖσ, monitores, suggestores, Psalmi pronuntiatores ac prænuntiatores, quemadmodum docuit magnus interpres. Atque inde Græcorum κανόνες, et Latinorum præcætores. Quid clarius verbis Basilii epist. 63 ad clericos Neocæsarienses? Καὶ τῶν μὲν δὶχθ' ἀνεμνηθόντες, ἀνυψέλλουσιν ἄλλήλοισ. Ἐπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐν καθάρσει τοῦ μέλουσ, οἱ λαοὶ ὑπηχοῦσι, etc. Et modo quidem in duos choros divisi, alternatim psallunt. Deinde vero uni committentes ordi Psalmum, reliqui succinant. Unde apud eundem S. doctorem interrogatio 307 Regularum breviorum: *Et χρῆ ἐξ ἑφημερίας ἀπάρχεσθαι τῆσ ψαλμῶδεσ, ἢ τῆσ προσευχῆσ. An oporteat per vices incubare psalmodiam, aut orationem.* Nec minus liquido loquitur B. Chrysostomus homil. 36 in I ad

Corinthios, sub finem: Καὶ ὁ ψάλλον, ψάλλει μόνος· καὶ πάντεσ ἀπηχοῦσιν [vel ὑπηχοῦσιν], ὡσ ἕξ ἐνὸσ στόματοσ ἡ φωνὴ φέρεται. *Et is qui psallit, solus psallit: etiam si omnes respondendo resonent, tanquam ex uno ore vox fertur.* Id B. Ambrosio est respondere psalmum, ad Lucæ caput xv circa finem; Cassiano De institutis cenobiorum lib. iii, cap. 8, psalmos uno modulante respondere; Eucherius Sermo de oratione, respondere cum psalmus canitur. Sozomenus lib. v, cap. 19, extremo: Ἐξήρχον δὲ τῶν ψαλμῶν τοῖσ ἄλλοισ, οἱ τούτοσ ἀκριβοῦντεσ, καὶ ἐνεπιχέτω τὸ πλῆθοσ ἐν συμφωνίᾳ. *Præcinebant autem cæteris ii qui psalmos apprime callebant; multitudo deinde respondebat cum concentu.* Pseudo-Areopagita caput 3, libri De hierarchia ecclesiastica: *Ὁ ἱεράρχησ ἀπάρχεται τῆσ ἱερῆσ τῶν ψαλμῶν μελωδίασ, συναδοῦσ τε αὐτῶ τῆν ψαλμικὴν ἱερολογίαν ἀπάρχησ τῆσ ἐκκλησιαστικῆσ διακομιθῆσ. Pontifex aspiciatur sacrum psalmorum melos: omni ordine ecclesiasticæ sacrum ipsi psalmodiam succinente.* Legimus etiam in Veteri Testamento, Esod. xv, 21: Ἐξήρχη ἐξ αὐτῶν Μαριάμ, λέγουσα Ἄσωμεν, etc. *Præcinebat autem mulieribus Maria, dicens: Cantemus, etc.* Et Judith xv, al.: Καὶ ἐξήρχεν Ἰουδὶθ τῆν ἑρμολόγησιν ταύτην ἐν παντὶ Ἰσραὴλ, καὶ ὑπεφώνησ πᾶσ ὁ λαὸσ τῆν εὐφροσιν ταύτην. *Et incœpavit Judith confessionem hanc in omni Israel, et subcinebat omnis populus laudem hanc.* Distingui porro debet hæc subsallendi ratio ab alia affini, apud Cassianum De cenobiorum institutis, lib. ii, cap. 8, et ante apud Philonem Judæum ubi de Essenis; ut unus psalmos canat, cuncti clausulas psalmis apponi solitas concinant. En verba Philonis, libro De vita contemplativa, non procul a fine, citati etiam ab Eusebio Hist. eccl. ii, 17: Καὶ ἕκαστοσ ὁ μὲν (ita codd. Regii) ἀναστὰσ, ὕμνον φέτω πεποιημένον εἰσ τὸν Θεόν.... Μετ' οὗ καὶ οἱ ἄλλοι κατὰ τάξεισ ἐν κόσμῳ προσήκοντι, πάντων κατὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἀκρομυμένων, πλὴν ὅποτε τὰ ἀκροτελείτια καὶ ἐφῆμνια φέτω δέτω. Τότε γὰρ ἐξηχοῦσι πάντεσ τε καὶ πᾶσοι. Hæc est: *Tum ille (præces) assurgens, hymnum in laudem Dei compositum canit.... Post quem et cæteri ordinatim decentis modo: omnibus magno eum silentio auscultantibus, præterquam cum clausulas et hymni finem imponentia canere oportet. Tunc enim universi et univærsæ personant.* Ac de ἀκροαυτελοῖσ, sive clausulis psalmorum, omitto quidem facile Sozomeni testimonia lib. viii, cap. 8; et lib. v, cap. 19; sed non possum omittere insigne, qui a recentioribus intellectus non fuit, S. Athanasii locum in Apologia de fuga sua, paulo ante finem: Καθίσθελ; ἐπὶ τοῦ θρόνου, πρότερον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν, τοῦσ δὲ λαὸσ ὑπαχοῦσιν, Ὅτι εἰσ τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Id est, ex optima versione Epiphanii Scholastici, lib. v Historiæ Tripartitæ, cap. 2: *Residens in sede, præcepit ut diaconus psalmum legeret; populi responderent: Quoniam in sæculum misericordiam ejus (Psal. cv, 1). Male qui Athanasium, et Historiam ecclesiasticam Theodoriti (lib. ii, c. 10) interpretati sunt, verhum ὑπαχοῦσιν putaverunt esse auscultare, audire; cum hic, et alibi κερε, significet respondere. Id.*

τοῦ συνεργοῦ ἡμῶν, δεξιπέστειλε ταῖς Ἐκκλησίαις καθ' ὅφρησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ Εὐαγγέλια (41'), & ἔγῳ Ματθαῖος, καὶ Ἰωάννης παραβόκαμεν ὑμῖν, καὶ & οἱ συνεργοὶ Παύλου παρελιθότες κατέλειψαν ὑμῖν Λουκᾶς καὶ Μάρκος (42). Καὶ ἔταν ἀναγινωσκόμενον ἢ τὸ Εὐαγγέλιον, πάντες οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι, καὶ πᾶς ὁ λαὸς στηχέτωσαν (43) μετὰ πολλῆς ἡσυχίας, γέγραπται γάρ· « Σιώπα, καὶ ἀκουε, Ἰσραὴλ, » καὶ πάλιν « Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι, καὶ ἀκούσῃ » καὶ ἐξῆς παρακαλεῖτωσαν οἱ πρεσβύτεροι τὸν λαὸν (44), ὁ καθεὶς αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ ἅπαντες (45).

A presbyter legat Evangelia, quæ ego Matheus et Joannes vobis tradidimus, et quæ adjutores Pauli Lucas et Marcus accepta reliquerunt vobis. Cumque recitabitur Evangelium, omnes presbyteri ac diaconi, universusque populus magno cum silentio stent; scriptum est enim: « Tace, et audi, Israel. » Et iterum: « Tu autem hic sta, et audies. » Post hæc presbyteri exhortentur populum, singuli niturum, non autem omnes; et eunctorum postremus episcopus, qui similis est rectori navis. At ostiarii stent ad virorum introitus, quos custodiant; diaconissæ vero ad mulierum; instar eorum qui

41 Deut. v, 31. 42 L. Pseudo-Ignat. ad Antioch. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(41') Διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ Εὐαγγέλια. Id muneris injunctam fuisse diaconis, ut sanctum Evangelium legerent, res est innumeris documentis certissima. De presbyteris autem discas ex Liturgiis S. Petri, ex Eucologio, ex Micrologo, et ex Historicis Socrate lib. vii, c. 5, ac Sozomeno lib. vii, c. 19. Qui ultimus etiam lectionis per archidiaconum fieri consuevit (mōvis apud Syros Maronitas servati) meminuit; et lectionis per episcopum certis diebus; quemadmodum Nicephorus lib. xii, cap. 34. Observarunt præterea viri docti, recitasse Evangelia in quibusdam ecclesiis lectores; citantque eos de ritu S. Cyprianum epist. 33 et 34, canones 2 et 4 concilii Toletani 1, Pachymerem ad caput 3 Hierarchy ecclesiasticæ, necnon Ordinem Romanum in officio feriaz 5 in Cōna Domini; ubi evangelii recitatio demandatur diacono aut lectori, sicut hic diacono aut presbytero. Cor.

(42) Καὶ οἱ συνεργοὶ Παύλου, etc. Apostolus Coloss. iv, 10, 11, inter adjutores suos Marcum consobrinum Barnabæ nominat; Evangelistam, si credimus Dialogo primo De recta in Deum fide, non præcal ab initio, apud Origenem; Victori Antiocheno, initio Commentariorum in Marcum; (Eumenio et Theophylacto ad Acta apostolorum; Euthymio in Præconio Evangelii secundum Marcum; et Haymoni ad Coloss. iv, 11. Ab eodem Apotolo Philem. 24 scribitur: Μάρκος, Ἀρισταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοὶ μου. Qui Marcus ex interpretatione Hieronymi, ac post eum Haymonis, Evangelii conditor est. Et vero de Luca consentiunt omnes, quod Pauli fuerit discipulus, comes, et adjutor; quodque Luca Evangelium præcipue ad Paulum apostolum debeat referri. Adeo ut inversio videatur facta in pseudo-Dorothei Synopsi, in qua legitur Lucam Evangelium scripsisse ex commissione Petri, Acta vero committente Paulo; præsertim cum contrarium habeat Synopsis Athanasiana, scilicet Evangelium pertinere ad Paulum, Actus ad Petrum. De Marco evangelista convertitur. Plurimi namque discipulum et interpretem Petri nuncupant, contentantque recte, mea quidem sententia, illius mentionem fieri in sola Epist. I Petri cap. v, vers. 13. Alii perperam Marcum a Petro memoratam confundunt cum Joanne Marco, et Marco consobrinum Barnabæ, uno, vel (quod existimo) duobus hominibus, Act. xv, 12, 25; xv, 37, 39; Coloss. iv, 10, 11; secundæ Timothei iv, 11; et Philemonis 24. Nonnulli tres Marcos abque necessitate ponunt, Marcum evangelistam apud Petrum, Marcum consobrinum Barnabæ apud Paulum, et Marcum seu Joannem, filium Mariæ, in Actis. Quæ est opinatio scriptorū ὁποδοματων Hippolyti ac Dorothei. Itaque ab aliis Evangelium Marci tribuitur Marco consobrinum Barnabæ, Pauli adjutori; ab aliis Joanni Marco, filio Mariæ, propter quædam disse:seruat Paulus

B et Barnabas; a cæteris melius, Marco filio, auditori ac interpreti Petri, primo Alexandriæ episcopo. Et verius loquuntur qui dicunt Marci Evangelium compositum fuisse ex sermonibus Petri, quam qui aiunt Marcum suggerente, dictante, ac instruente Paulo scripsisse. Ita enim intelligo verba Græca jam citati dialogi, in mss. Regiis: Μάρκος καὶ Λουκᾶς ἐκ τῶν οὐ θύτες, Παύλῳ τῷ ἀποστόλῳ εὐγγελίσαντο. Verum an unus, aut plures Marci in Novo Testamento commemorentur, et quis Evangelium nomine Marci inscriptum fecerit, celebris quæstio, apud theologos fuscè agitata, hic inutiliter disceptaretur. Sufficiet suppluisse locum Chrysostomi manuum contrarioque in sensu excusum ac scriptum fuit, homilia 26 in Acta, ad cap. xii, vers. 12, ubi de Joanne qui cognominatus est Marcus, editur: Τίς ἐστιν αὐτός ὁ Ἰωάννης; ἴσως ἐκείνος ὁ ἀπὸ αὐτοῦ συνών. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὸ παράσημον αὐτοῦ ἐθῆκεν. At ex Eumenio et Theophylacto, necnon ex ipso contextu apparet addi debere particulam negantem οὐκ, ut dicat Chrysostomus: Quis est hic Joannes? Videtur non esse ille qui semper cum ipso erat. Ideo enim indicium quo discerneretur apposuit. Cor.

(43) Πάντες οἱ πρεσβύτεροι, etc. Morem standi dum legitur Evangelium, longe meliorem ac generalioremore sedendi, docehunt te libri rituum, tam Græci quam Latini, et Philostorgius lib. iii, cap. 5, etiam a Nicephoro lib. ix, c. 18, transcriptus; item Isidorus Pelusiota lib. i, epist. 136; Sozomenus lib. vii, cap. 19, et post hunc Nicephorus lib. xii, cap. 34; denique Liber pontificalis in Vita Anastasii, necnon et papæ afflicta Epistola ad Germaniam ac Burgundiæ episcopos. Locæ inter se compones, si videbitur. Notabis autem præcipue illa, Isidori de episcopo ad lectionem evangelicam assurgente, et Sozomeni de contrario ritu solius Ecclesie Alexandriæ, ubi tunc temporis non assorgebat episcopus. Nam in nostris Constitutionibus omittitur antistes, forte ex industria. Is.

(44) Παρακαλεῖτωσαν οἱ πρεσβύτεροι τὸν λαόν, etc. Sic post Chrysostomum presbyterum concionabatur Flavianus episcopus: quod ostendunt hominiaz multe ab Aureo doctore gerorate. Sic multi, unus post alium, in eadem collecta populum alloquebantur: testibus eodem Chrysostomo homilia 2, in psal. xcvi, 17, tom. III, hom. 36, in priorem ad Corinthios, Sermons in Etiam, tom. VI, et tractata I4 timores, quem edidit Combefisius; Severiano Gabalensi tractatu In sanctam crucem, quæ ad superiorem per virum doctum adjunctus fuit; Basilio Magno Hom, in Barlaamum martyrem; Gregorio Nysæno

(45) Μὴ ἀχαρτες. Ἄμα πάντες, aliter cod. Vind., sed absurde. GLEA.

naulum a vectoribus exigunt. Etenim in tabernaculo testimonii²², et in templo Dei, eadem ratio ac forma idemque ordo servabatur. Quod si quis extra locum suum sedens reperitur, increpetur a diacono, qui vice prelatæ fungitur, et ad locum convenientem traducatur. Ecclesia enim non solum navi, sed etiam caulæ comparatur. Nam sicut pastores singulas pecudes, capras dico et oves, secundum genus et ætatem collocant, atque inter eas similis simili concurrunt; sic et in ecclesia; juniores quidem, seorsum sedeant, modo sit locus, alioquin arrecti stent; ætate vero jam proveci, ordine sedeant; at stantes pueros, recipiant eorum patres et matres; rursus adolescentulæ separatim maneant, si locus fuerit, sin secus, pone mulieres statuantur: quæ jam nuperunt, et liberos quibus imperent habent, privatim etiam locentur; at virgines, et viduæ, et anus, primæ omnium stent, aut se-

A και τελευταίος πάντων ὁ ἐπίσκοπος, ὃς ἔοικε κυβερνήτην. Στηκέτωσαν δὲ (46) οἱ μὲν πλωροὶ εἰς τὰς εἰσόδους τῶν ἀνδρῶν, φυλάσσοντες αὐτάς, αἱ δὲ διάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, δίχην ναυστολόγων (47). Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ σκητῇ τοῦ μαρτυρίου (48), ὁ αὐτὸς παρηκολούθει λόγος καὶ (49) τύπος, καὶ ἐν τῷ ναυῷ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ τις εὐρεθῆ παρα τόπον καθεζόμενος, ἐπιπλησσεῖσθω ὑπὸ τοῦ διακόνου, ὡς πρωρεὺς²³ (50), καὶ εἰς τὸν καθήκοντα αὐτῷ τόπον μεταγέσθω· οὐ μόνον γὰρ νηϊ, ἀλλὰ καὶ μάνηρη ὠμοῖνται ἡ Ἐκκλησία. Ὡς γὰρ οἱ ποιμένες ἕκαστον τῶν ἀλόγων, αἰγῶν, φημῶν, καὶ προβάτων, κατὰ συγγένειαν καὶ ἡλικίαν ἰσχύσει, καὶ ἕκαστον αὐτῶν τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ συντρέχει· οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οἱ μὲν νεώτεροὶ ἰβία καθεζέσθωσαν, ἐάν ἢ τόπος, εἰ δὲ μή, στηκέτωσαν ὀρθοί· οἱ δὲ τῇ ἡλικίᾳ ἤδη προβεθηκότες, καθεζέσθωσαν ἐν τάξει. Τὰ δὲ παῖδια ἐστῶτα προσλαμβανέσθωσαν αὐτῶν οἱ πατέρες καὶ μητέρες (51)· αἱ

²² Deut. xxiii, 1. ²³ F. πρωρεὺς.

VARIORUM NOTÆ.

Nysseno Oratone in suam ordinationem; Hieronymo epist. 61 in Joannem Hierosolymitanum cap. 4; pseudo-Chrysostomo hom. de Nativitate Domini ad Lucæ II, ac Theodorito cum apud Photium Bibliotheca cod. cclxxiii extremo, ubi interpres plane est talpa, tum ad I Corinth. xiv, 31. Verum Alexandria, ex quo Arius hæresiarcha, illius Ecclesiæ presbyter, in concionibus suis orthodoxam fidem evertere conatus est, solus episcopus sermonem habebat ad populum, inquitur historici, Socrates lib. v, cap. 22, et Sozomenus lib. vii, cap. 19. Atque is mos videtur in Ecclesia Africana viguisse temporibus Cypriani et Optati. Ille enim scribit ep. 56: *Nec quisquam, fratres dilectissimi, cum populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis et spargi, conturbetur, quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes episcopos audiat.* Hic verò sub finem operis adversus Donatistas: *Et locutum Macarium esse aliquis in populo constat, sed insinuandi alicujus rei causa, non tamen tractandi, quod est episcoporum.* Statim autem post Optatum presbyteris jus verbi faciendi datum colligo ex canone 33 concilii Carthaginensis 4. Ita tamen principio ut id eorum episcopis non fieret; quemadmodum significatur a Possidio in Vita S. Augustini c. 5, et ab ipso Augustino epist. 77. Quod postremum (usitatum adhuc in Hispania, septimo sæculo ineunte, concilii 2 Hispalensis tempore) valde displicuit B. Hieronymo ad Nepotianum scribenti, ac postea Alcuino ep. vi. Ut et episcopus irasci, si presbyteri interdum exhortarentur plebem, ac in ecclesiis prædicarent, grande nefas visum fuit auctori Epistolæ de septem Ecclesiæ ordinibus, quæ tom. IX Hieronymi excusa est. Denique apud Gallos nostros anno 529 Patres concilii Vassensis 2, can. 2, presbyteris potestatem verbum faciendi seu prædicandi dederunt. Nam antea presbyteros vel omnino tacuisse, vel recitasse duntaxat homilias sanctorum Patrum, indicat Vita B. Cesarii Arelatensis a Cypriano illius discipulo conscripta, cap. 28. Cot.

(46) Στηκέτωσαν δὲ, etc. Portarum custodia apud Græcos ordo non est, sed officium, quod legitur fuisse commissum diaconis, subdiaconis, aliisque clericis, atque etiam non clericis. Merito autem hic diaconis stare jubentur ad mulierum introitus, et cap. sequenti mulieribus in ecclesiam advenientibus locum facere; quia quæ ad minorem

sexum pertinent pleraque, honestius per feminas administrantur. Vide lib. viii, cap. 20 et 28. Nota quoque apud Zonaram et Balsamonem ad canonem Laodicenum 41, mulieres presbυτιδας et προκαθημένας, ἐξαρχούσας τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν γυναικῶν, καὶ καθιστάσας αὐτάς πρὸς εὐταξίαν, καὶ ὅπως καὶ ὅπου χρῆ ταύτας ἐστάναι καθευούσας αὐτάς. Denique legito, si lubet, in *Jure Græco-Romano* lib. v, pag. 381, seu Responsione Theodori Balsamonis ad interrogationem 33 Marci Alexandrini, de diaconissis Constantinopolitanis: Ἐκκλησιαζούσας τὰ πολλὰ, καὶ τὴν γυναικωνίτιν ἐκκλησιαστικῶς διορθοῦμεναι. Cot.

(47) Δίχην ναυστολόγων. Erant ναυστολόγοι seu ναυτολόγοι, qui in prora constituti, tum navem intrantes recipiebant, tum vero cum navigaturis de futuro itinere colloquebantur, de nauto paciscebantur. Hesychio enim, Grammaticorum facile principi, ναυσθλοῦν ἐὶ ναυτολογεῖν, ναυσθλωσάμενος (ita legendum) et ναυστολογησας, ναυσθλοῦν et ναυλοῦν, idem sunt. Quocirca ναυστολόγος referunt partim janitores, ratione videlicet primi ναυτολόγου officii; partim catechistæ, ratione posterioris. Quam secundam comparisonem videre est inferius Epistola dicta Clementis ad Jacobum, cap. 14 et 15. In ms. Regio 2392 hæc nactus sum: ... Ἐκ τῶν διατάξεων... Ὅτι ἔοικεν ἡ Ἐκκλησία νηϊ. Ὁ μὲν κυβερνήτης ἐστὶν ὁ Χριστὸς· ὁ δὲ πρωρεὺς, ὁ ἐπίσκοπος· οἱ ναυτολόγοι, οἱ presbυτεροὶ· οἱ τοῖς ἀρχοὶ, οἱ διάκονοι· οἱ ναυτολόγοι, τὸ τῶν ἀναγκαστῶν καὶ ὀνηρετῶν τάγμα. Id.

(48) Καὶ γὰρ ἐν τῇ σκητῇ τοῦ μαρτυρίου. Es lib. viii, cap. 20, de janitoribus in veteri populo, præter sacras Scripturas, agunt Philo libro De sacerdotum honoribus, et Josephus, præcipue lib. II contra Apionem. Id.

(49) Λόγος καὶ. Deest in altero cod. ut et seqq. καὶ ἐν τῷ ναυῷ τοῦ Θεοῦ. CLEA.

(50) Πρωρεὺς. Προσῆκον, alter cod. Id.

(51) Τὰ δὲ παῖδια ἐστῶτα προσλαμβάνεσθωσαν, etc. Eleganter ac pie, in homilia vi contra Apollonem sub finem, tomo I B. Chrysostomi: Καφαλὴ τῆς γυναικὸς ἐστὶν ὁ ἀνὴρ· βοηθὸς ἐστὶν ἡ γυνὴ τοῦ ἀνδρός· μὴ τάλιν μῆτε ἡ κεφαλὴ χωρὶς τοῦ σώματος ἀνεγέσθω τῶν οὐδῶν ἐπιβαίνειν τῶν ἁγίων τούτων, μῆτε τὸ σῶμα χωρὶς τῆς κεφαλῆς φανεῖσθω· ἀλλ' ὁλόκληρος ἐνταῦθα εἰσὶτω ὁ ἀνθρωπος. Ἐχόντες καὶ τὰ παῖδια μεθ' ἑαυτῶν. Εἰ γὰρ δένδρον τερπνὸν ἰδεῖν, ἀπὸ τῆς ῥίζης αὐτῆς νεφύτου ἐχόν ἀνεστηκός

δὲ νεώτεροι πάλιν ἰδίῳ, ἢ τὸπος, εἰ δὲ μήτι, ἀπαθεν τῶν γυναικῶν ἰσάσθωσαν· αἱ δὲ ἦδη γεγαμηκυῖαι, καὶ τεκναροῦσαι⁵², ἰδίῳ ἰσάσθωσαν· αἱ παρθένοι δὲ καὶ αἱ χήραι καὶ πρεσβύτεραι, πρῶται πασῶν στηκέτωσαν, ἢ καθέζεσθωσαν. Ἔστω δὲ τῶν τόπων προνοῶν ὁ διάκονος, ἵν' ἕκαστος τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν βίον τόπον ὁρμῆ, καὶ μὴ παρὰ τὸ ἰντροῖτον (52) καθέζωνται. Ὁμοίως ὁ διάκονος ἐπισκοπεῖτω τὸν λαὸν (53), ὅπως μὴ τις ψευδορίση, ἢ νυστάξῃ, ἢ γελᾷσῃ, ἢ νεύσῃ· χρῆ γὰρ ἐν ἐκκλησίᾳ ἐπιστημότως, καὶ νηφαλέως, καὶ ἐρηγορότως ἐστῆναι, ἐκτεταμένην ἔχοντα τὴν ἀκρότην ἐπὶ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Καὶ μετὰ τοῦτο συμφώνως ἅπαντες ἐξαναστάντες, καὶ ἐπ' ἀνατολᾶς (54) κατανοή-

deant. Diaconus autem locis provideat, ut ingredientium quisque locum suum petat, et nemo in introitu resideat. Similiter diaconus inspiciat populum, ut nemo susurret, aut dormitet, aut rideat, aut nutus faciat. Oportet enim in ecclesia sapienter, sobrie ac vigilanter stare, auribus ad verbum Domini intentis. Deinde cuncti pariter consurgentes, et in orientem contemplantur, egressis catechumenis et pœnitentibus, orent Deum, qui ascendit super cœlum cœli, ad orientem⁵⁴, ac recordantes antiquam possessionem paradisi, ad orientem siti; unde primus homo, Dei mandato neglecto, persuasus consilio serpentis, ejectus fuit. Atque diaconi post orationem, alii quidem oblationi Eucha-

⁵² Αἱ τὰ τέκνα ἔχουσαι. ⁵³ Psal. LXXVII, 34.

VARIORUM NOTÆ.

πᾶσι μᾶλλον ἀνθρώπων τερπνὸν ἰδεῖν, καὶ ἐλαίας ἀπάσης τερπνότερον, ἀπὸ τῆς βίβης αὐτῆς τὸ παιδίον, ὡσπερ νεφύρον, ἔχοντα πλησίον ἐστῶς. Id est: Caput mulieris vir est; mulier adiutori est viri. Ne igitur, ante caput absque corpore sustineat ad hæc aëria limina advenire, aut corpus absque capite compareat; sed integer sine ingrediatur homo. Habentes et liberos vobiscum (Psal. cxxvii, 3). Nam si jucundum est videre arborem, quæ habet surculum ex ipsa radice exurgentem; multo magis jucundum est, omnique olea jucundius, videre hominem, qui puerum, a se, velut a radice ipsa instar surculi productum, prope stantem habeat. Cot.

(52) Ἰντροῖτον. Alter cod. Vind. προσήκον. Cl.
(53) Ὁ διάκονος ἐπισκοπεῖτω τὸν λαόν, etc. Ex hæc constitutione, et simili lib. viii, cap 11, intelligitur quare B. Chrysostomus homilia 24 in Acta apostolorum non multo ante finem, adnotat ut qui viderit aliquem sese in ecclesia immodeste gerentem, appellet diaconum: Καίναται πάντες νέοι ψυχροὶ καὶ γέροντες· καθάρματα μᾶλλον ἢ νέοι, γελῶντες, ἀνακαγχάζοντες, διαλεγόμενοι (καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἤκουσα γενόμενον), καὶ ἀλλήλους σκώπτοντες ἐπὶ γόνατα κερμάνοι. Σὺ παρῆστηκας, ὁ νέος, ἢ ὁ πρεσβύτερος· ἐπιπλήξον, ἀν ἰσῆς· ἐγκάλεσον· προδρότερον. Οὐκ ἀνεχομένου, τὸν διάκονον κάλεσον· ἀπαλήσον τὰ παρὰ σου τοῦ πηλοῦ, etc. Hoc est, quemadmodum vertendum arbitror: Jacent omnes inepti senes ac juvenes; purgamenta magis quam juvenes; ridentes, cachinnantes, colloquentes; atque (id etenim quoque fieri auctori) mutuum se inter geniculandum incessentes scommatis. Tu assistis, juvenis, aut senex: increpa ei videris, argue acriter. Si non fert, voca diaconum; comminare; quæ in te sunt facito. Scilicet inter innumera diaconorum munia unum erat, reverentiam in templis Dei procurare. Quæ tanta servabatur apud sultos populos, ut, referente eodem aureo Patre homil. 36 in I ad Corinthios, non liceret amicium, etai a longo tempore non visum, et juxta consistentem, salutare in ecclesia. Alibi tamen, quemadmodum nunc, profanabantur delubra garrulitate, tumultu, nutibus, gestibus, risu, oscitatione, cursatione, omnique inverecundia et nequitia. Tolle obiter leve mendam e synodo Parisiensi 6, lib. II, cap. 12, ac lege in loco Origenis homilia 12 in Exodum ibi citato: Alii ne hoc ipsum quidem patienter expectant, quod lectiones in ecclesia recitentur. Nam vulgata Scriptura quod pro quoad refellitur ex Origenis libris, qui usquequo exhibent. Cot.

(54) Ἐπ' ἀνατολᾶς κατανοήσαντες. Ad orientem, seu ad surgentem solem converso vultu, orare solebant ethnicorum multi; necnon veteres Christiani. Ut de prioribus fidem faciunt plurima testi-

B monia, potissimum Clementis Alexandrini Strom. vii, p. 724, ed. Paris.; Tertulliani Apologeticæ cap. 16; Vitruvii lib. IV, cap. 5, et Virgilii Æneid. XII, vers. 172, ubi consulendus Servius: utque de posterioribus testantur innumeri et antiquissimi scriptores. Quos inter, rationes ritus a Constitutione productas, aliasque multas afferunt Clemens Alexandrinus citatus, Basilius De Spiritu sancto, cap. 27; Chrysostomus a me editus ad Danielis VI, 10; pseudo-Justinus quæst. 118 ad Orthodoxos; pseudo-Origenes ad Jobi I, 3, eminentius similiter Athanasius quæstione 37, earum quæ ad Antiochum inscribantur; Germanus Constantinopolitanus in Theoria mystica post initium; Joannes Damascenus, Orthodoxæ fidei lib. IV, cap. 13; Gregentius, Disputationis cum Judæo fol. 61; et auctor libri De divinis officiis apud Aleuinum, cap. 39. Initio Regii ms. 594: Σημειώσθων ὅτι τινὰς παραδόσεις καὶ ἀγράφως παράλαβεν ἡ Ἐκκλησία· οἷον, τὸ κοινωνεῖν νηστικῶς, καὶ τὸ προσεύχεσθαι κατὰ ἀνατολᾶς, καὶ ὅτι παρθένοις ἔμεινε μετὰ τόκον, καὶ ἕτερα πολλά. Contra ad occasum lumina inter precandum flectebant, cum Judæi Ezech. viii, 16; et apud Anastasium quæstione 44, ac Gregentium; tum gentiles multi, referente Porphyrio in opere De antro Nympharum. At versus meridiem, nonnulli idololatræ, ex Luciano Peregrino; Judæi, ex Quæstionibus ad Antiochum; et Mohametani, ex Euthymio Zigabeno, Panopliæ parte II, titulo 24; quemadmodum versus septentrionem, aliquando Manichæi, in S. Augustino, Lib. de Hæresibus. Fuerunt et alii supplicandi Deo aut diis modi. Nam Judæi et Osseni oppositum ori habere volebant templum atque oppidum Hierosolymitanum, III Reg. viii, 48; II Paralip. vi, 34, etc.; Dan. vi, 10; Eusebius Hist. eccl., II, 6; Epiphanius hæresi 19, cap. 3; Hieronymus ad Ezech. viii, 16, et Dan. vi, 10; Theodoritus ad eundem quarti majoris prophete textum; Samaritæ, Garizimum montem: quod doceamur a S. Epiphano, tam in Panario, ubi de eorum secta, quam apud Anastasium Antiochanum quæst. 45. Qui ultimus locus legi sic debet, partim e mss. codicibus, partim ex interprete: Ὁπου δ' ἀν ὦσαι, πρὸς τὸ βρος εὐχονται, οἱ ἀπὸ ἀνατολῆς πρὸς δυσμὰς ἀποστραφόμενοι, καὶ οἱ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολᾶς· καὶ οἱ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς τὴν μεσημβρίαν, καὶ οἱ ἀπὸ μεσημβρίας πρὸς τὸ ἀρκυριον τῆς ἡμετέρας εὐχονται. Ubiqueque vero fuerint Samaritæ, versus montem Garizimum orant; qui sunt ab oriente vertentes se ad occidentem, et qui ab occidentem ad orientem: item qui sunt ab aquilone, ad meridiem, qui que a meridie, ad septentrionem, in montem intenti precantur. Præterea Brachmanos orantes, non orientalem partem, unde oritur sol, aspexisse, sed cœlum potius in-

riatib; vacent, corpori Domini cum timore ministrantes; alii turbam circumspiciant, eique silentia faciant. Qui autem pontifici assistit diaconus, plebi dicat: Ne quis contra aliquem; ne quis in hypocrisi. His transactis, mutuo se salutem viri, mutuo se mulieres, osculo in Domino; nemo tamen dolose id agat, quemadmodum Judas Dominum osculo tradidit. Et post hoc precetur diaconus pro universa Ecclesia, pro toto mundo, et ejus partibus, et fragibus terræ, pro sacerdotibus, et principibus, pro pontifice ac rege, pro pace universali. Deinde episcopus, populo pacem precatus, benedicat ei; sicut et Moyses sacerdotibus præcepit, ut populo his verbis benedicerent: « Benedicat tibi

σαντας (35), μετά την των κατηχουμένων και την των μετανοούντων έξεθον, προσευξάσθωσαν τῷ Θεῷ, « τῷ ἐπιθεηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀνατολᾶς, » ὑπομιμησάσθωμοι και τῆς ἀρχαίας νομῆς τοῦ κατὰ ἀνατολᾶς παραδείσου, ἔθεν ὁ κρῖτος ἄνθρωπος ἀθετήσας τὴν ἐντολήν, ἕρεως συμβουλίᾳ πεισθεὶς, ἀπεβλήθη. Οἱ δὲ διάκονοι μετά τὴν προσευχὴν, οἱ μὲν τῇ προσφορᾷ τῆς εὐχαριστίας σχολάζετωσαν, ὑπηρετούμενοι τῷ τοῦ Κυρίου σώματι μετά φόβου, οἱ δὲ τοὺς ἄλλους διασκοπεύτωσαν, και ἡσυχίαν αὐτοῖς ἐμπροστίωσαν. Ἀγέτω δὲ ὁ παριστῶς τῷ ἀρχιερεὶ (56) διάκονος τῷ λαῷ. Μὴ τις κατὰ τινος μὴ τις ἐν ὑποκρίσει. Ἔτω και ἀσκαζέσθωσαν ἀλλήλους (57) οἱ ἄνδρες, και ἀλλήλας αἱ γυναῖκες, τὸ ἐν

VARIORUM NOTÆ.

tuitos scribit auctor libri *De moribus illorum*, tom. V B. Ambrosii. Et de περιτροπῇ circumacti adorantium, cæremonia per Numam Pompilium inducta, legendus est Plutarchus tom. I, p. 69. Sicuti de conversione in ortum mane, in austrum meridie, in occasum vespere, dum oratur, consuli potest Mercurius cap. ult. *Aclepii*. Denique consuetudo Manichæorum, in precibus suis vertentium sese ad locum in quo sol et luna apparent, notatur a S. Augustino in loco citato, et in *Disputat. contra Fortunatum* non procul ab initio, et lib. xiv *contra Faustum* cap. 11 (ocidentur infra ad *Recognit.* iv, 27). Qui ritus in Ἀναδόροις Manichæismi anathematismis hoc modo exprimitur: Ἀναθεματίζω τοὺς μὴ πρὸς ἀνατολᾶς ἴκον, τῷ ἀληθεῖ Θεῷ εὐχόμενους, ἀλλὰ τῷ τοῦ ἡλίου κινήσει συμπροσηρομένους, ἐν ταῖς μυσταῖς αὐτῶν προσευχαῖς. Verum ut a diverticulo redeamus ad viam, mos inflectendi corpus versus nascentem solem non placuit S. Leoni serm. 7 *De Christi Nativitate* cap. 8. Adeo in hujusmodi rebus iudicium uniuscuiusque cæteris non facit præiudicium. Videatur Valfridus Strabo cap. 4, libri *De exordiis et incrementis rerum ecclesiasticarum*. Id.

B ximi imperatoris uxore, quæ Martino in convivio ministraverat: *Præclare, inquit Posthumianus, nostros istos, ut Martini non egrediantur exemplum, tua constringit oratio: sed profiteor tibi, quia hæc surdis auribus audientur. Nam si Martini sequerentur vias, nunquam causas de osculo diceremus, et universis sævæ opinionis opprobriis careremus.* Ἀγάπη δὲ. verba sunt Clementis Alexandrini *Pædag.* iii, 11, paulo ante finem, οὐκ ἐν φιλήματι, ἀλλ' ἐν εὐνοίᾳ κρῖνεται. Οἱ δὲ οὐδὲν ἀλλ' ἢ φιλήματι μετασφουσι τὰς ἐκκλησίας, τὸ φιλοῦν ἔνθεν οὐκ ἔχοντες αὐτό. Καὶ γὰρ διὰ και τοῦτο ἐκπέπληκην ὑπονοίας αἰσχρᾶς και βλασφημίας, τὸ ἀναίδην χρῆσθαι τῷ φιλήματι, ὅπερ ἐχρήσθη εἶναι μυστικόν. *Dilectio autem non in osculo censetur, sed in benevolentia. Illi autem nihil aliud quam osculo ecclesias conturbant, cum ipsam intus non habeant amicitiam. Etiam hoc utique turpem incussit opinionem, et maledicentiam, quod impudenter osculo uterentur, quod esse oportebat mysticum.* Hæc de osculo pacis et dilectionis, inter missarum solemnia dari solito. Præter quod, aliud, nempe recens baptismi datum, observasse mihi videor in hoc S. Cypriani loco epist. 59: *Nam et quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mandum non esse dixisti, quod unusquisque nostrum adhuc horreat exoculari, nec hoc putamus ad celestem gratiam dandam impedimento esse oportere. Scriptum est enim: « Omnia munda sunt mundis (Tit. 1, 15). » Nec aliquis nostrum id debet horrere, quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans a partu novus est, non ita est tamen, ut quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat oculari, quando in osculo infantis unusquisque nostrum pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato et recens nato quodammodo exoculamur, quando id quod Deus fecit amplectimur.* Et in isto B. Chrysostomi ad finem actum sermone *De utilitate lectionis Scripturarum*, tom. V: Οὐδαμοῦ θρηνοῦ, οὐδαμοῦ δάκρυα ἐνταῦθα, ἀλλ' ἀσκασιμοί, και φίλας, και περιπλοκαὶ τῶν ἀδελφῶν, τὸ οἰκτίειν μέλος ἐπιγνωσκόντων, και ὥστερ ἐκ μακρᾶς ἀπολαβόντων ἀποδημίας. Ἐπειδὴ γὰρ πρὸ τοῦ φερίσματος ἔχθρὸς ἦν, μετά δὲ τὸ φερίσμα γίγναι φίλος τοῦ κοινῷ πάντων ἡρῶν Δεσπότης, διὰ τοῦτο πάντας συνηδόμεθα, διὰ τοῦτο και τὸ φιλῆμα εἰρήνη καλεῖται, ἵνα μάθωμεν ὅτι πόλεμον καταλυσεν ὁ Θεός, και πρὸς τὴν οἰκτιροσὴν ἐπανήγαγε τὴν ἁντοῦ. Nusquam lamenta, nusquam lacrymæ hænt; sed salutationes, et oscula, et amplexus fratrum qui suum membrum agnoscunt, et tanquam ex longinqua recessum peregrinatione recipiunt. Nam quoniam ante baptismum inimicus erat, post baptismum autem amicus est factus omnium nostrum communis Domini, propterea gratulamur omnes; idcirco etiam osculum pacis voca-

(55) Κατανοήσαστες. Idem codex: ἐπιβλέψαστες. Calz.
 (56) Ἀρχιερεὶ. Ierpe. Id.
 (57) Ἀ. παθεσθῶσαν ἀλλήλους. Et lib. viii, cap. 11: Amariis diaconus lib. iii *De ecclesiasticis officiis*, cap. 32: *Interrogatus sum ab aliquibus, quare non inoletem porrigant sibi oscula viri et feminae in officio missæ. Quibus quamvis tunc non responderim, respondendum nunc fore arbitror. Carnales amplexus, quibus junguntur carissimæ viri et feminae, vitandi sunt in ecclesiæ conventu. Ac ideo sequestrantur viri et feminae in ecclesiis, non solum ad osculo carnali, sed etiam situ locali. Ab his personis dantur oscula mutua in ecclesiis, quæ nullam titillationem libidinosæ suggestionis cogunt excitare. Quæ postrema periodus legitur cap. 39 libri *De officiis divinis*, Alcinou tributi. Atque hujus moris vestigia in hærent opusculo *Ad virginem lapsam*, apud Ambrosium, et apud Hieronymum: *Nonne, inquit, vel illum locum tabulis separatam, in quo in ecclesiis stabas, recordari debuisti: ad quem religiosa et nobiles matrones certatim currobant, tua oscula petentes, quasi sanctoris, quasi dignioris? aut ut codex Regius 31: Quæ sanctiores et meliores steterant? Contrariam consuetudinem (ut in disciplina variatum est) innuit Tertullianus lib. ii *Ad uxorem*, cap. 4, his verbis: *Quis autem gentilis sinat conjugem suam visitandum fratrum gratia vicatim aliena, et quidem pauperiora quæque tuguria circumire? etc. Jam vero alicui fratrum ad osculum convenire? Item Severus dialogo 2, cap. 7, ubi de B. Martino et regina Ma-***

Κυρίῳ φιλῆμα (58)· ἀλλὰ μὴ τις δολίως, ὡς Ἰούδας ὁ
τὸν Κύριον φιλήματι παρέδωκε. Καὶ μετὰ τοῦτο
προσευχέσθω ὁ διάκονος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἀπά-
σης, καὶ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ με-
ρῶν, καὶ ἐκφορῶν, ὑπὲρ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἀρ-
χόντων, ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τοῦ βασιλέως, καθ-
ῶλου εἰρήνης. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἀρχιερεὺς ἐπιυχό-
μενος τῷ λαῷ εἰρήνην (59), εὐλογεῖτω τοῦτον ὡς καὶ
Μωσῆς ἐνταβλάτω ἱερῶσιν εὐλογεῖν τὸν λαὸν τούτους
τοὺς ῥήμασιν· «Εὐλόγησαι σε Κύριος, καὶ φυλάξει
σε· ἐπιφάναι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σέ, καὶ
δόξα (60) σοι εἰρήνην.» Ἐπαυχέσθω οὖν καὶ ὁ ἐπί-
σκοπος, καὶ λεγέτω· «Σῶσον τὸν λαόν σου, Κύριε, καὶ
εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου· ἦν ἐκτίσθω, καὶ πε-
ριποιήσῃ τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ
ἐκάλεισε βασιλεῖον ἱσραήλ, καὶ ἔθνος ἄγιον.» Μετὰ δὲ ταῦτα γινέσθω ἡ θυσία, ἐστῶτος παντὸς τοῦ λαοῦ,
καὶ προσευχομένου ἡσύχως· καὶ ὅταν ἀνευθῆ (61), μεταλαμβάνετω ἐκάστη τάξις καθ' ἑαυτὴν τοῦ Κυ-
ριακοῦ σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, ἐν τάξει (62), μετὰ αἰθοῦς καὶ εὐλαδίας, ὡς βασιλέως προσ-
ερχόμενοι σώματι· καὶ αἱ γυναῖκες κατακεκαλυμμένα τὴν κεφαλὴν, ὡς ἀρμύζει γυναικῶν τάξει, προσ-
ερχέσθωσαν. Φυλαττέσθωσαν δὲ αἱ θύραι, μὴ τις ἀπιστος εἰσελθοῖ, ἢ ἀμύητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ΄.

B

CAPUT LVIII.

Περὶ συστατικῶν, ἦτοι ξένων (63), λατῶν,
κληρικῶν, ἐπισκόπων· καὶ ὡς οὐ χρεῖα δια-
φορεῖν.

Εἰ δὲ τις ἀπὸ παροικίας ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ ἐπι-
θῆ, σύστασιν ἐπιχομιζόμενοι (64)· διάκονος ἐπικρη-

*De hominibus commendatis, peregrinis scilicet, lai-
cis, clericis aut episcopis; et quod sine differentia
sint recipiendi qui ecclesiam ingrediuntur.*

*Quod si frater aut soror ex alia parocia adve-
nerit, qui commendatitias afferant, diaconus quæ*

⁵⁷ Num. vi, 24. ⁵⁸ Psal. xxvii, 9. ⁵⁹ Act. xx, 28. ⁶⁰ I Pet. i, 19, et ii, 9.

VARIORUM NOTÆ.

tur, ut discamus quod Deus bello finem imposuerit, C
quodque ad suam reduxerit amicitiam. Quia autem in
hac nota, et alibi allego librum *Ad virginem lapsam*,
quem viri docti abjudicant quidem Ambrosio,
Hieronymo, Augustino, sed nemini adjudicant;
cujus parentis fetum illud esse autem, aperiam.
Puto esse Nicææ; adductus in eam opinionem, au-
ctoritate Gennadii, illiusque descriptorum Honorii
Augustodunensis et Trithemii. Ait in *Catalogo Scri-
ptorum ecclesiasticorum*, cap. 22 Gennadius: *Nicæas
Romanianæ civitatis episcopus edidit Ad lapsam vir-
ginem libellum, pæne omnibus labentibus emenda-
tionis incentivum.* Cot.

(54) Τὸ ἐν Κυρίῳ φιλῆμα. *Osculum in Domino*,
sive osculum sanctum interpretantur sancti Patres,
osculum verum, sincerum, sine dolo, nequaquam
simulatum, ex corde, non ex ore tantummodo, ab-
simile osculo Judæ, et columbinum, scilicet ob co-
lubarum simplicitatem. Quod postremum epithe-
tum usurpat auctor libri *De officiis divinis* (inter
Alcimi opera, cap. 40. Prætereaque osculum castum;
religiosum, non impudicum, spiritale, non
carniale, διὰ στόματος σώφρονος καὶ μεμυκτός
(Clem. Alex.), atque, ut ab Haymone ad Roman.
xvi, 16, dicitur, nullatenus columbinum, nempe
propter salacitatem columbæ. lb.

(59) Ὁ ἀρχιερεὺς ἐπιυχόμενος τῷ λαῷ εἰρή-
νην, εὐλογεῖτω τοῦτον. Inter varias pacis prædi-
cationes, ac populi benedictiones, hujus ante sacri-
ficium peragi solitæ meminit, præter liturgiogra-
phos, Rituumque ecclesiasticorum collectores at-
que explanatores, S. Chrysostomus, sermone 1 *De
sancta Pentecoste*, 36, tom. V, et homilia 3 in *Episto-
lam ad Colossenses*. Præclare sub tunc Com-
mentar. in *Epist. ad Rom.* apud Hieronymum: *Ideo
in ecclesia pax primo annuntiatur; ut ostendat se
cum omnibus esse pacificum, qui corpori communi-
caturus est Chr. sti.* lb.

(60) Καὶ δόξα. Præmittuntur hæc hiscæ verbis:
«Ἐλθέσαι σε, ἐπάρα Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ
σέ, in altero cod. CLER.

(61) Ἀνευθῆ. Ἀνέβη, in altero cod. lb.

(62) Ἐν τάξει. Desunt in altero cod. lb.

(63) Ἦτοι ξένων, etc. Hæc et sequentia inscri-
ptionis verba desunt in altero cod. Vindobon. Ni-
mirum, post συστατικῶν subaudiendum putavit li-
brarius ἐπιστῶν, non hominibus commenda-
tis. lb.

(64) Σύστασιν ἐπιχομιζόμενοι. Quia mos eccle-
siasticus dandi litteras commendatitias, cæterasque
canonicas seu regulares ac formatas, a multis et
luculenter fuit explicatus; ne actum agendo, nihil
egisse videar, contentus ero subjunxisse nonnullas
quorundam locorum citari solitorum correctiones,
quas arbitror fuisse prætermittas, nequaquam ta-
men prætermittendas judico. Quatuor autem erunt:
1^a in Joanne Zonara, 2^a in Theodoro Balsamone,
3^a in Constantino Harmenopulo, postrema in Nice-
phoro Callisti. Etenim apud Zonaram legitur in in-
terpretatione ad 12 canonem apostolorum: Συστα-
τικαὶ ἐπιστολαὶ εἰσιν, αἱ διδόμεναι κληρικῶς ἢ λαϊ-
κοῖς ἀφωρισμένοις, ἢ ἀναγκάσταις, ἐν ἑτέρα πόλει
ἀπιῦσι, καὶ συνεστῶσαι τῷ ἐκεῖ ἐπισκόπῳ αὐτοῦς,
ὡς λυθίντας τῶν ἐπιτιμίων, ἢ πιστοὺς ὄντας· cum
ex sensu, ex ms. Regio 277, et ex canone 13 syn-
odi Chalcedonensis reponi debeat, ἢ ἀγκύσταις.
Canon ita habet, in Zonara et Balsamone: Ἐστὸς
κληρικῶς καὶ ἀγκύσταις, ἐν ἑτέρα πόλει δίχα συστατι-
κῶν γραμμάτων τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου μηδὲ ἄλλου μηδα-
μῆ λαιουργεῖν. Præterea libri Balsamonis editi, in-
verso ordine, collocant canones Lawiticos 41, 42,
uti ostendunt cum duo Regii scripti, tum utriusque
canonis interpretationes, quarum prior competit
canoni qui illic postponitur, posterior vero canoni
qui primas tenet. Itaque locorum commutatio fieri
debet, et canon iste: Ὅτι οὐ δεῖ ἱσρατικῶν ἢ κλη-

ad eos spectant probet, inquirens, an fideles sint, an Ecclesiae filii, an a nulla haeresi contaminati: et rursum an illa nupta vel vidua sit, atque ita, cognito eorum statu, quod vere credant, et in Domini religione cum Ecclesia concordent, deducat singulos ad congruum eis locum. Si autem presbyter ex parocchia advenerit, excipitur a presbyteris in communis: et si diaconus, a diaconis; si vero episcopus, cum episcopo sedeat, a quo parem honorem obtinebit; rogabisque eum, o episcope, ut populum alloquatur in sermone doctrinae; peregrinorum enim cohortatio et admonitio acceptissima et utilissima est: « Nullus quippe propheta, ait Dominus, acceptus est in sua patria ».¹¹ Permittes etiam arbitrio illius, ut offerat eucharistiam; quam si, tanquam sapiens, propter reverentiam et honorem tibi habitum, offerre noluerit, coges ut saltem populo benedicat. Quod si, dum sedetur, vir quispiam superveniat honestus, et in saeculo clarus, sive alterius

Α νέτω τὰ κατ' αὐτοὺς, ἀνακρίνων εἰ πιστοὶ, εἰ ἐκκλησιαστικοί, εἰ μὴ ἀπὸ αἰρέσεως εἰσι μολυσμένοι· καὶ πάλιν, εἰ ὑπανδρός, ἢ χήρα· καὶ οὕτω γινώσκων τὰ κατ' αὐτοὺς, ὡς εἰσιν ἀληθῶς πιστοὶ καὶ ὁμογνώμονες ἐν τοῖς Κυριακοῖς, ἀπαγέτω ἕκαστον εἰς τὸν προσηκόντα αὐτῷ τόπον· εἰ δὲ καὶ πρεσβύτερος (65) ἀπὸ παροικίας ἐπέλθοι, προσδεχέσθω ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων κοινωτικῶς¹¹· εἰ δὲ διάκονος, ὑπὸ τῶν διακόνων· εἰ δὲ ἐπίσκοπος, σὺν τῷ ἐπισκόπῳ καθεζέσθω, τῆς αὐτῆς ἀξιούμενος ὑπ' αὐτοῦ τιμῆς· καὶ ἐρωτήσεις αὐτὸν, ὡ ἐπίσκοπε, προσλαλήσαι τῷ λαῷ λόγους διδασκτικούς· ἢ γὰρ τῶν ξένων παράκλησις καὶ νοουθεσία εὐπαράδεκτος (66) καὶ ἀφελιμοπάτη σφόδρα· « Οὐδεὶς γὰρ προφήτης, φησὶν, δεκτός ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. » Ἐπιτρέψεις δ' αὐτῷ καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀνοῦσαι· ἐὰν δὲ δι' εὐλάβειαν, ὡς σοφῆς, τὴν τιμὴν σοὶ τηρῶν, μὴ θελήσῃ ἀνεγέχαι, κἄν εἰς τὸν λαὸν εὐλογίαν αὐτὸν ποιήσασθαι καταναγκάσεις. Εἰ δὲ ἐν τῷ καθέζεσθαι (67), ἑτέρος τις ἐπέλθοι εὐσχήμων καὶ ἐνδοξος ἐν

¹¹ al. κοινωτικῶς. Sic alter cod. Vind. ¹² Luc. iv, 24; Joann. iv, 44.

VARIORUM NOTÆ.

ῤῥικόν, ἀνευ καλεῦσεως ἐπισκόπου ὀδεύειν, quadragesimus primus haberi, hic vero: « Οἱ οὐ δαὶ ἱερατικὸν ἢ κληρικὸν, ἀνευ κανονικῶν γραμμάτων ὀδεύειν, quadragesimus secundus. Scio dicta decreta aliter ordinari solere. Verum Balsamonis ordo servatur in versione Gentiani Herveti, in ms. codice viri clarissimi, nec unquam satis, ob propensam erga literatos voluntatem, laudati Claudii Jolii canonici Parisiensis, et in Zonara Bibliothecæ Regiæ cod. 277, 366, favente ejusdem Zonaræ interpretatione, innuiturque his verbis Matthæi Blastaris: « Ἀλλ' οὐδὲ ὁ μα' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ, ἐτι δὲ καὶ ὁ μβ', κληρικὸν ἢ ἱερατικὸν ὄλωσ ὀδεύειν οὐκ οἰεται δεῖν, διχα καλεῦσεως τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, ἢ κανονικῶν τούτου ἐπιστολῶν. Ad hæc aut falsus est Harmenopolus, aut verba illius inutilia legimus, aut scripsit in Epitome canonum, sect. 2, tit. 3:

« Ὁ λγ' τῶν ἀποστόλων, ὁ ιγ' τῆς θ'.

Καὶ ὁ ζ' τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ.

Ἔνος ἱερέως ἅμα συστατικῷ, vel μετὰ συστατικῶν ἀνακρίνεσθαι, καὶ εἰ ὀρθοτομῆ, προσδεχέσθαι, εἰ δ' οὐκ, ἀποπεμπέσθαι, τὰ πρὸς χρεῖαν λαθῶν. Res est, non conjectura. Denique suppleo Nicephorum Hist. eccles. lib. xii, cap. 30, unde excidit syllaba αὐ: et rescribo, γραμμάτων διχα, ἢ πρὸς αὐτοὺς (vulgo τοὺς) ὀμοδόξους δηλοῖ. Absque litteris, quæ illos ejusdem secum opinionis esse declarant. Fundus supplementi, archetypa verba Sozomeni, lib. vii, cap. 27: Διχα γραμμάτων ἀφικνωμένους, ἢ πρὸς σφῶς αὐτοὺς ὀμοδόξους δηλοῖ. Cot.

(65) Εἰ δὲ καὶ πρεσβύτερος, etc. Enarrantur frequenter in Operibus ecclesiasticis, quæ ad episcopos cæterosque clericos peregrinos spectant; honor illis haberi solitus; jura synthroni, sacrificii, concionis et benedictionis delata; ususque in hujusmodi rebus et abusus. Sed præcipue cum constitutione conferri debent loca Irenæi, apud Eusebium, Hist. lib. v, cap. 24; Cypriani epist. 28 et 32; Athanasii Homilia de semente, edit. Paris., t. 1, p. 1064; Basilii epist. 72, 82, 85; Chrysostomi in fine epistolæ 125; Hieronymi epist. 61, cap. 4; Synesii sub finem epistolæ 67; Socratis Eccl. hist. lib. vi, cap. 14; Georgiique Alexandrini in Vita Chrysostomi num. 43, et scriptoris anonymi, ejusdem Vitæ num. 91; denique Gennadii De viris illustribus cap. 21 et penult. Notetur insuper quod in Gestis collationis Carthaginensis cum Donatistis dicitur, cogni-

tionem 1, num. 16: *Poterit unusquisque nostrum honoris sibi socio copulato, vicissim sedere eminentius, sicut peregrino episcopo juxta considente collega.* Quibus omnibus adjungi possunt canones, Arelatensis 19: *De episcopis peregrinis qui in urbem volent venire, placuit, eis locum dari ut offerant; in Capitularibus, lib. vi, cap. 240: Ut peregrino episcopo locus sacrificandi detur, utque benigne suscipiantur; undecimus Sardicensis, 30 Patricii, Auxilii et Issernini, Trullanus 20; et iste concilii Carthaginensis 4, num. 33: Episcopi vel presbyteri si causa visitandæ ecclesiæ ad alterius ecclesiam venerint, in gradu suo suscipiantur, et tam ad eorum faciendum, quam ad oblationem consecrandam invitentur.* Ex locis porro citatis critica nostra indigere videtur ille Athanasii, utpole (nisi falsior) mancus et imperfectus: Παράγινεται πολλάκις εἰς πόλιν ἀνήρ δυνάμενος διδάσκειν Ἕλληνας. Ὁ τὴν ἀκοὴν θελογόμενος, σπεύδει εἰς τὴν ἐκκλησίαν, οὐ τὴν λατρίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τῶν λόγων τὸ κάλλος μόνον ἀρπάσσει. Ἀνεχώρησεν δ' εὐγλωττωσ λαλῶν, ἀνεχώρησε καὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ ζήσανον· οὐ γὰρ ἔχει τὸ σιτώδες, τὸ πιστόν. Ὁ δὲ πιστός, κἄν εὐγλωττωσ λέγῃ, τὰ λεγόμενα σπουδάζει κατακοῦειν, κἄν Συριστῇ, κἄν Ῥωμαιστῇ, κἄν διαφόρῳ γλώττῃ· οὐ γὰρ ζητεῖ λόγους, ἀλλ' ἔργα. Sensus integrum ac probum elicies, si post εὐγλωττωσ inserueris κἄν ἀγλωττωσ. Venit serpo in urbem vir Græce docendi peritus: ibi captator voluptatis aurium, in ecclesiam deproperat, non ut medicinam animæ, sed ut duniat pulchritudinem verborum rapiat. Recedit facundus ille habita oratione, recedit etiam ab ecclesia zizanium: non enim habet quidquam frumentale, quidquam fidei. Fidelis vero, sive quis disertè sive indisertè dicat, contendit audire ea quæ dicuntur, sive Syriaco, sive Latino, sive alio quovis sermone ille utatur: non enim verba querit, sed opera. Per Socratem vero corrigendum venit Nicephorus lib. xiii, cap. 13, sic: « Ἰδιὰ αὐθεντίᾳ μὴ προσταγῆς ἐλειτούργησας. In Socrate: Μὴ προσταγῆς παρ' ἐμοῦ, ἐν αὐταῖς (ἐκκλησίαις) ἐλειτούργησας, οἰκεία αὐθεντία χρησάμενος, et cætera a Nicephoro et ab Epiphanio Scholastico non intellecta. In.

(66) Εὐπαράδεκτος. Deest in altero cod. CLXX.

(67) Ἐν τῷ καθέζεσθαι. Si quem clam sunt diversi antiquorum mores, ut concionatores sedentes aut stantes sermonem haberent ad populum, utque plebs conciones, lectiones, et psalmodiam audiret

τῷ βίῳ, ἢ ξένος, ἢ ἐγγύχιος· σὸ δὲ ἐπίσκοπος ὁ προσ-
 λαλῶν τὸν περὶ Θεοῦ λόγον, ἢ ὁ ἀκούων τοῦ ψάλλον-
 τος, ἢ τοῦ ἀναγινώσκοντος, μὴ προσωποληπτῶν κα-
 ταλήπτης τὴν διακονίαν τοῦ λόγου, ἵνα διατάξῃ αὐτῷ
 προεδρίαν· ἀλλὰ μένε ἡσύχιος, μὴ διακόπτων σου τὸν
 λόγον, ἢ τὴν ἀκοήν· οἱ δὲ ἀδελφοὶ διὰ τῶν διακόνων πα-
 ραδεχέσθωσαν αὐτόν· εἰ δὲ τόπος οὐκ ἔστιν, ὁ διάκονος
 τὸν μᾶλλον νεώτερον ἐγείρας, μετὰ λόγου, ἀλλὰ μὴ μετ'
 ὀργῆς, ἐκείνον καθιστάτω· δίκαιον δὲ τοῦτο καὶ ἀφ'
 ἑαυτοῦ τὸν φιλάδελφον (68) ποιῆσαι· ἐὰν δὲ ἀνανεύῃ,
 ἐγείρας αὐτὸν ἀναγκαστῶς, ὁπίσω πάντων στήσον (69),
 ἵνα παιδευθῶσι καὶ οἱ λοιποὶ ἀντιπαράχωραϊν τοῖς
 ἐντιμότεροις. Εἰ δὲ πτωχὸς, ἢ ἀγενής (70), ἢ
 ξένος ἐπέλθοι, πρεσβύτες ἢ νέος τῇ ηλικίᾳ, καὶ τόπος
 οὐκ ὑπάρχει, καὶ ταῦτοις τόπον ποιήσει ἐξ ὅλης τῆς
 καρδίας αὐτοῦ ὁ διάκονος, ἵνα μὴ πρὸς ἄνθρωπον αὐτοῦ
 γένηται ἡ προσωπολήψις, ἀλλὰ πρὸς Θεὸν ἡ διακονία
 εὐάρεστος. Τῷ δ' αὐτῷ²⁴ ποιεῖτω καὶ ἡ διακονία, ταῖς
 ἐπέρχομέναις γυναίκεσσι, πτωχαῖς ἢ τοῖς πλουσiais.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ΄.

Ἵτι χρὴ ἕκαστος ἄρθρου καὶ ἐσπέρας σπουδαῖον
 εἶναι περὶ τὰς συνάξεις.

Διδάσκων δὲ, ὡς ἐπίσκοπος, κίλευε καὶ παραίνοιε τῷ
 λαῷ, εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδεδιχόμενος ἄρθρου καὶ ἐσπέ-
 ρας ἕκαστης ἡμέρας (71), καὶ μὴ ἀπολείπεισθαι τὸ

²⁴ I. Jacob. n. ²⁴ al. τὸ δ' αὐτό. Sic alter cod. Vind.

sive ejusdem regionis²⁴: tu, episcopo, dum de Deo
 sermonem habes ad plebem, aut dum audis eum qui
 psallit vel legit; ne per acceptionem personarum relin-
 quas verbi ministerium, ut illi locum inter primas
 sedes constituas; verum quietus mane, nec inter-
 runipe sermonem tuum, vel auditionem; fratres
 vero eum per diaconos recipiant; atque si locus
 desit, diaconus, omnium juniores, prudentes, non
 autem præfracte loco movens, honoratum illum se-
 dere faciat; cui æquum est ut alter fratrum cha-
 ritalis studiosus cedat sponte; quod si renuerit, vi
 motum, post omnes colloca, quo etiam cæteri discant
 honoratioribus concedere. Cum autem pauper, vel
 ignobilis, vel peregrinus, isque senex, aut juvenis,
 intervenerit, sedibus occupatis, iis quoque diaconus
 ex toto corde locum faciet, ut non gratificatio ejus
 homines spectet, sed Deo acceptum fiat ministerium
 ejus. Idem et servet diaconissa, in advenientibus
 mulieribus, sive pauperibus sive divitibus.

CAPUT LIX.

Quod debeat unusquisque mane et vespere collo-
 catarum esse studiosus.

Cum autem doces, episcopo, jube et persuade po-
 pulo, ut singulis diebus mane et vespere ecclesiam
 frequentet, nec ullatenus desistat, sed assidus con-

VARIORUM NOTÆ.

stans vel sedens; adeat ille ad Bernardini Ferrarii
 libros *De sacris constitutionibus*, et ad Jacobi Sirmondi
 notas in carmen 16 Apollinaris Sidonii. Noster in
 ea vivebat Ecclesia, in qua sessionis consuetudo ob-
 tinebat. Cernere licet hic, et capp. 11, 57; et lib.
 viii, cap. 5. Observatum adhuc fuit, ritus eos a Ju-
 daeis ad Christianos pervenisse: citanturque eam in
 rem cum aliis testimoniis verba Philonis corrupta,
 libro *Quod quisquis virtutis studet liber sit*, circa
 medium: Εἰς ἱεροῦς ἀφικνούμενοι τόπους, οἱ καλοῦν-
 ται συναγωγῶν, καθ' ἡλικίας ἐν τάξεσιν ὑπὸ πρεσβυ-
 τέροις νέοι καθίζονται, μετὰ κόσμου τοῦ προσήκοντος
 ἔχοντες ἀπροσ. κῶς· εἰθ' ὁ μὲν τὰς βιβλίου ἀναγινώ-
 σκει λαβὴν, ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων, ὅσα μὴ γνῶ-
 ρημα παρελθὼν ἀναγινώσκει. Constat sensus, si
 expulsus ultimo ἀναγινώσκει, substituitur ἀναδιδά-
 σκει, quo modo citatur ab Eusebio *Præpar. evang.*,
 l. viii, c. 12. Consule, si placet, *Micrologi* caput 9
 de Græcis non sedentibus dum legitur epistola. Con-
 sulte etiam *Opusculum* 39 Petri Damiani contra
 eos qui sedent, quando vel canonica Horarum cele-
 branitur officia, vel etiam ipsa missarum offeruntur
 terribilia sacramenta; ubi tamen probatur mos se-
 dendum inter nocturni officii lectiones. Videre quoque
 poteris, ubi te ad magnificientissimam regis Chri-
 stianissimi bibliothecam conferes, antiquissimum a
 me jam memoratum codicem ms. S. Gregorii Na-
 zianzeni seu theologi, recensitum numero 155, in
 cujus variis tabellis unam reperies theologi cum
 diacono suo, opinor, stantis, et ad populum pariter
 stantem, mulieribus modico intervallo post viros
 collocatis, concionem habentis. Cot.

(68) Φιλάδελφον. In altero Vind. codice ἀδελφὸν
 εἶς, si fratrem. CLER.

(69) Ἐγείρας αὐτὸν ἀναγκαστῶς, ὁπίσω πάν-
 των στήσον. In Regula S. Pachonii articulo 85.
 Si quis iracundus et furiosus, frequenter irascatur
 sine causa, et propter rem inanem et vacuam; per sex
 vicies commonebitur, et in septima facient eum sur-

gere de ordine sessionis suæ, et inter ultimos colloca-
 bitur, etc. Et in Regula S. Benedicti cap. 45: *Quod*
si quis ad nocturnas vigiliis post Gloriam psalmi xciv
(quem propter hoc omnino protrahendo et morose vo-
luntus dici) occurrerit, non stet in ordine suo in choro,
sed omnium ultimus stet, aut in loco quem talibus ne-
gligentibus seorsum constituerit abbas, etc. Cujus po-
 sterioris præcepti vestigia premit caput 131, lib. 1
 synodi Aquisgranensis anno 816, congregatæ. Nec
 multum dissimilis est alia censura concilii Trullani
 can. 7; et concilii Nicæni 2, can. 5, per quam cle-
 ricus ad ultimum gradum ordinis sui amandatur,
 sique sociorum omnium ὑπεβάθμιος. Cot.

(70) Ἀγενής. Ἐθαγενής, alter cod. Vindob. CLER.

(71) Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδεδιχόμενος ἄρθρου,
 etc. Et capitibus 36, 39. Libri autem viii, cap. 12,
 oratur pro iis qui justam ob causam a Synaxi ab-
 sentes sunt. Ita passim antiqui Christianos ad col-
 lectas invitant, ecclesiarum frequentationem suadent,
 queruntur de neglectu ea in re, eumque neglectum
 non paucis canonibus castigant. Et vero celebraban-
 tur conventus sacri, tempore apostolorum singulis
 diebus, Act. ii, 46, sed solemniores die Dominicæ,
 Act. xx, 7, et I Corinth. xvi, 2. Postea effecerunt
 persecutiones, cum summe ævirent hostes verita-
 tis, ut rarius conveniretur: tantumque in Domini-
 cis diebus: quod colligitur ex *Apologética* Justini
 Martyris, et ex Plinii Epistolâ. Invaluerunt deinde
 Synaxes Sabbati, quas fortassis infra illustrabimus;
 et stationes seu congregationes quartæ sextæque
 feriarum, de quibus Tertullianus in *Libro de jejunis*,
 Epiphanius in *Expositione fidei*, et Socrates lib. v,
 cap. 22: Τῶν δὲ λαῶν, verba sunt Athanasii Epistola
 ad Solitarios p. 847. ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συνελ-
 θόντων, τετάρτη γὰρ ἦν Σαββάτου. r. in *Protestatione*
populi Alexandrini p. 867: Συναξίς γὰρ ἐμᾶλε τῇ
 παρασκευῇ γίνεσθαι. Præterea quoque anniversarie mar-
 tyrum commemorationes in E. Cypriano notæ in-
 vectæ sunt, retentis semper cælibus, quos sacer-

veniat; utque nullus subducendo se, Ecclesiam mutilet, corpusque Christi mancum faciat. Non enim de sacerdotibus duntaxat dictum est; sed et quisque laicus de se quoque intelligat, reputans quod a Domino dictum sit: « Qui non est mecum, contra me est, et qui non congregat mecum, spargit ».²⁰ Igitur vos ipsos, qui estis membra Christi, nolite spargere, fratrum cœtus non adeundo. Qui caput habetis Christum, juxta promissionem suam nobis fidelibus præsentem et consociatum, vestri curam ne projiciatis, nec Salvatorem suis membris privetis, nec illius corpus partiamini, nec membra ejusdem dispergatis, neque verbo Dei huic vitæ necessaria præponatis; sed singulis diebus congregemini, mane et vespere, psallentes et orantes in ædibus Dominicis, mane quidem dicentes psalmum sexagesimum secundum, vespere vero centesimum quadragessimum.²¹ Præcipue autem die Sabbati, et die qua Dominus resurrexit, hoc est Dominica, studiosius ad ecclesiam occurrite, ut laudibus prosequamini Deum, qui condidit omnia per Jesum, eumque ad nos amandavit, pati permisit, ac ex mortuis suscitavit. Qua enim expurgatione apud Deum utetur, qui ad audiendum salutarem de resurrectione sermonem non convenit in die Dominico? in quo et tres precesiones stando peragimus, ad memoriam illius, qui in triduo resurrexit: et in quo habentur lectio prophetarum, Evangelii prædicatio, sacrificii oblatio, et sacri cibi donum.

²⁰ Matth. xii, 30. ²¹ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 9.

VARIORUM NOTÆ.

notes extra ordinem pro ecclesiarum necessitatibus indicabant. Tandem mos inolevit, ut quotidie publicæ preces fierent, mane et vespere, ædificandi, προσευχαί ἐπιθύναι, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοί, καὶ προσευχαί, inquit B. Epiphanius cap. antepenult. *Expositionis fidei*: utque recitarentur quas vocant Horas canonicas, de quibus inferius: et ut multis in Ecclesiis quotidianam sacrificium, quotidiana missa, quotidiana oblatio, locum haberet; quemadmodum docemur per canonem 5 concilii Toletani primi, per sermonem Ambrosii 34, et per epistolam Augustini 118. Cor.

(72) Ὁ μὴ. Præfigitur ὅτι, quod præmittitur etiam orationi directæ, quamvis omitti quoque possit, ex altero cod. Vindobon. CLEA.

(73) Ἐχούρας. Alter cod. EYET. Ib.

(74) Κοινωνοῦντα. In eodem ms. συνοικοῦντα θύμν. Cot.

(75) Ὁρθροῦ μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ἑβ', ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ'. Lib. viii, cap. 35: τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, et cap. 37: τὸν ὄρθρονον. De quibus psalmis videndi præter recentiores, Athanasius *Epistola ad Marcellinum*, pag. 975, et libro *De virginitate*, p. 1057; Chrysostomus in psalmum cxi, paulo post initium; Cassianus *De cenobiorum institutis* lib. iii, cap. 3, 6; Benedictus *Regulæ* sue cap. 13, 18; Aurelianus in *Ordine psallendi*, et Amalarius *De eccles. off.* lib. iv, cap. 10. Quod si mihi concedatur aliquid extra rem loqui, conabor medelam afferre loco S. Epiphanius circa psal. cxi, qui locus non infeliciter per Joannem Croium tentatus fuit. In verba Cyprii præsulis, posita in libro *De ponderibus et mensuris* cap. 6: Ἐν τῷ ἀνατοστῷ τασσάραχοστῷ ψαλμῷ ἔσται ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ οὕτως: Ἄδωνά, Ἡλίχα

A σύνολον, ἀλλὰ συνέρχεσθαι διηνεκῶς, καὶ μῆτε τὴν Ἐκκλησίαν κολοβοῦν ἑαυτὸν ὑφαιρούντα, καὶ παρὰ μέρος ποιεῖν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· οὐ γὰρ μόνον περὶ ἱερῶν ἐβρέθη, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος τῶν λαϊκῶν περὶ ἑαυτοῦ ἀκούεται, λογιζόμενος ὅτι εἴρηται ὑπὸ τοῦ Κυρίου· « Ὁ μὴ (72) ὦν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἔσται, καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει. » Μὴ οὖν ἑαυτοὺς μέλη θύτας τοῦ Χριστοῦ σκορπίζετε, μὴ συνδροκόμενοι. Χριστὸν κεφαλὴν ἔχοντες (73), κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ συνόντα καὶ κοινωνοῦντα (74) ἡμῖν, μὴ ἀμυλεῖτε ἑαυτῶν, μηδὲ ἀποστραφεῖτε τὸν σωτήρα τῶν οἰκτιῶν μελῶν, μηδὲ διαίρειτε τὸ σῶμα αὐτοῦ, μηδὲ σκορπίζετε τὰ μέλη αὐτοῦ, μηδὲ προκρίνετε τοῦ θεοῦ λόγου τὰς βιωτικὰς χρείας· ἀλλ' ἐκάστης ἡμέρας συναθροίσεσθε ὄρθρου καὶ ἑσπέρας, ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν τοῖς Κυριακοῖς· ὄρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ἑβ', ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ' (75). Μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου, καὶ ἐν τῇ τοῦ Κυρίου ἀναστάσιμῳ, τῇ Κυριακῇ, σπουδαιτέρως ἀπαντᾶτε, αἶνον ἀναπέμποντες τῷ Θεῷ τῷ ποιήσαντι τὰ ὅλα διὰ Ἰησοῦ, καὶ αὐτὸν εἰς ἡμᾶς (76) ἐξαποστελιαντι, καὶ συγχωρήσαντι παθεῖν, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆσαντι. Ἐπὶ τί ἀπαλογησεται τῷ Θεῷ ὁ μὴ συνέρχόμενος ἐν τῇδε τῇ ἡμέρᾳ ἀκούειν τοῦ σωτήριου περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγου; ἐν ἧ καὶ τρις εὐχὰς ἐστῶτες ἐπιτελοῦμεν (77), μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν· ἐν ἧ προφητῶν ἀνάγνωσις, καὶ εὐαγγελίου κηρυξία, καὶ θυσίας ἀναφορά, καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά.

C Καριθ. Ἰσαήλ Ἰεββιτὰ Ἀκάλ· ἕ ἔστιν ἐμπνεύμενα· Κύριε, ἐξέκραξα πρὸς σέ, ἐλάκουσόν μου, πρόσχες τῇ ψαῳῇ. In centesimo quadragesimo psalmo locus est qui sic Hebraice legitur: « Adonai, Elicha Cariini, Ismael Jebbita Hacol. » Hoc est: « Domine, clamavi ad te, exaudi me, intende voci. » Ad quæ notat Croius cap. 12 *Observationum in Novum Testamentum*, aliter in Hebræo Scripturæ contextu legi, nimirum: Ἄδωνά, Κερατιχά, Οὔσα Αλ. Ἄαζινά Κωλί, et Ἰσαήλ Ἰεββιτὰ, voces nihil mutari debere in Σαμά Ἠλ. Ἐκσιθά. Mihi vero longius petitum videtur verbum Ἐκσιθά magisque placet Ἐββιτὰ pro Ἀββιθά, אבביה. Cot.

(76) Εἰς ἡμᾶς. Desunt in altero cod. Vind. CLEA.

(77) Τρις vel τρεῖς εὐχὰς ἐστῶτες ἐπιτελοῦμεν. Et trium precum mentio in canone 19 Laodicenæ synodi. Et scripserat in libro *De Paschate* S. Irenæus, teste auctore *Questionum ad Orthodoxos*, cap. 115, apud Justinum martyrem, coepisse a temporibus apostolicis consuetudinem non slectendi genu in die Dominico. *De geniculis non adorare*, inquit Hieronymus *Contra Luciferianos* cap. 4, post Tertullianum *De corona* cap. 3. Is mos apostolicus intermittendæ genuflexionis eo die, ac precandi corpore stante et erecto, non autem strato ac inclinato, indicatur etiam atque exponitur ab Hierario, *Prologo in psalmos*; Petro Alexandrino, *Orationes de Paschate*; Basilio cap. 27, libri *De Spiritu sancto*; Augustino, epist. 119, cap. 15, 17; Cassiano lib. ii *De institutis cenobiorum* cap. 18, et collatione 21, cap. 20; Maximo Taurinensi, sermone 3 *De Pentecoste*, qui est inter Ambrosianos 60; Martino Bracarensi, *Collectionis canonum* cap. 57; Patribus Trullanæ synodi canone 90; concilii Turouensis 3, can. 37; et

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A

CAPUT LX.

Παράδειγμα πρὸς Ἴηλον ἐνάγον, ἢ Ἑλλήνων (78) καὶ Ἰουδαίων μάταιος συνδρομῆ ἐπὶ τοὺς ἑσῶς καὶ τὰς συναγωγὰς

Πῶς δὲ οὐ πολέμιος Θεοῦ ὁ περὶ τὰ πρόσκαιρα μὲν νύκτα καὶ μεθ' ἡμέραν σπουδάζων, τῶν δὲ αἰωνίων ἀμελῶν; καὶ λουτρῶν μὲν καὶ προσκαίρου τροφῆς, ἐκάστης (79) μεταποιούμενος, τῶν δὲ αἰε παραμόνων οὐκ ἐπιστρεφόμενος; πῶς δ' οὐχὶ καὶ νῦν ἐρεῖ τῷ τουλούτῳ ὁ Κύριος; Ἐδικαιώθη τὰ ἔθνη ὑπὲρ ἡμᾶς (80) ὥσπερ καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ ὀνειδίζων ἔλεγεν· « Ἐδικαιώθη Σόδομα ἐκ σοῦ. » Εἰ γὰρ τὰ ἔθνη ἐξ ὕψους αὐτῶν καθ' ἡμέραν ἀναστάντα, τρέχει ἐπὶ τὰ εἰδωλα, τοῦ λατρεύειν αὐτοῖς, καὶ πρὸ παντὸς ἔργου καὶ πάσης πράξεως πρῶτον αὐτοῖς προσεύχονται, καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς, καὶ ἐν ταῖς πανηγύρεσιν αὐτῶν οὐκ ἀφυστεροῦσιν (81), ἀλλὰ σχολάζουσιν· οὐχοὶ τοπικοὶ (82) μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ πόρρωθεν οἰκοῦντες· καὶ ἐν ταῖς θεάτρους αὐτῶν ὡς ἐν συναγωγῇ πάντες συνέρχονται. Ὁμοίως καὶ οἱ μάτην λεγόμενοι Ἰουδαῖοι, καθ' ἕξ ἡμέρας ἀργούντες, τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ συνίασιν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν (83), οὐδέποτε παραφιόντες (84) ἢ παραμελοῦντες, οὔτε τῆς ἀργίας αὐτῶν, οὔτε τῆς συναγωγῆς αὐτῶν· οἱ τῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου ἐν τῇ

Exemplum ad æmulationem inducens; gentilitum et Judæorum vanus ad delabra et synagogas concursus.

Quomodo autem non est hostis Dei, qui rebus quidem temporariis per noctem et diem vacat, æternas vero negligit? qui quidem balnearum et cibi caduci quotidie satagit, perpetuo autem durantium curam non gerit? Et quomodo non etiam nunc huic dicet Dominus: Justificatæ sunt super vos gentes, sicut exprobrans Hierosolymæ, aiebat: « Justificata est Sodoma ex te. » Nam si gentiles quotidie, e somno surgentes, ad idola properant, ut ea venerentur; et ante omne opus, omnemque actionem eis primum supplicant, atque in festis suis ac celebritatibus adeundis non negligentes sunt, sed admodum studiosi; non solum incolæ, sed etiam qui procul habitant: et in theatris suis tanquam in synagoga omnes conveniunt; similiter et qui abs re vocantur Judæi, post singulos quosque sex dies feriantur, septimo ad synagogam suam conveniunt, nunquam intermittentes aut negligentes, neque vacationem suam, neque suos conventus; cum tamen per incredulitatem suam sint exinaniti a virtute,

77 Ezech. xv, 52.

VARIORUM NOTÆ.

scriptoribus librorum ritualium. Petri Alexandrini locus, sive canon illius 15, apud Zonaram et Balsamonem ita compleri debet ac restitui etiam ex mss. legiis: Οὐκ ἐγκαλέσει τις ἡμῖν παρατηρουμένους τετράδα καὶ παρασκευὴν· ἐν αἷς καὶ νηστεύειν ἡμῖν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προστάσσεται· τὴν μὲν τετράδα, διὰ τὸ γενόμενον συμβούλιον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τοῦ Κυρίου· τὴν δὲ παρασκευὴν, διὰ τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν· τὴν γὰρ Κυριακὴν, χαρμοσύνης ἡμέραν ἀγομεν, διὰ τὸν ἀναστάντα ἐν αὐτῇ· ἐν ᾗ οὐδὲ γόνατα κλίνειν παρεῖληφραμεν. Sed cum paulatim res in desuetudinem abiret, renovari debuit per canonem Nicænum ultimum. Addiderunt postea Græci Dominicæ diei diem Sabbati. Τὰς δὲ πάσας Σαββατοκυριακάς, dicitur in libello Pœnitentiæ Joannis Jejunatoris, et in Canonario Joannis monachi, qui tractatus subjunguntur operi Joannis Morini De administratione sacramenti Pœnitentiæ: ... καὶ ἑορτὰς [al. ἑορτὰς Δεσποτικὰς] καὶ δωδεκαήμερον, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἡμέρας ἕως τῶν Ἀγίων πάντων μὴ γονυκλινεῖν ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἀλλὰ μόνον προσκυνήσεις ποιεῖν κατὰ πάντα. Omnibus astem Sabbatis et diebus Dominicis, et festis [Dominicis] et Dodekahemero, similiter et diebus a Paschate usque ad festum Omnium Sanctorum, in orationibus genua non flectere, sed sese tantum inclinare. Ad quod decretum obiter observo, aliter scivisse episcopos concilii Carthaginensis 4, can. 82: Pœnitentes etiam diebus remissionis genua flectant. In Juris Græco-Romani lib. III, ubi de Luca Patriarcha, num. 9: Οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες κολλάζουσι τὸν ἐν τῷ τυχεῖντι Σαββάτῳ ἢ τῇ Κυριακῇ γονυκλινοῦντα ἢ νηστεύοντα. Apostolici canones puniunt eum qui in quovis Sabbato, vel die Dominico genu flectit, vel jejunat. Hoc tamen de genuflexione videtur esse σφάλμα μνημονικόν· nequid enim legitur in Canonibus apostolorum. Denique non omittam quem codices Regii tres 912, 2384, 2419, et codex v. Cl. Claudii Jolii continent inter alios partim editos lib. III Juris Græco-Romani, partim ineditos, canonem nondum publicatum Nicephori confessoris et synodi cum illo congre-

gatæ, quod nostro proposito conducat. Sic autem habet: Χρὴ χάριν ἀσπασμοῦ κλίνειν γόνυ ἐν Κυριακῇ, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ Πεντηκοστῇ· οὐ μὴν τὰς ἐξ ἔθους γονυκλισίας ποιεῖν. Hoc est, Oportet salutationis causa genu flectere in die Dominicæ, et in tota Pentecoste· non vero solemnes genuflexiones facere. Lege Reginonem De ecclesiastica discipl., lib. I, c. 380. Item Nilum ep. 92, aut lib. III, ep. 432. Cor. (78) Ἡ Ἑλλησῶν, etc. In altero cod. Vind. horum loco legimus: Τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων ματαίας συνδρομῆς. Quæ inscriptio melius capiti convenit. CLER. (79) Ἐκάστης. Addit idem codex ἡμέρας, recte. Id. (80) Ἰμᾶς. Alter codex ἡμᾶς. Id. (81) Ἀφυστεροῦσι. Ἀποστεροῦσι, alter cod. Id. (82) Οἱ τοπικοὶ. Habet idem οἱ ἐγγὺς τοπικοὶ, non male. Idem. (83) Τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ συνίασιν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν. Corrige Philonem Judæum in libro De somniis, pag. 1125, sic: Μετὰ τοῦ συνήθους σχήματος προελύσεσθε, τὴν μὲν δεξιὰν εἰω χεῖρα συναγαγόντες, τὴν δὲ ἑτέραν ὑπὸ τῆς ἀμπεγόνης παρὰ ταῖς λαγόσι πῆξαντες, ἵνα μὴδ' ἀκοντῆς τι τῶν εἰς τὸ σωθῆναι παράσχησθε; καὶ καθεδέσθε ἐν τοῖς συναγωγίσις ὑμῶν, τὸν εἰωθότα ἕλπασον ἔχειροντες; καὶ ἀσφαλῆς τε ἱερὰς βίβλους ἀναγινώσκοντες, καὶ εἰ τι μὴ τρανὲς εἴη διαπτύσσοντες, καὶ τῇ πατρίῳ φιλοσοφίᾳ διὰ μακρηγορίας ἐνευκαίρωντές τε καὶ ἐνσχολάζοντες; ac verte: An cum habitu consueto progredimini (agitur de Judæis in Sabbato), dextram quidem manum intra continentes, aliam vero sub veste ad ilia defigentes, ut neque involti quidquam eorum quæ saluti vestræ conducant faciat? Et residebitis in cætibz vestris, agitantis solitos choros? Tutius legentes sacra volumina, et si quid non clarum complectantur explicant, ac in patria philosophia longis sermonibus tempus terentes atque otium consumentes. Male ediderunt, διαπτύοντες: totumque locum inepte interpretati sunt. Id. (84) Παραφιόντες. Alter cod. παραφιόντες. CIER.

tum Verbi, tum nominis Judæ quo se nuncupant : A Judas enim, *confessio* interpretatur : hi autem qui eandem Christi scelerate perpetrarunt, non confidentur Deo, ut et per penitentiam salvi fiant ; si ergo qui salutem non habent, in iis quibus nihil juvantur, frequentes adsunt ; tu quid Domino Deo respondebis, qui Ecclesiam illius deseris, et ne gentes quidem imitaris, sed per desertionem tuam deses evadis, aut apostata, aut improbus ? Quibus dicit Dominus per Jeremiam : « Justificationes meas non custodistis, sed neque secundum justificationes gentium ambulastis ; prope et superastis eos. » Et iterum : « Justificavit animam suam Israel prævaricatrice Juda⁸⁵. » Rursumque : « Si mutaverint gentes deos suos ; et isti non sunt dii. Idcirco transite ad insulas Chitiorum, et videte, et in Cedar mittite, et considerate vehementer, si facta sunt hujusmodi ; » quia illi quidem non commutant instituta sua : « Populus vero meus, inquit, mutavit gloriam suam in id ex quo nihil juvabitur⁸⁶. » Qua ergo ratione purgabit se, qui ecclesiam Dei aut refugit aut neglectui habet ?

CAPUT LXI.

Quod non sit fas anteponere secularia divinis.

Si quis autem allato prætextu operis sui, minimum de ecclesia laborat, « excusans excusationes in peccatis⁸⁷ ; » sciat is, quod artes sint fidelium operæ subsecivæ ; pietas vero opus. Artes ergo vestras tanquam subsecundarium opus, ad victum parandum colite ; at pietatem tanquam primarium exercete ; sicut Dominus aiebat : « Operamini, non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam. » Et adhuc : « Hoc autem est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille⁸⁸. » Igitur stultela ne unquam Ecclesiam Dei deseratis. Quod si quis eam despexerit, et in gentilium profanum ac impu-

⁸⁵ Jer. III, 11. ⁸⁶ Jer. II, 10, 11 ⁸⁷ Psal. CXL, 4.

A ἀπιστία αὐτῶν κενωθέντες, προσέτι δὴ καὶ οὐ (85) ὀνόματος ἐαυτοὺς καλοῦσιν Ἰούδα· Ἰούδας γὰρ ἐξομολόγησις ἐρμηναύεται (86)· οὗτοι δὲ οὐκ εἰσὶν ἐξομολογούμενοι Θεῷ, τὸ πάθημα (87) τοῦ Χριστοῦ παρανόμως πεποιηκότες, ἵνα καὶ (88) μεταγρόντες σωθῶσιν. Εἰ οὖν οἱ μὴ σωζόμενοι, ἐν οἷς οὐκ ὠφελοῦνται πυκνάζουσι (89)· σὺ τί ἂν ἀπολογήσῃ Κυρίῳ τῷ Θεῷ, ὃ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ ἀπολειπόμενος, καὶ μηδὲ τὰ ἔθνη μιμούμενος, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀπολείπεισθαι βραθυμῶν, ἢ ἀποστατῶν, ἢ χακοποιῶν ; εἰς λέγει ὁ Κύριος διὰ τοῦ Ἰερεμίου (90)· Ἐγὼ δικαίωματά μου οὐκ ἐφυλάξατε, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὰ δικαίωματα τῶν ἐθνῶν ἐπορεύθητε, παρ' ὀλίγον καὶ ὑπερβάλλετε αὐτούς. » Καὶ πάλιν· Ἐδικαίωσε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς ἀσυνθέτου (91) Ἰούδα. » Καὶ ἐξῆς· Ἐφί ἀλλάξονται ἔθνη θεοὺς αὐτῶν, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοὶ· διότι (92) διέλθετε εἰς νῆσους Κετιεῖμ, καὶ ἴδετε, καὶ εἰς Κηδάρ ἀποστελλάτε, καὶ νοήσατε (93) σφόδρα, εἰ γέγονε τοιαῦτα· ὅτι ἐκεῖνα μὲν οὐκ ἀμείβουσι τὰ ἐαυτῶν νόμιμα· ὃ δὲ λαὸς μου, φησὶν, ἠλλάξατο τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς οὐκ ὠφελήθησεται. » Πῶς οὖν (94) ἀπολογησεται τις ὀλιγωρήσας ἢ ἐκστάς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΑ'.

Ὅτι οὐκ ὄσιον προκρίνειν τὰ βιωτικὰ τῶν θείων.

Εἰ δὲ τις τὴν τοῦ ἔργου τοῦ ἰδίου πρόφασιν ἐκπέφρων, ὀλιγοῦρα, ἢ προφασιζόμενος προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις, ἢ γινωσκέτω ὁ τοιοῦτος, ὡς αἱ τέχναι τῶν πιστῶν ἐπέργια εἰσὶν ἔργον δὲ ἡ θεοσέβεια. Τὰς οὖν τέχνας ὑμῶν ὡς ἐν παρέργῳ ποιεῖτε, εἰς διατροφήν ὑμῶν ἔργῳ δὲ τὴν θεοσέβειαν ἀσχεῖτε· ὡς καὶ ὁ Κύριος ἐλεγεν· Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρώσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ πάλιν· Τοῦτο δὲ ἔστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπίστευεν ἐκείνος. » Σπουδάζετε (95) οὖν μηδέποτε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καταλιπεῖν. Εἰ δὲ τις ταύτην ὑπερίδοι, εἰς μίσην δὲ ἐθνῶν εἰσελθεῖ (96), ἢ

⁸⁸ Joan. VI, 27, 29.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Οὐ. Idem ἐξ οὐ, melius. CLEM.

(86) Ἰούδας γὰρ ἐξομολόγησις ἐρμηναύεται. Passim auctores Judam de confessione et laude, confessore et laudatore interpretantur. At Clementi Alexandrino in Miscellaneo I, p. 285, Judas etiam est *potens* δυνατός, ἧ quippe significat robur ac potestatem, ἐξ ἧς *dejecit*, quod est potentis. COR.

(87) Πάθημα. Alter codex πάθος. Ib.

(88) Καὶ. Idem μὴ, quam lectionem si sequamur, eventum, non consilium significabitur ; non enim Judæi crucifixerunt Christum, eo animo, ne salutem consequerentur. Alioqui si legamus ἵνα καὶ, iis particulis significabitur consilium, aut nexus confessionis et salutis. Ib.

(89) Πυκνάζουσι. Συνεχῶς ἀπαντῶσιν, in altero cod. quod glossema esse videtur. Ib.

(90) Διὰ τοῦ Ἰερεμίου. Turrianus legebat, aut notius legi volebat, διὰ τοῦ εἰρημέου. Vertit enim, *perdictus est*, ut intelligatur Ezechiel propheta, ante citatus, e cujus cap. 5, vers. 7, et cap. 16, vers. 47, factus est iste textus. Itaque *noter* labitur memoria. COR.

(91) Τῆς ἀσυνθέτου. Alter cod. τοῦ. Sed hic

Juda κατὰ τὴν προσωποποίησιν, quasi mulier describitur, ut sæpe apud Jeremiam. CLEM.

(92) Διδότι. Unus codicum addit καὶ ἀλλαγῶν δὲ ἑτέρου, *perperam*, nam ejusdem prophete verba proferuntur. Alter tollit præpositionem εἰς ante νῆσους. Ib.

(93) Νοήσατε σφόδρα. In altero μάθετε. Ib.

(94) Πῶς οὖν. Idem cod. habet τί, *quid*. Ib.

(95) Σπουδάζετε. In altero codice hinc inchoatur novum caput, cum hac inscriptione : Περὶ ἀδιαφορίας, καὶ οἱ οὐ χρεὶ συντρέγειν τὸν πιστὸν εἰς Ἰουδαίων συναγωγὰς, ἢ αἰρετικῶν εὐκτήρια, ἢ Ἑλλήνων θεάματα. Ib.

(96) Εἰς μίσην δὲ ἐθνῶν εἰσελθεῖ. I Corinth. VIII, 10 : Si enim quis viderit eum qui habet scientiam, in idolo recumbentem. In Zonara ad canonem 7, Ancyranæ concilii : Εἰ δὲ τινες ἐν εὐρηθῆ ἔθνη συνειστιάθησαν ἔθνηκαῖς ἐν (lege cum libris Regiis καὶ ἀπίστοις ἐν τόπω ἀφωρισμένῳ τοῖς ἔθνηκαῖς ἐν εἰδωλείῳ τυχόν, ἢ ἄλλω τόπῳ εἰς τελετὰς αὐτοῦς τελουμένας ἀνειμένῳ. Scilicet multi e Christianis, partim curiosi animi vitio, partim noxiæ voluptatis aviditate, partim persecutionis metu, in templa ethnico-

εις συναγωγὴν Ἰουδαίων, ἢ αἱρετικῶν ὁ τοιαύτος τί ἀπολογησεται τῷ Θεῷ, ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως; λόγια Θεοῦ ζῶντος καταλιπὼν, ζῶντα καὶ ζωοποιούντα καὶ δυνάμενα βῆσασθαι κολάσεως αἰωνίου· καὶ πορευθεὶς εἰς οἶκον δαιμόνων, ἢ εἰς (97) συναγωγὴν Χριστοκτόνων, ἢ ἐκκλησίαν πονηρευομένων· οὐκ ἀκούσας τοῦ εἰπόντος· Ἐμίσησα ἐκκλησίαν πονηρευομένην, καὶ μετὰ παρανομούντων οὐ μὴ εἰσελθῶ· οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου μεταίτιτος, καὶ μετὰ ἀσεβῶν οὐ μὴ καθίσω. Καὶ πάλιν· Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὄψῃ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν (98) οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἦ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός. Ἐὐ δὲ καταλιπὼν τῶν πιστῶν τὸ συνάθροισμα, τοῦ Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, τοὺς ἐκείνου νόμους, ἐπιβλέπεις ἐπὶ τὰ σπήλαια τῶν ληστῶν, ἅγια ἡγρούμενος ἃ ἐκείνος βέβηλα ἀπεκάλυψε, καὶ κοινοποιῶν ἃ ἐκείνος ἀπεχώρισε (99)· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ πομπαῖς Ἑλλήνων συντρέχεις, καὶ ἐπὶ τὰ θέατρα ἐπαίγῃ, ἐπιθυμήσας εἰς τῶν εἰσπορευομένων ἐκεῖ λογισθῆναι, καὶ μετασχεῖν ἁρροματίων ἀπρεπῶν, ἵνα μὴ λέγωμεν μυσαρῶν· μὴ ἀκούσας τοῦ Ἰερεμίου λέγοντος· Κύριε, οὐκ ἐκάθισα ἐν συνεδρίῳ (100) αὐτῶν παιζόντων, ἀλλ' ἐβλαβοῦμην ἀπὸ προσώπου χειρὸς σου· καὶ τοῦ Ἰωβ φάσκοντος τὰ ὅμοια· Εἰ δὲ καὶ μετὰ γυλοιστῶν ἐπορεύθη ἡ πότι· Ἰσάμην (1) γὰρ ἐν ζυγῷ δικαίου. Τί δὲ βούλη μετασχεῖν τῶν Ἑλληνικῶν λόγων, θυτῶν νεκρῶν ἀνθρώπων ἐξ ἐπινοίας διαβόλου ἀποφανθέντων νεκροποιῶν (2), καὶ πίστεως ἀνατρεπτικῆς, καὶ πρὸς πολυθετὰν ἀπάγοντα τοὺς προσενέχοντας αὐτοῖς; Ὑμεῖς οὖν σχολάζοντες τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις, καὶ τῶν βιωτικῶν χρεῶν τούτους ἡγείσθε τιμιωτέρους· καὶ πλείονα τιμὴν νέμοντες αὐτοῖς, συντρέχετε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου· ἣν περιποιήσατο τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἡγαπημένου, τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως. Ἀβτὴ γὰρ θυγάτηρ ἐστὶ

rum sanum intraverit, aut in synagogam Judæorum vel hæreticorum; is quam in die iudicii Deo afferet defensionem? ⁹⁷ cum dereliquerit Dei viventis oracula, vitam et habentia et communicantia, quæque ab æterno supplicio possunt liberare; et ad ædem dæmonum, aut ad synagogam Christicidarum, aut ad ecclesiam malignantium se contulerit; non audito eo qui dicit: « Odio habui ecclesiam malignantium; et cum iniqua gerentibus non introibo: non sedi cum concilio vanitatis, et cum impiis non sedebo ⁹⁸. » Et iterum: « Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum; et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentium non sedit: sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte ⁹⁹. » Tu vero relinquens fidelium cœtum, Ecclesiam Dei, et leges divinas, respicis ad speluncas latronum; sancta ducis quæ ille profana vocavit, et communia facis quæ ille dispescuit; neque id solum designas, sed et jam ad pompas gentilium concurris, et ad theatra properas, cupisque unus eo accedentium reputari, nec non particeps fieri indecorarum recitationum, ne dicamus abominandarum; nec auscultas Jeremæ dicenti: « Domine, non sedi in concesso eorum ludantium; sed metuebam a facie manus tuæ ¹⁰⁰; » neque Jobo paria loquenti: « Si vero incessi cum scurris unquam, appendebam enim in statera justa ¹⁰¹. » Quid vero vis tecum communicari gentilium litteras, quæ sunt hominum mortuorum, diaboli instinctu tradentium dogmata mortifera, fidem subvertentia, et ad errorem multitudinis deorum, in illas intentos abducentia? Vos itaque Dei legibus vacantes, has putate præstantiores usibus vitæ; et plus eis honoris impertientes, ad Ecclesiam Dei concurrite, quam acquisivit sanguine Christi ¹⁰², dilecti, et primogeniti omnium creaturarum ¹⁰³. Hæc enim est filia Altissimi, quæ vos per

⁹⁷ I. Ignat. interpol. ad Trall. 11. ad Philad. 6. ⁹⁸ Job. xxxi, 5. ⁹⁹ Act. xx. 28. ¹⁰⁰ Col. i, 15.

¹⁰¹ Psal. xlv, 4, 5. ¹⁰² Psal. i, 1. ¹⁰³ Jer. xv, 17.

VARIORUM NOTÆ.

rum ingrediebantur, festisque eorum et spectaculis intererant. Unde frequentes antiquorum querelæ ac censuræ. Unde etiam de Ægyptiis scribitur ab Adriano imperatore apud Vopiscum in *Vita Saturnini*: Qui Serapin colunt, Christiani sunt, et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt, etc. Verum meliores Christiani omnia ejusmodi penitus vitabant et aversabantur. Nec templa circumiit, sicut Tertullianus II *De cultu seminarum* xi, nec spectacula postulat, nec festos dies gentilium nosit. Quin etiam in Severo negat S. Martinus se gentilibus domum adire posse. De voce autem μαρὸν videto quod notavi ad caput 9 S. Barnabæ. Omitterem porro cum aliis testimoniis locum S. Irenei lib. i, cap. 1, nisi vetus illius interpretis aurem velleret, exigeretque opellam meam. Etenim Græcis apud Epiphanium hæresis 31, cap. 21: Καὶ ἐπὶ πάσαν τορτάσιμον τῶν ἰδῶν τέρψιν εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων γινόμενῃ πρῶτοι συνίσταν, ὡς μηδὲ τῆς παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις μεμσημένης τῆς τῶν θηριωμάτων καὶ μονομαγίας ἀνδροφόνου θείας ἀπέχεσθαι ἐνίσους αὐτῶν. His, inquam, Græcis non respondent Latina librorum

impressorum: *Et in omnem diem festum ethnicorum pro voluntate in honore idolorum factum primi conventunt* (Valentiniani), *uti in nihilo quidem abstineant, quod est apud Deum et apud homines odiosum muneri homicidiale spectaculum.* Itaque quo respondeant, sensumque probum obtineant, voluntate mutari debet in *voluptate*, quæ τέρψιν Græce dicitur, et post *abstineant* addendum est, *ab eo.* Nihil certius. Cot.

(97) *Εἰς.* Deest in altero cod. CLxx.

(98) *Ἐκ καθέδραν λοιμῶν.* Post multos, λοιμῶν adjective non substantive accipi. Apposite vero ad Constitutoris mentem Philastrus cap. 79, partis tertie, exponit verba Davidis, hunc in modum: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, id est paganorum; et in via peccatorum non stetit, quippe Judæorum; et in cathedra pestilentia non sedit, atque hæreticorum.* Cot.

(99) *Ἀπεχώρισε.* Alter cod. ἐχώρισε. Id.

(100) *Ἐν συνεδρίῳ.* Μετὰ συνεδρίου. alter cod. Id.

(1) *Ἰσάμην.* Ἐσταμαι, in altero cod. Id.

(2) *Νεκροποιῶν.* Ἄτινά ἐστι νεκροποιῶν, alter cod.

verbum gratiæ parturivit, et formavit in nobis Christum; ejus participes facti, sacra membra estis, et electa, non habentia maculam, aut rugam⁶⁰, aut aliquid hujusmodi; sed velut sancti et immaculati in fide perfecti estis in ipso, secundum imaginem Dei, creatoris vestri.

CAPUT LXII.

Quod oporteat omnes gentilium impietates aversari.

Cavete igitur ne cum perditis hominibus serias celebretis, quod est synagoga gentium, in fraudem et interitum. Nulla quippe societas Deo ad diabolum⁶¹. Nam qui cum diaboli doctrinam tenentibus congregatur, unus ex ipsis computabitur, et Væ in hereditatem accipiet. Fugite etiam obscena spectacula; theatra dico, et gentilium celebritates, incantationes, omina, vaticinia, expiationes, auguria, auspicia, evocationes mortuorum, invocationes; quia scriptum reperitur: « Non est enim auguratio apud Jacob, neque divinatio apud Israel⁶². » Et rursus: « Augurium peccatum est⁶³. » Et alio in loco: « Non augurabimini, et divinationes, vaticinia et ventriquos non sequemini; magos non habebitis⁶⁴. » Quocirca et Jeremias admonet, dicens: « Juxta vias gentium nolite incedere; et a signis cæli nolite metuere⁶⁵. » Quapropter oportet fidelem declinare a conventibus impiorum gentilium et Judæorum et reliquorum hæreticorum; ne cum eis feriendo, animabus nostris laqueos comparemus; neve festa eorum, quæ in dæmonum honorem peraguntur, una concelebrando, ipsorum quoque impietatis efficiamur participes. Fugiendi etiam sunt ethnicorum solennes mercatus, et quæ in iis ludicra fiunt. Fidelis enim ad nundinas accedere non debet, nisi ad mancipulorum emendum, acquirendamque animam, et ad quædam alia humanæ necessitati accommoda coemenda. Abstinete ergo omni idolorum pompa, ostentatione, publico conventu, convivii, gladiatorii muneribus, universo denique spectaculo dæmoniaco.

⁶⁰ Eph. v, 27. ⁶¹ II Cor. vi, 14. ⁶² Num. xxiii, 23. ⁶³ I Reg. xv, 23, in LXX. ⁶⁴ Levit. xix, 26. Deut. xviii, 10. ⁶⁵ Jer. x, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(3) *Οὐκ ἔστιν αὐγούρα ἐν Ἰσραὴλ.* In hoc Scripturæ textu librarii Luciferi Calaritani non putantes vocem *ominatio* locum habere posse, eam inepte mutaverunt, posueruntque, *Peccatum abominatio est*, libro *De regibus apostaticis*, pag. 162. Cor.

(4) *Διόπερ.* Quæ alter cod. eodem sensu, quamvis diverso sono. CLER.

(5) *Παγίδα.* Alter κηλίδα, illecebras, quæ illecebræ vere etiam laquei dici possunt. Ib.

(6) *Πλείον τοῦ,* etc. Alter cod. εἰ μὴ βούλοιντο τι πρὶσθαι τῶν τῶ σῶματι ἀναγκαίων εἰς σκέπην ἢ. Quæ videntur esse critici audacioris, qui nesciebat quid esset hic σῶματιον. Ib.

(7) *Σωμάτιον.* Græci, dicitur a S. Augustino libro *Locutionum de Genesi*, ad cap. 34, *σωμάτια servos appellant usitatissima locutione.* Inter varia autem testimonia, quæ ad explicandam hanc σῶματος et σῶματιον acceptionem proferunt gram-

α τοῦ Ὑψίστου, ἡ ὠδινήσασα ὑμᾶς διὰ τοῦ λόγου τῆς χάριτος, καὶ μορφώσασα ἐν ἡμῖν τὸν Χριστόν· οὐ μέτοχοι γενόμενοι, ἰερά μελῆ ἐστέ, καὶ ἐλεκτά, μὴ ἔχοντα σπίλον, ἢ ρυτίδα. ἢ τι τῶν τοιούτων· ἀλλ' ἄγιοι καὶ ἄμωμοι ἐν πίστει τετελειωμένοι ἐστέ! ἐν αὐτῷ, κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ὑμᾶς Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΒ΄.

Ὅτι πάντα τὰ Ἑλλήνων ἀσεβήματα ἀποστρέψεσθαι χρὴ.

Φυλάσσετε οὖν τοῦ μὴ συσχολάζειν τοῖς ἀπειλούμενοις, ὃ ἐστὶ συναγωγὴ ἔθνῶν, εἰς ἀπάτην καὶ ἀπίδειαν· οὐδεμία γὰρ κοινωνία Θεῷ πρὸς διάβολον. Ὁ γὰρ συναθροισθεὶς μετὰ τῶν τὰ διαβόλου φρονούντων, εἰς ἐξ αὐτῶν λογισθήσεται, καὶ τὸ οὐαὶ κληρονομήσει. Φεύγετε δὴ καὶ τὰ ἀπρεπῆ τῶν θεαμάτων τὰ θεατρά φημι, καὶ τὰς Ἑλληνικὰς πομπὰς, ἐπακοῖδὰς, κληθῖνας, μαντείας, καθαρισμοὺς, οἰωνισμοὺς, ὀρνιθοσκοπίας, νεκρομαντείας, ἐπιφωνήσεις· ἐτι γέγραπται: « Οὐ γὰρ ἐστὶν οἰωνισμὸς ἐν Ἰακώβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραὴλ. » Καὶ πάλιν· « Οἰώνισμα ἁμαρτία ἐστὶ (3). » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Οὐκ οἰωνισθε, καὶ κληθῶσι καὶ μαντείας καὶ ἐγγαστριμύθοις οὐκ ἐπακολουθήσετε, φαρμακοὺς οὐ περιποιήσετε. » Διὸ παραίνει καὶ ὁ Ἰερμίας, λέγων· « Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἔθνῶν μὴ πορεύεσθε· καὶ ἀπὸ τῶν σημείων οὐρανοῦ μὴ φοβείσθε. » Διόπερ (4) χρὴ τὸν πιστὸν φεύγειν τὰς συνόδους τῶν ἀσεβῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων καὶ τῶν λοιπῶν αἰρετικῶν· ἵνα μὴ τῷ συσχολάζειν αὐτοῖς, παγίδας (5) λάβωμεν ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς· ὅπως μὴ συστρεφόμενοι ταῖς ἑορταῖς αὐτῶν, αἵτινες ἐπὶ τιμῇ τῶν δαιμόνων ἐπιτελοῦνται, κοινωνήσωμεν αὐτοῖς καὶ τῆς ἀσεβείας. Φευκταῖα δὲ αὐτῶν καὶ αἱ πανηγύρεις, καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἐπιτελούμενα. Πιστὸν γὰρ ἐν πανηγύρει οὐ χρὴ παραβάλλειν (6), πλείον (7) τοῦ σῶματιον πρῆσθαι, καὶ ψυχῇ περιποιήσασθαι, καὶ ἔπειτα τινα συννησασθαι τῶν πρὸς σύστασιν ἀρμοζόντων. Ἀπέχεσθε οὖν πάσης (8) τῆς τῶν εἰδώλων πομπῆς, φαντασίας, πανηγύρεως, συμποσίων, μονομαχίας, καὶ πάσης θεᾶς δαιμονικῆς.

D maticorum, et criticorum filii, duo sunt Epiphani in Ancorato depravata leviter, facilia correctu, nondum tamen (quod sciam) emendata. Alterum cap. 59: Καὶ ἡ συνθήβεια τοὺς δούλους σῶματα εἴθετε καλεῖν Δεσπότης, φησὶν, ἑκατὸν σῶματων, ἀλλὰ καὶ ψυχὰς ἔχόντων. Ἐπειδὴ δὲ δεσποτεία τῶν ἀνθρώπων, σῶματων κυριεύει, ἀλλ' οὐ ψυχῶν, διὰ τοῦτο τοὺς δούλους εὐλόγως σῶματα ἐκάλεσαν, σὺν ψυχῇ, ἵνα δείξῃ τὴν χρῆσιν τῶν σῶματων. Constructionis leges postulant, ἐκάλεσε. Alterum cap. 78: Καὶ πάλιν εἰσθεν ἡ ἀνθρωπότης καλεῖν τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ὀνόματος (repono σῶματος), ἐτι Δεσπότης ἐστὶν ὀρθοῖοντα σῶματων, οὐ πάντως ἀνεψυχῶν. Cor.

(8) *Πάσης.* Alter cod. ἀλλης, qui et postea pro δαιμονικῆς habet σατανικῆς. Quæ ostendunt liberiorum aut criticorum audaciam. CLER.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΓ'.

A

CAPUT LXIII.

*Οτι ἀργόν (9) οὐ χρή ἐσθίειν τιτὰ τῶν πιστῶν ὡς οἱ (10) περὶ Πέτρον ἀλλεῖς (11), καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, οἱ δὲ (12) περὶ Παῦλον καὶ Ἀκύλας σκηνοποιοὶ, οἱ δὲ περὶ Ἰούδαν Ἰακώβου γῆς ἐργάται.

Quod inter fideles qui otiosus fuerit, non debeat comedere: Petrus enim fuit piscator, et reliqui apostoli; Paulus autem et Aquila, tabernaculorum artifices; Judas vero Jacobi, agricola.

Οἱ δὲ νεώτεροι τῆς Ἐκκλησίας, ἐν πάσαις ταῖς χρειαῖς ἀόκως λειτουργεῖν σπουδάζετε· μετὰ πάσης σεμνότητος τοῖς ἔργοις ὑμῶν σχολάζετε, ὅπως ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ ὑμῶν ἦτε ἐπαρκούντες καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς πενομένοις, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς (13) σχολάζου-

At vos, Ecclesie juventus, studete, in omnibus usibus ac necessitatibus impigre ministrare: operibus vestris cum omni sanctimonia vacate, ut per universum tempus vestrum, cum vobis, tum egenatibus sufficienter provideatis, ne Ecclesiam Dei gravetis. Nam nos quoque, licet Evangelii verbo

VARIORUM NOTÆ.

(9) *Οτι ἀργόν, etc. Est in altero: Ἰσοπέρι Ἠγήσιππος καὶ Τερτυλιανὸς ὁ Ῥωμαῖος; quasi quæ habentur hic de apostolis, petita essent ab Hegeippo et Tertulliano, quod verumne sit inquirere non vacat. CLEN.

B diolanensi anni 679, ad Constantinum Pogonatum imperatorem: Nam si relegas [al. recolas], insignissime imperator, non cum dialecticis, non cum rhetoricis, non cum grammaticis, sed cum rucolis et piscatoribus, Dominus posuit rationem, et his tradidit sui secreta consilii, quos et principes ordinavit, quibus ligandi solvendique tribuit potestatem. Immo ms. codex 1007 Bibliothecæ Regiæ, qui complectitur quatuor Evangelia, contrarium docet in observatione subjuncta Evangelio Matthæi. Integram illam adnotationem de duodecim apostolis adducere ac interpretari minime gravabor.

(10) Ὡς οἱ. Alter cod. ὡς οὐδὲ οἱ, ut et postea pro οἱ δὲ, οὐδὲ οἱ, sententia revera negationem postulat. Ib.

(11) Ἀλλεῖς. Omittitur in altero, ac sane reliqui apostoli non erant piscatores. Ib.

(12) Οἱ δὲ. Οἱ μὲν γὰρ ἦσαν σκηνοποιοὶ, οἱ δὲ γῆς ἐργάται, habet alter codex. Ib.

(13) Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς, etc. Itaque ab alia manu est titulus; potissimum ut concipitur in editione Boviana: Quod non oportet otiosum comedere; sicuti Petrus piscator, et alii apostoli; Paulus vero et Aquila scenas faciebant, Judas et Jacobus agricolæ erant. Narrat Hegeippus et Tertullianus Romanus, hoc est Latinus. Solum duo dicit Constitutor: primum, apostolos inter evangelizandum, artes suas exercuisse. Id vero innuitur quoque a S. Hieronymo epist. 4 ad Rusticum his verbis: Apostoli habentes potestatem de Evangelio vivere, laborabant manibus suis, ne quem gravarent; et aliis tribuebant refrigeria, quorum pro spiritualibus debebant mater carnalia. Et a S. Isidoro in Regula sua, sic: Si quidem et Petrus princeps apostolorum piscatoris gessit officium; et omnes apostoli corporale opus faciebant, unde vitam corporis sustentabant. Contra ex B. Augustini sententia, libro De opere monachorum, cap. 20, cæteri apostoli, et fratres Domini, et Cephas manibus non operabantur, sed Paulus duntaxat et Barnabas, 1 Corinth. ix, 4, etc. Alterum quod dicit Constitutor est, ex apostolis opificibus exstitisse alios piscatores, alios fabricatores tabernaculorum, alios agricolas. Et quidem piscatoriam exercebant Petrus et Andreas, et filii Zebedæi Jacobus et Joannes, uti patet per Matthæi caput iv, Marci i, et Lucæ v, perque plurima Patrum testimonia, inque iis Origenis homilia 17 in Numeros. Quanquam idem Adamantium tomo 1 in Celsum, pag. 48 August. edit., videtur Jacobum et Joannem nautas facere, Petrum et Andream piscatores. Verum eo loci magis ex mente Celsi sermonem instituit, quam ex sua. Etenim paulo post, pag. 49, cum aliis Ecclesie doctoribus apostolos dividit in piscatores et publicanos. In Chronico Hippolyti Thebani, et in Nicephoro lib. ii, cap. 3, Zebedæus ἰδιοναύκληρος est, navim propriam habens. Jam vero Paulus et Aquila Actorum xviii, 3, nuncupantur σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην, et nomen σκηνωτόμου tribuitur Paulo, per Theodorum quæstione 16, in Judices. De Juda autem Jacobi, agricola, seu (ut Bovius) Juda et Jacobo agricolis, nihil succurrit quo rem confirmem. Tantum memini hæc generalia me legere in conciliis, scripta a synodo Me-

1. Petrus, qui et Simon, et Cephas et Simeon.

α'. Πέτρος, ὁ καὶ Σίμων, καὶ Κηφᾶς, καὶ Συμεών.

2. Andreas frater ejus.

β'. Ἀνδρέας, ἀδελφὸς αὐτοῦ.

3. Jacobus filius Zebedæi: et Joannes. 4. Propter Boanerges vocabantur filii tonitru.

γ'. Ἰάκωβος, υἱὸς Zebedæου καὶ Ἰωάννης, θ'. Ἐκαλοῦντο, διὰ τὸ βοανεργές, υἱοὶ βροντῆς.

5. Philippus, qui in Hierapoli.

ε'. Φίλιππος, ὁ ἐν Ἱεραπόλει.

6. Bartholomæus. Hic Indos docet.

ς'. Βαρθολομαῖος· οὗτος Ἰνδοῦς διδάσκει.

7. Matthæus publicanus.

ζ'. Ματθαῖος ὁ τελώνης.

8. Thomas qui est Didymus. Prædicavit Parthis et Indis.

η'. Θωμᾶς, ὁ καὶ Διδύμος, Πάρθοις καὶ Ἰνδοῖς.

9. Jacobus Alphæi. Interpretationem habet, discipulus vitæ.

θ'. Ἰάκωβος Ἀλφαίου. Ἐρμηνεύεται δὲ μαθητῆς ζωῆς.

10. Thaddæus. Hic a Matthæo (cap. x, 3) quidem vocatur Lebbaeus; a Luca vero (cap. vi, 16) Judas Jacobi; a Marco autem (cap. ii, 14) Levis, qui sedebat ad telonium. Exponitur porro, laudatio.

ι'. Θαδδαῖος. Οὗτος παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ Lebbaῖος καλεῖται: παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ Ἰούδας Ἰακώβου, παρὰ δὲ Μάρκῳ Ἀεὺλς, ἀθήμενος παρὰ τὸ τελώνιον. Ἐρμηνεύεται δὲ ἀνεσίς [f. αἰνεσίς].

11. Simon Cananites. Cruci affixus fuit. Appellaturque etiam Simeon, et Cleophas et Judas.

ια'. Σίμων ὁ Κανανιτῆς. Σταυρῷ προσήλωθη· ὁ καὶ Συμεών, καὶ Κλεώφας καὶ Ἰούδας λεγόμενος.

12. Atque Matthias, qui in locum Judæ susceptus est.

ιβ'. Καὶ Ματθίας. ἀντὶ Ἰούδα εἰσαχθεῖς.

Publicani, Matthæus, Jacobus et Judas.

Τελώνια, Ματθαῖος, Ἰακώβος, καὶ Ἰούδας.

Matthæus dicit (cap. x, 3) se appellatum fuisse nomine publicani. At Marcus (cap. ii, 14, iii, 18),

Ματθαῖος λέγει αὐτὸν κεκληθῆναι τελώνης· ὁ δὲ Μάρκος τὸν Ἰακώβου Ἀλφαίου· ὁ δὲ Λουκάς,

operam demus, non tamen subcesiva opera negligimus: alij enim ex nobis piscatores sunt, alij tentorium opifices, alij agricolæ; ut nunquam otiosi simus. Ait autem et Salomon: « Vade ad formicam, o piger, et æmulare videntes vias ejus, et esto illa sapientior. Nam cum illi non sit agellus, neque habeat qui cogat, neque sub domino sit; parat æstate cibum, et multam in messe facit apparationem. Aut vade ad apem, et discite quo modo operaria est, et opus suum quam probum negotiatur: cujus labores, reges et privati ad sanitatem sumunt: est autem desiderabilis et clara; et cum sit viribus infirma, sapientiam honorans evecta est. » Et in consequentibus: « Usquequo piger

“ Prov. vi, 6, etc., apud LXX. “ al. επίδωρος.

Α τες τῷ λόγῳ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅμως καὶ τῶν ἐπιργίων οὐκ ἀμελοῦμεν· οἱ μὲν γὰρ εἰσὶν ἐξ ἡμῶν ἀλιεῖς, οἱ δὲ σκηνοποιοὶ, οἱ δὲ γῆς ἐργάται, πρὸς τὸ μηδέποτε ἡμᾶς ἀργούς εἶναι. Ἀέγει δὲ που καὶ ὁ Σολομῶν· « Ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὃ ὀκνηρὸν, καὶ ζήλωσον ἰδὼν τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ γενεὸν ἐκείνου σοφώτερος. Ἐκάλῳ γὰρ γεωργίου μὴ ὑπάρχοντος, οὐδὲ τὸν ἀναγκάζοντα ἔχων, οὐδὲ ὑπὸ δεσπότην ὄν, ἐτοιμάζεται θέρους τὴν τροφήν, πολλὴν τε ἐν τῷ ἀμνητῷ ποιεῖται τὴν παράθειον (14). Ἡ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτης ἐστὶ· τῆν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ἐμπορεύεται· ἥς τοὺς πόρους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγείαν προσφέρονται· ποθεινὴ δὲ ἐστὶ καὶ ἐπίδοξος. » ὡσερ “ οὔσα τῆ βώμῃ

“ al. καίπερ. Sic alter cod. Vind.

VARIORUM NOTÆ.

ἐν τῷ λη' κεφαλαίῳ, τὸν *Jacobum Alphæi com-
Λευῶν*, ὡς καὶ ὁ Μάρκος *memorat. Lucas vero in
ὀνομάζει*, ἐν δὲ τῷ μδ', *capitulo 38, Levin, quo
Ἰούδαν Ἰακώβου. modo etiam nuncupat
Marcus; in capitulo autem xlviii, Judam Ja-
cobi.*

Hic Thaddæus, Lebbaeus, Levis, Judas Jacobi, multa nomina censentur unius hominis publicani, qui fratrem habuerit Jacobum Alphæi, ejusdem professionis, pariter publicanum. Non ergo agricolæ fuerunt. Atque ei sententiæ subscribunt ex parte, de Jacobo scilicet, Chrysostomus, Euthymius, et Theodoritus; illi ad Matthæi x, 5, hic ad psal. lxxvii, 7. Sed tenendum omnino est cum Origene jam laudato; præter quatuor supra memoratos, et unum publicanum, Matthæum, ignorari qua ex arte victum sibi compararint reliqui ex duodecim, antequam a Christo essent vocati. Ideoque ad incertas traditiones amandari debet titulus Bovianus, quo alii apostoli piscatores sunt, quod et fuisse dicuntur Thomas et Bartholomæus in Metaphraste apud Surium. Item assertio quorumdam apud Alexandrinum Clementem Strom iv, p. 488, quasi Matthias existerit publicanorum princeps. Necnon illud in supposititia epistola De morte S. Hieronymi: *Duodecim fatemur Christum apostolos elegisse; quorum omnium solus Bartholomæus carnis origine fuit nobilis; et Matthæus divitiis, antequam reciperet apostolatium, insistebat; cæteri vero erant pauperissimi piscatores.* Denique Indiculus sequens sumptus ex antiquis mss. Christianissimi regis num. 1789, 1026.

Τῶν 12' ἀποστόλων αἱ *Duodecim apostolorum
πατρίδαι (a)*, καὶ τὰ ὀνό- *patria, cum nominibus
ματα τῶν γεννησάντων* *eorum qui illos genuerunt.*

Πέτρος καὶ Ἀνδρέας *Petrus et Andreas fra-
ἀδελφοί, ἐκ πατρὸς ἰωνῶν* *tres, ex patre Jona, ma-
[al. Ἰωάννου], μητρός* *tre Joanna, arte piscato-
Ἰωαννᾶ [al. Ἰωνᾶς],* *res, e vico Bethsaida.*
ἀλιεῖς τὴν τέχνην, ἀπὸ
Ρ-θηταῖδ' αἰ τῆς κώμης.

Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης *Jacobus et Johannes
ἀδελφοί, ἐκ πατρὸς Ζεβε-* *fratres, patre Zebedæo,
δαίου, μητρός* *matre Hieroclea, ipsiquo-
Ἱεροκλεῖας, ἀλιεῖς καὶ αὐτοί.* *que piscatores.*

Φίλιππος, ἐκ πατρὸς *Philippus, a Philisane
Φιλισωνῶν [al. Φιλισά-
ων], μητρός* *patre, matre vero Sophia,
δὲ Σοφίας, ἀπὸ Βεθσαῖδ' αἰ τῆς κώμης,* *e vico Bethsaida, aurigæ
ἡνίοχοι [al. ἡνιόχοι] τὸ* *professione.*
ἐπιτήδευμα.

Θωμᾶς ὁ καὶ Δίδυμος *Thomas, qui et Didy-*

*mus, cum sorore Lysia
vocata, patre Diophane,
matre autem Rhoea, ab
Antiochia.*

*Bartholomæus, de pa-
tre Sosthene, matre vero
Urinia, cultor pascui, seu
olerum sator.*
μαρτίτης] ἦτοι λαχάνια [al. λαχανῶς τὸ ἐπιτήδευμα] φυτεύων.

*Thaddæus, qui et Leb-
bæus, patre Necrophane,
matre autem Selene, Ita-
lica.*

*Jacobus Alphæi, ex pa-
tre Androno, matre Eu-
tychia, patria Hierapoli;
lapidaria arte.*
C *Jacobus* Ἰακώβος ὁ τοῦ Ἀλφαιου [ὁ καὶ Ἰούδας Ἰακώβου], ἐκ πατρὸς Ἀνδρονῶν [al. Ἀνδρωνᾶ], μητρός δὲ Εὐτυχίας, ἀπὸ λαοξᾶς τὴν τέχνην.

*Matthæus qui et Levis,
vixit instituto publicanus,
natus ex patre Ruco, et
matre Chærothea, oriun-
dus Galilæa.*

*Simon Cananita, qui
Dominum ad nuptiale
prandium vocavit, ex pa-
tre Gallione, at matre
Ammia.*

*Simon appellatus Zelo-
tes, de Salim, patre Ze-
none. Porro observa quod
Lucas Thaddæum quidem
appellavit Judam Jacobi,
Simonem vero Cananæum
zelotem vocavit.*
D *Simon* Σίμων ὁ Κανανίτης, ἀριστόκλητος [al. ἀριστοκλήτωρ] τοῦ Κυρίου εἰς τοὺς γάμους, ἐκ πατρὸς Γαλλίονος [al. Καλδιωνῶν] μητρός δὲ Ἀμμίας [al. Δανίας].

Judas Iscariotes.
Σίμων ὁ καλούμενος [deest in al.] Ζηλωτής, ἀπὸ Σαλιμ [deest in al.], ἐκ πατρὸς Ζήνωνος [al. Ζηωνῶν]. Σημειώσκει δὲ ὅτι ὁ Λουκάς τὸν μὲν Θαδδαῖον Ἰούδαν Ἰακώβου ἐκάλεσε, Σίμωνα δὲ ἐκάλεσεν.

Judas Iscariotes.
Τούδας ὁ Ἰσκαριώτης [hunc alter cod. non habet].

(14) Παρθένον. Alter cod. παράταξιν. Rectior est vulgata lectio. CLER.

(a) Sic, pro πατρίδες. Infra etiam barbarice leges: νομαρείτης, πομαρτίτης, λαχανῶς, λαϊζός, λαοξᾶς. EDIT. PATROU.

ἄσθενής, τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη (15). » Καὶ ἔξῃς · « Ἐως πότε, ὄκνηρὸν, κατάχεισαι; πότε δὲ ἐξ ὕπνου ἐγερθήσῃ; Ὑλίγον μὲν ὕπνοισι, ὀλίγον δὲ κάθῃσαι, μικρὸν δὲ νυστάζεις, ὀλίγον δὲ ἐναγκαλίῃ χειρὶ στήθη· εἶτα παραγίνεται σοι ὥσπερ κακὸς ὀδοιπόρος ἡ πενία, καὶ ἡ ἔνδεια ὥσπερ ἀγαθὸς δρομεύς. Ἐάν δὲ ἄοκνος ᾖς, ἤξει ὥσπερ πηγὴ ὁ ἀμητός σου, καὶ ἡ ἔνδεια ὥσπερ κακὸς ἀνὴρ ἀπαντομολήσει. » Καὶ πάλιν · « Ὁ ἐργαζόμενος τὴν ἑαυτοῦ γῆν, πλησθήσεται ἄρτων. » Καὶ ἐν ἄλλοις φησὶν · « Ὁ ἀργὸς περιέλαθε τὰς χεῖρας ἑαυτοῦ, καὶ ἔφαγε τὰς σάρκας αὐτοῦ. » Καὶ ἔξῃς · « Κρίψας ὄκνηρὸς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, οὐ δυνήσεται ἀπενεγκεῖν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν · « Δι' ἀργίαν χειρῶν ταπεινωθήσεται ἡ δόκσις. » Ἐργάζεσθε οὖν ἐνδελειχῶς ἀβεράπειυτος γὰρ ἔστιν ἀργοῦ μῦθος. Εἰ δὲ τις μὴ ἐργάζεται, Β vos, is non manducet⁵⁵. Otiosos enim odio prosequitur Dominus Deus noster; nec segnīs esse debet quisquam eorum qui Deum colunt.

A jaces; quando autem e somno excitaberis? Paulum quidem dormis, paulum autem sedes, parum autem dormitas, paulum autem amplecteris manibus pectora: deinde advenit tibi tanquam malus viator paupertas, et egestas tanquam bonus cursor. Si vero impiger fueris, veniet ut fons messis tua, et egestas quasi malus vir aufugiet⁵⁶. » Et iterum: « Qui operatur terram suam, replebitur panibus⁵⁷. » Et alio in loco ait: « Otiosus complexus est manus suas, et comedit carnes suas⁵⁸. » Et præterea: « Piger qui abscondit manum suam, non poterit eam deferre ad os suum⁵⁹. » Et adhuc: « Propter segnitiam manuum, inclinabitur contignatio⁶⁰. » Igitur operamini assidue: irreparabilis enim est pigri infamia. Si quis autem non operatur, apud vos, is non manducet⁵⁵. Otiosos enim odio prosequitur Dominus Deus noster; nec segnīs esse debet quisquam eorum qui Deum colunt.

⁵⁵ Ibid. 9 et seq. ⁵⁶ Prov. xiii, 11. ⁵⁷ Eccle. iv, 5. ⁵⁸ Prov. xix, 24. ⁵⁹ Eccle. i, 18. ⁶⁰ II Thess. vi, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(15) Τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη. Omissa hæc in altero ms. Vindobonensi. CLER.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

CAPITA LIBRI TERTII.

β'. Ὅτι καριαιτέρον καθιστῶν νεωτέρας χήρας, διὰ τὸ ὑποπιον.

γ'. Ὅμοιος εἶναι χρὴ τὰς χήρας, καὶ ὅπως ἐπικυρεῖσθαι κατὰ τοῦ ἐπισκόπου.

δ'. Ὅτι πάνθ' ὄντιναοῦν ἐνδεῆ εὐποιεῖν χρὴ.

ε'. Ὅτι καὶ τοῦ ἡθους ἐπιμελεθῶν τὴν χήραν.

ς'. Ὅτι οὐ χρὴ γυναῖκας διδάσκειν, ἀπρεπὲς γάρ· καὶ ποῖαι γυναῖκες εἰσποροτῶ Κυρίου.

ζ'. Ὅλα εἰσιν αἱ ψευδοχήραι.

η'. Ὅτι οὐ χρὴ κατὰ ἀνάξίαν λαμβάνειν τὴν χήραν, ἢ τὸν ἐπίσκοπον, ἢ ἄλλον πιστόν.

θ'. Ὅτι οὐ χρὴ γυναῖκας βαπτίζειν· ἀσεβὲς γάρ· καὶ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἀλλότριον.

ι'. Ὅτι οὐ χρὴ λαϊκὸν ποιεῖν ἱερατικὸν ἔργον· βάπτισμα, ἢ θυσίαν, ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν.

ια'. Ὅτι πλὴν ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου, οὐδεὶς τῶν λοιπῶν κληρικῶν ἐπιτέτραπται τὰ τῶν ἱερέων ἐνεργεῖν· τὸ δὲ χειροτονεῖν μόνῳ ἐπισκόπῳ προσήκει, ἑτέρῳ δὲ οὐδεὶ.

ιβ'. Ἀποτροπὴ βασκανίας.

ιγ'. Ὅπως δεῖ προσεύχεσθαι τὰς χήρας ὑπὲρ τῶν διδόντων τὰ πρὸς τὰς χεῖρας.

ιδ'. Ὅτι οὐ χρὴ κομμάζειν, καὶ περιαιγῆλλειν τὸ ἑαυτῆς ὄνομα, τὴν καρποφοροῦσαν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν.

ιε'. Ὅτι ἀπρεπὲς τὸ λοιδορεῖν τὸν πλῆστον· ἀλλότριον γὰρ Χριστιανῶν τὸ καταρῶσθαι.

ις'. Περὶ μνήσεως θείας τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

ιζ'. Ποιῶν αἰτίαν ἔχει τὸ εἰς τὸν Χριστὸν βάπτισμα· καὶ διατί τῶν ἐν αὐτῷ ἕκαστον λέγεται, καὶ πράττεται.

II. Quod cavendum sit, ne quis viduas juniores constituat, propter suspicionem.

III. Quales esse oporteat viduas, et quomodo ab episcopo debeant adjuvari.

IV. Quod oporteat unicuique indigenti benefacere.

V. Quod viduæ prohibitas morum curæ esse debeat.

VI. Quod non oporteat mulieres docendi officio fungi; indecorum enim esse: et quales mulieres Dominum sequebantur.

VII. Quales sint falsæ viduæ.

VIII. Quod non oporteat ut ab indignis accipiat vidua, vel episcopus, vel alius fidelis.

IX. Quod non oporteat ut mulieres baptizent: id enim impium, et a doctrina Christi alienum.

X. Quod non debeat laicus opus sacerdotale facere; baptismum, aut sacrificium, aut manus impositionem, aut benedictionem.

XI. Quod præterquam episcopo aut presbytero, nulli cæterorum clericorum liceat quæ sunt sacerdotum exercere: et quod ordinare, soli episcopo conveniat, nulli vero alii.

XII. Dehortatio ab invidia.

XIII. Quomodo oporteat viduas orare pro iis qui necessaria tribuunt.

XIV. Quod secundum Domini constitutionem, non debeat jactare se, nec nomen suum prædicare, quæ munus tribuit.

XV. Quod non deceat conviciari proximo: alienum enim esse a Christianis, maledicere.

XVI. De divina sancti baptismatis initiatione.

XVII. Quam causam habeat baptismus in Christum: et quare singula in eo et dicantur, et fiant.

XVIII. *Qualis esse debeat baptismo initiatus.*

XIX. *Qualis esse debeat diaconus.*

XX. *Quod episcopus a tribus vel duobus episcopis debeat ordinari, non autem ab uno; id enim esse irritum.*

A η'. Οἷος ὀφείλει εἶναι ὁ μνηστήρος.

ιβ'. Οἷος ὀφείλει εἶναι ὁ διάκονος.

κ'. Ὅτι ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος ἀλλ' οὐχ ὑπὸ ἐνὸς ἀδελφῶν γάρ.

LIBER TERTIUS.

DE VIDUIS.

CAPUT PRIMUM.

De viduis earumque aetate.

Viduas autem constituite non minores annis sexaginta ⁶⁶, ut quodammodo propter grandævitatē certi sitis ac nulla suspicio sit, eas secundum matrimonium contracturas. Quod si juniorem in viduatu constitueritis, eaque non ferens viduitatem in juventute, nupsit, ignominiam afferet glorioso viduarum gradui, atque rationem Deo reddet; non quod secundis nuptiis copulata sit, sed quod professionem suam non servarit, luxuriata adversus Christum ⁶⁷; quia cum fide ac Dei timore non venit ad tenendum promissum. Ideo non oportet temere ac præcipitanter promissionem facere, sed caute et considerate; melius namque est ei, non vovere, quam vovere et non reddere ⁶⁸. Si autem aliqua adolescentior, post exiguum tempus cum viro transactum, amisso eo per mortem aut per aliquem alium casum, manserit apud æ singularis, habens

⁶⁶ I Tim. v. 9. ⁶⁷ Ib. 11. ⁶⁸ Eccle. v. 4.

VARIORUM NOTÆ.

(16) *Περὶ χηρῶν*. In altero cod. legere est: ἐν ᾧ περὶ χηρῶν καὶ ὅποια εἰσιν ἀληθῶς καὶ ὅπως χῆραι. CLER.

(17) *Χήρας δὲ καθιστᾶτε*. Late patet viduarum nomen. Significat cunctas marito superstites. Significat pauperulas, post viri obitum eleemosynis Ecclesiæ indigentes. Significat Deo sacratas, perpetuam professas viduitatem. Significat demum in ministerio ecclesiastico constitutas, sive diaconissas. Ultimatum gradum et dignitatem Constitutio hic τὸ χηρικὸν videtur appellare: vocabulo quo utitur Œcumenius ad I Tim. v. 9: Φασί, inquit, τὰς εἰς τὸ χηρικὸν τεταγμένας λέγειν. In Clementinis homil. 11, cap. ult.: καὶ χηρικὰ συστησάμενος. Hoc est, interprete Rufino, *Recognit. lib. vi, cap. ult.; Instituit etiam ordinem viduarum*. Latini viduatum dicere. Tertullianus *De velandis virginibus* cap. 9: *Plane scio alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatam*. Hæ viduæ salutari jubentur ab Ignatio in Epistola ad Smyrnæos. A Clemente Alexandrino *Pædagog. iii, cap. 12, pag. 264*, inter personas electas collocantur una cum presbyteris, episcopis et diaconis. A Tertulliano *Ad uxorem 7, De præscriptione hæreticorum 3, De monogamia 14*, iisdem ecclesiasticis hominibus junguntur. Ab Origene homil. 6 in *Isaiam* dicuntur in ecclesiastico honore constitutæ: homil. 17 in *Lucam*: in ecclesiastica dignitate, ut episcopi, presbyteri, diaconi, tom. xxxii in *Jouanem*, p. 390: εἰς ἐκκλησιαστικὴν τιμὴν. Ab aliis simili modo agnoscuntur; pseudo-Hieronymo ad I Tim. iii, 11, et v. 9, 11; Patribus concilii Epauensis in can. 21, et fabricatore canonis 74 eorum qui concilio Nicæno tributur, ac ex Arabico versi sunt. Ut tacitam leges

BIBAION, TRITON.

ΠΕΡΙ ΧΗΡῶΝ (16).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Χήρας δὲ καθιστᾶτε (17) μὴ ἑλαττον ἐτῶν τῶν ἐξηκοντα, ἵνα τρόπω τινὲ τὸ τῆς διγαμίας αὐτῶν ἀνύποπτον βέβαιον ὑμῖν, διὰ τῆς ηλικίας (18), ὑπάρχη. Εἰ δὲ νεωτέραν καταστήσετε εἰς τὸ χηρικὸν, καὶ μὴ φέρουσα τὴν ἐν νεότητι χηρειαν, γαμηθῆ, ἀπρέπειαν ἐμποιήσει τῇ δόξῃ τοῦ χηρικοῦ, καὶ λόγον ὑφέξει τῷ Θεῷ· οὐχ ὅτι δευτέρῳ γάμῳ συνήφθη, ἀλλ' ὅτι τὴν ἐαυτῆς ἐπαγγελίαν οὐκ ἐφύλαξε, καταστρηγιάσατο τοῦ Χριστοῦ· διότι (19) μετὰ πίστεως καὶ φόβου Θεοῦ οὐκ ἤλεε φυλάξει τὴν ἐπαγγελίαν· διὸ χρὴ μὴ προπετῶς ποιεῖσθαι (20) τὴν ἐπαγγελίαν, ἀλλὰ μετὰ ἀσφαλείας· κρείσσον γὰρ αὐτῇ ἐστὶ μὴ εὐξασθαι, ἢ εὐξασθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι. Εἰ δὲ τις νεωτέρα ὀλίγον χρόνον σὺν τῷ ἀνδρὶ ποιήσασα, καὶ ἀποβαλοῦσα αὐτὸν διὰ τελευτῆς, ἢ δι' ἀφορμῆς τινος ἑτέρας (21), καὶ μείνη ἐφ' ἐαυτῆς, δῶρον ἔχουσα χηρειας, μακαρία εὐρεθήσεται, ὁμοιωθεῖσα τῇ ἐν Σαρεφθαῖς (22) Σιδωνίᾳ χήρᾳ, πρὸς τὴν ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ

27 et 28 cod. Theod. tit. *De episcopis et clericis*. Itaque vult constitutor noster, secutus Apostolum I Tim. v. 9, ut viduæ annum sexagesimum attingerint, ut unicum habuerint conjugem, utque renuntiarint secundis nuptiis. Sed eam ordinationem ætas posterior abrogavit; sexagenarias nondum, atque etiam virgines, aut in primo matrimonio continentem viventes, ad diaconissarum numerum referendo, tandemque tollendo totum id munus et honoris. Falluntur Zonaras, Balsamon, et Blastares, qui ut concilient cum Pauli apostoli decreto canones Chalcedonensem 15, et Trullanos 14, 40, affirmant præscribi viduis diaconissas annos ætatis sexaginta, virginibus autem diaconissis quadraginta. Cum canones memorati generales sint, aperteque postremo citatus immutationem disciplinæ doceat: quæ constat etiam aliunde; ex Sozomeno lib. viii, cap. 9, atque ex *Novellis* Justiniani. Cot.

(18) *Ἡλικίας*. Addit idem cod. αὐτῶν. CLER.

(19) *Διότι*, etc. Hæc vox et undecim sequentes desunt in antiquiore cod. Vind. Ib.

(20) *Ποιεῖσθαι*. Alter πληροῦν. Ib.

(21) *Ἡ δι' ἀφορμῆς τινος ἑτέρας*. Notavi ad Hermæ *Pastorem*, in mandati 4 cap. 1. Cot.

(22) *Ἐν Σαρεφθαῖς*. Varie scriptum invenies: *Sarapta*: *Saraphtha*, *Sarephtha*, *Sarephtha*, *Sarepta*, *Seraphtha*: *Σάραφθα*, *Σαρεφθά*, *Σάραπτα*, *Σαράφθα*, *Σαραφθά*, *Σάραπτα*, *Σαρέπτα*, *Σαρεπτά*, *Σερεφθά*: atque ejus civitatis mulier a Græcis appellatur *Σαραπτία*, *Σαραφθίνη* et *Σαραφθία*. Pro quo ultimo media syllaba perperam omissa legitur in Athanasianis Operibus tom. II, edit. Paris., pag. 434, C, *Σαφθία*. Ib.

προφήτης (23) Ἥλιας ἐξενώθη· ἡ τοιαύτη ἐξομω-
θήσεται Ἄννη τῆ θυγατρὶ Φανουῆλ τῆ ἐκ φυλῆς
Ἀσῆρ, ἡ οὐκ ἀφίστατο τοῦ ἱεροῦ, νύκτωρ καὶ μεθ'
ἡμέραν προσμένουσα ταῖς δεήσεσι, καὶ ταῖς προσ-
ευχαῖς, οὐσα μὲν ἐτῶν ὀγδόηκοντα τεσσάρων (24),
ζήσασα δὲ μετὰ ἀνδρὸς ἐκ τῆς παρθενίας αὐτῆς ἔτη
ἑπτὰ (25), καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ δοξάσασα παρουσίαν
ἀνωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ
πᾶσι τοῖς προσδοκῶσι (26) λύτρων ἐν Ἰσραὴλ. Ἡ
τοιαύτη μαρτύριον λαβοῦσα τιμηθήσεται, κλέος
ἔχουσα καὶ παρὰ ἀνθρώπους ἐπὶ γῆς, καὶ παρὰ θεῶν
ἐν οὐρανοῖς τῶν αἰώνων ἔπαινον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅτι παραιτητέον καμίστων νεωτέρας χήρας, διὰ
τὸ ὑποπτῶν (27).

Αἱ δὲ νεώτεροι χῆραι εἰς χηρικὸν μὲν μὴ ἐντασ-
θεῖσθωσαν, μήποτε προφάσει τοῦ μὴ δύνασθαι κρα-
τεῖν τῆς ἀκμῆς, ἐπὶ δευτερογαμῶν ἐλθοῦσαι, ἐν
πράγματι (28) γένωνται. Ἐπικουριεῖσθωσαν δὲ καὶ
βοηθεῖσθωσαν, ἵνα μὴ προφάσει τοῦ λείπεσθαι, ἐπὶ
δευτερογαμῶν ἐλθοῦσαι, ἐν πράγματι ἀπρεπεῖ ἐν-
σχεθῶσι. Καὶ τοῦτο γὰρ εἶδέναι ὀφείλετε (29), ὅτι

III Reg. xvii, 9. * Luc. ii, 36.

donum viduitatis; beata censebitur; similis viduæ
Sarephthis Sidoniorum commoranti, ad quam san-
ctus Dei propheta Elias divertit * : similis quoque
Annæ Phanuelis filia, de tribu Aseris, quæ a tem-
plo non recedebat, nocte ac die perseverans in ob-
secrationibus et precibus, annos nata octoginta
quatuor; quæque vixerat cum viro suo, a virgini-
tate sua annis septem; et Christi adventum ma-
gnificans constebatur Domino, ac loquebatur de
illo omnibus qui expectabant redemptionem in
Israele **. Talis vidua, testimonio accepto honora-
bitur; et cum in terra ab hominibus gloriam,
tum in cælis a Deo laudem immortalem conse-
quetur.

CAPUT II.

Quod cavendum sit, ne quis viduas juniores consti-
tuat, propter suspicionem.

Adolescentiores vero viduæ in ordinem vidualem
non cooptentur; ne forte prætextu quod non pos-
sint fervorem ætatis continere, ad secundas nuptias
veniant, eoque negotium sibi facessant, ac in reatu
sint. Adjuventur autem et subleventur; ne occa-
sione desertionis suæ, ad secundas nuptias delapsæ,
in negotio indecoro detineantur. Etenim id quoque

VARIORUM NOTÆ.

(23) Τοῦ Θεοῦ προφήτης. Alter non habet τοῦ
Θεοῦ. CLER.

(24) Τεσσάρων. Omittitur in antiquiore. Id.
(25) Ἐπτὰ. Additur αὐτῇ, in altero, sine neces-
sitate. Id.

(26) Προδοκῶσι. Alter προσδεχομένοις, eodem
sensu. Id.

(27) Ὑποπτῶν. Minus recte in altero cod. ὑπιων.
CLER.

(28) Πράγματι. Additur in altero cod. οὐ καλῶ. Id.

(29) Καὶ τοῦτο γὰρ εἶδέναι ὀφείλετε. Matrimo-
nium primum laudat, cum omnibus Catholicis. Cum
iisdem vitio vertit secundum, si post promissam
continentiam contrahatur. Alioqui, tacite non im-
probat, aperteque concedit feminis integra adhuc
ætate : imitatus Apostolum, qui, ex observatione
Photii in Auctarii epistola 1 indulgentiam dedit
mulieribus, de viris autem nihil locutus est : quo
factum, ut nonnulli in Zonara ad canonem primum
Laodicenæ synodi, existimarint permissionem ad
solum minorem infirmioreque sexum pertinere.
Ac de bigamia diximus in Hermæ lib. ii, mand. 4,
cap. 4. Nunc vero addimus correctiones tres. Jo-
sephi primam in lib. iv Ἀρχαιολογίας cap. ult., alle-
gram Amphilocheii in Oratione fidei εἰς τὴν ὑπαπαν-
τήν, etc., tertiam Epiphaniï in Expositione fidei
catholicæ cap. 21. Ita loquitur Judæus vulgatus:
Γαμήτωσαν δὲ ἐν ὥρᾳ γάμου γενόμενοι παρθένους
ἐλευθέρας γονέων ἀγαθῶν. Ὁ δὲ μὴ μέλλων ἀγε-
σθαι παρθένον, μὴ ζευγύσθω συνοικοῦσαν ἄλλω, μὴ
δὲ λυπῶν τὸν πρότερον αὐτῆς ἄνδρα. Nullo bono
sensu. Conjiciebat vir doctus Samuel Petitus Va-
riarum lectionum lib. ii, cap. 9: μὴδὲ λιπῶντος
πρότερον αὐτῆς ἀνδρὸς, omnino infelicitur, ut plera-
que illius sunt. Veram integramque scripturam ex
mss. Regiis didici, hæc: Μὴ ζευγύσθω συνοικοῦσαν
ἄλλω, νοθεύσας, μὴδὲ λυπῶν τὸν πρότερον αὐτῆς
ἄνδρα. Ubi ætas maturuerit, uxores ducant virgines
ingenuas, ex honestis parentibus prognatas. Qui au-
tem non ducet virginem, ne sibi conjungat alteri ma-

ritatam, quam corruperit; neve priorem ejus virum
contristet. Cujus lectionis vestigia in versione Rufini
cernuntur. Uxores autem ducant nubili [al. nubiles]
jam tempore constituti (hoc vocis exhibit libri reg-
gil) virgines liberas, bonis parentibus procreatas.
Qui vero virginem ducturus non est, ei non jungatur
quam discedere suavit ab alio, neque contristet prio-
rem maritum ejus. Hactenus de loco Josephi. Am-
philocheii autem verba in editione Combessiana
sunt: Ὅταν δὲ πρόσσει τῇ ὀρμησῇ χήρα πρὸς
γάμον τέκνα, περιττὸς λοιπὸν ὁ τοιοῦτος σπύρος,
τῶν λογικῶν ἀσταχῶν ἀντεριζόντων. Cum autem
prosilianti ad secundas nuptias viduæ filii sunt,
supervacanea deinceps ejusmodi sementis est, rationa-
libus spicis ex adverso pugnantibus. In Bibliotheca
Patrum, ἐτεριζόντων, naturam atque conditionem
sortientibus diversam. Et pro ἀντεριζόντων quidem
stat Regiæ Bibliothecæ cod. 205, pro ἐτεριζόντων
vero codex 1045; sed longe rectius ambobus, meo
quidem judicio, codices 106 et 143, habent ἐτα-
ριζόντων, hoc est adulterinarum spicarum rationa-
lium. Denique in Epiphaniæ legendum videtur : Εἰ
δέ τις τελευτήσας τῆς αὐτοῦ γυναίκος, ἢ ἀνδρὸς
τελευτήσαντος τῆς τινος γυναίκος, ἐφέταται, ἐφέταται
δευτέρᾳ συναφθῆναι, ἢ δευτέρῳ, μετὰ θάνατον τοῦ
πρώτου, ἢ τῆς πρώτης. Quod si quis mortua uxore,
aut aliqua mulier mortuo viro, cupit, licet cum se-
cunda, vel cum secundo matrimonio contrahere,
post mortem primæ aut primi. Scilicet affinitas ver-
borum ἐφέταται et ἐφέταται efficit ut librarii posterius
tanquam inutile expungerent. Redeo ad apostolicum
constitutorem. Pergit, ac tertiis nuptias inconti-
nentiæ signum attribuit. Quo in sensu S. Basilius
can. 4 eas vocat πορνεῖαν κεκολασμένην, indignas-
que censet quæ mariti et uxoris nomina donent. Et
can. 50 scribit : Τριγαμίτης νόμος οὐκ ἔστιν, ὥστε
νόμῳ γάμος τρίτος οὐκ ἀγεται. Τὰ μέντοι τοιαῦτα,
ὡς ρυπάσματα τῆς Ἐκκλησίας ὀρωμεν· δημοσίαις δὲ
καταδικαῖς οὐκ ὑποβάλλομεν, ὡς τῆς ἀνεμένους πορ-
νείας ἀρπετώτερα. S. autem Gregorio Nazianzeno

scire debetis, primas quidem et unicas nuptias, quando secundum legem ac jus sunt, justas esse, utpote juxta voluntatem Dei celebratas; secundas vero post professionem nuptias, esse illicitas, non propter conjugium, sed propter mendacium; tertias nuptias, intemperantiam demonstrare; at quodlibet post tertias nuptias matrimonium, manifestam esse fornicationem, et indubitabilem petulantiam. Deus quippe unam uxorem uni viro tradidit, in mundi primordio: « Erunt enim duo in carne una ». Adolescentioribus vero viduis post primi mariti obitum secundus concedatur, ne in judicium diaboli incidant, et in laqueos multos, et in desideria stulta animabusque damnosa, quæ supplicium potius quam laxamentum conciliant.

99 Gen. II, 24. 100 I Tim. III.

Α μονογαμία μὲν κατὰ νόμον γινομένη, δικαία, ὡς ἀ κατὰ γνώμην Θεοῦ ὑπάρχουσα· διγαμία δὲ μετὰ ἐπαγγελίαν, παράνομον, οὐ διὰ τὴν συνάφειαν, ἀλλὰ διὰ τὸ ψεῦδος· τριγαμία δὲ, ἀκρασίας σημεῖον· τὸ δ' ὑπὲρ τὴν τριγαμίαν, προφανὴς πορνεία, καὶ ἀσελγεία ἀναμφίβολος. Ὁ γὰρ Θεὸς μίαν γυναῖκα ἐν ἀνδρὶ δέδωκεν ἐν τῇ δημιουργίᾳ: « Ἔσονται γὰρ οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. » Νεωτέρας δὲ μετὰ τὴν τοῦ πρώτου τελευτην συγκεχωρησῶ καὶ ὁ δεύτερας, ἵνα μὴ εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου ἐμπέσωσι, καὶ παγίδας πολλὰς, καὶ ἐπιθυμίας ἀνοήτους, καὶ ἐπιζημιῶν ψυχῶν, αἰτίνας ὁλάσῃ προξενούσαι μᾶλλον ἢ ἐνεσιν.

VARIORUM NOTÆ.

orat. 31 trigamia est *παρνομία*, B. Hieronymo ad Jeremiam xvi, 1, miseriarum solatium, et extrema tabula naufragorum; Herardo Turonensi capitulo 111, adulterium; concilio Toletano 1, can. 4, in subdiacono, res nec dicenda, nec audienda. Apposite ad Constitutionem Valerius Maximus lib. II, cap. 1: *Multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitima cujusdam intemperantia signum esse credentes*. Profecto Græci trinubos nequaquam, aut vix tolerandos censuerunt, præsertim cum ex prioribus conjugii liberos susceperant, aut erant ætate proveciores. Ut etiam videre est præcipue in tomo Unionis, tempore Constantini Porphyrogenetæ, in lege Basilii Macedonis, in Novella 90 Leonis Sapientis, in Balsamone ad canones Basilii 4, 50, 69 et 80, atque in *Jure Græco-Romano* tum lib. III, ubi *De Manuele* pag. 239, tum lib. V, responso 41, eorum quæ sunt Balsamoni ad quæstiones Marci Alexandrini. Mitior tamen fuit sententia B. Epiphani hæresi 59, cap. 6, quemadmodum et Latio-riorum, si paucos excipias. Nam præter citatos hic et ad *Pastorem*, decernitur in *Capitularibus* lib. VII, cap. 321: *Ne quisquam amplius quam duas accipiat uxores; quia tertia superflua est*. Et Gregorius papa tertius epist. 1 ad Valerianum archiepiscopum, admonet illum ut, si valuerit, devitandum doceat, *ne cui uxor obierit, amplius quam duabus debeat copulari*. In Pœnitentiâ autem Romano, apud Hugonem Menardum ad librum *Sacramentorum* S. Gregorii pag. 248 legitur: *Si cujuslibet hominis mortua fuerit uxor, habet potestatem accipere alteram: similiter et mulier. Si tertium acceperit, jejundet hebdomadas tres: si quartum aut quintum acceperit, jejundet hebdomadas 21*. Apud Fulgentium denique *Lib. de fide* ad Petrum diaconum cap. 3 et 42 ultra tertias nuptias non proceditur. Præclare, ut omnia, S. Augustinus capite 12 libri *De bono viduitatis*: *Nec ullas nuptias audeo damnare, nec eis verecundiam numerositatis auferre*. Tandem a Constitutore nostro nuptiæ post tertias, quartæ et sequentes, notantur censura manifeste scortationis ac indubiæ salacitatis. Id vero cur adeo mirum videatur non nullis, nullus video. An eos clam sunt, quæ circa secundum tertiumque connubium disseruimus? Nonne legerunt canonem Basilianum 80: *Τὴν πολυγαμίαν οἱ πατέρες ἀπειρώπησαν, ὡς κτηνώδη, καὶ παντελῶς ἀλλοτρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Ἡμῖν δὲ παρίσταται πλεονεξία πορνείας εἶναι ἀμάρτημα, cum interpretatione Balsamoni. Item Elogium Gregorianum in loco citato: Τὸ δὲ ὑπὲρ τού-*

το, χοιρώδης βίος, οἷος οὐδὲ πολλὰ ἔχων τῆς κακίας τὰ παραδείγματα. (Ita scribas velim ex optimo antiquissimo codice 155 Gazæ Regiæ, et ex Mattheo Blastare littera γ, cap. 4, seu in *Jure Græco-Romano* lib. VIII, pag. 496.) Illudque Basilii Macedonis; τέταρτον γάμον, τὸν οὐ γάμον. Et hoc Pionii in *Vita S. Polycarpi* cap. 5, n. 14: *Polygamiam nomen quidem γάμου, id est matrimonii, habere, esse vero honesta larva ornatum adulterium*. Ac Epithetum Photianum epist. 1, sect. 95: *Υπέραισχρον καὶ μιαρὸν, καὶ τῆς τῶν ἐλόγων ἀκολασίας καὶ ἀκαθαρσίας*. Quid quod lex Basilii Macedonis laudata, quæ exstat *Juris Græco-Romani* pag. 86, 498, et tomo Unionis, prohibent, condemnant, pro nullo haberi volunt quartum conjugium, τετραγάμους separari jubent, liberos ex τετραγαμίᾳ susceptos pro legitimis nolunt agnoscere: consentientibus Græcis, tam hujus temporis, quam superioris, Theophylacto epist. 41, Balsamone ad Photii tit. 13, cap. 2, aliis, Sciti sunt Mimi Publani:

Habent locum maledicti, crebra nuptiæ.

Mulier quæ nubis multis, multis non placet.

Cæsterum in mss. Regiis 507, 2392, tonium Unionis post voces εὐλάθειαν ἀνάθεμα in *Jure Græco-Romano* pag. 109, hoc inedito corollario conclusum reperi: *Τούτων οὐτω διαρισμένων πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ ἀμέτοχον εἶναι τὸ εὐσεβὲς τῶν Χριστιανῶν κληρωμα τῶν ἐξ ἀθεμίτων γάμων ῥύπων [al. τὸν εἰ ῥύπον], δοθέντα τῆς σῆς ἀγαθότητος, Χριστῷ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἐτι καὶ διαπαντός πᾶν σκάνδαλον, πᾶσαν διορισμοῦ [al. διαμεριζοῦ] αἰτίαν, τῆς σῆς ἐξελάνειν ἐκκλησίας, καὶ συντηρεῖν αὐτῇ τὴν εἰρηναίαν κατάστασιν· προσειλάς τῆς δεσποίνης ἡμῶν καὶ ἀρχάντου Μητρός σου, τῶν πανιερώων μαθητῶν σου καὶ ἀποστόλων, δεῖ ὢν ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ τὴν σὴν κατεφύγευσας εἰρήνην, καὶ πάντων ὡς ἐξ αἰῶνος εὐαρεστότομος ὡφθῆς ἄγιων. Ἀμήν. Id est: *His ita definitis ad sanctam Ecclesiam securitatem, utque religiosius Christianorum cæcis expers sit sordium, quæ ex illicitis nuptiis proveniunt; rogatus bonitatem tuam, Christe Deus noster, adhuc ac semper omne scandalum omnemque dissidium causam a tua propellat Ecclesia, illique serves pacificum statum; intercessionibus Domine nostræ et immaculatæ Matris tuæ, sacratissimorum discipulorum tuorum ac apostolorum, per quos in toto orbe terrarum pacem tuam plantasti, omniumque sanctorum quibus a sæculo apparere dignatus es. Amen. Cor.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

CAPUT III.

Ὅποιός εἶναι χῆρὰς τὰς χήρας (30), καὶ ὅπως ἐπι-
κουρεῖσθαι παρὰ τοῦ ἐπισκόπου.

Αἱ δὲ ἀληθινὰι χῆραὶ εἰσιν, αἱ μόνανδροι ὑπάρξα-
αι, μαρτυρούμεναι ὑπὸ πλειόνων ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς,
ἦρα, τῶν θυτι, σώφρονες, ἀγαθαί, πισταί, εὐσεβεῖς,
τεκνοτροφῆσασαι καλῶς, καὶ ξενοδοχῆσασαι ἀμέμ-
πτως ὧν καὶ ἀντιλαμβάνεσσαι χῆρὰς ὡς θεῶν ἀνακει-
μένων. Ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν πενήτων, ὧ ἐπίσκοπε,
μημύνησε, καὶ αὐτοῖς χεῖρα ὀρέγων ἐπικουρίας,
καὶ πρόνοιαν αὐτῶν ποιούμενος, ὡς θεοῦ οἰκονόμος,
εὐκαιρῶς ἐκάστω διανεμῶν τὰ πρόσφορα, χήραις
καὶ ὀρφανοῖς καὶ (31) ἀπεριστάτοις καὶ τοῖς ἐν θλίψει
ἐξεταζομένοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

B

CAPUT IV.

Ὅτι πᾶνθ' ὅστινα οὖν ἐνθεῶν εὐποιεῖν χῆρὰ.

Τί γάρ, εἰ τινες μὴ εἰσι χῆραὶ ἢ χῆροὶ (32), βοη-
θείας δὲ χρῆζουσι διὰ πέναν, ἢ διὰ νόσον, ἢ διὰ τε-
νοτροφίαν; Πάντας σε δεῖ ἐφορᾶν, καὶ πάντων ἐπι-
μελεῖσθαι. Οἱ γάρ τὰ δόματα-διδόντες, οὐκ αὐτοσχε-
δίως αὐτὰ διδῶσαι ταῖς χήραις, ἀλλὰ συνεισφέρουσιν
ἑπὶ αὐτὰ, ἐκούσια αὐτὰ ὀνομάζοντες· ὅπως σὺ ὁ ἐπι-
στάμενος τοὺς θλιβομένους, ἀκριβῶς ὡς ἀγαθὸς οἰκο-
νόμος μερίξῃς αὐτοῖς ἐκ τοῦ δόματος· ὁ γὰρ θεὸς
γινώσκει τὸν δεδοκῶτα, κἂν ἀπόντος αὐτοῦ, ὑπὸ σοῦ
ταῖς δεομένοις μερίζηται· καὶ ὅς μὲν ἔχει τὸν τῆς
εὐποίας μισθόν, σὺ δὲ τὸν τῆς εὐσυνειδήτου οἰκονο-
μίας μακαρισμόν. Λέγε δὲ αὐτοῖς (33), καὶ τίς (34) ὁ
θεδοκῶς, ἵνα καὶ ἐξ ὀνόματος ὑπὲρ αὐτοῦ προσεύ-
χωνται. Χρῆ γὰρ εὐ ποιεῖν πάντας ἀνθρώπους, μὴ
φιλοκρινούσας τοῦτον, ὅς τις ἦ, ἢ ἐκείνον. Ὁ γὰρ
Κύριός φησι· Ἐ παντὶ τῶν αἰτοῦντι σε δίδου· ὁ δὴλον
δὲ ὡς τῶν χρῆζοντι κατὰ ἀλήθειαν, κἂν φίλος ἦ κἂν
ἐχθρὸς, κἂν συγγενῆς κατὰ ἀλλότριον, κἂν ἀγαμὸς κἂν
γαμηλικῶς ὑπάρχη. Ἐν πάσῃ γὰρ Γραφῇ ὁ Κύριος
παρὶ τῶν πενήτων παραινεῖ, λέγων, διὰ μὲν Ἡσαίου·
καὶ Διὰ θροῦπε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου· καὶ πτωχοὺς
ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Ἐάν δὲ Ἔρης
γυμνὸν, περιβαλε· καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρ-

Quales esse debeat viduas, et quomoda qd episcopo
debeant adjuvari.

Veræ autem viduæ sunt, quæ univiræ, a pluribus
in bonis operibus comprobatæ, revera viduæ, bene
moratæ, pudicæ, fideles, piæ, quæ liberos pulchre
eduxerunt, et hospites receperunt laudabiliter; his
tanquam Deo consecratis succurrendum est. Quin
etiam, episcope, pauperum quoque memento, illis
auxillarem manum porrigens, et eorum rebus pro-
videns, tanquam Dei dispensator, opportune sin-
gulis necessaria subsidia impertiens, viduis, pu-
pillis, humana ope destitutis, et cum qualibet affli-
ctione collectantibus.

Quod oporteat unicuique indigenti benefacere.

Quid enim, si non viduæ aut non vidui existen-
tes, auxilio tamen indigent propter paupertatem, vel
propter morbum, vel ad alendos liberos? Cunctis
oportet prospicere te, et cunctiorum curam susci-
pere. Qui enim dona largiuntur, non ea statim ac
temere viduis tribuunt, sed simpliciter in commu-
nem arcam conferunt, voluntaria ea appellantes;
quo tu qui calamitosos cognoscis, accurate, ut ho-
num economum decet, distribuas illis de dono. Nam
Deus largitorem novit, licet eo absente, distributio
in egentes a te sit facta: ac ille quidem habet be-
nevolentie mercedem, tu vero ob dispensationem
recta conscientia administratam beatus prædicabo-
ris. Dic autem inopibus, quis dederit, ut nominatim
quoque pro eo precetur. Oportet ergo omnibus
hominibus bene facere, non studiosè pensantes
hunc, quisnam sit, vel illum. Dominus enim ait:
«Omni petenti te, tribue»; videlicet, revera
egenti, sive amicus existat, sive inimicus; sive
cognatus, sive alienus; sive celebs, sive conjux.
In omni siquidem Scriptura Dominus de pauperibus
monet, dicens, per Isaiam quidem: «Frange esu-
rienti panem tuum; et pauperes sine tecto, induc

1 Luc. vi, 30.

VARIORUM NOTÆ.

(30) Χήρας, Alter τὰς θυτως χήρας. CL.
(31) Καί. Hæc vocula et duæ seqq. desunt in al-
tero. Ib.
(32) Ἡ χῆροὶ. Desunt in antiquiore cod. Ib.
(33) Λέγε δὲ αὐτοῖς, καὶ τίς ὁ θεδοκῶς, x.τ.λ.
Interdum eorum qui pauperibus bene faciebant, aut
aliquid offerebant Ecclesiæ, nomina celabantur, ex
Domini præcepto Matth. vi, 2: Cum facias elemosy-
nam, noli tuba canere, etc. Qua de re constitutor
Infra cap. 14. Interdum palam fiebant, et alio Do-
minico mandato Matth. v, 16: Luceat lux vestra
coram hominibus, etc. Ut cernere est hic, et cap.
29. lib. viii, utque per testimonia plurima a viris
doctis probatur. Insigniter et huic loco convenien-
tissime Cyprianus epist. 60: Ut autem fratres no-
stros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium
prompte ac libenter operati sunt, ut semper operentur,
ut mentem habeatis in orationibus vestris, et eis vi-
cem boni operis in sacrificiis et precibus representatis,
subdidisti nomina singulorum; sed et collegarum quo-

D que et consacerdotum nostrorum, qui et ipsi cum præ-
sentes essent, et suo, et plebis suæ nomine quædam pro-
viribus contulerunt, nomina addidi; et præter quan-
tatem propriam nostram, eorum quoque summas
significavi, et misi; quorum omnium secundum quod
fides et charitas exigunt, in orationibus et precibus
vestris meminisse debetis. In Gestis purgationis Cæc-
liani et Felicis: Utique vel audisti vel vidisti si dictum
est pauperibus, Dat et vobis de re sua Lucilla. Hierony-
mus sub finem libri II. Commentarii in Jeremiam:
At nunc publice recitantur offerentium nomina, et re-
demptio peccatorum mutatur in laudem. Et ad Eze-
chielis xviii, 16: Publice diaconus in ecclesia recitat
offerentium nomina: Tantum offert illa: Tantum
ille pollicitus est: placentque sibi ad plausum populi,
etc. Scilicet in hujusmodi factis usus esse potest,
et abusus. Hincque variatio disciplinæ pro prudentia
Christiana. Cor.
(34) Τίς. Addit alter ἔστι. CLÆ.

in domum tuam. Si autem videris nudum, operi ; A et domesticos seminis tui ne despexeris ⁷⁵ ; » et per Danielem dicit principi : « Idcirco rex, consilium meum placeat tibi et peccata tua elemosynis redime, et iniquitates tuas miserationibus pauperum ⁷⁶ ; » et per Salomonem ait : « Elemosynis et fide purgantur peccata ⁷⁷ ; » et per Davidem iterum dicit : « Beatus qui intelligit super egenum et pauperem : in die mala liberalit eum Dominus ⁷⁸ ; » et rursus : « Dispersit, dedit pauperibus ; iustitia ejus manet in sæculum ⁷⁹ ; » Salomon etiam ait : « Qui miseretur pauperis, Domino feneratur : secundum autem datum ejus retribuetur ei ⁸⁰ ; » et infra : « Qui obturat aures suas, ne audiat indigentem, et ipse invocabit, et non erit qui exaudiat eum ⁸¹. »

CAPUT V.

Quod vidua probitas morum cura esse debeat.

Cæterum omnis vidua mitis sit, quieta, modesta, malitiæ ac iræ expers, non garrula, non clamata, non volubilis linguæ, non maledica, non dedita verborum aucupio, non duplicis sermonis, non sese in aliena negotia immittens. Cum viderit vel audierit aliquod indignum facinus, ita se gerat, quasi nec viderit nec audierit, nihilque aliud curet vidua, nisi orare pro beneficiis et pro tota Ecclesia. Ab aliquo quidpiam rogata, ne facile respondeat, præterquam de rebus ad fidem, justitiam, et in Deum spem pertinentibus : eosque qui in pictatis dogmatibus insituti cupiunt, ad præpositos remittat ; in illis vero solum respondeat quæ ad evertendum de multitudine deorum errorem spectant, demonstrans doctrinam de Dei unitate ; at in cæteris nihil temere reponat, ne aliquid inscite prolocuta, infamiam verbo Dei inurat. Docuit enim Dominus, Verbum simile esse grano sinapis ⁸² : hoc autem acre et ardens est, quo si quis imperite abutatur, amarum illud inveniet ; scilicet, in mysticis oportet non esse proditorem, sed cautum, quia nos his verbis Dominus admonet : « Nolite mittere margaritas vestras ante porcos, non forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos ⁸³. » Cum enim infideles, non pro dignitate, sed minus quam par sit, de Christo verbum acceperint, præsertimque quod incarnationem vel passionem ejus tradit, magis adunco naso irridebunt veluti mendax, quam laudibus celebrabunt ; eritque anus rea temeritatis ac blasphemie, et væ sortietur. « Væ autem, inquit, per quem nomen meum blasphematur in gentibus ⁸⁴. »

ματός σου οὐχ υπερβήη· » καὶ διὰ τοῦ Δανιὴλ λέγει τῷ δυνάστῃ· « Διὸ, βασιλεῦ, ἡ βουλὴ μου ἀρσένει σοι, καὶ τὰς ἀμαρτίας σου ἐν ἐλεημοσύναις λύτρωσαι, καὶ τὰς ἀδικίας σου ἐν οἰκτιρμοῖς πνήτων· » καὶ διὰ Σολομῶνός φησιν· « Ἐλεημοσύνας καὶ πίστισιν ἀποκαθαίρονται ἀμαρτίαι· » καὶ διὰ τοῦ Δαυὶδ πάλιν λέγει· « Μακάριος ὁ συνῶν ἐπὶ πτωχῶν καὶ πένητα· ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾶ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος· » καὶ πάλιν· « Ἐσχόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· » καὶ ὁ Σολομῶν φησιν· « Ὁ ἐλεῶν πτωχῶν, Κυριῶν δανεῖζει· κατὰ δὲ τὸ δόμα αὐτοῦ ἀναποδοθήσεται αὐτῷ· » καὶ ἐξῆς· « Ὅς φράσσει τὰ ὦτα αὐτοῦ μὴ εἰσακούσαι τοῦ θεομένου, καὶ αὐτὸς ἐπικαλέσεται, καὶ οὐκ ἔσται εἰσακούων αὐτοῦ. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ὅτι καὶ τοῦ ἤθους ἐπιμελητέον τὴν χήραν (35).

Ὑπαρχέτω δὲ πᾶσα χήρα πραΐα, ἡσυχος, ἐπιεικής, ἀκακος, ἀργητος, μὴ πολυλάλος, μὴ κραυγασος, μὴ πρόγλωσσος, μὴ κατάλαλος, μὴ λεξίθροτος, μὴ δισσολόγος, μὴ φιλοπράγμων. Βλέπουσά τι σκολιὸν ἢ καὶ ἀκούουσα γινόμενον, ἔστω (36) ὡς μὴ βλέπουσα, καὶ ὡς μὴ ἀκούουσα ὑπαρχέτω· καὶ μηδὲν ἕτερον τῆ χήρᾳ μελέτω, εἰ μὴ τὸ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν διδόντων καὶ ὑπὲρ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπειρωτωμένη δὲ τι ὑπὸ τινος, μὴ ῥηθίως ἀποκρινέσθω, πλὴν ὅσα περὶ πίστεως, καὶ δικαιοσύνης, καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος· ἀποστέλλουσα τοὺς ἡγουμένους τοὺς θέλοντας καταχεῖσθαι τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα· μόνα δὲ ἀποκρινέσθω τὰ περὶ ἀνατροπῆς πολυθέου πλάνης, ἀποδεικνύουσα τὸν περὶ μοναρχίας Θεοῦ λόγον· περὶ δὲ τῶν ἐξῆς προπετῶς τι μὴ ἀποκρινέσθω, ὅπως μὴ τι ἀμαθῶς φθεγξαμένη βλασφημίαν προστρέψῃ τῷ λόγῳ. Κόκκη γὰρ σινάπεως ἰσικέναι τὸν λόγον ὁ Κύριος ἔδογματίσας. Τοῦτο δ' ἐστὶ διάπυρον, ᾧ εἴαν τις ἀπειρώς χρῆσθαι, πικρὸν αὐτὸ εὐρήσει· χρῆ γὰρ ἐν τοῖς μυστικοῖς μὴ προδότην εἶναι, ἀλλ' ἀσφαλῆ· παραινεῖ γὰρ ἡμῖν ὁ Κύριος λέγων· « Μὴ βάλλετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶ αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς. » Ἀκούσαντες γὰρ οἱ ἄπιστοι τὸν περὶ Χριστοῦ λόγον, οὐ δεόντως, ἀλλ' ἐνδεῶς (37), καὶ μάλιστα τὸν περὶ ἐνσωματώσεως, ἢ τοῦ πάθους αὐτοῦ, μνηστῆσαντες χλευάσουσι μάλλον ὡς ψευθεῖ, ἢ δοξάσουσι. D Καὶ ἔνοχος (38) ἔσται τῆς προπετείας ἢ πρεσβυτίας καὶ τῆς βλασφημίας, καὶ τὸ οὐαὶ κληρονομήσει· οὐαὶ δὲ, φησὶ, δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. »

⁷⁵ Is. LVIII, 7. ⁷⁶ Dan. IV, 24. ⁷⁷ Prov. XV, 27. ⁷⁸ Psal. XL, 2. ⁷⁹ Psal. CXL, 9. ⁸⁰ Prov. XIX, 17. ⁸¹ Prov. XXI, 13. ⁸² Matth. XIII, 31. ⁸³ Matth. VII, 6. ⁸⁴ Isa. LII, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(35) *τὴν χήραν. τῶν χηρῶν*, alter. CLER.
(36) *ἔστω*. Hæc vox et tres seqq. perperam in altero omittuntur. Ib.

(37) *Ἄλλ' ἐνδεῶς*. Desunt in altero cod. Ib.
(38) *Ἐνοχος*. Alter addit *λοιπὴν* atque omittit τῆς προπετείας. Ib.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

A

CAPUT VI.

Ἵτι οὐ χρὴ γυναῖκας διδάσκειν, ἀκρεπὲς γάρ· καὶ ποῖαι γυναῖκες εἰσπορτο τῷ Κυρίῳ.

Quod non oportet mulieres, docendi officio fungi; indecorum enim esse: et quales mulieres Dominum sequebantur.

Οὐκ ἐπιτρέπομεν οὖν γυναῖκας διδάσκειν ἐν ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ μόνον προσεύχεσθαι, καὶ τῶν διδασκάλων ἐπακούειν. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος ἡμῶν καὶ Κύριος Ἰησοῦς ἡμᾶς τοὺς δώδεκα πέμψας μαθηταῦσαι τὸν λαὸν καὶ τὰ ἔθνη, γυναῖκας οὐδαμοῦ ἐξαπέστειλεν εἰς τὸ κήρυγμα: καίτοι οὐκ ἀπορῶν· συνὴν γὰρ ἡμῖν ἦτε Μητὴρ τοῦ Κυρίου καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ (39). Ἴτι δὲ Μαρία ἡ Μαγδα-

Non igitur licere volumus mulieribus, ut in ecclesia doceant; precentur duntaxat, et doctores audiant. Etenim ipse doctor noster ac Dominus Jesus, nos duodecim ad docendum populum ac gentes mittens, nusquam mulieres ad prædicationem destinavit; quanquam ipsi non deessent: erat enim nobiscum Mater Domini, ejusdemque sorores; item Maria Magdalena, et Maria Jacobi, Marthā et

39 I Cor. xiv, 34.

VARIORUM NOTÆ.

(39) Αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. Sorores Domini, hoc est cognatæ illius, aut Josephi filix ex priore conjugio, Hieronymo impugnanti Helvidium, cap. 6, sunt innumeræ: quia (opinor) in Novo Testamento nec numerantur, nec nominantur, Matth. xii, 56; Marc. vi, 3. Filias Josephi Epiphanius hæresi 78, cap. 8 et 9, duas facit, appellatque Mariam et Salomen; ut et refertur in Anastasii Antiocheni quæstione 183. Quanquam ms. liber Bibliothecæ Regiæ 750, in Anastasiano loco, qui illic subnectitur interpretationi Chrysostomi ad Joannem, exhibet, Μάρθα καὶ Μαρία, non ἡ Μαρία καὶ ἡ Σαλώμη. Quod adnotavi: cum propter Hippolyti Thebani Chronicum, Josepho tribuens filias, τὴν τε Ἐσθὴρ καὶ τὴν Μάρθαν, saltem in libris impressis, tom. III Antiquæ lectionis Henrici Canisii, et in Bibliothecæ Regiæ mss. 1026, 2442, nam in ejusdem Bibliothecæ codicibus 750, 2374, 2004, necnon in illo Thuaneæ cujus memini ad Pastoris lib. iii, Sim. 9, cap. 16, itemque in Vindobonensi ex Lambecio, lib. iii, c. 46, pro Μάρθαν legitur Θάμαρ, quemadmodum in pseudo-Hippolyto Portuensi apud Nicephorum Hist. Eccl., lib. ii, cap. 3 (lege infra hic fragmentum Chrysostomo ascriptum): tum propter Infidelium objectionem, relatam ab eodem Anastasio, Ὁδηγοῦ cap. 22: Τοῦ Ἰωάννου λέγοντος Μάρθαν ἀδελφὴν Μαρίας τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν [I. ὁμῶν], πῶς ὀμεις τοῦτο οὐ λέγετε; Cum Joannes dicat, Martham esse sororem Mariæ Mariis Domini vestri; qui sit, ut vos idem non dicatis? objectionem, inquam, ortam fortassis etiam ex fama Marthæ istius, confusam cum Martha sorore et Lazari et Mariæ unctricis. Sed Ancorati cap. 60, idem Epiphanius, retenta Salome, Annam loco Mariæ substituit: nisi si erratum est librarium, qui Mariam in Annam mutaverit; quemadmodum Josem fratrem Christi eodem loci transformarant in Joannem. Obstant tamen conjecturæ, quæ subjuncti ac Latina feci, cum reperissem in dicto codice regio 750, post Evangelium Matthæi, et in alio similiter 2375, ejusdem Bibliothecæ; quibus confirmatur vulgata lectio Ancorati, et Annæ nomen.

B pertum est: quemadmodum etiam qui Spiritu Dei locuti sunt sancti Patres agnoverunt. Ideoque et aliam bonam sortem sorte omni prosperæ sortis multo meliorem ac majorem. Hæc autem erat Matris quæ peperit, ut sororis Dei gloria. Etenim Salome quæ magnum Joannem genuit, erat filia Josephi, qui omnium nostrum Salvatoris Christi pater existimabatur: sicuti sapientissimus Lucas retulit (Luc. iii, 23). Neque enim pater te vera erat: quandoquidem nec vere Dei Genitricem ac semper virginem Matrem Domini ullatenus cognovit, aut eam immaculatam virginalique gratia privavit. Fuit etiam Salome Jacobi, Josæ, Judæ, et Simeonis, necnon Mariæ ac Annæ soror atque consors: quos Numine afflati Patres ἀδελφοθεοὺς, hoc est, fratrem habentes Deum, præclare appellant, et nomine tenui nec ultra illos ea dignitate ornant: quia plane creati sunt ab eo qui pater Christi putabatur esse ab hominibus, quique ita in Evangeliiis vocatur: sicut et Josephum nuncupare cernitur ipsa purissima et prorsus immaculata virgo mater Dei, quæ nunquam omnino virum cognovit. « Fili enim, inquit, et ego, et pater tuus dolentes quærebamus te (Luc. ii, 48). »

τῆς μητρὸς ἡ προσηγορία ἐπεφόρατο καθάπερ καὶ ταύτην οἱ Πνεύματι Θεοῦ λαλοῦντες Πατέρες ἐφώρρασαν ἔγιοι. Ὅθεν καὶ εὐκλήριαν ἄλλην, κλήρω πάσης εὐκλήριος πολλῶ κρείττονά τε καὶ μείζονα. Αὕτη δὲ ἦν ἡ τῆς τεκούσης Μητρὸς ἀδελφὸθεος εὐκλεία. Σαλώμη γὰρ ἡ τὸν μέγαν Ἰωάννην κυθασασα, τοῦ μὲν Ἰωσήφ θυγάτηρ ἐγένετο, ὡς τοῦ πάντων ἡμῶν Σωτήρος Χριστοῦ πατὴρ ἐνομιζέτο, ὡς ὁ πάνσοφος Λουκᾶς ἀπεγράφατο (Luc. iii, 23). Οὐ γὰρ ἦν πατὴρ ἔργῳ καὶ πράγματι· ἐπεὶ οὐδὲ τὴν ἀληθῶς θεοτόκον καὶ ζειράρθεον Μητέρα τοῦ Κυρίου τὸ σύνολον ἐγνωκεν, ἢ τῆς ἀγράντου καὶ παρθενικῆς αὐτὴν ἀπεγύμνασα, τοῦ μὲν ἰακώβου δὲ καὶ Ἰωσή καὶ Ἰούδα καὶ Συμεώνος, καὶ μὴν καὶ Μαρίας καὶ Ἄννης ἦν ἀδελφὴ γνησία καὶ σύγκληρος, οὗς καὶ Πατέρες οἱ ἐνθεοὶ ἀδελφοθεοὺς καλῶς ὀνομάζουσι, μέχρις ὀνόματος καὶ μόνου τῷ τοιοῦτῳ κατακοσμοῦντες αὐτοὺς ἀξιώματι· ἐπειδὴ ὄλιγς ἐκ τοῦ παρὰ ἀνθρώποις νομισθέντος εἶναι τοῦ Χριστοῦ καὶ κληθέντος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πατρὸς ἀπετέχθησαν καθὰ τὸν Ἰωσήφ καὶ ἡ πάναγρος αὕτη καὶ πανάχραντος παρθένος θεομήτωρ προσγορευούσα φαίνεται, ἡ μηδαμῶς ἀνδρα τὸ παράπαν γινώσκουσα: Τέκνον γὰρ, φησὶν, καὶ ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ σου ὀδυνώμενοι ἐζητούμεν σε.

Σωφρονίου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων ἐκ τοῦ ἐγκωμίου τοῦ εἰς τὸν ἕγιον Ἰωάννην τον θεολόγον καὶ εὐαγγελιστὴν, οὗ ἡ ἀρχὴ Ἰωάννης ὁ τῆς βροτεῆς υἱός, τὸ Ἐρ ἀρχὴ ἦν ὁ Ἀδρος, ὁ βροτεῖα.

Sopronius sanctissimi archiepiscopi Hierosolymitani, ex encomio sancti Joannis theologi et evangelistæ, quod incipit ab his verbis: Joannes tonitruū filius ista tonat, In principio erat Verbum.

Καὶ μεθ' ἕτερα· Ζεβεδαῖος Ἰωάννης παῖς καὶ Σαλώμης προῶσμφεν. Αὕτη γὰρ καὶ

Et post alia: Illucit Joannes filius Zebedæi et Salomes. Hoc quippe nomen matris com-

Et post pauca: Ut Salomen novam Saram Zebedæus in medium vocavit, quo tanquam soror Christo supplicaret.

Καὶ μετὰ βραχέα: Ὡς Σαλώμην τὴν νέαν Σάρβραν ὁ Ζεβεδαῖος εἰς μέσον ἐκάλεσεν, ἵνα ὡς ἀδελφὴ τὸν Χριστὸν ἐκτεύσειεν.

Jam de Salome uxore Zebedæi, matre Jacobi

Maria sorores Lazari, Salome, et aliae quaedam. Α ληνή και Μαρια η Ίακώδου, και Μάρθα και

VARIORUM NOTÆ.

et Joannis (neque enim adhærendum opinioni Nicophori qui lib. 1, cap. 33, Joannem statuit matrem illiorum Zebedæi; dicendumque potius cum Beda, Joannam memoratam Luc. xxiv, 10, esse Joannam uxorem Chuzæ procuratoris Herodis, de qua ejusdem Evangelii cap. 8, vers. 3), quod fuerit Christi soror, consentiunt vulgo; ridicule enim Haymo *Hist. eccl.*, lib. 11, cap. 3, Salomen virum putat, tertium maritum Annæ, patrem tertiæ Mariæ, uxoris Zebedæi. Maria autem apud Theophylactum ad Matth. xiiii, 56; Joan. xix, 25, et Galat. 1, 19, est Maria Cleophas, filia Josephi ex uxore dicti Cleophas, fratris sui, absque liberis mortui. Eademque in sententia versari videbitur Nicephorus lib. 1, cap. 33, si verba illius ita legantur: Μαρια θυγάτηρ μὲν τοῦ μυστοροῦ Ἰωσήφ, ἐκ τῆς Κλωπᾶ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ γυναικός, ἀπαίδος τεθνηκότος αὐτῷ γεννηθείση, vel sic: Ἐκ Κλωπᾶ δὲ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ τῆς γυναικός. Vulgo, ἐκ Κλωπᾶ δὲ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ γυναικός; quasi Cleopha femina fuerit, uxor fratris Josephi; cum a Nicephoro lib. 111, cap. 9 et 16, diserte Cleophas vir agnoscatur, et Josephi frater. Variat tamen in narratione Nicephorus. Nam lib. 111, cap. 16, post Anastasium Antiochenum et Georgium Cedrenium, necnon Simeonem Metaphrastem in Chronico ms. de Maria Cleophas loquitur, ut uxore Cleophas, et filia Josephi. Eadem Maria Cleophas, ἡ τοῦ Κλωπᾶ, soror matris Jesu, Euthymio putatur uxor Cleophas, fratris Josephi; auctori libri *De infantia Salvatoris* cod. Reg. 1697, secunda filia Joachimi et Annæ parentum Deiparæ. Aliis uxor Cleophas seu Alphæi. Aliis Cleophas filia uxor Alphæi mater Domini fratrum Jacobi Justi seu Minoris, Josephi sive Josetis, Simonis et Judæ, necnon sororum. Nonnullis filia naturalis Joachimi, legalis Cleophas. Ita præter interpretem Joannis mox citandum Hippolytus Thebanus in *Chronico opere*, lib. Reg. 1296:

Μαρια δὲ ἡ τοῦ Κλωπᾶ, ἡ ἀδελφὴ τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου προσαγορευμένη. Ἐδρίσκεται ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῶν ἐρμηνευσάτων μακαρίων, καὶ ὀρθοδόξων ἁγίων Πατέρων καὶ διδασκάλων οὐτως· οὗτοι ὁ Κλωπᾶς καὶ ὁ δίκαιος Ἰωακείμ ἀδελφοὶ ὀπίηρον γνήσιοι. Τοῦ Κλωπᾶ οὖν γεγαμηκότος, καὶ δέικτον τελευτήσαντος, ὁ Ἰωακείμ κατὰ τῶν Ἑβραίων Ἰδοῦς, συνουσίασας μετὰ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ γυναικός, ἐγέννησε τὴν Μαρίαν. Ἐκτοτε οὖν καταλιπὼν αὐτὴν, ἐμνηστεύσατο Ἄνναν τὴν θυγατέρα Μαθθάν τοῦ ἱερέως, ἐξ ἧς ἐγέννησε τὴν παναγίαν θεοτόκον. Καλεῖται οὖν ἡ Μαρία τοῦ Κλωπᾶ ἀδελφὴ τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου, ὡς κατὰ φύσιν μὲν ἐξ Ἰωακείμ γεννηθεῖσα, κατὰ χάριν δὲ τοῦ Κλωπᾶ θυγάτηρ ἀκούουσα.

Minus commode, tum qui Mariam Cleophas cum Salome confundunt; tum qui unam Mariam in duas aut tres partiuunt: duas, Mariam C.ophas materam Domini, et Mariam Jacobi ac Josetis matrem: tres, Mariam Cleophas, Mariam Jacobi, et

Mariam Jacobi Minoris ac Josephi seu Josæ; sive Mariam Cleophas, Mariam Jacobi Minoris, et Mariam Josæ. Vide Epiphanium, hæres. 78, cap. 13; Hieronymum, cap. 7 libri *contra Helvidium*, epistola 150, quæst. 4, et ad Matthæi xii, ac xxvii; interpretes in Galat. 1, 19; Bedam ad Lucæ xxiv: Euthymium ad Matth. xxvii, 56, et Joannem Theosalonicensem *Homilia de Christi resurrectione*, circa finem, tom. I *Aucturii novi Græco-Latini Patrum Bibliothecæ*. Symeon Magister et Logotheta in *Chronico Reg.* ms. 2563:

Unguentiferæ mulieres septem fuerunt. Maria Magdalene, de qua ejecit Christus septem demonia. Et Salome obstetrix. Et mater filiorum Zebedæi. Et Maria, mater quidem Jacobi Minoris, uxor autem Judæ fratris Domini. Et mater Joas: ea vero filia erat Salomes consobrina Deiparæ; quæ cum Josæm enutrivisset, mater illius dicebatur. Et Joanna: ipsa autem erat uxor Petri. Et soror Matris Domini Maria Cleophas, quæ est filia Josephi, atque uxor fratris illius Cleophas.

Μυροφόροι δὲ ἦσαν ἑπτὰ· ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία, ἀφ' ἧς ἐξέβαλεν ὁ Χριστὸς τὰ ἑπτὰ δαιμόνια. Καὶ Σαλώμη ἡ μαία· καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαιου. Καὶ Μαρία, ἡ μήτηρ μὲν Ἰακώβου τοῦ Μικροῦ, γυνὴ δὲ Ἰούδα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου. Καὶ ἡ μήτηρ Ἰωσή· αὐτὴ δὲ θυγάτηρ ἦν Σαλώμης τῆς ἐξαδέλφης τῆς Θεοτόκου, ἥτις ἀναθρέψασα τὸν Ἰωσή, μήτηρ αὐτοῦ ἐλέγτο. Καὶ Ἰωάννα· αὐτὴ δὲ ἦν ἡ γυνὴ Πέτρου. Καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς Μητρὸς τοῦ Κυρίου Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, ἡ ἐστὶ θυγάτηρ Ἰωσήφ, καὶ ἡ γυνὴ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κλωπᾶ.

Præterea quæ dicuntur duæ filie Josephi, nomina habent, Esther, et Thamer vel Marika: etiam in isto fragmento, quod legitur in membris Regiis cod. 1508 et 1789:

Joannis Chrysostomi, ex interpretatione Evangelii Joannis, quæ dicit:

Stabant juxta crucem Jesu, mater ejus, et soror matris ejus, Maria Cleophas, et Maria Magdalene.

Necesse est hac de te inquirere. Iste enim Cleophas frater erat Joakimi, patris Deiparæ Mariæ. Is uxorem duxit nomine Annam, et martuus est absque liberis. Volens autem Joakimus suscitare semen fratri suo, accepit Annam uxorem fratris sui, et genuit ei filiam nomine Mariam, quam Evangelista commemorat Mariam Cleophas. Postea Joakimus viduus factus secundam uxorem duxit sanctam Annam, et procreavit Dei Genitricem Mariam: adeo ut Maria Cleophas et Maria Deipara sint sorores e duabus matribus, ex uno autem patre. Habuit porro Josephus ex priore sua conjugè duas filias, Esthe-

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ κατὰ Ἰωάννην Ἐβανγγελοῦ τῆς λεγούσης:

Ἐστηκεισαν παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ.

Ἀναγκαῖον ζητῆσαι περὶ τούτου. Οὗτος γάρ ὁ Κλωπᾶς ἀδελφὸς ἦν Ἰωακείμ τοῦ πατρὸς τῆς Θεοτόκου Μαρίας. Ἐγγυεν δὲ γυναῖκα ὀνόματι Ἄνναν, καὶ ἐτελεύτησεν ἀπαις. Θέλων δὲ Ἰωακείμ ἀναστήσαι σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἔγγυεν Ἄνναν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ ἔτεκεν αὐτῇ θυγατέρα ὀνόματι Μαρίαν, ἣν ὁ Ἐβανγγελιστὴς μνημονεύει Μαρίαν τοῦ Κλωπᾶ. Εἷτα χηρεύσαστος τοῦ Ἰωακείμ, ἔγγυεν ἐκ δευτέρου τὴν ἁγίαν [αἰ. παρθένον τὴν] Ἄνναν, καὶ ἔτεκεν τὴν Θεοτόκον Μαρίαν· ὡς εἶναι τὴν τε Μαρίαν τοῦ Κλωπᾶ καὶ Μαρίαν τὴν Θεοτόκον, ἀδελφὰς ἐκ δύο μητέρων,

Marla (40) αὶ ἀδελφαὶ Λαζάρου, Σαλώμη, καὶ ἑστραί A Sane si conveniens fuisset mulieribus docere,

VARIORUM NOTÆ.

ἕως δὲ παρῶν. Ἐγενε δὲ αὐτοῦ δύο θυγατέρας, τὴν τε Ἐσθήρ, καὶ τὴν Θάμαρ [al. Μάρθαν], ἐκ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Σαλώμης.

At in alio ms. pariter Regio, num. 2216, et in Metaphrasis Chronico inedito ejusdem Bibliothecæ cod. 2363, Esther et Thamar una sorore augmentur, videlicet Salome: Ἐβρομεν ἐν τοῖς ὀνομασίαισι τοῦ Ἁγίου Σωφρονίου, etc., καὶ προστίθῃσιν, ὅτι ἀνεψιὸς ἦν ὁ Θεολόγος Ἰωάννης τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ κατὰ σάρκα. Ὁ γὰρ Ἰωσήφ ὁ μνηστὴρ τῆς παρθένου τέσσαρας υἱοὺς ἔσχεν ἐκ τῆς βιωτικῆς αὐτοῦ γυναικὸς, Ἰάκωβον, Σίμωνα [ms. 2374, Συμεῶνα], Ἰούδαν, καὶ Ἰωσή, καὶ τρεῖς θυγατέρας, τὴν τε Ἐσθήρ, καὶ τὴν Θάμαρ [id. cod. Μάρθαν, ut Theophylactus Prologo in Joannem], καὶ τρίτην, τὴν Σαλώμην, ὁμώνυμον τῇ μητρὶ, ἣν δὴ καὶ ἐξέδοτο ὁ πατὴρ Ἰωσήφ πρὸς γάμον τῷ Ζεβεδαίῳ μετ' ἧς ἔτεκεν ὁ Ζεβεδάιος Ἰάκωβον, καὶ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. Hoc est: Invenimus in libris B. Sophronii, etc. Et addit, quod Joannes Theologus erat secundum carnem consobrinus Servatoris nostri Jesu Christi. Nam Josephus sponsus Virginis quatuor filios suscepit ex uxore sua communis vitæ sociâ, Jacobum, Simonem, Judam, et Josem, tresque filias, Estheram, Thamarum, et tertiam Salomen, matri cognominem: hancque Josephus pater in matrimonium tradidit Zebedæo, qui cum illa genuit Jacobum et Joannem Evangelistam. Vid. Lambecium Biblioth. Cæsareæ lib. III, c. 53. Atque in numero ternario, præter Sophronium Hierosolymitanum supra citatum, ac Theophylactum, concordat etiam Cosmas Vestitarius, cujus locum desumpsit e mss. codicibus. 750, 2375, jam memoratis, ac in gratiam quorundam lectorum interpretatus sum.

Nomen autem mulieris Josephi, Salome, non quidem illa obstetrix, sed alia. Post hujus mortem Josephus fit sponsus Deiparæ Mariæ, quæ ex materno genere originem ducebat a Matthæo sacerdote; sicut Josephus a Salomone filio Davidis descendebat, quemadmodum ait Evangelium secundum Lucam (cap. III) in Genealogia Domini. Nam iste Matthan ex uxore sua Maria tres filias protulit; quarum nomina sunt, Maria, Sobbi (b), Anna. Maria ergo gignit Salomen obstetricem: Sobbi vero parit Elisabetham matrem Joannis Baptistæ: Anna autem enititur sanctissimam Dei Genitricem Mariam in Bethleem; Maria videlicet appellata de nomine aviæ et matertæ. Ita ut Elisabetha sit Annæ ex sorore neptis, Deiparæ vero consobrina. Firmat porro utraque Evangelium. Nam propter paternum et carnale Christi genus, dicit: « Erat Jesus incipiens quasi annorum triginta; filius autem putabatur Josephi, qui fuit Helis, qui fuit Matthanis, Luc. III, 23. » Propter maternum vero ait: « Ecce et Elisabeth cognata tua, Luc. I, 36. » Quorum gratia gloria sit demissioni et condescensui Christi Dei nostri, in sæcula. Amen.

δνομα τῆς γυναικὸς τοῦ τοῦ Σαλώμης, οὐχ ἡ μαία, ἀλλ' ἑτέρα. Μετὰ δὲ θάνατον αὐτῆς μνηστεύεται Ἰωσήφ τὴν Θεοτόκον Μαρίαν, κατὰ τὸ μητρικὸν γένος καταγομένην ἀπὸ Μαρθᾶν τοῦ ἱερέως, καὶ αὐτοῦ ἀπὸ Σολομώντος τοῦ υἱοῦ Δαβὶδ καταγομένου, ὅς φησι τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον γενεαλογεῖν. Οὗτος γὰρ ὁ Μαρθᾶν τρεῖς ἔσχε γυναίκας (deest in 2375) θυγατέρας ἐκ Μαρίας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὧν τὰ ὀνόματα Μαρία, Σοββί, Ἄννα. Ἡ οὖν Μαρία γεννᾷ Σαλώμην τὴν μαίαν, ἡ δὲ Σοββί γεννᾷ τὴν Ἐλισάβετ τὴν μητέρα Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· ἡ δὲ Ἄννα γεννᾷ τὴν παναγίαν Θεοτόκον Μαρίαν ἐν Βηθλεὲμ, τῆς κατὰ τὸ δνομα τῆς μάμης καὶ θείας ἐπικληθείσης Μαρίας· ὡς εἶναι τὴν Ἐλισάβετ ἀνεψιᾶν μὲν τῆς Ἄννης, ἐξαδέλφην δὲ τῆς Θεοτόκου. Κυρούντος τὰ ἐκότερα τοῦ Εὐαγγελίου· διὰ τὸ μὲν κοινήν γένος καὶ σαρκικὸν τοῦ Χριστοῦ. Ἐρ, φησὶν, ὁ Ἰησοῦς ἀρχόμενος ὡς ἐτῶν τριᾶκοντα, υἱὸς δὲ ἐνομίστο τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Μαρθᾶν. Διὰ δὲ τὸ μητρικὸν Ἰδοί, φησὶ, καὶ Ἐλισάβετ ἡ συγγενὴς σου. Ὅν ἐνεκεν δόξα τῇ συγκαταβάσει Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Hæc quoque ex Chronico operis Hippolyti Thebani excerpuntur mss. Regio 1286:

Sanctissimus autem patriarcha Hierosolymorum magnus Sophronius eum nomine celebrans Joannem Evangelistam, docet Ecclesiam Dei, quod pater Theologi exstitit Zebedæus, mater vero illius Salome, ipsa filia Josephi: qui Josephus quatuor habuit filios et filias tres; filios quidem, Jacobum, Simonem, Judam et Josephum; filias vero, Esther, Martham, et Salomen, quæ fuit uxor Zebedæi, mater autem Joannis. Hinc Salvator erat Joannis avunculus, utpote frater fratris filia Josephi.

Ἐγκωμιάζων δὲ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ὁ ἀγώτατος πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ μέγας Σωφρόνιος, διδάσκει τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, ὅτι πατὴρ τοῦ Θεολόγου ὁ Ζεβεδάιος ἦν, Σαλώμη δὲ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, θυγατὴρ οὖσα αὐτῆ τοῦ Ἰωσήφ· [ὁ]ς τέσσαρας υἱοὺς ἔσχε, καὶ θυγατέρας τρεῖς· υἱοὺς μὲν Ἰάκωβον, Σίμωνα, Ἰούδαν, καὶ Ἰωσήφ· θυγατέρας δὲ τὴν Ἐσθήρ, τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν Σαλώμην, ἧτις ἦν γυνὴ μὲν Ζεβεδαίου, μήτηρ δὲ Ἰωάννου. Ἐντεῦθεν ὁ Σωτὴρ θεὸς ἦν Ἰωάννου, ὡς ἀδελφὸς τῆς Σαλώμης τῆς θυγατρὸς Ἰωσήφ. Cot.

(40) Martha καὶ Marla. Distinguant quoque Ma-

Τοῦ μακαρίου Κοσμᾶ τοῦ Βεστίτωρος ἐκ τοῦ ἐγκωμίου τοῦ εἰς τοὺς δικαίους Ἰωακείμ καὶ Ἄνναν· οὐ ἡ ἀρχὴ· ἢ ἡ χθὲς τῆς Θεοτόκου γενέθλια καὶ πανήγυρις. Μετ' ὀλίγα· Ἄλθῶς γὰρ ὡς ἄξιοι προωρίσθησαν οἱ δίκαιοι τῆς Θεοτόκου γεννήτορες συγγενεῖάσαι Χριστῷ κατὰ σάρκα· καὶ ὡς ἐκ γένους ἐπίσημοι, καὶ βασιλικοῦ λέγω καὶ ἱερατικοῦ, τιμηθῆναι. Ἐξ αἰφῶ γὰρ ἡ Θεοτόκος ἐξιμολογεῖται, ἐπιμίκτην τῶν δύο φυλῶν ἀπ' ἀρχῆς κατὰ διαφοροὺς τρόπους γενομένων· ἔνθεν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τῶν τῆς Θεοτόκου γονέων οὕτως. Ζαχαρίας ὁ πατὴρ Ἰωάννου ἀδελφὸν ἔσχε συνιερίαν καλούμενον Ἀγγαίον πρὸ αὐτοῦ τετελευτηκότα. Τοῦτοῦ τοῦ Ἀγγαίου θυγατέρα πρὸς γάμον ἠγάγετο Ἰωσήφ ὁ τέκτων, ἐξ ἧς ἐγέννησεν τέσσαρας υἱοὺς καὶ τρεῖς θυγατέρας· ὧν εἷς ἦν Ἰάκωβος ὁ ἐπικληθείς ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου, καὶ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων· καὶ τὸ

B. Cosmæ Vestitoris, ex Eucomio in Justos Joakimio et Annam; cujus principium: « Hæsterna dies, Deiparæ Natale ac Festam. » Post pauca: « Vere enim tanquam digni præfiniti sunt justi Deiparæ parentes, ut Christo secundum carnem cognatione jungerentur, utque genere illustri, regia, inquam, ac sacerdotali, honorarentur. Utroque siquidem se jactat Dei Genitrix: cum ab initio duæ tribus variis modis inter se misceri solerent: unde et postea in Dei genitricis parentibus permixtae sunt, hunc in modum: (a) Zacharias Joannis pater fratrem habuit juxta eorum sacerdotem, nomine Aggæum, qui ante eum e vita discessit. Hujus Aggæi filiam matrimonio sibi copulavit Josephus faber; atque de ea suscepit quatuor filios, tresque filias: quæ ex numero unus fuit Jacobus, qui cognominatus est frater Domini, primus Hierosolymorum episcopus.

(a) Vide Hippolytum Thebanum in Chronico, et confer. Nicephorum, Hist. Eccl. lib. II, cap. 3. (b) Apud Nicephorum 264. In Andrea Cretensi minus bene 214. Hippolytus Thebanus in Mss. 204, 264, 264d.

ipse primus eas jussisset nobiscum populum instruere. Si enim vir caput mulieris censetur⁴¹, æquum non est capiti præesse reliquum corpus.⁴² Sciat ergo vidua se Dei altare esse, et domi suæ sedeat, nec ullo prætextu in domos fidelium aliquid acceptura ingrediatur; nunquam enim altare Dei circumambulat, sed uno in loco figitur. Itaque et virgo et vidua ne circumcursent, aut per alienas domos vagentur: quia vagæ, et impudentes, et tales, pedes in uno loco non continent⁴³, eo quod non viduæ, sed viduli sunt, ad accipiendum faciles, vaniloquæ, maledicæ, rixarum consultrices, impudentes, inverecundæ; quæ cum tales sint, indignas se exhibent vocatore suo. Non enim ad communem congregationem stationem in Dominica conveniunt, ut ii qui vigilantes sunt; sed aut dormitant, aut garriunt, aut lenocinantur, aut petunt, aut alios in captivitate agunt, et ad diabolium

⁴¹ I Cor. xi, 3. ⁴² I. Polycarpum, cap. 4; Pseudo-Ignat. ad Tars. 9; I. Ignat. interpol. ad Philad. 4. ⁴³ Prov. vii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

riam sororem Marthæ et Lazari a Maria Magdalena, ex qua Dominus septem dæmonia eiecit, Joannes Thessalonicensis sub finem orationis de Dominica resurrectione, et Theophylactus ad Joan. xix, 25, necnon Nicephorus in his versibus:

Αἱ μυροφόροι καὶ μαθήτριαὶ Λόγου.
 Πρώτη μὲν ἐστὶ Μαγδαληνὴ Μαρία,
 ἡ δ' Ἰωάννα δευτέρα, καὶ Σαλώμη,
 μήτηρ Ἰωσή καὶ Ἰακώβου τρίτη [1. τετάρτη],
 Μάρθα, Μαρία σύγγονοι τοῦ Λαζάρου,
 καὶ Σωάννα δ' ἐνεστὶν ἑξοχὴ πάλιν,
 ἅλλαι τε πολλὰ μὴ γραφαῖς γεγραμμέναι.

Unica mulierem arbitrantur Apollinarius in *Catena in Joannem*, ad cap. xii, vers. 3; Gregorius papa homilia 33 in *Evangelia*, Beda multis in locis, et auctor homiliae *De Maria Magdalena*, Origeni sine causa ascriptæ. Utrique probabiliter. Sed quinam vere, nunc incerto. Quæ enim ab evangelistis referuntur, duas insinuant. Possunt tamen de una explicari: ex qua duæ factæ fuerint: sicut ex una Magdalena duas fecerunt, et ex una muliere quæ Dominum unxit, multas. Quo de ultimo apponam e ms. codice non ita pridem Mazariniana, nunc Regiæ Bibliothecæ, testimonium insigne Severi; quia Latine tantum ac, imperfecte, atque sub eminenti nomine Servii exstat in *Catena Lucae*, ad c. vii:

Σεδῆρου. Severi.

Ἐπεὶ οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ μύρω ὑπὸ γυναικὸς ἡλειφθῆαι τὸν Κύριον ἔγραψαν, ζητητέον, μία τις ἦν, ἢ δύο. Ἐνατινίζων τούτων ἐγὼ τῶ ἀκριβεῖ τῶν εὐαγγελικῶν Γραμμάτων, τρεῖς εἶναι τὰς γυναῖκας λογίζομαι, ἐκ τῶν προσώπων πισιότητος, ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς πράξεως, ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν καιρῶν. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης, περὶ Μαρίας τῆς τοῦ Λαζάρου ἀδελφῆς ἱστορεῖ, ὅτι πρὸ ἐξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα κατὰ τὴν οἰκίαν αὐτῆς ἡλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ δὲ γε Ματθαῖος μετὰ

Cum quatuor Evangelistæ a muliere Dominum unguento perunctum suum scripserint, querendum utrum una fuerit an duæ. Ego quidem intente respiciens ad exactum evangelicarum Scripturarum, tres colligo fuisse mulieres, ex personarum qualitate, ex ipso modo agendi, ex differentia temporum. Joannes (cap. xii, 3) siquidem de Maria sorore Lazari narrat, quod sex diebus ante Pascha in domo propria Jesu pedes unxit. At Matthæus (cap. xxvi, 2), postquam Dominus dixit, e Servii

τινες (41). Εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαῖον γυναῖδι διδάσκειν, αὐτὸς ἂν ἐκέλευσε πρῶτος καὶ ταύταις σὺν ἡμῖν κατηχεῖν τὸν λαόν. Εἰ γὰρ κεφαλὴ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ⁴¹, οὐκ ἐστὶ δίκαιον τὸ λοιπὸν σῶμα τῆς κεφαλῆς ἐξάρχειν. Γνωρίζτω (42) οὖν ἡ χήρα, ὅτι θυσιαστήριον ἐστὶ Θεοῦ, καὶ καθήστω ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς· μὴ μετὰ τινος προφάσεως ἐν ταῖς τῶν πιστῶν οἰκίαις ἐπὶ τῷ λαμβάνειν εἰσπορευομένη· οὐδὲ γὰρ ποτε τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ περιτρέχει, ἀλλ' ἐν ἐνὶ τόπῳ ἱδρυταὶ ὑπαρχέτω οὖν καὶ ἡ παρθένος καὶ ἡ χήρα μὴ περιτρέχουσα, ἢ βεμβομένη κατὰ τὰς τῶν ἀλλοτρίων οἰκίας· ὅτι βεμβοὶ καὶ ἀναιδεῖς (43), καὶ αἱ τοιαῦται οὐχ ἡσυχάζουσι τοὺς πόδας ἐν ἐνὶ τόπῳ, διὰ τὸ μὴ χήρας, ἀλλὰ πῆρας αὐτὰς ὑπάρχειν, ἐτοιμοὺς εἰς τὸ λαμβάνειν, φλυάρους, καταλάλους, μαχοσμβούλους, ἀναιδεῖς, ἀναισχύντους.
 Β αἴτινες τοιαῦται ὑπάρχουσαι, οὐκ ἀξιοὶ τοῦ καλέσσαντος τυγχάνουσιν. Οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κοινὸν τῆς συναγωγῆς ἀνάπαυμα ἐν τῇ Κυριακῇ (44) καταντῶσιν,

quia post biduum Pascha fiet, i subdit quod in Bethania in domo Simonis leprosi, mulier fuderit unguentum super caput Domini, non autem pedes unxerit, ut Maria. Marcus (cap. xiv, 3) autem consonans cum Matthæo eodem modo omnia contigisse dicit. Lucas vero (cap. vii, 37), non circa tempus passionis, sed circa media tempora Evangelii, vel etiam ante, refert; a Pharisæo quodam fuisse invitatum Dominum ad convivium; eoque qui ab hypocrisi fraudulenta, et ab incredulitate liber non erat. Nos igitur tres mulieres esse censemus. Ille vero aureæ linguæ et maxime prædicandus Pater, orbis magnus splendor, ac explanator difficultatum, binas asserit has mulieres fuisse: unam quidem cuius a Joanne, alteram vero cuius mentio fit a tribus; cui et magis credendum. Cot.

τὸ εἰπεῖν τὸν Κύριον. Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ Πάσχα γίνεται, ἐπάγει ὅτι ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, γυνὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ Κυρίου μύρω κατέχευεν, οὐ τοὺς πόδας ἡλειψεν ὡς ἡ Μαρία. Καὶ Μάρκος δὲ συμμέτρως ἅπαντα τῷ Ματθαίῳ γεγενησθῆαι φησι. Λουκᾶς γε μὴν, οὐ περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ καὶ ἔτι πρὸ τούτου, τινὰ τῶν Φαρισαίων εἰς ἐστίασιν κεκληθένας λέγει τὸν Κύριον, ὅς καὶ τῆς δολερᾶς ὑποκρίσεως καὶ ἀπιστίας οὐκ ἀπέβλαστο. Ἡμεῖς μὲν οὖν, τρεῖς εἶναι τὰ γυναῖκα νομίζομεν. Ὁ δὲ χρυσοῦς τὴν γλῶσσαν καὶ πανεύφημος πατήρ, ὁ τῆς οἰκουμένης μέγας φωστὴρ καὶ ἐρμηνεὺς τῶν ἀπορῶν (S. Chrysostomus), δύο ταύτας τὰς γυναῖκας εἶναι φησι, μὴν μὲν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τοῖς τρεῖσιν ᾧ καὶ μᾶλλον πιστόν, etc

(41) Καὶ ἕτεραί τινες. Inter quas Maria mater Rufi; si audimus S. Epiphanium Panarii hæresis 78, cap. 13, et hæresis 79, cap. 7, ex lapsu in memoriam, ex apocrypho, aut aliunde loquentem. Ib.

(42) Γνωρίζτω. In cod. antiquiore hic incipit cap. 7, cum hac inscriptione: Ὅτι αἱ χήραι μεμετρημένας ὀφείλουσιν ἔχειν τὰς προόδους. CLEM.

(43) Πέμβοι καὶ. Hæc desunt in altero cod. et quidem merito. Idem habet in seqq. καὶ αἱ τοιαῦται ἀναιδεῖς. Ib.

(44) Ἐν τῇ Κυριακῇ. Absunt hæc in altero codice, nec sane necessaria sunt. Ib.

ὡς οἱ ἐξηγητοὶ ἀλλ' ἢ νυστάζουσιν, ἢ φλυαροῦ-
σιν, ἢ μαστροπεύουσιν (45), ἢ αἰτούσιν, ἢ ἐτέρους
αἰχμαλωτίζουσιν, προσάγοντες τῷ πονηρῷ, οὐκ
ἔωντες αὐτοὺς νῆφειν ἐν Κυρίῳ, ἀλλὰ παράσκευά-
ζοντες τοιοῦτους αὐτοὺς ἐξίναί οἱ καὶ εἰσίσαι, διὰ-
κενοὶ διὰ τὸ μὴ ἀκούειν τῶν διδασκόντων ἢ τῶν ἀναγι-
νωσκόντων τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Περὶ γὰρ τῶν τοιού-
των καὶ Ἡσαΐας ὁ προφήτης λέγει· « Ἀκοῆ ἀκούσετε,
ὄψητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου (46). »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Oculi eorum ai ψευδοχῆραι.

Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ τῶν τοιούτων χηρῶν
ἐκλείσθη τὰ ὄτα τῆς καρδίας, εἰς τὸ μὴ καθεζομέ-
νας ἔνδον ἐν ταῖς στέγαις αὐτῶν, προσλαλεῖν τῷ Κυ-
ρίῳ, ἀλλὰ περιτρεχούσας, ἐν ἐπινοίᾳ πορισμοῦ, διὰ
τῶν φλυαριῶν⁴⁵, τὰ τοῦ ἀντικειμένου ἐπιθυμήματα
πράσσειν. Αἱ τοιαῦται οὖν χῆραι οὐ προσήρτηνται
τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ. Εἰσὶ γὰρ ἔναι χῆραι ἐρ-
γασίαν ἠγούμεναι τὸ πρᾶγμα· καὶ ἐξ ὧν ἀναισχύ-
της αἰτούσι καὶ ἀπλήστως λαμβάνουσιν, ἥδη καὶ
ἀνηρωτέρους τοὺς πολλοὺς πρὸς τὸ διδόναι κατέστη-
σαν· δέον γὰρ αὐτὰς ἀρκεῖσθαι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς
διὰ μετριότητα γνώμης, ἐκ τῶν ἐναντίων, ἐμπερι-
τρέχουσαι (47) τοὺς τῶν πησιῶν⁴⁸ οἴκους διασειού-
σιν, εὐπορίαν χρημάτων ἑαυταῖς ἐπισωρεύουσαι (48),
καὶ ἐπὶ πικροῖς τόκοις θανέζουσαι, καὶ μόνου τοῦ μαμ-
μωνᾶ φροντίζουσαι· ὧν ὁ θεὸς τὸ βάλάντιον⁴⁹ αἰ τὸ
φαγεῖν καὶ τὸ πιεῖν προκρίνουσι πάσης ἀρετῆς, λέ-
γουσαι· « Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριον γὰρ ἀποθνῆ-
σκωμεν· » αἱ ὡς ἐστὼτα ταῦτα ἐλογίζαντο, καὶ οὐχ
ὡς φεύγοντα· ἢ γὰρ ἠσκηκῆα περὶ τὸ χρηματολο-
γεῖν, ἀντὶ τοῦ θεοῦ λατρεῖσι τῷ μαμμωνᾶ, τουτέστι
θουλεύει τῷ κέρδει· τῷ δὲ θεῷ εὐάρεστος εἶναι οὐ
θίναται, οὐδὲ ταῖς λατρείαις αὐτοῦ ὑπήκοος, συν-
εχῶς οὐ δυναμένη ἐντυγχάνειν αὐτῷ, ἐπὶ τὸ ἀργυρο-
λογεῖν τὸν νοῦν καὶ τὴν διάθεσιν ἔχουσα (49)· ἐπειπερ
θεοῦ ὁ θησαυρὸς, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία αὐτῆς· ἐν νῷ
γὰρ διαλαμβάνει, ποῦ πορευθῆ ἡμματος χάριν, ἢ
ὅτι ἡ θεῖα ἢ φιλη αὐτῆς ἐπιλέλησται, καὶ λόγον
τίνα ταύτη προσενεγκεῖν ὀφείλει. Ἡ δὲ τοιαῦτα λο-
γίζομένη, οὐκέτι τῇ προσευχῇ προσέξει, ἀλλὰ τῇ
ἐμπιπτούσῃ ἐννοίᾳ· διὸ κἄν ποτε θελήσῃ προσεῦξα-
σθαι ὑπὲρ τινος, οὐκ εἰσακουσθήσεται· οὐ γὰρ ἐξ ὅλης
καρδίας προσφέρει τὴν δέησιν Κυρίῳ, ἀλλὰ μέμε-
ρισμένη διανοίᾳ· ἢ δὲ θεῷ βουλομένη προσανέχειν,
καθημένη ἔνδον, φρονεῖ τὰ τοῦ Κυρίου, νυκτὸς καὶ
ἡμέρας ἀκαταπαύστῳ στόματι δέησιν προσφέρουσα
εἰλικρινῆ. Ὅσπερ οὖν καὶ ἡ σοφωτάτη Ἰουδήθ, μαρ-
τυρομένη ἐπὶ σωφροσύνῃ, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἰδεῖτο
τοῦ θεοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἰσαήλ· οὕτως οὖν καὶ ἡ ὁμοία
αὐτῇ χῆρα ἐντελεξὶν ἀκατάπαυστον ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας

A adducunt, non sinentes in Domino esse attentos, imo efficientes ut tales exeant quales intrarunt, nempe vacui, eo quod non audierint illos qui vel docent, vel legunt verbum Domini. Nam de hujusmodi Isaias propheta dicit: « Auditu audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non scietis: incrassatum est enim cor populi hujus⁴⁶, » καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέφετε, καὶ οὐ μὴ

CAPUT VII.

Quales sunt falsæ viduæ.

Ad eundem ergo modum, hujusmodi viduæ obtu-
ratas habent aures cordis; ne intus in tectis suis
sedentes, Dominum alloquantur, sed circumcursan-
tes, quæstus gratia, nugas agendo, perficiant adver-
sarii desideria. Hæ igitur viduæ, cum Christi altari
non possunt comparari. Sunt enim nonnullæ viduæ,
quæ in lucro omne studium suum ponunt; et quia impudenter petunt, ac insatiabiliter acci-
piunt, jam multos ad largiendum segiores reddi-
derunt: cumque oporteret, ut per animi modera-
tionem contentæ essent ecclesiasticis subsidiis,
contra circumcurrentes concutiant vicinorum
domos, affatim pecuniam sibi congerendo,
necnon acerbo fenore mutuam dant, soliusque
mammonæ curam habent; quarum Deus est cru-
mena; quæ cibum ac potum omni virtuti anteponunt,
aientes: « Edamus et bibamus; cras enim
moriemur⁴⁷; » atque istas res tanquam stabiles
putaverunt, et non tanquam fugaces. Nam in con-
quirendis nummis exercitata, pro Deo colit mam-
monam, hoc est, servit lucro; at apud Deum gra-
tiosa esse non potest, nec religioni illius obtempe-
rare, cum assidue numen adire supplex nequeat,
quandoquidem mentem et voluntatem parandis opi-
bus intentam habeat: quoniam ubi thesaurus, ibi
et cor illius⁴⁸: siquidem mente volutat, quo ac-
cedet capturæ gratia: aut quod illa quæpiam, amica,
oblita est ejus, et quo illam aliam sermone com-
pellare debeat. Cæterum quæ talia reputat, non
amplius orationi vacabit, sed instanti cogitationi.
Quapropter si forte pro aliquo precari velit, non exau-
diatur: non enim ex toto corde, sed mente distra-
cta, Domino offert preceationem. Quæ autem Deo
animum intendere desiderat, intra privatos parietes
sedens, cogitat quæ ad Dominum pertinent, per
noctem ac diem ore nunquam cessante precem
sinceram Deo deferens. Quemadmodum ergo sa-
pientissima Juditha⁴⁹, pudicitia testimonio celo-
bris, nocte ac die Deum pro Isaae deprecabatur;
ita quoque illi par vidua, indesinenter pro Ecclesia

⁴⁶ Isa. vi, 9. ⁴⁷ al. φλοιαριῶν. ⁴⁸ f. πλουσιῶν, divitum. ⁴⁹ Isa. xii, 13. ⁵⁰ Math. vi, 31.
⁵¹ Judith ix, et xi. l. Ignat. interpol. ad Philad. 4.

VARIORUM NOTÆ.

(45) Ἡ μαστροπεύουσα. Desunt in eodem. CLER.
(46) Τούτου. Alter cod. addit καὶ τοῖς ὡσὶν βα-
ρύνει ἠκούσαν, quod sequentia etiam postulant. Ib.
(47) Ἐμπεριτρέχουσαι. In codd. ἐπιτρέχουσαι,
PATROL. GR. I.

vel εὐτρέχουσαι. Ib.
(48) Ἐπισωρεύουσαι. Alter codicum ἐπισωρεύου-
σαι, niellius. Ib.
(49) Ἐχουσα. Alter cod. ἔχει, rectius. Ib.

Deo supplicabit; qui exaudiet eam, quoniam in hoc solum mente alligata est, et neque ad insatiam aviditatem, neque ad sumptuosam cupiditatem incurrit; atque oculus ejus est castus, auris munda, manus impolluta, pedes quieti, os denique neque ad ingluviem, neque ad ineptias promptum; sed loquens quidem quæ condecet, ea vero duntaxat sumens quæ sustentandæ vitæ conveniunt. Quæ sic fuerit proba, gravis ac sedata, Deo complacebit; simulque ac aliquid postulerit, præveniet eam largitio: « Adhuc enim, inquit, loquente te, dicam: Ecce adsum ». » Eadem igitur, sit divitiarum contemptrix, fastu carens, non turpi lucro dedita, non inexplebilis, non vorax; imo temperans, mansueta, tranquilla, religiosa, verecunda, sedens domi suæ, psallens, orans, legens, vigilans, jejuniens, cum Deo semper colloquens canticis et hymnis. Lanam faciendo, aliis potius suppeditet, quam ipsa aliquo indigeat; memor viduæ a Domino in Evangelio comprobata, quæ veniens ad templum, in gazophylacium misit duo æra minuta, quod est quadrans; at eam intuitus cordis cognitor Christus Dominus noster ac magister, ait: « Amen dico vobis, quoniam hæc vidua plus omnibus misit in gazophylacium: quia omnes ex abundantia sua miserunt; hæc autem, de penuria, omnem victum suum quem habuit ». » Itaque oportet viduas honeste ætatem agere, obediens episcopis, presbyteris et diaconis, insuperque et diaconissis; reverentes, pudibundas, metuentes, non liberius vivere ac in sua esse potestate nitentes, neque citra præscriptum volentes quidquam facere sine diaconi voluntate; exempli causa, si perendum sit ad aliquem, ut cum eo manducet ac bibant, vel aliquid ab aliquo accipiant. Sin vero injussa horum quidquam perpetrarit, jejunio punietur aut segregetur, tanquam proterva et inconsiderans.

CAPUT VIII.

Quod non oportet, ut ab indignis accipiat vidua, vel episcopus, vel alius fidelis.

Unde enim vidua novit, qualis sit ea mulier a qua accipit, aut ex quonam ministerio alimentum apponit; utrum ex rapina, aut ex alia quapiam arte illicita? Nescit vidua reddituram se Deo rationem de singulis hujusmodi rebus, quando accipiet indigne Deo. Neque enim sacerdotes unquam admittent spontanea hujusmodi mulieris dona; veluti furis aut metreticis. Scriptum est enim: « Non concupisces res

» Isa. LVIII, 9. » I. Ignat. interpol. ad Philad. 4. » Marc. XII, 43; Luc. XXI, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(50) *Ἡσυχιοί*. Alter cod. *ἱσοί*, quales sunt qui non nunc citato gradu, nunc tardo, incedunt; sed gravi et pari. CLER.

(51) *Ἀπελθούσας*. Alter cod. *ἀπελθεῖν*, quod melius videtur. Ib.

(52) *Τούτων*. Habet idem τῶν εἰρημένων, quod glossenna redolet. Ib.

(53) *Ἦ τὸν ἐπίσκοπον*. Hæc et sequentia inscrip-

Α προσοίσει Θεῷ, καὶ εἰσακούσεται αὐτῆς, διὰ τὸ τὴν διάνοιαν αὐτῆς πρὸς μόνον τούτῳ ἤρτησθαι, καὶ μήτε πρὸς ἀπληστίαν, μήτε πρὸς ἐπιθυμίαν πολυδάπανον ἐκκεῖσθαι· ὅτε ὀφθαλμοὶ αὐτῆς ἀγνοῦν, καὶ ἡ ἀκοὴ καθαρὰ, καὶ αἱ χεῖρες ἀμολυντοί, καὶ οἱ πόδες ἡσυχιοί (50), καὶ τὸ στόμα οὔτε πρὸς λαιμαργίαν, οὔτε πρὸς φλυαρίαν ἐτοιμον, ἀλλὰ λαλοῦν μὲν τὰ δέοντα, μεταλαμβάνον δὲ ὡς προσήκει διὰ μόνην τὴν σύστασιν. Οὕτω σεμνὴ καὶ ἀτάραχος ὑπάρχουσα, εὐάρεστος ἐστὶ τῷ Θεῷ· καὶ ἅμα τῷ αἰτήσασθαι αὐτὴν τι, προφθάσει· αὐτὴν ἡ δόσις· « Ἐτι γὰρ σοῦ, φησί, λαλοῦντος ἔρω· Ἰδοὺ πάρεμι. » Τοιαύτη δὲ οὖσα, ὑπάρχεται ἀφιλάργυρος, ἀτυφος, μὴ αἰσχροκερδῆς, μὴ ἀπληστος, μὴ λίχνος· ἀλλ' ἐγκρατής, πραεὶα, ἀτάραχος, εὐλαθῆς, αἰδήμων, καθημένῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς, ψάλλουσα, προσευχομένη, ἀναγιγνώσκουσα, ἀγρυπνοῦσα, νηστεύουσα, Θεῷ πάντοτε προσομιλοῦσα ψαλαῖς καὶ ὕμνοις· Ἐριά τε ἐκλαμβάνουσα, ἐτέροις μᾶλλον ἐπιχορηγεῖται, ἢ περ αὐτὴ τινος δεέσθω· μιμησχομένη τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μεμαρτυρημένης ὑπὸ τοῦ Κυρίου χήρας, ἥτις ἐλθοῦσα ἐν τῷ ἱερῷ, ἔβαλεν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον τὰ δύο λεπτά, ὅπερ ἐστὶ κοδράντης· καὶ θασάμενος αὐτὴν ὁ καρδιογνώστης Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ διδάσκαλος, εἶπεν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι αὕτη ἡ χήρα πλεῖον πάντων ἔβαλεν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον· ὅτι οἱ πάντες ἐκ τοῦ περιστεύματος αὐτῶν ἔβαλον, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑπερήματος ὅλον αὐτῆς τὸν βίον ἔν εἰχε. » Σεμνὰς οὖν δεῖ εἶναι τὰς χήρας, πειθόμενας τοῖς ἐπισκόποις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις, ἔτι μὴν καὶ ταῖς διακόνοις, εὐλαβοῦμένας, ἐντρεπομένας, φοβουμένας, μὴ κατεξουσιαζούσας, μήτε παρὰ τὴν διαταγὴν τι ποιεῖν θελούσας διχα γνώμης τοῦ διακόνου, οἷον τὸ πρὸς τινὰ ἀπελθούσας (51) ἐπὶ τὸ φαγεῖν παρ' αὐτῶν καὶ πιεῖν, ἢ λαβεῖν τι παρὰ τινος. Εἰ δὲ μὴ κελευσθεῖσα ποιήσῃ ἐν τι τούτων (52), ἐπιτιμᾶσθω νηστείᾳ, ἢ ἀφοριζέσθω, ὡς προπετής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὅτι οὐ χρὴ παρὰ ἀναξίω λαμβάνειν τὴν χήραν, ἢ τὸν ἐπίσκοπον (53), ἢ ἄλλον πιστόν.

Τὶ γὰρ ἐπίσταται, ὅποια τίς ἐστὶ, παρ' ἧς λαμβάνει, ἢ ἐκ ποταπῆς διακονίας παραβάλλει (54) τὴν τροφήν, πότερον ἐξ ἀρπαγῆς, ἢ ἐτέρας τινὸς οὐ καλῆς ἀγωγῆς. Οὐκ ἐπίσταμένη (55) ἡ χήρα ὅτι ὑπὲρ ἐνὸς ἐκάστου τούτων δώσει λόγον Θεῷ, δεχομένη ἀναξίως Θεοῦ· οὔτε γὰρ οἱ ἱερεῖς τοιαύτης ἐκουσιασμὸν δέξονται ποτε, οἷον ἄρπαγος, ἢ πόρνῆς. Γέγραπται γάρ· « Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ (56) πλησίον; » καί· « Οὐ προσ-

tionis verba recte absunt in altero cod. Vindob. Ib.

(54) *Παραβάλλει*. Alter *χορηγεῖ*, quod nescio an non sit glossa. Certè παραβάλλειν rarius hoc sensu occurrit. Ib.

(55) *Ὁὐκ ἐπίσταμένη*. Alter *ἀγνοεῖ* τοῦτον. Ib.

(56) *Τὰ τοῦ*. Alter τὰ τῶν τοῦ, eodem sensu. Ib.

οἰσῖς μίσθωμα πόρνῃς Κυρίῳ τῷ Θεῷ. Ὁ δὲ οὐκ ὄν δέχεται παρὰ τῶν τοιούτων (57), οὔτε μὴν παρὰ ἀφωρισμένων. Γινέσθωσαν δὲ αἱ χῆραι ἑτοιμοὶ πρὸς ὑπακοὴν τῶν ἐντεταλμένων αὐταῖς ὑπὸ τῶν κρείττωνων, καὶ κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ ἐπισκόπου ποιέτωσαν, ὡς Θεῷ ὑπακούουσαι: ὁ γὰρ ἀπὸ τοιούτου ἐπιβήτου, ἢ ἀποσυναγώγου δεχόμενος, καὶ ὑπὲρ τοῦτου προσευχόμενος, ἐμμένει τοῖς κακοῖς προαιρουμένου, καὶ μὴ θέλωντος μεταμεληθῆναι ποτε, κοινώνει τούτῳ τῇ προσευχῇ, καὶ λυπεῖ Χριστὸν τὸν τοῦ ἀδικου ἀποστρεφόμενος, καὶ οἰκοδομεῖ αὐτοὺς διὰ τῆς ἀναξίου δόσεως, καὶ συμμιλῶνεται αὐτοῖς, μὴ ἀφίων αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν εἶλθαι, ὥστε προσκλαῦσαι, καὶ δεηθῆναι τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Ὅτι οὐ χρή γυναικας βαπτίζειν ἀσεβῆς γῆρ, καὶ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἀλλότριον.

Περὶ δὲ τοῦ γυναικας βαπτίζειν, γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι κίνδυνος οὐ μικρὸς ταῖς τοῦτο ἐπιχειροῦσαις. Διὸ οὐ συμβουλεύομεν ἐπισφαλῆς γὰρ, μᾶλλον δὲ παράνομον καὶ ἀσεβῆς. Εἰ γὰρ κεφαλὴ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ, οὗτος δὲ προχειρίζεται εἰς ἱερωσίην, οὐ δίκαιον, ἀθετῆσαι τὴν δημιουργίαν, καὶ καταλιπόντα τὴν ἀρχὴν, ἐπὶ τὸ ἰσχατον εἶλθαι σῶμα. Γυνὴ γὰρ σῶμα ἀνδρὸς, ἐκ πλευρᾶς ὄν, καὶ ὑποκείμενον ἑκείνῳ, ἐξ οὐπερ καὶ διηρέθη εἰς παῖδων γένεσιν: Ὁ αὐτὸς (58) γὰρ σου, φησὶ, κυριεύσει: ἀρχὴ γὰρ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ, ἐπειδὴ καὶ κεφαλὴ. Εἰ δὲ ἐν τοῖς προλαβοῦσι διδάσκειν αὐταῖς οὐκ ἐπετρέψαμεν, πῶς ἱερατεῦσαι (59) ταύταις παρὰ φύσιν τις συγχωρήσει; τοῦτο γὰρ

⁵⁵ Exod. ix, 17. ⁵⁶ Deut. xxiii, 18. ⁵⁷ Laudat. Anastasius, quæst. xii. ⁵⁸ I Cor. xi, 3. ⁵⁹ Gen. iii, 46. ¹⁰⁰ Cap. vi.

VAR. ORUM NOTÆ.

(57) Ὁ δὲ οὐκ ὄν δέχεται παρὰ τῶν τοιούτων, etc. Pluribus testimoniis, quæ apud alios congesta reperies, aut tute congeres facile, unum adjicio non dum visum, et illis mss. quorum memini antea. Est autem canon 34 Nicephori Constantinopolitani, confessoris dicti, et Patrum cum illo congregatorum: Εἰ τις παλλακὴν κεκτημένος, οὐ βούλεται ἢ καταλιπεῖν αὐτήν, ἢ εὐλόγηθῆναι, καὶ μετὰ ἱερολογίας ἔχειν, οὐ χρή δέχεται τὰ παρ' αὐτοῦ προσφερόμενα τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἧς τοὺς θελοῦς θεσμοὺς διὰ τῶν ἔργων καταφρονῶν ἐνυβρίζει. Hoc est: Si quis concubinam habens, non vult aut illam relinquere, aut retinendo accipere benedictione sacramentalem; non oportet recipere quæ ab illo ecclesie offeruntur, cujus divinas leges factis suis contemnit et contumelia afficit. Cor. Hæc verba οὐκ ὄν δέχεται παρὰ τῶν τοιούτων, scripta sunt recentiori manu, in cod. Vindobonensi.

(58) Ὁ αὐτὸς, x. τ. λ. In altero cod. legitur αὐτὸς σου, φησὶν, ἔσται κεφαλὴ καὶ, etc. CLER.

(59) Ἱερατεῦσαι. Baptizare sacerdotale esse officium dicitur etiam infra capite 15. lib. vi, et canone apostolico 47 constatque multis auctoritatibus, præcipue Tertulliani De baptismo, cap. 17; Cypriani epist. 69, 70; concilii Carthaginensis Cypriani num. 17, 18, 19; Athanasii Epistola ad Draconium, p. 935; Hilarii in psalm. lxxvii, 32; Basilii canone 1; Epiphaniî hæres. 7, cap. 3, 4, hæres. 79, cap. 3, 7 (cujus et legenda Vita cap. 6 et 11); Joannis Moschi cap. 176, et Augustini lib. ii adversus Epistolam Parmeniani cap. 13. Hanc ob

proximi⁵⁵; et: Non offeres mercedem meretricis Domino Deo⁵⁶. A talibus igitur capiendum non est, neque etiam ab excommunicatis. Parent autem se viduæ ad obediendum mandatis sibi per superiores, atque juxta præscriptum episcopi faciant, tanquam Deo auscultantes. ⁵⁷ Certe cum quis non recusat munus viri infamis, aut ab Ecclesia ejecti ac pro eo orat, qui et in peccatis gestit perseverare, nec vult aut ad pœnitentiam unquam reverti; tunc cum illo in oratione communicat, et Christum iniquorum depulsorem contristat, hominesque eos per indignam quam faciunt donationem ædificat (et in delicto stabilit): seque cum illis inquinat, non sinit ad pœnitentiam venire ipsos, ut desceant, et Deum precentur.

B

CAPUT IX.

Quod non oportet, ut mulieres baptizent: id enim impium, et a Christi doctrina alienum.

An autem baptizare ad mulieres pertineat; nōtum vobis facimus, non mediocri in periculo versari eas quæ hoc præsumunt. Quare non tale consilium damus: periculosa quippe res est, imo vero illicita et impia. Nam si vir est caput mulieris⁵⁸, et is eligitur ad sacerdotium; justitiæ repugnat, ut creationis regulæ præscribatur, et relicto principatu, ad extremum corpus veniatur. Mulier enim corpus viri est, ex costa ejus ortum ducens, eique subjectum, scilicet, a quo ad liberorum procreationem sectum fuit: Ipse, inquit, tui dominabitur⁵⁹; at vir principatum mulieris tenet, utpote illius caput. Quod si in præcedentibus¹⁰⁰, non per-

rem diaconis, utpote non sacerdotibus, sed sacerdotum ministris, ne baptismum conferant interdicitur aperte Constitutiones, hujus libri cap. ult. et lib. viii, cap. 28 et 46. Eaque interdictio comprobatur a Maximo ad cap. 5 Cælestis hierarchiæ, et a Balsamone ad 49 canonem apostolorum; nec non confirmatur canone 7 eorum qui dicuntur, synodi Romanorum ad Gallos episcopos; de quibus canonicis conjectura clarissimi Sirmondi, videri Innocentii papæ, corrueat, si conferantur primus et secundus cum cap. 12 et 13 Epistolæ secundæ illius pontificis. Integrum illum canonem 7 apponam, quemadmodum meo judicio debet constitui:

Quod diaconi extra Paschæ tempus non baptizent. Non ergo nunc de baptismi ratione, sed de tradentium persona rescribo. Paschæ tempore presbyter et diaconus per parochias dare remissionem peccatorum, et ministerium implere consueverunt, etiam præsentē episcopo: in fontem quoque ipsi descendunt, illi in officio sunt; sed illius [al. episcopi] nomini facti summa conceditur. Reliquis vero temporibus, ubi agritudinis necessitas consequi unumquemque compellit, specialiter presbytero licentia est, per salutaris aquæ gratiam dare indulgentiam peccatorum, quoniam et munus ipsi licet causa mundationis offerre: diaconis vero nulla licentia invenitur esse concessa; sed quod semel forte contigit usurpare, per necessitatem dicuntur excusati, nec postea in securitate commissum. Non ita commode eum canone præcedente junguntur ista: Non ergo nunc de baptismi ratione, sed de tradentium persona rescribo. Alii tamen diaconis

missimus feminis docere, quo pacto quispiam præ-

A τῆς τῶν Ἑλλήκων ἀθέτητος ἐδ' ἀγκύρημα, θηλαίας θεαί

VARIORUM NOTÆ.

baptizandi jus concedunt, aut absolute, aut in necessitate solummodo, ac extra ordinem. Absolute, Tertullianus in loco citato, Cyrillus Hierosolymitanus circa finem Catecheseos 17; Hieronymus *Contra Luciferianos* cap. 4, et Patres synodi Illibitanæ, can. 77, ilque colligitur etiam ex canone 12 concilii Aurelianensis 1. In necessitate, ac extra ordinem, Gelasius epist. 9: concilium Eboracense anni 1194, cap. 4; concilium Londoniense anni 1200, cap. 3; Nicephorus Confessor, *Juris Græco-Romani* p. 196, et Theodoritus ac Procopius ad II Paral. xxix. Quibus addere potes Miliarium supra citatum, et locum Constitutoris in fine cap. 46, lib. ult. Sequuntur diaconos, inferiores clerici. De illis noster cap. 11, item pseudo-Ambrosius. Sed notabilia sunt præ cæteris verba scriptoris anonymi de non denuo baptizandis qui semel in nomine Christi tincti fuerint, in *Observationibus* Nicolai Rigaltii ad S. Cyprianum pag. 134: *Et ideo cum salus nostra in baptismo spiritus, quod plerumque cum baptismo aque conjunctum est, sit constituta, si quidem per nos baptismus tradetur, integre et solemniter et per omnia quæ scripta sunt assignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur: aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum expectemus, ut aut suppleatur a nobis, aut a Domino supplendum reserretur.* Jam vero circa laicos eandem diversitatem reperire est. Baptizabant initio cuncti Christiani, si fides falso Ambrosio. In necessitate, atque extra ordinem, licite hoc fieri a laicis, opinio communis est veterum ac recentiorum (I. Harmenop. epit. sect. 5, tit. 1). Consule finem cap. 46, lib. viii præsentis operis: *Ἀρὴ τὰ δόγματα νήπια, ἐὰν εὐρεθῆ τις εἰς τόπον, μὴ ὄντος ἱερέως, βαπτισθήτω. Ἐὶ βαπτισθῆ δὲ καὶ ὁ θεὸς πατὴρ, ἢ οὐλοθήτω ἀνθρώπος, μόνον ἵνα ἐστὶ Χριστιανός, οὐκ ἐστὶ ἀμαρτία. Infantes non baptizatos, oportet, si quo loco reperiat quis, ubi non sit sacerdos, baptizari. Quod si vel pater, aut quilibet alius, modo sit Christianus, baptizet, peccatum non committit.* Canon est Nicephori Confessoris 16, in *Jure Græco-Romano*, at 51 apud Glycam *Annalium* parte III, p. 324: *Ἄλλῃ, inquit, καὶ ὁ πενήκοστος πρῶτος κανὼν τοῦ ἐν πατριάρχαις Κωνσταντινουπόλεως ἀγίου πνεύματος Νικηφόρου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἁγίων Πατέρων, τάδε διορίζειται. Τὰ δόγματα νήπια, βῆ ὄντος ἱερέως, καὶ πατὴρ αὐτὰ βαπτισαί, καὶ οἷος ἕκαστος τύχη, μόνον ἵνα [αὐ. ἐστω] ὀρθόδοξος. Canon autem quinquagesimus primus sanctissimi patriarchæ Constantinopolitani Nicephori, et aliorum sanctorum Patrum, qui præsentis ipsi adfuerunt, hæc decernit: Infantes nondum baptizatos, si sacerdos nullus adsit, et pater baptizare potest, et quisvis alius, modo sit orthodoxus. Scilicet, istius concilii non pauca decreta reperiantur, præter 17 edita, et 28 inedita quæ leguntur post Mathæum Blastarem in mss. Regius; atque in Juliano; corruptusque jacet numerus in *Prothetoria* Harmenopuli ad Epist. canon. ubi Nicephoro tribuantur tantum canones decem. Nam *Epitomes* ejusdem sect. iv, tit. 2, laudatur canon 14, qui apud Blastarem est 15, eique subjunguntur 13 et 16 hic noster. Baptisma vero per laicos ordinariæ datum, illicitum autem omnes; in alium nonnulli, manifesto errore; sic Mathæus ille Blastares, canonum collector, nondum typis mandatus, littera β, cap. 3, et Synodus ab eo inibi memorata; sic etiam Theodorus Sclutariota in *Scholio* ad *Hæresium* 23, lib. iv *Thesauri* Nicetæ Choniata. Accipe verba Græca Matthæi monachi cum Latina interpretatione:*

Ἐστὶ καὶ περὶ τῶν βαπτισθέντων παρὰ ἁγίου πνεύματος.
Ἐστὶ τὸ καὶ τοῦτο.

Adhuc de iis qui baptizati sunt a non sacerdotibus.
Hec quoque questum

fnit, interrogante *Manuele Heracleensi, an recipere oporteat tanquam fidelem, eum quem qui sacerdos non est, et sacerdotem se esse simulat, baptizavit: id enim tunc temporis in illius diocesi accidit. Et decrevit synodus, hoc etiam rebaptizari debere. Quia scilicet, inquit, juxta sacros apostolorum canones quadagesimum sextum et quadagesimum septimum solis episcopus ac sacerdotibus licet sancto baptismate initiare. Ostenditur autem idem, etiam per canones vigesimum sextum et quadagesimum sextum et quadagesimum sextum Laodicenæ synodi: quorum ille quidem præcipit, ut non exorcizentur qui ab episcopis non fuerunt promoti et ordinati: hic vero vult, ut qui baptizandi sunt fidem episcopi aut presbyteri recitent. Quia etiam prædicti sextæ synodi et concilii Carthagenensis canones, eos qui ob negligentiam suam ambigunt utrum baptizati fuerint, baptismum recipere jubent. Equidem æquum non est, nec iustum, divini fideiium cætui annexare eum qui baptizatus fuerit ab homine quin non accepit baptismum, ac per baptismum remissionem peccatorum dandi potestatem; nam baptismus sordes peccatorum eluit. Et enim non parvam periculum est, ne forte per hujusmodi dubitationem, ipse quidem expiatione sancti baptismatis privatus sit, nos vero cum hæc baptizatos communis cemus latenter. Quod si quis instet ac dicat, propter præces a laico factas, atqueunctionem sacris olei, verum existimari debere baptismum collatum ab homine experte sacerdoti; ille etiam dixerit ordinatos a non consecrato, episcopum se esse mentiente, pro clericis reputari debere, cum fraus immoerit: id pro absurdum est, et contrarium quarto canonis secundæ synodi, qui de Maximo Cynico constituit, ipsum nec fuisse, nec esse episcopum, ab illo autem ordinatos, nihil magis inde fuisse consecutos, abrogatis, videlicet, omnibus quæ contra leges ille fecerat. Pugnat pariter cum 18 canone*

τοῦ Ἡρακλεῖος ἐρομένου Μανουῆλ, εἰ χρὴ δέχεσθαι ὡς πιστὸν, ὃν ἀνίερος ἐβάπτισεν, τὸ ἱερδοῦναι πλασάμενος· τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῆς ἐνορίας αὐτοῦ τηλικύτα συνέδη. Καὶ ἐψηφίσατο ἡ σύνοδος, καὶ τοῦτους ἀναβαπτίσεσθαι· ἐπεὶ γὰρ, φησὶ, κατὰ τοὺς ἱεροῦς τῶν ἀποστόλων κανόνας, τὸν τεσσαρακοστὸν ἕκτον καὶ τὸν τεσσαρακοστὸν ἑβδομον, μόνους ἐπισκόπους ἐδόθη καὶ ἱερεῦσιν, ἢ τοῦ ἁγίου βαπτισματος τελετῆ. Δείκνυνται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ εἰκαστοῦ ἕκτου καὶ τεσσαρακοστοῦ ἕκτου τῆς ἐν Λαοδικαῖα συνόδου τοῦ μὲν, μὴ ἐξορκίζειν τοὺς μὴ προαχθέντας ὑπὸ ἐπισκόπων, κελύουστος τοῦ δὲ, τοὺς φαυλιζομένους τὴν πίστιν ἀπαγγέλλειν τοῖς ἐπισκόποις ἢ πρεσβυτέροις. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ῥηθέντες τῆς ἑκτης συνόδου καὶ τῆς ἐν Κερθαγένῃ, τοὺς ἀμφιβόλους ἔχοντας εἰ ἐβαπτίσθησαν ἀμύλητῃ, βαπτίσειν προστάττουσιν. Οὐ μὴν ὅσον οὐδὲ ἀσφαλές, τὸν βαπτισθέντα παρὰ τοῦ μὴ λαβόντος ἔρουσιν βαπτίσειν, καὶ διὰ τοῦ βαπτισμένου ἀρεσιν διδοῦναι ἀμαρτημάτων, ῥητικῶν γὰρ τούτων τὸ βάπτισμα, τῷ θεῷ τῶν πιστῶν καταλέγειν χορηγοῦ μικρὸς γὰρ ὁ κίνδυνος, μήποτε παρὰ τὸν τοιούτον διαταγμὸν, αὐτὸς μὲν τῆς τοῦ ἁγίου βαπτισματος καθάρσεως στερηθῆ, ἤ μὲν δὲ ἀβαπτιστῶν λάθωμεν κοινωσύντες. Εἰ δὲ τὰς ἐπιστάται λέγων, διὰ τὰς γινόμενας παρὰ τοῦ λαϊκοῦ εὐχὰς, καὶ τὴν χριστὶν τοῦ ἁγίου μύρου, ἀληθῆς χρῆναι τὸ πρὸς τοῦ ἀνιέρου διδόμενον λογίσεσθαι βάπτισμα, οὕτως ἀν' φησὶ καὶ τοὺς χειροτονηθέντας πρὸς τινος ἀνιέρου καὶ τὸν ἐπισκοπον ὑπακρινόμενον, δεῖν εἶναι λατρίκους καὶ μετὰ τὸ φεραθῆναι, ἔπει ἀποσκον, καὶ ὑπεναντίον τῷ τεταρτῷ κανόνι τῆς δευτέρας συνόδου, τῷ περὶ Μαξιμου τοῦ κωνσταντινουπόλεως, μὴτε αὐτὸν γενέσθαι, ἢ εἶναι ἐπισκοπον, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας, μηδὲν πλέον ἐνευθεῖν ἀπόνασθαι, πάντων ἀκυρωθέντων ὧν ἀθέσμως ἐποίησεν ἕκαστος ἕκαστος. Ἐστὶ γὰρ μὴν καὶ τῷ ἑτ' τῆς ἐν Σαρδικῇ, τοὺς πα-

Ιερίας (60) χειροτονεῖν, ἀλλ' οὐ τῆς Χριστοῦ διατάξεως. Εἰ δὲ καὶ εἶε ὑπὸ γυναικῶν βαπτίζεσθαι, πάν-

A ter naturam eis fungi sacerdotio concedet? Nam deabus feminis sacerdotissas creare gentilis impo-

VARIORUM NOTÆ.

ρὰ Μουσαίου καὶ Εὐτυχίου ἀνέρου ὄντων χειροτονηθέντας, τοῦ κλήρου τελεῖς ἐκβάλλονται, καὶ εἰς τὴν τῶν λαϊκῶν κατὰγοντι χώραν. Ὅσπερ οὐν ἐκείνοι ἀχειροτόνητοι, οὕτω καὶ οὗτοι ἀβάπτιστοι λογισθήσονται. Καὶ ὡσπερ οἱ τῶν Ἀγαρηνῶν βαπτίζεσθαι παῖδες, τῷ μὴ ὁσώδιος ἀπέδξαι, Χριστιανῶν λογίζονται· οὕτως οὐδὲ οἱ μὲν ἡμεῖς πρὸς τῶν ἀνείρων, ὅτι μὴ δέδοται τοῖς τοιοῦτοις, ἀγασμοῦ τιος διακ μεταδιδόναί. Εἰ δὲ τις ἀνυποφέρει τὸ παρά τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου εἶτι παιδὸς ὄντος γεγονός, ἐνθυμηθῆτω τὸν θεοπίστοντα πολιτικῶν νόμον, ὅτι τὸ παρά κανόνας, οὐχ ἔλκεται εἰς ὑπόδειγμα· καὶ οὐ νόμος Ἐκκλησίας, τὸ σπώνον. hoc effatum; non est lex Ecclesiæ, quod raro evenit.

Sardicensi, qui a Musæo et Eutychno non sacerdotibus ordinatos, e clero penitus ejecit, ac in laicorum ordinem redegit. Quemadmodum igitur illi ordinatione carent, ita et isti pro baptismi expertibus habebuntur. Et sicut Agarenorum filii, qui ne fetorem redoleant, tinguuntur ac baptizantur, Christiani non censentur; ita nec qui oleo unguuntur a non sacralis; quoniam talibus concessum non est quidquam prorsus sanctificationis impertire. Si quis autem præterea objiciat quod contigit magno Athanasio adhuc puero, consideret legem civilem in cujus statuto dicitur, illud quod contra canones est, non trahi in exemplum: consideret etiam

ptionem, quæ dicit: Non permitimus, ut laicus faciat aliquid rerum sacerdotialium, verbi gratia sacrificium vel baptismum, vel impositionem manus, vel benedictionem tum parvam tum magnam. Nec enim quisquam sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo. Nam per impositionem manuum episcopi, datur hæc dignitas [unctoritas]: qui autem eam non habet sibi commissam, sed illam sibi rapuit ac per tyrannidem occupavit, peccatum suppliciumque Saulis et Ozia sustinebit. Non solum hoc, sed nec reliquos clericos baptismum conferre volumus; veluti diaconos, aut lectores, aut psaltas, aut ministros; nisi solos episcopos et presbyteros, ministrantibus diaconis. Qui autem id præsumperint, Coritarum penas ferent.

ραγγελίας ἀκούοντες τῆς λυγούσης (α): Οὐχ ἐπιτρέπομεν λαϊκῶν ποιεῖν τι τῶν ἱερατικῶν, οἷον θυσιαν ἢ βάπτισμα; ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην. Οὐχ αὐτῶν γάρ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διὰ γὰρ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ ἐπισκόπου δίδεται ἡ τοιαύτη δέξα [α]. ἔξουσία· ὁ δὲ μὴ ἐγγερισθῆς ταύτην, ἀλλ' ἀρπαξίας καὶ τυραννῆσας αὐτὴν ἑαυτῶν, τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν τιμιωρίαν τοῦ Σαουλ καὶ Ὀζια [α]. Ὀζίου] ὑποστήσεται. Οὐ μὴν δὲ ἀλλ' οὐδὰ τοῖς λοιποῖς κληρικῶς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν, οἷον διακόνους, ἢ ἀναγνώστους, ἢ ψάλτας, ἢ ὑπηρέτας, ἢ [α. ἀλλ' ἢ] μὴ μόνους ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους ἐξυψηροτούμενων αὐτοῖς τῶν διακόνων οἷδε τομῶν τες τοῦτο, τῶν Κοριθῶν

In Annalibus Michaelis Glycæ pag. 243, 244 (locum Nicephori lib. III, cap. 37, ut obscuriorem prætermittio) pro falsa ea opinione profertur primo factum Dionysii præsulis, qui baptismum a laico baptizavit iterum. Narratio incerta, nec ad rem pertinens, quia baptismus arena non aqua peractus dicitur. Referunt Joannes Moschus λειμωναπλου cap. 176; Cedrenus edit. Basil. pag. 206 et Nicephorus ubi mox. Profertur secundo auctoritas canonum apostolicorum, laicis prohibentium sacerdotalia munia, etiam si necessitas ingruat. Cum in toto hoc opere ne verbum quidem de necessitate; solummodo a sacris functionibus arceatur plebs lib. II, cap. 27, lib. III, cap. 10, et lib. ult. cap. 46. Additur in Glycæ ex Vita S. Athanasii, pueros per Athanasium puerum baptizatos, ab Alexandro Alexandrino rebaptizatos fuisse. Verum biographus iste, cujus locum reperies in fine tom. II S. Athanasii pag. 27 videtur non intellexisse hæc verba antiquioris biographi apud Photium cod. 258: Τούτους ἐπιχρίσας, διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγίδος ἐτελείωσεν: quæ exponi debent de consignatione et confirmatione, non autem de baptismo: sicut liquet per historicos ecclesiasticos Rufinum lib. I, cap. 14, et Sozomenum lib. II, cap. 17, qui ἀντολεξέει narrant baptismum non fuisse iteratum. Hæc quoque reperi in Gregorio Hamartio chonographo nondum edito, ubi de baptismo arenæ retulit:

C (60) Ἰσπελας. Negat quoque S. Epiphanius in Christiana religione esse debere Ιερίας et Ισπελας, ridetque clerum Pepuzianorum Cataphrygum, episcopos et presbyteros mulieres; item sacerdotissas Antidicomarianitarum et Collyridianorum. Addit in hac postrema hæresi num. 3, diaconissas sacerdotio non fungi. Unde patet error ac erroris origo, tum pseudo-Ambrosii ad I Tim. III, 11, scribentis: Sed Cataphrygæ erroris occasionem captantes, propter quod post diaconos mulieres alloquitur, etiam ipsas diaconas ordinari debere eana præsumptione defendunt, cum sciant apostolos septem diaconos elegisse. Nunquid nulla mulier tunc idonea inventa est, cum inter undecim apostolos sanctas mulieres suis e legamus? Sed ut hæretici animum suum verbis, non sensu legis astruere videantur, apostoli verbis contra sensum innuntiant apostoli, ut cum ille mulierem in ecclesia in silentio esse debere præcipiat, illi contra etiam auctoritatem in Ecclesia vindicent ministerii, tum

D) Mariani Scoti, et Sigeberti, qui adnotant ann. Domini 525, 526, Acephalos hæreticos dicere, Paulum apostolum in Epistolis præcepisse feminas diaconas debere fieri, quia eas commemorat post diaconos. Nimirum ignorarunt ordinem et functiones diaconissarum, quas dubio procul in ecclesiis suis nullas videbant. Et Ambrosiaster quidem sacerdotissas mutavit in diaconissas: Marianus autem ex Cataphrygibus fecit acephalos, lapsu, ut videtur, memorie: at Sigebertus Marianum exscripsit. Doctius et melius ementito Ambrosio suppositivus Hieronymus in eundem Scripturæ textum: Similiter eas ut diaconos eligi jubet. Unde intelligitur quod de his dicat, quas adhuc hodie in Oriente diaconissas appellant. Et ad Roman. XVI, 1: Sicut etiam nunc in Orientalibus diaconissæ mulieres, in suo sexu ministrare videntur in baptismo, sive in ministerio verbi, quia privatim docuisse feminas invenimus, sicut Priscillam, cujus vir Aquila vocabatur. lb.

Ποῦ νῦν εἰσιν οἱ κοσμηχοῦς τινες καὶ γυναικας λέγοντες βαπτίζαι ποτὲ κατὰ περιστάσιν μὴ παρὸς ἱερέως, καὶ εἰς βάπτισμα θεῶν καὶ τέλειον αὐτοῖς λογισθῆναι φιλονεικούντες, μᾶλλον δὲ τερατολογούντες καὶ βλασφημούντες ἐκ πολλῆς ἀγνοίας καὶ αὐθαδείας, μὴ δὲ τῆς ἱερᾶς τῶν ἀποστόλων διδασκαλίας δὲ πα-

Ubi nunc sunt, qui aiunt, ut laici et mulieres baptizent aliquando, in necessitate, absente sacerdote, quique contendunt, imo potius ex nulla ignorantia et pernicacia prodigiose ac impie affirmant, hoc in baptismum divinum perfectumque hominibus imputari: nec audiunt sacram apostolorum doctrinam atque præce-

(A) Τοῦτο εἴρηται ἐν τῷ γ' βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων Προς dictum est in un libro apostolicarum Constitutionum, cap. 10, 11.

tatis erratum est, nou autem Christi institutum. Quod si oportuisset a mulieribus baptismum administrari, profecti Dominus a matre sua fuisset baptizatus, et non a Joanne¹; aut quando nos ad baptizandum misit², una quoque misisset et mulieres ad idem ministerium: jam vero nihil tale usquam neque injunxit, neque scripto tradidit, quippe qui et naturæ ordinem, et rei decentiam probe nosset, ut et naturæ conditor, et constitutionis legislator.

CAPUT X.

Quod non debeat laicus opus sacerdotale facere: baptismum, aut sacrificium, aut manus impositionem, aut benedictionem.

Sed nec laicis permittimus quamlibet sacerdotium functionum usurpare; ut sacrificium, vel baptismum, vel impositionem manus, vel benedictionem tum parvam, tum magnam. «Nec enim quisquam sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo³.» Nam per impositionem manuum episcopi, datur hæc dignitas: qui autem eam non habet sibi commissam, sed sibi illam rapuit, Ozix supplicium⁴ sustinebit.

CAPUT XI.

Quod præterquam episcopo, vel presbytero, nulli ceterorum clericorum liceat quæ sunt sacerdotum exercere: et quod ordinare, soli episcopo conveniat, nulli vero alii.

Sed neque reliquos clericos baptismum conferre volumus; veluti lectores, aut psaltes, aut janitores, aut ministros; nisi solos episcopos, et presbyteros, ministrantibus diaconis. Qui autem id præsumpserint, Coritarum pœnas ferent⁵. Non etiam potestatem damus presbyteris, ordinandi diaconos,

¹ Matth. III, 13. ² Matth. XVIII, 19. ³ Heb. V, 4. ⁴ II Paral. XXVI. ⁵ Num. XVI.

VARIORUM NOTE.

ὁποῖοι οὖν τὴν δίκην. Καὶ μὲν τοὶ οὐδὲ πρεσβυτέρους χειροτονεῖν διακόνους, ἢ διακονίσσας, ἢ ἀναγνώστας, ἢ ὑπηρέτας, ἢ πυλωροὺς, ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς ἐπισκόποις. Ἀπὴν γὰρ ἐστὶ τὰ ἐξ ἔνομος, ἐκκλησιαστικῆς, καὶ θεάρετος ἀρμονία, καὶ κατάστασις. Μάτην οὖν ἐρεσχελοῦσιν, ἢ τὸ γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, θεομαχοῦσιν, οἱ τὰ τῆς ἱερωσύνης χάρισμα καὶ ἐνεργήματα, κοσμικοὶ τε καὶ γυναιξίν [al. κοσμικοὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξίν] ἀπονήμοντες ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκούοντων, καὶ πειθομένων τῇ ματαιολογίᾳ καὶ φλοιαρίᾳ [al. φλαυρίᾳ] τῶν μηδὲ ὅ τι ποτὲ εἴσιν ἱερωσύνη καὶ διαφορά κοσμικοῦ τε καὶ ἱερέως πάμπαν εἰδόντων.

Vide præter allata canonem Illiberitanum xxxviii et confer cum Auxilio lib. II, cap. 10, apud Morinum De sacris ordinationibus, parte II, pag. 365. Restat de mulieribus baptizantibus. Illarum porro eadem ratio est ac laicorum. Prohibitionem, etiam

Rursus non permittimus presbyteris ordinare diaconos, vel diaconissas, vel lectores, vel ministros, vel janitores, sed solis episcopis. Hic enim est ordo legitimus, ecclesiasticus, et Deo placens contentus, atque status. Frustra itaque cavillantur, aut ut verius loquar, cum Deo pugnant, qui sacerdotium charismata seu dona, et functiones sæcularibus [viris] itemque mulieribus tribuunt, ad interitum audientium, et fidem habentium vaniloquentiæ ac nugis hominum, qui nullo penitus modo sciunt quidnam tandem sit sacerdotium, quidve differat laicus a sacerdote.

ἂ πως ἂν καὶ ὁ Κύριος ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς ἐβαπτίζετο, καὶ οὐχ ὑπὸ Ἰωάννου, ἢ καὶ ἡμᾶς ἀποστῆλων ἐπὶ τὸ βαπτίζειν, συναπέστειλεν ἂν ἡμῖν καὶ γυναῖκας ἐπὶ τούτῳ· νῦν δὲ οὐδαμῶς, οὔτε προσέταξεν, οὔτε ἐγγράφως παρέδωκεν, εἰδὼς καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῆς φύσεως, καὶ τὴν εὐπρέπειαν τοῦ πράγματος, ὡς καὶ τῆς φύσεως δημιουργὸς, καὶ τῆς διατάξεως νομοθέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ρ.

Ἵτι οὐ χρὴ λαϊκῶν ποιεῖν ἱερατικῶν ἔργων, βάπτισμα, ἢ θυσίαν, ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν.

Ἴλλ' οὔτε λαϊκοὶ ἐπιτρέπομεν ποιεῖν τι τῶν ἱερατικῶν ἔργων· οἶον θυσίαν, ἢ βάπτισμα, ἢ χειροθεσίαν, ἢ εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην (61). «Οὐχ ἑαυτῶ γὰρ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.» Διὰ γὰρ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ ἐπισκόπου δίδεται ἡ τοιαύτη ἀξία· ὁ δὲ μὴ ἐγχειρισθεὶς ταύτην, ἀλλ' ἀρπάσας αὐτὴν ἑαυτῷ, τὴν τιμωρίαν τοῦ Ὁξία ὑποστῆσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ἵτι, πλὴν ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου, οὐδενὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν ἐπιτέτραπται τὰ τῶν ἱερέων ἐνεργεῖν· τὸ δὲ χειροτονεῖν μόνῳ ἐπισκόπῳ προσήκει, ἑτέρῳ δὲ οὐδενί.

Ἴλλ' οὔτε τοῖς λοιποῖς κληρικοῖς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν· οἶον ἀναγνώσταις, ἢ ψάλταις, ἢ πυλωροῖς, ἢ ὑπηρέταις· ἢ μόνοις (62) ἐπισκόποις, καὶ πρεσβυτέροις, ἐξυψηρευμένοις αὐτοῖς τῶν διακόνων. Οἱ δὲ τολμώντες τοῦτο, τῶν Κοριθίων ὑποσσοῦσι τὴν δίκην. Οὐχ ἐπιτρέπομεν δὲ πρεσβυτέ-

contra hæreticam mulierum procacitatem, habes in Tertulliano De virginibus velandis, cap. 9. De præscriptione hæreticorum cap. 41, De baptismo cap. 17; Epiphanius hæresi 42, cap. 4; hæresi 79, cap. 3 et 7; Chrysostomo Homilia de Bernice, Prosdoco et Domina, tom. I, et in consilio Carthaginensi 4, can. 100. Potestatem vero in necessitate, confirmavit Urbanus papa II. Nec silentio obtegi debet magnus error Attonis episcopi Vercellensis, Epistola ad Ambrosium sacerdotem Mediolanensem tom. VIII Spicilegii Acheriani p. 124, ortus ex non intellecto canone 12, concilii Carthaginensis 4, quasi diaconæ feminas baptizaverint; cum duntaxat ministerium eas baptizantibus præbuerint, ut videbitur infra ad cap. 15. Cot.

(61) Εὐλογίαν μικρὰν ἢ μεγάλην. Benedictionem parvam interpretantur viri docti, quæ a presbyteris datur; magna, quæ ab episcopis. Potuissent ex canon. Basilii 27, Regensi 5, Agathensi 44, Herardi 78. et aliis, magnam de publica, parvam de privata accipere. Porro hujus capitis et sequentis varias lectiones ex Georgio Hamartolo habes paulo supra: eademque exhibet codex Regius 1326. Id.

(62) Ἢ μόνοις. Hinc excidit ἀλλά, nam ἡ nunquam significat nisi, sed ἀλλ' ἢ id significare nemo nescit. Repetitio vocula: ἢ festinantem librarium fecellit. Miror hoc fugisse diligentiam Cotelieri. His dudum editis, ex collatione codd. Vindobonensium vidi unum esse in quo legitur ἀλλ' ἢ. CLER.

ρους χειροτονεῖν διακόνους, ἢ διακονίσσας, ἢ ἀναγνώ-
στας, ἢ ὑπηρετάς, ἢ φιδούς, ἢ πυλωρούς, ἀλλὰ μόνοις
τοῖς ἐπισκόποις. Αὕτη γάρ ἐστι τάξις ἐκκλησιαστικῆ
καὶ ἁρμονία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Ἀποτροπὴ βασιλείας.

Περὶ δὲ φθόνου, ἢ ζήλου, ἢ καταλαλίας, ἢ ἐριδος,
ἢ φιλονεικίας, προεῖρηται ὑμῖν, ὅτι ταῦτα Χριστιαν-
οῦ (63) ἀλλότρια, καὶ μάλιστα ἐπιχρηῶν. Ἐπειδὴ
δὲ ὁ ἐνεργῶν διάβολος πλῆττοπος καὶ ποικίλος ὑπάρ-
χων, εἰς τὰς μὴ χήρας ἐμπομπεῖ, ὡς καὶ ποτε εἰς
τὸν Κάιν. Ἐνταῦθα γὰρ λέγουσιν εἶναι χῆραι, τὰ δὲ τῆς
χήρας βέβια παραγγέλματα οὐ ποιοῦσιν, ὡς οὐδ’
ὁ Κάιν τὰ ἀδελφικά δικαιώματα. Ἀγνοοῦσι γὰρ ὡς
οὐ τὸ ὄνομα τῆς χήρας εἰς βασιλείαν αὐτὰς εἰσάξει,
ἀλλ’ ἡ ἀληθὴς πίστις καὶ τὰ ὅσια (64) ἔργα. Εἰ δὲ
τις τὸ μὲν ὄνομα τῆς χήρας κέκτηται, τὰ δὲ τοῦ
ἀντικειμένου ἐπιτελεῖ ἐπιτηδεύματα, ἢ μὲν χήρεα
αὐτῆς οὐ λογισθήσεται, ἐξωθεῖσα δὲ τῆς βασιλείας,
αιωνίᾳ κολάσει παραδοθήσεται. Ἀκούομεν γάρ τινας
χήρας ζηλοτύπους, φθονεράς, διαβόλους, βασικαιοῦ-
σας ταῖς ἐτέρων ἀνεσεσιν· αἱ δὲ τοιαῦται οὐκ εἰσὶ
τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μαθήτριαι.
Δέον γὰρ αὐτὰς, ἐνδουβείσης αὐτῶν συγχήρας ὑπὸ
τινος, ἢ λαβοῦσας ἀργύρια (65), ἢ τροφήν, ἢ πόμα,
ἢ ὑπόδησιν, θεασαμένας τὴν ἀδελφὴν αὐτῶν ἀναψύ-
ξασαν, εἰπεῖν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Ὅπως δεῖ προσεύχεσθαι τὰς χήρας ὑπὲρ τῶν
διδόντων τὰ πρὸς τὰς χήρας.

Ἐὐλόγητός (66) εἶ, ὁ Θεός, ὁ ἀναψύξας τὴν συγχήραν
ἐδόλγησον, Κύριε, καὶ δόξασον τὸν διακονήσαντα αὐ-
τῇ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀναθῆναι ἐν ἀληθείᾳ πρὸς
σὲ· καὶ μνησθήσῃ (67) αὐτοῦ εἰς ἀγαθὸν ἐν ἡμέρᾳ
ἐπισκοπῆς αὐτοῦ (68). Καὶ τὸν ἐπισκοπὸν μου τὸν
καλῶς σοι λειτουργήσαντα (69), καὶ διδάξαντα εὐκαι-
ρον ἐλεημοσύνην γυμνῇ ὄσῃ τῇ συγγήρῳ μου· γενέ-
σθαι· προσθεῖναι αὐτῷ δόξαν, καὶ δόξης αὐτῷ στέφανον
καυχήσεως ἐν ἡμέρᾳ ἀποκαλύψεως ἐπισκοπῆς σου.
Ὅμοίως καὶ ἡ λαβοῦσα χήρα τὸ εἶδος, συμπροσευ-
χέσθω τῷ δίδοντι αὐτῇ τὴν διακονίαν (70).

VARIORUM NOTÆ.

(63) Χριστιανοῦ. Codex alter Χριστιανός. CLER. D
(64) Ὅσια. Idem habet ὅσια. Id.
(65) Ἀργύρια. Alter cod. ἀργύριον. Id
(66) Εἶ. Abest a cod. altero Vind. Id.
(67) Καὶ μνησθήσῃ. Alter cod. μνήσῃτι· sine
καὶ. Id.
(68) Αὐτοῦ. Idem σου non mutata sententia; visit
enim Deus, homines visuntur. Id.
(69) Σοὶ λειτουργήσαντα. Absunt ab altero co-
dice, ut et δόξαν καὶ δόξης αὐτῷ. Quæ omnia sine
sensus jactura tolli revera possunt. Id.
(70) Τὴν διακονίαν. Locutio Scripturæ et Patrum
in significanda elemosyna. Nihil enim frequentius,
quam διακονία et διακονεῖν, ministerium et mini-
strare, hoc sensu. Unum sufficit, sed præ cæteris
Illustrare testimonium, quod Joannes Damascenus ex
Doctrina Petri excerpit, ac in Parallellorum suo-
rum lib. II, cap. 16, retulit: Dives est ille, qui mul-
tis misericordiam tribuit, et qui ad Dei imitationem,

A vel diaconissas, vel lectores, vel ministros, vel can-
tores, vel janitores; sed episcopis solis. Hic enim
est ecclesiasticus ordo, et concentus.

CAPUT XII.

Dehortatio ab invidia.

De invidia vero, æmulatione, maledicentia, dis-
cordia, et contentione, jam vobis diximus, aliena
esse hæc a Christiano, maximeque a viduis. Cum
tamen diabolus, impulsor versutus et mille noc-
cendi artes callens, in falso viduas tanquam
triumpho ejus paratas collimet; quemadmodum olim
in Cainum. Nonnullæ enim se viduas prædicant, at
viduitate digna præcepta non servant; sicut nec
Cainus jura fraterna. Ignorant enim, quod non vi-
duitatis nomen illas in regnum introducet, sed vera
fides, et sancta opera. Si quæ vero nomen viduita-
tis obtinet, et adversarii studia peragit; viduitas
ejus non computabitur, et repulsa a regno, æternæ
pœnæ tradetur. Audimus enim quasdam esse vi-
duas æmulas, invidas, calumniatrices, aliarum le-
vamentis anxias. Quæ tales sunt, ad Christum non
pertinent, nec discipulæ æstimantur doctrinæ Chri-
stianæ. Siquidem, cum aliqua pariter vidua a quo-
piam induta fuit, aut accepit vel pecuniam, vel
cibum, vel potum, vel calceos; oportuisset eas,
recreatam sororem suam intuitas, dicere:

CAPUT XIII.

C Quomodo oporteat viduas orare pro iis, qui necessa-
ria tribuunt.

Benedictus es, Deus, qui conviviam recreasti:
benedic, Domine, et clarifica eum, qui illi submi-
nistravit; ut opus ejus in veritate ascendat ad te:
et memineris illius, in bonum, die visitationis ejus.
Sed et benedic episcopo meo, qui recte tibi mi-
nistravit, et opportunam elemosynam convetulae
meæ nudæ fieri docuit: addas ei gloriam et des ei
coronam exsultationis in die quo revelabitur visi-
tatio tua. Similiter et vidua, quæ misericordiam
accepit, comprecetur pro eo, qui illi præbuit mi-
nisterium.

ea quæ habet impertit. Deus enim res a se conditas
omnino nobis tribuit. Quocirca hoc scitote, qui divi-
tiis polletis, vos ministrare debere, cum plura quam
vobis opus sint acceperitis. Intelligite deesse ea aliis,
quæ vobis supersunt. Erubescite qui aliena retinetis,
atque æquitatem Dei vobis imitandam proponite, et
nemo pauper erit. Græce ex Bibliotheca Claroinon-
tana hujus urbis: Ἐκ τοῦ ἀγίου Πέτρου: Πλοῦ-
σιος ἐκεῖνός ἐστιν ὁ πολλοὺς ἐλεῶν, ὁ δὲ κατὰ
θεοῦ μνησῖν ἐπιδιδοὺς ἐξ ὧν ἔχει. Θεός γάρ
πάντα πᾶσιν ἔδωκεν ἐκ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.
Σύνετε δὴ, πλοῦσιοι, ὅτι διακονεῖτε ὀφείλετε, λα-
βοῦντες πλεονα, ὧν αὐτοὶ χρῆσθε. Μάθετε ὅτι
ἐτέροις λείπει τὰ ὑμῖν περισσεύοντα ἀσχρόνητε
κατέχοντες ἀλλότρια. Μνησασθε ἰσότητα θεοῦ,
καὶ οὐδαὶς ἐστὶ ἀνήξ. Cujus loci postrema citata
reperies in Gregorio Nazianzeno orat. 16, p. 254,
sic: Μὴ γεκόμεθα κακοὶ τῶν δοθέντων ἡμῖν οὐκω-
μοί, ἵνα μὴ ἀκούσωμεν Πέτρου λέγοντος· Ἀσχρό-

CAPUT XIV.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Quod secundum Domini constitutionem, non debeat jactare se, nec nomen suum predicare, quæ munus tribuit.

Ἵτι οὐ χρὴ κομπάζειν, καὶ περιγαγγέλλειν τὸ ἑαυτῆς ὄνομα, τὴν καρποφοροῦσαν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διατάξειν.

At quæ beneficium largitur, nomen suum occultet, ut sapiens; nec tuba canat ante se; quo fiat eleemosyna apud Deum in abscondito, sicut Dominus ait: «Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua; ut sit eleemosyna tua in abscondito». Ac vidua preceat pro largitore, quicumque tandem ille sit, cum ipsa sanctum Christi altare existat: «Et Pater, qui videt in abscondito, in aperto reddet», conferenti benignitatem. Sed viduæ quæ secundum Dei mandatum vivere nolunt, curam habent sciscitandi multum, quæ fuerit ministratrix, et quæ acceptrices. Quod cum vidua rescivit, queritur de illa quæ subministravit, dicens: An nesciebas me tibi esse illa calamitosiorem? Quid igitur illum mihi prætulisti? Talia dicendo, decipit; neque cogitat, non fuisse hanc voluntatem hominis, sed Dei mandatum. Si enim ipsa testatur, se propiorem ac nudiozem illa fuisse, majorique inopia afflictam; considerare debet eum qui ita ordinavit, et cum silentio ac sine accusatione largitricis ingressa in domum suam, atque in faciem procumbens, supplicare Deo, ut peccatum ei remittatur. Nam Deus præcepit beneficiæ ne velut tragico boatu decantet beneficium: vidua vero conquesta est quod illa nomen suum non proclamaret, ut ipsa quoque eo audito ad accipiendum curreret: neque solum expostulavit, sed etiam ipsi maledixit, oblita illius qui ait: «Qui benedicit tibi, benedictus est; et qui maledicit tibi, maledictus est». Dicit autem Dominus: «Cum intraveritis in domum, dicite: Pax huic domui; et si fue-

Ἡ μέντοι εὐ ποιούσα, ἀποκρυψάτω τὸ οἰκεῖον ὄνομα, ὡς σοφὴ· μὴ σαλπίζουσα ἐμπροσθεν αὐτῆς· ἵνα γένηται ἡ ἐλεημοσύνη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν κρυπτῷ· καθὼς φησὶν ὁ Κύριος, ὅτι: «Σοῦ δὲ ποιούντος ἐλεημοσύνην, μὴ γινώτω ἡ ἀριστερὰ σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου (71), ὅπως ἦ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ.» Καὶ ἡ χήρα προσπαχέσθω ὑπὲρ τοῦ δεδωκότος, ὅστις ποτ' ἀνῆ, ἅγιον θυσιαστήριον Χριστοῦ (72) ὑπάρχουσα: Καὶ ὁ Πατὴρ ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει· τῷ εὐ ποιούντι· ἐν τῷ φανερωῷ.» Ἄλλ' αἱ μὴ κατ' ἐντολὴν Θεοῦ ζῆν θέλουσαι χῆραι, φροντίζουσι πολυκευσιεῖν, τὴς ἡ διακονησαμένης, καὶ τίνες αἱ λαβοῦσαι· καὶ μαθοῦσα, ἐπιμέμφεται τῇ διακονησαμένῃ, λέγουσα· Οὐκ ἴδης ὅτι ἐγὼ σοι μᾶλλον παρ' (73) ἐκείνην θλιβομένη; Ἵτι οὖν προστίμησας ἐκείνην ἑμοῦ; Ταῦτα δὲ λέγει· ἄφρων ὑπάρχουσα, οὐ νοοῦσα ὅτι οὐκ ἀνθρώπου τοῦτο θέλημα γέγονεν, ἀλλὰ Θεοῦ πρόσταγμα. Εἰ γὰρ μαρτυρεῖ αὐτὴ ὅτι ἐγγυτέρω ὑπῆρχε, καὶ ἐν πλείονι ἐνόει ἐξητάζετο, καὶ μᾶλλον αὐτῇ γυμνὴ ἢ ἐκείνη, ὀφείλει νοεῖν τὸν διαταξάμενον, καὶ ἀποσιγήσασα, καὶ μὴ μεμφαμένη τὴν διακονήσασαν, εἰσελθοῦσα εἰς οἶκον ἑαυτῆς, καὶ ἐπὶ πρόσωπον ἑαυτῆν βαλοῦσα, ἱκετεύουσα· τὸν Θεὸν ἀρεθῆναι αὐτῇ τὸ πικρὸ μῆλον. Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετεῖλατο τῇ εὐ ποιούσῃ μὴ τραγιδεῖν τὴν εὐποιαν· ἢ δὲ ἐμέμφετο, ὅτι μὴ ἐκήρυξεν αὐτῆς (74) τὸ ὄνομα, ἵνα καὶ αὐτὴ μαθοῦσα δράμῃ εἰς τὸ λαθεῖν· καὶ οὐ μόνον ἐμέμφετο, ἀλλὰ γε καὶ κατηράτο αὐτῆς, ἐπιλαβομένη τοῦ εἰπόντος· «Ὁ εὐλόγων σε εὐλόγηται, καὶ ὁ καταρρόμενός σε κατατράται.» Λέγει δὲ ὁ Κύριος· Ἵταν εἰσεργήσῃ εἰς οἶκον (75), λέγετε· Εἰρήνῃ τῷ οἴκῳ

* Matth. vi, 2. † I. Polycarp., cap. 4; pseud-Ignat. ad Tars. 9 ‡ Matth. vi, 6. § Gen. xxvii, 29.

VARIORUM NOTÆ.

Θητε εἰ κατέχοντες τὰ ἀλλότρια, καὶ μνησασθε ἱερότητα Θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πένης. Sed fallitur Nicetas interpres Græcus, dum adnotat: Ἔστι δὲ τὸ χρῆσις ἐκ τῆς ἐκταθῆσιν τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων (in uno ms. διαγράμῳ), τῆς ὕστερον ἢ ἕκτη συνόδου ἀπεδοκίμασεν ὡς ἐπιβουλευθεῖσαν καὶ νοθευθεῖσαν παρὰ τῶν αἱρετικῶν. Est autem hic locus ex illo apostolicarum Constitutionum opera octo libros complectente, quod postea sexta synodus improbat, tanquam ab hæreticis depravatum et adulteratum. Sed et Latini scriptores nomen diaconie ita usurparunt. Cassianus collatione 18, cap. 7: Cum diaconiam nostris fratribus deferremus. Similiterque collat. 21, cap. 1, 8, 9. Et Gregorius papa, lib. viii, epist. 20; lib. ix, epist. 24. Quem ultimum locum operæ pretium fuerit conferre cum loco Joannis Diaconi lib. ii De Vita S. Gregorii cap. 51, ut alter per alterum corrigatur. Melius enim in Gregorio, mensis pauperum, et exhibendæ diaconie. Ac vice versa rectius in Joanne, ad mensas pauperum, vel diaconie exhibitionem. Hinc diaconie (quarum mentio passim) appellatæ sunt ædes erogandis eleemosynis consecratæ. Cot.

veterum ista ex Commentariis Incerti ad Mattheum: Aliter certo, sicut apostoli interpretantur in libro Canonum qui est de episcopis, dextra est populus Christianus qui est ad dextram Christi, sinistra autem omnis populus qui est ad sinistram. Hoc vero dicit, ne Christianum facientem eleemosynam, qui est dextra, infidelis aspiat, qui est sinistra. Christianus autem si Christianum viderit eleemosynas facientem, non est contra Christi præceptum, quoniam ambo dextra sunt. Ea vero cum nec in hoc loco, nisi textus evangelicus profertur, nec in toto libro ii, qui peculiariter de episcopis est, nec alibi Constitutionum reperiantur, procul dubio per posteriores sublata fuerunt, quemadmodum diximus initio notarum; quia, scilicet, displicebant. Certe allatam interpretationem, probatam licet pseudo-Theophilo Antiocheni, Joannes Chrysostomus arguit. Ib.

(71) Μὴ γινώτω ἡ ἀριστερὰ σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου. Matth. vi, 3. Citavimus in Testimonibus

(72) Χριστοῦ. Alter Vindobon. cod. Θεοῦ. Passim miscentur Θεός, Κύριος et Χριστός, etiam in Novi Testamenti codicibus. CLER.

(73) Παρ'. Sequuntur in altero cod.: Ἐγγυτέρω παρ' ἐκείνην ὑπῆρχον καὶ μᾶλλον. Ib.

(74) Αὐτῆς. Alter cod. ἑαυτῆς. Ib.

(75) Οἴκῳ. Addit cod. alter τινός. Ib.

τούτω· καὶ ἐὰν ἢ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἢ εἰρήνη ὡμῶν ἄ
ἐπιαναπαύσεται ἐπ' αὐτόν· ἐὰν δὲ μὴ ἢ ἀξιός, ἢ εἰρήνη
ὡμῶν πρὸς ὁμᾶς ἐπιστρέψει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι ἀπρεπὲς τὸ λοιδορεῖν τὸν κλησίον ἀλλότριον
γάρ (76) Χριστιανῶν τὸ καταράσθαι.

Εἰ οὖν ἡ εἰρήνη ἐπὶ τοὺς (77) πέμψαντας αὐτὴν
ἐπ' ἐκείνους, πάλιν ἐπιστρέψει ἐπὶ τοὺς προσηκαμέ-
νους αὐτὴν, διὰ τὸ μὴ εὐρεῖν ἀξιούς αὐτῆς (78), πολὺ
μᾶλλον ἢ κατὰ ἐπιστρέψει εἰς κεφαλὴν τοῦ ἀδικῶς
αὐτὴν ἐκπέμψαντος, ὡς οὐκ ἀξίου ἔντος λαβεῖν αὐτὴν
ἐκείνου πρὸς ὄντα ἐξαπεστάλη. Πᾶς γὰρ ὁ μᾶτην
λοιδορῶν, αὐτὸν ἀράται (79), καθὰ φησιν ὁ Σολο-
μὸν· Ὅσπερ ὄρνεα πέτονται καὶ στρουθοὶ, οὕτως
ἀρὰ ματαῖα οὐκ ἐπελεύσεται ἐπ' οὐδενί. » Καὶ πάλιν
λέγει· Οἱ δὲ ἐκφέροντες λοιδορίας, ἀπρονέστατοι εἰ-
σιν. » Ὅσπερ δὲ (80) ἡ μέλισσα, ἐν τῇ δυνάμει αὐτῆς
ἀσθενὴς οὖσα, ἐπὰν πλήξῃ τινα, τὸ κέντρον ἀποβάλλει,
καὶ γίνεται στεῖρα (81)· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁμᾶς ὁ
ἐὰν ποιήσῃτε ἀδικίαν εἰς ἑτέρον, τοῦτο εἰς (82) ἐαυ-
τοὺς ἐνεργήσετε· Ἐλάκων γὰρ ὤρυξε, καὶ ἀνέσκα-
ψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεται εἰς βόθρον ὃν ἐργάσατο. »
Καὶ πάλιν (83)· Ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον
αὐτοῦ (84), ἐμπεσεται εἰς αὐτόν. » Οὐκοῦν ὁ φεύγων
κατὰραν, ἕτερον μὴ καταράσθω· ὁ γὰρ μισεῖς σοι
γενέσθαι, οὐδὲ ἄλλω σὺ ποιήσεις. Διὸ νοθεύετε τὰς
ἀπειθεῖς, ἐπιπλήσσετε ταῖς ἀναισχύντοις, παρακαλεῖτε
τὰς ὀλιγοψύχους, ἰσχυροποιεῖτε τὰς ἀσθενεῖσας, ἐπι-
νεῖτε τὰς ἐν ὀσιότητι ὀδεουσῶσας. Εὐλογοῦτε μᾶλλον,
καὶ μὴ λοιδορεῖτεσαν· εἰρηνοποιεῖτεσαν, καὶ μὴ πλε-
μον ἐμποιεῖτεσαν. Μῆτε οὖν ἐπίσκοπος, μῆτε πρεσβύ-
τερος, μῆτε διάκονος, μῆτε ἄλλος τις ἐκ τοῦ καταλόγου
τοῦ ἱερατικοῦ λοιδορία τὴν γλῶσσαν μολυνέτω, ἵνα μὴ
ἀνεὶ εὐλογίας κατὰραν κληρονομήσῃ. Ἔστω δὲ σπουδὴ
καὶ ἐπιμέλεια τῷ ἐπισκόπῳ, ὅπως μὴδὲ λαϊκῶς κατὰ-
ραν ἐκφέρῃ· περὶ πάντων γὰρ αὐτῷ μᾶλλιν ὀφείλει,
περὶ κληρικῶν, περὶ παρθένων, περὶ χηρῶν, περὶ
λαϊκῶν. Διὰ τοῦτο, ὡ ἐπίσκοπε, τοὺς συναργούς σου
τῆς ζωῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐργάτας, διακόνους
εὐαρέστους Θεῷ προχειρίζου, οὓς ἐκ παντὸς τοῦ λαοῦ
δοκιμάζεις εἶναι ἀξιούς, καὶ εἰς τὰς τῆς διακονίας

A rit ibi filius pacis, pax vestra requiescet super il-
lum; sin autem non fuerit dignus, pax vestra
revertetur ad vos¹⁶.

CAPUT XV.

Quod non deceat conviciari proximo: alienum enim
esse a Christianis maledicere.

Si ergo pax apud eos, qui illam ad alios mise-
runt, rursus ad præmittentes redit, quod non in-
venerit dignos ipsa, multo magis maledictio rever-
tetur in caput inique immittentis eam, quod is ad
quem amandata est, non mereatur illam recipere.
Quisquis enim sine causa conviciatur, sibi maledi-
cit, ut Salomon ait: « Sicut aves volant, et passe-
res, sic maledictum vanum non in nullum veniet¹⁷. »
Et iterum dicit: « Qui autem proferunt convicia,
insipientissimi sunt¹⁸. » Quemadmodum vero apis,
viribus infirma, cum pupugerit aliquem, aculeum
amittit, efficiturque sterilis: pari modo et vos,
quam injuriis aliis intuleritis, hanc vobis facietis.
« Lacum enim aperuit, et effodit eum; et incidet
in foveam quam fecit¹⁹. » Et rursus: « Qui
fodit foveam proximo suo, incidet in eam²⁰. » Ergo
qui maledici refugit, ne alteri maledicat. Nam quod
oderis tibi fieri, neque alteri tu feceris. Quocirca
monete immorigeras, objurgate inverecundas, con-
solamini pusillo animo præditas, fortificate infir-
mas, laudate sanctitatis iter ingressas. Benedicant
potius, et non convicientur; pacem, non bellum
faciant. Itaque nec episcopus, nec presbyter, nec
diaconus, nec quisvis alius sacri ordinis, linguam
convicio inquinat; ne pro benedictione maledictio-
nem sortiatur. Studeat autem et curet episcopus,
ut neque laicus maledictum proferat: omnibus
enim prospicere debet, clericis, virginibus, viduis,
laicis. Propterea, episcope, tibi in vltā adjutores,
justitiæ operarios, Deoque gratos diaconos elige,
quos ex omni populo dignos esse probaris, et sub-
eundis diaconici officii laboribus maxime accom-
modatos. Etiam elige diaconissam fidelem et sanctam,
ad mulierum ministeria. Fit enim nonnun-
quam, ut in quibusdam domibus, virum diaconum

¹⁶ Luc. x, 5; Matth. x, 13. ¹⁷ Prov. xxvi, 2. ¹⁸ Prov. x, 18. ¹⁹ Psal. vii, 16. ²⁰ Prov. xxvi, 27.

VARIORUM NOTÆ.

(76) Ἀλλότριον γάρ. Alter codex καὶ ἀλλότριον, D
nec loco convenit æτιολογικὴ particula. CLER.

(77) Ἐπὶ τοὺς ἀδικήτους. Absunt in altero
cod. et postea sequitur προσηκαμένους utrumque
perperam. CLER.

(78) Ἀδύτης. Legit idem αὐτῆς, recte. Id.

(79) Πᾶς γὰρ ὁ μᾶτην λοιδορῶν, αὐτὸν ἀρά-
ται. Juxta illud Ecclesiastici xxi, 30: Dum maledi-
citur impius diabolum, maledicit ipse animam suam:
Ἐν τῷ καταράσθαι ἀσεβῆ τὸν Σατανᾶν, αὐτὸς κατα-
ράται τὴν αὐτοῦ ψυχὴν. COT.

(80) Δέ. Idem cod. Vinā. οὖν, quod melius. CLER.

(81) Καὶ γίνεται στεῖρα. Tribus modis accipi
potest: 1° simpliciter, ut sensus sit: apem, cum
pupugerit, sterilem evadere, nec amplius gignere.
Id vero nullibi me legere memini. 2° Subintelli-
gendo κέντρον. Hoc est, privatur aculeo. Quod tra-

ditur a multis. Unde proverbialis locutio in Platonis
Phædone, ὡσπερ μέλιττα τὸ κέντρον ἐγκατα-
λιπὼν οὐχίσσεται. Velut apis aculeo relicto discedat.
3° Improperie, et ratione mellis nequaquam confi-
ciendi postea. Plinius lib. xi, cap. 18: Aculeum api-
bus natura dedit, ventri consertum. Ad unum ictum
hoc infixō, quidam eas statim emori putant. Aliqui,
non nisi in tantum adacto, ut intestini quidpiam se-
quatur: sed fucos postea esse, nec mella facere, velut
castratis viribus, pariterque et nocere et prodesse de-
sinere. COT.

(82) Εἰς. Idem ἐπ', quod est perinde. CLER.

(83) Πάλιν. In altero ὁ Σολομὸν, rectius, nam
proxime superior locus est Davidis. Id.

(84) Τῷ κλησίον αὐτοῦ. Absunt hæc, et facila
supplentur. Id.

ad mulieres non possis mittere, propter infideles : A destinabis igitur mulierem diaconissam, ob improborum cogitationes. Diaconissa siquidem femina ad multos usus indigemus. Ac in primis quidem cum baptizantur mulieres, diaconus tantum earum frontem unget oleo sancto, et post diaconissa eas illinet : non enim opus est ut feminæ aspiciantur a viris. Verum, duntaxat in manus impositione, caput mulieris unget episcopus : quemadmodum

¹¹ f. δύνασαι. Sic cod. Vindob.

VARIORUM NOTÆ.

(85) *Διάκονον*. Alter cod. διακόνισσαν, ut et paulo post. Ib.

(86) *Εἰς πολλὰς χρείας, γυναῖκας χρῆζομεν διάκονον*. Officia diaconissarum, præter ea de quibus antea diximus, alia multa fuerunt. Diaconissa in *Constitutionibus*, lib. II, cap. 26, introducit mulieres ad diaconum et ad episcopum; lib. III, cap. 7, præstat viduis; hoc capite, et 19, feminarum curam gerit, ad quas mittitur honestatis causa, ubi ministerio illius opus est. Atque ita Epiphanius, cap. 3; hæres. 79, et cap. 21 *Expositionis fidei*. In suo sexu ministrat, in ministerio verbi, et privatim docendo; dicitur in Commentariis ad Rom. xvi, 4, tom. VIII Hieronymi. Hoc etiam loco ad baptizandas feminas adhibentur diaconissæ, ut eas inungant, neve a viris aspiciantur nudæ. Et quidem quod spectat ad unctionem, illustre habemus in Joannis Moschi *Prælo spirituali*, cap. 3, exemplum, de Conone presbytero, cui in cœnobio ibi memorato baptismum accedentibus conferre demandatum fuerat : *Αὐτὸς δὲ ἔρχην καὶ ἐβάπτισεν τοὺς ἐπὶ τοῦτο παραγενομένους. Καθ' ὅτι οὖν ἔρχην γυναῖκα, ἐσκαιδαλλέτο. Ἰπσε αὐτὴν ungebant et baptizabat eos qui ad hoc veniebant. Quoties ergo mulierem inungeret, scandalizabatur. Ἐν μιᾷ οὖν ἤλθεν κόρη Περσία, ἐπὶ τῷ βαπτισθῆναι : ἦν δὲ εὐαίδη πάμπαν ὠραία, ὥστε μὴ δυνήθηται τὸν πρεσβύτερον αὐτὴν χρεῖσαι τῷ ἁγίῳ ἑλαίῳ. Καὶ ποιησάσης αὐτῆς δύο ἡμέρας, ἤκουσεν ἀρχιεπισκόπου Πέτρος, ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ γεγονότι, καὶ ἠθέλησεν ἀφορῆσαι διάκονον γυναῖκα ἐπὶ τῷ αὐτῷ. Ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἐποίησεν, διὰ τὸ μὴ ἐπιδέχεται τὸν τόπον. Quadam vero die venit puella orta ex Perside, et baptizaretur; quæ ita speciosa erat, ac tantæ pulchritudinis, ut non posset presbyter eam sancto oleo inungere. Cum sic vero illic puella mansisset duos dies, audiens archiepiscopus Petrus, obstupuit ea de re vehementer, voluitque ad hoc opus delegare diaconissam mulierem; sed non fecit, quod locus, cœnobilium videlicet, id non pateretur. Ambrosius Camaldulensis vertit, *ne contra canones fecisse videretur*, quia male legebat τὸν, quemadmodum pro γεγονότι, γέροντι. Quod pertinet autem ad revelandas velandasque feminas, et ad reliqua diaconarum munia in baptismo mulierum, consuli possunt Epiphanius et pseudo-Hieronymus citati, Atto Vercellensis *Epistola ad Ambrosium*, Justinianus Novella 6. Noster cum lib. ult., cap. 28, tum hocce lib. III, cap. 16, ubi diaconissæ sunt susceptrices feminarum, ut et in canone 74 Nicæno Arabico, et in *Vita S. Pelagii*, cap. 8, lib. I, *De Vitis Patrum*, Rosweydi. Et *nam de diaconissis*, inquit Jacobus diaconus, Vitæ illius scriptor, *juberet ejus beatitudo transmittere mecum*. Et mox : *Statim transmisit mecum dominam Romanam primam diaconissarum*. Posteaque : *Sanctus Nonnus episcopus exorcizavit eam, Pelagium, et baptizavit, et imposuit ei signum Domini, tradiditque illi corpus Christi : fuitque illi mater spiritualis sancta domina Romana prima diaconissarum*. In Matthæo Blastare elemento γ, cap. 43 : *Αἱ μέντοι διάκονοι γυναῖκας τίνα τὴν ὑπηρεσίαν τῷ τότε ἐν τῷ κλήρῳ ἐπλήρου, τοῖς πᾶσι σχε-**

ἄχρεας εὐσκόλους. Προχέρισται δὲ καὶ διάκονον (85) πιστὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπηρεσίας. Ἔστι γὰρ ὁπότεν ἐν τισιν οἰκίαις ἀνδρα διάκονον γυναῖξιν οὐ δύναται :¹¹ πέμπειν, διὰ τοὺς ἀπίστους ἀποσταλεῖς οὖν γυναῖκα διάκονον, διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. Καὶ γὰρ εἰς πολλὰς χρείας, γυναῖκας χρῆζομεν διάκονου (86). Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῷ ἐπιτέλει γυναικας, ὁ διάκονος χρεῖσαι μὲν μόνον τὸ μέτρον αὐτῶν τῷ ἁγίῳ ἑλαίῳ (87), καὶ μετ' αὐτὸν ἡ

δὴν ἡγήσεται νῦν : πλὴν εἰσιν οἱ λέγουσιν, ὅτι ταῖς βαπτιζομέναις τῶν γυναικῶν ὑπηρετοῦν, ἀνδρῶν ὀφθαλμοῖς οὐ θεμιτὸν εἶναι, γυμνοῦμένας ταύτας ὀρᾶσθαι, ὑπεράκρουσας ἤδη βαπτιζομένας. Hoc est : *Porro diaconissa quidnam ministerii per illud tempus in clero adimplerent, ab omnibus fere nunc ignoratur. Sunt tamen qui dicant, quod in baptismo mulierum ministrarent, cum nefas sit feminas in ætatis flore baptizandas, oculis virorum nudas obijci. Videre etiam potes in canone 12 synodi Carthagin. IV, quomodo eas quæ baptismo initiabantur docerent tam respondenda baptizatori, quam vitæ post lavacrum transmittendæ rationem. Denique ad diaconas pertinuisse putō visitationem carcerum detentorum, necnon collectionem pecuniæ ad liberandos eos. Id sane innuunt Lucianus et Libanius. Ille hisce verbis de Peregrino : Καὶ ἔωθεν μὲν εὐθὺς ἦν ὄρα παρά τῷ δεσμοτηρίῳ περιμένοντα γράδια, χήρας τινὰς, καὶ παῖδια ὀρφανὰ : οἱ δὲ ἐν τῷ αὐτῶν καὶ συνεκάθεινον ἔνδον μετ' αὐτοῦ, διαφθείροντες τοὺς δεσμοφύλακας. Ac mans quidem illico videre erat juxta carcerem præstolantes anus, viduas aliquas, et pueros orbos : qui autem apud ipsos in dignitate erant, cum ipso intus dormiebant, corruptis custodiibus : Οἱ ἐν τῷ αὐτῶν mihi sunt diaconi ecclesiastica dignitate suffulti; quorum fuisse in carcerem commeare, discimus ex epistola 10 S. Cypriani. Libanius vero orat. 16, in *Tisamenum*, edit. Morell., p. 452, sic loquitur : Μητέρα δὲ γράων, εἰπερ εἴη τῷ δεδεμένῳ, πλανωμένην ἀγείρειν ὅσον προσαιτούσα δύνηται. Matrem vero vetularum, si vinclo contigerit, vagantem colligere quidquid mendicando possit. Paucisque interjectis : ἢ τοῖς ὑπηρεταῖς ἦ ἀναμνηστικῶν, πρὸς πολλῶν γόνατα προσπεσῶν, id est : *aut ministros (diaconos mea quidem sententia) commenefaceret ad multorum genera procidere. Ac Oratione de vincis, quam Jacobo Gothofredo debemus : Ταῦτα εἰπὼν ἀκούει : Διατὶ οὐ καλεῖς διὰ τῶνδε τῶν (malim ita, quam ut editum est, διὰ τῶν δετῶν per vincetos) ἐξόντων γυναικῶν δεῦρο, τῶν ἐπὶ φιλανθρωπία φιλοτιμουμένων, εἰτ' αὐτῆς πρὸς τὰ γόνατα προσπεσῶν, πάλθεις προσαιτούσαν εἶπεν τί σοι; Postquam hæc dixit, audit : Cur non vocas per hosce qui egredientur, mulierem huc aliquam ex iis quæ pro humanitate sua claræ habentur; indeque ad genera illius procidentis, persuades ut mendicando aliquid tibi afferat? Cor.**

(87) *Ὁ διάκονος χρεῖσαι, etc.* Unctio ante baptismum facta oleo sancto, benedicto, et exorcizato, mera cæremonia est; quæ ideo a diacono, vel presbytero, seu episcopo, semel aut bis, hoc vel illo modo, in his aut illis, aut in omnibus corporis membris peracta invenitur, juxta variam ecclesiarum ac gentium consuetudinem. Innumera hujus rei possent proferri documenta, desumpta ex Ritualibus Æthiopi, Syrorum, Græcorum, Latino- rum, ex conciliis, et ex Patribus. Sed peculiarem merentur animadversionem, præter textum *Constitutionum* hic, et lib. VII, cap. 22; *Recognitionum* lib. III, cap. 67; Joannis Moschi, qui citatus fuit in nota superiore, ac Ritualium librorum, loca se-

διάκονος ἀλείφει αὐτάς· οὐ γὰρ ἀνάγκη τὰς γυναῖ-
 κας ὑπὸ ἀνδρῶν κατοπτέεσθαι· ἀλλὰ, μόνον ἐν τῇ
 χειροθεσίᾳ (88), τὴν κεφαλὴν αὐτῆς χρίσει ὁ ἐπίσκο-
 πος, ὃν τρόπον οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ βασιλεῖς τὸ πρότερον
 ἐχρίνοντο· οὐχ ὅτι καὶ οἱ νῦν βαπτιζόμενοι, ἱερεῖς
 χειροτονοῦνται, ἀλλ' ὡς ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ Χριστιαν-
 νοὶ (89), βασιλείον ἱεράτευμα, καὶ ἔθνος ἅγιον, Ἐκ-
 κλησία Θεοῦ, στέλος καὶ ἑδραῖωμα τοῦ νομφάνου¹⁸. οἱ
 ποτὲ οὐ λαός, νῦν δὲ ἡγαπημένοι (90) καὶ ἐκλεκτοί· οἷς
 ἐπεκλήθη (91) τὸ καινὸν αὐτοῦ ὄνομα· ὡς μαρτυρεῖ καὶ
 Ἡσαΐας ὁ προφήτης, λέγων· «Καὶ καλέσουσι τὸν λαὸν
 τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ καινὸν, ὃ ὁ Κύριος ὀνομάσει αὐτόν.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ μνήσεως θείας τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

Σὺ οὖν, ὦ ἐπίσκοπε, ἐκείνῳ τῷ τύπῳ χρίσεις τὴν
 κεφαλὴν τῶν βαπτιζομένων, εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναι-
 κῶν, τῷ ἁγίῳ ἔλαιῳ, εἰς τύπον τοῦ πνευματικοῦ
 βαπτίσματος (92). Ἐπειτα ἢ σὺ ὁ ἐπίσκοπος, ἢ ὁ ὑπὸ
 σὲ πρεσβύτερος τὴν ἱεράν ἐπ' αὐτοὺς εἰπὼν καὶ ἐπο-
 νομάσας ἐπίκλησιν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύ-
 ματος, βαπτίσεις αὐτούς ἐν τῷ ὕδατι καὶ τὸν μὲν
 ἄνδρα ὑποδεχέσθω ὁ διάκονος (93)· τὴν δὲ γυναῖκα ἢ
 διάκονος (94)· ὅπως σεμνοπρεπῶς ἢ μεταδόσις τῆς
 ἀθραύστου σφραγίδος γένηται. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἐπί-
 σκοπος χριέτω τοὺς βαπτισθέντας τῷ μύρῳ (95).

¹⁸ I Pet. II, 9. ¹⁷ I Tim. III, 15. ¹⁸ al. νῦν φωτός. ¹⁹ Isa. LXII, 2.

VARIORUM NOTÆ.

quentia : Cyrilli Hierosolymitani Catechesi mysta-
 gogica 2 ; Chrysostomi sub finem orationis 8, in
Arsiolum ad Coloss. ; Dionysii cap. 2 *Cœlestis hierar-
 chie* ; auctoris *Responsionum ad Orthodoxos*, in
 operibus Justini Martyris, quæst. 157 ; Ambrosii, I
De sacramentis, 2 ; Augustini *Sermone de illius neo-
 phylorum*, et *Serm. de mysterio baptismatis* ; Theo-
 duli *De ordine baptismi*, cap. 10 ; concilii Matisco-
 nensis II, can. 5 ; et *Capitularium* lib. I, cap. 162 ;
 seu concilii Meldensis, cap. 1 ; apud Ibonem, parte I
Decreti, cap. 269. Infeliciter porro I cunam in Res-
 ponsione supposititi Justini sup Aere tentarunt
 interpretes : Ἐπειδὴ ἄ ποιῶ... τὸν σαφισμὸν μετὰ
 τὸν θάνατον αὐτοῦ ποιῶ τοῦ ἐνταφιαζομένου, repo-
 nendo, sive ἢ Μαρία, πρὸς, sive ἢ μηρίζουσα τὸν
 Κύριον, πρὸς, contra contextus sensum, qui sane
 hæc aut similia postulat : ἢ Ἐκκλησία, πρὸς, quem-
 admodum legenti clarum fiet. Nec felicius paulo
 post expungunt vocem παλαῖψ, ex isto commate,
 χριόμεθα δὲ παλαῖψ ἔλαιῳ, ἵνα γινώμεθα χριστοί·
 subst. tūuntque ἀπλῶ : non considerantes solemniem
 apud Patres allusionem ad Veteris Testamenti
 oleum, quo reges ac sacerdotes ungebantur, ideoque
 appellabantur christi. Codex Regius 2392 : Ἐκ τῶν
 Διατάξεων· Ὅτι γυναῖκα βαπτίζομένην, ὁ ἐπί-
 σκοπος μόνην τὴν κεφαλὴν χρίσει· ὁ δὲ διάκονος,
 τὸ στόμα καὶ τὸ στήθος, ἢ δὲ διακρίνωσα, ὄλον
 τὸ σῶμα. Cot. — Ὁ. Melius ὁ γάρ, ut habet alter
 cod. Vind. omisso μὲν quod sequitur. CLEA.

(88) Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ. Hæc impositio manuum
 super baptizandos, tempore baptismi, nota est ex
 Ritualibus, ex Dionysio, ex aliis. Cot.

(89) Χριστιανοί. Subjicitur in altero cod. καλοῦν-
 ται, nec male. CLEA.

(90) Ἠγαπημένοι. In singulari ἡγαπημένος καὶ
 ἐκλεκτός, in eodem. Ib.

(91) Οἷς ἐπεκλήθη, etc. Ad finem capitis desunt
 in altero cod. Ib.

(92) Εἰς τύπον τοῦ πνευματικοῦ βαπτίσματος.

A sacerdotes et reges antiquitus ungebantur : non
 quod qui nunc baptizantur, ordinentur sacerdotes ;
 sed quia fiunt a Christo Christiani (hoc est, un-
 ctionis cognomines), regale sacerdotium, et gens
 sancta¹⁸, Ecclesia Dei, columna et firmamentum
 præsentis luminis¹⁷ : qui aliquando non populus ;
 nunc autem dilecti et electi ; super quos invocatum
 est novum nomen ejus ; ut testatur Isaias propheta,
 dicens : « Et vocabunt populum nomine ejus
 novo, quo Dominus nominabit illum¹⁹. »

CAPUT XVI.

De divina sancti baptismi institutione.

B Tu igitur, episcope, ad illam formam caput eo-
 rum qui baptizantur, sive viri sint, sive mulieres,
 unges oleo sancto, in figuram spiritualis baptismi.
 Deinde aut tu, episcope, aut tibi subjectus presby-
 ter, sacram super eos proferens nominatim invocacionem
 Patris, et Filii, et Spiritus sancti, baptizabis eos
 in aqua. Ac virum quidem suscipiat diaconus ;
 mulierem vero diaconissa : ut cum decenti
 gravitate collatio sigilli infragilis peragatur. Et
 postea episcopus baptizatos ungat chrisimate.

C Et cap. seq. τὸ ἔλαιον, ἀντὶ Πνεύματος ἁγίου. Li-
 bro autem VII. cap. 22 : Ἴνα τὸ μὲν χρίσμα μετοχὴ
 ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Quia, scilicet, teste Theo-
 dullo, lib. *De ordine Baptismi* cap. 10 : *In olei no-
 mine intelligitur unctio sancti Spiritus*. Origenes in
 sine homiliæ 8 in *Leviticum* ; *Donum autem gratiæ
 Spiritus, per olei imaginem designatur*. Cot.

(93) Καὶ τὸν μὲν ἄνδρα ὑποδεχέσθω ὁ διάκο-
 νος. Masculi masculos, femine feminas de bap-
 tismo suscipiebant, juxta canonem 22 aut 24 Ni-
 cænum Arabicum, et Æthiopicum. In Actis S. Se-
 bastiani : *Omnes isti sexaginta octo, a S. Polycarpo
 presbytero baptizati, et a S. Sebastiano suscepti
 sunt : seminarum autem matres factæ sunt Beatrix
 et Lucina*. Vita S. Epiphani, sect. 8 : Ὅς καὶ πατὴρ
 αὐτοῦ (ita lego cum interprete) ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ
 ἁγίου φωτισματος. Qui Lucianus etiam fuit pater
 ejus Epiphani in *sancto baptismate*. Paucisque in-
 terpositis : Βερνίκην τὴν ἁγίαν παρθένον, ἣτις ἐγέ-
 νετο μήτηρ τῆς ἀδελφῆς Ἐπιφανίου. Quæ sic ver-
 tenda : *Bernicem sanctam virginem, quæ mater,
 spiritualis, intellige, fuerat sororis Epiphani*. Per-
 peram enim interpretes, cum non possent concouere
 in virgine nomen matris, transformavit matrem
 sororis in sororem matris. Ib.

D (94) Διάκονος. Illic et infra διακρίνωσα habet al-
 ter cod. Vind. CLEA.

(95) Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ ἐπίσκοπος, etc. Seu il-
 los sacramento confirmationis donet. Unde cap.
 seq. μύρον dicitur βεβαίωσις τῆς ὁμολογίας, confir-
 matio confessionis. In Rituali Græcorum, pag. 368 :
 Τὸ χρίσμα τοῦ μύρου βεβαίωσιν τὴν πίστιν. *Unguenti
 chrisma fidem confirmat*. Ambrosiaster in caput VI
 Epistolæ ad Hebræos : *Impositionis manuum, per
 quam Spiritus sanctus accipi posse (Primasius et
 Haymo videntur legisse plenissime) creditur : quod
 post baptismum ad confirmationem unitatis in Ec-
 clesia Christi a pontificibus fieri solet*. Lege infra
 cap. 44, lib. VII. Cot.

CAPUT XVII.

Quam causam habeat baptismus in Christum, et quare singula in eo, et dicantur, et fiant.

Baptismus igitur, in mortem Jesu datur⁹⁹: et aqua adhibetur pro sepultura; oleum, pro Spiritu sancto; signum crucis, pro cruce: christina, confirmatio est confessionis: Pater commemoratur, ut auctor ac emissor; Spiritus coassumitur, ut testis; dum mergimur, commorimur; dum emergimus, consuscitatur. Pater est super omnia Deus; Christus, unigenitus Deus, et dilectus Filius, et gloriæ Dominus; Spiritus sanctus, Paraclitus, qui a Christo mittitur ac docetur, quique Christum prædicat¹⁰¹.

CAPUT XVIII.

Qualis esse debeat baptismo initiatus.

¹⁰² Cæterum qui baptizatur, se præstet alienum ab omni impietate, inefficacem ad peccatum, amicum Dei, hostem diaboli, hæredem Dei Patris, et co-hæredem Filii ejus; eumque qui renuntiaverit Sathanæ, illiusque dæmonibus ac fallaciis. Sit castus, purus, sanctus, Deo amicus, filius Dei; orans, tanquam filius patrem; atque hoc modo, veluti nomine communis fidelium cætus, proloquens: «Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie: et dimitte nobis debita nostra; sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo: quia tuum est regnum, et potentia, et gloria, in sæcula. Amen¹⁰³.»

¹⁰⁰ Rom. vi, 3. ¹⁰¹ Citatur a Maximo, ad caput 2, Dion. de Eccl. hier. ¹⁰² Citat. Anastasius, quæst. 1. ¹⁰³ Matth. vi, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(96) *Kal.* Dele cum altero cod. Vindob. CLER.

(97) Τοῦ Πνεύματος ἢ συμπάρληψις, ὡς μάρτυρος. Ita alibi. Quia, opinor, Spiritus sanctus in Christi baptismo testis existit: sicuti docent S. Gregorius Nazianzenus, orat. 37, p. 610; orat. 39, p. 634; et S. Epiphanius in *Expositione fidei catholicæ*, num. 16. Accedunt huc duo Scripturæ testimonia, Roman. viii, 16: *Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei.* I Joan. v, 8: *Tres sunt qui testimonium dant in terra: Spiritus, aqua et sanguis.* Qui 2 locus a B. Ambrosio, lib. 1 *De Spiritu sancto*, cap. 6, et *Libro de initiandis* cap. 4, exponitur de baptismo. *COT.*

(98) Τό. Sic et paulo post τοῦ, subaudiendo μάρτυρος, e superioribus verbis. CLER.

(99) Καὶ ὅτι ἐκείνου διδασκόμενον. Joannis cap. xvi, vers. 13, 14: *Cum autem venerit in te Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem: non enim loquetur a semetipso; sed quæcumque audiet loquetur, et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit; quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Dogna quidem catholicæ proponunt Ecclesiæ magistri Didymus, Chrysostomus, Ambrosius, Augustinus et Theophylactus, Spiritum sanctum audire ea quæ non ignorat; unam esse Patris, Filii, et sancti Spiritus scientiam, ut et substantiam; audire Spiritum sanctum per unitatem substantiæ, et per proprietatem scientiæ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

A Πολὺν αἰτίαν ἔχει τὸ εἰς τὸν Χριστὸν βάπτισμα· καὶ διατὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἑκαστον λέγεται τε καὶ κρᾶτ-στοι.

Ἔστι τὸ νυν τὸ μὲν βάπτισμα, εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ ἐξόμενον· τὸ δὲ ὕδωρ, ἀντὶ ταφῆς· καὶ (96) τὸ ἕλαιον, ἀντὶ Πνεύματος ἁγίου· ἢ σφραγίς, ἀντὶ τοῦ σταυροῦ· τὸ μύρον, βεβαίως τῆς ὁμολογίας· τοῦ Πατρὸς ἢ μνήμη, ὡς αἰτίου καὶ ἀποστολέως· τοῦ Πνεύματος ἢ συμπάρληψις, ὡς μάρτυρος (97)· ἢ κατάδυσις, τὸ (98) συναποθανεῖν ἢ ἀνάδυσις, τὸ συναναστήναι· Πάτηρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· Χριστὸς ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ἀγαπητὸς Υἱός, ὁ τῆς δόξης Κύριος. Πνεῦμα ἅγιον, ὁ Παράκλητος, τὸ ὑπὸ Χριστοῦ πεμπόμενον, καὶ ὑπὲρ ἐκείνου διδασκόμενον (99), καὶ ἐκείνου κηρύττον.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Οἷος ὀφείλει εἶναι ὁ μνηστὴρ.

Ὁ δὲ βαπτιζόμενος ὑπαρχέτω ἀλλότριος ἀσεβείας πάσης, ἀνενέργητος πρὸς ἁμαρτίαν, φίλος Θεοῦ, ἐχθρὸς διαβόλου, κληρονόμος Θεοῦ Πατρὸς, συγκληρονόμος δὲ τοῦ Υἱοῦ, ἀποτεταγμένος τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς δαιμοσιν καὶ ταῖς ἀπάταις αὐτοῦ (100)· ἄγνος, καθαρὸς, δσιος, θεοφιλὴς, υἱὸς τοῦ Θεοῦ· προσευχόμενος, ὡς υἱὸς πατρὸς, καὶ λέγων ὡς ἀπὸ κοινοῦ τοῦ τῶν πιστῶν συναθροίσματος οὕτως· «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφεσις ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία (1), καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.»

C

auditionem in illo esse scientiam, scientiam vero essentiam; nec indigere Spiritum sanctum doctrina, utpote αὐτοδιδάκτων. Attamen, quia scientiam cæteraquæ omnia habet Spiritus a Filio, tanquam a processione principio, utcumque ratione originis dici potest ab eo eductus: quemadmodum eadem de causa per B. Athanasium oratione 2 contra Arianos, p. 357, minor illo prædicatur. Periculosissime vero Origenes tomo iii in Joannem, vocari vult in questionem, an Spiritus sanctus, quem doceri a Filio ex Joannis xiv, 14, colligit, omnia capiat quæ Filius cognoscit; quavis sanctus Spiritus ἀλάβειαν, reverentiam, inibi profiteatur. *COT.*

(100) Ἀποτεταγμένος τῷ Σατανᾷ, etc. Ita apud Anastasium codices Regii: ubi in libris impressis inseritur, καὶ πᾶσι τοῖς ἐργοῖς αὐτοῦ, et ubi Gentianus Herveus legisse videtur, τοῖς δαιμοσιν, καὶ ταῖς ἀπάταις αὐτῶν· vertit enim dæmonibus, et eorum fraudibus. Vide infra cap. 41, lib. vii. *Io.*

(1) Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, etc. Clausula orationis Dominicæ Matth. vi, 13, in Græco duntaxat. Quam tamen majori ex parte agnoscit auctor *Operis imperfecti* in illud Evangelium, Latinus ut videtur. Eam viri docti plures censent ex *Constitutionibus apostolicis* et ex Liturgiis in sacrum textum irrepsisse, probabili sane iudicio, maxime quia varie effertur tam in Liturgiis et Euchologio, quam in aliis libris. Legesis Chrysostomium tomo V,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

A

CAPUT XIX.

Olos ὁρῶσιν εἶναι ὁ διάκονος.

Qualis esse debeat diaconus.

Ἔστωσαν δὲ καὶ οἱ διάκονοι ἐν πᾶσιν ἁμωμοί, ὡς καὶ ὁ ἐπίσκοπος· μόνον δὲ εὐσχυλότεροι ἀνάλογοι πρὸς τὸ πλῆθος τῆς Ἐκκλησίας· ἵνα καὶ τοῖς (2) ἀδυνατοῖς ὑπηρετῆσθαι (3) δύνωνται, ὡς ἐργάται ἀνεπαίσχυντοι. Καὶ ἡ μὲν γυνὴ τὰς γυναῖκας σπουδάζουσα θεραπεύειν· ἀμφότεροι δὲ τὰ πρὸς ἀγγελίαν (4), ἐκδημῶν, ὑπηρεσίαν, δουλείαν· ὡς καὶ περὶ τοῦ Κυρίου Ἡσαίας ἔλεγε, φάσκων· « Δικαιώσαι δικαίον εἰ δουλεύοντα πολλοῖς. » Ἐκαστος οὖν τὸν ἴδιον γυμνάζει τὸν τόπον, καὶ ἐκτελεῖται αὐτὸν σπουδαίως, ἁμωφρόνως, ἁμωφύχως· γινώσκοντας τὸν τῆς διακονίας μισθόν. Ἔστωσαν δὲ καὶ ἀνεπαίσχυντοι εἰς τὸ ὑπηρετῆσθαι τοῖς δεομένοις· ὡς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς οὐκ ἤθεε διακονῆθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, λύτρον ἀντὶ πολλῶν· οὕτως οὖν καὶ αὐτοὺς δεῖ ποιεῖν. Κἂν δέη (5) ψυχὴ ὑπὲρ (6) ἀδελφοῦ ἀποθῆσθαι, μὴ διατάσσωσιν· οὐδὲ γὰρ ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐδίστασε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θεῖναι (7), ὡς αὐτὸς ἔφη, ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ. Εἰ οὖν ὁ Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς πάντα ὑπέμεινε δι' ἡμᾶς, πῶς ἂν ὑμεῖς διακονῆσαι τοῖς δεομένοις ἐνδοιάσῃτε· μμηταὶ ὀφείλοντες αὐτοῦ εἶναι, τοῦ καὶ δουλείαν, καὶ ἔνδειαν (8), καὶ πληγὰς, καὶ σταυρὸν δι' ἡμᾶς ὑπομείναντες· Χρὴ οὖν καὶ ἡμᾶς δουλεύειν τοῖς ἀδελφοῖς, ὡς Χριστοῦ μιμητάς. « Ὁ θέλων γὰρ, φησὶν, ἐν ὑμῖν εἶναι μέγας, ἔστω ὑμῶν διάκονος· καὶ ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δούλος. » Ὅθεν γὰρ καὶ αὐτὸς ἔργω πληθύνει τὸ εὖ δουλεύειν πολλοῖς, καὶ οὐ λόγῳ. Λαβὼν γὰρ λέντιον, διεζώσατο· εἶτα βάλλει (9) ὕδωρ εἰς τὸν νεκτῆρα· καὶ ἡμῶν ἀνακειμένων ἐπελθὼν, πάντων ἡμῶν ἐνιψε τοὺς πόδας, καὶ τῷ λέντιῳ ἐξέμαζε. Τοῦτο δὲ ποιῶν, ἐπέδεικνυεν ἡμῖν τὸ τῆς φιλαδελφίας ἀγαπητικόν, ἵνα καὶ ἡμεῖς εἰς ἀλλήλους αὐτὸ ποιῶμεν. Εἰ οὖν ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ ὁ διδάσκαλος, οὕτως ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν· πῶς ἂν ὑμεῖς ἐπαίσχυνθῆσθε τοῦτο ποιῆσαι τοῖς ἀδυνατοῖς καὶ ἀσθενέσι τῶν ἀδελφῶν. ἐργάται ὄντες ἀληθείας, καὶ τῆς εὐσεβείας προστάται· Ἐξυπηρετεῖτε οὖν ἀναπτεικῶς, μὴ ἐπι-

Sint autem diaconi omni vitio immunes, sicut et episcopus; tantummodo activiores; multitudini Ecclesie congruentes; ut et invalidis possint ministrare, tanquam operarii, nihil pudore deterriti. Ac mulier quidem mulieribus providere studeat: utrique vero munia nuntiandi, digrediendi, ministrandi, serviendi obeant; quemadmodum de Domino dixit Isaias: « Justificare, inquit, justum, bene servientem multis ». Singuli igitur locum suum ac munus agnoscant, impleantque diligenter, concordi mente et anima; scientes mercedem ministerii. Nec vero pudeat eos egentibus ministrare: sicut Dominus noster Jesus Christus non venit ut sibi ministraretur; sed ut ministraret, et daret animam suam, redemptionem pro multis. Hunc ergo in modum et ipsos facere oportet. Et quamvis anima pro fratre ponenda sit, nequaquam hæreat; neque enim Dominus et Salvator noster Jesus Christus, ut ipse ait, pro amicis suis hæsitavit animam suam ponere. Quod si cæli ac terræ Dominus omnia propter nos sustinuit; quomodo vos indigentibus ministrare dubitatis, cum teneamini eum imitari, qui servitutum, egestatem, verbera et crucem propter nos pertulit? Oportet igitur et nos fratribus servire, tanquam Christi imitatores. « Qui enim, inquit, vult inter vos esse magnus, sit vester minister; et qui vult inter vos esse primus, sit vestri servus ». Nam sic ipse etiam illud: Bene servire multis, opere implevit, non verbis. Si quidem, accepto linteo, præcinxit se; deinde misit aquam in pelvim; et ad nos recumbentes accedens, omnium nostrum pedes lavit ac linteo extersit. Quod faciens, ostendit nobis fraternæ benevolentie charitatem; ut et nos idem mutuo faciamus. Itaque si Dominus noster ac præceptor tantum se demisit; quo pacto vos erubescetis hoc agere, erga fratres debiles ac infirmos, cum sitis veritatis operarii, et præsidēs pietatis? Quocirca cum charitate ministrare, non murmurantes, nec dissidia commo-

²⁶ Isa. liii, 11, in LXX. ²⁷ Matth. xx, 28. ²⁸ Joan. x, 15; et xv, 13. ²⁹ Matth. xx, 26. ³⁰ Isa. liii, 14. ³¹ Joan. xiii, 4.

VARIORUM NOTÆ.

sermone 10, et ad locum Matthæi; Isidorum Pelusiotaum lib. iv, eptat. 24; Cæsarium dialogo 1, Respons. ad interrog. 29; et Ambrosium nti. De sacramentis ult. Porro apud Lucianum in Dialogo cui titulus Philopatris, initium ac finis iste orationis indicantur: Τὴν εὐχὴν, αἴτ' ἄν' οὐκ οἶδ' ἄλλο, ἀπὸ Πατρὸς ἀρξάμενος, τὴν δὲ πολυώνυμον ψῆθὴν εἰς τέλος ἐπιτελεῖς, orationem a Patre incipiens, et celebre cœnasticum ad fidem apponens. Adde ex Lambectio Scholium hbrī Cæsarii Theol. Græc. 29: Τὸ δὲ ὅτι οὐδὲ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα, ἐν τισὶν οὐ κεῖται· μέχρι τοῦ Ἀμὴν. Ib.

(2) Τοῖς. Alter codex ἐν τοῖς, minus bene, cum sermo sit de officiis a diaconis præstandis hominibus; qui sibi necessaria prospicere nequeant, quales ἀδύνατοι dicuntur. CLEB.

(3) Ἐπαίσχυνθῆσαι. Alter cod. ὑπηρετεῖν, rectius; sed et enim verbum hoc in activa conjugatione, non in media, adhiberi. Vide infra et Act. xx, 34;

xxiv, 23, sic passim apud Xenophontem aliosque Græcos scriptores. Ib.

(4) Ἀμφότεροι δὲ τὰ πρὸς ἀγγελίαν, etc. De diaconissis egimus supra. Diaconorum vero officia et ministeria quis cuncta quest numerare? Notatu dignum illud; in Vita S. Eriphanii, nam. 56, quod pertinebat ad postremum diaconum, ἐκπορεύειν τὸν θρόνον τοῦ ἐπισκόπου, exornare thronum seu cathedram episcopalem. Cot.

(5) Δέη. Alter cod. addit τὴν ἑαυτῶν, quam ipsorum animam. CLEB.

(6) Ἐκδημῶν. Alter cod. ἀντὶ, et paulo post διατάσσει, eodem sensu. Ib.

(7) Θεῖναι. Alter θεῖς, non male. Ib.

(8) Ἐρδῆσαι. Ὀνειδος, alter cod. non absurde. Ib.

(9) Βάλλει. Alter βάλων, quod est narrationali convenientius. Ib.

ventes; quia non propter hominem operamini, sed propter Deum; a quo mercēdem ministerii, in die visitationis vestræ, recipietis. Oportet itaque ut vos diaconi visitetis omnes qui visitationis indigent. De miseris etiam, ad episcopum referte; debetis enim esse anima illius, ac sentiendi vis; parati ad ministrandum illi ac obediendum in omni opera, veluti episcopo vestro, et patri, et magistro.

CAPUT XX.

Quod episcopus a tribus vel duobus episcopis debeat ordinari; non autem ab uno, id enim esse irritum.

Episcopum vero præcipimus ordinari a tribus episcopis; aut ut minimum a duobus; non licere autem vobis ab uno constitui. Nam duorum et trium testimonium firmitus est et indubium²⁰⁻²¹. Item jubemus ut presbyter et diaconus ab uno episcopo ordinetur; et reliqui clerici: utque nec presbyter, nec diaconus clericos ex laicis ordinent; sed solummodo, presbyter quidem doceat, offerat, baptizet, benedicat populo; diaconus vero ministret

²⁰⁻²¹ Joan. viii, 17; Matth. xviii, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(10) *Εὐήκοι*. Hæc vox cum tribus seqq. et mox voculæ τῷ πατρὶ, desunt in altero cod. Vindob. CLER.

(11) *Ἐπίσκοπον δὲ προστάσσομεν*, etc. Episcoporum numerus episcopum ordinantium, res est ecclesiastici juris, quæ eapropter varietatem discipline admittit. Et primo quidem canonem Nicænum quartum ita acceperunt Patres Constantinopoli congregati, apud Theodorum *Hist. eccl.* lib. v, cap. 9, ut liceret provinciæ episcopis collegas finitimos ad ordinationem convocare. Qui et addunt a se ordinatum fuisse Nectarium. Patres vero Sardicenses can. 6, quemadmodum et Nicæni, canone citato, et Antiocheni can. 19, optant omnes provinciæ antistites ordinationi comprovincialis sui interesse. In concilio autem Carthaginensi 3, can. 39, legimus sententiam quorundam de non celebrandis ordinationibus, nisi a duodecim. Sed et octo ordinatores, cum fieri potest, exigit concilium Arelatense 1, can. 20. Ad hæc circa quatuor, testantur ordinationes Græcorum impressæ, et duæ Gregorii papæ I, respondens ad interrogata Augustini, n. 8 in Bedæ, *Hist. eccles.*, I, 27, et 3, epistola I ad Bonifacium. Jam trium esse officium coepiscopum consecrare, innumera decreta ac testimonia loquuntur; quorum in plurimis tanquam minime sufficiens rejicitur minor numerus, præsertim singularis. Unde Novatianus tres episcopos coegit, ut sibi manum imponerent; Julianitæ vero, cum tres tantum essent episcopi, mortuo Juliano uno ex illis, quo alium substituerent, defuncti manum, suasque capiti hominis a se ordinandi imposuerunt; sicuti refertur in narratione *De rebus Armeniæ*, tom. II, auctarii *Bibliothecæ Patrum Combesianis*. Atque hoc loco celatum nolim lectorem errorem geminum, qui apparet in *Breviatione canonum* Fulgentii Ferrandi, cap. 6: *Ut unus episcopus episcopum non ordinet: excepta Ecclesia Romana. Concilio Zellensi, ex epistola papæ Siricii*. Et enim duo prima decreta epistolæ 4 Siricii perperam commiserunt; et Sedes apostolica primatis seu metropolitana mutatur in sedem apostolicam Romanam; non culpa (suspicor) Ferrandi, sed ignorantia vel fraude cujusdam recentioris. En pontificis verba: I. *Ut extra conscientiam sedis apostolicæ, hoc est primatis, nemo*

αγογγύζοντες, μηδὲ διατασσιάζοντες, εὐ γὰρ διὰ ἑν-θρωντων ποιεῖτε, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεόν· καὶ τὸν μισθὸν τῆς διακονίας παρ' ἐλαίου ἀπολήψασθε ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς, ὡμῶν· χρὴ οὖν ὑμᾶς τοὺς διακόνους ἐπισκέπτεσθαι πάντας τοὺς δεομένους ἐπισκέψεως· καὶ περὶ τῶν θλιβομένων ἀναγγέλλετε τῷ ἐπισκόπῳ ὡμῶν· ψυχὴ γὰρ αὐτοῦ, καὶ ἀσθησις εἶναι ὀφείλετε· εὐσχυλοῖ καὶ εὐήκοι (10) εἰς πάντα ὄντες αὐτῷ, ὡς ἐπισκόπῳ ὡμῶν, καὶ πατρὶ, καὶ διδασκάλῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὅτι ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ ἐνός· ἀθέμιον γάρ.

Ἐπίσκοπον δὲ προστάσσομεν χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τριῶν ἐπισκόπων (11)· ἢ τὸ γοῦν ἑλαττον, ὑπὸ δύο· μὴ εἶναι δὲ ὑπὸ ἐνός ὡμῶν καθίστασθαι. Ἡ γὰρ τῶν δύο καὶ τριῶν μαρτυρία βεβαιότερα καὶ ἀσφαλῆς. Πρεσβύτερον δὲ καὶ διάκονον ὑπὸ ἐνός ἐπισκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν (12)· μήτε δὲ καὶ πρεσβύτερον, μήτε διάκονον, χειροτονεῖν ἐκ λαϊκῶν κληρικῶν (13)· ἀλλὰ μόνον, τὸν μὲν πρεσβύτερον διδάσκειν, ἀναφέρειν, βαπτίζειν, εὐλογεῖν τὸν λαόν (14)· τὸν δὲ

audeat ordinare. Integrum enim judicium est, quos plurimorum sententia consequitur. II. Ne unus episcopus episcopum ordinare præsumat propter arrogantiam, ne furtivum beneficium præstitum videatur. Hoc enim in synodo Nicæna constat esse definitum. Quæ hunc ad modum secutus est Innocentius, epist. 2, cap. 1: *Ut extra conscientiam metropolitani episcopi nullus audeat ordinare episcopum. Integrum enim est judicium, quod plurimorum sententiis confirmatur. Nec unus episcopus ordinare præsumat episcopum, ne furtivum præstitum beneficium videatur. Hoc enim et a synodo Nicæna constitutum est atque definitum.* Verum, ut ad institutum sermonem revertar, narrant Pelagium papam coactum fuisse pontificiam dignitatem accipere a duobus episcopis et uno presbytero. Refertur quoque de alijs permissis in necessitate ordinari ab uno episcopo et duobus aut pluribus abbatibus. Denique, a quo ordiendum fuit, temporibus apostolicis satis constat episcopos fuisse constitutos interdum ab uno apostolo, seu apostolico; interdum a pluribus, juxta illud I Tim. iv, 14: *Noli negligere gratiam quæ in te est; quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyteri*; hoc est, ex interpretatione S. Chrysostomi, episcoporum qui eum ordinauerant. Vide infra, lib. vii, cap. 46; lib. viii, cap. 4, 27, et can. apost. I. Cor.

(12) *Καὶ τῶν λοιπῶν κληρικῶν*. Omnino ex sensu, et ex canone apostolico I, rescribendum, καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικῶν. Quod vertit Turrianus. At a Bovio lectum videtur, καὶ τῶν λοιπῶν κληρῶν. In Ἰσαύτως καὶ τὸν λοιπὸν κληρῶν, alter cod. Vindobonensis. CLER.

(13) *Μήτε δὲ καὶ πρεσβύτερον*, etc. Sequentia sæcula in collatione minoris cleri variaverunt. Canon ἀνέκδοτος Nicephori confessoris: Ὁ ἔχων εὐχὴν ἡγουμένου, πρεσβυτερος ὢν, χειροτονεῖ ἀναγκάστην καὶ ὑποδιάκονον ἐν τῇ ἰδίᾳ μονῇ. *Qui habet consecrationem, hegumeni seu abbatis, estque presbyter, ordinare potest lectorem et subdiaconum in suo monasterio*. lb.

(14) *Εὐλογεῖν τὸν λαόν*. In Responsionibus synod. Constantinopolitanæ sub patriarcha Nicolæo

διάκονον ἐξυπηρετῆσθαι τῶ ἐπίσκοπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις· τοῦτέστι, διακονεῖν οὐ μὴν καὶ τὰ λοιπὰ διενεργεῖν (15).

A episcopo, ac presbyteris; hoc est, ministerium seu diaconatum exercent; sed non peragat cætera.

VARIORUM NOTÆ.

ad interrogaciones quorundam monachorum, apud Balsamonem, pag. 232.

Questio IX.

Quod dicit S. Basilius in parvis pœnis: Sit a benedictione alienus pro lapsus proportione; quid est?

Responsio.

Privari aliquem benedictione, quæ datur in ecclesia. Scholium Balsamonis.

Benedictiones ecclesiasticæ sunt omnia quæ sunt, vel dantur ab episcopis vel sacerdotibus in ecclesiis, ad preces et stabilimentum fidelis populi. Unusquisque ergo pro sui lapsus proportione, ecclesiastica benedictione privetur. Græca represento ex mss. pluribus Christianissimi regis, et uno viri clarissimi Claudii Jollii.

Ἐρώτησις.

Ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Βασίλειος ἐν τοῖς μικροῖς ἐπι-

τιμίαις [al. εἰς τοὺς μικροὺς κανόνας]: Ἐστὼ ἀπὸ εὐλογίας κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ σφάλματος, τί ἐστίν;

Ἀπόκρισις.

Τὸ ἀποστραθῆναι τινα τῆς δεδομένης εὐλογίας [al. προσφορᾶς] ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Ἐρμηνεία.

Ἐκκλησιαστικαὶ εὐλογίαι εἰσὶ, τὰ παρὰ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων ἐπ' ἐκκλησίας γινόμενα, ἢ δίδόμενα πάντα εἰς εὐχὴν καὶ στηριγμὸν τοῦ κοινοῦ [al. πιστοῦ] λαοῦ. Ἐκαστος γοῦν κατ' ἀναλογίαν τοῦ οἰκείου σφάλματος, στραθηθῆ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας. 607.

(15) Ad calcem additum est, in altero codice Vindobon. : Περὶ χηρῶν ἐπληρώθη βιβλίον γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ (16).

CAPITA LIBRI QUARTI.

Β. Ὅπως χρῆ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν ὀρφανῶν.

Γ. Τίνας ὀφείλουσιν ἐπικουρεῖσθαι, κατὰ τὴν Κυριακὴν διαταγὴν.

Δ. Περὶ φιλαργυρίας.

Ε. Μὲτὰ πόλου φόβου χρῆ τῶν Κυριακῶν μετέχειν συνεισφορῶν.

Ζ. Τίνων αἱ καρποφοραὶ δεκταὶ, καὶ τίτων ἀδεκτοί.

Η. Ὅτι αἱ τῶν ἀναξίων καρποφοραὶ, ἕως ἄν ᾧσι τοιοῦτοι, οὐ μόνον οὐκ ἐξέλειπνται τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίων κινουῦσιν αὐτὸν πρὸς ἀγανάκτησιν.

Θ. Ὅτι βέλτιον ἐκ κόπου ἰδίου παρέχειν ταῖς χήραις, κἂν ἢ εὐτελεῖ καὶ ὀλίγα, ἢ τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν, κἂν πολλὰ καὶ μεγάλα τυγχάνη βέλτιον γὰρ λιμῶ διαφθαρῆναι, ἢ παρὰ ἀσεβῶν συνεισφορὰν δέξασθαι.

Ι. Ὅτι χρῆ προτρέπεσθαι τὸν λαὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐποιεῖν τοὺς πένητας· ὡς καὶ ὁ Σολομών ὁ σοφός.

Κ. Διάταξις, ἵν' ἐὰν τις τῶν ἀσεβῶν, βία προσρήσῃ χρήματα τοῖς ἱερεῦσιν, εἰς ξύλα καὶ ἄνθρακιν ἀναλώσῃ ταῦτα, ἀλλὰ μὴ εἰς διατροφάς.

Λ. Περὶ γορέων, καὶ παιδῶν.

Μ. Περὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν.

Ν. Ἐν τίσιν ὑποτίσσεσθαι χρῆ τοῖς κοσμικοῖς ἀρχουσιν.

Ξ. Περὶ κερθέρων.

II. Quomodo episcopus debeat pupillis providere.

III. Quinam adjuvandi sint, secundum constitutionem Dominicam.

IV. De avaritia.

V. Cum quanto timore oporteat collationes Dominicas sumere.

VI. Quorum oblationes recipiendæ et quorum rejiciendæ.

VII. Quod indignorum hominum oblationes, quantum ii tales sunt, non modo non placant Deum, sed contra ad indignationem eum provocant.

VIII. Quod præstet ex proprio labore præbere viduis, quamvis exilia et pauca sint, quam ex donis impiorum, etsi multa et magna existant; sane enim perire præstat, quam ab impiis collationem accipere.

IX. Quod oporteat provocari populum a sacerdote ad benefaciendum pauperibus, exemplo sapientis Salomonis.

X. Constitutio, ut si quis impius, vi pecuniam sacerdotibus projecerit, in ligna et carbones eam insurant, non autem in escas.

XI. De parentibus, et filiis.

XII. De famulis et dominis.

XIII. In quibus oporteat subijci sæcularibus principibus.

XIV. De virginibus.

VARIORUM NOTÆ.

(16) In altero cod. est: Βιβλίον δ', ἐν ᾧ περὶ ὀρφανῶν καὶ ὅπως χρῆ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν τοιούτων.

LIBER QUARTUS.

DE ORPHANIS.

CAPUT PRIMUM.

Quando autem Christianus aliquis relinquitur pupillus, sive puer, sive puella, egregium erit facinus, si quis fratrum, liberis orbis, suscipiat puerum, et loco filii habeat: puellam vero filio collocaet, si habuerit coetaneum, et ad nuptias pariter maturum. Qui enim hoc faciunt, insigne opus perpetrant, dum pupillorum parentes evadunt; consequenturque a Domino Deo tanti officii mercedem. Si quem vero divitem, hominibus duntaxat placere studentem, pudeat pupilli qui Ecclesiae membrum est, pupillo quidem prospiciet pater orphanorum et iudex viduarum¹⁷; at diviti talis ingruet, qui cum cuncta per parcimoniam recondita consumuet; accidetque ei quod dicitur: Quae non comederunt sancti, haec comedent Assyrii; sicut et ait Isaias: « Regionem vestram in conspectu vestro, alieni devorant eam¹⁸. »

CAPUT II.

Quomodo episcopus debeat pupillis providere.

Vos igitur, episcopi, sollicite cogitate de illorum alimonia, nullo modo deficientes eis: praebentes, pupillis quidem paternam curam, viduis vero tutelam maritalem; juvena servidis, conjuges; artificii, opus; invalido, misericordiam; hospitibus, lectum; esurientibus, buccam; sitientibus, potum; nudis, vestitum; aegrotantibus, visitationem; carcere detentis, auxilium. Ad haec major vobis sit cura de orphanis, ut nihil ipsis desit: non virgini desit, quoad veniat ad nubilem aetatem, et fratri in matrimonium detis; puero autem sumptum date, quo et artem discat, et ex ea erogatione nutriatur; ut cum artem dextere exercuerit, tunc et instrumenta artis sibi emere valeat, ne amplius gravet sinceram fratrum erga ipsum charitatem, sed sibi suppeditet.¹⁹ Vere enim beatus ille qui, sibi opitulari valens, locum pupilli, hospitis ac viduae non attulerit.

CAPUT III.

Quinam adjuvandi sint, secundum Dominicam constitutionem.

¹⁷ Quandoquidem et Dominus beatiorem esse dixit¹⁸ ¹⁹ Psal. lxxvii, 6. ¹⁸ Isa. i, 7. ¹⁹ al. tñv, sic et cod. Vind. ²⁰ Citatur ab Anastasio, quæst. 14. Anastasius ibid.

VARIANTIUM NOTÆ.

(17) Έπ'. Deest hæc vocula in altero cod. CLEA.
(18) Τὸ εἰρημένον ἂν οὐκ ἔφαγον ἄγιοι, etc. Proverbiale dictum, ex Scripturarum sensu. Jeremias l. 17: Grex dispersus Israel; leones eiecerunt eum: primus comedit eum rex Assur.

(19) Τοῖς μὲν ὀρφανοῖς, etc. Videto hic cap. 3 Epistolæ ad Jacobum. Sequitur notanda lectionis varietas. Etenim Bovius vertendo medicinam, significat se loco θεῶν legisse θεραπεῖαν. Id.

(20) Φυλακίταις. Alter cod. τοῖς ἐν φυλακῇ ἐπίσκοπον. CLEA.

(21) Πρίσθαι. Haréγσθαι alter codex. Minus commode. Id.

(22) Ὁ Κύριος μακάριον, etc. In Anastasianis

BIBLION TETAPTON.

ΠΕΡΙ ΟΡΦΑΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὁρφανοῦ δὲ τινος γενομένου Χριστιανοῦ, ἦτοι παιδὸς, ἢ παρθένου, καλὸν μὲν, ἵνα τις τῶν ἀδελφῶν, οὐκ ἔχων τέκνον, προσλαβόμενος τοῦτο, ἔχη εἰς παιδὸς τόπον· τὴν δὲ παρθένον, ὃ ἔχων υἱὸν δυνάμενος αὐτῷ ταῖς τοῦ γάμου ὥραις συγχρονῆσαι, συζεύξῃ· τοῦτο γὰρ οἱ ποιοῦντες ἔργον μέγα ἐπιτελοῦσιν, ὀρφανῶν πατέρες ὑπάρξαντες, καὶ παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ λήγονται τὸν μισθὸν τῆς διακονίας ταύτης. Εἰ δὲ τις κατὰ ἀνθρωπιαν περιπατῶν, ἐπαισχύνοντο, πλούσιος ὢν, τὰ τῆς ὀρφανίας μέλη· τοῦ μὲν ὀρφανοῦ πρόνοιαν ποιήσεται ὁ πατὴρ τῶν ὀρφανῶν, καὶ κριτῆς τῶν χηρῶν· αὐτῷ δὲ ἐμπιστεῖται τοιοῦτος, ὅστις αὐτοῦ δαπανήσῃ τὴν φειδῶ· καὶ γενήσεται ἐπ' (17) αὐτῷ τὸ εἰρημένον (18)· Ἄ οὐκ ἔφαγον ἄγιοι, ταῦτα φάγονται Ἀσσύριοι· καθὼς καὶ Ἡσαίας λέγει· « Τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριον κατασθίσουσιν αὐτήν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅπως χρῆ τὸν ἐπίσκοπον προνοεῖν τῶν ὀρφανῶν.

Ἦμεῖς οὖν, ὡ ἐπίσκοποι, μεριμνήσατε τὰ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, μηδὲν ἐλλείποντες αὐτοῖς· τοῖς μὲν ὀρφανοῖς (19) παρέχοντες τὰ γονέων, ταῖς δὲ χήραις τὰ ἀνδρῶν, τοῖς ἀχμαίσι τοὺς γάμους, τεχνίτη ἔργον, ἀδρανεὶ ἔλεος, ξένοις στέγος, πεινώσι ψωμῶν, διψῶσι ποτῶν, γυμνοῖς ἐνδυμα, νοσοῦσι θέαν, φυλακίταις (20) βοήθειαν· πρὸς τοῦτοις πλείων ὑμῶν ἔστω φροντίς περὶ τῶν ἐν ὀρφανίᾳ, ὅπως αὐτοῖς μηδὲν ἐνδέῃ· τῇ μὲν παρθένῳ, μέχρις ἂν ἔλθῃ εἰς ὥραν γάμου, καὶ ἐκδῶτε αὐτὴν ἀδελφῷ· τῷ δὲ παιδί χρορηγίαν, πρὸς τὸ καὶ τέχνην ἐκμαθεῖν, καὶ διατρέφασθαι ἐκ τῆς ἐπιχορηγίας· ἴν' ὅταν δεξιῶς τὴν τέχνην κατορθώσῃ, τὸ τηνικαῦτα δύνηται καὶ τὰ τῆς τέχνης ἐργαλεῖα ἑαυτῷ πρῆσθαι (21), ὅπως μηκέτι βαρύνῃ τινα²² τῶν ἀδελφῶν ἀνυπόκριτον εἰς αὐτὸν ἀγάπην, ἀλλ' ἑαυτῷ ἐπιχορηγῇ. Καὶ γὰρ ἀληθῶς μακάριος ἔστιν, ὃς ἂν δυνάμενος βοηθεῖν ἑαυτῷ, μὴ θλίβῃ τόπον ὀρφανοῦ, ξένου τε καὶ χήρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τίνας ὀφείλουσιν ἐπιχορευεῖσθαι, κατὰ τὴν Κυριακὴν διαταγήν.

Ἐπεὶ καὶ (22) ὁ Κύριος μακάριον εἶπεν εἶναι τὸν et cod. Vind. ²⁰ Citatur ab Anastasio, quæst. 14.

Questionibus, ὑπὲρ τὸν λαβάνοντα. Act. xi, 35: Μνημονεύειν τε τῶν λόγων (καὶ τὸν λόγον) τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, οἱ αὐτὸς εἶπε: Μακάριόν ἐστι διδόναι μάλλον ἢ λαμβάνειν. Ac meminisse verbi Domini Jesu, quoniam ipse dixit: « Beatus est magis dare quam accipere. » Quæ enarrans Joannes Chrysostomus, recurrendum arbitratur vel ad ea quæ apostoli ἀγράφως tradiderunt, vel ad sensum similiaque dicta. At aliis visum est amolare locum Constitutionum; eodem errore quo eas pro vere apostolicis habebant. Ita Euthalius citatus a Tertiano in Prolegomenis Græcis, et ad lib. n, cap. 36. Unde in duobus mss. Regijs, 608 et 708, ad marginem memorati textus posuerunt, ἐκ τῶν διατάξεων. Cæterum in Anastasii

δίδοντα, ἢ περ τὴν λαμβάνοντα ²¹· καὶ γὰρ εἴρηται ἅλιν ὑπ' αὐτοῦ ²²· Οὐαὶ τοῖς ἔχουσιν (23), καὶ ἐν ὑποκρίσει λαμβάνουσιν, ἢ συναμένους βοτῆειν ἑαυτοῖς, καὶ λαμβάνειν παρ' ἑτέρων βουλομένους· ἐκάτερος γὰρ ἀποδώσει λόγον Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Ὁ μὲν γὰρ δι' ἡλικίαν ²³ ὄρφανίας, ἢ γῆριος ²⁴ ἀτονίαν, ἢ νόσου πρόσπτωσην, ἢ τέκνων πολυτροφίαν λαμβάνων· ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον οὐ μεμψήσεται, ἀλλὰ καὶ ἐπαινεθήσεται· θυσιαστήριον γὰρ τῷ Θεῷ λογιζόμενος, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τιμηθήσεται, ἀκόπως ὑπὲρ τῶν δίδόντων αὐτῷ διηνεκῶς προσευχόμενος· οὐκ ἀργῶς λαμβάνων, ἀλλὰ τῆς (24) δόσεως αὐτοῦ, ὅση δύναμις, τὸν μισθὸν δίδους διὰ τῆς προσευχῆς· ὁ τοιοῦτος οὖν ἐν τῇ αἰωνίῳ ζωῇ ὑπὸ Θεοῦ μακαρισθήσεται ²⁵· ὁ δὲ ἔριον, καὶ ἐν ὑποκρίσει ²⁷ λαμβάνων, ἢ δι' ἀργίαν, ἀντὶ τοῦ ἐργαζόμενον βοτῆειν καὶ ἑτέροις, δίκην ὀφλήσει τῷ Θεῷ, ὅτι πενήτων ²⁸ ἤρπαζε κωιδόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ φιλιγγυρίας.

Ὁ γὰρ ἔχων ἀργύρια, καὶ μὴ μεταδιδούς ἑτέροις, μήτε μὴν αὐτὸς χρώμενος, τόπον ὕψους κεκλήρωκεν, ὃν φασὶν ἐν τοῖς θησαυροῖς καθεῦδειν (25)· καὶ ἔστι καὶ (26) ἐπ' αὐτῷ ἀληθῆς ἡ Γραφή, ἡ φάτωσα· «Συνήγαγε πλοῦτον ἐξ οὗ οὐ γεύσεται·» καὶ οὐδὲν αὐτῷ ἠφέλος, ἀπολλυμένῳ παρὸ τῆς δίκης. «Οὐκ ὠφελήσει γὰρ, φησὶν, ὑπάρχοντα ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς.» Ὁ γὰρ τοιοῦτος οὐ τῷ Θεῷ πιστεύουκεν, ἀλλὰ τῷ ἐαυτοῦ χρυσίῳ, Θεὸν τοῦτο ἠγούμενος, καὶ ἐπ' αὐτῷ πιπιθῶς. Ὑποκριτῆς ἀληθείας ὁ τοιοῦτος, προσωπολήπτης, ἄπιστος, εἴρων, δεῖλος, ἀνάνδρος, κοῦφος, ὑγερῆς, μαμψίμοιρος, ἐπιώδυνος (27). ἑαυτοῦ ἔχθρὸς καὶ οὐδενὸς φίλος. Τοῦτο τὰ χρέματα ἐλεῖτο· καὶ ἀνηρ ξένος ἐδεταὶ αὐτὰ, ἢ ζῶντος ὀφειλόμενος, ἢ θανόντος καρπωσάμενος. «Πλοῦτος γὰρ ἀδίκως συναγόμενος, ἐξεμεθήσεται.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Μετὰ πόλου φόβου χρῆ τῶν Κυριακῶν μετέχειν συνεισφορῶν.

Παραίνουμεν οὖν ταῖς χήραις καὶ τοῖς ὄρφανοῖς, μετὰ παντὸς φόβου καὶ πάσης εὐλαβείας μεταλαμβάνειν τῶν αὐτοῖς χορηγούμενῶν, καὶ εὐχαριστεῖν Θεῷ, τῷ δίδοντι τοῖς πεινώσι τροφήν, καὶ ἐπ' αὐτῷ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐκτείνειν. «Τίς γὰρ, φησὶν, ὑμῶν φάγεται, ἢ τίς πίεται, παρὲς αὐτοῦ;» Αὐτὸς γὰρ

²¹ Act. xx, 35. ²² Anast. οὐαὶ γὰρ τοῖς, etc. ²³ Matth. xxiii, 14. ²⁴ Anast. ἡλικίας. ²⁵ Anast. ἢ ἀδυναμίας. ²⁶ Anast. ὡς εἴρηται. ²⁷ Anast. δι' ὑποκρίσιν. ²⁸ al. Anast. ²⁹ Eccl. v, 9. ³⁰ Prov. xi, 4, ap. LXX. ³¹ Eccl. vi, 2. ³² Job xx, 15, apud LXX. ³³ Psal. cxlv, 7. ³⁴ Eccl. ii, 25, in LXX.

VARIORUM NOTÆ.

Questionibus mss. ejusdem librariæ, scriptum invenit : Δ' ἡλικίαν ὄρφανίας, ἢ γῆριος, ἢ ἀδυναμίας, ἢ νόσου πρόσπτωσην. Pro quibus interpres legisse videtur : Δι' ἡλικίαν, ἢ ὄρφανίαν, ἢ γῆρας, ἢ ἀδυναμίαν, etc. Nicen collector ineditus. cap. 36, citat : ἢ γῆριος, ἀδυναμίαν, al. ἢ γῆριος, ἢ ἀδυναμίαν. Cot. (23) Οὐαὶ τοῖς ἔχουσιν, etc., ad βουλομένους. Exstant in membranæ regis codicis 2241 Eclogæ sacræ ineditæ. Illic sententia hæc Κλημεντος nomine se offert, λόγῳ ἰα' qui inscribitur : Ὅτι οὐ μόνον ἐργάζεσθαι ὀφειλομεν πρὸς τὸ ἐπαρκεῖν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τῶν δεομένων διατροφήν. Cot. (24) Τῆς. Alter codex ὑπὲρ τῆς. Cler.

A cum qui dat quam qui accipit ²¹; sed et ab eo etiam dictum est : Væ iis qui habent, et in hypocrisis accipiunt ²²; aut qui cum, sibi possint suppetias afferre, ab aliis accipere volunt : uterque enim Domino Deo reddet rationem in die iudicii. Sed qui accipit, aut propter ætatem pupillarem, aut ob senectutis debilitatem, aut propter morbum multitudinem, aut propter alendorum liberorum multitudinem; is non modo non reprehendetur, verum etiam laudabitur : siquidem a Deo altare reputatus, ab eo honorabitur; impigre pro largitoribus suis ac assidue deprecans; non otiose sumens, sed quoad ejus est, per preces suas, doni mercedem prabitori tribuens. Hic igitur in vita sempiterna beatus a Deo prædicabitur. Qui vero habet, et in hypocrisis capit, aut propter inertiam, cum deberet ex opere suo etiam alios adjuvare; is Deo poenas persolvat, quia pauperum buccellam rapuit.

CAPUT IV.

De avaritia.

Nam qui habet pecunias, et aliis non impertitur, neque vero ipse utitur; hic sortitus est locum serpentis, quem aiunt thesauris incubare, ac de eo homine vera est Scriptura, quæ ait : « Congregavit divitias, ex quibus non gustabit ²³, » et nihil ei evolumenti, pereunti a supplicio : « Non enim proderunt, » inquit, « opes in die iræ ²⁴. » Siquidem qui talis est, non creditur Deo, sed auro suo, quod Deum putat, et in quo confidit. Idem, simulator veritatis est, personarum acceptor, infidelis, cavillator, timidus, ignavus, levis, ineptus, querulus, seipsam ex crucians, inimicus sibi ac nemini amicus. Hujus bona peribunt, et homo extraneus comedet ea ²⁵, vel eo vivente auferens, vel mortuo, consecutus. « Divitiæ enim inique congregatæ evomentur ²⁶. »

CAPUT V.

Cum quanto timore oporteat collationes Dominicas sumere.

Consilium igitur damus viduis et pupillis, ut cum summo metu et summa reverentia capiant quæ eis suppeditantur, utque Deo escam danti esurientibus ²⁷, gratias agant, et in eum oculos intendant. « Quis enim, » inquit, « vestrum comedet, aut quis bibet sine ipso? » ²⁸ Ipse enim aperit manum suam, et im-

(25) Ὅν φασὶν ἐν τοῖς θησαυροῖς καθεῦδειν. S. Basilius de utiliter legendis gentiliū libris : Πλὴν εἰ μὴ, κατὰ τοὺς ἐν τοῖς μύθοις δράκοντας, ἠδονὴν τινα φέροι θησαυροῖς κατορυμένους ἐπαγρυπνεῖν. Scilicet, docente cum aliis Macrobio Saturnal. lib. i, cap. 20, thesaurorum custodia draconibus assignatur. Vide, si vacat et libet, elegantem fabulam Phædri, 19, lib. iv. Cot.

(26) Καὶ. Deest in altero codice et quidem melius. Cler.

(27) Ἐπώδυνος. Deest in altero cod., quia idem seqq. verbis exprimitur. Id.

plet omne animal benefactio²⁶ : tribuit frumentum juvenibus, et vinum virginibus, et oscum ad vivendum hilaritatem²⁷; senum jumentis, et herbam servituti hominum²⁷ carnes bestiis, semina avibus, et omnibus alimentum conveniens. Quare Dominus ait : « Animadvertite volatilia cœli; quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea; et Pater vester nutrit illa : nonne vos multo estis eis præstantiores? Nolite ergo solliciti esse, dicentes : Quid manducabimus, aut quid bibemus? Scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis²⁸. » Cum igitur tanta illius providentia fruamini, et bona illius percipiat, debetis in omnipotentem Deum, pupilli ac viduæ susceptorem, conferre laudes²⁹ per dilectum Filium ejus, Jesum Christum Dominum nostrum; per quem gloria Deo, in spiritu et veritate, in sæcula. Amen.

CAPUT VI³⁰.

Quorum oblationes recipienda, et quorum rejicienda.

Oportet vero episcopum scire, quorum debeat oblationes accipere, et quorum non debeat. Nam ad dandum non admittet caupones : quia « non justificabitur caupo de peccato³¹; » et de iisdem quodam in loco Isaias, Israeli exprobrans, ait : « Caupones tui miscent vinum aqua³². » Fugiendi etiam ei scortatores : « Non enim offeres Domino mercedem scorti³³; » item rapaces, alienarumque rerum captores et adulteri : horum quippe sacrificia Deus abominatur. Sed et qui viduam adserunt, et pupillam potentia sua opprimunt, et carceres innocentibus replent, aut famulos suos male tractant; verberibus dico, et fame, et dura servitute; vel qui totas urbes devastant; ii sint tibi aversandi, o episcopo, eorumque oblationes, execrabilia. Repudiabis etiam adulteratores, et oratores patrocinantes injustitiæ, et fabricatores idolorum, et fures, et publicanos injustos, et in ponderando stateram

²⁶ Psal. cxxiv, 16. ²⁷ Zach. ix, 17, in LXX. 9. ²⁸ Hoc caput affert Anastasius, quæst. 12. xvi, 28. ²⁹ 1s. i, 22. ³⁰ Deut. xiii, 18.

Α ανοίγει την χείρα αυτού, και ἐπιπλάει πᾶν ζῶον εὐδοκίας· εἶτον νεανίσκοις, και οἶνον παρθένους, και ἄλιον εἰς εὐφροσύνην τῶν ζώντων· χορτόν τοῖς κτήνεσι, και χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, κρέα τοῖς θηρίοις, σπέρματα τοῖς ὀρνέοις, και πᾶσι τὴν πρόσφορον τροφήν. Διὸ φησι και ὁ Κύριος (28)· « Καταμάθετε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, οἳ οὐ σκαίρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συναθροῦσιν εἰς ἀποθήκας· και ὁ Πατήρ ὑμῶν τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες· Τι φάγομεν, ἢ τι πόιομεν; Οἶδε γὰρ ὁ Πατήρ ὑμῶν, οἳ χρῆζετε τούτων ἀπάντων. » Τοσαύτης οὖν τῆς καρ᾽ αὐτοῦ προνοίας ἀπολαύοντες, και τῶν παρ' αὐτοῦ μεταλαμβάνοντες ἀγαθῶν, αἶνον ἀναπέμπειν ὀφείλετε τῷ ὀρατῶν και χήραν ἀναλαμβάνοντι παντοκράτορι Θεῷ, διὰ τοῦ ἡγαπημένου Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, δι' οὗ (29) ἡ δόξα τῷ Θεῷ, ἐν πνεύματι και ἀληθείᾳ, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Τίνων αἱ καρποφορίαι δεκταί, και τίνων ἀδεκταί.

Κρῆ δὲ τὸν ἐπίσκοπον εἰδέναι τίνων ὀφείλει δέχεσθαι καρποφορίας, και τίνων οὐκ ὀφείλει. Φυλακταῖοι γὰρ αὐτῷ πρὸς δόξιν κάπηλοι (30)· « Οὐ δικαιοθήσεται γὰρ κάπηλος περὶ ἁμαρτίας; » παρὶ αὐτῶν γὰρ που και Ἡσαίας, ἀναγίνσκων τὸν Ἰσραὴλ, εἰσεν· « Οἱ κάπηλοι σου μίσγουσι τὸν οἶνον ὕδατι. » Φευκταῖοι δ' αὐτῷ και πόρνοι· « Οὐ προσίστις γὰρ τῷ Κυρίῳ μίσθωμα πόρνης; » και ἄρπαγες, και τῶν ἄλλοτρίων ἐπιθυμηταί, και μοιχοί· βδελυκταί γὰρ αὐτοῦν θυσίαι παρὰ Θεοῦ. Ἄλλὰ και οἱ ἐκθλιβόμενοι χήραν, και ὀρφανὸν καταδυναστεύοντες, και τὰς φυλακὰς πληροῦντες ἀναίτων, ἢ και τοῖς ἑαυτῶν οἰκέταις πονηρῶς χρώμενοι, πληγαῖς φημι και λιμῷ και κακοδουλίᾳ, ἢ και πόλει βλαβερῶς λυμαινόμενοι, φευκταῖοι ἑστωσάν σοι, ὦ ἐπίσκοπε, και αἱ τούτων προσφοραὶ μυσαραί. Παραίτηση δὲ και βραδουργοῦς, και βήτορας ἀδικίᾳ συναθροισμένους, και εἰδωλοποιούς (31), και κλέπτας, και ταλῶνας ἀδίκους (32), και ζυγο-

³¹ Psal. ciii, 14. ³² Matth. vi, 26. ³³ Psal. cxxv, 41. Anast. ἀπό; sic etiam alter cod. Vindob. ³⁴ Eoccl.

VARIORUM NOTÆ.

(26) Διὸ φησι και ὁ Κύριος. Οὕτω και Κύριος παρῆναι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, λέγων, in altero cod. nimis licenter. Sic et paulo post resecta sunt τοῦ οὐρανοῦ et οὐδὲ θερίζουσιν. CLEA.

(29) Δι' οὗ, etc. Hæc visa est ἀρειανική δοξολογία ei qui exscripsit alterum cod. Vindobon., nisi alium secutus sit; cujus loco substituit : Μεθ' οὗ αὐτῷ ἡ δόξα οὖν τῷ ἡνεύματι, quibus verbis par gloria tribus Ἰπποστάσεσιν tribuitur. CLEA.

(30) Κάπηλοι. Cauponarium of ἔξω sapientes parum honestam esse censuerunt, ut Plato, xi De legibus. Quid ergo mirum, si tam multa adversus caupones, mercatores, negotiatores, artesque inistitiorum dicta legantur apud philosophos Christianos? apud Tertullianum, De idololatria, 11; Lactantium lib. v, cap. 17. Hilarium in psalm. cxviii, 425, 430; cxix, 5; Pacianum Parænetico ad Penitentiam; Gregorium Nazianzenum, epist. 6; Epiphanium Expositione fidei num. 24; auctorem Operis imperfecti ad Matthæi xxi, 12; xx, 5; et Valerianum hom.

D 20. Proferre loca supersedeo, ne et meo tempore et lectoris patientia abutar. Videndus etiam S. Leo epist. 92, cap. 9; atque cum S. Gregorio paulo post citando conferendus. Cot.

(31) Εἰδωλοποιούς. Legito, si grave non est, Tertulliani librum De idololatria. 10.

(32) Ταλῶνας ἀδίκους. Epithetum perpetuum, ut patet ex cap. 38, lib. 11. Scilicet publicanus vir justus, rara avis in terris. Quocirca in Evangeliiis junguntur ii homines cum ethnicis, peccatoribus ac meretricibus: et graves adversus totum genus invectivæ occurrunt sæpe in scriptis sanctorum Patrum, præsertim Chrysostomi. Tertullianus certe De pudicitia 9, publicanos appellat ex officio peccatores; Epistola inter Zosimianas 13, telonarios, dæmonarios; Asterius apud Photium cod. 271: ταλῶνων, τὸ κακῶν ἀνοπέρολητον, et Cerameus Theophanes homilia 15: τὸ πάντων ἀμαρτημάτων ἀρχότατον. Audi verba insignia, judicio ac veritate condita, Gregorii Magni, in Evangelia hom. 24, quæ proinde repetiit Nicolaus papa respondens ad Constantium

κρούστας, καὶ δολομέτραι· καὶ στρατιώτην συκοφάντην, ἅ μὴ ἀρκούμενον τοῖς ὀφείοις, ἀλλὰ τοὺς πέντητας δια-
 σείοντα· φονέα τε καὶ δῆμιον (33), καὶ δικαστὴν πα-
 ράνομον, πραγμάτων ἀνατροπία, ἀνθρώπων ἄπιθου-
 λον, μιαρῶν ἔργατήν, μέθυσον, βλάσφημον, κίναιδον,
 τοκογλύφον· καὶ πάντα ὄντιον πονηρὸν καὶ τῇ γνώμῃ
 τοῦ Θεοῦ διαμαχόμενον. Ὅτι λέγει ἡ Γραφή βδελυκτοὺς
 εἶναι παρὰ Θεῷ πάντας τοὺς τοιοῦτους. Οἱ γὰρ παρὰ τῶν
 τοιοῦτων δεχόμενοι, καὶ τρέφοντες χήρας καὶ ὀρφαν-
 οὺς, ὑπεύθυνοι τῷ κριτηρίῳ τοῦ Θεοῦ γενήσονται.
 Ὅσπερ καὶ Ἄδωνιας (34) ὃ ἐν ταῖς Βασιλείαις προ-

ad alterum latus impellentes, et mensores frau-
 dulentos; atque militem calumniatorem, non
 contentum stipendiis⁴⁶, sed pauperes concutien-
 tem; item homicidam et carnificem; ad hæc injus-
 tum judicem, rerum eversores, insidiatorem homi-
 num, scelerum ac impuritatis operarium, vinolen-
 tum, blasphemum, cinædum, feneratorum; nec non
 quemlibet improbum, et cum Dei voluntate pu-
 gnantem. Quoniam Scriptura omnes hujusmodi
 pronuntiat esse apud Deum abominabiles. Nam qui
 ab illis accipiunt, et inde viduas ac pupillos alunt,

⁴⁶ Luc. III, 14. ⁴⁶ Anast. ἀνθρώπων. ⁴⁷ Anast. μιαρῶν.

VARIORUM NOTÆ.

Bulgarorum, cap. 49: Post conversionem suam ad pi-
 scationem Petrus rediit, Mattheus vero ad telonei
 negotium non resedit; quia aliud est victum per pi-
 scationem quæverere, aliud autem telonei lucris pecunias
 augere. Sunt enim pleræque negotia, quæ sine peccatis
 exhiberi aut vix, aut nullatenus possunt. Quæ ergo
 ad peccatum implicant, ad hæc necesse est ut post
 conversionem animus non recurrat. Porro Nicon in
 Pandecte ms., serm. 36, hic legit τελώνας καὶ ὀδι-
 κους. CoT.

(33) Δῆμιον. Theodorus, serm. 6, De provi-
 dentia Dei, ubi componit tyrannos carnificibus: Αἱ
 πόλεις τρέφουσι τοὺς δημίους, ὥστε τοὺς ἀνδροφόνους,
 καὶ τοιχωρύχους, καὶ τοὺς ἄλλα ἅπαντα παρανομοῦν-
 τας, διὰ τούτων κολάζειν· οὐκ ἐπαινοῦσαι μὲν αὐτῶν,
 ἀλλὰ καὶ λίαν μισοῦσαι τὴν τοῦ βίου προαίρεσιν· ἀναδε-
 χόμεναι δὲ τὰς τούτων ὑπερσείας, διὰ τὴν χρεῖαν. Quæ
 eo etiam attuli, ut indicarem desumptam esse tantum
 non ad verbum comparationem ex opere Philonis De
 providentia, edit. Paris. Græco-Lat., p. 1198; et apud
 Eusebium, Præp. evang., lib. VIII, cap. ult., p. 395. Ib.

(34) Ἀδωνίας. Propheta ad Jeroboam in Be-
 thel missi, ac dum redit, a leone, ob violatum Dei
 mandatum, interempti, historiam refert sacra Scri-
 ptura, III Regum cap. XIII, sed nomen reticet. Quo
 factum, ut variaz ferantur sententiæ. Juxta primam
 sententiam nomen illi fuit Adonias, in hoc loco;
 seu Ἰάδων, Jadon, in Josepho lib. VIII, cap. 3. Ἰα-
 δῶν habet Chronicum ineditum Metaphrasis, non
 ita bene, seu Jaddan, in Freculfi Chronicis; sed
 Ado apud Hieronymum initio Commentariorum
 in Zachariam, et Isidorum libro De vita et morte
 sanctorum, cap. 54; seu Iddo, in Chronologia mo-
 nachi Altissiodorensis; seu denique Jaddo de quo II
 Paralip. IX, 22, qui et Ado appellatur ejusdem libri
 cap. XII, vers. 15; et Odeth aut potius Oded pater
 Azariæ cap. XV, vers. 4, in Traditionibus Hebraicis
 ad libros Paralipomenon, inter opera Hieronymi.
 Unde τῶν Ὑ unum exemplar II Paralip. XV, 8, pro
 Ἀδάδ, sive Ὀδῆδ, exhibet Ἀδδῶ: eoque modo lec-
 tum videtur Eusebio, quandoquidem lib. I Chroni-
 corum ait: Ἀζαρίας, ὃ καὶ Ἀδδῶ, et lib. II: Ἐζαρεὶ,
 ὃς Ἀδδῶ. Sic in Chronico dicto Alexandrino p. 218,
 ubi de nostro propheta, ad marginem a Græco quodam
 ἀνὸτῳ notatum cernitur, Ὀδῆθ, Hodeth, esse no-
 men quod in textu expressum non fuit; pag. vero 220
 scribitur: Προεφήτευσεν ὃ ἐν Βεθῆλ seu Βαιθῆλ
 οἰκῶν, καὶ ὃ ἐπὶ θυσιαστηρίῳ. Ἡἵστου τὸν προφητεῦ-
 σαντα τῷ Ἰεροβάμ δούλῳ Σολομῶντος, φαγεῖν ἄρ-
 τον, καὶ μόλις ἐφαγεν. Φασὶν τὸν Ἰωσηπον λέγειν,
 ἀπὸ παραδόσεως αἴνον εἶναι τὸν ἐν Βεθῆλ. Καὶ ὃ Σῆθ
 [lego Ὀδῆθ] ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου; Hoc est: Pro-
 pheta qui Bethelse habitabat: item qui fuit ad altare.
 Rogavit ille hunc qui prophetaverat Jeroboamo sermo
 Salomonis, ut manducaret panem, et vix manducavit.
 Aimat Josephum dicere, ex traditione proverbiale di-
 ctum ferri Bethelse: Etiam Hodeth ad altare? Ad hæc,
 dum pervolverem ms. Regium 1789, venerunt ob

B oculos meos, quæ subjuncti ac interpretates
 sum:

Epiphaniū, de LXXII pro-
 phetis, et de proph-
 etis.

- 1. Adam. 2. Enoch. 3. Noe. 4. Abraham. 5. Isaac. 6. Jacob. 7. Moyses. 8. Aaron. 9. Jesus. 10. Eldan. 11. Modan. 12. Job. 13. Samuel. 14. Nathan. 15. David. 16. Gad. 17. Idithum. 18. Asaph. 19. Eman. 20. Atham. 21. Salomon. 22. Achias. 23. Sumeas. 24. Homo Dei Hodeth. 25. Heli qui de Silon. 26. Joad. 27. Ado. 28. Azarias. 29. Ananias, qui et Ananias. 30. Jen. 31. Michæas. 32. Elias. 33. Oziel. 34. Eliad. 35. Jesus filius Ananiæ. 36. Elijæus. 37. Jonadab. 38. Zacharias, qui et Azarias. 39. Alius Zacharias. 40. Osee. 41. Joel. 42. Amos. 43. Abdias. 44. Jonas. 45. Isaias. 46. Michæas. 47. Nahum. 48. Ambacum. 49. Obed. 50. Abdalon. 51. Jeremias. 52. Baruch. 53. Sophonias. 54. Urias. 55. Ezechiel. 56. Daniel. 57. Esdras. 58. Aggæus. 59. Zacharias. 60. Malachias. 61. Zacharias pater Joannis. 62. Simeon. 63. Joannes Baptista. Sed et alios inventum iri novimus, qui partem minimam prophetiæ habuerunt, vel et specis prophetica; item alios qui aliquid majoris momenti vaticinati sunt: quorum quidam paulo post Adamum, quidam sequentibus temporibus vixerunt: quos omnes non præmittendos censui hic post numerum, 63, sed magis adjungendos serie enumerationis. Sunt autem hi. 64. Enos. 65. Mathusala. 66. Lamech. 67. Balaam. 68. Saul. 69. Abi-

Περὶ τῶν ὀθ' προφητῶν,
 καὶ προφητῶν, Ἐπι-
 φανίου.

- α'. Ἀδάμ. β'. Ἐνώχ. γ'. Νῶε. δ'. Ἀβραάμ. ε'. Ἰσαάκ. ς'. Ἰακώβ. ζ'. Μωϋσῆς. η'. Ἰσραὴλ. θ'. Ἰησοῦς. ι'. Ἐλδάν. ια'. Μωδάμ (ms. 1067: Ἐλδᾶδ. Μωδάδ. Vide supra ad Hermæ lib. I, vis. 2. c. 3). ιβ'. Ἰώδ. ιγ'. Σαμουήλ. ιδ'. Ναθάν. ιε'. Ασαΐδ. ις'. Γάδ. ιζ'. Ἰδοθούμ. ιη'. Ἀσάφ. ιθ'. Αἰμάν. κ'. Αἰθάμ. κα'. Σολομών. κβ'. Ἀζαρίας. κγ'. Σαμίας (al. Σαμίας). κδ'. Ὁ ἀνδραπορος τοῦ Θεοῦ Ὀσῆθ (desederat iste in cod. 1067). κε'. Ἡλὶ ὃ καὶ (f. ex) Σιλώμ (al. Σιλῶν). κς'. Ἰωάδ. (al. Ἰωδάδ). κζ'. Ἀδδῶ. κη'. Ἀζαρίας. κθ'. Ἀνανι, ὃ καὶ Ἀνανίας. λι'. Ἰηοῦ (al. Ἰοῦ). λαι. Μιχάιας. λβ'. Ἡλίας. λγ'. Ουζιήλ. λδ'. Ἐλιὰδ. λε'. Ἰησοῦς (f. Ἰηοῦ) υἱὸς Ἀνανίου. λς'. Ἐλισσαῖος. λζ'. Ἰωνάδᾶμ (an Ἰωνάδᾶδ). λη'. Ζαχαρίας, ὃ καὶ Ἀζαρίας (al. Ἀνανίας). λθ'. Ζαχαρίας ἄλλος. μ'. Ὀσηέ. μα'. Ἰωθ. μβ'. Ἀμῶς. μγ'. Ἀδδῶ. μδ'. Ἰωνᾶς. με'. Ἡσαίας. μς'. Μιχάιας. μζ'. Ναούμ. μη'. Ἀμβακούμ. μθ'. Ὀδῆδ. ν'. Ἀδαδῶν. να'. Ἰερεμίας. νδ'. Βαρούχ. νε'. Σοφονίας. νθ'. Οὐρίας. νε'. Τερεκιήλ. νς'. Δαυιήλ. νζ'. Ἐσδρας. νη'. Ἀγγαίος. νθ'. Ζαχαρίας. ξ'. Μαλαχίας. ξα'. Ζαχαρίας ὃ πατήρ Ἰωάννου. ξβ'. Συμεών. ξγ'. Ἰωάννης ὃ Βαπτιστής. Ἐτι δὲ καὶ ἄλλους εὐρεθέντας ἐγνώμην, μέρος ἐλάττωτον προφητείας ἔχοντας, ἧ καὶ προφᾶσι προφητικῆ· τούς δὲ καὶ περιεστέφην τι, προφητεῦσαντας τοὺς μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, τοὺς

tribunali Dei efficiuntur obnoxii. Quemadmodum Adonias propheta ⁴⁸, in Regnorum libris commemoratus, qui Dei mandatum despexit, panem comedit et aquam bibit, in loco in quo Dominus eum edere ac bibere noluerat, propter Jeroboami impietatem, et a leone occisus fuit. Panis enim iudicis ac pupillis ex labore subministratus, etsi modicus ac exiguus, dignior est, quam qui ex iniquitate et calumnia, licet copiosus sit ac elaboratus. Si quidem ait Scriptura : « Melius est modicum iusto, super divitias peccatorum multas ⁴⁹. » Si autem vidua ab impiis pasta et satiata, pro eis oraverit, non exaudietur : quoniam cordis cognitor Deus de impiis cum iudicio pronuntiavit, dicens : « Si steterit Moyses, et Samuel ante faciem meam pro

φήτης, παρακούσας τοῦ Θεοῦ, καὶ φαγὼν ἄρτον καὶ πῶν ὕδωρ ἐν τῷ τόπῳ, ἧ ἀπέπειν αὐτῷ ὁ Κύριος, διὰ τὴν τοῦ Ἱεροβοάμ ἀσέβειαν, ὑπὸ (35) λέοντος ἀναιρεθεῖς. Ὁ γὰρ ἐκ κόπου διακονούμενος ἄρτος χήραις καὶ ὄρφανοῖς (36), δίκαιος μᾶλλον, κἂν ἢ βραχύς καὶ ὀλίγος, ἢ ἐξ ἀδικίας καὶ συκοφαντίας, κἂν ἢ πολὺς καὶ ἐξησχημένος (37). Λέγει γὰρ ἡ Γραφή : « Κρεττοῦσιν ὀλίγον τῷ δικαίῳ, ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πῶλον. » Εἰ δὲ καὶ ἐξ ἀσέβων φαγούσα χήρα, καὶ ἐμπλησθεῖσα, προσεύξεται ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακουσθήσεται : ὅτι ὁ καρδιογνώστης Θεὸς μετὰ κρίσεως ἀπεφάνητο περὶ ἀσέβων, λέγων : « Ἐὰν στή Μωσῆς, καὶ Σαμουὴλ πρὸ προσώπου μου ὑπὲρ αὐτῶν, οὐκ εἰσακουσόμεθα αὐτῶν. Καὶ σὺ μὴ προσεύχου ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ μὴ ἀξίου ἐλεθῆναι αὐτούς, καὶ

⁴⁸ III Reg. xiii. ⁴⁹ Psal. xxxvi. 46.

VARIORUM NOTÆ.

ὁ ἀπὸ τῶν καθ' ἑξῆς χήρων ὁδὸς δεῖν ἰσθῆναι μὴ παραλείψαι αὐτοὺς μετὰ τὸν 57 ἀριθμὸν, ἀλλὰ συνάψαι τῇ τῆς ἀνακαταλαύσεως ἀκολουθίᾳ. Ὅσον καὶ εἰσιν ὁδοὶ 58 Ἐνώξ. 59. Ἄβιμέλεχ, ὁ καὶ Ἀχιμέλεχ. 60. Ἄμπσέ (in LXX, Ἀμιασά, I Paral. xii, 18). 61. Ὁ γέρον ὁ ἐν Βεθὴλ, Ἄγαθος ὁ ἐν ταῖς Ἠράξιν.

melech, qui et Achimelech. 70. Amase. 71. Sadoc. 72. Senex qui Bethle. Agabus de quo in Actis apostolorum.

Ἐνώξ. 58. Ἄβιμέλεχ. 59. Ἀχιμέλεχ. 60. Ἄμπσέ (in LXX, Ἀμιασά, I Paral. xii, 18). 61. Ὁ γέρον ὁ ἐν Βεθὴλ, Ἄγαθος ὁ ἐν ταῖς Ἠράξιν.

Καὶ ὅσαι προφήτιδες.
α. Σάρρα. β. Ρεβέκκα. γ. Μαρία ἡ τοῦ Μωσῆος ἀδελφὴ. δ. Δεβόρα. ε. Ὀλδα. ς. Ἄννα ἡ μητὴρ Σαμουὴλ. ζ. Ἰουδῆ. η. Ἐλισαβὲτ ἡ μητὴρ Ἰωάννου. θ. Ἄννα ἡ θυγατὴρ Φανουὴλ. ι. Μαρία ἡ θεοτόκος.

Et quæ prophetides. 1. Sara. 2. Rebecca. 3. Maria, Mosis soror. 4. Debhora. 5. Oida. 6. Anna mater Samuelis. 7. Judith. 8. Elisabeth mater Joannis. 9. Anna, filia Phanuelis. 10. Maria Dei genitrix.

Vides tum eandem mendam in nomine Obedi, ac supra; tum elogium viri Dei, desumptum ex præsentia historia III Reg. xiii. Quod si vera putetur hæc prima opinio, distinguere oportebit Adoniam istum seu Adonem, qui tempore Roboami interiit, ab Addone propheta, quem de Abia rege, filio Roboami, scripsisse dicit liber II Paralipom. cap. xiii, vers. 22. In secunda sententia noster propheta vocatur Sameas, Samæas, Sameias, Semei. Nam primum nomen datur ei a Tertulliano, libro *De jejuniis*, cap. 16; secundum, in *Chronico Alexandrino* ad regnum Iosiae, pag. 278; tertium a concilio Meldensi, can. 11; ex synodo ad Theodoni villam cap. 4; qua in synodo et in *Capitularibus* Caroli Calvi tit. 11, cap. 4, corrupte editum est *Samuel*, pro *Semeias* vel *Semeas*. Qui autem his in locis adnotarunt ad marginem textum III Reg. xi, 30 de Abia, immemores erant consimilis alterius de Samæa ejusdem libri, cap. 12. in Græca editione, quem etiam Theodorus ac Procopius explicant. Ultimum nomen exhibet *Epistola Varadati* monachi ad Leonem imperatorem, in fine concilii Chalcedonensis : *Dixit Deus omnipotens Semei prophetae*, etc. Videnda synopsis *Athanasiana* ad calcem. His ego scriptoribus credere nequaquam possum : quia docet sacra *Historia Semeiam* diutius vixisse vate, de quo est quæstio. Ex *tertia sententia* inducitur Sofonias aut Sophonias. Ita cap. 258 *tertius cognationis* Collationis Carthaginensis : quamquam suspicio non levis datur depravate lectionis, vel locum Adonise, aut Semeie, Sofonias oc-

cupet. Aliam sententiam discies ex Theodorito et Procopio ad II Paralipom., ex his Michaelis Glycæ in *Annalibus*, p. 2, p. 187 : Ὁ μὲν Ἰωσήπος Ἰαδὼν αὐτὸν ὀνομάζει ἢ δὲ βίβλος τῶν Παραλειπομένων Ἰωὴλ αὐτὸν ἡμᾶς καλεῖσθαι ἐδίδαξεν. *Josephus quidem eum appellat Iadonem : at liber Paralipomenon* (II, cap. ix, vers. 29 apud LXX, citato jam per me loco, ubi Hebræum habet *Jeddo*, vulgata *Addo*) *Joel eum vocatum fuisse nos docet*. Pseudo-Epiphanius, libro *De vitis prophetarum* : Ἰωὴμ ὁ προφήτης ἐγένετο ἐν Σαμαρείᾳ. Οὗτός ἐστιν ἐν ἐπάταξεν ὁ λέων ἐν τῇ ὄσφι, καὶ ἀπέθανεν, etc. *Joan propheta in Samaria exsistit. Hic est ille, qui a leone in via percussus obiit*. Dorothei Synopsis : *Joath. Hic erat ex terra Samariæ. Percussit eum leo, et mortuus est, ac sepultus in Bethel, juxta pseudopropheta* a quo fuerat seductus. Græce in mss. habetur περὶ τοῦ Ἰωὴθ Ὁστος ἦν ἐκ γῆς Σαμαρείας, ἐπάταξε δὲ αὐτὸν ὁ λέων, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη ἐν Βεθὴλ, ἐγγύς τοῦ ψευδοπροφήτου τοῦ πλανήσαντος αὐτόν.

De diversa denique et postrema sententia paulo post agam. Nunc vero antequam relinquo hanc notam, lectorem de nonnullis scitu non indignis, etsi levibus, admonebo, quæ componendo eam observavi. Et primo quidem velim ut tollat vitium lectionis e Chronologicis excerptis, quæ cum Eusebii Chronicis publica fecit Josephus Scaliger, et ubi inveniet *Abdeus*, rescribat *Addæus*, qui est *Addo*. Corrigit quoque Latina Eusebii, ex mss. Græcis, necnon ex Adone ac Freculfo, legatque *Joel*, non *Joed*, quod antiquariorum erratum etiam in Mariano Scoto comparet. Notabilis præterea est incogitantia Eusebii, quando prophetam qui apud altare Samariæ fuerat, quique occisus est vivente Roboamo, commemorat sub *Asa Roboami nepote*. Sed et insignitor lapsi sunt interpretes Clementis Alexandrini et Georgii Cedreni : ille cum locum p. 326. A. edit. Paris. : Καὶ ὁ ἐξ Ἰουδα ἀπελθὼν ἐπὶ Ῥοβοάμ, καὶ προφητεύσας ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, Latine sic vertit : *Qui etiam ex Juda abiit ad Roboam, et prophetavit super altare*; hic, dum verba p. 27. lib. 1, ed. Basil. : Ἀχίας ὁ Σιδωνίτης, Σαμέας ὁ Ἀδών, transfert : *Achias Silonites, Sameas Adonius*. Nam debuit a priori reddi; et qui ex *Juda abiit sub Roboamo, atque ad altare prophetavit*; ab alio autem : *Achias Silonites, Sameas, Adon. Cot.*

(35) Ἰσὸ. Alter codex καὶ ὑπὸ. CLXX.
(36) Καὶ ὄρφανοῖς. Prætermissa hæc sunt in altero cod. Ib.
(37) Ἐξησχημένος. In altero cod. ἄσπρος. Ib.

μη προσέλθης μοι παρ' αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσακούσο· ἢ παρ' ἐμοῦ. »

A ipsis, non exaudiam eos ⁹⁰. Et tu noli orare pro populo hoc, neque postules ut misericordiam consequantur, et ne accedas ad me pro his, quia non exaudiam te ⁹¹. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

CAPUT VII.

Ὅτι αἱ τῶν ἀναξίων καρποφορίαι, ἕως ἂν ὤκισαι τοιοῦτοι, οὐ μόνον οὐκ ἐξιλεούνται τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνερτίων κινεῖσιν αὐτὸν πρὸς ἀγαπάτησιν.

Quod indignorum hominum oblationes, quandiu itales sunt, non modo non placant Deum, sed contra ad indignationem eum provocant.

Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ἁμαρτίαις (38) γενόμενοι, καὶ μὴ μεταγνόντες, οὐ μόνον οὐκ εἰσακουσθήσονται προσευχόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὸν Θεὸν παρεξουλεύσιν, ὑπομιμνήσκοντες αὐτὸν τῆς ἐκείτων μοχθηρίας. Περισταθε οὖν τὰς τοιαύτας διακονίας, ὡς Ἰλλαγμα κυνὸς, καὶ μίσθωμα πόρνῆς· ἐκάτερα γὰρ τοῖς νόμοις ἀπηγόρευται. Οὕτε (39) γὰρ Ἐλισσαῖος τὰ παρὰ

⁹² Quin etiam in peccatis versantes, et pœnitentiam non agentes, non solum inter orandum non exaudientur, sed insuper Deum irritabunt, illum commonefacientes improbitatis eorum. Evitate igitur hujusmodi subministraciones, tanquam pretium canis, et mercedem meretricis : utraque enim legibus prohibentur ⁹³. Nam nec Elisæus allata ab

⁹⁰ Jer. xv, 1. ⁹¹ Jer. vii, 16. ⁹² Etiam hoc caput subjungit Anastasius. ⁹³ Deut. xxviii, 18.

VARIORUM NOTÆ.

(38) *Oi ἐν ἁμαρτίαις*, etc., usque ad *μοχθηρίας*. Legebatur ista Genuianus Hervetus, quæstione 1 Anastasianarum. Non legebatur Jacobus Gretserus. Cum primo faciunt libri Regii, in quorum uno post *μοχθηρίας* positum est τὴν τιμωρίαν. Cot.

(39) *Ἀπιγγόρευται*. Οὕτε. Hæc inter, in membranis Regiis melioribus notæ cod. 1789 Anastasii Quætionum, inserta sunt Græca quæ sequuntur :

Ἀπεστάλη Ἀζαήλ παρ' Ἀδερ βασιλέως Συρίας πρὸς Ἐλισσαίην, καὶ ἔλαβεν μάννα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ πάντα ἀγαθὰ Δαμασκού, ἄρσιν τεσσαράκοντα καμήλων, δῶρα, καὶ ἦλθεν, καὶ ἔστη ἐνώπιον Ἐλισσαίῃ, καὶ εἶπεν· Ὁ υἱὸς σου υἱὸς Ἀδερ βασιλεύς Συρίας μαλακισθεὶς, ἀπέστειλέν με πρὸς σέ, λέγων· Εἰ ζῆσομαι ; Καὶ ἔστη Ἀζαήλ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ περιέβηκεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ δῶρα, ἕως ἡσχύνετο. Καὶ Ἐλισσαίῃ πρὸς αὐτὸν εἶπε· Πορεύθη, καὶ εἶπε αὐτῷ· Ζῶθι ζῆση σὺ· καὶ αὐτὸς ἀποθάνηται. Καὶ ἐπορεύθη. Φοβηθεὶς δὲ Ἰεροβοάμ, ὅπως μὴ ἀποστή ὁ λαὸς ἀπ' αὐτοῦ, καὶ προσκολληθῆ τῷ Ροβοάμ, ἐποίησε δαμάλις δύο, καὶ ἔθετο τὴν μὲν μίαν ἐν Βεθλῆλ, τὴν δὲ ἑτέραν ἐν Δάν, καὶ σὺν τῷ ὑπ' αὐτοῦ λαῷ ἔλθων, ἀνέβη αὐτὸς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν Βεθλῆλ ὕσαι. Καὶ ἰδοὺ Ἀχίας ὁ Σιλωνίτης, ὃς ἦν προφήτης τοῦ Θεοῦ, παρεγένετο εἰς Ἰούδα εἰς Βεθλῆλ, καὶ εἶπε· Θυσιαστήριον, θυσιαστήριον, ἰδοὺ υἱὸς τίκεται ἐν οἴκῳ Δαυὶδ, Ἰουσίας ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἔσται τοὺς ἱερεῖς, καὶ ὁ σὺς ἀνθρώπων κατακαύσει ἐπ' σέ. Καὶ ἐξέστην τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ βασι-

Missus est Azael ab Adere rege Syriæ ad Elisaium ; et sumpsit manna in manus sua, et omnia bona Damasci, onus quadraginta camelorum, dona ; et venit, ac stetit coram Elisæo, et dixit : Filius tuus filius Ader rex Syriæ agrotans misit me ad te, dicens : An vivam ? Et stetit Azael ad faciem ejus, et apposuit coram eo dona, donec confusus est. Elisæus autem dixit uā eum : Vade, dic illi : Tu vita vires : ipse tamen moritur. Et abiit. Veritus Jeroboam ne populus ab eo abscederent, ac Roboam adjuungeretur, fecit duas vitulas, posuitque unam quidem Bethelæ, alteram vero Dan ; veniensque cum populo sibi subdito, ascendit ipse ad altare quod Bethelæ, ut sacrificaret. Et ecce Achias Silonites, qui erat Dei propheta, advenit in Juda Bethelæ, et dixitque. Altare, altare ! ecce filius nascitur domui Davidis, Josias nomen ejus ; et immolabit sacerdotes, et ossa hominum comburet super te. Et extendit manum suam rex, dicens : Comprehendite eum : et exaruit manus ejus. Atque ab illo rogatus homo Dei, smavit eum. Et ait rex ad ipsum : intra necem in domum meam, et prande,

et dabo tibi donum. Et dixit homo Dei : Si deturis mihi dimidium domus tuæ, non ingrediar tecum, neque manducabo panem. Hic est propheta ille, qui a pseudopropheta decedat, a leone interceptus fuit, ac externa interemptus fuit, ac externa interemptus fuit. θρωπος τοῦ Θεοῦ· Ἐάν τις μοι τὸ ἔμισυ τοῦ οἴκου σου, οὐκ εἰσαλεύσομαι μετὰ σοῦ, οὐδὲ μὴ φάγω ἄρτον. Οὗτος ἦν ὁ προφήτης ὁ ὑπὸ ψευδοπροφήτου ἀναπατηθεὶς, καὶ τὴν ἐντολήν παραβῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὑπὸ λέοντος θανατωθεὶς, καὶ ξενόταφος γένόμενος. [in marg. γεγονώς.)

λέως, λέγων· Συλλάβετα αὐτὸν· καὶ ἐξηράνη ἡ χεὶρ αὐτοῦ· καὶ ὑπ' αὐτῆς, non ingrediar tecum, neque manducabo panem. Hic est propheta ille, qui a pseudopropheta decedat, a leone interceptus fuit, ac externa interemptus fuit. θρωπος τοῦ Θεοῦ· Ἐάν τις μοι τὸ ἔμισυ τοῦ οἴκου σου, οὐκ εἰσαλεύσομαι μετὰ σοῦ, οὐδὲ μὴ φάγω ἄρτον. Οὗτος ἦν ὁ προφήτης ὁ ὑπὸ ψευδοπροφήτου ἀναπατηθεὶς, καὶ τὴν ἐντολήν παραβῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὑπὸ λέοντος θανατωθεὶς, καὶ ξενόταφος γένόμενος. [in marg. γεγονώς.)

En duo scholia ad duas historias a Constitutore allatas, accepta ex litteris sacris, IV Regum viii, 8, etc., et III Reg. xii, 26, etc., et xiii, 1, etc. Observabilis in primo, tum vox δῶρα ad explicandam vocem μανά, quam loco μανά poni solere dixi ad interpretationem Chrysostomi in Daniele ; tum lectio editionis Complutensis, IV Reg. viii, 11 : Καὶ ἔστη Ἀζαήλ κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ παρέβηκεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ δῶρα, ἕως ἡσχύνετο. In 2 scholio falsa est Græculi sententia illa, quam prætermisimus in penultima adnotatione. Quis credat ei, prophetam illum esse Achiam Silonitem, contempta auctoritate sacre Scripturæ. quæ III Reg. cap. xiii et xiv, non obscure ambo distinguit, huncque illi supervixisse significat ? Neque vero hoc dicitur in Constitutionibus, sed a scholiaste confusi fuerunt Adonias et Achias ; quemadmodum a pseudo-Dorotheo pro uno homine binomini sumuntur. Græca Dorothei illius sunt. . . . . Περὶ τοῦ Ἀχιά. . . . . Οὗτος ἦν ἐκ Σιλών, ὅπου ἦν ἡ σκηνὴ ἡ πάλαι, ἐκ τῆς πόλεως Ἰηλ. Καὶ ἀπέθανε. Καὶ ἐτάφη ἐγγὺς τῆς θροῦς Σιλών· οὗτος δὲ καὶ Ἀχωνίας καλεῖται. Latina Vulgata. . . . . Achias. . . . . Iste erat ex Silon, ubi olim erat tabernaculum, e civitate Eli. Mortuus est, ac sepultus prope quercum Silon. Idem etiam Adonias vocatur. . . . . Emenda in nomine Achæ S. Gregorium homil. 4 in Ezechielem. Sic Ahie propheta animum, prophetia spiritus, et ex presenti, atque ex futuro tetigerat, cum catigantibus oculis, eam que se esse aliam simulabat, et a morem Jeroboam esse cognovit, et quidquid ei futurum esset aperuit. Male vulgo *Achias*. Corruptio quoque multipliciter est Lucifer Calaritanus libro *De regibus apostaticis*. pag. 167 168, in textu III Reg., cap. xii

Azazel munera accepit⁶⁴, nec Achias a Jeroboamo⁶⁵. Quod si Dei prophetae dona impiorum non admisere, æquum est ut neque vos, episcopi, admittatis. Cum etiam Simon Magus, mihi Petro, et Joanni pecuniam offerens⁶⁷, gratiam inæstimabilem conatus est pretio comparare; nos, repulso munere, eum diris perpetuis constrinximus; quoniam dolum Dei, non benevolentia erga Numen, sed pecuniæ permutatione existimavit possideri. Recusate ergo oblationes quæ ad altare a male sibi consciis afferuntur. « Recede enim, inquit, ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi⁶⁸. »

CAPUT VIII.

Quod præstat, ex proprio labore præbere viduis, quamvis exilia et pauca sint, quam ex donis impiorum, etsi multa et magna existant: fame enim perire præstat, quam ab impiis collationem accipere.

Sed si dicatis: Hi sunt, qui dant eleemosynas; et nisi ab iis sumamus, unde viduæ per nos administrabuntur, unde plebis pauperes nutriuntur? audietis a nobis, quod ideo accepistis donum levitarum, oblationem populi vestri, ut et vobis et egen-tibus suppeditetis; atque ne, inopia coarctati, ab improbis capiat. Quod si ad id miseriarum redigantur ecclesiæ, præstat perire quam ab hostibus Dei aliquid accipere, in contumeliam ac Indibrium amicorum ejus. De illis enim Propbeta dicit: « Oleum peccatoris non impinguet caput meum⁶⁹. » Estote igitur talium probatores; et ab iis quidem qui sancte vivunt accipite, quod calamitosis sup-peditetis; ab excommunicatis vero ne recipiat, priusquam esse membra Ecclesiæ mereantur. Si autem defecerit donum, annuntia fratribus; et ex iis facta collecta, subministra cum justitia pupillis ac viduis.

CAPUT IX⁶⁶.

Quod oporteat provocari populum a sacerdote ad benefaciendum pauperibus, exemplo sapientis Salomonis.

Dic vero populo tuæ potestati commisso, quæ

⁶⁴ IV Reg. viii. ⁶⁵ III Reg. xiv. ⁶⁶ Anast. divo. ⁶⁷ Act. viii. ⁶⁸ Isa. liv, 14. ⁶⁹ Psal. cxl, 5. ⁶⁶ Hoc caput adducit Anapstasius, quæst. 12.

Α του Ἀζαηλ κομισθέντα ἰδέξατο, οὐτε Ἀχίας τὰ παρὰ τοῦ Ἱεροδοάμ. Εἰ δὲ οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν οὐ προσήκοντο ἕνια, δίκαιον μὴδὲ ὑμᾶς, ὡ ἐπίσκοποι. Ἀλλὰ καὶ Σίμων ὁ Μάγος, ἐμοὶ Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ χρήματα προσενεγκῶν, ἐπειράτο ὠνήτην τὴν ἀτίμητον χάριν λήψεσθαι· ἅπερ μὴ προσήκοντο, ἀραὶς αἰωνίοις αὐτῶν ἰδησάμεθα· ἔστι τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ, οὐκ εὐνοία τῇ πρὸς Θεόν, ἀλλὰ χρημάτων ἐναλλαγῇ ἐνόμισε κτᾶσθαι (40). Θεύγετε οὖν τὰς δυσσυνειδήτους εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ εἰσφοράς. Ἄπειχου γάρ, φησὶν, ἀπὸ ἀδίκου, καὶ σὸ φοβηθήσῃ, καὶ τρόμος οὐκ ἐγγίει σοι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἵτι βέλτερον ἐκ ἰδίου ἰδίου παρέχειν ταῖς χήραις, κἂν ἦ εὐτελεῖ καὶ ὀλίγα, ἢ τὰ παρὰ τῶν ἀσεβῶν, κἂν πολλὰ καὶ μεγάλα τυγχάνῃ· βέλτερον γάρ λιμῷ διαφθαρήναι, ἢ παρὰ ἀσεβῶν συνεισφορὰν δέξασθαι.

Ἄλλ' ἐὰν (41) λέγοιτε, ὅτι οἱ δίδόντες τὰς ἐλεημοσύνας, οὗτοί εἰσι, κἂν μὴ λάβοιμεν παρ' αὐτῶν, πόθεν αἱ χῆραι ὑπηρετηθήσονται παρ' ἡμῶν (42), καὶ οἱ ἐνδεδεῖς τοῦ λαοῦ διατραφῶσιν (43); ἀκούσατε παρ' ἡμῶν, ἅτι διὰ τοῦτο ἐλάβετε δόμα λευιτῶν, τὴν καρποφορίαν τοῦ ἐν ὑμῖν λαοῦ, ἵνα ἐπαρκῆτε καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς δεομένοις, καὶ μὴ ἐν (44) ἀπορίᾳ συνεχόμενοι, παρὰ πονηρῶν λαμβάνητε. Εἰ δὲ οὕτως ἀπορούσιν αἱ ἐκκλησίαι, λυσitelεῖ διαφθαρήναι (45), ἢ παρ' ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ λαβεῖν τι, ἐφ' ὕβρει καὶ χλευῇ τῶν αὐτοῦ φῶν. Περὶ γάρ τῶν τοιούτων καὶ ὁ Προφήτης λέγει: « Ἐλαῖον ἀμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου, » δοκιμασταὶ οὖν γίνεσθε τῶν τοιούτων, καὶ παρὰ μὲν τῶν ὁσίων περιπατούντων λαμβάνετε, καὶ τοῖς θλιβομένοις χορηγεῖτε. Παρὰ δὲ ἀποσυναγωγῶν μὴ λαμβάνετε, πρὶν ἂν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μὴ καταξωθῶσιν. Εἰ δὲ ἐπιλείποι δόμα, προσάγγελλε τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν συλλογὴν ποιησάμενος, διακόνει τοῖς ὀρφανοῖς καὶ ταῖς χήραις ἐν δικαιοσύνῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἵτι χρηὸ προτρέπεσθαι τὸν λαὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐκοιεῖν τοὺς πένθητας· ὡς καὶ ὁ Σολομῶν ὁ σοφός.

Λέγε δὲ τῷ ὑπὸ σὲ λαῷ, ὃ καὶ Σολομῶν ὁ σοφός·

VARIORUM NOTÆ.

Græcæ editionis, cap. xiv Hebraicæ et Latinæ; ita tamen ut facile, sequendo vestigia Græcorum vocabulorum, corrigi queat, hunc sere in modum: Et homo, inquit, erat ex Silis, aut potius ex Silon, et nomen ei Achias; vel quod malim Achiah, et hic erat sexaginta annorum, et verbum Domini erat cum illo. Et dixit Jeroboam ad uxorem suam: Surge et accipe in manu tua homini Dei panes, et collyrides filii ejus, et vas, et vas mellis. Et surrexit mulier, et fecit sicut dixit ei vir ejus. Et Achiah homo senex erat valde, et oculi ejus caliginabantur videre. Et surrexit mulier ex Sarira, et abiit. Et factum est, cum intrasset ipsa in civitate ad Achiah Silonitem, et dixit Achiah puero suo: Esi nunc in obviam Annæ uxori Jeroboam, et dices ei: Intra, et noli stare, quoniam hæc dicit Dominus: Dura ego mitto in te. Et intravit Anna ad hominem Dei; et dixit ei Achiah: Uti quid mihi attulisti panes, et uvam, et collyrides, et vas mellis? Hæc dicit Dominus: Ecce tu ibis a me; et

Dece cum intraveris portam civitatis Sarira, et puella tuæ ætatis in obviam, et dicent tibi: Puer mortuus est. Quoniam hæc dicit Dominus: Ecce ego disperdo hujus Jeroboam mingham ad parietem; et erunt mortui ejus Jeroboam in civitate, et comedent eos canes, et mortui erunt ei in agro, et comedent eos volucres cæli. Porro de munere rejectione, præter LXX, vide Hieronymum ad Michææ caput iii, et Procopium in I Reg. ix. Cot.

(40) Ἐναλλαγῇ ἐνόμισε κτᾶσθαι. In altero cod. μεταβολῇ κτῆσθαι, quod vertendum mutations eo comparaturum; obtulit enim Simon pecuniam, ea lege, ut sibi donum Spiritus sancti aliis conferendi venderet Petrus. CLXX.

- (41) Ἄλλ' ἑδρ. Alter ἐὰν ἐξ. CL.
- (42) Παρ' ἡμῶν. Deest in altero cod. lb.
- (43) Διατραφῶσιν. Deest in eodem. lb.
- (44) Ἐν. Deest in eodem. lb.
- (45) Ἀποτελεῖ διαφθαρήναι. Severe pro morte

Ἔτιμα τὸν Κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων· καὶ ἀπάρχου αὐτῷ ἀπὸ σῶν καρπῶν δικαιουσύνης· ἵνα συμπλάθῃται τὰ ταμιαῖά σου πληρομοῆς αἴτου· ὅκω δὲ αἱ ληνοὶ σου ἐκδιλύσων. Ἐκ τοῦ δικαίου οὖν κέπου τῶν πιστῶν, τρέφετε καὶ ἀμφιένετε τοὺς ὕστατους· καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς προειρήκαμεν, ἀθροιζόμενα χρήματα διατάσσετε, διακονοῦντες εἰς τοὺς ἀγορασμοὺς τῶν ἀγίων· ῥυθμινοὶ δούλους, αἰχμαλώτους, δασίλους, ἐπηρεαζομένους, ἤκοντας ἐκ καταπίεσης διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τυράννων εἰς μονομαχίαν καὶ θάνατον. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Ἔψαι ἀγομένους εἰς θάνατον, καὶ ἐκπρίου κτεινομένους· μὴ φείση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Διδάξεις, ἵν' ἐὰν τις τῶν ἀσεβῶν, βίβρα προσρήγη χρήματα τοῖς ἱερεῦσιν, εἰς ξύλα καὶ ἀνθρακίαν ἀναλώσῃ ταῦτα, ἀλλὰ μὴ εἰς διατροφάς.

Ἐὰν δέ ποτε ἀνάγκη γένηται, παρά τινος δεξασθαι ἀνοσίου ἀκοντες ἀργύριον, εἰς ξύλα καὶ ἀνθρακίαν αὐτὸ δαπανήσατε· ἵνα μὴ λαβοῦσα ἡ χήρα ἐξ αὐτῶν (46) τι, ἢ ὁ ὀρφανός, ἀναγκασθῆ ὠνήσασθαι τροφήν ἢ πόμα παρὰ τὸ προσήκον· δικαίον γὰρ τὰ παρὰ ἀσεβῶν ταῦτα, πυρὸς εἶναι κατανώμα, οὐκ εὐσεβῶν βρῶμα. Ταῦτα δὲ καὶ ὁ νόμος διαγορεύει, θυσίαν ὀφισθεῖσαν ἄβρωτον ἀποκαλῶν, καὶ πυρὶ ταύτην ἀναλισκεσθαι κελεύων. Οὐ γὰρ τῇ φύσει φαῖλα τὰ προσφερόμενα, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ τῶν προσκομιζόντων (47) αὐτά· Τοῦτο δὲ προστάσσομεν, ἐπὶ τὸ μὴ ἀποστρέφειν τοὺς πλησιάζοντας ὑμῖν· εἰδότες καὶ τὴν συντυχίαν πολλὰκις ἐκπερῆσιν τοῖς ἀσεβέσι γεγενῆσθαι, τὴν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς (48), ἐπιβλαβὴ δὲ μόνην τὴν κατὰ τὴν θρησκείαν κοινωνίαν. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον, ἀγαπητοί, εἰρήσθη ὑμῖν πρὸς ἀσφάλειαν ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Περὶ γονέων καὶ παιδῶν.

Οἱ μέντοι πατέρες, παιδεύετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἐν Κυρίῳ ἐκτρέφοντες αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου, καὶ διδάσκετε αὐτὰ ἐπιτηδεύου καὶ ἀρμοζούσας τῷ λόγῳ τέχνας, ἵνα μὴ διὰ τῆς εὐκαιρίας στερηθῶσιν, καὶ ἀνεπιτήμητα ὑπὸ τῶν γονέων μείναντα, πρὸ ὥρας ἀνάσεως τυχόντα, ἀφηγιάσῃσι τοῦ καλοῦ, ἀδὲ μὴ εὐλαβεῖσθε αὐτοὺς ἐπιβλήσσειν, σωφρονίζοντας αὐτὰ μετὰ ἐμβριθείας· οὐ γὰρ ἀποκτενεῖτε αὐτὰ παιδεύοντες, μάλλον δὲ σώσετε αὐτά· καθὼς ποῦ καὶ ὁ Σολομών ἐν τῇ Σοφίᾳ φησὶ· Πα-

A sapiens Salomon : v Honora Dominum ex tuis justis laboribus ; et primitias da ei de tuis fructibus justitias : ut impleantur cellaria tua sateritate frumenti , et vino torcularia tua redundant ⁴⁶ . Ex justo igitur fidelium labore, alite ac vestitio victu ac vestitu destitutos ; et pecuniam, ut supra diximus, inde coactam dispensato, ulentes in redemptionem sanctorum, liberantes servos, captivos, victos, calumniam passos, sententia tyrannorum propter nomen Christi missos ad monomachiam et mortem. Dicit enim Scriptura : Libera eos qui ducuntur ad mortem, et redime eos qui interficiuntur ; ne parcas ⁴⁷ .

CAPUT X.

Constitutio, ut si quis impius vi pecuniam sacerdotibus projecerit, in ligna et carbones eam insumant, non autem in escas.

Quod si aliquando necessitas incubuerit, ut inviti a quoquam impio argentum capiat; illud in ligna et carbones impendite; ne ex eo partem accipientes vidua, aut pupillus, cogatur in emendo cibo aut patu officium transgredi: æquum quippe est, ut hæc impiorum munera ignis sint pabulum, non piorum esca. Id quoque lex sancit, dum hostiam nimio tempore servatam non comedendam appellat, et igne hanc consumi jubet. Neque vero natura sua malæ sunt hæc oblationes, sed propter animum offerentium. Porro hoc ideo præcipimus, ne avertamus eos qui ad nos accedunt. Scimus enim congressum cum piis, sæpe impiis profuisse; noxiam autem esse solam superstitionis communionem. Atque hæc quidem, charissimi, hactenus vobis sint dicta ad cautionem vestram.

CAPUT XI.

De parentibus et filiis.

At vos, patres, filios vestros erudite in Domino, educate in disciplina et institutione Domini, et docete artes idoneas ac verbo Dei congruentes, ne, data occasione effrenati, a parentibus absque increpatione relictis, et ante tempus libertatem nacti, a virtute contumaciter deflectant. Quocirca ne vereamini objurgare illos, et cum severitate castigare ⁴⁶. Non enim interficietis eos. Certe vituperando, imo vero servabitis; quemadmodum Salomon ait in Sapientia: Corripse filium tuum, et requiem dabit tibi :

⁴⁶ Prov. III, 9. ⁴⁷ Anast. πανήτων. ⁴⁸ Prov. XXIV, 14. ⁴⁹ Anast. ἀκοντας. ⁵⁰ Prov. XXIII, 13.

VARIORUM NOTÆ.

suo, attamen vere Tertullianus libro *De idololatria*, cap. 3 : *Fides famem non timet. Scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter Deum, quam omne mortis genus. Didicit non respicere vitam : quanto magis victum ? Eleganter vero, ut omnia, et genuine ad locum Constitutoris, Chrysostomus homil. 86 in Matthæi Evangelium : Οὐ βούλεται Χριστὸς πικρονεῖν τρέφασθαι· οὐ δέχεται ταύτην τὴν τροφήν. Τί τὸν Δεσποτὴν ὑβρίζεις, ἀκάθαρτα προσάγων αὐτῷ; βέλτιον λιμῷ τηρόμενον περιρῶν, ἢ τρέφειν ἀπὸ τοιούτων. Ἐκεῖνο ἰμού, τούτου καὶ ὄδριστου. Βέλτιον μηδὲν δοῦναι, ἢ τὰ ἄλλων ἐτέροις, etc. Non vult Christus rapina nutrirī : non admittit hujusmodi alimenta. Quare Dominum contumelia affi-*

cis, immunda ei offerens ? Melius est fame tabentem despiciere, quam his alimentis sustentare : illud, crudelis est ; hoc, etiam contumeliosum. Præstat nihil omnino dare, quam res aliorum aliis largiri. Sed mitior exstitit sententia concilii S. Patricii, quod ita decrevit, cap. 2 : Contentius tegumento et alimento tuo, cætera dona iniquorum reproba ; quia non sumit lucerna, nisi quo alitur. Cot.

(46) Ἐξ αὐτῶν. Lege ἐξ αὐτοῦ, aut cum Anastasio et Nicone ἐξ αὐτῶν. Cot.

(47) Προσκομιζόντων. Alter habet. Clea.

(48) Πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς. Idem παρὰ τῶν εὐσεβῶν, melius. Id.

sic enim tibi erit bonæ spei. Nam tu quidem virga percussus eum; animum autem ejus e morte erues⁶⁶. » Et iterum idem hoc modo loquitur: « Qui parcat baculo suo, odit filium suum⁶⁷. » Et adhuc: « Tunde latera ejus, dum infans est, ne forte induratus non credat tibi⁶⁸. » Qui ergo admonere et castigare filium suum desinit, propriam sobolem odio habet. Quare filios vestros edocete verbum Domini; quin et verberibus comprimate, ac obediētes subjectosque reddite: ab infantia docete eos litteras sacras, seu vestras ac divinas, et omnem divinam Scripturam tradite; nec detis illis licentiam, qua contra vestram voluntatem sibi in vos potestatem arrogant. Ne permittatis eis ut symbolum dent ad convivandum cum æqualibus⁶⁹; sic enim ad petulantiam deflectent, et in scortationem incident. Id porro si eis ob parentum incuriam obtigerit, genitores rei erunt de animabus illorum. Nam si secordia parentum consuescunt cum incastigatis seu intemperantibus, non soli qui deliquerunt filii castigabuntur ac punientur, sed et ipsorum causa parentes condemnabuntur.⁷⁰ Quocirca operam date, ut cum ad tempus conjugio aptum pervenerint, eos matrimonio jungatis ac copuletis; ne inter ætatem in flore suo ferventem, mores scortatorum contrahant, et vos in die iudicii rationem a Domino Deo reoscamini.

CAPUT XII.

De famulis et dominis.

De famulis vero quid amplius dicamus, quam ut servus, cum timore Dei⁷¹, dominum benevolentia complectatur, quamvis impium, quamvis scelertum; non tamen cum eo in religione consentiat. Itco dominus famulum diligit; et quamvis major sit, se tamen æqualem iudicet, vel quatenus homo est. Qui autem dominum habet fidelem, salvo illius dominatu, eum amet, et ut dominum, et ut fidei consortem, et ut patrem⁷²; non tanquam servus simulate et ad oculum serviens⁷³, sed tanquam dōmini amans, sciens Deum ei remunerationem famulatus persolutorum. Similiter dominus qui famulum possidet fidelem, salvo illius famulatu, diligit eum velut filium, aut velut fratrem, propter fidei consortium.

Α δευε υἱὸν σου, καὶ ἀναπαύσει σε· οὕτω γὰρ ἔσται σοι εὐέλπης. Σὺ μὲν γὰρ βάρβωρ πατάξεις αὐτόν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ῥύσῃ ἐκ θανάτου. » Καὶ πάλιν λέγει ὁ αὐτὸς οὕτως (49): « Ὅς φεῖδεται τῆς ἑαυτοῦ βακτηρίας, μισεῖ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν. » Καὶ ἐξῆς (50): « Κλάσον τὰς πλευράς αὐτοῦ, ἕως ἔστί νήπιος, μήποτε σκληρυνθεὶς ἀπειθήσῃ σοι. » Ὅς φεῖδεται οὖν παραινεῖν καὶ σωφρονίζειν τὸν ἑαυτοῦ υἱόν, μισεῖ τὸν ἴδιον παῖδα· Ἐκδιδάσκατε οὖν ὑμῶν τὰ τέκνα τὸν λόγον Κυρίου· στυφέτε δὲ αὐτὰ καὶ δαρμοῖς (51), καὶ ποιεῖτε ὑποτακτικὰ· ἀπὸ βρέφους διδάσκοντες αὐτὰ ἐμὰ γράμματα, ὑμετέρὰ (52) τε καὶ θεία, καὶ πᾶσαν Γραφὴν θεῖαν παραδιδόντες (53)· μὴ διδόντες ἀνεσιν αὐτοῖς, κατεξουσιάζειν ὑμῶν παρὰ τὴν ὑμετέραν γνώμην· μετὰ ὁμηλικῶν εἰς συμπόσιον μὴ ἔοντες αὐτὰ συμβάλλειν· οὕτω γὰρ εἰς ἀταξίαν ἐκπραψήσονται, καὶ εἰς πορνείαν περιπεσοῦνται. Καὶ ἂν παρὰ τὴν τῶν γονέων ἀμέλειαν τοῦτο πάθωσιν, ἐνοχοὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν οἱ γεννησαντες ὑπάρξουσιν. Εἰ γὰρ τῇ τῶν γειναμένων (54) ῥαθυμίᾳ σύνεισιν ἀκολάστοις, οἱ παῖδες ἀμαρτήσαντες οὐκ αὐτοὶ μόνοι κολασθήσονται, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν οἱ γονεῖς αὐτῶν κριθήσονται. Διὰ τοῦτο σπουδάζετε ὡρᾶ γάμου ζευγνύουσι καὶ συναλλάσσειν αὐτὰ, ἵνα μὴ τῆς ἡλικίας ἐν τῇ ἀκμῇ ζεούσης, ἔθῃ πορνολόπα (55) ἀποθῆ, καὶ ὑμεῖς ἀπαιτηθήσεσθε τὸν λόγον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Περὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν.

Περὶ δὲ οἰκετῶν τί ἂν εἴπομεν πλείον, ἢ ὅτι καὶ ὁ δοῦλος εὐνοίαν εἰσφερέτω πρὸς (56) τὸν δεσπότην, μετὰ φόβου Θεοῦ, κἂν ἀσεθῆς, κἂν πονηρὸς ὑπάρχῃ· οὐδέτι μὲντοι καὶ ὁμόνοιαν κατὰ τὴν θρησκείαν· καὶ ὁ δεσπότης ἀγαπάτω τὸν οἰκετὴν· κἂν διάφορος ᾖ, τὸ ἴσον κρινέτω, ἢ καθὼ (57) ἄνθρωπος ὑπάρχῃ· ὁ δὲ πιστὸν ἔχων δεσπότην, σωζομένης αὐτῷ τῆς κυρίας, ἀγαπάτω, καὶ ὡς δεσπότην, καὶ ὡς ὁμπίστον, καὶ ὡς πατέρα· μὴ ὡς ὀφθαλμοδούλος, ἀλλ' ὡς φιλόδεσπotos, εἰδὼς, ὅτι ὁ θεὸς αὐτῷ τὴν μισθολοσίαν ἀποστέλλει τῆς ὑπηρεσίας. Ὡσαύτως καὶ ὁ κύριος ὁ πιστὸν ἔχων οἰκετὴν, σωζομένης αὐτῷ τῆς θεραπείας, ἀγαπάτω ὡς υἱόν, ἢ ὡς ἀδελφόν, διὰ τὴν τῆς πίστεως κοινωσίαν.

⁶⁶ Prov. xlix, 17. et xix, 18; et xxiii, 14. ⁶⁷ Prov. xiii, 24. ⁶⁸ Eccli. xxx, 12. ⁶⁹ Prov. xxiii, 20. ⁷⁰ Cl., epist. ad Jacob. c. 7. ⁷¹ Ephes. vi, 5; I Pet. ii, 18. ⁷² Col. iv, 1; I Tim. vi, 2. ⁷³ Ephes. vi, 6. Col. iii, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(49) Ὁ ἄλλος. Deest in altero, nec sane eo opus est. CLER.

(50) Ἐξῆς. Alias: Πάλιν ῥαγὸς τις ἕτερος, recte; nam Ecclesiastici auctor hic laudatur, non Salomon. Id.

(51) Δαρμοῖς. Al.: πικραῖς καὶ δαρμοῖς. Hesychius: Σπαράγματα· ἕτεροι: παροργαί, ἀποβολαί, δαρμοῖς. S. Maximus, Centuria 4, De charitate. cap. 81: Ἐὰν τὴν ἀγάπην ἴδῃ παρὰ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν, ἀτιμῆ, ἑρμῆ, συκοφαντῆ, ἢ ἐκ πίστεως, ἢ ἐκ βίαι, ἄσπυρ, πονηρῶ, καὶ τὰ ἕξῃς ἴσται.

(52) Ἑμετέρα. Alter legit melius ἡμετέρας. CLER.

(53) Παραδιδόντες. Idem addit: θεόπνευστον· ἀνεσι αὐτοῖς μὴ διδόντες. Id.

(54) Γειναμένων. Idem habet γονέων. Id.

(55) Πορνολόπα. Rara vox, quæ tamen apud Hesychium exstat. Pro ζεούσης habet alter cod. νεζούσης, quod glossema redeolet; et pro ἔθῃ hæc verba ἔθῃ αὐτὰ μὲν, minus recte. Id.

(56) Ἐπὸς. Eius in altero ms. Id.

(57) ἢ καθὼ. Ms. alter ἦ, deletο καθὼ. Alterutrum sufficit. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

A

Ἐν τίσιν ὑποτάσσεται χρῆ τοῖς κοσμικοῖς ἀρχουσιν.

Πάση βασιλείᾳ καὶ ἀρχῇ ὑποτάγητε ἐν ᾧ (58) ἀρέσκει Θεῷ, ὡς Θεοῦ διακόνους, καὶ τῶν ἀσεβῶν τιμωροῖς· πάντα φόβον τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς ἀποπληρώσατε, πᾶσαν εἰσφορὰν, πᾶν τέλος, πᾶσαν τιμὴν, δόσιν, κτῆσον. Θεοῦ γὰρ τοῦτο διάταγμα, μηδενί τι χρεωστέιν, εἰ μὴ τὸ τῆς φιλίας σύμβολον (59), ὃ ὁ Θεὸς διετάξατο διὰ Χριστοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ παρθένων.

Περὶ δὲ παρθένας, ἐντολὴν οὐκ ἐλάβομεν, τῇ δὲ τῶν βουλομένων ἐξουσίᾳ τοῦτο ἐπιτρέπομεν, ὡς εὐχὴν· ἐκεῖνο μὲν οὖν (60) αὐτοῖς παραινούντες, μὴ προχειρῶς τι ἐπαγγελιασθαι· ἐπειπερ ὁ Σολομών φησιν· « Ἀγαθὸν τὸ μὴ εὐξασθαι, ἢ τὸ εὐξασθαι, καὶ μὴ ἀποδοῦναι. » Ἡ παρθένος οὖν αὕτη ἔστω ἀγία σώματι καὶ ψυχῇ, ὡς ναὸς Θεοῦ, ὡς οἶκος Χριστοῦ, ὡς Πνεύματος ἁγίου (61) καταγύγιον. Δεῖ γὰρ τὴν ἐπαγγελιαμένην, ἄξια τῆς ἐπαγγελίας ἔργα διαπρασσομένην, δεικνύειν τὸ ἐπάγγελμα αὐτῆς, ὅτι ἔστιν ἀληθὲς, καὶ διὰ σχολῆν εὐσεβείας, οὐ κατὰ διαβολὴν γάμου γενόμενον. Ἔστω δὲ μὴ βεμβάς (62), μηδὲ ἀκαροπεριπάτητος, μὴ δίγνυμος· ἀλλὰ σεμνή, ἐγκρατής, σώφρων, ἀγνή, φεύγουσα τὰς τῶν πολλῶν συντυχίας, καὶ μάλιστα τῶν ἀσέμων (63).

⁵⁸ I Petr. II, 13; Tit. III, 1; Rom. XIII, 1. ⁵⁹ I Cor. VII, 25. ⁶⁰ Eccle. V, 4. ⁶¹ I Cor. VII, 34. ⁶² Ignat. interpol. ad Philad. 4.

VARIORUM NOTÆ.

(58) Ἐν οἷς. Alter cod. καθώς. CLER.
(59) Σύμβολον. Deest in altero codice, nec satis in hunc locum quadrat amicitie tessera. Τὸ τῆς φιλίας recte dici queat si subaudias χρέος, debitum, ex antecedentibus. Id.
(60) Μὲν οὖν. Antiquior cod. μόνον, rectius, ut videtur: id tantum iis suadentes. Id.

C (61) Ἁγίου. Abest in antiquiore cod. Id.
(62) Βεμβάς. Alter codex φιλόκοσμος, quæ voces, cum neque sono, neque significato consentiant, forte sunt una admittendæ, hoc modo: Μὴ βεμβάς, φιλόκοσμος. Id.
(63) Ad calcem libri additum est in altero cod., περὶ ὀργάνων ἐπιτηρώθη βιβλίον δ. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

α'. Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν ὀλιθισμένοις παρὰ ἀπίστων, δίκαιον τοῖς πιστοῖς [i. τοῖς πιστοῖς] τὰ δέοντα παρέξιν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διαταξίν.
β'. Ὅτι φευκτέον τῆς [i. τὰς] πρὸς τοὺς ψευδ-ἀδελφούς συνουσίας, ὅταν ἐπιμένωσι τῇ φανδ-λότητι.
γ'. Ὅτι τοῖς διὰ Χριστὸν πορθουμένοις χρῆ χεῖρα ὀρέγειν, κτῆ κίνδυνος παρῆ.
δ'. Ὅτι φρικτὸν καὶ ἐλέθριον, τὸ ἀρνεῖσθαι Χριστόν.
ε'. Ὅτι μιμητέον Χριστὸν ἐν τῷ πάσχειν, καὶ ζηλωτέον τὴν αὐτοῦ ὑπομονήν.
ς'. Ὅτι χρῆ τὸν πιστὸν μήτε βίβλικον κίνδυνον εἶναι δι' ἀσφάλειαν, μήτε περιδεῖν δι' ἀνανδρίαν· ἀλλὰ καὶ φεύγειν δι' εὐλάβειαν, καὶ ἐμπροσθέντα, ἀγωνίζεσθαι διὰ τὸν ἀποκείμενον στέφανον.
ζ'. Περὶ ἀναστάσεως ἀποδείξεις διάφοροι· περὶ Σιβύλλης· καὶ τί οἱ Στωῖκοι περὶ τοῦ φοβητικοῦ τοῦ ὄρνέου.

CAPITA LIBRI QUINTI.

I. Quod iis, qui propter Christum ab infidelibus affliguntur, æquum sit ut fideles necessaria præbeant, secundum Domini constitutionem.
II. Quod fugienda sit cum falsis fratribus consuetudo, dum in malitia perseverant.
III. Quod propter Christum oppressis oportet manum adjutricem porrigere, quamvis adsit periculum.
IV. Quod horrendum ac exitiale sit nequæ Christum.
V. Quod imitari oporteat Christum in patiando, et æmulari illius tolerantiam.
VI. Quod decet fidelem neque temerarium esse propter securitatem, neque meticulosum propter ignaviam: sed fugere propter cautionem; et cum in periculum inciderit, decertare ob repositam coronam.
VII. De resurrectione variæ demonstratines; de sibylla; et quid stoici de phœnice ave.

- VIII. De Jacobo fratre Domini, et Stephano mar- A η'. Περὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου, καὶ
tyre primo. Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος.
- IX. De falsis martyribus. θ'. Περὶ ψευδομαρτύρων.
- X. Moralis admonitio; quod oporteat fugere vanos ε'. Ἠθικὴ παραίνεσις, δεῖ δεῖ φεύγειν ματαιολο-
sermone, turpiloquia, dicacitates, ebrietatem, lasciviam et delicias. γίας, αἰσχρολογίας, ἐστραπείας, μέθηρ, λα-
γνείαν, θρόνην.
- XI. Admonitio, docens fugiendum esse idololatriam ιδ'. Παραίνεσις παιδεύουσα φεύγειν τῆς εἰδω-
scelus abominabile. λολατρείας ἐδύσσορ.
- XII. Quod non liceat cantilenam ethnicam aut mero- ιδβ'. Ὅτι μὴ καθῆναι ἴδηρ ἐθνικῆρ ἢ πορνικῆρ
triciam canere; neque per idolum jurare: turpium ἔδειν, οὐτε ἐδόμνησθαι εἰδωλορ· ἀσεβέσ γάρ
enim id esse, et cognitioni Dei repugnans. τοῦτο, καὶ τῆσ τοῦ Θεοῦ γνώσεωσ ἐχθρόν.
- XIII. Enumeratio festorum Domini, quae oportet εγ'. Κατάλογοσ τῶν τοῦ Κυρίου ἑορτῶν, ἃσ δεῖ
observare; et quando eorum unumquodque debeat φιλῶσθαι· καὶ πότε τοῦτωρ ἐκαστῆ ὀφείλει
celebrari. ἐπιτελεῖσθαι.
- XIV. De passione Domini; et quid in singulis die- ιδδ'. Περὶ τοῦ πάθουσ τοῦ Κυρίου· καὶ τί ἐν ἐκαστῆ
bus actum sit eorum, quae ad passionem pertinent; B ἡμέρῃ ἐπράχθη τῶν ἐν τῷ πάθει· καὶ περὶ τοῦ
et de Juda; et quod quando Dominus tradidit di- Ἰούδα· καὶ δεῖ οὐ συμπαρῆν Ἰούδασ ἐν τῷ
scipulis sacramenta, Judas non intererat. τὸν Κύριον τοῖσ μαθηταῖσ παραδιδόναι τὰ μυστήρια.
- XV. De magna hebdomade; et cur quarta et sexta ιδε'. Περὶ τῆσ μεγάλησ ἑβδομάδοσ· καὶ διὰ τί
feria mandant jejunare. τετράδα καὶ παρασκευῆρ ἐπιτρέπουσι νηστεύειν.
- XVI. Enumeratio praedictionum prophetarum, quae ες'. Ἀπαριθμησισ προφητικῶν προφῆσεωσ τὸν
Christum praedicant; quarum eventum Judaei intu- Χριστόν κηρυττουσῶν, ὧν Ἰουδαῖοι τὴν ἐκβα-
tuiti, propter malevolentiam eum esse Christum σιν θασαμάμνηοι, ἐκ κακοβολίασ ἠπίστεθησῶν αὐτῶν
Dei non crediderunt, et ad crucem Dominum gloria εἶναι τὸν Χριστόν τοῦ Θεοῦ, καὶ σταυρῷ κατέ-
condemnaverunt. κριταν τὸν τῆσ δόξησ Κύριον.
- XVII. Quomodo Pascha debeat celebrari. ιζ'. Ὅπωσ ὀφείλει γίνεσθαι τὸ Πάσχα.
- XVIII. Constitutio de magna hebdomada Paschae. ηγ'. Διάταξισ περὶ τῆσ μεγάλησ τοῦ Πάσχα ἑβδο-
μάδοσ.
- XIX. De pervigilio magni Sabbati; et de die Resurre- C ιδβ'. Περὶ τῆσ παννυχίδοσ τοῦ μεγάλου Σαββάτου,
ctionis. καὶ περὶ τῆσ Ἀναστασίμου ἡμέρασ.
- XX. Praedictio prophetiae de Christo Jesu. κ'. Προφῆσεισ προφητείασ περὶ Χριστοῦ τοῦ Ἰησοῦ.

LIBER QUINTUS.

DE MARTYRIBUS.

CAPUT PRIMUM.

Quod iis, qui propter Christum ab infidelibus affiguntur, equum sit ut fideles necessaria praebent, secundum Domini constitutionem.

Si quis Christianus, propter nomen Christi, ac erga Deum charitatem, ab impiis damnatus fuerit ad ludum, vel bestias, vel metalla; ne eum despicias; sed ex labore ac sudore vestro mittite ei unde vivat, et millibus mercedem solvat, quo allev-

ἢ f. τοῖσ πιστοῖσ.

BIBLION ΠΕΜΠΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΜΑΡΤΥΡΩΝ (64).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι τοῖσ διὰ Χριστόν θλιβομένοισ κατὰ ἀπίστων, δίκαιον τοῖσ πιστοῖσ τὰ δεόντα παρέχειν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν.

Εἰ τις Χριστιανὸσ, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν εἰσ τὸν Θεὸν ἀγάπην καὶ πίστιν, κατακριθῆ ὑπὸ ἀσεβῶν εἰσ λούδον (65), ἢ θηρία, ἢ μέταλλον, μὴ παρῖθητε αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόπου καὶ ἐκ τοῦ ἰδρωτός (66) ὑμῶν πέμψατε αὐτῷ εἰσ διατροφὴν αὐτοῦ,

VARIORUM NOTAE.

(64) Περὶ μαρτύρων. Titulum hunc agnoscit Nicetas Pectoratus in loco, quem inter Veterum testimonia collocavi. Cor. Habet vero alter codex Vindobon.: Ἐν ᾧ περὶ μαρτύρων τῶν διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διαχομμένων, δεῖ δεῖ αὐτῶν ποιεῖσθαι πρόνοιαν. CLEM.

(65) Λούδοσ. Ludum, nempe, gladiatorium. Quod

cum non intelligeret librarius, aut criticus Graecus, mutavit in δούλον, in altero cod. perperam. Id.

(66) Ἰδρωτός. Alter ἰδρωτός ὑπαρχόντων, quomodo legendum videtur, delete ὑμῶν, aut mutato in ὑμῖν, ex eo, nempe, quod sudore vestro vobis comparastis. Id

καὶ εἰς μισθοδοσίαν (67) τῶν στρατιωτῶν· ἵνα λα-
φρυνη καὶ ἐπιμελείας τύχη· ἵν' ὅσον τὸ ἐφ' ὑμῖν,
μὴ θλιβῆται ὁ μακάριος ἀδελφὸς ὑμῶν. Ὁ γὰρ διὰ
τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ καταδικαζόμενος, οὗτος
μάρτυς ἄγιος, ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου, υἱὸς τοῦ Ὑψί-
στου, δοχεῖον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δι' οὗ καὶ τὸν
φωτισμὸν τῆς δόξης τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου λαβὼν
ἕκαστος τῶν πιστῶν· ἐν τῷ καταξιοθῆναι τοῦ ἀφθάρ-
του (68) στεφάνου, καὶ τῆς μαρτυρίας τῶν παθημά-
των αὐτοῦ, καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ αἵματος αὐτοῦ,
συμμορφωθῆναι τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ εἰς υἰοθε-
σίαν. Τοῦτου οὖν ἕνεκεν ἅπαντες οἱ πιστοὶ, διὰ τοῦ
ἐπισκόπου ὑμῶν, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν καὶ ἐκ
τοῦ κόπου διακονήσατε τοῖς ἁγίοις. Εἰ δὲ οὐκ ἔχει
τις, νηστεύσας, τὸ τῆς ἡμέρας καὶ μερίσας, τοῦτο
ἐκταξάτω τοῖς ἁγίοις. Εἰ δὲ τις ἐν παρουσίᾳ ὑπάρχει,
καὶ πλείον τι κατὰ ἀναλογίαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ
διακονεῖτω αὐτοῖς. Εἰ δὲ καὶ οἷός τε ἐστὶν ἅπαντα τὸν
βίον αὐτοῦ ἀποδόμενος ρύσασθαι αὐτοὺς ἐκ τοῦ δεσμο-
τηρίου, μακάριος ἐσται, καὶ φίλος τοῦ Χριστοῦ. Εἰ
γὰρ ὁ τὰ ὑπάρχοντα πτωχῶς δοῦς, τέλειος, μετὰ τὴν
περὶ τῶν θείων γνῶσιν (69)· πολλῶ μᾶλλον ὁ ὑπὲρ
μαρτύρων. Ὁ γὰρ τοιοῦτος, ἀξίος Θεοῦ ὑπάρξας,
πληρώσει τὸ θέλημα αὐτοῦ, χορηγήσας ἐκείνοις, οἵτι-
νες αὐτὸν ὡμολόγησαν ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων,
υἱὸν τε Ἰσραὴλ, περὶ ὧν ὁ Κύριος ἀπεφήνατο λέγων·
«Ὅς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώ-
πων, ὁμολογήσω κατὰ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πα-
τρὸς μου (70).» Καὶ εἰ τοιοῦτοί εἰσιν, ὡς καὶ ὑπερ
Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοὺς μαρτυρεῖσθαι, ὁμεῖς
οὐκ ὀφείλετε ἐπεισχυθῆναι ἀπεινά πρὸς αὐτοὺς ἐν ταῖς
φυλακαῖς. Τοῦτο γὰρ ποιήσαντων ὑμῶν, μαρτύριον
ὑμῖν λογισθήσεται· ὅτι ἐκείνοις μὲν πείρα τὸ μαρτύ-
ριον ὑπέρβεν, ὑμῖν δὲ ἐτέρως (71), προθυμία, ὡς
κοινωνοὶ τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν. Λέγει γὰρ ποῦ ὁ Κύ-
ριος πρὸς τοὺς τοιοῦτους, φάσκων· «Δεῦτε οἱ εὐλο-
γημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοι-
μασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.
Ἐπεινάσα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα,
καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με,
γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με, ἀσθενής ἦμην, καὶ ἐπι-
σκάψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἤλθετε πρὸς με.
Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες· Κύ-
ριε, πότε σε ἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ δι-
ψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δὲ σε ἴδομεν γυμνόν,
καὶ περιεβέλομεν; ἢ ἀσθενῆ, καὶ ἐπισκαψάμεθα;
πότε δὲ σε ἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ ἐν
φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρὸς σέ; Καὶ ἀποκριθεὶς ἔρει
αὐτοῖς· Ἐφ' ὅσον ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν
μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποίησατε. Καὶ ἀπελεύσου-
ναι οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Τότε ἔρει καὶ τοῖς ἐξ

tur et curæ habeatur; ut quantum in vobis est, non
affigatur beatus frater vester. Qui enim ob Domini
Dei nomen eodemnatur, hic est sanctus martyr,
frater Domini, filius Altissimi, receptaculum sancti
(per quem illuminationem gloriæ sancti Evangelii
acceperunt singuli fideles⁷⁰) Spiritus; quia dignus
habitus est incorrupta corona⁷¹, et testimonio pas-
sionum Christi⁷², et societate sanguinis ejus, ut
ipsius morti configuraretur in adoptionem⁷³. Ob
hanc igitur causam, omnes fideles, per episcopum
vestrum, ex vestris bonis ac laboribus, submini-
strate sanctis. Quod si quis non habeat, jejunet, et
cibum ejus diei partitus, destinet sanctis. Si quis
autem in abundantia versatur, plus etiam, secun-
dum proportionem facultatis suæ, eis suppediet.

B' Jam vero si potest tradita omni substantia sua, eos
ex carcere liberare, beatus erit, ac Christi amicus.
Nam cum is, qui bona sua pauperibus dat, perfectus
sit⁷⁴, post cognitionem rerum divinarum, multo
perfectior erit qui pro martyribus cuncta largietur.
Siquidem Deo dignus existens, voluntatem ejus
exsequetur, præbendo iis qui eundem apud gentes,
et reges, et Israelis filios confessi sunt⁷⁵, ac de
quibus Dominus pronuntiavit dicens: « Qui consti-
tetur me coram hominibus, constebor et ego eum
coram Patre meo⁷⁶. » Atque si illi tales sunt, ut
testimonium a Christo apud Patrem consequan-
tur; non debet pudere vos, ad eos in carceribus
positos accedere.⁷⁷ Hoc enim cum feceritis, pro

C. martyrio vobis imputabitur: quoniam illi quidem
martyres fuerunt experiendo; vos vero aliter,
nempe alacrem exhibendo voluntatem, ut participes
certaminis illorum. Ad tales namque his verbis lo-
quitur Dominus: « Venite, benedicti Patris mei,
possidete paratum vobis regnum a constitutione
mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare;
sitivi, et dedistis mihi bibere; hospes eram, et col-
legistis me; nudus, et operuistis me; infirmus eram,
et visitastis me: in carcere eram, et venistis ad
me. Tunc respondebunt ei justi, dicentes: Domine,
quando te vidimus esurientem, et pavimus? aut si-
tientem, et dedimus potum? Quando autem te vidi-
mus nudum, et cooperuimus? aut infirmum, et vi-
sitavimus? quando vero te vidimus hospitem, et col-
legimus? vel in carcere, et venimus ad te? Et re-
spondens dicit illis: Quatenus fecistis uni ex his
fratribus meis minimis, mihi fecistis. Et ibunt hi
in vitam æternam. Tunc dicit et iis qui a sinistris
erunt: Discedite a me, maledicti, in ignem æter-
num, qui paratus est diabolo et angelis ejus. Esurivi

⁷⁰ II Cor. iv. 4. ⁷¹ I Cor. ix. 25. ⁷² Philip. iii, 10. ⁷³ Ephes. i, 5. ⁷⁴ Matth. xix, 21. ⁷⁵ Act. ix, 15.
⁷⁶ Matth. x, 32. ⁷⁷ Ignat. interpol. ad Smyrn. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(67) *Μισθοδοσίαν*. Alter cod. *θεραπίαν*, quod melius; stipendia enim milites a Cesare accipiebant, sed nihil vetabat quin a Christianis munera obsequantibus causa, acciperent. CLFÆ.

(68) *Ἀφθάρτου*. Deest in altero codice. Ib.

(69) *Μετὰ τὴν περὶ τῶν θείων γνῶσιν*. In altero cod. κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν. Ib.

(70) *Πατρός μου*. Addit alter codex τοῦ ἐν τοῖς οὐρανῶν, et paulo post ὥστε pro ὡς. Ib.

(71) *Ἐτέρως*. Antiquior cod. *θέως*. Ib.

enim, et non dedistis mihi manducare; sitivi, et non dedistis mihi potum; hospes eram, et non collegistis me; nudus, et non operuistis me; infirmus, et in carcere, et non visitastis me. Tunc respondebunt ipsi, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere; et non ministravimus tibi? Tunc respondebit et illis, dicens: Amen dico vobis, quatenus non fecistis uni ex his minimis, nec mihi fecistis. Et ibunt hi in supplicium aeternum ⁷².

ελαχίστων οὐδὲ ἐμὸ ἐποίησατε. Καὶ ἀπαλεύονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον. »

CAPUT II.

Quod fugienda sit cum falsis fratribus consuetudo, dum in malitia perseverant.

Si quis autem, se fratrem esse dicens, diaboli fraude maleficium commiserit, convictusque ad mortem damnatus fuerit tanquam adulter, aut homicida; digredimini ab illo, ut sitis inviolati, et ne quis vestrum veniat in suspicionem velut sceleris particeps, infamiamque aspergat, quasi omnes Christiani flagitiosis actionibus delectentur. Quocirca procul ab eis recedite. At iis, qui propter Christum calumniam passi, in carcerem includuntur, aut morti traduntur, vel vinculis, vel exilio; suppetias ferite omni studio, membra vestra ex manibus nefariorum eripientes. Atque si quis propter eos fratres assistens, comprehensus fuerit, et injuriose tractatus, beatus est, quod socius martyris, imitatorque passionum Christi sit effectus. Etenim nos quoque, Christi causa, saepe apud Caipham et Alexandrum et Annam verberibus affecti, laeti exivimus, quod digni habiti essemus talia propter Salvatorem nostrum pati ⁷³. Vos etiam persequentibus ista, gaudete; quoniam beati eritis in illa die ⁷⁴.

CAPUT III.

Quod propter Christum oppressis oportet manum adjutricem porrigere, quamvis adsit periculum.

Eos vero, qui propter fidem exagitantur, et ex Domini mandato fugiunt a civitate in civitatem ⁷⁵, suscipite, adjuvate, complectimini, tanquam martyres; laeti quod participastis eorum persecutioni, gnari eos a Domino beatos predicari. Ipse enim ait: « Beati estis cum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum adversum vos ventientes, propter me. Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis. Sic enim persecuti sunt prophetae, qui fuerunt ante vos ⁷⁶. » Et rursus: « Si me persecuti sunt, et vos persequentur ⁷⁷. » Et adhuc: « Si persequantur vos in civitate ista, fugite in aliam ⁷⁸. » Quo-

⁷² Matth. xxv, 54 et seq. ⁷³ Act. iv, 6; v, 40, 41. ⁷⁴ Luc. vi, 22, 23. ⁷⁵ Matth. x, 23. ⁷⁶ Matth. v, 11. ⁷⁷ Joan. xv, 20. ⁷⁸ Matth. x, 23.

VARIORUM NOTAE.

(72) Φανλόγητι. Antiquior cod. ζαζζζζ. CLXXV. (73) Ἀρετοί. In altero codice est. ζαζαζα. Id.

Α εὐωνόμων· Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ κατηραμένοι, εἰ; τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Ἐπειάσα γάρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐπότισάτέ με· ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ οὐ περιεβάλατέ με· ἀσθενής, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. Τότε ἀποκριθήσονται· καὶ αὐτοὶ, λέγοντες· Κύριε, πότε σε εἰδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνόν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμεν σοι; τότε ἀποκριθήσεται καὶ αὐτοῖς, λέγων· Ἄμην λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἵτι φευκτέον τῆς [ἐ. τὰς] πρὸς τοὺς ψευδοδιδέλουσιν συνουσίας, ὅταν ἐπιμένωσι τῇ φανλόγητι (72).

Εἰ δὲ τις ἀδελφὸν λέγων ἑαυτὸν εἶναι, ἀπατηθεῖ; ὑπὸ τοῦ πονηροῦ κακοποιήσῃ, καὶ ἐλεγχθεὶς κατακριθῆ θανάτῳ ὡς μοιχός, ἢ φονεὺς, χωρίζεσθε ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ἦτε ἄσυλοι (73), καὶ μὴ τις ὑμῶν ὡς κοινῶς τοῦ μύστου ὑποπτευσθῆ, καὶ καταχέξηται βλασφημίαν, ὡς πάντων Χριστιανῶν χειρόνων ἐπὶ τοῖς παρανόμοις ἔργοις. Διὸ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν χωρεῖτε. Τοῖς μὲν τοι διὰ Χριστὸν κατ' ἐπήρειαν παρὰ τῶν ἀσεβῶν συγχελιόμενοις εἰς φυλακὴν, ἢ πρὸς θάνατον ἐκδιδόμενοις, ἢ πρὸς δεσμὰ, καὶ ἐξορίαν, πάσῃ σπουδῇ βοηθεῖτε, τὰ μέλη ὑμῶν ρυόμενοι· ἐκ χειρῶν ἀθέσμων. Καὶ ἐάν τις αὐτοῖς συγχελιόμενος συλλεφθῆ (74), καὶ αἰκίαις ὑποπέσοι, μακάριός ἐστιν, ὅτι κοινῶς μάρτυρος ἐγένετο, καὶ μιμητῆς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ Χριστοῦ πολλάκις ὑπὸ Καΐαφα καὶ Ἀλεξάνδρου καὶ Ἄννα πληγὰς λαβόντες, χαίροντες ἐξίμεν, ὅτι κατηζώθημεν ὑπὲρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοιαῦτα παθεῖν. Καὶ ὑμεῖς χαίρετε ταῦτα πάσχοντες· ὅτι μακάρια γενήσεσθε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ἵτι τοῖς διὰ Χριστὸν πορθουμένοις χερὶ χεῖρα ὀρέγεται, κἂν κίνδυνος παρῆ.

Καὶ τοὺς διωκόμενους δὲ διὰ τὴν πίστιν, καὶ πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας, διὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου, προσλαμβάνεσθε αὐτούς, ἀντιλαμβάνόμενοι αὐτῶν, καὶ προσδεχόμενοι αὐτούς, ὡς μάρτυρας· χαίροντες ὅτι κοινωνοὶ αὐτῶν τοῦ διωγμοῦ γεγένησθε, γινώσκοντες αὐτούς ὑπὸ τοῦ Κυρίου μεμακαρίζεσθαι. Φησὶ γὰρ αὐτός· « Μακάριοί ἐστε ἕταν ὀνειδίπισιν ὑμᾶς, καὶ διώξωσι, καὶ ἐπιώσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ· Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφῆτας, τοὺς πρὸ ὑμῶν. » Καὶ πάλιν· « Εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσι. » Καὶ ἔξῃ· « Ἐάν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύ-

(74) Σωτήρησθῆ. Alter cod. ζαατιθῆ. In eo finis capitis deest. Id.

γετε εις την άλλην (75), οτι: εν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε. Παραδώσουσι γάρ ὑμᾶς εις συναγωγὰς, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εις μαρτυρίον αὐτοῖς. Καὶ ὁ ὑπομείνας εις τέλος, οὗτος σωθήσεται. Ὁ γὰρ διωχθεὶς ἕνεκεν τῆς πίστεως, καὶ μαρτυρήσας περὶ αὐτοῦ, καὶ ὑπομείνας, οὗτος ἀληθῶς ἄνθρωπος Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ὅτι φορικτὸν καὶ ὀλέθριον, τὸ ἀρνεῖσθαι Χριστόν.

Ὁ δὲ ἀρνησάμενος ἑαυτὸν Χριστοῦ εἶναι, διὰ τὸ μὴ μισεῖσθαι ὑπὸ ἀνθρώπων, φιλήσας τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν μᾶλλον ἢ τὸν Κύριον, οὗ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν χειρὶ αὐτοῦ· οὗτος ἐλεεινός, ἄθλιος (76), ὡς ἐναγῆς καὶ βδελυκτός· φίλος μὲν ἀνθρώπων θελήσας εἶναι, ἐχθρός δὲ τοῦ Θεοῦ· μερίδα λαβὼν οὐκέτι μετὰ τῶν ἀγίων, ἀλλὰ μετὰ τῶν καταραμένων· ἀντὶ (77) βασιλείας εὐλογημένων, ποιήσας τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων ἐτι μισούμενος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἄπωσμένος, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἐκθεσθιμένος. Περὶ γὰρ τούτου ἐμπροσθεν ὁ Κύριος, λέγων· Ὅστις ἀρνήσεται με ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπαισχυνθῆ (78) τὸ ὄνομά μου, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ καὶ ἐπαισχυνθήσομαι (79) ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Καὶ πάλιν λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἡμῖν αὐτοῖς, οὕτως· Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ἢ ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἀξίος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ἢ ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἀξίος. Καὶ ὁς οὐ λαμβάνει (80) τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἀξίος.

Ὁ εὐρὸν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὕρησει αὐτήν. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Καὶ ἐξῆς· Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτείνει· φοβήθητε δὲ μᾶλλον δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γενένη. ὁ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ὅτι μιμητέον Χριστὸν ἐν τῷ πάσχειν, καὶ ζηλωτέον τὴν αὐτοῦ ὑπομονήν.

Πᾶς οὖν μανθάνων τέχνην τινα, βλέπων τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, διὰ τῆς ἐνέργειας καὶ ἐμπειρίας (81) ἀπαρτίζοντα τὴν τέχνην αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ζηλοῖ (82), ὁμοίον αὐτῷ (83) ποιήσεσθαι τὸ ἐγγχειρισθέν· ἐὰν

niam in mundo pressuram habebitis. Tradent enim vos in synagogas, et ad præsides ac reges ducemini propter me, in testimonium illis. Et qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. Nam qui fidei ergo passus est persecutionem, et de Christo testimonium perhibuit, et perseveravit, hic est vere homo Dei.

CAPUT IV.

Quod horrendum ac exitiale sit negare Christum.

Qui vero se Christi esse negaverit, ut ab hominibus odio non habeatur, dilexeritque magis animam suam quam Dominum, in cuius manu residet flatus ejus; hic miserabilis et infelix est, utpote execrabilis et abominandus; qui quidem amicus hominum, hostis autem Dei esse voluit; qui non amplius partem cum sanctis accipit, sed cum maledictioni subditis; qui pro regno benedictionem adeptorum, expetivit ignem sempiternum, diabolo et angelis ejus paratum; qui non jam ab hominibus odium reportat, sed a Deo patitur expulsionem, et a facie ejus efficitur. De hoc quippe pronuntiavit Dominus, dicens: Qui negaverit me coram hominibus, et erubuerit nomen meum; negabo et ego eum ac erubescam coram Patre meo, qui in cælis est. Et iterum discipulis suis, nobis ipsis, sic ait: Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus: et qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus. Qui invenit animam suam, perdet illam; et qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam.

Quid enim prodest homini, si mundum universum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? Et præterea: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam.

CAPUT V.

Quoâ imitari oporteat Christum in patiendo, et amulari illius tolerantiam.

Quisquis sane artem aliquam discit, videns magistrum suum, operatione et peritia artificium suum perficere, et ipse affectat, ut quod habet præ manibus, illi simile efficiat; quod si non valuerit, non

75 Joan. xvi, 35; Matth. x, 17, 22. 76 Joan. xii, 25. 77 Dan. v, 23. 78 Matth. xxv. 79 Luc. ix, 26. 80 Matth. x, 37-39. 81 Matth. xvi, 26. 82 Matth. x, 28.

VARIORUM NOTÆ

(75) Ἄλλην. Alter ἐτέραν, quæ voces confunduntur. CLER.
 (76) Ἄθλιος. Alter cod. addit huic voci φευκτός. Id.
 (77) Ἀντὶ. Alter cod. præfigit καὶ. Id.
 (78) Καὶ ἐπαισχυνθῆ. Hæc et duo seqq. vocabula desunt in altero cod., ut et seqq. ἐπαισχυνθήσομαι. Id.
 (79) Ἐπαισχυνθήσομαι. Eleganter, ut omnia, ὁ Θεοδόσιος Gregorius Naz., or. 40, p. 657, A: Μὴ ἀπαξιώσης ἐξαγορεύσαι σου τὴν ἀμαρτίαν εἰδώς

ὅπως Ἰωάννης ἐδάπτισεν, ἵνα τὴν ἐκεῖθεν αἰσχύνην τῆ ἐνταῦθα φύγῃς. Quæ verba in Anastasii Quæst. c. 6, p. 62, dicuntur esse ex oratione in lumina, perperam; cum sint orationis in sanctum Iap-
 isima. Cot.
 (80) Ὅς οὐ λαμβάνει. Hæc et seqq. ad ἀξίος desunt in altero cod. CLER.
 (81) Καὶ ἐμπειρίας. Desunt in altero cod. Id.
 (82) Ζηλοῖ. Alter cod. σπουδάζει. Id.
 (83) Αὐτῷ. Deest in altero. Id.

est in opere perfectus. Et nos igitur magistrum habentes Dominum nostrum Jesum Christum, quare doctrinam ejus non imitamur? Quoniam ille quidem renuntiavit licentiæ, deliciis, gloriæ, divitiis, fastui, potentiæ ultrici, matri ac fratribus, tum etiam propriæ vitæ; idque ob pietatem erga Patrem, et ob benignitatem in nos; passus non modo persecutionem ac verbera, ignominiam ac ludibrium, sed et jam compactionem ad lignum crucis, quo Judæos gentilesque per pœnitentiam salvaret. Si ergo ille nostri gratia renuntiavit vitæ molli ac quietæ, nec erubuit crucem, nec mortem esse ignominiosam existimavit; qua de causa nos passiones ejus non imitamur, et propter eum, ipsi quoque vitæ nostræ nuntium non remittimus, largiente nobis ipso tolerantiam? Ille enim nostra causa; nos vero propter nos ipsos. Neque enim nobis indiget, sed nos ipsius misericordia indigemus. Tantum vero a nobis postulat fidem sinceram et voluntariam. Quemadmodum ait Scriptura¹: « Si justus es, quid dabis ei; aut quid de manu tua accipiet? Viro simili tui impietas tua, et ūlio hominis justitia tua. »

CAPUT VI.

Quod oportet fidelem neque temerarium esse propter securitatem, neque meliculosum propter ignaviam: sed fugere propter cautionem; et cum in periculum inciderit, decertare ob repositam coronam.

Renuntiemus ergo parentibus, cognatis, amicis, uxori, liberis, possessionibus, et omnibus vitæ bonis, quando eorum aliquid impedimento erit pietati. Siquidem orare debemus, ne ingrediamur in tentationem. Quod si ad martyrium vocemur, oportet ut cum fortitudine et constantia honorandum nomen confiteamur: et si ideo ad supplicium mittamur, gaudeamus tanquam qui ad immortalitatem properamus. Cum persecutionem patimur, ne quasi in re nova ac inaudita stupeamus. Non diligamus præsens sæculum, neque laudes ab hominibus, neque principum virorum gloriam et honorem; sicut nonnulli Judæi, cum Domini opera admirarentur, non crediderunt in eum, metu pontificum reliquorumque optimaturn: « Dillexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei. » Quando autem bonam confessionem confitemur, non modo nos ipsos servamus, sed et recens baptizatos confirmamus, atque catechumenos in fide statuimus. Sin vero aliquid de confessione remisimus, negata religione Dei ob animi mollitiem et brevissimæ pœnæ metum,

Α μη ἐξισχύση, οὐκ ἔστι τετελειωμένος ἐν τῷ ἔργῳ. Καὶ ἡμεῖς οὖν, ἔχοντες διδάσκαλον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, διὰ τί οὐ μιμούμεθα τὴν αὐτοῦ διδασχὴν; οὐκ ἔστι μὲν ἀπετάξαι ἀνάσει, τρυφή, δόξῃ, πλοῦτι, τύφῳ, δυνάμει ἀρτυντικῇ, μητρὶ καὶ ἀδελφοῖς, ἦδη δὲ καὶ τῇ οἰκίᾳ ζωῆς, διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα εὐσέβειαν (84), καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς φιλοφροσύνην, ὑπομείνας οὐ μόνον διωγμὸν καὶ (85) μάστιγας, ἀνεπίσημον καὶ ἐμπαιγμὸν, ἀλλ' ἦδη καὶ τὴν πρὸς τὸ ξύλον πρόσπηξιν (86), ὅπως Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας μετανοήσαντας σώσῃ. Εἰ οὖν αὐτὸς δι' ἡμᾶς ἀπετάξαι ἀναπαύσει, μὴ ἐπαισχυθῆς σταυρὸν, μὴ ἀδοξήσας τὸν θάνατον, τίνας ἔνεκεν ἡμεῖς (87) οὐ μιμούμεθα αὐτοῦ τὰ πάθη, καὶ ἀποτασσόμεθα ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ τῇ ζωῇ ἡμῶν, διδόντος αὐτοῦ ἡμῖν τὴν ὑπομονήν; Ἐκεῖνος μὲν γὰρ δι' ἡμᾶς (88), ἡμεῖς δὲ δι' ἑαυτούς. Οὐ γὰρ χρῆζει ἡμῶν αὐτὸς; ἡμεῖς δὲ τοῦ ἐλέους αὐτοῦ (89). Μόνον δὲ τὸ τῆς πίστεως ἡμῶν γνήσιον ἐπιζητεῖ καὶ ἀθάρατον (90). Ὡς φησιν ἡ Γραφή: Εἰ δίκαιος εἶ, τί δώσεις αὐτῷ; ἢ τί ἐκ χειρὸς σου λήφεται; ἀνδρὶ τῷ ἐμοίῳ σου ἢ ἀσέβειά (91) σου, καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου ἡ δικαιοσύνη σου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι χρὴ τὸν πιστὸν μῆτε βίβουκινδυνον εἶναι δι' ἀσφάλειαν, μῆτε περιδεῖ δι' ἀνανδρίαν ἀλλ' καὶ φεύγειν δι' εὐλάβειαν, καὶ ἐμπεσοῦντα, ἀγωνίζεσθαι διὰ τὸν ἀποκείμενον στέφανον.

Ἀποταξόμεθα οὖν καὶ γονεῦσι, καὶ συγγενέσι; καὶ φίλοις, καὶ γυναίκεσσι, [τέκνοις¹] καὶ κτήμασι, καὶ σύμπαντι τῷ βίῳ, ὅταν ἦ τι τοῦτων κώλυμα πρὸς εὐσέβειαν. Δεῖ γὰρ προσεύχεσθαι μὲν ἡμᾶς, ἵνα μὴ εἰσελθωμεν εἰς πειρασμὸν. Ἐὰν δὲ κληθῶμεν εἰς μαρτύριον, μετὰ ἐνστάσεως ὁμολογῆν (92) τὸ τίμιον ὄνομα: καὶ ἐὰν τοῦτου χάριν κολασθῶμεν, χαίρωμεν ὡς ἐπὶ ἀθανασίαν σπαιδόντες (93). Διωκόμενοι, μὴ ξενίζόμεθα. Μὴ (94) ἀγαπήσωμεν τὸν νῦν αἰῶνα, μηδὲ τοὺς παρὰ ἀνθρώπων ἐταίρους, μηδὲ τὴν τῶν ἀρχόντων δόξαν καὶ (95) τιμὴν, καθάπερ καὶ τινες τῶν Ἰουδαίων, θαυμάζοντες τοῦ Κυρίου τὰς ἐνεργείας, ὅτι ἐπίστευον εἰς αὐτὸν, φόβῳ τῷ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν ἀρχόντων: « Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. » Ὁμολογήσαντες δὲ τὴν καλὴν ὁμολογίαν, οὐ μόνον ἑαυτοὺς σώζομεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεοφρονησάντων βεβαιούμεν, καὶ τοὺς κατηχουμένους πιστοποιούμεθα. Εἰ δὲ καθυφωμέν τι τῆς ὁμολογίας, ἐξαρνησάμενοι τὴν εὐσέβειαν διὰ γνώμης χαυνότητα, καὶ φόβον βραχυτάτης τιμωρίας, οὐ μόνον ἑαυτοὺς ἀποστρέφου-

¹ Job xxxv. 7. " Hoc verbum supplevimus, quod, vel aliud simile, incousulte omissum videtur: si quidem ab interprete Latine versum est. EDIT. PATROL. " Joan. xii, 43.

VARIORUM NOTÆ.

(84) *Εὐσέβειαν*. Ὑπακοήν, in altero. CLER.
 (85) *Διωγμὸν καὶ*. Desunt in altero. Ib.
 (86) *Ξύλον πρόσπηξιν*. In altero est σταυρὸν ἀνάρτησιν. Ib.
 (87) *Ἡμεῖς*. Deest in altero. Ib.
 (88) *Ἡμᾶς*. Addit alter codex ἀπετάξαι. Ib.
 (89) *Αὐτοῦ*. Addit alter ὁμοίως. Ib.
 (90) *Αθάρατον*. In altero ἐλίξιμῳ, recte. Ib.

(91) *Ἀσέβειαν*. Alter εὐσέβειαν, melius, si seorsim legatur sententia; sed lectionem vulgarem tuetur lectio Hebraica codicis et vet. Intt. Ib.
 (92) *Ὁμολογῆν*. Alter cod. ὁμολογήσωμεν, et postea χαίρωμεν. Ib.
 (93) *Σπαιδόντες*. Καλούμενοι, in altero cod. Ib.
 (94) *Μή*. Μηδὲ in eodem, recte. Ib.
 (95) *Δόξαν καὶ*. Desunt in altero. Ib.

μεν τῆς αἰωνίου δόξης, ἀλλ' ἤδη καὶ ἑτέροις αἰτίαι ἀπωλείας γενησόμεθα, καὶ διπλοτέραν ὑπολισσομεν τὴν τισιν (96), ὡς ὑποψίαν δόσαντες (97) διὰ τῆς ἀρνησεως, κλήνης διδαχὴν εἶναι τὴν ποτε ὑφ' ἡμῶν θεξαζομένην ἀλήθειαν. Διὸ μῆτε πρόχρητοι ὤμεν καὶ φιλοκίνδουνοι· λέγει γὰρ ὁ Κύριος· « Προσεύχεσθε, μὴ ἐμπασθῆν (98) εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα πρῶθουμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής· » μηδὲ μὴ ἐμπασόντες, δευτερεὶς κατασχύνωμεν τὴν ὁμολογίαν. Εἰ γὰρ ἀρνησάμενός τις τὴν ἑαυτοῦ ἐλπίδα, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ἀπαλυθὴ τοῦ προσκαιροῦ θανάτου, αἵριον δ' ἐπὶ κλήνης νόσφ' περιπέση δευτέτη, κοιλίας, ἢ στομάχου, ἢ κεφαλῆς, ἢ τινι πάθει τῶν ἀνιάτων, σήσεως, ἢ γαγγραινης, ἢ ἀποστάσεως, ἢ ὀσάου, ἢ ὕδρου, ἢ κώλου, ταχέαν ποιήσεται τὴν καταστροφὴν, καὶ τοῦ ζῆν ὑπεξέλθοι, οὐχὶ καὶ τῶν ἐνταῦθα ἑσπερήθη, καὶ τῶν αἰωνίων ἐκπέπτωκε, μάλλον δὲ τῆς αἰθίου κολάσεως ἐνδοξ κατίστη, πορευθεὶς εἰς· τὸ σκοπὸς τὸ ἑξῆστερον, οὐ ὁ κλαυθρὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων; » ὁ δὲ (99) ἀξιώθεὶς μαρτυρίου, χαιρέτω τὴν ἐν Κυρίῳ χαρὰν, ὡς τηλικούτου ἐπιτυχῶν στεφάνου, καὶ δι' ὁμολογίας ποιούμενος τὴν ἔξοδον τοῦ βίου. Ἐάν κατηχούμενος ἦ, ἀλυπος ἀπίτω· τὸ γὰρ πάθος τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, ἴσται αὐτῷ γνησιώτερον βάπτισμα· ὅτι αὐτὸς μὲν παρὰ συναποθήσεται τῷ Κυρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ, τύποι. Χαιρέτω οὖν μιμούμενος τὸν διδάσκαλον· ἐπιπέθη καὶ προστέταται· « Κατηρτισμένος ἴστω πᾶς, ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. » Ὁ δὲ διδάσκαλος αὐτοῦ καὶ (100) ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Κύριος δι' ἡμᾶς ἐπέληγ, βλασφημίας (1) ὑπέμενε καὶ ὀνειδιζομένους μακροθύμως, ἐνεκπέσθη, ἐκολαπίσθη, ἐβράβησθη, σταυρῷ μετὰ τὸ μαστιχῆθαι προσηλώθη, ἕξος καὶ χολῆν ἐποτίσθη· τελειώσας (2) πάντα γεγραμμένα, εἶπε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· « Εἰς χεῖράς σου παρατίθημι τὸ πνεῦμά μου. » Διὸ καὶ ὁ εὐχόμενος ἐκείνου μαθητῆς εἶναι, ζηλοῦτω τοὺς αὐτοῦ ἀγῶνας, μιμησθεὶς τὴν ὑπομονήν, γινώσκων ὅτι κἂν ἐν πυρὶ ὑπὸ ἀνθρώπων καθῆ, οὐδὲν κείσεται, ὡς οἱ τρεῖς παῖδες, ἢ εἰ καὶ πάθη τι, μισθὸν παρὰ Κυρίου λήσεται· πιστεύων τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ ἀληθινῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, καὶ λυτρωτοῦ τῶν ψυχῶν, καὶ μισθοποδοῦ τοῦ πᾶν ἔθλων· ᾧ ἡ βίβλα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ' (3).

Περὶ ἀναστάσεως ἀποδείξεις διάφοροι· περὶ Σιδύλλης· καὶ εἰ οἱ Στωϊκοὶ (4) περὶ τοῦ φοινίκου τοῦ ὀρνέου.

Αὐτὸς γὰρ ἡμᾶς ἐγχερεὶ ὁ παντοκράτωρ Θεός, διὰ

¹ Matth. xxvi, 41. ² Matth. viii, 13. ³ Luc. vi, 40. ⁴ Luc. xxiii, 43. ⁵ Dan. iii, 24

VARIORUM NOTÆ.

(96) Διπλοτέραν τισιν. In altero διπλοτέρα τὴν τισιν, mistura synonymorum, in his libris frequentissima. CLEA.

(97) Δόσαντες. In altero δόντες melius. Id.

(98) Ἐμπασθῆν. Idem εἰσαίεθν. Id.

(99) Ὁ δὲ, etc. Novum caput inchoatur, addito hoc titulo : Περὶ ἀναστάσεως ἀποδείξεις διάφοροι. Id.

(100) Αὐτοῦ καὶ. Desunt in altero cod. Id.

A non solum nos ipsi æterna gloria defraudabimus, sed jam aliis quoque auctores perditionis erimus; et duplum supplicium perferemus, quod negatione nostra, erroris suspectam reddiderimus quæ aliquando a nobis celebrabatur veritatem. Quocirca neque prompti simus temere, atque ad pericula præcipites; Dominus enim dicit: « Orate, ne incidatis in tentationem: spiritus quidem promptus est, caro autem infirma; » neque si intercepti fuerimus, confessionem timiditate maculemus. Nam qui abnegando spem suam, hoc est Jesum, Filium Dei, a morte temporaria liberatus est, si cras in lecto incidat in morbum acutissimum, ventris, aut stomachi, aut capitis, vel in aliquod vitium insanabile, tabis vel gangræne, vel abscessus, vel volvuli, vel aquæ intercutis, vel colici affectus; et cæleri exitu e vita discedat; nonne et presentibus bonis privatus est, et ab æternis excedit; quinimo æternum supplicium subit, profectus ad tenebras exteriores, ubi fletus et stridor dentium? » Qui vero martyrio dignus est habitus, lætitia in Domino cæferatur, quod tantam coronam nactus fuerit, et per confessionem ex hac vita migret. Quamvis catechumenus sit, sine tristitia excedat: passio enim pro Christo perita, prout et sincerior baptismus; quandoquidem ipse revera et periculum faciendo, Christo commoritur, reliqui vero, « hoc est, qui baptizantur, » figura tantum. Gaudeat ergo de Magistri imitatione, aliquid præceptum est: « Perfectus sit omnis, sicut Magister ejus; » atqui Magister ejus et noster, Dominus Jesus, propter nos plagas sustinuit, convicia et probra æquo animo toleravit, consputus est, colaphis et alapis percussus, cruci post flagra affixus, aceto et felle potatus; consummatisque omnibus quæ scripta erant, dixit Deo et Patri: « In manus tuas commendo spiritum meum. » Quapropter qui optat illius esse discipulus, æmuletur ejus certamina, imitetur patientiam; sciens quod etsi in ignem ab hominibus conjiciatur, nihil patietur, sicut illi tres pueri; aut si aliquid patiat, mercedem a Domino accipiet; fidem habens uni et soli vero Deo ac Patri, per Jesum Christum, magnum pontificem, et redemptorem animarum, certaminumque remuneratorem; cui gloria in sæcula. Amen

CAPUT VII.

De resurrectionis varis demonstrationes; de Sibylla; et quid Stoici de phœnice ave.

Ipsæ enim nos resuscitabit omnipotens Deus, per

(1) Ἐπέληγ βλασφημίας. Hæc quoque ansunt. Id.

(2) Τελειώσας. Præfigitur in eodem καὶ, melius. Id.

(3) ΚΕΦ. Deest hoc et cap. inscriptio in utroque cod. Vindob. Id.

(4) Οἱ Στωϊκοί. Bovius invenerat solum in hoc titulo: Περὶ ἀναστάσεως. Cætera addita sunt, ni

Dominum nostrum Jesum Christum, juxta promissionem suam veracem; et nos cum omnibus qui ab initio sæculi obierunt excitabit, tales, quales in præsentia forma existimus, nulla mutilatione vel corruptione affectos; quandoquidem incorrupti resurgemus. Sive enim in mari mortui fuerimus, sive in terra dissipati, sive a bestiis vel avibus discerpti, suscitabit nos sua potentia: quia totus mundus manu Dei continetur. *Capillus*, inquit, *de capite vestro non peribit*⁹. Quapropter admonet, dicens: *In patientia vestra possidebitis animas vestras*⁹. Porro de resurrectione mortuorum, et de martyrum remuneratione Gabriel Danieli dicit: *Et multi de his qui dormierunt, ex terræ pulvere excitabuntur; alii quidem in vitam æternam, alii vero in ignominiam et opprobrium sempiternum. Et qui intellexerunt, et approbavit sicut sol, et sicut firmamentum ac stellæ*^{10 11}. Refulsor ergo sanctos instar luminarium cœlestium, prædixit omni sanctitate ornatus Gabriel; quippe quos veritatem intellexisse idem sacer angelus testatus est. Non solum autem martyribus promisit resurrectionem; sed et omnibus hominibus, justis pariter ac injustis, piis et impiis; ut unusquisque pro meritis exsolvat. *Adducet enim, inquit, Deus omnem actionem in judicium, in omni impercepto, sive bonum, sive malum sit*¹². Hanc resurrectionem non credentes Judæi, olim dicebant: *Arida facta sunt ossa nostra, defecimus*¹³. Quibus Deus respondens, ait: *Ecce ego aperto sepulchra vestra; et educam vos ex eis; et dabo spiritum meum in vobis, et vivetis, et cognoscetis quia ego Dominus locutus sum, et faciam*¹⁴. Et per Isaiam: *Resurgent, inquit, mortui, et expergiscuntur qui sunt in monumentis, et lætabuntur qui in terra quiescunt; quia ros tuus sanatio illis est*¹⁵. Multa

Α τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ τὴν ἀψευδὴ· καὶ ἀναστήσει ἡμᾶς σὺν πᾶσι τοῖς ἀπ' αἰῶνος κοιμηθεῖσι, τοιοῦτους, ὅποιοι ὑπάρχομεν ἐν τῇ νῦν μορφῇ, μηδὲν ἐλλειπὲς ἔχοντες, ἢ τὴν φθορὰν (5)· ἐπεὶ περ ἀφθαρτοὶ ἀναστήσομεθα. Κἂν τε γὰρ ἐν πελάγει τελευτήσωμεν, κἂν ἐν γῆ διασπαρῶμεν, κἂν ὑπὸ θηρίων ἢ ὀρνέων διασπασώμεν, ἀναστήσει ἡμᾶς τῇ αὐτοῦ δυνάμει· ὅτι ὁ πᾶς κόσμος τῇ τοῦ Θεοῦ συνέχεται χειρὶ. «Θρῖξ δὲ, φησὶν, ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπολήται.» Διὸ παραινεί, λέγων· «Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.» Περὶ δὲ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς τῶν μαρτύρων μισθαποδοσίας λέγει Γαβριὴλ (6) τῷ Δανιὴλ· «Καὶ πολλοὶ τῶν κοιμηθέντων ἐκ γῆς χώματος ἀναστήσονται· οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην καὶ ὀνειδισμὸν αἰώνιον. Καὶ οἱ συνιέντες, ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, καὶ ὡς τὸ στερέωμα (7) καὶ οἱ ἀστέρες.» Ὡς φωστῆρας τοῖνυν ἐκλάμψειν τοὺς ἁγίους προσέειπεν ὁ πανάγιος Γαβριὴλ. Αὐτοῖς γὰρ τὸ συνιέναι τὴν ἀλήθειαν ἐμαρτύρησε (8) καὶ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ὄνομα (9). Οὐ μόνον δὲ τοῖς μαρτυροῦσι ἐπήγγελται τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, δίκαιοις τε καὶ ἀδίκοις; εὐσεβέσι καὶ δυσσεβέσιν· ἕνα ἕκαστος τὰ πρὸς ἀξίαν τίση (10). «Ἄξει γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς σύμπαν τὸ ποίημα εἰς χρίσιν ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐὰν ἀγαθόν, καὶ ἐὰν πονηρὸν.» Ταύτην δὲ τὴν ἀνάστασιν μὴ πιστεύοντες Ἰουδαῖοι, τὸ παλαιὸν ἔλεγον· «Ἐρηρὰ γέγονε τὰ ὀστέα ἡμῶν, διαπεφωνήκαμεν (11).» Οἷς ὁ Θεὸς ἀποκριθεὶς ἔφη· «Ἰδοὺ ἐγὼ ἀνοίγω τοὺς τάφους ὑμῶν, καὶ ἀνέξω ὑμᾶς ἐξ αὐτῶν· καὶ δώσω τὸ πνεῦμά μου ἐν ὑμῖν, καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ Κύριος λελάληκα, καὶ ποιήσω.» Καὶ διὰ Ἰσοῦ φησὶν· «Ἀναστήσονται οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ εὐφρανθήσονται οἱ ἡσυχάζοντες (12) ἐν τῇ γῆ· ὅτι ἡ

⁹ Luc. xxi, 48. ¹⁰ Ibid., 49. ¹¹ Dan. xii, 2; Matth. xiii, 43. ¹² Eccle. xii, 14. ¹³ Ezech. xxxvii, 4. ¹⁴ Ibid., 13, 14. ¹⁵ Isa. xxvi, 49.

VARIORUM NOTÆ.

fallor, a Turriano, ob versus sibyllæ, fabulam phœnicis, et scholium Græcum de quo antea. Ubi cum non nemo ad voces ἀνάστασιν et πλιγγνεστῶν apponisset nomen Stoicorum, quorum celebris exstitit opinio de mundi innovatione, rerum ἀναυκλήσει et ἀποκαταστάσει, hominum cæterorumque reditu, putavit Turrianus hoc scholii narratici de phœnicæ debere aptari. Cot.

(5) ἢ τὴν φθορὰν. Uterque Vind. cod. ἀπὸ τῆς φθορᾶς. Sensus est: Nihil quod deficiat habentes a corruptione; hujus, nimirum, vitæ. Quod melius censuerim. CLER.

(6) Γαβριὴλ. Non exprimitur in sacro contextu nomen angeli. Verisimile tamen admodum fit, Gabrielem esse, de quo cap. viii et ix prophetiæ; juxta sententiam Cassiani quoque collat. 8, c. 15, et Agobar. li. *De quorundam illusionem signorum*, utque colligi potest ex verbis Hieronymi ad Dan. viii, 46. Sic angelum, Isaïæ xxxviii, 3, memoratum, Hebræi Gabrielem autumant, referente eodem Hieronymo. Cot.

(7) Τὸ στερέωμα. Alter cod. λαμπρότης τοῦ στερέωματος. CLER.

(8) Ἐμαρτύρησε. In altero cod est δὴμολογήσει

ἐμαρτύρησε. Quod melius, hoc sensu: eos enim scivisse veritatem atque esse confessos. Id.

(9) Τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ὄνομα. Dei nomen intelligit Turrianus, præter verba Gabriælis, atque orationis contextum. Malim de ipso Gabriele accipere. Non insolens enim est locutio, ὄνομα, nomen, pro persona et re. Act. i, 15; Apocal. iii, 4; xi, 15. Θηβαίων ὄνομα, de Thebanis. *Romanum nomen*, hoc est, Romani. *Felicia nomen agelli*, pro agello: *Nomen virginis*, aliaque per criticos acervata. Cot.

(10) Τίση. Alter cod. λάθη, eodem sensu. CLER.

(11) Διαπεφωνήκαμεν. Hesychio διαπεφωνήκαμεν est ἀπωλόμεθα: Suidæ διαπεφώνηκεν· ἐσχάτην καὶ τελευταίαν φωνὴν ἀρῆκε, τούτεστιν ἀπέθανεν. Unde hic Ezechielis iii, 11, in Ambrosio vertitur *interitimus*, in Cypriano *expiravit*. Verum aliter apud LXX videtur legisse Tertullianus. Habet enim, cap. 29 libri *De resurrectione carnis*: *avulsi spiritus in eis*, quod est, opinor, διαπεφωνήκαμεν ἐν αὐτοῖς. Sed illud ἐν αὐτοῖς jam olim excidit: reddi autem debet ex Hebræo, in nobis. Cot.

(12) Ἠσυχάζοντες. Deest in altero cod. Vind. CLER.

δρόσος ἡ παρὰ σοῦ ἰαμα αὐτοῖς ἐστίν. Ἐπολλὰ μὲν οὖν A
καὶ ἕτερα περὶ τῆς ἀναστάσεως εἰρηται, καὶ περὶ τῆς
τῶν δικαίων ἐν δόξῃ διαμονῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν ἀσε-
βῶν τιμωρίας, πτώσεως, ἀποστροφῆς, καταδίκης, ἀδο-
ξίας, πυρὸς αἰωνίου, καὶ σκόληκος ἀτελευτήτου. Καὶ
ὅτι εἰ ἐβούλετο πάντας ἀνθρώπους εἶναι ἀθανάτους,
ἠδύνατο, εἰδείξει τὸν Ἐνὸχ καὶ τὸν Ἥλιαν, μὴ ἔλασας
θανάτου πείραν λαβεῖν. Εἰ δὲ καὶ κατὰ γενεὰν τοὺς τε-
λευτῶντας ἀνίσταῖν ἠθέλε, καὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑτέρων
τοῦτο δῆλον (13) ἐποίησε· τὸν μὲν υἱὸν τῆς χήρας,
διὰ Ἡλίου ἀναστήσας, καὶ τὸν τῆς Σωμαντίτιδος διὰ
Ἐλισσαίου. Πειθόμεθα δὲ μὴ μισθὸν τιμωρίας εἶναι
τὸν θάνατον (14), ἐξ ὧν αὐτὸν καὶ ἄγιοι ὑπέστησαν,
ἢ καὶ αὐτὸς ὁ τῶν ἁγίων Κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ἡ
ζωὴ τῶν πιστῶν καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν· διὰ
τοῦτο οὖν τέως ὡς ἂν (15) ἐν μεγαλοπόλει (16) πολι-
τευομένοις, μετὰ τοὺς ἄλλους ἐπάγει πρὸς ὄλιγον τὴν
διάλυσιν, ἵνα ἀναστήσας ἕκαστον ἀποκηρύξη (17) ἢ
στεφανώσῃ. Ὁ γὰρ τοῦ Ἀδάμ τὸ σῶμα ἐκ γῆς ποι-
ήσας (18), καὶ τῶν λοιπῶν καὶ τοῦ πρώτου μετὰ διά-
λυσιν τὸ σῶμα ἀναστήσει, πρὸς τὸ χρεωστῆσθαι (19)
τοῦτο· τῇ λογικῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, λέγομεν δὴ τὸ
διαιωρίζειν. Ὁ τοίνυν τὴν διάλυσιν ἐπάγων, αὐτὸς καὶ
τὴν ἀνάστασιν ποιεῖται· καὶ ὁ εἰπὼν· Ἐὶ Ἐλαβε Κύ-

etiam alia de resurrectione dicta sunt, et de jus-
torum gloria immortalī, et de impiorum supplicio,
casu, rejectione, damnatione, ignominia, æterno
igne, et verme perpetuo¹³. Quod vero si voluisset
omnes homines esse immortales, id facere potue-
rit, ostendit per Enochum et Eliam, quos mortis
periculum facere non permisit¹⁴. Et quod pro vo-
luntate potestatem habuerit, mortuos excitandi
singulis sæculis, tum per se, tum per alios, id mani-
festum fecit; quando filium viduæ per Eliam¹⁵, et
filium Sunamitidis per Elisæum resuscitavit¹⁶. Per-
suasum autem habemus, obitum non esse mercede
supplicii, cum et sancti illum subierint, imo
et ipse sanctorum Dominus Jesus Christus, vita fide-
lium, ac resurrectio mortuorum. Idcirco igitur ad
tempus quasi in magna civitate degentibus, post
certamina, inducit ad breve tempus mortem, ut sin-
gulos resuscitans aut reprobet, aut coronet. Nam qui
Adami corpus ex terra fecit, post interitum corpus
primi hominis et reliquorum excitabit; prout id de-
betur rationali hominum naturæ, aimus perpetuo
vivere. Qui ergo dissolutionem corporis et animæ in-
fert, idem et resurrectionem operatur: et qui dixit:
Acceptit Dominus pulverem de terra, et formavit ho-

¹³ Isa. LXVI, 24. ¹⁴ Hebr. XI, 5; Matth. XVII, 41.

¹⁵ II Reg. XVII, 22. ¹⁶ IV Reg. IV, 35.

VARIORUM NOTÆ.

(13) Τοῦτο δῆλον. Deest hoc in altero codice, et
pro ἐποίησε est ἐπεισε, hoc est, persuasit ἀντὶ τοῦ
manifestum fecit, quod suspicor esse glossema. CLEM.

(14) Μὴ μισθὸν τιμωρίας εἶναι τὸν θάνατον. Re-
jicit, lib. VIII, cap. 12, Pelagianorum dogma; Ada-
mum, sive peccasset, sive non peccasset, e vita mi-
graturum. Hoc autem loco, obitum negat esse
mercedem supplicii, seu supplicium ac pœnam.
Quod eatenus verum est, ut mors non sit supplicium
peccatorum proprium; nec sit solummodo pœna,
sed etiam occasio meriti; et gratia. Πῦνεται φιλιαν-
θρωπία ἢ τιμωρία, inquit Gregorius Theologus,
orat. 38 et 42. Si quidem homines, moriendo, pec-
cati originalis pœnas pendunt; hinc moriendo, glo-
riam immortalitatis adipiscuntur. Et Deus, cum hu-
manum genus ad mortem damnavit, suam quoque
misericordiam patefecit: utpote qui ita malum
compresserit, finem imposuerit peccato, viam fecerit
revocationi ad meliorem resurrectionis statum,
aliaque nobis asportarit commoda, quæ fusc a sanc-
ctis Patribus explicantur, potissimum a Gregorio
Nysseno, cap. 8 catecheticæ magnæ orationis, Chry-
sostomo, Lib. ad eos qui scandalizati sunt, cap. 7, et
Ambrosio, opere De bono mortis. Lepide Theodo-
ritus, quæst. 40, in Genesim: Ταπεινά τοίνυν ὁ
θάνατος, ὃν τιμωρία ἐστίν: Medicina igitur mors
est, non pœna. Caveri tamen debet error eorum, qui
nimis laudibus mortem efferunt, noluntque agno-
scere ortum illius a peccato. Qualis Theodorus Mop-
suestenus, in Constituto Vigiliū papæ, in collatione
4 concilii generalis v, et apud Photium cod. 177.
Qualis cum Theodoro Nestorius, tradente Mose Bar-
Cepha Syro in parte III Commentariorum de para-
diso, cap. 8, tom. I Bibliothecæ Patrum. Et quales
Pelagiani, notissimi eo nomine. Deus igitur consu-
lens hominibus, cum sciret eos ad malitiam pronos,
et voluptatum ac desideriorum carnis amatores, et vel-
let ad honestam potius revocare virtutem, sicut usque
ad tempus aliquod dominationi mortis addici. Quippe
cum nihil aliud nosset tam facile homines coercere
posse quam mortem. Ac paulo post: Non igitur ho-

minibus mortem datam pro malorum vice dicimus,
sicut ratiocinantur indocti, sed ad delendam penitus
pravitatem. Nam si victuri perpetuo homines essent,
nunquam profecto eorum malitia finiretur. Rursus
etiam cur pro malorum vicissitudine mortem datam
esse credam, cum si quis centum homines fere vel
amplius occiderit, tot et tantis homicidiis exæquare
nullam valeat ultionem? Non igitur malignis tantum
hominibus, ad delendam eorum pravitatem, bona
mors esse dicitur, sed etiam justis utilis. Aliisque
pluribus in eadem sententiam interpositis: Multis
igitur testibus edocti quod mors ista communis
mala non sit, jam longe valere dicamus qui mortem
malam appellant. Hacenus verba Rufini Palæstinæ
provinciae presbyteri, libro De fide, auctoris quem
Jacobus Sirmondo debemus, quique cum catholicis
affirmat, primos homines Adamum et Evam, si man-
datum Dei servassent, mortem non fuisse gustatu-
ros, cum hæreticis vero peccati traducem induciatur,
impugnat eos qui propter peccatum Adæ mori in-
fantes asserunt, atque Henochum et Eliam ab
Adami prævaricatione prohibitos non esse, perma-
nere immortales. Cor.

(15) Ἄν. Deest in altero cod. CLEM.

(16) Ἐν μεγαλοπόλει. Lux huic loco ex Zonara
ad canonem Trullanum 51: Ἐν ταῖς πόλεσι δὲ ταῖς
μεγίσταις θηρία ἐτρέφοντο λέοντες καὶ ἄρκτοι, καὶ
κατὰ τινὰς καιροὺς ἐξήγοντο εἰς τὰ θέατρα, καὶ ποτὶ
μὲν ταύροις ἐμάχοντο, ποτὶ δὲ καὶ ἀνθρώποις, αἰχμα-
λώτοις τυχόν, ἢ κατακρίτοις. Verum in maximis ur-
bibus fere bestia, icones, nimirum, ursique alean-
tur; et stalis temporibus producebantur in theatra,
atque nonnunquam cum tauris, nonnunquam cum ho-
minibus, puta captivis, aut damnatis committebantur.
Cor.

(17) Ἀποκηρύξη. Præfigitur in altero ἢ, aut re-
probet, ut in versione. CLEM.

(18) Ποιήσας. Alter καὶ τῶν λοιπῶν κατασκευάσας
αὐτός. Ib.

(19) Πρὸς τὸ χρεωστῆσθαι. Desunt in altero
hæc verba et seqq. usque ad ἀνάστασιν. Ib.

minam, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ; et factus est homo in animam viventem²⁰; qui que post inobedientiam, subjunxit: Terra es, et in terram redibis²¹: idem et in posterum promisit nobis resurrectionem. Audient enim, inquit, omnes qui in monumentis sunt vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent²²: Præterea credimus resurrectionem fore, vel ob ipsam Domini resurrectionem. Ipse enim est, qui Lazarum quatuor dierum mortuum resuscitavit²³; qui filiam Jairi²⁴, filiumque viduæ ad vitam reduxit²⁵; qui de mandato Patris in tertia post mortem die excitavit se ipse, arrhabo resurrectionis nostræ: Ego enim, inquit, sum resurrectio et vita²⁶. Qui Jonam viventem ac illæsum tertio die eduxit e ventre ceti²⁷, et tres pueros ex fornace Babyloniz²⁸, et Daniele ore leonis²⁹: is non carebit viribus ad suscitandum nos quoque. Quod si Græci seu gentiles, nostris Scripturis non creduli, cachinnant, eis eadem faciat vel prophetissa eorum Sibylla, ita illos ad verbum alloquens [in fine libri iv]:

Omnia seæ postquam in cineres collapsa jacebunt, Æternusque Deus succensum exstinxerit ignem, Inque hominem Deus ipse iterum formaverit ossa, Et cineres mortalibus ut fuerant renovatis:

Judicium tunc certo erit, in quo jus feret æquum Ipse Deus, mundi iudex: ac qui impietate Peccarint, iterum injecta tellure tegentur: Contra iterum in mundo vivent pietatis amici, Sanctis dante Deo vitam, statum atque favorem. Se tunc agnoscent omnes, seseque videbunt.

Cum ergo hæc quoque resurrectionem constetur, et instaurationem non neget, discernat autem pios ab impiis, temere nostra non credunt. Atqui referunt iidem specialem resurrectionem, qui tamen narrationi suæ nolunt credere. Aiunt enim existere quamdam avem unigenam, quæ copiosam resurrectionis præbeat demonstrationem. Eam alitem faciunt paris ac conjugis expertem, et unicam in

²⁰ Gen. ii, 7. ²¹ Gen. iii, 19. ²² Joan. v, 28, 29. ²³ Joan. xi, 25. ²⁴ Jon. ii, 11. ²⁵ Dan. iii, 50.

Αριος χούν από της γῆς, και ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, και ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, και ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. ὁ και μετὰ τὴν ἀνηκουσίαν ἐπεικῶν. « Γῆ εἶ, και εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. » αὐτὸς και εἰς τὰ μετὰ ταῦτα ἐπηγγελάτο ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν. « Ἀκούσονται γὰρ, φησὶ, πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. και οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. » Πρὸς δὲ τούτοις πιστεύομεν τὴν ἀνάστασιν γίνεσθαι, και ἐκ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ και Λάζαρον ἀναστήσας τετραήμερον, και τὴν θυγατέρα Ταϊρου, και τὸν υἱὸν τῆς χήρας, και ἑαυτὸν προστάγματι τοῦ Πατρὸς διὰ τριῶν ἡμερῶν ἀνεγείρας, ὁ ἀβραῶν τῆς ἀναστάσεως ἡμῶν. « Ἐγὼ (20) γὰρ, φησὶν, εἰμὶ ἡ ἀνάστασις και ἡ ζωὴ. » Ὁ τὸν Ἰωνᾶν διὰ τριῶν ἡμερῶν ζῶντα και ἀπαθῆ ἔξαγαγὼν ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ κήτους και τοὺς τρεῖς παῖδας ἐκ καμίνου Βαβυλωνίας, και τὸν Δανιὴλ ἐκ στόματος λεόντων, οὐκ ἀπορήσει δυνάμεις και ἡμᾶς ἀνεγείραι. Εἰ δὲ χλευάζουσιν Ἕλληνας, ἀπιστοῦντας ταῖς ἡμετέραις Γραφαῖς, πιστωσάτω αὐτοὺς, κἂν ἡ αὐτῶν προφήτις Ἀβύλλα [altera editio Σίβυλλα. Sic etiam cod. Vind.] (21), οὕτω πως αὐτοῖς λέγουσα κατὰ λέξιν

Ἄλλ' ὅπου ἤδη πάντα τέφρα σκοδόεσσα γένηται, Καὶ κύρ κοίμισῃ Θεὸς ἀφθίτος, ὄσπερ ἀνήψεν, Ὅστέα και σκοδιὴν αὐτὸς Θεὸς ἐμπαλιν αὐτοῖς Ἀρδ' ἄρα μορφώσῃ (22), στήθη δὲ βροτῶν πάλιν ἵως κάρος ἦσαν.

Και τότε δὴ κρῖσις ἐσται, ἐφ' ἣ δικάσει Θεὸς αὐτὸς, Ἑβραίων ἐμπαλιν κόσμον· ὅσοι δ' ὑπὸ δυσσεβήσιν Ἠμαρτων θηροῦ, τοὺς δ' αὖ πάλιν γαῖα καλύψει. Ὅσοι δ' εὐσεβεῖσιν, πάλιν ἤσονται ἐν κόσμῳ, C Πνεῦμα Θεοῦ δόντος, ζωὴν θ' ἅμα και χάριν αὐτοῖς εὐσεβεῖσι. Πάντες τε τότε εἰσάγονται ἑαυτούς.

Εἰ τοίνυν και αὐτὴ τὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖ, και τὴν παλιγγενεσίαν οὐκ ἀρνεῖται, διακρίνει δὲ τοὺς εὐσεβεῖς ἐκ τῶν (23) ἀσεβῶν, μάτην ἄρα τοῖς ἡμετέροις ἀπιστοῦσι (24). Καίτοι φασι (25) και ἰδικίην (26) δεῖχνουσιν τὴν ἀνάστασιν, μὴ πιστεύοντες οἷς αὐτοὶ διηγούνται· φασι γὰρ ὄρνεθν τι μονογενὲς (27) ὑπάρχειν, πλουσίαν τῆς ἀναστάσεως παρέχον τὴν ἀπὸδειξιν· ὃ λέγουσιν ἄζυγον ὑπάρχειν, και μόνον ἐν δημιουργίᾳ.

²⁰ Joan. xi, 39. ²¹ Marc. v, 41. ²² Luc. vii, 14. ²³ Dan. vi, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Ἐγὼ, etc. Totus hic locus deest in altero D cod. CLER.

(21) Ἡ αὐτῶν προφήτις Ἀβύλλα. Si librario-rum mendum non est, Sibylla nomen Abyllæ tulerit per irrisorem; ut quæ non fuerit juxta notationem nominis Σιδοβύλλη seu Θεοδούλη, Dei consilium et mens, sed Ἀβούλη, absque mente et consilio. Sic supra vidimus μητριά. Passimque similia in scriptoribus ecclesiasticis occurrunt. Anæctus, Atactus, Asebius, Adoxius, Atyches, Amacarius, pro Noeto, Eutacto, Ensebio, Eudoxio, Eutyche, Macario; Dormitantius de Vigilantio; Scotinus de Photino, et Photio. Quin etiam in codice ms. viri eruditissimi ac humanissimi Claudii Jolii epistola S. Basilii 293, ubi Sebasteni nominantur, Asebasteni scribitur. Cor.

(22) Ἐμπαλιν αὐτοῖς Ἀρδ' ἄρα μορφώσῃ. Reperendum ex metri legibus, atque ex codice sibyllino; Ἐμπαλιν ἄνδρα Μορφώσῃ. Importuna vox αὐτοῖς abest etiam ab editione Græca Veneta. lb.

(23) Ἐκ τῶν. Alter cod. Vind. ἀπὸ τῶν. CLER. (24) Ἀπιστοῦσι. Addit alter λόγοις, verbis. Recte. CLER.

(25) Καίτοι φασι. Sæpe repetit. Ut omnino extra culpam sit, dum fabula phœnicis ab ethnicis relata utitur ad probandum contra eos mysterium resurrectionis. Cor.

(26) Ἰδικίην. Unus ἰδικίην ἄλλοθεν ἔξειν αὐτοὶ δεῖχνουσιν. Mendose. Alter ἰδικίην δεῖχνουσιν. In margine stat, hoc est Stoici; deinde και περὶ τοῦ φοβίκοις. Verba: καίτοι φασι usque ad ἀνάστασιν abundare videntur. CLER.

(27) Ὅρνεθν τι μονογενές. Ultra fatemur, diversas narrationes de ave phœnicis, hanc, et illam in epistola Clementis ad Corinthios positam, non ejusdem esse auctoris. Quanquam nihil repugnat, ut idem scriptor duobus in operibus unam fabulam aliter atque aliter referat, alios atque alios secutus fabulatores. Cor.

φοίνικα δὲ τοῦτο προσαγορεύουσιν οἱ (28) καὶ ἰστοροῦσι κατὰ πεντακόσια ἔτη ἔρχεσθαι εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ τὸν λεγόμενον Ἥλιου Βωμὸν (29), φέροντα πλῆθος κινναμώμου, κασσίας τε καὶ ξυλοβαλσάμου· καὶ σπᾶν πρὸς ἀνατολᾶς, ὡς αὐτοὶ φασί, τῷ ἡλίῳ προσευξάμενον (30), αὐτομάτως φλεχθῆναι καὶ γενέσθαι κόνιν· ἐκ δὲ τῆς σποδῆς, σκώληκα ἀναφυῆναι, καὶ τοῦτον θερμανθέντα μορφωθῆναι εἰς ἀριγενῆ φοίνικα, καὶ πτηνὸν γενόμενον ἐπ' Ἀραβίαν στελλασθαι, ἥπερ ἐστὶ περαιτέρω τοῦ Αἴγυπτιακοῦ νομοῦ (31). Εἰ τοίνυν, ὡς καὶ αὐτοὶ φασί, διὰ τοῦ ἀλόγου ὄρνέου δείκνυται ἡ ἀνάστασις, τί μάτην τὰ ἡμέτερα διαβάλλουσιν, ἔταν ὁμολογῶμεν, ὅτι ἡ δυνάμει τὸ μὴ ὂν εἰς τὸ εἶναι παραγαγῶν, οὕτως ἰσχύει τοῦτο καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν εἰς ἀνέγερσιν παραστῆσαι; διὰ γὰρ ταύτην τὴν πληροφορίαν, καὶ μάλιστα, καὶ διωγμοὺς, καὶ θανάτους ὑπομένομεν· ἐπὶ μάτην τὰ τοιαῦτα κατεδεξάμεθα, μὴ τούτων ἔχοντες τὴν πληροφορίαν ὣν κήρυκες ἐπαγγελλόμεθα εἶναι. Ὡσπερ οὖν ἐπίσθημεν Μωσῆ εἰπόντι, ὅτι ἔν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν· καὶ γινώσκωμεν ὅτι οὐχ ὕλης ἦν ἐνδεής, ἀλλὰ βούλησι μόνῃ, ἡ προσετάγῃ (32) Χριστὸς (33), ταῦτα καὶ παρή-

A mundo; phœnicem autem vocant; simulque nar- rant quingentesimo anno venire in Ægyptum ad locum qui nuncupatur Ara solis; et ferre multum cinnamomi, cassiæ, ac xylobalsami, et stare ad Orientem; atque, ut ipsi dicunt, solem precari; nec non ulro incendi, redigique in cinerem: at ex cinere vermem nasci; qui calefactus formatur in parvum phœnicem; factusque volucris in Arabiam tendit, quæ est ultra Ægyptiacam regionem. Si ergo, quod ipsi aiunt, per avem, animal rationis expert, declaratur resurrectio; quare nostra gratis calumniantur, quando constemur quod qui potentia sua quod non erat ad existentiam adduxit, valet etiam illud quod fuit, post dissolutionem suscitatum representare? Ob hanc enim certissimam persuasionem sustineremus plagas, persecutiones et mortes: frustra siquidem ista perferremus, nisi firma haberemus documenta rerum, quarum præcones esse profitemur. Quemadmodum igitur Mosi credimus dicenti: *In principio fecit Deus cælum et terram*; scimus Deum non indiguisse materia; sed Christum sola voluntate, ea quæ jussus est produxisse; cælum dicimus, terram, mare, lumen, noctem, diem,

Gen. 1, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(28) *Ol.* Alter cod. δ. ut referatur ad ὄρνεον. *Reclitius.* *CLEB.*
 (29) *Ἐπὶ τὸν λεγόμενον Ἥλιου Βωμὸν.* *Hernodotus:* εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἥλιου. *Tacitus: Inque Solis Aram.* *Origenes contra Celsum:* ὅπου τὸ τοῦ Ἥλιου τέμενος. *Qui putatus est Lactantius:*

Demonstratio, quod Deus habeat Filium consubstantialem, ut ipse carentem principio, et coeternum.

Ἀπόδειξις ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς Υἱὸν ὁμοούσιον, συνἀρχοῦν τε καὶ συναΐδιον.

Contendit solis ad ortus. Inque ara residens, ponit in æde sacra. Non debuerunt igitur ineptiæ Constitutores arguere. COT.
 (30) *Ὡς αὐτοὶ φασί, τῷ ἡλίῳ προσευξάμενον.* *Hic sedet, et blando solem clangore saluat Debilior, miscetque preces. ac supplice cantu Præstatura novas vires incendia poscit.*

Agarenorum cogitatio, et omne studium eorum eo spectat, ut divinitatem Verbi Dei negent; et undique contra illud aciem instrunt, ut probent non esse Deum, neque Filium Dei. Eorum enim pseudopropheta, utpote Ariani erroris auditor, hoc ipsis impium irreligiosumque dogma tradidit. Unde quidam apud eos ob eloquentiam tumidus in conventum populari sedens, episcopum percunctatus est his verbis: Quid Christum dicis, Theodore? EPISCOPUS. Deum, et Dei Filium. SACRACENUS. Et potest Deo esse Filius? THEODORUS. Non potest non esse Deo Filius. SAR. Quo modo et qua ratione? THEOD. Potest Deus principatum non habere? SAR. Minime. TH. Et quorunnam princeps est Deus? SAR. Suarum creaturarum. TH. Accidens igitur ei fuit, ut princeps esset, non autem naturale; et dicitur habere principatum adventitium et acquisitum, recentem, et non, ut ipse,

Τῶν Ἀγαρηνῶν τὸ φρόνημα καὶ πᾶσα αὐτῶν ἡ σπουδὴ πρὸς τὸ ἀθετεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου θεότητα βλέπει, καὶ πανταχόθεν ἐπ' αὐτῷ παρατάσσεται, δεικνύουσι αὐτὸν σπουδάζοντες μὴ εἶναι Θεὸν, μηδὲ Θεοῦ Υἱόν. Ὁ γὰρ τοι ψευδοπροφήτης αὐτῶν Ἀρειανὸς ἀκροατῆς ὄντι γεγώνως, τοῦτο αὐτοῖς τὸ ἄθεον καὶ δυσοσεβῆς παρέδωκε δόγμα, ὅθεν τις τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπὶ λόγους σεμνότητος κομψός, ἐν πανδήμῳ καθήμενος συλλόγως, τὸν ἐπίσκοπον ἤρωτησε φησας· Τί λέγεις τὸν Χριστὸν, ὦ Θεόδωρε; Ὁ ἐπίσκοπος· Θεόν, καὶ Θεοῦ Υἱόν. Ὁ Σαρρακηνός· Καὶ ἐνδέχεται εἶναι τῷ Θεῷ Υἱόν; Θεόδωρος· Οὐκ ἐνδέχεται μὴ εἶναι τῷ Θεῷ Υἱόν. Ὁ Σαρρ. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Θεόδ. Ἐνδέχεται τῷ Θεῷ μὴ ἄρχεῖν; Ὁ Σαρρ. Οὐ δῆτα. Θ. Καὶ τίμων ἄρχει ὁ Θεός; Ὁ Σ. Τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων. Θ. Οὐκοῦν συμβεβηκός γεγονεν αὐτῷ τὸ ἄρχεῖν, καὶ οὐ φυσικόν· καὶ τὴν ἀρχὴν λεχθεῖν ἂν ἔχειν ἐπίσταχτον καὶ ἐπίκτητον, πρόσφατον, καὶ

Agnoscis versus Claudiani. Id.
 (31) *Ἀραβίαν, ἥπερ ἐστὶ περαιτέρω τοῦ Αἴγυπτιακοῦ νομοῦ ἢ βωμοῦ.* *Cur hæc locutio in reprehensionem incidit, nullus video. Quis enim ignorat nomina generalia pro specialibus poni solere? In hac ipsa phœnicis historia, verba Cyrilli Hierosolymitani sunt: Κατὰ τὴν Αἴγυπτίων χώραν, ἐν περιόδοις πεντακοσίων ἐτῶν ἐρχόμενον. Tzetis vero: παραγενόμενος ἐν τόποις τοῖς Αἰγύπτου. Id.*
 (32) *Προσετάγῃ.* *Alter ἔβλησε, ut in versione. In margine ascripta hæc fuit notitia: Ὅτι οὐχ ἀπὸ ὕλης ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἐποίησε, καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς ἀπὸ τῆς κοσμοποιίας, ἢ καὶ πρὸ αὐτῆς Χριστὸς λέγεται, ὡς καὶ μετὰ μίαν σελίδα φησί. CLEB.*
 (33) *Ἡ προσετάγῃ Χριστός.* *Vide lib. vii, cap. 34. Durum dictum, ac periculosum: jugulatum eapropter ab orthodoxo Græco hac marginali nota: Βλάσφημον γυνὰς γὰρ σαρκὸς οὐ προσετάγῃ ὁ Υἱός. Blasphemum. Nam Filius, antequam carnem induisset, jussus non est. Similia tamen apud auctores non suspectos reperiuntur; explicanturque ab iisdem de mandato paternæ auctoritatis, quod opponitur herilis dominationis imperio. Super qua re scripsit Theodorus Abucara. Sed in libris editis opusculum illud, num. 25, Latine solummodo existat. Græca ergo ex volumine Regio descripsi, quo hic cum interpretatione subjungerem:*

luminaria, stellae, volatilia, aquatica, quadrupedia, A γαγε· λέγομεν δὴ οὐρανόν, γῆν, θάλασσαν, φῶς (34), reptilia, arbores, herbas : eodem quoque modo νύκτα, ἡμέραν, φωστῆρας, ἄστρα, πετεινά, νηκτά,

VARIORUM NOTÆ.

οὐ συνάναρχον. Πρὸ γὰρ τῶν κτισμάτων, ὡς σὺ φῆς, οὐκ ἤρχε· γεγενῆσθαι δὲ αὐτῶ τὰ κτίσματα αἰτία τῆς ἀρχῆς, χειροτονηκότα αὐτὸν ἐφ' ἐαυτῶ, δηλονότι ἀρχοντα, τὸ πρῶν μὴ πεφωκῶτα· καὶ χάριν αὐτοῖς ἂν σχολή, ὡς τῆς ἀρχοντικῆς τιμῆς δι' αὐτῶν ἠξωμένους· καὶ εἰ δέξει αὐτῶ εἰς τὸ μὴ εἶναι αὐτὰ πάλινδρομεῖν, ἀνηχοῦσα ἔσται, καὶ λοιπὸν τῆς ἀρχῆς τῶν ἀρχομένων, κατὰ τὴν γυμνωθήσεται ἂν. Καὶ πρὸς τοσοῦτοις ἀποπήμασιν, ἔτερον ἐξ ἀνάγκης παρέμφωτο ἂν ἀποποτήριον. Ὁ Σ. Ποῖον δὴ τοῦτο; Θ. Ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιγείου βασιλείως, τῆς τοῦ Θεοῦ ἀρχῆς ἀσύγκριτος [f. ἀσυγκρίτως] νοηθεῖν ἂν, καὶ κατὰ πολὺ βελτίω καὶ τιμιωτέρα. Ὁ Σ. Πῶς, καὶ διατί; Θ. Ὅτι ὁ μὲν ἐπιγαιος βασιλεὺς, ἀρχουσίων καὶ ὁμορῶνων ἀρχεῖ· ὁ δὲ Θεὸς, ἑτεροουσίων καὶ καταπολύ ἡττώων καὶ ὑπερογενῶν. Ὁ Σ. Ὅτι ἐφ' οὐ συνίημι. Θ. Εἰ προσιών τις προσαγορεύσει τὸν βασιλέα, λέγων· Ὁ Χαιρεὶ ὁ βασιλεὺ τῶν ὄνων, ἢ τί δεῖν αὐτὸν λέγειν παθεῖν; Ὁ Σ. Τὴν ἐσχάτην τιμωρίαν. Θ. Καὶ πότερα θαυμάσιον συγγενέστερα, ἢ τῷ Θεῷ τὰ κτίσματα, ἢ τῷ ἐπιγείῳ βασιλεὶ ὁ ὄνοι; Ὁ Σ. Τῷ βασιλεὶ ὁ ὄνοι· κτίσματα γὰρ ἀμφοῦ, ὁμογενῆ τε καὶ συνδουλα. Ἄλλ' οὐν πεθονεῖ μοι, ἀγε δὴ, λέγε· τίμων ὁ Θεὸς ἀρχεῖ, ἐπειδὴ κτισμάτων, ὡς σὺ φῆς, οὐκ ἀρχεῖ; Θ. Οἱ ἀρχόμενοι τρισσοί· ἢ μείζονες ὄντες τοῦ ἀρχοντος, ἢ ἡττοτες, ἢ ἴσοι· μείζονων δὲ ἐπειτεῖν τὸν Θεὸν ἀρχεῖν, βλάσφημον, Θεοῦ γὰρ μείζον οὐδέν. Ἡττώων δὲ, ἀτιμον, κατὰ τὰ προειρημένα ἀποπα· λέγεται δὲ εἰπεῖν ἴσων καὶ συνανάρχων. Ὁ Σ. Καὶ τίς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ ἴσος καὶ συνάναρχος, ὃς καὶ ἂν αὐτοῦ ἀρχοῦτο; Θ. Οἱ ἀρχόμενοι τρισσοί· ὁ μὲν γὰρ βουλόμενος ἀρχθήσεται· ὁ δὲ, τυραννοῦμενος· ὁ δὲ μήτε βουλόμενος, μήτε τυραννοῦμενος· ἄλλ' ὁ Θεὸς, βουληθέντων οὐκ ἀρχεῖ, ἵνα μὴ πάλιν βουληθέντες διαδέξωνται αὐτὸν, καὶ πρὸς τοῦτο οὐ

enim quam creaturæ essent, ut tu ais, non habebat principatum : fuerunt autem ei creaturæ causa principatus. ipsæque sibi præfecerunt principem videlicet, quod prius non erat natura : et habere illis gratiam debet, quia per eas habitus est honore principali dignus : et si videatur ipsi, ut eorum in nihilum redeant, non obediunt ; prætereaque principatu erga ea quibus præest, ex sua sententia, nudabitur : et præter tanta absurda aliud absurdius sequetur necessario. S. Quod illud? Tn. Quod principatus terreni regis multo melior et nobilior, et supra quam dici possit excellentior, quam principatus Dei intelligitur esse. S. Quo modo, et quare? Tn. Quia terrenus quidem rex princeps est eorum qui sunt ejusdem naturæ et ejusdem temporis : Deus autem, eorum qui sunt diversæ naturæ, et multo inferiores ac posteriores. S. Non intelligo quod dixisti. Tn. Si quis adiret regem, et diceret : Salve, rex asinorum; quod supplicium ei subeundum esse diceret? S. Summum. Tu. Et utra sunt alteri cognationa; creaturæ Deo, an asini regi terreno? S. Asini regi: ambo enim sunt creaturæ, ejusdem generis, et conserva. Sed age, responde mihi percontanti: In quo habet principatum Deus, si quidem in creaturas, ut tu ais, non habet? Tu. Triplices sunt quorum aliquis princeps est: vel sunt majores principe, vel minores, vel æquales. At Deum dicere principem esse majorem, blasphemum est. Nihil enim Deo majus. Minorum vero, inhonoratum est, convenienter absurdum illis quæ dicta sunt supra. Relinquitur ut dicamus, æqualium, et pariter principio carentium. S. Ecquis est Deo par, et instar illius carens principio, qui illum habeat principem? Tn. In quos est principatus, sunt triplices. Unus quidem volens, habebit principem: alius, per vim

et tyrannice : alius vero neque volens, neque vi adactus. At Deus non est princeps, quia volunt ii quorum est princeps : ne rursus, si velint, ei succedant ; ac præterea non habeat principatum naturalem, ac simul absque principio ; utpote post voluntatem, et nuperum ac inhonoratum, sicut dictum est. Sed nec vim ac tyrannidem passorum princeps est : neque enim decet ; præter reliqua absurda. Restat igitur ut dicatur Deus esse princeps, non ut volentis, neque tyrannidem subeuntis, sed naturali principatu principem habentis. S. Ecquis est qui natura Deum habeat principem? Tn. Triplices sunt principes. Alius enim suffragio eorum quibus præest, princeps est : alius per tyrannidem, alius natura. Verum Deus eorum quibus præest suffragio non est princeps ; ob predicta incongrua quæ de Deo dicenda essent : sed neque per tyrannidem ; tyrannidem enim procul a Deo prostigatur : superest itaque tertius modus, quo Deus dicitur princeps omni suffragio superior, et ab omni tyrannide liber, qui est modus naturalis. S. Eius quis est qui Deum naturaliter principem habet? Tu. Filius ejus ; per quem Deus, princeps et Pater non cæptus seu absque principio agnoscitur. Quia omnis res naturalis voluntatem electionis præcellit. S. Quid verbi gratia ais? Tn. Ante enim quam velimus respirare, respiramus ; et antequam velimus audire, audimus ; et antequam velimus videre, videmus. En igitur, o in negator divinitatis Verbi Dei, demonstratum est quod Deo est Filius consubstantialis, carens ut ille principio, et coæternus, excellentiis divinitatis cum genitore præsidens, ad omni creatura inaspectabili et aspectabili tantquam Creator et dominus cum ipso cultus et adoratus.

συνάναρχον, οὐδὲ φυσικῆν σχολήν τὴν ἀρχὴν, μετὰ βούλησιν γὰρ, καὶ πρόσφατον καὶ ἀτιμον, καθὰ εἰρηται· ἀλλ' οὐδὲ τυραννοῦμενος ἀρχεῖ· ἀπρεπὲς γὰρ, σὺν τοῖς λοιποῖς ἀποπήμασιν. Ἰπολλέλειπται οὐν εἰπεῖν ὅτι ὁ Θεὸς ἀρχεῖ· οὐ βουλομένου, οὐδὲ τυραννοῦμένου, ἀλλὰ φυσικῆ ἀρχῇ ἀρχομένου. Ὁ Σ. Καὶ τίς ἐστὶν ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φυσικῶς ἀρχόμενος; Θ. Οἱ ἀρχοντες τρισσοί· ὁ μὲν γὰρ, ψήφω τῶν ἀρχομένων ἀρχεῖ· ὁ δὲ, τυραννοῦν· ὁ δὲ, φύσει· ἀλλ' ὁ μὲν Θεὸς ψήφω ἀρχομένων οὐκ ἀρχεῖ, διὰ τὰ προειρημένα ἀνάμυστα ἐπὶ Θεοῦ λεγθῆναι συμβεβηκότα· ἀλλὰ οὐδὲ τυραννοῦν, τοῦ Θεοῦ γὰρ ἡ τυραννίς μακράν ἀποβραβίσειται· ὑπολλέλειπται δὲ ἀρα ὁ τρίτος τρόπος, καθ' ὃν λέγεται ὁ Θεὸς ἀρχων πάσης ψήφου ἀνώτερος, καὶ πάσης τυραννίδος ἐλεύθερος, ὁ ἐστὶ, φύσει. Ὁ Σ. Καὶ τίς ἔστιν ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φυσικῶς ἀρχόμενος; Θ. Ὁ Ἰῶδς αὐτοῦ, δι' οὗ ἀρχων καὶ Πατήρ οὐκ ἠγρμένους ὁ Θεὸς γυρωρίζεται· διότι φυσικῶν πρᾶγμα πᾶν, τῆς κατὰ προαίρεσιν θελήσεως προεθέεται. Ὁ Σ. Οἶόν τι φῆς; Θ. Πρὸ γὰρ τοῦ θέλειν ἀναπνεῖν, ἀναπνέομεν καὶ πρὸ τοῦ θέλειν ἀκούειν, ἀκούομεν· καὶ πρὸ τοῦ θέλειν ὄραν, βλέπομεν. Ἰδοῦ γὰρ, σὺ, ὡ ἀρνητὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἀόγου θεότητος, ἀποδέδεικται, ὅτι ἐστὶ τῷ Θεῷ ἴσος ὁμοούσιος, συνάναρχος, καὶ συναδελφός, ταῖς τῆς θεότητος ὑπεροχαῖς τῶ γεννητορι συνεδρείων, ὑπὸ πάσης ἀοράτου καὶ ὁρατῆς κτίσεως δημιουργῆς καὶ θεοπότης σὺν αὐτῷ λατρευόμενος τε καὶ προσκυνούμενος, τὸν οὐρανὸν ἔχων ὄρον, καὶ τὴν γῆν ὑποπόδιον· ἐστὶ δὲ καὶ προφητικῶς εἰπεῖν, σπιθαμῇ τὸν οὐρανὸν μετρώων, καὶ τὴν γῆν ὄραχι, οὐ πάντα τὰ ἔθνη ἐνώπιον, ὡς ῥοπή ζυγοῦ, καὶ ὡς σταγῶν ἀπὸ κάλλου. Cot.

(34) Φῶς. Hæc vocula et duæ seqq. absunt in altero codice. CLXX.

τετράποδα, ἔρπειά, φυτά, βοτάνας· τὸν αὐτὸν τρόπον. καὶ πάντας ἀναστήσει θελήματι, συνεργείας μὴ δέσμενος· τῆς γὰρ αὐτῆς δυνάμεώς ἐστιν ἔργον, τὸ δημιουργῆσαι κόσμον, καὶ τὸ νεκροὺς ἀναστήσαι. Καὶ τότε μὲν μὴ ὄντα (35) τὸν ἄνθρωπον, ἐκ διαφόρων ἐποίησεν ἄνθρωπον (36), δοὺς αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· νῦν δὲ ταῖς οὐσαῖς ψυχαῖς τὰ διαλυθέντα σώματα ἀποτίσει. Κειμένων γάρ ἐστιν ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ μὴ ὑπαρχόντων. Ὁ οὖν τὰ πρῶτα σώματα ἐκ μὴ ὄντων ποιήσας, καὶ ἐξ αὐτῶν διάφορα δημιουργήσας (37), οὗτος καὶ τοὺς θανόντας ζωοποιήσας ἀναστήσει. Ὁ γὰρ ἐν τῇ κοιλίᾳ τὸν ἄνθρωπον ἐκ μικροῦ σπέρματος μορφῶν, καὶ ψυχὴν αὐτῷ οὐκ οὐσαν ἐνημουργῶν (38) καὶ ὡς αὐτὸς πούφησι τῷ Ἰερεμίᾳ· « Πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαι σε· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἐγὼ Κύριος, στερεῶν οὐρανὸν, καὶ θεμελιῶν γῆν, καὶ πλάσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ· » αὐτὸς καὶ πάντας ἀνθρώπους ἀναστήσει, αὐτοῦ ὄντας ποιήματα· καθὼς καὶ ἡ θεία Γραφή μαρτυρεῖ λέγοντα τὸν Θεὸν τῷ μονογενεῖ Χριστῷ· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄριστος καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· » Καὶ ὁ θεϊστάτος καὶ καρτερικὸς Ἰωδ, περὶ οὗ φησὶν ἡ Γραφή, ὅτι « γέγραπται αὐτὸν ἀναστήσεισθαι μεθ' ὧν ὁ Κύριος ἀνίστησιν (39)· » οὗτος φησι πρὸς τὸν Θεόν· « Ἦ οὐχ ὡσπερ γάλα με ἡμελξας, ἐπιξας (40) δέ με Ἰσα τυρῶ; δέρμα καὶ κρέας με ἐνέδυσας· ὀστέοις δὲ καὶ νεύροις με ἐνεΐρας· ζωὴν δὲ καὶ ἔλεον ἔθου παρ' ἐμοῦ· ἡ δὲ ἐπισκοπὴ σου ἐφύλαξέ μου τὸ πνεῦμα· Ταῦτα ἔχων ἐν ἐμαυτῷ, οἶδα ὅτι πάντα δύνασαι, ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐδέν· » Διὸ φησι (41) καὶ ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ καὶ διδάσκαλος Ἰησοῦς ὁ Χριστός· « Ὅτι τὸ πρὸ ἀνθρώπου ἀδύνατον, δυνατὸν παρὰ τῷ Θεῷ. » Λέγει δὲ καὶ ὁ θεοφιλὴς Δαβὶδ (42)· « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλάσαν με· » καὶ πάλιν· « Σὺ ἔγνωσ τὸ πλάσμα ἡμῶν· » καὶ ἔτι· « Σὺ ἐπλάσάς με, καὶ ἔθηξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου· ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. Τὸ ἀκατέρ-

A universos sua voluntate suscitabit, opis non indigens : cum ejusdem potestatis opus sit, et mundum condere, et mortuos excitare. Ac tunc quidem hominem qui non erat, ex diversis in hominem constituit, data ei ex nihilo anima ; nunc vero restituet existentibus animabus corpora dissoluta. Nam resurrectio eorum est, quæ jacent, non autem eorum quæ non sunt. Itaque qui prima corpora ex nihilo effecit, et ex ipsis varia condidit ; hic etiam defunctos, vita reddita, suscitabit. Et qui in utero hominem ex semine exiguo format, et animam ex non ente creans ipsi indit ; sicut ipse Jeremiæ ait : *Priusquam te formarem in utero, novi te* ³⁵ ; et alibi : *Ego Dominus firmans cælum, et fundans terram, et fingens spiritum hominis in eo* ³⁶ ; idem et omnes homines ad vitam revocabit, utpote quos fecit : sicut divina Scriptura Deum testatur Unigenito Christo dixisse : *Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit eum : masculum et feminam fecit eos* ³⁷. Et maxime divinus ac tolerans Job, de quo Scriptura dicit : *Scriptura est, eum cum illis, cum quibus resurgit Dominus, resumecturum* ³⁸ ; is ad Deum ait : *Nonne sicut lac tenuisti me, et coagmentasti me æque ac caseum ? Pelle et carne vestisti me ; ossibusque et nervis innexuisti me ; vitam autem et misericordiam posuisti apud me ; et visitatio tua custodivit spiritum meum. Hæc cum habeam in meipso, scio quod omnia potes, et nihil tibi est impossibile* ³⁹. Quare ait et noster Salvator ac Magister Jesus Christus : *Quod impossibile est apud homines, possibile est apud Deum* ⁴⁰. Dicit etiam Deo charus David : *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me* ⁴¹ ; et iterum : *Tu cognovisti figmentum nostrum ; et deinceps : Tu formasti me, et posuisti super me manum tuam ; mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, non poterit ad eam* ⁴². *Imperfectum meum viderunt oculi mei, et in libro tuo omnes scribentur* ⁴³. Sed et Isaias Deum deprecans : *Nos, inquit, lutum ; et tu factor noster* ⁴⁴. Si ergo homo creatura Dei est, per Christum fa-

³⁵ Jer. i, 5. ³⁶ Zach. xii, 1. ³⁷ Gen. i, 26. ³⁸ in fine Job apud LXX. ³⁹ Job x, 40. ⁴⁰ Luc. xviii, 27. ⁴¹ Psal. cxviii, 73. ⁴² Psal. ciii, 13. ⁴³ Psal. cxxxviii, 5. ⁴⁴ Isa. lxvii, 8.

VARIORUM NOTÆ.

tus, qui cælum pro throno habet, ac terram pro scabellulo ; insuperque, ut propheticè dicatur, qui pulmo cælum metitur, et terram pugno ; ante cujus conspectum omnes gentes sunt quasi momentum stateræ, et quasi stilla de situla. (Isai. xl, 12, 15.)

(35) *Μὴ ὄντα*, etc. In margine notatum a nescio quo Σημ. κατὰ Ὀριγενιστῶν, quasi his verbis oppugnaretur προὑπαρξίς τῶν ψυχῶν. CLER.

(36) Ἄνθρωπον. Vocula hæc ab altero codice abest. Id.

(37) Δημιουργήσας εἶδη. Sic legit, altera voce auctior, unus Vind. cod., nec male. Id.

(38) Καὶ ὡς. Καθὼς in utroque cod. ut hic habet versio, melius. Id.

(39) Αὐτὸν ἀναστήσεισθαι μεθ' ὧν ὁ Κύριος ἀνίστησιν : *Ipsum resumecturum cum illis, cum quibus*

D *resurgit Dominus, vel, cum illis quas resuscitat Dominus.* Aliud ms. exemplar, teste Turriano, inter αὐτῶν et ἀναστήσεισθαι insertum habebat πάλιν, ut vulgo legunt. Eam tamen particulam non videtur agnoscere Theophanes Cerameus, homil. 27, p. 211. Cot. Sic et in altero cod. Vindob. πάλιν αὐτῶν δέ. CLER.

(40) Ἐπιξας. Alter codd. Vindobonensium, ἐτύρωσας, forte rectius. Id.

(41) Διὸ φησιν. Hæc et seqq. ad τῷ Θεῷ ommissa sunt in altero cod. nec sane quidquam ad rem faciunt ; neque enim sermo est de omnipotentia divina, sed de creatione. In margine alterius ad hæc verba : Ὁ δὲ ταῦτα ἐν τοῖς ἄλλοις εὐροῖν. Id.

(42) Δαβὶδ. Addit idem codex τῷ Θεῷ, quod et habetur in versione ; et re ipsa David Deum alloquitur. Id.

ctus; profecto etiam per eum post mortem resurget; ut vel coronetur pro virtutibus, vel puniatur pro delictis. Quod si iustitia iudicat, ut legislator; quemadmodum punit impios, sic fideles et qui propter eum ab hominibus sunt mactati sanctos, beneficis salvat; partim sicut astra splendidos reddens, partim velut luminaria refulgentes, quod Danieli prolocutus est Gabriel ⁴². Igitur fideles omnes, qui Christi sumus discipuli, promissis ejus credimus: nam qui promisit, mentiri non potest: dicit autem beatus propheta David: *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, et sanctus in omnibus operibus suis* ⁴³. Certe qui sibi corpus ex Virgine construxit, is et ceterorum hominum est conditor; et qui se a mortuis excitavit, idem et omnes in morte jacentes ad vitam eriget: Qui frumentum ex uno grano numerosum e terra educit; qui excisam arborem repullulare facit in surculum; qui Aaronis virgam jam siccataam, in germen jussit prorumpere ⁴⁴: ipse nos quoque suscitabit in gloria. Qui paralyticam sanum in pedes statuit ⁴⁵; et manus ariditate laborantem curavit ⁴⁶; et caeco a natiuitate, quod deficiebat membrum, per terram et salivam reddidit ⁴⁷: is ipse nos quoque ad vitam revocabit. Qui ex quinque panibus et duobus piscibus quinque millia virorum satiavit, faciens ut duodecim cophini superessent ⁴⁸; et ex aqua vinum confecit ⁴⁹; et ex ore piscis extractum statuerem per me Petrum misit census exactoribus ⁵⁰: idem et morte sublato vitam reddet. Hæc quippe omnia de eo attestamus; alia vero prophetae. Nos qui cum eo comedimus ac bibimus; et spectavimus miracula ejus, vitam, conversationem, sermones, passiones, mortem, atque ex mortuis resurrectionem; et cum eo per quadraginta dies postquam rediit ad vitam ⁵¹, versati sumus; et mandatum accepimus ab eo, prædicandi Evangelium in universo mundo, docendi omnes gentes, ac baptizandi in mortem ejus ⁵², in auctoritate Dei cunctorum; qui est Pater ejus, nec non in testimonio Spiritus, qui est Paracletus: nos, inquam, hæc omnia doceamus vos; quæ cum edidisset nobis, in conspectu nostro assumptus est in celum ⁵³, ad eum qui ipsum miserat. Atque si credideritis, beati eritis; si contra non credideritis, nos innocentes et mundi a vestra incredulitate reperiemur.

A γαστόν (43) μου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, καὶ ἐπὶ τὸ βιβλίον σου πάντες γραφήσονται. » Ἄλλὰ καὶ ὁ Θεσάλας λέγει προσευχόμενος αὐτῷ, ὅτι: « Ἡμεῖς ὁ πῆλός, καὶ σὺ ὁ κλάσσης ἡμῶν (44). » Εἰ τοίνυν αὐτοῦ δημοίργημα ὁ ἄνθρωπος, διὰ Χριστοῦ γενόμενος, πάντως ἐστὶ καὶ θανῶν, δι' αὐτοῦ ἀναστήσεται: ἐπὶ τῷ ἡ σταφθῆναι (45) ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ἢ καλασθῆναι ἐπὶ τοῖς πλημμελίημασιν. Εἰ δὲ δικαιοσύνη κρίνει, ὡς νομοθέτης: ὥστερ κολάζει τοὺς ἀσεβεῖς, οὕτως εὐεργετῶν σώζει τοὺς πιστοὺς, καὶ τοὺς δι' αὐτὸν ὑπ' ἀνθρώπων σφαγέντας ἁγίους: τοὺς μὲν ὡς ἀστρα φαυδρύνων, τοὺς δὲ ὡς φωστῆρας λαμπρύνων: καθὼς ὁ Γαβριὴλ τῷ Δαβὶδ ἔλεγε: μαθηταὶ οὖν Χριστοῦ πάντες ὑπάρχοντες οἱ πιστοὶ, πιστεύουσαν αὐτοῦ τὰς ἐπαγγελίας: ἀψευδὴς γὰρ ὁ ἐπαγγεῖλάμενος λέγει ἐξ ὁ μακάριος προφήτης Δαβὶδ, ὅτι: « Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ δεισιος (46) ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » Ὁ γὰρ ἐκ παρθένου αὐτῷ κατασκευάσας σῶμα, οὗτος καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δημιουργός ἐστι: καὶ (47) αὐτὸν ἀναστήσας ἐκ τῶν νεκρῶν, αὐτὸς καὶ πάντας τοὺς κειμένους ἀναστήσει: ὁ τὸν πυρὸν ἐξ ἐνὸς κόκκου πολὺχουν ἐκ γῆς ἀνίστῶν, ὁ τὸ ἐκκοπὴν δένδρον εἰς ῥόδαμον ἀναβάλλων, ὁ τὴν Ἰερουσαλὴμ ἐρημωσάντων ἐκφύσας εἰς βλαστὸν αὐτὸς καὶ ἡμεῖς ἔγεραι ἐν δόξῃ. Ὁ τὸν παραλυτικὸν ὄσων ἀνεγείρας, καὶ τὸν ἐξηραμμένην ἔχοντα τὴν χεῖρα ἰασάμενος, καὶ τὸ λειπὸν μέρος ἐν τῷ ἐκ γενετῆς πληρῶν ἐκ γῆς καὶ σιδήλου ἀποδοῦς: ὁ αὐτὸς καὶ ἡμεῖς ἀνεγεραι. Ὁ ἐκ πάντε ἀρτων καὶ δύο ἰχθύων πεντακισχιλίουσιν κορέσας, καὶ περισσεύσας δώδεκα κοφίνοισι, καὶ ἐξ ὕδατος οἴνου μεταποιήσας, καὶ ἐκ στόματος ἰχθύος στατήρα δι' ἐμοῦ Πέτρου τοῖς ἀπειτοῦσι κῆνον ἀποστελίας: οὗτος καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνεγεραι. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα ἡμεῖς περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦμεν: τὰ δ' ἄλλα οἱ προφήται. Ἡμεῖς οἱ συμμαχόντες αὐτῷ καὶ συμπίπτοντες: καὶ θεαταὶ γενόμενοι τῶν αὐτοῦ τεραστίων, καὶ τῆς ζωῆς, καὶ τῆς πολιτείας, καὶ τῶν λόγων, καὶ τῶν παθημάτων, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ ἀναστάσεως, καὶ συναναστραφέντες αὐτῷ ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ: καὶ λαβόντες ἐντολήν παρ' αὐτοῦ κηρύξαι τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ βαπτίσειν εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον, ἐπὶ αὐθεντικῷ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ὃς ἐστὶν αὐτοῦ Πατὴρ, καὶ μαρτυρεῖται Πνεύματος, ὃς ἐστὶ Πατὴρ ὁμοούσιος: διδάσκοντες ὑμᾶς ταῦτα πάντα, ἃ διαταξάμενος τὸν ἀποστελίας αὐτὸν. Καὶ ἐὰν μὲν πιστεύητε, μακάριοι γενήσεσθε: εἰ δὲ μὴ πιστεύητε, ἄθωοι: ἡμεῖς εὐεργετησάμεθα καὶ καθαρὸι τῆς ὑμετέρας θυσιοκρατίας.

⁴² Dan. xii, 3. ⁴³ Psal. cxliv, 13. ⁴⁴ Num. xvii, 8. ⁴⁵ Matth. ix, 5. ⁴⁶ Marc. iii, 5. ⁴⁷ Joan. ix, 7. ⁴⁸ Matth. xiv, 20. ⁴⁹ Joan. ii, 3. ⁵⁰ Matth. xvii, 26. ⁵¹ Act. i, 3. ⁵² Matth. xviii, 18. ⁵³ Act. i, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(43) Τὸ ἀκατέργαστον. Præfigitur in altero καὶ αὐθις, ut in versione, nec male. CLER.

(44) Καὶ σὺ ὁ κλάσσης ἡμῶν. Non abhorret a vero, esse etiam τῶν Ὁ, licet apud eos jam pridem non compareant, et sub asterisco quasi Aquilæ et Theodotionis, ponantur in editione Procopii ex ms. Ronati Marchali. Ac forte continebantur in codice quo usus fuit Theodorus. Cor.

(45) Σταφθῆναι. Alter cod. Vind. στεφανωθῆναι, eadem sententia, sed voce paulo frequentiore. CLER.

(46) Καὶ δεισιος usque ad αὐτοῦ. Desunt in antiquiore sed deteriore cod. Id.

(47) Καὶ. Lege ex altero cod. Καὶ ὁ. Id.

(48) Ἐρημωσάντων. Alter ἔρημωσαν ἐκφύσας. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου, καὶ Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος.

Περὶ δὲ τῶν μαρτύρων λέγομεν ὅπως ἐν πάσῃ τιμῇ ὡς παρ' ὑμῖν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν τετιμηγῆται ὁ μακάριος Ἰακώβος ὁ ἐπίσκοπος, καὶ ὁ ἅγιος ἡμῶν συνδιάκονος Στέφανος. Οὗτοι γάρ εἰσι καὶ ὑπὸ θεοῦ μεμακαρισμένοι, καὶ ὑπὸ ὁσίων ἀνδρῶν τετιμημένοι, καθαρὸι πάσης πλημμελίας, ἀτρεπτοὶ (49) πρὸς ἁμαρτίαν, ἀμετάπειστοι τῶν καλῶν, ἀνευδοῖαστοι πρὸς ἐγκώμια· περὶ ὧν καὶ ὁ Δαβὶδ ἔλεγε· Ἔτιμος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ· καὶ ὁ Σολομὼν· Ἐννήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίου· περὶ ὧν καὶ ὁ προφήτης ἔλεγε· Ἐάνδρες δίκαιοι αἰρῶνται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Περὶ ψευδομαρτύρων.

Ταῦτα δὲ περὶ τῶν κατὰ ἀλήθειαν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρησάντων εἴρηται, ἀλλ' οὐ περὶ τῶν ψευδομαρτύρων, περὶ ὧν τὸ λόγιόν φησιν· Ἐὐνομα δὲ ἀσεβῶν σβέννυται. Μάρτυς (50) γὰρ πιστὸς οὐ ψεύδεται· ἐκκαίει δὲ ψευδῆ μάρτυς ἄδικος. Ὁ γὰρ ἐν μαρτυρίῳ ἐξελέθων ἀψευδῶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, οὗτος ἀληθινὸς μάρτυς, ἀξιοπίστος ἐν οἷς συνηγωνίσατο τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας διὰ τοῦ οἰκείου αἵματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Ἠθικὴ παραίτησις (51), ὅτι δεῖ φεύγειν ματαιολογίας, αἰσχρολογίας, εὐτραπελίας, μέθην, λαγνείαν, θρύψιν.

Παραينوῦμεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ καὶ σύνδουλοι, φεύγειν τὰς ματαιολογίας, καὶ τὰς αἰσχρολογίας (52), καὶ τὰς εὐτραπελίας, μέθας, λαγνείας, θρύψεις, καὶ τὰς ἀμέτρος ὀργάς, σὺν ταῖς μωρολογίαις· ὅτι οὐδὲ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις τῶν εὐφροσυνῶν, ἐπιτρέπομεν ὑμῖν ἄσεμνόν τι ἢ φθέγγεσθαι, ἢ πράττειν· λέγει γὰρ ποῦ ἡ Γραφή· Δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ. Καὶ τὰς ἀγαλλιᾶσεις οὖν ὑμῶν, μετὰ φόβου καὶ τρόμου γίνεσθαι χρῆ. Ὁ γὰρ τοι Χριστιανὸς ὁ πιστὸς οὐδὲ εἰδὴν ἔθνικην ὀφείλει λέγειν, οὔτε ἄσμα πορνικόν· ἐπεὶ συμβήσεται αὐτῷ, διὰ τῆς ψόγης, εἰδῶλων μνημονεύειν ὀνόματα δαιμονικά, καὶ ἀντὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰσφρήσει ἐν αὐτῷ τὸ πονηρὸν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Παραίτησις παιδεύουσα φεύγειν τῆς εἰδωλολατρίας τὸ μῦθος.

Ἀπαίρηται δὲ καὶ τὸ ὀμνύειν ἐν αὐτοῖς, καὶ τὸ διὰ στόματος αὐτῶν προφέρειν τὰ βδελυκτὰ τὰ ὀνόματα, ἢ προσκυνεῖν αὐτοῖς, ἢ φοβεῖσθαι αὐτοὺς ὡς θεοῦς. Οὐ γὰρ εἰσι θεοὶ, ἀλλ' ἢ πονηροὶ δαίμονες, ἢ μεμωχημένα ἔργα. Λέγει γὰρ ποῦ ὁ Θεὸς περὶ τῶν

A

CAPUT VIII.

De Jacobo, fratre Domini, et Stephano, martyre primo.

De martyribus vero præcipimus vobis, ut in omni honore sint apud vos; sicut Jacobus episcopus, et sanctus Stephanus condiaconus noster, apud nos honorati fuerunt. Ii enim sunt et a Deo beatitudine donati, et a sanctis viris honore affecti; puri ab omni delicto, inflexibiles ad peccatum, inmutabiles a virtute, indubitanter laudabiles; de quibus David dixit: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus* 49; et Salomon: *Memoria justi cum laude* 50; de quibus et propheta ait: *Viri justi tolluntur* 51.

CAPUT IX.

De falsis martyribus.

B

Atque hæc dicta sunt de iis, qui vere pro Christo martyrium subierunt: non autem de falsis martyribus; de quibus divinum oraculum pronuntiat: *Nomen autem impiorum extinguatur* 52. Testis enim, seu martyr *fidelis non mentitur; accendit autem mendacia testis iniquus* 53. Nam qui in martyrio non fallaciter pro veritate decessit, hic est verus martyr ac testis, fide dignus in quibus pro proprio sanguinem, verbum pietatis, certando idjuvit.

CAPUT X.

Moralis admonitio; quod oporteat fugere vanos sermones, turpiloquia, dicacitates, ebrietatem, lasciviam, et delicias.

C

Monemus autem vos, fratres et conversi, ut fugiatis sermones vanos, turpes, ac scurriles; ebrietates, lascivias, mores effeminatos, immoderatos impetus, cum stultiloquiis: quoniam neque in Dominicis diebus, qui dies lætitiæ dicuntur, permittimus vobis quidquam inhonesti aut loqui aut facere: ait enim alicubi Scriptura: *Servite Domino in timore; et exsultate ei in tremore* 54. Oportet ergo exsultationes vestras cum timore ac tremore peragi. Christianus quippe fidelis, neque cantilenam ethnicam debet effari, neque canticum meretricium; siquidem continget ei, ut inter cantilenau memoret diabolica idolorum nomina; et pro Spiritu sancto, spiritus nequam invadet eum.

CAPUT XI.

Admonitio, docens fugiendum esse idololatriæ scelus abominabile.

D

Interdictum quoque est jurare per idola, et eorum execrabilia nomina ore proferre; aut ea adorare, aut ut deos vereri. Non enim dii sunt; sed vel mali demones, vel opera per ludibrium facta. Siquidem Deus alicubi de Israelitis dicit: *Dereli-*

49 Psal. cxv, 15. 50 Prov. x, 7. 51 Isa. lvii, 1, in LXX. 52 Prov. x, 7. 53 Prov. xiv, 5. 54 Psal. ii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

(49) Ἄτρεπτοι. In altero ἀνένδοτοι, eodem sensu. CLEM.

(50) Μάρτυς. Alter cod. Καὶ πάλιν μάρτυς πιστός. Id.

(51) Ἠθικὴ παραίτησις. Desunt in altero cod.

Vindob. quorum uterque post θρύψιν habent: ὀργὴν ἀμέτρον, μωρολογίαν, ψόγην ἔθνικην, ὀνομασίαν εἰδῶλων, ἢ δαιμόνων. Id.

(52) Καὶ τὰς αἰσχρολογίας. Desunt in altero cod. Id.

querunt me, et juraverunt in his qui non sunt dii⁶⁰; et adhuc : Auferam nomina idolorum ex ore eorum⁶¹; alioque in loco : Ipsi ad zelum me provocaverunt in non diis ; et irritaverunt me in idolis suis⁶². Atque in omnibus Scripturis eadem a Domino Deo prohibentur.

CAPUT XII.

Quod non liceat cantilenam ethnicam aut meretriciam canere⁶³ ; neque per idolum jurare : impium enim id esse, et cognitioni Dei repugnans.

Non solum autem Scripturæ vetant de idolis ; sed et de luminaribus, lege lata cavent ne quis vel juret per ea, vel ipsi serviat. Dicunt enim : Ne videns solem et lunam et stellas, errore deceptus adores ea⁶⁴; et alibi : Juxta vias gentium nolite discedere ; et a signis cæli nolite metuere⁶⁵. Nam astra et luminaria data sunt hominibus, ut luceant, non autem ut colantur :⁶⁶ licet Israelitæ morum pravitate, creaturam pro Creatore adoraverint ; mundi quidem fabricatorem contumelia afficientes, fabricæ vero plusquam oportuit admiratione capti : et aliquando quidem vitulum facientes, ut in deserto⁶⁷ ; aliquando vero adorantes Beelphegorem⁶⁸ ; alias autem Baalem⁶⁹, et Thammuzum, et Sidoniam Astartem⁷⁰, rursusque Molochum ac Chamozum ; et interdum solem, ut apud Ezechielem scriptum est⁷¹ : insuperque animalia rationis expertia, ut apud Ægyptos Apim, atque hircum Mendesium ; item deos argenteos atque aureos, ut in Judæa. Propter quæ omnia minitans eis Dominus ait per prophetam : Nunquid parum est hoc domui Judæ, facere abominationes istas, quas fecerunt ; quia repleverunt terram iniquitate, ut irritarent me ? Et ecce ipsi sunt quasi subsannantes. Et ego faciam cum furore ; non parcat oculus meus, neque miserebor : et clamabunt in auribus meis voce magna, et non exaudiam eos⁷². Videte, charissimi, quanta adversus idololatrias, et solis ac lunæ cultores pronuntiet Dominus. Quare oportet Dei hominem, tanquam Christianum, neque jurare per solem, neque per

Ἰσραηλιτῶν ἑ Ἐγκατέλιπόν με, καὶ ὤμνουν ἐν τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς. » Καὶ ἐξῆς (53) ἑ Ἐξαυτῶ τὰ ὀνόματα τῶν εἰδώλων ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν. » Καὶ ἀλλαχοῦ ἑ Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεοῖς, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν. » Καὶ ἐν πάσαις δὲ ταῖς Γραφαῖς ἀπηγόρευται ταῦτα ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅτι μὴ καθήκει ᾧδὴν ἐθνικὴν ἢ πορρικὴν (54) ᾄδειν, οὐτε ἐπόμνησθαι εἰδώλων (55) ἀσεβῆς γὰρ τοῦτο, καὶ τῆς Θεοῦ γνώσεως ἐχθρόν.

Οὐ μόνον δὲ περὶ εἰδώλων ἀπαγορεύουσιν, ἀλλὰ καὶ περὶ φωστῆρων, νομοθετοῦντες παραινῶσι, μήτε ὀμνύειν ταῦτα, μήτε μὴ λατρεύειν αὐτοῖς. Φασὶ γάρ ἑ Μὴ ἰδῶν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστῆρας, πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς. » Καὶ ἀλλαχοῦ ἑ Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἐθνῶν μὴ μανθάνετε (56), καὶ ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ οὐρανοῦ μὴ φοβεῖσθε. » Τὰ γὰρ ἀστρα καὶ οἱ φωστῆρες εἰς φαῦσιν ἀνθρώποις, ἀλλ' οὐκ εἰς προσκύνῃσιν ἐδόθησαν· εἰ καὶ οἱ Ἰσραηλιταὶ μοχθηρῶς τρόπου προσεκύνουν ἀντὶ τοῦ Κτίστου τὴν κτίσιν· τὸν μὲν δημιουργὸν καθυβρίζαντες, τὴν δὲ κτίσιν πλείον ἢ δεῖ θαυμάζαντες· καὶ ποτὲ μὲν μοσχοποιοῦντες, ὡς ἐν ἐρήμῳ· ποτὲ δὲ τὸν Βεελφεγῶρ προσκυνοῦντες· ἄλλοτε δὲ τὸν Βαζὺλ, καὶ τὸν Θαμμῶς, καὶ τὴν Σιδωνίαν Ἀστάρτην, καὶ πάλιν τὸν Μολδχ, καὶ Χαμῶς, καὶ ἄλλοτε τὸν ἥλιον, ὡς παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ γέγραπται (57). Ἦδη δὲ καὶ ἄλλα ζῶα, ὡς παρ' Αἰγυπτίοις τὸν Ἄπιν, καὶ τὸν Μενδῆσιον τράγον, καὶ Θεοὺς ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς, ὡς ἐν Ἰουδαίᾳ. Δ' ἄπερ ἅπαντα ἀπειλῶν αὐτοῖς ἐλεγε διὰ τοῦ προφήτου ἑ Μὴ μικρὸν τοῦτο τῷ οἴκῳ Ἰούδα, τοῦ ποιεῖν βδελύγματα ταῦτα, ἃ ἐποίησαν, ὅτι ἐπλησαν τὴν γῆν ἀνομίας, τοῦ παροργίσει με ; καὶ ἰδοὺ αὐτοὶ εἰσιν ὡς μυκητριζόντες. Καὶ ἐγὼ ποιήσω μετὰ θυμοῦ, οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμὸς μου, οὐδ' οὐ μὴ ἐλεήσω· καὶ κεκράζονται ἐν τοῖς ὠσὶ μου φωνῇ μεγάλῃ, καὶ οὐκ εἰσακούσομαι αὐτῶν. » Ὅρατε, ἀγαπῆτοί, ὅσα κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν, καὶ τῶν σεβομένων ἥλιον καὶ σελήνην ἀποφαινεται ὁ Κύριος. Διδὸν γὰρ τὸν τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπων, ὡς Χριστιανὸν, μήτε ἥλιον ὀμνύειν (58), μήτε σελήνην, μήτε ἀστρα, μήτε

⁶⁰ Jer. v, 7. ⁶¹ Zach. xiii, 2. ⁶² Dent. xxxii, 21. ⁶³ Hæc ad cap. xi spectant. ⁶⁴ Dent. iv, 19. ⁶⁵ Jer. x, 2. ⁶⁶ Laudat Cedrenus. Vide Testim. vet. ⁶⁷ Exod. xxxii, 4. ⁶⁸ Num. xxv, 3. ⁶⁹ Judic. ii, 15. ⁷⁰ III Rég. xi, 5. ⁷¹ Ezech. viii, 14. ⁷² Ezech. viii, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(53) Καὶ ἐξῆς. Ambo codd. Vindob. καὶ πάλιν, ut habet et Latina versio, rectius quam ἐξῆς, quo significatur et cætera, cum etiam alter locus profertur. CLER.
 (54) Ἡ πορρικὴν. Deest in altero Vind. Ib.
 (55) Εἰδώλων. Post hanc vocem alter codex addit : οὐτε ὀμωνῖς, ἢ κληῖδῖν, ἢ παλμοῖς, ἢ παρασηρῆσιν Ἰουδαϊκῶς προσανέχειν. Sed trium priorum nulla hic mentio. Ib.
 (56) Μανθάνετε. Uterque cod. addit, πορεύεσθαι, discite incedere, quod et vere debeat. Ib.
 (57) Γέγραπται. In utroque ἐμφέρεται. Ib.
 (58) Μὴτε ἥλιον ὀμνύειν, etc. Per cælum, cælestia, terram, cæteras creaturas, perque caput suum aut charorum jurare soliti Judæi, ethnici, Christiani. Quæ juramenta utramque librorum paginam implent. Philonis Judæi elegantem locum initio operis

de specialibus legibus non assecutus est interpres. Ἐναγέγραπται τις (inquit alter Plato) ἐν τοῖς νόμοις τῶν ἀρχιγενῶν καὶ ἐπὶ σοφίᾳ μάλιστα θαυμασθέντων, ὁμῶς κατὰ τοῦ φόβου τοῦ πατρὸς, ὑπὲρ ὠφελείας οἴμαι τῶν ἔπειτα, καὶ διδασχῆς ἀναγκαΐας, ἵνα τοὺς γονεῖς ὄν χρητῶν τρυφῶσι, στέργοντες ὡς εὐεργέτας, καὶ εὐλαβοῦμενοι ὡς ὑπὲ φύσεως κατασταθέντας ἄρχοντας, καὶ μὴ ὀπίδως ἐπιχειρῶσιν ἀνομάζειν Θεόν, et cætera : in quibus permittit jurare per terram, solem, astra, cælum et mundum. Verti debuit : In legibus (Geneseos xxxi, 53), quidam ex prisca illis, quorumque sapientia maximam admirationem fecit, perscribitur jurare per timorem patris sui : pro utilitate (opinor) posterorum, et propter necessariam documentum, ut homines honorent parentes suos eo quo decet modo, ament eos tanquam beneficos, ac reverentur velut a natura constitutos

μὴν τὸν οὐρανὸν, ἢ γῆν, ἢ τι τῶν στοιχείων, μικρὸν Δ ἢ μέγα. Εἰ γὰρ ὁ Διδάσκαλος περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ παρήγγειλεν ἡμῖν, μὴ ὀμνῶμεν, ὅπως ὁ λόγος ἡμῶν πιστότερος ἢ τοῦ ὄρκου, μήτε μὴν τὸν οὐρανὸν αὐτὸν, ἢ ἀλληλικὸν γὰρ τὸ δυσσέδημα, μήτε μὴν Ἱερουσαλήμ, ἢ τὰ τοῦ Θεοῦ ἅγια, ἢ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τὸ δῶρον, ἢ τὴν τοῦ ναοῦ χύρωσιν, ἢ τὴν οικίαν κερφαλὴν, Ἰουδαϊκῆς γὰρ παραφθορᾶς ἢ συνήθεια, διδὸν καὶ ἀπηγγόρευται· εἶναι (59) δὲ τὸ ναί, ναί, καὶ τὸ οὐ, οὐ, τοῖς πιστοῖς παρεγγυᾶ, καὶ τὸ τούτων περισσόν, τοῦ πονηροῦ εἶναι λέγει· πῶσω μάλλον ὑπέδικοι, οἱ τὰ ψευδώνυμα ὡς ὄρκια ἐπομνύμενοι, καὶ τὰ νομιζόμενα ἀνεῖ τῶν ἀληθῶν δοξάζοντες, οὐδὲ ὁ Θεὸς διὰ μοχθηρίαν παρέδωκεν εἰς ἀδουλίαν, ἐνεργεῖν Δ τὰ μὴ δεόντα. tantum existentia pro veris colunt; quos Deus operentur quæ non oportet 72.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Κατάλογος τῶν τοῦ Κυρίου ἑορτῶν (60), ὁς δεῖ φυλάσσειν· καὶ πότε τούτων ἐκάστη ἐπιτελεῖσθαι.

Τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν 73 φυλάσσετε, ἀδελφοί, καὶ πρώτην γε τὴν γενέθλιον, ἥτις ὑμῶν 74 ἐπιτελεῖσθαι εἰκάδι· πέμπτη τοῦ ἐνάτου μηνός (61), μεθ' ἧν ἢ

71 Matth. v, 34; xxiii, 16. 72 Rom. i, 28. 73 In Anast. τῶν τοῦ Κυρίου. 74 Citat Anastasius quæst. 64. 75 f. ὑμῖν.

VARIORUM NOTÆ.

principes; neve temere Deum nominare audeant. In penitentialibus Judaicis: Postea admonetur ne juret etiam pro veritate, neque per legem, neque per animam patrum suorum. Verum vovebit per vitam capitis sui. Apud Athenæum vero lib. ii, consuetudo jurandi per caput refertur ad opinionem veterem de capite inter res sacras numerato. Notum illud Sophoclis [imo Euripidis] in Menalippa:

Ὁμνυμι δ' ἱερὸν αἰθέρ' οἰκνοιν Διός.

Item Euripidis in Medea:

Ὁμνυμι γαίαν, λαμπρὸν ἥλιου τε φῶς.

De Christianis denique lege sis canonem 61 concilii Carthaginiensis iv, Epiphanium in hæresi Osse-norum, num. 1; synodum Trosleianam, cap. 11 et Nicolaum papam, cap. 67 responsorum ad Bulgarorum consulta, atque ad hunc postremum nota de juramento per templum; quemadmodum et in libello penitentiali Græco qui per Joannem Morinum vulgatus fuit, p. 120 B. COT.

(59) Elva. In duobus codd. Vindob. κατορθοῦν, hoc est, ut videtur, bene esse. CLEB.

(60) Κατάλογος τῶν τοῦ Κυρίου ἑορτῶν. Alter cod. περὶ ἑορτῶν. lb.

(61) Εἰκάδι πέμπτη τοῦ ἐνάτου μηνός. Vigesima quinta noni mensis. Hoc est Decembris, ut patet ex cap. sequenti et 17, ac ex illo loco Constitutionibus attributo, quem in nota præliminari ad hos libros posui. Ab æquinoccio vernali, ait auctor Operis imperfecti, ad Matth. xxiv, 22, duodecimi mensis incipiunt paulatim tepescere aeres per singulos dies, usque ad mensem tertium, et dies fieri noctibus longiores. Item ab æquinoccio autumnali mensis septimi incipiunt paulatim iterum frigescere aeres per singulos dies, et noctes fieri longiores diebus, usque ad mensem nonium, quando celebratur Christi Natalis. Ea consuetudo, ea sententia, quæ nunc obtinet, statuendi festum et diem Natalis Dominici 25 Decembris, seu viii Kalendas Januarias, a multis fuisse explicata fuit, nec lucem a me exspectat. De contrariis vero legere licet præsertim Clementem Alexan-

drinum Strom. i, p. 340; Epiphanium, hæresi 50, n. 24, 27, 29; Photium, codice 232; Euthymii Panopliam, p. 11, tit. 20; et Joannem Nicenum, epistola de Christi nativitate; tom. II Auctarii Combessiani. Quare superest ut pro more quæ in mss. codicibus inedita reperi, in gratiam lectorum adjiciam. Sunt autem duæ chronologicæ observationes de Christo. Prima in libro Regio 1474. [Lege supra et infra ad cap. 14.]

B

CAPUT XIII.

Enumeratio festorum Domini, quæ oportet observare; et quando eorum unumquodque debeat celebrari.

71 Dies festos observate, fratres; ac primum quidem diem Domini Natalem; qui a vobis celebretur vigesima quinta noni mensis. Post hunc diem, dies

Sciri debet quod Annuntiatio facta est anno 5505, die Dominica, Martii 25. Nativitas vero Domini nostri Jesu Christi contigit anno 5506, Decembris 25. At ejusdem Domini crucifixio evenit anno 5559, circulo luna decimo, solis autem circulo vigesimo tertio. Erat porro Pascha Judæorum Martii 24, die Sabbati.

Ἰστέον ὅτι ὁ εὐαγγελισμὸς γέγονεν ἐν ἑταίρῳ, ἡμέρᾳ Κυριακῇ, Μαρτίῳ κε'. Ἡ δὲ γέννησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γέγονεν ἐν ἑταίρῳ, Ἀσχεμβρίῳ κε'. Ἡ δὲ σταύρωσις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γέγονεν ἐν ἑταίρῳ, κύκλῳ σεληνήσῳ δεκάτῳ, ἡλίου δὲ κύκλῳ κγ'. Ἦν δὲ τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων, Μαρτίῳ κδ', ἡμέρᾳ Σαββάτου.

Altero in alio libro ejusdem Bibliothecæ, n. 1819.

Id vero ab omnibus sciendum est, quod 25 mensis Decembris, anno a creatione mundi 5506, acciderit Incarnatio Domini nostri Jesu Christi. Natus autem est die 2, hora 10 noctis, illuscescente die 3. Et cum esset annorum triginta baptizatus est a Joanne 6 Januarii mensis, hora 7 diei. Ac post baptismum jejnavit dies 40, atque sustinuit tentari a diabolo, 14 Februarii mensis. Obtigit autem salutaris passio Domini

Ἰστέον δὲ τοῦτο πᾶσιν, ὅτι τῇ κε' τοῦ Δεκεμβρίου μηνός ἐν ἑταίρῳ ἀπὸ κτισσεως κόσμου ερψ', ἢ ἑσσαρκος γέγονεν οἰκονομία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐτέχθη δὲ ἐν ἡμέρᾳ β', ὥρα ζ' τῆς νυκτός, καὶ ἐβαπτίσθη ἐν τῇ ζ' τοῦ Ἰαννουαρίου μηνός, τριακονταετησίων, ὑπὸ Ἰωάννου ὄρα δεκάτη τῆς νυκτός, διαφωσκουσίης ἡμέρας γ'. Καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα ἐνήστευσεν ἡμέρας μ'. Καὶ κατεδέξατο πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ δια-

Epiphaniæ sit vobis maxime honorabilis, in quo Dominus nobis divinitatem suam patefecit; is autem agatur sexta decimi mensis. Post quos dies, servandum vobis est jejunium Quadragesimæ, con-

Α επιφάνιος⁶² (62) ὁμῖν ἔστω τιμωράτη (63), καὶ ἦν ὁ Κύριος ἀνάστειν ὁμῖν⁶³ τῆς οἰκίας θεότητος ἐποικισατο· γινέσθω δὲ καὶ αὐτῇ ἔκτῃ τοῦ δεκάτου μηνός (64). Μεθ' ἧς (65) ὁμῖν φυλακτεῖα ἢ νηστεία τῆς Τετ-

⁶² ἐπιφανεῖων. ⁶³ f. ἡμῖν.

VARIORUM NOTÆ.

ἔδλου, τῇ ἰδ' τοῦ Φεβρουαρίου μηνός. Ἐγέ-
νετο δὲ τὸ σωτήριον πά-
θος τοῦ Κυρίου, ἐν ἑτει
αφθ'. Τὰ δὲ πάντα ἐστὶ
αὐτοῦ τῆς ἐνσάρχου ζωῆς
λγ'. Ἐν τῇ χγ' τοῦ Μαρ-
τίου μηνός ἐσταυρώθη ἐν
τῇ ἰδ' τῆς σεληνῆς ἡμέ-
ρῃ, παρασκευῇ, τῇ ἑορτῇ
τῶν Ἰουδαίων, ἐν ὥρᾳ ζ'.
Καὶ ἀνέστη τῇ κε' τοῦ αὐ-
τοῦ μηνός, ἐν ὥρᾳ ζ' τῆς
νυκτὸς καὶ ἀνελήφθη
εἰς τοὺς οὐρανοὺς τῇ γ' τοῦ
Μαίου μηνός, ὥρᾳ θ' τῆς
ἡμέρας μετὰ μ' ἡμέρας τῆς
αὐτοῦ ἀναστάσεως. ΓΟΤ.

(62) Ἡ ἐπιφάνιος. Niconis Pandectes ineditus
λόγω νζ': τὴν ἐπιφάνειαν. Anastasii quaestiones ex-
cuseæ, τὴν ἐπιφανεῖων : at manu scriptæ in biblio-
theca Regis, τὴν ἐπιφάνιον, cod. 1526, 1789, τὴν ἐπι-
φάνειαν, cod. 200, ut in typico fol. 135 et τὴν ἐπιφ-
νεῖων, cod. 1110, 2347. Vide infra lib. viii, cap. 33.
Epiphaniarum et Epiphaniæ, Theophaniorum et
Theophaniæ nomina ambigua sunt apud auctores.
Interdum enim pro eodemque festo sumuntur :
ut in Codino, in libro Sacramentorum S. Gregorii,
in libro De divinis officiis, qui Alcuino tribuitur,
et in Ordine Romano. Unde codex viri clarissimi
Claudii Jolii loco tituli orationis 39, Gregorii
Nazianzeni, εἰς τὰ ἅγια φῶτα τῶν ἐπιφανῶν,
ostendit, εἰς τὰ ἅγια θεοφάνια, et ejusdem Patris
oratio 38, εἰς τὰ θεοφάνια, inscribitur a Rufino
interprete. De Epiphaniis, citaturque a Leone papa,
epist. 97, cap. 9, De Epiphania. In catalogo autem
Gennadii, cap. 21, 40, 58, editiones variant de no-
mine Theophaniæ seu Epiphaniæ. Interdum vero
dicta nomina duos festos dies significant. Quare
Theodorus Studita catechesim Post lumina, quæ
inter Latine cunctas trigesima septima ita est, orditur
in codice Regio 2540, αὶ ἑορταὶ ἡδὲ παρῆλθον, τὰ τε
θεοφάνια, καὶ ἐπιφάνια (ms. 2376 τὰ τε θεοφάνια καὶ
ἐπιφάνια). Hoc est, interprete Livineio : Jam ser-
viere transiere cum Natalis, tum Epiphania. Aliquando
sunt Natale Domini; aliquando dies baptismi Christi,
et adorationis magorum. Sic invenias pro γενεθλίοις,
τὰ θεοφάνια et θεοφάνια apud Basilium, homil. 25;
Nazianzenum, orat. 39; Epiphaniarum, hæres. 51, n.
29; Isidorum Pelusiotam lib. iii, epist. 110, et τὰ
ἐπιφάνια apud Epiphaniarum ibidem n. 16, 27, ac in
Expositione fidei, n. 22; Chrysostomum, serm. 36,
De disperatis, et Suidam. Contra vero pro altero festo
τὰ θεοφάνια leges in Chrysostomo, homil. de B. Phi-
logonio; in eo qui putatur Gregorius Thaumaturgus
serm. 4; in Epiphaniarum oratione de Christi Assump-
tione; S. Proclo orat. 7; in Georgio Alexandri-
no De vita Chrysostomi, n. 50; in Calendario Græcorum,
et alibi; Theophaniam autem in S. Gregorio,
homil. 38 in Evangelia; Amalario, lib. iv, cap.
35; Martyrologio Wandalberti, et Capitulis Alytonis.
Denique Epiphaniæ et Epiphaniarum nomine
hoc secundo sensu nihil usitatus. Imo juxta S. Chry-
sostomum, homilia de baptismo Christi, dies Nati-
vitatibus Dominicæ non appellatur ἐπιφάνια. Et S. Hieronymus,
initio Commentariorum in Ezechielem, hæc acceptionem
Epiphaniarum videtur improbare; quia in Natali Christi
absconditus est, et non apparuit. Latini apparitionem,
ostensionem et manifestationem Domini nuncuparunt. Atque propter

ea quæ diximus, Epiphania divisa fuit in primam
et secundam: *Diæ sunt autem Epiphaniæ*, ait Isidorus,
Originum vi, 18: prima, in qua natus Christus
pastoribus Hebræorum angelo nuntiante apparuit; se-
cunda, in qua ex gentium populis stella indice præse-
pis cunabula magos adoraturus exhibuit. Cui parti-
tioni suffragatur Rufinus, dum Gregorii Nazianzeni
orationi 39 titulum facit, *De secundis Epiphaniis*,
in codice Divionensi, quem ad Virgilium Tapes-
sem laudat Chiffletius, cujusque lectionem confir-
mat Adrianus papa scribens ad Carolum Magnum
pro synodo Nicæna II, per citationem hujusmodi :
Item S. Gregorii theologi de secundis Epiphaniis.
Pari vero ratione Natale Dominicum dividi potest
in prius ac posterius, ex loco proxima nota lau-
dando, et ex sermone Ambrosiano 17, quem consulat
studiosus lector. Id.

(63) Ἐστω τιμωράτη. Hinc forte Æthiopes in
confessione fidei suæ adeo extollunt hoc festum
Epiphaniarum Domini. *Nec prætereundum est*, ap-
posite dicitur in Ordine Romano, et in libro De offi-
ciis divinis, *quod hæc secunda Nativitas Christi, ut*
illustrata mysteriis, honoratior sit quam prima. Qui-
bus haud absimilia Proclus oratione in sancta Theo-
phania, qui dicitur Epiphanius oratione in Domini
Assumptionem, et Ambrosius in sermone 18. Vide
clarissimum Allatum De Dominicis et hebdomadibus
Græcorum, p. 1471. Id.

(64) Ἐκτῇ τοῦ δεκάτου μηνός. Ita semper Latini et
fere omnes alii. Exceptis Basilidianis, apud
Alexandrinum Clementem Strom. 1, p. 340 memo-
ratis, qui 45 mensis Tybi hoc festum celebrabant,
id est 10 Januarii; cum quidam in Tybi 11, Januarii
6, recte baptismum Christi collocarent. Excepto
præterea S. Epiphanio, cujus peculiaris sententia,
de Christo baptizato die 8 Novembris, exstat in Pa-
nario, hæres. 51, n. 16, 24 et 28. Item Asiamis, circa
quorum ritum Theophania peragendi Januar. 5 ope-
re pretium fuerit legere præclaram observationem
Jac. Usserii, de anno solari Macedonum et Asi-
anorum lib. II. Cæterum præsens locus exigit, ut saltem
paucis agatur de celebri illa confusione solemnita-
tum Natalis et Epiphaniæ, apud Hierosolymitanos,
Orientales, Ægyptios et Armenios: cujus pertur-
bationis in genere mentionem facit auctor homiliae
De Epiphania Domini, parte II, operum Origenis.
Quo et referendus forsam Ammiani Marcellini
lib. XXI, de Juliano Apostata locus : *Feriarum die,*
quem celebrantes mense Januario Christiani Epiphania
dicitant, progressus in eorum ecclesiam solemniter
numine orato discessit, collatus cum verbis
Zonaræ tom. III Annalium: *Ἀπὸς δὲ τῆς γενεθλίου*
τοῦ Σωτῆρος ἡμέρας ἐφεστηκυίας εἰσῆλθεν εἰς τὸν
ναβὺν, καὶ προσκυνήσας ἵνα ὁμολόγῃ τὸς στρατιωταῖς
δοξῆν ἀπῆλθε. Ipse vero Julianus natali Salvatoris die,
ecclesiam ingressus; cum adorasset, quo ejusdem cum
militibus religionis esse videtur, discessit, ut idem
dies Marcellino sit Epiphania, Zonaræ Natalis.
Quamquam quid velat, ut a Juliano ecclesia bis adita
fuerit, et in utroque festo? cum in Galliis tunc ver-
saretur, ubi more occidentali dies illi separate ob-
servabantur. Itaque quod attinet ad Hierosolymi-
tanos, quantum colligi datur ex opere fabuloso
Joannis archiepiscopi Nicæni, videntur illi, quando
6 Januar.

(65) Ἄς. Alter cod. ἦν omisso ὁμῖν. CLEA.

(a) Locus videtur corruptus et transpositus. Legere versionem, et Chron. Alex. p. 839.

σα. μακροστῆς (66), μνήμην περιέχουσα τῆς τοῦ Κυ- A tinens recordationem conversationis Dominica. et

VARIORUM NOTÆ.

6 Januarii festum ipsis erat tam Natale quam baptismi Domini, commentum fuisse constitutionem apostolicam Jacobi primi Hierosolymorum episcopi super ea re : cum vero mutaverunt errorem veritate, aliam excogitasse fabellam, nimirum, epistolam Hierosolymitani episcopi ad Julium Romanum pontificem, quæ causa exstiterit mutationis in melius. Is episcopus a Nicæno Cyrillus appellatur. At in codice Regio 696, e quo doctissimus Combefsius Joannis illius Nicæni opusculum publicavit, habetur ejusdem rei altera narratiuncula non paulum diversa; ubi episcopus ille dicitur Juvenalis : immani quidem metachronismo, si tempora Julii spectes; sed in quo tamen nonnihil eluceat veritatis. Siquidem ex Basilio Seleuciensi laudatione S. Stephani, quæ etiam Combefsii opera et diligenter lucem aspexit, constat a Juvenali Natale Dominicam celebrari coplum, separatum (ut interpretatur) a die Epiphaniorum. Quocirca (id quoque obiter monebo) necesse est ut ante hoc Basilio encomium habita fuerit Latini auctoris homilia de Nativitate Domini ad Luc. II, quæ in Latinis Chrysostomi editionibus reperies: nam secundum illam tunc temporis adhuc et sola Hierosolymitana provincia in Epiphaniis Christum natum arbitrabatur. Quia autem fabellæ ineditæ meminimus, ex ea vero lucem accipiet tam Joannis Nicæni epistola, quam Theoriani legatio ad Armenios, non pigebit illam subdere.

Ἀναγκαῖα διήγησις.

Τῷ πρὸ τούτου καιρῷ, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἑώραζον οἱ Χριστιανοὶ Χριστοῦ γένναν καὶ φῶτα. Ἐγραφε δὲ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰουδηνάλιος τῷ πάτρι Πῶμῃς Ἰουλίῳ περὶ τούτου, ὅτι· «Οὐ δύναμαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἀπαντῆσαι ἐς Βηθλεὲμ καὶ εἰς Ἰορδάνην, καὶ γὰρ Ἰορδάνης ἀπέχει τῆς πόλεως Ἱεροσολύμων ἑξ ἑκατῶν, κατὰ ἀνατολάς, μίλια κς'. Ἡ δὲ ἅγία Βηθλεὲμ κατὰ νότον τῆς πόλεως μίλια ἑξ· καὶ οὐ δύναμαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τὰς δύο ἑορτάς ἀποταλεῖν· παρακαλῶ οὖν τὴν φηρόσοι- τησα, Πάτερ, ἵνα ἐρευνήσης τὰ ὑπομνήματα, καὶ δώσης ἡμῖν ἐν ἀκριβεῖ ἐρευνᾷ διὰ γραφῆς σου, τίμια, τὴν περὶ τούτου εἰδήσιν, ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ ἐτέλεθ Χριστὸς ὁ Κύριος, καὶ ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ ἑδραπίσθη. Ὡς γὰρ ἀκριβῶς ἐργωμεν, ὅτι τὰ ἑξαρχῆς ὑπομνήματα ἑξ Ἱεροσολύμων ἐν τῇ Πῶμῃ ἠνέχθησαν ὑπὸ Τίτου καὶ Οὐσπασιανῶν.» Ταύτην τὴν γραφὴν δεξάμενος Ἰουλίῳ ὁ πάππας Πῶμῃς, ἐρευνήσας τὰ ὑπομνήματα, εὔρεν ὅτι τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ τοῦ Δεκεμβρίου ἐγεννήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ μετὰ τριακοντα χρόνους

Necessaria narratio.

(a) Priori tempore Christiani uno eodemque die celebrabant Christi Nativitatem, et Lumina. C Scripsit autem patriarcha Hierosolymitanus Juvenalis ad Julium papam Romanum ea de re : « Non possum una die conferre me ad Bethlehem et ad Jordanem. Etenim Jordanis distat ab urbe Hierosolymæ milliariibus sex : nec possum eadem die duo festa peragere. Rogo itaque sanctitatem tuam, Pater, ut scruteris commentaria, et des nobis in accurata disquisitione per scriptum tuum (venerande) ejus rei notitiam, quo die natus sit Christus Dominus, et quo die baptizatus. Probe enim scimus commentarios ab initio libros et Hierosolymis Romam delatos fuisse per Titum et Vespasianum. » His litteris acceptis, Julius papa Rome investigavit commentarios, invenitque quod 25 Decembris natus est Dominus noster Jesus Christus, et post annos 30 a natalitate sua baptizatus est a Joanne in Jordane fluvio, 6 mensis Ja-

nuarii. Juxta hanc ergo investigationem cum Patres festum divisiissent, inter multos ortum est murmur. Erat autem tunc temporis Constantinopoli Gregorius Theologus: nec parum murmurabant cives quasi in eum qui festum divisiisset; dicebantque: « Festum divisiisti, et ad deorum multitudinem nos conjecisti. » Ideo Gregorius orationem hanc composuit (b): « Rursus Christum festo celebrans prædico, non gentilium mysteria; vana quippe sunt et falso conficta; eaque fabulas appello, appellabitque omnis vir prudens. » Atque hac de causa Gregorius Theologus ista traduxit, manifestam faciens tum suam solertiam, tum ignorantiam hominum, quod subulis et portentis attenderent, et umbra deciperentur, erroremque suum in gloriam perditionis haberent. Nos porro Christum Deum nostrum inter tres personas indivise adorantes, Deum ac hominem eum esse docentes, glorificamus, cum principio currente Patre illius, cum sanctissimo, optimo, et vivifico Spiritu, nunc, etc.

τῆς αὐτοῦ γεννήσεως ἑδραπίσθη ὑπὸ Ἰωάννου ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, τῇ 20^ῃ τοῦ Ἰαννουαρίου μηνός. Κατὰ τὴν ἔρευναν οὖν ταύτην γνωρίζοντας οἱ πατέρες τὴν ἑορτὴν, γογγυσμὸς ἦν τοῖς πολλοῖς. Ἦν δὲ τῷ τότε καιρῷ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἦν τοῖς πολιταῖς γογγυσμὸς οὐκ ὀλίγος, ὡς τειρόμενος τὴν ἑορτὴν λέγοντες ὅτι· « Ἔτεμες τὴν ἑορτὴν; καὶ εἰς πολυθεϊαν ἡμᾶς ἐνέβαλες. » Διὰ τοῦτο αὐτὸς τὸν λόγον τοῦτον τέθεικεν, ὅτι· « Πάλιν τὸν Χριστὸν ἑορτάζω κηρύσσων, οὐ τὰ τῶν Ἑλλήνων, μάταια γὰρ εἰσι καὶ ψευδοπίστα, καὶ μύθους κἀλῶ ταῦτα, καὶ πᾶς ἐχέφρων. » Καὶ ἐνεκεν τῆς αἰτίας ταύτης ἐστράφη ταῦτα ὁ Θεολόγος Γρηγόριος, τὴν αὐτῶν [f. αὐτοῦ] ἀνδράνοϊαν δηλοποιῶν, καὶ τὴν ἀγνωσίαν τῶν ἀνθρώπων, ὅτι μύθοις καὶ φάσμασι προσείχον, καὶ σκιᾷ ἐπλανώοντο, καὶ τὴν πλάνην αὐτῶν καύχημα τῆς ἀπωλείας εἶχον. Ἡμεῖς, δὲ Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ἀδιαιρέτως προσκυνῶντες, Θεὸν καὶ ἀνθρώπων αὐτὸν δογματίζοντες,

δεξάζομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν κ.τ.λ.

Ab Hierosolymitanis venio ad Ægyptios, transsultis Orientalibus, de quibus habeo nihil, præter vulgare

(66) Ἡ νῆστοια τῆς Τεσσαρακοστῆς. De Quadragesima præstat nihil, quam pauca dicere; multa vero profari, brevitatis in notis requisita non sinit. Attamen, quod vitio non vertitur, antiquos scriptores qualibet data occasione corrigere, quæstiones Anastasii Græcas levi mendo absolvam, idque ex miss., quæ certior est via. Quæstione 64, p. 430: Κἀνεῦθεν, ὡς ἴσους, καὶ παρ' ἡμῶν εἰκότως φυλάττονται αἱ τρεῖς τεσσαρακοσταί, ἃς προετίθουσι αἱ ἑορταὶ ἐκείναι, καὶ προσθήκη τοῦ τριακοστοῦ ἀριθμοῦ, μηδαμῶς ἐπιδεχόμεναί. Leg. τριαδικῷ ἀριθμοῦ. Hinc merito, ut videtur, etiam apud nos observantur tres quadragesimæ, quas præsignabant illa festa Hebræorum, quæ additamentum ternarii numeri nullo modo admittunt. Corrupta quoque sunt, insuperque transpositione laborant ista Valeriani Cemeliensis, homilia 19, de Quadragesima: Qui dum ad sanctæ Paschæ dies desiderio instigante festinant; accusando vigiliarum studia, continentia bona, Paschæ convivia, et jejunia copiosa. Nec dubito quin reponi debeat: Qui dum ad sanctæ Paschæ dies, Paschæ convivia, desiderio instigante festinant, accusant vigiliarum studia, continentia bona, et jejunia copiosa. Cot.

(a) Hinc supple in Joanne Nicæno.
(b) Iplitum orat. 39, ex sensu.

legis late⁹ : celebretur vero jejunium hoc ante Je- A ρλου πολιτείας τε και νομοθεσίας· επιτελείσθω δε

⁹ I. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13.

VARIORUM NOTÆ.

gare testimonium B. Chrysostomi, homilia in Natalem Domini, tom. V. Ægyptii, referente Cassiano, collatione 10, cap. 2, cujus locus citatur ab Isidoro lib I *De offic. ecclesiast.*, cap. 26, diem Epiphani-orum definiebant diem baptismi Domini et Dominicæ Nativitatis. Unde forsitan Timotheus ille episcopus, qui a Gennadio dicitur composuisse librum *De Nativitate Domini*, quam credebatur in Epiphania factam, est Timotheus Alexandrinus. Ac nescio an non ad eundem errorem pertineat illud quod ex Ægyptiacis constitutionibus citat Abrahamus Echellensis in notis ad præfationem Arabicam concilii Nicæni : *In die autem Nativitatis et Epiphaniæ, eo tempore quo concilium Nicænum coactum est, præceperunt ejus Patres, ut noctu celebretur missa.* Sed quod Ægyptii, vivente adhuc Cassiano, rectam sententiam amplexi sint, et Natale Domini celebrare cœperunt 25 Decembris, seu, ut ipsi computabant, 29 mensis Chœac, discimus ex titulo homiliæ Pauli Emiseni, habitæ in civitate Alexandrina coram S. Cyrillo, concilii Ephesini parte iii, c. 31. Denique in Armeniorum errore, corrigas velim ex Euthymio et aliis Nicephorum *Hist. eccles.* lib. xviii, cap. 55 : Ἀθετοῦντες δὲ καὶ τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὡς φαντασιωδῶς γεγενῆσθαι λέγοντες· οὐχ ὡς ἡμεῖς ἀνά μέρος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰε' (ἰμο ε') τοῦ Ἰαννουαρίου μηνὸς παρατείνοντες τὴν νηστείαν, ἐπὶν εὐαγγελισμὸν ὁμοῦ καὶ τὴν γέννησιν καὶ τὸ βάπτισμα ἑορτάζουσι. Atque fidem etiam *Nativitatis Christi secundum carnem denegantes, et eam velut in speciem tantum, phantasmatis instar factam esse dicentes; non sicut nos per intervalla particulatim, sed ad quintam Januarii mensis diem jejunium extendentes, Annuntiationem simul et Nativitatem et baptismum celebrant.* En Græca Euthymianæ Panopliæ: Ἀθετοῦντες οὗτοι τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ τῆς ἀληθοῦς ἐνανθρωπήσεως μυστήριον, καὶ φαντασιωδῶς γεγονέναι τοῦτο λέγοντες, οὐχ ὅτε ἡμεῖς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς θεομήτορος ἑορτάζομεν, ἑορτάζουσι, ἢ τοι κατὰ τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ Μαρτίου μηνὸς· ὡς οἱ θεοφόροι Πατέρες παραδεδώκασιν, ὁ μέγας Ἀθανάσιος, καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, καὶ οἱ κατ' ἐκείνους καὶ μετ' ἐκείνους· ἀλλὰ ἐν τῇ πέμπτῃ τοῦ Ἰαννουαρίου μηνὸς, ἐν βραχεῖ πάνυ καιρῷ φαντασιωδῶς τε καὶ ἀμυδρῶς τὸν εὐαγγελισμὸν καὶ τὴν Χριστοῦ γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἑορτάζειν ὑποκρίνονται. *Isti qui Christi ortum in carne, veræque humanitatis assumptæ mysterium rejiciunt, commentitiumque ac simulatum fuisse dicunt, non eodem quo nos die celebramus Dei Genitricis Annuntiationem celebrant, nimirum 25 mensis Martii; ut tradiderunt divini Patres, magnus Athanasius, et Joannes Chrysostomus, et qui eodem tempore, quique post eos fuerunt: sed quinta Januarii mensis, in brevi omnino tempore imagine ac obscure tum Annuntiationem, tum Christi Nativitatem et baptismum celebrare se fingunt.* Quo loco in S. Athanasio utpote Ægyptio, errare arbitror Euthymium; deceptum videlicet opere pseudepigrapho Quæstionum ad Antiochum ἔρχοντα, vel ut habent codices Regii 1026, 1316 δούκα, quæstione 54 *De Conceptione 25 Martii.* Joannes episcopus Citri in responsis ad episcopum Dyrrachii Cabasilam, quæ leguntur post Matthæi monachi Nomocanonem, codd. regis 912, 2381, 2419 et codice Juliano :

Καταλύομεν (c) καὶ τὸ Non jejunamus in do-
 δωδεκάημερον, εἰς ἀναφρε- decahemero, ad subver-
 σιν τῆς τῶν Ἀρμενίων νη- sionem jejunii Armenio-
 στείας. Οὗτοι γὰρ τὸ πρὸ rum. *II enim his XII die-*

bus ante festum Luminum jejulant, sicque tria festa 5 Januarii mensis conjuncte celebrant: Annuntiationem, inquam, Christi Natale, et baptismum. Quin potius obscure et adumbrate ita ponunt, ex impura opinione hæresiarachæ sui, nomine Ichnii, qui Verbi Dei Incarnationem phantasia, autem veritate factam esse B dicit. λέγει· καὶ οὐκ ἀληθεῖα τὴν γέννησιν γεγενῆσθαι.

Quibus ista addit, non quidem huc facientia, sed spectantia pariter ad Armenios, nec relatu indigna :

Non jejunamus quoque totam hebdomadam quæ carnisprivium præcedit; eo pacto aliam pravam eorumdem Armeniorum consuetudinem abrogantes. Hi namque etiam eam jejulant, ob interitum canis, cui nomen erat Artziburtzius, eo quod præcederet, ac adventum doctorum eorum Sergii in urbis et vicis indicaret: Artziburtzius enim Armeniorum lingua wandalor exponitur: quem canem Sergius cum a feris devotum lugeret, injunxit cunctis Armeniis, ut illis in diebus pro canis obitu jejunarent, singulisque annis mœrerent et contrisarentur. Quanquam nituntur rei turpitudinem velare, contenduntque se in memoriam jejunii Ninivitarum istud observare jejunium.

Atque hæc sufficiebant : si temperare mihi valuissem ab adjungendis iis, quæ de tota religione Armeniorum nactus sum in ms. Regio 1818, uti componantur præcipue cum alio ejusdem codicis tractatu, quem supra ad caput 24 libri II collocavi, et cum invectivis Isaaci catholici adversus Armenios, tomo II Auctarii noni Græco-latinae Patrum Bibliothecæ. Quod si cui nimium longa videbuntur; poterit ille nullo negotio ea prætergredi, et ad sequentem notam properare.

Renuntiatio hæreticorum Armeniorum. Quo modo debeant anathematizare, cum ad fidem orthodoxorum Romanorum redeunt. Non baptizantur autem, sed unguuntur. Ego Ille, vel nos Ille et Ille, accedo ad' orthodox-

τῶν φώτων δωδεκάημερον τοῦτο νηστεύοντες, οὕτω τὰς τρεῖς ἑορτὰς τῆ πέμπτῃ τοῦ Ἰαννουαρίου μηνὸς συνημμένως ἐπιτελοῦσι· τὸν εὐαγγελισμὸν φημι, τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, καὶ τὴν βάπτισιν. Μᾶλλον γε μὴν ἀμυδρῶς πως καὶ σκωδῶς τῇ ἀλεθρίῳ καὶ μιὰρᾷ δόξῃ τοῦ σφῶν αἰρεσιάρχου, Ἰχάνιος αὐτῷ ἄνομα, ἐντεῦθεν τιθέμενοι, φαντασίᾳ τοῦ Θεοῦ λόγου οἰκονομίᾳ λέγοντος γεγενῆσθαι. Καταλύομεν καὶ τὴν πρὸ (d) τῆς ἀπόκρυφου ἱερατικῆς ἐβδομάδα. Ἐτερον πονηρὸν ἔθος τῶν αὐτῶν Ἀρμενίων ἀνάστατον ἐντεῦθεν τιθέμενοι· νηστεύουσι γὰρ οὗτοι καὶ ταύτην, διὰ τὴν ἀπόλειαν τοῦ κυνός, ᾧ ἐπώνυμον ἦν Ἀρτζιβούρτζιος, διὰ τὸ προῖναι καὶ μηνύειν τὴν ἐν πόλειςιν ἢ κώμας ἐπιδημίαν τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Σεργίου. Τὸ γὰρ Ἀρτζιβούρτζιος τῆ τῶν Ἀρμενίων διαλέκτῳ μαρτάτωρ ἐρμηνεύεται. Ὀν πενθήσας ὁ Σεργίος ὑπὸ θηρίων βρωθέντα, ἐπέσκηψε πᾶσι τοῖς Ἀρμενίοις νηστεύειν ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις ὑπὲρ τῆς τοῦ κυνός τελευτῆς, καὶ κατηφιᾶν ἐτησίως καὶ σκωδρῶς πᾶζειν· εἰ καὶ συγκαλύπτειν τὸ αἰσχρὸν μηχανώμενοι, εἰς ἀνάμνησιν τῆς τῶν Νινευιτῶν νηστείας φυχουρίζονται ταύτην ἐπιτελεῖν.

Ἀπόταξις τῶν αἰρετικῶν Ἀρμενίων. Τὸ πῶς ὀφείλουσιν ἀναθεματίζειν ἐπιστρέφοντες πρὸς τὴν πίστιν τῶν ὀρθόδοξων Ῥωμαίων· οἱ οὐ βαπτίζονται, ἀλλὰ μωροῦνται. Ἐγὼ ὁ δεῖνα, ἢ ἡμεῖς ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα, προσέφ-

(c) Vide in Typico, f. 156, 157.
 (d) Ita leg. in Jure Græco-Rom., p. 388, l. 7.

ἡ νηστία αὐτὴ πρὸ τῆς νηστείας τοῦ Πάσχα (67), ἀρχομένη μὲν ἀπὸ δευτέρας, πληρουμένη δὲ εἰς παρασκευήν·

A junium Paschæ; incipiatque a secunda die, ac desinat in Parasceven: post quos dies finito jejunio,

VARIORUM NOTÆ.

χομαι τῇ ὀρθοδόξῳ ἀποστολικῇ καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀποτάσσομαι, καὶ ἀναθεματίζω τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀρμενίων, καὶ τῶν Χατζιζαριῶν [f. Χατζιζαριῶν], καὶ τῶν Ἰακωβιτῶν, καὶ τὰ ἔθνη, καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ τὰς ἐορτάς, καὶ εὐχὰς, καὶ νηστείας αὐτῶν, καὶ τὰς συναγωγὰς, καὶ βρώματα, καὶ πόματα, εἰς τὸν Μαιουλίαν [f. Ματάλια. s. p. 156] καὶ ἀπὸ τῆς ἀποτάσσομαι τῇ αἵρεσει αὐτῶν· καὶ ἐπισημαίνω προδέρουχομαι τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ὀρθοδόξων· καὶ πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς. Καὶ λεγέτω μέχρι τέλους, καὶ μίαν μὲν φύσιν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ὁμολογῶ· ἐπὶ δὲ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δύο φύσεις ὁμολογῶ, θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος· καὶ τὸ ἀνθρώπινον πάθος τῇ σαρκὶ λέγω πεπονθέναι, οὗ τῇ θεότητι· ἡ γὰρ θεότης ἀπαθὴς ἐστίν. Ἀποδέχομαι καὶ τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμηνικάς ἐπέτα συνόδους· τὴν ἐν Νικαίᾳ τῶν τριῶν ἁγίων θεοφόρων Πατέρων κατὰ Ἀρείου συνελθοῦσαν πρώτην· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέραν τῶν ἁγίων Πατέρων, τὴν κατὰ Μακεδονίῳ τὸν πνευματομάχου τὴν ἐν Ἐφέσῳ τρίτην κατὰ Νεστορίου τὸν δυσσεβοῦς· τὴν ἐν Χαλκηδόνι τετάρτην τῶν ἁγίων Πατέρων κατὰ Διοσκόρου καὶ Εὐτυχοῦς, καὶ Πέτρον τῶν ἀσέβων· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτῆς πέμπτην τὴν κρηθιθεῖσαν κατὰ τῶν συγγραμμάτων Ὀριγένης τοῦ παράφρονος, Εὐαγρίου τε καὶ Ἀιδύμου, καὶ Σεβήρου τοῦ ἀκαφάλου, ἐπὶ δὲ καὶ Θεοδώρου τοῦ ἐπισκόπου Μοφουσιτίας, σὺν τούτοις δὲ ἀναθεματίσασαν καὶ Ἀνθίμου, καὶ Πέτρον καὶ Σωμῶνα· εἶτα πάλιν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἕκτην τὴν κατὰ Θεοδώρου τοῦ τῆς Φαράων ἐπισκόπου καὶ καθολικοῦ [f. συνελθοῦσαν], καὶ Ὀνωρίου Ῥώμης, καὶ Κύρου Ἀλεξανδρείας, Παύλου καὶ Πέτρον, Σέργιον τε καὶ Πύρρον

zam, apostolicam et catholicam Ecclesiam; atque relinquo, ac anathemate percutio hæresim Armeniorum, Chaltizariorum, et Jacobitarum, eorumque mores, instituta, festa, preces, jejunia, conventus, cibos et potus seu matalia: et absolute renuntio hæresi eorum; toto autem animi proposito venio ad Ecclesiam catholicam recte sentientium. Credo in unum Deum Patrem omnipotentem factorem cæli et terræ. Dicitque ad finem usque. Unam vero naturam in sancta Trinitate confiteor: at in Domini nostri Jesu Christi Incarnatione duas naturas profiteor, divinitatis et humanitatis: eumque aio salutarem passionem carne pertulisse, non divinitate: nam divinitas nihil pati potest. Suscipio quoque sanctas et œcumenicas septem synodos: primam Nicenam sanctorum divinarumque Patrum 518, adversus Arium congregatam; secundam Constantinopolitanam sanctorum Patrum 150, in Macedonium Pneumatomachum, hoc est, sancti Spiritus impugnatores; tertiam Ephesinam contra impium Nestorium; quartam Chalcedonensem sanctorum Patrum 630, adversus impios Dioscorum, Eutychem et Petrum; quintam rursus Constantinopolitanam, actam in scripta dementis Origenis, Eragrii et Didymi, item Sereri Acephali, adhucque Theodori episcopi Mopsuestiæ, quæque cum iis anathemati subjecit Anathimum, Petrum, ac Zooram; sextam deinde iterum Constantinopolitanam, habitam adversus Theodorum episcopum Pharanitanum, Honorium Romanum, Cyrum Alexandrinum, Paulum, Petrum, Sergium et Pyrrhum Constantinopolitanos olim antistites, nec non Macarium qui fuit Antiochicæ præsul, ipsiusque discipulum Stephanum, et eos qui partes illorum sibi defendendas putaverunt: septimam denique pro sanctis veneran-

disque imaginibus congregatam. Et recipio quos receperunt, anathematizo quos anathematizarunt. Sed et anathema pronuntio in Simonem primum hæreticum, Manichæum sive Manem; cumque illo in Marcionem, et Arium ac Eunomium, Macedonium, Apollinarem, Paulum Samosatensem, Sabellium, Theodorum, Nestorium, Eutychem, Dioscorum, Theodosium, Timotheum, Julianum, Petrum Mongum, et Petrum Cnapheum, qui passiones divinitati adaptabat, Severum Acephalum, et Philoxenum, ejusque discipulum Jacobum Tzanzalem, a quo Jacobitæ nomen sumpserunt, Cyrum, Macarium, Sergium, Pyrrhum, et senem pueriliter desipientem Polychronium. Hos omnes anathemate proscripserunt sanctæ et œcumenicæ septem synodi, cunctosque qui cum illis sentiunt. Quos diebus singulis sancta et catholica Ecclesia anathematizo; atque ita dico: Si quis non confitetur sanctam

ῆου Κωνσταντίνου πόλεως γενομένων προέδρων, καὶ Μακαρίου τοῦ Ἀντιοχείας γενομένου προέδρου, Σεφάου τε τοῦ τούτου μαθητοῦ, καὶ τῶν ἐκεῖνοις συμμαγεῖν οἰομένων· καὶ τὴν ἐδόξην, τὴν ὑπὲρ τῶν ἁγίων καὶ σεβασμίων ἐκόνων ἀθροισθεῖσαν· καὶ δέχομαι οὐς ἐδέξαντο, καὶ ἀναθεματίσω οὐς ἀνεθεματίσασιν. Ἀναθεματίζω δὲ καὶ Σίμωνα τὸν πρῶτον αἰρετικὸν, καὶ Μονᾶν, τὸν καὶ Μάνενα [f. Μανιχαῖον. f. Μανᾶν pro Μάνην], Σαρκινόνα [f. Μαρκιλιῶνα] τε καὶ σὺν αὐτῷ Ἀρειὸν τε καὶ Εὐνόμιον, Μακεδόνην καὶ Ἀπολλινάριον, Παῦλον τὸν Σαμοσατέα, Σεβέλλιον, Θεόδωρον, Νεστορίον, Εὐτύχιον, Διόσκορον, Θεοδοσίον, Τιμόθεον, Τουλιανὸν, Πέτρον τὸν Μογγόν, καὶ Πέτρον τὸν Κναφία, τὸν πάθη τῇ θεότητι προσαρμύζοντα, Σεθιρον τὸν Ἀκέφαλον, καὶ Φιλόξενον, καὶ τὸν τούτου μαθητὴν, Ἰάκωβον τὸν Τζαντζάλην, ὃθεν Ἰακωβίται ἐκλήθησαν, Κύρρον τε καὶ Μακάριον, Σέργιον καὶ Πύρρον, καὶ Πολυχρόνιον τὸν νηπιόφρονα

(67) Νηστία τοῦ Πάσχα. Quadragesimæ jejunium multi aperte a jejunio Paschæ, seu hebdomadis sanctæ et majoris separant. Quid clarius his Anastasii Antiocheni, mox citati, p. 424: Τεσσαρακοστὴ πληροῦται εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Βαλῶν· τὴν γὰρ μεγάλην ἑβδομάδα, χάριν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ Πάσχα νηστεύομεν, καὶ οὐχ ἕναξεν τεσσαρακοστῆς. Quadragesima finitur ad festum Palmarum. Magnam enim hebdomadem jejuniatum propter Domini passionem, et Pascha, non propter Quadragesimam. Nec minus expresse Matthæus monachus Nomocanonis, cito (ut audio) edendi, auctor, ubi de Quadragesima: Ἡμέρας τὸ σὺμπαν εἰπεῖν Τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ νηστειᾶν δεῖται ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ προστετάγμεθα· τὰς μὲν τεσσαράκοντα, καθ' ἰσοπλαίαν τῆς τοῦ Κυρίου νηστείας, ἢ φραζάμενος κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, τὸν ἡμέτερον εἶλε πολέμιον· τὰς δὲ ἐπομένους τῆς αὐτῆς ὀκτὼ, κατ' εὐλάβειαν τῶν σωτηρίων αὐτοῦ παθημάτων. Id est: Dies omnino quadraginta et octo jejunare hocce in tempore jussi sumus: quadraginta quidem, ex historia jejunii Domini, quo secundum humanam naturam hostem nostrum obsepsit, ac cepit: octo autem sequentes, in honorem salutarum illius perpassionem. Reliquos Græcos prætermitto. Ex Latinis Isidorus, Etymologiarum lib. vi, cap. ult.: Sicut in Evangelio dies illi, in quibus ablati est sponsus, vel sicut observatio Quadragesimæ, quæ in universo orbe institutione apostolica observatur circa confinium Dominicæ passionis. Contra ab aliis in Quadragesima involvitur hebdomas passionis, velut illius clausula. Sic canone Laodicensi 50, et passim. Cita.

incipit sanctam Paschæ hebdomadam, cuncti per eam jejunantes cum timore et tremore, orantes in iis diebus pro pereuntibus 19.

μεθ' ἧς ἀπονηστεύσαντες, ἄρξασθε τῆς ἁγίας τοῦ Πάσχα ἑβδομάδος, νηστεύοντες αὐτὴν πάντες μετὰ φόβου καὶ τρόμου, προσευχόμενοι ἐν αὐταῖς περὶ τῶν ἀπολλυμένων 20.

19 I. Pseudo-Ignat. ibid. lege infra, cap. 15, 18, 19; Epiph. hæz. 70, n. 12; hæz. 75, n. 6. 20 al. 'Ioudaïw.

VARIORUM NOTE.

γέροντα. Τούτους πάντας ἀνεθεμάτισαν αἱ ἄγιοι καὶ οἰκουμένικαι ἐκτὸς σύνοδοι, καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτῶν ἅπαντας. Οὐδ' ἐκίστην ἡμέραν ἡ ἄγιε καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία ἐνθεματίζει, ἀναθεματίζω καὶ λέγω οὕτως· εἰ τις οὐχ ὁμολογῇ τὴν ἁγίαν Τριάδα, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ λέγει ἀναρχὸν τὸν Πατέρα, ὁμοίως καὶ συναρχὸν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάθεμα. Εἰ τις λέγει ἔχειν τὸν Χριστὸν δύο ὑποστάσεις, ἀνάθεμα. Εἰ τις προσετίθεισιν εἰς τὸ, Ἄγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος Ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος, τὸ, Ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ προσκυνεῖ τὰς ἁγίας εἰκόνας, ἀλλὰ λέγει ὅτι εἰδωλὰ εἰσιν, ἀνάθεμα. Εἰ τις λέγει, ἀμαρτιὰν ἔχει διὰ μὴ νηστεύων τὴν ἑβδομάδα τῆς προφητείας τοῦ Ἀρσενίου, ἔσθιεν δὲ καὶ τὴν ἑβδομάδα τῆς τυροφάγου κρέα, ἀνάθεμα. Εἰ τις λέγει ὅτι ἡ λειτουργία καὶ ἡ κοινωνία τῆς ἁγίας ἑσθίας ἐν καθήμερον ἀμαρτία ἐστίν, καὶ ὅτι ἡ δάψα καὶ Κυριακὴ ἐστὶν ἁγία καὶ ὁδὸν, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ βάλλει εἰς τὴν προσφορὰν ζύμην καὶ ἄλας, οὐδὲ [f. deest. ὕδωρ εἰς] ἅγιον ποτήριον μετὰ τοῦ οἴνου, ἀνάθεμα. Εἰ τις οὐ ποιεῖ εἰς τὰς κε' Μαρτίου τὴν εὐαγγελισμὸν, καὶ εἰς τὰς κε' Δεκεμβρίου μὴνδς τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, ἀνάθεμα. Εἰ δὲ μεθ' ὑποκρίσεως ταῦτά φημι, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως ὀλοφύγου καὶ καρδίας, καὶ ἄρτι μὲν σηματοδοτοῦμαι γενέσθαι ὀρθόδοξος, ὕστερον δὲ θελήσω ἀρνησασθαι καὶ ὑποστρέψαι πρὸς τὴν προτεράν μου αἵρεσιν, καὶ εὐρεθῶ συνεορτάζων ἢ συνεοθίων τοῖς Ἀρμενίοις, ἢ συνομιλῶν τοῖς Ἰακωβίταις, λάθρα ἢ φανερώς, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐλέγχω τοὺς καὶ τὴν τούτων αἵρεσιν, νῦν μὲν ἔλθοι

ctam Trinitatem, Patrem, Filium et Spiritum sanctum, anathema sit. Si quis non asserit Patrem esse sine principio, itemque Filium esse etiam in iuiti expertem, ac Spiritum sanctum, anathema sit. Si quis dixerit in Christodnas esse hypostases, anathema sit. Si quis ad illud: Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, addit hoc: Qui crucifixus es pro nobis, anathema sit. Si quis non veneratur sacras imagines, sed eas idola vocat, anathema sit. Si quis dicit peccare eum qui non jejunaverit hebdomadem Phrophesim, seu Artziburtzem, comedit autem carnem hebdomade lacticinorum, anathema sit. Si quis dicit missam et communionem singulis diebus Quadragesimæ peccatum esse, Sabbato autem et Dominica vescitur lacte et ovis, anathema sit. Si quis in panem oblationis non immittit fermentum et sal, nec aquam cum vino in sanctum calicem, anathema sit. Si quis non celebrat Annuntiationem 25 Martii, et 25 mensis Decembris Christi Natale, anathema sit. Quod si cum hypocrisis hac pronuntio, non vero fideliter, toloque animo et corde: atque nunc quidem simul fieri orthodoxus, postea vero voluero abnegare ac reverti ad priorem meam hæresim, inventusque fuero una cum Armeniis festa celebrans, aut cibum sumens, vel consuescens cum Jacobitis, sive clam, sive publice; non autem potius redarguero illos illorumque hæresim; in hac quidem vita veniant super me omnes diræ, tremor Caini et lepra Giezi, præter penas legum civilium, quibus subiciar, nec possim assequi impunitatem: in futuro autem sæculo sit mihi anathema et catathema, meaque ani-

ma collocetur cum Satana et dæmonibus. Cunctis hæreticis anathema. Et caput inclinante eo qui convertitur, archiepiscopus orationem facit his verbis: Deus Salvator noster, qui cunctos homines salvare vis, et ad agnitionem veritatis venire; suscipe servum tuum hunc, qui vix tandem ex errore resipiscit, quique desiderat ad agnitionem veritatis accedere. Tu enim dixisti, Domine: Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili; et illas oportet me adducere; et vocem meam audient, et fiet unum ovile. unus pastor (Joan. x, 16.) Pæce itaque illum in doctrina tua, in agnitionem veritatis tuæ, iuxta sanctorum gloriosorumque tuorum apostolorum expositionem: et largire illi signaculum divini unguenti; ac summptionem pretiosi corporis et sanguinis: et fac illum perfectum servum tuum; ut et ipse ovili tuo connumeretur, in gloriam et laudem majestatis tuæ. Exclam.: Quia tuum est regnum et virtus. Et ungit eum chrismate seu unguento, sicut et recens illuminatos, eandem caeremoniam faciens. Ac iterum precatur sic: Domine Deus noster, qui perfectum renuntiare servum tuum huncce per orthodoxam in te fidem et sancti tui unguenti signaculum dignatus es: Domine omnium, veram erga te fidem in illo custodi; promovens eum in justitia, et omnibus quæ a te oriuntur charismatibus donisque exorna. Sic postea communicat. Et qui sancto unguento consignatus fuit, accipit mandatum ut septem illis diebus carnes

ἐπ' ἐμὲ πᾶσα ἡ κατάρρα, καὶ ὁ τρόμος τοῦ Κάιν, καὶ ἡ λέπρα τοῦ Γιεζι, πρὸς τὸ καὶ ταῖς ποιναῖς τῶν πολιτικῶν νόμων συνέταται· κατὰ δὲ τὸν μᾶλλοντα αἰῶνα, εἴη μοι ἀνάθεμα καὶ κατάρρα, καὶ ἡ ψυχὴ μου ταχθεῖ μετὰ τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν δαιμόνων. Πᾶσι τοῖς αἱρετικοῖς ἀνάθεμα. Καὶ ἐπικλήνοτος τοῦ μετερχομένου τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος εὐχὴν λέγων οὕτως (α)· Ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν βουλόμενος πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πρόσδεξαι τὸν δοῦλόν σου τόνδε μάλιστ' ἀνανθήσαντα ἐκ τῆς πλάνης, καὶ ἐπιποθήσαντα εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν τῆς ἀληθείας. Σὺ γάρ εἰπας, Κύριε· Καὶ ἄλλα πρόβαστα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κάκιστ' αὖ με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία πόλις, εἰς ποιμήν· Ποίμανον τοίνυν αὐτὸν ἐν τῇ ὁδῷ σου εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, κατὰ τὴν ἐκθεσίαν τῶν ἁγίων σου καὶ ἐνόδων ἀποστόλων· καὶ καταξιώσον αὐτὸν τῆς σφραγίδος τοῦ θεοῦ μύρου καὶ τῆς μεταλήψεως τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος, καὶ ἀνάδειξον αὐτὸν τέλειον δοῦλόν σου· ἵνα τῇ ποιμνῇ σου συγκαταριθμηθῇ καὶ αὐτὸς, εἰς ὄψαν καὶ ἔπαινον τῆς μεγαλωσύνης σου· ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεῖα καὶ ἡ δύναμις, ἐκπῶν. Καὶ χρίσει αὐτὸν τῷ μύρῳ, καθὰ καὶ τοὺς νεοφωτιστούς, τὴν αὐτὴν ἐντήρησιν [ἐπιβόρησιν Ἐσυχολογ.] ποιούμενος· καὶ πάλιν ἐπαύχεται οὕτως· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καταξιώσας τέλειον ἀναδείξει τὸν δοῦλόν σου τόνδε, διὰ τῆς εἰς σὲ ὀρθοδόξου πίστεως, καὶ τῆς σφραγίδος τοῦ μύρου τοῦ ἁγίου σου, Δέσποτα τῶν ἀπάντων, τὴν εἰς σὲ ἀληθῆ πῆσιν ἐν αὐτῷ διατήρησον· ἀξίων αὐτὸν ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ πᾶσι τοῖς παρὰ σοῦ χαρίσμασι κατακομῶν. Εἶθ' οὕτως

(a) Deesse pmo 1007, Euchologii p 334.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

A

CAPUT XIV.

Περὶ τοῦ πάθος τοῦ Κυρίου· καὶ τί ἐν ἑκάστῃ ἡμέρᾳ ἐπράχθη τῶν ἐν τῷ πάθει· καὶ περὶ τοῦ (68) Ἰουδα· καὶ ὅτι οὐ συμπάρῃν Ἰουδας ἐν τῷ τὸν Κύριον τοῖς μαθηταῖς παραδίδουσι τὰ μυστήρια. Ἐβρᾶντο γάρ τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου βουλὴν ποιεί-

De passione Domini; et quid in singulis diebus actum sit eorum quæ ad passionem pertinent; et de Iuda; et quod quando Dominus tradidit discipulis sacramenta, Judas non intererat.

Cœperunt enim consilium adversus Dominum cœ-

VARIORUM NOTÆ.

[κοινωνεῖ ex Euchologio] κατακομμεῖται. Καὶ λαμβάνει ὁ τῷ ἁγίῳ μύρω σφραγισθεὶς παραγγέλωνταις ἐπὶ τὰς ἡμέρας ἐκείνας κρέα μὴ φαγεῖν, μηδὲ νήσασθαι τὴν ἕβην, ἀλλὰ καθὼς εἰ βαπτίζομενοι, οὕτω διατελεῖν· καὶ τῆ ὀρθρῆς ἡμέρα ἀπολυθεῖται. Ἀπὸ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου τῶν τει' ἁγίων Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ μέχρι τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου τῶν ἐν Χαλκηδόνι γλ', αὐὶ προλαβοῦσαι αἱ ἔγχει καὶ οἰκουμενικαὶ συνόδοι ὁμοφρονήσασαι, πᾶσαι ἐναντίαν καὶ πονηρὰν αἵρεσιν ἀπεδίωξαν, καὶ τῷ αἰωνίῳ ἀναθεματικῷ παραδόκασαν. Ἐν οἷς καὶ ὁ ἅγιος καὶ θεοφόρος Πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος ὁ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας χειροτονηθεὶς τῆ ἁγιωτάτῃ μητροπόλει· Καισαρείας, ὁδρους καὶ κανόνας ἔθετο τοῦ μὴ ἔχειν ἐξουσίαν ἀλαζχοῦ χειροτονηθῆναι τὸν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας ἀρχιερέα, εἰ μὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Καισαρέων· καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου, ἕτεροι ἀρχιερεῖς ἐχειροτονήθησαν καθέξῃς ὀκτώ. Ὅτε δὲ ὡς προειρηται ἡ ἁγία σύνοδος ἐν Πνεύματι ἁγίῳ συνηθροίσθη ἐν Χαλκηδόνι, ἀπέστησαν καὶ εἰς ἰδίαν αἵρεσιν ἐχώρησαν. ὁ Ἐγάνης ἐκεῖνος ὁ καὶ Μαντακουνης ἄμα τῶν λοιπῶν ἀνείραυον τῆς ὅλης Ἀρμενίας. Ἐδρῶν δὲ ὁ ἀρχεκάκος ὄφης ὄργανα τῆς αὐτοῦ σκαιωρίας, Διδόσκορον τὸν Ἀλεξάνδρεως, καὶ Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας, καὶ τὸν Μονοθελήτην Εὐτυχεῖα, ἀπελαθέντας καὶ ἀναθεματισθέντας παρὰ τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων· καὶ ἀμφότεροι συναχθέντες ἐν τῇ πόλει τῆ λεγομένη· Τβή [aliiς Τιβή] τῆς Ἀρμενίας, καὶ ἐν αὐτῇ συνόδον ὡς ἐκεῖνοι ἐνόμισαν συχροτήσαντες, καὶ τὰ ἄθεα καὶ βλάσφημα συνεγράψαντο δόγματα· ἐκεῖθεν καὶ τὴν τῶν Χαντζιτζαρίων· (α) οὕτως ἐκεῖνοις λογίζεται πάθος γὰρ ἐπιφέρειται τῷ

non comedat, neque vultum lavet, sed sicut baptizati, ita permaneat: atque octavo die abluatur. A sancto et universali concilio sanctorum 318 Patrum Nicææ, usque ad sanctum et universale concilium 630 Chalcedone congregatorum, quæ exaltiterunt sanctas ac œcumenicæ synodi, idem sentientes, omnem contrariam pravamque hæresim expulerunt, ac æterno anathemati tradiderunt. In quibus et sanctus numineque afflatus Pater noster Gregorius magnus Armeniæ, ordinatus in sanctissima metropoli Cæsareæ, decreta et canones posuit, ne magna Armeniæ episcopo liceat alibi ordinari, quam apud Cæsariensium Ecclesiam; et ita post divinum Patrem nostrum Gregorium, alii episcopi octo deinceps ordinati sunt. Quando autem, ut prædictum est, sancta synodus in Spiritu sancto congregata est Chalcedone, schisma fecerunt et ad suas hæreses contulerunt se, Echanes ille qui et Mantacunes ac reliqui totius Armeniæ profani sacerdotes. Cæterum principes malitiæ serpens inventis pravitate suæ instrumentis Dioscuro Alexandrino, Petro Antiocheno, et monothelita Eutyches, qui expulsi et anathemate percussi fuerant per sanctas œcumenicasque synodos: is, inquam, serpens et blasphemus conscripserunt dogmata; indeque errorem Chantzitariorum. Sic ab illis existimatur. Passionem ad passionem imponunt ei quod per se ratione divinitatis nihil pati potest: inducunt confusionem et misionem; unamque esse

Domini nostri Jesu Christi naturam impie docenti; qualia Eutyches, Dioscorus et infelix Petrus cum illis sentiunt: concurruntque impii Severi hæresis; ac ex illis habent Acephali, Severiani, Jacobitæ. Præterea idem impius Eutyches, et Dioscorus, et Petrus, et Armeniorum ductor Mantacunes dicunt servatorem Deumque nostrum, antequam ex Maria semper Virgine nasceretur, de cœle carne habuisse, similitudinem enim et solam secundum speciem ac opinionem, non vero secundum veritatem sumpsisse de Virgine. Aiunt autem quod nec animam nec corpus ex Virgine accepit; nec Deus manere in illius utero sustinuerit, sed tanquam per tubum pertransierit; atque ex duabus naturis in unam commistus fuerit. Ideoque Armenii Annuntiationem suo tempore non celebrant: verum octo diebus ante sancta lumina vespere celebrant Annuntiationis festum, et per noctem Natale Christi festum habent, transcursumque septem diebus, ita prætea lumina concelebrant, nullo modo circumcisionis memoriam facientes. Ad hæc suo modo Judæos imitantur Armenii: atque in ipso Paschatis tempore agnum sacrificant, ex cuius sanguine limina portarum inungunt; assa igni faciunt et manducant. Suam oblationem absque fermento faciunt: unio-nem sanguinis et aquæ non peragunt, sed solo vino utuntur, juxta Judæorum consuetudinem traditionemque cultus legolis; non intelligentes divina Evangelia, nec quod ab Apostolo dicitur: « Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova (II Cor. v, 17). » Signum autem venerandæ

πάθει τῷ κατ' αὐτὸ ἀπαθεῖ τῆς θεότητος, καὶ φερμὸν καὶ κρέσιν εισάγουσι· καὶ μίαν εἶναι φύσιν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀσιδῶς δογματίουσι, ὅσα καὶ ὁ Severianus καὶ Διδόσκορος καὶ ὁ δεῖλαιος Πέτρος φρονοῦσι σὺν αὐτοῖς· καὶ ἡ τοῦ ἀθέου Σεβήρου αἵρεσις συντρέχει, καὶ ἐξ αὐτῶν μετέχουσιν οἱ Ἀκέφαλοι, Σεβηριανοί, οἱ Ἰακωβίται. Ἐτεῖ δὲ ὁ αὐτὸς ἄθεος Εὐτυχεῖς, καὶ Διδόσκορος, καὶ Πέτρος, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀρμενίων Μαντακουνης λέγουσιν ὅτι πρὸ τοῦ γεννηθῆναι ἐκ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας τὸν Σωτῆρα καὶ Θεὸν ἡμῶν, ἐξ οὐρανοῦ ἔσχε τὴν σάρκα. Τὴν γὰρ ὁμοίωσεν καὶ μόνην κατὰ φαντασίαν καὶ οὐ κατ' ἀλήθειαν ἐλαθεῖν ἐκ τῆς παρθένου. Λέγουσι δὲ ὡς οὔτε ψυχῆ οὔτε σῆμα ἔλαβεν ἐκ τῆς παρθένου, οὔτε Θεὸς μίαντες ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς ὑπέμεινεν, ἀλλ' ὡσπερ διὰ σωλήνος διήλθεν, ἐκ δύο φύσεων, καὶ εἰς μίαν ἐφυράθη φύσιν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Ἀρμενιοὶ τὸν εὐαγγελισμὸν ἰδίῳ ἑορτάζουσιν εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν· ἀλλὰ πρὸ ὀκτῶ ἡμερῶν τῶν ἁγίων φώτων ἑορτάζουσι τῆ ἑσπέρας τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ διὰ τῆς νυκτὸς ἑορτάζουσι τὰ Χριστοῦ Γέννα, καὶ περιτρέχουσιν ἐπὶ τὰς ἡμέρας, καὶ εἰθ' οὕτως ἑορτάζουσι τὰ φώτα, μηδὲ ὅπως ποιοῦντες· μνηστῆρας περιτομῆς. Καὶ κατὰ τοὺς ἰδίους [f. deest τῶν ὀφθῶν] Ἰουδαίων οἱ Ἀρμενιοὶ· καὶ ἐναυτῶν τῷ καιρῷ τοῦ Πάσχα, θύουσιν τὸν ἀμνὸν, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τὰς φιλὰς τῶν θυρῶν χροῦσιν, ὅπτα πυρὶ ποιοῦσι καὶ ἐσθίουσι. Καὶ τὴν προσφορὰν αὐτῶν ἄζυμον ποιοῦσι· καὶ ἐνωσιν τοῦ αἵματος καὶ τοῦ ὕδατος οὐ ποιοῦσιν, ἀλλ' οἶνον καὶ μόνον κατὰ τὸ εἶμιον τῶν

(68) Καὶ περὶ τοῦ, etc. Hæc et reliqua ad finem inscriptionis in utroque cod. desunt. CLEB.

(α) Videtur aliquid deesse.

pere, secunda Sabbatorum, mense primo, qui Xanthicus dicitur; et tertiam Sabbati occupavit deliberatio; quarta vero feria decreverunt cruce eum interimere⁶¹. Quam rem Judas intellexit; a multo quidem tempore perversus, tunc vero etiam a diabolo avaritia sauciatus⁶². Cum enim jamdiu marsupii curam suscepisset, et pauperum res furaretur; a Domino, utpote patientissimo, non est abjectus: quinimo nobis cum illo comedentibus, volens

Α σθαι δευτέρῃ σαββάτων, μηνί πρώτῃ; ὅς ἐστι Ξανθικός (69), καὶ τῇ τρίτῃ τοῦ Σαββάτου παρέτεινεν ἡ σκέψις· τῇ δὲ τετάρτῃ ὤρισαν τῷ (70) σταυρῷ ἀνελεῖν αὐτόν. Καὶ Ἰούδας γνοὺς τοῦτο, ἐκ πολλοῦ μὲν διαστραφεὶς, τότε δὲ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διαβόλου βληθεὶς φιλαργυρίῃ καὶ τοὶ πάλαι τὸ γλωσσόκομον ἐγχευόμενος, καὶ κλέπτων τὰ τῶν πενήτων, οὐκ ἀπέβληθ' ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ μακροθυμίαν· ἀλλὰ καὶ ποτε μὲν (71) ἐστρωμένον⁶³ ἡμῶν σὺν αὐτῷ, βουλό-

⁶¹ l. lib. vii, cap. 23. ⁶² Joan. xii, 6. ⁶³ al. ἐστρωμένον.

VARIORUM NOTÆ.

Ἰουδαίων καὶ τὴν παράδοσιν τῆς νομικῆς λατρείας, μὴ συνιέντες τῶν θεῶν Εὐαγγελίων, καὶ τοῦ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· Ὁτι τὰ ἀρχαία παρήλαθεν, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά. Ἐπὶ δὲ σημεῖον τοῦ τιμίου σταυροῦ οὐτε προσκυνοῦσιν οὔτε σέβονται, οὔτε θείαν δύναμιν λέγουσιν ἔχειν, εἰ μὴ πρότερον βαπτίσωσιν αὐτὸν ὡς ἀνθρώπον, καὶ πῆξωσιν ἦλον ἐν μέσῳ αὐτοῦ. Πρὸ γὰρ τοῦ βαπτίσαι αὐτόν, καὶ καταπατοῦσι καὶ ἀντιοῦδενός ἦγονται. Περὶ δὲ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων τοιαύτην ἔχουσι διδάσκειν, ὅτι [f. inser. ὡς] τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν ἰστέμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλῶσονται, ὡτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἀκούσονται, καὶ τὰ ἐξῆς· μὴ συνιέντες τῆς θείας Γραφῆς· ἀθετοῦντες ἐκείνων αὐτὸν τὸν Σωτῆρα καὶ ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, ὅστις διὰ τοῦ ἁγίου (α) μανδύλου τὴν ἰδίαν εἰκόνα τῷ Ἀδάρῳ ἀπέστειλε, καὶ τὸ νόημα αὐτοῦ ἴασατο. Ἀθετοῦσι δὲ καὶ τὸν θεοφόρον Πατέρα ἡμῶν Βασίλειον, ὅστις λέγει ὅτι· Ἡ τιμὴ τῆς εἰκόνος ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. Ἀλλὰ καὶ τρεῖς σταυροὺς ποιοῦσι, καὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀνομάζουσιν· ὅτι εἰς τῆς Τριάδος ἐσταυρώθη, καὶ συνεσταυρῶται ἅμα καὶ ἡ ἁγία Τριάς· μὴ συνιέντες τὴν διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων, μηδὲ τὴν θείαν καὶ ἀκατάληπτον φύσιν τῆς θεότητος ἀπαθῆ διατηροῦντες· ἀλλ' εἰς βυθὸν ἀπολείας ἑαυτοὺς ὠθοῦντες διὰ τῆς ἀγνωσίας. Ἀναγνώσκουσι δὲ καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῦ ἁγίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡ-

veneratæ crucis nec adorant nec colunt, nec quidquam divinæ virtutis habere profitentur, nisi prius tanquam hominem baptizaverint, in medioque illicius fixerint clavum. Ante enim quam crucem baptizaverint, conculcant eam et pro nihilo ducunt. De sacris vero et venerabilibus imaginibus hanc habent rationem et sententiam, quod sicut gentium simulacra, Os habent et non loquentur, aures habent et non audient (Psal. cxiii); et quæ sequuntur: non intelligentes sacram Scripturam: rejicientes ipsum quoque Salvatorem verumque Deum nostrum Jesum Christum, cunctorum opificem, qui in sacro mantili imaginem suam ad Abgarum misit, ejusque morbum sanavit. Asperrantur etiam Deo plenum Patrem nostrum Basilium, qui ait (b): Honor imaginis ad primum exemplar transit. Sed et tres cruces faciunt, et sanctam Trinitatem appellant; quod unus Trinitatis crucifixus sit, unaque simul crucifixa fuerit sancta Trinitas: ignorant personarum differentiam, nec divinam incomprehensibilemque deitatis naturam servantes illæsam; sed ipsos se per ignorantiam in profundum perditionis impellentes. Denique legunt quotidie sancti Desierique Patris nostri libros, quo modo minutatim hæreses manifestet, nec non unamquamque peculiariter et scorsum subdat anathemati: et ipsas quidem hæreses anathematizant, suas autem traditiones ac hæreses retinent, colunt, agunt.

μῶν τὰς βίβλους, τὸ πῶς λεπτομερῶς σαφηνίζει τὰς αἱρέσεις, καὶ μίαν ἑκάστην ἰδίαν καὶ χωρὶς ἀναθεματίζει: καὶ αὐτὰς μὲν τὰς αἱρέσεις ἀναθεματίζουσι, τὰς δὲ παραδόσεις αὐτῶν καὶ τὰς αἱρέσεις κατέχουσι καὶ σέβονται καὶ πράττουσι.
 (c) Nestorianus et Eutychianistas oportet facere libellos, et suam hæresim anathematizare cum Nestorio, Eutyche, Dioscoro. eademque sententibus, et cum omnibus alialis hæresibus; atque sanctæ communionis fieri participes. Eunomianos quidem, qui per unam immersionem baptismum suscipiunt, et Montanistas Phrygas dictos, et Manichæos, ac Sabellianos; nam Patris et Filii personam docentes, et alia quædam perniciose facientes, cunctasque ejusmodi hæreses; videlicet eos, qui ab illis volunt se adjungere veritati, velut gentiles respicimus, illosque baptizamus. Cot.
 (69) Μηνί πρώτῃ, ὅς ἐστι Ξανθικός. Consilium (ait Constitutio) et insidie Judæorum, proditio et comprehensio Christi, ac reliqua quæ consecuta sunt, contigerunt mense Aprili. Atque ex fragmento Constitutionibus attributo, quod protulimus nota prima et generali ad hos libros, quolibet legitur etiam in Adnotationibus collectaneis ad Clementem Alexandrinum, pag. 49, cruci affixus est Dominus Phamenot 29, hoc est Martii 25: resurrexit vero Pharmuthi 1, seu Martii 27. Non ergo idem est Constitutio nostra, et fragmenti illius parens. Constitutioni favetur a nonnullis apud Clementem Alexandrinum Strom. 1, p. 340. Statu a fragmento in Chronico Alexandrino, in Nicephori Chronographia, et alibi. At observatores superiori capite adducti (ut cæterorum mittam opiniones) referunt cum pluribus crucifixionem ad Martii 25, id est Phamenoth 27, resurrectionem ad ejusdem Martii 25, Phamenoth 29, ascensionem ad 3 Maii, Pachon 8. Atque ita arbitrantur qui ad Chronicam Alexandrinam et ad fragmentum notas marginales apposuerunt, Martii vel Martii γ', Martii x', Maii vel Μαῖου γ'. Illæ enim Ægyptiacis computationibus nequaquam respondent. Id.
 (70) Ὀρίσαν τῷ. Ambo cod. Vind. ὤρισαντο. Cl.
 (71) Μέρ. Omititur hæc particula in altero cod. Id.

(a) Ita legi vocem contractam.
 (b) De Spiritu s. cap. 18.
 (c) Euchologii p. 684.

μενος και αυτον σωφρονισαι, και ημας παιδεῦσαι (72) την πρόγνωσιν αὐτοῦ, λέγει· « Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με· » και ἐκάστου ἡμῶν λέγοντος· « Μήτι· ἐγώ; » και τοῦ Κυρίου σιωπῶντος, ἀνάσταξ· ἐγώ, εἰς ἐκ τῶν δωδεκα, φιλούμενος πλεον τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτοῦ, ἐνστερνιαμένος, αὐτόν (75) ἰκέτευον εἰπεῖν τίς ἂν εἴη ὁ παραδῶσων αὐτόν· και οὐδ' οὕτως ἡμῖν εἰρηκεν αὐτοῦ τὸ ὄνομα ὁ ἀγαθὸς Κύριος· ἀλλὰ δύο σημεῖα τοῦ προδότου ἔδωκεν· ἐν μὲν, εἰπών· « Ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ· » δεύτερον δέ· « Ὁ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμιον ἐπιδώσω· » και τοι κάκεινου λέγοντος· « Μήτι ἐγώ εἰμι, Ῥαββί; » οὐκ εἶπεν ὁ Κύριος (74), ὅτι « Ναί, » ἀλλ' ὅτι « Σὺ εἶπας· » και φοβῆσαι αὐτόν ἐπὶ τοῦτῳ βουληθεῖς, φησὶν· « Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνῳ, δι' οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδεται· καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη· » και ταῦτα ἀκούσας (75), ἀπελθὼν εἶπε τοῖς ἱερευσιν· « Τί ὀλέτε μοι δοῦναι, και ἐγὼ ὑμῖν αὐτόν παραδώσω; » οἱ δὲ ἔστρεσαν αὐτῷ τριακοντα ἀργύρια· και ἐπληρώθη ἡ Γραφή ἡ λέγουσα· « Καὶ ἔλαβον (76) τὰ τριακοντα ἀργύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτίμησαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, και ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν οἶκον (77) τοῦ κεραμέως· » και τῇ πέμπτῃ, φαγόντες παρ' αὐτῷ τὸ Πάσχα, βέβησαν ἐκεῖνου τὴν χεῖρα εἰς τὸ τρυβλίον, και τὸ ψωμιον λαθόντος, και ἐξελθόντος νυκτός, ἡμῖν εἶπεν ὁ Κύριος· « Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα σκορπισθῆτε, και ἐμὲ μόνον ἀφήτε· » και ἕκαστου διιχυριζομένου μὴ ἐγκαταλείψαι αὐτόν, ἐμοῦ Πέτρου ἐπαγγελομένου και συναποθανεῖν, εἶπεν· « Ἀμήν λέγω σοι, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρίς ἀπαρνῆσθαι μὴ εἰδέναι με. » Παραδούς δὲ ἡμῖν τὰ ἀντίτυπα μυστήρια τοῦ τιμίου σώματος αὐτοῦ και αἵματος (78), Ἰούδα μὴ συμπάρωντος ἡμῖν (79), ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν πλησίον τοῦ χειμάρρου τῶν Κεδρων, ὅπου ἦν κήπος· συνῆμεν δὲ και ἡμεῖς, και ὑμνήσαμεν κατὰ τὸ ἔθος· και χωρισθεῖς ἡμῶν, πολὺ (80) προσηύχετο τῷ Πατρὶ, λέγων· « Πάτερ, παρένεγκε ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον· πᾶν μὴ ἐμὸν (81) θέλημα γενέσθω, ἀλλὰ τὸ σόν· » και

A Dominus cum corrigere, et nos præscientiam suam docere, dixit : « Amen, amen dico vobis, quia unus ex vobis tradet me : » et unoquoque nostrum dicente : « Nunquid ego ? » ac Domino tacente ; surgens ego, unus ex duodecim, quem plus cæteris adamabat, et incumbens in pectus ejus, orabam ut diceret, quis esset, qui eum erat traditurus ; et neque sic nomen illius nobis aperuit bonus Dominus ; sed duo signa proditoris dedit ; unum quidem, dicendo : « Qui intingit mecum in catino ; » alterum vero, dicendo : « Cui egotinctam bucceam porrexero ; » imo Juda interrogante : « Nunquid ego sum, Rabbi ? » non respondit Dominus, « Etiam ; » sed, « Tu dixisti ; » et cupiens metum illi ea in re incutere, « Va, inquit, homini illi, per quem Filius hominis tradetur ; bonum erat ei, si natus non fuisset ; » quibus auditis abiit, dixitque sacerdotibus : « Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum tradam⁸² ? » illi vero constituerunt ei triginta argenteos ; et impleta est Scriptura quæ dicit : « Et acciperunt triginta argenteos pretium appetiati, quem appetiaverunt a filiis Israelis ; et dederunt eos in domum figuli⁸³ ; » et quinta feria, cum apud eum comedissemus Pascha, et Judas manum intinxisset in catino, bucceam accepisset ac nocte exiisset, nobis dixit Dominus : « Venit hora, ut dispergamini, et me solum relinquatis⁸⁴ ; » et singulis affirmantibus quod non relicturi essent eum, meque Petro promittente quod cum eomiori paratus essem, respondit : « Amen dico tibi, priusquam gallus cantet, ter negabis me tibi notum esse⁸⁵. » Cum autem tradidisset nobis antitypa mysteria pretiosi corporis ac sanguinis sui, Juda nobiscum non consistente, egressus est in montem Olivarum prope torrentem Cedrorum, ubi erat hortus⁸⁶ ; aderamus autem nos, et more nostro hymnum diximus⁸⁷ ; ille vero a nobis remotus, multum orabat Patrem, dicens : « Pater, transfer a me calicem ; verumtamen non mea voluntas fiat, sed tua⁸⁸ ; » quod cum tertio fecisset, nosque præ mæstitia in somnum decidissemus⁸⁹, accedens di-

⁸² Matth. xxvi, 15. ⁸³ Matth. xxvii, 9. ⁸⁴ Joan. xvi, 52 ; Matth. xxvi, 51. ⁸⁵ Luc. xxi, 54. ⁸⁶ Joan. xviii, 1. ⁸⁷ Matth. xxvi, 30. ⁸⁸ Luc. xxii, 42. ⁸⁹ Matth. xxvi, 45, 44 ; Luc. xxii, 45.

VARIORUM NOTÆ.

(72) Ἡμᾶς παιδεῦσαι. Uterque ἡμῖν δεῖξει. CLER. (75) Ἐνστερνιαμένος αὐτόν. Uterque : Ἐπιπεσὼν τῷ στήθει αὐτοῦ. Quod videtur esse glossema. Ib.

(74) Οὐκ εἶπεν ὁ Κύριος. Hoc est quod eleganter dicit Tertullianus in laudem patientiæ Domini : Etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter denotavit. Cot.

(75) Καὶ ταῦτα ἀκούσας. Imo antequam dixisset Dominus : Va homini illi, per quem Filius hominis tradetur, cum Judæis pactus fuerat Judas. Ib.

(76) Καὶ ἔλαβον, etc. Hæc omnia, usque ad κεραμέως, desunt in altero codice. CLER.

(77) Τὸν οἶκον. Melius in utroque cod. τὸν ἀγρὸν. Ib.

(78) Ἀντίτυπα μυστήρια τοῦ τιμίου σώματος αὐτοῦ και αἵματος. Sacramenta corporis et sanguinis Domini. In Andrea Cretensis oratione De ramis palmarum : Ἐν ἀντιτύποις συμβόλοις. Et Iomno II

D Operum S. Epiphani, orat. In Christi resurrectionem : Τὰ μὴ παλαιούμενα τοῦ νέου Πάσχα ἀντὶ παλαιῶν μυστήρια ἀντίτυπα. Minus ergo recte a Salmasio, libro De transsubstantiatione, p. 41, ἀντίτυπα μυστήρια indicium esse putatur et ineptum, atque hoc loco ex glossa vel ex interpolatione profectum. Cot. Ἀντίτυπα μυστήρια. Sic dicuntur panis et vinum, quæ, mystica ratione, corpus ejus et sanguinem referebant. CLER.

(79) Ἰούδα μὴ συμπάρωντος ἡμῖν. Non est hujus loci expendere duas celebres contrariasque sententias, cum veterum, tum recentiorum, circa questionem, adfueritne Judas, vel abfuerit, quando eucharistia instituta fuit. Videantur sacrorum eloquiorum interpretes. Cot.

(80) Ἡ. Ib. Uterque codex οὐ πολὺ, hoc est non diu. CLER.

(81) Ἐμὸν. In altero τὸ ἐμὸν, quod melius convenit cum τὸ σόν quod sequitur. Ib.

xii : « Appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum » : et ecce Judas, et cum eo turba impiorum ; signumque prodicionis illis indicat, osculum fraudulentum : illi vero accepta lessera, comprehenderunt Dominum ; et vinctum ad domum Caiphæ pontificis duxerunt ; in quam frequens convenerat, non populus, sed turba, nec seniorum cœtus sacer, sed consessus sceleratorum et senatus impiorum. Hi plurima contra eum designantes, nullum contumeliaz genus omiserunt, conspuentes, ludibricantes, verberantes, à lapis percussentes, maledicta conficientes, tentantes, divinationem loco prophetiæ requirentes ; appellantes simulatorem, blasphemum, Moysis transgressorem, templi eversorem, sacrificiorum sublatozem, Romanorum hostem, Cæsaris adversarium. Quæ cum usque ad summum mane in eum petulanter commisissent, tauri illi et canes⁸² abducunt eum ad Annam, socerum Caiphæ ; ibique similia patranes, cum esset Parasceve seu sexta feria, Pilato magistratui Romanorum tradiderunt eum, multa ac gravia crimina objicientes, quorum nullum probare poterant. Quapropter ægre serens iudex dixit : « Nullam causam adversus eum invenio⁸³ ». At illi duobus falsis testibus adductis, voluerunt Dominum calumniari : verum cum horum testimonia dissona reperta fuissent ; illi ad crimen majestatis negotium retulerunt, dicentes : « Hic se dicit regem esse, et tributa Cæsari dare prohibet⁸⁴ ; fruntque simul accusatores, et testes, et iudices, et sententiæ auctores ac domini ; aientes : « Crucifige, crucifige eum⁸⁵, » ut impleretur quod de eo scriptum est in prophetis : « Congregati sunt super me testes iniqui ; et mentita est iniquitas sibi⁸⁶ : » et iterum : « Circumdederunt me canes multi. Syn-

A τούτο ποιήσας τρίτον, ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀθυρίας ἐκ ὕπνου καταπεσόντων, ἰδὼν λέγει : « Ἠγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀμαρτωλῶν » καὶ ἰδοὺ τοῦδας, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος (82) ἀσεβῶν καὶ σημεῖον προδοσίας αὐτοῖς δείκνυσσι (83), δόλιον φιλῆμα· οἱ δὲ δεξιμένοι ἐπὶ σύνθημα, ἐκράτησαν τὸν Κύριον καὶ δέσιμον ποιησάμενοι (84), ἤγαγον εἰς τὴν οἰκίαν Καθαρά τοῦ ἀρχιερέως, ἐν ἧ καλῶς συγκεκρήτητο, οὐ λαὸς, ἀλλ' ὄχλος, οὐδὲ πρεσβυτέρων ἰσθῶν, ἀλλὰ συνέθριον παρανόμων καὶ βουλευτήρων ἀσεβῶν· οἱ καὶ πολλὰ ποιησάμενοι (85) κατ' αὐτοῦ, πᾶν εἶδος ὕβρεως οὐ παρέλιπον, ἐμπύοντες, κερτομοῦντες, τύπτοντες, βαπτίζοντες (86), λοιδοροῦντες, παῖράζοντες, μανταίας ἐπιζητοῦντες ἀντὶ προφητείας· εἰρωνά, βλάσφημον, Μωσέως παραδέτην, ἱεροῦ καθαιρέτην, θεσιῶν ἀναιρέτην, Ῥωμαίων πολέμιον, Καίσαρος ἐναγλίον ἀποκαλοῦντες· καὶ ταῦτα μέχρις ὄρθρου βαθέος ἐμπαροινήσαντες αὐτῷ, οἱ ταῦτα καὶ οἱ κύνας ἀνάγουσιν αὐτὸν πρὸς Ἄνναν (87), ὃς ἦν πενθερὸς τοῦ Καθαρά· καὶ αἱ τὰ ὄμοια δράσαντες, παρασκευῆς ὁδοῦ, τῷ ἄρχοντι τῶν Ῥωμαίων παρέδειξαν αὐτὸν Πλάτῳ, κατηγοροῦντες αὐτοῦ πολλὰ καὶ βαρέα (88), ὧν οὐδὲν ἰσχύον ἀπελέγχει (89)· ἐπ' οἷς ὁ ἄρχων δυσανασηκῆσας, ἔλεγεν· « Οὐδεμίαν αἰτίαν κατ' αὐτοῦ εὐρίσκω. » Οἱ δὲ μάρτυρας (90) δύο φευδεῖς ἀγαγόντες (91), ἐβούλοντο συκοφάνειν τὸν Κύριον ἀσυμφώνων ἐπ' αὐτῶν εὐρεθέντων, εἰς καθοσίωσιν (92) ἀνήγον τὸ πρᾶγμα, λέγοντες· « Οὗτος εαυτὸν λέγει βασιλεῖα εἶναι, καὶ φόρους Καίσαρι δέδνασι κωλύει. » Καὶ γίνονται αὐτοῦ κατηγοροί, καὶ μάρτυρες, καὶ κριταί, καὶ τῆς ἀποφάσεως ἐξουσιαστοί, λέγοντες· « Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν »· ἵνα κληρωθῆ ἡ, τι γέγραπται· (93) περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς προφήταις· « Συνήχθησαν ἐπ' ἐμὲ μάρτυρες ἄδικοι, καὶ ἐβραύσατο ἡ ἀδικία

⁸² Math. xxvi, 45. ⁸³ Psal. xxi, 13, 17. ⁸⁴ Luc. xxiii, 14; Joan. xviii, 38. ⁸⁵ Luc. xxiii, 2. ⁸⁶ Ibid., 21. ⁸⁷ Psal. xxvi, 12.

VARIORUM NOTÆ.

(82) Ὁχλος. Alter addit πολλὰς multa turba. CLEB.
 (83) Δείκνυσσι. Δοξὸς τὸ, uterque codex, quod melius videtur : Signum prodicionis dans osculum scilicet; hoc est, signum hoc dedit capiendi Christi, osculum quod ei libavit; quo conspecto comprehendendus erat. Ib.
 (84) Ποιησάμενοι. Ambo codd. λαβόντες. Ib.
 (85) Ποιησάμενοι. Uterque cod. τομήσαντες. Ib.
 (86) Ραπίζοντες. Deest in altero cod. Pro sequente voce habet uterque λοιδοροῦμενοι, transitiva potestate. Ib.
 (87) Πρὸς Ἄνναν. A Joanne evangelista traditur, Christum primo ductum fuisse ad Annam, deinde ad Caipham. Male itaque hic ordo invertitur. Male in Chronico Alexandrino, p. 518, Pilatus mittit Dominum ad Herodem, Herodes ad Pilatum, Pilatus ad Annam, Annas ad Caipham. Cot.
 (88) Καὶ βαρέα. Deest in altero cod. CLEB.
 (89) Ἀπελέγχει. Cod. Vind. ἀποδείξει. Ib.
 (90) Μάρτυρας δύο. Hoc pertinet ad iudicium Caiphæ. Sed qui memoriter historias referunt, in circumstantiis sæpenumero inveniuntur aberrare. Idque patribus non raro evenisse sciunt, qui evoluerunt illorum scripta. Cot.
 (91) Ἀγαγόντες. Duo cod. Vind. ἐγγύοντες.

(92) Καθοσίωσιν. Significationes nominis καθοσίωσις, verbi καθοσίωω, et derivatorum, plurimi habde sciunt : suntque hac in parte doctiores Zonaras et Balsamone. Nam in Codice canonum Ecclesie Africane, can. 45, concilii Carthagenensis iii, vocem ἀκαθοσίωτος, Latine indevotus, hoc est non ad dicium, Balsamon nequaquam intellexit, Zonaras vero non satis accurate interpretatus est per ἀπειθῆς καὶ ἀνένδοτος. Locus Zonaras p. 445 e duobus ms. Bibliothecæ Regiæ hoc modo supplendus est : ἐκείνος δὲ ἀκαθοσίωτος εὐρεθῆ· ἀντὶ τοῦ ἀπειθείης καὶ ἀνένδοτος. Τί ἐστὶ ποιῆσαι ; καὶ οὐκ ἐκείνα μὲν ταῦτα τῆ σημασίᾳ τῆς λέξεως ὁ δὲ νοῦς τῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου, τοιαύτην ἔνοιαν ἀπαυτεῖ· καὶ οὐκ ἀπροσφόρως ἐχρήσαντο τῆ λέξει, Ἰατῖνοι ὄντες οἱ ἐπίσκοποι ἐκαίνοι, καὶ μὴ τὴν γλῶσσαν ἔχοντες ἀκριβῶς ἐλληνίζουσαν. Is vero ἀκαθοσίωτος inveniens fuerit, id est, difficilis, contumax, inexorabilis ; quid est faciendum ? Et hæc quidem cum significatione dictionis non conveniunt ; sed sententia seriæque orationis ejusmodi dictionem postulat : nec incommode usi sunt ea voce, cum Latini essent illi episcopi, in lingua Græca minus exercitati. Cot.
 (93) Ὁ, τι γέγραπται. Alter codex : τὸ γέγραμμένον. CLEB.

ἐαυτῆ· » καὶ πάλιν· « Περικύκλωσάν με κύνας πολ-
 λὰι, συναγωγῇ ποτηρευομένων περιέσχον με· » καὶ ἐν
 ἑτέροις· « Ἐγένετο ἡ κληρονομία μου (94) ἐμοί, ὡς
 λέξην ἐν ὄρυμψ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμὲ τὴν φωνὴν αὐτῆς. »
 Ὁ οὖν Πιλάτος ἀνανδρία καταισχύσας τὴν ἀρχὴν, αὐ-
 τὸς ἑαυτὸν ἐξελίχκει κακίας (95), πρὸ τοῦ δικαίου τὰ
 πλήθη θεραπεύσας, καὶ μαρτύρων μὲν αὐτῷ ὡς ἀναι-
 τίων, ὡς αἰτίων δὲ κολάσει τοῦτον παραθεοῦς σταυρῶ,
 καίτοι Ῥωμαίων νόμους τιθεμένων (96), μηδένα ἀνεξ-
 ελαχτον θύσκειν. Ἄγγελοι δὲ παραλαβόντες τὸν τῆς
 δόξης Κύριον, ξύλων προσήλωσαν· ἕκτη μὲν ὥρα σταυ-
 ρώσαντες αὐτόν, τρίτη δὲ ὥρα τὴν ἀπόφασιν δεξάμε-
 νοι τὴν περὶ αὐτοῦ (97). Ἐπειτα ἔδωκεν αὐτῷ ἄχος
 πικρὸν μετὰ χολῆς. Ἔτα τὰ ἱμάτια αὐτοῦ κλήρω (98)
 διεμερίσαντο. Ἐπειτα δύο κακοῦργους ἐσταύρωσαν σὺν
 αὐτῷ, ἕξ ἑκατέρου μέρους· ἵνα πληρωθῆ τὸ γεγραμ-
 μένον· « Ἐδωκεν εἰς τὸ βρωμά μου χολῆν, καὶ εἰς
 τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ἄχος· » καὶ πάλιν· « Δι-
 μερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματι-
 σμὸν μου ἔβαλον κλήρον· » καὶ ἐν ἄλλοις· « Καὶ μετὰ
 ἀνόμων βλογίσθη. » Ἐπειτα ἐγένετο τρεῖς ὥρας σκό-
 τος, ἀπὸ ἕκτης ἕως ἑνάτης· καὶ πάλιν φῶς πρὸς δι-
 ἄλην· καθὼς γέγραπται· « Καὶ οὐχ ἡμέρα (99), καὶ οὐ
 νύξ, καὶ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Ἄπειρ ἄπαντα
 (100) θεασάμενοι οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ κακοῦργοι·
 ὁ μὲν αὐτὸν ἔβλασφήμη, ὡσαυτοὶ δὲ ἀσθένειαν μὴ θυ-
 νάμενον ἑαυτῷ ἐπαμύνειν· ὁ δὲ τοῦτω μὲν ἄγνοειν
 ἐπέτιμα, πρὸς δὲ τὸν Κύριον στραφεὶς, ὡς ἂν φωτι-
 σθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ γνοὺς ὅς τις ὁ πάσχων, ἠξίου
 μνήμην αὐτοῦ γενέσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ εἰς τὰ μετὰ
 ταῦτα· ὁ δ' εὐθὺς ἀμνηστίαν αὐτῷ τῶν προγεγονό-
 των χαρισάμενος, εἰς παράδεισον εἰσῆγαγεν, ἀπολαύ-
 σοντα τῶν μυστικῶν· ὃς καὶ περὶ τὴν ἑνάτην ὥραν
 ἀναβοήσας εἶπε τῷ Πατρὶ· « Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα
 τί με ἐγκατέλιπες; » καὶ μετ' ὀλίγον (1) κρῆσας φωνῇ
 μεγάλῃ· « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασιν τί (2)
 ποιοῦσι· » καὶ ἐπαγαγῶν· « Εἰς χεῖράς σου παρατίθη-

A agoga malignantium obsedit me⁹⁴; » et in alio loco :
 « Facta est hæreditas mea mihi, quasi leo in silva ;
 dedit contra me vocem suam⁹⁵. » Pilatus ergo præ-
 fecturam suam ignavia dedecorans, ac ipse impro-
 bitatis convicit, qui plebi favere maluit quam viro
 justo ; et omni cui testimonium innocentie præbe-
 bat, tanquam nocentem supplicio crucis tradidit ;
 quamvis Romani legibus vetuerint ne in quemquam
 nisi convictum, morte animadvertatur. Carnifices
 vero sibi traditum gloriæ Dominum ligno confixe-
 runt ; hora sexta crucifigentes eum, cum hora ter-
 tia sententiam de eo prolata accepissent.⁹⁶ De-
 derunt ei postea acetum cum felle ad bibendum.
 Deinde vestimenta ejus sorte facta partiti sunt. Tum
 duos maleficos cum eo ex utraque parte in crucem
 susutulerunt. Ut impleretur quod scriptum fuit : « De-
 derunt in escam meam fel ; et in siti mea potave-
 runt me aceto⁹⁷ : » et rursus : « Diviserunt sibi ve-
 stimenta mea ; et super vestem meam miserunt sor-
 tem⁹⁸ ; » et alio in loco : « Et cum iniquis reputatus
 sum⁹⁹. » Inde fuerunt tenebræ per tres horas, a
 sexta usque ad nonam ; rursusque lux sub vespere-
 ram : sicut scriptum est : « Et non dies, neque nox ;
 et ad vespeream erit lux¹⁰⁰. » Quæ omnia cum spe-
 ctassent facinorosi illi, una in crucem acti ; alter
 quidem ex his convicia jaciebat, quasi Christus pro-
 pter infirmitatem sibi ipse opem ferre non posset ;
 alter vero criminis socium increpabat ignorantie,
 atque ad Dominum conversus, ut ab eo illustratus,
 ac sciens qui esset qui pateretur, orabat, in postu-
 rum memoriam sui usurpari in regno : at Dominus
 confestim data ei præteritorum venia et oblivione,
 in paradysum introduxit, ubi bonis mysticis fruere-
 tur. Porro circa horam nonam Christus exclamavit,
 et Patri dixit : « Deus meus, Deus meus, ut quid de-
 reliquisti me¹⁰¹ ? » Et paulo post cum clamasset voce
 ingenti : « Pater, dimitte illis ; non enim sciunt quid

⁹⁴ Psal. xli, 17. ⁹⁵ Jer. xli, 8. ⁹⁶ I. Ignat. interpol. ad Trall. 9. ⁹⁷ Psal. lxxviii, 23. ⁹⁸ Psal. xlii, 49. ⁹⁹ Isa. liiii, 12. ¹⁰⁰ Zach. xiv, 7. ¹⁰¹ Matth. xxvii, 46.

VARIORUM NOTÆ.

(94) Μοῦ. Deest in altero cod. estque revera sup-
 porvacuum. CLER.
 (95) Κακίας. Deest in altero cod. lb.
 (96) Τιθεμένων. In cod. Vindob. θεμένων in con-
 jug. media, quæ hic elegantior est. Vide Lud. Kus-
 steri dissert. de verbo medio. lb.
 (97) Τρίτη δὲ ὥρα τὴν ἀπόφασιν δεξάμενοι τὴν
 περὶ αὐτοῦ. Hallucinatur vir doctissimus Jacobus
 Usserius, dum cap. 11 dissertationis de scriptis
 S. Ignatii, etc., non dubitandum censet quin Con-
 stitutor legerit in Joannis Evangelio cap. xix, 14 :
 Ὅρα ὡσεὶ τρίτη. Quid enim, si ex eorum numero
 fuit, qui, teste Theophylacto, cum legerent sicut
 nunc, Marc. xv, 25, ἦν δὲ ὥρα τρίτη, et Joan. xix,
 14, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη, Marcum exponant de hora
 late adversus Christum sententiæ, Joannem vero de
 crucifixionis tempore ? Quæ quidem explicatio pro-
 batur Theophani Cerameo himil. 27. Hesychius
 presbyter Hierosolymitanus a R. P. Francisco Com-
 bellio editus tom. I Auctarii novi, p. 773 : Τίνας
 ἔνεκεν, ὁ μὲν Μάρκος, τρίτην ὥραν λέγει τὸν Χρι-
 στὸν σταυρωθῆναι· ὁ δὲ Ἰωάννης, ἕκτην; Μάρκος
 μὲν τὴν ὥραν τῆς ἀποφάσεως; τοῦ σταυροῦ, σαφῶς

καὶ ἀναμφιδόλως ἐκτίθεσθαι· ἐπὶ οὖν σταυρῶσαι καὶ
 τιμωρησασθαι ἕκτοτε οἱ δικασταὶ λέγονται, ἀφ' οὗ
 τὴν ἀπόφασιν ἐξενέγκωσιν, etc. Ita supplendum ex
 Theophylacto, atque ex codice Regio 255, ex quo
 quibusdam interjectis, post πλέξαντες στέφανον ἐξ
 ἀκανθῶν, scribere oportet ἐπίθησαν αὐτοῦ τῇ κεφα-
 λῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτῷ ; et in-
 fra; ὅτε καὶ παρέδωκεν, quod etiam habet Theophy-
 lactus. Loca compone : intelliges præterea in Theo-
 phylacto restitui debere Ἰωάννης δὲ, et ἐνύστετο.
 Cor.
 (98) Κλήρω. Omissum in altero codice perperam.
 CLER.
 (99) Καὶ οὐχ ἡμέρα. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ οὐκ
 ἔσται φῶς· καὶ ψυχὸς καὶ πάχος ἔσται μίαν ἡμέραν.
 Sic habent ambo codd. Vindob. lb.
 (100) Ἄπειρ ἄπαντα et seq. ad vocem ἀγαθῶν.
 Desunt in altero cod. lb.
 (1) Καὶ μετ' ὀλίγον, etc. Frustra hic quoque la-
 bantem pseudo-Clementis memoriam fulcire cona-
 tus est Turrianus. Cor.
 (2) Τί. Est δὲ in altero cod. Vind. Cl.

faciunt⁹; » atque subjunxisset: « In manus tuas A
 commendo spiritum meum¹⁰; » exspiravit. Ac se-
 peliuit ante solis occasum in sepulchro novo. Illu-
 cescente vero una Sabbatorum, resurgens a mor-
 tuis, complevit ea quæ ante passionem nobis præ-
 dixerat, dicens, oportere Filium hominis manere in
 corde terræ tres dies et tres noctes¹¹. Excitatusque
 a mortuis, primum quidem apparuit Mariæ Magda-
 lenæ, et Mariæ Jacobi¹²: deinde Cleophar in via¹³:
 et postea nobis discipulis suis¹⁴, fugientibus qui-
 dem propter metum Judæorum, clam vero de illo
 exquirentibus. Atque hæc in Evangelio etiam scri-
 pta sunt.

CAPUT XV.

De magna hebdomade; et cur quarta et sexta feria
 mandant jejunare.

Christus ergo præcepit nobis jejunare his sex
 diebus, propter Judæorum impietatem et scelus; ad-
 monens ut desicemus eos, et de eorum interitu la-
 mentemur: nam ipse etiam eis illacrymavit, igno-
 rantibus tempus quo visitabatur¹⁵. In quarta vero
 feria et in Parasceve jussit nos jejunare; in illa quidem
 propter prodicionem, in hac vero propter passionem:
 mandavit autem solvere jejunium septima die ad galli
 cantum: et per ipsum Sabbatum jejunare; non quod je-
 junandum sit Sabbato, die quo a creatione est cessa-

⁹ Luc. xiii, 34. ¹⁰ Ibid., 46. ¹¹ I. Ignat interpol. ad Trall. 9. ¹² Matth. xii, 40. ¹³ Matth. xxviii, 9.
¹⁴ Luc. xxiv, 18. ¹⁵ Marc. xvi, 14. ¹⁶ Citat. Anastasius, quest. 64 l. s. c. 13; I. Epiph., hæc. 70, n. 11.
¹⁷ Luc. xix, 44. ¹⁸ Lege cap. 32, et lib. vii, cap. 23; Epiph., hæc. 75, n. 6; Nicetani Pectoratum, in Latinos.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴ. Et cap. ult. et
 lib. vii, cap. 23, et can. apost. 61, et in pseudo-
 Ign. ad Phil. 13. Jejunium quartæ et sextæ feriæ,
 aut dierum Mercurii et Veneris, necnon rationem
 illius jejunii, crudele, videlicet, consilium decre-
 tumque Judæorum cum traditione Jude, ac necem
 Christi, passim reperire est apud veteres. tam Gra-
 ecos quam Latinos. Adversatur quippe ut veritati,
 ita etiam cæterorum sententiæ Epiphaniï opinio,
 qui refert jejunium τῆς τετράδος ad comprehensionem
 Domini, quæ contigerit inter tertiam quartam-
 que feriam, hæres. 51, n. 26, et Exposit. fid., n. 22.
 Alio respexit Clemens Alexandrinus Stromat. vii,
 p. 744, ad abstinence[m] ab avaritia et libidine, re-
 bus Mercurii et Veneris: ingeniose profecto. Hæc
 clara. Obscuritatis nonnihil prima fronte habere vi-
 debitur locus Philostorgianus, lib. x, sect. 12:
 Ὅτι τὴν τετράδος καὶ παρασκευὴς τὴν νηστείαν, ἡ
 φιλοστοργίος φησιν οὐκ ἐν μόνῃ τῶν κρεῶν ἀποχῆ
 περιορίζεται, ἀλλὰ καὶ τὸ μὴδὲ τροφῆς ὠμῶς ἀπι-
 σθαί μέχρις τῆς ἐσπέρας, κανονίζεσθαι. λέγει γὰρ
 περὶ τίνος εὐδοξίου συναρσεσίου μὲν, πρεσβυτέρου
 δὲ τῆν τὰξιν, ἐψήλωμένου δὲ τῶν διῶν ἡ διαδοχῆ
 τῆν μαρκ. τῶν ἰδιῶν, τῆ διαδοχῆ) τοῦ γένους τοιαύτης
 νηστιακῆς τε (I. νηστευτικῆς τε) οὗτος ἦν, ὡς καὶ
 παρ' ἑλὸν μὲν τὸν χρόνον, μὴ μόνον τὰς κατὰ διὰτά-
 ξιν τὴν μὲν τῆν τοῦ Κυριακοῦ πάθος φερούσας... sic
 ab interprete conversus: *Aut Philostorgius: Quartæ
 ferie et Parasceves jejunium, non in sola carniū
 abstinence consistere; verum canonibus definiri: Ne
 omnino alimenti quidquam ad vesperam usque sumat-
 ur. Narrat vero de Eudoxio quodam coheretico (qui
 gradu presbyter erat, macilentus vero maxime suc-
 cessione generis) adeo jejunatorem eum fuisse, ut
 toto tempore, non modo per dies juxta præceptum
 memoriam Dominicæ passionis præferentes... Sed his
 e tenebris nullo negotio emergens, si eorū diviseris
 in d' ὄν, tunc enim natus sensus elucescet; Eu-*

μι τὸ πνεῦμά μου» ἀπέπνευσεν· καὶ θάπτεται πρὸ
 ἡλίου ὄσεως ἐν μνημείῳ καινῷ. Ἐπιφωσκούσης δὲ
 τῆς μιᾶς Σαββάτων, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν ἐπέλθρων
 ἐκεῖνα, ἡ καὶ πρὸ τοῦ πάθος ἡμῶν προέειπε, φάσκειν,
 ὅτι δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ποιῆσαι ἐν τῇ καρδίᾳ
 τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Καὶ ἀναστὰς
 ἐκ νεκρῶν, πρώτη μὲν φανεροῦται Μαρίᾳ τῇ Μαγδα-
 ληνῇ, καὶ Μαρίᾳ τῇ τοῦ Ἰακώβου· εἶτα Κλεόπᾳ ἐν
 ὁδῷ· καὶ μετὰ τοῦτο ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ φεύ-
 γουσι μὲν διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, λαθραίως δὲ
 περιεργαζομένους τὰ κατ' αὐτόν. Ταῦτα δὲ καὶ ἐν τῷ
 Εὐαγγελίῳ ἐγράφη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

Περὶ τῆς μεγάλῃς ἑβδομάδος· καὶ διὰ τί τετράδος
 καὶ παρασκευὴν ἐπιτρέπουσι νηστεύειν.

Παρθγγαλιεν οὖν ἡμῖν αὐτοὺς νηστεύειν τὰς εἰς ἡμέ-
 ρας ταύτας, διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσσέβειαν καὶ
 παρανομίαν, πειθεῖν αὐτοὺς καὶ ἰδύρεσθαι παρα-
 κελυσάμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτῶν· καὶ γὰρ
 αὐτοὺς αὐτοὺς ἐπεδάχρυσεν, ἀγοήσασι τὸν καιρὸν τῆς
 ἐπισκοπῆς αὐτῶν. Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴν (5)
 προσέταξεν ἡμῖν νηστεύειν· τὴν μὲν διὰ τὴν προδο-
 σίαν, τὴν δὲ διὰ τὸ πάθος· ἀπονηστεύσαι δὲ προσέ-
 ταξεν τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ, ἀλέκτορος φωνήσαντος (4),
 αὐτὸ δὲ νηστεύσαι τὸ Σάββατον· οὐχ ὅτι δεῖ τὸ Σάβ-

ad Trall. 9. ⁹ Matth. xii, 40. ¹⁰ Matth. xxviii, 9.
¹¹ Luc. xxiv, 18. ¹² Marc. xvi, 14. ¹³ Citat. Anastasius, quest. 64 l. s. c. 13; I. Epiph., hæc. 70, n. 11.
¹⁴ Luc. xix, 44. ¹⁵ Lege cap. 32, et lib. vii, cap. 23; Epiph., hæc. 75, n. 6; Nicetani Pectoratum, in Latinos.

doxium cœruisse iis partibus, per quas constat ge-
 neris successio; uno verbo, fuisse eunuchum. Cor.
 (4) Ἀλέκτορος φωνήσαντος. Solvebant alii jeju-
 nium paschale ad Sabbati sancti vesperam; alii circa
 mediam noctem consequentem; cæteri post, illuce-
 scente Dominica. Idque vel tardius, vel citius. Quem-
 admodum docemur per epistolam Dionysii Alexan-
 drini ad Basilidem, et per Eusebium Pamphili in
 Catena Græcorum Patrum ad Joan. cap. xi, 1
 (nam ibi quoque liber Regius 247 habet ἀπονηστεί-
 ζεσθαι, non ἐσπράξω), ac in tom. I Auctarii Bibl.
 PP. Combefisiani, p. 781. Sententia autem hoc in
 loco Clementino posita, multorum est: Romanæ
 Ecclesiæ apud laudatum Dionysium, Epiphaniï hæ-
 res. 75, n. 6, et Expos. fid. n. 22; Cassiani collat.
 21, cap. 25, atque Gregorii Nysseni sive Hesychi
 Hierosolymitani in Dominicam resurrectionem. In-
 titium epistolæ Alexandrini Dionysii proferam, quo
 modo in ms. non paucis jacet: Ἐπέστειλάς μοι, κ-
 στήτατε καὶ λογώτατε υἱέ μου, πονηρῶν ὄντων καὶ
 ἦν ὤραν ἀπονηστείσεσθαι δεῖ τῆ τοῦ πάσχα περιλύσει.
 Vulgo τὴν τοῦ πάσχα ἡμέραν. Est περιλύσει τοῦ πά-
 σχα, solutio paschalis jejunii. Τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπι-
 λύσεις appellat Eusebius Hist. lib. v, cap. 23, fre-
 quentiaque in hunc sensum apud Græcos verba
 περιλύειν, ἀπολύειν, ἐπιλύειν, καταλύειν. Nescio
 porro an omittere debuerim morem a Theodoro Ras-
 samone in interpretatione canonis 89 Trullani me-
 moratum, eorum qui toto Sabbato et usque ad ho-
 ram sextam noctis permanebant in ecclesia; et
 hora sexta divinis sacramentis communicantes,
 gustabant panem et aquam, forsanique et modicum
 vini; septima vero hora matutinas psalmodias ar-
 dientes, quando alta voce pronuntiatur, Christum
 resurrexit, domum revertebantur, ubi magni Domi-
 nici sacrum exspectarent. Vide Tyricium, cap. 45
 lb.

ἄτον νηστεύειν, κατάπαντι δημιουργίας ὑπάρχον. A tum, sed quod illo solo jejunari oporteat, in quo ἄλλ' ἔτι ἐκεῖνο μόνον χρῆ νηστεύειν (5), τοῦ δη- scilicet Creator adhuc sub terra erat. 14 Dominum

14 Ignat. interpol. ad Trall. 9, ad Magn. 9; Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13. Infra cap. 18.

VARIORUM NOTÆ.

(5) Ἐκεῖνο μόνον χρῆ νηστεύειν. Nullum mihi tempus, nulla lectori patientia sufficeret, si quæ ad jejunium Sabbati spectant pleraque omnia, hic apposuit irem. Itaque pro more pauca duntaxat subjiciam, de quibusdam hac in re auctorum ecclesiasticorum locis depravatis, quo modo partim ope mss., partim ex conjectura vindicari queant a librariis corruptis, et ad primam veramque lectionem reduci. Primo, Anastasii verba, Questione 64, p. 424, sic se habent in us. Regio quantivis pretii: Ὡς καὶ τινες πάλιν νηστεύουσι Τεσσαρακοστὴν ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ, κατὰ τὸ δόγμα τῶν λεγομένων Εὐσταθιανῶν, καὶ Μαρκανιστῶν, καὶ Λαμπετιανῶν, καὶ Μεσσαλιανῶν, τῶν ἐν Παφλαγονίᾳ ποτὲ ἀναφανέντων. Ediderunt Μαρκωνιστῶν, Marcianistarum. Sed Μαρκανιστῶν tuetur Maximus ad caput 6 libri De ecclesiastica hierarchia: Σημειῶσαι, inquit, κατὰ Λαμπετιανῶν, ἦτοι Μεσσαλιανῶν, ἢ Ἀδελφικῶν, ταύτων δὲ εἰπεῖν Μαρκανιστῶν. Item Timotheus presbyter CP. De iis qui ad fidem catholicam accedunt, variis verbis, prout ille tractatus diverse exstat. Nam tomo VI Bibliothecæ Patrum, et apud Balsamonem legitur: Marcianistæ, qui a Marciano Trapezita, Messaliani, qui etiam Euchitæ, et Enthusiastæ, et Chorentæ, Lampetiani, Adelphiani, et Eustathiani. Quæ Græce continet Pandectes ms. Niconis monachi sermone seu capite 65, et ultimo: Μαρκανιστῶν, οἱ ἀπὸ Μαρκανίου τοῦ τραπέζιτου, καὶ Μεσσαλιανοί, καὶ Εὐτυχταί (malim Εὐχταί) καὶ Ἐνθουσιασταί, καὶ Χορευταί, καὶ Λαμπετιανοί, καὶ Ἀδελφικῶν, καὶ Εὐσταθιανῶν. In Apparatu sacro Possevini: Marcianistæ, et Messaliani, et Euchitæ, et Enthusiastæ, et Adelphiani, et Eustathiani, sic vocati sunt, quia hæresis eorum fuit multiplicis nominis: vocati autem sunt Marcianistæ a Marciano trapezita, qui fuit tempore Justiniani, et Justinii junioris. Scriptis contra hæresim hanc multi nominis Cyrillus Alex., Flavianus et Theodotus episcopi Ant., Letoius Melitenes episcopus. Exemplari autem Regio 2556: Μαρκανιστῶν, καὶ Μεσσαλιανῶν, καὶ Εὐτυχταί, (uelim Εὐχταί), καὶ Ἐνθουσιασταί, καὶ Χορευταί, καὶ Λαμπετιανοί, καὶ Ἀδελφικῶν, καὶ Εὐσταθιανῶν· οὕτως προσαγορευόμενοι, διὰ τὸ πολωνύμων εἶναι τὴν αἵρεσιν. Ἐκλήθησαν δὲ Μαρκανιστῶν, ὡς ἀπὸ Μαρκανίου τοῦ τραπέζιτου, τοῦ ἐν χρόνῳ γενομένου Ἰουστινιανοῦ, καὶ Ἰουστίνου τοῦ νέου. Ἠγωνίσαστο δὲ ἐγγράφως κατὰ τῆς πολωνύμων ταύτης αἵρέσεως, Κύριλλος ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος, Φλαβιανὸς καὶ Θεόδωτος τῆς Ἀντιοχείου πρόεδρος, Λιπόδιος Μελιτηνῆς ἐπίσκοπος, Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου ἐπίσκοπος· οἵτινες καὶ πεπραγμένα συνεστήσαντο κατὰ τῆς τοιαύτης πολυκεφάλου καὶ πολωνύμων τῶν Μαρκανιστῶν αἵρέσεως. Hoc est, Marcianistæ, Messaliani, Euchitæ, Enthusiastæ, Chorentæ, Lampetiani, Adelphiani, et Eustathiani; ita appellati, eo quod multa nomina habeat illa hæresis. Vocati autem fuerunt Marcianistæ, a Marciano trapezita, qui vixit temporibus Justiniani, et Justinii Junioris. Scriptis decernant adversus hanc multiplicis nominis hæresim Cyrillus Alexandriæ archiepiscopus, Flavianus ac Theodotus Antiochenorum civitatis antistites, Letoius Melitenes et Amphiluckius Iconii episcopi: qui et Acta consecrunt contra eam multiplicitem atque multinominem Marcianistarum hæresim. Demum ex Nicephori patriarchæ Antirrhethico primo hæc profert vir doctissimus atque sedulus unns. codicum indagator Franciscus Combefissius tom. II Auctarii, p. 461: Ἐκ τῆς συγγραφῆς Τιμοθέου πρεσβυτέρου τῆς κατὰ Μαρκανιστῶν (sic recte in Bibliotheca Regia, codex 781;

At 134 et 195 Μαρκωνιστῶν) ἦτοι Ἀκροβόλων, καθ' ὧν ἠγωνίσαστο Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Φλαβιανὸς, καὶ Θεόδωτος Ἀντιοχείας, Λιπόδιος (Codex 195 Ἀητόδος) Μελιτηνῆς (mss. 195, 781. Μελιτηνῆς) καὶ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου· οἵτινες καὶ πεπραγμένα συνεστήσαντο κατὰ (lib. 195 τὰ κατὰ) τῆς τοιαύτης αἵρέσεως. Quæ omnia en etiam adduxi, quia postremis adducor, ut ejusdem toni Combefissiani p. 305, in Joannis Nicæni epistola, ubi cum Jacobitis, Julianitis, Gaianitis, ac Severianis conjunguntur Marciani, existimem Marcianos substituendos esse: et quia per præcedentia confirmatur scriptura codicum Regiorum in epistola synodica Sophronii Hierosolymitani ad Sergium Constantinopolitanum: Λαμπέτιος ὁ τῆς ἐπισκώπου τῶν Μαρκανιστῶν (non Μαρκωνιστῶν) αἵρέσεως ἔταρος. Secundo, facile tollitur per quemlibet qui animum adverterit, leve mendum ex Humberti Sylvæ Candidæ (vel Friderici diaconi et cancellarii, si fides Wiberto in Vita Leonis IX, lib. II, cap. 9) Responione ad Nicetam Pectoratum, cum disputatur pro jejunio Sabbatorum apud Latinos contra unius solummodo Sabbati jejunium Græcorum. Hinc videamus si non estis Sabbatiani, quos commemorant Patres sanctæ quintæ synodi. Nam quis nescit Sabbatianorum mentionem fieri in canone 7 synodi II, non autem in synodo V, notam vero numeri secundi duabus lineis certo modo distortis scriptam, accedere proxime ad quinarium figuram? Scilicet Sabbatiani Latinis Græci, et vicissim Græcis Latini: quemadmodum de ultimo fidem facit, præter anonymum scriptorem libri Ἐπερ τῶν Φραγκῶν καὶ τῶν λοιπῶν Ἀσίων ab eruditissimo Combefissio citatum jam memorati tomi, p. 429, Matthæus Blastares in Nomenclone alphabetico litt. A, cap. 2: Σαββατιανοί δὲ, ὧν ἠγήσαστο Σαββάτιος τις πρεσβύτερος, τῆς αἵρέσεως μὲν κάκεινος ὧν τὸ Ναύατο, τῆ δὲ περὶ τὰ γέλω φιλοτιμῆ καὶ Ἰουδαϊκῆς σαββατικῆν ἡρείτω, νηστειαν ἐν τούτῳ μετιῶν, καὶ τὰλλα παραπλησίως ἐκείνους· καθὰ δὴ καὶ οἱ Ἀσῖοι ταύτων. Sabbatiani autem, quibus præfuit Sabbatius quidam presbyter, ipse quoque ex hæresi Novati, quique libidine in deteriora, etiam Judæorum modo sabbatizare voluit, ea die jejunare affectans, et alia instar eorum faciens: quemadmodum et nunc Latini. Tertio denique, σκάμμασι monstrum lectionis, in ἀδδδδσσι mutari volo hocce in loco tractatus De hæresi Jacobitarum et Chaitzariorum, tomi sæpe dicti p. 268: Οἱ αὐτοί δὲ καὶ πρὸ τῆς ἀπόκρουσ, ἐπὶ τινὰς ἡμέρας νηστεύοντες, ἐν ταῖς σκάμμασι καὶ ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, γάλα καὶ τυρὸν καὶ ὡς ἐσθίουσιν. Res per se clara est. Atque ita liber Regis. Ecce tamen tibi locum geminum Nicephori Hist. eccl. lib. VIII, cap. 53: Καὶ ἐν ταῖς Σαββάσσι καὶ ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, γάλα καὶ τυρὸν καὶ ὡς ἐσθίουσιν. Cæterum observasse mihi videor jocosam rem in Theodoro Balsamone ad canon. Trullanum 55. Homo Græcus rituum nostrorum imperitus, cum audisset Latinos Sabbatis jejunare, διὰ τὴν εἰς τὸν ἄγιον τάφον τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπέλευσιν, hoc est, ex sensu dicentium, propterea quod eo die Dominus et Servator noster Jesus Christus in sepulcro fuerit; putavit jejunii rationem esse additionem fidelium ad sanctum et Dominicum sepulcrum: notatque ideo, a se visos homines qui Hierosolymam non venerant, et tamen Sabbato jejuniabant; item alios qui ad sepulcrum Domini accesserant, nec tamen observabant illud jejunium. Cot.

faciunt⁹; et atque suljanxisset: « In manus tuas commendo spiritum meum¹⁰; » exspiravit. Ac sepelitur ante solis occasum in sepulcro novo. Illucescente vero una Sabbatorum, resurgens a mortuis, complevit ea quæ ante passionem nobis prædixerat, dicens, oportere Filium hominis manere in corde terræ tres dies et tres noctes¹¹. Excitatusque a mortuis, primum quidem apparuit Mariæ Magdalenzæ, et Mariæ Jacobi¹²: deinde Cleophæ in via¹³: et postea nobis discipulis suis¹⁴, fugientibus quidem propter metum Judæorum, clam vero de illo exquirentibus. Atque hæc in Evangelio etiam scripta sunt.

CAPUT XV.

De magna hebdomade; et cur quarta et sexta feria mandant jejunare.

Christus ergo præcepit nobis jejunare his sex diebus, propter Judæorum impietatem et scelus; admodum ens ut dedecam eos, et de eorum interitu lamentemur: nam ipse etiam eis illacrymavit, ignorantibus tempus quo visitabantur¹⁵. In quarta vero feria et in Parasceve jussit nos jejunare; in illa quidem propter prodicionem, in hac vero propter passionem: mandavit autem solvere jejunium septima die ad galli cantum: et per ipsum Sabbatum jejunare; non quod jejunandum sit Sabbato, die quo a creatione est cessa-

⁹ Luc. xviii, 34. ¹⁰ Ibid., 46. ¹¹ I. Ignat interpol. ¹² Luc. xxiv, 18. ¹³ Marc. xvi, 14. ¹⁴ Citat. Anastasius, quæst. 64 l. s. c. 13; l. Epiph., hæc. 70, n. 11. ¹⁵ Luc. xix, 44. ¹⁶ Lege cap. 32, et lib. vii, cap. 23; Epiph., hæc. 75, n. 6; Nicetam Pectoratum, in Latinos.

VARIORUM NOTÆ.

(3) *Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴν.* Et cap. ult. et lib. vii, cap. 23, et can. apost. 61, et in pseudo-Ign. ad Phil. 13. Jejunium quartæ et sextæ feriæ, aut dierum Mercurii et Veneris, necnon rationem illius jejunii, crudele, videlicet, consilium decretumque Judæorum cum traditione Judæ, ac necem Christi, passim reperire est apud veteres. tam Græcos quam Latinos. Adversatur quippe ut veritati, ita etiam cæterorum sententiæ Epiphanii opinio, qui refert jejunium τῆς τετράδος ad comprehensionem Domini, quæ contigerit inter tertiam quartamque feriam, hæres. 51, n. 26, et *Exposit. fid.*, n. 22. Alio respexit Clemens Alexandrinus *Stromat.* vii, p. 744, ad abstinentiam ab avaritia et libidine, rebus Mercurii et Veneris: ingeniose profecto. Hæc clara. Obscuritatis nonnihil fronte habere videbitur locus Philostorgians, lib. x, sect. 12: Ὅτι τὴν τετράδος καὶ παρασκευῆς τὴν νηστείαν, ὁ Φιλοστοργίως φησὶν οὐκ ἐν μόνῃ τῶν κρῶν ἀποχρῆ περιόρισθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ μὴδὲ τροφῆς ὀλίγας ἵπτεσθαι μέχρις τῆς ἑσπέρας, κανονίζεσθαι. Λέγει γὰρ περὶ τινος Εὐδοξίου συναρσεσίου μὲν, προσθετέρον δὲ τὴν τῶν, ἐφύλακμένον δὲ τῶν διῶν ἢ διαδοχῆ τιν ματρ. τῶν ἰδιῶν, τῆ διαδοχῆ) τοῦ γένους τοιαύτῃ νηστείας, τε (i. νηστευτικός τε) οὗτος ἦν, ὡς καὶ παρ' ἑλὸν μὲν τὸν χρόνον, μὴ μόνον τὰς κατὰ διὰ ταξίν τὴν νύκτιν τοῦ Κυριακοῦ πάθους φερούσας... sic ab interprete conversus: *Aut Philostorgius: Quartæ feriæ et Parasceves jejunium, non in sola carniū abstinentia consistere; rerum canonibus definiri: Ne omnino alimentii quidquam ad vesperam usque sumatur. Narrat vero de Eudoxio quodam coheretico (qui gradus presbyter erat, macilentus vero maxime successione generis) adeo jejunatorem eam fuisse, ut toto tempore, non modo per dies juxta præceptum memoriam Dominicæ passionis præferentes... Sed his e tenebris nullo negotio emerges, si τῶν divideris in ὁ ἑν, tunc enim natus sensus elucescet; Eu-*

Α μὲ τὸ πνεῦμά μου ὁ ἀπέπνευσεν· καὶ θάπτεται ἡλίου ὄψεως ἐν μνημείῳ καινῷ. Ἐπιφωσκούσης τῆς μιᾶς Σαββάτων, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν ἐπέληξε ἐκεῖνα, ἃ καὶ πρὸ τοῦ πάθους ἡμῖν προέλεγε, φάσκει ὅτι δεῖ τὸν Ἰῶν τοῦ ἀνθρώπου ποιῆσαι ἐν τῇ καρτῆς τῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Καὶ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, πρώτη μὲν φανεροῦται Μαρία τῇ Μαγδαληνῇ, καὶ Μαρία τῇ τοῦ Τακίθου· εἶτα Κλεόπει δδῶ· καὶ μετὰ τοῦτο ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ φησὶ: μὲν διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, λαθραίως περιεργαζομένοις τὰ κατ' αὐτόν. Ταῦτα δὲ καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ ἐγράφη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τῆς μεγάλης ἑβδομάδος· καὶ διὰ τί τετράδα καὶ παρασκευὴν ἐπιτρέπουσι νηστεύειν.

Παρηγγαλὸν οὖν ἡμῖν αὐτὸς νηστεύειν τὰς ἑξ ἡμέρας ταύτας, διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσσεβειῶν καὶ παρανομίας, πειθεῖν αὐτοὺς καὶ ὑβέρσθαι κατὰ κελυσάμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτῶν· καὶ τῷ αὐτὸς αὐτοῖς ἐπεδάχρυσεν, ἀγνοήσασιν τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν. Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴν προσέταξεν ἡμῖν νηστεύειν· τὴν μὲν διὰ τὴν προδοσίαν, τὴν δὲ διὰ τὸ πάθος· ἀπονηστεύσαι δὲ προδοταῖς τῆ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ, ἀλέκτορος φωνήσαντος (4), αὐτὸ δὲ νηστεύσαι τὸ Σάββατον· οὐχ ὅτι δεῖ τὸ Σάβ-

ad Trall. 9. ¹⁷ Matth. xii, 40. ¹⁸ Matth. xviii, 9.

doxium cœuisse iis partibus, per quas constat generis successio; uno verbo, fuisse eunuchum. Cor. (4) *Ἀλέκτορος φωνήσαντος.* Solvebant alii jejunium paschale ad Sabbati sancti vesperam; alii circum mediam noctem consequentem; ceteri post, illucescente Dominica. Idque vel tardius, vel citius. Quæmodum docemur per epistolam Dionysii Alexandrini ad Basilidem, et per Eusebium Pamphili *Catena Græcorum Patrum* ad Joan. cap. xi, 1 (nam ibi quoque liber Regius 247 habet ἀπονηστεύεσθαι, non ἐροτάξω), ac in tom. I *Ancaræ Bibl. PP.* Combesiani, p. 781. Sententia autem hoc loco Clementino posita, multoties est: Romani Ecclesiæ apud laudatum Dionysium, Epiphanii hæres. 75, n. 6, et *Exposit. fid.* n. 22; Cassiani collat. 21, cap. 25, atque Gregorii Nysseni sive Hesychi Hierosolymitani in Dominicam resurrectionem. Iustum epistolæ Alexandrini Dionysii proferam, qui modo in ms. non paucis jacet: Ἐπέσειλάς μοι, πτόστατε καὶ λογισάτε υἱέ μου, πυνθανόμενος καὶ ἴν ὄραν ἀπονηστεύεσθαι δεῖ τῆ τοῦ πάσχα περιλύσις: Vulgo τὴν τοῦ πάσχα ἡμέραν. Est περιλύσις τοῦ τῆ σπζ, solutio paschalis jejunii. Τὰς τῶν ἀπειτῶν ἐπιλύσις appellat Eusebius *Hist.* lib. v, cap. 23, frequentiaque in hunc sensum apud Græcos verba περιλύειν, ἀπολύειν, ἐπιλύειν, καταλύειν. Non enim porro an omittere debuerim morem a Theodoro Balsamone in interpretatione canonis 89 Trullani memoratum, eorum qui toto Sabbato et usque ad horam sextam noctis permanebant in ecclesia; e hora sexta divinis sacramentis communicantes gustabant panem et aquam, forsanique et modicum vini; septima vero hora matutinas psalmodias audientes, quando alta voce pronuntiantur, *Christus resurrexit*, domum revertebantur, ubi magni Domini sacrum exspectarent. Vide *Typicum*, cap. 43 lb.

βατον νηστεύειν, κατάπευσιν δημιουργίας υπάρχον. Α
λλ' ότι έκαινο μόνον χρή νηστεύειν (5), του δη-

tum, sed quod illo soto jejunari oporteat, in quo
scilicet Creator adhuc sub terra erat. " Dominum

Ignat. interpol. ad Trall. 9, ad Magn. 9; Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13. Infra cap. 18.

VARIORUM NOTÆ.

(5) *Εχειρο μόνον χρή νηστεύειν.* Nullum mihi tempus, nulla lectori patientia sufficeret, si quæ ad jejunium Sabbati spectant pleraque omnia, hic apposuit irem. Itaque pro more pauca duntaxat subjiciam, de quibusdam hac in re auctorum ecclesiasticorum locis depravatis, quo modo partim ope mss., partim ex conjectura vindicari queant a liberiorum corruptelis, et ad primam veramque lectionem reduci. Primo, Anastasii verba, *Questione 64, p. 424*, sic se habent in us. *Regio quantivis pretii: "Ος και τινες πάλιν νηστεύουσι Τεσσαρακοστήν έν Σαββάτω και Κυριακή, κατά τδ δόγμα των λεγομένων Εύσταθιανών, και Μαρκανιστών, και Λαμπητιανών, και Μεσσαλιανών, των έν Παφλαγονία ποτέ αναφανέντων. Ediderunt Μαρκανιστών, Marcianistarum.* Sed Μαρκανιστών tuetur Maximus ad caput 6 libri *De ecclesiastica hierarchia: Σημελώσαι, inquit, κατά Λαμπητιανών, ήτοι Μεσσαλιανών, ή "Αδελφιανών, τῶν έν εἰσαίν Μαρκανιστών.* Item Timotheus presbyter CP. *De iis qui ad fidem catholicam accedunt, variis verbis, prout ille tractatus diverse exstat.* Nam tomo VI *Bibliothecæ Patrum*, et apud Balsamonem legitur: *Marcianistæ qui a Marciano Trapezita, Messaliani, qui etiam Enchitæ, et Enthusiasτæ, et Choreutæ, Lampetiani, Adelpiani, et Eustathiani.* Quæ Græce continet Pantelectes ms. Nicomisis monachi sermone seu capite 65, et ultimo: *Μαρκανιστῶν, οἱ άπό Μαρκανίου τῶν τραπέζιτου, και Μεσσαλιανῶν, και Εύτυχίτου (malium Εύχίτα:) και Ένθουσιαστῶν, και Χορευτῶν, και Λαμπητιανῶν, και "Αδελφιανῶν, και Εύσταθιανῶν. In Apparatu sacro Possevini: Marcianistæ, et Messaliani, et Enchitæ, et Enthusiastæ, et Adelpiani, et Eustathiani, sic vocati sunt, quia hæresis eorum fuit multiplicis nominis: vocati autem sunt Marcianistæ a Marciano trapezita, qui fuit tempore Justiniani, et Justinii junioris. Scriptis contra hæresim hanc multi nominis Cyrillus Alex., Flavianus et Theodotus episcopi Ant., Letoius Melitenes episcopus. Exemplari autem Regio 2536: Μαρκανιστῶν, και Μεσσαλιανῶν, και Εύτυχίται, (uelius Εύχίται), και Ένθουσιαστῶν, και Χορευτῶν, και Λαμπητιανῶν, και "Αδελφιανῶν, και Εύσταθιανῶν: ούτως προσαγορευόμενοι, διά τδ πολωνύμων είναι τήν αίρεσιν. Εκλήθησαν δέ Μαρκανιστῶν, ως άπό Μαρκανίου τῶν τραπέζιτου, τῶν έν χρόνους γενομένου Ιουστινιανῶν, και Ιουστινίου τῶν νέου. Ἐγωνίσαστο δέ έγγράφως κατά τῆς πολωνύμου ταύτης αίρέσεως, Κύριλλος δ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος, Φλαβιανός και Θεόδωτος τῆς Ἀντιοχείων πρόεδροι, Λιτόιος Μελιτηνῆς ἐπίσκοπος, Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου οὔτινες και πεπραγμένα συνστήσαντο κατά τῆς τοιαύτης πολυκεφάλου και πολωνύμου των Μαρκανιστών αίρέσεως. Hoc est, Marcianistæ, Messaliani, Enchitæ, Enthusiastæ, Choreutæ, Lampetiani, Adelpiani, et Eustathiani; ita appellati, eo quod multa nomina habeat illa hæresis. Vocati autem fuerunt Marcianistæ, a Marciano trapezita, qui vixit temporibus Justiniani, et Justinii Junioris. Scriptis decertarunt adversus hanc multiplicis nominis Cyrillus Alexandrie archiepiscopus, Flavianus ac Theodotus Antiochenorum civitatis antiastites, Letoius Melitenes et Amphiloichius Iconii episcopi: qui et Acta consecerunt contra eam multitudinem atque multinominem Marcianistarum hæresim. Demum ex Nicephori patriarchæ Antirrhethico primo hæc profert vir doctissimus atque sedulus mss. codicum indagator Franciscus Combesius tom. II *Auctarii*, p. 461: "Εκ τῆς συγγραφῆς Τιμοθέου προεδυτέρου τῆς κατά Μαρκανιστών (sic recte in Bibliotheca Regia, codex 781;*

At 134 et 195 Μαρκανιστών) ήτοι Ἀκροφόων, καθ' ών ήγωνίσαστο Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Φλαβιανός, και Θεόδωτος Ἀντιοχείας, Λιτόιος (Codex 195 Ἀητόιος) Μελιτηνῆς (mss. 195, 781. Μελιτηνῆς) και Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου: οὔτινες και πεπραγμένα συνστήσαντο κατά (lib. 195 τὰ κατά) τῆς τοιαύτης αίρέσεως. Quæ omnia en etiam adduxi, quia postremis adducor, ut ejusdem tomi Combesiani p. 305, in Joannis Nicæni epistola, ubi cum Jacobitis, Julianitis, Gaiianitis, ac Severianis conjunguntur Marciani, existimem Marcianos substituendos esse: et quia per præcedentia confirmatur scriptura codicum Regiorum in epistola synodica Sophronii Hierosolymitani ad Sergium Constantinopolitanum: Λαμπητιος δ τῆς εἰσωνύμου των Μαρκανιστών (non Μαρκανιστών) αίρέσεως ἔταργος. Secundo, facile tollitur per quemlibet qui animum adverterit, leve mendum ex Humberti Sylva Candidæ (vel Friderici diaconi et cancellarii, si fides Wiberro in Vita Leonis IX, lib. II, cap. 9) Responione ad Nicetam Pectoratum, cum disputatur pro jejunio Sabbatorum apud Latinos contra unius solummodo Sabbati jejunium Græcorum. *Hinc videamus si non estis Sabbatiani, quos commemorant Patres sanctæ quintæ synodi.* Nam quis nescit Sabbatianorum mentionem fieri in canone 7 synodi II, non autem in synodo V, notam vero numeri secundi duabus lineis certo modo distortis scriptam, accedere proxime ad quinarium figuram? Scilicet Sabbatiani Latinis Græci, et vicissim Græcis Latini: quemadmodum de ultimo fidem facit, præter anonymum scriptorem libri *Uspl των Φραγκών και των λοιπών Λατινών ab eruditissimo Combesio citatum jam memorati tomi, p. 429, Mathæus Blastares in Nomenclone alphabetico lit. A, cap. 2: Σαββατιανῶν δέ, ών ήγησαστο Σαββάτιος τις προεδυτερος, τῆς αίρέσεως μὲν κάκεινος έν τῶ Νανάτω, τῆ δέ περί τὰ χερσὺ φιλοτιμητῆ και Τουδατικῶς σαββατικῆιν ήρίστο, νηστείας έν τούτω μυστῶν, και τάλλα παραπησιως έκείνους: καθά δη και οἱ Λατινοί τῶν. Sabbatiani autem. quibus præfuit Sabbatius quidam presbyter, ipse quoque ex hæresi Novati, quique libidine in deteriora, etiam Judæorum modo sabbatizare voluit, ea die jejunare affectans, et alia instare eorum faciens: quemadmodum et nunc Latini. Tertio denique, scάμμασι monstrum lectionis, in αδδδδσσι nuuari volo hocce in loco tractatus *De hæresi Jacobitarum et Chaitzariorum*, tomi sæpe dicti p. 268: Οἱ αὐτοὶ δέ και πρὸ τῆς ἀπόκρως, ἐπί τινας ήμέρας νηστεύοντες, έν ταῖς σκάμμασι και ταῖς Κυριακαῖς τῆς άγίας Τεσσαρακοστῆς, γάλα και τυρὸν και ὡς ἐσθίουσιν. Cæterum observasse mihi videor jocosam rem in Theodoro Balsamone ad canon. Trullanum 55. Homo Græcus rituum nostrorum imperitus, cum audisset Latinos Sabbatis jejunare, διὰ τήν εἰς εἰς ἄγιον τάπον τῶ Κυρίου και Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπέλευσιν, hoc est, ex sensu dicentium, propterea quod eo die Dominus et Servator noster Jesus Christus in sepulcro fuerit; putavit jejunii rationem esse additionem fidelium ad sanctum et Dominicum sepulcrum: notatque ideo, a se visos homines qui Hierosolymam non venerant, et tamen Sabbato jejunabant; item alios qui ad sepulcrum Domini accesserant, nec tamen observabant illud jejunium. Cot.*

enim comprehenderunt in ipsa die, quæ festum celebrabant; ut illud Scripturæ oraculum impleretur, quod ait: « Posuerunt signa sua in medio solennitatis suæ; et non cognoverunt ¹⁶. » Oportet ergo lugere de ipsis, quod cum Dominus venisset, non crediderunt ei, sed repulerunt doctrinam ejus, et se indignos salute judicarunt. At vos beati estis, qui aliquando non populus, nunc vero gens sancta ¹⁷, liberata ab idolorum errore, ab ignorantia, ab impietate; qui tunc non consecuti misericordiam, nunc autem eam adepti ¹⁸, propter obedientiam cordis vestri: vobis enim, qui ex gentibus, aperta est vitæ janua, qui aliquando non dilecti, nunc vero amati; populus in acquisitionem Dei ordinatus, ad prædicandas virtutes ejus; de quibus Salvator dixit: « Inventus sum ab his qui me non quærebant; manifestus factus sum iis qui me non interrogabant; dixi: Ecce ego, genti quæ non invocavit nomen meum ¹⁹. » Cum enim non quæsissetis eum, tunc ab eo inquisiti estis. Et vos credendo in eum, obedistis vocationi ejus, relicto vesano multorum deorum cultu, et ad veram monarchiam, hoc est, ad unum verum principem, omnipotentem Deum, confugientes, per Jesum Christum; effecti plenitudo eorum numeri, qui salvi sunt: « Dena millia denum millium, et mille millia ²⁰: » quemadmodum apud Davidem scriptum est: « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis ²¹; » et iterum: « Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium ²². » Ad Israelæum vero infidelem, ait: « Tota die expandi manus meas ad populum incredulum, et contradicentem, qui ambulat in via non bona, sed post peccata sua; populum exacerbantem me in

Α μουρουῦ ἐν αὐτῷ ἐτι ὑπὸ γῆν θντος · ἐν αὐτῇ γὰρ αὐτῶν τῇ ἐορτῇ κατέσχον τὸν Κύριον, ὅπως πληρωθῆ ἕκαστο τὸ φάσκον λόγιον · ἐ Ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν (6) ἐν μέσῳ τῆς ἐορτῆς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν. » Δαί οὖν πνεῦσιν ὑπὲρ αὐτῶν, ὅτι ἐλλόθοντος τοῦ Κυρίου οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἀλλ' ἀπιστοῖσαντο τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἀναξίλους κρίναντες ἑαυτοὺς σωτηρίας. Ὑμεῖς οὖν μακάριοι, οἱ ποτὲ οὐ λαός, νῦν δὲ ἔθνος ἄγιον, βυσθὲν ἀπὸ πλάνης εἰδύλων, ἀπὸ ἀγνωσίας ἀπὸ δουλοπείας· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες διὰ τὴν ὑπακοὴν τῆς καρδίας ὑμῶν · ὅμην γὰρ ἠνοήγη ἡ πύλη τῆς ζωῆς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, οἱ τινὲς ποτε οὐκ ἠγαπημένοι, νῦν δὲ πεφιλημένοι · λαός εἰς περιποίησιν Θεοῦ τεταγμένος, τῷ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐξαγγέλλειν · περὶ ὧν εἶπεν ὁ Σωτὴρ (7) · ἐ Εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν · ἐμφανῆς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπιμαρτυροῦσιν · εἶπα · Ἰδοὺ εἰμι, τῷ ἔθνει, οἱ οὐκ ἐκάλεσαν τὸ ὄνομά μου. » Μὴ ζητήσαντες γὰρ αὐτὸν τότε (8) ἐπεζητήθητε παρ' αὐτοῦ. Καὶ ὅμας (9) πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ὀπηχοῦσατε τῇ κλήσει αὐτοῦ, καταλελειμμένες τὴν πολυθεον μάραν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ μοναρχίᾳ προσφυγόντες, τῷ παντοκράτορι (10) Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ · πλήρωμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σωζομένων γενομένοι · ἐ Μύριαι μυριάδες, καὶ χιλιαὶ χιλιάδες · ὡς ἐν τῷ Δαβὶδ γέγραπται · ἐ Πέσεται (11) ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου · καὶ πάλιν · ἐ Τὸ ἄρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες εὐθηνούντων (12). » Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ, τὸν ἀπιστον λέγει · ἐ Ὅλην τὴν ἡμέραν τὰς χεῖράς μου ἐξέπτεσα πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα, τοῖς πορευομένοις ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλ' ὅπισω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, λαὸν παροξύναντά με ἐνώπιόν μου. »

CAPUT XVI.

Enumeratio prophetarum prædictionum quæ Christum prædicant; quarum eventum Judæi intuiti, propter malevolentiam Jesum esse Christum Dei non crediderunt, et ad crucem Dominum gloriæ condemnauerunt.

Videte quo modo populus exacerbaverit Dominum,

¹⁶ Psal. LXXIII, 4. ¹⁷ I Petr. II, 10. ¹⁸ Rom. IX, 25. ¹⁹ Isa. LXV, 1. ²⁰ Dan. VII, 10 ²¹ Psal. XC, 7. ²² Psal. LXVII, 18. ²³ Isa. LXV, 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

Ἀπαρίθμησις προφητικῶν προρρήσεων τῶν Χριστὸν κηρυττουσῶν, ὧν Ἰουδαῖοι τὴν ἐκβασιν θαυασάμενοι, ἐκ κακονοίας ἠπίστησαν αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ σταυρῷ κατέκριναν τὸν τῆς δόξης Κύριον.

Βλέπατε πῶς παροξύνειν ὁ λαός τὸν Κύριον, μὴ

VARIORUM NOTÆ.

(6) Αὐτῶν et seq. ad αὐτῶν. Desunt in cod. D Vind. Cl.

(7) Σωτήρ. In altero cod. Vind. Κύριος. Id.

(8) Τότε. Ποτὲ, uterque codex. Coniungendum cum negatione quæ antecessit, quasi esset μήποτε · cum nunquam quæsissetis eum, ab eo estis inventi. Id.

(9) Ὑμεῖς. Deest in cod. Vind. et quidem melius. Id.

(10) Τῷ παντοκράτορι. Melius cod. Vind. Τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. Id.

(11) Πέσεται, etc., ad εὐθηνούντων. Desunt in utroque cod.

(12) Εὐθηνούντων. Abundantius. Alii εὐθυμούντων. Cæteri εὐθυνούντων. Psal: LXVII, 18. Multo post hæc typis mandata, cum legerem Theodoti Ancyrani Expositionem in symbolum Nicænum, quam duobus ab hinc annis orbi Christiano largitus est eminentissimus cardinalis Franciscus Barberinus,

D litterarum fautor eximius, perveni ad locum istum, p. 86: Τὸ γὰρ πάντων τοῦς λόγους ἐρευνᾶν, καταλείπειν ἐστὶ θαυμάσια · καὶ παροργίζειν Θεὸν ἐν ταῖς θαυματουργίαις αὐτοῦ παρ' ἡμῶν εὐθυμοῦμενον. Nam rationes omnium perestigere, est miracula dissolvere, et Deum in suis erga nos miraculis sese oblectantem ad iram provocare. Qui quidem locus mihi visus est corruptus; corrigendus autem per mutationem participii εὐθυμοῦμενον in participium εὐθυνοῦμενον, ita ut sensus sit: et ad iram provocare Deum, a nobis in suis miraculis rationem postulatam, seu a quo in suis miraculis rationem exposcamus. Pag. 30, 31: Ἀπάσης περιόγου ζητήσεως παντελῶς ἀπαχόμενοι · οὐ γὰρ εὐθύνομεν ἐὰν ὑπὸ πατέρων παπιστευμένα, hoc est: Ab omni curiosa disquisitione penitus abstinemus: neque enim in ea quæ a Patribus credita fuerunt, inquirimus. Quod autem doctissimus homo Samuel Bochartus in Hierozoico, p. I, l. II, c. 43, corrigere nititur Cy-

πιστεύουσιν αὐτῷ· ὁ δὲ λέγει· Παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἔχθραν. Ἄδελφοί γὰρ αὐτοῖς κατεχύθη διὰ τὴν κακάνοιαν αὐτῶν, ὅτι βλέποντες τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπίστανον αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν πρὸ πάντων αἰώνων ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα. (13), Ἰδὼν μονογενῆ, Ἀδῶν Θεόν, ὃν οὐκ ἐπέγνωσαν (14) δι' ἀπιστίαν, ὅστε διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, ὅστε μὴ διὰ τῶν περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων προφητειῶν. Ὅτι γὰρ ἐκ παρθένου γνησεται, ἀνεγίνωσκον τό· Ἰδοὺ ἔκ παρθένου ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ· ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν (15), υἷς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐκ τοῦ ὕμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς, σύμβουλος, Θεὸς, ἰσχυρὸς (16), ἔξουσιαστὴς, ἀρχὼν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ὅτι δὲ διὰ κακίαν ὑπερβάλλουσαν ἀπειθήσουσιν αὐτῷ, λέγει· Κύριος (17), τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίμη ἀπακαλύφθη; Καὶ ἐξῆς· Ἄκοῃ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συγῆτε· καὶ βλέποντες βλέψατε, καὶ οὐ μὴ ὠθεῖτε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδιά τοῦ λαοῦ τούτου. Διὸ ἤρθη ἀπ' αὐτῶν ἡ γνῶσις, ὅτι ἰδόντες παρεῖδον, καὶ ἀκούσαντες οὐκ ἤκουσαν· ὕμν δὲ, τοῖς ἐξ ἐθνῶν, ἐδόθη ἡ βασιλεία, ὅτι μὴ γινώσκοντες Θεόν, διὰ τοῦ κηρύγματος πιστεύσαντες ἔγνωτε αὐτὸν, μᾶλλον δὲ ἐγνώσθητε ὅπ' αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ λυτρωτοῦ τῶν ἐλπιζόντων ἐπ' αὐτόν. Μεταβάνας γὰρ ἀπὸ τῆς προτέρας ματαιοπνίου (18) συνηθείας, καὶ τῶν ἀψύχων εἰδῶλων ὑπεριδόντες, καὶ τῶν ἐν σκότει (19) δαιμόνων καταφρονησαντες, προσδραμόντες τε τῷ φωτὶ τῷ ἀληθινῷ, καὶ ἐπιγνόντες δι' αὐτοῦ τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν καὶ Πατέρα, κληρονόμοι τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνεφάνητε. Βαπτισθέντες γὰρ (20) εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον, καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, ὡς ἀριγενῆ βρέφη ἀνερέγητα πρὸς πᾶσαν ἁμαρτίαν ὀφειλετε εἶναι, οὐ γὰρ ἔσπε ἑαυτῶν, ἀλλὰ τοῦ ἀγοράσαντος ὡμᾶς τῷ ἑαυτοῦ αἵματι. Περὶ γὰρ τοῦ ποτε Ἰσραὴλ, εἶπεν ὁ Κύριος, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ὅτι ἀρῆσεται ἀπ' αὐτῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνοις ποιῶντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς· δηλαδὴ, ὅτι (21) ὅμν, τοῖς ποτ' οὖσιν ἀπέξενωμένους αὐτοῦ μακρὰν, δοὺς τὴν βασιλείαν, ἐκδέχεται τοὺς τῆς εὐ-

A non credens ei : quapropter ait : « Exacerbaverunt Spiritum sanctum ; et conversus est eis in inimicitiam ». « Caritas enim eis offusa est, propter animi sui pravitatem , quod cornentes Jesum, noluerunt credere eum esse Christum Dei, ante omnia sæcula ab ipso genitum, Filium unigenitum, Verbum Deum; hunc ob infidelitatem non agnoverunt, neque ex operibus ejus; neque ex prophetis de eo scriptis. Quod enim ex virgine nasci deberet, legebant illud : « Ecce virgo in utero concepiet, et pariet filium, et vocabant nomen ejus Emmanuel ». Quoniam parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus ; et vocatur nomen ejus magni consilii Angelus, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, potens, princeps pacis, B pater futuri sæculi ». Quod vero per summam malitiam essent ei diffisuri, ait : « Domine, quis credit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est »? » Et adhuc : « Auditui audietis, et non intelligetis ; et videntes videbitis, et non scietis : incrassatum enim est cor populi hujus ». Quare ab iis sublata est cognitio, quia cum aspexissent, despexerunt, et cum audissent, non obedierunt : vobis vero, qui gentiles fuistis, datum est regnum; quoniam, cum non cognosceretis Deum, accepta predicatione credidistis, et eum cognovistis, imo vero cogniti estis ab eo, per Jesum Salvatorem et redemptorem sperantium in ipsum ». Relicta enim priori consuetudine, vani laboris plena, et despectis idolis anima carentibus, et spretis dæmonibus, qui in tenebris versantur; accurrentes vero ad verum lumen, ac per illud agnoscentes unum ac solum verum Deum et Patrem »; designati estis hæredes regni ejus. Nam baptizati in mortem Domini, et in resurrectionem ejus », tanquam infantes modo geniti debelis esse ad omne peccatum inefficaces » : quia non vestri estis, sed ejus qui vos sanguine suo emit ». Siquidem de antiquo Israele dixit Dominus, ob infidelitatem eorum, quod auferetur ab eis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus » : scilicet, regnum dando vobis, qui aliquando longe ab eo eratis alieni et ablegati, recipit grati animi fructus. » Vos quippe estis, qui aliquando missi ad

13 Isa. lxxiii, 10. 14 Isa. vii, 14; Matth. i, 23. 15 Isa. ix, 6. 16 Isa. lliii, 1. 17 Isa. vi, 9. 18 Gal. iv, 9. 19 Joan. i, 9; xvii, 3. 20 Rom. vi, 3. 21 I Petr. ii, 2. 22 I Cor. vi, 19. 23 Matth. xxi, 45. 24 Matth. xxi, 28.

VARIORUM NOTÆ.

villum Alexandrinum ad Mich. 1, 11, legendo εὐθενοῦσαν, ubi habetur εὐθενοῦσαν : mihi illa emendatio non probatur, quia subjungit Cyrillus : Εὐθενοῦ ἔσ, ὅτι καὶ πῶν ἡ γῶρα, καὶ ληλοῖς κατέκτορος, πῶς ἔστιν ἀμφιβαλεῖν; et quia Theodoriti illud, ἡ τῶν χωρίων ἀσφάλεια, ad εὐθενοῦσαν pertinere videtur. Cot. (15) Ἀκόρων ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα. In altero cod. Vindobon. deest tantum αἰώνων, in altero etiam sequentia verba : Ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα. Arianus scriptor, aut interpolator hujus libri, videtur tantum scripsisse : Πρὸ πάντων αἰώνων, neque enim negabant Ariani Filium a Patre, ante sæcula, generatum. Sed rectius sentiens librarius, aut

D criticus addidisse videtur ἐξ αὐτοῦ, cum Ariani contenderent Filium esse ex τῶν μὴ ὄντων genitum seu creatum. CLEX. (14) Ἐπέγνωσαν. Alter cod. ἔγνωσαν. Ib. (15) Ἡμῖν. Deest in altero cod. Ib. (16) Ἰσχυρὸς. Deest in altero. Ib. (17) Κύριος. Alter Κύριε, melius. Ib. (18) Ματαιοπνίου. Alter cod. πατροπαράδοτου. Ib. (19) Ἐν σκότει. Deest in altero. Ib. (20) Γὰρ. Melius οὖν in cod. Vind. Ib. (21) Δηλαδὴ, ὅτι. Δηλον ὅτι melius in utroque cod. Vind. Ib.

vineam, ire rennistis; illi vero jussum acceptarunt: sed vos quidem poenituit contumaciae, et nunc in vinea laboratis; illi autem moleste tulerunt pactiones suas, et non solum vineam incultam reliquerunt, sed etiam procuratores Domini vineae occiderunt²⁶; alium quidem lapidibus, alium vero gladio; et alium quidem secuerunt²⁷, at alium intus in sacro peremerunt inter templum et altare²⁸; pro-
stremo ipsum quoque heredem, extra vineam ejetum necarunt²⁹; et ab illis tanquam lapis inutilis abjectus est; a vobis vero tanquam angularis est susceptus³⁰; idcirco de vobis dicit: « Populus, quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi³¹. »

CAPUT XVII.

Quo modo Pascha debeat celebrari.

Oportet ergo, fratres, ut vos qui pretioso Christi sanguine redempti estis, dies Paschæ accurate et cum omni diligentia celebretis, post æquinoctium; ne his in anno, passionis unius memoriam peragatis, sed semel quotannis memoriam semel mortui recolatis: non amplius observantes, ut cum Judæis festum agitetis: nulla enim nobis nunc cum eis est societas; nam in ipso etiam calculo falluntur, quem putant se recte ponere, ut omni ex parte errent et a veritate sint disjuncti. Vos autem observate diligenter conversionem æquinoctialem verni temporis, quæ contingit vicissima secunda die mensis duodecimi, hoc est Dystri; notantes usque ad vigesimam primam lunam, ne in aliam hebdomadam incidat dies lunæ quartus decimus; et errore oborto, per ignorantiam bis in anno Pascha peragamus; aut diem resurrectionis Domini nostri Jesu in alio die celebremus, præterquam in Dominico solo.

²⁶ Matth. xxi, 34. ²⁷ Hebr. xi, 37. ²⁸ Matth. xxiii, 35. ²⁹ Matth. xxi, 42. ³⁰ Ephes. ii, 20. ³¹ Psal. xvii 45.

γνωμοσύνης καρπούς. Ὑμεῖς γὰρ ἔστε οἱ ποτε ἀποσταλέντες εἰς τὸν ἀμπελώνα, καὶ μὴ ὑπακούσαντες· ἐκεῖνοι δὲ, οἱ ὑπακούσαντες· ἀλλὰ ὑμεῖς μὲν μεταμεληθέντες (22) ἐπὶ τῇ ἀντιλογίᾳ, ἐργάζεσθε ἐν αὐτῷ νῦν· οἱ δὲ δυσχεραίνοντες ἐπὶ ταῖς ἑαυτῶν συνθήκαις, οὐ μόνον ἀνέργαστον κατέλειψαν τὸν ἀμπελώνα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ Κυρίου τοῦ ἀμπελώνα ἀπέκτειναν· ὃν μὲν λίθοις, ὃν δὲ ξίφει· καὶ τὸν μὲν ἐπρίσαν, τὸν δὲ ἔνδον ἐν τῷ ἱερῷ ἀνέβλιν μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου· ὑπερὸν δὲ καὶ αὐτὸν τὸν κληρονόμον ἔξω τοῦ ἀμπελώνα ἐκβαλόντες ἀπέκτειναν· καὶ παρ' αὐτοῖς (23) ὡς λίθος ἀργεῖος ἀπέβληθη· παρ' ὑμῶν δὲ ὡς ἀκρογωνιαίος ἐδέχθη· διὸ λέγει περὶ ὑμῶν· « Λαὸς, ὃν οὐκ ἔγνω, ἰδοὺ κούσε μοι, εἰς ἀκοήν (24) ὠτίου ὑπήκουσέ μου. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὅπως δεῖ λαεὶ γίνεσθαι τὸ Πάσχα (25).

Δεῖ οὖν ὑμᾶς (26), ἀδελφοί, τοὺς τῷ τοῦ Χριστοῦ τιμῆν ἐξηγορασμένους αἵματι, τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἀκριβῶς ποιεῖσθαι, μετὰ πάσης ἐπιμελείας, μετὰ τροπῆν ἰσημερινῆν· ὅπως μὴ δις τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐνὸς παθήματος μνηλεῖα ποιεῖσθε, ἀλλὰ ἅπαξ τοῦ βίου τοῦ ἁπᾶξ ἀποθανόντος· μηκέτι δὲ παρατηρούμενοι μετὰ Ἰουδαίων ἑορτάζειν· οὐδεμίαν γὰρ κοινωνίαν ἡμῖν νῦν πρὸς αὐτοῦς· πεπλάνηνται γὰρ καὶ αὐτῶν τὴν ψῆφον, ἢ νομίζουσιν ἐπιτελεῖν· ὅπως πανταχόθεν ὡσεὶ πεπλανημένοι, καὶ τῆς ἀληθείας ἀπεσοινισμένοι. Ὑμεῖς δὲ φυλάσσεσθε ἀκριβῶς τὴν ἰσημερινὴν τροπῆν τῆς ἑαρινῆς ὥρας, ἥτις γίνεται δευτέρᾳ καὶ εἰκάδι τοῦ δωδεκάτου μηνός, ὅς ἐστι Δύστρος· ἐπιτηροῦντες ἕως εἰκάδος πρώτης σελήνης, ὅπως μὴ (27) ἐν ἑτέρᾳ ἑβδομάδι ἐμπέσοι ἢ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τῆς σελήνης· καὶ πλάνης γινομένης, ἀγνοίᾳ δις τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπιτελέσωμεν τὸ Πάσχα· ἢ ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ ἑορτάσωμεν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ ἀναστάσιμον ἡμέραν, ἀλλ' ἐν Κυριακῇ μόνῃ.

VARIORUM NOTÆ.

(22) *Μεταμεληθέντες.* Ὅρα γὰρ μοι σήμερον, πῶς μετανοήσας ἐθνικός, ὁ πρότερον τοῖς εἰδώλοις ἑορτάζων, μεταστρέψεν τὴν ἑορτὴν εἰς πένθος, μετανοῶν ἐξ' οἷς κακῶς ἔπραττε, καὶ λέγει ὀρθρῶν, τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο λόγιον· « Ἐπλανήθημεν ἐν τῇ αἰσχρῇ τῶν ἡμῶν, καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς τὰ ἀμαρτήματα ἡμῶν, ὅτι ἐπλήσθημεν ἀσεβείας ἡμῶν· ἔγνωμεν ἀδικίας πατέρων ἡμῶν. » Quem de poenitentia gentilium locum, sumptum ex fine honulix in Exaltationem S. Crucis, apud Chrysostomum, tom. V, edit. Anglic. et apud Gretserum *De Cruce*, tom. II, eo appropiavit, ut rem a doctis hominibus ignoratam indicaret; respectum fuisse ad illud Jerem. iii, 25: Ἐκπλαγήθημεν ἐν τῇ αἰσχρῇ τῶν ἡμῶν, καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς τὰ ἀμαρτήματα ἡμῶν, ὅτι ἐπλήσθημεν ἀσεβείας ἡμῶν, καὶ οὐκ ὑπήκουσαμεν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. CLER.

(25) *Παρ' αὐτοῖς.* Παρὰ μὲν ἐκεῖνοις, in altero cod. Vind. rectius. lo.

(24) *Εἰς ἀκοήν*, etc. Desunt in altero cod. minus recte. lo.

(25) *Τὸ Πάσχα.* Addit uterque cod. Vind. καὶ ποτε, καὶ ὅτι οὐ δεῖ μετὰ Ἰουδαίων αὐτὸ ἑορτάζειν. lo.

(26) *Δεῖ οὖν ὑμᾶς.* Recte observarunt docti homines constitutionem hujus capitis diversam esse a constitutione de qua S. Epiphanius in hæresi Audianorum, sect. 10, 11, 14. Lege diligentissimum Usserium in prolegomenis ad S. Ignatii epistolæ, cap. 9. Qui tamen in eo circa veterem illam ab episcopo Cyprio memoratam diataxim errare mihi videtur, quod ipsam exponat de calculo Judaico quatuordecimanis et Catholicis communi. Sic namque sublata non fuisset ecclesiarum in celebrando Paschate dissensio, quo duntaxat collimasse constitutorem primum incaleat toties Epiphanius. C.OT.

(27) *Ὅπως μὴ ἔσται ἐν σελήνῃ.* Desunt in contextu alterius cod. Vind., sed eadem inano addita sunt in margine. CLER.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Α

CAPUT XVIII.

Ἀτάξεις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πάσχα ἑβδομάδος (28).

Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς, καὶ Σαββάτου, ἕξ ἡμέρας (29), μόνῃ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἄλ' ἀλλ' καὶ λαχάνοις, καὶ ποτῶ ὕδατι· οἶνον δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γὰρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. Τὴν μὲν τοι παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον (30) ὀλιγκηρον νηστεύσατε, οἷς δύναμις πρόσσοι τοιαύτη, μηδέν γευόμενοι μέχρις ἀλεκτροφωνίας ἢ νυκτός· εἰ δὲ τις ἀδυνατῆι τὰς ἡμέρας συνάπτειν ἡμοῦ (31), φυλασσέσθω καὶ τὸ Σάββατον· λέγει γὰρ ποῦ ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φάσκων· «Ὅταν ἀπαρθῆ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, νηστεύουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.» Ἐν ταύταις οὖν ἤρθη B falso dictis Judæis, et cruci confixus et cum sceleratis reputatus ἢ.

Deest in Anast. ἢ Anast. ἀλεκτροφωνίας. ἢ Anast. παρανόμων. ἢ Citat. Anastasius, quæst. 54. l. f. cap. 13, l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13; Epiph., hæc. 73, n. 6, supra, cap. 15, infra, cap. 19. ἢ Marc. ii, 20. ἢ Isa. liii, 12.

VARIORUM NOTÆ

(28) Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε. Pretium operæ fuerit ad Eriphanium adire hæres. 70, n. 12; hæres. 75, n. 3, 6, et Expos. fid., n. 22; cujus posteriora duo loca citat Balsamon ad canonem Laodicensem 50, pag. 1127. Cot.

(29) Ἐξ ἡμέρας. Deest in altero cod. Cl.

(30) Τὴν μὲν τοι παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον, etc. Multos niores ad hunc locum observo. In primis celebrem illum transigendi unum aut plures dies, absque ullo penitus cibo. De uno die Methodius martyr, orat. 3 Conviviū, p. 45: Ἀπὸ γορευταί γὰρ ἡμερον διαλέτης ἐπιμνησθῆναι τὸ σύνολον. De duobus et pluribus varie expriment, atque isto etiam modo, διὰ δύο, διὰ τριῶν, διὰ τεσσάρων, etc., μεταλαμβάνειν, ἐσθίειν, etc., in Vita S. Antonii apud Athanasium, in Theodoriti Historia religiosa, in Historia Lausiaca Palladii, in Antiochi homilia 7, et alibi. Sed præ cæteris insignia et elegantia sunt verba postremo citati loci, digna profecto quæ feliciorum interpretem nanciscerentur. Νηστεία οὖν ἐστὶ οὐ μόνον τὸ βραδυφαγῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ βραχυφαγῆσαι· καὶ οὐ διὰ δύο ἐσθίειν, τοῦτο ἄσκησις; ἐστιν, ἀλλὰ τὸ μὴ πολυφαγῆσαι (seu potius ut legit Tilmanus, utique in Typico fol. ρλζ habetur, ποικιλοφαγῆσαι)· ἄσκησις γὰρ ἐστὶν ἐν μονοειδεί τροφῇ συνεσταλλμένη τράπεζα. Vertendum fuit hoc aut simili modo: Jejunium ergo est, non solum tarde comedere, sed et parum comedere: nec secundo quoque die vesci, id ascetis, seu pietatis exercitium est, verum non vario cibo uti. Est enim ascetis, mensa in hujusmodi cibo coarctata et ad modicum redacta. Sic ex Alexandro Polyhistoro refert Clemens Alexandrinus Strom. iii, Brachmanum nonnullos διὰ τριῶν ἡμερῶν cibum sumpsisse: et de Essæis Philo, διὰ τριῶν ἡμερῶν δι' ἕξ ἡμερῶν. Videtis grave hac in re iudicium Theodori Stunditæ catechesi 55. Secundus mos quem observo, biduana est inedia, sanctæ Parasceves et magni Sabbati. Irenæus, apud Eusebium lib. v, cap. 24, agens de paschali jejunio: Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονες· οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Quidam enim existimant unico die sibi esse jejunandum; alii duobus, alii pluribus, nonnulli etiam quadraginta horis diurnis ac nocturnis computatis diem suum metiuntur. Dionysius Alexan-

In diebus ergo Paschæ jejunate, incipientes a feria secunda, usque ad Parasceven et Sabbatum, per sex dies, solo utentes pane, sale, oleribus et aquæ potu; abstinete autem tunc vino et carne: dies enim sunt luctus et non festi. Et quidem in Parasceve ac Sabbato ex parte omni jejunate, quibus sat virium suppetit, nihil penitus gustantes usque ad nocturnum galli cantum: si quis vero duos dies continuare non valet, saltem Sabbatum servet. De se enim loquens Dominus, ait: «Cum ablatu fuerit ab illis sponsus, jejunabunt in illis diebus ἢ.» In his itaque diebus, nobis ablatu fuit a B falso dictis Judæis, et cruci confixus et cum sceleratis reputatus ἢ.

drinus epistola ad Basilidem, de sex diebus hebdomadis magnæ: Οἱ μὲν πάσας ὑπερτίθεισιν ἄστοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας. Alii quidem omnes eos dies superponunt, jejuni permanentes; alii duos, alii tres, alii quatuor. Et infra: Τελευταίας δύο ἡμέρας ὑπερτίθεντες, τὴν τε παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον, ultimos duos dies superponunt, Parasceven scilicet et Sabbatum. Eriphanus, Expos. fid. cathol., n. 22, de iisdem sex diebus Paschalis: Οἱ σπουδαῖοι διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπερτίθενται, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρι ἀλεκτροφώνων κλαγγῆς, τῆς Κυριακῆς ἐπιφωσκούσης. Qui studiosi sunt, biduum, ac triduum, et quatrimum superponunt; et quidam totam hebdomadem usque ad galli cantum, illucescente Dominico. Unum diem 40 horarum, intellige Parasceven cum majore parte Sabbati; duos dies, id est integrum biduum; tres vero et quatuor quintam, vel quartam quintamque ferias cum Parasceve ac Sabbato. Consulatur Regula Magistri, c. 53. Consuetudinem autem hic a me observatam, diu viguisse tum in Occidente, tum Hierosolymis, certum est ex auctore libri De divinis officiis, testante de suis occidentalibus in cap. 17, et ex Zonara, qui de Hierosolymitanis æqualibus suis idem tradit, ad canonem Trullanum 89. Vide etiam de Palestinis in Typico Hierosolymitano seu Sabæ, ubi Apostolicæ constitutiones laudantur. Tertius mos Græcos spectat: qui quia Sabbatum unum in toto anno jejunt, præferunt jejunium Sabbati sancti jejunio sanctæ Parasceves. Lege Balsamonem in can. Trull. 89. Contra Latini, Sabbatis abstinere a cibo soliti, sanctissimum habent Parasceves antepaschalis jejunium; uti etiam colligere licet ex Concordia Regularum cap. 56, p. 840: ubi contra monachos qui eo die vesciebantur. Cæterum quo sensu hic dicitur δύο ἡμέρας συνάπτειν ἡμοῦ, eodem apud Tertullianum De patientia cap. 13, jejunia conjungere; apud Hieronymum epist. 15, hebdomadas conjungere; Sczomeno, lib. vi, cap. 34: ἑβδομάδας ἡμερῶν ἐν νηστείαις ἐπισυνάπτειν. In Typico, fol. 135:

Μᾶλλον μὲν οὖν εἰ δύναται, τὰς δύο μοι συνάψας, Παρασκευὴν καὶ Σάββατον, ἄπιτος διαμείνας. Vide Tertullianum De jejunis, cap. 14, et Sozom. Histor., lib. i, cap. 11. Cot.

(31) Ὅμοῦ. Deest in altero cod. Cl.

CAPUT XIX.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

De pervigilio magni Sabbati et de die Resurrectionis.

Περὶ τῆς παννυχίδος τοῦ μεγάλου σαββάτου καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἡμέρας.

Quare monemus vos, ut in his diebus jejunetis usque ad vesperam, quemadmodum jejunavimus, quando nobis ereptus est: reliquis vero diebus ante Parasceven, hora nona, vel vespere unusquisque comedat, vel prout quilibet poterit: at Sabbato usque ad gallicinium permanentes; illucescente una Sabbatorum, quæ est dies Dominica, jejunium solvite; a vespera usque ad galli cantum vigilantes; et in ecclesia congregati in unum,

Αὐθι καρανοῦμεν καὶ ὁμῶν νηστεύειν ταύτας, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν ἐν τῷ ἀναληφθῆναι ἂν ἐν ἀπ' ἡμῶν, μέχρις (32) ἑσπέρας· ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς παρασκευῆς, ἐννάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν (33) ἕκαστος ἐσθιέτω, ἢ ὅπως ἂν τις δύναται (34)· τῷ δὲ σαββάτῳ (35) μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπιφωσκούσης ἢ μὲν σαββάτων, ἢ ἐστὶ κυριακῆς, ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἢ ἀγρυπνοῦντες (36), καὶ ἐπὶ τὸ ἀεὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ

Anast., ibid., l. f. Cap. 13. l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 15. supra, cap. 15, 19, 25. al. ληφθῆναι. al. ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις ἀλεκτοροφωνίας, ἀπονησιζόμενοι ἐπιφωσκούσης, etc. In Anast. ἀπὸ τῆς δευτέρας, μέχρις ἀλεκτροφωνίας ἀπονησιζόμενοι. ἐπιφωσκούσης δὲ μὲν, etc. Anast. ἀλεκτροφωνίας.

VARIORUM NOTÆ.

(32) Ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν. Nam utique constat apostolos biduo isto in tristitia et in mœreore fuisse, et propter metum Judæorum se occultasse. Quæ utique non dubium est in tantum eos jejunasse biduo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat, isto biduo sacramenta penitus non celebrari. Agnoscis verba Innocentii pape epist. ad Decentium, cap. 4. Vide librum De divinis officiis, cap. 17 et 18; necnon Rabanum De institutione clericorum, lib. II, c. 26. Cot.

(33) Ἐρνάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν. Utroque tempore sine jejuniis quadragesimalibus imponebant olim. Vespere, res est longe testatissima. Hora nona, docent non pauci: Socrates, Hist. eccl. lib. V, cap. 22; Ambrosius vel alius, serm. 26 (qui est fere 62 De tempore apud Augustinum) et 54, Augustinus epist. 118 atque Rutherius Veronensis, tam in synodica sua quam sermone De Quadragesima, tom. II Acheriani Spicilegii p. 264, 235. Porro constitutionis locum sic interpolatum reperi in ms. Regio 1110: Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς Παρασκευῆς, ἅπτερ ἂν ἔχη ἕκαστος ἐσθιέτω, ἢ ὅπως αὐτὸς δύναται. In reliquis autem diebus ante Parasceven, unusquisque comedat quæ habuerit, aut quo modo ipse poterit, contra sensum auctoris. lb.

(34) Ἡ ὅπως ἂν τις δύναται. Desunt hæc in altero cod. CLEN.

(35) Τῷ δὲ Σαββάτῳ, etc. Legebat Bovius interpres: Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις αὐτῆς ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, etc., quemadmodum citatur a Lindembrogio ad Ammianum Marcellinum. Turriani alter codex: Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις ἀλεκτοροφωνίας ἀπονησιζόμενοι ἐπιφωσκούσης, etc. In Anastasii Questionibus et in Typico S. Sabæ: Ἀπὸ τῆς δευτέρας, μέχρις ἀλεκτροφωνίας, (al. ἀλεκτοροφωνίας) ἀπονησιζόμενοι ἐπιφωσκούσης, etc., ἕως ἀλεκτροφωνίας (vel ἀλεκτοροφωνίας) ἀγρυπνοῦντες, προσευχόμενοι, καὶ ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον, καὶ τοὺς ψαλμοὺς, καὶ τὸν εὐαγγέλιον (ita etiam in Anastasii mss.) κρυαυγῆς. Salmasius contra Grotium p. 184, ex libris: Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς Παρασκευῆς πρὸς ἑσπέραν ἕκαστος ἐσθιέτω, ἐν δὲ τῷ Σαββάτῳ ἕως τῆς ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, καὶ προσευχόμενοι, καὶ ἀναγινώσκοντες, etc. In ms. Regio 1326: Ἐν δὲ τῷ Σαββάτῳ ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, etc., ut apud Anastasium. Ego vero Constitutionem hoc fere modo scripsisse suspicor: Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης, ἢ τῷ Σαββάτῳ μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπιφωσκούσης μὲν Σαββάτων, ἢ ἐστὶ Κυριακῆς, etc. Hoc est: A vespera vero diei quintæ, aut saltem Sabbati, jejunium usque ad galli cantum producentes,

B solviit illud illucescente una Sabbatorum, quæ est dies Dominica. lb.

(36) Ἀγρυπνοῦντας. Inter innumera loca de pervigilio Paschæ, insigniter ad Constitutionem facientia, sunt ista Lactantii lib. VII, cap. 19, quæ imitatur Isidorus Originum VI, 17: Hæc est nos, quæ nobis propter adventum Regis ac Dei nostri, pervigilio celebratur; cujus noctis duplex ratio est, quod in ea et vitam tum recepit, cum passus est; et postea orbis terrarum regnum receptum est. Hieronymi. ad Matth. XV, 6: Traditio Judæorum est Christum media nocte renturum, in similitudinem Egyptii temporis, quando Pascha celebratum est, et exterminator venit, et Dominus super tabernacula transit, et sanguine agni postes nostrarum frontium consecratæ sunt. Unde reor et traditionem apostolicam permansisse, ut in die vigiliarum Paschæ, ante noctis dimidium, populus dimitteret non liceat, expectantes adventum Christi: et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta, festum cunctos agere diem. Palladii in Vita Chrysostomi: Excubat enim populus in partibus nostris ad primum usque galli cantum. Lupi et Euphronii Epistola ad Tarasium, tom. I Conciliorum Galliæ, p. 122: Paschalis vigilia a vespere raro in matutinum usque perducitur. Deinde in vigilia Paschæ diversorum librorum lectiones sunt recensendæ, quæ totæ habeant aliquid de præfiguratione aut vaticinio passionis. Paschasini episcopi epist. ad Leonem papam: Nocte sacrosancta Paschali, baptizandi hora, etc., consuetis lectionibus nocte sacra discussis, cum presbyter secundum morem baptizandi, horam requireret, usque ad lucem aqua non veniente, non consecrati, qui baptizandi fuerant, recesserunt. Ut ergo breviter narrem, illa nocte quæ lucebat in Dominicam, decimo die Kalendas Maii sors sacer hora competente repletus est. Denique Epiphani in Expositione fidei, num. 22, ἀγρυπνίας διατελοῦσι τὰς ἑξ, dies sex Paschalis in vigiliis transeunt. Ἐν τισὶ δὲ τόποις τὴν μετὰ τὴν πέμπτην ἀγρυπνοῦσιν, ἐπιφωσκούσαν εἰς τὸ Προσάββατον, καὶ τὴν Κυριακὴν ἡμέρας. In quibusdam vero locis solummodo nocte ea quæ sequitur diem quintum, illucescitque in Prosabbatum pervigilant, et nocte Dominica, hoc est, Paschali. Ita enim explicio τὴν Κυριακὴν, ex Gregorio Nysseno, seu si mavelis, Hesychio Hierosolymitano, Oratione in Resurrectionem Dominicam, qui Κυριακὴν νύκτα appellat. Omitebam mentionem facere veteris ac deperitæ constitutionis pseudoapostolicæ in Epiphanio her. 70, n. 10, qua προπρίπιεβatur ut Christiani vigilas agerent μεσσηζόντων τῶν ἀζύμων apud Judæos. Eam idem sublatam fuisse arbitror, quia,

D

συναθροίζομενοι, γρηγορεῖτε, προσευχόμενοι, καὶ δεόμενοι τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ διανυκτερεύσει ὑμῶν, ἀναγινώσκοντες τὴν νόμον, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτρούων ⁵⁵ κραυγῆς, καὶ βαπτίζαντες ὑμῶν τοὺς κατηγουμένους, καὶ ἀναγνόντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ, καὶ προσλαλήσαντες (37) τῷ λαῷ τὰ πρὸς σωτηρίαν, παύσασθε τοῦ πένθους ὑμῶν, καὶ δεήθητε τοῦ Θεοῦ, ἐπιστραφῆναι τὸν Ἰσραὴλ, καὶ λαβεῖν αὐτὸν τόπον ⁵⁶ μετανοίας καὶ τῆς ἀσεβείας ἀφεσίν· ὅτι ὁ μὲν ἀλλόφυλος κριτής, νειώμενος τὰς χεῖρας εἶπεν· « Ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς βέβηθε. » Ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἐπεβόησε· « Ἐὶ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν· » καὶ Πιλάτου εἰπόντος· « Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; » αὐτοὶ ἐπεβόων· « Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα· σταύρωσον, σταύρωσον (38) αὐτόν. Πᾶς γὰρ ὁ ποιεὶν αὐτὸν βασιλέα, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι. Καὶ ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. » Καὶ Πιλάτος ὁ ἡγεμὼν καὶ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσεν (39) αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ πληροῦται τὸ φάσκον λόγιον· « Ἴνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἀπέβριψαν τὸν ἀγαπητὸν, ὡς νεκρὸν ἐβδελυγμένον. » Καὶ αὐτοῦ σταυρωθέντος τῇ παρασκευῇ, καὶ ἀναστάντος ἐπιφωσκούσης Κυριακῆς, ἐπληρώθη ἡ Γραφή ἡ λέγουσα· « Ἀνάστα, ὁ Θεὸς, κρίνον τὴν γῆν· ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. » Καὶ πάλιν· « Ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος, θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παρήσιασομαι ἐν αὐτῷ. » (40) καὶ· « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναποδώσω αὐτοῖς. » Διὰ τοῦτο οὖν καὶ ὑμεῖς, ἀναστάντος τοῦ Κυρίου, προσενέγκατε τὴν θυσίαν (41) ὑμῶν, περὶ ἧς ὑμῖν διετάξατο δι' ἡμῶν, λέγων· « Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. » Καὶ λοιπὸν ἀπονηστεύετε, εὐφραίνομενοι καὶ ἑορτάζοντες, ὅτι ἀρραβὼν τῆς ἀναστάσεως ὑμῶν (42) Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· καὶ τοῦτο ὑμῖν ἔστω νόμιμον αἰώνιον, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, μέχρις ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος. Ἰουδαίους γὰρ ὁ Κύριος ἔτι τέθνηκε· Χριστιανούς δὲ ἐγήγερται· τοῖς μὲν δι' ἀπιστίαν, τοῖς δὲ διὰ πληροφορίαν, ὅτι ἡ εἰς αὐτὸν ἐλπίς ἀθάνατος ζωὴ καὶ (43) αἰώνιος· μετὰ δὲ ὀκτῶ ἡμέρας (44)

A vigiliis, orationibus et ad Deum precibus vacate in pernoctatione vestra, legem, prophetas, ac psalmos legite usque ad gallorum cantum, et baptismum conferte vestris catechumenis; et recitato Evangelio in timore ac tremore, habitaque ad populum allocutione de rebus ad salutem pertinentibus, luctui vestro finem imponite; et orate Deum ut convertatur Israel, locumque poenitentiae accipiat cum venia impietatis: quandoquidem iudex alienigena lotis manibus, dixit: « Innocens sum a sanguine justii hujus, vos videritis. » Israel vero exclamavit: « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros; » et Pilato dicente: « Regem vestrum crucifigam? » ipsi acclamarunt: « Non habemus regem, nisi Cæsarem. Crucifige, crucifige eum. Omnis enim qui se regem facit, contradicit Cæsari. Et si hunc dimiseris, non es amicus Cæsaris. » Et Pilatus præses, ac Herodes rex, jusserunt eum crucifigi; atque complementum accepit Scriptura, quæ dicit ⁵⁷ ⁵⁸: « Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ; et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus. » Et projecerunt dilectum, quasi mortuum abominatum ⁵⁹. » Atque ipso sexta feria in crucem sublato; et a mortuis excitato, sub diei Dominici diluculum, exitum habuit illud Scripturæ: « Surge, Deus; judica terram: quoniam tu hæreditabis in omnibus gentibus ⁶¹; » et iterum: « Exurgam, dicit Dominus, ponam in salutari; ficialiter agam in eo ⁶²; » et: « Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me; et retribuam eis ⁶³. » Ob hoc igitur et vos, resurgente Domino, offerite sacrificium vestrum, de quo vobis constituit per nos, dicens: « Hoc facite in meam commemorationem ⁶⁴. » Postea jejunium dimittite, lætantes et diem festum agentes; quoniam pignus resurrectionis vestræ Jesus Christus a mortuis excitatus est: atque hoc vobis sit legitimum sempiternum usque ad consummationem sæculi, quoad venerit Dominus ⁶⁵. Nam Judæis adhuc Dominus interiiit; Christianis vero resurrexit; illis quidem propter infidelitatem; his autem propter certissimam hanc persuasionem, quod sperare in eum sit vita immortalis ac æterna.

⁵⁵ Anast. ἀλεκτροφωῶν. ⁵⁶ al. τρόπον. ⁵⁷ Matth. xxvii, 24. ⁵⁸ Joan. xix, 15. 6, 12. ⁵⁹ Act. iv, 25-27. ⁶⁰ Psal. ii, 1. ⁶¹ Isa. xiv, 19. ⁶² Psal. lxxxii, 8. ⁶³ Psal. xi, 6. ⁶⁴ Psal. xl, 14. ⁶⁵ Luc. xiii, 19. ⁶⁶ Exod. xii, 24; I Cor. xi, 26.

VARIORUM NOTÆ.

juxta ejusdem S. doctoris animadversionem, non semper poterat, servato ecclesiastico calculo, ipsa observari. Id. — Mss. Vind. ἀπὸ δευτέρας μ. α. καρτεροῦντες. Cl.

(37) Προσλαλήσαντες. Latine *alloqui* dicitur, et *allocutio*. Exstant hujusmodi sermones habiti in vigilia Paschæ. Cot.

(38) Σταύρωσον. Addit alter cod. Vind. ante hanc vocem: καὶ πάλιν ἐπεβόησαν, perperam et ex Joanne liquet. Cl.

(39) Ἐκέλευσεν. L. ἐκέλευσαν. Cot.

(40) Παρήσιασομαι ἐν αὐτῷ. Desunt in utroque cod. Vind. Cl.

(41) Προσενέγκατε τὴν θυσίαν. Epiphanius sub

finem Panarii: Ἐν ἄλλοις δὲ τόποις οὐ γίνεται λατρεία τῆς οἰκονομίας, ἢ μόνον ἐπιφωσκούσης τῆς Κυριακῆς, ὅτε ἀπολύει περὶ τὴν τῶν ἀλεκτροῦων κλαγγὴν, ἐν τῇ Ἀναστασίῳ ἡμέρᾳ καὶ πανηγύρει, μεγάλη ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα. Aliis vero in locis, divini Mysterii cultus non celebratur, nisi solummodo illucescente Dominica, quando ad gallorum cantum jejunium solvitur, in Resurrectionis die, ac festo, magna die Paschalis. Id.

(42) Τῆς ἀναστάσεως ὑμῶν. Al. ἡμῶν, et recius. Id.

(43) Ζωὴ καὶ. Alter cod. καὶ ζωὴ. Cl.

(44) Μετὰ δὲ ὀκτῶ ἡμέρας, etc. Simili modo a Cyrillo in Joannem, et ab aliis accipitur illud,

faciunt⁴; et atque subjunxisset: « In manus tuas commendo spiritum meum⁵»; et exspiravit. ⁷ Ac sepellitur ante solis occasum in sepulcro novo. Illucescente vero una Sabbatorum, resurgens a mortuis, complevit ea quæ ante passionem nobis prædixerat, dicens, oportere Filium hominis manere in corde terræ tres dies et tres noctes⁸. Excitatusque a mortuis, primum quidem apparuit Mariæ Magdalene, et Mariæ Jacobi⁹: deinde Cleophae in via¹⁰: et postea nobis discipulis suis¹¹, fugientibus quidem propter metum Judæorum, clam vero de illo exquirentibus. Atque hæc in Evangelio etiam scripta sunt.

CAPUT XV.

De magna hebdomada; et cur quarta et sexta feria mandant jejunare.

Christus ergo præcepit nobis jejunare his sex diebus, propter Judæorum impietatem et scelus; admonens ut defleamus eos, et de eorum interitu lamentemur: nam ipse etiam eis illacrymavit, ignorantibus tempus quo visitabantur¹². In quarta vero feria et in Parasceve jussit nos jejunare; in illa quidem propter proditorem, in hac vero propter passionem: mandavit autem solvere jejunium septima die ad galli cantum: et per ipsum Sabbatum jejunare; non quod jejunandum sit Sabbato, die quo a creatione est cessa-

⁴ Luc. xviii, 34. ⁵ Ibid., 46. ⁷ I. Ignat. interpol. ad Trall. 9. ⁸ Matth. xii, 40. ⁹ Matth. xxviii, 9. ¹⁰ Luc. xxiv, 18. ¹¹ Marc. xvi, 14. ¹² Citat. Anastasius, quest. 64 l. s. c. 13; l. Epiiph., hæc. 70, n. 11. ¹³ Luc. xix, 44. ¹⁴ Lege cap. 32, et lib. vii, cap. 23; Epiiph., hæc. 75, n. 6; Nicetam Pectoratum, in Latinos.

α μι τὸ πνεῦμά μου· ἀπέπνευσεν· καὶ θάπτεται ἐπὶ ἡλίου ὄψεως ἐν μνημείῳ καινῷ. Ἐπιφωσκούσης δὲ τῆς μιᾶς Σαββάτων, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν ἐπέλυσεν ἐκείνα, ἃ καὶ πρὸ τοῦ πάθους ἡμῖν προέλεγε, φάσκων, ὅτι δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ποιῆσαι ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Καὶ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, πρώτη μὲν φανεροῦται Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, καὶ Μαρίας τῆ τοῦ Παυλῶδου· εἶτα Κλεόπας ἐν ὁδῷ· καὶ μετὰ τοῦτο ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ φεύγουσι μὲν διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, λαθραίως δὲ περιεργαζομένους τὰ κατ' αὐτόν. Ταῦτα δὲ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐγράφη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Περὶ τῆς μεγάλης ἑβδομάδος· καὶ διὰ τί τετράδα καὶ παρασκευὴ ἐπιτρέπουσι νηστεύειν.

Παρηγγαίειν οὖν ἡμῖν αὐτὸς νηστεύειν τὰς ἑξ ἡμέρας ταύτας, διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων δυσσέβειαν καὶ παρανομίαν, πινθεῖν αὐτοὺς καὶ ἰδύρεσθαι παρακλυσαμένους ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτῶν· καὶ γὰρ αὐτὸς αὐτοῖς ἐπέδρακρυσεν, ἀγνοήσαντι τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῶν. Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴν (3) προσέταξεν ἡμῖν νηστεύειν· τὴν μὲν διὰ τὴν προδοσίαν, τὴν δὲ διὰ τὸ πάθος· ἀπονηστεύσαι δὲ προσέταξε τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ, ἀλέκτορος φωνήσαντος (4), αὐτὸ δὲ νηστεύσαι τὸ Σάββατον· οὐχ ὅτι δεῖ τὸ Σάβ-

ad Trall. 9. ⁸ Matth. xii, 40. ⁹ Matth. xxviii, 9. ¹⁰ Luc. xxiv, 18. ¹¹ Marc. xvi, 14. ¹² Citat. Anastasius, quest. 64 l. s. c. 13; l. Epiiph., hæc. 70, n. 11. ¹³ Luc. xix, 44. ¹⁴ Lege cap. 32, et lib. vii, cap. 23; Epiiph., hæc. 75, n. 6; Nicetam Pectoratum, in Latinos.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Τετράδα δὲ καὶ παρασκευὴν. Et cap. ult. et lib. vii, cap. 23, et can. apost. 61, et in pseudo-Ign. ad Phil. 13. Jejunium quartæ et sextæ feriæ, aut dierum Mercurii et Veneris, necnon rationem illius jejunii, crudele, videlicet, consilium decretumque Judæorum cum traditione Judæ, ac necem Christi, passim reperire est apud veteres. tam Græcos quam Latinos. Adversatur quippe ut veritati, ita etiam cæterorum sententiæ Epiphaniï opinio, qui refert jejunium τῆς τετράδος ad comprehensionem Domini, quæ contigerit inter tertiam quartamque feriam, hæres. 51, n. 26, et Exposit. fid., n. 22. Alio respexit Clemens Alexandrinus Stromat. vii, p. 744, ad abstinentiam ab avaritia et libidine, rebus Mercurii et Veneris: ingeniose profecto. Hæc clara. Obscuritatis nonnihil prima fronte habere videbitur locus Philostorgianus, lib. x, sect. 12: Ὅτι τὴν τετράδα καὶ παρασκευὴν τὴν νηστεύειν, ἡ φιλοστοργίᾳ φησιν οὐκ ἐν μόνῃ τῶν κρεῶν ἀποχῆ περιόριζεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ μηδὲ τροφῆς ὅλως ἀπέχεσθαι μέχρις τῆς ἑσπέρας, κανονίζεσθαι. Λέγει γὰρ περὶ τινος Εὐδοξίου συναρεσιώτου μὲν, προσυτέρου δὲ τὴν τάξιν, ἐξίλωμένου δὲ τῶν διῶν ἢ διαδοχῆ τῆν ματῆ. τῶν ἰδιῶν, τῆ διαδοχῆ) τοῦ γένους τοῦδε νηστεικίος τε (i. νηστευτικίος τε) οὕτως ἦν, ὡς καὶ παρ' ἄλλον μὲν τὸν χρόνον, μὴ μόνον τὰς κατὰ διὰταξιν τὴν μνημὸν τοῦ Κυριακοῦ πάθους φερούσας... sic ab interprete conversus: *Quarta ferie et Parasceves jejunium, non in sola carniū abstinentia consistere; verum canonibus definiti: Ne omnino alimenti quidquam ad vesperam usque sumatur. Narrat vero de Eudoxio quodam cohæretico (qui gradu presbyter erat, macilentus vero maxime successione generis) adeo jejunatorem eum fuisse, ut cito tempore, non modo per dies juxta præceptum memoria Dominicæ passionis præferentes... Sed his e tenebris nullo negotio emerges, si eiῶν diviseris in di' ἐν, tunc enim natus sensus elucescet; Eu-*

doxium caruisse iis partibus, per quas constat generis successio; uno verbo, fuisse eunuchum. Cot. (4) Ἀλέκτορος φωνήσαντος. Solvebant alii jejunium paschale ad Sabbati sancti vesperam; alii circa mediam noctem consequentem; cæteri post, illucescente Dominica. Idque vel tardius, vel citius. Quæ admodum docemur per epistolam Dionysii Alexandrini ad Basilidem, et per Eusebium Pamphili in *Catena Græcorum Patrum* ad Joan. cap. xi, 1 (nam ibi quoque liber Regius 247 habet ἀπονηστεύεσθαι, non ἐφορᾶξω), ac in tom. I *Auctarii Bibl. PP.* Combefisiani, p. 781. Sententia autem hoc in loco Clementino posita, multorum est: Romanæ Ecclesiæ apud laudatam Dionysium, Epiphaniï hæres. 75, n. 6, et *Expos. fid.* n. 22; Cassiani collat. 21, cap. 25, atque Gregorii Nysseii sive Hesychnii Hierosolymitani in Dominicam resurrectionem. Initium epistolæ Alexandrini Dionysii proferam, quo modo in ms. non paucis jacet: Ἐπέστειλάς μοι, πτόθετε καὶ λογιώτατε υἱέ μου, πονθανόμενος καθ' ἣν ὥραν ἀπονηστεύεσθαι δεῖ τῆ τοῦ πάσχα περιλύσει. Vulgo τὴν τοῦ πάσχα ἡμέραν. Est περιλύσει τοῦ πάσχα, solutio paschalis jejunii. Τὰς τῶν ἀπαιτῶν ἐπιλύσεις appellat Eusebius *Hist.* lib. v, cap. 23, frequentiatque in hunc sensum apud Græcos verba περιλύειν, ἀπολύειν, ἐπιλύειν, καταλύειν. Nescio porro an onittere debuim morem a Theodoro Balsamone in interpretatione canonis 89 Trullani memoratum, eorum qui toto Sabbato et usque ad horam sextam noctis permanebant in ecclesia; et hora sexta divinis sacramentis communicantes, gustabant panem et aquam, forsanique et modicum vini; septima vero hora matutinas psalmodias audientes, quando alta voce pronuntiatur, *Christus resurrexit*, domum revertebantur, ubi magni Domini sacrum exspectarent. Vide *Typicum*, cap. 45. lb.

βατον νηστεύειν, κατάκαισιν δημιουργίας ὑπάρχον. A tum, sed quod illo solo jejunari oporteat, in quo
ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνο μόνον χρῆ νηστεύειν (5), τοῦ δη- scilicet Creator adhuc sub terra erat. 10 Dominum

10 Ignat. interpol. ad Trall. 9, ad Magn. 9; Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13. Infra cap. 18.

VARIORUM NOTÆ.

(5) *Ἐκεῖνο μόνον χρῆ νηστεύειν.* Nullum mihi tempus, nulla lectori patientia sufficeret, si quæ ad jejunium Sabbati spectant pleraque omnia, hic apposuit irem. Itaque pro more pauca duntaxat subjiciam, de quibusdæm hac in re auctorum ecclesiasticorum locis depravatis, quo modo partim ope mss., partim ex conjectura vindicari queant a librorum corruptelis, et ad primam veramque lectionem reduci. Primo, Anastasii verba, *Questione 64, p. 424*, sic se habent in us. Regio quantivis pretii: Ὁς καὶ τινες πάλιν νηστεύουσι Τεσσαρακοστὴν ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ, κατὰ τὸ δόγμα τῶν λεγομένων Ἐυστάθιανῶν, καὶ Μαρκιανιστῶν, καὶ Λαμπριανῶν, καὶ Μεσσαλιανῶν, τῶν ἐν Παφλαγονίᾳ ποτὲ ἀναφανέντων. Ediderunt Μαρκωνιστῶν, *Marcionistarum*. Sed Μαρκιανιστῶν tuetur Maximus ad caput 6 libri *De ecclesiastica hierarchia*: Σημειώσαι, inquit, κατὰ Λαμπριανῶν, ἦτοι Μεσσαλιανῶν, ἢ Ἀδελφιανῶν, ταῦτόν δὲ εἶπέν Μαρκιανιστῶν. Item Timotheus presbyter CP. *De iis qui ad fidem catholicam accedunt*, variis verbis, prout ille tractatus diverse exstat. Nam tomo VI *Bibliothecæ Patrum*, et apud Balsamonem legitur: *Marcianistæ qui a Marciano Trapezita, Messaliani, qui etiam Euchitæ, et Enthusiastæ, et Chorentæ, Lampetiani, Adelphiani, et Eustathiani.* Quæ Græce continet Pamphiles ms. Niconis monachi sermone seu capite 65, et ultimo: Μαρκιανιστῶν, οἱ ἀπὸ Μαρκιανῶ τοῦ τραπέζιτου, καὶ Μεσσαλιανῶν, καὶ Εὐτυχιῶν (malim Εὐχίται) καὶ Ἐνθουσιαστῶν, καὶ Χορευτῶν, καὶ Λαμπριανῶν, καὶ Ἀδελφιανῶν, καὶ Εὐσταθιαῶν. In *Apparatu sacro* Possevini: *Marcianistæ, et Messaliani, et Euchitæ, et Enthusiastæ, et Adelphiani, et Eustathiani, sic vocati sunt*, quia *heresis eorum fuit multiplicis nominis*: vocati autem sunt *Marcianistæ a Marciano trapezita, qui fuit tempore Justiniani, et Justinii junioris. Scriptis contra heresim hanc multi nominis Cyrillus Alex., Flavianus et Theodotus episcopi Ant., Letoius Melitenes episcopus.* Exemplari autem Regio 2556: Μαρκιανιστῶν, καὶ Μεσσαλιανῶν, καὶ Εὐτυχιῶν, (uelim Εὐχίται), καὶ Ἐνθουσιαστῶν, καὶ Χορευτῶν, καὶ Λαμπριανῶν, καὶ Ἀδελφιανῶν, καὶ Εὐσταθιαῶν. οὕτως προσαγορευόμενοι, διὰ τὸ πολωνύμων εἶναι τῆν αἵρεσιν. Ἐκλήθησαν δὲ Μαρκιανιστῶν, ὡς ἀπὸ Μαρκιανῶ τοῦ τραπέζιτου, τοῦ ἐν χρόνῳ γενομένου Ἰουστινιανῶ, καὶ Ἰουστίνῳ τοῦ νέου. Ἠγωνίσαστο δὲ ἐγγράφως κατὰ τῆς πολωνύμου ταύτης αἵρέσεως, Κύριλλος ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος, Φλαβιανὸς καὶ Θεόδωτος τῆς Ἀντιοχείας πρόεδροι, Λιτόιος Μελιτηνῆς ἐπίσκοπος, Ἀμφιλόγιος Ἰκονίου ἐπίσκοπος· οἵτινες καὶ πεπραγμένα συνέστησαν κατὰ τῆς τοιαύτης πολυκεφάλου καὶ πολωνύμου τῶν Μαρκιανιστῶν αἵρέσεως. Hoc est, *Marcianistæ, Messaliani, Euchitæ, Enthusiastæ, Chorentæ, Lampetiani, Adelphiani, et Eustathiani; ita appellati, eo quod multa nomina habeat illa heresis. Vocati autem fuerunt Marcianistæ, a Marciano trapezita, qui vixit temporibus Justiniani, et Justinii Junioris. Scriptis decertant adversus hanc multiplicis nominis heresim Cyrillus Alexandriæ archiepiscopus, Flavianus ac Theodotus Antiochenorum civitatis antistites, Letoius Melitenes et Amphilochius Ieonii episcopi: qui et Acta consecerant contra eam multiplicitem atque multinominem Marcianistarum heresim.* Demum ex Nicephori patriarchæ Antirrhethico primo hæc profert vir doctissimus atque sedulus mss. codicum indagator Franciscus Combefisius tom. II *Auctarii*, p. 481: Ἐκ τῆς συγγραφῆς Τιμοθέου προεδύτου τῆς κατὰ Μαρκιανιστῶν (sic recte in Bibliotheca Regia, codex 781;

At 134 et 195 Μαρκωνιστῶν) ἦτοι Ἀκροπόλων, καθ' ὧν ἠγωνίσαστο Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Φλαβιανὸς, καὶ Θεόδωτος Ἀντιοχείας, Λιτόιος (Codex 195 Ἀητόιος) Μελιτηνῆς (mss. 195, 781. Μελιτηνῆς) καὶ Ἀμφιλόγιος Ἰκονίου· οἵτινες καὶ πεπραγμένα συνέστησαν κατὰ (lib. 195 τὰ κατὰ) τῆς τοιαύτης αἵρέσεως. Quæ omnia en etiam adduxi, quia postremis adducor, ut ejusdem tomi Combefisii p. 305, in Joannis Nicæni epistola, ubi cum Jacobitis, Julianitis, Gaianitis, ac Severianis conjunguntur Marciani, existimem Marcianos substituendos esse: et quia per præcedentia confirmatur scriptura codicum Regiorum in epistola synodica Sophronii Hierosolymitani ad Sergium Constantinopolitanum: Λαμπριτίος ὁ τῆς εὐσώνμου τῶν Μαρκιανιστῶν (non Μαρκωνιστῶν) αἵρέσεως ἔπαρος. Secundo, facile tollitur per quemlibet qui animum adverterit, leve mendum ex Humberti Sylvæ Candidæ (vel Friderici diaconi et cancellarii, si fides Wiberto in Vita Leonis IX, lib. II, cap. 9) Responione ad Nicetam Pectoratum, cum disputatur pro jejunio Sabbatorum apud Latinos contra unius solummodo Sabbati jejunium Græcorum. *Hinc videamus si non estis Sabbatiani, quos commemorant Patres sanctæ quintæ synodi.* Nam quis nescit Sabbatorum mentionem fieri in canone 7 synodi II, non autem in synodo V, notam vero numeri secundi duabus lineis certo modo distortis cæptam, accedere proxime ad quinarium figuram? Scilicet Sabbatiani Latini Græci, et vicissim Græci Latini: quemadmodum de ultimo fidem facit, præter anonymum scriptorem libri Ἐπὶ τῶν Φραγκῶν καὶ τῶν λοιπῶν Λατίνων ab eruditissimo Combefisio citatum jam memorati tomi, p. 429, Matthæus Blastares in Nomenclone alphabetico litt. A, cap. 2: Σαββατιανῶν δὲ, ὧν ἠγήσαστο Σαββάτιος τις προεδύτου, τῆς αἵρέσεως μὲν κάκεινος ὧν τῶ Ναυάτου, τῆ δὲ περὶ τὰ γέλω φιλοτιμῆ καὶ Ἰουδαϊκῆς σαββατίσειν ἤρετο, νηστεύειν ἐν τούτῳ μετῶν, καὶ τὰλλα παραπλησίως ἐκείνους· καθὰ δὴ καὶ οἱ Λατῖνοι τανῶν. *Sabbatiani autem, quibus præfuit Sabbatius quidam presbyter, ipse quoque ex heresi Novati, quique libidinis in deteriora, etiam Judæorum modo sabbatizare voluit, ea die jejunare affectans, et alia instar eorum faciens: quemadmodum et nunc Latini.* Tertio denique, σκάμμασι monstrum lectionis, in σάββασι nu-tari volo hocce in loco tractatus *De heresi Jacobitarum et Chaitzitarum*, tomi sæpe dicti p. 268: Οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ πρὸ τῆς ἀπόκρηψ, ἐπὶ τινὰς ἡμέρας νηστεύοντες, ἐν ταῖς σκάμμασι καὶ ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, γέλω καὶ τυρὸν καὶ ὠὰ ἐσθίουσιν. Res per se clara est. Atque ita liber Regis. Ecce tamen tibi locum geminum Nicephori *Hist. eccl. lib. XVIII, cap. 53*: Καὶ ἐν ταῖς Σάββασι καὶ ταῖς Κυριακαῖς τῆς ἁγίας μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, γέλω καὶ τυρὸν καὶ ὠὰ ἐσθίουσιν. Cæterum observasse mihi videor jocosam rem in Theodoro Balsamone ad canon. Trullanum 55. Homo Græcus rituum nostrorum imperitus, cum audisset Latinos Sabbatis jejunare, ἐὰ τὴν εἰς τὸν ἄγιον τάγον τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπέλευσιν, hoc est, ex sensu dicentium, propterea quod eo die Dominus et Servator noster Jesus Christus in sepulcro fuerit; putavit jejuni rationem esse additionem fidelium ad sanctum et Dominicum sepulcrum: notatque ideo, a se visos homines qui Hierosolymam non venerant, et tamen Sabbato jejuniabant; item alios qui ad sepulcrum Domini accesserant, nec tamen observabant illud jejunium. Cot.

enim comprehenderunt in ipsa die, qua festum celebrabant; ut illud Scripturæ oraculum impleretur, quod ait: « Posuerunt signa sua in medio sollemnitatis suæ; et non cognoverunt ¹⁶. » Oportet ergo lugere de ipsis, quod cum Dominus venisset, non crediderunt ei, sed repulerunt doctrinam ejus, et se indignos salute judicaverunt. At vos beati estis, qui aliquando non populus, nunc vero gens sancta ¹⁷, liberata ab idolorum errore, ab ignorantia, ab impietate; qui tunc non consecuti misericordiam, nunc autem eam adepti ¹⁸, propter obedientiam cordis vestri: vobis enim, qui ex gentibus, aperta est vitæ janua, qui aliquando non dilecti, nunc vero amati; populus in acquisitionem Dei ordinatus, ad prædicandas virtutes ejus; de quibus Salvator dixit: « Inventus sum ab his qui me non quærebant; manifestus factus sum iis qui me non interrogabant; dixi: Ecce ego, genti quæ non invocavit nomen meum ¹⁹. » Cum enim non quæsissetis eum, tunc ab eo inquisiti estis. Et vos credendo in eum, obedistis vocationi ejus, relicto vesano multorum deorum cultu, et ad veram monarchiam, hoc est, ad unum verum principem, omnipotentem Deum, confugientes, per Jesum Christum; effecti plenitudo eorum numeri, qui salvi sunt: « Dena millia denum millium, et mille millia ²⁰: » quemadmodum apud Davidem scriptum est: « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis ²¹; » et iterum: « Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium ²². » Ad Israelæ vero infidelem, ait: « Tota die expandi manus meas ad populum incredulum, et contradicentem, qui ambulans in via non bona, sed post peccata sua; populum exacerbantem me in conspectu meo ²³. »

CAPUT XVI.

Enumeratio prophetiarum prædictionum quæ Christum prædicant; quarum eventum Judæi intuiti, propter malevolentiam Jesum esse Christum Dei non crediderunt, et ad crucem Dominum gloriæ condemnaverunt.

Videte quo modo populus exacerbaverit Dominum,

¹⁶ Psal. LXXIII, 4. ¹⁷ 1 Petr. II, 10. ¹⁸ Rom. IX, 25. ¹⁹ Isa. LXXV, 1. ²⁰ Dan. VII, 10 ²¹ Psal. XC, 7. ²² Psal. LXXVII, 18. ²³ Isa. LXXV, 2.

VARIORUM NOTÆ.

- (6) Αὐτῶν et seqq. ad αὐτῶν. Desunt in cod. Vind. Cl.
- (7) Σωτήρ. In altero cod. Vind. Κύριος. Ib.
- (8) Τότε. Ποτέ, uterque codex. Coniungendum cum negatione quæ antecessit, quasi esset μήποτε: cum nunquam quæsissetis eum, ab eo estis inventi. Ib.
- (9) Ὑμεῖς. Deest in cod. Vind. et quidem melius. Ib.
- (10) Τῷ παντοκράτορι. Melius cod. Vind. Τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. Ib.
- (11) Πέσεται, etc., ad εὐθηνούτων. Desunt in utroque cod.
- (12) Εὐθηνούτων. Abundantiam. Alii εὐθυμούτων. Cæteri εὐθηνούτων. Psal. LXXVII, 18. Multo post hæc typis mandata, cum legerem Theodoti Ancyrani Expositionem in symbolum Nicænum, quam duobus ab hinc annis orbi Christiano largitus est eminentissimus cardinalis Franciscus Barberinus,

Α μουρροῦ ἐν αὐτῷ ἐτι ὑπὸ γῆν ὄντος · ἐν αὐτῇ γὰρ αὐτῶν τῇ ἑορτῇ κατέσχον τὸν Κύριον, ὅπως πληρωθῆ ἔκεινο τὸ φάσκον λόγιον · « Ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν (6) ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν. » Δεῖ οὖν περθεῖν ὑπὲρ αὐτῶν, ὅτι ἐλθόντος τοῦ Κυρίου οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἀλλ' ἀπεισίσαντο τῆν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἀναξίους κρίναντες ἑαυτοὺς σωτηρίας. Ὑμεῖς οὖν μακάριοι, οἱ ποτὲ οὐ λαὸς, νῦν δὲ ἔθνος ἄγιον, ῥυσθὲν ἀπὸ πλάνης εἰδώλων, ἀπὸ ἀγνοίας, ἀπὸ δυσσεβείας· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες διὰ τὴν ὑπακοὴν τῆς καρδίας ὑμῶν · ὑμῖν γὰρ ἠνοήγη ἡ πύλη τῆς ζωῆς τοῖς ἐξ ἔθνων, οἱ τινὲς ποτὲ οὐκ ἠγαπημένοι, νῦν δὲ πεφιλημένοι · λαὸς εἰς περιποίησιν Θεοῦ τεταγμένος, τῷ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐξαγγέλλειν · περι ὧν εἶπεν ὁ Σωτήρ (7) · « Εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν · ἐμφανῆς γενομένην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν · εἶπα · Ἰδοὺ εἰμι, τῷ ἔθνῳ, οἱ οὐκ ἐκάλεσαν τὸ ὄνομά μου. » Μὴ ζητήσαντες γὰρ αὐτὸν τότε (8) ἐζητήθητε παρ' αὐτοῦ. Καὶ ὑμεῖς (9) πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ἀπηκούσατε τῇ κλήσει αὐτοῦ, καταλείψαντες τὴν πολυθέον μανίαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ μοναρχίᾳ προσφυγόντες, τῷ παντοκράτορι (10) Θεῷ, διὰ Τησοῦ Χριστοῦ · πληρωμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σωζομένων γενομένοι · « Μύριαι μυριάδες, καὶ χίλια χιλιάδες · » ὡς ἐν τῷ Δαβὶδ γέγραπται · « Πέσεται (11) ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου · » καὶ πάλιν · « Τὸ ἔρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες εὐθηνούτων (12). » Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ, τὸν ἀπιστον λέγει · « Ὀλην τὴν ἡμέραν τὰς χεῖράς μου ἐξέπτασα πρὸς λαὸν ἀπειθούτα, καὶ ἀντιλέγοντα, τοῖς πορευομένοις ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλ' ὅπισω τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν, λαὸν παροξύναντά με ἐνώπιόν μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπαριθμησὶς προφητικῶν προρρήσεων τῶν Χριστῶν κηρυττουσῶν, ὧν Ἰουδαῖοι τὴν ἐκδοσιν θεασάμενοι, ἐκ κακονόας ἠπίστησαν αὐτῶν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ σταυρῶ κατέκριναν τὸν τῆς δόξης Κύριον.

Βλέπατε πῶς παρώξυνεν ὁ λαὸς τὸν Κύριον, μὴ

litterarum fautor eximius, perveni ad locum istum, p. 86: Τὸ γὰρ πάντων τοῦς λόγους ἐρευνῆν, καταλύειν ἐστὶ θαύματα · καὶ παροργίζειν Θεὸν ἐν ταῖς θαυματουργίαις αὐτοῦ παρ' ἡμῶν εὐθυμούμενον. Nam rationes omnium persequere, est miracula dissolvere, et Deum in suis erga nos miraculis sese oblectantem ad iram provocare. Qui quidem locus mihi visus est corruptus; corrigendus autem per mutationem participii εὐθυμούμενον in participium εὐθηνόμενον, ita ut sensus sit: et ad iram provocare Deum, a nobis in suis miraculis rationem postulatam, seu a quo in suis miraculis rationem exposcimus, Pag. 30, 31: Ἀπάσης περιέργου ζητήσεως παντελῶς ἀπιχόμενοι · οὐ γὰρ εὐθύνομεν ἐὰν ὑπὸ πατέρων πιστευόμενα, hoc est: Ab omni curiosâ disquisitione penitus abstinemus: neque enim in ea quæ a Patribus credita fuerunt, inquirimus. Quod autem doctissimus homo Samuel Bochartus in Hierozoico, p. I, l. II, c. 43, corrigere nititur Cy-

πιστεύουσιν αὐτῷ· ὁ δὲ λέγει· Παρώβηναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθραν. Ἄβελ-φια γὰρ αὐτοῖς καταχύθη διὰ τὴν κακάνοιαν αὐτῶν, οὗτις βλέποντες τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπίστευον αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν πρὸ πάντων αἰώνων ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα. (13), Ὑἱὸν μονογενῆ, Λόγον Θεοῦ, ὃν οὐκ ἐπέγνωσαν (14) δι' ἀπιστίαν, οὗτε διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, οὗτε μὴν διὰ τῶν περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων προφητειῶν. Ὅτι γὰρ ἐκ παρθένου γενήσεται, ἀνεγίνωσκον τὸ· Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ· ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν (15), οὐδὲ καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐστὶ τοῦ βουμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστός, σύμβουλος, Θεός, ἰσχυρός (16), ἐξουσιαστής, ἀρχὸν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ὅτι δὲ διὰ κακίαν ὑπερβόλλουσαν ἀπειθήσουσιν αὐτῷ, λέγει· Κύριος (17), τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίς ἀπακαλύφθη; Καὶ ἐξῆς· Ἄκοῃ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συγῆτε· καὶ βλέποντες βλέπετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου. Ἄιδ ἤρθη ἀπ' αὐτῶν ἡ γνῶσις, οὗτις ἰδόντες παρεῖδον, καὶ ἀκούσαντες οὐκ ἤκουσαν· ὅμην δὲ, τοῖς ἐξ ἐθνῶν, ἐδόθη ἡ βασιλεία, οὗτις μὴ γινώσκοντες Θεόν, διὰ τοῦ κηρύγματος πιστεύσαντες ἔγνωτε αὐτὸν, μᾶλλον δὲ ἐγνώσθητε ὅτι αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ λυτρωτοῦ τῶν ἐλπιζόντων ἐπ' αὐτόν. Μεταβάτες γὰρ ἀπὸ τῆς προτέρας ματαιοπῆς (18) συνηθείας, καὶ τῶν ἀψύχων εἰδωλῶν ὑπεριδόντες, καὶ τῶν ἐν σκότει (19) δαιμόνων καταφρονησαντες, προσδραμόντες τε τῷ φωτὶ τῷ ἀληθινῷ, καὶ ἐπιγνόντες δι' αὐτοῦ τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, κληρονόμοι τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνεφάνητε. Βαπτισθέντες γὰρ (20) εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον, καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, ὡς ἀριγενῆ βρέφη ἀνενέργητα πρὸς πλῆσαν ἁμαρτίαν ὀφείλετε εἶναι, οὐ γὰρ ἔσται ταυτῶν, ἀλλὰ τοῦ ἀγορεύσαντος ὑμᾶς τῷ ταυτοῦ αἵματι. Περὶ γὰρ τοῦ ποτε Ἰσραὴλ, εἶπεν ὁ Κύριος, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ὅτι ἀρῆσεται ἀπ' αὐτῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἰθὺι ποιῶντι τοὺς καρπούς αὐτῆς· δηλαδὴ, ὅτι (21) ὅμην, τοῖς ποτ' ὄσιν ἀπέξνωμένους αὐτοῦ μακρὰν, δοὺς τὴν βασιλείαν, ἐκδέχεται τοὺς τῆς εὐ-

A non credens ei : quapropter ait : Exacerbaverunt Spiritum sanctum ; et conversus est eis in inimicitiam¹³. » Cæcitas enim eis offusa est, propter animi sui pravitatem, quod cernentes Jesum, noluerunt credere eum esse Christum Dei, ante omnia sæcula ab ipso genitum, Filium unigenitum, Verbum Deum; hunc ob infidelitatem non agnoverunt, neque ex operibus ejus, neque ex prophetiis de eo scriptis. (Quod enim ex virgine nasci deberet, legebant illud : « Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabant nomen ejus Emmanuel¹⁴. » Quoniam parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus; et vocatur nomen ejus magni consilii Angelus, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, potens, princepe pacis, B pater futuri sæculi¹⁵. » Quod vero per summam malitiam essent ei diffisuri, ait : « Domine, quis credit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est¹⁶? » Et adhuc : « Auditum audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non scietis : incrassatum enim est cor populi hujus¹⁷. » Quare ab iis sublata est cognitio, quia cum aspexissent, despexerunt, et cum audissent, non obedierunt : vobis vero, qui gentiles fuistis, datum est regnum; quoniam, cum non cognosceretis Deum, accepta prædicatione credidistis, et eum cognovistis, imo vero cogniti estis ab eo, per Jesum Salvatorem et redemptorem sperantium in ipsum¹⁸. Relicta enim priori consuetudine, vani laboris plena, et despectis idolis anima parentibus, et spretis demonibus, qui in tenebris versantur; accurrentes vero ad verum lumen, ac per illud agnoscentes unum ac solum verum Deum et Patrem¹⁹; designati estis hæredes regni ejus. Nam baptizati in mortem Domini, et in resurrectionem ejus²⁰, tanquam infantes modo genti debetis esse ad omne peccatum inefficaces²¹ : quia non vestri estis, sed ejus qui vos sanguine suo emit²². Siquidem de antiquo Israele dixit Dominus, ob infidelitatem eorum, quod auferetur ab eis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus²³ : scilicet, regnum dando vobis, qui aliquando longe ab eo eratis alieni et aبلغati, recipit grati animi fructus. ²⁴ Vos quippe estis, qui aliquando missi ad

¹³ Isa. LIII, 10. ¹⁴ Isa. VII, 14; Math. I, 23. ¹⁵ Isa. IX, 6. ¹⁶ Isa. LIII, 1. ¹⁷ Isa. VI, 9. ¹⁸ Gal. IV, 9. ¹⁹ Joan. I, 9; XVII, 3. ²⁰ Rom. VI, 3. ²¹ I Petr. II, 2. ²² I Cor. VI, 19. ²³ Math. XXI, 43. ²⁴ Math. XXI, 28.

VARIORUM NOTÆ.

fillum Alexandrinum ad Mich. I, 11, legendo εὐθενοῦσαν. D ubi habetur εὐθενοῦσαν : mihi illa emendatio non probatur, quia subjungit Cyrillus : Εὐθενη ἔσται, ὅτι καὶ πῶν ἡ χώρα, καὶ ληϊσὶς κατάκαρος, πῶς ἔσται ἀμφιβαλεῖν; et quia Theodotiti illud, ἡ τῶν χωρίων ἀσφάλεια, ad εὐθενοῦσαν pertinere videtur. Cor.

(13) Ἀκόμων ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα. In altero cod. Vindobon. deest tantum αἰώνων, in altero etiam sequentia verba : Ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα. Arianus scriptor, aut interpolator hujus libri, videtur tantum scripsisse : Πρὸ πάντων αἰώνων, neque enim negabant Ariani Filium a Patre, ante sæcula, generatum. Sed rectius sentiens librarius, aut

criticus addidisse videtur ἐξ αὐτοῦ, cum Ariani contenderent Filium esse ex τῶν μὴ ὄντων genitum seu creatum. CLXX.

(14) Ἐπέγνωσαν. Alter cod. ἔγνωσαν. Id.

(15) Ἡμῖν. Deest in altero cod. Id.

(16) Ἰσχυρός. Deest in altero. Id.

(17) Κύριος. Alter Κύρις, melius. Id.

(18) Ματαιοπῆς. Alter cod. πατροπαράδοτου. Id.

(19) Ἐρ σκότει. Deest in altero. Id.

(20) Γάρ. Melius οὖν in cod. Vind. Id.

(21) Ἀηλαδὴ, ὅτι. Ἀἴλον ὅτι melius in utroque cod. Vind. Id.

vineam, ire rennivistis; illi vero jussum acceptarunt : sed vos quidem poenituit contumaciæ, et nunc in vinea laboratis; illi autem moleste tulerunt pactiones suas, et non solum vineam incultam reliquerunt, sed etiam procuratores Domini vineæ occiderunt ²⁶; alium quidem lapidibus, alium vero gladio; et alium quidem secuerunt ²⁷, at alium intus in sacro peremerunt inter templum et altare ²⁸; postremo ipsum quoque hæredem, extra vineam ejectionem necarunt ²⁹: et ab illis tanquam lapis inutilis abjectus est; a vobis vero tanquam angularis est susceptus ³⁰; idcirco de vobis dicit: « Populus, quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi ³¹. »

CAPUT XVII.

Quo modo Pascha debeat celebrari.

Oporet ergo, fratres, ut vos qui pretioso Christi sanguine redempti estis, dies Paschæ accurate et cum omni diligentia celebretis, post æquinoctium; ne his in anno, passionis unius memoriam peragatis, sed semel quotannis memoriam semel mortui recolatis: non amplius observantes, ut cum Judæis festum agitetis: nulla enim nobis nunc cum eis est societas; nam in ipso etiam calculo falluntur, quem putant se recte ponere, ut omni ex parte errent et a veritate sint disjuncti. Vos autem observate diligenter conversionem æquinoctialem verni temporis, quæ contingit vice-

γνωμοσύνης καρπούς. Ὑμεῖς γάρ ἐστε οἱ ποτε ἀποσταλέντες εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ μὴ ὑπακούσαντες· ἐκεῖνοι δὲ, οἱ ὑπακούσαντες· ἀλλὰ ὑμεῖς μὲν μεταμεληθέντες (22) ἐπὶ τῇ ἀντιλογίᾳ, ἐργάζεσθε ἐν αὐτῷ νῦν· οἱ δὲ δυσχεραίνοντες ἐπὶ ταῖς ἑαυτῶν συνθήκαις, οὐ μόνον ἀνέργαστον κατέλειψαν τὸν ἀμπελῶνα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ Κυρίου τοῦ ἀμπελῶνος ἀπέκτειναν· ὃν μὲν λίθοις, ὃν δὲ ξίφει· καὶ τὸν μὲν ἐπρισαν, τὸν δὲ ἔνδον ἐν τῷ ἱερῷ ἀνεῖλον μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου· ὕστερον δὲ καὶ αὐτὸν τὸν κληρονόμον ἐξω τοῦ ἀμπελώνος ἐκβαλόντες ἀπέκτειναν· καὶ παρ' αὐτοῖς (23) ὡς λίθος ἀρχαῖος ἀπεβλήθη· παρ' ὑμῶν δὲ ὡς ἀκρωγωνιαῖος ἐδέχθη· διὸ λέγει περὶ ὑμῶν· « Λαὸς, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοήν (24) ὡπίου ὑπήκουσέ μου. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὅπως δεῖ εἶλαι γίνεσθαι τὸ Πάσχα (25).

Δεῖ οὖν ὑμᾶς (26), ἀδελφοί, τοὺς τῷ τοῦ Χριστοῦ τιμῆν ἐξηγορατμένους αἵματι, τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἀκριβῶς ποιεῖσθαι, μετὰ πάσης ἐπιμελείας, μετὰ τροπῆν ἰσημερινῆν· ὅπως μὴ δις τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐνὸς παθήματος μνείαν ποιεῖσθε, ἀλλὰ ἅπασι τοῦ βίου τοῦ ἅπασι ἀποθανόντος· μηκέτι δὲ παρατηρούμενοι μετὰ Ἰουδαίων ἐορτάζειν· οὐδεμία γὰρ κοινωνία ἡμῖν νῦν πρὸς αὐτούς· πεπλάνηται γὰρ καὶ αὐτὴν τὴν ψῆφον, ἣν νομίζουσιν ἐπιτελεῖν· ὅπως πανταχόθεν ὡσεὶ πεπλανημένοι, καὶ τῆς ἀληθείας ἀπεσχοινισμένοι. Ὑμεῖς δὲ φυλάσσεσθε ἀκριβῶς τὴν ἰσημερινὴν τροπῆν τῆς ἐαρινῆς ὥρας, ἥτις γίνεται δευτέρᾳ καὶ εἰκάδι τοῦ δωδεκάτου μηνός, ὃς ἐστὶ Δύστρος· ἐπιτρούοντες ἕως εἰκάδος πρώτης σελήνης, ὅπως μὴ (27) ἐν ἐτέρᾳ ἐβδομάδι ἐμπέσοι ἢ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τῆς σελήνης· καὶ πλάνης γινομένης, ἀγνοίᾳ δις τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπιτελεσόμεν τὸ Πάσχα· ἢ ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ ἐορτάσωμεν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ ἀναστάσιμον ἡμέραν, ἀλλ' ἐν Κυριακῇ μόνῃ.

²⁶ Matth. xxi, 34. ²⁷ Hebr. xi, 37. ²⁸ Matth. xxiii, 35. ²⁹ Matth. xxi, 42. ³⁰ Ephes. ii, 20. ³¹ Psal. xvii, 45.

VARIORUM NOTÆ.

(22) *Μεταμεληθέντες.* Ὅρα γάρ μοι σήμερον, πῶς μετανοήσας ἐθνικὸς, ὁ πρότερον τοῖς εἰδώλοις ἐορτάζων, μεταστρέφει τὴν ἐορτὴν εἰς πένθος, μετακῶν ἐφ' οἷς κακῶς ἔπραττε, καὶ λέγει ὀρθῶς, τὸ προσηκόν ἐκεῖνο λόγιον· « Ἐπλανήθημεν ἐν τῇ αἰσχρῇ ἡμῶν, καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς τὰ ἀμαρτήματα ἡμῶν, ὅτι ἐπλησθημεν ἀσεβείας ἡμῶν· ἔγνωμεν ἀδικίας πατέρων ἡμῶν. » Quem de poenitentia gentilium locum, sumptum ex fine homilie in Exaltationem S. Crucis, apud Chrysostomum, tom. V, edit. Anglic. et apud Gretserum *De Cruce*, tom. II, eo apposui, ut rem a doctis hominibus ignoratam indicarem; respectum fuisse ad illud Jerem. iii, 25: Ἐκωμώθημεν ἐν τῇ αἰσχρῇ ἡμῶν, καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς τὰ ἀμαρτήματα ἡμῶν, ὅτι ἐπλησθημεν ἀσεβείας ἡμῶν, καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀπὸ νεότητος ἡμῶν ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, καὶ οὐκ ὑπήκουσαμεν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. CLEA.

(23) *Παρ' αὐτοῖς.* Παρὰ μὲν ἐκείνοισι, in altero cod. Vind. rectius. In

(24) *Εἰς ἀκοήν*, etc. Desunt in altero cod. minus recte. In.

(25) *Τὸ Πάσχα.* Addit uterque cod. Vind. καὶ ποτε, καὶ ὅτι οὐ δεῖ μετὰ Ἰουδαίων αὐτὸ ἐορτάζειν. In.

(26) *Δεῖ οὖν ὑμᾶς.* Recte observarunt docti homines constitutionem hujus capitis diversam esse a constitutione de qua S. Epiphanius in hæresi Audianorum, sect. 10, 11, 14. Lege diligentissimum Usserium in prolegomenis ad S. Ignatii epistolas, cap. 9. Qui tamen in eo circa veterem illam ab episcopo Cyprio memoratam diataxim errare mihi videtur, quod ipsam exponat de calculo Judaico quartadecimanis et Catholicis communi. Sic namque sublata non fuisset ecclesiarum in celebrando Paschate dissensio, quo duntaxat collimasse constitutionem primum in calcat toties Epiphanius. Cot.

(27) *Ὅπως μὴ* usque ad *σελήνης*. Desunt in contextu alterius cod. Vind., sed eadem manu addita sunt in margine. CLEA.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

A

CAPUT XVIII.

Ἀτάξις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πάσχα ἑβδομάδος (28).

Constitutio de magna Paschæ hebdomada.

Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς, καὶ Σαββάτου, ἕξ ἡμέρας (29), μόνῃ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἄλ' ἄλλ' καὶ λαχάνοις, καὶ ποτῶ ὕδατι· οἶνον δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γὰρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἔορτῆς. Τὴν μὲν τοὶ παρασκευῆ καὶ τὸ Σάββατον (30) ὀλόκληρον νηστεύσατε, οἷς δύναμις πρόσεσι τοιαύτη, μηδενὸς γεύμενοι μέχρι ἀλακτορῶφωλιας ἢ νυκτός· εἰ δὲ τις ἀδυνατεῖ τὰς ἡμέρας συνάπτειν ὁμοῦ (31), φυλασσέσθω καὶ τὸ Σάββατον· λέγει γὰρ ποῦ ὁ Κύριος περὶ αὐτοῦ φάσκων· «Ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.» Ἐν ταύταις οὖν κρησθῆσθε ἡμῶν ὑπὸ τῶν ψευδωνύμων ἢ Ἰουδαίων, καὶ σταυρῶ προσεπάγη, καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

“ In diebus ergo Paschæ jejunate, incipientes a feria secunda, usque ad Parasceven et Sabbatum, per sex dies, solo utentes pane, sale, oleribus et aquæ potu; abstinete autem tunc vino et carne: dies enim sunt luctus et non festi. Et quidem in Parasceve ac Sabbato ex parte omni jejunate, quibus sat virium suppetit, nihil penitus gustantes usque ad nocturnum galli cantum: si quis vero duos dies continuare non valet, saltem Sabbatum servet. De se enim loquens Dominus, ait: « Cum ablatu fuerit ab illis sponsus, jejunabunt in illis diebus » In his itaque diebus, nobis ablatu fuit a falso dictis Judæis, et cruci confixus et cum sceleratis reputatus.”

“ Deest in Anast. “ Anast. ἀλεκτροφωλιας. “ Anast. παρανόμων. “ Citat. Anastasius, quæst. 54. l. f. cap. 13, l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13; Epiph., hæc. 73, n. 6, supra, cap. 13, infra, cap. 19. “ Marc. II, 20. “ Isa. LIII, 12.

VARIORUM NOTÆ

(28) Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε. Pretium operæ fuerit ad Epiphanium adire hæres. 70, n. 12; hæres. 75, n. 3, 6, et Expos. f.d., n. 22; cujus posteriora duo loca citat Balsamon ad canonem Laodicensem 50, pag. 1127. Cor.

(29) Ἐξ ἡμέρας. Deest in altero cod. Cl.

(30) Τὴν μὲν τοὶ παρασκευῆ καὶ τὸ Σάββατον, etc. Multos mores ad hunc locum observo. In primis celebrem illum transigendi unum aut plures dies, absque ullo penitus cibo. De uno die Methodius martyr, orat. 3 Convivii, p. 45: Ἀπηγόρευται γὰρ σήμερον διαίτης ἐπιμνησθῆναι τὸ σύνολον. De duobus et pluribus varie exprimunt, atque isto etiam modo, διὰ δύο, διὰ τριῶν, διὰ τεσσάρων, etc., μεταλαμβάνειν, ἐσθῆναι, etc., in Vita S. Antonii apud Athanasium, in Theodoriti Historia religiosa, in Historia Lausiaca Palladii, in Antiochi homilia 7, et alibi. Sed præ cæteris insignia et elegantia sunt verba postremo citati loci, digna profecto quæ feliciorum interpretum nanciscerentur. Νηστεία οὖν ἐστὶ οὐ μόνον τὸ βραδυφαγῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ βραχυφαγῆσαι· καὶ οὐ διὰ δύο ἐσθῆναι, τοῦτο ἀσκησις; ἐστὶν, ἀλλὰ τὸ μὴ πολυφαγῆσαι (seu potius ut legit Tilmanus, utique in Typico fol. ρλζ' habetur, ποικίλοφαγῆσαι)· ἀσκησις γὰρ ἐστὶν ἐν μονοειδεί τροφῇ συνεσταλμένη τράπεζα. Vertendum fuit hoc aut simili modo: *Jejunium ergo est, non solum tarde comedere, sed et parum comedere: nec secundo quoque die vesci, id uscesis, seu pietatis exercitium est, verum non vario cibo uti. Est enim uscesis, mensa in hujusmodi cibo coarctata et ad modicum redacta.* Sic ex Alexandro Polyhistore refert Clemens Alexandrinus Strom. III, Brachmanum nonnullos διὰ τριῶν ἡμερῶν cibum sumpsisse: et de Essais Philo, διὰ τριῶν ἡμερῶν δι' ἕξ ἡμερῶν. Videtur grave hac in re iudicium Theodori Studitæ catechesi 55. Secundus mos quem observo, biduana est inedia, sanctæ Parasceves et magni Sabbati. Ireneus, apud Eusebium lib. V, cap. 24, agens de paschali jejuniō: Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς, τε καὶ νυκτερινάς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Quidam enim existimant unico die sibi esse jejunandum; alii duobus, alii pluribus, nonnulli etiam quadraginta horis diurnis ac nocturnis cœmpntatis diem suum metiuntur. Dionysius Alexan-

drinus epistola ad Basilidem, de sex diebus hebdomadis magnæ: Οἱ μὲν πάσας ὑπεριθέασιν αἰτικοὶ διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας. Alii quidem omnes eos dies superponunt, jejuni permanentes; alii duos, alii tres, alii quatuor. Et infra: Τελευταίας δύο ἡμέρας ὑπεριθέντες, τὴν τε παρασκευῆ καὶ τὸ Σάββατον, ultimos duos dies superponunt, Parasceven scilicet et Sabbatum. Epiphanium, Expos. f.d. cathol., n. 22, de iisdem sex diebus Paschatis: Οἱ σπουδαῖοι διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς ὑπεριθένται, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἄχρι ἀλεκτροφωλιας κλαγγῆς, τῆς Κυριακῆς ἐπιφωσκούσης. Qui studiosi sunt, biduum, ac triduum, et quatrimum superponunt; et quidam totam hebdomadam usque ad galli cantum, illucescente Dominico. Unum diem 40 horarum, intellige Parasceven cum majore parte Sabbati; duos dies, id est integrum biduum; tres vero et quatuor quintam, vel quartam quintamque ferias cum Parasceve ac Sabbato. Consulat *Regula Magistri*, c. 53. Consuetudinem autem hic a me observatam, diu viguisse tum in Occidente, tum Hierosolymis, certum est ex auctore libri *De divinis officiis*, testante de suis occidentalibus in cap. 17, et ex Zonara, qui de Hierosolymitanis æqualibus suis idem tradit, ad canonem Trullanum 89. Vide etiam de Palesinis in *Typico Hierosolymitano* seu Sabæ, ubi *Apostolicæ constitutiones* laudantur. Tertius mos Græcos spectat: qui quia Sabbatum unum in toto anno jejunt, præserunt jejunium Sabbati sancti jejunio sanctæ Parasceves. Lege Balsamonem in can. Trull. 89. Contra Latini, Sabbatis abstinere a cibo soliti, sanctissimum habent Parasceves antepaschalis jejunium; uti etiam colligere licet ex *Concordia Regularum* cap. 56, p. 840: ubi contra monachos qui eo die vescebantur. Cæterum quo sensu hic dicitur δύο ἡμέρας συνάπτειν ὁμοῦ, eodem apud Tertullianum *De patientia* cap. 13, jejunia conjungere; apud Hieronymum epist. 15, hebdomadas conjungere; Sczomeno, lib. VI, cap. 34: ἑβδομάδας ἡμερῶν ἐν νηστελαῖς ἐπισυνάπτειν. In *Typico*, fol. 135:

Μᾶλλον μὲν οὖν εἰ δύνασαι, τὰς δύο μοι συνάψας, Παρασκευῆ καὶ Σάββατον, ἄσπιτος διαμείνας. Vide Tertullianum *De jejuniis*, cap. 14, et Sczom. *Histor.*, lib. I, cap. 11. Cor. (31) Ὁμοῦ. Deest in altero cod. Cl.

CAPUT XIX.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄.

De pervigilio magni Sabbati et de die Resurrectionis.

“ Quare monemus vos, ut in his diebus jejunetis usque ad vesperam, quemadmodum jejunavimus, quando nobis ereptus est: reliquis vero diebus ante Parasceven, hora nona, vel vespere unusquisque comedat, vel prout quilibet poterit: “ at Sabbato usque ad gallicinium permanentes; illucescente una Sabbatorum, quæ est dies Dominica, jejunium solvite; a vespera usque ad galli cantum vigilantes; et in ecclesia congregati in unum,

Περὶ τῆς παννυχίδος τοῦ μεγάλου σαββάτου· καὶ περὶ τῆς ἀναστασίας ἡμῶν.

Ἀπὸ παρανοοῦμεν καὶ ὁμῶν νηστεύειν ταῦτας, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν ἐν τῷ ἀναληθῆναι “ αὐτὸν ἀπ’ ἡμῶν, μέχρις (32) ἑσπέρας· ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς παρασκευῆς, ἐνάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν (33) ἕκαστος ἐσθιέτω, ἢ ὅπως ἂν τις δύναιτο (34)· τῷ δὲ σαββάτῳ (35) μέχρις ἀλεκτροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπιφωσκούσης “ μὲν σαββάτων, ἥτις ἐστὶ κυριακή, ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτροφωνίας “ ἀγρυπνοῦντες (36), καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ

“ Anast., ibid., l. f. Cap. 13. l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 45. “ supra, cap. 45, 49, 25. “ al. ληφθῆναι. “ al. ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις ἀλεκτροφωνίας, ἀπονησιζόμενοι ἐπιφωσκούσης, etc. In Anast. ἀπὸ τῆς δευτέρας, μέχρις ἀλεκτροφωνίας ἀπονησιζόμενοι. ἐπιφωσκούσης δὲ μὲν, etc. “ Anast. ἀλεκτροφωνίας.

VARIORUM NOTÆ.

(32) Ὡς καὶ ἡμεῖς ἐνηστεύσαμεν. Nam utique constat apostolos biduo isto in trisittia et in mærore fuisse, et propter metum Judæorum se occultuisse. Quæd utique non dubium est in tantum eos jejunasse. biduo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat, isto biduo sacramenta penitus non celebrari. Agnoscis verba Innocentii pape epist. ad Decentium, cap. 4. Vide librum *De divinis officiis*, cap. 17 et 18; necnon Rabanum *De institutione clericorum*, lib. II, c. 26. Cot.

(33) Ἐνάτην ὥραν ἢ ἑσπέραν. Utrouque tempore sineum jejuniis quadragesimalibus imponebant olim. Vespere, res est longe testatissima. Hora nona, docent non pauci: Socrates, *Hist. eccl.* lib. v, cap. 22; Ambrosius vel alius, serm. 26 (qui est sere 62 *De tempore* apud Augustinum) et 54, Augustinus epist. 118 atque Rutherius Veronensis, tam in synedica sua quam sermone *De Quadragesima*, tom. II Acheriani *Spicilegi* p. 264, 235. Porro constitutionis locum sic interpretatum reperi in ms. Regio 1110: Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς Παρασκευῆς, ἅπερ ἂν ἐξῆς ἕκαστος ἐσθιέτω, ἢ ὅπως αὐτὸς δύναται. In reliquis autem diebus ante Parasceven, unusquisque comedat quæ habuerit, aut quo modo ipse poterit, contra sensum auctoris. Ib.

(34) Ἡ ὅπως ἂν τις δύναιτο. Desunt hæc in altero cod. CLEA.

(35) Τῷ δὲ Σαββάτῳ, etc. Legebat Bovius interpres: Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις αὐτὴς ἕως ἀλεκτροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, etc., quemadmodum citatur a Lindembrogio ad Ammianum Marcellinum. Turriani alter codex: Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης μέχρις ἀλεκτροφωνίας ἀπονησιζόμενοι ἐπιφωσκούσης, etc. In Anastasii *Questionibus* et in *Typico* S. Sabæ: Ἀπὸ τῆς δευτέρας, μέχρις ἀλεκτροφωνίας (al. ἀλεκτροφωνίας) ἀπονησιζόμενοι, ἐπιφωσκούσης, etc., ἕως ἀλεκτροφωνίας (vel ἀλεκτροφωνίας) ἀγρυπνοῦντες, προσευχόμενοι, καὶ ἀναγιγνώσκοντες τὸν νόμον, καὶ τοὺς προφήτας, καὶ τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτροφώνων (ita etiam in Anastasii mss.) κραυγῆς. Salinasius contra Grotium p. 184, ex libris: Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ταῖς πρὸ τῆς Παρασκευῆς πρὸς ἑσπέραν ἕκαστος ἐσθιέτω, ἐν δὲ τῷ Σαββάτῳ ἕως τῆς ἀλεκτροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, καὶ προσευχόμενοι, καὶ ἀναγιγνώσκοντες, etc. In ms. Regio 1326: Ἐν δὲ τῷ Σαββάτῳ ἀπὸ ἑσπέρας ἕως ἀλεκτροφωνίας ἀγρυπνοῦντες, etc., ut apud Anastasium. Ego vero Constitutionem hoc fere modo scripsisse suspicor: Ἀπὸ δὲ ἑσπέρας πέμπτης, ἢ τῷ Σαββάτῳ μέχρις ἀλεκτροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπιφωσκούσης μὲν Σαββάτων, ἥτις ἐστὶ Κυριακή, etc. Hoc est: *A vespera vero diei quintæ, aut saltem Sabbati, jejunium usque ad galli cantum producentes,*

B solvite illud illucescente una Sabbatorum, quæ est dies Dominica. Ib.

(36) Ἀγρυπνοῦντες. Inter innumera loca de pervigilio Paschæ, insigniter ad Constitutionem facientia, sunt ista Lactantii lib. VII, cap. 19, quæ imitatur Isidorus *Originum* VI, 17: *Hæc est nox, quæ nobis propter adventum Regis ac Dei nostri, pervigilio celebratur; cujus noctis duplex ratio est, quod in ea et vitam tum recepit, cum passus est; et postea orbis terræ regnum receptum est.* Hieronymi. ad *Matth.* xv, 6: *Traditio Judæorum est Christum media nocte centurum, in similitudinem Ægyptii temporis, quando Pascha celebratum est, et exterminator venit, et Dominus super tabernacula transiit, et sanguine agni postes nostrarum frontium consecrata sunt. Unde reor et traditionem apostolicam permansisse, ut in die vigiliarum Paschæ, ante noctis dimidium, populos dimittere non liceat, expectantes adventum Christi: et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta, festum cunctos agere diem.* Palladii in *Vita Chrysostomi*: *Excubat enim populus in partibus nostris ad primum usque galli cantum.* Lupi et Euphronii *Epistola* ad Tarasium, tom. I *Conciliorum Galliæ*, p. 122: *Paschalis vigilia a vespere raro in matutinum usque perducitur. Deinde in vigilia Paschæ diversorum librorum lectiones sunt recensenda, quæ totæ habeant aliquid de præfiguratione aut valicino passionis.* Paschasinii episcopi epist. ad Leonem papam: *Nocte sacrosancta Paschali, baptizandi hora, etc., consuevit lectionibus nocte sacra discussis, cum presbyter secundum morem baptizandi, horam requireret, usque ad lucem aqua non veniente, non consecrati, qui baptizandi fuerant, recesserunt. Ut ergo breviter narrem, illa nocte quæ lucebat in Dominicam, decimo die Kalendas Maii fons sacer hora competente repletus est.* Denique Epiphani in *Expositione fidei*, num. 22, ἀγρυπνίας διατελοῦσι τὰς ἑξ, dies sex Paschalis in vigiliis transeunt. Ἐν τισὶ δὲ τόποις τὴν μετὰ τὴν πέμπτην ἀγρυπνοῦσιν, ἐπιφωσκούσαν εἰς τὸ Προσάββατον, καὶ τὴν Κυριαχὴν μόναν. *In quibusdam vero locis solummodo nocte ea quæ sequitur diem quintum, illucescit in Prusabbatum pervigilant, et nocte Dominica, hoc est, Paschali.* Ita enim explico τὴν Κυριαχὴν, ex Gregorio Nysseno, seu si mavelis, Hesychio Hierosolymitano, *Oratione in Resurrectionem Dominicam*, qui Κυριαχὴν νόκτα appellat. Omittebam mentionem facere veteris ac deperdite constitutionis pseudoapostolicæ in Epiphanio her. 70, n. 10, qua προ-ῖπιεβatur ut Christiani vigilias agerent μεσάζοντων τῶν ἀζύμων apud Judæos. Eam ideo sublatam fuisse arbitror, quia,

συναθροίζόμενοι, γρηγορείτε, προσευχόμενοι, και δεόμενοι του Θεού, εν τη διανυκτερεύσει υμών, αναγιγνώσκοντες την νόμον, τους προφήτας, τους ψαλμούς, μέχρις ἀλεκτρούνων⁵⁵ κραιψῆς, και βαπτισαντες υμών τους κατηχουμένους, και αναγνόντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ και τρόμῳ, και προσλαλήσαντες (37) τῷ λαῷ τὰ πρὸς σωτηρίαν, παύσασθε τοῦ πένθους υμών, και δεήθητε τοῦ Θεοῦ, ἐπιστραφήναι τὸν Ἰσραὴλ, και λαβεῖν αὐτὸν τόπον⁵⁶ μετανοίας και τῆς ἀσθείας ἄρασιν· ὅτι ὁ μὲν ἀλλόφυλος κριτής, νηδόμενος τὰς χεῖρας εἶπεν· « Ἀδῶδς εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς ἔθεσθε. » Ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἐπαβόησε· « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, και ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » και Πιλάτος εἰπόντος· « Τὸν βασιλέα υμών σταυρώσω; » αὐτοὶ ἐπαβόων· « Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα· σταύρωσον, σταύρωσον (38) αὐτόν. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν ταυτὸν βασιλέα, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι. Και ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. » Και Πιλάτος ὁ ἡγεμὼν και Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσεν (39) αὐτὸν σταυρωθῆναι· και πληροῦται τὸ φάσκον λόγιον· « Ἴνα τί ἐφρούραξαν ἔθνη, και λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, κατὰ τοῦ Κυρίου και κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Και ἀπέβριψαν τὸν ἀγαπητὸν, ὡς νεκρὸν ἐδδελυγμένον. » Και αὐτοῦ σταυρωθέντος τῇ παρασκευῇ, και ἀναστάντος ἐπιφωσκούσης Κυριακῆς, ἐπληρώθη ἡ Γραφή ἡ λέγουσα· « Ἀνάστα, ὁ Θεὸς, κρῖνον τὴν γῆν· ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. » Και πάλιν· « Ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος, θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παρῆρησάσομαι ἐν αὐτῷ. » (40) και· « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, και ἀνάστησόν με, και ἀναποδώσω αὐτοῖς. » Διὰ τοῦτο οὖν και ὑμεῖς, ἀναστάντος τοῦ Κυρίου, προσενέχετε τὴν θυσίαν (41) υμών, περὶ ἧς ὑμῖν διετάξατο δι' ἡμῶν, λέγων· « Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. » Και λοιπὸν ἀπονηστεύετε, εὐφραίνόμενοι και ἑορτάζοντες, ὅτι ἀρραβὼν τῆς ἀναστάσεως υμών (42) Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· και τοῦτο ὑμῖν ἔστω νόμιμον αἰώνιον, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, μέχρις ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος. Ἰουδαίοις γὰρ ὁ Κύριος ἔτι τέθνηκε· Χριστιανοῖς δὲ ἐγήγερται· τοῖς μὲν δι' ἀπιστίαν, τοῖς δὲ διὰ πληροφορίαν, ὅτι ἡ εἰς αὐτὸν ἐλπὶς ἀθάνατος ζωὴ και (43) αἰώνιος· μετὰ δὲ ὀκτὼ ἡμέρας (44)

A vigiliis, orationibus et ad Deum precibus vacate in pernoctatione vestra, legem, prophetas, ac psalmos legite usque ad gallorum cantum, et baptismum conferte vestris catechumenis; et recitato Evangelio in timore ac tremore, habitaque ad populum allocutione de rebus ad salutem pertinentibus, luctui vestro finem imponite; et orate Deum ut convertatur Israel, locumque penitentiae accipiat cum venia impietatis: quandoquidem iudex alienigena lotis manibus, dixit: « Innocens sum a sanguine justii hujus, vos videritis ». Israel vero exclamavit: « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros; » et Pilato dicente: « Regem vestrum crucifigam? » ipsi acclamarunt: « Non habemus regem, nisi Cæsarem. Crucifige, crucifige eum. Omnis enim qui se regem facit, contradicit Cæsari. Et si hunc dimiseris, non es amicus Cæsaris ». Et Pilatus præses, ac Herodes rex, jusserant eum crucifigi; atque complementum accepit Scriptura, quæ dicit⁵⁷ 58: « Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ; et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus ». Et projecerunt dilectum, quasi mortuum abominatum⁵⁹. Atque ipso sexta feria in crucem sublato; et a mortuis excitato, sub diei Dominici diluculum, exitum habuit illud Scripturæ: « Surge, Deus; judica terram: quoniam tu hereditabis in omnibus gentibus⁶¹; » et iterum: « Exurgam, dicit Dominus, ponam in salutari; fiducialiter agam in eo⁶²; » et: « Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me; et retribuam eis⁶³. » Ob hoc igitur et vos, resurgente Domino, offerite sacrificium vestrum, de quo vobis constituit per nos, dicens: « Hoc facite in meam commemorationem⁶⁴. » Postea jejunium dimittite, lætantes et diem festum agentes; quoniam pignus resurrectionis vestræ Jesus Christus a mortuis excitatus est: atque hoc vobis sit legitimum sempiternum usque ad consummationem sæculi, quoad venerit Dominus⁶⁵. Nam Judæis adhuc Dominus interfuit; Christianis vero resurrexit; illis quidem propter infidelitatem; his autem propter certissimam hanc persuasionem, quod sperare in eum sit vita immortalis ac æterna.

⁵⁵ Anast. ἀλεκτροφωγῶν. ⁵⁶ al. τρόπον. ⁵⁷ Matth. xxvii, 24, ⁵⁸ Joan. xix, 15. 6, 12. ⁵⁹ Act. iv, 25-27. ⁶⁰ Psal. ii, 1. ⁶¹ Isa. xiv, 19. ⁶² Psal. lxxxii, 8. ⁶³ Psal. xi, 6. ⁶⁴ Psal. xl, 11. ⁶⁵ Luc. xii, 19. ⁶⁶ Exod. xii, 24; 1 Cor. xi, 26.

VARIORUM NOTÆ.

juxta ejusdem S. doctoris animadversionem, non semper poterat, servato ecclesiastico calculo, ipsa observari. Id. — Mas. Vind. ἀπὸ δευτέρας μ. α. καρτεροῦντες. Cl.
 (37) Προσλαλήσαντες. Latine alloqui dicitur, et allocutio. Exstant hujusmodi sermones habiti in vigilia Paschæ. Cot.
 (38) Σταύρωσον. Addit alter cod. Vind. ante hanc vocem: και πάλιν ἐπαβόησαν, perperam et ex Joanne liquet. Cl.
 (39) Ἐκέλευσαν. L. ἐκέλευσαν. Cot.
 (40) Παρῆρησάσομαι ἐν αὐτῷ. Desunt in utroque cod. Vind. Cl.
 (41) Προσενέχετε τὴν θυσίαν. Epiphanius sub

finem Panarii: Ἐν ἄλλοις δὲ τόποις οὐ γίνεται λατρεία τῆς οἰκονομίας, ἢ μόνον ἐπιφωσκούσης τῆς Κυριακῆς, ὅτε ἀπολείε περὶ τὴν τῶν ἀλεκτρούνων κλαγγὴν, ἐν τῇ Ἀναστασίῳ ἡμέρᾳ και πανηγύρει, μεγάλη ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα. Aliis vero in locis, divini Mysterii cultus non celebratur, nisi solummodo illucescente Dominica, quando ad gallorum cantum jejunium solvitur, in Resurrectionis die, ac festo, magna die Paschalis. Id.
 (42) Τῆς ἀναστάσεως υμών. Al. ἡμῶν, et recius. Id.
 (43) Ζωὴ και. Alter cod. και ζωὴ. Cl.
 (44) Μετὰ δὲ ὀκτὼ ἡμέρας, etc. Simili modo a Cyrillo in Joannem, et ab aliis accipitur illud,

Post dies vero octo, sit vobis rursus festum honorandum octavus dies, in quo me Thomam de resurrectione vix ac ne vix quidem credentem, convicit, ostendens mihi clavorum vestigia, item lanceæ vulnus in latere⁶⁶. Et iterum, a prima Dominica numeratis quadraginta diebus⁶⁷, post Dominicam diem seu hebdomadæ feria quinta celebrate festum Assumptionis Domini⁶⁸, in quo die, completa omni dispensatione et constitutione, ascendit ad Deum ac Patrem⁶⁹, emissorem suum⁷⁰, et sedet a dextris virtutis⁷¹, exspectatque donec ponantur inimici ejus sub ejus pedibus⁷²; qui et in consummatione sæculi veniet cum potestate ac gloria multa⁷³, ad judicandum vivos et mortuos⁷⁴, et ad reddendum singulis secundum ea quæ gesserint⁷⁵. Tuncque videbunt dilectum Dei Filium, quem compunxerunt; et cognoscentes eum, plangent super seipsos, tribus ad tribum, ac mulieres eorum separatim⁷⁶.

CAPUT XX.

Prædictio prophetiæ de Christo Jesu.

Etenim nunc quoque, decima mensis Gorpziæ die, Judæi congregati, Lamentationes Jeremiæ legunt, in quibus habetur: « Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus captus est in corruptionibus eorum⁷⁷, » et Baruchum, in quo scriptum est: « Hic est Deus noster; non æstimabitur alius ad eum; adinvenit omnem viam scientiæ, et ostendit illam Jacobo puero suo, et Israeli dilecto sibi. Post hoc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est⁷⁸. » Et inter legendum plangunt ac lamentantur, ut ipsi quidem putant, vastitatem a Nabuchodonosoro inductam; at revera exordium luctus comprehensuri eos, inviti faciunt. Cæterum post decem dies ab Ascensione, seu quinquagesimo post primam Dominicam die, magnum sit vobis festum Pentecostes⁷⁹; in eo quippe die Dominus Jesus ad nos hora tertia misit donum Spiritus sancti; ac repleti sumus ejus efficacia; et linguis novis locuti sumus, prout idem Spiritus nobis suggererat⁸⁰; et prædicavimus Judæis atque gentibus, Jesum esse Christum Dei, et constitutum a

⁶⁶ Joan. xv, 27. ⁶⁷ Act. i, 3. ⁶⁸ Anast. ibid. ⁶⁹ Marc. xvi, 19. ⁷⁰ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 11, ad Sm. 3. ⁷¹ Matth. xxvi, 64. ⁷² Heb. x, 13, 6. ⁷³ Zach. xii, 10; Joan. xix, 37. ⁷⁴ Thren. quæst. 64. ⁷⁵ Act. ii, 4.

VARIORUM NOTE.

post dies octo, de die octava, non autem nona. Unde Græci hanc Dominicam octavarum Paschæ nuncupant Κυριαχὴν τοῦ Θωμᾶ. Quæ ipsis etiam est καὶνὴ Κυριαχὴ, et ἀντίπασχα. Nos Dominicam in Albis appellamus, et Pascha clausum, vel ut legitur in Regula Chrodogangi, cap. 36, Tom. I, Spicilegii, Clausum Paschæ. Cot.

(45) Καὶ αἱ γυναῖκες, etc. Hæc in altero cod. omittuntur. Cl.

(46) Τοῦ Ἰησοῦ. Adduntur hæc in codd. Vind.: ἦν Ἰουδαῖοι ἀναγινώσκουσι δεκάτη Σεπτεμβρίου, ἡοσι Γορπζιᾶου. Ib.

(47) Δεκάτη τοῦ μηνὸς Γορπζιᾶου. Decima Septembris, mensis septimi, die sancta et solenni

Ἔστω ὑμῖν πάλιν ἑορτὴ τιμία, αὐτὴ ἡ ὀγδόη, ἐν ἧ δισπιστοῦντα ἐμὲ Θωμᾶν ἐπὶ τῇ ἀναστάσει. ἐπληροφόρησε, δείξας μοι τοὺς τύπους τῶν ἤλων, καὶ τῆς λόγχης ἐν τῇ πλευρᾷ τὴν τρώσιν. Καὶ πάλιν, ἀπὸ τῆς πρώτης Κυριακῆς ἀριθμήσαντες τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἀπὸ Κυριακῆς μέχρι πέμπτης, ἑορτίζετε τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν πληρώσας πᾶσαν οἰκονομίαν καὶ διάταξιν, ἀνῆλθε πρὸς τὸν ἀποστείλαντά αὐτὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καθίσας ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ περιμένων ἕως ἂν θεθῶσιν οἱ ἔχθροί αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ὅς καὶ ἐλευσεται ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ ἀποδοῦναι ἕκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ τότε ἔβρονται τὸν ἀγαπητὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὃν ἐξεκέντησαν, καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν, κόβονται ἐφ' ἑαυτοῖς, φυλὴ κατὰ φυλὴν, καὶ αἱ γυναῖκες (45) αὐτῶν κατ' ἰδίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Πρόρρησις προφητείας περὶ Χριστοῦ τοῦ Ἰησοῦ (46).

Καὶ γὰρ καὶ νῦν δεκάτῃ τοῦ μηνὸς Γορπζιᾶου (47) συναθροισζόμενοι, τοὺς Θρηνοὺς Ἰερεμίου ἀναγινώσκουσιν, ἐν οἷς εἴρηται: « Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν » καὶ τὸν Βαροῦχ, ἐν ᾧ γέγραπται: « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λονισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτὸν ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἐδείξεν (48) αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Καὶ ὅταν ἀναγῶσι, κόβονται καὶ θρηνοῦσιν, ὡς μὲν αὐτοὶ νομίζουσι, τὴν ἐρημίαν τὴν ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ γενομένην, ὡς δὲ ἡ ἀλήθεια ἔχει, προόμια ποιοῦνται ἄκοντες τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ καταλαμβάνειν πένθους. Μετὰ δὲ δέκα ἡμέρας τῆς Ἀναλήψεως (49), ἤτις ἀπὸ τῆς πρώτης Κυριακῆς πεντηχοστὴ γίνεται, ἑορτὴ μεγάλη ὑμῖν ἔστω· ἐν αὐτῇ γὰρ, ὡρα τρίτῃ ἀπέστειλεν εἰς ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς τὴν δωρεάν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐπλήσθημεν αὐτοῦ τῆς ἐνεργείας, καὶ γλώσσαις καιναῖς ἐλάλησαμεν, καθὼς ἐκεῖνο ὑπέχει ἐν ἡμῖν καὶ ἐκρηύξαμεν Ἰουδαίοις τε καὶ ἔθνεσιν, αὐτὸν εἶναι τὸν

D Expiationum, qua Judæis animas suas affligere seu jejunare præcipitur, Levit. xvi, 29; xxiii, 27; Numer. xxix, 7. In ea poterant Judæi Hellenistæ etiam Baruchum Græce legere, per synagogas suas Cot.

(48) Ἐδείξεν. Uterque cod. ἔδειξεν. Cl.

(49) Μετὰ δὲ δέκα ἡμέρας τῆς Ἀναλήψεως. Recuperabit quæ amisit Anastasius, si quæst. 64, p. 428, l. 7, post Κυρίου posueris quemadmodum in libris Regius, et in Typico fol. 135, καὶ μετὰ ἡμέρας δέκα τῆς Ἀναλήψεως. Constitutionum porro locum hunc aliosque multos continet Niconis monachi Pandectes; qui liber servatur in forulis Regiæ Bibliothecæ. Cot.

Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὠρισμένον ὑπ' αὐτοῦ κριτὴν (50) ζήτων καὶ νεκρῶν. Τοῦτω Μωσῆς μαρτυρῶν ἔλεγεν· « Ἐλαβε Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου, καὶ ἔβρεξε. » Τοῦτον εἶδεν Ἰακώβ ὡς ἄνθρωπον, καὶ εἶπεν· « Εἶδον Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. » Τοῦτον Ἀβραάμ ξενοδοχῆσας, κριτὴν ὠμολόγησε καὶ ἑαυτοῦ Κύριον. Τοῦτον Μωσῆς ἐπὶ τῆς βάρου θεάεται· περὶ τοῦτου ἐν Δευτερονομίῳ ἔλεγε· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς. Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἧς ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. » Τοῦτον εἶδεν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ στρατάρχης τῆς δυνάμεως Κυρίου, καθωπλισμένον, σύμμαχον εἰς Ἱεριχώ· ᾧ καὶ πεσὼν προσεκύνησεν (51), ὡς δοῦλος δεσπότην. Τοῦτον Σαμουὴλ εἶδὼς Χριστὸν Θεοῦ, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς βασιλεῖς, χριστοὺς ὠνόμαζε. Τοῦτον εἶδὼς Δαβὶδ, ἐψάλλε τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ψῆδην, λέγων· « Ὡδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ » καὶ ἐπιφέρων εἰς πρόσωπον αὐτοῦ, ἔφασκεν· « Περιζῶσαι τὴν βομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρὸν σου, δυνατὲ, τῆ ὠραιότητι σου, καὶ τῷ κάλλει σου, καὶ ἐντεινον, καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασιλευε, ἐνεκεν ἀληθείας, καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης· καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. Τὰ βέλη σου ἤκονημένα, δυνατὲ (52), λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται ἐν καρδίᾳ τῶν ἑχθρῶν τοῦ βασιλέως (53). Διὰ τοῦτου ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεὸς σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως, παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Σολομὼν ἔλεγεν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελιώσέ με, ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἔλθειν (54) τὰς πηγὰς τῶν ὕδατων, πρὸ τοῦ ὄρη ἔδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με· » καὶ πάλιν· « Ἡ σοφία ὑποκόδμησεν ἑαυτῇ οἶκον. » Περὶ αὐτοῦ καὶ Ἡσαίας ἔλεγεν· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται. Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος, ἀρχεῖν ἔθνῶν ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσι. » Ζαχαρίας δέ· « Ἰδοὺ (55) ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται δικαίος καὶ σώζων, αὐτὸς πρῶτος, καὶ ἐπιθεβηκῶς ἐπὶ θύον, καὶ πῶλον ὑπὸ ὑπόζυγιου. » Τοῦτον Δανιὴλ υἱὸν ἀνθρώπου λέγει εἶναι (56),

A Deo iudicem vivorum ac mortuorum ⁵¹. Hunc Christo Moyses testimonium præbens, aiebat : « Accepit Dominus ignem a Domino, et pluit ⁵². » Hunc Jacobus tanquam hominem vidit, et dixit : « Vidi Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea ⁵³. » Hunc Abrahamus hospitio exceptum, confitebatur iudicem ac Dominum suum ⁵⁴. Hunc Moyses in rubo vidit ⁵⁵ : et de eodem in Deuteronomio dixit : « Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus ex fratribus vestris sicut me ; ipsum audietis, secundum omnia quæ locutus fuerit vobis ; et erit, omnis anima, quæ non audierit Prophetam illum, exterminabitur de populo suo ⁵⁶. » Hunc vidit Jesus filius Navæ duem exercitus ac virtutis Domini, armatum, et subsidiarium in expeditione Hierichuntina ; quem et procidens adoravit, ut servus dominum ⁵⁷. Hunc Samuel respiciens Christum Dei ⁵⁸, sacerdotes et reges, christos nominavit. Hunc David cernens, canticum de eo psallebat, inscribens : « Canticum pro dilecto ⁵⁹ : » atque hæc verba de persona ipsius subiungens : « Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, specie tua et pulchritudine tua, et intende ; et prospere procede, et regna, propter veritatem, et mansuetudinem, et iustitiam ; et deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potentissime ; populi sub te cadent, in corde inimicorum regis. Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, præ participibus tuis ⁶⁰. » De eo etiam, et ex ejus persona, dicebat Salomon : « Dominus condidit me principium viarum suarum in opera sua : ante sæculum fundavit me, in principio, antequam terram faceret, antequam prodirent fontes aquarum, antequam montes firmarentur, et ante omnes colles generat me ⁶¹ ; » et iterum : « Sapientia edificavit sibi domum ⁶². » De eo et Isaias aiebat ⁶³ : « Egre dietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ascendet. Et erit radix Jessæ, et qui consurgit, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt ⁶⁴. » Zacharias vero : « Ecce rex tuus venit iustus et salvans, ipse mitis, et sedens super asinam, et pulum filium subjugalis ⁶⁵. » Hunc Daniel dicit esse

⁵¹ Act. i, 42. ⁵² Gen. xix, 24. ⁵³ Gen. xxxii, 30. ⁵⁴ Gen. xviii, 25, 27. ⁵⁵ Exod. iii, 2. ⁵⁶ Deut. xviii, 15. ⁵⁷ Jos. v, 15. ⁵⁸ I Reg. xii, 3. ⁵⁹ Psal. xlii, 1. ⁶⁰ Ibid., 4. ⁶¹ Prov. viii, 22. ⁶² Prov. ix, 1. ⁶³ I. Ignat. interpol. ad Sm. 2. ⁶⁴ Isa. xi, 1, 10. ⁶⁵ Zach. ix, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(50) Κριτὴν. Additur εἶναι in altero codice, parum concinne, cum jam antecesserit. In margine adscriptum : περὶ τοῦ Κυρίου προφητεῖται. Cl.

(51) ᾧ καὶ πεσὼν προσεκύνησεν. De nullo sanctorum refertur in sacra Scriptura, quod Deum cadens adoraverit ; sed quicumque illicita adorat, cadens dicitur adorare. Observatio est S. Hieronymi ad caput iii Danielis. Quanquam in Mattihari Evangelio de Magis legimus, procidentes infantem Jesum adorasse. Cot.

(52) Ἐκονημένα, δυνατὰ. Notanda in hoc Davidis textu varians lectio, δυνατὰ, tum apud Eusebium *Demonstr. Evangel.*, lib. v, cap. 3, tum ex *Metaphrasi* Apollinaris, Arnobii *Commentario*, et Catena hic p. 926. Firmicus De errore profanarum religio-

num : *Sagittæ acutæ potentissimæ*. Vide etiam Paschasium. Malo autem exemplo factum ab iis qui præfuerunt editionibus S. Augustini, quod non sustulerint evidens mendium ad hunc Psalmum : *Sagittæ tuæ acutæ, potentissime : et transgentes et efficientes*. Præsertim cum cernerent innox : *O sagittam acutam potentissimam !* Unde corrigere debuerant, *acutæ potentissimæ*. Id.

(53) Βασιλέως. Additur in cod. Vind. καὶ ἔξῃς. Cl.

(54) Ἐλθεῖν. Προσθεῖν in utroque cod. Id.

(55) Ἰδοὺ. Præcedunt hanc voculam hæc, in altero cod. : *Χαίρε σφόδρα, θύγατερ Σιών*. Id.

(56) Ἐῖται. Deest in altero. Id.

Filium hominis, venire ad Patrem⁵⁶, omne judicium omnemque honorem ab eo accipere, et esse lapidem ex monte, sine manibus excisum, qui crevit in montem magnum, ac universam terram replevit⁵⁷, quique coeterit variarum gentium principatum, ac multorum deorum cultum, unum vero Deum prædicat, et Romanorum monarchiam eligit. De hoc quoque Jeremias prophetice dicebat: « Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus captus est in corruptionibus eorum: de quo diximus: In umbra ejus vivemus in gentibus⁵⁸. » Jam vero Ezechiel, similiterque alii prophetae ubique asserunt huic esse Christum, Dominum, regem, judicem, legislatorem, Angelum Patris, unigenitum Deum. Hunc igitur et nos prædicamus vobis, et evangelizamus, Deum Sermonem, suo Deo ac Patri ministrantem in omnium rerum creatione. Huic credentes, vivetis; non credentes vero, etiam puniemini. « Qui enim incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum⁵⁹. » Itaque, postquam celebraveritis Pentecosten⁶⁰, celebrate

Α ἐρχόμενον πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν καὶ τὴν τιμὴν παρ' ἑαυτοῦ ὑποδεχόμενον, καὶ λῆθαι ἀπὸ θρόνου ἄνευ χειρῶν ἐπιθῆντα, καὶ γενόμενον ἐκ θρόου μέγα, καὶ πληρώσαντα πᾶσαν τὴν γῆν, συντρίβοντα πολυαρχίαν τοπαρχῶν, καὶ πολυθεῖαν θεῶν (57), κηρύσσοντα δὲ τὸν ἕνα Θεόν, καὶ χειροθεοῦντα τὴν Ῥωμαίων μοναρχίαν. Περὶ τούτου καὶ Ἱερουμίας προφητεῖων Δεγρ· « Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διασφοραῖς αὐτῶν· οὐ εἶπομεν, Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσομεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι,· Καὶ Ἰεζεκιὴλ δὲ καὶ οἱ καθ' ἑξῆς προφήται, περὶ τοῦτον εἶναι Χριστόν, Κύριον, βασιλέα,· κριτὴν, νομοθέτην, Ἄγγελον τοῦ Πατρὸς, μονογενῆ Θεόν. Τούτον οὖν καὶ ἡμεῖς κηρύσσομεν ὑμῖν, καὶ εὐαγγελιζόμεθα, Θεὸν Λόγον, ὁμηροτούμενον (58) τῷ Θεῷ αὐτοῦ καὶ Πατρὶ ἐκ τῶν ὧν ἐκδημιουργία. Τούτῳ πιστεύοντες ζήσομεν, ἀπιστούντες δὲ καὶ κολασθήσεσθε. « Ὁ γὰρ ἀπειθῶν τῷ Υἱῷ, οὐκ ἕβεται τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν. » Μετὰ οὖν τὸ εὐρατάσαι ὑμᾶς τὴν Πεντηκοστὴν, εὐρατάσατε μίαν ἑβδομάδα (59)· καὶ μετ'

⁵⁶ Dan. vii, 13. ⁵⁷ Dan. ii 34. ⁵⁸ Thren. iv. 20. ⁵⁹ Joan. iii, 36. ⁶⁰ Anast. ibid.

VARIORUM NOTÆ.

(57) Θεῶν. In altero codice eleganter: ἀθῶν, cum πολυθεῖα θεῶν repetitionem auribus ingratam offerat. Est vero hic ὀβριμώρον. Prima enim fronte videtur repugnare, lis qui ne unum quidem Deum admittunt, objici deorum multitudinem; sed nihil est verius; deus enim, qui socios habet, non est deus, cujus hoc est summum attributum, non tantum superiorem nullum, sed ne parem quidem ullum habere. Cl.

(58) Ὁμηροτούμενον. Adnotabatur hic in antiquo codice Turriani: Ὁ δέγομαι ὁμηροῦσαι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τὸν Υἱόν, ἀλλὰ οὖν αὐτῷ πάντα ποιῆσαι. Non admitto ministrasse Deo et Patri Filium; sed una cum ipso cuncta creavisse. Et ad consimile effatum lib. viii, cap. 12: Μετὰ τὴν σάρκωσιν εἶποι ἄν τις τὴν ὁμηροῦσαν δι' αὐτόν, ἢ μὴ πρὸ τῆς σαρκώσεως. Post incarnationem, dixerit quis ministerium per illum (seu illum ministrasse), non vero ante incarnationem. Pie admodum, et congruenter doctrinæ SS. Patrum. Nam hæretici hujusmodi vocibus abutebantur contra equalitatem Filii cum Patre. Cæteroque non desunt exempla similitum locutionum, non modo in magistris qui Arium præcesserunt (Justinum martyrem dico, Theophilum Antiochenum, Irenæum, Clementem Alexandrinum, Tertullianum, et Origenem); sed et in illis, qui post exortam Arianam hæresim scripsere. Verbi gratia, in Hilario lib. iii De Trinitate, Mario Victorino hymno 3, ac Epiphanio, circa quem leg. sup. ad Hermæ locum. Philo Judæus De nominum mutatione, p. 1058: Ὁμηροῦτος τοῦ Θεοῦ λόγος. Vide, si libet, epistolam episcoporum sex ad Paulum Samosatensem. Cor.—In margine utriusque cod. Vind.: « Ὅτι τὸ λέγειν· Ὁμηροῦται δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ, οὐκ ὑπόθεσιν τοῦ Υἱοῦ δεικνύσθιν, οὐδὲ λειτουργικὴν δύναμιν ὡς κτισματος, ἀλλὰ ὡς συνδημιουργοῦ. Verum hæc non sunt scriptoris hujus libri, sed librarii, aut potius critici rectius sententiæ. Non est hujus loci attingere quæstionem, quæ moveri hinc queat, cur Patres antenicanæ inстар Arianorum interdum locuti sint, interdum eos oppugnasse videantur. Clen.

(59) Ἐοράσατε μίαν ἑβδομάδα. Ritum festam habendi hebdomadam quæ Pentecosten consequi-

tor, ex hisce libris ab Æthiophibus indicatum apud Damianum a Goez, non ineminerant alicubi Ecclesiarum esse observatum, aut a se alibi lectum viri memoria excellenti, plurimæque lectionis. Ego vero illis hac parte felicior, non pauca reperi testimonia, quibus constat ita multis in locis fuisse acsitatum. Nonnulla proferam; et ad reliqua locorem amandabo. Igitur in antiquis Penitentialibus a doctissimo Morino evulgatis, p. 88, 89, inter dies festos quibus penitentes omni jejunio absoluntur, ponitur, cum hebdomade Paschalis, hebdomas quæ Pentecosten excipit, quæque S. Spiritus hebdomas vocatur: Τὴν ἑβδομάδα τοῦ Πάσχα, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς, ἣν τοῦ ἁγίου Πνεύματος καλοῦμεν ἑβδομάδα. Et p. 90, B; 115, E, vetatur genu flectere, ut in diebus solemnibus, a Paschate usque ad festum Omnium Sanctorum, hoc est, juxta Græcos. Dominicam post Pentecosten. Ad hæc ita scribit Joannes Citrius in responsis ad Cabasilam, non quidem impressis illis Juris Græco-Romani p. 323, etc., sed in compendium redactis, ac numero pluribus, Bibliothecæ Regiæ, et codicis Jollani, post Matthæi monachi Nomocanonem: Καταλύομεν δὲ καὶ πᾶσαν τὴν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἑβδομάδα, εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς γε δὴ καὶ τὴν διακαινησιμον, εἰς τιμὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ τὸ ὁμοῖον εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ἄρα τῷ Πατρὶ, οὕτω δὴ καὶ τῷ Υἱῷ· δι' αὐτῶν γὰρ τῇ τοῦ Πατρὸς εὐδοσίᾳ τὸ τῆς ἡμῶν ἀναπλάσεως ἐπινομήθη μυστήριον, καὶ ὁ τῆς θεογνωσίας ἡμῶν ἐπιλάμψεν φωτισμός. Id est, totam quousque a Pentecoste hebdomadam nequamquam jejunamus, in honorem S. Spiritus: quem admodum, scilicet, hebdomadam post Pascha, in honorem Salvatoris nostri Jesu Christi: quod Spiritus sanctus paris sit dignitatis, ut sciam Patre, ita et cum Filio: per Filium enim et sanctum Spiritum benedictio Patris, nostræ reformationis mysterium dispensatum est, nobisque cognitionis Dei splendor utatur. Jam vero ad ad Typicum fol. 154, ad concilium Moguntiarum can. 56, et Capitularia, lib. ii, cap. 35; ad synodum Salegustadiensem, cap. 2, et ad eos qui De ecclesiasticis officiiis scripserunt, Amalarium lib. i, cap. 59, lib. iv, cap. 29; Bernonem, cap. 3; Rupertum, lib. x, cap.

επεινήν, νηστεύσατε μίαν (60)· δίκαιον γάρ και εύφρανθήναι επί τῆ ἐκ Θεοῦ δωρεᾷ, ¹ και νηστεύσαι μετά τῆν δυνειν. Καί γάρ και Μωσῆς και Ἡλίας ἐνήστευσαν τεσσαράκοντα ἡμέρας· και Δανιήλ τρεῖς ἑβδομάδας ἡμερῶν, ἄρον ἐπιθυμιῶν οὐκ ἔφαγε, και κρέας και οἶνος οὐκ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ· και ἡ μακαρία Ἄννα αἰτουμένη τὸν Σαμουήλ, λέγει· «Ὀνιον και μέθυμα οὐ πέπωκα, και ἐκλέω τὴν ψυχὴν ἐνώπιον Κυρίου»· και Νινευίται νηστεύσαντες τρεῖς ἡμέρας και τρεῖς νύκτας (61), τῆς ὀργῆς τὴν πείραν ἀπέφυγον· και Ἐσθήρ, και Μαρδοχαῖος, και Ιουδῆθ,

¹ Deest in Anast. ² Exod. xxxiv, 28; III Reg. xiv, 8. ³ Dan. x, 2. ⁴ I Reg. i, 15.

VARIORUM NOTÆ.

26, et Honorium lib. III, cap. 149. Postea Paschate servante hebdomadem suam, Pentecostæ tres tantum dies attributi sunt, per sextum canonem concilii Engilenheimensis. Videnda Constantiensis synodue ann. 1094. Cor.

(60) Καί μὲν ἐπεινήν, νηστεύσατε μίαν. Abest μίαν adh Anastasio, et a tractatu acephalo De jejuniis cod. Reg. 2434; ubi iste locus citatur. Equidem cernimus in S. Athanasio, Apologia de fuga sua, paulo post initium, Alexandriæ jejunatum fuisse in hebdomade quæ subsequitur Pentecosten. Quemadmodum Patres concilii Turonensis II, can. 17, ex antiquis institutis præcipiunt monachis, ut post Quinquagesimam tota hebdomade ex assè jejunent. At nunc Græci jejunium inchoant post octavam Pentecostes, et perducunt ad festum apostolorum Petri et Pauli. Videturque hoc jejunium successisse illi constitutionis pseudoapostolicæ: conjunctis forsam in unum duobus jejuniiis, Pentecostes et apostolorum: siquidem νηστεύειν τῶν ἁγίων ἀποστόλων fuisse ἐπιταγήμαρον testis est locuples Balsamon, in responsis ad Marci interrogationes, resp. 53; Juris Græco-Romani, pag. 388 (quo in responso me suavore lacunam complebis, e. mss. ac ex ejusdem Balsamonis canonum collectione, p. 221 et 228, repones, κυρίως Νικόλαου) nec non in interpretatione responsionis synodi Constantinopolitanae sub Nicolao patriarcha ad Questionem 3 monachorum quorundam. Cujus loci Latinam versionem ab Herveto habemus; Græca autem in lucem profero, accepta ab iisdem libris:

Καί τότε μὲν ἐλαθῆσαν ταῦτα. Ἐγὼ δὲ μετὰ τοῦτο σκοπήσας, ὅταν και ὅπως παρεδόθησαν αἱ δύο αὐται νηστεῖαι, ἤγουν τῆς κοιμῆσιως τῆς ἁγίας Θεοτόκου, και τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ και Θεοῦ ἡμῶν, ἀλλὰ μὴν και ἡ πρὸ τῆς ἐορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τελευτούμενη νηστεία, και ἡ πρὸ τῆς μεταμορφώσεως νηστεία, και εἰ ἐξ ἀνάγκης οὐρεῖσθαι κατὰ ταύτας νηστεύειν, και ἐπὶ πόσις ἡμερῶν, λέγω, τὴν μὲν νηστεύειν τῶν τοιούτων τεσσάρων ἑορτῶν, ἀπαραιτήτων εἶναι· τὴν δὲ ποσότητα τῶν ἡμερῶν ταύτης μὴ εἶναι εἰς πάντας τοσούτους· ὅταν εἰς τὴν μεγάλην ἑστὶ Τεσσαρακοστήν· ἀλλὰ πρὸ μὲν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἐκείνης τῶν τοι-

Et hæc quidem tunc dicta sunt. Ego autem cum postea considerassem, undenam et quo-modo hæc duo jejunia tradita sunt, scilicet, dormitionis sanctæ Deiparæ, et Natiuitatis Jesu Christi ac Dei nostri; atque etiam jejunium quidem horum quatuor festorum esse inexcusabile; ejus autem dierum quantitatem non esse numeram apud omnes equali; quod in magna Quadragesima est: sed ante septem quidem dies uniuscujusque horum festorum omnes fideles, laici

A hebdomadem unam; et post illam jejunate eam quæ sequitur: æquum enim est, ut et de divino musero lætemini et post intermissionem jejunetis. Etenim Moses ac Elias per quadraginta dies jejuni manserunt: et Daniel tribus hebdomadis dierum, panem desideriorum non comedit: et carb. ac vinum non introierunt in os ejus: nec non beata Anna, cum proobtinende Samuele precaretur: «Vinum,» inquit, «et temetum non bibi; et offundo animam meam coram Domino:» et Ninivites cum tribus diebus ac tribus noctibus jejunassent, iræ ian-

B scilicet et monachi, coguntur jejunare inexcusabiliter, quique non ita faciunt, ab orihodoxorum Christianorum communicatione alienabuntur. Monachi autem, qui a typicis per loca receptis conspiciuntur, amplius jejunare, videlicet, a festo Omnium Sanctorum, et a 14 mensis Novembris, vel inviti cogentur suos illos formularum libros sequi: quoniam hoc est canonicum et salutare; quemadmodum et laici qui sua sponte ita jejunant, laude et gratiarum actione digni habebuntur. Quia vero horum omnium causas divinis sententiis ac doctrinis scripto mandatis, Deo favente, confirmavimus, et in epistola exhibuimus, quam ad in primis venerabilem monachum dominum Theodosium Sarpolotem, qui in valle sancti Auxentii inclusus degit, scripsimus, eam quoque lege. Hic enim non est posita, ut quæ prolizassit. Eadem autem epistola, nullo penitus mutato, scripta est etiam ad clericos et reliquos, qui sunt in sede magnæ Antiochiæ.

οἶτων ἑορτῶν, πάντες οἱ πιστοί, λαϊκοὶ δηλονότι και μοναχοί, ἀναγκάζονται νηστεύειν κατὰ τὸ ἀπαραιτήτων, και οἱ μὴ οὕτω ποιούντες, ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἀλλοτριώθησονται: οἱ ἀπὸ κητορικῶν τυπικῶν συννοθεύμενοι μοναχοὶ νηστεύειν ἐπιπλέον, ἤγουν ἀπὸ τῆς ἐορτῆς τῶν ἁγίων πάντων, και ἀπὸ τῆς ἰδ' τοῦ Νοεμβρίου μηνός, και ἀκοντες ἀναγκασθήσονται τοὺς κητορικοὺς αὐτῶν τυπικοὺς ἀκολουθεῖν, ἐπὶ τοῦτο κανονικῶν και σπτηριωδῶς εἶναι, ὡσπερ και οἱ λαϊκοὶ οὕτως ἐκοντὶ νηστεύοντες, εὐχαριστίας ἀξιωθήσονται. Ἐπὶ δὲ τὰς αἰτίας τούτων πάντων γραφικοὺς θελοὺς ὄγμωσι και διδάγμασιν εὐδοκούντος τοῦ Θεοῦ κατησφαλισάμεθα, και δι' ἐπιστολῆς παρασημαθεῖα γραφίσης πρὸς τὸν ἐν τῷ βουνοῦ τοῦ ἁγίου Ἀδελφείου ἐγκλιόμενον, τὸν τιμωθέντων μοναχῶν κύριον Θεοδόσιον τὸν Σαρπειώτην, ἀνάγνωθι και ταύτην. Ἐναυθα γάρ ὡς πολυσύτηος οὐ κατεστρέθη. Ἡ αὐτὴ δὲ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπαρράλλετως και πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἁθρόνῳ τῆς μεγάλῆς Ἀντιοχείας, κληρικοὺς και λοιπούς.

Ecclesias Latinas mitto: quia quantopere a se invicem dissenserint, nemo nescit. Cor.

(61) Τρεῖς ἡμέρας και τρεῖς νύκτας. Triduum, quo transacto perituri fuerant, nisi penitentiam egissent, juxta Græcos codices, quodque sufficere ad placandum Deum observat sæpe B. Chrysostomus.

Sic Ninive monitis Joux sub tempore cladis Credidit, et tribus in luctu jejuna diebus, Promeruit morum excidio, consistere regno.

Sunt vero carminis De divina providentia, in Operibus S. Prosperi, eo etiam notabiles, quod poeta ille cum Josepho Ἀρχαιολογίας ix, 11, subversionem Ninives a Joux prædicatam, intellexit de amissionem imperii. lb.

nentis periculum effugerunt⁶: item Esthera, et Mardocheus, et Juditha, insultationem impiorum, Holophernis, et Ananis, jejunando declinarunt⁷. David denique ait: « Genua mea infirmata sunt a jejunio; et caro mea immutata est ab oleo⁸. » Vos ergo quocumque, in jejunio petite a Deo quaecumque petitis⁹. Post hanc autem hebdomadam jejunii, in omnibus quartis et sextis feriis vobis præcipimus jejunare; ac quod ob jejunium vestrum superfluit, paupe-

Α την τῶν ἀσεβῶν ἐπανάστασιν νηστεύσαντες ἀπέφυγον Ὀλοφέρνηου καὶ Ἀμάν⁶ καὶ Δαβὶδ λέγει· « Τὴ γονάτῃ μου ἠσθένησαν ἀπὸ νηστείας, καὶ ἡ σὰρξ μου ἠλλοιώθη δι' ἔλαιον. » Καὶ ὑμεῖς οὖν νηστεύοντες αἰτεῖσθε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ αἰτήματα ὑμῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἑβδομάδα (62) τῆς νηστείας⁷, πᾶσαν τετράδα καὶ παρασκευὴν προτάσσομεν ὑμῖν νηστεύειν, καὶ τὴν περισσεύαν ὑμῶν τῆς νηστείας πένησιν ἐπιχορηγεῖν. Πᾶν μὲν τοι Σάββατον (63), ἀνευ τοῦ ἐνδός, καὶ πᾶσαν

⁶ Jon. III, 5. ⁷ Esth. IV, 16; Judith. VIII, 6. ⁸ Psal. CVIII, 24. ⁹ Anast. ibid., I. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13, I. supra cap. 15. ¹⁰ Anast. νηστεύαν ταύτην.

VARIORUM NOTÆ.

(62) Ἑβδομάδα. Abest a cod. Vind. et merito, ut quidem videtur. Cl.

(63) Πᾶν μὲν τοι Σάββατον, etc. Multa complectitur. finis iste satis cognita. Primo, Sabbatorum omnium excepto uno, sancto videlicet, festum, cum jejunii vacuitate. Qua de re alibi Diataxes; et passim scriptores ecclesiastici, Latini etiam, quorum quidam Græcis non sunt iniqui. At S. Gregorius papa, lib. XI, epist. 3, dicit Antichristum celebrationem Sabbati inducturum. Secundo, Sabbati synaxim, ut lib. II, cap. 59. Non numeratur ista collecta inter apostolicas ab Epiphania in compendiarium veraque doctrina de fide Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ: ubi dicitur usitata quibusdam in locis; cum Socrates, lib. V, cap. 22, et Sozomenus, lib. VII, cap. 19, solos excipiant Romanos et Alexandrinos. In eodem Sozomeno, lib. III, cap. 14, De regula S. Paconii: Τῆ δὲ πρώτῃ καὶ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος, ἐπὶ κοινωνίᾳ τῶν ἁγίων μυστηρίων τῷ θυσιαστηρίῳ προσύνας, τὰς ζώνας λύειν, καὶ τὰς χειρῶν ἀποτίθεισθαι. Ut primo autem ac postremo hebdomadis die, ad altare accedentes ad sacrorum mysteriorum communionem, zonas s. terent, pellesque deponerent. Id est, Sabbato et Dominica. Inconsiderate enim a Nicephoro, lib. IX, cap. 14: Τῆ δὲ πρώτῃ καὶ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τῆς ἑβδομάδος per-versum est in τῇ δὲ πρώτῃ καὶ Κυριωνύμῳ τῶν ἡμερῶν, prima et Dominica die. Atque eundem Nicephori errorem, lib. III, cap. 8, observavit eximii acuminis vir Henricus Valesius in Sozom. VIII, 8, observabitque posthac quilibet, lib. XI, cap. 58, ad Sozomeni lib. VI, cap. 31. Adde nunc ista relegens, quod nuper inveni in confessione fidei Claudii regis Æthiopum, apud Hottingerum Ἀρχαιολογίας orientalis parte II, p. 77: Nos autem ita celebramus Sabbatum, ut offeramus munera ad mensam, et faciamus in eo cœnam, sicut præceperant nobis Patres nostri apostoli in διδασκαλίᾳ. Tertio, hic Constitutionum agitur de festo ac de celebri conventu diei Dominicæ. Quarto, contra jejunium eo dies susceptum: intellige stulta affectatione aut impia: quale hæreticorum complurium, Manichæorum, Tessareskædecatarum, Aetianorum, Eustathianorum, Priscillianistarum. Alioquin licet per Dominicam, non quidem solem, sed cum aliis diebus multis conjunctam jejunare. Utinam, pie exclamat Hieronymus, epist. 28, omni tempore jejunare possimus, quod in Actibus apostolorum, diebus Pentecostes et die Dominico apostolum Paulum, et cum eo credentes fecisse legimus. Idque magni doctoris votum sancti quidam impleverunt: ut insignis ille monachus, quem per annos 40 sol vespertentem non viderat. Ad hæc scribit ad Lucianum Celerinus in Cypriano: Pro cujus factis ego in lætitia Paschæ flens die ac nocte, in cilicio et cinere lacrymabundus dies exegi. Quinto, adversus jejunium in Pentecoste, 50 diebus post Pascha. Remissionem Quinquagesimæ et Quinquagesimæ Paschalis nuncupant Gennadius De script. eccles., cap. 61, et Beda Hist. Angl., III, 6. Ubi ego

circa ritum ac ritus desuetudinem, omittam quidem B vulgaria atque edita; ponam vero ob oculos lectorum quæ occult. Bibliotheca Regia, in tribus miss. ex interrogationibus et responsionibus synodicis sub patriarcha Nicolao, multum diversis ab illis Balsamonis, p. 227:

Interrogationes et responsiones synodice sancti concilii, cui sanctissimus patriarcha D. Nicolaus a Deo promotus præerat tunc, sub imperio D. Alexii Comneni; ad interrogationes quorundam monachorum, extra urbem in vita religiosa se exercentium, ac quarantium hoc modo:

Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις συνοδικαὶ τῆς ἁγίας συνόδου [al. ἐρωτήσεις κανονικαὶ καὶ ἀποκρίσεις τῆς ἁγίας συνόδου], τῆς πρώτου τοῦ ἁγίου πνεύματος πατριάρχου Κύριου Νικόλαου [al. ἐρωτήσεις μοναχῶν Ἀγιορείτου πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην Κύριον Νικόλαον] ὁ θεοπρόβλητος, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ βασιλέως κυροῦ * Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς ἐρωτήσεις τινῶν μοναχῶν C ἔξω τῆς πόλεως ἀσκουμένων, καὶ ἐπαπορησάντων οὕτως.

Interrogatio.

E nostro monasterio, in Deu venerabilis domini, frater quidam jam diu missus est a nobis indignis ad sanctitatem vestram, quæ apud nos necessariae sunt. Qui reversus, ostendit nobis, quod ad vestram sanctitatem feceramus (fecit) commonitorium, una cum solutione quam emisistis, a tergo posita, sicque habente: Quod non oporteat solvere jejunium, in Trade et Parasceve, ob commemorationem sancti vel apostoli cujuspiam, nisi duntaxat in festis Dominicis. Et quod oporteat jejunia tradita jejunare, etiam in ipsa Pentecoste, et in Dodecahæmero (12 diebus a Natali ad Epiphaniam); præter hebdomadam Renovationis (post Pascha). Ad hæc dubii nos, aut monachum mentiri, aut nos falli existimavimus. Quocirca et nunc scripsimus ista ad sanctitatem vestram; quo de iisdem re-

Ἐρώτησις.

Ἀπὸ τῆς καθ' ἡμῶν μονῆς (al. λαύρας), θεοσιμῶτος δεσπόται (al. θεοσιμῶτος δεσποτα), ἀδελφοί τῆς πρὸ πολλοῦ ἀπεστάλη παρὰ τῆς ἡμῶν ἀναξιώτητος πρὸς τὴν ἀγιωστὴν ὑμῶν (al. σου), ἐρωτῶσαι τίνα ἐγγράφως ζητήματα ἔνετα παρ' ἡμῶν ἀναγκαῖα. Ὅς καὶ ὑποσπρέψας, εἰδείξεν ἡμῖν τὸ ὑπομνηστικὸν ὃ ἐπιτύσαμεν (al. ἐποίησε) πρὸς τὴν ὑμῶν (al. σου) ἀγιότητα, καὶ τὴν ἐξεληθῆσαν ἡμῶν διπλοῦν (al. διπλοῦν), ἔγρουσαν οὕτως: Ὡς οὐδεὶς καταλύει τὴν νηστείαν, ἐν τετράδι ἢ παρασκευῇ (al. ἐν τετραδοπαρασκευῇ), χάριν μνήμης ἁγίου ἢ ἀποστόλου τινός, εἰ μὴ μόνον ἐν ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς, etc. Καὶ οὕτως νηστεύειν τὰς παραδόξως μένας νηστείας, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηχοστῇ, καὶ τῷ δωδεκαημέρῳ, γὰρ τῆς τῆς ἑβδομάδος τῆς διακρινήσεως (διακρινήσεως). Et paulo post: Πρὸς ταῦτα δὲ ἀπορήσαντες (al. ἀπορησάντες) ἡμεῖς, τῶν μοναχῶν ψεύδεσθαι (al.

Κυριακὴν, ἐπιτελοῦντες συνόδους, εὐφραίνεσθε· ἕνοχος γὰρ ἁμαρτίας ἔσται ὁ τὴν Κυριακὴν νηστεύων, ἡμέραν ἀναστάσεως οὖσαν, ἢ τὴν Πεντηκοστὴν, ἢ

A ribus elargiri. Et quidem in omni Sabbato, præter unum ¹⁰, atque in omni Dominica lætos conventus celebrate : erit enim reus peccati, qui per Domini-

¹⁰ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 9. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13.

VARIORUM NOTÆ.

διαφύεσθαι ἢ ὁμᾶς (αλ. ἡμᾶς) σφάλλεσθαι (αλ. ἐσφάλλεσθαι) ὑπελάδομεν. Αἰδὸ καὶ ἐγράψαμεν νῦν ταῦτα πρὸς τὴν ὁμῶν (αλ. σὴν) ἀγιότητα ὡς ἂν μάθωμεν περὶ αὐτῶν ἀκριβέστερον. Τὸ γὰρ καταλύειν τὴν νηστείαν ἐν ταῖς τῶν ἁγίων καὶ μεγάλων ἀποστόλων (αλ. τῶν μεγάλων ἁγίων καὶ ἀποστόλων, αλ. τῶν ἁγίων μεγάλων ἀποστόλων) ἑορταῖς εὐρίσχομεν τοῖς Ἰουπικοῖς συναξαριοῖς, τοῦ τε ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάβα καὶ κατηγήτου τῆς ἐρήμου ἐπὶ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου, καὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, καὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει, καὶ ἄλλων μεγάλων ἁγίων πολλῶν ἅπερ οὐ διαλανθάνει τὴν ὁμῶν (αλ. σὴν) ἀγιότητα. Ὡσαύτως καὶ πᾶσαν τὴν Πεντηκοστὴν καὶ τὸ (αλ. ἅπαν τὸ) δωδεκάημερον. Περὶ τούτων καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος τοιαύτα φησὶν ἐν τινι (αλ. τισι) τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ· ὅτι οὐ δεῖ παραβαίνειν νηστείαν (αλ. νηστείαν Κυρίου) τὸν μοναχὸν ἢ τὸν ἱερεῖα τετράδα (αλ. τουτέστι τετράδα) καὶ παρασκευὴν, εἰ μὴ τι ἐπὶ νόμῳ βεβήρηται, χωρὶς τῆς Πεντηκοστῆς, καὶ τῶν Ἐπιφανίων.

bus edoceamur accuratius. Nam jejuniūm diebus festis sanctorum, et magnorum apostolorum solvi debere invenimus in Typicis synaxariis, tum sancti Patris nostri Sabæ et Eremi moderatoris, tum sancti et magni Euthymii, tum S. Theodori Studitæ, necnon B. Athanasii qui in sancto monte, aliorumque plurimūm magnorum sanctorum; quæ sanctitatem vestram non latent. Pari modo tota Pentecoste, et Dodecahemero : de quibus et magnus Athanasius (a) hæc ait in quodam evis libris : quod monachi aut sacerdos, Domini jejuniūm, quartam seriam et Parasceven omittere non debet, nisi si aliquo morbo prematur, excepta Pentecoste cum Epiphaniis.

Diebus jejuntii, circa horam nonam post consuetas preces, sumptione panis duntaxat, aquæ et oleum, aut caricarum, aut dactylorum, necessitatem corporis explemus; præterquam si aliquo morbo illud afflictor. Cum igitur et die ante sancta Theophania jubeamur jejunare, post vespertinum officium illique conjunctam divini mysterii celebrationem, ad cibum corpori convenientem solemus accedere; tunc sumere non oportet oleum, aut pisces. Nam si eo die, vigilia, inquam, sanctorum Theophaniorum, cum in diem Dominicum incurrisset, Theophilus Alexandriæ episcopus caricas tantum aut palmulas comedere injungit, quatenus caveatur ne Dominica videamur jejunare; temere, eadem vigilia in alium diem incidente, cibum pinguiorem attigerimus. Quod si sanctorum Theophaniorum dies in Trade aut Parasceve (4 aut 6 feria) insulerit, sufficial nobis solvere quod juxta apostolorum canonem 69, hisce diebus institutum est jejunium; uti autem oleo et piscibus. At carnes vel caseum manducare, ingluvie prorsus commentum est, non apostolicæ legislationis jussum. Neque enim regnum Dei est esca et potus (Rom. xiv, 17); et quæ sequuntur.

Ἐν ταῖς νηστείαις τῶν ἡμερῶν, περὶ ἐνάτην ὥραν μετὰ τὰς συνήθεις εὐχάς, ἐν ἄρτῳ μόνῳ καὶ ὕδατι καὶ λαχάνοις, ἢ (αλ. καλ.) ἰσχύσιν, ἢ φοινίκην τὴν χρεῖαν ἀποπληροῦμεν τοῦ σώματος, εἰ μὴ τις ἐνοχολῆ τούτῳ ἀσθένεια. Ἐπεὶ τοίνυν κἀν τῇ πρὸ τῶν ἁγίων Θεοφανίων ἡμέρᾳ προσεταγμένον νηστεύειν, μετὰ τὴν ἑσπερινὴν ὕμνωδειαν καὶ τὴν συνημένην ταύτην θείαν μυσταγωγίαν, ἐπὶ τὴν σωματικὴν εὐδαιμονίαν ἰεὺς τροφήν, οὐ μεταληπτέον ἐλαίου ἢ ἰχθύων. Εἰ γὰρ τῆς ἡμέρας ταύτης, τῆς παραμονῆς φημί τῶν ἁγίων Θεοφανίων, ἡμέρᾳ Κυριακῇ συνελθούσης, ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας ἰσχύδιον μόνον ἢ (αλ. καλ.) φοινίκων ἐπισκήπτει μεταλαμβάνειν, ὅσον φυλάξασθαι τὸ ἐν Κυριακῇ δευχθῆναι νηστεύειν· σχολῆ γ' ἂν (αλ. δ' ἂν) ἐτέρᾳ συμπροσούσης ἡμέρᾳ, λιπαρωτέρας τροφῆς ἀφαιμεθα. Εἰ δὲ καὶ ἡ τῶν ἁγίων Θεοφανίων ἡμέρα ἐν τετράδι ἢ Παρασκευῇ ἐπισταῖ, ἀρκετὸν ἡμῖν λύσαι τὴν ἐν ταῖς τοιαύταις ἡμέραις νενομισμένην νηστείαν κατὰ τὸν 69^{ον} τῶν ἁγίων ἀποστόλων κανόνα, ἐλαίῳ τε χρῆσασθαι καὶ ἰχθύσι. Τὸ δὲ κρέατος ἢ τυροῦ φαγεῖν, γαστριμαργίας ἀπεικνῶς εἰρημα, οὐκ ἀποστολικῆς νομοθεσίας ἐπιταγμα. « Οὐκ ἔστι γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρώσις καὶ πόσις, » καὶ τὰ 69^α.

Ἀπόκρισις.

Responsio.

Καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ περὶ νηστείας ἐν τετράδι καὶ παρασκευῇ λέγομεν (αλ. γράφομεν). Οἱ γὰρ θεοκλήρικες ἀπόστολοι πᾶσαν ἀπλῶς τετράδα καὶ Παρασκευὴν δεῖν εἶπον τὸν παστὸν νηστεύειν, εἰ μὴ δι' ἀσθένειαν κωλύει τι· ἀλλ' οὐκί τήνδε ἢ τήνδε. Ἐν δὲ ταῖς τῶν ἁγίων μνήμαις, οὐ καταλύειν τὴν νηστείαν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκολάζειν ἐπέτρεψαν (αλ. ἐπέταξαν).

Iterum quoque eadem de jejuniū in 4 et 6 feria pronuntiamus. Divini enim præcones apostoli dixerunt, teneri fidelem jejunare omni absolute quarta die et Parasceve, si non prohibeatur aliquo modo ab infirmitate, non autem hac vel illa. In memoriis vero sanctorum, non solvere jejuniūm, sed ab operibus vacare præceperunt.

Igitur allocutio et lex episcopi Alexandriæ Theophili, talis habetur :

Sexto damnatur pari modo jejuniūm festorum. Atque potissimum legendi intérpretes canonum, ad Laodicenū 51, et Trullanū 52. Item canon 17 synodi Turonensis II. Nec vero tacitus debeo prætermittere sententiam celeberram a Theophilo Alexandrino latam sub tempus jejunii Theophaniorum, apud Balsamonem pag. 1067, in Typico fol. 105, 130, et in Matthæo Blastare litt. K, cap. 37; quia cum præclara est, tum homines in re critica exercitos vexavit multum; qui male putaverunt loqui Theophilum de Theophaniis, etsi manifeste satis vigiliam Theophaniorum indicet. Sed proponam locum Joannis Citrii, ni fallor, ineditum, de illo Theophili. Scribit episcopus Citrii, respondens episcopo Nyrracii, cap. 16, in mss. Regis atque Juliano :

Et mos et officii ratio a nobis postulat, ut omnem diem Dominicum honoremus, eumque festum habeamus; cum in eo Dominus noster Jesus Christus resurrectionem ex mortuis nobis procuraverit. Et ideo hic dies in sacris Scripturis et primus appellatus est, ut qui sit nobis vitæ initium; et octavus, utpote qui Judæorum Sabbatium supergrediatur. Quia igitur

Καὶ τὸ ἔθος καὶ τὸ πρόπον ἡμᾶς ἀπαιτεῖ πᾶσαν Κυριακὴν τιμᾶν, καὶ ἐν ταύτῃ πανηγυρίζειν, ἐπειδήπερ ἐν ταύτῃ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἐπευράνευσε. Αἰδὸ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς, καὶ πρώτῃ κέλκηται, ὡς ἀρχὴ ζωῆς ἡμῶν ὑπάρχουσα, καὶ ὁδοῦ, ἀπὸ δὴ ὑπερναβεδηκῶτα τὸν τῶν Ἰουδαίων Σαββατισμὸν. Ἐπεὶ οὖν συνέδη τὴν τῶν ἁγίων

(a) L. in Typico fol. 157.

cam. uipote diem resurrectionis, jejunaverit, aut A ὅλως ἡμέραν ἑορτῆς Κυρίου κατηρῶν· εὐφρανθήσεται qui Pentecosten, vel quemlibet festum diem tristitia funestaverit : tunc enim letari oportet, non autem lugere ^{γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πενήσσει} ¹¹.

¹¹ Can. Ap. 45, 56. Epiph. hæc. 70, u. 11, hæc. 75, n. 6. Nicetam Pectoratum, contra Latinos.

VARIORUM NOTÆ.

Θεοφανῶν νηστιμον ἡμέραν εἶναι ταύτην (vel ut membranzæ Regiæ ταύτην εἶναι), οἰκονομήσωμεν, καὶ πρὸς ἐκάστηρον ἐπιστημῶν χωρήσωμεν, ἵνα με-
ταλαμβάνοντες ὀλίγον φοινίκων, ἐκκλίνωμεν ἅμα καὶ τὰς αἰρέσεις τὰς μη-
τιμώσας τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡμέραν, καὶ τὸ θεαλιόμενον τῇ νηστιμῶ

tur contigit, diem jejunii, qui ad sancta Theophania pertinet, in illum Dominicum incidere; œconomia utamur, et ad utrunque prudenter accedamus; ut sumentes paucas palmulas, simul et hæreses vitemus, quæ diem resurrectionis Domini nostri Jesu Christi non honorant, et quod debetur diei jejunii reddamus, exspe-

ctantes vespertinum contentum, qui hic, Deo volente, peragetur. Congregemur itaque hic ab hora nona.

ἡμέρα ἀποδώμεν, περιμένοντες τὴν ἑσπερινὴν σίναξιν, ἧτις ἐνταῦθα, Θεοῦ θέλοντος τελεῖται (αὐτὴ συντελεῖται). Συναχθῶμεν τοίνυν ἀπὸ ὥρας ἐνάτης ἐνταῦθα

Denique librum his verbis claudit Constitutor : Εὐφρανθήσεται γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πενήσσει. Quibus ex adverso respondent ista Zonara in canonem Trullanum 52 : Ἐν ταῖς τῶν νηστειῶν ἡμέραις πενήσειν, ἀλλ' οὐ χαίρειν χρεῶν. Cot.

CAPITA LIBRI SEXTI.

- I. Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium.
- II. Quod neque regno, neque sacerdotio fas sit insurgere.
- III. De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judaicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit.
- IV. Quod schisma facit, non qui separat se ab impiis, sed qui a piis abscedit.
- V. Quis de causa rejectus fuerit qui falso nominatur Israel, demonstratio ex prophetiis prædictionibus.
- VI. Quod etiam apud Judæos exstiterit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina.
- VII. Unde prodierint hæreses, et quis fuerit impietatis earum dux et auctor.
- VIII. Quinam successerint impietati Simonis et quas hæreses induxerint.
- IX. Quo modo Simon cum quibusdam præstigiis volare instituisset, precibus Petri ex alto deorsum præcipitatus, fregit pedum et manuum extremitates.
- X. Quo modo hæreses et inter se et a veritate discrepent.
- XI. Enarratio apostolicæ prædicationis.
- XII. Contra eos qui Christianæ religioni cum assentiantur, volunt tamen Judaicos ritus observare.
- XIII. Quo modo oporteat separari ab hæreticis.
- XIV. Qui prædicarint catholicam doctrinam, et quæ sint illorum præcepta.
- XV. Quod nec oporteat rebaptizare; nec recipere baptismum ab impiis collatum, qui non est baptismus, sed inquinamentum.
- XVI. De libris falso inscriptis.
- XVII. Conjugalia præcepta de clericis.
- XVIII. Cohortatio, invitans ad fugiendam impiorum hæreticorum communionem.
- XIX. Contra improbantes legem.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α. Τίνας σχίσματα ποιῆν τολμήσαντες, οὐ διαφυγον τὴν τιμωρίαν.
- β. Ὅτι οὔτε βασιλεῖα οὔτε ἰσρωσύη θεμιτὴν ἐπανίστασθαι.
- γ. Περὶ τῆς Μωυσέως ἀρετῆς, καὶ ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὧν ὁ Θεὸς θαυματουργησε δι' αὐτῶν [i. δι' αὐτόν].
- δ. Ὅτι ἀποσχίζει, οὐχ ὁ τῶν ἀσεβῶν χωριζόμενος, ἀλλ' ὁ τῶν εὐσεβῶν ἀπιστάμενος.
- ε. Τίνας χάριν ἀπεβλήθη ὁ ψευδάρνημος Ἰσραὴλ, ἀπόδειξις ἐκ προφητικῶν προφῆσεων.
- ς. Ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίους συνέστη θεομοίης διδασκαλία διαφόρων αἰρέσεων.
- ζ. Ὅπως ἀρέψουσιν αἱ αἵρεσις, καὶ ὅστις αὐτῶν ἀρχηγὸς τῆς ἀσεβείας γερύνηται.
- η. Τίνας τῆς Σίμωνος ἀσεβείας διάδοχοι, καὶ οἷω αἰρέσεων κατήρξαν.
- θ. Ὅπως ὁ Σίμων ῥοπήσειαί τι σὺ κτῆναι θελήσας, εὐχαῖς Πέτρον κατενεχθεὶς ἐξ ὕψους κάτω, συνετρέθη τοὺς πόδας καὶ τῷ χεῖρι τοὺς ταρσοῦς.
- ι. Ὅπως αἱ αἵρεσις καὶ πρὸς ἑαυτὰς καὶ πρὸς ἀλήθειαν διαφωνοῦσιν.
- ια. Ἐξήγησις ἀποστολικῆς κηρύγματος.
- ιβ. Πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας. Ἰουδαῖοι δὲ θέλοντας.
- ιγ. Ὅπως χρὴ χωρίζεσθαι τῶν αἰρετικῶν.
- ιδ. Τίνας οἱ κηρύξαντες τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, καὶ τίνα τὰ δι' αὐτῶν παραγγέλλονται.
- ιε. Ὅτι οὔτε ἀναβαπτίζουσιν χρὴ, οὔτε μὴν παραδέχεσθαι τὸ κατὰ τῶν ἀσεβῶν βάπτισμα δοθὲν, ὃ οὐκ ἔστι βάπτισμα, ἀλλὰ μόλυβος.
- ισ. Περὶ τῶν ψευδεπιγράφων βιβλίων.
- ις. Περὶ κληρικῶν γαμικὰ παραγγέλλονται.
- ις. Παραίνεσις κελεύουσα ψεύγειν τὴν τῶν ἀσεβῶν αἰρετικῶν κοινωρίαν.
- ιθ. Πρὸς ψαυλιζοντας ἐν νόμοις.

κ'. Τίς ὁ φυσικὸς νόμος, καὶ τίς ὁ ἐπισηκτος, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ἐπισηκῆθη.
 κα'. Ὅτι ὑπὸ χάριν ἐσμέν, ἀλλ' οὐκ ὑπὸ δουλείαν τοῦ ἐπισηκτου νόμου, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες.
 κβ'. Ὅτι ἐπισηκτος ὁ ἐπὶ θυσιῶν νόμος, ὃν περιεῖλε Χριστὸς παραγενόμενος.
 κγ'. Πῶς πληρωτὴς τοῦ νόμου γέγονεν ὁ Χριστός· καὶ τίνα τούτου ἔκλευσεν, ἢ ἐνήλλαξεν, ἢ μετέθηκεν.
 κδ'. Ὅτι καὶ διὰ Ῥωμαίων εὐδόκησεν ὁ Κόριος τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον ἐπιδεικνυσθαι.
 κε'. Ὡς θεὸς Ἰουδαίους, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀσέβειαν, αἰχμαλώτους κομησάμενος, ὑπὸ φόρον κατέστησεν.
 κς'. Ὅτι χρὴ φεύγειν τοὺς αἰρεσιώτας, ὡς ψυχῶν φθορέας.
 κζ'. Περὶ παρατηρημάτων Ἰουδαϊκῶν καὶ Ἑλληνικῶν.
 κη'. Περὶ παιδεραστίας, μοιχείας τε καὶ πορνείας.
 κθ'. Ὅπως χρὴ τὰς γυναῖκας ὑποτάσσεσθαι τοῖς ἰδοῖς ἀνδράσι, καὶ τοὺς ἀνδρας στέργειν τὰς ἑαυτῶν γαμετάς.
 λ'. Ὅτι ἔθος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλήσι, συμπαρατηρεῖσθαι τὰς φυσικὰς καθάρσεις, καὶ τῶν τεθνεώτων τὰ λείψανα βδελύσσεσθαι· Χριστιανῶν δὲ ἀλλότριον.

XX. Quæ sit lex naturalis, et quæ invecititia, et quam ob causam invecititia fuit.
 XXI. Quod simus sub gratia, non autem sub servitute legis inductæ, qui in Christum credimus.
 XXII. Quod ascititia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit.
 XXIII. Quo modo Christus fuerit perfector legis; et quænam ex ea aboleverit, aut mutarit, aut transulerit.
 XXIV. Quod placuit Domino, etiam per Romanos, legem justitiæ demonstrari.
 XXV. Quod Deus Judæos, propter impietatem in Christum, ad captivitatem redactos, tributo subjecerit.
 XXVI. Quod oporteat fugere hæreticos, ut animarum perditores.
 XXVII. De observationibus Judaicis ac ethnicis.
 XXVIII. De nefando amore puerorum, adulterio et fornicatione.
 XXIX. Quo modo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas.
 XXX. Quod Judæis et gentilibus consuetudo sit, nã observare naturales purgationes, et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum.

BIBAION EKTON.

ΠΕΡΙ ΣΧΙΣΜΑΤΩΝ (64).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Πῶς σχίσματα ποιῶν τολμήσαντες, οὐ διεφυγον τὴν τιμωρίαν.

Πρὸ πάντων φυλάσσεσθε, ὡ ἐπίσκοποι (65), τὰς δεινὰς καὶ χαλεπὰς καὶ ἀθεωτάτους αἵρέσεις, φεύγοντες αὐτὰς ὡπερ πῦρ, φλέγον τοὺς αὐτῶ πλησιάζοντας. Φεύγετε δὲ καὶ τὰ σχίσματα· οὐτε γὰρ πρὸς ἀνοσίτους αἵρέσεις θεμιτὸν ἐκκλίνειν τὸν νοῦν, οὐτε τῶν ὁμογνωμόνων χωρίζεσθαι θεμιτὸν διὰ φιλαρχίαν. Ταῦτα γὰρ καὶ τὸ παλαιὸν τινες τολμήσαντες ἐπιχειρήσαι, οὐ διεφυγον τὴν τιμωρίαν. Δαθάν γὰρ καὶ Ἀβειρῶν ἀντιπρόσωποι γενόμενοι Μωσεί, κατεπόθησαν εἰς γῆν· Κορὲ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ διακόσιοι πέντηκοντα, τῷ Ἀαρῶν (66) διαστασιάσαντες, πυρὸς παρανάλωμα γέγονασι. Μαρία δὲ ὄνειδίσασα Μωσῆ, ἔξω τῆς παρεμβολῆς ἀπεβλήθη ἑπτὰ ἡμέρας. Ἔλεγε γὰρ· «Ὅτι γυναῖκα Μωυσῆς Αἰθιοπίσσαν ἔλαβεν.»

⁶⁵ al. ὡς ἔλληνοκοίτην add. ⁶⁶ Num. xvi, 31. ⁶⁷ Ignat. interpol. ad Magn. 3. ⁶⁸ Num. xii, 1. ⁶⁹ Ignat. interpol. ad Magn. 3.

LIBER SEXTUS.

DE SCHISMATIBUS.

CAPUT PRIMUM.

Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium.

Ante omnia cavete, episcopi, importunas, sævas et impiissimas hæreses, et fugite eas instar ignis, qui accedentes urit. Vitate etiam schismata. Nec enim fas est mentem ad profanas hæreses declinare: neque licet a concordibus per ambitionem separari. Hæc namque cum olim nonnulli tentare ausi fuissent, non effugerunt supplicium. Dathan quippe et Abiron, quia Mosi in os resisterunt, absorpti sunt terræ hiatus: Core autem et qui cum eo ducenti quinquaginta, quia contra Aaronem seditiosi existerunt, ignis pabulum facti sunt. Et Maria cum Moysen tanquam ethnica concubitozem increpasset, castris exclusa est per septem dies: dixerat enim: Moyses uxorem Æthiopiassam duxit. Quinetiam

VARIORUM NOTÆ.

(64) Περὶ σχισμάτων. In utroque cod. Vind. sic exprimitur hujus libri argumentum: Ἐν ᾧ περὶ σχισμάτων, καὶ ὅτι οὐτε βασιλεῖα, οὐτε ἱερωσύνη θεμιτὸν ἐκπλιττασθαι, βαρὺ γὰρ τοῦτο καὶ μεγίστης τιμωρίας ἄξιον. CLER.

(65) Ἀθεωτάτους. Ἀθεμίτους, uterque codex et quidem melius, ut videtur. Id.
 (66) Τῷ Ἀαρῶν. Deest in codice Vindob. perperam. Id.

Azarias seu Ozias, qui erat rex Judæ, quando nimia audacia in sacerdotium prorupit, voluitque suffimentum adolere, quod officium ad eum non pertinebat; prohibitusque ab Azaria pontifice et ab octoginta sacerdotibus, neglexit auscultare; tunc exortam in fronte lepram sensit, et egredi festinavit, quoniam punierat eum Dominus 17.

CAPUT II.

Quod neque regno neque sacerdotio fas sit insurgere.

Attendamus ergo, dilecti, quæ sit seditiosorum gloria, et quale de iis decretum. 18 Si enim is qui contra reges erigit se, supplicio dignus evadit, licet filius sit, licet amicus: quanto magis qui adversus sacerdotem insurgit? Nam quanto sacerdotium regno præstat, utpote quod de anima certandum habet; tanto et graviore poenas dabit, qui in illud ausus fuerit obniti, quam qui in regnum. Quanquam neuter impune feret. Neque enim Absalom et Abedadan manserunt impuniti 19; neque Core et Dathan 20: quando illi quidem contra Davidem ob regnum 21; hi vero contra Moysen ob primatum insurrexerunt et certarunt. Maledicebant autem: Absalom quidem Davidi patri tanquam injusto judici, dicens singulis: « Sermo tui boni sunt; sed non est qui audiat te, et jus tibi reddat. Quis me faciet principem? » Abedadan vero: « Non est, inquit, mihi pars in Davide, nec hæreditas in filio Jesse 22; » videlicet, indigne serens parere Davidi, de quo Deus dixit: « Inveni Davidem filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas 23. » At Dathan et Abiron et Corithæ obloquentes Mosi dicebant; ii quidem: « Nunquid parum est quod eduxisti nos e terra Ægypti, e terra lac et mel profundente? Et quid quod oculos nostros eruisti? Et tu imperas nobis 24? » Et coacervarunt adversus eum magnam concionem; Corithæ vero: « Num solum Moysen allocutus est Deus 25? Quid quod Aaroni soli dedit pontificatum? Nonne omnis synagoga Domini sancta est? Et quare solus Aaron sacerdotio fungitur 26? » Ac ante hos alius quidam dixerat: « Quis te constituit principem et judicem super nos 27? »

17 II Paral. xxvi, 20. 18 Ignat. interpol. ad Smyrn. 9. interpol. ad Magn. 3. 19 II Reg. xv, 3. 20 II Reg. xii, 2. 21 Num. xvi, 3. 22 Exod. ii, 14. 23 I. 6 tñ.

Α Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ Ἀζαρίᾳ καὶ Ὀζίας, οὗτος ἦ βασιλεὺς τοῦ Ἰουδα, κατατολήσας τῆς ἱερωσύνης, καὶ θυμίσαι βουλευθεὶς τὸ θυμίαμα ὃ οὐ προσήκον αὐτῷ, καλυόμενος ὑπὸ Ἀζαρίου τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν ὀγδοήκοντα ἱερῶν, καὶ μὴ ὑπακούσας, ἐξανέτιλε λέπραν ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ ἔσπευσεν ἐξελεθεῖν, ὅτι ἤλεγξεν αὐτὸν ὁ Κύριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὅτι οὐδὲ βασιλεῖα, οὐδὲ ἱερωσύνη θεμιτὸν ἐπινοεῖσθαι.

Προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοὶ, τί τὸ κλέος τῶν στασιασάντων (67), καὶ ποταπὴ ἡ ἀπόφασις αὐτῶν. Εἰ γὰρ ὁ βασιλεὺς ἐπιχειρούμενος (68), κολάσεως ἄξιος, καὶ οὐδὲς ἦ, καὶ φίλος· πῶσιν μᾶλλον ὁ ἱερῶσιν ἐπινοεῖσθαι; ὅσῳ γὰρ ἱερωσύνη βασιλείας ἀμείνων, περὶ ψυχῆς ἔχουσα τὸν ἀγῶνα· τοσοῦτῳ καὶ βαρυτέραν ἔχει τὴν τιμωρίαν, ὃ ταύτῃ τομήσας ἀνομιματεῖν (69), ἥπερ ὅτι 28 βασιλεῖα· καίτοι γε οὐδὲ εἰς ἀτιμώρητος. Οὕτε γὰρ Ἀβισσαλώμ καὶ Ἀβεδαδάν (70) ἔμειναν ἀτιμώρητοι· οὐδὲ Κορὲ καὶ Δαθάν· οἱ μὲν γὰρ τῷ Δαβὶδ περὶ βασιλείας, οἱ δὲ τῷ Μωϋσῆι περὶ πρωτείων ἐπανεστήσαν ἀμυλλώμενοι. Καὶ ἐκακολόγουν· ὁ μὲν Ἀβισσαλώμ Δαβὶδ τὸν πατέρα ὡς ἄδικον κριτὴν, λέγων ἐκάστῳ (71)· « Οἱ λόγοι σου καλοὶ, καὶ οὐκ ἴστιν ὁ ἀκουσόμενός σου, καὶ δικαιοσύνη σε. Τίς με ποιήσει ἄρχοντα; » Ὁ δὲ Ἀβεδαδάν· « Οὐκ ἔστι μοι, φησὶ, μέρος ἐν Δαβὶδ, οὐδὲ κληρονομία ἐν υἱῷ Ἰεσσαί, » δῆλον ὡς ἀναξιοπαθῶν ἀρχεσθαι ὑπὸ Δαβὶδ, περὶ οὗ εἶπεν ὁ Θεός· « Ὅτι εὖρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἀνδρὰ κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. » Ὁ δὲ Δαθάν καὶ Ἀβειρὶν καὶ οἱ Κορεῖται· λέγοντες Μωϋσῆι (72)· « Μὴ μικρὸν ὅτι ἀνήγαγες ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐκ γῆς βροσῆς, μέλι καὶ γάλα; καὶ τί ὅτι ἐξέκοψας τοὺς ὀφθαλμούς ἡμῶν, καὶ σὺ ἄρχεις ἡμῶν; » Καὶ ἐπισυνέστησαν ἐπ' αὐτὸν ἐκκλησίαν μεγάλην· καὶ οἱ Κορεῖται· « Μὴ Μωϋσῆι λελάληκα μόνῳ ὁ Θεός; τί ὅτι τῷ Ἀαρὼν δέδωκε τὴν ἀρχιερωσύνην μόνῳ; οὐχὶ πᾶσα ἡ συναγωγὴ Κυρίου ἁγία; καὶ τί ὅτι Ἀαρὼν ἱερατεῖαι μόνος; » Καὶ πρὸ τούτων ἄλλος τις εἶπε· « Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν; »

28 II Reg. xviii, 9, 20. 29 Num. xvi, 31. 30 Ignat. xx, 1. 31 Act. xiii, 22. 32 Num. xvi, 13. 33 Num.

VARIORUM NOTÆ.

- (67) Στασιασάντων. Στασιαστών, in altero cod. CLER.
 (68) Επιχειρούμενος. Επισυνεστάμενος, in eodem. Id.
 (69) Ανομιματεῖν. Lucas et post eum Barnabas, ac verus Clemens, Clemensque Alexandrinus, alii; ante vero auctor libri Sapientiæ, ἀνομιματεῖν. Dionysius Pseudoareopagita cum Alex. Clem. Method Athanas. ἀνομιματεῖν ἀνομιῆσαι. Cor.—Alter cod. Vind. ἀνομιματεῖν, de quo verbo vide Inst. N. T. ad Act. xxvii, 15, quod etiam in Polybio frequens esse ostenderunt. CLER.
 (70) Ἀβεδαδάν. In B Ἀβεδαδάν. In Ignatio interpolato, Ἀβεδαδάν. Immerito ita appellatur Seba, Latinis etiam Silba, Sabe, Sabæas; Græcis Σαβεί,

- D Σαβιά, Σαβαίος. Siquidem Abedadam, alius homo: nempe Obbedom, apud Græcos Ἀβεδόμ, Ἀβεδαδόν, Ὀθὴ Ἐδάμ, Ὀδάβιμος, Ὀβίδαμος, Ἀβεδαδόν. Ἀβεδαδάν, et corruptius Ἀβεδαρά, Ἀβεδαρά. Ἀβεδαδάρων. Leges Ἀβεδαδάν in Procopio ad II Reg. vi; Ἀβεδαδόν in Chronico Alexandrino. p. 200. Igitur σφάλμα est Constitutoris, aut si vis corruptoris Constitutorum. Nam initio potuit scriptum haberi Ἀβεί ut in ms. Alexandr. II Reg. xx, 1, 7, vel etiam Σαβεί, ita ut non nemo ad oram libri sui Ἀβελα δὴν posuerit et II Reg. xx, 18, unde postea factum Ἀβεδαδάν. Cor.
 (71) Ἐκάστῳ. Deest in altero cod. Vindob. CL.
 (72) Μωϋσῆι. Deest perperam in altero codice Vindob. Id.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

A

CAPUT II.

Παρὶ τῆς Μωϋσέως ἀρετῆς, καὶ ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὧν ὁ Θεὸς ἐθαυματούργησε δι' αὐτῶν ²⁵.

De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judaicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit.

Καὶ ἐπανάστησαν Μωσεί τῷ τοῦ Θεοῦ θεράποντι, τῷ παρὰ πάντας πραοτάτῳ, καὶ πιστῷ, καὶ ἠέλιμσαν (73) τὸν τηλικούτον ἄνδρα οἱ ἀχαριστότατοι· τὸν νομοθέτην, τὸν φύλακα, τὸν ἀρχιερέα καὶ βασιλέα, τὸν μύστην τῶν θείων, τὸν ὡς δημιουργὸν τὰς τοῦ δημιουργοῦ ἐπιδειξάμενον ἐνεργείας· τὸν πραότατον, τὸν ἀτυφώτατον· τὸν καρτερικόν, τὸν φιλανθρωπώτατον· τὸν πολλῶν κινδύνων αὐτοῦς ἀπαλλάξαντα, καὶ διαφόρων θανάτων αὐτοῦς βυσάμενον, τῇ παρ' ἐαυτοῦ δσιότητι· τὸν τοσαῦτα παρὰ Θεοῦ σημεῖα καὶ τέρατα τῷ λαῷ πεποιηκότα· τὸν τὰ ἔνδοξα καὶ θαυμαστά ἔργα εἰς εὐεργεσίαν αὐτῶν τετελεχότα· τὸν ἐπ' Αἰγυπτίους δεκάπληγον πεπληρωκότα (74), τὸν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διηρηκότα, καὶ ὡς τείχος τὰ ὕδατα ἔνθεν καὶ ἔνθεν διαστήσαντα, καὶ ὡς δι' ἐρήμου ξηρᾶς τὸν λαὸν ἀγηγότα, καὶ βυθίσαντα Φαραῶν καὶ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πάντας τοὺς παρ' αὐτῶν μετ' αὐτῶν (75)· τὸν γλυκάναντα πηγὴν αὐτοῖς διὰ ξύλου, καὶ ἐκ πέτρας ἀκροτόμου αὐτοῖς προαγαγόντα ὕδωρ διψῶσι· τὸν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοτήσαντα αὐτοῖς, καὶ ἐξ ἀέρος κρεωλογήσαντα ²⁶· τὸν στῦλον πυρὸς ἐν νυκτὶ εἰς φωτισμὸν καὶ ὁδηγίαν παρεχόμενον αὐτοῖς, καὶ στῦλον νεφέλης εἰς σκιασμὸν ἡμέρας διὰ τὸν ἐξ ἡλίου φλογμὸν· τὸν νόμον Θεοῦ ἐκ στόματος καὶ χειρὸς καὶ γραφῆς Θεοῦ ἐν πλατῆ λιθίναις κκολαμμένον παρασχόμενον αὐτοῖς, τελείου ἀριθμοῦ δεκάλογον· ᾧ ὁ Θεὸς ἐνώπιος ἐνωπίω ὁμιλεῖ [f. ὁμιλεῖ], ὡσεὶ τις λαλήσει πρὸς ἐαυτοῦ φίλον· περὶ ^C οὗ εἶπεν· «Καὶ οὐκ ἀνέστη προφήτης ὡς Μωσῆς.» Τούτῳ ἐπανάστησαν οἱ Κορεῖται καὶ οἱ Ῥουβηνῖται ²⁷, καὶ λίθους ἔβαλλον κατὰ τοῦ Μωσέως (76) προσευχομένου καὶ λέγοντος· «Μὴ πρόσχῃς εἰς τὴν θυσίαν αὐτῶν.» Καὶ ὁφθαίσα ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, τοὺς μὲν εἰς γῆν κατήνεγκε, τοὺς δὲ πυρὶ κατέφλεξε· καὶ οὕτω τοὺς ἀρχηγούς τῆς πλάνης τοῦ σχίσματος, λέγοντας· «Δῶμεν ἀρχηγὸν ἐαυτοῖς·» ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς καὶ κατέπιεν αὐτοὺς, καὶ τὰς σκηνὰς αὐτῶν, καὶ τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ κατῆλθον εἰς ἄβυθον ζῶντες· τοὺς δὲ Κορεῖτας ἀπόλωσε διὰ πυρὸς.

Et rebellaverunt adversus Mosem Dei famulum ²⁵, omnium mansuetissimum hominem, ac fidelem, et ingrattissimi tantum virum inbonestarunt; legislatorem, custodem, pontificem ac regem, interpretem divinorum mysteriorum; in modum conditoris, operum Creatoris monstratorem; mitissimum, minime ambitiosum, patientem, humanissimum; qui eos multis periculis liberaverat, et ex multiplici mortis genere eripuerat sanctitate sua; qui tot divina signa et prodigia populo ediderat; qui præclara et mirabilia opera in eorum beneficium ac emolumentum perfecerat; qui Ægyptiis decem illas plagas intulerat; qui mare Rubrum diviserat, et instar muri aquas hinc inde distraxerat, et populum per undas quasi per solitudinem siccam duxerat, et Pharaonen ac Ægyptios cæteramque turbam una demerserat ²⁶; qui per lignum eis fontem reddiderat dulcem, et ex petra dura sitientibus elicuerat aquam ²⁷; qui ipsis mannam e caelo dederat, et ex aere carnes collegerat ²⁸; qui tribuerat illis de nocte columnam ignis ²⁹, in illuminationem ac deductionem, et de die columnam nubis, in umbraculum adversus solis ardorem ³⁰; qui legem Dei ex ore et manu et scriptura Dei in tabulis lapideis sculptam eis præbuerat, perfecti numeri Decalogum ³¹: cum quo Deus facie ad faciem colloquebatur, sicut aliquis loqueretur ad amicum suum ³²; ac de quo dixit: «Et non surrexit propheta sicut Moses ³³.» Adversus hunc insurrexerunt Coritæ et Rubenitæ; et lapides jecerunt in Mosem ³⁴ orantem ac dicentem: «Ne attendas ad sacrificium eorum ³⁵»: et gloria Dei quæ apparuit, alios quidem in terram intulit, alios vero igne consumpsit: atque ita erroris schismatici magistros ac ductores, qui dixerant: «Constituamus nobis ducem ³⁶», terra, aperto sinu suo devoravit, una cum tabernaculis ac supellectile eorum, descenderuntque in infernum vivi: Coritas vero per ignem Deus pessum dedit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

CAPUT IV.

Ὅτι ἀποσχίζει, οὐχ ὁ τῶν ἀσεβῶν χωρίζομενος, ἀλλ' ὁ τῶν εὐσεβῶν ἀριστάμενος.

Quod schisma facit, non qui separat se ab impiis, sed qui a piis abscedit.

Εἰ οὖν τοῖς διὰ φιλαρχίαν ἀποσχίσασι, παρατίνα Θεὸς ἐπήγαγε τὴν τιμωρίαν, πόσω μάλλον τοῖς αἰρέσεων ἀσεβῶν καθηγησαμένοις; Οὐ σφοδρότεραν ἐπάξει τὴν τίσιν βλασφημοῦσιν αὐτοῦ πρόνοιαν ἢ τὴν

Si ergo schisma per ambitionem constantibus, Deus confestim supplicium intulit; quanto magis hæresium impiarum auctoribus? Nonne vehementiorem inducet vindictam in eos qui providentiam

²⁵ al. δι' αὐτόν. ²⁶ Num. xii, 3. ²⁷ Exod. vii, 8. ²⁸ Exod. xv, 25. ²⁹ Exod. xvi, 4. ³⁰ Exod. xvi, 14. ³¹ al. κρεωδοτήσαντα, sic et alter cod. Vind. xxxiii, 11. ³² Deut. xxxiv, 10. ³³ al. Ῥουβηλίται. ³⁴ Num. xiv, 10. ³⁵ Num. xvi, 15. ³⁶ Num. xiv, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(73) Καὶ ἠέλιμσαν. Hæc et quæ sequuntur, ad hæc verba: Τῇ παρ' ἐαυτοῦ δσιότητι: desunt in altero cod. Vind. CLER.
(74) Τὸν ἐπ' Αἰγυπτίους δεκάπληγον πεπληρωκότα. Desunt in altero cod. Vind. lb.
(75) Παρ' αὐτῶν μετ' αὐτῶν. Posterior videtur

esse prioris emendatio. Cot.
(76) Καὶ λίθους ἔβαλλον κατὰ τοῦ Μωσέως. In Josepho, lib. iv cap. 2: Καὶ βάλλειν τὸν Μωσῆν ὠρμήκεσαν. Tunc itaque populus, ait Rufinus interpres, ut etiam Mosen lapidaret aggressus est. lb.

ejus aut creationem blasphemant? At vos, fratres, ex Scriptura eruditi, cavete ne opinionum schismata faciatis, neque vero unitatis vestrae: quoniam qui nefariae opinioni principes se praebuerunt, populis speculatores ad perditionem constituuntur. Similiter et vos, laici, iis qui contraria Dei consiliis tradunt dogmata ne accedatis, nec impietatis eorum statim participes; ait enim Deus: «Disjungimini de medio horum virorum, ne cum eis pereatis⁴⁵»; et iterum: «Exite de medio eorum, separamini, dicit Dominus; et immundum ne tetigeritis; et ego recipiam vos⁴⁶».

CAPUT V.

Qua de causa rejectus fuerit, qui falso nominatur Israel, demonstratio ex prophetis praedicationibus.

Verè enim fugiendi sunt, qui Deo blasphemiam inferunt. Siquidem impiorum quamplurimi, Dei ignorantia tenentur: at hi malae mentis vitio laborant, tanquam Dei hostes. Nam ex malitia haereticorum: egressa est pollutio in omnem terram, ut ait Jeremias propheta⁴⁷. Inproba quippe Synagoga repudiata a Domino Deo, et abjecta ab eodem domo⁴⁸; quemadmodum quodam in loco dicit: «Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam⁴⁹»; et iterum Isaias: «Deseram vineam meam et non putabitur, neque fodietur; et ascendet in eam tanquam in terram incultam spina; et nubibus mandabo, ne pluant in eam imbrem⁵⁰»; derelicto, inquam, populo, instar tabernaculi in vinea, et instar pomarii in cucumerario, et instar civitatis obsesse⁵¹; detractoque eis Spiritu sancto ac imbre prophetico, implevit Ecclesiam suam gratia spirituali, velut fluvium Aegypti in diebus novorum⁵², et valde exaltavit eam, sicut domum in monte sitam, vel sicut montem excelsum, sicut montem coagulatum et montem pinguem; «in quo beneplacitum est Deo habitare in eo: etenim Dominus inhabitabit in finem⁵³»; et in Jeremia dicit: «Thronus gloriæ elevatus, sanctuarium nostrum⁵⁴»; et in Isaias: «Et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in vertice montium et elevabitur super colles⁵⁵». Quia ergo et populum reliquit, ac templum dimisit desolatum, velo templi scisso, ablatoque ab iis Spiritu sancto: «Ecce enim, inquit, relinquetur vobis domus vestra deserta⁵⁶»; et dedit vobis, qui estis

δημιουργίαν; Ἄλλ' ὑμεῖς, ἀδελφοί, ἐκ τῆς Γραφῆς παιδευόμενοι, φυλάσσετε μὴ ποιεῖν τὰ σχίσματα τῆς γνώμης (77), μήτε μὴν τῆς ἐνώσεως ὑμῶν· οὐτοι ἀπωλείας οἱ δόξης ἀθεμίτου ἐρξαντες καθίστανται τοῖς λαοῖς. Ὁμοίως καὶ οἱ λαῖκοι, τοῖς τῆ γνώμῃ τοῦ Θεοῦ ἐναντία δογματίσασι μὴ πλησιάζετε, μὴ δὲ πικρῶν τῆς ἀσεβείας αὐτῶν γίνεσθε· λέγει γὰρ ὁ Θεός· «Ἀποσχίσθητε ἐκ μέσου τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἵνα μὴ συναπλήθησθε αὐτοῖς» καὶ πάλιν· «Ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄπτεσθε, κατὰ τὴν εἰσδέξομαι ὑμᾶς.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Τίτος χάριτι ἀκαθάρτηθ ὁ ψευδώνυμος Ἰσραὴλ, ἀπόδειξις ἐκ προφητικῶν προρρήσεων.

Β Φευκταὶ γὰρ εἰσιν ὡς ἀληθῶς οἱ βλασφημοῦντες Θεόν. Οἱ μὲν γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀσεβῶν ἐργουσι ἔχουσι Θεοῦ· οὗτοι δὲ κακόνειαν ὡς θεομάχοι νοσοῦσιν. Ἐκ γὰρ τῆς κακίας τῶν αἰρεσιωτῶν (78) ἐξῆλθε μόλυσμα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ὡς φησὶν Ἰερραμίας ὁ προφήτης. Ἀποδηθείσης γὰρ τῆς Συναγωγῆς τῆς πονηρᾶς ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ οἴκου ἀπαριθρέντος ὑπ' αὐτοῦ, καθὼς πού φησιν· «Ἐγκατελείπει τὸν οἶκόν μου, ἀφήκα (79) τὴν κληρονομίαν μου» καὶ πάλιν Ἡσαίας· «Ἀνήσω τὸν ἀμπελώνι μου, καὶ οὐ μὴ τηρήσῃ, οὐδ' οὐ μὴ σκαφή· καὶ ἀνεθήσεται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἄκανθα· καὶ ταῖς νεφθαῖαις ἐνταλοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν· ἐγκαταλιπὼν οὖν τὸν λαόν, ὡς σκητὴν ἐν ἀμπελώνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν συκηλάτῳ (80), καὶ ὡς πόλιν πολιορκουμένην, περιελὼν δὲ ἀπ' (81) αὐτῶν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τὸν προφητικὸν ὑετόν, ἐπλήρωσε τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν πνευματικῆς χάριτος, ὡς ποταμὸν Αἰγύπτου ἐν ἡμέραις νέων, καὶ ὑπερφύωσεν αὐτὴν ὡς οἶκον ἐπ' ὄρους, ἢ ὡς ὄρος ὑπερφύωσεν, ὡς ὄρος τετυρωμένον, καὶ ὄρος πῖον· ἐν ᾧ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ· καὶ γὰρ ὁ Κύριος κατασκηνώσῃ εἰς τέλος (82)· καὶ ἐν τῷ Ἰερραμίᾳ λέγει· «Θρόνος δόξης ὑψωμένος, ἀγίασμα ἡμῶν (83)· καὶ ἐν Ἡσαίᾳ λέγει· «Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρων, καὶ ὕψωθήσεται ὑπερῶν τῶν βουνῶν.» Ἐπεὶ οὖν καὶ τὸν λαόν ἐγκατέλειπε, καὶ τὸν λαόν ἀφήκεν Ἐρημον, σχίσας τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ (84), καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν Ἐρημος·

⁴⁵ Num. xvi, 21. ⁴⁶ II Cor. vi, 17. ⁴⁷ Jer. xliii, 15. ⁴⁸ Ignat. Interpol. ad Philad. 2. ⁴⁹ Jer. xli, 7. ⁵⁰ Isa. v, 6. ⁵¹ Isa. i, 8. ⁵² Eccli. xxiv, 35. ⁵³ Psal. lxxvii, 16. ⁵⁴ Jer. xvii, 12. ⁵⁵ Isa. ii, 2. ⁵⁶ Matth. xliii, 38.

VARIORUM NOTÆ.

(77) Τῆς γνώμης. Alter cod. Vind. τῆς ἐνώσεως ὑμῶν, omisis reliquis. CLER.

(78) Αἰρεσιωτῶν. Natalibus hujus vocis interfuerint docti viri oportet: adeo negant Ignatio per tempora licuisse eam usurpare. Usurpat enim qui non diu post Ignatium scripsit Justinus in *Dialogo cum Tryphone*, p. 306. Sed et multas similis terminationis agnoscit antiqua Græcia: ἡλικιώται, θιασώται, κερβιώται, νησιώται, στασιώται, στρατιώται, etc.,

quod non debuerunt ignorare. Cor.

(79) Ἀφήκα. Alter cod. καὶ ἀφήκα. CL.

(80) Συκηλάτῳ. Rectius συκηλάτῳ. Cor.

(81) Ἀπ'. Deest in uno cod. Vind. Id.

(82) Καὶ γὰρ, usque ad τέλος. Desunt in altero cod. Vind. CLER.

(83) Θρόνος et sequentia ad καὶ. Desunt in eodem. Id.

(84) Τοῦ ναοῦ. Deest in Vind. Id.

καὶ δοῦς (85) ἐφ' ὁμᾶς τοὺς ἐξ ἔθνῶν τὴν πνευματικὴν χάριν, ὡς λέγει διὰ Ἰωήλ: Καθίσταται μετὰ ταῦτα, λέγει ὁ Θεός, καὶ ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὁμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὁμῶν ὁράσεις ἔβονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὁμῶν ἐνύπνια ἐκνεύσιασθήσονται: πᾶσαν γὰρ δύναμιν λόγου καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὴν ποίαν (86) δὲ ἐπισκοπὴν ἀπάρας ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ λαοῦ, εἰς ὁμᾶς τοὺς ἐξ ἔθνῶν ἔθετο. Διὰ γὰρ τοῦτο, ζηλώσας καὶ ὁ διάβολος τὴν ἀγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, μετέστη εἰς ὁμᾶς, ἐπιγεῖρας ὑμῖν θλίψεις, διωγμοὺς, ἀκαταστασίας, βλασφημίας, σχίσματα, αἵρέσεις. Ἐκείνον γὰρ τὸν λαὸν διὰ τῆς χριστοεκτονίας εἰς αὐτὸν ὑπηγάγετο ὁμᾶς δὲ ἀποστάντας αὐτοῦ τῆς ματαιότητος, ἄλλοτε ἄλλως πειράζει, ὡς καὶ τὸν μακάριον Ἰώβ. Καὶ γὰρ τῷ μεγάλῳ ἀρχιερεὶ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσεδέκ ἀντίκειτο καὶ ἡμᾶς πολλάκις ἐξηγήσατο ἐξυδαρωθῆναι (87), ὅπως ἐκλίπη ἡ πίστις ἡμῶν· ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Κύριος καὶ διδάσκαλος, ἐν δίκῃ καταστήσας αὐτὸν, ἔλεγεν αὐτῷ: Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ· οὐκ ἰδοὺ τοῦτο ἐξεσπασμένοι, ὡς δαλός; Καὶ ὁ εἰπὼν τότε τοὺς παρестῶσι τῷ ἀρχιερεὶ: Περιελετε τὰ ἱμάτια τὰ βυτάρᾳ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ ἐπειπὼν· Ἰδοὺ ἀφηρηκα τὰς ἀνομίας σου ἀπὸ σοῦ· οὗτος ἐρεῖ καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι συνηθροισμένων ἡμῶν, ἔλεγεν περὶ ἡμῶν, οἷ: Ἐβέβηθη, ἵνα μὴ ἐκλίπη ἡ πίστις ὁμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

* Ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίους συνέρστη θεομοσχέ διδοσαλλία διαφόρων αἵρέσεων.

Ἐίχε μὲν οὖν καὶ ὁ Ἰουδαϊκὸς ὄχλος αἵρέσεις κακίας. Καὶ γὰρ καὶ Σαδδουκαῖοι ἐξ αὐτῶν, οἱ μὴ ὁμολογούντες· νεκρῶν ἀνάστασιν· καὶ Φαρισαῖοι, οἱ τύχῃ καὶ εἰμαρμένη ἐπιγράφοντες τὴν τῶν ἀμαρτανόντων πράξιν (88)· καὶ Βασιμῶδοι (89), οἱ πρόνοιαν ἀρνούμενοι, ἐξ αὐτομάτου δὲ φορὰς λέγοντες τὰ ὄντα συνεσάναι, καὶ ψυχῆς τὴν ἀθανάσιαν περικόπτοντες· καὶ Ἡμεροβαπτισταὶ (90), οἵτινες καθ' ἑκάστην ἡμέ-

⁸⁷ Joel. ii, 28. ⁸⁸ I. Ignat. interpol. ad Trall. 11, ad Philad. 6. ⁸⁹ I. Ignat. interpol. ad Smyrn. 7. ⁹⁰ al. add. βραχύ. ⁹¹ Zach. iii, 1. ⁹² Luc. xxii, 31. ⁹³ Zach. iii, 2. ⁹⁴ Luc. xxii, 32. ⁹⁵ Matth. xxii, 23. ⁹⁶ Act. xv, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Καὶ δοῦς. Alter ἐπαμψεν. CLER.
(86) Ποίαν. Alter cod. Vind. τολαν, ut legit Int. Latinus. lb.

(87) Ἐξυδαρωθῆναι. Non inelegranter cribrationem fragmenti Luc. xvii, 31, transtulit ad aquæ effluviū; velut in Danaidum fabula. Cot. — Alter cod. Vindob. habet σινιάσαι, desuntque in eo verba: ὅπως ἐκλίπη ἡ πίστις ἡμῶν. CL.

(88) Τύχῃ καὶ εἰμαρμένη ἐπιγράφοντες τῆς τῶν ἀμαρτανόντων πράξιν. Phariseorum est hoc supercilium, ut peccata propriæ voluntatis referant ad Conditoris injuriam; et illius justitiam calumniantur, inquit Hieronymus, ii adversus Pelagianos, 10. Scio Phariseos, Josephi Antiq. Jud. xiii, 9; xviii, 2; Bell. Jud. ii, 12, quædam humana fato tribuere, non omnia; et ita fato cuncta assignare, ut liberum arbitrium tolli nolint, utque fato ad singula adjuvante, manere dicant in nobis plerumque potestatem bene aut male agendi. Verum illi quoque qui adeo perplexim proposuerunt doctrinam suam nec-

A ex gentibus, spiritualem gratiam, quemadmodum ait per Joëlem: « Et erit post hæc, dicit Deus, et effundam de spiritu meo super omnem carnem; et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae visiones videbunt, et senes vestri somnia somniantur »; omnem enim verbi vim et efficacitatem, et visitationem hujusmodi, Deus sublatam ex populo Judaico, in vobis, qui eratis gentiles, collocavit. Propter hoc, inquam, diabolus, invidens sanctæ Dei Ecclesiæ, ad vos se contulit, suscitavitque vobis afflictiones, persecutiones, seditiones, blasphemias, schismata, hæreses. Illum siquidem populum per Christi necem in potestatem redegerat: vos vero, qui ab illius vanitate defecistis, variis modis subiudicat, ut beatum Jobum. Etenim magno pontifici B Jesu filio Josedeci adversabatur [ad breve tempus;] et nos sæpe expetivit, ut instar aquæ difflueremus, quo deficeret fides nostra: sed noster Dominus ac magister illi in iudicium statuto dixit: « Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit Hierosolymam: nonne ecce hoc erutum, ut torris? » Quique dixit tunc illi qui summo sacerdoti assistebant: « Detrahite vestimenta sordida ab eo; » et subjunxit: « Ecce abstuli iniquitates tuas a te; » is dicet etiam nunc, sicut et aliquando nobis congregatis, de nobis pronuntiavit: « Rogavi ut non deficiat fides vestra ».

CAPUT VI.

Quod etiam apud Judæos existerit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina.

C Scilicet Judaicus quoque populus habuit nequitia hæreses. Etenim Saducei, qui non consentunt mortuorum resurrectionem, ex Judæis orti sunt; et Pharisei, qui fortunæ ac fato opera peccantium adscribunt; et Masbothei, qui providentiam negant, asserunt autem cuncta ex fortuito motu constare, atque immortalitatem animi rescindunt; et Hemerothapistæ, qui quotidie, nisi abluant se,

D rito (quidquid senserint) suspecti existere, atque adhuc sunt. Legendus Epiphanius. Cot.

(89) Βασμῶδοι. Per litterarum transpositionem. De Masbotheis, Masbotheanis, et Masbotheo vice Hegesippum in Hist. Eusebii, lib. iv, cap. 22, et Nicephori lib. iv, cap. 7; Theodoritum, Hæretic. fabul., lib. i, cap. 1; Sophronium, Epistola ad Sergium, actione ii concilii generalis vi. Item Indiculum hæreseon Hieronymo tributum, Isidororum Originum viii, 4; Rabanum, ii De instit. cleric., 58; Honorium Augustodunensem De hæresibus; quibus in locis perperam Marboni, Marboni, Marbonenses. Factæ autem sunt voces a Sabbati vocabulo, ut et nomen Φλοκαββάτος; p. vid. Epiphanius hæres. 51, n. 8. Sabbatum enim colebant isti hæretici: quod ex Indiculo discimus. Unde et Sabbatini vocantur, in Præfatione Arabica ad concilium Nicænum, quam Abrahamus Ecchellensis Latine interpretatus est. In.

(90) Ἡμεροβαπτισταί. Nominantur Baptistæ a

cam. uipote diem resurrectionis, jejunaverit, aut A δὴως ἡμέραν ἑορτῆς Κυρίου κατηρῶν· εὐφρανθήσῃ
qui Pentecosten, vel quemlibet festum diem tristi- γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πανθήσαι
tia funestaverit : tunc enim lætari oportet, non autem lugere ¹¹.

¹¹ Can. Ap. 45, 56. Epiph. hæ. 70, u. 11, hæ. 75, n. 6. Nicetam Pectoratum, contra Latinos.

VARIORUM NOTÆ.

Θεοφανῶν νηστιμον ἡμέ-
ραν εἶναι ταύτην (vel ut
membranz Regiæ ταύτην
εἶναι), οἰκονομῶμεν, καὶ
πρὸς ἑκάτερον ἐπιστημό-
νως χωρήσωμεν, ἵνα με-
ταλαμβάνοντες ὀλίγον φοι-
νίκων, ἐκκλίνωμεν ἅμα
καὶ τὰς αἰρέσεις τὰς μὴ
τιμώσας τὴν ἀναστάσιμον
τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ ἡμέραν, καὶ τὸ
ὑφειλόμενον τῇ νηστίμῳ

tur contigit, diem jejunii,
qui ad sancta Theophania
pertinet, in illum Domi-
nicum incidere; œconomia
utamur, et ad utrumque
prudenter accedamus; ut
sumentes pauca palmu-
las, simul et hæreses vi-
temus, quæ diem resur-
rectionis Domini nostri
Jesu Christi non hono-
rant, et quod debetur diei
jejunii reddamus, exspe-

ctantes vespertinum con-
uentum, qui hic, Deo vo-
lente, peragetur. Congre-
gemur itaque hic ab hora
nona.

ἡμέρα ἀποδώμεν, περι-
μένοντες τὴν ἑσπερινὴν
συναξίν, ἣτις ἐνταῦθα,
θεοῦ θέλοντος τελείται
(αὐτὸ συντελεῖται). Συνα-
χθῶμεν τοίνυν ἀπὸ ὥρας
ἐνάτης ἐνταῦθα.

Denique librum his verbis claudit Constitutor : Εὐ-
φρανθήσῃ γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πανθήσαι. Qui-
bus ex adverso respondent ista Zonarz in canonem
Trullanum 52 : Ἐν ταῖς τῶν νηστειῶν ἡμέραις
πανθεῖν, ἀλλ' οὐ χαίρειν χρεῶν. Cot.

CAPITA LIBRI SEXTI.

- I. Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium.
- II. Quod neque regno, neque sacerdotio fas sit insurgere.
- III. De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judaicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit.
- IV. Quod schisma facit, non qui separat se ab impiis, sed qui a piis abscedit.
- V. Qua de causa rejectus fuerit qui falso nominatur Israel, demonstratio ex propheticiis prædictionibus.
- VI. Quod etiam apud Judæos exstiterit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina.
- VII. Unde prodierint hæreses, et quis fuerit impietatis earum dux et auctor.
- VIII. Quinam successerint impietati Simonis et quas hæreses induxerint.
- IX. Quo modo Simon cum quibusdam præstigiis volare instituisset, precibus Petri ex alto deorsum præcipitatus, fregit pedum et manuum extremitates.
- X. Quo modo hæreses et inter se et a veritate discrepent.
- XI. Enarratio apostolicæ prædicationis.
- XII. Contra eos qui Christianæ religioni cum assensiantur, volunt tamen Judaicos ritus observare.
- XIII. Quo modo oporteat separari ab hæreticis.
- XIV. Qui prædicarint catholicam doctrinam, et quæ sint illorum præcepta.
- XV. Quod nec oporteat rebaptizare; nec recipere baptismum ab impiis collatum, qui non est baptismus, sed inquinamentum.
- XVI. De libris falso inscriptis.
- XVII. Conjugalia præcepta de clericis.
- XVIII. Cohortatio, invitans ad fugiendam impiorum hæreticorum communionem.
- XIX. Contra improbantes legem.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α. Τίτρεσ σχίσματα ποιεῖν τολμήσαντες, οὐ δέφυγον τὴν τιμωρίαν.
- β. Ὅτι οὐτε βασιλεῖα οὐτε ἰσρωσύνη θεμιτὸν ἐπανίστασθαι.
- γ. Περὶ τῆς Μωυσέως ἀρετῆς, καὶ ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων ἔθρους, καὶ ὧν ὁ θεὸς θαυματουργῆσε δι' αὐτῶν [i. δι' αὐτόν].
- δ. Ὅτι ἀποσχίζει, οὐχ ὁ τῶν ἀσεβῶν χωριζόμενος, ἀλλ' ὁ τῶν εὐσεβῶν ἀφιστάμενος.
- ε. Τίτρεσ χάριρ ἀπεβλήθη ὁ ψευδάρυμος Ἰσραήλ, ἀπόδειξις ἐκ προφητικῶν προφῆσεων.
- ς. Ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίοις συνέστη θεομοιῆς διδασκαλία διαφόρων αἰρέσεων.
- ζ. Ὅπως ἀρέψουσιν αἱ αἰρέσεις, καὶ ὅστις αὐτῶν ἀρχηγὸς τῆς ἀσεβείας γεγένηται.
- η. Τίτρεσ τῆς Σίμωνος ἀσεβείας διάδοχοι, καὶ οἷων αἰρέσεων κατήρξαν.
- θ. Ὅπως ὁ Σίμων ῥοηταίεω τισὶ πτῆναι θελήσας, ἐδχαῖε Πέτρον κατενεχθεὶς ἐξ ὕψους κάτω, συνετρῖθη τοὺς πόδας καὶ τῷ χεῖρε τοὺς ταρσοὺς.
- ι. Ὅπως αἱ αἰρέσεις καὶ πρὸς ἑαυτὰς καὶ πρὸς ἀλήθειαν διαφωνοῦσιν.
- ια. Ἐξήγησις ἀποστολικῆς κηρύγματος.
- ιβ. Πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντα. Ἰουδαῖσιν δὲ θέλοντα.
- ιγ. Ὅπως χρὴ χωρίζεσθαι τῶν αἰρετικῶν.
- ιδ. Τίτρεσ οἱ κηρύξαντες τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, καὶ τίνα τὰ δι' αὐτῶν παραγγέλλματα.
- ιε. Ὅτι οὐτε ἀναβαπτίζουσιν χρὴ, οὐτε μὴν παραδέχεσθαι τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν βάπτισμα δοθεὶς, δὲ οὐκ ἔστι βάπτισμα, ἀλλὰ μόλυσμα.
- ισ. Περὶ τῶν ψευδεπιγράφων βιβλίων.
- ις. Περὶ κληρικῶν γαμικὰ παραγγέλλματα.
- ις. Παραίνεσις κελεύουσα φεύγειν τὴν τῶν ἀσεβῶν αἰρετικῶν κοινωρίαν.
- ις. Πρὸς σαυλιζονταὺς ἐν νόμοις.

- κ. Τίς ὁ φυσικὸς νόμος, καὶ τίς ὁ ἐπεισάκτος, A XX. Quæ sit lex naturalis, et quæ incoacta, et quam καὶ δι' ἡν αἰτίαν ἐπεισίσθη.
- κα'. Ὅτι ὑπὸ χάριτος ἐσμέν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ δουλείας τοῦ ἐπεισάκτου νόμου, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες.
- κβ'. Ὅτι ἐπεισάκτος ὁ ἐπὶ θυσιῶν νόμος, ὃν περιεῖλε Χριστὸς παραγενόμενος.
- κγ'. Πῶς πληρωτῆς τοῦ νόμου γέγονεν ὁ Χριστός· καὶ τίνα τούτου ἐπαύσεν, ἢ ἐνήλλαξεν, ἢ μετέθηκεν.
- κδ'. Ὅτι καὶ διὰ Ῥωμαίων εὐδόκησεν ὁ Κύριος τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον ἐπιδεικνυσθαι.
- κε'. Ὡς θεὸς Ἰουδαίους, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀσέβειαν, αἰχμαλώτους ποιησάμενος, ὑπὸ φόρον κατέστησεν.
- κς'. Ὅτι χρὴ φεύγειν τοὺς αἰρεσιώτας, ὡς ψυχῶν B φθορέας.
- κζ'. Περὶ παρατηρημάτων Ἰουδαϊῶν καὶ Ἑλληνικῶν.
- κη'. Περὶ κειραστίας, μοιχείας τε καὶ πορνείας.
- κθ'. Ὅπως χρὴ τὰς γυναῖκας ὑποτάσσασθαι τοῖς ἰσθίοις ἀνδράσι, καὶ τοὺς ἀνδρας στέργειν τὰς ἑαυτῶν γαμητάς.
- λ'. Ὅτι ἔθος Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλλησι, συμπαρηρῆσθαι τὰς φυσικὰς καθάρσεις, καὶ τῶν τεθνεώτων τὰ λείψανα βδελύσσασθαι· Χριστιανῶν δὲ ἀλλότριον. C
- XXI. Quod simus sub gratia, non autem sub servitute legis inductæ, qui in Christum credimus.
- XXII. Quod ascititia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit.
- XXIII. Quo modo Christus fuerit perfector legis; et quænam ex ea aboleverit, aut mutarit, aut transulerit.
- XXIV. Quod placuit Domino, etiam per Romanos, legem justitiæ demonstrari.
- XXV. Quod Deus Judæos, propter impietatem in Christum, ad captivitatem redactos, tributo subjecerit.
- XXVI. Quod oporteat fugere hæreticos, ut animarum perditores.
- XXVII. De observationibus Judaicis ac ethnicis.
- XXVIII. De nefando amore puerorum, adulterio et fornicatione.
- XXIX. Quo modo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas.
- XXX. Quod Judæis et gentilibus consuetudo sit, una observare naturales purgationes, et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum.

BIBLION EKTON.

ΠΕΡΙ ΣΧΙΣΜΑΤΩΝ (64).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πέντε σχίσματα ποιεῖν τολμήσαντες, οὐ διέφυγον τὴν τιμωρίαν.

Πρὸ πάντων φυλάσσεσθε, ὡ ἐπίσκοποι (65), τὰς θειὰς καὶ χαλεπὰς καὶ ἀθρευτάτους αἰρέσεις, φεύγοντες αὐτάς ὡσπερ πῦρ, φλέγον τοὺς αὐτῶ πλησιάζοντας. Φεύγετε δὲ καὶ τὰ σχίσματα· οὐτε γάρ πρὸς ἀνοσίους αἰρέσεις θεμιτὸν ἐκκλίνας τὸν νοῦν, οὐτε τῶν ὁμογνωμόνων χωρίζεσθαι θεμιτὸν διὰ φιλαρχίαν. Ταῦτα γὰρ καὶ τὸ παλαιὸν τινες τολμήσαντες ἐπιχειρήσαι, οὐ διέφυγον τὴν τιμωρίαν. Δαθὰν γὰρ καὶ Ἀβειρῶν ἀντιπρόσωποι γενόμενοι Μωσῆϊ, κατέπησαν εἰς γῆν· Κορὲ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ διακόσιοι πέντηκοντα, τῷ Ἀαρῶν (66) διαστασιάσαντες, πυρὸς παρανάλωμά γεγόνασι. Μαρία δὲ ¹² ὄνειδίσασα Μωσῆ, ἔξω τῆς παρεμβολῆς ἀπεβλήθη ἐπὶ τὰς ἡμέρας. Ἐλεγε γάρ· « Ὅτι γυναῖκα Μωσέως Αἰθίοπισσαν ἔλαβεν. »

¹² al. ὡς ἔλληνοχοίτην add. ¹³ Num. xvi, 31. ¹⁴ Ignat. interpol. ad Magn. 3. ¹⁵ Num. xii, 1. ¹⁶ Ignat. interpol. ad Magn. 3.

VARIORUM NOTÆ.

(64) Περὶ σχισμάτων. In utroque cod. Vind. sic exprimitur hujus libri argumentum: Ἐν ᾧ περὶ σχισμάτων, καὶ ὅτι οὐτε βασιλεία, οὐτε ἱερωσύνη θεμιτὸν ἐπανίστασθαι, βαρὺ γὰρ τοῦτο καὶ μεγίστης τιμωρίας ἔξιν. CLER.

LIBER SEXTUS.

DE SCHISMATIBUS.

CAPUT PRIMUM.

Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium.

Ante omnia cavete, episcopi, importunas, sævas et impissimas hæreses, et fugite eas instar ignis, qui accedentes urit. Vitate etiam schismata. Nec enim fas est mentem ad profanas hæreses declinare: neque licet a concordibus per ambitionem separari. Hæc namque cum olim nonnulli tentare ausi fuissent, non effugerunt supplicium. Dathan quippe et Abiron, quia Mosi in os restiterunt, absorpti sunt terræ hiatu ¹²: ¹³ Core autem et qui cum eo ducenti quinquaginta, quia contra Aaronem seditiosi existerunt, ignis pabulum facti sunt. Et Maria cum Mosem tanquam ethnica concubitozem increpasset, castris exclusa est per septem dies: dixerat enim: *Moses uxorem Æthiopsam duxit* ¹⁴. Quinetiam ¹⁵

¹² al. ὡς ἔλληνοχοίτην add. ¹³ Num. xvi, 31. ¹⁴ Ignat. interpol. ad Magn. 3. ¹⁵ Num. xii, 1. ¹⁶ Ignat. interpol. ad Magn. 3.

(65) Ἀθρευτάτους. Ἀθεμίτους, uterque codex et quidem melius, ut videtur. Ib.

(66) Τῷ Ἀαρῶν. Deest in codice Vindob. perperam. Ib.

Azarias seu Ozias, qui erat rex Judæ, quando nimia audacia in sacerdotium prorupit, voluitque suffimentum adolere, quod officium ad eum non pertinebat; prohibitusque ab Azaria pontifice et ab octoginta sacerdotibus, neglexit auscultare; tunc exortam in fronte lepram sensit, et egredi festinavit, quoniam punierat eum Dominus 17.

CAPUT II.

Quous neque regno neque sacerdotio fas sit insurgere.

Attendamus ergo, dilecti, quæ sit seditiosorum gloria, et quale de iis decretum. 18 Si enim is qui contra reges erigit se, supplicio dignus evadit, licet filius sit, licet amicus: quanto magis qui adversus sacerdotes insurgit? Nam quanto sacerdotium regno præstat, utpote quod de anima certandum habet; tanto et graviore pœnas dabit, qui in illud ausus fuerit obniti, quam qui in regnum. Quanquam neuter impune feret. Neque enim Absalom et Abedadan manserunt impuniti 19; neque Core et Dathan 20: quando illi quidem contra Davidem ob regnum 21; hi vero contra Moysen ob primatum insurrexerunt et certarunt. Maledicebant autem: Absalom quidem Davidi patri tanquam injusto judici, dicens singulis: « Sermo tui boni sunt; sed non est qui audiat te, et jus tibi reddat. Quis me faciet principem 22? » Abedadan vero: « Non est, inquit, mihi pars in Davide, nec hæreditas in filio Jesse 23; » videlicet, indigne ferens parere Davidi, de quo Deus dixit: « Inveni Davidem filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas 24. » At Dathan et Abiron et Coritæ obloquentes Mosi dicebant; ii quidem: « Nunquid parum est quod eduxisti nos e terra Ægypti, e terra lac et mel profundente? Et quid quod oculos nostros eruisti? Et tu imperas nobis 25? » Et concervarunt adversus eum magnam concionem; Coritæ vero: « Num solum Moysen allocutus est Deus 26? Quid quod Aaroni soli dedit pontificatum? Nonne omnis synagoga Domini sancta est? Et quare solus Aaron sacerdotio fungitur 27? » Ac ante hos alius quidam dixerat: « Quis te constituit principem et iudicem super nos 28? »

17 II Paral. xvi, 20. 18 Ignat. interpol. ad Smyrn. 9. interpol. ad Magn. 3. 19 II Reg. xv, 3. 20 II Reg. xii, 2. 21 Num. xvi, 3. 22 Exod. ii, 14. 23 I. d. tñ.

Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ Ἀζαρίας καὶ Ὀζίας, οὗτος ἦν βασιλεὺς τοῦ Ἰούδα, κατατολήσας τῆς ἱερωσύνης, καὶ θυμιάσαι βουλευθεὶς τὸ θυμίαμα ὃ οὐ προσήκει αὐτῷ, κωλυόμενος ὑπὸ Ἀζαρίου τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν ὀγδοήκοντα ἱερέων, καὶ μὴ ὑπακούσας, ἐξαντί-λε λέπραν ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ ἔσπευσεν ἐξελθεῖν, ὅτι ἤλεγξεν αὐτὸν ὁ Κύριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ὅτι οὐτε βασιλεῖα, οὐτε ἱερωσύνη θεμιτὸν ἐπιτασθῆναι.

Προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοὶ, τί τὸ κλέος τῶν στασιασάντων (67), καὶ ποταπὴ ἡ ἀπόφασις αὐτῶν. Εἰ γὰρ ὁ βασιλεὺς ἐπεχειρόμενος (68), κολάσεως ἄξιος, καὶ υἱὸς ἦ, καὶ φίλος· πῶς μᾶλλον ὁ ἱερεῦσιν ἐπιανιστάμενος; ὅση γὰρ ἱερωσύνη βασιλείας ἀμείνων, καὶ ψυχῆς ἔχουσα τὸν ἀγῶνα· τοσοῦτω καὶ βαρύτεραν ἔχει τὴν τιμωρίαν, ὃ ταύτῃ τομήσας ἀνομιματεῖν (69), ἥπερ ὅτι 29 βασιλεῖα· καίτοι γε οὐδὲ εἰς ἀτιμώρητος. Οὕτε γὰρ Ἀβессαλώμ καὶ Ἀβεδάδαν (70) ἔμειναν ἀτιμώρητοι· οὐδὲ Κορὴ καὶ Δαθάν· οἱ μὲν γὰρ τῷ Δαβὶδ περὶ βασιλείας, οἱ δὲ τῷ Μωυσεὶ περὶ πρωτείου ἐπιανίστησαν ἀμειλίωμενοι. Καὶ ἐκακούσθου· ὁ μὲν Ἀβессαλώμ Δαβὶδ τὸν πατέρα ὡς ἄδικον κριτὴν, λέγων ἐκάστῳ (71)· « Οἱ λόγοι σου καλοὶ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀκουσόμενός σου, καὶ δικαίωσας σε. Τίς με ποιήσει ἄρχοντα; » Ὁ δὲ Ἀβεδάδαν· « Οὐκ ἔστι μοι, φησὶ, μέρος ἐν Δαβὶδ, οὐδὲ κληρονομία ἐν υἱῷ Ἰεσσαί, » ὃ ἄλλο ὡς ἀναξιοπαθῶν ἀρχεσθῆναι ὑπὸ Δαβὶδ, περὶ οὗ εἶπεν ὁ Θεός· « Ὅτι εὖρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἀνδρὰ κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. » Ὁ δὲ Δαθάν καὶ Ἀβειρόν καὶ οἱ Κορείται· λέγοντες Μωυσεὶ (72)· « Μὴ μικρὸν ὅτι ἀνήγαγες ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐκ γῆς βροῦσης μέλι καὶ γάλα; καὶ τί ὅτι ἐξέκοψας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν, καὶ σὺ ἀρχεις ἡμῶν; » Καὶ ἐπισυνέστησαν ἐπ' αὐτὸν ἐκκλησίαν μεγάλην· καὶ οἱ Κορείται· « Μὴ Μωυσεὶ λελάληκε μόνῳ ὁ Θεός; τί ὅτι τῷ Ἀαρὼν δέδωκε τὴν ἀρχιερωσύνην μόνῳ; οὐχὶ πᾶσα ἡ συναγωγὴ Κυρίου ἁγία; καὶ τί ὅτι Ἀαρὼν ἱερατεύει μόνος; » Καὶ πρὸ τούτων ἄλλος τις ἔλεγε· « Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν; »

29 II Reg. xviii, 9, 20. 30 Num. xvi, 31. 31 Ignat. xx, 1. 32 Act. xiii, 22. 33 Num. xvi, 15. 34 Num.

VARIORUM NOTE.

(67) *Στασιασάντων*. Στασιαστών, in altero cod. CLEX.

(68) *Ἐπεχειρόμενος*. Ἐπισυνιστάμενος, in eodem. Ib.

(69) *Ἀνομιματεῖν*. Lucas et post eum Barnabas, ac verus Clemens, Clemensque Alexandrinus, alii; ante vero auctor libri Sapientiae, ἀνοφθαλμαίν. Dionysius Pseudoareopagita cum Alex. Clem. Method Athanas. ἀνωπίειν. ἀνωπίσαι. Cor.—Alter cod. Vind. ἀνοφθαλμαίν, de quo verbo vide Inst. N. T. ad Act. xviii, 15, quod etiam in Polybio frequenter esse ostenderunt. CLEX.

(70) *Ἀβεδάδαν*. In B Ἀβδαδάν. In Ignatio interpolato, Ἀβεδάδαν. Immerito ita appellatur Seba, Latinis etiam Sibba, Sabe, Sabæus; Græcis Σαβεῖ,

D *Σαβαί*, Σαβαίος. Siquidem Abedadam, alius homo: nempe Obededom, apud Græcos Ἀβεδόμ, Ἀβεδάδωμ, Ὀσθὲ Ἐδάμ, Ὀδάδαμος, Ὀβίδαμος, Ἀβεδάδων. Ἀβεδάδαν, et corruptius Ἀβεδάρα, Ἀβεδάρα. Ἀβεδάραν. Leges Ἀβεδάδαν in Procopio ad II Reg. vi; Ἀβεδάδων in Chronico Alexandrino, p. 200. Igitur σφάλμα est Constitutoris, aut si vis corruptoris Constitutionum. Nam initio potuit scriptum haberi Ἀβεί ut in ms. Alexandr. II Reg. xx, 1, 7. vel etiam Σαβεῖ, ita ut non nemo ad oram libri sui Ἄββαλα ἄν posuerit et II Reg. xx, 18, uude posita factum Ἀβεδάδαν. Cor.

(71) *Ἐκάστῳ*. Deest in altero cod. Vindob. C. (72) *Μωυσεὶ*. Deest perperam in altero codicis Vindob. Ib.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

A

CAPUT I'I.

Περὶ τῆς Μωϋσέως ἀρετῆς, καὶ ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ἵνα ὁ Θεὸς ἐθαυματούργησθε δι' αὐτῶν 20.

De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judaicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit.

Καὶ ἐπανεστῆσαν Μωσεὶ τῷ τοῦ Θεοῦ θεράποντι, τῷ παρὰ πάντας πραοτάτῳ, καὶ πιστῷ, καὶ ἠτίμησαν (73) τὸν τηλικούτον ἄνδρα οἱ ἀχαριστότατοι· τὸν νομοθέτην, τὸν φύλακα, τὸν ἀρχιερέα καὶ βασιλεῖα, τὸν μύστην τῶν θείων, τὸν ὡς δημιουργὸν τὰς τοῦ δημιουργοῦ ἐπιδειξάμενον ἐνεργείας· τὸν πραδάτον, τὸν ἀτυφώτατον· τὸν καρτερικόν, τὸν φιλανθρωπότατον· τὸν πολλῶν κινδύνων αὐτοῦς ἀπαλλάξαντα, καὶ διαφόρων θανάτων αὐτοῦς ρυσάμενον, τῇ παρ' ἐαυτοῦ οὐσίῳ· τὸν τοσαῦτα παρὰ Θεοῦ σημεῖα καὶ τέρατα τῷ λαῷ πεποιηκότα· τὸν τὰ ἔνδοξα καὶ θαυμαστά ἔργα εἰς εὐεργεσίαν αὐτῶν τετελεκότα· τὸν ἐπ' Αἰγυπτίους δεκάπληγον πεπληρωκότα (74), τὸν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διηρηκότα, καὶ ὡς τείχος τὰ ὕδατα ἔνθεν καὶ ἔνθεν διαστήσαντα, καὶ ὡς δι' ἐρήμου ξηρᾶς τὸν λαὸν ἀγχοκότα, καὶ βυθίσαντα Φαραῶν καὶ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πάντας τοὺς παρ' αὐτῶν μετ' αὐτῶν (75)· τὸν γλυκάναντα πηγὴν αὐτοῖς διὰ ξύλου, καὶ ἐκ πέτρας ἀκροτόμου αὐτοῖς προαγαγόντα ὕδωρ διψῶσι· τὸν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοτήσαντα αὐτοῖς, καὶ ἐξ ἀέρος κρεωλοφύσαντα 20· τὸν στῦλον πυρὸς ἐν νυκτὶ εἰς φωτισμόν καὶ δόξαν παρεχόμενον αὐτοῖς, καὶ στῦλον νεφέλης εἰς σκίασμόν ἡμέρας διὰ τὸν ἐξ ἡλίου φλογμόν· τὸν νόμον Θεοῦ ἐκ στόματος καὶ χειρὸς καὶ γραφῆς Θεοῦ ἐν πλατῆ λιθίναις κκοκολαμμένον παρασχόμενον αὐτοῖς, τελείου ἀριθμοῦ δεκάλογον· ᾧ ὁ Θεὸς ἐνώπιος ἐνωπίω ὄμιλε [f. ὄμιλε], ὡσεὶ τίς λαλήσῃ πρὸς ἐαυτοῦ φίλον· περὶ οὐεῖπεν· «Καὶ οὐκ ἀνέστη προφήτης ὡς Μωσῆς.» Τοῦτω ἐπανεστῆσαν οἱ Κορεῖται καὶ οἱ Ρουβηνῖται 21, καὶ λίθους ἐβάλλον κατὰ τοῦ Μωσέως (76) προσευχομένου καὶ λέγοντος· «Μὴ πρόσχη εἰς τὴν θυσίαν αὐτῶν.» Καὶ ὄφθαλμα ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, τοὺς μὲν εἰς γῆν κατήνεγκε, τοὺς δὲ πυρὶ κατέφλεξε· καὶ οὕτω τοὺς ἀρχηγούς τῆς πλάνης τοῦ σχίσματος, λέγοντας· «Δώμεν ἀρχηγὸν ἑαυτοῖς·» ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς καὶ κατέπιεν αὐτοῦς, καὶ τὰς σκηνὰς αὐτῶν, καὶ τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ κατῆλθον εἰς ἄδου ζῶντες· τοὺς δὲ Κορεῖτας ἀπώλεσε διὰ πυρὸς.

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

CAPUT IV.

Ὅτι ἀποσχίσει, οὐχ ὁ τῶν ἀσεβῶν χωρίζομενος, ἀλλ' ὁ τῶν εὐσεβῶν ἀφιστάμενος.

Quod schisma facit, non qui separati se ab impiis, sed qui a piis abscedit.

Εἰ οὖν τοῖς διὰ φιλαρχίαν ἀποσχίσασιν, παρατίνα Θεὸς ἐπήγαγε τὴν τιμωρίαν, πόσω μᾶλλον τοῖς αἰρέσεων ἀσεβῶν καθηγησαμένοις; Οὐ σφοδρότεραν ἐπάξει τὴν κρίσιν βλασφημοῦσιν αὐτοῦ πρόνοιαν ἢ τὴν

D

Si ergo schisma per ambitionem constantibus, Deus confestim supplicium intulit; quanto magis hæresium impiarum auctoribus? Nonne vehementiorem inducet vindictam in eos qui providentiani

20 al. δι' αὐτόν. 21 Num. xii, 3. 22 Exod. vii, 8. 23 Exod. xv, 25. 24 Exod. xvi, 4. 25 Exod. xvi, 14. 26 al. κρεωδοτήσαντα, sic et alter cod. Vind. xxxiii, 11. 27 Deut. xxxiv, 10. 28 al. Ρουβηλίται. 29 Num. xiv, 10. 30 Num. xvi, 15. 31 Num. xiv, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(73) Καὶ ἠτίμησαν. Hæc et quæ sequuntur, ad hæc verba: Τῇ παρ' ἐαυτοῦ οὐσίῳ: desunt in altero cod. Vind. CLER.
(74) Τὸν ἐπ' Αἰγυπτίους δεκάπληγον πεπληρωκότα. Desunt in altero cod. Vind. lb.
(75) Παρ' αὐτῶν μετ' αὐτῶν. Posterius videtur

esse prioris emendatio. Cot.
(76) Καὶ λίθους ἐβάλλον κατὰ τοῦ Μωσέως. In Josepho, lib. iv cap. 2: Καὶ βάλλειν τὸν Μωσῆν ὄρηκεσαν. Tunc itaque populus, ait Rufinus interpres, ut etiam Mosen lapidaret aggressus est. lb.

ejus aut creationem blasphemant? At vos, fratres, ex Scriptura eruditi, cavete ne opinionum schismata faciatis, neque vero unitatis vestrae: quoniam qui nefariae opinioni principes se praebuerunt, populis speculatores ad perditionem constituuntur. Similiter et vos, laici, iis qui contraria Dei consiliis tradunt dogmata ne accedatis, nec impietatis eorum statis participes; ait enim Deus: «Disjungimini de medio horum virorum, ne cum eis pereatis⁴⁴»; et iterum: «Exite de medio eorum, separamini, dicit Dominus; et immundum ne tetigeritis; et ego recipiam vos⁴⁵».

CAPUT V.

Qua de causa rejectus fuerit, qui falso nominatur Israel, demonstratio ex propheticis praedicationibus.

Verè enim fugiendi sunt, qui Deo blasphemiam inferunt. Siquidem impiorum quamplurimi, Dei ignorantia tenentur: at hi malae mentis vitio laborant, tanquam Dei hostes. Nam ex malitia haereticorum: egressa est pollutio in omnem terram, » ut ait Jeremias propheta⁴⁶. Improba quippe Synagoga repudiata a Domino Deo, et abjecta ab eodem domo⁴⁷; quemadmodum quodam in loco dicit: «Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam⁴⁸»; et iterum Isaias: «Deseram vineam meam et non putabitur, neque fodietur; et ascendet in eam tanquam in terram incultam spina; et nubibus mandabo, ne pluant in eam imbrem⁴⁹»; derelicto, inquam, populo, instar tabernaculi in vinea, et instar pomarii in cucumerario, et instar civitatis obsessae⁵⁰; detractoque eis Spiritu sancto ac imbre prophetico, implevit Ecclesiam suam gratia spiritali, velut fluvium Ægypti in diebus novorum⁵¹, et valde exaltavit eam, sicut domum in monte sitam, vel sicut montem excelsum, sicut montem cogulatum et montem pinguem; «in quo beneplacitum est Deo habitare in eo: etenim Dominus inhabitabit in finem⁵²»; et in Jeremia dicit: «Thronus gloriae elevatus, sanctuarium nostrum⁵³»; et in Isaias: «Et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in vertice montium et elevabitur super colles⁵⁴». Quia ergo et populum reliquit, ac templum dimisit desolatum, velo templi scisso, ablatoque ab iis Spiritu sancto: «Ecce enim, inquit, relinquatur vobis domus vestra deserta⁵⁵»; et dedit vobis, qui estis

δημιουργίαν; Ἄλλ' ὑμεῖς, ἀδελφοί, ἐκ τῆς Γραφῆς παιδευόμενοι, φυλάσσετε μὴ ποιῆν τὰ σχίσματα τῆς γνώμης (77), μήτε μὴν τῆς ἐνώσεως ὑμῶν· οὗτοι οὖτοι ἀπωλείας οἱ δόξης ἀθεμιτοῦ ἀρξάντες καθίστανται τοῖς λαοῖς. Ὅμοιοι καὶ οἱ λαϊκοί, τοῖς τῇ γνώμῃ τοῦ Θεοῦ ἐναντία δογματίσαι μὴ πλησιάζετε, μηδὲ κοινωνοὶ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν γίνεσθε· λέγει γὰρ ὁ Θεός· Ἄποσχίσθητε ἐκ μέσου τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἵνα μὴ συναπλήσθε αὐτοῖς· καὶ πάλιν· Ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄπτεσθε, κἀγὼ εὐδόξομαι ὑμᾶς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Τίτος χάριν ἀπεβλήθη ὁ ψευδώνυμος Ἰσραὴλ, ἀπέδειξις ἐκ προφητικῶν προφῆσεων.

θευκταῖοι γὰρ εἰσιν ὡς ἀληθῶς οἱ βλασφημοῦντες Θεόν. Οἱ μὲν γὰρ πλείστοι τῶν ἀσεβῶν ἄγνοια ἔχουσι Θεοῦ· οὗτοι δὲ κακόναιαν ὡς θεομάχοι νοσοῦσιν. Ἐκ γὰρ τῆς κακίας τῶν αἰρεσιωτῶν (78) ἐξῆλθε μόλυσμα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, » ὡς φησὶν Ἰερεμίας ὁ προφήτης. Ἀποβληθείσης γὰρ τῆς Συναγωγῆς τῆς πονηρᾶς ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ οἴκου ἀποριφέντος ὑπ' αὐτοῦ, καθὼς πού φησιν· Ἐγκαταλείψω τὸν οἶκόν μου, ἀφήκα (79) τὴν κληρονομίαν μου· καὶ πάλιν Ἡσαίας· Ἀνήσω τὸν ἀμπελώνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῆ, οὐδ' οὐ μὴ σκαφῆ· καὶ ἀναθήσεται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἄκανθα· καὶ ταῖς νεφελαῖς ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὕετόν· ἐγκαταλιπὼν οὖν τὸν λαόν, ὡς σκηνὴν ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν συκηλάτῳ (80), καὶ ὡς πόλιν πολιορκουμένην, περιελὼν δὲ ἀπ' (81) αὐτῶν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τὸν προφητικὸν ὕετόν, ἐπλήρωσε τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν πνευματικῆς χάριτος, ὡς ποταμὸν Αἰγύπτου ἐν ἡμέραις νέων, καὶ ὁπερῶσεν αὐτὴν ὡς οἶκον ἐπ' ὄρους, ἢ ὡς ὄρος ὑπερφερές, ὡς ὄρος τετυρωμένον, καὶ ὄρος πῶν· ἐν ᾧ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ· καὶ γὰρ ὁ Κύριος κατασκηνώσει εἰς τέλος (82)· καὶ ἐν τῷ Ἰερεμίᾳ λέγει· Ἐθρόνος δόξης ὑψωμένος, ἀγίασμα ἡμῶν (83)· καὶ ἐν Ἡσαίᾳ λέγει· Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἑσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπερῶν τῶν βουνῶν. » Ἐπεὶ οὖν καὶ τὸν λαόν ἐγκατέλιπε, καὶ τὸν λαόν ἀφήκεν Ἐρημον, σχίσας τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ (84), καὶ λαθῶν ἀπ' αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν Ἐρημος·

⁴⁴ Num. xvi, 21. ⁴⁵ II Cor. vi, 17. ⁴⁶ Jer. xliii, 15. ⁴⁷ Ignat. Interpol. ad Philad. 2. ⁴⁸ Jer. xii, 7. ⁴⁹ Isa. v, 6. ⁵⁰ Isa. i, 8. ⁵¹ Eccli. xxiv, 35. ⁵² Psal. lxxvii, 16. ⁵³ Jer. xvii, 12. ⁵⁴ Isa. ii, 2. ⁵⁵ Matth. xliii, 38.

VARIORUM NOTÆ.

(77) Τῆς γνώμης. Alter cod. Vind. τῆς ἐνώσεως ὁμῶν, omissis reliquis. CLEA.
 (78) Αἰρεσιωτῶν. Natalibus hujus vocis interfuerint docti viri oportet: adeo negant Ignatio per tempora licuisse eam usurpare. Usurpat enim qui non diu post Ignatium scripsit Justinus in *Dialogo cum Tryphone*, p. 306. Sed et multas similis terminationis agnoscit antiqua Græcia: ἡλικιώται, θιασώται, κερβύωται, νησιώται, στασιώται, στρατιώται, etc.,

quod non debuerunt ignorare. Cor.
 (79) Ἀφήκα. Alter cod. καὶ ἀφήκα. Cl.
 (80) Συκηλάτῳ. Rectius συκηλάτῳ. Cor.
 (81) Ἀπ'. Deest in uno cod. Vind. Ib.
 (82) Καὶ γὰρ, usque ad τέλος. Desunt in altero cod. Vind. CLEA.
 (83) Ἐθρόνος et sequentia ad καί. Desunt in eodem. Ib.
 (84) Τοῦ ναοῦ. Deest in Vind. Ib.

καὶ δοῦς (85) ἐφ' ὁμάδας τοὺς ἐξ ἐθνῶν τὴν πνευματικὴν χάριν, ὡς λέγει διὰ Ἰωήλ: Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα, λέγει ὁ Θεός, καὶ ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνευματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὁμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες ὁμῶν ὁράσεις ἔβρονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὁμῶν ἐνύπνια ἐνύπνια στήθουσιναι: πᾶσαν γὰρ δύναμιν λόγου καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὴν πόλιν (86) δὲ ἐπισκοπήν ἀπάρας ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ λαοῦ, εἰς ὁμάδας τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἔθετο. Διὰ γὰρ τοῦτο, ζηλώσας καὶ ὁ διάβολος τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, μετέστη εἰς ὁμάδας, ἐπιγερας ὁμῖν θλίψεις, διωγμοὺς, ἀκαταστασίας, βλασφημίας, σχίσματα, αἵρέσεις. Ἐκαίνοι γὰρ τὸν λαὸν διὰ τῆς χριστοκτονίας εἰς λαοὺς ὑπηγάγετο ὁμάδας δὲ ἀποστάντας αὐτοῦ τῆς ματαίωτης, ἄλλοτε ἄλλως πειράζει, ὡς καὶ τὸν μακάριον Ἰώβ. Καὶ γὰρ τῷ μεγάλῳ ἀρχιερεῖ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσὶδὲξ ἀντίκειτο: καὶ ἡμᾶς πολλάκις ἐξητήσατο ἐξυδαρωθῆναι (87), ὅπως ἐκλίπη ἡ πίστις ἡμῶν· ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Κύριος καὶ διδάσκαλος, ἐν δικῇ καταστάσει αὐτὸν, ἔλεγε αὐτῷ: Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ· οὐκ ἰδοὺ τοῦτο ἐξεσπασμένον, ὡς δαλός; Καὶ ὁ εἰπὼν τότε τοὺς παρευῶσι τῷ ἀρχιερεῖ: Ἐπεριελετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ ἐπειπὼν: Ἰδοὺ ἀφῆρηκα τὰς ἀνομίας σου ἀπὸ σοῦ· οὗτος εἶπεν καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι συνηθροισμένων ἡμῶν, ἔλεγεν περὶ ἡμῶν, οἱ: Ἐδεήθην, ἵνα μὴ ἐκλίπη ἡ πίστις ὁμῶν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἵτι καὶ παρὰ Ἰουδαίους συνέστη θεομοσχῆς διδασκαλία διαφόρων αἱρέσεων.

Ἔχε μὲν οὖν καὶ ὁ Ἰουδαϊκὸς ὄγκλος αἱρέσεις κακίας. Καὶ γὰρ καὶ Σαδδουκαῖοι ἐξ αὐτῶν, οἱ μὴ ὁμολογούντες νεκρῶν ἀνάστασιν· καὶ Φαρισαῖοι, οἱ τύχη καὶ εἰμαρμένη ἐπιγράφοντες τὴν τῶν ἀμαρτανόντων πράξιν (88)· καὶ Βασιμῶδοι (89), οἱ πρόνοιαν ἀρνούμενοι, ἐξ αὐτομάτου δὲ φορὰς λέγοντες τὰ ὄντα συνεσθάναι, καὶ ψυχῆς τὴν ἀθανάσιαν περικόπτοντες· καὶ Ἡμεροβαπτισταὶ (90), οἵτινες καθ' ἑκάστην ἡμέ-

⁸⁷ Joel. ii, 28. ⁸⁸ I. Ignat. interpol. ad Trall. ii, ad Philad. 6. ⁸⁹ I. Ignat. interpol. ad Smyrn. 7. ⁹⁰ al. add. βραχύ. ⁹¹ Zach. iii, 1. ⁹² Luc. xxii, 31. ⁹³ Zach. iii, 2. ⁹⁴ Luc. xxii, 32. ⁹⁵ Matth. xxii, 23. ⁹⁶ Act. xv, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Καὶ δοῦς. Alter ἐπιπέψεν. CLEM.

(86) Πόλιν. Alter cod. Vind. totam, ut legit Int. Latinus. Id.

(87) Ἐξυδαρωθῆναι. Non ineleganter cribrationem frumenti Luc. xii, 31, transtulit ad aquas effusivum; velut in Danaidum fabula. Cor. — Alter cod. Vindob. habet σινιάσαι, desuntque in eo verba: ὅπως ἐκλίπη ἡ πίστις ἡμῶν. CL.

(88) Τύχη καὶ εἰμαρμένη ἐπιγράφοντες τὴν τῶν ἀμαρτανόντων πράξιν. Phariseorum est hoc supercilium, ut peccata propriæ voluntatis referant ad Conditoris injuriam; et illius justitiam calumniantur, inquit Hieronymus, in adversus Pelagianos, 10. Scio Phariseos, Josephi Antiq. Jud. xiii, 9; xviii, 2: Bell. Jud. ii, 12, quædam humana fato tribuere, non omnia; et ita fato cuncta assignare, ut liberum arbitrium tolli nolint, utque fato ad singula adjuvante, manere dicant in nobis plerumque potestatem bene aut male agendi. Verum illi quoque qui adeo perplexim proposuerunt doctrinam suam nec

A ex gentibus, spiritualem gratiam, quemadmodum ait per Joelem: « Et erit post hæc, dicit Deus, et effundam de spiritu meo super omnem carnem; et prophetabunt filii vestri, et filie vestræ visiones videbunt, et senes vestri somnia somniabunt »; omnem enim verbi vim et efficacitatem, et visitationem hujusmodi, Deus sublatam ex populo Judaico, in vobis, qui eratis gentiles, collocavit. Propter hoc, inquam, diabolus, invidens sanctis Dei Ecclesiæ, ad vos se contulit, suscitavitque vobis afflictiones, persecutiones, seditiones, blasphemias, schismata, hæreses. Illum siquidem populum per Christi necem in potestatem redegerat: vos vero, qui ab illius vanitate defecistis, variis modis subiudentat, ut beatum Jobum. Etenim magno pontifici Jesu filio Josedeci adversabatur [ad breve tempus;] et nos sæpe expetivit, ut instar aquæ difflueremus, quo deficeret fides nostra: sed noster Dominus ac magister illi in iudicium statuto dixit: « Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit Hierosolimam: nonne ecce hoc erutum, ut torris »? Quique dixit tunc illis qui summo sacerdoti assistebant: « Detrahite vestimenta sordida ab eo; » et subjunxit: « Ecce abstuli iniquitates tuas a te; » is dicet etiam nunc, sicut et aliquando nobis congregatis, de nobis pronuntiavit: « Rogavi ut non deficiat fides vestra ».

CAPUT VI.

Quod etiam apud Judæos exstiterit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina.

Scilicet Judaicus quoque populus habuit nequitiæ hæreses. Etenim Sadducei, qui non consentunt mortuorum resurrectionem, ex Judæis orti sunt; et Pharisei, qui fortunæ ac fato opera peccantium adscribunt; et Masbothei, qui providentiam negant, asserunt autem cuncta ex fortuito motu constare, atque immortalitatem animi rescindunt; et Hemerothapistæ, qui quotidie, nisi abluant se,

D rito (quidquid senserint) suspecti exstiter, atque adhuc sunt. Legendus Epiphanius. Cor.

(89) Βασιμῶδοι. Per litterarum transpositionem. De Masbotheis, Masbotheanis, et Masbotheo vide Hegesippum in Hist. Eusebi, lib. iv, cap. 23, et Nicephori lib. iv, cap. 7; Theodoritum, Hæretic. fabul., lib. i, cap. 1; Sophronium, Epistola ad Sergium, actione in concilii generalis vi. Item Induculum hæreseon Hieronymo tributum, Isidorum Originum viii, 4; Rabanum, in De instit. cleric., 58; Honorium Augustodunensem De hæresibus; quibus in locis perperam Marboni, Marboni, Marbonenses. Factæ autem sunt voces a Sabbati vocabulo, ut et nomen Φιλοσαββάτιος: apud Epiphanium hæres. 54, n. 8. Sabbatum enim colebant isti hæretici: quod ex Induculo discimus. Unde et Sabbatini vocantur, in Præfatione Arabica ad concilium Nicænum, quam Abrahamus Ecchellensis Latine interpretatus est. Id.

(90) Ἡμεροβαπτισταί. Nominantur Baptistæ: a

non comedunt, imo et lectis, catinis, crateribus, poculis ac sedilibus nisi aqua purgaverint, nullatenus utuntur, et Ebionæ nostra ætate nunc exorti, qui Filium Dei volunt esse nihil aliud quam hominem, ex voluptate viri, et Josephi ac Mariæ conjunctione natum, affirmantes. Qui vero ab iis omnibus separarunt se, ac patrios ritus servant, Essæi sunt. Atque hæc in priore populo. Nunc autem malus seu diabolus, utpote ad malefaciendum sapiens, at boni omnino ignarus ⁹⁷, ex nobis quosdam excussit, atque in iis hæreses ac schismata operatus est ⁹⁸. Hæmων τινας ἐκβαλὼν, ἐνήργησεν ἐν αὐτοῖς αἰρέσεις καὶ σχίσματα.

CAPUT VII.

Unde prodierint hæreses, et quis fuerit impietatis earum dux et auctor.

⁹⁹ Hæreses vero novæ initium habuere isto modo. Simonem quemdam, ex vico Gitthorum dicto, Sa-

¹⁰⁰ Jerem. iv, 22. ¹⁰¹ I. Pseudo-Ignat. ad Philip.

Α ραν, ἐὰν μὴ βαπτίζονται, οὐκ ἐσθίουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς κλίνας καὶ τοὺς πίνακας ἤτοι κρατῆρας καὶ ποτήρια καὶ καθίσματα ἐὰν μὴ καθάρωσιν ὕδατι. οὐδὲνὶ χρώνται. Καὶ οἱ ἐφ' ἡμῶν νῦν φανέντες Ἐβιωνῶται (91), τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ ψῆδὸν ἀνθρώπων εἶναι βουλόμενοι, ἐξ ἡδονῆς ἀνδρὸς καὶ συμπλοκῆς Ἰωσήφ καὶ Μαρίας αὐτὸν γεννῶντες. Οἱ δὲ τούτων πάντων ἑαυτοὺς χωρίζοντες, καὶ τὰ πάτρια φυλάσσοντες (92), εἰσὶν Ἐσσαῖοι. Ταῦτο μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ λαφ. Καὶ νῦν ὁ πονηρὸς, σοφὸς ὢν τοῦ κακοποιῆσαι, καὶ τὸ καλὸν ὃ τι ποτὲ ἔστιν ἀγνοῶν, ἐξ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

¹⁰² Ὅρθοξ ἀνέφυσαν αἱ αἰρέσεις (93-94), καὶ δὲ τις αὐτῶν ἀρχηγὸς τῆς ἀσεβείας γεγέννηται.

¹⁰³ Ἡ δὲ καταρχὴ τῶν νέων αἰρέσεων γέγονεν οὕτως. Σίμωνά τινά ἀπὸ Γιτθῶν (95) οὕτω καλουμένης κώ-

¹⁰⁴ Citat Cedrenus. Vide Testim. vct.

VARIORUM NOTÆ.

Justino Martyre in *Dialogo*, p. 307. Joannes Nicænus Epistola ad Zachariam, tom. II *Auctarii Combellisiani*, p. 300 : Τῶν δὲ ἐπιτὰ αἰρέσεων ὄνόματα, ταῦτα : πρῶτον Γραμματεῖς· δεύτερον Φαρισαῖοι· τρίτον Ἰαδδουκαῖοι· τέταρτον Ἡμεροβάπτιστοι· πέμπτον Ἀσιανοί· ἕκτον Ναζαραῖοι· ἕβδομον Ἡρωδιστοί. Emenda ex Epiphanio, Ἡμεροβαπτιστοί· Ὁσσηνοί. Ναζαραῖοι. Cot.

(91) *Nūr ganéretes Ἐβιωνῶται*. Ebionitarum, Semi-Judæorum, Semi-Christianorum, ideoque modo Judæis adnumerantur, modo Christianis, ortus melius referetur cum Epiphanio et Hieronymo ad tempora Joannis apostoli, quæ ut in *Chronico Alexandrino* ad annum proximum a morte illius. Et benigno interprete eget illud Paciani epist. 1, ad Sympronianum : *Ut Judæorum hæreticos prætermittam, Dositheum Samaritanum, Sadduceos, et Pharisæos; quanti apostolorum temporibus emererint, dinumerare perlongum est; Simon Magus, et Menander, et Nicolaus, et cæteri, quos sancta recondit obscura. Quid posterioribus temporibus Ebion, et Apelles et Marcion, et Valentinus, et Cerdon; nec longe post eos, Cataphryges, et Novatiani*. Hujus sectæ princeps Ebion docuit suos, pari modo atque Cerinthus et Carpocrates, Christum ex Josepho et Maria, instar cæterorum hominum, genitum fuisse. Ubi corrigere oportet Irenæum, lib. 1, cap. 26, tollendo particulam negantem ex his verbis : *Qui autem dicuntur Ebionæi, consentiunt quidem mundum a Deo factum : ea autem quæ sunt erga Dominum, non similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur*. Patet per alia Irenæi loca. Postea divisi sunt Ebionæi, quia illorum nonnulli partus virginæ miraculum agnoverunt. Joculari porro menda, in Paschasio Ratberto ad *Matth.* xxvi, 17, p. 1088, excusum invenies *Obionitæ* pro *Ebionitæ*. Id.

(92) *Τὰ πάτρια φυλάσσοιτες*. Philo, describens Essæos actioni deditos : *Τὸ ἡθικὸν εὖ μάλα διακονοῦσιν, ἀλείπτοις χρώμενοι τοῖς πατρίοις νόμοις; et in descriptione Essæorum contemplatorum, φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν*. Notabuntur a lectore studioso verba Georgij Cedreni, edit. Basil. p. 164, Regiæ vero p. 199 : *Μετὰ τῆς συνήθους σιωπῆς καὶ σεμνοπρεποῦς καταστάσεως, ἐπ' εὐχῆς πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρονται, τοὺς βραχυτάτους ὕπνους καὶ κουφοτάτους ἐκτιναξόμενοι. Ὑπὲρ ἔστιν αὐτῶν ἡ διγνεχῆς νῆψις, etc.*, hoc est : *Esseni cum solito silentio, et decora gravitate, rursus ad preces conveniunt, brevissimum ac levissimum somnum excussuri. Cujus quidem rei causa est sobrietas continua; et com-*

mittentur cum his Josephi, *De bello Judaico*, lib. II, cap. 12, p. 786, e quibus expressa sunt, quæque existant etiam in Porphyrio, lib. IV, de abstinentia a rebus animatis, indeque apud Eusebium *Præpar. evangel.* IX, 3 : *Καὶ τὰς ἐξωθεν ὡς μυστηρίον τι φρικτὸν, ἡ τῶν ἔνδον σιωπῆ καταπαίνεται. Τούτου δὲ αἰτίου, ἡ διγνεχῆς νῆψις. Eorumque silentium, vertit Rufinus, extra lectum constitutis, arcanum quoddam videatur horribile. Cujus quidem rei perpetua sobrietas causa est. Etenim in loco Josephi de somno ne verbum quidem : rectius tamen sobrietas dicitur esse causa somni brevis levisque, quam silentii. Amplius cogitemus. Nollem vero tantopere peccasse Hieronymum, virum sane maximum, sed fatali illa sua properantia sæpe lapsum, quando Joviniano objicit : *Josephus in secunda Judaicæ captivitatis Historia, et in octavo decimo Antiquitatum libro, et contra Apionem duobus voluminibus, tria describit dogmata Judæorum, Pharisæos, Sadduceos, Essenos : quorum novissimos miris effert laudibus, quod et ab uxoribus et vino et carnis semper abstinerent et quotidianum jejunium venterint in naturam. Super quorum vita et Philo, vir doctissimus, proprium volumen edidit. Silicet, nec disputans adversus Apionem Josephus mentionem fecit sectarum Judaicarum. Nec ullibi tradit Essenos vino et carnis abstinuisse, aut quotidie jejunasse : imo contrarium edocet Περὶ ἀλώσεως, lib. II, cap. 12. Sed qui Esseni perpetuò jejunabant, nec unquam carne et vino utebantur, sunt illi a Philone Judæo litteris commendati. Cot.**

(93-94) *Αἰρέσεις*. Addit. alter cod. Vindob. *παρὰ Χριστιανούς. Cl.*

(95) *Ἀπὸ Γιτθῶν. E Gitthis*. Nam Γιτθῶν malim; quamvis apud Georgium Syncellum p. 331, Γιτθῶν legatur. Nomen loci puto fuisse Γι, unde scriptoribus ecclesiasticis κώμη Γίττων, vel Γιττῶν, Γιτθῶν, Γιτθῶν; p. 333 Syncelli, Γιτθῶν, Γαιτθῶν. In Eusebii autem chronico Γηθῶν, pro quo male excuderunt Γηθῶ. Et in Timotheo presbytero de receptione hæreticorum, cod. Reg. 2356. Γεθῶν, ut *Clementinorum* II, 22, necnon apud Palladium dialogo *De vita S. Chrysostomi* paulo post initium, pag. 6, editionis quam sub prelo habet Bigotius noster, variaz doctrinæ et felicis curiositatis nominibus celeberrimus. Sic Josephus Γιτθῶν Palæstinæ urbem, quæ ipsi, et apud Stephanum Polybio, Γίττα, Bibliorum interpretibus Γεθ, ac *Geth*, Plinio *Getta*, appellat etiam Γιτθῶν πόλιν. Id.

μης, Σαμαρεία, τῇ τέχνῃ μάγον, ἐνδυσάμενος ὁ διάβολος, ὑπέρτην αὐτοῦ τῆς μοχθηρᾶς γνώμης ἐποίησατο. Ἦνίκα δὲ Φίλιππος, ὁ συναπόστολος ἡμῶν (96), τῇ τοῦ Κυρίου δόσει, καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἐνεργείᾳ, δυνάμει λαμάτων (97) ἐπιτέλει ἐν Σαμαρείᾳ, ὡς καταπλαγέντας τοὺς Σαμαρεῖς, εἰς πίστιν ἔλθειν τοῦ τῶν ἁγίων Θεοῦ καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ βαπτισασθαι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· ἦδη δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σίμωνος σημεῖα καὶ τέρατα θεασαμένου ἄνευ μαγανείας τινὸς γοητικῆς ἐπιτελούμενα, καὶ εἰς θαῦμα καταπεσόντος, καὶ πιστεύσαντος, καὶ βαπτισθέντος, καὶ προσκαρτεροῦντος τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· ἀκούσαντες ἡμεῖς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπάρξασαν Σαμαρεῦσι διὰ Φιλίππου, παρεγενόμεθα πρὸς αὐτοὺς, καὶ πολὺ συμβαλλόμενοι τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας, πᾶσι τοῖς βεβαπτισμένοις ἐπιτιθέντες τὰς χεῖρας, εὐχαί; τὴν τοῦ Πνεύματος μετουσίαν ἔδωρούμεθα. Ἰδὼν δὲ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἡμῶν δίδονται τὸ Πνεῦμα τοῖς πιστεύουσιν, λαθῶν ἡρήματα προσήνεγκεν ἡμῖν, λέγων· « Δότε κάμολ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα κἀγὼ ὡς ἂν ἐπιθῶ τὴν χεῖρα λαμβάνῃ Πνεῦμα ἄγιον » βουλόμενος ὡς τὸν Ἀδάμ τῇ γεύσει τοῦ ξύλου, τῆς κατ' ἐπαγγελίαν ἀθανασίας ἐστέρησεν (98),

A maritanum, arte magum diabolus cum invasisset, ministrum suæ pravæ voluntatis effecit. Quando enim Philippus coapostolus noster, Domini munere atque Dominici Spiritus virtute miracula sanationum in Samaria perpetrabat, ita ut Samaritani obstupefacti, ad credendum in omnium rerum Deum ac in Dominum Jesum adducerentur, et in nomine ejus baptizarentur⁹⁶: cumque jam ipse quoque Simon signa et prodigia sine ullis præstigiis magicis perfici intuitus ac admiratus, credidisset, et baptizatus fuisset, et perseveraret in jejunio ac oratione: tunc nos, audientes de gratia Dei Samaritanis per Philippum concessa, ad eos venimus, multumque adauximus sermonem doctrinæ, ac impositis manibus super omnes baptizatos, per preces Spiritum sanctum illis communicabamus. Cernens autem Simon, quod nostrarum manu impositione daretur credentibus Spiritus sanctus, accipiens pecuniam, nobis obtulit, dicens: « Date et mihi hanc potestatem, ut cuicumque etiam ego imposuero manum, accipiat Spiritum sanctum⁹⁷: » volens (diabolus), ut quemadmodum Adam per gustatum arboris pomum, promissa immortalitate pri-

⁹⁶ Act. viii, 16. ⁹⁷ Act. viii, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(96) Ὁ συναπόστολος ἡμῶν. Eorum qui Ecclesiæ magistros temere aut absolutos volunt, aut condemnant, insigne exemplum suppeditatur nobis per Rufinum, Cedrenum, et Nicephorum, in iis quæ apud Eusebium ad Novi Testamenti Philippos, apostolum et diaconum pertinent. Etenim Rufinus interprelans illud Polycratis Ephesiorum episcopi, relatum *Historiæ Eusebiana* lib. iii, cap. 31, et lib. v, cap. 24: Φίλιππον τὸν τῶν δώδεκα ἀποστόλων, quo tegeret errorem confusorum in unum duorum Philipporum, datarumque apostolo filiarum, quæ erant diaconi, in primo loco suppressit numerum: Qui fuit, inquit, unus ex apostolis, et in altero multo pejus unum e duodecim apostolis mutavit in evangelistam. Atque majori facinore idem hunc ad modum citatur a Cedreno edit. Basil., p. 203, Reg. 247: Φίλιππος ὁ ἐκ τῶν ἑπτὰ διακόνων, Unus de septem diaconis. Contra Nicephorus *Hist.*, lib. iii, cap. 20, non intellectis verbis Eusebii lib. iii, cap. ult., quæ etiam Rufinus contaminavit more suo, Papiam accusat, et cum Luca committit, quasi Philippum patrem filiarum prophetidum scripserit fuisse unum duodecim apostolorum, non autem, ut Lucas in *Actis* refert, unum e diaconis septem. Venio jam ad constitutionem; et dico quod, cum certum sit et a multis etiam veteribus observatum, apostoli nomen indi quoque viris apostolicis, qualis existit Philippus diaconus et Evangelii prædicator; erroris forsân immunes fuerunt Constitutor hic, Clemens Alexandrinus Strom., iii, p. 448; Tertullianus, cap. 18, lib. *De baptismo*; Chrysostomus homil. 33 in *Genesis*; Burchardus in *Descriptione terræ sanctæ*, et si qui alii: si nempe Philippum diaconum intelligentes, appellaverit apostolum, et cum majoribus apostolis conjungere. Infra certe lib. ult cap. ult., qui eunuchum Candaces reginæ baptizavit Philippus, diaconus dicitur: ut ne amplius post Bellarminum asseratur noster ideo Philippum baptizatorem Simonis Magi, fecisse apostolum, quia per solos sacerdotes baptismum conferri volebat. Alia ratio est cum Augustini, tum pseudo-Epiphani, pseudo-Dorothei, pseudo-Isidori, vel Isidori, Græci qui nonnulla inseruit Catalogo Hieronymiano, et Freculii,

S. Augustinus tractatu 6 in *Joannem* dubitat de Philippo Christi præcone in Samaria et Simonis ad fidem deductore, Act. viii: fuerint unus ex apostolis, sive ex diaconis; et initio operis *De doctrina Christiana* eum apostolum vocat: at sermone in *Vigiliis Pentecostes*, re diligentius expensa, favet veræ sententiæ. Cæteros memoratos in fraudem inanimato egit *Historiæ ecclesiasticæ* auctoritas, et Catalogi Hieronymiani in Polycrate. Libellus cui titulus: Τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρου περὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ποῦ ἕκαστος ἐκήρυξε, καὶ πῶς καὶ ποῦ ἐτελεύτησαν, καὶ τὰ ἅγια αὐτῶν σώματα ποῦ κείνται καὶ ἐν ποίοις τόποις, codice 1026 Regiæ Bibliothecæ: Φίλιππος δὲ ὁ ἀπόστολος οὗτος ἦν ἀπὸ Βηθσαϊδᾶ ἐκ τῆς κώμης Πέτρου καὶ Ἀνδρέου: ἐν δὲ τῇ ἄνω Φρυγίᾳ ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον· ἠνθίσκει δὲ ἐν Ἱεραπόλει, καὶ ἐκεῖ θάπτεται ἐνδόξως μετὰ τῶν αὐτοῦ. Dicitur Dorotheus, in membranis Regiis: Φίλιππος δὲ ὁ ἀπόστολος ἐν Φρυγίᾳ κηρύξας τὸ Εὐαγγέλιον, θάπτεται ἐν Ἱεραπόλει μετὰ τῶν ἑπτὰ θυγατέρων αὐτοῦ, ὧν Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἀπαμνημόνευσε. Non animadvertit, quemadmodum nec Eusebii lib. iii, cap. 31, quod recte objicitur a Notkero Martyrologo, ac per se patet, Lucam Act. xxi, 8, 9, loqui de Philippo uno e septem diaconis. Unde a Dorotheo Latino abest Lucæ allegatio: atque Nicephorus lib. ii, cap. 44, verba Eusebii ad contrarium sensum deduxit. Porro suspectus mihi semper fuit interpolationis locus Adonis libro *De festiuitatibus*, ubi Philippus apostolus dicitur dormisse apud Hierapolim Asiæ civitatem cum patribus suis beato sine sepultus. Idque duas ob causas. Quarum prima, similes loci: Dorothei (ut Hieronymum et Abdiam omittam): *Hierapoli vero cum filiabus suis honorifice sepultus est*. Quæ Græce habentur in Catalogi amplificatione, Rufini vertentis Eusebium: *cujus sepulcrum*

(97) Ἰαμάτων. In altero cod. Vind. deest. C. I. E. A.

(98) Ἐστέρησεν. In utroque cod. Vind. sequitur ὁ δὲ ἄβολος; et pro θέλεια; legitur ἀπατήσῃ. C. I. E. A.

vavit ⁷⁹, sic nos captura pecuniæ delinitos, e dono Dei expungeret, dum, permutatione facta, trademus ei pro pecunia inæstimabilem Spiritus gratiam. Cæterum nobis omnibus hanc ob rem commotis, ego Petrus intuens in maleficum serpentem qui hominem occupabat, dixi Simoni: « Argentum tuum tecum sit in perditionem; quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri: non est tibi pars in sermone isto, neque sors in ista fide: cor enim tuum non est rectum coram Deo. Pœnitentiam itaque age de hac nequitia tua; es rogâ Deum, si forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui: in felle enim amaritudinis et obligatione iniquitatis cerno te esse ⁷⁹. » Quo quidem tempore Simon pertorritus: « Obsecro, inquit, precamini vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat super me horum quæ dixistis ⁷⁹. »

CAPUT VIII.

Quinam successerint Simonis impietati, et quas hæreses induxerint.

Cum vero digressi sumus ad prædicandum in gentibus verbum vitæ, tunc diabolus effecit in populo, ut post nos mitteret pseudoapostolos ad verbi profanationem. Ac præmissus est Cleobius quidam, et Simoni adjunctus: ii autem discipuli erant cujusdam Dosithei, quem et superatum e primatu ejecerunt. Postea alii quoque aliorum ab-

⁷⁹ Gen. III. 23. ⁷⁹ Act. VIII, 20. ⁷⁹ Ibid., 24.

οὕτω καὶ ἡμᾶς τῇ λήξει τῶν χρημάτων θέλας, τῆς δόσεως τοῦ Θεοῦ περιγράφει (99), ὅπως φντικαταλλαζάμενοι ἀποδώμεθα αὐτῷ χρημάτων τὴν ἀτίμητον τοῦ Πνεύματος δωρεάν. Πάντων δὲ ἡρῶν ἐπὶ τούτω παραχθέντων, ἀνετίσας ἐγὼ Πέτρος εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κακούργον ἔφιν, εἶπον τῷ Σίμωνι: « Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι: οὐκ ἔστι σοι μέρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, οὐδὲ κλήρος ἐν τῇ πίστει ταύτῃ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεία ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Κυρίου, εἰ ἄρα ἀφεθήσεται σοὶ ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου: εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνθεσμον ἀδικίας θεωρῶ σε ὄντα. » Ἀλλὰ τότε μὲν ὁ Σίμων ἔμφοδος γενόμενος, φησὶ: « Παρακαλῶ, δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μὴδὲν ἐπιβῆθῃ ἐπ' ἐμὲ, ὡς εἰρήχαις. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Τίτες τῆς Σίμωνος ἀσεβείας διάδοχοι, καὶ ὡς αἰρέσειω κατήρξαν.

Ἦνίκα δὲ ἐξήλθομεν ἐν τοῖς ἔθνεσι (100) κηρύσσειν τὸν λόγον τῆς ζωῆς, τότε ἐνήργησεν ὁ διάβολος εἰς τὸν λαὸν ἀποστῆλαι ὀπίσω ἡμῶν ψευδοποστολοὺς εἰς βεβήλωσιν τοῦ λόγου: καὶ προσέβαλοντο (1) Κλεοβίδιον τῶνα, καὶ παρέρέυξαν τῷ Σίμωνι: οὗτοι δὲ μαθητεύουσιν (2) Δοσιθέω τινί, ὃν καὶ παρευδοκιμήσαντες ἐξώσαντο τῆς ἀρχῆς. Εἶτα καὶ ἑτεροὶ ἐτέρων κατήρξαν ἐπι-

VARIORUM NOTÆ.

puicrum est apud Hierapólim Asia urbem, una cum filibus suis: Isidori De vita et morte sanctorum cap. 75, et Freculi in Chronicis: simul cum filiabus suis ibidem requiescit. Secunda causa, ejusdem Adonis verba hæc in Philippo diacono: Apud Cæsaream requievit. Juxta quem tres virgines filie ipsius prophetissæ tumulatae jacent: nam quarta filia illius plena Spiritu sancto in Epheso occubuit. Quidam tamen putant apud Hierapólim eas tumulatas, ubi apostolus Philippus unus de duodecim quiescit: cujus fuisse filie ab aliquibus scriptoribus putatæ sunt. Conjectabam, a recentiore quodam expunctum filiabus, inductumque patribus. Sed doctiorum ac prudentiorum esto judicium. Cot.

(99) Περιγράφει. Uterque στερεῶσαι, et sequitur: ὁπὸ τοῦ διαβόλου τολύων καὶ ὁ Σίμων κινηθεὶς προσήνεγκε χρῆματα, ὅπως, etc. Quæ re vera a librariis ommissa videntur. In.

(100) Κηρύσσειν. Addit alter εἰς τὸν λόγον. In.

(1) Κλεοβίδιον. Ad loca quæ de Cleobio sive Cleobulo doctissimus Usserius citat in Epistolam Ignatianam ad Trallianos, adde duo Theodoriti, Hæreticarum subularum lib. 1, cap. 1, ubi non scripsimus ut vulgo Κλεοβαῖοι, sed Κλεοβιδιοί, quod etiam apud Eusebium legebant Rufinus ac Nicéphorus et lib. II in præfatione. Item alium Sophronii in synodo generali sexta, et alium Nicetæ Pectorati libro contra Latinos. Auctor Operis imperfecti, ad Matth. xxiv, 5: Hoc et Apostolus dicit his qui fuerunt antequam caperetur Jerusalem, quia prius venturi fuerant pseudo-Christi. Etenim hoc erat signum primum destructionis Jerusalem. Quod vere factum est. Venerunt enim Dositheus, et Simon, et Cleonius, et Varius in nomine Christi, et alii multi, quos Apostolus in Epistolis suis tangit. Quis non videt statim veram lectionem, Cleovius, qui est Cleobius? Sed in nominis sequentis reconditori emen-

C datione aliquandiu hæsi, nescias quo me pacto expedirem: donec non infeliciter, ni fallor, subierunt mentem famosi impostores Varjesus, Barjesus, et Varchosivas, Barchosibas, Barchozibas, aliter Barchochebas. Cot.

(2) Δοσιθέω. Qui et Δοσθῆς ab Eulogio vocatur apud Photium: unde Δοσθηνοί ibidem, et in Damasceni libro De hæresibus membranco Bibliothecæ Regiæ. Super Dositheo et Dositheanis conciliabuntur levi negotio quæ in speciem pugnantia occurrunt apud scriptores varios, pseudo-Clementem, Tertullianum, Origenem, Eusebium, Pacianum, Epiphanium, Chrysostomum in *Catena ad Mattheum*, pseudo-Chrysostomum in eundem Evangelistam, Hieronymum, Theodoritum, Vigilium Tapensem, Sophronium, Damascenum, Photium, Theophanem Cerameum, Theophylactum, Nicetam Choniatem Nicéphorum, et auctorem Chronici Samaritani citatum ab Echellensi ad Hebedjesu: si duo admittantur Dosithei, uterque hæresiarcha, impugnator librorum prophetico-rum, et sacre Scripturæ corruptor. Primus ante Christum, ex Judæa Samaritanus, et origo Sadducæorum, qui resurrectionem carnis agnovit, docderitque severitatem morum, abstinentiam ab animalis, jejuniū, virginitatem et continentiam. Alter post ortum Christi, pseudo-Christus, Samarita, Simonis Magi primo magister, postea discipulus, qui negaverit resurrectionem corporum, animæ immortalitatem, substantiam angelorum ac dæmonum, asseruerit verò mundum esse incorruptibilem. His ita constitutis, erroris arguemus Philastrium, quod veteri Dositheo ea assignet quæ recentiori fuerant tribuenda. Quin etiam a Theodorito ac Sophronio minus accurate Dositheus et Dositheani ponuntur post Simonem et Simonianos. In.

των δογμάτων, (3) Κήρυθος, καὶ (4) Μάρκος, καὶ
Μένανδρος, καὶ (5) Βασίλειδης, καὶ (6) Σατορνίλος (7).
Τούτων οἱ μὲν πολλοὺς θεοὺς (8), οἱ δὲ τρεῖς

¹⁰⁰ al. Στρατόνιος.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Κήρυθος. Nescit S. Epiphanius an Merinthus idem sit cum Cerintho, an alter ab illo ejusdem sententiæ hæreticus. Suspitari vero quis posset, Corinthum per ludibrium et opprobrium accepisse nomen Merinthis, Μηρίθθου, id est, Iaqui. Sed arbitrarium hoc sit : Haud dubium certe, quin Cerinthi nomen exciderit e scholis Maximi ad Dionysii epistolam 8, quod paraphrasis Georgii Pachymeræ, retinet, atque etiam mss. codices. Cor.

(4) Μάρκος. De multis quæ ad Marcum hunc Magum pertinentia discimus ex Irenæi martyris opere *Adversus hæreses*, unum est, deceptio complurium seminarum ad Rhodanum per illius discipulos. Id mirum in modum verbis auget et amplificat Hieronymus Epistola 29, et sub finem 17 *Commentariorum in Isaiam* : nimiumque confidens memoriæ suæ, cum alia Irenæo affingit, tum profectionem Marci Ægyptii in Gallias et Hispanias. Jam quod hæresim Gnosticorum primus Hispanis intulerit Marcus Memphis; cujus auditores Agape et Helpidius Priscillianum instituerint, refertur a Severo : magna incuria temporum, si magum nostrum intelligit : incerta vero ac falsæ propiori fama, si alium : cum longe verisimilius fiat, imo tantum non constet, eam hæresim a Marci discipulis aut aliis Gnosticis in Hispania seminatam, forsitanque ibi conservatam latenter, pravo Agapes, Helpidii, Priscilliani, necnon aliorum studio repullulasse. Adeo ut occasione veteris Marci non satis cogniti, recentior iste Marcus hypobolimeus prodierit : nescio an creditus quoque Idacio apud Isidorum cap. 11 libri *De Viris illustribus*, tanquam Memphis, magis scientissimus, discipulus Manis, et magister Priscilliani : ita enim quidam codices Isidori ; cum alii nonnulli codices ejusdem tractatus faciant Marcum Manis et Priscilliani magistrum, quod de antiquo dici queat. Confirmatur nostra opinio auctoritate Hieronymi, in locis citatis ; itemque in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum*, ubi Priscillianus dicitur accusari Gnosticæ, id est, Basilidis et Marci (iâ veteres editiones cum libris Regiis) hæreseos, de quibus Irenæus scripsit. Cæterum a Marco hæretici, Justinus sunt Marciani, Epiphania Marcossii, Augustino Marcitæ, Marcunii in canone Nicæno Arabico 30. Turrianinæ editionis, denique Marcossæ Damasceno atque Timotheo presbytero. Id.

(5) Μένανδρος. Huic patria fuit מנפרי, opinor : Græce κώμη Καπαρταίας, Καπαρταίας, Καπαρταίτας, Καπαρταίας (sic præstat legere in Nicephoro, quam Καπαρταίως), Καπαρταίτας, Καπαρταίας, et Timotheo presbytero mss. Καπερταίας. Longius abit Theodoritus. Μένανδρος, inquit, Σαμαρείτης, ἀπὸ Χαβράτ κώμης. Quid si scriptum ab eo, Χαβράτ, et postea ex φ, factum β, ex ἰ, τ. Dicti autem sunt Menandri sectatores, Menandriani. Item Menandrianistæ ab Hegesippo *Eusebiana historia* lib. 1v, cap. 22 : ἀπὸ τούτων Μενανδριανιστῶν : cujus vocis divisio in duas, quasi prima syllaba esset particula μὲν, peperit Adrianistas hæreticos, cum Adriano hæresiarcha ; ut videre est apud Theodoritum, *Hæreticarum fabularum*, lib. 1, cap. 1 ; lib. 11 in præfatione, apud Sophronium *Epistola ad Sergium*, et apud Nicephorum *Hist. eccl.* 1v, 7. Id.

(6) Βασίλειδης. Accipe verba S. Hieronymi libro *De scriptoribus Ecclesiasticis*, sed emendatiora, meo quidem iudicio, quam excusa sint. Agrippa cognomento Castor, vir valde doctus, adversum viginti quatuor Basilidis hæretici volumina, quæ in Evan-

A surdorum dogmatum auctores exstiterunt, Cerinthus, Marcus, Menander, Basilides, et Saturnitus. Ex iis alii quidem celebrant plures deos ; alii vero

gelium consecerat, fortissime disseruit, prodens ejus universa mysteria, et prophetas enumerans, Barabbam, et Barcop ; et ad terrorem audientium alia quadam barbara nomina ; et Deum maximum ejus Abraxas, qui quasi annum continens, juxta Græcorum numerum supputetur. Moratus est autem Basilides, a quo Gnostici, in Alexandria, temporibus Hadriani : qua tempestate et Chochebas (ms. Germani Chochebas ut in *Historia Miscella*), dux Judaicæ factionis, Christianos variis suppliciis enecavit. Posui primo Barcop, loco Marcob. Barchub, vel Barchon in Freculfo ; ut responderet Βαρκόω Eusebii *Hist.* 1v, 7, ac Theodoriti *Heret. fabul.* 1, 4, quod ex Eusebio *Præpar. evang.* x. 3 ; et Hieronymo *epist.* 153, interpretari licet filium vocationis. Secundo posui moratus est, non ut vulgo mortuus est ; quia sic reperi in quinque codicibus manu exaratis, Regiis quatuor, et uno Bibliothecæ monachorum S. Germani ; et quia idem Hieronymus vertens Chronica Eusebii hoc modo loquitur : Basilides hæresiarches in Alexandria commoratur : a quo Gnostici..... Chochebas dux Judaicæ factionis nolentes sibi Christianos adversum Romanum militem ferre subsidium, omnimodis cruciatibus necat. Nec enim ovum ovo similis, quam hæc duo loca inter se sunt. Quia denique ex Stromateo Clemente colligi datur lib. vii, p. 764, Basilidem usque ad tempora Antonini Pii vitam produxisse. Atque hinc patet, quemadmodum legi debeat in *Hæreseon indiculo*, qui Hieronymo tribuitur ; scilicet : *Contra hanc Basilidem Agrippa, cognomento Castor, vir valde doctus, scribit, prodens universa ejus mysteria, et prophetas enumerans, Barabbam, et Barcop, et ad terrorem audientium alia etiam nomina barbara, religione composita ; nominans etiam Deum maximum Abraxas, quasi annum continens, si juxta Græcorum numerum computetur.* Nec minus claret, mendose apud Philastrium, ubi de Nicolao et Gnosticis, Barrabam vel Barrabbam locum occupare Barcabæ seu Barcabæ : quod nominis utipote Epiphania hæresi 36, num. 2, significat Syriace filium stupri, Hebraice filium homicidii. Retrahendo denique syllabam fugitivam *ne*, scribendum in Anonymo, quem Sirmondus sub titulo Prædestinati vulgavit, hæresi 3 : *Quod nomen Græca ratione litterarum in hanc summam supputando pertingit.* Id.

(7) Σατορνίλος. Quanto notissimus Saturninus, tanto obscurissimus qui marginem tenet Stratonici, licitius ut videtur hæreticus : nisi quis huc hariolando referre velit Straticos Epiphania, Theodoriti, Sophronii, Milites dictos Philastrio, quia de militaribus fuerunt, affines forsitan Hæmatitis apud Clementem Alexandrinum Stromateo vii extremo. Id.

(8) Οἱ μὲν πολλοὺς θεοὺς. Id est, αἰῶνας, cap. 10. Epiphanius hæresi 31, n. 2 *De Valentino*, τριάκοντα αἰῶνας, οὗς καὶ θεοὺς ὀνομάζει. Ante Epiphanium, Origenes *Homilia in librum Regnorum* : *Hæreticorum quidam derelinquentes Creatorem mundi, et Filium ejus, fingunt sibi alium, nescio quem, excelsiorem Deum, et alios similiter introducunt, sive quos αἰῶνας, sive quos deos appellant.* Vide Tertullianum *adversus Marcionem* 5, et in *adversus Præzeam*. Vide etiam Ambrosium libro *De incarnationis Dominicæ mysterio*, cap. 4, et epistola 17.

Tantos esse deos Basilidem credere jussit, Quantos... et dies annus habet Poeta incertus lib. 1 *contra Marcionem*. Emendabis autem ex Tertulliano et Philastrio Augustinum :

tres, contrarios, principio carentes, semper una existentes; at alii innumeros ac ignotos: et nonnulli quidem nuptias rejiciunt, opinati eas non esse opus Dei¹⁶, alii autem quædam ciborum genera abominantur; quidam vero impudenter fornicantur¹⁷; quales qui nunc falso nomine dicti Nicolaitæ. Porro Simon cum mihi Petro primum obvius fuisset in Cæsarea Stratonis, ubi ille fidelis Cornelius¹⁸, qui antea gentilis erat, in Dominum Jesum per me credidit¹⁹, verbum Dei conabatur pervertere; mecum autem aderant sancti filii; Zachæus olim publicanus²⁰, et Barnabas, et Nicetas atque Aquila fratres Clementis Romanorum episcopi et civis, quique edoctus fuit a Paulo coapo-

Α εναντίους (9), ανάρχους, ἀει συνόντας ταυτοῖς, οἱ δὲ ἀπειρους (10) καὶ ἀγνώστους δοξάζουσι· καὶ οἱ μὲν τὸν γάμον ἀθετοῦσιν (11), οὐκ εἶναι τοῦ Θεοῦ ἔργον δοξάζοντες· ἄλλοι δὲ τινα τῶν βρωμάτων βδελύσσονται· οἱ δὲ (12) ἀναίδην ἐκπορνέουσιν, οἱ οἱ νῦν ψευδώνυμοι Νικολαῖται (13). Ὁ μὲντοι Σίμων (14) ἐμολ Πέτρῳ πρῶτον ἐν Καισαρείᾳ τῇ Στράτωνος, ἐνθα Κορνήλιος ὁ πιστὸς ἐπίστευσεν, ὦν ἐθνικὸς, ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν, δι' ἐμοῦ, συντυχὸν μοι ἐπειράτο διαστρέφειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, συμπάρητων μοι τῶν ἱερῶν τέκνων, Ζαχαρίου τοῦ ποτε τελώνου, καὶ Βαρνάβα, καὶ Νικήτου καὶ Ἀκύλα, ἀδελφῶν Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολλῶν, μαθητευθέντος δὲ καὶ Παύλῳ (15) τῷ συναποστόλῳ ἡμῶν καὶ

¹⁶ I. Ignat. interpol. ad Philad. 6. ¹⁷ Ignat. interpol. ad Trall. 11, ad Philad. 6. ¹⁸ Laudat Cedrenus, ubi supra. ¹⁹ Act. x. ²⁰ Luc. xix, 2.

VARIORUM NOTÆ.

Plotomæus quatuor Æonas, et alios quatuor asserere maluit. Quod si splenem exercere utile est, leges inepta hæc inepti libelli quem *Synodicum* vocant, cap. 6: Σύνοδος θεία καὶ ἑραμερικὴ, συναθροισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ὁσιωτάτου ἐπισκόπου Ἀγιάων (vult dicere Ἀγγιάων. Euseb. *Hist. eccl.* v, 19): Σωτῆ, καὶ ἑτέρων δυοκαίδεκα ἐπισκόπων· ἦτις ἐλέγξασα ἀπεκέρυξε τὸν στυγῆ Θεόδοτον, καὶ Μόντανον σὺν Μαξιμίλλῃ, ὀκτακοστούς καὶ ἑβδομήκοντα ὀκτὼ αἰῶνας δογματίζοντα, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ταυτὸν εἶναι ἐπιφημίζοντα. Quot verba, tot jocularia signimenta. Et ad rem præsentem, confunduntur Theodotus Coriarius, Theodotus Montanista, et Theodotus Valentinianus, producenturque Æones 878, quia plures vel pauciores non placebat. Cor.

(9) *Ἰσοῖς ἐναντίους.* Marcion, Marcionistæ, Lucianistæ, Ptolemaitæ, Syneros, Setianus, aut forte Sethiani, Theodotus, Manichæi, et Euchitæ in ea fuisse hæresi dicuntur ab auctore *Dialogorum* apud Origenem; Eusebio *Hær.* v, 13; Athanasio *De decretis Nicænæ synodi*, p. 275, et Oratione 4 *adversus Arianos*, p. 467; Cyrillo Hierosol. catechesi 16; Epiphano, Augustino et Anonymo, *De hæresibus*; Genadio, cap. 52 *De dogmatibus*, et Alcuino parte III *Confessionis fidei*, n. 35; Psello sub initium *Dialogi De operatione dæmonum*, atque scriptore Præfationis Arabicæ in concilium Nicænum. Sed in mendo cubet anonymus Sirmondi, hæresi 21. Habet quippe *Syrinum* pro Augustini *Synerum*, qui Eusebio, Theodorito, Nicephoro, Sūνερως, Sopuzonio Συνερός in libris impressis (Sūνερως in codice Regio), Rufino quoque *Synerus*. Id.

(10) *Ἀπειρους. Secundus, Æonas similiter docens factos, asserit tamen infinitos.* Philastrii verba. Id.

(11) *Ἐν τῷ γάμῳ ἀθετοῦσιν.* Saturninianos intelligit hoc et capp. 10, 26. Nam, teste Irenæo, et post eum Epiphano, nuptiis conjungi ac liberos gignere, a Satana esse dixit Saturninus. Idque primum; ex Theodorito; quia, opinor, Simoniani, Mandriani, Nicolaitæ, matrimonium impugnabant, non studio fletæ castitatis, ut Saturniniani, sed libidinis gratia, invehendo, scilicet, promiscuo concubitus communitatemque seminarum, quo quid connubio magis adversum? Quocirca in commentariis in Apocalypsim inter Opera S. Ambrosii, ubi de Nicolaitis, recte conjunguntur nuptiarum detestatio, atque obvia copula. Quanquam, ut dicam quod verisimillimum arbitror, edoctus a Tertulliano *De præscriptione hæreticorum*, cap. 33, hæresis nuptiis interdicentium, aut sub apostolis fuit, aut ex doctrinis quæ jam tunc fuerunt, sumpsit seminum. Id.

(12) *Οἱ δὲ, etc.* Alter quod Vindob. καὶ ἀναίδην πορνέουσι. Cl.

(13) *Ψευδώνυμοι Νικολαῖται.* Habuit Nicolaus diaconus accusatores suos, habuit et defensores: utrosque ex parte dictos Stephano Gobaro in Bibliotheca Photii: priores quidem, Hippolytum, et Epiphanium; posteriores vero, Ignatium Theophorum, (interpolatum, videlicet, ex hisce constitutionibus), Clementem Stromateum, Eusebium Pamphili, ac Theodoritum. Addi possunt criminantibus multi, Irenæus, Tertullianus, Hilarius, Pacianus, Gregorius Nyssenus, Philaster, Hieronymus, Gelasius, Gildas, Anastasius, pseudo-Dorotheus, Agobardus, iniusque exscriptor Rabanus, auctor Catalogi hæresium per Sirmundum publici juris factus, Humbertus Sylva Candidæ, et alii plerique. Patronorum autem numerus crescit Victorino Petabionensi, Haymone Halberstatensi, Nicephoro, et quibusdam aliis a Cassiano memoratis collat. 48, cap. 16. Sed et initium cum Nicolao agere videntur Augustinus, Isidorus, ac Patres concilii Turonensis II, can. 19, in superque Sophronius, dum in hæreticis omittit Nicolaum, collocatis inter hæreses Nicolaitis. Itaque juxta benigniorem opinionem, Nicolaitæ falso assumpto nomine Nicolai, erant ψευδώνυμοι, ficti homines, ut loquar cum Victorino in Apocalypsis, qui sub nomine Nicolai ministri fecerunt sibi hæresim, aut ut cum Theodorito *Hæret. fabul.* lib. III, cap. 1, ψευδῶς σφᾶς αὐτοὺς ἐκ τῆς τοῦδε (Νικολάου) προσγορίας ἐπονομάζοντες. Porro inter legendum auctores citatos in hac nota, observavi tria, scitu forte non indigna. Primum est, levicula menda apud Gregorium Nyssenum oratione 11 *contra Eunomianum* edit. Paris. an. 1638, tom. II, pag. 704: Μανιχαῖον, Νικέλαον, Ἀκλόουθον (scrib. Κόλουθον ex summariis Operi præfixis, ex Athanasio aliisque), Ἀέτιον. Ἄρειον. Secundum, varians lectio in epistolis Hieronymi 1 et 48, ubi docetur, ex Nicolao ortam hæresim *Nicolaitarum*, vel *Ophitarum*: sic enim nonnulli codices, rectius quam alii quidam, *Neophytorum*, aut *Neophytarum*; cum Epiphanius, Indiculi auctor, et Augustinus a Nicolaitis Ophitæ deducant. Tertium, error Humberti cardinalis, qui adversus Græcum Nicetam profert tanquam Patris Græci Epiphanii, testimonium hominis Latini ac futillis, Anonymi Sirmondiani, hæresi 4 nimirum, titulo mendacis libri deceptus. Cor.

(14) *Ὁ μὲντοι Σίμων, etc.* Indiligens ad hæc Cedrenus. Id.

(15) *Μαθητευθέντος δὲ καὶ Παύλῳ.* Respiciebat ad hunc locum Blastares, quando in præfatione *Nomocanonis* exarabat de Clemente: Πέτρον δὲ τῷ

συνεργῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· καὶ τρίτον (16) ἐπ' αὐτῶν διαλεγθεὶς αὐτῶν εἰς τὸν περὶ προφήτου λόγον, καὶ περὶ Θεοῦ μοναρχίας, ἡττήσας αὐτὸν δυνάμει Κυρίου, καὶ εἰς ἀφωρίαν καταβάλων (17), φυγάδα κατέστησα εἰς τὴν Ἰταλίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅπως ὁ Σίμων γοητείας τισὶ πτῆναι θελήσας, εὐχαίς Πέτρου κατεργασθεὶς ἐξ ὕψους κάτω συν-ετίβη τοῦς πόδας καὶ τῶ χεῖρε (18) τοῦς ταρσοῦς (19).

Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ (20), πολὺ τὴν Ἐκκλησίαν ἔσκυλε, πολλοὺς ἀνατρέπων (21), καὶ ἐαυτῷ περιποιούμενος, τὰ δὲ ἔθνη ἐξιστῶν μαγικῇ ἐμπειρίᾳ (22)· ὡς καὶ ποτε μέσης ἡμέρας προσελθὼν εἰς τὸ θέατρον αὐτῶν, κελεύσας τοῖς δήμοις ἀρπαγῆναι καμὰ ἐν τῷ θεάτρῳ, ἐπηγγέλλετο πτῆναι δι' ἀέρος· πάντων δὲ ἐπὶ τούτῳ μετεώρων τυγχάνοντων, ἐγὼ προσηυχόμεν (23) κατ' ἐμαυτὸν· καὶ δὴ μετεωρισθεὶς ὑπὸ δαιμόνων Ἰπτατο (24) μετάρσιος εἰς ἀέρα, λέγων εἰς οὐρανὸς ἀνιέναι, κάσιθεν αὐτοῖς τὰ ἀγαθὰ ἐπιχορηγήσειν· τῶν δὲ δήμων (25) ἐπευφημούντων ὡς θεὸν, ἐκτείνας ἐγὼ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν σὺν (26) αὐτῇ διανοίᾳ, ἐκέτευον τὸν θεὸν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ῥῆξαι τὸν λυμεῶνα, καὶ τὴν ἰσχύον τῶν δαιμόνων περικόψαι, ἐπ'

* Hoc caput vide in Cedreno, ibid.

VARIORUM NOTÆ.

ἄρα οὐμλητῆς τοῦ μεγάλου· ἀλλὰ δὴ καὶ Παύλου τοῦ θελοῦ· ὡς αὐτὸς δήπου περὶ ἐαυτοῦ ἱστορεῖ. *COT.* Legitur in altero Vindob. cod. μαθητεύσαντι, quod refertur ad Paulum, qui Clementem *discipulum se-* *cerat.* *CLXX.*

(16) Καὶ τρίτον. Alter cod. τρίτον οὖν. *CL.*

(17) Εἰς ἀφωρίαν καταβάλων. Pacianus epist. 2, de uno e certaminibus Petri cum Simone: *Nonne Simonem Petrus, iudice astipulante, confundit?* *COT.*

(18) Τῶ χεῖρε. Melius τῶν χειρῶν. *CL.*

(19) Ταρσοῦς. Additum est in margine utriusque codicis: ἱστορεῖ Κλήμη, Ἠγήσιππος, Ἰουστίνος, Εἰρηναῖος. *Id.*

(20) Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ, etc. Romam venisse Petrum apostolum, ut Simoni Mago assisteret, docent Eusebius *Historiæ* lib. 11, cap. 14, Hieronymus in Catalogo, Ado in *Chronicis*, alii. *Clementis Romanus episcopus, Petri discipulus, Christi dignissimus martyr, Simonis hæresim a Petro apostolo cum ipso Simone superatam edocuit.* Verba anonymi *Prædicatorum* oppugnatoris, in præfatione. *COT.* — Codd. Vind. ἐκείνος δὲ γενόμενος. *CL.*

(21) Παλλοὺς ἀνατρέπων. Male in Cedreno p. 174 edit. Bæzil., 211 Reg., πολλὰ ἀνατρέπων. *Id.*

(22) Μαγικῇ ἐμπειρίᾳ. Titulus, γοητείας. Nihil hic esset adnotandum, nisi imperiti librarii corrumpissent barbaram inscitamque interpretationem veterem Libelli monachorum imperatori Justiniano oblata, et lecti actione i concilii Constantinopolitani sub Menna, ad finem istorum Græcorum: Ἐξάπ-σταλιαν ὁ Θεὸς τῆδε τῇ πόλει, Ἀγαπητὸν, τὸν ἄνωγος ἀγαπητὸν Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, ἀρχιερεῖα τῆς πρεσβυ-τέρας Ῥώμης, ἐπὶ καθαιρέσει τοῦ Ἀνθίμου τε καὶ τῶν εὐρημάτων αἰρετικῶν, ὥσπερ ποτὲ Πέτρον τὸν μέγαν, τοῖς Ῥωμαίοις, ἐπὶ καθαιρέσει τῆς Σίμωνος γοητείας, in *depositione Simonis Gostiani*, vel *Gostici*, typis mandando: *Simonis Cratiani*, et ad margi-*nem: Zoetii.* *COT.* — Legimus in Vind. codd. μαγικῇ, καὶ δαιμόνων ἐνεργείᾳ. *CL.*

A stolo nostro et ad evangelium adjutore: cumque ter coram iis disceptassem quæstionem de propheta, et de monarchia, seu unitate Dei, atque illum virtute Domini devicissem, prostratumque obmutescere coegissem, effeci ut in Italiam fugeret.

CAPUT IX.

Quo modo Simon cum quibusdam præstigiis volare instituisset, precibus Petri ex alto deorsum præcipitatus, pedum et manuum extremitates fregit.

* Romam autem adveniens, Ecclesiam magnopere vexavit, multos evertens, ac sibi comparans, gentilesque periticia magica percellens: ita ut aliquando, cum in eorum theatrum meridie processisset, præcepissetque multitudini ut me quoque in theatrum raperent, se promitteret in aere volaturum: cunctis vero eam in rem intendentibus, ego apud me precabar: jamque a dæmonibus in altum sublatus, volabat sublimis per aerem, dicens se in cælum ascendere, indeque ipsis bona suppeditaturum: eumque universa turba illum faustis acclamationibus ut deum prosequeretur, ego mente ac manibus ad cælum protentis, supplicabam Deo per Jesum Dominum, ut exitiosum hominem detur-

(23) Ἐγὼ προσηυχόμεν. Ita cum aliis Philastrius in *Simone Mago*, Ambrosius *Hexameron* iv, 8; Augustinus lib. *De hæresibus*, hæc. 1; Auctor incertus libri *contra Fulgentium Donatistam*, cap. 23; et Anonymus citatus nota antepenult., hæresi 1. Sed multis placuit Paulum Petro adjungere: Cyrillo Hierosolym. catechesi 6, Severo Sulpitio in *Historia sacra*, Prospero in libello cui titulus *Dimidium temporis*, cap. 13; Gregorio Turonensi *Historiarum*, lib. 1, cap. 25; et *Miraculorum* lib. 1, cap. 28; Isidoro in *Chronico*; Abboni, serm. 3, tom. IX *Spicilegii*; fabricatori Actorum Petri et Pauli, et Marcello cum apud Sigebertum *De viris illustribus*, cap. 1, tum apud Surlum 12 Maii in Vita Nerei et Achillei. Consule Maximum Taurinensem homilia 5, in Natali Petri et Pauli, quam inseruerunt quoque sermonibus Ambrosii et Augustini; Freulfum parte II, lib. 1, cap. 20; Petrum Damiani epist. 20 lib. 1, epist. 14 lib. v; Nicephorum, etc. Legito etiam Dungalum ad finem libri *adversus Claudium Taurinensem*, ubi solius Pauli mentionem facit. Pari modo additum per nonnullos orationi jejuniium: ut videre est in Augustino, epist. 86; Cassiano *De institutis cænobiorum* III, 10; et Scriptore *περὶ Φράγκων καὶ τῶν λοιπῶν Λατίνων*, qui tamen minus probabiliter diem eundem statuit jejunii atque conflictus, opinionem amplexus Glycæ et Cedreni. Melius interpunge locum Ratramni lib. IV *contra Græcos*, cap. 3, *Spicilegii* II, p. 120. *COT.*

(24) Ἰπτατο. Alis sibi ad learium modum aptatis, si fides Hegesippo lib. III *De bello Judaico*, cap. 2; Abdiæ *Historiæ apostolicæ* lib. 1, non multo ante finem; Patribus VI synodi ad imperatorem Constantinum actione 18; Maximo Taurinensi: vel consensio quadrigis igneis, aut fabricato curru, juxta Arnobium lib. II, et Præfationem Arabicam concilii Nicæni. *Id.*

(25) Τῶν δὲ δήμων. Apud Cedrenum, τῶν δὲ δαιμόνων, manifesto vitio. *Id.*

(26) Σύρ. Ἐν, in Vind. codice melius *CLXX.*

baret, et dæmonum vim accideret, qui viribus ad hominum fraudem ac interitum uterentur; deturhando autem non occideret, sed confringeret; et subjiciens ac intuitus, ad Simonem dixi: Si ego homo Dei sum, et verus apostolus Jesu Christi, ac pietatis doctor, non autem erroris, qualis tu Simon, jubeo malis potestatibus illius qui a pietate descivit, Simonem Magum vehentibus, ut ventionem et occupationem dimittant, quo ex alto collabatur, et iis quos deceperat, habeatur ludibrio. His a me pronuntiatis, Simon spoliatus potestatibus, cum magno fragore corruit, ac vehementi casu elisus, coxam et pedum extrema frangit. Tunc vulgus exclamavit: Unus Deus, quem Petrus juste annuntiat revera solum; et multi a Simone defecerunt; aliqui tamen, digni illius interitu, in doctrina ejus nefaria perseverarunt. Atque hoc pacto prima et impiissima Simonianorum hæresis recepta est Romæ. Sed et per reliquos pseudoapostolos diabolus operabatur.

Ἀπάτη καὶ ἀπωλεία ἀνθρώπων κεκηρημένων αὐτῆ, ῥάξαντα ²⁷ καὶ μὴ θανατώσαι, ἀλλὰ συντρίψαι· καὶ ἰπολαβῶν, ἀτενίσας εἶπον τῷ Σίμωνι· Εἰ Θεοῦ ἄνθρωπος ἐγώ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀληθῆς, καὶ διδάσκαλος εὐσεβείας, ἀλλ' οὐ πλάνης (28), οἷός σὺ, Σίμων, προστάσσω ταῖς πονηραῖς δυνάμεις τοῦ τῆς εὐσεβείας ἀποστάτου, ἐφ' αἷς ὀγεῖται Σίμων ὁ Μάγος, ἀφελῆναι τῆς κράτησεως, ὅπως ἐξ ὕψους κατενεχθῆ εἰς γέλωτα τῶν ἀπατηθέντων ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ εἰπόντος μου ταῦτα, περικοπεῖς τῶν δυνάμεων ὁ Σίμων, κατηνέχθη μετὰ μεγάλου ἤχου, καὶ ῥαγεῖς ἐξαισιον ²⁸, συντρίβεται τὸ ἰσχυρόν καὶ τῶν ποδῶν τοῦς ταρσούς (29). Καὶ φωνῆ τῶν ἄλλων λέγουσα· Εἷς ὁ θεός, ὃν Πέτρος δικαίως καταγγέλλει τῇ ἀληθείᾳ μόνον· καὶ πολλοὶ ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ· τινὲς δὲ ἀξιοῦ τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ ὄντες, παρέμειναν αὐτοῦ τῇ μοχθηρᾷ διδασκαλίᾳ. Καὶ οὕτω πρώτη ἐπάγη (30) ἡ τῶν Σιμωνιανῶν ἀθεωτάτη αἵρεσις ἐν Ῥώμῃ, καὶ διὰ τῶν λοιπῶν ψευδαποστόλων ἐνήργει ὁ διάβολος.

²⁷ al. ῥήξαντα. ²⁸ al. add. πτώμα.

VARIORUM NOTÆ.

(27) Ῥάξαντα, vel ῥήξαντα. Perinde est. Ideoque hac ipsa in narratione pseudo-Chrysostomus serm. de pseudo-propheis, tom. VI, ῥήξας. Basilii Seleuciensis lib. i De Vita S. Theclæ, edit. Paris. p. 268, καταρρήξας. Nicephorus Callisti filius lib. ii, cap. 36, et Anonymus qui de Francis aliisque Latinis scripsit tom. II Auctarii Combesiani p. 429, διερρήγη· Cedrenus vero, καταρράξαι. Theodoritus Hæret. fabularum i, 4, κατέρραξε. Cot.

(28) Ἀλλ' οὐ πλάνης. Notanda varia lectio Georgii Cedreni loco citato, necnon Michaelis Glycæ Annotatium parte iii, p. 235, D, πλάνος. Id

(29) Συντρίβεται τὸ ἰσχυρόν καὶ τῶν ποδῶν τοῦς ταρσοῦς. Lib. ii, cap. 14. Cedrenus, Glycas, συνετρίβη. Capitis hujus lemma, hic, συνετρίβη τοῦς ποδας καὶ τὸ χεῖρς τοῦς ταρσοῦς; in versione Bovii, fregit pedes et manus. Narrat Clemens, Hegesippus, Justinus, Irenæus, de Justino ac Irenæo, falso: de pseudo-Clemente, en locum: at pseudo-Hegesippus laudatus etiã ab Hincmaro Opusculo i, cap. 52, et Arnobius crurifragii solummodo meminere; Maximus Taurin. crurum confractorum, plantarumque amissarum. Aliter in Niceta Choniata Thesauri lib. iv, cap. 1, nempe quod Simon in caput collapsus cerebro viam disperserit. Apud Damascenum vero Parallelorum lib. i, cap. 56, Eusebii nescio cujus sententia est, Mago corpus omnino perfractum. Totus fractus corpore, debilitatisque cruribus. Audias Græca Metaphrastis: Ὁ Σίμων τοῦ ἀέρος ἐξολισθήσας, κατὰ γῆς ἐλεινῶς [al. ἐλεινῶ] φέρεται καὶ ἀθλίω τῷ πτώματι· καὶ συντριβεῖς ἅπαν τὸ δούστηνον σῶμα, δευτεράτος τὴν ἀθλίαν ψυχὴν ἀπορρήγυσαι, θριμύλαις ἀληθέσι καταταινόμενος. Et carmine Walafridi Strabi, vel Fortunati, de S. Petro, tom. VI Antiquæ lectionis Canisii, p. 639, 660: Insuper et magicam falsi phantasma Simonis Funditus evacuans, tetras destruit in umbras, Romanam vulgus solvens errore vetusto: Qui præcelsa rudis scandit fastigia turris, Atque coronatus lauri de fronde volavit: Sed mox æthereas dimittens furcifer auras, Cervinus ad terras confractis ossibus ambro (a) Corruit et Petro cessit victoria bello.

A quibus omnibus discedere licet per hæc, sumpta ex Actis mss. Petri et Pauli, cod. Reg. 1045: Ἐπε-

sen eis τόπον καλούμενον Σάκρα βία, ὃ ἐστὶν ἱερὰ ὁδός· καὶ τέσσαρα μέρη γενόμενος, τέσσαρας σήλικας συνήνωσεν· οἱ εἰσὶν εἰς μαρτύριον τῆς τῶν ἀποστόλων νικήσεως, ἕως τῆς σημερον ἡμέρας. Lege f. συνήνωσεν, hoc est, crure conspersit, quamquam Acta Latina nomine Marcelli, quæ Lucæ anno 1668 in publicum protulit Franciscus Maria Florentinus ad vetustius Ecclesie Occidentalis martyrologium: Cecidit in locum, qui Sacra Via dicitur; et in quatuor partes fractus (vel potius factus) quatuor silicibus adunavit, usque in hodiernum diem. Id.

(30) Ἐπάγη. Α πήγω, πηγήνω. Verum Cedrenus accepisse videtur quasi esset ab ἐπάγω, ἐπάγγυμι: non parvo errore. Ita enim nostrum exscribit: Ὅπως ἡ πρώτη κατελύθη τῶν Σιμωνιανῶν αἵρεσις ἐν Ῥώμῃ.

Quæres dubio procul, quid sentiendum videatur de stupendo, et ut Isidorus Pelusiota lib. i, epist. 13, appellat, celeberrimo Simonis interitu. Ego præclaræ illius sententiæ memor, Periculosum est credere et non credere, nec assevero neque pernego, sed ἐπέγω plerumque. Cui cordi erunt hujusmodi miracula (sunt autem non paucis), habet in præsentia auctoritatem plurimorum gravissimorumque utriusque Ecclesie magistrorum; etiam, præter hisce notis indicatos, Epiphaniæ hæresi 21, n. 5; Hieronymi aut alterius ad psalmum ix; pseudo-Ambrosii ad Roman. viii, 38, et Græcorum xxix Junii. Qui vero ad dissidentiam propendebit magis (quo morbo magna pars eruditiorum hodie jactatur) retardabitur ab assensu; partim narrationis origine, e libris apocryphis et pseudopigraphis; partim discrepantia referentium; partim silentio multorum, præsertimque Romanorum pontificum, qui sua tacere non solent; partim ob adnotationem S. Augustini scribentis ad Casulanum: Est quidem et hæc opinio plurimorum; quamvis eam perhibeant esse falsam plerique Romani; quod apostolus Petrus cum Simone Mago die Dominico certaturus, propter ipsum magnæ tentationis periculum, pridie cum ejusdem urbis Ecclesia jejunaverit, et consecuto tam prospero gloriosoque successu, eundem morem tenuerit, eumque imitatae sint nonnullæ Occidentis Ecclesie. Certe obscuram valde ac incertam Romæ fuisse eam famam innuit satis Liber

(a) Festus: « Ambro, turpis vite homo. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

A

CAPUT X.

Ὅπως (31) αἱ αἵρέσεις καὶ πρὸς πάντας καὶ πρὸς ἀλλήθων διαφωνοῦσιν.

Quomodo hæreses et inter se et a veritate discrepent.

Τούτοις δὲ πᾶσιν ἐπίσης σκοπὸς ἦν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἀθεότητος, τὸν μὲν παντοκράτορα Θεὸν βλασφημεῖν (32), ἀγνωστον δοξάζειν, καὶ μὴ εἶναι Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, μὴ δὲ τοῦ κόσμου δημιουργόν, ἀλλ' ἄλεκτον, ἀρρήτον, ἀκατονόμαστον, αὐτογένεθλον· νόμῳ καὶ προφήταις μὴ χρᾶσθαι· πρόνοιαν μὴ εἶναι· ἀνάστασιν μὴ πιστεύειν· κρίσιν μὴ εἶναι καὶ ἀναπόδοσιν· ψυχὴν ἀθάνατον μὴ ὑπάρχειν (33)· ἡδονὴν χαίρειν μόνῃ· καὶ πρὸς πᾶσαν θρησκείαν ἀδιαφόρως ἐκκλίνειν (34). Οἱ μὲν γάρ, πλείους εἶναι θεοῦ λέγουσιν· οἱ δὲ, τρεῖς ἀνάργους· οἱ δὲ, δύο ἀγενήτους· οἱ δὲ, αἰῶνας ἀπελήρους. Καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ἀγαμίαν διδάσκουσι, καὶ κρεῶν ἀποχὴν καὶ οἴνου· βδελυκτὰ λέγοντες εἶναι καὶ γάμον καὶ παίδων γένεσιν, καὶ βρωμάτων μετάλγηψιν· ἐν ᾧ ὡς σεμνοὶ τινες τὴν πονηρὰν αὐτῶν γνώμην ὡς ἀξιώπιστον παραδεχθῆναι ποιήσωσι· τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν νομοθετοῦσι κρεῶν ἀπέχεσθαι οὐχ ὡς ἀλόγων ζώων (35), ἀλλ' ὡς λογικῆν ἐχόντων ψυχὴν, καὶ φόνου δίκην εἰσπράσσεσθαι μελλόντων τῶν ταῦτα κατατολμώντων (36) σφάζειν· ἕτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν, ἔλεγον μόνου δεῖν φάσκοντες χοιρείου ἀπέχεσθαι (37)· τὰ δὲ κατὰ νόμον καθαρὰ ἐσθῆναι· καὶ περιτέμνεσθαι νομίμως· πιστεύειν δὲ εἰς Ἰησοῦν ὡς εἰς θεῖον ἄνδρα (38) καὶ

B

His autem omnibus unus ac idem pariter erat scopus impietatis, ut omnipotentem Deum blasphemarent, censendo ignotum esse, et non esse Patrem Christi, neque mundi conditorem; sed ineffabilem, impronuntiabilem, innominabilem, a se natum; lege ac prophetis non esse utendum; nullam existere providentiam; resurrectionem non credendam; non futurum iudicium, nec retributionem; non esse animam immortalem; sola voluptate lætandum; atque licere ad omnem religionem indifferenter deflectere. Et alii quidem multos esse deos asserunt; alii vero tres principii expertes; alii autem duos ingenitos; et alii innumeros Æones. Quidam etiam eorum docent non esse nubendum, et abstinendum esse a carne et vino; affirmantes nuptias liberorumque procreationem, et ciborum sumptionem res esse abominabiles: ut tanquam viri graves ac severi pravam suam opinionem quasi fide dignam suscipi faciant. Ex iis autem nonnulli sanciant abstinere a carnibus: non tanquam eæ sint animalium ratione carentium; sed veluti animam rationalem habentium; et quasi qui ea mactare audent, pœnas daturi sint homicidii. Alii

1. Ignat. interpol. ad Trall. 6, ad Philad. 6, ad Sm. 6.

VARIORUM NOTÆ.

pontificalis, cum habet duntaxat in Petro; idque juxta quædam exemplaria; alla enim iis caret: Et dum diutius altercarentur, Simon divino nūtu interemptus est. Similia Simonianis leges in Historia ecclesiastica Eusebii lib. v, cap. 16 de Theodoto Montani socio. Cor.

(31) Ὅπως. Sequuntur hæc in utroque cod. Vind.: Ὁ διάβολος σκοπὸν εἶδου ἀθεότητος. Cl.

(32) Τὸν μὲν παντοκράτορα, etc. Primi hæretici Deum verum et omnipotentem blasphemis appetebant; quia inficiabantur esse Patrem Christi, mundi que officem; superducebant vero falsum Deum, quem dicebant ignotum, ineffabilem, etc. Habent sensum hunc obscuriora verba, interpositu utriusque numinis, minus bene constructa. De ignoto Deo eadem impietas hæresi Elcesæorum tribuitur in Jure Græco-Romano p. 180, ubi Ἀλκασίων perperam leges. Sed et ibidem manifesto pugnat cum veritate quod dicitur: Οὐαλεντίνος καὶ Κέρδων ἐλθόντες ἐν τῇ Ῥώμῃ, εἰδίδασκον τὸν τῆς Παλαιᾶς Θεῶν. Proinde locus depravatus est et imperfectus. Scribendum forsitan, κατὰ τοῦ τῆς Παλαιᾶς Θεοῦ. Valentinus et Cerdon Romam profecti, docebant adversus Veteris Testamenti Deum. Cor.

(33) Ψυχὴν ἀθάνατον μὴ ὑπάρχειν. Permimum mihi videtur quod refert vir doctissimus Gilbertus Gaulminns lib. 1 Notarum ad opus Hebraicum De vita et morte Mosis, cap. 12, historicos Arabes sententiam, quæ animas cum corporibus exstingui affirmat, Origeni ascribere; cum ex Eusebii Historia, lib. vi, cap. 37, constet eum errorem de animi morte, in Arabia ortum, ab Origene fuisse confutatum. U taceam scripta Origenis, in quibus animæ immortalitas docetur. Id.

(34) Πρὸς πᾶσαν θρησκείαν ἀδιαφόρως ἐκκλίνειν. Apelles apud Eusebium, nullius in Christum sperantis fides examinari vult, aut mutari. Idemque, ni fallor, fuit error Rhetorii cunctarum hæresium approbatoris; sed male expressus a Philastrio, quasi dixerit Rhetorii omnia hæreticorum

dogmata pro veris habenda; quo quid absurdius? unde merito res B. Augustino incredibilis visa est. Mentionem facit Rhetorii S. Anastasius libro De Incarnatione adversus Apollinarium. Lege anonymum crebro a me citatum, hæresi 72. Id.

(35) Οὐχ ὡς ἀλόγων ζώων. Epiphanium consule hæresi 26, n. 10; hær. 42, p. 330, et Philastrium parte III, hæresi 54. Gennadius De dogmatibus cap. 47: Animalium animæ non sunt substantivæ, sed cum carne ipsa carnis in nativitate nascuntur, et cum carnis morte finiuntur et moriuntur: et ideo nec ratione reguntur; sicut Plato et Alexander putant; sed ad omnia naturæ incitamento. Quem locum plurimis abjectis, ideo protuli, ut indicarem, Alexandri in eo memorati causa Philonem Judæum libro suo Quod bruta animalia ratione sunt prædita, titulum etiam fecisse Ἀλέξανδρος. De Alexandro, in Eusebii Historia, et Catalogo Hieronymi. Id.

(36) Τῶν ταῦτα κατατολμώντων. Cod. Vind. τοὺς ταῦτα τολμώντας. Vitiose. Cl.

(37) Ἐλεγον μόνου δεῖν φάσκοντες χοιρείου ἀπέχεσθαι. An deest aliquid? Post multum tempus Moameth (quemadmodum leges in Euthymii Panoplia laudato esu cæterorum animalium, porcum solum abominatus est. Et ridentur a S. Basilio canone 28, qui abstinentiam a carne snilla vocabant. Vide Julianum Apostatam orat. 5, p. 332. Cor.

(38) Ὡς εἰς θεῖον ἄνδρα. Dicti idcirco, ut videtur. Anthropoliani a Cypriano epist. 73, et Lactantio lib. IV, cap. ult. Item Homuncionitæ: quod liquet per Prudentium in Apotheosi; pseudo-Hieronymi Indiculum, ubi De Pneumatomachis seu Macedonianis; Bedam ad Philipp. II, 6; necnon per Vigilium Tapsensem lib. III De Trinitate, circa medium. Chiffletii quippe lectio Homousionista, aperte pugnat cum sensu et verbis Vigilii, eo loco disputantis adversus Photinum, qui (inquit) Christum verum Deum abnegat, et hominem purum tantummodo constitetur. Sed et codex Regius 358 Homuncionista retinet. Objiciuntur a doctissimo Chiffletio

verò ex iis aiebant sola suilla abstinendum; com- A
edenda quæ secundum legem munda habentur; circumcisi-
one in Jesum, ut in virum sanctum ac prophetam. Alteri scortari sine verecundia, et carne abuti do-
cebant, et per omne nequiter factum volutari, quod hac solum ratione anima mundanos princi-
pes effugeret. Atque hi omnes sunt diaboli instrumenta, et filii iræ.

CAPUT XI.

Enarratio apostolica prædicationis.

Nos vero Dei proles, et filii pacis, qui sacrum ac rectum pietatis verbum prædicamus, unum solum Deum annuntianus, legis ac prophetarum Dominum, rerum creatorem, Christi Patrem; non sui causam, nec a se genitum, quod illi arbitrantur, sed æternum, et principio carentem, et lumen inaccessiblei habitantem⁴¹; non secundum, aut tertium, aut multiplicem, sed solum æternæ, non ignotum vel ineffabilem, sed per legem et prophetas prædicatum; omnipotentem, omnibus imperantem, cunctorum dominium habentem; Deum ac Patrem Unigeniti, et omnis creaturæ primogeniti⁴²; unum Deum, unius Filii Patrem, non plurium, unius

⁴¹ I Tim. vi, 16. ⁴² Col. i, 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἐξήγησις ἀποστολικῆς κηρύξεως.

Ἡμεῖς δὲ τέκνα Θεοῦ καὶ υἱοὶ εἰρήνης (42), τὸν ἑρ-
ρὸν καὶ εὐθὴ λόγον κηρύσσοντες τῆς εὐσεβείας. Ἐνα
μόνον Θεὸν καταγγέλλομεν, νόμου καὶ προφητῶν
Κύριον, τῶν ὄντων δημιουργόν, τοῦ Χριστοῦ Πατέρα
οὐκ αὐταίτιον καὶ αὐτογένεθλον (43), ὡς ἐκεῖνοι οἴον-
ται, ἀλλ' ἀίδιον καὶ ἀναρχον, καὶ φῶς οἰκοῦντα ἀπρό-
βητον· οὐ δεῦτερον ὄντα, ἢ τρίτον, ἢ πολλοστὸν, ἀλλὰ
μόνον αἰδίως· οὐκ ἀγνωστον, ἢ ἀλεκτον, ἀλλὰ νό-
μου καὶ προφητῶν κηρυσσόμενον· παντοκράτορα,
παντάρχη, παντεξούσον Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Πο-
νογενοῦς, καὶ (44) πρωτοτόκου πάσης δημιουργίας
(45) ἕνα Θεὸν, ἐνὸς Υἱοῦ Πατέρα, οὐ πλειόνων, ἐνὸς
Παρακλήτου (46) διὰ Χριστοῦ, τῶν ἄλλων ταγ-

VARIORUM NOTÆ.

verba Anonymi Sirmondiani: *Septuagesimam et sextam hæresim fecerunt Homuncionitæ, qui dicunt in corpore hominis esse imaginem Dei, non in anima.* Verrum tenebrio ille cum ex jecore suo sapit, nunquam non desipit: hic vero rem mutuatus a Philastrio et Augustino, nomen ipse adjecit. Ab Homuncionitis differunt quammaxime Homuntionates, utpote orthodoxi, ita per hæreticos appellati. In conflictu Arnobii catholici et Serapionis hæretici, initio: *Serapion dicit: Antequam ad hoc veniamus, quod vos Homuntionates arguamus, dicentes duas naturas esse in Christo, duasque substantias, cupio scire quis sis.* Forte Homuntionates, ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν Χριστῷ ὁμοῦ ὄντων, nisi sit legendum Homusionates aut Homouisionates, ab ὁμοῦ οὐσιῶν, vel ab ὁμοούσιον. Cot.

(39) *Ἀναίδην ἐκπορνύειν, καὶ παραχρᾶσθαι τῆ σαρκί.* Eadem Clemens Alexandrinus, ubi de Nicolao et Nicolaitis. In Lexico Suidæ: *Παραχρᾶται, πολλὸ σφοδρῶς συνουσιάζει, ἀκολάστως μιγνύται.* Εἰρηται δὲ καὶ περὶ ἐκάστου πράγματος ἐκ περισυίας γενομένου. Περὶ Ὀριγένους: *Σοὶ δὲ κακομηχανία εἰς αἰσχρότατον ἄνδρα ἐπενοήθη. Αἰθίονα γὰρ αὐτῷ παρεσκεύασαν εἰς παράχρησιν τοῦ σώματος.* Sic lego e mas. Reglis, ex ipso Suida in voce Ὀριγένους, ex Eriphanio hæresi 64, n. 2 et Georgio Cedreno. Cot.

(40) *Ἐκπορνύειν.* Cod. Vind. ἐκπορνύουσι. CLEA.

(41) *Αὐτὸ πάσης ἀνοσιουργίας,* etc. Simoniani, Carpocratiani, Caiiani, Gnostici. Corrige Prælationem Arabicam concilii Nicæni: *Octava secta Barbarorum dicitur, qui obscantitatibus, adulteriis, fornicationibus, et omnis immunditiæ generibus sunt dediti,* etc. Ista sunt Barbarorum; qui Borboriani, et Borboritæ. Cot.

(42) *Εἰρήνης.* Cod. Vind. ὄντες. CLEA.

(43) *Οὐκ αὐταίτιον καὶ αὐτογένεθλον.* Quia nihil sui ipsius causa et pater esse potest; et quia quod ingentum est, nec a se, nec ab alio est genitum: ut liquido constat, observaturque a pluribus, etiam antiquis. Verumtamen Deus, apud au-

ctiores qua sacros qua profanos, appellari solet, αὐτοαίτιος, αὐτογένεθλος, αὐτογενής, αὐτογένητος, αὐτογέννητος, αὐτόγονος, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γενόμενος, αὐτολόγευτος, αὐτοπάτωρ, αὐτομήτωρ, αὐτοφυής, αὐτόφυτος, αὐτοπάρακτος, αὐτοποίητος, etc. Sed qui eas voces usurpant, ostendere volunt Deum a nullo esse. Unde in Hesychio αὐτογένεθλος, αὐτογέννητος αὐτογενής, αὐτολόγευτος, εἰπονται: οὐκ ἐκ τινος γενόμενος, Θεὸς ἀγέννητος. Vide Hilariam *De synodis*, ad anathematismum 12, p. 366; et Faustum ep. 5 ad Ruricium. Legito quoque *Recognit.* iii, 3, 4, 11, necnon *Clementin.* xvi, 16. Cot.

(44) *Καὶ.* Omittitur in cod. Vind. CLEA.

(45) *Ἀημοούργιας.* Κτίσιως in altero Vind. et sic loquitur Paulus. Hic quoque sunt Arianismi aut semi-Arianismi sat clara vestigia, quamvis caute propositi. Scripser enim libri semetipse prodidisset, si nimis aperte esset locutus. Ib.

(46) *Οὐ πλειόνων, ἐνὸς Παρακλήτου.* Contra hæreticos. Valentiniiani quippe et Marcion duos filios, duos christos inducebant. De primis docet Irenæus lib. 1, cap. 4; de Marcione Justinus *Apologetico* 2, Tertullianus, iv adversus illum 6, Athanasius in *Sabellianis*, et Optatus lib. iv. Præterea feriuntur anathemate Gnostici cap. 2 concilii Bracarenensis 1, quod in divinitate Trinitatem Trinitatis ponerent. Et infra canone apostolico 41, sl. 49, damnatur qui baptizaverit in tres filios, aut in tres paracletos: ubi vide quæ adnotabimus. Non solum nescius Origenem lib. 11 *De principiis*, cap. 7, citatum etiam in *Apologia* Pamphili, ita loqui: *Et duos quidem Deos ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos audivimus; duos autem Spiritus sanctos nunquam cognovimus ab aliquo prædicari.* Verum idem Origenes ad Titi iii, 10, referente Pamphilo, contra scripserat: *Sed et sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicant esse, qui sult in prophetia, alium autem qui sult in apostolis Domini nostri Jesu Christi.* Porro hunc *Constitutionum* locum Græcus a Turriano memoratus tanquam rejicien-

μάτων (47) ποιητήν, ἕνα δημιουργόν, διαφόρου κτίσεως διὰ Χριστοῦ ποιητήν, τὸν αὐτὸν προνοητήν, νομοθέτην δι' αὐτοῦ ἀναστάσεως αἰτίον, καὶ κρίσεως, καὶ ἀναποδόσεως, δι' αὐτοῦ γινομένων· τοῦτον αὐτὸν (48) καὶ ἀνθρωπὸν εὐδοκῆσαντα γενέσθαι, καὶ πολιτευσάμενον ἀνευ ἁμαρτίας, καὶ παθόντα, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀνεληθόντα πρὸς τὸν ἀποστείλαντα· καὶ πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν φαμεν, καὶ οὐδὲν βδελυκτὸν· πᾶν τὸ πρὸς σύστασιν δικαίως (49) μεταλαμβανόμενον, ἄριστον· πάντα γὰρ, κατὰ τὴν Γραφήν, καλὰ λίαν. Γάμον νόμιμον, καὶ παίδων γενέσθαι τιμίον καὶ ἀμόλυτον εἶναι πιστεύομεν· ἐπ' αὐξήσει γὰρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, διαφορὰ σχημάτων (50) διεπλάσθη ἐν τῷ Ἀδάμ καὶ τῇ Εὐᾷ. Ψυχὴν ἀσώματον ἐν ἡμῖν καὶ ἀθάνατον ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' οὐ φθαρτὴν ὡς τὰ σώματα, ἀλλ' ἀθάνατον, ὡς λογικὴν καὶ ἀτελεύσιον· πᾶσαν μίξιν παράνομον, καὶ τὴν παρὰ φύσιν γινομένην ὑπὸ τινων, βδελυσσόμεθα ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνοσίαν. Ἀνάστασιν γενέσθαι ὁμολογοῦμεν δικαίων τε καὶ ἀδίκων, καὶ μισθαποδοσίαν. Τὸν Χριστὸν οὐ ψιλὸν ἀνθρωπὸν ὁμολογοῦμεν, ἀλλὰ Θεὸν Λόγον καὶ ἀνθρωπὸν, μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀρχιερέα τοῦ Πατρὸς. Οὐτε μὴν μετὰ Ἰουδαίων περιτεμόμεθα, εἰδότες, ὅτι ἐλήλυθεν, ᾧ ἀπέκειτο (51), καὶ δι' ὃν ἐφυλάσσετε τὰ γένη (52), ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, ὁ ἐξ Ἰουδα ἀνατείλας, ὁ ἐκ βλαστοῦ υἱὸς, τὸ ἐξ Ἰεσσαὶ ἀνθος· οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου.

Judæis circumcidimur; scientes quod venerit is,

⁴⁷ I. Ignat. interpol. ad Philad. 9. ⁴⁸ I. Ignat. interpol. ad Magnes. 14, ad Trall. 9, et 10, ad Smyrn. 1, 3. ⁴⁹ Gen. 1, 31. ⁵⁰ Hebr. xiii, 4. ⁵¹ I Tim. ii, 5.

VARIORUM NOTÆ.

dum atque fugiendum nota marginali proscibit: C cum tamen, si mutilus non est, obscuritate laborare videatur, non errore. Cor.

(47) Διὰ Χριστοῦ. Id. cod. Χρ. προβολέα, κ. τ. λ., ita ut Pater dicatur τὸν Παρακλήτου, διὰ Χριστοῦ, προβολεύς, καὶ τῶν ἄλλων ταγμάτων ποιητής. Est autem προβολή quod ἐκ τῆς τοῦ προβολεύς substantia erumpit; sed πώημα, aut κτίσις, quod, Creator volente, ἐκ τῶν μὴ ὄντων lit. Qua de re consulendus Dionys. Petavius in *Dogmat. theol.*, t. I, *De Trinitate*. In eodem cod. deest ποιητήν, et δι' αὐτοῦ versu seqq. CLER.

(48) Τοῦτον αὐτόν. Melius cod. Vind. τὸν αὐτόν. Ib.

(49) Δικαίως. Deest in altero. Ib.

(50) Διαφορὰ σχημάτων. Pari modo σχῆμα accipiendum puto in Isaïæ prophetia cap. iii, vers. 17: Καὶ ταπεινώσει ὁ Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών· καὶ Κύριος ἀνακαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν, ut respondeat D Hebraïco קַרְנֵי. Atque de sexu locum intellexerunt Syrus et Arabs interpretes. Cor.

(51) Ὁ ἀπέκειτο. Et cap. 25. Legemat Gen. xliix, 10, ᾧ ἀπόκειται, quæ est verisimilior scriptura, et apud veteres usitatior, nec non ad Christum maxime accommodata, ideoque a Juliano Apostata apud Cyrillum lib. viii contra eum, fraudi Christianorum ascripta. Nolim tamen rejicere penitus cæteras, præsertim frequentem quoque in scriptis SS. Patrum, τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, licet a Judæis orta videri possit, ex Justinii martyris dialogo p. 548, 549. Certe utraque utilis Justinus ipse p. 73, 271,

A Paracleti per Christum, aliorum ordinum effectorem, unum mundi fabricatorem; factorem diversarum creaturarum, per Christum, item provisorum; legislatorem, per eundem Christum⁴⁷; auctorem resurrectionis, judicii, ac remunerationis, quæ per eundem fiunt. ⁴⁸ Huic ipsi Filio placuisse hominem se facere, prædicamus; eumque sine peccato vixisse, tum passum esse, et resurrexisse a mortuis, et ascendisse ad illum a quo missus fuerat. Dicitur quoque omnem Dei creaturam esse bonam; nihil abominari oportere; quidquid ad sustentandos nos sumimus juste, optimum esse: omnia enim, secundum Scripturam, valde bona sunt⁴⁹. Credimus legitimum matrimonium et liberorum procreationem, honorem mereri, atque iniquamento

B vacare⁵⁰: ad augmentum enim humani generis, in Adamo ac Eva diversitas sexuum formata fuit. Animam nostram incorpoream et immortalem confitemur, non autem interitui obnoxiam ut corpora, imo mortis expertem, utpote rationalem ac liberæ potestatis. Omnem concubitum legibus adversum, una cum eo quem contra naturam nonnulli usurpant, tanquam nefandum et impium execramur. Futuram justorum ac injustorum resurrectionem, atque mercedis solutionem confitemur. Christum non tantummodo hominem profitemur, sed Deum Verbum, et hominem, mediatorem Dei et hominum, pontificem Patris⁵¹. Neque vero cum cui repositum erat, et propter quem servaban-

348, utuntur Origenes, Eusebius, Athanasius, Rufinus, Augustinus et Cyrillus Alexandrinus. Aliæ lectiones sunt: — I. ᾧ τὰ ἀποκείμενα. Epiphanius hæresi 20, n. 1: Ἔως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· ὡς δὲ ἔχει τὰ ἄλλα ἀντίγραφα, ἕως ἔλθῃ ᾧ τὰ ἀποκείμενα. Leg. hæres. 29, n. 5; hæres. 42, p. 532, D. — II. ᾧ ἀποκείνται; in Justinii dialogo p. 549, l. i. Vetus Interpres epistolæ interpolate Ignatii ad Philadelphenos cap. 9, in codice Petaviano, *Donec veniat cui reposita sunt*, atque ita apud S. Leonem serm. 5 in Epiphania; at serm. 3 in eadem solemnitate, *cui repositum est*. — III. Ὁ ἀπόκειται apud Ignatium interpolatum loco citato, ex ms. Joliano; Justinum p. 73 et 89, in exemplari; Origenem ad Matth. xiv, 5; Epiphanium hæresi 66, n. 74; Gregorium Nyssenum in libro *Testimoniorum*, tom. II, edit. Paris., ann. 1638, p. 154; Theodoritum ad hunc Genes. locum, in ms. teste Nobilio; Hesychem presbyterum Hierosolymæ serm. 1, *De Deipara*, sub finem; Cedrenum edit. Basil. p. 151, l. xii; et Gregentium f. 15, p. 2. — IV. Si ad verbum et non potius ex sensu citatur, οὗ ἐστὶ; infra *Clementinorum* lib. iii, cap. 49. Denique simili modo, ὅς ἐστιν; aut ὅ ἐστι; in *Disputatione Archelai adversus Manichæum*, quam ad calcem Socratis et Sozomeni edendam curavit clarissimus Valesius, p. 202, col. 2: *Ait enim, intellige: Non deficiet princeps de Juda, neque dux de seniore ejus, usquequo veniat qui est, et ipse erit expectatio gentium*. Ib.

(52) Ἐφυλάσσετε τὰ γένη. Josephus de vita sua, ipso statim libri exordio, et 1 *adversus Apionem*, paulo post initium: Africanus apud Eusebium, *Hist. eccl.*, lib. i, cap. 7. Cor.

tur progenies, qui erat expectatio gentium, Jesus Christus, qui ex Juda originem duxit, filius et gormine, flos ex Jesse 91: « Cujus principatus super humerum 92. »

CAPUT XL.

A ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Contra eos qui Christianam religionem cum assentiantur, volunt tamen Judaicos ritus observare.

Πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας (53), Ἰουδαίῶν δὲ θέλοντας.

Verum quia tunc ea hæresis ad fraudem validior visa est, et universa Ecclesia periclitabatur; congregati Hierosolymis nos duodecim (nam loco Proditoris Matthias electus fuit, ut nobiscum esset apostolus, accepta sorte Judæ 93; sicut dixit Scriptura: « Episcopatum ejus accipiat alter 94. ») dispiciebamus una cum Jacobo fratre Domini, quid fieri oporteret: placuitque illi ac presbyteris, ut de sermonibus doctrinæ allocutio haberetur ad populum. Etenim quidam ex Judæa Antiochiam degressi, docebant fratres ibi consistentes, bis verbis: « Nisi circumcidamini ritu Mosaico, et in alijs ritibus quos idem constituit incedatis, non potestis salvi fieri 95. » Orta igitur contentione et quæstione non parva, Antiochenses fratres certiores facti quod omnes ea de re disquisituri conveneramus, miserunt nobis viros fideles ac Scripturarum peritos, ut de hac quæstione edocerentur: at illi Hierosolymam advenientes, nuntiaverunt nobis ea quæ in Ecclesia quoque Antiochena disputabantur, scilicet, quod quidam dicerent, oportere circumcidi, et reliquas cæremonias ac sanctimonia legis observare. Cumque aliud alii proferrent, ego Petrus surgens dixi ad eos: « Viri fratres, vos scitis, quoniam ab antiquis diebus, Deus in vobis elegit, per os meum audire gentes verbum Evangelii, et credere 96; et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit ipsis. » Cornelio enim 97, qui erat Romani imperii Centurio, Angelus Domini apparuit; et de me dixit ei, ut accesseret me, et ex ore meo audiret verbum vitæ. Ille vero accersivit me a Joppe in Casaream Stratonis. Cum autem ad eum cassem perventurus, volens cibum capere; quem dum pararent, eram in canaculo orans; et video cælum apertum; atque quatuor initiis illigatum vas quoddam, velut linteum splendidum, in terram demitti, in quo erant omnia quadrupedia, et terræ reptilia, et volatilia cæli. Exstititque vox e cælo ad me dicens: « Surge, Petre, occide, et manduca 98. » Ego autem respondi: « Nequaquam, Domine; quia nunquam manducavi quidquam commune et immundum, » Tum vox secundo edita est, dicens: « Quæ Deus purificavit, tu communia ne putato 99. » Hoc autem factum est ter: et receptum est vas in cælum.

Ἄλλ' ἐπεὶ τότε αὕτη ἡ αἵρεσις ἰσχυροτέρα πρὸς πλάνην ἔδοξεν εἶναι, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὅλης κινδυνεύουσης, ἡμεῖς οἱ δώδεκα, συναθρόντες εἰς Ἱερουσαλήμ (ἀντὶ γὰρ τοῦ προδότου Μαθθίας σὺν ἡμῖν κατεψηφίσθη ἀπόστολος εἶναι, λαβὼν τὸ κλῆρον Ἰούδα, ὡς εἰρηται: « Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβει ἕτερος ») ἐπισκεπητόμεθα ἅμα Ἰακώβῳ τῷ τοῦ Κυρίου ἀδελφῷ, τί γένηται: καὶ ἔδοξεν αὐτῷ τε καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, λόγους διδασκαλίας προσαλαλῆσαι τῷ λαῷ. Καὶ γὰρ καὶ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς Ἀντιόχειαν ἐδίδασκον τοὺς ἐκεῖ ἀδελφούς, λέγοντες: ὅτι « Ἐάν μὴ περιτεμηθῆτε τῷ θεῷ Μωσαίου, καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθεσιν (54) οἷς διατάχεται περιπατεῖτε, οὐ δύνασθε σωθῆναι. » Γενομένης οὖν στάσεως καὶ ζητήσεως οὐκ ὀλίγης, οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀδελφοί, γνόντες ὅτι συναεληθύθαμεν πάντες περὶ τοῦτου ζητήσαντες (55), ἐξαπέστειλαν πρὸς ἡμᾶς ἄνδρας πιστοὺς καὶ τῶν Γραφῶν εἰδήμονας, μαθεῖν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου: οἱ δὲ παραγενόμενοι εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀνήγγειλαν ἡμῖν τὰ ζητηθέντα καὶ ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ὅτι τινὲς ἔλεγον, ὅτι δεῖ περιτεμεσθαι, καὶ τὰς ἄλλας ἀργείας παραφυλάττειν. Ἄλλων δὲ ἄλλοι τι λεγόντων, ἐγὼ Πέτρος ἀναστὰς εἶπεν πρὸς αὐτούς: « Ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὅτι ἀπ' ἡμερῶν ἀρχαίων, ἐν ὑμῖν (56) ἐξελέξατο ὁ θεὸς, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκούσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι: καὶ ὁ καρδιογνώστης θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς. » Κορηλίῳ γὰρ ποτε ἑκατοντάρχη Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ὤφθη ἄγγελος Κυρίου, καὶ περὶ ἐμοῦ εἶπεν αὐτῷ, ὅπως μεταστῆληται με, καὶ ἀκούσῃ φῆμα ζωῆς ἐκ τοῦ στόματός μου. Ὁ δὲ, μεταπέμψάτο με ἀπὸ Τόππης εἰς Καισάρειαν τὴν Στράτωνος. Ὅποτε δὲ ἐμελλον πρὸς αὐτὸν ἔκπορεύεσθαι, ἐβουλήθη τροφοῆς μεταλαβεῖν καὶ παρασκευαζόντων, ἡμῶν ἐν τῷ ὑπερώῳ προσερχόμενος: καὶ θεωρῶν τὸν οὐρανὸν ἀνεμψότα, καὶ τίσασαριν ἀρχαίαις δεδεμένον σκευὸς τι, ὡς ὀδόνην λαμπράν, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα, καὶ ἐρπετὰ τῆς γῆς, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐγένετο φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς με λέγουσα: « Ἀναστὰς, Πέτρε, θύσον, καὶ φάγε. » Καὶ ὁ εἶπον: « Μηδαμὸς, Κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον. » Καὶ ἐγένετο φωνὴ (57) ἐκ δευτέρου, λέγουσα: « Ἄ ὁ θεὸς ἱκαθάρισε, σὺ μὴ

91 Gen. xlix, 10; 9, in LXX; Isa. xi, 1. 92 Isa. ix, 6. 93 Act. i. 94 Psal. cvm, 1. 95 Act. xv, 5. 96 Ibid. 7. 97 Act. x. 98 Ibid. 15. 99 Ibid. 15.

VARIORUM NOTÆ.

(53) Πρὸς τοὺς, etc. Desest inscriptio in cod. Vindob. CLER.
(54) Ἐθεσιν. Ἄνασι in cod. Vind. CLER.
(55) Ζητήσαντες. Vir doctus Joannes Dallæus, Ζητήσαντες. Cor.
(56) Ἐν ὑμῖν. Ita Alexandrinus codex omnium

veterrimus. Ita Irenæus lib. iii, opp. 12. Sic etiam Chrysostomus: ex quo corrigenda editioes Oecumenij et Theophylacti. Id.
(57) φωνή, etc. In altero cod. est, πᾶν φωνή ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. CLXX

ποιῶν. » Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τριῶν· καὶ ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν. Ὡς δὲ διεπόρουν, τί ἂν εἴη τὸ ὄραμα, εἶπέ μοι τὸ Πνεῦμα· « Ἴδού ἄνδρες ζητούσαί σε· ἀλλὰ ἀναστάς πορεύθητι σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπίστευα αὐτούς. » Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ παρὰ τοῦ ἑκατοντάργου. Καὶ οὕτως ἀναλογισάμενος, ἐγὼν τὸ ῥῆμα Κυρίου (58) τὸ γεγραμμένον, ὅτι· « Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται· » καὶ πάλιν· « Μνησθήσεται, καὶ ἐπιστραφήσεται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνων· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἔθνων. » Καὶ ὡς πανταχοῦ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἔθνων εἴρηται, ἐνοήσας, ἀναστάς ἐπορεύθη σὺν αὐτοῖς, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἁνδρός· καὶ ἔτι μου διαγγέλλοντος τὸν λόγον, ἔπεισεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ τοὺς παρόντας σὺν αὐτῷ, καθὼς καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ, καὶ οὐδὲν διεκρίνε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίας (59) τὰς καρδίας αὐτῶν. Καὶ ἐγὼν ἐγὼ ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔδνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεχτός αὐτῷ ἔσται (60)· ἐξέστησαν δὲ ἐπὶ τούτῳ καὶ οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοί. Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν βαρὺν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὐτε ἡμεῖς, οὐτε οἱ πατέρες ἡμῶν ἰσχύσαμεν βαστάσαι· ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κάκεῖνοι· ἔλυος γὰρ ἡμεῖς ὁ Κύριος ἐκ τῶν δεσμών, καὶ ἠλάφρυνε τὸ φορτίον ἡμῶν, καὶ τὸν ζυγὸν τοῦ βάρους πραΰτητι ἔλυσεν ἀφ' ἡμῶν. » Ταῦτα δὲ μου εἰπόντος, εἰσῆλθεν ἅπαν τὸ πλῆθος· ἀπεκρίθη δὲ Ἰάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφός, λέγων· « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατε. Συμεὼν ἐξηγήσατο, καθὼς πρῶτον ὁ Θεός ἐπισκέψατο λαβεῖν ἐξ ἔθνων λαὸν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ (61)· καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέγραπται·—Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα.—Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Διὸ ἐγὼ ἐκρίνα (62) μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἔθνων ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν· ἀλλ' (63) ἐπίσταται αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἁλισθημάτων τῶν ἔθνων εἰδωλοθύτου, καὶ αἵματος, καὶ πικροῦ, καὶ πορνείας· ὅπερ καὶ τοῖς πάλαι

A Dumque hæsitarem, quid sibi vellet illud visum, dixit mihi Spiritus : « Ecce viri quærun te. Surge itaque et vade cum eis, nihil dubitans; quia ego misi illos ¹⁰⁰. » si autem erant illi qui a centurione veniebant. Atque ita necum reputans, intellexi verbum Domini quod scriptum est : « Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit »; et iterum : « Reminiscentur, et convertentur ad Dominum omnes fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium; quoniam Domini est regnum et ipse dominabitur gentibus ¹. » Et cogitans, ubique de vocatione gentium mentionem fieri, surrexi, ac ivi cum eis; et intravi in domum viri ²; cumque adhuc verbum annuntiarem, cecidit Spiritus sanctus in eum atque in illos qui cum eo aderant, quemadmodum in nos initio ³; ubi ilque discrevit inter nos ac illos, fide purificans corda illorum ⁴. Et ego agnovi quod Deus non est acceptor personarum ⁵; sed in omni gente, qui timet eum, ac operatur justitiam, acceptus erit illi : et de hoc obstupuerunt etiam qui ex circumcissione fideles ⁶. Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum grave super cervices discipulorum, quod neque nos neque patres nostri portare potuimus? sed per gratiam Domini credimus salvari, sicut et illi ⁷ : solvit enim nos Dominus ex vinculis, ac onus nostrum leve effecit, et jugum gravitatis ac molestiæ dissolvit a nobis lenitate sua. » Hæc me dicente, universa multitudo silentium tenuit. Atque Jacobus frater Domini respondit, dicens : « Viri fratres, audite me. Simon narravit, quemadmodum primum Deus visitavit sumere ex gentibus populum nomini suo : et huic concordant verba prophetarum; sicut scriptum est ⁸ : — Post hæc revertar, et reedificabo tabernaculum Davidis, quod decidit, et diruta ejus reedificabo, et erigam illud; ut requirant cæteri hominum Dominum; et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus, faciens hæc.—Nota a sæculo sunt Domino omnia opera sua. Propter quod ego judicavi, non inquietandos eos qui ex gentibus convertuntur ad Deum; sed scribendum ad eos, ut abstineant se a contaminationibus gentilis idolothyti, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione ⁹; » quæ etiam anti-

D quis illis, qui ante legem secundum naturam vivebant, sancita fuerant; Enoso, Henocho, Noë, Melchisedeca, Jobo, et si quis hujusmodi fuit. Tunc placuit nobis apostolis, et episcopo Jacobo, et se-

¹⁰⁰ Ibid. 17. ¹ Joel. ii. 32. ² Psal. xxi. 28. ³ Act. xi. 12. ⁴ Act. xi. 15. ⁵ Act. xv. 9. ⁶ Act. x. 34. ⁷ Ibid. 45. ⁸ Act. xv. 10. ⁹ Amos. ix. 11. ¹⁰ Act. xv. 13.

VARIORUM NOTÆ.

(58) Κυρίου. Τοῦ Κυρίου. CLEM.
 (59) Καθαρίσας. Alter cod., καθάρισαν, ut referuntur ad πνεῦμα. Ib.
 (60) ἔσται. In altero cod. ἔστι. Ib.
 (61) Ἰακὼβ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Lectio quorundam interpretum, quorundamq; mss., quarundam editionum, nonnullorum Patrum, in his B. Chrysostomi,

etque forsân Œcumenio reddenda; Theophylacto autem non forsân, sed omnino, quod ex ipsius expositione manifestum sit. Alias hujus capituli variantes Scripturas similiter nota: neque enim exemplis carent Cor.
 (62) Ἐκρίνα. In altero cod. κρίνω. CL.
 (63) Ἄ.Λ.Τ. In eodem ἄλλ' ἤ, nisi. Ib.

neribus cum omni Ecclesia, eligere viros ex nobis, et mittere cum Barnaba, et cum Paulo gentium apostolo ac Tarsensi, Judam qui vocatur Barsabas, et Silam, viros primarios in fratribus, atque scribere per manus eorum hæc: « Apostoli et seniores, et fratres, his qui sunt Antiochiæ et Syriæ et Ciliciæ fratribus ex gentibus, salutem. Quoniam audivimus quod quidam ex nobis turbaverunt vos verbis, evertentes animas vestras; quibus non mandavimus; placuit collectis in unum, eligere viros, et mittere ad vos cum charissimis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui tradiderunt animas suas pro Domino nostro Jesu Christo, per quos scripsistis. Misimus autem cum ipsis Judam et Silam, qui et ipsi verbis referent eadem. Visum est enim Spiritui sancto et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria; ut abstinere vos ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione; a quibus custodientes vos, bene agatis. Valetis. » Hanc igitur epistolam misimus; ipsi autem sat multis diebus remansimus Hierosolymis, una conquientes quæ ad communem utilitatem et ad censuram pertinerent.

καί, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἱμάτων, καὶ κνικιτοῦ, καὶ κνικτοῦ, καὶ κνικτοῦ. Ἐξ ὧν διατηροῦντες ἐαυτοῦς, εὖ πράξετε. Ἐβρώσατε. » Τὴν μὲν οὖν ἐπιστολὴν ἐξήψαστε λαμεν· αὐτοὶ δὲ ἐν ἰκαναῖς ἡμέραις ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπιμείναμεν ἅμα συζητοῦντες πρὸς τὸ κοινωφελές εἰς διόρθωσιν.

Α νενομοθέτητο (64) τοῖς πρὸ τοῦ νόμου φυσικοῖς, Ἐνώς, Ἐνώχ, Νώε, Μελλχισδεκ, Ἰώβ, καὶ εἰ τις τοιοῦτος ἐγεγόνει· τότε ἔδοξεν ἡμῖν (65) τοῖς ἀποστόλοις, καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Ἰακώβῳ, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ ἡμῶν (66) αὐτῶν πέμψαι σὺν τοῖς περὶ Βαρνάβαν, καὶ Παῦλον, τὸν τῶν ἔθνῶν ἀπόστολον, τὸν Ταρσία, καὶ Ἰούδαν τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· « Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἔθνῶν, χαίρειν. Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, οἷς οὐ διεστείλαμεθα· ἔδοξεν (67) γενομένοις ὁμοθυμαδόν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐκτεμῆσαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβῳ καὶ Παύλῳ, ἀνθρώποις παραβεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' ὧν ἐκστείλατε. Ἀπεστάλακαμεν δὲ μετ' αὐτῶν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά. Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μὴθὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρους, πλὴν τούτων τῶν ἐπ' ἀνάγκης, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἱμάτων, καὶ κνικτοῦ, καὶ κνικτοῦ. Ἐξ ὧν διατηροῦντες ἐαυτοῦς, εὖ πράξετε. Ἐβρώσατε. » Τὴν μὲν οὖν ἐπιστολὴν ἐξήψαστε λαμεν· αὐτοὶ δὲ ἐν ἰκαναῖς ἡμέραις ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπιμείναμεν ἅμα συζητοῦντες πρὸς τὸ κοινωφελές εἰς διόρθωσιν.

CAPUT XIII.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Quomodo oportet separari ab hæreticis.

Ὅπως χρὴ χωρίζεσθαι τῶν αἱρετικῶν.

Post vero satis longum tempus, visitavimus fratres, et confirmavimus eos verbo pietatis, et hortati sumus ut hæreticos fugerent, qui in nomine Christi ac Moisi, cum Christo ac Mose bellant, et ut ovium pelle lupum occultunt. ¹² Hi namque sunt pseudochristi, et pseudoprophetæ, et pseudoapostoli, fallaces et corruptores; vulpium partes, et vinearum humiliorum vastatores ¹³; per quos « refrigerescet charitas multorum; qui autem perseveraverit usque in finem » inflexus ¹⁴, « hic salvus erit. » De iisdem Dominus nos cautos reddens, ista denunciavit: « Venient ad vos viri in vestimentis ovium; intrinsecus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos: attendite

Μετὰ δὲ χρόνον ἰκανὸν ἐπισκεψάμενοι τοὺς ἀδελφούς, καὶ στηρίξαντες αὐτοὺς τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας, καὶ παρεγγυησάμενοι φεύγειν αὐτοὺς, οἱ ἐπ' ἐνόματι Χριστοῦ καὶ Μωσέως, πολεμοῦσι Χριστῷ καὶ Μωσῆϊ, καὶ ἐν δορᾷ προβάτων τὸν λύκον κατακρύπτουσιν. Οὗτοι γὰρ εἰσι ψευδοχριστοὶ, καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ ψευδοάποστολοι, πλάνοι καὶ φθορεῖς, ἀλωπέκων μερίδες καὶ χαμαιζήλων ἀμπελάνων ἀφανισταί· δι' οὓς « ψυχθήσεται ἡ τῶν πολλῶν ἀγάπη ἡ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος ἀδιάστροφος, οὕτως σωθήσεται. » περὶ ὧν ἀσφαλίζόμενος ἡμεῖς ὁ Κύριος, παρήγγειλεν· « Ἐλεύσονται, » λέγων, « πρὸς ὑμᾶς ἄθροωποι ἐν ἐνδύμασι προβάτων· ἔσθθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσατε

¹² Act. xv, 23. ¹³ Ignat. interpol. ad Trall. 6. ¹⁴ Psal. Lxii, 44; Cant. ii, 15. ¹⁵ Ignat. interpol. ad Philad. 3. ¹⁶ Matth. xxiv, 12.

VARIORUM NOTÆ.

(64) Ἄσπερ καὶ τοῖς πάλαι νενομοθέτητο. Ut homines sanctos qui ante Moysen vixerunt, nemo dixerit comedisse idolothyta, aut fuisse fornicatores; ita non abhorret a vero, eosdem abstinuisse sanguine et suffocato. Siquidem ante diluvium vescendæ carnis copiam non esse factam docetur a Tertulliano iv De jejuniis; Origene ad Genes. i, 29; Basilio, orat. 4 De jejuniis; Chrysostomo, homil. 27, in Genesim; Hieronymo adversus Jovinianum lib. i, cap. 40; lib. ii, cap. 10; Theodoro ac Theodorito in hujus Quæstionibus in Genesim, num. 59, 51, 55. Et post diluvium audierunt Noe ac filii ejus a Deo: Carnem cum sanguine non comedetis. In

interdictione autem sanguinis continetur interdictum suffocati, juxta illud Chrysostomi loco laudato: Τί ἐστι κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς; τουτέστι, κνικτόν· τοῦ γὰρ ἀλόγου ἡ ψυχὴ τὸ αἷμα τυχάνει. Tertullianus Apologetici cap. 9: Propter ea quoque suffocatis, et morticinis abstinemus, ut quo sanguine contaminemur, vel intra viscera expulso. Consulantur quæ inferius in Recognit. i, 50. Cor. (65) Ἐμῖν. Deest in altero. CLEM. (66) Ἡμῶν: Deest etiam in eodem. Id. (67) Ἐδοξεν. Addit alter cod. ἡμῖν. Id.

αυτοῦς. Προσέχετε ἀπ' αὐτῶν. Ἀναστήσονται γάρ *A* ab eis " . Exsurgent enim pseudochristi, et pseudo-
ψευδοχριστοὶ καὶ ψευδοπροφήται, καὶ κληήσουσι πολλοὺς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τινες οἱ κηρύξαντες τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν,
καὶ εἶνα τὰ δι' αὐτῶν παραγγέλματα.

Δι' οὗς καὶ ἡμεῖς νῦν ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι, Πέ-
τρος καὶ Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης υἱοὶ Ζε-
βεδαίου, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ
Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικλη-
θεὶς Θαδδαῖος, καὶ Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ματθίας
ὁ ἀντὶ Ἰούδα καταληφισθεὶς ἡμῖν ¹⁰. Ἰάκωβός τε ὁ
τοῦ Κυρίου ἀδελφός καὶ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος,
καὶ Παῦλος ὁ τῶν ἔθνῶν διδάσκαλος, τὸ σκευὸς τῆς
ἐκλογῆς, ἅμα πάντες καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ γενόμενοι,
ἐγράψαμεν ὑμῖν τὴν καθολικὴν ταύτην διδασκαλίαν,
εἰς ἐπιστηριγμὸν ὑμῶν, τῶν τὴν καθόλου ἐπισκοπὴν
(68) ἐπιστευμένων · ἐν ᾗ δηλοῦμεν ὑμῖν, Θεὸν
παντοκράτορα ἓνα μόνον ὑπάρχειν, παρ' ἑν ἄλλος
οὐκ ἐστὶ · καὶ αὐτὸν μόνον σέβειν καὶ προσκύνειν, διὰ
Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ (69) Κυρίου ἡμῶν, ἐν τῷ παν-
αγίῳ Πνεύματι · καὶ ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς χρῆσθαι,
νόμῳ καὶ προφήταις · γονεῖς τιμᾶν ἅπασαν ἐκθεσμον
πρᾶξιν φεύγειν · ἀνάστασιν πιστεύειν, καὶ κρίσιν καὶ
ἀνταπόδοσιν προσδοκᾶν · καὶ τοῖς κρίσμασιν αὐτοῦ πᾶ-
σιν εὐχαρίστως προσέρχεσθαι, ὡς Θεοῦ ἔργους, καὶ
μηδὲν ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσι φαῦλον · καὶ γαμῖν νομί-
μως, ἀμεμπτος γάρ ὁ τοιοῦτος γάμος · ὅτι καὶ
ἐπαρὰ Κυρίου ἀρμόζεται γυνὴ ἀνδρὶ · καὶ ὁ Κύ-
ριος λέγει · Ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θήλυ
ἐποίησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπεν · Ἐνεκεν τούτου κατα-
λείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα,
καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἕσονται
οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. » Μῆτε μὴν μετὰ γάμον ἐκβάλ-
λειν ἀκατάγνωστον ἐξέστω. « Φυλάξῃ γάρ, φησί, τῷ
πνεύματί σου · καὶ γυναῖκα νεότητός σου μὴ ἐγκα-
ταλίπῃς · ὅτι αὕτη κοινῶν (70) βίου σου, καὶ ὑπόλειμμα
²¹ πνεύματός σου · καὶ ἐγὼ ἐποίησα, καὶ οὐκ ἄλλος. »
Φέσκει γάρ ὁ Κύριος, ὅτι, « Ἄ ὁ Θεὸς ἐξεύξεν (71),
ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω. » Ἡ γὰρ γυνὴ κοινῶν ἐστὶ
βίου, ἐνομένη εἰς ἓν σῶμα ἐκ δύο παρὰ (72) Θεοῦ ·
ὁ δὲ τὸ ἐν ἀνάπαλιν διαιρῶν εἰς δύο, ἐχθρὸς δημιουρ-
γίας Θεοῦ, καὶ προνοίας τῆς ἐκείνου ἀντίπαλος.
Ἄσαυτος ὁ κατέχων τὴν παραφθοραῖσαν (73), φύσεως
θεσμοῦ παράνομος (74) · ἐπειταρ · ὁ κατέχων μοι-

CAPUT XIV.

Qui prædicarint catholicam doctrinam, et quæ sint
illorum præcepta.

Propter quos, nunc in unum congregati nos,
Petrus et Andreas, Jacobus et Joannes filii Zebe-
dæi, Philippus et Bartholomæus, Thomas et Mat-
thæus, Jacobus Alphæi et Lebbæus cognomento
Thaddæus, ac Simon Chananæus ¹⁰ et Matthias loco
Judæ annumeratus nobiscum ¹¹; item Jacobus fra-
ter Domini, episcopus Hierosolymitanus, nec non
Paulus gentium doctor ¹², vas electionis ¹³, una
omnes congregati, hanc catholicam doctrinam scrip-
psimus vobis, ad confirmandos et corroborandos
vos, quibus universalis episcopatus creditus est :
in qua significamus vobis, Deum omnipotentem
unum duntaxat existere, præter quem non ait
alius ; hunc solum colendum ac adorandum, per
Jesum Christum Dominum nostrum, in sanctissimo
Spiritu ; utendum sacris Scripturis, lege ac pro-
phetis ; honorandos parentes ; fugiendam omnem
actionem iniquam ; credendum resurrectionem ac
judicium fore ; expectandam retributionem ; cum
gratiarum actione utendum in cibo cunctis Dei
creaturis, utpote a Deo factis, nihilque pravi in se
habentibus ; matrimonium legitime contrahendum ;
tale enim culpa vacat ; quia et « a Domino apatur
uxor viro ²¹ ; » et Dominus ait : « Qui fecit ab initio,
maaculum et feminam fecit eos, et dixit : Propter
hoc relinquet homo patrem suum ac matrem, et
adhærebit uxori suæ ; et erunt duo in carne
una ²². » Non ergo, post nuptias liceat ejicere in-
culpatam. « Custodies enim, inquit, spiritum tuum ;
et uxorem adolescentiæ tuæ ne derelinquas ; quo-
niam hæc particeps tuæ vitæ, et reliquæ spiritus
tui ; et ego feci, et non alius ²³. » Nam Dominus di-
cit : « Quæ Deus junxit, homo non separet ²⁴. »
Uxor quippe, consors est vitæ, ex duobus in unum
corpus a Deo adunata : qui autem unum rursus in
duo dirimit, hostis est creationis Dei, et divini
providentiæ adversarius. Similiter qui corruptam
retinet, naturæ legem violat ; quandoquidem « qui
retinet adulteram. stultus est et impius ²⁵. Abacinda

¹⁰ Matth. vii, 15. ¹¹ Matth. xxiv, 24. ¹² Matth. x, 2. ¹³ Act. i, 26. ¹⁴ al. σὺν ἡμῖν. ¹⁵ I Tim. ii, 7.
¹⁶ Act. ix, 15. ¹⁷ Prov. xix, 14. ¹⁸ Matth. xix, 4. ¹⁹ al. λῆμμα pro λεῖμμα. ²⁰ Mal. ii, 15, 14.
²¹ Matth. xix, 6. ²² Prov. xviii, 22.

VARIORUM NOTÆ.

(68) Τὴν καθόλου ἐπισκοπὴν. In liturgiis, etiam
Clementis infra, πάσης ἐπισκοπῆς. Quia episcopatus
unus est atque indivisus, episcoporum multorum
concordi numerositate diffusus et unum per diversos
antistites sacerdotium. CLES.

(69) Διὰ τοῦ, εἰς. Sic loqui solebant Ariani, cum
dicerent se adorare Patrem, per Filium et Spiritu
sanctum, ut veluti innuerent non eodem cultu
cum Patre coli Filium et Sp. S. Ideoque, ut hoc
librarius emendaret, scripsit in altero cod. Vind. : Καὶ
τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦ-
μα. Vereor ne orthodoxi, studio orthodoxiæ, in an-
tiquissimis Patribus multa emendaverint. CLES.

(70) Ὅτι αὐτὴ κοινῶν. Hæc et seqq. usque ad
ἄλλος desunt in altero cod. Vind. lb.

(71) Ἐξεύξεν. Συνέξευξεν, in altero cod. lb.

(72) Παρὰ. Ὑπὸ, melius, ut videtur, in altero
cod. lb.

(73) Παραφθοραῖσαν. Alter codex μοιχαλίδα. lb.

(74) Φύσεως θεσμοῦ παράνομος. Subjicitur ra-
tio ; quod adultera sit etiam insidiatrix, et ut aiebat
ille, venefica. Addo ex Isidoro Pelusiota epist.
76, lib. iii : Ἡ μοιχαλία πάντα τὸν βίον ἀνατρέπει
τὸν ἀνθρώπινον. Cætera superius (Petr. Gr. t. II) ad
Hermæ Mand. iv, cap. 1. Cor.

enim eam, inquit, a carnibus tuis ⁷⁵. Nam adju-
trix non est, sed insidiatrix, quæ mentem ad alium
declinarit. Significamus etiam carnem non oportere
circumcidi, sed fidelibus sufficere circumcisionem
cordis in spiritu ⁷⁶. «Circumcidimini enim, inquit,
Deo vestro, et circumcidite præputium cordis ve-
stri ⁷⁷.»

CAPUT XV.

*Quod nec oporteat rebaptizare; nec recipere bap-
tismum ab impiis collatum, qui non est baptismus
seu lavatio, sed inquinamentum.*

Item contentos esse debere uno baptismo solo,
in mortem Domini traditos ⁷⁸, non illo quem in-
fausti hæretici, sed quem irreprehensi sacerdotes
conferunt in nomine Patris et Filii et Spiritus
sancti. Neque igitur, ab impiis datus, vobis probe-
tur; neque a sanctis concessus, per secundum bap-
tismum infirmetur. Sicut enim unus Deus est ⁷⁹,
unus Christus, et unus Paracletus, una quoque
mors Domini in corpore; ita et unum sit baptismum
in eam mortem datum. Qui autem ab impiis illis
inquinamentum accipiunt, participes eorum damna-
tionis fiunt. Illi enim non sunt sacerdotes. Dicit
quippe Dominus ad eos: «Quoniam et tu scientiam
repulisti, repellam et ego te, ne sacerdotio fungaris
mihi ⁸⁰.» Nec vero qui ab Ætis baptizati sunt, initiati
fuerunt, sed sunt inquinati, accipiuntque non rem-
issionem peccatorum, sed vinculum impietatis.
Neque hoc solum, verum etiam qui baptismum ini-
ciatos secundo nituntur baptizare, iterum Dominum
crucifigunt ⁸¹, iterum eum interficiunt, divina irri-
dent, deludunt sancta, contumelia afficiunt Spi-
ritum, sanctum illum sanguinem ut communem in-
honestant; imple agunt in eum qui misit, in eum
qui passus est, in eum qui testimonium perhibuit.
Quinetiam qui propter contemptum noluerit bap-
tizari, tanquam infidelis condemnabitur, et probrum
feret tanquam ingratus ac incogitans. Dicit enim
Dominus: «Nisi quis baptizatus fuerit ex aqua et
Spiritu, non ingredietur in regnum cælorum ⁸²;»
et rursus: «Qui crediderit, et baptizatus fuerit,
salvus erit: qui vero non crediderit, condemnabi-

A χαλδα, ἀφρων και ἀσεθής. Ἀπότμε γάρ αὐτήν,
φησίν, ἀπό τῶν (75) σαρκῶν σου. Οὐ γάρ ἐστι βο-
θός, ἀλλ' ἐπίβουλος, πρὸς ἄλλον ἀποκλίνασα τὴν
διάνοιαν. Μῆτε δὲ περιτέμνεσθαι τὴν σάρκα, ἀρ-
κεῖσθαι δὲ πιστοῖς τὴν τῆς καρδίας περιτομὴν ἐν
πνεύματι. «Περιτμήθητε γάρ, φησί, τῷ Θεῷ ὑμῶν,
καὶ περιτέμνεσθε τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας
ὑμῶν.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Ἔστι οὕτως ἀναβαπτίζεω χροῖ, οὕτως μὴ παραδέχε-
σθαι τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν βάπτισμα δοθὲν, ὃ
οὐκ ἐστὶ βάπτισμα, ἀλλὰ μόλυσμα.

Ἔστι οὕτως καὶ βαπτίζεω ἐν ἀρχαῖσθαι μόνῳ, τῷ
εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον δεδομένῳ οὐ τῷ παρὰ
τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, ἀλλὰ τῷ παρὰ τῶν ἀμύ-
πτων ἱερῶν δεδομένῳ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ
τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Μῆτε δὲ τὸ παρὰ
τῶν ἀσεβῶν, δεκτὸν ὑμῖν ἔστω μῆτε τὸ παρὰ τῶν
ὀσίων ἀκυρούσθω διὰ δευτέρου. Ὡς γάρ εἰς ὁ Θεός,
εἰς ὁ Χριστός, καὶ εἰς ὁ Παράκλητος, εἰς δὲ καὶ ὁ τοῦ
Κυρίου ἐν σώματι θάνατος· οὕτως ἐν ἔστω καὶ τὸ εἰς
αὐτὸν διδόμενον βάπτισμα. Οἱ δὲ παρὰ ἀσεβῶν δεχ-
μενοὶ μόλυσμα, κοινωνοὶ τῆς γνώμης αὐτῶν γενήσου-
ται. Οὐ γάρ εἰσιν ἐκεῖνοι ἱερεῖς (76). Λέγει γάρ πρὸς
αὐτούς ὁ Θεός: «Ἐπεὶ καὶ σὺ ἀπίσω γνώσιν, ἀπί-
σομαί σε κατὰ τὸν ἱερατεῖον μοι.» Οὕτως μὴ οἱ
βαπτισθέντες ὅπ' αὐτῶν, μεμύνηται, ἀλλὰ μεμ-
λυσμένοι ὑπάρχουσιν, οὐκ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαμβά-
νοντες, ἀλλὰ δεσμὸν ἀσεβείας. Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ
τοὺς μεμυημένους, ἐκ δευτέρου βαπτίζειν πειρώμενοι,
C ἀνασταυραῖσι τὸν Κύριον, ἀναιροῦσιν (77) αὐτὸν ἐκ
δευτέρου, γελῶσι τὰ θεῖα, μυκτηρίζουσι τὰ ἅγια,
ὄβριζουσι τὸ Πνεῦμα (78), τὸ αἷμα τὸ ἅγιον ὡς κοι-
νὸν ἀτιμάζουσιν, ἀσεβοῦσιν εἰς τὸν ἀποσταλάντα, εἰς
τὸν παθόντα, εἰς τὸν μαρτυρήσαντα· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ
καταφρονήσεως (79) μὴ βουλόμενος βαπτισθῆναι, ὡς
ἄπιστος κατακριθῆσθαι, καὶ ἐνεκρίθησθαι ὡς ἀχά-
ριστος καὶ ἀγνώμων· λέγει γάρ ὁ Κύριος: «Ἐάν
μὴ τις βαπτισθῆ (80) ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ μὴ
εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.» Καὶ πάλιν
«Ὁ πιστεύσας, καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ
ἀπιστήσας, κατακριθῆσθαι.» Ὁ δὲ λέγων, ὅτι «Ὅταν
τελευτῶ, βαπτίζομαι (81), ἵνα μὴ ἁμαρτήσω, καὶ βυ-

⁷⁵ Eccli. xxv, 36. ⁷⁶ Rom. ii, 29. ⁷⁷ Jer. iv, 4.
⁷⁸ Hebr. vi, 6. ⁷⁹ Joan. iii, 5. ⁸⁰ Rom. vi, 4. ⁸¹ Ephes. iv, 5. ⁸² Ose. iv, 6.

VARIORUM NOTÆ.

(75) Ἀπό τῶν. Ante hæc habet alter cod. τὴν D
καρδίαν, resacca enim eam, quæ est cor (tuum) a car-
nibus tuis. Nec sane inepte. Cl.
(76) Ὁδὲ γὰρ εἰσὶν ἄπιστοὶ ἱερεῖς. Et can. apost.
47. Basilius, can. 4: Οἱ δὲ ἀπορραγόντες, λαῖναι
γενόμενοι, οὕτως τοῦ βαπτίζεω, οὕτως τοῦ χειροτονεῖν
εἶχον τὴν ἐξουσίαν, et reliqua, quæ lege, ut et no-
tata hic supra, Prætermitto, ne longior sim, leca
multa veterum, in quibus aut generaliter bap-
tismus hæreticorum impugnatur, aut de eo velut de
re tantummodo disciplina agitur. Pauci quippe ad
ista profunda quæstionis penetrarunt, quod mira
solertia fecit B. Augustinus. Cor.
(77) Ἀνασταυρῶν. In altero cod. præfigitur xxi.
Cl.
(78) Τὸ Πνεῦμα. In eodem additur τὸ ἅγιον, et

postea ἀντὶ τοῦ ἁγίου legitur τίμιον. Quæ lectio
præferenda Vulgatæ videtur. Ib.
(79) Ὁ ἐκ καταφρονήσεως, etc. In eodem cod.
Vind. πληθυντικῶς hæc exprimuntur: Οἱ ἐκ κατα-
φρονήσεως μὴ βουλόμενοι, καὶ τὰ ἐξῆς. Ib.
(80) Βαπτισθῆ. Alter cod. γεννηθῆ. Ib.
(81) Ὅταν τελευτῶ, βαπτίζομαι. In dilationem
tum baptismi, tum poenitentiae ad mortem usque,
SS. Palres passim invehuntur; cum quibus jun-
gendus Tertullianus De poenitentia, cap. 6, licet li-
bro De baptismo, cap. 18; utillorem ease putet bap-
tismi cunctationem. Hinc clinicos, seu ægros in
lecto perfusos baptizatosque, ad sacerdotium et ad
clerum non volebant promovere, ut docemur per
cannem 42 synodi Neocesariensis, perque episto-
lam Cornelii in Eusebio, lib. vi, cap. 43. Cor.

πάνω τὸ βάπτισμα, οὗτος ἀγνοῖαν ἔχει Θεοῦ, καὶ τῆς
 ἑαυτοῦ φύσεως ἐπιλήσμων τυγχάνει. « Μὴ ἀναβάλλου
 γὰρ ἐπιστρέψαι (82) πρὸς Κύριον· οὐ γὰρ οἶδας τί τέ-
 ξεται ἡ ἐπιούσα. » Βαπτίζετε δὲ ὑμῶν καὶ τὰ νη-
 πια (83), καὶ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθε-
 σίᾳ Θεοῦ. « Ἄφετε γὰρ, φησὶ, τὰ παῖδια ἔρχεσθαι
 πρὸς με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Περὶ τῶν ψευδοεπιγράφων βιβλίων.

Ταῦτα πάντα ἐπιστελλομεν ὑμῖν, ἵνα εἰδέναι ἔχοιτε
 τὴν ἡμετέραν γνώμην ⁸⁰, οἷα (84) τίς ἐστὶ, ⁸⁰ καὶ τὰ
 ἐπ' ὀνόματι ἡμῶν παρὰ τῶν ἀσεβῶν κρατυθέντα (85)
 βιβλία μὴ παραδέχεσθαι. Οὐ γὰρ τοῖς ὀνόμασι χρῆ-
 ὄμας προσέχειν τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τῇ φύσει τῶν
 πραγμάτων, καὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἀδιαστρόφῳ· οἶδαμεν
 γὰρ ὅτι οἱ περὶ Σίμωνα καὶ Κλεόβιον (86), ἰδίῃ συν-
 τάξαντες βιβλία ἐπ' ὀνόματι Χριστοῦ (87) καὶ τῶν

⁸⁰ Marc. xvi, 16. ⁸⁰ Eccli. v, 8. ⁸¹ Prov. xxvii, 1. ⁸² Matth. xix, 14. ⁸³ al. ὑμετέραν γνώσιν.
⁸⁴ Timoth. ἄρσπε. ⁸⁵ Citat Timoth. presbyt. lib. Pectoratus, libro contra Latinos; v. in test. vet.

tur ⁸⁰. » Qui autem dicit : Cum moriar, curabo ut
 baptizer, ne interim peccem, et baptismum conta-
 minem, is Deum ignorat, et naturæ suæ est imme-
 mor. « Ne differas enim converti ad Dominum ⁸⁰,
 nescis enim quid superventura pariet dies ⁸¹. » Sed
 et baptizate vestros pueros, atque eos educato in
 disciplina ac monitis Dei. « Sinite enim, inquit,
 parvulos venire ad me, et nolite eos prohibere ⁸². »

CAPUT XVI.

De libris falso inscriptis.

⁸⁴ Hæc omnia scripsimus vobis, ut notum habe-
 retis qualis sit nostra sententia, et ne libros qui ab
 impiis, nominis nostri inscriptione, sunt firmati, re-
 ciperetis. ⁸⁵ Non enim attendere de letis nomina
 apostolorum; sed naturam rerum, et rectam inde-
 flexamque sententiam. Scimus quippe Simonem et
 Cleobium venenatos libros nomine Christi ac discipu-
 lorum ejus composuisse, atque circumferre, ad deci-

4. ⁸⁶ al. ὑμετέραν γνώσιν. De iis qui accedunt ad Ecclesiam. ⁸⁷ Citat Nicetas

VARIORUM NOTÆ.

(82) Ἐπιστρέψαι. In eodem præponitur φησὶ.
 Citatur Ecclesiasticus, quamvis suppresso nomine
 et φησὶ refertur ad eum qui verba, quæ leguntur hic,
 scripsit. Sic sæpe fit apud scriptores ecclesiasticos,
 ut viri docti notarunt in epistol. Barnabæ. Sic et
 Latini, inquit, non addito nomine inquentis, quod
 sæpe in Seneca occurrit. CLER.

(83) Βαπτίζετε δὲ ὑμῶν καὶ τὰ νηπια. Apostoli
 et apostolici viri in periculo mortis constitutos in-
 fantes baptizabant statim; cæteros tardius aut ci-
 tius, pro arbitrio parentum, certisque circumstan-
 tiis: quo factum ut variz postea viguerint consue-
 tudines in ætate baptizandorum puerorum. Eas
 colliges ex Tertulliano, lib. De baptismo, cap. an-
 tepenult.; Cypriano epist. 59 et Gregorio Nazianzeno
 orat. 40, p. 658. Sane ab Origene et Augustino
 baptismus parvulorum apostolica dicitur traditio.
 COT.

(84) Οἷα. Ότοια, in ms. Vind. Cl.

(85) Κρατυθέντα. Idem κρατυθέντα. Id.

(86) Οἱ περὶ Σίμωνα καὶ Κλεόβιον. Recognit.,
 lib. II, n. 38. Hieronymus in Mathæi xxiv, 5 :
 Quorum unus est Simon Samaritanus, quem in Acti-
 bus apostolorum legimus, qui se magnam dicebat esse
 virtutem : hæc quoque inter cætera in suis volumini-
 bus scripta dimittens : Ego sum sermo Dei, ego sum
 speciosus, ego Puracletus, ego omnipotens, ego omnia
 Dei. Auctor libri De divinis nominibus, cap. 6 :
 Σίμωνος ἀντιρρητικὸν λόγον. Et in Præfatione Ara-
 bica ad concilium Nicænum : Sibi autem perfidi isti
 Simonitæ Evangelium effinzerunt, quod in quatuor
 tomos secantes, librum quatuor angulorum et cardin-
 um mundi appellarunt. De Cleobii scriptis alibi
 non legi; sed vero simile est ipsum quoque venenis
 suis chartas infecisse; ut a Dositheo factum auctores
 sunt Origenes in Joannis iv, 25, ac Eulogius
 apud Photium, cod. ccl. COT.

(87) Ἐξ ὀνόματι Χριστοῦ. Salvator nullum vo-
 lumen doctrinæ suæ proprium dereliquit : quod in
 periculis apocryphorum deliramenta conflant. Hie-
 ronymus ad Ezech. xlii, 29. Scilicet, Domini et
 Servatoris nostri Jesu Christi nomen pleraque apo-
 crypha gerebant in fronte : verbi gratia, Epistola
 Jesu ad Abgarum regem, a multis post Euseblum
 memorata; et in synodo Romana Gelasii, cum diota
 epistola, liber De infantia Salvatoris, liber De nati-

vitæ Salvatoris, Centimetrum de Christo; apud
 S. Augustinum epist. ad Keretinum, Hymnus Do-
 mini; et lib. I De consensu evangelistarum, cap. 9,
 Christi epistolæ ad Petrum et Paulum. De magicis
 artibus; actione 2 concilii Romani anno 745 habiti,
 Epistola Jesu Christi, quæ de cælo cecidit. Prætereun-
 t eviderunt ex Suidæ Philologia historiam apocry-
 pham De Jesu Christo Filio Dei, mundi Salvatore,
 quæ habetur in ejus Lexico, voce Ἰησοῦς. Denique
 in Anastasii Ὁδηγῷ, cap. 13, p. 260, ut falsa re-
 jiciuntur τὰ λεγόμενα Παιδικὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ,
 quæ vocantur Puerilia Christi miracula. Atque hujus
 vel congeneris apocryphi initium extrema tenet
 regii ms. 2279, hoc pacto :

Libër de pueritia et mira-
 culis Domini et Salva-
 toris nostri Jesu Chri-
 sti.

Λόγος εἰς τὰ παιδικὰ καὶ
 μεγαλεῖα τοῦ Κυρίου καὶ
 Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ.

Necessarium duxi ego
 Thomas Israelita, cun-
 ctis inter gentes fratribus
 nota facere puerilia et ma-
 gnifica Christi opera, quæ
 edidit Dominus noster ac
 Deus Jesus Christus, na-
 tus in regione nostra, apud
 Bethlehamam : ego iis ob-
 stupefactus; quorum hoc
 est initium.

Ἀναγκαῖον ἦγησάμην
 ἐγὼ Θωμᾶς ὁ Ἰσραηλῆτης,
 πᾶσι τοῖς ἐξ ἔθνων ἀδελ-
 φοῖς γνωρίσαι τὰ παιδικὰ
 καὶ μεγαλεῖα τοῦ Χριστοῦ,
 ὅσα ἐποίησεν ὁ Κύριος ἡ-
 μῶν καὶ Θεὸς Ἰησοῦς Χρι-
 στὸς γεννηθεὶς ἐν τῇ χώρᾳ
 ἡμῶν ἐν τῇ Βηθλεέμ. Ἐξ-
 οστάμην, ὡν ἡ ἀρχὴ ἐστὶν
 αὕτη.

Puer Jesus, annum
 octatis quintum agebat. Cum
 autem pluisset, ac pluvia
 cessasset, Jesus cum aliis
 pueris Hebræis ludebat ad
 decursum rivi; et aquæ
 præterfluentes congrega-
 bantur in foveas. Tum
 ipsæ aquæ confestim factæ
 sunt puræ ac efficaces.
 Solo autem sermone per-
 cussit eas, atque omnino
 ei obtemperabant. Cumque
 ex ipsarum ripa molle lu-
 tum sustulisset, ex illo
 formavit passerculos nu-

Τὸ γὰρ παιδίον Ἰησοῦς
 πενταετῆς γενόμενος· βρο-
 χῆς δὲ γενομένης, καὶ
 παυσάσης τῆς βροχῆς, ὁ
 Ἰησοῦς ἐπαίξεν ἐπὶ διο-
 δεύσει τινὸς ῥύακος, καὶ
 τὰ παραρρέοντα ὕδατα
 συνηγάγετο εἰς λάκκους,
 μεθ' ἑτέρων παλίων τῶν
 Ἑβραίων. Καὶ αὐτὰ τὰ ὕ-
 δατα παραρρήμα ἐγένοντο
 καθαρὰ καὶ ἐνάετα. Λόγῳ
 δὲ μόνῳ ἐπάταξεν αὐτά,
 καὶ πάντως ὑπετάσσοντο
 αὐτῷ. Ἐπάραντος δὲ ἐκ
 τοῦ χελέος αὐτῶν πηλῶς

piendos vos, qui Christum nosque servos ejus dilexistis. Et veru apud veteres nonnulli conscripserunt

Α μαθητῶν αὐτοῦ, περιφέρουσιν εἰς ἀπάτην ὑμῶν τῶν περὶληκτῶν Χριστὸν καὶ ἡμᾶς τοὺς αὐτοῦ δούλους.

VARIORUM NOTÆ.

τ ρυφερὸν, ἔπλασαν ἐξ αὐ-
 τ οὔ στρουθία τὸν ἀριθμὸν
 ἰδ'. Ἦσαν οὖν καὶ τὰ παι-
 δία παίζοντα σὺν αὐτῷ.
 Ἰδὼν δὲ τις Ἰουδαῖος ἀ-
 ἐπίτησον Ἰησοῦς ἐν Σαβ-
 βάτω πλατῶν τὸν πηλὸν,
 ἀπῆλθεν εὐθέως, καὶ ἀ-
 πηγγεῖλε τῷ πατρὶ αὐτοῦ
 Ἰωσήφ, λέγων· Ἰδοὺ τὸ
 παιδίον σου παίζον ἐπὶ
 τῆς βύρακας, καὶ ἦρς πη-
 λῶν, καὶ ἔπλασαν ἐξ αὐτοῦ
 στρουθία ἰδ', καὶ βεβηλοῖ
 τὸ Σάββατον. Καὶ ἐλθὼν
 ὁ Ἰωσήφ ἐπὶ τὸν τόπον,
 καὶ ἰδὼν, ἀνέκραξεν αὐτὸν,
 λέγων· Διὰ τί ταῦτα ποιεῖς
 ἐν Σαββάτῳ, ὅτε οὐκ ἐξε-
 σται ποιεῖν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς
 συγκροτήσας τὰς παλά-
 μα· αὐτοῦ, ἀνέκραξε τοῖς
 στρουθίοις, καὶ εἶπεν αὐ-
 τοῖς· Ὑπάγυτε, πετάσθητε,
 καὶ μὲνησθί μου ζῶν-
 τες· καὶ πετασθέντων τῶν
 στρουθίων, ἐξῆλθον κρᾶ-
 ζοντα. Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰου-
 δαῖοι, ἐθαμβήθησαν, κατὰ-
 κληθόντες· διεγγήσαντο τοῖς
 κρινοῦσι αὐτῶν ὅπερ εἶδον,
 σημεῖον πεποιηκῶς ὁ Ἰη-
 σοῦς. Ὁ δὲ υἱὸς Ἄννα τοῦ
 γραμματέως ἦν ἐστῶς ἐ-
 κ·τ· μετὰ Ἰωσήφ, καὶ λα-
 θῶν κλάδον ἰτέας, ἐξέχεε
 τὰ ὕδατα ἀ συνήγαγεν ὁ
 Ἰησοῦς. Ἰδὼν δὲ τὸ παι-
 διον Ἰησοῦς, τὸ γινόμενον
 ὑπ' αὐτοῦ, ἠγανάκτησε,
 καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀνόητε,
 τί ἠδίκησάν σε οἱ λαῖκοι,
 καὶ ἐξέχεας τὰ ὕδατα; Ἰ-
 δοὺ νῦν καὶ σὺ ὡς δούλον
 ἀποξηρανθῆς, καὶ οὐ μὴ
 ἐνέγκῃς φύλλα, ὅπερ κλά-
 θους, ὅπερ καρπῶν. Καὶ
 εὐθέως ἐξηράνθη ὁλος. Ὁ
 δὲ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε καὶ
 ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐ-
 τοῦ· οἱ δὲ γονεῖς τοῦ Ἰη-
 σανθέντος ἐδάστασαν φε-
 ρόντες αὐτὸν θρηγούνας·
 τὴν νεότητι αὐτοῦ καὶ
 ἤγοντο πρὸς τὸν Ἰωσήφ,
 καὶ ἐνεκάλουν αὐτὸν, ὅτι
 τοιοῦτον ἔχει· παιδίον ἐρ-
 γάζομενον τοιαῦτα; Εἶτα
 ὁ Ἰησοῦς παρακληθεὶς πα-
 τὴρ πάντων, ἰάτρυσεν αὐ-
 τὸν, ἐάσαντός τι μέλος
 τινὰ ἄρῳν ὀλίγον, εἰς τὸ
 προσέχειν αὐτούς. Πάλιν
 οἱ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο
 διὰ τῆς κώμης, καὶ παι-
 διον τρέχον διεβράγγη ἐπὶ
 τὸν ὦμον αὐτοῦ· καὶ πι-
 κρανόεις ὁ Ἰησοῦς εἶπεν
 αὐτῷ· Οὐκ ἀπέλευσθί τῆν
 ἔδῃ σου. Καὶ παραγῶμα
 τασῶν ἀπέθανεν. Ἰδόντες
 δὲ τινες τὸ γινόμενον, εἰ-

meroduodecim. Erant ita-
 que una cum eo pueri lu-
 dentes. Quidam vero Ju-
 daeus, postquam vidit quae
 fecerat Jesus die Sabbati
 in fingendo luto, statim
 discessit, nuntiavitque pa-
 tri ejus Josepho, dicens :
 Ecce filius tuus, dum se-
 cus rivus ludit, tulit lu-
 tum, fingitque ex eo pas-
 seres duodecim, et Sabba-
 tum profanat. Igitur ac-
 cedens Josephus ad locum,
 et cernens, inclamavit i-
 psum his verbis : Qua de
 causa haec agis in Sabba-
 to, quando non licet? Je-
 sus autem complois ma-
 nitibus suis, acclamarit
 passeribus, dixitque illis :
 Ite, volate, ac mei viven-
 tes memores sitis. Tunc
 avolaverunt passeruli, et
 cum clamore egressi sunt.
 Id vero videntes Judaei,
 valde admirati sunt; atque
 abeuntes, narraverunt pri-
 moribus inter ipsos mira-
 culum quod coram ipsis
 eliderat Jesus. Porro fi-
 lius Annæ scribæ stabat
 illic cum Josepho; accepit
 ramum salicis, effudit
 aquas quas congregaverat
 Jesus. Hoc ab ipso per-
 petratum aspiciens puer
 Jesus, moleste tulit, dixit-
 que illi : Stulte, qua te
 injuria affecerunt fossæ,
 ut aquas diffunderes? Ecce
 jam tu quoque tanquam
 arbor areas, nec afferas
 folia, neque ramos, neque
 fructum. Et illico totus
 aridus factus est. At Jesus
 successit, abiitque in do-
 mum suam. Cæterum pa-
 rentes illius qui aruerat,
 sublatum portaverant eum
 lugentes ipsius juventu-
 tem : et duxerunt ad Jo-
 sephum, quem incusabant;
 cur ejusmodi habes pue-
 ram talia operantem? P-
 stea Jesus obsecratu a
 cunctis, sanavit illum :
 reliquit tamen aliquod
 parvum membrum molius
 ac operationis expert, ut
 ii attenderent. Rursum ita-
 que Jesus per vicum pro-
 ficisciebat; et puer cur-
 rens irrupit in ejus hu-
 merum. Unae esacerbatu
 Jesus dixit illi : Non abi-
 bis viam tuam. Statimque
 cecidit puer ac mortuus
 est. Aspicientes autem
 nonnulli rem gestam, dixe-
 runt : Unde natus est iste
 puer, quod omne verbum

ipsius, opus est promptum?
 Et accedentes ad Josephum
 parentes illius qui interie-
 rat, conquerebantur di-
 centes : Tu cum puerum
 hunc habeas, non potes
 nobiscum habitare in ci-
 vitate nostra. Aut doce
 puerum tuum ut ipse be-
 nedicat, non autem im-
 pectetur, aut cum eo egre-
 dere ex his locis. Nam
 pueros nostros interficit.
 Advocato igitur puero se-
 orsum, Josephus illum
 admonerat dicens : Quare
 hujusmodi facis, et sic
 periclitantur, oderuntque nos
 ac persequuntur? Respon-
 dit Jesus : Ego novi hæc
 tua verba tua non esse;
 verum propter te tacebo;
 illi autem qui hæc tibi
 suggererunt, penas da-
 bunt sempiternas. Et con-
 tinuo accusatores ipsius
 oculos privati sunt. Quis-
 que hoc viderunt, valde cuncti
 sunt perterriti, et hæsita-
 bant, dicebantque de illo,
 omnem sermonem qui ab
 ipso proferretur, sive bo-
 num sive malum in opus
 procedere; atque mira-
 bantur. Viso autem hoc
 Jesu opere, surgens Jose-
 phus auriculam ejus au-
 vrehensam rellicavit Puer
 vero indignatus est, aitque
 illi : Sufficiat tibi quod
 illi querant et non inve-
 niant. Minime fecisti sa-
 pienter. Nonne scis me
 tuum esse? Ne me mole-
 stia afficias. Porro qui-
 dam præceptor nomine
 Zachæus, cum staret in
 uliquo loco, audivit hæc
 de Jesu, ex ore patris i-
 psius; et miratus est val-
 de, quod qui puer erat ta-
 lia loqueretur. Pauscosque
 post dies accessit ad Jo-
 sephum, eique dixit : Pue-
 rum cordatum habes, qui
 mente præditus est : Age
 ergo, irade mihi illum, ut
 discat litteras. Et cum se-
 deret magister quo Jesum
 doceret litteras, cepit a
 primo elemento Aleph. Je-
 sus vero pronuntiavit se-
 cundum elementum Beth,
 et Ghimel, reliquasque lit-
 teras ad finem usque ei
 protulit. Atque aperto li-
 bro, prophetas docebat
 præceptorem. Qui pudore
 affectus hæsit, quod ne-
 sciret unde is litteras co-
 gnovisset : surgensque re-
 versus est domum, admi-

πον Πόθεν τοῦτο τὸ πα-
 διον ἐγεννήθη, ὅτι πᾶν ῥή-
 μα αὐτοῦ ἔργον ἐστίν· ἔτοι-
 μον; Καὶ προσελθόντες οἱ
 γονεῖς τοῦ τεθνεώτος τῷ
 Ἰωσήφ, κατεμέμφοντο λέ-
 γοντες· Σὺ τοῦτο τὸ παι-
 διον ἔχων, οὐ δύνασαι μεθ'
 ἡμῶν οἰκεῖν ἐν τῇ πόλει
 ἡμῶν. Ἦ δίδασκει τὸ παι-
 διον σου αὐτῷ εὐλογεῖν καὶ
 μὴ καταρᾶσθαι, ἢ ἐξέλθε
 σὺν αὐτῷ τῶν ὄδε· τὰ γὰρ
 παιδία ἡμῶν θανατοῖ. Προ-
 καλεσάμενος δὲ ὁ Ἰωσήφ
 τὸ παιδίον κατ' ἴδιον, ἐ-
 νουθετεῖ αὐτὸ λέγων· Ἦναι
 τοιαῦτα κατεργάζῃ, καὶ
 πάσγουσιν οὕτως, καὶ μι-
 σοῦσιν ἡμᾶς καὶ διώκου-
 σιν; Εἶπεν δὲ ὁ Ἰησοῦς·
 Ἐγὼ οἶδα ὅτι τὰ ῥήματά
 σου ταῦτα οὐκ εἶπὼν τὰ ἐ-
 ἰ, ἀλλὰ διὰ δὲ σιγῆσῶ· ἐ-
 κείνοι δὲ οἱ εἰρηκότες σοι
 ταῦτα, οἴσουσι τὴν πόλιν
 τὴν αἰώνιον. Καὶ εὐθέως
 οἱ ἐγκαλιόντες αὐτὸν ἐτυ-
 φλώθησαν· καὶ οἱ ἰδόντες
 ἐφοβήθησαν πάντες σφό-
 δρα, καὶ ἠπόρουν, καὶ ἐ-
 λεγον περὶ αὐτοῦ, ὅτι πᾶν
 ῥήμα ὁ λέγει, εἶτε καλῶν,
 εἶτε κακῶν, ἔργον γίνεται·
 καὶ ἐθαύμαζον. Ἰδόντες·
 δὲ ὅτι τοῦτο ἐποίησεν ὁ
 Ἰησοῦς, ἐγεβηεὶς ὁ Ἰω-
 σήφ, ἐπράβετο αὐτοῦ τὸ
 ὦτιον, καὶ ἔτιλεν αὐτό. Τὸ
 δὲ παιδίον ἠγανάκτησε, καὶ
 εἶπεν αὐτῷ· Ἀρχετόν σοί
 ἐστι, ζητεῖν καὶ μὴ εὐρί-
 σκειν αὐτούς, καὶ μάλιστα
 οὐ σοφῶς ἐπραξας. Οὐκ
 οἶδας ὅτι σὸς εἰμι; μὴ με
 λύπει. Μαθητῆς δὲ τις ὀ-
 νόματι Ζαχαρίας ἐστῶς ἐν
 μέρει τινὶ ἤκουσε τοῦ Ἰησοῦ
 ταῦτα λαλούντος τοῦ κα-
 τῆρος αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασε
 σφόδρα, ὅτι παιδίον ἐν
 τοιαῦτα φθέγγεται. Καὶ
 μετ' ὀλίγας ἡμέρας, προ-
 ἤγγισε τῷ Ἰωσήφ, καὶ
 εἶπεν αὐτῷ· Ὅτι παιδίον
 φρόνιμον ἔχεις, καὶ ὧν
 ἔχει. Δεῦρο οὖν, παρόδος
 μοι αὐτό, ὅπως μάθη
 γράμματα. Καθίσαντος δὲ
 αὐτοῦ τοῦ διδάξει γράμμα-
 τα τῷ Ἰησοῦ, ἤρξατο τὸ πρῶ-
 τον στοιχεῖον τὸ Ἄλεφ. Ὁ
 δὲ Ἰησοῦς λέγει τὸ δευτέ-
 ρον στοιχεῖον, Μπέθ, Γα-
 μέλ· καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶν-
 τὰ στοιχεῖα ἕως τέλους.
 Καὶ ἀναπτύξας βιβλίον,
 τοὺς προφήτας ἐδίδαξεν
 τὸν καθηγῆτην. Αὐτὸς δὲ
 ἀσιγνώθεις ἠπόρῃσεν ἐπὶ
 οὐκ οἶδεν πόθεν αὐτὸς οἶδεν
 τὰ γράμματα· α· καὶ ἔτε-

Καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς (88) δὲ τινες συνέγραψαν βιβλία A Mosis, Enochi, Adami, Isaia, Davidis, Eliae et ἀποκρυφα Μωσῶς (89), καὶ Ἐνώχ (90), καὶ Ἀδὰμ (91), trium patriarcharum libros apocryphos, exiliales,

VARIORUM NOTÆ.

Θεὸς ἀνεγώρησαν οὐκ αὖτε θαυμάζων, ἐξιστάμενος τὸ παράδοξον. Πορευομένου δὲ τοῦ Ἰησοῦ, εἶδὲ τι ἐργαστήριον, καὶ τινα νεανίσκον βάπτοντα εἰς λέβητας ἑμάτια καὶ τζόχας τινὰς; διαφόρους χραῖδας, τὸ καθέκαστον ἐκτελῶντα κατὰ τὴν τοῦ ἐνὸς ἐκάστου βούλησιν. Εἰσελθὼν οὖν τὸ παιδίον Ἰησοῦς, οὕτως ποιοῦντα τὸν νεανίαν, λαβὼν καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν

rans, stupefactus de re incredibili. Postea cum Jesus iter faceret, vidit officinam, et juvenem quemdam qui in lebetes immergebat vestes, et soccos diversos coloris fuscii, singula peragens juxta uniuscujusque voluntatem. Ingressus itaque puer Jesus, ipse etiam accepit de appositis pannis

septem ejus liberorum, Abrahami, Moysis, aliorum, tradente Epiphanio. Cot.

(89) Μωσῶς. Gaudebant illustri nomine quatuor secretæ ac occultæ scripturæ: Sermones mystici, Testamentum, Assumptio vel Ascensio atque Revelatio. Habes βιβλίον λόγων μυστικῶν Μωσῶς in Actis concilii Nicæni editionis Morellianæ in-8°, p. 110, 111, Commelinianæ in-fol. p. 28, l. vi: Διαθήκην Μωϋσῶς in Synopsi Athanasiana, in Nicephori Constantinopolitani Stichometria, et in laterculo supra posito initio notarum ad hoc opus Constitutionum: item Ἀνάληψιν apud Origenem Περὶ ἀρχῶν III, 2; Athanasium et Nicephorum ubi mox; Acta concilii Nicæni edit. Morell., p. 110, 131, 134;

B Commel., p. 28 et 33; eamque intelligere videtur Evodius epistola ad S. Augustinum, inter Augustinianas 258. Denique Ἀποκάλυψιν Mosis citat Georgius Cedrenus, in Compendio historiarum: atque inde sumptum vult versiculum 15, cap. vi Epistolæ ad Galatas Georgii Syncellus, Chronographiæ p. 27, ad quod Pauli testimonium in cod. Reg. 607 et 1253 adnotatur esse ex Moysis apocrypho. Observabis præcipue verba Cedreni, edit. Basil., p. 3, l. xxxii: Ὡς ἐν λεπτῇ φέρεται Γένεσι, ἢ καὶ Μωσῶς εἶναι φασὶ τινες Ἀποκάλυψιν, et p. 6, l. xxxix: Ὡς ἡ λεπτὴ Μωσῶς Γένεσις φησιν. Nam parva Genesis, λεπτὴ Γένεσις, λεπτογένεσις, μικρογένεσις memoratur a Hieronymo, epist. 127, Mans. 18 et 24, qui id Geneseos apocryphum Hebraice legerat. Memoratur a Gelasio his verbis: Liber de filiabus Adæ, hoc est: Leptogenesis, apocryphus. Item a Georgio Syncello, Zonara, Glyca. Sed insigniter ab Epiphanio hæresi 39, n. 6, nec sine difficultate: Ὡς δὲ ἐν Ἰωβηλαῖς εὐρίσκειται, τῆ καὶ λεπτογένεσι καλουμένη, etc. Obscurum quippe, cur τῆ λεπτῆ Γένεσι nomen τὰ Ἰωβηλαῖα inditum fuerit; tacuitque qui docere poterat doctissimus Petavus. Conjecerim, quia verbum יבול significat deducere, et nomen יבול ריחום, aquarum processum: quæ Genesi atque originibus conveniunt, ut fusius videre est in R. Mose Nachmanide, ubi de jubileo disserit. Vide Jos. Scaligerum Anim. in Euseb., p. 16. Id.

Non enim unus duntaxat nebulo circa Salvatoris infantiam comminisci sibi permisit; sed ejusdem Bibliothecæ codice 2276 legitur: Incipit Historia de Joachin et Anna, et de natiuitate B. Dei genitricis semperque Virginis Mariæ, et de infantia Salvatoris. Ego Jacobus, filius Joseph, etc.; finitoque opere: Explicit liber de infantia Salvatoris. Codice vero 1697 exstat liber tanquam Matthæi evangelistæ de infantia Salvatoris, narrationis cum præcedentibus partim similis, partim dissimilis; ineptus quidem instar illorum, in eo tamen consideratione dignus, quod etiam continet, non tamen absque interpolatone, responsionem Christi pueri literas discentis ad magistrum, relatam ex falsa Scriptura ad Ireneum, lib. 1, cap. 17. Sed et in eodem apocrypho refertur quoque fabella de passeribus; quam lectam fuisse a Mohameda discimus per Nicetam Choniactem, atque adeo per impostorem ipsum, Alcorani Sur. 3 et 5. Cæterum nuper hic Parisiis doctissimus Dominicanus Vanslebium publico proposuit edendam cum aliis operibus Æthiopicis liturgiam D. N. Jesu Christo ascriptam. Cot.

(88) Ἐν τοῖς παλαιοῖς. Talis liber, prophetia Chami, quam a Pterecyde expressam refert Clemens Alexandrinus centone 6, p. 642. Quod autem, ait Tertullianus, De anima, cap. 2, si philosophi etiam illa incuraverunt, quæ penes nos apocryphorum confessione damnantur, etc. Talis quoque τῶν παρ' Ἑβραίοις φερομένων ἀποκρυφῶν ἡ ἐπιγραφομένη Ἰωσηφ προσευχὴ, apud Origenem tom. V in Joannis Evangelium; qui alibi sæpe secretorum, apud Judæos, voluminum mentionem facit. Additur a S. Epiphanio in libro De mensuris et ponderibus; quam vere, non excutio nunc; per LXX in Græcum sermonem translato fuisse libros apocryphos 72, seu potius 22, probabilius enim corrigere numerus capitis decimi per numerum capitis quinti, 58 per xδ', quam vice versa. Sed cogitent viri docti de loco deplorato in dicto cap. 5: Ἄνται αὖ βιβλίοι τὸν τρόπον ὃν εἶπομεν ἠρμηνεύθησαν, κατὰ περίοδον ἐκάστη ζυγῆ ἠρμηνευτῶν ἐπιιδόμεναι, καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ζυγῆς τῆ δευτέρας, καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς δευτέρας τῆ τρίτης, καὶ οὕτως παρήλθον κελουσαι ἐκάστη τριακονταεξάκις ἠρμηνευθείσαι, ὡς ἕδεται λόγος, καὶ εἰκοσιδύο τῶν ἀποκρυφῶν. Nihil succurrit, præter κέλλη ἐνοῦσαι ἐκάστη. Hi libri sacrae Scripturæ eo quem dicimus modo translati sunt, in orbem unicuique pari interpretum tributū, a primo pari ad secundum, rursusque a secundo ad tertium: atque ita per singulas cellas, fuerunt ac transierunt, trigentes sexies conversi, ut fama percrebuit. Una cum viginti duobus apocryphis. Quid si quis harioletur κελουῶσαι ἐκάστη, hoc est per unquamque, ut atque barbare loquar, cellationem? Præter hæc apocrypha confixere alia hæretici, et maximis antiquissimisque nominibus donaverunt, Evæ, Sethi ac

et nomen יבול ריחום, aquarum processum: quæ Genesi atque originibus conveniunt, ut fusius videre est in R. Mose Nachmanide, ubi de jubileo disserit. Vide Jos. Scaligerum Anim. in Euseb., p. 16. Id.

(90) Ἐνώχ. Aliquid ne ad hunc locum observarem, effecit doctorum hominum diligentia. Quæ enim subjunctum inus, observationum nomen non merentur. Duo autem sunt: 1. Citatio ejusdem loci per Clementem Alexandrinum, ejusque discipulum Origenem: Ὁμοδοξῶν τῷ Ἐνώχ, ait prius, p. 801, col. 2, in Hypotyposibus, τῷ εἰρηκότι. Καὶ εἶδον τὰς ὕλας πάσας. Alter vero, in De principiis, cap. ult. ex versione Rufini: Dicente Enoch, universas materias perspexi. II. Collatio verborum S. Hilarii ad psal. cxxxii, 3: Hermon mons est in Phœnice, cujus interpretatio anathema est: quod enim nobis anathema nuncupatur, id Hebraice Hermon dicitur. Fertur autem id, de quo etiam nescio cujus liber exstat, quod angeli concupiscentes filias hominum, cum de caelo descenderent, in hunc montem maxime convenirent excelsum. Horum, inquam, comparatio cum istis libri Henoch: Ἦσαν δὲ οὗτοι (εὐρηγοροὶ) διακόσιοι, οἱ καταβάντες ἐν ταῖς ἡμέραις Ἰάρεδ εἰς τὴν κορυφὴν Ἐρμονικῆς ἡρώς: καὶ ἐκάλεσαν τὸ ὄρος Ἐρμών, καθότι ὤμοσαν καὶ ἀνεθεμάτισαν ἀλλήλους ἐν αὐτῷ. Georgii Syncelli, p. 12, A. Vides nescio quem illum, esse supposititium Henochium. Id.

(91) Ἀδάμ. Hujus reconditi scripti mentio in exemplaris Regii 1789 indiculo; Epiphanium hæresi 26, n. 8, Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἀδὰμ. Apud Gelasium, Penitentia Adæ. Idem enim esse opus colligi datur ex Cedreno, non multo post initium; unde nugatorii voluminis specimen accipies. Sed et libro Adami, hoc aut similis farinae alio, se adhuc jacti-

ac repugnantēs veritati. Consimiles libros nunc quoque ediderunt inaspicatos homines, calumniantes creationem, nuptias, providentiam, procreationem liberorum, legem, prophetas, ascribentes barbara quædam nomina, scilicet, ut ipsi dicunt angelorum, ut verum autem proferatur, dæmonum, quorum afflatu loquuntur. ⁴⁷ Fugite doctrinam eorum, ne participes efficiamini supplicii parati iis qui hæc, ut fallerent ac perderent fideles et inculpates Christi Jesu discipulos, [filios ac hæredes,] conscripserunt.

CAPUT XVII.

De clericis conjugalia præcepta.

In episcopum, presbyterum et diaconum consti-

A Ἡσαίου (92) τε καὶ Δαβὶδ (93), καὶ Ἠλία ⁴⁸ (94), καὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν (95), φθοροποιῶ, καὶ ⁴⁹ τῆς ἀληθείας ⁵⁰ ἐχθρά. Τοιαῦτα καὶ νῦν ἐποίησαν ⁵¹ οἱ δυσώθυμοι, διαβάλλοντες δημιουργίαν, γάμον, πρόνοιαν, τεκνογονίαν, νόμον, προφήτας· βάρβαρα τὰ ἐνόματα (96) ἐγγράφοντες, καὶ, ὡς αὐτοὶ φασι, ἀγγέλων, τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν, δαιμόνων, τῶν αὐτοῖς ὑπηχούτων· ὧν ἀποφεύγετε τὴν διδασκαλίαν, ἵνα μὴ μετασχητε τῆς τιμωρίας τῶν αὐτῶν συγγραφευμένων ἐπ' ἀπάτη καὶ ἀπωλείᾳ τῶν πιστῶν καὶ ἀμέρτων τοῦ Κυρίου ⁵² Ἰησοῦ μαθητῶν ⁵³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ κληρικῶν γαμικὰ παραγγέλματα.

Ἐπίσκοπον καὶ πρεσβύτερον (97) καὶ διάκονον ε-

⁴⁷ Tim. Ἠλίου. ⁴⁸ Tim. δὲ καὶ. ⁴⁹ Tim. ἀντίθετα. ⁵⁰ Tim. ἐπινόησαν. ⁵¹ Ignat. I. interpol. ad Philad. 6. ⁵² Deest in Timotheo. ⁵³ al. add. καὶ υἱὸν καὶ κληρονόμων.

VARIORUM NOTÆ.

tant qui appellantur Chaldæi, Mandaitæ, Sabaitæ, et Christiani S. Joannis Baptistæ, referente Abrahamo Ecchellensi ad præfationem concilii Nicæni, et ad Hebedjesu catalogum Cor.

(92) Ἡσαίου. Generatim, Origenes in *Matth.* xlii, 57; xxiii, 57, cujus et videnda epistola ad Julium Africanum. Specialiter, nomine τοῦ ἀναβατικῆς Ἡσαίου, Epiphanius hæc. 40, 2; 67, 3, Hieronymo in *Isaia* lxxiv, 4: *Ascensio Isaia*. Item nomine Ἡσαίου ὁράσεως, in paulo ante laudato catalogo exemplaris Regii 1789. Quia vero (ut id obiter moneam) teste Hieronymo legebatur in Ascensione Isaia illud quod ab Apostolo citatur *I Corinth.* ii, 9: *Quod oculus non vidit, etc.*, accusat autem Hegesippum Stephanus Gobarus apud Photium, quod hoc esse falsum putaverit; suspicari quis posset ita factum ab Hegesippo in contemptum voluminis apocryphi. Verum aliter ego conjicio. ac Hegesippum culpa carere arbitror: ut qui non neget verum aliquando existisse, ea quæ Deus suis præparavit, invisæ esse, inaudita et incognita; sed qui velit, amplius verum non esse post incarnationem Christi, et missionem S. Spiritus. Subjungente Paulo: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum*, atque Hegesippo confirmante sententiam suam per testimonium *Matth.* xiii, 16. En verba Stephani Tribuitæ cum aliquantulo exactiori versione: "Ὅτι τὰ ἡτοιμασμένα τοῖς δικαίοις ἀγαθὰ οὕτως ὁφθαλμοῖς εἶδεν, οὕτως οὐκ ἤκουσαν, οὕτως ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη. Ἠγήσθη μόνος, ἀρχαῖός τε ἀνὴρ καὶ ἀποστολικός, ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν ὁπομημάτων, οὐκ οἶδα ὅτι καὶ παθῶν, μάτην μὲν εἰρησθαι ταῦτα λέγει, καὶ καταφεύδουσαι τοὺς ταῦτα φαιμένους τῶν τῶ θεῶν Γραφῶν, καὶ τοῦ Κυρίου λέγοντος: Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν οἱ βλέποντες, καὶ τὰ ὄρα ὑμῶν τὰ ἀκούοντα; καὶ τὰ ἐξῆς. Quod bona quæ præparata sunt justis nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. Quamquam Hegesippus vir antiquus et apostolicus, libro quinto *Commentariorum*, haud scio, quid in animo habens aut quam ratione permotus, frustra hæc dici ait, et eos qui hæc loquuntur mentiri adversus sacram Scripturam, et contra Christum dicentem: *Beati oculi vestri qui vident, et aures vestrae quæ audiunt, etc.* lb.

(93) Δαβὶδ. Ut psalmus qui apud Græcos sequitur centesimum quinquagesimum. Quo de psalmo dicemus forsitan aliquid in notis ad Ignatianas epistolas. lb.

(94) Ἠλία. Meminit Georgius Syncellus, *Chronici* pag. 27, post Origenem ad *Matthæi* xxvii, 9, et Athanasium in *Synopsi sacrae Scripturæ*. Capone *Scripturarum* Nicephori patriarchæ, Ἠλίας προφήτης, pro quo ab Anastasio bibliothecario interprete le-

gebatur Ἠλίου προφήτης. Verum Hieronymus, *epist.* 101 ad Pamphilium *De optimo genere interpretandi* cap. 4, et lib. xvii *Commentariorum in Isaiam* non multo ante finem, *Apocalypsim Eliæ* appellat; quo etiam nomine donatur in ms. canone, seu indiculo sæpe citato. Cæterum positum fuisse eo in apocrypho testimonium quod exstat *I Corinth.* ii, 9, docent Origenes, Hieronymus, Syncellus et *cod. Reg.* 607, 1523, idemque de altero testimonio *Ephes.* v, 14, colligitur ex Epiphanius verbis, hæresi 42, quæ est Marcionistarum, p. 372, quod tamen a Georgio Syncello et in dictis mss. tribuitur pseudo-Jeremiæ, sed potuit ad utrumque apocryphum pertinere, ut de priori apostoli textu ait Hieronymus. An autem ex hoc libro, vel unde Hebræi hauserint fabulam ab Origene relatum in *Joan.* i, 21, quod Phinees sit etiam Elias, quis valeat divinare? lb.

(95) Τριῶν πατριαρχῶν. Opinor, Abrahami, Isaaci et Jacobi. Atque is est forsitan liber qui inscribitur Πατριάρχα, in Athanasii *Synopsi*, in Nicephori CP. Canone, et in ms. Laterculo. *Et si tibi placuerit*, Hieronymus Vigilantio, *legito fictas revelationes omnium patriarcharum et prophetarum.* lb.

(96) Βάρβαρα τὰ ἐνόματα. Hæc fuerunt primorum hæreticorum deliramenta, Simonianorum, Nicolaitarum, Basilidianorum, Gnosticorum, Phibionitarum, Ophitarum, etc., compilatum tum vocabula Hebraica sacrae Scripturæ, tum nomina magicis libris inserta: uti discimus ab Origene tomo vi *Contra Celsum*, p. 306, Augustanæ editionis; quem tamen locum Fullerus *Miscellanearum sacrarum* lib. iv, cap. 13, ac post eum Capel sine oratione *De nomine tetragrammato*, ex mendaci ms. tribuunt ejusdem Patris operi *Περὶ ἀρχῶν*. Atque hinc lux oritur Gonnadii verbis *De dogmatibus ecclesiasticis*, cap. 52: *Duo principia sibi ignota introducunt, ut Cerdon et Marcion: vel contraria, ut Manichæus: vel tria et barbara, ut Sethianus et Theodotus: vel multa, ut Valentinus.* Pari modo nomina angelorum habent Esseni apud Josephum lib. ii *De bello Judaico*, cap. 12, multaque invenies in apocrypho Henochi, in oratione Aldeberti, *Act.* concilii Romani iii, anno 745, in libris magorum, Hebræorum, Mahometanorum. lb.

(97) Ἐπίσκοπον καὶ πρεσβύτερον, etc. Imitatur atque explicat pseudoapostolica lex præceptum apostolicum de ordinandis monogamis: quos vult manere cælibes, si uxorem ante ordinationem amiserint, vel postea amittant. Verum constitutionem Nicetas Pectoratus libro *contra Latinos* delorquet ad Græcorum morem; apud quos prohibentur quidem a nuptiis qui antequam uxorem ducerent ordinati

πομεν μονογάμους καθίστασθαι, κἄν ζῶσιν αὐτῶν αἱ γυναῖκες, κἄν (98) τεθνήσκῃ· μὴ ἐξείναι δὲ αὐτοῖς μετὰ χειροτονίαν ἀγάμοι; (99) οὖσιν, ἔτι ἐπὶ γάμον ἐρχεσθαι, ἢ γεγαμηκόσιν, ἐτέραις συμπλέκεσθαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι, ἢ ἔχοντες ἦλθον ἐπὶ τὴν χειροτονίαν. Ὑπηρέτας δὲ, καὶ ψαλμωδοὺς, καὶ ἀναγνώστας, καὶ πυλωροὺς, καὶ αὐτοὺς μονογάμους εἶναι κελεύομεν εἰ δὲ πρὸ γάμου εἰς κλήρον παρέλθωσιν, ἐπιτρέπομεν αὐτοῖς γαμεῖν (100), εἴγε πρὸς τοῦτο πρόσθεσιν ἔχουσιν, ἵνα μὴ ἀμαρτήσαντες, κολάσεως τύχασιν. Οὐδενὶ δὲ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κελεύομεν ἢ ἑταίραν, ἢ οἰκέτιν, ἢ χήραν, καὶ ἐκβεβημένην λαμβάνειν, ὡς καὶ ὁ νόμος λέγει. Διακόνισσα δὲ (1) γινέσθω παρθένος ἀγνή· εἰ δὲ μήγε, κἄν χήρα μονόγαμος, πιστὴ καὶ τιμῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Παριήσεις κελεύουσα φεύγειν τὴν τῶν ἀσεβῶν αἰρετικῶν κοινῶν.

Τοὺς δὲ μετανοοῦντας προσδέχεσθαι· τοῦτο γὰρ ὀφείλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ· τοὺς κατηγουμένους στοι-

91 I Tim. III, 2; Tit. I, 6. 92 Citat Nicetas Pectoratus contra Latinos. 93 al. ἢ vel ἦ. 94 Levit. XXI, 7, 14. 95 I Tim. V, 9.

VARIORUM NOTÆ.

sunt, sed permittitur in conjugio ordinatis, uti conjugibus suis. Injuria sane, quod spectat ad posteriorem partem: cum nihil a nostro de licentia maritali dicatur. Hic est, quantum ex ipsa re conjecturam facio, sensus Nicetæ, pessime expressus a barbaro et inepto interprete, ad hunc modum: *Quis ille est, qui tradidit vobis prohibere et abscindere nuptias sacerdotum? quis ex doctoribus Ecclesiæ hanc vobis tradidit pravitatem? Si quidem nisi [al. non] nupsierit, manus impositionem accipiet, et ita ad nuptias ruit, qui ordinatus est innuptus, legitime, hoc et secundum canones facitis, hujusmodi nuptias prohibentes. Si autem ante habuerit uxorem ille qui ordinatus est sacerdos, perseveraveritque in castitate, magnasque vias, nuptias ejus solvit, transgredimini; ut [al. ei] ex præcepto apostolicorum canonum ostendamus vobis. In sexto enim libro Clementis Ordinationum, quæ ab eo conscriptæ sunt, juxta XVII caput, apostoli hæc dicunt: Episcopum et presbyterum et diaconum dicimus qui unam habent uxorem ordinari, quamvis vivant eorum conjuges, quamvis defunctæ; non licet eos post manus impositionem innuptos esse, nec insuper ad nuptias ire, aut si nupsierint, alteras amplecti, sed sufficere quas habent cum ad ordinationem venerunt. Proinde mirum videri non debet, quod res aliter accepta fuerit ab Humberto Silvæ-Candidæ, in Responsione ad Nicetam: Ante omnia autem, inquit, comprobemus te esse mentitum ipsi veritati, in eo quod dixisti, nostros prius ordinari, deinde uxores sortiri. Quia apud nos nec ad subdiaconatus gradum quisquam admittitur, nisi perpetuam continentiam etiam a propria conjuge profiteatur; nec post gradum cuiquam uxorem ducere unquam conceditur. Sed in Ecclesiam Dei volens efficere Synagogam Salanæ, et prostibulum Balaam et Jezabel, cum Nicolao dicitis: Episcopum et presbyterum et diaconum dicimus, qui unam habent uxorem, ordinari, quamvis vivant eorum conjuges, quamvis defunctæ: nec licet eos post manus impositionem innuptos esse, nec insuper ad nuptias ire, aut si nupsierint, alteras amplecti, sed sufficere eis quas habent, cum ad ordinationem venerunt. O abominabilis cy-nice, quomodo non erubuit tantum nefas exomere?*

A tui præcipimus viros unius matrimonii⁹¹, sive vivant eorum uxores, sive obierint⁹²; non licere autem illis post ordinationem, si uxores non habeant, matrimonium contrahere, aut si uxores habeant, cum aliis copulari; sed contentos esse ea, quam habentes, ad ordinationem venerunt. Ministros vero, cantores, lectores et ostiarios, ipsos quoque monogamos esse jubemus: quod si ante conjugium ad clerum accesserint, permittimus eis uxores accipere, si quidem ad id propensionem habent, ne, cum deliquerint, in castigationem incurrant. Nulli autem clerico permittimus ducere aut meretricem, aut ancillam, aut viduam, aut repudiatam, sicut etiam lex ait⁹³. Diaconissa vero eligatur virgo pudica, sin minus, saltem vidua, unius quondam viri uxor, fidelis et digna honore⁹⁴.

CAPUT XVIII.

Cohortatio invitans ad fugiendam impiorum hæreticorum communionem.

Porro suscipite penitentes: hæc est enim voluntas Dei in Christo. Catechumenos elementa reli-

Ergo non licet aliquem post manus impositionem, sine uxore esse? Si ita est, ipse Joannes apostolus, et Paulus, et Barnabas, et omnis continens in gradu ecclesiastico in culpa est procul dubio. Unde necesse est, ut futurus episcopus, presbyter, diaconus, et subdiaconus prius uxorem sortiarit quæ sibi sufficere debeat ad carnales amplexus. Nunquid laicis non sufficit una? nisi forte discipulus (ita lego) maligni Muhammed, cujus farina totus es, tu quoque, quia presbyter es, sine uxore esse non debes, secundum assertiones tuas. Cæterum notabilis est: varia lectio cod. Reg. 1526, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι· εἰ ἔχοντες ἦλθον ἐπὶ τὴν χειροτονίαν. Cor.

(98) *Kār.* Alter Vindob. κἄν τε, melius. CLER.

(99) *Ἀγάμοις.* In eodem cod. ἢ ἀγάμοις; hoc est, sive postquam erant presbyteri conjuges erant, sive cælibes, non licebit eis alteram conjugem ducere. Id.

(100) *Ἐπιτρέπομεν αὐτοῖς γαμεῖν.* Ministri sive subdiaconi ab ineundo matrimonio arcentur, per antiquam traditionem, in Sozomeno, *Hist. eccl.* lib. I, cap. 23; Canones, Apostolicum 26, hic 19; Trullanum 6; plurima Ecclesiæ Latinæ decreta; leges Justiniani et Leonis Sapientis, Epiphanium in *Expositione fidei* cap. 21; auctores qui de canonicis aut ordinibus sacris scripsere, et alios. Verum mos contrarius hoc loco demonstratus; innuitur a S. Basilio canone 69, quanquam Zonaras, Balsamon, et Blastarius eum canonem aliter explicant, Harmenopolus vero, Aristinus et Simeon cauda truncant. Eo etiam duci potest Socrates lib. I, cap. 11. Cor.

(1) *Διακόνισσα δὲ,* etc. Justinianus Novella 6: Ἡ παρθένος καθιστώσας, ἢ ἐνδὸς ἀνδρὸς γαμετὰς γενομένης. Et, εἴτε ἐκ χηρείας, εἴτε ἐκ παρθενίας. Atqui præter has diaconissas, vel virginis, vel unius matrimonii viduas; tertium genus habes apud Epiphanium in *Expositione fidei* num. 21, scilicet in nuptiis unicis continentes: Καὶ αὐταὶ δὲ, inquit, μονόγαμοι ἐγχερατισάμεναί, ἢ χηρεύσασαί ἀπὸ μονογαμίας, ἢ ἀειπαρθένοι οὖσαι. Quarum tertiarum mentio canone Trullano 48, et alibi, sicut aliarum multis in locis. Id.

gionis docete, ac postea baptizate. Impios hæreticos respiciere nolentes diducite, et a fidelibus separate, et Ecclesie Dei palam expellite; simulque denuntiate fidelibus, ut eos devitent, neve cum eis vel in sermone, vel in precibus habeant communionem. Hi enim sunt adversarii et insidiatores Ecclesie, corruptores gregis, hæreditatis contaminatores, opinione sua sapientes, et omni ex parte improbi; de quibus sapiens Salomon aiebat, quod cum impii sint, pietatem colere simulant. « Est enim, inquit, via, quæ videtur quibusdam recta esse; extrema vero ejus spectat ad profundum inferni³⁴⁻³⁵. » Hi sunt, de quibus Dominus acerbe ac rigide pronuntiavit, dicens eos esse pseudochristos et falsos doctores³⁶: qui spiritum gratiæ blasphemia affecerunt, ejusque donum post gratiam contempserunt; quibus non remitteretur neque in hoc sæculo, neque in futuro³⁷: qui magis irreligiosi sunt quam Judæi, et magis impii ac athei quam gentiles: qui Deum super omnia existentem maledictis appetunt, et Filium ejus conculcant, et Spiritus doctrinam despuunt: qui divinos sermones negant, aut per simulationem recipere se profitentur, in contumeliam Dei, ac fraudem ad eos accedentium; qui sacras Scripturas contumeliose tractant, et justitia quid sit ignorant; qui Dei Ecclesiam devastant, sicut parvæ vulpes vineam³⁸: quos ut fugiatis hortamur, ne animabus vestris laqueos injiciatis³⁹. Nam « qui cum sapientibus graditur, sapiens erit; qui vero graditur cum insipientibus, agnoscetur⁴⁰. » Neque enim oportet cum furo currere, neque cum adultero portionem ponere⁴¹, quandoquidem et sanctus David ait⁴²: « Domine, eos qui te oderunt, odio habui; et super inimicos tuos tabescebam, perfecto odio oderam illos; inimici facti sunt mihi⁴³. » Et Josaphato Deus exprobrat, ob amicitiam et commilitium cum Achabo et Ochozia, dicens per Jehum filium Haaaniam, prophetam: « Tunc cum peccatore

Α χειώσαντες βαπτίσατε. Τοὺς ἀθέλους αἰρεσιώτας ἀμτανοήτως ἔχοντας διασταλιαντες, ἀφορίσατε ἀπὸ τῶν πιστῶν, καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἐκκηρύκτους ποιήσατε, καὶ παραγγεῖλατε τοῖς πιστοῖς παντοίας αὐτῶν ἀπέχεσθαι, καὶ μὴτε λόγους (3), μὴτε προσευχὰς κοινωρεῖν αὐτοῖς· οὗτοι γὰρ εἰσιν ἀντίβουκοι καὶ ἐπίβουλοι τῆς Ἐκκλησίας, οἱ διαφθείροντες τὸ πνευμνιον, καὶ μολύνοντες τὴν κληρονομίαν, οἱ δοξασσοφοι, καὶ παμπόνηροι· περὶ ὧν ἔλεγε Σολομῶν ὁ σοφὸς, ὅτι δυσσεβοῦντες ὑποκρίνονται εὐσεβεῖν. « Ἔστι γὰρ, φησὶν, ὁδὸς ἣ δοκεῖ τισὶν ὀρθὴ εἶναι, τὰ δὲ τελευταία αὐτῆς βλέπει εἰς πυθμένα ἕδου. » Οὗτοι (3) εἰσι περὶ ὧν ὁ Κύριος πικρῶς καὶ ἀποτόμως ἀπεφθάνετο, λέγων ὅτι εἰσὶ ψευδοχριστοὶ καὶ ψευδοδιδάσκαλοι· οἱ βλασφημῆσαντες τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος, καὶ ἀποπτύσαντες τὴν παρ' αὐτοῦ δωρεάν μετὰ τὴν χάριν· οἷς οὐκ ἀφεθήσεται οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι· οἱ καὶ Ἰουδαίων δυσσεβέστεροι, καὶ Ἑλλήνων ἀθεώτεροι (4)· οἱ Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων βλασφημοῦντες, καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ καταπατοῦντες, καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πνεύματος διαπτύοντες· οἱ τοὺς θελοὺς λόγους ἀρνούμενοι, ἢ μεθ' ὑποκρίσεως προσποιούμενοι δέχεσθαι, ἐφ' ὕβρει Θεοῦ καὶ ἀπέχθ τῶν αὐτοῖς προσιδόντων· οἱ τὰς ἱερὰς Γραφὰς ἐνυβρίζοντες, καὶ τὴν δικαιοσύνην ὅτι ποτὲ ἔστιν ἀγνωσοῦντες· οἱ τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ διαφθείροντες, ὡς ἀλώπεκες μικροὶ ἀμπελῶνα (5)· οὗς φεύγειν ὕμεις παρακαλοῦμεν, ἵνα μὴ λάβητε βρόχους ταῖς ἑαυτῶν ψυχῶν. « Ὁ συμπορευόμενος μὲν (6) σοφοῖς, σοφὸς ἔσται, ὁ δὲ συμπορευόμενος ἀφοροῖ, γνωσθήσεται. » Οὔτε γὰρ κλέπτῃ δαί συντρέχειν, οὐδὲ μετὰ μοιχοῦ τὴν (7) μερίδα τίθεσθαι· ἐπιπερ καὶ ὁ θεῖός (8) φησὶ Δαβὶδ· « Κύριε, τοὺς μισοῦντάς σε ἐμίσησα, καὶ ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου ἐξετηκώμην, τέλειον μίσος ἐμίσησιν αὐτοῦς, εἰς ἐχθροῦς ἐγένοντό μοι. » Καὶ τῷ Ἰωσαφάτ (9) ὁ Θεὸς ἐνεπίδραξε διὰ τὴν πρὸς Ἀχαάβ φίλιαν καὶ συμμαχίαν, καὶ ἐφ' τὴν πρὸς Ὀχοζίαν, λέγων εἰς Ἰωνά (10) τοῦ προφήτου· « Εἰ ἀμαρτωλῶ σὺ φιλιᾷς, αὐ

³⁴⁻³⁵ Prov. xiv, 12. ³⁶ Matth. xxiv, 24. ³⁷ Matth. xii, 32. ³⁸ Cant. ii, 15. ³⁹ I. Ignat. interp. ad Philad. 3. ⁴⁰ Prov. xiiii, 20. ⁴¹ Psal. xlix, 18. ⁴² Laudatur ab Anastasio, quæst. 52. ⁴³ Psal. cxxviii, 24. ⁴⁴ Non habentur in Anast. ⁴⁵ al. Ἰωήλ Anast. Ἡσαίου.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Λόγοις, Alter Vind. cod. λόγῳ, quod est perinde. CLER.

(5) Οὗτοι. In margine Vind. cod. ascriptum est: Τινὲς εἰσὶν οἷς οὐκ ἀφεθήσεται, οὔτε ἐν τῷ νῦν, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Id.

(4) Ἑλλήνων ἀθεώτεροι. Hanc ob rationem ex B. Irenæo lib. ii, cap. 9, quia ethnici primam divinitatis locum attribuunt Creatori; hæretici vero (majorem partem primarum hæreseon intellige) alium superiorem Deum comminiscuntur. *Hæreticos gentibus esse pejores dubitat nemo. Primum, quia gentiles per ignorantiam Christum blasphemant, hæretici autem scientes Christi laniant veritatem. Deinde, quia in illis vel spes [i. species] fidei est, in istis autem incessabilis pugna et discordia.* Auctor *Operis imperfecti in Mathæum*, ad cap. xii, vers. 45. *Cov.* Verba tamen hæc desunt in altero cod. Vindob. quæ sunt hyperbolica. Cl.

(5) Ἀμπελῶνα. Rectius ἀμπελῶνας. Sequitur

D proxime καὶ ἀλωπέκων μερίδες γινόμενοι, quibus verbis non deceptores describuntur, sed decepti. Id.

(6) Μὲν. Est in altero Vind. γὰρ, non male traditur hic ratio fugæ. Id.

(7) Τῆν. Deest in altero cod. Vindob., melius. Habet enim hic articulus vim quamdam destrictivam, cui nullus est hic locus; vult enim hic scriptor nullam societatem cum ejusmodi hominibus esse oportere. Id.

(8) Ὁσος. Alter Vind. θελος. Id.

(9) Καὶ ἐφ' Ἰωσαφάτ, etc. Excuso hic et accuso catholicæ doctrine patrem. Excuso in nomine propheta; quia arbitrator positum fuisse primitus Ἰησοῦ Ἀνανί, sed id postea ob lectu difficilium aut compendiosam scripturam mutatum ab imperitis libris in Ἰωνά, Ἰωήλ et Ἡσαίου. Accuso autem quod prophetas et loca Scripturæ confuderit. *Cov.*

(10) Ἰωνά. In ms. Vind. uo, lineola imposita, pro Ἰεσοῦ, Hebraice Ἰησον. Cl.

ἡ μισουμένων ὑπὸ Κυρίου βοηθεῖς; Διὰ τοῦτο ἐξαί-
φνης ὀργή Κυρίου ἐγένετο ἐπὶ σέ, εἰ μὴ ὅτι εὐρέθη
ἡ καρδία σου τελεία πρὸς Κύριον ⁶⁶. διὰ τοῦτο ἐπί-
σαπέ σου Κύριος· πλὴν ὅτι διεκόπη τὰ ἔργα σου, καὶ
συνετριβήσαν αἱ νῆες σου. » Φεύγετε οὖν τῆς κοινω-
νίας αὐτῶν, καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς εἰρήνης ἀλλότριου
τυγχάνετε· περὶ αὐτῶν γὰρ ὁ προφήτης ἀπαφάνητο
λέγων, ὅτι « Οὐκ ἔστι χαίρειν τοῖς ἀσεβέσι, λέγει Κύ-
ριος. » Οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ κρύφιοι λύκοι, οἱ ἔννοοι
κύνας, οἱ οὐ δυνάμενοι ὑλακτεῖν, οἱ νῦν μὲν εἰσιν ὀλι-
γοὶ, προκόψαντος δὲ τοῦ χρόνου, καὶ τῆς συντελείας
ἐγγιζούσης, πλείονες καὶ χαλεπώτεροι ἔσονται· περὶ
ᾧ ὁ Κύριος ἔλεγεν, ὅτι· « Ἄρα ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ἐλθὼν εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; Καὶ διὰ τὸ
πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγῆσεται ἡ ἀγάπη τῶν
πολλῶν. Καὶ ἐλεύσονται ψευδοχριστοὶ καὶ ψευδοπρο-
φήται, καὶ δώσουσι σημεῖα ἐν οὐρανῷ, ὥστε, εἰ δύνά-
τῃ, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀπατήσαι· ὧν τῆς ἀπά-
της ῥύσεται ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλ-
πίδος ἡμῶν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς διερχόμενοι τὰ ἔθνη,
καὶ ἐπιστηρίζοντες τὰς ἐκκλησίας, τοὺς μὲν ἐν πολλῇ
νουθεσίᾳ καὶ λόγῳ ἱετικῷ ὑγιαίναντες, ἐπανηγύγομεν,
μέλλοντας ὅσον οὐδέπω θησκειν ἀπάτη· τοὺς δὲ ἀνιά-
τως ἔχοντας, ἐξεβάλομεν ἀπὸ τῆς κοίτης, ἵνα μὴ
ψωραλέας νόσου μεταδώσιν καὶ τοῖς ὑγιαίνουσιν ἀρ-
νίοις, ἀλλὰ καθαρὰ καὶ ἄχραντα, ὑγιᾶ καὶ ἄσπιλα δια-
μείνη Κυρίῳ τῷ Θεῷ. Καὶ ταῦτα κατὰ πόλιν παντα-
χοῦ εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην τοῦ κόσμου πεποιήκαμεν,
καταλιπόντες ὑμῖν τοὺς ἐπισκόπους, καὶ λοιποὺς ἱε-
ρασι τήνδε τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν, ἀξίως καὶ δι-
καίως, εἰς μνημόσυον ἐπιστηριγμοῦ τοῖς πεπιστευ-
κόσι Θεῷ· διαπεμφόμενοι διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ
ἡμῶν Κλήμεντος τοῦ πιστοτάτου καὶ ὁμοφύχου τέκνου
ἡμῶν ἐν Κυρίῳ, ἄμα καὶ Βαρνάβη, καὶ Τιμοθέῳ τῷ
ποθεινοτάτῳ υἱῷ, καὶ Μάρκῳ τῷ γνησίῳ, σὺν οἷς καὶ
Τίτον ὑμῖν γνωρίζομεν, καὶ Λουκᾶν, Ἰάσονά τε καὶ
Λουκίον, καὶ Σωσιπάτρον· δι' ᾧν καὶ παρακαλοῦμεν
ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ἀπέχεσθαι παλαιᾶς συνθηλας, δε-
σμῶν ματαίων, ἀφορισμῶν, παρατηρήσεων, βρωμά-
των διορισμοῦ, βαπτισμάτων (11) καθημερινῶν.
« Τὰ ἀρχαῖα γὰρ παρήλθεν· ἰδοὺ γέγονε καινὰ τε.
πάντα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Πρὸς (12) φανλιζοτας τὸν νόμον.

Γνόντες γὰρ Θεὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν σύμ-
πασαν αὐτοῦ οἰκονομίαν ἀρχῆθεν γεγενημένην, ὅτι
δίδωκεν νόμον ἀπλοῦν εἰς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ, καθα-
ρὸν, σωτήριον, ἄγιον, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἴδιον ὄνομα ἐγκα-
τεῖται.

⁶⁶ in Anastasio additur καὶ λόγοι καλοὶ εὐρέθησαν ἐν col. ⁶⁷ II Paralip. xix, 2. ⁶⁸ II Paral. xx, 37.
⁶⁹ Isa. lvi, 21. ⁷⁰ Isa. lvi, 10. ⁷¹ Luc. xviii, 8. ⁷² Matth. xxiv, 12, 24. ⁷³ I. Ignat. interpol. ad Ephes. 9, ad Magn. 9. ⁷⁴⁻⁷⁵ ad Philad. 3, ad Sm. 7. ⁷⁶ Rom. xvi, 21. ⁷⁷ II Cor. v, 17. ⁷⁸ Isa. viii, 20 in LXX.

VARIORUM NOTÆ.

(11) Βαπτισμάτων. Una littera minus habet Gre-
gentii locus in Disputatione cum Herbario, f. 131,
p. 3: Πρὸ τῆς ἐξωτέρας ναοῦ Σολομῶντος λουτήρες
ἀφεται ἐγρημάτιζον πάντοτε· νόμος δὲ ἔκειτο, ἵνα
ὁ ἁμαρτάνων ἐπὶ τινὶ πράγματι, καὶ βουληθεὶς μετα-
μαλτῆσαι, λέγει τοῖς ἱερασι, καὶ πρὸς τὸ πταίσμα
ἀφορίζεται τοῦ εἰς τὸν ναὸν εἰσεῖναι· καὶ πληρωθέν·

A amicitiam jungis, vel ei qui odio habetur a Domino,
auxiliaris? Idcirco confestim ira Domini facta esset
super te, nisi quod inventum est perfectum cor
tuum erga Dominum: propter hoc pepercit tibi Do-
minus ⁶⁷: verumtamen interrupta sunt opera tua,
et contritæ sunt naves tuæ ⁶⁸. » Fugite ergo commu-
nionem hæreticorum, et ne faciatis pacem cum illis.
Nam de ipsis propheta enuntiavit dicens: « Non
est gaudere impiis, dicit Dominus ⁶⁹. » Hi enim sunt
occulti lupi, canes muti non valentes latrare ⁷⁰:
qui nunc quidem pauci sunt; procedente vero tem-
pore, et mundi consummatione appropinquante, plu-
res ac molestiores erunt. De quibus Dominus aiebat:
« Putas Filius hominis veniens inveniet fidem in
terra ⁷¹? » Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet
charitas multorum. Et venient pseudochristi et pseu-
dopropheta; et dabunt signa in cælo, ita ut, si fieri
potest, etiam electi decipiantur ⁷²; » a quorum fraude
eripiet nos Deus per Jesum Christum, spem nostram.
Etenim nos quoque cum per gentes proficiscere-
mur ⁷³, et Ecclesias confirmaremur ⁷⁴⁻⁷⁵, alios quide-
m in multa admonitione et sermone salubri ad san-
nitatem revocavimus, atque fraude mox interituros
restituimus; alios vero qui immedicabili morbo la-
borabant, a grege ejecimus, ne agnos suos scabie
contagiosa infirerent, utque agni puri, immaculati,
sani et illibati Domino Deo servarentur. Atque hæc
per civitates in toto orbe terrarum gessimus; et
vobis episcopis cæterisque sacerdotibus hancce do-
ctrinam catholicam reliquimus, merito et juste, in
monumentum corroborationis eorum qui Deo cre-
diderunt: quam misimus per communiistrum no-
strum Clementem fidelissimum ac unanimem filium
nostrum in Domino, una cum Barnaba, et exoptatis-
simo filio Timotheo, et Marco nostro; cum quibus
notos ac commendatos vobis esse volumus, Titum,
Lucam, Jasonem, Lucium et Sosipatrum ⁷⁶; per
quos et hortamur vos in Domino, ut abstinatis ve-
tere consuetudine, vanis vinculis, separationibus,
observationibus, ciborum distinctione, baptismati-
bus quotidianis. Nam « vetera transierunt; ecce
facta sunt omnia nova ⁷⁷. »

CAPUT XIX.

Contra improbantes legem.

D Deum enim per Jesum Christum cognovistis, om-
nemque ejus dispensationem a principio factam,
quemadmodum simplicem legem dederit in subsi-
dium legis naturalis, puram, salutarem, sanctam ⁷⁸,

τοῦ τοῦ ὄρου ἀπολυόμενος, κατὰ ψυχὴν λατρευθεὶς,
οὕτως λοιπὸν εἰς τὸν ναὸν δεικνύς εἰσελεύων, ἐπιτελεῖ
τὰς λατρείας αὐτοῦ. Quis non videt certam lectio-
nem ἀπολυόμενος? Cor.

(12) Πρὸς. Περὶ τούτων, hoc est, circa eos, qui con-
teinnunt legem. Cl.

in qua et nomen proprium reposuerit ⁷⁹, perfectam, nullo præditam defectu, per decem illa mandata plenam, immaculatam, animas convertentem ⁸⁰, cujus quidem oblitus Hebræos commonescit per Malachiam prophetam, dicens : « Memento legis Moysi, hominis Dei, qui mandavit vobis præcepta et justificationes ⁸¹. » Quæ adeo sancta est ac justa, ut, cum Salvator aliquando unum leprosum curasset, et rursus novem alios, dixerit primo : « Abi, ostende te summo sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moses, in testimonium illis ^{82, 83}; » novem autem illis iterum : « Ite, ostendite vos sacerdotibus ⁸⁴. » Non enim solvit legem, ut Simon arbitratur, sed adimplevit; ait enim : « Iota unum aut unus apex non præteribit a lege, donec omnia fiant. Non enim, inquit, veni solvere legem, sed adimplere ⁸⁵. » Quandoquidem Moses, legislator simul et pontifex, et propheta, ac rex, atque Elias, ille prophetarum zelotes ⁸⁶, adfuerunt transfigurationi Domini in monte ⁸⁷, testes incarnationis ac passionum illius, tanquam amici et familiares Christi, non autem tanquam hostes et alieni. Ex quibus rebus palam sit legem bonam esse et sanctam, atque etiam prophetas.

CAPUT XX.

Quæ sit lex naturalis, et quæ invecitia, et quam ob causam invecita fuit.

⁸⁸ Lex vero est Decalogus, decem illa præcepta quæ, antequam populus vitulum conflaret ⁸⁹, Apim scilicet Ægyptiorum, Deus illis sonora voce ⁹⁰ sanxit. Hæc autem lex justa est, quare et lex dicitur, quod secundum naturam juste iudicia fiant. Quam legem Simon improbat ac deridet, existimans quod ab ea non iudicatur, supplicium effugiet. Hæc bona est, sancta, minime coacta : Deus enim ait : « Si autem feceris mihi altare, ex terra facies mihi illud ⁹¹ : » non dixit, *fac*; sed, *si feceris* : non imposuit necessitatem; sed potestati permisit, utpote

⁷⁹ Deut. xii, 5. ⁸⁰ Psal. xviii, 8. ⁸¹ Mal. iv, 4. ^{82, 83} Matth. viii, 4; Marc. i, 44. ⁸⁴ Luc. xvi, 14. ⁸⁵ Matth. v, 18, 17. ⁸⁶ Ill Reg. xix, 10. ⁸⁷ Luc. ix, 30. ⁸⁸ Laudat Anastasius, quæst. 45. ⁸⁹ Exod. xx et xxxii. ⁹⁰ Exod. xx, 24.

VARIORUM NOTÆ

(13) *Λεπρὸν ἕνα, καὶ πάλιν ἑννέα.* Iterum permiscet historias : nempe unius leprosi Matth. viii; Marc. i, Luc. v, et aliorum decem eodem morbo laborantium I. uc. xvii. De prima exstat locus Epiphaniæ hæres. 66, sect. 57, valde obscurus, ab interpretibus in mendo cubare iudicatus, eoque minus plene conversus, cum potuisset saltem ex saltu magis integre transferri. Atque eccum : Μακάριαι ἡμῶν αἱ ἐλπίδες, ὅτι ἀρχοντι τοῦ σκότους ὁ Χριστὸς ἑλθὼν προσφέρειν ἠνάγκασε· καθαρίας γὰρ τὸν λεπρὸν τὸν ἐν τῷ νόμῳ γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ λαλήσαντος, τὸ ἐν τῷ νόμῳ ἐπιτελεῖσθαι δεῖρον, « Ἀπελθὼν προσένεγκε τὸ δῶρόν σου, » τῷ καθαρισθέντι ὑπ' αὐτοῦ λεπτῷ λέγον, « καθὼς προσέταξε Μωϋσῆς. » Hoc est, ni fallor : *O felices spes nostras! quod principi tenebrarum Christus veniens offerre coegerit : purgato scilicet leproso, qui in lege eodem loquente Dominus descriptus est; ac volens ut munus quod lege præscriptum fuit exhibeatur, dicensque leproso quem pur-*

ἔθετο, τέλειον, ἀνελλιπῆ, δέκα λογίων πλήρη, ἀμωμόν, ἐπιστρέφοντα ψυχὰς· ὅπερ καὶ ἐπιλαθόμενους Ἑβραίους ἐπομιμνήσκει διὰ Μαλαχίου τοῦ προφήτου λέγων· « Μνήσθητε νόμου Μωσέως, ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐνετέλιτο ὑμῖν προστάγματα καὶ δικαιώματα. » Ὅς τοσοῦτόν ἐστιν ἅγιος καὶ δίκαιος, ὡς καὶ τὸν Σωτῆρὰ ποτε θεραπεύσαντα λεπρὸν ἕνα, καὶ πάλιν ἑννέα (13), εἰπεῖν τῷ πρώτῳ· « Πορευθεὶς δεῖξον σεαυτὸν ἀρχιερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς· » τοῖς δὲ ἑννέα πάλιν· « Πορευθέντες ἐπιβιβάζατε ἑαυτοὺς πρὸς ἱερεῖσιν. » Οὐ γὰρ πῶς κατέλυσε τὸν νόμον, ὡς Σίμων δοξάζει, ἀλλ' ἐπλήρωσε· λέγει γὰρ· « Ἰὼτα ἐν, ἢ μία κερατά οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα (14) γένηται. Οὐ γὰρ ἤλθον, φησὶ, καταλύσαι τὸν νόμον (15), ἀλλὰ πληρῶσαι. » Καὶ γὰρ καὶ Μωσὶς νομοθέτης ἴμοῦ, καὶ ἀρχιερεὺς, καὶ προφήτης, καὶ βασιλεὺς, καὶ Ἡλιας ὁ ζηλωτῆς τῶν προφητῶν, συνῆσαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου ἐν τῷ βρει, μάρτυρες αὐτοῦ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῶν παθημάτων, ὡς φίλοι Χριστοῦ καὶ οικεῖοι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐχθροὶ ἢ ἀλλότριοι. Ἐξ ὧν δεικνύται, ὅτι καὶ ὁ νόμος καλὸς καὶ ἅγιος, καὶ οἱ προφῆται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Τίς ὁ φυσικὸς νόμος, καὶ τίς ὁ ἐκείριστος, καὶ δι' ἣν αἰτίαν ἐπειστήθη.

Νόμος δὲ ἐστὶν ἡ δεκάλογος, ἣν πρὸ τοῦ τὸν λαὸν μοσχοποιῆσαι τὸν παρ' Αἰγυπτίους Ἄπιν, Θεὸς αὐτοῖς ἐνομοθέτησεν ἀκουστῇ φωνῇ· οὗτος δὲ δίκαιός ἐστι, διὸ καὶ νόμος λέγεται (16), διὰ τὸ φύσει δικαίως τὰς χρίσεις ποιεῖσθαι· ὃν οἱ περὶ Σίμωνα φαυλιζουσιν (17), οἰόμενοι μὴ κριθέντες ὑπ' αὐτοῦ, τὴν κόλασιν ἐκφεύγειν· οὗτος ὁ νόμος ἀγαθός, ὅστις, ἀπαιτῶν ἀνάγκαστος· φησὶ γὰρ· « Ἐὰν δὲ ποιήσης μοι θυσιαστήριον, ἐκ γῆς ποιήσεις μοι αὐτό. » Οὐκ εἶπεν, *ποιήσον* (18), ἀλλὰ, *ἐὰν ποιήσης*· οὐκ ἀνάγκην παρέθηκεν (19), ἀλλὰ τῇ ἐξουσίᾳ ἐπέτρεψεν, ἅτε ἐλευθέρ-

D gaverat : Vade, offer munus tuum, sicut præcepit Moyses. Cot.
 (14) *Πάντα.* Cod. Vind. ταῦτα πάντα. Cl.
 (15) *Νόμος.* Addit cod. Vind. ἢ τοὺς προφῆτας. Id.
 (16) *Διὸ καὶ νόμος λέγεται.* Basilicon lib. II, tit. I, l. 1 : Ὁ νόμος ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης ὀνόμασται· ἐστὶ γὰρ νόμος τέχνη τοῦ καλοῦ καὶ ἰσοῦ, ἢ νόμος, id est μερίζω, ἀπὸ τοῦ μερισμοῦ τῆς δικαιοσύνης, ait Scholiastes ibidem. Quod sequitur, διὰ τὸ φύσει δικαίως τὰς χρίσεις ποιεῖσθαι, verti etiam potest, quod ex natura et proprietate sua juste faciat iudicia. Id.
 (17) *Ὅρ εἰ περὶ Σίμωνα φαυλιζουσι.* Cod. Vind. οὐ ο. π. Σ. τὰς χρίσεις φαυλιζουσι. Cl.
 (18) *Οὐκ εἶπε, ποιήσον.* Citari magna incuria tertium Exod. xx, 24, et assumi ἐάν ex sequenti versiculo 25, observatum est a viris doctis. Cot.
 (19) *Περίεθηκεν.* Ἐπέθηκεν, id. cod. Cl.

Ὁ δὲ γὰρ θεῶν δέεται θεός, ἀνευδής ὑπάρχων τῆ φύσει· ἀλλὰ γινώσκων, καθάπερ καὶ ἤδη (20) πρότερον τὸν φιλόθεον Ἄβελ, καὶ Νῶε (21), καὶ Ἀβραάμ, καὶ τοὺς καθεξῆς, οὐκ αἰτηθέντας, φυσικῶ δὲ νόμῳ κινήθέντας ἀφ' ἐαυτῶν, προσενέγκαι θυσίαν θεῶ ἀπὸ γνώμης εὐχαρίστου, ἐπιτρέπει καὶ νῦν Ἑβραίοις, οὐ προστάσσων, ἀλλ' εἰ βουληθῶσι, συγχωρῶν, καὶ εἰ ἀπὸ ὀρθῆς προσοίωσι (22) γνώμης, εὐδοκῶν ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο φησιν· Εἰ θύειν (23) ἐπιθυμεῖς, οὐ δεομένη μοι θύε· οὐδενὸς γὰρ ἐν χρεῖε καθέστηκε· « Ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » Ὅποτε δὲ οἱ τοῦ λαοῦ τούτου (24) ἀμνήμονες ὑπῆρξαν, καὶ μόσχον ἀντὶ θεοῦ θεὸν ἐπεκαλέσαντο, καὶ τούτῳ τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ Αἰγύπτου πορείας ἐπέγραψαν, λέγοντες· « Οὗτοι οἱ θεοὶ σου, Ἰσραὴλ, οἱ ἐξαγαγόντες σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » καὶ θυσιασθεῖσαντες εἰς ὁμοίωμα μόσχου ἐσθλιότες χόρτον, ἐπηρῆσαντο (25) θεὸν, τὸν διὰ Μωσέως ἐπισκεψάμενον αὐτοὺς ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν· τὸν τὰ σημεῖα ἐπὶ χειρὸς καὶ βάδου ποιησάμενον, καὶ τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῳ πατάξαντα· τὸν τὴν Ἐρυθρὰν διελόντα θάλασσαν εἰς διατρέσεις ὑδάτων· τὸν διαγαγόντα αὐτοὺς ἐν μέσῳ ὑδάτος, ὡς ἴππον ἐν πεδίῳ· τὸν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν καὶ ἐπιβούλους βυθίσαντα· τὸν εἰς Μερβάν (26) τὴν πικρὰν πηγὴν γλυκάναντα· τὸν ἐκ πέτρας ἀκροτόμου καταγαγόντα ὕδωρ εἰς πλημμονήν· τὸν στύλῳ νεφέλης καὶ στύλῳ πυρὸς σκιάζοντα αὐτοὺς διὰ θάλασσαν ἀμετρον, καὶ φωτίζοντα καὶ ὀδηγούντα τοὺς οὐκ εἰδότες ὅπου πορευθῶσι· τὸν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοθήσαντα αὐτοῖς, καὶ ἐκ θαλάσσης κρεωδοθήσαντα ὀρυγομήτραν· τὸν ἐν τῷ ἔρει νομοθετήσαντα αὐτοῖς· οὗ τῆς φωνῆς ἠξιώθησαν ἀπακοῦσαι· τούτων ἀπηρῆσαντο, εἰπόντες τῷ Ἀαρὼν· « Ποίησον ἡμῖν θεοὺς, οἱ προπορεύονται ἡμῶν. » καὶ ἐμοσχοποίησαν χωνευτὸν, καὶ ἴδυσαν τῷ εἰδώλῳ· τότε (27) ὀργισθεὶς ὁ θεός, ἔτε ἀχαριστοῦσι ἐπ' αὐτῶν, ἔδωκεν αὐτοὺς δεσμοὺς ἀλύτους **, σιδερωσὶ (28) φορτισμοῦ, καὶ σκληρότητι κλοιοῦ· καὶ οὐκέτι εἶπεν· Ἐάν δὲ ποιῆς, ἀλλὰ, « Ποίησον θυσιαστήριον, καὶ θύε διηνεκῶς. » ἐπιλήσιμων γὰρ τυγγάνεις καὶ ἀχάριστος. Ὁλοκαύτει οὖν συνεχῶς, ἐν ὑπομιμνήσκει μου. Ἐπειδὴ γὰρ τῆ

A liberæ **. Non enim sacrificiis eget Deus, qui natura sua nullius rei est indignus; sed cum sciret quod iam antea Dei amans Abel, et Noë, et Abraham, et alii deinceps, non jussit, sed naturali lege moti, sponte Deo obtulerant sacrificium ex grato animo; eodem modo et nunc id permittit Hebræis; non præcipiens, sed si voluerint, concedens; atque si recto animo obtulerint, acceptans eorum sacrificia. Ideo ait: Si sacrificare cupis, mihi non indigenti sacrificia; in nullius quippe rei inopia sum constitutus: « Meus enim est orbis terræ, et plenitudo ejus ». Postquam vero hujus rei immemor fuit populus; et pro Deo vitulum vocaverunt Deum, eique causam egressionis ex Ægypto ascripserunt, dicentes: « Hi dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti»; et impie adorato simulacro vituli fenum comedentis, negaverunt Deum, qui per Mosem eos, dum affligerentur, visitaverat; qui signa in manu et virga ediderat, ac Ægyptios plagis decem percusserat; qui mare Rubrum diviserat in aquarum divisiones; qui eos traduxerat per medium undæ, ut equum in campo; qui hostes eorum ac insidiatores demerserat; qui in Mara fontem amarum effecerat dulcem; qui ex petra dura aquam ad satietatem elicuerat; qui per columnam nubis eos a nimio æstu protegerat, et per columnam ignis illuminaverat, nescientesque quo proficiscerentur, deduxerat; qui mannam ex cælo ipsis dederat, et ex mari carnem seu ortygomelram præbuerat; qui in monte legem illis tulerat; cuius vocem audire digni facti fuerant: hunc postquam abnegarunt, dicentes Aaroni: « Fac nobis deos, qui præcedent nos»; et fecerunt vitulum conflatilem, et idolo sacrificaverunt: tunc iratus Deus, quod, nempe, ab iis gratiam non ferret, ligavit eos vinculis insolubilibus, oppressione oneris, et duritia catenæ; neque amplius dixit: « Si autem feceris; » sed: « Fac altare, et sacrificia continue», obliviosus enim es ac ingratus; offer igitur assidue holocaustum, ut memineris mei: quia enim libera potestate male abusus es, impono tibi posthac neces-

** Citat Cedrenus. Vide testimonia veterum. ** Psal. xlii, 12. ** Exod. xxiii, 4. ** Exod. iv, etc. ** Num. xi, 31. ** Exod. xx, 1. ** Exod. xxxii, 1. ** Exod. xx, 24. ** Vide in Cedreno et Anastasio.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Ἡδη. Ἡδει, cod. Vind. CLER.
 (21) Ἄβελ καὶ Νῶε. Nihil certius. Et tamen a Philastrio parte iii, hæres. 62 scribitur: Vita etiam non alia priores illi saneti nisi hac, in qua nos vivimus utebantur: usque ad Abraham enim non circumcisionem habentes, non sacrificiis gaudentes, Deo placabant. Cot.
 (22) Προσοίωσι. Cod. Vind. προσοίωσι. CL.
 (23) Θύειν. Θυσίαν, cod. Vind. minus communis. Ib.
 (24) Τούτου. Τούτων, cod. Vind. melius, ut videtur, plurimum enim quæ antecesserunt, ratio est habenda. CL.
 (25) Ἐπηρῆσαντο. Ἀπαρῆσαντο, quod verbum frequentius est in Scriptura. Ib.
 (26) Εἰς Μερβάν. Πικρὸν Latine Mara. Græcis est nūt Μερά seu Μερά, in Macario homil. 47 Gregentio fol.

D 185 et Epiphano Hagiopolita, de Syria et sacris locis; aut Μερβά sive Μερβά vulgo. Hoc nescientes plerique librorum Latinorum exscriptores, notum autem habentes myrrhæ amarorem, quando memorari inveniebant merrhæ amaritudinem, myrrhæ nomen substituendum arbitrabantur: uti cernere est apud Cyprianum, sub finem libri De zelo et livore, Julium Firmicum Maternum, De errore profanarum religionum ante finem, Hieronymum, epist. 4 ad Rusticum, 151 ad Algaslam, et in Nahum iii, 8. Disces reliqua ex notis ad Paulini carmen 30. Cot.
 (27) Τότε. Διό in cod. Vind., forte rectius. CL.
 (28) Σιδερωσὶ. Ita codices Regii Anastasianarum Questionum. Emendandus igitur Georgius Cedrenus. Postea notabis varias lectiones, καθαροῦ loco καλοῦ in Anastasio, et δεκάτιμους pro βαντιμους apud Cedrenum. Cot.

sitatem; atque talibus cibis interdico, et denuntio tibi differentias animalium, mundorum et immundorum, licet omne animal bonum sit, utpote a me factum; item præcipio tibi tales separationes, purificationes, continua baptismata, aspersiones, tales lustrationes, vacationes diversas; quod si in singulis horum non obedieris, supplicium desinio, ut decet, contumaci; quo pressus, et a collari constrictus, errorem de multitudine deorum relinquo; ac prætermisso illo dicto: « Hi dii tui, Israel¹⁰⁰, » illud memineris: « Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Dominus unus est¹, » recurrasque ad eam legem, a me cunctis hominibus natura insitam; unum tantum existere Deum in caelo et in terra; eum diligendum ex toto corde, et ex totis viribus, et ex tota mente; excepto illo alium non timendum; nomen cæterorum deorum neque cogitatione percipiendum, neque lingua et ore proferendum. Propter cordis eorum duritiem, alligavit eos; ut sacrificando, feriando, purgando se, ac observando similia, venirent ad cogitationem de Deo, qui hæc illis præcepit.

πατηρεῖσθαι, εἰς ἔννοιαν ἔλθωσι τοῦ Θεοῦ, τοῦ ταῦτα διαταξαμένου αὐτοῖς.

CAPUT XXI.

Quod simus sub gratia, non autem sub servitute legis inducti, qui in Christum credimus.

Vestri autem, qui in unum Deum, non necessitate credidistis, sed sano arbitrio, vocanti obtinueratis, beati sunt oculi, quia vident; item aures vestrae, quoniam audiunt²: nam relaxati estis a vinculis, et liberati a servitute. « Jam » enim, inquit, « non dico vos servos, sed amicos; quia omnia quaecumque audivi a Patre meo, nota feci vobis³. » Hlis quippe qui videre noluerunt, neque audire, non ob partium defectum, sed ob excessum malitiae; « dedi præcepta non bona; et justificationes, in quibus non vivent in eis⁴: » non bona autem, proposito eorum; quandoquidem et cauteria et scalpellum et medicamenta, inimica sunt male se habentibus: « non etiam servantur, » propter eorum contumaciam; unde et ipsis mortem non servata inferunt.

CAPUT XXII.

Quod ascititia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit.

Vos ergo beati, qui soluti estis maledicto: adveniens enim Christus, Dei Filius, legem ratam ha-

ἔξουσια κακῶς ἀπεχρήσω, ἀνάγκην ἐπιτιθημαί σοι λοιπὸν, καὶ βρωμάτων ἀπιστῶ τοῖωνδε, καὶ ζώων σου διαφορὰς καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διαστέλλομαι, καὶ τοὶ παντὸς ζώου καλοῦ (29) τυγχάνοντος, ἄτε ὑπ' ἐμοῦ γενομένου· καὶ ἀφορισμοὺς τοιοῦτο σοὶ προστάσω, καθαρισμοὺς, συνεχῆ βαπτίσματα, βαντισμοὺς, ἀγνείας τοιάδε, ἀργίας διαφόρους· καὶ τούτων ἐφ' ἐκάστῳ ἐὼν παρακούσης, τιμωρίαν ὀρίζω, ὡς εἶπε, τῷ ἀπειθεῖ (30)· ὅπως πιεζόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ κλοιοῦ ἀγγόμενος, τῆς πολυθέου πλάνης ἐκστῆς· καὶ παρεῖς τὸ « Οὗτοι οἱ θεοὶ σου Ἰσραὴλ, » ὑπομνησθῆς τὸ « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ θεὸς σου, Κύριος εἷς ἐστίν; » καὶ ἀναθράμης; ἐπ' ἐκείνον τὸν νόμον τὸν ὑπ' ἐμοῦ τῇ φύσει καταβληθέντα τοῖς (31) πᾶσιν ἀνθρώποις· ἕνα μόνον ὑπάρχειν θεὸν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· καὶ τοῦτον ἀγαπᾶν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας· καὶ πλὴν αὐτοῦ μὴ φοβεῖσθαι ἄλλον· μήτε ὄνομα θεῶν ἑτέρων ἐπὶ διανοίας λαμβάνειν, μήτε προσφέρειν γλώσση διὰ στόματος. διὰ τὴν (32) σκληροκαρδίαν αὐτῶν ἐπέδησεν (33) αὐτοὺς, ἵνα διὰ τοῦ θύειν, καὶ ἀργεῖν, καὶ ἀγνίζεσθαι, καὶ τὰ τοιάδε πα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὅτι ὑπὸ χάριν ἐσμέν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ δουλείᾳ τοῦ ἐπεισάκτου νόμου, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες.

Ἰμῶν δὲ, τῶν πιστευσάντων εἰς τὸν ἕνα θεὸν οὐκ ἀπὸ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἀπὸ γνώμης ὑγιῶς ὑπακουσάντων τῷ καλέσαντι, μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὡτα ὡμῶν, ὅτι ἀκούουσιν· ἀνεβήτε γὰρ τῶν δεσμῶν, καὶ ἠλευθερώθητε δουλείας (34). « Οὐκέτι γὰρ, φησὶν, λέγω ὑμᾶς δούλους, ἀλλὰ φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. » Ἐκεῖνοις γὰρ μὴ θελήσασιν ἰδεῖν, μήτε ὀκοῦσαι, οὐ στερηθεῖ μορῶν, ἀλλὰ κακίας ὑπερβολῆς, « ἔδωκα προστάγματα οὐ καλὰ, καὶ δικαίωμα, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς· » οὐ καλὰ δὲ, τῷ σκοπῷ αὐτῶν· ἐπειδὴ καὶ οἱ καρπηρῆς καὶ τὸ ξίφος (35) καὶ τὰ φάρμακα. ἐχθρὰ τοῖς οὐχ ὑγιαίνουσιν· ἀφύλακτα δὲ διὰ τὴν αὐτῶν παρακοήν· ὄθιν καὶ θάνατον αὐτοῖς· ἐπάγει μὴ φυλασσόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὅτι ἐπεισάκτος ὁ ἐπὶ (36) θυσιῶν νόμος, ὃν περιεῖλε Χριστὸς παραγενόμενος.

Ἰμεῖς οὖν μακάριοι, οἱ λυθέντες τῆς κατάρας· Χριστὸς γὰρ παραγενόμενος, ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, τὸν

¹⁰⁰ Exod. xxii, 4. ¹ Deut. vi, 4. ² Matth. xiii, 16. ³ Joan. xv, 15. ⁴ Ezech. xi, 25.

VARIORUM NOTÆ.

(29) Καλοῦ. Cod. Vind. καθαρῷ, quod malim. Cl.
(30) Ὡς εἶπε, τῷ ἀπειθεῖ. Idem codex: ὡς οἰκέτη ἀπειθεῖ, quod melius. Ib.
(31) Τοῖς. Dele cum cod. Vind. Ib.
(32) διὰ τὴν. Idem διὰ γὰρ τὴν, ut ratio superiorum reddatur. Ib.
(33) Ἐπέδησεν. Quamvis ritus Mosaiici vera sint vincula, ut possit esse hic huic verbo locus: tamen

malim cum Vind. ἐπαίδευσεν, sic enim legendum in eo ἐπαίδευσεν, quod vitiosum est. Ib.

(34) Δουλείας. Οὕτω καὶ ὁ Κύριος πρὸς ἡμᾶς τοῦ αὐτοῦ μαθητᾶς εἶπεν. Hæc adduntur in codice Vindob. Ib.

(35) Ἐξίφος. Vind. cod. σιδήριον. Ib.

(36) Ἐπὶ. Peri in Vind. cod. rectius, et pro περιεῖλε πέρριεν a περῶν, finio Ib.

νόμον κυρώσας ἐπλήρωσε· τὰ ἐπίσαστα περιελεν, A
 εἰ καὶ μὴ πάντα, ἀλλὰ γε τὰ βαρύτερα, τὰ μὲν βε-
 θαιώσας, τὰ δὲ παύσας· καὶ τὸ αὐτεξουσίον τῶν ἀν-
 θρώπων πάλιν ἀφῆκεν ἐλευθερον, οὐ προσωκαίρω θανα-
 τῶν δικάζων, ἀλλ' ἐν ἐτέρῳ καταστάσει λογοθετῶν
 αὐτό· διὸ λέγει· «Εἰ τις θέλῃ ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἐρ-
 χέσθω·» καὶ πάλιν· «Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;»
 Ἦδη δὲ καὶ πρὸς (37) τῆς παρουσίας αὐτοῦ παρη-
 τεῖτο τὰς τοῦ λαοῦ θυσίας, πολλάκις εἰς αὐτὸν ἐξαμαρ-
 τόντος, καὶ οἰομένου διὰ θυσιῶν ἀλλ' οὐ διὰ μετα-
 νοίας αὐτὸν ἐξευμενίζεσθαι· λέγει γὰρ οὕτως· «Ἰνα
 τί μοι λίθανον ἐκ Σαβᾶ φέρεις, καὶ κιννάμωμον ἐκ
 γῆς μακρόθεν; τὰ ὀλοκαυτώματα ὑμῶν οὐκ ἔστι δεκτὰ,
 καὶ αἱ θυσίαι ὑμῶν οὐχ ἠδυνάν μοι·» καὶ ἔτι· «Τὰ
 ὀλοκαυτώματα ὑμῶν συναγάγετε μετὰ τῶν θυσιῶν
 ὑμῶν, καὶ φάγετε κρέα (38)· ὅτι οὐκ ἐνετετέλαμην B
 ὑμῖν, ἠνίκα ἐξῆγαγον ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, περὶ ὀλο-
 καυτωμάτων καὶ θυσιῶν·» Καὶ διὰ Ἡσαίου λέγει·
 «Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν, λέγει Κύριος; πλή-
 ρης εἰμι ὀλοκαυτωμάτων κριῶν καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ
 αἶμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ' ἂν ἐρ-
 χῆσθε ὀφθῆναί μοι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χει-
 ρῶν ὑμῶν; Πατεῖν τὴν ἀλήθειάν μου οὐ προσθήσεσθε ἐτι.
 Ἐάν φέρητέ μοι σειμίδαλι, μάταιον θυμίαμα, βδέλυγμά
 μοι ἐστί. Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν,
 καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· νηστείαν, καὶ ἀρ-
 γίαν, καὶ τὰς ἑορτάς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐγενήθη-
 τέ μοι εἰς πλῆσμονήν.» Καὶ δι' ἐτέρου λέγει· «Ἀπόστη-
 σον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ψῆδων σου, καὶ ψαλμῶν ὀργάνων σου
 οὐκ ἀκούσομαι.» Καὶ τῷ Σαουλ ὁ Σαμουὴλ λέγει θύσαι C
 νενομικῶσι· «Ἀγαθὴ ἀκοῆ ὑπὲρ θυσίαν· καὶ ἀκράμα,
 ὑπὲρ στέαρ κριῶν. Ἰδοὺ γὰρ οὐ θέλει Κύριος θυσίαν, ὡς
 τὸ εἰσακοῦειν αὐτοῦ.» Καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγει· «Οὐ
 δέξομαι ἐκ τοῦ ὄρκου σου μόσχους· οὐδὲ ἐκ τῶν ποι-
 μνίων σου χιμάρους. Ἐάν (39) πεινάσω, οὐ μὴ σοι
 εἴπω· ἐμὴ γὰρ ἔστιν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα
 αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἶμα τράγων
 πίομαι; θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος
 τῷ Ἰψίστῳ τὰς εὐχάς σου.» Καὶ ἐν πάσαις δὲ ταῖς
 Γραφαῖς ὁμοίως αὐτῶν τὰς θυσίας ἀπαναίεται, διὰ
 τὸ ἐξαμαρτεῖν αὐτοὺς εἰς αὐτόν· «Θυσίαι γὰρ ἀσε-
 βῶν, βδέλυγμα παρὰ Κυρίῳ· καὶ γὰρ παρανόμως
 προσφέρουσιν αὐτάς·» καὶ πάλιν· «Αἱ θυσίαι αὐτῶν
 ὡς ἄρτος πίνθους αὐτοῖς· πάντες οἱ ἐσθίνοντες αὐ-
 τὰς· μολυνθήσονται.» Εἰ οὖν καὶ πρὸς τῆς παρουσίας D
 αὐτοῦ, ὑπὲρ θυσίας καρδίαν καθαρὰν ἐπεζήτηει, καὶ
 πνεῦμα συντετριμμένον, πολλῶν μᾶλλον ἐλθὼν ἔπαυσε
 ταύτας, φαμέν (40) τὰς δι' αἱμάτων ἔπαυσε δὲ
 αὐτάς, διὰ τοῦ πρότερον πληρώσει· καὶ γὰρ πε-
 ριστηθῆ, καὶ ἐββαντίσθη, θυσίας τε προσήνεγκε
 καὶ ὀλοκαυτώσεις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἐθισμοῖς ἐχρήσατο·

⁵ Matth. xvi, 24. ⁶ Joan. vi, 67. ⁷ Citat Cedrenus. Vide testim. vet. ⁸ Jer. vi, 20. ⁹ Jer. vii, 21.
¹⁰ Isa. i, 11. ¹¹ Amos v, 23. ¹² I Reg. xv, 22. ¹³ Psal. xlii, 9, 12. ¹⁴ Prov. xxi, 27. ¹⁵ Ose. ix, 4.
¹⁶ Psal. i, 12, 19.

VARIORUM NOTÆ.

(37) *Πρό.* Corrupte in Cedreno *περί. Cor.*
 (38) *Κρέα.* Τὰ κρέα rectius in cod. Vind. CLER.
 (39) *Ἐάν.* Hæc vox et quinque seqq. desunt in

cod. Vind. Id.
 (40) *Φαμέν.* Addit codex Vind. δῆ. Ib.

ea vero cessare fecit, implendo illa prius : siquidem et circumcisis est, et aspersus 17; item sacrificia et holocausta obtulit, aliosque ritus usurpavit; fuitque ipse legislator, plenitudo legis; non sublata ascita erant, tametia non omnibus.

CAPUT XXIII.

Quo modo Christus fuerit perfectior legis; et quoniam ea abolerit, aut mutarit, aut transtulerit.

Legem enim naturalem non sustulit, sed confirmavit. Nam qui in lege dixerat : « Dominus Deus tuus, Dominus unus est 18; » idem in Evangelio ait : « Ut cognoscant te solum verum Deum 19. » Et qui dixerat : « Diliges proximum tuum, sicut teipsum 20; » in Evangelio id renovans ait : « Mandatum do vobis, ut diligatis invicem 21. » Qui tunc vetuit homicidium; nunc etiam iram immerito susceptam vetat 22; qui adulterium, nunc pravam quoque cupiditatem; qui furtum, nunc beatiorum prædicavit eum, qui ex suis laboribus suppeditat pauperibus 23; qui tunc odium inimicorum præcepit, nunc eorum amorem jubet; qui ultionem, nunc tolerantiam 24; non quod injusta sit omnis ultio, sed quod præstantior est tolerantia. Neque vero per has leges voluit affectus naturales excindere, sed eorum immoderationem. Qui præscripsit, honorem parentibus tribuere, ipse iis subjectus fuit 25; qui legem sanxit de Sabbati vacatione propter legum meditationem habenda, nunc jussit nos quotidie leges creationis ac providentiæ reputantes, gratias Deo agere 26. Circumcisionem abolevit, implendo eam in seipso; ipse enim erat is cui erat repositum, expectatio gentium 27. Qui lege sanxit ut sancte juraretur, et pejerare vetuit, nunc neque jurare admonuit 28. Baptisma, sacrificium, sacerdotium, cultum certo loco additum, aliter mutavit : siquidem pro quotidiana lavatione, unum solummodo baptismum dedit, quod in ipsius mortem peragitur : et pro una tribu, jussit ex unaquaque gente optimos ad sacerdotium eligi; et non inspicere corpora labem contraxerint,

καὶ ἐγένετο ὁ νομοθέτης αὐτὸς, πληρωμα τοῦ νόμου οὐκ ἀνελών τὸν φυσικὸν νόμον, ἀλλὰ παύσας τὰ διὰ τῆς δευτερώσεως ἐπίστακτα, εἰ καὶ μὴ πάντα. lege naturali sed abolitis iis, quæ per Deuteronomium

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Πῶς πληρωτὴς τοῦ νόμου γέγονεν ὁ Χριστὸς καὶ τίνα τούτου ἔπαυσεν, ἢ ἐτήλλαξεν, ἢ μεταθήκεν.

Τὸν τε γὰρ φυσικὸν νόμον οὐκ ἀνέλεν, ἀλλ' ἐβεβαίωσεν. Ὁ γὰρ εἰρηκῶς ἐν τῷ Νόμῳ : « Κύριος ὁ Θεὸς σου, Κύριος εἷς ἐστίν » ὁ αὐτὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει : « Ἴνα γινώσκασί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. » Καὶ ὁ εἰρηκῶς : « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν » ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει ἀνανεώσιμος : « Ἐντολὴν (41) δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπήτε ἀλλήλους. » Ὁ φόνον τότε ἀπαγορεύσας, νῦν εἰκαὶ ὀργὴν ὁ μοιχείαν, νῦν καὶ ἐπιθυμίαν ἔκνομον ὁ ληστείαν, νῦν ἐμακάρισε μᾶλλον τὸν ἐξ οἰκείων πόρων ἐπιχορηγοῦντα τοῖς δεομένοις ὁ μίσος (42), νῦν καὶ πρὸς ἐχθροὺς ἀγάπην ὁ ἄμυναν, νῦν ἀνεξικακίαν, οὐκ ἀδίκου τῆς δικαίας ἀμύνης οὐσης, ἀλλὰ κρείττονος τῆς ἀνεξικακίας. Οὕτω δὲ τὰ φυσικὰ πάθη ἐκκόπτειν ἐνομοθέτησεν, ἀλλὰ τὴν τούτων ἀμετρίαν. Ὁ γονεῖς προστάξας τιμῆν, αὐτὸς τούτοις ὑπετάγη ὁ σαββατίζειν δὲ ἀργίας νομοθέτησας διὰ τὴν τῶν νόμων μελέτην, νῦν καθημέραν ἐκέλευσεν ἡμᾶς ἀναλογιζομένους δημιουργίας καὶ προνοίας νόμον, εὐχαριστεῖν Θεῷ. Τὴν περιτομὴν ἔπαυσεν, εἰς αὐτὸν πληρώσας αὐτὸς γὰρ ἦν ὃ ἀπέκειτο ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Ὁ εὐορκεῖν νομοθέτησας, καὶ τὸ ἐπιπικνεῖν ἀπαγορεύσας, τὸ μὴδ' (43) ὀμνύειν παρήγγειλε. Τὸ βάπτισμα, τὴν θυσίαν, τὴν ἱερωσύνην, τὴν τεπικὴν λατρείαν, ἐτέρως μετεποίησεν ἀντὶ μὲν καθημερινοῦ, ἐν μόνον δοῦς, βάπτισμα, τὸ εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον ἀντὶ δὲ μιᾶς φυλῆς, ἀπ' ἐκάστου ἔθνους προστάξας τοὺς ἀρίστους εἰς ἱερωσύνην προχειρίζεσθαι, καὶ οὐ τὰ σώματα μωσοσκοπεῖσθαι, ἀλλὰ θρησκείαν καὶ βίους ἀντὶ θυσίας τῆς δι' αἰμάτων, λογικὴν (44) καὶ ἀγαίμακτον καὶ τὴν μυστικὴν, ἥτις εἰς

17 Luc. II, 21. 18 Deut. VI, 4. 19 Joan. XVII, 3. 20 Levit. XIX, 18. 21 Joan. XIII, 34. 22 Matth. V, 32. 23 Act. XX, 35. 24 Matth. V, 7, 43 30. 25 Luc. II, 51. 26 I. Ignat. interpol. ad Magn. 9 27 Gen. XLIX, 10. 28 Matth. V, 33.

VARIORUM NOTÆ.

(41) Ἐντολήν. Addit codex Vind. καὶνή, recte. CLEA.
 (42) Ὁ μίσος. Locus plane ἐλλειπτικός. Igitur qui ante me interpretati sunt, repetito ex superioribus verbo vetandi in odio, suppleverunt verbum jubendi in dilectione inimicorum. Ego vero propter Eusebium Emisenus, hunc 2 de Epiphania : Bonum vinum, id est bonum præceptum est legis, quando audis : « Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. » Sed melius et fortius vinum est Evangelii, quando audis : « Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, et benefacite his qui oderunt vos. » Forsan tamen melius usus fuisset permissio-

nis verbo, in priori parte : quo modo explicanti evangelistam Hilarius canone 4, et Augustinus lib. I, de sermone Dei in monte, cap. 21. Castigandus autem hic venit Casaubonus, dum Gregorium Nyssenium ipse vult castigare, sic scribentem in Epistola ad Eustathiam, Ambrosiam et Basilissam, paulo post initium : Κατὰ τοῦ τὴν ἐντολὴν δεδοκῶτος. Ὁ μὲν γὰρ φησὶν : « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρὸν σου. » Neque enim per datorem mandati Nyssenium intelligit Christum, quod visum Casaubono, sed Deum, ut ex antecedentibus facile datur colligi. Cor.
 (43) Μὴδ'. Codice Vindobonensi μὴδ' ὄλεος, mollius. CLEA.
 (44) Λογικὴν. Præfigit cod. Vind. δευτικῶς articulum τὴν, rectius. Id.

τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου συμβόλων χάριν (45) ἐπιτελείται, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος· ἀντὶ δὲ τοπικῆς λατρίας, ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ (46) μέχρι δυσμῶν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ προσέταξε δοξάζεσθαι αὐτὸν, καὶ ἐδικαιώσεν (47). Οὐ νόμον οὖν περιελεῖν ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ δεσμά. Περὶ γὰρ τοῦ νόμου Μωσῆς λέγει· «Μελετήσεις τὸ ῥῆμα ὃ ἐγὼ σοι ἐντέλλομαι, καθήμενος ἐν οἴκῳ, καὶ ἀνιστάμενος, καὶ περιπατῶν ἐν ὁδοῖς.» Καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· «Ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ·» καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός. Πανταχοῦ γὰρ ἐννόμους ἡμᾶς εἶναι βούλεται, ἀλλ' οὐχὶ παρανόμους. «Μακάριοι γὰρ, φησὶν, οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδοῖς, οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου· μακάριοι οἱ ἐξερυσνῶντες τὰ μαρτυρία αὐτοῦ, ἐν ἧλῃ καρδίᾳ ἐκζητοῦσιν αὐτόν·» καὶ πάλιν· «Μακάριοι ἔσμεν, Ἰσραὴλ, ὅτι τὰ ἄρεσά τῷ Θεῷ ἡμῖν γνωστά ἐσσι·» καὶ ὁ Κύριος φησὶν· «Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοι ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.»

A sed quæ sit eorum qui deliguntur religio ac vita: pro sacrificio cruento, rationale, incruentum et mysticum instituit quod in mortem ejus propter symbola celebratur, sacrificium corporis et sanguinis Domini; denique pro cultu ad locum quemdam astricto, præcepit ac æquum censuit, ut a solis ortu usque ad occasum in omni loco dominationis suæ eum laudibus prosequamur ²⁰. Non ergo legem a nobis abstulit, sed vincula. Nam de lege Moses dicit: «Meditaberis verbum quod ego præcipio tibi, sedens in domo, et surgens, et ambulans in via ²¹.» David quoque ait: «In lege Domini voluntas ejus; et in lege ejus meditabitur die ac nocte ²².» Ubi-que enim vult nos legi obtemperare, non legem transgredi. «Beati enim, inquit, immaculati in via, qui ambulat in lege Domini: beati qui scrutantur testimonia ejus; in toto corde exquirent eum ²³;» et rursus: «Beati sumus, Israel, quia quæ placita sunt Deo manifesta sunt nobis ²⁴,» et Dominus ait: «Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea ²⁵.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὅτι καὶ διὰ Ῥωμαίων εὐδόκησεν ὁ Κύριος τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον ἐπιδείκνυσθαι.

Ὁ μόνον δὲ τῆς δικαιοσύνης νόμον δι' ἡμῶν (48) ἐπιδείκνυσθαι βούλεται, ἀλλὰ καὶ διὰ Ῥωμαίων (49) εὐδόκησεν αὐτὸν φαίνεσθαι καὶ λάμπειν. Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι πιστεύσαντες ἐπὶ τὸν Κύριον (50), καὶ πολυθείας ἀπέστησαν καὶ ἀδικίας· καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἀποδέχονται, καὶ τοὺς φαύλους κολάζουσιν. Ἰουδαίους δὲ ὑποφόρους ἔχουσι, καὶ τοῖς ἰδίοις δικαίωμασιν οὐκ ἔωσι κεχρησθαι.

CAPUT XXIV.
Quod placuit Domino, etiam per Romanos legem justitiæ demonstrari.

Non modo autem justitiæ legem per nos vult manifestam fieri; verum etiam per Romanos eam conspici ac resplendere cupivit. Etenim illi quoque fide in Dominum suscepta, desciverunt a multorum deorum cultu, et ab injustitiis; atque bonos laudant, et pravos puniunt; Judæos vero tributarios habent, ac propriis juribus uti non sinunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ὅς θεὸς Ἰουδαίους διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀσέβειαν αἰχμαλώτους ποιησάμενος, ὑπὸ φόρον κατέστησεν.

Ἐπειδὴ καὶ ἐκούσιον ἐπεσάσαντο τὴν δουλείαν,

CAPUT XXV.
Quod Deus Judæos, propter impietatem in Christum ad captivitatem redactos, tributo subjecerit.

Quoniam servitutem ultro sibi attraxerunt, di-

²⁰ Psal. cxii, 3; Malach. i, 11. ²¹ Deut. vi, 6. ²² Psal. i, 2. ²³ Psal. cxviii, 1. ²⁴ Bar. iv, 4. ²⁵ Joan. xiii, 17.

VARIORUM NOTÆ.

(45) *Συμβόλων χάριν*. Quia quod est symbolicum et sacramentale in eucharistia, mortis Dominicæ signum est: juxta illud S. Chrysostomi ad Matthæi xxvi, 28: *Εἰ γὰρ μὴ ἀπέθανεν ὁ Θεοῦς, τίνος σύμβολα τὰ τελούμενα;* et Eusebii *Hist. Eccl.* lib. x, cap. 3: *Σωτηρίου πάθος ἀπόρρητα σύμβολα. Cor.*
(46) *Καὶ*. Albest a cod. Vind. Cl.
(47) *Καὶ ἐδικαίωσεν*. Deest in cod. Vind. nec sane necessarium est. lb.
(48) *Δι' ἡμῶν*. In margine habet cod. Vind. τῶν ἀποστόλων δηλονότι. Vere. lb.
(49) *Διὰ Ῥωμαίων*. Certum ac manifestum est non potuisse hæc ab apostolis scribi. Sed an deduci debeant usque ad tempora imperatorum Christianorum, id vero ut parvi momenti, ita ambiguum. Obscurumque mihi videtur. Quidni enim conveniant ætati Tertulliani, verbi gratia? Cum ethnici præcebebant omnem sexum, ætatem, conditionem, et dignitatem transgredi ad Christianum nomen (*Apologetici* cap. 1); Christiani impleverant urb-*s*, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, ædibus, decurias, palatium, senatum, forum (cap. 37), erantque pars pene major civitatis cujusque (*ad Scarpulam* 2); cum presides multi favebant no-

bis, ipseque imperator Severus (*ibid.* cap. 4); cum denique Judæi, post expugnationem Jerosolyma, dispersi, palabundi, cæli et soli sui extorres vagabantur per orbem, sine homine, sine Deo Rege; prohibiti etiam vel advenarum jure terram patriam ingredi, et saltem vestigio salutare (*Apologet.* 21; *Adversus Judæos* 15); tunc, inquam, in pace ac honore Ecclesiæ, Romani dici utcuque poterant justitiæ legem conspicuam reddere, fidem suscepisse, descivisse ab idololatria, bonos laudare, in malos animadvertere, Judæos habere vectigales propriis-que legibus privatos. Cor.— Sed quod Romani dicuntur non sinere Judæos *suis legibus* vivere, videtur potius convenire Christianis, quam ethnicis. Ac sane captivitas, de qua hic sermo est, est major dispersio Judæorum, deleta Jerosolyma, quam pauci apostoli viderunt; qui tamen hæc omnes loquentes inducuntur ab impostore, qui satis apte eorum personam agere nescivit. Idem etiam, sui instituti immemor, disciplinam et vitia sæculi iv, ubi de Christianis agit, imprudens describit passim in hoc opere. Cl.
(50) *Κύριον*. Addit. cod. Vind. Τρισῶν. lb.

centes : « Non habemus regem, nisi Caesarem » : A et : Nisi occidamus Christum, inquit Synagoga, « omnes in eum credent; et venient Romani, et tollent nostrum locum et gentem nostram »; » atque invidi « prophetarunt : siquidem et crediderunt in eum gentes; et ipsi a Romanis potestate, ac legis cultu sunt privati; prohibiti etiam sunt, et interire quos vellent, et sacrificare quando vellent : quocirca maledicti existunt, cum non possint imperata facere. « Maledictus enim, inquit, qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea »; » fieri autem nequit, ut qui in dispersione inter gentes versantur, omnia legis mandata perficiant. Nam interdicit eis divinus Moses et altare extra Hierosolymam statuere, et legem extra terminos Judææ legere³⁶. Nos igitur Christum sequentes, benedictiones in hæreditatem consequamur; legi ac prophetis per Evangelium adhæreamus; fugiamus, tum deorum multitudini addictos, tum Christi ac prophetarum interfectores, tum infames ac impios hæreticos; Christo pareamus, ut regi, ut prædito potestate retractandi diversas constitutiones; et, quatenus legislator, habenti sapientiam constituendi varie; naturalibus ubique absque ulla mutatione servatis³⁷.

CAPUT XXVI.

Quod oporteat fugere hæreticos, ut animarum perditores.

Abstinete igitur, episcopi et laici, ab omnibus hæreticis; qui legem ac prophetas improbant³⁸ : nam omnipotenti Deo infesti, non credunt; et Christum non continentur Filium Dei; negant enim generationem ejus secundum carnem, crucem erube-

³⁶ Joan. xix, 15. ³⁷ Joan. xi, 48. ³⁸ Gal. iii, 10; Deut. xxvii, 26. ³⁹ Deut. xii. ⁴⁰ I. Ignat. interpol. ad Philad. 6, ad Trall. 11. Pseudo-Ignat. ad Her. 2, ad Philipp. viii. ⁴¹ I. Ignat. interpol. ad Philad.

VARIORUM NOTÆ.

(51) Ὅς. Cod. Vind. πᾶς ὅς, ut est in textu. Cl. (52) Καί. Καὶ θυσιαστήριον, et seqq. usque ad ἀναγιγνώσκειν desunt in cod. Vind. Certe falsa sunt quæ iis significantur, nec usquam leguntur in V. T. Qui exiit has constitutiones, in Scripturis versatus, vix hac in re errare potuit. Id.

(53) Καὶ τὸν νόμον ἔξω τῶν ὄρων τῆς Ἰουδαίας ἀναγιγνώσκειν. Interpretatio est legis Mosaicæ; quod discere licet ex B. Chrysostomo contra Judæos oratione 2, et allusio ad locum Amos iv, 5, juxta Septuaginta : Πῶς γὰρ ἀναγγεῖλαι τοῦ Θεοῦ τὴν δόξαν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὁ μὲν νόμον ἀναγιγνώσκων ἔξω τῶν ὄρων τῶν οἰκείων συγχωρούμενος; τοῦτο γὰρ αὐτὸ Ἀμὼν ὁ προφήτης ἐπέβλεπε : « Καὶ ἀνέγνωσαν ἔξω νόμον, καὶ ἐπακάλεσαν ὁμολογίας. » Quo modo enim populus Judæorum posset annuntiare gloriam Dei inter gentes, qui non legem quidem extra proprios terminos legere permittitur? Hoc ipsum enim Amos propheta pronuntiavit : « Et legerunt foris legem, et invocaverunt confessiones. » Incertus ad ps. xcvi, 3, reclusus in Castena : Ὅτις γὰρ στήσαι βωμῶν, οὔτε θυσίαν ἀνεγνώσκων, οὐ σπασίαι, οὐ πρόβατον ἐπιθειναι, οὐ θυμιάματα, οὐκ ἀναγνώσων νόμον, οὐκ ἐροτὴν ἐπιτελέσαι, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων αὐτοῖς ἐκτός τῶν προθύρων ἐκείνων ἐξῆν. Et postea : Καὶ εἰ λέγω θύειν καὶ σπένδειν; οὐδὲ ἀπλῶς ἀναγνώσων τὸν νόμον ἐξῆν αὐτοῖς; καὶ τοῦτο ποτε ἐγκάλων ἕτερος προφήτης εἶπεν : « Καὶ ἀνέγνωσαν ἔξω νόμον, καὶ ἐπακά-

Α εἰπόντες : « Οὐκ ἔχομεν βασιλέα, εἰ μὴ Καίσαρα » καὶ, Ἐάν μὴ ἀποκτείνωμεν, φησι, τὸν Χριστὸν, « πάντες εἰς αὐτὸν πιστεύσουσι : καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀρούσῃ ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος » καὶ ἀκοντες προσφύτευσαν καὶ γὰρ καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοὶ ὑπὸ Ῥωμαίων τῆς ἐξουσίας περιηρέθησαν, καὶ τῆς νομικῆς λατρείας κενώμενοι δὲ εἰσι, καὶ ἀναιρεῖν οὐδ' ἂν θέλωσι, καὶ θύειν ἔταν θέλωσι· διὸ καὶ εἰσιν ἐπικατάρατοι, μὴ δυνάμενοι ποιεῖν τὰ διατεταγμένα : « Ἐπικατάρατος γὰρ, φησιν, ὁ (51) οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτὰ » : ἀδύνατον δὲ ἔστιν ἐν διασπορᾷ μεταξὺ ἐθνῶν ὄντας, πάντα τὰ τοῦ νόμου ἐπιτελεῖν αὐτούς. Ἀπαγορεύει γὰρ αὐτοῖς; ὁ θεὸς Μωσῆς καὶ (52) θυσιαστήριον ἔξω Ἰερουσαλὴμ ἱστᾶν, καὶ τὸν νόμον ἔξω τῶν ὄρων τῆς Ἰουδαίας ἀναγιγνώσκων (53). Ἐπόμενοι οὖν ἡμεῖς Χριστῷ, τὰς εὐλογίας κληρονομήσωμεν· νόμον καὶ προφῆτας διὰ τοῦ Εὐαγγελίου στοιχήσωμεν· φύγωμεν τοὺς πολυθεοὺς (54), καὶ τοὺς χριστοκτόνους καὶ τοὺς προφητοφόντας, καὶ τοὺς δυσωνύμους καὶ ἀθέτους αἰρεσιώτας· πειθαρχήσωμεν (55) ὡς βασιλεῖ, ὡς ἐξουσίαν ἔχοντι μετατιθεῖναι διατάξεις διαφόρους, καὶ ἔχοντι, ὡς νομοθέτη, σοφίαν τοῦ διατάσσασθαι διαφόρους, πανταχοῦ τῶν φυσικῶν ἀμεταθέτων φυλαττομένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὅτι γρη φεύγει τὸς αἰρεσιώτας, ὡς ψυχῶν φθορέας (56).

Ἀπέχεσθε οὖν αἰρεσιωτῶν πάντων, ὡ ἐπίσκοποι καὶ λαῖκοι, τῶν φαυλιζόντων τὸν νόμον καὶ τοὺς προφῆτας· Θεῷ γὰρ παντοκράτορι ἐχθραίνοντες, ἀπειθοῦσι· καὶ Χριστὸν οὐκ ὁμολογοῦσιν ὕβιν Θεοῦ· ἀρνοῦνται γὰρ (57) καὶ τὴν κατὰ σάρκα αὐτοῦ γέννη-

σαντο ὁμολογίας. Joannes Chrysostomus libro Quos Christus sibi Deus cap. ult.; cujus et legi debet oratio 5 adversus Judæos, paulo post initium. Sed consuli etiam debet Methodius, in Virginium consilio. p. 56, edit. Par. Id.

(54) Πολυθεοὺς. Longe melius Vindob. codex μισθόλους, ut referatur res ad Judæos. Id. (55) Πειθαρχήσωμεν. Addit alter codex Χριστῷ, ut legitur interpreta, et quidem recte. Id.

(56) Φθορέας. Καὶ εἰ ἐκάστη αἵρεσις δοξάζει ὁμολογίας καὶ ἐν τῷ ἦ, καὶ θ, καὶ ι' κεφ. Hæc adduntur in cod. Vindobonensi hujus capituli inscriptioni. Id.

(57) Ἀρνοῦνται γὰρ, etc. De Simone Mago additamentum ad apostolorum canonem 50, in collectione Joannis Antiocheni tit. 36, ποτὶ δὲ καὶ τὸ κίθως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν γέννησιν περιχώρας. Et in epistola apocrypha Corinthiorum ad Paulum, quam una cum responsione Apostolorum seu epistola tertis ad Corinthios, pariter pseudepigrapha, ferri apud Armenios testatur Jacobus Bessaricus, in epistola Ignatii ad Trallianos. Simoni et Cleobio hi tribuuntur errores, citante eodem viro doctissimo : Prophetas non esse legendos; Deum non esse omnipotentem; non esse futuram corporis resurrectionem; hominem a Deo non fuisse creatum; Jesum Christum ex corpore Mariæ Virginis natum non fuisse; neque a Deo creatum fuisse mundum, sed a quibusdam an-

σιν, τὸν στάρυρν ἐπαισχύνονται, τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον ἀδοξοῦσι, τὴν ἀνάστασιν ἀγνοοῦσι, τὴν πρὸ αἰώνων αὐτοῦ γέννησιν περικόπτουσι (58). Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐτέρως (59) ἀσεβοῦσι, ψιλὸν ἄνθρωπον φανταζόμενοι τὸν Κύριον, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος αὐτὸν εἶναι νομίζοντες (60). Ἴτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν, αὐτὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν (61) ὑποπτεύουσιν, αὐτὸν αὐτοῦ Πατέρα δοξάζοντες, αὐτὸν Ὑἱὸν καὶ Παράκλητον ὑποπτεύοντες· ὧν τί ἂν εἴη ἐναγέστερον; Ἄλλοι δ' αὖ πάλιν αὐτῶν, βρώματά τινα φαυλίζουσι· καὶ γάμον κακὸν σὺν παιδοποιεῖα λέγουσιν εἶναι, διαβόλου τε μηχανήμα· καὶ διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῶν ἀσεβεῖς ὄντες, οὐ θέλουσιν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι, διδὼν καὶ τὴν ἀνάστασιν διαβάλλουσι· φάσκοντες, ὅτι «Σεμνοὶ τινὲς ἔσμεν» ἐσθλῆν καὶ πίνειν μὴ βουλόμενοι, δαιμόνια δὲ ἄσπλαγα φανταζόμενοι ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεσθαι. Οἱ τινες καταδικαζήσονται δι' αἰῶνος ἐν τῷ αἰωνίῳ πυρὶ. Φεύγετε οὖν ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ συναπολήσθε ταῖς αὐτῶν ἀσεβείαις.

A scunt, inhonestam putant passionem ac mortem, resurrectionem ignorant, ejus nativitatem, quæ ante sæcula resecant⁴¹. Quidam vero eorum alio modo impii sunt, Dominum imaginati hominem tantummodo, ex corpore et anima eum constare existimantes⁴². At ex his alii eundem Jesum esse Deum super omnia existentem suspicantur, eum, sui ipsius Patrem opinati, eum Filium simul et Paracletum conjicientes; quibus quid potest esse execrabilius? Alii rursus eorum, damnant quosdam cibos; et nuptias cum procreatione liberorum malas esse ac diaboli commentum dicunt⁴³; et propter malitiam suam impii cum sint, nolunt a mortuis excitari, ideoque resurrectionem criminantur; aiunt: « Sancti et casti viri sumus; » comedere ac libere nolunt; imaginantur vero se diæmonia carne carentia suscitandos a mortuis. Qui omnes in perpetuum et ad ignem æternum damnabuntur. Fugite igitur ab eis, ne pariter eorum impietatibus perentis.

⁴¹ Ignat. interpol. ad Trall. 6 et 11; ad Philad. 6, ad Sm. 2, 7. ⁴² Pseudo-Ignat. ad Tars. 2. ⁴³ I. Ignat. interpol. ad Philad. 6.

VARIORUM NOTÆ.

lis. Lege epistolam ad Philippenses Ignatio martyri tributam cap. 5. Post hæc exarata, dilicite ab illustrissimo archiepiscopo Armeno, qui in hac regia urbe versabatur, haberi apud suos dictas epistolas, et apocryphas haberi. Cor.

(58) *Περικόπτουσι*. Cod. Vind. περιγράφουσι. CLEB.

(59) *Ἐτέρως*. Idem cod. καὶ ἐτέρως. Id.

(60) *Ψιλὸν ἄνθρωπον φανταζόμενοι τὸν Κύριον, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος αὐτὸν εἶναι νομίζοντες*. Sensum catholicum admittunt hæc, et sensum Arianium; quia adversus Ebionæos similesque pestes dici possunt ab orthodoxo et ab Ariomanita. A primo quidem, qui videlicet arbitretur in Christo præter corpus et animam esse etiam Dei Verbum. A posteriori vero, qui existimet loco animæ in Domino existisse patibilem divinitatem. Ario quippe ac Arianiis a pluribus tribuitur is error; qui, tempore S. Augustini, apud Latinos minus erat notus, videturque ab eruditissimo et diligentissimo Usserio ignoratus, aut non animadversus, illustrante B. Ignatium. Obiter emenda in Operibus S. Hieronymi auctorem Commentariorum ad Paulinas epistolas, in I Corinth. II, 8: *Hoc loco ad defensionem perversi dogmatis, duæ hæreses abutuntur, Apollinarii, scilicet, et Arii. Una ut perfectam assumpti hominis naturam destruat: alia ut Dei Verbum asserat esse passibile. Neque erat [lego ea] intelligens, majestatis Dominum etiam assumptum hominem dictum: neque ista sciens, non divinitatis, sed humanitatis passibilem esse naturam*. Observatu quoque dignum est, quod cum idem error Eunomio ascribatur, per Theodoritum, in fine interpretationis psalmi xv, epistola 145, dialogo 2, et *Hæreticarum fabularum* lib. v, cap. 11, quod ultimum testimonium Nicetas Choniates transcribit *Thesauri* lib. III, cap. 39, itemque per Gennadium cap. 2 *De ecclesiasticis dogmatibus*; Eunomius tamen ipse in fidei suæ expositione, a Valesio τῷ πάνυ ad Socratem publicata, Christum suum proponit ἀναλαβόντα τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἄνθρωπον. *Qui hominem ex anima constantem et corpore assumpsit*. Cor

(61) *Αὐτὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν*. Sane etiam accipio, ex more notissimo theologorum, tam veterum quam recentiorum, juxta quem nomina quædam toti Trinitati communia, uni personæ accommodantur; exempli gratia, Patri *Deus*, ὁ πῶν ὄλων Θεός, omnipotens, aliaque, et in his ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, Gregorius Nyssenensis Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, ante medium: Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων Θεός, ἐξαιρέτων τι γνώρισμα τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως, τὸ Πατὴρ εἶναι, τὸ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑφιστάναί, μόνος ἔχει. Illius frater in sanctum baptismum, sub sineim: Οὕτε οὖν ἀλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ ἀρρήτου στόματος ἀρρήτως ἐκπαφηγός, οὕτε αὐτὸς ὁ Θεός, ἀλλὰ Θεοῦ Πνεῦμα, καὶ παρὰ Θεῷ, ἀποστελλόμενον δὲ παρὰ Θεοῦ, καὶ διὰ Υἱοῦ χορηγούμενον. Ecce, magno Basilio Spiritus sanctus non est *Deus*, ut nostro Filium non est *Qui super omnia existit Deus*: quia neuter est prima sanctissimæ Trinitatis persona. Videtur autem Constitutio jugulum petere Simonis Magi; utpote personas conlundentis, quod colligere datur ex Ireneo, Augustino ac Theodorito. In Appendice canonis 50 apostolici, de qua in adnotatione proximam præcedente: Ἐφ' ἡμῶν γὰρ Σίμων ὁ Μάγος ἐξηρῶετο σπᾶσας τὸ ἄλαλον (codex Seguerianus τῷ λαῷ), πλάγον καὶ ἄσπαστον καὶ πονηρὸν εἰς αὐτὸν πνεῦμα, καὶ ἕνα τριώνυμον εἶναι φλαραφῆσας τὸν Θεόν. Id est: *Temporibus enim nostris Simon Magus eructavit, attracto in seipsum spiritu loquendi ignaro, erroneo, instabili et malo, atque Deum esse unum trinominem deblateravit*. Sed forte legi debeat λάλον, aut potius, quo manu ducimur per ms. Segu., λαοπλάγον, ut apud Ignatium interpolatum ad Ephes. ix, ad Philadelph. 5, favente etiam Cedreno, p. 173, l. xxxvii. Consule Epiphanium hæresis 62, sectione 2, ubi de Sabellianismo ex Ægyptiaco evangelico. Cor.—Hæc multo aptius ex calamo Ariani fluxisse intelligantur, cum illi negarent aperte Jesu Christi divinitatem esse τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. Vid. lib. III, cap. 17. Quando alii similiter sunt locuti, Arianorum stylo aliquo modo sese accommodarunt. CLEB.

CAPUT XXVII.

De observationibus Judaicis ac ethnicis.

Si qui vero superstitione observantes, custodiunt ritus Judaicos, fluxus seminis, pollutiones in somno, legitimos concubitus⁶²; dicant nobis, utrum horis aut diebus quibus quidpiam horum patiuntur, a precibus abstant, aut a tactione sacri libri, [aut a sumptione eucharistiae:] atque si fateantur, patet eos Spiritu sancto, qui semper cum fidelibus manet, vacuos esse. De sanctis enim ait Salomō⁶³; ut se quisque praearet, quo quando dormierit, custodiat eum, et quando evigilaverit, loquatur cum eo. Nam si existimas, mulier, cum per septem dies ob menstruum separata es, Spiritu sancto esse vacua⁶⁷; ergo si repente moriaris, decedes vacua Spiritu, ac nullam fiduciam et spem in Deum habens; sed spiritum quidem omnino indiscretum possides, utpote qui loco non comprehenditur; indiges autem oratione, [et eucharistia,] et Spiritus sancti adventu, ut quae nihil hac in re peccaveris. Neque enim legitimus concubitus, neque puerperium, neque sanguinis menstruus cursus, neque in somniis pollutio⁶⁹, naturam hominis inquinare possunt, aut Spiritum sanctum dirimere; sed sola impietas, et actio iniqua. Sanctus quippe Spiritus perpetuo manet in illis qui eum obtinuerunt; quandiu digni fuerint: a quibus autem separatus est, hos vacuos et malo spiritui dediticios exhibet. Porro hominum, alii quidem pleni sunt Spiritu sancto, alii vero spiritu immundo; neque fieri potest, ut alterutrum eorum vitent, nisi aliquid sibi met contrarium patiantur; siquidem Paracletus odit quodlibet mendacium; diabolus quamlibet veritatem; quicumque autem vere baptizatus fuit, a spiritu quidem diabolico separatus est, intra vero Spiritum sanctum

⁶² Levit. xv. ⁶³ al. add. η ευχαριστίας μεταλαβείν. ⁶⁴ Prov. vi, 22. ⁶⁵ Levit. xv, 16. ⁶⁶ al. add. καὶ εὐχαριστίας. ⁶⁷ Levit. xii.

VARIORUM NOTÆ.

(62) Ἑλληνηστῶν. Addit cod. Vindobon. γονορροίας, ονειρώξεις, πλησιασμοῦ ἀφαιδρου, μίξιος νομίμου, τόκετος ἀποβολῆς, μώμου σώματος, κηδείας νεκροῦ, ἢ ὄστων μνημάτων, ἢ διαφορᾶς μνημάτων. Cl.
 (63) Γονορροίας, ονειρώξεις. Dupliciter hæc quæstio potest pertractari, vel secundum dogma, vel secundum disciplinam. Et quidem quod ad doctrinam spectat, certum est involuntariâs γονορροίας et ονειρώξεις, legitimos concubitus, ἐμμήνια, puerperium, et similia nequaquam polluere, a solo peccato hominem contaminari. In disciplina vero considerare oportet loca, tempora, personas, ecclesiarum consuetudines, cæteras circumstantias: quibus omnibus perpensis, licitè aliter atque aliter censere, sancire, agere; damnando semper ac vitando ex una parte superstitionem ethnicam et Judaicam, et alia irreverentiam nalis Christianis solemnem. Atque hæc notiora sunt apud theologos, quam ut in iis diutius immorari necesse sit. Cor.
 (64) Βιβλίου θιερείν. Solebant veteres melioresque Christiani libros sacros singulis diebus lectitare. Sic Gnostico Clementis Alexandrini lib. vii, p. 728: Ἐθαλ τε καὶ ἀνοι, καὶ αὶ πρό τῆς ἐστιάσεως ἐνευρίξαι τῶν Γραφῶν. Idem Clemens Pædagog. ii, cap. 10, pag. 194: Ἄλλ' οὐς γε συγκεχώρηται γῆμαί, τοῦτοις ἐδέθησαν Παῖδαγωγού, ὡς μὴ μεθ' ἡμέραν τὰ ἡσυχαστικὰ τῆς φύσεως ἐκτελεσθῆαι ὄργια: μηδὲ ἐξ ἐκ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

Περὶ παρατηρημάτων Ἰουδαϊκῶν καὶ Ἑλληνικῶν (62)

Εἰ δὲ τινες παρατηρούμενοι, φυλάσσουσιν ἔθιμα Ἰουδαϊκά, γονορροίας, ονειρώξεις (63), πλησιασμοῖς τοὺς κατὰ νόμον, λεγέτωσαν ὑμῖν, εἰ ἐν αἷς ὕραις ἢ ἡμέραις ἐν τι τούτων ὑπομένωσι, παρατηροῦντα προσεῦξασθαι, ἢ βιβλίου θιερεῖν⁶⁴ (64), καὶ ἐὰν συνθῶνται, δῆλον ὡς τοῦ ἁγίου Πνεύματος κενοὶ τυγχάνουσι, τοῦ δὲ παραμένουτος τοῖς πιστοῖς. Περὶ γὰρ τῶν ὁσίων λέγει ὁ Σολομών ἐν ἑκαστῷ ἐαυτὸν εὐτρεπίζη, ὅπως ὅταν καθυδῆ, φυλάσση αὐτὸν, καὶ ὅταν ἐγειρῆται, συλλαβῆ αὐτῷ. Εἰ γὰρ νομίξεις, ὡ γύναι, ἐπὶ τῆς ἡμέρας ἐν ἀφαιδρῷ ὄσα, τοῦ ἁγίου Πνεύματος κενὴ τυγχάνειν, ἀρα τελευτήσασα ἐξαίφνης, κενὴ Πνεύματος, καὶ ἀπαρρησίατος τῆς πρὸς θεὸν ἐλπίδος ἀπελεύση· ἢ μὲν τὸ πνεῦμα ἔχεις πάντως ἀχώριστον, ὅτε μὴ ἐν τόπῳ ἂν δεῖ δέ σοι προσευχῆς⁶⁵ καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως, ὡς οὐδὲν ἐν τούτῳ παρανομοῦσα. Οὐτε γὰρ νόμμος μίξις, οὐτε λέχος, οὐτε αἵματος φορὰ, οὐκ ονειρώξει, μᾶλλον δύναται ἀνθρώπου φύσιν, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα χωρῆσαι· ἢ μόνη δὲ ἀσέβεια, καὶ παράνομος πράξις. Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα τοῖς κεκτημένοις αὐτὸ ἀπαραμένον (65) ἐστίν, ἕως ἀν ὧσιν ἔξιοι: καὶ ὧν ἀν χωρῆσθῆι, τοῦτους ἐρήμους καθίστησι, καὶ τῷ πονηρῷ πνεύματι ἐκδότους. Πᾶς δὲ ἀνθρώπος, ὁ μὲν τῷ Πνεύματι πεπληρωταὶ τῷ ἁγίῳ, ὁ δὲ τῷ ἀκαθάρτῳ· καὶ οὐχ ὅσον τε φυγεῖν αὐτῶν ἐκάτερον, εἰ μὴ ἐναντίον τι πάθωσιν· ὁ τε γὰρ Παράκλητος μισεῖ πᾶν ψεύδος, ὁ τε διάβολος πᾶσαν ἀλήθειαν· πᾶς δὲ βεβαπτισμένος κατὰ ἀλήθειαν, τοῦ μὲν διαβολικοῦ πνεύματος κεχώρισται, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος ἐνδὸς καθίστηται· καὶ ἀγαθοεργοῦντι μὲν παραμένει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πληρουμένη αὐτὸν σοφίας καὶ συνέσεως, καὶ τὸ πονηρὸν πνεῦμα οὐκ ἐξ αὐτῷ πλησιάζει, ἐπιτηροῦν

(65) Παραμένον. In altero Vindob. κερμένον. CLEM.

αὐτοῦ τὰς ἐφόδους. Σὺ οὖν, ὦ γύναι, καθὼς λέγεις (66), εἰ ἐν ταῖς ἡμέραις (67) τῆς ἀφόδου κενὴ τυγχάνεις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἀκαθάρτου πεπλήρωσαι. Μὴ προσυχομένη γάρ, μηδὲ ἀναγινώσκουσα, ἀκοντα⁹⁰ αὐτὸν προσκαλέσῃ· φιλεῖ γὰρ οὗτος τοὺς ἀχαρίστους, εἰ καὶ τις ἄλλος, τοὺς βρόμους, τοὺς ἀμελεῖς, τοὺς ὑπνώδεις· ἐπειθὴ καὶ αὐτὸς ἀχαριστία κακόνιοιαν νοήσας, ἐγυμνώθη παρὰ Θεοῦ τῆς ἀξίας ἐντὶ ἀρχαγγέλου διάβολος (68) αἰρετησάμενος (69) εἶναι. Διὸ τῶν ματαίων ἀπόσου λόγων, ὦ γύναι· καὶ ἕνα μεμνημένη πάντοτε Θεοῦ (70), τοῦ σὲ δημιουργήσαντος, καὶ προσέχου τούτου· ἔστι γὰρ σοῦ καὶ τῶν ὄλων Κύριος· καὶ μελέτα τοὺς αὐτοῦ νόμους, μὴθὲν παρατηρουμένη, μὴ κάθαρσιν φυσικὴν, μὴ μίξιν νόμιμον, μὴ τοκετὸν ἢ ἀποβολὴν, μὴ ῥῶμων σώματος· ἐκείπερ τὰ τοιαῦτα παρατηρήματα, μωρῶν ἀνθρώπων ἐφευρέματα μάταια, καὶ νοῦν οὐκ ἔχοντα. Οὕτε δὲ κῆδος ἀνθρώπου, οὕτε ὄστέον νεκροῦ, οὕτε μνῆμα, οὕτε τοῖονδε βρῶμα, οὕτε ὄνειρωγμός (71), μίδναι δύναται ἀνθρώπου ψυχῇ· ἀλλὰ μόνῃ ἀσέβεια ἢ εἰς Θεόν, καὶ παρανομία, καὶ εἰς τὸν πλησίον ἀδικία· λέγω δὴ ἀρπαγῇ, ἢ βία, ἢ εἰ τι ἐναντίον τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης, μοιχεία, ἢ πορνεία. Ὅθεν τὰ τοιαῦτα περιεστάμενοι παρατηρήματα, φεύγετε ἀγαπητοί· Ἑλληνικὰ γὰρ τυγχάνει (72)· οὕτε γὰρ τὸν τεθνεῶτα βδελυσόμεθα, ὡς ἐκείνοι· ἐλπίζοντες αὐτὸν πάλιν ἀναβιώσασθαι· οὕτε τὴν νόμιμον μίξιν κακίζομεν· ἔθος γὰρ αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα ἀσεβεῖν. Θεοῦ γὰρ γνώμη, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνέλευσις γίνεται, ἢ μετὰ δικαιοσύνης· «Ὁ ποιήσας γὰρ ἀπ' ἀρχῆς, ἔρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, καὶ εἶπεν· Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. » Εἰ τοίνυν Θεοῦ βουλήσει παραλλαγῇ σχημάτων γέγονε, πρὸς γένεσιν πλήθους· ἄρα κατὰ τὴν αὐτοῦ γνώμην, καὶ ἡ συνέλευσις τοῦ ἀβρένος πρὸς τὸ θῆλυ· dixit eis, ac dixit : Crescite et multiplicamini, et replete terram⁹¹. » Atqui si voluntate Dei differentia sexuum facta est, ad propagandam sobolem; ergo et congressus maris ac femine concordat cum illius proposito.

⁹⁰ f. ἀκόντα, vel ἐκόντα. ⁹¹ Levit. XIII, etc. ⁹² Num. XIX, 16. ⁹³ Levit. XI. ⁹⁴ Levit. XVIII, 24. ⁹⁵ Gen. I, 28; Matth. XIX, 4.

A consistit; et in eo quidem qui bona opera exercet, sanctus Spiritus permanet, implens eum sapientia et intellectu, nec sinit spiritum malignum ei appropinquare, observans illius hostiles accessus. Tu itaque mulier, si, quemadmodum dicis, in diebus menstrui vacua es Spiritu sancto, debes plena esse immundo spiritu. Nam dum non precaris, nec legis; vel nolentem eum advocas : amat enim ille, si quis alius, ingratos, segnes, negligentis, somniculosos ; quandoquidem et ipse cum per ingratum animum malevolentia laboraret, a Deo spoliatus est dignitate, elegitque pro archangelo esse diabolus. Quapropter a vanis sermonibus abstine, mulier ; semperque memineris Dei, Creatoris tui, ac eum precare ; Dominus quippe tuus est, atque omnium rerum : meditare etiam leges illius, nihil observans, non purgationem naturalem, non copulationem legitimam, non partum aut abortionem, non corporis maculam⁹¹ : siquidem huiusmodi observationes, sunt hominum stultorum inventa inania, et ratione carentia. Neque vero hominis suus, neque ossa mortui, neque sepulcrum⁹², neque certus quidam cibus⁹³, neque nocturnum seminis profluvium, polluere animam hominis possunt ; verum sola impietas in Deum, et iniquitas, et erga proximum injustitia ; rapina, Inquam, vis, vel si quid justitiæ divinæ repugnat, adulterium aut fornicatio. Quare has observationes vitate ac fugite, dilecti : quoniam ad gentiles pertinent : neque enim mortuum abominamur, ut illi ; cum speremus eum rursus victurum ; neque legitimam conjunctionem accusamus : solent enim illi in huiusmodi rebus imple agere⁹⁴. Nam Dei voluntate, viri ac mulieris sit illa copula, quæ justa est : siquidem « Qui fecit ab initio, masculum et feminam fecit eos, Et benedixit terram⁹⁵. » Atqui si voluntate Dei differen-

VARIORUM NOTÆ.

(66) Καθὼς λέγεις. Deest in altero cod. Vindob. CLER.
 (67) Ταῖς ἡμέραις. Idem legit τῷ καιρῷ minus apte. Id.
 (68) Ἀρεὶ ἀρχαγγέλου διάβολος. Docent SS. Patres diabolum archangelum fuisse, πρωτοστάτην, ἐπίσημον ἐν ἀγγέλοις καὶ ἐν ταῖς ἄνω δυνάμεσιν περιφανῆ, πρώτην ἀρχὴν παρ' ἀγγέλοις ἔχοντα, ἕνα τῶν πρώτων ἀρχόντων, eminentissimum angelorum, dominum novem ordinum angelorum, primum omnium angelorum, angelorum primogenitum, reliquis angelis eminentiorem, et cunctis agminibus angelorum prælatum. Ita Cyrillus Hierosolymitanus, Gregorius Nyssenus, Cæsarius, Theodoritus, Jobius, Cyrillus Alexandrinus, Theophylactus, nonnulli in *Catena ad Jobum*, Tertullianus, Augustinus; inter opera Hieronymi auctor commentariorum in *Psalms*, quippe in *Jobum* scripsit; cum Fausto Rejensi et Gregorio papa. Cæsarius Arelatensis. in homilia *De humilitate et superbia*, editore V. Cl. Stephano Baluzio : *Ipsum archangelum superbia de caelo deposuit* Vide etiam Consultationes Zachæi et

Apollonii, lib. I, cap. 31, tom. X *Spicilegii Acheriani*. Id.
 (69) Αἰρετησάμενος. Alter cod. Vindob. αἰρεσάμενος, melius, hoc est cum esset angelus lucis, libertate ab usum, factum esse tenebrarum angelum. Id.
 (70) Θεοῦ. Abest a cod. Vindob. et sequentia verba τοῦ σὲ δημιουργήσαντος, ostendunt satis de quo agatur. Id.
 (71) ὄνειρωγμός. Cod. Vind. ὄνειρωγός. Id.
 (72) Ἑλληνικὰ γὰρ τυγχάνει. S. Joannes Chrysostomus homil. 12, in *Epistolam ad Ephesios* : Ἑλλήνες τὰ μὲν οὐκ ὄντα ἀμαρτήματα δεδοχασιν, οἷον ῥύπον σώματος, κῆδος, λόγος, καὶ ἡμερῶν παρατηρήσεις, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἀ δὲ ἔστιν ὄντως ἀμαρτήματα, παιδεραστία, μοιχεία, πορνεία, τούτων οὐδὲ λόγον ἔχουσιν. Et quid ego in re notissima allegem Theophrastum, Porphyrium, Laertium, alios innumeros? Sufficiet observasse ex Josepho, lib. II, *adversus Apionem*, ac Tertulliano *De præscriptione hæreticorum*, cap. 40, ethnicos a Judæis ista accepisse. Got.

CAPUT XXVIII.

De nefando amore puerorum, adulterio et fornicatione.

Contra vero execrabilis illa ac naturæ repugnans conjunctio, aut illa iniqua actio, utpote Deo invisæ. Etenim naturæ adversatur nequitia Sodomorum, et illa quæ cum bestiis patrat; æquitati autem repugnat adulterium, et fornicatio: quorum flagitiorum, illa quidem, impietates sunt; istud vero, injuria; at ultimum, peccatum: nullum autem eorum impunitum manet, secundum propriam rationem. Nam primi dissolutionem ac finem mundi procurant, dum quæ naturalia sunt, contra naturam nituntur perpetrare; secundi vero injuriosi sunt, cum aliorum matrimonia corrumpunt; et quod a Deo factum fuit unum, dividunt in duo; et efficiunt ut liberi suspecti habeantur, virque naturalis ac legitimus insidiis pereat: fornicatio autem, corruptio est propriæ carnis; non enim spectat generationem prolis, sed soli indulget voluptati; quod incontinentiæ est indicium, non signum virtutis. Legibus autem hæc omnia interdiciuntur. Ita enim pronuntiant Scripturæ: « Non cubabis cum masculo concubitum muliebrem⁶⁶; maledictus enim est talis vir; et lapidibus lapidabit eos; abominationem fecerunt⁶⁷. Omnem concubentem cum jumento, occidite eum; iniquitatem fecit in populo⁶⁸. Et si quis mulierem viro traditam, inquinaverit, occidite utrumque; iniquitatem fecerunt, rei sunt, moriantur⁶⁹. » Et deinceps: « Non erit fornicator in filiis Israelis; et non erit fornicatrix ex filiabus Israelis. Non offeres mercedem prostibuli Domino Deo tuo super altare, neque pretium canis⁷⁰. Non enim pura sunt, inquit, vota ex mercede meretricis. » Hæc quidem leges veterunt; connubium vero extulerunt, benedictum appellantes, quandoquidem benedixit Deus, qui conjunxit feminam cum masculo^{71, 72}. Dicit autem sapiens Salomon: « A Domino aptatur uxor viro⁷³; » et David ait: « Uxor tua, sicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ: filii tui, sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ. Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum⁷⁴. » Itaque connubium honorabile est ac venerandum⁷⁵; et generatio filiorum pura: nihil enim mali inest in bono. Neque

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Περὶ παιδεραστίας, μοιχείας τε καὶ πορνείας (75).

Οὐκ ἐστὶ δὲ καὶ ἡ παρὰ φύσιν βδελυκτὴ μίξις, ἢ ἡ παράνομος πρᾶξις, ἐχθρὰ γὰρ Θεοῦ ὑπάρχουσα· καὶ γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ Σοδόμων ἁμαρτία⁶⁶, καὶ ἡ πρὸς ἄλογα· παράνομον δὲ, μοιχεία καὶ πορνεία· ὧν τὰ μὲν, ἀσεθῆματα· τὰ⁶⁷ δὲ, ἀδικία· καὶ τὸ τελευταῖον, ἁμάρτημα· οὐδέτερον δὲ αὐτῶν ἀτιμώρητον, κατὰ τὴν οἰκίαν διάθεσιν. Οἱ τε γὰρ πρῶτοι διάλυσιν κόσμου μηχανῶνται, καὶ κατὰ φύσιν παρὰ φύσιν ἐπιχειροῦντες ποιεῖν· οἱ δὲ δεῦτεροι, οἱ μὲν ἀδικιοῦσιν, ἄλλοτρῶν γάμους φθείροντες, καὶ τὸ ὑπὸ Θεοῦ γενόμενον ἔν, διαιροῦσιν εἰς δύο, τοὺς τε παῖδας ὑπόπτους, καὶ τὸν φυσικὸν ἄνδρα εὐεπιβούλευτον· ἢ τε πορνεία, φθορὰ τῆς οἰκείας ἐστὶ σαρκὸς, οὐκ ἐπὶ παιδοποιεῖα γινομένη, ἀλλ' ἡδονῇ χαριζομένη τὸ πᾶν ὅπερ ἐστὶν ἀκρασίας σύμβολον, ἀλλ' οὐκ ἀρετῆς σημεῖον. Ἀπηγόρευται δὲ τοῖς νόμοις ἅπαντα ταῦτα. Φησὶ γὰρ τὰ λόγια οὕτως· « Οὐ κοιμηθήσῃ μετὰ ἄρβρονος κοίτην γυναικείαν· ἐπικατάρτος γὰρ ὁ τοιοῦτος· καὶ λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς (74)· βδελύγμα (75) ἐποίησαν· πάντα κοιμώμενον μετὰ κτήνους, ἀποκτείναντε αὐτὸν, ἀνομίαν ἐποίησεν ἐν τῷ λαῷ. Καὶ ἔάν τις γυναῖκα ὑπανδρον μίανη, ἀποκτείναντε ἀμφοτέρους· ἀνομίαν ἐποίησαν, ἔνοχοι εἰσιν, ἀποθανέτωσαν. » Καὶ ἐξῆς· « Οὐκ ἔσται πορνεύων ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ· καὶ οὐκ ἔσται πορνεύουσα ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ. Οὐ προσοίσεις μίσθωμα πόρνῃς Κύριω τῷ Θεῷ σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, οὔτε ἄλλαγμα κύνος. Οὐ γὰρ ἀγαπᾷ, φησὶν, εὐχαὶ ἐκ μισθώματος ἑταίρας. » Ταῦτα μὲν ἀπηγόρευσαν οἱ νόμοι· τὸν δὲ γάμον ἐσέμνυναν, εὐλογημένον αὐτὸν ἀποκαλέσαντες· ἐπειδὴ καὶ εὐλόγησεν (76) ὁ Θεὸς ὁ συζεύξας τὸ θῆλυ τῷ ἄρβρον. Λέγει δὲ πάλιν καὶ ὁ σοφὸς Σολομών (77)· « Παρὰ Κυρίου ἀρμύζεται γυνὴ ἀνδρὸς· καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· « Ἢ γυνὴ σου ὡς ἀμπέλους εὐθηνούσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου· οἱ υἱοὶ σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν, κύκλι τῆς τραπέζης σου. Ἴδου οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. » Οὐκοῦν ὁ γάμος τίμιος καὶ σεμνὸς, καὶ ἡ τῶν παίδων γένεσις, καθαρὰ· οὐδὲν γὰρ κακὸν ἐν καλῷ ὑπάρχει. Οὕτω οὖν ἡ φυσικὴ καθαίρει, βδελυκτὴ παρὰ (78) Θεῷ, ὃς αὐτὴν ὑποκονόμησε συμβαίνειν γυναίξιν ἐν τριακονθημέρῃ, συστάσεως χάριν καὶ εὐρωστίας, ἀκνητοστέρας ὑπερ-

⁶⁶ al. ἀσεθῆματα. Sic cod. Vind. ⁶⁷ f. τό. ⁶⁸ Levit xviii, 22. ⁶⁹ Levit. xi, 15. ⁷⁰ Exod. xxii, 19. ⁷¹ Levit. xx, 10; Deut. xxii, 22. ⁷² Deut. xxiii, 17. ⁷³ Gen. i, 28. ⁷⁴ Prov. xix, 14. ⁷⁵ Psal. cxviii, 3. ⁷⁶ Hebr. xiii, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(75) *Πορνείας*. Addit Vindobonensis codex. καὶ μίξως ἀλόγων, ὅτι τὰ μὲν ἐστὶ παρὰ φύσιν ἀσέθημα, τὰ δὲ παρὰ νόμον ἀδικία, καὶ διὰ τὴν τοῦτων ἕκαστον ἀπειρηται καὶ κολάζεται. CL.

(74) *Λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς*. Secundum sensum et verba Scripturæ Levitici xx, ubi θανάτου θανατούσθωσαν *morie moriantur* et λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς, *lapidibus lapidabit eos* idem significant; quemadmodum colligere est ex eodem capite, præsertim si conferatur cum *Ezech. xvi, 58,*

40; *Joan. viii, 5,* cum Philone apud Eusebium *Præpar. evang.*, lib. viii, cap. 7, et cum Josepho *contra Apionem*, lib. ii, p. 1075. Cot.

(75) *Βδελύγμα*. Præfigitur ὅτι in cod. Vindob. et post ἐποίησαν subjicitur ἐν τῷ λαῷ. Sed πάντα κοιμώμενον usque ad τῷ λαῷ desunt. CL.

(76) *Εὐλόγησεν*. Additur αὐτόν in cod. Vindob. lb.

(77) *Καὶ ὁ σοφὸς Σολομών*. Hæc ommissa sunt in altero Vind. lb.

(78) *Παρά*. Deest in altero cod. Vind. lb.

χούσαις, ὅτε ἐν οἰκίᾳ καθήμεναι τὸ πλεῖον. Οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος, τῆς αἰμορροούσης ἀψαμένης τοῦ σωτηρίου κρασπέδου ὑγίειας χάριν, οὐκ ἠχθέσθη ἐπ' αὐτῆ, ὅστε μὴν ὄλωσ ἠτιάσατο· τὸναντιὸν δὲ καὶ ἴασατο αὐτὴν, φήσας· « Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. » Καὶ φυσικῶν μὲν φαινομένων ταῖς γυναῖξιν, οἱ ἄνδρες μὴ συνερχέσθωσαν, προνοίας ἕνεκα τῶν γεννωμένων (79). Ἀπεῖπε γὰρ ὁ νόμος. « Πρὸς γυναῖκα γὰρ, φησὶν, ἐν ἀφ᾽ ἑδρῶν οὔσαν, οὐ προσεγγιεῖ (80). » Μῆτε μὴν ἐγκυμονούσαις ὁμιλεῖτωσαν αὐταῖς (81)· οὐκ ἐπὶ παιδῶν γὰρ γενέσει τούτου ποιῶσιν, ἀλλ' ἡθοντῆς χάριν· οὐ δεῖ δὲ φιλήθονον, τὸν φιλόθεον ὑπάρχειν.

menstruum separata est, non appropinquabis ⁷⁹. » Neque etiam cum gravidis uxoribus consuetudinem habeant; id enim non ad suscipiendos liberos faciunt, sed voluptatis causa ⁸⁰ : non oportet autem ut qui Dei studiosus est, ducatur studio voluptatis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Ὅπως χρῆ τὰς γυναῖκας ὑποτάσσεσθαι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, καὶ τοὺς ἀνδρας στέργειν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας (82).

Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, καὶ διὰ τιμῆς αὐτοῦς ἔχετε, καὶ φόβῳ καὶ ἀγάπῃ δουλεύετε αὐτοῖς· ὡς ἡ ἁγία Σάρρα τὸν Ἀβραὰμ ἔτιμα, οὐδὲ ἐξ ὀνόματος αὐτὸν ὑπομένουσα καλεῖν, ἀλλὰ κύριον αὐτὸν προσαγορεύουσα, ἐν τῷ λέγειν· « Ὁ δὲ κύριός μου, πρῶτος. » Ὁμοίως οἱ (83) ἄνδρες, στέργετε τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς ἴδια μέλη, ὡς κοινωνοὺς βίου, καὶ συνεργοὺς πρὸς γένεσιν παιδῶν. « Συνευφραίνου γὰρ, φησὶ, μετὰ γυναῖκος τῆς ἐκ νεότητός σου· Ἐλαφος σῆς (84) φίλας, καὶ πῶλος σῶν χαρίτων ὁμιλεῖτω σοι· ἡ δὲ ἴδια ἠγέσθω σου, καὶ συνέστω σοι ἐν παντὶ καιρῷ· ἐν γὰρ τῇ ταύτης φίλα

A igitur purgatio naturalis horrorem Deo incutit, qui sapienter constituit ut ea omnibus tricenis diebus, firmitatis ac sanitatis gratia, mulieribus accideret; quæ, scilicet, minus moventur, quod domi plurimum sedeant. Quinetiam in Evangelio Dominus, cum salutarem simbriam mulier sanguinis profluvio laborans tetigisset, ut sanaretur; non succensuit illi, neque ullatenus accusavit; imo vero curavit eam, dicens: « Fides tua te salvam fecit ⁷⁹. » Verumtamen quando uxoribus naturalia illa, seu menstrua prodeunt ⁸⁰, mariti ad eas non accedant, ut gignendorum saluti provideatur. Idque lex prohibuit. Ait enim: « Ad mulierem quæ propter menstruum separata est, non appropinquabis ⁷⁹. » Neque etiam cum gravidis uxoribus consuetudinem habeant; id enim non ad suscipiendos liberos faciunt, sed voluptatis causa ⁸⁰ : non oportet autem

B

CAPUT XXIX.

Quo modo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas.

Mulieres, estote subjectæ viris vestris ⁷⁹, eosque in honore habete, ac in timore et charitate servite illis: quemadmodum sancta mulier Sara Abrahamum honorabat, ne ex nomine quidem eum ausa appellare, sed dominum eum vocans ⁸⁰, dicendo ⁸¹: « Dominus autem meus senex est ⁷⁹. » Similiter viri, amate uxores vestras, ut propria membra ⁸², ut vitæ socias, et ad liberorum susceptionem adjutrices ⁸³. « Lætare enim, inquit, cum uxore adolescentiæ tuæ: cerva tuæ amicitiae, et pullus gratiarum tuarum conversetur tecum; propria vero ducat te, et adsit tibi in omni tempore; in ejus

⁷⁹ Matth. ix, 22. ⁸⁰ Lev. xviii, 19. ⁸¹ Ezech. xviii, 6. ⁸² I Tim. iii, 4. ⁸³ Coloss. iii, 18. ⁷⁸ I Petr. iii, 6. ⁷⁷ I. Pseudo-Ignat. ad Antioch. 9. Ignat. ad Philipp. 13, ad Heron. 4.

xviii, 6. ⁷¹ I Tim. iii, 4. ⁷⁰ Coloss. iii, 18. ⁷² Gen. xviii, 12. ⁷³ Ephes. v, 25, 28. ⁷⁴ Pseudo-

VARIORUM NOTÆ

(79) *Procola* ἕνεκα τῶν γεννωμένων. Hunc et superiore locum illustrabunt verba Aeneæ Gazæi (vel Aineῶν σοφιστοῦ et Πλατωνικοῦ Χριστιανοῦ, si lides duobus libris inss. Regiæ Bibliothecæ) in dialogo, ante medium: « Ἐπὶ καὶ τῶν Ἑβραίων τὸν νόμον προσέειμαι, ὅς τοῦ λελωθῆμένου τὸν πατέρα κατέλευσεν, ὅτι δι' ἀκρασίαν τῆς γυναῖκος τὸν καρπὸν οὐκ ὑπέμεινεν, ὅθεν ἡ τῆς ὕλης πλεονεξία, καὶ ἡ αἰσχρὴ τοῦ παιδὸς νόσος. Hoc est: Nam et Hebræorum legem admitto, quæ corpore sæde vitiatu iominis patrem adjudicavit lapidationi, eo quod ob intemperantiam purgationem conjugis non expectaverit; unde materiæ redundantia, et turpissimum molis morbus exstitit. Quæ confer cum Levit. xx, 18, et Theodorito quæst. 21 in Leviticum. Apposite etiam præ cæteris ad constitutionem Hieronymus in Ezechielis xviii, 6: Per singulos menses, gravia atque torpentia mulierum corpora, in mundi anguinis effusione relevantur. Quo tempore si vir oierit cum muliere, dicuntur concepti fetus vitium eminis trahere; ita ut leprosi et elephantiaci ex hac conceptione nascantur, et sæda (s. et in sæda) in utero sæu corpora parvitate (al. pravitate) vel enormitate membrorum, sanies corrupta degeneret. Nam præter explicatam liberorum sortem (de qua Philo Judæus De legibus specialibus, p. 731, Isidorus Pseudo-Isiote multis epistolis, Augustinus, iii super Leviticum 64, et sermone 244 De tempore, atque alii)

C illud gravia atque torpentia corpora respondet verbis nostri auctoris, ἀκνητοτέρας ὑπαρχούσας, quæ allata paulo præcedunt. Cot.

(80) *Προσεγγιεῖ*. In secunda persona legitur in cod. Vind. προσεγγιεύει. CLER.

(81) *Μῆτε μὴν ἐγκυμονούσαις ὁμιλεῖτωσαν αὐταῖς*. Ut omittam satis nota non paucorum Patrum et canonum testimonia, quæ ad Christianos spectant; habes de Abrahamo, Jacobo, Amramo patre Aaronis et Mosis, levitica tribu, veteribus Hebræis patribus seu patriarchis, apud Philonem Judæum libro De Abrahamo, Clementem Alexandrinum Pædagogici ii, cap. 10, p. 192; Stromatei iii, p. 456; Joannem Chrysostomum homil. 38 in Genesios cap. 16; Procopium Gazæum ad idem caput, et Joannem Aurelianensem De institutione laicali, lib. ii, cap. 7. Item habes de Essenis sive Esseis, in Josepho, lib. ii Ἀλώσεως, cap. 12, et in Historia Hierosolymitana Jacobi de Vitriaco, cap. 81: De Serribus, Recognitionum viii, 48; de Pescennio denique ac Zenobia, apud scriptores Historiæ Augustæ. Cot.

(82) *Γαμζάς*. Additur in ms. Vind.: Καὶ ὅτι συνεργόμενοι ἀλλήλοις, καὶ μὴ λούσωνται, καθαροὶ εἶσιν, μοιχὸν δὲ ἡ πόρνον λουτρόν οὐ καθαροί. Cl.

(83) *Οἱ*. In ms. Vind. καὶ οἱ. lb.

(84) *Σῆς*. Omittitur in cod. Vind. lb.

enim amicitia oblectatus, disturnus eris ¹⁸. » Dilligite igitur eam, tanquam vestra membra, tanquam vestra corpora. Ita enim scriptum est : « Dominus testificatus est inter te, et inter uxorem adolescentie tue; et ipsa socia tua, et non alius fecit; et reliquæ spiritus tui, et custodite spiritum vestrum, et uxorem adolescentie tue ne derelinquas ¹⁹. » Igitur vir ac mulier, cum in legitimo matrimonio liberis operam dant, et à communi lecto exsurgunt, preceant, nulla superstitione deterriti; etsi non laverint, puri sunt : qui vero alienam uxorem corrupserit ac maculaverit, vel cum meretrice se commiscuarit : ab ea surgens, neque si toto pelago, et fluviis omnibus abluerit se, purus esse poterit.

CAPUT XXX.

Quod Judæis ac gentilibus consuetudo sit, una observare naturales purgationes et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum.

Ne igitur observetis hujusmodi legalia et naturalia, existimantes contaminari per ea; neque requiratis Judaicas separationes, aut assiduas lavationes ²⁰, aut expiationes de tactu mortui ²¹; sed absque ulla observatione congregamini in cœmeteriis, lectionem sacrorum librorum facientes, atque psallentes pro defunctis martyribus et omnibus a sæculo sanctis, et pro fratribus vestris qui in Domino dormierunt : item antitypam regalis corporis Christi et acceptam seu gratam eucharistiam offerte in ecclesiis vestris, et in cœmeteriis; atque in su-

¹⁸ Prov. v, 18. ¹⁹ Mal. II, 14. ²⁰ Levit. XII, etc.

συμπεριφερόμενος, πολλοσὺς ἔση. » Ἀγαπήτε οὖν αὐτὰς, ὡς οἰκεία μέλη, ὡς ὁμότιμα σώματα. Γέγραπται γὰρ οὕτω : Κύριος διεμαρτύρατο ἀνά μέσον σου καὶ ἀνά μέσον γυναίκης νεότητός σου· καὶ αὕτη κοινῶς σου· καὶ οὐκ ἄλλος ἐποίησε· καὶ ὑπόλειμμα κινήματός σου· καὶ φυλάξασθε τῆς (85) πνεύματι ὁμῶν, καὶ γυναίκα νεότητός σου μὴ ἐγκαταλίπης. » Ἄνθρω οὖν καὶ γυνή, νομίμῳ (86) γάμῳ συνερχόμενοι, καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἐγειρόμενοι, ἀπαρτηρήτως προσευχέσθωσαν (87)· καὶ μὴ λουσάμενοι (88), καθαροὶ εἶσθαι δεῖ ἂν ἄλλοτριαν γυναίκα ὑποφθείρας μιάτην, ἢ συμμιανθῆ πόρνην, ἀναστάς ἀπ' αὐτῆς, οὐδ' ἂν τὸ πᾶσι γος ἔλον καὶ τοὺς ποταμοὺς πάντας ἀπολοῦσθαι, καθαρὸς εἶναι δυνήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Ὅτι ἔθος Ἰουδαίους τε καὶ Ἑλλήσι, συμπαρτηρεῖσθαι (89) τὰς φυσικὰς καθάρσεις, καὶ τῶν τεθνεώτων τὰ λείψανα βδελύσσεσθαι· Χριστιανῶν δὲ ἄλλοτριον (90).

Μὴ παρτηρεῖσθε οὖν τὰ ἔθνημα καὶ φυσικὰ (91), νομιζόντες μολύνεσθαι δι' αὐτῶν· μὴδὲ ἐπιζητεῖτε Ἰουδαίους ἀφορισμοὺς, ἢ συνεχὴ βαπτίσματα, ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ· ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίσεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις (92), τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων ποιούμενοι, καὶ ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κακοιμημένων μαρτύρων (93) καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, καὶ τῶν ἀδελφῶν ὁμῶν τῶν ἐν Κυρίῳ κακοιμημένων· καὶ τὴν ἀντίτυπον τοῦ βασιλείου σώματος Χριστοῦ δεκτὴν εὐχαριστίαν προσφέρετε ἐν τῇ ταῖς ἐκκλησίαις ὁμῶν, καὶ ἐν τοῖς κοι-

²¹ Num. XIX.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Τῆς. Est ἐν τῷ in ms. Vind. CLER. (86) Νομίμῳ. Legit ideid cod. νομίμων, eodem sensu. Ib.

(87) Ἀπαρτηρήτως προσευχέσθωσαν. Theanus Pythagoricæ elegans fertur apophthegma, laudatum a Clemente Alexandrino, postque eum a Theodorito : quæ interrogata, ποταλά γυνή ἀπὸ ἀνδρός εἰς τὸ θερμοφόριον χάσειν, respondit : Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου, καὶ παραχρῆμα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἄλλοτριου, οὐδεπώποτε. Quod sequitur de lavatione, accipiet lucem ex his B. Chrysostomi, homil. 18, in I ad Corinthios : Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν ἔθος· ἀπὸ μὲν γὰρ φιλονεξίας καὶ ἀρπαγῆς οὐκ ἂν τις σπουδάσειεν ἐπὶ βαλανείον εἰδέναι, ἀλλ' ἀδιαφόρως ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεισὶν ἀπὸ δὲ μίξιος πόρνης, καθάπερ ἄλλως γενόμενος ἀκάθαρτος, ἐπὶ τὸ λούεσθαι ἐρχεται. Est autem hic quoque noster mos : nam ab avaritia quidem, fraude, et rapina non curavit quisquam ire in balneum, sed citra ullam discrimen redit domum : a concubitu autem cum meretrice, tanquam totus effectus immundus, venit ad lavandum. Vide Luciani Amores. Tertullianus de Oratione cap. 14 : Omnibus hæc membris lævet quotidie Israel, nunquam tamen mundus est. Cot.

(88) Λουσάμενοι. Cod. Vind., λελουμένοι. CLER.

(89) Συμπαρτηρεῖσθαι. Sine præpositione οὖν, est παρτηρεῖσθαι in cod. Vind. Ib.

(90) Ἄλλοτριον. In eodem cod. : τοῦτο ἄλλοτριον· οὐδὲ καὶ συνίεται ἐν τοῖς κοιμητηρίοις τῶν καὶ ψάλλειν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει κακοιμημένων. Ib.

(91) Φυσικὰ. Τὰ φυσικὰ. Cod. Vind. Ib.

(92) Ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίσεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις. Conventium qui in cœmeteriis fieri

C solebant meminuit Eusebius Hist. eccl. lib. IX, cap. 2, estque mos ille longe notissimus. Sed nolim eo trahi locum S. Athanasii Apologia de fuga sua p. 704 : Τῆ γὰρ ἔβδωμάδῃ μετὰ τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν ὁ λαὸς νηστεύσας ἐξῆλθε περὶ (ita quoque apud Socratem ac Theodoritum, at in Nicephoro παρὰ) τὸ κοιμητήριον εὐξασθαι. Nam περὶ illud seu παρὰ, quod Historiæ tripartitæ lib. v, cap. 3, vertitur ad, significat prope sive juxta; ἐν ἐρήμῳ τόκῳ πλησίων τοῦ κοιμητηρίου, dicitur ab eodem magno Patre Apologia ad imperatorem, p. 692. Cot.

(93) Ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κακοιμημένων μαρτύρων. Pro martyribus cæterisque beatitudine fruentibus psallere ac offerre, non est precari ut remissionem delictorum consequantur et salvi fiant, quæ preces illos injuria afficerent : est tam orare ut eorum meriti flammam participes, utque ipsorum deprecationibus nostræ exauvantur, tum gratias agere Deo in memoriam illorum, laudem, gloriam atque honorem. Sic explicant liturgiæ, etiam Clementis nostri; Constantinus imperator oratione ad sanctorum cœtum cap. 12, quo loci memorantur ὕμνοι καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημαὶ καὶ εὐχαριστίας θυσιὰ· Cyrillus Hierosol., catechesis mystagogica 5; Eriphanus hæresis 75, quæ est Aerii, sect. 7; Chrysostomus in Acta, homil. 21; Augustinus Tractatu 84 in Joannem, et sermone 17 de verbis Apostoli; Dionysius, De ecclesiastica hierarchia cap. 3; Innocentius PP. III, Nicolaus Cabasilas; Symeon Thessalonicensis, cum aliis. Noti sunt verus Hildeberti :

Nam dum pro justo sacris assistitur aris, Pro justo grates ipse minister agit. Cot.

μαθηταίς· καὶ ἐν ταῖς ἐξέδοις τῶν κεκοιμημένων, φάλλοντες προπέμπετε αὐτοὺς (94), ἐὰν ὡσι πιστοὶ ἐν Κυρίῳ· « Τίμιος γὰρ ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ » καὶ πάλιν· « Ἐπιστρέφον ἡ ψυχὴ μου εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος ἐψηγέτησέ σε »· καὶ ἐν ἄλλοις· « Μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων » καί· « Δικαίων ψυχὰι ἐν χειρὶ Θεοῦ. » Οἱ γὰρ Θεῷ πεπιστευκότας, ἐὰν καὶ κοιμηθῶσιν, οὐκ εἰσὶν νεκροί· λέγει γὰρ ὁ Σωτὴρ τοῖς Σαδδουκαίοις· « Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὴν γεγραμμένην, ὅτι· Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; Οὐκ ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν. » Οὐκοῦν τῶν παρὰ Θεῷ ζώντων οὐδὲ τὰ λείψανα ἄτιμα. Καὶ γὰρ καὶ Ἐλισσαῖος ὁ προφήτης μετὰ τὸ κοιμηθῆναι αὐτὸν, νεκρὸν ἤγειρε· πεφοικυμένον ὑπὸ παιρῶν Συρίας (95)· εἶψαυσε γὰρ τὸ σῶμα αὐτοῦ τῶν Ἐλισσαίου ὁσίων, καὶ ἀναστὰς ἔζησεν· οὐκ ἂν δὲ ἐγεγόνει τοῦτο, εἰ μὴ ἦν τὸ σῶμα Ἐλισσαίου ἅγιον. Καὶ Ἰωσήφ ὁ σίφρων περιπέλαυτο τῷ Ἰακώβ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν ὄντι ἐπὶ τῆς κλίτης. Καὶ Μωσῆς, καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ἐπιφέροντο τὰ λείψανα Ἰωσήφ (96), μαλυμῶν οὐχ ἠγούμενοι τοῦτο. Ὅθεν καὶ ὁμοίως, ὡ ἐπίσκοποι, καὶ οἱ λοιποὶ, ἀπαρτηρήτως ἀπτόμενοι τῶν κεκοιμημένων, μὴ νομίσητε μιαινοσθαι, μηδὲ ββελύσσεσθε τὰ τούτων λείψανα· περιιστάμενοι τὰς τοιαύτας παρατηρήσεις, μωρὰς ὄψας· καὶ κοσμεῖτε αὐτοὺς (97) ἐν ἀγιασμῷ καὶ σωφροσύνῃ, ὅπως μέτοχοι τῆς ἀθανασίας καὶ κοινωνοὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ γένησθε, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ (98) λάβητε, ἀναπαύομενοι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ

A neribus mortuorum, eum psalmis deducite eos, si fuerint fideles in Domino : « Pretiosa enim in conspectu Domini mors sanctorum ejus »; et iterum : « Convertere, anima mea, in requiem tuam; quia Dominus benefecit tibi »; et alio in loco : « Memoria justorum cum laudibus »; et : « Justorum animæ in manu Dei ». Nam qui Deo crediderunt, licet obierint, mortui non censentur; ait quippe Saluator Sadduceis : « De resurrectione autem mortuorum non legisit quod scriptum est : Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaac, et Deus Jacobi? Non est igitur Deus, mortuorum Deus, sed vivorum : omnes enim vivunt ei ». Igitur eorum qui apud Deum vivunt nec reliquæ pretio ac honore carent. Etenim propheta Elisæus, postquam morte sublatus est, suscitavit mortuum, a prædonibus Syriæ trucidatum; tetigit enim corpus ejus ossa Eliazæ, et excitatus vixit : quod certe non accidisset, nisi corpus Eliazæ sanctum esset. Et Josephus, ille castus, Jacobum, post mortem in lecto positum complexus est. Et Moses, ac Jesus filius Navæ deferebant reliquias Josephi, hoc non arbitrati esse inquinamentum. Quocirca et vos, episcopi, ac reliqui, sine religione ac metu contingite mortuos, nec putetis vos ideo pollui, nec eorum reliquias abominemini; et declinate ab hujusmodi observationibus stultis; ac ornate vos sanctitate atque continentia, ut participes immortalitatis, ac regni Dei consortes efficiamini, atque promissionem Dei capiat, requiescentes perpetuo per Jesum Christum Salvatorem. Adhærete ergo ei

⁹⁴ Psal. cxv, 15. ⁹⁵ Psal. cxiv, 7. ⁹⁶ Prov. x, 7. ⁹⁷ Sap. iii, 1. ⁹⁸ Math. xxv, 31. ⁹⁹ Exod. iii, 6. ¹⁰⁰ Luc. xx, 38. ¹⁰¹ IV Reg. xiii, 21. ¹⁰² Gen. l, 1. ¹⁰³ Exod. xiii, 19. ¹⁰⁴ Jos. xxiv, 32.

VARIORUM NOTÆ.

(94) *Φάλλοντες προπέμπετε αὐτοὺς.* Bocrates lib. vii, cap. 46 : Αὐτοὺ τὸ σῶμα ἄγρι τοῦ μνήματος σὺν φαλμαβδίας παρέπιτον. Chrysostronus homil. 4 in *Epistoliam ad Hebræos*, ὡς ἀλλήτως αὐτοὺς προπέμπομεν, et sermone in textum Apostoli I *Theosal.* iv, 15, tom. V, καθάτερ τοὺς ἐπὶ ἀργῆ καλομένους. Unde Gregorius Nysseno in *Vita Maritine*, μωστικῆ κομῆθ εἰσῆι. Scilicet, Christianorum est letari in funere piorum : uti docetur a S. Chrysostrono multis in locis, et significatur per Hieronymum in *Epitaphio Fabiolæ*, dum exprimitur mos canendi Alleluia in exsequiis. Nikto insignem canonem 22 concilii Toletani in, aliaque testimonia, quia christianam hanc traditionem (quemadmodum appellat Hieronymus in *Vita Pauli Eremitæ*) nemo negat. Quod autem προπέμπειν est mitis, id non paucis est προκομίζειν, atque auctori incerti *De Persica captivitate*, quem R. P. Francisco Combefisio accepimus. Ierimus, p. 368 : Τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν, inquit, πολλὰκις προκομίζοντες, ἡ λιτὰς καὶ ἐκείας τῶ Θεῷ ὄντων ψυχῶν (κοινωνίᾳ ἀκαθάρτων) προσφέροντας, καὶ ἐκείας τοὺς προσηρμένους ἐνασπολοῦμεθα. Id est, *Sæpe cum fratres nostris offerimus, etiam illic in opera pietatis rebus occupamur, delictis videlicet. Cot.*

(95) *Πεφοικυμένον ὑπὸ πειρῶν Συρίας.* In LXX. IV Reg. xiii, 20 : Καὶ ἀπέθανεν Ἐλισσαί, καὶ εἶψαν αὐτὸν καὶ μονάζοντι Μωσῆ

ἦλθον ἐν τῇ γῆ, ἐλθόντες τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ ἐγένετο αὐτῶν θαπτόντων τὸν ἄνδρα, καὶ ἰδοὺ εἶδον τὸν μονάζοντα, καὶ ἔρριψαν τὸν ἄνδρα ἐν τῷ τάφῳ Ἐλισσαί· καὶ ἐπορεύθη, καὶ ἤψατο τῶν ὀστέων Ἐλισσαί, καὶ ἔζησεν, καὶ ἀνέστη ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Eo, inquam, in loco ambiguitas vocis αὐτῶν, respondentis Hebraico עָרַפְתָּ, quod ex sensu optime redditur a Latino interprete per *quidam*, turbavit non paucos, ut sepultores istos arbitrarentur esse ipsos graecatores, qui terræ mandarent aut hominem a se occisum, aut commilitem suum et collatorem. Prima sententia est etiam illius qui *Chronicon* vocatum *Alexandrinum* composuit p. 242, necnon auctoris *Tractatus de resurrectione Domini*, tom. IX *Operum S. Hieronymi*; secunda est nostri, et Zonaræ in *Annalibus*, post Josephum *Antiquit. Judææ* lib. ix, cap. 9; tertia Athanasii in *Synopsi Scripturæ*. Pseudo-Epiphani in *Vita Eliazæ*, uti monachos una littera minus legitur, itemque Georgii Cedreni in *Compendio historiarum*. Rectius et Grecis Asterius *Encomio in sanctos martyres*, ac Eulogius *Alexandrinus* lib. v *Adversus Nestorianos*, apud Photium cod. 240. Vide in hoc Opere p. 342, l. 12.

(96) *Ἰωσήφ.* Τοῦ Ἰωσήφ melius in cod. Vind. Cl.

(97) *Ἀδελφούς.* Melius sine dubio *δουτούς*, in cod. Vindob. Is.

(98) *Τοῦ Θεοῦ.* Αὐτοῦ, in cod. Vind. rectius ut videtur repetitio vocis Θεοῦ. Is.

qui potest aperire aures cordium vestrorum ad recipienda Dei eloquia, ministrata per Evangelium et per doctrinam Jesu Christi Nazareni, sub Pontio Pilato ac Herode crucifixi, mortui atque a mortuis excitati, iterum venturi cum gloria et virtute multa⁹⁹ in sæculi consummatione, suscitaturi mortuos, inducturi finem mundo, et retributuri unicuique pro meritis : item ei qui dedit nobis seipsum pignus resurrectionis ; qui in cælum per potestatem Dei ac Patris sui assumptus est in conspectu nostro¹⁰⁰, cum postquam a mortuis resurrexisset comediasset ac bibisset cum eo per dies quadraginta¹⁰¹; qui sedet a dextris throni majestatis Dei omnipotentis¹⁰², super Cherubinos¹⁰³; qui audit : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum¹⁰⁴; » quem vidit beatissimus Stephanus stantem a dextris virtutis, et exclamans dixit : « Ecce video cælos apertos, et Filium hominis stantem a dextris Dei¹⁰⁵, » tanquam pontificem universorum rationalium ordinum : per quem adoratio, et magnificentia et gloria omnipotentis Deo, et nunc, et in sæcula. Amen.

⁹⁹ Marc. XIII, 26. ¹⁰⁰ Marc. XVI, 19. ¹⁰¹ Act. I, 2, etc. ¹⁰² Hebr. VIII, 1. ¹⁰³ Psal. LXXIX, 2. ¹⁰⁴ Psal. CIX, 1. ¹⁰⁵ Act. VII, 55.

Α τοῦ Σωτῆρος, αλωνίας. Τῷ οὖν δυναμένῳ (99) ἀνα-
 ξαι τὰ ὤτα τῶν καρδιῶν ὑμῶν εἰς τὸ καταδέχ-
 σθαι (100) τὰ διηκονημένα τοῦ Θεοῦ λόγια διὰ τε τοῦ
 Εὐαγγελίου καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας Ἰησοῦ Χριστοῦ
 τοῦ Ναζωραίου, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλά-
 του καὶ Ἡρώδου, καὶ κοιμηθέντος καὶ ἀναστάντος ἐκ
 νεκρῶν, καὶ πάλιν ἐρχομένου ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἵωνος
 μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως πολλῆς, καὶ τοὺς μὲν νεκροὺς
 ἀνεγείροντος, τῷ κόσμῳ δὲ τέλος ἐπάγοντος, ἐκί-
 στω ἐκ τὰ πρὸς ἀξίαν ἀπονέμοτος· τῷ δόντι ἡμῖν
 ἀρραβῶνα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ εἰς οὐρανοὺς
 ἀναληφθέντι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 αὐτοῦ ἐπ' ἕβασιν ἡμετέρας, τοὺς συμφαγοῦσιν αὐτῷ καὶ
 συμπιούσιν ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τὸ ἀνα-
 στήναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ καθισθέντι ἐκ δεξιῶν
 τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης τοῦ παντοκράτορος
 Θεοῦ ἐπὶ τῶν Χερουδīm, τῷ ἀκούσαντι : « Κάθου ἐκ
 δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον
 τῶν ποδῶν σου » ὃν ἐθέασατο Στέφανος ὁ μακαριώ-
 τatos ἰστώτα ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἀναβοή-
 σας εἶπεν : Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεγμύ-
 νους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἰστώτα

τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀρχιερεῖα πάντων τῶν λογικῶν ταγμάτων (1) δι' οὗ (2) τὸ σέβας, καὶ ἡ μεγαλωσύνη, καὶ ἡ δόξα τῷ παντοκράτορι (3) Θεῷ, καὶ νῦν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

VARIORUM NOTÆ.

(99) Τῷ οὖν δυναμένῳ, etc. Desideratur ad sen-
 sum in hac longa periodo nounibil. Ac forte,
 quod contingere solet scribentibus negligenter, nec
 semel scripta relegendibus, nostro usu venit, ut
 longius abreptus, superiorum immemor putaverit
 se dixisse quod non dixerat. Ἀνακλόουθον et ἀνα-
 πόδοτον vocant grammaticorum filii. Cor.
 (100) Καταδέχεσθαι. Magis placet εἰσδέχεσθαι,
 quod est in cod. Vind. CLEM.
 (1) Ἀρχιερεῖα πάντων τῶν λογικῶν ταγμα-
 τῶν. Nisi sobrie intelligatur, ad Origenismum ac-
 credit; affine his Origenis tomo I in Joannem :
 Μέγας ἐστὶν ἀρχιερεὺς, οὗχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνων,

C ἀλλὰ καὶ παντὸς λογικοῦ, τὴν ἀπαξ θυσίαν προσνε-
 χθεῖσαν αὐτὸν ἀνεγκῶν. Christus magnus est
 pontifex, non pro solis hominibus, sed etiam pro
 omni quod rationis est capax, hostiam semel oblatam
 seipsum offerens. Videtis doctissimi clarissimi-
 que viri Danielis Huetii Origeniana : et nos
 infra. Cor.
 (2) Δι' οὗ. Ejusmodi loquendi genere libenter
 utebantur Ariani. Sed est in cod. Vind. αὐτῷ ex
 orthodoxorum sententia. CLEM.
 (3) Τῷ παντοκράτορι. In eodem, ex eorumdem
 consuetudine : Σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ συναϊδίῳ
 Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ib.

CAPITA LIBRI SEPTIMI.

- I. Quod duæ sint viæ : una vitæ, naturalis ; altera mortis, adscititia : et quod illa quidem ex Deo est ; hæc vero ex depravatione, secundum insidias adversarii.
- II. Morales admonitiones Dominicarum constitutionum, concordantes cum antiqua exhortatione divinarum legum. Interdictio iræ, homicidii, abominandæ Veneris, adulterii, omnisque vitæ actionis.
- III. Interdictio magicarum artium, interfectionis filiorum, perjurii, falsi testimonii.
- IV. Interdictio maledicentiæ, iræ permanentis, moris subdoli, otiosi sermonis, mendacii, fraudis, simulationis.
- V. Interdictio malitiositatis, acceptationis personarum, iræ, odii erga homines, invidiæ.
- VI. De arte augurali, incantatione, etc.

¹⁰⁰ L. ζόνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΒΔΟΜΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α. "Οτι δύο ὁδοὶ εἰσι, μία τῆς ζωῆς, ἡ φυσικὴ, καὶ μία τοῦ θανάτου, ἡ ἐπίσαστος· καὶ δεῖ ἡ μὲν ἐκ Θεοῦ, ἡ δὲ ἐκ τροπῆς κατ' ἐπιβουλήν τοῦ ἀλλοτρίου.
- β' Ἠθικὰ καρινέσεις Κυριακῶν διατάξεις, συμφωνοῦσαι τῇ παλαιᾷ παρακαλεῦσει τῶν θελων τόμων. Ἀπαγόρευσις θυμοῦ, φόβου¹⁰⁰, διαθορᾶς, μοιχείας, καὶ πάσης ἀπηγορευμένης πράξεως.
- γ. Ἀπαγόρευσις γοητείας, τεκνοκτονίας, ἐπιορκίας, ψευδομαρτυρίας.
- δ. Ἀπαγόρευσις κακολογίας, μήτιδος, καὶ ἡθους ὑπόδου, ἀργολογίας, ψεύδους, πλεονεξίας, ὑποκρίσεως.
- ε. Ἀπαγόρευσις κακοθητείας, προσωποληψίας, ὀργῆς, μισανθρωπίας, βασκανίας.
- ς. Περὶ ολιγοσκοπικῆς, ἐπαισιδῆς, κ.τ.λ.

- ζ. Ἀπαγόρευσις γογγυσμοῦ, καὶ ἀσθαδίας, καὶ ἀπερησυχίας, καὶ θρασυτήτος.
- η. Περὶ μακροθυμίας, ἀκακίας, πραότητος, ὑπομονῆς
- θ. Ὅτι χρὴ τοὺς κατὰ Χριστὸν διδασκάλους, γοῶν πλείον ἠγείσθαι: οἱ μὲν γὰρ τὸ εὖ εἶναι, οἱ δὲ τὸ εἶναι μόνον παρέχουσιν.
- ι. Ὅτι χρὴ μὴ ἀποσχίζεσθαι τῶν ἀγίων, ἀλλ' ἐληρηνεύειν μαχομένους, κρίνειν τε δικαίως, καὶ μὴ προσωποληπτῶν.
- ια. Περὶ διγύχου, ἀμφοκίστου¹.
- ιβ. Περὶ ὑποκουλῆς.
- ιγ. Ὅπως δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς οἰκέταις τοὺς κυρίους: καὶ ὅπως χρὴ ὑποτάσσασθαι τοὺς οἰκέτας.
- ιδ. Περὶ ὑποκρίσεως, καὶ προσοχῆς νόμων, καὶ βέβομολογίσεων.
- ιε. Περὶ τῆς πρὸς γοῦρας θεραπείας.
- ισ. Περὶ τῆς πρὸς βασιλέα καὶ ἀρχοντας ὑποταγῆς.
- ιζ. Περὶ καθαρῶ συνειδότος τῶν προσευχομένων.
- ιη. Ὅτι ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου ἐκείσεσθαι ὁδοῦ, ἀσθελας καὶ παρανομίας πεπλήρωται.
- ιθ. Ὅτι μὴ χρὴ τῆς εὐσεβείας ἐκκλίπειν δεξιὰ ἢ εὐώνυμα, παρατεῖν δὲ νομοθέτης.
- ια. Ὅτι μὴ χρὴ φανλίζεσθαι τι τῶν προσφῶρων βρωμάτων, ἀλλ' εὐχαριστικῶς μεταλαμβάνειν καὶ τεταγμένως.
- ιβ. Ὅτι χρὴ φεῦγειν τὴν τῶν εἰδωλοθύτων βρώσιν.
- ιγ. Διάταξις Κυριακῆ, ὅπως χρὴ βαπτίζεσθαι, καὶ εἰς τὸν τίνα θάνατον.
- ιδ. Ποίας νηστευτέον τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας, ἢ τίνας οὐ νηστευτέον: καὶ οὐ χάριν.
- ιε. Οἷους εἶναι χρὴ τοὺς προσευχομένους τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου δοθεῖσαν προσευχῆν.
- ισ. Εὐχαριστία μυστικῆ.
- ιζ. Εὐχαριστία ἐπὶ τῇ θείᾳ μεταλήψει.
- ιζ. Εὐχαριστία περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου.
- ιη. Ὅτι οὐ χρὴ ἀδιαφορεῖν περὶ τῆς κοινωρίας.
- ιθ. Περὶ καρποφοριῶν διάταξις.
- ια. Ὅπως χρὴ τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέραν, συναθροισμένους, ἐυτελεῖν.
- ια. Οἷους εἶναι χρὴ τοὺς χειροτονουμένους.
- ιβ. Πρόβησις περὶ τῶν μαλλόντων.
- ιγ. Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ προνοίας διαφόρου.
- ιδ. Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ δημιουργίας διαφόρου.
- ιε. Προσευχὴ μετὰ εὐχαριστίας ἐξαγγέλλουσα τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ τὰ θνητὰ κηδεμονίαν.
- ισ. Προσευχὴ ὑπομνηστικὴ τὴν γενομένην Χριστοῦ ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν εἰς τοὺς φέτους διάφορον προνοίαν.

¹ al. εὐγυφύχου.

- VII. *Interdictio murmurationis, perveracitatis, superbis, feritatis.*
- VIII. *De longanimitate, innocentia, mansuetudine, patientia.*
- IX. *Quod oporteat doctrinæ Christi magistros pluris ducere quam parentes: illi siquidem, bene esse: his vero esse tantum præstant.*
- X. *Quod non oporteat disjungere se a sanctis, sed pacificare contententes, et judicare juste, et personas non accipere.*
- XI. *De homine duplicis animi, seu modicæ fidei.*
- XII. *De beneficentia.*
- XIII. *Quales se exhibere debeant famulis domini, et quo modo oporteat famulos esse subjectos.*
- XIV. *De hypocrisi, et legum observantia, et confessionibus.*
- XV. *De cultu erga parentes.*
- XVI. *De subjectione erga regem et magistratus.*
- XVII. *De munda conscientia precantium.*
- XVIII. *Quod via quæ ex insidiis adversarii adscita fuit, impietate ac iniquitate sit plena.*
- XIX. *Quod non oporteat a pietate declinare dextrorsum vel sinistrorsum, admonet legislator.*
- XX. *Quod non oporteat improbare cibum quemlibet usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere.*
- XXI. *Quod oporteat abstinere ab esu idolothytorum.*
- XXII. *Constitutio Dominica, quo modo oporteat baptizare, et in cujus mortem.*
- XXIII. *Quibus diebus hebdomadis jejunandum sit, et quibus non jejunandum; et cujus rei gratia.*
- XXIV. *Quales esse oporteat eos qui orant a Domino traditam orationem.*
- XXV. *Gratiarum actio sacramentalis.*
- XXVI. *Gratiarum actio super divina communione.*
- XXVII. *Gratiarum actio pro mystico et sacramentali unguento.*
- XXVIII. *Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere.*
- XXIX. *De oblationibus constitutio.*
- XXX. *Quo modo oporteat diem Dominicum nostri Salvatoris resurrectioni dicatum, congregatos celebrare.*
- XXXI. *Quales esse oporteat eos, qui ordinantur.*
- XXXII. *Denuntiatio de futuris.*
- XXXIII. *Oratio variam providentiam prædicans.*
- XXXIV. *Oratio variam creationem prædicans.*
- XXXV. *Oratio cum gratiarum actione prædicans Dei erga creaturas sollicitudinem.*
- XXXVI. *Oratio commemorans incarnationem Christi, et variam erga sanctos providentiam.*

CAPUT XXVIII.

De nefando amore puerorum, adulterio et fornicatione.

Contra vero execrabilis illa ac naturæ repugnans conjunctio, aut illa iniqua actio, utpote Deo invisæ. Etenim naturæ adversatur nequitia Sodomorum, et illa quæ cum bestiis patrat; æquitati autem repugnat adulterium, et fornicatio: quorum flagitiorum, illa quidem, impietates sunt; istud vero, injuria; at ultimum, peccatum: nullum autem eorum impunitum manet, secundum propriam rationem. Nam primi dissolutionem ac finem mundi procurant, dum quæ naturalia sunt, contra naturam nituntur perpetrare; secundi vero injuriosi sunt, cum aliorum matrimonia corrumpunt; et quod a Deo factum fuit unum, dividunt in duo; et efficiunt ut liberi suspecti habeantur, virque naturalis ac legitimus insidiis pereat: fornicatio autem, corruptio est propriæ carnis; non enim spectat generationem proles, sed soli indulget voluptati; quod incontinentiæ est indicium, non signum virtutis. Legibus autem hæc omnia interduntur. Ita enim pronuntiant Scripturæ: « Non cubabis cum masculo concubitum muliebrem⁶⁶; maledictus enim est talis vir; et lapidibus lapidabitis eos; abominationem fecerunt⁶⁷. Omnem concubentem cum jumento, occidite eum; iniquitatem fecit in populo⁶⁸. Et si quis mulierem viro traditam, inquinaverit, occidite utramque; iniquitatem fecerunt, rei sunt, moriantur⁶⁹. » Et deinceps: « Non erit fornicator in filiis Israelis; et non erit fornicatrix ex filiabus Israelis. Non offeres mercedem prostibuli Domino Deo tuo super altare, neque pretium canis⁷⁰. Non enim pura sunt, inquit, vota ex mercede meretricis. » Hæc quidem leges veterunt; connubium vero extulerunt, benedictum appellantes, quandoquidem benedixit Deus, qui conjunxit feminam cum masculo^{71,72}. Dicit autem sapiens Salomon: « A Domino aptatur uxor viro⁷³; » et David ait: « Uxor tua, sicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ: filii tui, sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ. Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum⁷⁴. » Itaque connubium honorabile est ac venerandum⁷⁵; et generatio filiorum pura: nihil enim mali inest in bono. Neque

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ παιδεραστίας, μοιχείας τε καὶ πορνείας (73).

Ὑπέκει δὲ καὶ ἡ παρὰ φύσιν βδελυκτὴ μίξις, ἣ ἡ παράνομος πρᾶξις, ἐχθρὰ γὰρ Θεοῦ ὑπάρχουσα· καὶ γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ Σοδόμων ἀμαρτία⁶⁶, καὶ ἡ πρὸς ἄλογα· παράνομον δὲ, μοιχεία καὶ πορνεία· ὧν τὰ μὲν, ἀσεβήματα· τὰ⁶⁷ δὲ, ἀδικία· καὶ τὸ τελευταῖον, ἀμαρτήματα· οὐδέτερον δὲ αὐτῶν ἀτιμώρητον, κατὰ τὴν οἰκείαν διάθεσιν. Οἱ τε γὰρ πρῶτοι διάλυσιν κόσμου μηχανῶνται, τὰ κατὰ φύσιν παρὰ φύσιν ἐπιχειροῦντες ποιεῖν· οἱ δὲ δεύτεροι, οἱ μὲν ἀδικοῦσιν, ἀλλοτρίους γάμους φθείροντες, καὶ τὸ ὑπὸ Θεοῦ γενόμενον ἴν, διαρροῦσιν εἰς δύο, τοὺς τε παῖδας ὑπόπτους, καὶ τὸν φυσικὸν ἄνδρα εὐεπιθούλευτον· ἣ τε πορνεία, φθορὰ τῆς οἰκείας· ἐστὶ σαρκὸς, οὐκ ἐπὶ παιδοποιεῖα γινομένη, ἀλλ' ἡδονῇ χαριζομένη τὸ πᾶν ὑπερ ἐστὶν ἀκρασίας σύμβολον, ἀλλ' οὐκ ἀρετῆς σημεῖον. Ἀπηγόρευται δὲ τοῖς νόμοις ἅπαντα ταῦτα. Φησὶ γὰρ τὰ λόγια οὕτως· « Οὐ κοιμηθήσῃ μετὰ ἄρρηνος κοίτην γυναικίαν· ἐπικατάρατος γὰρ ὁ τοιοῦτος· καὶ λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς (74)· βδελυγμα (75) ἐποίησαν· πάντα κοιμώμενον μετὰ κτήνους, ἀποκτείνετε αὐτὸν, ἀνομίαν ἐποίησεν ἐν τῷ λαῷ. Καὶ ἐάν τις γυναῖκα ὑπὸνδρον μίανῃ, ἀποκτείνετε ἀμφοτέρους· ἀνομίαν ἐποίησαν, ἔνοχοι εἰσιν, ἀπαθανάτωσαν. » Καὶ ἐξῆς· « Οὐκ ἔσται πορνείων ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ· καὶ οὐκ ἔσται πορνείουσα ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ. Οὐ προσοίσεις μισθώμα πόρνῃς Κύριω τῷ Θεῷ σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, οὕτε ἀλλαγμάκων. Οὐ γὰρ ἀγναί, φησὶν, εὐχαὶ ἐκ μισθώματος ἑταίρας. » Ταῦτα μὲν ἀπηγόρευσαν οἱ νόμοι· ἐν δὲ γάμον ἐπέμνηναν, εὐλογημένον αὐτὸν ἀποκαλέσαντες· ἐπειδὴ καὶ εὐλόγησεν (76) ὁ Θεὸς ὁ συζεύξας τὸ θῆλυ τῷ ἄρρην. Λέγει δὲ πού καὶ ὁ σοφὸς Σολομών (77)· « Παρὰ Κυρίου ἀρμόζεται γυνὴ ἄνδρι· καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· « Ἡ γυνὴ σου ὡς ἀμπέλος εὐθηνώσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου· οἱ υἱοὶ σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν, κύκλις τῆς τραπέζης σου. Ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. » Οὐκοῦν ὁ γάμος τίμιος καὶ σεμνὸς, καὶ ἡ τῶν παίδων γένεσις, καθαρὰ· οὐδὲν γὰρ κακὸν ἐν καλῷ ὑπάρχει. Οὕτως οὖν ἡ φυσικὴ καθαρις, βδελυκτὴ παρὰ (78) Θεῷ, ὃς αὐτὴν ὑποκονήσῃ συμβάλειν γυναικὶν ἐν τριακονθημέρῳ, συστάσεως χάριν καὶ εὐρωστίας, ἀκινήτοτέρας ὑπερ-

⁶⁶ al. ἀπέλγειν. Sic cod. Vind. ⁶⁷ f. τό. ⁶⁸ Levit xviii, 22. ⁶⁹ Levit. xx, 13. ⁷⁰ Exod. xxii, 19. ⁷¹ Levit. xx, 10; Deut. xxii, 22. ⁷² Deut. xxiii, 17. ⁷³ Gen. i, 28. ⁷⁴ Prov. xix, 14. ⁷⁵ Psal. cxvii, 3. ⁷⁶ Hebr. xiii, 4.

VARIORUM NOTÆ.

(73) Πορνείας. Addit Vindobonensis codex, καὶ μίξιν ἀλόγων, ὅτι τὰ μὲν ἐστὶ παρὰ φύσιν ἀσέβημα, τὰ δὲ παρὰ νόμον ἀδικία, καὶ διὰ τί τούτων ἕκαστον ἀπειρηται καὶ καλύπτεται. Cl.
(74) Λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς. Secundum sensum et verba Scripturæ Levitici xx, ubi θανάτω θανατούσθωσαν morte moriantur et λίθοις λιθοβολήσατε αὐτούς, lapidibus lapidabitis eos idem significant; quemadmodum colligere est ex eodem capite, præsertim si conferatur cum Ezech. xvi, 58,

40; Joan. viii, 5, cum Philone apud Eusebium Præpar. evang., lib. viii, cap. 7, et cum Josepho contra Apionem, lib. ii, p. 1075. Cot.
(75) Βδελύγμα. Præfigitur ὅτι in cod. Vindob. et post ἐποίησαν subjicitur ἐν τῷ λαῷ. Sed πάντα κοιμώμενον usque ad τῷ λαῷ desunt. Cl.
(76) Εὐλόγησεν. Additur αὐτὸν in cod. Vindob. Ib.
(77) Καὶ ὁ σοφὸς Σολομών. Hæc omissa sunt in altero Vind. Ib.
(78) Παρά. Decet in altero cod. Vind. Ib.

χοῦσαις, ὅτε ἐν οἰκίᾳ καθημέναις τὸ πλεον. Οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος, τῆς αἰμορροούσης ἀφαμένης τοῦ σωτηρίου κρασπέδου ὑγιαίας χάριν, οὐκ ἠχθέσθη ἐπ' αὐτῆ, ὅτε μὴ ὄλωσ ἡτιάσατο· τούναντιον δὲ καὶ ἴασατο αὐτήν, φήσας· « Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. » Καὶ φυσικῶν μὲν φαινομένων ταῖς γυναίξιν, οἱ ἄνδρες μὴ συνερχέσθωσαν, προνοίας ἕνεκα τῶν γεννωμένων (79). Ἄπειπε γὰρ ὁ νόμος· « Πρὸς γυναῖκα γὰρ, φησὶν, ἐν ἀφ᾽ ἑδρῶ οὔσαν, οὐ προσεγγιεῖ (80). » Μῆτε μὴ ἐγκυμονούσαις ὀμιλεῖτωσαν αὐταῖς (81)· οὐκ ἐπὶ παιδῶν γὰρ γενέσει τούτο ποιῶσιν, ἀλλ' ἡδονῆς χάριν· οὐ δεῖ δὲ φιλήδονον, τὸν φιλόθεον ὑπάρχειν.

menstruum separata est, non appropinquabis ⁷⁹. » Neque etiam cum gravidis uxoribus consuetudinem habeant; id enim non ad suscipiendos liberos faciunt, sed voluptatis causa ⁸¹ : non oportet autem ut qui Dei studiosus est, ducatur studio voluptatis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὅπως χρῆ τὰς γυναῖκας ὑποτάσσεσθαι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, καὶ τοὺς ἀνδρας στέργειν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας (82).

Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, καὶ διὰ τιμῆς αὐτοὺς ἔχετε, καὶ φόβῳ καὶ ἀγάπῃ δουλεύετε αὐτοῖς· ὡς ἡ ἀγία Σάρρα τὸν Ἀβραάμ ἐτίμα, οὐδὲ ἐξ ὀνόματος αὐτὸν ὑπομένουσα καλεῖν, ἀλλὰ κύριον αὐτὸν προσαγορεύουσα, ἐν τῷ λέγειν· « Ὁ δὲ κύριός μου, προσθύτης. » Ὁμοίως οἱ (83) ἄνδρες, στέργετε τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς ἴδια μέλη, ὡς κοινωδὸς βίου, καὶ συνεργοὺς πρὸς γένεσιν παιδῶν. « Συνευφραίνου γὰρ, φησὶ, μετὰ γυναῖκόσ τῆς ἐκ νεότητός σου· Ἐλαφὸς σῆς (84) φίλιας, καὶ πῶλος σῶν χαρίτων ὀμιλεῖτω σοι· ἡ δὲ ἰδία ἡγέσθω σου, καὶ συνέστω σοι ἐν παντὶ καιρῷ· ἐν γὰρ τῇ ταύτης φίλιᾳ

A igitur purgatio naturalis horrorem Deo incutit, qui sapienter constituit ut ea omnibus tricenis diebus, firmitatis ac sanitatis gratia, mulieribus accideret; quæ, scilicet, minus inveniuntur, quod domi plurimum sedeant. Quinetiam in Evangelio Dominus, cum salutarem simbriam mulier sanguinis produdio laborans tetigisset, ut sanaretur; non succensuit illi, neque ullatenus accusavit; imo vero curavit eam, dicens : « Fides tua te salvam fecit ⁷⁹. » Verumtamen quando uxoribus naturalia illa, seu menstrua prodeunt ⁸⁰, mariti ad eas non accedant, ut gignendorum saluti provideatur. Idque lex prohibuit. Ait enim : « Ad mulierem quæ propter menstruum separata est, non appropinquabis ⁷⁹. » Neque etiam cum gravidis uxoribus consuetudinem habeant; id enim non ad suscipiendos liberos faciunt, sed voluptatis causa ⁸¹ : non oportet autem

B

CAPUT XXIX.

Quo modo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas.

Mulieres, estote subjectæ viris vestris ⁷⁹, eosque in honore habete, ac in timore et charitate servite illis : quemadmodum sancta mulier Sara Abrahamum honorabat, ne ex nomine quidem eum ausa appellare, sed dominum eum vocans ⁷⁹, dicendo ⁷⁹ : « Dominus autem meus senex est ⁷⁹. » Similiter viri, amate uxores vestras, ut propria membra ⁸⁰, ut vitæ socias, et ad liberorum susceptionem adiutrices ⁸¹. « Lætare enim, inquit, cum uxore adolescentiæ tuæ : cerva tuæ amicitiae, et pullus gratiarum tuarum conversetur tecum; propria vero ducat te, et adsit tibi in omni tempore; in ejus

⁷⁹ Matth. ix, 22. ⁸⁰ Lev. xviii, 19. ⁸¹ Ezech. xviii, 6. ⁷¹ II Tim. iii, 4. ⁷² Coloss. iii, 18. ⁷³ I Petr. iii, 6. ⁷⁴ I. Pseudo-Ignat. ad Antioch. 9. ⁷⁵ Gen. xviii, 12. ⁷⁶ Ephes. v, 25, 28. ⁷⁷ Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13, ad Hieron. 4

VARIORUM NOTÆ

(79) *Provolas ἕνεκα τῶν γεννωμένων.* Hunc et superiorem locum illustrant verba *Æneæ Gazæi* (vel *Αἰνέου σοφιστοῦ* et *Πατριωνικοῦ Χριστιανοῦ*, si fides duobus libris mss. Regiæ Bibliothecæ) in dialogo, autè mediū : Ἐπὶ καὶ τῶν Ἑβραίων τὸν νόμον προσέμα, ὅς τοῦ λευωθημένου τὸν πατέρα κατέλευσεν, ὅτι δι' ἀκρασίαν τῆς γυναῖκος τὸν καθαρὸν οὐκ ὑπέμεινεν, ὅθεν ἡ τῆς ὕλης πλεονεξία, καὶ ἡ αἰσχίση τοῦ παιδὸς νόσος. Hoc est : *Nam et Hebræorum legem admitto, quæ corpore sæde vitiat hominis patrem adjudicavit lapidationi, eo quod ob intemperantiam purgationem conjugis non expectaverit; unde materie redundantia, et turpissimum proli morbus exstitit.* Quæ confer cum *Levit. xx, 18*, et *Theodorito quæst. 21 in Leviticum.* Apposite etiam præ cæteris ad constitutionem Hieronymus in *Ezechielis xviii, 6* : *Per singulos menses, gravia atque torpentia mulierum corpora, in mundi sanguinis effusione relevantur. Quo tempore si vir cœteris cum muliere, dicuntur concepti fetus vitium seminis trahere; ita ut leprosi et elephantiaci ex hac conceptione nascantur, et fœda (s. et in fœda) in utero seæ corpora parvitate (al. pravitate) vel enormitate membrorum, sanies corrupta degeneret.* Nam præter explicatam liberorum sortem (de qua *Philocalæus De legibus specialibus*, p. 78), *Isidorus Pseudo-Isiota* multis epistolis, Augustinus, in super *Leviticum* 64, et sermone 244 *De tempore*, atque alii

C illud *gravia atque torpentia corpora* respondet verbis nostri auctoris, ἀκνητοτέρας ὑπαρχούσαις, quæ allata paulo præcedunt. *Cot.*

(80) *Προσεγγιεῖ.* In secunda persona legitur in cod. Vind. *προσεγγιεῖ.* *CLEER.*

(81) *Μῆτε μὴ ἐγκυμονούσαις ὀμιλεῖτωσαν αὐταῖς.* Ut omittam satis nota non paucorum Patrum et canonum testimonia, quæ ad Christianos spectant; habes de Abrahamo, Jacobo, Amramo patre Aaronis et Mosis, levitica tribu, veteribus Hebræis patribus seu patriarchis, apud Philonem Judæum libro *De Abrahamo*, *Clementem Alexandrinum Pædagogum* ii, cap. 10, p. 192; *Stromatei* iii, p. 456; *Joannem Chrysostomum* homil. 38 in *Genesios* cap. 16; *Procopium Gazæum* ad idem caput, et *Jonam Aurelianensem De institutione laicali*, lib. ii, cap. 7. Item habes de *Essenis* sive *Essæis*, in *Josepho*, lib. ii *Ἀλώσεως*, cap. 12, et in *Historia Hierosolymitana Jacobi de Vitriaco*, cap. 81 : *De Serribus, Recognitionum* viii, 48; de *Pescennio* denique ac *Zenobia*, apud scriptores *Historiæ Augustæ.* *Cot.*

(82) *Γαμστάς.* Additur in ms. Vind. : *Καὶ οὐ συνερχόμενοι ἀλλήλοις, καὶ μὴ λούσονται, καθαροὶ εἶσιν, μοιχὸν δὲ ἢ πόρνον λουτρὸν οὐ καθαροί.* *Ci.*

(83) *Οἱ.* In ms. Vind. καὶ οἱ. *Io.*

(84) *Σῆς.* Omittitur in cod. Vind. *Io.*

omni amicitia oblectatus, diuturnus eris⁷⁰. » Diligite igitur eos, tanquam vestra membra, tanquam vestra corpora. Ita enim scriptum est : « Dominus testificatus est inter te, et inter uxorem adolescentiæ tuæ; et ipsa socia tua, et non alius fecit; et reliquæ spiritus tui, et custodite spiritum vestrum, et uxorem adolescentiæ tuæ ne derelinquas⁷¹. » Igitur vir ac mulier, cum in legitimo matrimonio liberis operam dant, et à communi lecto exsurgunt, preceant, nulla superstitione deterriti; etsi non laventur, puri sunt : qui vero alienam uxorem commiserit ac maculaverit, vel cum meretrice se commacularit : ab ea surgens, neque si toto pelago, et fluviis omnibus abluerit se, purus esse poterit.

CAPUT XXX.

Quod Judæis ac gentilibus consuetudo sit, una observare naturales purgationes et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum.

Ne igitur observetis hujusmodi legalia et naturalia, existimantes contaminari per ea; neque requiratis Judaicas separationes, aut assiduas lavationes⁷², aut expiationes de tactu mortui⁷³; sed absque ulla observatione congregamini in cœmeteriis, lectionem sacrorum librorum facientes, atque psallentes pro defunctis martyribus et omnibus a saculo sanctis, et pro fratribus vestris qui in Domino dormierunt : item antitypam regalis corporis Christi et acceptam seu gratam eucharistiam offerte in ecclesiis vestris, et in cœmeteriis; atque in fu-

⁷⁰ Prov. v, 18. ⁷¹ Mal. II, 14. ⁷² Levit. XII, etc.

συμπεριφερόμενος, πολλοστέδ ἐσθ. » Ἀγαπήτε οὖν αὐτάς, ὡς οἰκεία μέλη, ὡς ὑμέτερα σώματα. Γέγραπται γάρ οὕτω : « Κύριος διεμαρτύρατο ἀνά μέσον σου καὶ ἀνά μέσον γυναικὸς νεότητός σου· καὶ αὕτη κοινωνὸς σου καὶ οὐκ ἄλλος ἐποίησε· καὶ ὑπόλειμμα πνεύματός σου· καὶ φυλάξασθε τῷ (85) πνεύματι ὑμῶν, καὶ γυναίκα νεότητός σου μὴ ἐγκαταλίπησ. » Ἄνθρ οὖν καὶ γυνή, νομίμω (86) γάμω συνερχόμενοι, καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἐχειρόμενοι, ἀπαρτηρήτως προσευχέσθωσαν (87)· καὶ μὴ λουσάμενοι (88), καθαροὶ εἶσιν ὅς δ' ἂν ἄλλοτερῶν γυναικῶν ὑποφθειράσ μίανη, ἢ συμμιανθῆ πόρνη, ἀναστὰς ἀπ' αὐτῆς, οὐδ' ἂν τὸ πλάγιος ἔλον καὶ τοὺς ποταμοὺς πάντας ἀπαλοῦσθαι, καθαρὸς εἶναι δυνήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ.

Ἐπιθεοὺς Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλήσι, συμπαρτηρησθῆναι (89) τὰς φυσικὰς καθάρσεις, καὶ τῶν τεθνήσκων τὰ λείψανα βδελύσσασθαι· Χριστιανῶν δὲ ἀλλότριον (90).

Μὴ παρτηρησθε οὖν τὰ ἔθνομα καὶ φυσικὰ (91), νομιζόντες μολύνεσθαι δι' αὐτῶν· μηδὲ ἐπιζητεῖται Ἰουδαϊκοὺς ἀφορισμοὺς, ἢ συνεχῆ βαπτίσματα, ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ· ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίσεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις (92), τὴν ἀνάγκωσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων ποιούμενοι, καὶ ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κοιμηθέντων μαρτύρων (93) καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, καὶ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν τῶν ἐν Κυρίῳ κοιμηθέντων· καὶ τὴν ἀντίτυπον τοῦ βασιλείου σώματος Χριστοῦ δεκτὴν εὐχαριστίαν προσφέρετε ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὑμῶν, καὶ ἐν τοῖς κοι-

⁷¹ Num. XIX.

VARIORUM NOTÆ.

(85) Τῷ. Est ἐν τῷ in ms. Vind. CLXA.
 (86) Νομίμω. Legit ideim cod. νομίμων, eodem sensu. Id.
 (87) Ἀπαρτηρήτως προσευχέσθωσαν. Theanus Pythagoricæ elegans fertur apophthegma, laudatum a Clemente Alexandrino, postque eam a Theodorito : quæ interrogata, ποτατὰ γυνή ἀπὸ ἀνδρός εἰς τὸ θεομορφίον κάτειναι, respondit : Ἄπὸ μὲν τοῦ ἔθλου, καὶ παραχρημα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἄλλοτριου, οὐδεπώποτε. Quod sequitur de lavatione, accipiet lucem ex his B. Chrysostomi, homil. 18, in I ad Corinthios : Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν ἔθος· ἀπὸ μὲν γὰρ φιλονεξίας καὶ ἀρπαγῆς οὐκ ἔν τις σπουδάζουσιν ἐπὶ βάλαντιον ἔλθειν, ἀλλ' ἀδιαφόρως ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἀνεισιν ἀπὸ δὲ μίξιος πόρνης, καθάπερ ἔλωσ γενόμενος ἀκάθαρτος, ἐπὶ τὸ λούσασθαι ἔρχεται. Est autem hic quoque noster mos : nam ab avaritia quidem, fraude, et rapina non curavit quisquam ire in balneum, sed citra ullam discrimen redit domum : a concubitu autem cum meretrice, tanquam lotus effectus immundus, venit ad lavandum. Vide Luciani Amores. Tertullianus de Oratione cap. 11 : Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, nunquam tamen mundus est. Cot.

(88) Λουσάμενοι. Cod. Vind., λελουμένοι. CLXA.
 (89) Συμπαρτηρησθῆναι. Sine præpositione οὖν, est παρτηρησθῆναι in cod. Vind. Id.
 (90) Ἀλλότριον. In eodem cod. : τοῦτο ἀλλότριον· οὐδὲ καὶ συνίεναι ἐν τοῖς κρημητηρίοις τῶν καὶ ψάλλειν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει κοιμηθέντων. Id.
 (91) Φυσικὰ. Τὰ φυσικὰ. Cod. Vind. Id.
 (92) Ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίσεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις. Conventum qui in cœmeteriis fieri

C solebant meminil Eusebius Hist. eccl. lib. IX, cap. 2, estque mos ille longe notissimus. Sed nolim eo trahi locum S. Athanasii Apologia de fuga sua p. 704 : Τῆ γὰρ ἔθνομῶδι μετὰ τὴν ἁγίαν Πεντηκοστὴν ὁ λαὸς νηστεύσας ἐξῆλθε περι (ita quoque apud Socratem ac Theodoritum, at in Nicephoro παρὰ) τὸ κοιμητηριον εὐχασθαι. Nam παρὶ illud seu παρὰ, quod Historiæ tripartitæ lib. v, cap. 3, veritur ad, significat prope sive iuxta; ἐν ἐσθμῳ τόπω πλησίων τοῦ κοιμητηρίου, dicitur ab eodem magno Patre Apologia ad imperatorem, p. 692. Cot.

(93) Ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κοιμηθέντων μαρτύρων. Pro martyribus cæterisque beatitudine fruentibus psallere ac offerre, non est precari ut remissionem delictorum consequantur et salvi fiant, quæ preces illos injuria afficerent : est tam orare ut eorum meriti flamas participes, utque ipsorum deprecationibus nostræ exanimantur, tum gratias agere Deo in-memoriam illorum, laudem, gloriam atque honorem. Sic explicant liturgiæ, etiam Clementis nostri ; Constantinus imperator oratione ad sanctorum cœtum cap. 12, quo loci memorantur ἕρωσι καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημῖαι καὶ εὐχαριστίας θυσιὰ· Cyrillus Hierosol., catechesi mystagogica 5 ; Eriphanus hæresi 75, quæ est Aerii, sect. 7 ; Chrysostomus in Acta, homil. 21 ; Augustinus Tractatu 84 in Joannem, et sermone 17 de verbis Apostoli ; Dionysius, De ecclesiasticis hierarchiis cap. 3 ; Innocentius PP. III, Nicolaus Cabasilas ; Symeon Thessalonicensis, cum aliis. Nōti sunt versus Hildeberti :

Nam dum pro justo sacris assistitur artis,
 Pro justo grates ipse minister agit. Cot.

μητηρίους· καὶ ἐν ταῖς ἐξόδοις τῶν κοιμηημένων, ἄλλοις προπέμπετε αὐτοὺς (94), ἐὰν ὡς πιστοὶ ἐν Κυρίῳ· « Τίμιος γὰρ ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ » καὶ πάλιν· « Ἐπίστρεψον ἡ ψυχὴ μου εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος ἐτήρησέν με » καὶ ἐν ἄλλοις· « Μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων » καὶ· « Δικαίων ψυχὰν ἐν χειρὶ Θεοῦ. » Οἱ γὰρ Θεῷ πεπιστευότες, ἐὰν καὶ κοιμηθῶσιν, οὐκ εἰσὶν νεκροί· λέγει γὰρ ὁ Σωτήρ τοῖς Σαδδουκαίοις· « Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ γράμμα μένον, ὅτι· Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· οὐκ ἔστιν οὖν ὁ Θεός, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν. » Οὐκοῦν οὖν παρὰ Θεῷ ζῶντων οὐδὲ τὰ λείψανα ἔτιμα. Καὶ γὰρ καὶ Ἐλισσαῖος ὁ προφήτης μετὰ τὸ κοιμηθῆναι αὐτὸν, νεκρὸν ἤγειρε· παρονοημένον ὑπὸ πειρατῶν Συρίας (95)· ἔβασε γὰρ τὸ σῶμα αὐτοῦ τῶν Ἐλισσαίου ὁστέων, καὶ ἀναστάς ἐξῆσεν· οὐκ ἂν δὲ ἐγεγόνει τοῦτο, εἰ μὴ ἦν τὸ σῶμα Ἐλισσαίου ἄγιον. Καὶ Ἰωσήφ ὁ σόφρων περιπέλακτο τῷ Ἰακώβ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν ἐντὶ τῆς κλίνης. Καὶ Μωσῆς, καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ἐπιφέροντο τὰ λείψανα Ἰωσήφ (96), μαλασθὲν οὐκ ἠγούμενοι τοῦτο. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς, ὡ ἐπίσκοποι, καὶ οἱ λοιποὶ, ἀπαρτηρητικῶς ἄπειρομοι τῶν κοιμηημένων, μὴ νομίσητε μαινεσθαι, μηδὲ βεβηλώσεσθε τὰ τοῦτων λείψανα· περιιστάμενοι τὰς τοιαύτας παρατηρήσεις, μαρὰς οὐσας· καὶ κοσμεῖτε αὐτοὺς (97) ἐν ἀγιασμῷ καὶ σωφροσύνῃ, ὅπως μέτοχοι τῆς ἀθανασίας καὶ κοινωνοὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ γένησθε, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ (98) λάβητε, ἀναπαύμενοι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ

A neribus mortuorum, eum psalmis deducite eos, si fuerint fideles in Domino : « Pretiosa enim in conspectu Domini mors sanctorum ejus » ; et iterum : « Convertere, anima mea, in requiem tuam; quia Dominus benefecit tibi » ; et alio in loco : « Memoria justorum cum laudibus » ; et : « Justorum animæ in manu Dei » . Nam qui Deo crediderunt, licet obierint, mortui non censentur; ait quippe Salvator Sadduceis : « De resurrectione autem mortuorum non legis quod scriptum est » : Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaaci, et Deus Jacobi ? Non est igitur Deus, mortuorum Deus, sed vivorum : omnes enim vivunt ei » . Igitur eorum qui apud Deum vivunt nec reliquias pretio ac honore carent. Etenim propheta Eliseus, postquam morte sublatus est, suscitavit mortuum, a prædonibus Syriæ trucidatum; tetigit enim corpus ejus ossa Elisei, et excitatus vixit » : quod certe non accidisset, nisi corpus Elisei sanctum esset. Et Josephus, ille castus, Jacobum, post mortem in lecto positum complexus est » . Et Moyses ⁹¹, ac Jesus filius Navæ ⁹² deferrebant reliquias Josephi, hoc non arbitrati esse inquisamentum. Quocirca et vos, episcopi, ac reliqui, sine religione ac metu contingite mortuos, nec putetis vos ideo pollui, nec eorum reliquias abominemini; et declinatè ab hujusmodi observationibus stultis; ac ornate vos sanctitate atque continentia, ut participes immortalitatis, ac regni Dei consortes efficiamini, atque promissionem Dei capiat, requiescentes perpetuo per Jesum Christum Salvatorem. Adhærete ergo ei

⁹⁰ Psal. cxv, 15. ⁹¹ Psal. cxiv, 7. ⁹² Prov. x, 7. ⁹³ Sap. iii, 1. ⁹⁴ Math. xxi, 31. ⁹⁵ Exod. iii, 6. ⁹⁶ Luc. xi, 38. ⁹⁷ IV Reg. xiii, 21. ⁹⁸ Gen. I, 1. ⁹⁹ Exod. xiii, 19. ¹⁰⁰ Jos. xxiv, 32.

VARIORUM NOTÆ.

(94) *ἄλλοις προπέμπετε αὐτοὺς*. Socrates lib. vii, cap. 46 : Αὐτοῦ τὸ σῶμα ἄχρι τοῦ μνήματος οὖν φελλωθῆναι παρέπεμπον. Chrysostomus homil. 4 in *Epistolam ad Hebræos*, ὡς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπουσι, et sermone in textum Apostoli I Thessal. iv, 13, tom. V, καθάπερ τοὺς ἐπὶ ἀρχὴν καλούμενους. Unde Gregorio Nysseno in *Vita Martini*, μωστικῆ κομπῆ dicitur. Scilicet, Christianorum est curari in funere piorum : uti docetur a S. Chrysostomo multis in locis, et significatur per Hieronymum in Epitaphio Fabiæ, dum exprimitur mos canendi Alleluia in exsquis. Mito insigne canonem 22 concilii Toletani in, aliaque testimonia, quia christianam hanc traditionem (quemadmodum appellat Hieronymus in *Vita Pauli Eremitæ*) nemo negat. Quod autem προπέμπουσι est multis, id non paucis est προκομίζεσθαι, atque auctori incerto *De Persica captivitate*, quem R. P. Francisco Combesio accepimus serinus, p. 368 : Τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν, inquit, πολλάκις προκομίζοντες, ἢ λιτὰς καὶ θεστίας τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν ἐπιπέτων (συνήθειο ἀπελευθέρων) προσφέροντες, καὶ ἐκαστὸς τὰς προκομίζοντας ἐνασχολοῦμεθα. Id est, *Sæpe cum fratres nostras offerimus, aut Deo preces ac supplicationes pro defunctis offerimus, etiam illic in supra dictis rebus occupamur, delictis videlicet. Cot.*

(95) *Παρονοημένον ὑπὸ πειρατῶν Συρίας*. In LXX, IV Reg. xiii, 20 : Καὶ ἀπέθανεν Ἐλισσαί, καὶ ἐθάψαν αὐτόν· καὶ μνηστῆρες Μωσῆ

ἦλθον ἐν τῇ γῆ, ἐλθόντες τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ ἐγένετο αὐτῶν θαπτόντων τὸν ἀνδρα, καὶ ἰδοὺ εἶδον τὸν μνηστῆρον, καὶ ἔρριψαν τὸν ἀνδρα ἐν τῷ τάφῳ· Ἐλισαί· καὶ ἐπορεύθη, καὶ ἤφατο τῶν ὁστέων Ἐλισαί, καὶ ἐξῆσεν, καὶ ἀνέστη ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Eo, inquam, in loco ambiguitas vocis αὐτῶν, respondentis Hebraico מן, quod ex sensu optime redditur a Latino interprete per quidam, turbavit non paucos, ut sepultores istos arbitrarentur esse ipsos graecatores, qui terræ mandarent aut hominem a se occisum, aut committentem suum et enclitronem. Prima sententia est etiam illius qui *Chronicon* vocatum *Alexandrinum* composuit p. 342, necnon auctoris *Tractatus de resurrectione Domini*, tom. IX Operum S. Hieronymi; secunda est nostri, et Zonare in *Annalibus*, post Josephum *Antiquit. Judææ* lib. ix, cap. 9; tertia Athanasii in *Synopsi Scripturæ*, Pseudo-Epiphani in *Vita Elisei*, ubi μνηστῆρος una littera minus legitur, itaque Georgii Cedrenii in *Compendio historiarum*. Rectius o Græcis Asterius Eucomio in sanctos martyres, ac Eulogius Alexandrinus lib. v *Adversus Novatianos*, apud Photium cod. 240. Vide in hoc Opere p. 342, l. 12.

(96) *Ἰωσήφ*. Τοῦ Ἰωσήφ mellis in cod. Vind. Cl.

(97) *Ἀδελφοί*. Mellis sine dubio ἄνευτος, in cod. Vindob. Is.

(98) *Τοῦ Θεοῦ*. Αὐτοῦ, in cod. Vind. rectius ut videtur repetitio vocis Θεοῦ. Is.

qui potest aperire aures cordium vestrorum ad recipienda Dei eloquia, ministrata per Evangelium et per doctrinam Jesu Christi Nazareni, sub Pontio Pilato ac Herode crucifixi, mortui atque a mortuis excitati, iterum venturi cum gloria et virtute multa⁹⁹ in sæculi consummatione, suscitaturi mortuos, inducturi finem mundo, et retributuri unicuique pro meritis : item ei qui dedit nobis seipsum pignus resurrectionis ; qui in cælum per potestatem Dei ac Patris sui assumptus est in conspectu nostro¹⁰⁰, cum postquam a mortuis resurrexisset comedissemus ac bibissemus cum eo per dies quadraginta¹⁰¹ ; qui sedet a dextris throni majestatis Dei omnipotentis¹⁰², super Cherubinos¹⁰³ ; qui audivit : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum¹⁰⁴ ; » quem vidit beatissimus Stephanus stantem a dextris virtutis, et exclamans dixit : « Ecce video cælos apertos, et Filium hominis stantem a dextris Dei¹⁰⁵, » tanquam pontificem universorum rationalium ordinum : per quem adoratio, et magnificentia et gloria omnipotenti Deo, et nunc, et in sæcula. Amen.

Α τοῦ Σωτῆρος, αἰωνίως. Τῷ οὖν δυναμένῳ (99) ἀναβαίνει τὰ ὦτα τῶν καρδιῶν ὑμῶν εἰς τὸ καταδέχεσθαι (100) τὰ διηκονημένα τοῦ Θεοῦ λόγια διὰ τε τοῦ Εὐαγγελίου καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ Ἡρώδου, καὶ κοιμηθέντος καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν, καὶ πάλιν ἐρχομένου ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως πολλῆς, καὶ τοὺς μὲν νεκροὺς ἀνεγείροντος, τῷ κόσμῳ δὲ τέλος ἐπάγοντος, ἐκάστη δὲ τὰ πρὸς ἀξίαν ἀπονέμοντας· τῷ δόντι ἡμῖν ἀρραβῶνα τῆς ἀναστάσεως αὐτῶν, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀναληφθέντι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ ἐπ' ἐξέσιν ἡμετέρας, τοὺς συμφαγοῦσιν αὐτῷ καὶ συμπιοῦσιν ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ καθεσθῆναι ἐκ δεξιῶν τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἐπὶ τῶν Χερουθιμ, τῷ ἀκούσαντι· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· » ὃν ἐθεάσατο Στέφανος ὁ μακαριώτατος ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἀναβοήσας εἶπεν· « Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεγνεμῆνους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα

⁹⁹ Marc. xiii, 26. ¹⁰⁰ Marc. xvi, 19. ¹⁰¹ Act. i, 2, etc. ¹⁰² Hebr. viii, 1. ¹⁰³ Psal. lxxix, 2. ¹⁰⁴ Psal. cix, 1. ¹⁰⁵ Act. vii, 55.

VARIORUM NOTÆ.

(99) Τῷ οὖν δυναμένῳ, etc. Desideratur ad sensum in hac longa periodo nonnihil. Ac forte, quod contingere solet scribentibus negligenter, nec semel scripta relegentibus, nostro usu venit, ut longius abreptus, superiorum immemor putaverit se dixisse quod non dixerat. Ἀνακόλουθον et ἀναπόδοτον vocant grammaticorum filii. Cor.

(100) Καταδέχεσθαι. Magis placet εἰσαδέχεσθαι, quod est in cod. Vind. CLER.

(1) Ἀρχιερέα πάντων τῶν λογικῶν ταγμάτων. Nisi sobrie intelligatur, ad Origenismum accedit; affine his Origenis tomo i in Joannem : Μέγας ἐστὶν ἀρχιερεὺς, οὗχ ὕπερ ἀνθρώπων μόνων,

αὐτὸν ἀνεγχεῖν, τὴν ἀπαξ θυσίαν προσνεχθεῖσαν αὐτῶν ἀνεγχεῖν. Christus magnus est pontifex, non pro solis hominibus, sed etiam pro omni quod rationis est capax, hostiam semel oblatam seipsum offerens. Videsis doctissimi clarissimique viri Danielis Huetii Origeniana : et nos infra. Cor.

(2) Δι' οὗ. Ejusmodi loquendi genere libenter utebantur Ariani. Sed est in cod. Vind. αὐτῷ ex orthodoxorum sententia. CLER.

(3) Τῷ παντοκράτορι. In eodem, ex eorumdem consuetudine : Σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ συναϊδίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. lb.

CAPITA LIBRI SEPTIMI.

- I. Quod duæ sint viæ : una vitæ, naturalis ; altera mortis, adscititia : et quod illa quidem ex Deo est ; hæc vero ex depravatione, secundum insidias adversarii.
- II. Morales admonitiones Dominicarum constitutionum, concordantes cum antiqua exhortatione dicinarum legum. Interdictio iræ, homicidii, abominandæ Veneris, adulterii, omnisque vitæ actionis.
- III. Interdictio magicarum artium, interfectionis filiorum, perjurii, falsi testimonii.
- IV. Interdictio maledicentiæ, iræ permanentis, moris subdoli, otiosi sermonis, mendacii, fraudis, simulationis.
- V. Interdictio malignitatis, acceptionis personarum, iræ, odii erga homines, invidiæ.
- VI. De arte augurali, incantatione, etc.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΒΔΟΜΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α'. Ὅτι δύο ὁδοὶ εἰσι, μία τῆς ζωῆς, ἡ φυσικῆ, καὶ μία τοῦ θανάτου, ἡ ἐπιστακτος· καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐκ Θεοῦ, ἡ δὲ ἐκ τροπῆς κατ' ἐπιβουλήν τοῦ ἀλλοτρίου.
- β' Ἠθικὰ παρανέσεις Κυριακῶν διατάξεων, συμφωνοῦσαι τῇ παλαιᾷ παρακλεύσει τῶν θείων νόμων. Ἀπαγόρευσις θυμοῦ, φθόνου¹⁰⁶, διαφθορᾶς, μοιχείας, καὶ πάσης ἀπηγορευμένης πράξεως.
- γ'. Ἀπαγόρευσις γοητείας, τεκνοκτονίας, ἐπιφοκίας, ψευδομαρτυρίας.
- δ'. Ἀπαγόρευσις κακολογίας, μῆνιδος, καὶ ἡθους ὑπόουλου, ἀργολογίας, ψεύδους, κλεωτεξίας, ὑποκρίσεως.
- ε'. Ἀπαγόρευσις κακοθησίας, προσωποληψίας, ὀργῆς, μισανθρωπίας, βασκαρίας.
- ς'. Περὶ οἰωνοσκοπικῆς, ἐπασιδῆς, κ.τ.λ.

¹⁰⁶ L. φόνου.

ζ. Ἀπαγόρευσις γογγυσμοῦ, καὶ αὐθαδείας, καὶ ὑπερηφανίας, καὶ θρασυτητος.

η. Περὶ μακροθυμίας, ἀκακίας, πραότητος, ὀκνηότητος.

θ. Ὅτι χρὴ τοὺς κατὰ Χριστὸν διδασκάλους, γονεῶν κλειῶν ἠγείσθαι· οἱ μὲν γὰρ τὸ εὖ εἶναι, οἱ δὲ τὸ εἶναι μόνον παρέχουσιν.

ι. Ὅτι χρὴ μὴ ἀποσχίζεσθαι τῶν ἀγίων, ἀλλ' ἐληρηνεῖν μαχομένους, κρίνας τε δικαίως, καὶ μὴ προσωποληπτῶν.

ια. Περὶ διψύχου, ἀλγοπιστοῦ.

ιβ. Περὶ εὐποιίας.

ιγ. Ὅπως δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς οἰκέταις τοὺς κυρίους· καὶ ὅπως χρὴ ὑποτάσσασθαι τοὺς οἰκέτας.

ιδ. Περὶ ὑποκρίσεως, καὶ προσοχῆς νόμων, καὶ ἐξομολογήσεων.

ιε. Περὶ τῆς πρὸς γονεῶς θεραπειίας.

ις. Περὶ τῆς πρὸς βασιλεῖα καὶ ἀρχοντας ὑποταγῆς.

ιζ. Περὶ καθαροῦ συνειδήτος τῶν προσευχομένων.

ιη. Ὅτι ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀλλοτρίου ἐκμισαθησῖσα ὁδὸς, ἀσεβείας καὶ παρανομίας κεκλήρωται.

ιβ. Ὅτι μὴ χρὴ τῆς εὐσεβείας ἐκκλίνειν δεξιὰ ἢ εὐώνυμα, παραινεῖ δὲ νομοθέτης.

κ. Ὅτι μὴ χρὴ φανιλίζεσθαι τι τῶν προσφύρων βρωμάτων, ἀλλ' εὐχαριστῶς μεταλαμβάνειν καὶ τεταγμένως.

κα. Ὅτι χρὴ φεύγειν τὴν τῶν εἰδωλοθύτων βρώσιν.

κβ. Διδάξεις Κυριακῆ, ὅπως χρὴ βαπτίζειν, καὶ εἰς τὸν εἶνος θάνατον.

κγ. Ποίας νηστευτέων τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας, ἢ εἰνας οὐ νηστευτέων· καὶ οὐ χάριν.

κδ. Οἷους εἶναι χρὴ τοὺς προσευχομένους τὴν ὁπὸ τοῦ Κυρίου δοθεῖσαν προσευχὴν.

κε. Εὐχαριστία μυστικῆ.

κς. Εὐχαριστία ἐπὶ τῇ θείᾳ μεταλήψει.

κζ. Εὐχαριστία περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου.

κη. Ὅτι οὐ χρὴ ἀδιαφορεῖν περὶ τῆς κοινωρίας.

κθ. Περὶ καρποφοριῶν διδάξεις.

λ. Ὅπως χρὴ τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέραν, συναθροισμένους, ἐυτάζειν.

λα. Οἷους εἶναι χρὴ τοὺς χειροτονουμένους.

לב. Πρόβησις περὶ τῶν μελλόντων.

λγ. Προσευχὴ ἐξαγγελτικῆ προνοίας διαφόρου.

λδ. Προσευχὴ ἐξαγγελτικῆ δημιουργίας διαφόρου.

λε. Προσευχὴ μετὰ εὐχαριστίας ἐξαγγέλλουσα τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ τὰ θνητὰ κηδεμονίαν.

λες. Προσευχὴ ὑπομνησκουσα τὴν γενομένην Χριστοῦ ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν εἰς τοὺς φίλους διάφορον πρόνοιαν.

¹ αἰ. ἀιγοψύχου.

A VII. Interdictio murmurationis, perversitatis, superbia, feritatis.

VIII. De longanimitate, innocentia, mansuetudine, patientia.

IX. Quod oporteat doctrinæ Christi magistros pluris ducere quam parentes: illi siquidem, bene esse: hi vero esse tantum præstant.

X. Quod non oporteat disjungere se a sanctis, sed pacificare contententes, et judicare juste, et personas non accipere.

XI. De homine duplcis animi, seu modicæ fidei.

XII. De beneficentia.

XIII. Quales se exhibere debeant famulis domini, et quo modo oporteat famulos esse subjectos.

B XIV. De hypocrisi, et legum observantia, et confessionibus.

XV. De cultu erga parentes.

XVI. De subjectione erga regem et magistratus.

XVII. De munda conscientia precantium.

XVIII. Quod via quæ ex insidiis adversarii adscita fuit, impietate ac iniquitate sit plena.

XIX. Quod non oporteat a pietate declinare dextrorsum vel sinistrorsum, admonet legislator.

XX. Quod non oporteat improbare cibum quemlibet usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere.

C XXI. Quod oporteat abstinere ab esu idolothylorum.

XXII. Constitutio Dominica, quo modo oporteat baptizare, et in cujus mortem.

XXIII. Quibus diebus hebdomadis jejunandum sit, et quibus non jejunandum; et cujus rei gratia.

XXIV. Quales esse oporteat eos qui orunt a Domino traditam orationem.

XXV. Gratiarum actio sacramentalis.

XXVI. Gratiarum actio super divina communione.

XXVII. Gratiarum actio pro mystico et sacramentali unguento.

XXVIII. Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere.

D XXIX. De oblationibus constitutio.

XXX. Quo modo oporteat diem Dominicum nostri Salvatoris resurrectioni dicatum, congregatos celebrare.

XXXI. Quales esse oporteat eos, qui ordinantur.

XXXII. Denuntiatio de futuris.

XXXIII. Oratio variam providentiam prædicans.

XXXIV. Oratio variam creationem prædicans.

XXXV. Oratio cum gratiarum actione prædicans Dei erga creaturas sollicitudinem.

XXXVI. Oratio commemorans incarnationem Christi, et variam erga sanctos providentiam.

XXXVII. Oratio continens memoriam providentiæ, ac enumerationem variorum beneficiorum, quæ Dei providentia sanctis collata sunt per Christum.

XXXVIII. Oratio pro ope iustis allata.

XXXIX. Quo modo oporteat catechumenos institui.

XL. Constitutio, quo modo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quænam eos doceri conveniat.

XLI. Renuntiatio in adversarium, et ascriptio ad Christum Dei.

XLII. De unctione olei mystici actio gratiarum.

XLIII. Gratiarum actio de mystica aqua.

XLIV. De mystico unguento actio gratiarum

XLV. Oratio recenter initiatorum.

XLVI. Quosnam sancti apostoli miserunt et ordinaverunt.

XLVII. Oratio matutina.

XLVIII. Oratio vespertina.

XLIX. Oratio in prandio.

λζ'. Προσευχή περιέχουσα μνήμην προνοίας, και απαριθμησιν εδεργεσιών διαφορών τών προνοία Θεού διά Χριστού παρασχεθεισών τοις αγίοις.

λη'. Προσευχή αντιλήψως δικαίων.

λθ'. Όπως χρή τούς κατηχουμένους στοιχειούσθαι.

μ'. Διδάξεις, όπως χρή τούς κατηχουμένους υπό τών ιερών εν τη μνήσει ελόγησθαι, και τίνας διδάσκεισθαι αυτούς.

μα'. Αποτυχή προς τόν εναντίον, και συντηγή προς τόν Χριστόν του Θεού.

μβ'. Περι χρίσματος του μυστικού ελαλου εχαραριστία.

μγ'. Περι του μυστικού ύδατος εχαραριστία.

μδ'. Περι του μυστικού μύρου εχαραριστία.

B με'. Προσευχή τών νεοτελών.

μς'. Τίνας πέμποντες εχειροτόνησαν οι αγιοι άποστολοι.

μζ'. Προσευχή έωθινή.

μη' Έσπερινή.

μθ'. Εύχή έπ' άριστω.

LIBER SEPTIMUS.

DE RATIONE VITÆ, ACTIONE GRATIARUM, ET CHRISTIANA INITIATIONE.

BIBAIION EBΔOMON.

ΠΕΡΙ (4) ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ, ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ, ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΜΥΗΣΕΩΣ.

CAPUT PRIMUM.

Quod duæ sint viæ: una vitæ, naturalis; altera mortis, adscititia; et quod illa quidem ex Deo est: hæc vero ex depravatione secundum insidias adversarii.

Cum legislator Moses dixerit Israelitis: « Ecce dedi ante faciem vestram, viam vitæ, et viam mortis; » ac subjunxerit: « Elige vitam, ut vivas. » Et propheta Elias populo denuntiavit: « Usquequo claudicabitis in ambobus poplitibus vestris; si Deus est Dominus, ite post eum; » merito dixit quoque Dominus Jesus: « Nemo potest duobus dominis servire; aut enim unum odio habebit, et alterum diliget; aut uni adhærebit, et alterum contemnet; » necessario et nos, secuti magistrum Christum, « qui est salvator omnium hominum, maxime fidelium », pronuntiamus, quod duæ sunt viæ, vitæ una, mortis altera; illæ autem nullam habent inter se convenientiam, sed

• Citat Anastasius. quæst. 15. • Deut. xxx, 15, 19. • in Anast. 'Ηλιού. • III Reg. xviii, 21. • Matth. vi, 24. • I Tim. iv, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(4) *Περὶ*, etc. 'Εν ᾧ περὶ τῆς κατὰ Θεὸν ἀκριβοῦς πολιτείας, καὶ εὐχαριστίας καὶ μνήσεως ὑποτύπως, ἐν κεφ. η'. Ms. Vind. CLER.

(5) *Τῆς ζωῆς*. 'Ὁδὸν τῆς ζωῆς. Ms. Vind. Ib. (6) *Τοῦ προφήτου Ἠλία*. In Anastasii *Quæstionibus*, Bibliothecæ Regiæ mss. 200, 1789, 2206, 'Ἠλία: ubi impressæ 'Ἠλιού, et ms. 1107, 'Ἠλιού. Græci enim quoque in hoc nomine sæpe aspirationem ponunt, minus bene: solentque genitivum facere 'Ἠλία, aut 'Ἠλιού, 'Ἠλιού et 'Ἠλιού, nominativum vero 'Ἠλάς aut 'Ἠλιού: pro quo ultimo cum impe-

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

"Οτι δύο ὁδοὶ εἰσι, μία τῆς ζωῆς, ἡ φυσικὴ, καὶ μία τοῦ θανάτου, ἡ ἐκείσαστος: καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐκ Θεοῦ, ἡ δὲ ἐκ τροπῆς κατ' ἐπιβουλῆν τοῦ ἀλλοτρίου.

Τοῦ νομοθέτου μωσέως εἰρηκτότος τοῖς Ἰσραηλίταις: « Ἴδοὺ δέλωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου: » καὶ ἐπιφέροντος: « Ἐκλεξαι τὴν ζωὴν (5) ἵνα ζήσῃς: » καὶ τοῦ προφήτου Ἠλία ὁ (6) λέγοντος τῷ λαῷ: « Ἔως πότε χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέρας ταῖς ἰγνύαις (7) ὑμῶν; εἰ Θεὸς ἐστὶ Κύριος, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ: » εἰκότως ἔλεγε καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς: « Οὐδεὶς δύναται δυοῖν κυρίοις δουλεύειν: ἢ γὰρ τὸν ἓνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει: ἢ ἐνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει: » ἀναγκαίως καὶ ἡμεῖς, ἐπίμμενοι τῷ διδασκάλῳ Χριστῷ, « ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν, » φαμέν, ὡς δύο ὁδοὶ εἰσι, μία τῆς ζωῆς, καὶ μία τοῦ θανάτου: οὐδεμίαν

D εἰσι, μία τῆς ζωῆς, καὶ μία τοῦ θανάτου: οὐδεμίαν

ritus librarius in oratione Nicetæ de archangelis Michaelē et Gabriele exarasset 'Ἠλιού, putavit vir doctus Petrus Possinus corrigendum esse 'Ἠλάς. Cor.

(7) *Ἰγνύαις*. Vox ambigua videtur, uti est Hebraica. Hesychius; ἰγνύα· ψυχὴ, ἢ τὸ τοῦ γόνατος ἐπισθεν μέρος. Unde in dubium revocari potest quod conjicitur, Luciferum, quia lib. 1, pro Athanasio, p. 33, vertit *senex vestro*, legisse ἐννοίας (non ἰγνύαις) ὑμῶν. III Reg. xviii, 21. Ib.

ὅτι σὺ γαρ σὶν ἔχουσιν πρὸς ἐκαστὰ· πολλὸ γὰρ τὸ διάφορον, μᾶλλον δὲ πάντῃ κεχωρισμένοι τυγχάνουσι· καὶ φυσικὴ μὲν ἐστὶν ἡ τῆς ζωῆς ὁδὸς, ἐπίσαστος δὲ ἡ τοῦ θανάτου, οὐ τοῦ κατὰ γνώμην Θεοῦ ὑπάρξαντος, ἀλλὰ τοῦ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἄλλοτρίου (8).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἡθικὰ καραίνουσι Κυριακῶν διατάξεων, συμφωνοῦσαι τῇ κυλαϊᾷ παρακλήσει τῶν θείων νόμων. Ἀπαγορεύουσιν θυμοῦ, φθόνου, διεφθορᾶς, μοιχείας, καὶ πάσης ἀπηγορευμένης (9) πράξεως.

Πρώτῃ οὖν τυγχάνει ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς· καὶ ἐστὶν αὕτη ἦν καὶ ὁ νόμος διαγορεύει· « Ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης τῆς διανοίας (10), καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, τὸν ἕνα καὶ μόνον, παρ' ὃν ἄλλος οὐκ ἐστὶ, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἐαυτῶν » καὶ· « Πᾶν ὃ μὴ θέλεις γενέσθαι σοι, καὶ σὺ (11) τοῦτο ἄλλῳ οὐ ποιήσεις. Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς· προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν· ποία γὰρ ἡμῖν χάρις, ἐὰν φιλήτε τοὺς φιλοῦντας ὑμᾶς; καὶ γὰρ καὶ οἱ ἔθνικοι τοῦτο προοῦσιν· ὑμεῖς δὲ φιλεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς. » Καὶ ἐχθρὸν οὐχ ἔξετε· « Οὐ μισήσεις γὰρ, φησί, πάντα ἄνθρωπον, οὐκ Αἰγύπτιον, οὐκ Ἰουδαῖον » ἅπαντες γὰρ εἰσι τοῦ Θεοῦ ἔργα. Φεύγετε δὲ σὸ τὰς φύσεις, ἀλλὰ τὰς γνώμας τῶν πονηρῶν. « Ἀπέχου τῶν σαρκικῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν. Ἐὰν τίς σοι δῶ βράσιμα εἰς τὴν δεξιάν (12) σιγᾶν, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην » οὐ φαύλης οὐσίας τῆς ἀμύνης, ἀλλὰ τιμιωτέρας τῆς ἀνεπιεικείας· λέγει γὰρ ὁ Δαβὶδ· « Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδοῦσί μοι κακά. Ἐὰν ἀγγαρεύσῃ σέ τίς μίλιον ἔν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο, καὶ τῷ θέλοντι σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἀφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον· καὶ ἀπὸ τοῦ αἵροντος τὰ σά, μὴ ἀπαίτει. Τῷ (13) αἰτοῦντι σε, δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δαεισασθαι παρὰ σοῦ, μὴ ἀποστραφείς (14) ἀποκλείσης τὴν χεῖρα· δικαίος γὰρ ἀνὴρ οἰκταίρει καὶ κυχρᾷ· πᾶσι γὰρ θέλει δίδωσθαι ὁ Πατὴρ, ὃ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων ἐπὶ πονηροῦς, καὶ τὸν ἀγαθοῦς, καὶ τὸν δετὸν αὐτοῦ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πᾶσιν οὖν δίκαιον δίδοναι ἐξ οἰκειῶν πόνων. « Τίμα γὰρ, φησί, τὸν Κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων »· προτιμητέον δὲ τοὺς ἁγίους. « Οὐ φονεύσεις »· τούτέστιν, οὐ φεραῖς τὸν ὁμοίον σοι ἄνθρωπον· διαλύεις γὰρ τὰ καλῶς γινόμενα· οὐχ ἕως παντὸς φόνου φαύλου τυγχάνοντος, ἀλλὰ μόνου τοῦ ἀθώου, τοῦδ' ἐνδίκου ἀρχοῦσι μόνους ἀφωρισμέ-

magnum discrimen, imo vero prorsus disjunctæ consistunt; ac naturale quidem est vitæ iter, adscitum autem iter mortis, non illius quæ ex voluntate Dei existit, verum illius quæ ex insidiis adversarii.

CAPUT II.

Morales admonitiones Dominicarum constitutionum, concordantes cum antiqua exhortatione divinarum legum. Interdictio iræ, homicidii, abominandæ Veneris, adulterii, omnisque vitæ actionis.

Prima igitur est via vitæ¹⁰; eaque est, quam et lex præcipit: « Diligere Dominum Deum ex tota mente et ex tota anima¹¹, unum ac solum, præter quem alius non est¹², et proximum sicut seipsum¹³; » et: « Omne quod non vis tibi fieri, et tu hoc alteri ne facias¹⁴. Benedicite iis qui vobis maledicunt; orate pro calumniantibus vos; diligite inimicos vestros¹⁵. Quæ enim vobis gratia, si amatis eos qui vos amant¹⁶? etenim ethnici quoque hoc faciunt¹⁷; vos autem amate eos qui vos oderunt. » Et inimicum non habebitis; ait enim: « Ne oderis ullum hominem, non Ægyptium, non Idumæum¹⁸; » nam omnes sunt Dei opus. Cæterum fugite non naturas, sed voluntates improborum. « Abstine a carnalibus et mundanis cupiditatibus¹⁹. Si quis invasserit tibi colaphum in dexteram maxillam, obverte illi et alteram²⁰; » non quod mala sit ultio, sed quod pluris fieri debeat patientia; David enim dicit: « Si reddidi retribuentibus mihi mala²¹. Si angariaverit te aliquis unum milliare, vade cum illo duo; et ei qui vult tecum iudicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium²²; et qui aufert quæ tua sunt, ne repetas. Petenti a te, da; et volenti mutuari a te, ne aversus claudas manum²³; » vir enim justus miscetur et commodat²⁴; siquidem omnibus vult tribui Pater, qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluviam suam demittit super justos et injustos²⁵. Equum igitur est, ut omnibus demus, ex propriis laboribus: « Honora enim, inquit, Dominum de tuis justis laboribus²⁶; » oportet autem præferre sanctos²⁷. « Non occides²⁸; » id est, non destrues similem tibi hominem; dissolvit enim quæ recte facta sunt; non quod omnis cædes sit vitiosa; sed innocentis solius; cum justa cædes magistratibus solis reservetur. « Non mœchaberis; » di-

⁸ Sap. i, 15; ii, 24. ⁹ I φθόνου. ¹⁰ Anast. ibid. ¹¹ Deut. vi, 5. ¹² Marc. xi, 32. ¹³ Lev. xix, 18. ¹⁴ Tob. iv, 16. ¹⁵ Matth. v, 44. ¹⁶ Anast. inserit πέφυκεν. ¹⁷ Luc. vi, 39. ¹⁸ Matth. v, 47. ¹⁹ Anast. τελώναι. ²⁰ Deut. xxiii. ²¹ I Petr. ii, 11. ²² Matth. v, 39. ²³ Psal. vii, 5. ²⁴ Matth. v, 44, 40. ²⁵ Luc. vi, 30; Matth. v, 42. ²⁶ Psal. cxi, 5. ²⁷ Matth. v, 45. ²⁸ Prὸν. iii, 9. ²⁹ Gal. vi, 10. ³⁰ Exod. xx, 13.

VARIORUM NOTÆ.

(8) Ἄλλοτρίου. In margine cod. Vindob. est hoc scholium: Ὁ γὰρ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησε, φθόνῳ δὲ διαδόλου θάνατος εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν. CLEB.
(9) Ἀπηγορευμένης. Cod. Vind. ἀνοσίας πράξεως Σοδομοτικῆς, quæ Glossema redolent. Ib.
(10) Διανοίας. Cod. Vind. καρδίας. Ib.
(11) Καὶ σὺ, etc. Scholium hoc legitur in cod.

Vindob.: τούτέστιν ὃ οὐ μισεῖς ἄλλῳ οὐ ποιήσεις. Ib.
(12) Εἰς τὴν δεξιάν. Hæ voces et proxime sequens absunt in cod. Vind. Ib.
(13) Τῷ, etc. Deest integrum hoc præceptum in cod. Vind. Ib.
(14) Ἀποστραφείς. Deest in eodem cod. Ib.

vidis enim unam carnem in duo, ait quippe : A
 « Erunt duo in carnem unam » ; siquidem maritus et uxor unum sunt natura, conspiratione, unione, affectu, vita, more ; separantur vero sexu ac numero ²¹. Non corrumpes pueros ²² ; naturæ enim adversatur vitium ex Sodomis ortum, quæ civitas igne divinitus immisso consumpta fuit ²³ ; maledictus autem qui talis est ; et dicet omnis populus ; Fiat ²⁴. Non fornicaberis ; « Non erit enim, inquit, fornicator in illiis Israelis ²⁵. » — « Non furaberis ²⁶. » Achar namque cum in Israele, apud Hierichuntem furatus esset, lapidibus obrutus excessit e vita ²⁷ ; et Giezis, quod furtum ac mendacium commisisset, Naamanis lepram in hæreditatem accepit ²⁸ ; et Judas, res pauperum surripiens ²⁹, Dominum gloriæ prodidit Judæis, ac pœnitentia ductus laqueo se suspendit ³⁰, et crepuit medius, diffusaque sunt omnia viscera ejus ³¹ ; et Ananias, atque Sapphira uxor ejus, quoniam propria bonâ rapuerant, et tentaverant Spiritum Domini, statim sententia Petri coepostoli nostri, morte mulctati fuerunt ³².

CAPUT III.

Interdictio magicarum artium, interfectionis filiorum, perjurii, falsi testimonii.

Non uteris magia, neque præstigiis ³³ ; ait enim : « Præstigiatores non sinetis vivere ³⁴. » Non interficies filium tuum in abortione, neque quod natum

²¹ Gen. II, 24. ²² Epist. Barn. cap. 19. ²³ Levit. xviii, 22. ²⁴ Gen. xix. ²⁵ Deut. xxvii. ²⁶ Exod. xxiii, 17. ²⁷ Exod. xx, 15. ²⁸ Anast. Ἀχά. ²⁹ Jos. vii. ³⁰ al. Γιεζή in Anast. Γιεζή. ³¹ IV Reg. v. ³² Joan. xii, 6. ³³ Matth. xxvii. ³⁴ Act. i. ³⁵ Act. v. ³⁶ Anast. ibid. ³⁷ Exod. xii, 18.

ΚΣΦΑΛΛΙΟΝ Γ'.

Ἀπαγόρευσις ῥηστείας, τεκνοκτορίας (17), ἐπιφορίας, ψευδομαρτυρίας.

Οὐ φαρμακεύσεις· οὐ φαρμακεύσεις· « Φαρμακοὺς γὰρ, φησὶν, οὐ περιβύσσετε. » Οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ (18), οὐδὲ τὸ γεννηθὲν ἀποκτενεῖς· πᾶν γὰρ

VARIORUM NOTÆ.

(15) *Οὐ παιδοφθορήσεις.* Infandum scelus dicitur *διαφθορά* in titulo, proprie, ex dictato Hesychii magni magistri, *διαφθορᾶς, ἐχθρᾶς βδελυρίας.* Lexicon Cyrilli : « Διαφθορά, παιδὸς ἢ παρθένου. *Stuprum.* » Ἀρρηνοφθορίαι apud Gregorium Nyssenum *De Vita Moisis*, et Cæsarium questione 109. Alio sensu Johannes monachus in Canonario παιδοφθορίαν designat, τὸ χόρην παρθένου νεάνιν πρὸ τῆς ἡθῆς, ἣρουν πρὸ τῶν δώδεκα χρόνων διαφθορῆται. Porro istud οὐ παιδοφθορήσεις junctum cum οὐ μοιχεύσεις et οὐ πορνεύσεις, a Barnaba habet quoque Clemens Alexandrinus *Admonitione ad gentes*, p. 67, et *Pædagogici* lib. II, cap. 10. Cot.

(16) *Τοῦ Νεεμᾶν τὴν λέπρα.* Hoc nomen, quod scribitur etiam Ναϊμᾶν, Νεαιμᾶν, Νααμᾶν, Νεεμᾶν, et Νεεμᾶν, restituumdum videtur, in formula juramenti Judaici lib. II *Juris Græco-Romani*, p. 120 : Δὴ μοι Κύριος ὁ Θεὸς τὴν λέπραν τοῦ Γιεζή, καὶ τοῦ Ἀμμᾶ. Ib.

(17) *Τεκνοκτορίας.* Ψεύδους. In cod. Vind. e quo abest ψευδομαρτυρίας. Cl.

(18) *Οὐ φονεύσεις τέκνον σου ἐν φθορᾷ.* Optime, ex Barnaba : licet Anastasii Quæstiones manuscriptæ exhibeant : Οὐ φονεύσεις βρέφος ἐν διαφθορᾷ· εἶν γὰρ τὸ ἐξαικονισμένον, ψυχὴν λαβὸν παρὰ Θεοῦ, φονεῦθῃν ἀδίκα, ἐδικηθήσεται. Voces φθορᾶ, διαφθορᾶ, φθείρειν, διαφθείρειν, φθορεὺς, φθόριος, etc., in explicando abortu frequenter occurrere, apud sacros et profanos auctores, notius est quam ut loca proferre sit necesse, si demas pauca, quæ aut illustria sunt, aut opis criticæ videntur indigere. Qualia præ oculis habeo ista Clementis Alexandrii *Pædag.* II, 10, p. 194 : Αὐταὶ γὰρ πορνείας

ἐπικαλύμματα (vel ἐπὶ καλύμματα) τοῖς ἐς παντελῆ καταστώσι φθορᾶν φθορίος συγχρωμέναι φαρμάκους, ἐξαναλεκοῦσιν ἅμα τῷ ἐμβρύῳ τὴν φιλανθρωπίαν. Basilii canone 2 : Φθείρασα κατ' ἐπιτήδευσιν, φέου δίκην ὑπάχει, etc., *Lexici Græco-Latini veteres* : « Διαφθορᾶ ἐπὶ ἀμβλώσεως. *Abortus.* » *Concilii Anconiani* can. 21 : Περὶ τῶν γυναικῶν τῶν ἐκπορνευουσῶν, καὶ ἀναιρουσῶν τὰ γεννώμενα, καὶ σπουδαζουσῶν τὰ φθόρια ποιεῖν. *Suidæ*, ἀμβλωθρίδια· ἐκτρόματα (sic constituto etiam ex veteribus libris), τὰ ἐξημδλωμένα ἐμβρυα. Καὶ ἀμβλωθρίδιον, αὐτὸ τὸ φθόριον φάρμακον, καὶ δὴ καὶ τὸ διαφθορᾶν. *Hesychii* : Ἀμβλώσειν· ὠμοτοκεῖν. Ἀμβλωθρίδια· τὰ ἐξημδλωμένα (pro ἐξημδλωμένα) ἐμβρυα. Denique *Josephi* lib. II *contra Apionem*, p. 1074 : Ὁ νόμος γυναῖξιν ἀπέπειν, μήτε ἀμφιβάλλειν ποτὲ ἐν τῇ τῶν αὐτῆς, μήτε διαφθείρειν· ἀλλὰ μηχανῆ τι προσέπεισθαι αὐτοῦ (vel αὐτῶν), τεκνοκτόνος γὰρ ἐν εἴῃ, ψυχὴν ἀφανίζουσα, καὶ τὸ γένος ἐλαττοῦσα. Τοιγαρὸν εἰς ἐπὶ λόγος ἡ φθορᾶν παρέλθοι, καθαρὸς εἶναι οὐ δύναται. Ἢ καὶ μετὰ τὴν νόμιμον συνουσίαν ἀνδρὸς καὶ γυναῖκος ἀπολούσασθαι κελεύει ὁ νόμος. Ψυχῆς τε γὰρ καὶ σώματος ἐγγίνεται μωυσμὸς, ὡς πρὸς ἄλλην χώραν ὑποβαλόντων. Καὶ γὰρ ἐρפוμένης σώματος κακοπαθεῖ ἡ ψυχὴ, καὶ τούτων αὐὶ πάλιν ὡς θανάτῳ διακριθείσα· διότι περ ἀγνείας ἐπίτασιν τοῖς τοιοῦτοις προσέταξεν. Latine *Rufino* interprete : *Lex mulieribus interdixit vel celare quod statum est (cod. Reg. statutum) vel aliam machinationem corrumpere filii. Namque mœchatrix est anima demoliens, et genus imminuens. Igitur si quis ad concubitum corruptionemque transierit, immundus (add. in mss. est). Oportet autem etiam (abest :*

τὸ ἐξεικονισμένον, ψυχὴν λαβὸν παρὰ Θεοῦ, φονευθὲν, ἔκδικηθήσεται, ἀδίκως ἀναιρεθὲν. « Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλησίον σου, ὅσον τὴν γυναῖκα, ἢ τὸν παῖδα, ἢ τὸν βοῦν, ἢ τὸν ἀγρὸν. » Οὐκ ἐπιτοκῆσεις· ἐρῶσθὲ γὰρ, μὴ ὁμῶσαι ὅδλω· εἰ δὲ μήγε, κἀν εὐτοκῆσης· ὅτι· « Ἐπαινεθῆσεται πᾶς ὁ ἑμύων ἐν αὐτῷ. — « Οὐ ψευδομαρτυρήσεις· » ὅτι· « ὁ συκοφαντῶν πᾶντα, παροξύνει τὸν ποιήσαντα αὐτόν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπαγόρευσις κακολογίας, μνησίδος, καὶ ἡθους ὑποούλου, ἄργοιολογίας (19), ψεύδους, πλεονεξίας, ὑποκρισεως.

Οὐ κακολογήσεις· « Μὴ ἀγάπα γὰρ, φησι, κακολογεῖν (20), ἵνα μὴ ἐξαρθῆς. » Οὐδὲ μνησικαθήσεις· « Ὅδοι γὰρ μνησικάκων εἰς θάνατον. » Οὐκ ἔση δίνωμος, οὐδὲ διγλωσσοσ· « Παγίς γὰρ ἰσχυρὰ ἀνδρὶ τὰ ἴδια χεῖλη· » καὶ· « Ἀνὴρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὐκ ἔσται ὁ λόγος σου κενός· « Περὶ παντός γὰρ λόγου ἀργοῦ δώσετε λόγον. » Οὐ ψεύση· « Ἀπολείς γὰρ, φησι, πάντα τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. » Οὐκ ἔση πλεονέκτης, οὐδὲ ἀρπαξ· « Οὐαὶ (21) γὰρ, φησιν (22), ὁ πλεονεκτῶν τὸν πλησίον πλεονεξίαν κακῆν. » Οὐκ ἔση ὑποκριτής, ἵνα μὴ τὸ μέρος σου μετ' αὐτῶν θῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀπαγόρευσις κακοηθείας, προσωποληψίας, ὀργῆς, μισανθρωπίας, βασκανίας.

Οὐκ ἔση κακοῦθης, οὐδὲ ὑπερήφανος· Ὑπερήφανοὶς γὰρ ὁ Θεὸς ἀντιτάσσεται. — « Οὐ λήψῃ πρόσωπον (23)

66 Exod. xxi, 23, in LXX. 67 Barn. xix. 68 Anast. ὁμῶσαι. 69 Exod. xx, 17. 70 Matth. v, 34. 71 Psal. lxxii, 12. 72 Exod. xx, 16. 73 Prov. xiv, 31. 74 Lege Anastasinum ibidem, et confer. 75 Prov. xii, 28. 76 I. Barn., cap. 19. 77 Prov. vi, 2. 78 Psal. cxxxix, 12. 79 Matth. xii, 36. 80 Levit. xix, 11. 81 Psal. v, 7. 82 Barn. xix. 83 Matth. xxiv, 51. 84 Hoc quoque caput transcribit Anastasius, ibid. 85 Jac. iv, 6; Prov. iii, 34.

VARIORUM NOTÆ.

ms.) post legalem commistionem viri, mulieres (codex, et mulieris) lavari. Hoc enim partem animæ pollvere judicavit. Inflata namque corporibus vulneratur. Dum hoc (ms. ob hoc) fit aliquam (ms. aliquam) propter purificationis causam talibus imperavit. Videtur in Græco emendandum, ἢ ἄλλη μηχανὴ τινι προσεκθέσθαι αὐτό. Ut sensus sit hujusmodi: Lex mulieribus interdixit, vel hesitare aliquando in quaquam eorum quæ in illis concepta sunt, vel illud corrumpere ac interimere, aut alia quapiam machinatione exponere. Prolis enim interfectrix fit; animam nempe auferens, ac genus imminuens. Ergo si quis ad concubitum vel corruptionem stuprumque processerit, mundus esse non potest. Certe et post viri ac mulieris legitimam conjunctionem, lavare lex jubet. Animæ siquidem et corporis pollutio innascitur, velut quasi ad aliam regionem animam demittant. Etenim anima corporibus insita, male habet, atque ab iis iterum per mortem velut secernitur. Ideoque puritatis augmentum talibus præcepit. Latina vero Rufini sic constituerim: Lex mulieribus interdixit vel celare quod satum est, vel alia machinatione corrumpere. Filii namque necatrix est, vitam demoliens, et genus imminuens. Igitur si quis ad concubitum corruptionemque transierit, immundus est. Oportet autem etiam post legalem commistionem viri et mulieris lavari. Hoc enim partem animæ pol-

laere judicavit. Inflata (ἐμφυσωμένη) vel innata namque corporibus, vulneratur. Dum hoc fit, aliqua propter purificationis causam talibus imperavit. Nec prætermitti debent ista Balsamonis ad canonem Basilli citatum: Μὴ ὑποκείσθαι δὲ φόνον ἐκουσίου ἐπιτιμῶ, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐν φύσει τὸ κυφοροῦμενον, καὶ διὰ τὸ μὴ ἐκ διαθέσεως κακῆς μελετηθῆναι τὸν φόνον, ἀλλὰ διὰ φόβον οὐκ ἀγεννῆ. Matihæus Blastares legebat φόβον ἀγεννῆ aliquanto melius (Nomocanonis littera γ, cap. 28): Γονέως τυχόν, ἢ δεσπότου, ἢ ἄλλου τινὸς κίνδυνον ἀπειλοῦντος· ὅτι δὲ διαφωρὰ ἐστὶ (ista sensus exigit, et habent codices Regii, non διαφωρὰ, quod inepte ediderunt ac interpretati sunt) τοῦ κυφοροῦμένου, καὶ τοῦ εἰς φύς ἐξελθόντος βρέφους, δῆλον ἐστὶν ἀπὸ τῆς βίβλου τῆς Ἐξῆδου. Cot.

CAPUT IV.

Interdictio maledicentiæ, iræ permanentis, moris subdoli, otiosi sermonis, mendacii, fraudis, simulationis.

66 Non maledices: « Ne diligas enim, inquit, maledicere, ne tollaris. » Neque injurias recordaberis: « Via enim eorum qui memores sunt injuriarum, in mortem 77. » 67 Non eris duplicis sententiæ, neque duplicis linguæ: « Laqueus enim fortis viro propria labia 78; » et: « Vir linguosus non dirigitur in terra 79. » Non erit sermo tuus vanus: « De omni enim verbo otioso reddetis rationem 80. » Non mentieris 81: « Perdes enim, inquit, omnes qui loquuntur mendacium 82. » Non eris fraudator, neque rapax: « Væ enim, inquit, ei qui proximum fraudat fraude mala 83. » Non eris hypocrita, ne partem tuam cum cis ponas 84.

CAPUT V.

Interdictio malignitatis, acceptionis personarum, iræ, odii ergo homines, invidia.

66 Non eris malignus, neque superbus: « Superbis enim Deus resistit 85. — « Non accipies personam in

(19) Ἀργοιολογίας. In cod. Vind. ἀντιλογία, perperam. CLER.
 (20) Κακολογεῖν. In LXX Proverb. xx, 13, καταλαλεῖν. Cot. Sic et ms. Vindob. Cl.
 (21) Οὐαὶ ὁ πλεονεκτῶν τὸν πλησίον πλεονεξίαν κακῆν. Ex Habac. ii, 9. Cot.
 (22) Φησίν. Perperam omittitur in cod. Vind. eo quod caret nominativo. Sed subaudiendum, ut in antecedentibus, γραφή, aut simile quidpiam. Cl.
 (23) Πρόσωπον. Addit. cod. Vind. δυνάπτου, potentis Cl.

judicio : quia Domini est iudicium ⁶⁶. Non odio habebis ullum hominem. Arguendo argues fratrem tuum; et non accipies propter eum peccatum ⁷⁰; et : « Argue sapientem, et diliget te ⁷¹. » Fuge ab omni malo, et ab omni re simili illius : « Recede enim, inquit, ab iniquo; et tremor non appropinquabit tibi ⁷². » Ne sis iracundus, neque invidus, neque æmulator, neque furiosus, neque ferox, ne tibi accidant, quæ Caino ⁷³, Sauli, Joabo; quoniam primus quidem occidit fratrem suum Abelem, quod eis apud Deum præstantior esset inventus, quodque ejusdem sacrificium prælatum fuisset; secundum vero sanctum Davidem persequeretur, victorem Goliathi Philistæi ⁷⁴, invidens ob saltatricum faustam acclamationem; tertius denique duos exercitus duces confodit, Abnerem ducem Israelis, et Amasam ducem Judæ ⁷⁵.

CAPUT VI.

De arte augurali, incantatione, etc.

Ne sis augur, quia id ducit ad idololatriam : « Augurium enim, inquit Samuel, peccatum est ⁷⁶; » et : « Non erit auguratio in Jacobeis, neque divinatio in Israelitis ⁷⁷. » ⁷⁸ Non eris incantator, aut filium tuum lustrans ⁷⁹. Non ominaberis; neque auguraberis; neque auspicaberis ⁸⁰; neque disces pravæ disciplinæ : hæc enim omnia etiam lex prohibuit. Ne sis cupidus malorum : deduceres enim in peccatorum nimietatem. Non eris turpiloquus; neque emissitius oculis; neque vinolentus : inde enim fornicationes et adulteria oriuntur. Ne sis avarus; ut non, vice Dei, servias mammonæ ⁸¹; ne sis inanis gloriæ cupidus, neque elatus, neque altum sapiens : ex his quippe omnibus superbiæ prodeunt : memento illius qui dixit : « Domine, non est exaltatum cor meum; neque elati sunt oculi mei; neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me. Si non humiliter sentiebam ⁸².... »

CAPUT VII.

Interdictio murmurationis, perviciæ, superbiæ, feritatis.

Ne sis murmurator ⁸³; menor pœnarum quas dederunt qui Mosi obmurmuraverunt ⁸⁴. Ne sis per-

⁶⁶ Deut. i, 17. ⁶⁷ Anast. τὸν ἀδελφὸν σου. ⁷⁰ Levit. xix, 17. ⁷¹ Prov. ix, 8. ⁷² Isa. liv, 14. ⁷³ Gen. iv, 11. ⁷⁴ al. Γολιάς, ut in Anast. ⁷⁵ I Reg. xvii et xviii. ⁷⁶ Anast. Ἀθενῆρ. ⁷⁷ Anast. Ἀμασίαν ⁷⁸ III Reg. ii, 32 ⁷⁹ I Reg. xv, 23. ⁸⁰ Num. xxiii, 23. ⁸¹ Anastasius, ibid. ⁸² Deut. xviii, 11, 10. ⁸³ Levit. xix, 26, 31. ⁸⁴ Matth. vi, 24. ⁸⁵ Psal. cxxx, 1. ⁸⁶ Vide Anastasium, in eadem quaestione. ⁸⁷ Num. xii, etc.

VARIORUM NOTÆ.

(24) *Μὴ πάθης.* Præpone ἵνα ex Anastasio. Cot. D
(25) *Ὅς.* Est in Vind. cod. δ, sed oportet sequi δδ, in seqq. Cl.
(26) *Προκριθῆναι.* In cod. Vind. προδεχθῆναι, quod melius est, quia vitatur repetitio, quæ est in verbis προκριτον et προκριθῆναι. Id.
(27) *Γολιάδ.* In quibusdam exemplaribus sacris corrupte scriptum fuisse olim *Goliad*, loco *Goliath*, fidem faciunt versiones Syriaca et Arabica, hodierni codices Græci psal. cxliii, 1; cxi, 1, una cum Gregorio Nazianzeno orat. 30; Chrysostomo, orat. 4 *De precatatione*, ac Theodorito quæst. 41 in *Gen.* At Apollinari Goliatus dicitur, Cypriano aliisque Goliath. Cot.

ἐν κρίσει, ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ κρίσις. Οὐ μισήσεις πάντα ἀνθρώπων ⁸⁸. Ἐλεγμὸν ἐλέγξεις τὸν ἀδελφόν σου, καὶ οὐ λήψῃ δι' αὐτὸν ἀμαρτίαν· καὶ· Ἐλεγγε σοφόν, καὶ ἀγαπήσει σε. Φεῦγε ἀπὸ παντὸς κακοῦ, καὶ ἀπὸ παντὸς ὁμοίου αὐτῶ· Ἐπεχε γὰρ, φησὶν, ἀπὸ ἀδίκου· καὶ τρόμος οὐκ ἐγγίει σοι. Μὴ γίνου ὀργίλος, μηδὲ βάσκανος, μηδὲ ζηλωτής, μηδὲ μανικὸς, μηδὲ θρασὺς· μὴ πάθης (24) τὰ τοῦ Κάιν, καὶ τὰ τοῦ Σαοὺλ, καὶ τὰ τοῦ Ἰωάβ· ὅτι ὁς (25) μὴν ἀπέκτεινε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἀβελ, διὰ τὸ προκριτον αὐτὸν εὐρεθῆναι παρὰ Θεῶ, καὶ διὰ τὸ προκριθῆναι (26) τὴν θυγατέρα αὐτοῦ· ὁς δὲ τὸν ὄσιον Δαβὶδ ἐδίωκε, νικήσαντα τὸν Γολιάδ ⁷⁴ (27) τὸν Φιλισταίον, ζηλώσας ἐπὶ τῶν χορευτῶν εὐφημίᾳ· ὁς δὲ τοὺς δύο στρατάρχας ἀνέτελε, τὸν Ἀβενῆθ ⁷⁵ τὸν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ Ἀμασσά ⁷⁷ τὸν τοῦ Ἰουδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ οἰωνοσκοπικῆς, ἐκαιοδῆς, κτλ. (28.)

Μὴ γίνου οἰωνοσκοπός· ὅτι ὀδηγεῖ πρὸς εἰδωλαλατρίαν· οἰώνισμα δὲ, φησὶν ὁ Σαμουὴλ, ἀμαρτία ἐστίν. Καὶ· Ὁὐκ ἐστὶ οἰωνισμὸς ἐν Ἰακώβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραὴλ. Οὐκ ἐστὶ ἐπάδων, ἡ περικαθαίρων τὸν υἱὸν σου. Οὐ κληδονεῖς· οὐδὲ οἰωνισθήσῃ· οὐδὲ ὀρνεοσκοπήσεις· οὐδὲ μαθήσῃ μαθήματα πονηρά (29)· ταῦτα γὰρ ἅπαντα καὶ ὁ νόμος ἀπαίει. Μὴ γίνου ἐπιθυμητὴς κακῶν, ἐδηγηθήσῃ γὰρ εἰς ἀμετρίαν ἀμαρτημάτων. Οὐκ ἐστὶ αἰσχρολόγος· οὐδὲ ριψόψθαλμος· οὐδὲ μέθυσος· ἐκ γὰρ τούτων πορνείαι καὶ μοιχεῖαι γίνονται. Μὴ γίνου φιλάργυρος· ἵνα μὴ ἀντι Θεοῦ δουλεύσῃς τῷ μαμωνᾷ. Μὴ γίνου κενόδοξος, μηδὲ μετέωρος, μηδὲ ὑψηλόφρων· ἐκ γὰρ τούτων ἀπάντων ἀλαζονεῖαι γίνονται· μνήσθητι τοῦ εἰπόντος· Ἐ Κύριε, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου· οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὄφθαλμοί μου· οὐδὲ ἐπορεύθην ἐν μεγάλοις· οὐδὲ ἐν θαυμαστοῖς ὑπὲρ ἐμέ. Εἰ μὴ ἐταπεινωθρόνουν (30).... »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπαγόρευσις γογγύσμου, καὶ αὐθαδειᾶς, καὶ ὑπερηφανίας, καὶ θρασύτητος.

Μὴ γίνου γόγγυσος, μνησθεὶς τῆς τιμωρίας ἧς ὑπέστησαν οἱ καταγογγύσαντες Μωσέως. Μὴ ἴσο αὐθά-

(28) *Ἐκαιοδῆς.* Addit hisce cod. Vind. κληδονομοῦ, ἐπιθυμίας κακῶν καὶ λόγων ἀπηγορευμένων. Cl.
(29) *Μαθήματα πονηρά.* Hoc in singulari exprimitur, μάθημα πονηρόν. Cl.
(30) *Εἰ μὴ ἐταπεινωθρόνουν.* Data utcumque occasione, admonitum velim lectorem, ut Davidici dicti Symmachianam versionem petat potius ex *Catena* Corderii, in qua si μὴ ἐξίσωσα, si non ἐωκναυ positum habetur, quam ex Theodoriti libris, in quibus, indeque in notis 70, legitur si μὴ ἔξίσωσα. Quamquam hoc quoque tolerari potest, sensu istu, si non censui et constitui. Cot.

δης, μηδὲ πονηρόφρων, μηδὲ ἰσκληροκάριος, μηδὲ
 Ουμώδης, μηδὲ μικρόψυχος· πάντα γὰρ ταῦτα ὀδηγεῖ
 πρὸς βλασφημίαν· Ἰσθι δὲ πρῶτος, ὡς Μωϋσῆς καὶ
 Δαβὶδ· ἐπεὶ ἔοικε οἱ πρᾶξις κληρονομήσεως γῆν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

*Περὶ μακροθυμίας, ἀνακίως, πραότητος, ὑπο-
 μοιῆς.*

Γίνου μακρόθυμος· ὁ γὰρ τοιοῦτος, ἔ πολλὸς ἐν φρο-
 νήσει· ἐπιπέπερ ἔδλιγψυχος· ἰσχυρὸς ἀφρων. ὁ Γίνου
 ἐλεήμων· Μακάριοι γὰρ οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ
 ἐλεηθήσονται. ὁ Ἔσο ἀνακός, ἡσυχός, ἀγαθός, τρέ-
 μων τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Οὐχ ὑψώσεις σεαυτὸν, ὡς
 ὁ Φαρισαῖος· ἔ Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἐαυτὸν, ταπεινωθή-
 σεται· καὶ· ἔ Τὸ ὑψηλὸν ἐν ἀνθρώποις, βδέλυγμα
 παρὰ τῷ Θεῷ. Ὁ δὲ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος· ὅτι
 ἔ θρασὺς ἀνὴρ ἐμπιστεύεται εἰς κακά. Ὁ δὲ συμπορευ-
 σὲ μετὰ ἀφρόνων, ἀλλὰ μετὰ σοφῶν καὶ δικαίων· ἔ Ὁ
 συμπορευόμενος γὰρ σοφός, σοφός ἔσται· ὁ δὲ συμπο-
 ρευόμενος (31) ἀφροί, γινώσκῃσεται. ἔ Τα συμβαίνοντά
 σοι πάθη, εὐμενῶς δέχου, καὶ τὰς περιστάσεις ἀλύ-
 πως· εἰδὼς ὅτι μισθὸς παρὰ Θεοῦ σοι δοθήσεται, ὡς
 ἐπὶ Ἰωβ καὶ τῷ Λαζάρῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

*Ὅτι χρὴ τοὺς κατὰ Χριστὸν διδασκάλους, γονέων
 κλειῖον ἡγεῖσθαι· οἱ μὲν γὰρ τὸ εὖ (32) εἶναι, οἱ
 δὲ τὸ εἶναι μόνον παρέχουσιν.*

Τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ δοξάζσεις· μνη-
 σθήσῃ δὲ αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός· τιμήσεις δὲ αὐ-
 τὸν, οὐχ ὡς γενέσεως αἰτιον, ἀλλ’ ὡς τοῦ εὖ εἶναι σοι
 πρῶτον γινόμενον· ὅπου γὰρ ἡ περὶ Θεοῦ διδασκα-
 λία, ἐκαὶ ὁ Θεὸς πάρεστιν. Ἐκζητήσεις καθήμεραν
 τὸ πρόσωπον τῶν ἁγίων, ἐν ἐπιαναπαύῃ τοῖς λόγοις
 αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

*Ὅτι χρὴ μὴ ἀποσχίζεσθαι τῶν ἀγίων, ἀλλ’ εἰρη-
 νεύειν μαχομένους, κρίνειν τε δικαίως, καὶ μὴ
 προσωποληπτῆν.*

Ὁ δὲ ποιήσεις σχίσματα πρὸς τοὺς ἁγίους, μνησθεὶς
 τῶν Κοριθαίων. Εἰρηνεύσεις μαχομένους, ὡς Μωϋσῆς,
 συναλλάσσων (33) εἰς φίλαν. Κρίνεις δικαίως· ἔ Τοῦ
 γὰρ Κυρίου ἡ κρίσις. Ὁ δὲ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξει
 ἐπὶ παραπτώματι, ὡς Ἥλιας καὶ Μιχαῖας τὸν Ἀγαάθ,
 καὶ Ἀβδαμελεχ ὁ Αἰθίοψ τὸν Σεδεκίαν, καὶ Νάθαν τὸν
 Δαβὶδ, καὶ Ἰωάννης τὸν Ἡρώδη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Περὶ δειψύχου, ἦτοι ἐλιγοπίστου ἰ.

Μὴ γίνου δειψυχός ἐν προσευχῇ σου, εἰ ἔσται, ἡ οὐ-
 λέγει γὰρ ὁ Κύριος ἔμοι Πέτρῳ ἐπὶ τῆς θαλάσσης·

31 Vide Anast. 32 Num. xii, 3; Psal. cxxxi, 1. 33 Matth. v, 4. 34 Prov. xiv, 29. 35 I. Pseudo-
 Ignat. ad Hieron. 5. 36 Matth. v, 7. 37 Barn. cap. 19. 38 Isa. lxvi, 2. 39 Barn. xix; I. Anastasijni,
 i bid. 40 Luc. xviii, 44. 41 Luc. xvi, 45. 42 Barn. xix; Anast. ibid. 43 Prov. xiii, 17, apud. LXX.
 44 Prov. xiii, 20. 45 Barn. x; Anast. ibid. 46 Job xlii; Luc. xvi. 47 Barn. xix; Anast. ibid. 48 Barn. ibid.
 49 Barnab. xix. 50 Num. xvi. 51 Exod. ii. 52 Barn. xix. 53 Deut. i, 47. 54 Barn. xix. 55 III Reg. xviii,
 xxi, xxii. 56 Jerem. xxxviii. 57 II Reg. xii. 58 Matth. xiv. 59 al. ἐλιγοψύχου. 60 I. supra, Barn. xix.
 61 I. Pseudo-Ignat. ad Hieron. 7.

VARIORUM NOTÆ.

(31) Ὁ δὲ συμπορευόμενος. Hæc et duo sequen-
 tia vocabula desunt in codice Vindob. Cl.

(32) Τὸ εὖ. Cod. Vind. τοῦ Θεοῦ, et postea παρ-

vicax, nec malitiosus, nec duro corde, nec iracun-
 dus, nec pusilli animi : omnia enim hæc ducunt ad
 blasphemiam : sis vero mitis, ut Moyses et David 31.
 quandoquidem « mites possidebunt terram 32. »

CAPUT VIII.

*De longanimitate, innocentia, mansuetudine, pa-
 tientia.*

Sis longanimis : qui enim talis est, « multus est
 in prudentia ; siquidem pusillanimitis vehementi stul-
 titia tenetur 31. » 32 Sis misericors : « Beati enim
 misericordes : quoniam ipsi misericordiam conse-
 quentur 33. » 34 Esto innocens, quietus, bonus, tre-
 mens sermones Dei 35. 36 Non te exaltabis, ut Phari-
 sæus, quia « Omnis qui se exaltat, humiliabitur 37 ; »
 et : « Quod altum est in hominibus, abominatio est
 apud Deum 38. » 39 Non dabis animæ tuæ audaciam ;
 quia vir « audax incidet in mala 40. » Non gra-
 dieris cum insipientibus, sed cum sapientibus ac
 justis : « Qui enim graditur cum sapientibus, sapiens
 erit ; qui vero graditur cum insipientibus, agnoscer-
 tur 41. » 42 Morbos et casus qui tibi acciderint, pla-
 cide accipito ; et adversa fer absque ægritudine ;
 sciens quod tibi a Deo dabitur merces, quemadmo-
 dum Jobo et Lazaro 43.

CAPUT IX.

*Quod oporteat doctrinæ Christi magistros pluris du-
 cere quam parentes : illi siquidem, bene esse ; hi
 vero, esse tantum, præstant.*

« Eum qui sermonem Dei tibi loquitur coles : ejus-
 que eris memor die ac nocte : honorabis autem eum
 non tanquam originis auctorem, sed tanquam illum
 qui tibi ut bene esses conciliator exstitit : ubi enim
 doctrina de Deo, ibi Deus adest. » Exquires quoti-
 die faciem sanctorum, ut acquiescas sermonibus
 eorum.

CAPUT X.

*Quod non oporteat disjungere se a sanctis, sed pa-
 cificare contententes, et judicare juste, et personas
 non accipere.*

« Non facies schismata adversum sanctos ; recur-
 datus Coritarum 7. Pacem inter dissidentes compo-
 nes, ut Moses, eosque in amicitiam reconciliabis 8.
 9 Judicabis juste : « Domini enim est judicium 10. »
 11 Non accipies personam in arguendo de peccato ;
 ut Elias et Michæas Achabum arguerunt 12, Abde-
 J melechus Æthiops Sedeciam 13, Nathan Davidem 14,
 et Joannes Herodem 15.

CAPUT XI.

De homine duplicis animi, seu modicæ fidei.

« Ne sis duplici animo in precatione tua, utrum
 futurum sit, an non : 16 dixit enim Dominus mihi ;

τόχον, minus bene. Ib.

(33) Συναλλάσσωρ. In ms. Vind. καταλλάσσωρ,
 eodem sensu. Cl.

Petro, in mari : « Modicæ fidei, quare dubitasti ? »
 Noti ad accipiendum quidem manuum porrigere, ad
 dandum vero contrahero ²⁰.

CAPUT XII.

De beneficentia.

²¹ Si habes, manibus tuis præbe, ut opereris in redemp-
 tionem peccatorum tuorum : « Eleemosynis enim
 ac fide purgantur peccata ²². » ²³ Non dubitabis largiri
 pauperi ; neque largiens, murmurabis : cognosces
 enim quis sit qui mercedem retribuit : ait quippe :
 « Qui miseretur pauperis, Domino fenerat : secundum
 autem datum illius, sic retribuetur ei ²⁴. » Ne aver-
 tas te ab indigente : « Qui obturat enim, inquit,
 aures suas, ne audiat egentem, et ipse invocabit, et
 non erit qui exaudiat eum ²⁵. » ²⁶ Communicabis omnia
 cum fratre tuo, et non dices propria esse : commu-
 nis enim participatio a Deo omnibus hominibus
 præparata fuit. ²⁷ Non tolles manum tuam a filio
 tuo, aut a filia tua ; sed a juventute doce eos timo-
 rem Dei : « Castiga enim, inquit, filium tuum ; sic
 enim erit tibi bonæ spei ²⁸. »

CAPUT XIII.

*Quales se exhibere debeant famulis domini ; et quo
 modo oporteat famulos esse subjectos.*

²⁹ Servo tuo aut ancillæ, in eundem Deum fidem
 ac fiduciam habentibus, non imperabis in amaritu-
 dine animæ ; ne forte ingemiscant adversus te :
 et tibi ira a Deo incumbet. Et vos, servi, dominis
 vestris, tanquam Deum repræsentantibus estote
 subjecti cum attentione, reverentia et metu ; sicut
 Domino, et non hominibus.

CAPUT XIV.

*De hypocrisi, et legum observantia, et confessio-
 nibus.*

³⁰ Odio habebis omnem hypocrisim ; et quidquid
 Domino fuerit placitum, facies. ³¹ Ne deseras man-
 data Domini : servabis autem quæ accepisti ab eo,
 neque addens in iis, neque ab iis detrahens : « Non
 addes enim verbis illius, ne arguat te, et mendax
 fias ³². » ³³ Confiteberis Domino Deo peccata tua ;
 et non amplius adjicies ad ea ; ut bene sit tibi
 a Domino Deo tuo, qui non vult mortem peccatoris,
 sed pœnitentiam ³⁴.

CAPUT XV.

De cultu erga parentes.

Patrem tuum et matrem coles, tanquam tibi ortus
 auctores, ut fias longævus super terram ³⁵, quam
 Dominus Deus tuus dat tibi. ³⁶ Fratres tuos et co-

¹⁹ Matth. xiv, 31. ²⁰ Eccli. iv, 36. ²¹ Barn. xix.
 xix, 17. ²² Prov. xxi, 13. ²³ Barn. xix. ²⁴ Ibid.
²⁵ f. ἐξομολογήσεως. Sic cod. Vind. ²⁶ Barn. xxix.
 xviii, 23, 32 ; et II Petr. iii, 9. ²⁷ Exod. xx, 12. ²⁸ Anastasius, eodem in loco.

« Ὀλιγόπιστε (34), εἰς τί ἐδίστασας ; » Μὴ γίνου πρὸς
 μὲν τὸ λαβεῖν ἐκτεινων τὴν χεῖρα, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι
 συστέλλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Περὶ εὐπορίας.

Ἐάν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου ὄδς, ἵνα ἐργάσῃ εἰς
 λύτρωσιν ἁμαρτιῶν σου : « Ἐλεημοσύναις γὰρ καὶ
 πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἁμαρτίαι. » Οὐ διστάσεις
 δοῦναι πτωχῶ· οὐδὲ διδοῦς, γογγύσεις, γνώση γὰρ
 τίς ἐστίν ὁ τοῦ μισθοῦ ἀνταποδότης. « Ὁ ἐλεῶν γὰρ,
 φησί, πτωχὸν, Κυρίῳ δανείζει· κατὰ δὲ τὸ δόγμα αὐ-
 τοῦ, οὕτως ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ. » Οὐκ ἀποστρα-
 φήσῃ ἐνδεόμενον. « Ὅς φράσσει γὰρ, φησί, τὰ ὄψα
 αὐτοῦ μὴ εἰσακούσαι (35) τοῦ δεομένου, καὶ αὐτὸς
 ἐπικαλέσεται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων αὐτοῦ. »
 Β Κοινωνήσεις εἰς πάντα τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ οὐκ ἐρεῖς
 βία εἶναι· κοινή γὰρ ἡ μετάληψις παρὰ Θεοῦ πᾶσιν
 ἀνθρώποις παρεσκευάσθη. Οὐκ ἀρεῖς τὴν χεῖρά σου
 ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου, ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρὸς σου· ἀλλὰ ἀπὸ
 νεότητος (36) διδάξεις αὐτοὺς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ.
 « Παῖδευε γὰρ, φησί, τὸν υἱόν σου· οὕτω γὰρ ἔσται
 σοι εὐέλπις. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

*Ὅπως δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς οἰκέταις τοῖς
 κυρίοις· καὶ ὅπως χρὴ ὑποτάσσασθαι τοὺς οἰ-
 κέταις.*

Οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίσκη, τοῖς ἐπὶ τὸν
 αὐτὸν Θεὸν πεποιθόσιν, ἐν πικρίᾳ ψυχῆς· μήποτε στα-
 νάζωσιν ἐπὶ σοι, καὶ ἔσται σοι ὀργὴ παρὰ Θεοῦ· καὶ
 ὁμοίως οἱ δούλοι ὑποτάγητε τοῖς κυρίοις ὑμῶν, ὡς τῷ
 Θεοῦ, ἐν προσοχῇ (37) καὶ φόβῳ, ὡς τῷ Κυρίῳ,
 καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

*Περὶ ὑποκρίσεως, καὶ προσοχῆς νόμων, καὶ ἐξο-
 μολογήσεων ³⁸.*

Μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν· καὶ πᾶν ὃ ἐάν ἦ ἀρεστὸν
 Κυρίῳ, ποιήσεις· οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς Κυρίου·
 φυλάξεις δὲ ἃ παρέλαβες παρ' αὐτοῦ, μήτε προστιθεῖς
 ἐπ' αὐτοῖς, μήτε ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῶν· « Οὐ προσθη-
 σεις γὰρ τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἐλέγξῃ σε, καὶ
 ψευδὴς γένη. » Ἐξομολογήσῃ Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου τὰ
 ἁμαρτήματά σου· καὶ οὐκέτι προσθήσεις ἐπ' αὐτοῖς·
 ἵνα εὖ σοι γένηται παρὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, ὅς οὐ
 βούλεται τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν με-
 τάνοιαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Περὶ τῆς πρὸς γονεῶς θεραπείας.

Τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα θεραπεύσεις, ὡς
 αἰτίους σοι γενέσεως, ἵνα γένη μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς
 γῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσι σοι. Τοὺς ἀδελφούς

VARIORUM NOTÆ.

(34) Ὀλιγόπιστε. Ms. ὀλιγόψυχε. Male. Vide Matth.
 xiv, 31. Cl.

(35) Εἰσακούσαι. Ἐνακούσαι, ms. Vind. lb.

(36) Νεότητος. Addit ms. Vind. αὐτῶν. lb.

(37) Προσοχῇ. Vind. cod. ἀλογύνη. Utraque vsæ
 rei probe convenit. Cl.

σου καὶ τοὺς συγγενεῖς σου μὴ ὑπερίδης· Ἐ τοὺς γὰρ A gnatos tuos ne despicias : « Domesticos enim semi-
vικειλους τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψαι. » nis tui ne despexeris 29. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Περὶ τῆς πρὸς βασιλέα καὶ ἀρχοντας ὑποταγῆς.

Τὸν βασιλέα φοβηθήσῃ, εἰδὼς ὅτι τοῦ Κυρίου ἐστὶν ἡ χειροτονία· τοὺς ἀρχοντας αὐτοῦ τιμήσεις, ὡς λει-
τουργοὺς Θεοῦ· ἔκδικοι γὰρ εἰσι πάσης ἀδικίας· οἷς ἀποτίσατε τέλος, φόρον, καὶ πᾶσαν εἰσφορὰν, εὐγνω-
μόνως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Περὶ καθαροῦ συνειδήτος τῶν προσευχομένων.

Οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχῆν σου, ἐν ἡμέρᾳ πο-
νηρίας σου, πρὶν ἂν λύσῃς τὴν πικρίαν σου. Αὕτη
ἐστὶν ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς. Ἦς γένοιτο ἐντὸς ὑμᾶς εὐρε-
θῆναι, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Ἵτι ἡ ἐξ ἐπιβολῆς τοῦ ἀλλοτρίου ἐπεισαχθεῖσα
ὁδὸς, ἀσεβείας καὶ παρανομίας πεπλήρωται.

Ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ θανάτου ἐστὶν ἐν πράξεσιν πονηραῖς
θεωρουμένη· ἐν αὐτῇ γὰρ ἀγνοία Θεοῦ, καὶ πολλῶν (38)
κακῶν καὶ θολῶν καὶ ταραχῶν ἐπεισαγωγῆ· δι' ὧν φό-
νοι, μοιχεῖαι, πορνείαι, ἐπιπορκίαι, ἐπιθυμίαι παράνομοι,
κλοπαί, εἰδωλολατρεῖαι, μαγεῖαι, φαρμακεῖαι, ἀρπα-
γαί, ψευδομαρτυρίαι, ὑποκρίσεις, διπλοκαρδίαι, δόλος,
ὑπερηφανία, κακία, αὐθάδεια, πλεονεξία, αἰσχρολο-
γία, ζηλοτυπία, θρασυτής, ὀφθαλμοφροσύνη, ἀλαζονεία,
ἀφοβία, δωγμὸς ἀγαθῶν, ἀληθείας ἔχθρα, ψευδούς
ἀγάπη, ἀγνοία δικαιοσύνης. Οἱ γὰρ τούτων ποιηταί 39,
εὐ κολλῶνται ἀγαθῷ, οὐδὲ κρίσει δικαίῳ ἀγρυπνοῦ-
σιν, οὐκ εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀλλ' εἰς τὸ πονηρὸν· ὧν
μακρὰν πρᾶσθης καὶ ὑπομονῆ· μάταια ἀγαπῶντες,
διώκοντες· ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πο-
νοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, οὐ γινώσκοντες τὸν
ποίησαντα αὐτοὺς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος
Θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι ἐνδεδέμνον, καταπονοῦντες (39)
θλιδόμενον, πλουσιῶν παράκλητοι, πνήτων ὑπερ-
δῆται, πανθαμάρτητοι. Ὑποβίητε, τέκνα, ἀπὸ τού-
των ἀπάντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄.

Ἵτι μὴ γρῆ τῆς εὐσεβείας ἐκκλίνειν δεξιὰ ἢ
εὐώνυμο, παραυτεῖ ὁ νομοθέτης.

Ὅρα μὴ τίς σε πλανήσῃ ἀπὸ τῆς εὐσεβείας· Ἐ οὐκ
ἐκκλίνῃς γὰρ, φησὶν, ἀπ' αὐτῆς δεξιὰ ἢ εὐώνυ-
μα (40)· ἵνα συνῆς ἐν πᾶσιν οἷς ἐὰν πράσσης, οὐ
γὰρ ἐὰν (41) μὴ ἐκτραπήῃς ἔξω τῆς εὐθείας ὁδοῦ,
δυσσεβήσεις.

38 Isa. LVIII, 7. 39 Rom. XIII, 4. 40 Barn., et Anast., ibid. 41 Barn. XX; Anast., ibid. 42 al. ἀντι-
ποιηταί. 43 Deut. V, 32.

VARIORUM NOTÆ.

(38) Πολλῶν. Pro hac voce et tribus seqq., est
in altero Vind. cod. θεῶν, ac revera θεῶν ἐπεισα-
γωγῆ est via mortis, qua omnis generis mala intro-
mittuntur. CL.

(39) Καταπονοῦντες. Hæc vox et sequens desunt
in codice Vind., quæ præterit librarius, propter si-
milem terminationem vocis antecedentis. lb.

(40) Εὐώνυμο. Ἀριστερά, synonymum pro sy-
nonymo. ut passim. lb.

(41) Ἐὰν μὴ. Omititur μὴ et ἔξω in cod. Vin-
dobonensi, et quidem recte : si οὐ delectas et ver-
tas, si deflectas a via recta, impius eris. Alioqui
contorta est ratio loquendi. lb.

CAPUT XX.

A

Quod non oporteat improbare cibum ullum usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere.

De cibis vero tibi ait Dominus : « Bona terræ comedetis » ; et : « Omnem carnem edetis, ut olera herbæ : sanguinem vero effundes » : Non enim quæ intrant in os, coinquinant hominem » , sed quæ ex ore procedunt ; » blasphemiarum » , inquam, obtractions, et si quid hujusmodi. Tu vero comede medullam terræ in justitia » : « Quoniam si quid pulchrum, ejus est ; et si quid bonum, ejusdem : frumentum juvenibus, et vinum odoratum virginibus » . — « Quis enim comedet, aut quis bibet, sine ipso » ? » Sed et admonet te sapiens Esdras, dicens : « Ite, et comedite pinguedines, et bibite dulcedines, et nolite contristari » .

CAPUT XXI.

Quod oporteat abstinere ab usu idolothytorum.

Porro ab idolothytis abstinete : in honorem enim dæmonum immolant ea » ; ad contumeliam, scilicet, solius Dei : ut non efficiamini participes dæmonum.

CAPUT XXII.

Constitutio Dominica, quomodo oporteat baptizare, et in cujus mortem.

De baptismo autem, episcopo aut presbyter, jam quidem antea constituimus ; et nunc vero dicimus, quod ita baptizabis, sicut Dominus injunxit nobis dicens : « Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ; docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vobis » ; » in nomine Patris, qui misit ; Christi, qui venit ; Spiritus sancti, qui testimonium perhibuit. Unges autem prius oleo sancto ; deinde baptizabis aqua ; et tandem signabis unguento ; ut oleum quidem sit participatio Spiritus sancti, aqua vero symbolum mortis, unguentum autem sigillum pactionum. Quod si neque oleum adsit, neque unguentum, sufficit aqua, et ad unctionem, et ad sigillum, et ad confessionem morientis, seu commorientis. Cæterum ante baptismum, jejnet

» I. Pseudo-Ignat. ad Heron. i. » Isa. i, 19. » Gen. ix, 3 ; Deut. xv, 23. » Matth. xv, 11. » Marc. vii, 22. » Gen. xiv, 18. » Zach. ix, 17. » Eccle. ii, 25, in LXX. » II Esdr. viii, 10. » I Cor. x, 20. » Matth. xxviii, 19

VARIORUM NOTÆ.

(42) *El ti kalón, autóv.* Corrige ex vet. cod. D Maximum ad caput 2 libri *De divinis nominibus* : ubi vitiose ἐστὶ editum est, pro ἐλ τῆ. Cor.

(43) *Παρανει.* Hæc vox et seqq. ad finem capituli omissæ sunt in cod. Vindob. CLEN.

(44) *Ὁπως.* Ante hanc vocem est in utroque cod. Vindobon. τὸν πρὸ τὸ βάπτισμα. Id.

(45) *Kal. Kal. tó in Vind. cod. recte. Id.*

(46) *Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος, ηἰστανεῖται ὁ βαπτίζμενος.* Antiquissima consuetudo, a Justino martyre et Tertulliano, indeque a pluribus memorata ; qui e ante baptismum jejuniis assignant diem vel triduum, unam vel duas hebdomadas, quadraginta aut plures dies ; pro prudentia, videlicet, baptizantium ac fide baptizandorum, et secundum varios usus. Eo trahunt multijuga eruditione celebres viri versus Paschales Ausonii :

Sæcra salutiferi redeunt solemnia Christi,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἵτι μὴ γρή φανιλίειν τι τῶν προσφόρων βρωμάτων, ἀλλ' εὐχαριστικῶς μεταλαμβάνειν καὶ τεταγμένως.

Περὶ δὲ βρωμάτων λέγει σοι ὁ Κύριος : « Τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε » ; καὶ : « Πάν κρέας ἐβίβετε, ὡς λάχανα χλόης· τὸ δὲ αἷμα ἐκχεεῖς· οὐ γὰρ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα· » λέγω δὴ, βλασφημίαι, καταλαλαίαι, καὶ ἐλ τι τοιούτων. Σὺ δὲ φάγη τὸν μωλὸν τῆς γῆς μετὰ δικαιοσύνης· Ὅτι ἐλ τι καλὸν, αὐτοῦ (42)· καὶ ἐλ τι ἀγαθὸν, αὐτοῦ· σίτος νεανίσκοις, καὶ οἶνος εὐωδιάζων παρθένοις· τίς γὰρ φάγεται, ἢ τίς πίεται, παρὲς αὐτοῦ ; Παρανει (43) δὲ σοι καὶ ὁ σοφὸς Ἐσδρας, λέγων· « Πορευέσθε, καὶ φάγετε λιπάσματα, καὶ πίετε γλυκάσματα, καὶ μὴ λυπείσθε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἵτι γρή φεύγειν τὴν τῶν εἰδωλοθύτων βρώσιν.

Ἐπὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων φεύγετε· ἐπὶ τιμῇ γὰρ δαιμόνων θύουσι ταῦτα· ἐφ' ὅβρει δηλαδὴ τοῦ μόνου Θεοῦ· ὅπως μὴ γένησθε κοινοὶ δαιμόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'

Διδάξεις Κυριακῆ, ὅπως (44) γρή βαπτίζω, καὶ εἰς τὸν τίνος θάνατον.

Περὶ δὲ βαπτίσματος, ὡ ἐπίσκοπε ἢ πρεσβύτερε, ἦδη μὲν καὶ πρότερον διατάξαμεθα· καὶ νῦν δὲ φάμεν, ὅτι οὕτω βαπτίσεις, ὡς ὁ Κύριος διατάξατο ἡμῖν, λέγων· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη· βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν· » τοῦ ἀποστολελλαντος Πατρὸς· τοῦ ἐλθόντος Χριστοῦ· τοῦ μαρτυρησαντος Παρακλήτου. Χρῆσις δὲ πρῶτον ἐλάλη· ἐπιτετα βαπτίσεις ὕδατι, καὶ (45) τελευταίον σφραγίσεις μύρον· ἵνα τὸ μὲν χρίσμα μετοχὴ ἦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ δὲ ὕδωρ σύμβολον τοῦ θανάτου, τὸ δὲ μύρον σφραγῆς τῶν συνθηκῶν. Εἰ δὲ μήτε ἔλαιον ἢ, μήτε μύρον, ἀκερὲς ὕδωρ, καὶ πρὸς χάριν, καὶ πρὸς σφραγίδα, καὶ πρὸς ὁμολογίαν τοῦ ἀποθανόντος, ἦτοι συναποθνήσκοντος. Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος (46), νηστεύατω ὁ βα-

Et devota pii celebrant jejunia mystæ.

At nos, æternum cohíbentis pectore cultum ;

Intemeratorum vim continuamus honorum ;

in quibus per mystas intelligunt catechuménos, et nos post particulam adversativam, inquirunt, *at*, exponunt de baptizatis. Quam ver hæc, aliorum isto judicium. Certe cum Paschale jejuniu non solis conveniat catechumenis, nec solis sacerdotibus aut clericis, sed ad cuosctos fideles pertineat ; cum mystæ appellari soleant tum qui initiantur, tum initiati, tum initiatores, hoc est catechumeni, Christiani, et clerici ; cumque *at* non semper opponat, interdum vero affirmet. explauet, copulet, continuet, idemque sit ac *verum*, *atque*, *atque* ; verisimile sit, quatuor allatos versus de fidelibus universis accipi debere, nullatenus de catechumenis, nec de clericis. Cor.

πνεῦσμος· καὶ γὰρ ὁ Κύριος (47) πρῶτον βαπτισθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου, καὶ εἰς τὴν ἔρημον ἀλιστῆς μετέπειτα ἐνήστευσε τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας· ἔβαπτίσθη δὲ καὶ ἐνήστευσεν οὐκ αὐτὸς ἀπορῦψως, ἢ νηστείας χρεῖαν ἔχων, ἢ καθάρσεως, ὁ τῆ φύσει καθαρὸς καὶ ἅγιος· ἀλλ' ἵνα καὶ Ἰωάννη ἀλήθειαν προσμαρτυρήσῃ, καὶ ἡμῖν ὑπογραμμὸν παράσῃται. Οὐκοῦν ὁ μὲν Κύριος, οὐκ εἰς ἑαυτοῦ πάθος ἐβαπτίσαστο, ἢ θάνατον, ἢ ἀνάστασιν· οὐδέπω γὰρ οὐδὲν τούτων ἐγεγόνει· ἀλλ' εἰς διάταξιν ἕτέραν. Διὸ καὶ ἀπ' ἐξουσίας μετὰ τὸ βάπτισμα νηστεύει, ὡς Κύριος Ἰωάννου· ὁ δὲ εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον μωούμενος, πρότερον ὀφείλει νηστεῦσαι, καὶ τότε βαπτισσασθαι (48). Οὐ γὰρ δίκαιον τὸν συνταφέντα καὶ συναναστάντα, παρ' αὐτὴν τὴν ἀνάστασιν κατηφεῖν· οὐ γὰρ κύριος ὁ ἄνθρωπος τῆς διατάξεως τῆς τοῦ Σωτῆρος· ἐπέπερ ὁ μὲν Δεσπότης, ὁ δὲ ὑπήκοος.

en. m homo constitutionis ad Serratorem pertinentis est; homo vero, subjectus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ποίας νηστευτέον τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας, ἢ τίνας οὐ νηστευτέον· καὶ οὐ χάριν.

Αἱ δὲ νηστεῖαι ὑμῶν μὴ ἔστωσαν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν· νηστεύουσι γὰρ δευτέρα Σαββάτων⁶⁰ καὶ πέμπτη (49)⁶¹· ὑμεῖς δὲ ἢ τὰς πέντε νηστεύσατε ἡμέρας (50), ἢ τετράδα καὶ παρασκευὴν· ἔτι τῆ μὲν τετράδι· ἢ χριστὸς ἐξῆλθεν ἢ κατὰ τοῦ Κυρίου (51),

⁶⁰ Matth. iii. ⁶¹ Matth. iv. ⁶² Ignat., interpol. ad Ephes. xviii leg. Chrysost. H. de baptismo Christi. ⁶³ Citat Anastasius, quæst. 64, l. lib. v, cap. 15, 14. l. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13, Epiph., hæc. lxxv, n. 6, l. Ignat., interpol. ad Magn. 9; Pseudo-Ignat. ad Philipp. 13; Nicetani Pectoratum, contra Latinos; ⁶⁴ Matth. vi, 5. ⁶⁵ Anast. δευτέραν καὶ πέμπτην, καὶ Σάββατον. ⁶⁶ Deest in Anast. ⁶⁷ Anast. ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐμελετήθη.

VARIORUM NOTÆ.

(47) Καὶ γὰρ ὁ Κύριος. Omnino Tertullianum C vide-cap. ult. *De baptismo*. Id.

(48) Βαπτισσασθαι. Alter cod. Vindob. βαπτισθῆναι. Eodem sensu, nisi quod prius significat ἀντιπρονοῦντα, hoc est, *curare se baptizari*; posterius vero simpliciter *baptizari*. Cf.

(49) Νηστεύουσι γὰρ δευτέρα Σαββάτων καὶ πέμπτη. Jejunare secunda et quinta Sabbati, secunda et quinta feria, seu die Lunæ ac die Jovis, jejuniū est Pharisæicum atque Judaicum, de quo Rabbinī sæpe; ex nostris Epiphanius hæresi 16, quæ est Pharisæorum cap. 1, Theophylactus ad textum Luc. xviii, 12: *Jejuno bis in Sabbato*; Nicetas in Matth. iii, 7. Sed et Manichæos 2 feria in honorem Lunæ jejunasse constat testimonio Leonis PP. serm. 4 *De Quadragesima*, cap. 5. Paganos autem 5 feria celebrasse jejuniū dicitur in Vita Melchiadis. Hos ergo duos dies esuriales non habebant Christiani catholici, præcipue postremum, quo Christus Dominus Eucharistiæ instituit sacramentum, atque in cælum ascendit. Unde a multis tempore Quadragesimæ feria quinta jejuniū solvebatur; a multis servabatur jejuniū perpetuum, exceptis quinta Sabbati et die Dominico. Cor.

(50) Τὰς πέντε νηστεύσατε ἡμέρας. Eleganter hanc πέντε ἡμερῶν νηστείαν appellat S. Basilus πενθήμερος σπονδός, *quinque dierum inducias*. Testatur vero B. Augustinus epist. 86 ad Casulanum, multos, præsertim monachos, per totam vitam jejunasse quinquies in hebdomade, ac seniper, Jempto Sabbato et Dominica; quod et legere est apud Cassianum lib. iii *De instit. cænob.*, cap. 9.

A qui baptizatur: etenim Dominus primum a Joanne baptizatus⁶⁰, et in deserto commoratus postea, jejunavit quadraginta diebus et quadraginta noctibus; baptizatus autem fuit ac jejunavit⁶¹; non quod ipse opus haberet ablutione sordium, vel jejunio, vel purgatione, qui natura purus et sanctus est; sed partim ut Joanni veritatem attestaretur, partim ut nobis præscriptum ac exemplum præberet.⁶² Igitur Dominus non equidem baptizatus est in passionem suam, aut mortem, aut resurrectionem: nondum enim quidpiam horum acciderat; sed in aliam ordinationem. Quapropter ex potestate jejunat post baptismum, ut Dominus Joannis: qui vero in mortem illius per baptismum initiatur, debet prius jejunare, et tum baptizari. Æquum B quippe non est, ut qui consepultus est et consurrexit, sub ipsam resurrectionem morereat. Non dominus est: quandoquidem Christus, Dominus

CAPUT XXIII.

Quibus diebus hebdomadis jejunandum sit, et quibus non jejunandum; et cuius rei gratia.

⁶⁰ Jejunia vero vestra ne sint cum hypocritis; jejunant enim secunda et quinta Sabbatorum⁶¹: vos vero aut quinque diebus jejunate, aut quarta feria et Parasceve; quoniam quarto quidem hebdomadis die, judicium Dominum condemnans pro-

C Post hæc edita, cum incidissém in locum apud Chrysostomum Græcæ seu Savilianæ editionis tom. V, p. 821, in eoque legerem l. xiv, xv, πενθήμερος σπονδός, statim arbitrabar imitationem esse Basilianam; sed re examinata, visoque ins. illo regio, qui numeratur 1040, comperi, initium illius homiliæ 126, *In venerandam crucem*; a p. 819 usque ad nomen ἰδέσματα l. xvi, xvii, p. 820, esse principium Orationis Josephi Thessalonicensis, quam edidit Gretserus tom. II operis *De cruce*; quod vero ἰδέσματα sequitur, πᾶσιν ὁμοίως ἐπιτρέπαι, etc., usque ad νηφάλου p. 821, l. x, ad Basilii homiliam secundam *De jejunio* pertinere, ubi habetur edit. Paris. ann. 1638, tom. I a pag. 291 B, 7, 8, ad p. 292 D, 8, 9, et quod νηφάλου excipit, τῶν πημμάτων, etc., usque ad χαλάσουσά σε p. 822, l. xliii, esse pariter Basilii homilia 1 *De jejunio*, p. 281 D, 11, etc., usque ad p. 284 D, 4; reliqua demum, τοῦ εὐρεῖν, etc., claudere narrationem *De sacris imaginibus et festo orthodoxia*, in Auctario Combesiano, t. II, p. 742 E, 4, etc. Id.

(51) Ἡ χριστὸς ἐξῆλθεν ἢ κατὰ τοῦ Κυρίου. Expone per illud lib. v, cap. 14: Ὁρισαν τῷ σταυρῷ ἀνελεῖν αὐτόν. Et per Anastasium hic: Ἡ κατὰ τοῦ Κυρίου χριστὸς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἐμελετήθη· quo etiam modo in Typico S. Sabæ. B. Augustinus epist. 86: *Quarta Sabbati, quam vulgo quartam feriam vocant, consilium reperiuntur ad occidendum Dominum fecisse Judæi*. Τῆ μὲν κατὰ τοῦ λυτρωτοῦ τοῦ παρὰ νομον συνήχθη συνέδριον, Leo Augustus Oratione in laudem S. Julii. Id.

dicit, cum Judas pecunia prodicionem esset pollicitus: Parasceve autem, quia eo die Dominus mortem crucis passus est, sub Pontio Pilato. Atqui Sabbatum et Dominicam, festos dies habete: quia illud quidem Creationis recordatio est; hæc vero, Resurrectionis. Unum vero duntaxat Sabbatum vobis observandum est in toto anno; illud quo Dominus sepultus fuit; quo jejunare decuit, non autem festum agere: quandiu enim Creator sub terra degit, plus valet luctus de eo susceptus, quam lætitia de creatione: quoniam Creator creaturis suis natura ac dignitate præstat.

CAPUT XXIV.

Quales esse oporteat eos qui orant a Domino traditam orationem.

Cum autem oraveritis, ne sitis quemadmodum hypocritæ; sed, sicut Dominus nobis in Evangelio præcepit, ita orate: « Pater noster qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua, sicut in caelo, et in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie; et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: et ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo; quia tuum est regnum, in sæcula. Amen. »⁵² « Ter in die sic orate: et præparate vos, ut sitis digni adoptione Patris; ne, cum eum indigne Patrem appellabitis, probrum ab eo referatis; sicut et Israel, qui olium erat p imogeinitus filius, audivit: « Si pater ego sum, ubi est honor meus? et si dominus sum, ubi est timor meus? »⁵³ Honor enim patrum est sanctitas filiorum; et honor herorum, famulorum inelus: quemadmodum utique quod contrarium est, despectio et imperii abjectio censetur. « Propter vos enim, inquit, nomen meum blasphematur in gentibus. »

CAPUT XXV.

Gratiarum actio sacramentalis.

⁵⁴ Estote autem semper ad gratias agendas intenti, ut fideles et grati servi: et de eucharistia quidem ita dicite: Gratias agimus tibi, Pater noster,

⁵⁵ hoc comma non habet Anastasius. ⁵⁶ Anast. inserit ως εἶρηται. ⁵⁷ Matth. vi, 9-13. ⁵⁸ Citatur ab Anastasio, quest. 1. ⁵⁹ Anast. υἱὸς δοξάζει πατέρα, καὶ δούλος τὸν κύριον αὐτοῦ φοβηθήσεται, καὶ εἰ, etc. ⁶⁰ Mat. i. 6. ⁶¹ Isa. LII, 5. ⁶² l. Iguat. interpol. ad Philad. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(52) Ἡ δέ. Alter cod. Τὸ δέ, minus commode, respicitur enim ἡ Κυριακὴ ἡμέρα. CLXX.

(53) Τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ταφῆς. Ita expresserat Balsamon ad canonem Trullanum 89: « Ὅτι τότε κατέκειτο ἐν τῷ τάφῳ τὸ θεωμένον σῶμα αὐτοῦ (Χριστοῦ scilicet), concordante in hanc lectionem sensu cum exaratis manu codicibus. Unde ejici debet e Theodoro edito inconcinnum plane illud, θεωμένον. Sequitur in Constitutione: ὅπερ νηστεύειν προσήκειν, ἀλλ' οὐχ ἑορτάζειν, quod inepte et contra fidem mss. Regiorum adjecerunt loco Eusebii in Anastasii questione 65, p. 450, l. vi, vii. Cot.

(54) Τρις τῆς ἡμέρας. In honorem sanctissimæ Trinitatis: ut colligo ex Theodorito epist. 145, et Isidoro Originum lib. vi, cap. ult. Euthymium consule ad psalm. LIV, 18: Dicendum illis, fidelibus, ut singulis diebus, qui amplius non potest, saltem duabus

Α Τούδα χρήμασιν ἐπαγγελιαμένου τὴν προδοσίαν τῆν δὲ παρακλυτήν, οὗ ἐπαθεν ὁ Κύριος ἐν αὐτῇ πάθος τὸ διὰ σταυροῦ, ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου. Τὸ Σάββατον μάντοι καὶ τὴν Κυριακὴν ἑορτάζετε, ὅτι τὸ μὲν ⁵², δημιουργίας ἐστὶν ὑπόμνημα, ἡ δὲ (53), ἀναστάσεως ἐν δὲ μόνον Σάββατον ὑμῖν φυλακτικόν ⁵⁴ ἐν ἄλλῳ τῷ ἐνιαυτῷ, τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ταφῆς (53), ὅπερ νηστεύειν προσήκειν, ἀλλ' οὐχ ἑορτάζειν ἐν ὅσῳ γὰρ ὁ δημιουργὸς ὑπὸ γῆν ευχαίνει, ισχυρότερον τὸ περὶ αὐτοῦ πένθος, τῆς κατὰ τὴν δημιουργίαν χαρᾶς: ὅτι ὁ δημιουργὸς τῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων φύσει τε καὶ ἀξίᾳ τιμιώτερος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Οἱους εἶναι γρη τοῖς προσευχομένοις τὴν ἐκὸ τοῦ Κυρίου βοθεῖσαν προσευχήν.

Β Ὅταν δὲ προσεύχησθε, μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί· ἀλλ' ὡς ὁ Κύριος ἡμῖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διετάξατο, οὕτω προσεύχεσθε: « Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς: τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον· καὶ ἄφεσι ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ: ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » Τρις τῆς ἡμέρας (54) οὕτω προσεύχεσθε, προπαρασκευάζοντες ἑαυτοὺς ἀξιολογῆσαι τοῦ Πατρὸς, ἵνα μὴ ἀναξίως ὑμῶν αὐτῶν Πατέρα καλούντων, ὑπειδισθῆτε ὑπ' αὐτοῦ· ὡς καὶ ὁ Ἰσραὴλ ὅποτε πρωτότοκος υἱὸς ἤκουσεν, ὅτι ⁵⁵: « Εἰ πατήρ εἰμι ἐγὼ, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ κύριός εἰμι, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου; » δόξα γὰρ πατέρων, δαιμότης παίδων, καὶ τιμὴ δεσποτῶν, οἰκετῶν φόβος: ὡςπερ οὖν τὸ ἐναντίον ἀδοξία καὶ ἀναρχία. « Δι' ὑμᾶς γὰρ, φησὶ (55), τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Εὐχαριστία μυστικὴ (56).

Γίνεσθε δὲ πάντοτε εὐχαριστοὶ, ὡς πιστοὶ καὶ ἐγκύριοντες δούλοι: περὶ μὲν τῆς εὐχαριστίας οὕτω λέγοντες: Εὐχαριστοῦμέν (57) σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὅπερ

D vicibus orat, mane, scilicet, et vespere, dicens Symbolum, vel Orationem Dominicam, etc. Quæ verba Capitularis Theodulfi capitulo 25, ideo apposui, ut monerem capitulum illud et sequentia duo cum præcedentibus septem, in concilio Trullanico subijci canonibus Trullanis, nec indicari cuius sint. l. 0

(55) φησὶ. Deest in altero, sed rectius subanditur Γραφή, ut et infra animadvertimus. CLXX

(56) Μυστικὴ. Deest in altero Vind. Sed perinde est, sive addatur, sive detrahatur; res enim ipsa ostendit de grata commemoratione mortis Christi agi. l. 0

(57) Εὐχαριστοῦμεν, etc. Confer sodes cum libro Athanasiano De virginitate, p. 1051; piget enim transcribere. Cot.

ζωῆς ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Παιδὸς σου· Ἄ δι' οὐ καὶ τὰ πάντα ἐποίησας, καὶ τῶν ὄλων προνοεῖς· ὃν καὶ ἀπέστειλας περὶ (58) σωτηρίᾳ τῆς ἡμετέρας γενέσθαι ἀνθρώπων· ὃν καὶ συνεχώρησας παθεῖν καὶ ἀποθάνειν· ὃν καὶ ἀναστήσας εὐδόκησας δοξάσαι, καὶ ἐκάθισας ἐκ δεξιῶν σου· δι' οὐ καὶ ἐπηγγείλω ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Σὺ, Δέσποτα παντόκρατορ, θεὸς αἰώνιος· ὡσπερ ἦν τοῦτο διεσκορπισμένον, καὶ συναχθὲν ἐγένετο εἰς ἄρτος, οὕτως συνάγαγέ σου τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν (59) βασιλείαν. Ἐτι εὐχαριστοῦμεν, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ τοῦ τιμίου σώματος· οὐ καὶ ἀντίτυπα ταῦτα ἐπιτελοῦμεν, αὐτοῦ διαταξαμένου ἡμῖν καταγγέλλειν τὸν αὐτοῦ θάνατον· δι' αὐτοῦ γάρ σοι καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν. Μηδεὶς δὲ ἐσθιέτω ἐξ αὐτῶν, τῶν ἀμύητων· ἀλλὰ μόνοι οἱ βεβαπτισμένοι εἰς τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον. Εἰ δὲ τις ἀμύητος κρύψας ἑαυτὸν μεταλάβῃ, κρίμα αἰώνιον φάγεται· ὅτι μὴ ὦν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, μετέλαβεν ὧν οὐ θέμις, εἰς τιμωρίαν ἑαυτοῦ. Εἰ δὲ τις κατὰ ἀγνοίαν μετελάβοι (60), τοῦτον τάχιον στοιχειώσαντες μύησατε, ὅπως μὴ καταφρονητῆς ἐξέλθοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Εὐχαριστία ἐπὶ τῇ θεῖα μεταλήψει.

Μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν, οὕτως εὐχαριστήσατε· Εὐχαριστοῦμέν σοι, ὁ θεὸς καὶ Πάτερ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ὀνόματος¹³ σου, οὐ κατεσκήνωσας ἐν ἡμῖν· καὶ ὑπὲρ τῆς γνώσεως, καὶ πίστεως, καὶ ἀγάπης, καὶ ἀθανασίας· ἧς ἰδωκας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ Παιδὸς σου. Σὺ, Δέσποτα παντόκρατορ, ὁ θεὸς τῶν ὄλων, ἐκτίσας (61) τὸν κόσμον, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, δι' αὐτοῦ· καὶ νόμον κατεφύτευσας ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· καὶ τὰ πρὸς μετάληψιν προευνεργήσας (62) ἀνθρώποις. Ὁ θεὸς τῶν ἁγίων καὶ ἀμέμπτων πατέρων ἡμῶν, Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, τῶν πιστῶν δούλων σου. Ὁ δυνατὸς θεὸς, ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἀψευδὴς ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις· ὁ ἀποστείλας ἐπὶ γῆς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν σου, ἀνθρώποις συναναστραφῆναι ὡς ἀνθρώπων, θεὸν ὄντα λόγον καὶ ἀνθρώπων, καὶ τὴν πλάνην πρόβριζον ἀνελεῖν. Αὐτὸς καὶ νῦν δι' αὐτοῦ μνήσθητι τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας ταύτης, ἣν περιεποιήσω τῷ τιμῷ αἵματι

¹³ 1 Cor. xi. 26. ¹⁴ Ibid., 29. ¹⁵ Deest in alio codice.

VARIORUM NOTÆ.

(58) *Περὶ. Ἐπὶ salutem* in coa. Vindobonensi, hoc est, *propter salutem nostram*; nec *περὶ* sinem significare solet. CLER.

(59) *Τῆρ.* Melius *σὴν* in ms. Vind. in *regnum tuum. Regnum Dei* aut *caelorum* non solet simpliciter *βασιλεία* dici. Vide infra c. 26, sub sinem. Id.

(60) *Εἰ δὲ τις κατὰ ἀγνοίαν μετελάβοι.* In Responsis canonicis Timothei Alexandrini ad interrogaciones ipsi per episcopos et clericos propositas (cap. 1, apud Balsamonem, p. 1059, ad interrogacionem *Quid agendum sit, si puer catechumenus, aut homo adultus, dum obligatio feret, opportune ad-*

ferit, ejusque nescius factus sit particeps, responderet baptizandum eum esse, utpote a Deo vocatum. Sed cum ratione Constitutoris ne contemptor exeat, congruit canon 57 synodi Toletanæ iv, quo decernitur ut Judæi qui per vim baptizati fuerant, aliisque sacramentis donati, Christianam religionem retinere cogantur, ne nomen divinum blasphemetur, et fides quam susceperunt vitis ac contemptibilis habeatur. Cor.

(61) *Ἐκτίσας. Ὁ κτίσας* in altero cod. Vindob. et quidem rectius. CLER.

(62) *Προευνεργήσας.* Idem *εὐεργήσας.* Id.

libera; et perfæce illam in charitate tua, et veritate tua; nosque omnes congrega in regnum tuum, quod præparasti: hoc Maranatha ⁷⁴. Hosanna filio David. Benedictus qui venit in nomine Domini ⁷⁵: Deus Dominus, qui apparuit nobis in carne. Si quis sanctus est, accedat: si quis vero talis non est, fiat per poenitentiam. Committite autem et presbyteris vestris, ut gratias agant.

CAPUT XXVII.

Gratiarum actio pro mystico et sacramentali unguento.

Pro unguento autem, hunc in modum gratias agite: Gratias agimus tibi, Deus creator omnium, etiam pro fragrantia unguenti; et pro immortalis sæculo, quod notificasti nobis per Jesum Filium tuum. Quoniam ad te pertinet gloria, et potestas in sæcula. Amen. Qui accedens, hoc modo gratias egerit, recipite illum ut discipulum Christi; sin vero aliam doctrinam prædicet, præter eam quam vobis per nos Christus tradidit, huic ne permittatis gratias agere: is enim contumelia afficit Deum, potius quam honorat.

CAPUT XXVIII.

Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere.

Quicumque vero ad vos venit, probetur, et sic admittatur: intelligentiam enim habetis, et potestis agnoscere dexteram vel sinistram ⁷⁶, atque discernere falsos doctores a doctoribus. Venienti equidem doctori, ex animo suppeditate necessaria: falso autem doctori tribuetis quidem quæ opus sunt; at non respicietis errorem illius: neque etiam una cum eo oretis, ne ejus societate iniquemini. Omnis propheta verus, vel magister, qui venit ad vos, dignus est cibo, ut operarius sermonis justitiæ.

CAPUT XXIX.

De oblationibus constitutio.

Omnes primitias provenientes e torculari, area, et bobus atque ovibus, sacerdotibus dabis ⁷⁷; ut benedicantur reposita in cellariis tuis, et fructus terræ tuæ; utque innotaris frumento, vino et oleo, augeanturque armenta bouum tuorum, et gregea ovium tuarum. Omnem decimam dabis pupillo ac viduæ, pauperi et advenæ: omnes primitias pa-

⁷⁴ I Cor. xvi, 23. ⁷⁵ Matth. xxi, 9; Marc. xi, 10.

Α του Χριστου σου· και ρυσαι αυτην απο παντος κληρου· και τελειωσον αυτην εν τη αγαπη σου, και τη αληθεια σου· και συναγαγε παντας ημας εις την την βασιλειαν, ην ητοιμασας· αυτη Μαριναθα (63). Ωσαννα τω Υιω Δαβιδ· ευλογημενος ο ερχομενος εν ονοματι Κυριου· Θεου Κυριος ο επιφανεις ημιν εν σαρκι. Ει τις αγιος, προσερχεσθω· ει δε τις ουκ εστι, γινεσθω δια μετανοιας. Επιτρεπετε δε και τοις πρεσβυτεροις υμων, ευχαριστην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

Ευχαριστια περι του μυστικου (64) μυρου.

Περι δε του μυρου ουτως ευχαριστησατε· Ευχαριστουμεν σοι, Θεε δημιουργε των ωλων, και υπερ της ευωδιας του μυρου, και υπερ του αθανατου αιωνος, ου εγνωρισας ημιν δια Ιησου του Παδου σου. Οτι σου εστιν η δεξα, και η δυναμις, εις τοις αιωνας. Αμην. Ος εαν ελθων ουτως ευχαριστη, προσδεξασθε αυτον ως Χριστου μαθητην· εαν δε αλλην διδαχην κηρυσση, παρ' ην υμιν παρεδωκαν ο Χριστος δι' ημων, τω τοιουτω μη συγχωρεϊτε ευχαριστην· οβριζει γαρ ο τοιουτος τον Θεον, ηκαρ εεξάζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Οτι ου χρη διαφορεϊν περι την κοινωνιαν (65).

Παδ δε ο ερχομενος προς υμας, δοκιμασθεις, ουτω δεχεσθω· συσκειν γαρ εχετε, και δυνασθε γινωκει (66) δεξιαν, η αριστεραν, και διακριναι ψευδοδιδασκαλους διδασκαλων. Ελθοντι μεντοι τω διδασκαλω, εκ ψυχης επιχορηγησατε τα δεοντα· τω δε ψευδοδιδασκαλω εδωσατε μιν τα (67) προς χρεϊαν, ου παραδεξεσθε δε αυτου την κλινην· ουτε μην συμπροσευξησθε αυτω, ουκ μη συμμιανθητε αυτω· παδ προφητης αληθινου, η εδασκαλου, ερχομενου προς υμας, δεξιω εστι της τρωφης, ως εργατης λογου δικαιοσυνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Περι καρποφοριων διαταξις.

Πασαν απαρχην γεννηματων ληνου, ελεωνος, βοων και προβατων, δωσεις τοις Ισραηλιν, ενα εδωκηθωσιν αι αποθηκαι των ταμειων σου, και τα εσπερα της γης σου, και στηριχθης σιτω και ολην και ελαιον, και αυξηθη τα βουκλια των βοων σου, και τα κριμνια των προβατων σου. Πασαν δεκατην δωσεις τω ορφανω και τη χηρα, τω πτωχω και τω προσηλωτω·

⁷⁶ Jon. iv, 11. ⁷⁷ Num. xviii.

VARIORUM NOTÆ.

(63) Αυτη μαριναθα. Hoc est, Regnum Dei, Dominus noster venit, aut si vis, veniet, vel veniat. Cor. — Est in cod. Vind. αυτην, quod vitiosum; sed nec vulgatae Lectionis sensus placet, qualem comminiscitur Cotelertius. Vox Syriaca מרנא מרנא aut due מרנא מרנא Dominus venit, adhibebatur in anathematibus, quibus poenae delinquentis ad Deum referebantur. Vide I Cor. xvi, 23, et quæ ad eum locum interpretes. Non potest dici περι της Θεου βασιλειας quod hic habetur αυτη μαριναθα, hoc

venit Dominus. Apostoli veri sic non essent locuti, qui noverant vocis significatum et usum; sed homo Græcus, quisquis fuerit, perperam loquens eos induxit. CLER. (64) Μυστικου. Alter codex habet θελου. In. (65) Κοινωνιαν. Addit uterque codex Vindobonensis: 'Αλλα σκοπινα εστι προσβυτερος, η δεξινος ορθοδοξος, τοις γαρ μη τοιουτους εικληθεν. In. (66) Γινωκει. Melius cod. Vind. διαγινωκει. In. (67) Τα. Addit idem codex δεοντα, ut antea. In.

πᾶσαν ἀπαρχὴν ἔρτων θερμῶν, κεραμίου (68) οἴνου, ἢ ἐλαίου, ἢ μέλιτος, ἢ ἀκροδρύων, σταφυλῆς, ἢ τῶν ἄλλων τῆν ἀπαρχὴν δώσεις τοῖς ἱερεῦσιν· ἀργυρίου δὲ καὶ ἱματισμοῦ, καὶ παντὸς κτήματος, τῷ ὀρφανῷ καὶ τῇ χήρᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅπως χρῆ τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέραν συναθροισμένους ἐορτάζειν.

Τὴν ἀναστάσιμον τοῦ Κυρίου ἡμέραν, τὴν Κυριακὴν φάμεν, συνέρχεσθε ἀδιαλείπτως, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ, καὶ ἐξομολογούμενοι ἐφ' οἷς εὐεργέτησεν ὑμᾶς (69) ὁ Θεὸς διὰ Χριστοῦ, ρυσάμενος ἀγνοίας, πλάνης, δεσμῶν· ὅπως ἀμωμτος ἢ ἡ θυσία ὑμῶν, καὶ εὐανάφορος Θεῷ, τῷ εἰπόντι περὶ τῆς οἰκουμένης αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ὅτι· ἐν παντὶ τόπῳ μοι προσενεχθήσεται θυμίαμα, καὶ θυσία καθαρά· ὅτι βασιλεὺς μέγας ἐγώ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΑ'.

Οἷους εἶναι χρῆ τοὺς χειροτονουμένους.

Προχειρίσασθε δὲ ἐπισκόπους ἀξιούς τοῦ Κυρίου, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους, ἀνδρας εὐσεβεῖς⁷⁰, δίκαιους, πραεῖς, ἀφιλαργύρους, φιλαλήθεις, δεδοκιμασμένους, ὁσίους, ἀπροσωπολήπτους, δυναμένους διδάσκειν τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας, ὀρθοτομοῦντας ἐν τοῖς τοῦ Κυρίου δόγμασιν. Ὑμεῖς δὲ τιμᾶτε τούτους ὡς πατέρας, ὡς κυρίους, ὡς εὐεργέτας, ὡς τοῦ εὖ εἶναι αἰτίους. Ἐλέγγχετε δὲ ἀλλήλους, μὴ ἐν ὀργῇ, ἀλλ' ἐν μακροθυμίᾳ, μετὰ χρηστότητος καὶ εἰρήνης. Πάντα τὰ προσεταγμένα ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φυλάξατε. Γρηγορεῖτε ὑπὲρ τῆς ζωῆς ὑμῶν. « Ἔστωσαν αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμένα, καὶ οἱ λῦχοι καϊόμενοι· καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἔξει, ἐσπέρας ἢ πρωτῶν (70), ἀλεκτοροφωνίας ἢ μεσονυκτίου· ἢ γὰρ ὥρα οὐ προσδοκῶσιν, ἐλεύσεται ὁ Κύριος· καὶ ἐὰν αὐτῷ ἀνοιξῶσι, μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, ὅτι εὐρέθησαν γρηγοροῦντες· ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλιεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν (71) διακονήσει αὐτοῖς. » Νήφετε οὖν, καὶ προσεύχεσθε μὴ ὑπνώσαι εἰς θάνατον· οὐ γὰρ ὄνησει ὑμᾶς τὰ πρότερα κατορθώματα, ἐὰν εἰς τὰ ἔσχατα ὑμῶν ἀποπλανηθῆτε τῆς πίστεως τῆς ἀληθοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΒ'.

Πρόβηθις περὶ τῶν μελλόντων.

Ἐν γὰρ ταῖς ἔσχαταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδοπροφήται· καὶ οἱ φθορεῖς τοῦ λόγου· καὶ στραφήσονται πρόβατα εἰς λύκους καὶ ἡ ἀγάπη εἰς μίσος· πληθυνθείσης γὰρ τῆς ἀνομίας, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν· μισήσουσι γὰρ ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι, καὶ διώξουσι, καὶ προδώσουσι. Καὶ τότε

⁷⁰ Mal. i, 11, 14. ⁷¹ al, εὐλαβεῖς. Sic et cod. Vind. ⁷² Luc. xii, 35. ⁷³ Marc. xiii, 35.

⁷⁴ Matth. xxiv.

num calidorum, vini e dolio, aut olei, aut mellis, aut fructuum, uvæ, aut aliorum primitias dabis sacerdotibus; argenti vero et vestimenti, omnisque possessionis, orphano ac viduæ.

CAPUT XXX.

Quomodo oporteat diem Dominicum, nostri Salvatoris resurrectioni dicatum, congregatos, celebrare.

Die resurrectionis Domini, hoc est Dominica, convenite assidue, gratias agentes Deo, et contentes de beneficiis quæ in vos contulit Deus per Christum, liberando ignorantia, errore, vinculis; ut sacrificium vestrum sit irreprehensum, et Deo acceptum, qui de Ecclesia sua œcumenica, seu per totum orbem diffusa dixit: « In omni loco mihi offerretur incensum, et sacrificium mundum: quia rex magnus ego sum, dicit Dominus omnipotens; et nomen meum admirabile in gentibus⁷². »

CAPUT XXXI.

Quales esse oporteat eos qui ordinantur.

Eligite autem episcopos dignos Domino, et presbyteros, ac diaconos, viros pios, justos, mites, non avaros, amantes veritatis, probatos, sanctos, non acceptiores personarum, qui valeant docere sermonem pietatis, qui recte secent ac tractent dogmata Domini. Vos vero hos honorate ut patres, ut dominos, ut beneficos, ut auctores quod bene estis. Arguite etiam vos mutuo, non in ira, sed in æquanimitate, cum benignitate ac pace. Omnia vobis a Domino præcepta servate. Vigilate pro vita vestra. « Sint lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes; et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum, quando veniet, vespere an mane, galli cantu an media nocte: quia enim hora non exspectant, veniet Dominus: et ei si aperuerint, beati servi illi, quia inventi sunt vigilantes: quoniam præcinget⁷³ se, et faciet illos discumbere, et transiens ministrabit illis⁷⁴. » Vigilate igitur, et orate ne dormiatis in mortem⁷⁵: non enim juvabunt vos priora recte facta, si in extremis vestris a fide vera aberraveritis.

CAPUT XXXII.

Denuntiatio de futuris.

In ultimis enim diebus multiplicabuntur falsi prophætæ et corruptores sermonis; et convertentur oves in lupos, et charitas in odium: nam multiplicata iniquitate, refrigescet charitas multorum⁷⁶: scilicet homines odio se invicem habebunt, et persequentur, et prodent. Ac tunc apparebit orbis

VARIORUM NOTÆ.

(68) Κεραμίου. In altero cod. Vind. est κεράμιον, minus recte C. I. E. E.

(69) Ὑμᾶς. Alter codex Vindobon. habet ἡμᾶς, æque bene. Id.

(70) Πρωτῶν. Addit codex Vind. ἢ, *manu, aut galli cantu, aut, etc.* Id.

(71) Καὶ παρελθὼν, etc. Hæc et iuxta sequentes voces desunt in cod. Vindob. Id.

deceptor, inimicus veritatis, propugnator mendacii; quem spiritu oris sui interficiet Jesus⁶², qui per labia interimet impium. Et multi in eo scandalum patientur: qui autem perseveraverint usque in finem, hi salvi erunt. Tuncque apparebit signum Filii hominis in caelo⁶³. Deinde vox tubæ erit per archangelum: et interea reviviscent qui obierunt: et tunc veniet Dominus, ac omnes sancti cum eo, in terræ motu, super nubes, cum angelis virtutis suæ, in solio regni⁶⁴, ad condemnandum orbis deceptorem diabolum, et ad reddendum unicuique pro operibus⁶⁵. Tunc abibunt; mali quidem, in æternum supplicium; justi autem ibunt in vitam æternam⁶⁶, hæreditatem adeptes eorum: quæ oculis non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum⁶⁷; et gaudebunt in regno Dei, quod est in Christo Jesu. Porro tot tantisque ejus bonis dignati, supplices ei efficiamur, invocantes illum assidua deprecatione, ac dicentes:

CAPUT XXXIII.

Oratio prædicans variam providentiam.

Æterne Salvator noster, Rex deorum; qui solus es omnipotens ac Dominus⁶⁸; Deus omnium rerum, et Deus sanctorum ac inculpatorum patrum nostrorum, ac majorum; Deus Abrahami, et Isaaci, et Jacobi⁶⁹; misericors et miserator, longanimis et multæ misericordiæ; cui omne cor patet nudum, et omnis occulta cogitatio apparet: ad te clamant animæ justorum; in te spes sanctorum nituntur. Pater irreprehensorum, te recte invocantium auditor, qui etiam tacitas appellationes intelligis: pertingit enim usque ad humana viscera providentia tua, et per conscientiam scrutaris uniuscujusque voluntatem. Atque per omnem regionem orbis mittitur tibi thymiama precatationis ac sermonum. Qui sæculum præsens, stadium justitiæ instituisti⁷⁰, omnibus autem aperuisti januam misericordiæ; singulis vero hominibus, per insitam cognitionem ac naturale iudicium, et ex legis investigatione, ostendisti quod divitiarum non est perpetua possessio, venustatis non perenne decus; quod virium facile dissolvitur firmitudo; quodque cuncta quidem sunt vapor ac vanitas^{71, 72}, sola vero conscientia fidei non sublatæ evadit per medios cælos cum veritate ascendens, futurarum

φανήσεται ὁ κοσμοπλάνας, ὁ τῆς ἀληθείας ἐχθρὸς, ὁ τοῦ ψεύδους προστάτης· ὃν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἀνικητῶ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ὁ διὰ χειλῶν ἀναιρῶν ἀσεβῆ. Καὶ πολλοὶ σκανδαλισθήσονται ἐκ αὐτῶ· οἱ δὲ (72) ὑπομείναντες εἰς τέλος, οὗτοι σωθήσονται. Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ Υἱοῦ (73) τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· εἶτα φωνὴ σαίπιγγος ἔσται δι' ἀρχαγγέλου· καὶ μεταξὺ ἀναβήσονται τῶν κεκοιμημένων· καὶ τότε ἔξει ὁ Κύριος, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι (74) μετ' αὐτοῦ, ἐν συσσεισμῷ, ἐπάνω τῶν νεφελῶν, μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, ἐπὶ θρόνον βασιλείας, κατακρίναι τὸν κοσμοπλάναν διάβολον, καὶ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ πρᾶξιν αὐτοῦ. Τότε ἀπελεύσονται οἱ μὲν πονηροὶ, εἰς αἰώνιον κόλασιν· οἱ δὲ δίκαιοι πορεύσονται εἰς ζωὴν αἰώνιον, κληρονομοῦντες ἐκεῖνα· ἃ ὀφθαλμῶς οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· καὶ χαρῆσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Τοσοῦτων δὲ ἡξιωμένοι τῶν παρ' αὐτοῦ ἀγαθῶν, γυνώμεθα αὐτοῦ ἰκέται, ἐπικαλούμενοι αὐτὸν διὰ συνεχῶς δεήσεως, καὶ λέγοντες·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ προνοίας διαφόρου.

Αἰώνιε Σῶτερ ἡμῶν, ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν· ὁ ὢν μόνος παντοκράτωρ καὶ Κύριος· ὁ Θεὸς πάντων τῶν ὄντων, καὶ Θεὸς τῶν ἁγίων καὶ ἀμέμπτων πατέρων ἡμῶν καὶ τῶν (75) πρὸ ἡμῶν, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ· ὁ ἐλεῆμων καὶ οἰκτίρμων, ὁ μακρόθυμος καὶ πολυέλεος· ὃ πάσα γυμνοφανὴς βλέπεται (76) καρδίᾳ, καὶ πᾶν κρύφιον ἐνθύμημα ἀποκαλύπτεται· πρὸς δὲ βῶσι ψυχὰ δικάων· ἐπὶ σοὶ κατορθασιν ἐλπίδες ὁσίων. Ὁ τῶν ἀμέμπτων Πατῆρ, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπικαλούμενων σε ἐπὶ χάριτος, ὁ καὶ σωπαυμένας ἐπιστάμενος ἐντεύξεις· χωρεῖ γὰρ μέχρι σπλάγγνων ἀνθρωπίνων (77) ἡ σὴ πρόνοια, καὶ διὰ συνειδήσεως ἐρευνᾷς ἐκάστου τὴν γνώμην. Καὶ κατὰ πᾶν κλίμα τῆς οἰκουμένης τὴ διὰ προσευχῆς καὶ λόγων ἀναπέμπεται σοὶ θυμίαμα. Ὁ ἐν παρόντα αἰῶνα, στάδιον δικαιοσύνης ἐνοσησάμενος, πᾶσι δὲ ἀνοίξας πύλην ἐλεημοσύνης· ὑποδείξας δὲ ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς ἐμφύτου γνώσεως καὶ φυσικῆς κρίσεως, καὶ ἐκ τῆς τοῦ νόμου ὑποφανήσεως, ὡς πλούτου μὲν οὐκ ἴδιον τὸ κτῆμα, εὐπρεπειας οὐκ ἀένναον τὸ κάλλος· δυνάμεως αἰδιάλυτος ἡ ἰσχύς· καὶ ἀτμὸς μὲν καὶ μεταίτερος τὰ σύνολα, μόνῃ δὲ συνειδήσει πιστεως ἀνύπουλος⁷³ διαβαίνει, διὰ μέσον οὐρανῶν μετ' ἀλ-

⁶² II Thess. II; Isa. xi, 4. ⁶³ Matth. xxiv. ⁶⁴ I Thess. iv, 16. ⁶⁵ Matth. xvi, 27. ⁶⁶ Matth. xxv, 46. ⁶⁷ I Cor. II, 9. ⁶⁸ Esth. xiv, 12. ⁶⁹ Exod. III, 6. ⁷⁰ I Cor. ix, 21. ^{71, 72} Eccle. I, 2; Jac. iv, 14. ⁷³ al. ἀνυπόλου.

VARIORUM NOTÆ.

(72) *Oi δὲ.* Cod. Vind. ὁ δὲ ὑπομείνας, et postea οὗτος σωθήσεται. CLEM.

(73) *Τὸ σημεῖον τοῦ Υἱοῦ.* In eodem cod. ἡ ἰσχύς. Id.

(74) *Oi ἅγιοι.* Melius ἀγγελοὶ in cod. Vind. Id.

(75) *Καὶ τῶν.* Dele καὶ e codicis Vindobonensis

auctoritate, nam οἱ πρὸ ἡμῶν iidem sunt hic ac πατέρες ἡμῶν. Id.

(76) *Βλέπεται.* In eodem est φαίνεται. Id.

(77) *Ἀνθρωπίνων.* Abest in altero codice, nec sane necessarium est; satis enim ex ipsa re intelligitur. Id.

θείας ἀνερχομένη, τῆς μελλούσης τροφῆς ⁶⁶ δεξιάν ἀπολαμβάνει· ἅμα καὶ πρὸ τοῦ παραστῆναι ὑπόσχουσιν (78) τῆς παλιγγενεσίας, αὐτὴ ἡ ψυχὴ τῇ ἐλπίδι γαυρομένη εὐφραίνεται. Ἐξ ὑπαρχῆς ⁶⁷ γάρ, τοῦ προπάτορος ἡμῶν Ἀβραάμ μεταπονομένου τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, δραματισμῷ ὠδήγησας, διδάξας, ὅτι ποτέ ἐστιν ὁ αἰὼν οὗτος· καὶ τῆς μὲν πίστεως αὐτοῦ προώδευσεν ἡ γνώσις (79), τῆς δὲ γνώσεως ἀκόλουθος γέγονεν ἡ πίστις, τῆς δὲ πίστεως ἦν ἐπακολούθημα (80) ἡ συνθήκη· εἶπας γάρ· « Ποιῆσω τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. » Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν Ἰσαὰκ αὐτῷ δωρησάμενος, καὶ ὅμοιον αὐτὸν εἰδῶς ἐκείνου τῷ τρόπῳ, καὶ αὐτοῦ ἐπεκλήθη Θεός, εἶπὼν· « Ἔσομαι σου Θεός, καὶ τοῦ σπέρματός σου μετὰ σέ. » Καὶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ ἐπὶ Μεσοποταμίαν στελλομένου, δείξας τὸν Χριστὸν, δι' αὐτοῦ ἐλάλησας, εἶπὼν· « Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ ἀξζανῶ σε, καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα. » Καὶ οὕτως εἶπας πρὸς Μωϋσῆν τὸν πιστὸν καὶ ἅγιον σου θεράποντα, ἐπὶ τῆς ὀπτασίας τῆς βάρτου· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· τοῦτό μοι δνομά ἐστιν αἰώνιον, καὶ μνημόσυνον γενεαῖς γενεῶν. » Ὑπέριμαχε γένους Ἀβραάμ, εὐλογητός εἰ εἰς τοὺς αἰῶνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Προσευχὴ ἐξαγγελτικὴ δημιουργίας διαφόρου.

Εὐλογητός εἶ, Κύριε βασιλεῦ τῶν αἰώνων· ὁ διὰ Χριστοῦ ποιήσας τὰ ὅλα, καὶ δι' αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ κοσμήσας τὰ ἀκατασκεύαστα· ὁ διαχωρίσας ὕδατα ὕδατων στερεώματι, καὶ πνεῦμα ζωτικὸν τούτοις ἐμβαλὼν· ὁ γῆν ἐδράσας, καὶ οὐρανὸν ἐκτείνας, καὶ τὴν ἐκάστου τῶν κτισμάτων ἀκριθεῖ διάταξιν κοσμήσας. Σῆ γάρ δυνάμει ⁶⁸, Δέσποτα, κόσμος πεφαλδρῆται· οὐρανὸς δὲ ὡς καμάρα πεπηγμένος, ἠγλάισται ἄστροις, ἔνεκεν παραμυθίας τοῦ σκότους· φῶς δὲ καὶ ἥλιος εἰς ἡμέρας καὶ καρπῶν γονὰς γαγέννηται· σελήνη δὲ εἰς καιρῶν τροπὴν, αὐξοῦσα καὶ μειουμένη· καὶ νύξ ὠνομάζετο, καὶ ἡμέρα προσηγορεύετο, στερεώμα δὲ διὰ μέσον (81) τῶν ἀβύσσων ἐδείκνυτο· καὶ εἶπας συναθῆναι τὰ ὕδατα, καὶ ὀφθῆναι τὴν ξηρὰν. Αὐτὴν ἰδὲ τὴν θάλασσαν πῶς ἂν τις ἐκφράσειεν; ἦτις ἔργεται μὲν ἀπὸ πελάγους μαινομένη (82)· παλινδρομεῖ δὲ, ἀπὸ ψάμμου τῇ σῆ προσταγῇ κωλυομένη· εἶπες γάρ, ἐν αὐτῇ συντριβήσεσθαι αὐτῆς τὰ κύματα· ζωίσι δὲ μικροῖς καὶ μεγάλοις, καὶ πλοίοις (83) πωρευτὴν αὐ-

A deliciarum dexteram prehendit; simul et antequam promissum iteratæ per resurrectionem nativitalis præstetur, ipsa anima spe exultans lætatur. Ab initio enim, progenitore nostro Abrahamo ⁶⁶ viam veritatis capessente, eum apparendo duxisti, docens quidnam esset hoc sæculum: et illius quidem fidei prævit cognitio, cognitioni autem consequens fuit fides, fidei vero consequentia exstitit pactum; dixisti enim: « Faciam semen tuum sicut stellas cœli, et sicut arenam quæ est in littore maris ». Sed et Isaacum illi donans, sciensque eum illi moribus similem, ejus quoque Deus appellatus es, dicens: « Ero Deus tuus, et seminis tui post te ». Atqui cum pater noster Jacobus in Mesopotamiam iret, per Christum quem ei ostendisti, locutus es, dicens: « Ecce ego sum tecum; et augebo te, et multiplicabo te valde ». Et Moysi fideli ac sancto famulo tuo sic dixisti, in rubi viso: « Ego sum qui sum. Hoc mihi nomen est æternum, et memoriale generationis generationum ». Propugnator generis Abrahami, benedictus es in sæcula.

CAPUT XXXIV

Oratio prædicans variam creationem.

Benedictus es, Domine, rex sæculorum; qui per Christum fecisti universa, et per eum in principio ornasti informia; qui aquas ab aquis firmamento separasti, et his spiritum vitalem indidisti; qui terram stabilisti, et cœlum extendisti, et singulas creaturas exacta dispositione ornasti. Tua enim potentia, Domine, mundus in hunc nitorem constitutus est; cœlum vero instar cameræ compactum, astris illustratum est, ad solatium in tenebris; lumen autem et sol propter dies et fructuum generationes prodierunt; at luna, in conversionem temporum, dum crescit ac decrescit: et nox vocabatur, et dies appellabatur, firmamentum vero in medio abyssorum patebat. Et dixisti, ut congregarentur aquæ, et appareret arida. Ipsum autem mare quomodo quis enarraret? quod quidem venit a pelago furens, recurrit autem, ab arena jussu tuo prohibitum; dixisti enim, quod in ipsa confringentur fluctus ejus: animalibus vero parvis et ma-

⁶⁶ f. τροφῆς. ⁶⁷ al. ὑπαρχούσης. ⁶⁸ Gen. xii. ⁶⁹ Gen. xiii, 16, et xxii, 17. ⁷⁰ Gen. xvii, 7. ⁷¹ Gen. xxvi, 24 et xlvi, 4. ⁷² Exod. iii, 14, 15. ⁷³ Gen. i. ⁷⁴ IV Esd. xvi, 60. ⁷⁵ al. ἐνδουμήσει. Sic et cod. Vind. ⁷⁶ Job xxxviii, 11.

VARIORUM NOTÆ.

(78) Ὑπόσχουσιν. Præsignitur τὴν in cod. Vind. quod habet vini quamdam δεικτικὴν. CLER.

(79) Τῆς μὲν πίστεως αὐτοῦ προώδευσεν ἡ γνώσις. In cod. Vindob. est τῆς μὲν γνώσεως et postea πίστις. Incommodè, nam fides est ex auditu. In eodem desunt sequentia: Τῆς δὲ γνώσεως ἀκόλουθος γέγονεν ἡ πίστις, nec sane sunt necessaria, quippe quæ antecedentibus verbis satis continentur nec repetenda sunt. Id.

(80) Ἐπακολούθημα. In cod. Vind. ἀκόλουθος. Id.

(81) Μέσον. In cod. Vind. μέσων. Id.

(82) Μαινομένη. Omittitur in eodem cod. perpetuam. Ἀπὸ πελάγους, verti debuerat ab alto mari, hæc est enim vocis potestas, quando opponitur littori, marique ei vicino; quod optimorum scriptorum auctoritatibus probari queat. Vide Matth. xviii, 6, et interpretes ad locum. Id.

(83) Καὶ πλοίοις. Desunt hæc verba in cod. Vindob. et fieri quidem possit ut addita sint; neque enim necessaria sunt, in descriptione creationis. Sed post ἐποίησας addit idem codex: Βροτοῖς δὲ βαθὴν αὐτὴν εἶναι τοῖς πλοίοις ἐκλείσας. Id.

gnis, item navigiis illud fecisti pervium. Postea germinabat terra, omnigenis floribus, ac varietate arborum multiplicium depicta; et cunctis lucentia luminaria horum nutritii, eundem semper cursum tenent nec ullaaten a tuo mandato variant; sed quacunque jusseris, ibi oriuntur ac occidunt, in signa temporum atque annorum, et hominum ministerium alternant. Deinde animalium diversorum conficiebantur genera, terrestrium, aquatilium, volucrum, amphibiorum: tuæque providentiæ artificiosa sapientia idoneam unicuique provisionem largitur: sicut enim ad varia genera producenda non fuit invalida, sic neque diversam uniuscujusque curam suscipere neglexit. Atque ad extremum creationis, mandans tuæ Sapientiæ, contidisti rationale animal, mundi civem, dicens: « Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram⁶; » mundi mundum, seu ornamentum ornatum, constituens illum; ex quatuor quidem elementis, primis corporibus, formando corpus illius, creando autem ei animam ex nihilo, et donando ei quinquertium sensuum, mentemque aurigam animæ præficiendo sensibus. Jam ad hæc omnia, dominator Domine, quis condigne explicabit nubium imbribus feracium voluum, fulguris splendorem, tonitruum fragorem; ad convenientem alimentis suppeditationem, et ad aeris temperationem maxime concinnam? Hominem vero inobsequentem factum, vita ad mercedem proposita privasti; nec ex toto exstinxisti illum, sed brevi tempore morte soporatum, jurejurando ad secundam nativitatem vocasti⁷. Decretum mortis solvisti, qui mortuos ad vitam reducis per Jesum Christum, spem nostram⁸.

CAPUT XXXV.

Oratio cum gratiarum actione prædicans Dei erga creaturas sollicitudinem.

Magnus es, Domine omnipotens, et magna virtus tua, et sapientiæ tuæ non est numerus⁹; creator, salvator, dives in gratiis, longanimis, et misericordiæ largitor; qui creaturarum tuarum salutem non deseris; natura enim bonus es: parcis autem delinquentibus, eos ad poenitentiam provocans: tuarum quippe miserationum effectus est admonitio. Etenim quomodo sustineremus, si ad causam dicendam statim repeteremur, quando longa patientia exspectati, vix ab infirmitate respiramus? Tuam potentiam annuntiaverunt cæli; et terra concussa,

την ἐποίησας. Εἴτε ἔχλοαίνετο γῆ, παντοίως ἀνθεα καταγεγραμμένη, καὶ ποικιλίᾳ δένδρων διαφόρων· παμφασίς τε φωστῆρες τούτων τιθηνοί, ἀπαράβατον σώζοντες τὸν δολιχόν, καὶ κατ' οὐδὲν παραλλάσσοντες τῆς σῆς προσταγῆς· ἀλλ' ὅπη ἂν κελεύσῃς, ταύτη ἀνίσχουσι καὶ δύνουσι, εἰς σημεῖα καιρῶν καὶ ἐνιαυτῶν, ἀμειθόμενοι τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπηρεσίαν. Ἐπειτα διαφόρων ζώων κατασκευάζεται γένη, χερσαίων, ἐνύδρων, ἀεροπόρων, ἀμφιβίων· καὶ τῆς σῆς προνοίας ἡ ἐντεχνος σοφία τὴν κατάλληλον ἐκάστω πρόνοιαν δωρεῖται· ὡς περ γὰρ διάφορα γένη οὐκ ἠτένησε παραγαγεῖν, οὕτως οὐδὲ διάφορον πρόνοιαν ἐκάστου ποιήσασθαι κατωλιγώρησε. Καὶ τέλος τῆς δημιουργίας, τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν κοσμοπολίτην, τῆ σῆ σοφίᾳ διαταξάμενος, κατασκευάσας, εἰπὼν· « Ποίψωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν, » κόσμον κόσμον (84) αὐτὸν ἀναδείξας· ἐκ μὲν τῶν τεσσάρων στοιχείων, πρώτων (85) σωμάτων, διαπλάσας αὐτῷ σῶμα, κατασκευάσας δ' αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, αἰσθησιν δ' αὐτῷ πένταθλον χαρισάμενος, καὶ νῦν τὸν τῆς ψυχῆς ἡνίοχον ταῖς (86) αἰσθησέσιν ἐπιστήσας. Καὶ ἐπὶ πάντων τούτοις, Δέσποτα Κύριε, τίς ἐπαξίως διηγῆσθαι νεφῶν ὀμβροτόκων φορὰν, ἀστραπῆς ἐκλαμψίν, βροντῶν πάταγον, εἰς τροφῆς καταλλήλου χορηγίαν, καὶ κρῖσιν ἀέρων παναρμόνιον; Παρακούσαντα δὲ τὸν ἄνθρωπον, ἐμμίσθου ζωῆς ἐστέρησας· οὐκ εἰς τὸ πρῶτον τελεῖς ἀφανίσας, ἀλλὰ χρόνον πρὸς ὀλίγον κοιμίσας, ὄρων εἰς καλιγγενεσίαν ἐκάλεσας. Ὅρον θανάτου ἔλυσας, ὁ ζωοποιὸς τῶν νεκρῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ.

Προσευχὴ μετὰ εὐχαριστίας ἐξαγγέλλουσα τὸ θεοῦ τὴν περὶ τὰ ὄντα κηδεμονίαν (87).

Μέγας εἶ, Κύριε παντόκρατορ, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς σου, καὶ τῆς συνέσεώς σου οὐκ ἔστιν ἀριθμή· κτίστα, σῶτερ, πλοῦσις ἐν χάρισι, μακροθύμη, καὶ ἔλεους χορηγέ· ὁ μὴ ἀπιστῶν (88) τῶν σῶν κτισμάτων τὴν σωτηρίαν· φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὑπάρχεις· φεῖθι δὲ ἁμαρτανόντων, εἰς μετάνοιαν προσκαλούμενος· οἰκτιρῶν γὰρ σου ἡ νοθεύσῃς. Πῶς γὰρ ἂν ὑπέστημεν⁹, ἐπιειγομένην ἀπαιτούμενοι κρίσιν, ὅποτε μακροθυμούμενοι, μόλις ἀνανεύομεν τῆς ἀσθενείας; Σοῦ τὸ κράτος ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ γῆ κραδαιομένη τὴν ἀσφάλειαν, ἐπ' οὐδενὸς κρημα-

⁶ Gen. 1, 26. ⁷ Hebr. vi. ⁸ I Tim. 1, 4. ⁹ Psal. cslvi, 5. ¹⁰ al. ὑπόστῳμεν.

VARIORUM NOTE.

(84) *Κόσμον κόσμον.* Elogio eodem homo decoratur a Methodio apud Epiphanium, hæresi 64, Origeniana, cap. 18, et ab incerto suctore Commentariorum in Job. Philoni autem de Abrahamo scribenti, homo est κόσμος ἐν κόσμῳ. Vide Nilam, lib. II, epist. 119. Cot.

(85) *Στοιχείων, πρώτων.* Hæc omittuntur in cod. Vindobonensi. Ac sane τέσσαρα σώματα sunt idem

ac στοιχεία πρώτα, ut hæc posteriora glossema haberi queant. Cl.

(86) *Ταῖς.* Addit idem codex αὐτοῦ, nec mak. Cot.

(87) *Κηδεμονίαν.* Vindob. cod. οὐκονομίαν, minus recte. Id.

(88) *Ἀπιστῶν.* Cod. Vind. ἀπεις; eodem sensu. Id.

μένη (89). Θάλασσα κυμαιομένη, και μυρίαν βόσκουσα ζώων ἀγέλην, πεπέδηται ἄμμω, τὴν σὴν βούλησιν πεφρικυῖα· και πάντας ἀναγκάζει βοῶν· « Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου. » Καὶ στρατὸς ἀγγέλων φλεγόμενος, και πνεύματα νοερά, λέγουσιν· « Εἰς ἅγιος τῷ Φελμονεῖ (90)· » και σεραφίμ ἅγια, ἕμα τοῖς χερουσίμ, τοῖς ἐξαπτερύγαις, σοὶ τὴν ἐπινίκιον φῶδην ψάλλοντα, ἀσιγήτοις φωναῖς βοῶσιν (91)· « Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ τῆς δόξης σου. » και τὰ ἕτερα τῶν ταγματῶν πλήθη, ἀγγελοι, ἀρχάγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, ἐξουσαι, δυνάμεις, ἐπιβοῶντα λέγουσιν· « Εὐλογημένη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. » Ἰσραὴλ δὲ, ἡ ἐπιγῆσι σου Ἐκκλησία, ἡ ἐξ ἐθνῶν, ταῖς κατ' οὐρανὸν δυνάμειν ἀμυλλωμένη, νυκτὶ και ἡμέρᾳ, ἐν καρδίᾳ πλήρει και ψυχῇ θαλάσση, ψάλλει· « Τὸ ἄρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον, χιλιάδες εὐθηνούντων, Κύριος ἐν αὐτοῖς, ἐν Σιναῖν, ἐν τῷ ἁγίῳ. » Οἶδεν οὐρανὸν τὸν ἐπὶ μηδενὸς αὐτὸν καμαρώσαντα, ὡς λιθοκύβον· και γῆν και ὕδωρ ἐαυτοῖς ἐνώσαντα· και ἀέρα ἑμαχίαντα, ζωοτρόφον, και τούτῳ πῦρ συμπλέξαντα, εἰς θάλασσαν, και σκότους παραμυθίαν. Ἐκπλήσσει χορὸς ἀστέρων, τὸν ἀριθμήσαντα σημαίνων, και τὸν ὀνομάσαντα δεικνύων· ζῶα τὸν ψυχώσαντα δένδρα τὸν ἐκφύσαντα. Ἄπειρ ἅπαντα, τῷ σὺ λόγῳ γενόμενα, παριστᾶ τῆς σῆς δυνάμειος τὸ κράτος· διὰ και ὀφείλει πᾶς ἄνθρωπος, ἐξ αὐτῶν στέρνων, σοὶ διὰ Χριστοῦ τῶν ¹⁰ ὑπὲρ πάντων ὕμνον ἀναπέμπειν, διὰ σὲ τῶν ἀπάντων κρατῶν. Σὺ γὰρ εἶ ὁ χρηστὸς ἐν εὐεργεσίαις, και φιλόδωρος ἐν σικτιρμοῖς· ὁ μόνος παντοκράτωρ· ὅτε γὰρ θέλεις, πάρεστί σοι τὸ δύνασθαι· τὸ γὰρ σὸν αἰώνιον κράτος και φλόγα καταψύχει, και λέοντας φιομοί, και κήτη καταπραθνεῖ, και νοσοῦντας ἐγείρει, και δυνάμεις μετατρέπει· και στρατὸν ἐχθρῶν, και λαὸν ἀριθμούμενον, ἐν τῷ ὑπερηφανεῦσθαι, καταστρώννυσι. Σὺ εἶ ὁ ἐν οὐρανῷ, ὁ ἐπὶ γῆς, ὁ ἐν θαλάσση, ὁ ἐν παρατουμένους (92), ὑπὸ μηδενὸς περατούμενος· τῆς γὰρ μεγαλοσύνης σου οὐκ ἔστι πέρας. Μὴ γὰρ ἡμέτερόν ἐστι τοῦτο, Δέσποτα· τοῦ θεράποντός σου ἐστι λόγιον, φάσκοντος· « Καὶ γνώσῃ τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι (93) ὁ Κύριος ὁ Θεὸς σου, Θεὸς ἐν οὐρανῷ ἄνω, και ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, και οὐκ ἔστιν ἕτι πλην αὐτοῦ. » Οὐδὲ γὰρ ἐστι Θεὸς πλην σου μόνου· ἅγιος οὐκ ἔστι πλην σου, Κύριος Θεὸς

A firmata ac suspensa super nihilum. Mare fluctibus agitatum, ac innumerabiles nutriendi animalium copias, arena constringitur, tuam voluntatem veritum; omnesque cogit vociferari: « Quam magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti; impleta est terra creatura tua ». Et exercitus angelorum ardens, ac intelligentes spiritus dicunt: « Unus sanctus, Phelmoni ¹⁰ » et sancti seraphini, una cum cherubim, sex alas habentibus, tibi victoriæ canticum psallentes, vocibus nunquam cessantibus clamant: « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth; pleni sunt cœli et terra gloria tua ¹¹; » et aliæ ordinum multitudines, angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus, potestates, virtutes, exclamantes dicunt: « Benedicta gloria Domini de loco suo ¹². » Israel vero, terrena Ecclesia tua, ex gentibus congregata, certans cum cœlestibus virtutibus, nocte ac die, in corde pleno et anima volente, canit: « Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium; Dominus in eis, in Sinai, in sancto ¹³. » Novit cœlum eum, qui super nihilum cameravit illud, tanquam lapideum cubum; qui terram et aquam inter se adunavit; qui aerem, animalium nutritium, diffudit, eique ignem connexuit, ad calorem, et ad solatium de tenebris ¹⁴. Obstupefacit chorus stellarum, qui numerantem eas significat, et nominantem ostendit; ut animalia demonstrant eum a quo animata sunt, et arbores eum qui illas produxit. Quæ omnia, verbo tuo facta, potestatis tuæ vim representant. Atque ideo debet omnis homo, utpote per te dominus universorum, ex pectore tibi laudem pro cunctis mittere per Christum. Tu enim es facilis in beneficiis et munificus in commiserationibus; qui solus es omnipotens: cum enim vis, adest tibi potestas; nam æternum tuum robur etiam flammam refrigerat, et leonibus os constringit ¹⁵, et cetos demulcet ¹⁶, et ægrotantes erigit, et facultates rerum convertit; et hostium copias, popululique numeratum, dum superbia exoritur, proster nit ¹⁷. Tu es qui in cœlo existis, qui in terra, qui in mari, qui in terminatis, a nullo terminatus: magnitudinis enim tuæ non est terminus ¹⁸. Neque vero nostrum est illud, Domine; famuli tui oraculum est, dicentis: « Et cognosces corde tuo, quod Dominus Deus tuus, Deus in cœlo sursum, et in

Psal. ciii, 24. ¹⁰ Dan. viii, 13. ¹¹ Isa. vi, 3. ¹² Ezech. iii, 12. ¹³ Psal. lxxvii, 18. ¹⁴ Isa. xl, 22; IV Eisd. xvi, 60; Job xxxviii, 38, in LXX. ¹⁵ f. τόν. Sic cod. Vind. ¹⁶ Dan. iii, vi. ¹⁷ Jon. ii. ¹⁸ IV Reg. xix. ¹⁹ Psal. cxliv, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(89) *Κρεμαμένη*. Habet codex Vind. *κακρέμασαι* in præterito, minus commode. Cor.

(90) *Εἰς ἅγιος τῷ Φελμονεῖ*. Petita hæc ex versione Danielis, cap. viii, 13, ab homine, qui nesciebat Hebraice; alioqui vertisset τῷ δαίμνι, quæ nota est significatio vocis Hebraice פֶּלְמוֹנִי Phelmoni, vel τινὶ πνεύματι, ut habebat Symmachus, alteri nescio cui, ut recte Hieronymus. Ib.

(91) *Ἀσιγήτοις φωναῖς βοῶσιν*, etc. S. Joannes Chrysostomus, *De instituenda secundum Deum vita*,

tom. V, serm. 10: *Ἀσιγήτοις βοῶντα κραυγαῖς*, etc. Hippolytus Portuensis in *Collectaneis Anastasii Bibliothecarii* p. 209: *ἀσιγήτω φωνῇ βοῶντα*. Ib.

(92) *Παρατουμένους*. In cod. Vind. est *παραουμένους* et mox *παραουμένος*: eodem tamen sensu, qui est: *qui es in rebus quas transgredieris, et quæ nihil transgreditur*, quamvis *παραουμαί* apud Græcos accuratioris transitivam vim obtineat. Ca.

(93) *Ὅτι*. Præmittitur in cod. Vindob. και συνήθειαι, et scies. Ib.

terra deorsum, et non est amplius præter eum ⁹⁴. Neque enim est Deus, præter te solum; sanctus non est præter te, Dominus Deus scientiarum ⁹⁵, Deus sanctorum, sanctus supra omnes sanctos: nam sanctificati sub manibus tuis sunt ⁹⁶. Gloriosus et superexaltatus, natura invisibilis, impervestigabilis in iudiciiis ⁹⁷; cuius vita non indiga, duratio immutabilis ac indeficiens, operatio infatigabilis, incircumscripta magnitudo, perennis decor, inaccessa habitatio, intransmigrabilis mansio, cognitio æterna, veritas permahens, opus nullo interventu factum, potentia nullis insidiis exposita, monarchia sine successione, regnum sine fine, robor inexpugnabile, exercitus numerosissimus. Tu enim es Sapientie Pater, creationis per mediatorem factæ conditor, tanquam causa; providentiæ largitor, legum dator, indigentie expletor; ultor impiorum et justorum remunerator; Christi Deus et Pater, atque pie erga eum se gerentium Dominus: cuius Christi non fallit promissio, muneribus non corrumpitur iudicium, nulla persuasione mutatur sententia, nunquam cessat pietas, gratiarum actio non finitur: per quem tibi adoratio condigna debetur ab omni rationali et sancta natura.

CAPUT XXXVI.

Oratio commemorans incarnationem Christi, et orationem erga sanctos providentiam.

Domine omnipotens, mundum creasti per Christum, et Sabbatum in hujus rei memoriam sanxisti; quia in eo ab operibus quiescere fecisti, ad meditationem legum tuarum: et festos dies constituisti, in lætitiā animarum nostrarum, ut in recordationem veniremus Sapientie a te conditæ ⁹⁸: quomodo propter nos nasci ex muliere sustinuit; apparuit in vita hac, ostendens in baptismo suo quod ipse qui apparebat, esset Deus ac homo; passus est propter nos permissione tua, et mortuus est, ac potestate tua resurrexit: ideoque festum Resurrectionis, Dominica die celebrantes, lætamur de eo qui vicit quidem mortem, patefecit autem vitam ac immortalitatem: per ipsum enim gentes ad te adduxisti, in populum peculiarem.

⁹⁴ Deut. iv, 39. ⁹⁵ I Reg. ii, 3. ⁹⁶ Dan. iii. ⁹⁷ Rom. xi, 33. ⁹⁸ I. Ignat. interpol. ad Magn. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(94) Ὑπερφύμενος. Emenda typhothetæ mendu e cod. Vindobonensi Ὑπερφύμενος. Cl.

(95) Ἀμολτεύον τὸ ἔργον. Et quibusdam interpositis, ὁ δημιουργίας τῆς διὰ μέστου κτίσεως. Quæres quomodo creatio intermedio careat, quæ mediatorem, seu medium habet Filium Dei? Responderi potest, creationem esse quidem absque medio alieno a divinitate; agnoscere tamen personam divinitatis mediam, Filium: mediatorem productionis, per quem scilicet Pater omnia creavit; sed non mediatorem naturæ, id est, participem increati et creati, quod exstilit post assumptam naturam humanam. Cor.—Crediderim ἀμολτεύον ἔργον esse, quod nullis instrumentis aliunde desumptis perfectum est, ut sit idem ac ἔμσον ἔργον, seu, ut loquimur hodie, immediatum opus. Alii Dionys. Petavius De Trinitate, lib. vii, cap. 4. Vide et cap. 12 ubi Constit. auctor ait Filium a Patre ge-

γνώσεων, Θεὸς ἁγίων, ἅγιος ὑπὲρ πάντας ἁγίους· οἱ γὰρ ἡγιασμένοι, ὑπὸ τὰς χεῖράς σου εἰσίν. Ἐνδοξος καὶ ὑπερφυόμενος (94), ἀόρατος τῇ φύσει, ἀνεύχνηστος κριμῶσιν· οὐ ἀνευδῆς ἡ ζωὴ, ἀτρέπτως καὶ ἀνελλιπῆς ἡ διαμονή, ἀκάματος ἡ ἐνέργεια, ἀπειρίγραφτος ἡ μεγαλειότης, ἀένναος ἡ εὐπρέπεια, ἀπρόσιτος ἡ κατοικία, ἀμετανάστευτος ἡ κατασκήνωσις, ἀναρχος ἡ γνώσις, ἀναλλοιώτως ἡ ἀλήθεια, ἀμείστευτος τὸ ἔργον (95), ἀνεπιβούλευτον τὸ κρᾶτος, ἀδιάδοχος ἡ μοναρχία, ἀτελειότητος ἡ βασιλεία, ἀνανταγώνιστος ἡ ἰσχύς, πολυάριθμος ἡ στρατιὰ. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Σοφίας Πατήρ, ὁ δημιουργίας τῆς διὰ μέστου κτίσεως, ὡς αἰτίας· ὁ προνοίας χορηγός, ὁ νόμων δοτὴρ, ὁ ἐνδελείας πληρωτὴς· ὁ τῶν ἀσεβῶν τιμωρὸς, καὶ τῶν δικαίων μισθοδοτὴς (96)· ὁ τοῦ Χριστοῦ Θεὸς καὶ Πατήρ, καὶ τῶν εἰς αὐτὸν εὐσεβοῦντων Κύριος· οὐ ἀδιάφθεστος ἡ ἐπαγγελία, ἀδιωροδόκητος ἡ κρίσις, ἀμετάπειστος ἡ γνώμη, ἀπαυστος ἡ εὐσέβεια, ἀδίκος ἡ εὐχαριστία· δι' οὗ σοι καὶ (97) ἡ ἐπίξιος προσκύνησις ὀφείλεται παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΣΓ.

Προσευχὴ ὑπομιμησκούσα τὴν γενομένην Χριστοῦ ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν εἰς τοὺς ἁγίους διώρορον πρόνοιαν.

Κύρια (98) παντόκρατορ, κόσμον ἐκτίσας διὰ Χριστοῦ, καὶ Σάββατον ὤρισας εἰς μνήμην· τοῦτο· οἱ ἐν αὐτῷ κατέπαυσας ἀπὸ τῶν ἔργων, εἰς μελήτην τῶν σῶν νόμων· καὶ ἑορτὰς διατάξω, εἰς εὐφροσύνην τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ὅπως εἰς μνήμην ἐρχώμεθα τῆς ὑπὸ σοῦ κτισθείσης σοφίας· ὡς δι' ἡμᾶς γένεσιν ὑπέστη τὴν διὰ γυναικός· ἐπεφάνη τῷ βίῳ, ἀναδεικνύς ἑαυτὸν ἐν τῷ βαπτίσματι, ὡς Θεὸς ἐστὶ καὶ ἄνθρωπος ὁ φανερός· ἔπαθε δι' ἡμᾶς σὴ συγχερῆσει, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη σὺ κρᾶται· διὸ καὶ τὴν ἀναστάσιμον ἑορτὴν πανηγυρίζοντας τῇ Κυριακῇ, χαίρομεν ἐπὶ τῷ νικῆσαντι μὲν τὸν θάνατον, φώτισαντι δὲ ζωὴν καὶ ἀφάρσιν· δι' αὐτοῦ γὰρ προσήγαγες τὰ ἔθνη ἑαυτῷ, εἰς λαὸν περιούσιον, τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ, τὸν θεοφιλῆ, τὸν ὀρώντα Θεόν (99). Σὺ

nitum ἀμειψιτέως. Cl.
 (96) Μισθοδοτὴς. Vind. cod. μισθότης. Is.
 (97) Καὶ. Addit cod. Vind. μεθ' οὗ, cum eo, quod est Doxologiarum orthodoxarum. non Arianicarum, ut jam alibi observavimus. Id.
 (98) Κύρια. Est scholium in cod. Vindob. hic additum: Ὅτι Κύριος ἐκτίσέ με, σαφῶς εἰς τὸν ἐκ Παρθένου τεχθέντα Χριστὸν ἀναφέρεται. Quæ erat orthodoxorum sententia qua objectionem desumptam ex creatione sapientie retunderent. Sed revera de neutra sapientia, hoc est, creata ante mundum, aut nata ex virgine agitur apud Salomonem, ut viri docti viderunt, et nos ad Proverbia pluribus ostendimus. Id.
 (99) Τὸν ὀρώντα Θεόν. Intuentur ac tradunt sæpe sancti Patres Græci et Latini hanc etymologiam rationem, sancti Philonem Judæum, qua Israhel exponitur videns Deum Homo, aut mens cernens

γάρ, Κύριε, καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐβρύσω ἐκ καμίνου σιδηρᾶς, καὶ ἐκ πηλοῦ, καὶ πλινθουργίας· ἐλυτρώσω ἐκ χειρὸς Φαραῶ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν, καὶ διὰ θαλάσσης ὡς διὰ ξηρᾶς αὐτοὺς παρήγαγες· καὶ ἐτροποφόρησας αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ παντοίοις ἀγαθοῖς· νόμον αὐτοῖς ἔδωρῆσω, ἡ δέκα λογίων²⁰, σὴ φωνῇ φθεγγθέντα, καὶ χειρὶ καταγραφέντα· σαββατίζειν ἐνετείλω, οὐ πρόφασιν ἀργίας διδοὺς, ἀλλ' ἀφορμὴν εὐσεβείας, εἰς γνῶσιν τῆς σῆς δυνάμεως, εἰς κώλυσιν κακῶν ὡς ἐν ἱερῷ καθειρέας περιβόλῳ, διδασκαλίας χάριν, εἰς ἀγαλλίαμα ἑβδομάδος· διὰ τοῦτο ἑβδομάς μία, καὶ ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ μὴν ἑβδομος· καὶ ἐνιαυτὸς ἑβδομος· καὶ τοῦτου ἀντανακύκλις (100), ἰοδηλαῖος, ὃ ἐστὶν ἔτος πεντηκοστὴν, εἰς ἀφῆσιν· ὅπως μηδεμίαν ἔχῃσι πρόφασιν οἱ ἄνθρωποι ἀγνοίαν σκήψασθαι, τούτου χάριν πᾶν Σάββατον ἐπέτρεψεν ἀργεῖν, ὅπως μὴδὲ λόγον τις ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ προέσθαι θελήσῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων. Σάββατον γάρ ἐστι κατάπαυσις δημιουργίας, τελείωσις κόσμου, νόμων ζήτησις, αἰνὸς εἰς Θεὸν εὐχάριστος ὑπὲρ ὧν ἀνθρώποις ἔδωρῆσατο. Ὡς ἀπάντων ἡ Κυριακὴ προύχουσα· αὐτὸν τὸν μεσσίτην, τὸν προνοητὴν, τὸν νομοθέτην, τὸν ἀναστάσεως αἴτιον, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ἄνθρωπον, τὸν ἐκ Μαρίας γεννηθέντα μόνον διγα ἀνδρῶν, τὸν πολιτευσάμενον ὀσίως, τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἀποθανόντα, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν ὑποδεικνύουσα. Ὡς Κυριακὴ παρακαλεῖται, σοὶ, Δέσποτα, τὴν ὑπὲρ πάντων εὐχαριστίαν προσφέρειν· αὕτη γὰρ ἡ ὑπὸ σοῦ (1) παρασχεθεῖσα χάρις, ἥτις διὰ μέγεθος πᾶσαν εὐεργεσίαν ἐκάλυψεν.

conventis offerre suadet : hæc quippe est a te exhibita gratia, quæ magnitudine sua omne beneficium obtexit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Προσευχὴ περιέχουσα μνήμην προνοίας, καὶ ἀπαρτίμωσιν εὐεργεσιῶν διαφόρων τῶν προνοία Θεοῦ διὰ Χριστοῦ παρασχεθεισῶν τοῖς ἀγίοις.

Ὁ τὰς ἐπαγγελίας τὰς διὰ τῶν προφητῶν πλητρώσας, καὶ ἐλεήσας τὴν Σιών, καὶ οἰκτερήσας τὴν Ἱερουσαλήμ, τῷ τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρός σου ἀνυψῶσαι ἐν μέσῳ αὐτῆς, τῇ γενέσει τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα γεννηθέντος ἐκ μόνης παρθένου (2). Αὐτὸς καὶ νῦν, Δέσποτα ὁ Θεός,

²⁰ Deut. vii, 6. ²¹ Deut. iv, 20. ²² Exod. i, et v; Deut. i, 31 Act. xiii, 18. ²³ f. δεκαλόγιον. ²⁴ l. Ignat. Interpol. ad Magnes. 9. ²⁵ Levit. xxiii, 25. ²⁶ l. Ignat. interpol. ibid. ²⁷ l. Ignat. interpol. ad Magnes. 11, ad Sm. 1. ²⁸ Luc. i, 32.

VARIORUM NOTÆ.

Deum, a verbo דָּוָה. Sed longe præstat alia e sacris Scripturis petita, a verbo דָּוָה et nomine דָּוָה, secundum quam Israel Josepho est ἀντιστάς ἀγγέλω Οὐρίω, *Reluctans angelo sacro. Adversus angelum divinum stans.* Justino martyri ἀνθρώπος νικῶν δύναμιν, homo vincens virtutem. Tertulliano, cum Deo invalescens. Hieronymo, princeps cum Deo, princeps Dei. Qui Hieronymus aliam quoque profert significationem, εὐθύτατος Θεοῦ, *rectissimus Dei, directus Dei, rectus Dei*, ab דָּוָה. Locum Justini *Dialogi*, p. 354, me vindice, ita supplebis: Τὸ Ἰσραὴλ δυναμὶς τοῦτο σημαίνει, ἄνθρωπος νικῶν δύναμιν. Τὸ γὰρ Ἰσραὴλ ἀνθρώπος νικῶν ἐστὶ· τὸ δὲ Ἡλ δύναμις. Repeti quippe participium νικῶν plane necessarium

PATROL. GR. I.

verum Israelium, Deo charum, et quique Deum videt²⁰. Nam tu, Domine, etiam patres nostros eduxisti de terra Ægypti, et eripuisti ex fornace ferrea²¹, atque ex luto, et laterum confectioe: liberasti de manu Pharaonis et subjectorum ei; ac per mare quasi per aridam eos deduxisti; et morem gessisti eis in deserto per multiplicia bona²²: legem, scilicet Decalogi, tua voce pronuntiatam, ac tua manu descriptam donasti²³; Sabbatum servare præcepisti, non dans occasionem vacationis, sed opportunitatem pietatis, ad cognitionem potentia tuæ, atque eos tanquam in sacro septo concludens, ut male agere prohiberentur, et ut docerentur, utque de septenario exsultarent: propter hoc una hebdomas, et hebdomades septem, et mensis septimus, et annus septimus²⁴; et hujus anni septimi reciproca seu septima revolutio. jubileus, hoc est, annus quinquagesimus, qui remissionis: ut nullam haberent homines occasionem excusandi ignorantiam, idcirco in omni Sabbato feriari voluit, quo ne verbum quidem irate quisquam ex ore suo vellet emittere in die Sabbatumis²⁵. Sabbatum enim est requies a creatione, mundi absolutio, legum inquisitio; laus Dei grata, pro his quæ hominibus donavit. Supra quæ omnia eminet Dominicus dies; utpote qui repræsentet ipsum mediatorem, provisorem, legislatorem, auctorem resurrectionis, primogenitum omnis creaturæ; Deum Verbum, ac hominem, ex Maria natum solum sine viro, sancte in vita versatum, crucifixum sub Pontio Pilato, mortuum et a mortuis excitatum²⁶. Quare Dominica dies, tibi, Domine, gratiarum actionem proventis offerre suadet: hæc quippe est a te exhibita gratia, quæ magnitudine sua omne beneficium obtexit.

CAPUT XXXVII.

Oratio continens memoriam providentiæ ac enumerationem variorum beneficiorum, quæ Dei providentiæ sanctis collata sunt per Christum.

Qui promissa per prophetas implevisti, et miseratus es Sionem, et Hierosolymæ miseratus es, extollendo solium Davidis pueri tui in medio ejus, per nativitatem Christi, qui ex genere Davidis secundum carnem natus est ex sola virgine²⁷. Tu, Domine Deus, nunc quoque suscipe preces

est. Parum feliciter vir doctus Mericus Casaubonus primam et postremam notationem conjungere tentavit in Optato Milevitano sub finem libri ii, sollicitando probam lectionem, *Israel, id est qui me se Deum videat*, ut hanc non nauci induceret, *qui recte vel erecte Deum videat*. Cot. *Israel est Hebraice דָּוָה יִשְׂרָאֵל iisrah-el contendet cum Deo*, ut pluribus ostendimus ad Gen. xxxii, 28. CLEB.

(100) Ἀντανακύκλις. In cod. Vindob. κατανακύκλις, hoc est, revolutio septies septenarii numeri annorum. Verba sequentia ἰοδηλαῖος, ὃ ἐστὶν ἔτος, perperam. Id.

(1) Ἰσραὴλ. Desunt in cod. Vindobon. Id.

(2) Παρθένου. Τῆς παρθένου cod. Vindob. Id.

labiis prolatas populi tui congregati ex gentibus, quæ te in veritate invocant; sicut suscepisti munera justorum in eorum sæculis. Abelis in primis respexisti ac suscepisti sacrificium²², et Noë ex arca egressi²³. Abrahami postquam exiisset ex terra Chaldæorum²⁴, Isaaci in puteo juramenti²⁵, Jacobi in Bethlehema²⁶, Mosis in solitudine²⁷, Aaronis inter viventes ac mortuos²⁸, Jesu Navæ in Galgalis²⁹, Gedeonis in petra et velleribus ante peccatum³⁰, Manoë et uxoris ejus in campo³¹, Samsonis in siti ante delictum³², Jephthæ in bello ante inconsideratam promissionem³³, Baraci et Deborahæ in Sisara³⁴, Samuelis in Maspha³⁵, Davidis in area Ornæ Jebusæ³⁶, Salomonis in Gabaone et in Hierosolymis³⁷, Eliæ in monte Carmelo³⁸, Elisæi in fonte sterili³⁹, Josaphati in bello⁴⁰, Ezechie in morbo et in Senacheribo⁴¹, Manassis in terra Chaldæorum post delictum⁴², Josiæ in Pascha⁴³, Esdræ in reditu⁴⁴, Danielis in lacu leonum⁴⁵, Jonæ in ventre ceti⁴⁶, trium puerorum in fornace ignis⁴⁷, Annæ in tabernaculo coram arca⁴⁸, Nehemiæ ac Zorobabelis in exstrukione murorum⁴⁹. Matathiæ et filiorum ejus in zelo tuo⁵⁰, Jaelis in benedictionibus⁵¹. Et nunc ergo suscipe populi tui preces, tibi cum scientia, per Christum in Spiritu oblatas.

CAPUT XXXVIII.

Oratio pro ope justis allata.

Agimus tibi gratias de universis, Domine omnipotens; quod misericordias tuas et miseraciones non removisti a nobis; sed per singulas ætates ac generationes servas, eripis, opitulans, protegis. Opem enim tulisti in diebus Enosi et Henochi, in diebus Mosis ac Jesu, in diebus judicum, in diebus Samuelis et Eliæ atque prophetarum, in diebus Davidis ac regum, in diebus Estheræ et Mardochei, in diebus Judithæ, in diebus Judæ Machabæi et fratrum ejus. Etiam in diebus nostris auxilium nobis tulisti, per magnum pontificem Jesum Christum Filium tuum. Etenim ex gladio liberavit, et alendo eripuit a fame, ex morbo sanavit, a lin-

πρόσδεξι· τὰς διὰ χειλέων δεήσεις τοῦ λαοῦ σου τοῦ ἐξ ἔθνων, τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς προσεδέξω τὰ δῶρα τῶν δικαίων ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν. Ἄβελ ἐν πρώτοις τὴν θυσίαν ἐπέιδες καὶ προσεδέξω, Νῶε ἐξεληθόντος τῆς κιβωτοῦ, Ἀβραὰμ μετὰ τὸ ἐξελεθεῖν ἐκ (3) γῆς Χαλδαίων, Ἰσαὰκ ἐν τῷ φρέσῃ τοῦ ὄρκου, Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ (4), Μωσῆος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ζώντων καὶ τῶν τεθνεώτων, Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐν Γαλγάλοις, Γεδεὼν ἐπὶ τῆς κίτρας καὶ τῶν πόκων πρὸ τῆς ἀμαρτίας, Μανωὲ καὶ τῆς αὐτοῦ γυναίκος ἐν τῷ πεδίῳ, Σαμψὼν ἐν τῷ δίφῳ πρὸ τῆς πλημμυλείας, Ἰεφθαὲ ἐν τῷ πολέμῳ πρὸ τῆς ἀκρίτου ἐπαγγελίας, Βαρὰκ καὶ Δεβδόρας ἐπὶ τοῦ Σισάρα, Σαμουὴλ ἐν Μασσηφᾷ, Δαβὶδ ἐν ὄλῳ Ὀρνᾷ τοῦ Ἰεβουσαίου, Σολομῶντος ἐν Γαβαὼν καὶ ἐν Ἰερουσαλήμ, Ἥλια ἐν τῷ ὄρει τῷ Καρμηλίῳ, Ἐλισσαίου ἐπὶ τῆς ἀτεκνοῦσης πηγῆς, Ἰωσαφὰτ ἐν πολέμῳ, Ἐζεκιὰ ἐν ἀβρώστῃ καὶ ἐπὶ τοῦ Σαναχηρείμ (5), Μανασσῆ ἐν γῇ Χαλδαίων μετὰ τὴν πλημμυλείαν, Ἰωσα ἐν τῷ Φασσᾷ (6)⁵², Ἐσδρα ἐν τῇ ἐπανόδῳ, Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λέοντων, Ἰωνᾶ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, τῶν τριῶν παιδῶν ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ πυρός, Ἄννης ἐν τῇ σκηνῇ ἐνώπιον τῆς κιβωτοῦ, Νεεμίᾳ ἐπὶ τῇ ἀνεγέρσει τῶν τειχῶν καὶ τοῦ Ζοροβάβελ, Ματαθία καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐν τῷ ζήλῳ σου, Ἰαθὴλ (7) ἐν εὐλογίαις. Καὶ νῦν οὖν πρόσδεξι· τὰς τοῦ λαοῦ σου προσευχὰς, μετ' ἐπιγνώσεώς σοι διὰ Χριστοῦ προσφερομένας ἐν τῷ Πνεύματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

C Προσευχὴ ἀντιλήψεως δικαίων.

Εὐχαριστοῦμέν σοι περὶ πάντων, Δέσποτα παντοκράτορ· ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τὰ ἔλεῃ σου καὶ τοὺς οἰκτιρμούς σου ἀφ' ἡμῶν ἀλλὰ καθ' ἐκάστην γενεάν καὶ γενεάν σώσεις, ρύη, ἀντιλαμβάνη, σκεπάσεις. Ἀντελάβου γάρ ἐν ἡμέραις Ἐνώξ καὶ Ἐνώχ, ἐν ἡμέραις Μωσῆ καὶ Ἰησοῦ, ἐν ἡμέραις τῶν κριτῶν, ἐν ἡμέραις Δαυὶδ καὶ τῶν βασιλέων, ἐν ἡμέραις Σαμουὴλ καὶ Ἥλια καὶ τῶν προφητῶν, ἐν ἡμέραις Ἐσθῆρ καὶ Μαρδοχαίου, ἐν ἡμέραις Ἰουδαίου, ἐν ἡμέραις Ἰούδα Μακκαβαίου καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀντελάβου ἡμῶν διὰ τοῦ μεγάλου σου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Πατρὸς σου. Καὶ ἀπὸ μαχαίρας γὰρ ἐβρύσατο, καὶ ἐκ λιμοῦ

²² Gen. iv. ²³ Gen. viii. ²⁴ Gen. xii. ²⁵ Gen. xxii. ²⁶ Gen. xxxv. ²⁷ Exod. xii. ²⁸ Num. xvi. ²⁹ Jos. v. ³⁰ Judic. vi et viii. ³¹ Judic. xiii. ³² Judic. xv et xvi. ³³ Judic. xi. ³⁴ Judic. iv. ³⁵ I Reg. vii. ³⁶ I Paral. xxi. ³⁷ III Reg. iii et viii. ³⁸ III Reg. xviii. ³⁹ IV Reg. ii. ⁴⁰ I Paral. xviii. ⁴¹ IV Reg. xx et xix. ⁴² II Paral. xxxiii. ⁴³ II Paral. xxxv. ⁴⁴ f. Φάσχα. ⁴⁵ I Esdr. viii. ⁴⁶ Dan. vi et xiv. ⁴⁷ Jon. ii. ⁴⁸ Dan. iii. ⁴⁹ I Reg. i. ⁵⁰ I Esdr. iii. ⁵¹ I Mach. ii. ⁵² Judic. v, 24.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Ἐκ. Αὐτὸν ἐκ. Sic idem cod. CLER.

(4) Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ: Bovius, in Bethel. optime, sive ita repererit, sive emendarit. Notum hæc duo nomina ubi per compendium scribuntur, confundi facile ac librariis fraudi esse: quod cernere licet in Chronico Alexandrino, p. 218. Sane ob eundem errorem S. Ambrosius lib. II De Jacob, cap. 7, pro Bethel, Gen. xxxv, dum legit Bethlehem, sic loquitur: Ezurgens ascende in locum Bethlehem (eo motu prorsus scribi debere docent sequentia), hoc est in domum panis, ubi natus est Christus; sicut Michæas propheta testatus est, dicens: Et tu,

Bethlehem, domus Ephrata, etc. Cot.

(5) Σαναχηρείμ. Cod. Vind. Σαναχηρίν. CL.

(6) Ἐν τῷ Φασσᾷ. Non infeliciter mihi videor vocem nihili Φασσᾷ hoc loco mutasse in præclarum vocabulum Φάσχα, quod est Paschæ II Paralip. xxxv et xxx, seu Pascha, docente magno theologo Gregorio Nazianzeno in oratione 42, p. 682, 683. At a doctissimo Turriano, qui vertit, in Sappha, intelligitur, ni fallor, Saphan Σαφάν, sive Σακφάν, scriba templi Domini temporibus Josiæ regis. Cot.

(7) Ἰαθὴλ. Est Ἰαθὴλ, Jael, aut Jabel. Josephus Ἰάλη. Ib.

ἐξέλτε διαθρέψας, ἐκ νόσου ἰάσατο, ἐκ γλώσσης ἁ
 πονηρῆς ἐκέτασε. Περὶ πάντων σοι διὰ Χριστοῦ
 εὐχαριστοῦμεν. Ὁ καὶ φωνὴν ἐναρθρον εἰς ἐξομολό-
 γησιν θεωρησάμενος καὶ γλώσσαν εὐάρμοστον, δίξην
 κλήκτρον, ὡς ὄργανον ὑποθείς. Καὶ γεῦσιν πρόσφο-
 ρον, καὶ ἀφὴν κατὰλληλον, καὶ ὄρασιν θέας, καὶ
 ἀκοὴν φωνῆς, καὶ ὄσφρησιν ἀτμῶν, καὶ χεῖρας εἰς
 ἔργον, καὶ πόδας πρὸς (8) ὁδοπορίαν. Καὶ ταῦτα
 πάντα ἐκ μικρῆς σταγόνης διαπλάττεις (9) ἐν μήτρᾳ,
 καὶ φυχὴν ἀθάνατον μετὰ τὴν μέρφωρον χαρίζῃ, καὶ
 προάγεις εἰς φῶς. Τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν ἀνθρώπου,
 νόμοις ἐπαίλευσας, δικαιοῦμασιν ἐπαίδρυνας πρὸς
 ἄλγιστον ἐπάγων διάλυσιν, τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγείλω.
 Πόλος τοιγαροῦν ἀτεάκρης βίος, αἰώνιον δὲ μήκος
 κῶσον διαρκέσει ἀνθρώποις πρὸς εὐχαριστίαν; ἢ τὸ
 μὲν πρὸς ἀξίαν ἀδύνατον, τὸ δὲ κατὰ δύναμιν εὐαγέ-
 ῆς. Ἐρῆύσω γὰρ ἀσεθείας πολυθῶν, καὶ χριστοκτόνων
 κίρσεως ἐξέλω, πεπλανημένης ἀγνοίας ἡλευθέρω-
 σας τὸν Χριστὸν ἀπίστευλας εἰς ἀνθρώπους ὡς (10)
 ἐνθρώπων, θεὸν ὄντα μονογενῆ τὸν Παράκλητον
 ἐκείνου ἡμῶν ἀγγέλου ἐπέστῃσας, τὸν διάβολον
 ἡσυχνας· οὐκ ὄντας ἐποίησας, γενομένους φυλάσσεις·
 ἴωην ἐπιμετρεῖς, χορηγεῖς τροφήν· μετάνοιαν ἐπηγ-
 γελω. Ὑπὲρ πάντων σοι ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας, διὰ
 Ἰησοῦ Χριστοῦ (11), νῦν, καὶ ἀεὶ (12), καὶ εἰς τοὺς
 αἰῶνας. Ἀμήν. Ταῦτα μελετᾶτε, ἀδελφοί· καὶ εἰ
 ἢ Κύριος μεθ' ὑμῶν ἐπὶ γῆς; καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ
 Πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ καὶ αὐτὸν ἀποστείλαντος, καὶ
 ἡμᾶς δι' αὐτοῦ ἐλευθέρωσαντος ἐκ τῆς δουλείας τῆς
 ρθοῦρας εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης, καὶ ζῶν
 ἡμαρτωλοῦ τοῦ δὲ αὐτοῦ πιστεύσαντι εἰς τὸν
 τῶν θεῶν θεόν. Ὅπως μὲν οὖν ὀφείλουσι ζῆν οἱ κατὰ
 Χριστὸν μεμνημένοι, καὶ οἷας εὐχαριστίας ἀναπέμπειν
 εἰς θεῶν διὰ Χριστοῦ, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων
 ἕκαστον δὲ, μηδὲ τοὺς ἀμύητους καταλιπεῖν ἀδοξηθ-
 ούς.

A gua mala protexit. De omnibus tibi per Christum
 gratias agimus. Qui et vocem articulatam dedisti
 ad confessionem; et linguam aptam, plectri si-
 millem, tanquam organum subiecisti; et gustum
 commodum, et tactum convenientem, et visum ad
 spectandum, et auditum ad percipiendam vocem,
 et odoratum ad odores hauriendos, et manus ad
 opus, et pedes ad ambulationem. Atque hæc omnia
 ex parva gutta formas in utero, ac post figuratio-
 nem animam immortalem donas, et in lucem pro-
 ducis. Animal rationale, hominem, legibus erudi-
 visti, justificationibus illustrasti: indecens disso-
 lutionem ad breve tempus, resurrectionem promi-
 sisti. Quæ igitur vita sufficiens et sæculorum
 quanta longinquitas hominibus satis erit ad gratia-
 rum actionem? Sed id quidem pro dignitate agere,
 impossibile est; pro viribus autem præstare, san-
 ctum ac plim. ⁶⁶ Nam exemisti nos ex impietate
 eorum qui plures deos colunt, et eripuiti a secta
 illorum qui Christum occiderunt, liberasti ab igno-
 rantia errore: Christum ad homines, quasi homi-
 nem misisti, qui etiam est Deus unigenitus: Para-
 cletum in nobis fecisti habitare; angelos nobis
 præfecisti; diabolum dedecore aspersisti; nos, cum
 non essemus, fecisti, factos conservas; vitam ad-
 metiris, suppeditas nutrimentum; penitentiam
 pollicitus es. Pro omnibus tibi gloria et veneratio,
 per Jesum Christum, nunc, et semper, et in sæcula
 Amen. Hæc meditamini, fratres, et sit Dominus
 vobiscum in terra, et in regno Patris ejus, qui et
 illum misit, et nos per eum liberavit ex servitute
 corruptionis in libertatem gloriæ ⁶⁷, ac promisit
 vitam iis qui per eundem in Deum universitatis
 crediderunt. Quemadmodum igitur vivere debeant
 qui in Christi religione sunt initiati, et quas gratia-
 rum actiones Deo per Christum destinare, dictum
 est in superioribus: æquum vero est, ut et eos, qui
 initiati non sunt, auxilio destitutos non relin-

quamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

CAPUT XXXIX.

Ὅπως χρῆ τοὺς κατηχομένους στοιχειοῦσθαι.

Quomodo oporteat catechumenos institui.

Ὁ μέλλων τοῖνον κατηχεῖσθαι τὸν λόγον τῆς εὐ-
 εθείας, παιδευέσθω πρὸ τοῦ βαπτίσματος τὴν περὶ
 τοῦ ἀγενήτου γνῶσιν, τὴν περὶ Υἱοῦ μόνογονοῦς·
 ἐργασίαν, τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πληροφω-
 ρίαν, Μανθανέτω δημιουργίας διαφόρου τάξιν, προ-
 λείψω εἰρηδν, νομοθεσίας διαφόρου δικαστήρια. Παι-
 δεύσθω διὰ κόσμος γέγονε, καὶ δι' ὃ κοσμοπολί-
 τῆς (13) ὁ ἀνθρώπος κατέστη. Ἐπιγινωσκέτω τὴν

Qui ergo ad doctrinam pietatis instruendus est,
 erudiatur ante baptismum in scientia de Ingenito,
 in cognitione de Filio unigenito, in persuasione
 certa de Spiritu sancto. Discat creationis diversæ
 ordinem, providentia seriem, variae legislationis
 tribunalia. Erudiatur quare mundus sit factus, et
 cur mundi civis homo constitutus sit. Agnoscat
 naturam suam, quænam sit. Doceatur quomodo

⁶⁶ I. Ignat. interpol. ad Trall. 6, ad Philad. 6. ⁶⁷ Rom. viii, 21.

VARIORUM NOTÆ.

(8) Πρὸς. Cod. Vind. εἰς. CLER.
 (9) Διαπλάττεις. Cod. Vind. διαπλάσας. Io.
 (10) Ὡς. Deest in cod. Vind. Io.
 (11) Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Cod. Vind. μετὰ Χρι-
 στοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου. Doxologia orthodoxa, pro-
 ianica, ut et alibi. Io.
 (12) Καὶ ἀεὶ. Omittuntur, et quidem merito, in
 d. Vindobonensi; sequentia enim verba id ipsum

exprimunt. Id.

(13) Κοσμοπολίτης. Hoc est, juxta Ciceronem
 v. Tusculanarum, et S. Ambrosium Enarratione
 ad Sabinum, totius mundi incolæ et civis; κόσμος
 Socrati apud Plutarchum, libro De exilio; mundanus,
 interprete Tullio ubi supra. Tertullianus Apolo-
 getici cap. 38: Unam omnium Rēpublicam agnosci-
 mus mundum. Cot.

Deus improbos aqua et igne punierit⁶⁶; sanctos vero, per singulas ætates, honore ac gloria decoraverit: Sethum dico, Enosum, Henochum, Noam, Abrahamum et posteros ejus, Melchisedecum, Jobum, Mosem, Jesum, Chalebem, et Phineem sacerdotem, sanctosque singularum ætatum. Item edoceatur quemadmodum per providentiam, Deus humanum genus non aversatus fuerit; imo ab errore ac vanitate ad agnitionem veritatis diversis temporibus vocarit, reducens a servitute ac impietate ad libertatem et pietatem, ab injustitia ad justitiam, a morte æterna ad vitam perpetuam. Hæc et his consentanea discat in catechesi, qui accedit. Qui autem manus ei imponit, adoret Deum, universorum Dominum, gratias agens pro creatura ejus; quod miserit Filium suum unigenitum Christum, ut salvet hominem, deletis iniquitatibus, atque remittat impietates ac peccata, et purget ab omni inquinamento carnis et spiritus⁶⁷, hominemque sanctificet, secundum beneplacitum bonitatis suæ, atque indicet voluntatem suam, ac illuminet oculos cordis ejus ad considerata mirabilia ejus; necnon manifestet ei judicia justitiæ, ut odio habeat omnem viam injustitiæ, ambulet autem viam veritatis: quo ille dignus habeatur regenerationis lavacro, in adoptionem in Christo; ut complantatus similitudini mortis Christi⁶⁸, in spe gloriose societatis, necetur quidem peccato, vivat autem Deo secundum mentem, sermonem, et actionem, atque annumeretur in libro viventium. Post vero gratiarum actionem hanc, doceat eum de Domini incarnatione, et de passione ejus, resurrectione ex mortuis, et assumptione.

Καὶ μετὰ τὴν εὐχαριστίαν ταύτην, παιδεύσάτω αὐτὸν τὰ περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως, τὰ τε περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ ἀναλήψεως.

⁶⁶ Gen. vii et xix. ⁶⁷ II Cor. vii, 1 ⁶⁸ Rom. vi, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(14) Ἐξαδάργω. Ἐνάγων, cod. Vind. CLER.
 (15) Ὁ χειροθετῶν. Manus imponebant catechumenis, quando eos faciebant catechumenos. Severus, dialogo 2, cap. 5: *Nec cunctatus Martinus, in mediocriter campo, cunctus, imposita universis manu, catechumenos fecit.* Vide in libris Ritualibus orationes ad faciendum catechumenum. Ac si mecum sentire vis, hunc ritum intellige expressum in conciliis Arelatensi et Eliberitano, ubi frustra digladiantur interpreti, alii accipientes de baptismo, alii de confirmatione. Aiunt Patres Arelatenses in Epistola ad Silvestrum PP.: *De his qui in infirmitate e sunt constituti, et credere volunt, placuit eis manum imponi; et canone 6: De his qui in infirmitate credens volunt, placuit eis debere manum imponi.* Eliberitani vero can. 39: *Gentiles si in infirmitate desideraverint sibi manum imponi, si fuerit eorum ex aliqua parte vita honesta, placuit eis manum imponi, et fieri Christianos.* Neque enim dicitur, in gravi infirmitate, aut in periculo mortis, sed in infirmitate tantum. Verum objicit vir hac præsertim in parte longe doctissimus Joannes Morinus *De penitentia* lib. x, cap. 8, dogma esse in Ecclesia inauditum, aliquem non baptizatum esse posse Christianum. Quasi vero canonis Eliberitani 45

αὐτοῦ φύσιν, οἷα τις ὑπάρχει. Παιδεύεσθω ὅπως ὁ Θεὸς τοὺς πονηροὺς ἐκλόασεν ὕδατι καὶ πυρὶ, τοὺς δ' ἁγίους ἐδόξασε καθ' ἑκάστην γενεάν· λέγω δὴ τὸν Σὴθ, τὸν Ἐνὼς, τὸν Ἐνώχ, τὸν Νῶε, τὸν Ἀβραάμ καὶ τοὺς ἐκγότους αὐτοῦ, τὸν Μελχισεδέκ, καὶ τὸν Ἰὼβ, καὶ τὸν Μωσῆ, Ἰησοῦν τε, καὶ Καλλέβ, καὶ Φινεὲς τὸν Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην γενεάν ὁσίους. Ὅπως τε προνοούμενος οὐκ ἀπεστράφη ὁ Θεὸς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ἀλλὰ ἀπὸ πλάνης καὶ ματαιότητος εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐκάλει κατὰ ἐκφόρους καιροὺς, ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ ἀσεβείας εἰς ἐλευθερίαν καὶ εὐσθείαν ἐπανάγων (14), ἀπὸ ἀδικίας εἰς δικαιοσύνην, ἀπὸ θανάτου αἰωνίου εἰς ζωὴν αἰδίου. Ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις ἀκλόουθα μανθανέτω ἐν τῇ κατηχήσει ὁ προσῶν. Προσκυνεῖτω δὲ ὁ χειροθετῶν (15) αὐτὸν, τὸν Θεὸν τὸν τῶν ὅλων Δεσπότην, εὐχαριστῶν ὑπὲρ τοῦ πλάσματος· ὅτι κατέπαυσε τὸν Ἰὼν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Χριστὸν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἐξαλείψας τὰς ἀνομίας, καὶ ἵνα ἀφῆ τὰς ἀσεβείας καὶ τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθάρσῃ ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· ἀγιάσῃ δὲ τὸν ἄνθρωπον καθ' εὐδοκίαν τῆς χρηστότητος αὐτοῦ. συνετίσῃ (16) δὲ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ φωτίσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς κατανόησιν τῶν θαυμασίων αὐτοῦ· γνωρίσῃ αὐτῷ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης, ὅπως ἂν μισθῇ πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας, πορεύεται δὲ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας· εἰς τὸ καταξωθήτω· αὐτὸν τοῦ λουτροῦ τῆς καλιγγενείας, εἰς υἱοθεσίαν τὴν ἐν Χριστῷ· ἵνα σύμφυτος γενόμενος τῇ ὁμοιότητι τοῦ θανάτου (17) τοῦ Χριστοῦ, ἐπ' (18) ἐλπίδι τῆς ἐνδόξου κοινωνίας, νεκρωθῇ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσθαι δὲ τῷ Θεῷ κατὰ τὸ (19) νοῦν καὶ λόγον καὶ πράξιν, καὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ζώντων συναραθῆσθαι.

τὰ περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως, τὰ τε περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ ἀναλήψεως.

verba non sint, quæ eodem loci a Morino laudantur: *Tempora nunquam ad Ecclesiam accesserit, si eum de clero quisque cognoverit esse Christianum, aut testes aliqui exstiterint fideles, placuit ei baptismum non negari, eo quod in veterem hominem deliquisse videntur.* Quid quod Græci ex canone CP. 7, eum qui accessit ad Ecclesiam antequam baptizent, faciunt primo Christianum, hoc est Christianum ἀπίστον, οἷα τυχόν ἐστὶ τὰ τῶν Χριστιανῶν παιδὶς τὰ μέλλοντα βαπτίζεσθαι, docetur *Euchologii* pagina 345, ac deinde catechumenum? Præterea manus imponebant catechumeneis, inter tempus ini. catechumenatus, et tempus baptisami: qua de manus impositione, vel quotidiana, vel crebra, ve certis Quadragesimæ diebus, agitur præcipue in *Clementinis*, lib. iii, cap. ult., in concilio Carthaginiensi iv, cap. 85, et in concilio Matisconensi ii, can. 3. Cot.

(16) Συνετίσῃ. In cod. Vind. ἐυστήσῃ καὶ συνετίσῃ εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ, commendat et suam imperare facit voluntatem. CLER.

(17) Τοῦ θανάτου. Omittuntur in cod. Vind. lb.

(18) Ἐπ'. Omissum in eodem. lb.

(19) Τῆ. Deest in cod. Vind. lb.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

Διδάξεις, ὡς καὶ τὸς κατηχομένους (20) ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν τῇ μνήσει εὐλογεῖσθαι, καὶ εἶνα διδάσκεισθαι αὐτοῦς.

Καὶ ὅταν ἢ πρὸς αὐτὸ λοιπὸν τὸ βαπτισθῆναι ὁ κατηχηθεὶς, μανθάντω τὰ περὶ τῆς ἀποταγῆς τοῦ διαβόλου, καὶ τὰ περὶ τῆς συνταγῆς τοῦ Χριστοῦ. Δεῖ γὰρ αὐτὸν πρῶτον μὲν ἀποσχέσθαι τῶν ἐναντίων· καὶ τότε ἐνδοξογενέσθαι τῶν μυστηρίων, προκαθάραντα ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν πάσης κακοθελίας (21), σπύλου τε καὶ ῥυτίδος· καὶ τότε τῶν ἁγίων μεταλαχεῖν· ὡς γὰρ γεωργὸς ἀριστος ἐκκαθαίρει τὴν ἀρουραν πρότερον τῶν ὑπερφουσῶν ἢ ἐν αὐτῇ ἀκαθῶν, καὶ τότε σπείρει τὸν πυρὸν· οὕτω δὲ καὶ ὑμεῖς πρότερον πάσαν ἀσέβειαν ἐξελόντας ἀπ' αὐτῶν, τότε τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς ἐγκαταβάλλεσθαι, καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀξιῶσαι (22). Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ὑμῶν (23) οὕτως ἡμῖν παρήνευσεν, εἰπὼν· «Μαθητεύσατε πρότερον (24) πάντα τὰ ἔθνη»· καὶ τότε ἐπήγαγε, τὴν «Καὶ βαπτίσατε αὐτοὺς, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.» Ἀπαγγελλέτω οὖν ὁ βαπτιζόμενος ἐν τῷ ἀποτάσσῃσθαι·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

Ἀποταγῆ πρὸς τὸν ἐναντίον (23), καὶ συνταγῆ πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

Αποτάσσομαι (26) τῷ Σατανᾷ, καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, καὶ ταῖς λατρείαις αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς ἐφευρέσειν αὐτοῦ, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτὸν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποταγήν, συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω, καὶ βαπτίζομαι εἰς ἓνα ἀγέννητον, μόνον ἀληθινὸν Θεὸν παντοκράτορα, τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ, κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν πάντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν πρὸ αἰώνων εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα²⁵ (27), οὐ κτισθέντα, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα, τὸν ἐπ' ἑσχάτων ἡμερῶν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν, καὶ σὰρκα ἀναλαβόντα, καὶ ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας γεννηθέντα, καὶ πολιτευσάμενον ὁσπίως κατὰ

²¹ al. ὑπερφουσῶν. ²² Matth. xviii, 19. ²³ I. Ignat. interpol. ad Magn. 11. ²⁴ Deest in al. ut in altero cod. Vind.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Κατηχομένους. Addit uterque cod. Vind. D μέλλοντας βαπτίζεσθαι. Ib.

(21) Κακοθελίας. In cod. Vind. legere est κακονοίας, eodem sensu. Ib.

(22) Ἀξιῶσαι. Præmittitur huic voculæ αὐτοῦς in cod. Vind. recte. Ib.

(23) Ἰησοῦν. Ἡμῶν in cod. Vind. Ib.

(24) Πρότερον. Non legitur in cod. Vind. Ib.

(25) Ἐναντίον. Addit cod. Vind. uterque τοῦ κατηχομένου. Ib.

(26) Ἀποτάσσομαι, etc. Juverit fortassis ad illustrationem aliquam celeberrimi ritus, ex innumeris locis duo decerpere, insignia et brevia, unum Græci doctoris, alterum Latini. Ergo apud Joannem Chrysostomum homil. 21, ad populum Antiochenum in fine dicitur : Ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾷ, καὶ τῇ πομπῇ σου· καὶ τῇ λατρείᾳ σου, καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστῷ. Hieronymus vero ad finem capituli vi Amos : In mysteriis, inquit, primum renuntiamus

A

CAPUT XL.

Constitutio, quomodo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quænam eos doceri conveniat.

Cumque jamjam erit baptizandus catechumenus, discat quæ ad renuntiandum diabolo, et quæ ad se ascribendum Christo pertinent. Oportet enim illum primo quidem abstinere a contrariis; et deinde ingredi ad mysteria, cum prius cor suum purgaverit ab omni perversitate, macula et ruga; atque tunc demum ad sacramenta percipienda accedere. Nam ut optimus agricola repurgat prius arvum a supererescensibus in eo spinis, tuncque serit triticum; ita oportet etiam vos, prius omni impietate ab eis extracta, tunc pietatem inseminare, et baptismo donare. Sic etenim Dominus noster nobis præcepit, dicens: «Doceto» prius «omnes gentes:» post quod subjunxit illud: «Et baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti²⁶.» Cum ergo renuntia, qui baptizatur, ita recitet:

CAPUT XLI.

Renuntiatio in adversarium, et ascriptio ad Christum Dei.

²⁷ Renuntio Satanzæ, et operibus ejus, et pompis ejus, et cultibus ejus, et angelis ejus, et inventis ejus, ac omnibus quæ sub eo sunt. Post renuntiationem vero, dum ascribit se, dicat: Et ascribor Christo, et credo, et baptizor in unum Ingenitum, solum verum Deum omnipotentem, Patrem Christi, creatorem atque opificem universorum, ex quo omnia; et in Dominum Jesum Christum, unigenitum illius Filium, primogenitum omnis creaturæ, qui ante sæcula beneplacito Patris genitus est [non creatus], per quem omnia facta sunt quæ in cælis et in terra, visibilia et invisibilia; qui in novissimis diebus descendit de cælis, et carnem assumpsit, ac ex sancta Virgine Maria natus est, sancteque se gessit in vita secundum leges Dei ac Patris sui, et crucifixus est sub Pontio Pilato, et

ei qui in occidente est, nobisque moritur cum peccatis, et sic versi ad orientem, pactum inimus cum Sole justitiæ, et ei servituros nos esse promittimus, cum quibus Hieronymi conferri debent quæ habet Isaac Catholicus, Invectiva I in Armenios, cap. 8. Cor.

(27) Οὐ κτισθέντα. Videtur e margine irrepsisse in textum. Legito quæ notabo ad *Recognit.* lib. iii, cap. 8. Quod autem solerent baptizandi recitare ac reddere Symbolum, res est longe notissima ex canonibus, Patribus, et rituum libris. Paulo ante citatus Isaac: Ὁ Χριστὸς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως τῶν τῆς ἁγίων πατέρων οὐκ εἶπε μέλλον βαπτισθῆναι· μὴδ' αὐτοὶ ὁμολογήσωσιν. Auctarii Combelsiani tom. II, col. 318. Ib. — In accuratore cod. Vindobonensi xiii sæculo scripto leguntur hæc verba; in altero antiquiore, sed minus accurato, non comparent. Opinionem orthodoxi librarii, aut critici Ariani-cas opiniones hinc tollere voluisse, additis aut mutatis verbis, prout videbatur. CLEX.

mortuus est pro nobis; et postquam passus est, tertia die resurrexit a mortuis; ascendit ad caelos, et sedet ad dexteram Patris, et iterum venturus est in consummationem saeculi cum gloria, ad iudicandos vivos ac mortuos, cuius regni non erit finis: baptizor etiam in Spiritum sanctum, id est Paracletum, qui Spiritus operatus est in omnibus ab initio mundi sanctis, postea vero missus quoque est apostolis a Patre, secundum promissionem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi, et post apostolos etiam omnibus, qui in sancta catholica Ecclesia credunt in carnis resurrectionem, in remissionem peccatorum, in regnum caelorum, et in vitam futuri saeculi. Post hanc autem professionem, ordine venit ad olei unctionem.

ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Καὶ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἑλαίου χρίσιν.

CAPUT XLII.

De unctione mystici olei actio gratiarum.

Benedicitur autem hoc a pontifice in remissionem peccatorum, et praeparationem baptismi. Sic enim invocatur ingenitum Deum, Patrem Christi, regem omnis naturae in sensum ac intelligentiam cadentis; ut sanctificet oleum nomine Domini Jesu, et det gratiam spiritualem, et vim efficacem, ac remissionem delictorum, atque praeparationem confessionis baptismi; ut is qui ungitur, solutus omni impietate, fiat dignus initiatione secundum Unigeniti praecipuum.

CAPUT XLIII.

Gratiarum actio de mystica aqua.

Deinde venit ad aquam. Sacerdos autem benedicit ac laudat Dominum Deum omnipotentem, Patrem Unigeniti Dei, et gratias agit; quia misit Filium suum, qui homo fieret propter nos, ut nos salvaret; quia sustinuit ut ille in Incarnatione fieret per omnia obediens, praedicaret regnum caelorum, remissionem peccatorum, mortuorum resurrectionem. Ad haec adorat ipsam unigenitum Deum post eum, et per illum gratia huius agens, quod ille mortem pro omnibus per crucem subierit, cuius mortis figuram dedit baptismum regenerationis. Laudat etiam quia in nomine Christi, Deus cunctorum Dominus, in Spiritu sancto non abiecit humanum genus; sed variis temporibus variam providentiam adhibuit:

²⁸ al. add. ἡμῶν. ²⁹ f. τόν.

τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ συμρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἀποθανόντα ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν μετὰ τὸ παθεῖν τὴ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθισθέντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον ἐπὶ συντελεῖα τοῦ αἰῶνος μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· πεπιέζομαι καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτέστι τὴν Παράκλητον, τὸ ἐνεργήσαν ἐν πάνσιν τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἁγίοις, ὕστερον δὲ ἀποσταλὲν καὶ τοῖς ἀποστόλοις (28)²⁸ παρὰ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους δὲ πάνσι τοῖς πιστεύουσιν, ἐν τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ (29), εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν (30), καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς ταύτην, κατ' ἀκολουθίαν ἔρχεται καὶ εἰς τὴν πῶ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

B. Περὶ χρίσματος τοῦ μυστικοῦ ἑλαίου εὐχαριστία.

Εὐλογεῖται δὲ τοῦτο παρὰ τοῦ ἀρχιερέως εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν τοῦ βαπτίσματος. Ἐπικαλεῖται γὰρ οὕτω (31) τὸν ἀγέννητον Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τὸν βασιλέα πάσης αἰσθητικῆς καὶ νοητικῆς φύσεως, ἵνα ἀγιάσῃ τὸ ἔλαιον τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ δώσῃ χάριν πνευματικὴν, καὶ δύναμιν ἐνεργητικὴν, ἄφεσιν τε ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν ὁμολογίας βαπτίσματος, ὥστε τὸν χρωμένον, ἀπολυθέντα πάσης ἀσεβείας, ἄξιον γενέσθαι τῆς μυστικῆς κατ' ἐντολὴν τοῦ Μονογενοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος εὐχαριστία.

Ἔττα ἔρχεται εἰς τὸ ὕδωρ. Εὐλογεῖ καὶ δοξάζει τὸν Δεσπότην Θεόν τὸν παντοκράτορα, τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ (32), εὐχαριστῶν, ὃ ἱερεύς· ὅτι ἀπέστειλεν ἐνανθρωπήσαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ δι' ἡμᾶς ἵνα ἡμεῖς σώσῃ· ὅτι ἠνέσχето τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπέκχον αὐτὸν γενέσθαι ἐν πάνσι, κηρύξαι βασιλεὺς οὐρανῶν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, νεκρῶν ἀνάστασιν. Ἐπὶ τοῦτοις προσκυνεῖ αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεόν μετ' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτὸν εὐχαριστῶν αὐτῶν, τῷ ἀναδέξασθαι αὐτὸν τῶν²⁹ ὅπερ πάντων θάνατον διὰ τοῦ σταυροῦ. οὐ τύπον ἔθηκε τὸ βάπτισμα τῆς καλιγγενεσίας. Δοξάζει τε ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, Θεὸς ὁ τῶν ὄλων Κύριος, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι οὐκ ἀπέβριβε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀλλὰ διαφόροις καιροῖς διαφόροις

VARIORUM NOTAE.

(28) Τοῖς ἀποστόλοις. Deest in altero cod. Vin-dobon. CLER.

(29) Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Satis constat apostolorum zelo usitatum non fuisse hoc loquendi genus. Alter codex habet pro καθολικῇ voces καὶ ἀποστολικῇ. Sed nec apostoli ipsi solebant sui zeli Ecclesiam sic vocare. Ita locuta sunt sequentia saecula. ID.

(30) Εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν. Frustra asserit Franciscus Turrianus respexisse ad haec verba Sophronium Hierosolymitanum, in epistola illa sua quae refertur actione xi sextae synodi, ubi aliquem sapientum citat. (Editionis Binianus ann. 1618, tom. III, part. 1,

D p. 126, A.) Quae enim laudantur, haec, ἵνα καὶ τὴ εἰκόνα σώσῃ, καὶ τὴν σάρκα ἀθανάτισῃ, existant in Gregorio Nazianzeno orat. 38, p. 620, C; orat. 41, p. 682, C. Cor.

(31) Ὁδωρ. Alter codex ὀδωτος. Quod sequitur ἀγέννητος Θεός est etiam loquendi formula Ariarum, quamvis caeteroqui sit vera. CLER.

(32) Θεοῦ. Etiam hoc μονογενὴς Θεός alienum est a stylo apostolico, sed proprium Ariarorum, qui Patrem ἀγέννητον vocabant, ut vidimus paulo ante. Filium vero γεννητὸν et μονογενῆ Θεόν. Quod cum offenderet scriptorem librorum alterius cod. Vindobro Θεοῦ hic scripsit Υἱοῦ.

προνοίας ἐποίησατο· τότε (33) Ἀδάμ αὐτῷ ἐν παραδείσῳ, πρῶτον μὲν τρυφῆς λόγῳ τὸν παράδεισον οἰκητήριον δοῦς, ἔπειτα προνοίας λόγῳ ἐντολὴν ποιησάμενος· ἀμαρτάνοντα δὲ, δικαιοσύνην ἐξώσας, ἀγαθότητι δὲ μὴ ἀποβρίψας εἰς τὸ παντελές, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ κατὰ διαδοχὴν διαφόρως παιδεύσας· δι' ἃ ἐπὶ τὸ τέρμα τοῦ αἰῶνος ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἄνθρωπον γενέσθαι δι' ἀνθρώπους, καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη ἀναδέξασθαι, χωρὶς ἁμαρτίας. Αὐτὸν οὖν καὶ νῦν παρακαλεῖτω ὁ ἱερεὺς πρὸς τῷ βαπτισματι, καὶ λεγέτω, *ὅτι· Κάτιθε ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο· ὅς δὲ (34) χάριν καὶ δύναμιν, ὥστε τὸν βαπτιζόμενον, κατ' ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ σου, αὐτῷ συσταυρωθῆναι, εἰς συναποθανεῖν, καὶ συνταφῆναι, καὶ συναναστῆναι εἰς υἰοθεσίαν τὴν ἐν αὐτῷ, τῷ νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ. Καὶ μετὰ τοῦτο, βαπτίσας αὐτὸν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, χρισάτω μύρω, ἐπιλέγων·*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου εὐχαριστία.

Κύριε ὁ Θεός, ὁ ἀγέννητος⁷⁷, καὶ ἀδόξωτος, ὁ τῶν ὄλων Κύριος, ὁ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὐοσμον παρασχόμενος· σὺ καὶ νῦν τοῦτο τὸ μύρον ὁδὸς ἐνεργεῖς γενέσθαι ἐπὶ τῷ βαπτιζομένῳ, ὥστε βεβαίαν καὶ πάγιον ἐν αὐτῷ τὴν αἰωδιαν μένειν τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ συναποθανόντα αὐτὸν συναναστῆναι καὶ συζῆσαι αὐτῷ (35). Ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα λεγέτω. Ἐκάστου γὰρ ἡ δύναμις τῆς χειροθεσίας ἐστὶν αὐτῇ· ἂν γὰρ μὴ εἰς ἕναστος (36) τούτων ἐπίκλησις γένηται παρὰ (37) τοῦ εὐσεβοῦς ἱερέως τοιαύτη τις, εἰς ὕδωρ μόνον καταβαίνει ὁ βαπτιζόμενος, ὡς Ἰουδαῖοι (38), καὶ ἀποτίθεται μόνον τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, οὐ τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς. Μετὰ τοῦτο, ἐστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος (39)· ἀναγκαίως δὲ τὸν ἀναστάντα δεῖ ἐστάναι καὶ προσευχέσθαι, διὰ τὸ πᾶν ἐγειρόμενον ὄρθιον εἶναι· καὶ αὐτὸς οὖν συναποθανῶν τῷ Χριστῷ καὶ συσχερθεῖς, στηρέτω. Προσευχέσθω δὲ κατὰ ἀνατολὰς (40)· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο γεγραπταὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παρζλιπομένων, ὅτι μετὰ τὸ συντελεσθῆναι τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σολομῶντος, ἐν αὐτῷ τῷ ἔγκαινισμῷ οἱ ἱερεῖς, καὶ οἱ λεύεται, καὶ οἱ ψαλμῶδοι, μετὰ κυμβάλων καὶ ψαλ-

A tunc ipsi Adamo in paradiso; primum quidem ratione deliciarum dedit illi paradisum in habitationem; deinde ratione providentiæ mandatam tradidit; post peccatum autem, per justitiam eum expulit, per bonitatem vero non ex toto abiecit, sed et posteros ejus vicissim erudit diversis modis: propter quem in extremo sæculi misit Filium suum, ut homo fieret hominum causa, et omnes humanos affectus, excepto peccato, susciperet. Ipsum ergo et nunc invocet sacerdos sub baptismum, ac dicat: Respice de cœlo, et sanctifica hanc aquam; da vero gratiam et virtutem, ut qui baptizatur, secundum mandatam Christi tui, cum eodem crucifigatur, et commoriatur, et consepeliatur, et consuscitetur in adoptionem quæ in eo fit, ut perimatur quidem peccato, vivat autem justitiæ. Et post hoc, cum baptizaverit eum in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, linat unguento, ac dicat:

CAPUT XLIV.

De mystico unguento actio gratiarum.

Domine Deus, qui ingenuus es, et dominum non habes, ipse omnium Dominus; qui odorem cognitionis Evangelii in omnibus gentibus suavem præbui: tu et nunc præsta ut hoc unguentum efficax fiat in baptizato; quo firma et stabilis maneat in ipso fragrantia Christi tui, cui ipse commortuus, consuscitetur ac convivat. Hæc et his consentanea proferat. Nam hæc est potestas impositionis manuum unicuique factæ: nisi enim in unumquodque eorum talis quæpiam invocatio a pio sacerdote adhibeatur, qui baptizatur, in aquam tantum descendit, ut Judæi, et corporis tantum sordes, non autem animæ deponit. Post hoc, stans dicat orationem, quam docuit nos Dominus⁷⁸: scilicet, qui resurrexit, necessario debet stare ac orare, quoniam qui exurgit, erectus est: et ipse igitur, qui una cum Christo mortuus est ac resurrexit, stet. Procectur vero ad orientem: etenim hoc quoque scriptum est in secundo Paralipomenon, quod, postquam templum Domini a rege Salomone consummatum fuit, in ipsa dedicatione sacerdotes, et levitæ, et cantores, cum cymbalis et psalteriis steterunt ad orientem, laudantes, et confitentem, ac

⁷⁷ al. ἀγέννητος. ⁷⁸ Matth. vi, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(33) *Τότε.* Alter cod. Vindob. habet τῷ δέ, quod D melius: **CLEX.**
 (34) *Ἀε.* Est in altero Vind. τέ melius **Io.**
 (35) *Καὶ συναποθανόντα αὐτόν,* etc. Recte cum isto loco conjunges interpretationem Balsamonis ad canonem Laodicenum 48. **Cot.**
 (36) *Ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕναστος,* etc. Loquitur de baptisinate ordinario adultorum; quod nisi sedulo ac rite juxta totam cæremoniam tradatur a pio sacerdote, et suscipiatur a pio catechumeno, animæ sordes non depeilit, nec suum obtinet effectum. **Io.**
 (37) *Παρὰ.* Alter Vindob. habet hic ὑπό. **CLEX.**
 (38) *Ἰουδαῖοι.* Rectius in eodem οἱ Ἰουδαῖοι. **Io.**
 (39) *Μετὰ τοῦτο ἐστώς,* etc. Joannes Chrysostomus, hom. 6 in *Epistolam ad Colossenses*: Εὐθέως γὰρ ἀναλθῶν, ταῦτα φηέγγεται: τὰ ῥήματα: Πάτρ-

ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, etc., ubi (hoc ut obiter moneam) quod sequitur: Οὐκ ἐπ' ὄψιν πίπτει τὸ παιδίον, οὐ ξύλον ὄρας, οὐδὲ πηγὴν, corruptum videtur, atque corrigendum scribendo *κεδίον*, quia ad paradisum alludit S. doctor. Et vero solis fidelibus licebat orationem Dominicam proferre, nondum initiatis non licebat: ut exserte docet Theodoritus, *Hær. fab.*, lib v, cap. 28, post Chrysostomum ad Matth. vi, 12, et homil. 2, in posteriorem ad Corinthios, utque colligitur ex Augustini sermonibus. Quanquam id orationis recitatum fuisse a catechumenis paulo ante baptismum, legimus in Ritualibus libris. **Cot.**
 (40) *Κατὰ ἀνατολὰς.* Ita in ms. Alexandrino, M Paralip. v, 12. **Io.**

dicentes : « Laudate Dominum , quoniam bonus , A quoniam in sæculum misericordia ejus . »

CAPUT XLV.

Oratio recenter initiatorum.

Preceitur vero hæc , post priorem orationem , dicens : Deus omnipotens , Pater Christi tui , unigeniti Filii tui ; da mihi corpus immaculatum , cor mundum , mentem vigilem , cognitionem non errantem , Spiritus sancti adventum ad possessionem et certam fidem veritatis , per Christum tuum ; per quem tibi gloria in sancto Spiritu , in sæcula . Amen . Atque hæc de catechumenis constituere æquum ducimus .

CAPUT XLVI.

Quosnam sancti apostoli miserunt et ordinarunt .

De episcopis vero , qui a nobis in vita nostra ordinati sunt , indicamus vobis , quod hi sunt : Hierosolymorum quidem Jacobus frater Domini , quo mortuo secundus fuit Simeon Cleophae filius , post quem tertius Judas Jacobi ; Cæsareæ autem Palæstinæ pri-

o II Paral. v , 13 .

τηρίων εισήχαισαν κατά ανατολάς , αινούντες , καὶ ἐξομολογούμενοι , καὶ λέγοντες : « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον , ὅτι ἀγαθὸς , ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ . »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

Προσευχὴ τῶν νεοεπιτῶν .

Προσευχέσθω δὲ ταῦτα μετὰ τὴν προτέραν εὐχὴν , λέγων Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ , ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου , τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου , ὃς μοι σῶμα ἄσπιλον , καρδίαν καθαρὰν , νοῦν γρήγορον (41) , γνῶσιν ἀπλανῆ , Πνεύματος ἁγίου ἐπιφοίτησιν πρὸς κτήσιν καὶ πληροφορίαν τῆς ἀληθείας , διὰ τοῦ Χριστοῦ σου δι' (42) οὗ σοι δόξα ἐν ἁγίῳ Πνεύματι , εἰς τοὺς αἰῶνας . Ἀμήν . Ταῦτα καὶ περὶ τῶν κατηχουμένων δίκαιον ἡγησάμεθα διατάξασθαι .

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΣ΄.

Τίνας (43) πέμποντες ἐχειροτόνησεν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι .

Περὶ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν χειροτονηθέντων ἐπισκόπων ἐν τῇ ζωῇ ἡμετέρᾳ (44) , γνωρίζομεν ὑμῖν , ὅτι εἰσὶν οὗτοι Ἱεροσολύμων μὲν Ἰακώβος (45) , ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφός , οὗ τελευταῖαντος δευτέρος Συμεὼν ὁ τοῦ Κλεόπα (46) , μεθ' ὃν τρίτος Ἰούδας Ἰακώβου (47) . Κα-

VARIORUM NOTÆ.

(41) Γρήγορον . Alter cod. Vindob. ἐγγήγορα , pro ἐγγηγοῦσα , quæ vera lectio esse videtur , nisi γρήγορος sit vox inferioris ævi . CL.

(42) Δι' . Hæc etiam est δοξολογία Arianorum quam emendavit librarius in altero Vindob. , ubi est μεθ' , ut et postea pro ἐν τῷ πνεύματι habet σύν . Id.

(43) Τίνας . Addit cod. Vind. , ἐπισκόπους . Id.

(44) Ἐν τῇ ζωῇ ἡμετέρᾳ . Imprudenter apostolos scriptor hic loquentes inducit , quasi post mortem , aut certe morti vicini scriberent , quippe nullos postea episcopos creaturi . Hi vero nunquam ita convenerunt omnes , ut sic , morte instante , loqui possent . Id.

(45) Ἰακώβος . Ex placitis veterum , Jacobus constitutus est Hierosolymorum episcopus , vel ab ipso Domino . vel ab apostolis , vel a Christo et apostolis , vel a Petro , aut denique a Petro , Jacobo et Joanne . Quod cum doctorum hominum disputationibus satis superque fuerit ventilatum , restat mihi perstringendus locus Chronici Alexandrini , p. 580 : Τῷ αὐτῷ ἔτει ὁ ἅγιος Ἰακώβος ὁ ἀπόστολος καὶ πατριάρχης Ἱεροσολύμων , ὃν ἐνεθρόνισεν ὁ ἅγιος Πέτρος εἰς τόπον ἑαυτοῦ ἀνίων ἐπὶ τὴν Ῥώμην , ἐτελεύτησεν , καὶ παρέλαβε τὸ σῆμα τῆς ἐπισκοπῆς Ἱεροσολύμων Συμεὼν , ὁ καὶ Σίμων , καὶ γέγονε πατριάρχης , qui sic interpungi debet , verti autem ad hunc modum : Eodem anno sanctus Jacobus apostolus , et patriarcha Hierosolymitanus , quem sanctus Petrus Romam petiturus , in locum suum in sede sua collocaverat , mortuus est : et dignitatem episcopalem Hierosolymorum suscepit Simeon , qui et Simon , factusque fuit patriarcha . Cor.

(46) Συμεὼν , ὁ τοῦ Κλεόπα . Qui et apud Græcos appellatus reperitur Σίμων , ὁ τοῦ Κλεοπά , Κλεωπά , Κλωπά , Κλοπά ; apud Latinos , Simeon , aut Symeon , et Simon , filius Cleopæ , vel Cleophae , vel Clopæ . Hunc pseudo Dorotheus agens de apostolis vocat Judam , et eundem facit eum Jacobo Alphaei : accepta forsitan occasione , partim ex iis qui Simeoni Cleophae dant Judæ nomen , in quam sententiam descendunt pseudo-Hippolytus in Catalogo apostolorum , auctor adnotationis De 12 apostolis adductæ supra ad cap. ult. , lib. II , et qui Indictam apostolorum composuit initia Oecumenii ex-

stantem ; partim ex Epiphanio , apud quem sub finem tomi I , libri I , et in Anacephalæosi , Judas dicitur is qui evangelistis est Jacobus Alphaei . Simon , inquit Dorotheus excusus , Judas cognominatus , qui et post Jacobum Hierosolymorum episcopus faciens est (arbitror eum esse Jacobum Alphaei) sub Trajano rege cruci alligatus , occisus est in Ostracina civitate Ægypti Cæsareæ , cum annos vixisset 102 . Dixi excusus , nam in Græce scripto habetur : Σίμων δὲ , ὁ ἐπικληθεὶς Ἰούδας , ἐν Ἐλευθεροπόλει , καὶ ἀπὸ Γάζης ἕως Αἰγύπτου κηρύξας τὸν Χριστὸν , θάπτεται ἐν τῇ Ὑστρακίῃ πόλει τῆς Αἰγύπτου , σταυρωθεὶς ἐπὶ Τραϊανῷ τοῦ βασιλέως . Ast ubi de discipulis disserit , Simonem Cleopæ cum Cleopa confundit , dicens : Cleopas , qui et Simon , consobrinus Domini fuit . Hic cum una cum Luca proficisceretur , Dominum post resurrectionem ex mortuis vidit , cumque illo locutus est , quemadmodum in Evangelio scribitur . Tandem alter Hierosolymorum episcopus factus est . Græce : Κλεώπας , ὁ καὶ Συμεὼν , ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου γενόμενος , καὶ δευτέρος ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων , ὃς καὶ ἰδὲν αὐτὸν μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν . Er-

(47) Ἰούδας Ἰακώβου . Tertium Hierosolymæ episcopum Judam nuncupat Eusebius , lib. I Chroniconum , p. 80 , ultimus editionis ; Epiphanius , hæresi 66 , seu Manichæorum , sect. 20 , et Georgius Syncellus in Chronographia : Justum idem Eusebius in Chronicis et in Historia , ambo Nicephori chronographus et historicus , auctor Radertiani Chronici , Zonaras , et alii : Judam Jacobi nullus , quod sciam , præter Constitutorem hunc , et pseudo-Epiphanium in Apostolorum ἀνεκδότῳ Indiculo : Ἰούδας , ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου μετὰ Ἰακώβον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν , καὶ Συμεὼν ἐξ ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου . Αὐτῶν [Ἰ. λίπον pro λίπον] δὲ καὶ αὐτὸν ἐπίσκοπον ἐν Ἱεροσολύμοις ἔτη 7 , ἀκέρυξ δὲ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ . Ἐποίησε δὲ καὶ καθολικὴν ἐπιστολὴν καὶ πρῶτον ἔγραψε εἰς υἱοὺς , Ἰακώβον καὶ Ζωχίρ' ἀπέθανε δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐνδοξῶς . Imo adversari videtur ei sententiæ Hegesippus , apud Eusebium Historiæ lib. III , cap. 20 et 32 . Innuvit enim Judam e vita migrasse ante Simeonem . Id.

σαρείας τε τῆς Παλαιστίνης (48) πρότερον μὲν Ζα-
χαῖος ὡς ποτε τελώνης, μεθ' ὃν Κορνῆλιος, καὶ τρίτος
Θεόφιλος. Ἄντιοχείας δὲ Εὐόδιος (49) μὲν ὑπ' ἑμοῦ

A mum quidem Zacchæus olim publicanus, post quem
Cornelius, et tertius Theophilus; Antiochiæ vero
Evodius quidem a me Petro, Ignatius autem a

VARIORUM NOTÆ.

roris tamen socium habet non modo citatum adno-
tatores, sed etiam Symeonem Metaphrastem, in
Chronico nondum publici juris facto : Κλεώπας ὁ
ἀνεψιὸς τοῦ Κυρίου, ὁ γαμβρὸς Ἰωσήφ τοῦ δικαίου,
ἀνὴρ δὲ Μαρίας τῆς καλουμένης ἀδελφῆς μητρὸς τοῦ
Κυρίου· οὗτινος εἰς τὸν γάμον τὸ ὕδωρ οἶνον ἐποίησεν
ὁ Χριστός. Ὅς καὶ ἴδεν αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν
μετὰ Λουκᾶ εἰς πόλιν Ἐμμαούς. Οὗτος δεύτερος
ἐπίσκοπος γέγονεν Ἱερουσαλῶν. Id est : Cleopas
consobrinus Domini, gener Josephi iusti, et maritus
Mariæ quæ vocabatur soror matris Domini. In cuius
nuptiis aquam Christus vertit in vinum. Qui et cum Luca
eumdem Dominum post resurrectionem vidit ad oppi-
dum Emmaus. Is secundus exstitit episcopus Hieroso-
lymorum. Ac de Cleopa, suljungam observatiunculam
ex lib. Regio 2374, ubi de fratribus Domini : Ὁ
Κλεώπας υἱὸς ἦν Ἰωσήφ τοῦ μνήστορος. Cleopas filius
erat Josephi iusti. Græci 30 Junii, Σίμων ὁ καὶ Συ-
μεῶν, ὁ καὶ Κλεώπας, υἱὸς Ἰωσήφ, ἀδελφὸς Ἰακώβου.
In ms. Regio 2423, Συμεῶν ὁ Κλεώπας. Jam vero nulli
Simonem apostolum et Symeonem episcopum pro
eodem habent. Ab aliis autem noster Symeon, Ja-
cobi Iusti cui successit, aut patruelis dicitur, aut
frater. Tolle leve mendum, διακληθεῖς pro διαβλη-
θεῖς, e Chronici Alexandrini loco, p. 594, sic edito :
Τραζανου κατὰ Χριστιανῶν διωγμῶν κινήσαντος, Σίμων
ὁ τοῦ Κλεώπα τῆς ἐν Ἱερουσαλὺμοις Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος
γενόμενος ἐμαρτύρησε, γενόμενος ἐτῶν ρκ', ἐπὶ Ἀττι-
κοῦ ὑπατικῆς διακληθεῖς ὑπὸ τῶν τῆς μοίρας Κορίν-
θου καὶ τῶν λεγομένων Νικολαϊτῶν, etc. Cor.

(48) Καίσαρειας δὲ τῆς Παλαιστίνης. Concor-
dant in Zacchæo alia Clementi pariter ascripta,
itemque Rufinus præfatione ad Recognitiones. In
C hæresographis Sirmondianis, hæc. 11, 13. In Cor-
nelio Martyrologia, necnon Hegesippus, tractatu
De distantis locorum Terræ Sanctæ. Theophili
autem episcopi, hujus aut alterius, ad quem evange-
lista Lucas scripserit, mentio fit ab Isidoro, Orig-
inum lib. vi. cap. 2. Verum pseudo-Clementis apo-
cryphos libros aut non legit, aut potius lectos
scripserit Eusebius Cæsariensis; alias tanta Eccles-
iæ suæ ornamenta nequaquam in operibus suis omis-
surus. Vide in epistola tertia supposititij Anacleti,
de Zacchæo, primo episcopo Antiochensi, falsam
totique antiquitati contrariam opinionem. Apud
Metaphrastem Petrus apostolus dicitur in Illo ci-
vitate Hellesponti Cornelium centurionem consti-
tuisse episcopum. Id.

(49) Εὐόδιος, etc. A multis Eüodos, minus be-
ne. Item, Eüodos et Eüódios, quemadmodum
legi forte debeat oratione De pseudoprophetis,
tom. VI B. Chrysostomi, ubi nunc, Eüódios, ἡ εὐώ-
δία τῆς Ἐκκλησίας. Pari modo, quo Philipp. iv, 2,
habetur Eüodiam, aut Eüwdiam. Etenim Græci, in
libris suis Ritualibus et ecclesiasticis, ac Latini non-
nulli, Evodium Antiochenum et Evodiam Pauli pro
uno homine ducunt : sitque verisimile eo Apostoli
loco quædam exemplaria cum Græca tum Latina,
prætulisse Evodium, non Evodiam. Certe in Marty-
rologio Notkeri, apud Henricum Canisium tom. VI,
editum est : II Non. Maii. Nativitas B. Evodii An-
tiochenæ Ecclesiæ episcopi, qui primus ab apostolis
ibi est ordinatus episcopus. De quo ipse Paulus Phi-
lippensis scribens ait : Evodium rogo, et Syntychem
deprecor, idipsum sapere in Domino Jesu Christo. Is
quem Dorotheum vocant in cod. Regio 1789.
Eüodos (ms. 2363, Eüodos), δὲ μετὰ Πέτρον τὸν ἀπό-
στολον ἐπίσκοπος γέγονεν ἐν Ἀντιοχείᾳ· οὐ καὶ αὐ-
τοῦ ὁ ἀπόστολος μνησθῆται. At in lib. 607, habetur
tantum : Εὐόδος (Εὐόδιος, vol. 1026), δὲ μετὰ Πέ-
τρον τὸν ἀπόστολον Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος γέγονεν.

Ubi Latina versio impressa : Evodus. Meminit etiam
hujus Paulus. Primus post Petrum apostolorum cory-
phæum Antiochiæ episcopus fuit. Apud Usuardum
supple ex aliis Martyrologiis nomen Lucii illius,
de quo Act. xiii, 1. Pridie Nonas Maii, Antiochiæ
S. Evodii; qui, ut B. Ignatius scribit, primus ibidem
episcopus a SS. apostolis institutus est, quem in
Actibus apostolorum B. Lucas commemorat. Sed ad
rem veniamus. Evodium Antiochiæ episcopum col-
locatum et ordinatum fuisse a Petro aiunt etiam
Græci, memoriam illius celebrantes, item Balsam-
on De patriarcharum privilegiis, et Suidas in Να-
ζιραῖος (sic cod. Regii, non Ναζηραῖος) et Χριστιαν-
νοί : ab apostolis generatim, Martyrologia, et pseudo-
Ignatius ad Antiochenos 7. Ordinatorem autem
Ignatii Paulum, alibi non memini me legere : tan-
tum Chrysostomus in ejus martyris Eucomio, Pau-
lum quoque manus ipsi imposuisse innuit; atque
Chrysostomum ex parte sequitur auctor Chronici
Alexandrini appellati, p. 526, qui dicit Ignatium
Antiochenæ Ecclesiæ episcopum ab apostolis fuisse
constitutum. A cæteris id Petro tribuitur; a Theo-
dorito, Felice PP. III, Joanne Malela apud Usserium,
in falsi Ignatii Epistolam ad Antiochenos, Hincma-
ro, Petro Damiani, etc. Sic de Polycarpo per Joannem
aut per apostolos ordinato, constituto, collo-
cato, non pauca exstant antiquorum testimonia. Jam
vero ex apostolici Constitutoris verbis concludunt
viri docti, Evodium et Ignatium simul fuisse Antio-
chiæ episcopos, illum gentibus datum, hunc Judæis;
qui et cesserit primo, iterumque post illius obitum
sederit; adeo ut ante et post Evodium sit Ignatius,
secundus pariter ac tertius a Petro : similiterque
de Timotheo et Joanne Ephesinis paulo post hocce in
loco memoratis, quod simul episcopatum gesserint,
affirmare debent. Subtiliter profecto et ingeniose
hæc, ac si vis etiam verisimiliter; mihi tamen res
non persuadetur facile. Quia quod volunt non dicit
aperte Constitutio : imo magis videtur exponenda,
per communem successionis morem. Et quæ tum
ἑνωπίδος istius, tum cessionis, antiquorum nullus
meminit : successisse vero Ignatium Evodio passim
legas. Cur ergo, inquires, Origenes, hom. 6. in Lucam,
Orientales apud Facundum, lib. viii, cap. 1, necnon
Thomas Metropolitæ Tyri protothronus Antiochiæ,
et Helias presbyter legatus Theodosii Hierosolymitani,
in Definitione quæ refertur actione 1 synodi
8, Ignatium appellant episcopum Antiochiæ se-
cundum, post Petrum? Cur Athanasius Epistola
De synodis Arimini et Seleuciæ, p. 922, eundem vult
post apostolos Antiochiæ episcopum fuisse consti-
tutum? Cur Chrysostomus laudans eum, Maximus ad
caput 4 libri De divinis nominibus, et Hincmarus
Remensis adversus Hincmarum Laudunensem, cap. 16,
affirmant, in Petri discessu Ignatio Antiochiæ
Ecclesiæ fuisse commissam? Cur a Petro Damiani,
lib. 1, epist. 20, scribitur quod Petrus postquam
ipse se in Antiochena sede fidei posuit fundamentum,
Ignatium vice sua mox ordinavit episcopum? Et
quare a plerisque ordinator Ignatii dicitur Petrus?
His objectionibus occurreret, si Evodii mors ponatur
ante principis apostolorum mortem; juxta nar-
rationem Joannis Malelæ Antiocheni : Ἐν τῷ δὲ
ἀνιέναι αὐτὸν ἐν τῇ Ῥώμῃ, διερχομένου αὐτοῦ δι'
Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, συνέβη τελευτῆσαι Εὐόδον
τὸν ἐπίσκοπον καὶ πατριάρχην Ἀντιοχείας, καὶ ἔλαβε
τὸ σχῆμα τῆς ἐπισκοπῆς Ἀντιοχείας μεγάλης Ἰγνα-
τίου, τοῦ ἀγίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου χειροτονήσαν-
τος αὐτὸν καὶ ἐνθρονίσαντος. Petro Romam conten-
dente, et per Antiochiam magnam iter faciente, Evo-
dium episcopum et patriarcham Antiochenum moi

labris prolatis populi tui congregati ex gentibus, A quæ te in veritate invocant; sicut suscepisti munera justorum in eorum sæculis. Abelis in primis reapexisti ac suscepisti sacrificium²⁵, et Noë ex arca egressi²⁶, Abrahami postquam exisset ex terra Chaldæorum²⁷, Isaaci in puteo juramenti²⁸, Jacobi in Bethlehema²⁹, Mosis in solitudine³⁰, Aaronis inter viventes ac mortuos³¹, Jesu Navæ in Galgalis³², Gedeonis in petra et velleribus ante peccatum³³, Manoë et uxoris ejus in campo³⁴, Samsonis in siti ante delictum³⁵, Jephthæ in bello ante inconsideratam promissionem³⁶, Baraci et Deborahæ in Sisara³⁷, Samuelis in Maspha³⁸, Davidis in area Ornæ Jebusæi³⁹, Salomonis in Gabaone et in Hierosolymis⁴⁰, Eliæ in monte Carmelo⁴¹, Elisæi in fonte sterili⁴², Josaphati in bello⁴³, Ezechie in morbo et in Senacheribo⁴⁴, Manassis in terra Chaldæorum post delictum⁴⁵, Josie in Pascha⁴⁶, Eadræ in reditu⁴⁷, Danielis in lacu leonum⁴⁸, Jonæ in ventre ceti⁴⁹, trium puerorum in fornace ignis⁵⁰, Annæ in tabernaculo coram arca⁵¹, Nehemiæ ac Zorobabelis in extruptione murorum⁵². Matathie et filiorum ejus in zelo tuo⁵³, Jaelis in benedictionibus⁵⁴. Et nunc ergo suscipe populi tui preces, tibi cum scientia, per Christum in Spiritu oblatas.

CAPUT XXXVIII.

Oratio pro ope justis allata.

Agimus tibi gratias de universis, Domine omnipotens; quod misericordias tuas et miserationes non removisti a nobis; sed per singulas ætates ac generationes servas, eripis, opitularis, protegis. Opem enim tulisti in diebus Enosi et Henochi, in diebus Mosis ac Jesu, in diebus judicum, in diebus Samuelis et Eliæ atque prophetarum, in diebus Davidis ac regum, in diebus Estheræ et Mardochæi, in diebus Judithæ, in diebus Judæ Machabæi et fratrum ejus. Euiam in diebus nostris auxilium nobis tulisti, per magnum tuum pontificem Jesum Christum Filium tuum. Etenim ex gladio liberavit, et alendo eripuit a fame, ex morbo sanavit, a lin-

πρόδεξαι τὰς διὰ χειλέων δεήσεις τοῦ λαοῦ σου τοῦ ἐξ ἔθνῶν, τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς προσεδέξω τὰ δῶρα τῶν δικαίων ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν. Ἄβελ ἐν πρώτοις τὴν θυσίαν ἐπαίδες καὶ προσεδέξω, Νῶε ἐξεληθόντος τῆς κιβωτοῦ, Ἀβραὰμ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν ἐκ (3) γῆς Χαλδαίων, Ἰσαὰκ ἐν τῷ φρέατι τοῦ ὄρκου, Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ (4), Μωσῆος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἀαρῶν ἀνὰ μέσον τῶν ζώντων καὶ τῶν τεθνεώτων, Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐν Γαλγάλοις, Γεδεὼν ἐπὶ τῆς πέτρας καὶ τῶν πόκων πρὸ τῆς ἁμαρτίας, Μανωὲ καὶ τῆς αὐτοῦ γυναίκος ἐν τῷ πεδίῳ, Σαμψῶν ἐν τῷ δίφῳ πρὸ τῆς πλημμυλείας, Ἰεφθαὲ ἐν τῷ πολέμῳ πρὸ τῆς ἀκρίτου ἐπαγγελίας, Βαρὰκ καὶ Δεβδόρα ἐπὶ τοῦ Σισάρα, Σαμουὴλ ἐν Μασσηφῆ, Δαβὶδ ἐν ἄλλῳ ὄρνῳ τοῦ Ἰεβουσαίου, Σολομῶντος ἐν Γαβαὼν καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ, Ἥλια ἐν τῷ ὄρει τῷ Καρμηλίῳ, Ἐλισσαίου ἐπὶ τῆς ἀτεκνούσης πηγῆς, Ἰωσαφὰτ ἐν πολέμῳ, Ἐζεκία ἐν ἀρρώστια καὶ ἐπὶ τοῦ Σαναχηρείμ (5), Μανασσῆ ἐν γῇ Χαλδαίων μετὰ τὴν πλημμύειαν, Ἰωσία ἐν τῷ Φασσῆ (6)⁵⁵, Ἐσδρα ἐν τῇ ἐπανόδῳ, Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λέοντων, Ἰωνᾶ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, τῶν τριῶν παιδῶν ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ πυρὸς, Ἄννης ἐν τῇ σπηγῇ ἐνώπιον τῆς κιβωτοῦ, Νεεμῖα ἐπὶ τῇ ἀνεγέρσει τῶν τειχῶν καὶ τοῦ Ζοροβάβελ, Ματθαθα καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐν τῷ ζήλῳ σου, Ἰαθῆλ (7) ἐν εὐλογίαις. Καὶ νῦν οὖν πρόδεξαι τὰς τοῦ λαοῦ σου προσευχάς, μετ' ἐπιγνώσεώς σοι διὰ Χριστοῦ προσφερομένας ἐν τῷ Πνεύματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

Προσευχὴ ἀντιλήψεως δικαίων.

C Εὐχαριστοῦμέν σοι περὶ πάντων, Δέσποτα παντοκράτορ· οὐκ ἔγκατέλιπες τὰ ἔλεῃ σου καὶ τοὺς οἰκτιρισμοὺς σου ἀφ' ἡμῶν· ἀλλὰ καθ' ἐκάστην γενεάν καὶ γενεάν σώσεις, ρύη, ἀντιλαμβάνη, σκεπάσεις. Ἀντελάβου γὰρ ἐν ἡμέραις Ἐνῶς καὶ Ἐνώχ, ἐν ἡμέραις Μωσῆ καὶ Ἰησοῦ, ἐν ἡμέραις τῶν κριτῶν, ἐν ἡμέραις Δαυὶδ καὶ τῶν βασιλέων, ἐν ἡμέραις Σαμουὴλ καὶ Ἥλια καὶ τῶν προφητῶν, ἐν ἡμέραις Ἐσθῆρ καὶ Μαρδοχαίου, ἐν ἡμέραις Ἰουδαίου, ἐν ἡμέραις Ἰούδα Μακκαβαίου καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀντελάβου ἡμῶν διὰ τοῦ μεγάλου σου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Παιδός σου. Καὶ ἀπὸ μαχαίρας γὰρ ἐρρύσατο, καὶ ἐκ λιμοῦ

²⁵ Gen. iv. ²⁶ Gen. viii. ²⁷ Gen. xii. ²⁸ Gen. xxii. ²⁹ Gen. xxxv. ³⁰ Exod. xii. ³¹ Num. xvi. ³² Jos. v. ³³ Judic. vi et viii. ³⁴ Judic. xiii. ³⁵ Judic. xv et xvi. ³⁶ Judic. xi. ³⁷ Judic. iv. ³⁸ I Reg. vii. ³⁹ I Paral. xxi. ⁴⁰ III Reg. iii et viii. ⁴¹ III Reg. xviii. ⁴² IV Reg. ii. ⁴³ II Paral. xviii. ⁴⁴ IV Reg. xx et xix. ⁴⁵ II Paral. xxxiii. ⁴⁶ II Paral. xxxv. ⁴⁷ f. Φάσσα. ⁴⁸ I Esdr. viii. ⁴⁹ Dan. vi et xiv. ⁵⁰ Jou. ii. ⁵¹ Dan. iii. ⁵² I Reg. i. ⁵³ I Esdr. iii. ⁵⁴ I Mach. ii. ⁵⁵ Judic. v, 24.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Ἐκ. Αὐτῶν ἐκ. Sic idem cod. CLER.

(4) Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ: Bovius, in Bethel, optime, sive ita repererit, sive emendarit. Notum hæc duo nomina ubi per compendium scribuntur, confundi facile ac librariis fraudi esse: quod cernere licet in *Chronico Alexandrino*, p. 248. Sane ob eundem errorem S. Ambrosius lib. ii *De Jacob*, cap. 7, pro Bethel, Gen. xxxv, dum legit Bethlehem, sic loquitur: *Exurgens ascende in locum Bethlehem* (eo modo prorsus scribi debere docent sequentia), *hoc est in domum panis, ubi natus est Christus; sicut Michæas propheta testatus est, dicens: Et tu,*

Bethlehem, domus Ephrata, & etc. Cor.

(5) Σαναχηρείμ. Cod. Vind. Σαναχηρίν. CL.

(6) Ἐν τῷ Φασσῆ. Non infeliciter mihi videoer vocem nihili Φασσῆ hoc loco mutasse in præclarum vocabulum Φάσσα, quod est Φασέχ II Paralip. xxxv et xxx, seu Pascha, docente magno theologo Gregorio Nazianzeno in oratione 42, p. 682, 683. At a doctissimo Turriano, qui vertit, in *Sappha*, intelligitur, ni fallor, Saphan Σαφάν, sive Σαφφάν, scriba templi Domini temporibus Josiæ regis. Cor.

(7) Ἰαθῆλ. Est Ἰαθῆλ, Jael, aut Jahel. Josepho Ἰάλη. Id.

ἐξέλθετε διαθρήσας, ἐκ νόσου λάσπευ, ἐκ γλώσσης
 πονηρῆς ἐκείπασε. Περὶ πάντων σοι διὰ Χριστοῦ
 εὐχαριστοῦμεν. Ὁ καὶ φωνὴν ἑναρθρον εἰς ἐξομολό-
 γησιν δωρησάμενος καὶ γλώσσαν εὐάρμοστον, δικήν
 κλήκτρου, ὡς ὄργανον ὑποθείς. Καὶ γαῦσιν πρόσφο-
 ρον, καὶ ἀψὴν κατάλληλον, καὶ ὄρασιν θέας, καὶ
 ἀκοὴν φωνῆς, καὶ ὄσφρησιν ἀτμῶν, καὶ χεῖρας εἰς
 ἔργον, καὶ πόδας πρὸς (8) ὁδοιπορίαν. Καὶ ταῦτα
 πάντα ἐκ μικρῆς σταγόνης διαπλάττεις (9) ἐν μήτρῃ,
 καὶ ψυχὴν ἀθάνατον μετὰ τὴν μόρφωσιν χαρίτη, καὶ
 προάγεις εἰς φῶς. Τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν ἄνθρωπον,
 νόμοις ἐπαίδευσας, δικαιομασίαν ἐφαίδρυνας πρὸς
 ἄλλοιον ἐπάγων διάλυσιν, τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγείλω.
 Πόσος τοιγαροῦν ἀνάρκης βίος, αἰώνων δὲ μήκος
 πόσον διαρκέσει ἀνθρώποις πρὸς εὐχαριστίαν; ἢ τὸ
 μὲν πρὸς ἀξίαν ἀδύνατον, τὸ δὲ κατὰ δύναμιν εὐαγέ-
 ῆς. Ἐρρήσω γὰρ ἀσθελεῖας πολυθῶον, καὶ χριστοκτείνων
 αἰρέσεως ἐξέλθου, πεπλανημένης ἀγνοίας ἡλευθέρω-
 σας τὸν Χριστὸν ἀπέστειλας εἰς ἀνθρώπους ὡς (10)
 ἄνθρωπον, θεὸν ὄντα μονογενῆ τὸν Παράκλητον
 ἐνφύσιον ἡμῶν ἀγγέλου ἐπέστειλας, τὸν διάβολον
 ἡσυχνας ὄντα ὄντας ἐποίησας, γενομένους φυλάσσει-
 ζῶν ἐπιμετρῆς, χορηγεῖς τροφὴν μετόνοιαν ἐπηγ-
 γείλω. Ὑπερ πάντων σοι ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας, διὰ
 Ἰησοῦ Χριστοῦ (11), νῦν, καὶ ἀεὶ (12), καὶ εἰς τοὺς
 αἰῶνας. Ἀμήν. Ταῦτα μελετᾶτε, ἀδελφοί· καὶ εἴη
 ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν ἐπὶ γῆς, καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ
 Πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ καὶ αὐτὸν ἀποστείλαντος, καὶ
 ἡμεῖς δι' αὐτοῦ ἐλευθερώσαντος ἐκ τῆς δουλείας τῆς
 φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης, καὶ ζῶν
 ἐπαγγελιαμένον τοῖς δι' αὐτοῦ πιστεύουσιν εἰς τὸν
 τῶν θῶον Θεόν. Ὅπως μὲν οὖν ὀφείλουσι ζῆν οἱ κατὰ
 Χριστὸν μεμνημένοι, καὶ εἰς εὐχαριστίας ἀναπέμπειν
 τῷ Θεῷ διὰ Χριστοῦ, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων·
 δίκαιον δὲ, μὴδὲ τοὺς ἀμύητους καταλιπεῖν ἀδοθηθῆ-
 τους.

A gua mala protexit. De omnibus tibi per Christum
 gratias agimus. Qui et vocem articulatam dedisti
 ad confessionem; et linguam aptam, plectri si-
 millem, tanquam organum subjecisti; et gustum
 commodum, et tactum convenientem, et visum ad
 spectandum, et auditam ad percipiendam vocem,
 et odoratum ad odores hauriendos, et manus ad
 opus, et pedes ad ambulationem. Atque hæc omnia
 ex parva gutta formas in utero, ac post figuratio-
 nem animam immortalem donas, et in lucem pro-
 ducis. Animal rationale, hominem, legibus erudi-
 visti, justificationibus illustrasti: indecens disso-
 lutionem ad breve tempus, resurrectionem promi-
 sisti. Quæ igitur vita sufficiens et sæculorum
 quantia longinquitas hominibus satis erit ad gratia-
 rum actionem? Sed id quidem pro dignitate agere,
 impossibile est; pro viribus autem præstare, san-
 ctum ac plium. ⁶⁶ Nam exemisti nos ex impietate
 eorum qui plures deos colunt, et eripisti a secta
 illorum qui Christum occiderunt, liberasti ab igno-
 rantie errore: Christum ad homines, quasi homi-
 nem misisti, qui etiam est Deus unigenitus: Para-
 cletum in nobis fecisti habitare; angelos nobis
 præfecisti; diabolum dedecore aspersisti; nos, cum
 non essemus, fecisti, factos conservas; vitam ad-
 metiris, suppeditas nutrimentum; penitentiam
 pollicitus es. Pro omnibus tibi gloria et veneratio,
 per Jesum Christum, nunc, et semper, et in sæcula
 Amen. Hæc meditamini, fratres, et sit Dominus
 vobiscum in terra, et in regno Patris ejus, qui et
 illum misit, et nos per eum liberavit ex servitute
 corruptionis in libertatem gloriæ ⁶⁷, ac promissit
 vitam iis qui per eundem in Deum universitatis
 crediderunt. Quemadmodum igitur vivere debeant
 qui in Christi religione sunt initiati, et quas gratia-
 rum actiones Deo per Christum destinare, dictum
 est in superioribus: æquum vero est, ut et eos, qui
 initiati non sunt, auxillo destitutos non relin-
 quamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ΄.

CAPUT XXXIX.

⁶⁸ Ὅπως χρῆ τοὺς κατηχομένους στοιχειοῦσθαι.
 Ὁ μέλλων τοίνυν κατχεισθαι τὸν λόγον τῆς εὐ-
 σεβείας, παιδεύσθω πρὸ τοῦ βαπτίσματος τὴν περι-
 τοῦ ἀγεννήτου γνῶσιν, τὴν περὶ Υἱοῦ μονογενοῦς·
 ἐπιγνώσιν, τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πληροφο-
 ρίαν. Μανθανέτω δημιουργίας διαφόρου τάξιν, προ-
 κλησίας εἰρημῶν, νομοθεσίας διαφόρου δικαστηρία. Παι-
 δεύσθω διατὶ κόσμος γέγονε, καὶ δι' ὃ κοσμοπολί-
 της (13) ὁ ἄνθρωπος κατέστη. Ἐπιγινώσκέτω τὴν

Quomodo oporteat catechumenos institui.

Qui ergo ad doctrinam pietatis instruendus est,
 erudiatur ante baptismum in scientia de Ingenito,
 in cognitione de Filio unigenito, in persuasione
 certis de Spiritu sancto. Discat creationis diversæ
 ordinem, providentiæ seriem, variæ legislationis
 tribunalia. Erudiatur quare mundus sit factus, et
 cur mundi civis homo constitutus sit. Agnoscat
 naturam suam, quænam sit. Doceatur quomodo

⁶⁶ I. Ignat. interpol. ad Traill. 6, ad Philad. 6. ⁶⁷ Rom. viii, 21.

VARIORUM NOTÆ.

(8) Πρὸς. Cod. Vind. εἰς. CLER.

(9) Διαπλάττεις. Cod. Vind. διαπλάσας. Io.

(10) Ὁς. Deest in cod. Vind. Io.

(11) Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Cod. Vind. μετὰ Χρι-
 στοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου. Doxologia orthodoxa, pro
 Arrianica, ut et alibi. Io.

(12) Καὶ ἀεὶ. Omittuntur, et quidem merito, in
 cod. Vindobonensi; sequentia enim verba id ipsum

exprimunt. Io.

(13) Κοσμοπολίτης. Hoc est, juxta Ciceronem
 v. Tusulanarum, et S. Ambrosium Enarratione
 ad Sabinum, totius mundi incolæ et civis; κόσμος
 Socrati apud Plutarchum, libro De exilio; munda-
 nus, interprete Tullio ubi supra. Tertullianus Apolo-
 getici cap. 38: Unam omnium Rempublicam agnosce-
 mus mundum. Cot.

Deus improbos aqua et igne punierit⁶⁶; sanctos vero, per singulas ætates, honore ac gloria decoraverit : Sethum dico, Enosum, Henochum, Noam, Abrahamum et posteros ejus, Melchisedecum, Jobum, Mosem, Jesum, Chalebum, et Phineem sacerdotem, sanctosque singularum ætatum. Item edoceatur quemadmodum per providentiam, Deus humanum genus non aversatus fuerit; imo ab errore ac vanitate ad agnitionem veritatis diversis temporibus vocarit, reducens a servitute ac impietate ad libertatem et pietatem, ab injustitia ad justitiam, a morte æterna ad vitam perpetuam. Hæc et his consentanea discat in catechesi, qui accedit. Qui autem manus ei imponit, adoret Deum, universorum Dominum, gratias agens pro creatura ejus; quod miserit Filium suum unigenitum Christum, ut salvet hominem, deletis iniquitatibus, atque remittat impietates ac peccata, et purget ab omni inquinamento carnis et spiritus⁶⁷, hominemque sanctificet, secundum beneplacitum bonitatis suæ, atque indicet voluntatem suam, ac illuminet oculos cordis ejus ad consideranda mirabilia ejus; necnon manifestet ei judicia justitiæ, ut odio habeat omnem viam injustitiæ, ambulet autem viam veritatis : quo ille dignus habeatur regenerationis lavacro, in adoptionem in Christo; ut complantatus similitudini mortis Christi⁶⁸, in spe gloriosæ societatis, necetur quidem peccato, vivat autem Deo secundum mentem, sermonem, et actionem, atque annumeretur in libro viventium. Post vero gratiarum actionem hanc, doceat eum de Domini incarnatione, et de passione ejus, resurrectione ex mortuis, et assumptione.

Καὶ μετὰ τὴν εὐχαριστίαν ταύτην, παιδευσάτω αὐτὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ ἀναλήψεως.

αὐτοῦ φύσιν, οἷα τις ὑπάρχει. Παιδευέσθω ὅπως ὁ θεὸς τοὺς πονηροὺς ἐκόλασεν ὕδατι καὶ πυρὶ, τοὺς δ' ἁγίους ἐδόξασε καθ' ἑκάστην γενεάν· λέγω θῆ ἐν Σῆθ, τὸν Ἐνὼχ, τὸν Νῶε, τὸν Ἀβραάμ καὶ τοὺς ἐγγόνους αὐτοῦ, τὸν Μελχισεδέκ, καὶ τὸν Ἰώβ, καὶ τὸν Μωσέα, Ἰησοῦν τε, καὶ Καλλέβ, καὶ Φινεὲς τὸν ἱερεῖα, καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην γενεάν ὁσίους. Ὅπως τε προνοούμενος οὐκ ἀπεστράφη ὁ θεὸς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ἀλλὰ ἀπὸ πλάνης καὶ μετανοίας εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐκάλει κατὰ εἰς φόρους καιροὺς, ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ ἀσεβείας εἰς ἐλευθερίαν καὶ εὐσέβειαν ἐπανάγων (14), ἀπὸ ἀδικίας εἰς δικαιοσύνην, ἀπὸ θανάτου αἰωνίου εἰς ζωὴν αἰδίου. Ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις ἀκούουθα μανθανέτω ἐν τῇ κατηχήσει ὁ προσωύων. Προσκυνεῖτω δὲ ὁ χειροθετῶν (15) αὐτὸν, τὸν θεὸν τὸν τῶν ὁλων Δεσπότην, εὐχαριστῶν ὑπὲρ τοῦ πλάσματος· ὅτι κατέπαυσε τὸν Ἰὺν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Χριστὸν, ἵνα σώσῃ τὸν ἀνθρώπον, ἐξαλείψας τὰς ἀνομίας, καὶ ἵνα ἀφῆ τὰς ἀσεβείας καὶ τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθάρσῃ ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· ἁγιασθῆναι δὲ τὸν ἀνθρώπον κατ' εὐδοκίαν τῆς χρηστότητος αὐτοῦ. συνετίσῃ (16) δὲ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ φωτίσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς κατανόησιν τῶν θαυμασίων αὐτοῦ· γνῶρισῃ αὐτῷ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης, ὅπως ἂν μισθῇ πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας, περὶ ἧται δὲ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας· εἰς τὸ καταξιωθῆναι αὐτὸν τοῦ λουτροῦ τῆς καλιγγενείας, εἰς υἱοθεσίαν τὴν ἐν Χριστῷ· ἵνα σύμφυτος γενόμενος τῇ ὁμοιότητι τοῦ θανάτου (17) τοῦ Χριστοῦ, ἐπ' (18) ἐλπίδι τῆς ἐνδόξης κοινωνίας, νεκρωθῆ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσῃ δὲ τῷ θεῷ κατὰ τε (19) νοῦν καὶ λόγον καὶ πράξιν, καὶ ἐν τῇ βίῳ τῶν ζώντων συναριθμηθῆ τὰ περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως, τὰ τε περὶ

⁶⁶ Gen. vii et xix. ⁶⁷ II Cor. vii, 1 ⁶⁸ Rom. vi, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(14) Ἐξαράγων. Ἐνάγων, cod. Vind. CLER.
 (15) Ὁ χειροθετῶν. Manus imponebant catechumenis, quando eos faciebant catechumenes. Severus, dialogo 2, cap. 5 : Nec cunctatus Martinus, in mediout erat campo, cunctus, imposita universis manu, catechumenos fecit. Vide in libris Ritualibus orationes ad faciendum catechumenum. Ac si mecum sentire vis, hunc ritum intellige expressum in conciliis Arelatensi et Eliberitano, ubi frustra digladiantur interpretes, alii accipientes de baptismo, alii de confirmatione. Ajunt Patres Arelatenses in Epistola ad Silvestrum PP. : De his qui in infirmitate e sunt constituti, et credere volunt, placuit eis manum imponi; et canone 6 : De his qui in infirmitate credere volunt, placuit eis debere manum imponi. Eliberitani vero can. 39 : Gentiles si in infirmitate desideraverint sibi manum imponi, si fuerit eorum ex aliqua parte vita honesta, placuit eis manum imponi, et fieri Christianos. Neque enim dicitur, in gravi infirmitate, aut in periculo mortis, sed in infirmitate tantum. Verum objicit vir hac præsertim in parte longe doctissimus Joannes Morinus De penitentia lib. x, cap. 8, dogma esse in Ecclesia inauditum, aliquem non baptizatum esse posse Christianum. Quasi vero canonis Eliberitani 45

verba non sint, quæ eodem loci a Morino laudantur : Qui aliquando fuerit catechumenus, et per inhærens tempora nunquam ad Ecclesiam accesserit, si eum de clero quisque cognoverit esse Christianum, aut testes aliqui exstiterint fideles, placuit si baptismum non negari, eo quod in veterem hominem deliquisse videatur. Quid quod Græci ex canone CP. 7, eum qui accessit ad Ecclesiam antequam baptizent, faciunt primo Christianum, hoc est Christianum ἀβάπτιστον, οἷα τυχόν ἐστι τὰ τῶν Χριστιανῶν παιδία τὰ μέλλοντα βαπτίζεσθαι, docetur Euschologi pagina 345, ac deinde catechumenum? Præterea manus imponebant catechumenis, inter tempus iniu catechumenatus, et tempus baptismi : qua de manus impositione, vel quotidiana, vel crebra, vel certis Quadragesimæ diebus, agitur præcipue in Clementinis, lib. iii, cap. ult., in concilio Carthaginiensi iv, cap. 85, et in concilio Matisconensi ii, can. 3. Cot.
 (16) Συνετίσῃ. In cod. Vind. συστήσῃ καὶ συνετίσῃ εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ, commendat et suam sententiam facit voluntatem. CLER.
 (17) Τοῦ θανάτου. Omituntur in cod. Vind la.
 (18) Ἐπ'. Omissum in eodem: lb.
 (19) Τῆ. Deest in cod. Vind. lb.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

Διδάχαις, ὡς ᾗ ἡ πόλις κατηχομένους (20) ὑπὸ τῶν ἱερῶν ἐν τῇ μνήσει εὐλογεῖσθαι, καὶ τίνα διδάσκεισθαι αὐτούς.

Καὶ ὅταν ἢ πρὸς αὐτὸ λοιπὸν τὸ βαπτισθῆναι ὁ κατηχηθεὶς, μανθανέτω τὰ περὶ τῆς ἀποταγῆς τοῦ διαβόλου, καὶ τὰ περὶ τῆς συναγωγῆς τοῦ Χριστοῦ. Δεῖ γὰρ αὐτὸν πρῶτον μὲν ἀποσχέσθαι τῶν ἐναντιῶν· καὶ τότε ἐν τῷ γενέσθαι τῶν μυστηρίων, προκαθάραντα ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν πάσης κακοηθείας (21), σπύλου τε καὶ βυτίδος· καὶ τότε τῶν ἁγίων μεταλαχεῖν· ὡς γὰρ γεωργὸς ἀριστος ἐκκαθαίρει τὴν ἀρουραν πρότερον τῶν ὑπερφουσῶν ¹¹ ἐν αὐτῇ ἀκανθῶν, καὶ τότε σπείρει τὸν πυρὸν· οὕτω δεῖ καὶ ὁμᾶς πρότερον πᾶσαν ἀσέβειαν ἐξελόντας ἀπ' αὐτῶν, τότε τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς ἐγκαταβάλλεσθαι, καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀξιῶσαι (22). Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ὁμῶν (23) οὕτως ἡμῖν παρήγγειλεν, «*Μαθητεῖσατε πρότερον (24) πάντα τὰ ἔθνη*·» καὶ τότε ἐπήγαγε, τὸ, «*Καὶ βαπτίσατε αὐτούς, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*·» ἀπαγγελλέτω οὖν ὁ βαπτιζόμενος ἐν τῷ ἀποτάσσεισθαι·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

Ἀποταγή πρὸς τὸν ἐναντίον (25), καὶ συναγωγή πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

Ἀποτάσσομαι (26) τῷ Σατανᾷ, καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, καὶ ταῖς λατρειαῖς αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς ἐφευρέσειν αὐτοῦ, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτόν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποταγὴν, συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω, καὶ βαπτίζομαι εἰς ἓνα ἀγέννητον, μόνον ἀληθινὸν Θεὸν παντοκράτορα, τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ, κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν πρὸ αἰῶνων εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα ¹² (27), οὐ κτισθέντα, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα, τὸν ἐκ τῶν ἡμερῶν καταλεθόντα ἐξ οὐρανοῦ, καὶ σάρκα ἀναλαβόντα, καὶ ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας γεννηθέντα, καὶ πολιτευσάμενον ὁσίως κατὰ

¹¹ al. ὑπερφουσῶν. ¹² Matth. xxviii, 19. ¹³ I. Ignat. interpol. ad Magn. 11. ¹⁴ Deest in al. ut in altero cod. Vind.

VARIORUM NOTÆ.

(20) *Κατηχομένους*. Addit uterque cod. Vind. *ἄλλοντας βαπτίζεσθαι*. Ib.

(21) *Κακοηθείας*. In cod. Vind. *legere est κακοηθείας*, eodem sensu. Ib.

(22) *Ἀξιῶσαι*. Præmittitur huic voculæ αὐτοῦς in cod. Vind. recte. Ib.

(23) *Ἰμῶν*. Ἡμῶν in cod. Vind. Ib.

(24) *Πρότερον*. Non legitur in cod. Vind. Ib.

(25) *Ἐναντίον*. Addit cod. Vind. uterque τοῦ κατηχομένου. Ib.

(26) *Ἀποτάσσομαι*, etc. Juverit fortassis ad illustrationem aliquam celeberrimi ritus, ex innumeris locis duo decerpere, insignia et brevia, unum Græci doctoris, alterum Latini. Ergo apud Joannem Chrysostomum homil. 21, ad populum Antiochenum in fine dicitur : *Ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾷ, καὶ τῇ πομπῇ σου· καὶ τῇ λατρειᾷ σου, καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστῷ*. Hieronymus vero ad finem capituli vi Amos : *In mysteriis*, inquit, *primum renuntiamus*

A CAPUT XL.

Constitutio, quomodo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quamnam eos doceri conveniat.

Cumque jamjam erit baptizandus catechumenus, discat quæ ad renuntiandum diabolo, et quæ ad se ascribendum Christo pertinent. Oportet enim illum primo quidem abstinere a contrariis; et deinde ingredi ad mysteria, cum prius cor suum purgaverit ab omni perversitate, macula et ruga; atque tunc demum ad sacramenta percipienda accedere. Nam ut optimus agricola repurgat prius arva a supercrescentibus in eo spinis, tuncque serit triticum; ita oportet etiam vos, prius omni impietate ab eis extracta, tunc pietatem inseminare, et baptismo donare. Sic etenim Dominus noster nobis præcepit, dicens : «*Docete*» prius «*omnes gentes* : » post quod subjunxit illud : «*Et baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* ¹³. » Cum ergo renuntiet qui baptizatur, ita recitet :

CAPUT XLI.

Renuntiatio in adversarium, et ascriptio ad Christum Dei.

¹⁴ Renuntio Satanæ, et operibus ejus, et pompis ejus, et cultibus ejus, et angelis ejus, et inventis ejus, ac omnibus quæ sub eo sunt. Post renuntiationem vero, dum ascribit se, dicat : Et ascribor Christo, et credo, et baptizor in unum Ingentum, solum verum Deum omnipotentem, Patrem Christi, creatorem atque opificem universorum, ex quo omnia; et in Dominum Jesum Christum, unigenitum illius Filium, primogenitum omnis creaturæ, qui ante sæcula beneplacito Patris genitus est [non creatus], per quem omnia facta sunt quæ in cælis et in terra, visibilia et invisibilia; qui in novissimis diebus descendit de cælis, et carnem assumpsit, ac ex sancta Virgine Maria natus est, sancteque se gessit in vita secundum leges Dei ac Patris sui, et crucifixus est sub Pontio Pilato, et

ei qui in occidente est, nobisque moritur cum peccatis, et sic versi ad orientem, pactum inimus cum Sole justitia, et ei servituros nos esse promittimus, cum quibus Hieronymi conferri debent quæ habet Isaac Catholicus, Invectiva I in Armenios, cap. 8. Cor.

(27) *Ὁ κτισθέντα*. Videtur e margine irrepisse in textum. Legito quæ notabo ad *Recognit.* lib. iii, cap. 8. Quod autem soleret baptizandi recitare ac reddere Symbolum, res est longe notissima ex canonibus, Patribus, et rituum libris. Paulo ante citatus Isaac : *Ὁ Χριστὸς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως τῶν τῆς ἁγίων πατέρων οὐκ εἶπα μέλλων βαπτισθῆναι· μὴδ' αὐτὸ ὁμολογήσωσιν*. Auctarii Combelsiani tom. II, col. 518. Ib. — In accuratior cod. Vindobonensi xiii sæculo scripto leguntur hæc verba; in altero antiquiore, sed minus accurato, non comparent. Videntur orthodoxi librarii, aut eritici Arrianas opiniones hinc tollere voluisse, additis aut mutatis verbis, prout videbatur. CLER.

mortuus est pro nobis; et postquam passus est, A tertia die resurrexit a mortuis; ascendit ad cœlos, et sedet ad dexteram Patris, et iterum venturus est in consummatione sæculi cum gloria, ad iudicandos vivos ac mortuos, cuius regni non erit finis: baptizor etiam in Spiritum sanctum, id est Paracletum, qui Spiritus operatus est in omnibus ab initio mundi sanctis, postea vero missus quoque est apostolis a Patre, secundum promissionem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi, et post apostolos etiam omnibus, qui in sancta catholica Ecclesia credunt in carnis resurrectionem, in remissionem peccatorum, in regnum cœlorum, et in vitam futuri sæculi. Post hanc autem professionem, ordine venit ad olei unctionem.

ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Καὶ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἰλαίου χρίσιν.

CAPUT XLII.

De unctione mystici olei actio gratiarum.

Benedicitur autem hoc a pontifice in remissionem peccatorum, et præparationem baptismi. Sic enim invocatur ingenitum Deum, Patrem Christi, regem omnis naturæ in sensum ac intelligentiam cadentis; ut sanctificet oleum nomine Domini Jesu, et det gratiam spiritualem, et vim efficacem, ac remissionem delictorum, atque præparationem confessionis baptismi; ut is qui ungitur, solutus omni impietate, fiat dignus initiatione secundum Unigeniti præceptum.

CAPUT XLIII.

Gratiarum actio de mystica aqua.

Deinde venit ad aquam. Sacerdos autem benedicit ac laudat Dominum Deum omnipotentem, Patrem Unigeniti Dei, et gratias agit; quia misit Filium suum, qui homo fieret propter nos, ut nos salvaret; quia sustinuit ut ille in incarnatione fieret per omnia obediens, prædicaret regnum cœlorum, remissionem peccatorum, mortuorum resurrectionem. Ad hæc adorat ipsum unigenitum Deum post eum, et per illum gratias huic agens, quod ille mortem pro omnibus per crucem subierit, cuius mortis figuram dedit baptismum regenerationis. Laudat etiam quia in nomine Christi, Deus cunctorum Dominus, in Spiritu sancto non abiecit humanum genus; sed variis temporibus variam providentiam adhibuit:

¹⁸ al. add. ἡμῖν. ¹⁹ f. ὅν.

τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ σωρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἀποθανόντα ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν μετὰ τὸ καθεῖν τῆ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνεβθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεσθόντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον ἐπὶ συντελεῖα τοῦ αἰῶνος μετὰ δόξης κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· βαπτίζομαι καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτέστι τὴν Παράκλητον, τὸ ἐνεργήσαν ἐν πᾶσιν τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἁγίοις, ὑστερον δὲ ἀποσταλὴν καὶ τοῖς ἀποστόλοις (28)¹⁸ παρὰ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους δὲ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ἐν τῇ ἀγίᾳ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ (29), εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν (30), καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς ταύτην, κατ' ἀκολουθίαν ἔρχεται καὶ εἰς τὴν τοῦ ἰλαίου χρίσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

B. Περὶ χρίσματος τοῦ μυστικοῦ ἰλαίου εὐχαριστία.

Εὐλογεῖται δὲ τοῦτο παρὰ τοῦ ἀρχιερέως εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν τοῦ βαπτίσματος. Ἐπικαλεῖται γὰρ οὕτω (31) τὸν ἀγέννητον Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τὸν βασιλεῖα πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, ἵνα ἀγιάσῃ τὸ ἕλαιον τῶ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ δώσῃ χάριν πνευματικὴν, καὶ δύναμιν ἐνεργητικὴν, ἄφεσιν τε ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν ὁμολογίας βαπτίσματος, ὥστε τὸν χριζόμενον ἀπολυθόντα πάσης ἀσεβείας, ἄξιον γενέσθαι τῆς μυστικῆς κατ' ἐκτολήν τῶ Μονογενοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος εὐχαριστία.

Ἔστα ἔρχεται εἰς τὸ ὕδωρ. Εὐλογεῖ καὶ δοξάζει τὸν Δεσπότην Θεόν τὸν παντοκράτορα, τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ (32), εὐχαριστῶν, ὃ ἱερεύς· ἐκ ἀπέστειλεν ἐνανθρωπήσαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ δι' ἡμᾶς ἵνα ἡμεῖς σώσῃ· ὅτι ἠνέσχοντο τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπέσπον αὐτὸν γενέσθαι ἐν πᾶσι, κηρύξαι βασιλείαν οὐρανῶν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, νεκρῶν ἀνάστασιν. Ἐπὶ τούτοις προσκυλεῖ αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεόν μετ' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτὸν εὐχαριστῶν αὐτῶν, τῶ ἀναδέξασθαι αὐτὸν τῶν¹⁹ ὅπερ πάντων θάνατον διὰ τοῦ σταυροῦ. οὗ τῶπον ἔδωκε τὸ βάπτισμα τῆς παλιγγενεσίας. Δοξάζει τε ὅτι ἐν τῶ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, Θεὸς ὁ τῶ ὄλων Κύριος, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι οὐκ ἀπέβριζε τὸ τῶ ἀνθρώπων γένος, ἀλλὰ διαφόροις καιροῖς διαφόροις

VARIORUM NOTÆ.

(28) Τοῖς ἀποστόλοις. Deest in altero cod. Vin-dobon. CLEA.

(29) Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Satis constat apostolorum xpo usitatum non fuisse hoc loquendi genus. Alter codex habet pro καθολικῇ voces καὶ ἀποστολικῆς. Sed nec apostoli ipsi solebant sui xpi Ecclesiam sic vocare. Ita locuta sunt sequentia sæcula. lb.

(30) Εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν. Frustra asserit Franciscus Turrianus respexisse ad hæc verba Sophronium Hierosolymitanum, in epistola illa sua quæ refertur actione xi sextæ synodi, ubi aliquem sapientum citat. (Editionis Binianæ ann. 1618, tom. III, part. 1,

D p. 126, A.) Quæ enim laudantur, hæc, ἵνα καὶ τῆ εἰκόνα σώσῃ, καὶ τὴν σάρκα ἀθανάτισῃ, existant in Gregorio Nazianzeno orat. 38, p. 620, C; orat. 41 p. 682, C. Cor.

(31) Ὁθῶ. Alter codex οὗτος. Quod sequitur ὁ ἀγέννητος Θεός est etiam loquendi formula Ariarum, quamvis cæteroque sit vera. CLEA.

(32) Θεοῦ. Etiam hoc μονογενὴς Θεός alienum est a stylo apostolico, sed proprium Ariarum, quæ Patrem ἀγέννητον vocabant, ut vidimus paulo ante. Filium vero γυννητόν et μονογενῆ Θεόν. Quod casu offenderet scriptorem librorum alterius cod. Vindobro theo hinc scripsit Υἱοῦ.

τρηνίας ἐποίησατο· τότε (33) Ἀδάμ αὐτῷ ἐν παραδεισῷ, πρῶτον μὲν τρυφῆς λόγῳ τὸν παράδεισον οἰκητήριον δούς, ἔπειτα προνοίας λόγῳ ἐντολὴν ποιησάμενος· ἁμαρτόντα δὲ, δικαιοσύνη ἐξώσας, ἀγαθότητι δὲ μὴ ἀποβρίβας εἰς τὸ παντελές, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ κατὰ διαδοχὴν διαφόρως παιδεύσας· δι' ὃν ἐπὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἄνθρωπον γενέσθαι δι' ἀνθρώπους, καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη ἀναδέξασθαι, χωρὶς ἁμαρτίας. Αὐτὸν οὖν καὶ νῦν παρακαλεῖτω ὁ ἱερεὺς πρὸς τῷ βαπτίσματι, καὶ λεγέτω, ὅτι· Κάτιδε ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο· ὅς δὲ (34) χάριν καὶ δύναμιν, ὥστε τὸν βαπτιζόμενον, κατ' ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ σου, αὐτῷ συσταυρωθῆναι, εἰς συναποθανεῖν, καὶ συνταφῆναι, καὶ συναναστῆναι εἰς υἰοθεσίαν τὴν ἐν αὐτῷ, τῷ νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ. Καὶ μετὰ τοῦτο, βαπτίσας αὐτὸν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, χριστάτω μύρω, ἐπιλέγων·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου ἐπιχρηστίαι.

Κύριε ὁ Θεός, ὁ ἀγέννητος⁷⁷, καὶ ἀδέσποτος, ὁ τῶν ὄλων Κύριος, ὁ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὐοσμον παρασχόμενος· σὺ καὶ νῦν τοῦτο τὸ μύρον ὁδὸς ἐνεργῆς γενέσθαι ἐπὶ τῷ βαπτιζομένῳ, ὥστε βεβαίαν καὶ πάγιον ἐν αὐτῷ τὴν εὐωδίαν μείναι τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ συναποθανόντα αὐτὸν συναναστῆναι καὶ συζῆσαι αὐτῷ (35). Ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα λεγέτω. Ἐκάστου γὰρ ἡ δύναμις τῆς χειροθεσίας ἐστὶν αὐτῆ· ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕκαστον (36) τούτων ἐπίκλησις γένηται παρὰ (37) τοῦ εὐσεβοῦς ἱερέως τοιαυτῆς τις, εἰς ὕδωρ μόνον καταβαίνει ὁ βαπτιζόμενος, ὡς Ἰουδαῖοι (38), καὶ ἀποτίθεται μόνον τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, οὐ τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς. Μετὰ τοῦτο, ἐστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος (39)· ἀναγκαίως δὲ τὸν ἀναστάντα δεῖ ἐστάναι καὶ προσεύχεσθαι, διὰ τὸ πὸν ἡγεῖρόμενον ὄρθιον εἶναι· καὶ αὐτὸς οὖν συναποθανὼν τῷ Χριστῷ καὶ συνεγεσθῆς, στηρέτω. Προσευχέσθω δὲ κατὰ ἀνατολᾶς (40)· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο γεγραπταί ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων, ὅτι μετὰ τὸ συντελεσθῆναι τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σολομῶντος, ἐν αὐτῷ τῷ ἔγκαινισμῷ οἱ ἱερεῖς, καὶ οἱ Λευῖται, καὶ οἱ ψαλτῆδοι, μετὰ κυμβάλων καὶ ψαλ-

A tunc ipsi Adamo in paradiso; primum quidem ratione deliciarum dedit illi paradisum in habitationem; deinde ratione providentiæ mandatam tradidit; post peccatum autem, per justitiam eum expulit, per bonitatem vero non ex toto abiecit, sed et posteros ejus vicissim erudit diversis modis: propter quem in extremo sæculi misit Filium suum, ut homo fieret hominum causa, et omnes humanos affectus, excepto peccato, susciperet. Ipsum ergo et nunc invocet sacerdos sub baptismum, ac dicat: Respice de cælo, et sanctifica hanc aquam; da vero gratiam et virtutem, ut qui baptizatur, secundum mandatam Christi tui, cum eodem crucifigatur, et commoriatur, et consepeliatur, et consuscitetur in adoptionem quæ in eo sit, ut perimatur quidem peccato, vivat autem justitiæ. Et post hoc, cum baptizaverit eum in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, linat unguento, ac dicat:

CAPUT XLIV.

De mystico unguento actio gratiarum.

Domine Deus, qui ingenitus es, et dominum non habes, ipse omnium Dominus; qui odorem cognitionis Evangelii in omnibus gentibus suavem præbuiisti: tu et nunc præsta ut hoc unguentum efficax fiat in baptizato; quo firma et stabilis maneat in ipso fragrantia Christi tui, cui ipse commortuus, consuscitetur ac convivat. Hæc et his consentanea proferat. Nam hæc est potestas impositionis manuum unicuique factæ: nisi enim in unumquodque eorum talis quæpiam invocatio a pio sacerdote adhibeatur, qui baptizatur, in aquam tantum descendit, ut Judæi, et corporis tantum sordes, non autem animæ deponit. Post hoc, stans dicat orationem, quam docuit nos Dominus⁷⁸: scilicet, qui resurrexit, necessario debet stare ac orare, quoniam qui exsurgit, erectus est: et ipse igitur, qui una cum Christo mortuus est ac resurrexit, stet. Preceatur vero ad orientem: etenim hoc quoque scriptum est in secundo Paralipomenon, quod, postquam templum Domini a rege Salomone consummatum fuit, in ipsa dedicatione sacerdotes, et levitæ, et cantores, cum cymbalis et psalteriis steterunt ad orientem, laudantes, et confitentes, ac

⁷⁷ al. ἀγέννητος. ⁷⁸ Matth. vi, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(33) Τότε. Alter cod. Vindob. habet τῷ δέ, quod D melius. CLER.

(34) Δέ. Est in altero Vind. τέ melius. Id.

(35) Καὶ συναποθανόντα αὐτόν, etc. Recte cum isto loco conjungens interpretationem Balsamonis ad canonem Laodicenum 48. Cor.

(36) Ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕκαστον, etc. Loquitur de baptisate ordinario adultorum; quod nisi sedulo ac rite juxta totam cæremoniam tradatur a pio sacerdote, et suscipiatur a pio catechumeno, animæ sordes non depellit, nec suum obtinet effectum. Id.

(37) Παρὰ. Alter Vindob. habet hic ὑπὸ. CLER.

(38) Ἰουδαῖοι. Rectius in eodem οἱ Ἰουδαῖοι. Id.

(39) Μετὰ τοῦτο ἐστώς, etc. Joannes Chrysostomus, hom. 6 in Epistolam ad Colossenses: Εὐθὺς γὰρ ἀνελθὼν, ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ

ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, etc., ubi (hoc ut obiter moneam) quod sequitur: Οὐκ ἐπ' ὄψιν πίπτει τὸ πᾶν, οὐ ξύλον ὄρας, οὐδὲ πηγὴν, corruptum videtur, atque corrigendum scribendo πεδῖον, quia ad paradisum alludit S. doctor. Et vero solis fidelibus licebat orationem Dominicam proferre, nondum initiatis non licebat: ut exserte docet Theodoritus, *Hæc. fab.*, lib v, cap. 28, post Chrysostomum ad Matth. vi, 12, et homil. 2, in posteriorem ad Corinthios, utque colligitur ex Augustini sermonibus. Quanquam id orationis recitatum fuisse a catechumenis paulo ante baptismum, legitur in Ritualibus libri Cor.

(40) Κατὰ ἀνατολᾶς. Ita in ms. Alexandrino, M Paralip. v, 12. In.

labiis prolatis populi tui congregati ex gentibus, A quæ te in veritate invocant; sicut suscepisti munera justorum in eorum sæculis. Abelis in primis reepexisti ac suscepisti sacrificium³⁵, et Noæ ex arca egressi³⁶. Abrahami postquam exiisset ex terra Chaldaeorum³⁷, Isaaci in puteo juramenti³⁸, Jacobi in Bethlehema³⁹, Mosis in solitudine⁴⁰, Aaronis inter viventes ac mortuos⁴¹, Jesu Navæ in Galgalis⁴², Gedeonis in petra et velleribus ante peccatum⁴³, Manoæ et uxoris ejus in campo⁴⁴, Samsonis in siti ante delictum⁴⁵, Jephthæ in bello ante inconsideratam promissionem⁴⁶, Baraci et Deborahæ in Sisara⁴⁷, Samuelis in Maspha⁴⁸, Davidis in area Ornæ Jebusæi⁴⁹, Salomonis in Gabaone et in Hierosolymis⁵⁰, Eliæ in monte Carmelo⁵¹, Elisæi in fonte sterili⁵², Josaphati in bello⁵³, Ezechias in morbo et in Senacheribo⁵⁴, Manassis in terra Chaldaeorum post delictum⁵⁵, Josiæ in Pascha⁵⁶, Esdræ in reditu⁵⁷, Danielis in lacu leonum⁵⁸, Jonæ in ventre ceti⁵⁹, trium puerorum in fornace ignis⁶⁰, Annæ in tabernaculo coram arca⁶¹, Nehemiæ ac Zorobabelis in extruptione murorum⁶². Matathie et filiorum ejus in zelo tuo⁶³, Jaelis in benedictionibus⁶⁴. Et nunc ergo suscipe populi tui preces, tibi cum scientia, per Christum in Spiritu oblatas.

CAPUT XXXVIII.

Oratio pro ope justis allata.

Agimus tibi gratias de universis, Domine omnipotens; quod misericordias tuas et miserationes non removisti a nobis; sed per singulas ætates ac generationes servas, eripis, opitularis, protegis. Opem enim tulisti in diebus Enosi et Henochi, in diebus Mosis ac Jesu, in diebus judicum, in diebus Samuelis et Eliæ atque prophetarum, in diebus Davidis ac regum, in diebus Estheræ et Mardochei, in diebus Judithæ, in diebus Judæ Machabæi et fratrum ejus. Etiam in diebus nostris auxilium nobis tulisti, per magnum tuum pontificem Jesum Christum Filium tuum. Etenim ex gladio liberavit, et alendo eripuit a fame, ex morbo sanavit, a lin-

πρόδεξαι τὰς διὰ χειλέων δεήσεις τοῦ λαοῦ σου τοῦ ἐξ ἐθνῶν, τῶν ἐπικαλουμένων σε ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς προσεδέξω τὰ δῶρα τῶν δικαίων ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν. Ἄβελ ἐν πρώτοις τὴν θυσίαν ἐπαίδες καὶ προσεδέξω, Νῶε ἐξεληθόντος τῆς κιβωτοῦ, Ἀβραὰμ μετὰ τὸ ἐξελεῖν ἐκ (3) γῆς Χαλδαίων, Ἰσαὰκ ἐν τῷ φρέατι τοῦ ὄρκου, Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ (4), Μωσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ζώντων καὶ τῶν τεθνεώτων, Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐν Γαλιλάϊς, Γεδεὼν ἐπὶ τῆς πέτρας καὶ τῶν πόκων πρὸ τῆς ἁμαρτίας, Μανωὴ καὶ τῆς αὐτοῦ γυναίκος ἐν τῷ πεδίῳ, Σαμψὼν ἐν τῷ δίφῳ πρὸ τῆς πλημμυλείας, Ἰεφθαὴ ἐν τῷ πολέμῳ πρὸ τῆς ἀκρίτου ἐπαγγελίας, Βαράκ καὶ Δεβδόρα ἐπὶ τοῦ Σισάρα, Σαμουὴλ ἐν Μασσηφᾷ, Δαβὶδ ἐν ἄλλῳ ὄρνῳ τοῦ Ἰεβουσαιου, Σολομῶντος ἐν Γαβαὼν καὶ ἐν Ἰερουσαλήμ, Ἥλια ἐν τῷ ὄρει τῷ Καρμηλίμ, Ἐλισσαίου ἐπὶ τῆς ἀτεκνούσης πηγῆς, Ἰωσαφάτ ἐν πολέμῳ, Ἐζεκιὰ ἐν ἀβρωστῆ καὶ ἐπὶ τοῦ Σαναχρηίμ (5), Μανασσῆ ἐν γῇ Χαλδαίων μετὰ τὴν πλημμύειαν, Ἰωσία ἐν τῷ Φασσᾷ (6)⁷, Ἐσδρα ἐν τῇ ἐπανόδῳ, Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λέόντων, Ἰωνᾶ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, τῶν τριῶν παιδῶν ἐν τῇ χαμίνῳ τοῦ πυρὸς, Ἄννης ἐν τῇ σπηρῇ ἐνώπιον τῆς κιβωτοῦ, Νεεμῖα ἐπὶ τῇ ἀνεγέρσει τῶν τειχῶν καὶ τοῦ Ζοροβάβελ, Ματθαθαία καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐν τῷ ζήλῳ σου, Ἰαθὴλ (7) ἐν εὐλογίαις. Καὶ νῦν οὖν πρόσδεξαι τὰς τοῦ λαοῦ σου προσευχάς, μετ' ἐπιγνώσεώς σοι διὰ Χριστοῦ προσφερομένας ἐν τῷ Πνεύματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ'.

C Προσευχὴ ἀντιλήψεως δικαίων.

Εὐχαριστοῦμέν σοι περὶ πάντων, Δέσποτα παντοκράτορ· ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τὰ ἔλεῃ σου καὶ τοὺς οἰκτιρισμοὺς σου ἀπ' ἡμῶν ἀλλὰ καθ' ἐκάστην γενεάν καὶ γενεάν σώσεις, ρύη, ἀντιλαμβάνη, σκεπάσεις. Ἀντελάβου γάρ ἐν ἡμέραις Ἐνὼς καὶ Ἐνώχ, ἐν ἡμέραις Μωσῆ καὶ Ἰησοῦ, ἐν ἡμέραις τῶν κριτῶν, ἐν ἡμέραις Δαυὶδ καὶ τῶν βασιλέων, ἐν ἡμέραις Σαμουὴλ καὶ Ἥλια καὶ τῶν προφητῶν, ἐν ἡμέραις Ἐσθῆρ καὶ Μαρδοχαίου, ἐν ἡμέραις Ἰουδαίου καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἀντελάβου ἡμῶν διὰ τοῦ μεγάλου σου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Πατρὸς σου. Καὶ ἀπὸ μαχαίρας γὰρ ἐβρύσατο, καὶ ἐκ λιμοῦ

³⁵ Gen. iv. ³⁶ Gen. viii. ³⁷ Gen. xii. ³⁸ Gen. xxii. ³⁹ Gen. xxxv. ⁴⁰ Gen. xxxv. ⁴¹ Exod. xii. ⁴² Num. xvi. ⁴³ Jos. v. ⁴⁴ Judic. vi et viii. ⁴⁵ Judic. xii. ⁴⁶ Judic. xv et xvi. ⁴⁷ Judic. xi. ⁴⁸ Judic. iv. ⁴⁹ I Reg. vii. ⁵⁰ I Paral. xxi. ⁵¹ III Reg. iii et viii. ⁵² III Reg. xviii. ⁵³ IV Reg. ii. ⁵⁴ II Paral. xviii. ⁵⁵ IV Reg. xx et xix. ⁵⁶ II Paral. xxxiii. ⁵⁷ II Paral. xxxv. ⁵⁸ f. Φάσσα. ⁵⁹ I Esdr. viii. ⁶⁰ Dan. vi et xiv. ⁶¹ Jon. ii. ⁶² Dan. iii. ⁶³ I Reg. i. ⁶⁴ I Esdr. iii. ⁶⁵ I Mach. ii. ⁶⁶ Judic. v, 24.

VARIORUM NOTÆ.

(3) Ἐκ. Αὐτὸν ἐκ. Sic idem cod. CLER.

(4) Ἰακώβ ἐν Βηθλεὲμ: Bovius, in Bethel, optime, sive ita reperit, sive emendarit. Notum hæc duo nomina ubi per compendium scribuntur, confundi facile ac librariis fraudi esse: quod cernere licet in Chronico Alexandrino, p. 218. Sane ὅδ' eundem errorem S. Ambrosius lib. ii De Jacob, cap. 7, pro Bethel, Gen. xxxv, dum legit Bethlehem, sic loquitur: *Exurgens ascende in locum Bethlehem (eo modo prorsus scribi debere docent sequentia), hoc est in domum panis, ubi natus est Christus; sicut Michæas propheta testatus est, dicens: Et tu,*

Bethlehem, domus Ephrata, & etc. Cor.

(5) Σαναχρηίμ. Cod. Vind. Σαναχρίν. Cl.

(6) Ἐν τῷ Φασσᾷ. Non infeliciter mihi video vocem nihil Φασσά hoc loco mutasse in præclarum vocabulum Φάσσα, quod est Φασά II Paralip. xxxv et xxx, seu Pascha, docente magno theologo Gregorio Nazianzeno in oratione 42, p. 682, 683. At a doctissimo Turriano, qui vertit, in Sappha, intelligitur, ni fallor, Saphan Σαφάν, sive Σαφφάν, scriba templi Domini temporibus Josiæ regis. Cor.

(7) Ἰαθὴλ. Est Ἰαθλ, Jael, aut Jahel. Josepho Ἰάλη, lb.

ἔξελετο διαβρέψας, ἐκ νόσου ἰάσατο, ἐκ γλώσσης ἄφρωνος ἐκάρησεν. Περὶ πάντων σοὶ διὰ Χριστοῦ εὐχαριστοῦμεν. Ὁ καὶ φωνὴν ἱναρθρον εἰς ἐξομολόγησιν ἑωρησάμενος· καὶ γλώσσαν εὐάρμοστον, δικήν κληκτρον, ὡς ὄργανον ὑποθεῖς. Καὶ γαῖσιν πρόσφορον, καὶ ἀφὴν κατάλληλον, καὶ δρασιν θέας, καὶ κκοτὴν φωνῆς, καὶ ὄσφρησιν ἀτμῶν, καὶ χεῖρας εἰς ἔργον, καὶ πόδας πρὸς (8) ὁδοπορίαν. Καὶ ταῦτα πάντα ἐκ μικρῆς σταγόνος διαπλάττεις (9) ἐν μήτρᾳ, καὶ ψυχὴν ἀθάνατον μετὰ τὴν μόρφωσιν χαρίζῃ, καὶ προάγεις εἰς φῶς. Τὸ λογικὸν ζῶον, τὸν ἀνθρώπον, ὁμοίως ἐκπαίδευσας, δικαιοῦμασιν ἐκπαίδρυνας· πρὸς ἰλιγον ἐπάγων διάλυσιν, τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγεῖλω. Ποῖος τοιγαροῦν αὐτάρκης βίος, αἰώνων δὲ μήκος πόσον διαρκέσει ἀνθρώποις πρὸς εὐχαριστίας; ἢ τὸ μὲν πρὸς ἀξίαν ἀδύνατον, τὸ δὲ κατὰ δύναμιν εὐαγές. Ἐρῆρῶσα γὰρ ἀσεβείας πολυθῶν, καὶ χριστοκτόνων κίρσεως ἔξελου, πεπλανημένης ἀγνοίας ἡλευθέρωσας τὸν Χριστὸν ἀπίστευτας εἰς ἀνθρώπους ὡς (10) ἑνθρώπων, Θεὸν ὄντα μονογενῆ· τὸν Παράκλητον ἑνφικίας ἡμῶν· ἀγγέλου ἐπέστησας, τὸν διάβολον ἰσχυνας· ὁκ ὄντας ἐποίησας, γενομένους φυλάσσεις· ἰωὴν ἐπιμετρεῖς, χορηγεῖς τροφήν· μετάνοιαν ἐπηγγεῖλω. Ὑπὲρ πάντων σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ (11), νῦν, καὶ ἀεὶ (12), καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ταῦτα μελετᾶτε, ἀδελφοί· καὶ εἴη ἡ Κύριος μεθ' ὑμῶν ἐπὶ γῆς, καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ καὶ αὐτὸν ἀποστείλαντος, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ ἐλευθερώσαντος ἐκ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης, καὶ ζῶην ἐπαγγελιαμένον τοῖς δι' αὐτοῦ πιστεύουσιν εἰς τὸν τῶν αἰῶν Θεόν. Ὅπως μὲν οὖν ὀφελουσι ζῆν οἱ κατὰ Χριστὸν μεμνημένοι, καὶ εἰς εὐχαριστίας ἀναπέμπειν τῷ Θεῷ διὰ Χριστοῦ, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων· ἵκταιον δὲ, μηδὲ τοὺς ἀμύητους καταλιπεῖν ἀδοθηθῆναι.

ut in superioribus : æquum vero est, ut et eos, qui initiati non sunt, auxilio destitutos non relinqueremus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ὅπως χρὴ τοὺς κατηγουμένους στοιχειοῦσθαι.

Ὁ μέλλων τοίνυν κατηχεῖσθαι τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας, παιδεύεσθω πρὸ τοῦ βαπτίσματος τὴν περὶ τοῦ ἀγενήτου γνῶσιν, τὴν περὶ Υἱοῦ μόνογενοῦς· ἐπίγνωσιν, τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πληροφῶσαν. Μανθανέτω δημιουργίας διαφόρου τάξιν, προνομίας εἰρήν, νομοθεσίας διαφόρου δικαστήρια. Παιδεύεσθω διατὶ κόσμος γέγονε, καὶ δι' ὃ κοσμοπολίτης (13) ὁ ἀνθρώπος κατέστη. Ἐπιγνωσκέτω τὴν

CAPUT XXXIX.

Quomodo oporteat catechumenos institui.

Qui ergo ad doctrinam pietatis instruendus est, erudiatur ante baptismum in scientia de Ingenito, in cognitione de Filio unigenito, in persuasione certa de Spiritu sancto. Discat creationis diversæ ordinem, providentiæ seriem, variæ legislationis tribunalia. Erudiatur quare mundus sit factus, et cur mundi civis homo constitutus sit. Agnoscat naturam suam, quænam sit. Doceatur quomodo

• I. Ignat. interpol. ad Trall. 6, ad Philad. 6. • Rom. viii, 21.

VARIORUM NOTÆ.

(8) Πρὸς. Cod. Vind. εἰς. CLER.

(9) Διαπλάττεις. Cod. Vind. διαπλάσας. Ib.

(10) Ὅς. Deest in cod. Vind. Ib.

(11) Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Cod. Vind. μετὰ Χριστοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου. Doxologia orthodoxa, pro Arrianica, ut et alibi. Ib.

(12) Καὶ ἀεὶ. Omituntur, et quidem merito, in æd. Vindobonensi; sequentia enim verba id ipsum

exprimunt. Ib.

(13) Κοσμοπολίτης. Hoc est, juxta Ciceronem v Tusulanarum, et S. Ambrosium Enarratione ad Sabinum, totius mundi incolæ et civis; κόσμος Socrati apud Plutarchum, libro De exsilio; mundanus, interprete Tullio ubi supra. Tertullianus Apologetici cap. 38: Unam omnium Rempublicam agnoscentis mundum. Cot.

Deus improbos aqua et igne punierit⁶⁶; sanctos vero, per singulas aetates, honore ac gloria decoravit: Sethum dico, Enosum, Henochum, Noam, Abrahamum et posteros ejus, Melchisedecum, Jobum, Mosem, Jesum, Chalebum, et Phineem sacerdotem, sanctosque singularum aetatum. Item edoceatur quemadmodum per providentiam, Deus humanum genus non aversatus fuerit; imo ab errore ac vanitate ad agnitionem veritatis diversis temporibus vocavit, reducens a servitute ac impietate ad libertatem et pietatem, ab injustitia ad justitiam, a morte aeterna ad vitam perpetuam. Haec et his consentanea discat in catechesi, qui accedit. Qui autem manus ei imponit, adoret Deum, universorum Dominum, gratias agens pro creatura ejus; quod miserit Filium suum unigenitum Christum, ut salvet hominem, deletis iniquitatibus, atque remittat impietates ac peccata, et purget ab omni inquinamento carnis et spiritus⁶⁷, hominemque sanctificet, secundum beneplacitum bonitatis suae, atque indicet voluntatem suam, ac illuminet oculos cordis ejus ad considerata mirabilia ejus; necnon manifestet ei judicia justitiae, ut odio habeat omnem viam injustitiae, ambulet autem viam veritatis: quo ille dignus habeatur regenerationis lavacro, in adoptionem in Christo; ut complantatus similitudini mortis Christi⁶⁸, in spe gloriose societatis, necet quidem peccato, vivat autem Deo secundum mentem, sermonem, et actionem, atque annumeretur in libro viventium. Post vero gratiarum actionem hanc, doceat eum de Domini incarnatione, et de passione ejus, resurrectione ex mortuis, et assumptione.

Καὶ μετὰ τὴν εὐχαριστίαν ταύτην, παιδεύσάτω αὐτὸν τὰ περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως, τὰ τε περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ ἀναλήψεως.

⁶⁶ Gen. vii et xix. ⁶⁷ II Cor. vii, 1 ⁶⁸ Rom. vi, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(14) Ἐξαδάμωρ. Ἐνάγων, cod. Vind. CLER.
 (15) Ὁ χειροθετῶν. Manus imponebant catechumenis, quando eos faciebant catechumenos. Severus, dialogo 2, cap. 5: *Nec cunctatus Martinus, in medio ut erat campo, cunctos, imposita universis manu, catechumenos fecit.* Vide in libris Ritualibus orationes ad faciendum catechumenum. Ac si mecum sentire vis, hunc ritum intellige expressum in conciliis Arelatensi et Eliberitano, ubi frustra digladiantur interpretes, alii accipientes de baptismo, alii de confirmatione. Aiunt Patres Arelatenses in Epistola ad Silvestrum PP.: *De his qui in infirmitate e sunt constituti, et credere volunt, placuit eis manum imponi;* et canone 6: *De his qui in infirmitate credere volunt, placuit eis debere manum imponi.* Eliberitani vero can. 39: *Gentiles si in infirmitate desideraverint sibi manum imponi, si fuerit eorum ex aliqua parte vita honesta, placuit eis manum imponi, et fieri Christianos.* Neque enim dicitur, in gravi infirmitate, aut in periculo mortis, sed in infirmitate tantum. Verum obicit vir hac præsertim in parte longe doctissimus Joannes Morinus *De penitentia* lib. x, cap. 8, dogma esse in Ecclesia inauditum, aliquem non baptizatum esse posse Christianum. Quasi vero canonis Eliberitani 45

αὐτοῦ φύσιν, οἷα τις ὑπάρχει. Παιδεύεσθαι ὅπως ὁ θεὸς τοὺς πονηροὺς ἐκόλασεν ὕδατι καὶ πυρὶ, τοῖς δ' ἀγίους ἐδόξασε καθ' ἑκάστην γενεάν· λέγω θῆ ἐν Σῆθ, τὸν Ἐνὼχ, τὸν Ἐνώχ, τὸν Νῶε, τὸν Ἀβραάμ καὶ τοὺς ἐγγόνους αὐτοῦ, τὸν Μελχισεδέκ, καὶ τὸν Ἰὼβ, καὶ τὸν Μωσῆα, Ἰησοῦν τε, καὶ Καλλῆ, καὶ Φινεῆς τὸν ἱερεῖα, καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην γενεὴν ὁσίους. Ὅπως τε προνοούμενος οὐκ ἀπεστράφη ὁ θεὸς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ἀλλὰ ἀπὸ πλάνης καὶ μετανοίας εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐκάλει κατὰ ἐκφόρους καιροὺς, ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ ἀσεβείας εἰς ἐλευθερίαν καὶ εὐσέβειαν ἐπανάγων (14), ἀπὸ ἀδικίας εἰς δικαιοσύνην, ἀπὸ θανάτου αἰωνίου εἰς ζωὴν αἰδίου. Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἀκλόουθα μανθανέτω ἐν τῇ κατηχησῆσι ὁ προσοῦν. Προσκυνεῖτω δὲ ὁ χειροθετῶν (15) αὐτὸν, τὸν θεὸν τῶν ὅλων Δεσπότην, εὐχαριστῶν ὑπὲρ τοῦ πλάσματος· ὅτι κατέταξε τὸν Ἰῶν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Χριστὸν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἐξαλείψας τὰς ἀνομίας, καὶ ἵνα ἀφῆ τὰς ἀσεβείας καὶ τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθάρσῃ ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· ἀγιασθῆ ἐκ τῶν ἀνθρώπων καθ' εὐδοκίαν τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, συνεῖση (16) ἐκ τῶ θέλημα αὐτοῦ, καὶ φωτίσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς κατανόησιν τῶν θαυμασίων αὐτοῦ· γνωρίσῃ αὐτῷ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης, ὅπως ἀν μισθήσῃ πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας, περὴται δὲ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας· εἰς τὸ καταξιωθῆναι αὐτὸν τοῦ λουτροῦ τῆς καλιγγανισίας, εἰς υἱοθεσίαν τὴν ἐν Χριστῷ· ἵνα σύμφυτος γενόμενος τῇ ὁμοιότητι τοῦ θανάτου (17) τοῦ Χριστοῦ, ἐπ' (18) ἐκπαίτῃ τῆς ἐνδόξου κοινωνίας, νεκρωθῆ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσῃ δὲ τῷ θεῷ κατὰ τε (19) νοῦν καὶ λόγον καὶ πράξιν, καὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ζώντων συναραριθμηθῆ.

verba non sint, quæ eodem loco a Morino laudantur: *Qui aliquando fuerit catechumenus, et per infirma tempora nunquam ad Ecclesiam accesserit, si cum de clero quisque cognoverit esse Christianum, sui testes aliqui exstiterint fideles, placuit ei baptismum non negari, eo quod in veterem hominem deliquisse videatur.* Quid quod Græci ex canone CP. 7, eum qui accessit ad Ecclesiam antequam baptizent, faciunt primo Christianum, hoc est Christianum ἀβάπτιστον, οἷα τυχόν ἐστι τὰ τῶν Χριστιανῶν παῖς τὰ μέλλοντα βαπτίζεσθαι, docetur *Euchologia* pagina 345, ac deinde catechumenum? Præterea manus imponebant catechumeneis, inter tempus imi catechumenatus, et tempus baptismi: qua de manus impositione, vel quotidiana, vel crebra, vel certis Quadragesimæ diebus, agitur præcipue in *Clementinis*, lib. iii, cap. ult., in concilio Carthaginiensi iv, cap. 85, et in concilio Matisconensi ii, can. 3. Cor.

(16) Συνεῖση. In cod. Vind. συστήση καὶ συνεῖση εἰς τὸ θέλημα αὐτοῦ, commendat et suam imperare facit voluntatem. CLER.

(17) Τοῦ θανάτου. Omituntur in cod. Vind. lb.

(18) Ἐπ'. Omissum in eodem. lb.

(19) Ζῆ. Deest in cod. Vind. lb.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ΄.

A

CAPUT XL.

Διάταξις, ὅπως χρῆ τοῖς κατηγουμένοις (20) ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν τῇ μνήσει εὐλογεῖσθαι, καὶ τίνα διδάσκεισθαι αὐτούς.

Constitutio, quomodo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quoniam eos doceri conveniat.

Καὶ ὅταν ᾗ πρὸς αὐτὸ λοιπὸν τὸ βαπτισθῆναι ὁ κατηχηθεὶς, μανθανέτω τὰ περὶ τῆς ἀποταγῆς τοῦ διαβόλου, καὶ τὰ περὶ τῆς συνταγῆς τοῦ Χριστοῦ. Δεῖ γὰρ αὐτὸν πρῶτον μὲν ἀποσχέσθαι τῶν ἐναντίων· καὶ τότε ἐντοῖς γενέσθαι τῶν μυστηρίων, προκαθάραντα ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν πάσης κακοηθείας (21), σπίλου τε καὶ ῥυτίδος· καὶ τότε τῶν ἁγίων μεταλαχέιν· ὡς γὰρ γεωργὸς ἄριστος ἐκκαθαίρει τὴν ἀρουραν πρότερον τῶν ὑπερφυουσῶν ἢ ἐν αὐτῇ ἀκανθῶν, καὶ τότε σπείρει τὸν πυρὸν· οὕτω δεῖ καὶ ὑμᾶς πρότερον πᾶσαν ἀσέβειαν ἐξελόντας ἀπ' αὐτῶν, τότε τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς ἐγκαταβάλλεσθαι, καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀξιῶσαι (22). Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ὑμῶν (23) οὕτως ἡμῖν παρήνευσεν, εἰπῶν· Ἐμαθητεύσατε πρότερον (24) πάντα τὰ ἔθνη· καὶ τότε ἐπιγγαγε, τὸ, «Καὶ βαπτίσατε αὐτούς, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.» Ἀπαγγελλέτω οὖν ὁ βαπτιζόμενος ἐν τῷ ἀποτάσσει·

Cumque jamjam erit baptizandus catechumenus, discat quæ ad renuntiandum diabolo, et quæ ad se ascribendum Christo pertinent. Oportet enim illum primo quidem abstinere a contrariis; et deinde ingredi ad mysteria, cum prius cor suum purgaverit ab omni perversitate, macula et ruga; atque tunc demum ad sacramenta percipienda accedere. Nam ut optimus agricola repurgat prius arvum a supercrescentibus in eo spinis, tuncque serit triticum; ita oportet etiam vos, prius omni impietate ab eis extracta, tunc pietatem inseminare, et in baptismo donare. Sic etenim Dominus noster nobis præcepit, dicens: «Docete» prius «omnes gentes:» post quod subjunxit illud: «Et baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.» Cum ergo renuntia qui baptizatur, ita recitet:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

CAPUT XLI.

Ἀποταγή πρὸς τὸν ἐναντίον (25), καὶ συνταγή πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

Renuntiatio in adversarium, et ascriptio ad Christum Dei.

Ἀποτάσσομαι (26) τῷ Σατανᾷ, καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, καὶ ταῖς λατρεῖαις αὐτοῦ, καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, καὶ ταῖς ἐφευρέσεσιν αὐτοῦ, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτόν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποταγὴν, συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω, καὶ βαπτίζομαι εἰς ἓνα ἀγέννητον, μόνον ἀληθινὸν Θεὸν παντοκράτορα, τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ, κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, τὸν πρὸ αἰῶνων εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα ἢ (27) οὐ κτισθέντα, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα, τὸν ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν κατελθόντα ἐξ οὐρανῶν, καὶ σάρκα ἀναλαβόντα, καὶ ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας γεννηθέντα, καὶ πολιτευσάμενον ὁσίως κατὰ

Renuntio Satanae, et operibus ejus, et pompis ejus, et cultibus ejus, et angelis ejus, et inventis ejus, ac omnibus quæ sub eo sunt. Post renuntiationem vero, dum ascribit se, dicat: Et ascribor Christo, et credo, et baptizor in unum Ingentum, solum verum Deum omnipotentem, Patrem Christi, creatorem atque opificem universorum, ex quo omnia; et in Dominum Jesum Christum, unigenitum illius Filium, primogenitum omnis creaturae, qui ante sæcula beneplacito Patris genitus est [non creatus], per quem omnia facta sunt quæ in cælis et in terra, visibilia et invisibilia; qui in novissimis diebus descendit de cælis, et carnem assumpsit, ac ex sancta Virgine Maria natus est, sancque se gessit in vita secundum leges Dei ac Patris sui, et crucifixus est sub Pontio Pilato, et

ἢ al. ὑπερφουσῶν. ἢ Matth. xxviii, 19. ἢ I. Ignat. interpol. ad Magn. 41. ἢ Deest in al. ut in altero cod. Vind.

VARIORUM NOTÆ.

(20) Κατηγουμένοις. Addit uterque cod. Vind. ἢ μὲλλοντας βαπτίζεσθαι. Ib.
(21) Κακοηθείας. In cod. Vind. legere est κακοηθείας, eodem sensu. Ib.
(22) Ἀξιῶσαι. Præmittitur huic vocula αὐτούς in cod. Vind. recte. Ib.
(23) Ἰμῶν. Ἡμῶν in cod. Vind. Ib.
(24) Πρότερον. Non legitur in cod. Vind. Ib.
(25) Ἐναντίον. Addit cod. Vind. uterque τοῦ κατηγουμένου. Ib.
(26) Ἀποτάσσομαι, etc. Juverit fortassis ad illustrationem aliquam celeberrimi ritus, ex innumeris locis duo decerpere, insignia et brevia, unum Græci doctoris, alterum Latini. Ergo apud Joannem Chrysostomum homil. 21, ad populum Antiochenum in fine dicitur: Ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾶ, καὶ τῇ πομπῇ σου· καὶ τῇ λατρείᾳ σου, καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστέ. Hieronymus vero ad finem capituli vi Amos: In mysteriis, inquit, primum renuntiamus

Dei qui in occidente est, nobisque moritur cum peccatis, et sic versi ad orientem, pactum inimus cum Sole justitia, et ei servituros nos esse promittimus, cum quibus Hieronymi conferri debent quæ habet Isaac Catholicus, Invectiva I in Armenos, cap. 8. Cor.
(27) Οὐ κτισθέντα. Videtur e margine irrepsisse in textum. Legito quæ notabo ad Recognit. lib. iii, cap. 8. Quod autem solerent baptizandi recitare ac reddere Symbolum, res est longe notissima ex canonibus, Patribus, et rituum libris. Paulo ante citatus Isaac: Ὁ Χριστὸς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως τῶν τῆ ἀγίων πατέρων οὐκ εἶπε μέλλον βαπτισθῆναι· μηδ' αὐτὸς ὁμολογήσασιν. Auctarii Comhelsiani tom. II, col. 318. Ib. — In accuratore cod. Vindobonensi xiii sæculo scripto leguntur hæc verba; in altero antiquiore, sed minus accurately, non comparant. Videntur orthodoxi librarii, aut critici Arriani opinionem hinc tollere voluisse, additis aut mutatis verbis, prout videbatur. CLER.

mortuus est pro nobis; et postquam passus est, A tertia die resurrexit a mortuis; ascendit ad cœlos, et sedet ad dexteram Patris, et iterum venturus est in consummatione sæculi cum gloria, ad iudicandos vivos ac mortuos, cuius regni non erit finis: baptizator etiam in Spiritum sanctum, id est Paracletum, qui Spiritus operatus est in omnibus ab initio mundi sanctis, postea vero missus quoque est apostolis a Patre, secundum promissionem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi, et post apostolos etiam omnibus, qui in sancta catholica Ecclesia credunt in carnis resurrectionem, in remissionem peccatorum, in regnum cœlorum, et in vitam futuri sæculi. Post hanc autem professionem, ordine venit ad olei unctionem.

ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Καὶ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἑλάτω χρίσιν.

CAPUT XLII.

De unctione mystici olei actio gratiarum.

Benedicitur autem hoc a pontifice in remissionem peccatorum, et præparationem baptismi. Sic enim invocatur ingenitum Deum, Patrem Christi, regem omnis naturæ in sensum ac intelligentiam cadentis; ut sanctificetur oleum nomine Domini Jesu, et det gratiam spiritualem, et vim efficacem, ac remissionem delictorum, atque præparationem confessionis baptismi; ut is qui ungitur, solutus omni impietate, fiat dignus initiatione secundum Unigeniti præceptum.

CAPUT XLIII.

Gratiarum actio de mystica aqua.

Deinde venit ad aquam. Sacerdos autem benedicit ac laudat Dominum Deum omnipotentem, Patrem Unigeniti Dei, et gratias agit; quia misit Filium suum, qui homo fieret propter nos, ut nos salvaret; quia sustinuit ut ille in incarnatione fieret per omnia obediens, prædicaret regnum cœlorum, remissionem peccatorum, mortuorum resurrectionem. Ad hæc adorat ipsam unigenitum Deum post eum, et per illum gratias huic agens, quod ille mortem pro omnibus per crucem subierit, cuius mortis figuram dedit baptismum regenerationis. Laudat etiam quia in nomine Christi, Deus cunctorum Dominus, in Spiritu sancto non abiecit humanum genus; sed variis temporibus variam providentiam adhibuit:

¹⁸ al. add. ἡμῖν. ¹⁹ f. τὸν.

τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ σω-
ρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἀποθανόντα ὑπὲρ
ἡμῶν, καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν μετὰ τὸ παθεῖν τῆ
τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνεβθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ
καθεσθόντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον
ἐπὶ συντέλεια τοῦ αἰῶνος μετὰ δόξης κρῖνας ζῶντας
καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· βα-
πτίζομαι καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτέστι τὸν
Παράκλητον, τὸ ἐνεργήσαν ἐν πᾶσιν τοῖς ἀπ' αἰῶνος
ἁγίοις, ὕστερον δὲ ἀποσταλὲν καὶ τοῖς ἀποστόλοις (28)¹⁸
παρὰ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ μετὰ τοὺς ἀπο-
στόλους δὲ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ἐν τῇ ἀγίᾳ καθολικῇ
Ἐκκλησίᾳ (29), εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν (30), καὶ εἰς
ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς
ταύτην, κατ' ἀκολουθίαν ἔρχεται καὶ εἰς τὴν τῷ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

B. Περὶ χρίσματος τοῦ μυστικοῦ ἑλάτου εὐχαριστία.

Εὐλογεῖται δὲ τοῦτο παρὰ τοῦ ἀρχιερέως εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν τοῦ βαπτίσματος. Ἐπικαλεῖται γὰρ οὕτω (31) τὸν ἀγέννητον Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τὸν βασιλέα πάσης αἰσθητικῆς καὶ νοητικῆς φύσεως, ἵνα ἀγιάσῃ τὸ ἕλαιον τῶ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ δώσῃ χάριν πνευματικὴν, καὶ δύναμιν ἐνεργητικὴν, ἄφεσιν τε ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν ὁμολογίας βαπτίσματος, ὥστε τὸν χρωμένον, ἀπολυθέντα πάσης ἀσεβείας, ἄξιον γενέσθαι τῆς μυστικῆς κατ' ἐγκολὴν τοῦ Μονογενοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος εὐχαριστία.

Ἔστα ἔρχεται εἰς τὸ ὕδωρ. Εὐλογεῖ καὶ δοξάζει τὸν Δεσπότην Θεόν τὸν παντοκράτορα, τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ (32), εὐχαριστῶν, ὃ ἱερεὺς· ἐπὶ ἀπέστειλεν ἐνανθρωπήσαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ δι' ἡμᾶς ἵνα ἡμᾶς σώσῃ· ὅτι ἠνέσχτο τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπήκουον αὐτὸν γενέσθαι ἐν πᾶσι, κηρύξαι βασιλείαν οὐρανῶν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, νεκρῶν ἀνάστασιν. Ἐπὶ τούτοις προσκυλεῖ αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεόν μετ' αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτὸν εὐχαριστῶν αὐτῷ, τῷ ἀναβέβησθαι αὐτὸν τῶν ¹⁹ ὑπὲρ πάντων θάνατον διὰ τοῦ σταυροῦ. οὗ τύπον ἔθηκε τὸ βάπτισμα τῆς καλιγγενεσίας. Δοξάζει τε δὲ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, Θεὸς ὁ τῶν ὄλων Κύριος, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι οὐκ ἀπέβριψε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀλλὰ διαφόροις καιροῖς διαφόροις

VARIORUM NOTE.

(28) *Τοῖς ἀποστόλοις.* Deest in altero cod. Vin-
dobon. CLEA.

(29) *Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ.* Satis constat aposto-
porum ævo usitatum non fuisse hoc loquendi genus.
Alter codex habet pro καθολικῇ voces καὶ ἀποστο-
λικῆ. Sed nec apostoli ipsi solebant sui ævi Eccle-
siam sic vocare. Ita locuta sunt sequentia sæcula.
Ib.

(30) *Εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν.* Frustra asserit Francis-
ciscus Turrianus respexisse ad hæc verba Sophro-
nium Hierosolymitanum, in epistola illa sua quæ re-
fertur actione xi sextæ synodi, ubi aliquem sapientum
citat. (Editionis Binianæ ann. 1618, tom. III, part. 1,

D p. 126, A.) Quæ enim laudantur, hæc, ἵνα καὶ τῆ
εἰκόνα σώσῃ, καὶ τὴν σάρκα ἀθανάτισῃ, existant in
Gregorio Nazianzeno orat. 38, p. 620, C; orat. 41,
p. 682, C. Cor.

(31) *Θεῶν.* Alter codex οὔτος. Quod sequitur ἰ
ἀγέννητος Θεός est etiam loquendi formula Ariane-
rum, quamvis cæteroque sit vera. CLEA.

(32) *Θεοῦ.* Etiam hoc μονογενὴς Θεός alienum est
a stylo apostolico, sed proprium Ariatorum, quæ
Patrem ἀγέννητον vocabant, ut vidimus paulo antea;
Filium vero γεννητόν et μονογενῆ Θεόν. Quod cum
offenderet scriptorem librorum alterius cod. Vindob.
pro Θεοῦ hic scripsit Υἱοῦ.

προνόιας ἐποίησατο· τότε (33) Ἀδάμ αὐτῷ ἐν παραδείσῳ, πρῶτον μὲν τρυφῆς λόγῳ τὸν παραδείσον οἰκητήριον δούς, ἔπειτα προνοίας λόγῳ ἐντολήν ποιησάμενος· ἁμαρτόντα δὲ, δικαιοσύνην ἐξώσας, ἀγαθότητι δὲ μὴ ἀποβρίβας εἰς τὸ παντελές, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ κατὰ διαδοχὴν διαφόρως παιδεύσας· δι' ὃν ἐπὶ τὸ τέρμα τοῦ αἰῶνος ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἄνθρωπον γενέσθαι δι' ἀνθρώπους, καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη ἀναδέξασθαι, χωρὶς ἁμαρτίας. Αὐτὸν οὖν καὶ νῦν παρακαλεῖτω ὁ ἱερεὺς πρὸς τῷ βαπτίσματι, καὶ λεγέτω, ὅτι· Κάτιδε ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἀγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο· ὁδὸς δὲ (34) χάριν καὶ δύναμιν, ὥστε τὸν βαπτιζόμενον, κατ' ἐντολήν τοῦ Χριστοῦ σου, αὐτῷ συσταυρωθῆναι, εἰς συναποθανεῖν, καὶ συνταφῆναι, καὶ συναναστήναι εἰς υἰοθεσίαν τῆν ἐν αὐτῷ, τῷ νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ. Καὶ μετὰ τοῦτο, βαπτίσας αὐτὸν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, χρισάτω μύρω, ἐπιλέγων·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Περὶ τοῦ μυστικοῦ μύρου ἐνχαριστία.

Κύριε ὁ Θεὸς, ὁ ἀγέννητος⁷⁷, καὶ ἀδέσποτος, ὁ τῶν ὄλων Κύριος, ὁ τῆν ὁσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν εὖοσμον παρασχόμενος· σὺ καὶ νῦν τοῦτο τὸ μύρον ὁδὸς ἐνεργῆς γενέσθαι ἐπὶ τῷ βαπτιζομένῳ, ὥστε βεβαίαν καὶ πάγιον ἐν αὐτῷ τὴν εὐωδίαν μέναι τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ συναποθανόντα αὐτὸν συναναστήναι καὶ συζῆσαι αὐτῷ (35). Ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις ἀκολουθα λεγέτω. Ἐκάστου γὰρ ἡ δύναμις τῆς χειροθεσίας ἐστὶν αὐτῆ· ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕκαστον (36) τούτων ἐπίκλησις γένηται παρὰ (37) τοῦ εὐσεβοῦς ἱερέως τοιαύτη τις, εἰς ὕδωρ μόνον καταβαίνει ὁ βαπτιζόμενος, ὡς Ἰουδαῖοι (38), καὶ ἀποτίθεται μόνον τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, οὐ τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς. Μετὰ τοῦτο, ἐστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος (39)· ἀναγκαίως δὲ τὸν ἀναστάντα δεῖ ἐστάναι καὶ προσεύχεσθαι, διὰ τὸ πὸν ἐχειρόμενον ὁρθιον εἶναι· καὶ αὐτὸς οὖν συναποθανὼν τῷ Χριστῷ καὶ συνεργοῦς, στηκέτω. Προσευχέσθω δὲ κατὰ ἀνατολᾶς (40)· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο γεγραπται ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων, ὅτι μετὰ τὸ συντελεσθῆναι τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σολομῶντος, ἐν αὐτῷ τῷ ἔγκαινισμῷ οἱ ἱερεῖς, καὶ οἱ Λευῖται, καὶ οἱ ψαλτῶδοι, μετὰ κυμβάλων καὶ ψαλ-

A tunc ipsi Adamo in paradiso; primum quidem ratione deliciarum dedit illi paradisum in habitationem; deinde ratione providentiæ mandatam tradidit; post peccatum autem, per justitiam eum expulit, per bonitatem vero non ex toto abiecit, sed et posteros ejus vicissim erudit diversis modis: propter quem in extremo sæculi misit Filium suum, ut homo fieret hominum causa, et omnes humanos affectus, excepto peccato, susciperet. Ipsum ergo et nunc invocet sacerdos sub baptismum, ac dicat: Respice de cœlo, et sanctifica hanc aquam; da vero gratiam et virtutem, ut qui baptizatur, secundum mandatam Christi tui, cum eodem crucifigatur, et commoriatur, et consepieliatur, et consuscitetur in adoptionem quæ in eo sit, ut perimatur quidem peccato, vivat autem justitiæ. Et post hoc, cum baptizaverit eum in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, linat unguento, ac dicat:

CAPUT XLIV.

De mystico unguento actio gratiarum.

Domine Deus, qui ingenitus es, et dominum non habes, ipse omnium Dominus; qui odorem cognitionis Evangelii in omnibus gentibus suavem præbuiisti: tu et nunc præsta ut hoc unguentum efficax fiat in baptizato; quo firma et stabilis maneat in ipso fragrantia Christi tui, cui ipse commortuus, consuscitetur ac convivat. Hæc et his consentanea proferat. Nam hæc est potestas impositionis manuum unicuique factæ: nisi enim in unumquodque eorum talis quæpiam invocatio a pio sacerdote adhibeatur, qui baptizatur, in aquam tantum descendit, ut Judæi, et corporis tantum sordes, non autem animæ deponit. Post hoc, stans dicat orationem, quam docuit nos Dominus⁷⁸: scilicet, qui resurrexit, necessario debet stare ac orare, quoniam qui exurgit, erectus est: et ipse igitur, qui una cum Christo mortuus est ac resurrexit, stet. Preceitur vero ad orientem: etenim hoc quoque scriptum est in secundo Paralipomenon, quod, postquam templum Domini a rege Salomoe consummatum fuit, in ipsa dedicatione sacerdotes, et levitæ, et cantores, cum cymbalis et psalteriis steterunt ad orientem, laudantes, et confitentes, ac

⁷⁷ al. ἀγέννητος. ⁷⁸ Matth. vi, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(33) *Τότε.* Alter cod. Vindob. habet τῷ δέ, quod D melius. CLEN.
 (34) *Δέ.* Est in altero Vind. τέ melius Id.
 (35) *Καὶ συναποθανόντα αὐτόν,* etc. Recte cum isto loco conjungens interpretationem Balsamonis ad canonem Laodicenum 48. Cor.
 (36) *Ἐὰν γὰρ μὴ εἰς ἕκαστον,* etc. Loquitur de baptisinate ordinario adultorum; quod nisi sedulo ac rite juxta totam cæremoniam tradatur a pio sacerdote, et suscipiatur a pio catechumeno, animæ sordes non depellit, nec suum obtinet effectum. Id.
 (37) *Παρά.* Alter Vindob. habet hic ὑπό. CLEN.
 (38) *Ἰουδαῖοι.* Rectius in eodem οἱ Ἰουδαῖοι. Id.
 (39) *Μετὰ τοῦτο ἐστὼς,* etc. Joannes Chrysostomus, hom. 6 in *Epistolam ad Colossenses*: Εὐθὺς γὰρ ἀνελθὼν, ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ

ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, etc., ubi (hoc ut obiter moneam) quod sequitur: Οὐκ ἐπ' ἑβὴν πίπτει τὸ παιδίον, οὐ ξύλον ὄρεος, οὐδὲ πηγῆν, corruptum videtur, atque corrigendum scribendo πεδίον, quia ad paradisum alludit S. doctor. Et vero solis fidelibus licebat orationem Dominicam proferre, nondum initiatis non licebat: ut exserte docet Theodoritus, *Hær. fab.*, lib v, cap. 28, post Chrysostomum ad Matth. vi, 12, et homil. 2, in posteriorem ad Corinthios, utque colligitur ex Augustini sermonibus. Quanquam id orationis recitatum fuisse a catechumenis paulo ante baptismum, legitimus in Ritualibus libris. Cor.
 (40) *Κατὰ ἀνατολᾶς.* Ita in ms. Alexandrino, M Paralip. v, 12. Id.

dicentes : « Laudate Dominum , quoniam bonus , A quoniam in sæculum misericordia ejus » . »

CAPUT XLV.

Oratio recentè initiatorum.

Preceitur vero hæc , post priorem orationem , dicens : Deus omnipotens , Pater Christi tui , unigeniti Filii tui ; da mihi corpus immaculatum , cor mundum , mentem vigilem , cognitionem non errantem , Spiritus sancti adventum ad possessionem et certam fidem veritatis , per Christum tuum ; per quem tibi gloria in sancto Spiritu , in sæcula . Amen . Atque hæc de catechumenis constituere æquum duximus .

CAPUT XLVI.

Quosnam sancti apostoli miserunt et ordinarunt .

De episcopis vero , qui a nobis in vita nostra ordinati sunt , indicamus vobis , quod hi sunt : Hierosolymorum quidem Jacobus frater Domini , quo mortuo secundus fuit Simeon Cleophae filius , post quem tertius Judas Jacobi ; Cæsareæ autem Palæstinæ pri-

» II Paral. v, 13.

τηρίων εισήχαισαν κατά ἀνατολάς , αἰνοῦντες , καὶ ἐξομολογοῦμενοι , καὶ λέγοντες : « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον , ὅτι ἀγαθὸς , ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ . »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Προσευχὴ τῶν νεοταλῶν.

Προσευξέσθω δὲ ταῦτα μετὰ τὴν προτέραν εὐχὴν , λέγων Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ , ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου , τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου , ὃς μοι σῶμα ἄσπιλον , καρδίαν καθαρὰν , νοῦν γρήγορον (41) , γῶσιν ἀπλανῆ , Πνεύματος ἁγίου ἐπιφοίτησιν πρὸς κτήσιν καὶ πληροφορίαν τῆς ἀληθείας , διὰ τοῦ Χριστοῦ σου δι' (42) οὗ σοι δόξα ἐν ἁγίῳ Πνεύματι , εἰς τοὺς αἰῶνας . Ἀμήν . Ταῦτα καὶ περὶ τῶν κατηχομένων δικαίων ἡγησάμεθα διατάξασθαι .

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Τίνας (43) πέμποντες ἐχειροτόνησαν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι .

Περὶ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν χειροτονηθέντων ἐπισκόπων ἐν τῇ ζωῇ ἡμετέρα (44) , γνωρίζομεν ὑμῖν , ὅτι εἰσὶν οὗτοι Ἱεροσολύμων μὲν Ἰάκωβος (45) , ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφός , οὗ τελευταίαντος , δεύτερος Συμεὼν ὁ τοῦ Κλεόπα (46) , μεθ' ὃν τρίτος Τοῦδας Ἰακώβου (47) . Κα-

VARIORUM NOTÆ.

(41) *Γρήγορον* . Alter cod. Vindob. ἐγρήγορα , pro ἐγρηγόρατα , quæ vera lectio esse videtur , nisi γρήγορος sit vox inferioris ævi . Cl.

(42) *Δι'* . Hæc etiam est δοξολογία Arianorum quam emendavit librarius in altero Vindob. , ubi est μεθ' , ut et postea pro ἐν τῷ πνεύματι habet σύν . Id.

(43) *Τίνας* . Addit cod. Vind. , ἐπισκόπους . Id.

(44) *Ἐν τῇ ζωῇ ἡμετέρα* . Imprudenter apostolos scriptor hic loquentes inducit , quasi post mortem , aut certe morti vicini scriberent , quippe nullos postea episcopos creaturi . Ii vero nunquam ita convenerunt omnes , ut sic , morte instante , loqui possent . Id.

(45) *Ἰάκωβος* . Ex placitis veterum , Jacobus constitutus est Hierosolymorum episcopus , vel ab ipso Domino . vel ab apostolis , vel a Christo et apostolis , vel a Petro , aut denique a Petro , Jacobo et Joanne . Quod cum doctorum hominum disputationibus satis superque fuerit ventilatum , restat mihi perstringendus locus *Chronici Alexandrini* , p. 580 : Τῷ αὐτῷ ἔτει ὁ ἅγιος Ἰακώβος ὁ ἀπόστολος καὶ πατριάρχης Ἱεροσολύμων , ὃν ἐνεθρόνισεν ὁ ἅγιος Πέτρος εἰς τόπον αὐτοῦ ἀνιῶν ἐπὶ τὴν Ῥώμην , ἐτελεύτησεν , καὶ παρέλαβε τὸ σῆμα τῆς ἐπισκοπῆς Ἱεροσολύμων Συμεὼν , ὁ καὶ Σίμων , καὶ γέγονε πατριάρχης , qui sic interpungi debet , verti autem ad hunc modum : *Eodem anno sanctus Jacobus apostolus , et patriarcha Hierosolymitanus , quem sanctus Petrus Romam petiturus , in locum suum in sede sua collocaverat , mortuus est : et dignitatem episcopalem Hierosolymorum suscepit Simeon , qui et Simon , factusque fuit patriarcha* . Cor.

(46) *Συμεὼν , ὁ τοῦ Κλεόπα* . Qui et apud Græcos appellatus reperitur Σίμων , ὁ τοῦ Κλεοπά , Κλεόπα , Κλεωπά , Κλοπά ; apud Latinos , Simeon , aut Symeon , et Simon , filius Cleopæ , vel Cleophae , vel Clopæ . Hunc pseudo Dorotheus agens de apostolis vocat Judam , et eundem facit cum Jacobo Alphaei : accepta forsân occasione , partim ex iis qui Simeoni Cleophae dant Judæ nomen , in quam sententiam discordant pseudo-Hippolytus in *Catalogo apostolorum* , auctor adnotationis *De 12 apostolis* adductæ supra ad cap. ult. , lib. II , et qui *Indicatum apostolorum* composuit initia Oecumenii ex-

stantem ; partim ex Epiphanio , apud quem sub finem tomi I , libri I , et in *Anacephalæosi* , Judas dicitur is qui evangelistis est Jacobus Alphaei . *Simon* , inquit Dorotheus excusus , *Judas cognominatus , qui et post Jacobum Hierosolymorum episcopus factus est (arbitror eum esse Jacobum Alphaei) sub Trajano rege cruci alligatus , occisus est in Ostracina civitate Ægypti Cæsareæ , cum annos vixisset 102* . Dixi excusus , nam in Græce scripto habetur : Σίμων δὲ , ὁ ἐπικληθεὶς Ἰούδας , ἐν Ἐλευθεροπόλει , καὶ ἀπὸ Γάζης ἕως Αἰγύπτου κηρύξας τὸν Χριστὸν , θάπτεται ἐν τῇ Ὑστρακίῃ πόλει τῆς Αἰγύπτου , σταυρωθεὶς ἐπὶ Τραϊανῷ τοῦ βασιλέως . Ast ubi de discipulis disserit , Simonem Cleopæ cum Cleopa confundit , dicens : *Cleopas , qui et Simon , consobrinus Domini fuit . Hæc cum una cum Luca proficisceretur , Dominum post resurrectionem ex mortuis vidit , cumque illo locutus est , quemadmodum in Evangelio scribitur . Tandem alter Hierosolymorum episcopus factus est* . Græce : Κλεώπας , ὁ καὶ Συμεὼν , ἀδελφός τοῦ Κυρίου γενόμενος , καὶ δεύτερος ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων , ὃς καὶ ἶδεν αὐτὸν μετὰ τὴν ἀναστήναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν . Er-

(47) *Τοῦδας Ἰακώβου* . Tertium Hierosolymæ episcopum *Judam* nuncupat Eusebius , lib. I *Chroniconum* , p. 80 , ultimæ editionis ; Epiphanius , hæresi 66 , seu Manichæorum , sect. 20 , et Georgius Syncellus in *Chronographia* : *Iustum* idem Eusebius in *Chronicis* et in *Historia* , ambo Nicephori chronographus et historicus , auctor Raderiani *Chronici* , Zonaras , et alii : *Judam Jacobi* nullus , quod sciam , præter Constitutorem hunc , et pseudo-Epiphanium in *Apostolorum ἀνεκδότῳ Indiculo* : *Τοῦδας* , ὁ ἀδελφός τοῦ Κυρίου μετὰ Ἰακώβου τὸν αὐτοῦ ἀδελφόν , καὶ Συμεὼν ἐξ ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου . Αὐτὸν [I . λίπον pro λίπον] δὲ καὶ αὐτὸν ἐπίσκοπον ἐν Ἱεροσολύμοις ἔτη ζ' , ἐκέρυξε δὲ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ . Ἐποίησε δὲ καὶ καθολικὴν ἐπιστολὴν καὶ πρῶτην ἔσχε ἐπιτοῦς , Ἰακώβου καὶ Ζωχίρ' ἀπέθανε δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν δόξῳ . Imo adversari videtur ei sententiæ Hegesippus , apud Eusebium *Historiæ* lib. III , cap. 20 et 32 . Innot enim *Judam* e vita migrasse ante Simeonem . Id.

αρελας τε τῆς Παλαιστίνης (48) πρότερον μὲν Ζαχαρίας ἕς ποτε τελώνης, μεθ' ὃν Κορνήλιος, καὶ τρίτος Θεόφιλος. Ἄντιοχείας δὲ Εὐόδιος (49) μὲν ὑπ' ἐμοῦ

A mum quidem Zacchæus olim publicanus, post quem Cornelius, et tertius Theophilus; Antiochiæ vero Evodius quidem a me Petro, Ignatius autem a

VARIORUM NOTÆ.

roris tamen socium habet non modo citatum adnotatorem, sed etiam Symeonem Metaphrastem, in Chronico nondum publici juris facto: Κλεώπας ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Κυρίου, ὁ γαμβρὸς Ἰωσήφ τοῦ δικαίου, ἀνὴρ δὲ Μαρίας τῆς καλουμένης ἀδελφῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου· οὗτινος εἰς τὸν γάμον τὸ ὕδωρ οἶνον ἐποίησεν ὁ Χριστός. Ὅς καὶ ἰδεν αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν μετὰ Λουκᾶ εἰς πόλιν Ἐμμαούς. Οὗτος δεύτερος ἐπίσκοπος γέγονεν Ἱεροσολύμων. Id est: Cleopas consobrinus Domini, gener Josephi justii, et maritus Mariæ quæ vocabatur soror matris Domini. In cujus nuptiis aquam Christus vertit in vinum. Qui et cum Luca eundem Dominum post resurrectionem vidit ad oppidum Emmaus. Is secundus exstitit episcopus Hierosolymorum. Ac de Cleopa, suthjungam observatiunculam ex lib. Regio 2374, ubi de fratribus Domini: Ὁ Κλεώπας υἱὸς ἦν Ἰωσήφ τοῦ μνηστορος, Cleopas filius erat Josephi sponsi. Græci 30 Junii, Σίμων ὁ καὶ Συμεών, ὁ καὶ Κλεώπας, υἱὸς Ἰωσήφ, ἀδελφὸς Ἰακώβου. In ms. Regio 2423, Συμεὼν ὁ Κλεώπας. Jam vero multi Simonem apostolum et Symeonem episcopum pro eodem habent. Ab aliis autem noster Symeon, Jacobi Justii cui successit, aut patruelis dicitur, aut frater. Tolle leve mendum, διακληθεὶς pro διαβληθεὶς, e Chronici Alexandrini loco, p. 594, sic edito: Τραϊανὸς κατὰ Χριστιανῶν διωγμὸν κινήσαντος, Σίμων ὁ τοῦ Κλεώπα τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος γενόμενος ἐμαρτύρησε, γενόμενος ἐτῶν ρκ', ἐπὶ Ἀττικῷ ὑπατικῷ διακληθεὶς ὑπὸ τῶν τῆς μόρας Κορίνθου καὶ τῶν λεγομένων Νικολαϊτῶν, etc. Cot.

(48) *Καισαρίας δὲ τῆς Παλαιστίνης*. Concordant in Zacchæo alia Clementi pariter ascripta, itemque Rufinus præfatione ad *Recognitiones*. ac hæresiographus Sirmondianus, hæc. 11, 13. In Cornelio Martyrologia, necnon Hegeppus, tractatu *De distantis locorum Terræ Sanctæ*. Theophilus autem episcopi, hujus aut alterius, ad quem evangelista Lucas scripserit, mentio fit ab Isidoro, *Originum* lib. vi. cap. 2. Verum pseudo-Clementis apocryphos libros aut non legit, aut potius lectos sprevit Eusebius Cæsariensis; alias tanta Ecclesiæ suæ ornamenta nequaquam in operibus suis omisurus. Vide in epistola tertia supposititij Anacleti, de Zacchæo, primo episcopo Antiochensi, falsam totaque antiquitati contrariam opinionem. Apud Metaphrastem Petrus apostolus dicitur in Plio civitate Hellesponti Cornelium centurionem constituisse episcopum. Id.

(49) *Εὐόδιος*, etc. A multis Εὐόδος, minus bene. Item, Εὐωδος et Εὐώδιος, quemadmodum legi forte debeat oratione *De pseudopropheta*, tom. VI B. Chrysostomi, ubi nunc, Εὐόδιος, ἡ εὐωδία τῆς Ἐκκλησίας. Pari modo, quo Philipp. iv, 2, habetur Εὐοδιαν, aut Εὐωδιαν. Etenim Græci, in libris suis Ritualibus et ecclesiasticis, ac Latini nonnulli, Evodium Antiochenum et Evodium Pauli pro uno homine ducunt: sitque verisimile eo Apostoli loco quædam exemplaria cum Græca tum Latina, prætulisse Evodium, non Evodiam. Certe in *Martyrologio Notkeri*, apud Henricum Canisium tom. VI, editum est: II *Non. Martii, Nativitas B. Evodii Antiochenæ Ecclesiæ episcopi, qui primus ab apostolis ibi est ordinatus episcopus. De quo ipse Paulus Philippensibus scribens ait: «Evodium rogo, et Syntychem deprecor, iâipsam sapere in Domino Jesu Christo.»* Is quem Dorotheum vocant in cod. Regio 4789. Εὐόδος (ms. 2363, Εὐωδος), δὲ μετὰ Πέτρον τὸν ἀπόστολον ἐπίσκοπος γέγονεν ἐν Ἀντιοχείᾳ· οὗ καὶ αὐτοῦ ὁ ἀπόστολος μὲνηται. At in lib. 607, habetur tantum: Εὐόδος (Εὐόδιος, vol. 1026), δὲ μετὰ Πέτρον τὸν ἀπόστολον Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος γέγονεν.

Ubi Latina versio impressa: *Evodus. Meminit etiam hujus Paulus. Primus post Petrum apostolorum coryphæum Antiochiæ episcopus fuit.* Apud Usuardum supple ex aliis Martyrologiis nomen Lucii illius, de quo Act. xiii, 1. *Pridie Nonas Maii, Antiochiæ S. Evodii; qui, ut B. Ignatius scribit, primus ibidem episcopus a SS. apostolis institutus est, quem in Actibus apostolorum B. Lucas commemorat.* Sed ad rem veniamus. Evodium Antiochiæ episcopum collocatum et ordinatum fuisse a Petro aiunt etiam Græci, memoriam illius celebrantes, item Balsamon *De patriarcharum privilegiis*, et Suidas in *Naziratos* (sic cod. Regii, non *Ναζηρατος*) et Χριστιανοί: ab apostolis generatim, Martyrologia, et pseudo-Ignatius ad Antiochenos 7. Ordinatorem autem Ignatii Paulum, alibi non memini me legere: tantum Chrysostomus in ejus martyris Encomio, Paulum quoque manus ipsi imposuisse innuit; atque Chrysostomum ex parte sequitur auctor *Chronici Alexandrini* appellati, p. 526, qui dicit Ignatium Antiochenæ Ecclesiæ episcopum ab apostolis fuisse constitutum. A cæteris id Petro tribuitur; a Theodorito, Felice PP. III, Joanne Malela apud Usarium, in falsi Ignatii Epistolam *ad Antiochenos*, Hincmaro, Petro Damiani, etc. Sic de Polycarpo per Joannem aut per apostolos ordinato, constituto, collocato, non pauca exstant antiquorum testimonia. Jam vero ex apostolici Constitutoris verbis concludunt viri docti, Evodium et Ignatium simul fuisse Antiochiæ episcopos, illum gentibus datum, hunc Judæis; qui et cesserit primo, iterumque post illius obitum sederit; adeo ut ante et post Evodium sit Ignatius, secundus pariter ac tertius a Petro: similiterque de Timotheo et Joanne Ephesinis paulo post hocce in loco memoratis, quod simul episcopatum gesserint, affirmare debent. Subtiliter profecto et ingeniose hæc, ac si vis etiam verisimiliter; mihi tamen res non persuadetur facile. Quia quod volunt non dicit aperte Constitutio: imo magis videtur exponenda, per communem successionis morem. Et quia tum *συνοπιθος* istius, tum cessionis, antiquorum nullus meminit: successisse vero Ignatium Evodio passim legas. Cur ergo, inquires, *Origenes*, hom. 6, in *Lucam, Orientales* apud Facundum, lib. viii, cap. 4, necnon Thomas Metropolita Tyri protothronus Antiochiæ, et Helias presbyter legatus Theodosii Hierosolymitani, in Definitione quæ refertur actione 1 synodi 8, Ignatium appellant episcopum Antiochiæ secundum, post Petrum? Cur Athanasius Epistola *De synodis Arimini et Seleuciæ*, p. 922, eundem vult post apostolos Antiochiæ episcopum fuisse constitutum? Cur Chrysostomus laudans eum, Maximus ad caput 4 libri *De divinis nominibus*, et Hincmarus Remensis *adversus Hincmarum Landunensem*, cap. 16, affirmant, in Petri discessu Ignatio Antiochiæ Ecclesiam fuisse commissam? Cur a Petro Damiani, lib. 1, epist. 20, scribitur quod Petrus postquam ipse se in Antiochena sede fidei posuit fundamentum, Ignatium vice sua mox ordinavit episcopum? Et quare a plerisque ordinator Ignatii dicitur Petrus? His objectionibus occurreretur, si Evodii mors ponatur ante principis apostolorum mortem; juxta narrationem Joannis Malelæ Antiocheni: Ἐν τῷ δὲ ἀνίεναί αὐτὸν ἐν τῇ Ῥώμῃ, διαρχομένου αὐτοῦ δι' Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, συνέβη τελευτῆσαι Εὐόδον τὸν ἐπίσκοπον καὶ πατριάρχην Ἀντιοχείας, καὶ ἔλαβε τὸ σῆμα τῆς ἐπισκοπῆς Ἀντιοχείας μεγάλης Ἰγνάτιος, τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου γεροτονήσαντος αὐτὸν καὶ ἐνθρονίζαντος. *Petro Romam contentente, et per Antiochiam magnam iter faciente, Evodium episcopum et patriarcham Antiochenum mori*

Paulo. At urbis Alexandrinorum Annianus primus a Marco evangelista ordinatus est, secundus vero Avilius a Luca et ipso evangelista. Romanorum Ecclesiae primus quidem Linus Claudiae filius, a Paulo; secundus autem, a me Petro post mortem

Α Πέτρου, Ἰγνάτιος δὲ ὑπὸ Παύλου. Τῆς δὲ Ἀλεξανδρείων Ἀννιανὸς πρῶτος ἀπὸ (50) Μάρκου τοῦ εὐαγγελιστοῦ χειροτονῆται, δεύτερος δὲ Ἀβίλιος (51) ὑπὸ Λουκᾶ καὶ αὐτοῦ εὐαγγελιστοῦ. Τῆς δὲ Ῥωμαίων Ἐκκλησίας (52) Αἴνος μὲν ὁ Κλαυδίας πρῶτος

VARIORUM NOTÆ.

contigit : et episcopatus magnæ Antiochiæ dignitatem suscepit Ignatius, eodem S. Petro apostolo ordinante illum ac in sedem collocante. Eo quippeposito, prædicta omnia nullam parient difficultatem; atque poterit B. Ignatius nuncupari Antiochiæ episcopus primus, aut secundus, aut tertius, diversaratione : tertius, numeratis Petro ac Evodio; secundus, sive præterito Evodio, quod episcopatum solus non tenuerit, sed tantum una cum Petro; sive omissio Petro, propter causam mox dicendam; primus, expunctis e catalogo Evodio ob prolatam rationem, et Petro tanquam apostolo : quandoquidem celebris nos est apostolos, pro potestate eorum ordinaria vel extraordinaria, episcopali vel apostolica, indiculis antistitum præfigere, aut ex iis eximere. Quo factum arbitror, ut Theophilus, qui Hieronymo in libro *De viris illustribus*, post Eusebium *Hist.* iv, 20, sextus Antiochenis Ecclesiae episcopus est, ab eodem Hieronymo epistola 151, ad *Algasia*, quæst. 6 (quem sequuntur Guillelmus Tyrius et Jacobus de Vitriaco), Antiochenæ Ecclesiae septimus post Petrum apostolum episcopus vocetur. Sicuti, juxta Irenæum, Hyginus papa octavum et nonum locum ab apostolis inter Romanos episcopos obtinet. Posterius enim docet beatus Martyr, lib. i, cap. 23, in eainque loquendi formam ducit S. Cyprianum epist. 74, et S. Epiphanium hæres. 41, 42, editionis Petavianæ, p. 300, 302, 364, quo ultimo loco perperam Ἀνιχῆτου pro Ἰγνίου scriptum invenies. Prius autem traditur ab Irenæo, lib. iii, cap. 3 et 4, licet Eusebius, *Hist. eccl.* lib. iv, cap. 11, in posterioris capitis verbis referat Ἰνατος, sive corruptis deceptus exemplaribus, sive dum vult Irenæum Irenæo conciliare, sæl jugulat eam lectionem, quod ibidem decimus episcopatus locus assignatur Aniceto, inter quem et Hyginum sedit Pius; ut nihil dicam de expressissimo testimonio capitis 3, relato quoque per Eusebium, lib. v, cap. 6. Longioris notæ finem facio, errorem per superiora facilem confutatu; Græcorum nescio quorum apud Anastasium bibliothecarium in Scholio ad locum citatum octavæ synodi, quod apostoli ausi non fuerint Ignatio, cum ad Ecclesiae præsulatum promoveretur, amplius manus impouere; nimirum, quem ore Dei laudatum, et ipsius tactu sanctificatum cognoverint. Matth. xviii, 2 : *Et advocans Jesus parvulum, etc.*, quem puerum esse Ignatium comminiscuntur posteriores Græci. Cot.

(50) Ἀπό. Ms. Vindob. melius ὑπὸ, cum sequitur χειροτονῆται, quod si abesset, potuisset dici Annianus primus a Marco, hoc est post Marcum. CLER.

(51) Ἀβίλιος. Ita Nicephorus Callisti. Alii Ἀβίλιος. [Sic alter cod. Vind.] Sic Flaccus Avilius Eusebio Ἀβίλιος, Philoni est Ἀουβίλιος. In martyrio autem Petri Alexandrini Μένιος legitur pro Ἀβίλιος, ingenii quidem corruptione, sed non insueta in hoc nomine. Nam Milo dicitur, lib. ix, cap. 19 Catalogi Petri de Natalibus; et ad calcem Regii ms. 2423, in *Patriarcharum indiculo* scriptum habetur Αἰμυλιανός. Quod sequitur hic de Luca ordinatore Avilii illustrari potest per titulum Evangelii secundum Lucam, in versione Syriaca : *Evangelium Lucæ evangeliste, quod protulit et evangelizavit Græce in Alexandria magna; et in Persica : Evangelium Lucæ quod lingua Græca Ægyptiaca in Alexandria scripsit.*

Quibus titulis consona reperi scholia in codicib. Regiæ Bibliothecæ 1489, 1782 : Ἐγγραφή Ἑλληνιστὶ μετὰ τῆς ιε' τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου, εἰς Ἀλεξανδρείαν τὴν μεγάλην. *Evangelium Lucæ Græce scriptum fuit post quindecim annos ab Ascensione Domini, in Alexandria magna. Et : Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν ἔγγραψεν Συριστὶ εἰς Ἀλεξανδρείαν τὴν μεγάλην μετὰ ιε' ἔτη τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου. Vide ὑπόμνημα ad eum evangelistam in fine Œcumenii. b.*

(52) Τῆς δὲ Ῥωμαίων Ἐκκλησίας. Linum a Petro primum Romanæ Ecclesiae pontificem collocant veteres ac recentiores : Claudiae filium fuisse, illius (ut videtur) quæ in salutatione ipsi jungitur II Tim. iv, 21, et a Paulo esse ordinatum, dicit alius nemo, si bene memini : quinimo qui *Librum pontificalem* composuit, et Nicephorus, aliique, sed parvæ fidei scriptores, Lini, quemadmodum Cleti seu Anacleti et Clementis, consecratorem faciunt Petrum. At Irenæus lib. iii, cap. 3, scribit Petrum et Paulum apostolos Lino episcopatus officium tradidisse; Zonaras autem et Balsamon, ad canones Carthaginenses, Linum a Petro pontificem fuisse constitutum. Jam quod Linus mortem oppetierit ante Petrum, affirmatur a multis, negatur ab Eusebio, *Hist. eccl.*, lib. iii, cap. 2 (quod caput in sua interpretatione omisit Rufinus, forte de industria), in medio relinquunt per Epiphanium hæresi xxvii, cap. 6. Hactenus de Lino. Ejus successor, ex mente auctoris nostri, exstitit Clemens, a Petro ordinatus. Et quidem in ordinatione consentiunt vulgo, existatque insigne hujusce rei testimonium in Tertulliani libro *De præscriptione hæreticorum*, cap. 32. Adicitur ab aliis post pseudo-Clementis *Epistolam ad Jacobum*, quam Rufinus in Latinum sermonem transtulit, et post Epitomen *Recognitionum*, id contigisse paulo ante quam apostolorum coryphæus migraret e vita. Quanquam Epiphanii consimilis priori dubitatio est, fueritne Clemens a Petro vel a Cletio consecratus pontifex. Circa successionem major oritur difficultas : multis multæque auctoritatis doctoribus Linum inter et Clementem interponentibus Cletum, seu Anacletum, aut Anacletum (sententiæ enim unum eundemque esse affirmanti calculum meum addo); quorum agmen ducit martyr Irenæus; nec parte nostri magnis vindicibus destituta, utpote etiam Optati lib. ii. et Augustini epist. 165; Pseudo-Tertulliano autem ita numerante in carmine 3, adversus Marcionem, *Linus, Cletus, Anacletus, Clemens*, sed parum probabiliter; Tertulliano denique ubi supra, falso Clemente jam citato et apud Nicephorum *Hist.* ii, 35, Proclo in tractate *De traditione divinæ missæ*, Rufino *De adulteratione librorum Origenis*, Hieronymo i in *Jovinianum*, 7, et ad caput lxi Isaiæ perisque Latinorum apud eundem Hieronymum in Catalogo ubi de Clemente, qui locus et Photii cod. 112, 113, conferendi sunt, Eucherio in *Epistola Parænetica*; Beda *Hist.*, lib. ii, cap. 4; Adhelmo *De laudibus virginitalis*, cap. 12; Gualtero Laudunensi, epistola ad Petrum *Abelardum*, *Spicilegii* tomo II, auctore *Chronici episcoporum Metensium*, paulo post initium, ejusdem optima collectionis tomo VI, et Paschali II. *Epistola ad Norigandum*, quam hoc anno emisit in lucem Stephanus Baluzius clarissimus vir, dicentibus aut innocentiis Clementem primum fuisse Petri successorem, et secundum ab eo pontificem; juxta titulum sepulcralem, qui exstat in Chronico Casauriensi ad an-

ὁπὸ Παύλου, Κλήμης δὲ μετὰ τὸν Αἴνου θάνατον ὑπὲρ Πέτρου, δεύτερος χειροτονήσας· τῆς δὲ Ἐφέσου (53) Τιμόθεος μὲν ὑπὸ Παύλου, Ἰωάννης δὲ ὑπὲρ ἐμοῦ Ἰωάννου· Σύμωρη (54) δὲ Ἀρίστου πρώτος, μεθ' ὃν Σεραπίαιος ὁ Λύιδος, καὶ τρίτος Ἀρίστου· Περγάμου δὲ Γάιος (55), καὶ Φιλαδέλφιας Δημήτριος ὑπὲρ ἐμοῦ (56)· ὑπὸ δὲ Παύλου Λούκιος Κερχρεῶν (57)· καὶ τῆς Κρήτης Τίτος· Διονύσιος (58) δὲ ἐν Ἀθήναις·

A Lini ordinatus fuit Clemens : et Ephesi Timotheus a Paulo, Joannes a me Joanne : Smyrnæ Aristo primus, post quem Stratzas Loidis filius, et tertius Aristo : Pergami Gaius, Philadelphiz Demetrius a me : a Paulo autem Lucius, Cenchrearum : Cretæ Titus : Dionysius Athenis⁹⁹ : Tripokeos in Phœnicia Maroones : Laodiceæ in Phrygia Archippus : Colossensium Philemon : Berzæ apud Maco-

⁹⁹ Maximus ad Dionysii epist. 8, *Patr. Gr.* t. IV.

VARIORUM NOTÆ.

num 1103, *Spicilegii* laudati tomo V, p. 475 : *Hic jacet sanctus Clemens Petri discipulus, et a Petro papa secundus, qui jussu Trajani imperatoris, anchora ad ejus collum ligata, fuit in pelago mersus.* Quæ opinio potest subsistere, et cum sententia Constitutoris, si Lino præteritus credatur, quod superstite Petro decesserit ; et cum sententia Irenæi, sive Lino et Cletus putentur omissi, quod ex nonnullorum veterum placito, cum Petro et sub Petro tenuerint episcopatum urbis, qua de re alibi ; sive postpositi Clementi existimentur, ex opinione apud Epiphanium, a Petro ordinatum Clementem cessionem Linæ, a Petro successisse Cletum, Cletum Clementem resumpto pontificatu. Atque dummodo illa cæsis statuatur, post obitum Lini, una cum resumptione Cletum mortuo ; conciliabuntur duæ sententiæ, Constitutoris, et Irenæi, hunc ad modum seriem ac supputationem componendo : Petrus, Lino, Clemens (a nostro hic positus ob ordinatum, a martyre prætermisus cessionis ergo), Cletus, idem Clemens (in Irenæo locum istum nactus, propter episcopatus resumptionem et functionem). Nec velim dictam cessionem, si vera est, ad ignominiam cum Clementis, tum Principis apostolorum trahi, quasi reliqui apostoli illius electionem ab hoc factam improbaverint, ut pudere omni abjecto dicitur a Joanne Antiocheno, in opusculo quod continet *Appendix concilii Basileensis* ; sed omnino accipi cum Epiphanio in laudem et Petri, qui tantum virum promoverit, et Clementis, qui humiliter deposuerit susceptum officium ; necnon in opprobrium quorundam aeditiosorum, cum quibus contendere benigne noluerint sanctissimi homines. Porro celebre τοῦ πατρὸς caput, sæpius hac nota memoratum, una syllaba, copula nam redundare videtur, in his verbis : Ἡ τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπισκόπων διαδοχὴ ταύτην ἔχει τὴν ἀκολουθίαν· Πέτρος καὶ Παῦλος, Αἴνος καὶ Κλήμης ; scripsisse enim Epiphanium, Αἴνος, Κλήμης, suadent quæ initio capitis habentur : ἐν Ῥώμῃ γὰρ γεγόνασι πρώτοι Πέτρος καὶ Παῦλος οἱ ἀπόστολοι αὐτοὶ καὶ ἐπίσκοποι, εἶτα Αἴνος, εἶτα Κλήμης, εἶτα Κλήμης, et multis interjectis, Αἴνον καὶ Κλήτον ἐπισκοπεύσαντας πρὸς δεκαδύο ἔτη ἕκαστον μετὰ τὴν τοῦ ἀγίου Πέτρου καὶ Παύλου τελευταίην. Denique tacere non debeo supplementum quod reperi in mss. codicibus *Scholorum* Maximi, ad cap. v libri *De divinis nominibus*, ubi de Clemente, post voces, οὐ μέμνηται ὁ Ἀπόστολος, ecce illud : Τὸν καὶ ἐν Ῥώμῃ τρίτον ἀπὸ τοῦ ἀγίου Πέτρου ἐπισκοπεύσαντα. Cor.

(53) *Τῆς δὲ Ἐφέσου.* Timotheum primum Ephesiorum, sive, ut ex Scriptura loquitur Theodoritus, Asianorum antistitem a Paulo factum, pluribus veterum testimoniis accepimus ; Joannem a Joanne apostolo eidem Ecclesiæ præfectum non item. Est quidem Joannes hic mea conjectura Joannes ille presbyter apud Eusebium, atque ex eo apud Hieronymum. A quo tamen S. doctore mens Cæsariensis capta non fuit. Comprobat hic lib. III *Hist.*, cap. 59, narrationem illorum qui duos eodem Joannis nomine appellatos in Asia vixisse dixerant, duoque esse

apud Ephesum sepulcra, καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου εἶναι νῦν λέγεσθαι, et utrumque Joannis haecenus nominari. At Hieronymus his postremis non perpensis, quod de nomine Joannis in genere dictum erat, ad Joannem apostolum et evangelistam detorsit, scribens libro *De viris illustribus* : *Joannis presbyteri et hodie alterum sepulcrum apud Ephesum ostenditur : et nonnulli putant duas memorias ejusdem Joannis evangelistæ esse.* Alia conjectura seu potius mera divinatione, ex Nicephori *Historia* lib. IV, cap. 14, putabitur Joannes Senior idem esse cum anonymo illo seniore seu presbytero apostolico, cujus verba non raro laudat B. Irenæus. Quod vero tradit catholicus noster doctor Joannem minorem a majori accepisse episcopatus ordinem, verisimile admodum sit ; quoniam, ut refertur, totius Asiæ Ecclesiis potissimumque Ephesinam rexit theologus. Cæterum nescio an ὁμωνυμία evenerit ut apostolus Joannes successor habitus sit Timothei, in *Metaphraste* apud Suriium 24 Januarii, et in *Martyrio Timothei*, codice ccliv *Bibliothecæ Photii*. Id.

(54) *Σύμωρη.* Suspicio oriri potest, alterum ex his Aristonibus esse celeberrimum Papæ Hierapolitani Aristonem, in Eusebio, Hieronymo (apud quem codex Gemblacensis scriptum habet, *Ariston*), et Martyrologiis. Post secundum Aristonem numerare licet Bucolum, indeque Polycarpum ab apostolo Joanne Smyrnæis præpositum, inquit veteres, quique ideo poterat hoc loco memorari. Verum Græcorum ad 6 Februarii calculus fert secundum a primo Bucolo Polycarpum Smyrnæorum episcopum exstitisse. Lege Suidam in Πολύκαρπος. Mitto Apellem κακοπλάστου et κακοπλάστου Dorothei, Smyrnæ episcopum ante Polycarpum. Id.

(55) *Γάιος.* Non Caius Corinthius Rom. xvi, 23 ; I Corinth. 1, 14, quem traditio episcopum Thessalonicensis Ecclesiæ facit apud Origenem. Ambrosiaster vero, Beda, Ado, etc., eundem arbitrantur cum illo ad quem Joannes apostolus scripsit epistolam 3 ; sed vel Caius Macedo Act. xix, 29 ; vel Caius Derbensis Act. xx, 4, si duo homines fuerunt, aut alius ejusdem nominis. Id.

(56) *Δημήτριος ὑπὲρ ἐμοῦ.* *Demetrius a me.* — Joanne repetendum ex superioribus. Demetrii hujus, vel alterius mentio cum laude habetur epist. 3 Joannis, versu 12. Id.

(57) *ὑπὸ δὲ Παύλου Λούκιος Κερχρεῶν.* Forte Lucius Pauli cognatus, et Corinthi sectator illius, cum Apostolus ad Romanos scriberet, Rom. xvi, 21 ; alius a Luca evangelista (quidquid videatur nonnullis apud Origenem, atque adeo ipsi Origeni) supra lib. vi, cap. 18, in fine. A fabulatore Dorotheo Lucius (mss. 2 Λουκάς) Pauli in Laodicea Syriæ episcopus collocatur. Lucium quoque Cyrenæum nominat Lucas, Act. xiii, 1, quem quidam eundem credunt ac apostoli affinem, alii alium ; Latini 6 Maii Cyrenarum episcopum. Et Λευκίου, *Leucii* sive *Lucii*, apostolici hominis, meminit Epiphanius hæresi 51, cap. 6. Id.

(58) *Διονύσιος.* S. Maximus in Prologo ad opera Dionysii crediti istius : Καθίσταται κατὰ τὸ φερόμε-

doniam Onesimus Philemonis⁵¹ : ecclesiarum Galatiae Crescens : Asiae parociarum Aquila et Nicotias : et Ecclesiae Aeginensis Crispus. Hi sunt quibus parociarum cura a nobis concedita est : quorum doctrinae memores, semper observate sermones nostros : et sit Dominus vobiscum, nunc et in tempora infinita ; quemadmodum ipse nobis dixit, cum esset ad suum Deum ac Patrem assumendus : « Ecce enim, inquit, ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem saeculi. Amen⁵². »

ἀναλαμβάνεσθαι πρὸς τὸν αὐτοῦ Θεὸν καὶ Πατέρα· ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν. »

CAPUT XLVII.

Oratio matutina.

« Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas⁵³. » Laudamus te, hymnis celebravimus te, benedicimus te, glorificamus te, adoramus te, per magnum pontificem, te verum Deum, ingenuum unum, solum inaccessum ; propter magnam gloriam tuam : Domine rex caelestis, Deus Pater omnipotens ; Domine Deus, Pater Christi, Agni immaculati, qui tollit peccatum mundi : suscipe depreca-

⁵¹ Philem. 10. ⁵² f. Μαροῦνης, cod. Vind. Μαρθόνης. ⁵³ Matth. xxviii, 20. ⁵⁴ Luc. ii, 14.

VARIORUM NOTÆ.

νον ἐν ἰσθμῷ βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν διαταγμάτων ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος ὑπὸ Παύλου τοῦ Χριστοφόρου τῶν ἐν Ἀθήνῃσι πιστευσάντων. Et ad § v epistolæ 8 : Ἰεροθέῃν δὲ καλεῖ τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα (hoc est ad verbum, eum qui suffragio suo detulerat, et in manus tradiderat) αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ἐν ταῖς ἐραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται διαταγᾶς. Verum aperte non dicitur in Constitutione, Dionysium a Paulo fuisse ordinatum ; nec necesse est ut cuncta quæ sequuntur postremum ὑπὸ Παύλου ad Paulum referantur, sufficit ut ad aliquem ex apostolis. Pari modo verbo Dionysii Corinthii apud Eusebium non intelligentes Rufinus et Nicephorus eamdem Dionysii Areopagitæ ab apostolo promotionem ex eo retulerunt. Atque hæc cum ita se habeant, non negaverim tamen rem ipsam ; quam scio et verisimilem, et a multis mediæ infimæque ætatis scriptoribus traditam. Vide subsequentia. Cor.

(59) Μαροῦνης. Imo Μαροῦνης, seu potius Μαροῦνης, ex Recognitionibus, Epitome, et Clementinis : episcopus Tripolitanus creatus a Petro apostolo. Maronem hunc aut Maroonem vitiose appellatum Marcum invenies in fragmento quod sub nomine Sophronii Hierosolymitani exstat tomo VII Bibliothecæ Patrum, quodque non adverterunt viri docti excerptum fuisse per Epitomen ex Commentario de certaminibus, peregrinationibus, et consummatione SS. Petri et Pauli apud Surium die Junii 29. Nec rectius ipse Commentarius Maronem præfert. De Marone Flaviæ Domitillæ, Latini 15 Aprilis, necnon Acta Nerei et Achillei in Surio 12 Maii. Ib.

(60) Ἀρχιεπίσκοπος. Coloss. iv, 16 : Et cum lecta fuerit apud vos Epistola hæc, facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur ; et ea quæ Laodicensium est, ut vobis legatur. Et dicite Archippo : Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas. Quo in loco interpretando variantes antiqui, alii Archippum Colossensium Ecclesie addixerunt, ut episcopum quidem, ut diaconum nonnulli, ut clericum aliqui ; alii Laodicensium fecere antistitem, quod cernere

τῆς δὲ ἐν Φοινίκῃ Τριπολιτικῆς Μαρθόνης⁵⁵ (59) τῆς δὲ ἐν Φρυγίᾳ Λαοδικείας Ἀρχιεπίσκοπος (60) Κολοσσαίων δὲ Φιλήμων (61) Βεροίας δὲ τῆς κατὰ Μακεδονίαν Ὀνησίμος ὁ Φιλήμωνος· Κρήσκιος δὲ τῶν κατὰ Γαλατίαν ἑκκλησιῶν. Ἀκύλας δὲ καὶ Νικήτης (62) τῶν κατὰ Ἀσίαν παροικίων· Κρίσπος δὲ τῆς κατὰ Ἀγίαν Ἐκκλησίας· οὗτοι οἱ ὄντες ἡμῶν ἐμπιστευθέντες τὰς ἐν Κυρίῳ παροικίας· ὧν τῆς διδασκαλίας μνημονεύοντες πάντοτε παραφυλάσσεσθε τοὺς ἡμετέρους λόγους· καὶ εἴη ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν, νῦν τε καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους χρόνους· ὡς αὐτὸς εἶρηκεν ἡμῖν, μέλλων Ἰδοὺ γάρ, φησὶν, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ' (63).

Προσευχὴ ἑωθινή.

« Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Αἰνοῦμέν σε, ὀμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν (64) σε, προσκυνοῦμέν σε, διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως· σὲ τὸν ἕντα Θεόν, ἀγέννητον ἕνα, ἀπρόσιτον μόνον· διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν· Κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε, θεὸς Πάτερ παντοκράτορ· Κύριε ὁ Θεὸς ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ (65), ὃς αἶρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου·

est apud Theodoritum ad eum textum. In ms. Regio 1253, post Epistolam ad Philemonem scriptum reperi : Πρὸς Φιλήμονα καὶ Ἀπρίαν ἐπιστάτας Ὀνησίμου, καὶ πρὸς Ἀρχιεπίτον διάκονον τῆς ἐν Κολοσσαῖς Ἐκκλησίας, ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου. στίχ. λζ'. Ib.

(61) Φιλήμων. Quando Philemon litteras apostoli accepit, clericus non erat, nec ulla ecclesiastica ordinationis dignitate præditus, teste Ambrosiastro. Sed postea creatus fuisse episcopus creditur : Colossensium, ait Constitutor ; Gazæ, fingit Dorotheus. Ib.

(62) Ἀκύλας δὲ καὶ Νικήτης. Ut Petri comites, a Petro ordinatos fuisse crediderim. Ib.

(63) Huic capiti de oratione matutina, doxologia magna, et hymno angelico, unice splendorem afferent verba tractatus De virginitate in Athanasio, p. 1057 : Πρὸς ὁρθρον δὲ τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγετε· Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου, πρὸς σὲ ὁρθρίζω· ἐδύνησέ σε ἡ ψυχὴ μου· διάφανμα [i. διὰ φαῦμα] δέ· Ἐύλογοῦτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· ὀμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε· καὶ τὰ ἑξῆς. Quæ sic verto : Matutino autem tempore hunc psalmum dicite : « Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo ; sicut in anima mea (Psal. Lxi) ; » diluculo autem : « Benedicite omnia opera Domini Domino (Dan. iii, 57). Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas (Luc. ii, 14) ; » laudamus te, benedicimus te, adoramus te, et reliqua. Libri Rituales videantur. Item sedulus, solidusque scriptor Jacobus Usserius de Symbolis, etc. Ib.

(64) Δοξολογοῦμεν. In cod. Vindob. εὐχαριστοῦμεν, quod idem ferme est, cum doxologia atque eucharistia, seu gratiarum actio se jungi nequeant. CLER.

(65) Κύριε, etc. Hæc verba ad orthodoxorum formulam sunt reflecta in cod. Vindobon. hoc modo : Κύριε Υἱὲ μονογενῆ, Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· Κύριε ὁ Θεός, ὁ ἀμῶς τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρός, ὁ αἶρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δεήσιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, ἐλέ-

πρόθεσαι τὴν δέησιν ἡμῶν ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χειρουβίμ. Ὅτι σὺ μόνος ἅγιος· σὺ μόνος Κύριος Ἰησοῦς, Χριστὸς τοῦ Θεοῦ (66) πάσης γενητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν· δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, καὶ σέβας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ΄.

Ἐσπερινός (67).

« Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου. » Αἰνοῦμέν σε, ὕμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν· Κύριε βασιλεῦ, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ, ὃς ἀφρεῖ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· σοὶ πρέπει αἶνος· σοὶ πρέπει ὕμνος· σοὶ δόξα· πρέπει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐν Πνεύματι τῷ παναγίῳ (68), εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ βῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὰ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ΄.

Εὐχὴ ἐκ' ἀριστῶ.

« Εὐλογητὸς εἶ, Κύρια, » ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου, ὁ διδοὺς τροφὴν πάση σαρκί· πλήρωσον χαρὰς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν· ἵνα πάντοτε πᾶσαι αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· δι' οὗ (69) σοὶ δόξα, τιμὴ, καὶ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν (70).

⁶⁶ Psal. cxii, 1. ⁶⁷ Luc. ii, 29. ⁶⁸ Psal. cxviii, 12. ⁶⁹ Gen. xlviii, 15. ⁷⁰ Psal. cxxxv, 25. ⁷¹ II Cor. ix, 8.

tionem nostram : qui sedes super cherubinos. Quoniam tu solus sanctus ; tu solus Dominus Jesus, Christus Dei universæ naturæ creatæ, regis nostri, per illum tibi gloria, honor, et adoratio.

CAPUT XLVIII.

Oratio vespertina.

« Laudate pueri Dominum ; laudate nomen Domini ⁶⁶. » Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te, propter magnam gloriam tuam : Domine rex, Pater Christi, Agni immaculati, qui tollit peccatum mundi ; te decet laus ; te decet hymnus ; te decet gloria Deum et Patrem ; per Filium, in Spiritu sanctissimo, in sæcula sæculorum. Amen. « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum ; lumen ad revelationem gentium, et gloriam populi tui Israelis ⁶⁷. »

CAPUT XLIX.

Oratio in prandio.

« Benedictus es, Domine ⁶⁸, » qui nutris me a pueritia mea ⁶⁹, qui das escam omni carni ⁷⁰ : imple gaudio et lætitia corda nostra, ut, semper omnem sufficientiam habentes, abundemus in omne opus bonum ⁷¹, in Christo Jesu Domino nostro ; per quem tibi gloria, honor, et imperium in sæcula. Amen.

VARIORUM NOTÆ

ἦσαν ἡμᾶς, ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος Χριστός, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ Πατρός. Ἀμήν. **CLER.**

(66) *Σὺ μόνος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, etc.* Tota orationis series postularet Ἰησοῦ Χριστοῦ. Non ausim tamen quiddam mutare ; præsertim ob illud cap. 13, lib. viii : Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς Ἰησοῦς Χριστός. **COT.**

(67) *Esamdein orationem leges apud Athanasium Peri parthenias, ἥτοι περιἀσκήσεως, p. 1051. De Essenis Josephus Belli Judaici lib. ii, cap. 12 : Προκατεύχεται δὲ ὁ ἱερεὺς τῆς τροφῆς, καὶ γεύσασθαι τινα πρὶν τῆς εὐχῆς ἀδείματον ἀριστοποιησαμένους (ita quoque in Euseb., *Præp. evang.*, ix, 3,*

sed rectius apud Porphyrium *De abstinentia ab animalis*, lib. iv, ἀριστοποιησόμενοις) ἐπαύχεται πάλιν ἀρχόμενοι τε καὶ παύόμενοι γεραίρουσι τὸν Θεόν. **Id.**

(68) *Θεῷ καὶ.* Desunt in cod. Vind. et sequentia verba διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐν Πνεύματι τῷ παναγίῳ, sunt sic interpolata in utroque codice : καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ut et alibi. **CLER.**

(69) *Δι' οὗ.* Μεθ' οὗ, ut passim alibi, ne divinitas Filii Patre inferior esse videatur. **Id.**

(70) *Ἀμήν.* Ad calcem hujus libri adscriptum est : Διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, διὰ Κλήμεντος ἀποσταλείσθαι τοῖς ἔθνεσι. Βιβλίον ζ'. **COT.**

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΟΓΔΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

- α. Πῶς χάριν ἐπιτελοῦνται αἱ τῶν σημείων δυνάμεις.
- β. Περὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἀναξίτων.
- γ. Ὅτι τὸ διατάσσασθαι τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιτασσόμενα κορυφαίωτάτῳ ἐστι.
- δ. Περὶ χειροτονιῶν.
- ε. Ἐπικλησις ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπων.
- ς. Ἡ θεία λειτουργία, ἐν ἣ κροσφώνησις ὑπὲρ κροσφωμένων.
- ζ. Ἐπεὶ τῶν ἐνεργουμένων.
- η. Ἐπεὶ τῶν βαπτιζομένων.
- θ. Χειροθεσία, καὶ εὐχὴ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ.

CAPITA LIBRI OCTAVI.

- I. Quare et propter quosnam edantur signa et miracula.
- II. De episcopis et presbyteris indignis.
- III. Quod constituere ea quæ in Ecclesiis peraguntur summum ac potissimum sit.
- IV. De ordinationibus.
- V. Invocatio in ordinatione episcoporum.
- VI. Divina liturgia, in qua oratio pro catechumenis.
- VII. Oratio pro energumenis.
- VIII. Oratio pro iis qui jamjam baptizandi sunt.
- IX. Impositio manuum, et oratio pro penitentibus.

- X. *Oratio pro fidelibus.*
 XI. *Invocatio pro fidelibus.*
 XII. *Constitutio Jacobi, fratris Joannis Zebedæi.*
 XIII. *Oratio pro fidelibus, post divinam oblationem.*
 XIV. *Oratio post communionem.*
 XV. *Invocatio post communionem.*
 XVI. *De ordinatione presbyterorum, constitutio Joannis a Domino dilecti.*
 XVII. *De ordinatione diaconorum, constitutio Philippi.*
 XVIII. *Invocatio ordinationis diaconi.*
 XIX. *De diaconissa, constitutio Bartholomæi.*
 XX. *Invocatio in ordinatione diaconissæ.*
 XXI. *De subdiaconis, constitutio Thomæ.*
 XXII. *De lectoribus, constitutio Matthæi.*
 XXIII. *Jacobi Alphæi constitutio de confessoribus.*
 XXIV. *Ejusdem de virginibus.*
 XXV. *Lebthæi cognomento Thaddæi constitutio de viduis.*
 XXVI. *Idem de exorcista.*
 XXVII. *Simon Cananita, de episcopo, a quot debeat ordinari.*
 XXVIII. *Ejusdem canones de episcopis, presbyteris, diaconis, et reliquis clericis.*
 XXIX. *De benedictione aquæ et olei, Matthæi constitutio.*
 XXX. *Ejusdem, de primitiis et decimis.*
 XXXI. *Ejusdem, de iis quæ supersunt.*
 XXXII. *Varii canones Pauli apostoli, de iis qui accedunt ad baptismum, quos oporteat admittere, et quos rejicere.*
 XXXIII. *Quibus diebus famuli debeant feriari.*
 XXXIV. *Quibus horis, et quare in eis precandum sit.*
 XXXV. *Jacobi fratris Domini constitutio de vesperino officio.*
 XXXVI. *Oratio lucernalis.*
 XXXVII. *Gratiarum actio lucernalis.*
 XXXVIII. *Gratiarum actio matutina.*
 XXXIX. *Impositio manus matutina.*
 XL. *Invocatio pro primitiis.*
 XLI. *Oratio pro mortuis.*
 XLII. *Quomodo et quando oporteat fidelium defunctorum fieri memorias, et quod ex eorum facultatibus sit pauperibus largiendum.*
 XLIII. *Quod impios ex vita decedentes nihil juvent memoriam, vel mandata.*
 XLIV. *De ebriosis.*
 XLV. *De recipienais iis qui propter Christum patiuntur persecutionem.*
 XLVI. *Quod unusquisque, in eo gradu cleri, in quo est constitutus, debeat permanere et ordinem servare; non vero ad se rapere quæ commissa non sunt.*
 XLVII. *Canones ecclesiastici.*

- A
 α'. Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν.
 αβ'. Ἐπίκλησις τῶν πιστῶν.
 αβ'. Διάταξις Ἰακώβου, τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδάου.
 αγ'. Προσφώνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφορὰν.
 αδ'. Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.
 αε'. Ἐπίκλησις μετὰ τὴν μετάληψιν.
 ις'. Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων, διάταξις Ἰωάννου τοῦ φιλομένου ὑπὸ Κυρίου.
 ιζ'. Περὶ χειροτονίας διακόνων, τοῦ Φιλίππου διάταξις.
 ιη'. Ἐπίκλησις χειροτονίας διακόνου.
 ιθ'. Περὶ διακονίσεως, Βαρθολομαίου διάταξις.
 κ'. Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας διακονίσεως.
 κα'. Περὶ ὑποδιακόνων, διάταξις τοῦ Θεοδώρου.
 κβ'. Περὶ ἀναγνώστῶν, τοῦ Ματθαίου διάταξις.
 κγ'. Ἰακώβου τοῦ Ἀλφαίου περὶ ὁμολογητῶν διάταξις.
 κδ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ παρθένων.
 κε'. Λεβθαίου τοῦ ἐπικληθέντος Θεοδώρου περὶ χηρῶν διάταξις.
 κς'. Ὁ αὐτὸς περὶ ἐποριστοῦ.
 κζ'. Σίμων ὁ Κανανίτης, περὶ τοῦ ὑπὸ πόσων ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος.
 κη'. Τοῦ αὐτοῦ κανόνες περὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, καὶ λοιπῶν κληρικῶν.
 κθ'. Περὶ εὐλογίας ὕδατος καὶ ἐλαίου, τοῦ Ματθαίου διάταξις.
 C
 λ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεσμάτων.
 λς'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ περισσευμάτων.
 λδ'. Κανόνες διάφοροι Πιύλου τοῦ ἀποστόλου, περὶ τῶν προσόντων τῷ βαπτισματι, τίνας δεῖ προσδέχεσθαι, καὶ τίνας ἀποβάλλεσθαι.
 λγ'. Οἱ αἱ ἡμέρας δεῖ ἀργεῖν τοὺς οἰκέτας.
 λδ'. Ποίας ὥρας, καὶ διατὶ ἐν ταύταις δεῖ προσεῦχεσθαι.
 λε'. Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ Χριστοῦ διάταξις περὶ ἐσπερινοῦ.
 λς'. Προσφώνησις ἐπιλύχνιος.
 λζ'. Εὐχαριστία ἐπιλύχνιος.
 λη'. Εὐχαριστία ὀρθρινή.
 λθ'. Χειροθεσία ὀρθρινή.
 D
 μ'. Ἐπίκλησις ἐπὶ ἀπαρχῶν.
 μα'. Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.
 μβ'. Πῶς δεῖ καὶ πότε γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων πιστῶν μνησας· καὶ δεῖ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς δεῖ παρέχεσθαι πένθησι.
 μγ'. Ὅτι τοὺς ἀσεβεῖς τελευτῶντας οὐδὲν ἐξελούσι μνηαί, ἢ ἐντολαί.
 μδ'. Περὶ μεθύσων.
 με'. Περὶ τοῦ ὑποδέχεσθαι τοὺς διὰ Χριστὸν διωκομένους.
 μς'. Ὅτι ἕκαστος ἐν ᾧ ἐτάθη κλήρω, ὀφείλει ἐμμένειν, καὶ φυλάττειν τὴν τάξιν, ἀλλὰ μὴ ἑαυτῷ ἀρπάξειν τὰ μὴ ἐγχειρισθέντα.
 μζ'. Κανόνες ἐκκλησιαστικοί.

BIBΛION ΟΓΔΩΟΝ.

ΠΕΡΙ ΧΑΡΙΣΜΑΤΩΝ, ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΩΝ, ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ.

A

LIBER OCTAVUS.

DE CHARISMATIBUS, ET ORDINATIONIBUS, ET ECCLESIASTICIS CANONIBUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πῶς χάρις (71) ἐπιτελοῦνται αἱ τῶν σημείων δυνάμεις.

Τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας ἡμῖν παραδιδόντος μυστήριον, καὶ προσκαλουμένου Ἰουδαίους τε καὶ Ἑλλήνας εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ Πατρὸς αὐτοῦ (72), καθὼς αὐτὸς ποῦ φησιν εὐχαριστῶν ἐπὶ τῆ σωτηρίᾳ τῶν πιστευσάντων· « Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, τὸ ἔργον δ' ἔδωκάς μοι, ἐτελείωσα· » καὶ περὶ ἡμῶν λέγοντος τῷ Πατρὶ· « Πάτερ ἄγιε, εἰ καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἀλλ' ἐγὼ σε ἔγνω, καὶ οὗτοι σε ἔγνωσαν (73)· » εἰκότως, ὡς ἂν τετελειωμένων ἡμῶν, φησὶ πᾶσιν ἅμα, περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ διὰ τοῦ Πνεύματος δεδομένων χαρισμάτων· « Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσιν, ταῦτα παρακολουθήσει· ἐν τῷ ὄνοματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις καιναῖς λαλήσουσιν· ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πῶσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἔξουσι. » Τούτων τῶν χαρισμάτων πρότερον μὲν ἡμῖν δοθέντων τοῖς ἁποστόλοις, μέλλουσι τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλειν πάσῃ τῇ κτίσει· ἔπειτα δὲ τοῖς δι' ἡμῶν πιστεύουσιν ἀναγκαίως χορηγουμένων· οὐκ εἰς τὴν τῶν ἐνεργούντων ὠφέλειαν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν ἀπίστων συγκατάθεσιν, ἵνα οὓς οὐκ ἔπεισεν ὁ λόγος, τούτους ἢ τῶν σημείων δυσωπήσῃ δυνάμεις· τὰ γὰρ σημεῖα οὐ τοῖς πιστοῖς ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις, Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων· οὐτε γὰρ τὸ δαίμονας ἐκβάλλειν ἡμέτερον κέρδος, ἀλλὰ τῶν ἐνεργείᾳ Κυρίου καθαιρομένων· καθὼς αὐτὸς πού παιδεύων ἡμᾶς ὁ Κύριος δεικνύων λέγων· « Μὴ χαίrete ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑπακούεται, ἀλλὰ χαίrete ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν γέγραπται ἐν τῷ οὐρανῷ· » ἐπειδὴ τὸ μὲν αὐτοῦ δυνάμει γίνεται, τὸ δὲ ἡμετέρᾳ εὐνοίᾳ καὶ σπουδῇ, ὅλον ὅτι βοηθούμενοι ὑπ' αὐτοῦ. Οὐκ ἐπάναγκας οὖν πάντα πιστὸν δαίμονας ἐκβάλλειν, ἢ νεκροὺς ἀνίστην, ἢ γλώσσαις λαλεῖν· ἀλλὰ τὸν ἀξιοθέντα χαρίσματος ἐπὶ τινι αἰτίᾳ χρησίμῃ, εἰς σωτηρίαν τῶν ἀπίστων, δυσωπούμενων πολλάκις οὐ τῇ (74) τῶν λόγων ἀποδείξει, ἀλλὰ τῇ τῶν σημείων ἐνεργείᾳ, ἀξίον ὄντων σωτηρίας· οὐδὲ γὰρ πάντες οἱ ἀσεβεῖς Δ

CAPUT PRIMUM.

Quare et propter quoniam edantur signa et miracula.

Cum Deus et Salvator noster Jesus Christus magnum pietatis sacramentum nobis tradat, et Judæos gentilesque invitet ad agnitionem unius ac solius veri Dei Patris sui⁷¹; quemadmodum ipse alicubi, gratias de salute credentium agens, ait: « Manifestavi nomen tuum hominibus; opus quod dedisti mihi, consummavi⁷²; » cumque de nobis dicat Patri: « Pater sancte, etsi mundus te non cognovit; at ego te cognovi, et hi te cognoverunt⁷³; » merito omnibus simul, utpote qui simul consummati, ait de charismatibus, quæ ipse per Spiritum dedit: « Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia ejicient; linguis novis loquentur; serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit; super ægros manus imponent, et bene habebunt⁷⁴. » Quæ charismata seu dona prius quidem nobis apostolis tradita sunt, qui omni creaturæ prædicaturi eramus Evangelium; postea vero necessario iis, qui per nos crediderunt, præbentur; non ad utilitatem ea operantium, sed ad infidelium assensionem; ut quibus non persuasit sermo, hos virtus signorum flectat ac pudore afficiat. Signa enim non nobis fidelibus eduntur, sed infidelibus, cum Judæorum, tum Græcorum. Neque enim dæmones ejicere nostrum emolumentum est, sed eorum qui per Domini operationem purgantur; sicut ipse Dominus, nos erudiens, ostendit, dicendo: « Nolite gaudere, quia spiritus vobis obediunt; sed gaudete, quod nomina vestra scripta sunt in cælo⁷⁵; » quando illud quidem ipsius virtute fit; hoc autem nostro affectu ac studio, nobis, videlicet, ab eis adjutis. Non ergo necesse est ut omnis fidelis dæmones expellat, aut suscitetur mortuos, aut linguis loquatur, sed is qui charismate dignatus est propter aliquam causam utilem, ad salutem infidelium, qui sæpe non sermonum demonstratione, sed signorum operatione commoventur, quique digni sunt salute; non enim omnes impii miraculis convertuntur:

⁷¹ I Tim. iii, 16   ⁷² Joan. xvii, 6, 4.   ⁷³ Ibid. 11, 25.   ⁷⁴ Marc. xvi, 17, 18.   ⁷⁵ Luc. x, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(71) Πῶς χάρις, etc. Habent gemini codd.: ὅτι τὰ χαρίσματα τῶν ταμάτων, καὶ τῶν λοιπῶν σημείων οὐχὶ δι' ὠφέλειαν τῶν ἐνεργούντων δίδονται, ἀλλὰ πρὸς πληροφορίαν τῶν ἀπίστων, καὶ ὅτι οὐκ ἀνάγκη πάντα πιστὸν σημείων ποιεῖν. CLEA.

(72) Πατὴρ αὐτοῦ. Desunt in altero cod., nec necessaria sunt, nam ὁ εἰς καὶ μόνος ἀληθινὸς Θεός· ex sententia Arianorum solus est Pater Jesu Christi. Id.

(73) Καὶ οὗτοι σε ἔγνωσαν. Joannis xvii, 25: Καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι: σὺ με ἀπέστειλας. Et hi co-

gnoverunt quia tu me misisti. At enim Nonni Paraphrasis:

Καὶ σὺ σοφὸς χορὸς οὗτος ἐμῶν δεδῆχεν ἐταίρων. Chrysostomus in *Catena Joannis*: Καὶ οὗτοι δὲ σε ἔγνωσαν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας, ubi in editionibus S. doctoris, σὲ illud non comparat. Cor.

(74) Τῇ. Alter cod. τὴν et postea ἀποδείξειν ac τὴν ἐνεργείαν. Revera δυσωπέματ' accusativum regere apud bonos scriptores solet. Sed elegantiorum usum non semper sequitur hic scriptor. CLEA.

cujus rei testis ipse Deus; ut dum dicit in lege: A αὐτὸς ὁ Θεὸς, ὡς ὅταν λέγῃ ἐν τῷ νόμῳ· εἴ Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ ἐν χειλεσιν ἑτέροις, καὶ οὐ μὴ πιστεύσωσιν. Ὁύτε γὰρ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευσαν τῷ Θεῷ, Μωϋσέως τοσαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα πεποιηκότος· οὔτε τὰ πλήθη τῶν Ἰουδαίων τῷ ὡς Μωϋσεὶ Χριστῷ, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν αὐτοῖς θεραπεύσαντι· καὶ οὔτε ἐκείνους ἐδυσώπησε βρόδῳ ἐμψυχουμένη (75) εἰς ὄφιν, καὶ χεῖρ λευκαίνουμένη, καὶ Νεῖλος αἱματούμενος· οὔτε τοῦτους τυφλοὶ ἀναδύποντες, καὶ χωλοὶ περιπατοῦντες, καὶ νεκροὶ ἀνιστάμενοι (76), καὶ τῷ μὲν ἀνθίσταντο Ἰαννῆς¹⁰⁰ καὶ Μαμβρῆς (77)· τῷ δὲ Ἄνας καὶ Κατάφας· οὕτως οὐ πάντας δυσωπεῖ τὰ σημεῖα, ἀλλὰ μόνους τοὺς εὐγνώμονας, ὧν καὶ χάριν εὐδοκεῖ ὁ Θεὸς ἐπιτελεῖσθαι δυνάμεις, ὡς σοφὸς οἰκονόμος· οὐ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἰσχυῖ, ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει. Ταῦτα δὲ φάμεν, ἐπὶ τῷ μὴ ἐπαίρεσθαι τοῖς λαβόντας χάρισμα τῷ αἰδέε, κατὰ τῶν μὴ λαβόντων χάρισμα δὲ λέγομεν, τὰ διὰ τῶν σημείων· ἐπὶ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος· πιστεύσας διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεόν, ὃς οὐκ εἴληφε χάρισμα πνευματικόν· αὐτὸ τὰ γὰρ τὸ ἀπαλλαγῆναι πολυθέου ἀσεβείας, καὶ πιστεῦσαι Θεῷ Πατρὶ διὰ Χριστοῦ, χάρισμα ἔστι Θεοῦ· τὰ τε ἀπορρίψαι τὸ Ἰουδαϊκὸν κάλυμμα, καὶ πιστεῦσαι ὅτι εὐδοκίᾳ Θεοῦ ὁ πρὸ αἰώνων Μονογενῆς, ἐν ὑστερῷ καιρῷ ἐκ παρθένου γεγέννηται, δίχα ὀμιλίας ἀνδρός· καὶ ὅτι ἐπολιτεύσατο ὡς ἄνθρωπος ἄνευ ἁμαρτίας, πληρώσας πᾶσαν δικαιοσύνην τῆν τοῦ νόμου καὶ ὅτι συγχωρήσας Θεοῦ σταυρὸν ὑπέμεινεν, αἰσχύνῃς καταφρονήσας ὁ Θεὸς Λόγος· καὶ ὅτι ἀπέθωκε, καὶ ἐτάφη, καὶ ἀνέστη διὰ τριῶν ἡμερῶν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τεσσαράκοντα ἡμέρας παραμείνας τοῖς ἀποστόλοις, καὶ πληρώσας πᾶσαν διὰ τὰξιν ἀεληθήθη ἐπὶ ὕψους αὐτῶν πρὸς τὸν ἀποστελλαντα αὐτὸν Θεόν καὶ Πατέρα. Ὅ ταῦτα πιστεύσας, οὐκ ἀπλῶς, οὐδὲ ἀλόγως, ἀλλὰ κρίτει καὶ πληροσκορεῖ, χάρισμα εἴληφεν ἐκ Θεοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πάσης αἰρέσεως ἀπαλλαγείς. Μὴ οὖν τις τῶν ποιούντων σημεῖα, καὶ τέρατα, κρινέτω τινὰ τῶν πιστῶν μὴ ἀξιώθεται ἐνεργεῖν· διάφορα γὰρ ἔστι τὰ τοῦ Θεοῦ χάρισμα, παρ' αὐτοῦ διὰ Χριστοῦ διδόμενα· καὶ οὐ μὲν εἴληφας τοῦτο· ἐκεῖνος δὲ ἄλλο τι· ἢ γὰρ λόγον σοφίας, ἢ γνώσεως, ἢ διακρίσεως πνευμάτων, ἢ πρόγνωσιν τῶν μελλόντων, ἢ λόγον διδασκτικόν, ἢ ἀνεξι-

⁹⁹ Isa. xxviii, 11; I Cor. xiv, 21. ¹⁰⁰ Deut. xviii. ⁹⁷ Exod. vii, 4. ⁹⁸ Matth. xi, 5. ⁹⁹ II Tim. iii, 8. ¹⁰⁰ al. Ἰαμβρῆς. Sic et alter Vind. ¹ I. Ignat. interpol. ad Magn. 11.

VARIORUM NOTÆ.

(75) Ἐμψυχουμένη. In altero cod. Vind. ψυχουμένη. CLER.

(76) Ἀνιστάμενοι. Idem: ἐγειρόμενοι, solemnī synonymorum mistura. Id.

(77) Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Apud Nicodem nis. in Pandectē serm. 43, ubi citat istum locum cum hoc titulo: Ἐκ τῶν διατάξεων τῶν ἁγίων ἀποστόλων, διὰ Κλήμεντος, περὶ χαρισμάτων, legitur Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Magno certe cum discrimine, nomina magorum istorum efferunt scribuntque auctores, Hebræi, Græci et Latini; his fere modis; Joanne, Janne et Mamre, Jamre. Ἰαννῆς, Ἰάννης,

Ἰαννῆς, Ἰαννίς, Ἰωάννης, Ἰάμνης et Ἰαμβρῆς, Ἰάμβρης, Ἰαμβρῆς, Ἰαμβρός, Μαμβρῆς iisdem accentibus, Μαμβρός, apud Glycam Ζαμβρῆς inversa forte prima littera M, sicque mutata in Z. Jannes, Jamnes, Joannes, et Mambres, Jambres. Emendandum forsān initium conflictus Arnobii cum Serapione: *Supervenientes Ægyptii, qui ut ostenderent se antiquorum provincie sue magistrorum discipulos, Jannis videlicet et Mambris (non Jannes Mambres) quos memorat Apostolus (sanulo Dei Moco quibusdam præstigiis restitisse, etc. Coy.*

καλίαν, ἢ ἐγκράτειαν ἔνομον. Καὶ γὰρ καὶ Μωυσῆς ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιτελῶν τὰ σημεῖα, οὐ κατεπήρθη τῶν ὁμοφύλων καὶ θεὸς κληθεὶς, οὐκ ἠλάζονεύσατο μετὰ τοῦ ἰδίου προφήτου Ἀαρῶν. Ἄλλ' οὕτε ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, ἠγησάμενος μετ' αὐτὸν τοῦ λαοῦ, καὶ τῷ πρὸς τοὺς Ἰεουσαίουσιν πολέμῳ στήσας τὸν ἥλιον κατὰ Γαβαῶν, καὶ τὴν σελήνην κατὰ φάραγγα Αἰλῶν, διὰ τὸ μὴ αὐταρκεῖν πρὸς τὴν νίκην τὴν ἡμέραν, ἐπήρθη κατὰ τοῦ Φινεῆς, ἢ τοῦ Χαλέβ. Οὕτε Σαμουὴλ, τσαυτὰ παράδοξα ποιήσας, παρ' οὐδὲν ἠγήσατο τὸν θεοφιλεῖ Ἀαβὶβ· καὶ τοὶ ἀμφοτέροι προφῆται· καὶ ὁ μὲν, ἀρχιερεὺς (78), ὁ δὲ, βασιλεὺς. Καὶ ἐπὶ χιλιῶν ὑπαρχουσῶν ἐν Ἰσραὴλ ἀγίων, τῶν μὴ καμψάντων γόνου τῇ Βαάλ, μόνος Ἥλιος ἐν αὐτοῖς, καὶ ὁ τοῦτου μαθητῆς Ἐλισσαῖος θαυμαστοὶ γεγέννηται· ἀλλ' οὕτε Ἥλιος τὸν οἰκονομὸν Ἀβδίου ἐξεμυκτήρισε, φοβούμενον μὲν τὸν Θεόν, οὐ ποιοῦντα δὲ σημεῖα· οὕτε Ἐλισσαῖος τὸν αὐτοῦ μαθητὴν φρίττοντα τοὺς πολεμίους ὑπερέβεν. Ἀλλὰ γὰρ οὕτε Δανιὴλ ὁ σοφὸς, ῥυσθεὶς δευτέρον ἐκ στόματος λέοντων, οὕτε οἱ τρεῖς παῖδες ἐκ καμίνου πυρὸς, ἐξουδένωσαν τοὺς λοιποὺς τῶν ὁμοφύλων. Ἠπίσταντο γὰρ ὅτι οὐ τῆς οἰκείας δυνάμει περιεγένοντο τῶν δεινῶν, ἀλλὰ τῆς τοῦ Θεοῦ ἰσχύϊ, καὶ σημεῖα ἐπετέλουν, καὶ τῶν δυσχερῶν ἀπηλλάττοντο. Οὐκοῦν μηδεὶς ὑμῶν ἐπαίρεσθω κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ προφήτης ἢ, καὶ θαυματοποιός. Εἰ γὰρ δοθῆι μὴκέτι εἶναι που ἀπιστον, περιττὴ λοιπὸν ἔσται πᾶσα σημεῖων ἐνέργεια. Τὸ μὲν γὰρ εἶναι εὐσεβῆ, ἐκ τῆς τοῦ τινος εὐνοίας· τὸ δὲ θαυματοποιεῖν, ἐκ τῆς τοῦ ἐνεργούντος δυνάμεως· ὧν εὐ μὲν πρῶτον ἡμᾶς αὐτοὺς ὀρᾷ, τὸ δὲ δευτέρον Θεὸν τὸν ἐνεργούντα, δι' ἧς προεῖπομεν αἰτίας. Οὐκοῦν μῆτε βασιλεὺς ἐξουθενεῖτω τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατηγούς· μῆτε ἀρχοντες τοὺς ὑπηκόους. Μὴ ἦντων γὰρ τῶν ἀρχομένων, περιττοὶ οἱ ἀρχόντες· καὶ μὴ ἦντων στρατηγῶν, οὐ στήσεται βασιλεία. Ἀλλὰ μὴδὲ ἐπισκοπὸς ἐπαίρεσθω κατὰ τῶν διακόνων, ἢ τῶν πρεσβυτέρων· μῆτε μὴν οἱ πρεσβύτεροι κατὰ τοῦ λαοῦ· ἐξ ἀλλήλων γὰρ ἔστιν ἡ σύστασις τοῦ συναθροίσματος. Οἱ τε γὰρ ἐπίσκοποι, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, τινῶν εἰσιν ἱερεῖς· καὶ οἱ λαϊκοί, τινῶν εἰσιν λαϊκοί· καὶ τὸ μὲν εἶναι Χριστιανὸν, ἐφ' ἡμῖν· τὸ δὲ ἀπόστολον, ἢ ἐπίσκοπον, ἢ ἄλλο τι, οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διδόντι Θεῷ τὰ χάρισματα. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω διὰ τοὺς ἀξιωθέντας χαρισμάτων, ἢ ἀξιωματῶν, aut episcopum, aut quid simile, nostræ non est potestatis, verum ad Deum largitorem charismatum pertinet. Hæc igitur hactenus dicta sint, propter eos qui digni habiti sunt ut charismata vel dignitates acciperent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἀναξίων (79).

Ἐκεῖνο δὲ προστίθεμεν τῷ λόγῳ, ὅτι οὕτε πᾶς ὁ προ-

¹ I Cor. xii, 8. ² Exod. vii, 1. ³ Jos. x. ⁴ III Reg. xix, 18; Rom. xi, 4. ⁵ IV Reg. vi. ⁶ Dan. vi, xiv, iii.

VARIORUM NOTÆ.

(78) Καὶ ὁ μὲν, ἀρχιερεὺς. Super celebri questione, fueritne Samuel summus pontifex, sacerdos tantum, an levita merus, multa a multis scripta sunt, quæ proferre nihil est necesse. Cor.

PATROL. GR. I.

CAPUT II.

De episcopis et presbyteris indignis

Illud vero sermoni addimus; quod nec omnis qui.

(79) Περὶ τῶν, etc. Uterque Vind. codex: Ὅτι οὐ πάντως πᾶς ὁ προφητεῶν ἢ δαίμονας ἐκβάλλον εὐσεβής. CLER.

prophetat, pius est; nec unis qui dæmones expellit, sanctus⁹. Etenim et Balaamus filius Beoris vates, prophetavit, licet impius¹⁰; et Caiphæ, falso nominatus pontifex¹¹: multa quoque diabolus prædicit, et illius dæmones; neque ideo quidem inest illis pietatis scintilla; ignorantia quippe opprimuntur, propter voluntariam improbitatem. ¹² Liquet igitur quod impii, quamvis prophetent, non obducunt per prophetiam impietatem suam; quodque qui dæmones expellunt, ex eorum discessu non efficiuntur sancti: nam se mutuo decipiunt; sicut qui ludicra risus causa ostentant; eosque qui ad illos advertunt animum, perdant. ¹³ Neque vero rex impius, amplius rex est, sed tyrannus; neque episcopus incitatus vel animi pravitate constrictus, episcopus est, sed falsum nomen gerit, non a Deo, verum ab hominibus promotus; ut Ananias, et Sannas Hierosolymis, et Sedecias atque Achias pseudoprophetae Babylone¹⁴. Sed et Balaamus vates pœnas dedit, cum Israelæ in Beelphegor¹⁵ corrupisset: et Caiphæ postea sui ipsius interfector exstitit¹⁶: ac filii Scævæ aggressi expellere dæmones, ab his vulnerati fugerunt turpiter¹⁷: et reges Israelis ac Judæ, cum impie viverent, diversa supplicia pependerit. Constat igitur ementis nominis episcopus ac presbyteros, non evasuros Dei vindictam: dicitur enim illis nunc quoque: « Vos sacerdotes, qui despicitis nomen meum: tradam vos in occisionem¹⁸; ut Sedeciam et Achiam, quos frigit rex Babylonis; » sicut ait Jeremias propheta¹⁹. Hæc autem dicimus, non quod veras prophetias contempnamus, quas scimus Dei afflatu in sanctis fieri, sed ut confidentiam arrogantium cohibeamus: illud addentes, Deum auferre gratiam his: « Superbis enim Deus resistit; humilibus autem dat gratiam²⁰. » Sane quidem Silas, et Agabus, nostri temporis prophetae, non se coequalunt apostolis, neque supergressi sunt fines suos, etsi a Deo amarentur²¹. Sed et mulieres prophetaverunt: olim quidem Maria Moysis et Aaronis soror²²; post eam vero De-

α φητεῶν, δῖος· οὐτε πᾶς ὁ δαίμονας ἐλαύνων, ἅγιος. Καὶ γὰρ καὶ Βαλαὰμ ὁ τοῦ Βεὼρ ὁ μάντις προσητεύσεν, δυσσεβῆς ὢν· ¹¹ καὶ Καϊάφας, ὁ ψευδώνυμος ἀρχιερεὺς· πολλὰ δὲ καὶ ὁ διάβολος προλέγει, καὶ οἱ ἄμφ' αὐτὸν δαίμονες· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο μὲν ἔστιν ¹² αὐτοῖς εὐσεβείας σπινθήρ· ἀγνοοῖα γὰρ εἰσι πεπεσμένοι δι' ἐκούσιον μοχθηρίαν. Ἀἴθλον ¹³ οὖν ὅτι οἱ ἀσεβεῖς κἄν προφητεύσωσιν, οὐ καλύπτουσι διὰ τῆς προφητείας τὴν ἑαυτῶν ἀσέθειαν (80)· οὐδὲ οἱ δαίμονας ἐλαύνοντες, ἐκ τῆς τούτων ὑποχωρήσεως ὀσιωθῆσονται· ἀλλήλους γὰρ ἀπαυῶσι· καθάπερ οἱ τὰς παιδείας γλωσσῶτος ἔνεκα ἐπιδεικνύμενοι· καὶ τοὺς προσανέγοντας αὐτοῖς, ἀπολλύουσιν. Οὐτε δὲ βασιλεὺς δυσσεβῆς, ἐτι βασιλεὺς ὑπάρχει, ἀλλὰ τύραννος· οὐτε ἐπίσκοπος (81) ἀγνοοῖ τῆ κακονομίᾳ πεπεσμένος, ¹⁴ ἐπίσκοπος ἔστιν, ἀλλὰ ψευδώνυμος, οὐ παρὰ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀνθρώπων προδοληθείς· ὡς Ἀνανίας (82), καὶ Σαμαίας ¹⁵ ἐν Ἱερουσαλήμ ¹⁶, καὶ Σεδεκίας καὶ Ἀχίας οἱ ἐν Βαβυλῶνι ψευδοπροφῆται. Ἀλλὰ καὶ Βαλαὰμ ὁ μάντις τιμωρίαν ἔτισσε διαφθείρας τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῷ Βεελπεγὼρ· καὶ ¹⁷ Καϊάφας ὑπερὸν αὐτοφονευτῆς ἑαυτοῦ ἐγένετο· καὶ οἱ υἱοὶ Σκευᾶ ἐπιχειροῦντες δαίμονας ἐλαύνειν, ὑπ' αὐτῶν τραυματίζονται γινόμενοι, ἔφυγον ἀπρεπῶς· καὶ οἱ βασιλεῖς τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τῷ Ἰούδα ἀσέθησαντες, παντοίας τιμωρίας ἔτισαν. Αἴθλον οὖν ὡς καὶ οἱ ψευδώνυμοι ἐπίσκοποι, καὶ πρεσβύτεροι, οὐκ ἐκφεύονται τὴν παρὰ Θεοῦ δίκην· βεβήθηται γὰρ αὐτοῖς καὶ νῦν· « Ὑμεῖς οἱ ἱερεῖς, οἱ φαυλίζοντές μου τὴν ὄνομα· παραδώσω ὑμᾶς εἰς σφαγὴν· ὡς Σεδεκίαν, καὶ Ἀχίαν, οὓς ἀπειτηγάνισε βασιλεὺς Βαβυλῶνος, ὡς γῆσιν Ἱερουσίας ὁ προφήτης. Ταῦτα δὲ φάμεν, οὐ τὰς ἀληθεῖς προφητείας ἐξουθενοῦντες, ἴσμεν γὰρ αὐτὰς κατ' ἐπίνοιαν Θεοῦ ἐν τοῖς ὁσίοις ἐνεργεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ θράσος τῶν ἀλαστονευμένων καταστέλλοντες· καὶ προστιθέντες ἑκαίνο, ὅτι τῶν τοιούτων Θεὸς περιαιρεῖ τὴν χάριν· Ὑπερηφάνοις γὰρ ὁ Θεὸς ἀντιτάσσεται, ταπεινοὺς δὲ ἰδῶσι χάριν. » Σίλας μὲν οὖν καὶ Ἀγαβὸς ἐφ' ἡμῶν προφητεύσαντες, οὐ παρεβέβαιον ἑαυτοῦς τοῖς ἀποστόλοις, οὐδὲ ὑπερέβησαν τὰ ἑαυτῶν μέτρα, καὶ τοι

⁹Laudat Anastasius, quæst. 20. ¹⁰ Num. xiiii, xxiv. ¹¹ Anast. καὶ Σαοὺλ, κατ. ¹² Joan. xi, 51. ¹³ Anas. μέσσην. ¹⁴ I. Pseudo-Ignat. ad Philipp. 4. ¹⁵ aliter in Anast. ¹⁶ Citatur ab Anastasio, quæst. 16, et ab auctore Oper. imperf. in Matth. ad Matth. xiv, 18. ¹⁷ Anastasius inserit ἐτι. ¹⁸ Anast. Σαμαίας. ¹⁹ al. Ἰσραὴλ. ²⁰ Jerem. xxviii, xxxix. ²¹ Num. xiv, xxxi. ²² Anast. Σαοὺλ καὶ Καϊάφας αὐτοφονευτὰ γεγονασί. ²³ Anast. quæst. 20. ²⁴ Act. xix, 14. ²⁵ Mal. i, 6. ²⁶ Jer. xxxix, 22. ²⁷ Jac. iv, 6; H Petr. v, 5. ²⁸ Act. xv, 32; xxi, 40. ²⁹ Exod. xv, 20.

VARIORUM NOTÆ.

(80) Οὐ καλύπτουσι διὰ τῆς προφητείας τὴν ἑαυτῶν ἀσέθειαν. Pari modo Anastasii quæstiones manu descriptæ, ac typis mandatæ, οὐκ ἀποκαλύπτουσι διὰ τῆς προφητείας αὐτῶν εὐσεβείαν. Cot.

(81) Οὐτε ἐπίσκοπος, etc. Hunc locum indicat magis quam citat auctor Operis imperfecti in *Matthæum*, relatus in testimoniis veterum. Quid porro frequentius apud omnis generis scriptores, quam eos qui indigne in aliqua vivunt dignitate, nomine honorifico privare? Nonne solemus flagitiosum hominem negare hominem esse? similiterque loquimur de malis Christianis, aut monachis, aut clericis, etc. Athanasius: Οἱ παρ' αὐτοῖς κατὰ σκοποῦ, οὐ γὰρ ἐπίσκοποι. Et alibi: Κακοῦθεις κατὰ σκοποῦ· οὐ γὰρ ἄν τις ἐπίσκοπος εἴποι. Hieronymus: Non omnes

D *episcopi, episcopi sunt*, Interpositisque nonnullis: Non facit ecclesiastica dignitas Christianum. Ac eadem ratione, ut ignominiosus omitatur, negatur a Nino sacerdos esse, qui pro sacerdotis dignitate non vivit. Id.

(82) Ὡς Ἀνανίας καὶ Σαμαίας ἐν Ἱερουσαλήμ. Ita Anastasius in ms. Regii 200, 938, 1789. At in 1107 et 2206: Ὡς Ἀνανίας καὶ Σαμαίας vel Σαμαίας ἐν Ἰσραὴλ. Apud Niconem scriptorem ineditum Πανδέκτου serm. 41: Σαμαίας ἐν Ἰσραὴλ, καὶ Σεδεκίας, καὶ Ἀχίας, καὶ οἱ ἐν Βαβυλῶνι ψευδοπροφῆται. Et vero Samæas cum cæteris Babylouem abductus, illic populum Israeliticum falsis prophetiis vanaque spe lactabat. Id.

θεοφιλείς ὄντες. Προφήτευσαν δὲ καὶ γυναῖκες· τὸ ἄ μὲν παλαιὸν Μαριάμ ἡ Μωϋσέως καὶ Ἀαρὼν ἀδελφῆ· μετὰ δὲ ταύτην Δεβδόρρα· καὶ μετὰ ταύτας, Ὀλδὰ καὶ Ἰουδήθ, ἡ μὲν ἐπὶ Ἰωσήφ, ἡ δὲ ἐπὶ Δαρείου (83). Καὶ ἡ μήτηρ δὲ τοῦ Κυρίου προφήτευσεν, καὶ Ἐλισάβετ ἡ συγγενὴς αὐτῆς, καὶ Ἄννη· καὶ ἐφ' ἡμῶν αἱ Φιλίππου θυγατέρες. Ἄλλ' οὐκ ἐτήρησαν κατὰ τῶν ἀνδρῶν αὐταί, ἀλλ' ἐφύλαξαν τὰ οικεῖα μέτρα. Οὐκ οὖν καὶ ἐν ὑμῖν κἄν ἀνήρ τις ἦ, κἄν γυνή, καὶ τύχη τοιαύτης τινὸς χάριτος, ταπεινοφρονεῖτω, ἵνα ἐπ' αὐτῷ εὐδοκῆ ὁ Θεός· Ἐπὶ τίνα γάρ, φησὶν, ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον. καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους·)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἵτι (84) τὸ διατάσσεσθαι τὰ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιτελούμενα κορυφαίωτάτων ἔστι.

Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τοῦ λόγου ἐξεθέμεθα, περὶ τῶν χαρισμάτων, ὅσα περ ὁ Θεὸς κατ' ἰδίαν βούλησιν παρέσχεν ἀνθρώποις· καὶ ὅπως τῶν ψευδῆ ἐπιχειρούντων λέγει, ἢ ἄλλοτρίῳ πνεύματι κινουμένων, ἤλεγξεν ἐντὸν ἑαυτοῦ· καὶ ὅτι πονηροῖς πολλάκις ἀπεχάρισατο (85) ὁ Θεὸς πρὸς τε προφητεῖαν καὶ τερατοποιίαν. Νυνὶ δὲ ἐπὶ τὸ κορυφαίωτάτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς διατυπώσεως ὁ λόγος ἡμᾶς ἐπέγει· ὅπως καὶ ταύτην παρ' ἡμῶν μαθόντες τὴν διδάξαν, οἱ ταχθέντες δι' ἡμῶν γνώμῃ Χριστοῦ ἐπίσκοποι, πάντα κατὰ τὰς παραδοθείσας ἡμῖν ἐντολάς ποιήσῃ· εἰδότες ὅτι ὁ ἡμῶν ἀκούων, Χριστοῦ ἀκούει· ὁ δὲ Χριστοῦ ἀκούων, τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ καὶ Πατρὸς ἀκούει· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ χειροτονιῶν.

Ἄμα τὸν οὖν ὑπάρχοντες ἡμεῖς οἱ δεκαδύο τοῦ Κυρίου ἀπόστολοι τάσδε τὰς θείας ἡμῶν (86) ἐντελλόμεθα διατάξεις περὶ παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ τύπου, συμπαρόντων ἡμῖν καὶ τοῦ τῆς ἐκλογῆς σκευοῦ Παύλου τοῦ συναποστόλου ἡμῶν, καὶ Ἰακώβου τοῦ ἐπιστόλου, καὶ τῶν λοιπῶν πρεσβυτέρων, καὶ τῶν ἐπὶ τὰς διακόνων· πρῶτος οὖν ἐγὼ φημὶ Πέτρος (87), ἐπίσκοπον χειροτονεῖσθαι ὡς ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἅμα πάντες διατετάμεθα, ἐν πᾶσιν ἀμεμπτον, ἀριστίνδην (88) ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐκλελεγμένον. Οὐ ὀνομασθέντος

bora⁸⁰; postque illas Holda⁸¹ et Juditha⁸², illa sub Josia, hæc sub Dario. Mater etiam Domini prophetavit; et Elisabetha cognata ejus, et Anna⁸³; ac nostra ætate filie Philippi⁸⁴. Veruntamen illæ non so adversum viros extulerunt; sed custodierunt modum suum. Itaque si et in vobis vir quispiam sit, aut mulier, alicujus hujusmodi gratiæ particeps, humiliter de se sentiat, ut Deum habeat benevolum: « Super quem enim, inquit, respiciam, nisi super humilem et quietum, et trementem sermones meos⁸⁵? »

CAPUT III.

Quod constituere ea quæ in Ecclesiis peraguntur summum ac potissimum sit.

Quæ igitur prima erant hujus orationis expositum, de charismatibus, quæcumque Deus juxta voluntatem suam præbuit hominibus; et quo modo eorum, qui mendacia loqui aggrediebantur, aut alieno spiritu movebantur, mores confutavit; et quod sæpe Deus improbis ad prophetiam et miraculorum editionem elargitus est⁸⁶ gratiam suam. Nunc vero ad præcipuum ecclesiasticæ dispositionis, oratio nos pertrahit; ut et hanc a nobis discentes constitutionem, vos qui Christi nutu per nos ordinati estis episcopi, omnia faciatis secundum mandata a nobis tradita; scientes quod qui nos audit, Christum audit; qui vero Christum audit, Deum ejus ac Patrem audit⁸⁷; cui gloria in sæcula. Amen.

CAPUT IV.

De ordinationibus.

Simul igitur existentes, nos duodecim Domini apostoli, hæc divinas Constitutiones nostras de omni ecclesiastico ordine injungimus; una presentibus, tum electionis vase Paulo coapostolo nostro, tum Jacobo episcopo, tum reliquis presbyteris, ac septem diaconis. Primus igitur ego Petrus aio, ordinandum esse episcopum, ut in superioribus omnes pariter constituimus, inculpatum in omnibus, electum a cuncto populo ut præstantissimum. Quo nominato et placente, congre-

⁸⁰ Judic. iv, 4. ⁸¹ IV Reg. xxii, 14. ⁸² Judith. viii. ⁸³ Luc. i, 11. ⁸⁴ Act. xxi, 9. ⁸⁵ Isa. lxxvi, 2. ⁸⁶ al. ἀπεχάρισατο. Sic et alter Vind. ⁸⁷ usus est. ⁸⁸ Luc. x, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(83) Ἐπὶ Δαρείου. Huc specialiter, in difficili D multumque ac varie agitata questione chronologica, pertinet ingens error Cedreni, ubi de Judithæ temporibus ac historia, quod Cambyses Cyri filius Darius etiam appellatus fuerit. Ideo quippe ita confixisse videtur, ut sententiam apostolici Constitutionis conciliaret cum Julii Africani opinione. Eusebius: Καμβύσην τινὲς φασὶ εἶναι Ναβουχοδονόσορ δευτέρον, τὴν κατὰ Ὀλοφέρνην καὶ τὴν Ἰουδήθ. Ὅσα περ Ἀφρικανός. Eademque Georgius Syncellus; ex quibus emaculabis Suidam in voce Ἰουδήθ, ad hunc modum: Ἰούλιος δὲ Ἀφρικανός λέγει, ὅτι Ναβουχοδονόσορ ὁ Καμβύσης (vel ὁ καὶ Καμβύσης) (male vulgo ὁ Καμβύσου) ἀναίρεται ὑπ' αὐτῆς. Atque ita veteres codices Regii. Cot.

(84) Ἵτι, etc. Deest inscriptio tota in utroque Vindob. Clea.
 (85) Ἀπεχάρισατο. Sic melius legas, vertasque: Abusus est Deus ad prophetiam, etc. Est enim veluti abusus, pravus instrumentis ad rem bonam uti. Verbum enim ἀποχάρωμα non tantum cum accusativo, sed et cum dativo conjungitur. Id.
 (86) Τὰς θείας ἡμῶν. Aliter ὑμῖν. Cot.
 (87) Πρῶτος, etc. Sic in altero cod. Vind. inchoatur capit: Πέτρος ὁ τῶν ἀποστόλων πρόκριτος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον Πόντω, Γαλλατίᾳ, Καππαδοκίᾳ, Ἀσίᾳ, Βιθυνίᾳ, καὶ τελευταῖον ἐν Ῥώμῃ ἐν ἣ καὶ ἐσταυρώθη ὑπὸ πραιφέκτου βασιλευσέντος Νέρωνος, εἰς ἣν καὶ θάπτεται. Cl.
 (88) Ἀριστίνδην. Deest in altero cod. Vind. Id.

gatus populus una cum presbyterio ac episcopis qui præsentes erunt, in die Dominica, consentiat. Qui vero inter reliquos præcipuus est, interroget presbyterium ac plebem, an ipse est, quem in præsidem postulant: et illis annuentibus, iterum roget, an ab omnibus testimonium habeat, quod dignus sit magna hac et illustri præfectura; an quæ ad pietatem in Deum spectant, ab ipso sint recte facta; an jura erga homines servata; an domesticæ res pulchre dispensatæ, an vitæ instituta sine reprehensione. Cumque universi pariter, secundum veritatem, non autem secundum anticipatam opinionem, testificati fuerint talem eum esse; quasi ante judicem Deum, ac Christum, præsentem, scilicet, etiam sancto Spiritu, et omnibus sanctis ac administratoriis spiritibus; rursus tertio sciscitentur, an vere dignus sit ministerio; ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum⁸⁸; atque iis tertio assentientibus, dignum esse; a cunctis petatur signum assensionis, et alacriter dantes, audiantur: silentioque facto, unus ex primis episcopis una cum duobus aliis prope altare stans, reliquos episcopis ac presbyteris tacite orantibus, atque diaconis divina Evangelia super caput ejus qui ordinatur aperta tenentibus, dicat ad Deum:

⁸⁸ Matth. xviii, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(89) Ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ. In tritis et vulgatis non est immorandum. Itaque proponam solummodo corruptum canonem concilii Cæsaraugustani tertii, ut emendem. Legitur: *In sanctum et satis venerabile concilium residentibus nuntiatum est nobis, eo quod aliqui pontifices regulam veritatis prætermittentes, ecclesias quæ a fidelibus pia devotione construuntur, extra diebus Dominicis consecrent. Si ergo cum quisque nostrum mortalium ad sacerdotale promovetur officium, nullatenus patimur ut in reliquis diebus, nisi tantum Dominicis festivitatis, ii qui honoris digni habentur officio, in ordine præficiantur ecclesiastico, quanto magis ut deificata sancta templa, quæ ab hominibus fidelibus censentur honorificanda, sine diebus Dominicis perhibeantur consecranda? cujusque non talium præsumptiones pontificum, non solum sanctorum Patrum cohiberemur prohibere sententiam, sed propria deliberatione censemus, ut nulli penitus pontificum, in quibuscunque provinciis constitutis, amodo liceat, præter certis diebus Dominicis, ecclesias sanctas consecrare. Scribi debet: Cujusque nos talium præsumptiones pontificum, non solum sanctorum Patrum cohiberemur prohibere sententia; sed propria deliberatione censemus, ut nulli penitus, etc.* Cot.

(90) Ταύτης. Alter cod. τοῦ Θεοῦ. Cl.

(91) Καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ λειτουργικῶν πνευμάτων. Etenim, juxta sententiam SS. Patrum, angelis planè sunt ecclesiæ, præsertim tempore divini officii, et in solemnitatibus: quos inter principem obtinent locum angeli præsides ac patroni ecclesiarum, angeli altaribus assistentes atque præsidentes. Insigniter Tertullianus *De pudicitia*, cap. 14: *Lusit igitur et de suo spiritu et de Ecclesiæ Angelo, etc.* Origenes homil. 14, in *Numeros: Offerunt et angeli primitias, unusquisque credo gentis*

καὶ ἀρέσαντος, συναλθῶν ὁ λαὸς ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ τοῖς παρούσιν ἐπισκόποις. ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ (89), συνευδοκεῖται. Ὁ δὲ πρόκριτος τῶν λαϊκῶν, ἐρωτᾷ τὸ πρεσβυτερίον καὶ τὸν λαόν, εἰ αὐτὸς ἐστίν, ὃν αἰτοῦνται εἰς ἄρχοντα, καὶ ἐπινευσάντων, προσπερωτᾷ εἰ μαρτυρεῖται ὑπὸ πάντων ἁγίων εἶναι τῆς μεγάλης ταύτης (90) καὶ λαμπρᾶς ἡγεμονίας, εἰ τὰ κατὰ τὴν εἰς Θεὸν αὐτῷ εὐσέβειαν κατῴρθωται, εἰ τὰ πρὸς ἀνθρώπους δίκαια πεφύλακται, εἰ τὰ κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ καλῶς ὠκονομῆται, εἰ τὰ κατὰ τὸν βίον ἀνεπιλήπτως. Καὶ πάντων ἅμα κατὰ ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐ κατὰ πρόληψιν μαρτυροσάντων τοιοῦτον αὐτὸν εἶναι, ὡς ἐπὶ δικαστῇ Θεῷ καὶ Χριστῷ, παρόντος δηλαδὴ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ πάντων τῶν ἁγίων καὶ λειτουργικῶν πνευμάτων (91), ἐκ τρίτου πάλιν πυθέσθωσαν, εἰ ἁγίος ἐστὶν ἀληθῶς τῆς λειτουργίας ἵνα ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθῇ τῶν ῥήμα· καὶ συνθεμένον αὐτῶν ἐκ τρίτου ἁγίον εἶναι, ἀπαραισθῶσαν οἱ πάντες σύνθημα (92)· καὶ δόντες προθύμως, ἀκούσθωσαν· καὶ σωτῆς γενομένης, εἰς τῶν πρώτων ἐπισκόπων ἅμα καὶ δυσὶν ἑτέροις, πλεονεξίᾳ τοῦ θυσιαστηρίου ἐστῶς, τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων σωτῆς προσευχομένων, τῶν δὲ διακόνων τὰ θεῖα Εὐαγγέλια ἐπὶ τῆς τοῦ χειροτονουμένου κεφαλῆς ἀνεπτυγμένα κατεχόντων, λεγέτω πρὸς Θεόν·

suæ, et rursus unusquisque Ecclesiæ suæ, et reliqua, quæ lege, si vacat; homil. 20: *Secundum ea quæ Joannes in Apocalypsi scribit, unicuique Ecclesiæ generaliter angelus præest.* Homilia 13 in *Lucam* binos episcopos singulis ecclesiis præponit, visibilem ac invisibilem, hominem atque angelum. Mitto alia loca, alios auctores. Adjungo duntaxat gemella Basilii et Palladii: illius, epist. 194: *Καὶ ὁ ἄγγελος ὁ τῆς ἐκκλησίας ἐφορος συναπλήθειν ὕμιν; hujus, in Vita Chrysostomi: Egressus est cum illo angelus quoque ecclesiæ.* Jam de angelis altarum, præter Pratum spirituale cap. 4, testatur S. Epiphanius hæresi 25, cap. 3, hisce verbis: *Ἀπὸ τῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, ὅς γράφων μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκ προσώπου Κυρίου, τοῦτέστι τῷ ἐπισκόπῳ τῷ ἐκείῃ κατασταθέντι, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, φησὶν. Et sancti Joannis Apocalypsi; qui ad unam ecclesiarum ex Domini persona scribens, id est, ad episcopum illic constitutum, cum angeli sancti virtute qui est super altare, ait: De templo Hierosolymitano ista B. Hilarii sunt in *Matthæum* canone ult.: *Velum templi sciinditur: quia exinde populus est divinus in partes, et veli honor cum custodia angeli protegentis aufertur.* Auctoris vero sermonis 5, in *Dominicæ Ascensionem*, apud Chrysostomum, tom. VI: *Ἄγγελος ἐξήλασε τεταραγμένους ἐκ τοῦ ναοῦ, περιεσχισμένου τοῦ καταπετάσματος τοῦ οἴκου. Angelus e templo, conscisso velo ædis, territus exiit.* Io.*

(92) Σύνθημα. In præclara illa Synesii episcopi epistola 67: *Σύνθημα τῆς χειροτονίας.* Semel autem lectorem scire velim, a me de multis ritibus ideo pauca vel nibil adnotari, quia per homines doctos præventus, eorum scripta compilare nequaquam sustineo. Cot.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A

CAPUT V.

Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονιας ἐπισκόπων.

Ὁ ὢν, Δέσποτα, Κύριε, ὁ Θεὸς, ὁ παντοκράτωρ, ὁ μόνος ἀγέννητος, καὶ ἀβασίλευτος· ὁ αἰεὶ ὢν, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχων· ὁ παντὶ ²⁰ ἀνεκδέης, καὶ πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττων· ὁ μόνος ἀληθινός, ὁ μόνος σοφός· ὁ ὢν μόνος Ὑψιστος· ὁ τῆ φύσει ἀόρατος· οὐ ἡ γνώσις ἀναρχος· ὁ μόνος ἀγαθός, καὶ ἀσύγκριτος, ὁ τὰ πάντα εἰδώς πρὶν γενέσεως αὐτῶν· ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης· ὁ ἀπρόσιτος· ὁ ἀδέσποτος· ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν· ὁ δημιουργὸς τῶν ὅλων δι' αὐτοῦ· ὁ προνοητής, ὁ κηδεμών· ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως· ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν. Σὺ ὁ δοὺς ὄρους Ἐκκλησίας, διὰ τῆς ἐνοσίχρου παρουσίας τοῦ Χριστοῦ σου, ὑπὸ μάρτυρι τῶ Παρακλήτω, διὰ τῶν σῶν ἀποστόλων, καὶ ἡμῶν τῶν χάριτι σὴ παρεστῶτων ἐπισκόπων· ὁ προορίσας ἐξ ἀρχῆς ἱερεῖς εἰς ἐπιστολίαν λαοῦ σου, Ἄβελ ἐν πρώτοις, Σηθ, καὶ Ἐνώχ, καὶ Ἐνώχ, καὶ Νῶε, καὶ Μελχισεδέκ, καὶ Ἰώβ· ὁ ἀναδείξας Ἀβραάμ καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας σὺν τοῖς πιστοῖς σου θεράπουσιν Μωϋσεὶ καὶ Ἀαρὼν, καὶ Ἐλεαζάρῳ καὶ Φινεὲς· ὁ ἐξ αὐτῶν προχειρισάμενος ἄρχοντας, καὶ ἱερεῖς ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου· ὁ τὸν Σαμουὴλ ἐκλεξάμενος εἰς ἱερέα καὶ προφήτην τῶ ἁγιάσματι ²¹ σου ἀλειτούργητον μὴ ἐγκαταλιπῶν· ὁ εὐδοκῆσας ἐν οἷς ἡρετίσω δοξασθῆναι. Αὐτὸς καὶ νῦν μεσιτεῖα τοῦ Χριστοῦ σου, δι' ἡμῶν ἐπέχει τὴν δύναμιν τοῦ ἡγεμονικοῦ σου Πνεύματος, ὅπερ διακονεῖται τῶ ἡγαπημένῳ σου Παιδί Ἰησοῦ Χριστῷ, ὅπερ ἐδωρήσατο γνώμη σου τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις σου τοῦ αἰωνίου Θεοῦ. Ἄδς ἐν τῷ ὀνόματι σου, καρδιογνώστα Θεὸς, ἐπὶ τὸν δούλον σου τόνδε, ὃν ἐξελέξω εἰς ἐπισκοπὸν, ποιμαίνειν τὴν ἁγίαν σου ποιμνὴν, καὶ ἀρχιερατεύειν σοι, ἀμέμπτως λειτουργοῦντα νυκτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ ἐξίλασκόμενόν σου τὸ πρόσωπον, ἐπισυναγαγεῖν τὴν ἀριθμὸν τῶν σωζομένων, καὶ προσφέρειν σοι τὰ δῶρα τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας. Ἄδς αὐτῷ, Δέσποτα παντοκράτωρ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, τὴν μετουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὥστε ἔχειν ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους (93) κατὰ τὸ πρόσταγμα σου, λύειν δὲ πάντα σύνδεσμον κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκας τοῖς ἀποστόλοις· εὐαρεστῆν δέ σοι ἐν πραότητι, καὶ καθαρᾷ καρδίᾳ, ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, προσφέροντά σοι καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον θυσίαν, ἣν διὰ Χριστοῦ διετάξω τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, διὰ τοῦ ἁγίου Παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος

Invocatio in ordinatione episcoporum.

Qui es, here Domine, Deus, omnipotens, solus ingenuus ac regem non habens; qui semper es, et ante sæcula existis; qui nullo indiges, omnemque causam atque ortum superas; solus verus, solus sapiens; qui solus Altissimus es, natura invisibilis; cuius cognitio, expertus principi; solus bonus, ac incomparabilis; qui omnia nosti ante quam flant²⁰; occultorum cognitor, inaccessus; domino carens; Deus et Pater unigeniti Filii tui, Dei ac Servatoris nostri; conditor universorum per ipsum, provisor, tutor; Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis²¹; qui in altis habitas, et humilia respicis²². Tu qui dedisti leges ac regulas Ecclesiæ, per Christi tui adventum in carne, sub teste Paracleto, per apostolos tuos, ac nos gratia tua astantes episcopos; qui ab initio præstitisti sacerdotes in populi tui curationem. Abelem in primis, Sethum, Enosum, Henochum, Noam, Melchisedecum et Jobum; qui constituisti Abrahamum et cæteros patriarchas, cum fidelibus tuis famulis, Moyse, Aaron, Elezaro, Phinee; qui in ipsis desumpsisti principes, et sacerdotes in tabernaculo testimonij; qui Samuelem elegisti in sacerdotem ac prophetam; qui sanctuarium tuum sine ministris non reliquisti; qui benevolentia persecutus es eos in quibus voluisti celebrari. Ipse nunc quoque, intercessu Christi tui, per nos infunde virtutem principalis tui Spiritus, qui subministratur per dilectum Filium tuum Jesum Christum, quemque voluntate tua donavit sanctis apostolis ad te æternum Deum pertinentibus. Da in nomine tuo, Deus cognitor cordis, huic servo tuo, electo a te in episcopum, pascere sanctum tuum gregem, et pontificem tuum agere, inculcate ministrantem nocte ac die; et placando faciem tuam, congregare numerum eorum qui salvi sunt, ac offerre tibi dona sanctæ tuæ Ecclesiæ. Da illi, Domine omnipotens, per Christum tuum participationem sancti Spiritus; ut habeat potestatem remittendi peccata secundum mandatum tuum, dandi clericos seu ordines ecclesiasticos juxta præceptum tuum, et solvendi omne vinculum secundum potestatem quam tribuisti apostolis²³; utque tibi placeat in mansuetudine, et mundo corde, constanter, inculcate ac irreprehensibiliter offerendo tibi purum et incruentum sacrificium, quod per Christum constituisti mysterium Novi Testamenti, in odorem suavitatis; per sanctum Filium tuum Jesum Christum, Deum ac Salvatorem no-

²⁰ f. πάντη. ²¹ Dan. xiii, 42. ²² II Cor. 1, 3. ²³ Psal. cxii, 5. ²⁴ f. τὸ ἁγίασμα. Sic et alter Vind; ²⁵ Math. xviii, 18.

VARIORUM NOTÆ.

(93) Διδόναι κλήρους. Primitus ac sorte ac sortitione usurpata vox κλήρος, postea ad multa quæ sortito obtingebant, significationem suam extendit; ad dignitatem, locum, numerum, ordinem, pos-

sessionem, aliaque. Atque hic κλήροι sunt, vel speciatim ordines et gradus clericorum; vel generaliter loca Christianorum, inter clericos, laicos, stantes, lapsos; virgines, viduas. etc. Cor.

strum; per quem tibi gloria, honor et cultus, in sancto Spiritu, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Et postquam ita oraverit; reliqui sacerdotes respondeant, Amen; atque cum eis omnis populus. Et post precationem, unus ex episcopis hostiam offerat in manus ordinati. Et mane in loco ac throno ad ipsum pertinente a cæteris episcopis collocetur, cunctis eum osculantibus, osculo in Domino. Postque lectionem legis, et prophetarum, ac epistolarum nostrarum, et actorum, atque Evangeliorum, ordinatus ecclesiam salutet, dicens: Gratia Domini nostri Jesu Christi, charitas Dei ac Patris, et communicatio Spiritus sancti, cum omnibus vobis. Ac universi respondeant: Et cum spiritu tuo. Et post salutationem, populum alloquatur verbis exhortationis. Cumque doctrinæ sermonem finierit, aio ego Andreas frater Petri, ut, universis consurgentibus, diaconus, in excelsum locum ascendens, proclamet: « Ne quis audientium; Ne quis infidelium. » Ac silentio facto, dicat: ἀπάντων, ὁ διάκονος (1), ἐφ' ὄψηλόν τινος ἀνελθὼν, ἀπίστων. » Καὶ ἡσυχίας γενομένης, λεγέτω

CAPUT VI.

Divina liturgia, in qua ora. io pro catechumenis.

Orate, catechumeni. Et omnes fideles pro illis cum

VARIORUM NOTÆ.

(94) Δε' οὐδ. Μεθ' οὐδ καὶ σοί, pro solemnī mutatione doxologiæ Arianicæ. CL.

(95) Διώνων. Additur etiam Ἀμήν. Ib.

(96) Ἀμήν. Concilium Toletanum iv, can. 4. C. Unus ex episcopis senioribus surgens, orationem palmam fundat ad Dominum, cunctis adhuc in terra jacentibus. Finita autem oratione, et responso ab omnibus Amen, etc. Legenda Hincmari Epistola ad Adventum. Cor.

(97) Εἰς τῶν ἐπισκόπων ἀναφέρτω, etc. Aliquatenus similia continent ordinationes presbyterorum Græcæ, et episcoporum ac presbyterorum Latinæ. Lege Fulberti epistolam 2, quæ est ad Finardum; ac si in ms. codicem illius Patris incidideris, vide in isto loco depravato: Ad hoc episcopi responsum, cum ego familiaritatis ausu studiosus perquirem, num idem mysterium supplere potuisset panis a presbytero quotidiana celebratione sacratus, uti in eo passionis Dominicæ et resuscitati corporis et manifestati discipulis speciem, satisfuisset nobis, Perpende, ait, etc.; vide, inquam, scriptum ne sit pro satisfuisset, satisfecit, uti suspicor emendandum. Sed et absque ius. fidenter ita constitue ac restitue Epistolæ finem: Hæc pauca de multis, quæ repetita memoria, et multo ex tempore dissula licet, recitasse ad præsens sufficiat, dum ego codicem de ejusmodi exemplaribus a Romano scrinio prolatum perlegam. Vobis facile est de paucis multa cogitare, aut certe quod irrationabiliter factum videtur, sanioris consilii ratione corrigere. Ib.

(98) Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου, etc. Ita etiam Liturgia. Ex Apostolo, II Corinth. XIII, 13. In Ordinationibus: Εἰρηνεύει τὸν ἀπόστολον, aut εἰς τὸν ἀπόστολον. Δίδωσιν εἰρήνην εἰς τὸν ἀπόστολον, de hujusmodi salutatione. Ib.

(99) Προσλαλήσάτω τῷ λαῷ λόγους παρακλήσεως. Rituale Coptitarum in Ordinatione sacerdotis: Et juramento præstito osculetur altare, episcopum, et præsentem. Deinde explanet aliquid de mysteriis. Huic primo novi antisititis sermoni nomen Enthronistici dari potest ex Liberato cap. 19 Breviarium: Fertur, inquit, expositio ejus, Severi An-

θημῶν δι' οὐδ (94) σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἀγῶ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (95). Καὶ ταῦτα ἐπευξαμένου, οἱ λοιποὶ ἱερεῖς ἐπιλεγέτωσαν, Ἀμήν (96) καὶ σὺν αὐτοῖς ἅπας ὁ λαός. Καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν, εἰς τῶν ἐπισκόπων ἀναφέρτω τὴν θυσίαν ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ χειροτονηθέντος (97) καὶ τῇ ἑωθεν ἐνθρονίζεσθω εἰς τὸν αὐτῷ διαφέροντα τόπον παρὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, πάντων αὐτὸν φιλησάντων τῶν ἐν Κυρίῳ φιλήματι. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν εὐαγγελίων, ἀπασάσθω ὁ χειροτονηθεὶς τὴν ἐκκλησίαν, λέγων· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου (98) τῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ πάντων ὁμῶν καὶ πάντες ἀποκρινέσθωσαν. Καὶ μετὰ τὸ πνεύματός σου. Καὶ μετὰ τὴν πρόσρησιν, προσελαλήσάτω τῷ λαῷ λόγους παρακλήσεως (99). Καὶ πληρώσαντος αὐτοῦ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον, φημι ἐγὼ Ἀνδρέας (100) ὁ ἀδελφὸς Πέτρου, ἀναστάντων κηρυττέτω· Ἐμὴ τις τῶν ἀκρωμένων· Ἐμὴ τις τῶν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ θεία λειτουργία, ἐν ἣ προσφωνήσῃς ὑπὲρ τῶν κατηχομένων (2).

Εὔξασθε, οἱ κατηχομένοι. Καὶ πάντες οἱ πιστοὶ

tiocheni, quæ ab eo dicta est in *Inthronismo*; sicut Enthronisticas epistolas memorat Evagrius lib. iv, cap. 4, agens de eodem Severo. Adi ad Socratem lib. ii, cap. 43; et lib. vii, cap. 29. Ib.

(100) Ἀνδρέας. Additur hic, in altero Vindob. codice, hoc scholium: Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Πέτρου κηρύττει τὸ εὐαγγέλιον Σκυθίας, Σογδιανῶς, Θραξίν, ὅς διὰ τὸ Χριστοῦ κήρυγμα σταυρῷ τελεοῦται ὑπὸ Αἰγαία, τοῦ ἀνθυπάτου, καὶ ἐτάφη ἐν Πάτραις, ὕστερον δὲ μετετέθη ἐν Κωνσταντινῶν πόλει ὑπὸ Κωνσταντίνου αὐτοκράτορος. Vide Abdizæ Babylonici Act. apost., lib. III. CLER.

(1) Ὁ διάκονος ἐφ' ὄψηλόν, etc. Et cap. 12: Ἦν εὐθύς ὁ διάκονος λέγει· Ἐμὴ τις τῶν κατηχομένων· Ἐμὴ τις τῶν ἀκρωμένων· Ἐμὴ τις τῶν ἀπίστων· Ἐμὴ τις τῶν ἑτεροδόξων. Apud Chrysostomum *Homilia de fide prodigo*: Τῶν λειτουργῶν τῆς θείας λειτουργίας, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιτρεχόντων καὶ βουόντων· Ἐμὴ τις τῶν κατηχομένων, etc., supra ad cap. 54, lib. II. Vox autem ἀκρωμένοι, ex usu scriptorum ecclesiasticorum, significat tum omnes eos quibus placebat verbum Dei lectum vel prædicatum in ecclesia audiri, nec licebat mysteriis interesse: tum catechumenos generatim sumptos pro omnibus iis qui Christianam religionem ambiebant, etsi nomen Ecclesiæ nondum dedissent; tum catechumenos proprie dictos, ad quos missa catechumenorum pertinebat; tum denique pœnitentes in auditione, quæ est secunda pœnitentiæ statio, positos. Sed hic in primo sensu acceperim: quemadmodum et canone Laodiceno 5, a Græcis interpretatoribus non intellecto: Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὰς χειροτονίας ἐπὶ παρουσίᾳ ἀκρωμένων γίνεσθαι. Quod non oporteat ordinationes sub conspectu audientium celebrari. Ἀκρωμένους etiam concilii Nicæni non intellexit Rufinus, suaque versione alios in fraudem egit. Cæterum Latinis auditores et audientes sunt catechumeni, sive perfectiores sive imperfectiores, juxta illud tractatus de non rebaptizandis semel tinctis, quem Rigaltus in *Observationibus ad S. Cyprianum* edidit, p. 136: *Vel audiens, aut audire incipiens* Cor.

(2) Ἡ θεία λειτουργία, etc. Proclus *De divina*

κατὰ διάνοιαν ὑπὲρ αὐτῶν προσευχέσθωσαν, λέγοντες: **Κύριε** ἐλέησον. Διακονεῖτω δὲ ὑπὲρ αὐτῶν, λέγων: Ὑπὲρ τῶν κατηχομένων πάντες (3) τὸν Θεὸν παρακαλέσωμεν, ἵνα ὁ ἀγαθὸς, φιλόανθρωπος, εὐμενῶς εἰσακοῦσῃ τῶν δεήσεων αὐτῶν καὶ τῶν παρακλήσεων, καὶ προσδεξάμενος αὐτῶν τὴν ἰκεσίαν ἀντιλάβηται αὐτῶν, καὶ δῶ αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ συμφέρον, ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, φωτίσῃ αὐτούς καὶ συνετίσῃ, παιδεύσῃ αὐτοὺς τὴν θεογνωσίαν, διδάξῃ αὐτοὺς τὰ προστάγματα αὐτοῦ καὶ τὰ δικαίωματα, ἐγκαταφυτεύσῃ ἐν αὐτοῖς τὸν ἀγνὸν αὐτοῦ καὶ σωτήριον φόβον, διανοίξῃ τὰ ὄρα τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ καταγίνεσθαι ἡμέρας καὶ νυκτὸς, βεβαιώσῃ δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐνώση καὶ ἐγκαταριθμήσῃ αὐτοὺς τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ποιμνίῳ, καταξιώσας αὐτοὺς τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας (4), τῆς βιτῆς ζωῆς, ῥύπηται δὲ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀσεβείας, καὶ μὴ δῶ τὸν τόπον τῷ ἀλλοτρίῳ κατ' αὐτῶν, καθαρῶς δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐνοικήσῃ τε ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσῃ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, εὐλογήσῃ τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους, καὶ κατεσθύνῃ αὐτοὺς τὰ προκείμενα εἰς τὸ συμφέρον. Ἐτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἰκετεύσωμεν, ἵνα ἀφέσεως τυγχόντες τῶν πλημμελημάτων διὰ τῆς μυστικῆς, ἀζωοῦσι τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ τῆς μετὰ τῶν ἁγίων διαμονῆς. Ἐγείραθε, οἱ κατηχοῦμενοι. Τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ αἰτήσαθε, εἰρηνηκῆν (5) ἡμέραν καὶ ἀναμάρτητον καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ὑμῶν, χριστιανὰ ὑμῶν τὰ τέλη, ἰλεων καὶ εὐμενῆ τὸν Θεόν, ἀφενὲς πλημμελημάτων, ἐαυτοῦς τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθέσατε. Κλῖνατε, καὶ εὐλογεῖσθε. Ἐφ' ἐκάστῳ δὲ τούτων ὧν ὁ διάκονος προσφωνεῖ, ὡς προεπιόμεν, λεγέτω ὁ λαὸς: Κύριε, ἐλέησον· καὶ πρὸ πάντων τὰ παιδία (6). Κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλὰς, εὐλογεῖτω

A attentione orient dicentes: Kyrie eleison. Diaconus vero pro eis precetur, dicens: Pro catechumenis omnes Deum invocemus; ut, qui bonus ac hominum amans est, benigne exaudiat eorum obsecrationes ac preces; et, suscepta eorum supplicatione, opem illis ferat, detque petitiones cordis ipsorum, prout eis expedit; revelet eisdem Evangelium Christi sui; illuminet eos ac instituat; erudiat cognitione ac religione divina; doceat mandata sua et justificationes; inserat in eis castum ac salutarem timorem suum; aperiat aures cordis eorum, ut in ejus lege die ac nocte occupentur; et confirmet eos in pietate; adunet atque annumeret eos sancto suo gregi, donatis iis lavacro regenerationis, indumento immortalitatis, vera vita; ^B liberet vero illos ab omni impietate, et non det locum adversario contra illos; mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis et spiritus⁴³; inhabitetque in eis ac inambulet, per Christum suum⁴⁴; benedicit introitus ac exitus eorum⁴⁵, atque proposita moderetur iis ad commodum. Adhuc intente pro illis supplicemus, ut, remissionem delictorum consecuti per baptismi initiationem, digni fiant sanctis mysteriis, et permansione cum sanctis. Surgite, catechumeni. Pacem Dei, per Christum ejus petite; diem quietum, ac sine peccato, itidem omne tempus vite vestræ; mortem Christianam; propitium ac benevolum Deum; veniam delictorum. Vos ipsos soli Ingenuo Deo, per Christum ejus, commendate. ^C Inclinate, et accipite benedictionem. Porro, in singulis horum quæ diaconus proloquitur, ut jam diximus, populus respondeat: Kyrie, eleison; et ante cunctos pueri. Catechumenis autem capita inclinantibus, episcopus ordinatus benedicat eis benedictione hujusmodi: Deus omnipotens, ingenuus et inaccessus, solus verus Deus, Deus et Pater Christi tui unigeniti Filii tui, Deus Paraclæti, ac

⁴³ Citat Nicetas Serronius. Vide Vet. test. ⁴⁴ II Cor. vii, 1. ⁴⁵ II Cor. vi, 16. ⁴⁶ Psal. cxx, 8.

VARIORUM NOTÆ.

missa: Πολλοὶ μὲν τινες καὶ ἄλλοι τῶν τοῦς ἱεροῦς ἀποστόλους διαδεξαμένων θεοὶ ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, τὴν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἐκθεσὶν ἐγγράφως καταλιπόντες, τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδάκασιν· ἐξ ὧν δὲ πρῶτοι οὗτοι καὶ διαπρύσιοι τυγχάνουσιν, ὃ τε μακάριος Κλήμης, ὁ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων μαθητῆς καὶ διάδοχος, αὐτῶ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ὑπαγορευσάντων, etc. *Multi quidem et alii divini Ecclesiæ pastores et doctores qui sacris successerunt apostolis, mysticæ missæ expositionem scriptis demandantes tradiderunt Ecclesiæ: quorum primi iique præclarissimi sunt hi: beatus nimirum Clemens; principis apostolorum discipulus et successor, qui sacris apostolis ei dictantibus, illam edidit, etc.* Similiaque Nicolaus Methonensis. At cardinalis Bessarion, scribens de sacramento eucharistiæ, proficitur liturgiam Clementis inter apocrypha commemorari solere. Et vero quia monitore nemo indiget de conferendis inter se variis liturgiis, suadeo tantum ut in hoc capite adeatur Chrysostomus epist. 2, in II ad Corinthios, cum Augustino epist. 107 et 119, necnon Basilius ep. 244, ubi κηρύγματα ἐκκλησιαστικά nuncupat, quæ hic et alibi dicuntur προσφωνήσεις. **CON.**— Ἡ *Θεῖα* *Λειτουργία*

ἐν ἡ. Desunt hæc in cod. Vind. CLER.

(3) *Πάρτες*. Addit cod. Vind. ἐκτενῶς. **Id.**

(4) *Τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας*. Hinc Gregorium Nazianzenum accepisse suum ἐνδυμα ἀφθαρσίας orat. 42, pag. 685, adnotat Nicetas: an vere, dubito: potuit enim habere ab aliis liturgiis; verbi gratia ab illa apud Chrysostomum homil. 2, in II ad Corinthios. En Græca Nicetæ e codicibus Regiis: Ἐληπτὰ δὲ τὸ ἐνδυμα τῆς ἀφθαρσίας, ἀπὸ τῆς ὀκταβίβλου τῆς διὰ Κλήμενος· Ἴνα γάρ, φησὶ, καταξίωσῃ αὐτοὺς τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας. Idem Theologi explanator ad orat. 40, n. 4, sic loquitur: Ἀφθαρσίας δὲ ἐνδυμα, κατὰ τὰς ἀποστολικὰς διατάξεις, ὡς τῆς ἀσχύνης συγχάλυμμα. Συγκάλυπτων γάρ ταύτην, ἀφθαρσίας ἐνδύει, διὰ τὸ ἀποφαίνειν τὴν ψυχὴν ἀφάρτων ἀπὸ ἀμαρτίας, καὶ καθαρὰν ὡς τὸ ἀπαρχῆς. **CON.**

(5) *Εἰρηνηκῆν*. Addit cod. Vind. τῆν, non male. **CLER.**

(6) *Τὰ παιδία*. Vēl pueri omnes: quemadmodum apud Basilium, *Homilia in famem et siccitatem*, itemque Chrysostomum homil. 72 in *Matthæum*, vel pueri sacræ symphonix; de quibus multi docuerunt, quique in *Euchologio* R. P. virique doctissimi

omnium Dominus; qui per Christum discipulos in A doctores constituisti, ad pietatis disciplinam: ipse et nunc respice super servos tuos, catechizatos in Christi tui Evangelio; et da eis cor novum, et spiritum rectum innova in visceribus eorum⁴⁸, ut cognoscant ac faciant voluntatem tuam, in corde pleno et anima volente: dignare illos initiatione sancta; et aduna illos ad sanctam Ecclesiam tuam, et fac participes divinatorum mysteriorum; per Christum, spem nostram, qui pro ipsis mortuus est; per quem tibi gloria et adoratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et post hoc diaconus dicat: Exite, catechumeni, in pace. Cumque ii exierint, dicat: Orate, energumeni et vexati a spiritibus immundis. Intente cuncti pro ipsis deprecemur; ut benignus Deus, per Christum increpet immundos ac malos spiritus, et liberet supplices suos ab oppressione ac tyrannide adversarii: qui inerepavit legionem dæmonum⁴⁹, et originem mali diabolum; increpet ipse nunc quoque apostatas pietatis⁵⁰, et liberet creaturas suas a diaboli vexatione, et mundet eas, quas magna cum sapientia condidit⁵¹. Adhuc intente pro ipsis precemur. Serva et erige illos, Deus, in virtute tua. Inclinate, energumeni, atque benedictionem accipite. Et episcopus deprecetur, dicens: ἐπιτιμήση αὐτοὺς καὶ νῦν τοῖς ἀποστάταις τῆς εὐσεβείας, ἐπιτιμήση αὐτοὺς καὶ καθάρσῃ αὐτὰ ἅ μετὰ πολλῆς Σῶσον καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς ὁ Θεός, ἐν τῇ δυνάμει ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων·

CAPUT VII.

Oratio pro energumenis.

Qui fortem ligasti, et cuncta vasa ejus diripisti⁵²; qui dedisti nobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici⁵³; qui homicidam serpentem vinctum tradidisti nobis, sicut passerem pueris⁵⁴; quem omnia horrent, ac tremunt a facie potestatis tuæ; qui eundem e cælo in terram sicut fulgur decidere fecisti⁵⁵, non casu locali⁵⁶, sed ab honore in ignominiam, propter voluntariam ipsius malitiam; cuius aspectus exsiccet abyssos⁵⁷; et minæ liquefaciunt montes⁵⁸, et veritas manet in æternum⁵⁹; quem laudant infantes, et benedicunt lactentes⁶⁰; quem celebrant atque adorant angeli⁶¹; qui respicis super terram, et facis eam tremere; qui tangis montes, et fumant⁶²; qui increpas mare, et exsic-

⁴⁸ Psal. l, 12. ⁴⁹ Marc. v, 9. ⁵⁰ Zach. iiii, 2. ⁵¹ I. Ignat. interpol. ad Smyrn. 7. ⁵² Matth. xii, 29. ⁵³ Luc. x, 19. ⁵⁴ Job xl, 24 apud LXX. ⁵⁵ Luc. x, 18. ⁵⁶ Pseudo-Ignat. ad Philipp. x, 4, 9; xi, xii. ⁵⁷ Psal. cv, 9; Isa. li, 40. ⁵⁸ Psal. xcvi, 5; Isa. lxiv, 1. ⁵⁹ Psal. cxvi, 2. ⁶⁰ Psal. viii, 3. ⁶¹ Psal. xcvi, 8. ⁶² Psal. ciii, 32.

VARIORUM NOTÆ.

mi Jacobi Goar., p. 359, appellantur ὄρρανοι, procul dubio quod e pupillis ac destitutis Ecclesiarumque elemosyna indigentibus assumi solerent. Cot.

(7) Ὁ Θεός. In cod. Vind. præfigitur: Κεφ. ζ', χειροθεσία τῶν κατηγουμένων, additurque minulfo-ribus litteris: τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνδρέου. CLER.

(8) Τοῦ Παρακλήτου. Additur in cod. Vind. προβολεύς et omititur Θεός: nam Filius et Spiritus sanctus dicebantur προβολαὶ Πατρός. Vide Dion. Peta-

αὐτοὺς ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιάυτην· Ὁ Θεός (7) ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀγέννητος καὶ ἀπρόσωτος, ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεός, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, ὁ Θεὸς τοῦ Παρακλήτου (8), καὶ τῶν ὄλων Κύριος· ὁ διὰ Χριστοῦ διδασκάλους τοὺς μαθητὰς ἐπιστήσας πρὸς μάθησιν τῆς εὐσεβείας· αὐτοὺς καὶ νῦν ἐπιθεὶ ἐπὶ τοὺς δούλους σου, τοὺς κατηγουμένους τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ δὸς αὐτοῖς καρδίαν καινὴν, καὶ Πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισσον ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν, πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελοῦσῃ· καταξίωσον αὐτοὺς τῆς ἁγίας μυήσεως, καὶ ἔνωσον αὐτοὺς τῇ ἀγίᾳ σου Ἐκκλησίᾳ, καὶ μετόχους ποιήσον τῶν θείων μυστηρίων, διὰ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος· δι' οὗ σοὶ δόξα καὶ τὸ εὐχαριστεῖν, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν. Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος λεγέτω· Προκλίθετε, οἱ κατηγούμενοι, ἐν εἰρήνῃ· καὶ μετὰ τὸ ἐξεκλιθεῖν αὐτοὺς, λεγέτω· (9) Εὐξασθε, οἱ ἐνεργούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων. Ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ φιλόανθρωπος Θεός, διὰ Χριστοῦ ἐπιτιμήσῃ τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ ποικίλῃς πνεύμασι, καὶ ῥύσῃται τοὺς αὐτοῦ ἰκέτας (10) ἀπὸ τῆς τοῦ ἄλλοτρίου καταδυναστείας· ὁ ἐπιτιμήσας τῷ λεγῶνι τῶν δαιμόνων, καὶ τῷ ἀρχεκάμῃ διαβόλῃ, σοφίας ἐποίησεν· Ἐτεῖ ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν σου. Κλίνατε, οἱ ἐνεργούμενοι, καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ' (11).

Ἐπὲρ τῶν ἐνεργουμένων.

Ὁ τὸν ἰσχυρὸν δῆσας, καὶ πάντα τὰ σκευὴ αὐτοῦ διαρπάσας· ὁ δοὺς ἡμῖν ἐξουσίαν ἐπάνω ὄφρων καὶ σκορπίων πατεῖν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· ὁ τὸν ἀνθρωποκτόνον ὄφιν, δεσμώτην παραδοὺς ἡμῖν, ὡς στρουθίον παιδίον· ὃν πάντα φρίττει καὶ τρέμει, ἀπὸ προσώπου δυνάμεώς σου· ὁ βῆξας αὐτὸν ὡς ἀστραπὴν ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν, αὐ τοπικῶς ῥήγματι, ἀλλὰ ἀπὸ τιμῆς εἰς ἀτιμίαν, δι' ἐκουσίαν αὐτοῦ κακόνιοιαν· οὐ τὸ βλέμμα ξηραίνει ἀδύσσοις, καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆκεῖ ὄρη, καὶ ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα· ὃν αἰνεῖ τὰ νῆπια, καὶ εὐλογεῖ τὰ θηλάζοντα· ὃν ὁμνοῦσι καὶ προσκυνοῦσιν ἄγγελοι· ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· ὁ ἀπτόμενος τῶν ὄρεων, καὶ καπνίζοντα· ὁ ἀπειλῶν θάλασσαν, καὶ ξηραίνων αὐτὴν, καὶ πάντας τοὺς ποταμοὺς αὐτοὺς (12) ἐξερ-

⁵² I. Ignat. interpol. ad Smyrn. 7. ⁵³ Matth. xii, 29. ⁵⁴ Luc. x, 19. ⁵⁵ Luc. x, 18. ⁵⁶ Pseudo-Ignat. ad Philipp. x, 4, 9; xi, xii. ⁵⁷ Psal. cv, 9; Isa. li, 40. ⁵⁸ Psal. xcvi, 5; Isa. lxiv, 1. ⁵⁹ Psal. cxvi, 2. ⁶⁰ Psal. viii, 3. ⁶¹ Psal. xcvi, 8. ⁶² Psal. ciii, 32.

vii opus *De Trinitate*, tom. II; *Dogm. theol.*, lib. V, c. vii, 7, 8, 9; et lib. VIII, c. x, 5.

(9) Additur hic in cod. Vind. Κεφ. ζ'. Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων. CLER.

(10) Ἰκέτας. Alter cod. οἰκέτας, *servos domesticos*. Ib.

(11) In utroque codice hoc caput inscribitur *Χειροθεσία ἐπὶ τῶν ἐνεργουμένων*. Ib.

(12) Αὐτόσῃς. Deest in cod. Vind. Ib.

μῶν, οὐ νεφέλαι, κοινοὶ τῶν ποδῶν ὁ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης, ὡς ἐπὶ ἑδάφους· μονογενὲς θεὸς, μεγάλου Πατρὸς Υἱὸς ἐπιτίμησον τοῖς πονηροῖς πνεύμασι, καὶ ῥῦσαι τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου ἐκ τῆς τοῦ ἄλλοτρίου πνεύματος ἐνεργείας· ὅτι σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ διὰ σοῦ πῶ σὺ Πατρὶ, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Προέλθετε (13) οἱ ἐνεργούμενοι· καὶ μετ' αὐτοὺς, προσφωνεῖτω· Ἐβξασθε (14), οἱ φωτιζόμενοι (15). Ἐκτενῶς οἱ πιστοὶ πάντες ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλέσωμεν, ὅπως ὁ Κύριος καταξίωσῃ αὐτοὺς μνηθέντας εἰς τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον συναναστῆναι αὐτῷ, καὶ μετόχους γενέσθαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ κοινωνοὺς τῶν μυστηρίων αὐτοῦ, ἐνώση καὶ συγκαταλέξῃ αὐτοὺς μετὰ τῶν σωζομένων ἐν τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ. Σῶσον (16) καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς ἐν τῇ σῆ χάριτι. Κατασφραγισάμενοι τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, κλιβαντες εὐλογησῶσαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆνδε τὴν εὐλογίαν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἐπερ (17) τῶν βαπτιζομένων.

Ὁ προσιπῶν διὰ τῶν ἁγίων σου προφητῶν τοῖς μουσόμενοις· « Λούσαθε, καθαροὶ γίνεσθε. » Καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ νομοθετήσας τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιθεὶ ἐπὶ τοὺς βαπτιζομένους, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς, καὶ ἁγιάσον, καὶ παρασκευάσον ἀξιολογῶν γενέσθαι τῆς πνευματικῆς σου δωρεᾶς, καὶ τῆς ἀληθινῆς υιοθεσίας, τῶν πνευματικῶν σου μυστηρίων, τῆς μετὰ τῶν σωζομένων ἐπισυναγωγῆς, διὰ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· δι' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν. Καὶ λεγέτω ὁ διάκονος· Προέλθετε οἱ φωτιζόμενοι. Καὶ μετὰ τοῦτο κηρυττέτω· Ἐβξασθε οἱ ἐν τῇ μετανοίᾳ (18). Ἐκτενῶς πάντας ὅπερ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν (19) παρακαλέσωμεν· ὁ δὲ φιλοκίτριμον θεὸς ὑποβελῆσθαι αὐτοῖς ὁδὸν μετανοίας· προσδέξεται αὐτῶν τὴν παλινωδίαν καὶ τὴν ἐξομολόγησιν, καὶ

⁶⁶ Nah. i, 4, 5; Job ix, 8; apud LXX. ⁶⁶ Isa. i, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(13) Προέλθετε. Cod. Vind. προσελθετέ accedite.

Id.

(14) Ἐβξασθε. Fit initium hic cap. ix, quod inscribitur προσφώνησις τῶν φωτιζομένων. CLER.

(15) Οἱ φωτιζόμενοι. Distinguuntur apud Cyrillum Hierosolymitanum φωτιζόμενοι α κατηχοούμενοι, et νεοφωτιστοί, et πιστοί, appellanturque etiam, οἱ τῷ βαπτισματι προσερχόμενοι, qui ad baptismum accedunt. Interprete vero Zonara ad canonem Trullanum 78, sunt οἱ πρὸς τὸ φῶσιμα ἐτοιμαζόμενοι, qui ad illuminationem et baptismum se preparant. In Euchologio autem, sive Rituali Græcorum, p. 195, 196, 343, 344, φωτιζόμενοι dicuntur, οἱ πρὸς τὸ φῶσιμα, οἱ πρὸς τὸ βάπτισμα εὐτρεπιζόμενοι, qui ad illuminationem, qui ad sanctum baptismum se disponunt; insuperque assignatur tempus istius eorum officii, nempe ἀπὸ τῆς τετάρτης τῆς μεσονηστείου. Respondent Græcorum φωτιζόμενοι Latinorum Competentes. COT.

(16) Σῶσον. Præstuntur hæc in cod. Vind.: εἰς ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν. CLER.

(17) Ἐπερ. In utroque; χειροθεσία ἐπὶ τῶν etc.

(18) Ἐβξασθε. In iisdem hic est cap. 11 inscriptum: Προτῶννησι; ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ. CLER.—

A cas illud, et omnia flumina ipsa deserta reddis; cun-
jus nubes, pulvis pedum; qui ambulas super mare,
tanquam super pavimentum⁶⁶: unigenite Deus,
magni Patris Fili: increpa malos spiritus; et li-
bera opera manuum tuarum ab alieni spiritus vexa-
tione: quia tibi gloria, honor ac veneratio, et per
te Patri tuo, in sancto Spiritu, in sæcula, Amen.
Tum diaconus dicat: Exite, energumeni. Et iis
egressis, proclamet: Orate, illuminandi baptismo,
seu competentes. Intente cuncti fideles pro ipsis de-
prececur; ut Dominus dignos eos faciat, qui bap-
tismate initiati in Christi mortem cum ipso resur-
gant, fiantque participes regni ipsius, ac mysterio-
rum ejus consortes; adunet et annumeret eos cum
iis qui salvi sunt in sancta ipsius Ecclesia. Serva
et suscita eos in gratia tua. Consignati Deo per
Christum ejus, inclinantes se, benedicantur ab epi-
scopo hac benedictione:

CAPUT VIII.

Oratio pro iis qui jamjam baptizandi sunt.

Qui per sanctos prophetas tuos prædixisti iis
qui initiantur ac baptizantur: « Lavamini, mundi
estote⁶⁶; » et per Christum sanxisti spiritualem
regenerationem: ipse nunc etiam respice in hos
baptizandos, et benedic eis, et sanctifica, ac præ-
para ut digni fiant spirituali dono tuo, ac vera ado-
ptione, tuisque spiritualibus mysteriis, atque ag-
gregatione cum iis qui salvantur, per Christum
C Salvatorem nostrum; per quem tibi gloria, honor
et reverentia, in sancto Spiritu, in sæcula, Amen.
Et dicat diaconus: Exite qui illuminandi estis. Et
post hoc edicat: Orate, pœnitentes. Intente universi
pro fratribus nostris in pœnitentia versantibus pro-
cemur, ut misericordiæ studiosus Deus illis ostendat
viam pœnitentiæ; admittat eorum palinodiam,
seu retractationem, atque confessionem, et « con-

Inter sexcenta ritus longe celeberrimi testimonia,
succurrunt duo depravata leviter, quæ corrigere
operæ pretium fuerit. Theodori Balsamonis alterum
ad canonem Laodicenum 19: Κατηχοούμενοι μὲν
λέγονται, οἱ πρὸς τὸ βάπτισμα ἐτοιμαζόμενοι, ἐν
μετανοίᾳ δὲ εἰσιν, οἱ διὰ τινὰ ἁμαρτήματα ἐπιτιμη-
θέντες πιστοί, οἱ ἀξιούμενοι καὶ τῆς ἁγίας μεταλή-
ψεως; alterum Nicephori Callisti lib. xii, cap 28:
Ἡ νηστείας καὶ ἀγρυπνίας, καὶ πυκναῖς προσευ-
χαῖς τς καὶ μετανοίας, ἢ ἀλουσίας καὶ ἀποχαῖς τρυ-
φῶν. Ego priori loco legerim pro modicam tra-
jectionem: Οἱ διὰ τινὰ ἁμαρτήματα ἐπιτιμηθέντες·
καὶ πιστοί, οἱ ἀξιούμενοι τῆς ἁγίας μεταλήψεως.
Pœnitentes vero sunt, quibus propter peccata pœna
injuncta est: at fideles, qui sancta communionem digni
habentur; vel ut in lib. Reg. 2431: Ἐπιτιμηθέντες·
πιστοί, οἱ ἀξιούμενοι καὶ τῆς ἁγίας μεταλήψεως,
posteriori autem scripserim: καὶ ἀποχαῖς τρυφῶν,
ut respondeat ἑδεσμάτων ἀποχῆ apud Sozomenum
lib. vii, cap. 16, quo loci Epiphanius Scholasticus
invenerat forte, ἐποχῆ; verit enim, suspensionis
ciborum. COT.

(19) Ἀδεύζων. Addit. cod. Vind. ἡμῶν. CLER.

serat Satanam sub pedibus eorum velociter⁶⁶, liberetque illos a laqueo diaboli, et violentia dæmonum, atque ipsos eripiat ab omni sermone illicito, et omni actione turpi, et mala cogitatione; condonet vero illis omnia delicta eorum, voluntaria pariter ac involuntaria, et deleat quod adversum eos erat, chirographum⁶⁷, et ascribat eos in libro vitæ; mundet autem ipsos ab omni inquinamento carnis ac spiritus⁶⁸, atque uniat illos, restituens in sanctum ovile suum. Quia ipse cognoscit conformationem nostram. Quoniam « quis gloriabitur mundum se habere cor; aut quis poterit dicere purum se esse a peccato⁶⁹? » Universi namque pœnis subjacemus. Adhuc pro iisdem intentius deprecemur; quia « gaudium oritur in cælo super uno peccatore penitentiam agente⁷⁰; » ut aversi ab omni opere illicito, adjungant se ad omnem actionem bonam; quo hominum amator Deus obsecrationem eorum cito suscipiat placide, restituat eis lætitiā salutaris, et spiritu principali confirmet illos⁷¹, ne amplius labantur: consortes fiant sacrosanctorum ejus, et participes divinorum mysteriorum: ut redditi digni adoptione, consequantur vitam æternam. Adhuc intente omnes pro ipsis dicamus: Kyrie eleison. Salva eos, Deus, et erige misericordia tua. Suscitati Deo per Christum ejus, inclinate, et accipite benedictionem. Episcopus igitur has preces fundat:

CAPUT IX.

Impositio manuum, et oratio pro penitentibus.

Omnipotens Deus æternæ, Domine universorum, creator et rector cunctorum; qui hominem mundi

⁶⁶ Rom. xvi, 20. ⁶⁷ Col. ii, 13, 14. ⁶⁸ II Cor. vii, 1. ⁶⁹ Prov. xx, 9. ⁷⁰ Luc. xv, 7. ⁷¹ Psal. l, 14.

Α « συντρίβη τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐν τάχει, » καὶ λυτρώσθαι αὐτοὺς ἀπὸ τῆς παγίδος τοῦ διαβόλου καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων, καὶ ἐξέλθαι αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀθεμίτου λόγου, καὶ πάσης ἀτόπου πράξεως, καὶ πονηρᾶς ἐννοίας· συγχωρῆσαι δὲ αὐτοῖς πάντα τὰ παραπτώματα αὐτῶν, τὰ τε ἐκούσια, καὶ τὰ ἀκούσια, καὶ ἐξαλείβη τὸ κατ' αὐτῶν χειρόγραφον, καὶ ἐγγράψῃται αὐτοὺς ἐν βιβλῷ ζωῆς καθάρη δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, καὶ ἐνώση αὐτοὺς ἀποκαταστήσας εἰς τὴν ἀγίαν αὐτοῦ ποιμήνην. Ὅτι αὐτὸς γινώσκει τὸ πλάσμα ἡμῶν. Ὅτι « τίς καυχῆσεται ἀγνὴν ἔχειν καρδίαν; ἢ τίς παρῆσιάσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; » πάντες γὰρ ἔσμεν ἐν ἐπιτιμίοις. Ἔτι ὑπὲρ αὐτῶν ἔκτενιστερον δεηθῶμεν· ὅτι « χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ B ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῶ μετανοοῦντι, » ὅπως ἀποστραφέντες πᾶν ἔργον ἀθέμιτον, προσοικειωθῶσι πάσῃ πράξει ἀγαθῇ· ἵνα ὁ φιλόθρωπος Θεὸς ἢ τάχος εὐμενῶς προσδεξάμενος αὐτῶν τὰς λιτὰς, ἀποκαταστήσῃ αὐτοὺς (20) ἀγαλλασίαν τοῦ σωτηρίου, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῶς στηρίξῃ αὐτούς, ἵνα μηκέτι σαλευθῶσι (21), κοινῶν γενέσθαι τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἱερῶν, καὶ μέτοχοι τῶν θείων μυστηρίων· ἵνα ἄξιοι ἀποφανθέντες τῆς υιοθεσίας, τύχωσι τῆς αἰωνίας ζωῆς. Ἔτι ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν εἰπωμεν· Κύριε ἐλέησον. Σῶσον αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ ἀνάστησον τῷ ἔλει σου. Ἀναστάντες τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, κλίνετε καὶ εὐλογεῖσθε. Ἐπευχέσθω οὖν ὁ ἐπίσκοπος τοιαύδε·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Γ *Χειροθεσία (22), καὶ εὐχὴ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ.*

Παντοκράτορ θεὸς αἰώνιε, Δέσποτα τῶν ὁλῶν, κτίστης καὶ πρῶτανι τῶν πάντων· ὁ τὸν ἄνθρωπον κόσμον

VARIORUM NOTÆ.

(20) Αὐτοῖς. Uterque codex: αὐτοὺς εἰς τὴν προτέραν ἀγίαν καὶ ἀποδόση αὐτοῖς τὴν: *eos in pristinam dignitatem, et reddat iis, etc.* Quæ prætermissa a librariis, propter voculas αὐτοὺς et αὐτοῖς, quibus erant interposita. CLEM.

(21) Σαλευθῶσι. Addunt idem τὰ διαθήματα αὐτῶν, ἀλλὰ καταξωθῶσιν; ne labantur gressus eorum, sed digni fant qui sint participes, etc. Quæ omissa propter similem terminationem verborum σαλευθῶσι et ἀξωθῶσι. Ib.

(22) Χειροθεσία. Partim quia orationi, ut cum manuum impositione conjungi solitæ, nomen impositionis manuum aliquando datur, ex Matth. xix, 13, 15, in concilio Milevitano ii, can. 12; apud Augustinum lib. iii *De baptismo* contra Donatistas cap. 16; et juxta Leonem epist. 92, cap. 2. Unde Clemens Alexandrinus, p. 804, l. i: Εὐχαὶ χειρῶν, et p. 793, c. 1, B: Ἐν τῇ χειροθεσίᾳ λέγουσιν ἐπὶ τοῦτος· εἰς λύτρωσιν ἀγγελικὴν. Eusebius *Hist.* libro i, cap. ult.: Εὐχῆ τε διὰ χειρὸς (quod est Nicophoro, εὐχῆ τε ἅμα καὶ τῇ ἀφῆ, non male); et lib. vii, cap. 2: Τῆ διὰ χειρῶν ἐπιθέσεως εὐχῆ, ubi in Nicophoro, τῆ διὰ χειρὸς εὐχῆ; in Rufino quemadmodum loco superiori, manus impositione. Augustinus vero *De peccatorum meritis et remissione* cap. 26, lib. ii: orationem manus impositionis. Partim quia in benedictione manus imponebatur. Genes. xlviii, 14, 15, Marc. x, 16: τὴν χειροθεσίαν

ἐπ' εὐλογίας, ait Tarasius patriarcha actione i, synodi 7, qua de re videnda præcipue epistola 59 S. Augustini: notarique debet istud citati Clementis cap. 11, *Pædagogoi* 3, p. 248: Τίνι γὰρ ὁ προσβύτερος ἐπιτίθησι χεῖρα; τίνα δὲ εὐλογῆσαι; οὐ τὴν γυναῖκα τὴν κεκοσμημένην, ἀλλὰ τὰς ἀλλοτρίας τριχῆας, καὶ τὴν αὐτῶν ἀλλήν κεφαλὴν. Partim denique ob notissimam consuetudinem, penitentibus manus imponendi in missa ante celebrationem mysteriorum. Lege infra cap. 37, 38, 39, et supra lib. vii, cap. 44. Exstat hujusmodi *Oratio manus impositionis*, seu *Oratio: manus impositio*, ad penitentiam pertinens, ex Romano penitentiali, apud Halitgarium; sed corrupta, atque restituenda sic ope Antiquorum penitentialium Joannis Morini, pag. 70, col. 2: Domine sancte, Pater omnipotens, æternus Deus, qui per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum vulnera nostra curare dignatus es, te supplices rogamus et petimus nos humiles tui sacerdotes, ut precibus nostris aurem tuæ petitionis inclinare digneris, remittasque omnia crimina, et peccata universa condones, desque huic famulo tuo pro supplicii veniam, pro morore lætitiarum, pro morte vitam. Ipse a spe celestis apicis devalutus est: et de tua misericordia confidens, ad bonam pacem (vel ad bonum pacis sive ad bona paciferi) præmii tui, atque celestia (vel adque celestia dona) pervenire mereatur, ad vitam æternam. Per Dominum. Cor.

D

δόξον ἀναδείξας διὰ Χριστοῦ, καὶ νόμον δούς αὐτῷ Ἐμφυτον καὶ γραπτὸν, πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν ἐνθέσμως, ὡς λογικόν· καὶ ἁμαρτόντι ὑποθήκην δούς πρὸς μετάνοιαν τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα· Ἐπιθε ἐπὶ τοὺς κεκλικότητας σοὶ ἀγένη ψυχῆς καὶ σώματος· ὅτι οὐ βούλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν, ὥστε ἀποστρέφαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς, καὶ ζῆν. Ὁ Νινευιτῶν προσδεξάμενος τὴν μετάνοιαν· ὁ θελὼν πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν· ὁ τὸν υἱὸν προσδεξάμενος, τὸν καταφαγόντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀσώτως, πατρικοὺς σπλάγγωνας, διὰ τὴν μετάνοιαν· αὐτὸς καὶ νῦν πρόδεξαι τὸν ἱκετὸν σου τὴν μετάνοιαν· ὅτι οὐκ ἔστιν ὃς οὐκ ἁμαρτήσεται σοι· « Ἐάν γὰρ ἀνομιὰς παρατήρησῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἴλασμός ἐστι· » καὶ ἀποκατάστησον αὐτοῦς τῇ ἀγίᾳ σου Ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ προτέρᾳ ἀξίᾳ καὶ τιμῇ, διὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν· δι' οὗ σοὶ δόξα καὶ προσκύνησις, ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Ἀπολύθετε οἱ ἐν μετάνοιᾳ. Καὶ προστιθέτω· Μήτις τῶν μὴ δυναμένων προελθέτω (23)· ὅσοι πιστοὶ (24), κλινωμεν γόνυ· δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Πάντες συντόνωσ τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παρακαλέσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν.

Ἐπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐσταθείας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἄδιδον καὶ ἀναφαίρετον τὴν ἑαυτοῦ εἰρήνην ἡμῖν παράσχοιτο, ἵνα ἐν πληροφωρίᾳ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀρετῆς διατελοῦντας ἡμᾶς συντηρήσῃ ὑπὲρ τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐπὶ περάτων ἕως περάτων δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος ἄσειστον αὐτὴν καὶ ἀκλυδώνιστον διαφυλάξῃ καὶ διατηρήσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, τεθεμελιωμένη ἐπὶ τὴν πέτραν. Καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνθάδε ἁγίας παροικίας δεηθῶμεν· ὅπως καταξίωσῃ ἡμᾶς ὁ τῶν ὅλων Κύριος ἀνεκδότως τὴν ἐπουράνιον αὐτοῦ ἐλπίδα μεταδιώκειν, καὶ ἀδιάλειπτον αὐτῷ τῆς δεήσεως ἀποδιδόναι τὴν ὀφειλήν. Ἐπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῶν ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας δεηθῶμεν· καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθῶμεν (25).

²³ Ezech. xviii, et xxxiii. ²⁴ Jon. iii. ²⁵ I Tim. ii, 4. ²⁶ Luc. xv. ²⁷ III Reg. viii, 46. ²⁸ Psal. cxlix, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(23) *Μή τις τῶν μὴ δυναμένων προελθέτω.* Interpretres Bovius legisse videtur *προελθέτω.* *Nihil, inquit, ex prohibitis accedat.* Quæ scriptio nequaquam est aspernanda. Lib. ii, cap. 57 : φυλαττέσθωσαν δὲ αἱ θύραι, μή τις ἀπιστος εἰσέλθοι, ἢ ἀμύητος; et lib. huius ult., cap. 11 : Ὅτι δὲ διάκονοι ἰσάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας, καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν· ὅπως μή τις ἐξέλθοι. Lege can. apost. 9, et supra ad ii, 54. Cor.

(24) *Ὅσοι πιστοί.* Non solum diaconi et subdiaconi ita edicunt : quod observatum multis; sed etiam lectores, in *Euchologio Allatiano*, apud Morinum *De ordinibus Graecorum*, p. 106. Ip.

A mundum, sive ornamentum ornamentum effectisti per Christum, et legem ei dedisti innatam et scriptam, ut legitime viveret, tanquam ratione præditus; quique ei postquam peccavit, tribuisti bonitatem tuam, iucitamentum ad pœnitentiam : respice in eos qui cervicem animæ et corporis inclinaverunt tibi : quia non vis mortem peccatoris, sed pœnitentiam; ut avertat se a via sua mala, et vivat ⁷¹. Qui Ninivitarum pœnitentiam recepisti ⁷²; qui vis omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire ⁷³; qui paternis visceribus suscepisti filium illum, bonorum suorum decoctorem prodigum ac luxuriosum, quod eum pœniteret facti ⁷⁴ : ipse nunc quoque accipe supplicum tuorum pœnitentiam; quia non est qui non peccet tibi ⁷⁵ : « Si enim iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? quoniam apud te propitiatio est ⁷⁶; » et restitue illos sanctæ Ecclesiæ tuæ, in priorem dignitatem ac honorem, per Christum Deum ac Salvatorem nostrum; per quem tibi gloria et adoratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat : *Abite, qui estis in pœnitentia.* Et addat : *Nemo eorum quibus non licet, exeat.* Qui fideles sumus, flectamus genua. Precemur Deum per Christum ejus. Omnes contente Deum per Christum ejus appellemus.

CAPUT X.

Oratio pro fidelibus.

Pro pace et tranquillitate mundi atque sanctarum Ecclesiarum oremus, ut Deus universitatis, perpetuam et stabilem suam pacem nobis tribuat; ut nos conservet perseverantes in plenitudine piæ ac religiosæ virtutis. Pro sancta catholica et apostolica Ecclesia, a sinibus usque ad fines extensa, oremus; ut Dominus eam inconcussam et fluctibus non agitatam conservet atque tueatur, usque ad consummationem sæculi, fundatam super petram. Et pro sancta hac parœcia oremus, ut cunctorum Dominus nobis donet consecrari sine remissione cœlestem ipsius spem, et reddere ipsi assiduum precationis debitum. Pro universo sub cœlis existente episcopatu eorum, qui recte dispertunt verbum veritatis tuæ, oremus : et pro episcopo nostro Iacobo ac parœciis ejus oremus : pro episcopo nostro Clemente ac parœciis ejus oremus : pro episcopo nostro

(25) *Ἐπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου, etc.* Per occasionem corrigo Simeonem Thessalonicensem cap. 6 libri *De sacris ordinationibus* : Καὶ τῶν βασιλέων μνησθεῖς, ὡς ἐκδικῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὡς ποιμαίνοντος ἐν Χριστῷ, etc., ubi doctissimus Morinus edidit, ὡς πηνὴν ὄντος ἐν Χριστῷ; veritilque, *imperatorum quoque meminit, ut Ecclesiæ defensorum; et archiepiscopi, ut in Christo pauperis*, legendo πένητος. Quod autem hic oratur pro senectute episcopi, cernere etiam est apud Chrysostomum homil. 2 *De prophetarum obscuritate*, tom. iii. Ip.

Evodio et parœcii ejus oremus : ut misericors Deus illos Ecclesiis sanctis suis præstet incolumem, honoratos, longævus, et præbeat eis honoratam senectutem in pietate ac justitia. Etiam pro presbyteris nostris oremus, ut Dominus liberet illos ab omni turpi ac prava re, et concedat illis integrum et honoratum presbyterium. Pro universo Christi diaconio ac ministerio oremus, ut Dominus inculpata ipsi largiatur ministracionem. Pro lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis et pupillis oremus : pro iis qui in matrimonio et liberorum procreatione vivunt, oremus, ut Dominus misereatur eorum omnium. Pro eunuchis in sanctitate ambulantiibus oremus. Pro iis qui continentem et religiosam agunt vitam, oremus. Pro iis qui in sancta Ecclesia oblationes faciunt, ac elemosynas pauperibus dant, oremus : et pro iis qui Domino Deo nostro hostias et primitias offerunt, oremus, ut Deus optimus remuneretur eos cœlestibus suis gratiis, detque iis in præsentem centuplum, et in futuro vitam æternam ; atque donet ipsis pro temporariis æterna, pro terrenis cœlestia". Oremus pro recens baptizatis fratribus nostris, ut Dominus eos stabiliat ac firmet. Pro fratribus nostris mala valetudine afflictis oremus ; ut Dominus liberet illos omni morbo et omni languore, sanosque restituit sanctæ suæ Ecclesiæ. Pro navigantibus ac iter habentibus oremus. Pro iis qui in metallis, exsiliis, custodiis et vinculis, propter nomen Domini, versantur, oremus. Pro acerba servitute oppressis oremus. Pro inimicis et odio habentibus nos, oremus : pro persequentibus nos propter nomen Domini, oremus : ut Dominus, mitigato eorum furore, dissipet iram adversus nos concitatam. Pro iis qui foris sunt, ac errore ducuntur, oremus ; ut Dominus illos convertat. Infantium Ecclesiæ recordemur ; ut Dominus, eos in timore suo reddat perfectos, et ad mensuram ætatis perducat. Pro nobis invicem oremus ; ut Dominus gratia sua servet nos ac custodiat usque ad finem, et liberet nos a malo, et ab omnibus scandalis operantium iniquitatem", et salvos nos ducat in regnum suum cœleste. Pro omni anima Christiana oremus. Salva et erige nos, Deus, misericordia tua. Surgamus. Orantes intente, nos ipsos atque mutuo, viventi Deo, per Christum ejus commendemus. Precetur autem pontifex, et dicat :

CAPUT XI.

Invocatio pro fidelibus.

Domine omnipotens, celsissime, qui in altis ha-

" Matth. xix, 29. " Psal. cxl, 9.

Ἀ ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καὶ τῶν παρ-
κίων αὐτοῦ δεηθῶμεν· ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν
Εὐδίου (26) καὶ τῶν παροικίων αὐτοῦ δεηθῶμεν
ὅπως ὁ οὐκίτητων Θεὸς χαρίσεται αὐτοὺς ταῖς ἀγίαις
αὐτοῦ Ἐκκλησίαις σώους, ἐντίμους, μακρομη-
ρεύοντας· καὶ τίμιον αὐτοῖς τὸ γῆρας παράσχηται
ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ· καὶ ὑπὲρ τῶν πρεσ-
βυτέρων ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος ῥύπηται αὐ-
τοὺς ἀπὸ παντὸς ἀτόπου καὶ πονηροῦ πράγματος,
καὶ σῶον καὶ ἐντίμιον τὸ πρεσβύτεριον αὐτοῖς πα-
ράσχοι. Ὑπὲρ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ
ὑπηρεσίας δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος ἀμειψτον τῇ
διακονίᾳ αὐτοῖς παράσχηται. Ὑπὲρ ἀναγνωστῶν,
ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν τε καὶ ὀρφανῶν δεηθῶμεν·
ὑπὲρ τῶν ἐν συζυγαίᾳ καὶ τεκνογονίαις δεηθῶμεν·
ὅπως ὁ Κύριος τοὺς πάντας αὐτοὺς ἐλεήσῃ. Ὑπὲρ
εὐνούχων ὁσίων πορευομένων δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν
ἐν ἐγκρατείᾳ, καὶ εὐλαθείᾳ δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν
καρποφορούντων ἐν τῇ ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ποιούν-
των τοὺς πένησι τὰς ἐλεημοσύνας δεηθῶμεν· καὶ
ὑπὲρ τῶν τὰς θυσίας καὶ τὰς ἀπαρχὰς προσφερόντων
Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ πανάγαθος
Θεὸς ἀμείψῃται αὐτοὺς ταῖς ἐπουρανίαις αὐτοῦ δω-
ρεαῖς, καὶ ὅψ αὐτοῖς ἐν τῷ παρόντι ἑκατοντακισ-
σίονα, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζωὴν αἰώνιον, καὶ χαρίσ-
ται αὐτοῖς ἀντὶ τῶν προσκαίρων τὰ αἰώνια, ἀντὶ
τῶν ἐπιγελῶν τὰ ἐπουράνια. Ὑπὲρ τῶν νεοφροσίνων
ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος στηρίξῃ
αὐτοὺς καὶ βεβαιώσῃ. Ὑπὲρ τῶν ἐν ἀβρωστίᾳ
ἐξεταζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύ-
ριος ῥύπηται αὐτοὺς πάσης νόσου καὶ πάσης μαλα-
κίας, καὶ σώους ἀποκαταστήσῃ τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ Ἐκ-
κλησίᾳ. Ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοιπορούντων δεηθῶ-
μεν· ὑπὲρ τῶν ἐν μετάλλοις καὶ ἐξορίαις καὶ φυλα-
καῖς καὶ δεσμοῖς ὄντων διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου,
δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ καταπονου-
μένων δεηθῶμεν· ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ μισούντων ἡμᾶς
δεηθῶμεν· ὑπὲρ τῶν διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομα
τοῦ Κυρίου, δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος πραΰνας ἐν
θυμῶν αὐτῶν διασκεδάσῃ τὴν καθ' ἡμῶν ὀργὴν (27)·
ὑπὲρ τῶν ἔξω ὄντων καὶ πεπλανημένων δεηθῶμεν·
ὅπως ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐπιστρέψῃ. Τῶν νηπίων τῆς
Ἐκκλησίας μνημονεύσωμεν· ὅπως ὁ Κύριος τε-
λευώσας αὐτὰ ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ, εἰς μέτρον ἡλικίας
ἀγάγῃ· ὑπὲρ ἀλλήλων δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος
τηρήσῃ (28) ἡμᾶς καὶ φυλάξῃ τῇ αὐτοῦ χάριτι εἰς
τέλος, καὶ ῥύπηται ἡμᾶς τοῦ πονηροῦ καὶ πάντων
τῶν σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν, καὶ

σώσῃ εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον. Ὑπὲρ
πάσης ψυχῆς χριστιανῆς δεηθῶμεν. Σῶσον καὶ ἀνά-
στησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς τῷ ἔλεει σου. Ἐγειρώμεθα. Δεηθέντες ἐκτενέως ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι
Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα. Ἐπευχέσθω δὲ (29) ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ λεγέτω·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἐπίκλησις τῶν πιστῶν.

Κύριε παντοκράτορ, ὕψιστε, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατο-

VARIORUM NOTÆ.

(26) *Εὐδίου*. Ms. Vind. Ἀντιανοῦ. CLER.
(27) *ὀργῆν*. Addit cod. Vind. δεηθῶμεν. Id.

(28) *τηρήσῃ*. Διατηρήσῃ. Cod. Vind. Id.
(29) *Δέ*. Ὄν cod. Vind. rectius. Id.

οικῶν, ἔγιε ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος, ἀναρχε, μόναρχε· Ἄ bitas, sancte, qui in sanctis requiescis, originis
 ο διὰ Χριστοῦ κήρυγμα γνώσεως δοῦς ἡμῖν εἰς
 ἐπίγνωσιν τῆς σῆς δόξης καὶ τοῦ ὀνόματός σου, οὗ
 ἐφάνησεν ἡμῖν εἰς κατάληψιν· αὐτὸς καὶ νῦν
 ἔπιθε δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ποιμνίόν σου τοῦτο· καὶ λυ-
 τρωσαι αὐτὸ πάσης ἀγνοίας, καὶ πονηρᾶς πράξεως·
 καὶ ἕως φόβου φοβεῖσθαι σε, καὶ ἀγάπῃ ἀγαπᾶν σε,
 καὶ στέλλεσθαι ἀπὸ προσώπου δόξης σου· εὐμενῆς
 αὐτοῖς γενοῦ, καὶ ἤλεως, καὶ ἐπήκοος ἐν ταῖς προσ-
 ευχαῖς αὐτῶν· καὶ φύλαξον αὐτοὺς ἀτρέπτους,
 ἀμέμπτους, ἀνεκλήτους· ἵνα ὡσιν ἅγιοι σώματι
 καὶ ψυχῇ, μὴ ἔχοντες σπῖλον ἢ ρυτίδα ἢ τι τῶν
 τοιούτων· ἀλλ' ἵνα ὡσιν ἄρτιοι, καὶ μηδεὶς ἐν αὐτοῖς
 ἦ κολοδὸς ἢ ἀτελής. Ἀρωγὴ, δυνατὴ, ἀπροσωπώληπτε,
 γενοῦ ἀντιλήπτωρ τοῦ λαοῦ σου τούτου, ὃν ἐξηγόρα-
 σας (30) τῷ τιμίῳ τοῦ Χριστοῦ σου αἵματι. Προστά-
 τῆς, ἐπίκουρος, ταμίαις, φύλαξ, τεῖχος ἐρυμνότατον,
 φραγμὸς, ἀσφάλεια (31), ὅτι ἐκ τῆς σῆς χειρὸς
 οὐδεὶς ἀρπάσαι δύναται· οὐδὲ γάρ ἐστι θεὸς ὡσπερ
 σὺ ἕτερος· ὅτι ἐν σοὶ ἡ ὕπομονὴ ἡμῶν. « Ἁγιάσον
 αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου, ὅτι ὁ λόγος ὁ σὸς ἀληθείᾳ
 ἐστίν. » Ἀπροσάριστε, ἀπαραλόγιστε· ῥῦσαι αὐτοὺς
 πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, παντὸς παραπτώ-
 ματος, πάσης ἐπηρείας καὶ ἀπάτης, ἀπὸ φόβου
 ἔχθροῦ, ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγμα-
 τος ἐν σκότει διαπορευομένου· καὶ καταξίωσον
 αὐτούς τῆς αἰωνίου ζωῆς, τῆς ἐν Χριστῷ τῷ Υἱῷ
 σου τῷ μονογενεῖ, τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν· δι' οὗ
 σοὶ δόξα καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ,
 καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ μετὰ
 τοῦτο λεγέτω ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν. Καὶ ἀσπα-
 ζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν, καὶ λεγέτω· Ἡ
 εἰρήνη τοῦ Θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ ὁ λαὸς
 ἀποκρινάσθην· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Καὶ ὁ
 διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν
 φιλήματι ἁγίῳ. Καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου
 τὸν ἐπίσκοπον (32), οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκοὺς,
 αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας. Τὰ παιδία δὲ στηρέτωσαν
 πρὸς τῷ βήματι, καὶ διάκονοι αὐτοῖς ἕτερος ἔστω
 ἔφεστῶς, ὅπως μὴ ἀτακτῶσι. Καὶ ἄλλοι διάκονοι πε-
 ριπατεῖωσαν, καὶ σκοπεῖτωσαν τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς
 γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις (33) γένηται, καὶ
 μὴ τις νεύση, ἢ ψιθυρίση, ἢ νυστάξῃ. Οἱ δὲ διάκονοι
 ἑστάθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας, καὶ οἱ ὑπο-
 διάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν· ὅπως μή τις ἐξέλθῃ,
 μήτε ἀνοιχθῇ ἡ θύρα, κἄν πιστὸς τις ᾖ, κατὰ τὸν
 καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς. Εἰς δὲ ὑποδιάκονος διδῶτω
 ἀπόνειψιν χειρῶν τοῖς ἱεραῦσι (34), σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν Θεῷ ἀνακειμένων.

⁷⁹ Joan. x, 29. ⁸⁰ Joan. xvii, 17. ⁸¹ Psal. Lxiii, 2. ⁸² Psal. xc, 5.

VARIORUM NOTÆ.

(30) Ἐξηγόρασας. Vind. codices: "Ὁν ἐξελέξω
 ἐκ μυριάδων. CLER.

(31) Φραγμὸς, ἀσφάλεια. Ideni: φραγμὸς ἀσφα-
 λείας, paries securitatis. Id.

(32) Ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπί-
 σκοπον. Canone Laodiceno 19: εἰθ' οὕτως τὴν
 εἰρήνην διδοσθαι, καὶ μετὰ τὸ πρεσβυτέρους δοῦναι
 τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαϊκοὺς τὴν
 εἰρήνην διδόναι, quod postremum Zonaras inter-
 pretatur *De salutatione sacerdotum a laicis*, Diony-

sus Exiguus *De salutatione laicorum inter se*;
 utrumque autem factum fuisse satis constat.
 COT.

(33) Τίς. Deest in cod. Vind. CLER.

(34) Εἰς δὲ ὑποδιάκονος, etc. Rem, idemque rei
 symbolum tradit Cyrillus Hierosolymitanus initio
 ultimæ Catecheseos Mystagogicæ; sed ministrum
 facit diaconum. *Ut autem*, ait auctor *Quæstionum*
Veteris et Novi Testamenti, tom. IV Operum S. Au-
 gustini, quæstione 101, non omnia: *inistoria ubse-*

CAPUT XII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Constitutio Jacobi, fratris Joannis Zebedæi.

Porro ego Jacobus, frater Joannis Zebedæi, aio ut statim diaconus dicat: Ne quis ex catechumenis. Ne quis ex audientibus. Ne quis ex infidelibus. Ne quis ex heterodoxis. Qui priorem preceationem fecistis, exite. Matres, assumite pueros. Ne quis contra aliquem. Ne quis in hypocrisi. Erecli ad Dominum cum timore ac tremore stemus ad offerendum. Quibus peractis, diaconi dona ad altare admoveant episcopo: ac presbyteri a dextris illius et a sinistris stent, ut discipuli magistro assistentes. Duo autem diaconi ex utraque parte altaris, teneant stabellum ex tenuibus membranis, aut ex pennis pavonis, aut ex linteo; et sensim abigant parva animalia volitantia, ne in calices incidant. Orans igitur apud se pontifex, una cum sacerdotibus, et splendidam vestem indutus, stansque ad altare, tropæum crucis in fronte manu faciat coram omnibus, ac dicat: Gratia omnipotentis Dei, et charitas Domini nostri Jesu Christi, et communicatio sancti Spiritus, sit cum omnibus vobis. Atque omnes una voce respondeant: Et cum spiritu tuo. Tum pontifex: Sursum mentem; et omnes: Habemus ad Dominum. Et pontifex: Gratias agamus Domino; et cuncti: Dignum et justum est. Et pontifex dicat: Vere dignum et justum est, ante omnia laudare te verum Deum, ante creaturas existentem, ἵνα quo omnis paternitas in cœlo et

Διδάχαις Ἰακώβου, τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου.

Φημι δὴ γὰγ Ἰακώβος (35), ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννη τοῦ Ζεβεδαίου, ἐν εὐθύς ὁ διάκονος λέγει· Μὴ τις τῶν κατηγουμένων. Μὴ τις τῶν ἀκρωμένων. Μὴ τις τῶν ἀπίστων. Μὴ τις τῶν ἑτεροδόξων. Οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι προέλθετε (36). Τὰ παρὰ δια προσλαμβάνασθε αἱ μητέρες· μὴ τις κατὰ τινος. Μὴ τις ἐν ὑποκρίσει. Ὅρθοι πρὸς Κύριον μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐστῶτες ὡμεν προσφέρειν. Ἐν γενομένων οἱ διάκονοι προσαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον· καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἐξ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων στηρέτωσαν, ὡς ἐν μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλῳ. Δύο δὲ διάκονοι ἐξ ἐκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ ὕμνων λεπτῶν ριπίδιον (37), ἢ πτερῶν τῶνος, ἢ ὀθόνης· καὶ ἡρέμα ἀποσοβείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἵπταμένων ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγγρίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα (38). Εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἕμα τοὺς ἱερεῖσι, καὶ λαμπρῶν ἐσθῆτα μετενδύς, καὶ στὰς πρὸς τῷ θυσιαστηρίῳ, τὸ τρόπαιον τῷ σταυροῦ κατὰ τοῦ μετώπου τῆ χειρὶ ποιησάμενος εἰς πάντας (39), εἰπάτω· Ἡ χάρις τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἔστω μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ πάντες συμφώνως λεγέτωσαν, ὅτι καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς· Ἄνω τὸν νοῦν· καὶ πάντες· Ἐχομεν πρὸς τὸν Κύριον. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς· Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ· καὶ πάντες

VARIORUM NOTÆ.

quorum per ordinem agant. Romanæ Ecclesie diaconi, multitudo facti clericorum. Nam utique et altare portarent et vase ejus, et aquam in manus funderent sacerdoti, sicut videmus per omnes Ecclesias. In Vita S. Marcelli auctore Fortunato apud Surium, 4 Novembr., subdiaconale ministerium esse dicitur, aquam episcopo manibus ablundia offerre. Cor. (35) Ἰακώβος. In Viad. scholium hoc additur in hæc verba: Ἰακώβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, ἀδελφὸς Ἰωάννου, ἐκλήρου ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τὸ εὐαγγέλιον, ἀνηρέθη μαχαίρᾳ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ τετραρρχοῦ, καὶ κείται ἐν Καισαρείᾳ. CLER. (36) Οἱ τὴν πρώτην εὐχόμενοι προέλθετε. Intelligi debent preces eorum, qui mysteriis adesse non sinuntur. Nam si accipere velis de oratione fidelium mox præcedente, ut sumitur capite 35 προσέλθετε legendum tibi erit, accedite: quia munera offerebantur coram fidelibus. Cor. (37) Ριπίδιον. Abstinebo inutili expositione et citatione erga consuetudinem a non paucis descriptam, a plurimis memoratam, ut Græcis familiarem, ita Latinis non omnino ignotam: contentus adduxisse duo loca, Latinum unum, quo cum illo Hildeberti conjungatur, alterum Græcum, quia obscurus, a docto interprete minus bene conversus, atque in mendo cubans, ope nostra indiget. Igitur in Consuetudinibus monasterii Cluniacensis lib. II, cap. 30, Spicilegii Acheriani. tom. IV, p. 142, scriptum habetur: Unus autem ministrorum, qui semper duo debent esse, stans cum stabello prope sacerdotem, ex quo muscarum infestatio exurgere incipit, donec finitur, eas arcere a sacrificio, et ab altari, seu ab ipso sacerdote non negligit. In Chronico autem quod Alexandrinum vocant, p. 802: Ἐπὶ Σεργίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπινοήθη ψάλλε-

C σθαι μετὰ τὸ μεταλαβεῖν πάντας τῶν ἁγίων μυστηρίων, ἐν τῷ μέλλειν τοὺς κληρικούς ἐπὶ τὸ σκευοφυλάκιον ἀποκαθιστάσαι τὰ τίμια ριπίδια, δισκάρια, καὶ ποτήρια, καὶ ἄλλα ἱερὰ σκεῦη, μετὰ τὸ ἐκ τῶν παρὰ τροπέων καὶ τὴν διάδοσιν ἀποτεθῆναι πάντα εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, καὶ φάσθηναι τὸν τελευταῖον στήλη τοῦ κοινωνικοῦ. Λέγεται καὶ τοῦτο τὸ τροπέριον Πηρωθῆτω τὸ στόμα ἡμῶν ἁγιώσεως, Κύριε, ὅπως ἀνυμνήσωμεν τὴν δόξαν σου, ὅτι ἤξιώσας ἁγίων σου ματαχεῖν μυστηρίων. Τηρήσον ἡμᾶς ἐν τῷ σὺ ἁγιασμένῳ ὅλην τὴν ἡμέραν μελετώντας τὴν δικαιοσύνην σου. Ἀλληλουῖα. Legendum videtur, ἐκ τῶν παρατραπέζων καὶ τὴν διάδοσιν ἀποτεθῆναι καὶ πάντα, μὴ λέγεται δὲ τοῦτο. Ac vertendum: Sub Sergio patriarcha Constantinopolitano institutum est psallere, postquam a cunctis sancta mysteria percepta sunt, cum per clericos in sacrarium referenda sunt veneranda stabella, disci, calices, aliaque sacra vasa, postquam a mensulis et distributionis reliquiis, a omnia in sacram mensam sunt reposita, atque ultimis communionis versus cantatus fuit. Dicitur autem hoc troparium seu modulus: Impletur os nostrum laude, Domine, ut celebremus gloriam tuam, quia nos participes facere sanctorum tuorum mysteriorum dignatus es. Serva nos in tua sanctificatione toto die meditates justitiam tuam. Alleluia. Παροπέριον habes in Liturgia Jacobo ἀδελφοῦ ἡμῶν tributa: ut et de tropario illo ibidem, atque in liturgiis aliis. Cor. (38) Εἰς τὰ κύπελλα. Sic in liturgiis et in ordinationum ritibus invenies, τὰ ποτήρια, τοὺς ποτήριον, τὰ ἅγια ποτήρια, τὸ πρῶτον ποτήριον, τὸ δεύτερον ποτήριον. Interdum enim non unum calicem adhibebant Græci sacrum celebrantes. Id.

(39) Εἰς πάντας. Deest in altero cod. Vind. CLER

Ἄξιον και δίκαιον. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω· Ἄξιον ἂν
 ὡς ἀληθῶς και δίκαιον, πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε τὸν
 ὄντως ὄντα Θεόν, τὸν πρὸ τῶν γεννητῶν ὄντα, ἐξ οὐ
 πάσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ και ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται· τὸν
 μόνον ἀγέννητον, και ἀναρχον, και ἀβασίλευτον, και
 ἀδέσποτον, τὸν ἀνεκδή, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ χορηγόν,
 τὸν πάσης αἰτίας και γενέσεως κρείττονα, τὸν πάν-
 τοτε κατὰ τὰ αὐτὰ και ὡσαύτως ἔχοντα· ἐξ οὗ τὰ
 πάντα, καθάπερ ἐκ τινος ἀπετηρίας, εἰς τὸ εἶναι παρ-
 ῆλθεν. Σὺ γὰρ εἶ ἡ ἀναρχος γνῶσις, ἡ ἀίδιος δρασις,
 ἡ ἀγέννητος ἀκοή, ἡ ἀδίδακτος σοφία· ὁ πρῶτος τῆ
 φύσει (40), και νόμος (41) τῷ εἶναι, και κρείττων παν-
 τὸς ἀριθμοῦ. Τὰ (42) πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ
 εἶναι παραγαγὼν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· αὐτὸν
 δὲ πρὸ πάντων αἰώνων γεννήσας βουλήσεις, και δυνά-
 μεις (43), και ἀγαθότητι, ἀμειψιεύτως (44), Υἱὸν μονο-
 γενῆ, λόγον Θεοῦ, σοφίαν ζώσαν, πρωτότοκον πάσης
 κτίσεως, Ἄγγελον τῆς μεγάλης βουλῆς σου, ἀρχιερέα
 ὄν, βασιλεὺς δὲ και κύριον πάσης νοητῆς και αἰσθητῆς
 φύσεως, τὸν πρὸ πάντων (45), δι' οὗ τὰ πάντα. Σὺ γὰρ
 Θεὸς αἰώνις, δι' αὐτοῦ τὰ πάντα ποιήσας, και δι' αὐ-
 τοῦ τῆς προσηκούσης προνοίας τὰ δια ἄξιους· δι' οὗ
 γὰρ τὸ εἶναι ἐχαρίσω, δι' αὐτοῦ και τὸ εἶναι ἐδώ-
 ρήσω. Ὁ Θεὸς και Πατὴρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου,
 ὁ δι' αὐτοῦ πρὸ πάντων ποιήσας (46) τὰ χειροδία και
 τὰ σεραφίμ, αἰώνιάς τε και στρατιάς (47), δυνάμεις

in terra nominatur"; solum ingentem, princi-
 pii expertem, rege ac domino carentem, nullo indi-
 gentem, omnis boni largitorem, omni causa et ori-
 gine superiorem, semper uno eodemque modo te
 habentem; a quo cuncta tanquam e carceribus qui-
 busdam ad existendum processerunt. Tu enim es
 originis expertis cognitio, perpetuus visus, auditus
 ingentis, sapientia non edocta; primus natura, et
 lex existendi, ac omnem numerum superans. Qui
 omnia ex nihilo in rerum naturam protulisti, per
 unigenitum Filium tuum: ipsum vero ante omnia
 sæcula genuisti voluntate, et potentia, et bonitate,
 absque intermedio, Filium unigenitum, Verbum
 Deum, Sapientiam viventem, primogenitum omnis
 creaturæ⁴⁰, Angelum magi consilii tui⁴¹, pontifi-
 cem tuum, regem autem et dominum omnis nature,
 quæ intelligi ac sentiri potest, quique ante omnia,
 quæ per quem omnia. Tu namque, Deus æterne,
 cuncta per ipsum condidisti, et per ipsum cuncta
 dignaris convenienti providentia. Per quem enim
 ut essent donasti, per eundem etiam ut bene essent
 dedisti. ⁴² Deus et Pater unigeniti Filii tui; qui per
 eum ante omnia fecisti cherubinos et seraphinos,
 sæcula et exercitus, virtutes et potestates, princi-
 patus et thronos, archangelos et angelos; atque
 post hæc omnia, per eum fabricasti hæc qui ap-

⁴⁰ Ephes. iii, 15. ⁴¹ Col. i, 15. ⁴² Isa. ix, 6 ex LXX. ⁴³ Ign. interpol. ad Trall. 5.

VARIORUM NOTÆ.

(40) Πρῶτος τῆ φύσει, και νόμος τῷ εἶναι. Juxta C
 vulgivagum axioma; Quod est primum, regula est
 cæterorum. Male itaque Petrus Faber docissimus
 viz Dodecameri cap. 14, id lectionis sollicitat, ut
 sufficiat μόνος τῷ εἶναι, quod ad πρῶτος τῆ φύσει,
 minime quadrat. Cor.

(41) Νόμος. In Vindob. cod. μόνος, hoc est qui solus
 es, eo, nempe, modo quo es; hoc est necessario,
 ita ut non possis non esse. CLER.

(42) Τὰ. Vind. cod. ὁ τὰ, recte. lb.

(43) Βουλῆσει και δυνάμεις. Simili modo Justinus
 martyr cum discipulo suo Tatiano. Quod simpliciter
 dictum in orthodoxo caret suspitione; uti docet S.
 Athanasius oratione 4 contra Arianos, p. 509, 510;
 sed cavenda est, addit prudentissimus Pater, hæ-
 resis, cum Valentinianorum, tum Arianorum. Πρω-
 τοτοκος γὰρ ὁ Ὁυαλεντινου ἔφη, ὁος ζυγοῦς ἔχειν τὸν
 ἀγέννητον, ἔνοιαν και θέλησιν, etc.. ubi rescripserim,
 συζύγους, ex Irenæo lib. 1, cap. 6; Tertulliano
 adversus Valentinianos, cap. 3; et Epiphania hæ-
 resi 33, num. 1. Cor.

(44) Ἀμειψιεύτως. Gregorius Nazianzenus ora-
 tione 29: Ἀρχὴν ὄνταν εἶπω, μὴ χρόνον παρενθῆς,
 μηδὲ μέσον τι τάξης τοῦ γεγεννημένου, και τοῦ γεν-
 νήματος· μηδὲ διέληξ ἔην φύσιν τῷ κακίως παρεντε-
 θέντι τοῖς συναϊδίσι, και συνημμένσι. Εἰ γὰρ χρόνος
 υἱοῦ προσβύτερον, ἐκαίνου δηλαδὴ πρώτως [i. πρώτως
 e codicibus Reg.] ἂν ἦ αἴτιος ὁ πατήρ· και πῶς ποιη-
 τῆς χρόνων ὁ ὑπὸ χρόνον; lb.

(45) Πρὸ πάντων, x. τ. λ. Ex sententia multorum
 Patrum, angeli ante mundum exstiterunt. Per sæ-
 cula plurima, additur a Hieronymo ad Tit. 1, 2.
 Verum dogma contrarium sanctorum quoque Pa-
 trum prævaluit, ut existimentur angeli creati primo
 mundi die una cum celo, terra et luce. lb.— Hanc
 veritatem esse doctrinam Ecclesiæ docet Lateranen-
 sis concilii iv decretum ab Innocentio III confirmatum,
 quo dicitur Deus creator omnium visibilibus et

invisibilibus, spiritualium et corporalium, qui sua
 omnipotentis virtute simul ab initio lemporis, utram-
 que de nihilo condidit creaturam, spirituales et cor-
 porales, angelicam videlicet et mundanam. DRACH.

(46) Ποιήσας. Scholium in Vindob. cod. ascri-
 ptum, ad hæc verba legitur, ἔτι· αὐ νοητὰ δυνάμεις
 πρὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου γεγόνασι. CLER.

(47) Αἰώνιάς τε και στρατιάς. Nihil incertius magis
 et diversum in scriptis veterum theologorum
 numero ac dispositione angelicorum ordinum. Ut
 enim a dispositione ordinar: invertitur illa passim;
 maxime circa medios ordines; etiam aliquando ab
 eodem auctore. Verbi gratia, (staceo Apostolum Ro-
 man. viii, 38; Ephes. i, 21; iii, 10; vi, 12 et Co-
 loss. 1, 16; aliter atque aliter collocantem) Grego-
 rius Magnus lib. xxxii in Job, cap. xviii, hoc ordi-
 nem recenset: Angeli, archangeli, throni, dominati-
 ones, virtutes, principatus, potestates, cherubim et se-
 raphim. At homil. 34 in Evangelia enumerat angelos,
 archangelos, virtutes, potestates, principatus, dam-
 nationes, thronos, cherubim ac seraphim. Præterea
 omnium primatus a Syris datur angelis in Diony-
 sio pseudo-Arenpensi ultimo locum tenentibus; a
 Basilio Seleuciensi Orat. in Saiparam, et Nicephoro
 CP. Disputatione de sacris imaginibus tribuitur
 cherubimis; quos etiam Chrysostomus homil. 3
 De incomprehensibili, seraphimis præponit; cum
 Dionysii sectatores in duas classes scindantur,
 nempe constituentium Hierarchiam primam ex thro-
 nis 1, cherubimis 2, seraphimis 3 atque ad hunc
 modum cum Maximo interprete auctor Quæstionum
 ad Antiochum inter Athanasii opera editarum, quæst.
 8, et convertentium eandem ταξιαρχίαν serienique
 in seraphimos, cherubimos ac thronos. Origeni de-
 mum primum genus sunt dii. Locum illius i: signem
 apponam, sumptum ex tomo I in Joannem, editio-
 nis ultimæ ac Græco-Latinæ p. 32: Ὁ τοίνυν τῶν
 δλων Θεὸς πρώτόν τι τῆ τιμῆ γένος λογικῶν ποιεῖ-
 καν, ὅπερ οἶμαι τοὺς καλουμένους θεοὺς, και δευτε-

paret mundum, cunctaque quæ in eo sunt ⁸⁷. Nam tu es qui cœlum ut cameram statuisti ⁸⁸, ac ut pellem extendisti; et terram supra nihilum collocasti sola voluntate: qui fixisti firmamentum; et noctem ac diem fabricatus es: qui lucem ex thesauris eduxisti; et illius amictul induxisti tenebras ⁸⁹, ad requiem animalium quæ in mundo moventur: qui in cœlo solem posuisti ad dominium diei, et lunam ad dominium noctis; atque chorum stellarum in cœlo delineasti, in laudem magnificentiæ tuæ: qui fecisti aquam ad potum ac expurgationem; vitalem aerem, ad aspirationem et ad elitionem vocis, dum lingua aerem ferit, et ad auditum quem adjuvat in sentienda loquela incumbente ac penetrante: qui fecisti ignem ad solatium de tenebris, ad indigentiam expletionem, et ut caleferemus ac illuminaremur ab eo: qui mare magnum a terra separasti; et illud quidem reddidisti navigabile, hanc vero pedibus perviam effecisti; et illud quidem animalibus parvis ac magnis referdisti, hanc autem cicuribus ac indomitis replevisti, variis stirpibus redemisti, herbis coronasti, floribus decorasti, seminibus ditasti: qui constituisti abyssum, et ingentem molem ei circumposuisti, acervata salsarum aquarum æquora; eamque circumsepsisti tenuissimæ arenæ portis: qui abyssum eandem seu pelagum modo ventis in altitudinem montium attollis, modo in planitiem sternis ⁹¹; modo in furem tempestatis agis, modo, ut navigio cur-

⁸⁷ Gen. i. ⁸⁸ IV Esd. xvi, 60. ⁸⁹ Psal. ciii, 2. Jerem. v.

τε καὶ ἐξουσίας, ἀρχάς τε καὶ θρόνους, ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους· καὶ μετὰ ταῦτα πάντα, ποιήσας ἐπὶ αὐτοῦ τὸν φαινόμενον τοῦτον κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ. Σὺ γὰρ εἶ ὁ τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν στήσας, καὶ ὡς δέβρον ἐκτείνσας, καὶ τὴν γῆν ἐπὶ οὐδενὸς ἰδρύσας γνώμῃ μόνῃ· ὁ πῆχας στερέωμα, καὶ νόκτα καὶ ἡμέραν κατασκευάσας· ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν, καὶ τῆ τοῦτου στολῆ (48) ἐπαγαγὼν τὸ σκότος, εἰς ἀνάπαυλαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κινουμένων ζώων· ὁ τὸν ἥλιον τάσας εἰς ἀρχάς τῆς ἡμέρας, ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν σελήνην εἰς ἀρχάς τῆς νυκτός, καὶ τὸν χορὸν τῶν ἀστέρων ἐν οὐρανῷ καταγράφας, εἰς αἶνον τῆς σῆς μεγαλοπρεπειας· ὁ ποιήσας ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ καθαρισμὸν, ἀέρα ζωτικὸν πρὸς εἰσπνοὴν (49) καὶ φωτὸς ἀπόδοσιν διὰ γλώττης πληκτοῦσης τὸν ἀέρα, καὶ ἀκοίην συνεργουμένην ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐπαλεῖν εἰσδεχομένην τὴν προσπίπτονσαν αὐτῇ λαλίαν· ὁ ποιήσας πῦρ πρὸς σκότους παραμυθίαν, πρὸς ἐνδειας ἀναπλήρωσιν, καὶ τὸ θερμαίνεσθαι ἡμᾶς καὶ φωτίζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ· ὁ τὴν μεγάλην θάλασσαν χωρῖσας τῆς γῆς, καὶ τὴν μὲν ἀναδείξας πλωτὴν, τὴν δὲ ποσὶ βάσιμον ποιήσας, καὶ τὴν μὲν ζώοις μικροῖς καὶ μεγάλοις πληθύνσας, τὴν δὲ ἡμέροις καὶ ἀτιθάσσοις πληρώσας, φυτοῖς τε διαφόροις στέψας, καὶ βοτάναις στεφανώσας, καὶ ἔκθεσι καλλύνας, καὶ σπέρμασι πλουτίσας· ὁ συστησάμενος ἄβυσσον, καὶ μέγα κῆτος (50) ⁹⁰ αὐτῆ περιθει, ἀλμυρῶν ὑδάτων σεσωρευμένα πελάγη, περιφράξας δὲ αὐτὴν πύλαις ἁμμου λεπτοτάτης· ὁ πνεύματι ποτὲ μὲν αὐτὴν κορυφῶν εἰς ὄρεων μέγεθος,

⁹⁰ f. κύτος. Sic habet Vind. cod. ⁹¹ Job xxxviii;

VARIORUM NOTÆ.

ρον ἐπὶ τοῦ παρόντος καλεῖσθωσαν θρόνοι, καὶ τρίτον χωρὶς διατάσεως ἀρχαί. Reddit Ferrarius: *Universorum ergo Deus, genus primum quoddam rationale, quod cæteris honore excelleret, fecit; quod mea sententia eos complectatur qui vocantur dii; alterum in orasentia vocentur throni; tertium vero principatus sine dissidio.* Legebat χωρὶς διατάσεως, quemadmodum legi debet, hoc est *absque ullo intermedio* ubi alter interpres Perionius ponendo *sine ordine*, transfert, χωρὶς διατάσεως, sensu ridiculo. A dispositione ad numerum transco. Esse eum incertum tradunt non pauci; quidam infinitum. Ex novenario autem Dionysiano multi detrahunt, non solum omissione, sed et dum ordines duos compingunt in unum. Ita cherubim et seraphim confundi videntur catechesi mystagogica 5 Cyrilli Jerosolymitani. Sic virtutes et seraphim miscentur per Gregorium Nyssenum lib. 1 *Adversus Eunomium*; itemque throni et cherubim, suffragante Theodorito ad *Coloss.* 1, 16. Quin etiam magis turbat Augustinus *Enarratione in psalmum lxxix*, et capite 58 *Enchiridii ad Laurentium*. Quid quod aperta Cæsarii verba sunt de septem duntaxat ordinibus, dialogo 4, respons. ad interrog. 44. Jam præteriti a Dionysio, ab aliis memorati angelorum gradus inveniuntur hi: *Vigiles*, apud Syros; βασιλεῖται, in Clementis Alexandrini *Hypotyposibus*. Θεόπητες ac θεοί, ibidem, necnon in discipulo Origene tom. 1 in *Joannem*, consentientibus Hebræis. Πνεύματα, Cyrillo catechesi 16: atque *Spirituales*, Maronitis, qui et *Ignitos* sive *Igneos* a seraphimis distinctos agnoscunt; supra lib. vii, cap. 35: πνεύματα νοερά, λειτουργοί, λειτουργοί; de quibus Clemens Alexandr., libro citato, p. 796, col. 1, A; Methodius *De Resurrectione* apud Epiphanium hæres. 64, n. 33; necnon Gre-

gorius Nyssenus homil. 15 in *Canticum canticorum*. Λαμπρότητες, ἀναβάσεις, νοερά δυνάμεις ἢ νόες, apud Gregorium Nazianzenum oratione 34 extrema, loco notando, quia ἀναβάσεις illæ, *Ascensiones et Ascensus* ex famosa Origenis doctrina descendunt. Στρατιαί, hoc capite, indeque epistola interpolata Ignatii ad *Trallianos*, n. 5. Αἰῶνες, αἰώνια, ibidem et alibi. Hilarius in *De Trinitate*, ante medium: *Archangeli nesciunt, angeli non audierunt. sæcula non tenent.* Eusebio *De laudibus Constantini* p. 606. dicuntur, δυνάμεις ἀφανεῖς, οὐρανίων ἀψίδων ὑπέρεστεροι χοροί, ἀγγέλων στρατιαί, πνεύματα νοεροῦ φωτός ἔγγονα, αἰῶνες ἀχρονοί, ἄλλοι ἀπειροί αἰῶνες αἰώνων. Et a Hieronymo Ephes. iii, 9: *Sæcula exponuntur omnes spirituales et rationabiles creaturæ quæ in sæculis fuerunt.* Adde Dionysium *De divinis nominibus*, cap. 5 et 10; ibique interpretes, ac præsertim istud eorum scholium, αἰῶνες γὰρ λέγονται καὶ οἱ ἀγγελοί. Unde mirum a Jacobo Usserio, tantæ lectionis ac doctrinæ viro, ad Ignatianam epistolam affirmari potuisse, *Æonum istorum mentionem non occurrere.* Denique Sabai: Origenis verba sunt, ubi supra. Ὅν ἐν τῷ γένος ἐκάλει Sabai Ἑβραῖος, πρὶ ἐσχηματίζεσθαι τὸν Sabadab, ἀρχοντα ἐκείνων τυγγίνοντα, οὐχ ἕτερον τοῦ Θεοῦ. Verum hi ab exercitibus στρατιαῖς minime differunt. Cot.

(48) Στολῆ. In Vind. cod. συστολῆ. CLER.

(49) Εἰσπνοήν. Addit codex Vind. καὶ ἀναπνοήν, ad inspirationem et respirationem, recte. Id.

(50) Κῆτος vel κύτος. Favorini Lexicon, κῆτος, ἀπὸ τοῦ κῆτος [f. κύτος], τὸ πλάτος· ὡς τοῦ μάλιν ἀπὸ τοῦ ἰσθημι, στήλος καὶ στυλοῦ. Cot. Legendum κύτος, hoc est *capacitatem, amplitudinem*, et cod. Vind. CLER.

ποτὲ δὲ στρωωνύων αὐτὴν εἰς (51) πεδίον, καὶ ποτὲ μὲν ἐκμαίνων χειμῶνι, ποτὲ δὲ πραδύων γαλήνῃ, ὡς ναυσιπόροις πλωτῆρσιν εὐκαλον εἶναι πρὸς πορείαν· ὁ ποταμοὶς διαζώσας τὸν ἀπὸ σοῦ διὰ Χριστοῦ γινόμενον κόσμον, καὶ χειμάρροις ἐπικλύσας, καὶ πηγαῖς ἀενάοις μεθύσας, ἤρασι δὲ περισφιγξας εἰς ἔδραν ἀτρεμῆ γῆς ἀσφαλεστάτην. Ἐπλήρωσας γάρ σου τὸν κόσμον, καὶ διεκόσμησας αὐτὸν βοτάναις εὐδομοῖς καὶ ἰασίμοις· ζώοις πολλοῖς καὶ διαφόροις, ἀλκίμοις καὶ ἀσθενεστέροις, ἔδωδίμοις καὶ ἐνεργοῖς, ἡμέροις καὶ ἀτιθάσσοις· ἐρπετῶν συριγμοῖς, πτηνῶν ποικίλων κλαγγαῖς· ἐνιαυτῶν κύκλοις, μηνῶν καὶ ἡμερῶν ἀριθμοῖς, τροπῶν τάξεσι· νεφῶν ὁμβροτόκων διαδρομαῖς, εἰς καρπῶν γονάς, καὶ ζώων σύστασιν, σταθμὸν ἀνέμων διαπνεδνῶν ὅτε προσταχθῶσι παρὰ σοῦ, τῶν φυτῶν καὶ τῶν βοτανῶν τὸ πλήθος. Καὶ οὐ μόνον τὸν κόσμον ἐδημιούργησας· ἀλλὰ καὶ τὸν κοσμοπολίτην ἄνθρωπον ἐν αὐτῷ ἐποίησας, κόσμου κόσμον αὐτὸν (52) ἀναδείξας. Εἶπας γὰρ τῇ σῇ Σοφίᾳ· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ. » Διὰ καὶ πεποίησας αὐτὸν ἐκ ψυχῆς ἀθάνατου καὶ σώματος σκεδαστοῦ· τῆς μὲν ἐκ τοῦ μηδντος, τοῦ δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων· καὶ δέδωκας αὐτῷ, κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν, τὴν λογικὴν διάγνωσιν, εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας διάκρισιν, δικαίου καὶ ἀδίκου παρατήρησιν· κατὰ δὲ τὸ σῶμα τὴν πένταθλον ἐχαρίσω αἰσθησιν, καὶ τὴν μεταβατικὴν κίνησιν. Σὺ γάρ, Θεὲ παντόκρατορ, διὰ Χριστοῦ παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς ἐφύτευσας, παντοίων ἔδωδίμων κόσμου, καὶ ἐν αὐτῷ ὡς ἂν ἐν ἐστὶ πολυτελεῖ εἰσήγαγες αὐτόν· κἀν τῷ ποιεῖν νόμον δέδωκας αὐτῷ ἐμφυτον, ὅπως οἰκοθεν καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἔχοι τὰ σπέρματα τῆς θεογονίας. Εἰσαγαγῶν δὲ εἰς τὸν τῆς τρυφῆς παράδεισον, πάντων μὲν ἀνήκας αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν πρὸς μετέληψιν, ἐνὸς δὲ μόνου τὴν γεῦσιν ἀπειπας ἐπ' ἐπιδοικρεϊττόνων, ἵνα, ἐὰν φυλάξῃ τὴν ἐντολήν, μισθὸν ταύτης τὴν ἀθανασίαν κομισῆται. Ἀμελήσαντα δὲ τῆς ἐντολῆς, καὶ γευσάμενον ἀπηγορευμένου καρποῦ ἀπάτη ὄψεως καὶ συμβουλία γυναικὸς, τοῦ μὲν παραδείσου δικαίως ἔξωσας αὐτὸν, ἀγαθότητι δὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπολλύμενον οὐχ ὑπερείδες· σὸν γάρ ἦν δημιουργήμα· ἀλλὰ καθυποτάξας αὐτῷ τὴν κτίσιν, δέδωκας αὐτῷ οἰκειοῖς ἰδρῶσι καὶ πόνοις πορίζειν αὐτῷ τὴν τροφήν, σοῦ πάντα φύοντος καὶ αὔζοντος καὶ πεπαινοντος· χρόνῳ δὲ πρὸς ὀλίγον αὐτὸν κοίμισας, ὄρκῳ εἰς καλιγγενεσίαν ἐκάλεσας· ὄνον θανάτου λύσας, ζωὴν ἐξ ἀναστάσεως ἐπηγγείλω· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος ἀνάριθμον (53) χέας, τοὺς ἐμμεϊναντάς σοι ἔδωξα-

A sum facientibus sit ad navigationem facilis, in lenitatem serenitatis ducis : qui mundum creatum a te per Christum, fluviis cinxisti, torrentibus prolulisti, perennibus fontibus perfudisti, et, ad terræ inconcussam ac firmissimam sedem, montibus constrinxisti. Implevisti mundum tuum ac exornasti herbis odoratis et salubribus; multis variisque animantibus, robustis ac infirmioribus, esculentis ac operariis, cicuribus ac feris; et serpentum sibilis, atque diversarum volucrum clangoribus; annorum circulis, mensium ac dierum numeris, tempestatum serie; nubium imbres procreantium cursibus, ad fructuum fetus, ad animalium conservationem, libramentum ventorum flantium cum a te jubentur⁵², multitudinem stirpium ac herbarum. Neque solum condidisti mundum, sed et in ipso mundi civem hominem effecisti, ac eum mundi mundum, seu ornatus ornatum constituisti. Dixisti enim Sapientię tuę : « Faciamus hominem ad imaginem nostram, et ad similitudinem : et dominantur piscibus maris, et volatilibus cęli⁵³. » Ideoque fecisti eum ex anima immortalis et corpore dissipabili; illa quidem ex nihilo effecta, hoc vero ex quatuor elementis, et dedisti ei, in anima quidem rationalem dijudicationem, pietatis ac impietatis discretionem, justis ac injustis animadversionem; in corpore autem donasti quinquertium sensuum atque motum progressivum. Tu namque, Deus omnipotens, per Christum, in Edene ad orientem plantasti paradysum⁵⁴, omni genere esculentarum plantarum ornatum, et in eum tanquam in opiparā domum induxisti hominem; quem, cum efficeret, lege naturali ac insita donasti, quo intus ac ex se haberet cognitionis Dei semina. Introducens autem eum in paradysum deliciarum, potestatem quidem omnium ad participandum concessisti, unius vero solius gustatum in spem meliorum rerum interdixisti, ut si mandatum custodiret, illius servati mercedem ferret immortalitatem. Cum autem mandatum neglexit, et fraude serpentis, mulierisque consilio, gustavit prohibitum fructum; ex paradiso quidem juste illum expulisti⁵⁵, bonitate vero tua, funditus pereuntem non despexisti : erat enim opificium tuum; sed qui ei subjeceras creaturam, dedisti ut suis sudoribus ac laboribus sibi pararet victum, te omnia producente, augente ac maturante : atque eum brevi somno affectum, per jusjurandum ad regenerationem vocasti; decreto mortis soluto, vitam ex resurrectione promisisti⁵⁶. Neque hoc solum; verum etiam ex posteris ejus, a te in multitudinem innumerabilem effusus, eos qui tibi adhęserunt, glorificasti, eos vero qui a te de-

⁵² Job XVIII, 25. ⁵³ Gen. I, 26. ⁵⁴ pseudo-Ignat., ad Heron. 4. ⁵⁵ Gen. II. ⁵⁶ Gen. III. ⁵⁷ Hebr. VI.

VARIORUM NOTÆ.

(51) *Elc.* Quamvis minime inepta sit hæc lectio, attamen nequaquam spernenda est cod. Vindob. lectio ὡς, *sternens ut planitiem.* CLER.

(52) *Αὐτόν.* Omittitur in cod. Vindob., sed perinde est. Ib.

(53) *Ἀνάριθμον.* Vind. cod. ἀναριθμητον. Ib.

fecerunt, punivisti; admissio quidem Abelis sacrificio, ut innocentis⁹⁸; fratricidæ autem Caini munere, ut detestandi, fastidito. Et ad hæc Sethum ac Enosum suscepisti, atque Henochum transtulisti⁹⁹. Tu enim es opifex hominum, vitæ largitor, indigentia expletor; legum dator, easque servantium remunerator, transgredientium vindex. Qui diluvium ingens mundo propter impie viventium multitudinem intulisti, et eo ex diluvio in arca eripuisti una cum octo animabus justum Noam¹⁰⁰, sinem quidem eorum qui præterierant, originem vero successurorum. Qui horrendum ignem adversus Sodomitanam pentapolim concitasti¹, et terram frugiferam in salsuginem², propter nequitiam illius incolarum, redegisti, ac sanctum Lotum ex incendio eruisti³. Tu es qui Abrahamum liberasti avita impietate, et mundi hæredem constituisti, ipsique Christum tuum apparere fecisti. Qui Melchisedecum pontificem divini cultus designasti. Qui multa passum famulum tuum Jobum, victorem serpentis, originis malorum, declarasti⁴. Qui Isaacum effecisti filium promissionis. Qui Jacobum duodecim filiorum patrem, ejusque postremos in multitudinem propagasti, et ad Ægyptum in septuaginta quinque animabus introduxisti⁵. Tu, Domine, non despexisti Josephum; sed illi, pro mercede castitatis tua causa servatæ, dedisti ut Ægyptiis præesset. Tu, Domine, Hebræos ab Ægyptiis oppressos, ob promissa patribus eorum facta, non neglexisti; verum, Ægyptiis punitis, liberasti⁶. Cumque homines legem naturalem corrupissent, et creaturam, modo quidem fortuitam arbitrarentur, modo autem plusquam oportet honorarent, ac tibi omnium Deo compararent; non sivistis errore duci; quin potius edito sancto famulo tuo Moyse, per eum legem scriptam in naturalis adjutorium tribuisti⁷; et creaturas ostendisti opus tuum esse, errorem vero de multitudine deorum, exterminasti. Aaronem et posteros ejus honore sacerdotali decorasti: Hebræos, cum peccarent, castigasti; cum reverterentur, suscepisti: Ægyptios decem plagis ultus es: mari diviso trajecisti Israelitas: insectos Ægyptios delevisti submersione: ligno amarum aquam dulcescere fecisti: ex petra dura aquam profudisti: e cælo mannam depluisti: præbuisi ex aere escam, ortygonetram: constituisti nocte columnam ignis ad illustrationem, et die columnam nubis ad umbraculum in æstu. Per Jesum ducem exercitus a te declaratum, septem gentes Chananæorum evertisti⁸, Jordanem dirupisti, flu-

σας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας· καὶ τοῦ μὲν Ἀβὲλ, ὡς ὁσίου προσδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ δὲ ἀδελφοκτόνου Κάιν ἀποστραφεὶς τὸ δῶρον, ὡς ἐναγοῦς. Καὶ πρὸς τοῦτοις τὸν Σήθ, καὶ τὸν Ἐνώχ προσελάβου, καὶ τὸν Ἐνώχ μετατέθεικας. Σὺ γὰρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς ζωῆς χορηγός, καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτὴς· καὶ τῶν νόμων δοτὴρ, καὶ τῶν φυλαττόντων· αὐτοὺς μισθαποδοτὴς, καὶ τῶν παραβαινόντων αὐτοὺς ἐκδικος. Ὁ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν ἐπαγαγὼν τῷ κόσμῳ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβησάντων, καὶ τὸν δίκαιον Νῶε βυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν λάρνακι σὺν ὀκτὼ ψυχαῖς, τέλος μὲν τῶν παρφηχότων, ἀρχὴν δὲ τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι. Ὁ τὸ φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς Σοδομητῆς πενταπόλεως ἐξάψας, καὶ γῆν καρποφόρον εἰς ἄμην θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικοῦντων ἐν αὐτῇ, καὶ τὸν ὁσιον Λὼτ ἐξαρπάσας τοῦ ἐμπρησμοῦ. Σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραάμ βυσάμενος προγονικῆς ἀσεβείας, καὶ κληρονόμον τοῦ κόσμου καταστήσας, καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν Χριστὸν σου. Ὁ τὸν Μελχισεδέκ, ἀρχιερεῖς τῆς λατρείας προχειρισάμενος. Ὁ τὸν πολύτλαντα θεράποντά σου Ἰὼβ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου θρασυ ἀναδείξας. Ὁ τὸν Ἰσαὰκ ἐπαγγελλας υἱὸν ποιησάμενος· ὁ τὸν Ἰακώβ πατέρα δώδεκα παιδῶν, καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος χέας, καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Ἀἴγυπτον ἐν ἑβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς. Σὺ Κύριε, Ἰωσήφ (54) οὐχ ὑπερέδεις· ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἀρχεῖν. Σὺ Κύριε, Ἑβραῖους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπονουμένους οὐ περιείδες, διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας· ἀλλ' ἐβρύσω, κόλασας Αἰγυπτίους. Παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τὴν κρίσιν, ποτὲ μὲν αὐτόματον νομισάντων, ποτὲ δὲ πλείον ἢ δεῖ τιμησάντων, καὶ σοὶ τῷ Θεῷ τῶν πάντων συνταττόντων· οὐκ εἴσασ πλανᾶσθαι, ἀλλὰ ἀναδείξας τὸν ἅγιόν σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον ἔδωκας, καὶ τὴν κρίσιν ἐδείξας ὅτι ἔργον εἶναι, τὴν δὲ πολυθεὸν πλάνην ἐξώρισας. Τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῆς τιμῆς ἐδόξασας· Ἑβραῖους ἀμαρτάντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω· τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῃ ἐτιμωρήσω· θάλασσαν διελὼν, Ἰσραηλίτας διεβίβασας· Αἰγυπτίους ἐπιδιώξαντας ὑποβρυχίους ἀπώλεσας (55)· Ἐύλην πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας· ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ ἀνέχεας· ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας· τροφήν ἐξ ἀέρος ὄρτυγομύτραν· στῦλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν, καὶ στῦλον νεφέλης ἡμέραν πρὸς σκιασμὸν θάλασσης. Τὴν Ἰησοῦν στρατηγὸν ἀναδείξας, ἐπὶ ἔθνη Χαναναίων δι' αὐτοῦ καθέλιξας, Ἰορδάνην διεβέβηξας, τοὺς ποταμούς Ἠὸάμ ἐξήρανας, τελεῖα κατέβριψας (56) ἄντυ

⁹⁸ Gen. iv. ⁹⁹ Eccli. xlix, 19; Gen. iv, v. ¹⁰⁰ Gen. vi, vii; I Petr. iii, 20. ¹ Gen. xix; Sap. x, 6. ² Psal. cvi, 34. ³ Gen. xii, etc. ⁴ I. Ignat. interpol. ad Trall. 10 ad Sm. 7. ⁵ Gen. xlvii, 27 apud LXX. ⁶ Exod. i, etc. ⁷ I. Isa. viii 20 in LXX. ⁸ Jos. iii, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(54) Ἰωσήφ. Melius τὸν Ἰωσήφ, in cod. Vind.

CLER.

(55) Ἀπώλεσας. Ἐκόλασας, C. V. minus bene, cum Ægyptii non pœnas tantum dederint, quod su-

perstitibus potuit contingere, sed funditus perierint. In.

(56) Κατέβριψας. Recte quidem, sed nec male in cod. Vind. κατέβριψας perripisisti. In.

μηχανημάτων και χειρὸς ἀνθρωπίνης. Ὑπὲρ ἀπάντων σοι ἡ δόξα, Δέσποτα παντοκράτορ. Σὲ προσκυνοῦσιν ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν, αἰώνων· τὰ χερουθιμ, καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα σεραφίμ, ταῖς μὲν δυοὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυοὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυοὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, ἅμα χιλιάς χιλιάσιν ἀρχαγγέλων, καὶ μυριάς μυριάσιν ἀγγέλων, ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βρούσαις· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην. » Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐξῆς λεγέτω· Ἅγιος γὰρ εἶ ὡς ἀληθῶς, καὶ πανάγιος, ὕψιστος καὶ ὑπερυψόμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἅγιος δὲ καὶ ὁ μονογενὴς σου Πῖτρός ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ὃς εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός σοι τῷ Θεῷ αὐτοῦ καὶ Πατρὶ, εἰς τε δημιουργίαν διάφορον, καὶ πρόνοιαν καταλλήλων, οὐ περιεῖδε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπολλύμενον, ἀλλὰ μετὰ φυσικὸν νόμον, μετὰ νομικὴν παραίνεσιν, μετὰ προφητικὸς ἐλέγχους, καὶ τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιστάσις, παραφθειρόντων σὺν τῷ Θεῷ καὶ τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τῆς μνήμης ἐκβαλλόντων τὸν κατακλυσμένον, τὴν ἐκπύρωσιν, τὰς κατ' Αἰγυπτίων πληγὰς, τὰς κατὰ Παλαιστηνῶν σφαγὰς, καὶ μελλόντων ὅσον οὐδέπω ἀπόλλυσθαι πάντων, εὐδόκησεν αὐτὸς γινώμη σῆ ὁ δημιουργὸς ἀνθρώπου, ἀνθρώπος γενέσθαι, ὁ νομοθέτης ὑπὸ νόμους, ὁ ἀρχιερεὺς ἱερειῶν, ὁ ποιμὴν πρόβατον, καὶ τῷ ἐξουμενισατόσ τε τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ τῷ κόσμῳ κατήλλαξε, καὶ τῆς ἐπιχειμένης ὀργῆς τοὺς πάντας ἠλευθέρωσε, γενόμενος ἐκ παρθένου, γενόμενος ἐν σαρκί, ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ ἱερ' αὐτοῦ προρρηθείσας προφητείας· ἐκ σπέρματος λαβὴν, καὶ Ἀβραάμ, φυλῆς Ἰουδα· καὶ γέγονεν ἐν ἡτρεῶ παρθένου ὁ διαπλάσων πάντας τοὺς γεννημένους, καὶ ἐνσαρκώθη ὁ ἀσαρκος, ὁ ἀχρόνως γεννηθεὶς ἐν χρόνῳ γεγένηται· πολιτευσάμενος ὁσῶς καὶ ταυθεύσας ἐνθέσμως, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐξ ἀνθρώπων ἀπελάσας, σημεῖά τε καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ ποιήσας· τροφῆς καὶ ποτοῦ καὶ ὕπνου μεταλαβὼν, ὁ τρέφων πάντας τοὺς χρῆζοντας τροφῆς, καὶ ἐμπιμπλῶν πᾶν ζῶον εὐδοκίᾳ· ἐφανέρωσέ σου ὁ ὄνομα τοῖς ἀγνοοῦσιν αὐτὸ, τὴν ἀγνοίαν ἐφυγάευσεν, τὴν εὐσέβειαν ἀνεξώπυρωσε, τὸ θέλημά σου πλήρωσε, τὸ ἔργον ὃ ἔδωκας αὐτῷ ἐτέλειωσε. Καὶ αὐτὰ πάντα κατορθώσας, χειρὶν ἀνόμων κατασχεθεὶς, ἱερέων καὶ ἀρχιερέων ψευδονύμων καὶ λαοῦ παρανόμου, προδοσίᾳ τοῦ τὴν κακίαν νοσήσαντος, καὶ πολλὰ παθὼν ὑπ' αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἀτιμίαν ὑποστάς ἢ συγχωρήσει, παραδοθεὶς Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι, καὶ ριθεὶς ὁ κριτῆς, καὶ κατακριθεὶς ὁ Σωτὴρ, σταυρῷ προστελώθη ὁ ἀπαθὴς, καὶ ἀπέθανεν ὃ τῆ φύσει ἀθάνα-

vios Ethan siccasti⁹; muros prostravisti absque machinis et absque manu humana¹⁰. Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens.¹¹ Te adorant innumerabiles copiae angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatum, potestatum, virtutum, exercituum, sæculorum seu æternorum; et cherubini; item seraphini senis alis præditi, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, et duabus aliis volantes¹², ac dicentes una cum mille millibus archangelorum et denis millibus deum millium angelorum¹³, indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus (et omnis populus simul dicat): « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth: pleni sunt cæli et terra gloria ejus: Benedictus in sæcula. Amen¹⁴. » Et pontifex postea dicat: Sanctus enim vere es, ac sanctissimus, altissimus et superexaltatus in sæcula. Sanctus quoque unigenitus tuus Filius, Dominus noster et Deus, Jesus Christus; qui ad omnia tibi Deo suo et Patri, tum in varia creatione, tum in providentia convenienti, ministrans, non despexit genus humanum quod peribat: sed post naturalem legem, post legalem admonitionem, post propheticas reprehensiones, et angelorum præfecturas; cum legem naturalem una cum lege scripta seu posita violarent, atque e memoria abjicerent diluvium, conflagrationem Sodomiticam, plagas Ægyptiis, et cædes Palæstinis illatas, cumque illico perituri essent omnes; ex sententia tua ipse elegit, creator hominis, homo fieri; legislator, sub legibus; pontifex, hostia; pastor, ovis; et te suum Deum ac Patrem placavit atque mundo reconciliavit, cunctosque ab imminente ira liberavit, factus ex virgine, factus in carne, Deus Verbum, dilectus Filius, primogenitus omnis creaturæ, et secundum prophetias ab ipso de se prædictas ortus ex semine Davidis et Abrahæmi ac de tribu Judæ: ¹⁵ et factus est in utero Virginis, formator omnium qui gignuntur; incarnatus est, qui carnis expertus; qui sine tempore genitus, in tempore natus est: sancte vixit, et legitime docuit; omnem morbum et omnem infirmitatem ab hominibus expulit; signa et prodigia in populo edidit: cibum, potum, somnum cepit is; qui cunctos alimento indigentes nutrit, omneque animal implet beneplacito¹⁶: manifestavit nomen tuum iis qui illum ignorabant; fugavit ignorantiam; pietatem exsuscitavit; voluntatem tuam implevit; opus quod ei dedisti, consummavit¹⁷: atque his omnibus feliciter gestis, per proditionem illius qui malitiæ morbo languebat, comprehensus est manibus flagitiosorum, nempe falso nomine gaudentium sacerdotum ac pontificum, et populi iniqui; a quibus multa passus est, et omnem¹⁸ ignominiam sus-

⁹ Psal. LXXIII, 15. ¹⁰ Jos. vi. ¹¹ Ignat. interpol. ad Trall. 5. ¹² Isa vi, 2. ¹³ Dan. vii, 10. ¹⁴ Isa. vi, 3. ¹⁵ Ignat. interpol. ad Trall. 10; ad Sm. 1; ad Magn. 11. ¹⁶ Psal. CXLIV, 16. ¹⁷ Joan. xvii. ¹⁸ Ignat. interp. ad Trall. 10.

tinuit, permissu tuo; traditus est Pilato præsidi; judicatus est, judex; condemnatus est, Salvator; cruci affixus est, qui pati non potest; mortuus est, natura immortalis; sepultus est, vitæ effector; ut illos propter quos advenerat, a passione solveret, et a morte eriperet, ut diaboli vincula rumperet, illiusque ex fallacia liberaret homines: resurrexit e mortuis tertia die: quadraginta diebus commoratus cum discipulis, assumptus est in cœlos; et ad dexteram assidet tibi, Deo ac Patri suo.¹⁹ Memores igitur eorum quæ propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus; et constitutionem ejus implemus. In qua enim nocte tradebatur, pane sanctis ac immaculatis manibus suis accepto, et elevatis oculis ad te Deum suum ac Patrem, fregit, et dedit discipulis, dicens: «Hoc est mysterium Novi Testamenti, accipite ex eo, manducate: hoc est corpus meum, quod pro multis frangitur, in remissionem peccatorum. Similiter calicem miscuit ex vino et aqua, sanctificavit, ac dedit illis, dicens: Bihite ex eo omnes: hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescunque enim manducabitis panem hunc, et bibetis hunc calicem, mortem meam annuntiabitis, donec veniam.²⁰»
²¹ Itaque memores passionis ejus, et mortis, et a mortuis resurrectionis, atque in cœlum reditus; necnon secundi adventus, quem idem facturus est, in quo cum gloria et potestate veniet judicare vivos et mortuos²², et reddere singulis juxta opera eorum²³; tibi regi ac Deo panem hunc et calicem hunc offerimus, secundum constitutionem ejus, gratias tibi per eum agentes, quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te, ac sacerdotio fungeremur tibi; et poscimus te, ut super hæc dona in conspectu tuo proposita placate respicias, tu qui nullius indiges Deus, et beneplacens in eis ad honorem Christi tui, atque supra hoc sacrificium mittas sanctum tuum Spiritum, testem passionum Domini Jesu, ut exhibeat panem hunc corpus Christi tui, et calicem hunc sanguinem Christi tui, quo participes illius, ad pietatem confirmentur, remissionem peccatorum consequantur, diabolo ejusque errore liberentur, Spiritu sancto repleantur, digni Christo tuo fiant, vitam sempiternam impetrent, te illis reconciliato, Domine omnipotens. Adhuc ora-

Α τός, καὶ ἐτάφη ὁ ζωοποιός, ἵνα πάθους λύση καὶ θανάτου ἐξέλθῃται τούτους τοὺς (57) δι' οὓς παρεγένετο, καὶ ῥήξη τὰ δεσμὰ τοῦ διαβόλου, καὶ βύσῃται τοὶ ἀνθρώποις ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ· καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνδιατρίψας (58) τοῖς μαθηταῖς, ἀνελήθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐκαθέσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ. Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέματεν, εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεὲ παντόκρατορ, οὐχ ὅσον ἐπιλομέν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν. Ἐν ἣ γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαβὼν ἄρτον ταῖς ἀγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ, καὶ ἀναβλέψας πρὸς σὲ τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ Πατέρα, καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς εἰπὼν· Ἐ τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης· λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου, τὸ περὶ πολλῶν θρυπτόμενον εἰς ἀφεσὶν ἁμαρτιῶν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κερδάς ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος (59), καὶ ἀγιάσας, ἐπέδωκεν αὐτοῖς, λέγων· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυρόμενον εἰς ἀφεσὶν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὑσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ πίνητε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἴδω. Ἐ Μεμνημένοι τούτων τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπιόδου, καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ἣ ἔρχεται μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ ἀποδοῦναι ἕκαστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφερόμεν σοὶ τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ, κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν, τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἐστάναι ἐνώπιόν σου, καὶ ἱερατεῦσιν σοὶ καὶ ἀξιούμέν σοι, ὅπως εὐμένως ἐπιδολέψῃς ἐπὶ τὰ προκαείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, οὐ ὁ ἀνεπίθετος Θεός, καὶ εὐδοκῆσης ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφήνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ, βεβαιωθῶσι πρὸς εὐσέθειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχῃσι, τοῦ διαβόλου καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ βυσθῶσι, Πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἀξιοὶ τοῦ Χριστοῦ σου γένηνται. Δόξα ἐκ αἰώνων τύχῃσι, σοὶ καταλλαγέντος ἀνάθε. Δέσποτα παντόκρατορ. Ἐστὶ δέσμεθά σου, Κύριε, καὶ ὑπὲρ τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ κερῶν

¹⁹ Nicol. Methon. *De corpore et sanguine Christi*.

²⁰ Nic. Methon. ἡμῖν.

²¹ Iguat. interpol. ad Magn. 44.

²² I Cor. xi; Matth. xvi; Marc. xiv; Luc. xii.

²³ Marc. xiii, 26; II Tim. iv, 1.

²⁴ Rom. u, 6.

VARIORUM NOTE.

(57) *Τός*. Doest rectius in cod. Vind. CLER.

(58) *Ἐνδιατρίψας*. *Συνδιατρίψας* melius in cod. Vindob. Ib.

(59) *Τὸ ποτήριον κερδάς ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος*. Contra duas hæreses ex adverso pugnantibus; Monophysitarum et Armeniorum solo vino in mysteriis utentium, atque aquariorum sive hydroparastatarum sola aqua. De his observabilis et varia lectio ad *Leg. Novell.* Theodosii tit. 3 *De Judæis, Hydro-*

parastatas, et Hydrophobos; prima in *Novellis*; altera citante Rabano vel alio cap. 47, lib. *contra Judæos*: quæ explicari potest per Epiphanium ubi de Ebrietas: docet enim eos hæreticos aquam pro Deo habuisse, illamque meram in sanctum calicem immisisse. Erunt itaque hydrophobæ vel hydrophobi, qui aquam reverentur. Hydrotheitas habes apud anonymum *De hæresibus* scriptorem a Sirmondo in lucem emissum, hæresi 75. Cot.

λωσ περάτων, ἦν περιποίησω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διφυλάξῃς ἀσειστον καὶ ἐκλυθῶνιστον, ἀχρὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὀρθοτομοῦσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς μῆς τοῦ προσφέροντός σοι οὐδενίας, καὶ ὑπὲρ παντός τοῦ πρεσβυτερίου, ὑπὲρ τῶν διακόνων καὶ παντός τοῦ κλήρου, ἵνα πάντας σοφίσας, Πνεύματος ἁγίου ἐθρώσῃς. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε, Κύριε, ὑπὲρ τοῦ καισιλῆως, καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ καὶ παντός τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν συγκρίσει καὶ ὁμονοίᾳ διάγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, δοξάζωμέν σε διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς λπίδος ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμέν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνώστων, ψαλτῶν, παρθένων, ἡρώδων, λαϊκῶν, καὶ πάντων ὧν αὐτός ἐπίσταται τὰ ὀνόματα. Ἔτι προσφερόμέν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναβεῖξῃς αὐτὸν εἰς ἔθαινον τοῦ Χριστοῦ σου βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἁγιον· ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἀγγελίᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδένα ἡμῶν ἀπόβλητον ποιήσῃς. Ἔτι ἀξιοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀβρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν μικρῇ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἑξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν ἡμεύσει, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοπορούντων· ὅπως πίκουρος (80) γένῃ πάντων βοηθὸς καὶ ἀνελήπτωρ. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς αἱ διακόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου, ὑπὲρ τῶν ἐξώρων καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθόν, καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν παρθῆς. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηχομένων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὑπὲρ τῶν χεμαζομένων ὑπὸ τοῦ ἀλλοίου (81), καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν· τὸς τοὺς μὲν τελεώσῃς ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαίρεις ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετάνοιαν προσδέξῃ, καὶ συγχωρήσῃς καὶ αὐτοῖς καὶ μὴ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμέν σοι εἰ ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν· ὅπως ἀνελλιπῶς μεταλαμβάνοντες τῶν κρᾶ σου ἀγαθῶν, αἰνῶμέν σε ἀπαύστως, τὸν διδόντα ἡμῶν πᾶσιν σαρκί. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν δεινῇ εὐλογίᾳ ἀπόντων· ὅπως ἅπαντας ἡμᾶς ἀτηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ Θεοῦ πάσης αἰσθητῆς ἢ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἄμπτους, ἀνεγκλήτους· δεῖ σοι πᾶσα δόξα, σέβας ἢ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ,

⁸⁰ I Tim. II, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(80) *Ἐπίκουρος*. Πάντων *πίκουρος*, in Vindob. d. ut in versione Latina. Слѣд.

(81) *Χεμαζόμενοι* ὑπὸ τοῦ ἀλλοίου. Qui cap. et 37 *Χεμαζόμενοι* simpliciter dicuntur, ut canonic Ancyran 17, et a Maximo ad caput vi Eccle-

mus te, Domine, pro sancta Ecclesia tua, quæ a finibus ad fines extenditur, quam acquisisti pretioso sanguine Christi tui; ut eam inconcussam ac minime fluctuantem conserves usque in sæculi consummationem: item pro universo episcopatu, recte verbum veritatis tractante ac distribuite. Adhuc rogamus te pro me nullius pretii homine, qui tibi offero; et pro omni presbyterio, pro diaconis, ac universo clero; ut omnes sapientiam a te edoctos, Spiritu sancto impleas. Adhuc rogamus te, Domine, pro rege, et iis qui in sublimitate sunt⁸⁰, et pro cuncto exercitu; ut res nostræ in pace versentur; quo totum vitæ nostræ tempus in quiete et concordia trajicientes, te per Jesum Christum spem nostram gloria afficiamus. Adhuc offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a sæculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, justis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis: et omnibus quorum tu nosti nomina. Adhuc offerimus tibi pro populo hoc; ut eum in laudem Christi tui exhibeas regale sacerdotium, gentem sanctam: pro iis qui in virginitate et castitate vivunt; pro viduis Ecclesiæ; pro iis qui in nuptiis honestis, ac in progeneratione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuæ, uti nostrum neminem rejiciendum habeas. Adhuc poscimus te pro urbe hac, et habitantibus in ea; pro ægrotis, pro dura servitute afflictis; pro exsulibus; pro proscriptis; pro navigantibus, et iter facientibus; ut sis auxiliator, omnium adjutor ac defensor. Adhuc rogamus te pro iis qui oderunt nos, et propter nomen tuum nos persequuntur; pro iis qui foris sunt, ac errant: ut adducas eos ad bonum, et furorem eorum mitiges. Iterum rogamus te pro Ecclesiæ catechumenis; et pro iis qui ab adversario jactantur; et pro penitentiam agentibus fratribus nostris: ut primos quidem perficias in fide; alteros vero munda a vexatione mali; tertiorum autem penitentiam suscipias, condonesque cum iis, tum nobis quæ deliquimus. Offerimus quoque tibi pro aeris temperatura, et frugum ubertate; ut indesinenter bona a te collata percipientes, assidue laudemus te, qui das escam omni carni. Etiam rogamus te pro iis, qui ob causam probabilem absentes sunt: ut omnes nos in pietate conservatos a te, in Christi tui, Dei universæ naturæ sub sensum et intelligentiam cadentis, regisque nostri regno congreges, immutabiles, inculpato, irreprehensos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc, et semper, et in

siasticæ hierarchiæ. Χεμαζόμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, aut ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου, in Euchologiis. Sic eosdem energumenos invenies appellatos ἐνοχλουμένους et ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐνοχλουμένους. Got.

infinita ac sempiterna sæcula sæculorum. Atque A
omnis populus Amen respondeat. Et dicat episcopus : Pax Dei sit cum omnibus vobis. Cunctusque populus respondeat : Et cum spiritu tuo. Ac diaconus iterum prædicet :

CAPUT XIII.

Oratio pro fidelibus post divinam oblationem.

Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum ejus, pro munere, quod Domino Deo oblatum est ; ut Deus, qui bonus est, illud, mediante Christo suo, recipiat in cœleste suum altare, ad odorem suavitatis. Pro Ecclesia hac, et populo oremus ; pro universo episcopatu, omni presbyterio, cuncto Christi diaconio ac ministerio, omni B
Ecclesiæ cœtu oremus ; ut Dominus universos conservet atque custodiat. Pro regibus, et in sublimi potestate constitutis oremus ; ut res nostræ pacificæ sint ; quo vitam quietam et tranquillam nacti, in omni pietate ac morum castitate degamus ²⁵. Sanctorum martyrum memores simus, ut digni habeamur participes fieri eorum certaminis. Pro iis qui in fide requieverunt oremus. Pro cœli temperatura et frugum maturitate oremus. Pro recenter baptismo illuminatis oremus, ut confirmentur in fide ; omnes, alii ab aliis incitentur. Suscita nos, Deus, in gratia tua. Suscitati, nos ipsos Deo per Christum ejus commendemus. Et episcopus dicat : Deus, qui magnus et magni nominis es, magnus consilio ²⁶, C
et potens operibus ; Deus et Pater sancti Filii tui Jesu Salvatoris nostri, respice super nos ac super gregem tuum hunc, quem per eum delegisti ad nominis tui gloriam ; et sanctificans corpus nostrum et animam nostram, concede, ut effecti puri ab omni inquinamento carnis ac spiritus ²⁷, proposita bona consequamur ; neminemque nostrum indignum judices, rerum sis noster adjutor, opitulator, propugnator, per Christum tuum ; cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et postquam omnes dixerint, Amen ; diaconus dicat : Attendamus. Ac episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus, unus Dominus, unus Jesus Christus, in D
gloriam Dei Patris, benedictus in sæcula. Amen. e Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in ho-

²⁵ I Tim. II, 2. ²⁶ Jer. xxxii, 19. ²⁷ II Cor. vii, 1.

καὶ τῷ Ἱῶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ αἰ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλίπεις καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Ἄμην. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εἰπάτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Καὶ μετὰ τοῦ κυρίου σου. Καὶ ὁ διάκονος κηρυσσέτω· πάλιν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Προσφώνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφοράν.

Ἔτι καὶ ἔτι δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος Κυρίῳ τῷ Θεῷ, ὅπως ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον, εἰς δόξαν εὐδοκίας. Ἐπεὶ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ πάσης ἐπίσκοπης, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας (62), παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ. Ἐπεὶ βασιλέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθῶμεν· ἵνα εἰρηνεύωσι τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἤραμον καὶ ἡσύχιον βίον ἔχοντες, διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. Τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν· ὅπως κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιώθωμεν. Ἐπεὶ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσασμένων δεηθῶμεν. Ἐπεὶ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσοφρίας τῶν καρπῶν δεηθῶμεν. Ἐπεὶ τῶν νεοφωτιστῶν δεηθῶμεν· ὅπως βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει, πάντες ὑπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν (63). Ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ χάριτί σου· ἀναστάντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραβῶμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγαλύνυμος, ὁ μέγας τῆ βουλή, καὶ κραταῖος τοῖς ἔργοις, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ ἁγίου Παιδὸς σου Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποιμνίον σου τοῦτο, ὃ δι' αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου, καὶ ἀγίαςας ἡμῶν τὸ σῶμα (64) καὶ τὴν ψυχὴν καταξίωσον καθαρῶς γενομένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν, καὶ μηδένα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνης, ἀλλὰ βοήθῃς ἡμῶν γενοῦ, ἀκλιήπτωρ, ὑπεραπιστῆς, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην. Καὶ μετὰ τὸ πάντας εἰπεῖν, Ἄμην· ὁ διάκονος λεγέτω· Πρόσχωμεν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος προσφώνησάτω τῷ λαῷ οὕτως· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Ἐὶ ὁ λαὸς ὑπακούετω· (65) Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς

VARIORUM NOTÆ.

(62) Καὶ ὑπηρεσίας. Desunt in cod. Vind. ac sane abesse hinc possunt. CLER.

(63) Ἐπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν. In eodem codice ὑπὲρ ἄλλῶν παρακαλέσωμεν. Quod rectius, si legas ὑπ' ἄλλῶν. Id.

(64) Τὸ σῶμα. Τὰ σώματα in cod. Vindob., quod melius. Id.

(65) Ὑπακούετω. Dixi nonnihil supra. Nunc adjectio emendationem in S. Athanasio, *Apologia ad*

Constantium imperat., p. 685 : Ποῦ πρότερον ἦν καὶ δαῖον ὑπακούσαι τὸν λαὸν τῷ Ἄμην ; *Ubi conventus erat et sanctum, ut populus responderet Amen*· ἵνα ἀπακούσῃ, ut audiret. Patet ex eo quod sequitur eadem pag. : ἔάν τοσοῦτων λαῶν συνελθόντων μετὰ γένηται φωνή, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἄμην· ubi et in tantisque populis in unam congregatis, una r. s. oritur, dicentium Deo : Amen. COT.

Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητὸς ἄ
εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ
ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ὡσαννὰ τῷ
Υἱῷ Δαβὶδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι
Κυρίου, » Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν· « Ὡσαννὰ
ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Καὶ μετὰ τοῦτο μεταλαμβάνετω
ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι,
καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ οἱ ἀναγνώσται, καὶ οἱ ψάλται,
καὶ οἱ ἀσκηταὶ (66), καὶ ἐν ταῖς γυναῖξιν αἱ διακό-
νισσαι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ αἱ χήραι, εἶτα τὰ παιδιά,
καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐ-
λαβείας ἀνευ θορύβου. Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος (67) δι-
δότην τὴν προσφορὰν, λέγων (68)· Σῶμα Χριστοῦ·
καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω· Ἀμήν. Ὁ δὲ διάκονος κατ-
εχέτω τὸ ποτήριον, καὶ ἐπιδοῦς λεγέτω· Αἷμα
Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω· Ἀμήν.
Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος (69), ἐν τῷ
μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιποὺς. Καὶ ὅταν πάντες
μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα, εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφῶρια. Καὶ ὁ
διάκονος λεγέτω, παυσαμένου τοῦ ψάλλοντος·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Μεταλαμβάνοντες τοῦ τιμίου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου
αἵματος τοῦ Χριστοῦ, εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι
ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ πα-
ρακαλέσωμεν, μὴ εἰς κρίμα, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γε-
νεῖσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν

66 Luc. II, 14. 67 Matth. XXI, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *Οἱ ἀσκηταί.* Non monachi ascetæ; sed laici, in
severioribus pietatis officiis sese exercentes :
quales semper inter Christianos existitisse dubi-
tari non debet; ut et ecclesiasticas virgines, ne-
quaquam moniales ascetrias. Nam opus, quod
notis imus illustratum, ante exortum vite monasti-
cæ conscriptum fuit : unde in eo nulla illius men-
tio, multa habenda, si per tempus licuisset. Voca-
bolorum autem ἀσκήσεως et ἀσκητῶν in austeriori
vita absque monachatu tamen exempla sunt obvia.
Uti, ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγυμνάσματα, apud
Clementem Alexandrinum Strom. IV; τῶν ἐν ἡμῖν
ἐσχητῶν, in Origene t. V. contra Celsum, p. 272.
Consulenda ejusdem homilia 19 in Jeremiam, ulti-
mæ editionis p. 193. E; sic Hierosolymitano Cyrillo
Catechesi 10, Anna prophetissa filia Phanuelis est
ἐσχητρία. Parique modo populus Alexandrinus,
referente Alexandrina synodo, Athanasium in epi-
scopum flagitans, appellabat ἐνα τῶν ἀσκητῶν. Et
in Synopseos Athanasianæ sine, Lucianus martyr
ocatur magnus asceta. Hæc plus satis. Cot.

(67) *Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος.* Dant corpus Christi,
ucharisticum panem, jure ordinario sacerdotes,
ive primi sive secundi ordinis, hoc est, episcopi
ut presbyteri. Post mille scriptores Incertus a
i. P. Francisci Combelisio editus *De captivitate
versica*, p. 346 : Ἱερεῖς, οἱ τῶν σεραφίμ μείζοτερον
ξίωμα περικείμενοι. Ἐκεῖνος οὐκ ἐτόλμησεν τῇ χειρὶ
τοῦ ἀνθρώπου ἄψασθαι, ἀλλ' ἐν τῇ λαβίδι τοῦτου προσ-
βουασεν· σὺ δὲ ταῖς χερσίν σου ταῖς πλίναις τὰ τοῖς
σεραφίμ ἀθικτα (hoc malum quam ἀθέατα) διαδοῖς
ὑπὲρ τῆρα, Sacerdotes, qui præ seraphim majorem
ignitatem consecuti estis (Isa. VI, 6). Ille non ausus
est carbonem manu contingere, sed eum forcipe strin-
xit : tu vero luteis tuis manibus, intacta seraphimis
ysteria distribuis. Simili jure, dabant quoque

A minibus bona voluntas 66. Hosanna filio Davidis :
benedictus qui venit in nomine Domini 67 ; Deus
Dominus ; et apparuit nobis : « Hosanna in altis-
simis. » Post hoc sumat et communicet episcopus ;
deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores,
cantores et ascetæ ; et in feminis diaconissæ, vir-
gines et viduæ ; postea pueri ; tuncque omnis po-
pulus ordine, cum pudore et reverentia, absque
strepitu. Ac episcopus quidem tribuat oblatam,
dicens : Corpus Christi ; et qui recipit, respondeat,
Amen ; diaconus vero teneat calicem, ac tradendo
dicat : Sanguis Christi, calix vitæ ; et qui bibit,
Amen respondeat. Psalmus autem tricesimus tertius
dicatur, dum reliqui omnes communicant. Cumque
universi et universæ communicaverint, accipientes
diaconi quæ supersunt, inserant in pastophoria. Et
diaconus, quando qui psallit fecerit finem, pronun-

B tict :

CAPUT XIV

Oratio post communionem.

Percepto pretioso corpore, et pretioso sanguine
Christi, agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, ut
participes essemus sanctorum ejus mysteriorum ; ro-
gemusque id nobis non in judicium ac damnationem
fieri, sed in salutem, in utilitatem animæ et corpo-

diaconi tempore Justini martyris ; cujus exstat in-
signe testimonium apologia 2 ; sed postea id pote-
statis restrictum fuit canone 15 concilii Arelaten-
sis II, canone 38 Carthaginensis IV, Gelasii Decre-
to, etc. Lege S. Basilii epistolam 289 ; Hugo a S. Vi-
ctore *De sacramentis*, cap. 38 : *Horum diaconorum
officium est, corpus et sanguinem Domini distribuere ;
licet non ubique hoc observetur.* Prætereo usum et
abusum laicorum, repressamque quarumdam femi-
narum insolentiam ; quæ ab aliis fuse explicata
sunt. Id.

(68) *Λέγων.* Simplicii formulæ sequens ætas varie
addidit, tam apud Græcos, quam apud Latinos.
Insignem inter alia locum S. Augustini Sermone
ad infantes *De sacramento* ; invenies quoque in
Hincmari Opusculo 2, cap. 12, p. 97, et in Ber-
tramo paulo ante finem. Id.

(69) *Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος.* Cy-
rillus Catechesi Mystagoga ult. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε
τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θεῖου, προτρεπομένου
ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ
λέγοντος· Γενέσθη καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ Κύ-
ριος (Ps. xxxiii, 9). In missa Appendicis ad librum
Sacramentorum S. Gregorii p. 265, canitur tunc
temporis psalmus cxxxviii : *Domine, probasti me ;
in Marci autem Liturgia psalmus xli.* Καὶ μετα-
λαμβάνει ὁ ἱερεὺς εὐχ. τῆς κατὰ φιλανθρωπίας ἁ-
λως. Ὅρ τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἐλαφρὸς ἐπὶ τῆς πη-
γῆς. Legunt εὐχίτης, vertuntque, *Hinc participat
sacerdos euchites, seu orator, pro humanitate alius.*
*Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aqua-
rum, etc.* Rectius forsan : Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς.
Εὐχ. (pro εὐχῇ). Τῆς κατὰ φιλανθρωπίας. Ψαλμὸς·
Ὅρ τρόπον. Et communicat sacerdos. Oratio. Pro
humanitate. Psalmus : *Quemadmodum, etc.* Cot.

ris, in custodiam pietatis, in remissionem peccatorum, in vitam futuri sæculi ²⁰. Surgamus. In gratia Christi, nos ipsos Deo, soli ingenito Deo, et Christo ejus commendemus. Atque episcopus gratiarum actionem proferat :

CAPUT XV.

Invocatio post communionem.

Domine Deus omnipotens, Pater Christi tui, benedicti Filii; exauditor eorum qui recte invocant te, cognitor precum etiam eorum qui tacent; gratias agimus tibi, quod nos dignos censuisti qui participaremus sancta tua mysteria, quæ præbuidisti nobis ad plenam eorum quæ bene cognovimus persuasionem, ad custodiam pietatis, ad remissionem delictorum; quoniam nomen Christi tui invocatum est super nos, et tibi adjuncti sumus. Qui segregasti nos ab impiorum communione, adunam cum iis qui tibi sunt consecrati, firma nos in veritate per sancti Spiritus adventum, quæ ignoramus revela, quæ deficiunt supple, quæ novimus corrobora. Sacerdotes inculpatos conserva in cultu tuo: reges tuere in pace; magistratus in justitia; aerem in temperie; fruges in ubertate; mundum in omnipotente providentia. Gentes bellicosas seda: errantes converte: populum tuum sanctifica: virgines conserva: conjuges custodi in fide: castos roboram: infantes ad maturam ætatem perduc: nuper initiatos firma: catechumenos erudi, ac dignos initiatione redde: nosque omnes congrega in regnum cælorum, in Christo Jesu Domino nostro; cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Deo per Christum ejus inclinate, et accipite benedictionem. Tum episcopus precetur, his verbis: Deus omnipotens, verax et incomparabilis, qui ubique existis, ac omnibus præsens es, et in nullo instar eorum quæ insunt contineris: qui locis non circumscriberis, temporibus non vetustescis, sæculis non terminaris, verbis non seduceris; qui ortui non es subjectus, et custodia non indiges, et supra extraque interitum es, ac conversionem recipere nequis, atque natura es immutabilis; qui lucem habitas inaccessam ²¹, et natura invisibilis es; qui omnibus naturis rationalibus te benevole requirentibus ^D notus es, et deprehenderis ab iis qui in benevolentia vestigant te: Deus Israelis, vere videntis, in Christum credentis populi tui: propitius factus,

²⁰ I Cor. xi, 29. ²¹ I Tim. vi, 16.

Α εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἐγείρωμεθα. Ἐν χάριτι Χριστοῦ ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ (70), τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ, καὶ τῷ Χριστῷ αὐτοῦ παραδώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Ἐπίκλησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Δέσποτα ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ εὐλογοῦ τοῦ Παῖδος, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπιχαλουμένων σε ἐπὶ χροῦς, ὁ καὶ τῶν σιωπῶντων ἐπιστάμενος τὰς ἐντεῦξαις: εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι κατήλωσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, ἃ παρέσχου ἡμῖν, πληροφορίαν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων, εἰς φυλακὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν πλημμελημάτων: ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ σου ἐπικέκληται ἐφ' ἡμᾶς, καὶ σοὶ προσωκειώμεθα. Ὁ χωρίσας ἡμᾶς τῆς τῶν ἀσεβῶν κοινωνίας, ἔνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθ' ὡσωμένων σοι, στήριξον ἡμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσει, τὰ ἀγνωσόμενα ἀποκάλυψον, τὰ λείποντα (71) προσαναπλήρωσον, τὰ ἐγνωσμένα κράτυνον. Τοὺς ἱερεῖς ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου: τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ, τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιοσύνῃ, τοὺς ἄερας ἐν εὐκρασίᾳ, τοὺς καρποὺς ἐν εὐφορίᾳ, τὸν κόσμον ἐν παναλαχεί (72) προνοίᾳ. Τὰ ἔθνη τὰ πολεμικὰ πρότυνον τὰ πεπλανημένα ἐπίστρεψον τὸν λαόν σου ἁγιάσον τοὺς ἐν παρθενίᾳ διατήρησον: τοὺς ἐν γάμῳ διαφύλαξον ἐν πίστει: τοὺς ἐν ἀγγελίᾳ ἐνδυνάμωσον: τὰ νῆπια ἑδρῶνον: τοὺς νεοτελεῖς βεβαίωσον: τοὺς ἐν κατηχήσει παιδεύσον, καὶ τῆς μυστικῆς ἀξίους ἀνάδειξον: καὶ πάντα ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν μεθ' οὗ σοὶ ὁδὸς, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λέγέτω: Τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλίνετε, καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων: Ὁ Θεὸς (73) ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀσύγκριτος, ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τοῖς πᾶσι παρὼν καὶ ἐν οὐδενὶ ὡς ἐνόν τι ὑπάρχων, ὁ τόποις μὴ περιγραφόμενος, ὁ χρόνοις μὴ παλαιούμενος, ὁ αἰῶσι μὴ περατούμενος, ὁ λόγοις μὴ παραγόμενος, ὁ γενέσει μὴ ὑποκείμενος, ὁ φύλακῆς μὴ δεόμενος, ὁ εὐθαρῆς ἀνώτερος, ὁ τροπῆς ἀνεπίδεκτος, ὁ φύσει ἀναλλοιωτος, ὁ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὁ τῆ φύσει ἄδρατος, ὁ γνωστὸς πάσαις ταῖς μετ' εὐνοίας ἐκζητούσαις σε λογικαῖς φύσεσιν, ὁ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τῶν ἐν εὐνοίᾳ ἐπιζητούντων σε: ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, τοῦ ἀληθινῶς ὁρῶντος, τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεῦσαντος

VARIORUM NOTÆ.

(70) Τῷ Θεῷ. Rectius absunt in cod. Vindob. verba τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ. Quavis cum recepta sententia non pugnant, nescio quomodo Arianismus redolent; solebant enim Ariani frequenter ita loqui, ut discrimen naturarum in personis divinis inmerent. CLER.

(71) Ἀεὶποντα. Cod. Vind. non mutato sensu τὰ λείποντα. CLER.

(72) Παναλαχεῖ. Est in cod. Vind. παναρχεῖ, om-

nibus sufficiente. Nihil interest, utrum sequamur. Utramque vocem habet Suidas, et posteriorem de sole dici observat, interpretaturque ἡλίου παναρχος, τοῦ πανταχῆ ἀπρόπυτος. Recte quidem, sed aptius vim vocis expressisset πάση τῇ γῆ ἀρκοῦντος, toti terræ sufficientis. Id.

(73) Ὁ Θεός. In cod. Vind. incipit hinc cap. 10, addita hac inscriptione: Ἐπίκλησις κεφαλοκλιτίας πιστῶν ἀπολυτικῆ. Id.

λαοῦ σου· εὐμενῆς γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ ὄνομά σου, καὶ εὐλόγησον τοὺς σοὶ κεκλητότας τοὺς ἑαυτῶν αὐχένας καὶ ὁδὸς αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν τὰ ἐπὶ συμφέροντι, καὶ μηδένα αὐτῶν ἀπόδλητον ποιήσης ἐκ τῆς βασιλείας σου· ἀλλὰ ἀγιάσας αὐτούς, φρούρησον, σκέπασον, ἀντιλαβοῦ, βῦσαι τοῦ ἀλλοτρίου, παντὸς ἑχθροῦ, τοὺς οἴκους αὐτῶν φύλαξον, τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους φρούρησον· ὅτι σοὶ ὄψα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις, καὶ τῷ σῷ Πατρὶ Ἰησοῦ τῷ Χριστῷ σου τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἔτι, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος ἔρατ'· Ἀπολύσθε ἐν εἰρήνῃ (74). Ταῦτα περὶ τῆς μυστικῆς λατρείας (75) διατασσόμεθα ἡμῖς οἱ ἀπόστολοι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ τοῖς διακόνοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων· διὰ τῆς Ἰωάννου τοῦ φιλομένου ὑπὸ Κυρίου (76).

Περὶ δὲ χειροτονίας πρεσβυτέρων, ἐγὼ ὁ φιλοῦμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (77), διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις. Πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὡ ἐπίσκοπε, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει· αὐτὸς, τοῦ πρεσβυτέρου παρεστῶτός σοι καὶ τῶν διακόνων· καὶ εὐχόμενος λέγε· Κύριε (78) παντόκρατορ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ Χριστοῦ τὰ πάντα δημιουργήσας, καὶ δι' αὐτοῦ τῶν ὄλων προνοῶν καταλλήλως. Ὡ γὰρ δύναμις διάφορα ποιῆσαι, τούτῳ δύναμις καὶ διαφόρος προνοῆσαι. Διὰ γὰρ τοῦτο ὁ Θεὸς προνοεῖς, τῶν μὲν ἀθανάτων φυλακῆ μόνῃ, τῶν δὲ θνητῶν, διαδοχῆ, τῆς ψυχῆς φροντίδι νόμων, τοῦ σώματος ἀναπληρῶσαι τῆς ἔνδειας. Αὐτὸς οὖν καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὴν ἁγίαν σου Ἐκκλησίαν, καὶ αὐξήσον αὐτήν, καὶ πλήθυνον τοὺς ἐν αὐτῇ προεστῶτας, καὶ ὁδὸς δύνανται πρὸς τὸ κοπιᾶν αὐτοὺς λόγῳ καὶ ἔργῳ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ σου. Αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν δούλον σου τοῦτον, τὸν ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντὸς (79) πρε-

⁷⁴ Psal. cxv, 8. ⁷⁵ I. Ignat. interpol. ad Philad. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(74) Ἀπολύσθε ἐν εἰρήνῃ. Verbum ἀπολύειν hoc sensu solet usurpari. Atque ita sumo, p. 100 *Ordinationum Græcarum*, ubi de diaconissa: Metὰ δὲ τὸ μεταλαβεῖν αὐτὴν ἐπιβιδῶσιν αὐτῇ ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον ποτήριον, ὅπερ δεχομένη οὐδὲν μεταδίδωσιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ἀποτίθησι· καὶ ἀπολύει. *Postquam autem ipsa communicavit, tradit ipsi sacerdos sanctum poculum; quod accipiens, nulli ex eo impertitur, sed in sancta mensa reponit: et dimittit.* Hoc est, dat diaconissæ veniam discedendi is qui ordinat. Cor.

(75) Μυστικῆς λατρείας. Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi Mystag. 5: Ἀπαρτίσθηται τὴν πνευματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν ἐπὶ τῆς θυσίας ἑκείνης τοῦ ἱλασμοῦ. Dicitur etiam, λατρεία, λογικὴ καὶ ἀναίμακτος λατρεία, λογικὴ λατρεία, ἀναίμακτος θυσία, οἰκονομικὴ λατρεία, et λατρεία οἰκονομίας. Eusebio, cap. 71, lib. iv. *De vita Constantini*; ἐνθεὸς λατρεία, atque μυστικὴ λειτουργία. In epistola synodica Cyrilli Alexandrini ad Nestorium: Τὴν ἀναίμακτον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελοῦμεν θυσίαν (vel juxta aliam actionem quam sequitur Macarius Antiochenus, lectione 8 concilii generalis vi, λατρείαν; vel quod vertitur a Dionysio Exiguo, θυσίας λατρείαν, *sacrificii servitutem*) πρῶτον τε οὕτω ταῖς μυστικαῖς εὐλογίαις. Id.

A exaudi me propter nomen tuum: ac benedic iis qui tibi inclinarunt cervices suas; atque da eis cordis eorum petitiones, quæ utiles sunt, et neminem eorum abjici facias a regno tuo; verum sanctifica illos, custodi, protege, adjuva, libera ab adversario, ab omni inimico; domos eorum serva; eorum introitus et exitus tuere⁷⁴: quoniam tibi gloria, laus, majestas, cultus, adoratio; et Filio tuo Jesu. Christo tuo, nostro Domino, Deo, ac regi; et sancto Spiritui; nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et diaconus dicat: Ite in pace. Hæc de mystico cultu nos apostoli constituimus vobis episcopis, presbyteris et diaconis.

CAPUT XVI.

B De ordinatione presbyterorum constitutio Joannis a Domino dilecti.

⁷⁶ Porro de ordinatione presbyterorum, ego dilectus a Domino, constituo vobis episcopis. Cum presbyterum ordinas, episcopo, manum super caput ejus ipse impone, astante tibi presbyterio, necnon diaconis; et orans, dic: Domine omnipotens, Deus noster, qui per Christum universa condidisti, et per ipsum cunctis provides convenienter. In quo enim potestas est efficiendi varia, in eo et inest potestas providendi variis modis. Nam idcirco, Deus, provides; immortalibus quidem, sola conservatione; mortalibus vero, successione; animæ, cura legum; corpori, expletione indigentia. Ipse igitur et nunc respice in sanctam tuam Ecclesiam; auge illam; ac eos qui in ea præsentant multiplica, virtutemque da ut ii verbo ac opere ad ædificationem populi tui laborent. Ipse nunc quoque respice super hunc famulum tuum, qui suffragio ac judicio totius cleri in presbyterium cooptatus est; et imple illum spi-

(76) Deest hæc inscriptio in cod. Vind., et quæ sequuntur, usque ad ἐπίσκοποις, habentur tituli instar. CLER.

(77) Ἐγὼ ὁ φιλοῦμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Imitationem *Constitutionum* in ordinationibus presbyteri, diaconi et subdiaconi, circa nomina apostolorum Joannis, Philippi ac Thomæ, exhibet *Euchologium* Allatianum. Cor.—Ad hæc verba ascriptum hoc scholion in Vindob. cod.: Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστῆς, ὁ ἀδελφὸς Τακίθου, φυγαδευθεὶς ὑπὸ Δουετιανοῦ ἐν Πατμῷ τῇ νήσῳ συνεγράφατο τὸ κατ' αὐτὸν Εὐαγγέλιον ἐν γ' Τραιανῶν χρόνῳ, καὶ ἐν Ἐφέσῳ ἴδιῳ τέλει χρησάμενος· οὐ τὸ λειψάνον ζητηθὲν οὐχ εὑρηται. Id.

(78) Κύριε, καὶ τὰ ἑξῆς. In codice Vindob. hæc vocantur ἐπίκλησις χειροτονίας πρεσβυτέρου. Id.

(79) Ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντός. Memorabilis est hanc in rem canon Theophili Alexandrini, quod formam ordinandis istam præscribit: Πᾶν τὸ ἱερατικὸν συμφωνεῖν καὶ αἰρεῖσθαι, καὶ τότε πᾶν ἐπίσκοπον δοκιμάζειν, ἢ καὶ συναινοῦντος αὐτῷ τοῦ ἱερατείου, χειροτονεῖν ἐν μέτῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, παρόντος τοῦ λαοῦ, καὶ προσφωνούντος τοῦ ἐπισκόπου, εἰ καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυρεῖν. En cleri electio, et populi testimonium. Auctor vero *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, tomo IV 8

fecerunt, punivisti; admissio quidem Abelis sacrificio, ut innocentis⁹⁹; fratricidæ autem Caini munere, ut detestandi, fastidito. Et ad hæc Sethum ac Enosum suscepisti, atque Henochum transtulisti¹⁰⁰. Tu enim es opifex hominum, vitæ largitor, indigentia expletor; legum dator, easque servantium remunerator, transgredientium vindex. Qui diluvium ingens mundo propter impie viventium multitudinem intulisti, et eo ex diluvio in arca eripuisti una cum octo animabus justum Noam¹⁰¹, finem quidem eorum qui præterierant, originem vero successorum. Qui horrendum ignem adversus Sodomitanam pentapolin concitasti¹, et terram frugiferam in salsuginem², propter nequitiam illius incolarum, redegisti, ac sanctum Lotum ex incendio eruisti³. Tu es qui Abrahamum liberasti avita impietate, et mundi hæredem constituisti, ipsique Christum tuum apparere fecisti. Qui Melchisedecum pontificem divini cultus designasti. Qui multa passum famulum tuum Jobum, victorem serpentis, originis malorum, declarasti⁴. Qui Isaacum effecisti filium promissionis. Qui Jacobum duodecim filiorum patrem, ejusque postremos in multitudinem propagasti, et ad Ægyptum in septuaginta quinque animabus introduxisti⁵. Tu, Domine, non despexisti Josephum; sed illi, pro mercede castitatis tua causa servatæ, dedisti ut Ægyptiis præset. Tu, Domine, Hebræos ab Ægyptiis oppressos, ob promissa patribus eorum facta, non neglexisti; verum, Ægyptiis punitis, liberasti⁶.

Cumque homines legem naturalem corrupissent, et creaturam, modo quidem fortuitam arbitrarentur, modo autem plusquam oportet honorarent, ac tibi omnium Deo compararent; non sivistis errore duci; quin potius edito sancto famulo tuo Moysæ, per eum legem scriptam in naturalis adjutorium tribuisti⁷; et creaturas ostendisti opus tuum esse, errorem vero de multitudine deorum, exterminasti. Aaronem et posteros ejus honore sacerdotali decorasti: Hebræos, cum peccarent, castigasti; cum reverterentur, suscepisti: Ægyptios decem plagis ultus es: mari diviso trajecisti Israelitas: insectos Ægyptios delevisti submersione: ligno ananiam aquam dulcescere fecisti: ex petra duram aquam profudisti: e cælo mannam depluisti: præbuiisti ex aere escam, ortyometram: constituisti nocte columnam ignis ad illustrationem, et die columnam nubis ad umbraculum in æstu. Per Jesum dum exercitus a te declaratum, septem gentes Chananæorum evertisti⁸, Jordanem dirupisti, lu-

σας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας· καὶ τοῦ μὲν Ἀβὲλ, ὡς ὁσίου προσεδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ ἄδελφοκτόνου Κάιν ἀποστραφείς τὸ δῶρον, ὡς ἐναγοῦς. Καὶ πρὸς τοῦτοις τὸν Σήθ, καὶ τὸν Ἐνώχ προσελάβου, καὶ τὸν Ἐνώχ μετατέθεικας. Σὺ γὰρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς ζωῆς χορηγός, καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτής· καὶ τῶν νόμων ὄπτηρ, καὶ τῶν φυλαττόντων· αὐτοὺς μισθαποδότης, καὶ τῶν παραβαινόντων αὐτοὺς ἐκδικός. Ὁ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν ἐπαγαγὼν τῷ κόσμῳ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεθησάντων, καὶ τὸν δίκαιον Νῶε βυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν ἀρκακι σὺν ὀκτὼ ψυχαῖς, τέλος μὲν τῶν παρῆχρότων, ἀρχὴν δὲ τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι. Ὁ τὸ φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς Σοδομηνῆς πενταπόλεως ἐξάψας, καὶ γῆν καρποφόρον εἰς ἄμην θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ, καὶ τὸν ὄσιον Ἀὐτ ἐξαρπάσας τὸν ἐμπρησμοῦ. Σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραάμ βυσάμενος προγονικῆς ἀσεθείας, καὶ κληρονόμου τοῦ κόσμου καταστήσας, καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν Χριστόν σου. Ὁ τὸν Μελχισεδέκ, ἀρχιερεῖα τῆς λατρείας προχειρισάμενος. Ὁ τὸν πολύτλαντα θεράποντά σου Ἰῶβ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου δρεως ἀναδείξας. Ὁ τὸν Ἰσαάκ ἐπαγγελίας υἱὸν ποιησάμενος· ὁ τὸν Ἰακώβ πατέρα δώδεκα παίδων, καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος χέας, καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Ἀἴγυπτον ἐν ἑβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς. Σὺ Κύριε, Ἰωσήφ (54) οὐχ ὑπερείδες· ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἀρχεῖν. Σὺ Κύριε, Ἑβραῖους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπαυνομένους οὐ περιείδες, διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας· ἀλλ' ἐρρύσω, κολάσας Αἰγυπτίους. Παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τὴν κρίσιν, ποτὲ μὲν αὐτόματον νομισάντων, ποτὲ δὲ πλεῖον ἢ δεῖ τιμησάντων, καὶ σοὶ τῷ Θεῷ τῶν πάντων συνταττόντων· οὐκ εἰσας πλανᾶσθαι, ἀλλὰ ἀναδείξας τὸν ἅγιόν σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον δέδωκας, καὶ τὴν κρίσιν ἐδείξας σὸν ἔργον εἶναι, τὴν ἐκ πολυθεῶν πλάνην ἐξώρισας. Τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῆς τιμῆς ἐδόξασας· Ἑβραῖους ἀμαρτάντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω· τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῃ ἐτιμωρήσω· θάλασσαν διελὼν, Ἰσραηλίτας διεβίβασας· Αἰγυπτίους ἐπειδιώξαντας ὑπεδρουχίους ἀπόλεσας (55)· ξύλω πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας· ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ ἀνέχεας· ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας· τροφήν ἐξ ἀέρος ὄρτυγομήτραν· στῦλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν, καὶ στῦλον νεφέλης ἡμέραν πρὸς σκiasμὸν θάλαπους. Τὸν Ἰησοῦν στρατηγὸν ἀναδείξας, ἐπὶ τὴν Ἑθνη Χαναανίων δι' αὐτοῦ καθείλες, Ἰορδάνην διέβηξας, τοὺς ποταμούς Ἡθὰμ ἐξηράνας, τελετὴν κατέβηξας (56) ἄνευ

⁹⁹ Gen. iv. ¹⁰⁰ Eccli. xlix, 49; Gen. iv, v. ¹⁰¹ Gen. vi, vii; I Petr. iii, 20. ¹ Gen. xix; Sap. x, 6.

² Psal. cvi, 34. ³ Gen. xii, etc. ⁴ I. Ignat. interpol. ad Trall. 40 ad Sm. 7. ⁵ Gen. xlvi, 27 apud LXX.

⁶ Exod. i, etc. ⁷ I. Isa. viii 20 in LXX. ⁸ Jos. iii, 40.

VARIORUM NOTÆ.

(54) Ἰωσήφ. Melius τὸν Ἰωσήφ, in cod. Vind. CLER.

(55) Ἀπόλεσας. Ἐκόλασας, C. V. minus bene, cum Ægyptii non pœnas tantum dederint, quod su-

perstitibus potuit contingere, sed funditus perierint. Iu.

(56) Κατέβηξας. Recte quidem, sed nec male in cod. Vind. κατέβηξας perripisti. Iu.

μηχανμάτων και χειρὸς ἀνθρωπίνης. Ὑπὲρ πάντων σοι ἡ δόξα, Δέσποτα παντόκρατορ. Σε, προσκυνοῦσιν ἀνδρίομοι στρατιαι ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν, αἰώνων· τὰ χερουδιμ, και τὰ ἐξάπτερυγα σεραφίμ, ταῖς μὲν δυοὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυοὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυοὶ πετόμενα, και λέγοντα, ἅμα χιλίαις χιλιάσιν ἀρχαγγέλων, και μυριάσις μυριάσιν ἀγγέλων, ἀκαταπαύστως και ἀσιγήτως βῶσαις· και πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » Και ὁ ἀρχιερεὺς ἐξῆς λεγέτω· Ἅγιος γὰρ εἰ ὡς ἀληθῶς, και πανάγιος, ὑψιστος και ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἅγιος δὲ και ὁ μονογενὴς σου Υἱὸς ὁ Κύριος ἡμῶν και Θεὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστός· δὲ εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός σοι τῷ Θεῷ αὐτοῦ και Πατρὶ, εἰς τε δημιουργίαν διάφορον, και πρόνοιαν κατάλληλον, οὐ περιεῖθε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπολλύμενον, ἀλλὰ μετὰ φυσικὸν νόμον, μετὰ νομικὴν παραίνεσιν, μετὰ προφητικὸς ἐλέγχους, και τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιστασίας, παραφθειρόντων σὺν τῷ Θεῷ και τὸν φυσικὸν νόμον, και τῆς μνήμης ἐκαλλόντων τὸν κατακλισμὸν, τὴν ἐκπύρωσιν, τὰς κατ' Αἰγυπτίων πληγὰς, τὰς κατὰ Παλαιστηνῶν σφαγὰς, και μελλόντων ὅσον οὐδέπω ἀπόλλυσθαι πάντων, εὐδόκησεν αὐτὸς γνώμη σῆ ὁ δημιουργὸς ἀνθρώπου, ἀνθρώπος γενέσθαι, ὁ νομοθέτης ὑπὸ νόμους, ὁ ἀρχιερεὺς ἱερείου, ὁ ποιμὴν πρόβατον, και ἐξευμενίσάτο σε τὸν αὐτοῦ Θεὸν και Πατέρα, και τῷ κόσμῳ κατήλλαξε, και τῆς ἐπιχειμένης ὀργῆς τοὺς πάντας ἠλευθέρωσε, γενόμενος ἐκ παρθένου, γενόμενος ἐν σαρκί, ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κατὰ τὰς περι αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ προβήθεισας προφητείας ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, και Ἀβραάμ, φυλῆς Ἰούδα· και γέγονεν ἐν μήτρᾳ παρθένου ὁ διαπλάσσων πάντας τοὺς γεννωμένους, και ἐνεσαρκώθη ὁ ἄσαρκος, ὁ ἀχρόνως γεννηθεὶς ἐν χρόνῳ γεγένηται· πολιτευσάμενος ὁσῶς και παιδεύσας ἐνθέσμως, πᾶσαν νόσον και πᾶσιν μαλακίαν ἐξ ἀνθρώπων ἀπελάσας, σημεῖα τε και τέρατα ἐν τῷ λαῷ ποιήσας· τροφῆς και ποτοῦ και ὕπνου μεταλαβὼν, ὁ τρέφων πάντας τοὺς χρῆζοντας τροφῆς, και ἐμπιμπλῶν πᾶν ζῶον εὐδοκίᾳ· ἐφανέρωσέ σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀγνοοῦσιν αὐτὸ, τὴν ἄγνωϊαν ἐφυγάδευσε, τὴν εὐσέβειαν ἀνεζωπύρωσε, τὸ θέλημά σου ἐπλήρωσε, τὸ ἔργον δ' ἔδωκας αὐτῷ ἐτελείωσε. Και ταῦτα πάντα κατορθώσας, χερσὶν ἀνόμων κατασχεθεὶς, ἱερέων και ἀρχιερέων ψευδονύμων και λαοῦ παρανόμου, προδοσίᾳ τοῦ τῆ κακίαν νοσήσαντος, και πολλὰ παθὼν ὑπ' αὐτῶν, και πᾶσαν ἀτιμίαν ὑποστάς τῆ συγχωρήσει, παραδοθεὶς Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι, και κριθεὶς ὁ κριτής, και κατακριθεὶς ὁ Σωτήρ, σταυρῷ πρῶστῆλῶθη ὁ ἀπαθής, και ἀπέθανεν ὁ τῆ φύσει ἀθάνα-

vios Ethan siccasti⁹; muros prostravisti absque machinis et absque manu humana¹⁰. Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens.¹¹ Te adorant innumerabiles copix angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatuum, potestatum, virtutum, exercituum, sæculorum seu æternorum; et cherubini; item seraphini senis alis præditi, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, et duabus aliis volantes¹², ac dicentes una cum mille millibus archangelorum et denis millibus denum millium angelorum¹³, indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus (et omnis populus simul dicat): « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth: pleni sunt cæli et terra gloria ejus: Benedictus in sæcula. Amen¹⁴. » Et pontifex postea dicat: Sanctus enim vere es, ac sanctissimus, altissimus et superexaltatus in sæcula. Sanctus quoque unigenitus tuus Filius, Dominus noster et Deus, Jesus Christus; qui ad omnia tibi Deo suo et Patri, tum in varia creatione, tum in providentia convenienti, ministrans, non despexit genus humanum quod peribat: sed post naturalem legem, post legalem admonitionem, post propheticas reprehensiones, et angelorum præfecturas; cum legem naturalem una cum lege scripta seu posita violarent, atque e memoria abjicerent diluvium, conflagrationem Sodomiticam, plagas Ægyptiis, et cædes Palæstinis illatas, cumque illico perituri essent omnes; ex sententia tua ipse elegit, creator hominis, homo fieri; legislator, sub legibus; pontifex, hostia; pastor, ovis; et te suum Deum ac Patrem placavit atque mundo reconciliavit, cunctosque ab imminente ira liberavit, factus ex virgine, factus in carne, Deus Verbum, dilectus Filius, primogenitus omnis creaturæ, et secundum prophetias ab ipso de se prædictas ortus ex semine Davidis et Abrahami ac de tribu Judæ: ¹⁵ et factus est in utero Virginis, formator omnium qui gignuntur; incarnatus est, qui carnis expers; qui sine tempore genitus, in tempore natus est: sancte vixit, et legitime docuit; omnem morbum et omnem infirmitatem ab hominibus expulit; signa et prodigia in populo edidit: cibum, potum, somnum cepit is, qui cunctos alimento indigentes nutrit, omneque animal implet beneplacito¹⁶: manifestavit nomen tuum iis qui illud ignorabant; fugavit ignorantiam; pietatem exsuscitavit; voluntatem tuam implevit; opus quod ei dedisti, consummavit¹⁷: atque his omnibus feliciter gestis, per provisionem illius qui malitiæ morbo languebat, comprehensus est manibus flagitiosorum, nempe falso nomine gaudentium sacerdotum ac pontificum, et populi iniqui; a quibus multa passus est, et omnem¹⁸ ignominiam sus-

⁹ Psal. LXXIII, 15. ¹⁰ Jos. vi. ¹¹ Ignat. interpol. ad Trall. 5. ¹² Isa. vi, 2. ¹³ Dan. vii, 10. ¹⁴ Isa. vi, 5. ¹⁵ Ignat. interpol. ad Trall. 10; ad Sm. 1; ad Magn. 11. ¹⁶ Psal. CXLIV, 16. ¹⁷ Joan. xvii. ¹⁸ Ignat. interp. ad Trall. 10.

tinuit, permissu tuo; traditus est Pilato præsidi; judicatus est, judex; condemnatus est, Salvator; cruci affixus est, qui pati non potest; mortuus est, natura immortalis; sepultus est, vitam effector; ut illos propter quos advenerat, a passione solveret, et à morte eriperet, ut diaboli vincula rumperet, illiusque ex fallacia liberaret homines: resurrexit e mortuis tertia die: quadraginta diebus commoratus cum discipulis, assumptus est in caelos; et ad dexteram assidet tibi, Deo ac Patri suo. ¹⁹ Memores igitur eorum quæ propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus; et constitutionem ejus implemus. In qua enim nocte tradebatur, pane sanctis ac immaculatis manibus suis accepto, et elevatis oculis ad te Deum suum ac Patrem, fregit, et dedit discipulis, dicens: « Hoc est mysterium Novi Testamenti, accipite ex eo, manducate: hoc est corpus meum, quod pro multis frangitur, in remissionem peccatorum. Similiter calicem miscuit ex vino et aqua, sanctificavit, ac dedit iisdem, dicens: Bibite ex eo omnes: hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescunque enim manducabitis panem hunc, et bibetis hunc calicem, mortem meam annuntiabitis, donec veniam ²⁰. »

²¹ Itaque memores passionis ejus, et mortis, et a mortuis resurrectionis, atque in caelum reditus; necnon secundi adventus, quem idem facturus est, in quo cum gloria et potestate veniet judicare vivos et mortuos ²², et reddere singulis juxta opera eorum ²³; tibi regi ac Deo panem hunc et calicem hunc offerimus, secundum constitutionem ejus, gratias tibi per eum agentes, quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te, ac sacerdotio fungeremur tibi; et poscimus te, ut super hæc dona in conspectu tuo proposita placate respicias, tu qui nullius indiges Deus, et beneplaceas in eis ad honorem Christi tui, atque supra hoc sacrificium mittas sanctum tuum Spiritum, testem passionum Domini Jesu, ut exhibeat panem hunc corpus Christi tui, et calicem hunc sanguinem Christi tui, quo participes illius, ad pietatem confirmentur, remissionem peccatorum consequantur, diabolo ejusque errore liberentur, Spiritu sancto replentur, digni Christo tuo fiant, vitam sempiternam impetrent, te illis reconciliato, Domine omnipotens. Adhuc ora-

A τὸς, καὶ ἐτάφη ὁ ζωοποιός, ἵνα πάθους λύση καὶ θανάτου ἐξέλθῃται τούτους τοὺς (57) δι' οὓς παρεγένετο, καὶ ῥήξη τὰ δεσμά τοῦ διαβόλου, καὶ βύσῃται τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ· καὶ ἀνίστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· καὶ τεσσαρῶνδεκάτη ἡμέρᾳ ἐνδιατρύφας (58) τοῖς μαθηταῖς, ἀναλήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐκαθίσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ. Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμειν, εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον ἐπέλογαμεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διδάξαιν εἰπὼν πληροῦμεν. Ἐν ἧ γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαβὼν ἄρτον ταῖς ἀγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ, καὶ ἀναβλέψας πρὸς σὲ τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ Πατέρα, καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς εἰπὼν· « Τούτο τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης· λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου, τὸ περὶ πολλῶν θρυπτόμενον εἰς ἀφεσὶν ἁμαρτιῶν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κερδάς ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος (59), καὶ ἀγιάσας, ἐπέδωκεν αὐτοῖς, λέγων· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἀφεσὶν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὑσάκις γὰρ ἔὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τούτων, καὶ πίνητε τὸ ποτήριον τούτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε, ἕως ἂν ἔλθω. » Μεμνημένοι τίνων τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπισόδου, καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ἧ ἔρχεται μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ ἀποδοῦναι ἕκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφερόμεν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ, κατὰ τὴν αὐτοῦ διδάξαιν, τὸν ἄρτον τούτων, καὶ τὸ ποτήριον τούτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οὓς κατήξασας ἡμᾶς ἐστάναι ἐνώπιόν σου, καὶ ἱερατεῖάν σου καὶ ἀξιοῦμέν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὰ προκαίμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὲ ὁ ἀνεκτίθεός, καὶ εὐδοκῆσης ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφῆγῃ τὸν ἄρτον τούτων σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τούτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαμβάνοντες αὐτοῦ, βεβαιώσῃ πρὸς εὐσέβειαν, ἀφεσῶς ἁμαρτημάτων τύχῃσι, τῷ διαβόλῳ καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ βυσθῶσι, Πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἄξιοι τοῦ Χριστοῦ σου γίνωνται. Δόξης αἰωνίου τύχῃσι, σοῦ καταλλαγέντος αὐτοῖς. Δόξα σοι παντοκράτορ. Ἐστὶ δεόμεθά σου, Κύριε, καὶ ὑπὲρ τῆς ἀγίας σου Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ πέρσου

¹⁹ Nicol. Methon. *De corpore et sanguine Christi*.
²⁰ Nic. Methon. ἡμῖν. ²¹ Ignat. interpol. ad Magn. 11.

²² I Cor. xi; Matth. xxvi; Marc. xiv; Luc. xii.
²³ Marc. xiii, 26; II Tim. iv, 1. ²⁴ Rom. ii, 6.

VARIORUM NOTÆ.

(57) *Τούς*. Deest rectius in cod. Vind. CLxx.
 (58) *Ἐνδιατρύφας*. *Συνδιατρύφας* melius in cod. Vindob. Ib.
 (59) *Τὸ ποτήριον κερδάς ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος*. Contra duas hæreses ex adverso pugnantes; Monophysitarum et Armeniorum solo vino in mysteriis utentium, atque aquariorum sive hydroparastatarum sola aqua. De his observabilis et varia lectio ad *Leg. Novell.* Theodosii tit. 3 *De Judæis, Hydro-*

parastatas, et Hydrophobos: prima in *Novellis*; altero citante Rabano vel alio cap. 47, lib. *contra Judæos*: quæ explicari potest per Epiphanius ubi de Ebionæis: docet enim eos hæreticos aquam pro Deo habuisse, illamque meram in sanctum calicem immisisse. Erunt itaque hydrophobæ vel hydrophobæ, quæ aquam reverentur. Hydrotheitas habes apud Augustinum *De hæresibus* scriptorem a Sirmondio in locum emissum, hæresi 75. Cot.

ἔως περάτων, ἣν περιποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διαφυλάξης ἄσιστον καὶ ἀκλυδώνιστον, ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὀρθοτομούσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς τοῦ προσφέροντός σοι οὐδενίας, καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου, ὑπὲρ τῶν διακόνων καὶ παντὸς τοῦ κλήρου, ἵνα πάντας σοφίας, Πνεύματος ἁγίου πληρώσης. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε, Κύριε, ὑπὲρ τοῦ βασιλείου, καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ διάγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, δοξάζωμέν σε διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμέν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν, καὶ πάντων ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα. Ἔτι προσφερόμέν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναδείξης αὐτὸν εἰς ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου βασιλείου ἱερατευμά, ἔθνος ἁγίων ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἀγνείᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδένα ἡμῶν ἀπόβλητον ποιήσης. Ἔτι ἀξιοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀβρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν θημείσει, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοπορούντων· ὅπως ἐπίκουρος (60) γένη πάντων βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς καὶ διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου, ὑπὲρ τῶν ἐξ ὄντων καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθόν, καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν πρᾶθῃς. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὑπὲρ τῶν χεμμαζομένων ὑπὸ τοῦ ἄλλοτριου (61), καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν· ὅπως τοὺς μὲν τελειώσης ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαρῆς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετάνοιαν προσδέξῃ, καὶ συγχωρήσης καὶ αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τοῦ αἵματος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν· ὅπως ἀνελλιπῶς μεταλαμβάνοντες τῶν παρὰ σοῦ αγαθῶν, αἰνῶμέν σε ἀπαύστως, τὸν δίδοντα τροφήν πάση σαρκί. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπόντων· ὅπως ἀπαντας ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ Θεοῦ πάσης ἀίσητης καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλείου ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ὅτι σοι πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ,

A mus te, Domine, pro sancta Ecclesia tua, quæ a finibus ad fines extenditur, quam acquisisti pretioso sanguine Christi tui; ut eam inconcussam ac minime fluctuantem conserves usque in sæculi consummationem: item pro universo episcopatu, recte verbum veritatis tractante ac distribuente. Adhuc rogamus te pro me nullius pretii homine, qui tibi offero; et pro omni presbyterio, pro diaconis, ac universo clero; ut omnes sapientiam a te edoctos, Spiritu sancto impleas. Adhuc rogamus te, Domine, pro rege, et iis qui in sublimitate sunt⁶⁰, et pro cuncto exercitu; ut res nostræ in pace versentur; quo totum vitæ nostræ tempus in quiete et concordia trajicientes, te per Jesum Christum spem nostram gloria afficiamus. Adhuc offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a sæculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, justis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis et omnibus quorum tu nosti nomina. Adhuc offerimus tibi pro populo hoc; ut eam in laudem Christi tui exhibeas regale sacerdotium, gentem sanctam: pro iis qui in virginitate et castitate vivunt; pro viduis Ecclesiæ; pro iis qui in nuptiis honestis, ac in progeneratione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuæ, uti nostrum neminem rejiciendum habeas. Adhuc poscimus te pro urbe hac, et habitantibus in ea; pro ægrotis, pro dura servitute afflictis; pro exsulis; pro proscrip-

B

C

D

tis; pro navigantibus, et iter facientibus; ut sis auxiliator, omnium adjutor ac defensor. Adhuc rogamus te pro iis qui oderunt nos, et propter nomen tuum nos persequantur; pro iis qui foris sunt, ac errant: ut adducas eos ad bonum, et furorem eorum mitiges. Iterum rogamus te pro Ecclesiæ catechumenis; et pro iis qui ab adversario jactantur; et pro pœnitentiam agentibus fratribus nostris: ut primos quidem perficias in fide; alteros vero munda a vexatione mali; tertiorum autem pœnitentiam auscipias, condonesque cum iis, tum nobis quæ deliquimus. Offerimus quoque tibi pro aeris temperatura, et frugum ubertate; ut indesinenter bona a te collata percipientes, assidue laudemus te, qui das escam omni carni. Etiam rogamus te pro iis, qui ob causam probabilem absentes sunt: ut omnes nos in pietate servatos a te, in Christi tui, Dei universæ naturæ sub sensum et intelligentiam cadentis, regisque nostri regno congreges, immutabiles, inculpato, irreprehensos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc, et semper, et in

⁶⁰ I Tim. II, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(60) Ἐπίκουρος. Πάντων ἐπίκουρος, in Vindob. cod. ut in versione Latina. CLER.

(61) Χεμμαζόμενων ὑπὸ τοῦ ἄλλοτριου. Qui cap. 35 et 37 Χεμμαζόμενοι simpliciter dicuntur, ut cap. 17 Ancyrano, et a Maximo ad caput vi Eccle-

siasticæ hierarchiæ. Χεμμαζόμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, aut ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου, in Eucologiis. Sic eosdem energumenos invenies appellatos ἐνοχλουμένους et ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐνοχλουμένους. COT.

infinita ac sempiterna sæcula sæculorum. Atque
omnis populus Amen respondeat. Et dicat episcopus :
Pax Dei sit cum omnibus vobis. Cunctusque
populus respondeat : Et cum spiritu tuo. Ac dia-
conus iterum prædicet :

CAPUT XIII.

Oratio pro fidelibus post divinam oblationem.

Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum
ejus, pro munere, quod Domino Deo oblatum est ;
ut Deus, qui bonus est, illud, mediante Christo
suo, recipiat in cœleste suum altare, ad odorem
suavitatis. Pro Ecclesia hac, et populo oremus ;
pro universo episcopatu, omni presbyterio, cuncto
Christi diaconio ac ministerio, omni Ecclesiæ
cœtu oremus ; ut Dominus universos conservet
atque custodiat. Pro regibus, et in sublimi
potestate constitutis oremus ; ut res nostræ
pacificæ sint ; quo vitam quietam et tranquillam
nacti, in omni pietate ac morum castitate degamus⁶².
Sanctorum martyrum memores simus, ut digni
habeamur participes fieri eorum certaminis. Pro
iis qui in fide requieverunt oremus. Pro cœli
temperatura et frugum maturitate oremus. Pro
recenter baptismo illuminatis oremus, ut confirmentur
in fide ; omnes, alii ab aliis incitentur. Suscita nos,
Deus, in gratia tua. Suscitati, nos ipsos Deo
per Christum ejus commendemus. Et episcopus dicat :
Deus, qui magnus et magni nominis es, magnus
consilio⁶³, et potens operibus ; Deus et Pater
sancti Filii tui Jesu Salvatoris nostri, respice
super nos ac super regem tuum hunc, quem per
eum delegisti ad nominis tui gloriam ; et sanctificans
corpus nostrum et animam nostram, concede, ut
effecti puri ab omni inquinamento carnis ac
spiritus⁶⁴, proposita bona consequamur ;
neminemque nostrum indignum judices, verum
sis noster adjutor, opitulator, propugnator,
per Christum tuum ; cum quo tibi gloria, honor,
laus, glorificatio, gratiarum actio, et sancto
Spiritui, in sæcula. Amen. Et postquam omnes
dixerint, Amen ; diaconus dicat : Attendamus.
Ac episcopus ita ad populum proloquatur :
Sancta sanctis. Populusque respondeat : Unus
sanctus, unus Dominus, unus Jesus Christus, in
gloriam Dei Patris, benedictus in sæcula. Amen.
Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in ho-

καὶ τῷ Ἰησοῦ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ αἰ
καὶ εἰς τοὺς ἀνελλίπτους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν
αἰώνων. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Ἀμήν. Καὶ ὁ ἐπί-
σκοπος εἰπάτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ μετὰ πάντων
ὑμῶν. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύ-
ματός σου. Καὶ ὁ διάκονος κηρυστέτω· πάλιν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

*Προσφώνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τῆν θείαν ἀνα-
φορὰν.*

Ἔτι καὶ ἔτι δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ
αὐτοῦ, ὑπὲρ τοῦ ὄρου τοῦ προσκομισθέντος Κυρίῳ
τῷ Θεῷ, ὅπως ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ
τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον
αὐτοῦ θυσιαστήριον, εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. Ὑπὲρ τῆς
Ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ πά-
σης ἐπίσκοπης, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν
Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας (62), παντὸς τοῦ
πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύ-
ριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ. Ὑπὲρ βασι-
λέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθῶμεν· ἵνα εἰρηνεύου-
ται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἤραμον καὶ ἡσύχιον βίον
ἔχοντες, διδάσωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.
Τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν· ὅπως κοινωνεῖ
γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιωθῶμεν. Ὑπὲρ
τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσασμένων δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῆς
εὐκρασίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσφορίας τῶν καρπῶν
δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν νεοφωτιστῶν δεηθῶμεν· ὅπως
βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει, πάντες ὑπὲρ ἄλλων παρα-
καλέσθωσαν (63). Ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ
χαρίτι σου· ἀναστάντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τοῦ
Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέ-
τω· Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγαλύνυμος, ὁ μέγας ἡ
βουλή, καὶ κραταῖος τοῖς ἔργοις, ὁ Θεὸς καὶ Πάτερ
τοῦ ἁγίου Παιδὸς σου Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν,
ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποιμνίόν σου τοῦτο,
ὃ δι' αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου, καὶ
ἀγίαςας ἡμῶν τὸ σῶμα (64) καὶ τὴν ψυχὴν καταξίω-
σον καθαρὸς γενομένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς
καὶ πνεύματος, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν,
καὶ μηδένα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνης, ἀλλὰ βοηθὸς ἡμῶν
γενεοῦ, ἀκλιήπτωρ, ὑπερασπιστὴς, διὰ τοῦ Χριστοῦ
σου· μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχα-
ριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας·
Ἀμήν. Καὶ μετὰ τὸ πάντας εἰπεῖν, Ἀμήν· ὁ ἐπί-
σκοπος λεγέτω· Πρόσχωμεν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος προ-
φωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ
ὁ λαὸς ὑπακούετω· (65) Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς

⁶² I Tim. II, 2. ⁶³ Jer. xxxii, 19. ⁶⁴ II Cor. vii, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(62) Καὶ ὑπηρεσίας. Desunt in cod. Vind. ac sane abesse hinc possunt. CLER.

(63) Ὑπὲρ ἄλλων παρακαλέσθωσαν. In eodem codice ὑπὲρ ἄλλων παρακαλέσωμεν. Quod rectius, si legas ὑπὲρ ἄλλων. Id.

(64) Τὸ σῶμα. Τὰ σώματα in cod. Vindob., quod melius. Id.

(65) Ὑπακούετω. Dixi nonnihil supra. Nunc adicio emendationem in S. Athanasio. Apologia ad

Constantium imperat., p. 683 : Ποῦ πρέπον ἦν καὶ θεῖον ὑπακούσαι τὸν λαὸν τὸ Ἀμήν ; Ubi consensum erat et sanctum, ut populus responderet Amen? non ὑπακούσαι, ut audiret. Patet ex eo quod sequitur eadem pag. : ἐάν τοσοῦτων λαῶν συνελλθόντων μετέγνηται φωνή, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν· ubi et in tantisque populis in unum congregatis, una et orientur, dicentium Deo : Amen. Cot.

Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητὸς ἂν εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ἐ δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ὡσαννὰ τῷ Υἱῷ Δαβὶδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν· Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. Καὶ μετὰ τοῦτο μεταλαμβάνετω ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι, καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ οἱ ἀναγνώσται, καὶ οἱ ψάλται, καὶ οἱ ἀσκηταὶ (66), καὶ ἐν ταῖς γυναῖξιν αἱ διακόνισσαι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ αἱ χήραι, εἶτα τὰ παιδιά, καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ἀνευ θορύβου. Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος (67) διδῶτω τὴν προσφοράν, λέγων (68)· Σῶμα Χριστοῦ· καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω· Ἀμήν. Ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον, καὶ ἐπιτιδοῦς λεγέτω· Αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω· Ἀμήν. Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος (69), ἐν τῷ μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιπούς. Καὶ ὅταν πάντες μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα, εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφῶρια. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω, παυσαμένου τοῦ ψάλλοντος·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Μεταλαμβάντες τοῦ τιμίου σώματος, καὶ τοῦ τιμοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ παρακαλέσωμεν, μὴ εἰς κρίμα, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γενέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν

“ Luc. ii, 14. “ Matth. xxi, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *Oi ἀσκηταί.* Non monachi ascetæ; sed laici, in severioribus pietatis officiis sese exercentes: quales semper inter Christianos existisse dubitari non debet; ut et ecclesiasticas virgines, nequaquam moniales ascetrias. Nam opus, quod notis imus illustratum, ante exortum vitæ monasticæ conscriptum fuit: unde in eo nulla illius mentio, multa habenda, si per tempus licuisset. Vocabulorum autem ἀσκήσεως et ἀσκητῶν in austeriori vita absque monachatu tamen exempla sunt obvia. Ut, ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγυμνάσματα, apud Clementem Alexandrinum Strom. iv; τῶν ἐν ἡμῖν ἐσκητῶν, in Origene t. v, contra Celsum, p. 272. Consulenda ejusdem homilia 19 in Jeremiam, ultimæ editionis p. 193. E; sic Hierosolymitanῶ Cyrillo Catechesi 10, Anna prophetissa filia Phanelis est ἐσκητρία. Parique modo populus Alexandrinus, referente Alexandrina synodo, Athanasium in episcoporum flagitans, appellabat ἕνα τῶν ἀσκητῶν. Et in Synopseos Athanasianæ sine, Lucianus martyr vocatur magnus asceta. Hæc plus satis. Cot.

(67) *Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος.* Dant corpus Christi,ucharisticum panem, jure ordinario sacerdotibus, ive primi sive secundi ordinis, hoc est, episcopi aut presbyteri. Post mille scriptores Incertus a t. P. Francisco Combelisio editus *De captivitate Persica*, p. 346: Ἱερεῖς, οἱ τῶν σεραφίμ μείζοτερον ζήλωμα περιχρῆμενοι. Ἐκεῖνος οὐκ ἐτόλμησεν τῇ χειρὶ οὐ ἀνθρακὸς ἀψασθαι, ἀλλ' ἐν τῇ λαβίδι τοῦτω προσψαυσεν· σὺ δὲ ταῖς χερσίν σου ταῖς πηλίναις τὰ τοῖς σεραφίμ ἀθίχτα (hoc malim quam ἀθέατα) διαδοῖς ποτήρια, Sacerdotes, qui præ seraphim majorem ignitatem consecuti estis (Isa. vi, 6). Ille non ausus sit carbonem manu contingere, sed eam forcipe strinxit: tu vero luteis tuis manibus, intacta seraphimis mysteria distribuisti. Simili jure, dabant quoque

minibus bona voluntas “. Hosanna filio Davidis: benedictus qui venit in nomine Domini “) Deus Dominus; et apparuit nobis: (Hosanna in altissimis.) Post hoc sumat et communicet episcopus; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cano:res et ascetæ; et in feminis diaconissæ, virgines et viduæ; postea pueri; tuncque omnis populus ordine, cum pudore et reverentia, absque strepitu. Ac episcopus quidem tribuat oblatam, dicens: Corpus Christi; et qui recipit, respondeat, Amen; diaconus vero teneat calicem, ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitæ; et qui bibit, Amen respondeat. Psalmus autem tricesimus tertius dicatur, dum reliqui omnes communicant. Cumque universi et universæ communicaverint, accipientes diaconi quæ supersunt, inferant in pastophoria. Et diaconus, quando qui psallit fecerit finem, pronun-

CAPUT XIV

Oratio post communionem.

Percepto pretioso corpore, et pretioso sanguine Christi, agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, ut participes essemus sanctorum ejus mysteriorum; rogemusque id nobis non in judicium ac damnationem fieri, sed in salutem, in utilitatem animæ et corpo-

diaconi tempore Justini martyris; cujus exstat insigne testimonium apologia 2; sed postea id potestatis restrictum fuit canone 15 concilii Arelatensis ii, canone 38 Carthaginensis iv, Gelasii Decreto, etc. Lege S. Basilii epistolam 289; Hugo a S. Victore *De sacramentis*, cap. 38: *Horum diaconorum officium est, corpus et sanguinem Domini distribuere; licet non ubique hoc observetur.* Prætereo usum et abusum laicorum, repressamque quarumdam seminarum insolentiam; quæ ab aliis fuse explicata sunt. Id.

(68) *Λέγων.* Simplici formulæ sequens ætas varie addidit, tam apud Græcos, quam apud Latinos. Insignem inter alia locum S. Augustini Sermone ad infantes *De sacramento*; invenies quoque in Hincmari Opusculo 2, cap. 12, p. 97, et in Bertramo paulo ante finem. Id.

(69) *Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος.* Cyrillus Catechesi Mystagoga ult. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θεοῦ, προτρεπομένου ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ λέγοντος· Γεύσαθε καὶ ἴδετε, δεῖ χρηστὸς ὁ Κύριος (Ps. xxxiii, 9). In missa Appendicis ad librum *Sacramentorum* S. Gregorii p. 265, canitur tune temporis psalmus cxxxviii: *Domine, probasti me*; in Marci autem Liturgia psalmus xli. Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς εὐχ. τῆς κατὰ φιλανθρωπίας ἄλλος. Ὅρ τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ εὐχαριστία ἐπὶ τῆς πηγῆς. Legunt εὐχίτης, vertuntque, *Hinc participat sacerdos euchites, seu orator, pro humanitate alius. Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, etc.* Rectius forsau: Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς. Εὐχ. (pro εὐχῇ). Τῆς κατὰ φιλανθρωπίας. Ψαλμὸς· Ὅρ τρόπον. Et communicat sacerdos. Oratio. Pro humanitate. Psalmus: *Quemadmodum, etc.* Cot.

fecerunt, punivisti; admissio quidem Abelis sacrificio, ut innocentis⁹⁹; fratricidæ autem Caini munere, ut detestandi, fastidito. Et ad hæc Sethum ac Enosum suscepisti, atque Henochum transtulisti¹⁰⁰. Tu enim es opifex hominum, vitæ largitor, indigentia expletor; legum dator, easque servantium remunerator, transgredientium vindex. Qui diluvium ingens mundo propter impie viventium multitudinem intulisti, et eo ex diluvio in arca eripuisti una cum octo animabus justum Noam¹⁰¹, finem quidem eorum qui præterierant, originem vero successurorum. Qui horrendum ignem adversus Sodomitanam pentapolim concitasti¹, et terram frugiferam in salsuginem², propter nequitiam illius incolarum, redegisti, ac sanctum Lotum ex incendio eruisti³. Tu es qui Abrahamum liberasti avita impietate, et mundi hæredem constituisti, ipsique Christum tuum apparere fecisti. Qui Melchisedecum pontificem divini cultus designasti. Qui multa passum famulum tuum Jobum, victorem serpentis, originis malorum, declarasti⁴. Qui Isaacum effecisti filium promissionis. Qui Jacobum duodecim filiorum patrem, ejusque postremos in

multitudinem propagasti, et ad Ægyptum in septuaginta quinque animabus introduxisti⁵. Tu, Domine, non despexisti Josephum; sed illi, pro mercede castitatis tua causa servatæ, dedisti ut Ægyptiis præset. Tu, Domine, Hebræos ab Ægyptiis oppressos, ob promissa patribus eorum facta, non neglexisti; verum, Ægyptiis punitis, liberasti⁶.

Cumque homines legem naturalem corrupissent, et creaturam, modo quidem fortuitam arbitrarentur, modo autem plusquam oportet honorarent, ac tibi omnium Deo compararent; non sivistis errore duci; quin potius edito sancto famulo tuo Moyse, per eum legem scriptam in naturalis adjutorium tribuisti⁷; et creaturas ostendisti opus tuum esse, errorem vero de multitudine deorum, exterminasti. Aaronem et posteros ejus honore sacerdotali decorasti: Hebræos, cum peccarent, castigasti; cum reverterentur, suscepisti: Ægyptios decem plagis ultus es: mari diviso trajecisti Israelitas: insectos Ægyptios delevisti submersione: ligno amarum aquam dulcescere fecisti: ex petra dura aquam profudisti: e cælo manna depluisti: præbuisti ex aere escam, ortygommetram: constituisti nocte columnam ignis ad illustrationem, et die columnam nubis ad umbraculum in astu. Per Jesum ducem exercitus a te declaratum, septem gentes Chananzorum evertisti⁸, Jordanem dirupisti, lu-

σας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας· καὶ τοῦ μὲν Ἀβὲλ, ὡς ὀσίου προσδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ δὲ ἀδελφοκτόνου Κάιν ἀποστραφεῖς τὸ δῶρον, ὡς ἐναγοῦς. Καὶ πρὸς τούτοις τὸν Σήθ, καὶ τὸν Ἐνὼς προσελάβου, καὶ τὸν Ἐνὼχ μετατέθεικας. Σὺ γὰρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῆς ζωῆς χορηγός, καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτῆς καὶ τῶν νόμων δοτῆρ, καὶ τῶν φυλαττόντων· αὐτοὺς μισθαποδοτῆς, καὶ τῶν παραβαινόντων αὐτοὺς ἐκδικος. Ὁ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν ἐπαγαγὼν τῶν κόσμῳ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβησάντων, καὶ τὴν δίκανον Νῶε ρυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν λάρνακι σὺν ὀκτώ ψυχαῖς, τέλος μὲν τῶν παρφηγῶτων, ἀρχὴν δὲ τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι. Ὁ τὸ φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς Σοδομητῆς πενταπόλεως ἐξάψας, καὶ γῆν καρποφόρον εἰς ἄμην θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ, καὶ τὸν δσιον Λὼτ ἐξαρκάσας τοῦ ἐμπρησμοῦ. Σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραὰμ ρυσάμενος προγονικῆς ἀσεθείας, καὶ κληρονόμον τοῦ κόσμου καταστήσας, καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν Χριστὸν σου. Ὁ τὸν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερεὰ τῆς λατρείας προχειρισάμενος. Ὁ τὸν πολύτλαντα θεράποντά σου Ἰὼβ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου δρεως ἀναδείξας. Ὁ τὸν Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας υἱὸν ποιησάμενος· ὁ τὸν Ἰακώβ πατέρα δώδεκα παίδων, καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος χέας, καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Ἀγυπτὸν ἐν ἑβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς. Σὺ Κύριε, Ἰωσήφ (54) οὐχ ὑπερέβδεις· ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἀρχεῖν. Σὺ Κύριε, Ἑβραίους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπονουμένους οὐ περιεβδεις, διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας· ἀλλ' ἐρρύσω, κολάσας Αἰγυπτίους. Παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τὴν κτίσιν, ποτὲ μὲν αὐτόματον νομισάντων, ποτὲ δὲ πλεῖον ἢ δεῖ τιμῆσάντων, καὶ σοὶ τῷ Θεῷ τῶν πάντων συνταττόντων· οὐκ εἰσας πλανᾶσθαι, ἀλλὰ ἀναδείξας τὸν ἄγιον σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον δέδωκας, καὶ τὴν κτίσιν ἐδείξας σὸν ἔργον εἶναι, τὴν δὲ πολύθεον πλάνην ἐξώρισας. Τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῆ τιμῆ ἐδόξασας· Ἑβραίους ἀμαρτόντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω· τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῃ ἐτιμωρήσω· θάλασσαν διελὼν, Ἰσραηλίτας διεβίθασας· Αἰγυπτίους ἐπιδιώξαντας ὑποβρυχίους ἀπόλεσας (55)· Ἐύλω πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας· ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ὕδωρ ἀνέχεας· ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας· τροφήν ἐξ ἀέρος ὄρτυγομήτραν· στυλὸν πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν, καὶ στυλὸν νεφέλης ἡμέραν πρὸς σκίασμὸν ὀλίπους. Τὸν Ἰησοῦν στρατηγὸν ἀναδείξας, ἐπὶ ἔθνη Χανααναίων δι' αὐτοῦ καθέλιξας, Ἰορδάνην διεβρήξας, τοὺς ποταμοὺς Ἠθὰμ ἐξήρανας, τεῖχη κατέρριψας (56) ἄνευ

⁹⁹ Gen. iv. ¹⁰⁰ Eccli. xlix, 19; Gen. iv, v. ¹⁰¹ Gen. vi, vii; I Petr. iii, 20. ¹ Gen. xix; Sap. x, 6. ² Psal. cvii, 34. ³ Gen. xii, etc. ⁴ I. Ignat. interpol. ad Trall. 10 ad Sm. 7. ⁵ Gen. xlvi, 27 apud LXX. ⁶ Exod. i, etc. ⁷ I. Isa. viii 20 in LXX. ⁸ Jos. iii, 10.

VARIORUM NOTÆ.

(54) Ἰωσήφ. Melius τὸν Ἰωσήφ, in cod. Vind. CLER.

(55) Ἀπόλεσας. Ἐκόλασας, C. V. minus bene, cum Ægyptii non pœnas tantum dederint, quod su-

perstitibus potuit contingere, sed funditus perierint. lb.

(56) Κατέρριψας. Recte quidem, sed nec male in cod. Vind. κατέρριψας perrupisti. lb.

μηχανμάτων και χειρὸς ἀνθρωπίνης. Ὑπὲρ ἀπάντων σοι ἡ δόξα, Δέσποτα παντοκράτορ. Σὲ προσκυνούσιν ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν, αἰώνων· τὰ χερουβιμ, καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα σερραφίμ, ταῖς μὲν δυοὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυοὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυοὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, ἅμα χιλίαις χιλιάσιν ἀρχαγγέλων, καὶ μυριάσις μυριάσιν ἀγγέλων, ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βοῶσαι· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐξῆς λεγέτω· Ἅγιος γὰρ εἰ ὡς ἀληθῶς, καὶ πανάγιος, ὕψιστος καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἅγιος δὲ καὶ ὁ μονογενὴς σου Υἱὸς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ὃς εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός σοι τῷ Θεῷ αὐτοῦ καὶ Πατρὶ, εἰς τε δημιουργίαν διάφορον, καὶ πρόνοιαν κατ' ἄλλῃον, οὐ περιεῖθε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπολλύμενον, ἀλλὰ μετὰ φυσικὸν νόμον, μετὰ νομικὴν παραίνεσιν, μετὰ προφητικὸς ἐλέγχους, καὶ τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιστάσις, παραφθειρόντων σὺν τῷ Θεῷ καὶ τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τῆς μήμηρος ἐκβαλλόντων τὸν κατακλυσμὸν, τὴν ἐκπύρωσιν, τὰς κατ' Αἰγυπτίῳν πληγὰς, τὰς κατὰ Παλαιστηνῶν σφαγὰς, καὶ μελλόντων ὅσον οὐδέπω ἀπολλύσθαι πάντων, εὐδόκησεν αὐτὸς γνῶμη σὴ ὁ δημιουργὸς ἀνθρώπου, ἀνθρώπος γενέσθαι, ὁ νομοθέτης ὑπὸ νόμους, ὁ ἀρχιερεὺς ἱερέων, ὁ ποιμὴν πρόβατον, καὶ ἐξουμενιστὸς σε τὸν αὐτοῦ Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ τῷ κόσμῳ καθήλαξε, καὶ τῆς ἐπιχειμένης ὀργῆς τοὺς πάντας ἠλευθέρωσε, γενόμενος ἐκ παρθένου, γενόμενος ἐν σαρκί, ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ προβήθεισας προφητείας ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ Ἀβραάμ, φυλῆς Ἰουδα· καὶ γέγονεν ἐν μήτρᾳ παρθένου ὁ διαπλάσσων πάντας τοὺς γεννημένους, καὶ ἐνεσαρκώθη ὁ ἄσαρκος, ὁ ἀχρόνως γεννηθεὶς ἐν χρόνῳ γεγένηται· πολιτευσάμενος ὁσίως καὶ παιδεύσας ἐνθέσμως, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐξ ἀνθρώπων ἀπελάσας, σημεῖά τε καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ ποιήσας· τροφῆς καὶ ποτοῦ καὶ ὕπνου μεταλαβὼν, ὁ τρέφων πάντας τοὺς χρήζοντας τροφῆς, καὶ ἐμπιμπλῶν πᾶν ζῶον εὐδοκίᾳ· ἐφάνέρωσέ σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀγνοοῦσιν αὐτὸ, τὴν ἀγνοίαν ἐφυγάδευσε, τὴν εὐσέβειαν ἀνεζωπύρωσε, τὸ θέλημά σου ἐπλήρωσε, τὸ ἔργον ὃ ἔδωκας αὐτῷ ἐτελείωσε. Καὶ ταῦτα πάντα κατορθώσας, χερσὶν ἀνόμων κατασχεθεὶς, ἱερέων καὶ ἀρχιερέων ψευδωνύμων καὶ λαοῦ παρανόμου, προδοσίᾳ τοῦ τὴν κακίαν νοσήσαντος, καὶ πολλὰ παθὼν ὑπ' αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἀτιμίαν ὑποστάς· σὴ συγχωρήσει, παραδοθεὶς Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι, καὶ κριθεὶς ὁ χριτῆς, καὶ κατακριθεὶς ὁ Σωτὴρ, σταυρῷ προστελώθη ὁ ἀπαθὴς, καὶ ἀπέθανεν ὁ τῆ φύσει ἀθάνα-

vios Ethan siccasti⁹; muros prostravisti absque machinis et absque manu humana¹⁰. Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens. ¹¹ Te adorant innumerabiles copix angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatum, potestatum, virtutum, exercituum, sæculorum seu æternorum; et cherubini; item seraphini senis alis præditi, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, et duabus aliis volantes¹², ac dicentes una cum mille millibus archangelorum et denis millibus denum millibus angelorum¹³, indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus (et omnis populus simul dicat): « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth: pleni sunt cæli et terra gloria ejus: Benedictus in sæcula. Amen¹⁴. » Et pontifex postea dicat: Sanctus enim vere es, ac sanctissimus, altissimus et superexaltatus in sæcula. Sanctus quoque unigenitus tuus Filius, Dominus noster et Deus, Jesus Christus; qui ad omnia tibi Deo suo et Patri, tum in varia creatione, tum in providentia convenienti, ministrans, non despexit genus humanum quod peribat: sed post naturalem legem, post legalem admonitionem, post propheticas reprehensiones, et angelorum præfecturas; cum legem naturalem una cum lege scripta seu posita violarent, atque e memoria abjicerent diluvium, conflagrationem Sodomiticam, plagas Ægyptiis, et cædes Palæstinis illatas, cumque illico perituri essent omnes; ex sententia tua ipse elegit, creator hominis, homo fieri; legislator, sub legibus; pontifex, hostia; pastor, ovis; et te suum Deum ac Patrem placavit atque mundo reconciliavit, cunctosque ab imminente ira liberavit, factus ex virgine, factus in carne, Deus Verbum, dilectus Filius, primogenitus omnis creaturæ, et secundum prophetias ab ipso de se prædictas ortus ex semine Davidi et Abrahami ac de tribu Judæ: ¹⁵ et factus est in utero Virginis, formator omnium qui gignuntur; incarnatus est, qui carnis expers; qui sine tempore genitus, in tempore natus est: sancte vixit, et legitime docuit; omnem morbum et omnem infirmitatem ab hominibus expulit; signa et prodigia in populo edidit: cibum, potum, somnum cepit is; qui cunctos alimento indigentes nutrit, omneque animal implet beneplacito¹⁶: manifestavit nomen tuum iis qui illud ignorabant; fugavit ignorantiam; pietatem exsuscitavit; voluntatem tuam implevit; opus quod ei dedisti, consummavit¹⁷: atque his omnibus feliciter gestis, per proditionem illius qui malitiæ morbo languebat, comprehensus est manibus flagitiosorum, nempe falso nomine gaudentium sacerdotum ac pontificum, et populi iniqui; a quibus multa passus est, et omnem¹⁸ ignominiam sus-

⁹ Psal. LXXIII, 15.¹⁰ Jos. vi.¹¹ Ignat. interpol. ad Trall. 5.¹² Isa. vi, 2.¹³ Dan. vii, 10.¹⁴ Isa. vi, 5.¹⁵ Ignat. interpol. ad Trall. 10; ad Sm. 1; ad Magn. 11.¹⁶ Psal. CXLIV, 16.¹⁷ Joan. xvii.¹⁸ Ignat. interp. ad Trall. 10.

tinuit, permissu tuo; traditus est Pilato præsi; A
judicatus est, iudex; condemnatus est, Salvator;
cruci affixus est, qui pati non potest; mortuus est,
natura immortalis; sepultus est, vitæ effector; ut
illos propter quos advenerat, a passione solveret,
et à morte eriperet, ut diaboli vincula rumperet, il-
liusque ex fallacia liberaret homines: resurrexit e
mortuis tertia die: quadraginta diebus commoratus
cum discipulis, assumptus est in cælos; et ad dexte-
ram assidet tibi, Deo ac Patri suo. ¹⁹ Memores igitur
eorum quæ propter nos pertulit, gratias agimus
tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at
quantum possumus; et constitutionem ejus imple-
mus. In qua enim nocte tradebatur, pane sanctis ac
immaculatis manibus suis accepto, et elevatis oculis
ad te Deum suum ac Patrem, fregit, et dedit dis-
cipulis, dicens: « Hoc est mysterium Novi Testa-
menti, accipite ex eo, manducate: hoc est corpus
meum, quod pro multis frangitur, in remissionem
peccatorum. Similiter calicem miscuit ex vino et
aqua, sanctificavit, ac dedit eisdem, dicens: Bibite
ex eo omnes: hic est sanguis meus, qui pro multis
effunditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in
meam commemorationem. Quotiescunque enim
manducabitis panem hunc, et bibetis hunc calicem,
mortem meam annuntiabitis, donec veniam ²⁰. »
²¹ Itaque memores passionis ejus, et mortis, et a
mortuis resurrectionis, atque in cælum reditus;
necnon secundi adventus, quem idem facturus est,
in quo cum gloria et potestate veniet judicare vivos
et mortuos ²², et reddere singulis juxta opera eor-
um ²³; tibi regi ac Deo panem hunc et calicem
hunc offerimus, secundum constitutionem ejus,
gratias tibi per eum agentes, quia nos dignos ha-
buisti, qui staremus coram te, ac sacerdotio fun-
geremur tibi; et poscimus te, ut super hæc dona in
conspectu tuo proposita placate respicias, tu qui
nullius indiges Deus, et beneplacatus in eis ad hono-
rem Christi tui, atque supra hoc sacrificium
mittas sanctum tuum Spiritum, testem passionum
Domini Jesu, ut exhibeat panem hunc corpus Chri-
sti tui, et calicem hunc sanguinem Christi tui, quo
participes illius, ad pietatem confirmetur, remis-
sionem peccatorum consequantur, diabolo ejusque
errore liberentur, Spiritu sancto repleantur, digni
Christo tuo fiant, vitam sempiternam impetrent, te
illis reconciliato, Domine omnipotens. Adhuc ora-

Α τός, και ἐτάφη ὁ ζωοποιός, ἵνα πάθους λύση και θα-
νάτου ἐξέλθῃται τούτους τούς (57) δι' οὓς παραγένετο,
και ῥήξη τὰ δεσμά τοῦ διαβόλου, και ῥύσῃται τούς
ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ· και ἀνέστη ἐκ
νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· και τεσσαράκοντα ἡμέρας
ἐνδιατρίψας (58) τοῖς μαθηταῖς, ἀνελήφθη εἰς τούς
οὐρανοὺς, και ἐκαθέσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ και
Πατρὸς αὐτοῦ. Μνησθημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινε,
εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον φεί-
λομεν, ἀλλ' ὅσον δυναμέθα, και τὴν διάταξιν αὐτοῦ
πληροῦμεν. Ἐν ἧ γὰρ νυκτὶ παραδόδοτο, λαβὼν ἄρτον
ταῖς ἀγλαῖς και ἀμώμοις αὐτοῦ χειρσὶ, και ἀναβλέψας
πρὸς σὲ τὸν Θεὸν αὐτοῦ και Πατέρα, και κλάσας,
ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς εἰπὼν· « Τοῦτο τὸ μυστήριον
τῆς Καινῆς Διαθήκης· λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε· τοῦτό
ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ περι πολλῶν θρυπτόμενον εἰς
ἄφασιν ἁμαρτιῶν· ὡσαύτως και τὸ ποτήριον κεράσας
ἐξ οἴνου και ὕδατος (59), και ἀγιάσας, ἐπίδωκεν ²⁰
αὐτοῖς, λέγων· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τὸ
αἷμά μου, τὸ περι πολλῶν ἐκχυρόμενον εἰς ἄφασιν
ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.
Ἵσάκις γὰρ ἔδη ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, και πί-
νητε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν
καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἔλθω. » Μνησθημένοι τοῦ-
νυ τοῦ πάθους αὐτοῦ, και τοῦ θανάτου, και τῆς ἐκ
νεκρῶν ἀναστάσεως, και τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπαύ-
σου, και τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας,
ἐν ἧ ἔρχεται μετὰ δόξης και δυνάμεως κρίνει ζῶντας
και νεκρούς, και ἀποδοῦναι ἕκαστῳ κατὰ τὰ ἔργα
αὐτοῦ, προσφερόμεν σοι τῷ βασιλεῖ και Θεῷ, κατὰ
τὴν αὐτοῦ διάταξιν, τὸν ἄρτον τοῦτον, και τὸ ποτήριον
τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατηξίω-
σας ἡμᾶς ἑσθάναι ἐνώπιόν σου, και ἱερατεῦσαι σοι,
και ἀξιούμεν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιδότης ἐπὶ τὰ
προκαίμενα ὄψρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνεσθής
Θεός, και εὐδοκῆσης ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ
σου, και καταπέμψης τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν
θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ Κυ-
ρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφήνη τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ
Χριστοῦ σου, και τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χρι-
στοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ, βεβαιωθῶσι
πρὸς εὐσέθειαν, ἀφάσεως ἁμαρτημάτων τύχῃσι, τοῦ
διαβόλου και τῆς πλάνης αὐτοῦ βυσθῶσι, Πνεύματος
ἀγίου πληρωθῶσιν, ἀξιοῦ τοῦ Χριστοῦ σου γίνεσθαι,
D ζωῆς αἰωνίου τύχῃσι, σοῦ καταλλαγέντος αὐτοῖς.
Ἄεστοτε παντοκράτορ. Ἐστὶ δέδομάθ σου, Κύριε, και
ὕπερ τῆς ἀγλας σου Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ πειρῶν

¹⁹ Nicol. Methon. *De corpore et sanguine Christi*.
²⁰ Nic. Methon. ἡμῶν. ²¹ Ignat. interpol. ad Magn. 41. ²² Marc. xiii, 26; II Tim. iv, 1. ²³ Rom. u, 6.

VARIORUM NOTÆ.

(57) Τούτος. Deest rectius in cod. Vind. CLen.
(58) Ἐνδιατρίψας. Συνδιατρίψας melius in cod. Vindob. Ib.
(59) Τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου και ὕδατος. Contra duas hæreses ex adverso pugnantes; Mono-physitarum et Armeniorum solo vino in mysteriis utentium, atque aquariorum sive hydroparastatarum sola aqua. De his observabilis et varia lectio ad *Leg. Novell.* Theodosii tit. 3 *De Judæis, Hydro-*

parastatas, et Hydrophobos; prima in *Novellis*; altera citante Rabano vel alio cap. 47, lib. *contra Judæos*: quæ explicari potest per Eriphanium ubi de Ebionæis: docet enim eos hæreticos aquam pro Deo habuisse, illamque meram in sanctum calicem immixsisse. Erunt itaque hydrophobæ vel hydrophobæ, qui aquam reverentur. Hydrotheitas habes apud anony- mum *De hæresibus* scriptorem a Sirimondo in lucem emissum, hæresi 75. Cur.

Εἰς περάτων, ἦν περιποιήσω τῷ τιμῇ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διαφυλάξεις ἀσειστον καὶ ἀκλυδώνιστον, ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὀρθοτομούσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἐτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς τοῦ προσφέροντός σοι οὐδενίας, καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου, ὑπὲρ τῶν διακόνων καὶ παντὸς τοῦ κλήρου, ἵνα πάντας σοφίσας, Πνεύματος ἁγίου πλοηρώσης. Ἐτι παρακαλοῦμέν σε, Κύριε, ὑπὲρ τοῦ βασιλείου, καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρηνεύονται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ διαύγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, δοξάζωμέν σε διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Ἐτι προσφερόμεν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγκαστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν, καὶ πάντων ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὄνόματα. Ἐτι προσφερόμεν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναδείξης αὐτὸν εἰς ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἁγιον ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἀγνείᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδένα ἡμῶν ἀπόδητον ποιήσης. Ἐτι ἀξιούμεν σε καὶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀβρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν περικραῖ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν θημεύσει, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοιπορούντων ὅπως ἐπίκουρος (60) γένῃ πάντων βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ. Ἐτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς καὶ διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου, ὑπὲρ τῶν ἐξωθέντων καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθόν, καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν πραύνης. Ἐτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὑπὲρ τῶν γεμιζομένων ὑπὸ τοῦ ἁλλοτρίου (61), καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν· ὅπως τοὺς μὲν τελειώσης ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαρῖσης ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετένοιαν προσδέξῃ, καὶ συγχωρήσης καὶ αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Ἐτι προσφερόμεν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν· ὅπως ἀνελλιπῶς μεταλαμβάνοντες τῶν παρὰ σοῦ ἀγαθῶν, αἰνῶμέν σε ἀπαύστως, τὸν διδόντα τροφὴν πάσῃ σαρκί. Ἐτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπόντων· ὅπως ἅπαντας ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ Θεοῦ πάσης ἀισθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλείου ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ὅτι σοι πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνσεις, τῷ Πατρὶ,

A mus te, Domine, pro sancta Ecclesia tua, quæ a finibus ad fines extenditur, quam acquisisti pretioso sanguine Christi tui; ut eam inconcussam ac minime fluctuantem conserves usque in sæculi concummationem: item pro universo episcopatu, recte verbum veritatis tractante ac distribuente. Adhuc rogamus te pro me nullius pretii homine, qui tibi offero; et pro omni presbyterio, pro diaconis, ac universo clero; ut omnes sapientiam a te edoctos, Spiritu sancto impleas. Adhuc rogamus te, Domine, pro rege, et iis qui in sublimitate sunt²⁴, et pro cuncto exercitu; ut res nostræ in pace versentur; quo totum vitæ nostræ tempus in quiete et concordia trajicientes, te per Jesum Christum spem nostram gloria afficiamus. Adhuc offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a sæculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, iustis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis et omnibus quorum tu nosti nomina. Adhuc offerimus tibi pro populo hoc; ut eum in laudem Christi tui exhibeas regale sacerdotium, gentem sanctam: pro iis qui in virginitate et castitate vivunt; pro viduis Ecclesiæ; pro iis qui in nuptiis honestis, ac in progeneratione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuæ, uti nostrum neminem rejiciendum habeas. Adhuc poscimus te pro urbe hac, et habitantibus in ea; pro ægrotis, pro dura servitute afflictis; pro exsulibus; pro proscrip-tis; pro navigantibus, et iter facientibus; ut sis auxiliator, omnium adjutor ac defensor. Adhuc rogamus te pro iis qui oderunt nos, et propter nomen tuum nos persequantur; pro iis qui foris sunt, ac errant: ut adducas eos ad bonum, et furorem eorum mitiges. Iterum rogamus te pro Ecclesiæ catechumenis; et pro iis qui ab adversario jactantur; et pro pœnitentiam agentibus fratribus nostris: ut primos quidem perficias in fide; alteros vero munda a vexatione mali; tertiorum autem pœnitentiam suscipias, condonesque cum iis, tum nobis quæ deliquimus. Offerimus quoque tibi pro aeris temperata, et frugum ubertate; ut indesinenter bona a te collata mercipientes, assidue laudemus te, qui das escam omni carni. Etiam rogamus te pro iis, qui ob causam probabilem absentes sunt: ut omnes nos in pietate conservatos a te, in Christi tui, Dei universæ naturæ sub sensum et intelligentiam cadentis, regisque nostri regno congreges, immutabiles, inculpato, irreprehensos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc, et semper, et in

²⁴ 1 Tim. 11, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(60) Ἐπίκουρος. Πάντων ἐπίκουρος, in Vindob. cod. ut in versione Latina. CLER.

(61) Χειμαζόμενοι ὑπὸ τοῦ ἁλλοτρίου. Qui cap. 35 et 37 Χειμαζόμενοι simpliciter dicuntur, ut cap. 30 Ancyrano 17, et a Maximo ad caput vi Eccle-

siasticæ hierarchiæ. Χειμαζόμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, aut ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου, in Eucologiois. Sic eosdem energumenos invenies appellatos ἐνοχλουμένους ἐπὶ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐνοχλουμένους. Cot.

infinita ac sempiterna sæcula sæculorum. Atque
omnis populus Amen respondeat. Et dicat episcopus : Pax Dei sit cum omnibus vobis. Cunctusque
populus respondeat : Et cum spiritu tuo. Ac diaconus iterum prædicet :

CAPUT XIII.

Oratio pro fidelibus post divinam oblationem.

Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum ejus, pro munere, quod Domino Deo oblatum est ; ut Deus, qui bonus est, illud, mediante Christo suo, recipiat in cœleste suum altare, ad odorem suavitatis. Pro Ecclesia hac, et populo oremus ; pro universo episcopatu, omni presbyterio, cuncto Christi diaconio ac ministerio, omni Ecclesiæ cœtu cremus ; ut Dominus universos conservet atque custodiat. Pro regibus, et in sublimi potestate constitutis oremus ; ut res nostræ pacificæ sint ; quo vitam quietam et tranquillam nacti, in omni pietate ac morum castitate degamus⁸². Sanctorum martyrum memores simus, ut digni habeamur participes fieri eorum certaminis. Pro iis qui in fide requieverunt oremus. Pro cœli temperatura et frugum maturitate oremus. Pro recenter baptismo illuminatis oremus, ut confirmentur in fide ; omnes, alii ab aliis incitentur. Suscita nos, Deus, in gratia tua. Suscitati, nos ipsos Deo per Christum ejus commendemus. Et episcopus dicat : Deus, qui magnus et magni nominis es, magnus consilio⁸³, et potens operibus ; Deus et Pater sancti Filii tui Jesu Salvatoris nostri, respice super nos ac super gregem tuum hunc, quem per eum delegisti ad nominis tui gloriam ; et sanctificans corpus nostrum et animam nostram, concede, ut effecti puri ab omni inquinamento carnis ac spiritus⁸⁴, proposita bona consequamur ; neminemque nostrum indignum judices, verum sis noster adjutor, opitulator, propugnator, per Christum tuum ; cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et postquam omnes dixerint, Amen ; diaconus dicat : Attendamus. Ac episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus, unus Dominus, unus Jesus Christus, in gloriam Dei Patris, benedictus in sæcula. Amen. Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in ho-

καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλειπτοὺς καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Ἀμήν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εἰπάτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Καὶ ὁ διάκονος κηρυσσέτω πάλιν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Προσφωνησις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφοράν.

Ἐτι καὶ ἐτι δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος Κυρίῳ τῷ Θεῷ, ὅπως ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον, εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. Ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας (62), παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ. Ὑπὲρ βασιλέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθῶμεν· ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἤραμον καὶ ἡσύχιον βίον ἔχοντες, διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. Τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν· ὅπως κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιωθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῆς εὐκрасίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσφορίας τῶν καρπῶν δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν νεοφωτιστῶν δεηθῶμεν· ὅπως βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει, πάντες ὑπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν (63). Ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ χάριτι σου· ἀναστάντες καυτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθῶμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγαλύνυμος, ὁ μέγας τῆ βουλή, καὶ κραταῖος τοῖς ἔργοις, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ ἁγίου Παιδός σου Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποιμνίον σου τοῦτο, ὃ δι' αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου, καὶ ἁγιάσας ἡμῶν τὸ σῶμα (64) καὶ τὴν ψυχὴν καταξίωσον καθαρὸς γενομένος ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν, καὶ μηδὲνα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνης, ἀλλὰ βοηθὸς ἡμῶν γενεοῦ, ἀκίτηκτωρ, ὑπεραπιστῆς, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ μετὰ τὸ πάντας εἰπεῖν, Ἀμήν· ὁ διάκονος λεγέτω· Πρόσχωμεν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ λαὸς ὑπακούετω· (65) Εἰς ἄγιος, εἰς Κύριος, εἰς

⁸² 1 Tim. II, 2. ⁸³ Jer. XXXII, 19. ⁸⁴ II Cor. VII, 1.

VARIORUM NOTÆ.

(62) Καὶ ὑπηρεσίας. Desunt in cod. Vind. ac sane abesse hinc possunt. CLER.

(63) Ὑπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν. In eodem codice ὑπὲρ ἄλλῶν παρακαλέσωμεν. Quod rectius, si legas ὑπ' ἄλλῶν. Id.

(64) Τὸ σῶμα. Τὰ σώματα in cod. Vindob., quod melius. Id.

(65) Ὑπακούετω. Dixi nonnihil supra. Nunc adficio emendationem in S. Athanasio. Apologia ad

Constantium imperat., p. 685 : Ποῦ πρόπον ἦν καὶ οἷον ὑπακούσαι τὸν λαὸν τὸ Ἀμήν ; Ubi conveniens erat ei sanctum, ut populus responderet Amen ? non ἔπακούσαι, ut audiret. Patet ex eo quod sequitur eadem pag. : ἐάν τοσοῦτων λαῶν συνελθόντων μία γένηται φωνή, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν· ubi ex tot tantisque populis in unum congregatis, una vox oritur, dicentium Deo : Amen. Cot.

Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητὸς ἄ
εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ
ἐπὶ τῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ὡσαννὰ τῷ
Υἱῷ Δαβὶδ· εὐλογημένοι οἱ ἐρχόμενοι ἐν ὀνόματι
Κυρίου, » Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν « Ὡσαννὰ
ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Καὶ μετὰ τοῦτο μεταλαμβάνετω
ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι,
καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ οἱ ἀναγνώσται, καὶ οἱ ψάλται,
καὶ οἱ ἀσκηταὶ (66), καὶ ἐν ταῖς γυναιξίν αἱ διακόν
νισσαι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ αἱ χῆραι, εἶτα τὰ παιδιά,
καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐ
λαθείας ἄνευ βοῦδου. Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος (67) δι
δῶτω τὴν προσφορὰν, λέγων (68)· Σῶμα Χριστοῦ·
καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω· Ἀμήν. Ὁ δὲ διάκονος κατ
εγέτω τὸ ποτήριον, καὶ ἐπιδοῦς λεγέτω· Αἷμα
Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω· Ἀμήν.
Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος (69), ἐν τῷ
μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιποὺς. Καὶ ὅταν πάντες B
μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα, εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφόρια. Καὶ ὁ
διάκονος λεγέτω, παυσάμενον τοῦ ψάλλοντος·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Μεταλαμβάνοντες τοῦ τιμίου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου
αἵματος τοῦ Χριστοῦ, εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι
ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ πα
ρακαλέσωμεν, μὴ εἰς κρίμα, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γε
νέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλάκην

⁶⁶ Luc. II, 14. ⁶⁷ Matth. XXI, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *Oi ασκηταί.* Non monachi ascetæ; sed laici, C
in severioribus pietatis officiis sese exercentes: quales semper inter Christianos existisse dubitari non debet; ut et ecclesiasticas virgines, nequaquam moniales ascetrias. Nam opus, quod notis imus illustratum, ante exortum vitæ monasticæ conscriptum fuit: unde in eo nulla illius mentio, multa habenda, si per tempus licuisset. Vocabulorum autem ἀσκήσεως et ἀσκητῶν in austeriori vita absque monachatu tamen exempla sunt obvia. Uti, ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγυμνάσματα, apud Clementem Alexandrinum Strom. IV; τῶν ἐν ἡμῖν ἀσκητῶν, in Origene I, V, contra Celsum, p. 272. Consulenda ejusdem homilia 19 in Jeremiam, ultima editionis p. 195. E; sic Hierosolymitanus Cyrillo Catechesi 10, Anna prophetissa filia Phanuelis est ἀσκήτρια. Parique modo populus Alexandrinus, referente Alexandrina synodo, Athanasium in episcopum flagitans, appellabat ἕνα τῶν ἀσκητῶν. Et in Synopseos Athanasianæ sine, Lucianum martyr vocatur magnus asceta. Hæc plus satis. Cor.

(67) *Kai ὁ μὲν ἐπίσκοπος.* Dant corpus Christi, eucharisticum panem, jure ordinario sacerdotes, sive primi sive secundi ordinis, hoc est, episcopi aut presbyteri. Post mille scriptores incertus a R. P. Francisco Combelsio editus *De captivitate Persica*, p. 346: Ἱερεῖς, οἱ τῶν σεραφίμ μειζότερον ἀξίωμα περικείμενοι. Ἐκεῖνος οὐκ ἐτόλμησεν τῇ χειρὶ τοῦ ἀνθρακὸς ἅψασθαι, ἀλλ' ἐν τῇ λαβίδι τοῦτου προσέψασεν· σὺ δὲ ταῖς χερσίν σου ταῖς πηλῖναις τὰ τοῖς σεραφίμ ἄδικτα (hoc nialim quami ἀθέατα) διαδοῖς μυστήρια, Sacerdotes, qui præ seraphim majorem dignitatem consecuti estis (Isa. VI, b). Ille non ausus est carbonem manu contingere, sed eam forcipe strinxit: tu vero luteis tuis manibus, intacta seraphimis mysteria distribuis. Simili jure, dabant quoque

minibus bona voluntas ⁶⁶. Hosanna filio Davidis: benedictus qui venit in nomine Domini ⁶⁷; Deus Dominus; et apparuit nobis: « Hosanna in altissimis. » Post hoc sumat et communicet episcopus; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cano:res et ascetæ; et in feminis diaconissæ, virgines et viduæ; postea pueri; tuncque omnis populus ordine, cum pudore et reverentia, absque strepitu. Ac episcopus quidem tribuat oblatam, dicens: Corpus Christi; et qui recipit, respondeat, Amen; diaconus vero teneat calicem, ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitæ; et qui bibit, Amen respondeat. Psalmus autem tricesimus tertius dicatur, dum reliqui omnes communicant. Cumque universi et universæ communicaverint, accipientes diaconi quæ supersunt, inferant in pastophoria. Et diaconus, quando qui psallit fecerit finem, pronun
tiet:

CAPUT XIV

Oratio post communionem.

Percepto pretioso corpore, et pretioso sanguine Christi, agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, ut participes essemus sanctorum ejus mysterium; rogemusque id nobis non in judicium ac damnationem fieri, sed in salutem, in utilitatem animæ et corpo-

diaconi tempore Justini martyris; cujus exstat insigne testimonium apologia 2; sed postea id potestatis restrictum fuit canone 15 concilii Arelaten-
sis II, canone 38 Carthagenensis IV, Gelasii Decreto, etc. Lege S. Basilii epistolam 289; Hugo a S. Victore *De sacramentis*, cap. 38: *Horum diaconorum officium est, corpus et sanguinem Domini distribuere; licet non ubique hoc observetur. Præterea usum et abusum laicorum, repressamque quarumdam feminarum insolentiam; quæ ab aliis fuse explicata sunt. Id.*

(68) *Λέγων.* Simplicii formulæ sequens ætas varie addidit, tam apud Græcos, quam apud Latinos. Insignem inter alia locum S. Augustini Sermone ad infantes *De sacramento*; invenies quoque in Hincmari Opusculo 2, cap. 12, p. 97, et in Bertramo paulo ante finem. Id.

(69) *Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος.* Cyrillus Catechesi Mystagogica ult. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θεοῦ, προετοιμημένου ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ λέγοντος· Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος (Ps. XXXIII, 9). In missa Appendicis ad librum *Sacramentorum* S. Gregorii p. 265, canitur tunc temporis psalmus cxxxviii: *Domine, probasti me*; in Marci autem Liturgia psalmus XL. Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς εὐχ. τῆς κατὰ φιλανθρωπίας ἄλλος. Ὅρ τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαρος ἐπὶ τῆς πηγῆς. Legunt εὐχίτης, vertuntque, *Hinc participat sacerdos euchites, seu orator, pro humanitate alius. Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, etc.* Rectius forsitan: Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς. Εὐχ. (pro εὐχῇ). Τῆς κατὰ φιλανθρωπίας. Ψαλμὸς· Ὅρ τρόπον. Et communicat sacerdos. Oratio. Pro humanitate. Psalmus: *Quemadmodum, etc.* Cor.

ris, in custodiam pietatis, in remissionem peccatorum, in vitam futuri sæculi⁹⁰. Surgamus. In gratia Christi, nos ipsos Deo, soli ingenito Deo, et Christo ejus commendemus. Atque episcopus gratiarum actionem proferat :

CAPUT XV.

Invocatio post communionem.

Domine Deus omnipotens, Pater Christi tui, benedicti Filii; exauditor eorum qui recte invocant te, cognitor precum etiam eorum qui tacent; gratias agimus tibi, quod nos dignos censuisti qui participaremus sancta tua mysteria, quæ præbuiisti nobis ad plenam eorum quæ bene cognovimus persuasionem, ad custodiam pietatis, ad remissionem delictorum; quoniam nomen Christi tui invocatum est super nos, et tibi adjuncti sumus. Qui segregasti nos ab impiorum communione, adunam cum iis qui tibi sunt consecrati, firma nos in veritate per sancti Spiritus adventum, quæ ignoramus revela, quæ deficiunt supple, quæ ignovimus corrobora. Sacerdotes inculpato conservas in cultu tuo: reges tuere in pace; magistratus in justitia; aerem in temperie; fruges in ubertate; mundum in omnipotente providentia. Gentes bellicosas sedita: errantes converte: populum tuum sanctifica: virgines conserva: conjuges custodi in fide: castos robora: infantes ad maturam ætatem perduc: nuper initiatos firma: catechumenos erudi, ac dignos initiatione redde: nosque omnes congrega in regnum cælorum, in Christo Jesu Domino nostro; cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Deo per Christum ejus inclinate, et accipite benedictionem. Tum episcopus precetur, his verbis: Deus omnipotens, verax et incomparabilis, qui ubique existis, ac omnibus præsens es, et in nullo instar eorum quæ insunt contineris: qui locis non circumscriberis, temporibus non vetustescis, sæculis non terminaris, verbis non seduceris; qui ortui non es subjectus, et custodia non indiges, et supra extraque interitum es, ac conversionem recipere nequis, atque natura es immutabilis; qui lucem habitas inaccessam⁹¹, et natura invisibilis es; qui omnibus naturis rationalibus te benevole requirentibus notus es, et deprehenderis ab iis qui in benevolentia vestigant te: Deus Israelis, vere videntis, in Christum credentis populi tui: propitius factus,

⁹⁰ I Cor. xi, 29. ⁹¹ I Tim. vi, 16.

VARIORUM NOTÆ.

(70) Τῷ Θεῷ. Rectius absunt in cod. Vindob. verba τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ. Quamvis cum recepta sententia non pugnent, nescio quomodo Arianismum redolent; solebant enim Ariani frequenter ita loqui, ut discrimen naturarum in personis divinis inveniunt. CLER.

(71) Λειπόνοτα. Cod. Vind. non mutato sensu τὰ λειπόνοτα. CLER.

(72) Παναλλεῖ. Est in cod. Vind. πανερχεῖ, om-

νίσθελας, εἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἐγειρώμεθα. Ἐν χάριτι Χριστοῦ ταυτοῦς τῷ Θεῷ (70), τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ, καὶ τῷ Χριστῷ αὐτοῦ παραθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Ἐπίκλησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Δέσποτα ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ εὐλογητοῦ Παιδὸς, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπικαλουμένων σε ἐπήκοος, ὁ καὶ τῶν σωπώντων ἐπιστάμενος τὰς ἐντεύξεις· εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι κατηξίωσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, ἃ παρέσχου ἡμῖν, πληροφορίαν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων, εἰς φυλακὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς ἀφεσιν πλημμελημάτων· ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ σου ἐπικέκληται ἐφ' ἡμᾶς, καὶ σοὶ προσωκείωμεθα. Ὁ χωρίσας ἡμᾶς τῆς τῶν ἀσεβῶν κοινωνίας, ἔνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθωσωμένων σοι, στήριξον ἡμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσει, τὰ ἀγνοούμενα ἀποκαλύψον, τὰ λείποντα (71) προσαναπλήρωσον, τὰ ἐγνωσμένα κράτυνον. Τοὺς ἱερεῖς ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου· τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ, τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιοσύνῃ, τοὺς ἄερας ἐν εὐκρασίᾳ, τοὺς καρπούς ἐν εὐφορίᾳ, τὸν κόσμον ἐν παναλλεῖ (72) προνοίᾳ. Τὰ ἔθνη τὰ πολεμικὰ πράξον· τὰ πεπλανημένα ἐπίστρεψον τὸν λαόν σου ἁγιάσον· τοὺς ἐν παρθενίᾳ διατήρησον· τοὺς ἐν γάμῳ διαφύλαξον ἐν πίστει· τοὺς ἐν ἀγνεῖᾳ ἐνδυνάμωσον· τὰ νήπια ἄδρυνον· τοὺς νεοτελεῖς βεβαίωσον· τοὺς ἐν κατηχήσει παιδεύσον, καὶ τῆς μυστήσεως ἀξίους ἀνάδειξον· καὶ πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλίνετε, καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων· Ὁ Θεὸς (73) ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀσύγκριτος, ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τοῖς πᾶσι παρὼν καὶ ἐν οὐδενὶ ὡς ἐνόντι ὑπάρχων, ὁ τόποις μὴ περιγραφόμενος, ὁ χρόνοις μὴ παλαιούμενος, ὁ αἰῶσι μὴ περατούμενος, ὁ λόγοις μὴ παραγόμενος, ὁ γενέσει μὴ ὑποκείμενος, ὁ φύλακῆς μὴ δεόμενος, ὁ εὐθαρῆς ἀνώτερος, ὁ τροπῆς ἀνεπίδεκτος, ὁ φύσει ἀναλλοιωτος, ὁ φῶς οὐκ ἀπρόσιτον, ὁ τῇ φύσει ἄβρατος, ὁ γνωστὸς πάσαις ταῖς μετ' εὐνοίας ἐκζητούσαις σε λογικαῖς φύσεσιν, ὁ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τῶν ἐν εὐνοίᾳ ἐπιζητούντων σε· ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, τοῦ ἀληθινῶς ὄραντος, τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεῦσαντος

nibus sufficiente. Nihil interest, utrum sequamur. Utranque vocem habet Suidas, et posteriorem de sole dici observat, interpretaturque ἅλλο παναρχέος, τοῦ πανταχῇ λάμποντος. Recte quidem, sed aptius vim vocis expressisset πάση τῇ γῆ ἀρχοῦντος, toti terræ sufficientis. Ib.

(73) Ὁ Θεός. In cod. Vind. incipit hinc cap. 10, addita hac inscriptione: Ἐπίκλησις κεφαλοκλιτικῆς πιστῶν ἀπολυτικῆς. Ib.

λαοῦ σου· εὐμενῆς γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ ἐνομά σου, καὶ εὐλόγησον τοὺς σοι κεκλικότας τοὺς εαυτῶν αὐχένας καὶ ἕως αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν τὰ ἐπὶ συμφέροντι, καὶ μηδένα αὐτῶν ἀπόβλητον ποιήσης ἐκ τῆς βασιλείας σου· ἀλλὰ ἀγίασον αὐτούς, φρούρησον, σκέπασον, ἀντιλαβοῦ, βῦσαι τοῦ ἀλλοτρίου, παντὸς ἐχθροῦ, τοὺς οἴκους αὐτῶν φύλαξον, τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους φρούρησον· ὅτι σοι δόξα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις, καὶ τῷ σὺ Παιδί Ἰησοῦ τῷ Χριστῷ σου τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἔτι, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος ἐρεῖ· Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ (74). Ταῦτα περὶ τῆς μυστικῆς λατρείας (75) διατασσόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀπόστολοι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ τοῖς διακόνοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων· διὰ ταῖς Ἰωάννου τοῦ φιλομένου ὑπὸ Κυρίου (76).

Περὶ δὲ χειροτονίας πρεσβυτέρων, ἐγὼ ὁ φιλούμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (77), διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις. Πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὡς ἐπίσκοπε, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτῷ, τοῦ πρεσβυτέρου παρεστῶτός σοι καὶ τῶν διακόνων· καὶ εὐχόμενος λέγε· Κύριε (78) παντόκρατορ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ Χριστοῦ τὰ πάντα δημιουργήσας, καὶ δι' αὐτοῦ τῶν ὁλων προνοῶν καταλλήλως. Ὁ γὰρ δύναμις διάφορα ποιῆσαι, τοῦτ' εὐχόμενος καὶ διαφόρως προσήσεται. Διὰ γὰρ τοῦτο ὁ Θεὸς προνοεῖς, τῶν μὲν ἀθανάτων φυλακῇ μόνῃ, τῶν δὲ θνητῶν, διαδοχῇ, τῆς ψυχῆς φροντίδι νόμων, τοῦ σώματος ἀναπληρώσει τῆς ἐνδείας. Αὐτὸς οὖν καὶ νῦν ἐπίθελσον ἐπὶ τὴν ἁγίαν σου Ἐκκλησίαν, καὶ αὐξήσον αὐτήν, καὶ πληθύνον τοὺς ἐν αὐτῇ προεστῶτας, καὶ ἕως δύναμιν πρὸς τὸ κοπιᾶν αὐτοὺς λόγῳ καὶ ἔργῳ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ σου. Αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίθε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον, τὸν ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντὸς (79) πρε-

A exaudi me propter nomen tuum: ac benedic iis qui tibi inclinarunt cervices suas; atque da eis cordis eorum petitiones, quæ utiles sunt, et neminem eorum abjici facias a regno tuo; verum sanctifica illos, custodi, protege, adjuva, libera ab adversario, ab omni inimico; domos eorum conserva; eorum introitus et exitus tuere: quoniam tibi gloria, laus, majestas, cultus, adoratio; et Filio tuo Jesu Christo tuo, nostro Domino, Deo, ac regi; et sancto Spiritui; nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et diaconus dicat: Ite in pace. Pæc de mystico cultu nos apostoli constituimus vobis episcopis, presbyteris et diaconis.

B CAPUT XVI.

De ordinatione presbyterorum constitutio Joannis a Domino dilecti.

Porro de ordinatione presbyterorum, ego dilectus a Domino, constituo vobis episcopis. Cum presbyterum ordinas, episcopo, manum super caput ejus ipse impone, astante tibi presbyterio, necnon diaconis; et orans, dic: Domine omnipotens, Deus noster, qui per Christum universa condidisti, et per ipsum cunctis provides convenienter. In quo enim potestas est efficiendi varia, in eo et inest potestas providendi variis modis. Nam idcirco, Deus, provides; immortalibus quidem, sola conservatione; mortalibus vero, successionem; animæ, cura legum; corpori, expletione indigentia. Ipse igitur et nunc respice in sanctam tuam Ecclesiam; auge illam; ac eos qui in ea præsumt multiplica, virtutemque da ut in verbo ac opere ad ædificationem populi tui laborent. Ipse nunc quoque respice super hunc famulum tuum, qui suffragio ac judicio totius cleri in presbyterium cooptatus est; et imple illum spi-

⁷⁴ Psal. cxx, 8. ⁷⁵ I. Ignat. interfol. ad Philad. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(74) Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ. Verbum ἀπολύειν hoc sensu solet usurpari. Aique ita sumo, p. 100 Ordinationum Græcarum, ubi de diaconissa: Μετὰ δὲ τὸ μεταλαβεῖν αὐτὴν ἐπιτίθεισιν αὐτῇ ὁ ιερὸς τὸ ἅγιον ποτήριον, ὅπερ δεχομένη οὐδὲν μεταδίδωσιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ἀποτίθησιν καὶ ἀπολύει. Postquam autem ipsa communicavit, tradit ipsi sacerdos sanctum poculum; quod accipiens, nulli ex eo impertitur, sed in sancta mensa reponit: et dimittit. Hoc est, dat diaconissæ veniam discedendi is qui ordinat. Cot.

(75) Μυστικῆς λατρείας. Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi Mystag. 5: Ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης τοῦ ἱλασμοῦ. Dicitur etiam, λατρεία, λογικὴ καὶ ἀναίμακτος λατρεία, λογικὴ λατρεία, ἀναίμακτος θυσία, οἰκονομία λατρείας, et λατρεία οἰκονομίας. Eusebio, cap. 71, lib. iv. De vita Constantini; ἐνθεὸς λατρεία, ἀτὴ μυστικὴ λειτουργία. In epistola synodica Cyrilli Alexandrini ad Nestorium: Τὴν ἀναίμακτον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελοῦμεν θυσίαν· (vel juxta aliam lectionem quam sequitur Macarius Antiochenus, actione 8 concilii generalis vi, λατρείαν; vel quod vertitur a Dionysio Exiguo, θυσίας λατρείαν, sacrificii seruitutem) πρῶτον τε οὕτω ταῖς μυστικαῖς εὐλογίαις. Id.

(76) Deest hæc inscriptio in cod. Vind., et quæ sequuntur, usque ad ἐπισκόποις, habentur tituli inстар. CLER.

(77) Ἐγὼ ὁ φιλούμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Imitationem Constitutionum in ordinationibus presbyteri, diaconi et subdiaconi, circa nomina apostolorum Joannis, Philippi ac Thomæ, exhibebit Euchologium Allatianum. Cot.—Ad hæc verba ascriptum hoc scholion in Vindob. cod.: Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστῆς, ὁ ἀδελφὸς Ἰακώβου, φυγαδευθεὶς ὑπὸ Ἀρμετιανοῦ ἐν Πατμῷ τῇ νήσῳ συνεγράψατο τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον ἐν ᾧ Τραϊανῷ χρόνῳ, καὶ ἐν Ἐφέσῳ ἰδίῳ τέλει χρησάμενος· οὗ τὸ λείψανον ζητηθὲν οὐχ εὗρηται. Id.

(78) Κύριε, καὶ τὰ ἐξῆς. In codice Vindob. hæc vocantur ἐπίκλησις χειροτονίας πρεσβυτέρου. Id.

(79) Ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντός. Memorabilis est hanc in rem canon Theophili Alexandrini, quod formam ordinandis istam præscribit: Πᾶν τὸ ἰσρατιεῖον συμφωνεῖν καὶ ἀρεῖσθαι, καὶ τότε πῶν ἐπίσκοπον δοκιμάσειν, ἢ καὶ συναινούντος αὐτῷ τοῦ ἱερατείου, χειροτονεῖν ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, παρόντος τοῦ λαοῦ, καὶ προσφωνούντος τοῦ ἐπισκόπου, εἰ καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυρεῖν. En cleri electio, et populi testimonium. Auctor vero Questionum Veteris et Novi Testamenti, tomo IV §

tinuit, permissu tuo; traditus est Pilato p̄sidi; judicatus est, iudex; condemnatus est, Salvator; cruci affixus est, qui pati non potest; mortuus est, natura immortalis; sepultus est, vitæ effector; ut illos propter quos advenerat, a passione solveret, et à morte eriperet, ut diaboli vincula rumperet, illiusque ex fallacia liberaret homines: resurrexit e mortuis tertia die: quadraginta diebus commoratus cum discipulis, assumptus est in cœlos; et ad dexteram assidet tibi, Deo ac Patri suo. ¹⁹ Memores igitur eorum quæ propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus; et constitutionem ejus implemus. In qua enim nocte tradebatur, pane sanctis ac immaculatis manibus suis accepto, et elevatis oculis ad te Deum suum ac Patrem, fregit, et dedit discipulis, dicens: « Hoc est mysterium Novi Testamenti, accipite ex eo, manducate: hoc est corpus meum, quod pro multis frangitur, in remissionem peccatorum. Similiter calicem miscuit ex vino et aqua, sanctificavit, ac dedit illis, dicens: Bibite ex eo omnes: hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hec facite in meam commemorationem. Quotiescunque enim manducabitis panem hunc, et bibetis hunc calicem, mortem meam annuntiabitis, donec veniam ²⁰. »

²¹ Itaque memores passionis ejus, et mortis, et a mortuis resurrectionis, atque in cœlum reditus; necnon secundi adventus, quem idem facturus est, in quo cum gloria et potestate veniet judicare vivos et mortuos ²², et reddere singulis juxta opera eorum ²³; tibi regi ac Deo panem hunc et calicem hunc offerimus, secundum constitutionem ejus, gratias tibi per eum agentes, quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te, ac sacerdotio fungeremur tibi; et poscimus te, ut super hæc dona in conspectu tuo proposita placate respicias, tu qui nullius indiges Deus, et beneplaceas in eis ad honorem Christi tui, atque supra hoc sacrificium mittas sanctum tuum Spiritum, testem passionum Domini Jesu, ut exhibeat panem hunc corpus Christi tui, et calicem hunc sanguinem Christi tui, quo participes illius, ad pietatem confirmentur, remissionem peccatorum consequantur, diabolo ejusque errore liberentur, Spiritu sancto replentur, digni Christo tuo fiant, vitam sempiternam impetrent, te illis reconciliato, Domine omnipotens. Adhuc ora-

Α τὸς, καὶ ἐτάφη ὁ ζῶποιδος, ἵνα πάθους λύση καὶ θανάτου ἐξέλθῃαι τούτους τοὺς (57) δι' οὓς παρτέγενετο, καὶ ῥήξῃ τὰ δεσμὰ τοῦ διαβόλου, καὶ ῥύσῃται τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ· καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνδιατρίψας (58) τοῖς μαθηταῖς, ἀνελήθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἐκαθέσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ. Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινε, εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεὲ παντόκρατορ, οὐχ ἔσον ἀπειλομέν, ἀλλ' ἔσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν. Ἐν ἧ γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαβῶν ἄρτον ταῖς ἀγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ, καὶ ἀναδιέψας πρὸς σὲ τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ Πατέρα, καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς εἰπὼν· « Τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης· λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ περὶ πολλῶν θρυπτούμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος (59), καὶ ἀγιάσας, ἐπέδωκεν ²⁰ αὐτοῖς, λέγων· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὅσαίς γὰρ ἔαν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ πίνητε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἔλθω. » Μεμνημένοι τοίνυν τοῦ πάθους αὐτοῦ, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπαύου, καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ἧ ἔρχεται· μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ ἀποδοῦναι ἕκαστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφέρομέν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ, κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν, τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατήξλωσας ἡμᾶς ἐστάναί ἐνώπιόν σου, καὶ ἱερατεῦσιν σοι, καὶ ἀξιωμέν σοι, ὅπως εὐμένως ἐπιδέψῃς ἐπὶ τὰ προκαίμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, οὓ ὁ ἀνευθεὶς Θεός, καὶ εὐδοκῆσης ἐπ' αὐτοὺς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφῆνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ, βεβαιωθῶσι πρὸς εὐσέθειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχῳσι, τοῦ διαβόλου καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ βυσθῶσι, Πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἄξιοι τοῦ Χριστοῦ σου γέννηται, καὶ ζωῆς αἰωνίου τύχῳσι, σου καταλλαγέντος αὐτοῦ, Δέσποτα παντόκρατορ. Ἐτε δεόμεθά σου, Κύριε, καὶ ὑπὲρ τῆς ἀγίας σου Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ παράτων

¹⁹ Nicol. Methon. *De corpore et sanguine Christi*.
²⁰ Nic. Methon. ἡμῶν. ²¹ Ignat. interpol. ad Magn. 44.

²² I Cor. xi; Matth. xxvi; Marc. xiv; Luc. xxii.
²³ Marc. xiii, 26; II Tim. iv, 1. ²⁴ Rom. u, 6.

VARIORUM NOTÆ.

(57) *Τὸς*. Deest rectius in cod. Vind. CLER.
 (58) *Ἐνδιατρίψας*. *Συνδιατρίψας* melius in cod. Vindob. Ib.
 (59) *Τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος*. Contra duas hæreses ex adverso pugnantes; Mono-physitarum et Armeniorum solo vino in mysteriis utentium, atque aquariorum sive hydroparastatarum sola aqua. De his observabilis et varia lectio ad *Leg. Novell.* Theodosii tit. 3 *De Judæis, Hydro-*

parastatas, et Hydrophobos; prima in *Novellis*; altera citante Rabano vel alio cap. 47, lib. *contra Judæos*: quæ explicari potest per Epiphaniam ubi de Ebionæis: docet enim eos hæreticos aquam pro-Deo habuisse, illamque meram in sanctum calicem immisisse. Erunt itaque hydrophobæ vel hydrophobi, qui aquam reverentur. Hydrotheitas habes apud anonymum *De hæresibus* scriptorem a Sirmondo in lucem emissum, hæresi 75. Cot.

ἕως περάτων, ἣν περιποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διαφυλάξης ἀσειστον καὶ ἀκλυθώνιστον, ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὀρθοτομοῦσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς τοῦ προσφερόντός σοι οὐδένιας, καὶ ὑπὲρ παντός τοῦ πρεσβυτέρου, ὑπὲρ τῶν διακόνων καὶ πάντος τοῦ κλήρου, ἵνα πάντας σοφίσας, Πνεύματος ἁγίου πληρώσης. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε, Κύριε, ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ καὶ παντός τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρηνεύονται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ διάγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, δοξάζωμέν σε διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμέν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγκαστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν, καὶ πάντων ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα. Ἔτι προσφερόμέν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναδείξῃς αὐτὸν εἰς ἔθαινον τοῦ Χριστοῦ σου βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἁγιον· ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἀγγελίᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῦς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νεπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδένα ἡμῶν ἀπόδητον ποιήσης. Ἔτι ἀξιοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς πώλειας ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀβρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν θημέουσι, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοπορούντων· ὅπως ἐπίκουρος (60) γένη πάντων βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς καὶ διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου, ὑπὲρ τῶν ἐξωθέντων καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθόν, καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν πραόνῃς. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὑπὲρ τῶν χεημαζόμενων ὑπὸ τοῦ ἀλλοτρίου (61), καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν· ὅπως τοὺς μὲν τελειώσης ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαρίσης ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετάνοιαν προσδέξῃ, καὶ συγχωρήσης καὶ αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Ἔτι προσφερόμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς εὐκραςίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν· ὅπως ἀνελλιπῶς μεταλαμβάνοντες τῶν παρὰ σοῦ ἀγαθῶν, αἰνῶμέν σε ἀπαύστως, τὸν δίδοντα τροφὴν πάση σαρκί. Ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπόντων· ὅπως ἀπαντας ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ Θεοῦ πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ὅτι σοι πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ,

“ I Tim. II, 2.

VARIORUM NOTÆ.

(60) Ἐπίκουρος. Πάντων ἐπίκουρος, in Vindob. cod. ut in versione Latina. CLEA.

(61) Χεημαζόμενων ὑπὸ τοῦ ἀλλοτρίου. Qui cap. 33 et 37 Χεημαζόμενοι simpliciter dicuntur, ut cap. 17, et a Maximo ad caput vi Eccle-

A mus te, Domine, pro sancta Ecclesia tua, que a finibus ad fines extenditur, quam acquisisti pretioso sanguine Christi tui; ut eam inconcussam ac minime fluctuantem conserves usque in sæculi consumptionem: item pro universo episcopatu, recte verbum veritatis tractante ac distributive. Adhuc rogamus te pro me nullius pretii homine, qui tibi offero; et pro omni presbyterio, pro diaconis, ac universo clero; ut omnes sapientiam a te edoctos, Spiritu sancto impleas. Adhuc rogamus te, Domine, pro rege, et iis qui in sublimitate sunt²⁴, et pro cuncto exercitu; ut res nostræ in pace versentur; quo totum vitæ nostræ tempus in quiete et concordia trajicientes, te per Jesum Christum spem nostram gloria afficiamus. Adhuc offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a sæculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, justis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, laicis: et omnibus quorum tu nosti nomina. Adhuc offerimus tibi pro populo hoc; ut eam in laudem Christi tui exhibeas regale sacerdotium, gentem sanctam: pro iis qui in virginitate et castitate vivunt; pro viduis Ecclesiæ; pro iis qui in nuptiis honestis, ac in progeneratione liberorum degunt; pro infantibus plebis tuæ, uti nostrum neminem rejiciendum habeas. Adhuc poscimus te pro urbe hac, et habitantibus in ea; pro ægrotis, pro dura servitute afflictis; pro exsulibus; pro proscriptis; pro navigantibus, et iter facientibus; ut sis auxiliator, omnium adjutor ac defensor. Adhuc rogamus te pro iis qui oderunt nos, et propter nomen tuum nos persequuntur; pro iis qui foris sunt, ac errant: ut adducas eos ad bonum, et furem eorum mitiges. Iterum rogamus te pro Ecclesiæ catechumenis; et pro iis qui ab adversario jactantur; et pro pœnitentiam agentibus fratribus nostris: ut primos quidem perficias in fide; alteros vero munda a vexatione mali; tertiorum autem pœnitentiam suscipias, condonesque cum iis, tum nobis quæ deliquimus. Offerimus quoque tibi pro aeris temperatura, et frugum ubertate; ut indesinerent bona a te collata percipientes, assidue laudemus te, qui das escam omni carni. Etiam rogamus te pro iis, qui ob causam probabilem absentes sunt: ut omnes nos in pietate conservatos a te, in Christi tui, Dei universæ naturæ sub sensum et intelligentiam cadentis, regisque nostri regno congreges, immutabiles, inculpato, irreprehensos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc, et semper, et in

siasticæ hierarchiæ. Χεημαζόμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, aut ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου, in Eucherio. Sic eosdem energumenos invenies appellatos ἐνοχλουμένους et ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐνοχλουμένους. COT.

infinita ac sempiterna sæcula sæculorum. Atque A
omnis populus Amen respondeat. Et dicat episcopus : Pax Dei sit cum omnibus vobis. Cunctusque
populus respondeat : Et cum spiritu tuo. Ac diaconus iterum prædicet :

CAPUT XIII.

Oratio pro fidelibus post divinam oblationem.

Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum ejus, pro munere, quod Domino Deo oblatum est ; ut Deus, qui bonus est, illud, mediante Christo suo, recipiat in cœleste suum altare, ad odorem suavitatis. Pro Ecclesia hac, et populo oremus ; pro universo episcopatu, omni presbyterio, cuncto Christi diaconio ac ministerio, omni Ecclesiæ cœtu cremus ; ut Dominus universos conservet atque custodiat. Pro regibus, et in sublimi potestate constitutis oremus ; ut res nostræ pacificæ sint ; quo vitam quietam et tranquillam nacti, in omni pietate ac morum castitate degamus²¹. Sanctorum martyrum memores simus, ut digni habeamur participes fieri eorum certaminis. Pro iis qui in fide requieverunt oremus. Pro cœli temperatura et frugum maturitate oremus. Pro recenter baptismo illuminatis oremus, ut confirmentur in fide; omnes, alii ab aliis incitentur. Suscita nos, Deus, in gratia tua. Suscitati, nos ipsos Deo per Christum ejus commendemus. Et episcopus dicat : Deus, qui magnus et magni nominis es, magnus consilio²², et potens operibus ; Deus et Pater sancti Filii tui Jesu Salvatoris nostri, respice super nos ac super gregem tuum hunc, quem per eum delegisti ad nominis tui gloriam ; et sanctificans corpus nostrum et animam nostram, concede, ut effecti puri ab omni inquinamento carnis ac spiritus²³, proposita bona consequamur ; neminemque nostrum indignum judices, verum sis noster adjutor, opitulator, propugnator, per Christum tuum ; cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et postquam omnes dixerint, Amen ; diaconus dicat : Attendamus. Ac episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus, unus Dominus, unus Jesus Christus, in D
gloriam Dei Patris, benedictus in sæcula. Amen.
Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in ho-

²¹ Tim. II, 2. ²² Jer. xxxii, 19. ²³ II Cor. vii, 1.

καὶ τῷ Ἰῶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλίπεις καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Ἀμήν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εἰπάτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ εἰη μετὰ πάντων ὑμῶν. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Καὶ ὁ διάκονος κηρυσσέτω· πάλιν·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Προσφωνήσις ἐπὶ τῶν πιστῶν μετὰ τὴν θείαν ἀναφοράν.

Ἐτι καὶ ἔτι δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος Κυρίῳ τῷ Θεῷ, ὅπως ὁ ἀγαθὸς Θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον, εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. Ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ πάσης ἐπίσκοπης, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας (62), παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας δεηθῶμεν· ὅπως ὁ Κύριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ. Ὑπὲρ βασιλέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθῶμεν· ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἤρῃμον καὶ ἡσύχιον βίον ἔχοντες, διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. Τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν· ὅπως κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιώθωμεν. Ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσφορίας τῶν καρπῶν δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τῶν νεοφωτιστῶν δεηθῶμεν· ὅπως βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει, πάντες ὑπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν (63). Ἀνάστησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ χάριτι σου· ἀναστάντες ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγάλωνυμος, ὁ μέγας τῆ βουλή, καὶ κραταῖος τοῖς ἔργοις, ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ τοῦ ἁγίου Παιδός σου Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπέβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποίμνιόν σου τοῦτο, ὃ δι' αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου, καὶ ἀγίαςας ἡμῶν τὸ σῶμα (64) καὶ τὴν ψυχὴν καταξιώσον καθαρὸς γενομένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν, καὶ μηδένα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνης, ἀλλὰ βοτῆς ἡμῶν γενοῦ, ἀκλιήπτωρ, ὑπερασπιστής, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ μετὰ τὸ πάντας εἰπεῖν, Ἀμήν· ὁ διάκονος λεγέτω· Πρόσχωμεν. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ λαὸς ὑπακούετω· (65) Εἷς ἄγιος, εἷς Κύριος, εἷς

VARIORUM NOTÆ.

(62) Καὶ ὑπηρεσίας. Desunt in cod. Vind. ac sane abesse hinc possunt. CLER.

(63) Ὑπ' ἄλλων παρακαλέσθωσαν. In eodem codice ὑπὲρ ἄλλῶν παρακαλέσωμεν. Quod rectius, si legas ὑπ' ἄλλῶν. Id.

(64) Τὸ σῶμα. Τὰ σώματα in cod. Vindob., quod melius. Id.

(65) Ὑπακούετω. Dixi nonnihil supra. Nunc adicio emendationem in S. Athanasio. *Apologia ad*

Constantium imperat., p. 685 : Ποῦ πρέπον ἦν καὶ ὅσον ὑπακούσαι τὸν λαὸν τὸ Ἀμήν ; *Ubi conveniens erat et sanctum, ut populus responderet Amen ? non ὑπακούσαι, ἀν αὐδίρει.* Patet ex eo quod sequitur eadem pag. : ἐὰν τοσοῦτων λαῶν συνελθόντων μία γένηται φωνή, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν· ubi ex tot tantisque populis in unum congregatis, una vox oriat, dicentium Deo : Amen. COT.

Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητός A εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. ε Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ὁσαννὰ τῷ Υἱῷ Θεοῦ Δαβὶδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ε Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν· ε Ὁσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. ε Καὶ μετὰ τοῦτο μεταλαμβάνετω ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι, καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ οἱ ἀναγνώσται, καὶ οἱ ψάλται, καὶ οἱ ἀσκηταὶ (66), καὶ ἐν ταῖς γυναῖξιν αἱ διακόνισσαι, καὶ αἱ παρθένοι, καὶ αἱ χῆραι, εἶτα τὰ παῖδια, καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ἄνευ θορύβου. Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος (67) διδόντω τὴν προσφορὰν, λέγων (68)· Σῶμα Χριστοῦ· καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω Ἀμήν. Ὁ δὲ διάκονος κατεργάτω τὸ ποτήριον, καὶ ἐπιδιδοὺς λεγέτω· Αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω Ἀμήν. Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος (69), ἐν τῷ μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιπούς. Καὶ ὅταν πάντες B τῆς μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα, εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφόρια. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω, παυσαμένου τοῦ ψάλλοντος·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Προσφώνησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Μεταλαμβάντες τοῦ τιμίου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ Χριστοῦ, εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ παρακαλέσωμεν, μὴ εἰς κρίμα, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν ἡμῶν γενέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν

⁶⁶ Luc. II, 14. ⁶⁷ Matth. XXI, 9.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *Oi ἀσκηταί.* Non monachi ascetæ; sed laici, C in severioribus pietatis officii sese exercentes: quales semper inter Christianos existisse dubitari non debet; ut et ecclesiasticas virgines, nequaquam moniales ascetrias. Nam opus, quod notis imus illustratum, ante exortum vite monasticæ conscriptum fuit: unde in eo nulla illius mentio, multa habenda, si per tempus licuisset. Vocabulorum autem ἀσκήσεως et ἀσκητῶν in austeriori vita absque monachatu tamen exempla sunt obvia. Ut, ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγομνάσματα, apud Clementem Alexandrinum Strom. IV; τῶν ἐν ἡμῖν ἀσκητῶν, in Origene t. V, contra Celsum, p. 272. Consulenda ejusdem homilia 19 in Jeremiam, ultimæ editionis p. 193. E; sic Hierosolymitano Cyrillo Catechesi 10, Anna prophetissa filia Phanuelis est ἀσκήτρια. Parique modo populus Alexandrinus, referente Alexandrina synodo, Athanasium in episcoporum flagitans, appellabat ἕνα τῶν ἀσκητῶν. Et in Synopseos Athanasianæ sine, Lucianus martyr D vocatur magnus asceta. Hæc plus satis. Cot.

(67) *Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος.* Dant corpus Christi, eucharisticum panem, jure ordinario sacerdotes, sive primi sive secundi ordinis, hoc est, episcopi aut presbyteri. Post mille scriptores Incertus a R. P. Francisco Combelsio editus *De captivitate Persica*, p. 346: Ἱερεῖς, οἱ τῶν σεραφίμ μείζοντον ἀξίωμα περιχειμένοι. Ἐκεῖνος οὐκ ἐτόλμησεν τῇ χειρὶ τοῦ ἀνθρακὸς ἄψασθαι, ἀλλ' ἐν τῇ λαβίδι τούτῳ προσέψαυσεν· σὺ δὲ ταῖς χερσίν σου ταῖς πλίναις τὰ τοῖς σεραφίμ ἄθικτα (hoc malim quam ἀθέατα) διαδιδούς μυστήρια, Sacerdotes, qui præ seraphim majorem dignitatem consecuti estis (lsa. VI, 6). Ille non ausus est carbonem manu contingere, sed eum forcipe strinxit: tu vero luteis tuis manibus, intacta seraphimis mysteria distribuisti. Simili jure, dabant quoque

A minibus bona voluntas ⁶⁶. Hosanna filio Davidis: benedictus qui venit in nomine Domini ⁶⁷; Deus Dominus; et apparuit nobis: ε Hosanna in altissimis.) Post hoc sumat et communicet episcopus; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, canoeres et ascetæ; et in feminis diaconissæ, virgines et viduæ; postea pueri; tuncque omnis populus ordine, cum pudore et reverentia, absque strepitu. Ac episcopus quidem tribuat oblatam, dicens: Corpus Christi; et qui recipit, respondeat, Amen; diaconus vero teneat calicem, ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vite; et qui bibit, Amen respondeat. Psalmus autem tricesimus tertius dicatur, dum reliqui omnes communicant. Cumque universi et universæ communicaverint, accipientes diaconi quæ supersunt, inferant in pastophoria. Et diaconus, quando qui psallit fecerit finem, pronun-

CAPUT XIV

Oratio post communionem.

Percepto pretioso corpore, et pretioso sanguine Christi, agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, ut participes essemus sanctorum ejus mysteriorum; rogemusque id nobis non in judicium ac damnationem fieri, sed in salutem, in utilitatem animæ et corpo-

diaconi tempore Justini martyris; cujus exstat insigne testimonium apologia 2; sed postea id potestatis restrictum fuit canone 15 concilii Arelatensis II, canone 38 Carthaginensis IV, Gelasio Decreto, etc. Lege S. Basilii epistolam 289; Hugo a S. Victore *De sacramentis*, cap. 38: *Horum diaconorum officium est, corpus et sanguinem Domini distribuere; licet non ubique hoc observetur.* Prætereo usum et abusum laicorum, repressamque quarumdam feminarum insolentiam; quæ ab aliis fuse explicata sunt. Ib.

(68) *Λέγων.* Simplicii formulæ sequens ætas varie addidit, tam apud Græcos, quam apud Latinos. Insignem inter alia locum S. Augustini Sermone ad infantes *De sacramento*; invenies quoque in Hincmari Opusculo 2, cap. 12, p. 97, et in Bertramo paulo ante finem. Ib.

(69) *Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω τριακοστὸς τρίτος.* Cyrillus Catechesi Mystagogica ult. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε ὁμᾶς εἰς τὴν κοινωσίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ λέγοντος· Γεύσασθε καὶ ἴδετε, δεῖ χρηστὸς ὁ Κύριος (Ps. LXXXIII, 9). In niissa Appendicis ad librum Sacramentorum S. Gregorii p. 265, canitur tunc temporis psalmus CXXXVIII: *Domine, probasti me*; in Marci autem Liturgia psalmus XII. Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς εὐχ. τῆς κατὰ φιλανθρωπίας ἄλλος. Ὅρ τρόπον ἐπιποθεὶ ἡ εὐχαριστία ἐπὶ τῆς κηγῆς. Legunt εὐχῆς, vertuntque, *Hinc participat sacerdos euchites, seu orator, pro humanitate alius. Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, etc. Rectius fursan*: Καὶ μεταλαμβάνει ὁ ἱερεὺς. Εὐχ. (pro εὐχῇ). Τῆς κατὰ φιλανθρωπίας. Ψαλμὸς Ὅρ τρόπον. Et communicat sacerdos. Oratio. Pro humanitate. Psalmus: *Quemadmodum, etc.* Cot.

ris, in custodiam pietatis, in remissionem peccatorum, in vitam futuri sæculi ²⁰. Surgamus. In gratia Christi, nos ipsos Deo, soli ingenito Deo, et Christo ejus commendemus. Atque episcopus gratiarum actionem proferat :

CAPUT XV.

Invocatio post communionem.

Domine Deus omnipotens, Pater Christi tui, benedicti Filii; exauditor eorum qui recte invocant te, cognitor precum etiam eorum qui tacent; gratias agimus tibi, quod nos dignos censuisti qui participaremus sancta tua mysteria, quæ præbuidisti nobis ad plenam eorum quæ bene cognovimus persuasionem, ad custodiam pietatis, ad remissionem delictorum; quoniam nomen Christi tui invocatum est super nos, et tibi adjuncti sumus. Qui segregasti nos ab impiorum communione, adunam cum iis qui tibi sunt consecrati, firma nos in veritate per sancti Spiritus adventum, quæ ignoramus revela, quæ deficiunt supple, quæ novimus corroborata. Sacerdotes inculpato conserva in cultu tuo: reges tuere in pace; magistratus in justitia; aerem in temperie; fruges in ubertate; mandum in omnipotente providentia. Gentes bellicosas sedita: errantes converte: populum tuum sanctifica: virgines conserva: conjuges custodi in fide: castos robora: infantes ad maturam ætatem perduc: nuper initiatos firma: catechumenos erudi, ac dignos initiatione redde: nosque omnes congrega in regnum caelorum, in Christo Jesu Domino nostro; cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Deo per Christum ejus inclinate, et accipite benedictionem. Tum episcopus precetur, his verbis: Deus omnipotens, verax et incomparabilis, qui ubique existis, ac omnibus præsens es, et in nullo instar eorum quæ insunt contineris: qui locis non circumscriberis, temporibus non vetustescis, sæculis non terminaris, verbis non seduceris; qui ortui non es subjectus, et custodia non indiges, et supra extraque interitum es, ac conversionem recipere nequis, atque natura es immutabilis; qui lucem habitas inaccessam ²¹, et natura invisibilis es; qui omnibus naturis rationalibus te benevole requirentibus

²⁰ I Cor. xi, 29. ²¹ I Tim. vi, 16.

Α εὐσεβείας, εἰς ἀφεσὶν ἁμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μελλόντος αἰῶνος. Ἐγειρώμεθα. Ἐν χάριτι Χριστοῦ ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ (70), τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ, καὶ τῷ Χριστῷ αὐτοῦ παραδώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Ἐπίκλησις μετὰ τὴν μετάληψιν.

Δέσποτα ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ εὐλογητοῦ Παιδὸς, ὁ τῶν μετ' εὐθύτητος ἐπιχαλουμένων σε ἐπήκοος, ὁ καὶ τῶν σωπώντων ἐπιστάμενος τὰς ἐντελεύξεις: εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι κατηξίωσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, καὶ παρέσχου ἡμῖν, πληροφορίαν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων, εἰς φυλακὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς ἀφεσὶν πλημμελημάτων: ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ σου ἐπιπέλλεται ἐφ' ἡμᾶς, καὶ σοὶ προσωκειώμεθα. Ὁ χωριστὰς ἡμᾶς τῆς τῶν ἀσεθῶν κοινωνίας, ἔνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθωσιωμένων σοι, στήριξον ἡμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσει, τὰ ἀγνοούμενα ἀποκαλύψον, τὰ λείποντα (71) προσαναπλήρωσον, τὰ ἐγνωσμένα κράτυνον. Τοὺς ἱερεῖς ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου: τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ, τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιοσύνῃ, τοὺς ἄερας ἐν εὐκρασίᾳ, τοὺς καρπούς ἐν εὐφορίᾳ, τὸν κόσμον ἐν παναλακίᾳ (72) προνοίᾳ. Τὰ ἔθνη τὰ πολεμικὰ πρᾶξον: τὰ πεπλανημένα ἐπίστρεψον: τὸν λαόν σου ἁγιάσον: τοὺς ἐν παρθενίᾳ διατήρησον: τοὺς ἐν γάμῳ διαφύλαξον ἐν πίστει: τοὺς ἐν ἀγγελίᾳ ἐνδυνάμωσον: τὰ νήπια ἄδρυνον: τοὺς νεοτελεῖς βεβαίωσον: τοὺς ἐν κατηχήσει παιδεύσον, καὶ τῆς μνήσεως ἀξίους ἀνάδειξον: καὶ πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω: Τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλῖνατε, καὶ εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων: Ὁ Θεὸς (73) ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀσύγκριτος, ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τοῖς πᾶσι παρὼν καὶ ἐν οὐδενὶ ὡς ἐνόντι ὑπάρχων, ὁ τόποις μὴ περιγραφόμενος, ὁ χρόνοις μὴ παλαιούμενος, ὁ αἰῶσι μὴ περατούμενος, ὁ λόγοις μὴ παραγόμενος, ὁ γενέσει μὴ ὑποκείμενος, ὁ φυλακῆς μὴ δεόμενος, ὁ εἴθους ἀνώτερος, ὁ τροπῆς ἀνεπίδεκτος, ὁ φύσει ἀναλλοίωτος, ὁ φῶς οὐκ ἔχων ἀπρόσιτος, ὁ τῇ φύσει ἄόρατος, ὁ γνωστὸς πάσαις ταῖς μετ' εὐνοίας ἐκζητούσαις σε λογικαῖς φύσεσιν, ὁ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τῶν ἐν εὐνοίᾳ ἐκζητούντων σε: ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, τοῦ ἀληθινῶς ὁρῶντος, τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεῦσαντος

VARIORUM NOTE.

(70) Τῷ Θεῷ. Rectius absunt in cod. Vindob. verba τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ Θεῷ. Quamvis cum recepta sententia non pugnent, nescio quomodo Arianismum redolent; solebant enim Ariani frequenter ita loqui, ut discrimen naturarum in personis divinis inuenerent. CLER.
(71) Ἀσίστοτα. Cod. Vind. non mutato sensu τὰ λείποντα. CLER.
(72) Παναλακί. Est in cod. Vind. παναλακί, om-

nibus sufficiente. Nihil interest, utrum sequamur. Utramque vocem habet Suidas, et posteriorem de sole dici observat, interpretaturque ἥλιον παναρχέος, τοῦ πανταρχῆ λάμποντος. Recte quidem, sed aptius vim vocis expressisset πάση τῇ γῆ ἀρκούντος, toti terræ sufficientis. Id.
(73) Ὁ Θεός. In cod. Vind. incipit hinc cap. 10, addita hæc inscriptione: Ἐπίκλησις κεφαλοκλισίας πιστῶν ἀπολυτικῆ. Id.

λαοῦ σου· εὐμένης γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ
 ὄνομά σου, καὶ εὐλόγησον τοὺς σοι κεκλικότας τοὺς
 ἑαυτῶν αὐχένας καὶ ὄδς αὐτοῖς τὰ ἀτήματα τῶν
 καρδιῶν αὐτῶν τὰ ἐπὶ συμμέροντι, καὶ μηδένα αὐ-
 τῶν ἀπόβλητον ποιήσης ἐκ τῆς βασιλείας σου· ἀλλὰ
 ἀγίασον αὐτούς, φρούρησον, σκέπασον, ἀντιλαβοῦ,
 ῥῦσαι τοῦ ἀλλοτρίου, παντὸς ἐχθροῦ, τοὺς οἴκους
 αὐτῶν φύλαξον, τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους
 φρούρησον· ὅτι σοι δόξα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια,
 σέβας, προσκύνησις, καὶ τῷ σὺ Παιδί Ἰησοῦ τῷ
 Χριστῷ σου τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ καὶ βασιλεῖ,
 καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἐπὶ, καὶ εἰς τοὺς
 αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος ἐρεῖ·
 Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ (74). Ταῦτα περὶ τῆς μυστικῆς λατρείας (75) διατασσόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀπόστολοι
 ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ τοῖς διακόνοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων διδάξεις Ἰωάν-
 ρου τοῦ φιλομένου ὑπὸ Κυρίου (76).

Περὶ δὲ χειροτονίας πρεσβυτέρων, ἐγὼ ὁ φιλούμε-
 νος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (77), διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπι-
 σκόποις. Πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὡ ἐπίσκοπε, τὴν
 χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτὸς, τοῦ πρεσβυ-
 τερίου παρεστῶτός σοι καὶ τῶν διακόνων· καὶ εὐχό-
 μενος λέγε· Κύριε (78) παντόκρατορ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ
 διὰ Χριστοῦ τὰ πάντα δημιουργήσας, καὶ δι' αὐτοῦ
 τῶν ὄλων προνοῶν καταλλήλως. Ἐγὼ γὰρ δύναμις διέ-
 φορα ποιῆσαι, τοῦτο δύναμις καὶ διαφόρως προνοῶ-
 σαι. Διὰ γὰρ τοῦτο ὁ Θεὸς· προνοεῖς, τῶν μὲν ἀθανά-
 των φυλακῆ μόνῃ, τῶν δὲ θνητῶν, διαδοχῆ, τῆς ψυ-
 χῆς φροντίδι νόμων, τοῦ σώματος ἀναπληρώσει τῆς
 ἐνδείας. Αὐτὸς οὖν καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὴν ἁγίαν
 σου Ἐκκλησίαν, καὶ ἀύξησον αὐτήν, καὶ πληθύνον
 τοὺς ἐν αὐτῇ προεστῶτας, καὶ ὄδς δύναμιν πρὸς τὸ
 κοπιᾶν αὐτούς λόγῳ καὶ ἔργῳ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ
 σου. Αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίβει ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον,
 τὸν ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντὸς (79) πρε-

A exaudi me propter nomen tuum: ac benedic iis qui
 tibi inclinarunt cervices suas; atque da eis cordis
 eorum petitiones, quæ utiles sunt; et neminem
 eorum abjici facias a regno tuo; verum sanctifica
 illos, custodi, protege, adjuva, libera ab adversario,
 ab omni inimico; domos eorum conserva; eorum in-
 troitus et exitus tuere: quoniam tibi gloria, laus,
 majestas, cultus, adoratio; et Filio tuo Jesu.
 Christo tuo, nostro Domino, Deo, ac regi; et sancto
 Spiritui; nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.
 Amen. Et diaconus dicat: Ite in pace. Hæc de
 mystico cultu nos apostoli constituimus vobis epi-
 scopis, presbyteris et diaconis.

CAPUT XVI.

B De ordinatione presbyterorum constitutio Joannis a
 Domino dilecti.

Porro de ordinatione presbyterorum, ego dile-
 ctus a Domino, constituo vobis episcopis. Cum pres-
 byterum ordinas, episcope, manum super caput
 ejus ipse impone, astante tibi presbyterio, necnon
 diaconis; et orans, dic: Domine omnipotens, Deus
 noster, qui per Christum universa condidisti,
 et per ipsum cunctis provides convenienter. In quo
 enim potestas est efficiendi varia, in eo et inest
 potestas providendi variis modis. Nam idcirco, Deus,
 provides; immortalibus quidem, sola conservatione;
 mortalibus vero, successionem; animæ, cura legum;
 corpori, expletionem indigentis. Ipse igitur et nunc
 respice in sanctam tuam Ecclesiam; auge illam;
 ac eos qui in ea præsumunt multiplica, virtutemque
 da ut in verbo ac opere ad ædificationem populi tui
 laborent. Ipse nunc quoque respice super hunc fa-
 mulum tuum, qui suffragio ac judicio totius cleri
 in presbyterium cooperatus est; et imple illum spi-

74 Psal. cix, 8. 75 I. Ignat. interpol. ad Philad. 9.

VARIORUM NOTÆ.

(74) Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ. Verbum ἀπολύειν
 hoc sensu solet usurpari. Atque ita sumo, p. 100
 Ordinationum Græcarum, ubi de diaconissa: Μετὰ
 δὲ τὸ μεταλαβεῖν αὐτὴν ἐπιτίθεισιν αὐτῇ ὁ ἱερεὺς τὸ
 ἅγιον ποτήριον, ὅπερ δεχομένη οὐδενὶ μεταδίδο-
 σιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ἀποτίθεισι·
 καὶ ἀπολύει. Postquam autem ipsa communicavit,
 tradit ipsi sacerdos sanctum poculum; quod accipiens,
 nulli ex eo impertitur, sed in sancta mensa reponit:
 et dimittit. Hoc est, dat diaconissæ veniam disce-
 dendis is qui ordinat. Cot.

(75) Μυστικῆς λατρείας. Cyrillus Hierosolymita-
 nus, catechesi Mystag. 5: Ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευ-
 ματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρίαν ἐπὶ τῆς
 θυσίας ἐκείνης τοῦ Ἰασοῦ. Dicitur etiam, λατρεία,
 λογικὴ καὶ ἀναίμακτος λατρεία, λογικὴ λατρεία,
 ἀναίμακτος θυσία, οἰκονομία λατρείας, et λατρεία
 οἰκονομίας. Eusebio, cap. 71, lib. 14. De vita Con-
 stantini; ἐνδεὸς λατρεία, atque μυστικῆς λειτουργία.
 In epistola synodica Cyrilli Alexandrini ad Nesto-
 riam: Τὴν ἀναίμακτον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελούμεν
 θυσίαν (vel juxta aliam lectionem quam sequitur
 Macarius Antiochenus, actione 8 concilii genera-
 lis vi, λατρίαν; vel quod vertitur a Dionysio Exi-
 guo, θυσίας λατρίαν, sacrificii serevitatem) πρό-
 σμ'ν τε οὕτω ταῖς μυστικαῖς εὐλογίαις. Ib.

(76) Deest hæc inscriptio in cod. Vind., et quæ
 sequuntur, usque ad ἐπισκόποις, habentur tituli
 instar. CLEX.

(77) Ἐγὼ ὁ φιλούμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Imi-
 tationem Constitutionum in ordinationibus presby-
 teri, diaconi et subdiaconi, circa nomina apostolo-
 rum Joannis, Philippi ac Thomæ, exhibebit Eucha-
 logium Allatianum. Cot.—Ad hæc verba scriptum
 hoc scholion in Vindob. cod.: Ἰωάννης ὁ Εὐαγ-
 γελιστῆς, ὁ ἀδελφὸς Ἰακώβου, φυγαδευθεὶς ὑπὸ
 Δομετιανῷ ἐν Πατμῷ τῇ νήσῳ συνεγράφητο τὸ κατ'
 αὐτὸν Εὐαγγέλιον ἐν γ' Τραϊανῷ χρόνῳ, καὶ ἐν
 Ἐρέσῳ ἰδίῳ τέλει χρησάμενος· οὐ τὸ λείψανον ζητη-
 θὲν οὐχ εὗρηται. Ib.

(78) Κύριε, καὶ τὰ ἑξῆς. In codice Vindob. hæc
 vocantur ἐπίκλησις χειροτονίας πρεσβυτέρου. Ib.

(79) Ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντός. Me-
 morabilis est hanc in rem canon Theophili Alexan-
 drini, quo formam ordinandis istam præscribit:
 Πάν τὸ ἱερατεῖον συμφωνεῖν καὶ αἰρεῖσθαι, καὶ τότε
 πόν ἐπίσκοπον δοκιμάζειν, ἢ καὶ συναίνουτος αὐτῷ
 τοῦ ἱερατείου, χειροτονεῖν ἐν μέτῃ τῇ ἐκκλησίᾳ,
 παρόντος τοῦ λαοῦ, καὶ προσφωνούντος τοῦ ἐπισκό-
 του, εἰ καὶ ὁ λαὸς δύναται αὐτῷ μαρτυρεῖν. En cleri
 electio, et populi testimonium. Auctor vero Qua-
 stionum Veteris et Novi Testamenti, tomo IV 8

ritu gratiæ et consilii, ut adjuvet ac gubernet populum tuum in corde mundo : quemadmodum respexisti in populum electum tuum, et sicut Moysi præcepisti eligere seniores, quos implevisti spiritu⁴⁴. Et nunc, Domine, præsta, servans in nobis spiritum gratiæ tuæ non deficientem : ut repletus operationibus vim sanandi habentibus, ac sermone ad docendum apto, erudiat cum mansuetudine populum tuum; serviat tibi sincere, mente pura et anima volente atque sacra; quæ pro populo celebrantur, inculcate perficiat; per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor, ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XVII.

De ordinatione diaconorum constitutio Philippi.

De ordinatione vero diaconorum, ego Philippus constituo. Diaconum efficies, episcopo, imponens ei manus, astante tibi cuncto presbyterio cum diaconis; et orans, dices:

CAPUT XVIII.

Invocatio ordinationis diaconi.

Deus omnipotens, verax, et neque fallens neque falsus, dives erga omnes te in veritate invocantes, terribilis in consiliis; sapiens cogitatione, fortis et magnus: exaudi orationem nostram, Domine, et auribus percipe deprecationem nostram; et ostende faciem tuam super servum tuum hunc, electum tibi in diaconatus ministerium; et imple eum Spiritu sancto, et virtute, sicut implevisti Stephanum, martyrem, ac passionum Christi tui imitorem⁴⁵; et concede ei, ut cum sibi traditum ministerium probe, constanter, innocue, ac inculpabiliter administraverit, majore gradu dignus habeatur; media: ore unigenito Filio tuo; cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XIX.

De diaconissa constitutio Bartholomæi.

De diaconissa vero, Bartholomæus constituo: Episcopo, imponens ei manus, astante presbyterio una cum diaconis ac diaconissis; et dices:

CAPUT XX.

Invocatio in ordinatione diaconissæ.

Deus paterne. Pater Domini nostri Jesu Christi,

⁴⁴ Exod. xviii, xxiv, xxviii. ⁴⁵ Act. vi, vii

σπουτέριον ἐπιδοθέντα, καὶ ἐμπλησον αὐτὸν πνεύματος χάριτος καὶ συμβουλίας, τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κυβερνῆν τὸν λαὸν σου ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ· ὃν τρόπον ἐπίβες ἐπὶ λαὸν ἐκλογῆς σου, καὶ προσέταξας Μωϋσῆϊ αἰρεῖσθαι πρεσβυτέρους, οὓς ἐπλησας πνεύματος. Καὶ νῦν, Κύριε, παράσχου, ἀνελλιπίς τηρῶν ἐν ἡμῖν τὸ πνεῦμα τῆς χάριτός σου· ἵπως πλησθεὶς ἐνεργημάτων λατικῶν, καὶ λόγου διδακτικῶν, ἐν πραότητι παιδεύῃ σου τὸν λαὸν, καὶ δουλεύῃ σοι εὐκρινῶς ἐν καθαρᾷ διανοίᾳ καὶ ψυχῇ θελούσῃ, καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἱερουργίας ἀμώμους ἐκτελήῃ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

Περὶ χειροτονίας διακόνων, τοῦ Φιλίππου διάταξις (80).

Περὶ δὲ χειροτονίας διακόνων, ἐγὼ Φίλιππος διάτασσομαι. Διάκονον καταστήσεις, ὡ ἐπίσκοπε, ἐπιθεὶς αὐτῷ τὰς χεῖρας, παρεστῶτός σοι παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων, καὶ ἐπυξάμενος ἐρεῖς·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἐπίκλησις χειροτονίας διακόνου.

Ὁ Θεὸς, ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀψευδής, ὁ πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους σε ἐν' ἀληθείᾳ, ὁ φοβερὸς ἐν βουλαῖς, ὁ σοφὸς διανοίᾳ, ὁ κραταῖος καὶ μέγας· εἰσάκουσον προσυχῆς ἡμῶν, Κύριε, καὶ ἐνώτισαι τὴν δέησιν ἡμῶν, καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δούλόν σου τόνδε, τὸν προχειρίζομένόν σοι εἰς διακονίαν, καὶ πλησον αὐτὸν Πνεύματος ἁγίου, καὶ δυνάμεως, ὡς ἐπλησας Στέφανον τὸν μάρτυρα καὶ μιμητὴν τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταξίωσον αὐτὸν εὐάρεστως λειτουργήσαντα τὴν ἐγγχειρισθεῖσαν αὐτῷ διακονίαν, ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, μείζονος ἀξιοθῆναι βαθμοῦ, διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ διακονίσσης, Βαρθολομαίου διάταξις.

Περὶ δὲ διακονίσσης, Βαρθολομαῖος (81) διατάσσομαι· ὡ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας (82), παρεστῶτός τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν διακόνων καὶ τῶν διακονισσῶν, καὶ ἐρεῖς·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας διακονίσσης.

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν

VARIORUM NOTÆ.

Augustini, quæst. 101, dicit testimonio diaconi fieri presbyterum: quam consuetudinem unius urbis Romæ esse docemur ab Hieronymo epist. 85. Vide si lubet concillium Carthag. iv, can. 22. Cor.

(80) Deest hæc inscriptio in cod. Vindob. ejusque loco hæc leguntur: Περὶ δὲ τῆς χειροτονίας, καὶ τὰ ἐξῆς, addito hoc scholio: Φίλιππος Ἀσιανῆ διοικήσει κηρύξας τὸν ζωοποιὸν λόγον, ἐν Ἱερραπόλει τῆς Φρυγίας τέθαπται, ἀμὰ τὰς θυγατέρας, μαρτυρῶν τὸ εὐθεὶς ἐπὶ δομετιανῶν αυτοκράτορος. Ὁ

τὰς θυγατέρας ἔχων Φίλιππος ἐκ τῶν ζ' ἐστίν. Ὁ καὶ τὸν Εὐνοῦχον βαπτίσας. CLXX.

(81) Βαρθολομαῖος. In cod. Vind. hic legitur hoc scholion: Βαρθολομαῖος Ἰνδοῖς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἐκήρυξεν Εὐαγγέλιον, δεξ καὶ τέθαπται ἐν Ἰνδίᾳ. In.

(82) Ἐπιθήσεις αὐτῇ τὰς χεῖρας. Frequentissime Græci, rarissime Latini. Præter Wormatiensæ Patres ex concilio Chalcedonensi, Fortunatus in Vita Radegundis. Manu superposita consecravit diaconam Medardus episcopus. Vide supra. Cor.

Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δημιουργὸς, ὁ πληρῶσας Πνεύματος Μαρίας καὶ Δεβόρραν (83), καὶ Ἄνναν, καὶ Ὀλδάν, ὁ μὴ ἀπαξιώσας τὸν μονογενῆ σου Ἰῶν γεννηθῆναι ἐκ γυναικὸς, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου καὶ ἐν τῷ ναῷ προχειρισάμενος τὰς φρουροὺς τῶν ἁγίων σου πυλῶν· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίδει ἐπὶ τὴν δούλην σου τῆνδε, τὴν προχειρισομένην εἰς διακονίαν, καὶ ὁδὸς αὐτῇ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐπιτελεῖν αὐτὴν τὸ ἐχειρισθῆν αὐτῇ ἔργον, εἰς δόξαν σὴν, καὶ ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα καὶ προσκύνησις, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ ὑποδιακόνων διάταξις τοῦ Θωμᾶ (84).

Περὶ δὲ ὑποδιακόνων, ἐγὼ Θωμᾶς διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπίσκοποις. Ὑποδιάκονον χείροτονῶν, ὧ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις ἐπ' αὐτῶν τὰς χεῖρας, καὶ εἶπεις· Δέσποτα (85) Θεὲ, οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργὲ καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου τοὺς νεωκόρους ἀναδείξας τῶν ἁγίων σου σκευῶν φύλακας· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιβλεψὼν ἐπὶ τὸν δούλον σου τόνδε, τὸν προχειρισθέντα (86) ὑποδιάκονον, καὶ ὁδὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐφάπτεσθαι τῶν λειτουργικῶν (87) σου σκευῶν, καὶ ποιεῖν τὸ θέλημα σου διαπαντός, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Περὶ ἀναγνώστῶν, τοῦ Ματθαίου διάταξις (88).

Περὶ δὲ ἀναγνώστῶν, ἐγὼ Ματθαῖος, ὁ καὶ Λευὶς (89), ὁ ποτε τελώνης, διατάσσομαι. Ἀναγνώστην

⁸⁵ Exod. xv, 20. ⁸⁷ Judic. iv, 4. ⁸⁸ Luc. ii, 36. 7. ⁸⁹ IV Reg. xxii, 14. ⁹⁰ pseudo-Ignat. ad Antioch. 12. ⁹¹ II Cor. vii, 1. ⁹² Num. iii; I Paral. ix.

VARIORUM NOTÆ.

(83) Δεβόρραν. Varie effertur hoc nomen : Δεβώρα, Δεβδώρα, Δεβδώρα, Δεβδώρα, Δεβδώρα, Δεβδώρα, et Δεβδώρα. Cot.

(84) Deest titulus, ejusque loco legitur in cod. Vindob. : Θωμᾶς ἐκήρυξε Ἰαρθοῖς, Μήδοις, Πέρσαις, Γερμανοῖς (pro Καρμάνοις) Ὑρκανοῖς, Βακτριανοῖς, Βαρσοῖς, ὅς καὶ μαρτυρήσας κείτα : ἐν Ἐδέσῃ τῆς Ὑσδορηγῆς. CLER.

(85) Δέσποτα. In cod. Vind. inscribuntur hæc : Ἐπίκλησις χειροτονίας ὑποδιακόνου. Κεφ. κβ'. D lb.

(86) Προχειρισθέντα. In ms. cod. Vind. χειροτονθέντα. lb.

(87) Λειτουργικῶν. Ἱερῶν. Ibidem legitur. lb.

(88) Περὶ, καὶ τὰ ἐξῆς. Deest titulus in eodem cod. ejusque loco sunt duodecim prima capituli hujus verba. lb.

(89) Ματθαῖος, ὁ καὶ Λευὶς. Consentiant antiqui et recentiores, id recte ex Evangeliorum comparatione colligentes. Etiam Origenes, cum loco relato in *Catena Matthæi*, tum præfatione explanationis in *Epistolam ad Romanos*. Quocirca ejus locus tom. I in *Celsum*, p. 48, a docto Scripturarum interprete Hugone Grotio objectus : Ἔστω δὲ καὶ ὁ Λεβῆς τελώνης ἀκολουθήσας τῷ Ἰησοῦ· ἀλλ' οὐτι γὰρ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἦν, εἰ μὴ κατὰ τινὰ τῶν ἀντιγράφων τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου. *Sic et Levi publicanus, qui Jesus secutus est : non erat tamen ex apostolorum numero, nisi juxta quædam*

A creator viri ac mulieris; qui Spiritu implevisti Mariam⁸⁵, Deboram⁸⁷, Annam⁸⁸, et Holdam⁸⁹; qui non dedignatus es, ex muliere nasci unigenitum Filium tuum⁹⁰; qui in tabernaculo testimonii et in templo feminas custodes sanctarum januarum tuarum instituisti : ipse nunc quoque respice in famulam tuam hanc, electam ad ministerium; et da ei Spiritum sanctum; et munda eam ab omni inquinamento carnis et spiritus⁹¹; ut opus sibi commissum perficiat condigne, in gloriam tuam et laudem Christi tui; cum quo tibi gloria atque adoratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XXI.

De subdiaconis constitutio Thomæ.

B De subdiaconis autem, ego Thomas vobis episcopis constituo. Quando subdiaconum ordinas, episcopo, impones super eum manus, et dices : Domine Deus, conditor cæli et terræ, omniumque quæ in eis continentur, qui in tabernaculo testimonii æditus designasti, custodes sanctorum vasorum tuorum⁹² : ipse nunc etiam aspice super hunc famulum tuum, qui subdiaconus creatus est; et da illi Spiritum sanctum, ut vasa ministerio tuo dicata attrahat pro dignitate, semperque voluntatem tuam faciat; per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XXII.

De lectoribus constitutio Matthæi.

C De lectoribus vero, ego Matthæus, qui et Levis, olim publicanus, constituo. Lectorem crea, imponens ei manum; et Deum orans, dicito : Deus

exemplaria secundum Marcum Evangelii. Explicandus videtur per concessionem, ac de nomine, hoc in sensu : Detur Levin publicanum assecram Christi, alium esse a Matthæo pariter publicano : at nomen Levis in Catalogis apostolorum non exstat, si excipias quosdam Marci evangelistæ codices. Qui codices, ni fallor, cap. 3. vers. 18, Levin Alphæi, non Jacobum Al hæi exhibebant, aut potius Λεβὴν pro Λεββατον quemadmodum in editione Græca Theodoriti (*Quæstionum*, quæst. 16, in *Numeros*, habetur Θαδδαῖος, ὁ καὶ Λεβί, ubi in Græco Latino, Θαδδαῖος, ὁ καὶ Λεββαῖος. Græci posteriores Λεβαῖον dicunt. Opponit adhuc Grotius Heracleonem Valentinianum hæreticum, cui in Clementis Alexandrini *Stromat.* iv, p. 302, Ματθαῖος et Λευὶς duo sunt. Sed forsan ab Heracleone non intelligitur Levi publicanus, Marc. ii, 14, et Luc. v, 27, memoratus; intelligitur autem Levi Lebbæus, ut dictum est. Certe auctor Laterculi apostolorum supra positi ad libri ii finem, Levin τὸν καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον confundit cum Lebbæo, qui et Thaddæus ac Judas Jacobi. Atque ita defendi possunt Origenes et Heracleon. Verum excusationem nullam admittit quod in codice 1048, uno e multis Regiis Commentariorum Victoris Antiocheni in Marci Evangelio, nactus sum, ad textum laudatum ii, 14 : Μάρκος μὲν καὶ Λευὸς συγκαλύπτουσι τὸ ὄνομα τῆ ἀρχαία προσγορίᾳ. Αὐτὸς δὲ Ματθαῖος εὐαγγελιζόμενος τὰ καθ' ἑαυτὸν ἀπαγγέλλων λέγει : Καὶ ἐθεάσατο Ματθαῖον τὸν τελώνην.

perne, multas in misericordia et miserationibus; qui mundi structuram per ea quæ facta sunt patefecisti, quique numerum electorum tuorum conservas: ipse et nunc respice super famulum tuum, cui committitur ut sanctas tuas Scripturas legat populo tuo, et da ei Spiritum sanctum, Spiritum propheticum. Qui Esdram famulum tuum instruxisti ad legendas populo tuo leges tuas⁴³; nunc quoque a nobis rogatus, instrue famulum tuum; et da ei, ut opus traditum perficendo sine reprehensione, dignus majore gradu declaretur; per Christum, cum quo tibi gloria, et cultus, ac Spiritui sancto, in æcula. Amen.

CAPUT XXIII.

Jacobi Alphæi constitutio de confessoribus.

⁴³ Ego vero Jacobus Alphæi constituo de confessoribus. Confessor non fit ordinatione; res enim est voluntatis ac tolerantis: magno autem honore dignus est, ut qui coram gentibus et regibus confessus sit nomen Dei et Christi ejus. Quod si opus eo fuerit, in episcopum, aut presbyterum, aut diaconum, ordinatur. Si vero aliquis confessor, non ordinatus, aliquam hujusmodi dignitatem sibi prætextu confessionis vindicaverit et arripuerit, is deponatur et ejiciatur. Non enim est confessor; quandoquidem negavit Christi constitutionem, ac est infidei deterior⁴⁴.

⁴⁴ H Esdr. viii. ⁴⁵ pseudo-Ignat. ad Antioch. 12. ⁴⁶ Lege et interpunge sic... ὑπομονῆς τιμῆς δὲ μεγάλης, supplendo voculam quæ deesse videtur. Esdr. Πατριε. ⁴⁷ I Tim. v, 8.

VARIORUM NOTÆ.

Ἰλέγγων ἑαυτοῦ τὸ τραῦμα. Ζητητέον οὖν εἰ ὁ αὐτὸς τελώνης ἐστὶ παρὰ τοῖς τρισὶ καλούμενος Ματθαῖος, Ἀσὺς, Ἰάκωβος· καὶ εἰ υἱὸς ἦν Ἀλφαίου. Δυσωυμίας δὲ κατὰ τὴν Γραφὴν καὶ ἐπ' ἄλλων ἐστὶν εὐρεῖν. Ὡς ἐπὶ τοῦ πινθεροῦ Μισάως, ποτὲ μὲν ὀνομαζομένου Ἰσθδρ, ποτὲ δὲ Παγουήλ. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλείων περὶ Ἀδῆρ καὶ Ἰεροβοάμ· οὗ γὰρ εἰσι δύο, ἀλλ' εἰς ἄμφοτέροις ὀνόμασι καλούμενος. Ἐκ τοῦ οὖν διαφωτιστὴν ἔχειν τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον τῶν καταλόγων τῶν ἑβ' ἀποστόλων, καὶ ὡς ἐν τισὶ μὲν, παράγων εἶδε Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, ἐν τισὶ δὲ, Ματθαῖον τὸν τελώνην, ἐπεί τις ὅτι δύο ἦσαν ἐκ τῶν δώδεκα τελῶναι, Ματθαῖος καὶ Ἰάκωβος Ἀλφαίου· ὅπου οὐκ ἐστὶν· εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶ. Hoc est: Marcus quidem et Lucas nomen veteri appellations obtegnit. Ipse vero Matthæus in Evangelio suo quæ ad se pertinebant enuntians, ait: « Et vidit Matthæum publicanum (Matth. ix, 9), » manifestando vulnus suum. Quæri ergo debet an idem publicanus sit, a tribus appellatus, Matthæus, Levis, Jacobus, et utrum filius fuerit Alphæi. Enim vero duo nomina in aliis etiam hominibus apud Scripturam invenias, ut in sacero Moyse, qui interdum nuncupatur Jethro, interdum Raguel. Simili quoque modo in III Regum libro circa Aderem et Jeroboam: non enim duo sunt, sed unus utroque nomine vocatus. Itaque ex eo quod Evangelium secundum Marcum contineat discrepantiam ab enumerationibus apostolorum duodecim; et quia in quibusdam quidem, cum præteriret, vidit Jacobum Alphæi sedentem ad telonium, in quibusdam vero, publicanum Matthæum; dicit aliquis duos existitisse e duodenis publicanos,

προχειρίσαι, ἐπιθεὶς αὐτῷ τὴν χεῖρα, καὶ ἐπεξέταμος πρὸς τὸν Θεόν, λέγει· Ὁ Θεὸς (90) ὁ αἰώνιος, ὁ πολὺς ἐν ἀλλεία καὶ οἰκτιρμοῖς, ὁ τὴν τοῦ κόσμου σύστασιν διὰ τῶν ἐνεργουμένων φανεροποιήσας, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλεκτῶν σου διαφυλάττων· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιθεὶς ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τὸν (91) ἐγχειριζόμενον τὰς ἀγίας σου Γραφὰς ἀναγινώσκειν τῷ λαῷ σου, καὶ ὁδὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα προφητικόν. Ὁ σοφιστὰς Ἐσδραν τὸν θεράποντά σου ἐπὶ τὸ ἀναγινώσκειν τοὺς νόμους σου τῷ λαῷ σου· καὶ νῦν παρακαλούμενος ὑφ' ἡμῶν, σοφισσον τὸν δοῦλόν σου, καὶ ὁδὸς αὐτῷ, ἔργον ἀκατάγνωστον διανύσαντα τὸ ἐγχειρισθῆν αὐτῷ, ἀξίον ἀναδειχθῆναι μείζονος βαθμοῦ· διὰ Χριστοῦ, μεθ' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἰακώβου τοῦ Ἀλφαίου περὶ ὁμολογητῶν διδασκαλίαις.

Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀλφαίου, κατὰ διατάσσομαι περὶ ὁμολογητῶν. Ὁμολογητῆς οὐ χειροτονεῖται· γνώμη γὰρ τοῦτο καὶ ὑπομονῆς ⁴⁸ δὲ μεγάλης ἐπάξιός, ὡς ὁμολογητῆς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐνώπιον ἑθνῶν καὶ βασιλέων. Ἐάν δὲ χρεῖα (92) αὐτοῦ ἦ εἰς ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον, ἢ διάκονον, χειροτονεῖται. Εἰ δὲ τις ὁμολογητῆς, μὴ χειροτονηθεὶς, ἀρπάσῃ ἑαυτῷ ἀξίωμα τι τοιοῦτον, ὡς διὰ τὴν ὁμολογίαν, οὕτως καθαιρεῖσθω καὶ ἀποβαλλείσθω· οὐ γὰρ ἐστὶν· ἐπειταρ ἡρνηταὶ τὴν Χριστοῦ διατάξιν, καὶ ἐστὶν ἀπίστου χεῖρων.

C *Matthæum et Jacobum Alphæi: quod ita non se habet; unus enim idemque est.* En ut gravissimo errore, directe contra Evangelia et apostolorum Acta militante, Jacobus Alphæi a Matthæo seu Levi non distinguitur. Errandi occasione dedit mendosa lectio, apud Marcum, εἶδε Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, a Victore indicata. Cæterum de Victoris presbyteri Antiocheni Commentariis in Marci Evangelium, præter ea quæ viri eruditil docuere, notandum est extare eam interpretationem in Biblioth. Cæsarea Vindobonensi codice ms. inter Lambecianos lib. iii, 38, sed sine auctoris nomine. Cot.

(90) Ὁ Θεός. Scholium additum est in cod. Vind. Ἐπίκλησις χειροτονίας ἀναγνωστῶν. CLEM.

(91) Τὸν δοῦλόν σου τόν. Desunt hæc perperam in cod. Vindob. Ib.

(92) Ἐάν δὲ χρεῖα, etc. Ad sacrorum ordinum honores promoveri solebant confessores, teste Cypriano epist. 33, 34, 35; et ante illum Tertulliano adversus Valentianos, cap. 4. Cujus locum, ut pote memorabilem brevemque ascribam: *Speraverat episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio; sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authentica regulis abruptit.* Ex constitutione vir multæ doctrinæ Joannes Morinus *De sacris ordinationibus*, exercitatione 11, cap. 2, n. ult., concludere nititur, confessores ordinatos fuisse in diaconos et presbyteros, absque susceptione inferiorum graduum; itemque exorcistas, ex Constitut. cap. 26, conclusurus eodem modo de episcopatu, si voluisset: cum nihil tale noster. Cot.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ (93) *περὶ παρθένων.*

Ὁ αὐτός, *περὶ παρθένων διατάσσομαι* (94) Παρθέ-
νος οὐ χειροτονεῖται. Ἐπιταγήν γὰρ Κυρίου οὐκ ἔχο-
μεν γνῶμης γάρ ἐστι τὸ ἱεραθλον οὐκ ἐπὶ διαβολῇ
τοῦ γάμου, ἀλλ' ἐπὶ σχολῇ τῆς εὐσεβείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Λεββαλου (95) τοῦ ἐπικληθέντος Θαββαλου *περὶ*
χρηρῶν διατάξας.

Κατὰ Λεββαλος ὁ ἐπικληθείς Θαββαλος, τάδε *περὶ*
χρηρῶν (96) διατάσσομαι. Χήρα οὐ χειροτονεῖται· ἀλλ'
εἰ μὲν ἐκ πολλοῦ ἀπέβαλε τὸν ἄνδρα, καὶ σωφρόνως
καὶ ἀκαταγνώστως ἐξῆσε, καὶ τῶν οἰκειῶν ἀριστα
ἐπιμελήθη, ὡς Τουθὶ καὶ Ἄννα, αἱ σεμνότεται,
κατατασσεῖσθαι εἰς τὸ χηρικόν. Εἰ δὲ νεωστὶ ἀπέβαλε
τὸν ὀμόζυγον, μὴ πιστεύεσθαι, ἀλλὰ χρόνῳ νεότης
κρινέσθαι. Τὰ γὰρ πάθη ἐστ' ὅτε καὶ συγγρηῶ (97)
ἀνθρώποις, εἰ μὴ ὅτι κρείττονος χαλινοῦ εἰργό-
μεθα⁹⁹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὁ αὐτός *περὶ ἐπορκιστοῦ.*

Ὁ αὐτός (98), *περὶ ἐπορκιστοῦ διατάσσομαι.* Ἐπορ-
κιστῆς (99) οὐ χειροτονεῖται. Ἐβουλας γὰρ ἔκουσίου
τὸ ἱεραθλον, καὶ χάριτος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, ἐπιφοι-
τήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὁ γὰρ λαβὼν χάρισμα
λαμάτων, δι' ἀποκαλύψεως ὑπὸ Θεοῦ ἀναδεικνύεται,
φανερὰς οὐσίας πᾶσι τῆς ἐν αὐτῷ χάριτος. Ἐάν δὲ
χρεῖα αὐτοῦ γένηται εἰς ἐπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον,
ἢ διάκονον, χειροτονεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Σίμων (100) ὁ Κανανίτης, *περὶ τοῦ ὑπὸ πόσων*
ὀφείλει χειροτονεῖσθαι ὁ ἐπίσκοπος.

Σίμων δὲ ὁ Κανανίτης, κατὰ διατάσσομαι ὑπὸ πό-

⁹⁴ I Cor. vii, 25. ⁹⁷ Judith. viii. ⁹⁸ Luc. ii. ⁹⁹ al. συνηγορεῖ ἀνθρώποις μὴ. ¹⁰⁰ al. εἰργόμενα. Sic
Vind. cod. ¹⁰¹ pseudo-Ignat. ad Antioch. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(93) Τοῦ αὐτοῦ. Desunt in cod. Vind. CLER.

(94) Διατάσσομαι. Deest in eodem. Id.

(95) Λεββαλου. Deest inscriptio hæc in eodem. In
utroque hæc adduntur: Θαββαλος ὁ καὶ Λεββαλος, ὁ
ἐπικληθόμενος Ἰούδας ζηλωτῆς Ἐδαισθητοῖς κηρύξας
τὸν λόγον καὶ τοῦ ἐν τῇ μέσῃ τῶν ποταμῶν Ἀβγάρου
Ἐδέσης τοπαρχοῦντος, τέθειπται ἐν Βηρυτῶ τῆς Φοι-
νίκης. Id.

(96) *Περὶ χρηρῶν.* Inter multa decreta ad hasce
viduas pertinentia, est quoque canon 27 concilii
Arausicani 1, ita habens in editione Sirmondana.....
De viduis professis, si nupterint aut raptæ fuerint....
Viduitatis servandæ professionem, coram episcopo in
secretario habitam, imposita ab episcopo veste viduali
indicandam. Raptiores vero talium, vel ipsam talis
professionis desertricem, merito esse damnandam.

Ubi *indicandam* exponit alius: ego autem mu-
tatio in *vindicandam*, cujus loco cæteræ editiones,
non esse violandam; legamque, *imposita ab episcopo*
veste viduali, vindicandam. Cor.

(97) Συγγρηῶ. Lectio diversa, συνηγορεῖ, corrupta
est ex συγγρηῶ. Id.

(98) Ὁ αὐτός. Hæc et tres sequentes voces absunt
in cod. Vind. CLER.

(99) Ἐπορκιστής. Initio fungebantur hoc munere
omnes Christiani. In Tertulliano *De idololatria*,

A

CAPUT XXIV.

Ejusdem de virginibus.

Ipse ego constituo de virginibus. Non ordinatur
virgo. Præceptum enim Domini non habemus⁹⁴.
Siquidem voluntatis est hæc certaminis gloria; non
ad criminandum matrimonium, sed ad vacandum
pietati.

CAPUT XXV.

Lebbæi cognomento Thaddæi constitutio de viduis.

Et ego Lebbæus, cognominatus Thaddæus, hæc
de viduis constituo. Vidua non ordinatur: sed si
multo ante amisit virum, et caste ac inculpabiliter
vixit, ac domesticorum optime curam gessit, ut Ju-
ditha⁹⁷ et Anna⁹⁸, sanctissimæ femine, cooptetur
in gradum vidualem. Quod si nuper amisit conju-
gem, ne illi credatur, sed tempore adolescentia di-
judicetur. Perturbationes enim interdum cum ho-
minibus consenescent, nisi putiori freno coercen-
tur.

CAPUT XXVI.

Idem de exorcista.

Ipse egomet, de exorcista constituo. Exorcista
non ordinatur. Hæc enim certaminis laus pendet a
libera et bona voluntate, et a gratia Dei per Chri-
stum, adventu Spiritus sancti. Qui enim accepit
charisma, seu donum sanationum, per revelationem
a Deo declaratur, cunctisque manifesta est gratia
quæ est in ipso. Si autem opus eo fuerit, in episco-
pum, vel presbyterum, vel diaconum ordinatur.

CAPUT XXVII.

Simon Cananita de episcopo, a quot debeat ordinari.

Et vero ego Simon Cananæus constituo, a quot

cap. 11: Quo ore Christianus thurarius, si per templa
transibit, fumantes aras despiciet, et exsufflabit, qui-
bus ipse prospexit? qua constantia exorcisabit alum-
nos suos, quibus domum suam cellarium præstat?
Ille quidem si excluserit dæmonium, non sibi placeat
de fide, neque enim inimicum exclusit; facile debuit
de eo impetrare quem quotidie pascit. Quem locum e
multis unum selegit, ut indicarem cujusdam viri
docti jocularum errorem: quod Tertullianus illic
doceat, solitos a parentibus exorcizari proprios
filios: quasi per alumnos, Afrorum doctissimus in-
telligeret liberos; cum ita vocet dæmones, quod
mercibus thurarii pascerebant. Item Septimius De
præscriptione hæreticorum, cap. 41, procacitatem
mulierum hæreticarum insectatur, quæ exorcismos
agere audebant. Postea charisma expellendi dæmo-
nes paucioribus a Deo concessum est, sive ex cleru,
sive de plebe: Origenes, lib. vii, contra Celsum,
paulo post initium. Atque hos solos exorcistas
agnoscebat, Ecclesia pseudo-Clementis nostri, ca-
rens, instar plurimarum, exorcistis certo genere cle-
ricorum. Cor.

(100) Σίμων, etc. Deest hic titulus in cod. Vind.
Sed loco tituli est Σίμων ὁ Κανανίτης, κήρυξ τοῦ λό-
γου, σταυρῶν τελειοῦται, ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐπὶ Δουμ-
τιανοῦ. CLER.

ordinari episcopus debeat. Episcopus a tribus vel duobus episcopis ordinetur. Si quis autem ordinatus fuerit ab uno episcopo, deponatur, et ipse, et is qui ordinavit eum. Quod si necessitas incidens coegerit ab uno ordinari, eo quod propter persecutionem, aut aliam similem causam plures interesse non possint, afferat auctoritatem mandati plurium episcoporum.

CAPUT XXVIII.

Ejusdem canones de episcopis, presbyteris, diaconis, et reliquis clericis.

Idem ipse, constituo de canonibus. Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, ordinat, offert; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris vero nequaquam. Episcopus deponit omnem clericum dignum qui deponatur, excepto episcopo: id enim solus non potest. Presbyter benedicit, non benedicitur; benedictionem recipit ab episcopo, et a compresbytero; eamque pariter compresbytero dat: manus imponit, non ordinat;

l. pseudo-Ignat. ad Heron. 3.

των όφειλει χειροτονείσθαι ό έπισκόπος Έπίσκοπος όπό τριών ή δύο έπισκόπων χειροτονείσθω. Έάν δε τις όπό ένός χειροτονηθή έπισκόπου, καθαιρείσθω, και αύτός, και ό χειροτονήσας αύτόν. Έάν δε ανάγκη καταλάβη όπό ένός χειροτονηθηναι, διά τό μη δύνασθαι πλείονας παραγενέσθαι διωγμού έντος, ή άλλης τοιαύτης αίτίας, ψήφισμα κομιζέσθω τής έπιτροπής πλείονων έπισκόπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Τού αύτου (1) κανόνες περι έπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, και λοιπών κληρικων.

Ό αύτός (2), διατάσσομαι περι κανόνων. Έπίσκοπος εύλογει, ούκ εύλογείται; χειροθετει, προσφέρει, εύλογιαν παρά έπισκόπων λαμβάνει, παρά δε πρεσβυτέρων ούδαμώς (3) έπίσκοπος καθαιρει πάντα κληρικων (4) άξιον έντα καθαιρέσεως, πλην έπισκόπου: μόνος γάρ ούχ οίός τε (5). Πρεσβύτερος εύλογει, ούκ εύλογείται: εύλογίας δέχεται παρά έπισκόπου, και (6) συμπρεσβυτέρου, ώσαύτως επιδιδωσι συμπρεσβυτέρω χειροθετει, ού χειροτονεί: ού καθαιρει, άφορίζει δε τούς

VARIORUM NOTÆ.

(1) Τού αύτου, etc. Deest titulus in cod. Vind. CLER.

(2) Ό αύτός. Hæc et hic seqq. verba sunt loco inscriptionis, in cod. Vind. 1b.

(3) Παρά δε πρεσβυτέρων ούδαμώς. Sine ulla contradictione, quod minus est, a meliore benedicitur. Hebr. vii, 7. Additur a Nicolao papa, epist. 8, nullum jus inferiores habere ut benedicant præpositis suis. Interdum tamen per humilitatem majores minoribus virtute præstantibus caput submittebant. Ut de quodam sancto monacho refertur apud Severum, dialogo 1, cap. 14: *Episcopi quoque sanctissimi, inquit, sacerdotali auctoritate deposita, contingi se ab eo, atque benedici humiliter postulantes, sanctificatos se, et divino munere illustratos, quoties manum illius vesperaque contigerant, non immerito crediderunt.* Cot.

(4) Έπίσκοπος καθαιρει πάντα κληρικόν. Hoc jus primum fuisse discimus etiam ex epist. Cypriani 65, et Hieronymi 53, 61. Sed ei postea derogatum est, ob quorundam tyrannicam licentiam: juxta editum concilii Hispalensis II: *Episcopus sacerdotibus ac ministris solus honorem dare potest, auferre solus non potest*, can. 6, cujus canonis extrema mutila etc depravate leguntur apud Reginonem, Appendice 1, cap. 51, sic: *Sed præstanti synodali judicio quod canon de illis præceperit; pro, sed præsentati synodali judicio, quod canon de illis præceperit, definiri* (repete ex præcedentibus, poterit). Cæterum circa celeberrimam depositionem Arii presbyteri, et sociorum, nactus in Bibliotheca Regis, codice 2417. Alexandri Alexandrini allocutionem ineditam, dignissimam quæ hic attextetur judicavi.

Καθάρσεις Άρειου και των συν αυτω, υπό Αλεξάνδρου, αρχιεπισκόπου Αλεξανδρείας.

Depositio Arii et eorum qui cum illo, per Alexandrum archiepiscopum Alexandriæ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ πρεσβυτέρος και διακόνος Αλεξανδρείας και Μαρτύρου παρών παρών, αγαπητοίς αδελφοίς έν Κυρίω χαιρειν.

ALEXANDER, presbyteris et diaconis Alexandriæ atque Marcotæ presentibus dilectis fratribus in Domino salutem.

Licet jam subscripseritis illis quæ ad Arium et Arianos misi, adhortans eos ad negandam impietatem et ad assentiendum sanæ atque catholicæ fidei, rectamque sententiam vestram ostenderitis, necnon in dogmatibus consonantiam cum Ecclesia catholica; tamen quia et ad omnes ubique terrarum comministros de Ariana secta litteras dedi, necessarium censui, ut vos quidem civitatis clericos congregarem, vos vero qui de Marcota estis accesserem, præcipue cum ex vobis quoque Chares et Pistus presbyteri, Serapio, Parammon, Zosimus et Ireneus diaconi, Arianos assectati fuerint, atque cum illis deponi voluerint; quo tunc quæ nunc scriptis mandata sunt cognoscatis, tum vestrum in iis consensum demonstraretis, itemque Arii, Pisti, sociorumque depositioni suffragemini. Deceat enim vos quæ a me scripta sunt scire, et unumquemque ea quasi a se essent exarata, corde retinere.

Εί και φθάσαντες ύπεγράφατε οίς έπέστειλα τοίς περι Άρειων, προτρέπων αύτοίς [f. αύτούς] άρησασθαι μέν τήν ασέβειαν, πεισθηναι δε τή ύγιαινούσῃ και καθολική πίστει, και έδειξατε έαυτών έρθήν τήν προαίρεσιν, και τήν έν τοίς δόγμασι συμφωνίαν τής καθολικής Εκκλησίας, όμως έπειδή και προς τούς άπανταχού συλλειτουργούς έπέστειλα περι των περι Άρειων, άναγκαίον ήγησάμην ύμεις μέν τούς τής πόλεως κληρικούς συναγαγείν, ύμεις δε τούς από του Μαρτέου μεταπέμψασθαι, μέλιστα ότι και άφ' ύμών Χάρης και Πιστός πρεσβύτεροι, και Σαραπίων, και Παράμμων, και Ζώσιμος, και Είρηναός διάκονοι, έπηκολούθησαν τοίς περι Άρειων, και ήγάπησαν συν αύτοίς καθαιρέσθηναι. Ένα και τά νυν γραφόμενα γνώτε, τήν τε έν τούτοις συμφωνίαν έαυτών επιδείξασθε, και τή καθαιρέσει των περι Άρειων και των περι Πιστων σύμφηροι γένησθε. Πρέπει γάρ τά παρ' έμού γραφόμενα γινώσκειν ύμεις, και έκαστον ως παρ' αύτου γραφόμενα, έν τή καρδίη κατέχειν.

Vide Lambecium Biblioth. Cæsar., lib. III, ms. 57, pag. 87. Cot.

(5) Οίός τε. Additur έστίν in codice Vindobonensi. CLER.

(6) Καί. Καί παρ, idem cod.

ὕποδεθηκότας, ἐὰν ὧσιν ὑπεύθουνοι τῇ τοιαύτῃ τιμωρίᾳ. Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ, οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ βαπτίζει (7)· οὐ προσφέρει, τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσενεγκόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου, αὐτὸς ἐπιδίδωσι τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱερεὺς, ἀλλ' ὡς διακονούμενος ἱερεῦσι. Τῶν δὲ ἄλλων κληρικῶν τὸ τοῦ διακόνου ἔργον ποιῆσαι οὐδενὶ ἐξόν. Διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ· ἀλλ' οὐδὲ τι ὧν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι, ἢ οἱ διάκονοι, ἐπιτελεῖ, ἀλλ' ἢ τοῦ φυλάττειν τὰς θύρας, καὶ ἐξυπηρετῆσθαι τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας, διὰ τὸ εὐπρεπέες. Διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην, ψάλτην, διακόνισσαν, ἐὰν ἢ τι τοιοῦτον μὴ παρόντος πρεσβυτέρου. Ὑποδιάκονος οὐκ ἔξεστιν ἀφορίζαι, οὔτε μὴν (8) ἀναγνώστην, οὔτε ψάλτην, οὔτε διακόνισσαν (9), οὐ κληρικόν, οὐ λαϊκόν. Ὑπηρεῖται

γὰρ εἰσι διακόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Περὶ εὐλογίας (10) ὕδατος καὶ ἐλαίου, τοῦ Ματθαίου διδάξαις.

Περὶ δὲ ὕδατος καὶ ἐλαίου, ἐγὼ Ματθαῖος διατάσσομαι. Εὐλογεῖτω ὁ ἐπίσκοπος τὸ ὕδωρ, ἢ τὸ ἔλαιον· ἐὰν δὲ μὴ παρῆ, εὐλογεῖτω ὁ πρεσβύτερος, παρεστῶτος τοῦ διακόνου. Ἐπὶ δὲ ὁ ἐπίσκοπος παρῆ, παριστάσθω ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ διάκονος· λεγέτω δὲ οὕτως· Κύριε Σαβαὺθ, ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, κτίστα τῶν ὑδάτων καὶ χορηγὸς τοῦ ἐλαίου, ὀκτιρμον καὶ φιλόανθρωπε, ὁ δοὺς τὸ ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, καὶ ἔλαιον τοῦ ἱλαρῆναι πρόσωπον εἰς ἀγαλλίαμα εὐφροσύνης· αὐτὸς καὶ νῦν διὰ Χριστοῦ ἁγίου καὶ ὕδατος τοῦτο καὶ ἔλαιον, ἐπ' ὀνόματι τοῦ προσκομισάντος, ἢ τῆς προσκομισάσης, καὶ δὸς δυνάμιν ὑγιείας ἐμποιητικῆν, νόσων ἀπελαστικῆν, δαιμόνων φυγαδευτικῆν, πάσης ἐπιβουλῆς διωκτικῆν, διὰ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ΄.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν.

(11) Ὁ αὐτὸς, περὶ ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν. Ἐτε προστάσσω, πᾶσαν ἀπαρχὴν προσκομίζεσθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις, εἰς διατροφήν αὐτῶν· πᾶσαν δὲ δεκάτην προσφέρεισθαι, εἰς διατροφήν τῶν λοιπῶν κληρικῶν, καὶ τῶν παρθένων, καὶ τῶν χηρῶν, καὶ τῶν ἐν πενίᾳ ἐξεταζομένων. Αἱ γὰρ ἀπαρχαὶ τῶν ἱερῶν εἰσὶ καὶ τῶν αὐτοῖς ἐξυπηρετουμένων διακόνων.

¹⁰ Citat Harmenopolus, in *Epi. can.* sect. 2, tit. 4; 1. pseudo-Ignat. ad Antioch. 12.

VARIORUM NOTÆ.

(7) *Ὁὐ βαπτίζει*, etc., usque ad *οὐδενὶ ἐξόν*. Citatur in fine Responsionum Nicetæ Heracleensis ad Interrogationes Constantini episcopi, prout exstant in mss. tribus ad calcem Matthæi Blastaris, duobus Regiis, tertio Juliano. Cot.

(8) *Ὁὐτε μὴν*, καὶ τὰ ἐξῆς. Cod. Vindob. habet in dativo ἀναγνώστη, ψάλτη et διακόνισση, ut res vetetur lectori, cantori et diaconissæ. Cler.

(9) *Ἀναγνώστην, οὔτε ψάλτην, οὔτε διακόνισσαν*. Silentio legi non debet varia lectio codicis Regii qui notatur numero 2592: Ἀναγνώστη, ἢ

A non deponit, segregat autem ac excommunicat inferiores, si eam penam mereantur. Diaconus non benedicit, non dat benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat; non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo, non tanquam sacerdos, sed tanquam ministrans sacerdotibus. Nulli autem ex reliquis clericis licet opus diaconi facere¹⁰. Diaconissa non benedicit; sed nec peragit quidquam eorum quæ presbyteri aut diaconi faciunt; duntaxat januas custodit; et presbyteris, quando baptizantur mulieres, ministrat, propter decorum. Diaconus excommunicat subdiaconum, lectorem, cantorem, diaconissam; si absente presbytero res id postulet. Subdiacono non licet segregare, neque lectorem, neque cantorem, neque diaconissam; non clericum, non laicum: ministri enim sunt diaconorum.

CAPUT XXIX.

De benedictione aquæ et olei, Matthæi constitutio.

De aqua autem et oleo, constituo ego Matthæus. Benedicat episcopus aquam et oleum. Sin vero non adsit, benedicat presbyter, præsentem diacono. Quando autem adierit episcopus, assistant presbyter, et diaconus; hunc vero in modum dicat: Domine Sabaoth, Deus virtutum; creator aquarum, et largitor olei; misericors, et hominum studiose; qui dedisti aquam ad potum ac expurgationem, et oleum ad exhilarandum vultum in exultationem lætitiæ: ipse et nunc per Christum sanctifica hanc aquam atque hoc oleum, nomine illius qui obtulit, aut illius quæ obtulit; et da vim effectricem sanitatis, morborum expultricem, dæmonum fugatricem, omnium insidiarum profligatricem, per Christum spem nostram; eum quo tibi gloria, honor, ac veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XXX.

Ejusdem, de primitiis et decimis.

Idem, de primitiis et decimis. Adhuc injungo, ut omnes primitiæ afferantur episcopo et presbyteris, et diacono, ad eorum alimentum; utque omnes decimæ offerantur, ad alendos reliquos clericos, et virgines, ac viduas, et paupertate afflictos. Primitiæ enim, sacerdotum sunt, atque iis ministrantium diaconorum.

ψάλτη, ἢ διακόνισση. Cot.

(10) *Περὶ εὐλογίας*, x. τ. λ. Totâ inscriptio deest, ejusque loco legitur: Ματθαῖος ἐν Ἰουδαίᾳ διδάσκων τὸν Χριστοῦ λόγον, τῶν ἐβδομήκοντα γεγονώς μαθητῶν, ὁ μετὰ τὴν Χριστοῦ ἄνοδον συγκατηριθμητο τοῖς δώδεκα Ἀποστόλοις ἀντὶ Ἰουδα τοῦ γενομένου προδότου· κεῖται ἐν Ἰερουσαλήμ. Sed pro *Matthæo* legendum erat *Matthiam*. Vide Act. 1, 25. Cler.

(11) *Ὁ αὐτὸς*, etc. Deest inscriptio, cujus loco sunt sex verba sequentia.

CAPUT XXXI.

Ejusdem, de iis quæ supersunt.

Idem, de reliquiis constituo. Eulogias quæ in mysticis oblationibus supersunt, diaconi ex voluntate episcopi aut presbyterorum distribuunt clero; episcopo partes quatuor, presbytero partes tres, diacono partes duas; cæteris vero, subdiaconis, vel lectoribus, vel cantoribus, vel diaconissis, partem unam. Id enim pulchrum et coram Deo acceptum est, unumquemque secundum suam dignitatem honorari: nam Ecclesia non confusionis, sed ordinis est schola.

CAPUT XXXII.

Varii canones Pauli apostoli de iis qui accedunt ad baptismum; quos oporteat admittere, et quos rejicere.

Et ego Paulus, apostolorum minimus **, hæc de canonicis constituo vobis episcopis et presbyteris. Qui primo ad mysterium pietatis accedunt, episcopo vel presbyteris per diaconos adducantur; et causas exquirantur quare se ad verbum Domini adjunxerint: quique obtulerunt, testimonium eis præbeant, diligenter exploratis quæ ad eos spectant. Examinentur autem eorum mores ac vita; et an servi sint, vel liberi. Atque si fidelis seu Christiani servus fuerit, interrogetur dominus ejus, utrum ei testimonium perhibeat: si non perhibet, rejiciatur, donec domino probaverit dignum se esse; si vero ei perhibet testimonium, admittatur. Quod si ethnici sit famulus, doceatur placere domino, ut Verbum et Christiana religio non aspergatur infamia **. Rursus si habet uxorem, aut mulier virum; edoceantur se mutuo, conjuges, esse contenti; sin vero non sunt matrimonio juncti, discant non scortari, sed legitimo sociari connubio. Si autem dominus ejus, cum sit fidelis, et sciat quod ille scortetur, non dat ei uxorem, aut mulieri virum, excommunicetur. Si quis vero dæmonem

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ (12) περὶ περισσευμάτων.

Ὁ αὐτὸς, περὶ περισσευμάτων διατάσσομαι. Τὰς περισσευούσας ἐν τοῖς μυστικαῖς εὐλογίαις (13), κατὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου ἢ τῶν πρεσβυτέρων οἱ διάκονοι διανεμέτωσαν τῷ κλήρῳ· τῷ ἐπισκόπῳ μέρη τέσσαρα, πρεσβυτέρῳ μέρη τρία, διακόνῳ μέρη δύο· τοῖς δὲ ἄλλοις, ὑποδιακόνις, ἢ ἀναγνώσταις, ἢ ψάλλταις, ἢ διακονήσασιν, καὶ ἄλλοις ἐν. Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀποδέκτον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ἕκαστον τιμᾶσθαι κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν· ἢ γὰρ Ἐκκλησία οὐκ ἀταξίας, ἀλλ' εὐταξίας ἐστὶ διδασκαλεῖον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Κανόνες (14) διάφοροι Παύλου τοῦ ἀποστόλου, περὶ τῶν προσιώντων τῷ βαπτίσματι, τίνας δεῖ προσδέχασθαι, καὶ τίνας ἀποβάλλεσθαι.

B

Καγὼ Παῦλος ὁ τῶν ἀποστόλων ἐλάχιστος, τάδε διατάσσομαι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις, περὶ κανόνων. Οἱ πρώτως προσιόντες τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐσεβείας, διὰ τῶν διακόνων προσαγέσθωσαν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τοῖς πρεσβυτέροις· καὶ τὰς αἰτίας ἐξεταζέσθωσαν, οὐ χάριν προσήλθον τῷ Κυριακῷ λόγῳ· οἱ τε προσενηγόντες μαρτυρεῖτωσαν αὐτοῖς, ἀκριθῶσαντες τὰ κατ' αὐτούς. Ἐξεταζέσθωσαν δὲ αὐτῶν καὶ οἱ τρόποι, καὶ ὁ βίος, καὶ εἰ δοῦλοί εἰσιν ἢ ἐλεύθεροι. Καὶ ἐὰν πιστοὺ δοῦλος ἦ, ἐρωτάσθω ὁ κύριος αὐτοῦ, εἰ μαρτυρεῖ αὐτῷ· ἐὰν δὲ μὴ, ἀποβαλέσθω, ἕως ἂν ἐαυτὸν ἀξιῶν ἐπιδείξῃ τῷ δεσπότη· εἰ δὲ μαρτυρεῖ αὐτῷ, προσδέχέσθω. Εἰ δὲ ἐθνικοῦ (15) ἢ οἰκέτης, διδασκέσθω εὐαρεστῆν τῷ δεσπότη, ἵνα μὴ βλασφημῆται ὁ Λόγος. Εἰ μὲν οὖν ἔχει γυναῖκα, ἢ ἡ γυνὴ ἄνδρα, διδασκέσθωσαν ἀρκεῖσθαι ἑαυτοῖς· εἰ δ' ἄγαμοί εἰσι, μανθανέτωσαν μὴ πορνεύειν, ἀλλὰ γαμῆν νόμῳ. Εἰ δ' ὁ δεσπότης αὐτοῦ πιστὸς ὢν, καὶ εἰδῶς ὅτι πορνεύει, οὐ δίδωσιν αὐτῷ γυναῖκα, ἢ τῇ γυναικὶ ἄνδρα, ἀφοριζέσθω. Ἐὰν δὲ τις δαιμονοεχῆν, διδασκέσθω μὲν τὴν εὐσέθειαν, μὴ προσδέχέσθω δὲ εἰς κοινωνίαν (16) πρὶν ἂν καθαρισθῇ· εἰ δὲ θά-

** I Cor. xv, 9. ** Tit. II. ** Ignat. ad Polyc. 5; pseudo-Ignat. ad Heron. 5.

VARIORUM NOTÆ.

(12) *Τοῦ αὐτοῦ.* Locum hujus inscriptionis obtinent quinque primæ capituli voces. CLEA.

(13) *Τὰς περισσευούσας ἐν τοῖς μυστικοῖς εὐλογίαις.* Intellige quiddam panis et vini oblatum fuerit a populo, nec fuerit a sacerdote consecratum. Joannes Moschus, *Prati spiritualis* cap. 25: Ἐπέμφθη ἐτέγκαι εὐλογίας ἀπὸ Ἱερικῶν, καὶ βασιτάζων τὰς εὐλογίας, et cætera, quæ velim legas. In Socrate, *Hist. lib. VII, cap. 2*, de Chrysantho Novatiano episcopo: Ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἐδέξατο, πλὴν κατὰ Κυριακὴν δύο ἄρτους τῶν εὐλογιῶν ἐλάμβανε. *Ad ecclesiis nihil accepit, præter duos panes Eulogiarum, singulis diebus Dominicis.* Τὰ προσφερόμενα εἰς λόγον θυσίας, μετὰ τὰ ἀναλισκόμενα εἰς τὴν τῶν μυστηρίων χρείαν, οἱ κληρικοί διανεμίσθωσαν, etc. *Quæ ad sacrificium offeruntur, post ea quæ in mysteriorum usum consumuntur, clerici dividant*, est canon 7 Theophili Alexandrini; ad quem operæ pretium fuerit consulerè Theodorum Balsamonem. Cot.

(14) *Κανόνες, κ.τ.λ.* Deest tota inscriptio in cod. Vindob. pro qua hæc leguntur. Παῦλος ὁ τῶν ἐθνῶν διδασκαλὸς ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυ-

ρικοῦ καταγγελίας τὸ τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον τοῖς ἔθνεσιν ἐν Ῥώμῃ διδάσκων τὸν λόγον ἀνήρθη ὑπὸ Νέρωνος καὶ Ἀγρίππα βασιλέως, κεφαλῆ κολασθεῖς καὶ τέθαπται ἐν τῇ αὐτῇ Ῥώμῃ. CLEA.

(15) *Ἐθνικοῦ.* Recte, non ἐθνικός, ut habet cod. Vindob. Ib.

(16) *Εἰς κοινωνίαν.* Id est, fidelium societatem per baptismum, ut legenti patebit. Falluntur itaque monachi illi apud Balsamonem p. 229, qui de communione eucharistice accipiunt; sic interrogantes Constantinopolitanam synodum sub Nicolao patriarcha habitam: Εἰ δεῖ τὸν δαιμονιζόμενον μεταλαμβάνειν τῶν ἁγιασμάτων. Ὁ μὲν γὰρ ἅγιος Τιμόθεος εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν ἐρωτήσεις εἶπεν ἄλλως, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι ἄλλως, καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἄλλως. *An oporteat dæmoniacum communicare sacramentis. Sanctus enim Timotheus in sibi propositis Quæstionibus aliter dixit* (quæst. 3), *et sancti apostoli aliter, et recentiores aliter.* De baptismo energumorum agit etiam, canone Eliberitano 37, quæstione 2 laudati Timothei, pag. 1060 Balsamonis; canone 15 concilii Arausicani 1, et cap. 76 Capitularis Atonis, tom. VIII Acheriani *Spicilegii*. Cot.

καταπνίγοι, προσδεχέσθω· Εἰ τις πορνιοβοσκός· ἢ παυσάσθω τοῦ μαστροπεύειν, ἢ ἀποβαλλέσθω. Πόρνη προσίουσα, ἢ παυσάσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Εἰδωλοποιός προσίων, ἢ παυσάσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Τῶν ἐπὶ σκηνῆς ἐάν τις προσῆλθῃ ἄνηρ, ἢ γυνή, ἢ ἡνίοχος (17), ἢ μονομάχος, ἢ σταδιοδρόμος, ἢ λουδεμπιστής (18), ἢ Ὀλυμπικός, ἢ χοραύλης, ἢ κιθαριστής, ἢ λυριστής (19), ἢ ὁ τὴν ὄρχησιν ἐπιδεικνύμενος, ἢ κάπηλος· ἢ παυσάσθωσαν, ἢ ἀποβαλλέσθωσαν. Στρατιώτης προσίων, διδασκέσθω μὴ ἀδικεῖν, μὴ συκοφαντεῖν, ἀρκεῖσθαι δὲ τοῖς διδομένοις ὀφωνίοις· πευθόμενος (20), προσδεχέσθω· ἀντιλέγων δὲ, ἀποβαλλέσθω. Ἀρρητοποιός κίναδος, βλάξ (21), μάχος, ἐπαυδός, ἀστρολόγος, μάντις, θηρεπωδός, λώταξ (22), ὄχλαγωγός, περιάμματα ποιῶν (23), περικαθαίρων, ὠωνιστής, συμβολοδείκτης (24), παλ-

A habeat : doceatur quidem pietatem, sed non recipiatur ad communionem, antequam mundetur : tamen si mors urgeat, recipiatur. Si quis est leno, aut desinat perductorem agere, aut repellatur. Metretix quæ accedit, aut desistat, aut rejiciatur. Idolorum artifex, cum accedit, aut desistat, aut rejiciatur. Scenicorum si quis accedat, vir sive femina, vel auriga, vel gladiator, vel stadii cursor, vel lanista seu ludorum curator, vel Olympicus, vel choraules, vel citharista, vel lyristes, vel saltationem ostentans, vel caupo ; hi aut finem faciant, aut rejiciantur. Miles accedens, doceatur nemini injuriam inferre, non calumniari, contentus esse sibi datis stipendiis. ⁷¹ : obtemperans his, admittatur ; repugnans, rejiciatur. Nefandæ libidinis perpetratores, cinædus, lascivus, magus, incantator, astrolo-

⁷¹ Luc. iii, 14.

VARIORUM NOTÆ.

(17) *Ἡνίοχος*. Ad hunc canonem, et Eliberitanum, ac Arelatenses, apposite adjungitur elegans Historia ex *Vita Hilarionis* per Hieronymum : *Auriga Gazensis, in curru percussus a dæmone, totus obrigit, ita ut nec manus agitare, nec cervicem possit reflectere. Delatus ergo in lecto, cum solam linguam moveret ad preces, auditus non prius posse sanari, quam crederet in Jesum, et se sponderet artii wristinæ renuntiaturum. Credidit, spondit, sanatus est, magisque de animæ quam de corporis salute exultavit.* Augustinus, *De opere monachorum*, cap. 13 : *Nec effractor aut lairo erat, nec auriga, aut venator, aut histrio, aut turpilucrus.* Tertullianum prætereo, C cum aliis. Cot.

(18) *Λουδεμπιστής*. (Codice Regio 772, qui continet λέξεις ἐκ τῶν Διατάξεων, cum acuto in penultima λουδεμπιστής.) Est aut lanista, qui Glossis λουδοτρόφος, aut potius ludi procurator, ut appellatur a Tacito, is cui ludorum ac munerum publicorum cura credita est. Lexicon Favorini : Λουδεμπιστής, ὁ ἄρχων τῶν παιγνίων. Λουδοί γὰρ τὰ παιγνία παρὰ Ῥωμαίους. Hinc glossa marginalis libri Regii 2592, ad locum *Constitutionum*, quantum fugientem seripturam æsequi mihi licuit : τούτέστι ὁ πρῶτος τῶν παιγνιωτῶν, ὁ καὶ τινα θεάματα ποιῶν πρὸς γέλωτα, λουδα τοῖς Ῥωμαίοις εἰρημένα. Vide supra *Constit.* lib. v. Nimirum errant Græci, qui ad libidinem hoc vocis trahunt. In Lexico Stephani apud Meursium : Λουδεμπιστής, ἀρρητοποιός. Et ms. Regio 2592 : Λουδεμπιστής, ἐρημνεύεται ὁ διαχοριστής, ἦγουν ὁ παρθενοφθόρος· λουδος γὰρ παρὰ τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ ἡ φθορά. Id.

(19) *Κιθαριστής, ἢ λυριστής*. Notat Helladius apud Photium *Bibliotheca* codice penult. Græcos dicere κιθάραν et κιθαριστήν, dicere λύραν, sed non dicere λυριστήν. Hoc de prima Græcia, postea enim λυριστής quoque in usu fuit. Lexicon Græco-Latinum vetus : Λυριστής, *fidicinarius*. Pari modo Latini mediæ ætatis *lyristen* usurpant. Unde *lyristria* Augustino iii *contra Julianum*, cap. 11. Id.

(20) *Πευθόμενος*. Præponitur huic vocis copula καὶ in cod. Vindob., nec male. Clea.

(21) *Βλάξ*. Significat mollem, lascivum, ignavum, supinum, jactatorem, fatuum. Optima glossa hic : Ἄλλως οἱ Ἀθηναῖοι τὸν προδατώδη λέγουσι. Cot.

(22) *Λώταξ*. Docente Eustathio, qui circa lotum laborabat, λώταξ dicebatur. Id vero hominum genus, quia vile fuit, malum, ac erroneum, eproprie λώταγες dicti mendicis vagantes atque nebulones. Οὐχ ὄρας τούτους τοὺς προσαιτούντας, οὐς λώταγας ἡμῖν ἔθος καλεῖν ; πῶς περιῖσαι, πῶς καὶ αὐτοὺς

ἐλεοῦμεν ; ἀλλ' ὅμως τούτοις οὐδὲ συγγνώμη τίς ἐστίν, οὐδὲ γὰρ συγγινώσκωμεν αὐτοὺς ὅταν κυβεύοντες ἑαυτῶν τὰ μύκτια ἀπολλύωσι. Non vides quos mendicos, quos solemus vocare lotagas? quomodo circumveant, quomodo etiam eorum miseremur? Sed tamen iis non datur ulla venia. Neque enim iis ignoscimus, quando alea ludentes, suas vestes perdunt. Chrysostomus, homilia 15 in *Epistolam ad Ephesios*. In Scholiis nostris ad λώταξ adnotatur, si bene tantum non deleta lego : Καὶ οἶόν τις παιγνιώτης θυμολικός δι' εὐτραπέλιαν γέλωτα ποιῶν. At alterius Græci eodem in ms. 2592, alibi observatio est : Ἡ δὲ λώταξ φωνὴ ποιά τίς ἐστιν ἐκ τοῦ ἀποτελαυμένου λεγομένη. Ἔστι δὲ τοιοῦτόν τι τὸ λεγόμενον ἐπιδεικνύμενον τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, βοκόλια (lege aut intellige βαυκάλια) στρογγύλα πληρούντες οἴνου, εἰς ὕψος ἀνέπεμπον. Καὶ εἰπερ ἦχη τις ἐγένετο τῷ ἀναφέρεσθαι τὸ καυκάλιον, σημεῖον τοῦτο ἐποιοῦντο ἀγάπης, τῷ ποιῶ τὸ ἦχον τὸ ποσὸν συμμετροῦντες αὐτής. Lexicon Favorini : Λώταξ, ὁ ληστής, ἢ ὁ μύρα ἀλειψόμενος, ἢ ὁ καταδαπανῶν ἐν τοῖς αἰσχροῖς τὸν βίον αὐτοῦ, ὡς ὁ πόρνος, καὶ ὁ ἀνδρόγυνος, ἢ ὁ αὐλητής, etc. Aliud Lexicon Græco-Latinum cod. Reg. 85 : Λωτοφάγοι, *delicatis viventes*. Apud Hesychium : Λωτοῖς· τράχημά τι, καὶ αὐλός, etc. Id.

(23) *Περιάμματα ποιῶν*. Corrige etiam e ms. Regio 18, 8, locum in Euchologio, seu Græcorum Rituali, pag. 344 : ταῖς γοητείαις, καὶ ταῖς ἐπαυδαῖς, καὶ τοῖς περιάσμασι, καὶ τοῖς φυλακτικοῖς [leg. περιάμμασι, et φυλακτικοῖς]. Quid sint περιάμματα, ut et φυλακτήρια, si ignores, docebunt te plurimi A Scholiaste memorato Regii codicis, περιάμματα ποιῶν exponitur, περιχερμάσας ἐν νόσοις ἢ ἐν φιλτρῶσι. Id.

(24) *Συμβολοδείκτης*. Commemorat S. Gregorius Nysenus *συμβολομαντείας*, in *Epistola de Pythonissa* : οἰωνοσκοπίας, συμβολομαντείας, χρηστήρια, ἢ πατοσκοπίας, νεκυίας, ἐνθουσιασμοῦς, κατὰ κωλὰς ἐμπνεύσεσι, quo loci doctissimus interpres frustra sollicitat κατὰ κωλὰς, ut substituat κατακωχὰς *namini instinctus*, κατὰ κωλὰς enim *per pudenda* significat. *Auguria, divinationes per symbola, oracula, aruspicia, mortuorum evocationes, furiosos affatus, per pudenda inspirationes*. Aperta sunt verba Origenis, tom. III in *Celsum* : Διὰ τοῦ Πυθίου στομίου περικαθεζομένη τῇ καλωμένῃ προφητικῇ πνεύμα διὰ τῶν γυναικείων ὑπεισέρχεται τὸ μαντικὸν ὁ Ἀπάλλων τὸ καθαρὸν ἀπὸ γηϊνῶν σώματος. Vide Chrysostomum initio *Catenæ in Jeremiam* apud Ghislerium. Συμβολικός, συμβολικῶς μαντεύεσθαι, in Cyrillo

gus, vates, captator carminum magicorum, mendicus, agyrta, circulator, amuleta faciens, lustrans, augur, ominum et signorum monstrator, palpitationum interpres; in occurso observans vitia oculorum aut pedum, vel observans aves, aut mustelas, aut voces, aut symbolicas auditiones, probentur tempore: vix enim elui potest malitia: cum igitur desierint, admittantur; si non pareant, rejiciantur. Concubina cujuspiam infidelis incipit, illi soli dedita, admittatur; si autem etiam cum aliis petulanter agit, rejiciatur. Fidelis, qui habet concubinam; si servam, desinat, et legitime ducat uxorem; si liberam, eam in uxorem legitimam accipiat; si nolit, rejiciatur. Qui gentilium mores sectatur, vel Judaicas fabulas, aut mutet vitam, aut repellatur. Si quis animum addicit insanitæ theatri, aut venationibus, aut equestribus cursibus, aut ludorum certaminibus; vel cesset, vel rejiciatur. Qui erit catechumenus, per tres annos catechesi informetur: quod si studiose se gerit, et rei desi-

A μῶν ἐρμηνεύς (25), φυλαττόμενος ἐν συναντήσῃ (26) λώδας ὄψεως (27), ἢ ποδῶν, ἢ ὀρνίθων, γαλῶν, ἢ ἐπιφωνήσεων, ἢ παρακροσμάτων συμβολικῶν χρόνῳ δοκιμαζέσθωσαν. Δυσέκνιπτος γὰρ ἡ κακία· παυσάμενοι οὖν προσδεχέσθωσαν, μὴ πειθόμενοι δὲ ἀποβαλλέσθωσαν· παλλακὴ τινος ἀπίστου δούλη (28), ἐκείνη μόνῃ σχολάζουσα, προσδεχέσθω· εἰ δὲ καὶ πρὸς ἄλλους ἀσελγαίνει, ἀποβαλλέσθω. Πιστὸς ἐάν ἔχη παλλακὴν, εἰ μὲν δούλην, παυσάσθω, καὶ νόμῳ γαμεῖτω (29)· εἰ δὲ ἐλευθέραν, ἐγαμεῖτω αὐτὴν νόμῳ· εἰ δὲ μὴ, ἀποβαλλέσθω· Ἑλληνικοὶς τις ἐξέστιν ἐξακολουθῶν, ἢ Ἰουδαϊκοὶς μύθοις, ἢ μεταθέσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Θεατρομανίξ εἰ τις πρόσκειται, ἢ κυνηγίους, ἢ ἱπποδρομίους, ἢ ἀγῶσιν (30), ἢ παυσάσθω, ἢ ἀποβαλλέσθω. Ὁ μέλλων κατηχεῖσθαι, τρία B ἔτη κατηχεῖσθω· εἰ δὲ σπουδαῖός τις ἦ, καὶ εὐνοικίαν ἔχει περὶ τὸ πρᾶγμα, προσδεχέσθω· ὅτι οὐχ ὁ χρόνος, ἀλλ' ὁ τρόπος κρίνεται. Ὁ διδάσκων (31), εἰ καὶ λαϊκὸς ἦ, ἔμπειρος δὲ τοῦ λόγου, καὶ τὸν τρόπον σεμνὸς, διδάσκειτω· εἰσονται γὰρ πάντες διδασκῶν

VARIORUM NOTÆ.

lib. x *contra Julianum*, ad finem. Porro nihil frequentius in libris omnium gentium linguarumque omnium occurrit symbolis, seu signis superstitionis. Scholiastes noster ad περικαθαράων, διὰ θυσῶν θοκῶν κωλύειν νόσους ἢ ἀμαρτίας; ad οἰωνιστής, ἦτοι ὄρνεοσκόπος; ad συμβολοδότης, ὁ διὰ συμβόλου τι ὑποδεικνύων ποιητὴν. Cot.

(25) Παλμῶν ἐρμηνεύς. Epiphanius in *Expositione fidei*, num. 21, παλμῶν παρατηρήσεις. Quæ duo loca infeliciter tractavit infelix Magnus *Miscellanorum* lib. iv, cap. ult. exponens de extispicibus, extorum inspectione ac palpitatione. Nec felicius in editione Petaviana Epiphani, παλμῶν παρατηρήσεις vertitur *orsitiones*. Παλμός est alicujus membri palpitatione et subsultatio, dicta saltus, saltio et salissatio: unde salitores et salissatores, qui inde aliquid fausti vel infastui augurabantur, augurio quod appellant παλμικόν, παλμωτικόν, et παλμαστικόν. Scripserant ea de re sibylla Erythræa, Posidonius, et alii multi: citatque Meursius *Exercitationum criticarum*, parte 1, p. 114, 115, verba Melampodis Hierogrammatei ex Opere inscripto, περὶ παλμῶν μαντικῆ, πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα. De παλμῶν παρατηρήσει optime omnium auctor *Quæstionum ad orthodoxos*, inter Opera Justini martyris, quæst. 19. lb.

(26) Φυλαττόμενος ἐν συναντήσῃ λώδας ὄψεως [al. ὄψεων], ἢ ποδῶν. Pari modo S. Chrysostomus homil. 21 ad populum *Antiochenum*: Πολλάκις ἐξεληθῶν τις τὴν οἰκίαν τὴν ταυτοῦ, εἶδεν ἄνθρωπον ἐτερόφθαλμον, ἢ χλωεύοντα, καὶ οἰωνίσαστο *Sæpe domum quis suam egressus hominem vidit unoculium, vel claudicantem, et ominatus est.* Item S. Basilius ad *Isaiæ* II, 6. lb.

(27) Ὄψεως. Cod. Vind. ὄψιν, perperam. CLEB.

(28) Παλλακὴ τινος ἀπίστου δούλη. Nota sunt ex multis auctoribus, eoque non pluribus explicanda, duo concubinarum genera: illicitum plane, earum quæ clam, ad tempus, libidinis solius causa assumuntur: aliudque permissuin aliquando atque toleratum, seminarum publice in perpetuum ad suscipiendos liberos ductarum, absque tamen dotalibus instrumentis. Sed culpæ affine esset non ascribere B. Augustini locum, qui singulariter ad Constitutionem facit. De concubina quoque, si professa fuerit nullum se alium cognituram, etiam si ab illo cui subdita est, dimittatur; merito dubitatur,

utrum ad percipiendum baptismum non debeat admitti, cap. 19 *Lib. de fide et operibus*. Cot.

(29) Παυσάσθω, καὶ νόμῳ γαμεῖτω. Ancillam a toro abjicere, et uxorem certæ ingenuitalis accipere, non duplicatio conjugii, sed profectus est honestatis, respondet Leo papa inquirenti Rustico Narbonensi, epist. 92. lb.

(30) Ἱπποδρομίους, ἢ ἀγῶσιν. Tres veteres libri habent in hoc fragmento, ἱπποδρομικὸς ἀγῶσιν. Et infra, εἰ δὲ τις λόγος κατηχεῖσθω γίνεται, προτιμησάσθωσαν, etc. Ac postea unus ex illis, εὐμηνῶς προσκείσθωσαν. Cot.

(31) Ὁ διδάσκων, etc. Codice Regio 1026: Ἐκ τῶν διατάξεων Παύλου τοῦ ἀγίου ἀποστόλου περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν. — Ὁ διδάσκων, εἰ καὶ λαϊκὸς εἴη, etc. Hic canon canoni 64 Trullano operonitur in alio ms. Regis 1818, his verbis: Τοῦτω δὲ τινες ἀντιτίπτοντες, κανόνα παραφέρουσιν ἕτερον, ἐκτεθειμένον, ὡς φασί, ὑπὸ τοῦ μεγίστου τῶν ἀποστόλων Παύλου, οὕτως ἔχοντα· ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς εἴη, etc., usque ad διδασκῶν θεοῦ. Hoc est: *Hic autem canonis sextæ synodi quidam repugnantes, canonem alium proferunt, expositum, ut aiunt, a maximo apostolorum Paulo, sic habentem: Quis docet, etsi laicus sit, etc.* Respondet ille nescio quis, diversitate oriri ex temporum diversitate: quando pauci erant Christiani, iique inter alia charismata accipiebant donum doctrinæ; et quando multi facti sunt Christiani, et charisma illud cessavit cum aliis donis. Subdit posteriores canones legesque prævalere prioribus. Nicon monachus in *Pandectæ*, opere inedito, ejusdem Gazæ Regiæ κεμηλίῳ, cap. 8.... Ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Παύλου· Ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς εἴη, etc.... Σχόλιον.... δὲ πῶς ἐπιτρέπεται λαϊκοῦς διδάσκειν, ὅτι ἡ ἔκτη σύνοδος ἐν τῷ ἐξηκοστῷ τετάρτῳ κανόνι κωλύει, καὶ ἐπιτιμᾷ τοὺς φιλαργίαν νοσοῦντας, καὶ ἀνευ ἐπαρτοπῆς αὐθαδῶς τῷ διδάσκειν δημοσίᾳ ἐπιτηδῶντας. Legere potes super ea quæstione, in utramque partem, Eusebii *Historiam eccles.*, lib. vi, cap. 19; concilii Carthaginensis 4, canonem 98; et Leonis PP. epistolas 62 et 63, qui ultimus locus citatur in *Capitularibus*, addit. iv, cap. 19; atqui lib. III, cap. ult. docere presbyterorum esse officium noster dic. Interpretor de jure ordinario, aut de concionibus publicis in Ecclesia, ad fideles. lb.

θεοῦ. ὁ Πᾶς πιστὸς ἢ πιστὴ, εὐθεν ἀναστάντες ἐξ ἄ
 ὕπνου, πρὸ τοῦ ἔργου ἐπιτελείται, νηφάμενοι (32),
 προσευχέσθωσαν· εἰ δὲ τις λόγου κατήχησις γένη-
 ται, προτιμησάτω ὁ τοῦ ἔργου τὸν λόγον τῆς εὐ-
 σεβείας. Ὁ πιστὸς, ἢ ἡ πιστὴ, τοῖς οἰκέταις εὐ-
 μενῶς προσεχέτωσαν· καθὼς καὶ ἐν τοῖς προλα-
 βούσι διαταξάμεθα, καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἐδιδά-
 ξαμεν.

pietatis : ὁ Fidelis vir, vel fidelis mulier, benigne
 constituimus, et in epistolis docuimus ὁ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΓ΄.

Οἱας ἡμέρας δεῖ ἀργεῖν τοὺς οἰκέτας.

Ἐγὼ Παῦλος, καὶ ἐγὼ Πέτρος ὁ, (33) διατασσό-
 μεθα. Ἐργαζέσθωσαν οἱ δοῦλοι (34) πέντε ἡμέρας·
 Σάββατον δὲ καὶ Κυριακὴν σχολάζτωσαν (35) ἐν
 τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας. Τὸ
 μὲν γὰρ Σάββατον εἴπομεν ὁ, δημιουργίας λόγον
 ἔχειν· τὴν δὲ Κυριακὴν, ἀναστάσεως. Τὴν μεγάλην
 ἑβδομάδα πᾶσαν, καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ἀργεῖτωσαν (36)
 οἱ δοῦλοι· δεῖ ἢ μὲν πάθους ἐστίν, ἢ δὲ ἀναστάσεως,
 καὶ χρεια διδασκαλλίας, τίς ὁ παθὼν καὶ ἀναστάς, ἢ

ὁ Joan. vi, 45. ὁ al. προτιμησάσθωσαν. ὁ L pseudo-Ignat. ad. Antioch. 10. ὁ Ephes. vi ;
 Col. iv; Philem.; ὁ Laudatur ab Anastasio, quæst. 64; l. Ignat. interpol. ad Magnes. 9. ὁ Anast.
 ἡμεῖς Πέτρος καὶ Παῦλος. ὁ al. εἴπομεν διὰ τὸ.

VARIORUM NOTÆ.

(32) *Νηφάμενοι.* Lavatione ad puritatem corpo-
 ris, non item animæ. Nam supra, lib. vi, cap. 6,
 damnantur Hæmæro baptistæ : Πᾶση σπουδῇ, αἰτ Os
 aureum, hom. 21 in *Genesisim*, τὴν βίην τοῦ σώματος
 καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐκπλύνει, ὥστε μηδαμοῦ ῥύ-
 πον τινα εἰκικαιμενον τῇ βίῃ δυσεῖδῃ αὐτὴν δεικνύ-
 ναι. *Faciem corporis tui quotidie abluis; ne qua
 forte macula faciei inhaerens sædam illam reddat.*
 Apud incertum auctorem *Operis imperfecti in Mat-
 theum*, homilia 15, seu potius ad cap. vi, vers. 17 :
Et quis facie non lavata procedit? Sic a S. Augu-
 stino lib. 11 *De sermone Domini in monte*, cap. 12,
 dicitur, faciem quotidianam consuetudine lavari. At-
 que eodem trahitur a Livineio locus Theodori Stu-
 ditæ in catechesi 5, quem sic scriptum reperit :
 Εὐθὺς τὸ πρῶτ' ἐξανιστάμενοι προθύμως, καὶ τὸν
 ὕπνον ἀποτινασσόμενοι, καὶ νήφει προσευχόμενοι,
 correxit autem hoc modo : ἀποτινασσόμενοι νήφει,
 καὶ προσευχόμενοι, ac vertit : *statim prima luce
 alacres surgentes, et somno lotionis discusso compre-
 cantes.* Verum mutandum duntaxat e codice Regio,
 νήφει in νήφει; unde exurgit elegans sensus; *som-
 num excutientes, et vigilantè orantes.* In Actis Eliæ
 Junioris quæ debentur diligentia viri doctissimi
 Francisçi Combelsii, pag. 160 : Ἀναστὰς τῷ πρῶτ',
 περιζύννεται κατὰ τὸ ἔθος τῆς Χριστιανικῆς πολι-
 τείας τὴν βίαν αὐτοῦ ζῶνῃ, καὶ νηφάμενος τὸ πρό-
 σωπον, ἐξῆι τοῦ ὄκου, πορευόμενος θεῶ προσεύ-
 χασθαι. Aristæas : Ὡς δὲ ἔθος ἐστὶ πᾶσι τοῖς Ἰου-
 δαίοις, ἀπονηφάμενοι τῇ θαλάσῃ τὰς χεῖρας, ὡς
 ἂν ἠϋθάντο πρὸς τὸν θεόν, ἐτρέποντο πρὸς τὴν ἀνά-
 γκωσιν. Cot.

(33) Ἐγὼ Παῦλος καὶ ἐγὼ Πέτρος. Anastasius
 ms. ἐγὼ Πέτρος καὶ Παῦλος, quemadmodum in
Typico S. Sabæ, fol. 135, in Regis mss. 1110, 2336,
 2392, 2430, et in Niconis inedito Pandectæ serm.
 57 et 58. Interdum licet rarius, Paulus nominatur
 ante Petrum. Sic in Ignatio interpolato ad Magne-
 sianos 10, ad Trallianos 5, in pseudo-Ignatio ad
 Antiochenos 7. Sic etiam apud alios, verbi gratia
 Origenem homil. 25 in *Numeros*, 2 in *Judices*, 2
 in *Ezechielem*; Eusebium *Hist.* lib. vii, cap. 16, ubi
 tamen a Rufino et Nicephoro Paulus postponitur;

derio tenetur, admittatur : quia non tempus, sed
 vitæ institutum perpenditur. Qui docet, quamvis
 laicus sit, modo peritus in sermone, ac morum
 probitate ornatus, doceat : « Erunt enim omnes a
 Deo docti ὁ. » Omnis Christianus, vel Christiana,
 mane ex somno surgentes, antequam opus faciant,
 lavent ac precentur : si autem aliqua sermonis ca-
 techesis agatur, operi quisque anteponat verbum
 se habeant erga famulos : sicut et in præcedentibus

CAPUT XXXIII.

Quibus diebus famuli debeant feriari.

Ἐγὼ Paulus, et ego Petrus, constituimus. Servi
 operentur quinque diebus : Sabbato autem et Do-
 minica, vacent in ecclesia, propter doctrinam pie-
 tatis. Dicimus enim Sabbatum quidem rationem
 habere creationis; Dominicam vero, resurrectionis.
 Magna hebdomade tota, et ea quæ illam sequitur,
 servi otientur : quia illa, passionis est; hæc, re-
 surrectionis; et opus est doceri, quis sit qui passus
 est ac resurrexit, item quis sit qui pati permisit,

Gregorius Nazianzenum, orat. 16, sub finem, Chry-
 sostomum lib. *De virginitate* cap. 82 et serm. *De
 mansuetudine*, non multo ante finem. Paulus Silen-
 tiarius *De magna ecclesia, seu Sancta Sophia*, editus
 a diffusissimæ lectionis viro studæpæque doctrine
 Carolo Du Fresne, post notas ad *Historiam* Juani-
 nis Cinnami, p. 518 :

*Ἰστάμενοι δ' ἐκάτερος δὴ κήρυκε θεοῦ,
 Παῦλος ὀλιγῆ σοφίης θεοδότημος ἐμπλεος ἀνήρ,
 Καὶ σθεναρὸς κλειδοῦχος ἐπουρανίων πυλῶ-
 [των,*

*Ἀδελφοὶς θεομοῖσιν ἐπιχθονίοις τε καὶ οὐρανῶν
 Ab utraque parte stant duo Dei præcones,
 Paulus vir omni divina sapientia plenus,
 Et cælestium januarum fortis claviger,
 Cælestibus et terrestribus imperans vinculis. Id.*

(34) Ἐργαζέσθωσαν οἱ δοῦλοι. Cod. Reg. 2392,
 2430, et Niconis Pandectæ, ἐργάζεσθαι τοὺς λαοὺς.
 Membranæ notatæ num. 2336 : ἐργάζεσθαι τοὺς
 λαϊκοὺς, al. ἐργάζεσθαι τοὺς δούλους. Ibid.

(35) Σάββατον δὲ σχολάζτωσαν. Aliter visum
 Patribus Laodicenis cap. 29. Lege Ignatii Epist.
 interpol. ad Magnes. cap. 9, ibique diligentissimum
 Usserium. Pro eo quod sequitur, διὰ τὴν διδασκα-
 λίαν τῆς εὐσεβείας, Anastasii libri impressi exhibi-
 tent, διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῆς
 εὐσεβείας. Manifesto vitio, nam ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας
 correctio marginalis est vocis corruptæ, τῆς Ἐκ-
 κλησίας. Mox ex varia lectione scribi potest, τὸ μὲν
 γὰρ Σάββατον εἴπομεν, διὰ τὸ δημιουργίας λόγον
 ἔχειν. Id.

(36) Τὴν μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν, κ.τ.λ. Huc
 præter leges imperatorum, pertinent loca Epiphani-
 nii hæresi 70, cap. 12; Chrysostomi, *Homilia in
 magnam hebdomadam* tom. III, et Augustini sermone
 habito *Dominica in Albis*, 19, *Sirmondianorum*;
 item canones concilii Matisconensis 2, 2, Trullanus
 66, cum interpretatione Balsamonis, Meldensis
 77, Triburiensis 12, Engelenheimensis 6, Theodulfi
 41, Nicephori confessoris 9. Hebdomas autem
 passionis appellatur magna, major, authentica, san-
 cta, aurea, pænosa, et simpliciter hebdomas. Id.

quique resuscitavit. Ascensio sit dies feriatas; propter finitam tunc oeconomiam Christi. In Pentecoste ferientur; ob Spiritus sancti adventum, concessum iis qui in Christum crediderunt. Festo Natalis cessent ab opere; eo quod tunc hominibus tributum fuit inexpectatum beneficium⁶⁶, ut, nempe, Dei Verbum Jesus Christus ex Maria Virgine nasceretur ad mundi salutem. In Epiphania festo vacent; quia in eo demonstrata est Christi divinitas, quando Pater testimonium ei præbuit in baptismo, et Paracletus in specie columbæ ostendit eum, cui perhibitum erat testimonium⁷¹. In apostolorum diebus opus non faciant: doctores enim vestri fuerunt in Christo, vosque Spiritu donarunt. In die Stephani primi martyris ferientur, atque in diebus cæterorum sanctorum martyrum, qui Christum prætulere vitæ suæ.

CAPUT XXXIV.

Quibus horis, et quare in eis precandum sit.

⁶⁶ Precationes facite mane, et tertia hora, ac sexta, et nona, et vespere, atque in gallicinio. Mane: gratias agentes, quod Dominus, abducta nocte, et inducto die, illuminavit vos. Tertia hora: quoniam in ea Dominus sententiam damnationis excepit a Pilato. Sexta: quod in ea crucifixus est. Nona: quia cuncta, crucifixo Domino, commota sunt, dum horrent impiorum Judæorum temeritatem, nec ferre possunt contumeliam Domino illatam. Vespere: gratias agentes, quod vobis noctem dederit, laborum diurnorum quietem. In gallicio cantu: eo quod illa hora nuntiet adventum diei, ad faciendam opera lucis. Si propter infideles impossibile est ad ecclesiam procedere, in domo aliqua congregationem facies, episcopo; ne pius ingrediatur in ecclesiam impiorum: non enim locus hominem sanctificat, sed homo locum. Quod si impii locum detineant; fugiendus tibi sit, utpote ab his profanatus: quemadmodum enim pii sacer-

⁶⁶ al. ἀναστήσας ἡμᾶς. ⁶⁷ Anast. τρίτον, τήν. ⁶⁸ Anast. γενέθλιον. ⁶⁹ al. χαράν. ⁷⁰ vel gaudium. ⁷¹ Anast. ἐπιφάνειαν; cod. Vind. θεοφανίων. ⁷² Luc. III. ⁷³ Anast. inserit ἁγίων. ⁷⁴ al. κατεστάθησαν. Anast. γεγόνασι. ⁷⁵ Anast. Πνεύματος ἁγίου. ⁷⁶ Citat Anastasius, quæst. eadem; I. Ignat. interpol. ad Trall. 9. ⁷⁷ al. ἡμᾶς, nos, et ita Anastasius. ⁷⁸ Anast. ἡμῖν, nobis. ⁷⁹ Anast. ὥραν ἐκείνην. ⁸⁰ Anast. καὶ εἰ.

VARIORUM NOTÆ.

(37) *Τὴν τῶν ἐπιφανίων ἑορτήν.* Anastas. impress. et cod. Reg. 200, ut in *Typico*, τὴν ἐπιφάνειαν. Cod. vero Reg. 1140, 1789, τὴν ἐπιφάνειαν. Supra mss. 2336, 2392, 2430, θεοφανίων, ut Nicon monachus: et liber synodicus ms. Reipublicæ Augustanæ citatus ab Hoeschelio in Notatiunculis ad *Ὀμιλίαν* quorundam Patrum p. 550, 551. Cor.

(38) *Τὰς ἡμέρας τῶν ἀποστόλων*, etc. Vide supra. Id.

(39) *Ἡλίωσαν.* Addit codex Vindobonensis ἁγίου, et quidem recte. Id.

(40) *Κεφάλαιον* Hæc vox et duo verba sequentes desunt in cod. Vind. Id.

(41) *Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὀρθρου*, x. τ. λ. Hieronymus in *Epitaphio Paulæ* epist. 27, cap. 40: *Mane, hora tertia, sexta, nona, vespere, noctis medio, per ordi-*

τις ὁ συγχωρήσας, ἢ καὶ ἀναστήσας⁶⁶. Τὴν⁶⁷ Ἀνάληψιν ἀργεῖτωσαν, διὰ τὸ πέρας τῆς κατὰ Χριστὸν οἰκονομίας. Τὴν Πεντηκοστὴν ἀργεῖτωσαν, διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν δωρηθεῖσαν τοῖς πιστεύουσιν εἰς Χριστόν. Τὴν τῶν γενεθλίων⁶⁸ ἑορτὴν ἀργεῖτωσαν, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ τὴν ἀπροσδοκῆτον χάριν⁶⁹ δεδῶσθαι ἀνθρώποις, γεννηθῆναι τὸν τοῦ θεοῦ Λόγον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ κόσμου. Τὴν τῶν Ἐπιφανίων⁷⁰ ἑορτὴν (37) ἀργεῖτωσαν, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἀνάδειξιν γεγενῆσθαι τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, μαρτυρησάντος αὐτῷ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ βαπτίσματι, καὶ τοῦ Παρακλήτου ἐν εἰδει περιστερᾶς ὑποδείξαντος τοῖς παροῦσιν τὸν μαρτυρηθέντα. Τὰς ἡμέρας τῶν⁷¹ ἀποστόλων ἀργεῖτωσαν⁷² (38) διδάσκαλοι γὰρ ὑμῶν εἰς Χριστὸν κατέστησαν⁷³, καὶ Πνεύματος⁷⁴ ὑμᾶς ἤλιωσαν (39). Τὴν ἡμέραν Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος ἀργεῖτωσαν, καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων μαρτύρων, τῶν προτιμησάντων Χριστὸν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ' (40).

Πολὴς ὥρα, καὶ διατεῖ ἐν ταύταις δεῖ προσεύχεσθαι.

Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὀρθρου (41), καὶ τρίτῃ ὥρᾳ, καὶ ἔκτῃ, καὶ ἑνάτῃ, καὶ ἑσπέρᾳ, καὶ ἀλεκτροφωνίᾳ. Ὄρθρου μὲν, εὐχαριστοῦντες ὅτι ἐφώτισεν ὑμῖν⁷⁵ ὁ Κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα, καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν. Τρίτῃ δέ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου λαθεὶν ὁ Κύριος. Ἐκτῇ δέ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη. Ἐνάτῃ δέ, ὅτι πάντα κελίητο τοῦ Δεσπότου ἐσταυρωμένου, φρίττοντα τὴν τὸλμαν τῶν δυσσεδῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ Κυρίου τὴν ὕβριν. Ἐσπέρᾳ δέ, εὐχαριστοῦντες ὅτι ὑμῖν⁷⁶ ἀνάπαυσιν ἔδωκε τῶν μεθημερινῶν κόπων, τὴν νύκτα ἀλεκτροφώνων δὲ κραυγῇ, διὰ τὸ τὴν ὥραν⁷⁷ εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας, εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτός ἐργῶν. Εἰ μὴ⁷⁸ δυνατόν ἐν Ἐκκλησίᾳ προΐναι⁷⁹ διὰ τοὺς ἀπίστους⁸⁰, κατ' οἶκον συνάξει, ὡ ἐπίσκοποι· ἵνα μὴ εἰσέρχεται εὐσεβείας εἰς Ἐκκλησίαν ἀσεδῶν οὐχ ὁ τόπος γὰρ τὸν ἀνθρώπου ἀγιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος τὸν τόπον. Ἐάν δὲ ἀσεβεῖς κατέχωσι τὸν τόπον, φευκταῖός σοι ἔστω, διὰ τὸ βεδηλώσθαι ὑπ' αὐτῶν

nem Psalterium cantabant; similiterque epist. 7 et 8. Idem aut alius, exponens psalm. cxix sub finem Commentariorum in Psalmos: Hora tertia oramus: hora sexta oramus: nona lucernarium facimus (præstat sic distinguere, quam cum Leonardo, Concord. regul., p. 368, legere, Nona oramus, vespera lucernarium facimus, aut post Goarum Euchologii p. 30 nona explicare, post nonam) media nocte consurgimus: deinde gallicinio oramus. Moxque: Hora, tertia, sexta, nona, lucernarium, medio noctis, gallicinio, mane primo. ad eum modum punxi, ut hæc præcedentibus responderent, quod non aliter fiet, ni mane primum sit velut explicatio gallicinii. Vide Cassianum lib. III De cenob. instit., cap. 4. De horis canonicis viri docti plures accurate disputarunt. Id.

ὡς γὰρ ἐὶ θεοὶ ἱερεῖς ἀγιάζουσιν, οὕτως οἱ ἄναγες ἅμα ἱερανοῦσιν. Εἰ μὴτε ἐν οἴκῳ (42), μὴτε ἐν ἐκκλησίᾳ συναθροισθῆναι δυνατόν, ἕκαστος παρ' ἑαυτῷ ψαλλέτω, ἀναγιγνωσκέτω, προσευχέσθω ἡ καὶ ἄμα δύο, ἢ τρεῖς· ἔπου γὰρ εἰσι (43), δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » Πιστὸς, μετὰ κατηγουμένου μὴτε κατ' οἶκον προσευχέσθω· οὐ γὰρ δίκαιον τὸν μεμυημένον μετὰ τοῦ ἀμυήτου συμμολύνεσθαι· εὐσεβὴς μετὰ αἰρετικοῦ, μὴτε κατ' οἶκον συμπροσευχέσθω· « Τίς γὰρ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; » Πιστὸς ἢ πιστὴ θούλοι συναφθέντες (44), ἢ ἀφιτάσθωσαν, ἢ ἀποβαλλέσθωσαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ΄.

Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ Χριστοῦ διδάξεις περὶ ἑσπερινοῦ (45).

Κἀγὼ (46) Ἰακώβος, ἀδελφὸς μὲν κατὰ σάρκα τοῦ Χριστοῦ, θούλος δὲ ὡς Θεοῦ μονογενοῦς, ἐπίσκοπος δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων Ἱεροσολύμων χειροτόνηθεῖς, τότε φημί· Ἐσπέρας γενομένης, συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, ὡς ἐπίσκοπε, καὶ μετὰ τὸ βῆθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμῶν (47), προσφωνήσεις (48) ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων, καὶ χειμαζομένων, καὶ τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ, ὡς προείπομεν. Μετὰ δὲ τὸ ἀπολυθῆναι αὐτούς, ὁ διάκονος ἔρατ' Ὅσοι πιστοὶ, δεηθῶμεν τοῦ Κυρίου. Καὶ μετὰ τὸ προσφωνῆσαι αὐτὸν τὰ τῆς πρώτης εὐχῆς, ἔρατ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

Προσφώνησις ἐπιλύχνιος.

Σῶσον καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, διὰ Χριστοῦ σου. Ἀναστάντες αἰτησώμεθα τὰ ἔλη τοῦ Κυρίου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ, τὸν ἀγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης (49), τὰ καλὰ καὶ τὰ συμφέροντα, Χριστιανὰ τὰ τέλη. Τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν ὕκτα εἰρηνικὴ καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀκατάγνωστον αἰτησώμεθα. Ἐαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι Θεῷ, διὰ Χριστοῦ (50) αὐτοῦ παραθῶμεν, καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπαυχόμενος, λεγέτω·

⁴² Matth. xviii, 20. ⁴³ II Cor. vi, 14. ⁴⁴ Cap. 5, etc.

VARIORUM · NOTÆ.

(42) Οἴκῳ. Additur ἄμα in cod. Vind. CLER.
 (43) Εἰσι. Cod. Vind. ἂν ὡς φησὶν ὁ Κύριος. Ib.
 (44) Συναφθέντες. Haud dubitandum quin loquatur de illicita conjunctione, qui præcepit, cap. 52, ut domini servis scortantibus conjuges dent. Sed perplacet lectio duorum codicum, θούλοις συναφθέντες. COT.
 (45) Ἰακώβου, etc. Deest inscriptio in cod. Vindobohensi. CLER.
 (46) Κἀγὼ. Pro hac voce et seqq. ad τότε φημί, leguntur hæc in cod. Vind. Ἰακώβος ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφὸς λίθοις (alter cod. ξύλοις) ὑπὸ Ἰουδαίων ἐν Ἱεροσολύμοις, διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον ἀνήρηται. Ib.
 (47) Τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμῶν. Dixi ad lib. II, cap. 59. Nec assentior magnæ doctrinæ viro Usse-rio, qui in Diatriba de symbolis etc., non satis distinctrix psalmum lucernalem ab hymno vespertino. COT.
 (48) Προσφωνήσεις. Intelligit edicta precesque diaconi cum orationibus episcopi: Ita sæpe in hoc Opere προσφωνεῖν et προσφώνησις, quando indi-

dots sanctificant, ita impuri polluunt. Si neque in domo, neque in ecclesia congregatio potest agitari, unusquisque apud se psallat, legat, precetur; vel duo aut tres simul: « Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum⁴². » Fidelis, ne domi quidem oret cum catechumeno: non enim æquum est, initiatum cum non initiato coinquinari. Pius, cum hæretico nec domi comprecetur: « Quæ enim societas luci ad tenebras⁴³? » Christianus vel Christiana, conditionis servilis, conjuncti, aut separentur, aut rejiciantur.

CAPUT XXXV.

Jacobi fratris Christi constitutio de vespertino officio.

Et ego Jacobus, frater quidem Christi secundum carnem, servus autem ejus ut Dei unigeniti, episcopus vero Hierosolymorum ab ipso Domino et ab apostolis ordinatus, hæc dico: Cum fuerit vespera, congregabis ecclesiam, o episcope; et postquam dictus fuerit psalmus lucernalis, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, energumenis, competentibus, et poenitentibus, ut supra diximus⁴⁴. Cumque ii dimissi fuerint, diaconus dicet: Qui fideles sumus, oremus Dominum. Et postquam recitaverit illa, quæ in prima oratione, dicet:

CAPUT XXXVI.

Oratio lucernalis.

Serva et suscita nos, Deus, per Christum tuum. Suscitati, postulemus misericordias Domini, atque miserationes ejus, angelum paci præpositum, bona et conducibilia, finem vitæ Christianum. Vesperam noctemque pacatam ac peccato vacuum, cunctumque vitæ nostræ tempus irreprehensum postulemus. Nos ipsos, atque invicem viventi Deo, per Christum ejus commendemus. Ac episcopus orans, dicat:

cuntur preces, unaque cum aliis oratur. Ib.
 (49) Τὸν ἀγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης. Celebratur angelus pacificus seu pacis a Basilio epist. 239, a Chrysostomo sæpe, a Liturgiis passim. In Antiquis poenitentialibus Jo. Morini, p. 22: *Dei tibi Dominus angelum pacis custodem*, etc. Similes vero angelos ex SS. Patribus discas: angelum orationis, ex Tertulliano *De oratione*, cap. 12; angelos matrimonii, ex eodem *Ad uxorem* lib. II, cap. ult.; angelum baptismi, lib. *De baptismo*, cap. 4, 5; puerperii, seu humanæ structuræ in utero, ex eodem *De anima*, cap. 37, consentientibus rabbinis; angelos vocationis gentium, ex Origene ad *Matthæi* xii, 8; angelum gratiæ Hanaelem, ab eodem Adamapto ad *Rom.* xii, 5. S. Basili *Liturgia ex Arabico versa*, sub finem: *Et angelus hujus diei benedicti*. Lege quod notavi ad finem proœmii libri II *Hermæ* (Patr. t. II). Ib.
 (50) Χριστοῦ. Cod. Vindob.: Τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα. CLER.

CAPUT XXXVII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Gratiarum actio lucernalis.

Deus, principii expers ac sine carens, omnium per Christum opifex et rector, ante cuncta vero illius Deus ac Pater, Spiritus Dominus, et eorum quæ intelligi ac sentiri possunt rex; qui fecisti diem ad opera lucis, et noctem ad requiem infirmitatis nostræ: « Tuus enim est dies, et tua est nox; tu aptasti lucem et solem »; ipse et nunc, Domine, hominum amator, ac optime, suscipe elementer hanc nostram gratiarum actionem vespertinam. Qui traduxisti nos per diei longitudinem, et duxisti ad noctis initia; custodi nos, per Christum tuum; tranquillam præbe vesperam, et noctem peccato liberam; atque nos vita æterna dignare, per Christum tuum; per quem tibi gloria, honor ac veneratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Inclinate ad manuum impositionem. Ac dicat episcopus: Deus patrum, ac Domine misericordiæ, qui sapientia tua fabricatus es hominem, animal ratione præditum, maxime ex iis quæ in terra sunt charum Deo; et tribuisti ei ut imperaret rebus terrestribus; quique voluntate tua principes ac sacerdotes constituisti; illos quidem ad vitæ securitatem; hos vero ad legitimum cultum: ipse nunc etiam innectere, Domine omnipotens, et ostende faciem tuam super populum tuum, eos qui cervicem cordis sui incurvarunt; et benedic eis per Christum, per quem illustrasti nos lumine cognitionis, ac revelasti nobis teipsum; cum quo ab omni rationali et sancta natura debetur tibi adoratio condigna, et Spiritui Paraclito, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat: Exite in pace. Similem in modum mane, diaconus, cum dictus fuerit psalmus matutinus, cumque ipse dimiserit catechumenos, energumenos, competentes, ac poenitentes, feceritque solemnem precationem (ne iterum eadem referamus); post illud: Serva nos, Deus, et suscita in gratia tua; subjungat: Postulemus a Domino misericordias ejus atque miserationes, hoc matutinum et hunc diem, cunctumque peregrinationis nostræ tempus pacatum ac peccato vacuum, angelum paci præpositum, finem vitæ Christianum, Deum propitium et clementem. Nos ipsos, et mutuo, viventi Deo com-

⁹⁹ Psal. LXXIII, 16.

Εὐχαριστία ἐπιλύχνιος.

Ὁ ἀναρχος Θεὸς καὶ ἀτελεύτητος, ὁ τῶν ὄλων ποιητῆς διὰ Χριστοῦ καὶ κηδεμῶν, πρὸ δὲ πάντων (51) αὐτοῦ Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὁ τοῦ Πνεύματος (52) Κύριος (53), καὶ τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν βασιλεὺς, ποιήσας ἡμέραν πρὸς ἔργα φωτὸς, καὶ νύκτα εἰς ἀναπαυσιν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. « Σὴ γὰρ ἐστὶν ἡμέρα, καὶ σὴ ἐστὶν ἡ νύξ, οὗ καθρητίσω φαῦσιν καὶ ἤλιον. » αὐτὸς νῦν, δέσποτα, φιλόανθρωπε καὶ πανάγαθε, εὐμενῶς πρόσδεξαι τὴν ἐσπερινὴν εὐχαριστίαν ἡμῶν ταύτην. Ὁ διαγαγὼν ἡμᾶς τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας, καὶ ἀγαγὼν ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, φύλαξον ἡμᾶς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, εἰρηνικὴν παράτχου τὴν ἐσπέραν, καὶ τὴν νύκτα ἀναμάρτητον, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς τῆς αἰωνίου ζωῆς, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου. δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἀγίῳ (54) Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω. Κλῖνας τῇ χειροθεσίᾳ. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω. Θεὲ πατέρων (55), καὶ Κύριε τοῦ ἐλέους, ὁ τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας ἄνθρωπον τὸ λογικὸν ζῶον, τὸ θεοφιλὲς τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ δοὺς αὐτῷ τῶν ἐπὶ τῆς χθονὸς ἀρχεῖν, καὶ καταστήσας γυμνὴν σὴ ἀρχοντας καὶ ἱερεῖς, τοὺς μὲν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς, τοὺς δὲ πρὸς λατρείαν ἔννομον· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπικάμψθητι, Κύριε παντοκράτορ, καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν λαόν σου, τοὺς κάμψαντας ἀγένη καρδίας αὐτῶν, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς διὰ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐφώτισας ἡμᾶς φῶς γνώσεως, καὶ ἀπεκάλυψας ἡμῖν σαυτὸν μεθ' οὗ σοι καὶ ἡ ἐπάξιος ὀφείλεται προσκύνησις παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως, καὶ Πνεύματι τῷ Παρακλήτῳ, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω. Προέλθετε ἐν εἰρήνῃ. Ὁσαύτως ὄρθρου, ὁ διάκονος, μετὰ τὸ βῆθῆναι τὸν ὄρθρινόν, καὶ ἀπολύσαι αὐτὸν τοὺς κατηχουμένους, καὶ χεῖμαζομένους, καὶ βαπτιζομένους, καὶ τοὺς ἐν μετανοίᾳ, καὶ τὴν ὀφειλομένην ποιήσασθαι προσφώνησιν, ἵνα μὴ πάλιν λέγωμεν τὰ αὐτὰ. ἐπιπερέτω μετὰ τὸ Σῶσον αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ ἀνάστησον ἐν τῇ χάριτί σου. Αἰτησώμεθα (56) παρὰ Κυρίου τὰ ἐλεῆ αὐτοῦ καὶ τοὺς οἰκτιρμούς, τὸν ὄρθρον τοῦτον καὶ τὴν ἡμέραν, εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς παρεπιδημίας ἡμῶν, τὸν ἀγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, χριστιανὰ τὰ τέλη, ἡλίων καὶ εὐμενῆ τὸν Θεόν· εὐ-

VARIORUM NOTÆ.

(51) *Πρὸ δὲ πάντων.* Hæc verba ommissa sunt in altero codice Vindobonensi, quod Arianismo favent; nam ex sententia Arianorum, Deus Pater ante omnium creationem, ac proinde antequam esset natura humana Christi, erat Deus ejus naturæ divinæ; cum ex sententia Nicænæ synodi sit tantum Deus Pater humanæ naturæ Deus, cum sit ei Filius, secundum divinam ὁμοούσιος, hoc est *par.* CLEA.

(52) *Ὁ τοῦ Πνεύματος Κύριος.* Durissima locutio, Macedonianismum redolens. COT.

(53) *Κύριος.* Est in altero cod. Vindobonensi, *προβολεύς.* Filius et Spiritus sanctus dicuntur a multis *Πατέρες* *προβολαί*, ipse vero Πατὴρ *προβο-*

λεύς, ut antea observavimus, ad lib. vi, c. 11, quasi vero ejusmodi vocabus res ἀκατάληπτος clarior foret! At quanto melius fuisset una cum Scriptura loqui, ommissa omni καινολογίᾳ, quæ periculosa est! CLEA.

(54) *Ἐν ἀγίῳ.* Alter codex habet σὺν ἀγίῳ. Sic passim mutata est *δοξολογία*, ne ei Arianismus subesset. ID.

(55) *Θεὲ πατέρων.* Vocatur hæc invocatio in altero cod. προσφώνησις ὄρθρου. ID.

(56) *Αἰτησώμεθα.* Vocantur hæc in eodem cod. προσφώνησις ὄρθρου. ID.

τούς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι Θεῷ διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ πασαθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχόμενος, λεγέτω·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ'.

Eucharistia ὀρθρινή.

Ὁ Θεὸς ὁ τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός, ὁ ἀσύγκριτος καὶ ἀπροσδεής, ὁ δούς τὸν ἥλιον εἰς ἔξουσίαν τῆς ἡμέρας, τὴν δὲ σελήνην καὶ τὰ ἀστρα εἰς ἔξουσίαν τῆς νυκτός· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιθε ἐφ' ἡμᾶς εὐμένεσιν ὀφθαλμοῖς, καὶ πρόσδεξαι τὰς ἐωθινὰς ἡμῶν εὐχαριστίας, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς· οὐ γὰρ διεπτάσαμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον· οὐ γὰρ ἔστιν ἐν ἡμῖν θεὸς πρόσφατος, ἀλλὰ σὺ ὁ αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος. Ὁ τὸ εἶναι ἡμῖν διὰ Χριστοῦ παρασχόμενος, καὶ τὸ εἶναι δι' αὐτοῦ δωρησάμενος· αὐτὸς ἡμᾶς δι' αὐτοῦ καταξίωσον καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς· μεθ' οὐ σοι δόξα, καὶ τιμὴ, καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Κλίνετε τῇ χειροθεσίᾳ. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω, λέγων·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Χειροθεσία ὀρθρινή.

Ὁ Θεὸς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ὁ ποιῶν Ἐλεος εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας τοῖς ἀγαπῶσι σε, ὁ φίλος ταπεινῶν, καὶ πενήτων προστάτης, οὐ πάντα ἐν χρεῖᾳ καθέστηκεν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλά σου· ἐπιθε τὸν λαόν σου τοῦτον, τοὺς κεκλιχότας σοι τὰς ἐαυτῶν κεφαλὰς, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς εὐλογίαν πνευματικὴν, φύλαξον αὐτοὺς ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, διατήρησον αὐτοὺς ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ ἁγαπημένῳ σου πατρί· μεθ' οὐ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Προέλθετε ἐν εἰρήνῃ. Ἐπὶ δὲ ταῖς προσφερομέναις ἀπαρχαῖς, οὕτως εὐχαριστεῖ ὁ ἐπίσκοπος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ἐπίκλησις ἐπὶ ἀπαρχῶν.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε παντοκράτορ, δημιουργε τῶν ὄλων καὶ προνοητὰ, διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Πατρὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ἐπὶ ταῖς προσφεθεισῆσαι σοι ἀπαρχαῖς, οὐχ ὅσον ὀφειλομεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα. Τίς γὰρ ἀνθρώπων ἐπαξίως εὐχαριστήσαι σοι δύναται, ὑπὲρ ὧν δέδωκας αὐτοῖς εἰς μετάληψιν; ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ πάντων τῶν ἁγίων· ὁ πάντα τελεσφορήσας, διὰ τοῦ Λόγου σου, καὶ κελεύσας τῇ γῆ παντοδαπούς ἐκφῶσαι καρποὺς εἰς εὐφροσύνην καὶ τροφὴν ἡμετέραν· ὁ δούς τοῖς νωθεστέροις καὶ βληχλώδεσι χειλὸν, χλοηφάγοις χλόην, καὶ τοῖς μὲν κρέα, τοῖς δὲ σπέρματα, ἡμῖν δὲ σίτον πρὸς τροφὴν πρόσφορον καὶ κατάλληλον, καὶ ἕτερα διάφορα, τὰ μὲν πρὸς χρῆσιν, τὰ δὲ πρὸς ὑγίειαν, τὰ δὲ πρὸς τέρψιν. Ἐπὶ τούτοις οὖν ἔτασιν ὑπερύμνητος (57) ὑπάρχεις, τῆς εἰς πάντας

A mendemus per Unigenitum ejus. Ac episcopus orans, dicat :

CAPUT XXXVIII.

Gratiarum actio matutina.

Spirituum et omnis carnis Deus, incomparabilis ac nullius rei indigus; qui dedisti solem, ut præset diei; lunam vero et stellas, ut præessent nocti, ipse et nunc respice super nos oculis benevolis; ac suscipe matutinas nostras gratiarum actiones; et miserere nostri: non enim expandimus manus nostras ad deum alienum; siquidem non est in nobis deus recens⁶⁶, sed tu æternus ac immortalis. Qui nobis per Christum præbuiisti ut essemus, quippe per eundem donasti ut bene essemus; ipse nos per eum dignare æterna vita, cum quo tibi gloria, honor, veneratio, et sancto Spiritui, in sæcula. Amen. Tum diaconus dicat: Inclinate ad manus impositionem. Ac episcopus oret, his verbis:

CAPUT XXXIX.

Impositio manus matutina.

Deus fidelis et verax⁶⁷, qui facis misericordiam in millia, et dena millia, diligentibus te; amicus humilium, et pauperum defensor; quo universa opus habent, quia cuncta tibi serva sunt: respice in populum tuum hunc, in hos qui inclinarunt tibi capita sua, et benedic eis benedictione spirituali; custodi eos, ut pupillam oculi⁶⁸⁻⁶⁹; conserva eos in pietate ac justitia; et eos vita æterna dignare; in Christo Jesu dilecto Filio tuo; cum quo tibi gloria, honor, atque cultus, et sancto Spiritui, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et diaconus dicat: Exite in pace. Cæterum pro primitiis quæ offeruntur, episcopus gratias agit hunc in modum:

CAPUT XL.

Invocatio pro primitiis.

Gratias agimus tibi, Domine omnipotens, omnium opifex ac provisor, per unigenitum Filium tuum Jesum Christum Dominum nostrum, pro oblatis tibi primitiis; non quantum debemus, sed quantum possumus. Quis enim hominum condigne potest gratias tibi agere, pro iis quæ dedisti ipsis ad participandum? Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi, omniumque sanctorum: qui cuncta ad perfectionem ac maturitatem perduxisti, per Verbum tuum, et terræ jussisti progignere omnis generis fructus ad lætitiā et alimoniam nostram: qui dedisti herbivorum herbam: et aliis quidem carnes, aliis vero semina, nobis autem frumentum ad cibum aptum ac convenientem: item diversa alia, partim ad usum, partim ad sanitatem, partim ad oblectatio-

⁶⁶ Psal. lxxx, 10. ⁶⁷ Exod. xxxiv, 6. ⁶⁸⁻⁶⁹ Psal. xvi, 8.

VARIORUM NOTÆ.

(57) Ὑπερύμνητος. In altero cod. ὕμνητός. Id.

nom. Pro his igitur omnibus summe laudandus es, de tua erga omnes beneficentia, per Christum; per quem tibi gloria, honor et veneratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Porro de his qui in Christo requieverunt; postquam diaconus clara voce protulerit ea quæ oratio complectitur (ne eadem repetamus), adjiciet etiam hæc :

CAPUT XLI.

Oratio pro mortuis.

Pro fratribus nostris, qui in Christo requieverunt, oremus; ut hominum amans Deus, qui animam defuncti suscepit, ei remittat omne peccatum voluntarium ac non voluntarium, et propitius clemensque factus, collocet eum in regione piorum, quiescentium in sinu Abrahami, Isaaci et Jacobi, cum omnibus qui a sæculo placuerunt Deo, ac ejus voluntatem fecerunt; unde aufugit dolor, tristitia et genitus. Surgamus. Nos ipsos, et invicem, æterno Deo commendemus, per Verbum quod erat in principio. Ac episcopus dicat : Qui natura es immortalis ac sine carens; a quo cuncta immortalia et mortalia orta sunt; qui animal rationale hominem, civem mundi, in fabricatione effecisti mortalem, et resurrectionem promisisti; qui Henochum ac Eliam non sivistis mortis experimentum capere : Deus Abrahami, Deus Isaaci et Deus Jacobi; non tanquam mortuorum, sed tanquam viventium es Deus⁵⁸; quia cunctorum animæ apud te vivunt, et spiritus justorum in manu tua sunt, quos non tanget cruciatus⁵⁹; omnes enim sanctificati, sub manibus tuis sunt⁶⁰: ipse et nunc respice super servum tuum hunc, quem selegisti, et assumpsisti in aliam sortem; et condona ei, si quid volens aut invitatus deliquit; atque angelos ei exhibe placidos; atque colloca eum in sinu patriarcharum, prophetarum, apostolorum, omniumque qui tibi a sæculo placuerunt; ubi non est tristitia, dolor, gemitus, imo locus piorum sedatus, et pariter quieta terra rectorum, eorumque qui in ea vident gloriam Christi tui; per quem tibi gloria, honor, cultus,

ἡ εὐεργεσία, διὰ Χριστοῦ δι' οὗ (58) σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων, μετὰ τὸ φωνῆσαι τὰ τῆς προσευχῆς (59), ἵνα μὴ πάλιν λέγωμεν, ὁ διάκονος προσθήσει καὶ ταῦτα·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων (60).

Ἐπὲρ ἀναπαυσαμένων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ φιλόθρωπος Θεὸς, ὁ προσδεξάμενος αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, παρίδῃ⁶¹ αὐτῷ πᾶν ἁμάρτημα ἐκούσιον, καὶ ἀκούσιον, καὶ ὧς καὶ εὐμενὴς γενόμενος, κατατάξῃ εἰς χώραν εὐσεβῶν, ἀναιμένων εἰς κόλπον Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, μετὰ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων τῷ Θεῷ, καὶ ποιησάντων τὸ θέλημα αὐτοῦ· ἔνθα ἀπέδρα, ὀδύνη, καὶ λύπη καὶ στεναγμός. Ἐγειρώμεθα. Ἐαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ἀδελφῷ Θεῷ διὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ Λόγου παρὰθώμεθα. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω· Ὁ τῆ φύσει (62) ἀθάνατος καὶ ἀτελεύτητος, παρ' οὗ πᾶν ἀθάνατον καὶ θνητὸν γέγονεν· ὁ τὸ λογικὸν ζῶον τὸν ἄνθρωπον τὸν κοσμοπολίτην, θνητὸν ἐν κατασκευῇ (63) ποιήσας, καὶ ἀναστασίαν (64) ἐπαγγειλάμενος· ὁ τὸν Ἐνώχ καὶ τὸν Ἥλιαν θανάτου πείραν μὴ ἐάσας λαβεῖν· ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, οὐχ ὡς νεκρῶν, ἀλλ' ὡς ζώντων Θεὸς εἶδτι πάντων αἱ ψυχὰι παρὰ σοὶ ζῶσι, καὶ τῶν δικαίων τὰ πνεύματα ἐν τῇ χειρὶ σου εἰσιν, ὧν οὐ μὴ ἀφίηται βάσανος· πάντες γὰρ ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖράς σου εἰσιν· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιθε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, ὃν ἐξελέξω, καὶ προσελάθου εἰς ἑτέραν λῆξιν, καὶ συγχώρησον αὐτῷ εἰ τι ἐκῶν ἢ ἁκῶν ἐξήμαρτεν, ἀγγέλους ἐύμενεῖς παράστησον αὐτῷ (65), καὶ κατάταξον αὐτὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, ὅπου οὐκ ἐνὶ λύπῃ, ὀδύνῃ καὶ στεναγμῷ, ἀλλὰ χῶρος εὐσεβῶν ἀναιμένος, καὶ γῆ εὐθέων συναναιμένη (66), καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὀρώντων τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ σου· δι' οὗ (67) σοι δόξα, τι-

⁵⁸ f. παρίη. ⁵⁹ Matth. xii, 52. ⁶⁰ Sap. iii, 1. ⁶¹ Deut. xxxiii, 3.

VARIORUM NOTÆ.

(58) Δι' οὗ. Ibidem legitur μεθ' οὗ. Vide ad eam corruptibile corporis indumentum, in cælum portantes, ad Deum deducentes, δορυφοροῦντας, viz duces ac comites, propugnatores, oçcursatores; impii vero tristes, horribiles, ἀπαληφόρους, exactores, et raptores, ad iudicium acerbe pertrahentes. Ab Anastasio Sinaita, orat. in psalmm vi, usurpatur nomen ἐκαστηλευτῶν aut mea quidem suspitione, factum a verbo *espilo*, significans expilatores; aut, juxta conjecturam doctissimi Combesisii, formatum ex voce σπηλαιον. Prætereo externæ sapientiæ ψυχοπομπούς, cum Mercurio πομπαίῳ, cumque angelo mortis Samaele, seu Adriele, Asraele. Quem mortis angelum commemorat auctor *Operis imperfecti in Mattheum*, ad xxiv, 43. Cot.

(59) Φωνῆσαι τὰ τῆς προσευχῆς. In altero cod. προσφωνῆσαι τὰ τῆς πρώτης εὐχῆς. Quod melius, respiciuntur enim preces antea memoratæ. Id.

(60) *Κεκοιμημένων*. In altero cod. ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων. Id.

(61) *Παρίδῃ*. In altero ἀφήσῃ, quod glossema redolet. Id.

(62) Ὁ τῆ φύσει, etc. Hæc in altero vocantur Ἐπίκλησις ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων. Id.

(63) Ἐν κατασκευῇ. Ibidem ἐκ κατασκευῆς. In.

(64) Ἀναστασίαν. Rectius in altero ἀνάστασιν. Id.

(65) Ἀγγέλους ἐύμενεῖς παράστησον αὐτῷ. Angelorum officia in hominum morte, ex doctrina SS. Patrum sunt: assistere morientibus, eosque pro viribus adjuvare; piis esse ἀγγέλους εἰρήνης, placidos animæ evocatores, acceptiores, exuentes

eam corruptibile corporis indumentum, in cælum portantes, ad Deum deducentes, δορυφοροῦντας, viz duces ac comites, propugnatores, oçcursatores; impii vero tristes, horribiles, ἀπαληφόρους, exactores, et raptores, ad iudicium acerbe pertrahentes. Ab Anastasio Sinaita, orat. in psalmm vi, usurpatur nomen ἐκαστηλευτῶν aut mea quidem suspitione, factum a verbo *espilo*, significans expilatores; aut, juxta conjecturam doctissimi Combesisii, formatum ex voce σπηλαιον. Prætereo externæ sapientiæ ψυχοπομπούς, cum Mercurio πομπαίῳ, cumque angelo mortis Samaele, seu Adriele, Asraele. Quem mortis angelum commemorat auctor *Operis imperfecti in Mattheum*, ad xxiv, 43. Cot.

(66) *Συναναιμένη*. In altero, σοὶ ἀνακειμένη, *tibi consecrata*. Forte rectius. CLEM.

(67) Δι' οὗ. Μεθ' οὗ in altero cod. quasi ad Arrianicam doxologiam emendandam, ut passim alibi. Vide ad finem capituli xl. Id.

μη και σεβας, ευχαριστια, προσκύνησις (68), εν Αγίω Πνεύματι, εις τους αιώνας. Ἀμήν. Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω· Κλῖνατε, και εὐλογεῖσθε. Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖτω ὑπὲρ αὐτῶν, λέγων τοιαύτα· Ἐσώσον (69), Κύριε, τὸν λαόν σου, και εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, ἣν περιποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου· ποίμανον αὐτοὺς ὑπὸ τὴν δεξιάν σου, και σκέπασον αὐτοὺς ὑπὸ τὰς πτέρυγας σου, και ἕδος αὐτοῖς τὸν ἀγῶνα ἀγωνίσασθαι (70) καλῶν, τὸν δρόμον τελῆσαι (71), τὴν πίστιν τηρῆσαι ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγλήπτως, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ σου Πατρὸς· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ και σεβας, και τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εις τους αιώνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

Πῶς (72) δεῖ και πότε γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων πιστῶν μνησείας και δεῖ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, δεῖ παρέχεσθαι κέρησι.

Ἐπιτελεσθῶ ⁹² δὲ τρίτα τῶν κοιμημένων (75),

A actio gratiarum, adoratio, in sancto Spiritu, in sæcula. Amen. Et diaconus dicat : Inclinate, et accipite benedictionem. At episcopus gratias pro eis agat, hæc dicens : « Salvum fac, Domine, populum tuum et benedic hæreditati tuæ⁹⁴, » quam acquisisti pretioso Christi tui sanguine ; pascere illos sub dextera tua, protege illos sub alis tuis ; et tribue illis, ut certamen bonum certent, cursum consumment⁹⁵, fidem servant, absque mutatione, culpa et crimine ; per Dominum nostrum Jesum Christum dilectum Filium tuum ; cum quo tibi gloria, honor, et veneratio, atque sancto Spiritui, in sæcula. Amen.

CAPUT XLII.

B Quomodo et quando oporteat fidelium defunctorum fieri memorias ; et quod ex eorum facultatibus sit pauperibus largiendum.

⁹¹Quod spectat ad mortuos, celebretur dies tertius,

⁹² Psal. xxvii, 9. ⁹³ II Tim. iv, 7. ⁹⁴ Anast. ἐπιτελεσθε. ⁹⁵ Hoc caput profert Anastasius, quest. 22.

VARIORUM NOTÆ.

(68) Προσκύνησις. In altero : και προσκύνησις, και ἁγίῳ, etc. Quod eadem de causa mutatum videtur. CLEA.

(69) Ἐσώσον, etc. Ascribitur in altero cod. χειροτέσια πιστῶν. Ib.

(70) Ἀγωνίσασθαι. In altero cod. τελῆσαι, a τελῆθω, perfectio, barbarice. Ib.

(71) Τελῆσαι. In eodem ἀνύσαι, absolvens, eodem sensu. Sic passim miscentur συνώνυμα. Ib.

(72) Πῶς. Ibidem : ὅπως. Ib.

(75) Ἐπιτελεσθῶ δὲ τρίτα τῶν κοιμημένων, etc. Hinc ista et sequentia sumpta esse ab Orientalibus, Melchitis, Maronitis, Cophitis et Jacobitis, præfixaque Collectionibus conciliorum apud eos, discere est ex Abrahami Ecchellensis Maronitæ Notis ad Catalogum librorum Chaldeorum, quem Hebedjesu composuit, p. 167, etc. Eadem cum aliis itidem Apostolicarum constitutionum cernere est, in Codicibus conciliorum et canonum, Arabico et Græcis, penes Christianissimum regem. Citantur autem ab Anastasio abeque ulla diversitate primarum linearum in ms. Regio 2206. Ad rem ipsam quod attinet, plurima congeri possent ; sed ego, indicatis potioribus locis, illa solummodo describam, quæ aut novitatem habent, aut lucem ab aliquo expectant. Igitur consulat qui volet Palladii Historiam Lausiacam, cap. 26, sub finem ; Isidororum Pelusiotam, lib. i, epist. 114 ; Justiniani Novellam 155 ; Damascenorum Oratione de fidelibus defunctis, editionis Græcæ fol. 147, 150 ; Eustratium in Bibliothecæ Photianæ codice 171 ; Nicodemum De erroribus Armeniorum apud Balsamonem, pag. 1098, et supra ad lib. ii, cap. 24 ; Ambrosium Concione de obitu Theodosii, Epistolam inter Augustinianas 258 ; Alcuinum aut alium lib. De divinis officiis, cap. 50, 51 ; Capitula selecta Theodori Cantuariensis, n. 19, 37, 90 ; in IX Spicilegio, Meletii epistolam De Borussia ; Meursii Glossarium voce Τριτηνιάτα ; Hugonem Menardum, Concordiæ regularum p. 218, et Jacobum Goar, Euchologii p. 540. Jam Philippus Solitarius, lib. iv. Dioptræ manu scriptæ in Regia Bibliotheca, ad hunc modum loquitur :

Περὶ τοῦ πῶς ἐπιτελεσθῶν τρίτα, ἐγγυατα, και τεσσαρακοστὰ.

Χρῆ και τοῦτο γινώσκειν, ὅτι τὰς τεσσαρά-

De modo quo celebramus dies tertium, nonum, et quadragesimum.

Et hoc sciendum est, quod quadraginta dies

veteris luctus in tria diviserint apostoli ; in tertium diem, et nonum, et quadragesimum. Ita enim ipse Dominus post resurrectionem tertia die factam, seipsum ostendit discipulis, januis clausis, et insufflavit eis dicens :

C « Accipite Spiritum sanctum. » Et post dies octo, iterum ecce post resurrectionem intra octo dies, secundo ipsis apparuit. Itaque evangelista dicens, « Post dies octo, » diem resurrectionis non numeravit cum aliis diebus. Quare cum illo novem numerantur. Ad hanc ergo formam, nos a sepultura ad nonum diem secundo memorias eorum celebramus qui sancte obdormierunt. Et vero pari ratione quadragesimum peragimus, quia die quadragesimo assumptus est Dominus.

κοντα ημέρας τοῦ παλαίου πένθους τριχῆ διαλύοντες οἱ ἀπόστολοι, εἰς τρίτα, και ἐγγυατα, και τεσσαρακοστὰ. Ὁβτω γὰρ και αὐτὸς ὁ Κύριος μετὰ τὴν τριήμερον ἔγειρον ἐφάνηρσεν ἑαυτὸν τοῖς μαθηταῖς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, και ἐνεφύσησεν αὐτοῖς λέγων· Ἀδέθε Πνεῦμα ἅγιον. Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, πάλιν ἰδοὺ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐντὸς τῶν ὀκτῶ ἡμερῶν, δεῦτερον ἐφάνη αὐτοῖς. Εἰπὼν οὖν· ὁ εὐαγγελιστὴς, μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, τὴν ἀναστάσιμον ἡμέραν οὐ συνηριθμῆσε. Μετ' ἐκείνης γοῦν, ἐννεά καταριθμοῦνται. Κατὰ γοῦν τὸν τύπον τοῦτον, ἡμεῖς ἀπὸ τῆς ταφῆς ἕως τῶν ἐννάτων δεῦτερον τὰς μνησείας τῶν ὁσίων κοιμημένων ἐπιτελοῦμεν. Ὁμοίως δὲ και τὰ τεσσαρακοστὰ, ἐπειδὴ τῆ τεσσαρακοστῆ ἡμέρᾳ· ἀνεληφθῆ ὁ Κύριος.

Quem locum frustra quæras in versione Jacobi Pontani. Ad hæc corrigi debent ista apud Hincmarum capite 14 : Capitulum presbyteris datorum, anno 852 : Ut nullus presbyterorum ad anniversariam diem, vel tricesimam tertiam, vel septimam alicujus defuncti, aut quacunq; vocatione ad collectam presbyteri convenerint, se inebriare præsumat. Scribo, etiam ex Reginone, Burchardo, Ivone, Gratiano : Ut nullus presbyterorum, ad anniversariam diem vel tricesimam, tertiam vel septimam, etc. Denique indicatum capitulum 19 Theodori accipe, prout legendum et constituendum videtur : Pro defuncto monacho missa agitur in die sepulture ejus, tertia die, et postea quandiu voluerit abbas : pro laico bono tertio vel septima [3 vel 7 unde factum, tres vel septem], post jejuniis : pro penitente trigesima die vel sep-

In psalmis, lectionibus et precibus, ob eum qui tertia die resurrexit; item dies nonus, in recordationem superstitum et defunctorum; atque etiam dies quadragesimus, juxta veterem typum; Mosem enim ita luxit populus¹⁰⁰; denique anniversarius dies, pro memoria ipsius. Ex bonis vero ejusdem detur pauperibus, ad illius commemorationem.

CAPUT XLIII.

Quod impios ex vita decedentes, nihil juvent memoriae, vel mandata.

Porro hæc de piis dicimus. Nam de impiis; licet omnia mundi bona pauperibus dederis, nihil juvabis impium. Cui enim superstiti inimicum erat Numen, manifestum est quod etiam defuncto, sit infensum; neque enim injustitia est apud Deum: « Quoniam justus Dominus, et justitias dilexit: » Et: « Ecce homo, et opus ejus. »

CAPUT XLIV.

De ebriosis.

In mortuorum vero memoriis, invitati, cum moderatione ac Dei metu epulamini, ut possitis etiam deprecari pro iis qui e vita migrarunt. Qui presbyteri et diaconi Christi estis, semper debetis esse sobrii, tam vobis quam aliis; ut eos qui flagitiose vivunt valeatis admonere. Ait quippe Scriptura: « Potentes, iracundi sunt: vinum autem non bibant; ne bibentes obliviscantur sapientiæ, et recta judicare non possint. » Et certe presbyteri ac diaconi, post Deum omnipotentem, illiusque dile-

¹⁰⁰ al. τριακοστά. ¹⁰¹ Anast. νόμον καὶ τύπον. ¹⁰² Deut. xxxiv, 8. ¹ Anastasius ibidem. ² Anast. αὐτῶν. ³ Anast. τῷ Θεῷ. ⁴ Joan. vii, 18. ⁵ Psal. x, 8. ⁶ Isa. lxxi, 11. ⁷ Vide Anastasium. ⁸ In Eclogis Mazar. additur: Ἐπεὶ τοῦ μὴ πολλῶν ὄνῳ χρησθαι τοὺς ἱερεῖς. ⁹ Prov. xxxi, 4 ex LXX. ¹⁰ Ib. add. σὺν τοῖς ἐπιχοπέτοις.

VARIORUM NOTÆ.

ultima, et propinquus [aut propinquos] ejus oportet C jejunare quinta die, et oblationem offerre ad altare: sicut in Jesu filio Sirach legitur; et pro Saül filii Israel jejunaverunt: postea quandiu voluerit presbyter. Respici puto ad verba Ecclesiastici xxii, 13: Luctus mortui septem dies; et xxxviii, 16, 17, 18, quod magis patebit lecto cap. 50 libri citati De divinis officiis. Cot.

(74) *Errata.* Ratio quam profert Philippus, post Eustratum, evertitur a S. Cyrillo, lib. xii in Joannem, p. 4104, ubi docet, μὲθ' ἡμέρας ὀκτώ, Joan. xx, 26, significare diem octavum, non vero diem nonum: qua de re dixi supra. Nicephorus tamen consentit errori, scribens, lib. i Hist. eccl., cap. 34, p. 118, C: Ἐπεὶ δ' ὀγδόη ἐξ ἐκείνης ἡμέρα διέδραμε. Hoc est, juxta meam versionem: Postquam autem octavus ab illo dies præterit. Malo more, doctus interpres in contrarium sensum reddidit; Postquam autem deinceps octava advenit dies. Porro ritus iste ignotus fuit Augustino, ut patet ex illius libro *Quæstionum super Genesim*, quæst. penult.; ignotus Ambrosio, et perisquis Latinorum; damnatus autem ab eo qui putatur Alcuinus, ex loco memorato S. Augustini. Ib.

(75) *Τεσσαρακοστά.* Lectio marginalis τριακοστά, quam sequuntur orientales nationes, et collectio Arabica, confirmatur testimonio Deuteronomii, xxxiv, 8, in quo legimus triginta, legebantque Philo, Josephus, et alii: concordantibus Scripturæ locis duobus, Num. xx, ult., Deut. xxi, 13, necnon Josepho, lib. iv, cap. 4, p. 109, G, et Procopio Gazæo ad Genes. l. Nihilominus tamen τεσσαρακοστά præfero; quia Græci antiqui cum recentioribus diem quadragesimum in mortuis celebrant, tricesimum non

Α ἐν ψαλμοῖς, καὶ ἀναγνώσει, καὶ προσευχαῖς, διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἔγερθέντα· καὶ ἕννατα (74), εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων· καὶ τεσσαρακοστά¹⁰⁰ (75), κατὰ τὸν παλαιόν τύπον¹⁰¹. Μωσὴν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένθησε· καὶ ἐνιαύσια, ὑπὲρ μνηλας αὐτοῦ. Καὶ διδόνθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ΄.

Ὅτι τοὺς ἀσεβεῖς τελευτῶντας οὐδὲν ὀφελούσι μνηταί, ἢ ἐντολαί.

Ταῦτα δὲ περὶ εὐσεβῶν λέγομεν. Περὶ γὰρ ἀσεβῶν, τὰ τοῦ κόσμου ὄψις πένησιν, οὐδὲν ὄνησεις αὐτῶν. Ἐὰν γὰρ περιόντι ἐχθρὸν ἦν τὸ θεῖον, δῆλον ὅτι καὶ μεταστάντι· οὐ γὰρ ἐστὶν ἀδικία παρ' αὐτῶν· « Δίκαιος γὰρ ὁ Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε· » καὶ· « Ἰδοὺ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ΄.

Περὶ μεθύσων (76).

Ἐν δὲ ταῖς μνηταῖς αὐτῶν καλούμενοι (77), μετὰ εὐταξίας ἐστῆθε καὶ φόβου Θεοῦ, ὡς δυνάμενοι καὶ πρὸς θεοῦ ὑπὲρ τῶν μεταστάντων. Πρεσβύτεροι (78) καὶ διάκονοι Χριστοῦ ὑπάρχοντες, νήφειν ὀφείλετε πάντοτε, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἐτέρους, ἵνα δύνηθε τοὺς ἀτακτοῦντας νοθετεῖν. Ἀδγεὶ δὲ ἡ Γραφή· « Οἱ δυνάσται θυμῶδες εἰσὶν· ὀϊνον δὲ μὴ πίνετε, ἵνα μὴ πίνοντες ἐπιλάβωνται τῆς σοφίας, καὶ ὀρθὰ κρίνῃν οὐ μὴ δύνωνται. » Οὐκοῦν καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ (79) οἱ διάκονοι¹⁰, μετὰ Θεοῦ

agnoscunt. Ad Deuteronomium respondeo, quosdam codices Græcos eo loci habuisse τεσσαράκοντα, pro τριάκοντα. Id vero ostenditur per verba S. Chrysostomi Panegyrico Bernices et Prosdoces (quæ conferenda cum Ambrosianis initio Concionis in obitu Theodosii): Ἐκλαυσαν τὸν Ἰακώβ τεσσαράκοντα ἡμέρας· ἔκλαυσαν καὶ τὸν Μωϋσὴν ἑτέρας τσαυτάς οἱ Ἰουδαῖοι. *Flaverunt Jacob quadraginta diebus; flevit et Moysen totidem aliis Judæi.* Ubi vides respici ad Gen. l. 3, et Deuterion. xxxiv, 8. Idem Chrysostomus, ut id obiter moneam, videtur invenisse cap. xi Judicum, vers. 40, τεσσαράκοντα corrupte, non τέσσαρας, quando homil. 14, ad populum Antiochenum scribebat de filia Jephthæ: Ἐγένετο νόμος τοῖς Ἰουδαίοις, συνεργουμένης τὰς παρθένους κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνου ἡμέρας τεσσαράκοντα πνεύθειν τὴν γεγεννημένην σφαγῆν. *Apud Judæos lex est lata, ut virgines illo tempore convenientes quadraginta diebus commissam eadem deplorarent; nisi si error memorie est in sancto doctore, aut τίσταρας mutatum fuit in τεσσαράκοντα vitio librariorum. Ib.*

(76) *Περὶ μεθύσων.* In altero cod. sic inscribitur caput: Ὅτι οὐ δεῖ παροινεῖν, ἀλλὰ νήφειν ἐστωμένους. CLEM.

(77) *Ἐν δὲ ταῖς μνηταῖς αὐτῶν καλούμενοι.* Nihil dico de funebribus epulis, ritu etiam minus doctis notissimo. Cot.

(78) *Πρεσβύτεροι.* Additur γὰρ in altero Vindobonensi, forte melius. CLEM.

(79) *Οἱ διάκονοι.* Additamentum *Eclogarum Mazarinianarum*, nunc codicis Regii 2347, habet quoque liber 2392. Eadem exemplaria et tertium, post ὅσα ἐστὶν ὑβρίσαι, εἰ μὴ πίνειν ὀϊνον εἰς μέθην. Cot.

τὴν παντοκράτορα καὶ τὸν ἡγαπημένον αὐτοῦ Υἱὸν ἅκτουτον Filium, sunt potentes ac dynastæ Ecclesiæ. δυνάσται ὑπάρχουσι τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ φαμεν, Hoc autem dicimus, οὐχ ἵνα μὴ πίνωσιν· ἄλλως γὰρ καὶ (80) ἔστιν ὑβρίσαι τὸ ὑπὸ Θεοῦ γενόμενον εἰς εὐφροσύνην· ἄλλὰ ἵνα μὴ παροινῶσι. Οὐ γὰρ εἶπεν ἡ Γραφή, μὴ πίνειν οἶνον, ἀλλὰ τί φησιν; « Μὴ πίνε οἶνον εἰς μέθην. » Καὶ πάλιν· « Ἀκανθαὶ φύονται ἐν χειρὶ μεθύσου. » Τοῦτο δὲ οὐ περὶ τῶν ἐν κλήρῳ μόνον φαμεν, ἀλλὰ καὶ περὶ παντὸς λαϊκοῦ Χριστιανοῦ, ἐφ' οὗ ἐπικέκληται τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ αὐτοὶ γὰρ εἰρηται· « Τίνοι οὐαί; τίνοι θόρυβος; τίνοι ἀηδία; καὶ λέσχα; τίνοι πελιδνοὶ (81) οἱ ὀφθαλμοί; τίνοι συντριμματα διακενή; οὐ τῶν ἐγγροηζόντων ἐν οἴνῳ, καὶ τῶν κατασκοπουμένων (82) ποῦ πότοι γίνονται; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Περὶ τοῦ (83) ὑποδέχασθαι τοὺς διὰ Χριστὸν διωκομένους.

Τοὺς διωκομένους διὰ πίστιν, καὶ εἰς πόλιν ἐκ πόλεως φεύγοντας, διὰ τὸ μεμνησθαι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, προσλαμβάνεσθε. Ἐπιστάμενοι γὰρ, ὅτι τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἢ δὲ σὰρξ ἀσθενής, ἀποδιδράσκει, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων προτείνεται¹⁷, ἵνα ἀνεξάρητον ἐναυτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διατηρήσωσιν. Ἐπικουρεῖτε οὖν αὐτοῖς τὰ πρὸς χρεῖαν, ἐντολὴν Κυριακὴν πληροῦντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Ὅτι ἕκαστος ἐν ᾧ ἐτάχθη κλήρω, ὀφείλει ἐμμένειν, καὶ φυλάττειν τὴν τάξιν, ἀλλὰ μὴ ἀνατῆναι τὰ μὴ ἐγχειρισθέντα.

Ἐκεῖνο δὲ κοινῇ πάντες (84) παραγγέλλομεν, ἕκαστον (85) ἐμμένειν τάξει τῇ δοθείσῃ αὐτῷ, καὶ μὴ ὑπερβαίνειν τοὺς ὄρους· οὐ γὰρ εἰσιν ἡμέτεροι, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ. « Ὁ ὕμῶν γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, ἀκούων, ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἐμοῦ ἀκούων, ἀκούει τοῦ ἀποστειλαντός με· καὶ ὁ ὕμᾶς ἀθετῶν, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστειλαντά με. » Εἰ γὰρ τὰ ἀβύχα γενόμενα, τὴν εὐταξίαν ἀποσώζει· οἶον νύξ, ἡμέρα, ἥλιος (86), σελήνη, ἄστρα, στοιχεῖα, τροπαί, μῆνες, ἐβδομάδες, ἡμέραι, ὥραι, καὶ δουλεύει τῇ διατυπωθείσῃ χρεῖα, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Ὁριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσονται. » καὶ πάλιν, περὶ τῆς θαλάσσης· « Ἐθέμην αὐτῇ ὄρια, περιθεῖς καὶ κλειθρα, καὶ πύλας· εἶπα δὲ αὐτῇ· Μέχρι τούτου ἐλεύσῃ, καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ· » πόσω μᾶλλον ὑμεῖς οὐδὲν ὀφείλετε τολμᾶν (87) παρακινεῖν τῶν ὑμῖν κατὰ

ctum Filium, sunt potentes ac dynastæ Ecclesiæ. Hoc autem dicimus, non ut vinum nequaquam bibant; eo enim modo contumelia afficerent id quod a Deo factum est ad lætitiā; sed ut non inebriantur. Siquidem non dixit Scriptura, vinum non bibendum; sed quid ait? « Ne bibe vinum ad ebrietatem¹¹, » et iterum: « Spinæ nascuntur in manu temulenti¹². » Id vero non de iis tantum, qui sunt in clero, dicimus; verum etiam de omni laico Christiano, super quem invocatum est nomen Domini nostri Jesu Christi¹³; nam ipsis quoque dictum est: « Cui vā? cui tumultus? cui tædia et gargulitas? cuius oculi lividi? cui contusiones frustra? Nonne hæc eorum sunt, qui in vino immorantur, quique explorant, ubi fiant computationes¹⁴. »

B

CAPUT XLV.

De recipiendis iis qui propter Christum patiuntur persecutionem.

Eos qui persecutionem patiuntur fidei causa, et de civitate in civitatem fugiunt¹⁵ quod meminere verborum Domini, suscipite. Cum enim non spiritum quidem promptum esse, carnem vero infirmam¹⁶, aufugiunt, et facultatum suarum direptionem permittunt ac negligunt, ut in seipsis nomen Christi illibatum et negatione non proditum conservent. Suppeditate ergo illis quæ sunt necessaria, mandatam Dominicam adimplentes.

CAPUT XLVI.

Quod unusquisque, in eo gradu cleri, in quo est constitutus, debeat permanere, et ordinem servare; non vero ad se rapere quæ commissa non sunt.

C

Illud autem communiter omnes præcipimus; ut unusquisque in ordine sibi dato permaneat, neque regularum terminos transcendat: non enim nostri sunt, sed Dei. « Qui enim vos, inquit Dominus, audit, me audit; et qui me audit, audit eum qui misit me: et qui vos spernit, me spernit; qui autem me spernit, spernit eum qui misit me¹⁷. » Nam si ea quæ inanima condita sunt, pulchrum ordinem conservant; ut nox, dies, sol, luna, stellæ, elementa, tempestates, menses, hebdomades, dies, horæ; ac usui constituto serviunt; juxta illud dictum: « Terminum posuisti, quem non transgredientur¹⁸; » et iterum, de mari: « Posui ei terminos, et circumposui claustra et ostia; dixi autem ei: Hucusque venies, et non transibis¹⁹; » quanto magis vos non debetis audere

¹¹ Prov. xxiii; Eccli. xxxi; Ephes. v. ¹² Prov. xxvi, 9. ¹³ Jac. ii, 7. ¹⁴ Prov. xxiii, 29. ¹⁵ Matth. x, 23. ¹⁶ Matth. xxvi, 41. ¹⁷ al. προστένται. ¹⁸ Luc. x, 16; Matth. x, 40; Joan. xiii, 20. ¹⁹ Psal. ciii, 9. ²⁰ Job xxxviii, 41.

VARIORUM NOTÆ.

(80) Καὶ Dele cum altero cod. Vind. CLER.
(81) Πελιδνοί. In altero cod. πέλιοι, quod idem est. Id.

(82) Κατασκοπουμένων. Sic quoque citatur in Antiocho hómilia 5. Unum exemplar ms. κατασκοπευόντων; aliud, κατασκοπούντων. COT.

(83) Περὶ τοῦ, etc. Deest inscriptio in altero cod. CLER.

(84) Κοινῇ πάντες. In duobus scriptis libris,

κοινῇ πᾶσι COT.

(85) Ἐμμένον. Addit alter cod. μὲν. CLER.

(86) Ἥλιος. Scholion ad hæc verba habet: Ὅτι ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, καὶ τὰ λοιπὰ ἀβύχα. contra Origenem, qui astra animata esse putabat. Eum vide lib. v contra Celsum, p. 238, ed. Cantab. et libro De oratione, cap. 24. Id.

(87) Τολμᾶν. Deest in altero codice; ac saepe abundat. Id.

quidquam eorum dimovere, quæ vobis secundum voluntatem Dei per nos definita sunt? Verum quia multi hoc non esse necessarium putaverunt; imo confundere ordines, ac unicuique tributam ordinationem labefactare audent, sibi arripientes non traditas dignitates, ac tyrannice permittentes sibi ea, quorum dandorum potestatem non habent; ac propterea, tum Deum irritant, quemadmodum Corintæ²¹, et rex Ozias²², qui præter dignitatem, ac sine Deo usurparunt pontificatum, atque illi quidem facti sunt ignis pabulum, hic vero in fronte leprosus; tum exasperant Christum Jesum, qui ita constituit; tum constriant Spiritum sanctum, infirmantes illius testimonium: ideo jure, periculum illis qui hæc designant impendens prospicientes, et negligentiam in sacrificiis ac gratiarum actionibus, eo quod impie offerantur ab iis a quibus non oportet, quique honorem pontificalem, complexum magni pontificis Jesu Christi regis nostri imitationem, pro ludo habent; ideo, inquam, necesse fuit de eo quoque admonere: jam enim quidam conversi sunt retro post vanitatem suam²³. Itaque dicimus, quod Moses, Dei famulus, cum quo Deus facie ad faciem colloquebatur, ut si quis loquatur ad amicum suum²⁴; cui dixit: «Novi te præ omnibus;» cum quo ad os loquebatur, et non per obscura, vel somnia, vel angelos, vel ænigmata²⁵, hic Moses, cum divinam legislationem constitueret, distinxit quænam oporteret peragi a pontificibus, quænam a sacerdotibus, quænam a levitis, ac distribuit unicuique cultum proprium suoque ministerio convenientem; et ad ea quidem quæ jussit pontifices perficere, fas non erat ut accederent sacerdotes; ad ea vero quæ sacerdotibus definita erant, levitæ non admittebantur; sed singuli ministeria præscripta quæ acceperant servabant; si quis autem ultra sibi traditum officium progredi nitebatur, morte luebat pœnas²⁶. Hoc vero præcipue demonstravit id, quod Sauli contigit; qui cum existimasset se absque propheta et pontifice Samuele sacrificare posse, ad se peccatum et maledictum nunquam abjiciendum attraxit; neque prophetam movit ac flexit, quod ab ipso Saul in regem unctus fuisset²⁷. Hoc etiam evidentiori operatione demonstravit Deus per ea quæ Ozias acciderunt, de cujus prævaricatione exegit pœnas absque mora; et qui contra pontificatum insanierat, regno quoque pulsus est²⁸. Cæterum quæ sub nobis acta sint, forsitan non ignoratis. Scitis enim omnino episcopos, presbyteros et diaconos a

²¹ Num. xvi. ²² II Paral. xxvi. ²³ I. I Tim. v, 15. xii, 8. ²⁴ al. διὰ θήλων. ²⁵ Num. iv. ²⁶ I Reg. xiii. λησµῶ. Sic cod. Vind.

A γνώμην Θεοῦ παρ' ἡµῶν ὀρισθέντων; ἀλλ' ἐπειθὴ πάραργον οἱ πολλοὶ καὶ τοῦτο ἠγήσαντο εἶναι, συγχεῖν δὲ τὰς τάξεις καὶ τὴν ἐφ' ἐκάστου χειροτονίαν παρακινεῖν πολµύσιν, ὑφαρπάζοντες ἑαυτοῖς ἀξιώματα τὰ μὴ διδόμενα, καὶ ἐπιτρέποντες ἑαυτοῖς τυραννικῶς ἂ μὴ ἔχουσιν ἐξουσίαν διδόναι, καὶ διὰ τοῦτο παροργίζουσι μὲν Θεόν, ὡσπερ οἱ Κορίνθαι, καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀζίας, παρ' ἀξίαν ἐπιθέμενοι ἀνευ Θεοῦ τῆ ἀρχιερωσύνη, καὶ γενόμενοι, οἱ μὲν τυρῖφλακτοὶ, ὁ δὲ κατὰ τοῦ μετώπου λέπρός· παροξύνουσι δὲ Χριστὸν (88) Ἰησοῦν τὸν διατεθέμενον, λυποῦσι δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀκυροῦντες αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν· εἰκότως, τὸν ἐπηρητημένον (89) κίνδυνον τοῖς τὰ τοιαῦτα πράττουσι προσιδόμενοι, καὶ τὴν εἰς τὰς θυσίας καὶ εὐχαριστίας ἀμέλειαν, ἐκ τοῦ ὕφ' ὧν μὴ χρῆ προσ-
B
αγοµένας ἀπεθῶς, παιδιὰν ἡγουµένων τὴν ἀρχιερατικὴν, ἥτις μίμησιν περιέχει τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἡµῶν, ἀνάγκην ἔσχοµεν καὶ τοῦτο παραινέσαι· ἦδη γὰρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τῆς ἑαυτῶν ματαιότητος· λέγοµεν (90) ὡς Μωσῆς, ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων, ᾧ ὁ Θεὸς ἐνώπιος ἐνωπίῳ ὤµιλει, ὡς εἰ τις λαλήσῃ πρὸς ἑαυτοῦ φίλον, ᾧ εἶπεν· «Οἶδ' αὖ σε παρὰ πάντας·» ᾧ κατὰ πρόσωπον ὤµιλει καὶ οὐ δι' ἀθήλων²⁴, ἢ ἐνυπνίων, ἢ ἀγγέλων, ἢ αἰνιγµάτων· οὗτος ἤνικα τὴν θείαν νοµοθεσίαν διετάσσειτο, διεῖλε τίνα μὲν χρῆ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων ἐπιτελεῖσθαι, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν ἱερέων, τίνα δὲ ὑπὸ τῶν λευιτῶν, ἐκάστῳ τὴν οἰκίαν καὶ ἀνήκουσαν τῇ λειτουργίᾳ θρησκείαν ἀπονεύμας, καὶ ἅπερ μὲν τοῖς ἀρχιερεῦσι
C
προστέτακτο ἐπιτελεῖν, τούτοις τοὺς ἱερέας οὐ θεµιτὸν ἦν προσεῖναι· ἅπερ δὲ τοῖς ἱερεῦσιν ὤρισται, τούτοις οἱ λευῖται οὐ προσέεισαν· ἀλλ' ἕκαστος ἅπερ (91) παρελήφθεισαν ὑπηρεσίας περιγεγραµµένας, ἐφύλαττον· εἰ δὲ τις πέρα τῆς παραδόσεως προσεῖναι ἐβούλετο, θάνατος (92) ἦν τὸ ἐπιτίμιον. Τοῦτο δὲ μάλιστα διέδειξε καὶ ἡ κατὰ τὸν Σαοὺλ πείρα· ὃς θῦσαι νοµοικῶς δίχα τοῦ προφήτου καὶ ἀρχιερέως Σαμουὴλ, ἔσπασεν εἰς ἑαυτὸν ἀµαρτίαν καὶ κατάραν ἀναπέδλητον· καὶ οὐδὲ τὸ κεχρίσθαι ὑπ' αὐτοῦ εἰς βασιλείαν, ἐδυσώπησε τὸν προφήτην. Ἐνεργεστέρα²⁵ δὲ τῆ πράξει διέδειξεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς κατὰ τὸν Ὀζίαν, οὐκ ἐν µαλισµῶ²⁶ τὰς ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ εἰσπράξαµενος δίκας· καὶ ὁ τῆς ἀρχιερωσύνης καταµανείς, καὶ τῆς βασιλείας ἀλλότριος κατέστη. Τὰ δὲ ἐφ' ἡµῶν ἴσως οὐκ ἀγνοεῖται.
D
Ἰστε γὰρ πάντως ἐπισκόπους παρ' ἡµῶν ὀνοµασθέντας, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους, εὐχῆ καὶ χειρῶν ἐπιθέσει, τῆ διαφορᾷ τῶν ὀνοµάτων καὶ (93) τὴν διαφορὰν τῶν πραγµάτων δεικνύοντας. Οὐ γὰρ ὁ βουλόµενος παρ' ἡµῶν ἐπλήρου τὴν χεῖρα, ὡσπερ

²⁴ Num. xii, 8; Exod. xxxiii, 11, 17. ²⁵ Num. ²⁶ II Paral. xxvi. ²⁷ f. ἐναργεστέρα. ²⁸ f. µελ-

VARIORUM NOTÆ.

(88) Χριστόν. In altero καὶ τὸν Χριστόν. Id.
(89) Ἐπηρητημένον. In altero cod. Vindob. ἐπηρ-
τισμένον, quasi ab ἐπαρτίῳ perficō, sed prius
malim. Id.
(90) Λέγοµεν. Addit. alter cod. δέ. Id.
(91) Ἄπερ. Melius cod. Vindob. ἔς, ut referatur

ad ὑπηρεσίας. Id.

(92) Θάνατος. Scriptura codicum unius: ἀνά-
θεμα. Cot.

(93) Καί. Dele hanc voculam ex auctoritate cod.
Vind. CLEB.

ἐπὶ τῆς κισθῆλου τῶν βαμάλων ἐπὶ τοῦ Ἰεροδοῦμ A
 παρακομιμένης ἱερωσύνης, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ
 τοῦ Θεοῦ. Εἰ μὲν γὰρ μὴ θεσμός τις ἦν, καὶ τάξεων
 διαφορά, ἤρκει ἂν δι' ἐνὸς ὀνόματος τὰ ἅλα τελείσθαι.
 Ἄλλ' ὑπὸ τοῦ Κυρίου διδαχθέντες ἀκολουθίαν πραγ-
 μάτων, τοὶ μὲν ἐπισκόποις τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐνε-
 μαμιν (94), τοὶ δὲ πρεσβύτεροις τὰ τῆς ἱερωσύνης, τοὶ
 δὲ διακόνους τὰ τῆς πρὸς ἀποστόλους διακονίας· Ἰν' ἡ κα-
 θαρῶς τὰ τῆς θρησκείας ἐπιτελούμενα. Οὕτε γὰρ διακό-
 νω προσφέρειν θυσίαν θεμιτὸν, ἢ βαπτίζειν, ἢ εὐλογεῖν
 μικρὰν ἢ μεγάλην ποιῆσαι, οὕτε πρεσβύτερον ²²,
 χειροτονίας ἐπιτελεῖν· οὐ γὰρ δαιον, ἐνεστράφθαι τὴν
 τάξιν· « Οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς ἀκαταστασίας, » ἵνα οἱ
 ὑποβιβηκότες τὰ τῶν κριτεῶν τυραννικῶς σφε-
 τερίζωνται, νομοθεσίαν καινὴν ἀναπλάττοντες ἐπὶ
 κατὰ τῶν αὐτῶν, ἀγνοοῦντες ὅτι σκληρὸν αὐτοῖς τὸ
 πρὸς κέντρα λακτίζειν. Οὐ γὰρ ἡμεῖς, ἢ τοὺς ἐπισκό-
 πους πολεμοῦσιν οἱ τοιοῦτοι, ἀλλὰ τὸν πάντων ἐπί-
 σκοπον καὶ τοῦ Πατρὸς ἀρχιμερῆ Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν
 Κύριον ἡμῶν. Ὑπὸ Μωσέως μὲν γὰρ τοῦ θεοφιλεστά-
 του ἀρχιερεῖς κατεστάθησαν, καὶ ἱερεῖς, καὶ λευῖται,
 ὑπὸ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμεῖς, οἱ δεκατρεῖς ἀπό-
 στολοι (95)· ὑπὸ δὲ τῶν ἀποστόλων ἐγὼ Ἰάκωβος·
 καὶ ἐγὼ Κλήμης, καὶ σὺν ἡμῖν ἕτεροι· ἵνα μὴ πάν-
 τας πάλιν καταλέγωμεν· κοινή δὲ ὑπὸ πάντων ἡμῶν
 πρεσβύτεροι, καὶ διάκονοι, καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ
 ἀναγνώσται. Πρῶτος τοίνυν τῆ φύσει ἀρχιερεὺς (96)
 ὁ μονογενὴς Χριστὸς, οὐχ αὐτῶ τὴν τιμὴν ἀρπάσας,
 ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς κατασταθείς· ὃς γενόμενος
 ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς, καὶ τὴν πνευματικὴν θυσίαν C
 προσφέρων τῷ Θεῷ αὐτοῦ καὶ Πατρὶ, πρὸ τοῦ πάθους,
 ἡμῖν διατάξατο μόνος τοῦτο ποιῆν· καὶ τοὶ ὄντων
 σὺν ἡμῖν καὶ ἑτέρων τῶν εἰς αὐτὸν πιστευούτων·
 ἀλλ' οὐ πάντως ὁ πιστεύσας (97), ἤδη καὶ ἱερεὺς κατ-
 ἔστη, ἢ ἀρχιερατικῆς ἀξίας ἔτυχε. Μετὰ δὲ τὴν
 ἀνάληψιν αὐτοῦ, ἡμεῖς προσενεγκόντες κατὰ τὴν
 διάταξιν αὐτοῦ θυσίαν καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον,
 προχειρισάμεθα ἐπισκόπους, καὶ πρεσβύτερους,
 καὶ διακόνους ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν· ὧν εἷς ἦν Στέ-
 φανος (98) ὁ μακάριος μάρτυς, οὐκ ἀπολειπόμενος

A nobis prece ac manuum impositione nominatos esse,
 qui differentia nominum differentiam quoque rerum
 ostendant. Non enim qui volebat, apud nos imple-
 bat manum ²², sicut in falso et adulterino vitularum
 sacerdotio, tempore Jeroboami; sed qui vocabatur
 a Deo. Nam si nulla lex posita esset, nec ulla ordi-
 num differentia; sufficisset, cuncta per unum no-
 men perfici. Verum, a Domino edocti rerum conse-
 quentiam, episcopis quidem quæ ad pontificatum
 pertinent assignavimus, prebyteris vero quæ ad
 sacerdotium, diaconis autem quæ ad ministeria
 utrisque impendenda, ut quæ ad cultum Dei spe-
 ctant, pure celebrentur. Neque enim diacono licet
 sacrificium offerre, aut baptizare, aut benedictio-
 nem seu parvam, seu magnam facere; neque pre-
 bytero, ordinationes peragere; quia æquum non
 est, ordinem inverti: « Non enim est Deus dissen-
 sionis ²³; » ne inferiores, quæ sunt superiorum, ty-
 rannice sibi vindicent, novam legum regulam resin-
 gentes in malum suum, ignorantibus durum esse si-
 bi contra stimulum calcitrare ²⁴. Et vero isti homi-
 nes non oppugnant nos, aut episcopos; sed omnium
 episcopum, Patrisque pontificem Christum Jesum
 Dominum nostrum. Siquidem per Mosem Deo char-
 rissimum constituti sunt pontifices, sacerdotes ac
 levitæ ²⁵; a nostro autem Salvatore nos tredecim
 apostoli ab apostolis vero ego Jacobus, et ego Cle-
 mens et alii nobiscum ²⁶; ne omnes iterum recen-
 seamus; communiter autem ab omnibus nobis pre-
 byteri, diaconi, subdiaconi et lectores. ²⁷ Primus
 igitur natura pontifex unigenitus Christus, non sibi
 honorem rapuit, sed a Patre constitutus est ²⁸; ille
 propter nos factus homo, et spirituale sacrificium
 offerens Deo suo ac Patri, ante passionem, nobis
 constituit solis, hoc facere ²⁹; licet nobiscum essent
 alii quoque qui in eum crediderant: verum non
 statim ac aliquis credidit, jam et sacerdos consti-
 titus fuit, aut dignitatem pontificalem obtinuit.
 Post illius vero assumptionem, nos juxta ejusdem
 constitutionem offerentes sacrificium mundum ac

²² III Reg. xiii. 33. ²³ πρεσβύτερω rectius legeretur ²⁴ I Cor. xiv. 33. ²⁵ Act. ix. 5. ²⁶ Exod. xviii. xxix. ²⁷ I. lib. vii. c. 46. ²⁸ Ignat. interpol. ad Magn. 3; ad Sm. 9. ²⁹ Heb. v. ³⁰ Luc. xxii.

VARIORUM NOTÆ.

(94) *Ἐρεμάμων*. Auctior est idem liber, voce D
 πρεσβεία. Cot.

(95) *Οἱ δεκατρεῖς ἀπόστολοι*. Eodem modo S.
 Ambrosius initio libri *De benedictionibus patriar-
 charum*, Paulum appellat tertium decimum aposto-
 lum. At quibusdam, apud Hieronymum ad caput
 xvii Isaïæ, tertius decimus apostolus est Jacobus
 frater Domini, decimus quartus Paulus: qua de re
 videndus Procopius ad idem caput. Mitto quod S.
 Basilius elogio τρισακταῖκτου ἀποστόλου invenitur
 ornatus, alii que. Id.

(96) *Τῆ φύσει ἀρχιερεὺς*. Homines gratia Dei et
 adoptione pontifices sunt: Christus autem vocari
 potest natura pontifex, hoc est proprietate ac aucto-
 ritate, juxta illud Tertulliani *in adversus Marcionem*
 35: *Authenticus pontifex Dei Patris*, et lib. v. cap. 9:
Christus proprius et legitimus Dei antistes, non quidem
 per divinitatem, proprie loquendo: quod Arrianice ab
 Eusebio post Origenem asseritur, Catholice negatur

ab auctore sermonis *De uno legislatore*, tom. VI B.
 Chrysostomi; sed per carnem, ut ait idem scriptor,
 secutus S. Athanasium in majore oratione *De fide*,
 apud Theodoritum, dialogo 2. Dixi proprie loquendo;
 quia, latius acceptum nomen pontificis, Verbo Dei
 non impie tribueretur, et Christo nondum incarnato,
 ut charismatum paternorum, donorum Dei univer-
 sali distributori. *Catholicum Patris sacerdotem* ap-
 pellat Tertullianus *in citati Operis* lib. cap. 9. Certe
 Cyrillus Hierosolymitanus, in catechesi 10, Christi
 sacerdotium vult esse æternum, absque initio ac fine.
 In Anastasii *Collectaneis* p. 123: *Unius natura regis*
cunctorum Dei, natura etiam ob salutem nostram
pontificis facti, unus erat typus Melchisedech. Id.

(97) *Ὁ πιστεύσας*. Cod. Viud. πᾶς ὁ πιστεύ-
 σας. CLER.

(98) *Στέφανος*. Schollon hic additur: *Ποτὴν δια-
 κονίαν λέγει ἐγχειρισθῆναι τὸν ἕγιον μάρτυρα Στέ-
 φανον*. Id.

incruentum, elegimus episcopos, et presbyteros, et A diaconos numero septem. Ex his septem unus erat Stephanus beatus martyr⁹⁹, in amore erga Deum nobis nequaquam inferior; qui adeo in Deum pietatem fide ostendit et charitatem in Dominum nostrum Jesum Christum, ut pro eo animam quoque daret, a Judæis Domini interfecto-ribus factu lapidum occisus. ¹⁰⁰ Verumtamen talis ac tantus vir, qui spiritu fervebat, qui Christum a dextris Dei et caelestes januas apertas vidit; nusquam cernitur iis usus esse, quæ ad diaconorum ministerium non pertinent, vel sacrificium offerendo, vel manus alicui imponendo; sed diaconi ordinem usque ad finem custodisse: ita quippe decebat Christi martyrem, ordinem ac disciplinam servare. Si vero Philippum diaconum, et Ananiam fidelem fratrem B quidam causantur¹⁰⁰; quod ille quidem eunuchum baptizavit, hic vero me Paulum; ii non intelligunt quod dicimus: siquidem iniquimus, neminem sibi rapere sacerdotalem dignitatem; sed vel a Deo accipere, ut Melchisedecus et Jobus; vel a pontifice, ut Aaron a Mose: igitur etiam Philippus et Ananias non seipsos constituerunt, sed electi sunt a Christo pontifice, Deo incomparabili.

ἡμῶν κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν εὐνοίαν· ὃς τοσοῦτον τὴν θεοσέβειαν τῇ πίστει ἐναδείξατο, καὶ τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς ὑπὲρ αὐτοῦ δοῦναι καὶ τὴν ψυχὴν, πρὸς τῶν κυριοκτόνων Ἰουδαίων λίθοις βληθείς. Ἄλλ' ὁμοίως ὁ τοιοῦτος καὶ τηλικούτος ἀνὴρ, ὁ τῷ πνεύματι ζῶων, ὁ τὸν Χριστὸν ὁρῶν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς οὐρανίας πύλας ἀνευγμένως, οὐδαμοῦ φαίνεται τοῖς μὴ ἀνήκουσι τῇ διακονίᾳ χρησάμενος, ἢ θυσίαν ἀνενεγκῶν, ἢ χειρὰς ἐπιθεῖς τι, ἀλλὰ τῆς διακονίας τάγμα φυλάξας μέχρι τέλους· οὕτω γὰρ ἐπερεπε τῷ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρι, τὴν εὐταξίαν ἀποσώζειν. Εἰ δὲ Φίλιππον (99) τὸν διάκονον ἡμῶν καὶ Ἀνανίαν τὸν πιστὸν ἀδελφὸν (100) αἰτιῶνται τινες, ὅτι ὁ μὲν τὸν εὐνοῦχον ἐβάπτισεν, ὁ δὲ ἐμὲ Παῦλον· ἀγνοοῦσιν αὐτοί, ὃ λέγομεν ἡμεῖς· ἐπινοοῦμεν γὰρ ὅτι οὐχ ἑαυτῶν τις ἀρπάξει τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα, ἀλλ' ἢ παρὰ τοῦ Θεοῦ λαμβάνει, ὡς Μελχισεδέκ, καὶ Ἰωβ, ἢ παρὰ ἀρχιερέως, ὡς Ἀαρὼν παρὰ Μωσέως· οὐκοῦν καὶ Φίλιππος καὶ Ἀνανίας οὐχ ἑαυτοῦς προέβλεπον, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ προχειρίσθησαν τοῦ ἀρχιερέως, τοῦ ἀσυγκρίτου Θεοῦ (1).

⁹⁹ Act. vi, vii. ¹⁰⁰ I. Ignat. interpol. ad Trall. 11; pseudo-Ignat. ad Tars. 3 ¹⁰¹ Act. viii, ix.

VARIORUM NOTÆ.

(99) Φίλιππον. In margine cod. Vindobon. legitur hoc Scholion: Ὅτι ὁ βαπτίσας τὸν εὐνοῦχον Αἰθίοπα οὐκ ἦν ἀπόστολος Φίλιππος, ἀλλ' εἰς τῶν μετὰ τοῦ ἁγίου Στεφάνου προχειρισθέντων εἰς διακόνους, ἔστιν ἦσαν τέσσαρες θυγατέρες, ὡς φησι Δουκῆς ἐν ταῖς Πράξεσι. CLER.

(100) Ἀνανίαν τὸν πιστὸν ἀδελφόν. Hunc locum sic interpretatur Oecumenius ad Act. ix, 10, quasi Ananias fuerit diaconus: Καὶ οὗτος ὁ Ἀνανίας διάκονος ἦν, ὡς αὐτὸς Παῦλος μαρτυρεῖ ἐν τοῖς

Κανόσι. Et iste Ananias erat diaconus, quemadmodum ipse Paulus testatur in Canonibus. Verum id nequaquam dicit Constitutio. Cor.

(1) Τοῦ ἀσυγκρίτου Θεοῦ. Potest etiam aliter verti, tollendo virgulam præcedentem. Id. — Sic debet verti: A Christo Pont. Maximo Dei nulli comparandi, vel cum quo nullus conferri queat. Hæc enim fuit Arianorum sententia, quam auctor, larva apostolorum tectus, caute Constitutionibus inserit. CLER.

CANONES APOSTOLICI.

(Vide Conciliorum Collectionem, nostræ editionis tom. I. EDIT. PATR.)

RECOGNITIONES S. CLEMENTIS.

VETERUM TESTIMONIA

DE RECOGNITIONIBUS CLEMENTINIS.

(GALLAND., *Vet. Patr. Biblioth.*, 1, 211.)

I.

ORIGENES, *tomus III Commentariorum in Genesim*, in *Philocaliæ* cap. 22.

Καὶ Κλήμης δὲ ὁ Ῥωμαῖος, Πέτρου ἀποστόλου μαθητής, συνῆδρά τούτοις ἐν τῷ παρόντι προβλήματι, πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν Λαοδικείᾳ εἰπὼν ἐν ταῖς Περιόδοις, ἀναγκαιότατόν τι ἐπὶ τέλει τῶν τοιούτων λόγων φησὶ, περὶ τῶν τῆς γενέσεως δοκούντων ἐμβεβηκέναι (2), λόγῳ τρισεκκαιδεκάτῳ· Καὶ ὁ Πατήρ, κ. τ. λ.

Et vero Clemens Romanus, Petri apostoli discipulus, his consentanea de præsentis quæstione, ad Patrem, Laodiceæ in Periodis (seu Circuitionibus) locutus; ad finem hujusmodi sermonum, aliquid maxime necessarium profert, de iis quæ per genituram videntur evenisse; oratione decima quarta: *Et Pater, etc. Recognit. lib. x, cap. 10.*

Idem, ad Matthæi xxvi, 6, etc,

Tale aliquid dicit et Petrus ad Clementem; quoniam opera bona quæ sunt ab infidelibus, in hoc sæculo eis prosunt; non et in illo, ad consequendam vitam æternam. Et convenienter; quia nec illi propter Deum faciunt, sed propter ipsam naturam hu-

manam. Qui autem propter Deum faciunt, id est fideles; non solum in hoc sæculo proficit eis, sed et in illo; magis autem in illo. *Recogn. lib. vii, cap. 38.*

II.

EUSEBIUS, *Histor. eccl.* lib. iii, cap. 5.

Librum vero qui Actus Petri dicitur, et Evangelium ejus nomine inscriptum, ejusdem quoque Prædicationis et Revelationis libros, pro catholicis scriptis nunquam esse habitos constat; quandoquidem nec vetustiorum quisquam, nec recentiorum Ecclesiæ scriptorum, desumpto ex iis libris testimonio usus fuit.

Τὸ μὲν τῶν ἐπισημασμένων αὐτοῦ Πράξεων, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὀνομασμένον Εὐαγγέλιον; τὸ τε λεγόμενον αὐτοῦ Κήρυγμα, καὶ τὴν καλουμένην Ἀποκάλυψιν, οὐδ' ὅμως ἐν καθολικοῖς ἴσμεν παραδεδομένα· ὅτι μήτε ἀρχαίων, μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ταῖς ἐξ αὐτῶν συνηχρησάτο μαρτυρίαις.

Ex versione Rufini.

Ille vero libellus qui dicitur Actus Petri, et quod nomine ejus Evangelium nuncupatur, sed et qui dicitur ejus Prædicationis vel Revelationis, in Scripturis prorsus canonicis non habentur. Sed ne aliquis quidem scriptorum veterum, uti eorum testimoniis invenitur. *Leges Nicephorum, lib. ii, cap. 46.*

De his Actibus Petri, in quibus contenti videntur libri Recognitionum, item de aliis ejusdem nominis, consuli debent: Hieronymus, infra, Isidorus Pelusiota, lib. ii, epist. 99; Philastrius, De hæresibus, cap. 40; Innocentius papa, epist. 3, cap. 7; Gelasius, in concilio Romano; Photius, cum infra tum cod. cxiv, et Sigebertus, De viris illustribus, cap. 4.

(2) Ἐμβεβηκέναι. Forte ἐκβεβηκέναι

Quidam porro alia etiam opera proluxa et copiosa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lucem protulerunt: puta Petri et Apionis disputationes; quorum apud antiquos nulla omnino existat mentio. Neque enim sincera recte fidei ab apostolis tradite nota in illis expressa reperitur. *Lege Maximi Prologum in Opera Dionysii.*

De Disputatione Petri et Apionis, quæ videtur fuisse vel pars vel appendix Clementis Recognitionum et Actuum Petri vide infra in Hieronymo, Photio et Honorio Augustodunensi.

Idem Eusebius, lib. III, cap. 38.

Ἡδὴ δὲ καὶ ἕτερα πολυεπὴ καὶ μακρὰ συγγράμματα, ὡς τοῦ αὐτοῦ, χθὲς καὶ πρῶν τινὲς προφήτων, Πέτρου δὴ καὶ Ἀπίωνος διαλόγους περιέχοντα· ὧν οὐδ' ὅλιως μνήμη τις παρὰ τοῖς παλαιοῖς φέρεται. Οὐδὲ γὰρ καθαρὸν τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοδοξίας ἀποσώζει τὸν χαρακτήρα.

Ex interpr. Rufini.

Sed et alia ejus opuscula non minima a nonnullis haberi perhibentur; velut Petri et Apionis disputatio; quæ in usu a veteribus habita minime reperimus; quia nec pura in eis et incorrupta apostolicæ fidei regula mansisse apprehenditur. *Lege Niceph. lib. III, cap. 18.*

III.

S. ATHANASIUS, in *Synopsi sacre Scripturæ.*

Iterum libri Novi Testamenti quibus contradicitur, sunt: Circuitus Petri, etc. Ex quibus veriora et a Deo inspirata, electa sunt ac translata. Hæc sunt quæ leguntur, etc.

Τῆς Νέας πάλιν Διαθήκης ἀντιλεγόμενα ταῦτα Περίοδοι Πέτρου, etc. Ἐξ ὧν μεταφράσθησαν ἐκλεγέντα τὰ ἀληθέστερα καὶ θεόπνευστα. Ταῦτα τὰ ἀναγινωσκόμενα, etc.

IV.

S. EPIPHANIUS, *hæresi xxx, Ebionæorum, num. 45.*

Utuntur autem et aliis quibusdam libris, nempe iis qui vocantur Circuitus Petri, a Clemente conscripti: atque ea quidem quæ in illis continentur corruperunt, pauca autem vera reliquerunt: quemadmodum eos ipse Clemens omnibus modis redarguit, per epistolas circulares quæ, ab eo scriptæ, in sanctis ecclesiis leguntur. Quia alium habet characterem fides illius ac oratio, ab iis quæ sub nomine ejus isti in Circuitibus supposuerunt. Ille enim virginitatem docet; at isti repudiant. Ille Eliam, Davidem, Sampsonem omnesque prophetas commendat; quos isti detestantur. Itaque in Circuitibus omnia ad suum institutum accommodarunt, ac de Petro multa mendacia confinxerunt: quasi is quotidie castimonie causa laverit, sicut et isti faciunt. Eundem etiam aiunt abstinuisse ab animatis et carnibus, ut ipsi solent; et ab omni alio cibo qui carne constet; quandoquidem et ipse Ebion, et Ebionitæ omnino ab iis abstinent. *Lege Recognit. lib. IV, cap. 3; lib. V, cap. 36; lib. VII, cap. 6, et lib. VIII, cap. 1 et 2.*

Χρῶνται δὲ καὶ ἄλλαις τισὶ βίβλοις, δῆθεν ταῖς Περιόδοις καλουμέναις Πέτρου, ταῖς διὰ Κλήμεντος γραφείσαις· νοθεύσαντες μὲν τὰ ἐν αὐταῖς, ὄλιγα δὲ ἀληθινὰ ἑσάσαντες· ὡς αὐτὸς Κλήμης αὐτοὺς κατὰ πάντα ἀλέγει, ἀφ' ὧν ἔγραψεν Ἐπιστολῶν ἐγκυκλιῶν τῶν ἐν ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις ἀναγινωσκομένων· ὅτι ἄλλον ἔχει χαρακτήρα ἢ αὐτοῦ πίστις καὶ ὁ λόγος, παρὰ τὰ ὑπὸ τούτων εἰς ἔνομα αὐτοῦ ἐν ταῖς Περιόδοις νεοθευμένα. Αὐτὸς γὰρ παρθενίαν διδάσκει, καὶ αὐτοὶ οὐ δέχονται. Αὐτὸς γὰρ ἐγκωμιάζει Ἥλαν, καὶ Δαβὶδ, καὶ Σαμψῶν, καὶ πάντας τοὺς προφήτας, οὓς οὗτοι βδελύττονται. Ἐν ταῖς οὖν Περιόδοις τὸ πᾶν εἰς αὐτοὺς μετήνεγκαν, καταψευσάμενοι Πέτρου κατὰ πολλοὺς τρόπους· ὡς αὐτοῦ καθ' ἡμέραν βαπτίζομενοι ἄντισμου ἕνεκεν, καθάπερ καὶ οὗτοι. Ἐμψύχων τε τὸν αὐτὸν ἀπέχεσθαι καὶ κραιῶν, ὡς καὶ οὗτοι, καὶ πάσης ἄλλης ἰδωδῆς τῆς ἀπὸ σαρκῶν πεποιημένης λέγουσιν, ἐπιειδέτερον καὶ αὐτὸς Ἐβίων καὶ Ἐβιωνίται παντελῶς ἀπέχονται τούτων.

V.

S. HIERONYMUS, *De vir. illustr., cap. 1.*

Libri autem, e quibus unus Actorum ejus (Petri) inscribitur, alius Evangelii, tertius Prædicationis, quartus Apocalypseos, quintus Judicii, inter apocryphas scripturas reputantur (3). *Lege Freulfum, tom. II, lib. 1, cap. 20, et Honorium August., cap. 1.*

(3) *Reputantur. Al. repudiantur.*

C

Ex antiqua versione.

Τὰ δὲ συγγράμματα, τοῦτ' ἐστὶ πρῶτον, δ' ἐπιγράφεται, Πράξεις αὐτοῦ· δεύτερον, Εὐαγγέλιον· τρίτον, Κήρυγμα· τέταρτον, Ἀποκάλυψις· πέμπτον, Κρίσις· ὡς ἀπέκρυφα βυτὰ ἀποδοκιμάζεται.

IDEM *ibid.*, cap. 15.

Καὶ Διάλογος Πέτρου καὶ Ἀπίωνος μακρῷ λόγῳ συναγείσθαι, ἣν τινα Εὐσέβιος εὐθύνει, ἐν τῷ τρίτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τεύχει.

Et Disputatio Petri et Apionis longo sermone conscripta, quam Eusebius in tertio *Historiæ ecclesiasticæ* volumine coarguit. *Lege* Frecculfum, tom. II, lib. II, cap. 10.

IDEM lib. I *adversus Jovinianum*, cap. 14.

Possumus autem de Petro dicere, quod habuerit socrum eo tempore quo credidit, et uxorem jam non habuerit : quanquam legatur in *Περὶ βάρους*, et uxor ejus, et filia. Sed nunc nobis de canone omne

certamen est. In Recognitionibus, uxor Petri memoratur lib. VII, cap. 25, 26, et lib. IX, cap. 38; filia vero, nusquam.

IDEM lib. I *Commentariorum in Epistolam ad Galatas*, 1, 18.

Non ut oculos, genas vultumque ejus (Petri Paulus) aspiceret : utrum macilentus, an pinguis, adunco naso esset, an recto : et utrum frontem vesti-

ret coma ; an, ut Clemens in Periodis ejus refert, calvitiam haberet in capite. *Hoc nunc* in Recognitionibus non invenitur.

VI.

RUFINUS, *De adulteratione librorum Origenis.*

Clemens, apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclesiæ post apostolos, et episcopus et martyr præfuit, libros edidit qui Græcè appellantur ἀναγνωμαίως, id est Recognitio : in quibus, cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica in quamplurimis exponatur, in aliquibus ita Eunomiæ dogma scribitur (4) ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creatum ex nullis exstantibus asseverans. Tum deinde etiam illud adulterii inseritur genus, ut naturam diaboli, cæterorumque dæmonum, non propositi voluntatisque malitia, sed excepta ac separata creaturæ produxerit qualitas ; qui utique in cæteris omnem rationabilem creaturam docuerat liberi arbitrii facultate donatam. Sunt etiam alia nonnulla libris ejus

inserta quæ ecclesiastica Regula omnino non recipit. Quid, quæso, de his sentiendum est? quod apostolicus vir, imo pene apostolus, non ea scribit quæ apostoli dicunt ; cui Paulus apostolus testimonium dedit, dicens : *Cum Clemente et adjutoribus meis cæteris, quorum nomina sunt in libro vitæ*⁴³ ; et scribat hoc quod libris vitæ contrarium est? An id potius credendum est, quod supra diximus ; quod peruersi homines, ad assertionem dogmatum suorum, sub virorum sanctorum nomine, tanquam facilius credenda inseruerunt ea quæ illi nec sensisse, nec scripsisse credendi sunt. *Lege* Hieronymum, *Apologiam adversus Rufinum* lib. II, cap. 4 ; et *Præfationem Rufini ad hos Recognitionum libros. Lege etiam Recognit.*, lib. III, cap. 8.

Idem, in peroratione translationis suæ Explanationum Origenis in Epistolam ad Romanos. (*Ex noviss. Origenis Opp. edit., tom. IV, pag. 689.*)

Post hoc sane vocat nos opus, quod olim quidem injunctum est, sed nunc a beato Gaudentio episcopo vehementius perurgetur ; Clementis, scilicet, Romani episcopi, apostolorum comitis ac successoris, de *Recognitione* libri, ut in Latinum vertantur. In quo

opere bene novi, quod laborem labor multiplicat, si sortem auscipiat. Satisfaciam sane in eo amicis meis ; dabo titulo nomen meum, auctoris nihilominus vocabulo permanente. Nam Rufini Clemens scribetur.

VII.

S. PAULINUS NOLANUS epistola 46 ad Rufinum, num. 2.

Sane quod admonere dignaris affectu illo quo nos sicut te diligis, ut studium in Græcas litteras attentius sumam, libenter accipio ; sed implere non valeo : nisi forte desideria mea adjuvat Dominus, ut diutius consortio tuo perfruar. Nam quo modo profectum capepe potero sermonis ignoti, si desit a

quo ignorata condiscam? Credo enim in translatione sancti Clementis, præter alias ingenii mei defectiones, hanc te potissimum imperitiæ meæ penuriam considerasse, quod aliqua in quibus intelligere vel exprimere verba non potui, sensu potius apprehenso, vel (ut verius dicam) opinata transtul-

⁴³ Philipp. IV, 3.

(4) Scribitur. Al. inseritur.

rim. Quo magis ego misericordia Dei, ut plenior famelici cordis ore colligere. *Hunc locum Heribertus Rosweyduus de Recognitionibus explicat.*
 rein mihi tui coviam tribuat; quia pro divitiis erit
 pauperi, ut micæ a divitis mensa cadentes, avido

VIII.

Auctor Operis imperfecti in Matthæum, hom. 27, ad Matth. x, 41.

(Inter Opp. S. Joan. Chrysost., tom. VI, pag. 415 edit. BB.)

Sed audi mysterium, quod Petrus apud Clementem exposuit. Si fidelis fecerit opus bonum; et heic ei prodest, liberans eum a malis; et in illo sæculo, ad percipiendum regnum celeste: magis autem ibi, quam heic. Si autem infidelis fecerit opus bonum; heic ei prodest opus ipsius: et heic ei reddit Deus bona pro opere suo. In illo autem B

sæculo nihil ei prodest opus ipsius: nec enim collocatur inter cæteros fideles propter opus suum: et juste; quia naturali bono motus, fecit bonum, non propter Deum: ideo in corpus suum recipit mercedem operis sui, non in anima sua. *Recognit.* lib. vii, cap. 38.

Id. ad Matthæi xxiv, 45.

Fuit enim exercitus alienigenarum et Romani imperatoris stans circa Hierusalem, quæ usque tunc fuerat sancta. Hoc et Petrus apud Clementem

exponit. *Lege Recognit.* lib. i, cap. 39, 45; *Clementina*, hom. 3, num. 15; *Lactantium*, *Divin. instit.* lib. iv, cap. 21.

Id. ad ejusdem capituli versum 16.

Sicut autem Petrus apud Clementem exponit, Antichristo etiam plenorum signorum faciendorum

est danda potestas. *Recognit.*, lib. iii, cap. 60.

Id. ad versum 24.

Signa magna. Non inutilia, neque vana, quæ ministri diaboli facere solent; sed magna, id est utilia et plena, quæ sancti facere solebant. Nam in tempore quidem apostolorum, et postmodum, ministri quidem Christi, utilia et plena signa faciebant ex parte dextra; qualia sunt, cæcos illuminare, et alia hujusmodi facere; ministri autem diaboli, inutilia faciebant et vana, ex parte sinistra; quæ admirationem quidem videntibus excitarent, ad utilitatem autem nullius proficerent. Et erat

C inter ministros Christi, et ministros diaboli, ex hoc judicare, qui inutilia et qui utilia facerent signa. In fine autem temporis concedenda est potestas diabolo (sicut in *Historia Clementis* Petrus exponit) ut faciant signa utilia, et ex ea parte qua prius facere consueverant sancti; ut jam ministros Christi non per hoc cognoscamus, quia utilia faciunt signa, sed quia omnia non hæc faciunt signa. *Recognit.* lib. iii, cap. 59, 60.

Id. ad versum 42.

Unde et sapienter Petrus dicit apud Clementem, quomodo debet quis incessanter quæ Dei sunt cogitare et loqui; quoniam si mens fuerit in his oc-

cupata, Malus non invenit locum ad mentem. *Recognit.*, lib. iii, cap. 31.

IX.

GENNADIUS, libro De viris illustribus, cap. 17.

Rufinus, Aquileiensis ecclesiæ presbyter, non minima pars fuit doctorum Ecclesiæ; et in transferendo de Græco in Latinum, elegans ingenium habuit. Denique maxima parte Græcorum bibliothecam Latinis exhibuit: Basilii, scilicet, Cæsariensis Cappadociæ episcopi, Gregorii Nazianzeni eloquen-

D tissimi hominis, Clementis Romani *Recognitionum* libros, etc. Horum omnium quæcunque præmissis Prologis a Latinis leguntur, a Rufino interpretata sunt: quæ sunt sine Prologo, ab alio translata sunt qui Prologum facere noluit, etc. *Lege Honorium Augustodun.*

X.

Concilium Romanum, sub Gelasio.

Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis libri decem (5), ἀποκρυφῶν.

(5) *Decem.* Al. *octo*, vel *novem.* Male.

XI.

Chronicum dictum Alexandrinum, editionis Raderi, pag. 50.

Ὅθεν καὶ Πέτρος ὁ ἀπόστολος ἀφηγγεῖται Κλη- A
μῖω (6), λέγων· Ἐν τινι (7) δικαίῳ μετὰ τῶν ἐξ αὐ-
τοῦ, Νῶε, σὺν τοῖς ἐξ αὐτοῦ [f. καὶ ταῖς αὐτῶν] ἐν
λάρνακι διασώζεσθαι προανήγγειλεν· ἵνα πάντων τῶν
ἀκαίρων ὀλοθρευθέντων, ὁ κόσμος καθαρισθῆ, ἐν
αὐτῇ (8) τῇ λάρνακι διασωθεὶς εἰς δευτέραν περιου-
σίαν, καθαρῶς (9) ἀποθῆ. Ὅμως καὶ τούτων γενου-
μένων, οἱ ἄνθρωποι (10) ἤρξαντο ἀσεβεῖν.

Unde et Petrus apostolus exponit Clementi, di-
cens: Uni viro justo Noe, cum filiis suis (cumque
illorum uxoribus), ut in arca servarentur prænun-
tiavit: quo, cunctis pravis importunisque homini-
bus peremptis, purificationem mundus acciperet;
et is qui ad secundam humani generis vitam fue-
rat reservatus, purus mundusque efficeretur. Sed,
his omnibus gestis, rursus homines ad impietatem
vertuntur. Leg. *Recognit.*, lib. iv, cap. 12, 15;
Clementina, hom. 8. num. 17.

Ibid., pag. 62, de Mesraimo seu Zoroastre.

Τούτων ἠνέξατο Πέτρος, εἰπὼν, ὅτι μετὰ τὸν κατα-
κλυσμὸν, πάλιν οἱ ἄνθρωποι ἀσεβεῖν ἤρξαντο.

Hunc innuit Petrus, cum dicit, quod post dilu-
vium, rursus homines imple agere cœperunt. *Re-
cogn.* lib. iv, cap. 13.

Ibid., pag. 64.

Λέγει δὲ περὶ τούτου Πέτρος ὁ ἀπόστολος εἰς τὰ B
Κλημῆντια, πῶς ἤρξεν εἰς Βαβυλῶνα ἐν Αἰγύπτῳ
κληρωθεὶς. Φησὶ γὰρ Πέτρος· Οὗτος ὁ Νεβρώδ μετ-
οικῆσας ἀπὸ Αἰγύπτου εἰς Ἀσσυρίους εἰς Νίνον πό-
λιν, ἣν ἔκτισεν Ἀσσοῦρ, καὶ κτίσας τὴν πόλιν, ἦτις
ἦν Βαβυλῶνος, πρὸς τὸ ἄνομα τῆς πόλεως ἐκάλεσεν.
Αὐτὸν Νίνον τὸν Νεβρώδ οἱ Ἀσσύριοι προσηγόρευσαν.
Οὗτος διδάσκει Ἀσσυρίους σέβειν τὸ πῦρ. Ἐνθεν καὶ
πρῶτον αὐτὸν βασιλεῖα μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐποίη-
σαν οἱ Ἀσσύριοι τούτων, ὃν μετωνόμασαν Νίνον. Ταῦτα
Πέτρος περὶ τούτου.

Dicit autem de hoc (Nembrodo) Petrus apostolus
in *Clementinis*, quomodo Babylone imperarit, cum
Ægyptum sortitus esset. Ait enim Petrus: Hic
Nembrodus ex Ægypto ad Assyrios demigravit, et
Niniven habitavit quam Assur condidit; atque ædi-
ficata urbe quæ erat Babylon, de nomine civitatis
appellavit. Nembrodum Assyrii Ninum vocaverunt.
Hic Assyrios docuit ignem colere. Unde post dilu-
vium hunc ipsum primum Assyrii crearunt regem,
quem Ninum transnominarunt. Ista Petrus de illo.
Leg. *Recognit.*, lib. i, cap. 30; lib. iv, cap. 29;
Clementina, homil. 9, num. 4, etc.

XII.

ALDHELMUS, *De laudibus virginitatis*, cap. 12.

Clemens (11) cœlestis clavicularii primus suc- C
cessor, et secundus Romanæ Ecclesiæ dispensator,
(quanquam nonnulli Linum et Cletum in pontifi-
catus regimine, nequidquam sine causa, præferant)
quod cœlibatus castimoniam, etiam antequam salu-
tifero lavacro baptismi mersus, ab originali piaculo
purgaretur, medullitus dilexerit, ipse propriis lit-
terarum apicibus propalam testatur, dicens: *Ego
Clemens in urbe Roma natus, a prima ætate pud-
icitia studium gessi.* Ergo si quod præstantissimum
esse constat in cunctis virtutum gradibus, et mortalium
naturæ difficillimum, nondum regeneratus, sibi
usurpans tantopere taxaverat, quanto magis

credere fas est eum post accepta fidei rudimenta,
spreto gentilium ritu, dum per provincias Petrum
sequeretur, divini verbi semina serentem, et pro-
pagines evangelicæ vitis credentium scrobibus pa-
stinantem, atque Simonicæ lethiferas necromantiæ
labruscas radicitus extirpantem; plenius ac perfectius
servavisse: qui deinceps Itinerarium Petri,
decem voluminibus digestum, luce clarius eliminavit,
Rufino in Latinum ex Græcorum bibliothecis ver-
tente. Leg. *Recogn.*, lib. i, cap. 1. *Adeundum ejusdem
carmen De laude virginum, eo loco in quo de Cle-
mente agit.*

XIII.

BEDA, in *Hexaemeron*, sive, ut alii falso inscribunt, JUNILIUS, in priora Geneseos: ad Gen. i, 6, 7, 8.

De his sane quæ hactenus exposita sunt, id etiam D
de creatione diei primi et secundi in Historia san-

cti Clementis ita refertur (12) dixisse apostolum Pe-
trum: *In principio, cum fecisset, etc., inferior vero*

(6) Κλημῖω. Forte Κλήμντια.

(7) Ἐν. Leg. ἐνί τινι.

(8) Ἐν αὐτῇ. Præpone καί.

(9) Καθαρῶς. Forte καθαρῶς.

(10) Οἱ ἄνθρωποι. Forte præmittendum πάλιν.

(11) Hoc Aldhelmi testimonium quod mendis sca-
tet in editis, Grabius in *Spicil. PP.* tom. I, p. 280,
egregie restituit ex ms. cod. biblioth. Bodl. quæcum
proinde secuti sumus.

(12) Refertur. Al. referunt.

præberet hominibus. Hæc nostro operi paucis in- A det, lector agnoscat. *Recognitionum lib. 1, cap. 27.*
 rere libuit, ut quantum hoc Patrum sensul concor-

Idem *DESA*, in *Actorum v, 34.*

Hic Gamaliet, ut Clemens indicat, apostolorum apud Judæos, ut eorum in tali turbine posset
 erat in fide socius, sed eorum consilio permanens sedare furorem.

Idem in *Retractatione in Acta*, ad eundem locum.

De hoc Gamaliele et in libro sancti Clementis legimus, quia discipulus apostolorum occulte fuerit; sed eorum consilio inter Judæos, ad mitigandum eorum furorem, ubi necessitas ingruerit, sit manere præceptus. Sed hoc ita esse veraciter gestum, certissime, hodie per revelationem reliquiarum beatissimi protomartyris Stephani cunctis late Christi Ecclesie innotuit, quæ per eundem virum divina dis-

positione facta est. Apparuit namque in visione sancto Dei famulo et presbytero Luciano, ut idem Lucianus presbyter postmodum omnibus Ecclesiis scripsit; et ubi sanctus Stephanus esset tumulatus, simul et Nicodemus, qui Dominum cum Joseph se- pellivit, necnon et ipse Gamaliet cum filio suo Abi- ban, suavissima ostensione perducit. *Recognit. lib. 1, cap. 56, etc.*

Idem lib. *De ratione temporum*, cap. 3.

Denique sanctus Clemens apostolorum discipulus, et Romanæ Ecclesie tertius post Petrum epi-

scopus, in sexto Historiarum suarum libro ita scribit: *In principio fecit Deus, etc. Recogn., lib. vi.*

XIV.

NICETIUS CP., in fine Chronographiæ.

Ex versione Anastasii Bibliothecarii.

Et quæ Novi (Testamenti) sunt apocrypha: Itinerarium Petri, versus *MMDCC*, etc.

Καὶ ὅσα τῆς Νέας εἰσὶν ἀπόκρυφα. Περίοδος (15) Πέτρου, στίχοι βψ (14).

XV.

AGOBARDUS libro *De Judaicis superstitionibus*, cap. 46 edit. Baluz., tom. I, pag. 85.

Sed et in libris Clementis, Ecclesie Romanæ pontificis, inveniuntur aliqua a supra memorato apostolo (Petro) de hujus rei observatione dicta, quæ in his inserere non incongruum existimavimus. Nam, licet iidem libri judicentur apocryphi; pleraque tamen ex his testimonia inveniuntur a doctoribus usurpata. Introducit ergo Clemens, cum necdum esset baptismi gratia purificatus, et ob hoc a mensâ Petri cum cæteris similibus sequestratus, eundem apostolum loquentem sibi his verbis: *Non pro superbia, o Clemens, convivium non ago cum his qui nondum purificati sunt; sed vereor, ne forte mihi quidem noccam, ipsis autem nihil prosim.* Et paulo

post: *Nemo ergo vestrum contristetur, ait, a convivio nostro separatus. Parvo enim tempore sequestratur, qui cito voluerit baptizari; multo autem, qui tardius. Et ideo in vobis est, quando velitis, ad nostram venire mensam; et non in nobis, quibus permissum non est sumere cum aliquo cibum, nisi prius fuerit baptizatus.* Hæc de scriptis Clementis necessario a nobis prolata sint; volentibus evidenter ostendere, ab apostolis traditam hujus rei antiquissimam observationem. Vera enim et ista ducenda sunt; et eo maxime, quo ab apostolicis Actibus in nullo videntur discrepare. *Leg. Recogn., lib. II, cap. 71, 72.*

XVI.

FÆCULFUS, tom. II, lib. II, cap. 10 *Chronicorum*.

Idem namque beatissimus Clemens suis refert scriptis, qualiter ad fidem perveniret Christi, et discipulus Petri ac individuus comes hæret (15). Ait

enim inter cætera: *Dum esset mihi comes optimus, immortalitatis cupido, etc. Recognit., lib. 1, capp. 2, 6, 7, 12, etc.*

XVII.

PROTIUS, *Bibliotheca* codd. cxii, cxiii.

LECTA sunt Clementis Romani duo volumina libro- rum: quorum aliud, etc., alterum vero. dedicatio-

Ἀνεγκώσθη Κλήμεντος τοῦ Ῥώμης τύχη βιβλίων δύο ὧν τὸ μὲν, etc., τὸ δὲ τὴν προσφώνησιν, ὡς ἐν

(15) *Περίοδος.* Al. *περίοδοι.*

(14) *Βψ.* Al. *βψγ.*

(15) *Hæret.* Forte *hæeret.*

ἐπιστολῆς εἶδει, πρὸς Ἰάκωβον τὸν ἀδελφόν· ἡ ἀποστολὴ ποιεῖται. Ἐν ᾧ αἱ τε λεγόμεναι τοῦ ἀποστόλου Πέτρου Πράξεις, καὶ αἱ πρὸς Σίμωνα τὸν Μάγον διαλέξεις, καὶ ἐστὶ ὁ Ἀναγνωρισμὸς Κλήμεντος, καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν. Διὸ καὶ ἐν τισὶ τῶν βιβλίων ἡ ἐπιγραφή, *Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίου Ἀναγνωρισμὸς*, ἐπιγράφεται. Ἐν τισὶ δὲ, ὡς εἴημεν, Ἐπιστολὴ προτάσσεται, ὡς πρὸς τὸν ἀδελφόν Ἰάκωβον. Καὶ αὕτη δὲ, οὐχ ἡ αὐτῆ, οὐδὲ ὡς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου προσηνεγμένη· ἀλλ' ἐπὶ μὲν τινῶν βιβλίων, ὡς ἀπὸ Πέτρου τοῦ ἀποστόλου πρὸς Ἰάκωβον ἐπισταλμένη· ἐφ' ἑτέρων δὲ, ὡς ἀπὸ Κλήμεντος πρὸς Ἰάκωβον· ἄλλη καὶ ἄλλη, καθὼς προείπομεν. Καὶ ἡ μὲν δηλοῦν Πέτρον τὰς οικείας συγγραφαὶ πράξεις, καὶ πρὸς Ἰάκωβον αἰτησάμενον ταύτας ἀποσταλαῖ· ἡ δὲ διαλαμβάνει, ὡς Κλήμης ταύτας κατὰ πρόσταγμα Πέτρου συγγράψει, κἀκείνου πρὸς τὴν ἀγήρω μεταστάντος, ἀποστειλοῖ Κλήμης πρὸς Ἰάκωβον. Ἔστιν οὖν εἰκασμῶν διαλαβεῖν, ὡς δύο μὲν εἴησαν τῶν Πέτρου Πράξεων ἐκδόσεις γεγεννημέναι τῷ δὲ χρόνῳ τῆς ἐτέρας διαβύσεως, ἐπεκράτησεν ἡ τοῦ Κλήμεντος. Ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς βιβλίοις ἃ εἶδομεν, καὶ τοὶ οὐκ ὀλίγων ὄντων, μετὰ τὰς διαφορὰς ἐκείνας Ἐπιστολὰς καὶ ἐπιγραφὰς, τὴν αὐτὴν εὗρομεν ἀπαρλλάκτως πραγματεῖαν, ἀρχομένην· Ἐγὼ Κλήμης· καὶ τὰ ἐξῆς ἐνταττόμενα. Μυρίων (16) δὲ ἀποκημάτων ἡ πραγματεῖα γέμει αὕτη, καὶ τῆς εἰς τὸν Υἱὸν βλασφημίας κατὰ τὴν Ἀρείου δόξαν ἐστὶν ἀνάπλωος. Paucis deinde circa Constitutiones apostolicas interjectis, subdit: Ἡ μόντοιγε τῶν τοῦ Πέτρου Πράξεων βιβλος, τῷ τε λαμπρῷ καὶ τῇ σεμνότητι, καὶ ἐστὶ τῷ καθαρῷ καὶ συντόμῳ, καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ τοῦ λόγου, καὶ πολυμαθεῖ, τοσοῦτο ἔχει πρὸς τὰς διαταγὰς τὸ παραλλάττον, ὡς μηδὲ συγκρίσει τῇ κατὰ τοὺς λόγους πρὸς ἀλλήλας παραβάλλεσθαι τὰς βιβλους. Et infra: Ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς, ὡς νόσος ἀποδοκιμάζεται· ὡσπερ ἐπιγραφόμενος ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ Πέτρου καὶ Ἀπίωνος πολύστιχος διάλογος.

nem et allocutionem, velut in forma Epistolæ, habet ad Jacobum fratrem Nōmini. In hoc continentur Acta quæ dicuntur Pētri apostoli, et cum Simone Mago disputationes; ad hæc Recognitio Clementis, ejusque patris ac aliorum fratrum. Quare in quibusdam codicibus inscriptio præfigitur. *Clementis Romani Recognitio*. In nonnullis autem, ut diximus, Epistola præponitur, tanquam ad Jacobum fratrem Domini: Atque hæc quidem, non eadem, neque veluti ab eodem homine profecta: sed in quibusdam quidem libris, quasi a Petro apostolo ad Jacobum missa; in aliis autem, ut a Clemente ad Jacobum; alia atque alia, quemadmodum jam diximus. Et illa quidem declarat, Petrum propria gesta conscripsisse, ac Jacobo postulanti ea misisse; hæc vero refert, Clementem eadem gesta jussu Petri scripsisse; ac postquam ille ad vitam immortalem commigrasset, transmisisse ad Jacobum. Itaque conjectura deprehendere licet, Actuum Petri duas editiones factas fuisse; sed cum temporis longinquitate altera periisset, illam Clementis superasse. In omnibus enim codicibus quos vidimus, iisque certe non paucis, post diversas illas Epistolas atque inscriptiones, idem omnino sine variatione opus invenimus, incipiens sic: *Ego Clemens*; et quæ ordine deinceps sequuntur. Refertum autem est hoc Opus innumeris absurde dictis; plenumque blasphemiarum in Filium, juxta Arii opinionem. Et infra: Cæterum liber Actorum Petri, splendore et majestate, ad hæc puritate et vehementia, aliisque orationibus dotibus atque multiplici doctrina, tantum Constitutiones superat, nulla ut hos inter libros comparatio, ad litteras quod attinet, institui debeat. Et paulo post: At quæ secunda (Epistola) ad eosdem (Corinthios) dicitur, rejicitur ut notha: quemadmodum et longa illa disputatio, beati Petri et Apionis nomen præferens.

XVIII.

HINCMARUS. *De divortio Lotharii et Tetbergæ, cap. 9.*

Et in Petri Itinerario, de Clementis patre legitur; D Petrus eum qui erat intuebatur: et orans, discipulos ad eorum oculos revocavit; et deluso phantasmate, intuentium obtutibus speciem propriam reddidit. *Recognit. lib. x, cap. 53, etc.*

XIX.

HUMBERTUS, episcopus Sylvæ Candidæ, in *Responsions ad Nicetæ librum*.

Nam Clementis liber, id est Itinerarium Petri apostoli, et Canones apostolorum numerantur inter apocrypha. *Vide Decreti primam partem, dist. 16, cap. 3.*

(16) *Μυρίων ἀποκημάτων γέμει*. Αἱ ἄλλ' ἐπαυρωθῶς ταύτην ὁ μεταφραστὴς, πλοῦτον καὶ ταυ-

τότητα τῇ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ἀπέθετο. Sic ad marginem cod. Maximi Margunii. *HOESCU.*

XX.

GEORGIUS CEDRENTUS, in *Compendio Historiarum*, edit. Basil., p. 170.

Alia quoque miracula (Petrus et Simon Magus) A ediderunt: neque id Romæ modo, sed ante etiam in Syria; quæ Clemens Romanus, sapientissimus Petri discipulus atque comes, recitavit: ex quibus pauca hic ponemus. *Quibus prolatis addit*: Hæc igitur et alia similia Clemens, quemadmodum dixi, scripsit dicta atque facta fuisse in Syria, *Lege Recognit. lib. II, cap. 37, etc.; lib. III, cap. 47; lib. X, cap. 53; Clement., hom. 3, n. 38, etc.*

Καὶ μὲν τοὶ καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησαν πολλὰ οὐ μόνον ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν Συρίᾳ πρότερον· ἃ τινὰ Κλήμης ὁ Ῥωμαῖος καὶ πάνσοφος μαθητὴς Πέτρου καὶ συνέκτερος διηγήσατο ἀφ' ὧν ὀλίγα συντάξομεν ἐνταῦθα. Quibus interpositis, subjungit, pag. 173: Ταῦτα μέγρο καὶ ἕτερα τοιαῦτα γεγράφηκεν, ὡς (17) ἔφη, Κλήμης λεχθῆναι καὶ πραχθῆναι ἐν Συρίᾳ. *Lege ANASTASIUM, quæst. 20, NICEPHORUM, Histor. eccl., lib. II, cap. 27; PSEUDO-ANDIAM, lib. I.*

XXI.

HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, lib. *De luminaribus Ecclesiæ*, cap. 15.

Clemens scripsit epistolam ad Corinthiorum Ec- B clesiam, valde utilem; et Itinerarium Petri, et Dis- putationem Petri et Apionis; et multa alia, quæ

inter apocrypha numerantur. *Adi Vitam Clementis, in Pontificali libro.*

(17) Ἐφη. Leg. ἔφη.

DISSERTATIO

De decem libris *Recognitionum* S. Clementis, ad Jacobum fratrem Domini, a Rufino presbytero Aquileiensi in Latinum versis.

(Dom. Le NOUVEAU, *Apparatus ad Bibliothecam max. Vet. Patr.*, p. 211; Paris., 1703, in-fol.)

ARTICULUS PRIMUS.

Analysis horum librorum.

Suctor hujus operis ab ipso libri primi exordio sibi nomen Clementi, Romam vero patriam fuisse dicit: narratque quo ipse modo, et a quibus in Christi recognitionem sit adductus. Ait autem se cum frustra philosophorum sit scholas, ut de immortalitate animæ, mundi que creatione et duratione doceretur, frequentasset, ad Barnabam Christi discipulum, qui tunc Romam advenerat, sese contulisse. Hunc porro ut ipse fatur, publicos ad populum sermones habentem offendit, eumque adversus philosophos, rudem et impolitum illius dicendi morem irridentes, tultus est, ac in domum suam postea deduxit. Inde illum in Judæam, magni Judæorum festi celebrandi causa, revertentem quindecim post diebus secutus, Cæsareæ Stratonis consecutus est. Barnabas vero eum confestim ducit ad Petrum, a quo benignissime excipitur, jubeturque sermones et disputationes omnes, quas deinceps, donec Romam pervenerint, habiturus erat, attente audiat. Spondet Clemens, rogatque Petrum, ut animæ nostræ in Christi judicium post mortem adducendæ immortalitatem, ac mundum finem aliquando accepturum esse sibi demonstret. Quæ quidem decrepente Pe-

C trus tam dilucide probavit, ac insuper tanta claritate quis esset versus *Propheta*, ostendit; ut Clemens, Christianam fidem amplexatus, librum *De vero Propheta*, quem Hierosolymam misit ad Jacobum, statim composuerit.

Die sequenti, nuntiis acceptis Simonem Magum indictam a se cum Petro disputationem post septem dies distulisse, Clemens, rogante Petro, quidquid hesternæ die ab eo audierat, memoriter reddidit. Tum Petrus, laudata ejus memoriæ tenacitate, ipsi quæcunque notatu digniora a creatione mundi ad extrema usque veri Prophetæ tempora evenerant, narravit, planumque fecit qua ratione primus et secundus Christi adventus prænuntiatus fuerit, et quem in locum animæ hominum post eorum mortem sint congregandæ.

Longam post hæc disputationem, quam omnes et singuli quique apostoli in Hierosolymitano templo per octo dies cum Judæis inierant, integram totamque exponit, declaratque quomodo in fine illius, seditione orta, ipsi Hiericho secesserint. Inde autem Jacobus Petrum, ut Simonem, qui se Christum et summam excelsi Dei virtutem esse jactabat, confutaret, Cæsaream direxit. Ad extremum Clemens de his omnibus quæ a Petro ac-

ceperat, actis gratis, primum hunc librum absolvit.

In secundo autem LIBRO narrat quomodo, stata disputationis Petri adversus Simonem die, ipse apostolus, primis gallorum cantibus e lecto surgens, et pauca quaedam de vi consuetudinis maturius surgendi præfatus, ab Aquila et Niceta, quondam Simonis discipulis, tunc autem ad fidem Christianam conversis, quis ille magus, et quibus moribus et actibus esset, certior fieri voluerit. Sic itaque Petrus ad disputationem instructus, ad atrium domus, in quo erat multitudo cum Simone congregata, progreditur. Ibi apostolus, post brevem de pace a Christo in mundum allata disputationem, Deum cœli et terræ creatorem esse invictis probavit argumentis; atque omnes Simonis objectiones, cum ex Scriptura sacra, tum ex ratione petitas diluit et evertit. His autem illud adjecit, quod immensæ lucis æternitas ex lege possit ostendi. Tunc Simon apostolo respondit magna eum polliceri, sponditque fore ut si die crastina et factum mundum et animas immortales esse demonstrare voluerit, ad disputationem ipse esset reversurus. His dictis, Simon cum populi, qui secum venerat, tertia tantum parte abiit: cæteri omnes Petrum, qui plurimos mirabiliter sanavit, ultro secuti sunt.

TERTIUS LIBRA secundam et tertiam Petri cum Simone disceptationem exhibet. Sed antequam ad eorum priorem aggredere, summo mane de maximis coram confusa plebis multitudine disputandi difficultatibus, et de tribus sanctissimæ Trinitatis personis apud suos breviter disseruit. Orta luce, in eundem hesternæ disputationis locum se contulit, ibique Simon postquam apostolo magicas artes, quæ tot populorum animos tam cito sibi conciliaverat, frustra exprobrasset, ab ipso petiit ut fidem, qua de immensitate lucis æternæ acturum se esse promiserat, jam liberaret.

Sed ad aliam quæstionem continuo digressus, postulat ab eo, cum Deus fecerit omnia, ut ipse aiebat, unde sit malum. Quod quidem cum Petrus contra rectum disputationis ordinem postulari demonstravisset, tunc Simon unumquemque fato, sicut ei docernitur, pertrahi quibusdam rationum momentis probare nisus est. Contra vero Petrus liberum hominis arbitrium certissimis argumentis asseruit. Post hæc ab ipso Simon quæsit, si visibile istud cælum resolvetur, cur ab initio factum est. Et rursus ab eodem paulo post rogavit cur ille Deum, quem Scriptura a nullo videri posse dicit, a justis tamen post eorum mortem, videndum fore affirmaret. Quibus clare a Petro explicatis, iterum petit Magus utrum immortalis esset anima. Sed, hujus quæstionis examine in diem crastinum dilato, populus projecit se ad pedes Petri, qui plures cum ægrotos, tum obsessos a dæmone, sanos remisit et incolumes.

Sequenti igitur die, cum Petrus ea quæ pridie disputata fuerant, comitibus suis recitasset, ad

A consuetum disputationis locum accessit. Ibi autem salutato populo, et paucis de ordine in disceptationibus tenendo præmissis, immortalitatem animæ ex iis quæ Deus unicuique homini post mortem redditurus est, primum demonstravit. Dehinc Simoni, nonnulla variis argutiis contra objicienti, confestim respondit illum de hac animæ immortalitate ex pueri violenter necati imagine, quam in interiori suo cubiculo asservabat, posse fieri certior. His dictis Simon, conscientia percussus, veniam a Petro, quem istud prophætico spiritu didicisse credebat, supplex poposcit. Sed ubi Petrus id ab iis qui cum eo vixerant se accepisse palam professus fuisset, tunc Simon, ira percitus, et variis contumeliis vexans apostolum: *Fortuna*, inquit, non veritatis est ista victoria. Petrus vero ex iis quæ imprudens confessus erat, illum magum esse plane convicit. Quibus Simon commotior factus, repetitis conviciis seditionem frustra excitare tentavit. Nam ab astante plebe ejectus, et derelictus ab omnibus, unum tantummodo habuit suæ fugæ comitem. Post hæc Petrus brevi sermone docuit et irrogatas ab hominibus injurias, et ipsos pravos homines patienter esse tolerandos. Denique, pro populo precatus, omnes ut maturius die sequenti convenirent, admonuit.

Ule vero ante lucem ortam, ut Nicetæ petitioni faceret satis, quid inter falsa et vera miracula esset discriminis, fuse ostendit. Primo autem diluculo Simonem navim, ut Romam peteret, conscendisse, et omnia magiæ suæ secreta in mare projecisse, certo accepit nuntio. Hæc populo jam coacto ille actutum nuntiat, additque se, quamvis fugientem Magum, ne hominum mentes depravaret, insequi cogere; apud eos tamen donec in fidei doctrina essent confirmati, commoraturum.

Per hoc itaque temporis spatium, sermones ad eos consolandos, et fidei doctrina morumque pietate imbuendos, singulis quibusque diebus habuit; Zachæum episcopum, duodecim presbyteros, quatuorque creavit diaconos; duodecim sociis suis tres alios adjunxit; atque ex iis omnibus duodecim ad prædicandam Christi fidem, Simonemque debellandum præmisit, ac supra duodecim hominum millia sacris regeneravit baptismi aquis. Tribus demum elapsis mensibus, Clemens, eodem Petro jubente, sermones quos ab eo concionante Cæsarea exceperat, decem rededit in libros, eosque misit ad Jacobum. Petrus vero Tripolim, ubi hie-maret, profectus est.

QUARTI LIBRI initio narrat idem Clemens quo itinere Petrus Tripolim venerit, quos, in urbibus per quas transivit, adduxerit ad Christi fidem, qua denique pompa Tripoli exceptus sit. Ibi, altera post adventum suum die, Petrus, præmissis, ut diximus, sociis suis, quæcunque post eorum discessum egerat, ante lucem ortam retulit, ab iisque ea omnia didicit quæ a Simone Tripoli fuerant patrata. Prima autem luce, nuntiaturo Petro eundem Magum, de

adventu ejus certiore factum, in Syriam tendentem aufugisse; et populum frequentem ad januam, ut sermones ejus audiret, ipsi avidissime prestolari.

Quamobrem opportunum ille nactus locum, atque ex his quos ab corporis aegritudinibus vel a dæmonis possessione liberaverat, argumentum ducens, planum omnibus fecit ægrotationes morbosque hominum, iisdem quibus a vero Dei cultu recesserant, ad eos accessisse gradibus; ac tandem eo cultu penitus derelicto, atque idololatria, cujus sicuti et magiæ originem pandit, introducta, datam dæmonibus animas eorum possidendi facultatem. Subinde se suosque ad verum summi Dei cultum restituendum missos esse suis annuntiavit auditoribus, ipsisque quid inter falsas verasque prophetias et visiones, inter sanationem vero aut falso miraculo redditam intersit discriminis, patefecit. Denique illos ad veram religionem amplexandam, apostolis Christi gerendum morem, vitamque pure et religiose instituendam, adhortatus, ut die sequenti ad eundem locum maturius se conferrent, admonuit.

Exorta igitur die, idem ipse Petrus, præmissa *mentali oratione*, aliam quæ LIBRO QUINTO exhibetur, ad populum habuit concionem. In ea ob omnium oculos ponit hominem, ad imaginem Dei factum, tandiu in res terrenas habuisse dominatum, quandiu ipse justitiæ legibus obtemperavit; ubi vero ab iis discessit, continuo fragilitati, animi perturbationibus, tentationibus, vexationibus dæmonum, miserisque omnibus obnoxium factum esse. Monet tamen parvo fidei grano morbos omnes posse sanari. Hanc igitur fidem ab omnibus suscipiendam esse concludit, et vero Prophetæ, quem, sicuti prænuntiatum fuerat, jam adventasse noverant, unice serviendum. Deinde docet non audiendas esse, quas ille singulatim recenset, suggestas a dæmone tentationes. Dimissis porro omnibus, ad sua ipse revertitur, ubi sociis suis concessit quodcumque libuisset, sciscitandi facultatem, et continuo ad singula quæque respondit eorum interrogata. Clemens vero cuncta quæ ab eo pronuntiata fuerant, in librum, quem misit ad Jacobum, accuratissime redegit.

SEXTUS LIBER aliam quoque Petri concionem continet. Is cum tardius solito ob noctium brevitate surrexisset, ad consuetum concionis locum perrexit. Atque ibi primo explicuit quomodo homines possint falsas opiniones deponere, et in veritatis verique Dei pervenire notitiam. Manifestum deinde fecit illos haud difficulter scire potuisse non quidem *quid sit Deus, sed quod non sit*, ac proinde illum in idolis, humana arte fabricatis, non includi. At vero quia *omnia gignuntur ex aqua, quæ creata est ab initio per Unigenitum, per quem pervenitur ad Patrem*, exinde intulit genitilibus baptismi, cujus necessitatem utilitatemque demonstrare conatus est, nos aquis renasci de-

A bere. Illos autem qui hoc regenerationis sacramento initiati erant, commonefecit, ipsis non solum omnia opera bona quæ hactenus egerant continuo esse facienda, sed ad sublimiores perfectioris virtutis gradus semper esse ascendendum. *Hæc et his similia*, inquit Clemens, *cum disisset Petrus, dimisit turbas*. Per tres autem integros menses apud Tripolitanos, quorum plurimos adduxit ad fidem, eodem modo concionatus est. Post hæc, Clemente aliisque pluribus sacro baptismate ablutis, Tripoli Maronem episcopum, et duodecim presbyteros, ac quosdam diaconos creavit, atque, inde tandem egressus, venit Antiochiam.

SEPTIMI LIBRI initio narratur Petrum, cum Tripoli Antaradum accessisset, socios suos, quorum major ereverat numerus, duas, quæ ipsum præcederent, divisisse in turmas; atque uni Nicetam, Aquilam alteri præfecisse. Clemens vero, gratis Petro, quia eum apud se retinuerat, actis, ipsi poscenti quomodo patrem, et matrem, ac fratres amisisset, confestim declaravit. Die subsequenti, Petrus in insulam Aradum, viteas immensæ magnitudinis columnas videndi gratia, se contulit, ibique Clemens agnovit matrem suam Mathidiam illuc naufragio expulsam, atque eleemosynis victum quærentem. Illa vero cum uxore Petri cæterisque omnibus Laodiceam ducitur, qua in urbe a duobus aliis filiis suis, quibuscum naufragium fecerat, agnita quoque est. Hi autem narraverunt se post naufragium Cæsaream delatos, et cuidam viduæ, cui nomen Justæ erat, venditos, ejus postea cura litteris et philosophiæ cum Simone Mago operam dedisse, illiusque imbibisse errores; sed, Zachæi opo, fide Christi suscepta, se Petro tandem fuisse oblatos. Quibus auditis, Petrus Mathidiam, baptismi gratia, donari postulantem, post unius diei jejunium eo regenerationis sacramento in mari initiavit.

Die subsequenti, ut in LIBRO OCTAVO auctor narrat, Petrus, Clemente duobusque aliis fratribus suis comitibus, lavat in mari, atque in secretum locum ad orationem secedit. Inde illi egredienti occurrit senex quidam pauper, *ex habitu operarius, qui preces ad Deum perperam fundi, et mundum non secundum Dei providentiam gubernari..... sed genesis esse quæ omnia agit et continet*, audacter asseruit. Fit interim magnus populi concursus, et Nicetas, data a Petro, qui seni respondere volebat, dicendi facultate, docuit mundum a Deo factum, et ab ipso quandoque solvendum, nec ex individuus corpusculis seu atomis, ut ferebat Epicuri sententia, quælibet corpora, mentesque intelligentia præditas, fieri. Variis deinde argumentis probavit mundum *ab ipsa sapientia et ratione*, quando ipsi placuit, fuisse conditum.

Postridie, cætu in primarii cujusdam civis domum coacto, senex ea quæ Nicetas dixerat summatim repetit, atque, adversus illa disputans, contendit quædam *injuste et inordinate* facta esse; ex

is autem quæ juxta ordinem sunt, quædam ab alio quam ab ulla mente fuisse creata. Contra vero Aquila ex iis quæ secundum ordinem fieri senex concesserat, agnoscendam esse Dei providentiam demonstravit. Porro ex iis quæ inordinate sunt, luculenter ostendit, ab origine mundi nihil eorum fuisse, sed ex impietate hominum suum mala sumpsisse initium. Denique cum omnibus quæ sibi objiciebantur, fuse respondisset, ultimam senis objectionem qua omnia ex necessitate genesis sibi accidisse dicebat, fratri suo Clementi, postero die solvendam reliquit. His dictis, Petrus nulli hominum, nisi soli vero prophetæ, quæ a Deo vel fieri vel non fieri non possint, comperta esse dixit; nec quemquam ab illo propheta hæc de re, nisi, variis philosophorum subtilitatibus missis, sincero veritatis amore ducatur, fore unquam docendum. Cæterum ad investigandam veritatem id tantummodo requiri, ut homines num propheta ille vera semper prædixerit, diligenter inquirent.

LIBRI noni initio traditur sequenti die more solito disputatum fuisse, utrum nihil extra genesis fieret. Quamobrem Clemens variis rationum momentis demonstravit hominem libero voluntatis arbitrio, quo quidlibet agere potest vel non agere, esse præditum. Senex vero arguit ex constellationibus variisque astrorum aspectibus, quos accurate recensuit, homines vel bonos fieri, vel malos. Contra Clemens longa inductione, qua variæ nationes eadem semper leges et consuetudines quantumcumque aspectus siderum variis fuerint, inviolate servaverunt, id falsum esse convicit. Summam argumenti illius vim et pondus agnovit senex. Quapropter ut id experientia sua falsum esse magis magisque persuaderet, sibi nomen esse Faustini confessus est, et quæcumque sibi acciderant, breviter narravit. Ab uxore itaque sua Mathidia filiisque suis agnitus est, iique, dimisso populo, una cum Petro, in eadem, ubi disceptatum fuerat, domo remanserunt.

DECIMUS LIBER docet quomodo Petrus, exorto sole, Faustini quoque adhuc dormiente, Clementem fratresque ejus de ineunda cum illo disputatione erudierit, statueritque eidem Faustini, ut ad amplexandam religionem Christianam sese compararet, dandum esse unius anni spatium. Cum autem Faustinius e lecto surrexisset, ab iis quæsitivus an sit in substantia et actibus bonum et malum. Huic quæstioni respondit Clemens, atque expositis de bono et malo stellarum aspectu principis, probavit nullam inde hominibus imponi posse necessitatem. Porro autem cum hæc utrinque disceptarentur, Petrus, coactum videns populum, deinceps de idololatria falsisque deorum numinibus jussit disputari. Quocirca Clemens originem idololatriæ evolvit, dixitque vera falsorum deorum crimina, in primisque Jovis stupra et adulteria omnibus esse notissima, ac tandem etiam stare plura filiorum ejus, hominum utique nequissimo-

rum sepulcra. Ad hæc Aquila respondit illas deorum fabulas a philosophis aliisque viris sapientibus allegorice fuisse explicatas. Contra autem Nicetas illi continuo ostendit hæc deorum crimina a pictoribus, sculptoribus et poetis non allegorice, sed reapse et ad litteram poni ante omnium oculos. Nicetas tamen has allegoricas fabularum expositiones, rogante Clemente, est prosecutus. Tum Petrus Scripturam sacram non eo sensu allegorice, sed alla, quam ipse docuit, methodo explicandam esse demonstravit. Deinde ad Faustinianum conversus, ipsum ad profitendam religionem Christianam, quæ nihil nisi sanctum et honestum præcipit, summopere adhortatus est. Denique, reddita ægrotis atque a dæmone obsessis sanitate, populum gaudentem lætumque dimisit.

Post hæc autem inter prandii apparatus Faustini, annuente Petro, Appionem et Anubionem, qui Antiochia Laodiceam cum Simone venerant, invisit. Tum Simon, ut ministri Cæsaris, qui eum ad necem quærebant, Faustinianum in locum suum morti traderent, ipsi magicis artibus faciem vultumque suum imposuit. Tam stupenda vero Faustini transformatione uxore filiisque ejus obstupefactis, promisit Petrus se Faustini, postquam Simonis vultu ad errores ejus destruendos usus esset, pristinam faciem redditurum. Quamobrem eundem Faustinianum Antiochiam misit, quo turbas omnes a Mago adversum se calumniis acerbissimis concitatas, simulata ejusdem veri Simonis pœnitentia sedaret. Quod quidem Faustinius vartis fictionibus et mendaciis præstitit, ac postea vultus pristinus a Petro illi omnino restitutus est. Dehinc Petrus creatis Laodiceæ episcopo et presbyteris, ac reddita ægris obsessisque sanitate, Antiochiam, qua Simon pulsus fuerat, contendit, atque illi urbem ingredientem omnia populus, et omnes majores natu, ac nobiles pœnitentiam agentes, iverunt obviam. Ipse vero de tot hominum conversione gratias Deo retulit, omnes ægrotos sanavit, atque intra septem dies duodecim millia hominum sacro abluit baptismate. Hos inter Theophilus, vir populi primarius, domus suæ ingentem basilicam ecclesiæ nomine consecravit, in qua Petro apostolo constituta est ab omni populo cathedra. Denique Faustinianum baptismi initiari postulantem, Petrus, indicto plebi jejunio, baptizavit, et quæcumque hactenus ei contigerant, omni populo exposuit.

ARTICULUS II.

Quid veteres de his libris senserint.

Auctori hujusce operis si fides habeatur, Romanus ille fuit, e Cæsaris familia, nomine Clemens, cui pater Faustinius, mater Mathidia, fratres Nicetas et Aquila, ipse præcipuus charissimusque Petri discipulus; qui plures ejusdem apostolici conciones disputationesque scriptis tradidit, variosque redegit in libros. Hæc ille tanta fiducia tantaque asseveratione affirmat, ut multi scriptores

varias ejusdem operis sententias ipsius nomine absque ullo scrupulo citare non dubitaverint. Primum inter eos nobis occurrit Origenes, qui hos libros sic laudat: *Tales aliquid dicit et Petrus apud Clementem, quoniam bona opera quae sunt a fidelibus in hoc saeculo eis prosunt* ⁴⁴, etc. Alibi vero aliud fragmentum, superiore longe prolixius, in hac exscripsit verba ⁴⁵: *Et Clemens Romanus, Petri apostoli discipulus, in hanc questionem et sententiam cum patre Laodicea in Circuitionibus, ἐν ταῖς Περὶ τῶν λόγων locutus, etc.* Ab auctore autem Operis imperfecti in *Matthæum* idem titulus his libris praefigitur ⁴⁶: *Petrus apud Clementem, vel: Sicut in Historia Clementis Petrus exponit.* His adjungi possunt Aldhelmus, Venerabilis Beda, auctor *Chronici Alexandrini*, Freulfus, Nicephorus, Georgius Cedrenus, et alii nonnulli, a quibus hoc opus eodem nomine insignitum est.

Alii vero illud inter apocrypha rejiciunt. Ita enim de eo Patres concilii Romani sub Gelasio statuunt: *Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis libri octo, apocryphum. Pro octo critici scriptores putant legendum esse decem.* Auctor vero *Stichometriae*, post Nicephori Constantinopolitani Chronographiam addit: *Et quae Novi, scilicet Testamenti, sunt apocrypha: Itinerarium Petri versus 2700.* Agobardus quoque ⁴⁷: *Licet iidem libri, inquit, sint apocryphi; pleraque tamen ex his testimoniis inveniuntur a doctoribus usurpata.* Humbertus etiam episcopus Sylvae Candidae ⁴⁸: *Clementis liber, id est Itinerarium Petri apostoli et Canones apostolorum numerantur inter apocrypha.* His accedit Honorius Augustodunensis ⁴⁹: *Clemens scripsit... Itinerarium Petri et disputationem Petri, et Apionis, et multa alia, quae inter apocrypha numerantur.* Ante eos vero Athanasius dixisse fertur ⁵⁰. *Iterum libri Novi Testamenti, quibus contradicitur, sunt Circuitus Petri, etc.*

ARTICULUS III.

Quid Eusebius, Hieronymus, et Epiphanius de his libris senserint.

Arbitrantur nonnulli Hieronymum eandem de his libris tulisse sententiam, ubi dixit ⁵¹: *Libri autem e quibus unus Actorum ejus inscribitur, alius Evangelii, tertius Prædicationis... inter apocryphas scripturas reputantur.* Rursus vero ubi de ipsoemet Clemente disserit ⁵²: *Et disceptatio Petri et Apionis, inquit, quam Eusebius in tertio Historiae ecclesiasticae volumine coarguit.* Et re quidem ipsa Eusebius in eodem, quem Hieronymus citat, libro hæc habet ⁵³: *Quidam porro alia etiam opera profixa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lumen protulerunt, puta Petri et Apionis disputationes, quarum apud antiquos nulla omnino exstat mentio. Neque enim sincera rectæ fidei, ab apostolis tradita,*

A nota in illis expressa reperitur. Et Clementis quidem quæ genuina, et omnium consensu recepta sint scripta jam satis liquet. Unde Valesius his verbis Petri et Apionis disputationes libros *Recognitionum* ab Eusebio designatos opinatur. Quod si dixeris in iis non inveniri quas Eusebius ⁵⁴ dicit *Petri et Apionis disputationes*, respondet Rufinum, hujus operis interpretem, alia penes se habuisse eorundem librorum exemplaria in quibus plura, quæ in nostris occurrunt, non repræsentabantur.

Verumtamen quædum non exstabant illa exemplaria, a nostris tantopere discrepantia, tandiu incertum erit utrum in eis vel in aliis ejusdem scriptoris libris hæc disputationes contineantur, aut tandem illæ solæ speciale aliquod volumen constituerint. Ut ut sit, nonnullis forsitan idem Eusebius libros *Recognitionum* nomine *Actus Petri* appellasse videbitur, cum scripsit ⁵⁵: *Librum vero, qui Actus Petri dicitur, et Evangelium ejus nomine inscriptum, Prædicationis quoque et Revelationis ejusdem libros pro catholicis scriptis nunquam habitos esse constat.* Nec veteriorum siquidem, nec recentiorum Ecclesiarum scriptorum quisquam, desumpto ex iis libris testimonio usus unquam fuisse legitur. Non sumus quidem nescii, eos de quibus Eusebius disputat libros, ab antiquis, ut paulo ante vidimus, scriptoribus fuisse citatos. Attamen non inde continuo inferri debet, illum, non de Clementis, sed de alterius cujusdam libris locutum esse. Nam, ut prudenter observat Valesius, ibi erravit, et memoria lapsus est Eusebius; quippe qui eandem Apocalypsin, seu *Revelationem Petri*, quam hic ab antiquis citatam negat, alibi a Clemente laudari testatur ⁵⁶: *Clemens in libris Hypotyposeon Petri Apocalypsin laudat.* Certum est præterea librum, qui *Prædicationis Petri* inscribitur, ab Origene ⁵⁷ et aliis nonnullis fuisse citatum. Potuit ergo Eusebius et in aliis duobus libris, quos commemorat, similiter decipi. His tamen opponi potest, illum de libris a Petro, non autem a Clemente scriptis ibi disputare. Cæterum si Eusebius in allatis locis libros *Recognitionum* Clementis laudat, illos genuinum Clementis opus esse penitus inficiatur. Si vero eorum non meminit, idem ex ejus silentio ducitur argumentum. Neque enim ille tam longas lucubrations, quas a Clemente profectas esse novisset, tam alto potuit unquam præterire silentio.

Quibus autem accuratori diligentia hoc Clementis opus examinare licuit, si certiore de illo sententiam ferunt. Hos inter Epiphanius memoriam prodidit Clementem nostrum de Petri Circuitibus aliquid revera scriptis tradidisse, sed ejus scripta ab Ebionitis hæreticis adeo fuisse corrupta, ut paucis veris relictis, cætera ipsi falso supposuerint ⁵⁸: *Sunt et alii libri, inquit, quibus utuntur, velut Petri Cir-*

⁴⁴ Tractat. 35 in *Matth.* post init. ⁴⁵ *Philocal.* c. 22, in fine. ⁴⁶ Cap. 10-24. ⁴⁷ *Lib. De Judaic. superstit.*, cap. 16. ⁴⁸ In *Respons. ad Nicet.* lib. ⁴⁹ *Lib. De lumine Eccles.*, cap. 15. ⁵⁰ In *Synopsi.* ⁵¹ *Lib. De script. eccles.* ⁵² *Eod. lib.* ⁵³ *Lib. III Hist.*, cap. 38. ⁵⁴ In eund. *Eus. locum.* ⁵⁵ *Lib. II Hist.*, cap. 3. ⁵⁶ *Lib. VI Hist.*, cap. 14. ⁵⁷ *Tom. XIII, Exposit. in Evang. Joann.* ⁵⁸ *Hæres. 30, § 13.*

civitas a Clemente conscriptis, Περιόδοι καλούμεναι. A Πέτρον. Quo in libro, paucis veris relictis, cætera supponerant; quemadmodum Clemens ipse omnibus illos modis redarguit iis epistolis circularibus, quæ ab eo scriptæ, in sacrosanctis Ecclesiis leguntur. Ex quibus constat longe ab iis, quæ in Circuitibus illis sub ejus nomine adulterina exstant, illius fidem ac sermonem abhorruisse. Etenim virginitatem Clemens docuit, isti repudiant: ille Eliam, Davidem et Samsonem, omnesque prophetas commendat, Ebionitæ detestantur. Quare in Circuitibus istis suum ad institutum accommodarunt omnia, ac de Petro plurima mendacia confinxerunt. Cujusmodi est inter cætera illum castimoniam causa lavisse, quod isti facere consueverunt. Tum ab animatis omnibus, et carnibus reliquoque omni, quod carne constet, abstinuisse; quoniam ab iis tam Ebion olim quam hodie Ebionitæ omnes abhorrent. Re autem vera, in his libris diligenter observatur Petrum mane lavisse. In his etiam Petrus dixisse fertur⁸⁰: Panis mihi solus cum oleis, et raro etiam cum oleribus in usu est. In his denique Christus solus ubique verus Propheta fuisse asserit. Porro si Epiphanius nonnulla, quæ in his libris minime occurrunt, retulisse videatur, ille profecto in diversis ab iis, quibus Rufinus suam edidit versionem, codices incidisse dicendus est.

ARTICULUS IV.

Sententia Rufini et Photii de his libris.

Opinio ejusdem quoque Rufini est, hos libros a Clemente Romano pontifice exaratos, eosque depravatos fuisse ab hæreticis; sed plura quam putat Epiphanius, integra, et ab ipso Clemente vero profecta, in iis suo tempore occurrisse testatur. Ejus verba, licet paulo prolixiora, quia ad rem nostram non parum faciunt, hic transcribenda esse putavimus⁸⁰: Clemens, inquit, apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclesiæ post apostolos et episcopus et martyr præfuit, libros edidit, qui Græcè appellantur Ἀναγνωρισμός, id est Recognitio; in quibus cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica in quam plurimis exponatur, in aliquibus ita Eunomii dogma scribitur, ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creaturam esse nullis existantibus asseverans. Tum deinde etiam illud adulterii genus inseritur, ut naturam diaboli cæterorumque dæmonum non propositi voluntatisque malitia, sed excepta ac separata creaturæ producerit qualitas, qui utique in cæteris omnem rationabilem docuerat liberi arbitrii facultate donatam. Sunt etiam nonnulla libris ejus inserta, quæ ecclesiastica regula omnino non recipit. Quid, quæso, apostolicus vir, imo pene apostolus non ea scribit quæ apostoli dicunt; cui Paulus apostolus testimonium dedit dicens: « Cum Clemente et adjutoribus meis cæteris, quorum nomina sunt in libro vitæ; » et scribat hoc quod libris vitæ contrarium est? An id potius credendum est, quod supra diximus, quod perversi

A homines ad assertionem dogmatum suorum, sub virorum sanctorum nomine tanquam facilius credenda inseruerunt ea, quæ illi nec sensit nec scripsisse censendi sunt. In præfatione vero sum eorundem librorum interpretationis hæc habet: Sunt et quædam de ingenito Deo genitque disserta, et de aliis nonnullis, quæ, ut nihil amplius dicam, excesserunt intelligentiam nostram. Hæc ergo tanquam supra vires meas essent, aliis reservare maluit, quam minus plena proferre. Quibus ille posterioribus verbis non obscure innuit, hæc omnia a se ommissa, nec Latine reddita. Varios insuper ille habuit manuscriptos codices, a se invicem longe diversos, atque in quibusdam nonnulla, ac ea præsertim quæ de transformatione vultus Faustini dicuntur, non occurrisse observat: Peto, inquit, quod te non lateat Clementis hujus in Græco ejusdem operis Ἀναγνωστων, hoc est Recognitionum, duas editiones haberi, et duo corpora esse librorum, in aliquantibus quidem diversa, in multis tamen ejusdem narrationis: denique pars ultima hujus operis, in qua de transformatione Simonis refertur, in uno corpore habetur, in alio non habetur. Monet denique epistolam Clementis ad Jacobum fratrem Domini, quæ huic operi præfixa erat, a se fuisse prætermisam: Epistolam sens in qua idem Clemens, ad Jacobum fratrem Domini scribens.... ideo huic operi non præmissi.... quia et tempore posterior est, et olim a me interpretata atque edita.

Photius vero, qui plures etiam habuerat hujus operis codices manu exaratos, de eo sic definit⁸¹: Epistola præfigitur tanquam ad Jacobum fratrem Domini, et hæc neque eadem, neque ut ab eodem profecta, sed in libris nonnullis veluti a Petro apostolo ad Jacobum missa: in aliis rursum tanquam a Clemente ad Jacobum.... harum prior ostendit ipsummet Petrum res a se gestas conscripsisse, et Jacobo eas postulanti misisse: altera vero refert Clementem Petri jussu easdem res gestas litteris proditas, postquam ille jam ad immortalem commigrasset vitam, Jacobo transmisisse. Ex quo conjectura capitur fuisse res gestas S. Petri editas; at cum temporis longinquitate periisset altera, illam Clementis solam perdurasse. In omnibus enim libris, quos quidem mihi videre contigit (non paucos illos certe), post diversas illas epistolas, atque inscriptiones idem omnino sine variatione hoc operis initium reperi: « Ego Clemens, » et quæ ordine deinceps sequuntur. Refertum est autem hoc opus absurdis nugis non sine plurimis ex Arii opinione in Filium blasphemias.... liber tamen Actorum Petri perspicuitate ac gravitate, adhuc puritate et vehementia aliisque orationis dotibus, rerum item variarum doctrina tantum Constitutiones superat, nulla ut hos inter comparatio, ad sermonem quod attinet, fieri debeat.... Hunc Clementem alterum a Petro urbis Romæ episcopum fuisse quidam autumant, alii vero quantum; Linum enim et Anacleum inter utrumque pontifices existi-

⁸⁰ Lib. vii Recog. ⁸¹ Lib. De adult. lib. Origen. ⁸² Biblioth. cod. cxii.

tisse, ac tertio demum Trajani anno vitam finisse. A Hinc colligas in omnibus Photii codicibus idem ac in editis nostris fuisse operis hujus initium. Porro autem nullus, ut opinamur, sibi facile perenadabit hoc idem opus ab eruditissimo illo viro fuisse Clementi adjudicatum; ut pote qui illud ipsum absurdis nugis et Arianorum blasphemis oppletum esse testetur.

ARTICULUS V.

Sententiæ recentiorum auctorum de his libris, et quid de iisdem sit sentiendum.

Neque vero scriptorum recentiorum sententiæ minus quam antiquiorum a se invicem dissident secumque discordant. Quidam enim a Rufini opinione non longe abeunt, ut Lambertus Gruterus Venradius, qui de his libris sic sentit: *Quantum ad Recognitionum Clementinarum libros attinet, eos vere Clementi nostro ascribo, tametsi corruptos esse agnoscam, ut dicitur infra.* Et certe quasdam ille notat corruptiones, quibus ea omnia subjungit quæ de Faustini vultus transformatione ibidem leguntur. Quidam autem cum Bellarmino ad Epiphani sententiam magis inclinant; atque hos libros ab hæreticis fœde corruptos esse asserunt. Sed communior aliorum hujusce temporis criticorum opinio Clementem librorum illorum auctorem esse negat, affirmatque illos ab aliquo secundi sæculi scriptore fuisse depravatos, eosque repletos esse fabulis, nugis, somniis, mendaciis, atque sermonibus disputationibusque ineptis, absurdis et ridiculis; ac denique in iis reperiri fragmentum ex libro Bardesani Syri, adversus Abydam astronomum edito, totidem verbis transcriptum. Fragmentum autem illud ab his verbis incipit⁹⁹: *Denique primi Seres, qui initio orbis terræ, etc.*

Jam vero de his libris quid sentiendum, vel cui opinioni adhaerendum sit, si rogetur, dicemus illos eo modo, quo nunc, et a tot sæculis representantur, ab Clemente Romano profectos non esse. Constat enim quæcumque de mutatione vultus Faustini, et postea ibi narrantur, omnino fictitia esse, et aperte falsa. Et vero vel sola mendacia quæ Petro apostolorum principi ibidem tribuuntur, id invictissime demonstrant. Neque etiam cætera omnia, quæ in reliquo opere legimus, magis Clementi adjudicanda nobis videntur. Nam iter Mathidæ, illiusque cum filiis suis Niceta et Aquila naufragium, illi tandem forsuiti occursum, quibus sese invicem ac patrem suum Faustinianum ipsamque Clementem agnovisse feruntur, plane fabulosa et gratis ficta sunt. Fac tamen ea esse verissima; quid autem magis a verisimilitudine abhorret, quam verba et sermones quos Petrus ad suos et ad populum habuisse perhibetur? Quam multæ enim, Deus bone, ibi occurrunt nugæ, ineptiæ, fabulæ! quam multa puerilia, perridicula et insulsa! quam multi errores atque mendacia? quam belle

Petrus dialecticum sophistamque ibi agit, ipso Simone Mago longe subtiliorem? Quid vero de ejus ratione vivendi, mane surgendi, disputationes instituendi et ordinandi, in urbes ingrediendi, atque ab iis qui baptizati non erant, sese separandi, dici potest? Nonne hæc omnia operis hujus suppositionem evidenter arguunt? Quid adhuc magis fabulosum quam ea disputatio qua singuli apostoli, suo quique ordine, contra Caipham, Samaritanos, Scribas, aliosque Judæos decertasse finguntur? Denique in toto illo opere nullas deprehendimus, ejus cui ascribitur, viximur Clementis Romani pontificis, apostolorum discipuli, notas nullosque characteres. Quod quidem ex sola quam dedimus hujus operis analysi cuilibet æquo rerum æstimatori facile probabitur.

ARTICULUS VI.

Num aliquid a Clemente profectum his in libris supersit; et quis eorum auctor, ac quo tempore sint scripti.

Verum, inquit, nihilne quod ab ipso Clemente profectum sit, toto in opere reliquum est amplius? Ut huic quæstioni fiat satis, animadvertas velim ex iis quæ protulimus rationum momentis colligi, eos a vero longe aberrare qui maximam hujus operis partem, iisque tantum quæ hæreticorum pravitate adjecta sunt, exceptis, Clementi nostro adjudicandam esse arbitrantur.

De Epiphani autem sententiâ, quæ hæreticos pauca his in libris, a Clemente scriptis, intacta reliquisse pronuntiat, certi aliquid definire difficile est. Cum enim epistola quibus Clemens de sui operis facta ab hæreticis corruptione conquerebatur, ad nos pervenerint, divinare utique non possumus quæ sint illa pauca quæ hæretici integra reliquerunt. Quapropter nisi ea pauca clare sigillatimque demonstrantur, nobis facillimè persuadebitur nihil in toto opere sanum, sed omnia corrupta esse et depravata. Cæterum si Epiphanius pauca quædam suo tempore sincera et genuina compererit, ille in alios, ab iis, qui nunc supersunt, codices manuscriptos incidisse haud immerito videtur.

Porro autem quamvis auctoris, a quo opus illud corruptum prodiit, nomen hæctenus incognitum atque incertum fuerit, quia tamen illud Græce prius composuit, eum Græcum quemdam hominem fuisse vero certe est perquam simillimum. Is porro dialecticus fuit disputatorque acerrimus, qui varias philosophorum opiniones, astrologiam, mythologiam, omnes paganorum fabulas allegoricasque earum interpretationes, ac varias tandem variorum populorum leges, mores, consuetudinesque apprime callebat. Sed ille hæreticorum ac præcipue Ebionitarum erroribus omnino addictus erat, atque eos in suis lubricationibus facillimè ut propinaret, easdem ementito Clementis, apostolorum discipuli, magno nomine inscribi voluit.

⁹⁹ Apud Euseb. lib. vi *Præp. evangel.*

Denique quo tempore eosdem illos libros in lucem ipse emisit, paulo proclivius est definire. Verum enimvero cum Origenes non solum illos citaverit, sed longum etiam ex his transcripserit fragmentum, constat eosdem Origene ipso esse antiquiores. Non temere igitur illi secundo Ecclesiae saeculo in vulgus prodisse dicuntur. Quod quidem inde rursus confirmari potest, quod Bardesanes Syrus aliud quoque, uti diximus, fragmentum non minus prolixum, in suum adversus Marcionem librum transtulit. Nam Bardesanes ille hunc eundem librum sub Soteris pontificatu, paulo post secundum saeculum medium Antonio imperatori nuncupavit. Jam ergo pervulgati erant illi *Recognitionum Clementinarum* libri.

ARTICULUS VII.

Num hi libri ad nos, quales ab auctore prodierint pervenerint; ac de eorum utilitate, titulis et editionibus.

Ceterum hi libri, quantumvis adulterini fuerint et corrupti, ad nos tamen quales ab auctore suo scripti fuerant non pervenerunt. Nulli siquidem nunc occurrunt eorum Graeci codices manuscripti, quos suo tempore frequentes fuisse Rufinus Photiusque testantur⁶⁶: solam habemus hujus operis Latinam versionem Rufini, qui plures, ut monuimus, locos se omisisse, nec Latine reddere voluisse ingenue confessus est. Et re quidem vera Cotelierius in sua horum librorum editione ex tribus mss. Sorbonico, Thuaneo, et Candelariano restituit fragmentum, quod illud ipsum esse putat, quo auctor noster, teste Rufino, *de ingenito Deo genitoque* disseruit; atque ideo quod Arianis faveret, ab eodem Rufino de industria fuerat praetermissum. Praeterea si eidem Rufino Photioque fides habeatur, hi libri ab Eunomianis et Arianis, primigenio illorum auctore longe posterioribus, depravati sunt et adulterati.

Quapropter quamvis iidem libri maximae sint antiquitatis, cautis tamen prudentibusque oculis legendi sunt, quippe qui ab his qui errores suos quoquo tandem modo disseminare tentabant, variis temporibus nequiter corrupti fuerint. Possunt tamen aliquibus, non omnino imprudentibus, nonnihil utilitatis idcirco adferre, quod Christianae religionis apologia sint et defensio, qua fabulae paganorum, idololatria, cultusque falsorum numinum, atque eorum qui astris influentibus fatalem homini necessitatem imponi dicunt, errores impugnantur et destruuntur. Nec etiam inutiles omnino his esse poterunt qui varias philosophorum opiniones, varios diversorum populorum mores consuetudinesque atque allegoricas fabularum explicationes voluerint addiscere.

His libris et in manuscriptis codicibus, et ab

his qui illos citarunt, varii tituli praefiguntur. Aliquando enim *Clementis Recognitio*, vel *Recognitiones*, *Clementis Itinerarium*, *liber Itinerarius Praedicationis Petri*, *Clementis gesta*, vel *Historia*, aut *Chronica*, vel *Narratio*, aliquando vero *Petri Periodi*, vel *Circuitus*, vel *Itinerarium*, vel *Actus* appellantur. Hi porro ex duobus mss. cum variis summorum quorundam pontificum epistolis, curante Joanne Sichardo, anno 1526 typis editi sunt. Postea Lambertus Gruterus Venradius eosdem rursus typis excudit, atque in eis quaedam se emendasse affirmat. Verum cum ille has emendationes non ex manuscriptis se hausisse dixerit, eas suis duntaxat conjecturis videtur fuisse assecutus. Ex hac tamen editione in *Bibliotheca Lugdunensi* hi libri rursus emissi sunt in lucem. Cotelierius autem illos cum operibus Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, publicari voluit, hancque editionem ope sex mss. codicum, Sorbonae nimirum, Thuaneo, Petri Candelarii, Regis, Petri Petiti, et Carmelitarum Discalceatorum se adornasse testificatur. Alium praeterea codicem, ante annos quadringentos exaratum, ex bibliotheca Colbertina penes nos habuimus.

ARTICULUS VIII.

De variis in hos libros notis et observationibus, et de aliis libris ab eodem auctore editis.

Gruterus quaedam in hos libros edidit scholia, quae nec magni sunt momenti, nec multae utilitatis. At Cotelierius doctiores utilioresque in hos libros scripsit notas et observationes, quibus auctoris textus corrigitur et enodatur. Monet tamen *majorem Recognitionum partem, quod ad humanas potius disciplinas spectent, quam ad theologiam, notis illustratum se non visisse*. Non paucas tamen in res philosophicas edidit animadversiones. Neque forsitan alia plura ab eo observata lectoribus minus essent jucunda et utilia, si a proposito auctoris textu rarius digrederetur.

Unum his omnibus addendum, nempe auctorem nostrum, si fidem aliquam mereatur, plures alios ex his quae a Petro audierat libros confecisse. Hos autem ille accurate enumerat (lib. 1, III, v), librum *De vero Propheta*, librum *De praestantione Dei*, et decem alios ab editis, *Recognitionum libros*, quorum singula promit argumenta: alios autem libellos ex Petri ad discipulorum suorum interrogata responsis compositos. Utrum tamen hi libri in lucem aliquando emissi fuerint vel vana tantummodo mendacis scriptoris ostentatione fecte fallaciterque venditentur, in dubium merito revocari potest. At si aliquando prodierunt in publicum, hi non minus quam illi de quibus hactenus disputavimus, suppositi sunt et adulterii.

⁶⁶ In *Biblioth.* cod. 112 et 113.

J. B. COTELERII JUDICIUM

DE LIBRIS RECOGNITIONUM.

(*Patres apostolici*, t. I, p. 490, ed. Amstælod. 1724, in-fol.)

Quantum ex re ipsa, veterum testimoniis, ac recentiorum judiciis colligere licet, libri isti pseudographi sunt et apocryphi, secundo sæculo compositi a viro docto quidem juxta ac disertio, sed philosopho magis et philologo quam theologo, in excogitandis autem connectendisque fictis narrationibus plane rudi. Isque videtur plerorumque aut saltem quorundam apocryphorum parens, quæ nomen Petri vel Clementis præferebant: qualia etiam *Actus Petri*, *Doctrina Petri*, *Judicium Petri*, *Apocalypsis* seu *Revelatio Petri*, *Prædicatio Petri*, *Evangelium Petri*, *Clementina*, atque *Disputatio Petri et Apionis*. Quibus nunc adde ex conspectu Operum R. P. Joannis Michaelis Vanslebil ord. Prædicatorum, *Epistolam Petri ad Clementem* lingua Æthiopica. Inscribitur opus ex toto et ex partibus, idque vel a Clemente, vel a Petro. A Clemente vocatur, *Clementis Recognitiones* et *Recognitio*; *Clementis Itinerarium*, *Gesta*, *Historia*, *Historiæ*, *Chronica*; et *Clemens*. A Petro, *Petri Periodi* et *Itinerarium*; *Petri Actus*, per Clementem scilicet, alii ab Actibus Petri quasi Petro actore; et *Disputatio Petri cum Apione*, recte enim putatur pars esse operis. Codex Oxoniensis: *B. Clementis Romani Itinerarium ad Jacobum fratrem Domini*. Carmelitarum discalceatorum in hac urbe: *Itinerarium Clementis*. Bibliothecæ Thuanæ: *Liber Itinerarius Prædicationis Petri*. Ms. V. cl. Petri Candelarii: *Gesta Clementis*. Regis Christianissimi, et Sorbonæ nostræ, atque Petri Petiti typographi regii: *Historia Clementis*. Liber Monachensis bibliothecæ: *S. Martyris Clementis episcopi Romæ S. Petri discipuli Narratio missa ad Jacobum fratrem Domini, episcopum Hierosolymorum*. Joannes Antiochenus in Appendice concilii Basileensis, in

A *Chronicis Clementis*. Rufinus vero perorans ad translationem suam Commentariorum Origenis in Epistolam ad Romanos non quidem juxta editiones, verum ex optimo ms. bibliothecæ Thuanæ, sic loquitur: *Post hoc sane vocat nos opus, quod olim quidem injunctum est, sed nunc a beato Gaudenzio episcopo vehementius perurgetur, Clementis scilicet Romani episcopi, apostolorum comitis ac successoris, de Recognitione libri, ut in Latinum vertantur. In quo opere, bene novi quod laborem labor multiplicata sorte suscipiet. Satisfaciam sane in eo amicis meis. Dabo titulo nomen meum, auctoris nihilominus vocabulo permanente. Nam Rufini Clementis inscribetur. Accedit ad nominis varietatem, multo majoris momenti diversitas textus ac per-versio: varie quippe et miseris modis distractus, divisus, interpolatus, auctus, minutus, atque in compendium redactus fuit, nec non per hæreticos corruptus, insertis multis erroribus; quorum partem tollere labor exstitit cum Rufini interpretis, tum Illius qui Epitomen fecit.*

Rufini Torani, sive, ut alii appellant, *Turanii*, *Torannii*, *Turrannii*, *Tyrannii*, esse præfationem cum sequenti versione stylus clamat, ostenduntque Gennadius, Adhelmus, Anastasius Bibliothecarius, atque ipse Rufinus: itemque Excalceatorum Carmelitarum liber, qui sic incipit: *Rufini presbyteri præfatio ad Gaudentium pontificem in Itinerarium Clementis, ab eo ex Græco in Latinum conversum*. Et post præfationem, Clementisque ad Jacobum epistolam, scriptum habet: *Itinerarii Clementis Petri apostoli successoris liber primus incipit a Rufino traductus*. Quod si quis objecerit epistolam Paulini 47, is responsum feret nec illam esse indubie auctoritatis, nec in ea mentionem fieri *Recognitionum*.

DE AUCTORE ANONYMO

RECOGNITIONUM CLEMENTINARUM.

(GALLAND., *Vet. Patr.* II, xxxii, ex *Historia Litteraria Aquileiensi* V. C. Justi Fontanini, lib. v, cap. 10.)

SYNOPSIS CAPITUM.

- I. Auctor Recognitionum inquiritur.
- II. Ejusdem aetas statuatur. Cur opus titulo Recognitionum inscriptum.

- III. *Censura Gelasii papæ de Recognitionibus. Operis pretium. Auctor catholicus. Aliquot recentiorum iudicium.*
 IV. *Recognitiones Græcæ post earum translationem, a Paulino Nolano frustra tentatam, Rufinus Latine convertit.*
 V. *Rogatu sanctæ Salvæ, Rufini præfecti prætorio sororis, opus aggreditur, quod Gaudentio Brisiano episcopo nuncupat.*
 VI. *Verus præfationis auctor, et Recognitionum interpres, Rufinus.*
 VII. *Bellarmini locus circa Clementis Recognitiones expenditur.*
 VIII. *De epistola Recognitionum libris adnexa. Operis editio quomodo adornata.*

I. Libri *Recognitionum* alium plane a sancto Clemente, post Petrum tertio vel quarto Romanæ Ecclesiæ pontifice, architectum habuerunt. Ad ejus ætatem quod attinet, eum ante Origenem floruisse in comperto est. Origenes enim, qui sub Elagabalo florere cœpit, primus omnium testimonia ex illo, tanquam scriptore jam noto, et *Clementis* nomine quidem distincto, semel atque iterum promit (18). Quamobrem Clementini operis artifex Origene junior dici non potest, sed paulo senior; quod nimirum ad tempus scriptionis pertinet. Ante Origenem, seu tertium Christi Domini sæculum, nemo unquam *Recognitiones* laudavit, nemo Clementinorum mentionem fecit. Libri auctorem tertio demum Christi sæculo vixisse, duo produnt. Unum, quod ex Bardesanis Syri dialogo *De fato* contra Abidam astrologum, laciniam bene longam suffuratus, suam fecit. Alterum, quod de civitate Romana, universo orbi dominata, non obscure loquatur. Atqui Bardesanes sub M. Aurelio Augusto floruit circa annum 171, cui Dialogum suum nuncupavit. Caracalla vero circa annum 215, gentes Romano imperio subjectas, propriisque antea legibus usas, in Urbis rerum dominæ jura, constitutione edita, primus omnium transire jussit. Ex his perspicimus quantopere fallantur, qui Clementini scriptoris ætatem sæculo II præfinire voluerunt. Horum agmen ducit Blondellus (19), cui accesserunt Cotelerius (20) et Grabius (21). Cunctis tamen ad hanc eandem sententiam præverat Sixtus Senensis (22).

II. Dodwellus compactas censet *Recognitiones* (23) inter ann. æræ vulgaris 218 et 231. Verius dixisset inter ann. 211 et 217. Etenim anno 211 solus imperare cœpit Caracalla, novæ, quam dixi, constitutionis auctor, in *Recognitionum* libris laudatæ. Mox eodem anno 217, Caracalla occiditur. His repellitur maximus Petri Allixii lapsus, aientis (24), pseudo-Clementem vixisse non diu ante Sulpicium, ante quem tamen 20 annos vixit. Origenes, primus *Recognitionum* præco, Caracallæ iram fugiens, Alexandria in Palæstinam primo secessit. Bis au-

tem illuc eum convolasse animadvertit Huetius (25). Prius Origenis iter in Palæstinam, ubi Cæsareæ pedem fixit, sanctoque Alexandro Hierosolymorum episcopo innotuit, ab Huetio illigatur anno Domini 215. Ex hoc itinere, post cæsum Caracallam anno 217, Origenes Hierosolymis Alexandriam rediit, secum *Recognitiones* tulisse dicendus est, undè ipse illarum sententias suis Commentariis admiscuit; quorum octo priores tomos in Genesim Eusebius ex tomo eorum nono ostendit (26) Alexandriae fuisse conscriptos, et quidem post Origenis iter illud primum in Palæstinam. *Recognitiones* vero in Palæstina concinnatas, cum Blondello facile credimus, quandoquidem in illis *thronus Hierosolymitanæ Ecclesiæ* supra cæteros extollitur.

Cæterum operi ex argumento vox *Recognitionum* adhæsit. *Recognitio* enim, sive *Agnitio*, ex Aristotele in *Arte poetica*, oritur, cum homines olim inter se conjunctissimi, tandem multos post casus in traegœdiis et comœdiis se mutuo nec opinato agnoscunt. Ita plane in hac pseudo-Clementis commentatione Faustiano, Mathidiæ ac filiis, Clementi, Fausto et Faustino contingit. Itaque cum inscriptione, formam etiam poeticam opus accepisse, vero perquam simile sit Dodwello (27).

III. Gelasius pontifex in Decreto genuino, ex veterrimo codice Vaticano, olim a me edito (28), hanc censuram de *Recognitionibus* a Rufino conversis pronuntiavit: *Itinerarium, nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis, apocryphum*. Nullus hic, ut in cæteris editionibus, librorum numerus explicatur, quia is pendebat ex arbitrio librariorum. Gelasius, *sancti Clementis* opus quidem *appellari, non esse, dixit*; eique publicam lectionem et canonicam auctoritatem vocabulo *apocryphi* abjudicavit. Gelasium in concilio Romano LXX episcoporum sic desinentem, Clementinas *Recognitiones* a Rufino translatas sub nomine *Itinerarii* indicasse, haud dubitandum. Non ideo tamen privata auctoritas apud plurimos Ecclesiæ Latinæ scriptores illis defuit. De Græcia

(18) Origen., tom. III *Comment. in Genes.*, ad D cap. 1, 14; in *Philocal.* cap. 22, et in *Comment.* ad Matth. xxvi, 6.

(19) Blondell., *Prolegom.* ad pseudo-Isidor., pag. 59, et *Censur. Epist.* 4 Clem., pag. 28.

(20) Coteler. *Judic. de libr. Recognit.*, pag. 484.

(21) Grab. *Spicil.* tom. I, pag. 277-279.

(22) Sixt. Sen., *Bibl.* lib. II.

(23) Dodw., *Dissert.* VI in *Iren.*, § XI, pag. 443.

(24) Allix., *Diatr. de ann. et mens. natal. Dom.*, pag. 8.

(25) Huet. *Origenian.* lib. I, capit. 2, 4, § VI, pag. 10.

(26) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. VI, cap. 19.

(27) Dodw., l. c., pag. 444.

(28) Fontan. *Antiqq. Hort.*, pagg. 317-331.

non loquor. (Verum hac de re mox agendum § vi, ubi de Rufini versione Latina.) Cæterum hos libros, quanquam *apocryphos*, id est publicæ auctoritatis expertes, cum sint maximæ antiquitatis, non parum fructus idcirco adferre posse, cum Nourryo (29) sentimus. Nam Christianæ religionis *Apologia* sunt; et gentilium fabulæ, cultusque ethnici, fatique assertorum errores, in eis refutantur. Neque inutile opus iis esse poterit, qui philosophorum opiniones, gentium mores, consuetudines allegoricasque fabularum explicationes scire voluerint. Nec sane facile esset plurima Latinorum loca intelligere, si his *Recognitionibus* careremus. Hoc etiam fatetur auctor præfationis ad novam Cotelerii editionem, qui alias de more suo non pauca perperam dicit. Librorum analysi pertextenda supersodemus, cum id præstiterit laudatus Nourryus (30) (*vide supra*).

Quamvis autem genuinum et primarium *Recognitionum* artificem, doctrima rerumque varietate et copia abundare non distiteamur; philosophum tamen se proderi, nemo non videt: at *catholicum* certe, quamvis philologum magis quam theologum. Cotelerii verba non præteribo, totius commentationis argumenta complexi in suæ editionis præfatione, ubi vocat *syntagma theologicis, historicis, philosophicis et astrologicis rebus referuntur*. Accedat etiam Barthius, qui libros ait (31) *antiquos esse, et bonarum rerum plenos*. Eisdem sæpenumero illustrat, et acri etiam censura perstringit, *vetus fragmentum* appellans, et Latine conversum, cum nondum *genus dicendi barbarismis admodum inquinatum esset, nec mistam olim Gothorum aut talium illuvicem oleat, etsi suis etiam navis non careat*. Rem concludit, *bonorum monitorum gratia se talia libenter perlegere: tam, inquit, de eorum veritate securi, quam si Apuleium, aut Apollonium aliquem, vel Philostratum voleremus*. Recte quidem ita censet Barthius de veritate historica, si hanc interdum spectes. Non ita de dogmate, de quo aliter Lambertus Gruterus (32): *Nusquam non, inquit, in hoc libro defenditur liberum hominis arbitrium, baptismi et eucharistiæ vis, necessitas ac dignitas. Præterea trinitas personarum unius Dei, providentiaque astruuntur. Docetur item non contemnenda esse miracula ad martyrum sepulcra edita. Sed sunt hic tamen loci quidam, veluti navi, quos pius lectorem vel caute legere, vel suspectos habere oportet. Ne*

A quis fallatur, ejusmodi hæc sunt numeris notata suis locis, ut quis observare possit. Hi navi a Grutero explicati, sex numero sunt, qui apud ipsum videri possunt. (In eadem Gruteri sententiam vide sis quæ inferius ex Marano viro doctissimo sunt adnotata, ubi sermo *de Clementinis* (33). Postremo loco adjungamus Hugonis Grotii de his libris iudicium (34): *Recognitionum*, ait, *qui dicuntur libri, eatenus apud me valent, quatenus aliorum dictis congruunt. Cæteroquin probo cardinalis Baronii de iis iudicium, qui ex Epiphanio, Rufino aliisque, dicit, illis libris plurima fuisse assuta, et inter ea omnes illas fabulas de iis, quæ Cæsareæ fecisse dicitur Petrus contra Simonem*.

Cæterum omnium feræ ordinum catholicorum scriptores Clementi Romano *Recognitiones* abjudicant.

Primo ex *cardinalium senatu* Baronius, prudentia et gravitate admirandus (35). Baronium subsecquitur Bellarminus (36).

Ex *ordine episcoporum* Carolus Bovius Ostunensis antistes (37).

Ex *ordine Prædicatorum* Franciscus Victoria (38).

Ex *presbyteris Societatis Jesu* Benedictus Pererius (39), Joannes Lorinus (40), Nicolaus Serarius (41), Antonius Possevinus (42).

Ex *Academia Lovaniensi* Joannes Driedo (43).

Ex *Academia Parisiensi* Natalis Beda (44).

IV. Nunc vero de Latina *Recognitionum* versione agendum. Paulinus Nolanus Rufinum ex consilio Pineti Romam iturum, per litteras humanissime salutavit (45), gratis amico habitis, quod se de Græcis litteris attentius perdiscendis commonisset, postquam Latinam Operum sancti Clementis ab se adornatam editionem, ad eundem Rufinum transmisserat. Vir sanctus et modestissimus imperitiæ suæ tribuit, quod alicubi sensum magis quam verba, quippe ab se non intellecta, converterit. Sed Paulinum ipsam loquentem audiamus: *Sane inquit, quod admonere dignaris affectu illo, quo nos sicut te diligis, ut studium in Græcis litteris attentius sumam, libenter accipio: sed implere non valeo; nisi forte desideria mea adjuvat Dominus, ut distinctius consortio tuo perfruar. Nam quomodo profectum capere potero sermonis ignoti, si desit a quo ignorata condiscam? Credo enim in translatione sancti Clementis, præter alias ingenii mei defectio-*

(29) Nourr., *Appar. ad Bibl. PP.*, tom. I, Discr. xi, art. 7, pag. 223.

(30) Nourr., *l. c.*, pag. 211.

(31) Barth., *Advers. lib. XLV*, cap. 5.

(32) Gruter., *Præfat. ad Clement. edit. Colon. Agripp. 1569*.

(33) In Proemio ad *Clementina*, hujusce Patr. t. II, initio, Edit.

(34) Grot., *Opp. tom. III*, pag. 488.

(35) Baron., ad ann. 34, § CCLXXX et CCXCI; ann. 41, § x, ann. 44, § xxxvi; ann. 51, § LIII; ann. 102, § xxii.

(36) Bellarm., *De script. eccl.*, pag. 52, et lib. II *De Rom. pont.*, cap. 2.

(37) Bov., *Præfat. ad Comat. apost.*

(38) Victor., tom. II, *Relect. XII, De art. magic.*, § xxxv.

(39) Perer., in *Genes.*, lib. II, quest. 1, pag. 40 edit. Rom.

(40) Lorin., in *Act. apost.* cap. xix, § ix.

(41) Serar., tom. I, *opusc. de apost.*, § 1, pag. 27, edit. Mogunt. 1611.

(42) Possev., in *Apparat.*

(43) Dried., tom. I *De eccl. dogm.*, part. v, lib. iv, cap. 5, fol. A, edit. Lovan. 1572.

(44) Beda, *contr. Jac. Fabr.*, propos. 103.

(45) Paulin., *Epist. 46*, ul. 47, num. 2.

nes, hanc te potissimum imperitiæ meæ penuriam A
considerasse, quod aliqua in quibus intelligere vel
exprimere verba non potui, sensu potius apprehenso,
vel ut verius dicam, opinata transtulerim: quo ma-
gis ego misericordia Dei, ut pleniorum mihi tui co-
piam tribuat; quia pro divitiis erit pauperi, ut mi-
cas a dicitis mensa cadentes, arido famelici cordis
ore colligere. De Clemente Romano Paulinum hic
loqui non est cur quisquam dubitet cum Heriberto
Rosweydo. Suo enim is nomine ab Alexandrino
aliisque, apud veteres antonomastice se distingue-
bat. Rufinus, qui Clementinas Recognitiones in libros
x distinctas una cum aliis bene multis Græcorum
codicibus ex Oriente secum attulerat, in Italiam
redix, Paulino hospiti interpretandas commoda-
verat. Sed Paulinus interpretationem aggressus, B
ultimam ei manum nequaquam imposuit, quod Ru-
finus ex speciositate ad se misso, eam minus accu-
rate confectam deprehendisset, sanctum virum ut
majus studium in Græcis litteris poneret, benevole
hortatus. Hæc omnia nobis prodit Paulinus. Roswey-
dus monet in notis, Rufinum vel Paulinum interpre-
tationem interpolasse, vel de novo Clementinos illos
vertisse. Vir doctus in re clara hæzere non debuit.
Hoc enim posterius certissimum est. Neque Rufi-
nus alienam interpretationem, et ab se non proba-
tam, sibi usurpasset. Hanc Rosweydi dubitationem
illud satis convellit, quod Paulinus, aliqua in qui-
bus intelligere verba non potuit, sensu potius ap-
prehenso se vertisse dicat. Rufinus vero, non so-
lum a sententiis, sed nec a sermonibus quidem satis
elocutionibusque, se discessisse profitetur: quæ res,
inquit, quamvis minus ornatam, magis tamen fidele
narrationis reddit eloquium.

V. Rufinus hunc suæ Clementinæ translationis
laborem susceperat, rogatus olim a sancta Silvia
virgine, quam Paulinus laudat scribens ad Seve-
rum (46), eam testatus, multorum ex Oriente mar-
tyrum reliquias in Italiam convexisse. De illa Rufi-
nus in prologo operis Clementini ad Gaudentium
Britianum episcopum: Nos, inquit, quos et in-
genii tenuitas minus promptos, et senecta jam tardos
reddidit ac segnes, opus quod olim venerandæ memoriæ
Silvia injunxerat, ut Clementem nostræ linguæ red-
deremus, et tu deinceps jure hæreditario posebas, D
licet multas post moras, tamen aliquando restitutus.
Prædam non parvam, Græcorum bibliothecis
ereptam, nostrorum usibus et utilitatibus conversa-
mus, ut quos propriis non possumus, peregrinis
nutriamus alimentis. Nam et solent suaviora videri
peregrina, interdum et utiliora. Ait Rufinus, Gau-
dentium hæreditario jure ab se poposcisse hanc
translationem, propterea quod sancta Silvia virgo,

cui eandem ipse sponderat, Brixia in sede Gan-
dentii diem obiisset, ubi ejus corpus quiescit in
æde Sancti Laurentii, recoliturque memoria die 15
Decembris (47). Palladius, qui in *Historia Lausiaca*
se cum Silvia LX annos agente Ægyptum pe-
luisse testatur (48), *Salviam*, alias *Silvaniam*, et
Rufini ex-præfecti sororem vocat. In veteri tamen
ejusdem *Historiæ* suæ versione, quæ *Paradisus*
Heraclidis inscribitur, non *Silvaniam* aut *Salviam*,
sed *Silviam* dicit (49). Uterque vero, Palladius et
Heracledes, initio capituli subsequentis II. ce. au-
ctor est, sanctam Olympiadem ecclesiæ CP. diaco-
nissam, *Silviæ* egregias virtutes sibi imitandas
proposuisse. Tanta nimirum Silviam fuit claritudo
et fama sanctitatis, ut aliis in exemplum daretur!
Vocabulum ex-præfecti, Græce τοῦ ἀπὸ ἐπαρχῶν,
non est cur Tillemontius ad tempus itineris Palladii
cum Silvia in Ægyptum, sive ad annum 388,
referendum dicat (50), cum vere ad annum 420,
quo scribebat Palladius, referri debeat. Rufinus
enim, Silviam frater, et præfectus prætorio in Oriente
sub Arcadio Augusto, affectatæ tyrannidis penas
luit Constantinopoli, v. Kal. Decembris, a. d. 595.
adeoque post annum 388, ex Philostorgio (51) et
ex Socrate (52). Rufino fratre sublato, Silvia soror
in Italiam trajecit, ubi aderat anno 398, ex Paulino
(53). Hoc enim anno post festum Sanctorum apo-
stolorum Petri et Pauli, ut diximus (54) Paulinus
Victorem in Aquitaniam ad Severum dimisit cum
citata epistola 31, cui pro consecratione novæ basi-
licæ addidit particulam sanctissimæ crucis, ex Me-
lania impetratam. Sed non ita addidit sacros cine-
res a Severo expetitos, quibus carere se dixit. Vic-
torem tamen ait, spem ejusdem gratiæ copiosam
habere a sancta Silvia, quæ illi de multorum in
Oriente martyrum reliquiis sponderat. Ergo Sil-
via ex Oriente in Italiam ad illud tempus revert-
rat. Hac vero circa finem sæculi IV Brixia demor-
tua, Gaudentius urbis episcopus jure hæreditario
Clementinas Recognitiones poposcit, quas Rufinus
noster Silviam viventi pridem sponderat. Idem
Rufinus sub finem perorationis commentariorum
Origenis in Pauli Epistolam ad Romanos, his ver-
bis fidem suam Gaudentio colligaverat: Post hoc
sane vocat nos opus, quod olim quidem injunctum
est (a Silvia). Sed nunc (post Silviam mortem) a
beato Gaudentio episcopo vehementius perurgitur,
Clementis scilicet Romani episcopi, apostolorum co-
mitis: quorum ut successoribus darum cognitionem,
libri a nobis in Latinum vertuntur.

Rosweyodus in notis ad Paulini epistolam 47,
quæ in nova editione est 46, postque eum Colele-
rius ad Recognitiones, æque ancipites sunt, Gau-

(46) Paul., epist. 31, al. 11.

(47) Bolland., Act. SS. April., tom. III, pag. 495, § 3.

(48) Pallad., Hist. Laus., cap. 142.

(49) Parad. Heracl., cap. 42, pag. 977, edit. 2, Rosweydo.

(50) Tillem., Mem. eccl., tom. XI, pag. 639.

(51) Philostorg., lib. IX, cap. 3, edit. Gothofr.

(52) Socrat., lib. V, cap. 1.

(53) Paulin., Epist. 31, al. 11.

(54) Fontan., Hist. Litter. Aquil., lib. IV, cap. 5, § III, pag. 194.

dentio Brixiano episcopo, an Novariensi Rufinus A superest dubitatio quin Gaudentius episcopus cui illud opus inscripserit. Alio abiit primus libri vulgator Jacobus Faber Stapulensis, Gaudentium gloriosum Christi martyrem pariter et Ariminensem episcopum præ oculis habens: qui tamen sub Constantio Augusto, tanto ante, pro Christo sanguinem fuderat. Varie variis hoc pacto serram ducentibus, quanto melius David Blondellus de Brixiansi omnino intellexit (55)! Rufinum in præfatione ad Gaudentium hoc diserte comprobantem audiamus: *Tibi quidem Gaudenti, nostrorum decus insigne doctorum, tantus ingenii vigor, imo tanta spiritus gratia est, ut si quid a te etiam quotidiani eloquii more dicitur; si quid in ecclesia declamatur, id in libris haberi, et ad instructionem tradi posteris debeat.* Infra vero: *Æquum est sane tibi, qui hæc etiam Græce legeris (ne forte in aliquibus a nobis servatum translationis ordinem putes), interpretationis nostræ indicare consilium.* Hæc elogia in Gaudentium episcopum a Rufino congesta, uni Brixiano aptari possunt; præterea nemini. Is enim fuit doctor vel tractator insignis. Ita enim qui verbum Dei sacrasque litteras vel voce vel scripto exponerent ac docerent, ab ecclesiasticis scripioribus passim dici, adnotavit Franciscus Bernardinus Ferrarius (56), ex Gaudentio Brixiano exemplum etiam adducens, a quo *Sermones sui, in ecclesia declamati*, ut Rufinus loqui amat, *tractatus dicuntur in præfatione ad Benivolam.* Idem eximius antistes se comperisse ait, a notariis latenter appositis, tractatus suos ex ore loquentis collectos. Hoc idem inquit Rufinus his verbis: *Si quid a te, etiam quotidiani eloquii more dicitur, si quid in ecclesia declamatur, et ad instructionem tradi videmus:* ab iis nimirum qui notarios, ea omnia clam excepturos, submittebant. Gaudentius, teste Rufino, *Græcas litteras calluit.* Quidni vero, qui sacras peregrinationes per Orientem se suscepisse testatur, ubi eousque fama ejus virtutum pervenit, ut Orientalium præsulum suasu episcopali oneri, post Philastrit obitum, a suis per legationem eo missam sibi denunciato, humeros supposuerit? Ibidem Joanni Chrysostomo nondum episcopo stricta necessitudine adhæsit; proque eo, postmodum episcopatu dejecto, legatus Ecclesie Romanæ Constantinopolim missus est. Ad ejusdem Gaudentii sermonem 16, Chrysostomi epistolam 184, Palladii *Dialogum*, cap. 4, et Nicephorum Callistum lib. XIII, cap. 22. Itaque nulla

B In *Censura apocryphorum*, eodem ac Sixtus et Bellarminus spectavit Gerardus Joannes Vossius, *Rufini vel alterius sub ejus nomine præfationem appellans* (60). Imo infra nedum præfationem *proprus scilicet*, sed et libros ipsos *Recognitionum ab alio quam a Rufino translatos*, se credere malle significat. Vossio ad errorem præverat Gaspar Barthius his verbis (61): *Recognitionum Clementis titulo inscripti libri, Clementem ne auctorem et Rufinum interpretem habeant, non est facile decidere.* Viris litteratura excultissimis nollem hæc excidissent. Nunquid difficile est *decidere*, quod spissa et locuples veterum monumentorum auctoritas comprobat? Nihili ergo est Rufinus ipse in peroratione Commentariorum Origenis in Pauli Epistolam ad Romanos, ubi, *Gaudentio episcopo perurgente*, se operam dare ait, ut *Clementem Latinum faciat?* Nihili Gennadius (62), *Clementis Romani Recognitionum* libros a Rufino Latine redditos narrans? Longum sit iter conficiendum; si alios deinde rem eandem testantes percurrere velim. At indictos abire non patiar nonnullos. Anastasius Bibliothecarius in epistola ad Joannem Diaconum (63): *Clementem*, ait, *quem Rufinus nostræ linguæ redditum, restitutum et redemptum, ad Gaudentium scribens, innuit.* De versione item Rufini agens sanctus Isidorus, Hispaniensis episcopus, ex ea testimonium adducit (64). Sanctus Aldhelmus laudat (65) *Itinerarium Petri* (sunt *Clementis Recognitiones*), *Rufino in Latinum ex Græcorum bibliothecis vertente.* Ad hæc Beda *Recognitionibus* utitur (66). Item Agobardus (67), Freulfus (68), Hincmarus (69) et Honorius (70). Tam disertis testibus consonant *Recognitionum* codices nss. plane omnes, *Rufini* interpretis nomen præferentes. Quo

(55) Blondell., *Pseudo-Isidor.*, pag. 28.(56) Ferrar., *De rit. sacrar. conc.*, lib. 1, cap. 2.(57) Sixt. Sen., *Bibl.* lib. 11, pag. 83, ubi de *Clement. Recognit.*(58) Bellarm., *Catal.*, ad ann. 390, pag. 155, ubi de Rufino.(59) Lab., *Dissert. philol. de script. eccl.*, tom. II, pag. 309.(60) Voss., *De Hist. Gr.*, lib. 11, cap. 9.(61) Barth., *Advers.*, lib. XLV, cap. 5.(62) Gennad., *De script. eccl.*, cap. 17.(63) Anast., inter *Opp. Sirmoud.*, tom. III, pag.

472.

(64) Isidor., *De nat. rer.*, capp. 17 et 31, et *Orig.* lib. III, cap. 1.(65) Aldhelm., *De laud. Virgin.*, pag. 316 edit. Lond. Warthon.(66) Bed., *In Hexasm.*, ad capp. 1, 6, 7, 8, *Gen.*; in *Act. apost.* v, § 34; *Retract.* ad eumd. loc. et *De rat. temp.*, cap. 3.(67) Agobard., *De Judaic. superst.*, cap. 16.(68) Freulfus *Chron.* tom. II, lib. 11, cap. 10.(69) Hincmar., *De divor. Lothar. et Tetberg.*, cap. 9.(70) Honor., *De lumin. Eccles.*, cap. 15.

minus ergo viros insigniter doctos, ad alia prope-
rantes hæc sugerint, non est ambigendum: alias
rem certam pro commento non habuissent. E ju-
nioribus Cotelierius, Rufini esse præfationem ad
Gaudentium juxta ac versionem totius operis, ex
stylo etiam probari ait (71): et codicum vetustio-
rum præsidio utramque Rufino vindicat. Unus enim
quem laudat, sic incipit: *Rufini presbyteri præ-
fatio ad Gaudentium pontificem in Itinerarium
Clementis; ab eo ex Græco in Latinum conversum.*
Et post præfationem, Clementisque ad Jacobum
epistolam, ita habet: *Itinerarii Clementis, Petri
apostoli successoris, liber primus incipit, a Rufino
traductus.* Cæterum Bellarminus agnovit, Clemen-
tinas Recognitiones a Rufino conversas: nam, Ba-
ronio iudice (72), *nemo est qui dubitare debeat, cum
Gennadius hoc ipsum de Rufino testetur.* Et tamen
Dupinium audire nobis contingit (73), omnino aliam
sententiam Bellarmino tribuentem, eam scilicet
quam refutavimus. Nec minus spisso errore tanto
ante irretitum deprehendimus Anastasium Biblio-
thecarium in epistola modo adducta, cumque illo e
junioribus Petrum Danielem Huetium (74), quando
hæc verba, quibus Rufinus præfationem suam ad
Gaudentium auspicatur, ut *Clementem nostræ linguæ
redderamus*, ita acceperunt, quasi Recognitiones ipsæ
Latine scriptæ primum fuissent, postmodum de-
perditæ, et demum a Rufino e Græcia in Latium
restitutæ, non e Græco translate. At plane aliud,
non hoc scripsit Rufinus, apud quem viri docti pri-
mis tantum voculis, ut sit, raptim perlectis in erro-
rem adducti sunt.

VII. Nec penitus nobis prætereundus est alter
Bellarmini locus, ubi hæc de Clementinis *Recogni-
tionibus* scribit (75): *Teste Epiphano, hæresi xxx,
Clemens ipse testatur Circuitus Petri, a se conscri-
ptos; ab hæreticis depravatos fuisse.* Vir purpuratus
hæc hausit e magnis Annalibus (76). Verum Lucas
Holstenius non hoc dicere Epiphanium detexit, sed
*ex encyclicis epistolis beati Clementis quæ in eccle-
siis leguntur, Periodos istas falsitatis convinci. Ne-
que enim congruere cum stylo sancti Clementis, neque
cum ejus docendi modo.* Verba sunt Holstenii in no-
tis mss. ad Bellarmini Catalogum, in Museo nostro
servatum. Lapsus tanti viri indicavi, ne ulli am-
plius ob dicentis auctoritatem sit causa offensionis,
ut nuper fuit alteri viro docto, quem corrigens no-
minare non debeo, ne amicitiam quæ mihi cum eo
intercedit, lædere videar. Idem Epiphanius Clemen-
tinos libros fuisse, ab Ebionitis corruptos testa-
tur (77). Photius etiam vocat (78) *refertum opus
absurdis nugis, non sine pluribus ex Arii opinione in
F. lium blasphemis.* Hæc suaserunt magni nominis

A theologo Dionysio Petavio (79), Photiaros codices
magis fuisse depravatos, quam sit interpretatio Rufini
qui ea sustulerit, quæ ab hæreticis, præsertim Eu-
nomianis, ingesta. Idem Rufinus monuerat in opu-
sculo *De adulteratione librorum Origenis*, quippe
quæ, eodem Rufino teste, *ecclesiastica regula omnino
non recipiat.* Sed memoria repetendum est, *binas
Recognitionum veteres editiones a Rufino indicari
in præfatione ad Gaudentium: Puto, inquit, quod
non te (Gaudenti) lateat, Clementis hujus in Græco
ejusdem operis Ἀναγνώσεων, hoc est Recognitionum,
DUAS EDITIONES haberi, in aliquantis quidem diver-
sas; in multis tamen, ejusdem narrationis. Denique
pars ultima hujus operis, in qua de transformatione
Simonis refertur, in UNO CORPORE habetur. Sunt au-
tem et quædam in UTROQUE CORPORE de ingenito Deo
genitoque disserta, et de aliis nonnullis, quæ, ut ni-
hil amplius dicam, excesserunt intelligentiam nostram.*
Jam dispice, quamnam Clementini operis editionem
Epiphanius et Photius censura perstrinxerint. Non
certe quam Rufinus Latine convertit. Hæc enim ab
hæreticorum depravationibus vacat; eandemque
etiam Græce scriptam vacasse, nos credere jubent
viri sancti Paulinus et Gaudentius, qui eam per ami-
cum Latio donandam studuerunt.

Cæterum Jacobus Faber in margine præfationis
Rufini ad Gaudentium, ubi *de ingenito genitoque
Deo* agitur, hæc verba adnotavit: *Pars illa de in-
genio genitoque Deo, cognoscitur ab Eunomio aut ab
aliis qui Eunomii sequebantur errores, vitiosa; ut et
epistola Pauli ad Corinthios a Marcione corrupta
fuerat. Merito igitur illud Eunomii interpretandum
non fuit, ut neque Marcion in Paulo.* Istud achollon
in cæteris editionibus, et in ipsa Cotelieriana, desi-
deratur; etiam in Coloniensi anni 1547 scholion
persimile ad oram legeretur his verbis: *Corrupta
hæc fuisse suspicor ab Eunomio, quemadmodum epi-
stola Pauli ad Corinthios a Marcione.* Hæc tamen
quæ in Clemente suo, ut ab hæreticis corrupta,
prætermisit Rufinus, reliquæ ejus versioni inserta
reperit Cotelierius in tribus codicibus, Candelieriano,
Sorbonico et Thuano: suntque *decem capita* inter
primum et duodecimum clausa, de quibus ait: *Ne-
scio quis igitur, quod a Rufino prætermisum fuerat,
sibi sumpsit, ut interpretaretur.* Hoc assumptum
prodit, ni fallor, versionem Rufini antiquitus ad
Græca exemplaria recognitam et collatam.

VIII. Nunc ad epistolam Recognitionum libris sub-
jectam deveniamus. Romæ ex ædibus Populi Ro-
mani, anno 1591, prodierunt epistolæ summorum
pontificum, tribus tomis distinctæ: in quorum pri-
mo ante omnes alias exstat quæ dicitur Clementina
ad Jacobum fratrem Domini Rufino interprete.

(71) Cotel., in Judic. de libris *Recognit.*, pag. 484 edit. nov.

(72) Baron., ad ann. 102. § xxii.

(73) Dupin., tom. iii *Biblioth.*

(74) Huet., *De clar. interp.*, pag. 151.

(75) Bellarm., *De script. eccl.*, ad ann. 92.

(76) Baron., ad ann. 41, § x, et ad ann. 102, § xxi.

(77) Epiph., *Hæc xxx*, § xv.

(78) Phot., *Bibl. cod.* cxiii.

(79) Petav., *Dogm. Theol.*, lib. i *De Trin.*, cap. 3, § ult.

Huic pag. 7 adnectitur spuria appendix cum epigrapha ad oram : *Compendiolium fidei Christianæ*. Labbeus, qui tomo I *Concilio*, pag. 89, illam inseruit, de additamento ita scribit : *Hic desinit epistola in quibusdam codicibus : cætera sunt vice appendicis addita circa annum 800, ut videtur*. Idem ferme ait Mabillonius (80). Petrus Grabbe assumptione conjunctam epistolam inseruerat tomo I *Concilio*, pag. 14 edit. Colon. 1538. At Sichardus in prima sua *Recognitionum* editione anni 1526 quartæ ex epistolis Clementis, appendicem ita inscriptam subjecerat : *Compendium fidei*. Quæ in altera ejus editione anni 1536 ipsi epistolæ conjungitur. Gruterus quoque, Sichardum secutus, conjunxit post *Constitutiones apostolicas*, pag. 345, quam tamen Faber ante disjunxerat. Theodorus Bibliander libro inscripto, *Christiana et catholica doctrina*, Basileæ per Jacobum Parcum 1550, pag. 221, eamdem epistolam Rufino interprete inseruit, sed ablata appendice. Ea tamen sine nomine interpretis, et sine appendice nudum inserta fuerat pag. 7 alterius libri, sic prænotati : *Epistolæ aliquot illustres, graves et eruditæ, extra bibliorum canonem licet, apostolicæ tamen et præ Augustæ Vindellicorum, per Alexandrum Weyssenhorn 1529, in 8°*. Primam inter epistolas pseudo-Isidori temere statuit, qui eam virulentis notis de more configit, Blondellus. Quanti eam fecerit Franciscus Turrianus, inde constat quod eam et pro vera tueatur, et Latinæ versionis roborandæ, ex codice Vaticano Græcum ejus contextum non semel advocet (81). At Rufinum versionis auctorem esse, cum careat prologo, non admittit (82). Quis vero ignorat, Rufinum longioribus tantum Græcorum scriptis, non brevi ac simplici epistolæ, ex Gennadii sententia, prologos dare debuisse? Epistolæ antiquitatem astruit testimonium Rufini, ab se olim interpretatam, atque editam asseverantis in præfatione ad Gaudentium; *Recognitionibus* non præmissam, quia tempore posterior est, hæcpe *Recognitionibus* a Clemente, ut putabatur, antea conscriptis. Istud Rufini consilium Cotelierius secutus, eam et ipse operi Clementino postposuit, licet codici Carmelitico insertam inter præfationem et *Recognitiones* reperisset. Ita sane etiam codices quibus usus fuit Stapulensis, insertam habuerunt : et Photius quoque aperte ait (83), in

(80) Mabill., *Analect.* tom. I, pag. 142.

(81) Turrian., lib. II, capp. 3 et 13, pro Canon. apost.

(82) Id. ibid., lib. IV, cap. 24.

(83) Phot., cod. cxliii.

(84) Bellarm., *De Rom. pontif.*, lib. II, cap. 14, post init.

(85) Apud Labb., tom. III, pag. 1458.

(86) *Capitul. reg. Franc.*, tom. II, pag. 1127.

(87) Apud Labb., tom. IX, pag. 416.

exemplaribus Græcis eam libris *Recognitionum* præponi solitam. Postponitur tamen in codice Palatino sine spuria appendice. Epistolæ ipsi additur in collectionibus Vaticanis Isidori cod. 629, fol. 127, et cod. 630, fol. 6.

Quin ergo Clementis epistola ad Jacobum quam Rufinus Latinam fecit, ea sit pura puta quæ omnium manibus teritur, jure ambigi nequit; nec sane dubitat Bellarminus (84). Ipsemet Blondellus hoc idem satis evincit, quamvis suæ sectæ virus censuræ immisceat. Cotelierius cum post *Recognitiones* eamdem epistolam Græce et Latine sine ullo additamento edidisset, mox Rufini interpretationem subjecit, ad veteres editiones et codices mss. de more collatam, et in capita 20 distinctam : quorum duodevicesimum citari observavit in concilio Vasensi, anno 442 celebrato, can. 6 (85), in Capitularibus regum Francorum (86), inque concilio Metensi can. 12 (87). Citatur quoque a Nicolao I, epist. 49, a Joanne VIII, epist. 234, et a Gregorio VII, lib. VII, epist. 21. Ad ejus epigraphen tanto ante alludit Sidonius lib. VI, epist. 1, eamdemque Bibliothecarius in Clemente laudavit. Antiquissima esse creditur perinde ac sunt libri *Recognitionum*. At Clementi ante Blondellum, quinque insignes S. R. E. cardinales abjudicaverant : Turrecremata (88), Cusanus (89), Baronius (90), Bellarminus (91) et Perronius (92). Ex antiquioribus idem sanxerat Petrus Comestor (93), ac postea Marsilius Patavinus (94), et Gobelinus Persona (95). De epistola 3 Clementina, cujus interpretatio Rufino etiam tribuitur, nihil dicam, cum liqueat eam ad Isidori merces de toto spectare.

Hactenus eruditissimus Fontaninus : ex cujus tamen opere illa tantum excerpimus, quæ ad rem nostram potissimum pertinebant, eaque pro instituti nostri ratione digessimus. Porro ad *Recognitionum* editionem nostram quod attinet, exemplar Cotelierianum, omnium præstantissimum, typis excudendum tradidimus. Lectiones variantes potiores margini appositas, suis locis restituimus. Editoris observationes textui subdidimus. Quæ autem suis notis intexuit V. C. vetera monumenta, ne operis lectio nimis impediretur, in Appendicem *Recognitionibus* subjectam rejecimus.

(88) Turrecr., *Summ. Eccl.*, lib. II, cap. 401.(89) Cusan., *Concord. cathol.*, lib. III, cap. 2.

(90) Baron., ad ann. 69, § XIV.

(91) Bellarm., *De script. eccl.*, ad ann. 92, pag. 51.(92) Perron., in *iterat. Respons. ad reg. Britann.*, cap. 31, pag. 459.(93) Comest., *Hist. Act. apost.*, cap. 101.(94) Marsil., *Patav. Defensor. pac.*, part. II, cap. 27.(95) Gobel., *Cosmord.*, ætat. VI, cap. 7.

S. CLEMENTIS ROMANI

RECOGNITIONES

RUFINO AQUILEIENSI PRESB. INTERPRETE

AD

LIBRORUM MSS. ET ED. FIDEM EXPRESSÆ,

CURANTE

E. G. GERSDORF

Ph. D. AA. M. Bibliothecæ Univ. Litt. Lips. Præf. prim., etc.

(Lipsiæ, sumptibus Bernh. Tauchnitz jun., 1838, in-8.)

E. G. GERSDORF PRÆFATIO

(Bibliotheca Patrum ecclesiasticorum Latinorum selecta, ad optimorum librorum fidem edita, curante E. G. Gersdorf.
— vol. I. S. Clementis Romani Recognitiones. Lipsiæ, 1838, in-8.)

Recognitiones, quas S. Clementis Romani nomine circumferuntur, cum inter se maxime diversa de his olim pronuntiata essent iudicia, S. V. Mosheimio auctore inter præstantissima veteris ævi monumenta a plerisque viris antiquitatis et scriptorum veterum Christianorum litterate peritis relatæ sunt. Nam etsi Clementem, qui sæculo primo exeunte episcopi loco Romanæ præfuit Ecclesiæ Petri apostoli discipulus, auctorem horum librorum fuisse nulla possit ratione comprobari, imo sæculo secundo extremo aut tertio ineunte demum compositos eos esse multis ex causis et verisimile et probabile videntur, a viro tamen docto et librorum sacrorum studiis et philosophorum Græcorum disciplinis liberaliter erudito editos, et tum ad consuetudines institutaque Christianorum, qui sæculo secundo vixerunt pernoscenda, tum ad ævi illius rationes et hæreticorum commenta intelligenda cum maxime eos idoneos esse veteres et recentiores consentiunt omnes. Ad impugnandas enim et evertendas illius ævi falsas de numine divino opiniones fabulam ingeniose excogitavit auctor, quæ Petrus apostolus inter peregrinandum socio sibi ascito Clemente cive Romano, viro doctrina atque optimarum artium studis a prima ætate erudito, Simonis Magi hæreticorum principis commenta scelerateque facta convincit, et ex ipsa Clementis historia, qui parentes charissimos et fratres duos uterinos sorte iniqua jam multis abhinc annis sibi ereptos et inter se se junctos salvos paulatim recipit et recognoscit, fusi diram necessitatem non esse ab hominibus conquirendam, consuli a Deo rebus humanis et fiduciam Christi, evulsis ex mentibus hominum vanis istis atque perversis opinionibus vere salutarem argumentis comprobatur gravissimâ. Cum vero adversarii, quotquot tum aut simulacrorum cultum, aut philosophorum opiniones, aut Judæorum decreta, aut hæreticorum denique commenta amplexi sacris Christianis infensi erant, subtili hac disputatione et uno volumine castigarentur omnes, narrationis autem genus quo usus est auctor novum plane atque inusitatum haud displiceret legentibus, jam sæculo tertio existerunt, qui in sectatorum gratiam sive auferent sive diminuerent sine alia quavis ratione interpolatos corrumpent hos libros hæretici, νοθεύσαντες μὲν τὰ ἐν αὐτοῖς, ἄλλα δὲ ἀληθινὰ ἐκόσμησαν, ut ait Epiphanius, hæres. 50, 15. (Vol. I, p. 139 ed. Petav.) (96) Pluribus inde usque maxime diversis veteris Ecclesiæ scriptores usi sunt horum librorum editionibus, quarum tres ad nostra pervenerunt tempora I. Recognitiones, quæ Græce Περίοδοι τοῦ Πέτρου, s. τοῦ Κλήμεντος, πρὸς Σίμωνα τὸν Μάγον διαλέξεις, πρόξεις, ἀναγνώσεις, ἀναγνωρισμός dicebantur, et a Rufino Aquileiensis Ecclesiæ presbytero sub finem sæculi quarti in Latinam linguam conversæ diversis modis in codd. inscribuntur, v. c. Clementis Itinerarium ad Jacobum fratrem Domini, Liber itinerarius prædicationis Petri, Gesta s. Historia Clementis, Clem. libri de disputatione Petri cum Simone Mago, etc.; II. Clementina (τὰ Κλημένια s. Κλημεντος τῶν Πέτρων ἐπιδημιῶν κηρυγμάτων ἐπιτομή), quorum homilias duodeviginti priores et undevigesimam altera parte mutilam primus ex cod. Paris. Græce edidit Cotelerius; III. Clementina epitome de gestis Petri (Κλημεντος περί τῶν πρόξεων ἐπιδημιῶν τε καὶ κηρυγμάτων τοῦ ἁγίου καὶ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου ἐπιτομή, κ. τ. λ.), cujus ab Adr. Turnebo primum typis descriptæ tres teste Cotelerio recensiones inter se haud parum diversæ in bibliotheca regia Parisina asservantur. Jam vero Recognitionum libros si cum Clementinis istis et Epitome curiosæ conferuntur, utrisque antiquiorem Περίοδον τοῦ Πέτρου editionem exhibere probabili ratione dicitur, quamvis nec ipsos ab omni vitio et errore vacuos atque

(96) Cf. Rufin. in præf. ad Gaudentium, et Id. De adulter. libr. Origenis, Photius in Biblioth. cod. 113 all.

integros quisquam sine omni dubitatione confirmabit. Incertum sane in hac tanta rerum obscuritate et perdita antiquissima eaque ilibata librorum Clementinorum editio iudicium, neque singulas VV. DD. de iis sententias nunc proferre ac adjudicare instituti nostri permittit ratio (97). Auctor, natione Judæus, disciplina Alexandrinus philosophus, ut perhibet Moshemius, cum ad Christiana sacra appelleret animum, partem quidem rejiciebat dogmatum quæ a philosophis acceperat, sed servabat sibi etiam plurima, quæ ita quidem aptabat Christianæ religionis præceptis, ut novum quoddam idque philosophicum religionis genus inde prodiret, quod Clementina Clementisque Recognitiones exhibent. At de Rufino ipso ejusque Græcos auctores interpretandi ratione dubia fides, et quæ ille de suis addiderit quæve omiserit (vid. ejus præfat.) ignoratur. Quid vero, si in Latinam Rufini interpretationem iterum illata essent vana insipientis cujusdam hominis commenta? Etenim libri scripti multis in locis adeo inter se discrepant (v. c. libr. III, c. 2-12, 51-63 et sæpius), ut de eo opinor, quin Rufini ætate omnino recentiora et aliunde eorum nonnulla invecita sint, quæ in hoc illove veteri libro addita leguntur, in alio desiderantur, dubitari nequeat. — Lectione autem horum librorum haud injucunda mediæ ævo delectatos esse multos testem habemus haud exiguum codicum mss. numerum, qui in bibliothecis servantur Parisiensibus, Bodliana, Ozoniensi, Basileensi, Bernensi, Lipsiensi Paulina et in aliis pluribus. Parisinos codices, Regium, Thuanæm, Sorbonicum, P. Petiti et Carmelitarum adhibuit in editione sua Cotelerius, vir de omni antiquitate Christiana egregie meritus, in emendanda autem Clemente tam timidus et religiosus, ut persæpe ne manifestissimas quidem scripturæ corruptelas optimorum librorum auctoritate ausus sit corrigere. Libros Oxonienses descripsit Grabius l. I.; duorum Bernensium, quos Sinnerus in Catalogo I, p. 51, recensuit, accuratam notitiam singulari humanitati debeo Rettigii, litt. antiquarum in illa urbe professoris celeberrimi, qui auctore Sauppio, V. cl., apud Turicensis prof. et bibliothecæ præfecto meritissimo, eos in usum meum evoluit. De quibus, cum plerumque inter se consentiant et optime notæ libris annumerentur, hoc unum addo, quod qui in cod. num. 164 signato, sæc. X, locus libri III, c. 2-12, deest, in altero num. 66, sæc. XI, legitur. Sed maximo mihi in curando hoc opere adjuvamento fuerunt libri duo Lipsienses bibliothecæ Paulinæ, membranacei, quorum alter, catal. num. 90, olim Pegaviensis, sæculo XI, alter num. 91, anno Chr. 1218 in Sereno monte scriptus est. Rufini manum ut restituerem, haud ignorans commentarios hos singulari quodam corruptela genere locis pene innumeris depravatos esse, lectiones tum librorum scriptorum, tum editorum, Sighardi Basileensis 1526, Parisinarum 1541 et 1568, Cotelerii, et Clerici (SS. Patrum apostoll. opp. Vol. I, Amstæd. 1726), Gallandii denique (Biblioth. vett. Patrum tom. II, Venet. 1756) diligentem cura adhibendas esse censui. Quibus præsidium ubi sim usus, cum quævis fere pagina emendatione indigeret et etiamnunc restent aliqui loci, quos codicum mss. ope destitutos intactos relinquere quam temere nudare malui, hic pro instituta ratione non vacat exponere, et qualis in tanta lube et corruptela scripturæ singulis allata sit locus medela, magis est aliorum existinare quam meum profiteri. Neque vero quin magna codicibus mss. Lipsiensibus in emendandis atque conformandis Recognitionum libris tribuenda sit auctoritas, unquam dubitavi, cum optimis codicibus eos consentire viderem; in eo autem, quid de iis statuendum sit locis, qui passim in codd. Lips. desunt, neque a librario negligente prætermisisti neque ad orationis seriem sententiarumque concinnitatem omnino necessarij, incertus hæreo. Quærentibus quæ hujus rei probabilis ratio reddi possit, tria maxime respicienda videntur, nempe eorum, quæ in antiquissimis quibusdam libris desunt, alia ab hæreticis aut insulsis hominibus Rufini ætate recentioribus temere illata, alia a fidei orthodoxæ cultoribus strenuis deleta, alia denique ut visum est brevitate quodam studio contracta esse in epitomen, ut v. c. libr. I, c. 23-53, et l. VIII, c. 5-62. Etenim hoc altero in loco sic legitur in codd. Lipsiensibus: — « Quæ ignorantur inveniet. Tum Niceta aperte et dilucide illi, et quia Deus est et quia mundus ejus providentia regitur, exponere cepit. (c. 41.) Cui succedens Aquila si quid a fratre semiplene dictum fuerat, firmissimis assertionibus approbavit, ita ut senex diceret, tam prudenter et fortiter eos prosecutus, ut melius de hujus rei inquisitione dici non possit. Sed de hac re solummodo sibi scrupulum moveri, quia extra genesim fieri aliquid non putaret, dicens omnia sibi necessitate genesim accidisse. (c. 57.) Si, inquit Aquila, ex ipsa disciplina — scientiam mathesis attigit. (c. 58.) Cum hæc Aquila dixisset et, ego Clemens, castino, inquam, dices pater — (c. 62.) Petrus surrexit et turbas dimisit, etc. » In tanta igitur rerum obscuritate et dubitatione cum ante hos decem annos in majori librorum Clementinorum editione occupatus, Arabicam Recognitionum interpretationem in bibliotheca regia Parisiensis inveniri ex catalogo Biblioth. Reg. I, p. 106, cognoverim, Fleischeri, viri egregij Silv. de Sacy illo tempore auditori dilectissimo, nunc linguarum orientalium in nostra litterarum universitate professori præclare merito, facile persuasi, ut libro isto perlustrato accuratam ejus mecum communicaret notitiam. Sed spes quam in versione Arabica celsosceram, me frustrata est. Codex ms. Parisinus, qui inter orientales num. 70 signatur, et inscribitur Testamentum Christi Domini ad Petrum et omnia mysteria quæ ei revelavit, auctore S. Clemente Romano, etc. xci sectionibus haud pauca quidem continet, quæ ex Recognitionibus excerpta esse videntur, sed confusa esse cum ineptiis variisque hallucinationibus ac permista conjectionibus de injuriis et malis, quibus affligebantur sæculo post Chr. natum decimo quinto Christiani in Oriente degentes a Muhamedanis.

Hæc de Recognitionibus dicta sunt. Plura vero alia in aliud tempus differenda esse video. Cum enim Bernhardus Tauchnitzius, Caroli Tauchnitzii ex fratre filius, vir honestissimus, iterum ac sæpius a me petisset, ut selectam Patrum ecclesiasticorum bibliothecam quam primum emendam curarem, quæ contextu diligenter recognita, modico empturis pretio parabilis esset, quanquam me non præteribat quam arduum hoc esset et difficile negotium, roganti tamen librario operam meam quantulamcumque non putavi diutius esse recusandam. Socios in hoc opere perficiendo mihi adjunxi viros litteris et antiquitatis Christianæ studijs eruditissimos, quorum opera Cyprianus, Lactantius et Tertulliani quædam scripta anno proximo typis expressa perpetuis prodibunt. Et vero, ni omnia me fallunt, hæc ipsa selecta veterum Patrum ecclesiasticorum Bibliotheca exoptata multis, haud parum commodis inserviet hominum theologiæ operam dantium, qui veterem librorum sacrorum interpretationem, veteris Ecclesiæ dogmata, disciplinæ veteris ecclesiasticæ formam, rituum denique ortus resque gestas veterum Christianorum probe perspicere et intelligere sui muneris esse existimant.

Scr. Lipsiæ d. S. Martini A. C. CljIjCCCXXXVII.

E. G. GERSDORF.

(97) Cf. Le Nourry Appar. ad bibl. max. PP., I, p. 398 — 423. Grabii Spiciu. PP. I. p. 270 — 302. Germon De vett. hæ. eccl. codd. corruptoribus p. 238 — 52. Lardner credibility of the gospel-history II, p. 769—817. Moshemii Diss. ad hist. eccl. perit. I, p. 174—192. Foggini De Romano Petri itin. exerciti. p. 14—18. Rosenmüller Hist. interpret. libr. sacr. I, p. 75—114. Neander Genet. Entwickel. d. guost. Systeme, p. 361—421. Tzschirner Fall d. Heidenth. herausgeg. von Niedner, p. 381 sq. — Kestner Agape p. 26 sqq. Oudinius, Caveus, all.

RUFINI

AQUILEIENSIS PRESBYTERI

IN

S. CLEMENTIS RECOGNITIONUM LIBROS

PRÆFATIO

AD GAUDENTIUM EPISCOPUM.

Tibi quidem, Gaudenti (98), nostrorum decus insigne doctorum, tantus ingenii vigor, imo tanta spiritus gratia est, ut si quid a te etiam quotidiani eloquii more dicitur, si quid in ecclesia declamatur, id in libris haberi et ad instructionem tradi posteris debeat. Nos tamen, quos et ingenii tenuitas minus promptos, et senecta jam tardos reddit ac segnes, opus quod olim venerandæ memoriæ virgo Silvia (99) in-junxerat, ut Clementem nostræ linguæ redderemus (100), et tu deinceps jure hæreditario poscebas, licet multas post moras, tamen aliquando restitimus, prædamque, ut opinor, non parvam, Græcorum bibliothecis ereptam, nostrorum usibus et utilitatibus convectamus, ut quos propriis non possumus, peregrinis nutriamus alimoniis. Nam et solent suaviora videri peregrina, interdum vero et utiliora. Denique peregrinum est pene omne quod medelam corporibus confert, quod morbis occurrit, quod venena depellit. Judæa balsami lacrymam, Creta comam dictamni mittit, Arabia aromatum flores, et spicarum nardi India segetem metit, quæ apud nos, etiamsi aliquantulo quam proprius ager attulit, fractiora perveniunt, odoris tamen gratiam vimque medendi integram servant. Suscipe igitur, anime mi, redeuntem ad te Clementem nostrum, suscipe jam Romanum. Nec mireris, si forte tibi in eo minus solito floridus eloquentiæ vultus appareat. Nihil interest, dummodo sensus idem sapiat. Peregrinas ergo merces multo in patriam sudore transvehimus. Et nescio quam gratus me civium vultus accipit, magna sibi Græciæ spolia deferentem, et occultos sapientiæ thesauros nostræ linguæ clave reserantem. Sed votis tuis faveat Deus, ut nullus nobis sinister oculus, nec cujusquam lividus occurrat aspectus, ne extremo prodigii genere, cum nihil invident illi quibus aufertur, livescant tamen isti quibus confertur. Æquum est sane, tibi qui hæc etiam (1) Græce legeris (ne forte in aliquibus minus a nobis servatum translationis ordinem putes), interpretationis nostræ indicare consilium. Puto quod non te lateat, Clementis hujus in Græco ejusdem operis Ἀναγνώσεων, hoc est *Recognitionum*, duas editiones haberi, et duo corpora esse librorum, in aliquantis quidem diversa (2), in multis tamen ejusdem narrationis. Denique pars ultima hujus operis, in qua de transformatione Simonis refertur, in uno corpore habetur, in alio penitus non habetur. Sunt autem et quædam in utroque corpore de ingenito Deo genitoque (3) disserta, et de aliis nonnullis, quæ, ut nihil amplius dicam, excesserunt intelligentiam nostram. Hæc ergo ego, tanquam quæ supra vires meas essent, aliis reservare malui, quam minus plena proferre. In cæteris autem, quantum potuimus, operam dedimus,

COTELERII NOTÆ.

(98) *Gaudenti*. Omnes codices manu exarati, quos videre mihi contigit; sex, scilicet, habent, *papa Gaudenti*. Intellige Gaudentium Novariensem, seu potius Brixiansem.

(99) *Virgo Sylvia*. Etiam mss. Candelæ. et Carmelitæ. *Virgo nomine Silvia*. Apud Palladium, *Historiæ Lausiacæ* cap. 141. Σαλβία, minus bene, recte *Silvia* in Heraclidis *Paradiso*, cap. 42, et epistola 11 S. Paulini. Alia a Silviana vidua, de qua scriptores Vitæ S. Chrysostomi.

(100) *Ut Clementem nostræ linguæ redderemus*. Romanum linguæ Romanorum. Inferius: *Suscipe igitur, anime mi* (ms. Candel. *magnanime*, Carmel. *mi Domine*, Pet. *mi amice*), *redeuntem ad te Clementem nostrum: suscipe jam Romanum*. Gravi siquidem errore Anastasius Bibliothecarius, *Epistola ad Joannem diaconum Romanum*, nec intellecto Rufino,

scribit: *Quinimo sicut et ipsum quoque Clementem quem Rufinus nostræ linguæ redditum, restitutum, et redeuntem ad Gaudentium scribens innuit; et quod Latine scriptus fuerit, et amissus, rursusque receptus, signanter ostendit: cum Rufinus contra non obscure significet id quod res est, Recognitiones primitus Græce scriptas fuisse. Postea Carmel., magna sibi gratiæ spolia deferentem.*

(1) Ms. Pet. *jam*.

(2) Ms. Candel. et P. *diversa*.

(3) *De ingenito Deo, genitoque*, etc. In sublimissima hac quæstione, quemadmodum appellatur a Claudiano Mamerto, et in aliis quibusdam depravatas fuisse Clementinas *Recognitiones* per hæreticos, Ebionitas, Arianos, et Eunomianos, discimus ab Epiphonio, Rufino, Photio. Vide infra, lib. III cap. 2, etc.

non solum a sententiis, sed ne a sermonibus quidem satis elocutionibusque discedere. Quæ res quamvis minus ornatum, magis tamen fidele narrationis reddit eloquium. Epistolam sane, in qua idem Clemens ad Jacobum fratrem Domini scribens de obitu nuntiat Petri (4), et quod se reliquerit successorem cathedræ et doctrinæ suæ, in qua etiam de omni ordine ecclesiastico continetur, ideo nunc huic operi non præmissi, quia et tempore posterior est, et olim a me interpretata et edita. Sed quod in ea nonnullis fortasse videbitur inconsequens, si hic explanetur, non puto absurdum videri. Quidam enim requirunt, quomodo cum Linus et Cletus (5) in urbe Roma ante Clementem hunc fuerint episcopi, ipse Clemens ad Jacobum scribens, sibi dicat a Petro docendi cathedram traditam. Cujus rei hanc accepimus esse rationem, quod Linus et Cletus fuerunt quidem ante Clementem episcopi in urbe Roma, sed superstite Petro, videlicet ut illi episcopatus curam gererent, ipse vero apostolatus implet officium, sicut invenitur etiam apud Cæsaream fecisse, ubi cum ipse esset præsens, Zacchæum tamen a se ordinatum habebat episcopum. Et hoc modo utrumque verum videbitur, ut et illi ante Clementem numerentur episcopi, et Clemens tamen post obitum Petri docendi susceperit sedem. Sed jam videamus, scribens Jacobo fratri Domini, operis sui Clemens ipse quod sumat narrationis initium.

RECOGNITIONUM LIBER PRIMUS.

I. Ego Clemens in urbe Roma natus, ex prima **A** Ex quo factum est, ut lugerem postmodum eos, quos prius ignorans beatos credebam.

II. Hæc et his similia, nescio unde, indesinenter animo revolvens, nimietate mœroris incredibiliter tabescebam, et quod est gravius, si quando respicere a me hujuscemodi curas velut minus utiles cogitabam, validiores in me fluctus sollicitudinum consurgebant. Inerat enim mihi comes optima, quæ me quiescere non sineret, immortalitatis cupido. Ut enim post rerum exitus docuit, et gratia Dei omnipotentis ostendit, hæc me animi intentio ad inquisitionem veritatis, et agnitionem veræ lucis adduxit. **C**

III. Igitur cum a prima ætate in hujuscemodi animorum intentione versarer, cupiens aliquid discere, philosophorum frequentabam scholas, ubi nihil aliud, quam dogmatum assertiones et impugnationes videbam agi sine fine, certamina, artes syllogismorum conclusionumque agitari versantias. Et si quando quidem obtinebat hic sermo, quod immortalis esset anima, gratulabar; si quando vero arguebatur quasi mortalis, cum tristitia discebam. Neutrum tamen in corde meo firmitudinem veritatis tenebat, sed hoc tantum intelligebam, quod sententiæ ac definitiones rerum, non pro natura sui ac veritate causarum, sed pro ingeniis defendentium, falsæ imaginarentur, aut veræ, eoque magis in profundo pectoris cruciabar, quod neque aliquid ex his, quæ dicebantur, tanquam firmum tenere poteram, neque abjicere desiderium requirendi; sed quanto magis negligere conabar ac spernere, tanto ardentius, ut supra dixi, velut cum quadam voluptate latenter irrepens hujuscemodi cogitatio, mentem atque animum possidebat.

IV. Coangustatus igitur inventionem rerum, aiebam apud memetipsum: Quid inaniter laboramus, cum manifestus sit terminus rerum? Si enim post mortem non ero, nunc superfluo crucior; si vero erit mihi vita post obitum, servemus illi vitæ sui temporis motus, ne forte his, quæ nunc patior, aliqua me ibi tristiora excipiant, nisi pie ac sobrie

COTELERII NOTÆ.

(4) De obitu nuntiat Petri. Ita omnes codices. Epistolam Clementis ad Jacobum præponi solitam libris; *Recognitionum*, aperte dicit Photius. Atque eadem in codice Carmeliticæ Bibliothecæ inseritur, inter Rufini Præfationem ac ipsas *Recognitiones*.

(5) *Linus et Cletus*, seu potius *Anacletus*, ut habent quoque Cand., Carm. et Pet. Fuisse hos duos, urbis Romæ episcopos, sub Petro apostolo, existimant cum Rufino Beda, Rabanus, Haymo, qui de

vitæ Romanorum pontificum scripserunt, auctor Chronici episcoporum Metensium, aliique. Lege Epiphanium hæresi 27, 6, et quæ notavimus ad caput 46 libri vii *Constit. apost.*, item Marianum Scotum, ac epistolam Joanni III tributam.

(6) *Pudicitia studium gessi*. Et Ignatii interpolator *Epist. ad Philadelphinos*, n° 4, Clementem cum virginibus collocat. Quod tum prosa, tum carmine Aldhelmus celebravit.

vixero, et secundam nonnullorum sententias philosophorum, Pyriphlegethonti fluvio vel Tartaro, ut Sisypus et Tityus, et ut Ixion ac Tantalus æternis in inferno supplicii tradar. Et rursus mihi ipsi respondebam : Sed hæc fabulæ sunt, aut si ita est, in rebus dubiis præstat pie vivere. Sed iterum reputabam neccum, quomodo possem sub incerto justitiæ præmio, a peccati me libidine continere? Maxime cum etiam, quæ sit ipsa justitia, quæ Deo placeat, apud me habeatur incertum, et neque si immortalis sit anima, ac sit, quæ aliquid sperare possit, agnoscam, neque quid certi futurum sit noverim. Nec tamen quiescere ab hujuscemodi cogitationibus possum.

V. Quid igitur faciam? Ægyptum petam, atque ibi hierophantis vel prophetis qui adytis præsent, B amicis efficiar, et pecunia ab eis invitatum magum precabor, ut educat mihi animam de infernis, per eam quam necromantiam vocant, tanquam de aliquo negotio consulere cupienti. Mihi vero hæc erit consultatio : si immortalis est anima. Probatio autem animæ, quod immortalis sit, non ex eo quod loquitur, erit mihi certa, vel ex eo quod audio, sed ex eo quod video; ut oculis meis cernens eam, certissimam de reliquo immortalitatis ejus sententiam teneam. Neque enim ultra poterit veritatem visus, verborum fallacia et auditio incerta turbare. Verumtamen hanc ipsam deliberationem meam retuli ad quemdam familiarem meum philosophum; qui mihi consilium dedit, ne hoc facere auderem. Sive enim, inquit, evocanti mago non obediat anima, tu C post hæc tanquam nihil esse putans post mortem, desperabilius vives, quippe qui et illicita tentaveris. Si vero et aliquid ibi videre tibi visus fueris, quæ tibi religio, aut quæ pietas ex illicitis tradetur et impiis? Exosum namque Divinitati hujuscemodi negotium servat, et adversari Deum his qui animas post absolutionem corporum vexant. Ego vero, his auditis, pigrior quidem sum redditus ad hoc quod parabam, nec tamen usquequaque aut desiderium ponere poteram, aut molestiam cogitationis abjicere.

VI. Et ne longa utar narratione, cum his ego cogitationis meæ sætibus agitarer, fama quædam sen-

sim in imperio Tiberii Cæsaris, initio ex Orientis partibus sumpto, pervenit ad nos, et per singula convalescens, velut a Deo bonus quidam nuntius missus, universum replebat orbem, nec patiebatur divinam voluntatem silentio tegi (7). Diffundebatur ergo per singula loca, annuntiâs, quod esset quidam in Judæa, qui sumpto a tempore veris exordio (8), regnum Dei evangelizaret Judæis, idque percepturos diceret eos, qui mandatorum suorum et doctrinæ instituta servassent. Ut autem sermo ejus fide dignus, ac divinitatis plenus esse crederetur, virtutes multas, et signa ac prodigia mira efficere jussione sola dicebatur, ita ut, tanquam a Deo potestatem habens, surdos faceret audire et cæcos videre, claudos erigeret, atque omnem infirmitatem cunctosque demones ex hominibus effugaret, sed et oblatos sibi mortuos suscitaret, leprosos quoque eminens videns curaret, et nihil omnino esset, quod ei impossibile videretur. Hæc et horum similia processu temporis, crebris jam non rumoribus, sed manifestis quodammodo adventantium ex illis partibus nuntiis firmabantur, et ipsa jam per dies singulos rei veritas patecebat.

VII. Denique in urbe per loca conventus fieri et de hoc sermone tractari, atque in admiratione res haberi cœpit, quisnam is esset, qui apparuerit, vel quid nuntii a Deo hominibus detulisset; donec sub eodem anno vir quidam astans in urbis loco celeberrimo, proclamaret ad populum, dicens : Audite me, o cives Romani; Filius Dei adest in partibus Judææ, promittens omnibus volentibus audire se, vitam æternam, si quis tamen (9) secundum voluntatem ejus, a quo missus est Dei Patris, actus suos direxerit. Propter quod convertimini a malis ad bona, a temporalibus ad æterna. Agnoscite unum esse Deum cœli terræque rectorem, in cuius justis aspectibus vos injusti mundum ejus habitatis. Sed si convertimini et secundum voluntatem ejus agitis, ad futurum sæculum venientes et æterni effecti, ineffabilibus ejus bonis ac præmiis perfuamini. Erat autem vir iste, qui hæc loquebatur ad populum, ex Orientis partibus, natione Hebræus (10), nomine Barnabas, qui se etiam unum ex ejus discipulis (11) esse dicebat, missumque ob hoc, ut hæc volentibus

COTELERII NOTÆ.

(7) *Tegi*. In Freculo, *tegere*, quod respondet D Græco *στέγειν*.

(8) *Sumpto a tempore veris exordio*. Martyrologium Hieronymi dictum : *Kalend. Maii. Initium prædicationis Domini nostri Jesu Christi*. Wandalbertus : *Maias prima sacrat Christi doctrina Kalendas.*

(9) *Si quis tamen*, etc. Freculus : *Si qui tamen, et direxerint*, quemadmodum in Græco. Simili modo postea ac præmiis abest a Freculo et a Græcis. Notanda quoque varia lectio *docendi pro dicendi* : et utraque conferenda cum Græcis *Epitomes ac Clementinorum*.

(10) *Natione Hebræus*. Barnabam Cyprum faciunt Interpretes ad Act. iv, 36, necnon Epiphanius hæresi 30, c. 25, Hieronymus in Catalogo, et Alexander monachus in Encomio S. Barnabæ.

(11) *Unum ex ejus discipulis*. Ita apud Clementem

Alexandrinum, Eusebium et Epiphanium. Sic quoque in *Chronico* vocato *Alexandrino*, Dorothei *Synopsi*, et *Laudatione Alexandri*. Sed Beda negat, infirmo nixus fundamento. *Mirum*, inquit, *Retractione* in Acta apostolorum, ad cap. 4, *quomodo hunc Barnabam, qui postea cum Paulo gentium est ordinatus apostolus, ac post longum ejus contubernium Cyprum unde ortus fuerat, prædicaturus rediit, Eusebius in Historia ecclesiastica, de numero esse lxx discipulorum Domini Salvatoris arbitratur, cum manifeste scribat B. Lucas eum post ascensionem Domini ad discipulatum apostolorum venisse : nisi forte putandum est, eum prius ita discipulatum Christi secutum, ut necdum renuntiasset omnibus quæ possidebat, quod utrum evangelicæ doctrinæ convenerit, cuius facillime patet.*

indicaret. Quibus ego auditis, cum reliqua multitudine sequi eum coepi et audire, quæ diceret. Intellegebam sane quod nihil dialecticæ artis esset in homine, sed simpliciter et absque ullo dicendi fuco, quæ audisset a Filio Dei vel vidisset, exponeret. Assertiones enim suas non argumentorum virtute muniebat, sed verborum et mirabilium, quæ annuntiabat, testes multos, ex ipso etiam circumstante populo, producebat.

VIII. Verum quoniam ad ea, quæ sincere dicebantur, libenter annuere populus et amplecti sermonem simplicem coepit, hi qui sibi eruditi videbantur vel philosophi, ridere hominem ac spernere coepere, et syllogismorum in eum tendiculas velut validissima arma proferre. At ille interritus et velut deliramenta argutias eorum ducens, ne responsione quidem dignos judicabat, sed ea quæ proposuerat, exsequebatur intrepidus. Denique cum loquenti ei quidam proposuisset, cur ita factus esset culex (12), ut cum sit animal exiguum, et sex habeat pedes, insuper additæ sint ei et alæ, elephante vero cum sit immane animal neque alas habeat, quatuor tantum pedes habeat : ad hæc ille ne respiciens quidem, sermonem suum, quem importuna propositio interrupperat, continuata intentione peragebat, hac sola admonitione per singulas quasque interruptiones addita : Nos ejus qui misit nos verba factaque mirabilia annuntiare vobis in mandatis habemus, fidemque eorum quæ dicimus, non ex argumentis arte quæsitis, sed ex vobis ipsis productis testibus confirmare. Agnosco enim plurimos ætate in medio vestrum ex his, quos una nobiscum memini audisse quæ audivimus, et vidisse quæ vidimus. Sit autem in vestra potestate, vel recipere quæ annuntianus, vel spernere. Nos enim quod expedire vobis novimus, tacere non possumus, quia nobis, si taceamus, damnum est, vobis vero, quæ dicimus, si non recipiatis, perniciēs. Sed et stultis propositionibus vestris respondere perfacile possim, si veritatis descendæ causa quæreretis, de culicis dico atque elephantis differentia ; sed nunc de creaturis dicere vobis aliquid absurdum est, cum a vobis ipse omnium Creator et Conditor ignoretur.

IX. Hæc autem cum dixisset, velut ex uno consensu, indiscipulato ore omnes simul risum dedere, incutere ei verecundiam ac silentium imponere cupientes, barbarumque et minus sanæ mentis eum acclamantes. Ego vero cum hæc ita fieri cernerem, zelo quodam nescio unde repletus, ac religioso furore succensus, silere non potui, sed cum omni libertate proclamans : Rectissime Deus, inquam,

A omnipotens abscondit a vobis voluntatem suam, quos agnitione sui prævidit indignos, sicut ex his quæ nunc agitis, sanum sapientibus palam est. Nam cum videatis prædicatores voluntatis Dei advenisse, quia nullam sermo eorum grammaticæ artis scientiam profitetur, sed simplicibus et impolitis sermonibus perferunt ad vos divina mandata, ita ut omnes qui audiunt, sequi possint et intelligere quæ dicuntur ; ridetis salutis vestræ ministros et nuntios, ignorantes quia vestra, qui vobis periti et eloquentes videmini, condemnatio est, quod apud agrestes et barbaros habetur veritatis agnitione. Quæ cum ad vos advennerit, nec quasi hospita suscipitur, quæ nisi intemperantia vestra et libido obsisteret, civis esse et vernacula debuisset ; ut ex his arguamini, quod non veritatis amici et philosophi, sed jactantiæ sectatores, et variloqui estis, qui veritatem non in simplicibus verbis, sed in versutis et callidis creditis habitare, et innumerabilia verborum profertis, unius verbi nequaquam pretio pensitanda. Quid ergo putatis futurum de vobis, vos o omnis turba Græcorum, si erit judicium Dei, sicut iste dicit ? Sed nunc, omittentes ridere in perniciem vestri virum hunc, respondeat mihi qui vult ex vobis, quoniam quidem solo latratu vestro obturbatis etiam eorum aures, qui salvi esse volunt, et mentes quæ ad fidem paratæ sunt, ad infidelitatis lapsum vestris obturbationibus declinatis : quæ vobis erit unquam venia, qui Divinitatis nuntium, promittentem vobis agnitionem Dei, ridetis et injuriis afficitis ? quem utique etiamsi nihil veritatis afferret, pro ipso tamen benignitatis erga vos proposito, gratum acceptumque habere deberetis.

X. Hæc et his similia cum prosequerer, plurimus astantis populi fremitus concitabatur, dum alii velut erga hospitem miseratione moverentur, meumque sermonem ut consequenter habitum probarent, alii petulantes et stolidi, in me quoque pariter, ut in Barnabam, effrenati animi iracundiam concitarent. Sed cum ad vesperam jam declinaret dies, apprehensa Barnabæ dextera, oblucentem licet eum, ad meam tamen adduxi domum, atque ibi manere feci, ne quis forte ex indocili vulgo injiceret ei manus. Aliquantulis igitur diebus una positi, disserente eo [paucis], sermonem veritatis libenter audiebam ; urgebat tamen profectionem, dicens se diem festum religionis suæ, qui immineret, omnimodis apud Judæam celebraturum, ibique de reliquo cum suis civibus ac fratribus permansurum, evidenter indicans injuriæ se horrore perculsum.

XI. Denique cum ego dicerem : Tu mihi tantum

COTELERII NOTÆ.

(12) Cur ita factus esset culex. Hieronymus, l. 1. adversus Pelagianos, 7 : Elephantis tantæ molis, et gryphes in sua gravitate causentur, cur quaternis pedibus incedant, cum muscæ culicesque, et cætera hujusmodi animalia sub pennulis senos pedes habeant ; et aliqui vermiculi sint, qui tantis pedibus

scateant, ut innumerabiles simul motus nulla acies comprehendat. Et III, contra Rufinum, 8 : Ergo nisi tibi rationem reddidero, quare formica, parvum animal et punctum, ut ita dicam, corporis, sex pedes habeat ; cum elephante, tanta moles, quatuor pedibus incedat.

ejus viri, quem apparuisse dicis, expone doctrinam, et ego meis sermonibus tua dicta componens, omnipotentis Dei regnum justitiamque prædicabo, et post hæc si volueris, etiam navigabo tecum, valde enim videre cupio Judæam, vobiscum fortassis perpetuo permansurus. Ad hæc ille : Tu, inquit, si quidem videre vis patriam nostram, et discere quæ desideras, jam nunc mecum pariter naviga ; si vero te aliquid tenet, signa tibi habitationis nostræ derelinquam, ut cum venire volueris, invenire nos facile possis ; ego enim crastino iter aggrediar. Quem ubi immobilem vidi, descendendi cum ipso usque ad portum, ac diligenter ab eo signa, quæ dixerat, habitationis accepi, dicens ei : quia nisi aliquantulum pecuniæ necessario mihi esset a debitoribus reposcendum, nihil omnino differrem, velociter tamen insequar iter tuum. Cum hæc dixissem, commendato eo attentius his, qui navi præerant, regressus sum tristis. Habebat enim me recordatio consuetudinibus boni hospitis et optimi amici.

XII. Diebus autem paucis remoratus, et his quæ debebantur ex parte aliqua profligatis (plurima enim festinandi studio neglexi, ne a proposito impediter), enavigavi continuo in Judæam, et post dies quindecim Cæsaream Stratonis, quæ est Palæstinæ urbs maxima, appulsus sum. Cumque navi egressus, hospitium quærerem, rumore populi comperi quod Petrus quidam, illius qui in Judæa apparuit, et signa multa ac prodigia divinitus gesta inter homines ostendit, discipulus probatissimus, crastino cum Simone quodam Samaritano ex castello Gethonum (13), habiturus esset verborum quæstionumque certamen. Quibus ego auditis, rogabam demonstrari mihi ejus hospitium ; quod cum reperissem, atque ante fores constitissem, ingerebam janitori, quisnam essem atque unde adventarem ; et ecce Barnabas procedens, statim ut me vidit, in complexus meos cucurrit, gaudio lacrymans, atque apprehensum me manu introducebat ad Petrum. Quem cum mihi eminus ostendisset : Hic est, inquit, Petrus, quem tibi maximum esse in Dei sapientia dicebam, cuique de te rursus sine cessatione locutus sum. Ingredere igitur tanquam bene ei cognitus. Omnia enim quæ in te sunt bona, verissime comperit, et religiosum propositum tuum diligenter agnovit, ex quo et summo desiderio agitur videndi te. Unde magnum ei hodie munus meis te manibus offero ; simulque oblato me, ait : Hic est Clemens, Petre.

XIII. At benignissimus Petrus, audito nomine, accurrens protinus inhæsit osculis meis, et post hæc cum sedere me fecisset, ait : Bene fecisti prædicatorem veritatis hospitio recipere Barnabam, nihil veritus populi insanientis furorem ; beatus eris. Sicut enim tu legatum veritatis omni honore dignum duxisti, ita te quoque peregrinantem et hospitem veritas ipsa suscipiet, et civem propriæ urbis ascribet, et tunc tibi erit gaudium magnum, quod exigam nunc impartiens gratiam, æternorum bonorum hæres scriberis. Nunc ergo ne labores exponere mihi animum tuum ; cuncta enim de te et de moribus tuis Barnabas fideli sermone edocuit, quotidie pene et indesinenter bonorum tuorum memoriam repetens. Et ut tibi breviter, tanquam unanimi jam amico, quod in re est definiam, si nihil est quod te impediatur, iter age nobiscum, et audi sermonem veritatis, quem habituri sumus per loca singula, usquequo ad ipsam nobis perveniendum sit urbem Romam ; et nunc tu si quid desideras, dicito.

XIV. Cumque ei exposuissem, quid ab initio propositi gesserim, et quomodo per inanes effusus sim quæstiones [et illa omnia, quæ tibi, domine mi Jacobe, in principiis indicavi, uti ne eadem repetam⁶⁴], libenter promisi, cum ipso me iter acturum ; hoc est enim, aio, quod cupidissime expectabam. Verumtamen prius mihi cupio rationem veritatis exponi, ut sciam, si mortalis, an immortalis sit anima, et si immortalis, utrum pro his quæ hic agit, ducatur ad judicium. Sed et quæ sit justitia, quæ Deo placeat, scire desidero. Tum præterea, si factus est mundus, vel quare factus, aut si solvendus est, an in melius renovandus, aut si omnino post hæc non erit mundus, et ne per singula progrediar, hæc atque horum similia ut se habeant, discere me velle respondi. Ad hæc Petrus : Breviter, inquit, tibi, o Clemens, rerum scientiam tradam, et ausculta jam nunc.

XV. Voluntas Dei et consilium latuit homines multis ex causis. Primo quidem pro institutione mala, pro sodalitatibus pessimis, pro consuetudine nequam, pro colloquiis non bonis, pro præsumptionibus minus rectis⁶⁵, pro his, inquam, omnibus, primum error, deinde contemptus, tum infidelitas et malitia (14), avaritia quoque et vana jactantia, aliaque his similia mala, velut fumus quidam immensus, universam domum hujus mundi replevit, et habitantibus intrinsecus intuendi. Conditorum suum, aspectum liberum non dedit, neque quæ

⁶⁴ Quæ uncis inclusimus, desunt in utroque codd. Lipss. et in quibusdam aliis. ⁶⁵ Codd. Lipss. his pergunt cap. seq. vocabulis : *Impossibile ergo de rebus divinis*, etc.; reliqua desunt.

COTELERII NOTÆ.

(13) *Ex castello Gethonum*. De nomine hujus vici Græco diximus ad *Constitutiones*. Latinæ autem expressionis varietates videbis hic, et infra capite 7, libri II. Quibus adde aliam Freculfi tom. II, lib. I, cap. 20. *De rico*, inquit, qui dicitur *Gittho*. Cor-

rupte apud Philastrium, in Simone : *De villa quæ est Citheus vocitata*. Porro scribere præstat per *i* vel *e*, quam per *y*; et per *r* quam per *n*.

(14) *Tum infidelitas et malitia*. Rufinus legebat, *πρωτέρα*, non *πρωτα*.

et essent placita pervidendi. Quid igitur his qui sunt intrinsecus convenit? nisi ut ex intimis præcordiis clamore prolato, auxilium invocent ejus, quem solum domus fumo repleta non claudit, ut accedens aperiat januam domus, quo possit fumus quidem qui intrinsecus habetur, excludi, lux vero solis quæ extrinsecus resplendet, induci.

XVI. Hunc ergo qui ad auxilium domus, caligine ignorantiz, et vitiorum fumo repletæ, perquiritur, illum esse dicimus, qui appellatur verus propheta (15), qui solus illuminare animas hominum potest, ita ut oculis suis viam salutis evidenter inspiciant. Aliter enim impossibile est, de rebus divinis æternisque cognoscere, nisi qui ab isto vero propheta didicerit; quia sicut ipse paulo ante memorabas, fides rerum causarumque sententiæ, pro ingenis magis defendentium ponderantur. Unde et eadem causa nunc justa, nunc putatur injusta, et quod modo verum videbatur, alterius assertionem falsum videtur. Ista de causa religionis ac pietatis fides veri prophetæ presentiam postulavit, ut ipse nobis diceret de singulis, prout se ipsa veritas habet, et doceret quomodo oporteat de singulis credi. Et ideo ante omnia fidem prophetæ, omnium cum examinatione oportet probari; quem cum cognoveris vere esse prophetam, de reliquo cuncta ei credas oportet, nec ultra discutere eum per singula quæ docuerit, sed habere firma et sancta quæ dicit, quæque quamvis fide suscipi videantur, antehabita tamen probatione creduntur. Cum enim semel ex initio prophetæ veritas examinata constiterit, reliqua demum fide audienda sunt et tenenda, qua eum doctorem veritatis esse jam constat. Et sicut certum est, cuncta secundum veritatis regulam teneri oportere, quæ ad divinam scientiam spectant, ita indubitatum est, a nullo alio nisi ab ipso se sciri posse, quod verum est.

XVII. Et his dictis, tam mihi aperte et tam dilucide, quis iste esset propheta, et quomodo inveniretur, exposuit, ut ego mihi ante oculos habere, et manu contractare viderer probationes, quas de prophetica veritate protulerat, ingentique stupore defigerer, quomodo ea quæ omnes quærent, ante oculos posita nullus videt. Unde jubente eo, ea

⁶⁶ Quæ sequuntur usque ad finem hujus cap., desunt in utroque codd. Lips. ⁶⁷ Vocabula: Unde jubente — transmitteret non leguntur in codd. Lips. ⁶⁸ Et ne putes — perueniat desunt in utroque codd. Lips.

quæ ad me locutus est, in ordinem redigens, librum de vero propheta conscripsi, eumque de Cæsarca, ad te, ipso jubente, transmisi. Dicebat enim mandatum se accepisse abs te, ut per singulos annos, si qua casent a se dicta gesta que, ad te descripta transmitteret⁶⁷. Interea initio sermonis sui, quem prima die habuit ad me de vero propheta et de aliis plurimis, cum me instruxisset plenissime, addidit etiam hæc: Vide, inquit, de reliquo, et interesto tractatibus meis; quos, si quando necessitas attulerit, habeo cum his qui contradicunt; adversus quos disputans, etiam si forte inferior visus fuero, non verebor, ne forte tu de his, quæ tibi a me sunt tradita, in dubium venias, quia etiamsi ego visus fuero superari, non tamen idcirco et ea, quæ nobis verus propheta tradidit, infirma videbuntur. Spero tamen quod nec in disputationibus superemur, si modo rationabiles sint auditores et amici veritatis, qui discernere valeant vim speciemque verborum, et agnoscere qui sermo ex arte sophistica veniat, non veritatem continens, sed imaginem veritatis, et qui sit qui simpliciter ac sine fuco prolatus, omnem vim non in specie et ornatu, sed in veritate et ratione possideat.

XVIII. Ad hæc ego: Omnipotenti, inquam, Deo gratias ago, quia ut desideravi, instructus sum. Verum tamen de me in tantum esse debes securus, quod de his quæ didici abs te, in dubium venire non possim, ut si tu ipse velis aliquando fidem meam a vero propheta transferre, omnino non possis; ita pleno spiritu hausi, quæ tradidisti. Et ne putes⁶⁸ magnum tibi me aliquando polliceri, quod ab hac fide negem me posse transferri, certum est apud me, quia quicumque hominum hanc de vero propheta acceperit rationem, dubitare ultra de veritate nullatenus poterit. Et ideo confido de hoc divino dogmate cœlitus definito, in quo omnis ars malitiæ superatur. Adversus prophetiam etenim neque ars ulla stare sufficit, neque sophismatum syllogismorumque versutiæ. Sed omnis qui audierit de vero propheta, necesse est ut statim desiderium capiat ipsius veritatis, nec ultra sub occasione veri quærendi, diversos patietur errores. Propter quod, domine mi, a Petre, nolo sis ultra sollicitus, tanquam de eo

COTELERII NOTÆ.

(15) Qui appellatur verus propheta. Locutio usurpata quidem ab Ambrosio in psalm. cxviii, 63, et ab auctore Commentariorum in Lamentationes Jeremiæ apud Hieronymum ad II, 9, merito. Verum suspecta in his libris, in epistola ad Jacobum, in Clementinis, ut et *Propheta*, atque *Propheta veritatis*; quia teste Epiphonio, hæresi 30, Ebionæi Periodorum Petri Clementinarum interpolatores, Christum prophetam, et prophetam veritatis appellare solebant; quasi merum hominem; juxta argumentationem Theodoti, in eodem Epiphonio hæresi 54, num. 3, Hebræique in *Nilo*, lib. 1, epist. 127, et opinionem Essæorum apud Philastrium. Unde auctor

Græcæ Epitomes ista omisit, Catholica vero substituit. Atque ex istis castigabis errorem, seu potius ignorantiam hac in parte, Davidis Blondelli, viri alias doctissimi, in Prolegomenis ad pseudo-Isidorum, cap. 14, p. 56. Denique huc facere videtur locus corruptus Isidori lib. viii *Originum*, cap. 5: *Ebionitæ Christum per prophetam solum, verum, justum putant effectum, nisi doceret Historia ecclesiastica a Rufino versa, legi debere, Christum per profectum solum, virum justum putant effectum*, quo modo etiam quidam veteres libri mss. apocrypha Epistola Lentuli; in *Orthodoxographia: qui dicitur a gentibus propheta veritatis*.

qui nesciat quid acceperit, et quantum sibi commissum sit muneris; certus esto, quod scienti et intelligenti gratiam contulisti, nec facile possum decipi, pro eo quod, quæ diu desiderabam, cito videor adeptus. Potest enim fieri ut alius desiderans cito adipiscatur, alius nec tarde ad desiderata perveniat.

XIX. Et Petrus, his a me auditis: Gratias ago, inquit, Deo meo, et pro salute tua, et pro requie mea; valde enim videntur, quia intellexisse te video, quanta sit virtutis propheticae magnitudo, et quia, ut ais, nec si ego ipse cupiam, quod absit! poterō te transvertere in aliam fidem. Ex hoc jam incipe esse nobiscum, et crastina die interesse disputationibus nostris; erit enim mihi certamen cum Simone Mago. Cumque hæc dixisset, secessit, ut cibum caperet cum suis (16), me autem seorsum vesci jussit. Et post cibum cum laudem dedisset Deo et gratias egisset, etiam hujus ipsius facti mihi reddidit rationem, et addidit, dicens: Det tibi Dominus exæquari nobis in omnibus, ut percepto baptisate possis ad eandem nobiscum convenire mensam. Et his dictis, quiescere me jussit; jam enim ad somnum et natura corporis, et ratio temporis acciperebat.

XX. Postera vero die matutinus ad nos ingrediebatur Zacchæus, et cum salutasset, ait ad Petrum: Differt Simon certaminis diem in undecimam mensis præsentis, quæ est post septem dies. Tunc enim magis vacuum sibi disceptandi tempus affrmat. Sed et mihi videtur comperendinatio ejus etiam nobis esse necessaria, ut plures convenient, qui disputationis nostræ vel auditores vel iudices fiant. Verumtamen si probabile tibi videtur, inter moras ea, quæ in controversiam venire posse opinamur, inter nosmetipsos prius discutiamus, et unusquisque nostrum, cum quæ proponenda sint et quæ respondenda, cognoverit, apud semetipsum pertractet, si recte se habeant, aut si invenire poterit aliquid adversarius quod objiciat, aut quo objecta frustretur. Si vero ex omni latere, quæ a nobis dicenda sunt, claruerit esse munita, ita demum confidenter quæstionis ineatur exordium. Et quidem⁶⁹ mea hæc est sententia, quod ante omnia requiri oporteat, quid sit omnium primum, quidve immediatum, quod etiam causam esse omnium quæ sunt, docendum est; deinde cuncta quæ sunt, si facta sunt,

et a quo, et per quem vel propter quem; utrum ab uno, an a duobus, an a multis accipere substantiam; et utrum ex nullis substantibus, an ex aliquibus sumpta sint, et adornata; tum si aliqua virtus est in altissimis, aut in infernis; si est aliquid melius omnibus, aut cunctis inferius; si sunt aliqui motus, aut nulli; si hæc quæ videntur, erant semper, et erunt; si existere nullo operante, et nullo solvente dilabentur. Si, inquam, ex his initium acceperit disputatio, puto quod ea quæ quærentur, diligenti examinatione discussa facile clarescant. Cum autem hæc claruerint, eorum quæ sequuntur, in promptu reperietur agnitio. Ego quid senserim protuli; quid etiam tibi videatur, indicare ne pigeat.

XXI. Ad hæc Petrus: Dic, inquit, interim Simoni, faciat ut libet, certus quod, divina Providentia largiente, semper nos inveniet paratos. Et Zacchæus quidem quæ audierat, egressus est Simoni nuntiare. Petrus vero respiciens ad nos, et intelligens contristatum me esse pro dilatione certaminis, ait: Qui credit summi Dei providentia dispensari mundum, non debet, o amice Clemens, de singulis quæ quoquo modo accident, aspernantur accipere, certus quod justitia Dei, etiam ea, quæ superflua videntur aut contraria, in unoquoque negotio opportuno exitu competentique dispensat, præcipue tamen erga eos qui eum familiariter colunt; et ideo⁷⁰ qui de his, ut dixi, certus est, si quid eveniat contra sententiam, novit pro eo inærorem de animis expellere, meliori sententia manifestum habens, quod dispensatione boni Dei, etiam quod contrarium putatur, vertatur in melius. Propter quod, o Clemens, etiam nunc non te contristet Magi Simonis ista dilatio. Credo enim quod per Dei providentiam gestum sit ad utilitatem tuam, ut possim tibi rationem fidei nostræ, in hac septem dierum comperendinatione, absque aliquo strepitu per ordinem consueverunt exponere secundum traditionem⁷¹ veri prophetæ, qui solus scit, quæ facta sunt, ut facta sint, et quæ fiunt, ut fiant, quæque erunt, ut erunt; quæ tamen manifeste quidem dicta, non tamen manifeste scripta sunt, in tantum, ut cum leguntur, intelligi sine expositore non possint propter peccatum quod coadolevit hominibus, sicut superius diximus. Idcirco igitur explanabuntur tibi per me omnia, ut in his quæ scripta sunt,

⁶⁹ Et quidem — reperietur agnitio non leguntur in utroque codd. Lipsa. ⁷⁰ Et ideo — in melius desunt in codd. Lipsa. ⁷¹ Secundum traditionem — agnoscas desunt in codd. Lipsa.

COTELERII NOTÆ.

(16) *Secessit, ut cibum caperet cum suis, etc.* Passim hic. Apud Athanasium *Lib. de virginitate*, p. 1052: Ἐὖν δὲ εὐρεθῆ κατηγουμένη ἐν τραπέζῃ, μὴ συνεχέσθω μετὰ τῶν πιστῶν, οὐδὲ μὴ καθίζει φαγεῖν τὴν ψωμὸν σου μετ' αὐτῆς. Capitularium lib. vi, cap. 92: Non liceat baptizatis cum catechumenis manducare, nec osculum eis dare, vel ave illis dicere: quanto magis cum excommunicatis ab episcopo, aut cum genilibus? Episcopus tamen cum Constan-

tino imperatore nondum baptizato epulatos fuisse testis est fide dignus Eusebius, quamvis ei nolit credere Nicephorus Callistus. Sed et Christiani multi non adeo a paganis refugiebant. Unde Nonnam matrem suam laudat Gregorius Nazianzenus, quod cibum cum idolorum cultoribus communem nunquam habuerit, nec gentilis feminae manibus dextram injecerit, aut labra labris miscuerit.

dilucide quæ sit sententia legislatoris agnoscas.

XXII. Cumque hæc dixisset, exponere mihi singula de his, quæ in quæstione esse videbantur legis capitulis cœpit, ab initio creaturæ usque ad id temporis, quo ad eum Cæsaream devolutus sum. Hæc mihi dicens, dilatio Simonis contulit, ut per ordinem cuncta cognoscerem. Alias, inquit, secundum ea quæ opportunitas sermonis attulerit, de singulis quibusque, quæ nunc compendiosius diximus, latius disseremus, ut secundum ea quæ pollicitus sum tibi, plenius de omnibus perfectiusque cognoscas⁷². Quia ergo hodierna adhuc nobis superest dies, ex his quæ dilata sunt, volo tibi rursus ea quæ dicta sunt breviter iterare, ut magis tibi ad memoriam revocentur. Et exin cœpit hoc modo mentibus meis innovare quæ dixerat : Meministi, o amice Clemens, quæ mihi fuerit de æterno sæculo, ac finem nesciente, narratio? Tum ego : Nihil, inquam, o Petre, aliquando retinebo, si hoc omittere aut oblivisci potuero.

XXIII. Et Petrus libenter hac mea responsione suscepta : Gratulor tibi, inquit, quod ita respondearis, et non quod hæc ipsa facile dicas⁷³, sed te meminisse protuleris; quæ enim summa sunt, silentio honorari volunt. Ad fidem tamen eorum, quæ de ineffabilibus meministi, dic quæ retines ex his, quæ la loco secundo a nobis dicta sunt, quæ proferri facile queunt, ut pervidens tenacitatem memoriæ tuæ, de quibus volo, promptius tibi indicem, et libenter aperiam. Tum ego, ubi adverti eum auditorum memoria gaudere, Non solum, inquam, definitionis tuæ memor sum, sed et prædefinitionis illius, quæ ante definitionem posita est, et omnium pene quæ exposuisti, sensum integrum servo, etiamsi verba

⁷² Ut secundum—cognoscas desunt in codd. Lips. ⁷³ et non quod—libenter aperiam desunt in codd. Lips. Quæ sequuntur usque ad illa cap. 53 vocabula : Erat ergo, non leguntur in utroque codd. Lips. Vide præfat.

COTELERII NOTÆ.

(17) Et ex prima voluntate iterum voluntas. De Filio Clemens Alexandrinus *Pædag.* III, cap. ult. : ἀγαθὸς Πατὴρ ἀγαθὸν βούλημα. *Strom.* v, p. 547 : θέλημα παντοκρατορικόν. Tertullianus, *De oratione*, cap. 4 : Ipse erat voluntas et potestas Patris. In Origene, *De principiis*, et alibi : Natus ex Patre, vel voluntas ex mente procedens. Apud Athanasium, orat. 3 et 4, *contra Arianos*, p. 402, 514 : βούλη καὶ θέλημα τοῦ Πατρὸς. Similiaque legas Victorini Africani lib. 1, *adversus Ariam*, Faustini diaconi ad Flaccillam, Cyrilli Alexandrini *contra Anthropomorphitas*, cap. 14, et aliorum, de quibus Hieronymus initio *Commentariorum in Epistolam ad Ephesios*, et Augustinus xv, *De Trinitate*, 20, necnon duarum synodorum Toletanarum, decimæ quintæ ac decimæ sextæ. Prioris locus in binis levibus mendis cubat : Diximus : Voluntas genuit voluntatem, sicut et sapientia sapientiam. Quod vir ille incuriosa lectionis transcurssione præteriens, existimavit hæc ipsa nomina, id est (lege in aut potius juxta, errandi occasio fuit brevians Scriptura) relativum, aut secundum comparationem humanæ mentis nos posuisse, etc. Nos autem non secundum hæc comparationem humanæ mentis, nec secundum relativum, sed secundum essentiam diximus : Voluntas ex voluntate, sicut et sapientia ex sapientia. Hoc enim ex (dubio procul est)

A non omnia, quia tanquam vernacula animæ meæ et ingenita effecta sunt, quæ dixisti. Nimium enim sitienti mihi dulcissimum poculum porrexisti. Et ne putes⁷⁴, quod rerum Inmemor, verbis te occupem, jam nunc quæ dicta sunt in memoriam revocabo; in quo me plurimum juvat ordo disputationis tuæ. Etenim quia consequenter directa sunt et librate ordinata, quæ dicis, idcirco et facile ad memoriam ordinis sui lineis revocantur. Multum namque ad recordandum prodest ordo dictorum; cum enim recolere singula per consequentiam cœperis, ubi aliquid deest, statim sensus inquit, et cum invenit, servat, aut certe, si investigare nequirit, a magistro requirere non pigebit. Sed ne moram faciam in reddendo ea quæ poscis a me, retexam breviter quæ de veritatis definitione tradidisti.

XXIV. Erat semper, et est, et erit illud a quo prima voluntas genita sempiternitate constat, et ex prima voluntate iterum voluntas (17). Post hæc mundus, ex mundo tempus, ex hoc hominum multitudo, ex multitudine electio amicorum, ex quorum unanimitate pacificum construitur Dei regnum. Reliqua vero, quæ hæc consequi deberent, alias te mihi dicturum esse promiseras. Post hæc, cum de creatura mundi exposuisses, definitionem Dei, quam in conspectu omnium primorum angelorum de sua voluntate promisit, quamque æternam legem cunctis statuit, intimasti, et quod duo regna (18) posuit, præsentis dico temporis et futuri, et tempora utriusque constituit, statuitque exspectari iudicii diem, quam ipse definivit, in qua habenda sit rerum, animarumque discretio, ut impii quidem pro peccatis suis igni tradantur æterno, hi vero qui secundum voluntatem conditoris Dei vixerint, pro bonis ope-

Deo esse quod velle; hoc velle, quod sapere, et reliqua. Quod ad Spiritum sanctum spectat, commodum in Bibliotheca Regia cod. ms. 1026, istud fragmentum nostro ascriptum inveni. Illud rejecimus infra in subjectam *Recognitionibus Appendicem Monumentorum*, num. 1.

(18) Duo regna. Quod hæc similiaque complura D in istis apocryphis Ebionismum redoleant, auctorem damus Epiphanium hæreseos illius capite 16 : Δύο δὲ τινὰς, ὡς ἔφη, συνιστῶσιν ἐκ Θεοῦ τεταγμένους· ἓνα μὲν τὸν Χριστὸν, ἓνα δὲ τὸν διάβολον. Καὶ τὸν μὲν Χριστὸν λέγουσι τοῦ μέλλοντος αἰῶνος εἰληφέναι τὸν κληρὸν· τὸν δὲ διάβολον, τοῦτον πεπιστεύσθαι τὸν αἰῶνα· ἐκ προσαγωγῆς ἤθην τοῦ παντοκράτορος, κατὰ ἀληθινὴν ἐκατέρων αὐτῶν. Duos, ut jam dixi, a Deo constitutos asserunt; Christum et diabolum. Quorum illi futuri, huic præsentis sæculi potestas est commissa: idque adeo omnipotentis illius mandato, ad utriusque postulationem esse factum. Quo ex loco lux oritur alteri capitis 3, quem interpres indiligenter in Latinum convertit : Πάντων τε κυριεύοντα, καὶ Χριστὸν λέγεσθαι, τὸν ἐκείσε δὲ αἰῶνα κεληρῶσθαι. Hoc est : Atque omnium rerum dominatum tenere, et appellari Christum : in sortem vero acceptissæ sæculum quod illic erit.

ribus benedictione suscepta, clarissima luce fulgentes, introducti ad æternam sedem, et in incorruptione durantes, ineffabilium honorum munera æterna percipiunt.

XXV. Hæc me prosequente, gaudio perfusus Petrus et tanquam super filio tripudians, ne forte in reliquorum memoria titubans, erubescerem propter eos qui aderant: Sufficit, inquit, o Clemens; evidentius enim hæc quam a me ipso exposita fuerant, edidisti. Et ego aio: Narrandi ordinem, et lucidius ea quæ res expetit proferendi, eruditio nobis contulit liberalis, qua si utamur in antiquitatis erroribus, in perniciem vitæ verborum decore ac suavitate decidimus; si vero ad asserendam veritatem eruditionem sermonis et gratiam conferamus, puto ex hoc non parum utilitatis acquiri. Verumtamen, mi domine Petre, quanta me arbitraris gratulatione sublatum, cum in cæteris omnibus, tum præcipue in illius doctrinæ sententia, qua ais: Unus est Deus, cuius opus mundus est, quique, quia justus est omnimodis, unicuique pro actibus suis reddet. Et post hæc addidisti, dicens: Pro cuius dogmatis assertione innumera verborum millia movebuntur; sed in his, quibus veri prophetæ concessa est scientia, omnis ista verborum silva succisa est. Et propter hoc cum mihi tradideris de vero propheta sermonem, omni me assertionum firmitate roborasti. Inde denique ego cum advertissém in hoc summmæ totius religionis pietatisque consistere, illico respondi: Optime prosecutus es, Petre, propter quod de reliquo jam tanquam scienti, quæ sint fundamenta fidei et pietatis, veri prophetæ traditiones incunctanter exponere, cui soli credendum esse evidenter probatum est. Illam vero expositionem, quæ assertionibus et argumentis indigeat, infidelibus serva, quibus nondum committere prophetiæ gratiæ indubitabilem iudicaveris fidem. Et cum hæc dixissem, tu utrumque, inquam, pollicitus es, et hanc te mihi simplicem expositionem ac totius erroris expertem, et illam quæ per singulas quasque quæstiones explicatur, quæ movebuntur, in tempore traditurum. Et post hæc exposuisti per ordinem, a principio mundi usque ad præsens tempus consequentiam rerum; et si placet, possum memoriter universa retexere.

XXVI. Ad hæc Petrus: Magnificè, inquit, delector, o Clemens, quod tam tuto cordi verba committam; memorem namque esse eorum quæ dicuntur, indicium est in promptu habere operam fidem: cui vero malus dæmon salutis verba furatur

A et de memoria rapit, etiam si velit salvari non poterit; perdit enim viam, qua pervenitur ad vitam. Propter quod eo magis repetamus quæ dicta sunt, et confirmemus ea in corde tuo; id est, quomodo vel a quo factus sit mundus, ut tendamus ad amicitiam Conditoris. Amicitia autem efficitur bene vivendo et voluntati ejus obediendo, quæ voluntas omnium viventium lex est. Breviter ergo tibi hæc eadem firmiter causa memoriæ retexemus.

XXVII. In principio cum fecisset Deus cælum et terram⁷⁸, tanquam domum unam, ipsa quæ ex corporibus mundi reddita est umbra, his quæ intrinsecus clausa fuerant, tenebras ex se dedit. Sed cum voluntas Dei introduxisset lucem, tenebræ illæ quæ ex umbra corporum factæ fuerant (19), continuo devoratæ sunt; tunc deinde lux in diem, tenebræ deputantur in noctem. Jam vero aqua, quæ erat intra mundum, in medio primi illius cæli terræque spatio, quasi gelu concreta et crystallo solidata distenditur, et hujusmodi firmamento velut intercluduntur media cæli ac terræ spatia; idque firmamentum cælum Conditor appellavit, antiquioris illius vocabulo nuncupatum. Et ita totius mundi machinam, cum una domus esset, in duas dividit regiones. Divisionis autem hæc fuit causa, ut superna regio angelis habitaculum, inferior vero præberet hominibus. Post hæc quod reliquum fuit in inferioribus aquarum, jussu voluntatis æternæ, locus maris et chaos effectum recepit, eisque ad demersa et concava defluentibus, arida quidem apparuit terra. Congregationes autem aquarum, effecta sunt maria. Et post hæc terra, quæ apparuerat, herbarum et virgultorum diversa genera produxit, fontes quoque et fluvios non solum in planis, sed et in montibus protulit; et sic cuncta præparata sunt, ut hominibus qui habitarent in ea, esset facultas his omnibus pro arbitrio uti, id est sive ad bona velint, sive etiam ad mala.

XXVIII. Post hæc stellis adornat cælum istud visibile. Solem quoque et lunam ponit in eo, ut alterius lumine dies, et nox uteretur alterius, simulque ut essent indicio rerum præteritarum, præsentium et futurarum. Pro signis enim temporum facta sunt ac dierum, quæ videntur quidem ab omnibus, intelliguntur autem ab eruditis et intelligentibus solis. Cumque post hæc de terra et aquis produci jussisset animantia, paradysum fecit, quem et deliciarum locum nominavit. Post hæc autem omnia hominem fecit, propter quem cuncta præparaverat, cuius interna species est antiquior (20),

⁷⁸ Gen. 1.

COTELERII NOTÆ.

(19) *Tenebræ illæ, quæ ex umbra corporum factæ fuerant.* Consulendi veteres Hexæmeri interpretes, cum Cæsario quæst. 61 et 114, Cedreno aliisque. Cedreni verba corrupta videntur. Τὸ γὰρ σκότος ἐκ τῆς τοῦ οὐρανοῦ ἐφαπλώσεως, καὶ τὰ ὑπὸ τοῦτου

σκαπόμενα γέγονεν. Quid si legamus, κατὰ loco καὶ, hoc sensu: *Tenebræ enim, cæli extensione super ea quæ ab illo tegebantur existierunt?*

(20) *Cujus interna species est antiquior.* Codex Carmel. qui notis marginalibus in textum relatis

et ob cuius causam omnia quæ sunt, facta sunt A decursus cum his animalibus quæ secum elauferat, ministerio ejus concessa, et habitationis ejus usibus data.

XXIX. Igitur consummatis omnibus quæ in cœlo et in terris sunt, atque in aquis, multiplicato etiam hominum genere, octava generatione homines justique angelorum vixerant vitam (21), illecti pulchritudine mulierum, ad promiscuos et illicitos concubitus declinaverunt⁷⁸, et inde jam indiscrete et contra ordinem cuncta agentes, statum rerum humanarum et divinitus traditum vitæ ordinem permutarunt, ita ut omnes homines, vel persuasione, vel vi peccare in Creatorem suum cogerent Deum. Exin nona generatione nascuntur gigantes, illi qui a sæculo nominantur, non δρακοντόποδες (22), ut Græcorum fabulæ ferunt, sed immensis corporibus editi, quorum adhuc ad indicium in nonnullis locis ossa immensæ magnitudinis ostenduntur. Sed adversum hos justa Dei providentia diluvium mundo introduxit, ut orbis quidem terrarum ab eorum contagione dilueretur, omnis vero locus ab impiorum neco verteretur in pelagus. Unus tamen tunc inventus est justus, nomine Noe, qui in arca cum tribus filiis eorumque uxoribus liberatus, post aquarum

⁷⁸ Gen. vi, 2. ⁷⁹ Gen. ix.

COTELERII NOTÆ.

abundat, post est ostendit de anima, quoniam hic C assertur anima corpore antiquior, juxta unam e quatuor sententiis Patrum. Alii namque docuerunt creatam fuisse animam ante corpus, alii post, alii simul cum eo; cæteri nihil voluerunt affirmare. Extra quas opiniones, collocari debent errores Pythagoricorum, Platoniorum, Gnosticorum et Origenianorum circa animarum προπαρξιν. Emenda obiter S. Gregorii Nysseni locum hunc, *Serm. de anima*, tom. II, p. 102: *Εἰ δὲ τις μετὰ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος ἐμβεβλήσθαι τὴν ψυχὴν, ἦτοι μετὰ τὸ σῶμα γεγενῆσθαι αὐτὴν, διαμαρτάνει τῆς ἀληθείας, et lege cum Nemesio, De natura hominis, cap. 2, quod caput cum sequenti ex eo sermone penitus desumptum est: *Εἰ δὲ τις ἐκ τοῦ μετὰ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος ἐμβεβλήσθαι τὴν ψυχὴν, ἦγοίτο μετὰ τὸ σῶμα, etc.**

(21) *Homines justique angelorum vixerant vitam.* Δὲ καὶ ἄγγελοι Θεοῦ καὶ υἱοὶ Θεοῦ οἱ αὐτοί, ὡς ἀγγελοπρεπῆ εἶτα θεοπρεπῆ βίον βιούντες, ἐκαλοῦντο, ait Nicephorus philosophus, cap. 1 de hac quaestione, pagina ultima regii ms. 698. Contra in Testamentis duodecim filiorum Jacob, Latine exstantibus, sed Græce ineditis, testam. 1: Οὕτως γὰρ ἐβέλξαν (γυναῖκες) τοὺς ἐγγρήγρους πρὸ τοῦ κατακλισμοῦ· καὶ κείνοι συνεχῶς ὀρώντες αὐτάς, ἐγένοντο ἐν ἐπιθυμίᾳ ἀλλήλων, καὶ συνέλαβον τῆ διαβολῆ τὴν πρᾶξιν, καὶ μεταστραματίζοντο εἰς ἀνθρώπους· καὶ ἐν τῆ συνουσίᾳ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, συναφαίνοντο αὐταῖς κακίαι: ἐπιθυμοῦσαι τῆ διαβολῆ τῆς φαντασίας αὐτῶν, ἐτερον γίγαντας· φαίνοντο γὰρ αὐτοῖς [i. αὐταῖς] οἱ ἐγγρήγοροι: ὡς τοῦ οὐρανοῦ φθάνοντες. Reliqua celebris controversiæ, eaque plurima, dabunt Interpretes ad Genes. vi, 1, etc., qui locus ita conversus legitur, in *Excerptis chronologicis* ex Eusebio, Africano et aliis: *Et factum est, cum homines multiplicarentur super terram, et filias procreassent; videntes autem angeli Dei filias hominum, quod essent pulchre, acceperant sibi uxores ex omnibus quas elegerunt. Et dixit Dominus Deus: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis in æternum, quia*

decursum cum his animalibus quæ secum elauferat, et seminibus, mundi habitator effectus est.

XXX. Duodecima generatione, cum Deus benedixisset homines et multiplicari cœpissent⁷⁷, acceperunt præceptum, ne sanguinem degustarent (23); propter hoc enim etiam diluvium factum est. Tertia decima generatione cum ex tribus filiis Noe, unus qui erat medius, patri fecisset injuriam, postoritati suæ ex maledicto conditionem servitutis induxit. Cujus interim senior frater (24) habitationis sortem eam, quæ est in medio terræ, suscepit, in qua est regio Judææ; junior vero orientis plagam sortitus est, ipse autem occidentis accepit. Quarta decima vero generatione ex maledicta progenie quidam, propter artem magicam, primus aram statuit dæmonibus, honorem sanguinis litæ. Quinta decima generatione, primo omnium homines idolum statuente adoraverunt, et usque ad illud tempus divinitus humano generi data Hebræorum lingua tenuit monarchiam. Sexta decima generatione moverunt se ab oriente filii hominum, et venientes ad terras patrum suorum, unusquisque sortis suæ locum, proprii vocabuli appellatione signavit. Septima decima generatione apud Baby-

caro sunt: eruntque dies eorum annorum centum viginti. Gigantes autem erant super terram in diebus illis, et ultra. Quæque introissent angeli Dei ad filias hominum, illæ quæ genuerunt, illæ fuerunt gigantes, a sæculo homines nominati. Sed rescribendum est illæque genuerunt. Illi fuerunt gigantes.

(22) *Non δρακοντόποδες.* Gandel. *Non dracontopedæ.* Latine *anguipedes*. Rectius noster, quam in *Historia gigantum* sacra profanis miscente: Οὗς καὶ δρακοντόποδας τινες προσηγόρευσαν· ἢ ὡς τριδριωμένους ταῖς γυνώμαις, καὶ μηδὲν ἀγαθὸν λογιζομένους, ἢ ὡς τινες ἰστοροῦσιν, ἔτι πόλεμον ἔχοντες μετὰ τινων οἰκούντων ἐν ὕψηλοις, εἶτα χερσὶ καὶ ποσὶ καὶ κοιλίαις ὡς δράκοντες κατ' αὐτῶν, ὑφ' ὧν καὶ πολλοὶ πολλάκις ἀνωθεν ἀνηρῶντο, βαλλόμενοι, δρακοντόποδες ἐκέκλυντο. Verba sunt Georgii Cedreni: componenda cum his Macrobio *Saturnaliorum* lib. 1, cap. 20: *Horum pedes in draconum volumina desinebant, quod significat nihil eos rectum, nihil superum cogitasse, lotius vitæ eorum gressu atque processu in inferna mergente; et cum istis Servii ad Æneid. III: Varro dicit, in diluvio aliquos ad montes confugisse cum utensilibus: qui lacessiti postea bello ab his qui de aliis veniebant montibus, facile ex locis superioribus vicerunt. Unde fictum est, ut dii superiores dicerentur: inferiores vero terrigenæ. Et quia de humilibus ad summa reptabant, dicti sunt pro pedibus habuisse serpentes.*

(23) *Ne sanguinem degustarent: propter hoc enim etiam diluvium factum est.* Alcimus Avitus *Poematum* libro IV *De diluvio mundi*, vers. 23:

Sanguine potus erat, cæcorum viscera passim Indomitis laceras præbebat faucibus escas. Insuper et quadrupes, propria qui morte necatur, Senior aut certe quem vincens bestia cepit, Pastus erat, quem nulla fides, lex nulla retabat.

(24) *Senior frater, etc.* Contra Severus: *Sed filiis Noe ita divisus orbis fuit, ut Sem intra Orientem, Japheth Occidentem, Cham mediis contineretur; astipulante Philastrio huic sententiæ.*

loniam Nemrod primus regnavit, urbemque con-

XXXII. Vicesima prima generatione existit vir quidam sapiens, ex genere eorum qui fuerunt expulsi, ex semine primogeniti filiorum Noe, nomine Abraham, a quo nostrum Hebraeorum ducitur genus. Hic cum universus iterum mundus diversis erroribus esset oppressus, et pro immanitate scelerum maturum ei pararetur excidium non jam per aquam, sed per ignem, cumque jam plaga initio a Sodomis sumpto immineret et universo orbi terrarum; pro amicitia, quibus erat ei familiaritas cum Deo cui bene placuerat, universum mundum ne pariter periret eripuit. Ab initio tamen caeteris omnibus errantibus, ipse cum arte esset astrologus (31), ex ratione et ordine stellarum agnoscere potuit Conditorum, ejusque providentia intellexit cuncta moderari. Unde et angelus 77 assistens ei per visionem,

struxit (25), et inde migravit ad Persas, eosque ignem colere docuit (26).
XXXI. Octava decima generatione muratae urbes factae sunt, et exercitus instituti armaeque (27), et iudices legesque sancitae, templa constructa, et principes gentium tanquam dii adorati sunt (28). Nona decima generatione posterius illius, qui post diluvium maledictus est (29), proprios terminos excedentes, quos in occidentalibus partibus sorte susceperant, eos qui medium terrae fuerant sortiti locum, in terras orientales expellunt et usque ad Persidem fugant, ipsique in expulsorum locis iniqua sorte succedunt. Vicesima generatione ob incesti crimen, primus morte propria filius ante patrem defunctus est 76 (30).

76 Gen. xi. 77 Gen. xv, xxii.

COTELERII NOTAE.

(25) *Urbemque construxit.* Puta Babylonem: cuius conditorum Nemrodum faciunt multi apud Orosium lib. II, cap. 6; item Severus, *Sacrae historiae* lib. I; Augustinus, *xvi De civitate Dei*, 4; auctor *Chronici Alexandrini*, p. 84; Gregorius Turonensis, Isidorus Hispalensis, Cedrenus, alii. Atque ea de re accipio locum difficilem ac forte corruptum, supra in Testimoniis veterum ad *Recognitiones* relatum ex Chronico laudato: Οὗτος ὁ Νεβρώδ μετακίχσας ἀπὸ Αἰγύπτου εἰς Ἀσσυρίους, καὶ οἰκίσας εἰς Νινὼν πόλιν, ἣν ἔκτισεν Ἀσσοῦρ, καὶ κτίσας τὴν πόλιν, ἣτις ἦν Βαβυλωνίος, πρὸς τὸ δυομα τῆς πόλεως ἐκάλεσεν. Hoc est, nisi etiam nunc male interpretor: *Hic Nebrodus, cum ex Aegypto ad Assyrios demigrasset, et in urbe Nino quam Assur considerat habitavisset, atque civitatem aedificasset quae erat Babylonis, ad hoc civitatis nomen dedit: πρὸς τὸ loco πρὸς τοῦτο.* Ex nomine Babylonis regionis, fecit nomen Babylonis urbis. Propter tēn Nebrowd, opinor, quia in LXX γέγρας dicitur, hyle seu materia a Manichaeis vocabatur ἡ Nebrowd. In *Anathematismis Manichaeis* infra edendis: Ἀναθεματίζω τὸν ληρώδη Μάνεντος μύθον, ἐν ᾧ φησι μὴ ὁμοιον ἡμῖν διαπεπλάσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, τούτεστι τὸν Ἀδὰμ, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Σακλά τοῦ τῆς πορνείας ἄρχοντος, καὶ τῆς Νεβρώδ, ἣν εἶναι τὴν ἕλην φησί, γενέσθαι τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Ἐβαν καὶ τὸν μεθρηϊόμορφον κτισθῆναι, τὴν δὲ ἄψυγον, καὶ τὴν μὲν Ἐβαν ὑπὸ τῆς ἀρρενικῆς λεγομένης παρθένου μεταλαβεῖν ζωῆς, τὸν Ἀδὰμ δὲ ὑπὸ τῆς Ἐβας ἀπαλλαγῆναι τῆς θηριωδίας. Quo ex loco, quemadmodum et per Theodoritum *Hæret. fabul.* lib. I, cap. ult., necum velim corrigas anathema Euchologii Goariani, pag. 886: Ἀναθεματίζω καὶ ὅσα περ Ἰτεῦλης, καὶ Ἐκότος, καὶ ὁ καλούμενος Σακλακαίτης Νεβρώδ περὶ διαφόρων οὐρανῶν κατ' ἰδιαν μυθολογοῦσιν. Lego siquidem: Ὅσα περὶ τῆς ἕλης καὶ σκότους καὶ τοῦ καλουμένου Σακλά καὶ τῆς Νεβρώδ, περὶ διαφόρων, etc. Sed et τοῦ Νεβρώδ Theodoriti mutandum videtur in τῆς Νεβρώδ. Totus Euchologii tractatus, p. 885, 886, hunc ad modum a βιβλιογράφους codicum Regiorum 1026, 1027, concinnatus fuit. Ἀνάθεμα Μάνεντι ἦτοι Μανιχαίω, τῷ καὶ Κουδρῆω, καὶ τοῖς δόγμασι, etc., προεῖπον παρ' αὐτοῦ, etc., βιβλίοις, δ καὶ ἐκάλεσαν οὕτως etc., καὶ τὴν τῶν ἐπιστολῶν ὁμάδα, etc., τῶν γιγάντων πραγματείαν, etc. Ζαράδην καὶ Βοδδάν, etc. Ἀδδάν τὸν καὶ Ἀδείμαντον, etc., ἀνοστοῦ καὶ βεβήλου, etc. Ζαρουδάν, etc. Οὐαλεντίνον, etc., ἡ φῶσι τὰ κακά, etc., ὅσα περὶ τῆς ἕλης καὶ σκότους, καὶ τοῦ καλουμένου Σακλα, καὶ τῆς Νεβρώδ, καὶ περὶ διαφόρων οὐρανῶν, καὶ αἰώνων μυθολογοῦσιν, etc.

(26) *Et inde migravit ad Persas, eosque ignem colere docuit.* Victor Massiliensis III in *Genesis*: *Inque nefanda prior descendit crimina Nimroth, Impietatis apex, Cham serco e semine natus, Mole et mente gigas, Babyloniam regna gubernans; Persarum hic animos capiens, venator iniquus, A versis Domini sacris traduxit ad ignem.* Rufinum exscribit Isidorus in *Chronico* et in *Originibus*: item Ado ac monachus Altissiodorensis in *Chronica* suis. Πυρολατρεία Persarum, et pueris notissima est.
(27) *Exercitus instituti, armaeque.* Videantur Severus, lib. I, p. 27, edit. Lugduno-Batavae; Orosius, lib. I, cap. 4; Augustinus, *iv De civit. Dei*, 6; Isidorus Hispalensis in *Chronico*; Georgius Cedrenus, edit. Basil., p. 24, cum aliis. Qui omnes non multum dissident sententiis.
(28) *Templa constructa, et principes gentium tanquam dii adorati sunt.* Rufini verba in *Chronica* suis retulerunt Beda et Isidorus. In re autem ipsa, non magna est inter auctores controversia.
(29) *Posterius illius qui post diluvium maledictus est.* Hanc veterem traditionem firmant Eusebius, Epiphanius, Augustinus, Cassianus.
(30) *Vicesima generatione... defunctus est.* Vicesima generatione Aran ante patrem, primus, vel secundus a Lamecho, vel tertius post Lamechum et Phalegum, aut Lamechum et Arphaxadum, vel quintus si illis annumerentur Abel ex Scriptura, et filius Nemrodi ex Victore seu Victorino Massiliensi lib. III in *Genesis*, mortem aut naturalem oppetiit ob patris idololatriam, aut violentam, combustus vel a Chaldaeis, pietatis ergo, quod ignem nollet adorare, vel ab Abrahamo fratre nolente, propter impietatem, cum idola patris ex igne quem Abrahamus accenderat vellet eripere. *Genes. xi, 29.* Hebraei, Epiphanius, lib. I, tom. I, p. 8, Hieronymus in *Traditionibus Hebraicis* et in *Locis Hebraicis*, Eustathius in *Hexaemeron*, Procopius Gazæus ad *Gen.* cap. 11, Nicephorus CP. in *Chronographia*, Georgius Syncellus, Georgius Cedrenus, cum aliis; necnon auctor orationis, *Τίνι ὁμοιοῦται ὁ ἀνθρώπινος βίος*, quam Fredericus Morellus e codice Reg. 1010, typis mandavit tanquam Theophili Alexandrini. cum sit Christophori Alexandrini, quemadmodum edoctus sum ex Leonis Allatii notis ad Eustathium. De incesto, nihil memini me legere.
(31) *Cum arte esset astrologus.* Consentanea Berossus, Eupolemus, Artapanus, Philo. Josephus, Eusebius, Eustathius, Cæsarius, Ambrosius et alii perique.

plenus eum de his quæ sentire crepit, edocuit. Sed et quid generi ejus ac posteritati deberetur, ostendit, et non tam eis danda hæc loca, quam reddenda promisit.

XXXIII. Igitur Abraham cum rerum causas desideraret agnoscere, idque secum intenta mente perolveret, apparuit ei verus Propbeta, qui solus hominum corda et propositum novit, et omnia ei quæ desiderabat aperuit, Divinitatis scientiam docuit, mundi originem finemque pariter indicavit, animæ immortalitatem ac vivendi instituta quibus Deo placeretur, ostendit, resurrecturos quoque mortuos, ac iudicium futurum, bonorum remunerationem, malorum pœnas, justo cuncta moderando iudicio declaravit, omnibusque rite ac sufficienter edoctis ad sedes rursus invisibiles secessit. Verum cum adhuc Abraham in iguorantia versaretur, sicut tibi et antea jam diximus, nati sunt ei filii duo, quorum unus Ismael, alius Heliesdros (32) appellati sunt. Ex alio barbaræ gentes, ex alio Persarum populi descendunt. E quibus nonnulli Brachmanorum vitam et vicina instituta sectati sunt, alii apud Arabiam considerant, ex quorum posteris nonnulli etiam in Ægyptum dispersi sunt. Inde denique et Indorum quidam et Ægyptiorum circumcidi didicerunt ac purioris observantiæ esse quam cæteri, licet processu temporis quamplurimi eorum ad impietatem verterent argumentum et iudicium castitatis.

XXXIV. Verumtamen cum nos duos filios tempore, quo adhuc in ignorantia rerum vixerat, suscepisset. Dei agnitione percepta petit ab eo, quia erat justus, ut ex Sara quæ ei erat conjux legitima, cum esset sterilis, habere progeniem mereretur; et accepit, quem et Isaac nominavit, ex quo natus est Jacob, de Jacob autem duodecim patriarchæ, et ex ipsis duodecim septuaginta duo (33). Hi fame exorta in Ægyptum veniunt cum omni domo sua, et intra annos quadringentos (34) benedictione et promissione Dei multiplicati, affligebantur ab Ægyptiis. Cumque affigerentur, apparuit verus Propbeta Moysi⁶⁶, et Ægyptios quidem resistentes, ne Hebræorum populus exiret ab eis et rediret ad

⁶⁶ Exod. III. ³¹ I Cor. x.

A patriam terram, decem plagis cælestibus afflicti, populum vero Dei eduxit ex Ægypto. Sed qui superfluerant ex Ægyptiis, conspirati cum animositate regis sui, insecuti sunt Hebræos; quos cum reperissent super littus maris, et interimere omnes ac delere cogitarent, Moyses oratione ad Deum fusa mare in duas partes divisit, ita ut aqua dextera lævaque quasi gelu concreta teneretur, et populus quidem Dei transiret velut iter aridum, insequentes vero eos Ægyptii temere ingressi necarentur. Ubi enim ultimus ex Hebræorum populo ascendit, Ægyptiorum quoque ultimus descendit in mare, et continuo aquæ maris quæ ut gelu constructæ tenebantur, præcepto ejus qui constrinxerat relaxatæ, pœnas de impiorum populo recepta naturæ suæ libertate sumpserunt.

XXXV. Post hæc Moyses, Dei omnia providentis præcepto Hebræorum populum eduxit in desertum, et iter brevissimum, quod fert de Ægypto ad Judæam, relinquens, per longos eremi (35) plebem duxit anfractus, ut quadraginta annorum exercitiis mala quæ eis ex Ægyptiorum moribus usu longi temporis inoleverant, innovatione novitate consuetudinis aboleret. Interea venit ad montem Sina, et inde lex eis, vocibus et visionibus cælestibus traditur decem conscripta præceptis; quorum primum et maximum fuit, ut ipsum solum colerent Deum, nec ullam sibi aliam speciem vel formam statuerent ad colendum. Sed cum Moyses ascendisset ad montem, ibique diebus quadraginta moraretur, populus qui decem plagis percussam viderat Ægyptum, et disruptum mare ac pedibus digressum, manna quoque sibi pro pane coeli datum et ex sequenti petra poculum ministratum⁶⁶ (quæ species cibi (36) per virtutem Dei, in quem quisque desiderasset, verteretur saporem), cumque sub plaga cæli ardentiore positi essent, ne æstibus coquerentur, nube obumbrabantur in die, nocte vero columna ignis illuminabantur, ne ad eremi vastitatem horror quoque accederet tenebrarum: cum, inquam, moraretur Moyses, ipsi secundum speciem Apidis, quam coli in Ægypto viderant, aureum caput vituli facientes adoraverunt (37), et

COTELERII NOTÆ.

(32) *Heliesaros*. Exemplar Candelarianum, *Eliesdros*. Carmeliticum, *Helimesdros*. Petiti, *Heliesdros*. Puto esse idem nomen ac *Ἐλιέζερος*, *Eliezerus*, Damascus Eliezer, Genes. xv, 2, per quem locum evertitur fabula hæc, a pseudo-Clemente ex apocrypho vetustiori, ut videtur, desumpta. Lege lib. II, cap. 1; *Clementina* homil. 2, n. 1, et *Epitomes* cap. 20.

(33) *Septuaginta duo*. Numerus iste non constat. Constaret 62, quia 62, cum duodecim patriarchis et Jacobo, faciunt 75, quot ponuntur a LXX. Genes. xlvi, 27, et Exod. 1, 5, indeque Act. vii, 14.

(34) *Intra annos quadringentos*. Geneseos xv, 13, ubi consulendus interpretes.

(35) *Per longos eremi*, etc. Ita lego in sermone S. Galli confessoris, cap. 5: *Omnes igitur sequen-*

tes vestigia comitantium, extremo suorum barathrum ingresso (non ingressi), novissimoque plebis Dei ad naturale littus transgresso, ita sunt montibus aquarum involuti, ut nullus remaneret qui factum domi residentibus referre potuisset. Et cap. 6: Sic eos per desertum quadraginta annos ad terram promissionis circumduxit, donec desuescerent idololatricam de qua erant educti, et quam ubicunque venirent erant inventuri.

(36) *Quæ species cibi*, etc. Respicit ad locum libri Sapientiæ, cap. xvi, vers. 20, 21.

(37) *Ipsi secundum speciem Apidis... adoraverunt*. Scribit tamen hunc in modum Joannes Damascenus, III, contra *Iconomachos*: Οὐ γὰρ ἐποίησαν Διδε εἰδωλον, ἢ τοῦδε, ἢ τοῦδε, ἀλλ' ὡς ἐτύχεν ἔδωκαν τὸν χρυσὸν ἐπὶ τὸ ποιῆσαι εἰδωλον ὅπερ ἂν τύχη, καὶ

post tot ac tanta quæ viderant mirabilia, veteris A consuetudinis sordes elimare a se atque abstergere nequiverunt. Et ob hoc brevis spatii iter quod ex Ægypto ducit ad Judæam relinquens, immenso cremi ambitu egit eos Moyses, si forte possit, ut superius memoravimus, vetustæ consuetudinis mala novellæ institutionis permutatione discutere.

XXXVI. Cum interim fidelis et prudens dispensator Moyses pervidens, populo ex Ægyptiorum consortio altius inolevisse vitium idolis immolandi, nec posse de eis radicem mali hujus excidi, immolare quidem eis concessit, sed Deo soli hoc fieri permisit, ut mediam quodammodo partem vitii altius inoliti reseccaret; aliam vero mediam, per alium et ad aliud tempus reservaret emendandam, per illum scilicet, de quo ipse dixit: *Prophetam vobis suscitabit* (38) *Dominus Deus vester sicut me, ipsum audite secundum omnia quæ dixerit vobis. Quicumque enim non audierit prophetam illum, exterminabitur anima ejus de populo suo* ³⁹.

XXXVII. Ad hæc autem etiam locum statuit, in quo solo liceret eis immolare Deo ⁴⁰. Hoc autem totum eo prospectu gerebatur, ut cum tempus opportunum venisset et didicissent per prophetam, quia Deus misericordiam vult et non sacrificium ⁴¹, viderent eum qui eos doceret locum Dei electum esse sapientiam ejus, in quo conveniret offerri hostias Deo, hunc autem locum, qui ad tempus videbatur electus, incursionibus hostium et excidiis sæpe vexatum, et ad ultimum quoque audirent penitus excidendum ⁴². In cujus rei fidem etiam ante adventum veri prophetæ, qui esset hostias cum loco pariter repudiaturus, sæpe ab hostibus populatus est et igne incensus; atque in captivitate populus abductus in exteris nationes, et exinde cum ad misericordiam Dei confugeret revocatus est, ut per hæc doceretur, quia sacrificia offerens expellitur et in manus hostium traditur, misericordiam vero faciens et justitiam, sine sacrificiis de captivitate liberatur et in terram patriam restituitur. Sed hoc intelligere paucos admodum accidit. Plures enim etiamsi sentire hæc et advertere poterant, vulgi tamen irrationali opinione tenebantur. Paucorum namque est recta cum libertate D sententia.

XXXVIII. Igitur Moyses ⁴³, his administratis, Ausen quemdam nomine præponens populo, qui eos revocaret ad patriam terram, ipse ad montem quemdam præcepto Dei viventis ascendens, illic defunctus est; cujus tamen talis fuit mors, ut usque in hodiernum diem sepulcrum ejus nullus invenerit. Ut ergo populus patriam contigit solum, per providentiam Dei primo statim ingressu iniquarum gentium habitatores fugantur, et ipsi hæreditatem paternam iudice sorte suscipiunt. Tum deinde per aliquantum temporis iudicibus, non regibus gubernati, statu tranquilliora durarunt ⁴⁴. Ubi vero tyrannos sibi magis quævivere quam reges, tunc etiam in loco, qui eis orationis causa fuerat prædestinatus, templum pro ambitione regia construxere, et sic per ordinem regibus implis sibi invicem succedentibus, ad majores impietates etiam populus declinavit.

XXXIX. Ut autem tempus adesse cœpit, quo id quod deesse Moysis institutis diximus impleretur, et propheta quem præcinerat appareret, qui eos primo per misericordiam Dei moneret cessare a sacrificiis, et ne forte putarent cessantibus hostiis remissionem sibi non fieri peccatorum, baptisma eis per æquam statuit, in quo ab omnibus peccatis invocato ejus nomine solverentur, et de reliquo perfectam vitam sequentes in immortalitate durarent, non pecudum sanguine sed sapientiæ Dei purificatione purgati. Denique etiam hoc ponitur evidens magni mysterii hujus indicium (39), ut omnis qui credens prophetæ huic, qui a Moysæ prædictus est, baptizatur in nomine ipsius, ab excidio belli quod incredulæ genti imminet ac loco ipsi, servetur illæsus, non credentes vero extorres loco et regno flant, ut vel inviti intelligant et obediant voluntati Dei.

XL. His igitur ita præordinatis, adest qui expectabatur, indicia sui quibus fieret manifestus, signa et prodigia deferens. Sed ne sic quidem populus credidit, qui ad hæc credenda tot sæculis eruditus est; et non solum non credidit, sed addidit infidelitati blasphemiam, voracem hominem et ventri servientem ⁴⁵, ac dæmone agi eum, qui ob salutem suam venerat, dicens. In tantum nequitia malorum ministeriis valet, quod nisi Sapientia Dei adfuisset his qui diligunt veritatem,

³⁸ Deut. xviii, 15; Act. iii, 22, 23. ³⁹ Deut. xii, 14; II Paral. vii, 12. ⁴⁰ Matth. ix, 13; xii, 7. ⁴¹ Matth. xxiv, 2; Luc. xix, 44. ⁴² Deut. xxxi, xxxii, xxxiv. ⁴³ I Reg. viii. ⁴⁴ Matth. ix; Joan. vii.

COTELERII NOTÆ.

ἀνθρώπων ἐκτίπωμα βουράνου. Id est: *Non enim fecerunt Jovis, aut hujus illiusve simulacrum, sed absque certo consilio aurum dederunt ut fieret idolum quodcumque sors obtulisset; atque ita exiit bovini capiti effigies.*

(38) *Prophetam vobis suscitabit, etc.* Recte membranzæ Regiæ et P. Petiti, quas præ oculis habeo: *Deus vester sicut me: ipsum audite secundum omnia, etc.* In *Chronico* Raderiano seu Alexandrino, p. 180: Προφήτην ὑμῶν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὡς ἐμέ. Αὐτοῦ ἀκούσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν

εἴπῃ πρὸς ὑμᾶς. Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχή, ἥτις οὐκ ἀκούει τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. Versiones etiam Syriaca et Arabica agnoscunt, de populo suo.

(39) *Hoc ponitur evidens magni mysterii hujus indicium, etc.* Si cui ista sunt obscura, legat Eusebium, *Hist.* lib. iii, cap. 5; Epiphanium, *Hæresi* 29, num. 7; hæc. 30, num. 2; *Lib. de mens. et pond.*, cap. 15; Theodoritum ad *Zachariæ* xiv, 2; Nicophorum, Cedrenum, Frecculfum, etc. Ab iis lucem petat.

omnes pene simul impius error involveret. Nos ergo primos elegit duodecim sibi credentes, quos apostolos nominavit **, postmodum alios septuaginta duos (40) probatissimos discipulos **, ut vel hoc modo recognita imagine Moysis crederet multitudo **, quia hic est, quem prædixit Moyses venturum prophetam **.

XXI. Sed fortassis dicat aliquis, quia imitari numerum cuicumque possibile est; et quid de signis et virtutibus dicet, quæ iste faciebat? Etenim Moyses virtutes et sanitates fecerat in Ægypto. Is quoque, quem ipse prædixit sicut se ipsum surrecturum prophetam, cum omnem languorem et omnem infirmitatem curaret in plebe, virtutes faceret innumeras, vitam evangelizaret æternam, ab impiis actus est in crucem; quod tamen factum virtute ejus conversum est in bonum. Denique cum pateretur, omnis ei compassus est mundus; nam et sol obscuratus est, montesque disrupti, et sepulcra patefacta sunt, velum templi scissum est **, velut lamentans excidium loco imminens. Et tamen cum omnis mundus commotus sit, ipsi etiam nunc ad inquisitionem tantarum rerum nullatenus commoventur.

XXII. Verum quoniam necessarium erat ut in locum eorum qui increduli permanebant, vocarentur gentes, ut repleretur ille numerus qui demonstratus fuerat Abrahamæ **, mittitur in universum mundum salutaris regni Dei prædicatio. Perturbantur ob hoc mundani spiritus, qui libertatem quærentibus semper obsistunt, et ad destruendam Dei ædificationem errorum machinas quærent, quibus hi, qui ad salutis et libertatis gloriam tendunt, obsistentes et agones adversum eos non minimos desudantes, fortiores effecti, ad salutis coronam veniant non sine palma victoriæ. Interim cum passus esset, et ab hora sexta usque ad nonam mundum tenebræ pressissent **, sole reddito ac rebus in ordinem restitutis, etiam homines nequam ad se atque ad mores suos metu cessante regressi sunt. Nam quidam eorum cum omni custodia servantes

locum, quem non potuere resurgentem tenere, magum dicebant; alii fluxerunt furatum **.

XLIII. Verumtamen veritas ubique vincebat. Ad indicium enim, quod hæc divina virtute agerentur, nos qui fueramus paucissimi, processu dierum, astipulante Deo, multo plures quam illi efficiebamur, ita ut aliquando pertimescerent sacerdotes, ne forte per Dei providentiam ad confusionem ipsorum, in fidem nostram universus populus conveniret; frequenter mittentes ad nos rogabant, ut eis de Jesu dissereremus, si ipse esset propheta quem Moyses prædixit, qui est Christus æternus **. De hoc enim solo nobis qui credidimus in Jesum, adversum non credentes Judæos videtur esse differentia. Verum cum frequenter super hoc rogerent, nos autem opportunum tempus requiremus, septimana jam una ex passione Domini complebatur annorum, ecclesia Domini in Hierusalem constituta copiosissime multiplicata crescebat per Jacobum, qui a Domino ordinatus est in ea episcopus, rectissimis dispensationibus gubernata.

XLIV. Cum autem nos duodecim apostoli ad diem Paschæ cum ingenti multitudine convenissemus, ingressi ecclesiam fratrum unusquisque nostrum, Jacobo interrogante quæ a nobis per loca singula gesta sint, audiente populo breviter exponimus. In quibus Caiphas pontifex, missis ad nos sacerdotibus, rogat venire ad se, ut aut ratione doceamus eum, quia Jesus æternus est Christus, aut ipse nos doceat, quia non est, quo in utramlibet fidem universus populus conveniret; et hoc facere nos frequenter exorat. Nos vero sæpe distulimus, tempus semper opportunius requirentes. Et ego Clemens respondi ad hoc: Puto quod et hoc ipsum quod quæritur, utrum ipse sit Christus, multum prosit ad fidei rationem (41), alioqui nunquam pontifex pro hoc tam frequenter rogaret, ut de Christo vel disceret, vel doceret. Et Petrus: Recte respondisti, o Clemens. Sicut enim sine oculis cernere nemo potest, nec sine auribus capere auditum, vel absque naribus odoratum, neque sine

** Matth. x. ** Luc. x. ** Num. xi, 16. ** Deut. xviii, 15. ** Matth. xxvii, 45, 51, 52. ** Gen. xv; Act. xiii. ** Matth. xxvii, 45. ** Matth. xxviii, 13. ** Joan. xii, 34.

COTELERII NOTÆ.

(40) *Septuag. duos.* Varia lectio Luc. x, 1, 17, apud Græcos et Latinos, ἑβδομήκοντα et ἑβδομήκοντα δύο, lxx et lxxii. Verum quoniam, inquit Origenes hom. 27, in Números, non solum illos duodecim elegit Dominus et Salvator noster, sed et alios septuaginta duos; idcirco non solum duodecim fontes, sed et septuaginta duæ arbores scribuntur esse palmarum. Et homil. 7 in Exodum: Ibi etiam arbores reperientur lxx palmarum. Non enim soli xii apostoli fidem Christi prædicaverunt, sed et alii lxx missi ad prædicandum verbum Dei referuntur, per quos palmas victoriæ Christi mundus agnosceret. Sic apud S. Augustinum, tom. III. Auctor *Operis de mirabilibus sacræ Scripturæ*, lib. 1, cap. 9, confert cum lxxii discipulis linguas lxxii ortas a lxxii viris ad ædificationem turris Babylonice congregatis, et lxxii seniores per Moysen electos: cum a Tertulliano, iv *adversus Mar-*

cionem, 24; Eusebio, *Demonstr. evangel.*, lib. III, cap. 2; Eusebio ac Theophane in *Catena Græcorum Patrum ad Lucam*; Gregorio Nysseno, *De Vita Moysis*, p. 213; Hieronymo, epist. 127, num. 6, aliisque recentioribus, in figuram lxx discipulorum ponantur lxx seniores Israelitici, lxx palmæ ad Etiam, et lxx nationes a lxx posteris Noe ducentes originem. Porro numerus lxxii per numerum lxx exprimi potest, ut dictum fuit ad *Hermæ* 1, 3, non autem lxx per lxxii.

(41) *Fidei rationem.* Codicum Sorbonici, Thuani et Candelariani, est πιστολογίαι, a verbo πιστολογεῖν et πιστολογεῖσθαι, quo utuntur Ignatii interpolator *Epist. ad Ephesios*, n. 18, Auctor *Constitutionum apostol.*, lib. v, cap. 6, et Cyrillus Hierosolymitanus, tum in fine præfationis ad *Catechesas*, tum in principio catechesis 14.

lingua gustum sumere, aut absque manibus aliquid contractare: ita impossibile est, absque vero Propheta quæ Deo placeant noscere. Et ego respondi: Quod ipse sit verus propheta Christus, te docente, jam didici; sed quid sit hoc ipsum, Christus, aut cur ita appelletur, velim discere, uti ne vaga mihi sit et incerta rei tantæ notitia.

XLV. Tunc Petrus docere me hoc modo cœpit: Deus cum fecisset mundum, tanquam universitatis Dominus singulis quibusque creaturis principes statuit (42), ipsis quoque arboribus, montibusque ac fontibus, et fluminibus, et universis, ut diximus, quæ fecerat. Multum enim est ire per singula. Statuit ergo angelis angelum principem, et spiritibus spiritum, sideribus sidus, dæmonibus dæmonem, avibus avem, bestiis bestiam, serpentem serpentibus, piscem piscibus, hominibus hominem, qui est Christus Jesus. Christus autem dicitur eximio quodam religionis ritu; nam sicut regum sunt quædam communia nomina, ita ut apud Persas Arsaces, apud Romanos Cæsar, apud Ægyptios Pharao, ita apud Judæos Christus communis nomine rex appellatur. Causa autem hujus appellationis hæc est: quoniam quidem cum esset Filius Dei et initium omnium, homo factus est, hunc primum Pater oleo perunxit, quod ex ligno vitæ fuerat sumptum (43). Ex illo ergo unguento Christus appellatur. Inde denique etiam ipse secundum prædestinationem Patris, pios quosque, cum ad regnum ejus pervenerint, velut qui asperam superaverint viam, pro laborum refectione simili oleo perunget, ut et ipsorum lux luceat, et

A Spiritu sancto repleti immortalitate donentur. Virgulti vero hujus, ex quo sumptum est istud unguentum, universam naturam tibi sufficienter exposuisse me memini.

XLVI. Sed et nunc per brevissimam speciem de omnibus te in memoriam revocabo. In præsentī vita primus pontifex Aaron chrisomatis compositione perunctus **, quod ad imaginem illius de quo supra diximus spiritalis unguenti factum est, princeps populi fuit, et tanquam rex primitias et tributum per capita accepit a populo, et judicandi plebem sorte suscepta de mundis immundisque judicabat. Sed et si quis alius ex ipso unguento perunctus est, tanquam virtute inde concepta, jam ipse rex, aut propheta stebat, aut pontifex. Quod si temporalis hæc gratia ab hominibus composita tantum potuit, intellige jam tu, quantum sit illud unguentum, quod a Deo de virgulto vitæ prolatum est, cum hoc quod ab hominibus factum est, tam eximias inter homines conferat dignitates. Quid enim in præsentī sæculo propheta gloriosius, pontifice clarius, rege sublimius?

XLVII. Et ego ad hæc respondi: Memini, Petre, dixisse te de primo homine, quia propheta fuit; quod autem unctus fuerit, non dixisti. Si ergo sine unguento propheta nullus est, quo modo primus homo, cum non esset unctus, fuit propheta? Tum subridens Petrus: Si primus, inquit, homo prophetavit, certum est quod et unctus sis. Licet enim unctionem illius siluerit ille, qui legem in paginis condidit, nobis tamen intelligenda hæc evidenter reliquit. Sicut enim, si unctum

** Exod. xxix; Lev. viii

COTELERII NOTÆ.

(42) Singulis quibusque creaturis principes statuit, etc. Fabulæ, λόγοι. Cave gerras Ebioniticas.

(43) Oleo perunxit, quod ex ligno vitæ fuerat sumptum, etc. Huc valde pertinent duo loci insinuat in nugis. Alter Origenis tomo vi, contra Celsum, p. 302, ex Celso: Ἐξῆς δὲ τοῖς περὶ τοῦ διαγράμματος, μηδ' ἐκ παρακουσμάτων περὶ τῆς καλουμένης παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς σφραγίδος, ταυτὴν τινα ἐκτίθεται ἀλλόκοτα καὶ ἀμοιβαίας φωνάς, ὡς τοῦ μὲν τὴν σφραγίδα περιτιθέντος καλουμένου πατρὸς, τοῦ δὲ σφραγιζομένου λεγομένου νέου καὶ υἱοῦ, καὶ ἀποκρινομένου, « Κέχρισμα: χρισματι λευκῷ ἐκ ξύλου ζωῆς. » Ὅπερ οὐδ' ἐν τοῖς ἀπὸ τῶν αἰρέσεων ἠκούσαμεν γίνεσθαι, etc. Alter apocryphi libri qui Nicodemus nomen gerit: Cum autem hæc audisset protoplastus Adam pater, quia in Jordane baptizatus est Jesus, exclamavit ad filium suum Seth: Enarra filiis tuis patriarchis et prophetis omnia quæcumque audisti a Michaele archangelo, quando te transmisi ad portas paradisi, ut deprecareris Deum, et ungeres caput meum cum essem infirmus. Tunc Seth appropinquans sanctis patriarchis et prophetis, dixit: Ego Seth cum essem orans Dominum ad portas paradisi, ecce angelus Domini Michael apparuit mihi dicens: Ego missus sum ad te a Domino, ego sum constitutus super corpus humanum. Tibi dico, Seth, noli in lacrymis Deum orare et deprecari propter oleum misericordiæ ligni, ut perungas patrem tuum Adam pro dolore capitis ejus, quia nullo modo poteris ex eo accipere, nisi in novissimis diebus et

temporibus, nisi quando completi fuerint quinque millia et quingenti anni: tunc veniet super terram amantissimus Dei Filius Christus resuscitare corpus humanum Adæ, et conresuscitare corpora mortuorum: et ipse veniens in Jordania aqua baptizabitur. Et cum egressus fuerit de aqua Jordanis, tunc de oleo misericordiæ suæ unget ex eo omnes credentes in se, et erit oleum misericordiæ suæ in generatione eorum qui nascituri sunt ex aqua et Spiritu sancto in vitam æternam. Tunc descendens in terras amantissimus Dei Filius Christus Jesus, introducet patrem nostrum Adam in paradisi ad arborem misericordiæ. Catholice Theodorus Abucara, opusculo 33: A. Διατί λέγεται Χριστός ὁ Χριστός; B. Ὅτι ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ. A. Τίς οὖν ὁ χρισθεὶς; ὁ Θεὸς Λόγος, ἢ ὁ ἄνθρωπος; B. Μὴ γένοιτο λέγειν ἡμᾶς, ὅτι Θεὸς Λόγος ἐχρίσθη, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος. A. Ἄνθρωπος οὖν ἐστὶν ὁ Χριστός. Εἰ γὰρ ὁ χρισθεὶς αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, ἄνθρωπος δὲ ὁ χρισθεὶς, καὶ ἕτερος δὲ ἐστὶν ὁ Θεὸς Λόγος παρὰ τὸν ἄνθρωπον καθ' ἑμᾶς· ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἐστὶν ἀναμύρος ὁ Χριστός. Τί οὖν ἑαυτοῦς καὶ ἄλλους ἀπατώντες λέγετε, ὅτι ὁ Χριστός Θεὸς ἐστὶ καὶ ἄνθρωπος; Atque hæc desiderantur in Græcis editionis Gretserianæ, addique debent e chartis codicum Regiorum 2180, 572, in quibus (id quoque dicere liceat) paulo ante laudata verba scriptum habetur, σὺν μοι οὖν, ὁ Χριστός, etc. non ut in lib. impr. σὺν μοι, ὁ οὖν Χριστός.

eum dixisset, non dubitaretur et prophetam eum fuisse, etiamsi scriptum non esset in lege: ita cum certum sit eum prophetam fuisse, similiter certum est et quod unctus sit, quia sine unguento prophetare non poterat. Verum hoc magis dicere te oportuit, si chrisma arte myropolica compositum est ab Aaron, quomodo primus homo perungi potuit unguento ante, compositionis artibus nondum repertis? Et ego respondi: Non me traducas, Petre; non enim de unguento composito et temporali oleo loquor, sed de illo simplici et æterno, quod a Deo factum esse didicisti, ad cuius similitudinem istud compositum esse ab hominibus dicis.

XLVIII. Et Petrus ad hæc, ut videbatur, indignans: Quid putas, Clemens, quia omnes omnia ante tempus scire possumus? Sed nunc uti ne a proposito sermone recedamus, alias tibi cum profectus tuus manifestus fuerit, de his apertius exponemus. Tunc autem unguento composito perunctus pontifex vel propheta, Dei altare succendens in omni mundo clarus habebatur. Sed post Aaron qui pontifex fuit, alius ex aquis assumitur, non Moysen dico, sed illum qui in aquis baptismi Filius a Deo appellatus est⁹⁹. Jesus namque est, qui ignem illum quem accendebat pontifex pro peccatis, restinxit per baptismi gratiam; ex quo enim hic apparuit, cessavit chrisma, per quod pontificatus præbebatur, vel prophetia, vel regnum.

XLIX. Hunc igitur adfuturum prædixit Moyses, qui legem Dei hominibus tradidit; sed et alius ante ipsum, sicut tibi et ante jam tradidi. Ipse ergo iudicavit eum venturum primo quidem adventu humilem, secundo vero gloriosum. Et primus quidem jam impletus est, cum venit et docuit, et iudex omnium iudicatus est, ac peremptus. Secundo vero adventu iudicaturus adveniet, et impios quidem condemnabit, piis vero in consortium regni societatemque suscipiet. Fides vero secundi adventus constat ex primo. Prophetæ enim de primo locuti sunt, et præcipue Jacob et Moyses, nonnulli tamen etiam de secundo. Sed magnificentia prophetiæ in hoc maxime comprobatur, quod nihil secundum consequentiam rerum de futuris dixerunt; alioqui æstimasse potius sapientes veri, quod rerum consequentia dictaverat, viderentur.

L. Quod autem dico, tale est: Christum suscipi a Judæis ad quos venerat, et credi ei, qui expectabatur ad salutem populi secundum traditiones patrum, consequens erat, gentes vero alienas ab eo fore, quibus neque promissum quidquam de eo neque annuntiatum fuerat, imo quibus ne nomine quidem ipso aliquando innotuerat. Et tamen prophetæ, contra ordinem et consequentiam rerum dixere cum expectationem gentium¹⁰⁰, et non Judæorum futurum. Ita denique et gestum est. Cum enim venisset, ab his qui cum expectare videbantur ex traditione majorum, omnino agnitus non est;

A hi vero qui nihil de ipso penitus audierant, et venisse credunt, et venturum sperant. Et ita in omnibus prophetia fidelis apparuit, quæ dixit ipsum esse expectationem gentium. Erraverunt ergo Judæi de primo Domini adventu; et inter nos atque ipsos de hoc est solo dissidium. Nam quod venturus sit Christus, norunt etiam ipsi et expectant; quod autem jam venerit in humilitate hic qui dicitur Jesus, ignorant. Et in hoc maxime ejus confirmatur adventus, quod ei non omnes credunt.

LI. Hunc ergo Deus destinavit in fine mundi, quia impossibile erat mortalium mala purgari per alium, integra duntaxat permanente humani generis creatura, hoc est salva arbitrii libertate. Hoc igitur statu incolumi reservato, invitare venit ad regnum justos quosque et eos qui placere studuerunt ei, quibus bona ineffabilia præparavit et Hierusalem civitatem cælestem, quæ super splendorem solis fulgebit in habitatione sanctorum. Injustos vero et impios, et qui pro nihilo habuerunt Deum, commissamque sibi vitam diversa ad flagitia contulerunt, ac tempus operis justis, exercitium fecere malitiæ, competentibus ipsisque dignis ultionibus tradet. Cætera vero quæ ibi gerentur proferri et eloqui, neque angelis neque hominibus fas est; sed hoc tantum scire nos sufficit, quod bonis æternam bonorum possessionem conferet Deus.

LII. His ab eo dictis ego respondi: Si Christi regno fruentur hi, quos justos invenerit ejus adventus, ergo qui ante adventum ejus defuncti sunt, regno penitus carebunt? Tum Petrus: Cogis me, inquit, o Clemens, aliqua de ineffabilibus publicare. Verumtamen quoadusque proferri licet, facere non pigebit. Christus, qui ab initio et semper erat, per singulas quasque generationes piis, latenter licet, semper tamen aderat, his præcipue, a quibus exspectabatur, quibusque frequenter apparuit. Sed non erat tempus, ut tunc resolutis corporibus fieret resurrectio; sed hæc magis remuneratio videbatur a Deo, ut qui inveniretur justus, diutius permaneret in corpore, aut certe, sicut de quodam justo evidenter refertur in litteris legis¹, quod transtulerit eum Deus. Simili exemplo etiam cum cæteris gestum est qui ejus voluntati placerent, ut ad paradysum translati serventur ad regnum, eorum vero qui non ad integrum potuere explere normam justitiæ, sed aliquas in sua carne malitiæ reliquias habuere, corpora quidem resolverentur, animæ vero servarentur in bonis lætisque regionibus, ut in resurrectione mortuorum, cum sua receperint, ipsa jam resolutione purgati, pro his quæ bene gesserant, æterna hæreditate potiantur. Et ideo beati sunt omnes qui regnum Christi fuerint adepti, quia non solum inferni pœnas effugient, sed et incorruptibiles permanebunt, et primi Deum Patrem videbunt, atque inter primos apud Deum honoris ordinem consequentur.

LIII. Propter quod non minima de Christo qua-

⁹⁹ Matth. iii, 17. ¹⁰⁰ Gen. xlix, 10. ¹ Gen. v, 24.

suo habetur, et infideles quique ex Judæis immensa A
adversum nos insaniam commoventur, verentes ne
forte ipse sit, in quem peccaverunt; et eo magis
metus increascit, quod sciunt, statim ut eum cruci
affixere, universum ei compassum esse mundum,
corpusque ejus diligenti a se custodia conservatum
nusquam comparuisse, atque ad fidem nominis
ejus innumeras multitudines convenire. Unde et
compulsi sunt una cum pontifice Caipha, sæpius
mittere ad nos, ut de nominis ejus veritate quæ-
reretur. Cumque crebro deposcerent ut de Jesu
aut discerent aut docerent, si ipse esset Christus,
visum nobis est ascendere ad templum, et coram
omni populo protestari de eo, simul et arguere
Judæos de multis, quæ ab eis absurde gerebantur. B
In multas etenim jam partes populus scindebatur,
initio sumpto a Joanne Baptista.

LIV. Cum enim jam immineret ortus Christi ad
sacrificia quidem reprimenda, baptismi vero gra-
tiam largiendam, inimicus ex his quæ prædicta
fuerant adesse tempus intelligens, diversa schi-
mata operabatur in populo (44), ut si forte prius
peccatum potuisset aboleri, secunda corrigi culpa
non posset. Erat ergo primum schisma eorum qui
dicebantur Sadducæi, initio Joannis jam pene
temporibus sumpto. Hique ut cæteris justiores (45),
segregare se cœpere a populi cœtu, et mortuorum
resurrectionem negare idque argumento infide-
litas asserere, dicentes non esse dignum ut
quasi sub mercede proposita colatur Deus. Auctor
vero sententiæ hujus primus Dositheus, secundus C
Simon fuit. Aliud Samaræum schisma est; ipsi enim
resurrectionem mortuorum negantes asserunt, non
in Hierosolymis, sed in monte Garizin adorandum
esse Deum. Qui tamen unum verum prophetam ex
Moysis vaticinationibus recte expectantes, pravi-
tate Dosithei impediti sunt, ne hunc quem expecta-
bant, crederent esse Jesum. Scribæ quoque et
Pharisæi in aliud schisma deducuntur. Sed hi bapti-
zati a Joanne, et velut clavem regni cælorum ver-
bum veritatis tenentes ex Moysis traditione susce-
ptum, occultarunt auribus populi. Sed et ex dis-

cipulis Joannis (46), qui videbantur esse magni,
segregarunt se a populo et magistrum suum veluti
Christum prædicarunt. Hæc autem omnia præpa-
rata sunt schismata, ut et fides Christi per hæc im-
pediretur, et baptisma.

LV. Verumtamen, ut dicere cœperamus, cum
frequenter nos pontifex per sacerdotes rogasset,
ut de Jesu sermo nobis haberetur ad alterutrum,
ubi opportunum visum est et omni Ecclesiæ pla-
cuit, ascendimus ad templum, et stantes in gradi-
bus una cum fidelibus fratribus nostris, facto popu-
li summo silentio, prior pontifex cœpit adhortari
populum, ut patienter et cum quiete audiant, simul-
que eorum quæ dicenda sunt testes et iudices flant.
Tum deinde multis laudibus efferens sacrificiorum
ritum, qui ad remissionem peccatorum humano
generi divinitus esset indultus, causabatur Jesu
nostri baptisma velut contra hæc nuper inductum.
Sed propositionibus ejus occurrans Matthæus, evi-
denter ostendit quod si quis Jesu baptisma non
fuerit consecutus, is non solum cælorum regno
fraudabitur, verum et in resurrectione mortuorum
non absque periculo erit, etiamsi bonæ vitæ et
rectæ mentis prærogativa muniatur. Hæc et his si-
milis prosecutus siluit Matthæus.

LVI. Sed Sadducæorum pars, quæ negat esse
resurrectionem mortuorum, indignata est, ita ut
quidam ex ipsis de medio populi exclamaret,
dicens multum errare eos qui putent mortuos ali-
quando resurgere. Contra hunc Andreas meus fra-
ter respondens, docuit errorem non esse, sed cer-
tissimam fidem, quod mortui resurgant, secundum
ea quæ docuit is, quem Moyses prædixit venturum
prophetam; aut si non videretur eis ipse esse quem
prædixit Moyses, de hoc, inquit, primo requiratur,
ut cum evidenter ipse fuerit probatus, nihil de
reliquo super his quæ docuit ambigatur. Hæc
autem et his similia plura protestatus siluit Andreas.

LVII. Samaræus vero quidam, contraria populo
et Deo loquens, et neque mortuos asserens resur-
recturos, neque eum qui est in Hierusalem cultum
Dei tenendum, sed montem Garizin venerandum,

* Matth. xxii, 23. * Luc. xi, 52.

COTELERII NOTÆ.

(44) *Diversa schismata operabatur in populo.* Pro-
fero in re vulgata aliquid non omni ex parte vul-
gatum; formulam Græcæ renuntiandi Judaicæ
religionis, Hebræorumque ritibus et sectis; ampli-
orem illa quæ habetur *Euchologii* p. 344. Eam com-
plectitur codex Regius 1818. — Exstat vero infra in
Append. Monum. his Recognit. libris subjecta,
num. 2.

(45) *Ut cæteris justiores.* Allusio ad nomen Hieronymus, sub finem libri III *Commentariorum in Matthæum*: Sadducæi autem qui interpretantur *justi*, et ipsi vindicabant sibi quod non erant. Theophylactus ad *Matth.* III, 7, *De Sadducæis*: Ἐπισημειώθη δὲ, δίκαιοι. Σεδὲξ γὰρ ἡ δικαιοσύνη. Δικαίους γὰρ ταυτοῦς ὀνόμαζον. Ἡ ἀπὸ ἀπειράργου Σαδὼκ ὀνομάζονται. Unde, ac ex similibus Epipha-

nii, corrigere debemus Suldam: Σαδδουκαίος ἀπὸ τῶπου. Scripserat, ἀπὸ τῶπου, a moribus. Remotior est emendatio Drusii, III *De sectis Judæorum* 4, ἀπὸ Δοσιθέου.

(46) *Ex discipulis Joannis; etc.* Vigilius Tapscensis lib. 1 *contra Arium, Sabellium et Photinum* cap. 20: *Et quia multi dogmatum novorum auctores exstiterant, doctrinæ obviantes apostolicæ, omnesque sectatores suos discipulos nominabant, nec erat ulla nominis discretio inter veros falsoque discipulos, sive qui Christi, sive qui Dosithei, sive Theodæ, sive Judæ cujusdam, sive etiam Joannis sectatores, qui se quasi Christo (ita membranæ Regiæ n. 558, et editio Cassandri) credere fatebantur; noluerunt ut uno discipulorum nomine censerentur.*

addidit contra nos etiam hæc, quod Jesus noster non esset ipse, quem Moyses prophetam venturum esse prædixerit. Adversum hunc et alium qui cum ipso hæc eadem prosequeretur Zebedæi filii Jacobus et Joannes vehementer obnisi sunt, et quamvis haberent mandatum, ne ingrederentur civitates eorum neque verbum eis prædicationis inferrent ^b, tamen ne sermo eorum, si confutatus non esset, aliorum læderet fidem, ita prudenter et fortiter responderunt, ut perpetuum eis silentium darent. Nam Jacobus de resurrectione mortuorum cum totius populi favore peroravit, Joannes vero ostendit, quia si cessarent ab errore montis Garizim, consequenter agnoscerent ipsum esse Jesum, qui secundum prophetiam Moysis expectabatur esse venturus, quoniam quidem signa et prodigia, ut fecit Moyses, ita fecit etiam Jesus, et dubium non est quin similitudo signorum ipsum esse testetur, quem sicut se dixit esse venturum. Hæc et alia plura his similia protestati siluere.

LVIII. Et ecce quidam de Scribis de medio populi exclamans ait: Jesus vester signa et prodigia quæ fecit, ut magus non ut propheta fecit. Huic Philippus vehementer occurrit ostendens, quia hac ratione accusaret etiam Moysen. Cum enim Moyses signa et prodigia fecerit in Ægypto, similiter autem et Jesus in Judæa, dubitari non possit, quin quod de Jesu diceretur, hoc etiam de Moyse dici videretur. Hæc et his similia plura protestatus siluit Philippus.

LIX. Pharissæus autem quidam audiens hæc, insimulabat Philippum, quod Moysen æqualem diceret Jesu. Cui Bartholomæus respondens, constanter edocuit, quia non dicimus Jesum solum æqualem Moysei, sed majorem; quia Moyses quidem propheta fuit, quod fuit et Jesus, quod autem fuit Jesus, Moyses non fuit, hoc est Christus, et ideo

^b Matth. x, 5. ^c Ibid., 3, in Græco. ^d Matth. xi, 9, 11.

COTELERII NOTÆ.

(47) *Tantum interest inter ipsum et Jesum.* Refert Christophorus Sandius in tractatu *De veteribus scriptoribus ecclesiasticis*, subjungi in ms. Bodleiano, quantum inter stellas et solem. Quæ absunt a libris editis et a nostris codicibus: recte.

(48) *Barnabas, qui et Matthias.* Cod. R. et P. *Barnabas*, in Carm. *Barsabbas*, in Sorb. autem, *Barnabas* cum *sa* supra *na*. Certe vicinitas nominum *Barnabæ* et *Barsabæ*, fraudi sæpe fuit indiligentioribus librorum exscriptoribus. Imo arbitrantur apud Bedam nonnulli, Pauli collegam de quo Act. iv, 36, esse eum qui cum Matthia ad apostolatus sortem est statutus, Act. i, 23, confundentes *Barnabam* cum *Barsaba*; eo magis, opinor, quod uterque diceretur *Joses* seu *Joseph*: illamque sententiam rejicit quoque S. Chrysostomus. At *Matthiæ* datum fuisse nomen *Barnabæ* aut *Barsabæ*, hoc duntaxat in loco, si bene memini, refertur: quemadmodum de *Thoma* dicto etiam *Juda*, unicum forte exstat impressum testimonium, apud Eusebium, *Hist. eccl.*, lib. i, cap. ult. Cui addo hæc ex apostoli *Thomæ* Periodis *Ἀνεχδότοις*. Cod. Reg. 2394: *Ἐλαχεν Ἰωδία Ἰουδᾶ Θωμᾶ τῷ καὶ Διδύμῳ, et paulo post, Ἰούδαν ὀνόματι; μοιχαλε. Ἰούδαν τὸν καὶ Θωμᾶν.* De *Jacob* autem et *Thaddæo* comple-

ctitur hæc velut S. Epiphani codex Regius 1026: *Ἰακώβος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου γενόμενος τὸ κατὰ σάρκα. Ὅς καὶ πρῶτος ἐν Ἱεροσολύμοις κατεστάθη ἐπίσκοπος ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Προφάσει δὲ γενομένης ζητημάτων τοῖς Ἰουδαίοις, λίθοις ὑπ' αὐτῶν βληθεὶς ἐκοιμήθη ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐκεῖ ἐτάφη πλησίον τοῦ τάφου τῶν ἱερῶν ἐνδύξως..... Θαδδαῖος δὲ, ὁ καὶ Λεββαῖος, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ ἐπικληθεὶς Ἰούδας Ἰακώβου, etc.* Et de *Juda* *Jacobo* in *Manuelis Comneni Novella de feriis*, quam edidit integrum *Carolus Labbæus*, quæque ex parte legitur in *Jure Orientali*, in *Jure Græco-Romano*, post *Synopsim Basilicorum*, ac in *Balsamonis Scholiis ad Photiani Notocanonis titulum 7: Διὰ τὸν ἀπόστολον Ἰούδαν τὸν καὶ Θαδδαῖον, καὶ Λεββαῖον αὐτὸν Λεββαῖον, καὶ Ἰακώβου, quancquam Ἰακώβου forsân scribi debeat, *Judam Jacobi*. Denique de *Thaddæo* *Barnaba*, *Chronici Alexandr.* p. 504: *Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Βαρσαβᾶς.* Quid si scriptum a substitutio *Clemente*, ὁ *Βαρσαβᾶς*, ille *Barnabas*; eodem sensu quo de *Justo* Act. i, 23, in *Chrysostomo*, ὁ μετὰ *Ματθίου*, qui cum *Matthia*: *Rufinus* vero legerit aut legendum putaverit ὁ *Βαρσαβᾶς*, *Barsabas*?*

stolus, monere populum cœpit, ne odio haberent Jesum neque blasphemarent eum. Multo enim esse rectius, etiam ignorantem vel dubitantem de Jesu, amare eum quam odisse. Charitati enim Deus præmium posuit, odiis pœnam. Hoc ipsum enim, inquit, quod Judaicum corpus assumpsit et inter Judæos natus est, quo modo non omnibus vobis incentiva sui amoris incussit? Hæc et his similia cum perorasset, dicendi finem fecit.

LXI. Tunc Caiphas doctrinam Jesu culpæ tentabat, dicens eum res vanas locutum: beatos enim pauperes dixit⁷, et terrenas fore remunerationes promisit, ac summam muneris in terrena hæreditate constituit, cibisque ac potu eos qui iustitiam servarint, promisit esse saturandos; et his similia multa docuisse deprehenditur. Cui Thonias respondens arguit eum frustra causantem, ostendens, quia prophætæ magis, quibus etiam ipse credit, ita docuerint, nec tamen quomodo erunt hæc aut quomodo percipientur, ostenderint, Jesus vero qualiter accipi hæc debeant, demonstraverit. Et cum hæc atque his similia plura dixisset, siluit etiam Thomas.

LXII. Post hæc rursus Caiphas me intuens, et nunc ut monens, nunc vero ut culpans, dicebat, cessare me debere de reliquo a prædicatione Christi Jesu, ne in perniciem mei hoc agerem, neve ipse errore deceptus alios quoque meo errore deciperem. Tum præterea arguebat me temeritatis, quod cum essem ipse imperitus, piscator et rusticus, officium subire doctoris auderem. Hæc et alia plura his similia dicenti, ego quoque in hæc verba respondi: Mihi quidem minus esse periculi, si, ut ipse ait, iste non sit Christus, quia doctorem legis receperim; ipsi vero ingens esse discrimen, si hic ipse sit Christus, sicut et certe est. Ego enim credo huic qui apparuit; ipse autem cui alii fidem servare se credit, qui nullus apparuit? Si vero et idiota, ut ais, et imperitus ac piscator et rusticus, super præbyteros sapientes intelligam, hoc tibi, inquam, magis metum debet incutere. Nam si ex eruditione aliqua disputans obtinerem vos sapientes et eruditos, videretur utique doctrina hoc mihi longi temporis et non divinæ virtutis gratia contulisse, nunc autem cum, ut dixi, nos imperiti vos sapientes convincimus et superamus, cui sensum habenti non palam est, quia hoc non humanæ argutiæ opus est, sed divinæ voluntatis et muneris?

LXIII. Hæc igitur et alia hujusmodi prosequentes, consequenter protestati sumus ac docuimus nos imperiti et piscatores, sacerdotes quidem de uno solo Deo cœli, Sadducæos de resurrectione

A mortuorum, Samaritanos de consecratione Hierusalem, non tamen ingressi civitatem ipsorum, sed publice disputantes, Scribas vero et Pharisæos de regno cœlorum, discipulos Joannis, ne scandalum paterentur in Joanne, omnem vero populum, quia Jesus est Christus æternus. Ad ultimum autem monui eos, ut priusquam progredieremur ad gentes prædicare eis agnitionem Dei Patris, ipsi reconciliarentur Deo suscipientes Filium ejus. Aliter enim nullo modo eos ostendi posse salvari, nisi per sancti Spiritus gratiam trinæ invocationis dilui baptisate properarent, et Eucharistiam Christi Domini sumerent⁸, cui soli, de his quæ docuit credere deberent, ut sic æternam salutem consequi mererentur, aliter vero impossibile prorsus esse reconciliari eos Deo, etiam si mille ei aras et altaria mille succendant.

LXIV. Nos enim, inquam, pro certo comperimus, quod super sacrificiis quæ offertis, multo magis exasperatur Deus, sacrificiorum tempore duntaxat expleto. Et quia vos non vultis agnoscere, emensum esse jam tempus hostias offerendi, ob hoc destruetur et templum (49), et abominatio desolationis statuatur in loco sancto⁹, et tunc gentibus Evangelium prædicabitur ad testimonium vestri, ut ex illorum fide vestra infidelitas iudicetur. Omnis etenim mundus diversis temporibus diversas malitiæ ægritudines patitur, vel per omnes generaliter, vel per singulos quosque specialiter, et ideo indiget medico, qui eum visitet ad salutem. Nos ergo protestamur vobis, et quod unumquemque vestrum latuit nuntiamus. Vestrum est deliberare, quid expediat vobis.

LXV. His a me dictis, ingemuit omnis multitudo sacerdotum, quod eis de templi subversione prædixerim. Quod cum vidisset Gamaliel princeps populi (qui latenter frater noster erat in fide, sed consilio nostro inter eos erat [50]), quia valde fremere et ingenti adversum nos furore moverentur, assurgens ait¹⁰: Quiescite paulisper, o viri Israelitæ, non enim advertitis tentationem quæ imminet vobis, propter quod desinite ab hominibus istis, et si quidem humani consilii est quod agunt, cito cessabit, si autem a Deo est, cur sine causa peccatis nec proficitis quidquam? Dei enim voluntatem quis potest superare? Nunc ergo, quoniam quidem in vesperam vergitur dies, crastino hoc ipso in loco audientibus vobis, ego ipse cum istis disputabo, ut omnem errorem palam arguam, dilucideque confutem. Et his dictis repressus est eorum aliquatenus furor, ea præcipue spe, quod diè crastina erroris

⁷ Matth. v; Luc. x. ⁸ Et euchar.—sumerent desunt in codd. Lips. 1. ⁹ Deut. ix, 27; Matth. xxiv, 15, ¹⁰ Act. v, 35-39.

COTELERII NOTÆ.

(49) *Destruetur et templum.* Similes prædictiones complectebatur alius liber apocryphus, scriptus de prædicatione Petri et Pauli in urbe Roma. Auctor Lactantius lib. iv, cap. 21.

(50) *Sed consilio nostro inter eos erat.* Vulpinum hoc consilium, apostolis indignum est. Decepit tamen Bedam pseudo-Clemens Rufini. At non ego credulus illis,

nos publice arguendos sperarent. Et sic cum pace populum dimisit.

LXVI. Nos vero cum venissemus ad Jacobum nostrum, omnia quæ dicta gesta que fuerant exponentes, apud eum cibo sumpto mansimus, omnipotenti Deo per totam noctem supplicantes, ut futuræ disputationis sermo indubitata fidei nostræ ostenderet veritatem. Igitur postera die Jacobus episcopus nobiscum simul et cum omni ecclesia ascendit ad templum, ubi ingentem reperimus multitudinem, a medio noctis expectantem nos. Stetimus ergo in locis, quibus et prius, ut eminentius stantes ab universo populo cerneremur. Cumque esset summum silentium factum, Gamaliel, qui, ut supra diximus, nostræ fidei erat, dispensatione vero manebat inter ipsos, ut si quando iniquum aliquid adversum nos aut impium molirentur, vel ipsos consilio reprimeret prudenter aptato, vel nos commoneret ut aut curare aut declinare possemus; is ergo tanquam adversum nos agens, prior omnium episcopum Jacobum intuens hoc modo allocutus est :

LXVII. Si ego Gamaliel neque eruditionis meæ, neque senectutis opprobrium duco, discere aliquid a parvulis et ab imperitis, si quid forte est utilitatis aut salutis acquirere (qui enim rationabiliter vivit, scit quia nihil est anima pretiosius), quomodo non omnibus amabile est, cunctisque exoptatum, ut quæ ignorat discat, quæ didicerit doceat? Certissimum namque est, quoque neque amicitia, neque propinquitas generis, neque regni sublimitas homini debet esse pretiosior veritate. Et vos ergo fratres, si quid amplius nostis, populo Dei qui adest, itemque fratribus vestris proferre non pigeat, omni populo libenter et tota conquiete quæ dicitis audiente. Quomodo enim non hoc faciat populus, cum meipsum videat secum pariter velle a vobis discere, si quid forte amplius vobis revelavit Deus? Si vero vos in aliquo indigetis, similiter etiam vos a nobis non pigeat doceri, ut erga utramque partem, si quid deest, adimpleat Deus. Quod si aliquis forte vos nunc sollicitat metus, propter nonnullos nostrorum qui præjudicatis adversum vos animis utuntur, et insidias eorum verentes, non audetis

A dicere quod sentitis apertius, ego ut vos etiam hujus occasione timoris absolvam, juro vobis per omnipotentem Deum et viventem in sæcula, quia nullum permittam injicere vobis manus. Habentes ergo hujus juramenti mei omnem hunc populum testem, et idoneum pignus sacramenti nostri fœdus tenentes, absque ulla cunctatione unusquisque vestrum quod didicit proferat, et nos fratres intente et cum silentio audiamus.

LXVIII. Hæc dicens Gamaliel non valde placebat Caiphæ, et, ut videbatur, suspectum habens eum, ipse magis inserere se subtiliter disputationibus cœpit; subridens enim ad ea quæ Gamaliel dixerat, Jacobum episcoporum principem (51) sacerdotum princeps orabat, ut de Christo non aliunde sermo quam de scripturis fieret, ut sciamus, inquit, utrum Jesus ipse sit Christus, an non. Tum Jacobus, primo, inquit, requiramus, ex quibus scripturis potissimum disputationem haberi oporteat. At ille vix aliquando ratione ipsa superatus respondit, ex lege habendam, et post hoc etiam prophetarum addidit mentionem.

LXIX. Cui Jacobus noster cœpit ostendere, quia et propheta quæ dicunt, ex lege sumpserint et legi consona sint locuti. Sed et de libris Regnorum diseruit aliqua, quomodo, et quando, et a quo scripti sint, et quomodo eis uti oporteat. Cumque et de lege plenissime disputasset, ac singula quæ de Christo sunt, purissima expositione protulisset in lucem, ostendit abundantissimis probationibus, quia Jesus est Christus, et in ipso universa quæ de humili ejus adventu fuerant prædicta, complentur. Duos enim ejus prædictos esse docuit adventus, unum humilitatis quem adimplevit, alium gloriæ qui speratur implendus, cum veniet dare regnum credentibus in se et servantibus omnia quæ præcepit. Cumque de his eviderent populum docuisset, addebat etiam hoc; quia nisi quis baptizatus fuisset in aqua sub appellatione trinæ beatitudinis, sicut docuit verus propheta, neque remissionem acciperet peccatorum, neque introiret in regna cœlorum: et hanc esse Dei [ingeniti] præfinitionem confirmavit. Quibus etiam hæc addidit: Nolite putare nos duos ingenitos dicere deos, aut unum divisum

“ Vocabula Quibus etiam — de Paracleto dicimus non leguntur in codd. Lips., qui etiam voc. ingeniiti, quod uncis includimus, non agnoscut.

COTELERII NOTÆ.

(51) *Jacobum episcoporum principem.* Candelaria- nus etiam codex, *Jacobum episcopum*; Petri Petiti, *Jacobum nostrum principem*; infra cap. penult. *Jacobus archiepiscopus.* In concilio Ephesino parte 1, c. 30: *Ἰακώβου ἀποστόλου καὶ ἀρχιεπισκόπου.* Apud Photium *Biblioth.* cod. 275. Hesychius presbyter Hierosolymitanus, *τὸν τῶν ἱερῶν ἡγεμόνα, τῶν ἀποστόλων τὸν ἑσάρχον, τὴν ἐν κεφαλαίς κορυφῆν.* In scholio Regii codicis 705, quod posui initio notarum in Bernabam, *πρῶτος ἐπίσκοπος.* Unde a Nicephoro CP. catalogus Patriarcharum Hierosolymitanorum legitur ante catalogos reliquorum patriarcharum. Rudinus *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii a se versæ

D 1, n. c. 1: *Apostolorum episcopum.* Denique Nicolaus Methonensis, de Eucharistia: *Ὁ θεὸς Ἰακώβος ὁ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀρχιερέως ἀδελφὸς καὶ διάδοχος.* Hæc in laudem Jacobi. Sedis vero Hierosolymiticæ illustre præconium suppeditat Epistola Justinii imperatoris ad Hormisdam papam, quæ subsequitur ejusdem pontificis septuagesimam quartam, hisce verbis: *Ad colligendas et adunandas ubique venerabiles Ecclesias, et Hierosolymitanam præcipue; cui tamen [l. tantum ex vet. edit.] omnes favorem impendunt, quasi matri Christiani nominis, ut nemo audeat ab ea sese discernere.* Videtur principium Epistolæ Clementis ad Jacobum, et Epitomæ.

esse in duos (53), vel sicut impii dicunt, eundem A masculinum et feminam sui effectum (53); sed Filium Dei unigenitum dicimus, non ex alio initio, sed ex ipso ineffabiliter natum. Similiter etiam de Paraclete dicimus (54). Sed et de baptismo cum aliquanta dixisset, per septem continuos dies persuasit omni populo et pontifici, ut confestim ad percipiendum baptismum festinarent.

LXX. Cumque in eo jam res esset (55), ut venirent et baptizarentur, homo quidam inimicus, tunc cum paucis admodum ingrediens templum, clamare cœpit et dicere: Quid agitis, o viri Israelitæ? cur vobis tam facile subripitur, quæ præcipites ducimini ab hominibus infelicissimis, et a [Simone] Mago deceptis? Cumque hæc diceret et ad hæc adderet ac superaretur ab episcopo Jacobo, conturbare populum et seditiones suscitare cœpit, uti me ea quæ dicebantur plebs posset audire. Igitur exagitare cuncta clamoribus, et quæ fuerant multo labore ordinata convellere, simulque incusare sacerdotes, et opprobriis atque increpationibus cœpit accendere, et velut furibundus singulos quosque ad cædem concitare, dicens: Quid agitis? quid cessatis? O segnes et desides, cur non manibus nostris invadimus et discerpimus omnes hos? Et cum hæc dixisset, primus rapto ex ara torre robusto cædis fecit exordium. Tum deinde et cæteri videntes eum, simili efferebantur insania; sit omnium clamor, cædentium pariter et cæsurum, sanguis plurimus funditur, fuga permista habetur, cum interim ille inimicus homo Jacobum aggressus, de summis gradibus præcipitem dedit, quem cum

A mortuum credidisset, ultra mulctare neglexit.

LXXI. Nostri vero sublatum eum collegerunt; erant enim et numero plures quam illi et virtute majores, sed propter reverentiam Dei ipsi magis interimi se a paucioribus, quam interimere alios patiebantur. Cum autem vespera adfuisset, templum quidem sacerdotes claudunt; nos vero ad domum Jacobi regressi et pernoctantes ibi in oratione, ante lucem descendimus Hiericho ad quinque millia viri. Post triduum autem venit ad eos ex fratribus quidam a Gamaliele, de quo supra diximus, occultos nobis nuntios deferens, quod inimicus ille homo legationem suscepisset a Caipha pontifice, ut omnes qui crederent in Jesum, persequeretur et Damascus pergeret cum epistolis ejus, ut etiam inibi auxilio usus infidelium, fidelibus inferret exitium; idcirco autem præcipue Damascus festinaret, quod illuc confugisse crederet Petrum¹¹. Et post dies fere triginta digressus est per Hiericho Damascus tendens, cum per idem temporis progressi essemus nos ad sepulcra duorum fratrum quorundam, quæ sponte sua per annos singulos dealbabantur (56); quo miraculo multorum adversum nos repressus est furor, videntium haberi nostros in memoria apud Deum.

LXXII. Positis itaque nobis in Hiericho, ibique orationibus et jejuniis operam dantibus, Jacobus episcopus accersitum me inde buc Cæsaream mittit, dicens: quia Zacchæus de Cæsarea scripserit sibi, Simonem quemdam Samaræum magum plurimos nostrorum subvertere, asserentem se esse quemdam Stantem (57), hoc est alio nomine, Chri-

-- Act. xxii, 5.

COTELERII NOTÆ.

(53) Aut unum divisum esse in duos. Gregorius Nazianzenus orat. 25, p. 441: Φεύγονται Οθαλεντίου την του ενδς εις δύο κατατομήν, ουκ άλλον του φγαυθου τον δημιουργον πισταύοντες quem locum perturbate excuderunt; άλλον correctionem et άλλου vitium scripturæ, simul in textum admittentes.

(53) Vel sicut impii dicunt, etc. Adversus Gnosticæ hæresis consecutaneos, hæc etiam in parte sequaces philosophorum fabularumque ethnicarum.

(54) Similiter etiam de Paraclete dicimus. Si Paracletum natum vult dicere, αρχαιώς et improprie loquitur. Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus sit an innatus. Verba sunt Origenis, in præmio librorum De principiis. Dionysius De divinis nominibus cap. 2: Πάλιν, δε: μεν εστι πηγαία θεότης ο Πατήρ, ο δε Ίησοῦς καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς θεογονίου θεότητος, et οὕτω χρῆ φάναι, βλαστοί θεόφυτοι. Sic Nonnus Paraphrasi in Joannem cap. xiv, vers. 63: Παράκλητον, Χριστῶ σύγγονον ἀπελάττει, et quemadmodum cap. ii, vers. 64, scripserat, αὐτογόνῳ διέτι, ita cap. iii, vers. 35, canit, Πνεύματος αὐτογόνου. In Methodii Symposio orat. 10, sub finem, τὰς δύο ἀρχηγόνους δυνάμεις.

(55) Cumque in eo jam res esset. Ms. Carmel. esset Saulus; ubi Saulus nota est marginalis, sumpta aut e re ipsa, aut ex Abdia suppositio. Conferri autem debet totus locus cum his verbis cap. 43: Septimana jam una ex passione Domini complebatur

annorum: ut ex comparatione intelligatur opinio nostri, quæ etiam aliorum quorundam existit, de conversione Pauli facta post annum a Christi morte septimum.

(56) Dealbabantur. Matth. xxiii, 27: Similes estis sepulcris dealbatis. Oplatus Milevitanus lib. iii: In loco Octavensi occisi sunt plurimi, detruncati sunt multi; quorum corpora usque in hodiernum, per dealbatas aras aut mensas poterunt numerari.

(57) Se esse quemdam Stantem. Lib. ii, cap. 7, 11; lib. iii, cap. 47; Clement. hom. 2, cap. 22, 24; hom. 18, cap. 6, 7, 12, 14; Epitom., num. 25. Intelligitur hinc quare Dositheus et Simon Stantis nomen sibi assumerent. De primo Origenes tom. xiv in Joannem pag. 119, 120: Οὕτως ἀπὸ Σαμαρείων Δοσιθεός τις ἀναστάς Ἐρασεως ἐαυτὸν εἶναι τὸν προεφητευσμένον Χριστὸν ἐφ' οὗ δεῦρο μέχρι εἰσὶν οἱ Δοσιθεῖνοι, φέροντες καὶ βίβλους τοῦ Δοσιθέου, καὶ μύθους τινὰς περὶ αὐτοῦ διηγοῦμενοι, ὡς μὴ γευσσάμενον θανάτου, ἀλλ' ἐν τῷ βίῳ του τυγχάνοντος. Sic Dositheus quidam existit ex Samaritanis, qui se ipsum diceret Christum prophetatum: a quo usque nunc Dositheini sunt, libros Dosithei circumferentes, et fabulas quasdam enarrantes de eo, perinde quasi mortem non degustarit, sed alicubi in hac vita degat. De altero Clemens Alexandrinus Varii operis lib. ii, p. 385: Οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Σίμωνα, τῷ Ἐστῶτι, ὃν σέβουσιν, ἐξομιοῦσθαι τρόπον βούλονται. Simones autem sectatores, Stanti quem colunt, volunt assimilari moribus. Qui Stromatei locus difficultatem peperit

stum, et virtutem summam excelsi Dei (58), qui sit supra conditorem mundi, simulque mirabilia plurima ostendens alios dubitare, alios declinare fecerit ad se; cunctaque diligenter comperta ab his, qui prius vel socii ejus, vel discipuli fuerant, et post hoc ad Zacchæum conversi sunt, indicavit. Multi sunt ergo, inquit Jacobus, o Petre, quorum salutis causa proficisci te oportet, et arguere magum, ac sermonem veritatis docere; sed nihil moreris, neque te contristet quod solus proficiaseris, sciens comitem tibi et adiutorem Deum per Jesum, et cito per ejus gratiam multos tibi socios et unanimes fore. Dato sane operanti, ut per singulos annos præcipua quæque ex dictis gestisque tuis scripta mittas ad me, et maxime per septimanas annorum. Et his dictis dimissus ab eo, sex diebus perveni Cæsaream.

LXXIII. Ingressi autem mihi occurrit Zacchæus dilectissimus frater noster, et inhærens amplexibus meis perduxit ad hoc in quo ipse commanebat hospitium, requirens a me de singulis quibusque fratribus, præcipue tamen de honorabili fratre nostro Jacobo. Cumque audisset a me, quod uno adhuc claudicaret pede, percontanti continuo causam, omnia hæc quæ nunc tibi exposuimus, ei enarravi; quomodo¹³ evocati essemus a sacerdotibus et pontifice Caipha ad templum, et Jacobus archiepiscopus stans in summis gradibus, per septem continuos dies universo populo de Scripturis Dominicis assignaverit, quod Jesus esset Christus, quove modo omnibus jam acquiescentibus, ut ab

A eo baptizarentur in nomine Jesu, inimicus homo effecerit illa omnia, quæ supra diximus, ut ne eadem iterum dicamus.

LXXIV. Quibus cognitis Zacchæus rursus mihi quæ a Simone agerentur exponit; et inter hæc, nescio unde cognito adventu meo, ipse mandat ad me Simon: Audiente, inquit, populo die crastina disputemus. Cui ego: Fiat, inquam, ut libet. Et hæc pollicitatio mea universæ innotuit civitati, ita ut etiam tu qui ipsa die adveneras, disceres me die postera cum Simone habiturum esse certamen, et requisita mansione nostra secundum indicia quæ a Barnaba acceperas, venires ad nos. Ego vero ingressu tuo ita gratulatus sum, ut nescio unde motus, festinaverit animus meus exponere tibi cuncta velociter, præcipue tamen quod est in fide maximum de vero propheta, quod unum ac totius doctrinæ fundamentum sufficere posse non ambigo; tum etiam¹⁴ scriptæ legis per singula quæque capitula quorum ratio poscebat, secretiorem tibi intelligentiam patefeci, non occultans a te nec traditionum bona. Quæ vero supersunt incipiens a die crastina, ex his quæ in quæstionibus cum Simone movebuntur, per dies singulos audies, usquequo Deo favente perveniatur ad ipsam quo iter nostrum dirigendum credimus urbem Romam. Cumque ad hæc ab eo dicta, omnem gratiam me ei debere profiterer, facturumque omnia me quæ præciperet promptissime pollicerer, cibo sumpto quiescere nos jussit sibi quæ ipse quietem dedit.

¹³ Quomodo—dicamus desunt in utroque cod. Lips. ¹⁴ Tum etiam—traditionum bona pariter desunt in utroque cod. Lips.

COTELERII NOTÆ.

duobus Societatis Jesu insignibus theologis, Dionysio Petavio ad Epiphanium in hæresi Simonianorum, et Francisco Vigero in Euseb. Præparat. evangel. lib. II, cap. 18.

(58) Virtutem summam excelsi Dei. Miseris modis deformati sunt versus Auctoris ψευδωνύμου et φωνύμου, post Tertulliani Opera, lib. I, adversus Marcionem:

*Infandos omni magicæ dementia plenos
Persuasit, sese virtutem dicere summam;
Fingere cum meretrice, nefas peragrare, volare.
Sine dubio scribi debet:
Infando Simoni magica dementia pleno
Persuasit, sese virtutem dicere summam:
Fingere, cum meretrice, nefas, peragrare, volare.*

LIBER SECUNDUS.

I. Cum autem dies, quæ ad disceptandum cum Simone statuta fuerat, illucesceret, Petrus primis gallorum cantibus surgens excitavit etiam nos; oramus erim in eodem conclavi cubitantes simul omnes tredecim, in quibus primus post Petrum Zacchæus, deinde Sophonias, Josephus, et Michæas,

D Eliesdros et Phinees, Lazarus et Eliseus; post hos ego Clemens et Nicodemus, deinde Niceta et Aquila, qui fuerant prius discipuli Simonis, et docente Zacchæo conversi sunt ad fidem Christi. Mulierum sane nulla prorsus aderat. Cumque adhuc vespertinum lumen duraret (59), omnes resedimus, et

COTELERII NOTÆ.

(59) Cumque adhuc vespertinum lumen duraret. Ms. Candelæ clareret. Ut Clementinorum homil. III, u. 1: Εὐρομεν τὸν μὲν λύχνον ἔτι φαίνοντα. De mare lucernam non exstinguendi, sed sinendi do-

nec ultro consumeretur, videndus Plutarchus in Quæstionibus Romanis p. 281, F. Monachos etiam solitos ad lumen dormire, discimus ex eorum Regulis.

Petrus videns vigilare nos ac sibi intendere, salutatis nobis continuo dat sermonis exordium. Mirari me equidem fateor, fratres, humanæ naturæ vim, quam ad omnia aptam habilemque esse video. Hoc autem dicere in memoriam venit ex his quæ rebus ipsis expertus sum. Ut enim transierit medium noctis, ego sponte jam suscitator et ultra somnus nequam venit ad me; quod mihi accidit ex eo, quia in consuetudine habui verba Domini mei, quæ ab ipso audieram, revocare ad memoriam, et pro ipsorum desiderio suscitari animis meis et cogitationibus imperavi, ut evigilans ad ea et singula quæque recolens ac retexens possim memoriter retinere. Ex hoc ergo, dum omni cum dulcedine sermones Domini versare in meo corde desidero, consuetudo obtinuit vigilandi, etiam si nihil sit quod cogitare velim. Ita ergo ineffabili quadam ratione, introducta alia consuetudine, vetus consuetudo mutatur, et id revera si non supra modum cogas, sed quantum recipit mensura naturæ. Neque enim penitus somno carere possibile est, aliqui nec facta nox fuisset ad quietem.

II. Et ego cum audissem: Optime, inquam, dixisti, Petre, quia consuetudo consuetudine commutatur. Nam et ego cum navigarem primo turbabar et intra me mihi omnia vertebantur, ita ut suggillari viderer nec ferre possem brumam (60) et molestiam maris, post paucos autem dies ubi consuetudo facta est, tolerabiliter ferre cœpi, ita ut mane statim una cum nautis cibum sumere delectarer, cum prius ante horam septimam capiendi cibi consuetudo non esset. Nunc ergo ex ista sola consuetudine, circa illud tempus quo comedere cum nautis solebam, esuries admonet me, quod tamen rursus depellendum spero, cum alia fuerit consuetudo suscepta. Credo ergo etiam tibi vigiliarum consuetudinem, ut perhibes, institutam; et opportune hoc exponere voluisti, ut et nos aliquantulum somni a nobis abjicere atque effugare non pigeat, ut possimus doctrinæ viventis instituta suscipere. Ubi enim decocti fuerint cibi et mens acceperit nocturna silentia, opportunissime quæ docentur insident.

III. Et Petrus libenter accipiens, quod intellexerim præfationis ejus causam ad utilitatem nostram prolatam, collaudans me adhortandi et incitandi sine dubio gratia, consequentem cœpit expedire sermonem: Opportunum mihi nunc et necessarium videtur, de his quæ imminent aliqua discutere, id est de Simone. Scire enim velim, quibus sit moribus et quibus actibus, quod mihi, si quis scit, iudicare non cesset; refert enim ista prænoscere. Nam si in mandatis habemus, ut venientes ad civitatem discamus prius, quis in ea dignus sit ut apud eum cibum sumamus¹⁵; quanto magis convenit

A noscere, quis, qualisve sit is cui immortalitatis verba credenda sunt? Solliciti enim et valde solliciti esse debemus, ne margaritas nostras mittamus ante porcos¹⁶.

IV. Sed et alias ob causas utile est, viri hujus habere me notitiam. Si enim sciam, quia in his, de quibus non potest dubitari quod bona sint, emendatus est et inculpabilis, hoc est, si sobrius, si misericors, si justus, si mitis et humanus est, quæ utique bona esse nullus ambigit, tunc consequens videbitur, ut ei qui obtinet bona virtutum, etiam quod deest fidei et scientiæ conferatur, et in quibus maculari videtur ejus vita, quæ est in reliquis probabilis, emendetur. Si vero in his quæ palam sunt, peccatis involutus permanet et inquinatus, non me oportet ei aliquid de secretioribus et remotis divinæ scientiæ proloqui, sed magis protestari et convenire eum, ut peccare desinat et actus suos a vitiis emendet. Quod si ingesserit se et provocaverit nos dicere, quæ eum minus recte agentem non oportet audire, prudenter eum debemus eludere; nam nihil omnino respondere auditorum causa utile non videtur, ne forte existiment nos responsionis penuria declinare certamen, et fides eorum lædatur, non intelligentium propositum nostrum.

V. Cumque hæc Petrus dixisset ad nos, Niceta rogat permitti sibi dicere aliquid, atque indulgente Petro cum venia inquit: Unsecro te, domine mi Petre, audias me valde sollicitum tui et verentem, ne forte in certamine quod tibi est cum Simone, superari videaris. Solet enim frequenter accidere, ut qui veritatem defendit, non semper obtineat, dum aut in aliquo præventi sunt auditores, aut non grandem curam melioris sententiæ gerunt. Super hæc autem omnia et ipse Simon vehementissimus est orator, in arte dialectica et syllogismorum tendiculis enutritus, quod autem est omnibus gravius, et in arte magica valde exercitatus; et ideo metuo, ne forte tam valide ex omni parte munitus, apud eos qui ignorant eum, falsa allegans putetur vera defendere. Neque enim vel nos ipsi eum potuissimus effugere et converti ad Dominum, nisi dum adjutores ejus et errorum socii fuimus, agnovissimus quod deceptor esset ac magus

VI. Cum hæc Niceta dixisset, Aquila quoque rogans sibi dicendi facultatem dari, hoc modo etiam ipse prosecutus est: Suscipe, quæso, et mei erga te amoris curam, optime Petre; et ego enim valde sollicitus sum pro te. Nec reprehendas nos in hoc, quia curam gerere alicujus ex affectu venit, negligere autem non minus est quam odisse. Testem vero invoco Deum, quia non ut signiorem te in certamine sciens metuo pro te, quippe qui nec unquam

¹⁵ Matth. x; Luc. x. ¹⁶ Matth. vii 6.

COTELERII NOTÆ.

(60) *Brumam*. Candel., et Carmel. quoque, *brumum*, quod est, βρῦμον, *fremium*.

tibi praeſto fuerim diſputanti, ſed qui illius impietates bene noverim, exiſtimationem tuam cogito ſimul et animos auditorum, et ipſius ante omnia veritatis ſtatum. Vehemens etenim eſt hic magus ad omnia quaecumque voluerit et ſupra modum ſceleſtus; in omnibus enim eum diligenter agnovimus, utpote qui a puero matorum ejus auditores fuerimus et miniſtri, et niſi nos Dei amor abrupiſſet ab eo, in eiſdem cum ipſo etiam nunc verſaremur malis; ſed ingenitus quidam nobis erga Deum affectus, ſclera quidem ejus exoſa, cultum vero Dei amabilem fecit. Unde et arbitror opus fuiſſe divinae providentiae, ut nos primo familiares ejus effecti notitiam caperemus quomodo, vel quali arte prodigia, quae facere videtur efficiat. Quis enim eſt, qui non obſtupescat ſuper his, quae facit, mirabilibus, ut putet eum de caelis Deum ad ſalutem hominum deſcendiſſe? Ego de meipſo fateor, niſi interius eum ſciſſem, et interfuiſſem actibus ejus, ſubripi mihi facile potuiſſet; unde non ſuit magnum nos ab ejus conſortio ſeparari, ſcientes eum magicis artibus et commentis ſclerum niti. Quod ſi vis etiam ipſe de eo cuncta cognoscere, quis ipſe ſit, qualisve, et unde, vel qualiter pateatur quae gerit, auſculta.

VII. Simon hic, patre Antonio, matre Rachel natus eſt, gente Samaræ ex vico Gethonum, arte magus, Graecis tamen litteris liberalibus apprime eruditus, gloriae ac jactantiae ſupra omne genus hominum cupidus, ita ut excelsam virtutem quae ſupra creatorem Deum ſit, credi ſe velit, et Chriſtum putari, atque ſtantem nominari. Hac autem appellatione utitur quaſi qui neget poſſe ſe aliquando diſſolvi, aſſerens carnem ſuam ita divinitatis ſuae virtute compactam, ut poſſit in aeternum durare. Hinc ergo Stans appellatur, tanquam qui non poſſit ulla corruptione decidere.

VIII. Interfecto etenim, ſicut ſcis et ipſe, Baptiſta Joanne (61), cum Doſitheus hæreſeos ſuae iniſſet exordium, cum aliis triginta principalibus diſcipulis (62) et una muliere quae Luna vocitata eſt (unde et illi triginta quaſi ſecundum lunae curſum

A in numero dierum poſiti videbantur), Simon hic malæ, ut diximus, gloriae cupidus accedit ad Doſitheum et ſimulatis amicitias exorat, ut ſi quando aliquis ex illis triginta obiſſet, in locum defuncti ſe continuo ſubrogaret; quia neque ſtatutum numerum excedere apud eos fas erat, neque ignotum aliquem inſerere aut nondum probatum; unde et cæteri ſtudentes digni loco ac numero fieri, ſecundum ſectæ ſuae inſtituta placere per omnia geſtiunt, quo poſſit unusquiſque ex his qui illum numerum ſequuntur, cum forte aliquis, ut diximus, deceſſerit, dignus videri, qui in locum defuncti ſubſtitui debeat. Igitur Doſitheus plurimis ab hoc exoratus, ubi locus intra numerum factus eſt, introduxit Simonem.

B IX. Sed hic non multo poſt incidit in amorem mulieris illius quam Lunam vocant, nobiſque utpote familiaribus ſuis omnia concedebat, quod magus eſſet, et quod amaret Lunam, quodque gloriae cupidus nollet ea inglorius frui, ſed exſpectare patienter donec honeſte ea uti liceret, ſi tamen etiam nos conſpiraremus ei ad omnia quae velit. Sed et mercedem miniſterii hujus daturum ſe nobiſ pollicebatur. ſummis ut honoribus affici, et dii eſſe ab hominibus crederemur, tantum ut mihi, inquit, Simoni deferatis primatus, qui poſſum magica arte multa ſigna et prodigia oſtendere, per quae poſſit vel gloriae vel ſectæ noſtræ ratio conſtare. Poſſum enim facere (63) ut volentibus me comprehendere non appaream, et rursus volens videri palam ſim, C ſi fugere velim montes perforarem et saxa quaſi lutum pertranſeam, ſi me de monte excelſo præcipitem, tanquam ſubvectus ad terras illæus deſerer. Vincetus memetiſſum ſolvam, eos vero qui vincula inſecerint victos reddam, in carcere colligatus clauſtra ſpontè pateſcere faciam, ſtatuas animatas reddam, ita ut putentur ab his qui vident homines eſſe, novas arbores ſubito oriri faciam, et repentina virtulta producam, in ignem memetiſſum injiciens non ardeam. Vultum meum commuto, ut non agnoſcar, ſed et duas facies habere me, poſſum hominibus oſtendere. Ovis aut capra efficiar, pueris par-

COTELERII NOTÆ.

(61) *Baptiſta Joanne.* In Clementinis homil. II, D n. 23; et *Epitomes* cap. 26, Ἰωάννης Ἡμεροβαπτιστής. Quemadmodum Juſtino martyri *Dialogi* pag. 307, Βαπτισται dicuntur, qui cæteris Ἡμεροβαπτισται.

(62) *Cum aliis triginta principalibus diſcipulis.* Ad id forte reſpiciebat Origenes, cum tom. VI in *Celsum* p. 294, ſcriberet: Οἱ δὲ Δοσιθενοὶ οὐδὲ πρότερον ἤμασαν. Νῦν δὲ παντελῶς ἐπιδαλοῦσιν, ὥστε τὸν ὅλον αὐτῶν ἱστορεῖσθαι ἀριθμὸν οὐκ εἶναι ἐν τοῖς τριάκοντα. Hoc eſt, me περὶ πόδα interpretante: *Doſitheeni vero nec ſuperiori tempore floruerunt: nunc vero omnino deſecerunt, adeo ut totus illorum numerus referatur non eſſe in triginta.* Et tom. I, p. 45: Νῦν δὲ τοὺς πάντας ἐν τῇ οἰκουμένῃ οὐκ ἔστι Σιμωνιανῶν εὐρεῖν τὸν ἀριθμὸν οἶμαι τριάκοντα. Nunc autem omnes Simonianos in orbe reperire non licet numero, opinor, triginta.

(63) *Poſſum enim facere, etc.* Legendus quem Abdiam vocant; notandæque in illo variae lectiones, corrigendæ falſæ. Notabilem quoque varietatem exhibet liber Carmel. *Aurum plurimum oſtendam,* ubi cæteri *Aurum plurimum oſtendam, οὐκ ἀληθῆ θαύματα ποιοῦσιν οἱ ἀπὸ τῶν ψήφων τὰς ἐπινομίας ἔχοντες. Δεικνύουσι γὰρ χρυσοὺς οὐκ ἀληθῶς ὄντα χρυσοὺς.* Cum quibus Theodoriti ad II *Theſſal.* II, 9, adjuſte iſta gemina apud Athanaſium in *Quæſtionibus ad Antiochum* reſpons. 124: Οἱ λεγόμενοι ψεφάδες, καὶ πάλιν αὐτὸς ὁ Ἀντιχριſτος ἐρχόμενος, ἐν φαντασίᾳ πλανᾷ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων, χρυσοὺς αὐτοῖς πολλάκις ἢ ἀργυροὺς ὑποδεικνύς. In *Opere imperſecto in Matthæum* ad cap. 7, vers. 16, ſeu ut dividunt, homil. 19: *Volare per aerem, ſicut et Dominiſ diabolus hortabatur; ſtatuas facere ambulare; aut commiſcere flammæ. et non comburi; et alia, qualia Simon fecit.*

vis barbam producam, in aërem volando invehar, aurum plurimum ostendam, reges faciam eosque deficiam. Adorabor ut Deus, publice divinis donabor honoribus, ita ut simulacrum mihi statuentes (64) tanquam Deum colant et adorent. Et quid opus est multa dicere? quidquid voluero facere, potero. Multa etenim jam mihi experimenti causa consummata sunt. Denique aliquando, inquit, cum mater mea Rachel juberet me exire ad agrum, ut meteterem, ego falcem videns positam præcepi ei ut iret et meteteret, et messuit decuplo amplius cæteris. Multa jam nova virgulta produxi de terra et convalescere ea feci, sub momento temporis apparere feci et montem proximum, ego secundo perforavi.

X. Sed hæc cum diceret de virgultis productis et monte perforato, stupescbam pro eo, quod etiam nos circumvenire vellet, quibus se commendare et credere videbatur; sciebamus enim quod a proavis hæc fuissent, quæ a se nuper facta perhibebat. Hæc ergo nos ab eo flagitia audientes, et horum deteriora, sequebamur tamen et ipsi ejus scelera, et alios ab eo decipi patiebamur, multa etiam mentientes pro eo, et hoc priusquam aliquid faceret eorum quæ promiserat, ita ut nullis adhuc gestis, a nonnullis tamen putaretur Deus.

XI. Interim in initio cum adhuc inter triginta Dosithei discipulos haberetur, cœpit ipsi Dositheo derogare, tanquam qui non integre nec perfecte doceret, idque eum non invidia facere sed in scientia. Verum Dositheus ubi sibi derogari sensit a Simone, verens ne opinio sua obscuraretur apud homines, qui eum putabant ipsum esse Stantem, furore commotus, cum ad scholam solito convenissent, virga correpta verberare Simonem cœpit, et repente per corpus ejus quasi per fumum, visa est

A virga transire; super quo obstupefactus Dositheus, ait ad eum: Dic mihi, si tu es Stans, ut adorem te. Cumque Simon respondisset, ego sum, Dositheus videns se non esse Stantem, cecidit et adoravit eum, et Simoni quidem cedit principatum suum, ipsique obedire omnem triginta virorum ordinem jubet, semetipsum vero in locum Simonis statuit et non multo post defunctus est (65).

XII. Igitur post obitum Dosithei Simon accepit Lunam, cum qua usque ad præseus circuit, ut videtis decipiens turbas et asserens, semetipsum quidem virtutem esse quamdam, quæ sit supra conditorem Deum, Lunam vero quæ secum est, esse de superioribus cœlis deductam, eandemque cunctorum genitricem asserit esse sapientiam, pro qua, inquit, Græci et barbari confligentes, imaginem quidem ejus (66) aliqua ex parte videre potuerunt, ipsam vero ut est, penitus ignorarunt, quippe quæ apud illum primum omnium et solum habitaret Deum. Et hæc atque alia his similia cum verborum pompa proferens, decept multos. Sed et hoc indicare debeo, quod ipse ego vidisse me memini, cum esset aliquando Luna illa ejus in turri quadam, multitudo ingens ad eam convenerat pervidendam et undique circa turrim stabat; at illa per omnes fenestras turris illius omni populo procumbere ac prospicere videbatur. Et multa alia mirabilia fecit et facit, ita ut stupentes pro his homines putent eum ipsum esse summum Deum.

XIII. Nam mihi aliquando et Nicetæ rogantibus, ut exponeret quomodo hæc possint arte magica effici, et quæ esset hujus rei natura, Simon tanquam familiaribus suis explanare ita cœpit: Pueri, inquit, incorrupti et violenter necati, animam (67) adjuramentis ineffabilibus evocatam assistere mihi

COTELERII NOTÆ.

(64) Ita ut simulacrum mihi statuentes. Recte a S. Irenæo lib. 1. cap. 20, publica statua Simonis Magi Romæ posita, discernitur ab imagine privata Simonis specie Jovis, quam Simoniani cum imagine Selenæ seu Helenæ facta ad figuram Minervæ adorabant. Id monui, quia B. Augustinus in libro *De hæresibus* videtur minus distincte loqui, dicens de Simone: *Jovem se credi volebat, Minervam vero meretricem quamdam Selenæ; quam sibi sociam scelerum fecerat: imaginesque et suam et ejusdem meretricis discipulis suis præbebat adorandas, quas et Romæ tanquam æorum simulacra auctoritate publica constituerat.*

(65) Et non multo post defunctus est. Mortem Dosithei describit post Epiphanium hæresi 13, Nicetas Choniates lib. 1 *Thesauri*, c. 35. Paulò aliter in *Notis Abrahami Ecchellensis Maronitæ ad Catalogum Hebedjesu*, p. 164.

(66) Imaginem quidem ejus, etc. Haud dubium quin Simon commentum hoc de Luna seu Selenæ, dicta etiam Helena, hauserit ab ethnicis; cum Platonis insignia verba exstant, lib. ix *De republica*: τὸ τῆς Ἑλένης εἰδῶλον ὑπὸ τῶν ἐν Τροίᾳ Σησιχόρος φησι γενέσθαι περιμάχητον, ἀγνοῶν τὸ ἀληθὺς. *De Helenæ imagine Slesichorus ait Trojanos veri ignoratione decertasse.* Item Sexti Empirici *adversus Mathematicos* lib. vii, p. 184, 185: Ἑλένης εἰδῶλον, περὶ οὗ δεκαετῆς συνέστη πόλεμος. *Helenæ simula-*

crum, pro quo constat fuit bellum decem annorum. Cæterum quando Celsus apud Origenem Simonianis vult impositum fuisse nomen Helenianorum ab Helena, vel præceptore Heleno, in Heleno non jocatur, opinor, sed errat.

(67) Pueri incorrupti et violenter necati animam. Justinus martyr apologetico 2, p. 65: Αἱ ἀδιαφθέρων παιδῶν ἐποπτεύσεις. Παῖδας ἀφθόρους, in Socrate, lib. iii, cap. 13. Horatius epod. v, *puer, impube corpus.* Apud Eusebium, *Hist.* lib. vii, cap. 10: σπλάγχνα νεογενῆ, lib. viii, cap. 13, et *De vita Constantini* I, 36, νεογενῶν σπλάγχνα βρεφῶν. Chrysostomus, tom. V, concione 2 *De Lazaro*, νέων ἀπαλῶν δῶματα κατασφάττειν, quem et vide homilia 28 in *Matthæum.* Augustinus lib. xviii *De civitate Dei* cap. 53: *Puer anniculus occisus, et dilaniatus, et ritu nefario sepultus est.* Alii innumeris. Quis enim non memoravit quam vocant Psychagogiam, Psychomantiam, Necyomantiam, Necromantiam, sen juxta Barbarorum filios, Nigromantiam, peritiam ciendi animas ab inferis, Manes sepulcris eliciendi? Nec præteriri debet de Simonianis locus Tertulliani cap. penult. lib. *De anima*: *Ecce hodie ejusdem Simonis hæreticos tanta præsumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis revovere se spondeant. Et credo quia mendacio possunt.* Quod autem doctissimus Gronovius *Observator. in Scripturis ecclesiasticis* cap. 4 legit in Aldhelmi loco su-

feci, et per ipsam fit omne quod jubeo. Et ego : Estne, inquam, possibile animæ hæc facere ? Ille respondit : Hoc vos scire volo, quia secundum locum post Deum obtinet anima hominis, cum exuta fuerit a corporis sui tenebris. Statim denique et præscientiam habet, propter quod evocatur ad necromantiam. Et ego respondi : Cur ergo interfectorum animæ non ulciscuntur interfectores suos (68) ? At ille : Non meministi, inquit, quod dixi, quia cum exierit de corpore, etiam præscientiam habet ? Memini inquam. Ob hoc ergo, inquit, cum excedit e corpore, statim prænoscit futurum esse judicium. et unumquemque pro his quæ hic egerit malis penas daturum, et ideo nolunt ulcisci interfectores suos, quia et ipsæ pro suis malis quæ hic commiserant, perferunt cruciatus, et illis sciunt in judicio graviora manere supplicia. Super hæc autem omnia nec permittitur eis exire, aut facere quidquam ab angelis qui eis præsent. Et ego respondi : Si non permittitur eis ab angelis huc venire aut facere quod volunt, quomodo mago evocanti obtemperant animæ ? Ipsis, inquit, animabus venire volentibus non indulgent, cum vero hi qui præsent angeli adjurati fuerint per majorem suum, excusationem habent nostræ, qui eos adjuramus, violentiæ, ut permittant exire animas quas evocamus ; non enim illi peccant qui vim patiuntur, sed nos qui inferimus necessitatem. Ad hæc Niceta, ultra non ferens præpropere respondit, quod et ego quidem facturus eram, sed prius eum expiscari de singulis cupiebam ; sed, ut dixi, Niceta præveniens : Et tu, inquit, non times diem judicii, qui vim angelis facis, et animas evocas, et homines decipis, et honorem tibi divinum ab hominibus mercaris ? et quomodo nobis persuades quod neque judicium erit, ut nonnulli Judæorum fatentur, neque animæ immortales sint, quod videtur pluribus, cum ipsis oculis tuis videas eas, et commotionem divini judicii capias ex ipsis ?

XIV. His ab eo dictis impalluit Simon, et tamen post paululum recolligens se, ita respondit : Ne putetis, inquit, quod generis vestri homo sim ; ego neque magus sum, neque amator Lunæ, neque Antonii filius. Ante enim quam mater mea Rachel conveniret cum eo (69), adhuc virgo concepit me,

¹⁷ Tamen — substantiam desunt in codd. Lipss.

COTELERII NOTÆ.

pra relato cum testimoniis veterum : Atque Simonia lethiferas necromantiæ labruscas radicibus extirpantem, pro lethiferas necnon Romanæ labruscas ; vereor ut sit necessarium : cum Romania exponi possit Romana religio seu ethnica, quemadmodum Simonia hæresis Simonis

(68) Cur ergo interfectorum animæ non ulciscuntur interfectores suos ? Idem argumentum urget Tattianus *Oratione contra Græcos*, p. 156.

(69) Ante enim quam mater mea Rachel conveniret cum eo. Abutitur impius Simon loco Scripturæ Matth. 1, 18, quia se esse Christum credi voluit ; quod et de se ipsis dixerunt quidam post illum hæresiarcham. Pari modo apud Socratem lib. 1, cap.

A cum esset in potestate mea, vel parvum esse, vel magnum, et hominem inter homines apparere. Tentandi ergo gratia vos primos assumpsi amicos, ut in coelestibus et ineffabilibus locis meis primos vos colloquem, cum probavero. Humana ergo de meipso mentitus sum, ut vos manifestius comprobarem, si integrum erga me servatis affectum. Ego vero hæc audiens, ipsum quidem miserum judicans, impudentiam tamen ejus admirans, et pro eo ipso erubescens, simul et veritus ne quid in nos moliretur mali, innuo Nicetæ, paulisper una mecum simulare, et aio ad eum : Non nobis indigneris hominibus corruptilibus, incorruptibilis Deus ; sed suscipe magis affectum nostrum, et animum volentem scire qui sit Deus ; nondum enim sciebamus quis esses, et nec advertebamus quia tu es quem quærebamus.

XV. Hæc et his similia vultu pro re aptato prosequentibus nobis, vanissimus credidit nos deceptos, et eo magis elatus addidit etiam hæc : Propitius vobis jam sum, pro affectu quem erga me Deum geritis, me enim diligentes nesciebatis, et me quærentes ignorabatis. Sed nolo dubitetis, quia hoc est vere Deum esse, cum potest quis parvus effici, vel magnus, si voluerit, nam quoquo modo apparere hominibus poteram. Nunc ergo incipiam vobis aperire quod verum est. Ego virtute mea quædam tempore aerem vertens in aquam (70), et aquam rursus in sanguinem, carnemque solidans, novum hominem puerum formavi, et opus conditore Deo multo nobiliter protuli. Ille enim creavit hominem e terra, ego autem, quod est difficilius, ex aere, quemque rursus resolvens aeri reddidi, speciem tamen ejus imaginemque depictam in interiore cubiculo collocavi, ut esset indicium ac memoria operis mei. Hæc autem intelligebamus eum dicere pro puero illo, cujus vi necati anima, ad ea quæ volebat ministeria, utebatur.

XVI. Petrus vero hæc audiens cum lacrymis ait : Miror admodum immensam Dei patientiam, et e contrario in nonnullis humanæ temeritatis audaciam. Quæ enim ratio inveniri ultra poterit, quæ Simoni suadeat, quod Deus judicet iniquos ; cum ipse sibi persuadet, quod animarum obedientia ad scelera suorum utatur ministerium ? re autem vera a dæmonibus illuditur ; tamen ¹⁷ cum per hæc ipsa cer-

22. Terebinthus, seu Buddas natum se ex virgine affirmat : propter veterem, ni fallor, Buddam (Clementi Alexandrino Buttam, *Strom.* 1, p. 305) de quo post alios Ratranus libro *De nativitate Christi* cap. 3, *Spicilegii Acheriani* t. 1. *An certe Bragmanorum sequemur opinionem, ut quemadmodum illi sectæ suæ auctorem Buddam (i. Buddam) per virginis latus narrant exortum, ita nos Christum suis prædicemus ?*

(70) Aerem vertens in aquam. *Clement.* homil. 2, c. 26. Hoc quoque et media philosophia Simon. Vide sis Diogenem Laertium lib. VII in *Zenone*, *Clem. Alex.*, *Strom.* V, p. 599, *Theodoritum Heret. fabul.*, l. 1, c. 4.

tus sit, quod immortales sunt animæ et judicantur A pro his quæ gesserint, et qui se putet re ipsa videre ea quæ nos fide credimus, quamvis, ut dixi, illudatur a dæmonibus, tamen arbitratur se ipsam animæ videre substantiam. Quando hic, inquam, fatebitur vel male se agere in tanto malo positus, vel judicandum se pro his quæ egerit, qui sciens Dei iudicium contemnit et inimicum se exhibet Deo, et audet tam nefanda committere? Unde certum est, fratres mei, nonnullos veritati ac religioni Dei non ideo adversari, quod eis fidei ratio nequaquam constare videatur, sed quia aut nimietate peccatorum involuti, aut malis suis præventi et timore cordis elati sunt, ita ut nec ea quidem credant, quæ oculis suis se videre arbitrantur.

XVII. Verum quoniam ingenita erga Deum conditorem sufficere ad salutem videbatur affectio his, qui diligerent eum, studet inimicus hanc affectionem in hominibus pervertere, et inimicos eos efficere atque ingratos Conditori suo. Testor autem cælum ac terram, quod si quantum cupit inimicus desævire, permitteretur etiam a Deo, olim omnes homines deperissent; sed misericordiæ causa non sinit Deus. Quod si¹⁰ affectum suum homines converterent ad Deum, omnes sine dubio salvarentur, etiam si pro aliquibus delictis ob justitiam corripi viderentur. Sed nunc plurimi hominum inimici effecti sunt Dei, quorum malignus corda penetravit, et affectum quem eis conditor Deus inseruerat, ut erga se haberent, in semetipsum deflexit. Alio- C rum vero, qui aliquantulum vigilare videbantur, in phantasia gloriæ et splendoris apparens, et magna quædam atque ingentia repromittens, evagari nihilominus a Deo vero mentem atque animum fecit; quæ tamen perpetrare ei justa quadam permittitur ratione.

XVIII. Ad hæc Aquila respondit: Quid ergo delinquant homines, si malignus transformans se in splendorem lucis¹¹ majora repromittit hominibus, quam ipse conditor Deus? Et Petrus: Puto, inquit, hoc injustius nihil esse, et quatenus injustum sit audi. Si filius tuus, qui a te omni diligentia eruditus est et nutritus, atque ad virilem perductus ætatem, ingratus tibi sit, et relinquens te ad alium, quem forte ditio- D rem viderit, eat, et honorem quem tibi debebat illi exhibeat, ac spe majoris lucris naturam neget et jura paterna defugiat, rectum tibi videtur, an impium? Et Aquila respondit: Omnibus palam est, quod impium sit. Et Petrus: Si ergo in hominibus hoc impium dicis, quanto magis in Deo, qui supra omnes homines honore ab hominibus dignus est? cujus non solum beneficiis fruimur, verum et ope ac virtute esse cœpimus cum non essemus, cuique si placeamus merebimur ab eo, ut etiam æterni in bonis simus. Ut ergo in-

fideles a fidelibus et pii discernantur ab impiis, permissum est maligno uti his artibus, quibus singulorum erga verum parentem probentur affectus. Quod si¹⁰ vere esset aliquis deus alienus, tamen ab eo, qui nos creaverat quique nobis pater et conditor fuerat, rectumne erat, relicto proprio transire ad alienum? Et Aquila: Absit! inquit. Tum Petrus: Quomodo ergo dicemus malignum esse causam peccati nostri, cum hoc permissu Dei fiat, ut per ipsum probentur et in die iudicii arguantur hi qui majoribus pollicitationibus invitati, veri patris et conditoris sui reliquerint pietatem, hi vero qui fidem et charitatem proprii patris, etiam cum paupertate, si acciderit, et cum tribulatione servaverint, donis cœlestibus in regno ejus et immortalibus muneribus perfruantur? Sed hæc alias diligentius exponemus. Quid autem Simon egerit post hæc, scire cupio.

XIX. Et Niceta respondit: Ubi intellexisse eum sensimus, quod deprehensus esset a nobis, collocuti inter nos de sceleribus ejus reliquimus eum et ad Zacchæum venimus, hæc ipsa ei, quæ et tibi nunc protulimus, indicantes. At ille benignissime nos suscipiens, et de fide Domini nostri Jesu Christi edocens, fidei numero sociavit. Cumque hæc Niceta dixisset, Zacchæus qui paulo ante egressus fuerat, ingrediebatur dicens: Tempus est, ut procedas ad disputandum, Petre; turba enim multa in atrio domus congregata te opperitur, quorum in medio multis fultus asseclis consistit Simon. Tum Petrus ut hæc audivit, orationis gratia cœedere me jubens (nondum enim eram dilutus a peccatis, quæ in ignorantia commiseram), ait ad reliquos: Oremus fratres, ut Deus per Christum suum pro ineffabili misericordia sua adjuvet me exeuntem pro salute hominum, qui ab ipso creati sunt. Et hæc cum dixisset, oratione facta processit ad atrium domus, in quo erat multitudo populi plurima congregata; quos ubi omnes summo silentio ad se intentos vidit, et magum Simonem in medio eorum velut signiferum stantem, hoc modo cœpit:

XX. Pax vobis sit omnibus, qui parati estis dexteris dare veritati; quicumque enim obediunt ei, videntur quidem sibi aliquid gratiæ conferre Deo, porro autem ipsi: h eo donum summi muneris consequuntur justitiæ ejus semitis incedentes. Propter quod primum est omnium, justitiam Dei regnumque ejus inquirere¹¹; justitiam quidem ut recte agere doceamur, regnum vero, ut quæ sit merces posita laboris et patientiæ noverimus, in quo est bonis quidem æternorum bonorum remuneratio, his autem, qui contra voluntatem Dei egerint, pro unuscujusque gestis poenarum digna restitutio. Hic ergo, hoc est in præsentī vita positos oportet vos agnoscere voluntatem Dei, ubi et agendi locus est.

¹⁰ Quo si — viderentur et quæ sequuntur: Aliorum vero — permittitur ratione desiderantur in utroque codd. Lipss. ¹¹ II Cor. xi, 14. ¹⁰ Quod si — muneribus perfruantur non leguntur in codd. Lipss. ¹¹ Matth. vi, 33.

Nam si quis velit (71) antequam actus suos emendet, de his requirere quæ non potest invenire, stulta et inefficax erit hujuscemodi inquisitio. Tempus enim breve est, et iudicium Dei gestorum causa agetur, non quæstionum. Ideoque ante omnia hoc quæramus, quid nos, aut qualiter agere oporteat, ut æternam vitam consequi mereamur.

XXI. Nam si exiguum hoc vitæ tempus per inanes occupemus et inutiles quæstiones, inanes sine dubio et vacui ab operibus bonis pergemus ad Deum, ubi iudicium²², ut dixi, operum nostrorum fiet. Unaquæque etenim res suum tempus habet et locum. Operum hic locus, hoc tempus est sæculum futurum. Ne ergo impediamur ordinem locorum ac temporum permutantes, primo quæ sit Dei justitia requiramus, ut tanquam iter acturi, abundantiam viatico bonis operibus repleamur, quo possimus ad regnum Dei, tanquam ad urbem maximam pervenire. Deus enim his, qui recte sentiunt, per ipsa opera mundi, quæ fecit manifestus est, ipsius creaturæ suæ utens testimonio²³, et ideo cum de Deo dubitatio esse non debeat, de sola nunc ejus justitia requiramus et regno. Quod si aliquid nobis de secretis et reconditis inquirendum suggerit mens nostra, antequam de operibus justitiæ requiramus, rationem reddere nobismetipsis debemus; quia si bene agentes salutem consequi meruerimus, tanquam casti et mundi euntes ad Deum Spiritu sancto replebimur, et omnia quæ sunt secreta et occulta, sine ulla quæstionum cavillatione noscimus, quæ nunc, etiam si totum quis vitæ suæ tempus in inquirendo consumat, non solum non poterit invenire, sed et majoribus se erroribus inseret, quia non per viam prius justitiæ incedens, ad portum vitæ pervenire contemnit.

XXII. Et propterea suadeo primo justitiam ejus requirendam, ut per hanc iter agentes, et in via

²² Ubi iudicium—pervenire non leguntur in utroque codd. Lips. ²³ Rom. 1, 20. ²⁴ Matth. v, 8.
²⁵ Requies erit. Pergit uterque codd. Lips. ita: *Mea ergo ista est sententia. Si ergo, etc.*

COTELERII NOMÆ.

(71) *Nam si quis velit, etc.* Ex his observavi desumptam fuisse epistolam Nili ad *Asclepium grammaticum*. Possinianæ editionis 313, Allatianæ 24, lib. III: 'Ἐάν περὶ τῶν ἀγαθῶν πράξεων ζητῶμεν ζητήματά τινα ἀνωφελῆ καὶ ἀνεύρετα, ὡς ἐνδεῖς φρενῶν πλανώμεθα καὶ ἐνεδρευόμεθα. Ὁ τε γὰρ ἐκάστου χρόνος βραχύς, καὶ τὸ κρίνεσθαι ἡμῖν ἐστὶ περὶ ἔργων, οὐ περὶ γνώσεως ἀπορήτων. Δὴ μὴ καταλείψωμεν ζητεῖν, τί χρῆ ποιήσαντας ζωῆς αἰωνίου τυχεῖν. Εἰ γὰρ ἀπασχοληθέντες τὸν βραχὺν χρόνον εἰς δυστύρετα καὶ ἀνωφελῆ ζητήματα τὰς ἡμέρας τοῦ παρόντος βίου καταδαπανήσωμεν, ἐνεδρευθέντες ἀπερχόμεθα ἐνθεν κεναῖς χερσὶ. Εἰ ἰνφρα: 'Ἐκαστον γὰρ ἴδιον ἔχει καιρὸν, τὸ πράττειν τὰ δίκαια ἐνταῦθα, τὸ δὲ ἀπολαβεῖν τὴν μισθοδοσίαν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Ἴνα οὖν μὴ ἐνεδρευθῶμεν μάλλον τὴν δικαιοσύνην ἰχνεύσωμεν τε καὶ πράξωμεν, ὅπως καθάπερ τινὲς κάλλιστοι ὀδοπόροι, καὶ ἐφόδια τῶν ἀγαθῶν βαστάσαντες πράξεων, ὡσπερ εἰς τινα πόλιν ἐκ τοῦ θεοῦ βασίλειον εἰσελθόμεν. Ὁ γὰρ τοι θεὸς τοῖς εὐκνωμονούσι, διὰ τὸν ὕπ' αὐτοῦ γενόμενον κόσμον, πρόδηλός ἐστιν ὕπὸ πάσης κτίσεως αὐτοῦ μαρτυρούμενος. Pari modo epistolam ad Xenonem acceptam fuisse a Basilio elocuti sumus per Emericum Bigotium eximia eruditionis homi-

A positi veritatis, verum prophetam invenire possumus, non velocitate pedum, sed operum bonitate currentes; ut ipso duce usi, nullum viæ hujus patiamur errorem. Si enim ipsum sequentes ingredi meruerimus illam, quo pervenire cupimus, civitatem, omnia jam de quibus quæritur, oculis videbimus, tanquam hæredes omnium facti. Intelligite itaque viam esse hunc vitæ nostræ cursum, viatores eos, qui bona opera gerunt, portam verum prophetam, de quo dicimus, urbem regnum esse, in quo residet omnipotens pater, quem soli videre possunt hi qui mundo sunt corde²⁴. Non ergo nobis difficilis videatur hujus itineris labor, quia in fine ejus requies erit²⁵; nam et ipse verus propheta ab initio mundi per sæculum currens festinat ad requiem. Adest enim nobis omnibus diebus, et si quando necesse est apparet et corrigit nos, ut obtemperantes sibi ad vitam perducatur æternam. Mea ergo ista sententia est, sicut et vero prophætæ visum est, ut primo de justitia requiratur, ab his maxime qui Deum se nosse profitentur. Si ergo habet aliquis quod esse rectius putet, dicat et cum dixerit audiat, sed cum patientia et quiete. Propter hoc enim ab initio, salutationis specie (72) pacem cunctis precatus sum.

XXIII. Ad hæc Simon respondit: Nos pace tua opus non habemus, si enim pax sit et concordia, ad inveniendam veritatem nihil proficere poterimus; habent enim inter se pacem et latrones, et scortatores, et omnis nequitia cum semetipsa concordat, et nos ergo si ob hoc convenimus, ut pacis causa omnibus quæ dicuntur præbeamus assensum, nihil auditoribus conferemus; sed e contrario illis eis, nos amici discedemus. Propter quod noli invocare pacem, sed magis pugnam matrem ejus, et si potes expugna errores. Nec requiras amicitiam injustis assentationibus partam; hoc enim ante omnia scire

nem. Sed et (ut pauca de multis dicam) Nili epistola 32, lib. 1, est sententia Gregorii Nazianzeni orat. 21, p. 382, A; at 254 epist. ejusdem libri expressa est ex Irenæo lib. 1, cap. 1, p. 19, 21, apud Epiphanium hæres. 31, n. 16, 17. Epistolam vero 247, ad verbum leges in eodem Irenæi capite p. 337 B, Epiphani. n. 24. Jam libri III epistola 6, formata fuit ex Basilii loco quem in hisce notis protuli. Atque epistola ad Chionium verba habet Basilii ejusdem homilia 13 exhortatoria ad baptismum, in fine. Nili certe non pauca epistolæ; forsitan non sine fraude, aut saltem errore Græculorum. Conferas etiam velim illam 190 lib. II cum § ult. epistolæ 8 Dionysii pseudo-Areopagitæ, de Carpo.

(72) *Salutationis specie, pacem cunctis precatus sum.* Ad Matth. x, 12, Hieronymus: *Occultis salutationem Hebræi ac Syri sermonis expressit. Quod enim Græce dicitur χαῖρε, et Latine Ave, hoc Hebraico Syroque sermone appellatur שָׁלוֹם שָׁלוֹם Salom lach, sive שָׁלוֹם, id est, pax tecum.* Quo loci in codice Regio 250, litteris solummodo Latinis exaratum habetur, *chere* et appellant *Salomlach* sive *Salamulach*.

te volo, quia duobus inter se dimicantibus tunc erit pax, cum alter ceciderit superatus; et ideo pugnat potes, nec requiras pacem sine bello, quod impossibile est, aut si potest fieri, ostende.

XXIV. Ad hæc Petrus: Attentius audite, o viri, quæ dicimus. Ponamus mundum hunc campum esse aliquem magnum, et ex duabus civitatibus, quarum reges sibi invicem sint contrarii, missos esse singulos ad dimicandum duces, et illum quidem boni regis ducem consilium dare, ut uterque exercitus absque sanguinis profusione, melloris in regis jura concedat, quo sine periculo omnes salvi fiant, illum vero contrarium dicere: Non, sed pugnetur, ut non qui dignus est, sed qui fortior ipse cum his qui evaserint regnet. Quæso vos, quid magis eligeretis? Non dubito quin, ut cum incotumitate omnium, regi meliori manus darentur. Et ego nunc non, ut Simon ait, pacis causa assensum volo commodari his quæ male dicuntur, sed ut cum quieto et ordine veritas requiratur.

XXV. Nonnulli enim in disputationum certamine ubi errorem suum senserint confutari, causa per sagii conturbare continuo incipiunt, et movere lites, ne palam fiat omnibus quod superantur; et propterea ego frequenter exoro, ut cum omni patientia et quiete indago disputationis habeatur, ut et si forte aliquid minus recte dictum videatur, repetere id et apertius liceat explanare. Solet enim interdum aliter dici quid et aliter audiri, dum aut minus lucide profertur, aut minus vigilantè advertitur, et ob hoc patienter cupio haberi sermonem, ut neque subripiat alter alteri, neque sermonem dicentis intempestivus sermo contradicentis interrumpat, neque reprehendendi studium geramus, sed liceat ut dixi, minus plane dicta repetere, ut examinatione justissima clarescat veritatis agnitio. Scire enim debemus, quia si quis a veritate vincatur, non ipse vincitur, sed ignorantia quæ in ipso est, quæ est dæmon pessimus, quam qui potuerit effugare, salutis accipit palmam. Propositum namque nobis est prodesse auditoribus, non ut male vincamus, sed ut pro agnitione veritatis bene vincamur. Si enim veritatis inquirendæ studio sermo moveatur, etiamsi quid minus plene pro humana fragilitate dicemus, Deus pro ineffabili sua bonitate, ea quæ desunt latentè auditorum sensibus adimplebit. Justus est enim, et secundum uniuscujusque propositum, aliis quidem in promptu facit esse quod quæritur, aliis vero obscurum reddit, etiam quod palam positum est. Quia ergo via Dei, via pacis est, cum pace quæ Dei sunt requiramus. Ad hæc si quis habet quod prosequatur, locus est; si vero nullus est qui respondere velit, ego dicere incipiam, et quæ mihi ab alio possunt objici, ipse in medium prolata dissolvam.

XXVI. Cum ergo Petrus cœpisset continuare sermonem, Simon interrupta oratione ejus: Cur, inquit, festinas ipse tibi dicere, quæ tibi videntur?

⁶⁶ Matth. x, 34. ⁶⁷ Matth. v, 9. ⁶⁸ Matth. x, 25.

A Intelligo versutias tuas; vis enim tibi ea ipse proponere, quorum absolutio bene tibi meditata est, ut ignorantibus turbis videaris recte aliquid dicere; sed apud me non tibi erit horum locus. Nunc ergo, quoniam ut vir fortis polliceris, te omni volenti proponere responsurum, mihi interim primo respondeo. Et Petrus: Paratus, inquit, sum, tantum ut cum pace sit sermo. Tum Simon: Non vides, inquit, imperitissime, quod contraria agis magistro tuo, pacem deprecans, quod utique non convenit ei, qui expugnaturum se promittit ignorantiam? Aut si tu recte pacem ab auditoribus poscis, non recte magister tuus dixit: *Quia non veni pacem mittere in terram, sed gladium*⁶⁶. Aut enim tu bene dicis, et ille non bene, aut si magister tuus bene, tu pessime, qui non intellexisti contraria te proferre ei, cujus te discipulum profiteris.

XXVII. Ad hæc Petrus: Neque qui misit me male fecit gladium mittere in terram, neque ego contraria ei ago, auditorum pacem requirens. Sed tu et imperite et temere reprehendis ea quæ non intelligis; etenim quia pacem non venit mittere in terram magister, audisti, quod autem dixerit: *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur*⁶⁷, non audisti. Propter quod non ego magistro diversa sentio, pacem persuadens, quam ille servantibus beatitudinem posuit. Et Simon ait: Pro magistro respondere cupiens, o Petre, multo eum gravius accusasti, si cum ipse non venerit pacem facere, hanc aliis servare præceperit. Et quomodo alius ille ejus sermo constabit quem dixit? *Quia sufficit discipulo, ut sit sicut magister ejus*⁶⁸.

XXVIII. Petrus ad hæc: Magister, inquit, noster, qui erat verus propheta et sui in omnibus memor, neque sibi contraria locutus est, neque nobis ab his quæ ipse gerebat diversa mandavit. Quod enim ait: *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium, et ex hoc videbitis separari patrem a filio, filium a patre, virum ab uxore, et uxorem a viro, et matrem a filia, filiam a matre, fratrem a fratre, socrum a nuru, amicum ab amico*⁶⁹, hæc omnia continent doctrinam pacis, et quomodo, audi. Initio prædicationis suæ, utpote qui velit omnes invitare et adducere ad salutem, ac patientiam laborum tentationumque habendam suaderet, pauperes beatificabat, eosque pro penuriæ tolerantia adepturos esse pollicebatur regna cœlorum; ut sub tanta pæ æquanimitèr paupertatis pondus, a preta cupiditate portarent. Est enim unum et maximum ex perniciosissimis peccatis, cupiditas. Sed et esurientes et sitientes æternis bonis justitiæ saturandos esse promisit, ut egestatem tolerabiliter ferentes, nihil pro hac injusti operis mollirentur. Mundos quoque corde similiter beatos dicebat, et per hoc Deum visuros, ut unusquisque adipisci tantum cupiens bonum, semetipsum a pessimis et pollutis cogitationibus contineret.

XXIX. Sic ergo magister noster discipulos ad ⁶⁹ Ibid. 34, 35; Luc. xii, 53.

patientiam invitans, bonum pacis etiam cum labore patientiæ suadebat esse servandum. E contrario vero eos qui in divitiis ac luxuria versabantur, lugebat, qui nihil pauperibus largiebantur, arguens eos rationem reddituros, quia proximos suos quos diligere sicut seipos debuerant, ne in egestate quidem positos miserati sunt. Hæc autem dicens alios quidem obedire fecit, alios vero reddidit inimicos. Credentibus ergo et obedientibus pacem habere inter se invicem jubet, et ipsis dicit: *Beati pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur*³⁰. Illis autem, qui non solum non credere, verum et adversarii doctrinæ ejus facti sunt, bellum verbi et confutationis indicit et ait: *Quia ex hoc videbitis separari filium a patre, et virum ab uxore, et filiam a matre, et fratrem a fratre, et nurum a socru, et inimici hominis domestici ejus*³¹. In unaquaque enim domo, cum inter credentem et non credentem cœperit esse diversitas, necessario pugna fit, incredulis quidem contra fidem dimicantibus, fidelibus vero in illis errorem veterem, et peccatorum vitia confutantibus.

XXX. Similiter quoque etiam erga scribas, et Pharisæos ultimo doctrinæ suæ tempore bellum gerit, arguens eos super actibus non bonis et non recta doctrina, et quod clavem scientiæ quam a Moyse traditam susceperunt, occultarent, per quam possit janua regni cœlestis aperiri³². Sed et nos ad prædicandum mittens Dominus noster præcepit nobis, ut in quamcunque civitatem vel domum introierimus, dicamus: *Pax huic domui; et si quidem, inquit, fuerit ibi filius pacis, veniet super eum pax vestra; si vero non fuerit, pax vestra ad vos revertetur*; exeuntes autem de domo vel de civitate illa, ut etiam pulverem, qui adhæserit pedibus nostris, executiamus super eos. *Tolerabilis autem erit terræ Sodomorum et Gomorrhæorum in die judicii, quam illi civitati vel domui*³³. Quod utique ita demum præcepit fieri, si prius in civitate vel domo veritatis sermo prædicetur, ex quo vel recipientes veritatis fidem filii pacis et filii Dei fiant, vel non recipientes arguantur quasi inimici pacis et Dei.

XXXI. Ita ergo et nos magistri instituta servantes, pacem primo proponimus auditoribus, ut absque ulla perturbatione possit via salutis agnosci. Quod si quis pacis verba non suscipit neque acquiescit veritati, scimus adversum eum pugnam verbi movere, et arguere aduersus confutando ignorantiam et redarguendo peccata. Necessario igitur pacem proponimus, ut si quis est filius pacis, pax nostra veniat super eum, ab eo autem qui se alienum pacis effecerit, regredietur ad nos pax nostra. Non ergo, ut ais, consensu in aliorum pacem proponimus; nam utique continuo tibi dexteram dedissemus, sed ut per quietem et patientiam disserentibus nobis, qui sit sermo verus, facilius ab auditoribus dignoscatur. Si autem dissideas et discor-

des a temetipso, quomodo stabis? Necessè est ut cadat, qui in semetipso dividitur. *Omne enim regnum in semetipsum divisum, non stabit*³⁴. Ad hæc si quid videtur, dicito.

XXXII. Et Simon: Stultitiam tuam demiror. Sic nobis magistri tui verba proponis, quasi certum de eo habeatur quod propheta sit, quem ego perfacile demonstrare possum, multa sibi contraria locutum. Denique ex his, quæ ipse protulisti, arguam te. Ais enim dixisse cum, *omne regnum vel omnis civitas divisa in semetipsa non stabit*. Et alibi iterum ais cum dixisse, quia ipse miserit gladium, ut separaret eos qui in domo sunt, ita ut dividatur filius a patre, et filia a matre, et frater a fratre, ut si fuerint in una domo quinque, dividantur tres adversum duos, et duo adversum tres³⁵. Si ergo omne quod dividitur, cadit, iste qui divisiones facit cadendi præstitit causas, et si talis est, utique malus est. Ad hæc responde si potes.

XXXIII. Et Petrus: Non temere deroges, o Simon, his quæ non intelligis. Primo ergo respondeam pro eo quod ais, me magistri mei verba proponere, atque ex ipsis ea, de quibus dubitatur, absolvere. Dominus noster mittens nos apostolos ad prædicandum, præcepit nobis, ut doceamus omnes gentes de his quæ mandata sunt nobis³⁶. Neque ergo dicere ea, ut ab ipso dicta sunt, possumus. Non enim dicere, sed docere ea in mandatis habemus, et ex ipsis ostendere, quomodo unumquodque eorum veritate subnixum sit. Neque rursus proprium nobis aliquid dicere permissum est. Sumus enim missi, et necessario qui missus est, illud quod jussus est nuntiat, et voluntatem mittentis exponit. Nam si aliud dicam, quam præcepit mihi ille qui me misit, falsus ero apostolus, qui non illud dico quod jussus sum dicere, sed quod mihi videtur. Quod qui facit, utique se meliorem ostendere vult quam est ille a quo missus est, et est sine dubio prævaricator. Si vero ea quæ jussus est prosequatur, eorumque assertiones manifestissimas proferat, apostoli opus exsequi videbitur, quod ego nunc implere contendens non tibi placeo. Non ergo reprehendas, quod ejus qui me misit proferam verba; sed si est in illis aliquid, quod non sit integre dictum, inde me ut arguas licet; quod tamen nullo modo fieri potest. (Propheta enim est, et sibi esse contrarius non potest³⁷.) Aut si non putas eum prophetam esse, hoc primo requiratur.

XXXIV. Et Simon: Non opus habeo hoc dicere abs te, sed quomodo sibi ista convenient. Si enim inconsonans ostendetur, simul etiam propheta non esse docebitur. Tum Petrus: Sed si prius, inquit, ostendero eum prophetam, hoc quod videtur esse inconsonans, non erit, neque enim ex consonantia quis propheta esse probatur, quia hoc multis possibile est facere; quod si consonantia prophetam

³⁰ Matth. v, 9. ³¹ Matth. x, 34, 35; Luc. xii, 53. ³² Matth. xxiii; Luc. xi. ³³ Matth. x, 12-15; Luc. x, 5, 6. ³⁴ Matth. xii, 25. ³⁵ Luc. xii, 52. ³⁶ Matth. xxviii, 19, 20. ³⁷ Vocabula unciis inclusa in textum recepinus ex codd. Thuan., Sorb., Lips. et all.

non facit, multo magis nec inconsonantia. Quia ergo multa sunt, quæ videntur quidem inconsona esse nonnullis, habent tamen profundiore ratione in semetipsis consonantiam, sicut et alia quæ videntur habere consonantiam, discussa diligentius inveniuntur inconsona, hac de causa aliam non puto rectiorem esse viam ad horum discrimen, nisi ut prius cognoscamus, si is qui locutus est ea quæ videntur inconsona, propheta sit. Si enim invenitur propheta esse, omnia illa quæ videntur sibi esse contraria, constat habere consonantiam, sed non intelligi. De his ergo probamenta rectius requirentur. Nos enim apostoli illius qui nos misit, verba exponere missi sumus et affirmare sententias, proprium vero dicere aliquid non habemus in mandatis, sed verborum illius, ut dixi, aperire veritatem.

XXXV. Et Simon ait : Doce ergo nos, quomodo conveniat, ut is qui divisiones facit, quæ divisiones cadere faciant eos qui dividuntur, vel bonus videatur, vel ad hominum salutem venisse. Et Petrus : Audi, quomodo magister noster omne regnum, et omnem domum divisam adversum semetipsam, dixit stare non posse. Hoc autem cum ipse fecit, vide quomodo ad salutem cedat. In errore positum mundi regnum, vel unamquamque in eo domum verbo veritatis dividit, procul dubio ut cadat error et veritas regnet. Quod si alicui accidat domui, ut error introductus per aliquem dividat veritatem, cum error obtinuerit, certum est veritatem stare non posse. Et Simon : Sed incertum est, utrum magister vester errorem dividat an veritatem. Et Petrus : Istud alterius quæstionis est. Sed si constat apud te, quia omne quod divisum fuerit cadit, superest ut ostendam, si tantum cum pace audire vis, quod Jesus noster errorem dividerit ac resolverit, docendo veritatem.

XXXVI. Tum Simon : Omitte, inquit, sermonem pacis frequenter iterare, quid vero sit quod sentis aut credis, breviter expone. Et Petrus ait : Quid times crebro audire de pace? aut ignoras quia perfectio legis pax est? ex peccatis enim bella nascuntur et certamina, ubi autem peccatum non fit, pax est animæ : ubi vero pax est, in disputationibus veritas, in operibus justitia invenitur. Et Simon : Videris mihi non posse profiteri quod sentis. Et Petrus : Dicam, ex arbitrio tamen, non tuis verutis coactus. Cupio enim quod salutare et utile est omnibus adduci in notitiam, et ideo proferre quam brevissime non morabor. Unus est Deus, idemque conditor mundi, justus iudex, et unicuique pro actibus suis quandoque restituens. Jam vero pro assertione horum, scio innumera posse verborum millia commoveri.

XXXVII. Et Simon ait : Miror quidem velocitatem ingenii tui, non tamen amplector errorem fidei tuæ; prudenter enim prævidisti, quod tibi contradici possit, et urbane id etiam ipse professus es

quod pro assertionem horum innumera verborum millia movebuntur; nulli enim concordat professio fidei tuæ. Denique quod unus sit Deus, cuius sit opus mundus, hoc primum quis recipiat? puto quia neque paganorum quisquam, quamvis ille sit idiota, philosophorum autem omnino nullus, sed nec Judæorum quidem imperitissimus quisquam et miserrimus, neque ego ipse qui eorum legem bene novi. Et Petrus : Omitte, inquit, opiniones absentium, tibi quid videtur, præsens præsentem dicito. Tum Simon : Possum, inquit, exponere quod vere sentio, sed pigriorem me facit illa consideratio, quia si dixerò, quod neque tibi sit consonum neque vulgo huic imperito rectum videtur, tu quidem quasi obstupefactus, aures continuo obcludens velut ne blasphemiam polluantur, verteris in fugam, quia quod respondeas non invenies, populus autem irrationabilis assentatus tibi, te quidem amplectetur, quasi ea docentem quæ in usu eis sunt, me vero execrabuntur, veluti nova quædam atque inaudita profitentem, meumque errorem alienis mentibus inferentem.

XXXVIII. Tum Petrus : Nunquid non tu, in quo nos accusabas, ipse ambagibus uteris, nihil habens quod afferas veritatis? aut si habes, incipe absque circuitationibus, si tantum confidis : et si quidem non placuerint alicui auditorum quæ dicis, abscedet, qui vero permanserint, cogentur assertionibus tuis probare quod verum est. Incipe igitur quod tibi rectum videtur, exponere. Et Simon ait : Ego dico multos esse deos, unum tamen esse incomprehensibilem atque omnibus incognitum, horumque omnium deorum Deum. Tum Petrus : Hunc, inquit, quem dicis esse incomprehensibilem et incognitum omnibus Deum, ex Scripturis Judæorum quæ in auctoritate habentur, probare potes, an ex aliis aliquibus, quas omnes ignoramus, an ex Græcis auctoribus, an ex tuis scripturis propriis? Certe ex quibuscunque vis, dicito, ita tamen ut ostendas eas prius esse propheticas; ita enim fiet, ut earum indubitata habeatur auctoritas.

XXXIX. Et Simon ait : Ex lege Judæorum sola assertiones adhibebo. Omnibus enim qui religionis curam gerunt, manifestum est totius esse auctoritatis hanc legem, unumquemque tamen secundum proprium sensum intelligentiam legis hujus accipere. Ita enim ab eo qui mundum condidit, scripta est, ut in ipsa rerum fides habeatur. Unde sive quis vera, sive etiam falsa proferre velit, absque hac lege nulla recipietur assertio. Quia igitur scientia mea plenissime cum lege concordat, recte multos esse pronuntiavi deos, quorum unus est eminentior et incomprehensibilis, ipse qui est Deus deorum. Quod autem multi sint dii, ipsa me edocuit lex. Primo quidem ubi ex persona serpentis dicitur ad Evam, primam mulierem : *Quacunque die manducaveritis de ligno sciendi bonum et malum critis sicut dii*²⁸, hoc est, sicut hi qui hominem fe-

²⁸ Gen. III, 5.

cere Postea enim quam gustavere de ligno, ipse Deus testatur dicens ad reliquos deos : *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis* ³⁹. Sic ergo constat multos esse deos qui hominem fecerint, quia et initio ita dicit Deus ad ceteros deos : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ⁴⁰. Sed et quod ait : *Ejiciamus eum* ⁴¹ (73). Et iterum : *Veni e descendentes confundamus linguas eorum* ⁴². Omnia hæc multos esse indicant deos. Sed et illud scriptum est : *Deos non maledices, et principem populi tui non maledices* ⁴³. Et rursus quod scriptum est : *Dominus solus ducebat eos, et non erat cum illis Deus alienus* ⁴⁴, multos esse ostendit deos. Sunt et alia plurima quæ proferri possunt ex lege testimonia, non solum obscuriora, sed et manifesta, quibus multi esse doceantur dii. Ex quibus unus, ut Judæorum populo Deus esset, sorte electus est. Ego autem non hunc assero, sed illum qui etiam hujus Deus est, quem nec ipsi quidem Judæi norunt. Neque enim ipsorum est Deus, sed eorum qui agnoverint eum.

XL. His auditis Petrus : Nihil, inquit, verearis Simon; ecce enim neque aures clausimus; neque fugimus, sed ad ea quæ falso persecutus es, veritatis sermonibus respondemus, illud primo asserentes, quia unus est Deus, hic ipse Judæorum, qui est solus Deus, cæli creator ac terræ, qui et omnium etiam quos dicis deorum Deus est. Si ergo ostendero nullum esse hoc superiorem, sed ipsum esse super omnia, fateberis errorem tuum esse super omnia. Et Simon : Quid enim, inquit, etiamsi ego nolim fateri, qui assistunt auditores, nonne arguent me nolentem quæ vera sunt profiteri ?

XLl. Ansculta ergo, ait Petrus, ut scias primo,

³⁹ Ibid. 22. ⁴⁰ Gen. i, 26. ⁴¹ Gen. iii, 22. ⁴² Deut. x, 17. ⁴³ Exod. vii, 1.

⁴⁴ Quoniam — apud unum sit desunt in utroque cod. Lips.

⁴⁵ Codd. Lips. : qui tamen apparere hominibus Sed et sancti, etc. Reliqua desunt.

COTELÆRII NOTÆ.

(73) *Ejiciamus eum. Clementin.* iii, 39; *Epitom.* 37, Cedren. p. 171, l. 20. Facile mihi persuaserim, additum id fuisse loco Genes. iii, 22, ob pendentem sententiam: *Nunc ergo ne forte mittat manum suam, et sumat etiam de ligno vitæ, et comedat, et vivat in æternum.* Simile quippe additamentum complectitur versio Arabica : *Oportet ut exeat ex horto.*

(74) *Est enim uniuscuiusque gentis angelus.* Ad hæc et sequentia observare oportet non pauca. I. Quod angeli ἑθνώματα hic dicantur angeli boni, et lib. viii, cap. 51, 56, angeli mali, id esse ex doctrina Origenis et Hieronymi, qui gentibus utrosque angelos præponunt. Certe textum LXX, Deuteron. xxxii, 8 : *Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέστειρεν υἱὸς Ἀδάμ, ἕστησεν ὄρια ἔθνων κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ.* *Quando dividebat Altissimus gentes, quando disseminavit filios Adæ; constituit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei;* ad quem in hoc capite respicitur, Maximus enarrans cap. 9 *Cælestis hierarchie*, cum aliis pluribus explicat de sanctis angelis; auctor vero *Operis imperfecti in Matthæum* ad cap. xxiv, vers. 9, seu homilia 48, *De malignis*; nec multum diverse Rufinus *Expositione in Symbolum apostolorum.* II. De LXX seu LXXII nationibus (de quibus Horus Apollo lib. i, cap. 14), totidemque angelis prælectis, et linguis, veteres Christianos et Judæos consentire. Facia-

num tamen epistola 2. *adversus Novatianos*, ponere linguas cxx, nisi sit rescribendum parva mutatione, LXX. Euphoro autem, vel Ephoro aliisque multis historicis apud Clementem Alexandrinum *Strom.* i, pag. 358, gentes et linguas esse LXXV. III. Unum illum in archangelis maximum, cui data sit dispensatio populi Dei, videri esse Michaellem; ex Danielis x, 13, 21; xii, 1, ac ex Dionysio *De cælesti hierarchia* cap. 9. *Ὁ Μιχαὴλ πρωτάγγελε*, inquit Michael Syncellus *Laudatione in cælestes virtutes.* Et in *Oratione Nicetæ De laudibus Michaelis et Gabrielis*, vocantur illi, *τῆς ἀρχαγγελικῆς τάξεως ταξίαρχαι, καὶ πάσης ἀγγέλων δημαγωγοὶ χοροστασίας.* IV. Verba citata e Deuteronomio leviter depravata legi in Victorino ad *Apocalypsim*; Theodorito *Hæret. fabul.*, lib. v, cap. 7, et Maximo ibi supra. V. Denique observari meretur fragmentum Regii codicis 1648, *De linguis et gentibus* 72, et conferri cum Eusebio, Epiphania, *Chronico Alexandrino*, Georgio Syncello, etc. Subjicio illud, levibus vitis purgatum. *Κωνσταντῖνος ὁ χαρτοφύλαξ ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τῶν ἀγίων πάντων τὰς ὀβ' γλώσσας ὠνόμασεν οὕτω.*

XLII. Tribus igitur modis Deus quis dicitur, vel quia vere est, vel quia ei qui vere est, ministrat, et ob honorem mittentis, ut plena sit ejus auctoritas. hoc dicitur iste qui missus est, quod est ille qui misit, ut sæpe factum est de angelis, qui tamen cum apparuerint homini ⁴⁵, si sit prudens et eruditus vir, interrogat ejus qui apparuit nomen, ut simul et honorem missi et auctoritatem mittentis agnoscat. Est enim uniuscuiusque gentis angelus (74), cui credita est gentis ipsius dispensatio a Deo, qui tamen cum apparuerit, quamvis putetur

³⁹ Gen. xi, 7. ⁴⁰ Exod. xxxii, 28. ⁴¹ Deut. xxxii, 22.

⁴² Quoniam — apud unum sit desunt in utroque cod. Lips.

⁴³ Codd. Lips. : qui tamen apparere hominibus Sed et sancti, etc. Reliqua desunt.

num tamen epistola 2. *adversus Novatianos*, ponere linguas cxx, nisi sit rescribendum parva mutatione, LXX. Euphoro autem, vel Ephoro aliisque multis historicis apud Clementem Alexandrinum *Strom.* i, pag. 358, gentes et linguas esse LXXV. III. Unum illum in archangelis maximum, cui data sit dispensatio populi Dei, videri esse Michaellem; ex Danielis x, 13, 21; xii, 1, ac ex Dionysio *De cælesti hierarchia* cap. 9. *Ὁ Μιχαὴλ πρωτάγγελε*, inquit Michael Syncellus *Laudatione in cælestes virtutes.* Et in *Oratione Nicetæ De laudibus Michaelis et Gabrielis*, vocantur illi, *τῆς ἀρχαγγελικῆς τάξεως ταξίαρχαι, καὶ πάσης ἀγγέλων δημαγωγοὶ χοροστασίας.* IV. Verba citata e Deuteronomio leviter depravata legi in Victorino ad *Apocalypsim*; Theodorito *Hæret. fabul.*, lib. v, cap. 7, et Maximo ibi supra. V. Denique observari meretur fragmentum Regii codicis 1648, *De linguis et gentibus* 72, et conferri cum Eusebio, Epiphania, *Chronico Alexandrino*, Georgio Syncello, etc. Subjicio illud, levibus vitis purgatum.

Κωνσταντῖνος ὁ χαρτοφύλαξ ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τῶν ἀγίων πάντων τὰς ὀβ' γλώσσας ὠνόμασεν οὕτω.

Ἕλληνας ἅμα καὶ βάρβαροι, Μακεδόνες καὶ Θετταλοὶ, Παίονες καὶ Ἰλλυριοὶ, Ἀθηναῖοι καὶ Ἀργεῖοι καὶ Ἀχαιοὶ, καὶ οἱ τὸν Εὐξείνου πόντου περιουχθήμενοι.

et dicatur ab his quibus præest, deus, tamen interrogatus non sibi dabit ipse tale testimonium. Deus enim excelsus, qui solus potestatem omnium tenet, in septuaginta et duas partes divisit totius terræ nationes, eisque principes angelos statuit. Uni vero qui in archangelis erat maximus, sorte data est dispensatio eorum, qui præ cæteris omnibus excelsi Dei cultum atque scientiam receperunt. Sed et sancti homines, ut diximus, impiorum efficiuntur dii, tanquam qui potestatem acceperint in eos vitæ ac necis, ut de Moyse et iudicibus supra memoravimus. Propter quod scriptum est de eis: *Deos non maledices, et principem populi tui non maledices*⁵⁰. Principes ergo singularum gentium dii appellantur. Principum autem Deus Christus est, qui est omnium iudex. Vere ergo neque angeli, neque homines, neque ulla creatura dii esse possunt, quippe qui sub potestate sunt positi, tanquam creati et mobiles⁵¹; angeli quidem, ut qui non fuere et sint, homines autem ut mortales, omnis vero creatura, ut quæ solvi possit, sed revera si solverit ille qui fecit. Et ideo ille solus verus est Deus qui non solum ipse vivit, sed et aliis vitam præstat, quam et auferre potest cum vult.

XLIII. Propterea ergo clamat Scriptura ex persona Dei Judæorum, et dicit: *Videte, videte, quoniam ego sum Deus, et non est alius præter me. Ego occidam, et vivere faciam; percutiam, et ego sanabo, et non est qui eripiat de manibus meis*⁵¹. Videas ergo quomodo ineffabili quadam virtute Scriptura occurrens futuris erroribus eorum qui alium Deum, præter eum qui est Judæorum, vel in cælis esse, vel in terris affirmarent, pronuntiat dicens: *Dominus Deus tuus (75) Deus unus est, in celo sursum, et in terra deorsum, et præter ipsum alius non est*⁵². Quomodo ergo ausus es dicere alium esse Deum, præter eum qui Judæorum est Deus?⁵³ Et iterum dicit Scriptura: *Ecce Domini Dei tui cælum, et cælum cæli, terra et omnia quæ in eis sunt. Verumtamen patres tuos elegi, ut diligerem eos, et vos post ipsos*⁵⁴. Ita ex omni parte ab Scriptura munitur ista sententia, quia ipse qui mundum creavit, verus et solus est Deus.

⁵⁰ Exod. xii, 28. ⁵¹ Et nobiles—qui fecit non leguntur in utroque codd. Lips. ⁵² Deut. xxxii, 39. ⁵³ Deut. iv, 39. ⁵⁴ Quæ sequuntur usque ad illa cap., sequ., vocabula: *Denique et sancti*, etc., desiderantur in cod. Lips. ⁵⁵ Deut. x, 14, 15. ⁵⁶ Deut. x, 17. ⁵⁷ Deut. vi, 13; x, 20. ⁵⁸ Deut. vi, 4. ⁵⁹ Psal. lxxxv, 8; lxx, 19. ⁶⁰ Psal. xvii, 32. ⁶¹ Jos. xiii, 7 in LXX. ⁶² Gen. iii. ⁶³ Deut. viii, 11.

COTELERII NOTÆ.

Θρησκείας τε καὶ Βυζάντιοι, καὶ οἱ πρὸς τῷ Βοσπόρῳ Κιμμέριοι, Βιθυνοὶ τε καὶ Καππαδόκαι, Φρύγες καὶ Κἄρες καὶ Λύκιοι, Γαλάται καὶ Ἰσραυροὶ, Λυδοὶ καὶ Πρῶδοι καὶ Πάμφυλοι, Λυκόνες τε καὶ Κίλικες, Σκύθαι καὶ Πέρσαι καὶ Βάκτριοι, Κόλχοι καὶ Ἀσσύριοι, Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἑλαμίται, Ὀσροηνοὶ τε καὶ Βλέμμυες, Ἰνδοὶ καὶ Αἰθιοπες, Ἰσραηλιταὶ καὶ Αἰγύπτιοι, Σύροι καὶ Παλαιστῖνοι, Κύπριοι καὶ Κρήτες καὶ Ῥόδιοι, Αἰολεῖς καὶ Ἰωνες, Γότθοι καὶ Ἀθασγοὶ τε καὶ Χάλυβες, Φοινικῆς τε καὶ Ἀραβες, Ῥωμαῖοι καὶ Ἰουδαῖοι, Κυρηναιοὶ τε καὶ Αἰθῶες, Ἀἰθῶες καὶ Γέται καὶ Σαυρομάται, Κέλτοι τε καὶ Βάνδηλοι, Ἰθῆρες, Κροάτοι καὶ Μωαβῖται καὶ Ἀμμωνῖται, Χαναανοὶ καὶ Χετ-

XLIV. Quod et si sint alii, ut diximus, qui dicuntur dii, sub potestate sunt Judæorum Dei, quia ita dixit Scriptura Judæis: *Dominus Deus noster, hic est Deus deorum, et Dominus dominorum*⁵⁵. Hunc etiam solum colendum monet Scriptura, dicens: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*⁵⁶. Et: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est*⁵⁷. Denique et sancti Spiritu Dei repleti, et guttibus misericordiæ ejus irrorati exclamabant, dicentes: *Qui similis tibi in diis, Domine, quis similis tibi*⁵⁸? Et iterum: *Quis Deus præter Dominum, et quis Deus præter Dominum nostrum*⁵⁹? Itaque Moyses ubi prolificere populum vidit, paulatim eos ad intelligentiam monarchiæ, et fidem Dei unius initiavit, ut in consequentibus dicit: *Nomina deorum altorum non commemorabis*⁶⁰, recordatus sine dubio, quali pœna damnatus sit serpens, qui primus nominaverant deos⁶¹. Terram denique comedere condemnatur, et tali cibo dignus iudicatur ob id, quod primum omnium appellationum deorum introduxit in mundum. Quod si et tu multos deos vis introducere, vide ne exitum serpentis similem sortiaris.

XLV. Certus autem esto, quod nos hujus ausi socios non habebis, nec decipi nos patiemur abs te. Neque enim proderit nobis ad excusationem in iudicio, si dicamus quod tu deceperis nos, quia nec primam mulierem excusare potuit male credidisse serpenti, sed morte quia male crediderit, condemnata est. Hac ergo de causa et Moyses unius Dei fidem populo commendans, ait: *Observa tibi ipsi (76) ne seducaris a Domino Deo tuo*⁶². Vide quia eodem verbo utitur, quo et prima mulier in excusatione utebatur, seductam se dicens, sed nihil profuit. Super omnia autem etiamsi veris aliquis surgeret propheta, qui signa et prodigia faceret, suadere autem velit, ut coleremus deos alios præter Judæorum Deum, nunquam ei credere possemus. Sic enim nos docuit lex divina, secretum sermonem purius ex traditione commendans. Ait ergo: *Si surrexerit in te propheta, aut somnians somnium, et dederit signa vel prodigia, et evenerint signa illa vel prodigia, et dixerit ad te, eamus et colamus deos*

ταῖοι καὶ Ἀμορραῖοι καὶ Φερεζαῖοι, Εὐαῖοι καὶ Γεργεζαῖοι καὶ Ἰεθουσαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες νήσους Βρετανικῆς καὶ τὰ Γάδειρα. Ὅσας Μωϋσῆς ἔξεις (forte ἔξεισι). Leg. conc. vii Nicænum, II, act. 5, post med.

(75) *Dominus Deus tuus, Deus unus est*. Sic in Vulgata Marc. xii, 29, concordantibus Hieronymo, Augustino, etc. Aliter ab Irenæo; aliter ab aliis. Videatur Fronto Ducæus ad homiliam Chrysostomi *De Phoca martyre*.

(76) *Observa tibi ipsi, ne seducaris a Domino Deo tuo*. Lege Deut. vi, 12; viii, 14; xi, 16 et xviii, 5.

alienos quos nescitis, non audietis verba prophetæ illius, neque somnium somniatoris illius, quia tentans tentavit vos, ut videat si diligitis Dominum Deum vestrum 63.

XLVI. Propterea ergo et Dominus noster signa et prodigia faciens, Deum prædicabat Judæorum, et ideo recte prædicationi ejus creditur. Tu autem etiam si vere propheta esses, et signa faceres ac prodigia, sicut promittis, et alios annuntiares deos præter eum qui verus est, manifestum esset te ad tentationem populo Dei suscitatum, et ideo credi tibi omnino non potest. Unus est enim verus, qui est Judæorum Deus, et ob hoc Dominus noster Jesus Christus docebat quærendum esse non Deum quem bene noverant, sed regnum et justitiam ejus 64, quam Scribæ et Pharisei, suscepta scientiæ clave, non concluderant, sed excluderant 65. Nam si ignorassent verum Deum, nunquam utique hujus rei scientiam relinquens, quæ erat omnium caput, culparet eos de parvis et minimis, id est quod dilatarent fimbrias suas, et primos accubitus in conviviis vindicarent, et quod in quadriviis stantes orarent, et alia his similia, quæ utique ex comparatione magni hujus capituli, ignorantia Dei, exigua videntur et parva.

XLVII. Et Simon ad hæc ait : Ex verbis magistri tui convincam te, quia etiam ipse ignoratum quemdam omnibus introducit Deum. Cum enim et Adam creatorem suum scierit Deum, mundique conditorem, et Enoch, quippe qui ab eo translatus est, et Noe, utpote ab eo jussus arcam construere, cumque et Abraham, et Isaac, et Jacob, et Moyses, et omnes, omnisque populus atque omnes gentes noverint conditorem mundi, et fateantur Deum, Jesus vester, qui longe posterior Patribus apparuit, dicit : *Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* 66. Ita ergo et Jesus vester alium esse Deum incomprehensibilem omnibus et incognitum fatetur.

XLVIII. Tum Petrus : Contraria, inquit, tibimet ipsi te proferre non sentis. Si enim et Jesus noster scit istum, quem dicis incognitum Deum, ergo jam non a te solo est cognitum. Imo si Jesus noster eum novit, Moyses quoque, qui et Jesum venturum esse prophetavit sine dubio nec ipse ignoravit eum; propheta enim erat, et qui de Filio prophetavit, sine dubio cognoverat Patrem. Si enim in voluntate est Filii revelare Patrem cui voluerit, Filius, qui ab initio et semper cum Patre fuit per singulas quasque generationes, sicut revelavit Moysi Patrem, ita et aliis prophetis; quod si est, nulli Patrem fuisse incognitum constat. Tibi vero qui Filium non credis, quomodo potuit revelari Pater, qui nulli notus est, nisi cui voluerit Filius revelare? Revelat autem Filius Patrem his qui ita honorificant Filium, sicut honorificant Patrem 67.

XLIX. Tum Simon : Memento, inquit, quia filium

A dixisti habere Deum, quod est injuriæ; quomodo enim habere filium potest, nisi similia hominibus aut animalibus patiat? Sed de his non est nunc tempus arguere profundam stultitiam tuam, festino enim de immensitate summæ lucis exponere, et jam nunc audi. Puto esse aliquam virtutem immensæ et ineffabilis lucis, cujus magnitudo incomprehensibilis habeatur, quam virtutem etiam mundi conditor ignoret, et legislator Moyses, et magister vester Jesus.

L. Tum Petrus : Non tibi videtur amentia res esse, asserere velle quempiam, quod sit alius Deus quam Deus omnium, et dicere, puto esse virtutem quamdam, et priusquam ipsi certum sit quod loquitur, hoc velle aliis confirmare? Estne aliquis ita præceps, qui verbis tuis credat, in quibus te ipsum videat dubitantem; et admittat esse aliquam virtutem incognitam creatori Deo, et Moysi, et prophetis, et legi, et Jesu etiam magistro nostro, quæ virtus ita bona sit, ut nulli velit innotescere, nisi uni tantum, et hoc tibi tali? Tum deinde si nova est ista virtus, quomodo nobis non dat novum aliquem sensum præter hos quos gerimus quinque, ut ex ipso ab ea nobis largito novo sensu, ipsam quæ nova est capere et intelligere possimus? aut si non potest largiri, quomodo tibi largita est? aut si tibi revelavit, cur non et nobis? Si vero a temetipso intellexisti, quæ ne prophetæ quidem sentire aut intelligere potuerunt, dic age nobis nunc quid unusquisque nostrum cogitat : Si enim tantus est in te spiritus, ut ea quæ super cælos sunt, incognita omnibus et omnibus incomprehensibilia cognoscas, multo facilius cogitationes humanas quæ in terris habentur agnoscis. Quod si cogitationes nostras qui hic stamus non potes scire, quomodo ea quæ nullis esse cognita affirmas, scire te dicis?

LI. Crede autem mihi, quia nunquam scires quid est lux, nisi ab ipsa luce accepisses et visum et intellectum videndi; sic et in cæteris. Hinc accepta intelligentia, majus aliquid et sublimius somnii instar excogitas, occasione tamen ex istis quinque sensibus sumpta, quorum largitori ingratus es. Certus autem esto, quod donec non invenis novum aliquem sensum, qui extra hos quinque sit quibus omnes utimur, novum asserere non poteris Deum. Et Simon : Cum quinque sensibus constent omnia quæ sunt, nihil novum addere virtus illa cunctis eminentior potest. Et Petrus ait : Falsum est. Est enim et alius sextus sensus, id est prænoscenti; isti enim quinque sensus scientiæ capaces sunt, sextus autem præscientiæ est, quem habere prophetæ. Tu ergo quomodo potes Deum omnibus incognitum nosse, qui nec propheticum sensum, qui est præscientiæ, cognovisti? Tum Simon cæpit dicere : Hanc quam dico virtutem incomprehensibilem et eminentiorem cunctis, etiam ipso qui mundum condidit Deo, neque angelorum quisquam neque dæmonum novit neque Judæorum, neque ulla om-

63 Deut. xiii, 1-5. 64 Matth. vi, 33. 65 Luc. xi, 52. 66 Matth. xi, 27. 67 Joan. v, 23.

nino quæ a conditore Deo substitit creatura. Quomodo enim poterat, quam Creator ipse non noverat, lex me ipsius Creatoris edocere, cum nec ipsa sciret quod doceret?

I. II. Et Petrus: Miror, inquit, quomodo tu ex lege plus potueris discere, quam docere vel scire lex poterat? et quomodo horum quæ asserere vis probationes dicas te ex lege proferre, cum neque legem asseras nosse ea quæ dicis, neque eum qui legem dedit, id est mundi Creatorem? Sed et hoc miror, quomodo tu qui solus hæc nosti, hic modo cum omnibus stes brevis atrii hujus ambitu circumdatus. Et Simon videns cum omni populo ridentem Petrum: Rides, inquit, Petre, cum sermo de tantis rebus et tam eminentibus habeatur? Tum Petrus: Noli, inquit, indignari Simon, nihil enim præter promissionem nostram gerimus, neque aures nostras claudimus, ut dicebas, neque statim ut audivimus a te ineffabilia proferri in fugam versi sumus, sed ne loco quidem moti. Neque enim verisimilia saltem aliqua proferuntur abs te, quæ nos possint aliquatenus detertere, aut certe aperi nobis intelligentiam dicti hujus, quomodo tu ex lege didiceris Deum, quem lex ipsa nescit, et quem ipse qui legem posuit ignoret. Et Simon: Si, inquit, ridentem cessasti, evidentibus assertionibus comprobabo. Et Petrus ait: Quin desinam, ut possim discere a te, quomodo tu a lege didiceris, quæ lex nescit et quæ ipse Deus legis ignoret.

LIII. Et Simon: Audi, inquit, manifestum est omnibus et ineffabili quadam ratione compertum, unum esse Deum, qui sit omnium melior, a quo omne quod est, sumpsit exordium, unde et necessario subjecta sunt ei omnia quæ post ipsum sunt, velut principi omnium et eminentiori. Ego ergo cum cognovissem Deum hunc qui creaverat mundum, secundum quod lex docet, in multis esse infirmum, longe autem abhorret infirmitas a perfecto Deo, et hunc viderem non esse perfectum, necessario alium esse intellexi qui esset perfectus. Hic enim, ut dixi, secundum quod Scriptura legis docet, in multis infirmus esse deprehenditur. ⁴⁰ Primo quod homo quem plasmavit, non potuit permanere talis qualem ipse voluerat, et quia nec bonus est, qui primo homini posuit legem, ut ab omnibus quidem lignis paradisi ederet, de ligno autem scientiæ non contingeret, sed si gustasset moreretur. Cur enim vetaret eum vesci et scire quid esset bonum vel quid malum, ut sciens mala quidem vitaret, bona vero eligeret? Sed neque ipse hoc concessit, et quia ille præter mandatam gustavit et agnovit quid esset bonum, ac didicit honoris gratia verenda contegere (indecorum enim sensit revelatis pudendis stare ante Creatorem suum), ille eum qui honorem Deo deferre didicerat, morte condemnat et serpentem qui hæc ostenderat, maledixit. Sed utique si lædendus ex hoc erat homo, cur omnino lædendi

A causam in paradiso posuit? Si vero bonum erat quod in paradiso posuit, non est boni prohibere a bono.

LIV. Sic ergo cum is qui hominem fecit et mundum, secundum ea quæ lex refert imperfectus sit, alium sine dubio dat intelligi qui perfectus sit. Necessesse est enim esse aliquem omnium præstantiorem, propter quem et omnis creatura ordinem suum servat. Unde et ego sciens, quia omnimodo necesse est esse aliquem benigniorem et potentiorum eo, qui legem dedit, imperfecto deo, ex comparatione imperfecti perfectum quid sit intelligens, ex ipsa Scriptura Deum illum de quo scriptum non erat, intellexi. Et hoc modo potui, o Petre, ex lege discere quod nesciebat lex. Quod et si lex non dedisset indicia, quibus colligeretur imperfectus esse Deus qui condidit mundum, mihi possibile erat, etiam ex his quæ in hoc mundo geruntur malis nec emendantur, colligere, vel quia impossibilis est creator ejus, qui male gesta non corrigit, si non potest, vel si non vult auferre mala, ipse malus sit, si vero neque potest neque vult, nec potens nec bonus sit. Et ex his necesse est colligi, quod alius sit Deus omnium præstantior et potentior. Ad hæc si quid habes dicere, non moreris.

LV. Petrus respondit: Solent ista, o Simon, absurda adversus Deum meditari hi qui legem non magistris tradentibus legunt, sed semetipsos doctores habent et putant se intelligere posse legem, quam sibi non exposuit ille qui a magistro didicerit. C Verumtamen nunc, ut et nos secundum tuum sensum Scripturam legis sequi videamur, quia et impossibilem et non bonum dicis ostendi Conditorum mundi, quomodo non vidisti quod iisdem ipsis reprehensionibus succumbit et subjacet etiam ista virtus tua, quam dicis esse eminentiorem omnium? Eodem namque modo de ipsa dici potest, quia omnia quæ hic male geruntur, aut impossibilis est quæ non corrigit, aut si potest et non vult, mala est. Si vero neque potest neque vult, et impossibilis et imperfecta est. Unde non solum simili culpæ virtus ista tua nova, sed et deteriori invenitur obnoxia, si super hæc omnia etiam cum non sit, esse credatur. Nam is qui mundum creavit, hoc ipsum quod subsistit ex opere ejus quo mundum condidit, palam est, sicut etiam ipse confiteris. Ista vero virtus quam te solum scire dicis, nullum de se indicium præbet, per quod hoc ipsum saltem quod est et subsistit, possimus advertere.

LVI. Quale est ergo, ut derelinquamus Deum, in cuius mundo vivimus et omnibus ad vitam necessariis fruimur, et sequamur nescio quem, cuius non solum nihil consequimur boni, sed ne hoc ipsum quidem, quod sit, scire possumus, scilicet quia nec est; sive enim eum lucem appelles et luce ista quam cernimus clariorem, nomen ipsum a mundi Conditore mutuaris; sive substantiam dixeris super

⁴⁰ Quæ sequuntur vocabula usque ad illa cap. seq. ex comparatione, etc., desunt in utroque cod. Lips.

omnia, intelligentiam hinc profers cum sermonis augmento; sive mentem, sive bonitatem, sive vitam, sive aliud quid memoraveris, hinc vocabula mutuaris. Cum ergo nihil novi de illa virtute quam dicis, non solum ad intelligendum, verum ne ad nominandum quidem habeas, quomodo introducis novum Deum, cujus nec appellationem quidem invenis novam? Virtus enim non solum Creator mundi dicitur, sed et ministri gloriæ ejus omnisque militia celestis. Non tibi ergo melius videtur esse, ut sequamur factorem nostrum Deum, tanquam patrem erudentem nos et imbuentem sicut ipse novit? Quod et si sit aliquis, ut tu dicis benignior omnium Deus, certum est quis non irascitur nobis, si vero irascitur malus est. Noster autem Deus si irascitur et vindicet, non est malus sed justus, proprios enim filios corripit et emendat. Ille vero qui nihil nobiscum habet negotii, si vindicare velit in nobis, quomodo bonus erit? supplicia sumens de nobis, quod non derelicto patre nostro ipsum secuti sumus inanibus suspicionibus tracti, quomodo ergo iste talis bonus a te asseritur, qui nec justus intelligi potest.

LVII. Tum Simon: Tantumne erras, Petre, ut nescias, quia animæ nostræ a bono Deo sunt illo omnium præstantiore, sed captivæ deductæ sunt in hunc mundum? Et Petrus: Ergo non est omnibus incognitus, sicut paulo ante dicebas; et tamen quomodo indulsit bonus Deus captivitatem fieri animarum suarum, si erat super omnes potentior virtus? Et Simon: Ipse misit creatorem Deum, ut conderet mundum, sed ille, mundo condito, semetipsum pronuntiavit Deum. Et Petrus: Ergo non ignoratur ab eo qui condidit mundum, ut superius dixeras, sed neque animæ ignorant eum, siquidem ab ipso abjectæ sunt. Cui ergo jam erit incognitus, si et mundi Creator novit eum, ut ab ipso missus, secundum ea quæ tu dicis, et omnes animæ tanquam ab ipso huc violenter abtractæ? Tum deinde dicas velim, qui mittebat conditorem mundi, non sciebat eum qui mittebatur, fidem non servaturum? si nesciebat præsciis non erat, si vero præsciit et passus est, facti hujus ipse reus est, qui non vetuit; quod si non potuit, omnipotens non est. Si vero quasi bonum id sciens non prohibuit, invenitur ille esse melior qui præsumpsit facere id, quod ille qui mittebat ignoravit bonum.

LVIII. Et Simon: Volentes, inquit, ad se venire suscipit et ipsis benefacit. Et Petrus: Nec hoc novum est, hoc enim facit et hic quem mundi creatorem fateris. Et Simon: Sed bonus Deus tantum si agnoscat salutem præstat (77), mundi autem con-

⁷⁷ Aut si—relinquere potuit non leguntur in cod. Lips. Reliqua desunt in cod. Lips.

ditior exigit etiam legem impleri. Et Petrus: Ergo et adulteros et homicidas salvet, si cognoverint eum, bonos autem et sobrios vel misericordes, si nullum de eo indicium capientes ignoraverint eum, non salvat. Magnum et bonum prædicas, qui non tam malos salvet, quam qui bonis nullam misericordiam præstat. Et Simon: Magnus sane labor est agnoscere eum homini in carneposito. Omnibus enim tenebris tetrius, et omni luto gravius est corpus hoc, quo circumdatur anima. Et Petrus: Ergo bonus iste Deus quæ difficultia sunt, quærit. Qui autem vere Deus est, faciliora expetit. Dimittat itaque nos quasi bonus apud Patrem et Creatorem nostrum, et quando discesserimus e corpore, et istas quas dicis tenebras reliquerimus, tunc eum facilius agnoscemus, et tunc magis anima conditorem suum esse intelliget Deum, et apud ipsum permanebit, nec ultra diversis cogitationibus fatigabitur, neque volet ad aliam confugere virtutem, quæ nulli cognita est nisi Simoni soli; quæ tantæ bonitatis est, ut nisi quis prius impius exstiterit in parentem suum, ad ipsam venire non possit. Nescio quomodo hæc virtus vel bona vel justa appellanda sit, cui placere non potest, nisi quis impie se gesserit in eum a quo factus est.

LIX. Et Simon: Non est impium, utilitatis gratia et lucri majoris confugere ad eum, qui opulentioris est gloriæ. Et Petrus: Si, ut tu ais, non est impium confugere ad alienum, multo magis pium est permanere apud proprium patrem, etiamsi pauper sit. Aut si ⁷⁸ non putas esse impium, ut relicto patre nostro confugiamus ad alium quasi meliorem, neque indignari credis pro hoc creatorem nostrum, multo magis bonus Deus non indignabitur, quod cum essemus ab eo alieni, non confugimus ad eum, sed permansimus apud Creatorem nostrum; et puto quod ex hoc magis collaudabit nos, quia fidem servamus Creatori nostro Deo, considerans quia si sui ipsius fuisset, nunquam relinquentes ipsum seduci illecebris potuissemus alienis. Nam si quis opulentioribus illectus pollicitationibus, relicto proprio parente confugiat ad alienum, potest fieri, ut iterum relicto eo, ad alium pergat qui majora promiserit, eo magis quod ipsius proprius non erat filius, quippe qui etiam eum, qui ei natura pater erat, relinquere potuit. Et Simon (78): Quid si ab illo sunt animæ, et ignorant eum, et ille est vere pater ipsarum?

LX. Et Petrus: Satis, inquit, ostendis eum invalidum. Nam si potentior, ut ais, omnibus est, nunquam potentiori invalidior spolia ⁷⁹ detraxisse credendus est ⁸⁰, aut si potuit vi ab eo animas de-

⁷⁹ Luc. xi, 22. ⁸⁰ Detraxisset. Videris mihi, etc.

COTELERII NOTÆ.

(77) Bonus Deus tantum si agnoscat, salutem præstat. Eadem docet Simon, apud Irenæum lib. i, cap. 20.

(78) Et Simon Adlitur in codice Carmelit. scho-

lium: Creator mundi corpora condidit, in quibus animas quæ sunt Dei magni violenter inclusit: et ideo animæ non ad alienum, sed ad patrem suum dum redierint, ad istum redire non possunt.

ducere in hunc mundum creator Deus, quomodo eas corpore emissas et captivitatis vinculis resolutas, bonus Deus vocabat ad pœnam, quæ per ipsius vel desidiam vel infirmitatem, abstrahi ad hunc locum et involvi corpore quasi tenebris ignorantiae potuerunt? Videris mihi ignorare quid sit Pater et Deus, verum et animæ unde sint vel quando et quomodo factæ, possem dicere, sed hæc nunc tibi aperire fas non est, in tanto errore posito de scientia Dei. Tum Simon: Erit, inquit, tempus quo pœnitebit te, quod dicentem me de ineffabili virtute non intellexeris. Et Petrus: Da ergo nobis, ut sæpe jam dixi, tanquam novus Deus aut qui ab illo descenderis sensum aliquem novum, per quem novum quem dicis Deum possimus agnoscere; isti enim quinque sensus, quos nobis dedit creator Deus, Creatori suo fidem servant, nec alium quemquam esse sentiunt Deum, hoc eis ipsa sui præstante natura.

LXI. Ad hæc, Simon: Adhibe, inquit, animum ad ea quæ dicturus sum, et facito eum invisibilibus semitis incedentem, pervenire ad ea quæ tibi demonstravero. Ausculta ergo nunc: nunquamne in cogitatione positus extendisti mentem tuam in regiones vel insulas porro positas, et ita in eis fixus animo mansisti, ut ne præsentem quidem videre aut temetipsum scire ubi sederes, præ suavitate eorum quæ habebantur in oculis, posses? Et Petrus ait: Verum est, Simon, hoc mihi frequenter accidit. Et Simon: Ita et nunc sensum tuum extendente in cœlum, et iterum super cœlum, et vide quia debet esse aliquis locus qui sit ultra mundum vel extra mundum, in quo neque cœlum sit, neque terra, neque umbra horum etiam ibi tenebras operetur, et ob hoc cum neque corpora aliqua in eo sint, neque ex corporibus tenebræ, necessario sit lumen immensum; et lumen considera cujusmodi esse possit, cui tenebræ nullæ succedunt. Nam si universum hunc mundum solis hujus replet lux, quantum æstimas esse illud incorporeum lumen et infinitum? tantum sine dubio, ut istud solis lumen ad illud tenebræ et non lux esse videatur.

LXII. Hæc cum diceret Simon, Petrus respondit: De utroque ergo patienter ausculta, id est et de exemplo extendendi sensus et de immensitate lucis. Scio me ipsum, o Simon, aliquando in cogitatione positum extendisse sensum meum in regiones, ut ais, et insulas procul positas, easque mente non minus quam oculis perspexisse. Cum essem apud Capharnaum in captura piscium positus, et sedere supra saxum, hamum setæ innexum et decipiendis piscibus aptatum habens in manu, ita ut hærentem ei non senserim piscem, dum mens mea per desiderabilem mihi Jerusalem distenta percurreret, ad quam sane oblationum gratia et orationum vigilans frequenter ascenderam. Verum et Cæsaream hanc mirari ab aliis audiens, et desiderare solebam, et eam in qua nondum fueram, videre

A mihi videbar, et cogitabam de ea quæ conveniret de civitate magna cogitari, portas, muros, lavacra, plateas: angiportus, fora et horum consequentia, secundum ea scilicet quæ in aliis urbibus videram, et in tantum intentione hujusmodi intuitus delectabar, ut vere, sicut ipse dixisti, nec præsentem atque astantem viderem, nec ipse ubi sederem, nossem. Et Simon: Modo, inquit, recte dicis.

LXIII. Et Petrus: Denique cum piscem maximum qui hamo inhæserat, mente occupatus habere minime sentirem, et id quidem cum hami lineam de manibus meis violenter arriperet, stupentem me videns frater meus Andreas qui mecum sedebat, ac pene casurum, latus fodiens cubito velut dormientem excitat dicens: Non vides, Petre, quam magnum piscem ceperis? nunquidnam mente excidisti, quod sic attonitus stupes? quid est quod pateris? dic mihi. At ego indignatus ei paululum, quod me a dulcedine eorum quæ intuebar abstraxerit, respondi nihil me mali pati, sed animo desiderabilem mihi intueri Jerusalem, simulque Cæsaream, et corpore quidem cum ipso esse, mente vero illuc penitus auferri. At ille nescio unde inspiratus, reconditum et secretum veritatis protulit verbum.

LXIV. Desine, inquit, Petre; quid est quod agis? hi enim qui dæmone incipiunt repleri vel moveri mente, hujusmodi initia habent, per phantasias primo ad jucunda quæque et delectabilia transferuntur; deinde ad ea quæ non sunt, vanis et inanibus motibus effunduntur. Hoc autem accidit ex languore quodam animæ, quo ea quidem quæ sunt non vident, desiderant vero adducere ad conspectus suos ea quæ non sunt. Sed et illis ita accidit, qui phrenesin patiuntur et videntur sibi multas imagines videre, pro eo quod nimietate frigoris vel caloris anima ipsorum convulsa et emota locis suis, errorem patitur ministerii naturalis. Sed et hi qui laborant siti, cum in soporem venerint, flumina et fontes videre sibi videntur ac bibere; hoc autem patiuntur ariditate intemperati corporis laborantes. Propter quod certum est, hæc vitio quodam vel animæ vel corporis fieri.

LXV. Denique ut accipias rei fidem de Jerusalem quam sæpe videram, dicebam fratri meo, quæ loca quosve conventus visus mihi fuissem videre. Sed et de Cæsarea quam nunquam videram, nihilominus contendebar, quod esset talis, qualem mente et cogitatione conceperam. Cum autem venissem huc, nihil omnino simile respiciens eorum quæ per phantasias videram, reprehendi memetipsum et notavi valde, quia ex aliis quæ videram, portas ei et muros aliasque ædes, revera similitudinem ex aliis capiens dederam. Neque enim quis potest novum aliquid, et cujus forma nulla unquam existerit, cogitare. Nam et si velit aliquis tauros cum quinque capitibus ex sua cogitatione formare, ex istis quos vidit cum singulis capitibus, illos quinque capitibus fingit. Et tu ergo nunc, si vele aliquid tibi

videris tua cogitatione perspicere, et supra cœlos A qui ab eo facti sunt, sicut et lex dicit, quorum intueri, non dubium quin ex his ea consideres quæ in terris positus vides. Aut si putas faciliem menti tuæ accessum esse super cœlos, et considerare te posse quæ illic sunt, atque immensæ illius lucis scientiam capere, puto ei qui illa potest comprehendere, facilius esse ut sensum suum qui illuc novit ascendere, in alicujus nostrum qui assistimus, cor et pectus injiciat et dicat, quas in eo cogitationes gerat. Si ergo potes alicujus nostrum, qui tamen non sit erga favorem tuum occupatus, enuntiare cogitationes cordis, poterimus tibi fortasse credere, quod et ea quæ super cœlos sunt, scire potueris, licet illa multo sint celsiora

LXVI. Ad hæc Simon: Qui vero, inquit, multas nœnias texuisti, audi jam nunc. Impossibile est B omne quod ad cogitationem hominis venerit, non etiam re ipsa ac veritate subsistere; quæ enim non subsistunt, nec speciem habent, quæ autem speciem non habent, nec cogitationi possunt occurrere. Et Petrus: Si omne, inquit, quod ad cogitationem venire potest, subsistit, istum quem dicis extra mundum esse immensitatis locum, si eum quis in corde suo lumen esse cogitet, alius vero tenebras, quomodo poterit unus atque idem locus secundum eos, qui diversa de eo cogitarunt, et lumen esse et tenebræ? Et Simon: Omitte nunc ista quæ ego dixi, tu quid esse putes super cœlos dicito?

LXVII. Et Petrus: Si de vero, inquit, fonte luminis crederes, possem te docere, quid et quomodo esset quod immensum est, et non phantasia vanam, sed consequentem et necessariam rationem redderem veritatis, nec assertionibus sophisticis, sed legis et naturæ testimoniis uterer, ut scires quia immensitatis fidem præcipue continet lex. Quod si immensitatis ratio non latet legem, nihil profecto aliud eam latere potest, et ideo falsum est, quod putasti esse aliquid quod ignoret lex. Multo autem amplius nihil latebit eum, qui legem dedit. Nec tamen possum tibi aliquid de immensitate et his quæ sine fine sunt loqui, nisi prius de his, qui certo fine terminantur cœlis, rationem vel receperis nostram, vel ipse protuleris tuam. Quod si de his quæ certis finibus concluduntur intelligere non potes, multo magis de his quæ sine fine sunt, neque scire aliquid poteris neque discere.

LXVIII. Ad hæc Simon: Melius, ait, mihi videtur simpliciter credere, quia Deus est, et quia solum istud quod videmus, sit cœlum in universo mundo. Et Petrus: Non ita, inquit, sed unum quidem constiteri convenit Deum qui vere est; cœlos autem esse (79)

unum cœlum sit superius, quo continetur etiam visibile firmamentum, illud esse perpetuum et æternum cum his qui habitant ibi; istud autem visibile in consummatione sæculi resolvendum esse et transire, ut illud cœlum quod est antiquius et excelcius post judicium sanctis et dignis appareat. Ad hæc Simon respondit: Hæc ita esse, ut tu dicis, credentibus possint videri, ei autem qui horum expectat rationes, impossibile est ex lege proferri et præcipue de immensitate lucis.

LXIX. Et Petrus: Noli, inquit, putare nos quod hæc fide sola recipienda esse dicamus, sed et ratione asserenda. Neque enim tutum est nudæ hæc fidei absque ratione committere, cum utique veritas ratione non careat. Et ideo ⁷⁹ qui hæc ratione munita suscepit, perdere ea nunquam potest, qui vero absque assertionibus ea suscipit simplicis sermonis assensu, neque servare ea tuto potest, neque si vera sint certus est, quia qui facile credit facile et recedit: qui autem rationem quæsitivæ eorum quæ credidit, et accepit, quasi vinculis quibusdam rationis ipsius colligatus, nunquam ab his quæ credidit, divelli aut separari potest. Et ideo quanto quis propensior fuerit in expetenda ratione, tanto erit firmitior in conservanda fide.

LXX. Ad hæc Simon: Magnum est, inquit, quod repromittis ut immensæ lucis æternitas ex lege possit ostendi. Cumque Petrus dixisset: Quando volueris, Simon ait: Quoniam hora jam multa est, crastino astanti mihi et renitenti, si probare potueris factum esse hunc mundum et animas esse immortales, habebis me adiutorem prædicationis tuæ. Et cum hæc dixisset, egressus est, secuta autem est eum ex omni populo qui cum ipso venerat pars tertia, qui erant quasi mille viri; cæteri vero flexis genibus prostrabant se Petro, super quos ille invocato Dei nomine, alios dæmonia habentes curavit, alios etiam languentes sanavit, et ita lætantem populum dimisit, mandans eis, ut in crastinum diem maturius convenirent. Petrus vero cum recessissent turbæ, sterni jussit humi sub aere atrii nudo ubi fuerat disputatum, et recubuit una cum illis undecim, ego vero cum aliis quibusdam, qui et ipsi initia audiendi verbi Dei acceperant et erant charissimi, recumbens sumebam cibum.

LXXI. Sed benignissimus Petrus considerans, ne forte tristitiam mihi inferret ista sequestratio, ait ad me: Non pro superbia, o Clemens, convivium non ago cum his qui nondum purificati sunt, sed vereor ne forte mihi quidem noceam, ipsis autem

⁷⁹ Et ideo — separari potest desiderantur in utroque cod. Lips.

COTELERII NOTÆ.

(79) Cœlos autem esse. De cœlo et cœlis multa sancti Patres, atque contraria: sed ea, ut et majorem Recognitionum partem, quod ad humanas disci-

plinias potius spectent, quam ad theologiam, notis illustratum non inus.

nihil prosim. Hoc enim pro certo scire te volo, quia **A** tra voluntatem ejus habitat in eo dæmon, et ideo ⁷⁸ si eum quis fugare velit et expellere ab eo, cum sit inseparabilis, et, ut ita dicam, anima jam ejus effectus, videbitur magis necare eum et homicidii crimen incurrere. Nemo ergo vestrum contristetur a convivio nostro separatus, tempore enim aliquo observare debet unusquisque sane quanto ipse voluerit. Parvo enim tempore sequestratur qui cito voluerit baptizari, multo autem qui tardius. Unusquisque ergo in sua habet potestate, breve aut longum pœnitentiæ suæ tempus exigere, et ideo in vobis est, quando velitis ad nostram convenire mensam, et non in nobis, quibus permissum non est sumere cum aliquo cibum, nisi fuerit baptizatus. Vos ergo magis nos prohibetis a vestro convivio, si ad purificandum moras habeatis et tardius baptizemini. His dictis cum benedixisset, cibum sumpsit. Et post hæc cum gratias egisset Deo, ingressus quievit, similiter autem et nos omnes, erat enim jam nox.

LXXII. Amant enim isti spiritus immundi inhære corporibus hominum, ut ipsorum ministerio cupiditates suas expleant, et ad ea quæ ipsi desiderant inclinantes animæ motus, suis eos parere libidini cogant, ut efficiantur ex integro vasa dæmonum. Ex quibus unus est Simon hic, qui tali quodam morbo comprehensus nec sanari jam potest, quia voluntate et proposito ægrotat. Nec con-

⁷⁸ I Cor. x, 20. ⁷⁹ Quæ sequuntur vocabula usque ad finem hujus cap. desunt in codd. Lips. omnia. ⁸⁰ Et ideo—crimen incurrere non inveniuntur in codd. Lips.

LIBER TERTIUS.

I. Interca Petrus gallorum canticibus surgens et **C** rumpant et fatigent prædicatores verbi Dei. Propter excitare nos volens invenit vigilantes, vespertino quod et ego in plurimis circuitu quodam verbi utens adhuc lumine perdurante, cumque ex more salutavisset et resedissemus omnes, ita exorsus est: Nihil est difficilius, fratres mei, quam de veritate apud permisti populi multitudinem disputare. Quod enim est, omnibus ut est dici non licet, propter eos qui maligne et insidiosè audiunt; fallere vero non expedit propter eos qui sincere audire desiderant veritatem. Quid ergo faciet cui ad indiscretum populum sermo est; occultet quod verum est? Et quomodo instruet eos qui digni sunt? Sed si meram proferat veritatem his qui salutem consequi non desiderant, illi a quo missus est injuriam facit, a quo et mandatum accepit, ne mittat verborum ejus margaritas ante porcos et canes ⁸⁰, qui adversum eas argumentis ac sophismatibus reluctantes, ipsas quidem cœno intelligentiæ carnalis involvant, latratibus autem suis et responsionibus sordidis

II. [Hæc Petro dicente ⁷⁷ (81) Aquila ait: Recte dixisti, propterea nobis dicito quæ veritatis sunt propria. Et Petrus: De quibus vultis interrogare me. Et Aquila ait: De principio et principiis verbum disputa, et de eo quod reprehendit Simon quasi inconveniens, Filium Dei dici Christum, ne similia plantationibus et cæteris inanimatis pati videatur Deus. Petrus autem videns omnes hoc ipsum volentes audire, omnem rationem ita exposuit:

III. Principii nomen (82) in multis et diversis Matth. vii, 6. ⁷⁷ Ista quæ sequuntur usque ad finem cap. 12, in cod. mss. plerisque iisdem optimæ notæ desunt, et tantum habent vel obscuritatis vel erroris ut spuria ea esse et ab hæretico quodam recentioris ætatis intrusa non dubitemus.

COTELERII NOTÆ.

(80) Et post hæc incipiens... ad vanitatem. Hæc periodus exstat in libris editis et in ms. Reg.; at in Sorb. et Th. transfertur ad finem cap. 11, ubi eam vide.

(81) Hæc Petro dicente. Codex Candelarianus hoc caput et sequentia novem continet, quemadmodum Sorbonicus et Thuanus: Carmeliticus autem et ille Petri Petiti Regio similes sunt, librisque impressis. Nec dubium, quin ad illa pertineant quæ Rufinus abstulit, de ingenito Deo genitoque disserta, de Filio creato, de aliis nonnullis, periculosa, obscura,

intrusa, Eunomiana; quæque veteres Ebionitica censuerunt, Ariana, et addititia. Nescio quis igitur quod a Rufino prætermissum fuerat, sibi sumpsit ut interpretaretur. Vide *Clementina*, hom. 16, cap. 16. Ista vero usque ad cap. 12 desunt in impressis: desumpta autem sunt ex cod. Sorb. et Th.

(82) Principii nomen, etc. In marg. ms. Th. hæc leguntur: *Cautè legi oportet hanc scripturam, quia nescientibus facile error subreperè potest. Usque ad simile signum legere noli.* Vid. infra notam ejusdem cod. ad cap. 12.

nuncupatur rebus, sensibilibus scilicet et intelligibilibus. Sed ne ante experimentum sensibillum ad intelligibilia declinare videamur, decet primo a visibilibus incipere, ut de proximo sumentes exemplum iterum ad intelligibillum veniamus comprehensionem. Quo modo sol verbi gratia in principium vel principatum diei constitutus est, luna vero e contrario noctis ⁷⁹; hæc autem ut principatum gerant constituta sunt, a quo etiam ut essent in principio acceperunt. Qui autem hæc composuit, cælum et terram prius condidit, præter hæc autem terrestria et inaquosa et volatilia animalia composuit, arbores quoque et herbas et post hæc hominem, non ut essent hæc tantum principium sumens, sed etiam ut viverent secundum mandatum Dei. Ita ergo multa quidem possunt esse principia, ei autem qui est, principia non sunt. Unum est enim principium et unum sine principio principium, quæ autem post hæc sunt, abusive dicuntur (si quidem dicuntur) principia. Præveniens autem exposui causam hujus exempli, a sensibilibus scilicet ad intelligibilia, ut hac via usi firmam et certam de intelligibillum traditione possideamus tuitionem. Sine principio ergo dicimus Deum ineffabili providentia demonstrante, qui non a se ipso factus est nec a se ipso genitus; est enim sine principio et ingenitus. Ingeniti autem appellatio non quid sit, nobis intelligere dat, sed quod non est factus; *ἀτοκάρωπα* vero et *ἀτρογένητον*, hoc est ipsum sibi Patrem ipsumque sibi Filium qui vocaverunt illud quod ingenitum, contumeliam facere consti sunt dubiis deservientes rationibus. Indigere enim nativitate illud quod erat priusquam nasceretur, parvulorum more intelligentes putarunt, et illud quod fuerat, pro eo quod fuerit ponentes, quasi per se ipsum factum dicere insaniam insanierant, et plantationibus comparare illud quod est ingenitum, ut demoniaci ausi sunt. Hæc autem omnia in impietate constituta consequentem habent ignorantiam. Non enim intellexerunt hoc ipsum dicentes et fuisse et non fuisse. Quatenus enim genuit, fuit, quatenus vero natum est, non fuit, Non fuisse ergo eum constat quatenus natum est, fuisse autem eum constat quatenus genuit. Hæc autem utraque dicere simul eundem sustinuisse, non permittit pietatis professio.

IV. Deinde etiam communes cogitationes sollicitæ a se repellunt tantam blasphemiam, dignum honorem ingenito deferentes. Quidam igitur quis interrogatus dicat eorum qui impie appellaverunt? nisi quia fuit priusquam esset, ipse sibi Pater, qui esse habuit antequam sibi ut esset prestitisset. *Ἀτοκάρωπα* et *ἀτρογένητος*, hoc est ipse sibi Pater et ipse sibi Filius, qua ratione dicatur, et cum quidem non fuisset quod esset, ante exstans intelligentiæ si-

gnum? Audes autem factum dicere a semetipso illud quod ineffectum est? Putaverunt autem hujusmodi cum disciplina se hoc dicere, sicut ebrii, qui umbras pro foveis existimant. Propter quod ante omnia oportet nos immortalium scrutationem facientes incipere a Dominicis traditionibus, ubi mortalium conditionem ab immortalibus separans, docuit nos pericula et tentationes usque ad ipsam mortem sustinere propter spem honorum regni, dicens: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animas autem non possunt occidere, timeate autem eum qui potest et corpus et animam perdere in gehennam* ⁷⁹. Et vere si non commoritur corpori anima, non utique dividitur nec aliud aliquid patitur de his quæ patitur corpus, verbi gratia infuxionem vel defluxionem, tenuitatem aut crassitudinem, sanitatem vel infirmitatem, abscisionem aut conjunctionem. Sed et in ipsa hominum procreatione nihil committit anima secundum defluxionem, sed in omni quidem motu stat videlicet substantia immutabilis, diverso autem motu ad aliud et aliud corpus incitat pati. Fluit ergo et patitur substantialiter corpus, sicuti experimento cognoscitur, post illam naturæ coagulationem exinanitione uteri facta, propter erementum infantis impellentis et impulsæ velut in luctamine, verbo Conditoris: Quod enim coagulatum est festinat egredi; quod autem coagulavit cupit exponere. Causa vero hæc transfert ipsas passiones ad successionem ejusdem rei, facta autem passione commune periculum sæpius quam speciale contingit.

V. Sed et omne quod servit muliebribus desideris, promovetur et præmeditatur naturaliter secundum uniuscujusque ætatem, verbi causa aliter puer, aliter vero adolescens, aliter autem vir. Nam infans quidem in virtute habet horum operationem, nondum autem in virtute habet etiam animæ motus; adolescens vero paratus quidem ad destinatum, nondum vero digestionis habet usum; vir autem conspirans possidet perfectionis propositum. Et non ex illis solis dicendum est, animam immortalem, corpus vero fluens, sed etiam ex his, quæ ad eam constant in communem personam mandatis, quæ ait Dominus: *Dictum est antiquis: Non machaberis; ego autem dico: Nec in aspectum desiderio servies* ⁸⁰, nimis caute loquens. Si enim corpus naturaliter obligatum est femineis commistionibus, magis autem servire coactum his quæ accepit, ut esset et in schemate (83) haberet, quod et principale est carnalis procreationis, quo modo quis suspicetur corpori esse dictum: *Non machaberis, ego autem dico nec desiderio servies*, et non potius ei, quæ libera est substantia, talium passionum potestatem habens laxare vel refrenare secundum operationem corpus, hic mellioris rei manda-

⁷⁹ Gen. 1, 16. ⁷⁹ Math. x, 28. ⁸⁰ Matth. v, 27.

COTELERII NOTÆ.

(83) *In schemate*. Id est in sexu. Vide Constit. vi, 11. Infra cap. 8.

tam insinuat? Sic enim et futura sperantes non irascimur, et furorē cōhibemus et mulieres despicimus spe futurorum sensum sublevantes, ut dixi, non omne quod sumus servile habentes femineis operationibus, sed aliud quidem serviens naturā quod est corpus, sicut ostendimus, aliud vero liberum, mentem, quod est motus animæ immortalis.

VI. His igitur ita se habentibus, vestigium optimum ad intelligibilem comprehensionem invenimus cum Deo dicente. Incedamus ergo per eum sine periculo, utentes animæ immortalis gubernaculo, ultra non sinentes irruere passionem carnalem illi immortalis et intelligibili substantiæ, honorem tantum unicuique intelligibilem sequestrantes, quantum ei is quem esse vel præesse constat Deo permittit. Est enim primum, quod est ingenitum, cui et prophætæ testimonium perhibent: *Ego Deus primus, et ego post hæc, et præter me Deus non est*⁸⁴; hoc vero subauditur esse sine initio et ingenitum.

VII. Clemens vero et cæteri interrogaverunt, quid est hoc Ingenitum, audire volentes. Et Petrus animadvertens ait: Non modicum periculum est de eo, quod sine principio est loqui vel audire, vos vero pro desiderio eorum quæ dicta sunt, immensitatem irruere periclitamini; et me hoc pati ut video captatis, qui putatis posse mihi de illo quod ineffabile est subripere. Moneo autem vos fratres et conservi, non quid sit querere, sed quia est tantummodo audire desiderare. Et de hoc plus aliquid dicere non oportet. Est Ingenitum non sola appellatione honorandum, est enim et sine initio; hoc autem sine initio et Ingenitum est Deus, quod a sola opinione eorum quæ facta sunt annuntiat, a se ipso autem comprehenditur. Non enim inveniet aliquid sui primo fuisse, et aliquid postea factum conspicere sui, eo quod sine principio eum esse constat; hæc autem eorum quæ facta sunt visitatio, propter quod illud quod est ineffabile, ad inquisitionem sui, quod fuerit anteprevidero quam fuerit, spatium non habet; non enim secundatur ab eo qui est ipsius essentiæ curiositas. Novit igitur se ipsum, qui non interrogat se de se ipso. Sed hæc quidem etiam plus quam oportet diximus, amat enim illud quod est Ingenitum, silentio honorari tantummodo. Sine principio ergo hanc substantiam, secundum quod sentire potuimus, absque periculo suscepistis.

VIII. Qui ergo esse non inchoavit prædictus Deus, genuit primogenitum omnis creaturæ, sicuti Deum decuit; non se immutans, non se convertens, non

se dividens, non defluens, non extendens aliquid. Mementote enim quia hæc corporum sunt passionēs, quas etiam animæ tribuere subterfugimus, timore ne forte immortalitas ei his attributis auferratur. Genuit ergo Deus, quod et facturam vocare dicimus (84), hoc ipsum ergo vocare et genituram et facturam et reliqua horum vocabulorum, illud quod sine schemate constat genitoris specimen, ponere permittit. Quibus enim est differentia schematum, in ipsis necesse est observanda genitura et factura. Manendo ergo genuit Deus, non passus divisionem aliquam. Non enim honorabilius est Deo et hoc Ingenito illud quod est, eo quod non est velut genitum. Volens enim non tardam habuit virtutem ad quod voluit, nec excessit virtus voluntatem; sed secundum mensuram, qualem voluit, talem et genuit. Si enim manendo, non patiēdo, necessitati crassitudinis corpora servientia umbras exstare faciunt, quanto magis ingenitæ virtuti subsequenter demus Unigenitum voluntate procedentem. Sicuti autem rursus præintelliguntur umbria corpora, ita et plus præintelligitur et ingenitæ substantia genitæ, etiam si ex eo quod erat, ut esset accepit. Idcirco igitur vero et genitura et factura et creatura competenter appellatur, quia substantia non est Ingenitum. Memor sum sane Simonem accusasse nos blasphemiam, eo quod diceremus Filium Dei Christum, tanquam hominibus et plantationibus Deum æquantes; vos vero ex desiderio discere festinate.

IX. Omnibus autem libenter annuentibus ait Petrus: Manifesta est hujus incredulitatis via, o Aquila et cæteri. Qui enim pro certo nescierit, opinionem autem usque ad auditum suscepit, credere timet, cum facile possit excusationem ipsius incredulitatis a se abjicere præ gaudio ejus quod promittitur, assumptus publicare illam quam habuit de eo quod queritur incredulitatem, cupiditate descendendi non dubitat. Sed in secundo de hac re sermo, ne quando abstrahens vos incerta fidei spes excipiat pro fide in inquisitionem. Ubique autem præferatur nobis Deus et de ipso cogitatus. Ultro inviolabilis exstans Deus ingenitus, operationemque voluntate virginaliter custodivit. Quod autem non est Ingenitum, ultro virgo esse non potest. Factum est enim, tanquam sub tactum genitoris et factoris adductum. Intelligatur autem qualiter Deum decuit Unigenitum generare et primogenitum omnis creaturæ, sed non quasi ex aliquo; hæc enim animalium et inanimantium est servitus. Sed nec in operationem veniens ipse sui aliquid genuit; non enim maneret inviolabilis et impassibilis, operatus

⁸⁴ Isa. XLV, 6.

COTELERII NOTÆ.

(84) *Genuit ergo Deus, quod et facturam vocare dicimus, etc.* Sic Ariani γέννημα, ποίημα, κτίσμα confundebant, eaque nomina tribuebant Filio, quem et substantiam genitam solebant appellare. Atque

observatum fuit a viris doctis, non abstinuisse ante Arium quosdam antiquos Patres tribus postremis locutionibus, et consimilibus aliis. De substantia genita diximus ad Ignatium.

In seipso; impietatis autem plena sunt hæc de ingenito suspicari, periclitantur enim filii impiorum pie se putantes intelligere, magnam blasphemiam Ingenito ingerendo, masculofeminam eum existimantes. Memor sum sane ejus qui commouit nos, fratres.

X. Manendo ergo genuit Deus voluntate præcedente (85), sicut prædictum est. Propterea Unigenitus vere appellatur; ex ingenito enim habet quod est et Filius vere appellatur, ab innato enim natus est. Sed tamen voluntate controversiam noxiam mansuete paulatim relaxantes eorum, qui audent dicere infectum a facto appellatione sola distare, et illud quod genite distinctum est, adversus innatum esse substantiam ingenitum affirmare. Quod si ita dicitur, quod quidem dicitur non est, quod autem est non dicitur. Est enim infectum substantia, si autem dicitur factum, detestatur quod non est appellatum, maxime autem ultro rationabili exstante Deo et ultro sine principio, quod modo non sit impossibile; magis autem impium est, et id quod ultro est rationabile utroque ingenitum, non sibi ipsi magis vellet esse conjunctum, quam dualitatis subire ordinem, honorabiliorem existimans nativitatem innatæ perseverantiæ. Unum enim non est, neque ipsum sibi præcipit dicens: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*⁸⁵. Sed neque contendit adversus se ipsum, ut aliquid videlicet ejus permaneret ingenitum, aliquid vero nativitati subiceretur: scire quoque atque præscire ingenite aliquid sui nasciturum, aliquid vero generaturum; omnino videlicet honorabiliorem se sibi metipsi non ignorans esse futurum, aliquid quidem præcipientem, aliquid vero præceptum accipientem, illud verbi gratia quod dictum est: *Sede a dextris meis*, vel etiam illud quod ad missionem pertinet aut quod ipse semetipsum præferens collaudaverit, dicens: *Et vidit Deus, quia bona*⁸⁶, postquam ab Unigenito sex diebus effecta sunt quæ facta esse constat, immutabilem videns suam voluntatem in consummationibus Unigeniti divinæ operationis.

XI. Si autem ingenitus non est factus Pater aut sui ipsius factor, sicut ostendimus; quomodo utique faceret aut generaret ex se ipso aliquid, quod nativitatem et facturam usque ad appellationem non recepit? Non enim quod est per hæc habet; ista autem de Deo dicere impium est. Manifesta enim est his qui vel modicum quidpiam videre possunt, illa ingeniti, impassibilis, innata substantia. Si vero et post nativitatem substantia nunquam ad

dissensionem surrexit et hoc numero distans, nec enim est Autopator, hoc est sibi ipsi pater, quomodo non magis innascibili consensu permanere diligeret, quod ingenitum quidem erat substantia, genitura vero in dualitatem dinumerata. Hujus namque inconvenientiæ mater quidem est ignorantia de Deo, cooperatrix vero et soror negligentia de Spiritu sancto. Spiritus autem sanctus pignus ad conservationem eorum quæ a Domino data sunt nobis (quem non post multos dies assumptionis ejus accepimus), habet quod est ab Unigenito, plenissima declaratio virtutis ejus; sicut unigenitus et omnium primogenitus imago est immutabilis ingenitæ virtutis, imago scilicet unica, immaculata manens, visionem ingeniti cum sit visibilis, præstat intelligibilibus et sensibilibus; quo modo si quis solem verbi gratia ostendere volens aut aliud aliquid, his qui non possunt per se ipsos eum videre, sit autem illis necessitas videre solem, temperans obtutibus ipsam necessitatem, per speculum quidem solem ostendere festinat, et non solem afferens injicit speculo; ita et Unigenitus ipse quidem ingenitus non est, ingenitum vero totam in se demonstrat virtutem cum sit talis ac tantus deitate; ab his vero qui non diligenter inquisierunt ingenitus suspicabatur, apud quos vero præcedit ipsa inquisitio timorem Dei (86), non solum dicere aliquid tale recusant, sed etiam cogitare cavent. Cum ergo unus sit ingenitus et unus genitus, Spiritus sanctus Filius dici non potest, nec primogenitus; factus est enim per factum (87), subconnumeratur autem Patri et Filio, tanquam primum secundi per factum virtutis signaculum. Etenim ipse Patris ferens æquipondera voluntate, innatæ perseverantiæ in imagine operationem, post ingenitum consequenter bene connumeratus est. Multa autem et alia de Patre, et Filio, et Spiritu sancto breviter nobis et evidenter exposuit, ut omnes audientes miraremur, quomodo homines derelicta veritate conversi sunt ad vanitatem.]

XII. Sed cum illuxisset dies (88), ingressus est quidam dicens: Multitudo plurima expectat in atrio, in quorum medio stat Simon, persuasionibus pessimis prævenire aures populi cupiens. Et Petrus statim egressus stetit in loco quo pridie disputaverat, omnisque ad ipsum populûs conversus cum gaudio intendebat in eum. Simon vero ubi sensit gavisum esse populum de conspectu Petri, et erga affectum ejus moveri, obstupefactus ait: Miror hominum stultitiam, qui me magum dicunt et Petrum

⁸⁵ Psal. cix, 4. ⁸⁶ Gen. i, 31.

COTELERII NOTE.

(85) *Genuit Deus voluntate præcedente*. Dicere deo, voluntate comitante, aut concomitante, ut loquuntur theologi. Pari modo paulo post, recte scripsisset: *Unus enim non est, neque ipse sibi præcipit, pro, unum enim non est, neque ipsum sibi præcipit*.

(86) *Ipsa inquisitio*. Forte, ipsam inquisitionem timor

Dei. Sic ms. Cand.

(87) *Factus est enim per factum*. Forsan Græcè habebatur γέγονε γὰρ διὰ τοῦ γεννητοῦ, quod melius verti potuisset: *Exstitit enim per eum qui ortus est*.

(88) *Sed cum, etc.* In marg. ms. Th.: *Ab isto loco secure legere potes.*

diligunt, cum utique olim habentes notitiam mei, me magis diligere deberent. Et ideo ex hoc indicio, qui habent sensum possunt intelligere, quia magis Petrus magus videri potest, cum mihi, cui ex consuetudine debitus propemodum est, non defertur affectus, illi autem, cui nullo usu debetur, abundantanter expenditur.

XIII. Et cum multa hujuscemodi Simon diceret, Petrus salutato ex more populo ita respondit: Sufficit unicuique, o Simon, ad confutandum conscientia sua; quod si hoc miraris, quod noti non solum te non diligunt sed et oderunt tui, causam discite a me. Cum sis seductor, veritatem te predicare proferis, ob hoc plures desiderium gerentes discendæ veritatis amicos habuisti. Sed hi ubi contraria in te quam profitebaris viderunt, quia amatores erant, ut dixi, veritatis, non solum non diligere te, sed et odisse cœperunt. Non autem statim ab eis desertus es, quia vel pollicebaris adhuc te eis ostendere posse, quod verum est. Donec ergo nondum aderat qui posset ostendere, patiebantur te, tibi vere spes eis doctrinæ melioris arrisit, te contemnentes quod melius intelligunt nosse desiderant. Et tu quidem nefariis artibus agens, ab exordio latere te posse credidisti, sed non lates; urgeris enim et contra spem publicaris, quia non solum ignorasti veritatem, sed nec audire voluisti ab his qui eam sciebant. Si enim audire voluisses, innotuisset utique tibi ille sermo ejus qui ait, quia nihil est occultatum quod non agnosceretur, neque opertum quod non reveletur⁶¹.

XIV. Hæc et his similia dicente Petro, Simon respondit: Nolo me verbis occupes, Petre, repeto abs te quæ hesterno promiseras; dicebas enim ostendere te posse, quia lex doceat de immensitate lucis æternæ, et quod duo tantum sint cœli et ipsi creati, sed superius esse lucis illius sedem, in qua solus in æternum residet ineffabilis Pater; ad illius vero cœli similitudinem factum esse etiam istud visibile cœlum, quod et transiturum confirmabas. Unum ergo dixisti esse Patrem omnium, quia non possunt duo esse immensi, alioqui neuter eorum immensus erit, quia in eo quo alter subsistit, alteri finem subsistendi facit. Si ergo hæc non tantum polliceris, sed et ostendere potes ex lege, omittens plura loqui hinc incipe. Et Petrus: Si propter te, inquit, qui ad contradicendum tantummodo venis, rogarer de his dicere, nunquam a me unum saltem posses audire sermonem, sed quoniam necesse est agricolam, qui vult bonam terram seminare, nonnulla semina perdere aut in petrosis, aut in his quæ ab hominibus conculcanda sunt, vel in dumosis ac repletis sentibus locis, sicut et Magister noster exposuit diversitatem prepositi uniuscujusque animi⁶² per hæc indicans⁶³, non morabor.

XV. Tum Simon: Videris mihi, inquit, irasci; quod si est, non necesse est inire conflictum. Et

Petrus: Video te sentire quod arguendus sis, et vis urbane subterfugere certamen; nam quid vidisti me iratum fecisse in te hominem tantum populum decipere cupientem, et cum nihil habeas quod dicas, modestiam simulantem? qui et auctoritate tua jubes, ut quomodo ipse vis et non quomodo ordo postulat, controversia moveatur. Et Simon: Imperabo mihi ipsi patientia uti ad imperitiam tuam, ut ostendam te quidem velle populum seducere, me autem docere quæ vera sunt. Sed nunc omitto de immensa luce discutere, quod interrogo te, hoc mihi responde: Cum Deus fecerit universa, ut tu dicis, unde est malum? Et Petrus: Hoc modo interrogare non est adversantis, sed discentis. Si ergo vis discere, confitere, et prius te doceam quomodo debeas discere, et cum didiceris audire, tunc jam te incipiam consequenter docere. Si vero non vis discere tanquam sciens omnia, ego prius expono fidem quam prædico, expone et tu quod tibi verum videtur, et cum manifesta fuerit utriusque professio, judicetur ab auditoribus cujus nostrum sermo sit veritate subnixus. Et Simon ad hæc respondit: Risus mihi est, ecce qui promittit quod me doceat. Verumtamen patiar te et imperitiam tuam atque arrogantiam feram. Confiteor, discere vole, videamus quomodo me poteris docere.

XVI. Et Petrus: Si, inquit, vere vis discere, discite hoc primum, quam imperite interrogaveris; ais enim, cum Deus universa creaverit, unde est malum? Ante enim quam hoc rogares, tres interrogandi species præcedebant. Primo, si est malum; secundo, quid sit malum; tertio, cui sit, et unde. Ad hæc Simon: O imperitissime, inquit, et ineruditissime, estne hominum quisquam qui non confiteatur, quia sit in hac vita malum? Unde et ego putans te vel communem omnium habere sensum, interrogavi unde sit malum, non ut discere voleus, qui omnia sciam, abs te præcipue qui nihil noveris, sed ut te ostendam ignarum esse omnium. Et ne putes quia iratus sum quod ita tecum austerius loquor, miseratio me habet horum qui adsunt, quos tu decipere conaris. Et Petrus ait: Multum malus es, si tantas injurias non iratus facis; sed impossibile est funum non consurgere, ubi ignis est. Verumtamen dicam, ne te verbis videar occupare, quominus ad ea quæ abs te inconvenienter sunt dicta, respondeam. Ais omnes fateri quia sit malum, quod utique falsum est; nam primo omnium quia subsistat malum, universa Hebræorum negat gens.

XVII. Et Simon, interrupto ejus sermone: Recte, inquit, faciunt qui dicunt non esse malum. Et Petrus: Non de hoc nunc proposuimus dicere, sed quia non omnes dicunt esse malum. Secundum autem erat interrogare te, quid est malum, substantia, an accidens, an actus? sed et alia multa hujusmodi. Et post hæc, erga quid vel quomodo

⁶¹ Matth. x. 26. ⁶² Luc. viii, 5.

sit, aut cui sit malum, utrum Deo an angelis, an hominibus, piis an impiis, omnibus an aliquibus, an sibi ipsi, an nulli. Et tunc interrogares unde sit, utrumnam a Deo, an ex nihilo, semperne fuerit, an ex tempore cœperit, utile sit an inutile, et alia multa quæ hujuscemodi propositio exigit. Ad hæc Simon respondit: Ignosce mihi, erravi de prima interrogatione, sed puta me nunc primum interrogare, est malum an non?

XVIII. Et Petrus ait: Quomodo interrogas, quasi discere volens an docere, an quæstionis movendæ gratia? Si quidem quasi discere volens, habeo quod te prius doceam, ut per consequentiam et ordinem doctrinæ veniens, ex te ipso intelligas quid sit malum. Si vero ut docens proponis, non indigeo abs te doceri, habeo enim magistrum a quo omnia didici. Quod si quæstionis movendæ et disputandi gratia, uterque nostrum prius quod sibi videtur, exponat et ita certamen habeatur. Neque enim verum est (89) ut interrogas quasi discere volens, et contradicas ut docens, ut post responsionem meam in tuo iudicio sit dicere, si bene an male dixerim. Propter quod non potes in loco contradicentis stans iudex esse eorum quæ dicimus; et ideo, ut dixi, si certamen habendum est, uterque nostrum quod sentit exponat, et nobis in conflictu positus religiosi auditores hi justii iudices erunt.

XIX. Et Simon: Non tibi videtur absurdum ut imperitus populus de nostris dictis habeat iudicium? Et Petrus: Non ita est, quod enim uni fortasse minus liquet, investigari a plurimis poterit, nam sæpe etiam fama vulgi prophetiæ speciem tenet. Super hæc autem omnia, præsens hic omnis populus amore Dei constrictus hic astat, verique cognoscendi gratia, et ideo omnes isti quasi unus habendus est, pro uno eodemque erga amorem veritatis affectu, sicut e contrario duo inter se si dissentiant, multi sunt et diversi. Si autem vis iudicium capere, quomodo omnis hic populus qui astat quasi unus sit homo, ex silentio ejus ipso et quiete considera, quomodo cum omni patientia ut vides, etiam antequam discant, veritati Dei honorem deferunt. Nondum enim majorem cultum, quem ei deferre debeant, didicerunt. Propter quod spero de clementia Dei, quod religiosum propositum mentis eorum amplectetur erga se, et veritatem prædicanti victoriæ palmam dabit, ut manifestum eis faciat veritatis præconem.

XX. Tum Simon: De quo, inquit, vis haberi certamen? dic, ut et ego definiam quod mihi videtur, et ita quæstio incipiat. Et Petrus respondit:

⁸⁹ Vocabula *sciens* — *judicandi sunt* et quæ paulo post sequuntur *et opinantibus* — *judicandus est* desunt in utroque cod. Lips. ⁸⁷ Matth. vi, 33.

COTELERII NOTÆ.

(89) *Neque enim verum est.* Ἀληθές ἐστι pro δίκαιόν ἐστι, oratio Attica. *Verum est* pro *justum est*, *aquam est*, oratio Romana. Docent, adductisque

A Si quidem ut mihi videtur facere vis, ego secundum magistri mei præceptum fieri volo, qui primo omnium Hebrææ genti, quam sciebat habere cognitionem Dei et quod ipse esset qui fecerit mundum, præcepit, non ut eum quæreret quem sciebat, sed voluntatem ejus justitiamque perquireret sciens ⁸⁶, quia in hominum arbitrio positum est, ut hoc quærentes inveniant et faciant atque observent ea de quibus judicandi sunt. Et ideo jussit nos quærere, non unde sit malum, ut tu paulo ante requirebas, sed *justitiam boni Dei regnumque ejus, et omnia*, inquit, *hæc adjiciuntur vobis* ⁸⁷. Et Simon: Quoniam, inquit, Hebræis ista mandantur velut recte scientibus Deum et opinantibus, quod unusquisque in suo arbitrio habeat agere ea, de quibus judicandus est, mihi autem ab illis discrepat sententia, unde vis ut incipiam?

XXI. Tum Petrus: Ego, inquit, snadeo primo quærendum esse, si in potestate nostra est scire unde judicandi simus. Et Simon: Non ita, inquit, sed de Deo, unde et omnes qui præsto sunt audire cupiunt. Et Petrus: Constat ergo apud te, quia est aliquid in arbitrii potestate; fatere hoc tantum si est, et requiramus ut dicis, de Deo. Simon ad hæc respondit: Nequaquam. Et Petrus: Si ergo nihil est in nostra potestate, superfluum est nos quærere aliquid de Deo, cum in potestate non sit quærentibus invenire. Unde bene dixeram hoc primo quærendum esse, si est aliquid in arbitrii potestate. Tum Simon: Non possumus, inquit, ne hoc ipsum quidem intelligere quod dicis, si est aliquid in arbitrii potestate. At Petrus videns quod ad partem se contentiosorem declinat, superari metuens, ut quasi incertum confundat omnia, respondit: Quomodo ergo scis, quia non est in hominis potestate scire aliquid, cum hoc ipsum scias?

XXII. Et Simon: Nescio, inquit, si vel hoc ipsum sciam; unusquisque enim sicut ei fato decernitur, vel agit aliquid vel intelligit vel patitur. Tum Petrus: Videte, inquit, fratres, in qua absurda deciderit Simon, qui ante meum adventum docebat, quod homines in potestate haberent et sapere et facere quæ vellent, nunc in angustum redactus necessitate verborum, negat esse in hominis potestate aut sentiendi aliquid aut agendi, et tamen audeat se doctorem profiteri. Sed dic, quomodo ergo Deus judicat secundum veritatem unumquemque pro actibus suis, si agere aliquid in potestate non habuit? Hoc si teneatur, convulsa sunt omnia, frustra erit studium sectandi meliora, sed et iudices sæculi frustra legibus præsumt et puniunt eos qui male agunt; non enim in sua potestate

exemplis firmant grammatici, veteres ac recentiores. Horatius, *Epist.* I, vii, 98:

Metiri se quæque suo modulo ac pede verum est.

habuerunt, ut non peccarent. Vana erunt et jura A populorum, quæ malis actibus pœnas statuunt; miseri erunt et hi qui servant cum labore justitiam, beati vero illi qui in deliciis positi, cum luxuria et scelere viventes tyrannidem tenent. Secundum hæc ergo nec justitia erit, nec bonitas, nec ulla virtus, et, ut vis, nec Deus. Sed hæc, o Simon, cur dixeris scio; volens profecto effugere quæstiones, ne possis manifestius confutari, et ideo ais non esse in potestate hominis sentire aliquid aut invenire. Si enim vere hoc ita sensisses, non utique etiam ante adventum meum apud populum te profitereris doctorem. Ego igitur dico sui esse arbitrii hominem. Et Simon: Quid est sui arbitrii? dic nobis. Petrus ad hæc: Si nihil potest discl, cur et audire vis? Et Simon: Nihil habes ad hoc quod respondeas?

XXIII. Tum Petrus: Dicam, non a te compulsus, sed ab auditoribus rogatus. Arbitrii potestas est sensus animæ, habens virtutem, qua possit ad quos velit actus inclinari (90). Tum Simon collaudans Petrum super his quæ dixerat: Vere, inquit, magnifice et incomparabiliter exposuisti, bene enim dicenti tibi debeo testimonium dare: hoc tamen quod te interrogo nunc si exposueris mihi, in cæteris omnibus obtemperabo tibi; quod ergo volo discere hoc est: Si quod Deus vult esse, est; et si quod non vult esse, non est? de hoc responde mihi. Et Petrus: Si ignoras quod absurde et incompetentem interrogas, ignoscens tibi ipse exponam; si autem scis quod insequenter interrogas, non recte facis. Tum Simon: Juro, inquit, ipsam quæcunque illa est summam Divinitatem, quæ habet judicium et vindictam in eos qui peccant, quia ignoro quid incompetentem dixerim et quid in verbis meis babeatur absurdum, in his duntaxat quæ proponi.

XXIV. Ad hæc Petrus: Quoniam, inquit, te ignorare confessus es, discite. Interrogatio tua duobus sibi invicem contrariis unam sententiam postulavit. Etenim omnis motus in duas partes dividitur, ut quædam necessitate, quædam voluntate moveantur, et ea quidem quæ necessitas movet semper in motu sunt, quæ vero voluntas non semper. Ut verbi gratia dicam, solis motus necessitate ducitur D ut statutum compleat cursum, omnisque status

A cœli et ministeria necessariis motibus constant. Homo vero actuum suorum motus voluntarios gerit. Et ideo alia sunt, quæ ob hoc creata sunt, ut in ministeriis suis necessitate deserviant, nec facere aliud quidpiam possint nisi quod eis statutum est, cum autem ⁹⁹ expleverint ministerium, Creator omnium qui ita constituit ea prout voluerit, conservat ea. Alia vero sunt, ubi potestas est voluntatis, et in quibus agendi quæ velint liberum habetur arbitrium. Hæc, ut dixi, non semper in eo ordine quo creata sunt permanent, sed prout voluntas duxerit et animi judicium declinaverit, sive bonis sive malis studebunt; et ideo bene agentibus munera posuit, male agentibus pœnas.

XXV. Ais ergo tu, si Deus vult aliquid esse et est, et si non vult non est; scilicet ut si responderem quia quod vult et est, quod autem non vult non est, diceres: Ergo ipse vult esse mala quæ in hoc mundo geruntur, quia omne quod vult hoc et est, quod autem non vult non est. Si vero respondissem non esse hoc, ut quod vult Deus sit, et quod non vult non sit, tum retorto sermone diceres: Ergo impossibilis est Deus, si quod vult non potest, et existeres petulantior, ut qui nihil rectum dixeris, vicisse te crederes. Et ideo ignoras, o Simon, et valde ignoras, quomodo in singulis quibusque voluntas sit Dei. Quædam ⁹⁹ enim voluit, ut diximus, ita esse, ut aliud esse non possent quam id quod ab ipso instituta sunt, et his neque præmia neque supplicia statuit; ea vero quæ ita esse voluit, ut in sua potestate habeant agere quod velint, his pro actibus ac voluntatibus suis statuit, ut aut remunerationes mereantur aut pœnas. Cum ergo in duas ut edocui partes dividantur cuncta quæ moventur, secundum eam quam supra diximus distinctionem, omne quod vult Deus est, quod autem non vult non est.

XXVI. Et Simon ad hæc: Nonne poterat nos omnes facere tales ut essemus boni, et aliud esse non possemus? Petrus respondet: Et hoc absurde interrogas. Si enim nos inconvertibilis naturæ fecisset et immobiles a bono, non essemus vere boni, quia aliud esse non possemus; et non erat nostri propositi quod eramus boni, nec nostrum erat quod agebamus sed necessitatis naturæ. Quomodo ergo hoc bonum dicitur, quod ex proposito non agitur? Ob hoc autem (91) et prolixioribus indiguit

⁹⁹ Vocalula Cum autem—conservat ea et hæc ut dixi—studebunt non leguntur in codd. Lips. ⁹⁹ Quædam—aut pœnas desunt in eod. Lips.

COTELERII NOTÆ.

(90) Arbitrii potestas est... inclinari. Gregorius Nyssenus: Αὐτεξουσιότης ἐστὶ ψυχῆς λογικῆς θέλησις, ἐτοιμὸς κινουμένη εἰς ὅπερ ἂν θέλη; atque ex Græco Diodochus. De perfectione spirituali.

(91) Ob hoc autem, etc. Collectanea sacra S. Damasceni, quæ in multis diversa ab excusis, et auctiora servantur apud Patres Societatis Jesu, capite Περι ἀμοιβῆς καὶ ἀναποδόσεως ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, etc.: Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης ἐκ τοῦ α'

λόγου τῶν Περιόδων.... Διὰ τοῦτο μακροῦ ἐδέησε χρόνου ὁ κόσμος, μέχρις ἂν ὁ τῷ Θεῷ προορισθεὶς τῶν ἀγαθῶν ψυχῶν ἀριθμὸς ἀναπληρωσὶν λάβῃ. Καὶ τότε αἱ τῶν ἀγαθῶν ψυχαὶ, ὡς φῶς τὰ σώματα ἀμφιέσσονται: αἱ δὲ τῶν ἀσεβῶν, διὰ τῶν ἀκαθάρτων πράξεων πυρινῷ πνεύματι ἀναχεραμέναι, εἰς τὸν βυθὸν τοῦ ἀσέβητου πυρὸς ἐνεχθεῖσαι, εἰς αἰῶνα κλυδωνισθήσονται. Vide superius lib. 1, cap. 24.

mundus iste temporibus, donec animarum quæ A prædestinatæ sunt, ad expletionem ejus numerus impleteretur, et tunc istud quidem visibile cœlum revolveretur ut liber, illud vero quod est superius apparet, et animæ beatorum corporibus suis redditæ inducerentur in lucem, impiorum vero animæ pro immundis actibus suis spiritu flammeo circumdatæ, in profundum ignis inexstinguibilis mergerentur, per sæculum expensuræ supplicia. Ille autem ita esse verus nobis propheta testatus est, de quo si vis agnoscere quia propheta sit, innumeris assertionibus edocebo. Ex his enim quæ ab eo dicta sunt, et nunc singula quæ dixit implentur; etiam ea quæ futura dixit, creduntur implenda, fides enim futuris ex his quæ jam gesta sunt datur.

XXVII. At Simon cui compertum erat, Petrum de prophetiæ titulo dilucide assignare rationem, ex quo quæstio omnis absolvitur, sermonem de hoc fieri declinavit, et respondens ait: Ad ea quæ volo responde mihi et dic, si visibile istud, ut ais, cœlum resolveretur, cur ex initio factum est? Respondit Petrus: Propter hominum præsentem hanc factum est vitam, ut esset interjectio quædam et divisio, ne quis forte indignus habitationem cœlestium et Dei ipsius sedem videret, quæ his solis qui mundo corde sunt⁸⁸ videnda præparantur. Nunc autem, id est agonis tempore, invisibilia esse placuit ea, quæ vincuntibus ad præmium destinata sunt. Et Simon ait: Si conditor bonus est et mundus bonus, quomodo bonus bona dissolvit aliquando? Si autem C dissolvit quod bonum est, quomodo ipse bonus videbitur? Si autem quasi malum resolvit et destruet, quomodo non videbitur malus qui malum fecit?

XXVIII. Petrus ad hæc: Quoniam, inquit, spondimus tibi, ne blasphemantem te fugiamus, ipse cum reddes pro his quæ loqueris rationem, patienter ferimus. Audi ergo nunc: Cœlum istud quod visibile est et pertransit, si quidem propter semetipsum factum esset, haberet fortasse quod dicis aliquid rationis, quia resolvi minime deberet. Si vero propter aliud quid factum est et non propter se, necessario solvetur, ut illud pro quo factum videtur appareat. Sicut verbi gratia dixerim, testa D ovorum quamvis pulchre facta et diligenter formata videatur, necesse est tamen eam frangi et resolvi, ut inde pullus procedat et illud, pro quo totius ovi forma expressa videtur, appareat. Ita ergo et hujus mundi necesse est transire statum, ut status ille sublimior regni cœlestis effulgeat.

XXIX. Et Simon: Non mihi videtur quia resolvi possit cœlum, quod a Deo factum est. Ab æterno enim æterna fiunt, a corruptibili temporalia et caduca. Et Petrus: Non ita est, sed a mortalibus quidem omnimodis corruptibilia fiunt et temporalia; ab æterno vero non semper corruptibilia neque sem-

per incorruptibilia, sed prout voluerit creator Deus, ita et erunt illa quæ creat. Neque enim sub lege est virtus Dei, sed lex creaturis suis voluntas ejus est. Respondit et Simon: Revoco te, inquit, ad primam quæstionem, dixisti Deum nunc quidem nulli esse visibilem, cum vero resolutum fuerit cœlum istud et supernus ille status regni cœlestis obfulserit, tunc eos qui mundi sunt corde⁸⁹, etiam Deum visuros; quæ sententia contraria est legi, ibi enim scriptum est Deum dixisse: *Nemo videbit faciem meam et viveat*⁹⁰.

XXX. Et Petrus respondit: His qui legem non ex traditione Moysi legunt, contrarius videtur sermo meus, sed audi quomodo non sit contrarius. Deus videtur mente non corpore, spiritu non carne. B Unde et angeli qui sunt spiritus, vident Deum, et homines ergo donec homines sunt, Deum videre non possunt. Ex resurrectione autem mortuorum, cum facti fuerint sicut angeli, videre poterunt Deum⁹¹. Et hoc modo non est sermo meus legi contrarius, neque illud quod magister meus dixit: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*⁹². Futurum enim tempus ostendit, in quo ex hominibus angeli fient, qui⁹³ in spiritu mentis Deum videbunt. Post hæc autem verba multa que alia his similia, cum juramentis pluribus affirmare Simon cœpit dicens: De hoc mihi solo rationem reddere, si immortalis est anima, et obsequar in omnibus voluntati tuæ, sed crastino, inquit, nam hodie jam tardum est. Ubi ergo cœpit dicere Petrus, Simon C crogatus est et cum ipso perpauca ex sodalibus ejus, et hoc præ verecundia. Cæteri vero omnes ad Petrum conversi, genibus positos, prosternebant se ante eum, ex quibus aliquanti diversis languoribus astricti aut dæmonibus incursati, oratione Petri sanabantur et discedebant gaudentes, quasi veri Dei doctrinam, simul et misericordiam consecuti. Cum ergo abscessissent turbæ, et soli familiares ergo remansissemus cum eo, stratis humi redditis accubuimus solitum unusquisque recognoscens locum, sumptoque cibo cum gratias egissemus Deo, quievimus.

XXXI. Sequenti vero die Petrus ex more ante lucem surgens, jam nos invenit vigilantes et paratos ad audiendum, atque ita exorsus est: Deprecor vos, fratres et cœnservi mei, ut si quis forte vestrum non potest vigilare, non sibi extorqueat erubescens præsentiam meam, quia difficilis est subita permutatio, longo autem tempore si paulatim assuefat, labor non erit quod ex usu venit. Non enim omnes ejusdem institutionis fuimus, licet processu temporis in unam temperari consuetudinem poterimus; aiunt enim, quod secundum naturæ locum obtineat consuetudo. Testem autem Deum invoco, quod non indignor, si quis forte non potest vigilare, sed hoc magis, si cum totam quis noctem dor-

⁸⁸ Matth. v, 8. ⁸⁹ Ibid. ⁹⁰ Exod. xxxiii, 20. ⁹¹ Matth. xxii, 50. ⁹² Matth. v, 8. ⁹³ Vocabb. ex hom. angeli fient qui desunt in codd. Lips.

amiat, per diem non replet id quod omisit in nocte. Necessarium namque est doctrinæ studium intente et indesinenter operam dare, ut mens nostra Dei solius memoria repleatur, quia mentem quam repleverit memoria Dei, maligno in ea non dabitur locus.

XXXII. Cum hæc diceret ad nos Petrus, unusquisque nostrum sollicitè satisfacere ei, quod olim brevi somno satiati vigilaremus, sed vereremur excitare eum, quia nec deceret discipulos magistro imperare; quod tamen pene, o Petre, ausi fueramus præsumere, dum cor nostrum nimio verborum tuorum desiderio tripudians, somnum penitus fugaret ab oculis. Sed iterum affectus erga te noster obstitit, et violenter te a nobis non tulit excitari. Tum Petrus: Quoniam igitur audiendi, inquit, desiderio libenter vos asseritis vigilare, volo vobis ea tantum quæ hesterno sparsim dicta sunt, repetere diligentius et cum suo ordine explicare. Quod et per singulas quasque disputationes diurnas facere dispono, ut per noctem ubi secretum loci et temporis datur, si quid forte utpote in certamine minus plene dictum est, id integro ordine et linea directa explanationis aperiam. Et post hæc cœpit nobis ostendere quomodo hesterno haberi debuerit disputatio, et propter contentionem vel imperitiam contradicentis haberi non potuerit, et ideo sola professione usus sit, atque ea quæ ab adversario dicebantur, tantum destruxerit, sua vero neque omnia neque manifeste exposuerit; et singula nobis repetens integro ordine et plena ratione disseruit.

XXXIII. Cum vero jam albesceret dies, egressus ad turbas post orationem solito ad disputandum constitit loco, et videns Simonem in mediis turbis stantem ex more prius salutato populo ait: Dolori mihi esse fateor de nonnullis hominibus, qui cum ita ad nos veniant ut discant aliquid, ubi eos docere cœperimus, ipsi rursus magistros se esse profitentur, et interrogant quidem ut ignorantes, contradicunt autem ut scientes. Sed fortasse dicat aliquis, quia qui interrogat, ob hoc quidem ut discat interrogat, ubi vero id quod audierit non ei recte dictum videtur, necesse est ut respondeat, et hæc videtur esse contradictio, quæ non est contradictio, sed reintervisio.

XXXIV. Audiat ergo hæc: Totius doctrinæ disciplina certam habet ordinem, et sunt quædam quæ prima tradenda sunt, alia vero quæ secundo in loco, et alia tertio, et sic singula quæque per ordinem, quæ utique si per consequentiam tradantur, manifesta fiunt; extra ordinem vero si proferantur, etiam contra rationem dicta videbuntur. Et ideo in primis ordo servandus est, si tamen hoc proposito quæramus, ut possimus quod quærimus invenire. Etenim qui rectum initium viæ acceperit, etiam secundum locum consequenter advertet, et ex secundo tertium facilius inveniet; et quanto ultra processerit, tanto magis ei via agnitionis aperta fiet, usquequo ad ipsam quo tendit et de-

siderat urbem perveniat veritatis. Qui vero imperitus est et querendi viam nescit, sicut peregrinus viator, ignorans et errans, si cive et indigena nolit uti duce, sine dubio cum aberraverit a via veritatis, extra vitæ januas remanebit, et ita noctis atræ tenebris involutus per semitas perditionis incedet. Quia ergo si per ordinem quæ querenda sunt inquirantur, inventi facillime possunt, ordinem vero requirendi imperitus ignorat, rectum est ut scienti cedat ignarus et primo querendi ordinem discat, ut ita demum interrogandi et respondendi inveniat disciplinam.

XXXV. Et Simon ad hæc: Non ergo omnium est veritas, sed eorum tantummodo qui artem novierint disputandi, quod utique absurdum est, cum æqualiter sit Deus omnium, non omnes æqualiter posse voluntatem ejus agnoscere. Et Petrus: Æquales, inquit, omnes ab eo facti sunt, et æqualiter cunctis dedit capaces esse veritatis. Verum quod nullus eorum qui nati sunt, eruditus natus sit, sed posterior sit nativitate eruditio, nulli dubium est. Cum igitur nativitas hominum in eo tepeat æquitate, ut omnes similiter percipiendæ disciplinæ capaces sint, non est in natura, sed in eruditione diversitas. Aut quis nescit, quod ea quæ unusquisque didicit, priusquam disceret, ignorabat? Et Simon: Vere, inquit, dicis. Tum Petrus: Si ergo in his artibus quas usus communis habet, primo discitur, deinde docetur, quanto magis oportet eos qui eruditores se profitentur animarum, primo discere, et ita docere, ne, cum sint ipsi imperiti, ridiculum videatur, si aliis se præstituros scientiam repromittant. Tum Simon: In artibus, inquit, his quæ usus communis habet, verum est, quod unusquisque nisi didicerit, nesciat, in verbo vero scientiæ statim ut audierit quis, didicit.

XXXVI. Et Petrus: Si quidem per ordinem et consequenter audiat, potest scire quod verum est, sed qui emendatioris vitæ regulam conversationisque castioris suscipere recusat, quæ utique sequela est scientiæ veritatis, scire se quod scit, non vult fateri. Sicut etiam nonnullos videmus, qui artibus quas a puero didicerant derelictis, ad alios se actus conferunt, et ut excusatio sit eis desidiæ suæ, culpare incipiunt artem velut infructuosam. Et Simon: Deberent omnes audientes credere verum esse, quod audiunt? Tum Petrus: Qui audierint per ordinem sermonem veritatis, contradicere omnino non possunt, sed sciunt verum esse quod dicitur, si tamen libenter etiam vitæ instituta suscipiant. Hos vero quos audientes ad bona opera conferre se piget, male agendi libido acquiescere his quæ recta judicant, non sinit. Unde ostenditur positum esse in auditorum potestate, eligere utrum malint. Quod si omnes qui audiunt, obedirent, naturæ magis esset necessitas, quæ una omnes ageret via. Sicut enim suaderi quis non potest, ut fiat brevior aut longior, quia non sinit vis naturæ; ita et ad veritatem, si omnes verbo converterentur aut em-

nes non converterentur, naturæ esset vis, quæ A quum videretur, ut justî et injusti uno apud eam haberentur ordine meritum.

XXXVII. Et Simon : Duce ergo nos, quid primo oportet discere eum, qui veritatem scire desiderat? Et Petrus : Ante omnia, inquit, queri oportet, quid sit homini querenti invenire possibile. Necesse est enim iudicium Dei in hoc stare, si potuit homo bonum facere, et non fecit; et ideo querendum est hominibus, si habeant in potestate sua querentes invenire quid est bonum, et cum invenerint facere; hoc enim est pro quo iudicandi sunt. Amplius autem his solum scire fas est prophetam, et merito; quid enim opus est hominibus scire, quomodo factus sit mundus? Hæc enim discenda necessario viderentur, si simile inenudum nobis esset artificium. Nunc autem sufficit nobis ad cultum Dei ut sciamus, quia ipse fecit mundum; quomodo autem fecerit querendum non est, quia, ut dixi, non nobis imminet, tanquam simile aliquid factaris, artis ipsius scientiam discere. Sed neque pro hoc iudicandi sumes, cur non didicerimus quomodo factus sit mundus, sed pro eo tantum, si ignoremus Conditorum ejus. Scimus autem conditorem mundi justum et bonum Deum, si eum semitis justitiæ requiramus. Nam si hoc tantum sciamus de eo quod bonus est, hujusmodi scientia non sufficit ad salutem. In præsentî enim tempore, bonitate ejus et beneficiis perfruuntur non solum digni, sed etiam indigni. Si vero non tantum bonum, sed etiam justum eum credamus, et secundum hoc quod de Deo credimus, in omni vita nostra justitiam teneamus, etiam bonitate ejus in æternum fruemur. Denique Hebræis qui de Deo ita opinabantur, quod solum bonus esset, dicebat Magister noster, ut et justitiam ejus quererent⁶⁶, hoc est, ut scirent eum præsentî quidem tempore bonum esse, ut omnes in bonitate ejus vivant, justum vero eum futurum in die iudicii, ut dignis præmia æterna restituant, a quibus excludet indignos.

XXXVIII. Et Simon : Quomodo potest unum atque idem, et bonum esse et justum? Petrus ait : Quia sine justitia, bonum injustum quodammodo videbitur; boni est enim, solem suum et pluviam ex æquo justis et injustis præbere⁶⁷, sed hoc videretur injustum, si bonos malosque æquali semper sorte censeret, et nisi frugum causa hoc faceret, quibus perfrui æqualiter omnes qui in hoc mundo nati sunt, conveniret. Sed sicut data a Deo pluvia ex æquo et fruges nutrit et lolium, messis autem tempore frumenta quidem congregantur in horreum, palææ vero vel lolium igni consumuntur⁶⁸: ita in die iudicii cum justî introducentur in regnum Dei, injusti autem abijicientur foras, tunc etiam justitia Dei ostendetur. Nam si æqualis permaneret perpetuo malis et bonis, jam hoc non solum bonum non esset, sed et injustum atque ini-

XXXIX. Et Simon : Unum est de quo mihi velim satisfacere, si immortalis est anima; non enim possum onus subire justitiæ, nisi prius de immortalitate animæ sciam, quæ utique si immortalis non est, nec prædicationis tuæ poterit stare professio. Tum Petrus : Queramus, inquit, prius, si justus est Deus; quod si claruerit, integer profecto religionis ordo constabit. Et Simon : Videris mihi tu qui te jactas disputandi ordinem nosse, nunc contra ordinem respondisse; me enim rogante ut ostendas, si immortalis est anima, tu ais, primo nos querere oportet si justus est Deus. Et Petrus ait : Valde consequenter et recte se habet. Simon : Velim discere.

XL. Petrus : Audi, inquit, nonnulli hominum blasphemantes Deum et omnem vitam suam in injustitia et voluptate ducentes, in lectulis suis defuncti sunt, consecuti finem vitæ inter suos et honorabilem sepulturam; alii vero Deum colentes et cum omni justitia et sobrietate vitam suam in parcimonia conservantes, pro justitiæ observantia in desertis interiere, ita ut ne sepultura quidem haberentur digni. Ubi est ergo justitia Dei, si anima immortalis non est, quæ vel si impie egerit poenas in futuro, vel si pie et juste præmia consequatur? Et Simon ait : Hoc utique est quod nos incredulos facit, quia multi bene agentes male pereunt, et rursus multi impie agentes longi temporis vitam cum beatitudine finiunt.

XLI. Et Petrus : Hoc ipsum, inquit, quod te ad incredulitatem trahit, nobis certam fidem facit, quia iudicium erit. Etenim cum certum sit Deum justum esse, necessarium et consequens est aliud esse sæculum, in quo unusquisque pro meritis recipiens justitiam Dei probet. Quod si nunc omnes homines pro meritis suis recipere, vere nos fallere videbamur dicentes futurum esse iudicium, et ideo hoc ipsum quod in præsentî vita non redditur unicuique pro actibus suis, fidem indubitabilem facit scientibus Deum esse justum, quia iudicium erit. Et Simon : Cur ergo mihi non persuadetur? Petrus : Quia verum prophetam non audisti dicentem : *Querite primo justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis*⁶⁹. Et Simon : Indulge, inquit, mihi nolenti prius justitiam querere, antequam sciam si immortalis sit anima. Et Petrus : Et tu mihi hoc unum indulge, quia non possum facere aliter quam me propheta veritatis edocuit. Tum Simon : Certum est, inquit, non posse te asserere quod immortalis sit anima, et ob hoc cavillaris, sciens quia si mortalis probetur, radicibus convellatur religionis istius quam conaris asserere tota professio; et ideo laudo quidem prudentiam tuam, non tamen probo persuasionem; multis enim persuades suscipere religionem et libidinis

⁶⁶ Matth. vi, 33. ⁶⁷ Matth. v, 45. ⁶⁸ Matth. iii, 12. ⁶⁹ Matth. vi, 33.

subire continentiam, sub spe futurorum bonorum, quibus evenit, ut neque presentibus perfruantur et decipiantur futuris. Simul enim ut mortui fuerint, etiam anima pariter exstinguetur.

XLII. Petrus vero hæc audiens, dentibus frendens frontemque alterens manu, et profundo dolore suspirans ait: Astutia serpentis antiqui ad hominum decipiendas animas armatus assistis, et ideo ut serpens sapientior cæteris bestiis, ab initio doctorem te esse professus es. Et rursus, ut serpens multos introducere deos volebas, super quo confutatus nullum omnino nunc esse asseris Deum. Nam per occasionem nescio cuius ignoti Dei, conditorem mundi Deum negasti, sed eum vel malam esse, vel multos habere sibi æquales, vel omnino, ut diximus, non esse Deum confirmabas. Post hæc cum etiam in hoc superatus fuisses, animam nunc asseras esse mortalem, uti ne futurorum spe recte justaque vivatur. Nam utique si desperantur futura, quidni si abscedatur misericordia, luxuriæ indulgeatur et voluptatibus, ex quibus omnem consurgere injustitiam constat? Et cum tantæ impietatis doctrinam miseræ huic introducas mortalium vitæ; te ipsum pium, me impium vocas, quasi qui homines non sinam sub spe futurorum bonorum arma corripere et impugnare se invicem, diripere ac subvertere universa et moliri omnia quæ libido dictaverit. Et quis erit istæ vitæ status, qui a te introducitur, ut pugnent homines et impugnentur, ut irascantur et perturbentur et semper in metu vivant? Necesse est enim eos qui aliis inferunt mala etiam ipsos sperare similia. Videsne te ducem perturbationis et non pacis, iniquitatis et non æquitatis existere? Verum ego, non quasi qui ostendere non possim immortalem esse animam, simulavi iracundiam, sed misereor animabus hominum, quas tu decipere conaris. Dicam ergo, sed non quasi te cogente; scio enim quomodo dicam, et solus eris qui de hoc non tam persuasione indigeas, quam commonitione; eos autem hoc qui vere ignorant, docebo ut convenit.

XLIII. Tum Simon: Si irascaris, inquit, non interrogabo nec audire volo. Et Petrus: Tu siquidem nunc occasionem quæris subterfugendi; habes licentiam, et sine occasione cujusquam. Omnes enim audierunt te nihil recte dicentem, nec potuisse aliquid confirmare, sed ob hoc tantum interrogasse ut contradiceres, quod quisvis facere potest. Quid enim difficile est post evidentes assertiones respondere, nihil dixisti. Ut autem scias quia possum tibi uno sermone ostendere, quod immortalis est anima, interrogabo te verbum quod omnes norunt, responde mihi, et uno sermone immortalem esse comprobabo. Tum Simon, qui jam occasionem sibi visus fuerat invenisse ex iracundia Petri ut discederet, restitit pro eo quod mirum ei aliquid promittebatur, et ait: Interroga me, ut tibi respondeam quod omnes norunt, et audiam uno ut pollicitus es sermone, quomodo anima immortalis sit?

XLIV. Et Petrus: Dicam ita ut præ cæteris omnibus tibi magis probetur. Responde ergo mihi, quid est quod incredulum magis suadere potest, visus an auditus? Et Simon: Visus: Tum Petrus. Quomodo ergo a me vis discere verbo, quod tibi re ipsa probatur et visu? Et Simon: Nescio, inquit, quomodo dicas. Et Petrus: Si nescis, perge nunc in domum tuam, et ingressus interiori cubiculum videbis imaginem positam, continentem pueri violenter necati effigiem purpura coopertam, ipsum interroga, et docebit te vel responsione vel visu. Quid enim opus est audire ab eo si immortalis sit anima, cum stare eam videas presentem? Si enim non esset, nec videri utique poterat. Quod si nescis quam dico imaginem, hinc e vestigio cum aliis decem viris, ex his qui præsentibus sunt, eamus ad domum tuam.

XLV. At Simon hæc audiens et conscientia percussus, colore mutato exsanguis effectus est; extimuit enim ne forte si negaret percrucaretur domus ejus, aut ne indignans Petrus manifestus eum proderet, et omnibus quis esset innotesceret, ita respondit: Obsecro te, Petre, per illum bonum Deum qui in te est, ut vincas malitiam quæ in me est, suscipe me ad pœnitentiam et habebis me adiutorem prædicationis tuæ. Nunc enim vere rebus ipsis didici, quia Dei veri propheta es, et ideo secreta hominum solus atque arcana cognoscis. Et Petrus ait: Videtis, fratres, Simonem pœnitentiam quærentem, paulo post videbitis eum rursus ad infidelitatem suam reverti. Putans enim me prophetam esse, pro eo quod publicavi mala ejus, quæ in secretis habebat et in occultis, pœnitentiam se acturum promisit; me autem mentiri fas non est, neque ut infidelis hic salvetur aut non salvetur, ego fallere debeo. Testor enim cælum et terram, quia non propheticè dixi, quæ dixi vel quæ, quantum possibile erat, turbis audientibus indicavi, sed a quibusdam qui tunc ei socii fuerant in operibus suis, nunc autem conversi sunt ad fidem nostram, quid ei in secreto gestum sit, didici; cognita ergo non præcognita locutus sum.

XLVI. Simon vero ut hæc audivit maledictis his et conviciis aggreditur Petrum, dicens: O nefandissime omnium et dolosissime, cui victoriam fortuna, non veritas dedit. Verum ego non pro penuria scientiæ pœnitentiam petii, sed ut tu, putans me per pœnitentiam discipulum tuum fore, omnia secreta professionis tuæ concederes mihi, ut ita demum te cunctis agnitis confutarem. Sed ut callidus intellexisti quam ob causam pœnitentiam simulassem, et acquievisti tanquam meum non intelligens dolum, ut prius me apud populum exponeres, quasi imperitum, tum deinde prævidens, quod ego ita populo expositus necesse habeo indignari et confiteri me non vere pœnitentiam gerere, prævenisti, ut diceres me ad infidelitatem meam post pœnitentiam regressurum, ut omni ex parte vicisse videreris, et si permanerem in pœnitentia quam

professus fueram, et si non permanerem, ut tu sapiens credereris, qui ista prævideris, ego autem deceptus viderer, quia tuum non prævidi dolum; tu vero meum prævidens, calliditate usus circumscripsisti me. Sed, ut dixi, fortunæ est, non veritatis ista victoria, scio tamen cur ego ista non præviderim, quia astans locutus sum tibi per bonitatem meam, et patienter egi tecum. Nunc autem tibi ostendam divinitatis meæ potentiam, ut repente procidas et adores me.

XLVII. Ego sum prima virtus, qui semper et sine initio sum. Ingressus autem uterum Rachel, natus sum ut homo ex ea, quæ ab hominibus videri possem; ego per aerem volavi, igni commistus unum corpus effectus sum, statuas moveri feci, animavi exanima, lapidea panes feci, de monte in montem volavi, transmeavi, manibus angelorum sustentatus ad terras descendi. Hæc non solum feci, sed et nunc facere possum, ut rebus ipsis probem omnibus, quia ego sum Filius Dei stans in æternum, et credentes mihi similiter stare in perpetuum faciam (92). Tua autem verba vana sunt omnia, nec ullum potes opus ostendere veritatis, sicut et ille qui misit te magus, qui nec se ipsum potuit liberare de crucis pœna.

XLVIII. His dictis a Simone, Petrus respondit: Ne agas aliena, tu enim quod sis magus ex ipsis quæ gessisti, confessus es et manifestatus, noster autem magister qui est Filius Dei et hominis, manifeste bonus est; quod autem vere sit Filius Dei, quibus oportuit, dictum est et dicetur. Tu autem si non vis confiteri quod magus es, cum omni hac turba pergamus ad domum tuam, et tunc apparebit quis sit magus: Hæc autem Petro dicente, Simon blasphemus et maledictus agere cœpit, ut seditione facta, perturbatis omnibus argui non posset, et Petrus quasi blasphemiae causa secedens, victus videretur. Sed perstitit et arguere eum vehementius cœpit.

XLIX. Tunc populus indignatus Simonem atrio ejectum extra januam domus pepulit, eumque depulsam unus secutus est solus. Facto autem silentio Petrus alloqui populum hoc modo cœpit: Patienter, fratres, malos ferre debetis, scientes quia Deus cum possit eos excidere, patitur tamen durare usque ad præstitutam diem, in qua de omnibus iudicium fiet; quomodo ergo nos non patiemur, quos patitur Deus? Cur autem non forti animo illatas ab eis toleramus injurias, cum suas ille qui potest omnia non ulciscatur, ut et ipsius bonitas, et malorum noscatur impietas? Verum si non invenisset Simonem, malignus ministrum sibi, invenisset alium sine dubio; necesse est enim sæculo huic venire scandala; *ut tamen illi per quem veniunt* ¹⁰⁰. Et ideo

¹⁰⁰ Matth. xviii, 7. ¹ Act. viii, 13. ² *Primus Niceta* et quæ sequuntur vocabula usque ad illa cap. 63 exortus est et, etc. in cod. Lips. desunt; nec male quidem, ut videtur.

COTELERII NOTÆ.

(92) *Et credentes mihi, similiter stare in perpetuum faciam.* Hinc Menander Simonis discipulus, eos qui baptismum suum acceperant, dicebat immortales permanuros.

magis defendendus est Simon, quod vas electionis factus est maligno; quod utique non fuisset, nisi potestatem in eum pro peccatis prioribus accepisset. Nam inde quod dicam, quod et Jesu nostro crediderat ¹, et quod immortales esse animas sibi ipse persuasit? Quamvis in eo ludatur a dæmonibus, tamen persuasit sibi, quod pueri violenter necati habeat animam ministrantem sibi ad quæcumque voluerit; in quo vere, ut dixi, a dæmonibus illuditur. Et ideo ego secundum ea quæ ipsi videbantur locutus sum ad eum; nam et a Judæis didicit, quia sit iudicium et ultio proferenda adversum eos, qui contra veram fidem veniunt nec penitentiam gerunt; sed isti sunt quibus malignus tanquam perfectis in sceleribus apparet, ut decipiat eos, ne aliquando ad penitentiam convertantur.

L. Vos ergo qui ad Dominum convertimini per penitentiam, curvate ei genua. Hæc cum dixisset, omnis multitudo genua flexit Deo. Et Petrus respiciens ad cœlum, cum lacrymis orabat super eos, ut Deus pro sua bonitate discipere eos dignaretur confugientes ad se. Et postquam oravit et præcepit ut postera die maturius convenirent, multitudinem missam fecit (93). Tum deinde secundum consuetudinem, cibo sumpto, quievimus.

LI. Igitur Petrus solita noctis hora consurgens, invenit nos vigilantes, et cum ex more salutatis consedisset, primus Niceta ² ait: Si permittis, mi domine Petre, habeo quod rogem. Et Petrus: Permittito, inquit, non solum tibi sed et omnibus; ^C non solum modo sed et semper, ut unusquisque quod eum movet, et partem quam dolet in animo fateatur, ut possit consequi medicinam. Quæ enim silentio conteguatur nec innotescunt nobis, velut multi temporis vitia difficile curantur, et ideo quoniam tacentibus non facile potest medela opportuni et necessarii sermonis adhiberi, proferre debet unusquisque in quo animus per ignorantiam languet; tacenti vero dare remedium solius est Dei; possumus autem et nos, sed circuitu multi temporis. Necesse est enim ut sermo doctrinæ ab initio per ordinem currens, et singulis quibusque quæstionibus obvians cuncta aperiat, et cuncta dissolvat et perveniat etiam ad hoc quod unusquisque in animo suo requirit; sed hoc, ut dixi, per multum tempus fieri potest. Nunc autem quod desideras roga.

LII. Et Niceta ait: Uberes tibi gratias ago, o clementissime Petre, verum hoc est quod discere cupio: Cur Simon qui adversatur Deo, facere tanta hæc et talia potuit? Non enim mentitus est aliquid ex his, quæ se fecisse professus est. Ad hæc bea-

(93) *Multitudinem missam fecit.* Risum tenere non potui, cum pro his, in impostore pseudo-Ardia legi, *sacrificium fecit*, quasi scriptum esset duntaxat, *missam fecit*.

tus Petrus ita respondit: Deus qui unus et verus est, Primogenito suo amicos bonos et fideles instituit præparare; sciens autem quia boni esse non possunt, nisi habeant in potestate sensum quod fiant boni, ut ex suo proposito hoc sint quod volunt, alioqui non possunt esse vere boni, si non proposito sed necessitate tenerentur in bono, potestatem dedit unicuique arbitrii sui, ut hoc esse possit quod vult. Et rursus prævidens quia ista potestas arbitrii, alios quidem faceret eligere bona, alios vero mala, et per hoc in duos ordines necessario propagandum esset hominum genus, unicuique ordini concessit et locum et regem, quem vellet eligere; bonus enim rex bonis gaudet, et malignus malis. Et quamvis hæc tibi, o Clemens, in eo tractatu, quem de præfinitione et fine disserueram, plenius exposuerim, tamen et nunc requirenti Nicetæ manifestare me convenit quæ sit ratio, quod Simon qui contra Deum sentit, tanta facere mirabilia potuit.

LIII. Igitur primo omnium, malus esse iudicatur apud Deum is, qui requirere non vult, quod sibi expedit. Quomodo enim talis iste alium diligit, qui semetipsum non diligit? Aut cui non iste inimicus erit, qui sibi ipsi amicus esse non potuit? Ut ergo distinguerentur qui bona et qui eligunt mala, Deus quod utile est occultavit hominibus, id est, possessionem regni cælorum, eamque velut thesaurum secretum reposuit et abscondit, ut ad eam non facile quis possit virtute et scientia pervenire propria, famam tamen ejus, diversis nominibus et opinionibus per generationes singulas ad omnium perduxit auditum, ut si qui forte essent amatores boni, audientes quod sibi esset utile et salutare requirerent et invenirent; requirerent autem non a semetipsis, sed ab eo qui occultavit, darique sibi accedendi aditum et viam scientiæ precarentur, quæ illis solis panditur qui eam super omnia mundi hujus diligenter bona, nec alio quis pacto vel intelligere eam possit etiamsi prudentissimus videretur; hi vero, qui neglexissent quod sibi utile et salutare esset inquirere, tanquam se ipsos odio habentes et semetipsis inimici fraudarentur ejus bonis, velut qui diligenter mala.

LIV. Oportet ergo bonos diligere eam super omnia, id est, super divitias, gloriam, requiem, parentes, propinquos, amicos et omne quod in hoc mundo est. Qui vero perfecte diligit possessionem hanc regni cælorum, abjiciet sine dubio omnem malæ consuetudinis usum, negligentiam, desidiam, malitiam, iram, cunctaque his similia. Nam si quid horum prætuleris ei, tanquam qui plus difexeris propriæ libidinis vitia quam Deum, ad possessionem regni cælestis pervenire non poteris, quia et vere stultum est; aliquid plus amare quam Deum. Sive enim parentes sunt, moriuntur; sive propinqui, non permanent; sive amici, mutantur. Solus est

A autem Deus æternus, e. indemutabilis permanens. Qui ergo non vult inquirere quod sibi utile est, malus est, in tantum ut malitia sua ipsum impletatis principem superet. Ille enim bonitate Dei abutitur ad propositum malitiæ suæ, et sibi placet; hic autem salutis suæ bona negligit, ut perditione sui malo placeat.

B LV. Propter hos ergo, qui salutis suæ neglectu placent malo, et eos qui studio utilitatis suæ placere cupiunt bono, paria quædam ad tentationem præsentis huic sæculo statuta sunt decem, secundum numerum decem plagarum quæ illatæ sunt Ægypto. Cum enim Moyses secundum præceptum Dei peteret a Pharaone, ut emitteret populum, et ad testimonium cælestis imperii signa ostenderet, projecta in terram virga conversa est in serpentem². Cumque ob hæc Pharaon non vellet acquiescere, utpote habens arbitrii libertatem, rursus magi similia signa facere visi sunt, permittebat Deo, ut propositum regis probaretur ex arbitrii libertate, si magis crederet signis Moysi qui a Deo missus est, quam his quæ magi videbantur potius facere, quam faciebant; quos ipsos utique nomine intelligere debuerat non esse operarios veritatis, quod non a Deo missi sed magi appellabantur, sicut et traditio indicat. Denique usque ad aliquem locum visi sunt habere certamen, et post hæc confessi de se cessare meliori³. Inducitur ergo plaga ultima⁴, interitus primitivorum, et tunc Moyses jubetur populum conspersione sanguinis consecrare, atque ita magna cum prece oblati etiam muneribus, cum populo rogatur abscedere.

C LVI. Simili ergo modo etiam nunc per me video geri. Sicut enim tunc Moysen hortante regem ut crederet Deo, obsistebant magi quasi ostentatione similitum signorum, et a salute incredulos prohibebant, ita et nunc cum ego exierim docere omnes gentes ut credant vero Deo, Simon Magus resistit, eadem agens adversum me, quæ et illi tunc egerunt adversum Moysen, ut si qui sunt ex gentibus, qui non recto judicio utuntur, appareant, salventur autem qui signorum rectum discrimen habuerint. Hæc dicente Petro, Niceta respondit: Obsecro te, ut si quid ad memoriam venit, permittas mihi proferre. Tum Petrus delectatus super studio discipulorum: Dic, inquit, quod vis.

D LVII. Et Niceta ait: Quid peccavere Ægyptii, si non crediderunt Moysi, cum et magi similia signa fecerint, etiamsi viderentur potius fieri quam veritate fierent? Nam et si ego fuissem tunc, ex eo quod magi similia faciebant, nonne aut Moysen magum credidisset, aut magos quæ ostendebant, divinitus facere putasset? quia non mihi verisimile videretur, licet per phantasiam, eadem tamen effici a magis posse, quæ ille qui a Deo missus est, perpetrabat. Et nunc ergo quid peccant hi qui Simoni credunt, cum videant eum tanta facere mirabilia? Aut

² Exod. vii, viii. ³ Exod. viii, 19. ⁴ Exod. xii.

non est mirabile per aerem volare, igni admistum unum corpus efflci, facere statuas ingredi, canes aereos latrare, et alia his similia, quæ utique discretionem nescientibus satis mira sunt? Sed et de lapidibus visus est panes facere. Quod si peccat qui signa facientibus credit, quomodo non peccasse videbitur et is, qui Domino nostro pro signis et virtutibus credidit?

LVIII. Et Petrus ait: Libenter accipio quod de veritate ad amissam requiris, et impedimenta fidei in anima tua latere non pateris. Unde et medelam consequi facile potes. Meministi quod pejus omnium esse dixi, cum quis negligit quod sibi expedit discere? Et Niceta respondit: Memini. Petrus: Et rursum quod Deus occultavit veritatem suam, ut eam his qui se fideliter sectantur, aperiat? Et Niceta: Ne hoc quidem oblitus sum. Tum Petrus: Quid ergo putas, quia in terram defossam absconderit Deus veritatem et montes ei superposuerit, ut ab his qui in profundum fodere valent, tantummodo inveniri possit? Non ita est, sed sicut montes et terram cœli ambitu circumdedit, ita et veritatem charitatis suæ velamine contextit, ut ille ad eam solus pervenire possit, qui prius januam dilectionis divinæ pulsaverit.

LIX. Etenim quod prius dicere cœperam, paria quædam huic mundo destinasse Deum: ille qui primus ex paribus venit, a malo est, qui secundus, a bono. In quo unicuique hominum iusti occasio iudicii datur, sive simplex ille sit, sive prudens. Nam si simplex est et crediderit illi qui primus venit, signis enim et prodigiis motus, necesse est eadem ratione, ut etiam illi qui secundo venerit, credat; signis enim et prodigiis suadebitur et nunc, sicut prius. Cum vero crediderit huic secundo, discet ab eo quod primo illi qui a malo venit, credere non debeat, et ita prioris error secundi emendatione corrigitur. Si vero quia primo credidit, secundum recipere noluerit, merito ut injustus condemnabitur; injustus enim est, ut cum primo propter signa crediderit, secundo eadem aut etiam potiora ferenti signa non credat. Si vero non credidit primo, consequens est, ut vel in secundo moveatur ad credendum. Neque enim in tantum animo stetit, ut ingeminatis mirabilibus non valeat suscitari. Si vero prudens est, discretionem potest capere signorum. Et si quidem primo credidit, au-

gmentis virtutum movebitur ad secundum, et ex comparatione quæ sint potiora deprehendet, quamvis manifesta habeantur indicia apud eruditos quæque, sicut per ordinis consequentiam demonstravimus. Si vero tanquam sanus quis et qui medico non indigeat, non est commotus ad primum, rei ipsius perseverantia suscitabitur ad secundum, distinctionemque signorum et mirabilium faciet in hunc modum (94): Ille qui a malo est, signa quæ facit, nulli prosunt; illa vero quæ facit bonus, hominibus prosunt.

LX. Nam dic, quæso, quæ utilitas est ostendere statuas ambulantes, latrare aereos aut lapideos canes, salire montes, volare per aerem, et alia his similia, quæ dicitis fecisse Simonem? Quæ autem a bono sunt, ad hominum salutem deferuntur, ut sunt illa quæ fecit Dominus noster, qui fecit cæcos videre, fecit surdos audire, debiles et claudos erexit, languores et dæmones effugavit, mortuos fecit resurgere, et alia his similia quæ etiam per me fieri videtis. Ista ergo signa quæ ad salutem hominum prosunt et aliquid boni hominibus conferunt, malignus facere non potest, nisi in fine mundi tantum (95). Tunc enim admiscere ei concedetur aliqua etiam de dextris signis, id est, ut vel dæmones fuget, vel aegritudines sanet, et propter hoc, tanquam qui excesserit terminos suos et in semetipsum divisus sit, ac semetipsum impugnaverit, destruetur. Et propterea Dominus prædixit, in novissimis temporibus tentationem futuram talem in qua decipiantur, si fieri potest, etiam electi; confusis scilicet iudiciis signorum perturbari necesse est etiam eos, qui in discernendis spiritibus, ac distinguendis virtutibus videntur eruditi.

LXI. Decem ergo quæ diximus paria, huic mundo destinata sunt ab initio sæculi. Cain et Abel unum fuit par; secundum vero gigantum et Noe, tertium Pharaonis et Abraham; quartum Philistinorum et Isaac; quintum Esau et Jacob; sextum magorum et legislatoris Moysi; septimum tentatoris et Filii hominis; octavum Simonis et meum, Petri; nonam omnium gentium, et illius qui mittetur seminare verbum inter gentes; decimum Antichristi et Christi, de quibus paribus alias vobis per singula latius exponemus. Et cum hæc diceret Petrus, Aquila ait: Vere assidua doctrina opus est, ut de singulis possit quis scire rationem.

COTELERII NOTÆ.

(94) *Distinctionemque signorum, et mirabilium faciet, in hunc modum.* Quem modum hinc hausit auctor *Operis imperfecti in Mattheum*, ad vii, 16, et xiv, 24, seu homil. 19 et 49. Idemque profertur ab Origene, in *Celsum*, p. 94, et a Procopio Gazæo ad Num. xxiv, 8. N. c. aliud sonant ista Theodori Studitæ, catechesi 119: Πολλοὶ προσηταὶ ἐξελελυθασιν εἰς τὸν κόσμον· ἀλλὰ γὰρ καὶ πολλοὶ αἰρετικοὶ τε καὶ τὰς θείας ἐντολάς διακρουόμενοι, πάσαι τε καὶ νῦν παρεργώθησαν, καθ' οὓς οἶδε τρόπους ἢ πρόνοια, σημεῖά τε καὶ τέρατα ἀπεργάζεσθαι ὥστε οὐ δεῖ τοῦτοις συναρπάζεσθαι, ἐκ δὲ τοῦ παραδεδομένου ἡμῖν

ὅτι τοῦ Κυρίου χαρακτήρος δοκιμάζειν τοὺς γενεῶντας μαθητὰς. Τίς δὲ ὁ χαρακτήρ; ἐν τοῖσι φησὶ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ εἶστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

(95) *Nisi in fine mundi tantum.* Signa quæ ab Antichristo fient, verane an fallacia futura sint, dubitat Chrysostomus ad *II Thessal.* ii, 9, et Augustinus, lib. xx *De civitate Dei*, cap. 19. Quidam vera putant: plures iuaginaria. A nostro alia insistitur via: quam sequitur auctor *Operis imperfecti in Mattheum*, ad vii, 16; xiv, 16, 24; homil. 19 et 49.

LXII. At Petrus : Quis est, qui assiduus sit erga A doctrinam et studiosè singula quæque perquirat, nisi qui animam suam diligit ad salutem et omnibus renuntiat hujus mundi negotiis, ut soli verbo Dei vacet, quem solum prudentem judicat verus propheta, vendentem omnia quæ sua sunt, et ementem unam veram margaritam ⁶, et intelligentem quæ sit differentia a temporalibus ad æterna, parvis ad magna, hominibus ad Deum? Intelligit enim quæ sit æterna spes apud verum et bonum Deum. Quis autem est qui diligit Deum, nisi qui sapientiam ejus cognovit? quomodo autem quis agnoscere poterit sapientiam Dei, nisi assiduus sit ad audiendum verbum ejus? ex quo accidit ut amorum ejus concipiat et digno eum honore veneratur, hymnis et orationibus ad eum fusa, et in his libentissimè requiescens, summumque deputans detrimentum, si quando aliquid aliud vel ad momentum temporis loquatur aut agat, quia revera nec potest anima quæ Dei amore repleta est, aliud aliquid intueri nisi quod ad Deum pertinet, nec satiari potest præ amore ejus, ea quæ ipsi selt esse placita meditando. Hi vero qui affectum ejus minime concepere, nec illuminatam charitatem ejus gerunt mente, velut in tenebris positi lucem videre non possunt. Et ideo etiam priusquam incipient acquirere de Deo, quasi labore oppressi statim deficiunt, ac tædio repleti continuo a propria consuetudine rapiuntur ad ea verba quibus delectantur. Nam de Deo audire aliquid talibus tædiosum est et molestum, pro eo ut C divi, quia mens eorum nullam dulcedinem divinæ charitatis accepit.

LXIII. Hæc Petrus dicente dies exortus est, et ecce veniens quidam ex discipulis Simonis clamabat dicens: Obsecro te, Petre, suscipe me miserum a Mago Simone deceptum, cui ego velut cælesti Deo intendebam, pro his quæ ab eo fieri mirabilibus videbam. Auditis tamen sermonibus tuis cœpit jam mihi homo videri, et quidem malus. Verumtamen cum hinc exiret, ego eum subsequutus sum solus, nondum enim ad liquidum impietates ejus agnoveram. Cum autem vidisset me subsequentem, beatum me dicens perduxit ad domum suam, circa medium vero noctis ait ad me: Omnium te hominum faciam meliorem, si volueris usque ad finem perseverare D mecum; cui cum promissem, exegit a me juramentum perseverantiæ, eoque accepto imposuit super humeros meos polluta quædam et execrabilia secreta sua ut portarem, et sequi me jussit. Ubi ventum est ad mare, navigium quod forte aderat ingressus, id a cervicibus meis quod portare me jussisset, sumpsit. Et paulo post egressus nihil extulit, certum quod in mare id jecerat. Rogabat autem me, ut cum ipso proficiscerer, dicens se Romam petere, ibi enim in tantum placiturum, ut Deus putetur et divinis publice donetur honoribus. Tunc,

te omnibus divitiis repletum, si hæc redire placuerit, et pluribus factam ministeriis mittam. Hæc ego audiens, et nihil in eo secundum hæc professionem videns, sed magum et deceptorem esse intelligens, respondi: Quæso te, ignosce mihi, quia pedes doleo, et propterea exire a Casarea non valeo; præterea est mihi uxor, sunt parvuli liberi, quos relinquere omnino non possum. At ille hæc audiens et ignavis me incusans, profectus est contra Doram dicens: Cum audieris quanta mihi gloria erit in urbe Roma, penitebit te. Et post hæc ipse quidem, ut aiebat, Romam petiit, ego autem confestim redii hæc, orans ut me suscipias ad penitentiam, quia ab eo deceptus sum.

LXIV. Cum hæc dixisset is qui a Simone regressus est, jussit eum Petrus in strio residere. Procedens autem ipse et turbas plurimas videns, multo plures quam superioribus diebus, stetit in loco solito et ostendens eum qui venerat, sermonem facere hoc modo cœpit: Iste, fratres, quem ostendo vobis, paulo ante venit ad me, de Simonis mihi malis artibus nuntians, quomodo ipsam sceleris sui officinam projecerit in profundum, non quasi penitentia ductus, sed metuens ne deprehensus publicis legibus subjaeretur. Rogabat autem hunc, ut dicit, munera pollicens immensa, secum manere. Quem cum suadere minime potuisset, tanquam ignavum increpans dereliquit, ipse Romam petens. Cumque hæc Petrus ⁷ indicasset turbis, ipse qui regressus a Simone fuerat, publice stans singula quæque cœpit populo exponere de sceleribus Simonis. Et cum graviter ferrent de his, quæ audiebant per artes magicas gesta a Simone, ait Petrus:

LXV. Nolite, fratres, graviter ferre de his quæ transacta sunt, sed observate de futuris; quæ enim transierunt jam finita sunt, quæ vero imminet periculosa sunt his qui incurrerint; scanda enim nunquam deerunt huic mundo ⁸ donec permittitur inimico agere pro voluntate sua, ut prudentes quique et intelligentes astutias ejus suscitatos sibi ab eo superent agones, hi vero qui negligunt discere quæ ad salutem pertinent animæ suæ, justis ab eo deceptionibus capiuntur. Quia ergo ut ipsi audistis, Simon egressus est aures gentium qui ad salutem vocati sunt prævenire, necesse est et me vestigia ejus insequi, ut si quid forte ab illo disputatum fuerit, corrigatur a nobis. Sed quoniam justum est de vobis majorem sollicitudinem geri, qui jam intra muros vitæ continemini, quia quod acquisitum est si pereat, damnum infert, quod autem ⁹ nondum si quidem inveniri potuerit, lucrum est, si minus hoc solum damni est quod lucrum factum non est; ut ergo et vos magis ac magis in veritate firmemini, et gentes quæ ad salutem vocantur non usquequaque possint nequitia Simonis præveniri, cogitavi Zacchæum vobis ordinare pastorem, ego vero ipsi:

⁶ Matth. xiii, 46. ⁷ Cumque hæc Petrus, et quæ sequuntur vocabula, usque ad illa cap. 65: deceptionibus capiuntur, desunt in codd. Lips. ⁸ Matth. xviii, 7; Luc. xvii, 1. ⁹ Quod autem — factum non est non leguntur in codd. Lips.

tres vobiscum permanere menses et ita proficisci ad gentes, ne amplius morantibus nobis et accleribus Simonis usquequaque grassantibus, insanabilis fiant.

LXVI. Hæc illo dicente universus populus flevit, audiens quod profecturus esset. At Petrus compassus eis, etiam ipse lacrymas fudit, et in cælum respiciens ait: Tibi, Deus, qui cælum terramque fecisti et omnia quæ in eis sunt, precem supplicem fundimus, ut confugientes ad te in tribulatione sua soleris; propter affectum enim quem habent erga te, diligunt me, qui veritatem tuam annuntiavi eis. Propter quod miserationis tuæ dextera custodi eos; non enim Zacchæus nec alius quisquam hominum custos esse eis idoneus potest. Hæc autem et his similia cum dixisset Petrus, manibus superpositis Zacchæo oravit, ut inculpabiliter episcopatus sui servaret officium. Post hæc duodecim presbyteros ordinavit et diacones quatuor, et ait: Zacchæum hunc vobis ordinavi episcopum, sciens eum timorem Dei habere et eruditum esse in Scripturis, quem quasi Christi locum servantem honorare debetis, obediens ei ad salutem vestram, et scientes, quod sive honor sive injuria quæ ei defertur, ad Christum redundat et a Christo ad Deum. Audite ergo eum attentius et ab ipso suscipite doctrinam fidei, monita autem vitæ a presbyteris, a diaconibus vero ordinem disciplinæ. Viduarum religiosam curam gerite, pupillos enixius juvate, pauperibus misericordiam facite, juvenes pudicitiam docete, et ut breviter totum dicam, alterutrum vos in quibus res poposcerit sustentate. Deum colite qui creavit cælum et terram, Christo credite, invicem diligite, misericordes estote ad omnes, non verbo solo sed et opere et rebus implete charitatem.

LXVII. Et cum hæc atque his similia præcepisset, pronuntiavit ad populum dicens: Quoniam tres menses statui facere vobiscum, si quis vestrum desiderat, baptizetur, ut exutus prioribus malis, de reliquo pro bonis actibus hæres honorum cælestium ex gestis propriis fiat. Accedat ergo qui vult ad Zacchæum, et ipsi det nomen suum (96), atque ab eo audiat mysteria regni colorum. Juniis frequentibus operam impendat ac semetipsum in omnibus probet, ut tribus his mensibus consummatis in die festo possit baptizari. Baptizabitur autem unusquisque vestrum in aquis perennibus nomine Trinitatis Beatitudinis invocato super se, perunctus primo oleo

per orationem sanctificato, ut ita demum per hæc consecratus possit percipere de sanctis (97).

LXVIII. — Et cum multa dixisset de ratione baptismi, dimissis turbis ad solitam se recepit mansionem, ibique astantibus sibi duodecim, id est, Zacchæo et Sophonia, Josepho et Michæa, Eleazaro et Phinees, Lazaro et Eliseo, me Clemente et Nicodemo, Niceta et Aquila, hoc modo prolocutus est: Consideremus fratres, quod justum est; debamus enim auxilium aliquod ferre gentibus, quæ ad salutem vocatæ sunt. Ipsi audistis quod Simon præcedere volens iter nostrum profectus est, quem oportuerat e vestigio insequi, ut sicubi aliquos subvertere tentaret continuo confutaretur a nobis. Sed quoniam injustum mihi videtur, ut derelictis his qui jam conversi sunt ad Deum, eorum qui adhuc longe sunt curam proferamus, rectum puto tribus mensibus permanere me cum his qui in hac civitate conversi sunt ad fidem, et firmiores eos efficerem, nec tamen illos qui adhuc longe sunt penitus negligere, ne forte, si diu venenis pessimæ doctrinæ inficiantur, difficilius revocentur. Et ideo volo, si tamen etiam vobis justum videtur, ut pro Zacchæo quem hic ordinavimus episcopum, subjiciatur in numero Benjamim filius Saba, et pro Clemente quem decrevi mecum semper esse, quia ex gentibus veniens audiendi verbi Dei grande desiderium gerit, Ananias filius Safra, pro Niceta vero et Aquila, qui nuper conversi sunt ad fidem Christi, Rubelus Zacchæi frater et Zacharias structor. Istis ergo quatuor pro his quatuor substitutis expleri volo duodecim numerum, ut me in ipsis semper secum esse sentiat Simon.

LXIX. Sequestratis igitur me Clemente et Niceta et Aquila, ad illos duodecim ait: Volo vos post diem crastinum proficisci ad gentes et vestigia Simonis insequi, ut omnia quæ agit manifesta mihi faciatis. Sed et propositum singulorum diligenter requirite et me adfuturum sine mora eis annuntiate, et ne multa vobis dicam, per omnia instruite gentiles expectare adventum meum. Cumque hæc atque his similia dixisset: Etiam vos, inquit, fratres, si quid vobis ad hæc videtur, dicite, ne forte non sit rectum quod mihi soli placet. Tum omnes una voce collaudantes eum: Rogamus magis, aiebant, ut pro arbitrio tuo cuncta disponas et quod tibi ipsi videtur jubeas; hoc enim putamus esse opus integrum pietatis, si quæ tu jusseris impleamus.

COTELERII NOTÆ.

(96) *Et ipsi det nomen suum.* Qui Christiani fieri volebant, dabant suum nomen ad baptismum, quod scriberetur a clero, posteaque *ὄνοματογραφέντες* et subscripti dicebantur. Celebrem ritum docent cum multis Siricius papa, epist. 1, cap. 2, et Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 3, atque in *Προκατηχήσει*. Ea Procatechesis, ut id obiter moneam, velut homilia S. Basilii *De baptismo, Περὶ φωτισματος*, exstat, sed multa cum diversitate, in antiquis membranarum Bibliothecæ Regiæ cod. 1260 et 2403, ad cujus posterioris codicis marginem sic notavit

criticus Græcus: *Σαφῶς ἤμιν δείκνυσσι ὁ χαρακτὴρ τοῦ προκειμένου λόγου, ὅτι οὐκ ἔστι τοῦ ἁγίου Βασιλείου.* In concilio Constantinopolitano sub Mena: *Στέφανος διάκονος, ὁ καὶ τὰς προσηγορίας τῶν εἰς τὸ θεῖον βάπτισμα προσιδόντων ἐγγράφειν τεταγμένος.*

(97) *Possit percipere de sanctis.* Hoc est, corpus et sanguinem Christi. Id vero magna ignorantia non intelligens consarcinarum tertiæ Decretalis Clementis, sic Rufini verba interpolavit: *possit percipere locum cum sanctis.*

LXX.— Igitur statuto die cum stetit ante Petrum, Ne arbitreris, aiunt, Petre, parvum nobis indici mœrorem, quod fraudamur non audientes te per menses tres; sed quoniam hoc expedit agere quod tu jubes, obediemus promptissime; semper ergo vultum tuum in nostro corde retinentes sicut jussisti alacres proficiamus. At ille oratione pro eis ad Dominum fusa emisit eos. Et cum profecti fuissent illi duodecim qui præmissi sunt, Petrus ingressus ex more in loco disputationis stetit. Convenerat autem populi multitudo, copiosior numerus quam solebat, et omnes cum lacrymis intuebantur eum, pro eo quod pridie ab eo audissent, profecturum se Simonis gratia. Sed et ipse lacrymantes eos videns similia patiebatur, licet conaretur occultare et inhibere lacrymas; prædebatur tamen ex tremore vocis et interruptione sermonis, quod simili angeretur affectu.

LXXI. Verumtamen manu confricans frontem, Æquo animo, inquit, estote, fratres, et misericordes animas vestras consilii ratione solamini, referentes omnia ad Deum, cujus sollis implenda et in omnibus præferenda voluntas est. Nam si verbi gratia ponamus, quod pro affectu quem erga vos gerimus, contra voluntatem ejus agentes resideamus vobiscum, nunquid non potest missa in me morte, profectionem mihi a vobis indicere longiorem? Et ideo melius est ut hanc breviorum cum voluntate ipsius impleamus, utpote quibus definitum est in omnibus obedire Deo; unde et vos debetis simili obedientia parere ei, quippe qui etiam me non alia ex causa, nisi pro ipsius amore diligatis. Ut ergo amici Dei, voluntati ejus obtemperate; sed et vos ipsi probate quod justum est. Nunquid non impium videbatur, si cum vos Simon deciperet, ego non venissem ad vos detentus a fratribus qui erant in Hierusalem, et quidem cum haberetis apud vos Zacchæum, virum bonum et in sermone expeditum? Ita ergo et nunc impium judicate, si cum exierit Simon ad gentes impugnandas, quibus nullus omnino defensor est, ego non subsequar detentus a vobis. Propter quod observemus, ne forte affectu injusto voluntatem maligni faciamus

LXXII. Interim tribus, ut dixi, mensibus permanebo apud vos; estote assidui ad audiendum verbum, et consummatis his, si qui possunt et volunt sequi nos, permittitur eis salva pietate. Quod autem dico salva pietate, hoc est, ne quem discessu suo contristet qui contristari non debet, vel parentes

⁹⁹ *Vel si qua*—convenit desunt in cod. utroque Lips. ¹⁰⁰ *Per totos*—esse non poterat (cap. 75) non legantur in codd. Lips.

A relinquens quos non oportet, vel uxorem fidelem, vel si quæ ¹⁰⁰ sunt hujusmodi personæ; quibus propter Deum deferri solatium convenit. Interea per dies singulos disputans et docens, præpositum tempus in doctrinæ labore complevit. Et cum advenisset dies festus, super decem millia baptizati sunt.

B LXXIII. In illis autem diebus epistola mittitur a fratribus qui præcesserant, in qua Simonis scelera continebantur, quomodo per civitates deciperet turbas et Petrum per singula laceraret, ut cum forte advenisset, nullus ei accommodaret auditum. Asserebat enim eum magum esse et sine Deo, injuriosum, callidum, imperitum et impossibilia profitentem. Mortuos enim resurrecturos asserit, quod est, inquit, impossibile. Si qui vero eum confutare velit, occultis ab eo insidiis perimitur per satellites ejus; propter quod, inquit, et ego cum eum superassem et triumphassem, insidias ejus veritus fugi, ne forte maleficiis me perimeret aut mortem meam per insidias elocaret. Indicabant autem maxime eum apud Tripolim demorari.

C LXXIV. Igitur Petrus epistolam recitari populo jubet, et post lectionem allocutus eos de omnibus plenissime instruxit, præcipue tamen ut obediunt Zacchæo, quem ordinavit eis episcopum. Sed et presbyteros et diaconos populo, et ipsis nihilominus populum commendavit. Simulque denuntiavit quod apud Tripolim hiematurus esset, Commendo vos, inquit, gratiæ Dei, crastino cum voluntatibus Domini profecturus. Per totos ¹⁰¹ autem tres menses quos apud Cæsaream doctrinæ causa exegimus, quæcunque apud populum diserebat per diem, hæc nobis secreto lucubrantibus secum plenius et perfectius explanabat, tanquam fidelioribus ac sibi liquido probatis. Simul et imperat mihi, quia intellexit me studiosius quæ audirem memoria commendare, libris singula quæque quæ memoratu digna videbantur comprehendere et mittere ad te, mi domine Jacobe, sicut et feci parens ejus præceptis.

D LXXV. Primus ergo liber ex his quos prius misi ad te (98) continet de vero propheta et de proprietate intelligentiæ legis, secundum id quod Moysi traditio docet. Secundus de principio continet, utrum unum sit principium, an multa, et quod non ignoret Hebræorum lex, quid sit immensitas. Tertius, de Deo et his quæ ab eo instituta sunt. Quartus, quod cum multi dicantur dii, unus sit verus Deus secundum testimonia Scripturarum. Quintus,

COTELERII NOTÆ.

(98) *Primus ergo liber ex his quos prius misi ad te*, etc. Igitur decem illi libri antea ad Jacobum missi (si unquam in rerum natura existere) distinguui debent ab istis decem *Recognitionum* libris, qui nunc ad eundem Jacobum post eos scribuntur. Et tamen hoc loco in margine codicis RR. PP.

Carmelitarum legitur: *Distinctiones librorum decem præsentis operis*. Eundemque errorem secutus videtur tum scriptor ms. Sorbonici, toti namque Operi ea lemmata præponit; tum ms. Thuani exarator, qui similiter illa præfixit, ac præterea ex isto capite 75 libri tertii sustulit.

quod duo sint cœli, quorum unum sit istud visibile armamentum quod et transibit, aliud vero æternum et invisibile. Sextus, de bono et malo et quod bono cuncta subjiciantur a Patre, malum autem quare et quomodo, et unde sit, et quod cooperetur quidem bono, sed non proposito bono; et quæ sint signa boni, quæ vero mali, et quæ sit differentia dualitatis et conjugationis. Septimus, quæ sint, quæ prosecuti sunt duodecim apostoli apud populum in templo. Octavus, de verbis Domini quæ sibi videntur esse contraria, sed non sunt, et quæ sit horum absolutio. Nonus, quia lex quæ a Deo

A posita est, justa sit et perfecta, et quæ sola possit facere pacem. Decimus, de nativitate hominum carnali et de generatione quæ est per baptismum, et quæ sit in homine carnalis seminis successio, et quæ animæ ejus ratio, et quomodo in ipsa est libertas arbitrii; quæ quoniam non est ingenita sed facta est, immobilis a bono esse non poterat. De his ergo singulis quæ apud Cæsaream disserta sunt a Petro, jubente, ut dixi, ipso decem conscripta ad te transmissi volumina. Nos autem die postera, ut statutum fuerat, cum aliquantibus qui Petrum sequi decreverant fidelibus viris, a Cæsarea proficiscimur.

LIBER QUARTUS.

I. Profecti a Cæsarea ut Tripolim pergeremus, apud Doram breve oppidum primam fecimus mansionem, quia nec longe aberat. Et omnes pene qui per sermonem Petri crediderant, divelli ab eo satis ægre habebant, sed pariter iucedentes, dum iterum videre, iterum compecti juvat, iterum conferre sermonem, ad diversorium pervenimus. Sequenti vero die venimus Ptolomaidem, ubi decem dies demorati cum aliquanti verbum Dei recepissent, nonnullis eorum, qui attentiores videbantur et diutius detinere nos doctrinæ gratia cupiebant, Tripolim si hoc velint, ut sequerentur indicavimus. Similiter et apud Tyrum ac Sidonem et Berytum fecimus, et his qui plenius desiderabant audire sermonem, apud Tripolim nobis biemandum denuntiavimus. Igitur cum ex singulis civitatibus studiosi quique comitarentur Petrum, electorum multitudo plurima ingredimur Tripolim. Continuo autem ante portas civitatis fr. tres qui præmissi fuerant, occurrunt et suscipientes nos adducunt, per hospitia, quæ præparaverant. Commotio autem et concursus plurimus fiebat in civitate, desiderantium videre Petrum.

H. Et cum venissemus ad domum Maronis, in qua Petro fuerat præparatum, conversus ad turbas, post diem crastinum sermonem se ad eos promisit facturum. Igitur qui præmissi fuerant fratres, omnibus qui nobiscum venerant hospitia dividunt. Petrus vero Maronis domum ingressus cum rogaretur cibum sumere, nequaquam se facturum respondit, nisi prius scisset, si omnes qui eum fuerant comitati hospitibus requiescerent. Comperit autem a fra-

B tribus qui præmissi sunt, quia a civibus pro desiderio quod erga Petrum conceperant, non solum hospitibus sed et omni humanitate suscepti sint, in tantum ut et contristarentur aliquanti, quibus defuere quos susciperent; ita enim omnes paratos fuisse, ut si multo plures venissent, adhuc tam a suscipiendis magis quam suscipientes fuisse defuturos.

III. Super his Petrus valde delectatus, collaudavit et benedixit eos ac secum manere jussit. Ipse vero cum lavisset in mari (99), cibo sumpto quieverit in vespera. Et ex more pullosum cantibus surgens, vespertine adhuc lumine perdurante, cunctos invenit vigilantes; eramus autem omnes cum eo sedesim, Petrus et ego Clemens, Niceta et Aquila, et illi qui præcesserant duodecim. Salutans itaque ut solebat Petrus ait: Hodie quia aliis occupati non sumus, nobis simus. Et ego quidem vobis, quæ apud Cæsaream post digressum vestrum gesta sunt, enarrabo; vos autem mihi quæ hic a Simone perpetrata sunt, indicate. Et cum de his ab alterutro sermo ederetur, illucescente die ingressi quidam de familiaribus nuntiant Petro, quod Simon ubi enim didicisset ingressum, per noctem profectus esset Syriam tendens. Turbæ autem diem hæc, inquirunt, quam interposuisti eis, desiderio tui longissimum sibi esse tempus opinantur, denique non ferentes stant ante januam, inter se invicem de his quæ audire cupiunt conferentes, et te ante præfinitum tempus omnimodis se visuros sperant, quantoque magis dies clarescit multitudines colliguntur, et audituros se sermonem tuum, nescio

COTELERII NOTÆ.

(99) Ipse vero cum lavisset in mari. Vide omnino S. Epiphanium, hæresi 50, num. 2, 15, 21, et ab eo monitus, Ebionitica hæc et similia quæ non raro occurrunt in *Recognitionibus*, *Epitome* et *Clementinis*, caute legito. Alias lavare manus, faciem, os, pedes, totum corpus, certis diebus, aut singulis, aut sæpius in die, ac definitis horis, idque post sumentium, post concubitum, ante et post cibum,

ante preces, ante reconciliationem in pœnitentia, ante sumptionem Eucharistiæ: hæc, inquam, omnia, ad consuetudines ritusque gentium et Ecclesiarum pertinentia, quemadmodum notum est satis, pietatem non lædunt, imo adjuvare possunt, si ad bonum finem dirigantur, nec superstitiose ac veluti ad salutem necessaria usurpentur.

unde presumptas certissime confidunt. Nunc ergo A et prudentibus, et revelasti ea parvulis¹⁷. Per quod quod tibi videtur, jube ut dicamus eis; absurdum namque est tantam multitudinem convenisse et discedere cum maestitia, quippe si responsa eis nulla reddantur. Non enim cogitabant quod ipsi statutum non exspectaverint diem, sed quod a te magis videantur esse contempti.

IV. Tum Petrus admirans ait: Videtis, fratres, quomodo unusquisque sermo Domini propheticè dictus impletur. Memini enim dixisse eum: *Messis quidem multa, operarii autem pauci. Rogate ergo dominum messis, ut efficiat operarios in messem suam*¹⁸. Ecce ergo nunc quæ in mysterio prædicta sunt, adimplentur. Sed et quod dixit: *Multi venient ab oriente et occidente, a septentrione et meridie, et recumbent in sinibus Abraham et Isaac et Jacob*¹⁹; etiam hoc pariter, ut videtis, expletur. Propter quod deprecor vos conservos et adjuutores meos, ut discatis attentius prædicandi ordinem et absoluti-
viam vias, ut possitis salvare animas hominum, quæ occulta Dei virtute quem debeant diligere, prius etiam quam doceantur agnoscant. Videtis enim eos quasi bonos servos desiderare eum, quem sibi sperant adventum sui Domini nuntiare, ut possint voluntatem ejus cum didicerint implere. Desiderium ergo²⁰ audiendi verbi Dei et voluntatem ejus querendi ex Deo habent, et hoc est initium doni Dei quod gentibus datur, ut possint per hoc doctrinam recipere veritatis.

V. Sic enim et Hebræorum populo ex initio datum est, ut diligerent Moysen et crederent verbo ejus. [Unde et scriptum est: *Credidit populus Deo et Moysi famulo ejus*²¹.] Quod ergo fuit proprii muneris a Deo erga Hebræorum gentem, hoc nunc videmus dari etiam his qui ex gentibus convocantur ad fidem. Operum vero ratio potestati et arbitrio uniuscujusque permittitur, et hoc ipsorum est proprium, [desiderium vero habere erga doctorem veritatis,] hoc a Patre cœlesti donatum est. Sed salus in eo est ut voluntatem ejus, cujus amorem et desiderium Deo largiente conceperis, facias; ne dicatur ad te ille sermo ejus quem dixit: *Quid autem dicitis mihi: Domine, Domine, et non facitis quæ dico*²² (100)? Est ergo proprii muneris a Deo concessi Hebræis, ut Moysi credant, gentibus autem, ut Jesum diligant. Hoc enim indicabat et Magister, ubi ait: *Confitebor tibi, Pater, Domine cœli et terræ* (1), *quia occultasti hæc a sapientibus*

et prudentibus, et revelasti ea parvulis¹⁷. Per quod utique declaratur, quia Hebræorum populus qui ex lege eruditus est, ignoravit eum, populus autem gentium agnovit Jesum et veneratur, propter quod et salvabitur, non solum agnoscens eum, sed et voluntatem ejus faciens. Debet autem is qui ex gentibus est, et ex Deo habet, ut diligat Jesum, proprii habere propositi, ut credat et Moysi. Et rursus Hebræus qui ex Deo habet, ut credat Moysi, habere debet et ex proposito suo, ut credat in Jesum, ut unusquisque eorum habens in se aliquid divini muneris, aliud propriæ industriæ, sit ex utroque perfectus. De tali enim dicebat Dominus noster viro divite: *Qui profert de thesauris suis nova et vetera*²³.

VI. Sed de his satis dictum; urget enim tempus et populi religiosa devotio invitat nos, ad ipsos facere sermonem. Et cum hæc dixisset, requirebat ubi opportunus esset locus ad disputandum. Et Maro ait: Est mihi ædes amplissima, quæ plus quam quingentos recipiat viros, est et hortus intra domum; aut si in publico aliquo placet loco, hoc magis omnes desiderant, nemo enim est, qui non cupiat vel faciem tuam videre tantum. Et Petrus: Ostende mihi, inquit, ædem vel hortum. Et cum vidisset ædem, ingrediebatur ut et hortum perspiceret, et subito omnis multitudo quasi ab aliquo evocata, cum festinatione ingressa est domum, atque inde ad hortum prorupit, ubi jam stabat Petrus, considerans quis esset aptus ad disputandum locus.

VII. Ut autem vidit turbas velut ingentis fluvii inundasse lenem meatum, ascendens supra basin quamdam, quæ forte juxta horti parietem stabat, primo religionis more populum salutavit. Quidam autem ex his qui aderant, et multo tempore a dæmonibus fuerant fatigati, in terra proruunt obsocerantibus spiritibus immundis, ut vel uno die indulgeretur eis in obsessis corporibus permanere; quos Petrus increpans jussit abscedere, et sine mora discesserunt. Post hos alii longis afflictis languoribus rogabant Petrum, ut reciperent sanitatem, pro quibus se supplicaturum Domino pollicetur, cum prius, sermo doctrinæ fuisset expletus. Sed statim ut promisit, languoribus resoluti sunt, et jussit eos seorsim residere cum his, qui a dæmonibus fuerant curati, quasi post laboris fatigationem. Interea dum hæc aguntur, plurima multitudo convenit, quos non solum desiderium Petri, sed et sanita-

¹⁷ Matth. ix, 37, 38. ¹⁸ Luc. xiii, 29; Matth. viii, 11. ¹⁹ Desiderium ergo et sqq. usque ad finem cap. 5 non leguntur in codd. Lips. ²⁰ Exod. xiv, 31. ²¹ Luc. vi, 46. ²² Matth. xi, 25. ²³ Matth. xiii, 52.

COTELERII NOTÆ.

(100) *Quid autem dicitis mihi, Domine, etc.* Lucæ vi, 46: *Τί δέ με καλεῖτε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὰ λέγω; Quid autem vocalis me: Domine, Domine; et non facitis quæ dico?* seu ex alia versione apud Cæsarium Arelatensem, homil. 4, 9 et 12, earum quas curæ viri clarissimi Stephani Baluzii debemus: *Quid prodest quod dicitis mihi, Domine, Domine, et non facitis autem vel ea quæ dico?*

S. Augustinus, serm. 38, *De sanctis: Illud valde timendum est, quod iterum Dominus dicit: Quid prodest quod dicitis: Domine, Domine, et non facitis quæ dico vobis?*

(1) *Pater, Domine cœli et terræ.* Candelæ. ms., *Domine Pater*, quo modo citatur ab Hilario, Γενομένου, aliis.

tum, quæ perpetrata fuerant, fama pertraxerat. At Petrus manu quiescere populum docens, et turbas in tranquillitate componens¹⁹, hoc modo fecit exordium:

VIII. Incipienti de vero Dei cultu facere sermonem necessarium mihi videtur, eos qui nondum de hoc aliquid scientiæ consecuti sunt, primo omnium docere, per omnia inculpabilem ponendam esse divinam Providentiam, per quam mundus regitur et gubernatur. Hunc autem nobis exordii titulum dedit præsentis operis ratio, et eorum quos Dei virtus sapavit occasio, ut ostendamus, quod recta ratione quamplurimi a diversis dæmonibus obtinentur, ut per hoc appareat justitia Dei. Invenitur enim omnium pene malorum mater esse ignorantia. Sed jam veniamus ad causam.

IX. Deus cum fecisset hominem ad imaginem et similitudinem suam, operi suo spiramen quoddam et odorem suæ divinitatis inseruit, ut per hoc participes facti mortales Unigeniti ejus, per ipsum etiam amici Dei et filii adoptionis existerent; unde et qua via id possint adipisci, ipse eos ut propheta verus edocuit, sciens quibus actibus hominum delectaretur Pater. Unus itaque apud homines tunc Dei cultus erat, mensura et spiritus incorruptus. Et ob hoc omnis creatura humano generi fœdus inviolabile conservabat. Ob reverentiam namque Creatoris nulla ægritudo in eos, nullum vitium corporis, nulla ciborum dominata corruptio est, ex quo fiebat, ut mille annorum ætas in fragilitatem non incideret senectutis.

X. Sed ubi vita laboris expers honorum perseverantiam non putavit divina largitione, sed rerum forte concessam, et sine ullo sudore divinæ amœnitatis deliciis perfrui, naturæ debitum et non Dei bonitatis munus accepit. In contrarias per hæc homines et impias cogitationes otio docente perveniunt, putantes deorum sibi vitam nullis laboribus nullisque meritis natam. Hinc proficiunt in deterius, ut neque providentia Dei mundum regi crederent, neque virtutibus esse aliquem locum, quandoquidem semetipsos scirent nullis prius bonis operibus assignatis otii ac deliciarum summam tenere, et amicos Dei absque ullis laboribus haberi.

XI. Justissimo itaque Dei iudicij in hujusmodi cogitationum vanitate languentibus, labores et afflictiones pro remedio conferuntur. Ubi ergo adfuit labor ac tribulatio, deliciarum et amœnitatis exclusi sunt loco. Terra autem cœpit nihil eis sine labore producere; et tunc conversa in hominibus cogitatio, creatoris sui requirere commonetur auxilium, et orationibus ac votis præsidia invitare

¹⁹ Quæ sequuntur vocabula usque ad finem cap. 36, desunt in codd. Lips.; coherent autem antecedentia cum iis, quæ cap. 37 leguntur, hoc modo: *componens, cum aliqua lucutus esset, præcepit ut postera die, etc.*

divina. Et ita factum est, ut cultum Dei quem pro bonis neglexerant; recuperarent pro malis, et cogitationes in Deum quas perverterat indulgentia, emendaret afflictio. Sic ergo divina Providentia hoc esse utilius hominibus videns, vias benignitatis et abundantiae, tanquam quæ læderent, subtrahit ab hominibus, et vexationis iter ac tribulationis inducit.

XII. Sed ut ostenderet quia hæc pro ingratis agerentur, unum quemdam ex illis qui primitus cœperant esse mortales, quod eum gratiæ suæ non immemorem vidit, et quia speravit invocare nomen Domini (2), ad immortales transtulit, cæteris qui in tantum ingrati exstiterent, ut nec laboribus et tribulationibus emendari et corrigi possint, gravissima morte damnatis. Invenit tamen et inter ipsos unum quemdam cum domo sua justum, quem reservaret, præcepto ei dato ut fabricaret arcam, et in ea, cum diluvio cuncta necarentur, ipse cum his quibus præceptum fuerat, posset evadere, quo impiis inundationem aquarum peremptis purificationem mundus acciperet, et is qui ad posteritatem generis fuerat reservatus, per aquam mundus effectus, mundum denuo repararet.

XIII. Sed his omnibus gestis rursus homines ad impietatem vertuntur, et propter hoc a Deo ponitur lex quæ vivendi modum doceret; sed processu temporis, Dei quidem cultus et justitia ab infidelibus et impiis corrumpitur, sicut paulo post apertius ostendemus. Perversæ autem et erraticæ religiones introducuntur, quibus se plurima pars hominum per occasionem feriarum et solemnitatum dederunt, potus instaurantes et convivia, tibiasque ac fistulas et citharas ac diversa genera musicorum sectantes, et semetipsos per omnia temulentiae ac luxuriæ propinantes. Hinc omnis error accepit originem, hinc lucos et aras, hinc coronas et victimas reperere, et post ebrietatem quasi lymphaticis motibus agi; ex hoc jam potestas dæmonis data ingrediendi hujuscemodi mentes, ut choros ducere insanos et Baccho furere viderentur; hinc fremere dentibus, et mugire de profundis visceribus inventum, hinc terribilis vultus et ferus in hominibus aspectus, ut is quem temulentia subverterat ac dæmon instigaverat, numine repletus a deceptis et errantibus crederentur.

XIV. Unde cum tam multæ in hunc mundum falsæ et erraticæ religiones essent introductæ, missi sumus nos deferentes vobis tanquam boni negotiatores, a patribus traditum et conservatum veri Dei cultum, cujus quasi semina quædam vobis hæc verba respergimus, et in vestro iudicio poni-

COTELERII NOTÆ.

(2) Et quia speravit invocare nomen Domini, Vel confundit Henochum cum Enoao; seu potius illi

applicat quod de hoc dictum fuerat Genes. iv, 26, iuxta l. XX interpretens.

mus quod rectum videtur eligere. Si enim recipiatis quæ nostra sunt, non solum ipsi incursiones dæmonis effugere, sed et ex aliis eas effugare poteritis, simul et æternorum bonorum præmia consequemini. Qui autem contempserint recipere quæ dicuntur a nobis, in præsentī quidem vita diversis dæmonibus et ægritudinum vitiiis subjacebunt, post excessum autem corporis etiam animæ eorum cruciabantur in perpetuum. Deus enim non solum bonus, sed et justus est; nam si semper bonus sit et nunquam justus, ut reddat unicuique pro gestis suis, bonum invenietur injustum. Injustum namque est, si ita apud eum habeatur impius, sicut et pius.

XV. Igitur dæmones, sicut paulo ante diximus, cum occasione acceptis ingerere se potuerunt per malos et turpes actus corporibus hominum, si multo tempore permanent in eis per negligentiam ipsorum, quia animæ suæ quod est utile non requirunt, necessario cogunt eos habitantium in se dæmonem de reliquo facere voluntates. Quod autem est omnium deterius, in consummatione sæculi, cum dæmon ille igni tradetur æterno, necessario et anima quæ ei paruit, cum ipso æternis ignibus cruciabitur, una cum corpore suo quod polluit.

XVI. Dæmones autem habere desiderium immergendi se corporibus hominum hæc causa est. Spiritus sunt habentes propositum conversum ad malitiam; per cibos ergo et potus immoderatos ac libidinem perurgent homines ad peccatum; eos tamen qui peccandi propositum gerunt, qui dum videntur necessaria naturæ velle complere, non tenentes modum per nimietatem, ingrediendi in semetipsos dæmonibus faciunt locum. Donec autem naturæ mensura servatur et modus legitimus custoditur, Dei clementia ingrediendi in homines non eis tribuit facultatem. Ubi vero aut mens ad impietatem declinaverit, aut corpus immoderatis cibis ac potibus adimplebitur, tanquam voluntate et proposito eorum qui se ita negligunt invitati, quasi adversum eos qui a Deo positam legem solverint, accipiunt facultatem.

XVII. Videtis ergo quantum valeat agnitio Dei et divinæ religionis observantia, quæ non solum defendit credentes ab incursionibus dæmonii, verum et imperare eos facit his qui cæteris dominantur. Et ideo necessarium vobis est, qui estis ex gentibus, confugere ad Deum et observare vos ab omni immunditia, ut expulsis dæmonibus Dei habitatio fiat in vobis. Simul et orationibus commendate vos Deo, et interpellate eum adversum impudentiam dæmonum; credentes enim quæcunque petieritis, accipietis²⁰. Sed et ipsi dæmones quanto viderint fidem crescere in homine, tanto ab eo refugiant in ea solum parte residentes, in qua adhuc aliquid infidelitatis resederit; ab his vero qui plena

A fide credunt, absque ulla remotione discedunt. Anima enim cum venerit ad fidem Dei, cælestis aquæ virtutem consequitur, per quam dæmonem tanquam scintillam ignis exstinguat.

XVIII. Est ergo fidei mensura, quæ si integra sit, ex integro de anima dæmonem fugat; si vero minus aliquid habeat, residet adhuc aliquid de portione dæmonis in portione infidelitatis, et est plurimus labor, ut intelligat anima quando aut qualiter, si plene aut minus plene ex se fugatur sit dæmon. Si enim in aliqua parte resederit, cum tempus inveniet, cogitationes subjicit cordibus hominum, et illi nescientes unde hæc veniant, suggestionibus dæmonum quasi animæ suæ sensibus credunt. Suggesterunt ergo aliis occasione corporeæ necessitatis delicias sequi, aliorum iracundiam excusant per abundantiam fellis, aliorum inquam nigri fellis vehementia colorant, sed et stultitiam quorundam pro multitudinem phlegmatis extenuant. Quod etsi ita esset, tamen hæc singula molesta corpori esse non possent, nisi ex ciborum potumque nimietate, qui cum justo amplius sumuntur, abundantia eorum quam decoquere naturalis non sufficit calor, crudescit in venenum quoddam, idque visceribus venisque omnibus sentinæ in modum redundans, motus corporis insanos reddit et turpes. Propter quod in omnibus est obtinenda parcimonia, ut neque dæmonibus locus detur, neque anima ab eis obsessa una cum ipsis tradatur æternis ignibus crucianda.

XIX. Est et alius error dæmonum, quem subjiciunt sensibus hominum, ut putent se ab his qui dicuntur dii perpeti quæ patiuntur, quo per hæc sacrificia offerentes et munera, quasi repropitiantes eos, cultum falsæ religionis affirmant, nos vero refugiant qui pro salute eorum satagimus, ut ab errore liberentur; sed hoc, ut dixi, faciunt ignorantes quod dæmones ista sibi suggerant, ne salventur. Est ergo in potestate uniuscujusque, quia liberi arbitrii factus est homo, utrum nobis velit audire ad vitam, an dæmonibus ad interitum. Aliis etiam dæmones in visu per diversas imagines apparentes, interdum minas intendunt, interdum sanitates incommoditatibus pollicentur, ut his quos decipiunt deorum nihilominus de se inserant opinionem, et quod sint dæmones ignoretur. Sed nos non latent, scientes mysterium creaturæ, et quam ob causam dæmonibus hæc agere in præsentī sæculo permittatur, ut vel transformari eis liceat in quas volunt imagines, vel suggerere pravæ cogitationes, vel inserere se per cibos et potum sibi consecratum mentibus vel corporibus eorum, qui ex eo sumpserint, vel ad idoli alicujus venerationem somnia vana confingere.

XX. Et tamen quis ita sine sensu invenitur, cui persuaderi debeat, ut idolum colat, sive illud ex auro sive ex quolibet metallo factum sit? Cui non

²⁰ Math. xxi, 22.

palam est id esse illud metallum, quod artifex voluit? Quomodo ergo inesse ibi divinitas putanda est, quod si noluisset artifex, omnino non esset? aut quomodo inde futura sibi annuntiarum sperent, ubi nec presentium aliquis intellectus est? Quamvis etiamsi aliquid divinarent, non continuo dii haberi possent; quia aliud est divinatio, aliud divinitas. Nam et Pythones divinare videntur, et non continuo dii sunt, demique a Christianis hominibus effugantur (3); et quomodo Deus est, qui fugatur ab homine? Sed dicis fortasse: quid quod sanitates efficiunt, et quomodo quis curetur ostendunt? Hac ratione colendi sunt etiam medici ut dii, multos enim sanant, et quanto quis peritior fuerit, tanto plures sanabit.

XXI. Unde constat, istos cum sint dæmonici spiritus, et multo citius scire aliqua et multo perfectius; non enim ad discendum tarditate corporis degravantur. Et ideo quæ medici longo tempore et labore plurimo assequuntur, hæc illi tanquam spiritus, absque mora ulla et absque difficultate cognoscunt. Non ergo mirum est, si plus aliquid quam homines sciunt; sed hoc intuendum est, quod ea quæ sciunt, non ad salutem sed ad deceptionem proferunt animarum, ut per hæc eas cultum falsæ religionis edoceant. Sed Deus, ne tantæ deceptionis error lateret et errantibus ipse causa videretur existere, qui tantum eis licere permisit, ut per divinationes, per curationes et per somnia decipere homines possint, clementiæ suæ remedium providit hominibus, et distinctionem falsi verique scire cupientibus in propatulo posuit. Est ergo ista distinctio (4): Quod a vero Deo dicitur sive per prophetas, sive per visiones diversas, semper verum est: quod autem a dæmonibus prædicatur, non semper verum est. Est ergo evidentiæ indicium, non a vero Deo dici ea, in quibus aliquando mendacium est, in veritate enim nunquam mendacium est, in his autem qui mentiuntur, potest aliquando et veritatis aliquid admisceri, per quod mendacia condiantur.

XXII. Quod si dicat aliquis: Quid enim opus erat hoc ipsum, ut eis permitteretur vel aliquando verum dicere, et per hoc tantum errorem mortalibus introduci, audiat ad hæc: Si eis nunquam fuisset indultum veri aliquid dicere, omnino nec prædicarent aliquid; non prædicentes autem, nec quod essent dæmones cognoscerentur. Quod si ignorarentur esse dæmones in hoc mundo, agonis nostri et certaminis nos causa latuisset, et paterner palam quæ geruntur in occulto: quippe si

agendi tantum adversum nos, et nihil loquendi facultas eis concessa videretur. Nunc autem ubi aliquando vera, aliquando falsa dicuntur, debemus agnoscere, ut superius dixi, dæmonum et non Dei esse responsa, apud quem mendacium nunquam est.

XXIII. Quod si curiosius quis progrediens dicat: Quid enim opus erat huiusmodi mala a Deo fieri, quibus ad subvertendas mentes humanas tanta esset intentio? Hæc proponenti respondebimus: requirendum esse primo omnium, si est aliquid in substantia malum. Et quamvis sufficeret dicere ad eum, quia non est conveniens ut creatura iudicet Creatorem, sed illius est iudicare opus alienum qui aut similis artificii aut similis potentia est; tamen ne circuitionibus utamur, absolute dicimus in substantia nihil esse mali. Quod si ita est, substantiarum conditor frustra culpatur?

XXIV. Sed occurres mihi et dices: Etiamsi ex arbitrii libertate in hoc ventum est, nunquid ignorabat ille qui creabat eos, quod in malum declinaturi essent quos creabat? Oportuit ergo nec creari eos, quos deviaturos ab itinere justitiæ prævidebat. Audiant ad hæc qui ita proponunt, quod huiusmodi assertionibus illud voluit ostendere, cur non malitia eorum qui nondum erant, bonitatem vice-rit Creatoris. Si enim volens implere numerum et mensuram creationis suæ, extimuisset eorum qui futuri erant malitiam, et quasi qui aliam nullam invenire viam remedii ac medicina potuisset, nisi hoc solum ut retraheret se a proposito creandi, ne sibi ascriberetur malitia eorum qui futuri erant; quid aliud per hæc doceretur, nisi indigna passio et indecora fragilitas Conditoris, qui ita pertimuerit eorum actus qui nondum erant, ut a proposita conditione cessaret?

XXV. Sed his procul amotis illud animo contem-plemur, quia Deus universitatis conditor conditionis suæ futuras differentias prævidens, unicuique creaturæ secundum proprios motus, quos ex arbitrii libertate proferebat, prospexit et prævidit diversos ordines atque officia differentia, ut cum unius essent substantiæ omnes secundum creaturæ rationem, esset tamen diversitas in ordinibus et officiis secundum proprios animorum motus, ex arbitrii libertate proferendos. Prævidebat ergo futuras in creaturis culpas, et justitiæ ejus ratio posebat, ut emendationis causa culpas poena acqueretur. Oportuit ergo esse et poenarum ministros, quos tamen libertas arbitrii in hunc ordinem traheret; præter hæc autem et debuerunt

COTELERII NOTÆ.

(3) A Christianis hominibus effugantur. Lege Actorum xvi, 16 et seq., ibique interpretes.

(4) Est ergo ista distinctio, etc. Hinc auctor Operis imperfecti in Matthæum, alius a Joanne Chrysostomo, hom. 19, ad cap. vii, vers. 22: Ergo prophetant in nomine Christi, in spiritu autem diaboli. Quales sunt divinatores. Sed sic discernuntur:

quoniam diabolus interdum verum dicit, sanctus autem Spiritus nunquam interdum mentitur. Concessum est autem diabolo et interdum veritatem dicere, ut mendacium suum rara veritate commendet. Si autem nunquam diceret verum, nec ad tentationem poterat sufficere, vel proficere seductio ejus. Vide Iherma mandatum 10.

habere quos vincerent hi, qui agones susceperant a caelestium præmiorum. Sic ergo nec ea quæ putantur mala, vacant ab utilitate, dum victi his a quibus vincuntur, licet inviti præmia æterna conquirunt. Sed de his ista sufficiant, processu enim temporis etiam secretiora pandentur.

XXVI. Nunc ergo quoniam nondum intelligitis, quanta vos ignorantie caligo circumstet, interim vobis volo exponere, unde colendi idola exordium mundo huic datum sit. Idola autem dico exanimata simulacra quæ colitis, sive lignea, sive scilicet, sive lapidea, vel ærea vel ex quibuscunque aliis sumpta sunt metallis; horum ergo initium tale est. Angeli quidam relicto proprii ordinis cursu, hominum favere vitis cœpere et libidini eorum quodammodo indignum præbere ministerium, quo illarum opera suis magis voluptatibus morem gererent, quique ne sponte inclinati viderentur ad in-

digna ministeria, docuerunt homines (5), quod demones artibus quibusdam obedire mortalibus, id est, magicis invocationibus possent, ac velut ex fornace quadam et officina malitiæ totum mundum, subtracto pietatis lumine, impietatis fumo repleverunt.

XXVII. Pro his et aliis nonnullis causis diluvium mundo introductum est, sicut jam in aliis dictum est et dicemus; et omnes qui erant super terras, deleti sunt, excepta Noe familia, qui cum tribus filiis eorumque uxoribus superstit. Ex quibus unus Cham nomine, eisdem ex filiis suis qui Mesraim appellabatur, a quo Ægyptiorum et Babyloniorum et Persarum ducitur genus (6), male compertam magicæ artis tradidit disciplinam; hunc gentes quæ tunc erant Zoroastrem (7) appellaverunt, admirantes primum magicæ artis auctorem, ejus nomine etiam libri super hoc plurimi habentur (8). Hic ergo astris multum ac fre-

COTELERII NOTÆ.

(5) Docuerunt homines, etc. Ab angelis desertoribus inventam fulsæ ante diluvium magiam, cum aliis papiter volitis ac supervacaneis artibus, dicunt Patres post librum Henochi; quemadmodum colligere est ex fragmento illius Operis, et ex hoc Clementis Alexandrini testimonio in *Hypotyposibus* p. 806: Ἐβη δὲ καὶ Ἐνὸχ ᾤρησεν, τοὺς παραβάτας ἀγγέλους δίδδῃαι τοὺς ἀνθρώπους ἀστρονομίαν, καὶ μαγίαν, καὶ τὰς ἄλλας τέχνας. Adiderunt nonnulli, quod Cham scelestas artes, ne diluvio perirent, laminis et lapidibus insculperit. Videas Cassianum, collat. 8, cap. 24, ibique notas. Intelligasque eam ob rem a Gilda in conciliis Anglicanis Chamum appellari magicæ artis scribam.

(6) A quo Ægyptiorum et Babyloniorum et Persarum ducitur genus. Οὗτος Μεσραΐμ ὁ Αἰγύπτιος μετέπειτα ἐπὶ τὰ ἀνατολικά μέρη οὐχίας, οὐκ ἔτι γίνεται Βάκτρον, τὴν ἐσωτερικὴν Περσίδα λέγει Ἀπόστολος τὸν μεγάλων ἑθνῶν. In *Chronico Roderiano* sive *Alexandrino*, p. 62.

(7) Zoroastrem. Sic etiam Mesraim et Zoroastrem pro eodem homine habet auctor *Chronici Alexandrini* app-llati, citata mox pag. Ast ei qui componit *Historiam scholasticam* in *Genes*, cap. 30, Zoroastres est Cham; Gregorio Turonensi, lib. 1 *Histor.*, cap. 5, est Chus; scriptori *Clementinum*, ix, 4, Nemrod. Ab aliis autem apud Epiphanium, in *initio Panarii*, p. 7, indeque apud Procopium Gazæum ad *Genes*, xi, Zoroaster putatur esse Assur; ab aliis alius. Ὁ δὲ αὐτός, ait de Platone *Clemente Alexandrino*, *Strom.* v, pag. 598, 599, ἐν τῷ ἐκτάτῳ τῆς Πολιτείας, Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου, ἐπὶ γένος Παμφίλου, μύμηται, ὅς ἐστι Ζωροάστρης. Αὐτός γοῦν ὁ Ζωροάστρης γράφει: Τάδε συνέγραψεν Ζωροάστρης ὁ Ἀρμενίος, ἐπὶ γένος Παμφίλου. Quem locum ideo protuli, ut ex eo ac ex consimili Plutarchi *Sympos.* x, 4, prout a viris doctis emendatas fact, probabilius lectio reddatur, cum Origeni, lib. ii *contra Celsum*, pag. 72, tum *Æliez Gazæo* in Theophrasto ante finem, τὸν Ἀρμενίου, pro vulgata τὸν Ἀρμένιον. Nam quid cogit dicere Platonom ab his non fuisse intellectum; sicut videtur *Apuleius* in *Apologia* male accipias verba ejusdem philosophi Alcibiade 1. . . μαγίαν τὴν Ζωροάστρου τοῦ Ἀρομάζου, hoc est, magiam Zoroastris, filii Oromazis; quia dicit, a Zoroastre et Oromaze. Cogitent quoque harum litterarum partem de verbis Arnobii lib. 1: Age nunc veniat, quæso; per igneam Zenam magus interiore ab orbe Zoroastres, *Hermippo* ut assentiamur auctori. *Bactrianus*;

et ille conveniat, ejus *Casias* res gestas *Historiarum* exponit in primo, *Armenius Zostriani* (male corrigunt, *Ostatis*, cum Zostriani mentionem faciat *Porphyrus* in *Vita Plotini*) nepos, et familiaris *Pamphylus Cyri*, num legi debet: Zostriani nepos et familiaris, *Pamphylus Er.* Sed et constat multos vixisse Zoroastres, et confusam fuisse illorum historiam. Nec solum in homine mago magicæque inventore variatum, verum et in nomine illius. Dicitur quippe etiam Zoroastres, *Oxyartes Diodori Siculi*; *Zaras* vel *Nazaratus Alexandri Polyhistoris* apud *Cyrillum Alexandrinum* iv *contra Julianum*, pag. 133; *Clementem Alex.*, *Stromateo* 1, pag. 304 (cum ejus verbis operæ pretium fuerit conferre locum *Gregorii Barhelezi* de Zoroastre, citatum in notis *Abrahami Ecchellensis* ad catalogum *Hebedjesu*, pag. 267, 268); *Zabratus Malchi* sive *Porphyrus* in *Vita Pythagoræ*, p. 9; *Zaratus Plutarchi* *Depl. ths* ἐν *Τυριακῷ ψυχρονομίας* statim ab initio, et auctoris *Philosophum* quæ *Origeni* ascribuntur; *Zares Suidæ* in voce *Ἡδυγόρας Σάμιος*. Et (in omittam fictum ex istis a *scitilio Abdia Zaræo magum*) *Zoroastres* et *Zarades* memoratus in *Apollonia*, lib. ii. *Hist.* et apud *Theodoritum* serm. 9. De legibus *Zarades* dictus, *Zarades* vero forsan corrupte apud *Photium* cod. 81, ex *Theodoro Mopsuesteno*: Ἐπιτίθετα τὸ μαρὸν τῶν Περσῶν δόγμα, ὁ Ζωροάστρης εἰσήγγαστο, ἦτοι κατὰ τοῦ Ζωροάστρου ἐν ἀρχηγῶν πάντων εἰσάγει, etc. Unde suspicor debere corrigi finem epistolæ 335 S. *Basilii de Magianis*: Ζωροάστρου τινὰ ταυτοῖς ἀρχηγῶν τοῦ γένους ἐπισημῶσαι, scribendumque, Ζωροάστρου, vel Ζωροάστρου. Ad *Zaradem* redeo, qui fuit etiam per *Manichæos* celebratus, et appellatur a *Petro* *Astro* adversus illos pugnante, *Zoradis*; a *Petro Siculo Historiæ* p. 30, *Zaranes*, Ζωροάστρου, sed lege Ζωροάστρου, ut habetur in *Enchologio Goariano*, p. 885, et in *Anathematismis*, quos scriptos *Manichæi* quando resillebant ab hæresi, offerre *Ecclæstæ* tonebantur. Illos *anathematismos* ut ad cognitionem totius *Manichæicæ* historię admodum utiles, tecum e *Regia* librorum suppellectile, ms. 1818, communico. — Habes infra hoc monumentum in *Appendice* his *Recognitionum* libri subjecta, num. 5.

(8) Cujus nomine etiam libri super hoc plurimi habentur. Verum pseudepigraphi, ut et omnes alii qui Zoroastri tributū reperuntur tum in antiquorum scriptis, tum in mss. codicibus. Confer locum *Clementis Alex.*, lib. 1 *Strom.*, pag. 304 de *Apocryphis Zoroastris magi circumlatis*, in *Gnostica hæresis*;

quenter intrinſus (9), et volens apud homines videri Deus, velut scintillas quasdam ex stellis producere et hominibus ostentare cœpit, quo rudes atque ignari in stupore miraculi traherentur, cupiensque augere de se hujusmodi opinionem, sæpius ista moliebatur usquequo ab ipso dæmone, quem importunius frequentabat, igni succensus concremaretur.

XXVIII. Sed stulti homines qui tunc erant, cum debuissent utique opinionem, quam de eo conceperant abjicere, quippe quam pœnali morte ejus viderant confutatam, in majus eum extollunt. Extructo enim sepulchro ad honorem ejus, tanquam amicum Dei ac fulminis ad cœlum vehiculo sublevatum, adorare ausi sunt et quasi vivens astrum colere. Hinc enim et nomen post mortem ejus Zoroaster, hoc est vivum sidus (10), appellatum est ab his, qui post unam generationem Græcæ linguae loquela fuerant repleti. Hoc denique exemplo etiam nunc multi eos qui fulmine obierint, sepulchris honoratos tanquam amicos Dei colunt (11). Hic ergo cum quartadecima generatione cœpisset, quintadecima defunctus est, in qua turris ædificata est, et linguae hominum multipliciter divisæ sunt.

XXIX. Inter quos primus magica nihilominus arte quasi corusco ad eum delata, rex appellatur quidam Nomrod, quem et ipsum Græci Ninum vocaverunt, ex cujus nomine Ninive civitas vocabulum sumpsit (12). Sic ergo diversæ et erraticæ superstitiones ab arte magica initium sumpsere. Etenim

A quoniam difficile erat humanum genus ab amore Dei abstrahi, et ad surda atque exanima simulacra deduci, idcirco excelsioribus usi sunt magi molitionibus, ut astrorum signis ac motibus tanquam cœlitus et voluntate Dei delatis, ad suadendos cultus erraticos verterentur. Et ejus quem supra diximus indignatione dæmonis, cui nimis molestus fuerat conflagrasse, busti cineres (13), tanquam fulminei ignis reliquias colligentes hi, qui erant primitus decepti, deferunt ad Persas, ut ab eis tanquam divinus e cœlo lapsus ignis, perpetuis conservaretur excubiis, atque ut cœlestis Deus coleretur.

B XXX. Simili exemplo (14) etiam per cætera loca reliqui homines his, quos vel in artibus aliquibus vel in virtute fuerant admirati, vel certe in amore plurimo habuerant, templa construere, imagines collocare, mysteria et cæremônias ac sacrificia instituire (15), et per omnia deorum de his famam posteris tradere gestierunt, eo præcipue quod ut supra diximus, phantasiis aliquibus magicæ artis fulti videbantur, ut invocatione dæmonum agi ab his aliquid ad deceptionem hominum moverique videretur. His adjiciunt et solemnitates quasdam ac temulentia convivia, quibus et homines libentius indulgerent, et dæmones crapulis tanquam vehiculis illati, ipsis eorum visceribus miscerentur, in quibus collocati ad omnem voluntatem suam actus hominum cogitationesque deflecterent. Hujusmodi igitur ex initio erroribus introductis, eisque libidine et temulentia, qua carnales homines maxime dele-

COTELERII NOTÆ

Prodici, cum loco Porphyrii in *Vita Plotini* de libro adulterino Zoroastris nomine inscripto apud Gnosticos. Adde ex recenti lectione, in *Dictionario Latino-Persico*, p. 6, mentionem fieri Exegeseos libri Zind dicti, quo religionis magicæ seu colendi ignis præcepta tradidit Zoroastres.

(9) Hic ergo astris Zoroast ac frequenter intentus, etc. De Zoroastro igne varii varia. Dio Chrysostomus, orat. 36; Nicolaus Damascenus in *Collectaneis* Constantini Porphyrogenetæ; Ammianus Marcellinus lib. xxiii; auctor *Clementinorum*, hom. 9, cap. 3, seq.; Arnobius lib. 1; qui *Chronicum* a Raderò editum composuit p. 88; Gregorius Turonensis *Historiarum* lib. 1, cap. 5; Suidas in *Zoroastre*; Cedrenus, p. 13, et Glycas, p. 129.

(10) Zoroaster, hoc est vivum sidus. Gregorius Turonensis pari modo interpretatur, *viventem stellam*. Apud Laetium autem in Proœmio, *Dion Historiarum* lib. v: Ἀστροδότην, *astrorum sacrificulum*. In *Clementinis*, ix, 5: Ζωροάστρης, διὰ τὴν τοῦ ἀστέρος κατ' αὐτοῦ ζῶσαν ἐνεχθῆναι ποίην. Mitto recentiores, qui more majorum in hujusmodi nominum explicationibus, re omnino incerta, mirum quantum sibi indulgeant. Consulere potes Scaligerum ad Eusebii *Chronologica*, ubi de Zoroastre; Crotium in quædam loca Origenis, Irenæi, Tertulliani et Epiphani, p. 31, illiusque antagonistam Petavium *Appendicis ad Synesianas notas* cap. 4; Salmasium *De Lingua Hellenistica* p. 368; et Bochartum, *Geographia sacra* parte 1, lib. iv, cap. 4. Vid. et Thomam Hyde in *Hist. vet. Persar.* CLEN.

(11) Tanquam amicos Dei colunt. In *Clementinis*, ὡς θεοπόισι. Artemidorus lib. ii, cap. 8, *De fulmi-*

natia: λαμπρὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῖς περιτίθεται, ὡς ὑπὸ Διὸς περιτηγμένοις. *Splendida autem vestimenta eis circumdantur, velut honore a Jove affectis; et multis interpositis: Οὐδαί, κεραυνωδῆς ἐπιπέδος ἔστιν ὄθεν γὰρ καὶ ὡς θεὸς τιμᾶται. Nullus fulminis ictus infamis et ignominiosus existit: unde etiam velut deus colitur.* Festus: *Pullus Jovis dicebatur Q. Fabius, cui Eburno cognomen erat propter candorem, quod ejus natalis fulmine icta erat. Antiqui autem puerum, quem quis amabat, pullum ejus dicebant.*

(12) Græci Ninum vocaverunt, etc. Si jungatur iste locus cum illo *Clementinorum* in *Chronici Alexandrini* p. 64, dicetur, Assyrios, ac postea Græcos, Nemrodum nomine Nini appellasse; ex eo autem nomine dictam fuisse urbem Niniven, quam Assur condidit.

(13) Busti cineres, tanquam fulminei ignis reliquias, etc. De superstitione Persarum erga Zoroastris reliquias et ignem e cœlo lapsum, præter *Recognitiones* et *Clementina*, *Chronicum Alexandr.*, p. 88, 94; Suidas in *Zoroastre*; Cedrenus, p. 13, 18; Glycas, p. 129, 140; Tzetzes, *Histor. Chil.* iii, cap. 36; et Ammianus Marcellinus, *Rerum-gestiarum* lib. xxiii, edit. Vales., p. 253.

(14) Simili exemplo, etc. Victorinus Massiliensis, lib. iii *Commentariorum* in *Genesis*, a Nemrodo filium unicum amissum, statua, aris et divinis honoribus donatum fuisse canit.

(15) Sacrificia instituire. Ridicule in Cedreno, ubi de Cecrope, ediderunt, οὗτος πρῶτος βοῦν ἰδαύμαζε, pro ἰθὺλασσι, vel quemadmodum apud Eusebium, ἰθυσσ.

ctantur, adjuvis, religio Dei quæ per continentiam A viribus, tamen dicit *huc vade, et vadit, et alii veni, et venit, et alii fac hoc, et facti*²¹, hoc autem potest non propria virtute, sed Cæsaris metu : ita fidelis quisque dæmonibus Imperat, etiamsi videantur illi multo esse hominibus fortiores, non propter suam virtutem, sed propter Dei qui eos subiecit potestatem. Nam et quod diximus, ut Cæsar apud omnes milites et in omnibus castris atque in omni regno timeatur, cum sit unus et fortassis exiguus viribus, non nisi potestate Dei agitur, qui timorem dat omnibus ut uni obtemperent.

XXXI. Nam cum ex initio homines, utpote justum et omnia contuentem Deum colentes, neque peccare audent neque injuriam facere proximis suis, certi quod uniuscujusque actus et motus aspiceret Deus : ubi religionis cultus ad simulacra exanima conversus est, tanquam de quibus certi essent, quod neque viderent neque audirent neque moverentur in aliquo, licenter peccare et in omne facinus progredi cœpere, quippe qui nihil pati vererentur ab his quos colebant ut deos. Hinc bellorum rabies exarsit, hinc prædæ, rapinæ, captivitates, et libertas in servitute redacta, prout quisque potuit libidini et cupiditati suæ satisfecit, quamvis satisfacere cupiditati nulla vis possit. Sicut enim ignis quanto magis ligna acceperit, tanto amplius accenditur et invalescit, ita et cupiditatis rabies, per ea quæ adipiscitur, auctior et vehementior efficitur.

XXXII. Propter quod incipite jam meliore intellectu vobismetipsis resistere in his quæ non recte cupitis, si quo forte modo reparare in vobis ac restituere possitis illam, quæ ex initio immortalibus a Deo tradita est, religionis puritatem et innocentiam vitæ, ut per eam vobis etiam spes honorum immortalium reparetur ; et agatis gratias largitori omnium patri, pereum quem posuit regem pacis et thesaurum ineffabilium honorum, ut in præsentibus quidem tempore diluantur peccata vestra per aquam fontis, aut fluminis, aut etiam maris, invocato super vos trino beatitudinis nomine, ut per hoc non solum fugentur, si intra vos habitant spiritus maligni, verum etiam cum destiteritis a peccatis, et tota fide totaque mentis puritate Deo credideritis, etiam ex aliis vos malignos spiritus et dæmones effugietis, atque a passionibus et languoribus alios liberare possitis. Ipsi enim dæmones sciunt et agnoscunt eos qui se tradiderint Deo, et interdum sola eorum præsentia propelluntur, sicut paulo ante vidistis, quomodo cum vocem tantum salutationis fecissemus ad vos, continuo dæmones propter honorem religionis nostræ exclamare cœperunt, et ne parum quidem temporis potuerunt ferre præsentiam nostram.

XXXIII. Nunquid nos alterius sumus naturæ superioris alicujus, et propterea nos dæmones timeant ? Unius ejusdem vobiscum naturæ sumus, sed religione differimus. Quod et si vos esse vultis, non invidemus, quin potius et hortamur certosque esse vos voluimus, quod cum fuerit in vobis eadem quæ in nobis est fides et religio ac vitæ innocentia, remunerante Deo fidem vestram, erit par vobis atque eadem etiam contra dæmones potestas et virtus. Sicut enim is qui acceperit sub se milites, etiamsi ipse inferior, et illi superiores sint

XXXIV. Hoc sane scire vos volumus quod dæmon, nisi quis voluntatibus ejus se sponte subderit, potestatem adversum hominem non habet. Unde et ipse qui est princeps malitiæ, ad hunc quem diximus a Deo destinatum regem pacis accessit tentans, et polliceri ei cœpit omnem gloriam mundi, quod cum aliis obtulisset decipiendi causa, adoratum se noverat. Impius et immemor sui, quod est proprium et speciale malitiæ, adorandum se ab eo præsumebat, a quo se noverat destruendum. Dominus ergo noster unius Dei cultum confirmandum, respondit ei : *Scriptum est : Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies*²² ; qua responsione deterritus, et metuens ne unius et veri Dei repararetur vera religio, festinat continuo emittere in hunc mundum pseudopphetas et pseudoapostolos falsosque doctores, qui sub nomine quidem Christi loquerentur, dæmonis autem facerent voluntatem.

XXXV. Propter quod observate cautius, ut nulli doctorum credatis, nisi qui Jacobi fratris Domini ex Hierusalem detulerit testimonium, vel ejus quicumque post ipsum fuerit. Nisi enim quis illuc ascenderit, et ibi fuerit probatus quod sit doctor idoneus et fidelis ad prædicandum Christi verbum ; nisi, inquam, inde detulerit testimonium, recipendus omnino non est ; sed neque propheta, neque apostolus in hoc tempore speretur a vobis aliquis alius præter nos. Unus enim est verus propheta, cujus nos duodecim apostoli verba prædicamus. Ipse enim est annus Dei acceptus, nos apostolos habens duodecim menses²³. Qua autem causa vel mundus ipse factus sit, vel diversitates quæ sunt in eo acciderint, et cur ad reparationem ejus veniens Dominus noster, elegerit nos duodecim apostolos et miserit, alias latius explanabitur. Interim nos jussit exire ad prædicandum et invitare vos ad cœnam Regis cœlestis, quam præparavit Pater in nuptiis Filii sui, et ut demus vobis indumenta nuptialia²⁴, quod est gratia baptismi, quam qui fuerit consecutus, tanquam vestimentum mundum, cum quo ei ingrediendum est ad cœnam regis, observare debet, ne peccato aliqua ex parte maculetur, et ob hoc tanquam indignus et reprobus abjiciatur.

XXXVI. Causæ autem quibus maculetur istud

²¹ Matth. viii, 9. ²² Matth. iv, 10. ²³ Luc. iv, 19. ²⁴ Matth. xxii, 2-14.

Indumentum hæc sunt : si quis recedat a patre et conditore omnium Deo, alium recipiens doctorem præter Christum, qui est solus fidelis ac verus propheta, quique nos duodecim apostolos misit ad prædicandum verbum ; et si quis de substantia divinitatis quæ cuncta præcellit, aliter quam dignum est sentiat, hæc sunt quæ usque ad mortem baptismi polluunt indumentum. Quæ vero in actibus polluunt, ista sunt : homicidia, adulteria, odia, avaritia, cupiditas mala. Quæ autem animam simul et corpus polluunt, ista sunt : participare dæmonum mensæ, hoc est, immolata degustare, vel sanguinem, vel morticinum quod est suffocatum, et si quid aliud est quod dæmonibus oblatum est. Hic ergo vobis ait primus gradus ex tribus, qui gradus triginta ex se gignit mandata ²⁶, secundus vero qui

²⁶ Matth. XIII, 23.

A sexaginta, tertius qui centum, sicut alias vobis de his plenius exponemus.

XXXVII. Et hæc cum dixisset, ac præcepisset ut die postera ad eundem locum maturius convenirent, turbas dimisit ; quibus recedere nolentibus, ait Petrus : Donate mihi hanc gratiam propter hesterni itineris labores ; et nunc discedentes die crastina maturius convenite ; et ita cum lætitia discussere. At Petrus paululum me secedere præcipiens orationis causa, jubet post hæc in loco horti quem umbra contegebat, accubitum sterni, et unusquisque ex more recognoscens proprii ordinis locum, cibum sumpsimus. Tum deinde quia supererat adhuc aliquantulum diei, de mirabilibus Domini collocutus nobiscum, vespere facto ingressus cubiculum quievit.

LIBER QUINTUS.

I. Sequenti autem die, paulo citius quam solebat consurgens Petrus, invenit nos dormientes ; quod ubi sensit, quasi ipse adhuc dormire volens, silentium sibi fieri jussit, ut nobis quiescendi facultatem daret. Ubi autem refecti somno exsurreximus, invenimus eum oratione facta intra cubiculum opperientem nos. Et cum jam esset crepusculum, salutans ex more breviter allocutus est, et continuo ad consuetum locum docendi gratia procedit, ubi cum vidisset ad audiendum plurimos convenisse, primo religionis ritu pace eis invocata, dicere hoc modo cœpit :

II. ²⁶ Deus creator omnium ex initio ad imaginem suam hominem fecit, eique dominationem terræ marisque et aeris ipsius dedit, sicut et verus nobis propheta narravit, et ipsa rerum ratio docet ; solus enim est rationabilis, et consequens est ut ratio irrationabilibus dominetur. Hic ergo ab initio cum adhuc justus esset, cunctis vitiis et omni fragilitate superior erat ; ubi autem peccavit, sicut hesterno die docuimus, et factus est servus peccati, simul et fragilitati efficitur obnoxius. Quod idcirco scriptum est, ut sciant homines quia sicut ex im-

pietate passibiles facti sunt, ita per pietatem possunt esse impassibiles (16), et non solum impassibiles, verum et parva in Deum fide aliorum passionibus curantes. Ita enim verus propheta nobis promisit dicens : *Amen dico vobis, quia si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc, et transibit* ²⁷. Hujus vocis etiam vos ipsi documenta accepistis ; hesterno enim die vidistis quomodo astantibus nobis, dæmones cum passionibus quas hominibus invexerant, transierunt et fugati sunt.

III. Quia ergo alii quidem homines patiuntur, alii patientes sanant, causa sine dubio vel patiendi vel curandi noscenda est, quæ non alia esse, quam patientibus quidem infidelitatis, curantibus vero fidei demonstratur. Infidelitas enim dum non credit futurum judicium Dei, peccandi licentiam præbet, peccatum vero hinc finem passionibus obnoxium facit. Fides autem futurum esse Dei judicium credens continet homines a peccato ; non peccantes vero non solum liberi sunt a dæmonibus et passionibus, verum et aliorum dæmones et passiones fugare possunt.

²⁶ Cap. 2 - 35 desunt in codd. Lipsæ Cohærent autem ea quæ sequuntur cum superioribus hoc modo : *pace eis invocata, aliqua illis de hominis creatione et lapsu exposuit. Et post hæc jussit sibi eos, etc.* ²⁷ Matth. XVII, 19.

COTELERII NOTÆ.

(16) *Impassibiles*. Ἀπάθεια et ἀναμαρτησία, si stricte sumantur, sunt *imperturbabilitas* et *impeccabilitas*, *imperturbatio* et *impeccantia*. Verum laxius interdum usurpantur a sanctis Patribus, pro eo statu in quo positus vir sanctus, per gratiam Dei minus crebris minoribusque tentationibus obnoxius est, nec gravioribus peccatis succumbit : Ἀπάθεια, inquit Maximus, *De charitate*, centuria I, cap. 36, ἐστὶν εἰρηνικὴ κατάστασις ψυχῆς, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται ψυχὴ πρὸς κακίαν. Est ἀπάθεια, *pacatus animæ status, secundum quem difficulter move-*

tur anima erga malitiam, δυσκίνητος, non ἀκίνητος. Reddi autem debet vox ἀπάθεια Clementi Alexandrino Strom. VII, p. 750, ubi ἀπειθείς ediderunt, εὐπειθείς correxerunt ac verterunt. Καὶ εἶναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμείνους, οὐδέπω δὲ ἀπάθει, ἣν μὴ ἀμνηστίαχοι τέλειον γενόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδαχάλλαν προσεύζονται καὶ ὑπὲρ τῶν ἑχθρῶν. Porro auctor *Recognitionum impassibiles* eos appellat, qui propter innocentiam vitæ nec incursantur a dæmonibus, nec morbis affliguntur.

IV. Ex his ergo omnibus colligitur, quod origo A latius bonorum sibi doctrinam fuisse delatam, requirit intentius et discere non desinit, usquequo cognoscat, si est vere aliud sæculum, in quo bonis præmia preparata sunt; et cum certus de hoc fuerit, gratias agens Deo, quod sibi veritatis lumen ostenderit, de cætero dirigit actus suos in omnibus operibus bonis, quorum sibi in futuro mercedem certus est præparatam, per omnia demirans et stupens cæterorum hominum errores, et quod ante oculos positam veritatem nemo videat. Ipse tamen gaudens super divitiis sapientiæ quas invenit, insatiabiliter eis perfrui cupit et exercitio bonorum operum delectatur, festinans ad sæculum futurum mundo corde et pura conscientia pervenire, ubi etiam videre Deum regem omnium possit.

V. Propter quod ante omnia properandum est ad agnitionem veritatis, ut possimus quasi lumine nobis inde succenso, errorum tenebras depellere; grande enim malum est, ut diximus, ignorantia; sed quia substantiam non habet, facile ab his qui studiosi sunt, effugatur. Non enim aliud est quidem ignorantia, nisi non agnovisse quod expedit; ubi autem agnoveris, perit ignorantia. Quæri ergo magno opere debet veritatis agnitio, quam nemo alius potest assignare, nisi verus propheta. Hæc enim porta est vitæ volentibus ingredi, et iter operum bonorum pergentibus ad civitatem salutis.

VI. Si quis sane audiens sermonem veri prophetae, velit recipere aut nolit, et amplecti onus ejus, id est mandata vitæ, habet in sua potestate; liberi enim sumus arbitrii. Nam si hoc esset, ut audientes eum jam non haberent in potestate aliud facere quam audierant, vis erat quædam naturæ, per quam liberum non esset ad aliam migrare sententiam. Aut si rursus ex audientibus nullas omnino reciperet, et hoc naturæ vis erat, quæ unum aliquid fieri cogeret, et alteri parti non daret locum. Nunc autem quia liberum est animo, in quam velit partem declinare iudicium suum, et quam pro-

VII. Igitur priusquam audiat quis quod ei expedit, certum est quia ignorat, et ignorans vult et desiderat quod non expedit agere, propter quod pro hoc non iudicatur. Cum vero audierit causas erroris sui, et rationem veritatis acceperit, tunc si permanserit in his erroribus quibus dudum fuerat præventus, recte jam vocabitur ad iudicium penas daturus, cur vitæ ejus spatium quod ad bene vivendum accepit, in ludibriis consumpsit errorum. Qui vero audiens hæc libenter accipit, et gratu-

latur bonorum sibi doctrinam fuisse delatam, requirit intentius et discere non desinit, usquequo cognoscat, si est vere aliud sæculum, in quo bonis præmia preparata sunt; et cum certus de hoc fuerit, gratias agens Deo, quod sibi veritatis lumen ostenderit, de cætero dirigit actus suos in omnibus operibus bonis, quorum sibi in futuro mercedem certus est præparatam, per omnia demirans et stupens cæterorum hominum errores, et quod ante oculos positam veritatem nemo videat. Ipse tamen gaudens super divitiis sapientiæ quas invenit, insatiabiliter eis perfrui cupit et exercitio bonorum operum delectatur, festinans ad sæculum futurum mundo corde et pura conscientia pervenire, ubi etiam videre Deum regem omnium possit.

VIII. His autem omnibus carere nos et fraudari, sola facit ignorantia. Dum enim ignorant homines quantum boni habeat scientia, ignorantia malum de se non patiuntur excludi; nesciunt enim quanta sit in horum permutatione diversitas. Propter quod consilium do unicuique discentium, libenter præbere aures verbo Dei, et cum amore veritatis audire quæ dicimus, ut mens optimo semine suscepto, per bonos actus lætos afferat fructus. Nam si me docente ea quæ ad salutem pertinent, recipere quis abnuat, et animo pravis opinionibus occupato obsistere nititur, non ex nobis, sed ex semetipso habebit pereundi causam. Debet enim justo iudicio examinare quæ dicimus, et intelligere quia verba loquimur veritatis, ut cognitis his quæ sunt ut sunt, et in bonis actibus dirigens vitam suam, regni cælorum possit particeps inveniri, subjiciens sibi carnis desideria, et dominus eorum factus, ut ita demum etiam ipse fiat dominatoris omnium jucunda possessio.

IX. Nam qui permanet in malo et servus est mali, non potest effici portio boni, donec permanet in malo, quia ab initio, ut ante diximus, duo regna statuit Deus, et potestatem dedit unicuique hominum, ut illius regni fiat portio, cui se ad obediendum ipse subjecerit. Et quia definitum est apud Deum, non posse unum hominem utriusque regni esse servum, omni studio date operam, in boni regis fœdus ac jura concurrere. Propter hoc denique verus propheta cum esset præsens nobiscum, et quosdam ex divitibus negligentes erga Dei cultum videret, hujus rei ita aperuit veritatem: *Nemo potest, inquit, duobus dominis servire, non potestis Deo servire et mammonæ*²⁰; mammona patria eorum voce divitias vocans.

X. Hic ergo est verus propheta, qui in Judæa nobis apparuit ut audiat; qui stans publice sola jussione faciebat cæcos videre, surdos audire, fugabat dæmones, agris sanitatem reddebat et mortuis vitam. Cumque nihil ei esset impossibile, etiam cogitationes hominum pervidebat, quod nulli est possibile nisi soli Deo. Hic annuntiavit regnum

²⁰ Matth. vi, 24.

Dei, cui nos de omnibus quæ dicebat, tanquam vero propheta credimus, firmitatem fidei nostræ non solum ex verbis ejus, sed et ex operibus assumentes, quia et dicta legio, quæ ante multas generationes de præsentia ejus exposuerant, in ipso consignabantur, et imagines gestorum Moysi et ante ipsum patriarchæ Jacob, ipsius per omnia typum ferebant. Tempus quoque adventus ejus, hoc est, ipsum in quo venerat, f. dictum ab eis constat, et super omnia quod esset a gentibus expectandus, sacris litteris comprehensum est, quæ in eo pariter universa completa sunt.

XI. Quod autem Judæorum propheta prædixit eum a gentibus expectandum²⁰, supra modum in eo fidem veri confirmat. Si enim dixisset a Judæis expectandum, non aliquid eximium prophetasse videretur, quod a contribuli populo et a propria gente speraretur is, cujus adventus ad salutem mundi fuerat repromissus; videretur enim magis consequentis ratio esse, ut hoc fieret, quam magnificentia prophetæ. Nunc autem cum prophetæ dicunt, omnem illam spei quæ de salute mundi repromittitur, et novitatem regni quæ instituenda per Christum est, atque omnia quæ de eo indicantur, ad gentes esse transferenda, jam non secundum consequentiam rerum, sed incredibili quodam vaticinationis eventu magnificentia prophetica confirmatur. Judæi namque ex initio adfore aliquando hunc virum per quem cuncta repararentur, verissima traditione susceperant, et quotidie meditates ac prospicientes, quando ejus fieret adventus, ubi adesse eum viderunt et signa ac prodigia, sicut de eo scriptum fuerat, adimplentem, invidia execrati agnoscere nequiverunt præsentem, in cujus spe lætabantur absentis; intelleximus tamen pauci nos qui ab eo electi sumus.

XII. Hoc autem providentia Dei factum est, ut agnitio boni hujus etiam gentibus traderetur, et hi qui nunquam de eo audierant nec a prophetis didicerant, agnoscerent eum, illi vero qui quotidianis meditationibus agnoverant, ignorarent. Ecce enim per vos nunc qui præsentem estis, et desideratis audire doctrinam fidei ejus et agnoscere quis, et quo modo, et qualis sit ejus adventus, prophetica veritas adimpletur. Hoc est enim quod prædixerunt propheta, quia a vobis quærendus esset, qui de eo nunquam audistis²¹. Et ideo videntes in vobis ipsis prophetica dicta compleri, huic uni recte creditis, hunc recte expectatis, de hoc recte inquiritis, ut non solum expectetis eum, sed et hæreditatem regni ejus credentes consequamini, secundum quod

A ipse dixit, quia unusquisque illius sit servus cui se ipse subjecerit²².

XIII. Propterea ergo evigilate, et Dominum Deumque nostrum vobis ascribite, Dominum qui et cæli ac terræ Dominus est, et ad ipsius vos imaginem ac similitudinem reformato, sicut ipse verus propheta docet, dicens: *Estote misericordes sicut et Pater vester cælestis misericors est, qui ortu facit solem suum super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*²³. Hunc ergo imitami et hunc timeate, sicut mandatum datur hominibus: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies*²⁴. Expedit enim vobis huic uni Domino servire, ut per ipsum cognoscentes unum Deum, a multis quos inutiliter timebatis, liberemini. Qui enim creatorem omnium non timet Deum, sed eos timet quos ipse manibus suis fecit, quid nisi vano et inutili semetipsum obnoxium facit timori? vilioresque se et abjectiores reddit quam sunt illa ipsa, quorum timorem mente concepit. Quin potius per bonitatem ejus qui vos invitat, redite ad priorem nobilitatem vestram, et ex bonis actibus, quod ipsius creatoris vestri imaginem portetis, ostendite, ut ex contemplatione similitudinis ipsius etiam filii ejus esse credamini.

XIV. Incipite ergo a sensibus vestris abjicere vanas idolorum species atque inutile et inanes timores, ut simul etiam conditionem possitis iniquæ servitutis effugere. Domini etenim vestri effecti sunt illi, qui ne servi quidem utiles vobis esse potuissent. Quomodo enim simulacra exanima vel ad servitutum vobis viderentur idonea, cum neque audiant, neque videant, neque aliquid sentiant? nisi quod ipsa saltem materia ex qua facta sunt, sive auri, sive argenti, vel etiam æris aut ligni, cum possit vobis ad usus necessarios prodesse, vos ex ea formando deos, otiosam per omnia eam atque inutilem reddidistis. Nos ergo annuntiamus vobis verum Dei cultum, simulque monemus et hortamur cultores, ut per bonos actus imitentur eum quem colunt, et ad imaginem ac similitudinem ejus, ut superius diximus, redire festinent.

XV. Velim autem dicerent mihi hi qui idola colunt, si optant similes fieri his quos colunt. Vultne aliquis vestrum sic videre quomodo illi vident? et sic audire quomodo illi audiunt? sic habere sensum quomodo illi habent? Absit hoc ab unoquoque audientium; hoc enim maledictum potius et convicium credendum est (17) homini, qui imaginem Dei in se gerit, etiamsi similitudinem perdidit. Quales ergo dii habendi sunt isti, quos imitari execrabile sit

²⁰ Gen. XLIX, 10. ²¹ Isa. LXV, 1. ²² Joan. VIII, 34. ²³ Luc. VI, 36; Matth. V, 45. ²⁴ Deut. VI, 13; Matth. IV, 10.

COTELEBII NOTÆ.

(17) Hoc enim maledictum potius et convicium credendum est. Qui solet appellari Eusebius Emisenus, hominis quod idola coli non debeant: Dic mihi, cum lignum veneraris ac lapidem, si tibi diceretur: Talis sis qualis deus tuus; nunquid non convicium

crederes? nunquid non injurias computares? Et illum te non pudet venerari, cujus te nolles similitudinem dici, cui te erubesceres comparari? Et illi tribuis Dei cultum, cui te assimilari gravissimum putares esse maledictum?

cultoribus suis, quorum similitudinem habere contumelia est? Quid ergo? Solvite simulacra inutilia, et facite vasa utilia (18); solvite otiosam pigramque materiam, et facite humano usui apta ministeria. Sed non sinunt, inquit, leges humanæ. Bene, quia humanæ leges, et non ipsorum virtus. Quomodo ergo dii sunt qui humanis legibus et non suis viribus defenduntur? sicque et a furibus canum vigiliis et claustrorum munitioibus conservantur, et hoc si fuerint argentea vel aurea vel etiam ærea; nam lapidea et fictilia ipsa sui vilitate muniuntur, nemo enim lapideum aut fictilem deum furatur. Unde miserabiliores videntur hi, quibus pretiosius metallum pericula viciniore conquirunt. Qui ergo furari possunt, qui a hominibus custodiri, qui consari et appendi et malleis cædi, isti hominibus sensum habentibus dii debent videri?

XVI. O in quam miseriam mortalium decidit intelligentia! Nam si mortuos timere summæ stultitiæ ducitur, quid judicemus de his qui deterius aliquid, quam sunt mortui, timent? ista enim simulacra nec in mortuorum numero habenda sunt, quia nunquam vixerunt. Præferenda sunt eis etiam sepulcra mortuorum, quoniam, licet nunc mortui sunt, habuerunt tamen aliquando vitam; isti autem quos colitis, nec eam quidem quæ est in omnibus terribilissima, ranarum ac bubonum vitam aliquando gesserunt. Sed quid opus est de his plura memorare, cum sufficiat dicere ei qui adoratur ea: Non vides quia quem adoras, non videt? audi quia quem adoras, non audit, et intellige quia non intelligit; opus enim mortalis manus est, et necessario sensu caret. Tu ergo adoras insensibilem, cum unusquisque habens sensum, nec ea quidem credat adoranda, quæ a Deo facta sunt et habent sensum (19), id est solem et lunam, vel stellas, omniaque quæ in cælo sunt et super terram. Justum enim putant, non ea quæ pro mundi ministerio facta sunt, sed ipsorum et mundi totius Creatorem debere venerari; gaudent enim etiam hæc, cum ille adoratur et colitur, nec libenter accipiunt, ut honor Creatoris creaturæ deferatur. Exceptus enim est Dei solius cultus, qui solus increatus est, omnia autem cætera factura ejus sunt. Sicut ergo proprium est ejus qui solus non est factus, Deum esse, ita omne quod factum est, Deus vere non est.

XVII. Ante omnia ergo intelligere debetis deceptionem serpentis antiqui et callidas ejus suggestiones,

qui quasi per prudentiam decipit vos, et velut ratione quadam serpit per sensus vestros, atque ab ipso vertice incipiens per interiores dilabitur medullas, lucrum magnum computans deceptionem vestram. Interserit ergo sensibus vestris opiniones quorumcumque deorum, tantum ut vos ab unius Dei revocet fide, sciens peccatum vestrum suum esse solatium. Ille enim pro nequitia sua ab initio terram edere condemnatus est, propter eum quem de terra assumptum, iterum resolyi fecit in terram, usque ad tempus quo animæ vestræ per ignem tractatæ reparentur, sicut alias de hoc plenius edocebimus. Ex ipso ergo sunt omnes errores et ambiguitates, quibus ab unius Dei fide et credulitate conturbamini.

XVIII. Et primo omnium subjicit cogitationibus hominum, ut ne audiant verba veritatis, per quæ malorum ignorantiam fugant. Et hoc facit quasi occasione alterius scientiæ, asseverans eis illam opinionem qua utuntur plurimi, ut putent se reos futuros non esse si in ignorantia fuerint, nec reddituros esse rationem pro his quæ non audierint, et ideo a verbo declinare eos suadet auditum. Sed accipite contra hæc: ipsa per semetipsam ignorantia validissimum venenum est, quod sufficiat animam, nulla extrinsecus quæsitâ adjectione, perimere. Et ideo nemo est qui ignorans, per hoc quod ignorat, evadat, sed certum est quod interest. Naturaliter enim peccatorum vis interimit peccatorem. Sed quoniam iudicium rationabile erit, tam ignorantiam, quam uniuscujusque peccati causa et origo requiretur. Is ergo qui scire noluit quomodo possit venire ad vitam, sed maluit ignorare ne per hoc reus fieri videretur, ex hoc ipso jam, quasi qui scierit et habuerit scientiam, iudicatur. Agnovit enim quid esset quod nolebat audire, et nihil ei conferet ad excusationem serpentis artificis quæsitâ calliditas; cum eo enim erit ei ratio quem non latet cor. Ut autem scias quia ignorantia per semetipsam generat interitum, anima cum discessevit a corpore, si talis exeat quæ ignoret eum a quo creata est, a quo in hoc mundo omnia quæ usibus suis erant necessaria consecuta est, tanquam ingrata et infidelis a regni ejus luce projicitur.

XIX. Subjicit iterum nequissimus serpens aliam hominibus opinionem, quam plures vestrum proferre solent: Unum esse et nos dicimus Deum, qui est omnium Dominus; sed et isti, inquirunt, dii

COTELERII NOTÆ.

(18) *Solvite simulacra inutilia, et facite vasa utilia.* Hinc germanus est locus Commodiani, instructione 20:

*Ei deos audetis æramine dicere suos.
Solveritis eos magis in vascula vobis.*

(19) *Ei habent sensum.* Astra animata esse pauci Patrum existimaverunt, seculi philosophos. Item plerique Hebræorum. Contra, *Constitutionum* scriptor, lib. viii, cap. 46, et reliqui. Junge cum hoc loco loca *Clementinorum*, x. 9; iii, 35. Ac relege vecum insignia hæc *Spicilegii* II, pag. 371: *Ha-*

bemus sane libellos sex sancti Hilarii episcopi Pictaviensis, quos de Græco Origenis in Latinum vertit; sed non omnia secundum ordinem libri sancti Job exposuit. Et satis miror hominem doctissimum et sanctum, ut de stellis nannias Origenis transferret. Mihi, sanctissime Pater, nullo pacto suaderi potest, ut credam astra cæli spiritus rationales, quæ neque cum angelis, neque cum hominibus facta esse Scriptura sancta declarat. Sunt verba Licitiani episcopi, ad Gregorium papam.

sunt. Sicut enim unus est Cæsar, et habet sub se multos iudices, verbi gratia præfectos, consules, tribunos et cæteras potestates, similiter arbitramur modo, cum unus sit major omnium Deus, etiam istos ad similitudinem earum quas diximus, potestatum ordinatos esse in hoc mundo deos, illi quidem majori subjectos, nos tamen et quæ in hoc mundo sunt dispensantes. Audite ergo ad hæc, quomodo in his ipsis quæ ad deceptionem proponitis, veritatis rationibus confutemini. Dicitis quia locum Cæsaris teneat Deus, iudicium vero ejus et potestatum speciem servent hi qui dicuntur dii; servate ergo, ut proposuistis, exemplum Cæsaris, et scitote quia sicut nulli ex iudicibus vel administratoribus Cæsaris, id est præfectis, vel proconsulibus, vel ducibus, vel tribunis, fas est Cæsaris nomen imponi; alioquin et ille qui susceperit et illi qui detulerint, pariter interibunt: ita et de hoc debetis advertere, quod si quis nomen Dei alicui quam præter ipsum imposuerit, et ille receperit, unum eundemque sortientur interitum, multo deteriore sorte quam ministri Cæsaris. Hic enim qui deliquit in Cæsarem, interitum suscipiet temporalem; qui vero in unum qui solus et verus est Deus delinquit, in sæculum luet pœnas, et merito, ut qui nomen quod est unicuique injuriosa conditione violaverit.

XX. Quamvis hoc ipsum, Deus, non nomen sit Dei (20), sed hominibus interim vocabulum istud quasi pro nomine ejus concessum est; quod tamen, ut dixi, cum contumeliose tractatur, ad veri ejus nominis refertur injuriam. Denique veteres Ægyptiorum (21), qui de cœlesti cursu et astrorum natura rationem sibi visi sunt reperisse, obsidente sensus eorum dæmone, omnibus nihilominus contumeliosum nomen incommunicabile subjecerunt. Nam alii eorum bovem, qui Apis dicitur, ostendendum tradidere, alii hircum, alii cattas (22), nonnulli ibim, quidam serpentem, piscem quoque, et cæpas, et cloacas, crepitus ventris (23), pro numinibus habendos esse docuerunt, et alia innumerabilia quæ pudet etiam nominare.

XXI. Hæc dicente Petro, riserunt omnes qui au-

diebamus. Et Petrus: Ridetis, inquit, vos aliorum dedecora, quia longa consuetudine propria non videtis. Nam Ægyptiorum quidem stultitiam merito ridetis, qui muta animalia, ipsi cum sint rationabiles, colunt. Audite tamen quomodo et illi vos irrideant, aiunt enim: Nos viventia colimus animalia, licet moritura, vos vero quæ nunquam omnino vivere, hæc colitis et adoratis. Addunt præterea etiam illud, figuras esse et allegorias virtutum quarundam, quibus adjutricibus regatur hominum genus; sed pudoris perflugio hæc et nonnulla his similia connectentes, errorem suum velare nituntur. Sed non est nunc tempus Ægyptiis respondere, et derelicta cura præsentium, absentium medicari languores. Certum namque indicium est vos ab hujusmodi ægritudine haberi alienos, qui eam non doluistis ut propriam, sed risistis ut alienam.

XXII. Sed redeamus ad vos, quibus placet haberi Deum ut Cæsarem, deos autem ut ministros et procuratores Cæsaris; sequimini me attentius, et modo vobis ostendam latebras serpentis, in argumenti hujus curvis anfractibus collocatas. Certum apud omnes esse debet, et indubitatum, Deo, quia a nullo factus est sed ipse fecit universa, nihil ex facturis suis posse coæquari; neque enim ita quis irrationalis inveniri potest, qui putet quod conferri possit factura factori. Si ergo humana mens non solum ratione sed et naturali quodam motu, recte hanc opinionem tenet, illud dici Deum, cui conferri aut exæquari nihil potest, sed quod cunctis emineat et cuncta præcellat: quomodo nomen illud quod super omnia esse creditur, recte his creditur dari, quos ad ministerium et procuracionem humanæ vitæ putatis esse dispositos? Sed et illud addemus: mundus hic sine dubio factus est et est corruptibilis, sicut etiam postmodum latius ostendemus; interim et factum eum et corruptibilem constat. Si ergo mundus Deus dici non potest, et recte non potest quia corruptibilis est, quomodo partes mundi Dei nomen accipient? quod enim totus non potest esse mundus, multo magis non erit pars ejus. Igitur si redeamus ad exemplum Cæsaris, videte quam

COTELERII NOTÆ.

(20) Quamvis hoc ipsum, Deus, non nomen sit Dei. Deum Deique naturam nomine carere doctrina est Patrum, et opinio philosophorum. Testimonia omnium, ubique obvia.

(21) *Valeres Ægyptiorum*, etc. Sideralis scientiæ inventionem Ægyptiis multi, alii aliis assignant: uti fere variatur in rerum repertoriis: quorum enumerationes exhibent codices Regii 919. 1769. 2216 duos. — Eas habes in *Append. Monum.*, n. 4. infra.

(22) *Alii cattas*. Fuit cultus felis, generalis Ægyptiorum omnium religio, teste Strabone lib. xvii. Fuit et peculiaris quorundam: ut Bubastitarum. Βουβαστοῦ enim ex Stephano, vox Ægyptiaca αὐοῦρον significat: et in urbe Bubasto sive Būbasti, sepeliebantur felis, inquit Herodotus in *Euterpe*: nec non erat Dianæ templum, quæ et Bubastis nomen accepit, estque luna. Fabulantur autem Dianam in *Gigantomachia* se in cattum transformasse, diocere est ab Ilygiuo. Leges etiam apud Plu-

tarchum, libro *De Iside et Osiride*, convenientias physicas felem inter et lunam.

(23) *Cæpas et cloacas, crepitus ventris*. De cæpe, superstitio est longe notissima: quæ (ut discimus ex Hieronymo, in *adversus Jovinianum*, 6, et ad Isaïæ caput xlvi; Luciano in *Jove tragædo*, ac Sexto Empirico *Pyrrhonianorum Hypotyposeson* lib. iii, c. 24) proprie ad Pelusiotas pertinebat. De cloacis vero (ὄχτρούς appellat scriptor *Clementinorum*) nihil nunc succurrit, quod ad Ægyptios spectet. Nam Cloacina dea, et Deus Stercutus, aut Sterculus, Stercutius, Sterculius, sive Sterces, Romanorum sunt numina. Denique circa ultimum notarunt critici loca Festi in *Prohibere comitia*; Theophrasti Antiocheni lib. 1 ad *Autolyicum*; Minucii Felicis in *Octavio*; Origenis tom. v contra *Celsum*; Lactantii, v, 20; Hieronymi ad Isaïæ cap. xlvi; et Cæsarii dialogo 1. responsa ad interrog. 14. Quibus addentur nunc *Clementina*, lib. x, cap. 16.

longe erratis. Cæsari, ejusdem licet naturæ hominem cuius ipse est, conferri tamen neminem licet; Deo, qui hoc ipso quod a nullo factus, sed ipse fecit omnia, cuncta supereminet, conferri debere aliquem creditis? Sed Cæsaris quidem nomen nulli alii audetis imponere, quia reum suum statim punit; Dei vero audetis, quia reum suum punire propter poenitentiam differt?

XXIII. Per alios item serpens ille proferre verba hujuscemodi solet: Nos ad honorem invisibilis Dei imagines visibiles adoramus; quod certissime falsum est. Si enim vere velitis Dei imaginem colere, homini beneficientes veram in eo Dei imaginem coleretis. In omni enim homine est imago Dei, non in omnibus vero similitudo, sed ubi benigna anima est et mens pura (24). Si ergo vere vultis honorare imaginem Dei, ad vobis quod verum est aperimus, ut homini qui ad imaginem Dei factus est beneficiatus, honorem et reverentiam deferatis, esurienti cibum, sitienti poculum, nudo indumentum, ægro ministerium, peregrino hospitium, et in carcere posito necessaria ministretis, et hoc est quod vere Deo delatum reputabitur. Hæc autem in tantum ad honorem Dei imaginis cedunt, ut qui ista non fecerit, contumeliam imaginis divinæ intulisse credatur. Quis ergo iste honor Dei est, per lapideas et ligneas formas discurrere, et inanes atque exanimas figuras tanquam numina venerari, et hominem in quo vere imago Dei est spernere? imo potius certum est, quod qui homicidium facit aut adulterium, et quidquid in hominum poenam vel injuriam geritur, in his omnibus Dei imago violatur. Magna enim impietas in Deum est, lædere hominem: omne ergo quod ipse pati non vis, cum facis alii, imaginem Dei iniquis mœroribus sœdas. Intelligite ergo, quia latentis intrinsecus serpentis est ista suggestio, quæ persuadet pios vos videri posse, cum insensibilia colitis, et non videri impios, cum sensibiles et rationabiles læditis.

XXIV. Sed ad hæc alio nobis serpens ore respondet et dicit: Si nolebat hæc esse Deus, utique non erant. Nondum vobis dico, quomodo ad uniuscujusque mentis probationem in hoc mundo permittuntur esse multa contraria; sed illud est quod nunc interim convenit dici, si secundum vos omne quod adorandum erat esse non debuit, nihil pene futu-

^a Rom. xi, 34.

A rum erat in hoc mundo. Quid enim est quod reliquistis, quod non adorastis? solem, lunam, stellas, aquam, terram, montes, arbores, lapides, homines, nihil horum est quod non adorastis. Oportuit ergo juxta vocem vestram nihil horum fieri a Deo, ne haberetis quod possetis adorare; sed ne homines quidem ipsos esse oportuit, qui adorarent. Vere hoc est quod desiderat ille qui intræ vos latet serpens, nulli vestrum parcat, nullum vult effugere de interitu; sed non ita erit. Audite enim, quia non delinquit illud quod adoratur, sed ille qui adorat. Justum namque est apud Deum judicium, et aliter injuriam patientem judicat, aliter inferentem.

XXV. Sed dicis: Oportebat ergo eos qui adorant quod non licet adorari, statim periri a Deo, ne et aliud hoc faceret. Sed nonne es tu prudenter Deo, ut ei consilia suggeras ^a? scit ille quid faciat. Omnibus etenim in ignorantia positus patientiam præstat, quia misericors et pius est, et prævidet, quia ex impiis multi efficiuntur pii, et ex ipsis qui impura signa et pollutas imagines venerantur, nonnulli conversi ad Deum, et revocantes se a peccatis et agentes bona opera, perveniunt ad salutem. Sed debuimus, inquit, omnino nec ad cogitationem istam venire, ut hæc faceremus. Ignoratis quid est libertas arbitrii, et latet vos quia ille vere bonus est, qui suo proposito bonus est; qui autem necessitate retinetur in bono, bonus non potest dici, quia non est suum quod est. Quia ergo in unoquoque libertas est in electione honorum vel malorum, ipse sibi vel præmia vel interitum quærit. Imo, inquit, quidquid cogitamus, Deus nobis adducit ad mentem. Quid agitis, o homines? blasphematis; si enim omne quod cogitamus, ipse nobis adducit ad mentem, ipse ergo nobis cogitationes adulterii suggerit, et avaritiæ, et blasphemiarum, omnisque luxuriæ? Desinite, quæso, ab hujusmodi blasphemis, et qui sit Deo dignus honor intelligite. Nec dicatis, ut solent quidam vestrum, quia Deus mortalium honore non indiget. Ille quidem vere nullius indiget, sed vos debetis agnoscere, quia vobis prodest honor quem Deo desertis. Quid enim tam execrabile, quam si gratiam referre nesciat homo proprio conditori?

XXVI. Sed melius, inquit, facimus nos, qui et ipsi et omnibus cum ipso gratias agimus. In hoc subversionem salutis vestræ non intelligitis. Tale est

COTELERII NOTÆ.

(24) In omni enim homine... et mens pura. Clementin. x, 7. Juxta sententiam B. Maximi centuria 3, De charitate, n. 25: Κατ' εικόνα μὲν, πᾶσα φύσις λογικὴ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Καθ' ὁμοιωσιν δὲ, μόνοι ἀγαθοὶ καὶ σοφοί. A non paucis tamen imago et similitudo Dei in homine, idem esse putantur. Einenda obiter Isidorum Hispalensem, libro De ordine creaturarum, cap. ult., tom. I Spicilegii Acheriani p. 306: Si enim de semetipso eam (animam) Deus fecisset, nequaquam passibilis et mutabilis et misera esset. Item si ex creaturis corporalibus illam creasset, et corporale aliquid in sua natura haberet; aut, igneam (male ἠνθησαν), calorem de ignea, aut

flatum ex aerea, aut humorem ex aquatica, aut crassitudinem et soliditatem ex terrena materia haberet; sed quia his omnibus caret, incorpoream illam esse conditam convenit; et per ipsam incorporeitatem, et æternitatem, et mutabilitatem, et liberi arbitrii potestatem, eandem cum angelis habere substantiam creandique ordinem dignoscitur. Hæc autem, Dei imago non [leg. imaginem] in æternitate, similitudinem in arbitrio libero (sic restituo) possidet: de qua imaginis Dei similitudine impressa propheta commemorat, dicens: «Signatum super nos lumen vultus tui.»

enim hoc, quate si quis æger ad medicam sui medicum pariter et venenarios invitet, cum illi nocere quidem possint, curare non possint, verus autem medicus venenis illorum recuset sua medicamenta miscere, ne aut perniciem bono aut sanitas nocentibus ascribatur. Dicit: Ergo indignatur aut invidet Deus, si cum ipse benefaciat, aliis gratiæ referantur? Etiam si non indignetur, non vult tamen erroris auctor existere, ut sui operis beneficio inani idolo fides detur. Quid certe tam impium, tam ingratum, quam a Deo beneficium consequi, et reddere lignis ac lapidibus gratiam? Propter quod expurgemini et intelligite salutem vestram; Deus enim nullius indiget, neque aliquid requirit, neque in aliquo læditur, sed nos sumus qui aut juvamus aut lædimur in eo quod grati aut ingrati sumus. Nam Deo quid confertur ex laudibus nostris? aut quid auferitur ex blasphemis? nisi quod Deus animam sibi gratias agentem, proximam sibi et familiarem facit, ingrati vero malus possidet dæmon.

XXVII. Sed et illud scire vos volo, quod adversum huiusmodi animas non ipse Deus per se ultionem profert, sed universa creatura ejus insurgit et pœnas de impiis sumit; et quamvis in præsentis sæculo Dei bonitas æqualiter piis et impiis mundi lucem ac terræ ministeria largiatur, tamen non absque dolore sui lucem sol impiis præbet, cæteraque elementa exhibent servitutem. Denique interdum etiam contra bonitatem Conditoris, fatigata sceleribus impiorum vincuntur elementa, et inde est quod aut terræ fructus corrumpitur, aut aeris temperies temeratur, aut supra modum ardor solis incenditur, vel imbrium ac frigorum vis immensa diffunditur. Inde lues, et fames, et mortis facies diversa percurrit, festinat enim creatura in impios movere vindictam. Dei tamen bonitas reprimat eam, et ab indignatione impiorum refrenat, ac sum misericordiæ obedire cogit, magis quam peccatis hominum et sceleribus inflammari; expectat enim patientia Dei, dum in hoc corpore sunt, hominum conversionem.

XXVIII. Quod si qui ad exitum vitæ in impietate perstiterint, tum jam discedens anima quæ immortalis est, pro impietatis suæ perseverantia luet pœnas. Immortales namque sunt etiam impiorum animæ, quas ipsi fortasse velint pariter cum corporibus suis finire (25); sed non ita est, perferunt enim ignis æterni sine fine supplicia, et ad perniciem sui naturam non habent moriendi. Sed fortasse dicetis mihi: Terres nos, Petre. Et quomodo

²⁵ III Reg. xvii, xviii; Jac. v, 17, 18.

A vobis dicemus quæ in re sunt? nunquid tacentes annuntiare possumus veritatem? Quæ sunt, aliter quam sunt, proferre nescimus. Quod si taceamus, causam vobis perniciosæ ignorantiae nos dabimus, et satisficiemus latenti intra vos et obsidenti sensus vestros serpenti, qui hæc vobis callide suggerit, ut semper vos inimicos faciat Deo. Sed nos ad hoc missi sumus, ut prodamus vobis latebras ejus, et absolventes inimicitias reconciliemus vos Deo, ut ad ipsum convertamini et placeatis ei in operibus bonis. Inimicitiae namque sunt homini ad Deum, irrationalis et impius sensus pravumque propositum, maxime cum videtur sibi scire aliquid et est in ignorantia. Ubi autem abjectis his eadem vobis placere cœperint quæ Deo placent, et eadem displicere vobis, atque ea cœperitis velle quæ vult Deus, tunc vere amici ejus dicemini.

XXIX. Sed fortassis aliqui ex vobis dicent: Nihil curæ est Deo de rebus humanis, et cujus ne ad notitiam quidem possumus pervenire, quomodo ad amicitias perveniamus? Quod Deus curam gerat humanarum rerum, ipsius mundi gubernatio testis est, cui sol quotidie deservit, cui imbres ministrant, cui fontes, lumina, ventique et omnia famulantur elementa, quæ quanto notiora hominibus videntur, tanto curam Dei esse erga homines indicant. Nisi enim potestate Excelsi, nunquam potiora inferioribus ministrarent; et per hoc non solum curam Deus erga homines, sed grandem quendam habere docetur affectum, quorum ministerio tam præclara mancipavit elementa. Quod autem etiam ad amicitias Dei perveniant homines, exemplo nobis sunt hi quorum precibus tantum indulsit ²⁶, ut clauderet imbribus cælum cum vellent, et rursum cum peterent relaxaret; et multa alia voluntatem suam facientibus præstitit, quæ non nisi amicissimis præstarentur. Sed dicat: Quid enim læditur Deus, si et ista colantur a nobis? Si quis vestrum honorem patri debitum, a quo plurima beneficia consecutus est, alii deferat, et alienum atque extraneum quasi patrem colat, non tibi videtur impius existere in patrem, et exheredatione dignissimus?

XXX. Alii dicunt: Impium est (26), si non colamus ea quæ nobis tradita sunt a patribus nostris, et religionem prævaricamur a majoribus datam. Hac ratione, si cujus pater latro fuit, aut si cujus leno, a patribus sibi traditam consuetudinem mutare non debet, nec ad meliorem viam a paternis erroribus revocari, et impium ducitur, si quis non cum parentibus peccet, aut non cum ipsis impius

COTELERI NOTÆ.

(25) Quas ipsi fortasse velint pariter cum corporibus suis finire. Eleganter, ut solet, Minucius Felix: Nec ignoro plerosque conscientia meritorum, nihil se esse post mortem magis optare quam credere. Malunt enim extinguï penitus, quam ad supplicia

reparari. Ad quem locum doctus interpres apposuit consimilem Hierocli in *Carmina Pythagorica*.

(26) Alii dicunt: Impium est, etc. *Clementin.* xi, 13. Videnda omnino *Epistola S. Nihilii* 32, lib. ii.

perseveret. Alii dicunt : Non debemus molesti esse Deo, et ipsum semper aut miseriarum querelis, aut petitionum nostrarum necessitatibus onerare. Quam stulta et absque omni sale responsio! Molestum Deo putas, si ei pro beneficiis suis gratias agas, cui molestum non putas, si pro ipsius muneribus, lignis et lapidibus gratias referas? Et quomodo, cum forte imber longa serenitate suspenditur, omnes ad cœlum oculos tendimus, et ab omnipotente Deo pluviarum munera flagitamus, omnesque cum parvulis, ad Deum fuis precibus, miserationes ipsius exoramus? Sed revera ingratae animas cum impetraverint, cito obliviscuntur; collectis enim messibus aut vindemiis, continuo ad surda et muta simulacra primitias frugum deferunt, et pro his quæ Deus concessit, in templis aut lucis vota persolvunt, et ibi sacrificia dæmonibus offerunt, atque accepta gratia permutant gratiæ largitorem

XXXI. Sed quidam dicunt : Hæc lætitiæ gratia et ad relevandos animos instituta, et ad hoc inventa, ut humana mens aliquantulum curis et mœroribus relaxetur. Videte quomodo ipsi accusatores estis eorum quæ geritis. Si hæc levandi mœroris et lætitiæ capiendæ causa reperta sunt, quomodo in lucis et silvis invocationes dæmonum fiunt? quomodo insani rotatus hominum, sectionesque membrorum, et abscisiones verendorum? quomodo in his furor rabidus concipitur? quomodo invitatur insania? quomodo mulieres sparsis crinibus furibundæ jactantur? unde stridor et fremitus dentium? unde mugitus cordis et viscerum, et omnia illa quæ vel simulata, vel etiam ministerio dæmonum compaginata, ad terrorem stultorum et ignorantium hominum proferuntur? hæc levandi animi gratia sunt, an potius opprimendi? Nondum sentitis neque intelligitis latentis intra vos serpentis hæc esse consilia? qui vos per irrationabiles errorum suggestiones a ratione veritatis abducit, ut vos libidinis et concupiscentiæ ac totius dedecoris servos teneat ac ministros.

XXXII. Sed ego clara vos omnes prædicationis voce testator, quod e contrario religio Dei ad sobrietatem vos revocat et pudicitiam, a luxuria ac furore jubet esse continentes, et per patientiam ac mansuetudinem reserare lapsus iracundiæ, propriis esse contentos, et virtute parcimoniæ, ne egestate quidem compulsos aliena diripere, sed in omnibus servare justitiam, ab idolorum vos immolatione penitus removere; per hæc enim invitatis dæmones ad vosmetipsos, et introeundi eis aditum sponte præbetis, et ex hoc jam vel furoris causas vel illiciti amoris accipitis.

XXXIII. Hinc omnis impietatis origo descendit, hæc homicidia, adulteria, furta, et semiparium malorum omnium flagitiorumque concipitur, dum proptans libaminibus et odoribus indulgetis, ac locum dominandi in vos et jus quodammodo obtinendi malignis spiritibus vatis. Ingressi enim sensus vestros,

A quid nisi quæ libidinis, quæ injustitiæ, quæ crudelitatis sunt operentur, et ad omnia vos quibus ipsi delectantur, subigant obedire? permittente revera hoc Deo pati vos ab eis justo quodam judicio, ut ex ipso dedecore actuum sensuumque vestrorum intelligatis, quam indignum sit dæmonibus et non Deo esse subjectos. Hinc et ad indecoros et fœdos actus per amicitias dæmonum pervenitur; hinc usque ad ipsius vitæ perniciem vel per flammam libidinis acceditur, vel per iracundiæ rabiem aut nimietatem tristitiæ pervenitur, ut sæpe notum est, etiam manus sibi intulisse nonnullos; quod, ut diximus, justæ quadam Dei sententia fieri ab his non prohibetur, ut et quibus se subdiderint, intelligant, et quem deseruerint recognoscant.

B XXXIV. Sed dicit aliquis: Passiones istæ interdum accidunt etiam his qui Deum colunt. Non est verum; etenim nos illum Dei dicimus esse cultorem, qui voluntatem Dei facit et legis præcepta custodit. Apud Deum enim non ille qui apud homines Judæus dicitur, Judæus est, neque qui gentilis vocatur, ille gentilis est²⁶, sed qui Deo credens legem impleverit ac voluntatem ejus fecerit, etiamsi non sit circumcisus. Verus Dei cultor est is, qui non solum ipse a passionibus liber est, verum et alios ab eis liberos reddit, etiamsi sint ita graves ut montibus cœquantur; per fidem qua credit Deo, transfert eas, sed et montes vere cum arboribus suis, si necesse sit, per fidem transfert²⁷. Qui autem videtur quidem colere Deum, sed neque fide plena neque operibus mandatorum munitur, sed est peccator, pro peccatis locum dedit in semetipso passionibus, quæ ad pœnam peccantium constitutæ sunt a Deo, ut ab eis per illata supplicia exigant debita peccatorum, et purgatiores eos ad judicium illud omnium generale perducant, si tamen castigationem eorum non deserat fides. Nam infidelium castigatio in præsentis vita judicium est, quo alieni existere incipiunt a futuris bonis; Deum vero colentium castigatio cum pro peccatis quæ acciderint eis inferatur, commissi ab eis exigit debitum, ut prævenientes judicium in præsentis sæculo peccati debitum solvant, et liberentur vel ex parte media ab æternis, quæ illic præparatæ sunt, pœnis.

D XXXV. Sed hæc ita esse non recipit, qui non credit futurum esse judicium Dei, et ob hoc præsentis sæculi voluptatibus obligatus, ab æternis excluditur bonis. Et ideo nos non negligimus prædicare vobis, quæ saluti vestræ scimus esse necessaria, et qui sit verus Dei cultus ostendere, ut credentes Deo per opera bona possitis una nobiscum futuri sæculi hæc redes existere. Quod si nondum apud vos certum est, vera esse quæ dicimus, interim pro hoc primo non debetis ægre accipere et infestis esse, quia quæ putamus bona, hæc vobis annuntiamus, et quod nobis salutare esse credimus, hoc etiam vobis conferre non invidemus, omni, ut dixi, studio laborantes, quo

²⁶ Rom. II, 28; Apoc. II, 9. ²⁷ Matth. xvii, 19; Luc. xvii, 6.

coheredes vos bonorum, quæ ipsi nobis eventura credimus, habeamus. Utrum autem pro certo vera sint quæ annuntiamus vobis, non aliter scire poteritis, nisi ut obedientes his quæ mandantur, ipso rerum exitu et beatitudinis certissimo sine doceamini.

XXXVI. Et ideo etiamsi latens intrinsecus serpens sensus vestros mille depravandi artibus occupet, et impedimenta mille subiciat, quibus a saltari doctrina vestrum declinet auditum, eo magis obstistere ei debetis, et spreto ejus suggestionibus ad audiendum a nobis verbum suscipiendamque doctrinam frequentius convenire, quia nemo potest discere aliquid qui non docetur. Cumque hæc dixisset, jussit sibi eos qui languoribus vel dæmonibus urgebantur offerri, et imposuit eis manus cum oratione, atque ita turbas dimisit, admonens ut ad audiendum verbum diebus quibus inibi deoraturus esset, frequentarent. Igitur ubi turbæ abcessere, Petrus aquis quæ in horto stuebant corpus diluens una cum cæteris volentibus, humi sterni jussit sub arbore quadam cujus umbra erat plurima, et recubere nos secundum ordinem apud Cæsaream statutum præcepit. Atque ita cibo sumpto, Hebræorum ritu gratias agens Deo, quia adhuc aliquantulum diei supererat, jubet nos de quibus velimus percontari. Cumque essemus omnes cum eo viginti, unicuique de quo querere voluit explanavit, quorum singula quæque libellis comprehensa tibi ante jam misi. Vespere autem jam facto ingressi hospitium cum ipso, suis quique locis requievimus.

LIBER SEXTUS.

I. Ubi vero rarescentibus tenebris primum dies cæpit proferre crepusculum, Petrus orationis gratia hortum ingressus, et inde egrediens atque ingrediens velut excusare nobis videbatur, quod tardius solito evigilans venisset ad nos. Aiebat ergo: Ubi veris tempus longiorem fecerit diem, necesse est ut nox brevior fiat; si quis ergo studiorum causa noctis aliquid occupare desiderat, non in omni tempore easdem horas observare debet ad vigilandum, sed eadem temporis spatia, sive brevior sive longior sit nox, dormiendo consumere, et curare magnopere, ne præsumens ex his spatiis quæ habere ad studendum solet, addat somno et vigilandi tempus imminuat. Observandum namque et illud est, ne forte si nondum decoctis cibis interrumpatur somnus, indigestum corpus aggravet mentem, et crudos adhuc exhalans spiritus interiorum sensum confusum reddat ac turbidum. Rectum ergo est ut competenti etiam pars ista quiete foveatur, quo possit sufficienter his quæ sibi debentur corpus expletis, justum in reliquis menti exhibere ministerium.

II. Et cum hæc dixisset, plurimis jam consueto in horti loco ad audiendum congregatis, processit Petrus, et salutatis ex more turbis dicere hoc modo cæpit: Quoniam quidem, sicut terra a cultore neglecta spinas et tribulos necessario producit, ita sensus vester longi temporis incuria, multas et noxias opiniones rerum et intelligentias falsæ scientiæ germinavit; opus est nunc multa diligentia ad excolendum rus mentis vestræ, ut id sermo veritatis, qui est verus et diligens cordis colonus, assiduis excolat disciplinis. Vestrum ergo est præbere ei obedientiam, et occupationes ac sollicitudines superfluas amputare, ne bonum verbi semen enecet noxium germen. Potest enim fieri, ut multi temporis negligentiam brevis et assidua repararet diligentia; incertum namque est uniuscujusque vitæ tempus,

et ideo festinandum est ad salutem, ne forte cumtante mors repentina præveniat.

III. Et ob hoc acrius intendendum est, ut dum est temporis spatium, collecta malæ consuetudinis vitia resecentur. Quod non aliter facere poteritis, nisi ut irascamini quodammodo adversum vosmetipsos pro his quæ inutiliter gessistis ac turpiter. Hæc enim est justa et necessaria iracundia, qua unusquisque in his quibus erravit et perperam gessit, indignatur et semetipsum incusat, ex qua indignatione accenditur in nobis ignis quidam, qui velut agro sterili immisus, consumptis et excoctis radicibus pessimæ voluptatis, bono semini verbi Dei fecundiorum cordis præparat glebam. Puto autem quod satis dignas habeatis causas iracundiæ, ex quibus justissimus ignis iste coalescat, si consideretis in quantos vos errores deduxit ignorantia malum, quantosque lapsus et quanta præcipitia ad peccandum dedit, a quantis vos bonis abstraxit et in quæ præcipitavit mala, et quod est super omnia gravius, quod vos in futuro sæculo æternis pœnis obnoxios fecit. Nonne pro his omnibus, ubi vobis veritatis lumen obfulsit, ignis justissimæ indignationis accenditur, et iracundiæ Deo placitæ intra vos consurgit incendium, quo consumatur et radicitus intereat omne germen, si quod forte intra vos malæ concupiscentiæ pullulavit?

IV. Unde et ipse qui misit nos, cum venisset et omnem mundum vidisset ad malitiam declinasse, non continuo pacem ei in erroribus posito dedidit, ne eum confirmaret in malis, sed ignorantia ejus ruinis scientiam veritatis opposuit, ut, si forte respicerent et lumen veritatis aspicerent, deceptos se et in præcipitia erroris abstractos merito dolerent, et iracundiæ salutaris ignem adversum decepticem sui conciperent ignorantiam. Ob hoc itaque dicebat: *Ignem veni mittere in terram, et quam volo ut accen-*

^{oo} Quæ cap. 4-14 in edd. leguntur, desunt in codd. mss. Lips.

datur (27). Est ergo pugna quædam, quæ gerenda nobis est in hac vita; sermo enim veritatis et scientiæ necessario separat homines ab errore et ignorantia, sicut sæpe vidimus putrefactas et emortuas corporis carnes, a connexionione viventium membrorum ferro secante separari. Tale ergo aliquid est quod agit veritatis agnitio; necesse est enim ut salutis causa filius, verbi gratia, qui sermonem receperit veritatis, a parentibus separetur incredulis, aut rursus pater separetur a filio, aut filia a matre. Et hoc modo inter propinquos et consanguineos credentes atque incredulos, scientiæ et ignorantie veritatisque et erroris pugna consurgit. Et ob hoc iterum dicebat qui nos misit: *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium* (28).

V. Quod si dicit aliquis, et quo modo justum videtur separari a parentibus? audi quo modo. quia, si eum ipsi in errore permaneant, neque illis proderunt, et ipsi cum illis pariter interibunt. Justum igitur et valde justum est. separari eum qui salvari vult, ab eo qui non vult (28). Sed et illud advertite, quia non ex illis qui rectius intelligunt, venit ista separatio; illi enim volunt esse pariter et prodesse eis et docere meliora, sed est istud proprium ignorantie vitium, ut consulantem se veritatis lucem non ferat habere de proximo, et ideo ex illis ista nascitur separatio. Nam qui scientiam veritatis accipiunt, quia bonitatis plena est, tanquam a bono Deo datam cupiunt eam, si fieri potest, cum omnibus habere communem, etiam cum his qui oderunt eos et persequuntur; sciunt enim quia peccati ipsorum

A causa ignorantia est. Propterea denique ipse Magister, cum ab his qui ignorabant eum duceretur ad crucem, orabat Patrem pro interfectoibus suis et dicebat: *Pater, remitte eis peccatum, nesciunt enim quid faciunt* (29). Initantes quoque discipuli magistrum, etiam ipsi cum paterentur, similiter pro interfectoibus suis orabant (30). Quod si disciplina nobis est, orare etiam pro interfectoibus et persecutoribus nostris, quomodo non etiam parentum et propinquorum persecutiones ferre, et pro conversione eorum orare debemus?

VI. Tum deinde etiam illud diligentius consideremus, quæ sit nobis causa parentes diligendi. Pro eo, inquit, quod vitæ nostræ videntur auctores. Auctores quidem vitæ nostræ parentes non sunt, sed ministri; non enim vitam præbent, sed ingrediendi nobis ad hanc vitam exhibent ministerium, auctor autem vitæ unus et solus est Deus. Si ergo auctorem vitæ diligere voluerimus, illum nobis sciamus esse diligendum. Sed illum, inquit, cognoscere non potuimus, istos autem et novimus et in affectu habemus. Esto, non potueris cognoscere quid sit Deus, quid tamen non sit Deus perfacile scire potuisti (29). Nam quomodo latere potuit hominem quod lignum, aut lapis, aut æs, vel alia hujusmodi materia Deus non sit? Quod si in his quæ facile deprehendere potuistis, animum ad discutiendum noluistis intendere, certum est quia in agnitione Dei impediti estis non impossibilitatis sed ignaviæ vitio, nam si voluissetis, ex his ipsis inutilibus simulacris profecto accepissetis intelligentiæ viam.

²⁷ Luc. xii, 49. ²⁸ Matth. x, 34. ²⁹ Luc. xxiii, 34. ³⁰ Act. vii, 59.

COTELERII NOTÆ.

(27) *Et quam volo ut accendatur.* Hanc quippe lectionem Carmeliticæ codicis, vel istam Candelariæ, et quid volo, ut accendatur, præterlino, ut cum Græco magis congruentes. Luc. xii, 49. Philastrius, hæresi ult. : *Ignem veni mittere in mundum, quam volo ut accendatur ocuis.* In Hilario ad psalmum cxix, et Paulino, epistola 31 : *Ignem veni mittere in terram, et quid volo si jam accensus est?* Ex Hieronymo sæpe : *Ignem veni mittere super terram, et quam volo ut ardeat, vel et quem volo ut ardeat, vel et quem volo semper ut ardeat.* Vulgata : *Ignem veni mittere in terram; et quid volo nisi ut accendatur?* Nec minor diversitas apud Græcos, citantibus Methodio in Convivio Virginitum, orat. 6, et Basilio ad Isaia 1, 19 : *Kal ti hēlon;* Marco Eremita, *De baptismo*, καὶ ἤθελον, sicut in loco Methodii apud Photium cod. 257; Macario, homilia 25 : *Kal ti θέλω ἢ ἤδη ἀνέφθη;* Origene, in Philocaliæ capite 26 : *Kal εἶθε δε ἐκάν;* et ut videtur posuisse homil. 4, in Isaia, et homil. 5, in Ezechielam, καὶ εἶθε ἤδη ἐκάν, versum enim pridem utrobique, et utinam jam ardeat : Basilio denique ubi supra, et ἤδη ἐκάν. Reliqua ex Interpretibus. Hæc autem pertinet magna sacrorum testimoniorum confusio, facta tum per Marcionem apud Epiphanium in hæresi illius sect. 3, sic : *Φησὶ Βαπτισθεὶς ὁ Κύριος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, λέγει τοὺς μαθηταῖς: βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω ἢ ἤδη τετέλεστα αὐτό; καὶ πάλιν Πιτῆριον ἔχω πειν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη πληρώσω αὐτό; tum per ipsum Epiphanium, hæres. 69, sect. 53, hoc modo : *λέγει, ὅτι πιτῆριον ἔχω πειν, καὶ τί σπύδω ἕως οὗ πῶ**

αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη τετέλεσθην.

Quibus in locis duobus cernuntur vestigia textuum permistorum, Lucæ xii, 49, 50, Matthæi xx, 22, Marci x, 38 : sed et non nihil turbant Origenes, Ambrosius, Philastrius; dum a primo profertur homil. 7 in Judices : *Dicente Domino ad discipulos : Baptisma habeo baptizare [l. baptizari] quod vos nescitis. Et quomodo urgeor, ut perficiatur? a secundo ad psal. cxviii, 17 : Dicit Dominus Jesus : Baptismo habeo baptizari, quod vos nescitis; a tertio in hæresi Novatianorum : Audiant Salvatorem dicentem : Baptisma habeo baptizari, et quam festino si sciretis.* Scilicet ex Luc. xii, 50 : *Baptisma autem habeo baptizari, et quomodo coarctor neque dum perficiatur? βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῆ; apud Irenæum lib. 1, cap. 18 : Aliud baptismum habeo baptizari, et valde propero ad illud, καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πάνυ ἐπιτέλομαι εἰς αὐτό;* ac Joan. iv, 32 : *Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis.* Consultationum Zacchæi Christiani et Apollonii philosophii lib. n, cap. 18, Spicilegio 10 Acheriano : *Domino ad apostolos sic loquente : Adhuc, inquit, habeo baptizari baptismate quod vos nescitis.*

(28) *Justum igitur... qui non vult.* Non sine felicitate nuper inveni sic scriptum in Grimlaici Regula Solitariorum, cap. 26 : *Unde et Petrus apostolus ait : Justum et valde justum est, separari eum qui salvari vult, ab eo qui non vult.*

(29) *Esto..... potuisti.* Eleganter ad rem magnus Athanasius, ferme principio epistolæ ad Solitarios :

VII. Certum est enim quia per ferrum facta sunt simulacra, ferrum vero per ignem confectum est, qui ignis aqua exstinguitur, aqua autem per spiritum movetur, spiritus autem a Deo initium habet. Sic enim dicit Moyses propheta : *In principio fecit Deus caelum et terram, terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super abyssum, et Spiritus Dei erat super aquas*⁴³. Qui spiritus jussu Dei, quasi ipsa Conditoris manus lucem separavit a tenebris (30), et post illud invisibile caelum istud visibile produxit, ut superiora quidem habitaculum faceret angelis, inferiora vero hominibus. Propter te ergo Dei jussu, aqua quae erat super faciem terrae recessit, ut terra tibi produceret fructus, cui etiam humorum venas latenter inseruit, ut tibi ex ea profluere fontes et flumina. Propter te producere jussa est animantia, et omnia quae tuo usui voluntatiqve servirent. Aut non propter te venti spirant, ut ex ipsis concipiens fructus tibi terra parturiant? Non propter te imbres profluunt et tempora vicissitudines mutant? Non propter te sol oritur et occidit et mutationes luna perperitur? Propter te mare exhibet famulatum suum, ut tibi ingrato cuncta subjaceant. Nonne pro his omnibus justa erit ultionis poena, quia horum omnium largitorem, quem ante omnia et agnoscere et venerari debulistis, solum praeter ceteris ignorastis?

VIII. Sed et nunc eisdem vos ad intelligentiam viis duco; videtis etenim quod omnia gignuntur ex aquis, aqua vero per Unigenitam ex initio facta est, Unigeniti vero omnipotens Deus caput est (31), per quem tali ordine, quo supra diximus, pervenitur ad Patrem; cum autem perveneris ad Patrem, agnosces hanc esse voluntatem ejus, ut per aquas quae primae creatae sunt (32), de novo renascaris. Qui enim regeneratus fuerit per aquam, bonis operibus adim-

⁴³ Gen. 1, 1, 2. ⁴⁴ Joan. III, 5.

COTELERII NOTÆ.

Τοις πιστοῖς, ἡ τῆς ἀσθελαίας κατάργωσις, αὐτάρκης πρὸς ἀσθελαίαν ἐστὶ γνῶσις. Καὶ γὰρ ἐπὶ μὴ δυνατὸν καταλαβεῖσθαι εἴ ἐστι θεός, ἀλλὰ δυνατὸν εἰπεῖν, εἰ οὐκ ἐστίν.

(30) Qui spiritus jussu Dei, quasi ipsa Conditoris manus (ita recte etiam libri scripti Clementinorum xi, 23, γὰρ) lucem separavit a tenebris. Mitlus in Clementinis, καὶ λέγοντος τοῦ Θεοῦ, sed forte Rufinus legebat καλυπτοντος τοῦ Θεοῦ. Apud Irenæum lib. III, adversus hæreses, cap. 8 : Quoniam ipse præcepit, et creata sunt : ipse dixit, et facta sunt. Cui ergo præcepit? Verbo, scilicet : per quod, inquit, caeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum. (Psal. xxxii, 9, 6.) Idem legendus lib. IV, cap. 75. Libro autem v, cap. 6, dicit : Per manus enim Patris, id est, per Filium et Spiritum, fit homo secundum similitudinem Dei. Sed memoriae mandanda est Chrysostomi aurea observatio de Spiritu sancto, ad I Cor. XII, 14 : Καθὼς βούλεται, οὐ καθὼς καλύπτεται et ἐπιτάσσεται, prout vult, non prout jubetur ac præcipitur. Vide supra.

(31) Unigeniti vero omnipotens Deus caput est. En verba Rufini, Expositione in Symbolum apostolorum : Unicus ergo Filius est : et cum sit gloria, omnipotentia, virtute, regno, potestate, hoc quod Pater est ; omnia tamen hæc non sine auctore, sicut Pater, sed ex Patre tanquam Filius sine initio et

pletis hæres efficitur ejus a quo in incorruptione regeneratus est. Propter quod paratis animis accedito quasi filii ad patrem, ut peccata vestra diluantur et causa eorum sola ignorantia fuisse probetur apud Deum. Nam si post agnitionem horum permanetis in incredulitate, vobis jam peditionis vestrae causa est non ignorantiae reputabitur. Nec potest quod etiam si omnem pietatem colas omnemque justitiam, baptismum vero non accipias, spem possis habere apud Deum ; imo potius majore poena dignus erit qui bona opera non bene operatur, confertur enim meritum homini ex bonis gestis, sed si ita gerantur sicut Deus jubet. Deus autem jussit omnem contentem se baptismo consignari, quod si tu reniteris et tuse voluntati magis quam Dei obtemperas, contrarius sine dubio et inimicus es voluntati ejus.

IX. Sed dices fortasse : Quid confert aquae baptismus ad Dei cultum? Primo quidem, quia quod Deo placuit impletur ; secundo, quia regenerato ex aquis et Deo renato, fragilitas prioris nativitatis, quae tibi per hominem facta est, amputatur, et ita demum pervenire poteris ad salutem, aliter vero impossibile est. Sic enim nobis cum sacramento verus Propheta testatus est, dicens : Amen dico vobis, nisi quis de novo renatus fuerit ex aqua, non introibit in regna caelorum⁴⁴. Et ideo accelerate, est enim in aquis istis misericordiae vis quaedam, quae ex initio ferebatur super eas, et agnoscit eas qui baptizantur sub appellatione triplicis sacramenti, et eipit eos de suppliciis futuris, quasi donum quoddam offerens Deo animas per baptismum consecratas. Confugite ergo ad aquas istas, solae sunt enim quae possint vim futuri ignis exstinguere ; ad quas qui moratur accedere, constat in eo infidelitatis adhuc idolum permanere, et ab ipso prohiberi ad aquas quae salutem conferunt, properare. Sive enim justus

aequalis habet ; et cum ipse sit omnium caput, ipse tamen caput est Pater. Sic enim scriptum est (I Cor. XI, 3), Quia caput Christi Deus. Prudenter tamen monemur a S. Ambrosio, lib. IV De fide, cap. 2, non dixisse Apostolum, caput Christi, Pater ; sed, caput Christi, Deus. Consulantur interpretes ad locum Apostoli, itemque S. Basilii in psalm. XXVI, 6.

(32) Per aquas quae primae creatae sunt. Et paulo ante, Omnia gignuntur ex aquis. Clement. XI, 24 : Τὰ πάντα τὸ ὕδωρ ποιῶν et πρωτοτόκω ὕδατι. Equidem Ebionitæ Recognitionum corruptiores, ab Epiphanio, p. 53, aquam pro Deo coluisse dicuntur. De Sampsæis vero seu Elcesæis, quae eadem hæresis est, idem Pater scribit, p. 461 : Τετμήται δὲ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τοῦτο ὡς θεὸν ἠγοῦνται, σπεδὸν φάσκοντες εἶναι τὴν ζωὴν ἐκ τούτου. Hinc Hydrotheitæ, aquam minime factam putantes : quam creavit Deus in principio una cum caelo et terra, et, ut loquuntur Optatus lib. VI, atque Ambrosius in Lucæ caput XXU, ante mundi natalem, hoc est, ante mundum ordine dispositum : phrasi Tertulliana, ante mundi suggestum. Cyrillus Hierosolymitanus, catechesi 3 : Ἐξ ὕδατων οὐρανοῦ ἐξ ὕδατων ἡ γῆ. Καὶ πρὸ πάσης τῶν γενητῶν τῆς ἐξαίρου κατασκευῆς, πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπέφρατο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ἀρχὴ τοῦ κόσμου τὸ ὕδωρ. Lege Augustinum, lib. I De Genesi ad litteram, cap. 43.

sis sive injustus, baptismus tibi per omnia necessarius est. Justo quidem, ut adimpleatur in eo perfectio et regeneretur Deo; injusto vero, ut peccatorum quæ gessit in ignorantia remissio concedatur. Omnibus ergo festinandum est sine mora renasci Deo, quia incertus est uniuscujusque exitus vitæ.

X. Cum autem regeneratus fueris per aquam, ex operibus bonis ostende in te similitudinem ejus, qui te genuit Patris. Agnovisti enim Deum, honora patrem; honor autem ejus est, ut ita vivas sicut ipse vult. Vult autem te ita vivere, ut homicidium, adulterium nescias, odium, avaritiam fugias, iram, superbiam, jactantiam respuas, et exsecreris invidiam, cæteraque his similia penitus a te ducas aliena. Est sane propria quædam nostræ religionis observantia, quæ non tam imponitur hominibus, quam proprie ab unoquoque Deum colente causa puritatis expetitur. Castimoniam dico causa, cujus species multæ sunt; sed primo ut observet unusquisque, ne menstruata mulieri misceatur, hoc enim execrabile duxit lex Dei. Quod etsi lex de his non admonisset, nos ut canthari libenter volveremur in stercore? Debemus amplius aliquid habere animalibus, utpote rationabiles homines et cœlestium sensuum capaces, quibus summi studii esse debet, ab omni inquinamento cordis conscientiam custodire.

XI. Bonum est autem et puritati conveniens, etiam corpus aqua diluere. Bonum vero dico, non quasi principale illud in quo mens purificatur, sed quod sequela sit illius boni hoc in quo caro diluitur. Sic enim et Magister noster quosdam Pharisæorum et Scribarum, qui videbantur esse cæteris meliores et a vulgo separati, increpabat, dicens eos hypocritas, quia ea solum quæ hominibus videbantur, purificabant, corda vero quæ solus Deus aspiciat, inquinata relinquebant et sordida. Ad quosdam ergo ex ipsis, non ad omnes dicebat: *Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ, quia mundatis calicis et parapsidis quod deforis est, intus autem plena sunt sordibus. Pharisæe cæce, emunda prius quod intus est, et quod deforis est erit mundum*⁴². Vere enim si mens mundetur luce scientiæ, cum ipsa fuerit munda ac splendida, tunc etiam ejus qui deforis est hominis ipsa necessario curam gerit, id est carnis suæ, ut et ipsa purificetur. Ubi autem ista quæ deforis est purificatio carnis negligitur, certum est ibi neque de puritate mentis, ac munditia cordis curam geri. Ita ergo fit, ut is quidem qui intrinsecus mundus est, mundetur sine dubio et extrinsecus, non semper autem is qui mundatur extrinsecus, etiam intrinsecus mundus est, videlicet cum agit hæc ut omnibus placeat.

XII. Sed et illa species castimoniam observanda est, ut ne, passim et libidinis solius causa feminis coeatur, sed posteritatis reparandæ gratia. Quæ observantia cum in nonnullis etiam pecudibus invenitur, pudoris est si non ab hominibus rationalibus

A et Deum colentibus observetur. In tantum autem castimonia verum Dei cultum tenentibus, per has quas supra diximus aliasque horum similes species conservanda est, ut etiam apud eos qui a diabolo adhuc in erroribus detinentur, attentius observetur; est enim apud illos nonnulla observantia castimoniam. Quid ergo, quod errantes custodiebatis, hoc non observabitis emendati?

XIII. Sed fortasse dicit aliquis vestrum: Oportet ergo nos omnia quæ fecimus dum coleremus idola, custodire? Non omnia; sed quæcumque bene fiebant, hæc etiam nunc convenit observare, quia si quid recte fit ab his qui in errore sunt, certum est id a veritate sumptum. Quia et si quid in vera religione non recte fit, non est dubium quin ab errore mutatum sit; bonum namque etiamsi ab errantibus gestum fuerit, bonum est, et malum etiamsi ab his qui veritatem sequuntur gestum fuerit, malum est. Aut nunquid ita desipimus, ut si videamus eum qui idola colit esse sobrium, nos qui Deum colimus, sobrii esse recusemus, no eadem facere, quæ ille qui colit idola, videamur? Non ita est, sed sit nobis studium, ut si illi qui errant, homicidium non faciunt, nos ne irascamur quidem; et si illi adulterium non admittunt, nos ne concupiscamus quidem alienam mulierem; si illi amant proximos suos, nos diligamus etiam inimicos nostros; ⁴³; si illi mutant his qui habeat unde reddant, nos etiam his demus a quibus recipere non speramus. Et per omnia nos qui æterni sæculi hæreditatem speramus, debemus præcellere eos qui præsens tantum sæculum norunt, scientes quia, si opera illorum nostris operibus collata, in die judicii similia inveniantur ac paria, confusio nobis erit, quod æquales invenimur in operibus his qui propter ignorantiam condemnantur, et nullam spem futuri sæculi habuerunt.

XIV. Et vere digna confusio est, ubi nihil amplius gessimus ab his quibus amplius intelleximus. Quod si confusio nobis erit æquales eis inveniri in operibus bonis, quid erit nobis, si inferiores nos ac deteriores examinatio futura reperiat? Audite ergo quomodo de his nos ipse verus Propheta docuerit; ad eos enim qui negligunt audire verba sapientiæ, ita ait: *Regina austri surget in judicio cum generatione hac et condemnabit eam, quia venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis, et ecce plus quam Salomon hic, et non audiunt*⁴⁴. Ad eos vero qui de malis actibus gerere poenitentiam detrectabant, ita ait: *Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione hac et condemnabunt eam, quia poenitentiam egerunt in prædicatione Jonæ, et ecce plus quam Jonas hic*^{45,46}. Vides ergo quomodo eos qui erudiebantur ex lege, adductis ad exemplum illis qui ex gentili ignorantia veniebant, et ostendens eos nec illis æquales esse qui in errore positi videbantur, ex ipsa tantum comparatione condemnat. Ex quibus omnibus sermo quem proposuimus approbatur, ut casti-

⁴² Matth. xxiii, 25, 26. ⁴³ Matth. v, 21, 22, 23; Luc. vi, 27. ⁴⁴ Matth. xi, 42; Luc. xi, 31. ^{45,46} Luc. xi, 32; Matth. xii, 41.

monia, quæ aliquatenus etiam ab his qui in errore sunt positi custoditur, multo purius et attentius per singulas quasque, sicut supra ostendimus, species a nobis qui veritatem sequimur teneatur, eo magis quo apud nos observantiæ ejus præmia æterna posita sunt.

XV. Hæc et his similia cum dixisset, turbas dimisit, et ex more cum familiaribus suis cibo sumpto quievit. Hoc autem modo per tres continuos menses cum verbum Dei doceret et plurimos converteret ad fidem, ad ultimum jejunaire se jussit, et post jejunium in fontibus qui contigui habentur mari, perennis aquæ mihi baptismum dedit. Cumque pro regenerationis gratia divinitus mihi collata, feriatum cum fratribus læti egissemus, Petrus eos qui ad

A præcedendum fuerant ordinati, proficisci Antiochiam jubet atque ibi tres alios exspectare menses. Quibus profectis, ipse eos qui fidem Domini plene receperant, deducens ad fontes quos mari contiguos supra diximus baptizavit, et eucharistiam frangens cum eis, Maronem qui eum hospitio receperat perfectum jam in omnibus, constituit eis episcopum, et duodecim cum eo presbyteros, simulque diaconos ordinat. Instituit etiam ordinem viduarum atque omnia Ecclesiæ ministeria disponit, universosque admonet Maroni episcopo in omnibus quæ præciperet obedire. Et ita cunctis competenter dispositis, cum trium mensium tempus fuisset expletum, valedicentes hijs qui erant apud Tripolim, Antiochiam proficiscimur.

LIBER SEPTIMUS.

I. Egressi tandem etiam Tripolim Phœnicis urbem, primam in Ortosiade haud procul a Tripoli fecimus mansionem, ubi sequenti quoque die remorati, quia omnes pene qui Domino crediderant, dum divelli a Petro nequeunt, illo usque secuti sunt; inde Antharadum venimus. Sed quod multi nos comitarentur, ait Petrus ad Nicetam simul atque Aquilam: Quoniam quidem plurimæ fratrum turbæ nobiscum sunt, et ingredientibus singulas quasque urbes non parum invidiæ contrahimus, videtur mihi providendum, ut neque ipsis ingratum sit si prohibeantur sequi, neque nobis pompæ alicujus excitet malignus invidiam. Censeo itaque te Nicetam atque Aquilam præcedere nos cum ipsis, ita ut etiam vos in duas partes divisam multitudinem ducatis, ut sparsim magis quam sub una congregatione iter agentes, singulas quasque introeamus gentium civitates.

II. Scio autem quia triste vobis videtur, quod videmini a me duorum saltem dierum spatio separari; credite mihi, quia qua mensura diligitis me, decuplo amplior mihi quoque erga vos affectus est, sed si pro affectu, quem adinvicem gerimus, non faciamus quæ convenientia et honesta sunt, irrationabilis hujusmodi amor videbitur. Et ideo nequaquam titulo charitatis imminuto, quæ utilia videntur ac necessaria procuremus, maxime cum nullus dies possit intercedere, quo non disputationibus meis interesse possitis. Per singulas enim quasque nobiliores provinciarum civitates proposui, sicut etiam vos scitis, æternis docendi gratia residere mensibus. Nunc ergo Laodiciam, quæ est urbs proxima, præcedite me, et ego post biduum aut

B triduum quantum ad propositum meum spectas, insequar vos. Opperiemini autem me ad proximum portæ civitatis stabulum, et inde iterum similiter, cum dies ibi aliquot transegerimus, præcedetis me ad superiores civitates; et hoc vos facere per singulas cupio, declinandæ quantum in nobis est invidiæ gratia, et ut fratres qui nobiscum sunt, vestri providentiæ per singulas civitates parata invenientes hospitia, minus vagari videantur.

III. Hæc dicente Petro, necessario acquiescunt, dicentes: Non valde nos contristat hoc agere quia a te jubemur, qui omnia et bene agere et bene consulere per Christi providentiæ electus es, sed et una die aut si multum biduo, quamvis grande sit, in hoc omni spatio non videre dominum nostrum Petrum, tamen tolerabile est. Consideramus enim quid patiantur illi duodecim fratres nostri, qui præcedunt nos, et mensem pene integrum ex tribus mensibus, quibus per unamquamque urbem resides, tanto bono auditus tui visionisque fraudantur. Ut ergo jubes, quia recte omnia jubes, agere non morabimur. Et his dictis præcessere, acceptis mandatis, ut extra urbem alloquerentur fratres qui secum iter agebant, ne constipati et quasi cum tumultu, sed sparsim et in binos divisi ingrediantur civitates.

IV. Verum (33) ubi illi profecti sunt, ego Clemens valde gavisus sum quod me secum esse fecit, et aio ad eum: Deo gratias ago, quod me non præmissi cum alijs, nam tristitia interissem. Tum Petrus: Et quid fiet, inquit, si necessitas exegerit mihi te aliquo doctrinæ gratia? separatus a me pro utilitate morieris? nec tibi metipsi imperabis ferre patienter

COTELERII NOTÆ.

(33) Verum, etc. Præponuntur in codice PP. Carmelitarum hæc intrusa: In oct. [pr. sept.] sancti Clementis. Ego Clemens dum essem cum beatissimo

Petro apostolo, quodam die dixi ad eum: Gratias ago Deo, quod me non permittas separari a te; nam tristitia interissem.

quæ necessitas imposuerit? aut ignoras, quia amici semper simul sunt, et licet corporibus separentur, memoria tamen junguntur? sicut econtrario nonnulli corporibus una positi, animis dividuntur.

V. Et ego respondi: Non putes, mi domine, hæc me irrationabiliter pati, sed certa et causa et ratio est hujus erga te affectus mei. Te enim solum pro omnibus meis affectibus habeo, pro patre, pro matre, pro fratribus; super hæc autem omnia est, quod mihi salutis causa et agnoscendæ veritatis tu solus existis. Sed et illud non mihi in postremo habetur loco, quod juvenilis ætas quæ in me est, concupiscentiarum insidiis subjacet, et vereor esse sine te, cujus sola præsentia omnis luxuria quamvis ratione careat, erubescit; licet confidam de misericordia Dei, quod etiam sensus meus ex his quæ per doctrinam tuam concepit, aliud jam aliquid ad cogitationem recipere non possit. Præterea memini te apud Cæsaream dixisse, ut si quis vult me salva pietate comitari, comitetur. Salva autem pietate dicebas, ut neminem contristaret cui secundum Deum deberet adjuvare, verbi gratia, ne uxorem fidelem relinqueret vel parentes vel alias hujuscemodi personas, a quibus ego valde liber sum et ideo aptus ad sequendum te; atque utinam mihi concedas ut tibi etiam servi ministerium exhibeam.

VI. Tum Petrus ad hæc ridens ait: Et quid putas, Clemens, quod non te ipsa necessitas mihi faciat servum? Nam quis mihi poterit alius sternere sindones et stragula pulchra componere? Quis servare annulos et indumenta quæ assidue mutare debeam (34), præparabit? Quis etiam cocis imperabit et diversa atque electa pulmenta providebit, quæ arte scitissima et varia præparentur, et omnia illa quæ hominibus molliter institutis, imo potius cupiditati eorum velut immanissimæ cuidam bestię injustis quæsitæ sumptibus convectantur? Sed fortasse quamvis mecum positus videaris, non agnoveris vitam meam; panis mihi solus cum olivis et raro etiam

A cum oleribus in usu est (35), indumentum autem hoc est mihi quod vides, tunica cum pallio, et hæc habens, aliud nihil requiro. Hoc mihi sufficit, quia mens mea non ad hæc præsentia, sed ad illa quæ æterna sunt aspicit, et ideo nihil me rerum præsentium visibilibusque delectat. Unde tuum quidem erga me bonum animum amplector et miror, ac te magis laudo, quomodo cum sis vir ex consuetudine multæ abundantię veniens, tam cito transferre et aptare te potueris ad hanc vitam nostram, quæ solis necessariis utitur. Nos enim a puero, id est, ego et frater germanus meus Andreas, non solum orphani, sed et valde pauperes crevimus et necessitate operarii esse consuevimus; unde et nunc facile vexationes itinerum ferimus. Sed potius si mihi acquiesceres et permitteres, ego magis homo operarius, facilius tibi possem servi implere ministerium.

VII. At ego hæc audiens contremui, et lacrymæ mihi continuo proruperunt, quod talem mihi sermonem dixerit vir tantus, quo omnis mundus habetur inferior. Tum ille lacrymantem me videns, causam percontatur. Cui ego respondi: Quid tantum in te peccavi ut me tali sermone onerares? et Petrus: Si malum est, inquit, quod dixi ut serviam tibi, tu prior peccasti hoc mihi dicendo. Et ego: Non est, inquam, simile; me enim decet hoc tibi facere, tu autem qui Dei summi præco ad salvandas animas hominum missus es, grave est ut hoc mihi dicas. Et Petrus: Acquiescerem tibi, inquit, nisi Dominus noster qui ad salutem totius mundi venit, et qui erat omni creatura nobilior, servire passus esset, ut nos suaderet non erubescere fratribus nostris servorum exhibere ministerium. Tum ego: Si puto quod possim te vincere, valde stultus sum; verumtamen ago gratias providentiæ Dei, quod parentum loco habere te merui.

VIII. Tum Petrus: Nemo enim, inquit, vere ex genere tibi superest? Respondi: Sunt quidem multi potentes viri ex Cæsaris prosapia (36) venientes;

COTELERII NOTÆ.

(34) *Indumenta, quæ assidue mutare debeam.* Υποδήματα forte aut ενδήματα, non υποδήματα, υποδήσεις. *Clementin.* xii, 6, epist. 74.

(35) *Panis mihi solus cum olivis, etc.* Ob consimilem pariterque apocryphum locum nescio quem, Petro victus e lupinis tribuitur per Gregorium Nazianzenum, carmine 18: Τὸν ἐκ θέρμων μόνων τρυφῶντα Πέτρον, et oratione 16: Πέτρος ἀσάριον θέρμους τρυφόμενος. Ubi cur Nicetas ἀσάριον, nummulum, emendis lupinis vilis pretii mercimonio idoneum, metiatur decem numinis, quot ἀργυρία leguntur assignata νομίσματα, id vero clam me est. Πέτρος, inquit, ὁ ἐκ θέρμων μόνων τρυφῶν ἀσάριου ἐωνημένον [al. ἐνδὸς ὠνουμένον], ἤγουν δεκανομούμ [vel δεκανούμμου]. Τοῦτο δὲ ἐκ τινος τῶν μὴ ἐκκλησιαζομένων βίβλων ἀνεληφται. Habet tamen forsitan astipulator nonnullos, in *Catena*, Matth. x, 29, dum ἀσάριον Decalogum allegorice interpretantur. A Gregorio dissentire videtur Epiphanius, hæresi 30, c. 15, ac existimare abstinentiam Petri ab animalis et carne, signum esse Ebionitarum, qui *Periodis Petri* depravarint. Atque hanc sententiam aliquantum fortassis adjuvant quæ hic habentur lib. viii,

c. 48; lib. ix, c. 6 et 20. Potuit nihilominus apostolorum princeps carnibus animantium non vesci, instar Matthæi in Clemente Alexandrino *Pædag.* ii c. 1, et instar Jacobi Justi apud Eusebium, *Histor.* ii, 25; Epiphanium, hæres. 78, num. 13; Hieronymum in *Catalogo*, ex Hegesippo. Est quippe præter Ebioniticam aliorumque hæreticorum, necnon Pythagoræ abstinentiam, superbam, superstitiosam, Deo quasi malorum auctori injuriosam, animæ ut in bestiarum corpora devolubili contumeliosam; alia abstinentia, pia, Christiana, humilis, non Deo, aut creaturis, sed concupiscentiæ inimica.

(36) *Ex Cæsaris prosapia, etc.* Tiberii, *Clementin.* iv, 7; epist. cap. 46 et 143. Hinc, hoc est ex apocryphis et incertis, Clemens Eucherio ad Valerianum scribenti dicitur, *vetusta prosapia senatorum, atque etiam ex stirpe Cæsarium*. Consensit anonymus qui de certaminibus, peregrinationibus, vita et morte Petri et Pauli scripsit, citatus a Patricio Junio, in *Clementinam Epistolam ad Corinthios*, nec non Nicephorus, lib. ii, cap. 55, et lib. iii, cap. 18. Sed fabulam produunt nomina Matthidæ, Fausti, Faustini, Faustiani, quæ quasi nugatoris som-

tione distractus velut attonitus stabat, et ego Clemens superveniens, Dūdum, inquam, per omnia discurrens quærebam te, et nunc quid facimus? At ille præcepit mihi ut ad naviculam præcederem, ibi me, inquit, opperire, et quia contradici ei non poterat, quod jussit implevi. Ipse vero, ut mihi cuncta posterius enarravit, suspicione quadam pulsatus requirebat a muliere genus et patriam simul et nomina filiorum, quæ si mihi, inquit, dixeris, dabo continuo medicamentum. At illa quæsi vim sustinens, quia neque fateri hæc volebat et medicamenti cupida erat, finxit alia ex aliis, et ait se quidem esse Ephesiam, virum autem Siculum, sed et filiorum nomina similiter immutavit. Tum Petrus putans eam verum respondisse ait: Heu! mulier, putabam, inquit, grande aliquod gaudium hodierna nobis die oriturum, suspicabar enim te esse quamdam mulierem, de qua similia quædam nuper ad fidem didici. At illa adjurabat eum dicens: Rogo te ut indices mihi quæ ista sit, ut sciam, si est ulla inter mulieres me infelicior.

XX. Tum Petrus fallere nesciens et miseratione commotus cœpit dicere: Est quidam adolescens inter eos qui me sequuntur religionis et sectæ gratia, Romanus civis, qui mihi enarravit quod patrem habuerit et duos geminos fratres, ex quibus nullus ei superest. Mater, inquit, mea sicut a patre didici, somnium vidit, ut Romana urbe ad tempus excederet cum duobus geminis natis, ne forte exitiali interitu deperirent; quæ cum discessisset nusquam terrarum ultra comparuit. Pater vero suus post hæc ad inquisitionem uxoris ac filiorum profectus nec ipse invenitur.

XXI. Hæc cum dixisset Petrus, mulier stupore percussa corrui. Tum Petrus continere eam et consolari cœpit, ac requirere quid esset causæ aut quid pateretur. At illa vix aliquando spiritum revocans, ac semetipsam ad gaudii quod sperabat magnitudinem reparans simulque affricans vultum, Hic, inquit, est quem dicis adolescens? At Petrus ubi rem intellexit, Dic, inquit, mihi tu prior, nam videre eum non poteris. Tum illa: Ego, inquit, sum adolescentis mater. Et Petrus: Quod ei nomen est? At illa: Clemens, ait. Petrus: Ipse est, et ipse erat, qui paulo ante mecum loquebatur et quem jussi ad navem præcedere. Tum illa proci dens ad pedes Petri rogare cœpit, ut festinaret ad navem. Et Petrus: Si mihi, inquit, servas fidem ut facias quod dico. At illa: Omnia, inquit, facio; tantum mihi ostende unicum meum natum, puto enim me per ipsum et geminos meos videre. Et Petrus: Cum videris, inquit, eum, modo interim dissimula paululum, usquequo egrediamur ab insula. Ita, inquit, faciam.

XXII. Et tenens manum ejus Petrus adducebat eam ad navem. Quem ego videns manum dantem mulieri ridere cœpi, accedens tamen honoris ejus gratia, pro ipso cœpi velle subjicere manum meam et sustentare mulierem; simul autem ut manum ejus contigi, ululatu ingenti reddito in amplexus meos irruit, et maternis me consecrari osculis cœpit. At ego ignorans omne negotium quasi insanientem mulierem repellebam, simul et, cum verecundia licet, indignabar tamen quodammodo adversum Petrum.

XXIII. At ille: Desine, inquit, quid agis, o fili Clemens? noli repellere tuam matrem. Ego vero ubi hæc audivi, continuo lacrymis suffusus concidi supra jacentem matrem et osculari eam cœpi. Simul enim ut audivi, paulatim vultum ejus revocabam ad memoriam et notior mihi intuenti tanto magis fiebat. Multitudo interim conveniebat plurima, audiens quod mulier quæ ad stipem petendam sedebat, recognita esset a filio suo viro, quodam bono. Et cum velimus confestim enavigare ex insula, mater ait ad me: Fili dulcissime, rectum est ut valedicam mulierculæ quæ me suscepit, est enim egens et paralytica, jacens in lectulo. Quibus auditis Petrus et omnes qui aderant, admirati sunt bonitatem ac prudentiam feminæ, et continuo jussit Petrus abire quosdam et deferre mulierem in lectulo ubi jacebat. Cumque fuisset allata et in medio turbæ astantis posita, in conspectu omnium Petrus ait: Si veritatis ego sum præco, ad confirmandam fidem horum omnium qui assistunt, ut sciant et credant quia unus est Deus qui cælum fecit ac terram, in nomine Jesu Christi Filii ejus, surgat hæc mulier. Et statim ut hæc dixisset, surrexit sana et proci dit ad pedes Petri, atque amicam suam ac familiarem osculis petens, percontabatur ab ea quid istud esset negotii. At illa breviter omnem ei ordinem agnitionis exposuit, ita ut etiam turbæ astantes mirarentur.

XXIV. Tum Petrus (42) de fide Dei ac religionis institutis, quod ad se pertinebat, in quantum tempus patiebatur locutus ad turbas, addit etiam hoc, ut si quis vellet de his diligentius noscere, Antiochiam veniret, ubi tribus, inquit, mensibus statuimus residere et quæ ad salutem pertinent edocere. Si enim, inquit, negotiandi causa aut militandi patriam relinquunt homines ac parentes, et longas peregrinationes subire non metuunt, pro vita æterna tribus saltem mensibus peregrinari, cur onerosum videatur ac difficile? Cumque hæc et alia his similia dixisset, ego mulieri quæ susceperat matrem et sanitatem receperat per Petrum, mille drachmas donavi, et præsentibus cunctis commendavi eam cuidam viro bono, primario illius oppidi, qui et li-

COTELERII NOTÆ.

(42) Tum Petrus. Ante hæc miraculum sanatur Mauthidiz videtur excidisse e codicibus: quod habes Clementin. xii, 23, Epit. 91, quodque lectum

forsitan fuit a pseudo-Abdia. Ait enim lib. 1: Tum apprehensis Petrus manibus ejus sanavit eos.

benter se facturum quod imperabamus spondit. Sed et aliis quibusdam aliquantulum pecuniæ distribui, et illis mulieribus quæ aliquando solatæ dicebantur in miseriis matrem meam, quibus et gratias retuli. Et post hæc una cum matre enavigavimus Antaradum.

XXV. Cumque venissemus ad hospitium, mater requirere cœpit a me, quonam devenisset pater. Cui ego: Ad te, inquam, requirendam profectus ultra non rediit. At illa audiens suspiravit tantum, grande enim pro me gaudium habens reliquos solabatur mœrores. Die autem postera sedens una cum uxore Petri (43) iter agebat nobiscum, et venimus Balaneas (44), ubi triduo remorati, inde accessimus Patho (45) et post hoc Gabala (46), et sic Laodiciam pervenimus, ubi ante portas occurrunt nobis Niceta et Aquila et osculantes nos abducunt in hospitium. Petrus autem videns amplam civitatem et splendendam, Dignum est, inquit, remorari nos in hac diebus decem aut etiam amplius. Tum Niceta cum Aquila requirebant a me, quæ esset mulier hæc ignota. Et ego respondi: Mater mea est quam mihi redonavit Deus per dominum meum Petrum.

XXVI. Hæc cum ego dixissem, cuncta eis Petrus per ordinem cœpit exponere et ait: Cum venissemus Aradum et ego vos præcedere jussissem, profectis vobis, eadem die Clemens cum incidisset sermonis occasio, genus suum mihi exposuit ac familiam, et quod parentibus esset orbatas duosque habuisset priores se geminos fratres; et sicut mihi, inquit, pater enarravit, somnium vidit aliquando mater, quo jussa est cum geminis suis ex urbe Roma proficisci, ne subito et pariter interirent. Cumque somnium patri indicasset, ille qui tenero filios diligeret affectu, ne quid forte mali paterentur, uxorem pariter ac filios navi cum omnibus necessariis impositos, emittit Athenas erudiendos. Post hæc misit semel et iterum qui requirerent, et nusquam illius ne vestigium quidem reperit. Ipse ad ultimum pater ad inquirendum proficiscitur, et usque ad præsens nec ipse quidem usquam est. Hæc cum mihi Clemens enarrasset, accessit ad nos quidam rogans, ut ad insulam Aradum quæ vicina erat accederemus, videndi gratia columnas viteas

miræ magnitudinis; acquievi, ventum est ad locum, cæteri omnes interiora ædis ingressi, mihi animus nescio ob quam causam ingrediendi ultra non fuit.

XXVII. Sed dum illos foris opperior, mulierem hanc considerare cœpi qua parte membrorum esset debilis, ut non labore manuum victum quæreret, sed mendicitatis pudorem subiret; requiro ergo ab ea causas. Illa nobili se ortam genere, et nobili nihilominus viro in matrimonio fuisse junctam fatetur, cujus frater, inquit, iam me illicito amore inflammatus fratrum torum polluere cupiebat. Quod ego abhorrens, et rursum de tanto scelere viro indicare non audens, ne bellum fratribus et opprobrium generi indicerem, magis ex patria discedere judicavi cum duobus geminis filiis meis, juniore puero ad solatium patri relicto. Et ut hæc, inquit, honesta specie fletent, cogitavi somnium fingere et dicere viro, astitisse mihi numen quoddam per visum et dixisse, ut cum duobus geminis meis confestim ex Urbe proficiscerer, usquequo ab ipso audirem, quando redire deberem. Quibus auditis, credidisse aiebat virum, et Athenas se geminis cum liberis emisisse inibi erudiendis, sed tempestate gravi ad hanc insulam fuisse depulso, ubi, confRACTA navi, se fluctu excussam supra saxum quoddam, ob hoc solum mortem destulisse, donec, inquit, infelicitium natorum meorum saltem emortua membra complecterer, ac sepulturæ mandarem. Sed cum dies fuisset exortus et turbæ convenissent, miseratione moti projecerunt mihi indumentum. At ego infelix fletibus multis rogabam ut requirerent, sicubi infelicitium natorum possint invenire corpuscula. Ego autem omne corpus meum dentibus lanians, planctibus et ululatibus nihil aliud clamabam nisi, Ubi mihi infelici Faustus est, ubi Faustinus?

XXVIII. Et cum hæc diceret Petrus, Niceta et Aquila subito assurgunt et stupefacti perturbari cœperunt dicentes: Dominum Domine et Deus omnium, verane hæc sunt, an somnium est quod agitur? Tum Petrus: Nisi, inquit, nos insani sumus, hæc vera sunt. At illi paululum remorati et confricantes faciem, aiunt: Nos sumus Faustinus

COTELERII NOTÆ.

(43) Cum uxore Petri. Testatur Hieronymus contra Jovinianum: scribens, legi in *Periodis* et uxorem Petri et filiam. Ea igitur *Circuitum* pars, in qua de Petri filia (Petronillam vocant) sermo erat, nunc desideratur. Uxorem autem memorant præterea Clemens Alexandrinus, *Strom.* vii, pag. 736, ubi martyrium illius refert verbis quæ citantur ab Eusebio, *Histor.* iii, 30; Origenes, ad *Matth.* xix, 27; Epiphanius, hæresi 30, num. 22; Hieronymus, *epist.* 54, atque Hincmarus, *Epistola ad Rodulfum et Fro-tarium*, sect. 8. Appellatur in *Martyrologiis* Perpetua in *Chronico* Simeonis Metaphrastæ, loco ad *Constitut.* iii, 6, allato, Joanna; quod etiam nomen matri Petri tribuit *Indiculus* positus ad *Constit.* ii, 63.

(44) Venimus Balaneas. Balaneæ aut Balanæ,

notissimum oppidum est: cujus episcopus Euphrationi laudatur a S. Athanasio, *Apologia de fuga sua*, paulo post initium, et *Epistola ad Solitarios*, p. 812, quanquam postremo in loco perperam ediderunt, ὁ ἐν Καλαῶναις. Lego ὁ ἐν Βαλανῆαις.

(45) Inde accessimus Patho [*Palton* Cot.]. Palti quoque episcopum celebrat magnus Ecclesiæ Magister locis citatis, necnon *Epistola ad Antiochenses*. Sed apud Theodoritum, *Histor.* lib. ii, cap. 12, in verbis Athanasii, et episcopus et civitas non suo nomine appellantur.

(46) Gabala. Hinc, et per superiora, nullo negotio corrigetur Sophonius de Petro et Paulo, tom. VII *Bibliothecæ Patrum* Parisiensis, et apud Surium ad 29 Junii, num. 5.

et Faustus. Sed et ab initio cum narrare cœpisti, statim in suspicionem incidimus, ne forte ad nos pertinerent quæ dicebantur; rursus tamen considerantes multa similia accidere in vita hominum, reticimus, licet cor nostrum spe aliqua pulsaretur. Aspiciebamus ergo ad finem sermonis, ut, si ad integrum de nobis esse constaret, tum fateremur. Et cum hæc dixissent, lacrymantes ingrediebantur ad matrem. Quam cum reperissent quiescentem et complecti vellent, prohibuit Petrus dicens: Sinite me prius præparare animos matris et ita vos offerre ei, ne forte multo et subito gaudio mente excidat et sensus ejus turbetur, maxime quia nunc etiam somno occupata stupet.

XXIX. Igitur ubi mater exsurrexit e somno, alloqui eam Petrus cœpit dicens: Scire te volo, mulier, religionis nostræ observantiam. Nos unum colimus Deum qui fecit mundum, hujus et legem servamus, qua mandat in primis ipsum colendum et nomen ejus venerandum, parentes honorandos, pudicitiam justitiamque servandam. Sed et illud observamus, mensam cum gentilibus non habere communem, nisi cum crediderint et recepta veritate baptizati fuerint, ac trina quadam beati nominis invocatione consecrati, et tunc cum eis cibum sumimus. Alioquin etiam si pater aut mater sint, aut uxor aut filii aut fratres, non possumus cum eis mensam habere communem: Quia ergo religionis causa præcipua hoc facimus, non tibi injuriosum videatur, quod non potest filius tuus una tecum sumere cibum, usquequo eadem tibi sit quæ illi sententia fidei.

XXX. Quibus illa auditis, Et quid, inquit, vetat hodie me baptizari? quæ etiam priusquam te viderem, illos quos dicunt deos penitus aversata sum, quod mihi frequenter et pene quotidie sacrificanti sibi præstare potuerunt nihil. Nam de pudicitia quid dicam? cum me neque tunc deliciz deceperint, neque nunc egestas peccare compulerit. Satis autem puto innotuisse tibi, quantus mihi exinde fuerit amor pudicitiz, quæ ut evaderem illiciti amoris insidias somnium finxi, ut cum duobus meis genibus peregrinarem, et hunc solum filium meum Clementem ad solatium patri reliqui. Si enim mihi duo vix sufficiebant, quanto magis contristasset patrem, si nullum penitus habuisset? Erat enim miser grandi affectu erga filios, ita ut vix ei somnii auctoritas extorqueret, Faustinum et Faustum Clementis hujus fratres mihi concedere, et ipse solo contentus esset Clemente.

XXXI. Hæc illa cum diceret, ultra non ferentes fratres mei irruunt in complexus matris cum multis lacrymis, et osculantur eam. At illa: Quid vult, inquit, hoc esse? Tum Petrus: Nolo turberis, mulier, constans esto; isti sunt Faustinus et Faustus filii tui quos in profundo perisse dicebas; quomodo autem vivant et quomodo in illa horribili nocte de profundo evaserint, et quemadmodum alius ipsorum Niceta et alius Aquila dicatur, ipsi tibi exponere

poterunt et una tecum etiam nos audiemus. Ubi hæc Petrus dixit, mater nimio gaudio intercepta corruit, et tandem aliquando reparata atque in semetipsam regressa, ait: Obsecro vos, dulcissimi filii, dicite mihi, quæ acciderint vobis post illam feralem et crudelissimam noctem.

XXXII. Tum Niceta cœpit dicere: In illa nocte, o mater, cum navis fuisset resoluta et nos innitentes fragmento cuidam tabularum per pelagus jactaremur, viri quidam quibus per profundum latrocinari artificium est, repertos imposuerunt nos naviculæ suæ, et remis undarum vortices superantes, diversis itineribus Cæsaream Stratonis perduxerunt, ibique affligentes nos fame, verberibus, metu, uti ne quod esset in vero proderemus, immutatis etiam nominibus nostris vendiderunt nos cuidam viduæ, honestæ admodum feminæ, Justæ nomine; quæ cum emisset, habuit loco filiorum, ita ut etiam Græcis nos litteris et liberalibus attentissime erudiret. Ubi vero adolevimus, etiam philosophorum studiis operam dedimus, quo possemus religionis divinæ dogmata philosophicis disputationibus asserentes confutare gentiles.

XXXIII. Simoni autem cuidam mago qui nobiscum una educatus est, pro amicitia et puerili consuetudine adhæsimus, ita ut pene ab eo decipi possemus. Fertur enim in religione nostra sermo de propheta quodam, cujus ab omnibus qui religioni huic deserviunt speraretur adventus, per quem immortalis et beata vita creditibus danda promittitur: Hunc ergo nos putabamus esse Simonem. Sed hæc tibi, mater, opportunius exponentur. Nos interim cum pene jam deciperemur a Simone, quidam collega domini mei Petri, Zacchæus nomine, monuit ne falleremur a mago, sed obtulit nos advenienti Petro ut ab ipso quæ erant sana et perfecta doceremur; quod et tibi optamus evenire, sicut et nobis concessit Deus, ut possimus etiam cibum et mensam habere communem. Hinc ergo fuit, mater, quod nos a piratis raptos, tu in mari defunctos esse credidisti.

XXXIV. Cum hæc dixisset Niceta, mater nostra procidit ad pedes Petri, rogans et obsecrans, ut et seipsam et hospitam suam evocaret sine mora ac baptizaret, uti ne una, inquit, die damnum patiar consortii et societatis natorum meorum. Similiter autem et nos filii ejus rogabamus Petrum. At ille: Quid putatis, inquit, quia ego immiser: cors sum solus, et nolo vos matris convivio sociari? Sed necesse est eam vel una die jejunare prius et ita baptizari, et hoc quia sermonem ab ea quemdam a divi, per quem mihi fides ejus claruit et qui indicium dedit credulitatis ejus, alioqui multis eam diebus oportebat ante instrui et doceri.

XXXV. Et ego: Quæso te, inquam, domine mi Petre, dic quis est iste sermo quem dicis dedisse tibi indicium fidei ejus? Et Petrus: Ille sermo est quo rogavit, ut et hospita sua cujus beneficiis vicem reddere desiderat, simul baptizetur cum ipsa.

Non autem rogaret, ut illi quam diligit præstaretur hæc gratia, nisi credidisset quod magnum aliquid in baptismo munus esset. Unde et ego⁹⁹ reprehendo plurimos qui cum ipsi baptizentur et credant, nihil tamen dignum fide agunt cum his quos diligunt, id est uxoribus vel filiis vel amicis, quos non ad hoc hortantur quod ipsi assecuti sunt, si quidem vere crediderint quod æterna vita per hoc donatur. Denique si eos ægrotare videant aut periculo alicui carnaliter subjacere, dolent et lugent, quia in hoc certi sunt eis imminere perniciem. Ita ergo, si et de hoc certi essent quod qui Deum non colunt, manet eos pœna ignis æterni, quando cessarent mœnentes et cohortantes? Aut si obsisterent, quomodo non lugerent eos et plangerent, cœrti æterna eis immerere supplicia? Nunc ergo illam quidem mulierem evocabimus postmodum, et videbimus si amat fidem religionis nostræ, et prout consequens fuerit agemus. Hæc autem quoniam fideliter sensit de baptismo, jejundet vel una die ante baptismum.

XXXVI. At illa cum juramento satisfaciebat præsentem uxorem domini mei Petri, quia ex quo recognoverit filium, præ multo gaudio cibum capere omnino nequiverit, nisi hæsterna die calicem aquæ solum biberit. Testabatur autem et uxor Petri, dicens ita esse. Et Aquila ait: Quid ergo obstat cur non baptizetur? Tum Petrus subridens: Sed non est, inquit, hoc jejunium baptismi, quod non propter baptismum jejunatum est. Et Niceta: Sed forte, inquit, volens Deus matrem nostram nec una die agnitis nobis separari a consortio mensæ nostræ, præordinavit hoc ut ante jejunaret. Sicut enim pudicitiam servavit in ignorantia, ut proficeret ei ad baptismi gratiam, ita jejunavit antequam sciret jejunii rationem, ut proficeret ei ad baptismum, et statim ab initio agnitionis nostræ nobiscum pariter mensæ consortio frueretur.

XXXVII. Tum Petrus: Non nos, inquit, vincat malignus occasione accepta per affectum matris, sed magis vos et ego vobiscum hodie jejunemus cum ipsa, et crastino baptizabitur (47); neque enim justum est ad gratiam personæ allejus et amicitie, resolvi et extenuari præcepta veritatis. Non ergo pigeat nos magis laborare cum illa, quia omne mandatum præterire peccatum est. Doceamus autem sensus nostros corporales qui extrinsecus sunt, servire interioribus sensibus, et non interiores sensus, qui quæ Dei sunt sapiunt, ebgamus sequi exteriores, qui quæ carnis sunt sapiunt. Propter hoc¹⁰⁰ enim et Dominus mandatum dedit, dicens: *Quicumque viderit mulierem ad concupiscendam eam,*

*A jam mœchatus est eam in corde suo. Et his addidit: Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum et abjice abs te; expedit enim tibi ut unum membrorum tuorum pereat, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis*¹⁰¹. Non dixit: scandalizavit te, ut posteaquam peccaveris tunc abjicias causam peccati, sed: *si scandalizat te*, hoc est, ut antequam pecces, causam peccati provocantis te et irritantis abscondas. Ne quis autem vestrum putet, fratres, quod membrorum amputationem mandaverit Dominus: propositum in hoc vult resecari, non membra et causas quæ ad peccandum illiciant, quo cogitatio nostra aspectus vehiculo subvecta, ad amorem Dei sensibus corporeis invisita contendat, nec carnalibus oculis, velut lascipientibus equis et extra mandatorum viam currum declinare cupientibus, relaxet frenam et habenas indulgeat; sed revocet aspectum corporis ad arbitrium mentis, et oculos nostros quos Deus operis sui inspectores esse voluit et testes, non patiat fieri lenones mali desiderii. Et ideo cedant legi Dei tam corporei sensus quam interna cogitatio, et illius voluntati ministrent cuius se opera esse intelligunt.

XXXVIII. Igitur ut ordo mysterii poscebat et ratio, die postera baptizatur in mari, et regressa ad hospitium omnibus consequenter mysteriis religionis imbuitur. Aderamus autem et nos filii sui, Niceta et Aquila et ego Clemens. Et post hæc simul cum ea prandimus, et simul glorificavimus Deum, referentes gratias studiis et doctrinæ Petri, qui nobis ostendit per occasionem matris, quomodo pudicitie bonum non pereat apud Deum, sicut e contrario impudicitia, inquit, etiamsi non statim, tamen licet tarde non effugit pœnam. In tantum autem pudicitia, inquit, Deo placita est, ut etiam his qui in errore sunt positi, nonnihil gratiæ in præsentem conferat vita. Nam futura beatitudo illis solum reposita est, qui per gratiam baptismi pudicitiam justitiamque servaverint. Denique exemplo est huic rei etiam hoc, quod erga matrem vestram gestum est, cui salus hæc omnis per mercede pudicitie reparata est, ad quam custodiendam et conservandam non sufficit sola continentia, sed ubi senserit quis insidias et deceptionem parari, continuo sicut ab ignis impetu aut incursu canis rabidi refugiat, nec confidat quod hujusmodi insidias possit facile aliquis philosophando aut palpando cohibere; sed, ut dixi, effugiendum est et longe abscedendum, sicut fecit et vestra mater vere et integre bonum diligens pudicitie. Propter quod et conservata vobis est ac vos illi, insuper autem et æternæ vitæ agnitione donata. Cum hæc et multa alia his similia dixisset, vespere facto requievimus.

⁹⁹ Unde et ego—imminere supplicia non leguntur in codd. Lips. ¹⁰¹ Propter hoc—lenones mali desiderii desunt in codd. Lips. ¹⁰² Matth. v, 28, 29.

COTELERII NOTÆ.

(47) *Vos et ego vobiscum hodie jejunemus cum ipsa, etc.* Sic lib. x, cap. ult. Petrus patrem Cle-

mentis baptizaturus, indicit jejunium omni plebi, quo de ritu in *Apologia* 2 Justini Martyris, p. 93.

LIBER OCTAVUS.

I. Postera autem die Petrus mane assumptis fratribus meis et me, descendit ad portum, ut in mari lavaremus, et post hoc ad locum quemdam secretiorem recessimus orationis gratia. Senex autem quidam pauper, et ut apparebat ex habitu operarius, curiose ex occulto observare nos cœpit, ut videret quid ageremus in secreto positi. Cunque nos orantes vidisset, expectavit donec exiremus, et salutans nos ait : Si non ægre accipitis, et quasi curiosum me aut importunum notatis, velim vobiscum conferre sermonem, quia habens miserationem vestri, sub specie veritatis errare vos nollem et habere metum de his quæ non sunt; aut si putatis esse aliquid veri, tradite etiam mihi. Si ergo patienter accipitis, possum vos paucis edocere quæ recta sunt; si vero molestum, pergami et meos actus agam. Cui Petrus respondit : Dic age quod tibi videtur bonum, et libenter accipimus sive id verum sive etiam falsum sit; amplectendus enim es, quia quod tibi bonum videtur, tanquam pater pro filiis sollicitus commoneare voluisti.

II. Tum senior cœpit dicere : In mari vos lavisse vidi, et post hoc ad secretum recessisse locum; observans ergo de occulto quid in secreto ageretis, orantes inspexi; miseratus igitur errorem vestrum, opperiri cœpi, usquequo egressos alloquerer et docerem, ne erretis in huiusmodi observantia, quia neque Deus est neque cultus hic aliquis est, neque providentia in mundo, sed fortuitus casus et genesis agunt omnia, sicut ego ex meipso manifestissime comperi in disciplina matheseos præ cæteris eruditus. Nolite ergo errare; sive enim oretis, sive non oretis, quod genesis vestra continet, hoc erit vobis. Et ego Clemens nescio quid corde pulsabar, multa quasi nota mihi recolens in eo; bene enim ait quidam, quia quod ex aliquo natum est, etiamsi multo tempore abfuerit, nunquam tamen scintilla propinquitatis exstinguitur. Cœpi ergo interrogare ab eo, quis et unde esset, vel quomodo ortus. At ille ad hæc respondere nolens : Quid, ait, hoc pertinet ad ea quæ dixi vobis? Sed primo, si videtur, sermo de his quæ proposuimus habeatur, et post hæc si ita res poposcerit, nomen et genus ac patriam et cætera quæ hæc sequuntur, invicem nobis ut amici amicis poterimus aperire. Mirabamur tamen omnes eloquentiam viri, et gravitatem morum tranquillitatemque sermonis.

III. Petrus autem sensim sermocinando incedens, opportunum ad colloquendum prospicit locum. Et cum pervidisset juxta portum recessum quemdam secretum, residere nos fecit, et ita pri-

mus ipse incipit, nec contemptum senis habuit, neque despexit quod vilis ei amictus esset et sordidus. Ait ergo : Quoniam quidem videris mihi vir eruditus esse et misericors ex eo quod adisti nos, et quod tibi bonum videbatur celatum nobis esse noluisti, volumus et nos tibi quæ nobis bona et recta creduntur exponere, quæ si tibi minus vera videbuntur, etiam tu nostrum erga te bonum propositum libenter suscipe, sicut et nos tuum. Et cum hæc diceret Petrus, plurima multitudo convenit. Tum senex : Fortassis, inquit, contristat vos præsentia multitudinis. Et Petrus : Nequaquam, inquit, nisi hoc solum vereor, ne forte disputantibus nobis cum palam facta fuerit veritas tu verecundiam patiaris pro præsentia multitudinis cedere et acquiescere his quæ vera dici intellexeris. Ad hæc senex ait : Ego non ita stultus consenui, ut intelligens quod verum est, abnuam id ad vulgi gratiam.

IV. Cœpit ergo Petrus dicere : Videntur mihi hi, qui loquuntur verbum veritatis et qui illuminant animas hominum, similes esse radiis solis, qui ut processerint et apparuerint mundo, celari ultra aut occultari nullatenus possunt, dum non tam videntur ab hominibus, quam videre omnibus præstant. Unde et bene a quodam dictum est ad veritatis præcones : *Vos estis lux mundi, et non potest civitas abcondi supra montem posita, neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum ut omnibus luceat qui in domo sunt*²². Et senex : Bene valde dixit, quisquis ille est. Sed exponat aliquis vestrum, quod sibi sequendum videtur, ut ad certum prospectum emittamus sermones nostros. Non enim sufficit ad inveniendam veritatem destruere ea, quæ e diverso dicuntur, sed et ipsum proferre in medium, quod possit qui e diverso est impugare. Ut ergo partium sit æqua congressio, rectum mihi videtur ut prius, quid uterque nostrum defendat, enuntiet; et si placet, ipse primus incipiam. Ego dico, non secundum Dei providentiam gubernari mundum, quia multa in eo injuste et inordinate geri videmus, sed genesim dico esse, quæ omnia agit et continet.

V. Ad hæc cum Petrus respondere vellet, Niceta præveniens ait : Indulgeat mihi dominus meus Petrus ad hæc respondere, et non videatur protervum quod juvenis cum sene conflictum habeam, sed ut filius cum patre colloquar. Et senex : Non solum tu, inquit, filii, quod tibi videtur ut prosequaris volo, sed et si qui ex sodalibus tuis, si qui etiam de astantibus videtur scire aliquid, incunctanter proferat, libenter accipimus; collatio enim pluri-

²² Matth. v, 14, 15.

morum facilius ea quæ ignorantur inveniet⁸⁴. Tum A prius dicere, sive hoc magis placet ut ego dicam, ergo Niceta respondit: Non me æstimes, Pater, temere fecisse, quod inserui me sermonibus domini mei Petri, sed magis pro honore ejus hoc mihi facere visus sum. Homo enim Dei est, plenus totius scientiæ, quem ne Græca quidem latet eruditio, quia Spiritu Dei repletus est quem nihil latet. Sed quia ipsi de celestibus loqui convenit, ego de his quæ ad Græcorum loquacitatem pertinent, respondebo. Postea vero quam a nobis Græcorum more fuerit disputatum, atque ad id ventum, ubi exitus nullus appareat, tunc ipse quasi scientia Dei repletus, aperte et dilucide rerum nobis omnium patefaciet veritatem, ut non solum nos, sed et omnes qui præsto sunt auditores, viam veritatis agnoscant. Et ideo nunc ipse quasi arbiter se deat, ut cum unus aliquis ex nobis cesserit, tunc ipse suscipiens indubitatam sententiam ferat.

VI. Hæc cum dixisset Niceta, hi qui conveniant inter semetipsos colloquebantur: Hicne est ille quem audiebamus Petrus, illius qui in Judæa apparuit et signa ac virtutes plurimas fecit, discipulus probatissimus? Et intendentes in eum, cum timore ac veneratione ingenti stabant, tanquam boni servi honorem domino deferentes. Quod ubi Petrus sensit, ait ad eos: Attentius audiamus, rectum tenentes iudicium de his quæ dicentur ab utroque, et post ipsorum conflictum, quod necessarium visum fuerit, addemus et nos. Et cum hæc dixisset Petrus, gavisæ sunt turbæ. Niceta vero dicere hoc modo aggressus est: Definisti, Pater, quod non per Dei providentiam mundus regatur, sed omnia genesi subiaceant, vel quæ ad mores uniuscujusque vel quæ ad gesta pertinent. Ad quæ statim quidem potui respondere, sed quia justum est servare ordinem, definimus et nos quid teneamus, sicut ipse fieri rogasti. Ego dico providentia Dei gubernari mundum, in his duntaxat quæ gubernatione ejus indigent. Unus est enim omnia tenens qui et mundum fecit, justus Deus, unicuique secundum gesta sua quandoque redditurus. Ecce habes et nostram definitionem; nunc quod vis proseguere, vel mea destruens, vel tua asserens, ut ego his quæ a te prosequuntur, occurram. Aut si me vis priorem dicere, non morabor.

VI. Et senex respondit: Sive tibi placet, fili,

nihil interest, apud eos præcipue, qui bona venia disputant. Dic tamen tu prior, libenter accipio, atque utinam possis etiam quæ a me dicenda sunt prosegui, atque his quæ contraria sunt objicere, et ex utrorumque collatione ostendere veritatem. Niceta respondit: Si vis, inquit, possum etiam tuas partes dicere, et ad hæc respondere. Et senex: Ostende mihi prius, quomodo potes scire ea quæ nondum locutus sum, et ita tibi credam, quod partes meas prosegui possis. Et Niceta: Secta, inquit, tua et sententia quam definisti, manifesta est his qui eruditi sunt in hujusmodi disciplinis, certa que est ejus consequentia. Et quia ego non sum ignarus quæ sint definitiones philosophorum, ex his quæ proposuisti, quid consequatur agnosco, maxime quia præ cæteris philosophis Epicuri scholas frequentavi. Frater autem meus Aquila, magis Pyrrhonios secutus est, alius autem frater noster Platonicos et Aristotelicos (48); itaque cum eruditus tibi auditoribus sermo est. Tum senex: Bene, inquit, et consequenter docuisti, quomodo ex his quæ propositæ sunt definitionibus, etiam ea quæ consequuntur adverteres. Sed ego amplius aliquid professus sum, quam sentit Epicurus, quia introduxi genesim, eamque causam omnium gestorum hominibus posui.

VIII. Cumque hæc senex dixisset, ego Clemens aio ad eum: Audi, Pater, si a te frater meus Niceta obtinuerit, quia non sine Dei providentia mundus agitur, in ista parte quæ superest de genesi, ego tibi potero respondere; est enim mihi notitia hujus scientiæ. Et cum hæc dixissem, frater meus Aquila: Quid necesse est, inquit, ut eum patrem vocemus, cum in mandatis habeamus neminem super terram patrem vocare? Et post hæc respiciens ad senem: Non injuriose, inquit, accipias, Pater, quod fratrem meum culpavi, quia te patrem vocaret; habemus enim tale mandatum, ne aliquem nomine isto vocitemus⁸⁵. Cumque hæc dixisset Aquila, risit omnium astantium cætus una cum sene et Petro. Aquila autem requirentem causam, cur omnes riserint, aio ad eum: Quod tu in quo alios culpas, id ipse facis, qui senem appellaveris patrem. At ille negabat, dicens: Vere nescio si eum patrem vocavi.

D Interea Petrus movebatur suspicionibus quibusdam, sicut ipse nobis enarravit postmodum, et respi-

⁸⁴ Quæ sequuntur usque ad finem hujus libri, breviter tantummodo et in compendium redacta in codd. mss. Lips. continentur. Vid. præfat. ⁸⁵ Matth. xxiii, 9.

COTELERII NOTÆ.

(48) *Alius autem frater noster, Platonicos et Aristotelicos.* Elogia Clementis in litteris humanis hæc sunt: *Clemens ex philosopho magna doctrinæ vir; Commentario Epist. ad Philippenses, in c. 17, t. VIII Hieronymi: Clemens omni scientia refertus, omniumque liberalium artium peritissimus; Eucherius, Paronensi De contemptu mundi: Acceperat B. Clemens scientiam quamplurimam, ita ut optimus quidem illius temporis philosophus haberetur, apud Bernardum Sermone de S. Clemente: Κλήμης ὁ πῶς ἐν*

σοφία καὶ γνώσει. Anastasius, *Hodegi cap. 1.* Et Clementem philosophum Dionysio laudantem *De divinis nominibus, cap. 5; Maximus et Pachymeres hunc Romanum interpretantur.* Verba S. Nili sunt, lib. 11, epist. 49, p. 140: Οὐκ Ἀπολλείος ὁ Ἀλεξανδρεὺς λόγιος ὁ ποιητὴς τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, οὐ Κλήμης ὁ Ῥωμαίων φιλόσοφος, quæ sic verto: *Non Apollo Alexandrinus vir eloquens, rigator discipulorum Christi; non Clemens, Romanus philosophus.*

ciens ad Nicetam : Expedi, inquit, quod proposuisti.

IX. Tum Niceta hoc modo exoratus est : Omne quod est, aut simplex est aut compositum. Quod simplex est (49), caret numero, divisione, colore, differentia, asperitate, lenitate, pondere, levitate, qualitate, quantitate, et ob hoc etiam sine. Quod vero compositum est, aut ex duobus aut ex tribus aut etiam ex quatuor compositum est, aut certe ex pluribus, et quæ composita sunt, necessario etiam dividi possunt. Et senex audiens hæc : Optime, inquit, et doctissime dicis, fili. Et Niceta : Igitur illud quod simplex est et his omnibus caret, quibus solvi quod subsistit, potest, sine dubio incomprehensibile et immensum est, neque initium ullum neque finem sciens, et ideo unum et solum est, et sine auctore subsistens. Quod autem compositum est, et numero ac diversitati divisionique subjacet, necessario auctore alicui compositum est, atque in unam speciem diversitas congregata. Quod ergo immensum est, bonitate pater est, virtute conditor. Neque ergo condendi virtus in immenso cessare potuit, neque bonitas otiosi, sed ad substituenda ea quæ sunt, bonitate, ad componenda et firmanda, virtute provocatur. Substituuntur ergo et componuntur quædam, ut diximus, ex duobus vel ex tribus, quædam vero ex quatuor, alia ex pluribus. Sed quoniam nunc nobis de mundi ratione queritur et de substantia ejus, quam ex quatuor elementis esse compositam constat, cui omnes illæ decem differentias quas supra comprehendimus accidunt, ab his inferioribus incipientes gradibus, ad superiora veniemus. Via enim nobis ad intellectualia et invisibilia ab his quæ videmus et contractamus datur, sicut continetur in arithmetica disciplina, ubi cum de divinis queritur, ab inferioribus ad superiores numeros ascenditur, cum vero de presentibus et visibilibus ratio exponitur, de superioribus ad inferiores numeros ordo dirigitur. Aut non ita est?

X. Et senex ait : Valde bene prosequeris. Et Niceta : De mundi nunc ergo ratione prosequendum est, cujus prima questio in duas partes dividitur. Queritur enim utrum factus sit, an non ; et si quidem non est factus, ipse erit illud ingenitum, ex quo omnia. Si vero factus est, de hoc rursus questio in duas partes scinditur, utrumnam ex se ipso factus est, an ab alio. Et si quidem a semetipso est, excluditur sine dubio Providentia. Si Providentia non recipitur, frustra animus ad virtutem pro-

vocatur, frustra justitia custoditur, quippe si non est qui justo pro meritis aliquando restituat. Sed ne anima quidem ipsa immortalis videbitur, si eam post absolutionem corporis nullius providentiæ excipiat dispensatio.

XI. Jam si doceatur esse Providentia, et per ipsam factus esse mundus, alia rursus quæ discutiantur occurrunt ; requiretur enim quo modo sit Providentia, utrum generaliter erga omnia, an specialiter erga partes, an et generaliter erga partes, an et generaliter erga omnia et specialiter erga partes. Generalis autem intelligitur hoc modo, quasi ab initio Deus faciens mundum ordinem dederit rebus et cursum statuerit, et ultra eorum curam quæ geruntur, habere cessaverit. Specialis vero erga partes hoc modo est, ut quorundam quidem vel hominum vel locorum providentiam gerat, quorundam vero non gerat. Generalis autem omnium et specialis partium simul hoc modo est, quasi et ab initio omnia fecerit Deus, et usque ad finem per singulos quosque providentiam gerat, et unicuique reddat pro actibus suis.

XII. Prima ergo illa propositio, quæ dicit, quia ab initio Deus fecerit omnia, et cursu atque ordine rebus imposito de reliquo nihil ad se revocet, secundum genesim geri cuncta confirmat. Ad hoc ergo primo respondebimus, et his præcipue qui deos colunt et genesim defendunt, qui utique cum immolant diis et exorant eos, sine dubio contra genesim se impetraturos aliquid sperant, et per hoc genesim solvunt. Cum vero rident qui ad virtutem provocant et ad continentiam cohortantur, et dicunt, quia nemo potest facere aliquid aut pati, nisi quod ei lato decretum est, omnes profecto cultum Divinitatis abscindunt. Quid enim colas eos, a quibus promereri nihil possis, quod non patiat ratio decreti? Hæc interim adversus illos dicta sunt. Ego vero mundum dico (50) a Deo factum, et ab ipso quandoque esse solvendum, ut ille appareat qui æternus est et ad hoc factus, ut semper sit et dignos se recipiat iudicio Dei. Quod autem sit alius invisibilis mundus, qui hunc visibilem intra semetipsum contineat, posteaquam de visibili mundo discussimus, tunc et ad illum veniemus.

XIII. Nunc interim, quia factus sit mundus iste visibilis, testantur etiam philosophorum plurimi sapientes viri. Sed ne videamur quasi egentes assertionibus uti voluisse testibus, de principiis ejus, si videtur, queramus. Corporeum esse mundum

COTELERII NOTÆ.

(49) *Quod simplex est, etc.* Ad hæc et sequentia forte respiciens auctor *Disputationis contra Arium*, tom. I Operum S. Athanasii, p. 155, scribit : Ἐν δὲ τῇ φησὶ με [i. e. μοι] ἀθάδιον συντίθεσθαι τὸ θεῖον; οὐκ ἐπηχρόσω ποτὲ Κλήμεντος τοῦ παρακολουθήσαντος Πέτρῳ τῷ ἀποστόλῳ, ὃς καθαιρεῖ τὴν τοιαύτην δόξαν; Tu vero quid ais mihi, æternum illum Deum ex partibus constitui? Annon audivisti Clementem Petri apostoli sectatorem, qui hujusmodi opinionem subruit?

Lege Constit. apostol., vi, 14, ac Epitom. 47.

(50) *Ego vero mundum, etc.* De duplici mundo remitto te ad Platonicos et Philonem : ex nostris vero ad Clementem Alexandr. *Strom.* v, pag. 593, 599; Origenem, homil. 3 in *Canticum canticorum*, et tom. xix in *Joannem*; Eusebium, *Præparat. evangel.* lib. xi, cap. 23, 24; Augustinum, i *Retractationum*, 3, et falsum Ambrosium in *I Corinth.* vi, 2.

hunc visibilem, eo ipso quod est visibilis, satis constat. Omne autem corpus duas recipit differentias; aut enim connexum est et solidum, aut divisum et separatum. Et si quidem connexum fuit et solidum corpus ex quo mundus factus est, et per diversas species partesque secundum differentias sui corpus illud partitum est et divisum, necesse est intelligi fuisse aliquem qui corpus quod erat connexum et solidum dirimeret, atque in partes multas duceret formasque diversas. Aut si ex diversis dispersisque corporum partibus omnis mundi hæc moles composita est et compaginata, necesse est nihilominus intelligi fuisse aliquem qui in unum dispersas colligeret et diversas rebus species indueret.

XIV. Et quidem plures philosophorum hoc magis sensisse scio, quod ex uno corpore, quam illi materiam vocant, divisiones ac discretiones conditor fecerit Deus; quod tamen ex quatuor simplicibus, et in unum temperamento quodam divinæ Providentiæ admistis constaret elementis. Nam illud superfluo a quibusdam dictum puto (51), quod simplex corpus, id est abaque ulla conjunctione sit mundi, cum constet nec corpus posse esse quod simplex est, neque misceri posse aut propagari vel solvi; quæ omnia utique mundi corporibus videmus accidere. Quo modo enim solveretur, si esset sim-

plex nec haberet intra se aliud a quo resolvi et dividi posset? Quod si ex duobus aut tribus, vel etiam ex quatuor constare corpora videntur, cui non etiam exiguum habendi sensum manifestum sit, quod fuerit aliquis qui in unum plura collegit, et temperamenti moderatione servata, ex diversis partibus solidum corpus effecerit? Hunc igitur nos conditorem mundi dicimus Deum, hunc agnoscimus universitatis auctorem.

XV. Nam Græcorum philosophi de principiis mundi quærentes, alius alia incessit via. Denique Pythagoras elementa principiorum numeros esse dicit, Callistratus qualitates (52), Alcmaeon contrarietates (53), Anaximandrus immensitatem, Anaxagoras æqualitates partium (54), Epicurus atomos, Diodorus amere (55), hoc est ex his in quibus partes non sunt, Asclepias ὄγκους (56), quod nos tumores vel elationes possumus dicere. Geometræ fines (57), Democritus ideas (58), Thales aquam, Heraclitus ignem, Diogenes aerem (59), Parmenides terram (60), Zenon, Empedocles, Plato ignem, aquam, aerem, terram; Aristoteles etiam quintum introducit elementum, quod ἀκατονόμαστον, id est incompellabile nominavit (61), sine dubio illum indicans, qui in unum quatuor elementa conjungens mundum fecerit. Sive igitur duo sive tria sive quatuor aut

COTELERII NOTÆ.

(51) Nam illud superfluo a quibusdam dictum puto. A Xenophane, Parmenide ac Melisso.

(52) Callistratus qualitates. In Sexti Empirici Pyrrhoniis Hypotyposibus, lib. III, cap. 4, id Stratonis physico tribuitur.

(53) Alcmaeon contrarietates. Ἀλκμαίων vulgo; qui Theodorito Ἀλκμάν, eodem vel simillimo nomine. Philosophi hujus ἐναντιότητας explicatas habes apud Aristotelem, lib. I Metaphysicorum, cap. 5.

(54) Anaxagoras æqualitates partium. Ὁμοιομέρειαν, vel ὁμοιομερείαν.

(55) Diodorus ἀμερη. Forte scripserat Rufinus Græce: ἀμερή. In Eclogis physicis Stobæi, cap. 15: Διδωρος ἐπιτήλην Κρόνος, τὰ ἀμερή σώματα, ἀπειρα, τὰ δὲ αὐτὰ λεγόμενα καὶ ἐλάχιστα, ἀπειρα μὲν κατ' ἀριθμὸν, ὠριζόμενα δὲ κατὰ τὸ μέγεθος. Dionysius Alexandrinus episcopus, in opere De natura, apud Eusebium Præparat. Evangel., lib. XIV, c. 23: Καὶ τούτων φασὶ τῶν ἀμερῶν ὀνοματοποιεῖν Διδωρον γηγόνειαι. Lege Sextum Empiricum Pyrrhonicorum Hypotyposion lib. III, c. 4; in Mathematicos lib. VIII, p. 367; et Chalcidium in Timæum Platonis.

(56) Asclepiades ὄγκους. Pergit Dionysius Alexandrinus, post citata verba, sic: ὄνομα δὲ, φασὶν, αὐτοῖς ἄλλο Ἡρακλείδης θέμενος, ἐπάλεσεν ὄγκους, παρ' οὗ καὶ Ἀσκληπιῶδης ὁ ἱατρὸς ἐληρηρόνητος τὸ ὄνομα. Hoc est: Nominis autem, avari, alio illis imposito, Heraclides vocavit ὄγκους, hoc est moles seu massas; a quo et Asclepiades medicus nomen tulit hæreditate accepit. Cætera apud Sextum Empiricum.

(57) Geometræ fines. Οἱ μαθηματικοὶ τὰ πέρατα τῶν σωμάτων. Sextus.

(58) Democritus ideas. Primus enim Democritus, teste S. Irenæo lib. II, cap. 19, dixit, multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum. Ὁ δὲ Μιλήσιος Λευκιππος, καὶ ὁ Χίος Μητρόδοτος, ἑστῆς; ὧς ἴσταν, καὶ αὐτοὶ ἀρχὰς ἀπελάισθη, τὸ πλήρες καὶ τὸ κενόν. Προσθήκη δὲ λαθὼν τούτων τοῖν ἐσὶν τὰ εἰδωλα ὁ Ἀθηναῖος Δη-

μόκριτος. Clemens Alexandrinus Protreptici p. 43. Id est, opinor: Leucippus autem Milesius, et Chius Metrodorus, duplicia, ut videtur, ipsi quoque reliquere principia, plenum et inane. Adjecit autem, mutatus, duobus illis imagines Democritus Abderita. Mitto Ciceronem, et Minutium Felicem, cum aliis.

(59) Heraclitus ignem, Diogenes aerem. In sex codices mss. quibus usi sumus. Intellige vero Diogenem Apolloniatem.

(60) Parmenides terram. Cum igne: ut materiam cum opifice. Diogenes Laertius, Clemens Alexandrinus, Theodoritus, Cicero.

(61) Aristoteles etiam quintum introducit elementum, quod ακατονόμαστον (ἀκατονόμαστον), id est incompellabile nominavit, etc. Cicero Tusculan. quæst. lib. I: Aristoteles quintum genus addidit, vacans nomine. Apud Laertium et Illustrium, in Aristotele: εἶναι δὲ παρὰ τὰ τέσσαρα στοιχία καὶ ἄλλο πέμπτον, ἐξ οὗ τὰ αἰθέρια συνεστάναι. Quibus similia in Theodoriti sermone De materia et mundo, in Justino Martyri attributis pag. 145 et 197; ex Philosopho lib. I De celo, cap. 2, 3, in Stobæi Eclogis physicis, c. 13; in Attici Platonici opere adversus Aristotelem apud Eusebium Præp. evang. xv, 7, 8; in Sexti Hypotyposibus ubi supra, et opere in Mathematicos p. 433, necnon in Plutarcho lib. I De placitis philosophorum, cap. 3. Atque hæc posui, cum ut illustrarem locum præsentem, ac exponerem sententiam Aristotelis alio per nostrum tractatum, tum ut ab accusatione docti animadversoris Desiderii Heraldii defenderem verba Arnobii lib. II: Qui quintum elementum principalibus applicat causis, non Aristoteli peripateticorum patri credit. Lege Philostratum, in De vita Apollonii II, Strabonem lib. XV, paulo post medium, De Brachmanibus, et Julianum imperat., orat. 5, pag. 305; item clarissimum Huetium in notis ad Origenem pag. 111. Rufinus contra Hieronymum: Nesciebam te ακατονόμαστον dici et incompellabilem nominari.

etiam plura sint, vel innumera ex quibus mundus A semper veniunt, et rebus quarum jam mensura integra constat, adduntur, quomodo stare universitas potest, cum tam immensis ponderibus nova semper pondera cunulentur? Sed et illud requiro, si paulatim coeuntibus corpusculis exstruebatur hic quem videmus ambitus cœli, quomodo non in eo illico cum consurgeret corrui? si quidem hians machinæ ipsius summitas, nullis suffulta repagulis stringeretur. Sicut enim qui ædificiorum tholos in circumlum instruunt, nisi conclusionem medii verticis strinxerint, universum pariter solvitur; ita et mundi circulus, quem tam decora specie collectum videmus, si non subito et sub uno divinæ virtutis rotatu potentia conditoris effectus est, sed paulatim concurrentibus atomis et instruentibus, non ut ratio

XVI. Sed et hoc ipso quod in conjunctione elementorum, deficiente altero aut abundante, cætera resolvuntur et concidunt, ostenditur ex nihilo ea accepisse principium. Nam verbi gratia si deficiat in aliquo humor, nec aridum stabit; humore enim pascitur aridum sicut et frigus calido, in quibus, ut diximus, si alterum deficiat, penitus cuncta solvuntur, et in hoc originis suæ qua ex nihilo facta sunt, produntur indicia. Quod si materia ipsa probatur esse facta, quomodo partes ejus et species ex quibus mundus constat, videbuntur infectæ? Sed B de materia et qualitatibus non est nunc dicendi locus; hoc solum docuisse sufficiat, Deum esse omnium conditorem, quia neque si solidum et connexum fuit corpus ex quo mundus constat, dirimi et discerni sine conditore, neque si ex diversis et discretis partibus in unum collectum est, congregari et misceri sine artifice potuit. Igitur si mundi conditor Deus esse tam evidenter ostenditur, qui erit Epicuro locus introducendi atomos, et asserendi quod ex corpusculis insensibilibus non solum sensibilia corpora, sed et mentes intellectuales ac rationales fiant?

XVII. Sed dices, ut Epicuro visum est: Continuationes atomorum indesinenti cursu venientium, per immensa et sine fine tempora miscentium se atque C in unum conglobantium, corpora solida efficiuntur. Non venio ad hæc, ut rem fabulosam et inepte compositam dicam; videamus magis si qualecunque istud est, potest stare quod dicitur. Aiunt enim corpuscula ipsa quæ atomos appellant (62), diversis esse qualitatibus, et alia quidem humida et ob hoc gravia ac deorsum tendentia, alia vero arida et terrena atque ob hoc nihilominus gravia, alia autem ignea et ob hoc sursum semper nitentia, alia vero frigida et ob hoc pigra et semper media. Quomodo ergo cum alia semper sursum tendant utpote ignea, et alia semper deorsum utpote humida et arida, alia vero media et non æquali cursu incedant, coire simul potuerunt et unum corpus efficere? Si quis enim de superioribus, verbi gratia minutissimis D plumbi particulas deorsum jaciat, nunquid poterunt quamvis æquales sint magnitudine, leves paleæ partes plumbi particulas consequi? longe enim velocius ad imum graviora perveniunt. Ita ergo et atomi, etiamsi magnitudine æquales sint, pondere tamen inæquales, nunquam poterunt quæ leves sunt consequi graviores; quod si consequi non possunt, sine dubio nec misceri nec corpus efficere.

XVIII. Tum deinde si indesinenter feruntur et

XIX. Quod si dicat aliquis, quia atomi igneæ qualitatis conjunctæ sibi corpus unum fecerunt, et quia ignis qualitas non deorsum sed sursum tendit, impositam mundi molem ad superiora semper nitens ignis natura subvectat; ad hæc respondebimus: Quomodo potuerunt atomi igneæ qualitatis, quæ semper ad superiora contendunt, in inferiora descendere, et in profundo ac sub omnia demerso inveniri loco? Cum utique graviores quæque, id est ferrenæ vel humidæ qualitates præveniant, ut diximus, leviores, unde et cœlum velut superiorum fabricam igneis atomis, quæ et leviores sunt et sursum semper fugiunt, asserunt structam. Neque ergo fundamenta ignis aut alio ulla habere mundus potest, neque atomis gravioribus cum levioribus, id est his quæ deorsum semper præcipitantur et his quæ semper sursum fugiunt, societas aut compaginatio ulla conveniat. Igitur quod impossibile sit ex atomorum conjunctione corpora mundi solidari, sufficienter dictum, et quod non potuerint insensibilia corpora, etiamsi ulla ratione coire et connecti potuissent, D formas dare corporibus, et mensuras, membrâ fingere, vel qualitates efficere, vel exprimere quantitates; quæ utique omnia modulatione sui, manum testantur artificis et opus rationis ostendunt, quam rationem ego Verbum et Deum appello.

XX. Sed dicit aliquis hæc a natura fieri. Jam in hoc de nomine controversia est. Cum enim constet mentis esse et rationis opus, hoc quod tu naturam vocas, ego Deum conditorem voco; constat nec potuisse nec posse vel corporum species tam necessariis distinctionibus institutas, vel animorum sen-

COTELERII NOTÆ.

(62) Aiunt enim corpuscula ipsa quæ atomos appellant, &c. Non hoc dicebat Epicurus; imo atomis

tribuebat solummodo figuram, magnitudinem et pondus.

sus, irrationabili opere et quod sensu careat effici. **A** Quod si idonei tibi testes videntur philosophi, Plato de his testatur in *Timæo* (63), ubi de mundi factura discutiens requirit, utrumnam semper fuerit, an initium sumpserit, et pronuntiat quia factus sit: Visibilis enim, inquit, est et palpabilis atque corporeus, omnia autem quæ hujusmodi sunt, facta esse constat; quod autem factum est, aliquem habet sine dubio auctorem, a quo factum est. Hunc ergo, inquit, factorem parentemque omnium, et invenire difficile est et inventum vulgo enarrare impossibile. Hæc quidem Plato dicit; sed et si ipse alique Græcorum philosophi de factura mundi silere voluissent, nonne omnibus intellectum habentibus palam esset? Quis enim est exigui saltem sensus homo, qui cum cernat domum omnia quæ ad usus necessaria sunt habentem, cujus cameram in sphaeræ gyrum videat collectam, eamque vario splendore et diversis imaginibus depictam, luminaribus præcipuis et maximis adornatam; quis, inquam, est, qui hujusmodi fabricam videns, non statim pronuntiet a sapientissimo et potentissimo artifice constructam? Et ita quis inventietur insipientis, ut cum cæli opus inspiciat, splendorem solis cernat ac lunæ, astrorum cursus et species et vias certis rationibus et temporibus videat definitas, non tam a sapiente hæc artifice et rationabili, quam ab ipsa sapientia et ratione clamet effecta?

XXI. Quod et si secundum alios Græcorum philosophos audire vis, et mechanicis imbutus es disciplinis, de excelsis quæ traduntur, non te sine dubio latent. Ponunt enim sphaeram æqualiter ex omni parte collectam, et ad omnia similiter respicientem, atque a centro terræ æquis spatiis distinctam, ipsaque sui æqualitate ita stabilem, ut eam in nullam partem declinare undique æqualitas collecta permittat; et ita a nullo fulcramento subvecta sustentatur sphaera. Quod si vere hanc habeat similitudinem mundi machina, evidens est opus in ea divinum. Si vero, ut aliis visum est, super aquas posita sphaera (64) vel super ipsas fertur, vel in ipsis volvitur, etiam sic magni in ea artificis opus declaratur

XXII. Sed ne de his quæ non omnibus palam sunt, incerta videatur assertio, ad ea veniamus quæ neminem latent. Quis astrorum cursus tanta ratione disposuit, ortusque eorum et occasus instituit, certisque et demensis temporibus unicuique tenere cæli ambitum dedit? Quis ad occasum aliis semper tendere, aliis etiam redire in ortum permisit? Quis imposuit modum cursibus solis, ut horas et dies et menses et temporum vicissitudines diversis motibus signet, et nunc hiemem, inde ver, æstatem, post et autumnum certa cursus sui dimensione discernat, et semper eisdem vicibus anni orbem inconfusa varietate constringat? Quis, inquam, tanti ordinis moderatricem, non ipsam Dei pronuntiet sapientiam? Et hæc quidem secundum illa **B** nobis dicta sint, quæ de excelsorum disciplinis traduntur a Græcis.

XXIII. Quid autem et de his, quæ vel in terris vel in mari videmus? nonne evidenter edocentur, Dei in his non solum opus esse, sed et providentiam? Nam quod in terra montes excelsi (65) certis quibusque habentur in locis, ut ex his velut compressus et coangustatus aer ordinatione Dei cogatur et exprimat in ventos, ex quibus et fructus germen concipiant, et æstivus ardor temperiem sumat, cum Pleiades (66) ignitæ solis ardoribus incanduerint. Sed dices: Cur et ardor solis, ut temperies requiratur? Et quomodo fruges humanis usibus necessariæ maturescerent? Sed et illud adverte, quod ad axem meridianum, ubi plus est **C** caloris, non multa datur nubium constipatio, nec abundans copia imbrium funditur, ne morbus habitantibus generetur; humidæ enim nubes, si calore rapido coquantur, aerem corruptum et pestiferum reddunt. Sed et terra calidum imbrem suscipiens, non nutrimenta segetibus, sed perniciem præbet; in quo quis dubitat opus esse divinæ Providentiæ? Denique Ægyptus, quia Æthiopicis e vicino flagrat ardoribus, ne insanabiles corruptelas aeris imbrium necessitate susciperet, campi ejus non pluviam nubibus ministratam, sed terrenum quodammodo imbrem Nilo inundante suscipiunt (67).

COTELERII NOTÆ.

(63) In *Timæo*. Accipe integrum Platonis locum, non quidem ut citatur ab Eusebio, Theodorito, aliisque, sed quo modo legitur apud ipsum Platonem: Σχεπτέον οὖν δὴ περὶ αὐτοῦ (κόσμου) πρῶτον, ὅπερ ὑπόκειται περὶ παντός ἐν ἀρχῇ δεῖν σκοπεῖν, πότερον ἢ ἀεὶ, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν, ἀπ' ἀρχῆς τινοσ ἀρξάμενος. Γέγονεν· Ὅρατός γάρ, ἀπτόσ τέ ἐστὶ καὶ σῶμα ἔχων· πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα, αἰσθητά· τὰ δὲ αἰσθητά, δόξῃ περιληπτά μετ' αἰσθήσεως, γινόμενα καὶ γενητά ἐφάνη. Τῷ δ' αὖ γενομένῳ φαμέν, ὅπ' αἰτίου τινὸς ἀνάγκησιν εἶναι γενέσθαι. Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός, εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα, εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.

(64) Si vero, ut aliis visum est, super aquas posita sphaera, etc. Aquas intellige inter firmamentum

D et cælum empyræum.

(65) Nam quod in terra montes excelsi, etc. Citatur a Beda, libro *De natura rerum*, cap. 26, ubi videndæ Glossæ incerti auctoris.

(66) *Pleiades*. Editio Basileensis, et libri R. et P. *Pliades*. Qua de lectione in *Etymologico* suo doctissimus Vossius, voce *Virgilivæ*.

(67) *Terrenum quodammodo imbrem Nilo inundante suscipiunt*.

..... *Cæloque vacante*
Terrestrem pluviam diffusam porrigit annis,
 de Nilo Alcimus Avitus *Poematum* lib. 1; apud Græcos vero Philo Judæus 1 *De vita Mosis*, p. 654: Ἐπεὶ καὶ γῆ πολλὰκις ὑετὸν ἤνεγκεν. Ὁ γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ ποταμὸς καὶ ἕκαστον ἐνιαυτὸν κατὰ ἐπιβάσεισιν παρὰ μισθῶν, ὅταν ἀρθεύσῃ τὰς οὐρούσας, τί ἕτερον ἢ ὑετός;

XXIV. Quid de fontibus dicemus et fluviis, qui perenni in mare fluunt meatu? Et per divinam Providentiam nec illis abundans cœdit cursus, nec mare tantas aquarum recipiens copias ullum sentit augmentum, sed in eadem mensura et ea quæ conferunt, et ea quæ ibi conferuntur elementa perdurant. Sed dicis mihi: Salsa aqua naturaliter consumit fluentum dulce, quod ei fuerit infusum. Et in hoc ergo manifestum est Providentiæ opus, ut salsum faceret illud elementum, in quod cursus omnium aquarum, quas ad usum hominibus præstiterat, declinavit; uti ne per tanta sæculi spatia, repletus maris alveus inundationem perniciosam terris et hominibus redderet. Nec ita quisquam insipiens erit, ut hanc tantam rationem tantamque providentiam ab irrationabili natura arbitretur esse dispositam.

XXV. Quid autem de virgultis, quid de animalibus dicam? Nonne per providentiam factum est, ut cum senecta temporis resolverentur, virgulta quidem vel plantis vel seminibus quæ ipsa dederint, animalia vero per progeniem reparantur? Et mira quædam dispensatione Providentiæ nascituro pecori lac præparatur in uberibus, ac statim ut natum fuerit, nullo docente scit ubi alimentis suis horrea requirat. Gignuntur autem non solum mares, sed et feminae, ut ex utroque possit rursus constare posteritas. Sed ne ut putent homines, viderentur hæc naturæ quodam ordine et non dispensatione fieri Conditoris, pauca quædam ad iudicium et documentum providentiæ suæ, mutato

A ordine genus servare jussit in terris, verbi gratia ut per os conciperet corvus, et per aurem mustela generaret (68), ut aves nonnullæ sicut gallinæ, interdum ova vel vento vel pulvere concepta (69) parerent, alia quædam animalia marem vicibus alternis in feminam verterent et sexum per annos singulos commutarent, ut lepores et hyænx, quas belluas (70) vocant, alia etiam ex terra orientur atque inde sumerent carnem, ut talpæ, alia ex cinere, ut viperæ, alia ex putrefactis carnibus, ut vespæ quidem equinis (71), apes autem bubulis, alia ex fimo bouum (72), ut scarabæi, alia ex herbis, ut de ocimo scorpius (73), et rursus herbæ ex animalibus, ut ex cornu cervi vel capræ apii et asparagi.

B XXVI. Et quid opus est plura enumerare, in quibus divina Providentia mutato ordine eo qui a natura datus putatur, multimodis differentiis nativitate animalium constare voluit, ex quibus non irrationabilis rerum cursus, sed ipsius dispensatus ratione doceretur? Aut non et in hoc plenissimum demonstratur opus divinæ Providentiæ, ubi ex terra et aqua ad vitam hominum semina jacta reparantur? quæ cum terræ fuerint mandata, voluntate Dei humorem quem susceperit gleba, velut uberibus suis seminibus immulget. Aquis enim inest quædam vis spiritus a Deo dati ex initio, cujus opere habitus futuri corporis, in ipso statim semine formari incipit et per culmum spicamque restitui; turgefacto etenim ex humore seminum grano, per angustos quosdam venarum meatus

COTELEBII NOTÆ.

ἔστι κἀνωθεν ἐπιπλῶων; libro *De profugis*, p. 476: Νελλος μονοὺν ἀντίμιμον οὐρανοῦ δύναμιν ἐπιδακρυσοῦσαι θεῶν, κἀνωθεν ἄνω ὕων. Et lib. III *De vita Moïsis*, p. 683: Θεοπλαστοῦσι τῷ λόγῳ τὸν Νελλον Ἀγγύπτιοι, ὡς ἀντίμιμον οὐρανοῦ γεγονότα, καὶ παρτῆς χώρας σεμνηγοροῦσιν. Ad quæ respectum dubio præcal ab Heliodoro in lib. IX quando scribit, θεοπλαστοῦσι τὸν Νελλον Ἀγγύπτιοι, καὶ κραιττόνων τὸν μέγιστον ἄγουσιν, ἀντίμιμον οὐρανοῦ τὸν ποταμὸν σεμνηγοροῦντες, οἷα θῆ διχα νεφώσεων καὶ δεσῶν ἀπλῶν τὴν ἀρουμένην αὐτοῖς ἄρδοντος [al. ἄρδοντα], καὶ εἰς ἔτος ἀεὶ τεταγμένως [al. τεταγμένον] ἐπομβρίζοντες [al. ἐπομβρίζοντα]. Insignis quoque est locus Gregorii Nazianzeni orat. 23, in ipso statim exordio: Ποταμὸς ἐκ γῆς ὕων καὶ παραλίτων ὄρια, ita antiquissimus codex Regius 155, cum alii sex ejusdem Bibliothecæ habeant ὄρια. Ad Theodoritam quæst. 49 in Exodum.

(68) *Ut per os conciperet corvus, et per aurem mustela generaret.* Licet ista lectio confirmari possit per ea quæ in Aristotelis III *De generatione animalium*, 6, Plinio, lib. X, cap. 12; et Martiali *Epigrammatum* XIV, 74, de corvo leguntur: quia tamen vox *corvus* ahest a sex libris assa. quos cum editis contuli, videtur scripisse Rudnus: *Ut per os conciperet, et per aurem mustela generaret*; qua de fabula dixi ad Barnabam. Sed nihil affirmo.

(69) *Ova vel vento vel pulvere concepta.* Ἀνεμίαια, ἀνεμίαια, ἀπνεύμα, ζεφύρια, οὐρία et οὐρενα, νεφέλα, subreptanæ, ὄρια et ὄρια. Ut intelligunt parum ovum in his S. Irenæi verbis lib. III, c. 15: *Si autem aliquis quasi parvum ovum deditum semet*

ipsum ipsis præbeat imitationi illorum, et redemptionem illorum consecutus est. Quem ego locum aliter soleo legere, ad hunc modum: *Si autem aliquis quasi pravum ovum editum, semetipsum ipsis præbeat, initiationem illorum*: κακὸν ὄν, juxta adagium κακοῦ κόρακος κακὸν ὄν. *Mali corvi malum ovum.* Epiphanius hæresi 26, num. 4 *De iisdem hæreticis* de quibus Irenæus, ἀπὸ Νικολάου ὡς ἀπὸ οὐρανοῦ ὄν ὅπως σκορπίοι ἢ εἰς ἀσπίδων γεννημένοι. A Nicolo velut subreptanæ serpentis ovis scorpionis, sive aspidibus prognati.

(70) *Belluas.* Vide not. ad S. Barnabæ epistolam, c. 10, *Patr. Gr.* t. II. Edit.

(71) *Vespæ quidem equinis.* Sic vulgo. Sed turbant Servius ad *Georgicon* IV, et I *Æneidos*, atque Isidorus *Originum* lib. XI et XII, cap. ult.

(72) *Ex fimo bouum.* Eadem est sententia Hori Apollinis lib. I *Hieroglyph.*, cap. 10, atque Eurtathii in *Hexæmeron*, p. 44. Alii scarabæorum seu cantharorum ortum ad asini sterces et cadaver referunt; unde et κἀνωθεν ἀπὸ τοῦ κἀνωθνος dictum voluit. Conciliari tamen in fimo possunt, ex Aristotele lib. V *De historia animalium*, cap. 19, ubi de μηλόδοθαῖς et κωνόδοθαις. Omitto Hispanensem Isidorum, qui crabronæ cum scarabæis videtur confudisse. Apud S. Augustinum cap. 7 libri *Retractionum*, a multis stercorea hæc origo vocatur in dubium, a multis ignoratur.

(73) *De ocimo scorpius.* Traditur quoque apud Plinium *Naturalis historiae* lib. XX, cap. 13. Mox de asparagi (codex Regius *asparagi ἀσφαραγοῖ*) lege idem magnum opus lib. XIX, cap. 8.

vis illa spiritus, quæ inesse aquis data est, utpote incorporea transcurrens, ad incrementum semina suscitât et crescentium species format. Ministerio igitur humidis elementis, cui vitalis ille spiritus inaitus semper et ingenitus est, efficitur ut non solum reparetur, sed ut per omnia similis species et forma his quæ jacta fuerint seminibus redeat. Quæ ratio cui vel brevem sensum habenti, per irrationabilem naturam, et non per divinam sapientiam constare videbitur? Denique etiam hæc ad similitudinem humanæ nativitatæ formata sunt; videtur enim terra vulvæ locum tenere, cui semen injectum per aquæ et spiritus vim, sicut supra diximus, et formatur et alitur.

XXVII. Sed et in hoc admiranda est divina Providentia, quod videre nos quidem et agnoscere facit quæ sunt, quo modo autem et qualiter fiant, in secreto posuit et occulto, ut non indignis ad agnitionem subjaceant, sed dignis et fidelibus cum meruerint, pateant. Ut autem rebus ipsis et exemplis probemus, nihil omnino ex terrena substantia seminibus dari, sed totum ex elemento aquæ et spiritus qui inest ei virtute constare, pone mihi verbi gratia in cratere aliquo amplissimæ magnitudinis injici terræ talenta centum, et seminentur in eo diversæ species seminum vel olerum vel etiam virgultorum, his præbeatur ad rigandum aqua sufficiens, et per annos plures habeatur ista diligentia, congregentur autem semina quæ collecta fuerint, verbi gratia frumenti vel hordei aliarumque specierum per singulos annos seorsim, donec uniuscujusque seminis acervus ad centum talentorum pondus ascendat, tum etiam arbores avulsæ radicibus appendantur, et his omnibus ex cratere sumptis appendatur terra, centum sua nihilominus talenta salva restituet. Unde ergo dicemus omne illud pondus, omnemque quantitatem seminum diversorum atque arborum surrexisse? nonne evidenter apparet, quia ex aquis? Terra enim quod suum est, integrum tenet, aqua vero quæ per singula injecta est, nusquam prorsus est, ob potentem divinæ conditionis virtutem, quæ per unam aquæ speciem tantorum seminum virgultorumque et substantias reparat, et species format, et genus fenore multiplicato custodit.

XXVIII. Ex quibus omnibus satis abundeque patere puto, artificii sensu et non irrationabili naturæ

⁶⁶⁻⁶⁷ Quæ auctoritate cod. Parisinorum vetustissimorum in textum recepimus, in uncis ea includenda curavimus.

COTELERII NOTÆ.

(74) *Parvus in alio mundus.* Codex Candelarianus, alius *parvus mundus.* Carmelitæ, alius *in parvo mundus.* Eodem sensu: *Physici*, inquit Macrobius lib. II in *Somnium Scipionis* cap. 12: *Mundum, magnum hominem, et hominem, brevem mundum esse dixerunt.* Quod sic expressum est a Philone Judæo libro *Quis rerum divinarum hæres*, p. 502: *Ἐναλλάττοντες, βραχὺν μὲν κόσμον τὸν ἀνθρώπου, μέγαν δὲ ἀνθρώπου ἕσασαν τὸν κόσμον εἶναι.* De nomine *microcosmo*, in minori mundo, κόσμος συντόμος ubique

A opere cuncta effici et universa constare. Sed veniamus adhuc, si videtur, etiam ad nostram, id est ad hominis substantiam, qui est parvus in alio mundus (74), et consideremus quanta sit ratione compositus; et ex hoc præcipue sapientiam Conditoris intelliges, qui cum ex diversis substantiis constet, id est mortali et immortalis, per artificem providentiam Conditoris societatem diversitas non refugit, et quidem longe a se substantiis ⁶⁶⁻⁶⁷ [alienis et diversis]. Alia namque de terra assumitur et a Conditore formatur, alia vero ex immortalibus substantiis datur, nec tamen ei per hujusmodi conjunctionem honor immortalitatis infringitur, nec ut quibusdam videtur [ex rationabili et concupiscibili et irascibili subsistit, sed magis inesse ei tales quidam videntur] affectus, quibus ad hæc singula moveri possit. Nam corpus quod ex ossibus et carnibus constat, initium sumit ex semine viri, quod e medullis calor eliciens vulvæ quasi terræ consignat, cui inhærens ex fonte sanguinis paulatim rigatum, in carnem et ossa producitur, atque in speciem auctoris jacti seminis reformatur.

XXIX. Et vide in hoc Artificis opus (75), quomodo ossa velut columnas quasdam, quibus caro sustentetur ac portetur, inseruit. Tum deinde æqualis ex utraque parte, id est dextera et læva, mensura servetur, ut congruat pes pedi, et manus manui, digiti quoque digitis, ut singuli ad singulos totæ æqualitate concordent; sed et oculus oculo, et auris auri, quæ non solum consona sibi et concordantia, sed et usibus necessariis apta formantur. Manus quidem ut operi commodæ sint, pedes ut gressibus, oculi ut visibus serviant superciliorum excubiis custoditi, aures ad audiendum ita formatae ut cymbalo similes suscepti verbi repercussum sonitum altius reddant, et usque ad sensum cordis emittant, lingua autem ad loquendum illisa dentibus plectri reddat officium, ipsi vero dentes alii ut incidant et dividant cibos et interioribus tradant, interiores vero ut in modum molæ conficiant et comminuant, quo opportunius stomacho traditi coquantur, unde et molares appellati sunt.

XXX. Sed et nares, commeandi flatus et reddendi ac recipiendi gratia factæ sunt, ut innovatione spiritus calor naturalis qui in corde est, vel accendi vel refrigerari, cum res poposcerit, queat pulmonis officio, qui pectori inhæreere datus est

leges.

(75) *Et vide in hoc artificii opus*, etc. Totum locum confer cum Responsione ad interrogationem 140, in Cæsarii Dialogis: nec dubitabis asserere a Cæsario illo suppilatas fuisse *Recognitiones*. Minus commode Arnobius lib. III: *Nam quid in homine pulchrum est, quid, quæso, admirabile, vel decorum, nisi quod et veterino (legunt clurino et miss. Regio, cum etiam scribi potuisset verrino) cum pecore nescio quis auctor voluit esse commune*°

ut mollitie sui palpet et foveat cordis vigorem, in quo videtur vita consistere, vita dico, non anima. Nam quid dicam de substantia sanguinis, qui velut fluvius ex fonte procedens, et uno prius alveo in-vectus tum deinde per innumeras venas, quasi per areas derivatus, totam humani corporis terram vitalibus rigat fluentis, jecoris opere ministratus, quod ad efficaciam digestionis ciborum, atque in sanguinem mutandorum in dextro latere jacet. In sinistro vero splenis est locus, qui trahere ad se et purgare quodammodo sordes sanguinis possit.

XXXI. Intestinatorum quoque ratio quanta est! quæ idcirco longis nexibus in circulatorum ordinata sunt modum, ut susceptas digestiones ciborum paulatim egerant, quo neque ad subitum inanes efficiant locos, et his qui superadditi fuerint non impediuntur cibus. Membranzæ autem in modum idcirco facta sunt, ut ex ipsis ea quæ extrinsecus sunt, humorem sensim suscipiant, qui neque subito effusus exinaniret interna, neque densiore cute prohibitus, arida quæ extrinsecus habentur efficeret, et totam hominis fabricam sitis necessitate turbaret.

XXXII. Porro vero feminea positio, et vulvæ sinus ad recipiendum germen et fovendum vivificandumque commodissimus, quem non ratione et prudentia effecta esse quæ facta sunt, suadeat, quod in ea solum parte membrorum a virili specie femina discrepat, qua posteritas sata suscipitur et fovetur, et rursus virilis habitus ea tantummodo membrorum parte immutatur, qua ei vis serendi et generandi hominis inest? Et in hoc magnum quidem testimonium Providentiæ datur, ex necessaria diversitate membrorum, sed ibi majus, ubi in habitus similitudine, usus diversitas et officii varietas invenitur. Nam mamillæ viris æque sunt ac feminis, sed feminarum solæ sunt quæ lactis munere replentur, ut statim ubi genuerint, apta sibi parvulus inveniat nutrimenta. Quod si, tanta ratione videmus in homine membra disposita, ut in cæteris omnibus similis habitus videatur, in his tantummodo discrepent, in quibus usus diversitatem requirit, et neque in viro aliquid superfluum aut egens, neque in femina quod desit videamus vel quod abundet, quis ex his omnibus non evidenter agnoscat rationis opus et sapientiam Conditoris?

XXXIII. His astipulatur etiam cæterorum animalium rationalis diversitas, et suo quodque usui ministerioque conveniens. Hæc testatur et arborum varietas herbarumque diversitas, tam specie variata quam succis. Hæc asserit et permutatio temporum in quatuor distincta vicissitudines, et certis horis, diebus, mensibus, annum circulus claudens, et ne unam quidem horam statutz rationis excedens; hinc denique etiam mundi ipsius ætas, certa et stabili ratione, concepto annorum numero censetur.

XXXIV. Sed diecs, Quando mundus factus est,

et quare tam tarde? Hoc possis obtendere etiam ante factus fuisset; diceres enim, Cur non et ante hoc? et ita immensa sæcula transcendens semper possis requirere, cur non et ante hoc? Sed nobis nunc sermo non de eo est [cur non sit ante factus quam factus est], sed si omnino factus est. Si enim factum constat, necessario potentis et summi artificis opus est; quod si constat, quando eum facere voluerit, sapientis artificis arbitrio iudicioque relinquendum est. Nisi videatur tibi omnis hæc sapientia, quæ tam immanem mundi machinam struxit, et singulis quibusque rebus formas et species dedit, quarum habitum non decori solum convenientem, sed et futuris usibus aptissimum et necessarium poneret, hoc eam solum fugerit, quo tam magnificæ conditionis opportunitatem assumere. Est apud illum profecto certa ratio, sunt evidentes causæ, cur et quando et qualiter fecerit mundum, quas hominibus, quibus hæc quæ ante oculos posita sunt et de ejus providentia contestantur, inquirere et intelligere pigrum fuit, aperiri. utique non oportuit; quæ enim in occulto habentur et intra sapientiæ sensus, velut intra regios thesauros recondita sunt, nemini patent, nisi his qui ab illo didicerint, apud quem signata sunt hæc et reposita. Deus ergo est qui fecit omnia, et ipse a nemine factus est. Qui autem naturam pro Deo nominant, et per naturam facta esse cuncta testantur, latet eos appellationis suæ error. Si enim naturam irrationabilem putant, stultissimum est rationabilem facturam ab irrationabili factore progredi. Si vero ratio est, id est logos, per quam facta constat universa, superfluo nomen immutant, ubi de Conditoris ratione profitentur. Ad hæc si quid habes, Pater, prosequere.

XXXV. Hæc cum Niceta dixisset, senex ita respondit: Tu quidem, fili, prudenter et fortiter prosecutus es, in tantum ut melius dici posse de Providentia non putem. Sed quoniam hora jam multa est, crastino ad hæc quæ prosecutus es, respondere aliqua volo, de quibus si mihi satisfaceris gratiæ me fateor debitorem. Et his a senedictis, surrexit Petrus. Quidam vero ex astantibus Laodicensium primus rogabat Petrum et nos, ut senis indumenta quæ habebat sordida et scissam mutaret; quem Petrus et nos amplexi, et collaudantes pro honesta et optima voluntate sua, dicebamus: Quia nec nos ita incipientes sumus et impii, ut cui tam pretiosa verba concedimus, non multo magis etiam hæc quæ ad usus corporeos sunt necessaria præbeamus, quæ eum et libenter suscepturum credimus, tanquam a filiis patrem, sed et tectum nobis et vitam communem fore credimus. Hæc cum nos diceremus, et ille primarius civitatis summa vi et blandimentis plurimis avellere a nobis cuperet senem, nos vero eo vehementius retineremus, omnis populus acclamavit ut illud magis fiat, quod ipsi placet seni; et cum silentium factum fuisset, senex juramento prævenit, dicens: Hodie apud nullum

manebo neque ab aliquo quidquam suscipiam, uti ne alterius dilectio alterius tristitia fiat; hæc enim postmodum si visum fuerit, fieri possunt.

XXXVI. Et cum hæc dixisset senex, Petrus ait ad primarium civitatis: Quoniam nostri præsentia bonam voluntatem tuam ostendisti, tristem te non oportet abscedere, sed accipiemus abs te gratiam pro gratia, domum tuam nobis ostende, et præparam ut crastino disputatio quæ futura est ibi habeatur, et si qui volunt adesse ad audiendum permittantur. Quæ cum audisset primus civitatis valde gavisus est, sed et omnis populus libenter audivit. Cumque discessissent turbæ, domum suam ostendit; discedere autem et senex coepit. Ego tamen uni ex pedissequis meis imperavi clam subsequi vestigium senis, et discere ubi maneret. Nos autem cum rediissemus ad hospitium, enarravimus omnia fratribus quæ nobis cum sene habita sunt, et ita ex more cibo sumpto requievimus.

XXXVII. Die autem postera Petrus mature surgens suscitavit nos, et perreximus pariter ad locum secretum, in quo et pridie orationis causa fueramus; atque inde post orationem dum veniremus ad constitutam domum, in itinere monebat nos, dicens: Audite me, conservi dilectissimi, bonum est ut unusquisque vestrum secundum quod potest, proit accedentibus ad fidem religionis nostræ, et ideo non vos pigeat secundum sapientiam, quæ vobis per Dei providentiam collata est disserentes, instruere ignaros et docere, ita tamen ut his quæ a me audistis et tradita sunt vobis, vestri tantum sermonis eloquentiam societis. Nec aliquid proprium et quod vobis non est traditum proloquamini, etiamsi vobis verisimile videatur, sed ea, ut dixi, quæ ipse a vero propheta suscepta vobis tradidi, prosequamini, etiamsi minus plenæ assertionis esse videbuntur. Hinc enim sæpe contingit declinare quosdam a veritate, dum speciem sibi verioris et validioris veritatis, propriis cogitationibus reperisse se credunt.

XXXVIII. His a Petro dictis libenter annuimus, dicentes ei, nihil nos acturos, nisi quod ipsi videretur. Tum ille: Ut ergo, inquit, sine periculo exerceamini, me coram disputate singuli, ita ut unus alii succedat ac suas unusquisque explicet quæstiones. Nunc ergo quoniam hesterno die Niceta sufficienter disseruit, hodie sermonem faciat Aquila, et post Aquilam Clemens, inde ego, si tamen etiam me res poposcerit aliquid addere. Interea dum hujusmodi sermones cadimus, ad domum ventum est in qua suscipiens nos paterfamilias, introducit ad locum quemdam in similitudinem theatri collectum et pulchre exædificatum, in quo turbas plurimas ex tempore noctis opperientes nos reperimus, inter quos et senex qui pridie nobiscum disputaverat. Hæcque medium habentes Petrum ingredimur etiam nos, circumspicientes sicubi cerneremus senem; quem prior Petrus videns in medio turbæ latitantem evocavit ad se, dicens: Clariorem multis au-

mam possidens, cur in occulto lateas et verecundia contegeris? accede huc magis, et quæ tibi videntur exsequere.

XXXIX. Ubi hæc dixit Petrus, statim turbæ locum dare ceperunt seni. Cumque accessisset, ita coepit: Eorum quæ die hesterno prosecutus est juvenis, etiam verba non memini, sensum tamen et ordinem teneo, et ideo necessarium puto propter eos qui hesterno non adfuerunt, anacephalæosin facere eorum quæ dicta sunt, et breviter cuncta repetere, ut etiam me aliquid effugerit, ab eo qui prosecutus est præsentem commonear. Hic ergo fuit hesternæ disputationis sensus, quod omnia quæ videntur, quoniam certa mensura et arte formaque ac specie constant, sine dubio a sapiente virtute facta esse [credenda sunt; quod si mens et ratio est quæ hæc condidit, consequens esse] ut rationis ipsius providentia mundus regatur, etiamsi nobis ea quæ geruntur in mundo, minus recte geri videantur. Consequitur autem, ut si creator omnium Deus est ac mens, ait etiam justus; quod si justus est, necessario judicat; si judicat, necesse est ut homines de suis actibus judicentur; et si de actibus suis unusquisque judicatur, erit ergo inter justos et peccatores justum quandoque discrimen. Hæc fuit, ut opinor, totius verbi continentia.

XL. Si ergo ostendi potest quod mens ac ratio cuncta condiderit, consequens est et ea quæ sequuntur ratione et providentiâ geri. Si vero natura imprudens et cæca gignit universa, perimitur sine dubio iudicii ratio, nec discussio peccatorum ac benefactorum remuneratio sperabitur, ubi iudex non est. Quia ergo omnia in hoc pendent et huic capiti adhærent, non indignemini, si forte paulo latius discuti hæc et pertractari voluero. In hoc enim mihi ad omnia quæ proponuntur, velut prima janua clauditur, et ideo hanc mihi ante omnia aperiri volo. Nunc ergo audite quæ doceo, et respondeat mihi si quis vestrum volet; non enim erubescam discere, si audiero quod verum est, et recte dicenti acquiescere. Igitur hesterno a te habitus sermo, qui assererat quod arte et mensura et ratione cuncta constarent, non valde me suadet, mentem rationemque esse quæ fecerit mundum; multa enim habeo, quæ ostendam competenti mensura ac forma et specie constare, nec tamen per mentem condita ac rationem. Tum præterea video multa incondite, inconsequenter, injuste geri in mundo, et sine geneas cursu nihil fieri posse; quod post omnia etiam ex me ipso manifestissime approbabo.

XLI. Hæc cum senex diceret, Aquila respondit: Quoniam ipse proposuisti, ut ad ea quæ diceres haberet copiam respondendi qui velit, concedit mihi frater meus Niceta hodie facere sermonem. Et senex: Prosequere, ait, filii, ut vis. Et Aquila respondit: Promisisti quod ostenderes multa esse in mundo, quæ formam ac speciem æquali ratione collectam gerant, quæ tamen constet non effici per conditorem Deum. Nunc ergo quod promisisti,

ostende. Et senex: Ecce arcum videmus in caelo A
circulum tenere omni mensura collectum (76), et
habere speciem veri, quam fortassis nec mens con-
dere nec describere ratio potuisset, nec tamen hic
ab aliqua mente fit. Ecce in brevi totum proposui,
responde ad hæc.

XLII. Tum Aquila: Non continuo, inquit, si
quid ex typo et forma exprimitur, id intelligitur a
ratione esse ac sine mente non fieri posse, quoniam
typus ipse qui exprimit figuras ac formas, non sine
mente factus est. Verbi causa, cera si affigatur
sculpto annulo, imaginem quidem et figuram sumit
ex annulo, qui sine dubio sensu caret, sed annu-
lus qui exprimit effigiem, manu artificis sculptus
est, et mens fuit ac ratio, quæ typum annulo de-
dit. Ita ergo et arcus exprimitur in aere; sol enim B
nubibus rarecentibus radios suos imprimens, et
humori nubilo velut ceræ molli affligens orbis sui
typum, arcus speciem reddit, et efficit hoc ipsa, ut
dixi, repercussio splendoris solis in nubibus, atque
ex illis fulgorem circuli ejus reddens. Fit autem
hoc non semper, sed cum opportunitatem sui
humectæ nubes rarecendo præstiterint. Unde et
rursus cum densantur nubes et coeunt, arcus forma
resolvitur et exolescit, denique nunquam sine sole
et nubibus arcus apparet, sicut nec sine typo et
cera vel alia hujusmodi materia exprimitur imago.
Non ergo mirum est, si conditor Deus ex initio fecit
typos, ex quibus nunc formæ exprimantur ac
species. Simile autem hoc et illi, quod ab initio C
Deus elementa insensibilia creavit, quibus ad reli-
qua omnia formanda et explicanda uteretur. Sed et
qui statuas formant; typum prius luti vel ceræ sin-
gunt, et ex ipso redditur statuæ effigies; tum deinde
et umbra redditur ex statua, quæ umbra per omnia
formam ac similitudinem statuæ gerit. Quid ergo
dicemus insensibilem statuam formare umbram, tam
diligenti quam ipsa statua est ratione collectam? an
illi sine dubio ascribetur umbræ collectio, qui et
statuam finxit?

XLIII. Si ergo tibi videtur hoc ita se habere et
sufficit quod de hoc dictum est, ad alia inquirenda
veniamus; aut si aliquid adhuc deesse putas, repe-
tamus. Et senex ait: Volo ut repetas de hoc, sunt
enim et alia multa quæ similiter fieri videntur; nam et D
fructus arborum simili modo pulchre formati et in
rotundum mire collecti nascuntur, et foliorum
species ingenti decore formatur, atque exquisita
arte viridis membrana contextitur; tum præterea
pulices, mures, lacertas et his similia, nunquid et
hæc dicemus a Deo fieri? Unde ex his vilioribus
conjectura capitur mellorum, quod nequaquam
mentis arte formentur. Bene, inquit Aquila, de fo-

lorum textura et de parvis animalibus colligis,
quod ex his fides etiam melioribus deroganda sit;
sed non te ista decipiant, ut putes quasi duabus solis
manibus operantem Deum non posse universa comple-
re quæ sunt, sed memento quomodo hesterno
tibi frater meus Niceta respondit, et mysterium ante
tempus aperuit vere quasi cum patre loquens, et
cur et quomodo fiant hæc quæ inutilia videntur, ex-
posuit.

XLIV. Et senex: Cur ista inutilia voluntate illius
summæ mentis fiant, velim a te audire. Si, inquit,
liquido apud te constat, quod mentis et rationis
opus inipsis est, tum demum tibi etiam cur facta
sunt, dicere non pigebit et quod juste facta sint
edocere. Ad hæc senex respondit: Non possum,
fili, ea quæ videntur ex arte formata, dicere per
mentem fieri, propter cætera quæ injuste et inor-
dinate fieri videmus in mundo. Si te, inquit Aquila,
ea quæ inordinate sunt, dicere quod per Providen-
tiam Dei facta sint non sinunt, cur non ea quæ or-
dinate sunt, dicere te quod a Deo facta sint cogunt,
et quia irrationabilis natura opus rationabile pro-
ferre non possit? Certum est enim, nec omnino
negamus, quia in hoc mundo quædam ordinate,
quædam inordinate fiunt; ea ergo quæ rationa-
biliter fiunt, crede quod per Providentiam fiunt,
quæ vero irrationabiliter et inordinate, quia na-
turaliter eveniant et fortuito accidant. Miror au-
tem non advertere homines, quia ubi sensus est,
possunt res ordinate fieri et inordinate, ubi autem C
nullus est sensus, neutrum omnino effici; nam ra-
tio ordinem facit, ordinis autem cursus, si contra-
rium quid acciderit quod ordinem turbet, necessa-
rio inordinatum aliquid profert. Et senex: Hoc
ipsum mihi a te ostendi volo.

XLV. Non, inquit, morabor Aquila. Duo visibilia
signa monstrantur in caelo, unum solis, aliud lunæ;
hæc sequuntur et aliæ quinque stellæ, diversos
et proprios singulæ explicantes cursus. Hæc ergo
Deus posuit in caelo, quibus aeris temperies pro ra-
tione temporum dispensetur, et ordo vicissitudinum
permutationumque servetur. Horum autem ipsorum
ministerio, et si quando pro peccatis hominum
plaga et corruptio terris injicitur, perturbatur aer,
lues animantibus, corruptio frugibus, pestilens per
omnia mortalibus annus inducitur, et ita fit, ut uno
eodemque ministerio et servetur ordo et corrup-
tatur. Etenim palam est incredulis et imperitis,
quod cursus solis utilis et necessarius mundo, per
Providentiam datus, semper ordinatus habeatur;
lunæ vero ad comparisonem cursus solis, in
augmentis et detrimentis suis apud imperitos inor-
dinati cursus videntur et incompositi. Nam sol

COTELERII NOTÆ.

(76) *Ecce arcum videmus in caelo, etc.* Græca si
mavis, et cur non mavelis? dabit idem Cæsaricus
interrogatione 113: Ἰδοὺ τῆς ἰστέως ὀρωμένης ἀκρι-
τῆ περιφέρειαν ἔχουσης, καὶ πάντοθεν ἴσθην, ὅταν ἀλγ-
θῶς οὐδὲ νοῦς περιγράφαι δύναται: καὶ ὁμοίως ὀρω-

μεν ὅπ' οὐδενὸς αὐτὴν γινομένην, ἀλλ' αὐτομάτως
συσταμένην. Ad caput autem sequens legito re-
sponcionem ejusdem quæstionis, et sequentem
quæstionem 114.

certis distinctionibus et ordinatis movetur; ex ipso enim sunt horæ, ex ipso dies cum ascenderit, ex ipso etiam nox cum occiderit, ex ipso menses et anni numerantur, ex ipso vicissitudines temporum sunt, dum ad superiora conscendens ver temperat, ubi autem ad summum cœli venerit, æstivos accendit calores; decidens rursus autumnu temperiem reddit, ubi vero ad inferiorem redierit circum, ex glaciali compage cœli rigorem nobis hiberni frigoris derelinquit.

XLVI. Sed de his alias latius disseremus. Nunc interim, cum sit iste minister bonus, ad vicissitudines temporum moderandas, tamen ubi secundum voluntatem Dei correptio mortalibus datur, incandescit acrius et urit mundum vehementioribus flammis. Similiter et lunæ cursus, atque hæc quæ imperitis videtur inordinata permutatio, incrementis frugum et pecudum omniumque animantium commoda est; augmentis enim ejus detrimentisque mira quadam Providentiæ arte omne quod gignitur, alitur et crescit, de quibus latius prosequi possumus et aperire de singulis rationem, nisi nos propositæ quæstionis ordo revocaret. His tamen ipsis eisdemque ministeriis quibus gignuntur, aluntur, augentur universa; cum fuerit justa aliqua ex causa ordinis instituti mutata temperies, corruptio oritur et intemperantia, ut in homines, sicut supra diximus, castigatio Dei voluntate procedat.

XLVII. Sed fortasse dices: Quid, quod in ista communi castigatione similia impij patiuntur et pii? Verum est, etiam nos fatemur; sed pijs castigatio ad profectum cedit, ut in præsentia vita afflicti purgatiores veniant ad futuram, in qua perpetua eis requies præparata est, simul autem ut et impij aliquantulum ex ipsorum castigatione proficiant, aut justa in eos feratur iudicii futuri sententia, cum in eisdem castigationibus justj quidem gratias egerint Deo, injusti autem blasphemaverint. Igitur cum in duas partes rerum dividatur opinio, quod alia per ordinem, alia contra ordinem fiant: ex his quidem quæ secundum ordinem sunt, oportuit credi esse Providentiam; de his vero quæ contra ordinem geruntur, causas requirere ab his, qui eas per doctrinam propheticam didicere; quibus enim innotescere potuit sermo propheticus, sciunt quando et ob quam causam ærugo, grando, pestilentia, et horum similia per singulas quasque generationes exorta sint, et ex quibus peccatis hæc ad vindictam data sint, unde humano generi causa tristitiæ, unde gemitus ac dolores acciderint, unde

⁹⁹ Gen. iv, 12 in LXX. ¹⁰⁰ Ezech. ii, 6.

COTELERII NOTÆ.

(77) *Seres*. Quos ex lectione Strabonis, Plinii, Melæ, Solini, Luciani, Ammiani Marcellini, Origenis, Eusebii, Cæsarii, Cedreni, Eustathii, etc., discimus celebres existisse tum salubritate et vitæ diuturnitate ad trecentos annos productæ, tum laudibus lenitatis, quietis, frugalitatis, castimoniam,

etiam tremoris languor advenerit, et quod hæc ab initio fuerit vindicta parricidii ⁹⁹.

XLVIII. Nam ab origine mundi nihil horum fuit, sed ex impietate hominum initium mala ista sumpsere, et inde semper crescentibus iniquitatibus et malorum numerus crevit. Sed idcirco divina Providentia iudicium erga omnes statuit, quia præsens sæculum non erit tale, in quo unusquisque possit pro meritis dispensari. Non ergo ex his, quæ pro peccatis hominum mundo acciderunt malis, illa contemplanda sunt, quæ ab initio cum nullæ mali causæ existerent, bene et ordinate instituta sunt. Denique ad iudicium eorum quæ ab initio fuere, inveniuntur nonnullæ gentes alienæ ab huiusmodi malis. Nam *Seres* (77) quia caste vivunt, expertes habentur horum omnium, quia neque post conceptum adiri ultra apud eos feminam fas est, neque cum purgatur; carnibus ibi immundis nemo vescitur, sacrificia nemo novit, secundum justitiam omnes sibi ipsis iudices sunt. Idcirco igitur neque castigantur istis plagis quas supra diximus, et plurimum temporis in vita durantes, absque ægritudine finiunt vitam. Nos autem miseri, velut cum serpentibus pessimis habitantes ¹⁰⁰, cum hominibus dico iniquis, perferimus necessario cum ipsis afflictionum plagas in hoc mundo, sed spem gerimus ex consolatione futurorum honorum.

XLIX. Si propter iniquitates, inquit senex, aliorum cruciantur etiam justj, oportuit Deum tanquam provisorem jubere hominibus, ut non facerent ea, ex quibus necesse esset cum injustis affligi etiam justos, aut si facerent emendationem aliquam, aut purificationem mundo adhiberent. Jussit, inquit Aquila, Deus hæc et dedit præcepta per prophetas, quomodo homines vivere debent; sed et hæc contempserunt, imo vero et eos si qui forte observare cupiebant, diversis injuriis afflixerunt, donec etiam ipsos a proposita observatione dejicerent, et ad incredulitatis nihilominus verterent turbam sibique similes efficerent.

L. Propterea denique ab initio cum fuisset omnis terra maculata peccatis, Deus diluvium mundo induxit, quod vos sub Deucalione factum dicitis, et tunc unum quemdam justum cum filiis suis in arca reservavit, et cum eo omnium seminum omniumque animantium genus. Et tamen etiam qui ex ipsis nati sunt, tempore intercedente, rursus similia prioribus agunt; oblivioni enim quæ acciderant data sunt, ita ut posteri ne hoc ipsum quidem crederent, quod diluvium factum est. Unde et statuit Deus in præsentia sæculo ultra non fieri diluvium, alioqui

justitiæ ac pietatis. Quo magis mirandum scribi a S. Epiphano in *Expositione fidei*, n. 10, apud *Seras*, virorum consuetudinem fuisse muliebriter vivere, feminarum vero viriliter. Scilicet attribuit Epiphanius *Seribus* quod ad *Gelos* pertinet; de quibus infra lib. ix, cap. 22.

secundum rationem peccatorum necesse erat etiam per singulas generationes hoc fieri infidelitatis gratia; sed magis indulisit per singulas gentes angelos quosdam agere principatum qui malis gaudent, quibus tamen ea conditione potestas adversum unumquemque mortalium data est, si prius se ipse quis peccando eis fecisset obnoxium, donec adveniret ille qui bonis gaudet, et completeretur per ipsum numerus justorum, et per omnem mundum crescente multitudine piorum, aliqua ex parte reprimeretur impietas et innotesceret omnibus, quia omne quod bonum est a Deo fit.

LI. Ex arbitrii autem libertate unusquisque hominum dum incredulus est de futuris, per malos actus incurrit in mala. Et hæc sunt quæ videntur in mundo contra ordinem geri, quibus causas, ut essent, infidelitas dedit. Miranda igitur per omnia est divinæ Providentiæ dispensatio; quæ his qui initio fuerint, bonam quidem viam vitæ incedentibus, bonis incorruptilibus dedit perfrui; ubi vero peccaverunt [mali originem peccato pariente sumpserunt], et unicuique bono quasi quodam conjugii fœdere ex parte peccati sociatum est malum, quoniam quidem humano sanguine terra polluta est, et aræ dæmonibus succensæ, aerem quoque ipsum in cepto sacrificiorum fumo temerarunt, et ita demum corrupta prius elementa hominibus corruptelæ vitium, velut radices ramis ac fructibus tradiderunt.

LII. Vide ergo in hoc, ut dixi, quam juste vitiatibus rebus Providentiæ divina succurrit, ut quoniam bonis Dei, mala quæ ex peccato originem sumpserant sociata sunt, duabus his partibus duos principes poneret, et ei qui bonis gaudet bonorum ordinem, qui ad fidem providentiæ suæ credentes adduceret, statuit, ei vero qui malis gaudet, ea quæ contra ordinem et inutiliter geruntur, ex quibus sine dubio etiam providentiæ fides in dubium veniat; et habita est per hoc a justo Deo justa divisio. Hinc ergo est, quod cum ordinatus astrorum cursus fidem faciat manu artificis conditum mundum, rursus conturbatio aeris, aura pestilens, fulminum vagi ignes, Providentiæ opus refellant. Habent enim, ut diximus, singula quæque bona, contraria et conjuncta sibi mala, ut secundis imbribus grando inimica est, ut rori placido rubiginis est sociata corruptio, ut ventis lenibus procellarum turbines juncti sunt, fructuosis arboribus infructuosæ, herbis utilibus noxiæ, animalibus mitibus fera et perniciosæ connexa sunt. Hæc autem omnia posita sunt a Deo, pro eo quod hominibus voluntas arbitrii a bonorum proposito discessit et declinavit ad mala.

LIII. Igitur in omnibus mundi rebus habetur ista divisio, et sicut sunt pii, ita et impii, ut sunt prophætæ, ita et falsi prophætæ; sed et apud gentiliter sunt philosophi, sunt et falsi philosophi; Judæorum quoque circumcissionem Arabicæ gentes aliterque plurimæ ad ministerium suæ impietatis imitati sunt. Sic et divino cultui est contrarius dæmonum cultus, et baptismo baptisimus, et legi leges, et

A apostolis pseudoapostoli, et doctoribus falsi doctores. Et inde est unde apud philosophos alii asserunt providentiam, alii negant, alii unum Deum, alii Plures defendunt. Usque ad hoc res denique accessit, ut cum verbo Dei fugentur dæmones, per quod esse Providentiæ declaratur, invenerit ars magica ad infidelitatem confirmandam, quomodo etiam hoc ex contrariis imitetur. Sic serpentum venena mitigare carminibus inventum, et verbo ac potestati Dei contrarias inducere sanitates. Angelis quoque Dei contraria reperit ars magica ministeria, animarum suscitationes contra hæc et figmenta dæmonum ponens. Et ne multa enumerando sermonem longius traham, nihil omnino est quod fidem Providentiæ faciat, et non habeat e contrario aliud ad infidelitatem paratum; et ideo qui ignorant istam divisionem rerum, pro his quæ a semetipsis discordant in mundo, non putant esse Providentiam. Sed tu, Pater, quasi vir sapiens ex ista divisione elige partem; quæ ordinem servat et fidem providentiæ facit, et non solum sequaris illam partem, quæ contra ordinem currit et Providentiæ derogat fidem.

LIV. Ad hæc senex respondit: Da mihi viam, fili, qua possim ex duobus istis ordinibus, quorum alter asserit, alter refutat Providentiam, unum aliquem in meis sensibus confirmare. Rectum, inquit Aquila, habenti iudicium facile discrimen est: nam et hoc ipsum quod ais, ordo et inordinatio, ab artifice fieri potest, a natura vero insensibili non potest; nam verbi gratia ponamus de excelsa rupe abruptum saxum in præceps ferri, idque illis solo in multa fragmenta comminui, nunquid evenire ullo modo potest, ut in illa multitudine fragmentorum inveniatur unum saltem fragmentum, in quo perfecta aliqua species per omnia habeatur ac forma? Et senex respondit: Non potest. Quod si adsit, inquit Aquila, signorum artifex, excisum de monte saxum manu artificis et sensu rationabili formare in quam velit speciem potest. Et senex: Verum, inquit, istud est. Ergo, ait Aquila, ubi sensus non est rationabilis, nulla species ex integro formari potest, ubi autem sensus est artifex, ibi et forma et informitas esse potest: verbi gratia, si excidat de monte saxum artifex cui formam velit imponere, necesse est ut id primo informe cadat et barbarum, tum deinde paulatim excedens et ad libram suæ artis exsculpens, exprimat formam quam mente conceperit. Ita ergo ex informitate vel deformitate, artificis manu pervenitur ad formam, et utrumque ab artifice procedit; similis igitur modo est ea quæ in mundo geruntur, per artificis providentiam sunt, etiamsi minus ordinata videantur. Et ideo quia tibi dæm istæ innotuerunt viæ, earumque accepisti divisionem, fuge infidelitatis viam, ne forte perducatur te ad illum principem qui malis gaudet, sequere fidei viam, ut pervenire possis ad regem illum qui bonis hominibus gaudet.

LV. Ad hæc senex respondit: Cur autem et princeps ille qui malis gaudet factus est, et unde

factus est aut non est factus? Aquila ait : Alterius A temporis est iste tractatus ; verum ne expers abeas etiam hujus responsionis, pauca tibi de hoc quoque insinuabo. Præcius omnium Deus ante constitutionem mundi, sciens quia futuri homines, alii quidem ad bona, alii vero ad contraria declinabunt, eos qui bona elegerint, suo principatui et suæ curæ sociavit atque hæreditatem sibi eos propriam nominavit ** ; eos vero qui ad mala declinarint, angelis regendos permisit his qui non per substantiam, sed per oppositum cum Deo permanere noluerunt invidiæ et superbiæ vitio corrupti ; dignos ergo dignorum principes fecit. Ita tamen eos tradidit, ut non habeant potestatem in eos faciendi quod volunt, nisi statutum sibi ab initio terminum transeant. Hic est autem status terminus, ut nisi quis prius fecerit dæmonum voluntatem, dæmones in eo non habeant potestatem.

LVI. Et senex ait : Magnifice prosecutus es, filii ; superest nunc ut dicas unde est substantia mali ; si enim a Deo facta est, fructus malus radicem culpabilem docet, videtur enim et ipsa malæ naturæ : si vero coæterna fuit hæc substantia Deo, quomodo potest quod æqualiter ingenuum et coæternum est, alteri esse subjectum? Non semper fuit, inquit Aquila ; sed neque si ex Deo facta est, continuo necesse est etiam conditorem ejus talem videri, quale est illud quod ab eo factum est. Nam substantias quidem Deus fecit omnium, sed si rationalis mens quæ a Deo facta est, nequaquam conditoris sui legibus acquiescit, et modum statuti sibi temperantiæ excedit, quid hoc ad conditorem spectat? Vel si aliqua est ratio hæc superior (78), ignoramus ; neque enim de singulis ad perfectum scire possumus, et de his præcipue pro quibus non sumus judicandi, cur ignoremus. Ea verò pro quibus judicandi sumus, facillima sunt ad intelligendum, et pene uno sermone absolvuntur. Omnis enim propemodum actuum nostrorum in eo colligitur observantia, ut quod ipsi pati nolumus, ne hoc aliis inferamus ; sicut enim ipse occidi non vis, caveas oportet ne alium occidas ; et sicut tuum non vis violari matrimonium, nec tu alterius macules torum ; furtum pati non vis, nec ipse facias ; et intra hanc regulam nuanorum gestorum singula D quæque concurrunt.

LVII. Tum senex : Ne ægre, inquit, accipias, filii, quod dicturus sum ; sermones tui quamvis validi

** Deut. xxxii, 8 in LXX.

A sint, non possunt tamen flectere me ut credam fieri aliquid posse extra genesis. Scio enim omnia mihi necessitate genesis accidisse, et ideo suaderi mihi non potest, quia vel bene vel male agere in nostra potestate sit ; et si actus nostros in potestate non habemus, non potest credi futurum esse iudicium, per quod vel malis poenæ vel bonis præmia tribuantur. Denique quoniam te imbutum video in hujusmodi disciplinis, pauca tibi ex ipsa arte proferam. Si, inquit Aquila, ex ipsa disciplina astruere aliquid cupis, frater meus Clemens tibi diligentius respondebit, qui plenius scientiam mathesis attigit ; ego enim aliis viis asserere possum, quod actus nostri in nostra sint positi potestate, ista autem quæ non didici, præsumere non debeo.

B LVIII. Cum hæc Aquila dixisset, ego Clemens : Crastino, inquam, dices, Pater, ut voles. et audiemus libenter, nam et te puto grate habiturum, quod cum his tibi erit sermo, qui expertes non sunt ejus quam protuleris disciplinæ. Cum ergo placuisset inter me et senem, ut sequenti die disputatio nobis de ratione genesis haberetur, utrum omnia ex ea fierent, an esset aliquid in nobis, quod non genesis sed animi iudicium gereret, Petrus surrexit et sermonem facere hoc modo cœpit : Mirum mihi admodum est, quod res quæ facile inveniri possunt, homines exquisitis cogitationibus ac verbis difficiles faciunt, et hi maxime qui videntur sibi sapientes, quique volentes Dei voluntatem comprehendere, quasi homine utuntur Deo, imo et si quid minus ; nam hominis consilium vel sensum scire nemo potest, nisi ipse prodat qui cogitaverit, sed neque artem quis discere potest, nisi multo tempore a magistro fuerit imbutus ; quanto magis invisibilis et incomprehensibilis Dei neque sensum neque opus scire quis potest, nisi ipse mittat prophetam, qui enarret consilium suum et viam conditionis exponat, in quantum discere hominibus fas est. Unde ridiculum puto, cum naturalibus viis de virtute Dei homines judicant, et putant hoc quidem ei esse possibile, illud vero impossibile, aut hoc majus, illud minus, ignari omnium, qui cum sint homines injusti, judicant Deum justum, artificem imperiti (79), incorruptibilem corrupti, factura factorem.

D LIX. Et nolò putetis, quia hæc dicens iudicandi de rebus primo facultatem, sed consilium do ne per devia quis incedens, sine fine incurrat errores. Et ideo non solum sapientibus, sed et omnibus ho-

COTELERII NOTÆ.

(78) *Vel si aliqua est ratio hac superior.* Vide Cotelieri. notas ad *Clementinorum* hom. xix, num. 42, *Patr. Gr.* t. II. Edit.

(79) *Qui cum sint homines injusti, etc.* Huc pertinet illud Tertullianum : *Quanto magis hos Anacharsis denotasset, imprudentes de prudentibus iudicantes, quam immusicos de musicis.* Apologetici c. 4, ex dicto ejus Scythæ apud Laertium : θαυμάζειν δὲ ἐπὶ πῶς παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀγωνίζονται μὲν οἱ τε-

χνῖται, κρίνουσι δὲ οἱ μὴ τεχνῖται. Et apud Plutarchum in Solone : Ἐπὶ κακείνῳ θαυμάζειν ὁ Ἀνάχαρσις, ἐκκλησίᾳ παραγενόμενος, ὅτι λέγουσι μὲν οἱ σοφοὶ παρ' Ἑλλήσι, κρίνουσι δὲ οἱ ἀμαθεῖς. Recte Julius Firmicus lib. 1, c. 2 : *Injusti sunt enim semper (sicut novimus) iudices, qui de incognitis sibi pronuntiant rebus. Non habent etiam iudicandi auctoritatem, qui ad statuentum aliquid imparita licentia temeritatis adducuntur.*

minibus qui desiderium gerunt agnoscendi quod sibi expedit, suadeo ut requirant verum Prophetam, quia ipse solus est, qui novit omnia, et scit quid et quomodo unusquisque quærat. Inest enim intra uniuscujusque nostrum mentem, sed in illis quidem, qui desiderium Dei agnitionis et justitiæ ejus nullum gerunt, otatur, in his vero qui quod animæ suæ expedit quærunt, operatur et scientiæ lumen accendit. Propter quod primo omnium hunc requirite, quem si non inveneritis, ab alio vos agnituros aliquid non speretis. Invenitur autem cito ab his qui veritatis amore perquirunt, et quorum anima præoccupata non tenetur in malitia. Adest enim his qui eum in innocentia spiritus sui desiderant, qui per patientiam sustinent, et suspiria de profundo cordis veritatis amore producant; fugit autem malivolos mentes⁴¹, quia ut propheta cognoscit cogitationes uniuscujusque. Et ideo nemo putet eum per prudentiam suam invenire posse, nisi, ut supra diximus, mentem suam invenit vacuam effecerit, atque agnitionis ejus desiderium purum et fidele conceperit. Ubi enim talem se quis præparaverit, ipse ut propheta, videns præparatam mentem sponte se adhibet ad agnoscendum.

LX. Si quis igitur vult omnia discere, non per singula discutiens; neque enim poterit, cum sit mortalis, Dei investigare consilium et ipsam immensitatem perscrutari: sed si discere, ut diximus, omnia desiderat, verum prophetam requirat. Quem cum invenerit, non quæstionibus et disputationibus neque argumentis cum eo agat, sed si quid responderit, si quid pronuntiaverit, hoc certum esse non potest dubitari. Et ideo quærat verus propheta ante omnia, et ejus verba teneantur; in quibus illud tantummodo discutiendum unicuique est, ut satisfaciatur sibi si vere prophetica ejus verba sunt, id est, si indubitata fidem continent futurorum, si tempora definita consignant, si rerum ordinem servant, si non quæ prima sunt, novissima, et quæ in novissimis gesta sunt, prima narrarunt, si nihil versutum, nihil magica arte ad decipiendum compositum continent, aut si non quæ aliis revelata sunt, ad se transtulerit admistis mendaciis. Et cum his omnibus recto judicio discussis, verba constiterit esse prophetica, ita de-

num credi eis de omnibus quibus dixerint et responderint, debet.

LXI. Etenim consideremus diligentius opus divinæ Providentiæ. Nam quod philosophi introduxerunt verba subtilia quædam et difficilia, ita ut ne ipsa quidem vocabula sermonum nota esse omnibus possent et intelligibilia, Deus eos qui sibi artifices verborum videbantur, per omnia imperitos erga agnitionem veritatis ostendit. Simplex enim est et manifesta ac brevis rerum scientia, quæ per verum prophetam traditur, quam isti per devia incedentes et scrupulos verborum difficultates, tota ignoraverunt via. Igitur verecundis et simplicibus mentibus, cum viderint fieri quæ prædicta sunt, satis abundeque sufficit, ut de certissima præscientia certissimam scientiam capiant, et de cætero requiescant evidenti agnitione veritatis assumpta; cætera omnia æstimatione tractantur, in quibus firmum nihil esse potest. Quis enim sermo est, qui non recipiat contradictionem? et quæ argumentatio est, quæ non possit alia argumentatione subverti? Et inde est quod ad nullum finem scientiæ et agnitionis per hujusmodi disputationem pervenire homines possunt, priusque finem vitæ inveniant quam quæstionum.

LXII. Et ideo cum in his omnia habeantur incerta, ad verum prophetam veniendum est, quem Deus Pater volens ab omnibus diligi, hæc quæ homines induxerunt, in quibus nihil potest apprehendi, voluit penitus extinguere, ut eo magis iste quæreretur, et quem illi obcluserant, hic hominibus viam veritatis aperiret. Propter hunc enim Deus etiam mundum fecit et ab ipso mundus repletur, unde et quærentibus se adest ubique, etiamsi in ultimis terræ sinibus quærat. Si vero non pure eum quis nec sancte neque fideliter quærat, intra ipsum quidem est, quia ubique est et intra sensus omnium invenitur; sed, ut supra diximus, infidelibus dormit et absens habetur his, a quibus esse non creditur. Cumque hæc et alia hujusmodi Petrus de vero propheta prosecutus esset, turbas dimisit, senem vero cum rogasset plurimum permanere nobiscum, obtinere non potuit, sed et ipse discessit, alia die sicut placuerat rediturus. Et post hæc nos una cum Petro ingressi hospitium, cibo et quiete solito utimur.

LIBER NONUS.

I. Sequenti die Petrus una nobiscum mature ad locum, in quo pridie habita fuerat disputatio, properavit, atque ibi cum plurimas jam ad audiendum convenisse turbas et senem cum eis videret, ait ad eum: Hesternam die, o senex, cum Clemente placuerat ut hodie sermo fieret, et aut tu ostenderes

nihil extra genesim fieri, aut Clemens doceret genesim non esse [sed in nobis et in nostra potestate haberi quæ gerimus]. Ad hæc senex respondit: Et quid placuerit memini, et tua verba teneo quæ post pactiones locutus es⁴²; quibus docuisti impossibile esse homini scire aliquid, nisi a vero Pro-

⁴¹ Sap. 1, 4. ⁴² In codd. Lips. omissis iis, quæ usque ad cap. 16 med. sequuntur, sic legitur: *Locutus es. Deinde prosecutus senex adjecit: Certum est mihi et bene novi quia compaginatione, etc.*

poeta didicerit. Et Petrus : Nescis, inquit, quomodo dixerim, sed nunc te ego commonebo, de voluntate dixi et consilio Dei, quam habuit priusquam mundus esset, et quo consilio fecerit mundum, tempora statuerit, legem dederit, iustis ad honorum remunerationem futurum sæculum promiserit, iniustis poenas ex iudicii sententia statuerit; hoc ego dixi consilium, et hanc voluntatem Dei ab hominibus inveniri non posse, quia nemo hominum potest sensum Dei conjecturis et æstimatione colligere, nisi propheta ab eo missus enuntiet. Non ergo de quibuscunque disciplinis aut studiis dixi, quia inveniri sine propheta aut sciri non possint; quippe qui sciam et artificia et disciplinas sciri et exerceri ab hominibus, quas non a vero propheta, sed a magistris hominibus didicerint.

II. Quoniam ergo te professus es gnarum esse positionis siderum et stellarum cursus, ex quibus convinceres Clementem quod generi omnia subiaceant, aut ab ipso disceres quod per Providentiam reguntur universa, et est etiam aliquid in nobis, hoc expedire vos convenit. Ad hæc senex respondit : Jam quidem necessarium non erat huiusmodi movere quæstiones, si possibile esset nobis a vero propheta discere et audire definita sententia, quia sit aliquid in nobis et in arbitrio positum libertate; valde enim me sermo tuus movit hesternus, in quo de virtute prophetica disputasti. Unde et ego assentio et confirmo sententiam tuam, quia nihil potest ab homine certum indubitatumque cognosci, cui et exiguum vitæ tempus est et breve ac tenue spiramen, quo retineri videtur in vita. Verumtamen quoniam priusquam de prophetica virtute aliquid audirem, pollicitus videor Clementi, ut ostenderem, quia omnia subjecta sunt generi, aut ab ipso discerem, quia est aliquid et in nobis, præstet mihi ipse in hoc gratiam ut primus incipiat et quæ obijci possunt, proponat et absolvat; ego enim, ex quo paucis a te audiui de virtute prophetiæ, magnitudinem præscientiæ considerans obstupui, fateor, nec omnino recipiendum quidquam censeo, quod conjecturis et æstimatione colligitur.

III. Et cum hæc senex dixisset, ego Clemens dicere ita cœpi : Deus per Filium suum creavit mundum tanquam duplicem domum, interjectu firmamenti huius quod cælum appellatur distinctam, et in superiori quidem angelicas habitare virtutes, in isto autem visibili mundo nasci hominum multitudinem dedit, ex quibus eligeret amicos Filio suo, cum quibus lætaretur, et qui ei tanquam sponso ut dilecta sponsa pararentur. Verum usque ad nuptiarum tempus, quod est præsentia sæculi venturi, statuit virtutem quamdam, quæ ex his quæ in hoc mundo nascuntur, eligat et custodiat meliores, ac servet Filio suo sequestratos in loco quodam mundi cui extra peccatum est, in quo jam sunt aliquanti, qui ibi velut sponsa, ut dixi, decora ad sponsi præsentiam præparantur. Nam mundi huius et præsentis temporis princeps adultero similis est, qui

A mentes hominum corrumpit ac violat, et a desiderio veri Sponsi seducens, illicit ad aliena desideria.

IV. Sed dicet aliquis : Quid ergo necesse erat istum principem fieri, qui a vero principe mentes hominum declinaret? Quoniam Deus qui, ut dixi, Filio suo amicos voluit præparare, non eos tales esse voluit, qui necessitate naturæ aliud quid esse non possent, sed qui arbitrio suo et voluntate boni esse desiderarent; quia neclaudabile est, quod non est desiderabile, nec bonum iudicatur, quod non proposito expeditur : nihil enim laudis est id esse, a quo te mutari naturæ necessitas non sinat. Providentia ergo Dei hominum multitudinem nasci in hoc mundo voluit, ut ex pluribus eligerentur qui justam diligenter vitam. Et quia præsentem mundum prævidit non aliter posse nisi diversitate et inæqualitate constare, secundum præsentium rerum diversitates unicuique menti libertatem motuum dedit, et hunc principem posuit, quo ea quæ contraria videntur agitante, electio meliorum virtutis opere constaret.

V. Sed ut planius fiat quod dicimus, per singula exponemus. Nunquid omnes, verbi gratia, oportebat esse in hoc mundo reges, aut principes, aut dominos, aut pædagogos, aut legisperitos, aut geometras, aut aurifices, aut piatores, aut fabros, aut grammaticos, aut divites, aut agricolas, aut olitores, aut piscatores, aut pauperes? hæc certum est quia omnes esse non poterant. Omnia tamen hæc officia et multo plura præsens vita hominum requirit, et sine his transigi non potest; est ergo necessaria in hoc mundo inæqualitas. Non enim potest esse rex, nisi habeat quos regat et quibus imperet, neque potest esse dominus, nisi habeat cui dominetur, et cætera similiter.

VI. Sciens ergo Conditor a nullo sponte veniri ad agonem, dum refugitur labor, hoc est ad exercendas artes istas quas supra diximus, per quas vel iustitia uniuscujusque vel misericordia manifestari potest, corpus homini fecit, quod famem et sitim et frigus reciperet, ut reficiendi corporis causa compulsi homines, ad omnes quas supra exposuimus artes victus necessitate descenderent. Cibi enim et potus atque indumenti gratia, singulas quasque artes expetere edocemur. Et hic jam uniuscujusque mentis propositum declaratur, utrum necessitatem famis et frigoris per furta et homicidia ac perjuriam sarciat, perque alia huiusmodi scelera, an iustitiam, misericordiam, continentiamque custodiens, artis studio et manu labore imminentis necessitatis expleat ministerium. Si enim cum iustitia et pietate ac misericordia necessitatem corporis transigat, velut propositi agonis victor, amicus Filii Dei et electus abscedit; si vero per fraudes, per iniquitates et scelera concupiscentiis deservit corporalibus, principis huius mundi atque omnium dæmonum amicus efficitur, a quibus etiam hoc edocetur, ut stellarum cursibus malorum suorum ascribat errores, quos non nisi proposito ac voluntate delegit. Etenim artes, cogente, ut diximus, cibi ac potus

voluptate, discuntur et exercentur; quæ voluptas, cum accesserit unicuique veritatis agnitio, infirmior efficitur succedente parcimonia. Quantus enim sumptus est, aqua et pane utentibus et hunc a Deo sperantibus?

VII. Est ergo, ut diximus, necessaria quædam in dispensatione mundi inæqualitas, dum omnes quidem homines non omnia possunt scire vel implere artificia, usu tamen et ministerio omnium pene omnes indigent, et ob hoc necesse est alium operari, alium operanti præbere mercedem, alium servire, alium dominari, alium regi, alium regere. Sed hanc inæqualitatem quæ mortalium vitam necessario subsequata est, divina Providentia in occasionem justitiæ, misericordiæ humanitatisque convertit, ut dum hæc inter homines aguntur, sit unicuique causa juste agendi cum eo, cui merces operis exsolvenda est, et faciendi misericordiam cum eo, qui, debilitate fortassis aut penuria intercedente, debitum solvere non potest, sed et humane agendi cum his qui conditione videntur obnoxii, mansuetudinem quoque conservandi erga subjectos, et omnia prorsus gerendi secundum legem Dei. Dedit enim legem, juvans per hoc humanas mentes, ut facilius erga unumquodque qualiter ægi deberet, adverterent, qua via effugerent malum et qua ad futura tenderent bona, et ut in aqua regenerati per opera bona, ignem vetustæ nativitatis exstingerent. Prima enim nostra nativitas per ignem concupiscentiæ descendit, et ideo dispensatione divina secunda hæc per aquam introducitur, quæ restinguat ignis naturam, et cœlesti spiritu anima illuminata (80), metum primæ nativitatis abjiciat, si tamen ita de reliquo vivat, ut nullas omnino mundi hujus voluptates requirat, sed sit tanquam peregrinus et advena⁸¹, atque alterius civitatis civis.

VIII. Sed fortasse dicas, quia in his quidem, in quibus naturalis necessitas exigit artium operumque ministerium, potest unusquisque habere in potestate, servare justitiam et modum vel desiderii vel actibus quem velit imponere; quid de ægritudinibus dicemus et infirmitatibus, quæ accidunt hominibus, et quod dæmonibus nonnulli urgentur et febribus et frigoribus, nonnulli etiam furore aguntur et mente excidunt; et omnia illa, quæ innumeris casibus premunt mortalium genus? Ad hæc dicemus, si consideret quis totius mysterii rationem, hæc illis quæ supra exposuimus, justiora esse pronuntiabit. Deus enim hominibus naturam dedit, per quam et doceri possint de bono et obistere malo, id est, ut et artes possint discere et obistere voluptatibus, ac præferre in omnibus legem Dei, et ob hoc virtutes quasdam contrarias oberrare mundum hunc et oblectari nobiscum permisit, propter causas quæ jam superius dictæ

⁸¹ Psal. xxxviii, 15.

sunt, ut ex earum certamine oriatur justis palma victoriæ et meritum præmiorum.

IX. Ex istis ergo accidit interdum, ut si qui incontinentes egerint, et non tantum obsistere quam cedere atque in semetipsis dare eis voluerint locum, noxia earum aspiratione generetur intemperata et vitiosa progenies. Dum enim totum libidini indulgetur et observatio nulla coeundi est, illorum sine dubio dæmonum, quibus hæc perurgentibus sunt, vitia et fragilitates suscipit importuna generatio. Et ideo pro hujusmodi vitiis natorum obnoxii erunt parentes, qui legem servare concubitus noluerunt, licet sint et aliæ causæ secretiores, quibus his malis obnoxii efficiuntur animæ, quas nunc proferre temporis non est. Tamen oportet unumquemque agnoscere legem Dei, ut ex ea generandi observantiamumat et immunditiæ causas declinet, ut possit mundum esse quod gignitur. Neque enim fas est, ut in plantandis quidem virgultis vel in seminandis frugibus opportunum tempus quæratur, terra purgetur atque omnia quæ convenit præparentur, ne forte semen jactum lædatur et pereat, et in solo homine, qui est super hæc omnia, serendi observatio nulla habeatur, nulla cautela.

X. Sed quid, quod nonnulli, inquit, cum in prima ætate absque vitio fuerint corporali, processu temporis incurrunt hæc mala, ita ut aliquanti etiam violenter præcipitentur in mortem? Etiam de his vicina et pene eadem ratio est; illæ enim, quas diximus contrarias humano generi potestates, ad uniuscujusque cor per multas et diversas concupiscentias invitantur quodammodo et ingrediendi accipiunt locum, estque hæc in illis vis et potestas, quæ hortetur et incitet tantum, non quæ cogat et perliciat. Si ergo quis acquiescat eis, ut etiam agat ea quæ male desiderat, consensus sui et actus mercedem perditionis et pessimæ mortis inveniet. Si vero futurum iudicium cogitans, metu ipso fuerit repressus et revocaverit se, ne actu impleat quod mala cogitatione concepit, effugiet non solum perniciem præsentem, sed et futura supplicia. Omnis enim causa peccati similis videtur esse stuppæ pice oblitæ, quæ ubi calorem ignis acceperit statim inflammatur: hujus vero ignis incendium opera esse dæmonum intelliguntur. Si ergo inveniat quis peccatis et concupiscentiis tanquam pice oblitus, ignis ei facillime dominatur. Si vero non peccati pice, sed aqua purificationis et regenerationis infusa sit stупpa, ignis in ea dæmonum non valebit accendi.

XI. Sed dicet aliquis: Et quid faciemus jam nos quos contigit peccatis sicut pice oblitos? Respondebo: Nihil aliud nisi ut festinetis ablui, quo expurgetur a vobis ignis materia per invocationem

COTELERII NOTÆ.

(80) *Et cœlesti spiritu anima illuminata.* Forte ut, quemadmodum correctum cernitur in ms. Regis atque habet editio Coloniensis.

sancti nominis, et de reliquo futuri iudicii metu A
concupiscentias refrenetis, atque adversarias pote-
states, cum forte ad sensus vestros accesserint, tota
obinatione pellatis. Sed dicitis: Si in amorem quis
inciderit, quomodo se poterit continere, etiamsi ante
oculos suos ipsum ignis fluvium quem Pyriphlegethonta
nominant, videat? Hæc excusatio est eorum
qui converti ad poenitentiam nolunt. Denique nunc
nolo Pyriphlegethonta adducas in medium; homi-
num tibi propone poenas, et vide quantum valeat
metus; potestne quisquam, cum pro amoris crimi-
ne ad supplicium ducitur et ad stipitem colligatur
urendus (81), in illo tempore ejus quam ama-
vit vel desiderium capere vel speciem ante oculos
proponere? Nequaquam, inquires. Vides ergo, quia
presens metus resecat iniqua desideria. Quod si B
credentes Deo, et futurum iudicium poenamque
ignis æterni confidentes non se continent a pecca-
to, certum est quod non plena fide credunt: si enim
certa sit fides, certus sit et timor; si vero minus
aliquid est in fide, relaxatur et metus, et tunc lo-
cum inveniunt introeundi contrariæ potestates,
quarum persuasionibus cum acquieverint, necesse
est ut et potestati earum obnoxii fiant et ipsis per-
suadentibus agantur ad præcipitia peccati.

XII. Igitur astrologi, ignorantes hujusmodi my-
steria, putant stellarum cursibus ista contingere,
unde et his qui accedunt ad eos, ut de futuris ali-
quid consulant, respondentes falluntur in pluri-
mis; nec mirum, non enim sunt prophætæ, sed
usu multi temporis, auctores errorum per fugium
quoddam in his quibus decipiebantur inveniunt, et
climacteras quosdam introducunt, ut de rebus inc-
certis scientiam fingant. Climacteras enim dicunt
quasi periculi tempus (82), in quo interdum peri-
matur quis, interdum non perimatur; ignorantes
quod non stellarum cursus hæc, sed dæmonum ge-
rit operatio, qui ad astrologiæ errorem confirman-
dum deserientes, calculis mathesis decipiunt ho-
mines ad peccandum, ut cum, vel Deo permittente
vel legibus exigentibus, peccati dederint poenas,
verum dixisse videatur astrologus. Et tamen fal-
lantur etiam in hoc; si enim cito conversi fuerint
ad poenitentiam, et futuræ poenæ recordationem
conceperint ac metum, conversis ad Deum per
gratiam baptismi resolvitur poena mortis.

XIII. Sed dicit quis: Multi et homicidium et
adulterium et alia scelera commiserunt, et nihil
mali passi sunt. Hoc quidem raro accidit homini-
bus, tamen nescientibus consilium Dei frequenter
videtur accidere; Deus autem qui novit universa,

scit quomodo et quare peccet qui peccat, et quem
unumquemque causa ducat ad peccatum. Hoc tamen
generaliter agnoscendum est; quod si qui non ita
mente, ut actibus mali sunt, nec proposito incitati ad
peccandum devolvuntur, his velocior et magis in præ-
senti vita redditur poena; ubique enim et semper
Deus prout competere iudicat, unicuique pro acti-
bus suis reddit. Eorum vero qui proposito exercent
malitiam, ita ut interdum etiam in eos sæviant,
a quibus bona consecuti sunt, et nullam recorda-
tionem capiunt ad poenitentiam, differt poenas in
futurum; non enim merentur isti, sicut illi de qui-
bus supra diximus, in præsenti vita scelerum suo-
rum finire vindictam, sed permittitur eis præsens
tempus implere ut volunt, quia emendatio eorum
non est jam talis, quæ temporalibus indigeat ca-
stigationibus, sed quæ æterni ignis in inferno exi-
gat poenas, quorum animæ ibi poenitentiam quæ-
rent, ubi invenire non poterunt.

XIV. Quod si in hac vita positi illas quas ibi pa-
tientur poenas, ante oculos posuissent, refrenas-
sent utique desideria et nullo pacto decidissent in
peccatum. Multum enim potest sensus in anima ad
resecandas omnes ejus cupiditates, maxime cum
cælestium scientiam ceperit, per quam lumine
veritatis accepto, ab omni obscuritate malorum
actuum declinabit. Sicut enim sol omnes stellas
splendore sui fulgoris obtundit et contegit, ita et
mens per scientiæ lucem omnes concupiscentias
animæ inefficaces reddit et otiosas, futuri iudicii
memoriam super eas tanquam radios suos emit-
tens, ita ut ne apparere quidem ultra in anima
queant.

XV. Quod autem timor Dei multum valeat ad
reprimendas concupiscentias, cape humani timoris
exemplum. Quotusquisque est, qui non inter ho-
mines concupiscat aliena? et tamen metu poenæ
quæ legibus statuta est, refrenatur et continentius
agit. Regi propter metum gentes subjacent et ar-
matus paret exercitus. Servi cum sint validiores
dominis suis, propter metum tamen imperia per-
ferunt dominorum. Bestiæ ipsæ feræ metu mite-
scunt: tauri validissimi iugo colla submitunt, et
immanes elephantum magistris obtemperant per ti-
morem. Sed cur humanis utamur exemplis, cum
etiam divina non desint? Nonne terra ipsa sub
præcepti metu permanet, quod etiam motu sui
et tremore testatur? Mare statutum terminum
servat, angeli pacem custodiunt, stellæ ordi-
nem tenent et fluvii meatus, dæmones quo-
que certum est timore in fugam verti. Et ne per

COTELERII NOTÆ.

(81) Cum pro amoris crimine ad supplicium ductus, et ad stipitem colligatur urendus. Julius Capitolinus de Macrino: Adulterii reos semper vivos simul incendit, junctis corporibus. Nota postea variam lectionem etiam codicis Regii, quem, ad puerorum stuprum spectantem, de quo flammis vindicibus ex-

piando Valentiniani lex exstat in codice Theodosiano.

(82) Climacteras enim dicunt, quasi periculi tempus. Vide quos hac in re citat doctissimus Savaro ad Sidonii epist. 41, lib. viii, nec non Nili abbatis epistolam 256, lib. ii.

singula sermonem longius producamus, intueri quomodo unumquodque timor Dei continens, cuncta in harmonia propria et ordinis sui compage custodiat. Quanto magis ergo certi esse debetis, quia et dæmonum concupiscentiæ quæ in cordibus vestris oriuntur, admonitione timoris Dei exstingui possunt et penitus aboleri, cum etiam ipsi incensores concupiscentiæ metu sibi dominante diffugiant? Hæc ita se habere sciens, si quid tibi respondendum videtur, incipe.

XVI. Tum senex : Sapienter, inquit, filius meus Clemens aptavit prosecutionem suam, ita ut nihil nobis ad hæc dicendum reliquerit; verum omnis ejus sermo, quem de natura hominis disseruit, hanc habet continentiam, quia cum eo quod inest libertas arbitrii, est extrinsecus et aliqua causa mali, ex qua per diversas concupiscentias incitantur quidem homines, non tamen coguntur ad peccatum; pro eo, inquit, quod multo his validior est timor, qui obsistat et impetus desideriorum refrenet, ut cum naturales motus acciderint, effugatis his qui eos incitant et inflammant dæmonibus, peccatum non possit admitti. Sed me hæc non adducunt ad fidem: conscius enim mihi sum quorundam, ex quibus bene novi, quia compaginatione

stellarum homines aut homicidæ aut adulteri sunt, cæteraque perpetrant mala. Similiter autem et honestæ ac pudicæ feminæ, ut bene agant inde coguntur.

XVII. Denique cum Mars centrum tenens (83), in domo sua ex tetragono respexerit Saturnum cum Mercurio ad centrum, Luna veniente super eum plena, in genesi diurna, efficit homicidas et gladio casuros (84), sanguinarios, ebriosos, libidinosos, dæmoniosos (85), secretorum perscrutatores, maleficos, sacrilegos, et si qua sunt his similia, præcipue cum bonarum stellarum nulla respexerit. Sed et ipse (86) rursus Mars ad Venerem schema tetragonum habens, ex parte ad centrum, non respiciente aliquo bonorum, adulteros efficit et sorores et filias et matres in conjugium adducit. Venus cum Luna in finibus et domibus Saturni, cum Saturno si fuerit, attestante Marte (87-88), efficit mulieres quidem viragines, ad agriculturam, ad structuram, et ad omne opus virile promptas, misceri quibuscunque voluerint et non argui a viris pro adulterio, nulla uti mollitie, non unguentis, non vestibus, non calceamentis muliebribus, sed viro- rum sorte agentes; viros autem esse ut feminas nec quidquam virile gerere, cacodæmon Venus

⁸³ Denique... aut Aquario desunt in codd. Lipss. Græca ex Bardesanis libro de factis excerpta leguntur apud Euseb. Præp. evang vi, 10; et ap. Cæsar. dial. 2, interrog. 109. Cf. Gallandii Bibl. Patr. VI, p. 60 sqq.

COTELERII NOTÆ.

(83) Denique cum Mars centrum tenens. Cæsar. Dialogo 2, interrogatione 109: Αὐτίκα γοῦν Ἄρης κέντρον λαβὼν, οἰκίῳ οἴκῳ ἐκ τετραγώνου ἐπιθεωρῶν Κρόνον, σὺν Ἑρμῇ ἐπὶ κέντρον, Σελήνης ἐπ' αὐτὸν πλήρους ἀρχομένης (leg. ἐρχομένης), ἐπὶ ἡμερινῆς γεννήσεως, ἐκτελεῖ ἀνδροφόνους καὶ αἱμοπότας, μεθύτους, λάγνους, δαιμονοῦντας, μυστηρίων ἀποκρύφους ἱστορίας, μάγους, θύτας, καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα, ἐξαιρέτως μὲν τῶν ἀγαθοποιῶν ἀστέρων ἐπιθεωροῦντο. Αὐτὸς δὲ πάλιν Ἄρης πρὸς Ἀφροδίτην σχήμα τετραγώνων ἔχων, μοιρικῶς ἐπὶ κέντρον μὴ ἐπιθεωροῦντος τινὸς ἀγαθοποιῶν, μοιχοῦς ἀποτελεῖ, ἀδελφαῖς καὶ μητέρας μίγνυμένους. Κύπρις σὺν Μῆνῃ ἐν ὄρειοις καὶ οἰκίαις Κρόνου, σὺν Κρόνῳ, ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ Ἄρεος, ἀποτελεῖ γυναῖκας γεωργούς, οἰκοδόμους, καὶ πάντων ἀνδρείων ἔργων ἐπιστήμονας, καὶ κοινοῦσθαι καὶ συγκαθεῦδειν οἷς ὅτι βούλοιντο, καὶ μὴ κωλύεσθαι ὑπὸ τῶν οἰκείων ἀνδρῶν. Ἀνδρέλους οὐκ ἀποτελεῖ γυναῖκας ἐν Αἰγυπτῶν, Ὑδροχῶν, κακοδαίμονας ἐν Ἀφροδίτῃ (i. κακοδαίμονοῦσα Ἀφροδίτῃ). Ἐπ' ἀνδρῶν δὲ τουναντίον σὺν Ἄρει οὔσα, ἐν Κριῶ. Ὅθεν οὐχ οἴονται (i. οἶόν τε) φόβῳ ἢ τινος ἀπειλῆς ἢ μηχανῆς ἐπιτρέψαι τὰς ἐπιθυμίας, διὰ τὴν τῶν ἀστρῶν ἀποκλήρωσιν. Cum igitur Mars centrum tenens, in domo sua ex tetragono respexerit Saturnum, cum Mercurio ad centrum, Luna veniente super eum plena, in genesi diurna, efficit homicidas et interfeciores, crudeles ac sanguinis avidos, ebriosos, libidinosos, dæmoniosos, absconditorum misteriorum gnaros, magos, sacrificos, et quæ sunt his similia; præcipue cum beneficarum stellarum nulla respexerit. Sed et ipse rursus Mars ad Venerem schema tetragonum habens, ex parte ad centrum non respiciente aliqua benefica, adulteros efficit, cum sororibus ac matribus coeuntes. Venus cum Luna in finibus et domibus Saturni, cum Saturno, attestante Marte, efficit mulieres agrivolas, et structrices, et

omnium virilium operum peritas, atque misceri ac dormire cum quibus voluerint, et a viris suis non prohiberi. Viragines itaque efficit feminas, in Capricorno, in Aquario Cacodæmon Venus: in viris autem e contrario, si cum Marte sit in Ariete. Unde impossibile est, timore, aut cujusquam minis, aut arte refrenare concupiscentias, propter astrorum fatalem sortem.

(84) Gladio casuros. Male videtur Rufinus accepisse vocem κραινομένους in sensu passivo. Quid si gladio casuros? Quod addit in Cæsario ἐπιμαρτυροῦντος vel ἐνωμέτως verbi etiam posset perjuros.

(85) Dæmoniosos. Δαιμονοῦντας, qui Proclo δαιμονοῦντες. Firmico, laborantes dæmonum incursione homines.

(86) Sed et ipse, etc. Sic interpungo: aliquo bonorum, adulteros efficit. Et sorores. . . adducit Venus. . . Marte. Efficit. Similiter in Græco Cæsarii: ἀποτελεῖ. Ἀδελφαῖς καὶ μητέρας μίγνυμένους Κύπρις. . . Ἄρεος. Ἀποτελεῖ. . . ἀνδρῶν ἀνδρέλους, etc.

(87-88) Attestante Marte. Ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ Ἄρεος apud Cæsarium. Codex Candelarianus astante, quod eodem recidit. Infra cap. 21, attestante Marte, ubi Bardesanes citatus in Præpar. Evang. Eusebii lib. vi, cap. 10: Ἐφομαρτοῦντος τοῦ Ἄρεος, vel ut duo codices Regii ἐπομαρτοῦντος, vel ut tertius pariter Regius ἐπιμαρτυροῦντος. Hujus Recognitionum operis lib. ult. cap. 9: Si adfuerit Mars. Nimirum, ab astrologis in simili sensu usurpantur verba, μαρτυρεῖν, ἐπιμαρτυρεῖν, συμμαρτυρεῖν, συνεπιμαρτυρεῖν, προσμαρτυρεῖν, ἔπεισαι, ἐφομαρτεῖν, συμπαρατεῖναι. Consulite Ptolemæum et Proclum, quæque Vettii Valentis proferturum a Seldeno, in Syntagmate primo de diis Syris, cap. 1, et ad Marwora Arundelliana.

cum Marte si sit in Ariete; efficit e contrario mulieres, si sit in Capræcornu aut Aquario.

XVIII. Cumque multa de his senex prosecutus esset, et unumquodque schema mathesis, stellarum quoque positiones enumerasset, volens per hæc ostendere, quia timor non sufficiat refrenare concupiscentias, ego rursus respondi: Vere, Pater, doctissime et eruditissime prosecutus es, et ipsa me ratio invitat aliquid ad ea quæ a te disserta sunt respondere, quoniam quidem scientia mihi mathesis nota est, et libenter cum erudito viro habeo sermonem. Accipe ergo ad ea quæ dixisti, ut evidenter agnoscas genesisim ex stellis omnino non esse, et quia possibile sit obsisti adversum impugnationem dæmonum ab his qui confugiunt ad Deum, ac, sicut prædixi, non solum per timorem Dei naturales cohiberi concupiscentias posse, sed et per timorem hominum, sicut jam nunc edocēvimus.

XIX. Leges sunt (89) in unaquaque regione vel regno ab hominibus positæ, sive scriptura sive etiam usu durantes, quas nemo facile transgreditur. Denique primi Seres, qui initio orbis terræ habitant, legem habent neque homicidium (90) neque adulterium neque scortum nosse, neque furtum committere, neque idola venerari; et in illa omni regione, quæ est maxima, neque templum invenitur, neque simulacrum, neque meretrix, neque adultera, neque fur ad judicium deducitur, sed neque occisus ibi homo fertur aliquando, et tamen nullius libertas arbitrii compulsa est secundum vos a stella Martis ignita, ut ferro uteretur ad hominis necem, nec Venus cum Marte posita alienum matrimonium compulsi vitiari, cum utique apud eos per singulos dies Mars medium cæli circulum teneat. Sed est apud

A Seres legum metus vehementior quam tam genesis constellatione.

XX. Sunt similiter et apud Bactros in regionibus Indorum immensæ multitudines Bragmanorum, qui et ipsi ex traditione majorum, moribus legibusque concordibus, neque homicidium neque adulterium committunt, neque simulacra colunt neque animum edere in usu habent, nunquam inebriantur, nunquam malitiosæ aliquid gerunt, sed Deum semper timent; et quidem hæc illi, cum cæteri Indorum et homicidia et adulteria committant, et simulacra colant, et inebriantur, atque alia hujusmodi flagitia exercent. Sed et in ipsius Indiæ nihilominus occiduis partibus regio quædam est (91), ubi hospites cum inciderint, capti immolantur et comeduntur, et neque bonæ stellæ vetuerunt eos ab hujusmodi flagitiis et ab execrandis cibis, neque malignæ stellæ compulerunt Bragmanas, ut aliquid agerent mali. Est rursus mos apud Persas, matres accipere in conjugium et sorores et filias, et sub illo omni axe incesta Persæ ineunt matrimonia.

XXI. Ac ne forte liceat his qui mathesim sequuntur uti illo perfugio quo dicunt, certas quasdam esse plagas cæli, quibus propria quædam habere conceditur, ex ipsa Persarum gente aliquanti ad peregrina profecti sunt, qui Magusæi (92) appellantur, ex quibus usque in hodiernum sunt alii in Media, alii in Parthia, sed et in Ægypto nonnulli, plures autem in Galatia et Phrygia, qui omnes incestæ hujus traditionis formam indeclinabilem servant, ac posteris custodiendam transmittunt etiam cum plagam cæli mutaverint, nec tamen eos Venus cum Luna in sinibus et donibus Saturni, cum Saturno attestante etiam Marte, compulsi habere inter cæteros genesisim (93).

XXII. Apud Gelos (94) quoque mos est, ut mulie-

⁸⁹ Nec tamen... genesisim non leguntur in codd. Lipsa.

COTELERII NOTÆ.

(89) *Leges sunt*, etc. Hoc caput, et sequentia decem accepit auctor vel interpolator *Recognitionum* ex Bardesani *Dialogis*, loco qui legitur apud Eusebium *Præpar. evang.* lib. vi, c. 10 editionis Græco-Latinæ a p. 274, D, ad p. 280, A. Ex utroque autem opere sua collegit Cæsarius quæstione 109 et 110, citatus etiam a Cedreno pag. 126, 127, edit. Basil. Quæ omnia inter se conferre operæ pretium fuerit. Nos pauca subnotabimus, quia doctus Eusebii interpretis Cæsarianas lectiones ad Eusebianas apposuit. — Confer, si libet, tom. I nostræ *Biblioth.*, pag. 682-688, et *Prolegom.* cap. 26, § 3, pag. cxxiii seq.

(90) *Primi Seres, qui initio orbis terræ habitant, legem habent, neque homicidium*, etc. In Cæsario, οὐ τὸ ἄκρον τῆς χερσὺν οἰκοῦντες. Itaque sic intelligi debet illud Bardesani, ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ἀρχῆς, hoc est, a principio orbis, non autem ab orbis conditiōe. Patet etiam ex Plinio et Mela.

(91) *Regio quædam est*. Ξενοδόρων Cæsario: Νεχροφάγων Epiphanio *Exposit. fid.*, num. 10, Cedrenus: Ἐν δὲ τοῖς ἐνδοτέροις μέρεσι τούτων, ἀνθρωποβορῶντες καὶ τοὺς ἐπιξενωμένους ἀναίρουντες κατεσθίουσιν, ὡς Κάβης. Quo loco una cum Xylandro ignoro quinam sint Gabes. Sed ex Georgio Hamartolo inedito chronographo, qui manuscriptus exstat

in duobus codicibus Regiæ bibliothecæ, didici corrigendum esse, ὡς κύνες. Alias conjicerem Herodoti Callatias vel Padæos. Vide Glycam parte II, p. 143.

(92) *Magusæi*. Nomen æquivocum. Significat incestam hanc Bardesani gentem: cujus mentionem quoque facit S. Basiliius epistola 325. Significat omnes Persas, apud Suidam in vocibus γοργατα, Πέρσαι et Μαγῶν; quo ultimo loco uno ductu legendum: Μαγῶν, ὁ Πέρσης, μαγία καὶ ἀστρολογία, ἀπὸ Μαγουσαίων ἤρξαστο. Οἱ γὰρ τοὶ Πέρσαι Μαγῶν ὀνόματι τῶν ἐγγυωπῶν ὀνομάζονται καὶ Μαγουσαῖοι, οἱ αὐτοί. Atque ita cod. Reg. 2080, ubi alter 131, Μαγῶν. Ὁ Πέρσης. Ὅτι μαγία, etc. Sed et Magusæus sive Maguseus de Mago dicitur, in *Vita S. Epiphani* cap. 16, et a Basilio Seleuciensi orat. 38, pag. 202, ubi frustra corrigere tentat doctus interpretis.

(93) *Compulsi habere inter cæteros genesisim*. Minus comode Græca convertit Rufinus, ἐν ταῖς τῶν πάντων γενέσεσιν εὐπλοῦαστο. Hoc est, in omnium Magusæorum genituris reperta est. Apud Cæsarium, ἐν ταῖς πάντων αὐτῶν γενέσεσιν εὐπλοῦασθαι οἶα τε.

(94) *Apud Gelos*. Corrupte in Glyca, *Annalium* parte II, p. 143, παρ' Ἀγλαίοις. Scribi debet παρὰ Γήλοις, uti habetur in Bardesano apud Eusebium *P. E.*, p. 275, D; quo ex loco, et ex duobus codici-

res agricolentur, ædificent et tunc opus virile perficiant, sed et misceri quibus volunt licet, nec incusantur a viris aut adulteræ appellantur, passim enim concubitus miscent et præcipue cum hospitibus, unguenta nesciunt, non induuntur veste fucata, non calceis; e contra viri Gelonum ornantur, pectuntur, indumentis mollibus et variis induuntur, auro compositi unguentisque delibuti, et hæc non pro dissolutione virium, sunt enim bellicosissimi et venatores acerrimi; ⁶⁶ nec tamen universæ Gelonum mulieres, in Capræcornu aut Aquario caco-dæmonem Venerem nascentes habuere, neque viri eorum in Ariete cum Marte Venerem positam, per quod schema effeminatos et dissolutos nasci asserit viros Chaldaica disciplina.

XXIII. Porro vero in Susis mulieres unguentis et quidem optimis utuntur, ornamentis completæ ex lapidibus pretiosis, ministeriis quoque ancillarum suis procedunt multo majore ambitione quam viri, nec tamen pudicitiam colunt, sed indifferens eis cum quibuscunque voluerint usus est et servis et hospitibus, tali licentia a viris permessa; et non solum non culpantur pro hoc, sed et dominantur in viros. ⁶⁷ Nec tamen omnium genesis mulierum Susidarum in medietate cœli, cum Jove et Marte Venerem in Jovis domibus habent. In ulterioribus Orientis partibus, si puer muliebri se substernat injuriæ, cum agnitum fuerit, a fratribus aut parentibus vel quibuslibet proximis interficitur, nec sepultura donatur. Et rursus apud Gallos (95) lex prisca constituit nuptum tradi publice pueros,

⁶⁶ Nec tamen... disciplina desunt in codd. Lips. ⁶⁷ Nec tamen... habuerint pariter desunt in utroque codd. Lipsa. ⁶⁸ Cumque... poetæ producat et in fine hujus cap. ergo... constellatio desiderantur in codd. Lips.

nec opprobrium ex hoc aliquod duci; et nunquid possibile est, ut omnes qui tam turpiter succumbunt apud Gallos, Luciferum cum Mercurio in domibus Saturni et finibus Martis habuerint?

XXIV. In Britannia partibus (96) plures visi unam habent uxorem, in Parthia multæ mulieres unum habent virum, et utraque orbis pars moribus suis atque institutis obsequitur. Amazones omnes non habent viros, sed sicut animalia semel in anno circa vernale æquinoctium proprios egressæ terminos, finitimæ gentis viris miscentur, solemnitate quamdam per hoc observantes, ex quibus cum conceperint redeunt, et si marem pepererint abijciunt, feminas nutriunt. ⁶⁹ Cumque unius temporis sit omnium partus, absurdum est, ut in maribus quidem putetur Mars cum Saturno in tempore æquis esse portionibus, in feminarum vero genesi nunquam. Sed neque Mercurium (97) cum Venere habuisse in domibus propriis positum, ut vel pictores ibi vel sculptores vel trapezitas efficiat, aut in domibus Veneris, ut unguentarios vel vocales vel poetæ producat. Apud Saracenos et superiores Libes et Mauros et circa ora maris Occani habitantes, sed et in extremis Germaniæ partibus et apud Sarmatas et Scythas atque omnes quæ sub axe septentrionis jacent Pontici littoris gentes, et in Chrysea (98) insula, nunquam invenitur trapezita nec sculptor, aut pictor, aut architectus, aut geometres, aut tragædus, aut poeta; ergo deficit apud eos Mercurii Venerisque constellatio.

XXV. Ex omni orbe terrarum Medi (99) tantum-

⁶⁹ Nec tamen... habent, et paulo infra: et nunquid... ⁶⁸ Cumque... poetæ producat et in fine hujus cap. ergo...

COTELERII NOTÆ.

bus Regiis emendandus venit barthesanes, ibidem, p. 280, A, παρὰ Βάρτηρος καὶ Γήλοις, non Γάλλοις. Indiligenter autem Bardesane ac Recognitiones hic legit Cæsarius. Rufinus vero habebat in codice suo ἀναθηρωτοῦς, non ἀνθηρωτοῦς. Corrige obiter Scylacis Periplus capite de Liburnis: Οὐτοι γυναῖκα κατατοῦνται καὶ εἰσὶν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθέρων· μισοῦνται δὲ τοῖς ἐλευθέρων δούλοις, καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσι. Legendum, ἐλευθέραι. Hi muliebri imperio subjecti sunt: et mulieres a viris sunt liberæ; miscentur autem cum suis servis, vicinarumque regionum viris.

(95) Apud Gallos. Id etiam testantur Diodorus Siculus, lib. v, et Athenæus, lib. xiii.

(96) In Britannia partibus, etc. De antiquis Britannis verba sunt Cæsaris lib. v De bello Gallico cap. 5: Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. De multo recentioribus autem sui temporis ait Gildas, in Epistola de excidio Britannia: Reges habet Britannia, sed tyrannos; iudices habet, sed impios, sæpe prædantes, et concutientes innocentes; vindicantes, et protegentes, sed reos et latrones; quamplurimas conjuges habentes, sed scortantes. Apud Scotos vero gentem Britannicam, communes existisse uxores discimus a Hieronymo lib. ii adversus Iovinianum c. 6. Nec dissimiliter Hiberni in Strabone lib. iv. Quod spectat ad Parthos, uxores dulcedine variæ libidinis singuli plures habebant; ut verbis Justinii Historici lib. xii, utar. Hoc porro in iæco, et Nostræ paululum deflexit a Bardesane, et diligentia defuit Cæsario.

(97) Sed neque Mercurium, etc. Hæc carent sensu, nec possunt construi. Equidem re attente considerata, comparatisque inter se tribus auctoribus, Bardesane, pseudo-Clemente et Cæsario, arbitror in Græco hic scriptum fuisse ἀλλὰ μὴν, Rufinum vero transtulisse sed et, aut si transtulerit sed neque, perperam legisse ἀλλὰ μὴ. Deim ut particulam esse concedentis existimo.

(98) Chrysea. De Chryse consule geographos, necnon Salmasii Exercitationes Plinianas.

(99) Medi. Narrat hoc de Bactrianis Onesicritus apud Strabonem lib. xi. De iisdem Bactriis seu Bactris, et de Hyrcanis Porphyrius, iv Περὶ ἀποχῆς ἐπιφύγων num. 21 ac post eum Eusebius Præpar. evang. lib. i, cap. 14, et Hieronymus ii in Iovinianum, 6. Qui postremus, ut id obiter moneam, minus commode Porphyrii χαρακρημύζουσαν convertit suspendunt in patibulis, uti etiam patet ex Theodoriti sermone De legibus, p. 815. Ab aliis autem refertur usitatum fuisse apud Bactrianos, Hyrcanos, Persas, Assyrios, Caspios, Indorum aliquos, Parthos aliosque, mortuorum cadavera canibus, bestiis, vulturibus, volucris devoranda projicere. Unde dictum Diogeni in Stobæi sermone 122. Ὅτι ἀνὴρ μὲν χύνας ἀδὸν σπαράξουσιν, Ὑρχανία ἔστα. ἢ τάφη· ἀνὴρ δὲ γύπας, Βάρτηρων. Ita enim emendo in voce nihili ἀπτεῖον, adductus auctoritate Plutarchi, qui in libello An vitiositas ad infelicitatem sufficiat, hæc habet: Ὑρχάνων δὲ χύνας, Βακτριανῶν δὲ βριθεὶς νεκρῶς ἐπιθροῦσιν κατὰ νόμους, ἔταν μαχαροῦ τέλους τυρχάνων.

modo summa observantia adhuc spirantes homines canibus devorandos abjiciunt, et non ob hoc Martem cum Luna per diurnam genesis in Cancro positos habent. Indi mortuos suos incendunt, cum quibus et uxores defunctorum sponte se offerentes exuruntur. Sed non ideo omnes quæ vivæ incenduntur Indorum mulieres, in nocturna genesis sub terra habent Solem cum Marte in partibus Martis. Germanorum plurimæ laqueo vitam finiunt, nec idcirco omnes Lunam cum hora, Saturno et Marte circumcinctas habent. Sed non in omni gente, et in omni die per omnem diversitatem genesis nascuntur homines? Ex quibus omnibus apparet, quia metus legum in unaquaque regione dominatur, et arbitrii libertas quæ est hominibus insita per spiritum, obtemperat legibus, nec cogere potest genesis aut Seres homicidium committere, aut Bragmanos carnibus vesci, aut Persas incesta vitare, vel Indos non exuri, aut Medos non a canibus devorari, Parthos non habere plures uxores, aut mulieres Mesopotamiæ non servare pudicitiam, Græcos non exerceri palæstris, Gallorum pueros non pati muliebria, vel gentes barbaras Græcorum studiis institui, sed, ut diximus, unaquæque gens suis legibus utitur pro libertatis arbitrio, et decreta genesis legum severitate depellit.

XXVI. Sed dicit aliquis eorum qui in disciplina mathesis eruditi sunt, genesis in septem partes dirimi, quæ illi climata appellant (100), dominari vero unicuique climati unam ex septem stellis, et istas quas exposuimus diversas leges non ab hominibus positas, sed ab istis principibus secundum uniuscujusque voluntatem; et hoc quod stellæ visum est, legem ab hominibus observatam. Ad hæc ergo respondebimus, quod primo quidem non est in septem partes orbis terræ divisus, tum deinde et si ita esset, in una parte et in una regione invenimus multas differentias legum, et ideo neque septem sunt secundum numerum stellarum, neque duodecim secundum numerum

signorum, neque triginta et sex secundum numerum decanorum, sed sunt innumere.

XXVII. Meminisse autem debemus eorum quæ supra enumerata sunt, quod in una Indiæ regione sunt et qui hominum carnibus vescantur, et sunt qui etiam a pecudibus vel avibus omnibusque animantibus abstineant, et quia Magusæi non solum in Perside matres ac filias accipiunt in matrimonium, sed et in omni gente ubicunque habitaverint, malorum suorum incesta instituta custodiunt. Tum præterea et innumeras gentes memoravimus, quæ penitus studia nesciunt litterarum. Sed et aliquanti sapientes viri ipsas leges in nonnullis commutaverunt locis, aliæ vero etiam sponte pro sui vel impossibilitate vel inhonestate derelictæ sunt. Certe, quod in promptu est noscere, quanti imperatores gentium quas vicerant leges et instituta mutarunt, et suis eas legibus subjecerunt! Quod evidenter a Romanis factum docetur, qui omnem pene orbem omnesque nationes propriis primo et variis legibus institutisque viventibus in Romanorum jus et civilia scita verterunt. Superest ergo ut et stellæ gentium, quæ a Romanis victæ sunt, climata sua partesque perdididerint.

XXVIII. Addam adhuc rem, quæ possit etiam valde incredulis satisfacere. Judæi omnes (1) qui sub lege Moysi vivunt, filios suos octava die absque ulla dilatione circumcidunt, et infantis teneri sanguinem fundunt; a sæculo autem nullus ex gentibus hoc die octava perpressus est, et contra Judæorum nullus omisit. Quomodo ergo in hoc ratio genesis stabit? cum per cunctas orbis terræ partes omnes Judæi admisti gentibus vivant, et octava ferrum perferant die unius in membri loco, et nemo gentilium, sed ipsi soli, ut dixi, hoc faciunt, non stella cogente nec perfusione sanguinis perurgente, sed lege religionis adducti, et in quocunque orbis loco fuerint hoc est eis insigne vernaculum. Sed et quod unum nomen omnibus inest ubicunque subriunt, nunquid et hoc per genesis venit? et quod

¹⁰⁰ *Es non.. habent* atque illa quæ in sequentibus ad astrologiam spectant omnia *sed non... Martis et nec idcirco... Martis* non leguntur in codd. Lipss. ¹⁰ *Sed dicit .. instituta custodiunt* (cap. 27) desunt in codd. Lipss. ¹¹ *Superest... perdididerint* desunt in codd. Lipss. ¹² *Non stella... aut emere* non leguntur in codd. Lipss.

COTELERII NOTÆ.

(100) *Genesis in septem partes dirimi, quæ illi climata appellant.* Difficile est de hoc loco statuere. Nam si exigatur ad Cæsarium, mutilus apparebit; si vero ad Bardesanem, videbitur Rufinus legisse γενεσιν pro γην. Verba prioris sunt: Ἄλλ' ἐπὶ τῶν τῆ γενέται ἡμῶν ἀναχαιμένων ἀστέρων, εἰς ἐπὶ τὰ λέγομεν κλίματα τὴν γῆν διαίρεσθαι. Posterioris autem: Οἱ δὲ ἀστρονόμοι φασὶ τὴν γῆν ταύτην μεμερθεῖσθαι εἰς ἐπὶ τὰ κλίματα. Cæterum septem quoque climata ponit Servius ad 1 *Georgicon*, enumeratque Isidorus *Originum* lib. III, cap. 41: quæ tamen octo leges apud Martianum Capellam lib. VIII, p. 296.

(1) *Judæi omnes.* Idem argumentum vulgo urgent sancti Patres. Quod autem hic dicitur nullam gentilium unquam circumcisionem octavo die passum fuisse, confutari posse videtur per narrationem Philostorpii de Homeritis ea die circumcidi solitis,

lib. III, c. 4. Verum forsitan Homeritis post tempora nostri Auctoris ritum suum mutavere, edocti a Judæis iniquitatis. Etenim Arabes erant: circumcidebantur porro Arabes anno 13; teste Origene apud Eusebium *Pr. evang.* lib. VI, cap. 14, p. 293, et in *Philocalia* cap. 22, pag. 363, necnon Eustathio in *Hexæmeron* ubi de Abrahamo. Μετὰ ἑξος τριχαιδέκατον, post decimum tertium annum, inquit Josephus *Antiquitatum* lib. I, cap. 13, quod eodem recidit, ut constat ex ejusdem libri cap. 14, hoc est, anno 13 completo. Certe Ambrosius, lib. II *De Abrahamo*, c. 11, refert ab Ægyptiis circumcisos fuisse pueros annum agentes quartumdecimum. Atque ex his suspectum habeo locum Procopii Gazæ ad Gen. I, 14: *Quare apud Ismaelitas sacerdotes ubi nati fuerint annos decem, circumcissione signantur?* ne γ, detricto, γ, transierit in ι.

nunquam apud eos infans natus exponitur, et quod septimum quoque die omnes ubicunque fuerint, otium gerunt nec iter incedunt nec igni utuntur(2)? Quid est ergo, quod nullum Judæorum in illa die cogit genesis aut iter agere (3), aut ædificare, aut vendere aliquid, aut emere?

XXIX. Quinimo et majorem fidem rerum præsentium dabo. Ecce enim ex adventu justii et veri Prophetæ vixdum septem anni sunt, in quibus ex omnibus gentibus convenientes homines ad Judæam, et signis ac virtutibus quæ viderant, sed et doctrinæ majestate permoti, ubi receperunt fidem ejus, abeuntes ad regiones suas illicitos quosque gentilium ritus et incesta sprevere conjugia. Denique apud Parthos, sicut nobis Thomas, qui apud illos Evangelium prædicat, scripsit (4), non multi jam erga plurima matrimonia diffunduntur, nec multi apud Medos canibus obijciunt mortuos suos, neque Persæ matrum conjugis aut filiarum incestis matrimoniis delectantur, nec mulieres Susides licita ducunt adulteria; nec potuit ad crimina genesis compellere, quos religionis doctrina prohibebat.

XXX. ⁷⁸ Ecce ex hoc ipso conjice, et de his in quibus sumus locis, conjecturam cape, quomodo fama tantum perferente ad aures hominum, quod Propheta in Judæa apparuit, qui signis et virtutibus doceret homines unum colere Deum, omnes paratis intentisque animis expectabant; etiam ante adventum domini mei Petri, ut sibi aliquis quæ do-

⁷⁸ Ecce... enumerare videamur desunt in utroque codd. Lips.

COTELERII NOTÆ.

(2) *Nec igni utuntur.* Propter legem Dei Ex. xxxv. **C** 5: *Non succenditis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem Sabbati.* Quo factum suspicari quis possit, ut Rutilius Itinerarii lib. 1, v. 389, Sabbata Judæorum frigida appellaverit:

Cui Sabbata frigida cordi.

Atque hinc etiam forte originem sumpsit celebris paganorum opinio de Sabbatico jejunio Judæorum. Facile enim sibi persuadebant eos jejunare, apud quos focum igne lucentem cernere non erat.

(3) *Iter agere.* Arbitror scriptum fuisse in Græco ex Bardesane καταλύσαι, quod perperam apud Eusebium per verbum demoliri interpretantur. Rem verbo significatam illustrarunt multi, præsertimque sacræ Scripturæ interpretes ad Act. 1, 12. Sed nescio an a quoquam expensa fuerint ista Suidæ: Σαββάτου ἔγων ὀδόν· Διαγίλιον πήγεων ἦν. Τοσοῦτον γὰρ ἡ κίβωτος διάστημα προελάμβανε τὴν παρεμβολήν. Καὶ ἀπὸ τοσοῦτου διαστήματος ἐκίνουν οἱ ἐξῆν προσκυνοῦν τὴν σκηνὴν ἐν Σαββάτῳ βαδίζειν. Quæ videntur ex Theophylacto et Oecumenio hoc pacto concinnanda: Σαββάτου ἔγων (sic ms. Reg. 130) ὀδόν· διαγίλιον πήγεων ἦν. Τοσοῦτον γὰρ ἡ κίβωτος προελάμβανε τὴν παρεμβολήν καὶ ἀπὸ τοσοῦτου διαστήματος ἐκίνουν· οἱ ἐξῆν, προσκυνοῦν τὴν σκηνήν, ἐν Σαββάτῳ βαδίζειν. Hoc est: *Sabbati viam habens. via erat bis mille cubitorum. Tanto enim intervallo arca castra precedebat; et a tanto spatio tentoria figebant: quod licebat, ad adorandum tabernaculum, in Sabbato obire.* Consuetudines autem huic et superiori consimiles irrepsisse aliquando inter Christianos,

A cuisset ille qui apparuit, nuntiaret. Sed ne multa enumerare videamur, dicam quo debeant cuncta concludi: Cum Deus justus sit et ipse fecerit hominum naturam, quomodo poterat fieri, ut ipse poneret genesis contrariam nobis, quæ nos cogeret ad peccatum et rursus ulcisceretur ipse peccantes? Unde certum est, quod non aliam ob causam Deus sive in præsentii sive in futuro sæculo peccatorem punit, nisi quia scit eum potuisse vincere, sed neglexisse victoriam; infert enim et in præsentii sæculo vindictam in homines, sicut in eos fecit qui diluvio perierunt, qui utique omnes una die, imo una hora extincti sunt, cum certum sit non eos esse secundum genesis ordinem una hora natos. Absurdissimum est autem dicere, quia ex natura nobis accidat pati mala, si non prius peccata præcesserint.

B XXXI. Et ideo si salutis curam gerimus, ante omnia scientiæ debemus operam dare, certi quod si mens nostra in ignorantia perseveret, non solum genesis mala, sed et alia extrinsecus quæcunque dæmonibus visa fuerint perferemus, nisi metus legum et futuri judicii obsistat omnibus desideriis, et impetum peccandi refrenet. Nam et humanus timor multa bona, multa etiam mala agit, quæ genesis nescit, sicut supra ostendimus. Triplici igitur modo mens nostra erroribus subjacet: ex his quæ per malam consuetudinem veniunt, vel ex his quæ corpus naturaliter suggerit desideriis, vel ex his quæ contrariæ potestates perurgent; sed his

discimus ex canone 28 concilii Aurelianensis iii et Vernensi xiv.

(4) *Denique apud Parthos; sicut nobis Thomas qui apud illos Evangelium prædicat, scripsit.* Antiqua traditio est apud Eusebium *Hist. eccl.* lib. iii, cap. 1, et opinio communis, Thomæ Parthiam, in qua Christi fidem annuntiaret, sortito obtigisse. Addunt alii ab eodem apostolo Evangelium prædicatum etiam Indis, Medis, Persis, Hyrcanis, Bactris, Magis, Germanis seu potius Carmanis et Æthiopiis, necnon incolis extremæ Orientis oræ ac ultimi Oceani insulæque Taprobanes. Sed notari præcipue debet versus S. Paulini, Natali xi:

Parthia Matthæum complectitur, India Thomam,

quia Thomæ Indiam peculiariter assignant quoque Gregorius Nazianzenus oratione 25, Hieronymus epistola 148, Metaphrastes et Abdias; Matthæum vero Parthos etiam prædicatione sua illustrasse memoriæ traditum est. Observatu quoque dignus est locus Hippolyti, libello *De duodecim apostolis*, prout jacet in ms. Regio 1789· Θωμᾶς δὲ Πάρθοις, Μήδοις, Πέρσαις, Ὑρκανοῖς, Βάκτροις, Μάργοις (I. Μάγοις etiam ex cod. Reg. 1026) κηρύξαζ, ἐλακιδιάσθη (in marg. eadem manu ἐλογγιάσθη) τοῖς τέτρασι (pro τέτταρι) μέρεσιν αὐτοῦ, ἐν πόλει Καλαμῆν τῆς Ἰνδικῆς, καὶ θάπτεται ἐκεῖ. Inde enim apparet cur in alio codice et in editione Combefisiana exhibeatur, ἐλακῆδη ἐλογγιάσθη. Scilicet, ἐλακῆδη corruptum ex ἐλακίδι in textum irrepsit, quod ad marginem designabat variam lectionem ἐλακιδιάσθη. Significat autem ἐλακιδιάσθη, *laceratus est.*

singulis obsistere et repugnare habet in natura sua mens, cum ei obfulserit veritatis agnitio, per quam scientiam timor futuri iudicii datur, qui sit idoneus animæ gubernator et qui eam possit a concupiscentiarum præcipitiis revocare. Quia ergo sint hæc in nostra potestate, sufficienter dictum est.

XXXII. Nunc et tu senex, si quid habes quod ad hæc respondeas, Incipe. Senex ad hæc: Plenissime, ait, ostendisti, filii; sed ego, sicut dixi ex initio, omni huic incomparabili assertioni tuæ, a propria conscientia prohibeor accommodare consensum. Novi enim et meam genesisim et conjugis meæ, et scio ea quæ unicuique nostrum dictabat genesis accidisse, et ab his quæ rebus et operibus comperta sunt mihi, nunc verbis transferri non possum. Denique quoniam te apprime imbutum video in hujusemodi disciplinis, audi conjugis meæ thēma, et invenies schema cujus exitus accidit. Habuit enim Martem cum Venere super centrum, Lunam vero in occasu in domibus Martis et finibus Saturni, quod schema adulteras facit et servos proprios amare, in peregrinatione et in aquis defungi, quod et ita factum est; incidit namque in amorem servi, et periculum simul atque opprobrium metuens fugit cum ipso, et peregre profecta ubi amoris suo satisfacit, periit in mari.

XXXIII. Et ego respondi: Unde scis quia peregre servo suo sociata est et in ejus consortio posita defungitur? Et senex: Certissime, inquit, scio, revera non quia nupserit servo, quippe qui neque hoc quidem quod eum amaret agnoveram, sed postquam profecta est, frater meus mihi enarravit, dicens, quod primo quidem ipsum adamasset; sed ille quia erat honestus, utpote frater, noluit torum fratris incesti macula polluere. Sed illa et me verens, et opprobrium non ferens infelix (æque enim imputandum ei est, quod eam genesis facere compulsi), sinit omnium et ait ad me: Astitit mihi quidam per visum, qui jussit me cum duobus geminis meis sine mora ex Urbe proficisci. Hæc ergo cum audissem, pro salute ejus filiorumque sollicitus, confestim ipsam et liberos exire feci; unum qui erat junior, mihi retinui; hoc enim eum qui responsa in somnis dederat, permisisse dicebat.

XXXIV. Tum ego Clemens, intelligens quod ipse fortassis esset pater meus, lacrymis oppletus sum; fratres quoque meos volentes prosilire et aperire rem, prohibuit Petrus dicens: Quiescite quoadusque mihi placuerit. Respondens ergo Petrus ait ad senem: Quod nomen erat juniori filio tuo? At ille ait: Clemens. Et Petrus: Si tibi, inquit, hodie conjugem tuam castissimam consignavero cum tribus filiis tuis, credis quia potest pudica mens motus irrationabiles superare, et quod omnia quæ a nobis dicta sunt, vera sint et genesisim nihil sit? Et senex: Sicut impossibile est, inquit, te exhibere quod promisisti, ita impossibile est extra genesisim fieri aliquid. Tum Petrus: Testes, inquit, habere volo omnes hos qui præsentés sunt, me

PATROL. GR. I.

A tibi hodie conjugem tuam cum tribus vestris liberis viventem pudicissime traditurum; et jam nunc accipe fidem rerum ex eo, quod omnem causam multo diligentius scio quam tu, cunctaque tibi per ordinem quæ gesta sunt enarrabo, ut et tu cognoscas et qui præsentés sunt discant.

XXXV. Et cum hæc dixisset, conversus ad turbas ita cœpit: Hic quem videtis, o viri, in hac veste pauperrima, Romanæ urbis est civis, ex genere ipsius Cæsaris descendens; nomen ei Faustianus, uxorem quoque nobilissimam Matthidiam nomine sortitus est, ex qua tres filios suscepit, quorum duo gemini, unus autem qui erat junior, cui nomen Clemens, hic est. Et cum hoc dixisset, digito me ostendit. Gemini autem filii ejus sunt isti, Niceta et Aquila, quorum alius Faustinus vocabatur prius, et alius Faustus. Simul autem ut nomina nostra enuntiavit Petrus, senex resolutis membris omnibus, quasi interceptus concidit. Nos autem filii irruentes super eum, complectebamur et osculabamur, verentes simul ne spiritum revocare non posset. Et cum hæc fierent, populus quidem admiratione ipsa obstupefactus est.

XXXVI. Petrus autem surgere nos a complexibus patris, ne eum necaremus jubet, et ipse apprehensa manu ejus, quasi de somno quodam profundo elevans eum et paululum recreans, omnia quæ gesta fuerant secundum veritatem cœpit exponere: quomodo frater ejus in amorem incidit Matthidiæ, et illa cum esset pudicissima, illicitum fratris amorem viro indicare noluerit, ne vel bellum fratribus vel opprobrium generi indiceret, sed sapienter somnium finxit, quo ex Urbe juberetur excedere cum geminis filiis, juniore apud patrem relicto; utque navigantes naufragium vi tempestatis incurrerint, et ad insulam Antaradum nomine expulsi, Matthidia quidem supra saxum quoddam fluctu jactante projecta sit, gemini vero liberi rapti a piratis et Cæsaream perducti, religiosæ cuidam feminæ venundati sint, quæ eos in filiorum loco habens liberaliter educaverit et erudiri fecerit, eorumque nomina piratæ immutaverint et Nicetam alium, alium Aquilam vocitaverint; utque post hæc studiorum et consuetudinis causa Simoni adhererint, atque ab eo, ubi magum et deceptorem viderunt, aversi accesserint ad Zacchæum, et ut post hæc sociali sunt sibi; sed et Clemens quomodo ex Urbe agnoscendæ veritatis causa profectus, per Barnabæ notitiam Cæsaream venerit sibi innotuerit et adhererit, utque ab eo sit de fide religionis edoctus; sed et qualiter apud Antaradum mendicantem repererit et recognoverit matrem, utque omnis insula in ejus recognitione gavisita sit, et de pudicissimæ hospite contubernio atque ejus per semetipsum collata vanitate, et de liberalitate Clementis in eos qui erga matrem benefici exsisterant; utque post hæc Niceta et Aquila requirentes quænam esset peregrina mulier, cum audissent a Clemente omnes negotium, se esse geminos ejus filios Faustinum

exclamaverunt et Faustum, omnemque historiam quæ eos egerit patefecerint; utque post hæc matri cautius, ne subito gaudio interciperetur, ipso insinuante, oblati sint, Petro.

XXXVII. Sed cum hæc in auditu senis narratione gratissima turbis exponeret Petrus, ita ut audientes gestorum miraculis et humanitatis miseratione lacrymarent, nescio unde audiens mater de recognitione patris, cursu concito irrui in medium nostri, cum clamore dicens: Ubi est meus vir, meus dominus Faustianus, qui tam multis temporibus affigitur, ambulans per urbes singulas et me quærens? Hæc cum illa quasi amens clamaret et circumspiceret, senex accurrens cum multis lacrymis amplecti et constringere eam cœpit. Et cum hæc gererentur, Petrus rogavit turbas ut discederent, dicens inverecundum esse ultra persistere, sed dandum eis locum familiarius invicem se videndi; crastino autem hic, inquit, si qui vestrum volunt, convenient ad audiendum verbum.

XXXVIII. His a Petro dictis secesserunt turbæ, et cum vellemus nos quoque ire ad hospitium, dominus domus ait ad nos: Turpe est et impium tales ac tantos viros manere in stabulo, cum ego omnem pene domum vacantem habeam, lectosque stratos quamplurimos et quæ necessaria sunt parata. Sed Petro contradicente, uxor patrisfamilias una cum liberis suis prostrabat se ante eum et exorabat dicens: Obsecro te, mane apud nos. Sed ne sic quidem acquiescebat Petrus, donec filia eorum qui rogabant, ab immundo spiritu temporibus multis vexata et catenis vincta, quæ fuerat intra

A conclave clausa, effugato a se dæmone et ostiis patefactis cum catenis suis veniens procidit ad pedes Petri, dicens: Rectum est, mi domine, ut agas hodie hic salutaria mea (5), et non contristes neque me neque parentes meos. Petro autem requirente catenarum sermonumque ejus causam, parentes præter spem læti effecti de filia sanitate, velut stupore quodam attoniti ipsi quidem dicere nequeunt, astantes autem famuli aiunt: Hæc a septimo ætatis anno a dæmone occupata, omnes qui accedere tentassent ad eam, scindere, dilaniare morsibus, etiam disrumpere, et hoc per viginti annos usque ad præsens facere nunquam destitit, nec ab aliquo potuit curari, sed ne accedere ad eam quisquam valebat; multos enim B inutiles reddidit, alios et peremit, omnibus enim viris validior erat, sine dubio viribus dæmonis nisa. Nunc autem, ut vides, ex præsentia tua dæmon quidem fugit, ostia vero quæ summo cum munimento clausa fuerant, aperta sunt, et ipsa sana stat ante te rogans, ut diem salutarium suorum lætum et ipsi et parentibus facias, et maneat apud eos. Hæc cum ita unus ex famulis enarrasset, et ipsæ catenæ de manibus ejus ac pedibus fuissent sponte resolutæ, Petrus certus quod per ipsam sanitas hæc reddita sit puellæ, acquievit manere apud eos. Sed et illos qui remanserant in hospitio una cum uxore sua transire jussit, et unusquisque acceptis seorsum cubiculis mansimus, atque ex more cibo sumpto redditisque laudibus Deo C suis singuli requievimus locis.

LIBER DECIMUS.

I. Mane autem, exorto sole, ego Clemens et Niceta atque Aquila una cum Petro venimus ad locum in quo pater simul cum matre requiescebat; et cum adhuc eos dormientes reperissemus, pro foribus consedimus, ubi Petrus talibus apud nos sermonibus utitur: Audite me, dilectissimi conservi, scio quia grandem habetis affectum erga patrem vestrum, vereor ergo ne ante tempus eum perurgatis jugum religionis suscipere, nondum ad id paratum, ad quod forte pro vestri gratia videatur acquiescere. Sed hoc non est firmum; quod enim propter homines sit, probabile non est et cito dilabitur. Ideoque videtur mihi, ut concedatis ei anno uno vivere pro arbitrio, in quo potest iter agens nobiscum, dum nos alios docemus, etiam ipse simpliciter audire; et audiens, siquidem agnoscendæ veritatis rectum propositum gerit, ipse rogabit ut suscipiat religionis jugum, aut si non placet ei re-

cipere, permaneat amicus. Hi enim qui non id ex corde suscipiunt, cum cœperint ferre non posse, non solum abiciunt quod susceperant, sed quasi pro excusatione infirmitatis suæ, incipiunt viam religionis blasphemare, et male loqui de his quos nequaquam sequi aut imitari potuerunt.

D II. Ad hæc Niceta respondit: Non contradico, domine mi Petre, rectis et bonis consiliis tuis, sed dicere aliquid volo, ut per hoc discam quod nescio. Quid si intra annum hunc, quo differt: eum jubes, moriatur pater noster? descendet in infernum vacuus et cruciandus in æternum. Tum Petrus: Amplector, inquit, benignum erga patrem propositum tuum, et ignosco tibi de his quæ ignoras. Quid enim censes, quia si quis putatur juste vixisse, iste continuo salvabitur? Non putas eum discutiendum ab eo qui occulta hominum novit, quomodo juste vixerit, ne forte ritu gentilium (6), institutis eorum

COTELERII NOTÆ.

(5) *Salutaria mea.* Τα σωτήρια. Res satis nota vel mediocriter eruditus.

(6) *Gentilium,* hoc est ἰσχυρῶν, non Ἑλλήνων.

et legibus parens, vel pro amicitiiis hominum, aut pro sola consuetudine aut qualibet alia ex causa vel necessitate, et non propter ipsam justitiam neque propter Deum? Qui enim propter solum Deum et justitiam ejus juste vixerint, ipsi ad æternam requiem venient et perpetuitatem regni cœlestis accipient. Salus enim non vi acquiritur, sed libertate, nec per hominum gratiam, sed per Dei fidem. Tum præterea cogitare debes, quia Deus præsciens est et novit si hic suus est; quod si novit eum non esse, quid faciemus ad ea quæ ex initio statuta sunt ab eo? In quo autem possum, consilium do; cum evigilaverit et sederimus, vos quasi aliquid discere volentes, proponite ex his duntaxat quæ illi expedit discere, et dum nos loquimur inter nos, ille instruetur. Sed tamen primo quiescite, ut si forte ipse videatur aliquid interrogare; quod si fecerit, aptior erit sermonis occasio; si vero ipse nihil quærit, nos ab alterutro, sicut dixi, discere aliquid volentes rogemus vicissim. Mihi ita videtur, etiam vobis quid placeat dicite.

III. Cumque collaudassemus ejus rectum consilium, ego Clemens aio: In omnibus rebus plurima ex parte ad initium respicit finis, similisque principii rerum exitus datur; spero ergo etiam circa patrem nostrum, quoniam per te Deus bona initia dedit, his congruum seque dignum largietur et finem. Verumtamen etiam illud suggero, si, ut dixisti, cœperimus, præsentem patre, quasi inter nos aliquid tractandi vel discendi gratia loqui, tu mi domine Petre, non debes eum locum agere, quasi qui discere aliquid debeas; hoc enim si videat, fortasse magis offendetur, certus est enim te omnia scire diligenter, sicut et vere est. Quale ergo erit, si te videat ignorantiam simulantem? Hoc eum, ut dixi, magis lædere poterit, nescientem consilium tuum. Sed nos quidem fratres inter nos sermonem habentes, si in aliquo dubitemus, a te quaestioni nostræ finis congruus detur; nam et si te cunctantem videat aut dubitantem, tunc vere putabit, quod apud nullum erit scientia veritatis.

IV. Et Petrus ad hæc respondit: Omittamus hæc, et si quidem dignum est ut ingrediatur januam vitæ, Deus occasionem competentem dabit, eritque initium ex Deo et non ex homine. Et ideo,

sicut prius dixi, permittite eum iter agentem nobiscum audire nos aliquid disputantes; sed quoniam festinantes vos vidi, idcirco dixi opportunitatem quaerendam; quam cum dederit Deus, vos quoque ad ea quæ dixero obtemperate mihi. Hæc nobis sermocinantibus, venit puer dicens vigilare jam patrem; et cum vellemus ingredi ad eum, ipse venit ad nos, et osculo nos salutans, cum resedissemus, ait: Licetne percunctari, si quid volet quis, an secundum Pythagoricos tacendum semper est? Et Petrus: Nos nec silere semper, neque percunctari cogimus accedentes ad nos, sed relinquimus ipsorum libertati facere ut volunt, scientes quod qui curam gerit salutis suæ, si in parte aliqua sentit animæ suæ dolorem, tacere non patitur. Qui vero negligit salutem suam, si interrogare cogatur, nihil ex hoc utilitati ejus confertur, nisi hoc solum, ut studiosus esse videatur et diligens. Quamobrem tu si quid discere vis, require.

V. Et senex ait: Est quidam sermo apud Græcorum philosophos (7) vehemens valde, qui dicit, in vita hominum re ipsa neque bonum esse aliquid, neque malum; sed quæ videntur hominibus usu et consuetudine præventis vitæ, hæc aut mala dicunt aut bona. Nam neque homicidium revera malum est, quia animam vinculis carnis absolvit; denique, aiunt, et justique iudices peccantes perimunt. Quod si homicidium scirent malum esse, non utique id justique homines facerent. Neque adulterium malum esse dicunt: si enim ignoret vir aut non curet, nihil, aiunt, mali est. Sed neque furtum malum esse: quod enim deest alicui, aufertur alicui qui habet, quod quidem oportebat libere sumi et publice; sed quia occulte fit, in hoc magis illius a quo clam aufertur inhæmanitas redarguitur. Communis enim usus omnium quæ sunt in hoc mundo, omnibus esse hominibus debuit; sed per iniquitatem alius hoc suum dicit esse, et alius illud, et sic inter mortales divisio facta est. Denique Græcorum quidam sapientissimus (8) hæc ita sciens esse, ait, communia debere esse amicorum omnia; in omnibus autem sunt sine dubio et conjuges. Et sicut non potest, inquit, dividi aer neque splendor solis, ita nec reliqua quæ communiter in hoc mundo data sunt omnibus ad habendum, dividi debere, sed habenda esse communia. Hæc autem dicere volui,

COTELERII NOTÆ.

(7) Est quidam sermo apud Græcorum philosophos. Archelaum, Cyrenaicos, Theodorum ἀθεον, et Pyrrhonios: quorum insaniam secuti sunt postea Gnostici. Atque huic pertinēbit elegans Apophthegma Hieroclis relatū in Agellii Noctibus lib. ix, c. 5, his verbis: *Taurus autem noster, quoties facta mentio Epicuri esset, in ore atque in lingua habebat verba hæc Hierocli Stoici, viri sancti et gravis: Ἡδονῆς τέλος πόρνῆς δόγμα. Οὐκ ἔστι πορνεία οὐδὲν πόρνῆς δόγμα. Dummodo ex mea opinione ita legatur: Ἡδονῆ τέλος πόρνῆς δόγμα. Οὐκ ἔστι πορνεία οὐδὲν πόρνῆς δόγμα. Voluptas finis: meretricis dogma. Stuprum nihil est: meretricis dogma. At viro magni*

ingenii magnæque doctrinæ Joanni Pearsono in Prolegomenis ad Hieroclem videtur corrigi debere: Ἡδονῆ τέλος πόρνῆς δόγμα. Οὐκ ἔστι πρόνοια οὐδὲν πόρνῆς δόγμα. Ejusque lectionem firmat codex Tornæsianus.

(8) Græcorum quidam sapientissimus. Socrates apud Platonem in opere *De republica*. Quos ideo arguunt plurimi: defendere vero conantur alii; ut discere est ex lectione Clementis Alexandrini *Strom.* III, pag. 430, 431; Arriani in *Epicteto* lib. II, c. 4; Luciani in *Fugitivis*; Eusebii *Præp. evang.* lib. XI, c. 19; Theodoriti *Sermone De legibus*, ac Nicetæ Choniatae lib. IV *Thesauri*, c. 10.

quoniam quidem cupio me inclinare ad bene agendum, et non possum bene agere, nisi prius didicero quid sit bonum; quod si intelligere potuero, ex ipso etiam quid sit malum, hoc est huic contrarium, advertam.

VI. Verum ad hæc quæ dixi, unum e vobis respondere volo, non Petrum; non enim dignum est, ab illo verba et doctrinam cum quæstionibus capere, sed ille si quid pronuntiaverit, hoc absque aliqua retractatione teneatur. Et ideo ipse nobis servetur quasi arbiter, ut sicubi disputatio nostra exitum non inveniit, ipse quod sibi visum fuerit pronuntians, indubitatum finem rebus dubiis imponat. Et nunc ergo possem sola ejus sententia contentus credere, si quid ei videretur, quod et ad ultimum faciam; volo tamen prius videre, si est possibile disputando invenire quod quæritur. Placet ergo ut Clemens primus incipiat, et ostendat, si est aliquid in substantia et actibus bonum vel malum.

VII. Ad hæc ego respondi: Quoniam quidem a me vis discere, si est aliquid natura aut actu bonum vel malum, an potius usu præventis hominibus bona quædam et alia videntur mala, pro eo quod divisionem inter se rerum fecere communionem, quæ deberent, ut ais, ita esse communia, ut aer et splendor solis; puto quod non debeam tibi aliunde assertiones adhibere, nisi ex his disciplinis quibus ipse uteris et quas ipse confirmas, et indubitata tibi sint quæ dicuntur. Omnium elementorum et stellarum certos ponitis fines, quasque stellas dicitis in quibusdam absque noxa coire sicut in conjugis, in aliis vero noxie misceri sicut in adulteriis. Et dicitis quædam generalia esse omnium, quædam vero non omnium neque generalia. Sed ne prolixa disputatio fiat, breviter et de re dicam. Terra quæ arida est, conjugio et admistione indiget aquæ, ut possit generare fructus, sine quibus vita hominibus non est; est ergo hæc legitima conjunctio. Econtra si aut pruina frigus terræ miscetur aut calor aquis, hujusmodi conjunctio corruptelam facit; et hoc in talibus adulterium est.

VIII. Et pater respondit: Sed sicut elementorum vel stellarum inconsonæ conjunctionis statim proditur noxa, ita deberet et adulterium statim ostendi quam malum est. Et ego aio: Hoc mihi primo confirmatio, si, ut etiam ipse confessus es, ex incongrua et inconsona admistione efficiuntur mala, et istud in consequentibus requiretur. Et pater ait: Ut se habet rei natura, ita ais, fili. Tum ego respondi: Quia ergo discere cupis de his, vide quanta sint

quæ mala esse apud neminem dubitantur. Non tibi videtur malum esse febris, incendium, seditio, ruina, cædes, vincula, supplicia, dolores, luctus, et his similia? Et pater: Verum est, inquit, fili, hæc mala esse et valde mala; aut certe qui negat hæc esse mala, patiatur ea.

IX. Et ego respondi: Quia ergo cum eo mihi sermo est, qui in astrologica disciplina eruditus est, secundum ipsam tecum agam, ut de his quæ tibi in usu sunt accipiens rationem, citius acquiescas. Audi nunc ergo. Confessus es mala esse ea quæ supra diximus, id est febres, incendia, et his similia; hæc secundum vos a malitiosis stellis fieri dicuntur, id est ab humido Saturno (9) et calido Marte; horum vero contraria a benignis fieri stellis, id est a temperato Jove et humida Venere; aut non ita est? Et pater respondit: Ita est, fili, nec aliter fieri potest. Tum ego: Quia ergo a bonis stellis, Jove dico et Venere, bona fieri dicitis, videamus unaquæque malarum stellarum cum admista fuerit bonis, quid est quod efficit; et illud esse intelligamus malum. Etenim nuptias facere Venerem ponitis; quæ si Jovem habeat in schemate suo, pudicas efficiat, Jove autem non respiciente, si adfuerit Mars, corrumpi nuptias per adulterium pronuntiat. Et pater: Ita se, inquit, habet. Ego respondi: Ergo malum est adulterium, quandoquidem ex malarum stellarum admistione committitur; et ut compendiosius explicemus, omnia quæ dicitis ex malarum admistione stellarum bonas perpetuas stellas, mala esse sine dubio pronuntianda sunt. Istæ ergo stellæ quarum admistione diximus febres, incendia, et cætera his similia effici mala, ipsæ secundum vos etiam homicidia, adulteria, furta operantur, protervos etiam et stolidos ipsæ efficiunt.

X. Et pater: Vere, inquit, breviter et incomparabiliter ostendisti, quia sint mala in actibus, sed hoc adhuc velim discere, quomodo juste judicat Deus eos qui peccant, sicut vos dicitis, si peccare eos genesis cogit? Tum ego respondi: Veror dicere tibi aliquid, pater, quia in omni te honore haberi a me decet, alioquin erat quod possim dicere si deceret. Et pater ait: Dic quod tibi occurrit, fili, etiamsi injuriosum videtur; non enim tu, sed quæstionis ratio injuriam facit, sicut pudica mulier intemperanti viro, si pro salute indignetur et honestate. Et ego respondi: Si prima quæque inter nos confirmata et confessa non bene retineamus, sed semper quæ definita sunt resolvantur per oblivionem, videbimur telam texere Penelopes, ea quæ texuimus solventes; et ideo debemus aut non

COTELERII NOTÆ.

(9) *Humido Saturno.* Idem de Saturno, humidam stellam esse, sentiunt Clemens Alexandrinus *Strom.* v, p. 564; Nonnus *Απονοσιακῶν* lib. xviii, p. 500; Servius ad *Georgic.* i, 12, 13, et Platonicus quidam apud Macrobius lib. i in *Somnium Scipionis* c. 11.

Verum Julio Firmico lib. ii, c. 10, est: *Saturnus natura quidem frigidus et siccus, ex accidenti vero quandoque humidus.* Eidemque Κρόνου tribuit *ἤηδον μετρώτατον* Proclus lib. i in *Tetrabibulum* Ptolemaei c. 4.

facile acquiescere, priusquam diligenter examinetur sermo propositus, aut si jam acquievimus et confirmata sententia est, servare semper quod semel definitum est, ut possimus et de aliis quærere. Et pater (10) ait : Bene dicis, filii, et scio quam ob causam dicis, quia hesterno die de naturalibus disputans causis, ostendisti quia virtus quædam maligna transformans se in ordinem stellarum humanas concupiscentias exagitat, diversis modis provocans ad peccatum, non tamen cogens aut efficiens peccatum. Cui ego respondi : Bene, quia et meministi et cum memineris errasti. Et pater : Ignosce, inquit, filii : nondum enim usum multum in his habeo ; nam et hesterni sermones tui veritate ipsa concluderunt me ut tibi acquiescerem, in conscientia tamen mea sunt quasi quædam reliquæ febrium, quæ paululum me a fide quasi a sanitate retrahunt. Discrucior enim, quia scio multa mihi, imo pene omnia accidisse secundum genesisim.

XI. Et ego respondi : Audi ergo, pater, quæ sit anthesis natura, et facito secundum ea quæ dico tibi. Vide mathematicum (11) et dic ei primo, quia talia quædam mihi acciderunt mala in illo tempore ; unde ergo aut quo modo aut per quas mihi acciderint stellæ, discere volo. Respondebit tibi

A sine dubio, quia tempora tua malitiosus suscepit Mars aut Saturnus, aut aliquis eorum apocatastasticus fuit (12), aut aliquis annum tuum aspexit (15) ex diametro aut conjunctus aut in centro, vel alia his similia respondebit, addens, quia in his omnibus aliquis aut asyndetus fuit cum malo (14), aut invisibilis, aut in schemate, aut extra hæresim, aut deficiens (15), aut non contingens, aut in obscuris stellis, et multa alia his similia secundum rationes proprias respondebit et de singulis assignabit. Post hunc alium adito mathematicum et dicit contraria, quia illud mihi boni contigit in illo tempore ; tempus autem hoc idem dicit, et require ex quibus partibus genesis hoc tibi evenerit boni, et tempora ut dixi, eadem quæ de malis interrogaveras, custodito. Cumque tu sefelleris de temporibus, vide B quanta tibi inveniet schemata, per quæ ostendat quod tibi in illis ipsis temporibus evenire debuerint bona. Impossibile enim est hominum genesis tractantibus, non in omni quam dicunt regione stellarum (16) semper invenire quasdam bene positas stellæ, et quasdam male ; circulus enim est æqualiter ex omni parte collectus secundum mathesim, diversas et varias accipiens causas, ex quibus occasionem capiant dicendi quod volunt.

COTELERII NOTÆ.

(10) Et pater. Tota περίοχη, ex lib. xiv *Periodorum* laudata ab Origene tom. iii *Explanationum in Genesis*, ac *Geneseos* 1, 14, exstat *Philocaliæ* c. 22. Et quidem citantis verba protuli in Testimoniis Veterum : ubi recte legebam, ἐκβεβηχέναι, quod reperi postea in duobus Regiis codicibus. Nunc vero ut intelligatur facilius quid hoc loco non usquequaque Græco respondeat, utque notis sequentibus veluti fax præferatur, placet citata ab Origene et Rufinianam versionem nostram sub unum conspectum dare. — Quæ hic exhibet Cotelerius, habes infra in Appendice Recognitionibus subjecta, num. 5.

(11) Vide mathematicum, etc. Expressit ista scriptor Actorum S. Sebastiani, mea quidem sententia alius a S. Ambrosio. *Præcipe hodie*, inquit, *ad te Mathesis venire doctorem ; cui dicas, illo tempore te asperis casibus laborasse ; et inquire per quas stellæ hoc tibi evenerit mali. Responsa ejus erunt procul dubio talia ; quod tempus tuum a malitioso Marte susceptum est, aut Saturnus apocatastasticus fuit, aut annus tuus ex diametro susceptus est, aut climacterica tibi in centro sunt nata, aut syndetus fuit cum malo, aut invisibilis, aut in schemate, aut immobilis circa te existit cursus in stellis. Hæc et his similia cum dixerit, rationis tibi verisimile assignare nititur aliquid et probare. Age nunc, interroga alterum mathematicum ; cui ipsas horas, ipsunquæ tempus in bonis tibi exuberasse casibus dicas : illico videbis eum tibi rationabilia schemata infinita asserre, quibus approbet, quia in ipsis tibi temporibus evenire debuerint bona. Circulum sternim tenet ex omni parte collectum, in quo diversas et varias causas accipit, ex quibus occasionem capiat dicendi quod voluerit. Nam futura penitus prævidere non possunt, climactericas dicunt, id est naturæ rei incerta profugia. Longe si lubet notas sequentes.*

(12) Aut aliquis eorum apocatastasticus fuit. Non mirandum si ignotam vocem in apocatastasticus mutarint librarii, tum hic, tum in *Gestis S. Sebastiani*,

C tum apud Sidonium lib. viii, epist. 41, tum denique loco *Philocaliæ* superius allato ; in quo e Regiis mss. restitui ἀποκαταστατικός pro ἀποκατασττικός vulgato. Sed Sidonii verba non debeo præterire. *Illud sane non solum culpabile in viro fuit, sed peremptorium ; quod mathematicos quondam de vitæ suæ fine consuluit, urbium civis Africanarum ; quibus ut est regio, sic animus ardentior : qui constellatione percunctantis inspecta, pariter annum, mensem, diemque dixerunt, quos (ut verbo Matheseos utar) climactericos esset habiturus : utpote quibus themate oblato, quasi sanguinariæ genituræ schema patuisset, quia videlicet amici nascentis anno, quemcunque clementem planetarum siderum globum in diastemate Zodiaco prosper ortus exerebat, hunc in occasu cruentis ignibus inrubescentes, seu super diametro Mercurius asyndetus, seu super tetragono Saturnus retrogradus, seu super centro Mars apocatastasticus exacerbassent. De ἀποκαταστάσει, hoc est reditu planetæ ad idem signum caeleste, agunt Maximus in c. 8 libri *De divinis nominibus*, Columella lib. iii, c. 6, et alii.*

(15) *Aspexit*. Græce ἐπεθεώρησεν. Ignor in Actis Sebastiani, susceptus corruptum est ex suspectus.

(14) *In his omnibus aliquis aut asyndetus fuit cum malo*. Legebat, ἀσύνητος, quod sensu idem est ac ἀσύνητος. Qui autem hic et in Gestis Sebastiani syndetus scripserunt, dum corrigere conantur, ob imperitiam lapsi sunt. Neque vero omitti debuit a Rufino vox ἀγαθοποιός.

(15) *Aut deficiens*. Ἡ ἐν ἐκλείψει. Manilius lib. iv *Astronomicôn* :

*Percipe nunc etiam, quæ sint Ecliptica Graio
Nomine, quæ certos quasi delassata per annos
Nonnunquam cessant sterili torpentia motu.*

Atque hinc patet cur in Actis Sebastiani habeatur : *Aut immobilis circa te existit cursus in stellis.*

(16) *In omni quam dicunt regione stellarum*. Χώρα, ἀναχώρησις.

XII. Sicut enim fieri solet ubi somnia obliqua viderint homines, et nihil certi intelligunt, cum aliquis occurrerit exitus rerum, tunc ad ea quæ acciderint aptant etiam somnii visum, ita est et mathesis; antequam aliquid fiat, certi nihil pronuntiatur, postea vero quam aliquid acciderit, rei jam gestæ colligunt causas. Denique frequenter cum erraverint et aliter res acciderit, semetipsos increpant dicentes quia illa fuit stella quæ impedivit, quæ occurrit, et non vidimus, ignorantes quia error eorum non ex artis imprudentia, sed ex totius causæ inconvenientia descendit: ignorant enim quæ sint, quæ facere quidem concupiscamus, non tamen indulgeamus concupiscentiis. Nos autem qui mysterii hujus didicimus rationem, scimus et causam, quia libertatem habentes arbitrii interdum concupiscentiis obstitimus, interdum cedimus: et ideo humanorum gestorum (17) incertus est exitus, quia in libertate pendet arbitrii. Nam concupiscentiam quidem, quam operatur maligna virtus, potest indicare mathematicus; sed si concupiscentiæ hujus actus vel exitus impleri possit necne, quia in arbitrii libertate est, sciri ante effectum rei a nullo potest. Et hoc est quod ignorantes astrologi invenerunt sibi ut climacteras dicerent, rei scilicet incertæ perfugia (18), sicut hesterno plenissime ostendimus.

XIII. Ad hæc si quid tibi dicendum videtur, dicito. Et pater: Nihil verius, inquit, illi, his quæ prosecutus es (19). Cumque hæc loqueremur inter nos, nuntiavit quidam plurimum stare populum foris qui audiendi gratia convenerint, et Petrus jussit his ingrediendi copiam dari; erat enim locus opportunus et amplus. Cumque ingressi fuissent, ait ad nos Petrus: Si quis vult vestrum, faciat ad populum sermonem et de idololatria disserat. Cui ego Clemens respondi: Multa benignitas tua et erga omnes lenitas ac patientia indulget nobis, ut audeamus loqui coram te et rogare quæ volumus; et ideo, ut dixi, morum tuorum mansuetudo invitat omnes et adhortatur salutari doctrinæ præcepta suscipere. Hoc ego usque ad præsens apud nullum alium vidi, nisi apud te solum, apud quem invidia nulla est neque indignatio; aut quid tibi videtur?

XIV. Et Petrus: Non solum hæc ex invidia aut indignatione veniunt, sed interdum inest aliquibus verecundia, ne forte de his quæ proponuntur, plene respondere non possint, et fugiant imperitiæ notam. Sed non debet pro hoc quis verecundiam pati, quia nec est aliquis hominum qui profiteri debeat omnia se scire; unus enim est qui scit omnia, ipse qui et

A. fecit omnia. Si enim Magister noster diem et horam, cujus etiam signa prædixit, nescire se professus est, ut totum revocaret ad Patrem, quomodo nos turpe ducemus, si aliqua nos ignorare fateamur, cum Magistri in hoc habeamus exemplum? Hoc tamen unum profiteamur ea nos scire, quæ a vero propheta didicimus; ea autem a vero propheta nobis esse tradita, quæ sufficere humanæ scientiæ judicavit.

XV. Tum ego Clemens dicere ita cœpi: Apud Tripolim cum contra gentiles disputares, domine mi Petre, valde miratus sum te, qui a patribus Hebræo ritu et observantiis propriæ legis imbutus, Græcæ eruditionis studiis in nullo inquinatus es, quomodo tam magnifice et tam incomparabiliter prosecutus sis, ita ut etiam quædam de historiis deorum quæ in theatris decantari solent, contingeres. Verum quoniam sensi tibi ipsas fabulas et blasphemias eorum minus esse notas, de his, si placet, aliqua in auditu tuo repetens ab ipsa origine disseeram. Et Petrus: Dic, inquit, bene facis juvare prædicationem nostram. Tum ego: Dicam igitur quia jubes, non ut docens, sed quam stultas de diis aus opiniones habeant gentiles, in medium profrens.

XVI. Cumque vellem dicere, Niceta labrum mordicus stringens, innuebat mihi ut tacerem; quem cum vidisset Petrus, ait: Cur ingenium liberale et generosam lædere vis naturam, ut in honorem mei, qui nullus est, tacere eum velis? Aut nescis, quia si omnes gentes, postquam audierint a me prædicationem veritatis et crediderint, velint se ad docendum conferre, mihi majorem parium gloriam, siquidem gloriæ me cupidum putas? Quid enim tam gloriosum quam Christo discipulos præparasse, non qui taceant et soli salvi fiant, sed qui loquantur quæ didicerunt, et multis prosint? Utinam quidem et tu, Niceta, sed et tu, dulcissime Aquila, juvaretis me ad prædicandum verbum Dei, eo magis quo, ea in quibus errant gentiles, bene vobis comperta sunt: et non solum vos, sed et omnes qui audiunt me, opto, ut dixi, ita audire et discere, ut et docere possint; multis namque adjutoribus indiget mundus, quibus homines ab errore revocentur. Cumque hæc dixisset, ait ad me: Tu ergo, Clemens, exsequere quæ cœpisti.

XVII. Et ego continuo subjuxi: Quoniam, ut dixi, apud Tripolim disputans, multa de diis gentium utiliter et necessario disseruisti, cupio de origine eorum ridicula te coram exponere, ut neque te lateat vanæ hujus superstitionis commentum, et au-

COTELERII NOTÆ.

(17) *Et ideo humanorum gestorum, etc.* Hic Rufinus Rufinum agit, hoc est, laxum malumque præsertim in obscurioribus interpretem.

(18) *Ut climacteras dicerent, rei scilicet incertæ perfugia.* Hinc scribi forte debeat in S. Sebastiani Actis: *Climacteras dicunt, id est natura rei incertæ perfugia.* Aliud sonant Græca: Τὸς κλιμακτηρας ἀπερρήσαν, εἰς ἀδηλόγητα ποιοῦμενοι: vel μεταπορῶ-

μενοι τὴν προαίρεσιν. Nempe: *Climacteras commentis sunt, liberam hominis voluntatem in incerto ponentes, aut in rem incertam commutantes.*

(19) *Nihil verius, inquit, fili, his quæ prosecutus es.* Alicujus momenti est lectio Græca duorum Regionum codicum, ἀπερρήσαντο, μὴ δὲν τούτων ἀληθῆ στερον εἶναι ὢν εἶπεν.

ditores qui assistunt erroris sui probra cognoscant. Aiunt ergo qui sapientiores sunt inter gentiles, primo omnium chaos fuisse: hoc per multum tempus exteriores sui solidans partes, fines sibi et fundum quemdam fecisse tanquam in ovi immanis modum formamque collectum, intra quod multo nihilominus tempore, quasi intra ovi testam, folum vivificatumque esse animal quoddam; disruptoque post hæc immani illo globo processisse speciem quamdam hominis duplicis formæ, quam illi masculo-feminam vocant; hunc etiam Phanelam (20) nominarunt, ab apparendo, quia cum apparuisset, inquit, tunc etiam lux effulsit. Et ex hoc dicunt progenitam esse substantiam, prudentiam, motum, coitum: ex his factum cælum et terram. Ex cælo sex progenitos mares, quos et Titanas (21) appellant; similiter et de terra sex feminas, quas Titanidas vocitarunt, et sunt nomina eorum quidem qui ex cælo orti sunt hæc: Oceanus, Cæus, Crios, Hyperion, Iapetos, Cronos, qui apud nos Saturnus nominatur. Similiter et earum quæ e terra ortæ sunt nomina sunt hæc: Theia, Rhea, Themis, Mnemosyne, Tethys (22), Hebe (23).

XVIII. Ex his omnibus qui primus fuerat e cælo natus, primam terræ filiam accepit uxorem, secundus secundam et cæteri similiter per ordinem. Primus ergo qui primam duxerat, propter eam deductus est deorsum; secunda vero propter eum cui nupserrat, ascendit sursum; et ita singuli per ordinem facientes, manserunt in his qui eis nuptiali sorte obrenerant locis. Ex istorum conjunctionibus alios quoque innumeros asserunt progenitos. Sed de illis sex maribus unus, qui dicitur Saturnus, in conjugium accepit Rheam, et cum responso quodam commonitus esset, quod qui ex ea nasceretur for-

tior ipso futurus esset regnoque eum depelleret, omnes qui ei nascerentur filios devorare instituit. Huic ergo primus nascitur filius, quem Aiden appellarunt, qui apud nos Orcus nominatur, quem pro causis quibus supra diximus, assumptum devorat pater. Post hunc secundum genuit, quem Neptunum dicunt, quemque simili modo devoravit. Novissimum genuit eum, quem Jovem appellant, sed hunc mater miserans Rhea, per artem devoraturum subtrahit patri, et primo quidem ne vagitus pueri innotesceret, Corybantas quosdam cymbala fecit ac tympana percutere, ut obstrepente sonitu vagitus non audiretur infantis.

XIX. Sed cum ex uteri imminutione intellexisset pater editum partum, expetebat ad devorandum; tunc Rhea lapidem ei offerens magnum, Hunc genui, inquit. At ille accipiens absorbit, et lapis devoratus eos quos primo absorbuerat filios, trusit et coegit exire. Primus ergo procedens descendit Orcus, et inferiora, hoc est inferna occupat loca. Secundus utpote illo superior-super aquas detruditur, is quævis Neptunum vocant. Tertius qui arte matris Rheæ superfuit, ab ipsa capræ superpositus in cælum emissus est.

XX. Hactenus antilis gentilium fabula et genealogia processerit; sine fine enim est, si velim omnes generationes eorum quos deos appellant, et impia gesta proferre. Sed exempli gratia, omissis cæteris, unius quem maximum et præcipuum habent, quemque Jovem nominant, flagitiosa gesta replicabo. Hunc enim cælum dicunt tenere tanquam cæteris meliorem, qui statim ut adolevit, sororem propriam, quam Junonem dicunt, duxit uxorem, in quo utique statim sit similis pecudi. Juno Vulcanum parit, sed, ut tradunt, non ex Jove

COTELERII NOTÆ.

(20) *Phanelam*. Phanes ὠγενής Orpheo in *Hymnis*, ἐκ τοῦ οὐοῦ προϋχθεῖς Apud Athenagoram *Legatione pro Christianis*; quia masculofemina, ideo (opinor) in Orphicis carminibus inducebatur habens ἀδολὸν ὄρωσιν περὶ τὴν πυγῆν, teste Elia Cretensī ad Gregorii Nazianzeni orat. 3 (ubi male legitur ac interpretantur πυγῆν) et 37; Nonno ad eandem orationem 3, et Suida in *Lexico*. Cum autem nomen Φάνης deducatur a verbo φαίνειν, diversa a diversis etymologiæ ratio affertur. Orpheus initio *Argonauticorum*: πρῶτος γὰρ ἐφάνθη. Hymno Πρωτογόνου:

Δαμπρὸν ἄγων φάος ἄγνων, ἀφ' οὗ σε Φάνητα κελήσκω.

In *Clementinis*: Ὅτι αὐτοῦ φανέντος, τὸ πᾶν ἐξ αὐτοῦ ἐλαμψεν. Lactantius lib. 1, c. 5: *Quod, eum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit et exstiterit*; Proclus in *Timæum*: Ὅς ἐκφαίνοντα τὰς νοητὰς ἐνάδας. Macrobius denique lib. 1 *Saturnal.*, c. 17: *Phaneta appellant ἀπὸ τοῦ φαίνειν, et Φαναλον, ἐπειδὴ φαίνεται νέος, et c. 18: Phaneta ἀπὸ τοῦ φωτός καὶ φανεροῦ*. Hæc ad istius loci illustrationem.

(21) *Titanas. Titanidas*. Animadversioe dignus est locus Tertulliani lib. 11 ad *Nationes*, cap. 2: *Æque Actesilaus trinam formam divinitatis ducit, Olympios, Astra, Titaneos, de Cælo et Terra: ex his, Saturno et Opce, Neptunum, Jovem, et Orcum, et cæteram successionem. Xenocrates Academicus bifa-*

riam facit, Olympios et Titanos, qui de Cælo et Terra. Etenim Gothofredus edidit, *Actesilaus*, correxit autem in notis, *Arcesilaus*: adeoque emendatio placuit Rigaltio, ut eam in textum insereret: pravo sane exemplo: cum longe verisimilior lectio sit, *Acusilaus*. Colligo id ex *Etymologici magni* verbis: Κόλος δ' πατήρ Ἀητοῦς παρὰ τὸ κοεῖν, ὃ ἐστὶ νοεῖν καὶ συνιέναι: ὃ ἐστὶ συνετός. Κοῖον τε Κρεῖον θ' Ὑπερτόνα τ' Ἰαπετόν τε. Οἱ Αἰολεῖς τῶ κ ἀντὶ τοῦ κ λέγρηται. Οὗτοι δὲ Τῖτάνες καὶ Τῖτανίδες καλοῦνται, ὡς Ἀκουσίλαος. Ἀλληγορία δὲ, Κοῖον τὴν ποιότητα, Κρεῖον δὲ τὴν κρείον, Ὑπερτόνα κούφότητα, τὸν δὲ Ἰαπετόν βαρύτητα. Ἡσίοδος ἐν *Θεογονίᾳ*. Tradita hæc ab *Acusilao* in celebri opere Περὶ γενεολογιῶν. Vide, si lubet, diligentissimum Vossium *De historicis Græciæ*.

(22) *Tethys*. Ita scribendum. Græce Τηθύς. Sed frequenter in hoc nomine labuntur operæ. Sic in Theophilo Antiocheno lib. 11, ediderunt Τηθύην, Θηθύν, *Thetym*. Tietzes extrema Chiliade, 6:

Ὅν Ἀχιλεὺς τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Πηλέως γόνος,
οὐ τῆς θαλάττης Θέτιδος, ἀλλὰ τινος γυναιτοῦ.

Mare non est Thetis, sed Tethys. Scripsit ergo, aut scribere debuit, θαλάττης Τηθύος.

(23) *Hebe*. Legendum videretur mihi, *Phæbe*, ex Orpheo, Hesiodo, Diodoro Siculo et Apollodoro; nisi scirem deorum in genealogiis nihil esse fixum ac stabile. Quocirca in *Clementinis* locum hujus feminæ occupat Ceres.

conceptum. Ex ipso autem Jove Medeam genuit, quam responso accepto, quod qui ex ea nasceretur fortior ipso esset et regno eum depelleret, assumens etiam ipse devorat; et rursus genuit de cerebro quidem Minervam, de femore vero Liberum. Post hæc Thetidem cum adamasset, aiunt Prometheum pronuntiasse ei, quod si concubisset cum ea, qui ex ea nasceretur fortior esset patre, et ob hoc veritus Peleo cuidam dat eam in matrimonium; debinc Persephonæ, quæ ei ex Cerere fuerat suscepta, miscetur, ex qua Dionysium genuit qui a Titanis descriptus est. Sed recordatus, inquit, ne forte pater suus Saturnus alium filium generaret, qui etiam se fortior nasceretur regnoque depelleret, oppugnare aggreditur patrem una cum fratribus ejus Titanis; quibus oppressis, ad ultimum etiam patrem in vincula conjecit, desectaque ejus genitalia in mare projecit. Sed cruor qui defluxit ex vulnere, susceptus fluctibus et frequenti collisione in spumam versus, procreavit eam quam dicunt Aphroditem, quamque apud nos Venerem appellant. Ex hujus concubitu quæ erat utique soror, hunc ipsum Jovem ferunt genuisse Cyprin, ex qua aiunt et Cupidinem natum.

XXI. Hæc quidem de incestis ejus; audi nunc et de adulteriis (24). Europam Oceani conjugem vitiat, ex qua nascitur Dodonæus (25); Helenam Pandionis, ex qua nascitur Musæus; Eurynomen Asopi, ex qua nascitur Ogygias; Hermionen Oceani, ex qua nascitur Charites, Thalia, Euphrosyne, Aglaia; Themis sororem suam, ex qua nascuntur Horæ, Eurynomia (26), Dice, Irene; Themisto (27) Inachi, ex qua nascitur Arcas; Ideam Minois, ex qua nascitur Asterion; Phœnissam Alphionis, ex qua nascitur Endymion; Io Inachi, ex qua nascitur Epaphus; Hippodamiam et Isionen Danaï filias, quarum unam Hippodamiam Olenus, Isionen vero Orchomenus sive Chryses habuit; Carmen Phœnicis, ex qua nascitur Britomartis (28), quæ fuit sodalis Dianæ; Callisto Lycaonis, ex qua nascitur Orcas; Lybeen (29) Mu-

nanti, ex qua nascitur Belus; Latonam, ex qua nascitur Apollo et Diána; Leanidam Eurymedontis, ex qua nascitur Coron; Lysitheim Eveni, ex qua nascitur Helenus; Hippodamiam (30) Bellerophonis, ex qua nascitur Sarpedon; Megacliten Macarei, ex qua nascitur Thebe et Locrus; Nioben Phoronei, ex qua nascitur Argus et Pelasgus; Olympiadam (31) Neoptolemi, ex qua nascitur Alexander; Pyrrham Promethei (32), ex qua nascitur Helmetheus (33); Protogeniam et Pandoram Deucalionis filias, ex quibus genuit Æthelium (34) et Dorum et Meleram et Pandorum; Thaicruciam Protei, ex qua nascitur Nympheus; Salaminam Asopi (35), ex qua nascitur Saracon: Taygeten, Electram, Maiam, Plutiden (36), Atlantis filias, ex quibus genuit ex Taygete quidem Lacedæmonem, ex Electra Dardanum, ex Maia Mercurium, ex Plutide Tantalum; Phthiam Phoronei, ex qua genuit Achæum: [Choniam Aramni, ex qua genuit Laconem:] Chalceam nympham, ex qua nascitur Olympus; Charidiam nympham ex qua nascitur Alchanus; Clorida; quæ fuit Ampyci, ex qua nascitur Mopsus; Cotoniam Lesbi, ex qua nascitur Polymedes; Hippodamiam Aniceti; Chrysogeniam Penei, ex qua nascitur Thisseus.

XXII. Sed et alia sunt plurima ejus adulteria, ex quibus nec progeniem suscepit, quæ enumerare satis longum est. Verum ex his omnibus quas enumeravimus, nonnullas transformatus, utpote magus, vitavit. Denique Antiopen Nyctei versus in satyrum corrupit, ex qua nascuntur Amphion et Zethus; Alcmena mutatus in virum ejus Amphitryonem, ex qua nascitur Hercules; Æginam Asopi mutatus in aquilam, ex qua nascitur Æacus. Sed et Ganymedem Dardani, mutatus nihilominus in aquilam stuprat; Mantheam Phoci mutatus in ursum, ex qua nascitur Arctos; Danaen Acrisii mutatus in aurum, ex qua nascitur Perseus; Europen Phœnicis mutatus in taurum, ex qua nascitur Minos et Rhadamantus, Sarpedonque; Eurymedusam Achelai (37)

COTELERI NOTÆ.

(24) *Audi nunc et de adulteriis.* In Catalogo sequenti præter vulgaria, multa sunt nomina ignotiora: non pauca (quod etiam lectionum varietas indicat) depravata: quædam forsitan quæ non exstant alibi. Ego vero difficiliorum nonnullis illustratis et correctis, cætera doctioribus et minus occupatis hominibus reliqui expendenda quærendaque.

(25) *Dodonæus.* Ἀπὸ Δωδώνου τοῦ Διὸς καὶ Εὐρώπης. Stephanus *De urbibus*, in Δωδώνη.

(26) *Eurynomia.* Codex Regius et Petiti Liber *Euromia*; ex quo facio *Eurynomia*.

(27) *Themisto.* Stephanus in Ἀρχαίς: Ἰστρός δὲ, φησὶν, Θεμιστοῦ καὶ Διὸς ὁ Ἀρχὰς ἐγένετο.

(28) *Carmen... Britomartis.* Diodorus Siculus et Pausanias Britomartin Dianæ sociam, filiam faciunt Jovis e Carme Eubulæ filia; Virgili vero in *Ciri* versus est:

Quam simul Ogygi Phœnicis filia Carme.

Sane in Supplemento *Thesauri critici* scriptum invenio a Jacobo Nicolao Loensi lib. viii, c. 26: *Clashens Romanus Britomartin Charms et Jovis filiam fuisse dicit. Et Critomartis pro Britomartis errorem*

esse librariorum idem auctor observat: pejusque apud Coelium Rhodiginum lib. xviii, c. 26: *Critomartin*, Κρητόμαρτιν legere est.

(29) *Lybeen.* Malim, *Libyen*.

(30) *Hippodamiam.* Alii Laodamiam. Diodorus Siculus Ἡπιδάμειαν.

(31) *Olympiadam.* Pro *Olympiadem*. Ὀλυμπιάδα.

(32) *Pyrrham Promethei.* Al. *Erimethei* pro *Erimethei*. Apollodorus lib. i, Πύρραν τὴν Ἐπιμηθέως καὶ Πανδώρας.

(33) *Helmetheus.* Videtur iste esse Hellen, a quo Ἑλλήνης dicti.

(34) *Æthelium.* Optima scriptura, *Æthlium*, Ἄεθλιον.

(35) *Salaminem Asopi.* Σαλαμίνα. Pausanias in *Atticis*.

(36) *Plutiden.* *Plutide.* Infra c. 23, *Pluten*. Τάνταλος Διὸς τε καὶ Πλουτοῦς, Pausanias in *Corinthiacis*.

(37) *Eurymedusam Achelai.* Ex Clementinis, *Acheloi*. At Clementi Alexandrino, Κλήτορος: indeque Arnobio, *Clitoris*.

mutatus in formicam, ex qua nascitur Myrmidon; A Thalam (Ætnam) (38) nympham mutatus in vulturem, ex qua nascuntur apud Siciliam Palisci; Imandram Geneani (39) apud Rhodum, mutatus in imbre; Cassiopeiam (40) mutatus in virum ejus Phœnicem, ex qua nascitur Anchinos; Ledam Thestii mutatus in cycnum, ex qua nascitur Helena; et iterum eandem mutatus in stellam, ex qua nascuntur Castor et Pollux; Lamiam mutatus in upupam; Mnemosynen mutatus in pastorem, ex qua nascuntur Musæ novem; Nemesin mutatus in anserem; Semelen Cadmiam mutatus in ignem, ex qua nascitur Dionysius. Ex filia autem sua Cerere genuit Persephonen, quam et ipsam corrupit mutatus in draconem.

XXIII. Sed et Europam patris sui Oceani uxorem et sororem ejus Eurynomen adulterat, et patrem punit, et Pluten Atlantidis filii sui adulterat filiam, ex qua natum sibi filium Tantalum damnat. Ex Larisse (41) etiam Orchomeni genuit Tityonem, quem et ipsum supplicii tradidit. Diam Ixionis filii sui diripiens uxorem, ipsum perennibus subjicit pœnis, et pene omnes quos ex adulteriis genuit filios, violentæ mortis conditione damnavit, quorum et sepulcra pene omnium manifesta sunt. Ipsius denique parricidæ (42), qui et patruos peremit et uxores eorum vitiauit, sororibus stuprum intulit, multifor- B mi magi sepulcrum evidens est apud Cretenses, qui tamen scientes et confitentis infanda ejus atque incesta opera, et omnibus enarrantes ipsi eum

et valde mirum videtur, quomodo is qui super omnes mortales scelere et flagitiis eminet, sanctum et quod est super omne bonum nomen acceperit, ut pater deorum atque hominum vocaretur; nisi forte ille qui malis hominum gaudet, eum quem sceleribus eminere supra cæteros vidit, supra cæteros ei honorem conferre infelices animas suasit, ut ad imitationem malorum invitaret universos.

XXIV. Sed et filiorum ejus, qui apud eos dii putantur, sepulcra singulis quibusque in locis manifestissime demonstrantur: Mercurii apud Hermopolim (43), Cypriz Veneris apud Cyprum (44), Martis in Thracia (45), Liberi apud Thebas (46), ubi descriptus traditur, Herculis apud Tyrum, ubi igni crematus est (47), in Epidauro Æsculapii (48); quique omnes non solum ut homines defuncti, sed ut nequam homines puniti pro sceleribus docentur, et tamen ab stultis hominibus ut dii adorantur.

XXV. Quod si argumentari volunt, et magis hæc loca ortus eorum quam sepulturæ vel mortis affirmant, ex vicinis et adhuc recentibus gestis priora et vetera convincuntur, cum docuerimus adorari ab eis eos, quos etiam homines ipsi et defunctos vel potius punitos esse profitentur, verbi gratia ut Syri Adonem, Ægyptii Osirin (49), Ilienses Hectorem (50), apud Leuconessum Achillem (51), apud Pontum Patroclum (52), apud Rhodum Alexandrum Mædo-

COTELERII NOTÆ.

(38) Thalam Ætnam. Palicorum, non Paliscorum, matrem dictam fuisse ab aliis Thalam, ab aliis Ætnam discimus ex Stephano in Παλική, et Servio ad Æneid. ix. Quare videtur hoc loco alterutrum solummodo nomen a textu pertinere, aliud vero esse glossæ marginale. Certe Gallica interpretatio solius Thalæ mentionem facit.

(39) Imandram Geneani. Codd. Sorb. et Th., Mandam Gegeneam. Reg. et Pet., Imandam Geneam. Candel. Immandam Gegeneam. Clementinorum v, 13, Είμα τῆ γηγενεῖ. Ex quibus suspicor Rustinum audientem a lectore suo Είμαν τὴν γηγενεῖα. vertisse Imandam Gegeneam, cum debuisset, Iamam terrigenam.

(40) Cassiopeiam. Addunt codd. nostri sex: mutatus in virum ejus Phœnicem; recte, ut patet ex Clementinis, ac ex Scholiaste Apollonii ad Argonaut. lib. ii, 178.

(41) Ex Larisse. Tityonis, seu potius Tityi matrem alii Elaram vocant.

(42) Ipsius denique parricidæ, etc. Cæsarii locus Dialogo 2, Respons. ad Interrogat. 112, qui ex hoc formatus videtur, pessime acceptus fuit a librariis: Οὐ θεῶν, ἀλλὰ σποδῶ προσκυνουσι, διὰ τοῦ πατρολοῦ, καὶ τῶν οὐκ αἰσίου τέκνων τοὺς γάμους φθειραντος, καὶ ἐν τάφῳ παρὰ χρίσει φαρέντος, ἕπερ οὐκ ἔστι θεοῦ. Adeone difficile erat videre, παρὰ Κρησῶ? Non Deum, sed cinerem adorant, in parricida, eo qui liberorum suorum matrimonia corrupit, atque in sepulcro apud Cretenses computruit; id quod non est Dei. Sed et forsitan legendum Διδς pro διὰ.

(43) Mercurii, apud Hermopolim. Hinc Cæsarius loco citato: Ἐν μὲν τῇ Ἐρμουπόλει τὸν ἐπὶ τῷ χειρὸν ἀνερωμήνηστον Ἐρμῆν εἰς κόριν διαλυθέντα. Hermopolis quidem Mercurium cuius æxoni oratione flagitia nequeunt, redactum in pulverem.

(44) Cypriz Veneris apud Cyprum. Cæsarius ibidem: Ἐν ἐὶ Κύπρῳ τὴν Κύπριν, Κύπρῳ ἐν τάφῳ μα-

C μὲν. Martyrium S. Ignatii: Ἀφροδίτης ὁ τάφος ἐν Πάφῳ δεῖκνυται.

(45) Martis in Thracia. Pergit Cæsarius: Ἐν δὲ Θράκη Ἄρην, τὸν τῆς ἀρᾶς ἐπίνομμον. In Chronico Alexandrino, pag. 88: Καὶ ἐθῶν ἐν τῇ Θράκῃ ἐκεί τελευτήσας κείται.

(46) Liberi apud Thebas. Cæsarius: Ἐν Θήβαις Διόνυσος. Vide Clementina, hom. 5, c. 23.

(47) Herculis, apud Tyrum ubi igni crematus est. In Vita S. Ignatii apud Bollandum: Hercules igni consumptus est in Tyro. Arnobius lib. 1: Thebanus aut Tyrius Hercules; hic in finibus sepultus Hispaniæ, flammis alter concrematus Æteis. Apud Cæsarium: Ἐν Τύρῳ Ἡρακλῆς, μᾶλλον δὲ Ἡράκλῆς πυρῶματος γενόμενος διὰ κακίαν, ὑπὸ τῶν ἀθέων ἐκθειάζεται: qui locus, modo sanus sit, ita ex Ætymologico magno intelligendus videtur, quod Ἡρακλῆς potius sit ἐν ἤρᾳ seu ἔρᾳ ἀκλεῖς, in terra inglorius, quam ἤρας seu ἔρας κλέος, terræ gloria.

(48) In Epidauro. Æsculapii. Ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιός. Cæsarius. Lege Pausaniæ Corinthiaca.

(49) Syri Adonem. Ægyptii Osirin. Cæsario: Καὶ Σύροι μὲν οἱ φερώνυμοι συρφετοί, τὸν τοῦ ἄδου ἐπίνομμον Ἄδωνιν ἐξεθείσαν κακίως. Αἰγύπτιοι δὲ τὸν συρόμενον καὶ γεωπετῆ Ὀσίριν.

(50) Ilienses Hectorem. Id quoque traditur ab Athenagora in Legatione pro Christianis; et a Cæsario. Sed apud hunc τὸν Νέκτορα pro τὸν Ἐκτορα perperam ediderunt.

(51) Apud Leuconessum Achillem. In Clementinis. Ἀχιλλεῖα ἐν Λεούκῃ τῇ νήσῳ. Notissima est hæc Achillis insula Leuce, seu Achillea, et Macaron, Μακάρων. Non intelligo autem quid sit Ἰαχθὸν in his Cæsarii, οἱ ἐν Λεούκῃ τῇ νήσῳ τὸν Ἰαχθὸν Ἀχιλλεῖα. Substitui posset, ἀετῶνον.

(52) Apud Pontum Patroclum: Simili modo legat Cæsarius. Πόντιοι, inquit, τὸν πετραλοῦν Πά-

nem (53), multosque alios per diversa loca singuli ut deos colunt et adorant, quos homines mortuos fuisse non dubitant. Unde consequens est etiam priores simili errore prolapsos, mortuis hominibus, qui forte potentiae aliquid vel artis habuerant, maximeque si phantasiae magicis in stuporem stolidos homines adduxerant, honorem contulisse divinum.

XXVI. Jam hinc additum est, ut et poetæ elegantia verborum commenta erroris ornarent, et suavitate dicendi immortales effectos esse ex mortalibus persuaderent; imo et amplius aliquid, ex hominibus aiunt stellas fieri, et arbores, et animalia, et flores, et aves fontesque ac fluvios, et ni verboritas videretur, omnes pene stellas, quas ex hominibus effectas asserunt enumerare vel arbores vel fontes ac fluvios possem; exempli tamén causa singula saltem ex singulis memorabo. Andromedam Cephei in stellam dicunt esse conversam, Daphnen Ladonis fluvii filiam in arborem commutatam, Hyacinthum Apollinis dilectum in florem, Callisto in sidus quod Arc-ton vocant, Prognen et Philomelam cum Tereo (54) in aves, Thysben apud Ciliciam in fontem, et Pyramum inibi in fluvium resolutos, omnesque pene, ut dixi, vel stellas, vel arbores, fontesque ac fluvios, floresque et animalia, vel aves, aliquando homines fuisse confirmant.

XXVII. At Petrus hæc audiens ait: Ergo secundum ipsos, antequam homines mutarentur in stellas, vel cætera quæ enumeras, et cælum sine stellis erat et terra sine arboribus et animalibus, nec fontes, nec flumina, nec aves erant; et quomodo ipsi homines vixerunt sine his, qui in hæc postmodum mutati sunt, cum constet nec potuisse prorsus sine his vitam ducere homines in terris? Et ego respondi: Sed ne ipsum quidem cultum deorum suorum observare consequenter norunt; unusquisque enim eorum quos colunt, habet aliquid sibi dicatum, a quo debent se continere cultores, utpote Minervæ olivam, Jovi capram ferunt dicatam, Cereri semina, Libero vinum, Osiri aquam (55), Hammoni arietem, Dianæ cervum, Syrorum dæmoni piscem et columbam, Vulcano ignem; et unicuique, ut dixi, est aliquid proprie dicatum, a quo oportebat abstinere se cultores ad honorem eorum quibus dicata sunt. Nunc autem singuli ab uno aliquo se observantes, pro unius honore cæteros omnes iratos habent; quos utique si

A placare velint, pro honore omnium abstinere se ab omnibus oportebat, ut ante diem iudicii justa a semetipsis sententia condemnati, morte miserrima per inedia m deperirent.

XXVIII. Verum ad propositum revertamur. Quam malum! ratio est, imo quæ amentia mortalium possidet mentes, ut hominem quem impium, sceleratum, profanum, Jovem dico, incestum, parricidam, adulterum non solum sciunt esse, sed et publice in theatris cantant, hunc ut deum colant et adorent? Aut si pro his gestis deus esse meruit, ergo et si quos audiunt homicidas, adulteros, parricidas, incestos etiam nunc debent ut deos adorare. Sed quod in aliis execrantur, scire omnino non possum cur in illo venerentur. Et Petrus respondit: Quoniam te nescire dicis, discite a me cur in illis facinorosa gesta venerentur; primo quidem, ut cum ipsi similia egerint, acceptos se ei futurus sciant, utpote quem imitantur in flagitiis; secundo, quod hæc litteris scite recondita et versibus eleganter inserta veteres reliquerunt. Et nunc puerilis eruditionis obtentu, cum eorum notitia teneris et simplicibus adhæserit mentibus, revelli ex eis atque abjici difficulter potest.

XXIX. Hæc cum dixisset Petrus, Niceta respondit: Non putes, domine mi Petre, non habere eruditos quosque gentilium verisimilitudines quasdam, quibus astruant hæc quæ culpabilia videntur et probrosa: quæ quidem ego non ut confirmans errores eorum dico (absit enim a me, ut hoc vel ad cogitationem meam veniat), sed tamen scio esse apud prudentiores ipsorum defensiones quasdam, quibus astruere et colorare solent hæc quæ videntur absurda. Et si tibi placet, ut aliqua ex his proferam, quæ ex parte aliqua retineo, ut jubes faciam. Cumque Petrus permisisset, Niceta hoc modo cepit:

XXX. Omnis sermo apud Græcos, qui de antiquitatis origine conscribitur, cum alios multos, tum duos præcipuos auctores habet, Orpheum et Hesiodum. Horum ergo scripta in duas partes intelligentiæ dividuntur, id est, secundum litteram et secundum allegoriam; et ad ea quidem quæ secundum litteram sunt, ignobilis vulgi turba confluit, ea vero quæ secundum allegoriam constant, omnis philosophorum et eruditorum loquacitas admirata est. Orpheus igitur (56) est, qui dicit primo fuisse chaos sempiternum, immensum, ingentem, ex

COTELERII NOTÆ.

τροκλον ἀπαθίσαν. Sed malim, *Opuntium* aut *Opuntiam*, ex *Clementinis*, Πάτροκλον Ὀπούντιον. Opuntius enim erat Patroclus.

(53) Apud Rhodum Alexandrum Macedonem. Joculariter apud Cæsarium, Πόδιον τὸν σιχήμενον Μακίδονα, verterant, Rhodii *Icomachum Macedonem*. Tu serio, *temerarium pugnatorem* intellige.

(54) *Prognem et Philomelam cum Tereo*. Legatur velim elegans Epistola Gregorii Nazianzeni, prima numero, noteturque eam epistolam in codice Vindobonensi, Lambeciano 75, *Theologicorum Græcorum*, tribui Basilio, perperam: ms. autem Regio 1474 titulum habere: Πρὸς Κελσύσιον ἄρχοντα, ἡγλκα ἐν Γλαμίδι: (f. τῆ Δαμίδι: ex epist. 99) ἡσύχασεν.

(55) *Osiri aquam*. Quia per Osiridem aquam intelligebant; μεταλαμβάνουσι, τὸν μὲν Ὀσίριν εἰς ἕδωρ, τὴν δὲ Ἰσιν εἰς γῆν. Origenes, v in *Celsum*, p. 65; seu τὸ ὕδρον, in Sallustio philosopho *De diis et mundo* c. 4; seu Nilum, teste Heliodoro lib. ix, post *Ælianum* lib. x, *De natura animalium*, c. 46, *Plutarchum De Iside ac Osiride*, atque *Eusebium Præparat. evang.* lib. iii, c. 41. Videantur *Clementina* hom. vi, n. 9.

(56) *Orpheus igitur*. De Orphei doctrina inter alia lege Græcum fragmentum Timothei Chronographi in *Eusebii Chronicis* paulo post initium, atque ex eo corrige *Cedrenum* pag. 46, ubi padendo scripturæ errato Orpheus dicitur ὁ Βρώσιος, qui Ὀδρυσίος erat.

quo omnia facta sunt; hoc sane ipsum chaos non tenebras dixit esse, non lucem, non humidum, non aridum, non calidum, non frigidum, sed omnia simul mista, et semper unum fuisse informe; aliquando tamen quasi ad ovi immanis modum, per immensa tempora effectam peperisse ac protulisse ex se duplicem quamdam speciem, quam illi masculofemineam vocant, ex contraria admistione hujusmodi diversitatis speciem concretam; et hoc esse principium omnium, quod primum ex materia puriore processerit, quodque procedens discretionem quatuor elementorum dederit, et ex duobus quæ prima sunt elementis fecerit cælum, ex aliis autem terram, ex quibus jam omnia participatione sui invicem nasci dicit et gigni. Hæc quidem Orpheus.

XXXI. Subjungit autem his et Hesiodus, post chaos statim cælum dicens factum esse et terram, ex quibus ait progenitos illos undecim, quos interdum et duodecim dicit (57), ex quibus sex mares, quinque feminas ponit; nomina autem dat maribus: Oceanus, Cœus, Crius, Hyperion, Iapetus, Cronus, qui et Saturnus; item feminis: Thia, Rhea, Themis, Mnemosyne, Thetys, quæ nomina per allegoriam hoc modo interpretantur: numerum quidem undecim vel duodecim, ipsam dicunt primam naturam, quam et Rheam a fluendo dictam volunt; reliquos autem decem accidentia ejus dicunt quas et qualitates appellant; duodecimum tamen addunt et Cronum quem apud nos Saturnum dicunt; hunc pro tempore accipiunt. Saturnum ergo et Rheam quod tempore ponunt et materiam, quæ ubi cum humido et arido et calido et frigido tempore fuerint admista, omnia generant.

XXXII. Hæc ergo, inquit, primo omnium tempore multo concretam genuit quamdam quasi bullam, quæ ex spiritu qui in aquis erat, paulatim collecta intumuit, et aliquanto tempore circumacta per superficiem materiæ, ex qua quasi ex vulva processerat, rigore frigoris obdurata et glacialibus augmentis semper increascens, abrupta tandem demergitur in profundum, ac pondere ipso pertracta in infernum descendit, et quia invisibilis facta est, Aides appellata est, qui et Orcus vel Pluto nominatur. Cumque de superioribus mergeretur in inferna, locum confluendi humido præbuit elemento, et pars crasior, quæ est terra, aquis cedentibus patefacta est.

A Hanc ergo aquarum libertatem, quæ prius bulla obtegente premebatur, postquam illa inferni sortita est locum, Neptunum esse appellatam. Post hoc cum elementum frigidum per concretionem glacialis bullæ ad inferiora fuisset absorptum, et aridum fuisset humidumque discretum, nullo jam impediendo, elementum calidum ignis utpote vigore et levitate ad superiora convolvit aeris, spiritu et procella subvectum. Hanc ergo procellam, quæ καταιγίς Græce appellatur, ægem, id est capram dixerunt, et ignem qui ad superna concendit, Jovem; et ideo eum capra subvectum conscendisse Olympum dicunt.

XXXIII. Ipsum vero Jovem Græci quidem a vivendo vel vitam dando, nostri a juvando nominatum volunt. Hanc ergo esse viventem substantiam ferunt, quæ in superioribus posita, vi caloris velut cerebri ambitu ad se trahens cuncta. et cujusdam temperamenti moderatione componens, de capite dicitur genuisse sapientiam, quam Minervam vocant, quæ a Græcis Ἀθήνη propter immortalitatem (58) nominata est; quæ quia pater omnium per sapientiam suam cuncta condidit, et ex ipso capite ejus et principali omnium genita dicitur loco, et temperata admistione elementorum universum formasse mundum et adornasse perhibetur. Igitur species quæ materiæ inditæ sunt, ut fieret mundus, quia vi caloris constringuntur, Jovis viribus contineri dicuntur. Quæ quoniam sufficienter se habent, nec ultra addi sibi indigent aliquid novi, sed unumquodque seminis sui posteritate reparatur, vincitæ esse a Jove Saturni manus dicuntur: quia nihil novi jam, ut dixi, ex materia tempus producit, sed calor seminum secundum sui speciem cuncta restituit, nec ultra Rheæ partus, hoc est propago materiæ fluentis, ascendit, et ideo ipsam primam elementorum divisionem abscisionem Saturni nominant, quasi qui ultra mundum generare non possit.

XXXIV. Nam de Venere hoc modo allegoriam tradunt: Ubi, aiunt, ætheri subjectum est pelagus, cum repercussus aquis splendor cœli gratior refulsisset, venustas rerum quæ ex aquis pulchrior apparuerat, Venus nominata est (59), quæ ætheri tantquam fratri suo sociata, quod concupiscibile decus effecerit, Cupidinem genuisse memorata est. Hoc

COTELERII NOTÆ.

(57) *Illos undecim, quos interdum et duodecim dicit.* Theogonia vers. 133, etc. Ὠκεανόν, Κοῖον, Κρόνον, Ὑπερίωνα, Ἰαπετόν, Θείαν, Θέμιον, Μνημοσύνην, Φοῖβην, Τηθύον, Κρόνον. Supra c. 17 et *Clementinorum* homil. vi, n. 2, duodecim ponuntur. Diodorus Siculus lib. v enumerat undecim, Κρόνον, Ὑπερίωνα, Κοῖον, Ἰαπετόν, Κρόνον, Ὠκεανόν, Πείαν, Θέμιον, Μνημοσύνην, Φοῖβην, Τηθύον. Apollodorus lib. 1, tredecim, Ὠκεανόν, Κοῖον, Ὑπερίωνα, Κρόνον, Ἰαπετόν, Κρόνον, Τηθύον, Πείαν, Θέμιον, Μνημοσύνην, Φοῖβην, Διώνην, Θείαν. Orpheus denique quatuordecim, Θέμιον, Τηθύον, Μνημοσύνην, Θείαν, Διώνην, Φοῖβην, Πείην, Κοῖον, Κρόνον, Φορβύον, Κρόνον, Ὠκεανόν, Ὑπερίωνα, Ἰαπετόν.

(58) Ἀθήνην, propter immortalitatem. Fulgentius: *Minerva denique et Ἀθήνην Græce dicitur, quasi ἀθάνατος παρθένος, id est immortalis virgo.*

(59) *Venustas rerum, quæ ex aquis pulchrior apparuerat, Venus nominata est.* Habes hic quoque Rusticana *Clementinis*, Græca Latinis non inscite, audaci licet in interpretatione facinore, permista. Ut enim *Venus* a venustate dicatur, quod etiam tradit Firmicus, refellit vero Cicero; Ἀφροδίτη alterius originis est, ab ἀφρώ spuma, ut vulgo sentiunt, utque colligitur ex cap. 20 hujus libri. Macrobius 1 *Saturnal.* 8: *Venerem, quæ a spuma undæ coaluit, Aphrodite nomen accepit.* Vide *Clementina*, hom. 6, c. 13.

anima tua, et quæ præparasti cujus erunt ? Itaque festinet ad poenitentiam omnis ætas, omnis sexus, omnisque conditio, ut vitam consequatur æternam. Juvenes quidem in eo grati sint, quod in ipso impetu desideriorum cervices suas jugo subjiciunt disciplinæ. Senes et ipsi laudabiles, quia multi temporis consuetudinem, in qua male præventi sunt, pro Dei timore commutant.

XLVI. Nemo ergo differat, nemo cunctetur; quæ enim causa cunctandi est ad bene agendum? aut times, ne cum bene feceris, ibi remunerationem non invenias ut putasti? Et quid senties detrimenti si bene feceris gratis, nonne etiam sola in his sufficeret conscientia? Quod si inveneris ut præsumis, nonne pro parvis magna, et pro temporalibus æterna recipies? Verum ego hæc propter incredulos dixi. Nos autem quæ prædicamus, ita se habent, quia nec aliter esse possunt, quæ prophetica voce promissa sunt.

XLVII. Si quis vero cupit examussim veritatem nostræ prædicationis agnoscere, conveniat ad audiendum, et quid sit verus propheta cognoscat, et tunc demum omnis in eo cessabit ambiguitas; si tamen non obstinatis animis resistat his, quæ vera esse compererit. Sunt enim quidam qui quolibet modo ad hoc tantum respiciunt ut vincant, et laudem pro hoc magis quam salutem quærant, quibus non eveniat vel dici aliquid, ne et sermo nobilis patiatur injuriam, et injuriæ suæ reum æterna morte condemnet. Quid enim est in quo adversari prædicationi nostræ quis debeat? aut in quo contra veri honestique fidei sermo prædicationis nostræ deprehenditur? qui dicit honorandum esse Deum et Patrem omnium conditorem, ejusque Filium, qui solus eum et voluntatem ejus novit, cuique soli de omnibus credendum est quæ præcepit; solus enim est lex et legislator et judex justus, cujus lex decernit honorandum esse Deum Dominum omnium per vitam sobriam, castam, justam, misericordem, et in ipso solo omnem collocandam spem.

XLVIII. Sed dicet aliquis, etiam a philosophis hujusmodi præcepta dari. Nihil est simile; nam de iustitia quidem ab eis et sobrietate mandatur, sed remuneratorem Deum gestorum bonorum malorumque non norunt, et ideo leges et præcepta eorum accusatorem tantummodo publicum vitant, conscientiam vero purificare non possunt. Quid enim timeat in occulto peccare, qui occultorum esse arbitrum et judicem nescit? Addunt præterea philosophi in præceptis suis, etiam deos qui sunt dæmones honorandos, quod solum, etiamsi in aliis probabiles viderentur, gravissimæ eos potest impietatis arguere et propriis condemnare sententiis, qui unum quidem esse pronuntiant Deum, pro assentatione tamen erroris humani plures mandent colendos. Aiunt autem et illud philosophi, Deum non irasci, nescientes quid dicant. Ira enim mala est, ubi mentem turbat, ut

rectum consilium perdat; illa vero quæ malos puniunt, perturbationem menti non infert, sed unus, ut ita dixerim, idemque affectus est, qui et bonis præmia et malis retribuit poenam; nam si bonis et malis bona restituat, et simili remuneratione erga pios utatur et impios, injustus potius quam bonus videbitur.

XLIX. Sed ais: nec Deus debuit facere malum. Verum dicis; neque fecit. Sed qui ab eo creati sunt, dum iudicandos se esse non credunt, indulgentes voluptatibus suis, a pietate et justitia devoluti sunt. Sed dices: Si justum est punire malos, statim ut male agunt puniri debent. Tu quidem bene festinas; sed ille qui æternus est et quem nihil latet, quanto nullus ei finis, tanto et proluxa patientia est, et non ad velocitatem vindictæ, sed ad salutis respicit causas; delectatur enim non tam morte, quam conversione peccantis. Ideo denique et sanctum baptisma largitus est hominibus, ad quod si quis venire festinet, et de reliquo maneat emendatus, delentur ex eo omnia peccata, quæ per ignorantiam commissa sunt.

L. Nam philosophi quid contulerunt vitæ mortaliæ, dicendo hominibus non irasci Deum? nempe ut docerent eos nullum habere vindictæ alicujus vel iudicii metum, et per hoc tota peccantibus frena laxarent. Aut quid illi humanum genus jurarunt, qui dixerunt non esse Deum, sed casu omnia et fortuito agi? nonne ut hæc audientes homines et arbitantes nullum esse iudicem, nullum provisorum rerum, ad omne facinus, quod vel furor vel avaritia vel libido dictasset, neminem verendo præcipites agerentur? Nam illi multum revera juverunt mortalium vitam, qui dixerunt nihil posse sine genesi fieri, scilicet ut unusquisque peccati sui causam genesi ascribens, semetipsum in scelere suis pronuntiaret innoxium, dum crimen suum non poenitendo diluit, sed fatum culpando congerminat. Nam de illis quid dicam philosophis, qui deos colendos esse introduxerunt, et tales deos, quales paulo ante audistis? Quid fuit aliud decernere, nisi ut vitia, nisi ut crimina, nisi ut flagitia colerentur? Pudet miseretque me vestri, si creditis quod indigna hæc essent et impia atque execrabilia, aut non deprehendistis hactenus, aut deprehensa et intellecta mala pro bonis et optimis coluistis.

LI. Tum præterea et illud quale est, quod præsumperunt nonnulli philosophorum vel de Deo loqui, cum sint mortales, et opinione sola de invisibilibus dicere vel de mundi origine, ubi non aderant cum fieret, vel de fine ejus vel de animarum in infernis dispensatione et iudicio, nescientes quia præsentia quidem et visibilia nosse hominis est rationabilis, præterita vero et futura et invisibilia scire, solius propheticæ præsentis est. Non ergo hæc conjecturis et opinionibus colligenda sunt, in quibus valde falluntur homines, sed fide propheticæ

¹⁰ Luc. xii, 47, 49, 50. ¹¹ Ezech. xviii, 33

veritatis, sicut se habet hæc nostra doctrina. Nos enim nihil ex nobis loquimur, nec humana æstimatione collecta annuntiamus, hoc enim decipere est auditores; sed veri prophetæ auctoritate nobis tradita et manifestata prædicamus. De cujus præscientia et virtute prophetica, si quis, ut dixi, ad liquidum vult documenta suscipere, sollicitus conveniat, et impiger sit ad audiendum, et evidentes dabimus probationes, quibus vim propheticæ præscientiæ non solum auribus audire, sed et oculis etiam videre ac manu contractare se credat. De quo cum certam fidem conceperit, jugum justitiæ et pietatis absque ullo labore suscipiet ¹⁷, tantamque in eo sentiet suavitatem, ut non solum nihil ei laboris inesse causetur, verum et amplius aliquid addi sibi desideret et imponi.

LII. Cumque hæc et alia his similia dixisset, et nonnullos ex his qui aderant infirmos et dæmonibus obsessos curasset, gratulantes et Deum collaudantes turbas dimisit, præcipiens eis ut ad eundem locum etiam consequentibus diebus audiendi gratia convenirent. Cumque domi jam inter nos essemus ac præpararem ad eundem, ingressus quidam nuntiat Appionem Plistonicensem (60) cum Anubione nuper venisse ab Antiochia, et hospitari cum Simone. Tum pater audiens gavisus est, et ait Petro: Si permittis, volo ire et salutare Appionem et Anubionem, quia valde amici mihi sunt; fortassis autem Anubionem etiam suadere potero disputare cum Clemente de genesi. Et Petrus: Permitto, inquit, et laudo quod amicos colis; verumtamen considera, quomodo per providentiam Dei omnia tibi ex sententia concurrant; ecce enim non solum affectio tibi propria, Deo præstante, reparata est, sed et amicorum præsentia procuratur. Et pater: Vere, inquit, adverto ita esse, ut dicis. Et cum hæc dixisset, abiit ad Anubionem.

LIII. Nos autem cum Petro positi per totam noctem interrogando de diversis et discendo ab eo, de-

lectatione ipsa doctrinæ et suavitate verborum per-
vigiles mansimus. Et cum jam auroresceret, Petrus intuens me ac fratres meos, ait: Miror quid visum sit patri vestro. Cumque hæc diceret, supervenit pater et invenit Petrum nobis de se loquentem. Cumque salutasset, satisfacere cœpit et causam exponere, ob quam foris mansisset. Nos autem respicientes ad eum expavimus, vultum in eo Simonis videntes (61), vocem tamen patris nostri audiebamus. Cumque refugeremus eum et exsecraremur, stupebat pater quod tam austere cum eo ageremus et barbare. Solus tamen Petrus erat, qui vultum ejus naturalem videbat: qui et ait ad nos: Cur exsecramini patrem vestrum? Cui nos una cum matre respondimus: Hic nobis Simon videtur, vocem habens patris nostri. Et Petrus: Vobis quidem vox ejus quæ maleficiis mutata non est, sola nota est; mihi autem etiam vultus ejus, qui aliis arte Simonis mutatus apparet, Faustianiani patris vestri notus est. Et intuens patrem ait: Causa quæ conjugem tuam conturbat ac filios, hæc est, species vultus in te non videtur illa quæ fuit, sed facies exsecrandi Simonis in te apparet.

LIV. Et cum hæc diceret, regressus quidam ex his qui Antiochiam præcesserunt, dicebat ad Petrum: Scire te volo, domine mi Petre, quia Simon apud Antiochiam publice multa faciens signa et prodigia, nihil aliud populo persuasit nisi quæ ad tui odium pertinent, magum te nominans, maleficum, homicidam, et in tantum eos adversum te odium concitavit, ut magnopere desiderent, si te usquam invenire queant, etiam carnes tuas devorare; et ob hoc nos qui præmissi sumus, videntes valde commotam contra te civitatem, occulte in unum convenientes considerabamus quid fieri oporteret.

LV. Cumque nullum videremus exitum rei, supervenit Cornelius centurio, missus a Cæsare ad præsidem Cæsareæ publici negotii gratia; hunc accersimus ad nos solum, causamque ei qua necisti

¹⁷ Matth. xi, 30.

COTELERII NOTÆ.

(60) *Appionem Plistonicensem*. Epitomes c. 133: Ἀππίων ὁ Πλειστονικήσης; *Clementinorum* iv, 6: Ἀππίωνα τὸν Πλειστονικήην. Insigni tamen isti grammatico, qui a Tiberio cymbalum mundi dicebatur, procul dubio nomen fuit Ἀπίων, Apion, ut interdum exhibent codices mss. quibus usi sumus, utque fere semper in Græcis libris scriptum invenies. Sed errarunt aliquando Græci etiam antiquarii. Unde in Tatiano recte quidem p. 164 legitur Ἀπίωνος, at perperam p. 172 excusum est Ἀππίων, cum apud Eusebium *Præpar. evang.*, lib. x, c. 11, in eodem Tatiani loco Ἀπίων cernatur. Quod ad Latinos spectat, *Appion* potest esse auctorum error, potest esse librariorum. Certe in Plinio *Apion* scribitur. Item in Adonis *Chronico*, in Honorii Augustodunensis *Catalogo*, et in quibusdam mss. ac editionibus *Historiæ Eusebianæ* a Rufino translatae, lib. iii, c. 38. Apud Senecam vero, Agellium, Tertullianum, Hieronymum, Josephum Rufini, Haymonem aliosque, cum duplici p ediderunt. Hactenus de nomine. Nunc

de cognomente. *Πλειστονικήην* non verterim *Plistonicensem*, quasi ex patria; sed *Plistonicem*, secutus Plinium et Agellium. Sic autem Apionem cognominarunt quod in certamine litterario sæpe victor exstitisset; quæ est multorum sententia: vel a patre Plistonice; juxta doctissimum Salmasium ad *Inscriptionem Regillæ*, p. 90 et præfatione in librum *De homonymis Hylæ Iatricæ*, p. 40 ex his, opinor, Suidæ, Ἀπίων, ὁ Πλειστονικήου. Verum cum Suida Salmasium refellunt Justinus *Martyr Cohortatione ad Græcos*, p. 9, et Africanus apud Eusebium cum lib. x *Præparat. evang.*, c. 10, tum *Χρονικῶν λόγῳ πρώτῳ*, pag. 26, dum Apioni patrem dant Posidonium.

(61) *Vultum in eo Simonis videntes*, etc. Indiligens est in hujus loci et fabellæ commemoratione Hincmarus, relatus in Testimonis Veterum. Lege etiam Cedrenum p. 173, et Anastasium, quæst. 20, p. 242.

caesum exponimus, ac si quid posset, ut iuaret hortamur. Tum ille promptissime repromittit se eum protinus fugaturum, si tamen consilio ejus etiam nos adniteremur. Cumque nos polliceremur impigre cuncta gesturos, ait: Cæsar in urbe Roma et per provincias maleficos inquiri jussit ac perimi, ex quibus plurimi jam perempti sunt. Ego igitur divulgabo per amicos, me ut istum magum caperem venisse, et ob hoc missum a Cæsare, quo etiam hic cum cæteris suis sociis puniatur. Vestri ergo qui cum ipso sunt occulte quasi undecunquæ audierint, indicent ei quod ego ad ipsum capiendum missus sim, et certum est, quod cum audierit, fugiat: aut si vos aliquid melius videtis, dicite. Quid plura? ita factum est a nostris qui cum ipso erant, explorandi gratia simulati. Ubi didicit Simon ventum esse ad se, tanquam ingens sibi beneficium collatum ab eis accipiens, in fugam versus est. Discedens igitur ex Antiochia, cum Athenodoro huc venit sicut audivimus.

LVI. Hoc ergo visum est nobis omnibus qui præcessimus, ut interim nunc non ascendas Antiochiam, usquequo videamus si illo discedente odium quod de te populo seminavit, aliqua ex parte vacuetur. Cum hæc insinuasset is qui de Antiochia venerat, Petrus respiciens ad patrem nostrum ait: Faustiniæ, a Simone Mago transformatus est vultus tuus, sicut apparet; putans enim quod a Cæsare quaereretur ad pœnam, territus fugit et suum vultum tibi imposuit, si forte tu pro ipso capereris et ad mortem duci posses, ut filiis tuis tristitiam moveret. Pater vero ubi hæc audivit, cum lacrymis exclamans: Recte, inquit, æstimasti, Petre, nam et Anubion quia mihi valde amicus erat, sub mysterio quodam mihi indicare cœperat de insidiis ejus, sed infelix non credebam, quia nihil in eum commiseram mali.

LVII. Cumque omnes una cum patre tristitia et lacrymis ageremur, interea et Anubion venit ad nos, indicans nobis Simonem fugasse per noctem, Judæam petentem. Videns autem patrem nostrum plangentem et lamentantem se ac dicentem: Infelicem me, qui eum magum audiens non credebam; quid mihi misero accidit, ut una die recognitus ab uxore et filiis, lætari non potuerim cum eis, sed ad priores miseras quas in errore pertuli, revolutus sim? Mater autem multo gravius sparsis et lacertis crinibus plangebatur; nos quoque in permutazione vultus patris stupentes quasi attoniti eramus et amentes, nec quid rei esset intelligere poteramus. Sed et Anubion omnes nos ita videns affligit, velut mutus stabat. Tunc Petrus nos intuens filios ejus ait: Mihi credite, quod hic ipse est pater vester; propter quod et moneo vos, ut quasi patrem servetis eum. Dabit enim Deus occasionem aliquam, qua deposito Simonis vultu evidentem patris vestri, id est suam, recuperare possit effigiem.

LVIII. Et ad patrem conversus ait: Ego tibi permissam salutare Appionem et Anubionem, quos

tibi amicos a puero fuisse dixeras, non tamen ut cum Simone loquereris. Et pater: Peccavi, inquit, fateor. Tum Anubion: Et ego, inquit, cum ipso rogo et deprecor te, ut ignoscas seni, viro bono et generoso; seductus est infelix et ludibrio factus a nominato mago; dicam enim quomodo res gesta est: Ubi venit ad salutandos nos, contigit ut in ipsa hora circumstaremus Simonem, audientes eum dicentem quod fugere velit in ipsa nocte; audisse enim se, quod venerint quidam etiam ad hanc Laodicæ civitatem, qui eum ex præcepto imperatoris comprehenderent; velle autem se in hunc qui nuper ingressus est Faustinianum omnem convertere furorem. Et ait ad nos: Tantum, inquit, vos facite eum cœnare nobiscum, et ego unguentum quoddam componam, quo cœnatus perungat faciem suam, ut ex eo meum vultum omnibus habere videatur; vos autem herbæ cujusdam succo facies perungemini prius, ut non fallamini de immutatione vultus ejus, ita ut, exceptis vobis, aliis omnibus Simon esse videatur.

LIX. Et cum ille hæc diceret ait ad eum: Et quid tibi ex hoc facto confertur lucri? Tum Simon: Primo, inquit, ut ipsum comprehendant qui me quaerunt, et me desinant quaerere. Si vero punitus fuerit a Cæsare, ut luctum maximum habeant filii sui, qui, me derelicto, confugerunt ad Petrum et sunt modo adjutores ipsius. Ego autem confiteor tibi, Petre, quod verum est; timui tunc Faustiniæ indicare hæc, sed neque spatium nobis ipse Simon dedit, ut possemus secretis loqui et plenius ei consilium Simonis aperire. Interea circa mediam noctem, Simon Judæam petens aufugit. Deduxit autem eum Athenodoros et Appion, ego autem simulavi inæqualitatem corporis, ut domi remanens facerem hunc velocius ad vos redire, si forte possit aliquo modo occultari apud vos, ne ab his qui Simonem quaerunt comprehensus, ad Cæsarem perducatur et pereat gratis, et nunc sollicitus pro ipso veni videre eum et redire antequam superveniant illi, qui deduxerunt Simonem. Et conversus ad nos Anubion ait: Ego Anubion patris vestri verum vultum video revera, quia perunctus sum prius ad ipso Simone sicut narravi vobis, ut oculis meis vera Faustiniæ facies appareret, unde satis stupeo et admiror artem Simonis Magi, quod vos stantes modo non agnoscitis patrem vestrum. Fientibus autem patre et matre ac nobis omnibus pro his quæ acciderant, motus miseratione etiam Anubion flebat.

LX. Tum Petrus, misericordia permotus, restitutum se promittit faciem patris nostri, dicens ad eum: Audi, Faustiniæ, cum nobis prius utilitatis aliquid contulerit error iste transformati vultus tui et ministraverit ad ea quæ volumus, tunc ego veram tibi vultus tui imaginem reddam, si tamen prius quæ a me tibi fuerint imperata, præfigaveris. Cumque pater meus impleturum se cuncta quæ juberat omni promitteret nisu, tantum ut propriam recuperaret effigiem, Petrus ita cepit: Ipse suribus talis

audisti quod unus ex his qui præmissi fuerant, regressus ex Antiochia, nuntiaverit, quomodo Simon ibi positus, turbas adversum me concitaverit, atque in odium mei totam inflammaverit civitatem; magum et homicidam ac deceptorem confirmans, in tantum et desiderant, si me videant, etiam carnes meas devorare. Fac ergo quod dico tibi: relinquens apud me Clementem, præcede nos Antiochiam cum conjugē tua et Fausto ac Faustino filiis tuis. Sed et alios mittam tecum, quos mihi videbitur, qui obtemperent his quæ præceperō.

LXI. Cum ergo una cum ipsis Antiochiam veneris, quandoquidem Simon videris, publice stans prædica pœnitentiam tuam et dic: Ego Simon demuntio vobis et confiteor me omnia sefellisse de Petro; ille enim neque seductor est, neque magus, neque homicida, neque horum aliquid quæcunque contra eum locutus sum, sed dixi illa omnia furore commotus. Obsecro ergo vos ipse ego, qui dudum causas odii vobis contra eum dederam, ut nihil tale de eo sentiat; sed deponite odium, cessate ab indignatione, quia vere a Deo ad salutem mundi missus est discipulus veri Prophætæ et apostolus. Propter quod suadeo, hortor et moneo ut ipsum audiat, ipsi credatis prædicanti vobis veritatem, ne forte si spreveritis eum, ipsa etiam subito civitas vestra pereat. Quam vero ob causam hæc nunc vobis conftear, indicabo. Hac nocte angelus Dei corripuit me impium, et cur inimicus essem veritatis præconi, vehementissime flagellavit (62). Deprecor ergo vos, ut etiamsi ego ipse post hæc veniens ad vos aliquid tentavero adversum Petrum dicere, ne suscipiat, nec credatis. Confiteor enim vobis, ego magus, ego seductor, ego deceptor fui, sed pœnitentiam ago; licet enim per pœnitentiam priora male gesta delere.

LXII. Cum hæc Petrus intimaret patri, ille respondit: Scio quid velis, ne labores ultra; intellexi enim et novi, quid oporteat cum ad locum venero, prosequi. Et Petrus iterum suggerebat ei, dicens: Cum ergo veneris ad locum et videris populum ex sermone tuo converti, et depositis odiis recipere desiderium nostri, mitte et manda mihi, et statim veniam. Cum autem venero, sine mora alienum hunc a te vultum effugabo, et tuum proprium qui tuis omnibus notus est reddam. Et his dictis fra-

A tres meos proficisci cum ipso jubet, ac Matthidiam matrem nostram et quosdam ex familiaribus simul. Sed mater recusabat proficisci simul et aiebat: Quasi adultera mihi futura videor, si vultui Simonis conjuncta sim; quod etsi cogar simul ire, impossibile tamen est ut in eodem lectulo cum ipso jaceam, sed nescio si vel proficisci simul acquiescam. Et cum valde rēnueret, Anubion hortari eam cœpit, dicens: Crede mihi et Petro, sed et ipsa vox non tibi Faustinianum esse persuadet conjugem tuum? quem vere non minus ego diligo quam tu. Denique etiam ego ipse vobiscum veniam. Et cum hæc dixisset Anubion, promisit mater simul se profecturam.

LXIII. Tum ego, Competenter, aio, Deus negotia nostra componit; habemus enim nobiscum et Anubionem astrologum, cum quo si Antiochiam venerimus, de genesi attentius disputabimus. Cumque post medium noctis pater noster cum his quos jussit Petrus, et Anubione profectus esset; mane priusquam procederet ad disputandum Petrus, regressi sunt illi qui deduxerunt Simonem, id est Appion et Athenodorus, et venerunt ad nos requirētes patrem meum. Petrus vero ubi cognovit, jussit eos introire. Et cum consedisset, Ubi est, aiunt, Faustinianus? Petrus respondit: Nescimus: vespere enim postquam ad vos venit, ultra nulli suorum visus est; hesternō tamen die mane Simon venit quærens eum, et quia nihil illi respondimus, nescio quid ei visum sit, Faustinianum se esse dicebat. Quod cum ei nemo crederet, fens et dolens comminabatur perempturum semetipsum, et post hæc abiit ad mare versus.

LXIV. Hæc cum audisset Appion et qui cum ipso erant, ululatum dederunt grandem, dicentes: Quid hoc fecistis, cur non recepistis eum? Et cum vellet Athenodorus dicere mihi quia ipse erat Faustinianus pater tuus, Appion præveniens eum: Comperimus, inquit, a quodam qui cum Simone profectus est, ipso Faustiniāno deprecante eum, pro eo quod nollet filios suos videre, quia Judæi erant (63-64). Nos ergo cum audissemus hæc, venimus eum hic requirere, sed quia hic non est, apparet quia vere dixit qui nuntiavit cum Simone profectum; hoc ergo nuntiamus vobis. Ego autem Clemens ubi intellexi consilium Petri, quia voluerit

COTELERII NOTÆ.

(62) *Vehementissime flagellavit.* Conferri potest hæc flagellatio cum illa famosa Hieronymi.

(63-64) *Quia Judæierant.* Ut benigne exponi potest per satis cognitum errorem, quo ethnici primis temporibus in nomine Judæorum Christianos quoque comprehendebant: ita et suspectum esse queat Ebionitice labis apocryphis Clementinis inspersæ. Confundebant enim Ebionæi Christianismum cum Judaismo. Quocirca prudenter factum a Simeone Metaphraste in Vita Clementis Romani, seu Clementina *Epitome*, cum quatuor loca homiliae quartæ *Clementinorum* mutavit et correxerit. Primus lo-

cus exstat c. 7. Ibi de Clemente dicitur: Ἐπὶ βαρβάρου τινὸς, τὴν προσήγορον Πέτρου, τὰ Ἰουδαίων ποιεῖν καὶ λέγειν ἠπάτηται. Metaphrastes vero posuit *Epitomes* c. 46, τὰ Χριστιανῶν. Secundum locum habes c. 13, ὁ δὲ τῶν, ὡς ἡμεῖς φασί, βαρβάρων Ἰουδαίων λόγος, e quo vocem Ἰουδαίων Simeon abstulit, c. 50. Tertium c. 13, quem simili modo circumcidit, c. 51. In quarto denique loco c. 24, Apion notat Clementem προσμαλοῦντα Ἰουδαίους: at ex emendatione breviantis c. 53, Χριστιανούς. Lege homil. xi, c. 16, et alibi.

eis suspicionem dare, quod ab ipsis querendus A esset senex, ut timerent et tingerent, cœpi juvare consilium ejus et aio ad Appionem: Audi, charissime Appion, nos quod bonum credimus, etiam patri tradere volumus; quod si noluerit recipere, sed magis, ut dicis, exhorrescens nos fugit, asperum sit fortasse quod dico, nec nos de eo curamus. Et cum hæc dixissem, quasi execrantes cradelitatem meam discedunt, vestigia Simonis, ut sequenti die comperimus, insequentes.

LXV. Interea cum Petrus ex more quotidie populum doceret et virtutes multas ac sanitates efficeret, post dies decem venit quidam nostrorum ab Antiochia missus a patre, annuntians nobis quomodo publice staret pater, Simonem quidem qui in vultu videbatur, accusans, Petrum vero immensis laudibus præferens et omni populo commendans ac desiderabilem faciens, ita ut omnes ex ejus sermone mutati desiderarent eum videre; multos autem tantum in Petri amorem venisse, ut ævirent in patrem quasi in Simonem, et manus ei vellent injicere, velut qui tantum mali commisisset in Petrum; propter quod, aiebat, appropera, ne forte perimatur; in timore enim magno positus velociter misit me, ut sine mora venias, quo viventem eum occupes, simul et crescenti erga tui desiderium civitati opportunus appareas. Aiebat etiam quomodo mox ut urbem Antiochiam pater ingressus esset, quasi ad Simonem omnis populus ad eum collectus est, et cœpit omnibus confiteri publice secundum ea quæ populi restauratio flagitabat; nam quicumque omnes simul nobiles et diversi simul divites ac pauperes convenissent, sperantes aliqua ab eo more solito prodigia posse fieri, omnes hæc voce alloquitur:

LXVI. Diu est quod me Simonem infelicissimum hominum patientia divina sustinet; nam quidquid in me mirati estis, non veritatis ministerio, sed dæmonum mendaciis et artibus gestum est, ut vestram fidem everterem et meam animam condemnarem. Confiteor me omnia de Petro fuisse mentitum; ille enim neque magus neque homicida unquam fuit, sed a Deo ad salutem vestrum omnium missus est, quem si ex hac hora contemnendum putaveritis, certum sit apud vos quod possit ipsa civitas vestra repente deperire. Quæ autem causa sit, ut hæc vobis ultro confitear: ab angelo Dei hac nocte vehementer correptus sum, et cur ei inimicus exstiterim, vehementissime flagellatus. Deprecor ergo vos, ut si ego ipse ex hac hora aperuero os meum contra eum, projiciatis me ab aspectu vestro; ille enim immundus dæmon salutem hominum inimicus per os meum contra ipsum loquitur, ne per eum vos pertingatis ad vitam. Quid enim ars magica per me vobis potuit virtutis ostendere? Canes feci æreos latrare et statuas moveri, figuras mutari hominum et subito ab aspectibus hominum abeantari; et per hæc debulistis artem magicam execrari, quæ ut vobis miraculum inane prætenderem, animas vestras diabolicis laqueis innodabat,

ne crederetis Petro, qui et languentes in nomine ejus a quo missus est curat, et dæmonas fugat, ac cæcos illuminat, et paralyticis salutem reddit, et mortuos suscitavit.

LXVII. Hæc et his similia multa eo prosequente, execrari eum cœpit populus, et dabant fletum et gemitum, quia peccassent in Petrum credentes eum esse magum et impium. Eodem vero die ad vesperam restituta est in Faustiniانو factes propria, et abscessit ab eo aspectus Simonis Magi. Audiens autem Simon vultum suum in eo ad Petri gloriam profecisse, festinus prævenit Petrum et agere cupiens arte sua, ut a Faustiniانو ejus similitudo recederet, cum jam hoc juxta verbum apostoli sui Christus impresset. Videntes autem Nicoeta et Aquila post prædicationem necessariam paternam faciem restitutam, gratias agentes Deo, non cum permiserunt ulterius alloqui populum.

LXVIII. Simon autem cœpit licet occulte per amicos suos et familiares ambulare, et amplius Petro derogare quam antea. Tunc omnes expulsi in faciem ejus, expulerunt eum de civitate, dicentes: Tu eris reus mortis tuæ, si ulterius locutus contra Petrum huc tibi credideris esse veniendum. Quibus cognitis, Petrus postera die convenire populos jubet, et uno ex his qui sequebantur eum ordinato eis episcopo, aliis etiam presbyteris, baptizatis quoque plurimis, et omnibus qui erant vexati languoribus vel dæmonibus, sanitati redditis, demoratus ibi aliud triduum, cunctis rite compositis, valdeicens eis, proficiscitur a Laodicia vultum desiderabilis Antiochensium plebi; et cœpit per Nicoetam et Aquilam tota civitas audire, quia Petrus adventaret. Omnis autem populus Antiochiæ civitatis audiens Petrum venire, occurrerunt ei, et pene omnes majores natu et nobiles, cinere aspersi in capite, poenitentiam agentes, qui contra prædicationem ejus magum Simonem suscepissent.

LXIX. Hæc et his similia prosequentes, offerunt ei vexatos languoribus et dæmoniis fatigatos, paralyticos quoque et diversa pericula patientes; et erat infinita multitudo simul languentium. Quos videns Petrus non solum poenitentiam agere, quod de eo male sensissent per Simonem, verum et tam integram fidem exhibere Deo, ut etiam omnes diversas ægitudines patientes crederent per eum posse salvari, expandit ad cœlum manus suas, et cum lacrymis orationem effundens, gratias referens Deo dicebat: Benedicite te, Pater prædicande, qui omne verbum et promissum Filii tui adimplere dignaris, ut cognoscat omnis creatura, quia tu solus Deus in cœlo et in terra.

LXX. Hæc et his similia dicens, ascendit in eminentiori loco et jussit ante se poni omnem multitudinem ægrotantium, quos omnes hæc voce allocutus est: Similem vobis hominem me esse videntes, nolite putare quod a me possitis recuperare salutem vestram, sed per eum qui de cœlo descendens, ostendit credentibus sibi integram animæ et corporis

medicinam; unde vox vestra testem habeat hunc A omnem populum, quia ex toto corde creditis in Domino Jesu Christo, ut sciant etiam se ipsos ab ipso posse salvari. Cumque omnis multitudo infirmantium una voce clamaret, hunc esse verum Deum quem Petrus annuntiat, subito immensum lumen gratiæ Dei in medio plebis apparuit, et cœperunt paralytici currere ad pedes Petri sani, cæci recuperato visu clamare, claudi restaurato gressu gratias agere, languentes recepta sanitate gaudere, nonnulli etiam solo flatu viventes jam sine sensu et sine voce recuperati sunt, omnes quoque lunatici et pleni dæmoniis liberati sunt.

LXXI. Tantam itaque Spiritus sanctus in illa die gratiam suæ virtutis ostendit, ut omnes a minimo usque ad maximum una voce confiterentur Domini- B num; et ne multis immerer, intra septem dies plus quam decem millia hominum credentes Deo baptizati sunt et sanctificatione consecrati, ita ut omni aviditatis desiderio Theophilus (65), qui erat cunctis potentibus in civitate sublimior, domus suæ ingentem basilicam ecclesiæ nomine consecraret, in qua Petro apostolo constituta est ab omni populo cathedra (66), et omnis multitudo quotidie ad audiendum verbum conveniens, credebatur sanæ doctrinæ quam sanitarum efficacitas affirmabat.

⁷⁰ Addita legitur hæc periodus in cod. antiquissimo Bodlej. num. 105, ap. Grabium in *Spicileg. SS. Patr.*, t. I, p. 299.

COTELERII NOTÆ.

(65) *Theophilus*. Qui magna temporum confusione C septimus Antiochiæ episcopus esse putatur a Guiljelmo Tyrio lib. IV *Historiæ belli sacri* cap. 9, et a Jac. de Vitriaco cap. 32 *Historiæ Hierosolymitanæ*.
(66) *Petro Apostolo constituta est ab omni populo cathedra*. De hac Antiochena Petri cathedra, ejusque festo agunt Martyrologia ad 22 Februarii, *Legenda Sanctorum* cap. 44; *Gemma animæ* lib. III, cap. 26; Ivo Carnotensis, alique. In Itinerario Willebrandi ab Oldenborg; In hac Ecclesiâ Antio-

LXXII. Tum ego Clemens cum fratribus meis et matre patrem alloquimur, utrum aliquæ infidelitatis in eo reliquiæ remansissent. At ille: Venite, ait, et videbitis coram Petro, quantum in me fidei creverit incrementum. Tunc accedens Faustianus, procidit ad pedes Petri dicens: Semina verbi tui quæ ager meæ mentis accepit, jam nata sunt, atque ita ad secundam maturitatem prævecta sunt, ut nihil desit, nisi ut a paleis me spiritali illa tua desecet falce et reponas me in horreo Dominico, faciens me mensæ divinæ participem. Tum Petrus cum omni alacritate apprehendens manum ejus, tradidit eum mihi Clementi et fratribus meis, dicens: Sicut tibi patri filios restituit Deus, ita et patrem filii restituunt Deo. Indixit autem jejunium omni plebi, et veniente die Dominica baptizavit eum, atque in medio populo ex conversione ejus materiam sumens, omnes casus ejus exposuit, ita ut omnis civitas quasi angelum eum susciperet, et non minorem ei gratiam quam apostolo exhiberet. [⁷⁰ Quibus cognitis, Petrus postera die convenire populos jubet, et uno ex his qui sequebantur eum, ordinato episcopo, et aliis presbyteris, plurimum quoque populum baptizavit, omnesque qui erant vexati languoribus sanitati restituit.]

chiæ monstratur cathedra B. Petri. Inveni quoque hunc titulum in catalogo mss. ecclesiæ S. Petri Bellovacensis: *Sermo S. Clementis papæ in Petri apostolorum principis sessione, qua cathedram instauravit Antiochiæ*. Eum autem catalogum debet viro natalibus ac virtutibus illustri Antonio Vioni Herovallio, cujus indefessum pro re litteraria promovenda et pro demerendis litteratis studium omnes hodie prædicant, omnes mirantur, nulla ætas non celebrabit atque demirabitur.

APPENDIX MONUMENTORUM

AD

RECOGNITIONES CLEMENTINAS

(GALLAND, Vet. Patr., II, 322.)

I. Ad lib. 1, cap. 24.

S. Clementis episcopi Romæ, qui post apostolum A Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης, μετὰ
Petrum sedi apostolicæ præfuit, de Spiritu san- τὸν ἀπόστολον Πέτρον τοῦ ἀποστολικῷ
cto. θρόνου ἡγησαμένον, εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Beatus qui oculos clausos aperuit, etc. (67).

Μακάριος ὁ κεκλεισμένους ὀφθαλμούς ἀνοίξας, κ. τ. λ.

II. Ad lib. 1, cap. 54 (ex criticæ Regio 1818).

Expositio accuratissima, quo modo oporteat eum
recipere, qui ex Hebræis ad Christianorum fidem
accedit.

I. Oportet ut primo publicet ac proscribat quod-
cunque Hebræis pro legitimo, pro consuetudine et
instituto est : deinde ostendat velle se ex toto cor-
de, ac sincera fide Christianismum amplecti : et qui-
dem palam in Ecclesia renuntiet omni cultui Ju-
daico, et cunctis legalibus : anathematizet vero B
postea quæ excogitata fuerunt contra voluntatem
Dei instituta atque mores : sicque aggreget se
Christo, et fidei juxta illum : scilicet, sacerdote
prius verba faciente ; ipso autem per versuum ordi-
nem respondente, aut ipsius, si sit parvulus, susce-
ptore.

Hæc porro ita habent :

Ego ille, qui hodie ex Hebræis accedo ad fidem
Christianorum ; non per vim aliquam, vel necessi-
tatem, timorem, vexationem aut paupertatem, nec
ob debitum vel crimen mihi intentatum, neque
propter mundanum honorem, beneficia quædam,
pecunias aut res mihi a quoquam promissas, non
omnino cujuscunque utilitatis causa humane pa-
trocinii, vel ob rixam et contentionem cum quo-
piam ex hominibus ejusdem fidei suscep-
tam, sive quasi inde volens sumere ultionem de
Christianis, tanquam nimirum legis æmulator, vel
et ab ipsis injuria affectus ; sed ut ex toto animo
et corde Christum ipsiusque fidem diligens ; renun-
tio universo Hebraico cultui, et circumcisioni, om-
nibusque legalibus, necnon Azymis, Paschæ, sacri-
ficio Agni, festo Hebdomadarum, Jubilæo, Tubis,
Propitiationi, Scenopegiis ac reliquis omnibus He-
bræorum festivitatis ; item sacrificiis, precibus,
aspersionibus, purificationibus, expiationibus, jeju-
niis, Sabbatis Neomeniisque, et cibus ac potibus

Ἐκθεσις ἀκριβεστάτη περὶ τοῦ πῶς δεῖ δέχεσθαι
τὸν ἐξ Ἑβραίων τῇ τῶν Χριστιανῶν πίστει
προσερχόμενον.

Ἐξαγορεύειν αὐτὸν χρῆ πρότερον καὶ θεομαρτυρεῖν
πᾶν νόμιμον Ἑβραϊκόν, καὶ ἔθος, καὶ ἐπιτηδεύμα-
κάντεῦθεν δεικνύειν, ὡς ἐξ ὅλης καρδίας καὶ πί-
στεως εὐαικρινούς, Χριστιανίσαι ἠθέλησε· καὶ ἀπο-
τάσσεσθαι μὲν φανερώς ἐπ' ἐκκλησίας πάσης τῇ
Ἰουδαϊκῇ θρησκείᾳ, καὶ τοῖς νομίμοις πᾶσιν ἀνα-
θεματίζειν δὲ ὕστερον τὰ ἐπινοηθέντα παρὰ γνώ-
μην Θεοῦ ἐπιτηδεύματα, καὶ ἔθη· καὶ οὕτως συν-
τάσσεσθαι τῷ Χριστῷ, καὶ τῇ πίστει τῇ κατ' αὐ-
τόν· τοῦ ἱερέως δηλαδὴ προτέρου λέγοντος, καὶ αὐ-
τοῦ ἀποκρινομένου κατὰ στίχον, ἢ τοῦ ἀναδόχου
αὐτοῦ, εἴπερ ὑπάρχει παιδίον.

Ἐχει δὲ ταῦτα οὕτως.

Ὁ δεῖνα ὁ ἐξ Ἑβραίων σήμερον προσίων τῇ πί-
στει τῶν Χριστιανῶν, οὐ διὰ ζῆτινα βίαν, ἢ ἀνάγκην,
ἢ φόβον, ἢ ἐπήρειαν, ἢ πέναν, ἢ διὰ χρέος, ἢ ἔγ-
κλημα κατ' ἐμοῦ κινούμενον, ἢ διὰ τιμὴν κοσμικὴν,
ἢ εὐεργεσίας τινὰς, ἢ χρήματα, ἢ πράγματα παρὰ
τινος ὑπίσχνουμένα, ἢ ὅλως διὰ οἰανδήποτε ὠφέ-
λειαν, ἢ προστασίαν ἀνθρωπίνην, ἢ δι' ἔριν ἢ φιλο-
νεικίαν πρὸς τινα γενομένην τῶν ὁμοπίστων μου, ἢ
ὡς βουλόμενος ἐντεῦθεν ἀμύνασθαι Χριστιανούς, ὡς
ζῆλωτῆς εἶθεν τοῦ νόμου, ἢ καὶ παρ' αὐτῶν ἀδικη-
θεῖς· ἀλλ' ὡς ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας τὸν Χρι-
στον ἀγαπήσας καὶ τὴν αὐτοῦ πίστιν ἀποτάσσομαι
πάση τῇ Ἑβραϊκῇ θρησκείᾳ, καὶ τῇ περιτομῇ, καὶ
τοῖς νομίμοις πᾶσι, καὶ τοῖς Ἀζύμοις, καὶ τῷ Πά-
σχα, καὶ τῇ Θυσίᾳ τοῦ ἄμνου, καὶ τῇ τῶν Ἐβσο-
μάδων ἑορτῇ, καὶ τῷ Ἰωθθαίῳ, καὶ ταῖς Σάλπυξι,
καὶ τῷ Ἰλασμῷ, καὶ ταῖς Σκηνοπηγίαις, καὶ ταῖς
λοιπαῖς ἀπάσαις ἑορταῖς τῶν Ἑβραίων, καὶ ταῖς
θυσίαις, καὶ ταῖς προσευχαῖς, καὶ τοῖς βαντισμοῖς,
καὶ τοῖς καθαρισμοῖς, καὶ τοῖς ἀγνισμοῖς, καὶ ταῖς

(67) Fragmentum istud post Coutantium subjecimus Clementis Epistolis ad Corinthios, supra.
EDIT. PATR.

νηστειαις, καὶ τοῖς Σαββάτοις, καὶ ταῖς Νεομηνιαῖς, καὶ τοῖς βρώμασι, καὶ τοῖς πόμασιν αὐτῶν· καὶ ἀπλῶς ἀποτάσσομαι παντὶ Ἰουδαϊκῶν νομίμων καὶ ἔθει, καὶ ἐπιτηδεύματι· καὶ ἐπὶ τοῦτοις ἀναθεματίζω τὰς παρὰ Ἰουδαίους αἱρέσεις καὶ τοὺς αἰρετικούς· Σαδδουκαίους, τοὺς λεγομένους δικαίους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημοῦσι, καὶ τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ἀθετοῦσι, καὶ τοὺς ἀγγέλους ἀποβάλλονται· Φαρισαίους, τοὺς ἀφωρισμένους, οἱ κατὰ δευτέραν καὶ πέμπτην νηστεύοντες, καὶ παρθενίαν ἐπὶ καιροὺς ὠρισμένους ὑποκρινόμενοι, μετέπειτα λύουσι πᾶσαν ἐγκράτειαν, δοξάζουσι δὲ εἰμαρμένην, καὶ τῇ ἀστρολογίᾳ σχολάζουσι· Νασαραίους, τοὺς ἀφηνιαστὰς, οἱ τὸν περὶ θυσῶν οὐ παραδέχονται τοῦ Μωσέως νόμον, καὶ διὰ τοῦτο ἐμφύχων ἀπέχονται, καὶ ἔως οὐ θύουσι· Ὑσσαίους, τοὺς Ἰταμωτάτους, οἱ γραφαῖς ἐτέραις παρὰ τὸν νόμον χρώμενοι, καὶ τοὺς πλείους τῶν προφητῶν ἀποβαλλόμενοι, διδάσκαλον αὐχοῦσιν ἄνθρωπον, Ἑλξάτ καλούμενον, εἶς' οὖν *δύναμιν κακαλυμμένην*, καὶ Μαρθῶ, καὶ Μαρθάνην τὰς ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ καταγομένας, ὡς θεὰς τιμῶσιν· Ἑρωδιανούς, οἱ τινες τὸν ἀλλόφυλον βασιλέα τῶν Ἰουδαίων, Ἑρῶδην τὸν σκωληκόδρωτον, ὡς Χριστὸν δοξάζουσιν· Ἡμεροβαπτιστὰς, οἱ τὰ αὐτὰ φρονούντες τοῖς Φαρισαίοις, δογματίζουσι κατὰ προσθήκην τὸ μὴ δύνασθαι ἄνθρωπον σωθῆναι, ἐὰν μὴ καθ' ἑκάστην ἡμέραν βαπτίζεσθαι· Γραμματεῖς ἦτοι νομοδιδασκάλους, οἱ μὴ θέλοντες κατὰ τὸν νόμον ζῆν, ἀλλὰ περισσεύειν αὐτοῦ, ξεστῶν καὶ ποτηρίων, καὶ πινάκων, καὶ τῶν ἄλλων σκευῶν βαπτισμούς, καὶ πυγμῆ' τὰς χεῖρας νίπτειν καὶ τὰ σκεῦη πλύνειν ἐπινοοῦσι, καὶ ἀπλῶς πολλὰς παραδόσεις ἰδίας τῷ νόμῳ προστιθέντες, δευτερώσεις ταύτας καλοῦσιν, οἷον δευτέρας Θεοῦ νομοθεσίας, καὶ τὴν μὲν πρώτην ψευδῶς ἀναφέρουσιν εἰς τὸν Μωσῆα, τὴν δὲ δευτέραν εἰς τὸν Ραββὶ Ἀχιθᾶν, τὴν δὲ τρίτην εἰς Ἀνῶν τὸν καὶ Ἰούδαν, τὴν δὲ τετάρτην εἰς τοὺς Νασαμωναίους (68) υἱούς, οἱ τινες καὶ τὸ Σάββατον ἐν τοῖς πολέμοις ἤθήτησαν. Ταύτας οὖν ἀναθεματίζω τὰς Ἰουδαϊκὰς πάσας αἱρέσεις, καὶ τοὺς αἱρεσιάρχας, καὶ τὰς δευτερώσεις, καὶ τοὺς δευτερωτὰς, ἀναθεματίζω μετὰ τούτων καὶ τοὺς τὴν ἑορτὴν τελούντας τοῦ λεγομένου Μαρδοχαίου κατὰ τὸ πρῶτον Σάββατον τῶν Χριστιανικῶν νηστειῶν, καὶ ζύλω δῆθεν τὸν Ἀμᾶν προσηλοῦντας, εἶτα μινύντας αὐτῷ τὸ σταυροῦ σημεῖον, καὶ συγκατακαίοντας, ἀραῖς τε παντοδαίαις καὶ ἀναθέματι τοὺς Χριστιανούς ὑποβάλλοντας.

Ἀναθεματίζω πρὸς τοὺς παλαιούς, Ἀρχираббитас καὶ τοὺς νέους τῶν Ἰουδαίων κακοδιδασκάλους, Λάζαρὸν φημι, τὸν τὴν ἀθεσμον ἑορτὴν ἐξευρόντα τῆς λεγομένης παρ' αὐτοῖς Μονοποδίας (69), καὶ Ἑλλαν τὸν ἐκείνου κατὰ τὴν δυσσέβειαν οὐκ ἐλάττονα, Βενιαμὴν τε καὶ Ζεβεδαῖον, καὶ Ἀβράμιον, καὶ Συμβάτιον, καὶ τοὺς λοιπούς. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις ἀναθεματίζω, καὶ καταναθεματίζω τὸν παρὰ τῶν Ἰουδαίων προσδοκώμενον ὡς Χριστὸν ἐλευσεσθαι Μεσίαν, εἶς' οὖν εἰλημμένον (70), μᾶλλον δὲ Ἀντίχριστον καὶ ἀποτασσόμενος αὐτῷ συντάσσομαι τῷ ἀληθινῷ

eorum; et absolute renuntio omni Judaicorum legitimum tum mori, tum instituto. Ad hæc anathemate ferio et hæreses quæ apud Judæos inveniuntur, et ipsos hæreticos; Sadducæos, qui justii vocantur, quique Spiritum sanctum blasphemant, mortuorum resurrectionem inficiantur, atque angelos rejiciunt; Phariseos, segregatos qui secunda et quinta feria jejulant, virginitatem per definita tempora simulant, posteaque omnem solvunt continentiam, fatum autem prædicant, et vacant astrologiæ; Nazareos, refractarios, qui legem a Moysæ de sacrificiis latam non admittunt, ideoque animatis abstinent, nec ullatenus sacrificant; Ossæos, procacissimos, qui aliis a Lege Scripturis usi, et plerosque prophetarum rejicientes, magistro gloriantur homine, cui nomen Elxai, hoc est, *virtus abscondita*, atque ex genere ipsius ortas mulieres, Marthonem et Marthanam veluti deas colunt; Herodianos, qui alienigenam regem Judæorum Herodem, a vermibus exesum, tanquam Christum celebrant; Hemerobaptistas, qui eadem sentientes cum Phariseis, præteres docent, neminem salvum fieri posse, nisi quotidie lavet: Scribas seu legis doctores, qui non contenti juxta legem vivere, sed volentes plura facere quam illa præscribit, intinctiones urceorum, calicum, discorum ac reliquæ supellectilis excogitant, simulque manus frequenter lavare, et vasa ablueri, atque omnino multis traditionibus suis ad legem additis, eas appellant Deuteroseas, quasi secundas Dei legislationes; et primam quidem falso referunt ad Moysen, secundam vero ad Rabbi Akibam, tertiam ad Annam qui et Judas dicitur, quartam autem ad Asamonæi filios, qui etiam Sabbatum in præliis violarunt. Illos ergo anathematizans Judaicas omnes hæreses et hæresiarchas, itemque Deuteroseas cum Deuterotis, anathematizo cum illis etiam eos qui festum vocati Mardochæi celebrant ad primum Sabbatum Christiani jejunii; et utique ligno Amanem clavis affligunt, dehinc ei miscunt crucis signum, unaque comburant, ac omnis generis imprecationibus et anathemati Christianos subjiciunt.

II. Anathematizo præter veteres, Archirabbitas quoque et novos Judæorum malos doctores; Lazaram, inquam, inventorem nefarii festi quod apud illos appellatur Monopodaria; item Eliam illi in impietate nullatenus cedentem; Benjaminum pariter ac Zebedæum, Abramium, Sybatiium, reliquosque. Ad hæc omnia anathema et catanathema pronuntio in eum qui a Judæis venturus, ut Christus expectatur, Messiam seu unctum, magis vero Anti-Christum: et renuntians ei, me confero ad verum solumque Christum ac Deum. Credo in Pa-

(68) *Νασαμ.* Leg. Ἀσαμ. *COTEL.*(69) *Μονοποδ.* Forte quod super uno pede saltarent. Vel a mensis monopodiis. *Id.*(70) *Εἰλημμένον.* Leg. ἡλειμμένον. *Id.*

trem, Filium et Spiritum sanctum, sanctam, consubstantialem et individuam Trinitatem. Conſteor Incarnationem et ad homines adventum unius e sancta Trinitate, scilicet Filii unigeniti ac Verbi Dei, a Patre ante omnia sæcula geniti, per quem omnia facta sunt: cum credo esse Messiam qui a Leſſe et prophetis prædictus fuit; certumque habeo quod jam in terram venerit propter humani generis salutem; quod vero factus sit homo, nec tamen a propria divinitate exceſſerit; quod idem vere Deus sit, ac vere homo, absque confusione, mutatione et alteratione, in una persona et duabus naturis; quodque sponte cuncta passus fuerit, et carne crucifixus, divinitate impassibili permanente, sepultus fuerit, ac tertia die resurrexerit, postea in cælum ascenderit, venturusque sit in gloria, ut judicet vivos et mortuos. Credo ac profiteor, sanctam virginem Mariam, quæ secundum carnem illum peperit, et post partum virgo permansit, vere ac proprie esse Dei genitricem, eamque veneror et honoro tanquam vere matrem Dei incarnati, ideoque dominam et heram in gratia factam universæ creaturæ. Adhuc panem et vinum, quæ apud Christianos mystice consecrantur, quemadmodum in divinis sacris sumunt, certus sum, conſteor, credo esse revera corpus et sanguinem Domini Jesu Christi, transmutata per divinam illius potentiam intellectualiter et invisibiliter super omnem naturalem cogitationem, quemadmodum solus ipse novit; sicque ego horum participem me fore assentior, ut vere ac reapse carnis et sanguinis illius, et in sanctitatem animæ et corporis, vitamque æternam, ac regnum cælorum atque hæreditatem eorum qui sumunt, si in fide perfecta communicent. Sanctum præterea Christi baptismum, ex puro candidoque animo et corde, fideque sincera accipere flagito, plene persuasus illud vere esse lustrationem quæ mente percipitur, et regenerationem animæ et corporis.

III. Et vero cultu dignam crucem ejusdem veri Christi Deique nostri, velut non amplius interitus æ maledicti instrumentum, sed libertatis vitæque perpetuæ, signumque victoriæ adversus mortem et diabolium partæ; atque adhuc venerandas imagines tum præsentis Dei Verbi secundum carnem inter homines, tum purissimæ virginis Dei Matris quæ ineffabiliter eum genuit, tum divinatorum angelorum, tum denique sanctorum omnium, recipio, honoro, amplector velut symbola et indicia prototyporum seu exemplarium: ipsos autem sacros angelos, omnesque sanctos, non solum antiquos patres cum prophetis, sed et apostolos, martyres, confessores, doctores, sanctos, item omnes omnino qui jam orſto Christo placuerunt, tanquam illius servos ac fideles famulos honoro, veneror, propter honorem illi debitum. Et ita ex toto animo et corde, veroque proposito venio ad fidem Christianorum. Quod

καὶ μόνῳ Χριστῷ καὶ Θεῷ. Καὶ πιστεύω εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὴν ἅγλαν καὶ ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον Τριάδα. Καὶ τὴν Ἐνσαρκον οἰκονομίαν, καὶ πρὸς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν ὁμολογῶν τοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος ἐνός, τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐκ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων γεννηθέντος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, αὐτὸν ὑπάρχειν πιστεύω τὸν παρὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν προκηρυχθέντα Μεσίαν· ὃν καὶ ἤδη ἐλθεῖν ἐπὶ γῆς πληροφοροῦμαι, διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ γενέσθαι κατὰ ἀλήθειαν ἀνθρωπον, μὴ ἐκστάντα τῆς οἰκειας θεότητος, καὶ εἶναι τὸν αὐτὸν Θεὸν ἀληθῶς, καὶ ἀνθρωπον ἀληθῶς, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως, ἐν ὑποστάσει μιᾷ καὶ δυοὶ φύσεις, ἐκουσίως τε πάντα παθεῖν, καὶ σταυρωθῆναι σαρκί, τῆς θεότητος ἀπαθοῦς μεινάσας, καὶ ταφῆναι, καὶ τριήμερον ἀναστῆναι, καὶ εἰς οὐρανοῦς ἀναληφθῆναι, καὶ ἤξειν ἐν δόξῃ μέλλοντα κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ τὴν κατὰ σάρκα τούτων τεκούσαν ἅγλαν παρθένον Μαρίαν, καὶ μένυσαν μετὰ τόκον παρθένον, κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκον καὶ πιστεύω καὶ λέγω, καὶ ὡς κατὰ ἀλήθειαν μητέρα Θεοῦ ἐνανθρωπήσαντος καὶ διὰ τοῦτο κυρίαν καὶ δέσποιναν ἐν χάριτι γεγεννημένην πάσης τῆς κτίσεως προσκυνῶ καὶ τιμῶ. Καὶ τὸν παρὰ Χριστιανοῖς μυστικῶς ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, ὡς ἐν ταῖς θείαις τελεταῖς μεταλαμβάνουσι, πείθομαι, καὶ ὁμολογῶ, καὶ πιστεύω, σῶμα καὶ αἷμα κατὰ ἀλήθειαν εἶναι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεταβαλλόμενα τῇ ἐκείνου θεϊκῇ δυνάμει νοερώς τε καὶ ἀοράτως ὑπὲρ πᾶσαν φυσικὴν ἐννοίαν, ὡς οἶδε μόνος αὐτός· καὶ οὕτω κάγω μεταλήψεσθαι τούτων συντίθεμαι, ὡς κατὰ ἀλήθειαν ὄντως σαρκός τε καὶ αἵματος αὐτοῦ, καὶ εἰς ἁγιασμόν ψυχῆς τε καὶ σώματος, καὶ ζωὴν αἰώνιον, καὶ βασιλείαν οὐρανῶν κληρονομίαν μεταλαμβάνομένων, τοῖς αὐτῶν ἐν πίστει τελεία μετέχουσι. Καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Χριστοῦ βάπτισμα, μετὰ καθαρᾶς καὶ ἀδόλου ψυχῆς καὶ καρδίας, πίστεως εὐλικρινοῦς ἐπιζητῶ δέξασθαι, πληροφορούμενος ἀληθῶς κάθαρσιν αὐτὸ νοητὴν εἶναι, καὶ ἀναγέννησιν ψυχῆς τε καὶ σώματος.

Καὶ τὸν σεβάσιμον δὲ σταυρὸν τοῦ αὐτοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ὡς οὐκ ἐτι φοβρᾶς καὶ ἀρᾶς ὄργανον, ἀλλ' ἐλευθερίας καὶ ζωῆς αἰωνίου, καὶ σημείου τῆς κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ διαβόλου νίκης· ἐτι δὲ καὶ τὰς σεβασμίους εἰκόνας τῆς τε κατὰ σάρκα πρὸς ἀνθρώπους ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ τῆς ἀφράστως αὐτὸν τεκούσης ἁγνῆς παρθένου καὶ Θεομήτορος, καὶ τῶν θεοειδῶν ἀγγέλων, καὶ τῶν ἁγίων ἀπάντων, ὡς σύμβολα τῶν πρωτοτύπων καὶ δέχομαι καὶ τιμῶ καὶ ἀσπάζομαι· καὶ αὐτούς δὲ τοὺς ἱεροὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἁγίους ἄπαντας, οὐ μόνον προπάτορας καὶ προφήτας, ἀλλὰ καὶ ἀποστόλους καὶ μάρτυρας καὶ ὁμολογητάς καὶ διδασκάλους καὶ ὁσίους καὶ πάντας ἀλλοίως τοὺς τῷ ἤδη ἐλθόντι Χριστῷ εὐαρεστήσαντας, ὡς δούλους ἐκείνου καὶ πιστοὺς θεράποντας τιμῶ καὶ σέβομαι, διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον τιμῆν. Καὶ οὕτως ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ προαιρέσεως ἀληθοῦς, προσέρχομαι τῇ πίστει τῶν

Χριστιανῶν. Εἰ δὲ μεθ' ὑποκρίσεως καὶ δόλου ταῦτά φημι, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως ὀλοφύχου καὶ καρδίας τὸν ἦδη ἐλθόντα Χριστὸν ἀγαπώσης, ἀλλὰ διὰ τινα βίαν, ἢ ἀνάγκην, ἢ φόβον, ἢ ἐπήρσιαν, ἢ πεινίαν, ἢ χρέος, ἢ ἔγκλημα κατ' ἐμοῦ κινούμενον, ἢ διὰ τιμὴν κοσμητικὴν, ἢ εὐεργεσίας τινάς, ἢ χρήματα, ἢ πράγματα παρὰ τινος ὑπισχνούμενα, ἢ ὅλως διὰ οὐρανῶν ὀφείλειαν, ἢ προστασίαν ἀνθρωπίνην, ἢ δι' ἔριν ἢ φιλονεκίαν πρὸς τινὰς γενομένην τῶν ὁμοπίστων ἐμοῦ, ἢ ὡς βουλόμενος ἐντεῦθεν ἀμύνασθαι Χριστιανούς ὡς ζηλωτῆς δῆθεν τοῦ νόμου, ἢ καὶ παρ' αὐτῶν ἀδικηθεὶς, ἄρτι μὲν σχηματίζομαι γίνεσθαι Χριστιανός, ὕστερον δὲ θελήσω ἀρνήσασθαι, καὶ πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν ὑποστρέψαι πάλιν θρησκείαν, ἢ εὐρεθῶ συνεσθίων τοῖς Ἰουδαίοις, ἢ συνορτῶζων, ἢ συννησταῶν, ἢ συνομιλῶν αὐτοῖς λάθρα, καὶ τὸν Χριστιανισμὸν διαβάλλων, ἢ πρὸς τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς προσευχὰς αὐτῶν ἀπιῶν, καὶ ἀνανεῶν, ἢ περιποιούμενος ταύτας, καὶ οὐχὶ μᾶλλον φανερώς ἐλέγχω τοῦτους, τὰς τούτων πράξεις, καὶ ἀθετῶ τὴν μεταλαν πίστιν αὐτῶν· νῦν μὲν ἔλθοιεν ἐπ' ἐμὲ πᾶσαι αἱ καταραὶ ἃς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ Μωσῆς ἔγραψε, καὶ ὁ τρόμος τοῦ Κάιν, καὶ ἡ λέπρα τοῦ Γιεζῆ, πρὸς τῷ καὶ ταῖς ποιναῖς τῶν πολιτικῶν νόμων εἶναι με ὑπεύθυνον ἀπαιρητῆως, κατὰ δὲ τὸν μέλλοντα αἰῶνα εἶη μοι ἀνάθεμα καὶ κατάθεμα, καὶ ἡ ψυχὴ μου ταχθεῖ μετὰ τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν δαιμόνων.

A si per simulationem et dolum ista dico, non autem ex fide totius animi teste, et corde Christum qui jam advenit diligente; verum propter quamdam vim, necessitatem, metum, damnum, paupertatem, debitum, accusationem adversus me motam, saecularem dignitatem, beneficia quaedam, pecunias, res a quoquam promissas; aut plane cujuslibet utilitatis ergo, vel humani praesidii, vel dissidii causa, vel contentionis cum nonnullis fidei meae hominibus, aut quasi volens hinc ultionem capere de Christianis, tanquam videlicet legis aemulator, sive et ab ipsis injuriam passus, nunc quidem singo Christianus fieri, posthac autem negare voluero, iterumque ad Judaicam religionem reverti, vel inventus fuero una cum Judaeis manducare, festa peragere, jejunare, clam cum illis colloqui, Christianamque fidem infamare, aut ad eorum synagogas et proseuchas proficisci, easve instaurare seu tutari: et non potius praedictos, Judaeos eorumque actus palam reprehendo, vanamque illorum fidem improbo: nunc quidem veniant super me omnes dirae quas in Deuteronomio Moses scripsit, item tremor Caini, et lepra Giezis, insuperque poenis quas leges civiles decernunt, simi absque ulla spe veniae obnoxius; in futuro autem saeculo sit mihi anathema et catathema, animaque mea collocetur cum Satana et daemionibus.

III. Ad lib. iv, cap. 27 (ex eodem codice).

Ὅπως γρη ἀναθεματίζω ἐγγράφως τὴν αἵρεσιν αὐτῶν, τοὺς ἀπὸ Μανιχαίων προσιόντας τῇ ἀγίᾳ τοῦ Θεοῦ καθολικῆ καὶ ἀποστολικῆ Ἐκκλησίᾳ.

C Quo modo haeresim suam scriptis oporteat anathematizare eos qui e Manichaeis accedunt ad sanctam Dei catholicam et apostolicam Ecclesiam.

Ἀναθεματίζω Μάνεμτα τὸν καὶ Μανιχαῖον καὶ Κοῦδρικον, ὃς ἐτόλμησεν ἑαυτὸν Παράκλητον ὀνομάζειν, καὶ Ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀναθεματίζω Σκυθιανὸν, καὶ Τερέβινθον τὸν καὶ Κουδᾶν (71), τοὺς Μάνεμτος διδασκάλους. Ἀναθεματίζω Ζαράδην, ὃν ὁ Μάνης θεὸν εἶλεγε πρὸ αὐτοῦ φανέντα πρὸ Ἰνδοῖς καὶ Πέρσαις, καὶ Ἥλιον ἀπικάλει· σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τὰς Ζαράδειτους ὀνομαζομένους εὐχάς. Ἀναθεματίζω πάντας οὓς ὁ Μάνης ἀνέπλασε θεούς· ἦτοι τὸν τετραπρόσωπον πατέρα τοῦ μεγέθους, καὶ τὸν λεγόμενον πρῶτον ἀνθρώπον, καὶ τὸν Στεφανηφόρον, καὶ τὸν ὀνομαζόμενον Παρθένον τοῦ φωτός, καὶ τὸν φεγγοκάστοχον (72), καὶ πέντε νοερά φέγγη, καὶ τὸν καλούμενον Δημιουργόν, καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προβληθέντα δίκαιον κρατὴν, καὶ τὸν ὠμοφόρον τὸν βασιτάζοντα τὴν γῆν, καὶ τὸν Πρεσβύτερον, καὶ πάντας ἀπλῶς οὓς ὁ Μάνης πλάττει θεούς καὶ Αἰῶνας καὶ τῶν Αἰῶνων Αἰῶνας, καὶ ὅσα αὐτῷ ἐπραγματεύθη περὶ γυγάντων καὶ ἐκτρομακτιῶν. Ἀναθεματίζω πάντας τοὺς εἰπόντας ἢ λέγοντας ἢ λέγοντας δύο ἀρχὰς ἀγεννήτους ἀνικαθεστῶσας ἀλλήλαις, τὴν μὲν ἀγαθὴν, τὴν δὲ πονηράν. Ἀναθεματίζω Μαρκίωνα, καὶ Οὐαλεντίνον, καὶ Βασιλεῖδην, καὶ πάντα ἀνθρώπων τὸν τολ-

I. Anathemate serio Manetem, seu Manichaeum et Cubricum, qui se ausus est Paracletum et Apostolum Jesu Christi appellare. Anathematizo Scythianum ac Terebinthum qui et Budas, Manetis praecipitantes. Anathematizo Zaradem, quem Manes deum dixit ante se apparuisse apud Indos et Persas, quemque Solem vocavit: cum illo autem etiam anathematizo preces Zaradeas dictas. Anathematizo cunctos a Mane fabricatos deos: videlicet quadriformem patrem magnitudinis, et eum qui primus homo dicitur, et Coronigerum, ac eum qui nominatur Virgo lucis, tum lumine afflatum, et quinque intelligentis praeditos splendores, vocatumque Ophiscem, et ab hoc prolatum justum iudicem, necnon bajulum qui portat terram, item Senem, cunctosque prorsus quos Manes configit deos, Aones, ac Aonum Aones, quaecunque demum ab eo elaborata sunt de gigantibus et abortivis. Anathematizo omnes qui dixerunt aut dicunt aut dicturi sunt duo principia ingenua, sibi invicem opposita: alterum bonum, alterum malum. Anathematizo Marcionem cum Valentino et Basilide, omnemque hominem qui ausus fuit, audet vel ausurus.

(71) Κουδᾶν. Leg. Βουδᾶν. COTEL.

(72) Φεγγοκάστοχον. Leg. φεγγοκάστοχον. IV.

est blasphemare adversus Vetus aut Novum Testamentum, et aspernari ac contumelia afficere Abrahamum, Isaacum, Jacobum, Jesum filium Nave, Saruelem, Davidem, Eliam, cæterosque omnes prophetas eorumque scripta. Ad summam, anathematizo eos qui obtreclant vero universi Condiitori, neque confitentur unum eundemque esse veteris ac novi Testamenti Deum, nec sanctos Deique amicos esse credunt eos qui in utroque Testamento effulserunt. Anathematizo omnem eum, qui non constituitur unum solum esse verum Deum, bonum et mundi episcopum, atque omnipotentem, Domini nostri Jesu Christi Patrem; qui cum illo et cum Spiritu sancto ex non exstantibus, et nullo prorsus modo existentiis, nutu voluntatis produxit cælum, terram, mare, cunctaque iis contenta; quique materia, quæ nempe nondum erat, non indignit, nec pellibus, nervis, corporibus, sudoribusque malorum principum, quos Manes commentus est. Anathematizo dicentes corpus a malo principio editum fuisse, et mala natura esse. Anathematizo deliram Manetis fabulam, in qua dicit nequaquam similem nobis a Deo formatum esse primum hominem; hoc est, Adamum, sed a Sacra stupri principe et Nebroda, quam ait esse materiam, factos fuisse Adamum et Evam; ac illum quidem creatum esse serina forma, hanc vero inanimam; atque Evam quidem a mascula vocata virgine vitam accepisse, Adamum autem per Evam feritate liberatum. Anathematizo eos qui asserunt Dominum nostrum Jesum Christum opinionione manifestatum fuisse mundo, nec prostentur ipsum vero carnem assumpisse ex sancta virgine Maria a Davide orta, carnem humanam nobisque consubstantialem, atque perfecte hominem factum esse; ab eoque Virgine genitum fuisse post tempus novem mensium, item ad trigesimum annum cum hominibus versatum fuisse, dein baptizatum in Jordane a sanctissimo præcursore et Baptista Joanne, ac testimonium retulisse a cælesti, vero bonoque Patre, quod ipse ejus esset Filius, verus Deus atque ei consubstantialis, per incarnationem ex Virgine factus homo, remanens tamen Deus.

II. Anathematizo igitur, ut dictum est, eos qui D contra hæc sentiunt, et alium quidem volunt esse eum qui natus sit ex Maria, quique baptizatus seu intinctus sit, imo, ut ipsi delirant, demersus; alium vero eum qui ex aqua ascenderit, testimoniumque acceperit, quem et ingenitum Jesum ac Lumen nuncupant, qui in figura hominis apparuerit; atque illum quidem fabulantur esse a malo principio, hunc autem a bono. Anathematizo eos qui aiunt Dominum nostrum Jesum Christum existimatione sola passum esse, et alium quidem esse eum qui in cruce, alium vero qui procul ab ea stabat, ridebatque tanquam alio pro se perpetente. Anathematizo itaque illos, qui non confitentur ipsum esse Verbum Deum e sancta Deipara semperque virgine Maria

Δ μήσκατα ἢ τολμῶντα ἢ τολμήσοντα βλασφημεῖν κατὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἢ τῆς Καινῆς, καὶ ἀθετεῖν καὶ ὑβρίζειν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Νεβί, καὶ Σαμουὴλ, καὶ Δαβὶδ, καὶ Ἦλιαν, καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας προφήτας, καὶ τὰ παρ' αὐτῶν συγγραφέντα. Καὶ ἀπλῶς, ἀναθεματίζω τοὺς βλασφημοῦντας τὸν ἀληθινὸν τοῦ παντός ποιητὴν, καὶ μὴ ὁμολογοῦντας ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης Θεὸν, καὶ τοὺς ἐν ἑκατέρᾳ διαλάμψαντας, ἀγίους εἶναι πιστεύοντας καὶ φίλους Θεοῦ. Ἀναθεματίζω πάντα ἄνθρωπον τὸν μὴ ὁμολογοῦντα ἓνα μόνον εἶναι Θεὸν ἀληθινόν, ἀγαθόν τε καὶ δημιουργόν καὶ παντοκράτορα, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν σὺν αὐτῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐκ μὴ ὄντων καὶ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντων, τῆ βροτῆ τοῦ θαλήματος προαγαγόντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, καὶ μὴ δεηθέντα ὕλης τῆς μηδέπω οὐσης, μήτε βυρσῶν καὶ νεύρων καὶ σωμάτων καὶ ἰδρώτων τῶν πονηρῶν ἀρχόντων, ὡς ὁ Μάνης ἀνέπλασεν. Ἀναθεματίζω τοὺς λέγοντας ὅτι τὸ σῶμα ἐκ τῆς πονηρᾶς ἀρχῆς ὑπέστη, καὶ ὅτι φύσει ἐστὶ τὰ κακὰ. Ἀναθεματίζω τὸν ληρωθεὶς Μάνεντος μῦθον, ἐν ᾧ φησι μὴ ὁμοιον ἡμῖν διαπεπλάσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, τοῦτέστι τὸν Ἀδάμ, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Σακλά τοῦ τῆς πορνείας ἀρχόντος, καὶ τῆς Νεβρώδ, ἣν εἶναι τὴν ὕλην φησι, γενέσθαι τὸν Ἀδάμ καὶ τὴν Εὐαν· καὶ τὸν μὲν θηριόμορφον κτισθῆναι, τὴν δὲ ἀψυχον· καὶ τὴν μὲν Εὐαν ὑπὸ τῆς ἀβρηνεκῆς λεγομένης παρθένου μεταλαβεῖν ζωῆς, τὸν Ἀδάμ δὲ ὑπὸ τῆς Εὐας ἀπαλλαγῆναι τῆς θηρωείας. Ἀναθεματίζω τοὺς λέγοντας τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν δοκῆσαι πεφανερῶσθαι τῷ κόσμῳ, καὶ μὴ ὁμολογοῦντας αὐτὸν σεσαρκῶσθαι ἀληθῶς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας τῆς ἐκ Δαβὶδ καταγομένης, σάρκα τὴν ἀνθρωπίνην καὶ ἡμῖν ὁμοούσιον, καὶ τελείως ἐνανθρωπήσαι, καὶ τεχθῆναι ἐξ αὐτῆς ἐν ἑνναμηνιαίου χρόνου, καὶ ἐπὶ τριακοστὸν ἔτος ἀνθρώποις συναναστραφῆναι, καὶ βαπτισθῆναι ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ ἀγιωτάτου προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῳ, καὶ ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀληθινοῦ καὶ ἀγαθοῦ μαρτυρηθῆναι Πατρὸς, ὡς αὐτὸς εἶη ὁ Υἱὸς αὐτοῦ ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ὁμοούσιος αὐτῷ, σαρκῶσαι τῆ ἐκ Παρθένου γενόμενος ἄνθρωπος μετὰ τοῦ μένειν Θεός.

Ἀναθεματίζω οὖν, ὡς εἴρηται, τοὺς παρὰ ταῦτα φρονούντας, καὶ ἄλλον μὲν λέγοντας εἶναι τὸν γεννηθέντα ἐκ Μαρίας, καὶ βαπτισθέντα, μᾶλλον δὲ ὡς αὐτοὶ ληροῦσι βυθισθέντα, ἄλλον δὲ τὸν ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνεκθόντα καὶ μαρτυρηθέντα, ὃν καὶ ἀγέννητον Ἰησοῦν καὶ Φέγγος ὀνομάζουσιν, ἐν σχήματι ἀνθρώπου φανέντα, καὶ τὸν μὲν εἶναι τῆς κακῆς ἀρχῆς, τὸν δὲ τῆς ἀγαθῆς μυθολογοῦσιν. Ἀναθεματίζω τοὺς λέγοντας δοκῆσαι παθεῖν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ ἄλλον μὲν εἶναι τὸν ἐν σταυρῷ, ἕτερον δὲ τὸν πόρρωθεν ἐστῶτα καὶ γελῶντα, ὡς ἄλλου ἀντ' αὐτοῦ παθόντος. Ἀναθεματίζω τοίνυν τοὺς μὴ ὁμολογοῦντας αὐτὸν εἶναι τὸν ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας σαρκωθέντα Θεὸν Λόγον, καὶ γεννηθέντα, καὶ κατ' ἀλήθειαν σταυρωθέντα σαρκί, καὶ ἀποθανόντα

ἄληθώς σαρξί, καὶ τριήμερον ἀναστάντα ὡς Θεόν. Ἄναθεματίζω τοὺς τὸν Χριστὸν λέγοντας εἶναι τὸν ἥλιον, καὶ εὐχομένους τῷ ἥλιῳ, ἢ τῇ σελήνῃ, ἢ τοῖς ἀστροῖς, καὶ ὅλοις αὐτοῖς ὡς θεοῖς προσέχοντας, καὶ φανωτάτους θεοὺς ἀποκαλοῦντας· καὶ τοὺς μὴ πρὸς ἀνατολὰς μόνον τῷ ἀληθεῖ Θεῷ εὐχομένους, ἀλλὰ τῇ τοῦ ἡλίου κινήσει συμπεριφερομένους ἐν ταῖς μυρίαῖς αὐτῶν προσευχαῖς. Ἄναθεματίζω τοὺς τὸν Ζαράδην, καὶ τὸν Βουδᾶν, καὶ τὸν Χριστὸν, καὶ τὸν Μανιχαῖον, καὶ τὸν ἥλιον, ἵνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι λέγοντας. Ἄναθεματίζω τοὺς τὸν Παράκλητον, ὃν ἐπηγγελάτω πέμπειν ὁ Κύριος, τολμῶντας λέγειν τὸν δεσπῆν Μάνεντα, καὶ μὴ ὁμολογοῦντας τὸν ἀληθινὸν Παράκλητον τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ τοῖς ἀγίοις Χριστοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις ἐπεφοίτησεν ἐν τῇ τῆς Πεντηκοστῆς ἡμέρᾳ, δι' οὗ καὶ τὰς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν διαλέκτους ἔγνωσαν, καὶ νεκροὺς ἤγειραν, καὶ τὰ ἄλλα παράδοξα εἰργάσαντο. Ἄναθεματίζω τοὺς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχὰς λέγοντας ὁμοουσίους εἶναι τῷ Θεῷ, καὶ ὑπὸ τῆς ὕλης καταποθῆναι, καὶ καθίεσθαι νῦν τὸν Θεόν, καὶ ταῦτα ἐξαντλεῖν κέτωθεν διὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἃ καὶ πλοῖα καλοῦσιν. Ἄναθεματίζω τοὺς τὴν μεταμύχωσησιν δοξάζοντας ἦν αὐτοὶ καλοῦσιν μεταγγισμὸν ψυχῶν, καὶ τοὺς τὰς βοτάνας καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ἐμψυχα εἶναι ὁπλαμβάνοντας, καὶ τοὺς ταῦτα κόπτοντας, ἦτοι λέγοντας, εἰς ἐκεῖνα μεταβληθῆσεσθαι φάσκοντας, καὶ ἡμᾶς τοὺς Χριστιανούς τοὺς μὴ παραδεχομένους τὰς τοιαύτας μυθολογίας καλοῦντας Ἄπληριους. Ἄναθεματίζω τοὺς ἀρνούμενους τὴν τῶν σαρκῶν ἀνάστασιν, καὶ τοὺς ἀπενθρωπιᾶν διδάσκοντας, καὶ μὴ συγχωροῦντας εἶδασθαι πένησι, καὶ τοὺς τὸ αὐτεξούσιον ἀναιροῦντας, καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν εἶναι λέγοντας εἶναι καλοῖς ἢ κακοῖς, καὶ τοὺς βρωμέτων ἀπέχουσαι προστάττοντας, ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετέληψιν. Ἄναθεματίζω τοὺς τοὺς οἰκείους οὖροις ἐαντοὺς μαιίνοντας, καὶ μὴ ἀνεχομένους τὰς ῥυπαρίας αὐτῶν ὕδατι ἀπιπλύνειν, ἵνα μὴ μολυνθῆ, φασί, τὸ ὕδωρ. Ἄναθεματίζω τοὺς τὴν παρά φύσιν ἀσχημοσύνην καταπραζομένους, οὐ μόνον ἀνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, τὸν δὲ γάμον ἀποβαλλόμενους, καὶ τῆς νενομισμένης πρὸς τὰς γυναῖκας συνουσίας ἀπεχομένους, ἵνα μὴ παιδοποιήσωσι, φασί, καὶ ψυχὰς εἰς τὸν βόρβορον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καταγάγωσιν.

Ἄναθεματίζω καὶ καταθεματίζω πάντας τοὺς Μανιχαίους, καὶ τὰ τοῦτων φρονήματα καὶ δόγματα, σὺν αὐταῖς ψυχαῖς τε καὶ σώμασι, καὶ τὰ μυστῆρά, καὶ ἀκάθαρτα, καὶ γοητείας πλήρη μυστήρια, καὶ τὸ καλούμενον αὐτῶν Βήμα, καὶ πάντα ὅσα τελοῦσιν εὐθείως, ἢ ταῖς Μανιχαϊκαῖς, μᾶλλον δὲ γοητευτικαῖς αὐτῶν περιέχεται βιβλίοις. Ἄναθεματίζω πάντα τὰ βήματα καὶ συγγράμματα τοῦ Μάνεντος, καὶ τὸ τῶν Ἐπιστολῶν αὐτοῦ βιβλίον, καὶ πάσας τὰς Μανιχαϊκὰς βίβλους· οἷον τὸ νεκροποιὸν αὐτῷ (73) Εὐσηγέλιον, ὅπερ ζῶν καλοῦσι· καὶ τὸν θησαυρὸν τοῦ θανάτου, ὃν λέγουσι Θησαυρὸν ζωῆς· καὶ τὴν καλουμένην Μυστηρίων βίβλον, ἐν ἣ ἀνατρέπειν πειρῶν-

A incarnatum, et genitum, necnon revera carne crucifixum, vere carne mortuum, tertioque die suscitatum, utpote Deum. Anathematizo eos qui affirmant Christum esse solem, et ad solem, vel lunam, vel astra preces deferunt, omninoque illis ut diis attendunt, vocantque deos lucidissimos: item eos qui non modo ad Orientem vero Deo supplicant, sed juxta motum solis circumferunt se in suis innumeris orationibus. Anathematizo illos qui Zaradem et Budam et Christum et Manichæum et solem, unum eundemque esse dicunt. Anathematizo eos qui Paracletum quem Dominus missurum se promisit, audent dicere miserum Manetem, neque confitentur verum Paracletum Spiritum veritatis, qui in sanctos Christi discipulos ac apostolos descendit die Pentecostes, per quem et totius orbis linguas notas habuerunt, ac mortuos suscitavit, aliaque miracula operati sunt. Anathematizo eos qui humanas animas Deo consubstantiales dicunt, et a materia absorberi, nunequē sedere Deum ac eas haurire ab imo per solem et lunam, quæ etiam navigia vocant. Anathematizo eos qui metempsychosim admittunt, quam ipsi nominant animarum de vase in vas migrationem: præterea eos qui herbas, plantas, aquam, cæteraque omnia putant esse animata, aiuntque eorum sectores aut collectores in illa transmutandos; nos autem Christianos, qui hujusmodi fabulosos sermones minime recipimus, appellant Simplices. Anathematizo eos tum qui inficiantur carnis resurrectionem; tum qui inhumanitatem docent, nec concedunt quidquam dari pauperibus; tum qui tollunt liberum arbitrium, pronuntiantque non esse in nostra potestate ut boni aut mali simus, tum qui præcipiunt abstinere cibis, quos Deus ut sumantur creavit. Anathematizo eos qui se sua urina sordidant, nec sustinent aqua suas sordes abluere, ne, inquit, aqua polluat. Anathematizo eos qui naturæ contrariam turpitudinem perpetrant, non solum viros, sed et feminas; nuptias vero rejiciunt, et legitima cum mulieribus consuetudine abstinent, ne liberos suscipiant, inquit, animasque ad cœnum humanarum animarum deducant.

D III. Anathemate et cathemate percutio omnes Manichæos, eorumque sententias et dogmata, cum ipsis animabus et corporibus, et abominanda, impura præstigiatorumque plena mysteria, et vocatum illorum Bema; omniaque quæ impie peragunt, quæ in Manichæicis, magis autem præstigiatoriis eorum libris continentur. Anathematizo omnes opiniones ac libros Manetis, atque Epistolarum illius volumen, cunctaque scripta Manichæica: veluti mortiferum eorum Evangelium, quod vivum appellant; ac Thesaurum mortis, quem dicunt Thesaurum vitæ; et librum titulo Mysteriorum, in quo legem ac prophetas evertere nituntur; et librum Apocrypho-

(73) Αὐτῷ. Leg. αὐτῶν. COTEL.

tum, et a ium *Commentariorum*; item ab Ada et Adimanto conscriptum adversus Moysen prophetasque alios; nec non librum Agapii *Hepialogum* nomine, Aristocritique Opus quod *Theosophiam*, Id est, Dei sapientiam inscripsit; in quo ostendere conatur Judaismum, paganismum, Christianismum et Manichæismum unum esse idemque dogma; usque probabilia videatur dicere, Manetem quoque arguit tanquam malum. Anathema et catathema profero adversus omnes Manichæos, omnes eorum libros, omnes preces, imo præstigias, omnes eorum duces, magistros, episcopos, presbyteros, electos, electas, auditores, discipulos, cum animabus et corporibus, impiaque traditione. Anathematizo patrem Manetis Patecium, ut mendacem et mendacii patrem; itidem ipsius matrem Carossam, et Hieracem, Heraclidem, Aphthonium, qui commentarios ac expositiones in illius libros conscripserunt; et reliquos ejus discipulos omnes, Siginnium Manetis insaniæ successorem, Thomam qui Thomæ dictum Evangelium composuit, Budam, Herman, Adam, Adimantum, Zaruam, Gabriabium, Agapium, Hilarium, Olympium, Aristocritum, Salmæum, Innæum, Paapium, Baræum; prætereaque eos qui ultinis demum temporibus hæresi præfuerunt, Paulum Joannemque Callinicæ filios, Constantinum qui et Silvanus, Simeonem qui et Titus, Genesium qui et Timotheus, Zachariam, mercenarium, Josephum qui et Epaphroditus, Baannem spurcum, Sergium qui et Tychicus; ejusque discipulos pariter et comites vocitatos, Michaellem; Canacarium, Joannem, Theodotum, Basilium et Zosimum; quorum, scilicet, superiores gradu, Notarii nuncupati, abominabilium orgiorum sive sacrorum curam susceperant. Præter hos autem anathematizo sceleratissimum Carbeam, et genere quidem ipsi affinem, in filia vero generum Chrysochereum.

τῶν βδελυκτῶν ὄργιων ἐνεχειρίζοντο ἐπιμέλειαν. Περὶ δὲ τούτοις ἀναθεματίζω τὸν τρισαλιτήριον Καρβέαν, καὶ τὸν ἐκ γένους μὲν αὐτῷ ἀνεψιὸν, ἐπὶ παιδὶ δὲ

IV. Anathema Manichæorum quæ dicuntur Ecclesiis; sunt autem hæ: Macedonia, sive Cibossa in Colonia; Achaia (sæ Mananalis, Laodicea), sive Argais quæ in Lycia; Colossensium, seu Cynochoritarum; Ephesiorum, sive quæ Mopsuestiæ est; et Ecclesia Philippensium. Anathema negantibus Patrem omnipotentem factorem cæli et terræ, cunctorumque in illis visibilium ac invisibilium, dicentibus vero solum Patrem cælestem, qui habeat solam futuri sæculi potestatem, tanquam præsens sæculum atque universus orbis ab eo non sint, sed ab ei contrario malo mundi principe. Anathema iis qui contumelia quidem afficiunt sanctam Deiparam Mariam, simulant autem eam honorare, proque ea intelligunt supernam Hierusalem, in quam, inquit, intravit ac e qua egressus est Dominus; iis etiam qui venerandam crucem infamant, fingunt vero illam colere, at pro ea intelligunt Christum, qui, inquit, manus extendens, crucis figuram de-

(74) *Notáριοι*, x. τ. λ. *Leg. Petri Siculi Historiam*, p. 72. *Coτ.*

ταὶ νόμον καὶ προφήτας· καὶ τὴν τῶν Ἀποκρύφων· καὶ τὴν τῶν Ἀποκημιονισμῶν· καὶ τὴν γεγραμμένην Ἄδα καὶ Ἀδειμάντι, κατὰ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν· καὶ τὴν λεγομένην Ἐπιτάλορον Ἀγαπίου· καὶ τὴν Ἀριστοκρίτου βίβλον, ἣν ἐνέγραψε Θεοσοφίαν, ἐν ἧ περιρᾶται δεικνύουσι τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν Μανιχαϊσμὸν ἐν εἶναι καὶ τὸ αὐτὸ δόγμα, καὶ ἵνα πιθανὰ δόξῃ λέγειν, καθάπτεται καὶ τοῦ Μάνεντος ὡς πονηροῦ. Ἀναθεματίζω καὶ καταθεματίζω πάντας τοὺς Μανιχαίους, καὶ πᾶσαν αὐτῶν βίβλον, καὶ πᾶσαν εὐχὴν, μᾶλλον δὲ γοητείαν, καὶ πάντας τοὺς ἀρχηγούς αὐτῶν, καὶ διδασκάλους, καὶ ἐπισκόπους, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ ἐκλεκτούς, καὶ ἐκλεκτάς, καὶ ἀκροατάς, καὶ μαθητάς, μετὰ τῶν ψυχῶν αὐτῶν καὶ σωμάτων, καὶ τῆς ἀθέου παραδόσεως. Ἀναθεματίζω τὸν πατέρα Μάνεντος, Πατέκιον, ὅσα ψευστὴν καὶ τοῦ ψευδοῦς πατέρα, καὶ τὴν αὐτοῦ μητέρα Κάροσσαν, τοὺς Ἰέρακα, καὶ Ἡράκλειδην, καὶ Ἀφθόνιον, τοὺς ὑπομηματιστάς καὶ ἐξηγητάς τῶν τούτου συγγραμμάτων, καὶ τοὺς λοιπούς αὐτοῦ μαθητάς ἅπαντας, Σισίνιον τὸν διάδοχον τῆς τούτου μανίας, Θωμᾶν τὸν συναξαζόμενον τὸ κατ' αὐτὸν λεγόμενον Εὐαγγέλιον, Βουδᾶν, Ἐρμῆν, Ἀδάμ, Ἀδειμαντον, Ζαρούαν, Γαβριάδιον, Ἀγάπιον, Ἰάριον, Ὀλύμπιον, Ἀριστόκριτον, Σαλμαίον, Ἰνναλον, Πάαπιν, Βαραίαν, καὶ προσέτι τοὺς ἐσχάτους ὑστερον χρόνοις προστατήσαντας τῆς αἰρέσεως Παῦλον καὶ Ἰωάννην τοὺς Καλλινίχης παῖδας, Κωνσταντίνον τὸν καὶ Σιλουανὸν, Συμῶνα τὸν καὶ Τίτον, Γενσίον τὸν καὶ Τιμόθεον, Ζαχαρίαν, τὸν μισιωτῶν, Ἰωσήφ τὸν καὶ Ἐπαφροδίτον, Βαάνην τὸν ῥυπαρὸν, Σέργιον τὸν καὶ Τυχικὸν, καὶ τοὺς τούτου μαθητάς τοὺς καὶ συνεκδήμους αὐτοῦ καλουμένους Μιχαήλ, Κανακάριον, Ἰωάννην, Θεόδοτον, Βασίλειον καὶ Ζώσιμον, ὧν αἱ δὴθεν προβαθμώτεροι, νοτάριοι (74) κατονομαζόμενοι, τὴν Περὶ δὲ τούτοις ἀναθεματίζω τὸν τρισαλιτήριον Καρβέαν καὶ τὸν ἐκ γένους μὲν αὐτῷ ἀνεψιὸν, ἐπὶ παιδὶ δὲ γαμβρὸν Χρυσόχειρα.

Ἀνάθεμα ταῖς λεγομέναις τῶν Μανιχαίων Ἐκκλησίαις. Αἱ τινὲς εἰσι αὗται· Ἡ Μακεδονία, ἧτοι ἡ ἐν Κολωνίᾳ Κίβωσσα· ἡ Ἀχαΐα (75), ἧτοι ἡ κατὰ Λυκίαν Ἀργαΐα· ἡ Κολοσσαίων, ἧτοι ἡ Κυνοχωρητῶν· ἡ Ἐφεσίων, ἧτοι ἡ ἐν Μοψουηστίᾳ, καὶ ἡ Φιλιππησίων. Ἀνάθεμα τοῖς μὴ λέγουσι Πατέρα παντοκράτορα ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὀρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων, ἀλλὰ μόνον Πατέρα ἐπουράνιον, ἔχοντα μόνην τὴν τοῦ μέλλοντος ἔξουσίαν, ὡς τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ τοῦ κόσμου παντὸς οὐχ ὑπ' αὐτοῦ γενομένων, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ ἐναντίου ἀπ' αὐτοῦ πονηροῦ κοσμοκράτορος. Ἀνάθεμα τοῖς ὑβρίζουσι μὲν τὴν ἁγίαν Θεοτόκον Μαρίαν, προσποιουμένους δὲ τιμᾶν αὐτήν, καὶ νοοῦσιν ἀντὶ ταύτης τὴν ἐκ τῶν Ἱερουσαλήμ, εἰς ἣν, φασὶ, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ὁ Κύριος· καὶ τοῖς δυσφημοῦσι μὲν τὸν τιμώμενον σταυρὸν, ὑποκρινόμενοι δὲ σέβεσθαι τοῦτον, καὶ νοοῦσιν ἀντ' αὐτοῦ τὸν Χριστὸν, ὃς ἐκτείνας, φασὶ, τὰς χεῖρας τὸν σταυρικὸν τύπον διέγραψε· καὶ τοῖς

(75) Ἡ Ἀχαΐα, x. τ. λ. *Leg. Petr. Sic. p. 44 et 66. Locus mutilus. lb.*

ἀποστρεφόμενοι μὲν τοῦ τιμίου αἵματος καὶ σώματος τοῦ Χριστοῦ κοινωνίαν, ἀποδέχασθαι δὲ ταύτην σχηματίζομενοι, καὶ νοοῦσιν ἀντὶ ταύτης τὰ ῥήματα τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὧν, φασί, μεταδιδούς τοῖς ἀποστόλοις Ἐλεγε· *Λάβετε, φάγετε, πίστε·* καὶ μυστατομένοις μὲν τὸ βάπτισμα, ὑποκρινόμενοι δὲ τοῦτο περὶ πολλοῦ τίθεσθαι, καὶ νοοῦσι ἀντὶ αὐτοῦ τὸν Χριστὸν τὸν λέγοντα, φασίν, *ὅτι Ἐγώ εἰμι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν·* καὶ τοῖς ἐκτρεπομένοις μὲν τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, τιμᾶν δὲ λέγουσι ταύτην καὶ νοοῦσιν ἀντὶ αὐτῆς τὰ τε ἴδια συνέδρια καὶ συνακτῆρια, καὶ Ἰωάννην (76) τὸν ἀδελφὸν Παύλου τοῦ τῆς αἰρέσεως αὐτῶν ἀρχηγῷ.

Ἀνάθεμα τοίνυν πᾶσι τοῖς εἰρημίοις, καὶ τοῖς τὰ ὁμοία φρονοῦσι· καὶ ἀποβαλλομένοις μὲν τὰς Ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν, οὓς αὐτοὶ καλοῦσι Ῥωμαίους· καὶ ὑδρίζουσι μὲν τὴν ἁγίαν Θεοτόκον Μαρίαν, καὶ τὸν τίμιον σταυρὸν, καὶ τὰς ἱεράς εἰκόνας, καὶ τὸ σωτήριον βάπτισμα· καὶ ἀποστρεφόμενοι μὲν τὴν τῶν θείων μυστηρίων μετάληψιν, ὀμφαλοῖς δὲ βρεφῶν κεκαυμένοις εἰς κάθαρσιν, μᾶλλον δὲ μολυσμὸν ψυχῶν, κεκρημένοι, καὶ τὰ ἴδια βρώματα τούτους καταμαίνουσιν. Ἀνάθεμα τοῖς τῆ βρώσει τῶν θησιμαίων μολυνομένοις· καὶ τοῖς πᾶσαν μὲν ἐκτρεπομένοις Χριστιανικὴν νηστείαν, κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς δεοῦσης αὐτοῖς Τεσσαρακοστῆς, τυροῦ τε καὶ γάλακτος ἐμποροῦμενοι. Ἀνάθεμα τοῖς ἀρνούμενοις ἢ νοθεύουσι τὰ τέσσαρα τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλια, καὶ τὰς τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἀποστόλου Ἐπιστολάς· καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων Θεοῦ, σεβομένοις τὸν λεγομένον ἄρχοντα τοῦ κόσμου τούτου· ἀντὶ δὲ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τὸν τῆς Καλλινίκης υἱὸν Παῦλον τιμῶσι, καὶ τοὺς μὲν τέσσαρας αὐτοῦ μαθητάς εἰς τύπον τῶν Εὐαγγελίων δεχομένους, τοῖς δὲ ἐτέροις τρισὶ τὸ τῆς Τριάδος ἐπιφημιζοῦσιν ὄνομα. Ἀνάθεμα τοῖς συμφθειρομένοις ἀδελφῆ καὶ πενθερᾶ καὶ νόμφῃ· καὶ τοῖς κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Ἰαννουαρίου μηνὸς, εἰς ἑορτὴν δῆθεν ἀθροίζομενοις, μετὰ δὲ τὴν ἑσπερινὴν μέθην ἀποσθεννοῦσι τὰ φῶτα, σαρκικῶς τε ἀλλήλοις ἐνασελγαίνουσι, καὶ μηδεμίαν ὄλω φειδομένοις φύσεως ἢ συγγενείας ἢ ηλικίας. Ἀνάθεμα τοῖς μηδέποτε δι' ὄρκου ἀληθεύουσιν, ἀλλ' ἐξεπίτηδες αἰεὶ ψευδομένοις καὶ ἐπιποκοῦσι, κατὰ τὴν τοῦ τρι-καταράτου Μάνεντος διδασκαλίαν, οὕτω λέγοντος· *Ὅχι εἰμὶ ἀσπλαγχνος ὡσπερ ὁ Χριστὸς, οὐδὲ ἀρνήσομαι τὸν ἀρνησάμενόν με ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὸν ψευδόμενον διὰ τὴν οἰκείαν σωτηρίαν, καὶ τὸν διὰ φόβον ἀρνούμενον τὴν ἴδιαν πίστιν, μετὰ χαρᾶς προσδέξομαι. Ἐὰν δὲ μὴ ἐξ ὅλης ψυχῆς ταῦτα φρονῶ καὶ λέγω, ἐγὼ ὁ δεῖνα, ἀλλὰ μεθ' ὑποκρίσεως ἐποίησα τοὺς προκειμένους ἀναθεματισμούς, ἀνάθεμά μοι εἴη καὶ κατάθεμα, ἐν τε τῷ νῦν αἰῶνι, καὶ ἐν ᾧ μέλλοντι, καὶ κατακριθεὶς καὶ ἀπόλοιτο ἡ ψυχὴ μου, καὶ διηνεκῶς ταρασθεῖη.*

Ταῦτα τοῦ προσερχομένου λέγοντος ἐπ' ἐκκλησίας, ποιούμεν αὐτὸν Χριστιανὸν, εἴτ' οὖν ἡγοῦμεθα ὡς ἀβάπτιστον Χριστιανὸν, οἷα τυχόν ἐστὶ τὰ τῶν Χρι-

signavit; iis quoque qui fastidiunt quidem pretiosi sanguinis et corporis Christi communionem, approbare autem eam conſungunt, et loco illius intelligunt verba Christi doctrinae, quae, inquit, tradens apostolis, dixit: *Accipite, manducate, bibite*: similiter iis qui quidem baptismum detestantur, simulant tamen illud plurimi facere, atque pro eo intelligunt Christum, qui, inquit, dixit: *Ego sum aqua viva*; tum iis qui Ecclesiam quidem catholicam aversantur, eam vero in pretio habere aiunt, intelliguntque pro illa consessus suos atque conventus, et Joannem fratrem Pauli haereseos illorum ducis.

V. Anathema ergo omnibus dictis, item iis qui similia opinantur; et Christianorum quos ipsi Romanos vocant, Ecclesias rejiciunt; suntque contumeliosi in sanctam Dei genitricem Mariam, in venerandam crucem, sacras imagines, et salutarem baptismum; denique sumptionem quidem divinorum mysteriorum oderunt, umbilicis autem infantium combustis utuntur ad animarum purificationem, seu potius inquinamentum, atque suos cibos iis conspurcant. Anathema iis qui esu morticinorum se polluant; quique omne quidem Christianum jejunium respuunt, tempore vero ab ipsis existimatae Quadragesimae, caseo et lacte se explent. Anathema iis qui aut negant, aut corrumpunt quatuor Christi Evangelia, sanctique apostoli Pauli Epistolas; quique loco quidem cunctorum opificis Dei, colunt eum qui princeps hujus mundi dicitur; loco vero apostoli Pauli, Paulum filium Callinicae honorant, et cum quatuor ejus discipulos in figuram quatuor Evangeliorum suscipiunt, tum caeteros tres Trinitatis nomine insigniunt. Anathema iis qui concumbunt cum sorore, et socru, et nuru; nec non iis qui primo mensis Januarii die ad festum congregati, post vespertinam temulentiam extinguunt lumina, et inter se carne lasciviunt, nec ulli omnino parcunt sexui, propinquitati, aetati. Anathema iis qui nunquam in juramento vera praedicant, sed de industria semper mentiuntur ac pejerant, juxta doctrinam maxime exsecrandi Manetis, qui sic loquitur: *Non sum immisericors, sicut Christus, nec negabo eum qui me coram hominibus negaverit; quinimo eum qui propriae salutis causa mentitus fuerit, eumque qui per timorem negaverit suam fidem, cum gaudio recipiam. Quod si haec toto ex animo non sentio ac dico, ego ille, verum cum simulatione praepositos anathematismos feci, mihi sit anathema et catathema, tam in hoc saeculo quam in futuro, animaue mea condemnetur ac pereat et perpetim in Tartaro puniatur.*

VI. Haec dicente eo qui accedit coram ecclesia, facimus eum Christianum, sive habemus pro Christiano nondum baptizato, quales fere sunt Christia-

(76) Καὶ Ἰωάνν. Forte aliquid deest. Vide Petr. Sic., p. 50. Id.

norum pueri qui baptizandi sunt: secunda vero die adnumeramus catechumenis, pronuntiantes super eum orationem, quam super pueros catechumenos solemus dicere: dein sequenti die precibus exorcismorum utimur: sicque ordine peragimus cunctos baptismi ritus.

Α στανῶν παιδία τὰ μέλλοντα βαπτίζεσθαι· τῇ δὲ δευτέρῃ ἡμέρᾳ τοὺς κατηχομένους συναριθμοῦμεν, λέγοντες ἐπ' αὐτῶ τὴν εὐχὴν ἣν ἐπὶ τῶν κατηχομένων παίδων φαμέν· καὶ τῇ ἐξῆς χρόμῃ ταῖς τῶν ἐξορκισμῶν εὐχαῖς· καὶ οὕτως ἀκολούθως ἐπιτελοῦμεν πάντα τὰ ἐπὶ τῷ βαπτίσματι νενομισμένα.

(IV. *Ad lib.* v, cap. 20. (ex codd. Reg. 919, 1769, 2216).

Jupiter advenit artem navigatoriam; Neptunus, gubernatoriam; Vulcanus, fabrilem; Æsculapius, medicam; Apollo, musicam; Minerva, textoriam; Diana, venaticam; Juno, vestitum; Ceres, agriculturam; Phœnices, litteras; Homerus, poesim; Zeno Eleates, dialecticam; Corax Syracusius, rhetoricam; Aristæus, apum fructum; Triptolemus, frumenti sementim; Solon Athenlensis et Lycurgus Spartiata, leges; Palamedes, constructionem litterarum, numeros, mensuras et pondera; Ægyptii, geometriam; Chaldeæi, astrologiam et genethliologiam; Arabes ac Phryges, augurium; Medi et Persæ, magiam, præstigijs atque venedicijs; Tyrrheni, urbes muris cingere.

Nota, quinam exstiterint artium et scientiarum auctores. Apelles, herbariæ; Demosthenes, rhetoricæ; Papinianus, jurisprudentiæ; Antinus vel Antylus, fabricationis lancearum; Eurynous, sagittariæ; Eurydamus Messenius, bellici thoracis; Evander, ocreæ et clypei; Oppianus, piscatoriæ; Triptolemus, sationis tritici; Pamphilus, picturæ; Typhis, nauticæ; Argus, constructionis navium, a quo et Argonautæ; Archimedes, mechanicæ.

1. Ὁ Ζεὺς ἐφεῦρε πλευστικὴν (77) Ποσειδῶν, κυβερνητικὴν· Ἡφαίστος, χαλκευτικὴν· Ἀσκληπιὸς, ἰατρικὴν· Ἀπόλλων, μουσικὴν· Ἄθηνᾶ, ὑφαντικὴν· Ἄρτεμις, κυνηγετικὴν· Ἥρα, στολισμόν· Δημήτηρ, γεωργίαν· Φοῖνικες, γράμματα· Ὀμηρὸς, ποιήσιν· Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, διαλεκτικὴν· Κόραξ ὁ Συρακούσιος, ῥητορικὴν· Ἀριστοφάνης, μελισσῶν καρπὸν· Τριπτόλεμος, σίτου σπόρον· Σόλων ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Σπαρτιάτης Λυκοῦργος, νόμους· ὁ Παλαμῆδης, γραμμάτων σύγγραψιν, ἀριθμούς, μέτρα καὶ σταθμούς· Αἰγύπτιοι, γεωμετρίαν· Καλδαῖοι, ἀστρολογίαν καὶ γενεθλιαλογίαν· Ἄραβες καὶ Φρύγες, οἰωνοσκοπίαν· Μῆδοι καὶ Πέρσαι, μαγίαν καὶ γοητείαν καὶ φαρμακείαν· Τυρρῆνοι, τεχνίζειν πόλεις.

2. Σημεῖωσαι, τίνες γεγόνασιν ἀρχηγοὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· Ἀπελλῆς, βοτανικῆς· Δημοσθένης, ῥητορικῆς· Παπινιανὸς, νομοθεσίας· Ἀντίνος (αἰ. Ἀντύλος), λοχποποιίας (αἰ. λοχοποιίας)· Εὐρύνοος, τοξικῆς (αἰ. τοξοσύνης)· Εὐρύδαμνος Μεσσηνίος, θώρακος πολεμικοῦ· Εὐάνδρος, κνημίδος καὶ ἀσπίδος· Ὑππιανὸς, ἀλευτικῆς· Τριπτόλεμος, σπορᾶς σίτου· Πάμφιλος, ζωγραφικῆς· Τίφυς, ναυτικῆς· Ἄργος, ναυπηγίας, ἐξ οὗ καὶ Ἄργοναῦται· Ἀρχιμήδης, μηχανικῆς.

V. *Ad lib.* x, cap. 10.

Et pater: Ignosce, inquit, filii: nondum enim usum multum in his habeo: nam et hesterni sermones tui veritate ipsa concluderunt me, ut tibi acquiescerem; in conscientia tamen mea sunt quasi quaedam reliquiae febrium, quæ paululum me a fide quasi a sanitate retrahunt; discrucior enim quia scio multa mihi, imo pene omnia accidisse secundum genesis. Et ego respondi: Audi ergo, pater, quæ sit mathesis natura, et facito secundum ea quæ dico tibi. Vide mathematicum, et dic ei primo, quia talia quaedam mihi acciderunt mala in illo tempore; unde ergo, aut quomodo, aut per quas mihi acciderint stellas, discere volo. Respondebit tibi sine dubio, quia tempora tua malitiosus suscepit Mars, aut Saturnus; aut aliquis eorum apocatastaticus fuit; aut aliquis annum tuum aspexit ex diametro, aut conjunctus, aut in centro; vel alia his similia respondebit: addens quia in his omnibus aliquis aut asyndetus fuit cum malo, aut invisibilis, aut in schemate, aut extra hæresim, aut deficiens, aut non contingens, aut in obscuris stellis; et multa alia his similia, secundum rationes proprias respondebit, et de singulis assignabit. Post hunc alium adito

Καὶ ὁ πατήρ· Σύγγνωθί μοι, ὦ τέκνον· οἱ μὲν γὰρ χθές σου λόγοι ἀληθεῖς ὄντες συνελογίσαντό μοι συνθέσθαι σοι· ἡ δὲ ἐμὴ συνειδήσις μικρὰ με ὥσπερ πυρετοῦ ἔλλειμμα πρὸς ἀπιστίαν βραχέα βασανίζει· σύνοϊδα γὰρ ἐμαυτῷ τὰ τῆς γενέσεως πάντα μοι ἀποτελεσθέντα. Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Συννόησόν μοι, ὦ πάτερ, ὅταν φύσιν ἔχει τὸ μάθημα, ἐξ ὧν ἐγὼ σοι συμβουλεύω. Μαθηματικῶ συμβαλὼν, εἰπέ πρῶτον αὐτῷ ὅτι τάδε μοι φαῦλα ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ γέγονεν· ἐκ τίνος ἄρα μοι τῶν ἀστέρων γέγονε μαθεῖν ἤθελον. Καὶ ἐρεῖ ὅτι τοὺς χρόνους κακοποιὸς διεδέξατο Ἄρης ἢ Κρόνος ἢ τοῦτων τις ἀποκαταστατικὸς ἐγένετο· ἢ τὸν ἐνιαυτὸν τοῦτόν τις ἐπεθεώρησεν ἐκ τετραγώνου, ἢ διαμέτρου, ἢ συνῶν, ἢ κενεντρομένους ἢ παρὰ αἵρεσιν, ὁμῶς καὶ ἄλλα μυρία εἰπεῖν ἔχει· πρὸς τοῦτοις δὲ, ἢ ἀγαθοποιὸς κακῶ ἀσύνητος ἦν, ἢ ἀνεπιθεώρητος, ἢ ἐν σχήματι, ἢ παρὰ αἵρεσιν, ἢ ἐν ἐκλειψῇ, ἢ ἀνεπισύναφος, ἢ ἐν ἀμαυροῖς ἀστροῖς· καὶ ὁμῶς πολλῶν προφάσεων οὐσῶν, πρὸς ἃ ἤκουσε τὰς ἀποδείξεις παρασχέιν ἔχει. Μετὰ τοῦτον οὖν τὸν μαθηματικὸν ἐτέρῳ προσελθὼν, τὰ ἐναντία εἰπέ· Ὅτι τάδε μοι τὸ ἀγαθὸν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ γέγονε· σὺ δὲ τὸν χρόνον τὸν αὐτὸν λέγε· ἀπαίτει δὲ ἐκ τίνος ἄρα

(77) Πλευστικὴν. Forte πλαστικὴν.

τῆς γενέσεως τοῦτο γέγονε· καὶ ὁμοῦ, ὡς προεῖπον, ἔχει, σοῦ καταψευσαμένου, αὐτὸς ἐκ πολλῶν σχημάτων ἐν τι εὐρεῖν σχῆμα, καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον, καὶ πλείονα, ὡς αὐτὸ ἐνεργήσαν, ὅθεν τὰ ἀγαθὰ ἔρει γεγενῆσθαι· ἀδύνατον γὰρ ἐν πάσῃ γενέσει ἀνθρώπων, μὴ ἐν πάσῃ ὥρᾳ τῶν ἀστέρων, τοὺς μὲν καλῶς κείσθαι, τοὺς δὲ κακῶς· κύκλος γὰρ ἐστὶν ἰσομερῆς ποικίλος, ἀπείρους ἔχων τὰς προφάσεις, πρὸς ἃς ἕκαστος εἰπεῖν ἔχει ὃ θέλει· ὅν γὰρ τρόπον ἐπὶ τῶν λοξῶν ὀνειρώων ἐνίοτε οὐδὲν νοοῦμεν, ἀπθαντῶν δὲ οἰκειοτάτην προσηφέρομεν ἐπιλύσιν· οὕτως καὶ τὸ μάθημα· πρὸ τοῦ τι ἀποτελεσεῖν, οὐδὲν σαφὲς ἡμῖν μνηῦσαι δύναται· μετὰ δὲ τὴν τοῦ γενομένου ἱστορίαν, τότε πρόδηλος ἡ τῆς ἐκθάσεως αἰτία φαίνεται· πολλάκις μὲν οὖν οἱ προλέγοντες πταίουσι, καὶ μετὰ τὴν ἐκθασιν ἑαυτοὺς μέμφονται, λέγοντες ὅτι τότε ἦν τὸ ποιῆσαν, καὶ οὐκ εἶδομεν. Τὸ μὲν οὖν καὶ τοὺς πάνυ ἐπιστήμονας πταίνει, γίνεται διὰ τὸ μὴ εἰδέναι, ὡς χθὲς ἔφην, ποῖα πάντως τῆς γενέσεως αἷτια (78) γίνεται, ποῖα δὲ οὐ πάντως, καὶ ποῖα πάντως ποιῆσαι ἐπιθυμοῦμεν, οὐ πάντως δὲ ποιοῦμεν· ὅτι ἤδη ἡ αἰτία ἡμῖν τοῖς μυστήριον μεμαθηκόσι, σαφὲς ἐστὶν· ὅτι ἐλεύθερον ἔχοντες λογισμῶν, ἐνίοτε ἐπέχειν ταύτην βουλευσάμενοι, νενικήκαμεν· οἱ δὲ ἀστρολόγοι τοῦτο αὐτὸ τὸ μυστήριον, περὶ πάσης προαιρέσεως ἀποφηνάμενοι ἐξ ἀρχῆς, πταίσαντες τοὺς κλιμακτῆρας ἐπένοησαν, εἰς ἀδηλόγητα ποιοῦμενοι τὴν προαιρέσιν, ὡς χθὲς ἀπαδείξαμεν. Σὺ δὲ τοῦ λοιποῦ πρὸς ταῦτα εἴ τι ἔχεις εἰπεῖν, λέγε. Καὶ ὁμοῦσα (79) ἀπεκρίνατο, μηδὲν τούτων ἀληθέστερον εἶναι ὧν εἶπα.

A mathematicum, et dicito contraria : Quia illud mihi boni contigit in illo tempore; tempus autem hoc idem dicito : et require ex quibus partibus genesis hoc tibi evenerit boni; et tempora, ut dixi, eadem quæ de malis interrogaveras, custodito : cumque tu fefelleris de temporibus, vide quanta tibi inveniet schemata, per quæ ostendat quod tibi in illis ipsis temporibus evenire debuerint bona : impossibile enim est hominum genesim tractantibus, non in omni quam dicunt regione stellarum semper invenire quasdam bene positas stellas, et quasdam male : circulus enim est æqualiter ex omni parte collectus secundum mathesim, diversas et varias accipiens causas, ex quibus occasionem capiant dicendi quod volunt. Sicut enim fieri solet ubi somnia obliqua viderint homines, et nihil certi intelligunt; cum aliquis occurrerit exitus rerum, tunc ad ea quæ acciderint aptant etiam somnii visum; ita est et mathesis : antequam aliquid fiat, certi nihil pronuntiantur; postea vero quam aliquid acciderit, rei jam gestæ colligunt causas. Denique frequenter cum erraverint, et aliter res acciderit, semetipsos increpant, dicentes quia illa fuit stella quæ impedit, quæ occurrit, et non vidimus; ignorantes quia error eorum non ex artis imprudentia, sed ex totius causæ inconvenientia descendit : ignorant enim quæ sint, quæ facere quidem concupiscamus, non tamen indulgeamus concupiscentiis. Nos autem qui mysterii hujus didicimus rationem, scimus et causam; quia libertatem habentes arbitrii, interdum concupiscentiis obsistimus, interdum cedimus : et ideo humanorum gestorum incertus est exitus; quia in libertate pendet arbitrii. Nam concupiscentiam quidem, quam operatur maligna virtus, potest indicare mathematicus : sed si concupiscentiæ hujus actus vel exitus impleri possit, nec ne, quia in arbitrii libertate est, sciri ante effectum rei a nullo potest : et hoc est quod ignorantes astrologi invenerunt sibi, ut climacteras dicerent, rei scilicet incertæ perfugia, sicut hesterno plenissime ostendimus. Ad hæc si quid tibi dicendum videtur, dicito. Et pater : Nihil verius, inquit, illi, his quæ prosecutus es.

(78) Αἷτια. Al. αἰτία.

(79) Καὶ ὁμοῦ. Al. καὶ ὁ πατήρ.

ADDENDA

Hujus tomi col. 459-460, post fragmentum num. IX prænotatum.

X

(Leontii et Joannis *Rer. sacr.* lib. II, ap. *ΜΑΙ, Script. vet. nova Collectio*, VII, 84.)

Τοῦ ἀγίου Κλήμεντος Ῥώμης ἐκ τῆς θ' ἐπιστολῆς.
Ἦνα καὶ γενώμεθα βουλθθέντος αὐτοῦ, οὐκ ὄντες
πρὶν γενέσθαι, καὶ γενόμενοι ἀπολαύσωμεν τῶν δι'
ἡμᾶς γενομένων· διὰ τοῦτο ἐσμὲν ἄνθρωποι, καὶ
φρόνησιν ἔχομεν καὶ λόγον παρ' αὐτοῦ λαβόντες.

Sancti Clementis Romani, ex epistola 9.

Ita ut et eo volente fieremus, qui non eramus antequam fieremus, et facti rebus in usum nostrum creatis frueremur; propterea homines sumus et sapientiam habemus, ratione ab ipso accepta.

ADNOTATIO.

Clementis Romani non exstat nisi prima ad Corinthios epistola et pars secundæ. Et quidem in codice exstat locus ex I ad Cor. cap. xxxiii, quem excubere supersedeo, quanquam variat a lectione quæ est edita apud Cotelerium, necnon apud Damascenum, *Paral.*, p. 310. Jam de epistola Clementis nona, quam hic citat Leontius, quid dicam? Num est ex illis Clementinis epistolis, in quibus Hieronymus *Adv. Jov.* I, 12, laudes virginitatis multo ampliores legebat quam quæ in editis duabus occurrunt? Hic locus nonne subsequitur in codice locum primæ. Certe in Mercatoris collectione quinque sunt Clementis epistolæ. Sed tamen Turrianus *Pro epp. pontif.* lib. V, cap. 20, ed. Flor., p. 535, dicit Leontium in hoc opere citare primam et secundam Clementis ad Corinthios.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

DISSERTATIO de omnibus generatim primi Ecclesie sæculi scriptoribus.

Cap. I. — Quam pauca supersint scriptorum primi Ecclesie sæculi opera: cur Deus plura interire permiserit; et quid in hac dissertatione tractandum sit. 9

Cap. II. — Quod fuerit scriptorum primi sæculi ingenium, quæ studia, occupationes et occasiones ad scribendum. 10

Cap. III. — De hæresum primi sæculi ortu, progressu, et interitu, earumque expugnationibus; ac primum de hæresi Simonis Magi. 12

Cap. IV. — De hæresi Menandri. 16

Cap. V. — De hæresi Cerinthi. 17

Cap. VI. — De hæresi Ebionis. 19

Cap. VII. — De hæresi Nazaraeorum. 22

Cap. VIII. — De hæresi Nicolaitarum. 25

Cap. IX. — Quæ ex hac hæreseon descriptione utilitas. 26

Cap. X. — De scholarum Christianarum origine. 27

S. CLEMENS I PONTIFEX ROMANUS.

Notitia ex libro pontificali Damasci papæ. 31

VARIORUM PROŒMIA historico-litteraria ad epistolas sancti Clementis papæ.

I. — Ex editione COTELERII. — Veterum testimonia de sancti Clementis epistolis. 31

Judicia recentiorum et primum quidem Patricii Junii præfatio. 43

Ejusdem præfatio. 45

Epistola Hieronymi Bignonii ad Hugonem Grotium. 47

Hugonis Grotii epist. ad Hieronymum Bignonium. 47

Epistola altera ejusdem Bignonii. 49

Hermannii Coeringii epistola ad Joachimum Joannem Maderum. 49

Joachimi Joannis Maderi ad Jectorem præfatio. 53

Godefridi Vendelini de Clementis et ejus epistolarum tempore divinatæ. 61

J. B. Cotelerii judicium de priorè epistola S. Clementis. 67

J. B. Cotelerii judicium de posteriore epistola S. Clementis. 69

II. — Ex editione PETRI COBERTANTII. — Quando et quantum sederit S. Clemens. 75

Admonitio in epistolam primam ad Corinthios. 77

Admonitio in epistolam secundam. 81

III. — Ex editione GALLANDII. 83

Dissertatio de duabus epistolis ad Corinthios. 83

Dissertatio de duabus epistolis ad virgines. 107

IV. — Ex P. LUMBERGII HISTORIA PATRUM CRITICA. 121

Cap. I. — Articulus unicus. — Vita S. Clementis historica. 121

Cap. II. — De scriptis S. Clementis primi Romani pontificis. 123

Articulus I. — De prima ejus ad Corinthios scripta epistola. 123

Articulus II. — De secunda ad Corinthios epistola. 129

Articulus III. — De tempore quo utraque epistola Corinthiis scripta fuit. 135

Articulus IV. — Utriusque epistolæ brevis analysis. 138

Cap. III. — Articulus unicus. — Quid de duabus Clementis ad virgines epistolis sit sentiendum. 141

Cap. IV. — De supposititiis S. Clementis nomen præferentibus scriptis. 143

Articulus I. — De quinque pseudo-Clementinis epistolis. 143

Articulus II. — De Recognitionum libris, liturgia Clementina, aliisque supposititiis operibus. 147

Articulus III. — De Clementinis et nonnullis aliis scriptis supposititiis ejus nomine inscriptis. 150

Articulus IV. — De actis martyrii S. Clementis. 151

Cap. V. — Doctrina sancti Clementis. 153

Articulus I. — Observationes dogmaticæ in divi Clementis Romani epistolas genuinas. 153

§ I. — De sancta Scriptura et traditione. 153

§ II. — De SS. Trinitatis mysterio, Filio Dei Jesu Christo, ejusque gratia. 159

§ III. — De resurrectione. 165

§ IV. — De hierarchia ecclesiastica. 166

Articulus II. — Observationes morales. 173

§ I. — De humilitate, et charitate, vitioque eidem opposito, simulatione. 179

§ II. — De officiis Christianorum.	175	CAP. IX. — Quod mulier non debet cum viris lavare.	596
Articulus III. — De erratis veris vel falsis S. Clementis.	176	CAP. X. — De muliere contentiosa et loquace.	597
Articulus IV. — Variæ editiones epistolarum S. Clementis.	179	LIBER SECUNDUS. — De episcopis, presbyteris et diaconis.	604
D. Hefelii præfatio.	183	CAP. I. — Quod oporteat episcopum esse eruditum, et in sermone exercitatum.	594
S. CLEMENTIS OPERA GENUINA.		CAP. II. — Qualem esse oporteat episcopum, et reliquos clericos.	598
EPISTOLA I AD CORINTHIOS.		CAP. III. — In quibus probandus sit qui designatur in episcopum.	598
Argumentum.	199	CAP. IV. — Quod non cuilibet viduæ sit largiendum; sed quandoque sit anteponenda nupta; et quod voraci, ebrioso, pigro, eleemosyna non sit præbenda.	599
Index capitum.	199	CAP. V. — Quod non oportet episcopum in iudicio esse acceptorem personarum; quodque debeat esse moribus moderatis, et victu frugali.	603
Incipit epistola.	202	CAP. VI. — Episcopus ne sit turpi lucro deditus, nec fidei iussor, nec advocatus.	602
EPISTOLA II AD CORINTHIOS.		CAP. VII. — Qualem oportet esse eum qui per baptismum est initiatus.	607
Argumentum.	329	CAP. VIII. — De eo qui in calumniam, vel reprehensionem incurrit.	607
Index capitum.	329	CAP. IX. — Episcopum non debere esse muneribus pervium.	607
Incipit epistola.	350	CAP. X. — Quod episcopus, qui temere parit peccatori, culpa non careat.	610
S. CLEMENTIS EPISTOLÆ DUÆ AD VIRGINES Syriacæ et Latine, interprete D. Cl. Villecourt, Rupellensi et Santonensi episcopo.		CAP. XI. — Quomodo oporteat peccatores ab episcopo judicari.	611
Interpretis epistola dedicatoria.	319	CAP. XII. — Doctrina de modo quo pœnitentes tractandi sunt.	614
Ejusdem dissertatio prævia.	335	CAP. XIII. — Fugiendam esse delictorum experientiam.	615
Ratio hujus novæ publicationis.	355	CAP. XIV. — De iis qui affirmant non debere recipi pœnitentem; et de justo, quod licet cum peccatore versetur, non tamen cum eo pereat.	618
Pretium hujus monumenti antiqui.	357	CAP. XV. — Quod sacerdos nec peccata negligere debeat, nec promptus esse ad vindictam.	623
Momenta quæ astruunt utriusque epistolæ authenticitatem.	358	CAP. XVI. — De pœnitentia, et quis illius modus, et quo pacto peragatur.	626
Insulsæ Wetstini invectivæ.	361	CAP. XVII. — Episcopum debere esse irreprehensibilem, utpote formam subjectorum.	627
Responsio invectivis Wetstini.	362	CAP. XVIII. — Quod oportet episcopum curare ne peccet plebs, quia ipse est speculator.	630
Compensatio injustitiæ præcedentis.	364	CAP. XIX. — Quod pastor ovium negligens, pœnas solvat; et ovis, non obediens pastori, puniatur.	634
Expenduntur et refelluntur rationes quibus D. de Premagny in dubium revocat authenticitatem ambarum epistolarum S. Clementis.	364	CAP. XX. — Quomodo subjecti præpositis sibi episcopis obedire debeant.	634
EPISTOLA PRIOR S. CLEMENTIS AD VIRGINES.	379	CAP. XXI. — Quod periculum sit, una tantum parte audita, judicare, et pœnam decernere contra eum qui nondum convictus est.	638
EPISTOLA SECUNDA.	417	CAP. XXII. — Quod magnum pœnitentiæ exemplum in Davide proponatur; item in Ninivitis, in Ezechia, et in filio illius Manasse.	642
Superiorum epistolarum fragmenta.	453	CAP. XXIII. — In eos, qui ex contemptu peccant, exemplum sit Amon.	650
S. CLEMENTIS OPERA DUBIA.		CAP. XXIV. — Quod Christus Jesus Dominus ideo advenit, ut per pœnitentiam servaret peccatores.	651
EPISTOLÆ DECRETALES.		CAP. XXV. — De primitiis et decimis; et quomodo debeat episcopus, ex eis vel ipse accipere, vel aliis distribuere.	659
Monitum D. Constantii in epistolam I.	459	CAP. XXVI. — Ad cujus formam et dignitatem unusquisque de clero, a Deo sit ordinatus.	666
Epist. I. — Ad Jacobum fratrem Domini.	463	CAP. XXVII. — Quod horrenda res sit, hominem immittere se in aliquam dignitatem sacerdotalem; ut Corintæ, ut Saul, ut Ozias.	670
Epist. II. — Ad eundem. — De sacratis vestibus et vasibus.	463	CAP. XXVIII. — De convivio; et quæ ratione quilibet cleri ordo a vocatoribus honorandus sit.	671
Epist. III. — Ad episcopos, presbyteros, diaconos, etc., et universos fideles. — De officio sacerdotis et clericorum.	491	CAP. XXIX. — Quæ sit dignitas episcopi, et diaconi.	673
Epist. IV. — Ad discipulos suos Julium et Julianum, qui malorum hominum persuasionibus aliquatenus a recta via declinaverant, et his atque gentibus, inter quas habitabant, directa.	501	CAP. XXX. — Quomodo oportet laicos obedire diaconis.	678
Epist. V. — De communi vita et reliquis causis, suæ discipulis scripta, Hierosolymitanique directa.	505	CAP. XXXI. — Quod non oporteat diaconum sine episcopo quidquam facere.	678
Fragmenta.	509	CAP. XXXII. — Quod non oporteat diaconum præter voluntatem episcopi dare culpam; id enim in calumniam episcopi cessurum.	678
CONSTITUTIONES APOSTOLICÆ.		CAP. XXXIII. — Quomodo oporteat sacerdotes, utpote patres spirituales, honorare ac veneratione dignos habere.	679
Proœmia.	509	CAP. XXXIV. — Quod principibus ac regibus præstantiores sint sacerdotes.	682
Judicium J. B. Cotelerii de Constitutionibus apostolicis.	509	CAP. XXXV. — Quod Judaicæ leges, et Evangelium, præcipiant munerum oblationem.	683
Judicium Francisci Pagi de Constitutionibus et canonicis apostolicis.	519	CAP. XXXVI. — Commemoratio decem Dei mandatorum, et quomodo ea hic edisserunt.	686
Adnotatio critica et chronologica in Constitutionibus apostolicis.	521	CAP. XXXVII. — De accusatoribus et delatoribus; et	
Dissertatio de Constitutionibus apostolicis editis ab Hippolyto episcopo Portuensi.	521		
Cap. I. — Titulus in Constitutionibus apostolicis corruptus restituitur. Clemens Romanus et Hippolytus in his colligendis adlaborarunt. Paulus Samosatenus Constitutionum corruptor.	523		
Cap. II. — Quis primus Constitutionum corruptor.	528		
Cap. III. — Quænam causa Hippolytum ad hoc opus incitaverit. Constitutiones potissimum Tertulliano et Montanista oppositæ.	535		
Veterum testimonia de Constitutionibus apostolicis.	543		
CONSTITUTIONES SANCTORUM APOSTOLORUM per Clementem episcopum et civem Romanum seu catholica doctrina.			
LIBER PRIMUS. — De laicis.	557		
Cap. I. — De avaritia.	559		
Cap. II. — De non reddenda contumelia, nec ulciscendo eo qui injuriam fecit.	561		
Cap. III. — De ornatu, et peccato inde proficiscente.	565		
Cap. IV. — Quod non oportet de iis qui male vivunt satagere, sed operi suo vacare.	569		
Cap. V. — Quos Scripturæ libros oporteat legere.	569		
Cap. VI. — Quod oporteat abstinere ab omnibus Gentium libris.	569		
Cap. VII. — De muliere prava.	578		
Cap. VIII. — De uxoris virum diligentis et castæ subjectione erga maritum.	577		

quod iudex non debeat illis facile credere, vel non credere, sed adhibita diligenti inquisitione. 690
 CAP. XXXVIII. — Quod oporteat delinquentes privatim arguere, et poenitentes recipere, secundum constitutionem Domini. 691
 CAP. XXXIX. — Exempla poenitentiae. 691
 CAP. XL. — Quod non oporteat hostiliter affici erga illum qui semel vel iterum peccavit. 694
 CAP. XLI. — Quomodo oporteat recipere poenitentem, et quomodo agere cum peccatoribus, et quando ab Ecclesia abscondere. 695
 CAP. XLII. — Iudicem non debere esse acceptatorem personarum. 699
 CAP. XLIII. — Quomodo oporteat punire calumniatores. 702
 CAP. XLIV. — Quod debeat diaconus sublevare onus episcopi, et leviora quæque dirigere. 703
 CAP. XLV. — Quod non conveniant Christianis controversiæ et altercationes. 706
 CAP. XLVI. — Quod non oporteat fideles apud infideles litigare; neque ex his quempiam vocare in testimonium adversus Christianos. 708
 CAP. XLVII. — Quod oporteat in secunda Sabbatorum forum agere. 707
 CAP. XLVIII. — Quod non oporteat eandem poenam in omni delicto irrogare, sed variam, pro varietate delinquentis. 707
 CAP. XLIX. — Quales esse decet accusatores, et testes. 710
 CAP. L. — Quod usu venist, ut conjectura ex prioribus malis ducta, aliquis facile credatur posteriora designasse. 711
 CAP. LI. — Quod non oporteat in iudicando, uni parti favere. 711
 CAP. LII. — Exemplum justii iudicii capitur de cautione, quam in sententiis iudices gentiles adhibent. 714
 CAP. LIII. — Quod non oporteat fideles inter se discordare. 715
 CAP. LIV. — Quod oporteat episcopos de pace per diaconum populo in memoriam suggerere. 718
 CAP. LV. — Enumeratio variae providentiæ, et quemadmodum ab initio Deus per singulas generationes ad poenitentiam omnes homines vocavit. 719
 CAP. LVI. — Quod voluntas Dei sit, ut omnes homines in pietate consentiant, instar cælestium virtutum. 722
 CAP. LVII. — Descriptio Ecclesiæ, et cleri; et quid facere debeat unusquisque clericus vel laicus, in synaxi congregatus. 723
 CAP. LVIII. — De hominibus commendatis, peregrinis scholæ, laicis, clericis, aut episcopis; et quod sine differentia sint recipiendi qui Ecclesiam ingrediuntur. 728
 CAP. LIX. — Quod debeat unusquisque mane et vespere collectarum esse studiosus. 742
 CAP. LX. — Exemplum ad æmulationem inducens; vanus Gentilium et Judæorum ad delubra et synagogas concursus. 746
 CAP. LXI. — Quod non sit fas anteponeere divinis sæcularia. 747
 CAP. LXII. — Quod oporteat omnes impietates Gentilium aversari. 751
 CAP. LXIII. — Quod inter fideles qui otiosus fuerit, non debeat comedere; Petrus enim fuit piscator, et reliqui apostoli; Paulus autem et Aquila artifices tabernaculorum; Judas vero Jacobi, agricola. 754
LIBER TERTIUS. — De viduis. 759
 CAP. I. — De viduis earumque ætate. 759
 CAP. II. — Quod cavendum sit, ne quis viduas juniores constituat, propter suspicionem. 762
 CAP. III. — Quales esse oporteat viduas, et quomodo ab episcopo debeant adjuvari. 766
 CAP. IV. — Quod oporteat unicuique indigenti beneficere. 766
 CAP. V. — Quod viduæ probitas morum curæ esse debeat. 767
 CAP. VI. — Quod non oporteat mulieres docendi officio fungi; indecorum enim esse: et quales mulieres Dominum sequebantur. 770
 CAP. VII. — Quales sint falsæ viduæ. 778
 CAP. VIII. — Quod non oporteat ut ab indignis accipiat vidua, vel episcopus, vel alius fidelis. 779
 CAP. IX. — Quod non oporteat ut mulieres baptizent: id enim impium, et a doctrina Christi alienum. 782
 CAP. X. — Quod non debeat laicus opus sacerdotale facere; baptisma, aut sacrificium, aut manus impositionem, aut benedictionem. 787
 CAP. XI. — Quod præterquam episcopo aut presbytero,

nullo ceterorum clericorum liceat quæ sunt sacerdotum exercere: et quod ordinare, soli episcopo conveniat, nulli vero alii. 787
 CAP. XII. — Dehortatio ab invidia. 790
 CAP. XIII. — Quomodo oporteat viduas orare pro his qui necessaria tribuunt. 790
 CAP. XIV. — Quod secundum Domini constitutionem, non debeat jactare se, nec nomen suum prædicare, quam munus tribuit. 791
 CAP. XV. — Quod non deceat conviciari proximo. alienum enim esse a Christianis, maledicere. 794
 CAP. XVI. — De divina sancti baptismatis initiatione. 798
 CAP. XVII. — Quam causam habeat baptismus in Christum: et quare singula in eo et dicantur, et fiant. 799
 CAP. XVIIII. — Qualis esse debeat baptismus initiatus. 799
 CAP. XIX. — Qualis esse debeat diaconus. 802
 CAP. XX. — Quod episcopus a tribus vel duobus episcopis debeat ordinari, non autem ab uno; id enim esse irritum. 803
LIBER QUARTUS. — De orphanis. 807
 CAP. I. 807
 CAP. II. — Quomodo episcopus debeat pupillis providere. 807
 CAP. III. — Quinam adjuvandi sint, secundum constitutionem Dominicam. 807
 CAP. IV. — De avaritia. 810
 CAP. V. — Cum quanto timore oporteat collationes Dominicas sumere. 810
 CAP. VI. — Quorum oblationes recipiendæ et quorum rejiciendæ. 811
 CAP. VII. — Quod indignorum hominum oblationes, quando ita tales sunt, non modo non placant Deum, sed contra ad indignationem eum provocant. 818
 CAP. VIII. — Quod præstet ex proprio labore præbere viduis, quamvis exilia et pauca sint, quam ex donis implorum, etsi multa et magna existant; fame enim perire præstat, quam ab impiis collationem accipere. 819
 CAP. IX. — Quod oporteat provocari populum a sacerdote ad benefaciendum pauperibus, exemplo sapientis Salomonis. 819
 CAP. X. — Constitutio, ut si quis impius vi pecuniam sacerdotibus projecerit, in ligna et carbones eam insumant, non autem in escas. 822
 CAP. XI. — De parentibus, et filiis. 822
 CAP. XII. — De famulis et dominis. 825
 CAP. XIII. — In quibus oporteat subijci sæcularibus principibus. 826
 CAP. XIV. — De virginibus. 826
LIBER QUINTUS. — De martyribus. 827
 CAP. I. — Quod iis, qui propter Christum ab infidelibus affliguntur, æquum sit ut fideles necessaria præbeant, secundum Domini constitutionem. 827
 CAP. II. — Quod fugienda sit cum falsis fratribus consuetudo, dum in malitia perseverant. 831
 CAP. III. — Quod propter Christum oppressis oportet manum adiutricem porrigere, quamvis adsit periculum. 851
 CAP. IV. — Quod horrendum ac exitiale sit negare Christum. 854
 CAP. V. — Quod imitari oporteat Christum in patiendone, et æmulari illius tolerantiam. 854
 CAP. VI. — Quod decet fidelem neque temerarium esse propter securitatem, neque meticulosum propter ignaviam: sed fugere propter cautionem; et cum in periculum incidit, decertare ob repositam coronam. 855
 CAP. VII. — De resurrectione variae demonstrationes; de sibylla; et quid stoici de phœnice ave. 858
 CAP. VIII. — De Jacobo fratre Domini, et Stephano martyre primo. 854
 CAP. IX. — De falsis martyribus. 854
 CAP. X. — Moralit admonitio; quod oporteat fugere vanos sermones, turpiloquia, dicacitates, ebrietatem, lasciviam et delicias. 854
 CAP. XI. — Admonitio, docens fugiendum esse idololatricæ scelus abominabile. 854
 CAP. XII. — Quod non liceat cantilenam ethnicam aut meretriciam canere; neque per idolum jurare: implium enim id esse, et cognitioni Dei repugnans. 855
 CAP. XIII. — Enumeratio festorum Domini, quæ oportet observare; et quando eorum unumquodque debeat celebrari. 858
 CAP. XIV. — De passione Domini et quid in singulis diebus actum sit eorum, quæ ad passionem pertinent; et de Juda; et quod quando Dominus tradidit discipulis sacramenta, Judas non intererat. 870
 CAP. XV. — De magna hebdomade; et cur quarta et sexta feria mandant jejunare. 879

- CAP. XVI.** — Enumeratio prædictionum prophetiarum, quæ Christum prædicant; quarum eventum Judæi intulit, propter malevolentiam eum esse Christum Dei non crediderunt, et ad crucem Domini gloria condempnaverunt. 883
- CAP. XVII.** — Quomodo Pascha debeat celebrari. 887
- CAP. XVIII.** — Constitutio de magna hebdomada Paschæ. 890
- CAP. XIX.** — De privilegio magni Sabbati; et de die resurrectionis. 901
- CAP. XX.** — Prædictio prophetiæ de Christo Jesu. 865
- LIBER SEXTUS.** — De schismatibus. 910
- CAP. I.** — Quinam schismata ausi facere, non effugerunt supplicium. 910
- CAP. II.** — Quod neque regno, neque sacerdotio fas sit insurgere. 911
- CAP. III.** — De virtute Moysis, et de infidelitate gentis Judæicæ, et de miraculis quæ Deus per illum edidit. 914
- CAP. IV.** — Quod schisma facit, non qui separat se ab impiis, sed qui a piis abcedit. 914
- CAP. V.** — Qua de causa reiectus fuerit qui falso nominatur Israel, demonstratio ex prophetiis prædictionibus. 915
- CAP. VI.** — Quod etiam apud Judæos existerit diversarum hæresium odiosa Deo doctrina. 918
- CAP. VII.** — Unde prodierint hæreses, et quis fuerit impietatis earum dux et suctor. 919
- CAP. VIII.** — Quinam successerint impietati Simonis et quas hæreses induxerint. 925
- CAP. IX.** — Quomodo Simon cum quibusdam præstigis volare institisset, precibus Petri ex alto deorsum præcipitatus, fregit pedum et manuum extremitates. 930
- CAP. X.** — Quomodo hæreses et inter se et a veritate discrepant. 934
- CAP. XI.** — Enarratio apostolicæ prædicationis. 935
- CAP. XII.** — Contra eos qui Christianam religionem cum assentiantur, volunt tamen Judæicos ritus observare. 939
- CAP. XIII.** — Quomodo oporteat separari ab aëreticis. 943
- CAP. XIV.** — Qui prædicarint catholicam doctrinam, et quæ sint illorum præcepta. 946
- CAP. XV.** — Quod nec oporteat rebaptizare; nec recipere baptismum ab impiis collatum, qui non est baptisus, sed inquinamentum. 947
- CAP. XVI.** — De libris falso inscriptis. 950
- CAP. XVII.** — Coægualia præcepta de clericis. 955
- CAP. XVIII.** — Cohortatio, invitans ad fugiendam impiorum hæreticorum communionem. 958
- CAP. XIX.** — Contra improbanes legem. 962
- CAP. XX.** — Quæ sit lex naturalis, et quæ inventitia, et quam ob causam inventa fuit. 965
- CAP. XXI.** — Quod simus sub gratia, non autem sub servitute legis inducti, qui in Christum credimus. 967
- CAP. XXII.** — Quod scititia erat lex de sacrificiis, quam Christus adveniens sustulit. 967
- CAP. XXIII.** — Quomodo Christus fuerit perfectior legis; et quamnam ex ea aboleverit, aut mutarit, aut transulerit. 971
- CAP. XXIV.** — Quod placuit Domino, etiam per Romanos, legem justitiam demonstrari. 974
- CAP. XXV.** — Quod Deus Judæos, propter impietatem in Christum, ad captivitatem reductos, tributo subjecerit. 974
- CAP. XXVI.** — Quod oporteat fugere hæreticos, ut animarum perditores. 975
- CAP. XXVII.** — De observationibus Judæicis ac ethnicis. 979
- CAP. XXVIII.** — De nefando amore puerorum, adultèrio et fornicatione. 983
- CAP. XXIX.** — Quomodo oporteat mulieres subjectas esse viris suis, et viros diligere uxores suas. 986
- CAP. XXX.** — Quod Judæis et gentilibus consuetudo sit una observare naturales purgationes, et mortuorum reliquias abominari; a Christianis vero alienum. 987
- LIBER SEPTIMUS.** — De ratione vite, actione gratiarum, et Christiana initiatione. 995
- CAP. I.** — Quod dux sint vite: una vita, naturalis; altera mortis, ascititia; et quod illa quidem ex Deo est; hæc vero ex depravatione, secundum insidias adversarii. 995
- CAP. II.** — Morales admonitiones Dominicarum constitutionum, concordantes cum antiqua exhortatione divinarum legum. Interdictio iræ, homicidii, abominanda Venæris, adulterii, omnisque vitii actionis. 998
- CAP. III.** — Interdictio magicarum artium, interfectionis filiorum, perjuri, falsi testimonii. 999
- CAP. IV.** — Interdictio maledicentis, iræ permanentis, moris subdoli, otiosi sermonis, mendacii, fraudis, simulacionis. 1003
- CAP. V.** — Interdictio malignitatis, acceptationis personarum, iræ, odii erga homines, invidis. 1003
- CAP. VI.** — De arte augurali, incantatione, etc. 1005
- CAP. VII.** — Interdictio murmuracionis, pervicacis, superbie, feritatis. 1005
- CAP. VIII.** — De longanimitate, innocentia, mansuetudine, patientia. 1008
- CAP. IX.** — Quod oporteat doctrinæ Christi magistros plura docere quam parentes: illi siquidem, bene esse: hi vero esse tantum præstant. 1006
- CAP. X.** — Quod non oportet disjungere se a sanctis, sed pacificare contententes, et judicare juste, et personæ non accipere. 1006
- CAP. XI.** — De homine duplicis animi, seu modice fidei. 1006
- CAP. XII.** — De beneficentia. 1007
- CAP. XIII.** — Quales se exhibere debeant famulis domini, et quomodo oporteat famulos esse subjectos. 1007
- CAP. XIV.** — De hypocrisi, et legum observantia, et confessionibus. 1007
- CAP. XV.** — De cultu erga parentes. 1007
- CAP. XVI.** — De subjectione erga regem et magistratus. 1010
- CAP. XVII.** — De munda conscientia precantium. 1010
- CAP. XVIII.** — Quod via quæ ex insidiis adversarii ascita fuit, impietate ac iniquitate sit plena. 1010
- CAP. XIX.** — Quod non oporteat a pietate declinare dextrorsum vel sinistrorsum, admonet legislator. 1010
- CAP. XX.** — Quod non oporteat improbare cibum quemlibet usui accommodatum, sed cum gratiarum actione et ordinate sumere. 1011
- CAP. XXI.** — Quod oporteat abstinere ab esu idolothutorum. 1011
- CAP. XXII.** — Constitutio Dominica, quomodo oporteat baptizare, et in cujus mortem. 1011
- CAP. XXIII.** — Quibus diebus hebdomadis jejunandum sit, et quibus non jejunandum; et cujus rei gratia. 1014
- CAP. XXIV.** — Quales esse oporteat eos qui orant a Domino traditam orationem. 1015
- CAP. XXV.** — Gratiarum actio sacramentalis. 1015
- CAP. XXVI.** — Gratiarum actio super divina communionem. 1018
- CAP. XXVII.** — Gratiarum actio pro mystico et sacramentali unguento. 1019
- CAP. XXVIII.** — Quod non oporteat indifferenter ad communionem admittere. 1019
- CAP. XXIX.** — De oblationibus constitutio. 1019
- CAP. XXX.** — Quomodo oporteat diem Dominicum nostri Salvatoris resurrectioni dicatum, congregatos celebrare. 1022
- CAP. XXXI.** — Quales esse oporteat eos, qui ordinantur. 1022
- CAP. XXXII.** — Denuntiatio de futuris. 1022
- CAP. XXXIII.** — Oratio variam providentiam prædicans. 1023
- CAP. XXXIV.** — Oratio variam creationem prædicans. 1028
- CAP. XXXV.** — Oratio cum gratiarum actione prædicans Dei erga creaturas sollicitudinem. 1027
- CAP. XXXVI.** — Oratio commemorans incarnationem Christi, et variam erga sanctos providentiam. 1031
- CAP. XXXVII.** — Oratio continens memoriam providentis, ac enumerationem variorum beneficiorum, quæ Dei providentia sanctis collata sunt per Christum. 1034
- CAP. XXXVIII.** — Oratio pro ope justis allata. 1035
- CAP. XXXIX.** — Quomodo oporteat catechumenos institui. 1038
- CAP. XL.** — Constitutio, quomodo oporteat catechumenos a sacerdotibus in initiatione benedici, et quamnam eos doceri conveniat. 1042
- CAP. XLI.** — Renuntiatio in adversarium, et scriptio ad Christum Dei. 1042
- CAP. XLII.** — De unctione olei mystici actio gratiarum. 1043
- CAP. XLIII.** — Gratiarum actio de mystica aqua. 1043
- CAP. XLIV.** — De mystico unguento actio gratiarum. 1046
- CAP. XLV.** Oratio recentè initiatorum. 1047
- CAP. XLVI.** Quosnam sancti apostoli miserunt et ordinarunt. 1047
- CAP. XLVII.** — Oratio matutina. 1055

CAP. XLVIII. — Oratio vespertina.	1058	CAP. XXXVII. — Gratiarum actio lucernalis.	1159
CAP. XLIX. — Oratio in prandio.	1058	CAP. XXXVIII. — Gratiarum actio matutina.	1142
LIBER OCTAVUS. — De charismatibus et ordinationibus, et ecclesiasticis cōmonibus.		CAP. XXXIX. — Impositio manus matutina.	1142
CAP. I. — Quare et propter quosnam edantur signa et miracula.	1062	CAP. XL. — Invocatio pro primitiis.	1142
CAP. II. — De episcopis et presbyteris indignis.	1066	CAP. XLI. — Oratio pro mortuis.	1145
CAP. III. — Quod constituere ea quæ in Ecclesiis peraguntur summum ac potissimum sit.	1070	CAP. XLII. — Quomodo et quando oporteat fidelium delinctorum fieri memorias, et quod ex eorum facultatibus sit pauperibus largiendum.	1146
CAP. IV. — De ordinationibus.	1070	CAP. XLIII. — Quod impios ex vita decedentes nihil juveni memorias, vel mandata.	1147
CAP. V. — Invocatio in ordinatione episcoporum.	1074	CAP. XLIV. — De ebriosis.	1147
CAP. VI. — Divina liturgia, in qua oratio pro catechumenis.	1075	CAP. XLV. — De recipiendis iis qui propter Christum patiuntur persecutionem.	1150
CAP. VII. — Oratio pro emergentibus.	1079	CAP. XLVI. — Quod unusquisque, in eo gradu clerici, in quo est constitutus, debeat permanere et ordinem servare, non ad se rapere quæ commissa non sunt.	1150
CAP. VIII. — Oratio pro iis qui jamjam baptizandi sunt.	1082	Canonēs apostolici (memorantur tantum, ut alias edendi).	1155
CAP. IX. — Impositio manuum, et oratio pro peccatis.	1083	RECOGNITIONES S. CLEMENTIS.	
CAP. X. — Oratio pro fidelibus.	1086	Veterum testimonia.	1157
CAP. XI. — Invocatio pro fidelibus.	1087	D. Le Nourry Dissertatio de decem libris Recognitionum.	1171
CAP. XII. — Constitutio Jacobi, fratris Joannis Zebedæi.	1091	Articulus primus. — Analysis horum librorum.	1171
CAP. XIII. — Oratio pro fidelibus, post divinam oblationem.	1107	Articulus II. — Quid veteres de his libris senserint.	1178
CAP. XIV. — Oratio post communionem.	1110	Articulus III. — Quid Eusebius, Hieronymus, et Epiphanius de his libris senserint.	1179
CAP. XV. — Invocatio post communionem.	1111	Articulus IV. — Sententia Rufini et Photii de his libris.	1181
CAP. XVI. — De ordinatione presbyterorum, constitutio Joannis a Domino dilecti.	1114	Articulus V. — Sententiæ recentiorum auctorum de his libris, et quid de iisdem sit sentiendum.	1183
CAP. XVII. — De ordinatione diaconorum, constitutio Philippi.	1115	Articulus VI. — Num aliquid a Clemente profectum his in libris supersit; et quis eorum auctor, ac quo tempore sint scripti.	1184
CAP. XVIII. — Invocatio ordinationis diaconi.	1115	Articulus VII. — Num hi libri ad nos, quales ab auctore prodierunt, pervenerint; ac de eorum utilitate, titulis et editionibus.	1185
CAP. XIX. — De diaconissa, constitutio Bartholomæi.	1115	Articulus VIII. — De variis in hos libros notis et observationibus, et de aliis libris ab eodem auctore editis.	1186
CAP. XX. — Invocatio in ordinatione diaconissæ.	1115	Judicium J. B. Cotelerii de libris Recognitionum.	1187
CAP. XXI. — De subdiaconis, constitutio Thomæ.	1118	Gallandii Proœmia.	1187
CAP. XXII. — De lectoribus, constitutio Matthæi.	1118	RECOGNITIONES S. CLEMENTIS, ex editione E. G. Gersdorf.	
CAP. XXIII. — Jacobi Alphæi constitutio de confessoribus.	1119	Præfatio E. G. Gersdorf.	1201
CAP. XXIV. — Eiusdem de virginibus.	1122	Præfatio Rufini presbyteri ad Gaudentium episcopum.	1205
CAP. XXV. — Lebbaei cognomento Thaddæi constitutio de viduis.	1122	Liber primus.	1207
CAP. XXVI. — Idem de exorcista.	1122	Liber secundus.	1217
CAP. XXVII. — Simon Cananita, de episcopo, a quo debeat ordinari.	1122	Liber tertius.	1281
CAP. XXVIII. — Eiusdem canones de episcopis, presbyteris, diaconis, et reliquis clericis.	1125	Liber quartus.	1315
CAP. XXIX. — De benedictione aquæ et olei, Matthæi constitutio.	1126	Liber quintus.	1351
CAP. XXX. — Eiusdem, de primitiis et decimis.	1126	Liber sextus.	1347
CAP. XXXI. — Eiusdem, de his quæ supersunt.	1127	Liber septimus.	1355
CAP. XXXII. — Varii canones Pauli apostoli, de iis qui accedunt ad baptismum, quos oporteat admittere, et quos rejicere.	1127	Liber octavus.	1571
CAP. XXXIII. — Quibus diebus famuli debeant feriari.	1134	Liber nonus.	1399
CAP. XXXIV. — Quibus horis, et quare in eis precandum sit.	1135	Liber decimus.	1419
CAP. XXXV. — Jacobi fratris Domini constitutio de vespertino officio.	1138	Appendix monumentorum ad Recognitiones.	1455
CAP. XXXVI. — Oratio lucernalis.	1138	Adiunda.	1475

FINIS TOMI PRIMI.

1958

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были отданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>